

GINTARAS MITRULEVIČIUS

LIETUVOS
SOCIALDEMOKRATIJOS
IDEOLOGINĖ-
POLITINĖ RAIDA
1914–1919 METAIS

ISTORIOGRAFIJA, TARPTAUTINIS IR ISTORINIS
KONTEKSTAI, SANTYKIS SU LIETUVOS
VALSTYBINGUMO KŪRIMU

**Lietuvos socialdemokratijos
ideologinė-politinė raida
1914–1919 metais**

GINTARAS MITRULEVIČIUS

Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais

Istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai,
santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu

Monografija

2017, Vilnius

Recenzentai:

Doc. dr. Algis Povilas Kasperavičius (Vilniaus universitetas)

dr. Darius Staliūnas (Lietuvos istorijos institutas)

Už paramą knygai dėkojame:

Stepono Kairio Fondui

Lietuvos socialdemokratų partijai

AB „Kauno tiltai“

AB „Klaipėdos jūrų krovinių kompanija“ (KLASCO)

UAB „Garsų pasaulis“

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-95998-0-9

© Gintaras Mitrulevičius, 2017

© Viešoji įstaiga „Gimtasis žodis“, 2017

Skiriu Virginijai, Medai Sofijai ir Nikodemui

Turinys

Pratarmė.....	9
Įvadas	11
1. Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istoriografija	
1. 1. Lietuvių socialdemokratijos istoriografija iki Antrojo pasaulinio karo. . . .	46
1. 2. Socialdemokratijos istorinės raidos apibūdinimas ir vertinimas sovietinio komunizmo ideologijoje ir komunistinėje istoriografijoje.	54
1. 3. Komunistinė lietuvių socialdemokratijos istoriografija XX a. pirmoje pusėje: V. Kapsukas, Z. Angarietis ir S. Matulaitis kaip LSDP istorikai. . . .	88
1. 4. Komunistinė lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografija XX a. antroje pusėje.	114
1. 5. Lietuvių socialdemokratijos istoriografija lietuvių išeivijoje (emigracijoje)	138
1. 6. Lietuvos socialdemokratijos istoriografija po nepriklausomybės atkūrimo	148
2. Socialdemokratijos raidos bruožai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje	
2. 1. Europinės socialdemokratijos raidos bruožai XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais	163
2. 2. Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinė-politinė raida nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios	215
3. LSDP politinės nuostatos ir veikimas Lietuvoje prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui: kursas į nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą (nuo karo pradžios iki 1918 m. liepos)	
3. 1. Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių politinės nuostatos ir veikla nuo Pirmojo pasaulinio karo pradžios iki 1917 m. vasaros	267
3. 2. Socialdemokratai, Lietuvių konferencija ir Lietuvos Tarybos sukūrimas	307
3. 3. Socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų atspindėjimas „Darbo balso“ puslapiuose 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje	326
3. 4. Socialdemokratai Lietuvos Tarybos darbe: nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos siekimas	350
4. Lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinė-politinė bei organizacinė raida ir diferenciacija už Lietuvos ribų 1915–1918 m.	
4. 1. Lietuvių socialdemokratų raiška Škotijoje ir JAV 1915–1917 m. – vadinamosios tarptautinių (internacionalistinių) socialdemokratų srovės tapsmas	388
4. 2. Lietuvių socialdemokratija Rusijoje 1916 m.–1917 m. pavasarį: organizacinė būklė, ideologinės nuostatos, politinė laikysena.	415

4. 3. Lietuvių socialdemokratai Rusijos lietuvių seime: socialistų bloko pozicija dėl Lietuvos politinės ateities.	442
4. 4. Rusijos lietuvių socialdemokratų ideologinė-politinė raida nuo Lietuvių seimo Petrograde darbo pabaigos iki bolševikų atėjimo į valdžią	472
4. 5. Lietuvių socialdemokratai Rusijoje 1917 m. paskutiniaisiais mėnesiais–1918 m. pradžioje: idėjinė-politinė ir organizacinė raida.	490
5. Lietuvos socialdemokratija 1918 m. antroje pusėje: ideologinė-politinė diferenciacija bei santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu	
5. 1. Socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesas bei komunistinio judėjimo tapimas Lietuvoje 1918 m. (iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos)	517
5. 2. Lietuvių socialdemokratų politinės nuostatos 1918 m. antroje pusėje: laikotarpis iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.	548
5. 3. LSDP 1918 m. lapkričio mėnesį: ideologinės-politinės nuostatos ir politinė laikysena.	576
5. 4. LSDP ideologinės-politinės nuostatos, politinė laikysena ir diferenciacija 1918 m. gruodžio mėnesį	614
6. LSDP politinė raida 1919 m.: idėjinė-politinė ir organizacinė krizė, politinė laikysena valdžioje ir opozicijoje, organizacinis atsikūrimas ir ideologija	
6. 1. LSDP idėjinė-politinė ir organizacinė diferenciacija 1919 m. pradžioje.	652
6. 2. Lietuvos socialdemokratai 1919 m.: politinė laikysena vykdomojoje valdžioje ir opozicijoje.	693
6. 3. LSDP organizacinis atsikūrimas, ideologinės-programinės nuostatos ir politinės veiklos aplinkybės 1919 m. antroje pusėje	724
Išvados	763
Šaltinių ir literatūros sąrašas	772
Šaltiniai.	772
Literatūra	779
Asmenvardžių rodyklė.	808
Santrumpos	818
The Ideological and Political Development of Lithuanian Social Democracy in 1914–1919. Historiography, international and historical contexts, and relation with the creation of Lithuania's statehood. Summary	820

Pratarmė

Skaitytojui pateikiama knyga yra jos autoriaus daug metų truncančių, dar studijų Vilniaus universiteto Istorijos fakultete metu pradėtų plačių, gerokai už šios monografijos chronologinių ribų išėinančių Lietuvos ir tarptautinės socialdemokratijos istorijos tyrinėjimų rezultatas. Dalies šių tyrinėjimų išraiška yra publikacijos, minimos šios knygos pirmos dalies šeštame skyriuje.

Ši knyga skirta vienam iš sudėtingiausių Lietuvos socialdemokratijos istorijos laikotarpių – jos ideologinei, politinei bei organizacinei raidai Pirmojo pasaulinio karo bei pirmaisiais pokario metais. Tai pateikiama platesniame istoriniame bei tarptautiniame socialdemokratijos raidos bei Lietuvos socialdemokratijos istoriografijos kontekstuose. Todėl prieš pereinant prie konkretaus šios knygos pagrindiniu objektu esančio Lietuvos socialdemokratijos raidos laikotarpio tyrinėjimo, dar pateikiamos dvi savotiškai įvadinės, tačiau ne visai trumpos dalys.

Pirmoji iš jų skirta Lietuvos socialdemokratijos istoriografijai, arba, kitaip sakant, Lietuvos socialdemokratijos istorijos ligšiolinei tyrimų būklei apibūdinti. Kaip žinoma, mokslinėse monografijose turi būti aptariama tyrinėjamos temos istoriografija. Tad ir šioje knygoje tai padaryta pateikiant plačiausią ligšiolinėje lietuvių akademinėje literatūroje socialdemokratijos istoriografijos aptarimą. Skaitytojui, kurio tai galbūt nedomina ir kuris nori iš karto pereiti prie knygos pavadinime ir objekte nurodyto istorinio Lietuvos socialdemokratijos istorijos laikotarpio studijavimo, galima pasiūlyti šią knygos dalį praleisti.

Knygos antros dalies pirmame skyriuje pateikiamas apibendrintas, tačiau pakankamai informatyvus ir ligšiolinėje lietuviškoje literatūroje išsamiausias europinės socialdemokratijos atsiradimo ir raidos XIX a. pabaigoje bei XX a. pirmaisiais dešimtmečiais aptarimas. Argumentai dėl tokio knygos skyriaus reikalingumo išdėstomi monografijos įvade. Tad skaitytojui, kurio tarptautinės socialdemokratijos istorinė raida minėtu laikotarpiu galbūt nedomina, taip pat galima pasiūlyti šį knygos skyrių praleisti. Kita vertus, šis skyrius gali tapti įdomiausiu skyriumi skaitytojui, kurį domina tarptautinės socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos procesai.

Monografijos antros dalies antrame skyriuje pateikiamas apibendrintas, tačiau taip pat palyginti informatyvus žvilgsnis į Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istoriją iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai leidžia susidaryti išsamesnį vaizdą apie tai, kokios ideologinės-politinės nuostatos bei politinės-organizacinės raiškos formos buvo būdingos lietuvių socialdemokratijai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, kaip jos formavosi ir kaip evoliucionavo. Kitaip sakant, skaitytojas šio skyriaus pabaigoje jau turėtų būti susidaręs pakankamą vaizdą apie Lietuvos socialdemokratijos politinę bei organizacinę būklę Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Šis vaizdas skaitytojui turėtų tapti savotišku atskaitos tašku tolesnėms, jau kur kas detalesnėms Lietuvos socialdemokratijos istorinės raidos studijoms monografijos pavadinime bei objekte nurodytu chronologiniu laikotarpiu.

Kaip žinoma, monografijos pagrindinio objekto chronologinį laikotarpį įrėmiantys 1914–1919 metai yra itin reikšmingi, iš esmės epochinio lūžio metai Lietuvos istorijoje. Šiais Pirmojo pasaulinio karo bei pirmaisiais pokario metais keičiantis Europos politiniam žemėlapiui naują impulsą gavo lietuvių tautinis judėjimas bei sudėtine jo dalimi buvęs Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo procesas, transformavęsis – dėl tam palankių tarptautinės politikos pokyčių – į Lietuvos moderniojo valstybingumo kūrimo procesą.

Lietuvos socialdemokratijos istorijos tyrimas šiuo istoriniu laikotarpiu prisideda prie geresnio jos vietos ir vaidmens šiame Lietuvos moderniojo valstybingumo kūrimo procese išryškinimo ir kartu prie viso šio proceso bei istorinio laikotarpio geresnio pažinimo ir supratimo. Tai yra ypač aktualu artėjant 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto paskelbimo 100 metų jubiliejui. Plačiau šios knygos problematikos aktualumas, jos temos pasirinkimo motyvai išdėstomi ir pagrindžiami monografijos įvade.

Baigiant šią nedidelę patarmę norėčiau išreikšti padėką keletui asmenų. Pirmiausia už konsultacijas, pastabas, pasiūlymus ir diskusijas šios knygos problematikos pagrindu dėkoju buvusiam mokslinio darbo vadovui, tapusiam ir vienu iš šios monografijos recenzentų, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojui docentui daktarui Algiui Povilui Kasperavičiui. Už vertingas dalykines pastabas ir pasiūlymus taip pat norėčiau pareikšti padėką ir antrajam monografijos recenzentui Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojui daktarui Dariui Staliūnui.

Už vertingus pastebėjimus, patarimus, pasiūlymus ar tiesiog nuomones ar diskusijas dėl atskirų monografijos problematikos aspektų taip pat reikėtų padėkoti atskirus monografijos skyrius ar jos fragmentus perskaičiusiems kolegoms: Stasiui Lukšiui, Andriui Grodžiui, Arvydui Guogiui, Dangirui Mačiuliui, Ramūnui Trimakui, Romualdui Kacevičiui, Astai Visockaitei, Dariui Žiemeliui. Už naudingus pastebėjimus, nuomones ir diskusijas monografijos problematikos klausimais esu dėkingas ir Lietuvos bei tarptautinės socialdemokratijos istorija besidominčiam jos populiarintojui, ryškiam mokslininkui, Stepono Kairio fondo pirmininkui Dobilui Kirveliui. Visgi už šį skaitytojams pateikiamą tekstą, taigi už galimus likusius jo netolygumus ar kitokius trūkumus, yra atsakingas tik šios knygos autorius.

D. Kirvelio vadovaujamam Stepono Kairio fondui dėkoju už finansinę paramą leidžiant šią monografiją. Už paramą išleidžiant monografiją dėkoju ir Lietuvos socialdemokratų partijai bei kitiems rėmėjams.

Taip pat už vienu ar kitu metu suteiktą paramą dirbant prie šios Lietuvos socialdemokratijos istorijai skirtos knygos dėkoju Vyteniui Andriukaičiui.

Už ne vieną kartą suteiktą paramą dirbant prie šios monografijos, taip pat nuomonę ir pastabas perskaičius atskirus jos fragmentus dėkoju ir seseriai Daivai.

Ir, be abejo, už didžiulę kantrybę toleruojant nuolatinį mano, šios monografijos autoriaus, užimtumą dirbant prie šios knygos, už kantrybę toleruojant nuolatinius finansinius nepriteklus esu dėkingas Virginijai, Medai Sofijai ir Nikodemui.

Įvadas

Monografijos objektas

Šios monografijos pagrindinis objektas yra Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinė-politinė raida Pirmojo pasaulinio karo bei pirmaisiais pokario metais (1914–1919 m.), t. y. laikotarpiu, sutapusiu su moderniojo Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu. Kitaip sakant, šios monografijos pagrindinis objektas yra vienas iš Lietuvos politinės istorijos fragmentų, pasireiškusių minėtų procesų metu, arba, dar kitaip, vienas iš čia nurodyto chronologinio laikotarpio politinių judėjimų (partijų) istorijos fragmentų.

Tačiau nurodyto laikotarpio Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinės-politinės nuostatos, daugiausia bendrųjų ideologinių nuostatų aspektu, buvo ne vien tuo metu atsiradusios, bet tęstinis reiškinys, nulemtas ankstesnio laikotarpio judėjimo istorinės raidos. Kita vertus, tiek pastaroji raida, tiek ir monografijos objektu pasirinkto istorinio laikotarpio lietuvių socialdemokratijos politinės nuostatos buvo veikiamos viso europinio (tarptautinio) socialdemokratinio judėjimo ideologinės raidos. Tad siekiant išsamiau ištirti, rekonstruoti ir geriau suprasti aptariamo istorinio laikotarpio lietuvių socialdemokratijos ideologines-politines nuostatas ir politinę laikyseną, reikia bent glaustai apžvelgti tiek lietuvių socialdemokratijos istoriją nuo jos atsiradimo XIX a. pabaigoje iki čia aptariamo istorinio laikotarpio (tai yra iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios), tiek ir apskritai europinės socialdemokratijos istorinę raidą XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.

Matyt, iš tiesų reikėtų pritarti tiems tyrinėtojams, anot kurių, „naujausiųjų laikų istorikams, norintiems suprasti istorinį reiškinį, ypač svarbu ištirti jo genezę, suprantamą ir kaip pradžią, ir kaip ištaką, ir kaip užuomazgą, ir kaip, galiausiai, chronologinę formavimąsi“¹. Tad tam ir bus skirta antroji šios monografijos dalis. Pirmasis šios dalies skyrius svarbus dar ir dėl to, kad lietuvių istorinėje literatūroje minėto istorinio laikotarpio tarptautinės socialdemokratijos ideologinė-politinė raida yra beveik nenagrinėta.

Nepaisant to, kad sovietinėje istorinėje literatūroje lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijai tiek iki Pirmojo pasaulinio karo, tiek ir šio karo metais buvo skirta palyginti nemažai dėmesio, vadovaujantis sovietinio komunizmo ideologijai

1. Šepetys N. Molotovo–Ribentropo Paktas ir Lietuva: teorinės, istoriografinės ir istorinės problemos. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija. – Vilnius, 2002 // VUB RS. F. 76–4165. – P. 96–97.

būdinga socialdemokratijos istorinės raidos schema joje buvo pateikiamas itin ideologizuotas ir itin iškreiptas socialdemokratijos istorijos vaizdas, tad norint išsamiau parodyti, kaip tai buvo padaryta, ir kartu geriau motyvuoti Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos, visų pirma čia aptariamų laikotarpiu, tyrinėjimų poreikį, lietuvių socialdemokratijos istoriografijos aptarimas dėl gana nemažos apimties monografijoje yra išskiriamas į atskirą – pirmąją – jos dalį.

Aptariant monografijos objektą dar reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad jos pavadinime pavartotas žodžių junginys „Lietuvos socialdemokratija“ formuluojant tyrimo objektą yra patikslintas į „Lietuvos (lietuvių) socialdemokratija“, nes formuluotė „Lietuvos socialdemokratija“, kalbant tiek apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios, tiek ir apie šio tyrimo pagrindus esantį 1914–1919 m. laikotarpį, savo turiniu (sudėtimi, apimtimi, struktūra) yra platesnė už formuluotę „lietuvių socialdemokratija“. Juk į pasakymą „Lietuvos socialdemokratija“, suvokiant jį platesne – teritorine prasme, telpa ne tik lietuvių socialdemokratija, bet ir kitos Lietuvos teritorijoje veikusios socialdemokratinės partijos, organizacijos ir grupės (žydų, lenkų, rusų, baltarusių). Taigi formuluotė „Lietuvos socialdemokratija“ pavadinime yra pavartota siaurąja jos prasme.

Tačiau kadangi pasakymą „Lietuvos socialdemokratija“ galima suprasti, kaip ką tik minėjome, ir plačiąja prasme, tai toliau monografijos tekste formuluotė „lietuvių socialdemokratija“ dažniausiai bus vartojama kaip savotiškas „Lietuvos socialdemokratija“ siauresne prasme sinonimas, nors formuluotė „lietuvių socialdemokratija“ irgi nėra visai tiksli, nes ji tarsi orientuoja į supratimą, kad kalbama apie etninių lietuvių socialdemokratiją, nors pagrindinei šio judėjimo reprezentantei Lietuvos socialdemokratų partijai – LSDP, kaip ne tautiniu, o teritoriniu principu organizuotai partijai, priklausė ir ne lietuvių tautybės asmenys.

Kita vertus, tyrinėjamo istorinio laikotarpio kontekste formuluotė „lietuvių socialdemokratija“ tam tikru aspektu tampa platesnės apimties sąvoka nei formuluotė „Lietuvos socialdemokratų partija“ (LSDP). Mat, kaip matysime iš šios monografijos ketvirtosios dalies, nemaža dalis Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijoje pasireiškusių lietuvių socialdemokratijos nesiejo savęs su LSDP ir veikė Rusijos socialdemokratų darbininkų partijoje.

Monografijos temos pasirinkimo motyvai ir aktualumas

Vienais iš pagrindinių motyvų tyrinėti lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą XX amžiaus moderniojo Lietuvos valstybingumo kūrimo laikotarpiu buvo politinių partijų vaidmuo demokratinių politinių režimų funkcionavimo ir šių režimų atsiradimo, t. y. ligtolinių nedemokratinų valdymo formų bei režimų demokratizavimosi, procesuose bei nacionalinio išsivadavimo ir valstybingumo atkūrimo (sukūrimo) procesuose (Vidurio Europos arba Vidurio Rytų Europos šalių atveju).

Kalbant apie politinių partijų vaidmenį apskritai reikia pažymėti, kad dar XVIII a. antroje pusėje–XIX a. pradžioje susilaukusios tokių garsių autorių kaip Davidas Hume'as, Edmundas Burke'as ir Benjaminas Constantas dėmesio (ir mėginimų apibrėžti), vėliau XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tyrinėtos tokių žinomų sociologų kaip Moisejus Ostrogorskis, Robertas Michelsas ir Maxas Weberis², o XX a. antros pusės pradžioje fundamentaliai ištyrinėtos klasikiniu tapusiame Maurice'o Duverger veikale³, politinės partijos pastaraisiais dešimtmečiais taip pat susilaukia didelio politologų dėmesio⁴. Ir tai yra savaime suprantama – politinės partijos, anot politologų, yra vienas iš pagrindinių demokratinio režimo politinio proceso subjektų ir kartu tiesiog neatsiejamas demokratinio politinio režimo (demokratinės politinės sistemos) elementas, betarpiškai susijęs su daugelio demokratijos garantijų funkcionavimu ir organiškai iš jų išplaukiantis⁵. Tad nieko keisto, kad partijos, kaip rašoma politologijos vadovėliuose, yra „vienas iš pagrindinių šiuolaikinės visuomenės institutų, be kurių neįmanomas atstovaujamosios demokratijos funkcionavimas“⁶. Pasak politologų, „politinės partijos, partinė vyriausybė ir partinė sistema yra šių dienų atstovaujamosios demokratijos aksiomos“⁷.

Anot žinomo prancūzų sociologo ir politologo Raymond'o Arono, partijoms „tenka svarbiausias vaidmuo įgyvendinant vieną iš politinių režimų funkcijų – valdančiųjų išrinkimą“, nes „būtent partijose prasideda kova už valdžią ir būtent joms padedant tiesiamas kelias valdžios realizavimui“⁸. Žinoma, kova dėl valdžios nėra vienintelis partijų tikslas ir (ar) funkcija. Moderniuose demokratinuose politiniuose režimuose politinės partijos atlieka daug funkcijų: atskleidžia, formuluoja, pagrindžia,

2. Žr., pvz., *The West European Party System*. Edited by Peter Mair. – Oxford, 1990. – P. 1, 25, 31–36.
3. Žr. Дюверже М. Политические партии. – Москва, 2005.
4. Įvairialypei politinių partijų ir partinių sistemų problematikos analizei yra skirta daugybė straipsnių ir knygų. Ši problematika glausčiau ir labiau apibendrintai pristatoma edukacinio pobūdžio lyginamosios politikos literatūroje, politologijos vadovėliuose, specialiuose žinyuose ir t. t. Nevardijant visų šių tekstų, be jau minėtų ir prieš tai buvusiose išnašose nurodytų savotiška klasika tapusių veikalų, dar galima būtų paminėti taip pat klasika tapusius veikalus: Sartori G. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. – Cambridge, 2005 (1976) ir Ware A. *Political Parties and Party Systems*. – Oxford, 1996.
5. Anot vieno žinomiausių XX a. politologų, demokratijos teoretiko Roberto Dahlio, yra išskirtinos tokios demokratijos garantijos: saviraiškos teisė; teisė ir laisvė kurti organizacijas, piliečio teisė rinkti valdžios institucijų atstovus ir teisė būti patiems išrinktiems; politinių grupių ir lyderių konkurencijos dėl rinkėjų paramos, alternatyvūs informacijos šaltiniai; laisvi ir teisingi rinkimai ir į rinkimų rezultatus atsižvelgiantis valdžios institucijų formavimas. Taigi matome, kad politinių partijų buvimas [būtinumas] demokratinuose politiniuose režimuose neišvengiamai išplaukia iš nemažos dalies čia išskirtų demokratijos garantijų. Žr.: Zeigler H. Politinė bendruomenė. Įvadas į politinių sistemų ir visuomenės lyginamąją analizę. – Kaunas, 1993. – P. 75; Dahl R. A. Demokratija ir jos kritikai. – Vilnius, 1994. – P. 296–297; Даль Р. О демократии. – Москва, 2000. – С. 91.
6. Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. – Vilnius, 2001. – P. 184.
7. Krupavičius A., Lukošaitis A. Politinės partijos ir partinė sistema // Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Sud. A. Krupavičius ir A. Lukošaitis. – Kaunas, 2004. – P. 297.
8. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – Москва, 1993. – С. 80–81. Pasak R. Arono, „partijos yra dalis socialinės tikrovės, susijusi su apibrėžta politinio varžymosi sfera, tikslas ir pasekmės, kurios yra valdančiųjų paskyrimas“. Ten pat.

atstovauja ir integruoja socialinių grupių, sluoksnių interesus; aktyvina, sutelkia (ar bent mėgina tai daryti, ar deklaruoja, kad tai daro) didesnes ar mažesnes socialines grupes politiniams veiksams; dalyvauja formuojant valstybinės valdžios institucijų sistemą arba siekia minėtos sistemos koregavimo, modifikavimo, pakeitimo. Politinės partijos dalyvauja formuojant šalies politinį elitą rengdamos, iškelamos savo žmones į įvairias valstybinės valdžios (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios, savi-valdos) institucijas, veikdamos per visuomenines organizacijas. Taip pat politinės partijos dalyvauja formuojant viešąją nuomonę⁹. Pasak viešosios politikos tyrinėtojo E. E. Schattschneiderio, politinės partijos yra viena iš trijų jėgų (šalia interesų grupių ir institucijų), turinčių esminį poveikį viešosios politikos darbotvarkės formavimui¹⁰.

Daugelis politinių partijų savo politinėje veikloje vadovaujasi (ar bent deklaruoja, kad vadovaujasi) tam tikromis politinėmis ideologijomis¹¹, kuriomis besiremdamos formuoja savo programas, siekia pastarąsias, jų principus, idėjas įgyvendinti praktiškai ir, atsiradus galimybei, mėgina tai ir daryti (ar bent deklaruoja, kad nori tai daryti). Taigi galima kalbėti ir apie ideologinę partijų funkciją¹². XIX–XX a. politinės partijos buvo tapusios pagrindinėmis politinių ideologijų skleidėjomis ir reiškėjomis, nors pastaraisiais dešimtmečiais ir kalbama apie partijų ideologinį supanašėjimą, partijų deideologizaciją, ideologijų „pabaigą“ ar „mirtį“. Nepaisant to, partijų skirstymas pagal ideologijas yra įprastas politologams ir (tarp jų ir kaip skirstymasis į „ideologines šeimas“) yra būdingas pačioms partijoms¹³.

Siūlydamos tam tikrą politinių pozicijų ir programų spektrą, politinės partijos padeda rinkėjams rinktis ir, kaip teigia politologai Davidas Beethamas ir Kevinas Boyle'as, yra „svarbiausias mechanizmas, per kurį gyventojų balsas pasiekia vyriausybę“¹⁴. Pasak politologų, „politines partijas įprasta vadinti reikšmingomis valstybės ir visuomenės sąveikavimo tarpininkėmis“¹⁵. Galima sakyti, kad jos atlieka pilietinės visuomenės ir valstybinės valdžios institucijų jungiamosios grandies funkciją¹⁶. Dar

9. Plačiau apie politinių partijų funkcijas žr., pvz.: Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. – Kaunas, 2007. – P. 266–274; Krupavičius A. Politinės partijos: organizacija, funkcijos, ideologija // Šiuolaikinė valstybė. – Kaunas, 1999. – P. 175–178, 189–194.
10. Žr. Furman E., Šerikova. A. Viešosios politikos darbotvarkė: samprata, elementai ir formavimo modeliai // Viešoji politika ir administravimas. 2007, Nr. 21. P. 106.
11. Glaustą politinės ideologijos apibūdinimą žr. kad ir Ramonaitė A., Jokubaitis A., Kavaliauskaitė J., Morkevičius V., Vinogradnaitė I., Žiliukaitė R. Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos. – Vilnius, 2009. – P. 54–55.
12. Bložė M. Politinės partijos ir partinės sistemos // Acta humanitarica universitatis Saulensis 7, 2009. – P. 46–47.
13. Žr.: Krupavičius A. Politinės partijos: organizacija, funkcijos, ideologija. P. 194–202. Plačiau žr., pvz.: Ware A. Political Parties and Party Systems. P. 17–49(62); Volkens A., Klingeman H.-D. Parties, Ideologies, and Issues. Stability and Change in Fifteen European Party Systems 1945–1998 // Political Parties in the New Europe. Political and Analytical Challenges. – Oxford, 2005. – P. 143–167.
14. Bytamas D., Boilas K. Demokratija: klausimai ir atsakymai. – Klaipėda, 1997. – P. 18.
15. Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejis. Lietuvos politinės sociologijos studija. – Klaipėda, 2001. – P. 218.
16. Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. P. 184. Kaip teigiama politologinėje literatūroje, „politinės partijos, nežiūrint visų gerai žinomų jų žmogiškųjų ir struktūrinių trūkumų, yra vienintelis

kitaip tariant, politinės partijos, apibendrintu politologų požiūriu, demokratinėje visuomenėje vykdo „išraiškos, informacijos perdavimo ir komunikacijos funkcijas“¹⁷.

Tad nors šiandien partijos susilaukia nemažos visuomenės kritikos ir didelio nepasitikėjimo¹⁸, tačiau apskritai, jos kol kas yra neatsiejamas šiuolaikinės demokratijos (kaip politinės sistemos, politinio režimo) komponentas. Jos suvaidino žymų vaidmenį Vakarų (ir ne tik) Europos šalių demokratizacijos procesuose arba, kitaip sakant, pačios šiandieninės liberaliosios vakarietiškos demokratijos tapsmo procese. Anot politologų, „vienas iš svarbiausių demokratizacijos proceso aspektų yra politinių partijų ir partinės sistemos formavimasis ir raida“¹⁹.

Žinomų Vakarų politologų Maurice'o Duverger, Giovanni Sartori, Seymouro Martino Lipseto, Steino Rokkano ir kitų darbuose (skirtuose partinių sistemų susiformavimui ir analizei) partijų genezė (ištakos, užuomazgos, pradžia, chronologinis formavimasis) siejama su pramoninės ir nacionalinės revoliucijų nulemtais socialiniais-kultūriniais konfliktais, sisteminės krizės, tautinės valstybės formavimosi ir modernizacijos procesais, parlamentarizmo vystymusi²⁰. Politinių partijų atsiradimą lėmė visuomenės stratifikacijos, skirtingų socialinių grupių interesų, religiniai, nacionaliniai, valdymo būdo veiksniai. Su pastaruoju veiksmu susijusiais atstovavimo institucijų reikšmės didėjimo, parlamentarizmo plėtotės reiškiniiais susijęs ir partijų augimas, ir jų reikšmės didėjimas. Kita vertus, partijų įtakos augimas skatino ir lėmė parlamentarizmo raidą, demokratizacijos procesus. Juk, kaip rašė žinomas prancūzų politologas, partijų ir partinių sistemų atsiradimo, formavimosi, raiškos tyrinėtojas M. Duverger, „XIX a., kada galingos ekonominės ir finansinės grupuotės valdė spaudą, informacijos ir propagandos priemones, rinkėjų mobilizavimo aparatą, demokratijos neegzistavo: tik partijų augimas, ir visų pirma darbininkų partijų, davė galimybę aktyviam visos liaudies bendradarbiavimui su politinėmis institucijomis“²¹.

Tad galima teigti, kad ir socialistinių partijų veikla turėjo didelę įtaką socialinei mobilizacijai arba „masių atėjimui į politinę areną“, kuomet „politika peržengė siauras

mechanizmas, kuris gana veiksmingai gali suformuoti kompensuojančią pavieniai bejėgių individų kolektyvinę jėgą prieš santykinai nedidelę grupę išrinktųjų, kurie yra galingi individualiai arba organizaciniu požiūriu“. Žr. Zeigler H. Politinė bendruomenė. Įvadas į politinių sistemų ir visuomenės lyginamąją analizę. P. 120.

17. Novagrockienė J. Daugiapartinės sistemos formavimasis ir raida Lietuvoje. Disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui gauti. Vilnius, 1996 // VUB RS. F. 76–3578. – L. 20.
18. Žr., pvz.: Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejais. Lietuvos politinės sociologijos studija. P. 220; Spurga S. Demokratija ir pilietinė visuomenė nacionalinėse valstybėse ir Europos Sąjungoje: Vidurio ir Rytų Europos demokratizacija. Vilnius, 2012. – P. 130–132; Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė. – Vilnius, 2013. – P. 36, 47, 49–50.
19. Novagrockienė J. Daugiapartinės sistemos formavimasis ir raida Lietuvoje. L. 9.
20. Apie tai žr.: ten pat. L. 6.; Krupavičius A. Politinės partijos: organizacija, funkcijos, ideologija. P. 175–178; Žeruolis D. Rytai tampa Vakaraais // Politologija, 1996, Nr. 1. – P. 7–8. Plačiau žr. LaPalombora J., Weiner M. The origin of political parties // The West European Party System, Edited by Peter Mair. – Oxford, 1990. – P. 25–30.
21. Дюверже М. Политические партии // Методические материалы по политологии. – Riga, 1991. – С. 26.

aristokratinio elito ribas“, kas ir nulėmė partijų, kaip „instrumentų, jungiančių elitą su masėmis“, atsiradimą²². Taigi matome, kad, viena vertus, demokratizacijos procesų poveikis partijų tapsmui ir, kita vertus, pačių partijų poveikis minėtiems demokratizacijos procesams buvo vieni iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių šiuolaikinių Vakarų valstybių politinių sistemų ir jų sudėtinių dalių – partinių sistemų formavimąsi.

Susiejant šiuos abstrakčius teiginius apie politinių partijų, visų pirma, socialistinių, vaidmenį valdymo formų ir politinių sistemų demokratizavimo(si) procesuose su šios monografijos problematika verta pažymėti, kad 1896 m. vykusiam Lietuviškosios socialdemokratų partijos (LSDP) suvažiavime lietuvių socialdemokratinis judėjimas ne tik baigė organizaciniu ir programiniu aspektais sukurti politinę partiją ir ne tik iškėlė Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos reikalavimą ir pirmąją lietuvių tautinio judėjimo istorijoje valstybingumo (at)kūrimo (kad ir federacijos (konfederacijos ?) su kaimyninėmis tautomis pavidalu) programą, bet kartu suformulavo ir radikaliai demokratinės santvarkos nuo Rusijos imperijos atsiskyrusiai Lietuvai programą.

Toks radikaliai demokratinės politinės santvarkos reikalavimas aptinkamas ir XX a. pradžios LSDP suvažiavimų ir konferencijų rezoliucijose, nutarimuose, programinio pobūdžio dokumentuose, visų pirma, 1905 m. LSDP manifeste, taip pat LSDP atsisaukimuose. Tačiau, kaip matysime, Pirmojo pasaulinio karo metais nemaža dalis lietuvių socialdemokratų, veikiami rusiškojo bolševizmo, patyrė tam tikrą evoliuciją ir suėjo į tam tikrą prieštarinę santykį su savo pačių lig tol skelbtomis radikalios demokratijos idėjomis. Taigi šis tyrimas turėtų padėti atskleisti ir parodyti istorinės lietuvių socialdemokratijos idėjinę-politinę raidą ir, visų pirma, jos santykį su būsimos demokratinės Lietuvos Respublikos idėja ir jos įgyvendinimu.

Kadangi šioje monografijoje tiriama ir rekonstruojama lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinė-politinė raida modernaus Lietuvos valstybingumo kūrimo proceso metu, tad itin aktualus ir svarbus yra ir politinių partijų vaidmens nacionalinio atgimimo ir išsivadavimo bei moderniojo valstybingumo sukūrimo procesuose motyvas.

Galima teigti, kad, be kitų priežasčių, ir dėl tautinių judėjimų poveikio Vidurio Rytų Europos šalyse XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atsiradusios partijos (tarp jų ir socialistinės) prisidėjo prie šių šalių tautinių judėjimų plėtojimo, gilinimo ir, atsiradus palankioms išorinėms tarptautinėms aplinkybėms, prie moderniojo valstybingumo sukūrimo.

Kalbėdami konkrečiai apie Lietuvos atvejį, čia galime tik pritarti istoriografijoje teisės istoriko Antano Šenavičiaus išsakytiems teiginiams (pritariant politiko ir diplomato Lado Natkevičiaus minčiai, kad „nei viena pasaulyje valstybė neatsirado iš netyčių“), jog yra „įžvelgtinas Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir politinių partijų, nors ir persekiotų ir varžytų Rusijos ir Vokietijos okupacinės valdžios, ryšys“ ir kad „politinės partijos įvairiapuse ir iš esmės nelegalia veikla Lietuvoje ir už jos

22. Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. P. 187.

ribų – Didžiajame Vilniaus Seime (1905 m.), Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komitete (1914 m.), Lietuvių Petrapilio seime (1917 m.), Lietuvių Vilniaus konferencijoje (1917 m.) integravo, aktyvino tautą, padėjo suformuoti ir išreikšti jos interesus ir politinę valią atkuriant Lietuvos valstybingumą²³.

Nors visuose čia paminėtuose lietuvių politinių siekių ir tikslų manifestavimo forumuose bei visuomeninę veiklą vykdžiusiose struktūrose dalyvavo ir nepartiniai inteligentai, o ir partijoms ar politinėms srovėms priskirtini inteligentai ne visada aiškiai išreikštai veikė kaip konkrečių partijų ar politinių srovių atstovai, visgi lietuvių politinių partijų veiksnys Lietuvos moderniojo valstybingumo kūrimo procese tikrai buvo svarbus. Ne veltui 1927 m. Leipcige knygą apie Baltijos valstybių konstitucinę teisę išleidęs H. Rolnikas yra teigęs, „kad iš esmės Lietuvos valstybė“ yra „politinių partijų kūrinys“²⁴. Viena iš šių partijų ir buvo Lietuvos socialdemokratų partija. Ji, kaip ir atskiri jos veikėjai, kaip asmenybės, buvo vienais iš tų „veikėjų“, kurie XX a. pradžios Lietuvos visuomeninio gyvenimo dalyvio, o vėliau vieno žymiausių Lietuvos teisės mokslininko Mykolo Römerio žodžiais tariant, buvo vieni iš tų „dviejų dalykų“, kurių „reikėjo“ tam, kad „nacionalinio Lietuvos valstybingumo idėja, dinamiškai glūdinti tautiniame Lietuvos atgimime, galėtų išeiti viešumon ir įsikūnyti“²⁵.

Anot M. Römerio, „Lietuva nebūtų tapusi nepriklausoma valstybe, jei Pirmojo pasaulinio karo metu susiklosčiusia situacija ir atsiveriančiomis naujomis galimybėmis nebūtų pasinaudoję patys lietuviai, aktyviai veikę savo valstybingumo atkūrimo linkme“²⁶. Į šį darbą įsijungę skirtingų pasaulėžiūrų, įvairių politinių įsitikinimų žmonės – tiek tie, kurie karo metu gyveno ir veikė Lietuvoje, tiek ir tie, kurie dar iki karo ar jo pradžioje buvo pasitraukę iš Lietuvos ir apsistoję kitose šalyse²⁷. Vieni iš šių veikėjų ir buvo socialdemokratai. Tiesa, kaip jau užsiminėme ir dar netrukus atkreipsime dėmesį (ir plačiai nagrinėsime šioje knygoje), nemaža dalis tyrinėjamo laikotarpio socialdemokratų patirs bolševizmo poveikį, kas lems ne visai vienareikšmišką lietuvių socialdemokratijos santykį su moderniojo Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu 1917–1919 m. Kaip matysime iš istoriografijos aptarimo, įvairūs šio santykio aspektai dar reikalauja istorinių tyrimų.

Šių tyrimų (taigi ir šios monografijos) aktualumą didina ir išskirtinis proginis motyvas – netrukus, 2018 m., sueis 100 metų nuo to laiko, kai Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos valstybės atkūrimo Aktą, kurį galima laikyti simboliu Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo ir modernaus Lietuvos valstybingumo kūrimo ma-

23. Šenavičius A. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto teisinė prigimtis ir konstitucinė reikšmė // Istorija, XL, 1999. – P. 24.

24. Ten pat.

25. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. – Vilnius, 1990. – P. 35. Tas kitas, pirmiau nurodomas arba pirmas „dalykas“ buvo išoriniai veiksniai: „kad atsirastų objektyvios sąlygos ar galimumai jai realizuotis“. Ten pat.

26. Ten pat. P. 36.

27. Žr.: Ivinskis Z. Kelias į laisvę ir Vasario 16-oji. Žvilgsnis 30-ties metų perspektyvos // Aidai, 1948 02; Nr. 11. P. 49–56; Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. – Kaunas, 1989. – P. 1–62.

nifestacija. Čia ką tik cituoto M. Römerio žodžiais tariant, 1918 m. vasario 16 d. aktas „buvo centrinis aktas, kuriame susikondensavo ir pasireiškė ta Lietuvos žemės sąmoninga ir valinga energija, kuri Lietuvoje pamažu augo ir stiprėjo per visą XIX amžių ir kuri ypatingai intensyvi tapo vadinamajame tautiniame Lietuvių atgimime, įvykusiame XIX amžiaus pabaigoje ir XX-ojo pradžioje“²⁸. Pasak istorikės Aldonos Gaigalaitės, „Vasario 16-osios aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo nebuvo atsitiktinis dokumentas, o ilgos tautos kovos dėl savo savarankiškumo atkūrimo dėsningas rezultatas“²⁹. Istoriko Edvardo Gudavičiaus vertinimu, Vasario 16-osios aktas, kuris „tapo ir lieka svarbiausia Lietuvos istorijos gaire“, „įkūnijo lietuvių tautos, jau moderniosios nacijos pavidalu, sugrįžimą į pasaulio istoriją, savo vietos tarp pasaulio tautų išsikovojimą“³⁰.

Tad šioje monografijoje rekonstruodami ir analizuodami istorinės lietuvių socialdemokratijos, pirmiausia besireiškusios LSDP pavidalu, idėjinę-politinę raidą Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpiu, kartu tirsime ir jos santykį su moderniojo Lietuvos valstybingumo tapsmu, ir prisidėsime ir prie pastarojo istorinių tyrimų apskritai, ir taip pat apskritai prie politinių partijų, šiuo atveju socialistinių, santykio su valstybingumo atkūrimo procesais tyrimų.

Kitas šios monografijos temos pasirinkimo ir jos aktualumo motyvas, paskatinęs tyrinėti būtent socialdemokratinės partijos istoriją tam tikru Lietuvai itin svarbiu istoriniu laikotarpiu, būtų socialdemokratijos kaip politinio judėjimo vaidmuo XX a. Vakarų Europos šalių istorijoje. Kaip žinoma, Vakarų Europos šalyse nuo pat XIX a. pabaigos nuolat didėjo socialdemokratinė politinė judėjimų įtaka ir augo žmonių, balsuojančių už socialdemokratinę partijas, skaičius, didėjo šių partijų frakcijos parlamentuose, augo jų vaidmuo sprendimų priėmimo procese³¹.

Jau pačioje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo pavienių atvejų, kada socialistai įeidavo į atskirų šalių vyriausybes ar net jas formuodavo. Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario metais socialdemokratų įsijungimas į vyriausybes ar jų formavimas, vadovavimas joms tapo dar dažnesniu reiškiniu. Po Antrojo pasaulinio karo daugelio Vakarų šalių atveju tai tapo beveik įprastu dalyku³². Tyrinėtojai pažymi, kad savo politinė veikla tiek vyriausybėse, tiek parlamentuose, tiek pozicijoje, tiek opozicijoje socialdemokratai esmingai prisidėjo prie Vakarų Europos šalių politinio, socialinio,

28. Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus profesorius Mykolas Römeris kalba iškilmingajame 1938 metų vasario 16 dienos posėdyje // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sud. E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. – P. 53.

29. Gaigalaitė A. Vasario 16-oji – objektyvus dėsningumas ar atsitiktinumumas // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. P. 114.

30. Gudavičius E. 1999 metų vasario 16-osios minėjimo kalba Lietuvos Respublikos Seime // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. P. 124.

31. Žr., pvz.: Sassoon D. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. – New York, 1996. – P. 10, 43, 118, 191, 463 ir kt.; Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left 1860–1980. – Cambridge, 2000. – P. 54–55, 119 ir kt.

32. Žr. ten pat. Taip pat žr., pvz., Merkel W. Europos socialdemokratija XX a. pab.: trečiojo kelio paieškos // Politologija, 2001; Nr. 1. P. 34–35.

ekonominio gyvenimo demokratizacijos, socialinių įstatymų leidybos, darbdavių ir samdomų darbininkų santykių teisinio reguliavimo. Socialdemokratų vykdyta ar jų formuota valstybinio ekonomikos reguliavimo, socialinių reformų ir plačių socialinių programų politika turėjo reikšmingos įtakos vadinamosios visuotinės gerovės valstybės, arba kitaip – socialinės valstybės, sukūrimui. Anot garsaus politologo ir sociologo, beje, ir žinomo liberalo, Ralfo Dahrendorfo, XX a. Vakarų Europoje buvo socialdemokratinis visų pirma dėl to, kad jos šalyse buvo įgyvendinta socialinės valstybės idėja³³.

Pasak vienos iš solidesnių Vakarų Europos socialdemokratinų partijų istorijos autoriaus istoriko Donaldo Sassoono, būtent socialistų dėka atsirado ir iškilo „Welfare State“ („gerovės valstybės“) institutai, leidę iš esmės pagerinti įvairių visuomenės sluoksnių padėtį³⁴. Žinomų socialdemokratijos istorinės raidos tyrinėtojų Thomaso Meyerio ir Susanne Miller nuomone, „socialinės valstybės sukūrimas – pats didžiausias socialdemokratijos pasiekimas“³⁵. Ir nors, anot šių autorių, socialdemokratija ne vienintelė ją įgyvendino, tačiau ji „vaidino motoro ir šturvalo vaidmenį vystymosi link socialinės valstybės procese“³⁶.

Turint visa tai mintyje, matyt, suprantama, kodėl baigiantis XX a., XXI a. išvakarėse, socialdemokratija buvo tapusi masiškiausiu ir įtakingiausiu politiniu judėjimu Vakarų Europoje. Kaip akivaizdi šio teiginio iliustracija paminėtinas būtų kad ir toks faktas, jog 1999 m. pradžioje iš 15 Europos Sąjungos šalių net 13-oje socialdemokratai įėjo į savo šalių vyriausybes ir net 11-ai tų vyriausybių vadovavo³⁷. Per paskutinius dešimtmečius socialdemokratija smarkiai padidino savo įtaką ir kituose pasaulio regionuose – Lotynų Amerikoje, Afrikoje, Azijoje, nors XXI a. pradžioje pirmajame iš šių regionų didesnę įtaką įgijo nesocialdemokratinio socializmo judėjimas, deklaruojantis „XXI amžiaus socializmo“ ideologiją³⁸.

Užsiminę apie pastarąją aplinkybę turime pažymėti, kad XXI a. pirmajame dešimtmetyje socialdemokratijos politinė įtaka ir rinkėjų palaikymas pradėjo mažėti (atskirų šalių atveju – pakankamai ryškiai) ir Europoje³⁹. Taip pat paminėtina, kad dėl XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje valdžioje esančių socialdemokratų politinės

33. Ж. Орлов Б. Социал-демократия: история, теория, практика. – Москва, 2005. – С. 124, 280, 336, 419, 489.

34. Ж. Sassoon D. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. – New York, 1996.

35. Европейская социал-демократия накануне XXI столетия. – Москва, 1998. – С. 130.

36. Ten pat.

37. Apie tai žr. ir šios monografijos autoriaus mokslo populiarinimo žanro straipsnius: Mitrulevičius G. Kas valdo Europą: socialdemokratai ar liberalai. Mintys dėl socialdemokratijos politinės ideologijos pavadinimo // Gairės, 2001; Nr. 10. P. 42–43; Mitrulevičius G. Socialdemokratijos sėkmės bei nesėkmės XX a. // Gairės, 2001; Nr. 12. P. 34–42.

38. Ж.р., рвз., Жирнов О. А., Шереметьев И. К. „Левый поворот“ в Латинской Америке. – Москва, 2008.

39. Ж.р. кад ир: Moschonas G. The Electoral Crisis of Social Democracy: The great Retreat of the European Social Democratic Parties (1950–2009), International workshop by Transform! Europe, Palma de Majorca, 12th–13th mars 2010. <http://www.transform-network.net/uploads/media/Moschonas-ElectoralSD_02.pdf>, 2012 06 12.

įtakos pakilimo metu vykdytos politikos⁴⁰ ir tuo metu pasireiškusio naujo savo ideologijos pagrindimo („Trečiojo kelio“ ideologija ir pan.) ir dėl to, daugelio tyrinėtojų nuomone, įvykusios galutinės socialdemokratijos transformacijos iš vadinamosios klasikinės (arba tradicinės) socialdemokratijos į šiandienę liberaliąją „naująją socialdemokratiją“⁴¹, vėl suintensyvėjo pastaruosius keletą dešimtmečių pakankamai dažnai pasireikšdavusios (ypač XX a. 10-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje) kalbos apie socialdemokratijos krizę, išsisėmimą, globalizacijos ir kitų veiksnių nulemtą klasikinės socialdemokratinės politikos negalimumą, o kartu ir socialdemokratijos istorinės misijos pabaigą ir mirtį⁴².

Žinoma, jau ne kartą buvo kalbama apie socialdemokratijos „pabaigą“ ar „mirtį“, tačiau jos istorija tęsdavosi, pačiai socialdemokratijai minėtų pasireiškusių kalbų laikotarpiu dažnai pereinant į naują savo istorijos etapą. Kaip žinome, yra išskiriami keturi socialdemokratijos istorinės raidos etapai: 1) XIX a. pabaigos–XX a. pradžios socialdemokratija; 2) tarpukario laikotarpio socialdemokratija; 3) vadinamosios klasikinės socialdemokratijos laikotarpis – XX a. antroji pusė (šeštasis–devintasis dešimtmečiai) ir 4) XX a. pabaigos–XXI a. pradžios laikotarpio iš pradžių dažnai „Trečiojo kelio socialdemokratija“ vadinta „naujoji socialdemokratija“⁴³.

Atkreipus dėmesį į tokių socialdemokratijos istorijos etapų išskyrimą ir grįžtant prie minėtų kalbų apie socialdemokratijos „pabaigą“ ir „mirtį“ XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, tenka konstatuoti, kad kalbant apie čia išskirto ketvirtojo etapo socialdemokratiją, nemažai ne tik jos kritikų iš dešinės ir kairės, bet ir nešališkų tyrinėtojų, taip pat jai simpatizuojančių tyrinėtojų pastebi jos ideologinio tapatumo ir šio tapatumo tęstinumo problemišumą ar paskutinių poros ar dviejų su puse dešimtmečių Vakarų socialdemokratų partijų praktinės socialinės-ekonominės politikos santykio su socialdemokratijos ideologine-politine tradicija problemišumą⁴⁴.

40. Žr., pvz.: Merkel W. Europos socialdemokratija XX a. pab.: trečiojo kelio paieškos. P. 1–45; Meyer T. Praxis der Sozialen Demokratie. – Wiesbaden, 2005; Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa. Hrsg. Merkel W., Henkes Ch. – Wiesbaden, 2006.

41. Žr., pvz.: Kitschelt H. The Transformation of European Social Democracy. – Cambridge, 1994; Sassoon D. One Hundred Years of Socialism... P. 730–777; Gamble A., Wright T. The New Social Democracy. – Oxford, 1999; Moschonas G. In the Name of Social Democracy. The Great Transformation 1945 to the Present. – London, New York, 2002; Bailey D. J. The Transition to „New“ Social Democracy: the role of capitalism, representation and (hampered) contestation // British Journal of Politics and International Relations, 2009, 11 4, – P. 593–612; Arndt C. The electoral consequences of third way welfare state reforms: social democracy's transformation and its political costs. – Amsterdam, 2013.

42. Žr.: Gray J. Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija. – Vilnius, 2006. – P. 130–144. Charakteringi būtų ir atskirų knygų anglų kalba pavadinimai. Žr., pvz.: Gray J. After Social Democracy – Politics, Capitalism and the Common Life. – London, 1996; Panitch L., Ley C. The End of Parliamentary Socialism: From New Left to New Labour. – London, New York, 2001; Lavelle A. The Death of Social Democracy. Political Consequences in the 21st Century, 2008.

43. Žr., pvz.: Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie... S. 25; Schiller T. Demokratischer Sozialismus / Sozialdemokratie // Lexikon der Politik. Band I. Politische Theorien. – München, 1995. S. 49–56.

44. Žr. apie tai: Mitrulevičius G. Ar socialdemokratai siekia įgyvendinti demokratinį socializmą? Apie socialdemokratinės socializmo sampratos aktualizavimo poreikį // Gairės, 2012; Nr. 1. P. 32–37. Apie

Šie XX a. pabaigos–XXI a. pradžios socialdemokratijos situacijos vertinimai iškomponuoja į bendresnius jau ne vieną dešimtmetį besitęsiančius socialinių ir humanitarinių mokslų atstovų svarstymus apie politinių ideologijų supanašėjimą, suartėjimą, konvergenciją, „hibridizaciją“ ir sintezę, taigi ideologinės-politinės kairės ir dešinės ribų „išsiplovimą“ ir išnykimą⁴⁵. Kitaip sakant, kalbos apie socialdemokratijos ideologinio tapatumo tęstinumo problemišumą iškomponuoja į bendresnes jau ne vieną dešimtmetį trunkančias diskusijas – ginčus dėl klausimo, mirė ar išliko tradicinės industrinės visuomenės epochai būdingos ideologijos, ir jeigu jos išliko, koks yra jų vaidmuo ir likimas apskritai, postindustrinėje postmodernioje informacinėje visuomenėje⁴⁶?

Kita vertus, keltinas klausimas, ar vienokie ir kitokie požiūriai, kad ideologijos „mirė“, neignoruoja to, kad keičiantis visuomenėms, jų socialinėms struktūroms ir socialiniams santykiams ir atitinkamai kintant visuomenių mentalitetams, vertybių sistemoms, gyvenimo būdams ir dėl viso to tam tikrą kaitą – evoliuciją patiriant politinei kultūrai, politiniam procesui ir politinėms sistemoms apskritai, natūraliai tam tikrą kaitą – evoliuciją turi patirti ir politinių partijų idėjų, įsitikinimų, nuostatų ir vertybių sistemos, tai yra politinės ideologijos?

Anot tyrinėtojų, dėl paskutiniame XX a. ketvirtyje vykusių didžiulių socialinių pokyčių, susijusių su industrinės visuomenės transformacija į postindustrinę informacinę visuomenę ir globalizacija, joks politinis institutas ir politinis reiškinyss negalėjo išlikti politinėje arenoje be adaptacijos prie naujų sąlygų⁴⁷. Akivaizdu, kad globalizacijos procesai, visuomenės kaitos, visuomenės stratifikacijos transformacijos, demografinių pokyčių procesų tendencijos ir neoliberalizmo dominavimo viešojoje erdvėje tendencijos stiprėjimas itin paveikė įvairių šalių socialdemokratų partijų prak-

pastarųjų dešimtmečių socialdemokratijos raidą, iššūkius, diskusijas dėl jos ideologinio tapatumo, jos naujos identifikacijos paieškas tarp pačių socialdemokratų ir tarp mokslininkų, tyrinėjančių socialdemokratiją ar politines ideologijas, judėjimus ir partijas apskritai, tikrai yra gana daug įvairiausių literatūros. Vien, pavyzdžiui, rusų kalba (tik atskirose knygose) žr.: Европейская социал-демократия накануне XXI столетия, Отв. ред. Орлов Б. С., Москва, 1998; Социал-демократия в Европе: на пороге XXI века. – Москва, 1998; Западная социал-демократия: поиск обновления в условиях кризиса, Отв. ред. А. Г. Мысливченко – Москва, 1998; Социал-демократия перед лицом глобальных проблем: проблемно-тематический сборник. – Москва, 2000; Левые в Европе в XX века: люди и идеи. – Москва, 2001; Социал-демократия Запада перед вызовами современности. Отв. ред. К. Г. Холодковский. – Москва, 2001; Социал-демократия сегодня: статьи, рефераты, переводы, документы. Вып. 1, ред. Орлов Б. С. – Москва, 2002; Социал-демократия Европы в начале XXI века: Время перемен. – Москва, 2006; Актуальная социал-демократия в XXI веке. – Москва, 2009; Социал-демократия в современном мире: материалы международной научно-практической конференции „Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления“. Отв. редактор В. Я. Швейцер. – Москва, 2010.

45. Žr., pvz.: Холодковский К. Г. Противостояние левые – правые: анахронизм или смена координат? // Полис, 2006, 6. – С. 81–96.

46. Žr., pvz.: Ramonaitė A. ir kiti. Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos. P. 24–25, 238–247, 320–323; Шварцмантель Д. Идеология и политика, Харьков, 2009; Political Ideologies. A Reader and Guide. Edited by Mathew Festenstein and Michael Kenny, Oxford University Press, 2005. – P. 431–452.

47. Левые в Европе в XX века: люди и идеи. С. 423.

tinę socialinę ir ekonominę politiką ir politinę laikyseną (įvairių nacionalinės ir tarptautinės politikos reiškinių ir klausimų atžvilgiu), kurios ne vienu atveju buvo prieštaringame santykiyje su socialdemokratijos ideologine tradicija. Vis dėlto, nepaisant viso to ir visų kalbų apie ideologijų mirtį, pabaigą, konvergenciją ir t. t., galbūt galima teigti, kad Vakarų socialdemokratai turi iš savo istorinės tradicijos bent kažkiek išplaukiančią ir visgi kažkiek su šia tradicija susijusią ideologiją, kuri, žinoma, yra plėtojama, koreguojama ir adaptuojama atsižvelgiant į sociokultūrinius ir sociodemografinius pokyčius ir globalizacijos iššūkius, nors kai kuriais aspektais (gana nemažai aspektų) užimant pozicijas, priešingas ankstesnių laikų socialdemokratų nuostatoms⁴⁸.

Taigi apie tam tikrą (kad ir su problemomis) Vakarų šalių socialdemokratų partijų ideologinį tapatumą, kad ir gerokai pakitusį, ar ideologinį adekvatumą galbūt galima kalbėti ir šiandien. Tiesa, turime pažymėti, kad apie pokomunistinių šalių (tarp jų ir Lietuvos) socialdemokratinėmis besivadinančių partijų ideologinę tapatybę ar jų praktinės politikos atitikimą socialdemokratijos ideologijai ir ideologinei tradicijai apskritai kalbėti yra dar sudėtingiau⁴⁹.

Kaip žinoma, Lietuvoje lietuvių socialdemokratinio judėjimo natūrali ideologinė-politinė raida ir evoliucija buvo prievartiniu būdu nutraukta stalinistinei SSRS įvykdžius Lietuvos okupaciją, aneksiją ir įvedus totalitarinį režimą. Dėl viso to kelis dešimtmečius trukęs socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje pertrūkis ir kiti iš sovietinio komunistinio totalitarizmo egzistavimo išplaukę veiksniai iš dalies lėmė itin rimtas pokomunistinės socialdemokratijos ideologinės tapatybės problemas, pačios sąvokos supratimo transformaciją ir paties socialdemokratijos reiškinio mutaciją.

Viena iš tai lėmusių priežasčių, atsiradusių dėl minėto socialdemokratinio judėjimo raidos pertrūkio ir komunistinio režimo egzistavimo pasekmių, yra menkos, fragmentiškos, eklektiškos, o kartais tiesiog iškreiptos, sovietinių vadinamųjų visuomeninių mokslų „deformuotos“ žinios apie socialdemokratijos istorinę tradiciją, pačią socialdemokratijos istoriją. Tai būdinga tiek apskritai visuomenei, tiek save socialdemokratinėmis vadinančių partijų nariams, tiek ir, ko gero, didesnei daliai politinio proceso komentatorių. Kaip pavyzdį tokių deformuotų žinių (tiksliau, de-

48. Žr., pvz.: Meyer T. Die Transformation der Sozialdemokratie. Eine Partei auf dem Weg ins 21. Jahrhundert. – Bonn, 1998.

49. Žr. kad ir Даудерштадт М., Герритис А., Маркус Г. Г. Трудная трансформация социал-демократии в странах Центральной и Восточной Европе. – Москва, 2001. С. 122–151. Apie šiandienės LSDP ideologinės tapatybės ir praktinės politikos atitikimo socialdemokratijos ideologinei tradicijai problemas žr., pvz.: Guogis A. Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai // Filosofija. Sociologija. 2014. T. 25. Nr. 2. P. 75–78; Laurėnas V. Spartėjančios visuomenės politinis režimas. Lietuvos politinės sociologijos studija. – Klaipėda, 2017. P. 265, 269–270, 272–273, 340. Taip pat žr., pvz., duotus vertinimus: Ramonaitė A. ir kiti. Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos. P. 34, 39, 51; Norkus Z. Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. – Vilnius, 2008. P. 604; Demokratija be darbo judėjimo? Sud. A. Bielskis. – Vilnius, 2009. P. 13, 58, 131; Norkus Z. Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius, 2014. P. 306. Apie tai politologų, viešųjų intelektualų ir pačių politikų socialdemokratų yra nemažai rašyta žiniasklaidoje.

formuotų judėjimo istorinei tradicijai esminių sąvokų sampratų), pasireiškiančių, beje, ne tik Lietuvoje ar kitose pokomunistinėse šalyse, bet ir tarp kai kurių Vakarų šalių socialdemokratų (ir tai būtų vienas iš akivaizdžių minėtos ideologinės tapatybės krizės pavyzdžių), galima nurodyti tai, kad dalis socialdemokratų nelaiko savęs socialistais, o socialdemokratijos nesieja ne tik su socializmu, bet net ir su demokratiniu socializmu sąvoka (ir tai kalbant ne tik apie dabartį, bet ir apie praeitį). Tai būdinga ir nemažai daliai rašančiųjų apie socialdemokratiją. Nors, kaip nurodoma Vakaruose išleistose socialdemokratijos istorijose, jos žodynuose, socialdemokratija ir demokratinis socializmas istoriškai buvo tapę persidengiančiomis ir netgi viena kitą pakeičiančiomis sąvokomis⁵⁰. Apskritai, galima teigti, kad ilgą laiką žodžių junginys „demokratinis socializmas“ ir žodis „socialdemokratija“ buvo tarsi sinonimai⁵¹. Demokratinio socializmo sąvoka reiškė ir socialdemokratinio judėjimo ideologiją, ir iš šios ideologijos išplaukiančią ateities visuomeninės santvarkos viziją, ir kartu buvo vartojama kaip socialdemokratijos, kaip politinio judėjimo, sinonimas.

Dar daugiau, ir žodis „socializmas“, nemažai daliai socialdemokratų nepripažįstant jokio SSRS santvarkos socialistiškumo, kaip matysime ir iš šios knygos 2.1 skyriaus, buvo dažnai vartojamas sinonimiškai žodžiui „socialdemokratija“, nors apskritai socializmo terminas apima daugiau nei socialdemokratijos terminas, į ką irgi atkreipsime dėmesį minėtame skyriuje. Kaip teigė T. Meyeris, „socialdemokratijos istorijoje buvo keturi pavadinimai, kurie paeiliui, o kartais ir tuo pačiu metu reiškė vieną ir tą patį dalyką: „socializmas“, „demokratinis“ arba „laisvasis socializmas“, „socialinė demokratija“ ir „socialdemokratija“⁵². Nesileidžiant čia į platesnį šio aspekto nagrinėjimą (apie tai dar vėlgi užsiminsime 2.1 skyriuje), šioje vietoje kaip itin iliustratyvų istorinei socialdemokratijai būdingą socialdemokratijos ir socializmo terminų tarpusavio santykio supratimą galima pacituoti teiginį iš LSDP 1931 m. programos projekto – „kiekvienas kas stoja į socialdemokratijos eiles turi būti įsitikinęs socialistas“⁵³.

Smarkiai pakitusi šiuolaikinės socialdemokratijos ideologinė tapatybė bei (ypač) jos praktinė politika ir tai, kad nemažai šiuolaikinių socialdemokratų (ir ne tik Lietuvoje ar kitose pokomunistinėse šalyse) savęs neidentifikuoja kaip [demokratinį] socialistų, sudaro prielaidas atsirasti socialdemokratijos, kaip tarpautinio judėjimo svarbiausiuose programiniuose dokumentuose dėstomoms savidentifikacinėms nuostatoms⁵⁴, visai socialdemokratijos ideologinei-politinei

50. Žr., pvz.: Potthoff H., Miller S. The Social Democratic Party of Germany 1848 – 2005. – Bonn, 2006. – P. 14; Lamb P. Historical Dictionary of Socialism. Third edition. – London, 2016. – P. 14, 531.

51. Žr., pvz.: Schiller T. Demokratischer Sozialismus / Sozialdemokratie S. 49; Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie... S. 25.

52. Meyer T. Die Transformation der Sozialdemokratie. Eine Partei auf dem Weg ins 21. S. 9.

53. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos programa // Kairys S. Tau, Lietuva. Boston, 1964. – P. 430.

54. Kaip itin ryškų šių nuostatų pavyzdį galima nurodyti, pvz., šandien veikiančio įvairių šalių socialdemokratinės partijos vienijančio Socialistų Internacionalo steigiamajame kongrese priimtą programinę deklaraciją. Žr. Demokratinio socializmo tikslai ir uždaviniai. 1951 m. liepos 2 dieną Frankfurte priimtoji Socialistų Internacionalo deklaracija // Lietuvos socialdemokratas, 1989, Nr. 1. P. 5–8.

tradicijai⁵⁵, prieštaraujantiems teiginiams, kad socialdemokratija ir demokratinis socializmas yra skirtingi dalykai ir kad demokratinio socializmo sąvoka yra taikytina kitoms – socialdemokratinėmis savęs nelaikančioms, labiau kairėje nei socialdemokratija esančioms politinėms jėgoms, kaip jų ideologiją ar savo siekiamos visuomenės socialinį modelį identifikuojanti sąvoka⁵⁶.

Panašių istorinės socialdemokratijos ideologinei savivokai prieštaraujančių nuostatų tarp šiuolaikinių socialdemokratų, be abejo, galima pateikti ir daugiau. Aki vaizdu, kad ir dėl to yra reikalingi socialdemokratijos istorinės tradicijos, atskirų jos raidos tarpsnių, etapų tyrinėjimai. Taigi ši monografija ir yra skirta istorinės lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos tyrinėjimui konkrečiu istoriniu laikotarpiu – XX a. pirmos pusės Lietuvos valstybingumo kūrimo laikotarpiu, tai yra laikotarpiu, kai vyko socialdemokratijos idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesai, po kurių tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje, tiek ir apskritai pasaulyje nuo socialdemokratijos atsiskyrė radikalios kairės, revoliucinės jos sparnas ir atsirado XX a. komunistinis judėjimas.

Iš socialdemokratijos santykių su komunizmu, iš socialdemokratų ir komunistų ginčų dėl marksizmo ir dėl socializmo apskritai, iš politinės kairės raidos ir raiškos XX a. ir jos vaidmens šio amžiaus istorijoje išplaukia dar vienas šio tyrimo problematikos pasirinkimo ir jo aktualumo motyvas. Juk, anot istoriko Willie Thompsono (1997 m. Čikagoje išleidusio knygą „Kairieji istorijoje. Revoliucija ir reforma XX a. politikoje“), didžiąją dalį XX a. politikos darbotvarkę nustatinėjo kairieji. Dešinieji, pasak ką tik minėto istoriko, atrodo, buvo nuolatinėje gynyboje⁵⁷. Jeigu į politinės kairės sąvoką įtrauktume ir demokratinę kairę – socialdemokratiją, ir nedemokratinę totalitarinę kairę – (pro)sovietinį komunizmą, taip pat įvairius trečiojo pasaulio politinės kairės variantus (įvairiomis reformistinėmis, revoliucinėmis, „nacionalinio tipo“, religinio, islamiškojo, populistinio (nacionalpopulistinio) socializmo koncepcijomis, doktrinomis besivadovaujančias partijas, gana dažnai būdavusias valdžioje įvairiose Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalyse)⁵⁸, tai W. Thompsonas yra teisus.

Į nuo pat XIX a. pabaigos Vakarų ir Vidurio Europoje pasireiškusių akivaizdžių socialdemokratijos įtakos augimo tendenciją jau atkreipė dėmesį. Tad čia papildomai paminėsime tik tai, kad tam tikros išimtys dėl socialdemokratijos politinės įtakos didėjimo pasireiškė tarpukariu, kuriam buvo būdinga fašizmo ir autoritarizmo ekspansija, ir (santykinai) nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio iki dešimtojo dešimtmečio vidurio, kuomet daugelyje Vakarų Europos šalių pradėjo vyrėti politinei

55. Žr., pvz.: Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland 1848–1990. Eine Dokumentation. – Berlin, 1992; Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. Введение. – Москва, 1993.

56. Apie tai žr.: Mitrulevičius G. Ar socialdemokratai siekia įgyvendinti demokratinį socializmą? Apie socialdemokratinės socializmo sampratos aktualizavimo poreikį. P. 33, 36–37.

57. Cituota pagal: Кагарлицкий Б. Сто лет реформизма // Свободная мысль, 1997, №7: С. 99.

58. Žr., pvz.: Grünwald L. Legende Weltkommunismus: die Spaltung in der kommunistischen Bewegung-Graz, 1974.

dešinei atstovaujančios neoliberalizmo ekonomine teorija besivadovaujančios (neo) konservatorių partijos. Žinoma, dėl čia jau minėtos pačios socialdemokratijos idėjinės-politinės transformacijos XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, dėl diskusijų dėl jos ideologinės tapatybės ir ypač jos politinės praktikos atitikties ideologijai ir ideologinei tradicijai, matyt, galima rimtai diskutuoti dėl socialdemokratijos ideologijos įtakos XXI a. pradžioje.

Kalbant apie rusiškojo bolševizmo pagimdytą XX a. sovietinį komunizmą, tai jis, Rytų Europoje įsitvirtinęs 1917–1918 m., o nemažoje dalyje Vidurio Europos – nuo 1945 metų ir šiose Europos dalyse viešpatavęs iki 1989–1991 m., kaip žinome, buvo linkęs plėsti savo ekspansiją ir į kitas pasaulio dalis, tarp jų ir į Vakarų Europą. Nemažoje dalyje trečiojo pasaulio šalių dėl antikolonijinio-nacionalinio išsivadavimo judėjimo vienokia ar kitokia forma įsitvirtino įvairiomis minėtomis socializmo koncepcijomis besivadovaujančios politinės jėgos⁵⁹.

Taigi, remdamiesi minėtu W. Thompsonu, matyt, galime teigti, kad nemažą dalį XX a. politinė kairė savotiškai „atakavo“, o politinė dešinė gynėsi. Matyt, padarę anksčiau minėtas išlygas, taip kalbėti galime apie situaciją iki paskutinio XX a. dešimtmečio (ar dviejų paskutiniųjų dešimtmečių). Tačiau buvo ne vien tik tai. Kaip su XX a. politinių procesų istorija susipažinusiesiems puikiai žinoma ir kaip matysime iš šios monografijos, XX a. vyko aštri idėjinė-politinė kova ir tarp pačių minėtų politinės kairės kryptių, tarp demokratinės kairės ir nedemokratinės kairės, tarp socialdemokratijos ir komunizmo. Tarp šių dviejų kairių vyko aštri konkurencija ir dėl įtakos trečiojo pasaulio kairiesiems.

1917 m. rudenį bolševikams atėjus į valdžią Rusijoje absoliuti dauguma tų socialdemokratų, kurie nepasiekė rusų bolševikais ir netapo komunistais, neigiamai vertino Rusijos bolševikų – komunistų priemones ir metodus, kuriuos jie naudojo tiek ateidami į valdžią, tiek kurdami naują santvarką⁶⁰. Socialdemokratijoje akivaizdžiai įsitvirtino nuostata, kad be demokratijos socializmas neįmanomas, kad demokratija yra ir būdas pereiti į socializmą, ir neatsiejamas (būtinasis) socializmo bruožas. Tokia nuostata buvo nuolat pažymima socialdemokratų politinių lyderių ir ideologų pasisakymuose (tol, kol jie apie tai kalbėjo), akcentuojama praktiškai visuose socialdemokratinėse partijose ir jas tarptautiniu mastu vienijančio Socialistų Internacionalo programiniuose dokumentuose. Požiūris į demokratiją tapo esmine socialdemokratijos ir komunizmo skirtimi⁶¹.

Prisimenant, kad komunistai žodžiais taip pat pasisakė už demokratiją, tik kitokią, ne liberaliąją – vakarietišką (anot jų, „buržuazinę“), ir tai, kad jie skelbė, jog SSRS ir kitos jų valdomos šalys yra „pačios demokratiškiausios“ pasaulyje, būtina

59. Ten pat. S. 185–196.

60. Žr., pvz.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // *Gairės*, 2007; Nr. 9. P. 30–38; Nr. 10. P. 35–43; 2008, Nr. 1. P. 39–42.

61. Žr.: Berger S. Communism, Social Democracy and the Democracy Gap // *Socialist History: Rethinking Social Democracy*, 27 (2005). – P. 1–20.

pažymėti, kad socialdemokratai (turima mintyje klasikinė Vakarų socialdemokratijos teorijos ir praktikos tradicija) ne tik savo teorijoje deklaravo ištikimybę demokratijai, bet ir daugiau ar mažiau nuosekliai jos laikėsi įgyvendindami savo politiką.

Suprantama, kad komunistų požiūris tiek į socialdemokratinę socializmo sampratą, tiek ir į pačią socialdemokratiją apskritai buvo neigiamas. Kaip matysime iš komunistinės sovietinės socialdemokratijos istoriografijos aptarimo, socialdemokratai buvo kaltinami „socializmo išdavimu“, „darbininkų klasės mulkinimu“, „tarnavimu buržuazijai, kapitalizmui, imperializmui“ ir t. t. Vienu metu socialdemokratija komunistų netgi buvo vadinta socialfašizmu, kuris buvo vertinamas negatyviau ir laikytas didesniu priešu už patį fašizmą. Tad nieko nuostabaus, kad socialdemokratų partijos, kaip ir visos kitos nekomunistinės partijos, komunistų valdomose šalyse buvo likviduotos, o jų nariai buvo persekiojami, represuojami ar kaip nors kitaip varžomi⁶².

Kaip žinome, sovietiniai komunistai savo pradžioje kuriamą, o vėliau sukurtą santvarką vadino socializmu, kaip, beje, ir savo ideologiją marksizmą-leninizmą traktavo kaip vienintelį tikrą – „mokslinį socializmą“ (nuo 1962 m. pastarasis dažniau buvo vadinamas „moksliniu komunizmu“). Komunistai tvirtino, kad tik jie yra tikri marksistai, o socialdemokratus kaltino marksizmo išdavimu, iškreipimu ar falsifikavimu.

Tuo metu, kaip dar atkreipsime į tai dėmesį antrojoje monografijos dalyje, daugelio Vakarų socialdemokratų, taip pat Rusijos menševikų politinių lyderių, ideologų ir teoretikų požiūriu, leninizmas, bolševizmas, sovietinio komunizmo ideologija, vadinamasis mokslinis komunizmas, arba, kitaip sakant, XX a. komunizmas, kaip ideologija, su klasikiniu (autentišku) marksizmu arba iš viso nieko bendra neturi, arba turi labai mažai ką bendra, daugiausia tik retorinį, frazeologinį panašumą, arba yra tik viena iš marksizmo versijų – interpretacijų – adaptacijų⁶³, nulemta Rusijos politinio, socialinio, ekonominio, kultūrinio ir geopolitinio kontekstų. Ir iš tiesų, pažymėtina, kad vadinamasis marksizmas-leninizmas, savotiškas „institucinis marksizmas“, ne vieno iš rimtesnių šiuolaikinių (be abejo, nekomunistinių) marksizmo tyrinėtojų laikomas autentiško klasikinio marksizmo vulgarizacija ir falsifikacija⁶⁴.

Akivaizdu, kad komunizmo žlugimas Rytų ir Vidurio Europos šalyse ir socialinių, gerovės valstybių sukūrimas Vakarų Europoje akivaizdžiai parodė, kuri – (demokratinų) socialistų-socialdemokratų ar Vladimiru Leninu pasekusių XX a. komunistų, –

62. Žr., pvz., kad ir: Revesz L. Die Liquidierung der Sozialdemokratie in Osteuropa. – Bern, 1971; Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов. 1917–середина 1950-ых годов. – Москва, 1999; Волокитина Т. В. „Холодная война“ и социал-демократия в Восточной Европе 1944–1948 г. г. – Москва, 1998; Даудерштадт М., Герритис А., Маркус Г. Г. Трудная трансформация социал-демократии в странах Центральной и Восточной Европы. С. 40–47.

63. Apie įvairias marksizmo interpretacijas ir adaptacijas XX a. žr.: Twentieth-Century Marxism. A Global Introduction. Edited by Daryl Glaser and David M. Walker. – London, New York, 2007.

64. Жг. Волков-Пепоянц Е. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I–II. – Кишинев, 1993, 1995.

socialiai teisingesnės visuomenės kūrimo vizija geriau išlaikė laiko ir istorijos išbandymus. Bent jau taip atrodė žlungant (pro)sovietiniam komunizmui. Anot buvusio Prancūzijos premjero ir buvusio (1992–1999 m.) Socialistų Internacionalo prezidento Pierre'o Mauroy, „komunizmo žlugimas patvirtino tai, kuo socialdemokratai buvo įsitikinę praeityje“, tai yra tai, kad „demokratinio socializmo pasirinkimas buvo ne tik moralškai teisingas, bet ir politiškai pergalingas žingsnis“⁶⁵. Vidurio ir Rytų Europos šalyse komunizmas sužlugo iš karto, kai tik prasidėjo režimų liberalizacija ir demokratizacija, kai tik atsirado laisvo pasirinkimo galimybė. O demokratinėse, politinių partijų ir politinių ideologijų konkurencija paremtose Vakarų šalių politinėse sistemose socialdemokratija, kaip jau minėjome, XX a. pabaigoje–XXI a. išvakarėse buvo tapusi (nors jau ir gerokai transformuotu pavidalu) masiškiausiu ir įtakingiausiu politiniu judėjimu. Žinoma, turint mintyje čia jau minėtas šiuolaikinės socialdemokratijos raiškos problemas bei jos šiandienės būklės vertinimus dėl čia pacituotos tuometinio Socialistų Internacionalo prezidento kalbos šio Internacionalo kongrese 1999 m. minties bei po to pateikto apibendrinančio vertinimo galima būtų diskutuoti.

Grįžtant prie žvilgsnio į politinės kairės istorinės raidos retrospektyvą bei ginčą dėl socializmo šios raidos kontekste ir susiejant tai su šios knygos problematikos aktualumo pagrindimu, matyt, galima teigti, kad lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos tyrimas itin sudėtingu tiek jai, tiek visai tarptautinei socialdemokratijai laikotarpiu, Lietuvoje sutapusiu su moderniojo valstybingumo kūrimo laikotarpiu, pateikiant ir platesnį tarptautinį socialdemokratijos politinės raidos XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais kontekstą, turėtų prisidėti prie geresnio ir gilesnio socialdemokratinio socializmo (kaip ideologijos, judėjimo ir tam tikros santvarkos vaizdinio) supratimo.

Taigi Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos plačiame europinės socialdemokratijos raidos fone ir kontekste tyrimas ir rekonstravimas monografijoje pasirinktu istoriniu laikotarpiu galėtų padėti geriau suvokti tiek to meto Lietuvos, tiek Europos socialdemokratiją, prisidėtų prie jos istorinės raidos supratimo ir, savaime suprantama, prie jos istorijos tyrimų konkrečiu laikotarpiu ir konkrečioje erdvėje. Tai būtų socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos atvejo (Lietuvos (lietuvių) socialdemokratija 1914–1919 m.) studija.

Baigiant apibūdinti monografijos temos pasirinkimo ir aktualumo motyvus reikia pažymėti tokį itin svarbų motyvą, kaip istoriografinę temos ištirimo būklę, kurią aptarsime pirmojoje monografijos dalyje. Čia galime tik konstatuoti, kad bendro, sistemiško ir išsamaus lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos pasirinktu laikotarpiu tyrimo platesniame tarptautinės socialdemokratijos raidos kontekste nekomunistinėje istoriografijoje iki šiol nebuvo.

65. Žr.: Morua P. Sieksime teisingesnio pasaulio sukūrimo // Gairės, 2000; Nr. 8. P. 44.

Monografijos tikslas ir uždaviniai

Šios monografijos tikslas – ištirti, rekonstruoti ir išanalizuoti Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo proceso laikotarpiu XX a. antrojo dešimtmečio antroje pusėje. Tam, kad būtų pasiektas šis tikslas, šiam istoriniam tyrimui yra keliami tokie uždaviniai:

- 1) Išnagrinėti tyrinėjamo laikotarpio Lietuvos socialdemokratijos tiek komunistinę, tiek nekomunistinę istoriografiją platesniame socialdemokratijos istorijos Lietuvoje istoriografijos kontekste, specialų dėmesį atkreipiant į sovietinės istoriografijos, skirtos socialdemokratijos istorijai, ypatybes bei atsiradimo ir raidos aplinkybes.
- 2) Glaustai ir koncentruotai, tačiau, kita vertus, ir informatyviai apibūdinti europinės socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.
- 3) Glaustai rekonstruoti ir aptarti lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios.
- 4) Išnagrinėti Lietuvoje likusios lietuvių socialdemokratijos dalies politines nuostatas ir laikyseną ir jų pokyčius prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijai okupavus Lietuvą.
- 5) Išanalizuoti Lietuvoje veikusių LSDP narių santykį su Lietuvos Tarybos kūrimo procesu ir jų politinę laikyseną šią tarybą sukūrusioje Lietuvių konferencijoje Vilniuje 1917 m. 9–22.
- 6) Rekonstruoti LSDP ideologines-politines nuostatas 1917 m. pabaigoje–1918 m. remiantis jos šiuo laikotarpiu leistu „Darbo balso“ laikraščiu.
- 7) Aptarti Lietuvos Tarybos narių socialdemokratų Stepono Kairio ir Mykolo Biržiškos politinę veiklą ir parodyti jų santykį su 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Aktu ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesu apskritai.
- 8) Apibūdinti už Lietuvos ir Rusijos imperijos ribų – Škotijoje ir JAV pasireiškusi vadinamosios tarptautinių („internacionalistinių“) socialdemokratų srovės lietuvių socialdemokratinio judėjimo tapimą.
- 9) Išanalizuoti Rusijoje 1916–1918 m. pasireiškusių lietuvių socialdemokratijos raidą, jos idėjinę-politinę evoliuciją ir diferenciaciją, atskirai išskiriant lietuvių socialdemokratų nuostatų ištyrimą:
 - a) laikotarpiu iki 1917 m. pavasario pabaigoje įvykusio Rusijos lietuvių seimo;
 - b) šio seimo darbo metu;
 - c) laikotarpiu nuo šio seimo darbo pabaigos iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje;
 - d) nuo bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje iki 1918 m. vasaros imtinai.
- 10) Išnagrinėti socialdemokratinio judėjimo idėjinę-politinę ir organizacinę diferenciaciją Lietuvoje 1918 m. laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, parodydant, kaip dalis socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje transformavosi į komunistinį judėjimą.

- 11) Aptarti LSDP ideologinei-politinei tradicijai likusių ištikimų lietuvių socialdemokratų politines nuostatas ir santykį su valstybingumo atkūrimo procesu nuo S. Kairio ir M. Biržiškos pasitraukimo iš Lietuvos Tarybos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.
- 12) Rekonstruoti LSDP ideologines nuostatas ir santykį su Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo procesu iš karto po Pirmojo pasaulinio karo pabaigos 1918 m. lapkričio mėnesį.
- 13) Ištirti LSDP idėjinę politinę raidą 1918 m. gruodžio mėnesį.
- 14) Išnagrinėti 1919 m. pirmaisiais mėnesiais pasireiškusią LSDP idėjinę-politinę ir organizacinę krizę ir jos priežastis.
- 15) Rekonstruoti LSDP ir europinės socialdemokratijos tradicijai likusių ištikimų Lietuvos socialdemokratų politinę laikyseną Lietuvos politiniame gyvenime nuo 1919 m. pavasario iki 1920 m. pradžios.
- 16) Aptarti LSDP organizacinio atsikūrimo pradžią ir išanalizuoti ideologines-politines nuostatas 1919 m. antroje pusėje.

Monografinio tyrimo metodai

Šiame monografiniame tyrime naudojami įvairūs mokslinių tyrimų metodai. Pirmojoje monografijos dalyje, skirtoje Lietuvos socialdemokratijos istoriografijai, buvo naudoti istoriografijos analizės ir sintezės metodai. Antrojoje monografijos dalyje skirtinga apimtimi naudojami indukcinio apibendrinimo, sintezės, [istorinis] lyginamasis, analizės bei tradicinis istorinis metodai. Monografijos objekto pagrindą sudarančiose trečiojoje–šeštojoje jos dalyse, nors taip pat naudojami ir kiti antrojoje dalyje naudoti metodai, tačiau vyrauja tradicinis istorinių šaltinių analize paremtas istorinis metodas. Šis tradicinis istorinių tyrimų metodas gana plačiai naudojamas trečiojoje–šeštojoje monografijos dalyse tiek dėl iš darbo pavadinimo išplaukiančios tematikos pobūdžio, tiek dėl istoriografinės darbo tematikos ištyrimo būklės. Matyt, tam, kad būtų naudojami kaip vyraujantys kokie nors kiti metodai, reikėtų, kad būtų išleisti darbai, rekonstruojantys istorinį-empirinį lietuviškosios socialdemokratijos ideologinės-politinės bei organizacinės raidos vaizdą, o to pakankamai ligi šiol nebuvo padaryta.

Dėl tradicinio istorinio metodo vyravimo pagrindiniu monografijos objektu esančiose jos dalyse galime teigti, jog monografija yra didžiąja dalimi paremta istorizmu ir jo metodologine nuostata arba principu kiekvieną praeities reiškinių individualizuoti, aiškinti ir suprasti jo epochos kontekste⁶⁶. Monografijoje remiamasi hermeneutine tyrinėjimo strategija, kuriai, kaip žinoma, būdingas rėmimasis „reikšmę turinčiais šaltiniais, kuriuose atsispindi buvusios žmogaus veiklos apibrėžtumas ir

66. Šaulauskas M. P. Istorizmas // Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. VIII. – Vilnius, 2005. – P. 336–337. Plačiau žr.: Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. – Vilnius, 1996. P. 38–42, 54–78, 159–162, 174–176, etc.

veikėjų savivoka⁶⁷. Anot istorijos mokslo teoretiko Jørno Rüseno, „istorinis tyrimas hermeneutinės strategijos ribose pateikia naujų istorinių žinių iš pačiuose šaltiniuose sudėtų elementų „tradicijos“ šviesoje (objektyvuotų prasmės apibrėžtų prasmę)...“⁶⁸.

Šaltiniai

Rengiant monografiją buvo naudotasi įvairiais istoriniais šaltiniais. Tradiciškai istorinių tyrimų šaltinius galima sugrupuoti į tokias grupes: publikuoti šaltiniai, nepublikuoti šaltiniai (archyviniai dokumentai), spauda ir dienoraščiai bei atsiminimai. Tad toliau aptarsime atskiras peržiūrėtų bei naudotų šaltinių grupes, tik šiek tiek (atsižvelgdami į atskirų šaltinių grupių svarbą siekiant įgyvendinti šios monografijos tikslą ir uždavinius) sukeisdami jų grupavimo eilę. Iš pradžių aptarsime spaudą, o vėliau eilės tvarka – publikuotus istorinius šaltinius, archyvinius dokumentus ir (paibaigoje) dienoraščius bei atsiminimus.

Spauda

Labai svarbus šaltinis tyrinėjant kurio nors istorinio politinio judėjimo (istorinės politinės partijos) ideologiją, ypač marksistine socializmo teorija besivadovaujančios socialdemokratinės partijos ideologiją ir politiką, yra spauda. Taigi ir šiam lietuvių socialdemokratijos istorijos tyrimui svarbus šaltinis yra tiriamo laikotarpio lietuvių socialdemokratų spauda.

Pagrindinis šios monografijos 3–6 dalyse nagrinėjamas lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpis yra 1914–1919 m., todėl tyrinėti šio laikotarpio lietuvių socialdemokratų ideologinėms-politinėms nuostatoms, jų kaitai ir evoliucijai svarbūs istoriniai šaltiniai yra tokie to meto lietuvių socialdemokratų laikraščiai, kaip Škotijoje 1915–1916 m. LSDP Užsienio biuro (UB) leistas laikraštis „Socialdemokratas“, 1917–1918 m. lietuvių socialdemokratų Rusijoje leistas laikraštis „Social-demokratas“, 1917–1919 m. lietuvių socialdemokratų Vilniuje leistas laikraštis „Darbo balsas“, 1919 m. pradžioje Vilniuje lenkų kalba leistas LSDP Vilniaus organizacijos laikraštis „Echo robotnicze“ bei nuo 1919 m. Kaune pradėtas leisti LSDP laikraštis „Socialdemokratas“. Taip pat čia paminėtinas 1917 m. pavasarį Petrograde vietinių lietuvių socialdemokratų bolševikų pradėtas leisti laikraštis „Tiesa“, nuo 1918 m. pavasario leistas jau kaip lietuvių komunistų laikraštis.

Škotijoje 1915–1916 m. LSDP (UB) leistame Vinco Mickevičiaus-Kapsuko redaguotame „Socialdemokrate“ spausdinti straipsniai leidžia susidaryti vaizdą apie kai-ruoliškosios, vadinamosios internacionalistinės, lietuvių socialdemokratijos srovės evoliuciją minėtais metais.

67. Rösen J. Istorika. Vilnius, 2007. – P. 128.

68. Ten pat.

Iš Rusijoje 1917 m. pabaigoje–1918 m. pradžioje Maskvos lietuvių socialdemokratų internacionalistų leisto laikraščio „Social-demokratas“ galime spręsti apie savitas šios lietuvių socialdemokratinio judėjimo srovės pažiūras – ideologines nuostatas ir jų evoliuciją šiuo politiškai audringu istoriniu laikotarpiu. Savaiame suprantama, kad tam tikros informacijos, nors ir su itin tendencingais vertinimais, apie lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje būklę, diferenciaciją, evoliuciją galima rasti lietuvių socialdemokratų bolševikų leistame laikraštyje „Tiesa“.

Tyrinėjant Lietuvoje veikusios lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo bei valstybingumo atkūrimo procesų metu labai svarbus šaltinis yra „Darbo balso“ laikraštis, leistas 1917 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje. „Darbo balso“ vedamieji, kiti straipsniai ir publikacijos suteikia tam tikros medžiagos susidaryti nuomonę apie to meto Lietuvos socialdemokratų politinę laikyseną, idėjines-politines nuostatas ir jų evoliuciją, taip pat socialdemokratų santykį su Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesu (taigi ir su tokiais šio proceso aspektais, kaip socialdemokratų santykis su Lietuvos Tarybos veikla bei jų vaidmuo minėtame procese). Iš paskutiniuose „Darbo balso“ numeriuose spausdintų straipsnių ir kitokių publikacijų galima spręsti ir apie tam tikrą to laikotarpio lietuvių socialdemokratijos idėjinių-politinių nuostatų, pažiūrų diferenciaciją aktualių to meto klausimų atžvilgiu. Iš 1919 m. pradžioje lenkų kalba leisto laikraščio „Echo robotnicze“ galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie šios diferenciacijos tolesnį didėjimą ir dalies to laikotarpio LSDP narių prokomunistinę evoliuciją.

Apie po 1919 m. pradžios idėjinės-politinės ir organizacinės krizės atsikuriančios LSDP ideologines-politines nuostatas, politinę laikyseną aktualiais politinio gyvenimo klausimais bei organizacinio atsikūrimo ypatybes 1919 m. rudenį, apskritai tų metų antroje pusėje, galima spręsti iš tų pačių metų rugsėjo mėnesį Kaune pradėto leisti laikraščio „Socialdemokratas“.

Tam tikros informacijos apie 1916–1919 m. lietuvių socialdemokratų ideologines-politines nuostatas, jų evoliuciją, laikyseną įvairių politinių įvykių ar reiškinių atžvilgiu, organizacinės raidos ypatybes galima rasti šio laikotarpio JAV lietuvių socialistų spaudoje: žurnale „Naujoji gadynė“, Lietuvoje prieinamuose laikraščiuose „Kova“, „Keleivis“, „Naujienos“, „Laisvė“ numeriuose, „Kovos“ redakcijos išleistame „Darbininkų kalendoriuje 1917 m.“, Rygoje 1917 m. lietuvių socialdemokratų leisto laikraščio „Liuosybė“ puslapiuose, taip pat minėtais metais JAV, Rusijoje ir Lietuvoje leistuose kitų politinių srovių ar partijų laikraščiuose. Iš tokių galima paminėti JAV 1914–1916 m. leistą laikraštį „Jaunoji Lietuva“, Rusijoje socialistų liaudininkų 1915–1918 m. leistą laikraštį „Naujoji Lietuva“, 1915–1918 m. leistą, nuo 1917 m. Tautos pažangos partijos leidiniu virtusį laikraštį „Lietuvių balsas“, 1917–1918 m. leistą santariečių laikraštį „Santara“, 1916–1918 m. leistą lietuvių katalikų laikraštį „Vadas“, pažangiosios moksleivijos (prosocialistinės orientacijos) žurnalą „Aušrinė“. Kalbant apie Rusijoje tyrinėjamu laikotarpiu leistus laikraščius, dar būtų paminėtinas ne kokios nors politinės srovės ar partijos leistas (nors visgi daugiau veikiamas kairiųjų

politinių srovių), o Lietuvos karininkų sąjungos Rusijoje 1917 m.–1918 m. pradžioje leistas laikraštis „Laisvas žodis“, kurio vienas iš svarbiausių redakcijos narių buvo socialdemokratas Jurgis Byla.

Informacijos apie lietuvių socialdemokratų nuostatas ir veiklą tyrinėjamu laikotarpiu ieškota ir 1918 m. išleistame Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų žurnalo „Varpas“ numeryje, taip pat tuo metu dar demokratų, vėliau tapsiančių socialistais liaudininkais demokratais, 1913–1914 m. leisto „Varpo“ numeriuose ir (užsiminus apie 1914 m.) 1914–1915 m. Lietuvoje leistuose kituose demokratų bei kitų politinių srovių laikraščiuose ir žurnaluose – „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Viltis“, „Vairas“, „Vienybė“, „Šaltinis“, „Draugija“, „Aušra“, taip pat 1915–1918 m. vokiečių okupacinės administracijos Lietuvai leistame laikraštyje „Dabartis“.

Aptariant Lietuvoje 1916–1919 m. leistus nesocialdemokratinis laikraščius, kurie buvo peržiūrėti ieškant tam tikros informacijos apie to meto lietuvių socialdemokratų ideologines nuostatas ir politinę veiklą ir kur tokios informacijos (ar požiūrių į tai) buvo rasta, būtų paminėtini tokie: Lietuvos valstiečių sąjungos leistas laikraštis „Lietuvos ūkininkas“, Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų 1919 m. leisti laikraščiai „Saulėtekis“, „Darbas“, Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos Vilniuje 1918 m. gruodžio antroje pusėje–1919 m. sausio pradžioje leistas laikraštis „Kovos vėliava“ (vienas iš redaktorių buvo tuo metu revoliucinis socialistas liaudininkas, vėliau socialdemokratas, o dar vėliau žinomas komunistas ir komunistinis istorikas Juozas Žiugžda), taip pat šios partijos kartu su Lietuvos ir Baltarusijos kairiųjų eserų partija 1919 m. sausio pabaigoje leistas laikraštis rusų k. „Наш путь“ ir šios partijos 1918 m. gruodžio mėnesį leistas laikraštis „Знамя труда“.

Tam tikros informacijos apie socialdemokratų veiklą ar nuostatas galima rasti ir dešiniųjų partijų spaudoje: Lietuvos krikščionių demokratų Lietuvoje 1918–1919 m. leistuose laikraščiuose „Tėvynės sargas“, „Vienybė“, „Tiesos kardas“, „Laisvė“, „Laisvoji Lietuva“, tautininkų laikraštyje „Tauta“, taip pat 1917–1918 m. „Lietuvos aide“ bei 1918–1919 m. „Laikiniosios vyriausybės žiniose“, 1919 m. pradėta leisti oficioze „Lietuva“, Šiauliuose 1919 m. pradėta leisti dvisavaitiniame žurnale „Sietynas“. Taip pat buvo susipažinta su 1918 m. gruodžio mėnesį–1919 m. pradžioje Vilniuje leistais su lietuvių socialdemokratais nesusijusiais rusiškais socialdemokratų laikraščiais – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partijos (internacionalistų) „Пролетарский Интернационал“ ir socialdemokratų internacionalistų „Новая эра“.

Visuose pastarosiose keturiuose pastraipose minėtuose laikraščiuose galima rasti ne tik straipsnių, kuriuose atsispindi didesnių ar mažesnių lietuvių socialdemokratų oponentų požiūris, dažnai daugiau ar mažiau tendencingas, politinės kovos, partijų nesutarimų nulemtas požiūris į lietuvių socialdemokratų nuostatas bei jų politinę veiklą, bet ir (kartais) tiesiog informacinių žinučių ar informatyvių pastabų apie tam tikrus tyrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės bei organizacinės raiškos aspektus.

Tam tikros, kad ir gana dažnai su itin tendencingais ideologizuotais vertinimais pateikiamos, istorinės medžiagos apie čia tyrinėjamą problematiką galima rasti aptariamo laikotarpio Lietuvos komunistų partijos spaudoje, laikraštyje „Tiesa“ ir žurnale „Komunistas“, taip pat ir vėlesnių metų komunistų žurnaluose „Kommunaras“, „Kibirkštis“, „Skardas“, „Mūsų skardas“, „Balsas“, „Raudonasis artojas“, „Priekalas“.

Dėl to, kad monografijos antros dalies 2-as skyrius yra skirtas apžvelgti lietuvių socialdemokratijos istorinę raidą nuo jos atsiradimo XIX a. pabaigoje iki Pirmojo pasaulinio karo, rašant šį skyrių buvo susipažinta su XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tiek nelegaliai, tiek legaliai užsienyje ir Lietuvoje leistais lietuvių socialdemokratų laikraščiais ir žurnalais: „Lietuvos darbininkas“, „Robotnik litewski“, „Echo zycia robotniczego na Litwie“, „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“, „Darbininkų balsas“, „Darbininkas“, „Žarija“, „Skardas“, „Naujoji gadynė“, „Partijos žinios“, „Darbininkas“, „Visuomenė“, taip pat su jau minėto JAV lietuvių socialistų laikraščio „Kova“ iki Pirmojo pasaulinio karo išleistais numeriais, šiuo metu prieinamais Lietuvoje.

Publikacijų, skirtų LSDP, apskritai, lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijai, galima aptikti ir 1920–1939 m. laikotarpio lietuvių socialdemokratų spaudoje, todėl rengiant šią knygą buvo susipažinta ir su 1920–1933 m. laikraščio „Socialdemokratas“ komplektais, su 1926–1927 m. leistu žurnalu „Naujoji gadynė“, su 1929 m. leistu laikraščiu „Darbo balsas“, su 1933 m. leisto „Lietuvos darbo balso“ bei po to leisto „Mūsų kelio“, taip pat 1934–1936 m. pradžioje leisto žurnalo „Darbo visuomenė“ bei 1939–1940 m. leisto žurnalo „Mintis“ komplektais. Peržiūrėti ir nuo 1923 m. „Kultūros“ bendrovės leisto žurnalo „Kultūra“ numeriai. Susipažinta su Lietuvos socialdemokratinio jaunimo sąjungos „Žiezirba“ analogiško pavadinimo laikraščiu, leistu 1928–1930 m., bei su socialdemokratinės moksleivijos 1922–1926 m. leistu laikraščiu „Žaizdras“.

Taip pat susipažinta su lietuvių socialdemokratų užsienyje leistų laikraščių komplektais: 1927–1930 m. leisto „Pirmyn“, 1933 m. leisto „Mūsų balsas“, 1930–1932 m. Berlyne bei 1934–1935 m. Paryžiuje leisto „Kova“ bei 1933–1934 m. Rygoje leisto „Darbo frontas“. Ieškant informacijos apie monografijoje tyrinėjamo laikotarpio Lietuvos socialdemokratijos istoriją susipažinta ir su laikotarpiu po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje veikusių lietuvių socialdemokratų leistais ar su socialdemokratais susijusiais spaudos leidiniais „Ateities keliu“ (1946–1949 m.), „Darbas“ (1947–1960 m.), „Darbininkų balsas“ (1956–1967 m.), „Mintis“ (1971–1972 m.).

Publikuoti šaltiniai

Aiškinantis ir analizuojant lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą moderniojo Lietuvos valstybingumo kūrimo procese 1917–1918 m. labai svarbus publikuotų šaltinių rinkinys yra 1991 m. išleistas istorikų Alfonso Eidinto ir Raimundo Lopatos sudarytas dokumentų rinkinys „Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai

1917–1918 m.⁶⁹. Šalia leidinio pavadinime nurodytų Lietuvos Valstybės Tarybos protokolų šiame dokumentų rinkinyje taip pat pateikiama ir 1917 m. rugpjūčio 1–4 d. vykusių Organizacinio Komiteto Lietuvių konferencijai šaukti bei 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos protokolai. Iš visų šių protokolų galima susidaryti palyginti išsamų vaizdą apie Organizacinio Komiteto Lietuvių konferencijai šaukti pasitarime, 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos bei Lietuvos Tarybos veikloje dalyvavusių lietuvių socialdemokratų politines nuostatas, jų poziciją Lietuvos valstybingumo kūrimo klausimu 1917–1918 m. laikotarpiu.

Žinių apie lietuvių socialdemokratijos svarbiausių veikėjų politinę laikyseną svarbių ir aktualių to meto klausimų atžvilgiu 1916–1918 m. laikotarpiu suteikia atskiri istoriniai dokumentai, publikuoti Petro Klimo sudarytame dokumentų rinkinyje „Der Werdegang des Litauischens Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918“⁷⁰ bei savotišku šio rinkinio atnaujinimu ir papildymu esančiame Edmundo Gimžausko sudarytame leidinyje „Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė“⁷¹.

Kalbant apie šiai monografijai reikšmingus ir svarbius publikuotus istorinius šaltinius reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dalis tokių šaltinių yra paskelbta ne kokiuose nors specialiuose istorikų sudarytuose istorinių šaltinių rinkiniuose, bet knygoose, kurių pagrindinę dalį sudaro tekstai, priskirtini ketvirtajai šaltinių grupei – dienoraščiams ir atsiminimams. Turima mintyje istorinės lietuvių socialdemokratijos ideologinio ir politinio lyderio Stepono Kairio atsiminimų knygos „Lietuva budo“ ir „Tau, Lietuva“, taip pat Kipro Bielinio atsiminimų knygos „Penktieji metai“ bei P. Klimo „Dienoraščio“ prieduose pateikiami nemažai informacijos apie lietuvių socialdemokratų ideologines politines nuostatas tyrinėjamu laikotarpiu suteikiantys dokumentai – LSDP atsišaukimai, konferencijų ir suvažiavimų rezoliucijos ir nutarimai, programinio pobūdžio dokumentai, socialdemokratų poziciją atspindintys straipsniai iš to meto laikraščių ar net (P. Klimo „Dienoraščio“ priedų atveju) atskirų, kitur, beje, sunkiai randamų, socialdemokratų laikraščių fotokopijos⁷².

Vienas kitas tokio pobūdžio dokumentas rastas ir oficialiame šaltinių-istorinių dokumentų rinkinyje „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“⁷³. Savaime suprantama, kad nemažai tokio pobūdžio dokumentų buvo publikuota lietuvių socialdemokratų leis-

69. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. – Vilnius, 1991 (toliau LVT prot.).

70. Klimas P. Der Werdegang des Litauischens Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. – Berlin, 1919.

71. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. – Vilnius, 2006.

72. Žr.: Kairys S. Lietuva budo. – New York, 1957. P. 371–411; Kairys S. Tau, Lietuva. – Boston, 1964. P. 331–452; Klimas P. Dienoraštis 1915–1919. – Chicago, 1988. P. 328–443.

73. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. II (1865–1917). – Vilnius, 1965; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. III (1918–1919). – Vilnius, 1968.

toje spaudoje, taip pat ir nesocialdemokratinėje spaudoje. Joje galime rasti publikuotų istorinių šaltinių-dokumentų, kurie, nebūdami specifiniai socialdemokratiniai dokumentai, be kitko, pateikia informacijos apie lietuvių socialdemokratų poziciją kai kuriais itin aktualiais ir svarbiais to meto lietuvių politinio gyvenimo klausimais ar reikšmingų įvykių atžvilgiu. Pavyzdžiui, toks monografijos 4.3 skyriui itin svarbus šaltinis būtų Rusijos lietuvių Seimo protokolai (sutrumpintos stenogramos), išspausdinti 1917 m. Demokratinės lietuvių tautos laisvės santaros (DLTLS, arba tiesiog „Santaros“) Rusijoje leistame laikraštyje „Santara“⁷⁴.

Monografijos 4.2–4.5 skyriams svarbūs publikuoti šaltiniai yra pateikiami lietuvių bolševikų 1918 m. išleistuose įvairaus pobūdžio dokumentų ir kitokių šaltinių rinkiniuose „Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais)“ ir „Lietuvos social-patriotai“⁷⁵. Šalia čia esančių įvairių straipsnių bei informacinių pranešimų, kurie buvo publikuoti ir spaudoje, galima rasti ir lietuvių socialdemokratų, priklausiusių RSDDP(b) lietuvių rajonui, susirinkimų protokolų fragmentų, lietuvių socialdemokratų organizacijų Rusijoje atsišaukimų, RSDDP(b) Lietuvių sekcijų konferencijos, vykusios 1918 m. sausio mėnesį, protokolų. Monografijos penktos dalies 1 skyriui itin vertingas publikuotas šaltinis yra „RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai“⁷⁶. Šiek tiek informacijos šiam bei kai kuriems kitiems monografijos skyriams galima rasti ir 1967 m. išleistame „Kovai už tarybų valdžią Lietuvoje 1918–1919 m.“ skirtame dokumentų rinkinyje⁷⁷.

Prie publikuotų istorinių šaltinių, kuriais naudotasi rengiant šį darbą, priskirtinos ir pačių lietuvių socialdemokratų publikuotos LSDP programos⁷⁸, taip pat kitų šalių socialdemokratinų partijų programiniai bei kitokie šių partijų ideologines politines nuostatas, jų raidą bei kaitą atspindintys istoriniai dokumentai⁷⁹, kurie leidžia susidaryti išsamesnį vaizdą apie tyrinėjamos epochos socialdemokratiją ir tuo buvo tiesiogiai naudingi rašant 2-os monografijos dalies 1-ą skyrių. Rašant šį skyrių remtasi ir atskiromis knygomis ar brošiūromis išėjusiais tarptautinės socialdemokratijos teoretikų ir ideologų tekstais, kurie ne vienu atveju nemaža dalimi gali būti traktuotini ir kaip literatūra apie socialdemokratiją, tačiau kartu, kaip politinių veikėjų tekstai, atspindintys politinius ginčus ir nesutarimus, traktuotini ir kaip

74. Žr.: Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, Nr. 19–23.

75. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais) – Voronežas, 1918; Lietuviai social-patriotai. – Voronežas, 1918.

76. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai, 1918 m. gegužės 28 d.–gruodžio 4 d. Vilnius, 1987.

77. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 гг. Сборник документов. – Вильнюс, 1967.

78. Žr.: Programas lietuviškos social-demokratiškos partijos. – Tilžė, 1896, Lietuvos socialdemokratų partijos programa. – [Tilžė] 1905.

79. Žr., pvz.: Ягов В. Программы и уставы важнейших партий II Интернационала. – Москва, 1929; Сборник документов по истории рабочего и социалистического движения стран Европы и США. – Москва, 1985; Программы политических партий и организаций России конца XIX–начала XX века. – Ростов на Дону, 1992; Programatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. – Bonn, 1990; Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland 1848–1990. Eine Dokumentation. – Berlin, 1992.

specifiniai šaltiniai, atspindintys to meto politinę mintį, todėl visgi knygos pabaigoje yra įtraukti ne į literatūros sąrašą (išskyrus istoriografinio pobūdžio tekstus), o į šaltinių sąrašą, išskiriant šiame sąrašą specialų tam skirtą šaltinių pogrupį. Į politinių veikėjų tekstų šaltinių grupę įtraukti ir lietuvių politinių veikėjų neistoriografinio pobūdžio tekstai. Iš jų reikėtų išskirti rašant 3–6 šios monografijos dalis pravertusius aktyvaus lietuvių socialdemokratijos veikėjo, 1917 m. prisidėjusio prie Rusijos bolševikų ir virtusio komunistu V. Mickevičiaus-Kapsuko (toliau V. Kapsuko) raštus, visų pirma, 1915–1919 metų laikotarpio raštus, atskirais tomiais (6–8 tomai) išleistus 1963–1966 m.

Nepublikuoti šaltiniai

Rengiant šią monografiją susipažinta ir su įvairiuose istorinių dokumentų archyvuose bei įvairių bibliotekų rankraščių skyriuose esančiais nepublikuotais archyviniais istoriniais šaltiniais. Naudotasi Lietuvos ypatingajame archyve Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyriuje (toliau – LYA LKP DS), Lietuvos centriniame valstybiniame archyve (toliau – LCVA), taip pat Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAB RS), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RS) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) esančiais dokumentais bei kitais istoriniais šaltiniais, kurie vienaip ar kitaip parodo Lietuvos socialdemokratų partijos ideologines-politines nuostatas, šios partijos ar atskirų jos atstovų politinę veiklą tyrinėjamu laikotarpiu.

Kalbą apie archyvuose ir rankraštynuose peržiūrėtus istorinius šaltinius reikėtų pradėti nuo žvilgsnio į LYA LKP DS esančius istorinius dokumentus ir kitokius šaltinius. Čia būtų paminėtini tokie LYA LKP DS fondai, kaip: Socialdemokratinų ir komunistinių organizacijų atsišaukimų fondas (F. 1770), RSDDP(b) Lietuvių sekcijos dokumentų fondas (F. 3744), Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komiteto (CK) dokumentų fondas (F. 77), Partijos istorijos instituto prie LKP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK filialo fondas (F. 3377), Vinco Kapsuko fondas (F. 4182), Zigmo Angariečio fondas (F. 5420), Prano Eidukevičiaus fondas (F. 8697), Stasio Matulaičio fondas (F. 10507). Šiuose fonduose galima rasti įvairios informacijos apie Lietuvos socialdemokratinio judėjimo istoriją.

Tačiau apskritai kalbant apie minėtus LYA LKP DS fondus pastebėtina, kad daugiausia istorinių dokumentų ir kitokių istorinių šaltinių čia yra iš pradinio lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpio, nors šį tą galima rasti ir apie istorinės lietuvių socialdemokratijos idėjinę-politinę ir organizacinę raidą Pirmojo pasaulinio karo bei pirmaisiais pokario metais.

Iš tokių čia randamų šaltinių galima būtų paminėti LSDDP atsišaukimus, Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partijos (LBSDDP) nutarimus, įvairius Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LBKP) dokumentus (pavyzdžiui, CK posėdžių protokolus), įvairius laiškus (pvz., Eidukevičiaus laiškus RSDDP(b) LS CB

1918 m.), buvusių LSDP veikėjų, Pirmojo pasaulinio karo metais tapusių komunistais, V. Mickevičiaus-Kapsuko bei Z. Aleksos-Angariečio parašytus tekstus, lietuvių socialdemokratų ir jų organizacijų politinę raidą Rusijoje liudijančius dokumentus ir įvairius kitus dokumentus bei šaltinius. Iš jų galima spręsti apie tam tikrus lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinės-politinės raidos aspektus, apie jo idėjinę-politinę ir organizacinę diferenciaciją monografijoje nagrinėjamu laikotarpiu, apie atskirų šio judėjimo srovių ir veikėjų santykį su Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo idėja bei procesu, su viena iš pagrindinių minėtą idėją generavusių ir siekusių ją įgyvendinti institucijų Lietuvos Taryba.

Iš kitų LYA LKP DS fonduose randamų šaltinių atskirai reikėtų pažymėti F. 3377 esančias mažiau ar daugiau išsamias įvairių socialdemokratų veikėjų „asmens bylas“, taip pat kai kurių lietuvių socialdemokratų veikėjų (pvz., P. Eidukevičiaus, Andriaus Domaševičiaus, Antano Povyliaus) ir kitoms socialdemokratinėms partijoms priklausiusių Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu bei 1919 m. Vilniuje veikusių socialdemokratų (pvz., Raulo Ginsburgo (1919 m. tapusio Sergejumi Giriniu), kai kurių Bundo veikėjų) atsiminimus, kur kalbama apie šių veikėjų veiklą ir užsimenama (daugiausia fragmentiškai) apie tam tikrus lietuvių socialdemokratijos politinės raidos aspektus Pirmojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais, taip pat apie to meto politinę ir socialinę situaciją apskritai.

Rengiant šią monografiją istorinių šaltinių buvo ieškota ir LCVA. Visgi nors šiame archyve ir yra Lietuvos socialdemokratų partijos fondas (F. 937), tačiau jame esantys dokumentai vienaip ar kitaip šios partijos raidą liudija nuo 1920 m., o dar tiksliau – daugiausia nuo 1922 m. Ir tik vienoje kitoje byloje esančiuose dokumentuose galima rasti šiek tiek informacijos apie LSDP politinę veiklą 1919 m. Duomenų apie LSDP politinės raidos aspektus šiais metais rasta ir LCVA esančiame LSDP laikraščio „Socialdemokratas“ fonde (F. 938).

Darbo prie šios monografijos metu susipažinta ir su LCVA Lietuvos Valstybės Tarybos fondo (F. 1014) bei Ministrų Kabineto fondo (F. 923. Ap. 1) bylomis, kur rasta šiek tiek istorinių dokumentų, vienaip ar kitaip liudijančių arba atskirų socialdemokratų – LSDP narių, arba visos LSDP politines nuostatas bei politinės veiklos aspektus. Pavyzdžiui, Ministrų Kabineto fondo bylose randame svarbios medžiagos aiškinantis socialdemokratų poziciją formuojant ketvirtąjį laikinąjį Ministrų Kabinatą (antrąjį M. Sleževičiaus vadovaujamą koalicinį Ministrų Kabinatą) 1919 m. pavasarį bei žinių apie socialdemokratų ministrų darbą šiame Ministrų Kabinete.

Rengiant šią monografiją istorinių šaltinių ieškota ir Lietuvos valstybiniame istoriniame archyve (LVIA). Šiame archyve yra nemažai nepublikuotų istorinių dokumentų, liudijančių lietuvių socialdemokratijos, taip pat Lietuvos teritorijoje veikusių kitų tautybių socialdemokratinėms partijoms ir organizacijoms veiklą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo ir Vokietijos okupacijos pradžios), tai yra iki pagrindinio šioje monografijoje nagrinėjamo chronologinio Lietuvos socialdemokratijos istorijos laikotarpio.

Kaip jau minėjome, rengiant šią monografiją istorinių šaltinių ieškota ir didžiųjų Vilniaus bibliotekų – LMAB, LNMMB bei VUB rankraščių skyriuose, kur susipažinta su ten esančiais Lietuvos socialdemokratijos istorinę raidą liudijančiais dokumentais.

Pirmiausia, matyt, reikėtų apžvelgti LMAB Rankraščių skyriuje esančius dokumentus. Taigi tarp jo fonduose saugomų dokumentų galima aptikti – vienuose daugiau, kituose mažiau – įvairių istorinių dokumentų, liudijančių tiek LSDP apskritai, tiek ir atskirų LSDP veikėjų politines nuostatas, laikyseną ir veiklą tyrinėjamu istoriniu laikotarpiu. Pirmiausia būtų pažymėtini žymių socialdemokratų veikėjų Augustino Janulaičio ir Vlodo Poželos fondai (atitinkamai F. 267 ir F. 237).

A. Janulaičio fonde šalia daugybės įvairių kitų dokumentų, liudijančių šios žymios XX a. I pusės Lietuvos politikos ir mokslo asmenybės veiklą ir pažiūras, randame įvairiu laiku, tarp jų ir Pirmojo pasaulinio karo metais, spausdintus ir platintus LSDP atsisaukimus, nelegalius Pirmojo pasaulinio karo metais platintus LSDP laikraščius „Garsas“, „Echo zycia Robotniczego Litwy“, tam tikrus dokumentus, apskritai, istorinius šaltinius apie paties A. Janulaičio visuomeninę-politinę ir, žinoma, socialdemokratinę veiklą bei apie socialdemokratų veiklą apskritai.

Tarp V. Poželos fonde esančių dokumentų randame tokius dokumentus, kaip Laikinosios organizacinės komisijos Lietuvių tautos mezliavos tikslui ir organizacijai nustatyti protokolai ir organizacinio komiteto Mezliavos komisijos posėdžių protokolai, Lietuvos darbo žmonių tarybos (kurios vieni iš pagrindinių steigėjų buvo Rusijoje veikę lietuvių socialdemokratai) steigiamojo ir kitų posėdžių protokolus. Iš šių dokumentų galime spręsti apie Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrusių lietuvių socialdemokratų politines nuostatas minėtų Rusijos lietuvių organizacijų steigimo ir veiklos, taip pat kitų aktualių Rusijos lietuvių visuomeninio-politinio gyvenimo, apskritai, Rusijos politinio gyvenimo įvykių atžvilgiu politiškai audringaisiais 1917 m. Pavyzdžiui, iš Darbo žmonių tarybos protokolų galima sužinoti, kaip šios dalies Rusijos lietuvių kairiųjų politinės struktūros posėdžiuose dalyvavę socialdemokratai reagavo į bolševikų vykdytą valdžios paėmimą ir pan. Taip pat V. Poželos fonde galima rasti ir kitų šiam monografiniam tyrimui naudingų istorinių šaltinių.

Žinių apie atskirų socialdemokratų ar lietuvių socialdemokratijos raiškos aspektus galima rasti M. Biržiškos fonde (F. 165). Čia galima rasti ir Lietuvių konferencijos Vilniuje, vykusios 1917 m. rugsėjo mėnesį, protokolus, Organizacinio komiteto šiai konferencijai rengti protokolus, įvairių kitų istorinių šaltinių, suteikiančių tam tikros informacijos apie to meto lietuvių socialdemokratų politinę laikyseną ir nuostatas.

Informacijos apie LSDP ir atskirų jos veikėjų politines nuostatas, laikyseną ir veiklą šiame darbe tyrinėjamu istoriniu laikotarpiu galima rasti ir to meto lietuvių socialdemokratijos veikėjų Pelikso Bugailišio (F. 87), Česlovo Petraškevičiaus (F. 238) fonduose, fragmentiškai ir Petro Leono (F. 117), Petro Klimo (F. 191) fonduose, taip pat Bendrajame fonde (F. 9).

Tam tikrų dokumentų, kuriuose užsimenama ir apie XIX a. pabaigos–XX a. pirmos pusės lietuvių socialdemokratijos raidą, galima rasti ir LMAB RS esančiame tarpukario ir emigracinio laikotarpio lietuvių socialdemokratų veikėjo Prano Ancevičiaus fonde (F. 361), ir žymaus lietuvių socialdemokratinės emigracijos veikėjo Juozo Vilčinsko fonde (F. 359), nors absoliuti dauguma šių fondų dokumentų yra susiję su lietuvių socialdemokratų veikla emigracijoje po Antrojo pasaulinio karo.

LMAB RS yra saugomas Lietuvos socialdemokratų partijos dokumentų fondas (F. 64), tačiau jame esantys istoriniai dokumentai ir kita istorinė medžiaga teapima iš esmės tik ankstyvąjį LSDP istorijos laikotarpį. Tai labai svarbūs ir net nepamainomi šaltiniai (daugelio jų autorius vienas iš LSDP kūrėjų Alfonsas Moravskis) minėto laikotarpio tyrimams. XX a. pradžios lietuvių istorijos tyrinėjimui praverčia ir LSDP laikraščių „Darbininkų balsas“ ir „Echo“ fondai (atitinkamai F. 49 ir F. 50). Tačiau medžiagos apie pagrindiniu šio tyrimo objektu esantį šiame darbe tyrinėjamą lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpį minėtuose fonduose nėra.

Mažai naudingos informacijos apie tyrinėjamą lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpį galima rasti ir paties A. Moravskio fonde (F. 123), ir kito žymaus lietuvių socialdemokratijos veikėjo (tik jau iš kito – parlamentinės Lietuvos Respublikos (visų pirma Steigiamojo Seimo) laikotarpio) ir žymaus mokslininko Vinco Čepinskio fonde (F. 231).

Žinių apie tam tikrus lietuvių socialdemokratų veiklos aspektus Lietuvos teritorijoje Pirmojo pasaulinio karo metais galima rasti ir Lietuvių draugijos teisių ir agronomijos pagalbai teikti posėdžių protokolų knygos fonde (F. 225).

LMAB RS galima rasti Lietuvos Valstybės Tarybos nario Vlado Mirono atsiminimus (F. 205. B. 229), kuriuose pastarasis rašo apie tai, kaip į Lietuvos Tarybą išrinkti socialdemokratai reagavo į šios sprendimą paskelbti Lietuvą monarchija bei išrinkti Vilhelmą von Urachą Lietuvos karaliumi Mindaugu II.

Apie į Lietuvos Tarybą išrinktų socialdemokratų, konkrečiai, S. Kairio, požiūrį į minėtus sprendimus skelbti Lietuvą monarchija bei išsirkinti karalių, taip pat požiūrį į Lietuvos Tarybą jos daugumai padarius šiuos sprendimus, taip pat kai kuriuos kitus dokumentus, susijusius su jo veikla Lietuvos Taryboje, galima rasti ir LNMMB RS esančiame Zenono Ivinskio fonde⁸⁰.

Kalbant apie minėtą (LNMMB) rankraštyną reikia paminėti, kad čia yra žymaus XX a. pirmos pusės LSDP veikėjo Kipro Bielinio fondas (F. 5), tačiau susipažinus su šio fondo dokumentais tenka konstatuoti, kad jame esantys istoriniai dokumentai daugiausia suteikia informacijos apie LSDP ar atskirų socialdemokratų politines nuostatas ir veiklą arba iki pagrindinio monografijoje nagrinėjamo laikotarpio, t. y. apie laikotarpį, apimantį XIX a. pabaigą–XX a. pradžią, arba apie LSDP istorijos laikotarpį po 1922 m. (pavyzdžiui, čia yra 1926 m. III Seimo socialdemokratų frakcijos posėdžių medžiaga).

80. Žr.: NMMB RS. F. 29. – 1548–1556.

Darbo prie šios monografijos metu tam tikrų reikalingų ar naudingų istorinių šaltinių buvo ieškota ir VUB RS. Čia galima rasti ilgamečio lietuvių socialdemokratijos lyderio ir pagrindinio jos ideologo S. Kairio dokumentų fondą (F. 257). Tačiau jame esantys įvairūs istoriniai šaltiniai daugiausia liudija tiek šio įžymaus socialdemokratų veikėjo, tiek apskritai lietuvių socialdemokratų ideologines-politines nuostatas ir veiklą emigracijoje, t. y. laikotarpiu po Antrojo pasaulinio karo.

Visgi tarp minėtame fonde saugomų dokumentų galime rasti S. Kairio raštų atsiminimų pobūdžio straipsnių-iškarpų iš lietuvių išeivijoje leistų lietuviškų laikraščių, kuriuose kalbama ir apie šioje monografijoje nagrinėjamą problematiką. Pavyzdžiui, čia galima rasti emigracijoje, išeivijos lietuvių spaudoje publikuotų S. Kairio straipsnių apie Vasario 16-osios akto priėmimą, Wilhelmo von Uracho rinkimą Lietuvos karaliumi, kur, žinoma, kalbama ir apie Lietuvos Tarybos kairiųjų santykį su šių sprendimų priėmimu⁸¹. Taip pat čia galima rasti minėtoje spaudoje kitų asmenų publikuotų atsiminimų ar proginio pobūdžio straipsnių apie S. Kairį, kur taip pat kalbama ir apie tyrinėjamo laikotarpio įvykius⁸². Tam tikros atsiminimų pobūdžio informacijos apie kai kuriuos šioje monografijoje nagrinėjamus įvykius ar procesus galima rasti ir kai kuriuose S. Kairio laiškuose, pavyzdžiui, laiškuose J. Vilkaičiui ir pastarojo laiškuose S. Kairiui⁸³.

Šios monografijos objektu esančio lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpio atskiriems fragmentams tyrinėti naudingos yra ir VUB RS randamos įvairios S. Matulaičio ranka raštų ir mašinėle spausdintų sudėtinga rašymo istorija pasižymėjusių atsiminimų redakcijos⁸⁴. Naudingos informacijos rasta ir kai kuriose VUB RS esančiose Biržiškų fondo (F. 314) bylose. Pirmiausiai čia turimi mintyje kai kurie rankraštiniai bei spausdinti M. Biržiškos tekstai.

VUB RS galima rasti ir daugiau istorinės lietuvių socialdemokratijos kai kuriuos raiškos aspektus liudijančių dokumentų – deja, vėlgi ne iš šioje monografijoje tyrinėjamo laikotarpio. Turima mintyje carinės Rusijos Suvalkų gubernijos žandarų valdybos vesta Lietuvos socialdemokratų partijos byla (F. 1–F. 941), pradėta 1910 m. sausio 3 d. ir baigta 1911 m. birželio 16 d.

81. Žr., pvz.: VUB RS. F. 257–320 esančius straipsnius – laikraščių iškarpa: Kairys S. Kas Vasario 16-osios autorius? // *Keleivis*, 1958 12 17; Nr. 51; Kymantas V. [Kairys S.] Vasario 16-osios aktą prisiminus // *Keleivis*, 1960 02 17; Kairys S. Kaip gimė Vasario 16-osios aktas // *Keleivis*, 1968 02 14, Nr. 7; [Kairys S.] Kas Urachą kvietė karaliumi? // *Keleivis*, 1959 01 21, Nr. 3.

82. Žr., pvz.: Darbo balsas (Prof. inž. Stepo Kairio 70 metų sukaktuvių proga) // *Naujienos*, 1948 12 13–14, Nr. 44; J. VLKS [J. Vilkaitis ?] Prof. J. Kaminsko pagerbimas // *Literatūra*, 1954 04 24, Nr. 235. P. 3–9; J. VLKS [J. Vilkaitis] Steponas Kairys „Darbo balso“ redaktorius // *Keleivis*, 1961 01 11; Pragelas M. Tautos veteranui pagerbti // *Keleivis*, 1964 01 01. P. 4; Pakalka J. Prof. Steponą Kairį prisiminus // *Keleivis*, 1965 12 15, Nr. 50. P. 4; Tarvydas P. Steponą Kairį prisimindami jo dešimties metų mirties sukakties proga // *Keleivis*, 1975, Nr. 1–7; Valaitis J. Steponas Kairys – taurus, kovingas skolininkas // *Draugas*, 1975 06 21, Nr. 1. P. 1–2 ir kt.

83. Žr., pvz.: VUB RS. F. 257–6, 167.

84. Žr.: Matulaitis S. Poema prozoje. Mano gyvenimo atsiminimai, 1942 // VUB RS. F. 91–318; Matulaitis S. Poema prozoje. Mano gyvenimo atsiminimai. T. 1. Antroji redakcija, 1952 // VUB RS. F. 91–317; Matulaitis S. Atsiminimai. Poezija prozoje. Trečioji redakcija, 1952 // VUB RS. F. 1–F. 994a; Matulaitis S. Atsiminimai, D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–F. 995; Matulaičio memuarai // VUB RS. F. 1–F. 1050.

Apibendrinant galima teigti, kad visuose minėtuose rankraštyuose esančios, kad ir tiesiogiai su tyrinėjamo istorinio laikotarpio LSDP istorija nesusijusios, medžiagos peržiūrėjimas buvo savotiškai naudingas aptariant ir analizuojant istorinės lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą šio darbo pavadinime ir įvade apibrėžtu istoriniu laikotarpiu.

Atsiminimai ir dienoraščiai

Paskutinė šaltinių grupė, su kuriais buvo susipažinta ir kuriais buvo naudotasi rengiant šią monografiją, yra publikuoti tyrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos veikėjų bei kitų to meto partijų ar ir nepartinių valstybės veikėjų atsiminimai ar atsiminimų pobūdžio literatūra.

Pirmiausia čia reikia pažymėti jau minėtus žymiausio istorinės lietuvių socialdemokratijos veikėjo ir jos lyderio, ar bent jau vieno iš lyderių, net beveik du pirmus XX a. trečdalius S. Kairio po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje JAV išleistus atsiminimus „Lietuva budo“ ir „Tau, Lietuva“⁸⁵. Šios monografijos požiūriu svarbesnė, žinoma, antroji atsiminimų knyga, kur kalbama ir apie kai kuriuos tyrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos raiškos aspektus. Taip pat pastebėtina, kad, be dviejų atsiminimų knygų, S. Kairys įvairiu laiku yra paskelbęs atsiminimų pobūdžio straipsnių, kuriuose kalbama apie su šio tyrimo problematika susijusius įvykius⁸⁶. Matyt, prie atsiminimų pobūdžio istorinių šaltinių galime priskirti ir žurnale „Lituanus“ publikuotus S. Kairio atsakymus į istoriko A. E. Senno klausimus apie įvairius lietuvių socialdemokratijos raidos aspektus⁸⁷.

Atsiminimus apie savo gyvenimą ir politinę veiklą su gana plačiais istorinio konteksto ir, atskirais atvejais, istorinės lietuvių socialdemokratijos raiškos tam tikrais istoriniais laikotarpiais apibūdinimais publikavo ir antras žymus tarpukario laikotarpio lietuvių socialdemokratų lyderis, nuo pat XX a. pradžios žinomas LSDP veikėjas K. Bielinis. Dar tarpukariu – 1927 m. keliuose laikraščio „Socialdemokratas“ numeriuose jis paskelbė tekstus „Iš darbininkų judėjimo istorijos (Atsiminimai)“ bei „Žemaičiuose“ ir išleido knygas „Dėl ateities“ (dvi dalys) ir „1905 metai. Atsiminimai ir dokumentai“⁸⁸.

85. Kairys S. Lietuva budo. – New York, 1957; Kairys S. Tau, Lietuva. – Boston, 1964.

86. Žr., pvz.: Kairys S. Nepriklausomybės akto išvakarėse // Kultūra, 1938, Nr. 2. P. 83–88; Kairys S. Kovos už demokratiškos Lietuvos nepriklausomybę ir Vilniaus darbininkai // Mintis, 1939, Nr. 11. P. 362–366; Kairys S. Mykolas Biržiška Valstybės Taryboje // Santarvė, 1957, Nr. 3. P. 111–112. Dalį S. Kairio atsiminimų pobūdžio straipsnių, rašytų po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje, minėjome (ir išvardijome išnašoje) aptardami VUB RS esančiame S. Kairio fonde (F. 257) randamus istorinius šaltinius.

87. Senn A. E. From Lithuanian Archive. Correspondence and Conversations. I. A correspondence with Steponas Kairys // Lituanus. Lithuanian Quaterly Journal of Arts and Sciences, Volume 21, No. 1. Spring 1975.

88. Bielinis K. Iš darbininkų judėjimo istorijos (Atsiminimai) // Socialdemokratas, 1927, Nr. 18–25; Bielinis K. Žemaičiuose // Socialdemokratas, 1927, Nr. 26–31; Bielinis K. Dėl ateities. I dalis. – Kaunas, 1927; Bielinis K. Dėl ateities. II dalis. – Kaunas, 1928; Bielinis K. 1905 metai. Atsiminimai ir dokumentai. – Kaunas, 1931.

Po Antrojo pasaulinio karo gyvendamas emigracijoje K. Bielinis išleido dar tris atsiminimų knygas: „Dienojant“, „Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai“ bei „Gana to jungo“⁸⁹. Antroji iš šių knygų yra vertinga aiškinantis lietuvių socialdemokratijos raišką 1905 m. revoliucinių įvykių metu. Pagrindiniam šioje monografijoje nagrinėjamam laikotarpiui naudingiausia minėta trečioji emigracijoje išleista K. Bielinio atsiminimų knyga „Gana to jungo“. Atskiri šios knygos fragmentai yra naudingi tyrinėjant kai kuriuos lietuvių socialdemokratijos politinės raiškos Rusijoje epizodus, pavyzdžiui, 1917 m. rugpjūčio lietuvių socialdemokratų konferenciją Maskvoje, bei aiškinantis lietuvių socialdemokratijos politinę raidą 1919 m.

Dar vienas K. Bielinio atsiminimų, apimančių jo buvimo kalėjime, katorgoje ir tremtyje metus, rankraštis, parašytas dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, buvo atskira knyga išleistas tik 2012 m.⁹⁰, tačiau šioje knygoje apie jos autoriaus politinę veiklą beveik nerašoma.

Reikėtų paminėti ir ryškaus 1905–1917 m. laikotarpio LSDP veikėjo, žinomo visuomenininko ir kultūrininko, ateityje žymaus mokslininko – kultūros tyrinėtojo M. Biržiškos atsiminimus, iš pradžių 1937–1938 m. spausdintus žurnale „Trimitas“, o po to emigracijoje išspausdintus atsiminimų knygos „Dėl mūsų sostinės“ pirmoje dalyje, 2013 m. išleistus ir šiuolaikinėje Lietuvoje⁹¹. Taip pat paminėtini įvairaus laipsnio atsiminimų pobūdžio fragmentų bei sąsajų su šios monografijos problematika turintys M. Biržiškos straipsniai įvairiuose spaudos leidiniuose⁹² bei dviejų tomų knygos „Lietuvių tautos kelias“ antroji dalis, kur fragmentai apie socialdemokratų, jų veiklą XX a. pradžioje irgi, tikėtina, yra paremti ir autoriaus atsiminimais⁹³.

Pažymėtini ir kai kurių kitų tyrinėjamo laikotarpio LSDP veikėjų publikuoti atsiminimai: žinomo visuomenininko ir kultūrininko P. Bugailišio⁹⁴, buvusio Rusijos imperijos II Dūmos bei Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo nario A. Povyliaus⁹⁵,

89. Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. – New York, 1958; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. – New York, 1959; Bielinis K. Gana to jungo. – New York, 1971.
90. Bielinis K. Katorga ir trėmimas. – Kaunas, 2012. Ši K. Bielinio atsiminimų knyga buvo išleista K. Bielinio sūnėno Jurgio Algirdo Bielinio pastangomis. Jo pastangomis 1992 m. taip pat buvo fotografuotiniu būdu naujai išleistas pirmasis emigracijoje parašytų K. Bielinio atsiminimų tomas. Žr.: Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. 2-as leidimas. – Vilnius, 1992.
91. Žr.: Biržiška M. Iš 1919–1920 m. Vilniaus darbo atsiminimų // Trimitas, 1937, Nr. 9–12, 15–19, 21–52; 1938, Nr. 3–5; Biržiška M. Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų). I. Ligi 1919 m. liepos 1 d. – London, 1960; Biržiška M. Iš 1919–1920 m. Vilniaus darbo atsiminimų // Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis. – Trakai, 2013. P. 270 – 412.
92. Žr., pvz.: Biržiška M. Kritiška valanda Lietuvos istorijoje: Politinės Kalėdos 1917 metais // Lietuvos aidas, 1937, gruod. 23, Nr. 584; Biržiška M. Vasario šešioliktoji (Mintys ir atsiminimai) // Amerikos lietuvis, 1947 liep. 12, Nr. 28, liep. 19, Nr. 29, liep. 26, Nr. 30; Biržiška M. Vasario Šešioliktosios reikšmė // Mūsų Vytis, 1963, Nr. 4. P. 105–110; Biržiška M. Lemiamas žodis pro ūkanas // Mintis, 1949 vas. 14, Nr. 18–19; Biržiška M. Ne visuomet dauguma teisinga // Lietuvių dienos, 1959, Nr. 2 ir kt.
93. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. – Los Angeles, 1953.
94. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994.
95. Povyliaus A. Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos. – Šiauliai, 1997; Povyliaus A. Atsiminimai apie inž. St. Kairį // Kultūra, 1938, Nr. 12. P. 780–784.

ne vienu istoriniu laikotarpiu vienu iš lietuvių socialdemokratijos lyderių buvusio teisininko V. Poželos⁹⁶, taip pat būsimo žymaus tarpukario laikotarpio socialdemokrato savivaldybininko Jackaus Sondeckio⁹⁷ bei išskirtinės biografijos asmenybės varpininko, socialdemokrato, vėliau tapusio komunistu, o dar vėliau savotišku kairiuoju disidentu S. Matulaičio⁹⁸. Pastebėtina, kad 1957 m. publikuoti S. Matulaičio atsiminimai tėra smarkiai sutrumpinta bei kupiūruota, anot istoriko P. Čepėno, „išcenzūruota“⁹⁹, aptariant archyvinius dokumentus, minėtų jo atsiminimų pirmoji dalis.

Tam tikros informacijos apie Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijoje pasireiškusią lietuvių socialdemokratų veiklą galima rasti įvairių asmenų atsiminimuose apie vieno iš jų – poeto Juliaus Janonio gyvenimą ir veiklą¹⁰⁰. Apie kai kuriuos socialdemokratinio judėjimo Rusijoje raiškos aspektus minėtu laikotarpiu (kaip ir apie kai kuriuos LSDP istorijos aspektus iki Pirmojo pasaulinio karo) galima rasti šiek tiek tokių informacijos ir publikuotuose įvairių asmenų atsiminimuose apie Z. Angarietį¹⁰¹.

Rengiant šį darbą naudinga buvo susipažinti su žymaus visuomenės ir valstybės veikėjo Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo ir valstybingumo kūrimo metu, o vėliau diplomato ir istoriko P. Klimo, beje, save tyrinėjamu laikotarpiu pavadinusio „derančiu į socialistus“¹⁰² ir „nepartiniu socialdemokratu“¹⁰³, atsiminimais, kuriuose taip pat yra užsimenama apie lietuvių socialdemokratų politines nuostatas ar jų politinės veiklos fragmentus tyrinėjamu istoriniu laikotarpiu¹⁰⁴.

Dirbant prie šios monografijos buvo susipažinta ir su tais kitoms lietuvių partijoms priklausiusių lietuvių politikų atsiminimais, kuriuose nors ir labai fragmentiškai ir epizodiškai bei glaustai užsimenama apie vienus ar kitus to meto lietuvių socialdemokratų politinės veiklos ar politinės laikysenos aspektus.

Taigi čia būtų paminėtini santariečio Rapolo Skipičio¹⁰⁵, tautininko Martyno Yčo¹⁰⁶, krikščionių demokratų lyderių Aleksandro Stulginskio¹⁰⁷, Mykolo Krupavičiaus¹⁰⁸ atsiminimai bei M. Krupavičiaus atsiminimų pobūdžio elementų turinti knyga „Visuomeniniai klausimai“¹⁰⁹. Paminėtinas čia būtų ir J. Basanavičiaus atsiminimų

96. Požela V. Jaunystės atsiminimai. – London, 1971.

97. Sondeckis J. Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai. – Šiauliai, 1993.

98. Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. – Vilnius, 1957.

99. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. I. – Vilnius, 1992. P. 333.

100. Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. – Vilnius, 1966.

101. Angarietis Z. Straipsniai ir atsiminimai. 1982. Šioje knygoje publikuota ir paties Z. Angariečio rašyta jo autobiografija. Žr. P. 143–161.

102. Klimas P. Dienoraštis 1915–1919. – Chicago, 1988. P. 155.

103. Dėl socialdemokratų dalyvavimo Valstybės Taryboje // Lietuvos aidas, 1918 11 20, Nr. 136. P. 2.

104. Klimas P. Iš mano atsiminimų. – Boston, 1979 (antras leidimas, Vilnius, 1990); Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. – Vilnius, 1993.

105. Skipitis R. Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. – Chicago, 1961.

106. Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. I–III t. – Kaunas, 1935; Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. Antroji laida. – Vilnius, 1991.

107. Stulginskis A. Atsiminimai. – Chicago, 1980.

108. Krupavičius M. Atsiminimai. – Chicago, 1972 (2-as leidimas. – Vilnius, 2006).

109. Krupavičius M. Visuomeniniai klausimai. – Chicago, 1983.

pobūdžio tekstas, kuriame minimas ir vienas kitas lietuvių socialdemokratų politinės raiškos faktas, susijęs su tekste aprašomais įvykiais¹¹⁰.

Atskirai paminėtini žymaus tautinio atgimimo veikėjo bei žymaus tarpukario Lietuvos politiko prezidento Kazio Griniaus atsiminimai, kuriuose galima rasti nemažai informacijos apie lietuvių socialdemokratinio judėjimo raišką XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje¹¹¹.

Taip pat buvo susipažinta ir su kai kurių kitų politinių partijų veikėjų įvairiais nedidelės apimties žurnalinių straipsnių pavidalo atsiminimais ar atsiminimų pobūdžio tekstais, publikuotais įvairiuose žurnaluose, kuriuose užsimenama apie socialdemokratų poziciją vieno ar kito tyrinėjamo laikotarpio įvykio atžvilgiu¹¹².

Kaip jau minėjome aptardami nepublikuotus archyvinius šaltinius, dalis tyrinėjamo laikotarpio politinių veikėjų atsiminimų nėra publikuoti ir buvo glaustai apibūdinti aptariant minėtą istorinių šaltinių grupę.

Tyrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos veikėjų politinės raiškos ar politinės laikysenos ar pozicijos tam tikrų įvykių atžvilgiu 1915–1918 m. supratimo bei paaiškinimo požiūriu svarbus šaltinis yra 1988 m. Čikagoje išleistas jau minėto P. Klimo „Dienoraštis“¹¹³. Šis, anot istoriko ir politologo R. Lopatos, „beveik vienintelis tokio pobūdžio“ chronologiškai apimantis „beveik lietuvių tautos laisvinimo veiklos inkarnacinį tarpsnį“ istorinis šaltinis yra vertingas tyrinėjant tiek Lietuvos valstybės atkūrimo procesą apskritai, tiek atskirus šio proceso epizodus ir fragmentus¹¹⁴, taigi ir tokį šio proceso aspektą kaip socialdemokratų santykis su minėtu procesu ir jo sudedamaisiais epizodais bei fragmentais.

Tam tikros informacijos apie to meto lietuvių socialdemokratijos veikėjų politinę laikyseną ar poziciją to meto aktualių klausimų atžvilgiu, kaip ir apskritai vertingų pastebėjimų ar įžvalgų apie 1918 m. pabaigos–1919 m. pirmos pusės socialinę-politinę situaciją, galime rasti žymaus XX a. pradžios Lietuvos visuomeninio-politinio gyvenimo veikėjo bei vieno garsiausių tarpukario Lietuvos teisininkų Mykolo Römerio 1918 m. antros pusės–1919 m. pirmos pusės „Dienoraščio“ tome¹¹⁵.

110. Basanavičius J. Dėliai vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. – London, 1978.

111. Grinius K. Atsiminimai ir mintys I. – Tiubingen, 1947; Grinius K. Atsiminimai ir mintys II. – Chicago, 1962.

112. Žr., pvz.: Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra // Naujoji Romuva, 1937, Nr. 9. P. 193–196; Nr. 10. P. 225–226 (taip pat šį tekstą žr. Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sudarė E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 323–334); Jokantas K. Suvalkų Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918 // Karo archyvas, 1937. T. VIII.

113. Klimas P. Dienoraštis. 1915–1919. – Chicago, 1988.

114. Žr.: Lopata R. P. Klimas. Dienoraštis. 1915–1919. – Chicago. – 456 p. // Lietuvos istorijos metraštis. 1989. – Vilnius, 1990. P. 113–115.

115. Römeris M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji. – Vilnius, 2007.

Monografijos struktūra

Monografiją sudaro įvadas, šešios panašios apimties dalys, išvados bei šaltinių ir literatūros sąrašas ir reziumė anglų kalba. Kiekviena iš šešių monografijos dalių sudaryta iš keleto skyrių.

Pirmoji monografijos dalis, kaip jau minėjome aptardami monografijos objektą, yra skirta aptarti tyrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos istoriografiją platesniame tokios istoriografijos kontekste. Vienas iš šios dalies skyrių yra skirtas sovietinio komunizmo ideologijai būdingos ir sovietinei istoriografijai privalomos komunistinės socialdemokratijos istorinės raidos koncepcijos ir jos kaitos apibūdinimui. Tai reikalinga tam, kad būtų geriau suvokiamos komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos ypatybės.

Antroji monografijos tyrimo dalis yra savotiška įvadinė dalis į toliau einančias keturias pagrindines dalis, skirtas tiesiogiai pagrindiniam šios monografijos objektui tyrinėti. Taigi ši antroji monografijos dalis susideda iš dviejų skyrių, kurių pirmas skirtas europinės socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais aptarimui, o antras – lietuvių socialdemokratijos istorinei raidai nuo jos atsiradimo XIX a. iki Pirmojo pasaulinio karo apibūdinti. Šios dalies įtraukimo į monografiją motyvacija pateikta aptariant jos objektą.

Trečioji monografijos dalis yra skirta Lietuvoje likusios LSDP dalies ideologinių-politinių nuostatų bei politinės laikysenos nuo Pirmojo pasaulinio karo pradžios 1914 m. iki apytiksliai 1918 m. vidurio, tai yra iki socialdemokratų pasitraukimo iš Lietuvos Tarybos darbo, analizei.

Ketvirtoji monografijos dalis yra skirta už Lietuvos ribų Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrusios lietuvių socialdemokratijos dalies ideologinei-politinei ir organizacinei raidai nagrinėti.

Penktoji monografijos dalis skirta lietuvių socialdemokratijos ideologinei-politinei bei organizacinei raidai Lietuvos teritorijoje nuo 1918 m. pavasario–vasaros iki 1918 m. pabaigos apibūdinti ir analizuoti.

Šeštoji – paskutinė monografijos dalis yra skirta nagrinėti lietuvių socialdemokratijos idėijinei-politinei bei organizacinei raidai nuo 1919 m. pradžios iki Steigiamojo Seimo rinkimų kampanijos pradžios, tai yra iki 1919 m. pabaigos–1920 m. pradžios.

Monografijos pabaigoje pateikiamos išvados, šaltinių bei literatūros sąrašai, asmenvardžių rodyklė, santrumpų sąrašas ir reziumė anglų kalba.

1. Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istoriografija

1.1. Lietuvių socialdemokratijos istoriografija iki Antrojo pasaulinio karo

Nors šios monografijos objektas yra lietuvių socialdemokratijos ideologinė-politinė raida Lietuvos valstybingumo atkūrimo (moderniojo valstybingumo sukūrimo) laikotarpiu, tačiau, kaip jau minėta įvade, monografijoje (antros dalies antrame skyriuje) apžvelgsime ir LSDP istoriją iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios, todėl čia tyrinėjamo istorinio laikotarpio lietuvių socialdemokratijos istoriografija bus aptariama šiek tiek platesniame LSDP istorijos XIX a. pabaigoje–XX a. pirmame ketvirtyje, o iš dalies ir apskritai XX a. pirmoje pusėje istoriografijos kontekste, savaime suprantama, prioritetą akivaizdžiai teikiant monografijos pavadinime paminėto istorinio laikotarpio lietuvių socialdemokratijos istoriografijai.

Anot istoriko Mindaugo Tamošiūno, chronologiniu požiūriu visą čia toliau aptariamą lietuvių socialdemokratijos istoriografiją galima suskirstyti į keturis raidos tarpsnius: 1) laikotarpį nuo LSDP susikūrimo iki 1918 metų; 2) tarpukario laikotarpį (1919–1940); 3) laikotarpį po Antrojo pasaulinio karo iki 1990 m. ir 4) laikotarpį nuo 1990 m.¹ Be to, antro ir trečio čia išskirtų laikotarpių LSDP istoriografiją dar galima suskirstyti į nekomunistinę ir komunistinę. Tad toliau čia lietuvių socialdemokratijos istoriografiją nagrinėsime iš pradžių aptardami laikotarpį iki Antrojo pasaulinio karo, tai yra sujungdami ką tik minėtus pirmus du lietuvių socialdemokratijos istoriografijos raidos tarpsnius. Tačiau apibūdindami šio laikotarpio lietuvių socialdemokratijos istoriografiją, apie komunistinę jos dalį tik užsiminsime. Komunistinė lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografija bus aptarta ir apibūdinta vėliau. Prieš jos aptarimą tam, kad geriau ją suprastume, apibūdinsime sovietinio komunizmo ideologijai ir ją aptarnavusiai (jai patarnavusiai) istoriografijai būdingą socialdemokratijos istorinės raidos koncepciją bei jos evoliuciją. Po to (ir po komunistinės lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijos aptarimo) apžvelgsime nekomunistinę lietuvių socialdemokratijos istoriografiją lietuvių išeivijoje po Antrojo pasaulinio karo ir Lietuvoje po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m.

Į pirmo čia išskirto lietuvių socialdemokratijos istoriografijos raidos tarpsnio istoriografiją mums rūpi pažvelgti tik tiek, kad būtų galima, kaip jau minėjome šios

1. Tamošiūnas M. LSDP istoriografija: keletas pastabų // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 7.

monografijos antros dalies antrame skyriuje, apžvelgti ideologinę-politinę LSDP raidą nuo jos ištakų ir atsiradimo iki Pirmojo pasaulinio karo.

Pradėdami istoriografijos apžvalgą turime pažymėti, kad pirmuoju lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriku tapo vienas iš jo iniciatorių ir LSDP kūrėjų A. Moravskis. Jis dar XIX a. pabaigoje (1898–1900 m.) parašė ir užsienio spaudoje (daugiausia socialdemokratinėje) bei JAV ir Anglijos lietuvių spaudoje publikavo nemažai laikraštinių straipsnių, skirtų tuo metu dar labai „šviežiai“ Lietuvos darbininkų judėjimo istorijai, taigi ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo tapsmo bei pirmųjų raiškos metų istorijai XIX a. paskutiniame dešimtmetyje². Iš visų šių A. Moravskio straipsnių ypač atkreiptinas dėmesys į straipsnį apie lietuvių darbininkų judėjimą, išspausdintą 1899 m. Vokietijos socialdemokratų teoriniame žurnale (K. Kautsky redaguojamame) „Neue Zeit“³. Taip pat paminėtina, kad vieno iš didesnių savo straipsnių JAV lietuvių spaudoje („Vienybė lietuvininkų“, 1900, Nr. 23–30) pagrindu⁴ A. Moravskis (A. Lietuvio pseudonimu) su J. Vileišio pagalba 1900 m. JAV, Plymute išleido pirmąją atskira knygele išėjusią savotišką dar visiškai „neseno“ lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriją „Augis darbininkų judėjimo Lietuvoje“, kurios 200 egzempliorių buvo išplatinta ir Lietuvoje⁵.

Taip pat turime atkreipti dėmesį ir į tai, kad A. Moravskis 1901–1904 m. lenkų kalba parašė didelės apimties, tik, deja, didžiąją dalimi likusią rankraštyje „Lietuvos darbininkų judėjimo istoriją 1893–1902 m.“⁶. Vėliau, jau tarpukaryje, 1931 m., LSDP 35-mečio proga per kelis žurnalo „Kultūra“ numerius, o po to ir atskira knygele A. Moravskis, remdamasis tik nedidele šio didelio rankraščio dalimi, išspausdino vėlgi A. Lietuvio pseudonimu pasirašytą studiją „Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. I. Įvadas“⁷. Atskira knygele išleista studija buvo naujai, su trumpa Dobilo Kirvelio parašyta įžanga, išleista 2006 m.⁸

Nuo A. Moravskio 4-ojo dešimtmečio pradžioje išleistos studijos grįžtant į lietuvių socialdemokratinio judėjimo pradžią turime paminėti, kad XX a. pradžioje pasi-

2. Šių straipsnių sąrašą žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. I. Įvadas. – Kaunas, 1931. P. 88–93.

3. Lietuvis A. [Moravskis A.] Die litauische Arbeiterbewegung // Neue Zeit, 1899, Nr. 49. S. 708–716.

4. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. P. 92.

5. Žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.], N. N. [Vileišis J.] Augis darbininkų judėjimo Lietuvoje. – Plymutas, 1900.

6. Žr.: Moravskis A. Historia litewskiego ruchu robotniczego (1893–1902) // LMAB RS. F. 64–1. Šis didelės apimties rankraštis turi daug jo autoriaus parašytų priedų. Trumpą šio rankraščio ir jo priedų apibūdinimą žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. P. 3–4.

7. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. // Kultūra, 1931, Nr. 4–8; Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. I. Įvadas. – Kaunas, 1931.

8. Žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. I. Įvadas. – Vilnius, 2006.

rodė ir kitos trumpos, taip pat pačių judėjimo dalyvių parašytos lietuvių socialdemokratinio judėjimo susiformavimo ir beveik pirmųjų dešimties LSDP istorijos metų apžvalgos – Jono Biliūno (J. Gražio pseudonimu) „Iš mūsų praeities (1892–1896)“ (Londonas, 1903 m.)⁹ ir gana platus M. Biržiškos straipsnis, skirtas LSDP istorijai, JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Kova“¹⁰.

Pirmojo pasaulinio karo metais dar vienas buvęs aktyvus Lietuvos socialdemokratinio judėjimo veikėjas V. Kapsukas savo redaguojamo LSDP Užsienio biuro leidžiamo laikraščio „Socialdemokratas“ 1916 m. jungtiniame 6–8 numeryje, skirtame LSDP 20-mečiui, išspausdino keletą straipsnių, daugiau ar mažiau skirtų LSDP istorijai¹¹. Šiuos straipsnius, matyt, galima laikyti pirmosiomis lietuvių komunistinės LSDP istoriografijos apraiškomis, kuri toliau buvo plėtojama (kalbant kol kas tik apie šį pirmąjį LSDP istoriografijos raidos tarpsnį) 1918 m. leistuose lietuvių bolševikų laikraščiuose „Tiesa“ ir „Komunistas“, taip pat atskira brošiūra 1918 m. išleistoje V. Kapsuko „Trumpos Lietuvos socialdemokratų partijos istorijos“ pirmoje dalyje. Taigi šiuo laikotarpiu galime stebėti komunistinės Lietuvos socialdemokratijos istoriografijos gimimą, kurią plačiau aptarsime vėliau.

Glaustai apibūdindami pirmąjį lietuvių socialdemokratijos istoriografijos raidos tarpsnį galime tik pritarti LSDP istorijos pradinį laikotarpį tyrinėjusiam istorikui Arūnui Vyšniauskui, teigusiam, kad „pirmosios publikacijos apie LSDP ir darbininkų judėjimą vertingos, kaip to meto socialdemokratų politinės minties atspindys, kaip tam tikra istoriografinių tendencijų pirmoji išraiška“¹². Matyt, galime pritarti ir A. Vyšniausko tvirtinimui, kad beveik kartu su LSDP susikūrimu gimusios LSDP istoriografijos užuomazgos „atspindėjo to meto politinius nesutarimus tarp įvairių socialdemokratų grupuočių ir partijų“¹³. Ko gero, kad taip kalbėti galima ir apie nemažą dalį (tačiau ne apie visus) pirmajame LSDP istoriografijos raidos tarpsnyje pasirodžiusių čia paminėtų tekstų.

Visgi nors XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (iki 1918 m.) šio laikotarpio dar labai „šviežia“ lietuvių socialdemokratijos istorija daugiausia domėjosi ir istorines jos apžvalgas rašė, kaip matėme, dažniausiai tik jos pačios veikėjai, tačiau pasirodė ir tekstų, kuriuose į atskirus lietuvių socialdemokratijos ligtolinės dar „jaunos“ istorijos fragmentus buvo pažvelgta iš šalies. Pavyzdžiui, L. Natkevičius Vl. Parausvinio pseudonimu 1918 m. „Lietuvos aidas“ laikraštyje išspausdintame straipsnių cikle apie

9. Žr. Gražys J. [J. Biliūnas] Iš mūsų praeities (1892–1896). – Londonas, 1903.

10. Mikas [Biržiška M.] Lietuvos socialdemokratų partija // Kova, 1907, Nr. 18–19. P. 276–277; Nr. 20–21. P. 295–296; Nr. 21. P. 312–313; Nr. 22. P. 328–329; Nr. 23. P. 343–344.

11. Žr.: [V. Kapsukas] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s. d. // Socialdemokratas, 1916, gegužė, Nr. 6–8. P. 42–44; [V. Kapsukas] Dvi srovės L.S.D.P. eilėse // Ten pat. P. 58–61. Šalia V. Kapsuko straipsnių šiame „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas dar vieno Lietuvos socialdemokratinio judėjimo dalyvio straipsnis, skirtas šio judėjimo istorijai. Žr.: Zalewski K. (Adam) [Trusevics S.] Isz socializmo istorijos Lietuvoj // Ten pat. P. 45–48.

12. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. – Vilnius, 1993. Di-sertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti // VUB RS. F. 76–3375. L. 3.

13. Ten pat.

lietuvių politines partijas Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais vieną iš straipsnių skyrė lietuvių socialdemokratų raiškai Rusijoje minėtu laikotarpiu¹⁴.

Vis dėlto kalbant apie žvilgsnį iš šalies į lietuvių socialdemokratijos istoriją pirmajame jos istoriografijos etape labiausiai paminėtina yra būsimo žymaus tarpukario Lietuvos teisininko Mykolo Römerio pavardė. Ir čia turimas mintyje atitinkamas skyrius jo lenkų kalba parašyto fundamentaliojo veikalo, skirto lietuvių tautos atgimimui¹⁵. Minimame šios knygoje skyriuje pateikiama vertinga lietuvių socialdemokratijos raidos iki 1905 m. analizė, nepraradusi savo vertės (kaip ir visa minėta M. Römerio knyga) iki pat šių dienų. Čia pateiktas XIX a. pabaigos–XX a. pradžios LSDP istorijos apibūdinimas, matyt, laikytinas vertingiausiu santykinai glaustu minimu laikotarpiu parašytu lietuvių socialdemokratijos istoriją apibūdinančiu tekstu. Žinoma, išsamiausiai ir šiuo požiūriu vertingiausiu apžvelgiamo lietuvių socialdemokratijos laikotarpio istoriografijos tekstu laikytinas minėtas neišspausdintas A. Moravskio tekstas. Kaip vertinga trumpa apžvalga pažymėtinas būtų ir minėtas M. Biržiškos straipsnis.

Nors antrame čia anksčiau išskirtame LSDP istoriografijos raidos tarpsnyje – tarpukario laikotarpiu jau buvo galimybė tyrinėti LSDP ideologinę politinę raidą Lietuvos valstybingumo atkūrimo (modernaus valstybingumo sukūrimo) laikotarpiu, nes jis jau tapo istorija, kad ir pačia naujausia, tačiau tenka pastebėti, kad iš tiesų tarpukariu kokios nors specialios literatūros, skirtos būtent šioje monografijoje nagrinėjamo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos istorijai, kalbant apie nekomunistinę lietuvių socialdemokratijos istoriografiją, parašyta ir išleista nebuvo. Mat demokratinis 1920–1926 m. laikotarpis čia tyrinėjamas LSDP istorijos laikotarpis dar buvo, galima sakyti, ne istorijos, o „einamojo“ meto reiškinys, todėl istorikų dėmesio nesulaukė. Kita vertus, ir tarpukario Lietuvos istorijos mokslas tuo metu tik formavosi. O „1927–1940 metų Lietuva ir jos raštija, – anot lietuvių išeivijos istoriko L. Sabaliūno, – favorizavo nuosaikesnius atgyjančios tautos sąjūdžius“¹⁶. Pasak istoriko A. Vyšniausko, tuo metu LSDP „atitinkamuose politiniuose bei akademinuose sluoksniuose buvo laikoma per daug „raudona“ ir jos vaidmuo A. Šapokos redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ buvo visiškai nutylėtas“¹⁷.

Tai, beje, pasakytina ne tik apie šio tyrimo pagrindiniu objektu esantį lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpį, bet ir apie ankstesnį XIX a. pabaigos–XX a. pradžios LSDP istorijos laikotarpį¹⁸. Tiesa, apie Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais likusių socialdemokratų – LSDP narių politinę laikyseną yra užsiminta isto-

14. Parausvinis V. [Natkevičius L.] Lietuvių politikos partijos Rusijoje // Lietuvos aidas, 1918 07 11, Nr. 77. P. 2.

15. Žr.: Romer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu Litewskiego. – Lwow, 1908. 2005 m. šis veikalas buvo išleistas lietuvių kalba. Žr. Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. – Vilnius, 2005.

16. Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – I. Yra apie ką pakalbėti // Akiračiai, 1972, Nr. 1. P. 12.

17. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 10.

18. Žr.: Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. – Vilnius, 1990. P. 494–578.

riko, politiko ir diplomato, save, kaip bus minima kai kuriuose šio tyrimo skyriuose, „derančiu į socialistus“ ir „nepriklausomu socialdemokratu“ laikiusio P. Klimo straipsniuose apie Lietuvos valstybės kūrimą ir Vasario 16-osios akto atsiradimo istoriją¹⁹, taip pat ateityje būsimo žymaus istoriko Z. Ivinskio tekstuose apie Lietuvos politinę būklę 1917 m. ir 1918 m. pradžioje bei Vasario 16-osios akto genezę²⁰.

Glaustus Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos raiškos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vertinimus, taip pat atskirus itin fragmentiškus lietuvių socialdemokratų laikysenos Pirmojo pasaulinio karo metais, taip pat jų raiškos bruožų iki šio karo bei po jo apibūdinimus ir vertinimus galime rasti čia jau minėto teisininko M. Römerio knygos „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“ pirmoje dalyje, išleistoje 1937 m.²¹ Gaila, kad socialdemokratų veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vertinimų ne-liko 1990 m. išleistame pakartotiniame, tačiau sutrumpintame šios knygos leidime²².

Kadangi jau užsiminėme ne vien tik apie istorikų pateiktus vienokius ar kitokius socialdemokratų (LSDP) politinių nuostatų ar politinės laikysenos apibūdinimus, tai galime paminėti ir dar pačioje trečiojo dešimtmečio pradžioje pasirodžiusią K. Paltaroko knygą „Socialis klausimas“, kurioje apžvelgiant įvairias politines doktrinas ir jomis besivadovaujančias partijas po socializmo doktrinos pristatymo buvo pateiktas ir trumpas Lietuvos socialistinių partijų ir jų programų pristatymas, taigi ir LSDP bei jos programos (su kuria ji buvo 1919 m. užregistruota Vidaus reikalų ministerijoje) politinių ir ekonominių reikalavimų dalies pristatymas²³.

Užsiminus apie žymaus katalikų bažnyčios dvasininko ir savotiško katalikiškos pakraipos socialinio teoretiko K. Paltaroko veikalą, taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad LSDP oponentai iš katalikiškosios socialinės-politinės minties reiškėjų Lietuvos politiniame gyvenime pusės, tai yra iš įtakingiausios (demokratinio tarpukario Lietuvos politinės istorijos laikotarpiu) Lietuvos politinės dešinėsios jėgos – krikščionių demokratų pusės, LSDP ideologiją bei politiką ir jos istoriją kritiškai vertino ne tik kasdienėse politinėse kalbose ir straipsniuose spaudoje, bet ir mėgindami leisti rimtesnius, su pretenzijomis į istorinės raidos apibendrinimus ir konceptualumą, tekstus, skirtus Lietuvos politinėms partijoms pristatyti, kuriuose Lietuvos socialdemokratai būdavo charakterizuojami per politinių, ideologinių-pasaulėžiūrinių krikščionių demokratų ir socialdemokratų nesutarimų kontekstą ir kuriuose LSDP apibūdinimas buvo aiškiai susijęs su aštrios politinės-partinės kovos peripetijomis²⁴.

19. Žr.: Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. – Kaunas, 1990. P. 1–20; Klimas P. Trumpa vasario 16 dienos istorija // Lietuva, 1920, Nr. 37 (319). P. 1, 2, 7.

20. Žr.: Ivinskis Z. Lietuvos padėtis 1917 metais ir vasario 16 d. akto genezė. Istorinis žvilgsnis į politinius Pabaltijo santykius // Židinys, 1938. T. 27. Nr. 5–6. P. 611–634; Ivinskis Z. Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas // Židinys, 1938. T. 29. P. 35–42, 196–211.

21. Römeris M. Lietuvos konstitucinės paskaitos. I dalis. – Kaunas, 1937.

22. Žr.: Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. – Vilnius, 1990.

23. Paltarokas K. Socialis klausimas. – Kaunas, 1921. P. 84–101.

24. Žr., pvz.: Keršys [Krupavičius M.]. Lietuvių politinės partijos. – Kaunas, 1919.

Grįžtant prie LSDP istorijos tyrinėjimo tarpukariu tenka konstatuoti, kad šiuo laikotarpiu, kaip ir iki Pirmojo pasaulinio karo, lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorija faktiškai daugiausia domėjosi ir jos istorijos klausimais rašė tik buvę aktyvūs ankstyvosios LSDP veikėjai A. Moravskis²⁵, A. Janulaitis²⁶ ir žymiu XX a. pradžios LSDP veikėju buvęs ir tokiu išlikęs ir čia tyrinėjamu laikotarpiu, ir tarpukaryje, ir apskritai XX a. pirmoje pusėje S. Kairys²⁷. Taip pat čia būtų paminėtinas ne tik socialdemokratų, bet ir socialistų-liaudininkų vaidmeniui siekiant Lietuvos nepriklausomybės nušviesti skirtas Pirmojo pasaulinio karo metais socialistu liaudininku buvusio, o vėliau socialdemokratu tapusio Vaclovo Bielskio 1930 m. išspausdintas straipsnis²⁸.

Atskirai pažymėtinas čia būtų ir dar vienas žymus XX a. Lietuvos socialdemokratijos veikėjas K. Bielinis, kuris dar Seimų laikotarpiu rodė daug dėmesio lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijai, pats kaupė jai medžiagą, ragino kitus LSDP narius parašyti savo atsiminimus²⁹, inicijavo LSDP archyvo komisijos įsteigimą, kuriai buvo pavesta rinkti medžiagą apie partijos istoriją³⁰. Jau tuo metu jis ir pats rašė rankraščiuose likusius partijos istorijai skirtus tekstus, pavyzdžiui, 1925 m. parašė „Medžiagą LSDP istorijai“³¹. Autoritarinio režimo laikotarpiu K. Bielinis ir toliau daug dėmesio ir nemažai savo laiko skyrė Lietuvos socialdemokratijos istorijai. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomame jo vardu pavadintame fonde (F. 5) randame nemažai įvairių K. Bielinio rankraščių, skirtų atskiriems lietuvių socialdemokratinio judėjimo epizodams, pavyzdžiui: „Pasižymėjimai [apie] LSDP ir Latvijos SDP 1904 m. veiklą“, „Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijų veikla 1906 m.“, „Lietuvos socialdemokratų partija ir „Draugo“ organizacija“, „Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijos už Lietuvos ribų“, „Rygos L.S.D.P. org. Susijungimas su Latvijos socialdemokratijos organizacija 1907 m. gegužės mėn.“ ir kt.³² Apskritai, minėtame fonde galima rasti tikrai vertingos, nepamainomos medžiagos tyrinėjant LSDP istoriją XX a. pradžioje (iki 1907 m.) ir Lietuvos Respublikos demokratinio (Seimų) laikotarpiu. K. Bielinis ne tik pats rašė atskiriems LSDP istorijos fragmentams skirtus rankraščius bei ragino kitus LSDP narius rašyti atsiminimus apie savo ankstesnių istorinių laikotarpių visuomeninę politinę veiklą, bet ir pats autoritarinio režimo laikotarpiu rašė ir publikavo savo atsiminimus, kas jau buvo minėta apibūdinant šios monografijos šaltinius.

25. [Moravskis A.] Lietuvos socialdemokratų partijos įsikūrimas // Socialdemokratas, 1926, Nr. 18. P. 2; Nr. 19. P. 2; Nr. 20. P. 2–3; Nr. 21. P. 2; Nr. 22. P. 2.

26. Janulaitis A. Lietuvos nepriklausomybės keliai // Kultūra, 1931, Nr. 1. P. 1–9; Janulaitis A. Domaševičius ir Pilsudskis // Mūsų senovė, 1940. T. 3. Nr. 1 (10). P. 53–62.

27. Žr.: Viktoras [S. Kairys ?]. L.S.-D. Partija ir Lietuvos nepriklausomybės obalsis // Socialdemokratas, 1926, Nr. 1–4.

28. Bielskis V. Kairiųjų vaidmuo siekiant Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvos žinios, 1930, Nr. 99. P. 3–4.

29. Žr., pvz.: LNMMB RS. F. 5–1244, 1250, 1259 ir kt.

30. Apie LSDP archyvo komisiją, kuriai pavesta rinkti medžiagą apie socialdemokratų partijos veiklą, žr.: LNMMB RS. F. 5–1258.

31. Bielinis K. Medžiaga LSDP istorijai // LNMMB RS. F. 5–1234.

32. Žr., pvz.: LNMMB RS. F. 5–1232, 1233, 1240, 1241, 1242, 1243 ir kt.

Ir jeigu dar turėsime mintyje čia kol kas neaptariamą tarpukario komunistinės LSDP istoriografijos atstovus V. Kapsuką ir Z. Angarietį, tai galime teigti, kad tarpukario metais (1919–1940), kaip ir anksčiau, LSDP ir apskritai Lietuvos darbininkų ir socialdemokratinio judėjimo istorija daugiausia domėjosi to judėjimo dalyviai arba veteranai. Tačiau kalbant kol kas tik apie tuos šio judėjimo veteranus ir dalyvius, kurie netapo komunistais, ir atsižvelgiant į tai, kad dėl įvairių priežasčių LSDP, taigi ir atskiri jos veikėjai, tarpukariu neturėjo daug galimybių savo istorijai skirti daugiau dėmesio, tenka pritarti istoriografijoje jau išsakyti minčiai, kad LSDP istorija daugiausia būdavo prisimenama epizodiškai, dažniausiai partijos sukakčių progomis, ir nušviečiama proginuose straipsniuose³³.

Tiesa, dar galima paminėti tarpukario „Lietuviškojoje enciklopedijoje“ išspausdintus žymiesiems lietuvių socialdemokratinio judėjimo veikėjams A. Domaševičiui, A. Janulaičiui, P. Eidukevičiui, M. Biržiškai, K. Bielinui, P. Bugailiškiui skirtus enciklopedinius straipsnius, kuriuose daugiau ar mažiau kalbama apie šių veikėjų socialdemokratinę politinę veiklą³⁴. Reikia pažymėti, kad kai kurie iš šių enciklopedinių straipsnių, pavyzdžiui, A. Domaševičiui, M. Biržiškai skirti straipsniai, informaciniu požiūriu buvo gana išsamūs ir savo apimtimi lenkė visus vėlesnius enciklopedinius minimų asmenybių pristatymus įvairiose lietuviškose enciklopedijose. Tačiau vėlgi paminėtina, kad prie kai kurių čia minimų enciklopedinių straipsnių iš tarpukario „Lietuviškosios enciklopedijos“ (pavyzdžiui, straipsnių, skirtų A. Domaševičiui ir P. Eidukevičiui) buvo nurodyta, kad jų autorius yra M. Biržiška.

Užsiminus apie atskiriems Lietuvos socialdemokratinio judėjimo veikėjams skirtus straipsnius, reikia paminėti, kad tokių straipsnių tarpukariu buvo išspausdinta ir ne enciklopedijose, tačiau jie vėlgi buvo parašyti žymių tuometinių arba praeityje tokiais buvusių socialdemokratų ir buvo proginio pobūdžio – publikuoti arba jubiliejaus proga (L. Purėnienės, A. Žvirono straipsniai S. Kairio 60-mečio proga³⁵), arba jau liūdna proga, kaip antai A. Moravskio straipsnis apie buvusį savo bendražygį kuriant LSDP A. Domaševičių po pastarojo mirties³⁶.

Kaip šiek tiek didesnę ir išsamesnę Lietuvos socialdemokratijos istorijai skirtą tarpukariu publikuotą tekstą, kurį iš dalies irgi galima priskirti prie čia minėtų savotiš-

33. Tamošiūnas M. LSDP istoriografija: keletas pastabų. P. 7. Tokio pobūdžio straipsniais akivaizdžiai, matyt, galima būtų laikyti čia jau išnašose nurodytus A. Moravskio ir S. Kairio straipsnius, spausdintus 1926 m. (taigi LSDP 30-mečio minėjimo metais) „Socialdemokrate“.

34. Žr.: M. B-ka [Biržiška M.]. Domaševičius Jonas Andrius // Lietuviškoji enciklopedija. T. VI. – Kaunas, 1937. P. 1206–1212; Bugailiškis Pelikšas // Lietuviškoji enciklopedija. T. IV. – Kaunas, 1936. P. 968–971; Janulaitis Augustinas // Lietuviškoji enciklopedija. T. X. – Kaunas, 1944. P. 427–431; Biržiška Mykolas // Lietuviškoji enciklopedija. T. III. – Kaunas, 1935. P. 1199–1210; Bielinis Kipras // Lietuviškoji enciklopedija. T. III. – Kaunas, 1935. P. 922–924; M. B-ka [Biržiška M.]. Eidukevičius Pranas // Lietuviškoji enciklopedija. T. VI. – Kaunas, 1937. P. 567–570.

35. Purėnienė L. Inžinierius Steponas Kairys. Biografijos bruožai // Kultūra, 1938, Nr. 12. P. 16–33; Girbinis A. [Žvironas A.] Steponas Kairys. 60 metų amžiaus ir 40 metų visuomeninio darbo sukurtųjų proga // Mintis, 1939, Nr. 1. P. 5–12.

36. M. [Moravskis A.] Dr. A. Domaševičius // Darbo visuomenė, 1935, Nr. 3 (8). P. 85–89.

kai proginių tekstų, reikėtų pažymėti jau minėtą LSDP 35-mečio proga pasirodžiusią 1931 m. „Kultūros“ žurnale, o po to ir atskira knygele A. Lietuvio pseudonimu pasirašytą, išspausdintą A. Moravskio studiją. Atrodo, kad šiam tekstui A. Moravskis panaudojo dalį anksčiau minėto savo LSDP istorijai skirto 1904 m. rankraščio³⁷. Jau tiek šio A. Moravskio teksto, tiek, galima sakyti, ir kitų minėtų proginių straipsnių pavadinimai rodo, kad juose dėmesys iš esmės tebuvo skiriamas tik XIX a. pabaigos–XX a. pradžios LSDP ideologinėms-politinėms nuostatoms, politinei laikysenai ir politinei veiklai. Tad čia tyrinėjamos temos objekto požiūriu tai yra minėtina tik šios monografijos antros dalies antro skyriaus problematikos istoriografijos kontekste.

Vertindami tai šiuo aspektu turime pažymėti, kad tiek A. Moravskis, tiek kiti socialdemokratai – straipsnių, skirtų LSDP istorijai, autoriai pateikė nemažai argumentų įrodinėdami, kad LSDP nuo pat savo veiklos pradžios kovojo už lietuvių tautinius interesus ir kėlė Lietuvos valstybingumo reikalavimą³⁸. Ko gero, beveik galima pritarti istoriko A. Vyšniausko minčiai apie čia minimas tų veikėjų publikacijas, kad jose „LSDP veikėjai ir ideologai norėjo parodyti partijos kovą už lietuvių nacionalines teises ir valstybingumą, mažiau dėmesio skirdami darbininkų klasinės kovos organizavimo problematikai“³⁹. Anot A. Vyšniausko, „viršūnę“ šiuo požiūriu „pasiekė“ čia ką tik minėtas A. Moravskio tekstas⁴⁰. Be abejo, šiuo aspektu čia būtų pažymėtinas ir minėtas kairiųjų vaidmeniui siekiant Lietuvos nepriklausomybės skirtas V. Bielskio straipsnis.

Pasak čia jau cituoto apie LSDP istoriografiją šiek tiek rašiusio istoriko M. Tamošiūno, jeigu „LSDP demokratinei tradicijai ištikimi likę veikėjai, susibūrę atgaivintoje Lietuvos Socialdemokratų Partijoje darbininkų ir socialdemokratinio judėjimo istorijoje stengėsi atskleisti glaudų darbininkų socialinio išsivadavimo kovos ir tautinio išsivadavimo judėjimo ir nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimo idėjos ryšį“, tai kito, jau Pirmojo pasaulinio karo metais pradėjusio reikšties požiūrio atstovai – save, anot jų pačių, kildinę iš senosios LSDP „revoliucinio“, „kairiojo“ sparano – Lietuvos komunistai – priešingai, „kritikavo LSDP nuosaikumą (oportunizmą), tautines (nacionalistines) tendencijas“⁴¹.

Mat XX a. pradžioje buvę ryškūs LSDP veikėjai, o vėliau – vienas anksčiau, kitas vėliau – suartėję su Rusijos bolševikais ir lietuvių bolševikinio-komunistinio judėjimo lyderiais ir ideologais tapę Zigmas Aleksa-Angarietis (toliau Z. Angarietis) ir Vincas Mickevičius-Kapsukas (toliau V. Kapsukas), gyvendami bolševikinėje Rusijoje taip pat užsiėmė, arba, tiksliau sakant, tęsė jau anksčiau – Pirmojo pasaulinio karo metais pradėtus darbininkų ir socialdemokratinio judėjimo istorijos Lietuvoje tyrinėjimus. Tačiau komunistinės lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijos

37. Tamošiūnas M. LSDP istoriografija: keletas pastabų. P. 8.

38. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 3, 10.

39. Ten pat. L. 3.

40. Ten pat.

41. Tamošiūnas M. LSDP istoriografija: keletas pastabų. P. 7–8.

(tiek tarpukariu, tiek po Antrojo pasaulinio karo) apibūdinimą pateiksime vėliau, po šiek tiek išsamesnio, bendresnio komunistinės sovietinės socialdemokratijos istoriografijos ir jos koncepcijos pristatymo, prie kurio toliau ir pereisime.

1.2. Socialdemokratijos istorinės raidos apibūdinimas ir vertinimas sovietinio komunizmo ideologijoje ir komunistinėje istoriografijoje

Kaip žinoma, Sovietų Sąjunga didžiąją savo istorijos dalį buvo totalitarinė valstybė. O vienu iš totalitarizmo kaip politinio režimo požymių, dažnai nurodomo pačiu pirmu, pagrindiniu šio režimo požymiu ar bruožu, kaip žinoma, yra laikoma viena oficiali, visa apimanti, visa paaiškinanti, visiems privaloma ideologija⁴². SSRS, žinoma, tai buvo sovietinio komunizmo ideologija, pačios šios ideologijos formuotojų, skelbėjų ir propagandistų dar vadinama marksizmu-leninizmu. Šios V. Lenino pradėtos formuoti bei J. Stalino išplėtos ir tokiu pavidalu paties J. Stalino savotiškai sakralizuotos ir kanonizuotos ideologijos vaidmuo sovietinio – komunistinio režimo politinėje sistemoje bei visuomeniniame politiniame ir kultūriniame gyvenime, ypač stalinizmo laikotarpiu, o neretai ir vėlesniais laikotarpiais, buvo toks didelis, kad žymūs sovietinio komunistinio režimo tyrinėtojai jį vadino „ideologiniu režimu“, „ideokratija“, „monolitine ideokratija“, „totalitarine ideokratija“, „ideokratinio despotizmo“, „ideokratine tironija“, „ideokratine diktatūra“, „ideokratinė visuomenė“, „ideologijos varoma autokratija“ ir panašiai⁴³.

Savaime suprantama, kad istorijos mokslas, kaip ir apskritai humanitariniai ir socialiniai mokslai (jeigu vadinamuosius „visuomeninius mokslus“ – pseudomokslus taip galima vadinti), tokio „ideologinio režimo“ – „totalitarinės ideokratijos“ sąlygomis, žinomo vokiečių istoriko Jürgeno Kockos žodžiais tariant, nuolat jautė „institucionalizuotos ideologijos spaudimą“, pasižymėjo „priklausomybe nuo valstybinės partijos“, buvo „naudojamas valdymui įteisinti“ ir, be to, dar buvo veikiamas „prie viso šito dar prisidėjusio tikrąjį vaizdą darkančio įteisinto sovietinio-rusiškojo nacionalizmo padarinių“⁴⁴. Anot J. Kockos, sovietinė istoriografija buvo „sistemą įteisinantis mokslas“, kuris šios sistemos viešpatavimą turėjo „legitimizuoti istoriškai-teleologiškai“⁴⁵.

42. Žr. kad ir: Zeigler H. Politinė bendruomenė. Įvadas į politinių sistemų ir visuomenės lyginamąją analizę. – Kaunas, 1993. P. 203–206; Norkus Z. Kokia demokratija, koks kapitalizmas? P. 219; Игрицкий Ю. И. Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе // История СССР, 1990, 6. С. 172–189.

43. Žr. kad ir: Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija. – Vilnius, 2005. P. 368, 535, 563, 583–584; Безансон А. Советское настоящее и русское прошлое. – Москва, 1998. С. 87; Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – Москва, 1993. С. 196; Tismanenu V. Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas. – Vilnius, 2003. P. 59.

44. Kocka J. Istorijos mokslas ir atvira visuomenė // Istorigrafija ir atvira visuomenė. – Vilnius, 1998. P. 29.

45. Ten pat.

Apskritai galima teigti, kad istorijos mokslas sovietinio totalitarizmo sąlygomis iš esmės turėjo atlikti ideologijos tarnaitės vaidmenį. Anot komunistinės istoriografijos tyrinėtojų, istorikai turėjo aptarnauti, žymaus prancūzų istoriko F. Furet žodžiais tariant, „fundamentalią iliuziją“⁴⁶ ir už tai „jiems buvo atsilyginta ši darba įvertinant kaip ypatingos ideologinės svarbos veiklą“, kuri, beje, įvardyta netgi ne mokslinio darbo baru, o koviniais veiksmais „ideologiniame fronte“⁴⁷. Istorija turėjo ne tik „aktyvinti visuomenės socialinę veiklą“, bet ir „įteisinti partijos elito politiką“⁴⁸. Pasak tyrinėtojų, „sovietinės istoriografijos vietą ir vaidmenį tuometinėje sociopolitinėje sanklodoje esmingai lėmė komunistų partijos elito utilitariniai poreikiai“ ir tai „padarė didelę įtaką sovietinės istoriografijos oficialiojo diskurso raidos ypatybėms“⁴⁹.

Itin kategoriškai apie šią istorikams komunistų partijos primestą funkciją pasisakiusio lenkų mokslininko A. Grabskio požiūriu, sovietinio (prosovietinio) komunizmo sistemose „istoriografija ne tik tapo sistemos įrankiu, bet ir atliko esminį vaidmenį jai formuojantis ir vystantis“⁵⁰. Anot rusų istoriko J. Afanasjevo, „sovietinis istorijos mokslas buvo organiška sudedamoji dalis sovietinės visuomeninės – politinės sistemos“ ir būtent ši esminė aplinkybė lėmė daugelį vidinių istoriografijos procesų, taip pat „istoriografijos santykių specifiką su kitais valstybiniais ir visuomeniniais institutais“⁵¹. Tad natūralu, kad, kaip tvirtina sovietinės istoriografijos tyrinėtojas istorikas A. Švedas, „istorija, be jokios abejonės, buvo viena efektyviausių visuomenės indoktrinacijos priemonių, todėl ji turėjo užimti deramą vietą sovietinėje mokslo sričių protegavimo sistemoje“⁵².

Savaime suprantama, kad sovietinio komunizmo, vadinamojo marksizmo-leninizmo, ideologijai ypač pabrėžiant darbininkų klasės ir jos „avangardo“ – komunistų partijos vaidmenį, komunistinė sovietinė istoriografija daug dėmesio skyrė darbininkų judėjimo, ypač socialistinio, istorijai, taigi ir socialdemokratijos istorijai, ypač tam jos istorijos laikotarpiui, kai nuo šio judėjimo dar nebuvo atsiskyrusi viena iš Rusijos socialdemokratinio judėjimo frakcijų – bolševikų frakcija.

Bolševikams paėmus valdžią ir įvedus savo diktatūrą, netgi buvo sukurtas specialus „partijos istorijos mokslas“, turėjęs pagrįsti ir legalizuoti bolševikų pretenzijas ir kelią į valdžią, parodyti bolševizmo istorines tradicijas⁵³. Šiam ideologinį užsakyimą, apskritai, ir visiškai ideologijos tarnaitės funkcijas vykdančiam „partijos istorijos mokslui“ buvo būdingas dar V. Lenino pradėtas dichotominis socialdemokratų

46. Фюре Ф. *Прошлое одной иллюзии*. – Москва, 1998. С. 13.

47. Švedas A. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. – Vilnius, 2009. P. 33–34.

48. Ten pat. P. 34.

49. Švedas A. *Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944–1985)*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. – Vilnius, 2006. P. 31 // NMMB. F. 132–3861.

50. Švedas A. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. P. 34.

51. Афанасьев Ю. Феномен советской историографии // *Советская историография*. – Москва, 1996. С. 10.

52. Švedas A. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. P. 34.

53. Vyšniauskas A. *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m.* L. 4.

skirstymas į „revoliucinius“ ir „oportunistinius“⁵⁴. Kadangi socialdemokratijos istorija SSRS buvo ypač ideologizuota, o jos koncepcija buvo suformuluota paties sovietinio komunizmo kūrėjo V. Lenino, o po to plėtojama ir šiek tiek koreguojama kitų sovietinio komunizmo vadų, tai toliau čia teks padaryti tam tikrą gana netrumpą ekskursą į tai, kaip ši komunistinė socialdemokratijos esmės ir istorijos koncepcija susiformavo (kaip ją suformulavo V. Leninas) ir kaip ji buvo plėtojama – koreguojama kitų sovietinio komunizmo lyderių. Juk sovietiniu laikotarpiu V. Leninas buvo laikomas ne tik sovietinio istorijos mokslo pradininku apskritai, bet, be abejo, ir pirmuoju bolševikų partijos istoriku ir istoriografu⁵⁵.

Kaip žinoma, beveik nuo pat savo politinės veiklos Rusijos socialdemokratiname judėjime pradžios aršiai su visais savo politiniais oponentais kovojęs V. Leninas iš esmės dar prieš realų Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP) sukūrimą suformulavo dviejų srovių – „revoliucinės“ ir „oportunistinės“ raiškos ir jų kovos tiek Rusijos socialdemokratiname judėjime, tiek ir tarptautiniame socialdemokratiname judėjime koncepciją. Savo garsiajame 1901 m. rudenį–1902 m. pradžioje rašytame veikale „Ką daryti?“ V. Leninas rašė, kad „iš tikrųjų niekam ne paslaptis, kad šių laikų tarptautinėje socialdemokratijoje susidarė dvi kryptys, tarp kurių kova čia įsiliepsnoja ir sutviska skaisčia lipsna, čia išblėsta ir rusena po įspūdingų „rezoliucijų dėl paliaubų pelenais“⁵⁶. Tos kryptys, anot paties V. Lenino pasisakymų daugelyje jo tekstų, buvo, kaip jau minėjome, „revoliucinė“ ir „oportunistinė“ srovės socialistiniame darbininkų judėjime. „Oportunistinė“ srovė Vakarų Europoje, pasak V. Lenino, reiškėsi įvairiais revizionizmo (bernšteinizmo, miljeranizmo ar tiesiog reformizmo) pavidalais. Ir prieš šią srovę vedė kovą vadinamoji revoliucinių socialdemokratų („revoliucinių marksistų“) srovė.

Toks socialdemokratinio judėjimo dichotomiškumas – „dviejų pagrindinių tendencijų darbininkų judėjime, revoliucinio ir oportunistinio socializmo kova“, Lenino ir kitų bolševizmo ideologų, o vėliau ir visos XX a. komunizmo ideologijos ir ją aptarnavusios komunistinės istoriografijos požiūriu, pasireiškė faktiškai visų kraštų socialdemokratinuose judėjimuose ir, anot V. Lenino, „pripildė visą epochą nuo 1889 iki 1914 metų“⁵⁷.

Žinoma, bolševikų, o vėliau XX a. komunistinės ideologijos ir istoriografijos požiūriu, vadinamoji revoliucinių socialdemokratų srovė nuosekliausiai, išbaigčiausiai ir ryškiausiai pasireiškė Rusijoje bolševizmo pavidalu. Bolševizmui, kaip Rusijos socialdemokratinio judėjimo revoliucinei srovei, anot V. Lenino, „reikėjo kovoti“ su „marksizmo viduje pasireiškusiu smulkiaburžuaziniu – inteligentiniu

54. Ten pat.

55. Урилов И. X. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. Историография. – Москва, 2001. С. 5–6, 16. Žr., pvz.: Маслов Н. Н. Ленин как историк партии. – Ленинград, 1969; Городецкий Е. Н. Ленин – основоположник советской исторической науки. – Москва, 1970.

56. Leninas V. Prieš revizionizmą. – Vilnius, 1959. P. 12.

57. Ten pat. P. 236.

socialdemokratijos sparnu“ – su „rusiškais oportunistais ir revizionistais“ – „ekonomizmu (1895–1902 m.), menševizmu (1903–1908 m.), likvidatoryste (1908–1914 m.)“⁵⁸.

Tačiau žiūrint objektyviai, iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos – 1919 m. pradžios (t. y. kada pradėjo kurtis komunistų partijos, kada susikūrė Kominternas ir kada ikikarinis (iki Pirmojo pasaulinio karo egzistavęs) tarptautinis socialistinis judėjimas transformavosi į toliau šio judėjimo tradiciją tęsiantį pokarinį socialistinį-socialdemokratinį judėjimą ir nuo jo atskilusį komunistinį judėjimą) tokio dichotominio socialdemokratijos pasidalijimo nebuvo⁵⁹.

Nors nuo pat savo veiklos pradžios daugelio šalių socialdemokratinuose judėjimuose, juos organizaciškai apiforminančiose socialdemokratų, socialistų partijose ir vyko vidinės diskusijos, skirtingų socializmo įgyvendinimo būdų šalininkų polemika dėl socialistinio judėjimo strategijos ir ypač taktikos, dėl marksistinės socializmo teorijos – dominuojančios socialdemokratiname judėjime socializmo teorijos-interpretacijos ir netgi dėl to būta skilimų, organizacinio susiskaidymo apraiškų, vis dėlto kalbėti apie minėtą dichotominį socialistinio judėjimo pasidalijimą iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos negalima. Netgi pačioje RSDDP veikė anaip tol ne dvi, o kelios, kartais net keliolika grupuočių ir frakcijų, ir netgi patys bolševikai atskirais laikotarpiais buvo susiskaldę į kelias gruputes⁶⁰.

Anot istoriko A. Vyšniausko, Rusijos socialdemokratijos idėjinės ir organizacinės raidos tyrinėjimas yra sudėtingas uždavinys, „tačiau totalitarinei valstybei objektyvus istorijos pažinimas nebuvo reikalingas“, todėl ir minėtas ieškojimas ir suradimas „dviejų srovių“ tiek RSDDP, tiek ir kitų šalių socialdemokratinų judėjimų istorijoje tebuvo „scholastinė schema, į kurią mėginta sutalpinti margą ir prieštaringą socialistinių judėjimų istoriją“⁶¹.

Grižtant prie V. Lenino formuluotos socialdemokratijos istorinėje raidoje iki 1914 m. pasireiškusių jos (socialdemokratijos) struktūros dichotominės schemos, reikia pažymėti, kad, anot paties V. Lenino, minėtoji dichotominė socialdemokratijos diferenciacija ypač pasireiškė Pirmojo pasaulinio karo metais, kuomet lig tol daugelio šalių atveju buvęs formaliai daugiau ar mažiau bendras socialistinis judėjimas suiro ir kuomet, pagal Lenino jau tuomet pateiktus ir vėliau jo paties ir jo pasekėjų plėtotus vertinimus, jis (socialistinis judėjimas) suskilo į „socialšovinistus“

58. Ten pat. P. 165. Taip pat žr.: [Leninas V.] Marksistai ir socialdemokratai menševikai. N. Lenino raštai Nr. 5. – Kaunas, 1926.

59. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 4. Apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios (II Internacionalo epochos) socialistinį judėjimą ir ideologinių srovių įvairovę jame žr. kad ir Шубин А. Социализм. „Золотой век“ теории. – Москва, 2007. С. 355–458.

60. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 4–5. Plačiau apie įvairias grupes-sroves Rusijos socialdemokratiname judėjime žr. kad ir: Спиридович А. Большевикизм: от зарождения до прихода к власти. – Москва, 2005; Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4. Становление партии. – Москва, 2008.

61. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 5.

ir „internacionalistus“⁶². Pasak Lenino, šios srovės atitiko II Internacionalo epochai (1889–1914) būdingą socialistų skirstymąsi į „oportunistinę ir revoliucinę sroves“⁶³.

Tiek Pirmojo pasaulinio karo metais, tiek ir vėliau Leninas, anot jo, „oportunistinį“ socializmo sparną kaltino „niekšišku socializmo išdavimu“, „savos (t. y. savo šalių – G. M.) buržuazijos rėmimu imperialistiniame kare“, „bailumu“, „kiauru persiėmimu buržuazinės demokratijos prietarais“, „socializmo išdavimu ir perėjimu į šovinizmą“, į „socialšovinizmą“⁶⁴.

Daugumą įvairių šalių socialistinių socialdemokratinų partijų narių Leninas kvalifikavo kaip „socialšovinistus“, tai yra, anot jo, „socialistus žodžiais, šovinistus darbais“, tai yra kaip „žmones pripažįstančius „tėvynės gynimą“ imperialistiniame (ir, visų pirma, dabartiniame imperialistiniame kare)“. Tokie, anot Lenino, buvo „dauguma oficialiosios socialdemokratijos oficialiųjų vadų visose šalyse...“⁶⁵. Pasak bolševikų vado, jo vadinamieji socialšovinistai, kaip „perėję į buržuazijos pusę“, buvo „revoliucinės srovės socialdemokratų“ – „socialdemokratų internacionalistų“ – „klasiniai priešininkai“...⁶⁶

Daugelio šalių socialdemokratų partijų daugumas Pirmojo pasaulinio karo metais ir vėliau charakterizavęs kaip „socialšovinizmą“ Leninas tvirtino, kad šis (t. y. „socialšovinizmas“) „yra ta pati“ ikikarinio „oportunizmo srovė“⁶⁷. Pasak V. Lenino, „politinis oportunizmo ir šovinizmo turinys yra vienas ir tas pat: klasių bendradarbiavimas, atsisakymas nuo proletariato diktatūros, atsisakymas nuo revoliucinių veiksmų, besąlygiškas buržuazinio teisėtumo pripažinimas, nepasitikėjimas proletariatu, pasitikėjimas buržuazija“⁶⁸.

Anot Lenino, „socialšovinizmas“ buvo „tipingas anglų liberalinės darbininkų politikos, miljeranizmo ir bernšteinizmo tęsinys ir užbaigimas“⁶⁹. „Pavirtęs socialšovinizmu“, pasak Lenino, „oportunizmas ... galutinai perėjo į buržuazijos stovyklą“ ir „dvasiškai ir politiškai nutraukė ryšius su socialdemokratija“⁷⁰. „Oportunizmo pergalė“, anot Lenino, įvyko dėl to, kad Europos socialdemokratinės partijos padarė „pasibaisėtiną išdavystę“, jos virto „nacionalliberalinėmis darbininkų partijomis“ ar tiesiog „buržuazinėmis darbininkų partijomis“⁷¹. 1916 m. Leninas rašė, kad „socialšovinistais“ virtę „oportunistai objektyviai yra smulkiosios buržuazijos ir darbininkų klasės kai kurių sluoksnių dalis, papirkta imperialistinio antpelnio lėšomis, paversta kapitalizmo sarginiais šunimis, darbininkų judėjimo tvirkintojais“⁷².

62. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 214.

63. Ten pat.

64. Ten pat. P. 216, 413.

65. Ten pat. P. 301–303.

66. Ten pat.

67. Ten pat. P. 212.

68. Ten pat. P. 236.

69. Ten pat.

70. Ten pat. P. 243.

71. Ten pat. P. 225, 282.

72. Ten pat. P. 284.

Pastarojoje Lenino citatoje, be įprasto jam epitetų politiniams oponentams klijavimo, matome ir jo pateiktos vadinamojo oportunistinio atsiradimo koncepcijos apibendrinimą. Mat oportunistinio atsiradimą Leninas siejo, viena vertus, su dėl proletarizacijos proceso vykstančiu gausiu „smulkiosios buržuazijos elementų“ išiliejimu į darbininkų klasę, išlaikant jiems „smulkiaburžuazinę ideologiją“, o kita vertus, su minėtoje citatoje „darbininkų klasės kai kurių sluoksnių“, pavadintų „darbininkų aristokratijos“ (papirkinėjamos, anot bolševikų vado, „imperialistinio antpelnio lėšomis“ ir tapusios „svarbiausiu buržuazijos socialiniu ramsčiu“) ir „darbininkų biurokratijos“ sluoksnių darbininkų klasėje, atsiradimu⁷³. Tiek smulkiaburžuazinių elementų išiliejimą į darbininkų klasę, tiek ir „darbininkų aristokratijos“ bei „darbininkų biurokratijos“ atsiradimą Leninas siejo ir su socialdemokratijos „legalizmu“, tai yra jos legalia parlamentine veikla, ir su „parlamentinėmis iliuzijomis“ palyginti taikiai 1871–1914 m. laikotarpiu⁷⁴.

Ypač aštriai Leninas kritikavo iki Pirmojo pasaulinio karo tarptautinio socialdemokratinio judėjimo flagmanu buvusius Vokietijos socialdemokratų, kuriuos jis savo įvairiuose karo metais parašytuose tekstuose vadino „sociališkais“, „buržuazijos liokajais“, „niekinga kaizerio ir buržuazijos liokajų gauja“, „nacionalliberaline kontrrevoliucine darbininkų partija“ ir panašiai⁷⁵.

Pirmojo pasaulinio karo metais V. Leninas šalia, anot jo, „socialistų-socialšovinistų“ ir „tikrųjų internacionalistų“ – „revoliucinių socialdemokratų“ išskyrė ir vadinamąją centro srovę – socialistus, „svyruojančius tarp socialšovinistų ir tikrųjų internacionalistų...“⁷⁶. Ši „centro“ srovė (kurios ryškiausiais ideologais, pasak komunistinės istoriografijos, buvo K. Kautsky, J. Guesde, K. Renneris, O. Baueris, P. Akselrodas ir kiti), tarptautiniame socialistiniame judėjime pradėjo formotis dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir galutinai susiformavo jam prasidėjus. Karo metais „centro“ srovė Lenino buvo kaltinama tuo, kad yra už visų socialistų vienybę, kad yra socialdemokratijos skilimo priešininkė, kad jai būdinga „gerutės smulkiaburžuazinės frazės žodžiais, o iš tikrųjų bailaus oportunistinio ir šliaužiojimo prieš social-šovinizmą viešpatija“⁷⁷. Tiek tuo metu, tiek vėliau V. Leninas, o po to ir kiti rusiškojo bolševizmo bei sovietinio ir prosovietinio komunizmo ideologai ir komunistinė istoriografija vadinamąjį centrizmą laikė viena iš „dviejų oportunistinio srovių“ ir „atmainų“. Anot komunizmo ideologų ir komunistinės istoriografijos, „centrizmas arba kautskizmas buvo užmaskuotas oportunizmas“⁷⁸. Dar daugiau, V. Leninas „centristus“ laikė „la-

73. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 213. Apie tai lietuviškai žr. kad ir: Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti. – Vilnius, 1967. // VUB RS. F. 76–856. L. 18–21; Juknienė G. Lenininiai kovos su dešiniuoju oportunizmu principai Lietuvos KP veikloje buržuazijos valdymo metais // LKP istorijos klausimai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 20–22.

74. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 25–26.

75. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 221, 237, 413.

76. Ten pat. P. 301–303.

77. Ten pat; Новая История. Часть вторая. – Москва, 1976. С. 389.

78. Žr., pvz.: Новая История. Часть вторая. С. 389–390.

biausiai darbininkų judėjimui pavojingais priešais“, „šimtą kartų kenksmingesniais ir pavojingesniais darbininkų judėjimui nei atvirieji oportunistai“, nes jie „savo darbininkų išdavimą pridenginėjo kairiosiomis frazėmis“⁷⁹. Ypač aršios V. Lenino kritikos susilaukė iki Pirmojo pasaulinio karo įtakingiausiu marksistinio socializmo teoretiku ir pagrindiniu II Internacionalo ideologu buvęs K. Kautsky, kuris, anot bolševikų vado, buvo pats ryškiausias „centrizmo“ ideologas, dėl ko tiek V. Leninas, tiek vėliau ir kiti bolševizmo bei XX a. komunizmo ideologai ir komunistiniai istorikai patį minimąjį „centrizmą“ vadino „kautskizmu“ (rusų k. – „каутскианство“), anot sovietinių istorikų, „labiausiai pavojinga kryptimi tarptautiniame revizionizme pirmaisiais metais po Spalio [„revoliucijos“]⁸⁰. Pasak sovietinių istorikų, „kautskizmą Leninas laikė pavojingesniu už atvirą socialšovinizmą“, nes „kautskistinė politika“, anot Lenino, „šimtą kartų kenksmingesnė ir pavojingesnė darbininkų judėjime nei ziudekuminė [politika] (Ziudekumas – vienas iš žinomų Vokietijos socialdemokratų reformistų, V. Lenino priskiriamų atviriems „socialšovinistams“ – G. M.)⁸¹.

Pirmojo pasaulinio karo metais ir vėliau V. Leninas K. Kautsky kaltino „marksizmo iškraipymu ir visišku suvulgarinimu“, „neprilygstamu teoriniu marksizmo suvulgarinimu“, „oportunistiniais Markso mokymo apie valstybę iškraipymais“, „revoliucinės gyvosios sielos iš marksizmo išmetimu“, „nusišnekėjimu iki juokingų nesąmonių“, „visišku marksizmo išsižadėjimu“, „ryšių su marksizmu nutraukimu“, „renegatiškumu“, „silpnabūdiškumu“, „teisiniu ir dailiniu socialšovinizmo visokiais būdais“, „šliaužiojimu prieš oportunizmą“, „šliaužiojimu pilvu prieš kapitalistus ir jų batų laižymu“, „bukaprotyste“, „begaliniu bukaprotiškumu“, „perėjimu į buržuazijos pusę“, „socializmo išdavimu“, „liokajavimu buržuazijai“ ir t. t.⁸².

Nuolat Kautsky puolimą Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais intensyvinęs Leninas buvusį II Internacionalo ideologinį lyderį vadino ne tik „pirmaeiliu veidmainiu ir virtuožu marksizmo prostituavimo srityje“, bet ir tiesiog „niekšu“, „buržuazijai parsidavusiu niekšu“⁸³. 1919 m. rugsėjį Leninas Kautsky netgi traktavo kaip „Antantės imperialistų kovos prieš pasaulinį bolševizmą įrankį“⁸⁴. Kautsky šalininkus Leninas vadino „kvailiukais kautskininkais“, „filisteriško bukaprotiškumo ir miesčioniško kvailumo didvyriais“⁸⁵.

1918 m. rudenį V. Leninas parašė ir publikavo straipsnį „Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautsky“, o po mėnesio baigė rašyti brošiūrą tokiu pačiu pavadinimu,

79. Žr.: Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917. – Москва, 1968. С. 58; История коммунистической партии Советского Союза. Издание Седьмое, дополнительное. – Москва, 1985. С. 156.

80. Чернецовский Ю. М. Борьба В. И. Ленина против каутскианской ревизии марксизма. – Москва, 1965. С. 5.

81. Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение. – Москва, 1968. С. 163.

82. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 248, 310, 326–327, 349, 355, 438, 440.

83. Ten pat. P. 226, 230, 359.

84. Ten pat. P. 433–434.

85. Ten pat. P. 414.

kurioje bolševikų vadas su „marksizmo popiežiumi“ „polemizavo“ vartodamas anksčiau čia cituotus pasakymus jo atžvilgiu⁸⁶. Akivaizdu, kad ši įvairiausių nepagrįstų etikečių klijavimu, savotišku plūdumusi paremta polemizavimo kultūra, apskritai, tokia politinė kultūra vėliau bus būdinga sovietinio komunizmo ideologijai ir propagandai ir, kaip netrukus matysime, nemažai atsispindės ir sovietinės socialdemokratijos istoriografijos pateiktuose socialdemokratijos vertinimuose, ypač stalinistiniu SSRS egzistavimo laikotarpiu.

Grįžtant prie Lenino kovos su Kautsky galima pažymėti, kad ne tik Leninas, bet ir kiti bolševikų vadai įsijungė į idėjinę-politinę kovą su žymiausiu II Internacionalo epochos marksizmo teoretiku. Pavyzdžiui, (nekalbant apie atitinkamus pasisakymus bendresnio pobūdžio tekstuose (knygose ir įvairiuose straipsniuose)), atskiras prieš K. Kautsky nukreiptas knygas parašė tokie bolševizmo vadai, kaip L. Trockis, N. Bucharinas⁸⁷. Taigi kaip savo įvardiname žodyje į lietuviškai išverstą K. Kautsky knygą „Socialdemokratija ir komunizmas“ rašė šios knygos vertėjas lietuvių socialdemokratas P. Ancevičius, „...Kremliaus viešpačiai ir didžiausi bolševizmo autoritetai, kaip Leninas, Trockis, Bucharinas, Zinovjevas ir kiti, kovai su Kautsky buvo paskyrę ištisus toms ir paleidę prieš jį visą bolševikiškosios propagandos melagingą aparatą, stengdamiesi jį sunaikinti ir ištrinti iš tarptautinio socializmo sąjūdžio“⁸⁸. Matyt, galima tik pritarti kitam lietuvių socialdemokratui, vienam iš istorinės lietuvių socialdemokratijos lyderių tarpukario ir emigracijos laikotarpiais K. Bielinui, kuris K. Kautsky skirtame straipsnyje rašė, kad „Kremliaus bosai iš socialdemokratų nieko taip pikta neplūdo“ kaip Kautsky, o į teorinę kovą su juo „stojo visi žymiausi to meto bolševikų vadai: Leninas, Trockis, Bucharinas“⁸⁹.

Iš tiesų į „teorinę kovą“ su K. Kautsky stojo ne tik bolševikų vadai – įkandin jų į kovą su pagrindiniu II Internacionalo ideologu stojo ir nemažai vidurinio bei žemesnio lygmens partinių teoretikų – F. Ksenofontovas, J. Rozanovas, A. Steckis, A. Deborinas, L. Rudašas, I. Razumovskis, kurie savo teorine pareiga laikė dar kartą nuvainikuoti K. Kautsky, bolševikiškai-leniniškai sukritikuojant tiek senus, tiek naujus jo veikalus⁹⁰.

Toliau aptariant V. Lenino santykį su socialdemokratija reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jis jau 1915 m. Rusijos bolševikams siūlė atsisakyti socialdemokratų pavadinimo – anot bolševizmo tyrinėtojo amerikiečių istoriko Adamo Ulamo, Leninui tuo metu „tapo nekenčiamas net pats pavadinimas „socialdemokratas“, – ir pasivadinti komunistais, nes „tikri marksistai (pagal bolševikų vado supratimą – G. M.), „turi grįžti prie pavadinimo „komunistai““⁹¹. Tai Leninas siūlė padaryti ir 1917 m. balandį

86. Ten pat. P. 326–408.

87. Žr.: Троцкий Л. Коммунизм и терроризм. Антикаутский. – Москва, 1920; Бухарин Н. Международная буржуазия и Карл Каутский ее апостол. – Москва, 1925.

88. Kautsky K. Socialdemokratija ir komunizmas. Sulietuvino dr. P. Ancevičius. – Stuttgart, 1949. P. 3.

89. Bielinis K. Karolis Kautskis // Darbas, 1955, Nr. 1. P. 23.

90. Apie tai žr.: Волков-Пепоянц Е. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. II. Ч. 1. – Кишинев, 1995. С. 129–130, 211.

91. Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. – Москва, 2004. С. 278.

bolševikų konferencijoje, kur jis paskelbė savo garsiąsias „balandžio tezes“, tačiau nei 1915 m., nei 1917 m. šis siūlymas nesulaukdavo daugumos kitų bolševikų pritarti. Partijos pavadinimo pakeitimo Leninui pavyko pasiekti tik 1918 m. kovo mėnesį VII partijos suvažiavime, nepaisant to, kad ir tuo metu kai kurie žymūs bolševikų veikėjai iš nuosaikesnio partijos sparno partijos pavadinimo pakeitimui prieštaravo. Kalbant apie V. Lenino santykį su socialdemokratija Pirmojo pasaulinio karo metais dar, žinoma, reikia pažymėti, kad jau šio karo pradžioje jis pasisakė už „revoliucinių socialdemokratų“ atsiskyrimą nuo smulkiaburžuazinių – oportunistinių partijų“ ir naujo III Internacionalo sukūrimą⁹². Būtent į tai buvo orientuota dalis V. Lenino ir jo šalininkų veiklos tarptautiniame kairiųjų socialdemokratų judėjime, kuri susilaukė didžiulio sovietinės komunistinės socialdemokratijos (socialistinio darbininkų judėjimo) istoriografijos dėmesio ir apologetikos⁹³.

1917 m. rudenį atėję į valdžią Rusijoje ir 1918 m. kovo mėnesį atsakę socialdemokratų pavadinimo bei pasivadinę komunistais V. Lenino vadovaujami bolševikai ėmėsi inicijuoti III Internacionalo sukūrimą, kuris, randantis bolševikų pasekėjų ir šalininkų bei simpatikų kitose šalyse, ir buvo įkurtas 1919 m. kovo mėnesį. Kurdami III Internacionalą bolševikai ir toliau vykdė intensyvią idėjinę-propagandinę (o Rusijoje ir ne tik toki) puolimą prieš visus jiems nepritariančius socialdemokratus⁹⁴. Kaip yra sakęs istorikas Dmitrijus Pospielovskis, „Lenino pasisakymai“ III Internacionalo kūrimo metu liudija, „kad jo pagrindiniais priešais buvo ne tiek buržuazinės partijos, kiek Kautsky ir II Internacionalo socialistai“⁹⁵.

Rusijos bolševikų puolimas prieš socialdemokratus buvo ypač suintensyvintas po nepavykusio ką tik susikūrusių Vokietijos komunistų mėginimo paimti valdžią šioje šalyje, po VSDP vadovaujamos vyriausybės įvykdyto komunistų sukilimo nuslopinimo Vokietijoje 1919 m. sausio mėnesį⁹⁶. Po minėto sukilimo nuslopinimo ir po minėto sukilimo metu įvykdytų Vokietijos komunistų lyderių K. Liebknechto ir R. Luxemburg nužudymų Leninas VSDP lyderius, be ankstesnių jiems duotų neigiamų apibūdinimų, išvadino „prieš buržuaziją šliaužiojančiais budeliais“ ir „pogromininkais“, „sarginiais šventosios kapitalistinės nuosavybės šunimis“, „kapitalistų klasės leitenantais darbininkų klasėje“ ir t. t.⁹⁷.

92. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 219 ir kt.

93. Ж.р., рвз., kad ir: Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917; Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение. – Москва, 1968; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу; Ленин и международное рабочее движение. – Москва, 1969; Ленин в борьбе за революционный Интернационал. – Москва, 1970; Королев Н. Ф., Фирсов Ф. И. В. И. Ленин – основатель Коммунистического Интернационала. – Москва, 1964. Be abejo, labai daug dėmesio V. Lenino ir jo vadovaujamų bolševikų kovai už naujo komunistinio Internacionalo sukūrimą buvo skiriama įvairioje kitoje gausioje komunistinėje literatūroje.

94. Ten pat.

95. Поспеловский Д. Тоталитаризм и вероисповедание. – Москва, 2003. С. 376.

96. Павлов Д. Б. Большевицкая диктатура против социалистов и анархистов 1917–середина 1950-ых годов. – Москва, 1999. С. 42.

97. Leninas V. Prieš revizionizmą. P. 414.

1919 m. II Internacionalą mėginantys atkurti socialdemokratai V. Lenino toliau buvo kaltinami „socializmo išdavimu“, „faktišku perėjimu į buržuazijos pusę“, „melagingumu ir veidmainyste“, „buržuazijos viešpatavimo gynimu“, „miesčionišku bukaprotišku“, „virtimu kontrrevoliucionieriais“, „parlamentiniais kretiniais“, vadinami „buržuazijos agentais darbininkų organizacijose“, „liaudies apgavikais“ ir t. t.⁹⁸ V. Leninas atkuriamą „subankrutavusį“ II Internacionalą kaltino „vaidinant tarptautinės buržuazijos patarnautojo vaidmenį“, vadino jį „tarptautinio imperializmo agentų organizacija, veikiančia darbininkų judėjimo viduje ir įgyvendinančia čia buržuazinę įtaką, buržuazines idėjas, buržuazinį melą ir buržuazinį ištvirkimą“⁹⁹.

Taip galima būtų apibūdinti V. Lenino duotus tarptautinės socialdemokratijos raidos vertinimus. Savaiame suprantama, kad sovietinėje komunistinėje istoriografijoje buvo remiamasi ir vadovaujamasi V. Lenino suformuota socialdemokratijos istorijos raidos koncepcija. Ji buvo dėstoma ne tik specialiose XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ir Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio socialdemokratijos ar darbininkų judėjimo istorijai (tiek tarptautiniu, tiek atskirų šalių lygmeniu) skirtose knygos (monografijose ar sintezėse),¹⁰⁰ bet ir daugelyje straipsnių įvairiuose ir mokslinius pretenduojančiuose žurnaluose ir, žinoma, įvairiose bolševikų partijos istorijose, savaiame suprantama, įvairiose V. Lenino biografijose ir įvairiems jo veiklos aspektams, visų pirma kovai su įvairiomis „oportunizmo“ kryptimis – srovėmis įvairiais laikotarpiais, skirtoje literatūroje, taip pat ir mokslinę literatūrą pretenduojančioje gausioje „Spalio revoliucijos“ istorijai skirtoje literatūroje, atskiriems socialdemokratinio ir komunistinio judėjimo veikėjams skirtoje literatūroje, minėtų laikotarpių Rusijos (SSRS) ir Naujųjų amžių istorijos vadovėliuose, mokykliniuose istorijos vadovėliuose, įvairioje „istorinėje partinėje“, „švietėjiškoje“ ir propagandinėje literatūroje ir spaudoje.

Tačiau šiandien kiekvienam ir bent kiek objektyvesnį socialdemokratijos istorijos nušvietimą ir interpretavimą pretenduojančiam istorikui yra savaiame suprantama, kad V. Lenino pateikta socialdemokratijos istorijos koncepcija iki Pirmojo pasaulinio karo bei šio karo metais yra itin bolševikiškai ideologizuota ir yra toli nuo objektyvaus socialdemokratijos istorinės raidos aiškinimo ir vertinimo.

98. Ten pat. P. 417–418, 437, 446, 451.

99. Žr., pvz.: Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 254; Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. – Ленинград, 1963. С. 79.

100. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios (laikotarpio iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos) socialdemokratijos istorija (tiek kaip tarptautinės, tiek kaip atskirų šalių socialdemokratijos) daugiausia sovietų istorikų dėmesio atskirų monografijų lygmeniu susilaukė XX a. 7–8 dešimtmėčiuose. Žr., pvz.: Кривогуз И. Второй Интернационал (1889–1914). – Москва, 1964; Волин Я. Р. Борьба В. И. Ленина против оппортунизма, за создание и укреплении партии нового типа (1894–1904). – Пермь, 1965; История Второго Интернационала. Т. 1–2. – Москва, 1965–1966; Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917; Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу; Большевикизм и реформизм. – Москва, 1973; Большевикизм и реформизм. Издание второе, дополненное. – Москва, 1978; Международное рабочее движение. Вопросы теории и истории. Т. 4. (1917–1923) – Москва, 1980.

Aršią idėjinę-politinę kovą su socialdemokratija, jos lyderiais ir ideologais įvairiuose savo tekstuose kovojo ne tik V. Leninas, bet (kaip iš dalies jau užsiminėme) ir kiti 1918 m. socialdemokratų pavadinimo atsisakiusių bolševikų lyderiai ir ideologai, pavyzdžiui, G. Zinovjevas, N. Bucharinas, L. Trockis ir kiti. Ypač aršiai socialdemokratija buvo puolama tiek 1914–1917 m. laikotarpio, tiek, savaime suprantama, ir vėlesnio laikotarpio Komunistų Internacionalo pirmininku 1919 m. tapusio (ir tais pačiais metais šio Internacionalo žurnale programinio pobūdžio straipsnyje II Internacionalą „darbininkų klasės žudikų Internacionalu“ ir „kapitalistų agentūra“, be kitko išvadinusio¹⁰¹) G. Zinovjevo tekstuose, kuriuose, istoriko J. Galaktionovo žodžiais tariant, bene patys švelniausi socialdemokratijos apibūdinimo epitetai būtų II Internacionalo lyderių sulyginimas su „Judais Iskariotais ir Poncijais Pilotais“¹⁰².

Su socialdemokratija aštri ir arši kova vyko Komunistų Internacionalo, RKP(b) (vėliau – VKP(b)) periodiniuose leidiniuose. Užtenka peržvelgti 1920–1930 m. Kominternio žurnalo „Komunističeskij Internacional“ numerius ar peržiūrėti įvairių to meto komunistų funkcionierių kalbas ir straipsnius, kad įsitikintume, jog buvo vos ne varžomasi, kas labiau ir kandžiau iškeiks (iškoneveiks, užsipuls (rus. k. „обпырает“)) socialdemokratiją¹⁰³. Lenino vartoti terminai „sociališdavikai“, „socialšovinistai“, „socialoportunistai“ tuo metu dažniausiai buvo lydimi tokių būdvardžių, kaip „nekenčiami“, „purvini“ (rus. k. „грязные“, „отпетые“)¹⁰⁴.

Savaime suprantama, kad nuo „reformizmo“ ir „centrizmo“, taigi nuo socialdemokratijos, buvo labai griežtai atsiribota ir 1919 m. bei 1920 m. vykusiuose Komunistų Internacionalo – Kominternio I ir II, III kongresuose¹⁰⁵. Šių kongresų nutarimuose buvo aiškiai pasisakyta už tai, kad Komunistų Internacionalui gali priklausyti tik partijos, pasisakančios prieš buržuazinę demokratiją ir už revoliucinį – prievartinį kapitalizmo panaikinimą, už proletarinę revoliuciją ir proletariato diktatūrą pagal leninišką – bolševikinę jų interpretaciją. Pagal minėtus nutarimus Kominternui galėjo priklausyti tik socialdemokratų pavadinimo atsisakiusios ir „tokios ir tokios šalies“ komunistų partijomis pasivadinusios bei „visiško ir absoliutaus ryšių su reformizmo ir „centro“ politika“ nutraukimo būtinumą pripažįstančios partijos¹⁰⁶.

Pasikeitus politinei situacijai 1921–1922 m., nepaisant vadinamųjų kairiųjų ir ultrakairiųjų komunistų srovių priešinimosi, Kominternas taktiniais sumetimais pradėjo pasisakyti už vadinamąjį vieningąjį darbininkų frontą ir (nuo 1922 m. pabaigos)

101. Зиновьев Г. Интернационал умирающий и Интернационал восходящий // Коммунистический Интернационал, 1919, Нр. 7–8. С. 1012.

102. Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии (20-е–начало 30-х годов XX века) // Вилли Брандт – человек, политик: история и современность. – Волгоград, 2005. С. 218.

103. Ten pat.

104. Ten pat.

105. Braunthal J. Geschichte der Internationale Bd. 2. 3 Auflage – Berlin-Bonn, 1978. S. 184–185, 190.

106. Žr. I ir II Kominternio kongresų nutarimus. Žr. kad ir: Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija 1918–1945. – Kaunas, 1994. P. 288–292.

už vadinamąjį darbininkų vyriausybių lozungą (nuo 1923 m. pabaigos pakeistą darbininkų ir valstiečių vyriausybių lozungu), kas tarsi ir lėmė bolševizmo ir komunistinio judėjimo apskritai pozicijos socialdemokratijos atžvilgiu sušvelninimą¹⁰⁷.

Iš tiesų, Kominternu vadovų požiūriu, „vieningas darbininkų frontas“ turėjo padėti patraukti į komunistų pusę eilinius socialdemokratus darbininkus ir sumažinti vadinamųjų oportunistinių socialdemokratų partijų vadovų įtaką. Tai akivaizdžiai matyti iš vienos Kominternu Vykdomojo komiteto pirmininko G. Zinovjevo kalbos 1923 m., kur buvo pareikšta, kad „reikia kartą ir visiems laikams suprasti, jog Kominternui vieningojo fronto taktika buvo ir yra tik strateginis manevras kovoje su kontrrevoliuciniais socialdemokratijos vadais“, kad tai „yra metodas agitacijos tarp darbininkų, pasitikinčių socialdemokratija“, ir kad „reikia visiems laikams atsisveikinti su mintimi, kad vieningojo fronto taktika yra kas nors daugiau“¹⁰⁸. Tokia nuostata buvo fiksuota ir vienoje iš 1924 m. birželį–liepą vykusio V Kominternu kongreso rezoliucijų, kur buvo sakoma, kad „vieningojo fronto taktika yra tik agitacijos bei revoliucinės masių mobilizacijos metodas...“ ir kad „visokie bandymai šią taktiką aiškinti kaip politinę koaliciją su kontrrevoliucine socialdemokratija yra Komunistų Internacionalo atmetamas oportunizmas“¹⁰⁹.

Reikia pažymėti, kad ir paskelbus „vieningojo darbininkų fronto“ taktiką Kominternu pirmininkas G. Zinovjevas ir 1922 m. RKP(b) generaliniu sekretoriumi tapęs ir vis didesnę valdžią savo rankose palaipsniui koncentruojantis J. Stalinas (kartu su L. Kamenevu sudarę keletą metų SSRS realiai valdžiusį vadinamąjį triumviratą) socialdemokratijos atžvilgiu dažnai užimdavo ne tik nė kiek ne švelnesnę, bet ir netgi, galima sakyti, aštresnę poziciją nei iki „vieningojo darbininkų fronto“ taktikos iškėlimo. Pavyzdžiui, 1922 m. IV Komunistų Internacionalo kongrese G. Zinovjevas socialdemokratiją pavadino „pagrindiniu“ komunistų „priešu“ ir jos, tai yra socialdemokratijos, „sutriuškinimą“ paskelbė „svarbiausiu“ komunistų „uždaviniu“¹¹⁰.

Kad socialdemokratija yra „pagrindinis komunistų priešas“, G. Zinovjevas pareiškė ir 1924 m. sausį vykusiame Kominternu Vykdomojo Komiteto (toliau KIVK) prezidiumo posėdyje. Dar daugiau, minėtame posėdyje G. Zinovjevas pareiškė ir tai, kad „socialdemokratija tapo fašizmo sparnu“, o Vokietijos socialdemokratijos vadovus išvadino „vokiečių fašizmo frakcija su socialistine kauke“¹¹¹. Panašius teiginius Kominternu vadovas kartojo įvairiomis progomis. Pavyzdžiui, 1924 m. birželį

107. Žr. kad ir: История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. – Москва, 1989. С. 128–135.

108. Žr. kad ir: Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. – Москва, 1992. С. 179.

109. Ten pat. С. 180.

110. История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. С. 134.

111. Bahne S. „Sozialfaschismus“ in Deutschland. Zur Geschichte eines Politischen Begriffs // International Review of Social History, Volume 10, Issue 2, 1965. S. 223 // <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/sozialfaschismus-in-deutschland/8754CD-CAF605A8A6329BC9215AE803DF>; Draper T. The Ghost of Social – Fascism // Commentary, Feb. 1969, pp. 29–42 // <https://www.commentarymagazine.com/articles/the-ghost-of-social-fascism/>; Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. С. 179.

Kominterno V kongrese G. Zinovjevas vėl pareiškė, kad „esmingiausia yra tai, kad socialdemokratija tapo fašizmo sparnu. Tai svarbus politinis faktas“¹¹².

Nuo Kominterno lyderio neatsiliko ir jo partneris SSRS valdančiame triumvirate J. Stalinas, kuris 1923 m. lapkričio mėnesį savo konfidencialiame laiške G. Piatakovui analizuodamas „Vokietijos spalio“ pralaimėjimo priežastis išreiškė įsitikinimą, kad „socialdemokratai, visų pirma jų kairysis sparnas, ... yra pagrindiniai revoliucijos priešai...“¹¹³. Kad būtent „kairioji socialdemokratija yra pagrindinis priešas“, 1923 m. spalio mėnesį susitikime su Vokietijos komunistų partijos atstovais teigė ir G. Zinovjevas¹¹⁴.

1924 m. sausį Stalinas tvirtino, jog dėl to, kad „Vokietijoje paskutiniu metu įvyko jėgų persigrupavimas smulkiaburžuazinėms socialdemokratinėms jėgoms pereinant į kontrrevoliucijos stovyklą, į fašizmo stovyklą“, „komunistai iš to turi padaryti išvadą“, kad reikalinga ne koalicija, bet „mirtina kova su socialdemokratija, kaip šiandienės fašistizuotos valdžios atrama“¹¹⁵.

Panašus vertinimas pateiktas ir čia jau minėto 1924 m. vasarą vykusio Kominterno V kongreso rezoliucijoje, skirtoje fašizmo klausimui, kurioje sakoma, jog „vis labiau progresuojančiame buržuazinės visuomenės irimo procese visos buržuazinės partijos ir ypač socialdemokratija įgyja daugiau ar mažiau fašistinių pobūdį“, kad jos vis labiau „naudojasi fašistiniais kovos su proletariatu metodais“ ir kad „fašizmas ir socialdemokratija sudaro du smaigalius vieno ir to paties stambaus kapitalo diktatūros ginklo“ ir „socialdemokratija dėl to niekada nebus patikimu sąjungininku proletariato kovoje su fašizmu“¹¹⁶. Kominterno V kongreso rezoliucijose galime rasti ir apibūdinimą, kad „fašizmas ir socialdemokratija – tai dešinė ir kairė šiandienio kapitalizmo rankos“¹¹⁷.

Po V Kominterno kongreso Stalinas toliau plėtojo ką tik minėtas jo bei G. Zinovjevo ir minėto Kominterno kongreso rezoliucijose fiksuotas mintis. 1924 m. rugsėjį jis straipsnyje „Apie tarptautinę padėtį“ pareiškė, kad „socialdemokratija objektyviai yra nuosaikęs fašizmo sparnas“, kad „nėra pagrindo tikėtis, kad kovinė buržuazijos organizacija (t. y. fašizmas – G. M.) gali pasiekti lemtingos sėkmės kovoje ar šalies valdyme be aktyvios socialdemokratijos paramos“ ir kad fašizmas ir socialdemokratija kaip organizacijos „viena kitos neneigia, bet papildo viena kitą“ ir yra „ne antipodai, o dvyniai“¹¹⁸.

112. Bahne S. „Sozialfaschismus“ in Deutschland. Zur Geschichte eines Politischen Begriffs. S. 224; Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 217.

113. Хоппе Б. Сталин и КПП в Веймарской республике // Сталин и немцы. Новые исследования. – Москва, 2009. С. 43.

114. Bahne S. „Sozialfaschismus“ in Deutschland. Zur Geschichte eines Politischen Begriffs. S. 223.

115. Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. С. 179; Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал // История и сталинизм. – Москва, 1991. С. 135.

116. Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. С. 180–181.

117. Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 217.

118. Ten pat. С. 217–218; Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. С. 181.

Tarsi varžydamasis su VKP(b) generaliniu sekretoriumi dėl to, kas daugiau kartų paskelbs socialdemokratiją fašizmo sudedamąja dalimi, Kominterno pirmininkas G. Zinovjevas netrukus po čia ką tik cituoto Stalino straipsnio pasirodymo 1924 m. spalio 4 d. vykusiam Kominterno Vykdomojo komiteto posėdyje vėl pareiškė, kad „socialdemokratijos vaidmuo tampa vis labiau aiškus: ji yra fašizmo sparnas, socialdemokratija ir fašizmas yra dvyniai“¹¹⁹.

Reikia pastebėti, kad 1924 m. Komunistų Internacionalas tiek jo lyderio G. Zinovjevo lūpomis, tiek ir jam priklausiusių Vokietijos bei Prancūzijos komunistų partijų narių pasisakymuose pateikė ir socialdemokratijos kaip „socialfašizmo“ apibūdinimą¹²⁰, kuris vėliau, kaip netrukus matysime, taps oficialia Kominterno pozicija. Taigi matome, kad 1924 m. socialdemokratija komunizmo lyderių buvo aiškiai, anot istoriko F. Firsovo, „atmesta į pačios juodašimtiškesnės reakcijos stovyklą“¹²¹. Galime dar paminėti, kad Stalinas, kaip teigia minėtas istorikas, „visą ugnį nukreipti į socialdemokratiją“ reikalavo ir savo garsiajame 1924 m. veikale „Apie leninizmo pagrindus“, kur kaip viena pagrindinių komunistų veiklos krypčių buvo nurodyta „II Internacionalo partijų izoliacija“¹²².

Pažymėtina, kad socialdemokratijos, kaip „atviros kontrrevoliucinės jėgos“, koncepciją J. Stalinas plėtojo ir įvairiuose vėlesniuose savo tekstuose ir pasisakymuose. Štai 1927 m. susitikime su įvairių šalių „darbininkų delegacijomis“ J. Stalinas, atsakydamas į klausimą, „kodėl Sovietų Sąjungoje yra nepakenčiama socialdemokratų partija“, teigė, kad taip yra todėl, jog į valdžią atėjus „revoliuciniam proletariatui“ (tai yra bolševikams), „socialdemokratija virsta atviros kontrrevoliucijos partija...“¹²³.

Savo 1927 m. parašytame darbe „Tarptautinis Spalio revoliucijos charakteris. Spalio 10-mečiui“ Stalinas įrodinėjo, kad „tarp socialdemokratijos ir marksizmo atsirado praraja...“, kad „nuo šiol vieninteliu marksizmo nešėju ir atrama tėra tik leninizmas, komunizmas...“, kad „Spalio revoliucija atirbojo socialdemokratiją nuo marksizmo ir numetė (rus. k. „отбросила“) ją į tiesioginių kapitalizmo gynėjų stovyklą“ ir kad „šiandien socialdemokratija yra idėjinė kapitalizmo atrama“¹²⁴.

1927 m. pabaigoje–1928 m. pradžioje Stalinui suformulavus tezę apie tai, kad Europoje prasideda nauja revoliucinio pakilimo banga, ir dėl to Kominternui iškėlus lozungą „klasė prieš klasę“, tai yra pradėjus vadovautis vadinamojo „trečiojo periodo“ teorija, Kominternas dar labiau sustiprino socialdemokratijos, ypač jos kairiosios srovės, „kaip labiausiai kenksmingos socialdemokratų partijų frakcijos“, puolimą¹²⁵. Mat ryšium su minėta teorija, „skelbusia greitą ir galutinį kapitalizmo krachą“, soci-

119. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 142.

120. Ten pat. С. 142–143.

121. Ten pat. С. 135.

122. Ten pat. С. 135–136.

123. Cituota pagal Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. – Москва, 2000. С. 24.

124. Жг.: Сталин Й. Вопросы ленинизма. Издание одиннадцатое. – Москва, 1951. С. 181.

125. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 159–160.

aldemokratija buvo traktuojama kaip pagrindinė jėga, stabdanti darbininkų klasės kovinį aktyvumą ir sulaukanti minėto kracho atėjimą. Be to, VI Kominterno kongreso išvakarėse Stalinas siekė socialdemokratiją pavaizduoti kaip „jėgą, aktyviai ruošiančią karą prieš SSRS“, kaip „vos ne pagrindinę“ šio būsimo karo „kaltininkę“, kaip „pagrindinę kapitalizmo atramą darbininkų klasėje ruošiant naujus karus ir intervencijas“ ir, apskritai, kaip „pagrindinį komunizmo priešininką“¹²⁶.

1928 m. vasarą vykusiame VI Kominterno kongrese priimtoje Kominterno programoje socialdemokratija buvo apibūdinta kaip „stambiausia kontrrevoliucinė jėga“, kurioje pasireiškia „fašistinės tendencijos“ ir kuri „kartais vaidina fašistinį vaidmenį“¹²⁷. Anot Kominterno organizaciniam darbui 1921–1937 m. vadovavusio aukšto iš Lietuvos kilusio Komunistų Internacionalo funkcionieriaus Josifo (Osipo) Piatnickio (Joselio Taršio) sūnaus, Kominterno veiklos tyrinėtojo Vladimiro Piatnickio, „Šeštajame Kominterno kongrese raudona gija praėjo Stalino idėjos apie tai, jog socialdemokratija yra pagrindinis komunistinio judėjimo priešininkas“ ir „nacionalinės kompartijos yra per daug neryžtingos kovoje su šiuo pagrindiniu priešininku“, o „santykio su socialdemokratija klausimas yra esminis klausimas Kominterno politikoje“¹²⁸.

Nuo 1929 m. Kominterno dokumentuose oficialiai pradėjo figūruoti ir pradėtas plačiai vartoti socialdemokratijos kaip socialfašizmo apibūdinimas ir traktavimas¹²⁹. Po to, kai 1929 05 01 Prūsijos socialdemokratinė vyriausybė panaudojo jėgą išvaikydama komunistų demonstraciją Berlyne, socialdemokratija dar labiau negu anksčiau buvo apibrėžiama kaip „pats pavojingiausias revoliucinio proletariato priešas“¹³⁰. 1929 m. liepą KIVK X plenumas „socialfašizmą“, tai yra socialdemokratiją, paskelbė „ypatinga fašizmo forma šalyse su stipriomis socialdemokratinėmis partijomis“¹³¹. Šiame plenumo ypač buvo pasisakyta už kovos prieš kairįjį socialdemokratijos sparną sustiprinimą¹³². Po Kominterno Vykdomojo komiteto X plenumo visos nacionalinės kompartijos gavo direktyvą nutraukti visus ryšius su socialdemokratais ir visai demaskuoti jų „socialfašistinę esmę“¹³³. Vokiečių istoriko Leonido Lukso žodžiais tariant, nuo 1929 m. pavasario Maskva paskelbė tikrą „kryžiaus žygį“ prieš socialdemokratiją¹³⁴.

1930 m. vykusiame XVI VKP(b) suvažiavime Stalino pranešime ir Molotovo kalboje buvo aiškiai suformuluota nuostata į visa apimančios kovos su „socialfašizmu“ išvystymą¹³⁵. 1931 m. kovą–balandį vykęs Kominterno Vykdomojo komiteto XI plenumas socialdemokratijos raidą charakterizavo kaip „nepertraukiamą evoliucijos

126. Ten pat. C. 162.

127. Ten pat. C. 165.

128. Пятницкий В. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. – Минск, 2004. С. 110.

129. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 173–175; Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 218.

130. Люкс Л. История России и Советского Союза от Ленина до Ельцина. – Москва, 2009. С. 203.

131. Cituota pagal Роговин В. Власть и оппозиции. – Москва, 1993. С. 300.

132. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 173–174.

133. Пятницкий В. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. С. 110.

134. Люкс Л. История России и Советского Союза от Ленина до Ельцина. С. 228.

135. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 173–174.

link fašizmo procesą“ ir socialdemokratinės partijas pavadino „aktyviu kapitalistinės valstybės fašizacijos faktoriumi...“¹³⁶. 1932 m. įvykęs Kominternų Vykdomojo komiteto XII plenumas socialdemokratiją dar kartą apkaltino tuo, kad ji yra „pagrindinė socialinė buržuazijos atrama“¹³⁷.

1933 m. vykusiam Kominternų Vykdomojo komiteto XIII plenumui vėl buvo kalbama, kad „socialistai ir fašistai siekia vieno ir to paties tikslo ir skiriasi tik tuo, jog socialistai atiduoda pirmenybę buržuazinei-demokratinei“ valdymo formai¹³⁸. Net ir po Hitlerio atėjimo į valdžią Vokietijoje Stalino nurodymu priimtoje Kominternų direktyvoje buvo pasisakoma už kovos prieš II Internacionalą sustiprinimą ir buvo toliau pabrėžiamas „socialdemokratijos perėjimas į fašizmo stovyklą“¹³⁹.

Taigi nors, anot V. Piatnickio, Stalino tezę, kad „socialdemokratija ir fašizmas tai ne alternatyvos, o dvyniai“, tapo 1929–1933 m. „ritualiniu Kominternų lozungu“¹⁴⁰, tačiau ką tik čia pateiktos citatos, pradedant 1922 m. ir 1924 m. G. Zinovjevo teiginiais, akivaizdžiai liudija, kad socialdemokratija stalininiam SSRS komunizmui buvo didesnis priešas nei fašizmas.

Kad „socialdemokratija, o ne fašizmas buvo laikomas rimčiausiu komunistinių partijų priešu darbininkų judėjime“, teigia ir Kominternų tyrinėtojas Kermis McKenzis¹⁴¹. Anot šio tyrinėtojo, Kominternas laikėsi nuostatos, kad negali būti revoliucijos be proletariato palaikymo, tačiau proletariato palaikymo negali būti be išnaikinimo jame (proletariate) socialdemokratijos įtakos, dėl to, kaip buvo kalbama Kominternų Vykdomojo komiteto XII plenumui, prieš socialdemokratiją ir turėjo būti nukreiptas „pagrindinis smūgis“¹⁴².

Savo knygoje apie Kominterną K. McKenzis akcentuoja pastarojo kovą prieš stalininių komunistų „ypač išdavikišką“ laikytą „kairįjį socialdemokratijos sparną“, kuris, anot Kominternų, „nusikalstamai apgaudinėjo darbininkus kalbomis apie revoliuciją, tačiau nepadėjo revoliucijai veiksmams“¹⁴³. Ir iš tiesų, XX a. 3-iojo dešimtmečio antroje pusėje komunistinėje socialdemokratijos ideologijoje „analizuojančiojoje“ literatūroje kairysis socialdemokratijos sparnas buvo laikomas „paskutiniu barjeru“, skiriančiu darbininkus nuo kompartijos¹⁴⁴. Sovietinių autorių požiūriu, XX a. 3-iojo dešimtmečio kairieji socialdemokratai buvo kairiųjų socialdemokratų iki Pirmojo pasaulinio karo „kontrrevoliucinė karikatūra“¹⁴⁵.

136. Cituota pagal Роговин В. Власть и оппозиции. С. 301.

137. Макензи К. Коминтерн и мировая революция. – Москва, 2008. С. 161.

138. Ten pat.

139. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 181.

140. Пятницкий В. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. С. 110.

141. Макензи К. Коминтерн и мировая революция. С. 161.

142. Ten pat.

143. Ten pat.

144. Альтер И. Демократия против революции. Учения Каутского о революции. – Москва, 1930. С. 24.

145. Ten pat.

Tai, kad čia aptartu laikotarpiu socialdemokratai buvo pagrindinis stalinistinių komunistų priešas, paliudija ir patvirtina aukšto Kominternio veikėjo D. Manuilskio 1934 m. prisipažinimas, kad iki tol, pagal Kominternio nurodymus, „svarbiausias pagrindinis“ komunistų priešas buvo socialdemokratija ir kad Kominternas ignoravo kovą su fašizmu „visą ugnį nukreipdamas į socialdemokratiją“, manydamas, kad „kovojant su socialdemokratija kartu triuškinamas fašizmas“¹⁴⁶.

Tai, kad kova prieš socialfašizmą vadinamą socialdemokratiją Stalinui buvo svarbesnė negu kova prieš fašizmą, rodo ir įvairūs tiek paties SSRS diktatoriaus pasisakymai prieš socialdemokratiją¹⁴⁷, tiek ir kitų jam tuo metu besąlygiškai paklusnių Kominternio funkcionierių pasisakymai. Štai vienas žurnalo „Komunistų Internacionalas“ bendradarbių A. Martynovas dar 1933 m. gegužę minėtame žurnale rašė, kad Vokietijos komunistų partija turi kovoti negailestingą karą prieš socialdemokratiją – „prieš šituos kontrrevoliucionierius, užsitempusius ant savęs antifašistinę kaukę...“¹⁴⁸. Anot A. Martynovo, reikia aiškiai suprasti, kad „fašistinė valdžia ... negali ir nenori galutinai sunaikinti socialdemokratijos“ ir kad ją „sunaikinti gali tik kompartija“. Specialiai socialdemokratijos traktavimą kaip socialfašizmą tyrinėjęs istorikas J. Galaktionovas tvirtina, kad tuo metu stalinistiniams komunistams socialdemokratiją traktuojant kaip priešą Nr. 1, prieš ją buvo nukreipta 10 kartų daugiau literatūros nei prieš fašizmą¹⁴⁹.

Reikia pažymėti, kad ne visi komunistai, tarp jų ir žymūs VKP(b) bei Kominternio veikėjai, 3 dešimtmečio pabaigoje–4 dešimtmečio pradžioje sutiko su socialdemokratijos kaip socialfašizmo traktavimu. Su socialfašizmo teorija nesutiko N. Bucharinas, L. Trockis, K. Radekas, P. Togliattis, A. Thalheimeris ir kiti¹⁵⁰.

Žinoma, jie visi vadovavosi anksčiau čia aptartu bolševikišku-leninišku požiūriu į socialdemokratiją. Nepaisant savo taip pat aršaus nusistatymo prieš socialdemokratiją, čia ką tik minėti žymūs komunistų veikėjai, „kairiosios opozicijos“ bei „dešiniojo nukrypimo“ Stalino kurso atžvilgiu lyderiai, kaip ir jų šalininkai, socialfašizmo teorijai XX a. 3 dešimtmečio pabaigoje–4 dešimtmečio pradžioje nepritarė. Tiesa, tie jų šalininkai, kurie kapituliavo prieš Staliną ir kurie perėjo į stalinistines pozicijas, pakeitė ir savo nuostatas dėl socialdemokratijos vertinimo. Čia, pavyzdžiui, gali būti paminėtas buvęs trockistas, tačiau po trockizmo sutriuškinimo SSRS nuo jo atsiribojęs ir perėjęs į stalinistines pozicijas K. Radekas, kuris kartu perėjo nuo santykinai švelnesnio ankstesnio socialdemokratijos vertinimo į stalinistinę socialdemokratijos istorijos ir to meto raidos traktavimo teoriją, pagal kurią socialdemokratija nuo reformizmo darbininkų judėjime evoliucionavo į socialimperializmą, o vėliau į socialfašizmą.

146. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 186; Пятницкий В. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. С. 111.

147. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 173–174.

148. Cituota pagal Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 226–227.

149. Ten pat. С. 223.

150. Ten pat. С. 220.

Tokia socialdemokratijos raidos koncepcija buvo pateikta K. Radeko palyginti nemažos apimties įvadiniam straipsnyje apie II Internacionalo istoriją ir tuometinę būklę, parašytame vokiečių komunisto J. Lenzo II Internacionalo istorijai¹⁵¹. Čia buvo tvirtinama, kad po Pirmojo pasaulinio karo II Internacionalas vaidino „kapitalizmo gelbėtoją“, „kapitalizmo gelbėjimo įrankio“, „imperializmo viešpatavimo pagrindinės atramos“, „vykdančios laukinių Sovietų Rusijos pjudimą“, ir t. t. vaidmenį¹⁵².

Reikia pažymėti, kad visi čia minėti bolševikų, pradedant V. Leninu, išsakyti kaltinimai socialdemokratijai buvo absoliučiai didžiaja dalimi neteisingi ir demagoginiai. Jie buvo nulemti įvairių priežasčių, tarp jų aštrios socialdemokratų ir komunistų kovos dėl įtakos darbininkų judėjimui, darbininkų klasei apskritai, taip pat aštrios socialdemokratų kritikos bolševizmo atžvilgiu. Kaip minėjome ir kaip dar matysime toliau, socialdemokratai (tie, kurie tokiais liko po keletą metų trukusio dalies socialdemokratų atsiskyrimo nuo socialdemokratijos ir tapimo komunistais proceso) nuo pat pirmųjų bolševikų buvimo valdžioje metų ne tik nepriėmė bolševizmo naudojamų priemonių ir metodų, bet ir aštriai juos kritikavo bei (dauguma jų) laikėsi nuostatos, kad socializmo kūrimas paneigiant demokratiją nėra socializmo kūrimas, dėl to bolševikų kuriama santvarka socializmu nelaikytina¹⁵³.

Dar daugiau – diktatoriška bolševikų politika ir apskritai totalitarinis bolševizmo pobūdis lėmė tai, kad jau XX a. 3 ir ypač 4 dešimtmečiuose socialdemokratija pradeda bolševizmą lyginti su fašizmu¹⁵⁴. Kaip pavyzdį galime paminėti, kad 1931 m. tarptautinę socialdemokratiją tuo metu vienijusio Socialistų darbininkų internacionalo kongrese Vienoje kai kurie iš socialdemokratijos lyderių tiesiog kalbėjo, kad bolševizmas ir fašizmas yra „broliai“ ir kad komunistai yra netgi „didesnis pavojus nei fašistai“¹⁵⁵. Taigi galime teigti, kad socialdemokratai prisidėjo prie totalitarizmo teorijos formavimosi¹⁵⁶. Kaip žinoma, XX a. 3-iajame ir 4-ajame dešimtmečiuose pradėtas vartoti pagrindinis šios teorijos terminas – totalitarizmas, kuris buvo pradėtas taikyti fašizmui ir komunizmui pavadinti¹⁵⁷.

Reikėtų pastebėti, kad čia aptartas komunistams 3 dešimtmetyje–4 dešimtmečio pradžioje buvęs būdingas socialdemokratų lyginimas su fašistais, kaip ir tarp socialdemokratų pasireiškęs komunistų lyginimas su fašistais, buvo nemenkai susijęs su tuo, kad po Musolinio atėjimo į valdžią Italijoje žodžiai „fašizmas“, „fašistai“ buvo

151. Žr.: Радек К. II Интернационал и его историческая роль // Ленц И. История Второго Интернационала. – Москва, 1931. С. 5–47.

152. Ten pat. С. 26, 32, 41 ir t. t.

153. Plačiau apie tai šios monografijos 2.1 skyriuje. Taip pat žr.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2007, Nr. 9. P. 30–38; Nr. 10. P. 35–43; 2008, Nr. 1. P. 39–46.

154. Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 219.

155. Ten pat. С. 224.

156. Ten pat. С. 219, 224.

157. Žr., pvz.: Игрицкий Ю. И. Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе // История СССР, 1990, 6. С. 173.

tarp įvairių politinių kairiųjų judėjimų vieni negatyviausią prasmę turinčių žodžių savo politiniams priešininkams apibūdinti, tad kadangi, kaip matėme, socialdemokratija iš esmės buvo komunistų laikoma didžiausiu jų priešu, tai termino „socialfašizmas“ atsiradimas ir taikymas socialdemokratams XX a. 3-iajame dešimtmetyje, anot istoriko J. Galaktionovo, buvo laiko klausimas¹⁵⁸.

Savaime suprantama, kad čia apžvelgtas sovietiniam komunizmui būdingas socialdemokratijos kaip fašizmo sparno, kaip socialfašizmo ir kaip didesnio komunistų priešo negu fašistai traktavimas akivaizdžiai trukdė socialdemokratų ir komunistų bendradarbiavimui kovoje prieš nacizmo atėjimą į valdžią Vokietijoje. Iš tiesų buvo įdomi situacija, kuomet, pasak istoriko J. Galaktionovo, „komunistai dvyniais vadino socialdemokratiją ir fašizmą; socialdemokratija dvyniais laikė fašizmą ir komunizmą, o fašistai sumaniai naudojosi jų priešiškuumu ir taip pat komunistus ir socialdemokratus laikė artimiausiais giminaičiais“ ir kartu savo „pagrindiniais priešininkais, kuriuos reikia sunaikinti pirmiausia“¹⁵⁹.

Grįžtant prie sovietinio komunizmo požiūrio į socialdemokratiją tolesnės raidos reikėtų pažymėti, kad politinės situacijos Vokietijoje ir, apskritai, Europoje kaita Hitleriui atėjus į valdžią lėmė tai, kad po kurio laiko Stalinas buvo priverstas pakeisti politinį Kominternio kursą socialdemokratijos atžvilgiu. 1935 m. po ilgos pertraukos vykęs Kominternio VII kongresas pasisakė už vadinamąją liaudies frontų taktiką kovoje su fašizmo grėsme. Socialdemokratijos traktavimo kaip socialfašizmo buvo atsisakyta. Nors, atrodo, paties Stalino požiūris į socialdemokratiją nepasikeitė, tik jis dėl susiklosčiusios politinės konjunktūros ir taktinių sumetimų nebuvo viešai reiškiamas¹⁶⁰.

Natūralu ir suprantama, kad įvairūs sovietiniai istorikai ir kitų mokslų atstovai rašydami socialdemokratijos istorijos klausimais rėmėsi ar, tiksliau pasakius, vadovavosi sovietinio komunizmo lyderių duotais socialdemokratijos ir jos istorinės raidos vertinimais. Tad nenuostabu, kad į istorinius ar politologinius veikalus apie socialdemokratiją pretenduojantys komunistų veikalai, parašyti 1920 m. antroje pusėje–1930 m. pradžioje, pasižymi itin kritiniu patosu¹⁶¹.

Pavyzdžiui, 1927 m. rusų kalba išleistos (prieš tai – 1925 m. – ji buvo išleista vokiečių kalba) knygos (sudarytojas ir vienas iš autorių E. Varga) apie to meto socialdemokratų partijas (kur daugiau ar mažiau buvo užsimenama ir apie atskirų šalių so-

158. Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 220.

159. Ten pat. С. 225.

160. Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал. С. 185.

161. Кривогуз И. М. Социалистический Рабочий Интернационал (1923–1940). – Москва, 1979. С. 5–6. Pastebėtina, kad iki XX a. 3-iojo dešimtmečio vidurio (iki 1925 m. (imtinai)) pasitaikydavo ir šiek tiek mažiau ideologizuotų, nors ir leniniška socialdemokratijos raidos schema paremtų, tačiau tekstų ideologizavimo laipsniu nuosakesnių ir istoriniu požiūriu šiek tiek objektyvesnių tekstų apie socialdemokratijos istorinę raidą, pvz., skyrius apie II Internacionalo raidą B. Gorevo knygoje, skirtoje socializmo istorijai. Žr.: Горев Б. И. История социализма в связи с развитием рабочего движения. В двух томах. Том I. Социализм на Западе. – Москва, 1925.

cialdemokratų partijų istoriją) įvade socialdemokratija buvo traktuojama kaip „buržuazijos atrama pastarosios kovoje už savo klasinį viešpatavimą“, o socialdemokratų vadovai buvo kaltinami tuo, kad „sieki darbininkų klasei primesti kontrrevoliucinę, buržuazinę-demokratinę ideologiją“¹⁶². Minimos knygos įvade tarp kitko buvo paminėta, kad vienas iš svarbiausių socialdemokratijos „kaip buržuazinės partijos“ uždavinių yra „kova prieš komunistinį judėjimą“¹⁶³. Čia taip pat buvo rašoma, kad komunistai nugalės buržuaziją tik tuo atveju, jei jiems pavyks „sulaužyti, įveikti stiprią socialdemokratų ir profsąjungų vadų įtaką darbininkų masėms“ ir kad „komunistų kova su socialdemokratija turi būti išskirtinai prieš socialdemokratų vadovus, prieš jų kontrrevoliucinę dvasią“¹⁶⁴. Tam, kad komunistai galėtų nugalėti socialdemokratiją (socialdemokratų vadus), reikėjo, anot minimos knygos autorių, ją (socialdemokratiją), be kitko, ir „gerai pažinti, ištyrinėti“. Nes, kaip buvo rašoma, tik remiantis „teisinga ir išsamia socialdemokratijos analize galima su ja kovoti“¹⁶⁵.

Esant tokiam požiūriui nenuostabu, kad SSRS nuo 3-iojo dešimtmečio antros pusės buvo išleista ne viena knyga (nekalbant jau apie straipsnius įvairaus lygio sovietinėje komunistinėje spaudoje), skirta socialdemokratinio judėjimo ideologijos ir politikos „analizei“¹⁶⁶. Viena iš tokių buvo 1930 m. išėjusi G. Giunterio knyga „Tarp-tautinis menševizmas“¹⁶⁷. Šioje knygoje socialdemokratų partijos tiesiog vadinamos „išdavikų partijomis“, socialdemokratija prilyginama rusiškajam menševizmui, o menševizmas traktuojamas kaip „darbininkų klasės interesų išdavystė“, kaip „buržuazijos interesų gynimas“¹⁶⁸.

Pasak G. Giunterio, socialdemokratai „revoliucinių susirėmimų momentais skelbė „taikų“ demokratijos kelią, priėmė kapitalizmą ir kovojo su jo priešais, su komunistais“. Anot minimos knygos autoriaus, Pirmojo pasaulinio karo „metu II Internacionalas nesuskaičiuojamą kiekį kartų išdavė darbininkų klasės interesus“, Rusijos revoliucijos metu jis „palaikė buržuaziją ...“, o 1918 m. lapkričio mėnesį visose Vidurio Europos šalyse jis tapo kapitalizmo gelbėtoju“¹⁶⁹.

Anot G. Giunterio, „visų tautybių menševikai yra pikčiausi SSRS priešai“ ir „pats aistringiausias jų noras yra tarybų valdžios nuvertimas ir reakcijos pergalė“¹⁷⁰. Tuo

162. Вапра Е. Социал-демократические партии. – Москва, 1927. С. 3.

163. Ten pat. С. 11.

164. Ten pat. С. 3.

165. Ten pat.

166. Žr., pvz.: Рубинштейн М. Социальные корни реформизма. – Москва, 1926; Леонтьев А. Послевоенная социал-демократия и проблемы государства. – Москва, 1926; Астров В., Слупков А. Социал-демократия и революция. Очерки идеологии германской и австрийской социал-демократии. – Москва, 1927; Разумовский И. Государственно-правовая идеология современной социал-демократии. – Москва, 1927; Мартынов А. Современный II-й Интернационал. – Москва-Ленинград, 1928.

167. Гюнтер Г. Международный меньшевизм. Очерк структуры и идеологии современной социал-демократии. – Москва, 1930.

168. Ten pat. С. 8.

169. Ten pat. С. 7.

170. Ten pat. С. 9.

metu veikiantį socialdemokratų partijas vienijantį Socialistinį darbininkų internacionalą, kaip ir ne vienas tuo metu sovietinis autorius, vadindamas atkurtuoju II Internacionalu, G. Giunteris vadina ir „paminkliniu antkapiu ant pūvančio ikikarinio II Internacionalo lavono...“¹⁷¹. Pasak minimo 3-iojo dešimtmečio komunistinio socialdemokratijos tyrimų „specialisto“, socialdemokratų Internacionalas „galėjo egzistuoti tik tol, kol tai leidžia įvairių šalių buržuazija“. G. Giunteris tuometines socialdemokratų partijas vadino „partijomis, pagal savo „socialinę sudėtį“, nors „dar daugeliu atvejų“ ir „esančiomis „darbininkų partijomis“, tačiau „pagal savo ideologiją ir pagal savo tikslus“ esančiomis „buržuazinėmis partijomis“¹⁷².

Itin aštrūs tiek socialdemokratijos istorijos, tiek ir tuometinės socialdemokratijos vertinimai, vartojant jau ir terminą „social-fašizmas“, buvo pateikti 1931 m. išleistoje iš vokiečių kalbos į rusų kalbą išverstoje komunisto J. Lenzo „Antrojo Internacionalo istorijoje“ ir čia jau minėtame ir cituotame netrumpame tuo metu jau iš trockisto stalinistu tapusio K. Radeko įvadiniamе „istoriniame“ straipsnyje.

SSRS 3 dešimtmečio antroje pusėje–4 dešimtmetyje buvo išleista ne viena knyga (nekalbant apie straipsnius įvairiuose komunistiniuose žurnaluose ir įvairių bendresnio pobūdžio literatūrą), skirta žymiausių socialdemokratijos teoretikų ir ideologų tekstų „analizei“. Kaip ir iš sovietinio komunizmo vadų, taip ir iš įvairių komunistinių tyrinėtojų daugiausiai „dėmesio“ vėlgi susilaukė žymiausias XIX a. pabaigos–XX a. pirmo trečdalis socialdemokratijos teoretikas ir ideologas K. Kautsky¹⁷³. Atski-ro dėmesio susilaukė ir vienas iš pagrindinių Socialistinio darbininkų internacionalo lyderių, kartu ir vienas iš Austrijos socialdemokratijos lyderių, vienas iš pagrindinių tarptautinės socialdemokratijos kairiojo sparno ideologų, socializmo teoretikas O. Baueris¹⁷⁴.

Nors, kaip jau minėjome, XX a. 4-ajame dešimtmetyje buvo atsisakyta socialdemokratijos traktavimo kaip socialfašizmo, tačiau tai nereiškė, kad sovietinio komunizmo ideologijoje ir jai skirtuose istorikų ir kitų „visuomeninių mokslų“ atstovų tekstuose labai sušvelnėjo socialdemokratijos vertinimai. Apibūdinant socialdemokratijos istoriją ir dabartį ir toliau buvo remiamasi V. Lenino pateikta socialdemokratijos istorijos schema ir iš jos išplaukiančiais 4–5 dešimtmečiais kuo toliau, tuo labiau stalinistiškai pakoreguotais – interpretuotais vertinimais. Anot istoriko J. Afanasjevo, jau iki „30-ųjų istorikai įsisavino nuostatą, kad jiems reikia leninizuoti istorijos mokslą“ ir kad „Rusijos istorinio proceso leninizacija“ yra „labai svarbus klausimas“, o 4–5 dešimtmečiuose „istorikams teko suvokti, jog lenininio paveldo įsisavinimas

171. Ten pat.

172. Ten pat. C. 8.

173. Žr., pvz.: Гольденберг Э. Демократия, социализм и ренегат Каутский. – 1928; Миронов В. Современные взгляды Каутского на революцию. – 1928; Альтер И. Демократия против революции. Учение Каутского о революции. – Москва, 1930.

174. Žr., pvz.: Ковчег Н. Учение Отто Бауера о революции. – Москва, 1930; Рубинштейн А. Я. Отто Бауер теоретик австрийской социал-демократии. – Москва–Ленинград, 1935.

yra ne kas kitas, o stalininių leninizmo vertinimų ir interpretacijų įvaldymas¹⁷⁵. Ir akivaizdu, kad ypač tai tinka vadinamajam partijos istorijos mokslui.

Jau 1931 m. Stalinas žurnale „Proletarskaja revoliucija“ (rus. k. „Пролетарская революция“) publikavo straipsnį „Apie kai kuriuos bolševizmo istorijos klausimus“, kur buvo pateikta arši „menševizmo kritika visais jo istorijos etapais“¹⁷⁶. Šia „kritika“ (kaip ir kitais J. Stalino išsakytais teiginiais kitais klausimais) istorikai turėjo vadovautis rašydami Rusijos socialdemokratijos istorijos klausimais. Po to, kai 1938 m. pačiam Stalinui dalyvaujant buvo parengtas „Trumpasis VKP(b) istorijos kursas“, kuriame išbaigčiausiai buvo išdėstyta visiems privaloma staliniškoji leniniškosios Rusijos revoliucinio judėjimo, taigi ir socialdemokratijos istorijos raidos koncepcijos, interpretacija, kur, be aršios menševizmo, jo istorinę raidą iš esmės falsifikuojančios „kritikos“ (apie ją užsiminsime šiek tiek vėliau), buvo pateikti griežtai neigiami Vakarų socialdemokratijos vertinimai įvairiais istoriniais laikotarpiais¹⁷⁷.

Šiais vertinimais, taip pat įvairiuose Stalino straipsniuose, pranešimuose, kalbose, įvairiuose VKP(b) dokumentuose išdėstytais socialdemokratijos istorijos ir šandienos vertinimais turėjo vadovautis visi istorikai ir visi kiti autoriai, vienokiuose ar kitokiuose savo tekstuose vienaip ar kitaip rašydami apie socialdemokratijos, socialistinio darbininkų judėjimo istorijos apskritai problematiką, taip pat vertindami savo (tekstų rašymo metu) meto socialdemokratiją.

Visa tai reikia turėti mintyje skaitant, pavyzdžiui, vėlyvojo stalinizmo metais atskiromis knygelėmis išleistas I. Galkino paskaitų stenogramas, skirtas II Internacinio istorijai¹⁷⁸.

Kalbant apie vėlyvojo stalinizmo požiūrį į tuometinę socialdemokratiją reikia pažymėti, kad jis charakteringai atsispindėjo, pavyzdžiui, F. Aleksandrovo knygoje su itin charakteringu pavadinimu „Demokratinis socializmas – reakcinė šiuolaikinių dešiniųjų socialistų ideologija“, kur socialdemokratijos ideologija – demokratinis socializmas traktuojamas kaip „socializmo išdavikų platinama buržuazinė reakcinė ideologija, nukreipta ginti anglo-amerikietiškojo imperialistinio bloko agresyvias – ekspansionistinei politikai“¹⁷⁹. Demokratinis socializmas, pasak F. Aleksandrovo, „tai figos lapelis, kuriuo dešinieji socialistai pridengia savo patarnavimą imperializmui, siekdami apgauti liaudies mases ir atitraukti jas nuo kovos prieš imperializmą“¹⁸⁰.

175. Афанасьев Ю. Феномен советской историографии. С. 28.

176. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. Историография. С. 8.

177. Жг.: Краткий курс истории ВКП(б). – Москва, 1938.

178. Галкин И. С. II Интернационал (1889–1918 г. г.). Первая мировая империалистическая война. – Москва, 1949; Галкин И. С. II Интернационал. Первая мировая война (1914–1918). – Москва, 1952.

179. Александров Г. Ф. „Демократический социализм“ – реакционная идеология современных правых социалистов. – Москва, 1948. С. 3.

180. Ten pat.

Panašūs to meto socialdemokratijos vertinimai buvo būdingi ir kitai to meto jai skirtai literatūrai¹⁸¹.

Tenka pastebėti, kad savo leksika nuo pastarosios knygos labai smarkiai nesiskiria ir XX a. 6-ajame dešimtmetyje – jau N. Chruščiovo vadovavimo SSRS laikotarpiu pasirodžiusios knygos, skirtos tiek socialdemokratijos istorijos problematikai¹⁸², tiek ir savo meto socialdemokratijai¹⁸³. Tą patį iš dalies galima pasakyti ir apie L. Brežnevo „laikų“, taip pat ir trumpų J. Andropovo ir K. Černenkos vadovavimo laikotarpių sovietinę tiek socialdemokratijos istorijos istoriografiją¹⁸⁴, tiek ir to meto socialdemokratijos raidos tyrimams skirtą literatūrą¹⁸⁵, kuri, žinoma, ir toliau vadovavosi lenini-

181. Žr., pvz.: Ровинский Е. Правые социалисты под флагом «третьей силы». – Москва, 1948; Цебенко М. Д. Реакционная идеология правых социалистов на службе американского империализма. Стенограмма лекций. – Москва, 1950; Правые социалисты на службе поджигателей мировой войны. Сборник статей. Под ред. и со вступ. статьей Б. М. Пономарева. – Москва, 1950; Цебенко М. Д. Реакционная идеология правых социалистов на службе американского империализма. Лекции. – Москва, 1951; Пономарев Б. М. Правые социалисты – агентаура американских агрессоров. – Москва, 1952.
182. Žr., pvz.: Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. – Ленинград, 1963; Александров В. В. Международное рабочее движение в эпоху империализма. – Москва, 1963.
183. Žr., pvz.: Теория и практика правых социалистов. – Москва, 1954; Правые социалисты против социализма. – Москва, 1960; Критика правосоциалистической идеологии. – Москва, 1960; Критика буржуазно-реформистских и ревизионистских теорий в вопросах государства и права. – Москва, 1960; Большов А. Ф. «Демократический социализм» в плену буржуазной идеологии. – Москва, 1961; Большов А. Ф., Мидцев В. В., Яковлева Л. А. Кризис реформистских иллюзий «демократического социализма». – Москва, 1961; Попов С. И. Идеологическое банкротство современного реформизма. – Москва, 1963.
184. Žr., pvz.: История Второго Интернационала. Т. 1–2. – Москва, 1965–1966; Волин Я. Р. Борьба В. И. Ленина против оппортунизма, за создание и укрепление партии нового типа (1894–1904); Чернецовский Ю. М. Борьба В. И. Ленина против каутскианской ревизии марксизма; Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917; Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу; Ленин и международное рабочее движение; Ленин в борьбе за революционный Интернационал; Чернецовский Ю. М. Ленин и борьба против международного ревизионизма. – Москва, 1970; Большевик и реформизм; Большевик и реформизм. Издание второе, дополненное; Кривогуз И. М. Социалистический Рабочий Интернационал (1923–1940); Чернецовский Ю. М. Революционные марксисты против централизма; Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами. – Москва, 1984. Международное рабочее движение. Вопросы теории и истории. Т. 4. (1917–1923). Tai, žinoma, tik keletas bendresnio pobūdžio knygų, skirtų tiesiogiai arba ne visai tiesiogiai socialdemokratijos istorijos klausimams. Socialdemokratijos istorijos problematika, žinoma, remiantis leninine jos istorijos schema – koncepcija, gana dažnai su stalinistinės šios koncepcijos interpretacijos atgarsiais susilaukė dėmesio daugelyje straipsnių, Naujųjų amžių ir Naujausiųjų laikų istorijos vadovėliuose, atskirų šalių istorijai skirtose knygose, taip pat knygose, skirtose atskirų šalių socialdemokratinio judėjimo istorijai tam tikrais istoriniais laikotarpiais.
185. Žr., pvz.: Идеология современного реформизма. – Москва, 1970; Попов С. И. Социал-реформизм: теория и политика. – Москва, 1971; Салычев С. С. Социал-демократия. Идеологическая эволюция и проблемы борьбы за единство рабочего класса. – Москва, 1974; Идеология современного реформизма. Критика концепций правых социалистов. – Москва, 1977; Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». – Москва, 1978; Что такое демократический Социализм? – Москва, 1978; Сибилёв М. Т. Социалистический Интернационал: История, идеология, политика. – Москва, 1980. Tai vėlgi, žinoma, tik keletas bendresnio

ne socialdemokratijos istorijos raidos koncepcija, kurią taikant minėtų lyderių vadovavimo SSRS metais kai kuriais aspektais pasireiškėdavo ir stalininės šios koncepcijos versijos atgarsių.

Reikia pažymėti, kad nors SSRS N. Chruščiovo ir L. Brežnevo „laikais“, taip pat trumpais J. Andropovo ir K. Černenkos vadovavimo laikotarpiais komunistinėje socialdemokratijos istoriografijoje socialdemokratijos tapatinimas su fašizmu buvo pripažintas kaip klaidingas, kaip ir klaidinga ir net „pražūtinga“ buvo laikoma socialdemokratijos kaip socialfašizmo teorija¹⁸⁶, tačiau itin kritiškai socialdemokratijos vertinimai paremti anksčiau čia minėtais ir pristatytais V. Lenino ir komunistų partijos ideologiniais-programiniais dokumentiniais vertinimais išliko. Taigi, kaip, pavyzdžiui, buvo rašoma 1979 m. išleistos I. Krivogūzo knygos apie Socialistų darbininkų internacionalą įvade, „jos pagrindu yra Lenino darbuose bei SSKP bei tarptautinio komunistinio judėjimo dokumentuose išvystytas marksistinis-lenininis mokymas apie klasių kovą, proletarinį internacionalizmą, darbininkų judėjimą ir oportunistizmą“¹⁸⁷.

Tad savaime suprantama, kad kaip sovietinio komunizmo ideologijai, taip ir jai skirtai komunistinei socialistinio judėjimo istoriografijai ir toliau buvo būdinga dviejų srovių socialistiniame judėjime iki Pirmojo pasaulinio karo raiškos teorija ir vertinimai, kad oportunistiniai II Internacionalo lyderiai „stojo imperialistinių vyriausybių pusėn ir padėjo joms vesti plėšikišką karą, kad galutinai nutraukė ryšius su revoliucine srove“, kad prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui „darbininkų klasė buvo dezorganizuota ir išduota oportunistų“, kad II Internacionalo lyderiai „perėjo nuo vadovavimosi internacionalizmo principais į socialšovinizmo pozicijas, kas reiškė II Internacionalo krachą“ ir „tarptautinio darbininkų judėjimo ir daugumos darbininkų partijų skilimą“, „revoliucijos, proletarinio internacionalizmo reikalo išdavimą“, „darbininkų judėjimo suskaldymą“¹⁸⁸. Remiantis Lenino pateiktu socialdemokratinio judėjimo srovių išskyrimu, sovietinėje istoriografijoje buvo dažniausiai išskiriamos vadinamųjų socialšovinistų ir, anot Leninu besiremiančios minėtosios istoriografijos, „jų patarnautojų „centristų“ srovės, kurių politinė laikysena buvo apibūdinama remiantis bolševizmo ir sovietinio komunizmo kūrėjo vertinimais“¹⁸⁹.

Pasak V. Lenino pateiktais socialdemokratijos vertinimais paremtos sovietinės istoriografijos, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui „visos lyderiaujančios II Internacionalo partijos išdavė socializmo principus“, „socializmo reikalą“, „stojo“

pobūdžio literatūros (atskirų knygų) apie to meto socialdemokratiją ar tik apie jos ideologiją pavyzdžių. Taigi čia galima išsakyti tokio paties pobūdžio komentarą, kaip ir prieš tai buvusios išnašos pabaigoje.

186. Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии. С. 223.

187. Кривогуз И. М. Социалистический Рабочий Интернационал (1923–1940). С. 7.

188. Ten pat. С. 11; Кривогуз И. М. Современная социал-демократия и ее отношение к вопросам войны и мира. – Ленинград, 1961. С. 5–6; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 1.

189. Žr., pvz., kad ir Большевизм и реформизм. Издание второе, дополненное. С. 202.

„dengdamosi tėvynės, laisvės ir demokratijos gynimo pretekstu“ į „tiesioginio bendradarbiavimo su imperialistine buržuazija kelią“, „perėjo į buržuazijos pusę“, „perėjo į buržuazijos pusę labiausiai kapitalizmui kritiniu momentu“, ir apskritai jį – kapitalizmą „išgelbėjo“¹⁹⁰.

Sovietinė komunistinė socialdemokratijos istoriografija, remdamasi V. Lenino ir kitų rusiškojo bolševizmo – sovietinio komunizmo ideologijos ir praktikos kūrėjų vertinimais, ypač kaltino Vakarų socialdemokratus už jų politinę laikyseną 1917–1918 metais, kuri buvo apibūdinama kaip „darbininkų klasės dezorientavimas, bolševizmo ir Tarybų valdžios šmeižimas, maksimumo pastangų dėjimas siekiant diskredituoti Rusijos „socialistinę“ revoliuciją ir užkirsti kelią revoliuciniams įvykiams Vakaruose“¹⁹¹. „Oportunistinė“ socialdemokratija buvo kaltinama už tai, kad ji 1917–1923 m. „išdavė už socialistinę revoliuciją kovojusį proletariato avangardą“, kad „kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, padėjo kontrrevoliucijai ginkluota jėga nuslopinti revoliucinį darbininkų judėjimą“¹⁹².

Tokios socialdemokratijos ideologinės pozicijos ir politinė laikysena sovietinės komunistinės socialdemokratijos istoriografijos buvo, sekant Leninu ir kitais sovietinio komunizmo vadais – kūrėjais, traktuojamos „kaip ilgalaikio oportunizmo viešpatavimo“ II Internacionale pasekmė, kaip dėsninga „reformizmo ir oportunizmo peraugimo į socialšovinizmą“ pasekmė¹⁹³.

Kaip buvo teigiama sovietinio komunizmo ideologijoje ir ją aptarnavusioje istoriografijoje, socialdemokratija, kaip „oportunistinė“, „reformistinė“ srovė, darbininkų judėjime „vis labiau artėjo savo užimamomis pozicijomis prie buržuazinių partijų“ bei virto svarbia idėine ir politine buržuazijos atrama darbininkų judėjime“¹⁹⁴. Anot sovietinės istoriografijos, „savo oportunistine ideologija ir politika dešinieji socialdemokratai darė didžiulę žalą darbininkų judėjimui, trukdė darbo žmonių kovai prieš buržuazinį išnaudojimą, nuodijo jų sąmonę susitaikėliškomis pažiūromis“¹⁹⁵.

Dar daugiau, nepaisant to, kad iš tiesų realiai savo politika ateiti į valdžią Vokietijoje nacistams netiesiogiai padėjo stalininiai komunistai¹⁹⁶, sovietinė istoriografija tuo „padėjimu“ ateiti į valdžią fašistams kaltino socialdemokratus dėl to, kad jie esą „su savo neteisinga orientacija trukdė aktyviai kovai prieš fašizmą ir karo pavojų“, kad jie (socialdemokratai) „atsisakė bendradarbiavimo su komunistais ir taip palengvino fašistų atėjimą į valdžią ir Antrojo pasaulinio karo sukėlimą“¹⁹⁷.

190. Žr., pvz.: kad ir ten pat. C. 192, 204–205.

191. Žr. kad ir Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. С. 51.

192. Кривогуз И. М. Современная социал-демократия и ее отношение к вопросам войны и мира. С. 7.

193. Ten pat. С. 6; Большевизм и реформизм. С. 205, 208.

194. Jukniene G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 1.

195. Ten pat. L. 3.

196. Žr. kad ir: Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – Москва, 2000. С. 245.

197. Žr. kad ir: Кривогуз И. М. Современная социал-демократия и ее отношение к вопросам войны и мира. С. 8.

Dėl bolševizmo – sovietinio komunizmo kritikos, kurią apžvelgsime šios monografijos 2.1 skyriuje, socialdemokratai komunistinių istorikų, kaip ir apskritai sovietinio komunizmo ideologijos, buvo kaltinami tuo, kad jie esą „gindami buržuazinės demokratijos privalumus šmeižė SSRS ir komunistines partijas, laikydami jas demokratijos ir laisvės priešais“, kad jie kaltino SSRS dėl esą jai būdingų agresyvių ketinimų, kad jie lygino „proletariato diktatūrą su fašizmo diktatūra“ ir t. t.¹⁹⁸

Po Antrojo pasaulinio karo – XX a. antroje pusėje tuometinė socialdemokratija, anot komunistinių istorikų, taip pat „pasižymėjo šmeižikiškais išpuoliais prieš tarptautinį komunistinį judėjimą, SSRS ir „pasaulinę socializmo sistemą“¹⁹⁹. Ji buvo ir toliau kaltinama „darbininkų judėjimo skaldymu“, „antikomunizmu“, „socializmo atsisakymu“, „pasisakymu prieš socializmą“, „atvirai antimarksistinių antikomunistinių pozicijų užėmimu“, „darbininkų klasės ir socializmo reikalo išdavimu“, „neapykanta marksizmui-leninizmui“, „idėjiniu bankrotu“, „padėjimu buržuazijai išlaikyti savo įtakoje reikšmingus darbininkų klasės sluoksnius“, „kapitalizmo gelbėjimu“, „perėjimu į imperializmo pozicijas“, buvimu „anglo-amerikietiškojo imperializmo agentūra“ ir panašiai²⁰⁰.

Tokie socialdemokratijos vertinimai buvo dėsningi. Juk, kaip minėjome, sovietinė istoriografija atliko viešpatuojančios ideologijos tarnaitės funkciją. O sovietinio komunizmo svarbiausiuose ideologiniuose-programiniuose dokumentuose ir XX a. antroje pusėje buvo pateikiamas aiškiai neigiamas socialdemokratijos vertinimas. Pavyzdžiui, 1962 m. priimtoje naujoje SSKP programoje buvo sakoma, kad „dešinieji socialdemokratai pradėjo nuo socialinių reformų priešpastatymo socialistinei revoliucijai ir paskui nusirito iki valstybinio monopolistinio kapitalizmo gynimo“²⁰¹. Pagal išplėstinį „mokslinį“ sovietinio komunizmo ideologijos pagrindimą – savotišką komunistinių „visuomeninių mokslų“ mokslų mokslo – „mokslinio komunizmo“ pseudomokslo vadovėlį, „glaudžiai suaugusi su valstybinio monopolistinio kapitalizmo sistema“ ir vykdanči „taikstymosi su buržuazija politiką“ socialdemokratija tebebuvo „buržuazinės įtakos laidininkė darbininkų judėjime“²⁰².

Visgi reikia pažymėti, kad jau nuo 1964 m., tai yra nuo L. Brežnevo vadovavimo laikotarpio pradžios, SSRS kartas nuo karto pradėjo pasirodyti leidinių su nuosaikesniais, švelnesniais, taigi ir šiek tiek objektyvesniais, mažiau ideologizuotais, mažiau propagandiniais bent jau tuometinės Vakarų socialdemokratijos vertinimais²⁰³. Štai 1964 m. išėjusi A. Černiajevo brošiūra „Šiandieninė socialdemokratija ir darbininkų judėjimo vienybės problemos“ pasižymėjo ne tik šiuo savotiškai ramiu neutraliu pavadinimu, bet ir tuo, kad apie socialdemokratų partijas atsiliepta kaip apie „dar-

198. Žr. kad ir ten pat. C. 8, 24.

199. Ten pat. C. 25, 32, 36.

200. История Новейшего времени стран Европы и Америки 1945–1990. – Москва, 1993. С. 137.

201. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 2.

202. Mokslinis komunizmas. Vadovėlis. – Vilnius, 1985. P. 131.

203. Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. С. 33–36.

bininkų klasės partijas“, kurios tam tikromis aplinkybėmis gali suvaidinti tam tikrą vaidmenį socialistiniame visuomenės transformavimesi²⁰⁴.

Kita vertus, tuo pačiu metu buvo leidžiama ir čia jau cituota ankstesnę sovietinio komunizmo ideologijos, propagandos ir istoriografijos tradiciją socialdemokratijos vertinimuose tęsianti literatūra²⁰⁵. Taigi sovietinėje literatūroje, skirtoje tiek tuometinės, tiek tam tikru laipsniu ir istorinės socialdemokratijos raidos tyrinėjimui, pristatymui ir vertinimui XX. a. 7 dešimtmetyje–9 dešimtmečio pirmoje pusėje, pasireiškė dvi tendencijos – viena liberalesnė, kita labiau sovietiskai tradicinė ortodoksinė²⁰⁶. Žinoma, kaip labiau atitinkanti esančią ideologiją, aiškiai labiau vyraujanti buvo antroji sovietiskai komunistiškai tradicinė ortodoksinė socialdemokratijos vertinimo tradicija.

Tačiau ir dalyje šios sovietinės, ortodokbinei santykio su socialdemokratijos vertinimo tradicijai priskirtinos literatūros būta tam tikrų bent jau iš dalies nuosaikesnių – švelnesnių tuometinės socialdemokratijos vertinimų²⁰⁷. Ypač tai buvo būdinga po to, kai Vokietijos socialdemokratijos lyderis W. Brandtas, tapęs Vokietijos Federacinės Respublikos kancleriu, pakoregavo ligtolinę VFR užsienio politiką SSRS ir kitų Vidurio Rytų Europos komunistinių šalių atžvilgiu. Tai ir dalies socialdemokratinio judėjimo pozicija ginklavimosi varžybų ir taikos judėjimų atžvilgiu lėmė, kad sovietinio komunizmo ideologai įžvelgė galimybę komunistams bendradarbiauti su „blaiviau“ „situaciją vertinusiais“ kairiaisiais socialdemokratais „kovoje už taiką ir tarptautinį saugumą“²⁰⁸. Vertinant to meto socialdemokratiją ji jau nebuvo vadinama „kontrrevoliucine jėga“ ar tuo labiau „fašizmo sparnu“ ar „socialfašizmu“, kas, kaip matėme, buvo būdinga sovietinio komunizmo ideologijai, propagandai ir istoriografijai XX a. 3 dešimtmetyje–4 dešimtmečio pirmoje pusėje.

Taip pat reikėtų paminėti, kad lenininiam-stalininiam laikotarpiui buvęs būdingas „socialimperializmo“, „socialšovinizmo“ terminų vartojimas apibūdinant socialdemokratiją postalininiu laikotarpiu dažniausia būdavo keičiamas „social-reformizmu“ ar tiesiog „reformizmu“ terminais²⁰⁹. Apskritai, matyt, galime teigti, kad „socialreformizmo“ terminas postalininėje sovietinėje ir prosovietinėje komunistinėje literatūroje tapo savotišku socialdemokratijos ideologijos identifikavimo terminu.

Juk savaime suprantama, kad pagal sovietinio komunizmo ideologiją terminas „socializmas“ negalėjo būti taikomas pavadinti socialdemokratijos ideologijai, nepaisant to, kad Vakaruose socialdemokratija save identifikavo kaip socializmą ir ideolo-

204. Ten pat; Черняев А. С. Современная социал-демократия и проблемы единства рабочего движения. – Москва, 1964.

205. Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. С. 35 ir t. t.

206. Ten pat. С. 35–57.

207. Ten pat. С. 39–40.

208. Mokslinis komunizmas. Vadovėlis. P. 131.

209. Charakteringi šiuo požiūriu sovietinių autorių knygų apie socialdemokratijos ideologiją pavadinimai: Попов С. И. Идеиное банкротство современного реформизма; Идеология современного реформизма. Критика концепций правых социалистов; Попов С. И. Социал-реформизм: теория и политика ir kt.

gijos, ir judėjimo prasmėmis, ir, kaip žinoma ir kaip matysime iš šios monografijos II dalies 2.1 skyriaus, SSRS kuriamos – sukurtos santvarkos, kaip socialistinės santvarkos, kaip socializmo, nepripažino ir kategoriškai ją taip vadinti atsisakė. Reikia pažymėti, kad komunistinės ideologijos išpopuliarintas terminas socialreformizmas kaip socialdemokratijos ideologiją identifikuojantis terminas išliko populiarus ir pokomunistinėse šalyse²¹⁰ ir šia prasme (socialdemokratijos ideologijos identifikavimo kaip (social)reformizmo atskiriant pastarąjį nuo socializmo) iš dalies gali būti traktuotinas kaip savotiškas sovietinio komunizmo ideologijos ir jai skirtos istoriografijos reliktas – recidyvas pokomunistiniuose socialiniuose ir istorijos moksluose, nors, žinoma, reikia pažymėti, kad reformizmo ar socialreformizmo terminai kaip identifikuojantys socialdemokratiją aptinkami ir vakarietiškoje literatūroje, tačiau čia jie dažniausiai neatskiriami nuo socializmo sąvokos.

Grįžtant prie sovietinės socialdemokratijos istoriografijos tolesnio apibūdinimo reikia pažymėti, kad ir nepaisant joje daugiau ar mažiau pasireiškusio tam tikro sušvelnėjimo vertinant XX a. 7 dešimtmečio–9 dešimtmečio pirmos pusės socialdemokratiją, Vakarų socialdemokratijos lyderiai, kurie dažniausiai – priešinant juos daugiau ar mažiau „kairiosioms“ socialdemokratų partijų „masėms“, – buvo vadinami „dešiniaisiais lyderiais“, traktuojami kaip „sustabarę antikomunistai“ ir toliau kaltinami „antikomunizmu“, „stengimusi įamžinti darbininkų judėjimo susiskaldymą“, „atkakliu reformizmo gynimu“, „susitaikėliškumu“, „galutiniu ryšių su marksizmu nutraukimu“ ir „supriešinimu moksliniam socializmui vadinamojo demokratinio socializmo“ ir t. t.²¹¹

Sovietiniai autoriai socialdemokratiją kaltino „kapitalizmo gynimu iš antisovietizmo pozicijų“, „sudarymu vieningo fronto su buržuaziniu antikomunizmu“²¹² ir tuo, kad demokratiniam socializmui, anot jų, buvo būdingas „buržuazinis apologetinis antikomunistinis pobūdis“²¹³. Socialdemokratai ir toliau buvo laikomi „svarbiausia idėjine ir politine buržuazijos atrama darbininkų judėjime“²¹⁴. O „kova prieš socialreformizmą“ toliau buvo laikoma darbininkų klasės teorinės kovos už savo galutinio tikslo įgyvendinimą svarbiausiu baru“²¹⁵. „Socialdemokratinės alternatyvos antisocialistinės esmės atskleidimas“, sovietinių autorių požiūriu, buvo laikomas „politiškai svarbiu ir aktuali teorinės kovos su socialreformizmu uždaviniu“²¹⁶. Kaip 1976 m. XXV SSKP suvažiavime teigė SSKP generalinis sekretorius L. Brežnevas, „apie ideologinį mokslinio komunizmo suartėjimą su socialdemokratų reformizmu“ negalėjo „būti nė kalbos“²¹⁷.

210. Žr., pvz.: Guogis A. Švedijos socialdemokratų ideologija 1932–1994 metais. – Vilnius, 2000.

211. Mokslinis komunizmas. Vadovėlis. P. 131–132; Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». С. 4.

212. Уваров В. П. Реформистское искажение социализма. – Минск, 1974. С. 14.

213. Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». С. 30.

214. Ten pat. С. 4.

215. Уваров В. П. Реформистское искажение социализма. С. 8.

216. Ten pat. С. 10.

217. Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». С. 4.

Apskritai, reikia pažymėti, kad nepaisant to, kad SSRS 9-ojo dešimtmečio pradžioje (1982 m.) prie SSRS Mokslų akademijos esančiame Visuomenės mokslų mokslinės informacijos institute (rusiška abreviatūra – ИНИОН) įsteigtas tarptautinio socialdemokratinio judėjimo problemų tyrimų sektorius leido tik tarnybiniam naudojimui skirtus objektyvesnius, kur kas mažiau ideologizuotus informacinius-referatyvinius leidinius apie socialdemokratiją²¹⁸, tačiau kalbant apie SSRS viešojoje erdvėje iki M. Gorbačiovo pradėtos „Pertvarkos“ politikos, o iš dalies ir pirmaisiais jos metais, socialdemokratijos pristatymus ir vertinimus, dominavo čia jau cituoti iš sovietinio komunizmo ideologinės tradicijos ir iš „mokslinio komunizmo“ pseudo-mokslo išplaukiantys vertinimai.

Jeigu kalbant apie tuometinės socialdemokratijos vertinimus, kaip ką tik minėjome, daugiau ar mažiau pasireikšdavo ir liberalesnės, mažiau ideologizuotos, objektyvesnės socialdemokratijos vertinimo tendencijos, tai kalbant apie istorinės socialdemokratijos – XX a. pirmos pusės socialdemokratijos vertinimus, ypač Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio ir laikotarpio iš karto po jo, tai šie vertinimai ir toliau išliko, kaip jau ir minėjome, paremti leninišku požiūriu į tuometinę socialdemokratiją. Socialdemokratija, ypač ją tarptautiniu mastu jungęs II Internacionalas, buvo tradiciškai (sovietinio komunizmo) kaltinami „oportunizmu“ ir „darbininkų klasės interesų išdavimu“²¹⁹, „perėjimu į nacionalizmo ir šovinizmo pozicijas“, „stojimu į imperialistinių vyriausybių pusę“, o po „pirmosios pasaulyje socialistinės revoliucijos“ – ir („stojimu“) prieš „Komunistų Internacionalą ir pirmąją pasaulyje socialistinę valstybę“²²⁰. Ir, ko gero, bene labiausiai neigiamai, vertinant istorinę socialdemokratiją, buvo vertinama rusiškoji istorinė socialdemokratija – menševizmas.

Reikia pažymėti, kad jau nuo pat oficialiosios sovietinės socialdemokratijos istoriografijos formavimosi pradžios XX a. 3-iajame dešimtmetyje menševikai buvo vertinami vienareikšmiškai neigiamai. Ir atsižvelgiant į tai, kas buvo kalbama šiame skyriuje anksčiau, ypač skyriaus pradžioje, tai yra natūralu. Juk, anot socialistinių partijų istoriografijos tyrinėtojo A. Suslovo, istorikai „tapo aštrios idėjinės kovos su bolševizmo priešininkais aktyviais dalyviais“, jie tapo dalyviais „kovos“, kuri „buvo dalis globalinio valstybinio projekto konstruojant revoliucijos, pilietinio karo ir bolševikų partijos istorijos vaidmenį“²²¹. Turint tai mintyje natūralu, kad „ideologinė kova su menševizmu visada buvo vienu iš prioritetinių valdančiosios partijos uždavinių“²²².

Savaime suprantama, kad pradžią šiai kovai davė ir iki bolševikų atėjimo į valdžią su menševikais itin aktyviai kovojęs (kaip jau užsiminta šio skyriaus pradžioje) pats V. Leninas. Žinoma, kad ši kova buvo dar aktyviau tęsiama po bolševikų atėjimo į valdžią.

218. Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. С. 40–41, 55–57, 155.

219. Mokslinis komunizmas. Vadovėlis. P. 45.

220. Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». С. 14–15.

221. Суслов А. Меншевики и социалисты-революционеры после октября 1917 г.: тенденции и динамика современной историографии // Известия Алтайского гос. ун-та, 2008, Nr. 4. С. 184.

222. Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. – Казань, 2006. С. 69.

Sovietiniai istorikai suskaičiavo, kad nuo 1917 m. spalio iki 1920 m. gruodžio bolševikų vadai kovos su „smulkiaburžuazinėmis partijomis“, taigi ir viena svarbiausių iš jų – menševikais, klausimus „palietė“ daugiau nei 150, o 1921–1923 m. – dar 70 savo viešų „pasisakymų“ – įvairiuose savo pranešimuose, kalbose, straipsniuose, pastabose²²³.

Sovietinėje istoriografijoje apibūdintiems kaip „mokslinio objektyvumo pavyzdžiais“ bei „gilia, ryškia ir moksliškai pagrįsta savo oponentų socialistinėje stovykloje pažiūrų kritika“ pasižymintiems V. Lenino tekstams ir pasisakymams apie menševikus, istoriko D. Pavlovo vertinimu, buvo būdingas „mitinginis“, „demaskuojantis“, demagoginis pobūdis ir jie geriausiu atveju gali būti pavadinti „partiniais – publicistiniais“, žodį „partiniais“ vartojant „pačia kraštutine, beveik vulgaria prasme“²²⁴.

Kovoje su menševikais nuo V. Lenino stengėsi neatsilikti ir kiti bolševikų vadai, ideologai, propagandistai. 3-iajame dešimtmetyje buvo išleista nemažai tekstų, nukreiptų prieš menševikus. Pavyzdžiui, galima paminėti ideologinei, politinei ir propagandinei kovai prieš menševizmą nukreiptus A. Lunačarskio, J. Jaroslavskio, A. Bubnovo ir kitų RKP(b) veikėjų tekstus (straipsnius, brošiūras)²²⁵.

Publicistinius – „poleminius“ oficialiųjų bolševizmo ideologų rašinius, skirtus Rusijos socialistams, istoriko D. Pavlovo vertinimu, galime laikyti „dalimi valdžios represinės politikos“, o ne „istoriniu šaltiniu rusiškojo nebolševikinio socializmo ar idėjinės kovos XX a. pirmame trečdalyje tyrimams“²²⁶. Užsiminus apie bolševikų represinę politiką menševikų ir kitų socialistų atžvilgiu reikia pažymėti, kad Lenino duotais menševikų vertinimais rėmėsi ne tik kiti bolševikų lyderiai bei bolševikiniai istorikai, bet ir čekistai. Šiandieniai istorikai – šios problematikos tyrinėtojai pažymi, jog ypatingą reikšmę sovietinės opozicinių bolševizmui socialistinių partijų istoriografijos formavimuisi turėjo „baudžiamųjų organų“ (VČK, vėliau GPU, po to OGPU) veikla – jie savo pranešimuose ir apžvalgose apie eserų ir menševikų veiklą pateikdavo ir savo partijų istorijos interpretaciją. Paminėtina, kad VČK, po to GPU, OGPU buvo įsteigtos specialios referentų – socialistinių partijų istorijos ir tuometinės jų praktikos specialistų pareigybės²²⁷. Bendromis pastangomis šių „specialistų“, taip pat panašių „mokslininkų“ iš partinių funkcionierių gretų pastangomis ir buvo suformuotas tas grubiai tendencingas Rusijos socialistinio judėjimo istorijos nušvietimas, kuris sovietinėje istoriografijoje visiškai viešpatavo iki pat 1980-ųjų pabaigos²²⁸.

Kraštutiniu bolševikiniu tendencingumu pasižyminti čekistinė menševikų, kaip ir eserų, istorijos nušvietimo koncepcija atkakliai plėtojo mintį apie menševikų ir eserų planus nuversti bolševikų valdžią ir buvo labai reikalinga pagrįsti ir pateisinti 3-iajame dešimtmetyje vykusias intensyvias represijas prieš socialistus²²⁹.

223. Ten pat. C. 114.

224. Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов... С. 13.

225. Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 69.

226. Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов... С. 13.

227. Ten pat. C. 57.

228. Ten pat.

229. Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 69–70.

Žinoma, kad iš esmės iš karto po bolševikų atėjimo į valdžią prasidėjo menševikų ir eserų veiklos varžymas, po kurio laiko peraugęs į politinį, o vėliau ir fizinį jų persekiojimą Sovietų Rusijoje. Pažymėtina, kad šis persekiojimas ypač sustiprėjo pasibaigus pilietiniam karui Rusijoje. Pavyzdžiui, 1920 m. birželio mėnesį RKP(b) Politinis biuras, apsvaustęs klausimą „Apie menševikus“, nusprendė visaip persekioti jų veiklą – „areštuoti, sodinti į kalėjimus, tremti į atokias vietas ir užsienį“²³⁰. Paminėtinas ir Lenino 1921 m. vasarį padarytas pareiškimas, kad „menševikus ir eserus, kaip atvirus, taip ir persidažiusius į „nepartinius“, mes laikysime kalėjime“²³¹. Taip pat pažymėtinas dar garsesnis Lenino pasakymas 1922 m. kovą vykusiame RKP(b) XI suvažiavime, kad „už viešą menševizmo įrodymą mūsų revoliuciniai teismai turi sušaudyti, kitaip tai ne mūsų teismai“²³². Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad po dviejų mėnesių papildydamas RSSFR Baudžiamojo kodekso projektą Leninas laiške D. Kurskiui rašė, kad jo „nuomone reikia išplėsti sušaudymų taikymą (su pakeitimu į ištėmimą į užsienį) ... už visas menševikų, eserų ir t. t. veiklos rūšis“ ir kad reikia „surasti formuluotę, susiejiančią šias veiklas su tarptautine buržuazija ir jos kova su mumis“²³³.

Suprantama, kad menševikai, kaip ir kiti Rusijos socialistai, po kelių bolševikų diktatūros jų atžvilgiu vykdytų represijų bangų Rusijoje buvo sunaikinti. Pagal A. Jakovlevo duomenis, iki 1941 m. buvo sunaikinta 98 procentai šalyje gyvenusių socialistų (turima mintyje ne tik menševikai, bet ir esera, enesai ir kiti socialistai)²³⁴.

Buvusių menševikų padėtis realiame gyvenime ir jų istorijos sovietinėje historiografijoje ypač pablogėjo 1931 m., kuriais ne tik, kaip jau čia buvo minėta, J. Stalinas publikavo, istoriko R. Medvedevo žodžiais tariant, „kraštutinai grubia ir netgi grasinančia forma“ parašytą²³⁵ straipsnį „Apie kai kuriuos bolševizmo istorijos klausimus“, kur buvo pateikta arši „menševizmo kritika visais jo istorijos etapais“, bet ir įvyko didelis parodomasis teismo procesas prieš menševikus, ir kuomet buvo organizuota „didelio masto propagandinė kampanija (VKP(b) ir baudžiamųjų organų vadovybė turėjo didelį patyrimą organizuojant tokias priemones), kurioje dalyvavo daugelis žymių komunistų veikėjų“, pasirodė daug, to meto terminologiją vartojant, „puolamojo“ pobūdžio „literatūros“, skirtos Rusijos socialdemokratijos istorijai, kuri čia buvo pristatyta kraštutinai tendencingai ir supaprastintai netgi lyginant su 3-iojo dešimtmečio atitinkama „literatūra“²³⁶.

230. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. С. 151.

231. Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов... С. 6; Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. Источниковедение. – Москва, 2000. С. 29.

232. Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов... С. 71.

233. Ten pat.

234. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. С. 39.

235. Медведев Р. Как сделан «Краткий курс» // Свободная мысль, 2004, № 2. С. 132.

236. Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 74. Žr.: Зиновьев Г. Е. Война, революция и меньшевизм. – Москва–Ленинград, 1931; Радек К. Мировой меньшевизм и интервенция против СССР. – Москва–Ленинград, 1931; Меньшевизм на службе русской и международной контрреволюции. – Москва–Ленинград, 1931; Меньшевики – интервенты и II Интернационал перед судом пролетарской диктатуры. – Ленинград, 1931; Минц И. Меньшевики и интервенция. – Москва–Ленинград, 1931 ir t. t.

Sovietinėje komunistinėje spaudoje tuo metu buvo itin suintensyvintas emigracijoje veikusių menševikų puolimas, negailint jiems jokių neigiamų epitetų. Pavyzdžiui, 1932 m. LKP žurnale „Priekalas“ menševikai apibūdinti kaip „suniekšję buržuazijos šuneliai, lojantys prieš SSRS“ ir „diena iš dienos nuodijantys darbininkus, nežinančius tikros padėties SSRS“²³⁷.

Apskritai, jau atskirų XX a. 3–4 dešimtmečiuose išleistų menševizmui skirtų, tiksliau, prieš jį nukreiptų, knygų pavadinimai rodė, kad menševikai buvo kaltinami „tarnavimu kapitalui“, „tarnavimu rusiškajai ir tarptautinei kontrrevoliucijai“, siekimu „restauruoti kapitalizmą“, „kontrrevoliucinių organizacijų“ kūrimu²³⁸. Menševikai buvo kaltinami „oportunizmu“, „ekonomizmu“, „likvidatoryste“, taip pat „veidmainišku“ ir „dviveidiškumu“, tuo, kad 1917 m. „siekė šalyje įvesti smulkiaburžuazinę valdžią“, kad apskritai 1917 m. norėjo „įtvirtinti buržuazijos valdžią“, kad neigė „Spalio revoliucijos socialistinį pobūdį“, buvo vadinami „buržuazijos liokajais“ ir „pikčiausiais priešais“²³⁹.

Pasak istoriko I. Urilovo, sovietinei – komunistinei Rusijos socialdemokratijos istoriografijai buvo būdingas „negatyvus – demaskuojantis santykis“ su menševizmu²⁴⁰. Kaip rašo minėtas istorikas, menševikų kaip „buržuazijos agentų“ demaskavimas netgi buvo laikomas istorikų „partiniu uždaviniu“²⁴¹. Matyt, kad „labiausiai“ šis „uždavinys“ buvo įgyvendintas „Trumpajame VKP(b) istorijos kurse“, teisingai vadinamame „Stalino kūrinium“²⁴², per tolesnius 15 metų SSRS vaidinusiame sovietinio stalininio komunizmo „biblijos“ arba „šventojo rašto“ vaidmenį²⁴³. Kaip rašė istorikas A. Zeveliovas, menševikai čia buvo vaizduojami ne tik kaip „buržuazinė kontrrevoliucinė partija“, stovinti „kapitalizmo išsaugojimo pozicijose“, bet ir kaip „užsienio žvalgybų agentai, diversantai, žmogžudžiai, tėvynės išdavikai“²⁴⁴.

Anot minėto istoriko, „Trumpajame VKP(b) istorijos kurse“ buvo „pateikta labiausiai nepridengta sovietinio periodo RSDDP istorijos falsifikacija“²⁴⁵. Pasak A. Zeveliovo, minėta arši „jokiais šaltiniais nepatvirtinta frazeologija“ „ilgiems metams tapo sovietinės istoriografijos dogma“ ir kartu lėmė tai, kad sovietinei RSDDP istoriografijai ir metodologijai didelę įtaką darė stalininė falsifikacija. Minėta falsifikacija, tiek anot cituojamo istoriko, tiek ir anot kitų istorikų, buvo „užkrėsta“ ir daugiatomė SSKP istorija, ir plačiai paplitęs B. Ponomariovo redaguotas SSKP istorijos

237. Menševikų melai apie SSRS // Priekalas, 932, Nr. 3. P. 101.

238. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. С. 199–201.

239. Ten pat. С. 12, 171, 175, 258.

240. Ten pat. С. 232.

241. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. С. 112.

242. Зевелев А. И. Методологические аспекты истории РСДРП // Мировая социал-демократия: теория, история, практика. С. 15. Plačiau žr. Маслов Н. Н. «Краткий курс истории ВКП(б)» – энциклопедия и идеология сталинизма и посталинизма: 1938–1988 г. г. // Советская историография. С. 240–273.

243. Медведев Р. Как сделан «Краткий курс». С. 130.

244. Зевелев А. И. Методологические аспекты истории РСДРП. С. 15.

245. Ten pat.

vadovėlis²⁴⁶. Juk, anot „Trumpojo VKP(b) istorijos kurso“ sukūrimo aplinkybių ir jo poveikio tolesnei Rusijos socialdemokratijos istorijos ir komunistų partijos istoriografijai tyrinėtojo istoriko N. Maslovo, „Trumpajame VKP(b) kurse“ pateikta Rusijos socialdemokratijos ir komunistų partijos istorijos koncepcija su tam tikromis modifikacijomis sovietinėje istoriografijoje viešpatavo iki pat 1988 m.²⁴⁷ Turint visa tai mintyje, matyt, galima sutikti su istoriko I. Urilovo mintimi, kad sovietinei Rusijos socialdemokratijos istoriografijai „buvo būdingas „pilietinis karas“ prieš menševikus“²⁴⁸.

Visgi dar trumpam grįžtant į XX a. 4-ąjį dešimtmetį reikėtų paminėti, kad po 1931 m. menševikus „demaskuojančios“ literatūros „proveržio“ menševikai buvo „demaskuojami“ 1931 m. „literatūros“ bei minėto J. Stalino straipsnio, o vėliau „Trumpojo kurso“ „dvasia“ apibendrinančio pobūdžio komunistų partijos istorijai ar Rusijos istorijai skirtuose tekstuose bei, žinoma, gausybėje bendro pobūdžio propagandinių tekstų. Specialūs atskirai menševikams skirti „darbai“ kurį laiką nebuvo leidžiami²⁴⁹. Nuo 1960-ųjų SSRS vėl pradėta leisti istorinė literatūra, skirta menševizmo istorijai. Tiesa, neretai, o tiksliau, gana dažnai, daugiau dėmesio, kaip ir XX a. 3-iajame dešimtmetyje, buvo skiriama ne tiek menševikų istorinės raidos tyrinėjimui, kiek bolševikų kovos prieš juos nušvietimui ir minėtam – vadovaujantis absoliutaus V. Lenino teismo principu ir kitomis sovietinio komunizmo ideologijoms nuostatomis – menševikų, kaip „neproletarinės“, „smulkiaburžuazinės“, „kontrevoliucinės“ partijos, „demaskavimui“, taip pat jų „idėjinio-politinio bankroto“, „kracho“, „žlugimo“ parodymui²⁵⁰. Taigi ir paskutiniųjų SSRS egzistavimo dešimtmečių sovietinei menševizmo istoriografijai buvo būdingas „supaprastintas – tendencingas požiūris į menševizmo istoriją, kaip į oportunistinių veiksmų sąvadą, permanentinių bankrotų ir pralaimėjimų grandinę“²⁵¹.

246. Ten pat. C. 16.

247. Маслов Н. Н. «Краткий курс истории ВКП(б)» – энциклопедия и идеология сталинизма и постсталинизма: 1938–1988 г. г. С. 241–242, 260–269.

248. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. С. 24–25.

249. Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 75.

250. Žr., pvz.: Рубан Н. В. Октябрьская революция и крах меньшевизма (1917–1918). – Москва, 1968; Подболотов П. А. Крах эсеров-меньшевистской контрреволюции. – Ленинград, 1975; Волобуев О. В. Банкротство меньшевистской концепции буржуазной революции в 1917 г. (к постановке проблемы) // Непролетарские партии России в 1917 году и в годы гражданской войны. – Москва, 1980. С. 74–81; Ильяшук Г. И. История политического банкротства меньшевизма в период подготовки Октября в трудах Ленина // Ten pat. С. 64–74; Стишов М. И. История идейно-политического банкротства и организационного распада мелкобуржуазных партий в СССР (1917–1930-ые годы). – Москва, 1981; Подболотов П. А.; Спирин Л. М. Крах меньшевизма в Советской России. – Ленинград, 1988. Tai, žinoma, tik keletas (charakteringais pavadinimais) sovietinių istorikų išleistų knygų apie menševizmą. Jų (nekalbant jau apie straipsnius) buvo išleista gana daug. Plačiau apie sovietinę menševizmo (antimenševikinę) istoriografiją žr.: Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. С. 199–201, 223, 267, 282–283, 311, 315 ir kt.; Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 67–75, 113–121.

251. Волобуев О. В., Ильяшук Г. И. Послеоктябрьский меньшевизм // История СССР, 1991, Нр. 2. С. 32.

Savaime suprantama, kad sovietinei menševizmo istoriografijai buvo būdingas tendencingas ir pasirinktinis šaltinių naudojimas, politinės kovos analizė iš bolševikų partijos pozicijų, Lenino vertinimų neklaidingumas²⁵². Sovietinėje istoriografijoje, skirtoje „smulkiaburžuazinėms“ Rusijos partijoms, tiksliau, dažniausiai „bolševikų kovai“ prieš šias „smulkiaburžuazines partijas“, išskirtinis dėmesys buvo skiriamas V. Lenino, kaip „paties aktyviausio dalyvio“ „kovoje su menševizmu“, vaidmens parodymui. Šiai temai buvo paskirti atskiri skyriai apibendrinto pobūdžio monografijose, atskiri specialūs „tyrimai“, daugybė specialiai tam skirtų straipsnių, ne viena disertacija²⁵³.

Pasak rusų socialdemokratijos istorijos tyrinėtojo I. Urilovo, rašydami Rusijos socialdemokratijos istorijos klausimais sovietiniai istorikai vadovavosi principu, kad „Leninas buvo visada teisus“, kad „visos Lenino mintys buvo teisingos“, ir „laikė Lenino tekstus pagrindiniu Rusijos socialdemokratijos istorijos šaltiniu“, o Lenino duotus šios istorijos vertinimus laikė „paskutinės instancijos tiesa“, kuria „nebuvo galima abejoti“, todėl dažnai pasižymėjo „Lenino išsakytų nuostatų“ „apologetika“ ar tiesiog „užsiiminėjo Lenino citatų propaganda ir apologija“²⁵⁴. Kaip rašė socialistinių partijų istoriografijos tyrinėtojas A. Suslovas, sovietinėje istoriografijoje savaime suprantamu dalyku tapo tvirtinimas, kad „tyrinėtojams būdingas „lenininio teorinio paveldo įvaldymo“ laipsnis rodo mokslinių darbų, skirtų politinėms partijoms, lygį“²⁵⁵. Tad taip galima būtų apibūdinti viešpatuojančios Sovietų Sąjungoje ideologijos determinuotą, iš jos išplaukusią ir, kita vertus, jai patarnauti skirtą sovietinę socialdemokratijos istoriografiją. Žinoma, kad jos teiginiai apie menševizmą yra tiek pat neobjektyvūs ir neteisingi, kiek ir anksčiau aptarti teiginiai apie istorinę ir klasikinę Vakarų socialdemokratiją. Pokomunistinės Rusijos istorikų, tyrinėjusių menševizmą, yra konstatuota, kad Rusijos menševikai buvo ir marksistai, ir revoliucionieriai ir kad jie nei socializmo, nei darbininkų klasės neišdavė, ir kad „jiems [šiuo metu] yra sugrąžintas teisėtai jiems priklausantis marksistinės, revoliucinės socialistinės partijos vardas“, kad „menševizmo negalima atskirti nei nuo marksizmo, nei nuo darbininkų klasės“²⁵⁶.

Padarę gana netrumpą ekskursą į sovietinei komunistinei ideologijai ir istoriografijai būdingą socialdemokratijos istorinės raidos vertinimų apžvalgą, pereikime prie komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos aptarimo.

252. Сулов А. Ю. Меньшевики и социалисты-революционеры после октября 1917 г.: тенденции и динамика современной историографии. С. 184.

253. Сулов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 114.

254. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. С. 55; Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. С. 16, 217, 231, 251; Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3. Происхождение меньшевизма. – Москва, 2005. С. 103.

255. Сулов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. С. 114.

256. Смирнова М. И. Новое в историографии российской социал-демократии // Мировая социал-демократия: теория, история и современность. – Москва, 2006. С. 19; Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. С. 171.

1.3. Komunistinė lietuvių socialdemokratijos istoriografija XX a. pirmoje pusėje: V. Kapsukas, Z. Angarietis ir S. Matulaitis kaip LSDP istorikai

Kalbant apie komunistinę lietuvių socialdemokratijos istoriografiją reikia pažymėti, kad ji pradėjo formuotis ir plėtojosi beveik kartu su sovietine komunistine socialdemokratijos istorijos raidos koncepcija ir istoriografija apskritai. Ir kaip pastarosios, taip ir komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos formavimasis yra betarpiškai susijęs su komunistų politinių veikėjų tiesioginiu dalyvavimu šiame procese. Čia turimas mintyje lietuvių komunistų lyderių V. Kapsuko ir Z. Angariečio vaidmuo komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos formavimosi procese. Šie du XX a. pradžioje žymiais socialdemokratų veikėjais buvę, o vėliau komunistais ir svarbiausiais lietuvių komunistų lyderiais ir ideologais tapę veikėjai, būdami itin produktyviais įvairių rašytinių tekstų autoriais²⁵⁷, palyginti daug dėmesio skyrė Lietuvos revoliucinio judėjimo istorijai, taigi ir lietuvių socialdemokratijos istorijai, tad šį skyrių ir skirsime jiems, kaip lietuvių socialdemokratijos istorikams, aptarti. Taip pat šiame skyriuje atkreipsime dėmesį į dar vieno XIX a. pabaigos–XX a. pradžios žymaus socialdemokrato, vėliau Pirmojo pasaulinio karo metais tapusio komunistu, nuo 1927 m. SSRS dirbusio istoriku, 3-iojo dešimtmečio pabaigoje kalinto ir ištremto į Kazachstaną, o po Antrojo pasaulinio karo grįžusio į Lietuvą ir vėl dirbusio istoriku, žinomo kultūros ir visuomenės veikėjo, taip pat itin produktyvaus įvairių rašytinių tekstų autoriaus S. Matulaičio²⁵⁸ tekstus, skirtus lietuvių socialdemokratijos istorijai.

Kaip jau matėme apžvelgdami lietuvių socialdemokratijos istoriografiją iki 1918 m. ir tarpukariu, komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos pradžia yra sietina su Pirmojo pasaulinio karo metais Škotijoje LSDP Užsienio biuro (toliau – UB) leistame laikraštyje „Socialdemokratas“ publikuotais tuo metu dar ne ko-

257. Įvairiuose šaltiniuose ir literatūroje randama informacija, kad V. Kapsukas yra paskelbęs apie 2000 straipsnių, kurie, anot R. Šarmaičio, buvo spausdinti „maždaug“ 80 periodinių leidinių. Taip pat iki 1988 m. buvo išleistos 82 jo knygos ir brošiūros. 1960–1978 m. „Vagos“ leidykla išleido 12 jo raštų tomų. Z. Angarietis buvo dar produktyvesnis: R. Šarmaičio tvirtinimu, „vien atskirais leidiniais iki 1940 m. yra išėję 147 jo parašytos knygos ir knygelės“. Buvusiame „Partijos istorijos institute prie LKP CK“ buvo sudaryti 48 mašinraščio tomai (po 200–300 p.) jo raštų, surinktų iš įvairios periodikos ir kitų spaudos leidinių. Į šį rinkinį dar neįėjo daug jo laiškų, saugomų buvusiam „Partijos istorijos instituto“ archyve (dabar Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius). Pasak R. Šarmaičio, „savo pagrindinio veikimo laikotarpiu Lietuvos komunistų partija neturėjo kito tokio produktyvaus publicisto, koks buvo Z. Angarietis“. Žr.: Milkevičiūtė G. V. Kapsuko žingsnių aidas 3. Gyventa ir dirbta ne veltui // Vakarinės naujienos, 1988 07 07. P. 2; Гяцявичене П. Винцас Мицкявичюс-Капсукас – историк революционного движения Литвы. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1991. С. 1; Vincas Kapsukas (1880–1935) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1988. P. 50; Zigmas Angarietis (1882–1940) // Ten pat. P. 82, 86, 94–100.

258. Žr.: Stasio Matulaičio mokslinių veikalų ir paskelbtų straipsnių sąrašas // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 4; Bružaitė A. Stasys Matulaitis. Bibliografinė rodyklė. Diplominis darbas. – Vilnius, 1973 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1097.

munisto, tačiau aiškią probolševikinę evoliuciją patiriančio V. Kapsuko straipsniais, kuriuose plačiau ar siauriau apibūdinant LSDP istorinę raidą išskiriamos dvi joje pasireiškusios srovės – „tarptautiniai revoliuciniai socialdemokratai“ ir „oportunizmu sujungtu su buržuaziniu nacionalizmu“ kaltinama „oportunistų – socialpatriotų“ srovė²⁵⁹. Kaip matysime iš šios monografijos, minėtą antrą iki 1906 m. LSDP dominusią srovę V. Kapsukas LSDP UB „Socialdemokrate“ kaltins „bendradarbiavimu su atvirais buržuazijos demokratais, varpininkais“, „neatsistojimu“ ant „aiškių darbininkų klesos pamatų“, „darbu kaime tarp ūkininkų, o ne tarp lauko darbininkų“, „nepripažinimu“ „tarptautinės darbininkų klasės kultūros“, „persisunkimu“ „buržuazijos kultūra“, „pirmon vieton kėlimu tautos reikalų“, per dideliu „lietuvių tautos“ „rūpėjimu“, „tankiu ir dažnu šaukimu apie rusų ir lenkų socialdemokratų lindimą į Lietuvą“, „Lietuvos vardo užmiršimu, rusinimu ir lenkinimu“ bei Rusijos socialdemokratų vadinimu „šovinistais – patriotėliais“ ir t. t.²⁶⁰ Visa tai 1916 metais Kapsukui leido teigti apie XX a. pradžios LSDP „buržuazinį pobūdį“²⁶¹.

V. Kapsukas teigiamai vertino, anot jo, po 1906 m. LSDP pradėjusią aiškiai domiuoti „tarptautinių revoliucinių socialdemokratų“ srovę ir vėlgi griežtai kritikavo po 1906 m. LSDP užsilikusius ir vėl Pirmojo pasaulinio karo metais aktyviau pasireiškusius antrosios, anot jo, „oportunistų – socialpatriotų“ srovės atstovus²⁶².

LSDP UB „Socialdemokrate“ spausdintus čia trumpai apibūdintus ir cituotus V. Kapsuko straipsnius, kuriuos, matyt, galima laikyti pirmosiomis lietuvių komunistinės LSDP istoriografijos apraiškomis, V. Kapsukas toliau plėtotos minėtoje „Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“, kurios pirmąją dalį jis parašys 1917 m. ir išspausdins Petrograde leidžiamoje „Tiesoje“ 1918 m. pradžioje, o po to ir atskira brošiūra, o antrąją dalį parašys 1919 m. ir išleis 1920 m. atskira brošiūra Smolenske²⁶³. Vėliau jau sovietinėje Lietuvoje V. Kapsuko „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“ bus išspausdinta 7-ajame. V. Kapsuko raštų tome²⁶⁴.

„Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“, kurios pirmoji dalis skirta LSDP istorijai iki 1905 m. imtinai, o antroji dalis LSDP istorijai nuo 1905 m. iki 1919 m. (imtinai), V. Kapsukas pateiks tokius pačius, tik dar labiau sustiprintus ir išplėtotus bolševikiško ideologizavimo prasme LSDP istorijos vertinimus, kokie buvo išsakyti jo straipsniuose LSDP UB „Socialdemokrate“. Taigi, čia V. Kapsukas

259. [Kapsukas V.] Dvi srovės L.S.D.P. eilėse // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 58–60; [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–8. P. 41; [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–8. P. 42–44.

260. Ten pat.

261. [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–8. P. 44.

262. [Kapsukas V.] Dvi srovės L.S.D.P. eilėse // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–8. P. 58–60.

263. Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Tiesa, 1918, Nr. 7. P. 2–3; Nr. 8. P. 2–3; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. D. 1. – Petrapilis, 1918; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. D. 2. – [Smolenskas], 1920.

264. Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 7. – Vilnius, 1964. P. 545–659.

dar aiškiau tvirtino, kad LSDP iki 1906 m. nebuvo „revoliucinė darbininkų klasės partija“, kad jos veikimui buvo „būdingas smulkiosios buržuazijos antspaudas“, kad jai buvo būdingas „smulkiaburžuazinis, reformistinis socializmas“ ir „oportunizmas sujungtas su lietuvių smulkiosios buržuazijos nacionalizmu“, kad jos „eilėse pasireiškė“ ir kad, apskritai, jai buvo būdingas „buržuazinis nacionalizmas“, kad ji apskritai buvo „smulkiosios buržuazijos partija“, „buržuazinio pobūdžio“ partija²⁶⁵.

Kaip ir savo straipsniuose Škotijoje leistame „Socialdemokrate“, taip ir „Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“ V. Kapsukas teigiamai įvertins 1906–1907 m. įvykusius LSDP ideologinės-programinės raidos pokyčius – autonomistų pergalę prieš jo čia neigiamai įvertintus federalistus, sprendimą susijungti su RSDDP, apskritai, 1907 m. vykusio VII LSDP suvažiavimo nutarimus, pagal kuriuos, kaip rašoma čia apžvelgiamame V. Kapsuko tekste, LSDP „išsiriti iš ankšto tautinio lukšto ir įstatė partiją į tarptautinės socialdemokratijos vėžes“²⁶⁶. Tačiau, pasak minimo teksto, tai nereiškė, kad LSDP viduje toliau nesireiškė anksčiau iki 1905 m. partijoje dominavusi srovė. Ji tik nedominavo judėjime. Tuo metu jau būdamas komunistas, vienas iš dviejų pagrindinių lietuvių komunistų lyderių ir ideologų, V. Kapsukas, savaime suprantama, negalėjo atsakyti lenininės dviejų srovių koncepcijos socialdemokratiniam judėjime. Todėl čia apžvelgiamame tekste jis pažymėjo, kad apskritai 1907–1919 m. „LSDP eilėse pasireiškė dvi srovės: tarptautinių revoliucinių socialdemokratų ir tautinių oportunistinių socialdemokratų“²⁶⁷. Ir šios dvi srovės, pasak V. Kapsuko, „atitiko Rusijos bolševikus ir menševikus-likvidatorius“.

Pirmojo pasaulinio karo metais, anot V. Kapsuko, minėtų dviejų srovių skirtumas dar labiau pasireiškė pirmajai „tarptautinių revoliucinių socialdemokratų srovei“ tampant „tyro vandens bolševikais – komunistais“, o antrajai „oportunistinių tautinių socialdemokratų srovei“ tampant „socialpatriotais, tautos vienybės lipdytojais, darbininkų klasės reikalų išdavikais“²⁶⁸. Anot V. Kapsuko, „pastarieji, Rusijoje revoliucijos audrai užėjus greitai visiškai iškriko“ – „atskiri jų vadai likę generolais be armijos prisišlijo prie komunistų...“, o kiti „laikėsi nuošaliai“ ir į politinę kovą nesikišo, dėl ko LSDP organizacija Rusijoje nustojo egzistavusi²⁶⁹.

Toks pats likimas, pasak V. Kapsuko, LSDP 1918–1919 m. ištiko ir Lietuvoje, kur dalis nuo LSDP 1918 m. pavasarį atsiskyrusių jos narių po kurio laiko įkūrė Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partiją, o dar kita dalis, – buvusiems LSDP „vadams“ „visiškai nutraukus ryšius su darbininkais ir susijungus su buržuazija“, – taip pat smarkiai sukairėjo ir kitiems „LSDP veikėjams nenorint likti generolams be armijos“ 1919 m. pradžioje užėmę prokomunistinę poziciją, pripažino „darbininkų Tarybų ir Laikinąją Revoliucinę Lietuvos darbininkų ir vargingųjų sodiečių valdžią, pripažino darbi-

265. Ten pat. P. 552, 559, 563, 571–572.

266. Ten pat. P. 572–582.

267. Ten pat. P. 655.

268. Ten pat. P. 655–656.

269. Ten pat. P. 656.

ninkų diktatūrą, atmetė Steigiamąjį Seimą, žodžiu priėmė komunistų obalsius²⁷⁰. Po to, kai LSDP CK „pakeitė vardą“ „ir pasivadino Lietuvos komunistų partija“ ir pasiūlė šios partijos vardu Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijai (LBKP) susijungti, tai, pasak V. Kapsuko, „tuo būdu pasireiškė pilnas buvusios LSDP likvidavimas“²⁷¹.

Nors, anot V. Kapsuko, „dėl lenkų legionierių“ įvykdyto Vilniaus užėmimo (1919 m. balandžio mėnesį) neįvyko Lietuvos komunistų partija pasivadinusios LSDP susijungimas su LBKP, tačiau, pasak pastarosios tuometinio lyderio V. Kapsuko, „LSDP vis tiek nustojo gyvavusi“ ir kad „beliko tik atsimetėlių nuo darbininkų judėjimo saujalė kuri jokiai partijai nepriklausė, tik kartais, kad lengviau būtų prie darbininkų priėti ir juos suvilioti, puošėsi socialdemokratų vardu“²⁷². Tokie, anot buvusio socialdemokrato, tapusio komunistu, V. Kapsuko, buvo „socialpardavikas Kairys“, taip pat Paknys, Janulaitis, „renegatas V. Požela“ ir kiti „socialpardavikai“, „renegatai“ bei „buožių agentai“ ir „atkaklūs komunistų priešininkai“, kaip Bielinis, Venclauskis, Bugailiškis ir kiti, kurie „iškasė iš po žemių jos pačios Centro komiteto palaidotąją LSDP“, ir kadangi „lietuvių buržuazijai taip pat buvo reikalinga turėti savo tarpe socialdemokratų partiją“, ją „atgaivino“²⁷³.

Štai toks leniniškai bolševikiškai komunistiškai ideologizuotas lietuvių socialdemokratijos raidos tyrinėjamu Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpiu apibūdinimas buvo pateiktas V. Kapsuko „Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“. Kiek jis buvo „objektyvus“ ir kiek ideologiškai schematizuotas ir suprimityvintas, matysime šioje monografijoje.

Tačiau reikia pastebėti, kad nepaisant čia ką tik apibūdintos V. Kapsuko lietuvių socialdemokratijos istorinės raidos kritikos, XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje – kaip matėme, pačiame komunistinio socialdemokratijos puolimo apogėjuje, – tokio kritinio komunistinio lietuvių socialdemokratijos istorijos įvertinimo nepakaks. 1932 m. lietuvių komunistų žurnale „Priekalas“ V. Kapsukas pažymėjo, kad jo „Trumpai LSDP istorijai“ trūko „nuodugnaus bolševikiško jos (LSDP istorijos – G. M.) nušvietimo ir kritikos“²⁷⁴.

Anot V. Kapsuko, savo „Trumpoje LSDP istorijoje“ rašydamas apie LSDP XIX a. pabaigoje jis nepakankamai išryškino LSDP „smulkiaburžuazinį nacionalizmą“ ir, kita vertus, „nepakankamai pabrėžė internacionalistinės srovės“ buvimą. Be kitų savo „klaidų“, padarytų rašant LSDP istoriją, V. Kapsukas 1932 m. pabrėžė tai, kad rašydamas apie LSDP 1905–1907 m. revoliucijos metu, jis „nepakankamai palietė LSDP oportunizmą (ne tik federalistų, o ir autonomistų)“, nedavė „pakankamai kritikos perdėm oportunistinei antrosios valstybės dūmos lietuvių s. d. grupei“, „nenušvietė LSDP nusistatymų linkui Rusijos bolševikų ir menševikų“ ir t. t.²⁷⁵

270. Ten pat. P. 656–657.

271. Ten pat. P. 657.

272. Ten pat. P. 657–658.

273. Ten pat. P. 658–659.

274. Žr.: Kapsukas V. Mūsų istorinių raštų kritika // Priekalas, 1932, Nr. 12. P. 486.

275. Ten pat. P. 485, 487.

Grįždami prie V. Kapsuko „Trumpos Lietuvos socialdemokratų partijos istorijos“ ir baigdami apžvelgti šį LSDP istorijai skirtą „istorinį veikalą“ turime pažymėti, kad jame šios monografijos pagrindiniu objektu esančiam lietuvių socialdemokratijos raidos Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo bei valstybingumo (at)kūrimo laikotarpiui (Pirmojo pasaulinio karo metai bei pirmieji (1919 m.) pokario metai) dėmesio skirta nedaug – tik keletas puslapių ką tik glaustai apžvelgto ideologizuoto to meto lietuvių socialdemokratijos raidos vertinimo.

Skirtingai nuo išsamesnio ir kiek informatyvesnio LSDP istorijos iki Pirmojo pasaulinio karo aptarimo ir ypač palyginti informatyvaus ir detalizuoto LSDP organizacinės raidos 1906–1907 m. aptarimo ir taip pat palyginti platoko LSDP Vilniaus ir kitų organizacijų raidos po 1908 m. aptarimo, V. Kapsukas čia apžvelgiamame savo veikale tik keletą puslapių apibendrintų ideologizuotų komunistinių vertinimų teskiria LSDP idėinei-politinei ir organizacinei raidai Lietuvoje 1916–1919 m., apie daugelį svarbių to meto LSDP istorinės raidos, jos ideologinės-politinės laikysenos aspektų ir jos tų metų istorijos faktų visiškai neužsimindamas. Tik trimis sakiniais – puse pastraipos čia apibūdinta ir sudėtinga lietuvių socialdemokratinio judėjimo raida Rusijoje 1916–1918 m. O lietuvių socialdemokratinio judėjimo raiškai už Lietuvos ir Rusijos ribų čia apskritai neskirta dėmesio.

Minėtiems „Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“ neaptartiems, beveik neaptartiems ar mažai aptartiems LSDP istorijos Pirmojo pasaulinio karo metais aspektams V. Kapsukas šiek tiek dėmesio skyrė 1921–1922 m. žurnale „Komunaras“ publikuotuose savo straipsniuose: „Lietuvos komunistų partijos užgimimas“, „Trumpa LKP istorija“ ir „Rusijos lietuviai komunistai“²⁷⁶.

Pirmajame iš šių straipsnių buvo iš komunistinės ideologijos pozicijų apibūdinti kai kurie LSDP raidos aspektai Lietuvoje 1917–1918 m., daugiausia dėmesio skiriant komunistinio judėjimo Lietuvoje 1918 m. tapsmui – LBKP susikūrimui.

Antrame iš šių straipsnių labai trumpai komunistiškai apibūdinus ir neigiamai įvertinus S. Kairio ir kitų Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais veikusių socialdemokratų veiklą 1915–1916 m., taip pat labai trumpai apibūdinus lietuvių socialdemokratų būklę Rusijoje tais pačiais metais, daugiau buvo apsistota prie karo metais už Lietuvos ir Rusijos ribų atsidūrusių lietuvių socialdemokratų idėjinės politinės raidos minėtu laikotarpiu, taigi prie vadinamosios tarptautinių revoliucinių socialdemokratų srovės lietuvių socialdemokratiname judėjime tapsmo Pirmojo pasaulinio karo metais.

Trečiame iš aukščiau paminėtų V. Kapsuko straipsnių – palyginti nemažos apimties straipsnyje „Rusijos lietuvių komunistai“ apžvelgiama lietuvių socialdemokratinio judėjimo raida Rusijoje nuo 1915 m. pabaigos iki 1917 m. spalio. Matyt, galima teigti, kad šiame tekste pateikti ne tik lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje ideologiniai vertinimai minėtu laikotarpiu, bet yra ir tam tikros informacijos apie šį

276. Žr.: Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos užgimimas // Komunaras, 1922, Nr. 2. P. 39–42; Kapsukas V. Trumpa LKP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 250–258; Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai // Ten pat. P. 259–288.

judėjimą, ir ne tik apie čia besiformavusią „revoliucinių tarptautinių socialdemokratų srovę“, bet ir apie tuos lietuvių socialdemokratų, kurie šiai srovei nepriskirtini.

LSDP istorija maždaug iki 1918 m. vidurio buvo daugiau ar mažiau glaustai apžvelgta ir 1929 m. žurnale „Пролетарская революция“ rusų kalba išspausdintame V. Kapsuko straipsnyje „Lietuvos komunistų partijos ištakos ir užgimimas“²⁷⁷. Čia labai apibendrintai apžvelgus LSDP istoriją iki Pirmojo pasaulinio karo truputį ilgiau buvo stabtelėta prie Škotijoje 1915–1916 m. LSDP UB leistame „Socialdemokrate“ dėstytų nuostatų, tai yra prie probolševikinės lietuvių socialdemokratų srovės tapimo. Po to trumpai ir fragmentiškai pažvelgta į lietuvių socialdemokratinį judėjimą Rusijoje 1916–1918 m. ir į Lietuvoje likusių socialdemokratų raiškos momentus bei vėgi šiek tiek plačiau apibūdinti Lietuvos socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesai 1918 m., daugiausia dėmesio skiriant tam, kaip šių procesų metu formavosi komunistinis judėjimas Lietuvos teritorijoje ir kaip susiformavo ir buvo sukurta LBKP.

Lietuvių socialdemokratijos istorija kaip „dviejų srovių kovos“ istorija buvo apžvelgta ir V. Kapsuko knygoje „Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia“²⁷⁸. Palyginti su čia jau apžvelgtais V. Kapsuko tekstais, ką tik minėtoje knygoje šiek tiek plačiau stabtelėta prie paties knygos autoriaus (t. y. V. Kapsuko) ideologinių-politinių nuostatų evoliucijos apibūdinimo jam 1915–1916 m. Škotijoje vadovaujant LSDP UB ir redaguojant pastarojo laikraštį „Socialdemokratas“²⁷⁹.

Minimoje knygoje V. Kapsukas kritiškai įvertina tuos minėtų metų savo pažiūrų aspektus, pagal kuriuos jis tuo metu skyrėsi nuo bolševikų. Nors tiems Lietuvos socialdemokratams, kurie nepatyrė probolševikinės evoliucijos, skirta gerokai mažiau dėmesio nei tokią evoliuciją patyrusiems socialdemokratams (tai, kaip vėliau matysime, taps įprasta komunistinei lietuvių socialdemokratijos istoriografijai), tačiau ir jiems šiame tekste visgi skirta truputį daugiau dėmesio, nei ankstesniuose V. Kapsuko istorinio pobūdžio tekstuose, nors, žinoma, jų apibūdinimas tam tikros istorinės informacijos pateikimo prasme lieka itin fragmentiškas²⁸⁰. Jų vertinimas, be abejo, išlieka toks pats neigiamas, koks buvo būdingas ankstesniems V. Kapsuko tekstams, gal netgi tampa ir šiek tiek griežtesnis.

Anot V. Kapsuko, „LSDP oportunistinis sparnas privedė ją (LSDP – G. M.) prie aiškaus darbininkų klesos reikalų išdavimo ir pilno politinio bankroto“²⁸¹. S. Kairys ir kiti LSDP veikėjai, kurie karo metais ir pirmaisiais pokario metais nepatyrė pro-

277. Žr.: Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы // Пролетарская революция, 1929. Nr. 1. – С. 153–178. Lietuviškai šį tekstą žr. Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos ištakos ir susikūrimas // Raštai. T. 11. – Vilnius, 1975. P. 382–412.

278. Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia. – Chicago, 1934. Antras leidimas išleistas Lietuvoje 1958 m. Žr. Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Tarybų valdžia. – Vilnius, 1958.

279. Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 71–75.

280. Ten pat. P. 31, 34, 36–37, 39, 76–81.

281. Ten pat. P. 75.

bolševikinės prokomunistinės evoliucijos, V. Kapsuko čia vadinami „pardavikiškais kaizeriniais LSDP vadais“, kurie „galų gale liko generolais be armijos“ ir „toku būdu pasirodė pilnais bankrotais, kaip politiniu, taip ir organizaciniu žvilgsniu“²⁸². Kiek V. Kapsukas su savo vertinimais yra objektyvus, rodo ir tai, kad jis griežtą Vokietijos aneksionistinių planų priešininką S. Kairį minimoje knygoje, kaip ir savo 1918 m. politiniuose-publicistiniuose straipsniuose, vadina „dažnu vokiečių imperialistų priemonių alkūntryniu“²⁸³.

Kaip ir kituose savo istorinio pobūdžio tekstuose, taip ir čia apžvelgiamoje knygoje V. Kapsukas po keletą puslapių skiria ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidai Rusijoje 1916 m.–1918 m. pradžioje ir, žinoma, Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos tapsmo Lietuvos teritorijoje procesui, kas, be abejo, lemia tam tikrą dėmesį Lietuvos socialdemokratinio judėjimo diferenciacijos procesams 1918 m. pavasarį–vasarą²⁸⁴. Minimoje knygoje taip pat lakoniškai, trumpai, fragmentiškai, epizodiškai užsimenama apie kai kuriuos LSDP raiškos aspektus, ar jos (ar jos atskirų veikėjų) politinės laikysenos ypatybes ir 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje. Kai kuriuos socialdemokratinio judėjimo istorijos Lietuvoje aspektus, tarp jų ir ką tik minėtu laikotarpiu, V. Kapsukas daugiau ar mažiau aptarė ir savo 1932–1934 m. „Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete“ bei kitur skaitytų LKP istorijai bei LKP veiklai 1918–1919 m. revoliucijoje skirtų paskaitų bei pranešimų stenogramose, išleistose ne masiniu tiražu²⁸⁵.

Baigiant apibūdinti V. Kapsuką kaip komunistinės lietuvių socialdemokratijos historiografijos vieną iš dviejų pradininkų dar reikėtų paminėti, kad jis XX a. 4-ajame dešimtmetyje išspausdino keletą straipsnių, skirtų lietuvių bolševikų santykiui su „Spalio revoliucija“, kur šiek tiek buvo užsiminta apie atskirus lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidos Rusijoje aspektus²⁸⁶. Be to, tuo metu V. Kapsukas išspausdino keletą savotiškų recenzijų pobūdžio straipsnių, skirtų 1931 m. „Priekale“ išspausdintiems 1914 m. M. Biržiškos užrašytiems A. Moravskio atsiminimams ir 1931 m. „Kultūros“ žurnale išspausdintai A. Moravskio „Lietuvos darbininkų judėjimo istorijai sąryšyje su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu“ įvertinti²⁸⁷. Taip pat 1932 m.

282. Ten pat. P. 77.

283. Ten pat.

284. Ten pat. P. 78–92.

285. Капсукас В. История компартии Литвы. Стенограммы лекций, прочитанных студентам КУМНЗ в Москве в 1932–1933 г. – Вильнюс, 1949 // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 132; Капсукас В. Компартия Литвы в революции 1918–1919 г. г. Стенограмма лекции, прочитанной в Москве 5 июня 1933 г. – Вильнюс, 1949 // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 134 (tas pats B. 1505); Капсукас В. Компартия Литвы в революции 1918–1919 г. Доклад, прочитанный в Москве 3 апреля 1934 г. – Вильнюс, 1949 // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 133 (tas pats B. 1506).

286. Žr.: Kapsukas V. Rusijos lietuviai ir Spalio revoliucija // Priekalas, 1932, Nr. 10. P. 406–411; Kapsukas V. Lietuvių bolševikai ir Spalio revoliucija // Priekalas, 1932, Nr. 12. P. 483–485; Kapsukas V. Spalio revoliucija ir lietuvių bolševikai Rusijoje // Priekalas, 1933, Nr. 4.

287. Kapsukas V. Del A. Lietuvio-Moravskio atsiminimų // Priekalas, 1933, Nr. 5. P. 206–207; Kapsukas V. A. Lietuvio „Lietuvos darbininkų judėjimo istorija“ (1892–1903) // Priekalas, 1932, Nr. 6. P. 239–240; Nr. 7. P. 321–324.

„Priekale“ V. Kapsukas išspausdino trumpą straipsnį, skirtą vieno iš pradinių LSDP istorijos laikotarpio veikėjų Sokolovskio-Tomašo atsiminimams²⁸⁸. Reikia paminėti ir tai, kad savo nebaigtame veikale, kurį jis pavadino „Fašistinė Lietuva“ ir kuris vėliau 7-ojo dešimtmečio pradžioje buvo išleistas pavadinimu „Buržuazinė Lietuva“, V. Kapsukas labai fragmentiškai užsiminė apie atskirus LSDP raidos ar jos politinių nuostatų aspektus 1920–1926 m. laikotarpiu²⁸⁹. Taip pat kalbant apie V. Kapsuką, kaip Lietuvos socialdemokratinio judėjimo istoriką, yra paminėtina, kad kai kurie LSDP politinės laikysenos 1905 m. aspektai yra minimi jo straipsnyje, skirtame Didžiajam Vilniaus Seimui²⁹⁰, ir tai, kad jis yra parašęs ir publikavęs keletą straipsnių, skirtų ikisocialdemokratinio socialistinio judėjimo Lietuvoje istorijai²⁹¹.

Antrasis iš dviejų komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos pradininkų buvo Zigmas Aleksa-Angarietis. Tai taip pat buvęs socialdemokratas, žymus LSDP veikėjas, LSDP CK narys, kuris bene pirmasis iš lietuvių socialdemokratų tapo bolševiku ir vienu iš dviejų (vėlgi šalia V. Kapsuko) lietuvių komunistų lyderių ir ideologų pradinio lietuvių komunizmo raidos etapu²⁹².

Jau 1918 m. jo paties redaguojamame, tais pačiais metais įsteigtame lietuvių komunistų (RKP(b) LS CB) laikraštyje „Komunistas“ jis paskelbė keletą straipsnių, skirtų LSDP istorijai²⁹³. Jeigu straipsnis „Iš Lietuvos Social-Demokratų Partijos praeities“ buvo daugiau carinės ochrankos surinktos informacijos apie LSDP veiklą tam tikrais laikotarpiais referavimas, tai per tris „Komunisto“ numerius spausdintas straipsnis „Atsimetimas nuo darbininkų“ ir straipsnis „Du momentai Lietuvos inteligentų gyvenime“ buvo labiau ideologinio pobūdžio, paremti iš bolševikinio komunizmo ideologijos pozicijų išplaukiančiu LSDP istorinės raidos po 1905–1906 m. revoliucijos vertinimu.

Paskutiniuose dviejuose čia ką tik minėtuose straipsniuose ypač kritiškai buvo vertinamas, anot Z. Angariečio, „likvidatoriškas“ žurnalas „Visuomenė“, o paskutiniame

288. Kapsukas V. Iš d. Sokolovskio-Tomašo atsiminimų // Priekalas, 1932, Nr. 6. P. 241–243.

289. Žr. kad ir Kapsukas V. Buržuazinė Lietuva. – Vilnius, 1961. P. 41–47.

290. Žr. Kapsukas V. 1905 m. Vilniaus Seimas // Kibirkštis, 1925, Nr. 11. P. 17–22.

291. Žr.: Kapsukas V. Pirmieji Lietuvos socialistai // Socialdemokratas, 1915, Nr. 2. P. 12–14; ten pat, Nr. 3. P. 22–23; Kapsukas V. Pirmieji Lietuvos socialistai – narodnikai [1874–1881 m.] // Kibirkštis, 1924, Nr. 5. P. 11–16; Kapsukas V. „Narodnaja Volia“ veikimas Lietuvoj ir Baltarusijoje // Ten pat, 1925, Nr. 9. P. 9–12; Kapsukas V. Šliūpo „revoliucingumas“ ir „socializmas“ „Aušros“ laikais // Ten pat, 1926, Nr. 13. P. 40–42.

292. Plačiau apie Z. Angarietį žr.: Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // Komunistas, 1956, Nr. 7. P. 27–36; Šarmaitis R. Zigmas Angarietis kovoje už Tarybų Lietuvą // Zigmas Angarietis. Straipsniai ir atsiminimai. – Vilnius, 1982. P. 27–62; Šarmaitis R. Zigmas Angarietis (1882–1940) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. P. 70–101; Kriščiūnas E. Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai // Istorija, LXIV. – Vilnius, 2006. P. 33–39; Lukšas A. Išdavęs šeimą ir tėvynę // Lietuvos žinios, 2015 06 05. P. 10–11.

293. Žr.: M. Bevardis [Z. Angarietis]. Atsimetimas nuo darbininkų // Komunistas, 1918, Nr. 9–11; M. Bevardis [Z. Angarietis]. Du momentai Lietuvos inteligentijos gyvenime // Komunistas, 1918 10 31, Nr. 31–32. P. 51–53; M. B. [Z. Angarietis] Iš Lietuvos Social-Demokratų Partijos praeities // Komunistas, 1918 05 01, Nr. 6. P. 41–42; ten pat, Nr. 7. P. 48–49.

straipsnyje dar buvo neigiamai įvertintas ir 1917–1918 m. lietuvių socialdemokratų inteligentų „social-patriotų“ leistas „Darbo balsas“ arba, tiksliau sakant, šiuose spaudos leidiniuose dėstomos lietuvių socialdemokratų ideologinės-politinės nuostatos²⁹⁴.

Vėliau – XX a. 3–4 dešimtmečiuose įvairiuose lietuvių komunistų leistuose žurnaluose, pavyzdžiui: „Komunaras“, „Naujoji gadynė“, „Kibirkštis“, „Priekalas“, „Komunistas“, Z. Angarietis publikavo dar ne vieną straipsnį, skirtą LSDP istorijai. Tai buvo ir straipsniai su apibendrinančiu žvilgsniu (be abejo, iš bolševizmo ir sovietinio komunizmo ideologijos pozicijų), pavyzdžiui: „Iš mūsų praeities“, „Iš Lietuvos darbininkų praeities“, „LSDP etapai ir vada“, „30-ies metų sukaktuvės“, „Lietuvos komunistų partijos įsikūrimas“²⁹⁵. Taip pat tai buvo ir straipsniai, skirti atskiriems LSDP ar lietuvių socialdemokratijos apskritai istorijos epizodams ar fragmentams apibūdinti²⁹⁶.

Taip pat XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje – 1920–1921 m. Z. Angarietis parašė ir 1921 m. lietuvių ir rusų kalbomis išleido brošiūras apie probolševikinės, vadinosios internacionalistinės-revoliucinės, lietuvių socialdemokratijos srovės tapsmą 1915–1917 m. tarp lietuvių socialdemokratų, buvusių šiuo laikotarpiu Škotijoje, JAV ir Rusijoje²⁹⁷. Tais pačiais 1921 m. Z. Angarietis Smolenske išleido Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorijai iki 1907 m. (imtinai) skirtą didelės apimties – 2 tomų veikalą, kurio antrame tome palyginti nemažai dėmesio skiriama lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijai²⁹⁸.

Prieš 1922 m. vykusius I Seimo rinkimus Z. Angarietis išleido prieš LSDP nukreiptą jos kritikai skirtą brošiūrą „Kas tie Lietuvos socialdemokratai?“, kur glaustai iš bolševikinių pozicijų apibūdintos tuometinės LSDP ištakos ir jos bei jos lyderių politinė laikysena Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais²⁹⁹.

1925 m. Z. Angarietis M. Beržo pseudonimu išleido nemažos apimties (85 puslapių) brošiūrą „Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas“, kur pradžioje glaustai ir fragmentiškai komunistiškai apžvelgus istoriją „pirmosios“ LSDP, daugiausia tos jos „srovės“, kuri įkūrė „antrąją“ LSDP, toliau – didesnėje teksto dalyje – buvo „moksliškai“ iš bolševikinio komunizmo ideologijos pozicijų sukriti-

294. Žr.: M. Bevardis [Z. Angarietis]. Atsimetimas nuo darbininkų // Komunistas, 1918, Nr. 9–11; M. Bevardis [Z. Angarietis] Du momentai Lietuvos inteligentijos gyvenime // Komunistas, 1918 10 31, Nr. 31–32. P. 51–53.

295. Žr.: Angarietis Z. Iš mūsų praeities // Komunaras, 1922, Nr. 3. P. 75–78; Senas pažystamas [Angarietis Z.]. Iš Lietuvos darbininkų praeities // Naujoji gadynė, 1922, P. 12–16; Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vada // Kibirkštis, 1925, Nr. 6–7. P. 23–27; Angarietis Z. 30-ies metų sukaktuvės // Ten pat, 1926, Nr. 12. P. 11–12; Angarietis Z. Lietuvos Komunistų Partijos įsikūrimas // Komunistas, 1928, Nr. 5. P. 1–13.

296. Žr.: Angarietis Z. Seperatizmo žalingumas // Komunaras, 1921, Nr. 1. P. 27–29; Angarietis Z. Darbininkų balsas ir marksizmas // Kibirkštis, 1925, Nr. 8. P. 12–16; M. Bevardis [Z. Angarietis]. „Vilniaus opozicija“ // Ten pat, 1926, Nr. 13. P. 9–13.

297. Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. – Smolenskas, 1921.

298. Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 1–2. – Smolenskas, 1921.

299. [Angarietis Z.] Kas tie Lietuvos socialdemokratai? – Šiauliai, 1922.

kuota tuometinės LSDP ideologija³⁰⁰. LSDP politika būnant valdžioje 1926 m. buvo komunistiškai apibūdinta ir aštriai sukritikuota 1928 m. išleistoje Z. Angariečio brošiūroje „Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai“³⁰¹.

XX a. 4 dešimtmetyje Z. Angarietis publikavo straipsnių, kuriuose rašydamas apie lietuvių bolševikus Rusijoje 1917–1918 m. aprašė ar paminėjo, komunistiškai apibūdino ar įvertino kai kuriuos lietuvių socialdemokratijos raidos Rusijoje minėtais metais aspektus³⁰².

XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje Z. Angarietis parašė, tačiau masiniu tiražu neišleido (tiražas nuo 40 iki 67 egzempliorių) didelės apimties darbą – 10 tomų (10 atskirais tomais išleistų šio darbo skyrių) „Lietuvos komunistų partijos istoriją“, kurios pirmuose keturiuose tomuose, o nemažai ir penktame plačiai per stalinistinio laikotarpio komunistinės ideologijos prizmę, per radikaliai bolševikinę-stalinistinę prizmę buvo daugiau ar mažiau nušviečiama ir vertinama ir socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje istorija³⁰³. Reikėtų paminėti, kad šio Z. Angariečio veikalo V skyrius (tomas) – „Lietuvos Komunistų partijos įsikūrimas ir 1918–1919 m. proletarinė revoliucija Lietuvoje“ buvo po Antrojo pasaulinio karo – 1962 m. paskelbtas atskira knyga³⁰⁴.

1936 m. Z. Angarietis parengė nemažos apimties vieno tomo LKP istorijos santrauką, kur iš analogiškų, kai kur gal atsižvelgiant į ideologinės politinės konjunktyūros reikalavimus šiek tiek patikslintų pozicijų buvo (aiškinantis LKP ištakas) nušviečiama LSDP ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo apskritai istorija iki 1919 m. pradžios³⁰⁵.

Tačiau paminėtina, kad minėtuose dideliuose Z. Angariečio veikaluose tėra iš esmės pateiktas tik glaustas veik vien ideologizuotais vertinimais paremtas šios monografijos pagrindiniu objektu esančių 3–6 dalyse tyrinėjamo Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos laikotarpio apibūdinimas.

Savaime suprantama, kad lietuvių socialdemokratijos istorijai skirtuose savo tekstuose apibūdindamas ir vertindamas lietuvių socialdemokratijos istoriją Z. Angarietis rėmėsi V. Lenino ir kitų bolševizmo ideologų pateiktais atskirų socialdemokratijos srovių (laikotarpiu iki 1918–1919 m.) ir socialdemokratijos istorijos apskritai vertinimais.

Remdamasis šiais lenininiais bei bolševikiniais vertinimais Z. Angarietis teigė, kad 1896–1899 m. laikotarpiu „LSDP eilėse ėjo kova tarp internacionalistų ir tautininkų“ ir kad 1896 m. LSDP programa buvo „socialpatriotinė programa“ („tautininkams

300. Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. – (Smolenskas), 1925.

301. Angarietis Z. Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai. – Tilžė, 1928.

302. Z. A. [Z. Angarietis] Iš lietuvių bolševikų veikimo Rusijoje 1917 m. // Priekalas, 1937, Nr. 3. P. 148–154; Z. A. [Z. Angarietis] Pirmosios lietuvių bolševikų konferencijos // Priekalas, 1937, Nr. 4. P. 219–225.

303. Žr. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 2. B. 86–95.

304. Žr.: Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918–1919 m.). – Vilnius, 1962.

305. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. – Maskva, 1936 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 557.

pasiseka 1896 m. suvažiavime praversti Lietuvos nepriklausomybę“), o partijoje vyravo „ekonomistų srovė“³⁰⁶. 1901–1904 m. nors ir buvo LSDP „darbe pasyvių ne social-patriotų“, tačiau apskritai tuometinė LSDP, anot istorinių Z. Angariečio tekstų, „gyvavo kaip grynai social-patriotinė partija“, kuri „pirmoj vietoj“ „statė“ „Lietuvos nepriklausomybės klausimą“³⁰⁷. Apskritai, 1896–1904 metus Z. Angarietis laikė „oportunizmo viešpatavimo LSDP eilėse“ metais – „iš pradžių ekonomistų ir social-patriotų, paskiaus social-patriotų“³⁰⁸.

1904–1907 metus LSDP istorijoje Z. Angarietis apibūdino kaip „oportunistų“ ir marksistų „kovos metus“. Anot, ko gero, pirmojo lietuvių bolševiko Z. Angariečio, 1904–1905 m. LSDP „dar pilnai viešpatauja social-patriotai, bet 1905 m. jau išitraukia į partijos gyvenimą daug darbininkų, kurie po intaka kovos darbininkų Rusijoje pradeda orientuotis į Rusijos darbininkus ir nepasitenkint tuo mokslu, kuris moki- no tautinės vienybės, kuris statė tautinius idealus (nepriklausoma Lietuva ir panašius)“³⁰⁹. 1906 m. susidarius vadinamajai Vilniaus opozicijai „social-patriotų“ LSDP CK atžvilgiu, 1906–1907 m. LSDP viduje „aštrėja kova tarp social-patriotų ir internacionalistų“, dėl ko 1907 m. Krokuvoje vykusiame VII LSDP suvažiavime „socialpa- triotai susilaukia pralaimėjimo“ ir iš LSDP programos išmetama „federacija“, „tai yra paslėpta nepriklausomybė“ ir „paskelbiama autonomija“³¹⁰. Tačiau dėl revoliucijos Rusijoje pralaimėjimo 1907 m. prasidėjus „pilniausios reakcijos metui“, tai nelengvas laikas socialdemokratijai.

Tad 1907–1909 m., anot Z. Angariečio, Lietuvos „socialdemokratai darbininkai renka savo išblaškytas jėgas, rūpinasi slaptomis organizacijomis...“, kurios, deja, „dėl areštų ir emigracijos 1909–1910 m. smarkiai apyra“ ir „reakcija smarkiai paker- ta visą partiją“. „Ne tik ūkininkai ir ūkininkaičiai“, bet ir „socialdemokratai inteli- gentai“ tuo metu, pasak Z. Angariečio, „apleidžia partijos eiles“, nedirba partijoje ir 1910–1911 m. „su savo „Visuomene“ „išeina viešumon „kaip „lietuviški likvidatoriai“. 1912–1914 m., anot Z. Angariečio, Lietuvoje „atgyja darbininkų judėjimas“, o 1914 m., pasak lietuvių komunistų ideologo, „Vilniaus darbininkų simpatijos“ yra „bolševikų pusėje“, nors „vadovavimą (LSDP viduje – G. M.) ima į savo rankas socialpatriotai, kurių dalis upo pagauta kaip simpatizuoja bolševikų taktikai“³¹¹.

Toks būtų Z. Angariečio pateiktas glaustas lietuvių socialdemokratijos idėjinės- politinės raidos iki Pirmojo pasaulinio karo apibūdinimas. Kaip matome, čia atsi- spindi V. Lenino pateiktas Rusijos socialdemokratijos srovių ir socialdemokratijos raidos laikotarpių apibūdinimas. Kitaip sakant, apibūdindamas Lietuvos socialde- mokratijos istorinę raidą Z. Angarietis pritaiko leniniškąsias socialdemokratijos

306. Žr.: Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 77; Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 24.

307. Ten pat.

308. Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 77.

309. Ten pat.

310. Žr.: ten pat; Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 25.

311. Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 77–78; Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 26.

istorijos apibūdinimo schemas. Tas pats pasakytina ir apie Z. Angariečio pateiktą Lietuvos socialdemokratijos istorinės raidos Pirmojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais metais po šio karo apibūdinimą, kurį, kaip susijusį su pagrindiniu šio tyrimo objektu, apžvelgsime truputį plačiau.

Taigi, pasak Z. Angariečio, 1914–1917 m. pasireiškia „pilnas LSDP išskrikimas“ ir „LSDP kaip partija ir visai subyrėjo“, ir „visai išnyko“³¹². Anot jau Pirmojo pasaulinio karo pradžioje save bolševiku laikiusio Z. Angariečio, Lietuvoje LSDP buvo „grynai socialpatriotinė“, „niekas iš senesnių LSDP vadų nestovėjo revoliucinių socialdemokratų pozicijose“, kas lėmė tai, kad „LSDP vadovybė su likvidatoriais ir taikstymosi šalininkais priešakyje apleido partinį darbą ir nuėjo bendradarbiaut su lietuviška buržuazija“³¹³. Pasak Z. Angariečio, „Lietuvoje seni social-patriotai“ pradėjo „giminiotis net su klerikalais“³¹⁴. Dar daugiau, anot vieno iš pirmųjų komunistinių lietuvių socialdemokratijos istorikų Z. Angariečio, tarp Lietuvoje likusių „socialpatriotų“ „pasirodo net kaizerinė orientacija“³¹⁵.

Ypač aštriai neigiamai Vokietijos okupuotos Lietuvos teritorijoje likusius socialdemokratus Z. Angarietis vertino minėtuose dideliuose 4-ajame XX a. dešimtmetyje parašytuose Lietuvos komunistų partijos ir jos ištakų istorijai skirtuose veikaluose. Angarietis minėtus socialdemokratus kaltino „užėmimu atvirai socialpatriotinės pozicijos ir nuėjimu ieškoti bendro darbo su buržuazija“, „atviru perėjimu į buržuazijos, o kartu ir į imperialistų pusę“, „ištikimu tarnavimu buržuazijai“, „kontrevoliucinės buržuazijos rėmimu“, „rėmimu lietuviškosios buržuazijos pardavikiškosios politikos“, „nuėjimu išvien su okupantams pasidavusia buržuazija ir faktiniu rėmimu okupacinės kaizerio politikos“, „pasilikimu tarnauti kaizeriui“, „tapimu atvirais social-pardavikais“³¹⁶. Lietuvoje likę ir veikę lietuvių socialdemokratai Z. Angariečio buvo vadinami „socialpatriotų inteligentų subankrutėjusių vadų saujale“³¹⁷. Į Lietuvos Tarybą išrinktus socialdemokratus S. Kairį ir M. Biržišką Z. Angarietis vadino „kaizeriniais socialdemokratais, rėmusiais kaizerio okupacinę politiką“³¹⁸.

Dėl to, kad „pirmaisiais karo metais atvirai ėjo išvien su social patriotais“, kad „ėjo“ „su Kairiu ir Biržiška“ ir kad „faktinai padėjo jų veikime“, kad jis apskritai kartu su „menševikais – likvidatoriais Kairiu, Janulaičiu ir Biržiška perėjo į buržuazijos pusę“, kad „užėmė grynai socialpatriotinę poziciją“, Z. Angariečio buvo kaltinamas

312. Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 78; Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 19.

313. Žr.: Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.) // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 2. B. 89. P. 15–16; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 134.

314. Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 26.

315. Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 78.

316. Žr.: Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 19; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). P. 3–4, 9–10, 16, 19, 21; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 135–137.

317. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). P. 3.

318. Ten pat. P. 35–36; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 140.

ir būsimas (1918 m.) vienas iš LBKP kūrėjų P. Eidukevičius, kurį Angarietis vadino „menševiku – partiečiu“ arba „nuolat svyruojančiu“ „centristu“³¹⁹.

Pasak Z. Angariečio, lietuvių bolševikų 1914–1917 m. būta tik „už Lietuvos rybų“. Ir buvo jų iš pradžių tik „vienas kitas“, kurie „pradeda kovą su socialpatriotais Anglijos ir Amerikos lietuvių socialistų laikraščiuose“³²⁰. Kita vertus, Anglijoje, tiksliau Škotijoje, laikraštį „Socialdemokratas“ LSDP UB vardu leidusio V. Kapsuko Z. Angarietis tikriems bolševikams ką tik minėto laikraščio leidimo metu (1915–1916 m.) nepriskiria. Z. Angariečio požiūriu, V. Kapsuko redaguojamas „Socialdemokratas“ „nors kai kuriais klausimais ir simpatizavo bolševikams“, bet buvo „artimesnis“ ne jiems, o „centristams“ ar „trockistams“³²¹.

Anot 1936 m. parašytos Z. Angariečio „Medžiagos LKP istorijai“, V. Kapsuko redaguojamas LSDP UB „Socialdemokratas“ „faktinai užėmė vidurį tarp centristų ir tų bolševikų partijos narių, kurie nėjo petys į petį su Leninu, nevedė nuosaikios kovos su centristais ir ieškojo progos susitaikyti su oportunistais“. Prie taip „į menševikų pusę svyruojančių“, pasak čia paminėto Z. Angariečio teksto, „priklausė Zinovjevas ir Kamenevas“, iš kurių pirmasis ir „turėjo įtaką į Škotijos „Socialdemokratą“ bei „kliudė“ jam „toliau vystytis į bolševikų pusę“³²². Pasak čia cituojamo 1936 m. Z. Angariečio teksto, „Zinovjevui rūpėjo Socialdemokrate turėti savo šalininkus kovai prieš Leniną“, o „Kapsukas nesuprato Zinovjevo planų ir pasidavė jo įtakai“³²³.

Tokie čia ką tik Z. Angariečio pateikti G. Zinovjevo vertinimai yra akivaizdžiai konjunktūriški ir susiję su 1936 m. politine atmosfera SSRS. Škotijos „Socialdemokrato“ leidimo laikotarpiu, kaip ir laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo, G. Zinovjevas buvo vienas iš artimiausių V. Lenino bendražygių. Tad ir jo straipsnių publikavimas V. Kapsuko redaguotame LSDP UB laikraštyje, ir jo (G. Zinovjevo) poveikis šiam laikraščiui tik stiprina V. Kapsuko probolševikinę orientaciją ir evoliuciją, kaip matysime iš vieno šios monografijos skyriaus. Tačiau grįžkime prie Z. Angariečio pateikto lietuvių socialdemokratijos idėjinės-politinės evoliucijos Pirmojo pasaulinio karo metais apibūdinimo.

Z. Angarietis savo istoriniuose tekstuose pažymi (ir šiuo atveju, žinoma, teisingai), kad pirmosios lietuvių bolševikų organizacijos pasirodo Rusijoje 1916–1917 m. Tačiau ir į jas tam, kad iš „vidaus ardyti lietuvių bolševikų darbą“, anot lietuvių bolševizmo ideologo, „lindo“ ar „mėgino lįsti“ dalis „socialpatriotų“, „menševikų“, vadinamųjų yčinių socialdemokratų ar jiems artimų „centristų“, kurie (pvz., V. Požela),

319. Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 19; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). P. 19–20; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 135–140, 146.

320. Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 26; Angarietis Z. Iš mūsų praeities. P. 78.

321. Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai. P. 26; Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 19–20; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 147, 150–151.

322. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 150–151.

323. Ten pat. P. 151.

anot Z. Angariečio, „laikėsi dviveidžių politikos“, „padėjo lietuviškiems kontrrevoliucionieriams“ ir t. t.³²⁴

Pasak Z. Angariečio, „kova su į bolševikų partiją įsispraudusiais ir į ją tebelendančiais menševikais prasidėjo tik į Petrogradą iš tremties 1917 m. pavasarį atvykus ... pačiam Z. Angariečiui“³²⁵. Beje, anot Z. Angariečio, vėliau 1917 m. į Rusiją atvykęs V. Kapsukas „iš pradžių nepatiri seniau buvusios (Z. Angariečio vestos – G. M.) kovos su menševikais, ir net priešingai rūpinasi ją švelnyt, mėgina Lietuvių Rajoną (bolševikinei RSDDP daliai priklausiusį lietuvių socialdemokratų Lietuvių Rajoną (LR) – G. M.) suartyt su Požela (1917 m. pavasario antroje pusėje dėl LR bolševizacijos pasitraukusį iš RSDDP LR (ir kartu apskritai iš RSDDP) – G. M.), kviesdamas jį į lietuvių bolševikų pasitarimus“³²⁶.

Taigi matome, kad Z. Angarietis V. Kapsuką kritikavo ne tik už nepakankamai probolševikines nuostatas 1915–1916 m. šiam gyvenant ir veikiant Škotijoje ir JAV, bet ir už šio politinę laikyseną – „nepakankamą kovą su socialpatriotizmu“ sugrįžus į Rusiją 1917 m. Tiesa, reikia pastebėti, kad Z. Angarietis pripažino, kad vėliau 1917 m. V. Kapsukas įsijungė į kovą su lietuvių „socialpatriotizmu“.

Dar kartą užsiminę apie Z. Angariečio kritiką V. Kapsuko atžvilgiu turime atkreipti dėmesį į tai, kad Z. Angarietis tai darė ne vieną kartą. Pavyzdžiui, 1926 m. „ne spaudai“ rašytose „pažymose“ „Kas tai yra kapsukizmas?“ ir „Apie nukrypimus mūsų partijoje“ Z. Angarietis V. Kapsuką kritikavo už tai, kad šis esą 1905–1906 m. buvo „dešiniajame“ ar net „dešiniausiame LSDP sparne“, kad jis buvo „vienu karščiausių socialpatriotų“, „didesniu socialpatriotu“ negu dalis „LSDP vadų“, kad 1907–1912 m. jis esą „bendradarbiavo su likvidatoriais“, 1912–1914 m. ir Pirmojo pasaulinio karo metais buvo „centristu“, 1917 m. atvykęs į Rusiją siekė grąžinti į partiją „bolševiku nė nemaniusio būti V. Poželos“, „rūpinosi įtraukti į bolševikų partiją ir kitus menševikų inteligentus“ ir „dėl jo vadovavimo Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos politikoje 1918–1920 m. pasireiškė dešinysis nukrypimas“³²⁷. Pastebėtina, kad vienoje iš čia minėtų ir cituotų pažymų – pažymoje „Kas tai yra kapsukizmas?“ Z. Angarietis 1926 m. VKP(b) viduje vykusios kovos prieš vadinamąją suvienytąją trockistinę-zinovjevinę opoziciją metu „kapsukizmą“ kvalifikavo kaip „giminišką srovę trockizmui“, kaip, „jei galima taip išsirtarti, kaip trockizmą užgimusį lietuviškoje dirvoje“³²⁸.

Sugrįždami prie tolesnės LSDP istorinės raidos vertinimų Z. Angariečio tekstuose turime atkreipti dėmesį į tai, kad, anot Z. Angariečio, Lietuvoje kova su LSDP (iš kurios, pasak pristatomo autoriaus, 1918 m. pradžioje buvo likę „tik maži likučiai“)

324. Žr. kad ir: Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). P. 31, 36; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 138–139, 145.

325. Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 21.

326. Ten pat.

327. [Angarietis Z.] Kas tai yra kapsukizmas? // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 1. B. 20. L. 142; [Angarietis Z.] Apie nukrypimus mūsų partijoje // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 1. B. 20. L. 143.

328. Žr.: [Angarietis Z.] Kas tai yra kapsukizmas? // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 1. B. 20. L. 142.

„socialpatriotais“ „paaštrėjo tik 1918 m.“, kuriais „iš Rusijos į Lietuvą grįžtant bolševikams“ Vilniuje ir kitur darbininkai – socialdemokratai – internacionalistai „po truputį atsikrato nuo socialpatriotų“, dėl ko ir įsikuria LBKP³²⁹. Tuo metu, pasak Angariečio, „dešinysis LSDP sparnas išsiblaško“ ir 1918 m. antroje pusėje „menševikai iš LSDP visai pakriko ir tenkinosi „Darbo balso“ leidimu“³³⁰.

Tiesa, anot lietuvių bolševikų ideologo, 1918 m. pabaigoje „lietuviški menševikai“ „šiek tiek atsistatė“ ir „atgaivino LSDP“, kuri netrukus – 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje „ir vėl suiro“³³¹. „Suiro“ todėl, kad tuo metu, kai A. Domaševičiaus „vadovaujama Vilniaus ir Vileikos grupė kryo į kairę“ ir „sveikino Lietuvos Sovietų valdžią“, dalis socialdemokratų nuėjo „dirbti į Sovietų valdžios įstaigas“, „kai kurie net įstojo į komunistų partiją“ (anot Z. Angariečio, tarp tokių buvo V. Požela), o ir visa kairioji LSDP srovė – „A. Domaševičiaus vadovaujama grupė“, – į ją „skverbėsi“, kai tuo tarpu kiti „menševikai“ Paknys, Janulaitis, Biržiška, Kairys „buvo priešingi Sovietų valdžiai Lietuvoje ir ėjo su lietuviška buržuazija“, „įėjo į buržuazinę valdžią“, „atvirai nuėjo į kontrevoliucijos lagerį“, „šliaužiojo po buržuazijos kojomis“, „padėjo kurti buržuazinę Lietuvą ir rėmė ją kovoje su sovietais“, buvo „didžiausiais sovietų valdžios priešais rėmusiais buržuazinę valdžią“, „padėjo pažangininko Smetonos valdžiai skerst darbininkus ir valstiečius, vietose, kur Vokietijos kariuomenės jėgai pasisėkė nuversti Sovietų valdžią“³³².

Anot 1925 m. išleistos Z. Angariečio brošiūros apie LSDP, 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje „Lietuvos socialdemokratų eilėse įvyko darbo pasidalijimas: dešinieji socialdemokratai imasi ginti buržuazinę Lietuvą nuo Sovietų Lietuvos, o „kairysis“ socialdemokratų sparnas meilinaisi prie Sovietų valdžios ir tuomi gina dešinįjį sparną nuo galutinės Lietuvos socialdemokratijos kompromitacijos darbininkų akyse“³³³. „Tuo būdu, – pasak cituojamos Angariečio brošiūros, – pradeda nusistatyti tikroji 2-os LSDP veikimo linija: dešini darbai pridengti kairiosiomis frazėmis, – veikimas dešiniųjų menševikų, firma centristų.“ Mat, pasak Angariečio, „kuomet dešinieji s. d. kunu ir dušia buvo atsidavę buržuazinei Lietuvai“, tai „kairieji“ socialdemokratai „ne tiek dirbo sovietų įstaigose kiek sabotavo jų darbą, tai yra pildė buržuazijos agentų rolę sovietų įstaigose“³³⁴.

Tai, anot Z. Angariečio, „paaiškėjo po to kai buvo nuversta Sovietų valdžia Lietuvoje“ ir kai „A. Domaševičiaus grupei pakrikus“ didesnioji dalis su Sovietų valdžia bendradarbiavusių „kairiųjų socialdemokratų“, tarp kurių net buvo įstojusių į LBKP, „keliauja į Kauną ir imasi tenai gelbėti Lietuvos socialdemokratiją“, tai yra ateina „į pagelbą“ „dešiniams socialdemokratams“ – „visiškai susibankrutijusiems ir

329. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. P. 145.

330. Ten pat. P. 163.

331. Ten pat.

332. Ten pat. P. 163–164; Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 26–27.

333. Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 26.

334. Ten pat. P. 27.

susikompromitavusiems 1917–1919 metais savo dalyvavimu Lietuvos buržuazinės „Tarybos“ valdžioje ir Smetonos ministerijose“ Lietuvos „menševikams“³³⁵. Kitaip sakant, anot kitų toje pačioje čia ką tik cituotoje brošiūroje randamų Z. Angariečio pasakymų, „krūvinosios ir pardavingosios valdžios didvyriams“, „krūviniams veikėjams“ S. Kairiui ir J. Pakniui į pagalbą ateina „devinkartinis kailio mainytojas V. Požela ir jo sėbrai“, kurie visi kartu ir „įkuria naują Lietuvos socialdemokratų partiją“, kurią taip (LSDP) ir pavadina, tačiau kuri, anot čia cituojamo lietuvių bolševikų ideologo, turi būti vadinama „2-ąja LSDP“³³⁶.

Pasak Z. Angariečio, skirtingai nuo LKP, kuri iš senosios LSDP perėmė viską, kas joje buvo geriausio, „antroji LSDP perėmė iš senosios LSDP viską kas joje buvo blogiausia, viską kas kliudė Lietuvos darbininkų klesiniam susipratimui“³³⁷. Anot vieno iš 1925 m. publikuoto LSDP istorinei raidai skirto Z. Angariečio straipsnio, LSDP „iš naujo įkūrė seni socialpatriotai, kurie niekad nesistatė sau tikslo kovos dėl darbininkų klesos reikalų, kuriems seniau rūpėjo kovot dėl nepriklausomos Lietuvos ir kurie šiandien remia buržuazinę Lietuvą“³³⁸. Pasak vieno iš 1926 m. parašytų Z. Angariečio straipsnių, šios „antrosios LSDP priešakyj stovi St. Kairys, tas senas Lietuvos darbininkų nuodytojas ir jų išdavikas“³³⁹.

Anot vienos iš 1920 m. parašytų Z. Angariečio brošiūrų, „Lietuvoj prie socialdemokratų priklauso vien social-pardavikai, visokios socializmo išmatos“ ir „kas doresnis jau seniai atsiskyrė nuo tų ką išvien su klerikalais lošia darbininkų budelių rolę“³⁴⁰. Čia ką tik pacituotoje brošiūroje Lietuvos socialdemokratų Z. Angarietis vadina „aršiausiais Tarybų valdžios priešais, geriausiais budelių valdžios draugais ir jos dalyvautojais...“. Panašūs Z. Angariečio apibūdinimai buvo būdingi ir vėlesniuose jo tekstuose pateiktuose Lietuvos socialdemokratų vertinimuose.

Štai 1922 m. išleistoje savo brošiūroje „Kas tie Lietuvos socialdemokratai?“ Z. Angarietis rašė, kad „dabartinė Lietuvos socialdemokratų partija“ yra „ne darbininkų partija“, o „tik darbininkų mulkintojų partija“, „darbininkų naudotojų sėbrų partija“, „kaizerio bernų“ ir „Smetonos sėbrų“ partija³⁴¹. Kad tuometinė LSDP – „tai smulkiosios buržuazijos partija vadovaujant buržuazinei inteligentijai, įtraukus į savo eiles dalį darbininkų klasės“, rašoma ir viename iš 1925 m. išspausdintų Z. Angariečio straipsnių³⁴². O štai tais pačiais 1925 m. išleistoje brošiūroje apie „Antrosios“ LSDP „darbus ir mokslą“ Z. Angarietis LSDP vadina ne tik „buržuazijos talkininke“, bet ir apskritai „reakcijos išpera“³⁴³.

335. Ten pat. P. 6, 27–28.

336. Ten pat. P. 29, 31.

337. Angarietis Z. 30-ies metų sukaktuvės // Kibirkštis, 1926, Nr. 12. P. 12.

338. Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai // Kibirkštis, 1925, Nr. 6–7. P. 27.

339. Angarietis Z. 30-ies metų sukaktuvės // Kibirkštis, 1926, Nr. 12. P. 12.

340. Angarietis Z. Lauko darbininkai ir Tarybų valdžia Lietuvoj. – [Smolenskas] 1920. P. 22.

341. Angarietis Z. Kas tie Lietuvos socialdemokratai. P. 14.

342. Beržas J. [Angarietis Z.] Iš kur atsirado partijos // Kibirkštis, 1926, Nr. 12. P. 29.

343. Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 33.

Tokie ir panašūs Lietuvos socialdemokratų kaip „buržuazijos ir buožijos agentų“³⁴⁴ apibūdinimai būdingi ir kitiems Z. Angariečio tekstams.

Pavyzdžiui, anot LSDP istorijai skirto 1926 m. išspausdinto Z. Angariečio straipsnio, „naujoji LSDP – tai Lietuvos buržuazijos bendradarbis, Lietuvos valdžios talkininkas persekiojime revoliucinių darbininkų, komunistų“³⁴⁵. Tad natūralu, kad LKP, kaip rašoma čia ką tik cituotame Z. Angariečio straipsnyje, „randa LSDP ne talkininkę, o kliudytoją, ne kovos bendrą, o priešų sėbrą“. Čia jau ne kartą cituotoje 1925 m. išleistoje LSDP „darbams ir mokslui“ skirtoje knygoje ir įvairiuose kituose to meto LSDP skirtuose straipsniuose Z. Angarietis kaltino Lietuvos socialdemokratus „šlykščiausiais užsipuolimais ant komunistų ir SSRS“, „marksizmo mokslo apie proletariato diktatūrą ir socialistinę revoliuciją“ iškraipymu, „Markso mokymo“ apskritai iškraipymu, „darbininkų atitraukimu nuo proletarinės revoliucijos“, „dirbimu buržuazijos naudai“ ir t. t.³⁴⁶

Vėliau Z. Angarietis Lietuvos socialdemokratus absoliučiai demagogiškai kaltino „rūpinimusi keisti šalies valdymo metodus į fašistinius“, „prielankumu lietuviškam fašizmui“, „davimu (būnant valdžioje 1926 m.) pilnos laisvės fašistams“, „padėjimu fašistams įsigalėti ir kovoti su komunistais“, „dirbimu („gana daug“) fašizmo naudai“, netgi „padėjimu ruošti fašistinių perversmų“ ir „pritarimu perversmui fašistų – tautininkų naudai“, „ypatingu pataikavimu fašistų valdžiai“ ir netgi „atviru fašistinės diktatūros rėmimu“³⁴⁷.

Dar daugiau – sekdamas tuometinėmis čia jau apžvelgtomis sovietinio ir tarp-tautinio komunizmo (Kominterno) vadų J. Stalino ir G. Zinovjevo socialdemokratijos sampratos koncepcijomis, Z. Angarietis 1925 m. lietuvių komunistų žurnale „Kibirkštis“ LSDP apibūdino ir kaip „fašistinę LSDP“, t. y. kaip „fašistinę“ partiją, o LSDP vadus kaip „kairiojo fašistinio sparno vadus“³⁴⁸. XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje–4-ojo dešimtmečio pradžioje stalinistiniams komunistams pradėjus socialdemokratus traktuoti kaip „socialfašistus“ toks socialdemokratų apibūdinimas ir traktavimas, be abejo, buvo būdingas ir lietuvių komunistams³⁴⁹.

Po to, kai po VII savo kongreso Kominternas atsisakė „socialfašizmo“ teorijos apibūdinant ir vertinant socialdemokratiją, tą patį vėlgi, be abejo, turėjo padaryti ir padarė ir Lietuvos komunistai³⁵⁰. Tačiau ir pagal naują Kominterno taktiką pasisakydami už bendrą frontą prieš fašizmą Lietuvos komunistai, kaip ir kitų šalių komunis-

344. Angarietis Z. Bendras proletariato frontas ir Lietuvos darbininkai // Angarietis Z. Už liaudies veiksmų vienybę. – Vilnius, 1968. P. 30.

345. Angarietis Z. 30-ies metų sukaktuvės // Kibirkštis, 1926, Nr. 12. P. 12.

346. Žr., pvz.: Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 34, 41, 50, 59–63 ir kt.; Angarietis Z. Dabartinė Lietuvos s.-d. rolė. Prie klausimo apie proletariato diktatūrą // Kibirkštis, 1925, Nr. 8. P. 16–20; Senas Ateistas [Angarietis Z.]. Lietuvos socialdemokratų „socializmo“ mokslas // Kibirkštis, 1924, Nr. 1. P. 26–29.

347. Žr., pvz.: Angarietis Z. Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai // LYA. F. 5420. Ap. 2. B. 54. L. 5, 6, 20–21, 25, 36–37 ir t. t.; Angarietis Z. Lietuviški socialfašistai atvirai pereina į fašistų pozicijas // Priekalas, 1935, Nr. 7. P. 441–443.

348. Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai // Kibirkštis, 1925, Nr. 6–7. P. 27.

349. Žr., pavyzdžiui, 1931–1935 m. laikotarpio lietuvių komunistų žurnalą „Priekalas“.

350. Žr. kad ir 1935 m. pabaigos–1938 m. „Priekalą“.

tai, iš esmės pasisakė už bendrą frontą su „socialdemokratais-darbininkais“ ir vedė kovą prieš „reakcinius socialdemokratų vadus“.

Taigi, kaip ką tik matėme, komunistinės lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijos pradininkais buvo du komunistais ir lietuvių komunistinio judėjimo lyderiais ir ideologais tapę, praeityje žymūs LSDP veikėjai, buvę LSDP CK nariai V. Kapsukas ir Z. Angarietis. Akivaizdu, kad absoliuti dauguma pateiktų lietuvių socialdemokratijos istorinės raidos aiškinimų ir vertinimų buvo nulemti V. Lenino pradėtos formuoti bolševikinės socialdemokratijos aiškinimo ir vertinimo tradicijos, buvo veikiami aršios komunistų ir socialdemokratų politinės kovos, taigi buvo ne mokslinio, o politinio ir ideologinio pobūdžio, daugelis jų buvo vienareikšmiškai demagoginio pobūdžio. Nepaisant to, daugelis V. Kapsuko ir Z. Angariečio išsakytų lietuvių socialdemokratijos istorinės raidos aiškinimų ir vertinimų, išskyrus socialdemokratijos traktavimą kaip socialfašizmą, bus, kaip matysime, būdingi (tik dažniausiai pateikiami subtilesne, labiau į „mokslinę“ pretenduojančia forma) ir XX a. antros pusės lietuvių sovietinei – komunistinei lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijai.

Tačiau prieš pereinant prie XX a. antros pusės komunistinės lietuvių socialdemokratijos istoriografijos reikėtų stabtelėti prie dar vieno buvusio žymaus lietuvių socialdemokratijos veikėjo, tapusio komunistu, – S. Matulaičio, kuris iš gydytojo, rašytojo, literatūros kritiko, publicisto, visuomenininko ir politiko³⁵¹ ilgainiui tapo istoriku³⁵² ir, be kitko, rašė ir lietuvių socialdemokratijos istorijos klausimais.

Aktyvus varpininkų judėjimo dalyvis, kurį laiką buvęs „Varpo“ ir „Ūkininko“ redaktoriumi, rašytojas ir publicistas, 1896 m. dalyvavęs LSDP įsteigusiam suvažiavime ir nuo tų metų buvęs LSDP nariu bei vėliau aktyviu socialdemokratų veikėju, o dar vėliau įsijungęs į bolševikų partijos gretas, S. Matulaitis sovietų valdžiai neatrodė patikimas³⁵³. Tokį vertinimą lėmė jo nekonformizmas, nebijojimas išsakyti savo nuomonę, kuri dažnai nuskambėdavo įžūliai. Tai iš dalies buvo būdinga ir tam tikrai jo veiklai SSRS pasireiškusiame lietuvių komunistų judėjime, kur jis sugebėjo užimti ir išlaikyti tam tikrą savarankišką politinę poziciją ir ją ginti nesutarimuose su Maskvoje gyvenusiais ir veikusiais lietuvių komunistų vadovais³⁵⁴.

351. Stasio Matulaičio biografiją iki 1925 m. žr.: Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“ (I dalis): gydytojo, rašytojo, kritiko, visuomenininko, politiko ir istoriko Stasio Matulaičio veiklos bruožai iki 1925 m. // Suvalkija, 2012, Nr. 1. P. 34–42.

352. Apie S. Matulaičio darbą istorijos mokslo srityje iki 1937 m. žr.: Matulaitis Stasys (1866–1956). Atsiminimai, D. 1–2. 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 278 (190)–280 (192), 283 (195), 288 (200)–295 (207); Stasio Matulaičio mokslinių veikalų ir paskelbtų straipsnių sąrašas // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 4. L. 10–11; Matulaitis S. Dokumentai // VUB RS. F. 1–1001; Stasys Matulaitis // Lietuvių enciklopedija, T. XVII. – Boston, 1959. P. 522; Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“: Stasys Matulaitis ir jo patirtys po 1925 metų – istorikas, politinis emigrantas, tremtinys, aktyvus komunistas ir antikomunistas (II dalis) // Suvalkija, 2012, Nr. 2. P. 17–18.

353. Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 93–94.

354. Kapsukas V. Mūsų ginčo su minksiečiais esmė // Kapsukas V. Raštai. T. 12. – Vilnius, 1978. P. 94–111 (ypač 103–111); Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“: Stasys Matulaitis ir jo patirtys po 1925 metų – istorikas, politinis emigrantas, tremtinys, aktyvus komunistas ir antikomunistas (II dalis). P. 18–19.

Matyt, visa tai ir lėmė, kad 1937 m. iki tol pasireiškusi aktyvi ir produktyvi S. Matulaičio, kaip istoriko, veikla nutrūko. Anksčiau patyręs tam tikrus carinės Rusijos valdžios ir Lietuvos Respublikos valdžios persekiojimus už savo veiklą (atitinkamai tremtis ir suėmimas), taip pat sėdėjęs kalėjime lenkų valdomame Vilniuje, S. Matulaitis „didžiojo valymo“ metu 1937 m., anot jo paties atsiminimų, „už neigiamą atsiliepimą apie Staliną“ (vieno pokalbio metu, anot vieno jo dalyvio, S. Matulaitis Staliną pavadino „aziatu“) buvo pašalintas iš partijos ir, pasak įvairių kitų istorinių šaltinių, įtartas esąs „tautiniu šoviniu“, apkaltintas „šnipavimu“, „špionavimu Lietuvos naudai“, buvo areštuotas ir beveik dvejus metus (1937–1939) praleidęs kalėjime, „neįrodžius kaltinimų šnipavimu“ 1939 m. iš Minsko (kur 1927–1937 m. dirbo Baltarusijos SSR Mokslų akademijos Istorijos institute) buvo penkeriems metams ištremtas į šiaurinę Kazachstaną, į Pavlodaro apskrities Kačiri kaimą, kur dirbo ambulatorijoje iki 1945 m. gruodžio 10 d.³⁵⁵

Po Antrojo pasaulinio karo S. Matulaičiui buvo leista grįžti į Lietuvą. Apsigyvenęs Vilniuje, nors būdamas garbingo amžiaus, S. Matulaitis pradėjo dirbti Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute moksliniu bendradarbiu³⁵⁶. Rengė Lietuvos istorijos dokumentų rinkinį, rašė Lietuvos istorijos vadovėlį³⁵⁷, parašė (baigė rašyti 1948 m.) likusią neišleistą monografiją apie 1905–1906 metų revoliuciją Lietuvoje³⁵⁸, taip pat rašė kitus likusius neišleistus Lietuvos istorijos klausimams skirtus tekstus³⁵⁹, rinko medžiagą Lietuvos socialdemokratinio judėjimo istorijai, apskritai, revoliucinio judėjimo Lietuvoje istorijai³⁶⁰, rašė tuo metu neplanuotą publikuoti ir nebaigtą, rankraštyje likusią „Lietuvos socialdemokratijos istoriją“³⁶¹.

Išlikdamas nekonformistu ir nebūdamas konjunktūrišku prisitaikėliu S. Matulaitis, anot sovietinės istoriografijos tyrinėtojo A. Švedo, buvo „pavyzdinis „idėjinis“ žmogus tarp sovietmečio istorikų“³⁶². Matyt, pastarosios jo savybės lėmė, kad

355. Žr.: Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2, Ketvirta redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 298 (210)–300 (212); Matulaičio memuarai // VUB RS. F. 1–1050. L. 43–45 (299–300); Matulaitis S. Dokumentai // VUB RS. F. 1–1001; [Matulaitis S.] Mano chronologija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 1. L. 3; Stasys Matulaitis // Lietuvių enciklopedija. T. XVII. P. 522; Grinius K. Atsiminimai ir mintys I. P. 214.

356. Matulaitis S. Dokumentai // VUB RS. F. 1–1001; Matulaitis S. Atsiminimai, D. 1–2, Ketvirta redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 303 (215), 308 (220). Kaip matysime toliau iš šio teksto, S. Matulaitis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute dirbo iki 1950 12 01. Tačiau pastebėtina, kad tiek sovietinėse enciklopedijose, tiek „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ neteisingai nurodoma, kad S. Matulaitis minėtame institute dirbo iki 1948 m. Žr.: Matulaitis Stasys // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 7. – Vilnius, 1981. P. 324; Matulaitis Stasys // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 3. – Vilnius, 1987. P. 17; Matulaitis Stasys // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XIV. – Vilnius, 2008. P. 452.

357. Ten pat. L. 308 (220). Taip pat žr.: Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. P. 12–13; Matulaitis S. Pastabos Lietuvos istorijos klausimais // VUB RS. F. 1–1000; Matulaitis S. Dienoraštis // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 12–13.

358. Žr. Matulaitis S. 1905–06 metų revoliucija Lietuvoje // VUB RS. F. 1–998.

359. Žr.: S. Matulaičio rankraštis – mašinraštis Lietuvos istorijos klausimais // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 6; S. Matulaičio straipsniai apie Lietuvos istoriją // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 7.

360. Žr. LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 13, B. 14, B. 15, B. 20.

361. Žr. Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11.

362. Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 93.

1950 m., tuo metu jau būdamas 85-erių, S. Matulaitis, pasak ką tik minėto A. Švedo, „pamėgino sukelti „maištą“ prieš Žiugždos kuriamojo oficialiojo diskurso vyravimą ir istorijos mokslo pavertimą ideologijos tarnaitę“³⁶³. Ir, anot A. Švedo, „žvelgiant iš retrospektyvos lietuviškuose sovietmečio dokumentuose nerasime aštresnio iššūkio istorijos mokslo „prievaizdams“ bei praeities klastotojams“, negu kad 1950 m. pasireiškęs S. Matulaičio iššūkis J. Žiugždai³⁶⁴.

Savo 1950 m. lapkričio 10 d. pasisakyme tą dieną vykusiam Mokslų akademijos sesijos posėdyje S. Matulaitis kritikavo ne tik J. Žiugždos vadovaujamo Istorijos instituto veiklą, bet ir J. Žiugždos brošiūroje „Lietuvių ir rusų tautų draugystė istorijos raidoje“ padarytas klaidas („daug klaidų“), visų pirma iš minėtos brošiūros išplaukiančią (anot S. Matulaičio) išvadą, kad „lietuvių tauta yra negyvybinė tauta“³⁶⁵. Pasak S. Matulaičio, „toks visur pabrėžimas lietuvių tautos negyvybingumo“ „atima norą“ rašyti „tokios miriop pasmerktos tautos istoriją“ ir tai „kenkia Lietuvos istoriografijai“³⁶⁶.

Įvairūs S. Matulaičio rankraščiai liudija, kad jis itin kritiškai vertino J. Žiugždos veiklą istorijos mokslo srityje. Tai ypač akivaizdžiai rodo jo „Dienoraščio“ įrašai. Štai 1950 m. lapkričio antroje pusėje–gruodžio pradžioje rašytame savo „Dienoraštyje“ S. Matulaitis J. Žiugždą vadina „istorijos nemokša“, „istorijos klastotoju“, „spekuliantu mokančiam gudriai gonorarą už savo chaltūrinius rašinius paimti“³⁶⁷.

Po čia minėto pasisakymo Mokslų akademijoje S. Matulaitis buvo kaltinamas „nacionalistiniu išpuoliu“, „nacionalistinio pobūdžio šmeižtais“, „neteisingomis, žalingomis, reakcinėmis“ mintimis, „nacionalistinių nuotaikų pasireiškimu“ ir traktuotas kaip „nacionalistinis išsišokėlis“, „senas oportunistas“ ir „vieningai pasmerktas bendradarbių“, o nuo 1950 m. gruodžio 1 d. buvo atleistas iš darbo Istorijos institute³⁶⁸.

S. Matulaitis savo „Dienoraštyje“ rašė, kad jis „yra pripažintas netinkamu mokslo akademijos sistemoje“ ir kad „dalinau tai yra teisybė“, nes jis yra „netinkamas tokiam mokslui kokis čia vystomas“, nes „čia ne mokslas, ne istorija yra reikalingi, čia reikalingas melas, iš istorijos daroma tai kas politikai reikalinga, reikalinga chaltūra, o ne istorija“³⁶⁹. S. Matulaitis rašė, kad jis „nemoka taip falsifikuoti istoriją“ bei „klastoti istorijos tiesą“ ir „tame jo kaltė ir netinkamumas dirbti dabartinės akademijos sistemoje“³⁷⁰.

Su šiais S. Matulaičio „Dienoraštyje“ išsakytais pastebėjimais apie galimybes objektyviai rašyti istorijos veikalus siejasi ir jo mintys, išdėstytos rankraštyje likusios „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ įvade, dėl kurios šioje monografijoje verta atkreipti dėmesį ir į patį čia pristatomą autorių³⁷¹. Taigi ką tik minėtame „Lietuvos

363. Ten pat. P. 90.

364. Ten pat. P. 94–95.

365. Ten pat; Matulaitis S. Dienoraštis // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 12–14.

366. Matulaitis S. Dienoraštis // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 14.

367. Ten pat. L. 16.

368. Ten pat. L. 20; Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 95–96.

369. Ten pat.

370. Ten pat.

371. Žr.: Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11.

socialdemokratijos istorijos“ įvade S. Matulaitis rašo, kad jam „perėjusiam įvairius etapus nuo socializmo iki komunizmo“ ir „pergyvenusiam daug fizinio skausmo ir nusivylimų“ bei „palikusiam likimo žaislu bepartinių eilėse“ „susidarė geresnės sąlygos objektyviau žiūrėti į praėjusius laikus, bešališkai įvertinti anų laikų veikėjų veiklą, LSDP programos ir jos pasiekimų turinį ir užpelnius (nuopelnus – G. M.), juo labiau kad šis ... darbas rašomas ne kokiai nors įstaigai, ne spausdinimui dabar, taigi jis nebus nei taisomas, nei cenzūruojamas niekieno“³⁷².

Dėl to, kaip toliau rašo S. Matulaitis, jis „neprivalo bijotis, kad bus apkaltintas buržuaziniu objektyvizmu ar nacionalizmu“ ar kad jo LSDP istorijoje „nėra partiškumo, kuris dabartinėse sąlygose būtinai reikalaujamas Lietuvoje“. S. Matulaitis sako, kad tai yra jo „pliusas“ ir dėl to jis yra „laisvas kūrėjas“, kurį įpareigoja tik jo „sąmonė, kad faktai neleistina iškraipyti“, kad juos reikia „pateikti tokius kokie jie tikrovėje buvo, įvertinti juos taip kaip išrodo teisinga jo „pasaulėžiūra“, „įsitikinimui“ ir „nusistačiusioms marksistinėms pažvalgoms į istoriją“³⁷³. „Už tai“ jo „darbas nebus spausdinamas, kol vieninteliu mokslinių ir nemokslinių kūrinių leidėju bus išimtinai nemokšos istorijoje, atgaleiviai, bet ne pažangūs istorikai“ ir kad dėl to „prisieis palaukti su spausdinimu“³⁷⁴.

Šios ką tik pateiktos citatos iš „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ rodo, kad buvęs komunistas, save marksistu laikantis S. Matulaitis tuo metu iš esmės buvo tapęs savotišku kairiuoju disidentu, tiek savo kaip istoriko laikysena apskritai, tiek ir kaip istoriko lietuvių socialdemokratijos istorijos tyrinėtojo laikysena atskirai, tiek, kaip ir netrukus matysime, savo pažiūromis į SSRS egzistavusį režimą ir tarptautinius politinius procesus. Tačiau kol kas neliesdami pastarųjų S. Matulaičio pažiūrų stabtelėkime prie jo „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ ir pažymėkime, kad ją jis buvo „apsisprendęs dvesti iki 1917 metų spalio revoliucijos Rusijoje...“, kuomet Lenino vadovaujami bolševikai „įkūrė naują „socialistinę“ (kabutės S. Matulaičio – G. M.) valstybę – Tarybų Sąjungą“³⁷⁵.

Nepaisant tokių LSDP istorijos įvade numatytų jos chronologinių ribų, realiai Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje esančiame S. Matulaičio fonde randamame 99-ių puslapių minėtos istorijos rankraštyje LSDP istorija teparašyta iki 1905–1906 m. revoliucijos. Be čia jau cituoto įvado, minėtą rankraštį sudaro tokie skyriai: „Šaltiniai, iš kurių socialistinės idėjos pasiekė Lietuvą“ (L. 8–29), „LSDP įsikūrimas“ (L. 30–42), „LSDP veiklos istorija iki 1905–1906 m. revoliucijos“ (L. 42–48), „Visuomenės srovės Lietuvoj antrojo XIX šimtmečio pusėj ir jų įtaka LSDP programai“ (L. 48–72) ir (paskutinis apžvelgiamo rankraščio skyrius) „Kapsuko istorijos falsifikacija“ (L. 73–99).

372. Ten pat. L. 2–3.

373. Ten pat. L. 3.

374. Ten pat.

375. Ten pat.

Reikia pažymėti, kad S. Matulaičio „Lietuvos socialdemokratijos istorija“ gali būti traktuotina kaip palyginti objektyviai (bent jau atskiri skyriai) istoriko marksisto parašytas lietuvių socialdemokratijos atsiradimo aplinkybėms, istoriniam kontekstui ir jos istorijos iki 1905 m. problematikai skirtas tekstas. Matyt, galima teigti, kad „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ pirmiesiems keturiems skyriams, nekalbant jau apie penktąjį (į kurį dar specialiai atkreipsime dėmesį), kur kas labiau tinka ta sovietinė komunistinė ideologija paremta kritika, kuri 1957 m. išleistų S. Matulaičio „Atsiminimų ir kitų kūrinių“ A. Sprindžio parengtuose šio leidinio paaiškinimuose buvo skirta šių „Atsiminimų“ skyriui apie LSDP įsikūrimą. O čia buvo rašoma taip:

„S. Matulaitis ne visiškai teisingai apibūdina LSDP veiklą ir ypač klaidingai nušviečia nacionalinį ir internacionalinį klausimą“ ir iš „duoto nušvietimo galima susidaryti prieštaraujančią tiesai išvadą, kad LSDP pirmojo laikotarpio veikloje nebuvo nacionalistinių nukrypimų.“³⁷⁶

Žinoma, atskiri S. Matulaičio „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ fragmentai, kaip, be abejo, ir čia cituotos šio teksto įvado mintys, susilauktų ir dar griežtesnių sovietinės ideologijos ir jai tarnaujančios komunistinės istoriografijos vertinimų. Ir itin griežtų vertinimų S. Matulaitis būtų susilaukęs už čia aptariamo teksto skyrių, pavadintą „Kapsuko istorijos falsifikacija“. Mat dar savo LSDP istorijos įvade kritiškai pastebėjęs, kad „Kapsuko ir Angariečio rašiniai pasižymi vieninteliu neigiamu LSDP veiklos įvertinimu“ ir šių „rašinių“ kritišką įvertinimą nori ar nenori prisieis plačiau paliesti šiame veikle³⁷⁷, S. Matulaitis savo rankraštyje daug dėmesio (kaip matėme – ištisą atskirą skyrių) skiria V. Kapsuko kaip lietuvių socialdemokratijos istoriko kritikai. Tokį dėmesį S. Matulaitis motyvuoja taip:

„Aš nekrepčiau dėmesio į netikusią Kapsuko brošiūrą, kad be reikalo negaišyt laiką skaitytojui, bet aplinkybės priverčia mane šitai daryti. O tai dėl to, kad lig šio laiko mes teturime tik vienintelę tą Kapsuko parašytą LSDP „istoriją“. Taigi pas perskaičiusią tą Kapsuko „istoriją“ turi susidaryti visiškai klaidinga pažvalga į LSDP veiklą. Užtatai aš ir imuosi iškelti aiškstėn tendencingus ir melagingus Kapsuko nušvietimus LSDP programos ir jos veiklos pirmais jos įsikūrimo metais.“³⁷⁸

Taip griežtai V. Kapsuko „Trumpąją LSDP istoriją“ S. Matulaitis vertina už neteisingą, jo nuomone, LSDP kritiką. Rašydamas apie šią kritiką S. Matulaitis, skirtingai negu ankstesniuose „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ skyriuose, nevengia aštrių publicistinių pasakymų. Pavyzdžiui, savo rankraščio 74-ame lape jis rašo, kad „matomai Kapsukas, per daug bolševikiško svaigulio prisigėręs, manė kad bajoriškos LSD steigėjų kilmės paminėjimas sukompromituos socialdemokratų partiją“. Anot S. Matulaičio, tokių argumentų pasitelkimas LSDP kritikai „rodo Kapsuko protavimo silpnumą“³⁷⁹.

376. Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. P. 391.

377. Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 3.

378. Ten pat. L. 74.

379. Ten pat. L. 74–75.

Arba štai kitoje vietoje, atkreipdamas dėmesį į tai, kaip Kapsukas nušviečia varpininkų ir socialdemokratų santykius, S. Matulaitis rašo, „kad Kapsukas būtų nesakysiu rimtas, nes to iš jo negalima laukti, bet nors sąžiningas istorikas, jis būtų pasistengęs nors paviršutiniškai susipažinti su literatūra šiuo klausimu“³⁸⁰.

Apibūdindamas tai, kaip V. Kapsukas interpretuoja 1903 m. LSDP konferencijos nutarimus, S. Matulaitis rašo, kad „Kapsukas tyčia klastoja konferencijos nutarimus“ ir „čia kaip ir kitais klausimais Kapsukas pareiškia savo pilną ignoraciją, pilną nesugebėjimą suprasti“³⁸¹. S. Matulaičio „Lietuvos socialdemokratijos istorijoje“ galima rasti ir daugiau aštrių publicistinio pobūdžio pasakymų apie V. Kapsuką kaip istoriką, pavyzdžiui, kad „Kapsukas rašo dar vieną iš savo galvos paremtą paskalą ant LSDP“³⁸² ir pan.

Pastebėtina, kad aštriai kritiškų V. Kapsuko vertinimų už jo LSDP istorijai skirtus tekstus (kaip ir už jo politinę veiklą, pavyzdžiui, 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje) galima rasti ne tik S. Matulaičio rankraštiniuose „Lietuvos socialdemokratijos istorijoje“, bet ir kituose rankraštiniuose tekstuose³⁸³. Įvairiuose jo „užrašuose“ ir „išrašuose“ apie LSDP veiklą ir apskritai revoliucinio judėjimo Lietuvoje istoriją galima rasti tokių pasakymų, pavyzdžiui: „gryną nesąmonę kalba K[apsukas]“, „K[apsukui] čia pristigo logikos“, „K[apsukas] visiškai nesuprato istorinio Lietuvos visuomenės vystymosi“, „tokios Kapsuko skelbiamos nesąmonės apie LSDP“ ir t. t.³⁸⁴

Kadangi Lietuvos ypatingajame archyve LKP dokumentų skyriuje esančiame S. Matulaičio fonde randame, kaip jau minėjome, palyginti su „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ įvade išdėstytu ir čia jau cituotu sumanymu gerokai nebaigtą šio teksto rankraštį, tai nerandame čia ir įvade žadėtos Z. Angariečio raštų, skirtų lietuvių socialdemokratijos istorijai, kritikos. Tačiau iš minėtame S. Matulaičio fonde randamų kitų LSDP ir revoliucinio judėjimo istorijai skirtų S. Matulaičio rankraštinių tekstų, taip pat iš jo atsiminimų pirmos dalies nepublikuotos versijos ir įvairių kitų jo rankraščių galima spręsti, kad Z. Angarietis būtų susilaukęs aštrios S. Matulaičio kritikos galimame „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ tęsinyje. Tai liudija, pavyzdžiui, rankraštyje likusiame tekste „Mažieji didvyriai“ pateiktas Z. Angariečio raštų, skirtų LSDP istorijai, įvertinimas. Čia S. Matulaitis Z. Angariečio parašytus „storus tomus“, skirtus Lietuvos socialdemokratų veiklai, apibūdina kaip „žalią medžiagą, be sistemos ir gana nekritiškai surašytą“ ir turinčią „mažą vertę“³⁸⁵.

Taigi susipažinę su S. Matulaičio rankraštine „Lietuvos socialdemokratijos istorija“, kaip ir kitais LSDP istorijai skirtais ar su ja susijusiais rankraštiniais tekstais, galime konstatuoti, kad 1917 m. prie bolševikų partijos prisidėjusio ir porą dešimt-

380. Ten pat. L. 86.

381. Ten pat. L. 91.

382. Ten pat. L. 86.

383. Žr.: LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 14.

384. Ten pat. L. 219, 223; S. Matulaičio užrašai ir priedai Lietuvos socialdemokratinio judėjimo klausimais // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 13. L. 54.

385. [Matulaitis S.] Mažieji didvyriai // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 16 (77).

mečių jos nariu buvusio, o vėliau savotišku kairiuoju disidentu ir savotišku „nepriklausomu“ (prosocialdemokratinu?) marksistu buvusio S. Matulaičio tekstai gerokai skiriasi nuo kitų dviejų buvusių socialdemokratų, tapusių bolševikais ir Lietuvos komunistų vadais ir ideologais, V. Kapsuko ir Z. Angariečio lietuvių socialdemokratijos istorijai skirtų tekstų. Tas pats iš dalies pasakytina ir apie socialdemokratiniam judėjimui skirtus puslapius S. Matulaičio rankraštyje likusioje monografijoje apie 1905–1906 metų revoliuciją Lietuvoje³⁸⁶, taip pat, kaip jau matėme cituodami S. Matulaičio „Atsiminimų ir kitų kūrinių“ sudarytoją ir paaiškinimų autorių A. Sprindį, ir ką tik minėtiems publikuotos atsiminimų versijos fragmentams (daugumai fragmentų), skirtiems LSDP istorijai.

Deja, kadangi „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ rankraštyje LSDP istorija nebuvo, kaip planuota jos įvade, „dvesta“ iki 1917 m., tai lieka neaišku, kaip S. Matulaitis konkrečiai nušviečia, aiškina ir interpretuoja lietuvių socialdemokratijos istorinę raidą Pirmojo pasaulinio karo metais, ypač 1917 m. ir 1918 m., taip pat pirmaisiais pokario metais, nors pastarieji, kaip ir 1918 m., jau chronologiškai išėjo už, kaip matėme, analizuojamo veikalo įvade fiksuotų rašomos LSDP istorijos chronologinių ribų. Taigi tenka tik apgailestauti, kad iki šioje monografijoje nagrinėjamo lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpio LYA randamame S. Matulaičio „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ rankraštyje neprieinama.

Visgi čia mūsų dėmesio susilaukusio rankraščio įvade galime rasti itin glaustai vienoje nedidelėje pastraipoje pateiktą lietuvių socialdemokratijos raidos po 1917 m. vertinamojo pobūdžio apibūdinimą. Taigi čia buvo rašoma, kad „nuo to laiko jau anksčiau pasireiškęs LSDP pakrikimas ėmė skubiai žengti sumenkėjimo link“ ir „kas joje buvo energingesnio, giliau persiėmusio Markso mokymu, perėjo į komunistų eiles“, o „pasilikusieji LSD eilėse neturėjo jau pirmiau buvusio ryžtingumo kovoti už socializmą“ ir „dalis jų pasidavė buržuazinei ideologijai, arba nuėjo dar toliau atsidūrė tautininkų eilėse“³⁸⁷.

Toks prokomunistinis, o turint mintyje paskutinę frazę ir vos ne tipiškai bolševikinis, nors ir gal kiek švelnesne forma, su Rusijos bolševikais nepasukusių ir socialdemokratijos tradicijai likusių ištikimų Lietuvos socialdemokratų vertinimas tarsi ir prieštarauja bendrai „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ rankraščio „dvasiai“ ir leistų daryti prielaidą, kad šis rankraštis, kurio nei pradžioje, nei pabaigoje nėra nurodyta jokios jo (pa)rašymo datos, yra rašytas anksčiau, negu įvyko minėtasis S. Matulaičio „iššūkis“ J. Žiugždai, taigi ir anksčiau, negu buvo rašytas čia ne kartą cituotas jo „Dienoraštis“ ir kiti čia netrukus būsiantys paminėti antisovietinio pobūdžio tekstai.

Taip teigti leistų tai, kad minėtas su bolševikais nepasukusių socialdemokratų vertinimas prieštarauja paties S. Matulaičio ką tik paminėtuose antisovietiniuose tekstuose dėstomiems lietuvių komunizmo ir sovietinio komunizmo apskritai is-

386. Žr.: Matulaitis S. 1905–06 metų revoliucija Lietuvoje // VUB RS. F. 1–998.

387. Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 3.

torijos vertinimams bei pažiūroms į SSRS ir pasaulyje vykstančius politinius procesus. Pirmiausia atkreipiant dėmesį į lietuvių komunizmo istorijos vertinimus yra pažymėtina, kad V. Kapsuką, kaip ir jo „bendrakeleivį, draugą, bet drauge ir priešą“ Z. Angarietį, viename iš savo rankraščių apibūdintą kaip „grubų“, „šiurkštų“ ir „psichinės lygsvaros neturėjusį“ žmogų³⁸⁸, o kitame rankraštyje pavadintą „berybiai bolševikų doktrinos apsvaigintu“ žmogumi³⁸⁹, S. Matulaitis itin kritiškai vertino ne tik už tekstus, skirtus LSDP istorijai, bet ir (ypač) už politinę veiklą įvairiais istoriniais laikotarpiais, pvz.: už veiklą Rusijoje 1917 m., Lietuvoje 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje, taip pat ir už veiklą kitais istoriniais laikotarpiais³⁹⁰.

Viename iš savo rankraštnių tekstų, kuriame itin kritiškai ir emociškai neigiamai vertinamas sovietinis režimas apskritai ir lietuvių komunistų veikla, V. Kapsukas ir Z. Angarietis S. Matulaičio buvo, be kita ko, pavadinti „pirmutiniais likvidatoriais lietuvių rusų naudai“, „pionieriais kenkėjais savo lietuvių tautai, akiai pildančiais grobikiškus komunistų (bolševikų) kėslus“³⁹¹. S. Matulaitis kaltino V. Kapsuką ir Z. Angarietį „pritarimu ir pateisinimu visų komunistų žiaurumų“ ir „gelbėjimu tiem barbarams naikinti lietuvių tautą“. Tuo čia cituojamame tekste S. Matulaičio buvo kaltinami ir vėlesni lietuvių komunistai, kurie „gelbėjo rusų komunistams naikinti lietuvius ir kolonizuoti Lietuvą rusais“ ir kurie buvo „atsidavę komunistų barbariškumų vykintojais Lietuvoje“³⁹².

Toks ir panašus S. Matulaičio lietuvių komunizmo istorijos vertinimas koreliavo su minimuose antisovietinio turinio rankraščiuose patektu sovietinio režimo vertinimu apskritai. Sovietinį režimą minimuose rankraščiuose traktavo kaip „totalitarinę režimą“, kaip „tiraniją“, kaip „nuožmiausią vergiją“, kaip režimą, kuriame „įvesta prievarta kokios istorija nežino ir nežinojo“, kaip sistemą, kurioje „Kremlio kapitalistai“ įvedė „tokią baisią eksploataciją, kokios istorija nežino“, kaip „rusiškąją tironiją“, kurios „viso pasaulio tautos nekenčia“, ir panašiai³⁹³.

Pastebėtina, kad čia jau cituotame savo „Dienoraštyje“ S. Matulaitis ne tik SSRS komunistinį režimą vadino „tiranija“, o gyvenimą SSRS – gyvenimu „vergijos apys-tovose“, ne tik ironiškai rašė apie „laisviausią ir demokratiškiausią visame pasaulyje“ Stalino konstituciją, kuri „džiūgaujančius“ ir „dėkingus adresus Stalinui siunčiančius“

388. Žr.: LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 14. L. 230.

389. Žr.: LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 62.

390. Žr., pvz.: Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirta redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995; [Stasio Matulaičio ranka rašytas antikomunistinio-antisovietinio turinio straipsnis be pavadinimo ir datos] // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1; [Matulaitis S.] Mažieji didvyriai // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 75 (13)–77 (17).

391. [Stasio Matulaičio ranka rašytas antikomunistinio-antisovietinio turinio straipsnis be pavadinimo ir datos] // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 2 (62).

392. Ten pat. L. 1 (61)–2 (62).

393. Ten pat; [Matulaitis S.] Mažieji didvyriai // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 2 (70); Matulaitis S. Dienoraštis // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 9 (20)–10 (21); „Tiesos“ redakcijai. Įduoti Šarmaičiui. [Anoniminis Stasio Matulaičio laiškas R. Šarmaičiui] // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 32–34; LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 38.

„sukaustė stipriausios vergijos pančiais“ ir „padarė ne tik kūno bet ir dvasios vergais“, bet ir teigiamai vertino „Amerikos lietuvių rūpinimąsi Lietuvos išlaisvinimu“ ir tikėjosi (1950 m. gruodžio mėnesį), kad prasideda „neišvengiamas, lemiamas susirėmimas dviejų pasaulių“ – „laisvo demokratinio su totalitarizmu“, pasisakė už karą, kuris, cituojamo teksto autoriaus žodžiais tariant, „lai pragiedrina dabartinę nepakenčiamą padėtį“ ir „lai ateinančios kartos sulaukia šviesesnės ateities“³⁹⁴. S. Matulaitis savo „Dienoraštyje“ išreiškė viltį, kad dėl, kaip atrodė tuo metu, greitai prasidėsiančio karo ir jam pavyks „sulaukti naujų laikų“, išvysti „laisvės saulutę“ ir „nors kelis metus prieš mirtį pagyventi laisvėje“ ar „gal būt porą metų pragyventi žmogiškai ir mirti kaip laisvam piliečiui“³⁹⁵.

Įdomu ir tai (kas, atrodo, yra labai mažai žinomas faktas), kad S. Matulaitis maždaug tuo metu parašė atsišaukimą „Piliečiai“, kuris kaip ir čia ne kartą cituotas „Dienoraštis“ ir kiti antikomunistinio turinio jo rankraščiai surastas jau po S. Matulaičio mirties³⁹⁶. Šiame atsišaukime (kuris buvo parašytas ir, matyt, skirtas platinti tuo atveju, jei dėl įvykusio karo Lietuva bus išvaduota iš SSRS) buvo pateiktas tam tikras orientacinis planas (savotiška orientacinė programa), kaip tvarkytis Lietuvai pereinamuoju laikotarpiu žlugus sovietų valdžiai³⁹⁷. Šalia kitko čia pradžioje pabrėžus, kad „reikalinga tuč tuojaus sutverti laikinąjį valdžios aparatą“, buvo esamuoju laiku nurodyta, kad „mes čia centre mūsų sostinėje Vilniuj jau sutvėrėme tokį laikinąjį iš trijų partijų susidedantį (s. demokratų (socialdemokratų – G. M.), liaudininkų, krikščionių demokratų) respublikinį valdžios centrą“³⁹⁸.

Pastarasis sakinytarsi leistų daryti prielaidą, kad pirmajai iš nurodytų partijų – socialdemokratams šiame hipotetiškame „respublikiniame valdžios centre“ atstovauja pats atsišaukimo autorius, kas (kaip ir minėtas bendras SSRS režimo ir pasaulinių politinių procesų vertinimas³⁹⁹) tarsi vėlgi toliau hipotetiškai leistų daryti prielaidą, kad iš socialdemokrato tapęs komunistu, o iš pastarojo vėliau kairiuoju disidentu S. Matulaitis vėl tarsi tapo socialdemokratu?

Kadangi šiame tyrime S. Matulaitis dėmesio susilaukia pirmiausia kaip lietuvių socialdemokratinio judėjimo tyrinėtojas, tai plačiau nenagrinėdami jo politinių pažiūrų evoliucijos⁴⁰⁰ čia tik dar kartą galime pakartoti, kad jo „Lietuvos socialdemokratijos istorijos“ rankraščio įvade pateiktas labai glaustas ir, kaip matėme, pakanamai prokomunistinis, su komunistais po 1917 m. nepasukusių lietuvių socialdemokratų įvertinimas leidžia daryti prielaidą, kad lietuvių socialdemokratijos istorijai

394. Matulaitis S. Dienoraštis // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 18–19, 21–22.

395. Ten pat. L. 18–19, 22.

396. Ten pat. L. 3.

397. Piliečiai // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 27–32.

398. Ten pat. L. 27.

399. Žr., pvz., LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 2. B. 1. L. 38.

400. Apie tai žr. Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“: Stasys Matulaitis ir jo patirtys po 1925 metų – istorikas, politinis emigrantas, tremtinys, aktyvus komunistas ir antikomunistas (II dalis). P. 19–29.

skirtas rankraštis rašytas anksčiau, nei buvo rašyti jo „Dienoraštis“ ir atsišaukimas „Piliečiai“. Tuo ir galime baigti šį šios monografijos skyriaus fragmentą, skirtą S. Matulaičiui, kaip savotiškam išskirtiniam reiškiniui sovietinėje lietuvių socialdemokratijos istoriografijoje ir, kita vertus, apskritai išskirtiniam reiškiniui kairiosios lietuvių inteligentijos istorijoje, ir pereiti prie tolesnio lietuvių socialdemokratijos sovietinės istoriografijos po Antrojo pasaulinio karo aptarimo.

1.4. Komunistinė lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografija XX a. antroje pusėje

Savaime suprantama, kad ir XX a. antros pusės komunistinė lietuvių socialdemokratijos istoriografija, kaip ir visa sovietinė socialdemokratijos istoriografija, turėjo remtis čia jau aptarta iš sovietinio komunizmo ideologijos išplaukiančia socialdemokratijos istorinės raidos koncepcija. Kitaip sakant, komunistinė lietuvių socialdemokratijos istoriografija taip pat turėjo sekti Maskvos nurodytu keliu. Kitaip būti negalėjo. Juk, anot tyrinėtojų, kaip Lietuvos sovietinė istoriografija apskritai „buvo integrali Sovietų Sąjungoje susiklosčiusios praeities tyrimų dalis“⁴⁰¹, taip ir sovietinė lietuvių socialdemokratijos istoriografija buvo integrali sovietinės socialdemokratijos istoriografijos dalis.

SSRS okupuotoje ir aneksuotoje Lietuvoje „istoriografijos oficialusis diskursas buvo formuojamas pagal bolševikinėje Rusijoje jau išbandytą modelį“, kai esminiai oficialiosios komunistinės istorijos „paradigmos dėmenys Maskvoje bei daugelyje kitų Sovietų Sąjungos centrų jau pilnai funkcionavo ir atliko totalitarinio mokslo apie praeitį nekvestionuojamų esminių elementų vaidmenį“⁴⁰². Tad ir Lietuvos istorikams „dažniausiai tereikėjo kartoti ir iliustruoti Maskvoje nukaldintas schemas“⁴⁰³.

Kaip matėme iš praėjusio skyriaus, lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos atveju minėtas „schemas“ „kaldino“ (remdamiesi Lenino ir kitų bolševizmo-sovietinio komunizmo ideologų ir lyderių formuota socialdemokratijos istorinės raidos teorija) du komunistais ir lietuvių komunistinio judėjimo lyderiais ir ideologais tapę praeityje žymūs LSDP veikėjai, buvę LSDP CK nariai V. Kapsukas ir Z. Angarietis, kurie ir yra laikytini komunistinės lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijos pradininkais. Kaip jau minėjome, daugelis jų pateiktų lietuvių socialdemokratijos istorinės raidos aiškinimų ir vertinimų, išskyrus socialdemokratijos traktavimą kaip socialfašizmą, bus būdingi ir XX a. antros pusės sovietinei-komunistinei lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijai, kurią toliau čia ir aptarsime.

401. Švedas A. Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944–1985). Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. – Vilnius, 2006. L. 10. // NMMB. F. 132–3861.

402. Ten pat. L. 18; Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 35.

403. Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 35.

Prieš aptardami turime pažymėti, kad XX a. antroje pusėje sovietinėje Lietuvoje LSDP istorija, lietuvių išeivijos atstovo istoriko L. Sabaliūno žodžiais tariant, buvo „studijuojama ... daugiau nei kitados“⁴⁰⁴. LSDP istoriją tyrinėti pirmą kartą ėmėsi istorikai profesionalai. Iš Lietuvos darbininkų ir socialdemokratinio judėjimo istorijos buvo rašomi diplominiai darbai, disertacijos, monografijos, skelbiami dokumentų rinkiniai. Šiame darbe dalyvavo partijos istorijos instituto prie LKP CK, LTSR MA Istorijos instituto ir aukštųjų mokyklų istorikai⁴⁰⁵. Anot istoriko V. Merkio, nors „apie Lietuvos socialdemokratijos istoriją (turima mintyje istorija iki 1918–1919 m. – G. M.) rašyta nemažai, tačiau daugiausia tik vienu aspektu – kaip socialdemokratija diferencijavosi idėjiniu požiūriu ir kaip kairysis sparnas, vadinamas revoliuciniu, internacionalistiniu, artėjo prie bolševikų pažiūrų ir bendrų organizacinių ryšių“⁴⁰⁶. Pavyzdžiui, šis tyrinėjimo uždavinys nurodomas kaip svarbiausias didžiausiame sovietinės istoriografijos veikalė, skirtame socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje istorijos problematikai, – „Lietuvos komunistų partijos apybraižoje“⁴⁰⁷. Sovietinė „partijos istorikė“ J. Komodaitė savo į „konceptualumą“ pretenduojančiame straipsnyje „Lietuvos komunistų partijos istorijos pirmtakai“ rašė: „mokslinis Lietuvos Komunistų Partijos įsikūrimo tyrinėjimas reikalauja išryškinti priešingumą tarp revoliucinės srovės ir oportunistinės srovės Lietuvos darbininkų judėjime...“⁴⁰⁸.

Taigi XX a. II pusės sovietinėje komunistinėje lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijoje LSDP istorija iki 1918–1919 m. ir toliau buvo pateikiama per Lenino formuluotos „dviejų srovių“ kovos socialdemokratijos istorijoje koncepcijos, kurią, kaip matėme, vėliau plėtojo rusiškojo sovietinio komunizmo lyderiai bei ideologai, o lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos atžvilgiu XX a. I pusėje pritaikė V. Kapsukas ir Z. Angarietis, prizmę.

Čia verta pastebėti, kad ir šie du lietuvių bolševikų lyderiai ir ideologai sulaukė palyginti didelio komunistinių istorikų dėmesio, – be to, kad į jų veiklą bus kreipiamas itin didelis dėmesys visoje čia toliau būsiančioje aptartoje LSDP istorijos iki 1918 m. sovietinėje istoriografijoje, jie dar susilauks daug specialiai jiems skirtų biografinių, tiesa, daugiausia proginių, straipsnių laikraščiuose ir žurnaluose. Vien R. Šarmaitis iki 1988 m. liepos mėnesio apie V. Kapsuką buvo paskelbęs 70 (tarp jų daug laikraštinių) straipsnių („apie šio revoliucionieriaus gyvenimą ir veiklą“)⁴⁰⁹.

404. Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija I. Yra apie ką pakalbėti // Akiračiai, 1972, Nr. 1 (35). P. 12.

405. Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.) // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 4.

406. Ten pat.

407. Ten pat; Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. T. 1. – Vilnius, 1971 (toliau LKP istorijos apybraiža. T. 1). P. 6.

408. Žr.: Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 67.

409. Milkevičiūtė G. Vinco Kapsuko žingsnių aidas 1. Didžiųjų įvykių išvakarėse // Vakarinės naujienos, 1988 07 05. P. 2. Daug laikraštinių R. Šarmaičio straipsnių apie V. Kapsuką galima rasti V. Kapsuko asmens byloje. Žr.: Mickevičius-Kapsukas Vincas [Asmens byla] II, IV dalys // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 7281, 7283. Didesni R. Šarmaičio straipsniai apie V. Kapsuką būtų šie: Šarmaitis R. Vincas

Apie V. Kapsuką nemažai straipsnių, vėlgi daugiausia laikraštinių, yra publikavę ir kiti istorikai (R. Maliukevičius, F. Mačianskas, B. Vaitkevičius, A. Liaukonis ir kiti)⁴¹⁰. R. Šarmaitis taip pat publikavo daugiau nei 10, vėlgi daugiausia laikraštinių, tačiau keletą ir didesnių straipsnių apie Z. Angarietį⁴¹¹. Nemažai laikraštinių straipsnių apie Z. Angarietį publikavo ir kiti sovietiniai istorikai (E. Dirvelė, P. Freidheimas, P. Štaras, R. Maliukevičius, R. Čepas, M. Tamošiūnas ir kiti)⁴¹². Dauguma R. Šarmaičio, kaip ir kitų istorikų, straipsnių, visų pirma laikraštinių ir žurnalinių, buvo panašaus „informacinio formato“, išskyrus tik paskutinius straipsnius apie Z. Angarietį⁴¹³.

Didelis, nors dažniausiai proginio pobūdžio, komunistinių istorikų dėmesys V. Kapsukui ir Z. Angariečiui aptariant sovietinę Lietuvos socialdemokratijos istoriografiją neatsitiktinis. Jiedu juk buvo ryškiausi vadinamojo kairiojo – internacionalistinio sparno lietuvių socialdemokratijoje atstovai. O juk, kaip jau iš dalies užsiminėme ir šio skyriaus pradžioje, sovietinėje komunistinėje lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijoje (ir čia tik reikia pritarti jau išsakytam istorikų vertinimui) faktiškai LSDP istorija iki 1918 m. „domėtasi tik iš dalies, ne abiem jos „sparnais“, o tik kairiuoju“⁴¹⁴. Vadinamasis dešinysis Lietuvos socialdemokratų sparnas, „vadinamas oportunistiniu, nacionalistiniu“, daugumą sovietinių tyrinėtojų domino tik kritikos požiūriu⁴¹⁵. Ir tai, žinoma, neturėtų stebinti. Juk, anot istoriko M. Tamošiūno, „ikispalnio laikotarpio Lietuvos socialdemokratijos istorijos tyrinėjimai buvo plečiami turint tikslą kuo išsamiau atskleisti revoliucinių socialdemokratų marksistinio-lenininio idėjinio brendimo procesą“ ir „Lietuvos komunistų partijos istorines šaknis“⁴¹⁶.

Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. – Vilnius, 1961. P. 5–80; Šarmaitis R. V. Kapsuko veikla 1918–1919 metais // LKP istorijos klausimai. T. II. – Vilnius, 1962. P. 7–20; Vincas Kapsukas (1880–1935) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. P. 8–69.

410. Žr.: Mickevičius-Kapsukas Vincas [Asmens byla] II–IV dalys // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 7281, 7282, 7283. Apie V. Kapsuką yra rašęs ir ilgametis LKP ir sovietinės Lietuvos vadovas A. Sniečkus. Žr.: Sniečkus A. Vincas Mickevičius-Kapsukas. – Vilnius, 1957; Sniečkus A. Vincas Mickevičius-Kapsukas. Antras leidimas. – Vilnius, 1960.

411. Žr.: Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] III // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252. Didesni R. Šarmaičio straipsniai apie Z. Angarietį būtų šie: Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // Komunistas, 1956, Nr. 7. P. 27–36; Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1957. P. 682–693; Šarmaitis R. Zigmas Angarietis kovoje už Tarybų Lietuvą // Zigmas Angarietis. Straipsniai ir atsiminimai. P. 27–62; Zigmas Angarietis (1882–1940) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. P. 70–101.

412. Žr.: Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] III–IV // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252–253.

413. Žr.: Šarmaitis R. Zigmo Angariečio byla // Komunistas, 1988, Nr. 5. P. 60–70; Nr. 6. P. 57–67. Taip pat žr. Aukos, kurių neturėjo būti. Nauji duomenys apie ilgamečio Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriaus Zigmo Angariečio revoliucinę veiklą ir gyvenimą [Danguolės Repšienės pokalbis su Romu Šarmaičiu] // Tiesa, 1988 04 05, Nr. 79. P. 2.

414. Žr.: Merkys V. Lietuvos socialdemokratų ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). P. 4.

415. Ten pat.

416. Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas (kai kurie istoriografijos klausimai) // LKP istorijos klausimai, 42, 1988. – Vilnius, 1989. P. 11–12.

Taigi, pasak jau cituoto istoriko L. Sabaliūno, sovietiniu Lietuvos istorijos laikotarpiu LSDP istoriografijoje – „imta tyrinėti ir aukštinti revoliucinė tarptautinė ir svarbiausia prorusiškoji linkmė“, tai yra LSDP istorija buvo „testudijuojama „lenini nei tiesai“ paryškinti“ ir ji nebuvo „savaimingu studijų objektu“⁴¹⁷. Matyt, kad taip galėtume apibūdinti lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos iki 1918–1919 m. pristatymą, interpretavimą ir vertinimą ir minėtame glaustame apibendrinto pobūdžio J. Komodaitės straipsnyje, ir minėtoje daug metų rengtoje⁴¹⁸ ir visais lig tol atliktais LKP ištakų ir susikūrimo istorijos tyrimais paremtoje⁴¹⁹ įvairių autorių (C. Fradkinos, J. Komodaitės, P. Štaro, M. Tamošiūno, V. Kulvičiaus, R. Šarmaičio bei B. Vaitkevičiaus) parašytoje „Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraižos“ I dalyje bei jos vertime į rusų kalbą⁴²⁰.

Toks vertinimas tikėtų ir 1957 m. išleisto rinkinio „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“ istorikų (R. Šarmaičio, C. Fradkinos, J. Komodaitės, E. Griškūnaitės, B. Gliko, V. Kondrato ir kitų) straipsniams⁴²¹, taip pat kitiems čia jau ką tik minėtą LKP istorijos apybraižą bei rinkinį rengusių istorikų (R. Šarmaičio⁴²², C. Fradkinos⁴²³, J. Komodaitės⁴²⁴,

417. Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija I. Yra apie ką pakalbėti. P. 12.

418. Žr.: Partijos istorijos institutas prie LKP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas. – Vilnius, 1973. P. 11–12, 16–19; Maslauskienė N. Kai kurie „Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraižos“ pirmojo tomo rengimo klausimai // LKP istorijos klausimai, 44, 1989. – Vilnius, 1989. P. 21–34.

419. Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas (kai kurie istoriografijos klausimai). P. 10.

420. Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1; Очерки истории Коммунистической партии Литвы. Т. 1. – Вильнюс, 1973.

421. Žr.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Red. R. Šarmaitis. – Vilnius, 1957.

422. Be jau minėtų R. Šarmaičio straipsnių apie V. Kapsuką ir Z. Angarietį žr. kad ir: Šarmaitis R. F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje // Komunistas, 1951, Nr. 7. P. 24–31; Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos Pirmojo suvažiavimo sušaukimo klausimu. – Vilnius, 1954; Šarmaitis R. Marksizmo-leninizmo idėjų plitimas Lietuvoje iki 1918 metų // Su marksizmo vėliava. – Vilnius, 1959. P. 148–165; Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas ir jos vadovaujantis vaidmuo 1918–1919 metų revoliucijoje // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 5–28; Шармайтис Р. Образование и большевизация коммунистической партии Литвы (1918–1924). – Вильнюс, 1961; Šarmaitis R. Leninizmo idėjų kelias į Lietuvą // Leninizmo pergalė Lietuvoje. – Vilnius, 1970. P. 7–22; Šarmaitis R. Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje // „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje – Vilnius, 1988. P. 22–43. Taip pat galima dar paminėti R. Šarmaičio straipsnius apie Lietuvos komunistų partijos pirmąjį suvažiavimą bei „Lietuvos komunistų partijos kovos kelią“ ankstesnėje išnašoje nurodytoje knygoje „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“. Taip pat R. Šarmaitis yra parašęs ne vieną straipsnį apie P. Eidukevičių bei straipsnių apie įvairius kitus Lietuvos revoliucionierius, iš kurių kai kurie tam tikrą laiką buvo socialdemokratai.

423. Žr.: Fradkina C. Lenininė „Iskra“ Lietuvoje 1900–1903 m. – Vilnius, 1951; Fradkina C. Dėl revoliucinės krypties atsiradimo Lietuvos socialdemokratijoje // Komunistas, 1956, Nr. 5. P. 32–45.

424. Žr.: Комодайте Ю. Социал-демократические организации в Литве в период I съезда РСДРП // У истоков партии. – Минск, 1969. С. 95–101; Komodaitė J. Revoliucinės socialdemokratijos atsiradimas Lietuvoje // Komunistas, 1971, Nr. 6. P. 39–43; Komodaitė J. Socialdemokratų organizacijos Lietuvoje RSDDP II suvažiavimo laikotarpiu // Internacionalizmo keliu. – Vilnius, 1973. P. 5–45; Komodaitė J. RSDDP antrasis suvažiavimas ir socialdemokratų organizacijos Lietuvoje. – Vilnius, 1983; Komodaitė J. Komunistų bendražygis. Pažymint A. Domaševičiaus gimimo 100-ąsias metines // Komunistas, 1965, Nr. 11. P. 61–64.

E. Griškūnaitės⁴²⁵, B. Gliko⁴²⁶, V. Kulvičiaus⁴²⁷, V. Kilčiausko⁴²⁸, B. Vaitkevičiaus⁴²⁹, M. Tamošiūno⁴³⁰), taip pat ir kitų istorikų bei kitų autorių – ekonomistų,

425. Гришкунайте Э. Подъём революционного движения в Литве накануне первой мировой войны (1912–1914 г. г.): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Москва, 1955; Гришкунайте Э. Революционный подъём в Литве накануне первой мировой войны. – Москва, 1956; Griškūnaitė E. Lietuvos revoliuciniai socialdemokratų reakcijos ir naujo revoliucinio pakilimo metais (1908–1914) // *Komunistas*, 1956, Nr. 9. P. 24–31; Гришкунайте Э. Деятельность революционных социал-демократов Литвы в период избирательной кампании в IV Государственную думу // *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 1958. T. 2. P. 99–108; Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1908–1914. – Vilnius, 1959; Гришкунайте Э. Позиция революционных социал-демократов Литвы в период выборов и деятельности I и II Государственных дум // *Lietuvos TSR Mokslių akademijos darbai*, serija A, 1963. T. 1; Гришкунайте Э. „Вильнис“ – литовская рабочая газета правдистского направления // *Большевистская печать и рабочий класс России*. – Москва, 1965. С. 212–221; Griškūnaitė E. Leninas ir darbininkų judėjimas Lietuvoje 1894–1914 m. // *Lietuvos TSR Mokslių akademijos darbai*, serija A, 1970. T. 1. P. 145–161; Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m. – Vilnius, 1971; Griškūnaitė E. Legali darbininkų spauda Lietuvoje 1906–1908 m. („Naujoji gadyne“, „Skardas“, „Žarija“) // *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7. – Vilnius, 1972. P. 111–141; Griškūnaitė E. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų kova dėl darbininkų klasės vienybės 1905 m. // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1975. – Vilnius, 1976. P. 42–50; Griškūnaitė E. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų veikla 1905–1907 m. revoliucijoje // *Proletariato kovų avangarde*. – Vilnius, 1981. P. 7–30.
426. Žr.: Глик Б. Революционное движение в Литве в 1905 г. – Вильнюс, 1952; Глик Б. Подъём революционного движения в Литве осенью 1905 г. // *LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. T. 3. – Vilnius, 1961. P. 115–146; Глик Б. Социально-экономические и политические предпосылки революции 1905–1907 годов в Литве // *LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. T. 4. – Vilnius, 1963. P. 35–61.
427. Kulvičius V. Lietuvių komunistų veikla Petrograde (1917.X.–1918) // *Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto darbai*, 1960. T. 12. P. 3–27; Кульвичюс В. Революционная деятельность литовских большевиков в Петрограде в 1916–1918 г. г. автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Ленинград, 1961; Kulvičius V. Petrogrado lietuvių bolševikų darbas lietuvių kareivių tarpe Rusijoje ((1917–1918.III.)) // *LKP istorijos klausimai*. T. 7. – Vilnius, 1968. P. 7–20.
428. Kilčiauskas V. Komunistinė periodinė spauda kovoje už marksistinės-lenininės partijos sukūrimą Lietuvoje 1917–1918 metais // *Už socialistinę Lietuvą*. – Vilnius, 1960. P. 103–118.
429. B. Vaitkevičius specialiai LSDP istorijai ar jos fragmentams ar klausimams skirtų tekstų neparašė, tačiau apie atskirus Lietuvos socialdemokratų politinės laikysenos, veiklos ar nuostatų aspektus yra užsiminę tekstuose, skirtuose 1917–1919 m. „komunistinei“ problematikai. Žr. kad ir: Vaitkevičius B. Socialiniai-ekonominiai pokyčiai Lietuvoje 1918–1919 metais. – Vilnius, 1959; Vaitkevičius B. Socialinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. – Vilnius, 1967; Vaitkevičius B. Lietuvių bolševikų veikla Rusijos Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos paruošimo laikotarpiu (1917 m. kovas–spalis) // *Už socializmo sukūrimą Lietuvoje*. – Vilnius, 1969. P. 76–86; Vaitkevičius B. V. Leninas ir Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1970; Vaitkevičius B. Pirmoji proletarinė revoliucija ir tarybų valdžios įkūrimas Lietuvoje. – Vilnius, 1978; Vaitkevičius B., Vasiliauskas Z. Litauen 1918–1919. Die erste Sowjets. – Vilnius, 1979; Vaitkevičius B., Vasiliauskas Z. Lithuania in 1918–1919: the first soviets. – Vilnius, 1979; Vaitkevičius B. Spalio kovotojų gretose. – Vilnius, 1987; Vaitkevičius B. Lietuvių dalyvavimas Didžiojoje spalio socialistinėje revoliucijoje Rusijoje // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1987. – Vilnius, 1988. P. 5–12; Vaitkevičius B. Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje. – Vilnius, 1988; Vaitkevičius B. 1918–1919 metų visuomeniniai-politiniai įvykiai Lietuvoje ir valstybingumo problema. – Vilnius, 1988. Taip pat žr. Vaitkevičius B. Įžymus darbininkų judėjimo veikėjas. Andriaus Domaševičiaus 100-ųjų gimimo metinių proga // *Mokslas ir gyvenimas*, 1965, Nr. 10. P. 11–13.
430. Žr.: Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas (kai kurie istoriografijos klausimai); Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius // *Komunistas*, 1969, Nr. 10. P. 49–57; Бабицас А., Тамошюнас М.

filosofų, (J. Andriušaitytės⁴³¹, P. Girdzijauskienės⁴³², A. Mironovo⁴³³, A. Keizikaitės⁴³⁴, V. Micelmacherio⁴³⁵, V. Lukoševičiaus⁴³⁶, R. Maliukevičiaus⁴³⁷, F. Škliarskaitės⁴³⁸, J. Aničo⁴³⁹, A. Liaukonio⁴⁴⁰, P. Vitkausko⁴⁴¹, P. Freidheimo⁴⁴², P. Biveinio⁴⁴³,

Деятельность революционных социалдемократов Литвы в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июль 1907 г.–февраль 1917 г.) // Вопросы истории Коммунистической партии Литвы. – Вильнюс, 1961. С. 37–63.

431. Андрюшайтите Ю. Положение и борьба рабочего класса Литвы в период реакции (1907–1910). // LKP istorijos klausimai. T. 1. – Vilnius, 1959. P. 17–64; Andriušaitytė J. Kai kurie Lietuvos revoliucinio judėjimo klausimai V. Lenino raštuose // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 2. – Vilnius, 1960. P. 5–23; Андрюшайтите Ю. Идеологическая борьба в Литве в период реакции (1907–1910) // LKP istorijos klausimai. T. 2. – Vilnius, 1962. P. 21–52, Andriušaitytė J. Revoliucinių elementų kova Lietuvos socialdemokratijoje už proletarų partiją reakcijos metais (1907–1910). – Vilnius, 1962; Андрюшайтите Ю. Борьба революционных элементов социал-демократии Литвы за пролетарскую партию в годы реакции (1907–1910): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Вильнюс, 1962.
432. Žg.: Гирдзияускене П. Национально-освободительная борьба литовского народа в период революции 1905–1907 г. г. – Москва, 1950; Girdzijauskienė P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. – Vilnius, 1955. P. Girdzijauskienė apie LSDP raidą rašė ir akademinėse Lietuvos TSR istorijose, kurios bus paminėtos vėliau.
433. Mironovas A. Revoliucinės socialdemokratijos vystymasis Lietuvoje // Lietuvos valstybinio kūno kultūros instituto moksliniai-metodiniai darbai. Rinkinys 1. – Vilnius–Kaunas, 1956; Миронов А. Развитие революционной социал-демократии в Литве в конце XIX века. – Москва, 1957.
434. Keizikaitė A. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos įtaka revoliuciniam judėjimui Lietuvoje 1918–1919 metais. // Mokslo darbai (Vilniaus ped. in-tas). T. 4. (Visuomeniniai mokslai). – Vilnius, 1958. P. 33–58.
435. Micelmacheris V. Dakaras J. A. Domaševičius – pirmasis LTSR sveikatos apsaugos liaudies komissaras // Sveikatos apsauga, 1958, Nr. 7. P. 3–12.
436. Lukoševičius V. Prano Eidukevičiaus socialinių-ekonominių pažiūrų formavimasis į nuoseklias marksistines-leninines pažiūras // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika. T. VI. Šąs.1. – Vilnius, 1965. P. 21–41.
437. Maliukevičius R. Lietuvių darbininkų laikraštis „Vilnis“. – Vilnius, 1959; Maliukevičius R. Vinco Kapsuko visuomeninė-politinė veikla 1903–1918 m. Istorijos mokslų kandidatinė disertacija. – Vilnius, 1964 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 812; Малюквичюс Р. Винцас Мицкявичюс-Капсукас // История СССР, 1968, Nr. 2. С. 62–69; Maliukevičius R. V. Kapsukas – Lenino mokinys ir bendražygis // Komunistas, 1970, Nr. 4. P. 40–46 ir kt.
438. Škliarskaitė F. V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje. – Vilnius, 1962.
439. Žg.: Аничас Й. Участие литовских коммунистов и трудящихся масс в Великой Октябрьской революции и гражданской войне (1917–1920 г. г.): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Ленинград, 1961; Aničas J., Noreikienė S. Lietuvos reikalų komisariato veikla 1917–1918 metais. – Vilnius, 1959.
440. Liaukonis A. F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje. – Vilnius, 1961.
441. Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų Respublikos sukūrimas 1918–1919 m. – Vilnius, 1978; Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų socialistinė respublika 1918–1919. – Vilnius, 1988.
442. Freidheimas P. Leninas ir darbininkų judėjimo Lietuvoje pradžia [1894 – 1897] // Komunistas, 1980, Nr. 11. P. 30–36; Freidheimas P. V. Leninas, Kovos sąjunga ir Lietuvos socialdemokratai // Komunistas, 1985, Nr. 10. P. 53–58. Čia nurodoma ne visi įvairiems socialistinio judėjimo raiškos Lietuvoje aspektams XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais skirti P. Freidheimo tekstai, kurių yra nemažai, o tik tie, kuriuose bent šiek tiek užsimenama apie lietuvių socialdemokratų raišką.
443. Biveinis P. Revoliucinių socialdemokratų kova su oportunizmu ir nacionalizmu Lietuvos socialdemokratiname judėjime pirmosios Rusijos revoliucijos laikotarpiu // LKP istorijos klausimai. T. 41. – Vilnius, 1988. P. 17–29; Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalinis laikotarpis) // LKP istorijos klausimai. T. 45. – Vilnius, 1990. P. 15–29.

V. Suveizdžio⁴⁴⁴, V. Motulaitės⁴⁴⁵, E. Kriščiūno⁴⁴⁶, A. Stražo⁴⁴⁷, J. Jurginio⁴⁴⁸, F. Mačiansko⁴⁴⁹, J. Repšio⁴⁵⁰, V. Stonienės⁴⁵¹, A. Česnavičiaus⁴⁵², V. Kazlauskio⁴⁵³, V. Kubiliaus⁴⁵⁴ parašytiems tekstams – straipsniams, disertacijoms, knygoms ar knygų fragmentams, kurie ir kurios specialiai ar šalia kitko buvo skirti ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos iki 1918–1919 m. arba atskiriems fragmentams, arba atskiriems aspektams, arba atskiriems veikėjams, arba šių veikėjų pažiūroms tam tikrais klausimais aptarti, arba tiesiog tik tam tikrais aspektais, be kitko, buvo užsimenama apie vieną ar kitą Lietuvos socialdemokratų veiklos, politinės laikysenos epizodą. Tas pats pasakytina ir apie dalies iš čia išvardintų autorių įvairius nedidelės apimties laikraštinius revoliuciniams judėjimui Lietuvoje ir jo atskiriems epizodams

444. Žr.: Suveizdis V. Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiniam judėjime (1883–1894) // LKP istorijos klausimai. T. 32. – Vilnius, 1983. P. 5–17; Сувейздис В. Революционные связи социал-демократов Литвы и России в 1887–1898 г. г.: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Вильнюс, 1987. Čia nurodomi ne visi V. Suveizdžio tekstai, skirti socialdemokratijos raidos aspektams XIX a. pabaigos Lietuvoje, o tik tie, kuriuose kalbama apie lietuvių socialdemokratų veiklą.
445. Žr.: Motulaitė V. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų kova dėl internacionalinės marksistinės darbininkų partijos įkūrimo Lietuvoje 1905–1907 metais // Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės, 1987 m. sausis. Šeštoji knyga. – Vilnius, 1987. P. 140–143; Motulaitė V. Vienybė brendo kovoje // Komunistas, 1986, Nr. 6. P. 80–84; Motulaitė V. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų veikla siekiant socialdemokratinį organizacijų vienybės (1896–1907) // LKP istorijos klausimai. T. 45. – Vilnius, 1990. P. 5–14.
446. Kriščiūnas E. Pagrindiniai socialistinės revoliucijos teorijos raidos bruožai Lietuvos marksistų darbuose 1917–1940 m. // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1985. T. 3. P. 38–49.
447. Žr. kad ir: Stražas A. 1917 m. popiežiaus „taikos“ nota ir lietuvių buržuazinių nacionalistų paslaugos Vokietijos imperializmui // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija III. – Vilnius, 1962. P. 107–108; Stražas A. Kaip vokiškieji dešinieji socialdemokratai rėmė Vokietijos imperializmo planus pavergti Lietuvą (1915–1918 m.) // Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai, T. IV. – Vilnius, 1958. P. 145–179; Стражас А. „Земля Oberost“ и ее место в Германской восточной политике в годы Первой мировой войны. – Дисертация д-ра лапсуни г-ти, 1970 // VUB RS. F. 76. S. v. 1322.
448. Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai Lietuvoje. – Vilnius, 1958.
449. Mačianskas F. Visuomeninės V. Kapsuko pažiūros. – Vilnius, 1987.
450. Repšys J. Zigmas Angarietis – marksizmo-leninizmo propagandistas Lietuvoje 1917–1918 m. // Istorija. T. 5. – Vilnius, 1958. P. 63–72. Perspausdinta knygoje Zigmas Angarietis. Straipsniai ir atsiminimai. – Vilnius, 1982. P. 62–75.
451. Stonienė V. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro ir Lietuvos Reikalų komisariato leidybinė veikla 1917–1918 m. // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. – Vilnius, 1965. P. 53–79.
452. Česnavičius A. Lenininės imperializmo teorijos ir socialistinės revoliucijos teorijos klausimai Z. Angariečio raštuose // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Ekonomika, 1963. T. 4. P. 19–34; Česnavičius A. Ekonominės Z. Angariečio pažiūros. – Vilnius, 1976.
453. Žr. kad ir: Kazlauskas V. Marksistinė filosofijos mintis lietuvių legalioje socialdemokratinėje spaudoje 1906–1908 metais („Naujoji gadyne“, „Skardas“, „Žarija“) // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija, 1966. T. 7. P. 167–176; Kazlauskas V. Lietuvių revoliucinių socialdemokratų požiūris į aktualiausias marksistinės teorijos problemas Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija, 1968. T. 8. P. 161–175; Kazlauskas V. Marksistinės visuomeninės-filosofinės minties raida Lietuvoje 1905–1919 m. Kand. dis. Vilnius, 1968 // VUB RS. F. 76/Ds991.
454. Kubilius V. Julius Janonis. – Vilnius, 1962; Kubilius V. Julius Janonis. Antras pataisytas leidimas. – Vilnius, 1970.

ar dalyviams skirtus įvairiuose spaudos leidiniuose publikuotus straipsnius⁴⁵⁵. Visuose šiuose tekstuose apie Lietuvos socialdemokratinį judėjimą buvo rašoma, anot istoriko A. Vyšniausko, „atsižvelgiant į Maskvoje nustatytas oficialias „partijos istorijos mokslo schemas“⁴⁵⁶.

Panašiai galima įvertinti ir lietuvių socialdemokratijos raidos pristatymus ir interpretacijas, pateiktus socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje istorijai iki Pirmojo pasaulinio karo ir kairuoliškojo sparno probolševikinei evoliucijai karo metais nemažai dėmesio skyrusiose akademinėse Lietuvos („Lietuvos TSR“) istorijose – 1958 m. išleistoje viename „Lietuvos TSR istorijoje nuo seniausių laikų iki 1957 metų“ (skyrių, kuriuose rašoma apie socialdemokratijos istoriją Lietuvoje, autoriai – C. Fradkina, J. Komodaitė, P. Girdzijauskienė, G. Koniuchovas, E. Griškūnaitė ir J. Žiugžda)⁴⁵⁷, 1963 m. ir 1965 m. išleistuose keturto mės sovietinės akademinės „Lietuvos TSR istorijos“ (vyr. redaktorius J. Žiugžda) II ir III tomuose (skyrių, kuriuose rašoma apie socialdemokratijos istoriją Lietuvoje, autoriai – V. Merkys, R. Šarmaitis, P. Girdzijauskienė, E. Griškūnaitė, J. Žiugžda)⁴⁵⁸, 1985 m. išleistame naujos akademinės Lietuvos TSR istorijos I tome (V. Merkys, A. Tyla, B. Vaitkevičius)⁴⁵⁹ ir 1978 m. išleistoje viename „Lietuvos TSR istorijoje“ rusų kalba (skyrių, kuriuose rašoma apie socialdemokratijos istoriją Lietuvoje, autoriai – V. Merkys, A. Tyla, B. Vaitkevičius)⁴⁶⁰, taip pat „Vilniaus miesto istorijoje nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos“ (skyrių, kuriuose rašoma apie socialdemokratijos istoriją Lietuvoje, autorius V. Merkys)⁴⁶¹, knygose, skirtose „kovai už Tarybų valdžią“ Lietuvoje ar ir visame „Pabaltijyje“ 1918–1919 m.⁴⁶²

Reikia pažymėti, kad daugelyje čia minėtų „partijos istorijos instituto“ ir Mokslų akademijos Istorijos instituto istorikų tekstų, ypač parašytų 6-ajame XX a. dešimt-

455. Žr.: Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940–1965. – Vilnius, 1969. P. 299, 352–354, 356–362, 374–375, 377, 423, 427, 488–491 ir kt.; Adomonienė O. Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1966–1970. – Vilnius, 1980. P. 304–319, 356–359, 361–364, 372–373, 416–417; Adomonienė O., Strazdūnaitė R. Lietuvos istorijos bibliografija 1971–1975. – Vilnius, 1992. P. 284–298, 329, 331; Lietuvos istorijos bibliografija 1976–1980. – Vilnius, 2006. P. 178–181, 185–186; Lietuvos istorijos bibliografija 1981–1985. – Vilnius, 2008. P. 225–227, 232.

456. Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 68.

457. Žr.: Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų. – Vilnius, 1958. P. 198–208, 224–229, 233–248, 250–258, 266, 283–287.

458. Lietuvos TSR istorija. T. II. Nuo 1861 iki 1917 metų. – Vilnius, 1963. P. 175–183, 265–277, 282–286, 300, 303–316, 324, 327–341, 345–355, 362, 367–374, 378–380, 383–385, 388–397, 402–404; Lietuvos TSR istorija. T. III. Nuo 1917 iki 1940 metų. – Vilnius, 1965. P. 11–16, 32–34.

459. Lietuvos TSR istorija 1. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. – Vilnius, 1985. P. 296–299, 305, 318–338, 341–342, 348–349, 358–362.

460. История Литовской ССР (с древнейших времён до наших дней). – Вильнюс, 1978. С. 232–234, 252–253, 255–269, 272–273, 283–286, 298–301, 303–305, 310–311, 314, 317.

461. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. – Vilnius, 1968. P. 300–314, 341–362, 365.

462. Андреев А. М. Борьба литовского народа за Советскую власть в 1918–1919 г. г. – Москва, 1954; Борьба за Советскую власть в Прибалтике. – Москва, 1967.

metyje, pristatant socialdemokratinio judėjimo istoriją Lietuvoje ar atskirus šios istorijos epizodus ar fragmentus daug dėmesio buvo skiriama RSDDP organizacijų Lietuvoje raidos ir veiklos istorijai, taip pat ir pačios RSDDP istorinei raidai. Ne veltui Lenkijos istorikas J. Ochmanskis vertindamas sovietinės Lietuvos pirmųjų pokario dešimtmečių istoriografiją buvo kritiškai nurodęs, kad joje (sovietinėje lietuvių istoriografijoje – G. M.) buvo „menkintas“ LSDP vaidmuo ir pervertinta RSDDP grupės Lietuvoje reikšmė⁴⁶³.

Taip pat paminėtina yra tai, kad sovietinėje istoriografijoje Lietuvos socialistinių darbininkų judėjimą buvo siekiama pateikti kaip sudėtinę visos Rusijos imperijos socialistinio judėjimo dalį. Kaip savo atsiminimų pobūdžio tekste mini istorikas V. Merkys, „Partijos istorijos instituto mokslinė bendradarbiė J. Komodaitė spaudė Lietuvos darbininkų judėjimą be išlygų vadinti bendros Rusijos proletariato kovos sudėtine dalimi“⁴⁶⁴.

Be abejo, kaip ką tik cituotame savo tekste pažymi ir V. Merkys, „Lietuvos istorikai rašę LSDP klausimais buvo Maskvos, Minsko ir kai kurių „saviškių“ istorikų recenzentų „spauسته spaudžiami į oficialiuosius rėmus, į bolševikų apologiją“⁴⁶⁵. Pasak V. Merkio, „radosi maskviškių ir minskiečių istorikų, kurie pasigedo nebūtos bolševikų ir menševikų kovos Lietuvoje“⁴⁶⁶.

Savo atsiminimuose V. Merkys pažymi ir „monopolio tyrinėjant revoliucinį judėjimą“ siekusio⁴⁶⁷ „Partijos istorijos instituto“ vaidmenį „negailestingai mėsinėjant ir falsifikuojant LSDP istoriją“⁴⁶⁸. Toks minėtos įstaigos vaidmuo buvo, žinoma, to meto sąlygomis visiškai suprantamas. Juk, anot sovietinio laikotarpio istorijos mokslo būklės tyrinėtojų, Partijos istorijos institutas kartu su „praeities tyrinėtojus telkiančių įstaigų pirminėmis partinėmis organizacijomis“ buvo „svarbiausi LKP CK pagalbininkai įgyvendinant mokslo politiką“⁴⁶⁹.

Partijos istorijos institutas ne tik „rengė spaudai marksizmo-leninizmo klasikų veikalų vertimus, koordinavo revoliucinio judėjimo Lietuvoje, LKP bei LKKJS veiklos tyrimus, bet ir atliko esminį vaidmenį surandant partijos vadovybei reikalingas formuluotes apie XIX a. pabaigos–XX a. Lietuvos istorijos procesus“⁴⁷⁰. Partijos istorijos instituto bendradarbiai rengė įvairias pažymas LKP CK, dalyvavo rašant apibendrinamuosius Lietuvos istorijos kursus arba kruopščiai recenzavo kolegų iš Istorijos instituto tekstus, kuriuose kalbama apie ideologiskai ir politiškai „pavojingus“ XIX a. pab.–XX a.

463. Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas (kai kurie istoriografijos klausimai). P. 12. Čia cituotas J. Ochmanskis savo „Lietuvos istorijoje“ taip pat skyrė dėmesio ir socialdemokratinio judėjimo istorijai. Žr.: Ochmanski J. Historia Litwy. Wyd. 3. – Wrocław, 1990.

464. Merkys V. Atminties akivairai. – Vilnius, 2009. P. 214.

465. Ten pat.

466. Ten pat.

467. Ten pat. P. 136.

468. Ten pat. P. 126.

469. Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). P. 40.

470. Ten pat. P. 40–41.

istorijos klausimus⁴⁷¹. Grįžtant prie anksčiau minėtų „partijos istorijos instituto“ ir kitų institucijų istorikų tekstų apie atskirus socialdemokratinio judėjimo istorijos Lietuvoje fragmentus reikia pažymėti, kad ne visų iš čia paminėtų autorių tekstai parašyti vienodai ideologizuotai. Kai kurių istorikų tekstai buvo itin ideologizuoti, tendencingi ir menkaverčiai faktografiniu bei apskritai teksto kokybės požiūriu. Tačiau kai kurių iš paminėtų istorikų tekstai buvo mažiau ideologizuoti, mažiau tendencingi ir gerokai vertingesni faktografiškai. Tai būtų čia jau anksčiau minėti istorikų V. Merkio ir A. Tylos parašyti fragmentai akademinėse „Lietuvos TSR istorijose“, taip pat A. Tylos knygos apie 1905 m. revoliuciją Lietuvoje fragmentai apie šio laikotarpio Lietuvos socialdemokratinio judėjimo raišką⁴⁷² ir, žinoma, istoriko V. Merkio tekstai, specialiai ar šalia kitko skirti lietuvių socialdemokratinio judėjimo pradinio laikotarpio istorijai arba atskiriems jos fragmentams ar aspektams, ypač LSDP pirmųjų programų genezės ir LSDP santykio su lietuvių tautiniu judėjimu klausimams⁴⁷³.

Žinoma, ir V. Merkys, anot istoriko M. Jučo, „rašydamas apie socialdemokratiją baiminosi, ką pasakys Judita Komodaitė, ką pasakys Paulina Girdzijauskienė, ką pasakys Romas Šarmaitis“, tai yra, jis kaip ir kiti istorikai turėjo atsižvelgti į viešpataujančios, visiems privalomos ideologijos „kanonus“⁴⁷⁴. V. Merkys savo atsiminimuose rašo, kad nors jis „dideliu objektyvumu nepasižymėjo“, tačiau iš jo „buvo pareikalauta aiškiai ir besąlygiškai pasmerkti“ LSDP „vadovybę, jos programą laikyti oportunistine ar tiesiog nacionalistine“⁴⁷⁵. Taigi ir V. Merkys turėjo „atiduoti duoklę“ viešpataujančios ideologijos kanonams⁴⁷⁶.

Galimybė (kalbant apie sovietinį laikotarpį) neideologizuotai pažvelgti į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių socialdemokratinį judėjimą ir objektyviau jį įvertinti žymiam XIX a.–XX a. pradžios Lietuvos istorijos tyrinėtojai V. Merkiui atsirado tik vadinamojo pertvarkos (perestroikos) laikotarpio SSRS antroje pusėje⁴⁷⁷. Tuo metu rašyti apie socialdemokratinio judėjimo istoriją vis objektyviau ir vis mažiau ideologizuotai, vis mažiau (atsižvelgiant į „pertvarkos“ politikos (ir jos sudedamosiomis dalimis nuo tam tikro laikotarpio tapusiomis „viešumo“ ir „baltų istorijos dėmių likvidavimo“ politikų) plėtojimąsi) atiduodant duoklę vis dar viešpataujančios,

471. Ten pat. P. 41.

472. Žr.: Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. – Vilnius, 1968.

473. Merkys V. Darbininkų judėjimas Vilniuje 1905–1907 m. revoliucijos išvakarėse. – Vilnius, 1957; Merkys V. Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901–1904 metais. – Vilnius, 1959; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1966. T. 3 (22). P. 138–151; Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. – Vilnius, 1967; Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX. – Вильнюс, 1969. С. 402–406, 410–421; Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje. – Vilnius, 1982. P. 51–53, 187–195; Merkys V. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. – Vilnius, 1987. P. 241–251.

474. Švedas A., Jučas M. Išminuotojas klysta tik vieną kartą // Naujasis židinys – Aidai, 2007, Nr. 5–6.

475. Merkys V. Atminties akivarai. P. 214.

476. Žr., pvz.: Merkys V. Bolševizmui – 80 // Mokslas ir gyvenimas, 1983, Nr. 7. P. 4–6.

477. Žr.: Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). P. 4–22.

tačiau jau sparčiais tempais prarandančios turėtas pozicijas ideologijos kanonams galimybės atsirado ir kitiems istorikams⁴⁷⁸. Pavyzdžiui, „pertvarkos“ metais buvo išspausdinti ir pirmieji tolydžio vis objektyvesniu žvilgsniu ir objektyvesne analize pasižymintys daugiausia lietuvių socialdemokratinio judėjimo pradinio laikotarpio klausimams skirti tuo metu dar jauno istoriko A. Vyšniausko straipsniai⁴⁷⁹.

Tačiau „pertvarkos“ laikotarpio, ypač antros pusės, socialdemokratinio judėjimo istoriografija nelaikytina tipiška sovietine komunistine istoriografija. O nuo 1988 m., ypač 1989 m. spausdintus kai kuriuos iš čia nuorodose nurodytus tekstus (pvz., V. Merkio ir A. Vyšniausko straipsnius 1989 m. išėjusiame straipsnių rinkinyje „Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią“), ko gero, reikėtų traktuoti jau kaip posovietinę lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografiją, kurią aptarsime truputį vėliau⁴⁸⁰.

Sugrįždami prie sovietinės komunistinės Lietuvos socialdemokratijos istorijos istoriografijos tolesnio aptarimo pirmiausia dar turėtume paminėti, kad šalia jau anksčiau įvardintų A. Tylos ir V. Merkio tekstų kaip tam tikrą išliekamąją vertę turintys tekstai turėtų būti paminėtini faktografiškai labai informatyvūs istoriko E. Vidmantos straipsniai ir monografija, skirti LSDP ir kitų Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje besireiškusių socialdemokratinų partijų spaudos problematikai tyrinėti⁴⁸¹.

478. Žr., pavyzdžiui: Kriauciūnienė Z. A. Domaševičiaus komunistų partija // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdiene. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 15–20; Vaitkevičius B. Dvi esminės pastabos LKP susikūrimo klausimu // Ten pat. P. 48–57.

479. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratų partijos 1897 m. politinės programos minimum interpretavimas ir vertinimai XIX a. pab. socialdemokratinėje spaudoje // Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės (1987 m. sausis). Šeštoji knyga. – Vilnius, 1987. P. 135–137; Vyšniauskas A. Zigmas Angarietis apie LKP ištakas // Mokslas ir gyvenimas, 1988, Nr. 12. P. 3–4; Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 29, 1988. P. 45–57; Vyšniauskas A. LKP pirmtakų problema komunistinėje istoriografijoje // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdiene. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 58–76; Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos „kultūringesniųjų“ sričių socialdemokratai // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 23–40.

480. Kalbant apie „pertvarkos“ laikotarpio tekstus, kuriuose vienaip ar kitaip aptariami atskiri lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos aspektai ir jo veikėjai, reikėtų dar paminėti Ramintos Gecevičienės tekstus (tarp jų ir disertaciją) rusų kalba apie V. Kapsuką. Žr.: Гяцявичене П. Общественно-политические взгляды В. Капсука: историографический обзор // Вопросы истории КПСС. – 1990, № 2. С. 117–125; Гяцявичене П. Историографический обзор революционной деятельности и научного творчества В. Мицкявичюса-Капсука. – Москва, 1989; Гяцявичене П. Винцас Мицкявичюс-Капсукас – историк революционного движения Литвы. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1991. Kalbant apie „pertvarkos“ laikotarpio istorikų tekstus, kur iš mažiau negu anksčiau ideologizuotą poziciją užsimenama apie socialdemokratų santykį su 1918 m. vasario 16-osios akto priėmimu, galima paminėti A. Gaigalaitės straipsnį. Žr.: Gaigalaitė A. Vasario 16 d. Aktas ir jo atsiradimo aplinkybės // Lietuvos istorijos metraštis, 1988. – Vilnius, 1989. P. 41–58.

481. Vidmantas E. 1905 metų Lietuvos socialdemokratų periodinė spauda // Bibliotekų darbas, 1975, Nr. 11. P. 22–23; Vidmantas E. Lietuvos socialdemokratų 1895–1907 m. periodinė spauda // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1976. T. 3 (56). P. 105–117; 1977. T. 3 (60). P. 115–132; Vidmantas E. Hektografuoti Lietuvos socialdemokratų periodiniai leidiniai (1897–1905) – darbininkų judėjimo istorijos šaltinis // Lietuvos istorijos metraštis, 1975. – Vilnius, 1976. P. 22–41; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. – Vilnius, 1979.

Nors, žinoma, E. Vidmanto straipsnis „Buržuazinė literatūra apie Lietuvos socialdemokratų spaudos istoriją“⁴⁸², kuriame rašoma apie „imperializmo stovykloje atsidūrusių“, „vienoje gretoje su imperializmo apologetais“ „atsidūrusių“ „nacionalistinių, oportunistinių dešiniųjų socialdemokratų“ „praeities faktų klastojimą“⁴⁸³, priskirtinas prie pakankamai komunistiškai ideologizuotų tekstų.

Prie profaktografiškų tekstų galime priskirti ir trumpai kai kuriuos vieno iš ryškiausių pačios XX a. pradžios LSDP veikėjų A. Janulaičio socialdemokratinės veiklos aspektus (kaip ir kitokios jo veiklos aspektus) apibūdinančią V. Andriulio parašytą trumpą „Augustino Janulaičio biografiją“, buvusią tarsi įvadu į ką tik minėto autoriaus išleistą šio žymaus socialdemokrato bei visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjo bibliografiją⁴⁸⁴.

Visgi nepaisant čia paminėtų faktografiškai ir apskritai istoriškai vertingesnių, tačiau taip pat (bendresniuose apibendrinimuose) privalomą duoklę įsigalėjusios ideologijos kanonams atiduoti turėjusių istorikų tekstų, svarbiausiu ir pagrindiniu sovietinės komunistinės Lietuvos socialdemokratinio judėjimo istoriografijos tekstu buvo itin ideologizuotas ir faktografiniu požiūriu „ne itin vertingas“ čia jau ne kartą minėtos „Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraižos“ I tomas.

Glaustai apibendrintai komunistinei istoriografijai būdinga LSDP istorijos iki 1919 m. schema buvo pateikta enciklopediniuose LSDP istorijos pristatymuose⁴⁸⁵. Daugiausia remdamiesi šiais pristatymais ir anksčiau minėtu J. Komodaitės straipsniu toliau glaustai ir centruotai pristatysime komunistinei istoriografijai būdingą lietuvių socialdemokratijos istorinės raidos schemą.

Taigi pagal sovietinėje komunistinėje istoriografijoje nusistovėjusią schemą lietuvių socialdemokratiname judėjime „nuo pat LSDP įkūrimo“ „reiškėsi dvi kryptys: revoliucinė-proletarinė ir reformistinė-oportunistinė“, dažnai dar vadinama „smulkiaburžuazine“ ir „nacionalistine“⁴⁸⁶. Anot lietuvių sovietinės komunistinės lietuvių

482. Vidmantas E. Buržuazinė literatūra apie Lietuvos socialdemokratų spaudos istoriją // Lietuvos buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika. – Vilnius, 1980. P. 55–69.

483. Ten pat. P. 68–69.

484. Augustino Janulaičio biografija // Andriulis V. Augustinas Janulaitis (1878–1950). – Vilnius, 1972. P. 7–14. Prie santykinai objektyvesnių tekstų, netiesiogiai susijusių su kai kuriais LSDP istorijos problematikos aspektais, matyt, galėtume priskirti ir filologo J. Lebedžio straipsnį apie A. Janulaitį, kaip „marksizmo klasikų vertėją“. Žr. Lebedys J. A. Janulaitis – marksizmo klasikų vertėjas // Lietuvos istorijos metraštis, 1978. – Vilnius, 1979. P. 19–27. Kalbant apie komunistinę Lietuvos socialdemokratijos istoriografiją, prie profaktografiškesnių tekstų galima priskirti komunistinės Lenkijos istoriko Zenowiusz Ponarski nedidelius straipsnius. Žr.: Ponarski Z. Przyczynek do genezy litewskiej socjaldemokracji // Z pola walki, 1983, Nr. 2 (102). P. 168–176; Ponarski Z. Socjaldemokracja Litewska a PPS w koncu XIX w. // Z pola walki, 1985, Nr. 1 (109). P. 105–112.

485. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. II. – Vilnius, 1968. P. 395–397; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 561–562; Komodaitė J. ir kiti. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1986. P. 589–590.

486. Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. II. P. 395; Komodaitė J. ir kiti. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 589; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561–562.

socialdemokratinio judėjimo istoriografijos, pirmąją „kryptį“ arba „srovę“ „sudarė marksizmo idėjų šalininkai – internacionalistai“, o jos „idėjinį turinį sudarė marksizmas“. Antroji „kryptis“ arba „srovė“ „buvo susijusi su smulkiaburžuazinės ideologijos poveikiu“ ar net tiesiog „išsivysčiusi smulkiaburžuazinės nacionalistinės ideologijos pagrindu“⁴⁸⁷. Tokios „srovės“, anot sovietinės komunistinės istoriografijos, reiškėsi ne tik lietuvių socialdemokratiniam judėjime, tai yra LSDP, bet ir Lietuvos socialdemokratiniam judėjime apskritai.

Pasak čia aptariamos istoriografijos, „tarp revoliucinės krypties ir oportunistinės krypties“ įvairiuose Lietuvos darbininkų judėjimo „etapuose“ vyko „nuolatinė kova“, o „jėgų santykis tarp revoliucinių ir oportunistinių elementų“ tiek LSDP viduje, tiek ir kitose Lietuvoje veikusiose socialdemokratinėse partijose ir organizacijose tam tikrose vietose ir tam tikrais laikotarpiais buvo įvairus⁴⁸⁸. Lietuvių sovietinės komunistinės socialdemokratinio judėjimo istoriografijos požiūriu, „stiprėjant darbininkų judėjimui ir jų klasei kovai, stiprėjo ir revoliucinių socialdemokratų kova dėl proletarinio internacionalizmo idėjų įtvirtinimo partijoje“⁴⁸⁹.

Anot komunistinės istoriografijos, „ryškiausiai dvi priešingos srovės Lietuvos socialdemokratiniam judėjime iškyla Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu ir Spalio socialistinės revoliucijos laikotarpiu“, kuomet „vieną, revoliucinę (srovę – G. M.) sudaro revoliuciniai lietuvių socialdemokratai, tvirtai stoję į leninizmo pozicijas“, o kita „antra – oportunistinė srovė“ – „Lietuvos socialdemokratų partijos oportunizmas ir nacionalizmas priėjo savo logišką galą – virto visiškai tarptautinio proletariato tikslus ir uždavinius pamiršusia socialpardavyste“, „Vokietijos imperialistų agentūra Lietuvoje“, „bendradarbiavimu su kontrrevoliucine buržuazija, dvarininkais ir klerikalais kaizerinėje Lietuvos Taryboje“ ir „vykstant Lietuvoje 1918–1919 metais socialistinei revoliucijai“ – „atviru perėjimu į kontrrevoliucijos, išnaudotojų klasių stovyklą“⁴⁹⁰.

Savaime suprantama, kad ši dviejų „krypčių“ ir jų „kovos“ koncepcija buvo paremta dar V. Lenino suformuluota čia jau apžvelgta dviejų srovių koncepcija Rusijos bei kitų šalių socialdemokratinuose judėjimuose. Ir, žinoma, iš pastarosios išplaukusia, čia taip pat aptarta pirmųjų lietuvių komunistų ideologų, tapusių ir pirmaisiais komunistiniais lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorikais, V. Kapsuko ir Z. Angariečio koncepcija apie dviejų krypčių buvimą lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijoje.

Tačiau, kaip jau minėjome aptardami bendrąją sovietinei komunistinei istoriografijai būdingą socialdemokratijos istorijos koncepciją, dviejų srovių koncepcijos schema, kalbant apie laikotarpį iki Pirmojo pasaulinio karo, yra (kaip matysime toliau ir iš šio tyrimo) akivaizdus XIX a. pabaigos–XX a. pradžios istorijos supaprasti-

487. Ten pat.

488. Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai. P. 69–85.

489. Komodaitė J. ir kiti. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 589; Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. II. P. 395.

490. Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai. P. 85–86.

nimas, o pats srovių apibūdinimas, kaip vienos revoliucinės, o kitos oportunistinės, daugeliu atvejų yra tiesiog ideologizuotas suprimityvinimas ir pritempimas, kartais – objektyviai vertinant – ir tiesiog visiškai neteisingas.

Jau aptardami bendrąją sovietinę komunistinę socialdemokratijos istorijos koncepciją minėjome, kad, priešingai, nei tvirtino Leninas ir kiti rusiškojo bolševizmo – sovietų komunizmo ideologai, menševikai nebuvo jokie marksizmo ir socializmo apskritai atsisakę reformistai, oportunistai, o buvo ir šiandien yra laikytini ir marksistais, ir revoliucionieriais. Taip pat tas pats pasakytina ir apie komunistų vadina-mąją oportunistinę lietuvių socialdemokratijos srovę iki Pirmojo pasaulinio karo ir šio karo metais.

Vadinamieji lietuvių socialdemokratų oportunistai tiek XX a. pradžioje, tiek Pirmojo pasaulinio karo metais, tiek ir tarpukariu buvo, kaip, beje, matysime ir iš šios monografijos, aiškūs socialistai marksistai. Neišdavė jie ir darbininkų klasės interesų atstovavimo⁴⁹¹. Taigi ideologizuota komunistinės sovietinės socialdemokratijos istoriografijos koncepcija apie dvi – „marksistinę-revoliucinę-internacionalistinę“ ir „reformistinę, oportunistinę ir nacionalistinę“ – kryptis lietuvių socialdemokratijos istorijoje yra, švelniai tariant, nepakankamai pagrįsta.

Tačiau komunistinei socialdemokratijos istoriografijai buvo svarbu ne objektyvus kokių nors teiginių pagrindimas, o socialdemokratijos istorijos pateikimas per SSRS įsigalėjusios ideologijos prizmę. Kaip matėme iš sovietinės komunistinės socialdemokratijos istoriografijos apibūdinimo, tas pats yra pasakytina ir apie socialdemokratijos istorijos po 1917–1919 (1920) m. pateikimą, tai yra apie socialdemokratinio judėjimo istoriją po to, kai nuo jo atskilo naujai susiformavęs XX a. komunistinis judėjimas.

Tą patį galime pasakyti ir apie komunistinę lietuvių socialdemokratijos istoriografiją sovietinėje Lietuvoje. Tad nieko nuostabaus, kad remiantis bendra iš komunizmo ideologijos išplaukiančia socialdemokratijos istorijos koncepcija, komunistiniai istorikai toliau plėtojo tarpukario LKP lyderių ir ideologų V. Kapsuko ir Z. Angariečio pradėtą Lietuvos socialdemokratijos istorijos versiją, kurios „einamoji“ interpretacija buvo nustatoma SSRS valdžiusios komunistų partijos programiniuose ideologiniuose tekstuose.

Ano iš istorikų daugiausia, iš esmės vienintelės, specialiai apie LSDP istoriją po 1917–1919 m., remiantis „lenininiais kovos su dešiniuoju oportunizmu“ vertinimais, rašiusios G. Juknienės⁴⁹², „dar Pirmojo pasaulinio karo metu LSDP dešinieji vadai

491. Žr.: Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919–1922 metais // Gairės, 2006, Nr. 5. P. 31–36; Nr. 6. P. 25–31; Mitrulevičius G. Kas yra socialdemokratų partija: Stepono Kairio ir jo vadovaujamos tarpukario LSDP atsakymai // www.lsdsls.lt.

492. Žr.: Juknienė G. Lietuvos socialdemokratų pažiūrų agrariniu bei valstiečių klausimu kritika (1920–1926) // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 8. – Vilnius, 1966; Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratų // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. – Vilnius, 1967. P. 83–87; Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926 // LKP istorijos klausimai. T. 6. 1967. P. 56–65; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926) // Disertacija istorijos mokslų kandidato

perėjo į nacionalinės buržuazijos pusę, ėmė propaguoti bendradarbiavimą su buržuazinėmis partijomis“, „vykdė dviveidę politiką“, „siekę pasitarnauti buržuazijai“, „atvirai stojo į buržuazijos pusę“, „suteikė paramą buržuazijai jos kovoje prieš revoliucinius darbininkus“, „padėjo buržuazijai kraujuje nuskandinti proletarinę revoliuciją Lietuvoję“, „išdavė darbininkų klasę ir kartu su buržuazija kūrė buržuazinę Lietuvą“⁴⁹³.

Pasak G. Juknienės, „socialdemokratų partijos vadovaujanti viršūnė buvo glaudžiai susijusi su buržuaziniais sluoksniais...“⁴⁹⁴. Tad savaime suprantama, kad, anot minimos istorikės, LSDP po 1919 m. yra apibūdinama kaip „išaugusi iš iki Pirmojo pasaulinio karo veikusios socialdemokratijos oportunistinio sparno“, „savo ideologija ir politika smulkiaburžuazinė partija“, „smulkiaburžuazinė oportunistinio pobūdžio partija“, „tipiška smulkiaburžuazinės ideologijos ir politikos atstovė ir nešėja...“ ir „smulkiaburžuazinės ideologijos skleidėja“, kuri „nors ir jungė savyje tam tikrą darbininkų dalį, bet jiems neatstovavo ir negalėjo atstovauti“⁴⁹⁵.

Savaime suprantama, kad remdamasi tokia komunistinei ideologijai ir istoriografijai būdinga socialdemokratijos vertinimo tradicija G. Juknienė Lietuvos socialdemokratus kritikavo (kaltino) už tai, kad jie esą „vaidino opozicinės partijos vaidmenį“ tam, kad „trukdytų mažiau susipratusiems darbininkams suprasti socialdemokratų partijos esmę“⁴⁹⁶. Anot G. Juknienės, „oportunistinė dešiniųjų Lietuvos socialdemokratų ideologija ir politika darė didelę žalą darbininkų judėjimui: trukdė darbo žmonių kovai prieš išnaudojimą, nuodijo jų sąmonę susitaikėliškomis pažiūromis“⁴⁹⁷.

Vadovaudamasi sovietinio komunizmo ideologine bei istoriografine tradicija ir tvirtindama, kad „socialdemokratinės ideologijos socialinė funkcija – darbininkų apgaudinėjimas...“ ir kad „būtent socialdemokratinė ideologija, geriau negu bet kuri kita ideologija tinka darbininkų apgaudinėjimui“, G. Juknienė savo disertacijoje apie LKP kovą prieš LSDP ideologiją ir politiką 1920–1926 m. teigė, kad „jokia buržuazinė ar smulkiaburžuazinė partija taip nemulkinio darbininkų, kaip socialdemokratai“⁴⁹⁸.

Anot G. Juknienės, „lietuviškieji socialdemokratai temdė darbininkų klasės sąmonę“, siekė iškraipyti marksizmo mokymą socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros klausimu, „iškraipė proletariato diktatūros esmę“, „priešpastatė proletariato

laipsniui gauti // VUB RS. F. 76–856; Juknienė G. Lenininiai kovos su dešiniuoju oportunizmu principai Lietuvos KP veikloje buržuazijos valdymo metais // LKP istorijos klausimai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 19–30; Juknienė G. Lietuvos KP veikla demaskuojant dešiniųjų socialdemokratų pažiūras į proletarinę revoliuciją ir proletariato diktatūrą // LKP istorijos klausimai. T. 24. – Vilnius, 1979. P. 5–17; Juknienė G. Lietuvos socialdemokratų pažiūros į religiją ir klerikalizmą // LKP istorijos klausimai. T. 38. – Vilnius, 1986.

493. Žr., pvz.: Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 84–85; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 45, 88; Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926. P. 56.

494. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 53.

495. Ten pat. L. 3, 52–53, 55, 243.

496. Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926. P. 56.

497. Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 84; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 3.

498. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 36–38.

diktatūrą demokratijai⁴⁹⁹. Pasak G. Juknienės, „dešinieji socialdemokratai kėlė sau tikslą sulaikyti ir nutolinti revoliuciją ... jie patarinėjo buržuazijai, kaip jos išvengti“ ir „bet kuria kaina siekė išsaugoti kapitalistinę santvarką šalyje“⁵⁰⁰. Dėl viso to, pasak čia aptariamosios istorikės, „LSDP veikla darbininkų judėjimui“ buvo „kenksminga“⁵⁰¹.

G. Juknienė, kaip ir kiti komunistinės istoriografijos atstovai, pradedant Z. Angariečiu, LSDP traktavo kaip vadinamąją centristinę partiją⁵⁰². Anot G. Juknienės, centrizmo vaidmuo LSDP ypač išaugo 1921–1923 m. Pasak komunizmo ideologijos ir komunistinės istoriografijos, „charakteringa centrizmo ypatybė“ buvo „garsi marksistinė frazė ir oportunizmas praktikoje“⁵⁰³. Vadinamieji „centristai“, anot minėtosios ideologijos ir istoriografijos, „marksizmo aiškinimo arba vystymo priedanga stengėsi pratępti oportunistines teorijas ir pateisinti oportunistinę politiką“. Tad natūralu, kad ir G. Juknienė kaltino LSDP tuo, kad pastaroji ypač XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje dangstėsi „kairiąja fraze“, „Markso mokymu, atmesdama visa, kas revoliucinga, kas trukdė apgaudinėti darbo žmones“. Pasak G. Juknienės, revoliucija, apie kurią kalbėjo to meto Lietuvos socialdemokratai, „buvo tik sentimentali svajonė, klasių kova – tik graži frazė, be kurios tuo metu nebuvo galima apsieiti“⁵⁰⁴.

Kita vertus, G. Juknienės požiūriu, nepaisant to, kad LSDP buvo „centristinė“ partija, joje „faktiškai šeiminkavo II-ojo Internacionalo šalininkai“. Tačiau, pasak G. Juknienės, ir vieni, ir kiti („centristai“ ir II Internacionalo šalininkai) „buvo reformistai besiskyrę tik kairiųjų frazių doze“. Anot aptariamosios istorikės, Vakarų Europoje abiejų socialdemokratių Internacionalų šalininkai dirbo atskirai, o „Lietuvoje jie spietėsi į bendrą partiją“, kas „padėjo kariosiomis frazėmis pridengti dešiniuosius darbus“⁵⁰⁵.

Kaip rašoma G. Juknienės disertacijoje, „socialdemokratų ideologijos esmė pasireiškė atsisakymu revoliucinės kovos metodų, revoliucijos baime, orientavimusi į buržuaziją, valstiečių, kaip revoliucinės jėgos, nepripažinimu bei darbininkų ir valstiečių sąjungos ignoravimu, atsisakymu nuo proletariato diktatūros...“⁵⁰⁶. Socialdemokratai čia absoliučiai demagogiškai buvo kaltinami tuo, kad jų „vadeivos visomis jėgomis stengėsi patraukti valstiečius, kad jie eitų paskui buržuaziją...“, „skleidė iliuzijas, kad ir buržuazinės santvarkos sąlygomis galima išspręsti agrarinį klausimą“ ir „tuo metu kada buvo valdžioje padėjo buržuazijai panaikinti Tarybų valdžios įvykdytus pertvarkymus žemės ūkyje“⁵⁰⁷.

499. Ten pat. L. 56, 61–62, 79–80; Juknienė G. Lietuvos KP veikla demaskuojant dešiniųjų socialdemokratų pažiūras į proletarinę revoliuciją ir proletariato diktatūrą. P. 5–16.

500. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 4, 81.

501. Ten pat. L. 44.

502. Ten pat. L. 47; Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 85.

503. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 47.

504. Ten pat. L. 47, 245.

505. Ten pat. L. 48–49, 126.

506. Ten pat. L. 56.

507. Ten pat. L. 89.

LSDP G. Juknienės buvo kaltinama ir „smulkiaburžuaziniu nacionalizmu“ arba „oportunizmu“ pasireiškimu „smulkiaburžuazinio nacionalizmo forma“⁵⁰⁸. „Smulkiaburžuaziniam nacionalizmui“, anot sovietinės istoriografijos, yra būdinga „nacijų lygiateisiškumo pripažinimas, tačiau jis išlaiko nacionalinį egoizmą neliečiamą, o proletarinis internacionalizmas reikalauja pajungti proletarinės kovos vienoje šalyje interesus tos kovos interesams pasauliniu mastu“. „Smulkiaburžuazinis nacionalizmas“, pasak sovietinės istoriografijos, „skelbia nacijų lygiateisiškumą ir kartu skaldo darbininkų organizacijas pagal tautybes. Taip darė ir lietuviškieji socialdemokratai...“⁵⁰⁹.

„LSDP nacionalizmas“, pasak G. Juknienės, „ypač ryškiai atsispindėjo jos pažiūrose į Tarybų Rusiją – pirmąją pasaulyje darbininkų ir valstiečių valstybę“. Juk, anot G. Juknienės, „pažiūra į Tarybų šalį buvo ir tebėra bet kurios valstybės, partijos ir žmogaus internacionalinio išbandymo pagrindas“⁵¹⁰, todėl „LSDP negailėjo popiešiaus knygiūkštėms, kuriose Tarybų šalis buvo drabstoma purvais“⁵¹¹. Pavyzdžiui, anot aptariamąsios istorikės, „apšmeižti Tarybų Rusiją siekė“ 1921 m. LSDP išleista P. Naruševičiaus „knygiūkštė „Kas yra Rusijos Socialistinė Tarybų Respublika?“, kurią „Socialdemokratas“ patarė „ne skaityti, o studijuoti“⁵¹².

Anot G. Juknienės, LSDP, kaip ir kitos II Internacionalo partijos, „su neapykanta žiūrėjo į Spalio socialistinę revoliuciją, kuri nušlavė jų tvirtinimus, kad socializmas esą labai tolimos ateities dalykas ir ateisias tik iš Vakarų“⁵¹³. LSDP buvo kaltinama tuo, kad „siekė sumenkinti Spalio socialistinės revoliucijos reikšmę“, kad „žiūrėjo į ją kaip atsitiktinį dalyką“ ir traktavo ją kaip „begaliai pakenkusią visam tarptautinio socializmo darbui“⁵¹⁴. Aptariamąsios istorikės LSDP buvo kaltinama ir tuo, kad ji „visomis išgalėmis siekė susilpninti Lietuvos darbo žmonių simpatijas ir palankumą Tarybų Rusijai“⁵¹⁵.

G. Juknienės disertacijoje LSDP taip pat buvo labai aštriai kritikuojama už tai, kad ji, pasak šios istorikės, „svarbiausius savo priešus matė ne buržuazinėse partijose, kurias kritikuodavo gana švelniai ir retai, o komunistų partijoje“⁵¹⁶. LSDP, tiksliau jos vadovus, G. Juknienė kaltino ir tuo, kad jie buvo prieš „bendrą frontą“, atmetė LKP jiems siūlomą „bendro fronto“ prieš buržuaziją taktiką⁵¹⁷. Beje, G. Juknienės tekstams buvo būdingas tvirtinimas, kad LSDP viduje po to, kai pradėjo gausėti jos narių skaičius, tarp jos eilinių narių darbininkų pradėjo rasti kairiųjų socialdemokratų, kurie

508. Ten pat. L. 8, 81, 126.

509. Ten pat. L. 126.

510. Ten pat. L. 129.

511. Ten pat. P. 132.

512. Ten pat. P. 133.

513. Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 85.

514. Ten pat. P. 85–86; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 133.

515. Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 85–86; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 246.

516. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 55.

517. Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926. P. 57–63.

esą skirtingai nei „dešinieji LSDP vadai“ pasisakė už bendrą darbininkų frontą su LKP, ir kad tik „dešiniųjų socialdemokratų“ esą šis „bendras frontas“ nebuvo sudarytas⁵¹⁸.

Be viso to, kas čia anksčiau buvo minėta, G. Juknienės tekstuose LSDP taip pat buvo kaltinama „skaldytojiška veikla profsąjungose“, „vengimu bet kokių radikalių reformų, kurios galėtų grėsti privačios nuosavybės egzistavimui“, „siekimu sutaikinti socializmą su religija“, „nuolaidžiavimu fašistams“, „palengvinimu fašistams ateiti prie valdžios“ ir „nuvalymu kelio fašistiniam perversmui“⁵¹⁹.

Toks LSDP ideologijos ir politikos apibūdinimas bei vertinimas buvo pateikiamas didžiausiame lietuvių sovietinės komunistinės istoriografijos tekste, skirtame 1919–1926 m. lietuvių socialdemokratijai, arba, tiksliau sakant, tekste, skirtame Lietuvos komunistų partijos kovai prieš Lietuvos socialdemokratų ideologiją ir politiką minėtu laikotarpiu.

Juk, kaip savo disertacijos įvade rašo pati G. Juknienė, ji „siekė atskleisti susitakėlišką socialdemokratų ideologijos pobūdį, smulkiaburžuazinę jos politiką, o taip pat parodyti tą didžiulį darbą, kurį atliko komunistų partija, demaskuodama šią ideologiją bei politiką, kovodama už darbininkų klasės vienybę...“⁵²⁰. Kitaip sakant, G. Juknienės darbas buvo skirtas ne tiek 1920–1926 m. laikotarpio LSDP ideologijos ir politikos tyrinėjimui, kiek jų demaskavimui. Beje, ir pati aptariamoji istorikė savo disertacijos įvade tiesiai rašo, kad „socialdemokratinės reformistinės ideologijos ir politikos demaskavimas šiandien turi didžiulę idėjinę-politinę auklėjamąją reikšmę“⁵²¹.

Taigi G. Juknienė savo disertacijoje, anot jos pačios, pateikė „LKP kritiką dešiniųjų socialdemokratų pažiūrų proletarinės revoliucijos bei proletariato diktatūros, agrariniu bei valstiečių klausimu“ ir „demaskavo“ socialdemokratų „pažiūras į religiją ir bažnyčią“ bei „nacionalistinių“ socialdemokratų ideologijos pobūdį⁵²². Anot G. Juknienės, „klausimų, iškeltų disertacijoje, analizė leidžia atidengti renegatinę socialdemokratų partijos pobūdį, parodyti jos, kaip buržuazijos pagalbininko, vaidmenį“⁵²³.

Reikia pažymėti, kad toks pats ideologizuotas (iš SSRS viešpatavusios sovietinio komunizmo ideologijos pozicijų) LSDP ideologijos ir politikos po 1919 m. vertinimas buvo būdingas ir visiems kitiems tekstams (tik, žinoma, gerokai siauresniems negu G. Juknienės disertacija), kuriuose apie tai buvo rašyta.

518. Ten pat. P. 59, 63; Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 160, 165.

519. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 4, 8, 108; Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926. P. 56–57.

520. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 8.

521. Ten pat. L. 5.

522. Ten pat. L. 8. Lietuvos socialdemokratų pažiūras į religiją ir bažnyčią „demaskavo“ ir A. Draginavičienė. Žr. Draginavičienė A. Marksistinio ateizmo revidavimas lietuviškosios socialdemokratijos ideologų darbuose ir jo kritika Z. Angariečio raštuose // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija. VII. 1966. P. 151–165.

523. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 13.

Pavyzdžiui, šiek tiek apie LSDP raidą tarpukario Lietuvoje rašęs S. Lopajėvas⁵²⁴ tvirtino, kad tarpukaryje veikusi LSDP buvo „ne tapati Lietuvos socialdemokratų partija, kuri buvo įkurta 1896 m.“ ir kad su „senąja“, t. y. 1896 m. įkurta, LSDP „ją siejo tik kai kurie oportunistiniai lyderiai ir jų oportunistinė ideologija“⁵²⁵. Kaip ir kiti sovietiniai istorikai, S. Lopajėvas rašo, kad „senojoje LSDP reiškėsi dvi tarpusavyje kovojančios srovės – „revoliucinė marksistinė, propagavusi proletarinio internacionalizmo idėjas, ir oportunistinė, skelbusi smulkiaburžuazinę nacionalistinę ideologiją“. Pasak S. Lopajėvo, Pirmojo pasaulinio karo metais „revoliuciniai socialdemokratai pasidarė nuoseklūs bolševikai, o oportunistinės srovės veikėjai ėmė visiškai neigti klasių kovą ir veikti išvien su buržuaziniais nacionalistais“. Anot S. Lopajėvo, tarpukario LSDP iš tikrųjų nauja grynai reformistinė partija senuoju socialdemokratų vardu. Joje būrėsi oportunistai ir žmonės, patikėję socialistiniais „šūkais“⁵²⁶. Tipiškai sovietinei komunistinei ideologijai ir socialdemokratijos istoriografijai S. Lopajėvas tvirtino, kad tarpukario LSDP, „nors ir skelbėsi esanti darbininkiška, tačiau iš tikrųjų gynė smulkiosios buržuazijos interesus, kapitalizmą“⁵²⁷.

Įprasti sovietinio komunizmo ideologijai būdingi Lietuvos socialdemokratų, 1917–1919 m. netapusių komunistais, vertinimai buvo pateikti ir lietuvių sovietinės akademinės „Lietuvos TSR istorijos“ III tome, skirtame 1917–1940 m. laikotarpiui.

Kaip ir kituose komunistinės istoriografijos tekstuose, čia buvo rašoma, kad „1917–1919 m. Lietuvos socialdemokratų lyderiai atvirai bendradarbiavo su kontrevoliucine buržuazija, įėjo į koalicinės vyriausybės sudėtį, dalyvavo sužlugdant Lietuvoje Tarybų valdžią ir slopinant revoliucinį darbo žmonių judėjimą“⁵²⁸. Čia taip pat buvo teigiama, kad „socialdemokratų frakcija Steigiamajame Seime vaidino opozicinės partijos vaidmenį, tačiau iš esmės negynė darbininkų ir kaimo varguomenės reikalų ir visada buvo priešinga jų revoliucinei kovai“. Kaip įprasta komunistinei ideologijai ir istoriografijai, LSDP „vadovybė“ čia buvo kaltinama „buržuazijos agentūros politikos darbininkų klasėje vykdymu“, aktyviu („visa savo politika“) „buržuazinės santvarkos gynimu“ ir tuo, kad esą ji „šaukė Lietuvos darbininkus atsisakyt nuo kovos už socializmą“⁵²⁹.

Reikia pažymėti, kad minimoje „Lietuvos TSR istorijoje“ apie socialdemokratus buvo rašoma nedaug – nepalyginamai mažiau, nei apie Lietuvos komunistų partiją. Vienas iš minėtos istorijos fragmentų, kuriame buvo šiek tiek daugiau užsimenama apie to meto LSDP ir pasinaudojant komunistinei ideologijai būdinga socialdemokratijos kritika apibūdinama jos politika, buvo liaudininkų ir socialdemokratų valdymo 1926 m. aptarimas.

524. Lopajėvas S. LKP požiūris į buržuazines partijas Lietuvoje. – Vilnius, 1974. P. 110–131.

525. Ten pat. P. 111.

526. Ten pat. P. 115.

527. Ten pat. P. 110–111.

528. Lietuvos TSR istorija. T. III. P. 115.

529. Ten pat. P. 155.

Nors čia ir buvo pažymėta, kad tuo metu liaudininkų ir socialdemokratų valdžia padarė („buvo priversti įvykdyti“) „kai kuriuos demokratinis pertvarkymus“ ir „kai kurių nuolaidų liaudies masėms vidaus ir užsienio politikos srityse“, tačiau čia pat ši valdžia, taigi ir ją sudariusios partijos, vadinasi, ir socialdemokratai, buvo kaltinami „vykdymu politikos nukreiptos prieš darbo žmonių organizacijas, ypač prieš komunistų partiją“, prieš „visas kairiąsias darbo žmonių organizacijas“, prieš „esminius darbo žmonių socialinius-ekonominius ir politinius darbo žmonių reikalavimus“ ir „sutelkimu visų savo jėgų kapitalistinei santvarkai išsaugoti“⁵³⁰.

Socialdemokratai su liaudininkais taip pat čia buvo kaltinami „slopinimu svarbiausios antifašistinės jėgos – darbo žmonių revoliucinio judėjimo“, „neleidimu liaudies masėms išvystyti kovos prieš fašizmą“, „neleidimu platiesiems antifašistiniams gyventojų sluoksniams sutelkti jėgų prieš fašizmo grėsmę“, „nuolaidžiavimu“ „fašistiniams galvažudžiams“, „nedarymu jokių žygių kad sužlugdyti perversmininkų planus“⁵³¹.

Panašiai socialdemokratų politika buvo apibūdinta E. Dirvelės knygoje apie „klasių kovą“ Lietuvoje 1926 m.⁵³² Tai buvo būdinga ir įvairiems sovietinių istorikų straipsniams, kurie nebuvo tiesiogiai skirti tarpukario Lietuvos socialdemokratams. Pavyzdžiui, „atviru kontrevoliuciniu elgesiu“, „padėjimu buržuazijai išeiti iš aštriausios politinės krizės, kuri susidarė ryšium su pirmuoju pasauliniu karu ir ypač su Didžiąja Spalio socialistine revoliucija“, socialdemokratų „vadai“ buvo kaltinami B. Sudavičiaus straipsnyje, skirtame LKP taktikos keitimui 1933–1935 m.⁵³³

Kaltinimai socialdemokratams „padėjimu fašistams pagrobti valdžią“, „bendradarbiavimu su fašistais“, „atlikimu išdavikų vaidmens“ buvo būdingi ir I. Lemperto tekstams⁵³⁴. Socialdemokratų kaip ir liaudininkų partijos šio istoriko buvo traktuojamos kaip „reakcinės“, „kontrevoliucinės“, na, o LSDP, kaip buvo įprasta sovietinei komunistinei istoriografijai, be abejo, nebuvo užmirštama pavadinti „buržuazijos agentūra darbininkų judėjime“. LSDP vadovai minėto istoriko buvo vadinami „reakciniais“, „antikomunizmu ir neapykanta Tarybų Sąjungai persisunkusiais“ „aršiais antikomunistais“⁵³⁵.

Savaime suprantama, kad sovietinio komunizmo ideologija paremti tarpukario LSDP istorijos apibūdinimai ir vertinimai buvo būdingi ne tik istorikų, bet ir ekonomistų, teisininkų parašytiems tekstams, kuriuose šalia kitko buvo siauriau ar plačiau užsimenama apie minėto laikotarpio socialdemokratų ideologiją ir politiką.

530. Ten pat. P. 174–175.

531. Ten pat. P. 183, 187.

532. Žr.: Dirvelė E. Klasių kova Lietuvoje 1926 m. – Vilnius, 1961.

533. Sudavičius B. LKP taktikos 1933–1935 m. keitimo klausimas // LKP istorijos klausimai. T. 3. – Vilnius, 1963. P. 68.

534. Žr.: Lempertas I. Kai kurie LKP strategijos ir taktikos klausimai kovojant prieš fašistinę diktatūrą 1934–1940 m. laikotarpiu // LKP istorijos klausimai. T. 1. – Vilnius, 1959. P. 150; Lempertas I. LKP apie svarbiausius darbininkų klasės tikslus kovos prieš fašistinę diktatūrą laikotarpiu (1934–1940 m.) // LKP istorijos klausimai. T. 4. – Vilnius, 1964. P. 37–53; Lempertas I. Fašistinis režimas Lietuvoje. – Vilnius, 1975.

535. Žr.: Lempertas I. Fašistinis režimas Lietuvoje. P. 42–43.

Pavyzdžiui, teisininko J. Bulavo knygoje, skirtoje „rinkimams ir tautos atstovavimui buržuazinėje Lietuvoje“, socialdemokratų partija apibūdinama kaip partija, vykdžiusi „taikstymosi su buržuazija ir jai tarnavimo politiką“, nurodoma, kad ji „net du kartus (1919 ir 1926 m.) dalyvavo koalicinėse buržuazinėse vyriausybėse ir šį savo dalyvavimą išnaudojo ne darbininkų klasės organizacijoms stiprinti, o joms skaldyti, kaip tai buvo 1926 m. su darbininkų profsąjungomis, arba tiesiog padėjo reakcinėms buržuazinėms partijoms įkurti karinį-policinį režimą, kuris sugriovė visus demokratizmo principus, kaip tai buvo 1919 m.“⁵³⁶ Anot J. Bulavo, „nors 1920–1925 m. LSDP frakcija ir buvo opozicijoje, ji nebuvo darbininkų ir kaimo varguomenės klasinių reikalų gynėja, o faktiškai pasidavusi oportunistų vadovavimui atstovavo smulkiosios buržuazijos interesams, dažnai vilkdamasi paskui liaudininkus“⁵³⁷.

Apie tarpukario Lietuvos socialdemokratų ideologines nuostatas santykinai plačiau rašė ekonomistas J. Maiminas⁵³⁸. Kaip ir kiti apie tarpukario LSDP rašę sovietiniai autoriai, taip ir J. Maiminas rašė, kad ji „išaugo iš iki buržuazijos valdymo laikų veikusios Lietuvos socialdemokratijos oportunistinio sparno“ ir „iš pat pradžių perėmė II Internacionalo oportunistinę ideologiją, reformistinį „socializmą“, kas buvo „tarpinių tarp buržuazijos ir proletariato grupių ideologija, kuri savo prigimtimi yra smulkiaburžuazinė“⁵³⁹. Kaip tipiškas sovietinės istoriografijos atstovas J. Maiminas „socialdemokratines pažiūras“ apibūdino kaip „smulkiaburžuazinės ideologijos šaką, nusiritusią į buržuazinį reformizmą“. Pasak apžvelgiamo autoriaus, „Lietuvos socialdemokratų pažiūros, jų skelbiamos teorijos buvo labai tampo priai susijusios su buržuazine-liberaline ideologija“, tad ir „Lietuvos socialdemokratų partijos branduolys, jos programa, ideologija ir politika tarnavo buržuazijai“⁵⁴⁰.

Anot J. Maimino, 1918–1919 m., „kada vyko pirmoji proletarinė revoliucija ir buvo sukurta Lietuvos Tarybų Respublika, oportunistai – socialdemokratų lyderiai atvirai tarnavo kontrrevoliucinei buržuazijai“, „buvo kaizerinių okupantų sukurtos „tarybos“ nariais“, „įėjo į koalicinės kontrrevoliucinės vyriausybės sudėtį“, „aktyviai veikė prieš darbininkų klasę prieš liaudį“. Pasak J. Maimino, „visa savo politika LSDP, sekdamas kitų šalių, pirmiausia, Vokietijos ir Austrijos, socialdemokratijos pavyzdžiu, įrodė buržuazijai, kad ji aktyviai gina šį buržuazinį valstybingumą, kapitalistinę santvarką“⁵⁴¹.

Kaip rašo apžvelgiamas autorius, „socialdemokratų lyderiai netgi vadovavo si teze: „geriau fašizmas negu komunistai“ ir „1926 m. ... būdami kartu su liaudininkais vyriausybėje nusikalstamai nuolaidžiavo fašistiniams sąmokslininkams,

536. Bulavas J. Rinkimai ir Tautos atstovavimas buržuazinėje Lietuvoje. – Vilnius, 1956. P. 73.

537. Ten pat.

538. Maiminas J. Teorijos ir tikrovė. Buržuazinių ekonominių teorijų ir programų Lietuvoje (1919–1940 m.) kritika. – Vilnius, 1960. P. 143–154.

539. Ten pat. P. 143.

540. Ten pat. P. 143, 145.

541. Ten pat. P. 144.

praskynė jiems kelią į valdžią⁵⁴². Pasak J. Maimino, „socialdemokratų propagandos, jų politinės kovos smagalybės buvo nukreiptas prieš komunistus, prieš marksizmą-leninizmą, vadinasi, prieš darbininkų klasės reikalą“⁵⁴³. Kaip buvo įprasta sovietų istoriografijoje, LSDP ir J. Maimino buvo kaltinama dėl „antikomunizmo“, „skaldytojiškos veiklos darbininkų tarpe“, „neapykantos Tarybų Sąjungai“⁵⁴⁴.

Visgi be tokių itin ideologizuotų ir „demaskuojančių“ tarpukario LSDP apibūdinimų, sovietinėje istoriografijoje galima rasti ir nedidelių glaustų šiek tiek mažiau ideologizuotų (nors, žinoma, atiduodant duoklę privalomiems komunistinėje istoriografijoje išgaliojusiems šabloniniams ideologiniams vertinimams) labiau faktografinių LSDP pristatymų. Tokiu galima nurodyti G. Raudeliūnienės nedidelės apimties skyrelį apie LSDP knygoje „Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m.“⁵⁴⁵. Pastebėtina, kad ši istorikė taip pat yra parašiusi ir du straipsnius (kuriems irgi tinka ką tik minėtas apibūdinimas) apie socialdemokratinio jaunimo organizacijas tarpukario Lietuvoje⁵⁴⁶. Taip pat paminėtina, kad apie kai kuriuos LSDP veiklos Pirmojo pasaulinio karo metais aspektus labai trumpai užsimenama ir kituose G. Raudeliūnienės straipsniuose⁵⁴⁷.

Prie glaustų profaktografiškų ir mažiau, bent jau santykinai, ideologizuotų tarpukario LSDP apibūdinimų priskirtini ir tekstai apie ją įvairiose sovietinėse lietuvių enciklopedijose⁵⁴⁸. Pažymėtina, kad „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ ir „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“ tarpukario LSDP pristatyta kituose enciklopediniuose straipsniuose nei 1896 m.–1919 m. pradžioje veikusi LSDP, kai „Mažojoje lietuvių tarybinėje enciklopedijoje“ tarpukariu veikusi LSDP buvo pristatyta tame pačiame enciklopediniame straipsnyje kaip ir iki 1919 m. pradžios veikusi LSDP.

Šiek tiek mažiau ideologizuotai ir daugiau profaktografiškai atskiri Lietuvos socialdemokratų politinės laikysenos, politinių nuostatų kitų partijų, valstybingumo kūrimo ir įtvirtinimo bei vidaus politikos atžvilgiu aspektai 1918–1920 m. ir 1920–1926 m. laikotarpiu, kaip ir LSDP dalyvavimo bei pasirodymo Steigiamojo Seimo ir I–III Seimų rinkimuose aspektai gana glaustai buvo paminėti ir apibūdinti istori-

542. Ten pat.

543. Ten pat. P. 145.

544. Ten pat.

545. Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m. – Vilnius, 1978. P. 53–57.

546. Raudeliūnienė G. Lietuvos socialdemokratinio jaunimo sąjungos „Žiezirba“ veikla 1922–1936 m. // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1977. T. 1 (58). P. 87–96; Raudeliūnienė G. Kauno universiteto studentų socialdemokratinės draugijos „Žaizdras“ (1925–1938 m.) veikla // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1977. T. 2 (59). P. 73–81.

547. Žr.: Raudeliūnienė G. Lietuvos darbo žmonių kova prieš vokiškuosius okupantus 1917–1918 metais. // LKP istorijos klausimai. T. 7. – Vilnius, 1968. P. 21–35; Raudeliūnienė G. Rankraštiniai laikraščiai kovoje prieš vokiečių okupacinį režimą Lietuvoje 1915–1918 m. // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 7. – Vilnius, 1969. P. 21–36.

548. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. II. P. 396–397; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 562–563; Komodaitė J. ir kiti. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 590–591.

kės S. Noreikienės straipsniuose, skirtuose Lietuvos partijoms 1918–1926 m. laikotarpiu⁵⁴⁹, ir šios istorikės parašytuose Lietuvos vidaus politikos raidai skirtuose knygose „Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m.“ skyriuose⁵⁵⁰. Čia taip pat galime pažymėti, kad apie atskirus LSDP politinės laikysenos aspektus tam tikrų įvykių atžvilgiu yra šiek tiek, nors dažniausia ir labai trumpai, užsiminama ir kituose S. Noreikienės straipsniuose⁵⁵¹.

Apibūdinant lietuvių komunistinę tarpukario laikotarpio LSDP istorijos istoriografiją reikia paminėti, kad apie kai kuriuos Lietuvos socialdemokratų politinės veiklos aspektus, kaip antai apie veiklą profesinėse sąjungose (pradedant 1919 m.) – „skaldytojišką socialdemokratų politiką profesinėse sąjungose“, – šiek tiek fragmentiškai yra užsiminusi S. Čepulienė savo profsąjunginiam judėjimui tarpukario Lietuvoje skirtuose straipsniuose ir knygose⁵⁵². Pažymėtina, kad, ko gero, tam tikrą nuosaikiau ideologizuotą minimo LSDP veiklos aspekto vertinimą pirmojoje S. Čepulienės knygoje savotiškai liudija čia jau ne kartą minėtos ir cituotos G. Juknienės kritika, kad S. Čepulienės knygoje „stokojama platesnių teorinių apibendrinimų“, kas iš esmės reiškė ideologinių vertinimų stoką. Pavyzdžiui, pasak G. Juknienės, minėtoje S. Čepulienės knygoje „nepakankamai demaskuojama socialdemokratų skleista profsąjungų neutralumo teorija“⁵⁵³.

Kalbant apie lietuvišką komunistinę tarpukario laikotarpio LSDP istorijos istoriografiją dar reikėtų paminėti, kad šiek tiek istorikų dėmesio sovietiniu laikotarpiu

549. Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1976. T. 4. P. 85–94; 1977. T. 1. P. 75–86; T. 2. P. 61–71; Noreikienė S. Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais [1920–1926] 1. Steigiamojo seimo rinkimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1978. T. 1 (62). P. 89–101; 2. I seimo rinkimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1978. T. 4 (65). P. 75–86, 3. II seimo rinkimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1979. T. 1 (66). P. 79–91; 4. III seimo rinkimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1980. T. 3 (72). P. 63–81.

550. Žr.: Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m. P. 105–198.

551. Žr., pvz.: Noreikienė S. Revoliucinis darbininkų judėjimas Lietuvoje 1919–1923 m. // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 165–205; Noreikienė S. LKP kovos už bendrą darbininkų frontą pradžia (1922–1923 m.) // LKP istorijos klausimai, 6. – Vilnius, 1967. P. 41–53; Noreikienė S. Kauno įgulos kareivių 1920 m. sukilimas ir politinės partijos // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1983. T. 4 (85). P. 46–56; Noreikienė S. 1926 m. birželio 13 d. darbo žmonių demonstracija Kaune Lietuvos politiniam gyvenimui // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1985. T. 3 (92). P. 84–95; Noreikienė S. 1926 m. lapkričio 21 d. fašistinis išpuolis Kaune ir jo panaudojimas viešai telkiant reakcijos jėgas // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1987. T. 1 (987). P. 44–57.

552. Žr., pvz.: Čepulienė S. LKP – profsąjunginio judėjimo organizatorė 1919–1920 m. // LKP istorijos klausimai. T. II. – Vilnius, 1962. P. 79–107; Čepulienė S. Lietuvos KP kova už miesto ir kaimo proletarų susivienijimą revoliucinėse profsąjungose 1920–1926 m. // Lietuvos TSR MA darbai. A. 2 (13). Vilnius, 1962; Čepulienė S. Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919–1926 m.). – Vilnius, 1964; Čepulienė S. Profinternas ir Lietuvos profsąjungos (1920–1926) // LKP istorijos klausimai. T. 8. – Vilnius, 1969. P. 5–14; Čepulienė S. Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą Lietuvoje (1919 m. antroji pusė–1940 m. antroji pusė). – Vilnius, 1981.

553. Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). L. 6.

yra susilaukę kai kurie socialdemokratų priešinimosi po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo pradėjusiam formuotis autoritariniam režimui aspektai⁵⁵⁴.

Dar galime paminėti tai, kad apie kai kuriuos Lietuvos socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų, politinės laikysenos ir veiklos tarpukario laikotarpiu (dažniausiai po 1926 m.) aspektus labai trumpai ir fragmentiškai bei dažniausiai labiau ar mažiau išreikštos ideologizuotos kritikos aspektu užsimenama ir įvairiuose straipsniuose bei knygose, skirtuose darbininkų judėjimui atskirais tarpukario Lietuvos laikotarpiais⁵⁵⁵, LKP „veiklai ar kovai“, orientuotai į „liaudies fronto“ sukūrimą⁵⁵⁶.

Taip pat reiktų paminėti, kad būta atvejų, kai ir sovietinėje Lietuvoje atskiri aukšti komunistų partijos veikėjai leisdavosi į tarpukario LSDP, kaip ir kitų to meto partijų, ideologijos ir politikos apibūdinimus ne tik ideologinio-politinio pobūdžio kalbose, pranešimuose ar straipsniuose, susijusiuose su tam tikrais istorinių sukačių minėjimais ar panašiai, tačiau ir atskiruose labiau į ideologinį-teorinį pobūdį pretenduojančiuose tekstuose⁵⁵⁷. Baigdami apibūdinti sovietinę komunistinę socialdemokratijos istoriografiją galime konstatuoti, kad socialdemokratinio judėjimo, taip pat ir LSDP, istorija (tačiau daugiausia tik iki 1918 m., t. y. iki LKP įkūrimo) sulaukė daug dėmesio ir buvo nemažai tyrinėta, tačiau, kaip jau minėjome šiame tekste, daugiausia tik vienu aspektu, tai yra kaip ji diferencijavosi idėjinio požiūriu ir kaip jos vadinamasis kairysis, revoliucinis, internacionalistinis sparnas artėjo prie Rusijos bolševikų pažiūrų ir bendrų organizacinių ryšių. Kai vadinamasis oportunistinis ir nacionalistinis dešinysis socialdemokratų sparnas, kaip vėlgi minėjome šiame tekste cituodami istoriką V. Merkį, komunistinius socialdemokratijos istorijos Lietuvoje tyrinėtojus „domino tik kritikos požiūriu“.

Tad natūralu, kad ir rašant apie lietuvių socialdemokratijos istoriją Pirmojo pasaulinio karo metais komunistinėje istoriografijoje daugiausia dėmesio buvo skirta už Lietuvos ribų ir visų pirma Rusijoje atsidūrusių lietuvių socialdemokratų idėinei politinei raidai, kuriai, anot šios istoriografijos atstovų, buvo būdinga evoliucija link

554. Žr.: Čepas R. Antifašistinis sukilimas Tauragėje 1927 m. // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai. – Vilnius, 1967. P. 97–104.

555. Žr., pvz.: Gaigalaitė A. Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929–1934 m. – Vilnius, 1957; Balevičius Z. Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje. – Vilnius, 1960.

556. Žr.: Sudavičius B. LKP taktikos 1933–1935 m. keitimo klausimas. P. 65–76; Sudavičius B. LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 m.). – Vilnius, 1961; Marcellis A. Lietuvos KP kova už darbininkų klasės ir darbo valstiečių sąjungą 1927–1940 metais // Leninizmo pergalė Lietuvoje. – Vilnius, 1970. P. 82–104; Glovackienė J. Lėmiamas posūkis. Kominternio vaidmuo Lietuvos komunistų partijos kovoje dėl antifašistinio fronto prieš fašizmą ir karą (1933–1937). – Vilnius, 1974; Bauža Č. Kai kurie LKP antifašistinės taktikos klausimai liaudininkų ir socialdemokratų partijų atžvilgiu 1926–1927 metais // LKP istorijos klausimai, 16. – Vilnius, 1974. P. 5–18; Bauža Č. LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927–1940 metais // LKP istorijos klausimai, 18. – Vilnius, 1976. P. 21–38; Beresnevičius P. Le-gali komunistų partijos veikla Lietuvoje 1920–1940 metais. – Vilnius, 1983; Марцялис А. Борьба КП Литвы против мелкобуржуазных партий в 1927–1931 г. // LKP istorijos klausimai. T. 1. – Vilnius, 1959. C. 91–137.

557. Žr., pvz.: Barkauskas A. Kultūra ir visuomenė. – Vilnius, 1975. P. 49–53.

Rusijos bolševikų pažiūrų⁵⁵⁸. Lietuvoje likusiems socialdemokratams sovietinė istoriografija praktiškai dėmesio neskyrė iki 1918 m., o ir vėliau buvo rašoma daugiausia tik apie tai, kaip Lietuvoje atsirado komunistų partija⁵⁵⁹.

Kaip matome iš komunistinės socialdemokratijos istoriografijos aptarimo, socialdemokratijos istorija Lietuvoje, tiek apskritai, tiek ir konkrečiai Pirmojo pasaulinio karo metais, kaip ir socialdemokratijos istorija visame pasaulyje, pagaliau, kaip ir visa pasaulio istorija apskritai, buvo pateikiama per tuometinės totalitarinės komunistų partijos ideologijos prizmę. Jai buvo būdingas tendencingumas, iškraipymai, nutylėjimai, dirbtinis schematizavimas, supaprastinimai ir t. t. Taigi, sovietinės komunistinės istoriografijos apžvalga aiškiai parodė, kad iš šios istoriografijos sudaryti objektyvaus lietuvių socialdemokratijos istorijos vaizdo (kaip ir pasaulinės socialdemokratijos istorijos vaizdo) neįmanoma, ir akivaizdu, kad tai turint mintyje galima konstatuoti, kad ši istorija reikalauja naujų objektyvių tyrimų.

Tačiau galbūt lietuvių socialdemokratijos istorija apskritai ir šiame tyrime nagrinėjamas jos laikotarpis yra pakankamai ištyrinėti nekomunistinėje lietuvių XX a. antros pusės istoriografijoje lietuvių išeivijoje ir laikotarpiu po Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo? Tad toliau pereisime prie lietuvių socialdemokratijos istoriografijos aptarimo pradžioje išskirto trečiojo šios istoriografijos etapo – laikotarpio po Antrojo pasaulinio karo iki 1990 m., o po to ir prie ten pat išskirto ketvirtąjo aptariamosios istoriografijos etapo – laikotarpio nuo 1990 m. nekomunistinės istoriografijos apžvalgos.

1.5. Lietuvių socialdemokratijos istoriografija lietuvių išeivijoje (emigracijoje)

Kalbant apie pokario (po Antrojo pasaulinio karo) lietuvių išeivijoje pasirodžiusią istorinę literatūrą, kurioje rašoma lietuvių socialdemokratijos istorijos ir čia tyrinėjamo laikotarpio klausimais, tenka pažymėti, kad po Antrojo pasaulinio karo pirmaisiais dešimtmečiais lietuvių išeivijoje iš istorikų faktiškai niekas specialiai jos netyrinėjo ir beveik nerašė jos istorijos klausimais. Žodis „beveik“ čia pavartotas neatsitiktinai, nes visgi 1946 m. minint LSDP 50-metį savaitraštyje „Žiburiai“ buvo publikuotas proginio pobūdžio šios partijos istorijai apibūdinti skirtas nemažos apimties laikraštinis žinomo istoriko, vienu iš garsiausių istorikų tarp lietuvių išeivių ateityje tapsiančio Z. Ivinskio parašytas, Z. Patirgo pseudonimu pasirašytas straipsnis⁵⁶⁰.

558. Žr., pvz.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 270–346.

559. Žr. ten pat. P. 347–375.

560. Patirgas Z. [Ivinskis Z.] Keli bruožai iš Lietuvos socialdemokratų praeities // Žiburiai, 1946 05 11, Nr. 19. P. 3; Ten pat, 1946 05 18, Nr. 20. P. 3. Šiek tiek apie lietuvių socialdemokratų politinę laikyseną Rusijoje bei itin minimaliai Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais Z. Ivinskis užsiminė ir 1948 m. parašytame straipsnyje, skirtame Lietuvos keliui į Vasario 16-ąją. Žr.: Ivinskis Z. Kelias į laisvę ir Vasario 16-oji. Žvilgsnis 30-ties metų perspektyvos // Aidai, 1948 02, Nr. 11. P. 49–56.

Tačiau gana ilgą laiką tai tebuvo vienas istoriko parašytas ir, be to, kaip jau minėjome, proginio pobūdžio straipsnis, skirtas Lietuvos socialdemokratijos istorijai.

Tad, matyt, iš dalies ir todėl, kad, anot S. Kairio, LSDP istorijos klausimu buvo laikomasi „tylos suokalbčio“ politikos, žymūs prieškarinės LSDP veikėjai, pats S. Kairys, K. Bielinis ir dar vienas kitas, pasak istoriko A. Vyšniausko, „bandė užpildyti šią spragą darbais, kuriuose dėstydami savo atsiminimus bandė pretenduoti į istorinio pobūdžio apibendrinimus“⁵⁶¹. Iš tiesų į istoriografinių pozicijų statusą tikrai galėtų pretenduoti atskiri K. Bielinio⁵⁶² ir S. Kairio⁵⁶³ atsiminimų fragmentai.

Pasak pirmą S. Kairio atsiminimų tomą recenzavusio istoriko J. Jakšto, „Lietuva budo“ „yra ne tik autoriaus atsiminimai, bet ir visuomeninių santykių studija“ ir „tuo būdu veikalas jau yra istorinis kūrinys ir gali būti svarstomas istorinėje perspektyvoje“⁵⁶⁴. K. Bielinio atsiminimų trečio tomo recenzento J. Girniaus nuomone, ir šio lietuvių socialdemokratų lyderio atsiminimų „knygoms „atsiminimų“ etiketė tik iš dalies tinka“, nes „iš tikrųjų K. Bielinio knygos iš dalies yra atsiminimų, iš dalies istoriografinio pobūdžio“⁵⁶⁵. Anot J. Girniaus, K. Bielinis savo atsiminimuose „nesiriboja tik tais įvykiais, kuriuose pats dalyvavo, bet žvelgia plačiau į to meto visuomeninius sukuris“, „jiems nušviesti naudojasi ir atitinkamais šaltiniais“⁵⁶⁶.

Grįžtant nuo tam tikrų istorinės LSDP lyderių atsiminimų vertinimų fragmentų šių atsiminimų knygų recenzijose reikia pažymėti, kad pirmosiose dviejose K. Bielinio atsiminimų knygose ir pirmojoje, o nemaža dalimi ir antrojoje S. Kairio atsiminimų knygose daugiausia rašoma apie LSDP raidą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje – laikotarpį iki Pirmojo pasaulinio karo. Apie lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidą Pirmojo pasaulinio karo metais, tiesa, daugiau Rusijoje nei Lietuvoje (bet visgi šiek tiek ir Lietuvoje), daugiausia iš minimų atsiminimų rašoma K. Bielinio knygoje „Gana to jungo“.

Taip pat reikėtų paminėti, kad K. Bielinis, tęsdamas, kaip jau minėjome, tarpukaryje pradėtus LSDP istorijos tyrinėjimus, 1948 m. Vokietijoje lietuvių emigrantų socialdemokratų leistame laikraštyje „Jaunasis socialdemokratas“ buvo pradėjęs spausdinti ir jau visai ne atsiminimų, o istorinio pobūdžio į istoriografinius apibendrinimus

561. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 8.

562. Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. – New York, 1958; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. – New York, 1959; Bielinis K. Gana to jungo. – New York, 1971.

563. Kairys S. Lietuva budo. – New York, 1957; Kairys S. Tau, Lietuva. – Boston, 1964.

564. Jakštas J. S. Kairio „Lietuva budo“ istorinėje perspektyvoje // Aidai, 1959, Nr. 2. P. 86. Pastebėtina, kad, anot kitos „Aiduose“ publikuotos šio S. Kairio atsiminimų tomo recenzijos, šią knygą sudaro dvi skirtingos dalys: „I. Vaiko ir jaunatvės atsiminimai“ ir „II. Kas buvo Lietuva“. Ir, pasak šios recenzijos autoriaus A. Samanio, šiaip jau pakankamai kritiško antrajai, ką tik čia palankiai J. Jakšto įvertintai knygos daliai, „skaitydamas pirmąją dalį negali nepajusti, jog autoriaus būta ne tik žymaus politinio veikėjo, bet – potencialiai ir žymaus rašytojo“ ir kad „smelkiasi į galvą mintis, jog politinių kovų audros čia bus sužlugdžiusios neeilinį literatūrinį talentą“. Žr. Samanis A. Lietuva budo // Aidai, 1958, Nr. 6. P. 278.

565. Alaušius [Girnius J.]. K. Bielinio atsiminimų III tomas // Aidai, 1975, Nr. 7. P. 332.

566. Ten pat.

labai aiškiai pretenduojantį veikalą „Mūsų praeitis [1896–1946]. Lietuvos socialdemokratų partijos veiklos duomenys“⁵⁶⁷. Tačiau iki pagrindinio šiame tyrime nagrinėjamo istorinės lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpio K. Bielinis savo tekstuose „Jaunajame socialdemokrate“ taip ir nepriėjo. Čia tebuvo išspausdinti LSDP ištakas, atsiradimą ir pradinį raidos laikotarpį aptariantys minimo K. Bielinio teksto skyriai.

Užsiminus apie K. Bielinio pastangas pristatyti Lietuvos socialdemokratų partijos istoriją tenka paminėti ir tai, kad būtent jis yra parašęs enciklopedinį straipsnį apie Lietuvos socialdemokratus Bostono „Lietuvių enciklopedijoje“⁵⁶⁸.

Reikia taip pat paminėti, kad ilgametis istorinės lietuvių socialdemokratijos lyderis, daugelio straipsnių lietuvių emigrantų spaudoje įvairiausiais klausimais autorius⁵⁶⁹ S. Kairys savo partijos istoriją glaustai apžvelgė anglų kalba išleistoje brošiūroje⁵⁷⁰, taip pat proginio pobūdžio straipsniuose⁵⁷¹. S. Kairys buvo parašęs ir daugiau LSDP istorijai skirtų tekstų. Turima mintyje J. Vilčinsko archyve randamos, deja, nepublikuotos ir nepasirašytos, tačiau tiek rašymo stiliaus požiūriu, tiek jų parašymo vietos ir laiko argumentų požiūriu S. Kairio autorystei priskirtinos lietuvių ir vokiečių kalbomis parašytos LSDP istorijos apžvalgos⁵⁷². Paminėtina, kad J. Vilčinskas savo 1978 m. vasario 9 d. laiške J. Glemžai rašydamas apie Lietuvos socialdemokratijos istorijos parašymo būtinumą mini, jog jis turi „Stepono Kairio 40 puslapių rankraštį iš LSDP istorijos, kurį tektų papildyti iš įvairių šaltinių“⁵⁷³. Deja, kol kas šio rankraščio surasti nepavyko.

Baigiant apibūdinti S. Kairio įnašą į Lietuvos socialdemokratijos istoriografiją lietuvių išeivijoje, reikėtų paminėti ir jo straipsnius, skirtus atskiriems LSDP istorijos klausimams⁵⁷⁴, taip pat straipsnius, skirtus atskiriems savo bendražygiams⁵⁷⁵ ar

567. Bielinis K. Mūsų praeitis [1896–1946]. Lietuvos socialdemokratų partijos veiklos duomenys // Jaunasis socialdemokratas, 1947, Nr. 2. P. 10–13; 1948, Nr. 1. P. 6–10; 1948, Nr. 2. P. 4–9; 1948, Nr. 3. P. 6–11; 1948, Nr. 4. P. 11–16; 1948, Nr. 5. P. 13–18. Žr. VUB RS F. 257–273.

568. [Bielinis K.] Socialdemokratai // Lietuvių enciklopedija. T. XXVIII. – Boston, 1963. P. 218–224.

569. Žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. – Vilnius, 2002. P. 423–428. Taip pat žr.: R. Baublio rinkti Stepono Kairio straipsnių sąrašai // VUB RS. F. 257–369; [Stepono Kairio] Publikacijos <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=Co4692F4A73211E2A197746164617373&inlanguage=lt>. Pastarajame bibliografiniame sąraše pateiktas S. Kairio publikacijų sąrašas nėra baigtinis.

570. Viktoras S. A. [Kairys S.] LSDP for Lithuanians Freedom. [1955]. Tai, kad šios brošiūros autorius yra S. Kairys, nurodoma ne viename šaltinyje. Žr., pvz., J. Sonda-J. Vilčinskas. Korespondencija // LMAB RS. F. 361–80. L. 8; F. 361–55. L. 16.

571. Žr. pvz.: Kaminskas J. [Kairys S.] Kuklios sukakties proga. LSDP 1896–1956 // Darbas, 1956, Nr. 2 [29]. P. 1–3, 5, 36; Kaminskas J. [Kairys S.] LSDP 1905 m. įvykiuose // Darbas, 1955, Nr. 2 (25).

572. Žr.: [LSDP istorijos apžvalga] // LMAB RS. F. 361–95. L. 1–17; Kürzer geschitsumbris der sozialdemokratischer partei Litauens (Pro memoria), 1948 08 06 // LMAB RS. F. 361–93. L. 1–10; Lietuvos socialdemokratų partija // LMAB RS. F. 361–49. L. 19–27; Taip pat žr. Ateities klausimu // LMAB RS. F. 361–94. L. 1–11.

573. J. Vilčinsko laiškas Glemžai 1978 02 09 // LMAB RS. F. 361–31. L. 53.

574. Kaminskas J. [Kairys S.] Atviras laiškas Lietuvių enciklopedijos redakcijai // Naujienos, 1958 04 07 // VUB RS. F. 257–320; Kaminskas J. [Kairys S.] Neklastokime praeities. Atviras laiškas Lietuvių enciklopedijos redakcijai // Keleivis, 1958 04 16, Nr. 16. P. 4.

575. Žr., pvz.: Kaminskas J. [Kairys S.] Kipras Bielinis // Darbas, 1953, Nr. 3. P. 7–10; J. K. [Kairys S.] Vlasas Požela // Darbas, 1954, Nr. 3. P. 14–20; Kaminskas J. [Kairys S.] Kuklusis sukaktuvinkas [apie

tokiais tik kurį laiką buvusiems, pavyzdžiui, V. Kapsukui⁵⁷⁶. Apie atskirus Lietuvos socialdemokratijos aspektus ar socialdemokratų politinę laikyseną tam tikrų įvykių metu S. Kairys trumpai yra užsiminęs ir įvairiuose kituose emigracinio laikotarpio straipsniuose. Taip pat, žinoma, paminėtina, kad paties S. Kairio atskiri ilgametės daugialypės visuomeninės, politinės bei profesinės veiklos aspektai lietuvių emigracinėje spaudoje taip pat buvo susilaukę nemažo įvairių autorių dėmesio⁵⁷⁷.

Apie LSDP ir atskirus socialdemokratų šiek tiek yra rašęs ir dar vienas praeityje žymus socialdemokratų veikėjas, vėliau žymus mokslininkas ir, beje, kaip jau minėjome 1.1 skyriuje, vieno iš pirmųjų LSDP istorijai skirtų straipsnių autorius, daugelio publikacijų įvairiausiomis temomis autorius⁵⁷⁸ M. Biržiška. Tiesa, daugiausia apie tai jis rašė ne kokiuose nors specialiuose tam skirtuose darbuose, o „Lietuvių tautos kelio“ antroje dalyje⁵⁷⁹. Nors daugiau čia buvo rašoma apie XX a. pradžios – laikotarpio iki Pirmojo pasaulinio karo – LSDP ir atskirus jos veikėjus, tačiau buvo užsimenama ir apie atskirų socialdemokratų nusistatymus, politinę laikyseną ar tam tikrus veiklos fragmentus Pirmojo pasaulinio karo metu.

Taip pat reikėtų paminėti ir vieną ne visai mažos apimties laikrastinį M. Biržiškos straipsnį, išspausdintą 1950 m. JAV lietuvių laikraščio „Keleivis“ numeriuose, apie ilgametį LSDP CK narį, 1918 m. tapusį vienu iš Lietuvos komunistų partijos kūrėjų ir lyderių P. Eidukevičių, kuriame taip pat galima rasti (kas savaime suprantama rašant apie buvusį ilgametį partijos CK narį) įdomių ir vertingų pastebėjimų apie LSDP ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidą tiek iki Pirmojo pasaulinio karo, tiek Pirmojo pasaulinio karo metais⁵⁸⁰. Apie tam tikrus Lietuvos socialdemokratinio judėjimo istorijos epizodus, faktus ar asmenis M. Biržiška trumpai užsiminė ir kai kuriuose kituose savo lietuvių emigrantų spaudoje publikuotuose straipsniuose. Kadangi dėl savo įvairiapusės kultūrinės ir visuomeninės veiklos M. Biržiškos asmenybė susilaukė didelio dėmesio emigracinėje lietuvių spaudoje⁵⁸¹, tai nemažoje dalyje jam skirtų straipsnių buvo užsimenama ir apie jo paties socialdemokratinės veiklos periodo atskirus epizodus ar aspektus.

J. Pakalką // Keleivis, 1959 02 18, Nr. 7. P. 4, 7. Tikėtina (su rimtu pagrindu darytina prielaida), kad S. Kairys ir straipsnio apie J. Paknį autorius. Žr. M. K. [Kairys S. ?] Juozas Paknys // Ateities keliu, 1948, Nr. 1 (13). P. 5–8.

576. Kaminskas J. [Kairys S.] Vincas Kapsukas-Mickevičius // Keleivio kalendorius 1961 metams. – Boston, 1961. P. 35–42.

577. Žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 423, 428–430; Literatūra apie Steponą Kairį // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A73311E2A197746164617373&inlanguage=lt>

578. Žr.: Mykolas Biržiška (1882–1962) // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=C139FF98F21711E3Boo8746164617373>.

579. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. – Los Angeles, 1953.

580. Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950, Nr. 39–42.

581. Žr.: Mykolas Biržiška (1882–1962) // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=C139FF98F21711E3Boo8746164617373>.

Tiek M. Biržiška, tiek ir anksčiau minėti S. Kairys ir K. Bielinis patys praeityje yra buvę žymūs LSDP veikėjai ir vieni ilgiau, kiti trumpiau buvę LSDP CK nariais bei vieni ilgiau (pavyzdžiui, S. Kairys, iš dalies ir K. Bielinis), kiti trumpiau (M. Biržiška) „stovėję“ LSDP priešakyje, tad yra verti dėmesio jų pateikti (ypač M. Biržiškos) gerai jų pažintų ryškių tyrinėjamo laikotarpio LSDP veikėjų, o ir pačios jų atstovaujamos ir vienu ar kitu metu ir jų vadovaujamos partijos veiklos bruožų ir ypatybių apibūdinimai.

Pristatant daugiau ar mažiau į istoriografinio pobūdžio apibendrinimus pretenduojančius buvusių žymių socialdemokratų veikėjų atsiminimų ar daugiau jau istorinio pobūdžio tekstus dar reikėtų paminėti ir J. Glemžos 1976 m. parašytą septynių mašinraščio puslapių LSDP istorijos apžvalgą⁵⁸² bei nedidelį vieno buvusio tarpukario LSDP veikėjo, tiesa, ne tokio ryškaus, kaip anksčiau minėtieji, tačiau visgi buvusio Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nariu ir šios frakcijos sekretoriumi, J. Pakalkos straipsnį apie Steigiamojo Seimo LSDP frakciją, išspausdintą 1971 m. išėjusios socialdemokratų vėl pradėtame leisti „Minties“ žurnale⁵⁸³.

Ne vieną straipsnį, skirtą buvusiems savo bendražygiams, parašys ir kai kurie kiti buvę laikotarpio iki Antrojo pasaulinio karo bei emigracijos laikotarpio lietuvių socialdemokratijos veikėjai (pavyzdžiui, Jonas Vilkaitis⁵⁸⁴) ar jau tik emigracinio laikotarpio veikėjai. Tarp pastarųjų paminėtinas žymus LSDP Užsienio delegatūros (UD) veikėjas Juozas Vilčinskas⁵⁸⁵, kuris, galima taip teigti, perėmė estafetę iš prieškario LSDP veikėjų lietuvių socialdemokratijos istorijos pristatymo veiklos bare. Jau minėtame „Minties“ žurnale buvo išspausdintas J. Vilčinsko straipsnis apie socializmą Lietuvoje, kuriame buvo apžvelgiama LSDP istorija⁵⁸⁶. Apskritai, įvairioje emigracinėje spaudoje J. Vilčinskas paskelbė ne vieną Lietuvos socialdemokratijos istorijai ar atskiriems jos veikėjams skirtą straipsnį⁵⁸⁷. Taip pat yra pažymėtina, kad būtent jam priklauso istorinis tekstas, kuriame buvo mėginama apžvelgti visą LSDP istoriją nuo socialdemokratijos ištakų Lietuvoje iki šio teksto parašymo metų. Tai buvo J. Vilčinsko parašyta ir 1985 m. Londone išleista knyga „Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga“⁵⁸⁸. Vienas raginusiųjų J. Vilčinską

582. Glemža J. Lietuvos socialdemokratų partija 1896.5.1 d. – 1976.5.1 d. // LMAB RS. F. 361–55. L. 1–7.

583. Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija // Mintis. Politikos ir kultūros žurnalas. – London. 1971. P. 68–84.

584. Žr., pvz.: J. Vilkaičio straipsnių apie S. Kairį sąrašą – Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 429.

585. Kaip jau minėjome pristatydami šaltinius, kuriais remiantis buvo rengta ši knyga, apie J. Vilčinsko kaip aktyvaus LSDP UD veikėjo veiklą, kaip ir apskritai LSDP UD lietuvių socialdemokratinės išėjusios veiklą, daug įvairiausių informacijos yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomame J. Vilčinsko fonde. Žr. LMAB RS. F. 361.

586. Vilčinskas J. Socializmas Lietuvoje // Mintis. Politikos ir kultūros žurnalas. – London. 1971. P. 36–52.

587. Žr., pvz.: J. V. [Vilčinskas J.] Lietuvos socialdemokratų partijai 80 metų // Europos lietuvis, 1976 04 27; Vilčinskas J. Prof. Steponas Kairys // Darbininkų balsas, 1958, 12, Nr. 12 (30). P. 1–4; Vilčinskas J. Steponas Kairys – inžinierius // Keleivis, 1974 12 17, Nr. 49. P. 23. Daugiau žr. LMAB RS. F. 361.

588. Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. – London, 1985.

parašyti knygą, skirtą Lietuvos socialdemokratijos istorijai, buvo žinomas lietuvių išeivijos istorikas „Naujųjų laikų Lietuvos istorijos“ autorius Pranas Čepėnas⁵⁸⁹.

Savo knygoje J. Vilčinskas Lietuvos socialdemokratijos istorijai nuo LSDP įsikūrimo iki Pirmojo pasaulinio karo metų skiria apie 70 puslapių, o jeigu įtrauksime dar 10 puslapių, skirtų socialistinio judėjimo istorijai Lietuvoje iki LSDP įsikūrimo, būtų truputį daugiau negu 80 puslapių⁵⁹⁰. Autorius glaustai mini svarbiausius LSDP istorijos įvykius, tačiau kartu plačiai cituoja ar net ištisai publikuoja partijos programinius nutarimus bei atsisaukimus.

Kalbant apie šioje monografijoje nagrinėjamą istorinės lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpį, reikia pažymėti, kad pristatydamas LSDP raidą Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo bei valstybingumo atkūrimo (modernaus valstybingumo sukūrimo) laikotarpiu J. Vilčinskas pamini vieną kitą Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu likusių LSDP narių veikimo faktą ar bruožą, atkreipia dėmesį į socialdemokratų dalyvavimą Organizacinio komiteto lietuvių konferencijai šaukti bei lietuvių konferencijos posėdžiuose, tačiau jų pasisakymų, ginamų politinių nuostatų ir politinės laikysenos šiuose renginiuose autorius neaptaria⁵⁹¹. J. Vilčinskas plačiai – galima sakyti, vos ne tiesiog ištisai (kaip ir ne vieno kito dokumento ar kitokio teksto atveju), – be jokio komentaro pristato pirmo S. Kairio redaguoto „Darbo balso“ numerio vedamąjį, trumpai užsimena apie antro minėto laikraščio numerio vedamojo turinį ir pamini, kas šį laikraštį leido⁵⁹². Jokio išsamesnio šio socialdemokratų leisto laikraščio (kuriame plačiai, tiesa, tiek, kiek leido vokiečių cenzūra, buvo dėstomos jų pažiūros ir nuostatos) pristatymo ir aptarimo nėra. Nedaug čia rašoma ir apie socialdemokratų darbą Lietuvos Taryboje. Tiesa, apie S. Kairio vaidmenį priimant 1918 m. vasario 16-osios aktą užsimenama⁵⁹³. Ištisai pacitavęs monarchinės Lietuvos Konstitucijos projektą aptariamą knygą autorius užsimena apie socialdemokratų pasisakymą prieš sprendimą Lietuvą padaryti monarchija ir išrinkti karalių bei apie jų (socialdemokratų) pasitraukimą iš Lietuvos Tarybos darbo, tačiau kiek nors plačiau viso to neaptaria, kaip ir neaptaria LSDP politinių nuostatų ir politinės laikysenos iki 1918 m. lapkričio mėnesio LSDP konferencijos.

Trumpai fragmentiškai apžvelgęs vėliau VIII LSDP suvažiavimu pavadintą 1918 m. lapkričio mėnesio LSDP konferenciją, J. Vilčinskas savo LSDP istorijos apžvalgoje perėjo prie pirmosios ir antrosios vyriausybių suformavimo ir antrosios sudėties išvardijimo, kur, be iš tiesų į šią vyriausybę įėjusių LSDP narių J. Paknio ir A. Janulaičio bei „nepartinio“ socialdemokrato M. Biržiškos, kaip socialdemokratą, įėjusį į antrąją laikinąją Lietuvos vyriausybę, nurodė ir iš tiesų į ją neįėjusį, tai yra

589. Žr.: P. Čepėno laiškas J. Vilčinskui, 1978 06 14 // LMAB RS. F. 361–33. L. 57.

590. Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. P. 13–96.

591. Ten pat. P. 96–102.

592. Ten pat. P. 103–104.

593. Ten pat. P. 107–108.

šioje vyriausybėje ministru nedirbusį, S. Kairį⁵⁹⁴. Atrodo, kad neužsimindamas nei apie tai, kad antroji laikinoji Lietuvos vyriausybė tedirbo tik iki 1919 03 12, nei apie trumpą trečiosios laikinosios vyriausybės darbą ir socialdemokratų santykį su ja, nei apie suformavimą ketvirtosios laikinosios vyriausybės, į kurią įėjo ir socialdemokratai J. Paknys ir S. Kairys, aptariamose knygos autorius tarsi suplaka į vieną antrąją ir ketvirtąją laikinąsias Lietuvos vyriausybes. Autorius faktiškai nepristato ir socialdemokratų darbo vyriausybėje apibūdinimo, išskyrus pateiktą A. Janulaičio, kaip Užsienio reikalų ministerijos valdytojo, notos Sovietų Rusijai ištisinį pacitavimą ir pastebėjimą, kad S. Kairys ir J. Paknys „kiekviena proga ragino laikinąją Lietuvos vyriausybę greičiau rinkti Steigiamąjį Seimą, kuris nustatytų Lietuvos valstybei demokratinius pamatus ir patvirtintų tautos valią gyventi nepriklausomą gyvenimą“⁵⁹⁵.

Pristatydamas LSDP raidą 1919 m. J. Vilčinskas rašo apie oficialios LSDP veiklos pradžią ją užregistravus Vidaus reikalų ministerijoje 1919 m. rudenį ir faktiškai ištisai, be kokių nors savo komentarų pateikia Vidaus reikalų ministerijai įteiktos LSDP programos politinių ir ekonominių reikalavimų dalį⁵⁹⁶. Atkreipęs dėmesį į LSDP kovą prieš bermontininkus ir į tai, kad M. Sleževičiaus vyriausybės atsistatydinimo metu 1919 m. rudenį socialdemokratams teko veikti sudėtingomis ir nepalankiomis partijos raiškai ir veiklai sąlygomis, J. Vilčinskas stabteli ties LSDP atstovų dalyvavimu Baltijos kraštų socialdemokratų konferencijoje 1919 m. rugpjūčio mėnesį ir remdamasis K. Bielinio atsiminimais gana plačiai, tiksliau sakant, ištisai be komentarų pacituodamas, pristato šios konferencijos nutarimus⁵⁹⁷.

Reikia paminėti, kad J. Vilčinskas faktiškai nieko nerašo apie Pirmojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais – 1919 m. pasireiškusių lietuvių socialdemokratijos idėjinę-politinę bei organizacinę diferenciaciją, kuri pasireiškė tiek 1917 m.–1918 m. pradžioje Rusijoje, tiek 1918 m. pavasarį–vasarą bei 1918 m. vėlyvą rudenį–1919 m. pirmais mėnesiais Lietuvoje. Tai yra apžvelgiamos knygos autorius nieko nerašo apie dalies LSDP narių probolševikinę ir prokomunistinę evoliuciją ir jų vartimą komunistais.

Sistemiškumo ir visapusiškumo bei išsamumo trūksta J. Vilčinsko knygoje pristatant ir aptariant LSDP istoriją Steigiamojo Seimo laikotarpiu (kuriam minėtas autorius skyrė apie 31 puslapį⁵⁹⁸), taip pat ir vėlesnius lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpius. Galima pritarti istoriografijoje (M. Tamošaičio) jau išsakytiems vertinimams, kad atidžiau susipažinus su J. Vilčinsko knyga „į akis krinta medžiagos netolygumas pristatant svarbius socialdemokratų veiklos epizodus knygoje aptariamais laikotarpiais“⁵⁹⁹. Visgi baigiant trumpai apibūdinti J. Vilčinsko knygą

594. Ten pat. P. 113–116.

595. Ten pat. P. 117, 120–121.

596. Ten pat. P. 117–120.

597. Ten pat. P. 120–125.

598. Ten pat. P. 125–156.

599. Tamošaitis M. Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija // Istorija, 2011, 4. P. 50–51.

reikia nepamiršti, kad jos autorius buvo ne istorikas, o inžinierius (ir tai, kad jis buvo ne istorikas, knygos tekste jaučiama), ir kad jis visgi buvo pirmasis ir kol kas vienintelis autorius, mėginęs vienoje ir vieno autoriaus parašytoje knygoje pristatyti visą LSDP istoriją. Rašydamas Lietuvos socialdemokratijos istorijos apybraižą, rinkdamas jai medžiagą J. Vilčinskas, būdamas ne istorikas, padarė tikrai nemažą darbą. Ypač turint mintyje, kad jis turėjo ribotas galimybes pasinaudoti daugeliu istorinių šaltinių.

Iš J. Vilčinsko fonde esančios jo korespondencijos su JAV gyvenusiu vadovaujančiuoju LSDP Užsienio delegatūros veikėju Mykolu Pranevičiumi, iš pastarojo 1984 m. balandžio 13 d. laiško J. Vilčinskui sužinome, jog istorikas Algirdas Budreckis buvo parengęs knygos „Lietuviškoji socialdemokratija“ rankraštį⁶⁰⁰. Minėtame laiške rašoma, kad knygos rankraštis susideda iš trijų dalių, kurių pirmoji skirta socialdemokratijai Lietuvoje 1872–1940 m., antroji dalis skirta lietuvių socialistiniam sąjūdžiui Amerikoje (1884–1940 m.), trečioji dalis – Lietuvos socialdemokratijai nuo 1940 „iki dabar“. M. Pranevičiaus laiške minima, kad „sprendimo spausdinti ar nespausdinti dar nėra“ ir kad „rankraštis dar skaitomas“. Kadangi nėra jokios informacijos apie tai, kad ši knyga būtų išspausdinta, ir apskritai apie šį rankraštį kokiuose nors kituose šaltiniuose neteko girdėti, tai, matyt, Amerikos lietuvių socialdemokratų sprendimas dėl minimo A. Budreckio rankraščio spausdinimo buvo neigiamas. Reikia pažymėti, kad M. Pranevičius ir kiti Amerikos lietuvių socialdemokratai turėjo nemažai pastabų ir J. Vilčinsko knygos rankraščiui⁶⁰¹.

8–9 XX a. dešimtmečiuose lietuvių išeivijoje pasirodė ir keletas LSDP istorijai skirtų istorikų parašytų tekstų. Daugiausia šioje srityje pasidarbavo istorikas L. Sabaliūnas. 1972 m. žurnale „Slavic Review“ jis anglų kalba paskelbė mokslinį straipsnį, skirtą Lietuvos socialdemokratijos raidai 1893–1904 m.⁶⁰² Tais pačiais 1972 m. mėn-raštyje „Akiračiai“ L. Sabaliūnas išspausdino straipsnių ciklą, taip pat skirtą socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje pradiniam laikotarpiui⁶⁰³. Pagaliau 1990 m. L. Sabaliūnas anglų kalba išleido 1893–1914 m. LSDP istorijai skirtą knygą, kurią, matyt, galima laikyti rimčiausiu ir vertingiausiu šiam LSDP istorijos laikotarpiui skirtu publikuotu istoriniu tyrimu⁶⁰⁴. Taigi, kaip matome, L. Sabaliūno tekstai yra skirti LSDP istorijos laikotarpiui nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo. Vienam iš šio

600. M. Pranevičiaus laiškas J. Vilčinskui, 1984 04 13 // LMAB RS. F. 361–11. L. 141.

601. M. Pranevičiaus laiškas J. Vilčinskui // LMAB RS. F. 361–11. L. 80–81, 109–113, 117–118, 128–131.

602. Sabaliūnas L. Social Democracy in Tsarist Lithuania, 1893–1904 // *Slavic Review*, 31, 1972. P. 323–342.

603. Žr.: Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – I. Yra apie ką pakalbėti // *Akiračiai*, 1972, Nr. 1. P. 12; Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – II. Žydai ir lenkai SD eilėse // *Akiračiai*, 1972, Nr. 2. P. 14; Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – III. LSDP raidos bruožai // *Akiračiai*, 1972, Nr. 3. P. 13; Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – IV. Už tautinį apsisprendimą // *Akiračiai*, 1972, Nr. 4. P. 15.

604. Sabaliūnas L. *Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914*. – Durham and London, 1990. Žr. recenzijas: Mačiuika A. Moksliai apie socialdemokratų // *Metmenys*, 59; 1990. P. 183–186; Bagdonas A. Socialdemokratija nauju aspektu // *Politika*, 1991, Nr. 6 (30). P. 6–8; Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija // *Akiračiai*, 1992 gegužė, Nr. 5. P. 6–8.

laikotarpio fragmentų – LSDP veiklai 1905 m. revoliucijos metu yra skirtas ir D. Vasio 1977 m. žurnale „Lituanus“ publikuotas mokslinis straipsnis⁶⁰⁵.

Kai kurie šioje monografijoje nagrinėjamo lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpio aspektai trumpai ir apibendrintai apibūdinami specialiaame LSDP istorijos problematikai – LSDP programoms – skirtame V. Krivicko moksliniame straipsnyje anglų kalba⁶⁰⁶. Šiame 1980 m. publikuotame straipsnyje, kurio „tikslas yra trumpai panagrinėti LSDP pagrindines politines programas, daugiau kreipiant dėmesio į teorinius programų aspektus“, tai yra daugiau svarstant „partijos tikslus“, o ne organizacinę struktūrą ar prisitaikymą⁶⁰⁷, V. Krivickas LSDP programinę evoliuciją pateikia ekonominio, socialinio, politinio gyvenimo kaitos fone, nors galbūt ir šiek tiek fragmentiškai. Kita vertus, išsamiai to pateikti ir atskleisti nebuvo galima dėl nedidelės straipsnio apimties.

Savo straipsnio pradžioje apžvelgęs LSDP atsiradimo ekonominį ir socialinį kontekstą bei politines aplinkybes V. Krivickas plačiau apsistoja ties 1896 m. LSDP programos pristatymu ir analize. Po to glaustai, koncentruotai ir apibendrintai apžvelgiama tolesnė LSDP politinės programos pagrindinio politinio reikalavimo – formuluotės dėl politinės Lietuvos ateities programinė evoliucija ir partijos raida apskritai iki Pirmojo pasaulinio karo. Toliau tekste trumpai apibūdinama LSDP raida Pirmojo pasaulinio karo metais ir nepriklausomoje tarpukario Lietuvos Respublikoje, taigi ir šiame tyrime nagrinėjamu LSDP istorijos Lietuvos valstybingumo kūrimo laikotarpiu⁶⁰⁸.

Nors V. Krivicko straipsnis, kaip jau minėjome, daugiausia yra skirtas LSDP programų analizei, tačiau 1921 m. LSDP „Veikimo programos“ V. Krivickas plačiau neanalizuoja. Tiesa, šiek tiek dėmesio skiriama joje esančios „proletariato diktatūros“ sąvokos sampratos paaiškinimui⁶⁰⁹. Platesnės kitų 1921 m. programos koncepcijų ir atskirų dalių charakteristikos bei aptarimo nėra. V. Krivicko straipsnyje žymiai plačiau aptariamas ir analizuojamas 1931 m. vykusiam XIII LSDP suvažiavime „iš dalies priimtas“ LSDP programos projektas⁶¹⁰.

Apžvelgus anglų kalba publikuotus LSDP istorijai skirtus tekstus taip pat reikėtų paminėti Reginos Žymantas magistrinį darbą, skirtą lietuvių socialdemokratinio judėjimo atsiradimui⁶¹¹. Jau pats šio darbo pavadinimas rodo, kad jame nagrinėjama Lietuvos socialdemokratijos genezė, tad savaime suprantama, jog jame neprieinama iki šioje monografijoje tiriamo istorinio laikotarpio problematikos. Iki šios proble-

605. Vasys D. The Lithuanian Social Democratic party and the revolution of 1905 // *Lituanus*. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences. Vol. 23. No. 3 – Fall, 1977. P. 13–34.

606. Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931 // *Journal of Baltic Studies*, 1980. Vol. XI. Nr. P. 99–111.

607. Ten pat. P. 99.

608. Žr. ten pat. P. 104–106.

609. Ten pat. P. 105.

610. Ten pat. P. 106–108.

611. Zymantas R. The Origins of the Lithuanian Social Democratic party. New York, 1977 // LMAB RS. F. 361–47.

matikos neprieinama ir išeivijos istoriko Vinco Trumpos studijoje, skirtoje V. Kapsuko revoliucinei ir kultūrinei veiklai 1903–1911 m.⁶¹²

Kalbant apie kitus lietuvių išeivijoje parašytus tekstus, kur dar vienaip ar kitaip trumpai užsimenama apie Lietuvos socialdemokratų ideologines-politines nuostatas ar apie jų politinę laikyseną vienu ar kitu klausimu čia tyrinėjamu LSDP istorijos laikotarpiu, žinoma, reikia paminėti P. Čepėno „Naujųjų laikų Lietuvos istoriją“⁶¹³, taip pat įvairiuose Bostono „Lietuvių enciklopedijos“ tomuose išspausdintas trumpas istorinės lietuvių socialdemokratijos veikėjų biografijas⁶¹⁴.

Taip pat čia dar galima paminėti ir J. Puzino knygą apie Lietuvos „kelią“ į nepriklausomybę⁶¹⁵, istorikės V. Daugirdaitės-Sruogienės knygą apie Steigiamąjį Lietuvos Seimą⁶¹⁶, tarpukario Lietuvos istorijai skirtas sintezes – J. Švobos „Seiminė ir prezidentinė Lietuva“⁶¹⁷, J. Jakšto „Nepriklausomos Lietuvos istorija“⁶¹⁸ (nors pastaroji jau yra išleista po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo), A. E. Senno knygą, skirtą Lietuvos valstybės atkūrimui 1918–1920 m.,⁶¹⁹ bei šio autoriaus straipsnį, skirtą bolševikų politikai Lietuvoje 1917–1918 m.⁶²⁰, taip pat tarpukario Lietuvos politiniams veikėjams ne socialdemokratams skirtas knygas⁶²¹, kur irgi galima

612. Trumpa V. Iš V. Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos 1903–1911 m. // Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje. – Chicago, 1989. P. 235–268.

613. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. I. – Chicago, 1977; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. – Chicago, 1986. Abu tomai perleisti Vilniuje 1992 m.

614. Žr.: Kairys Steponas // Lietuvių enciklopedija. T. X. – Boston, 1957. P. 252–254; Bielinis Kipras // Lietuvių enciklopedija. T. II. – Boston, 1954. P. 496–497; Biržiška Mykolas // Lietuvių enciklopedija. T. III. – Boston, 1954. P. 23–25; Požela Vladas // Lietuvių enciklopedija. T. XXIII. – Boston, 1961. P. 385–386; Domaševičius Andrius // Lietuvių enciklopedija. T. V. – Boston, 1955. P. 104–105; Moravskis Alfonsas // Lietuvių enciklopedija. T. XIX. – Boston, 1959. P. 262–263; Janulaitis Augustinas // Lietuvių enciklopedija. T. IX. – Boston, 1956. P. 291–293; Čepinskis Vincas // Lietuvių enciklopedija. T. IV. – Boston, 1954. P. 165–166; Sirutavičius Vladas // Lietuvių enciklopedija. T. XXVII. – Boston, 1962. P. 505–506; Purėnas Antanas // Lietuvių enciklopedija. T. XXIV. – Boston, 1961. P. 249–250; Digrys Stasys // Lietuvių enciklopedija. T. XXVI. Papildymai. – Boston, 1969. P. 184–185; Matulaitis Stasys // Lietuvių enciklopedija. T. XVII. – Boston, 1959. P. 521–522; Eidukevičius Pranas // Lietuvių enciklopedija. T. V. – Boston, 1955. P. 390; Aleksa Zigmas Antanas // Lietuvių enciklopedija. T. I. – Boston, 1953. P. 94; Mickevičius-Kapsukas Vincas // Lietuvių enciklopedija. T. XVIII. – Boston, 1959. P. 354–356; Paknys Jurgis // Lietuvių enciklopedija. T. XXI. – Boston, 1960. P. 371; Venclauskis Kazimieras // Lietuvių enciklopedija. T. XXXIII. – Boston, 1965. P. 342–343; Purėnienė Liuda // Lietuvių enciklopedija. T. XXIV. – Boston, 1961. P. 250.

615. Puzinas J. Kelias į Lietuvos nepriklausomybės atstatymą. – b. v. 1968.

616. Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos Steigiamasis Seimas. – New York, 1975.

617. Švoba. J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. – Cleveland, 1985. Knyga perleista Vilniuje 1990 m.

618. Jakštas J. Nepriklausomos Lietuvos istorija. – Chicago, 1992.

619. Senn A. E. The Emergence of Modern Lithuania, 1918–1920. – Boston, 1959. Lietuvių kalba ši knyga išleista 1992 metais. Žr.: Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920 m. – Vilnius, 1992.

620. Senn A. E. Die bolschewistische Politik in Litauen 1917–1918 // Forschungen zur Osteuropäischen geschichte, Vol. 5, 1957. P. 93–118.

621. Žr., pvz.: Merkelis A. Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. – New York, 1964; Būtėnas J., Mackevičius M., Škirpa K. ir kt. Mykolas Sleževičius. – Chicago, 1954; Maldeikis P. Mykolas Krupavičius. – Chicago, 1975; Valstybininkas politikos sukuriuose. Prelatas Mykolas Krupavičius 1885–1970. – Chicago, 1980; Zundė P. Kazys Bizauskas 1893–1941. Pirmoji knyga. Chicago, 1993; Kučys A. Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai. – Chicago, 1993.

rasti paminėtą vieną kitą lietuvių socialdemokratijos ir atskirų jos veikėjų politinės raidos faktą ar ypatybę, tarp jų ir šioje monografijoje nagrinėjamu istoriniu laikotarpiu.

Artėdami prie Lietuvos socialdemokratijai skirtos išeivijos istoriografijos apibūdinimo pabaigos dar turėtume pažymėti, kad apie jos ar jos srovių ar atskirų jos veikėjų politinę laikyseną tam tikrų įvykių atžvilgiu buvo užsimenama ar ji kritiškai buvo vertinama kitų lietuvių išeivijos ideologinių srovių spaudoje⁶²², taip pat apie tai buvo rašoma jos buvusių lyderių ar žymių veikėjų atsiminimų ar kitokio žanro knygų recenzijose⁶²³.

Baigdami aptarti lietuvių išeivijoje pasirodžiusius tekstus, kur vienaip ar kitaip, plačiau ar siauriau, specialiai ar tik tarp kitko aptariama ar apibūdinama LSDP istorijos ar tik atskirų jos fragmentų, momentų, epizodų problematika, galime teigti, kad profesionaliai išeivijos lietuvių istorikų tėra nagrinėtas tik pirmasis LSDP istorijos raidos etapas, tai yra LSDP istorija Rusijos imperijos sudėtyje nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo. Kitaip sakant, šioje monografijoje nagrinėjamas lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpis kokių nors specialių istorikų tyrimų nesulaukė.

1.6. Lietuvos socialdemokratijos istoriografija po nepriklausomybės atkūrimo

Tenka pastebėti, kad kaip lietuvių išeivijoje, taip ir Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo iš pradžių daugiausia buvo tyrinėtas pradinis lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpis. Visų pirma čia paminėtina nepublikuota istoriko A. Vyšniausko 1993 m. apginta daktaro laipsniui gauti skirta disertacija tema „Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m.“⁶²⁴, kuri pratęsė dar iki nepriklausomybės atkūrimo, tačiau jau iš esmės jos atkūrimo proceso metu ar pačiose jo išvakarėse įvairiuose moksliniuose leidiniuose pradėtus publikuoti šio

622. Žr., pvz.: Lietuvos nepriklausomybės klausimas Petrapičio lietuvių seime // *Mažasis židinys*, 1946, Nr. 7. P. 11–13; Vaitiekūnas V. Lietuvos nepriklausomybė revoliucijos paunksmėje. Rusijos lietuvių seimo 40 m. sukaktį minint // *Į laisvę*, 1957, Nr. 13. P. 48–61; Vaitiekūnas V. Lietuvos suverenumas Steigiamajame Seime // *Aidai*, 1970, Nr. 10; Vt. Vt. [Vaitiekūnas] Lietuvos Steigiamasis Seimas // *Į laisvę*, 1976, 68 (105). P. 63–64; Senkonis S. Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai // *Tėvynės sargas*, 1952. T. 3. Nr. 2 (9). P. 224–242.

623. Žr., pvz.: Samanis A. Lietuva budo // *Aidai*, 1958, Nr. 6. P. 278; Jakštas J. S. Kairio „Lietuva budo“ istorinėje perspektyvoje // *Aidai*, 1959, Nr. 2. P. 86–89; Nr. 3. P. 140–141; Pauliukonis P. Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei. Prof. Stepono Kairio antrasis atsiminimų tomas // *Draugas*, 1964 08 15. P. 3–4; Pauliukonis P. Revoliucijos išsigimimas: Prof. Stepono Kairio atsiminimų II tomui pasirodžius // *Aidai*, 1964, Nr. 10. P. 471–476; Trumpa V. Kipro Bielinio atsiminimų pirmas tomas // *Aidai*, 1959, Nr. 9. P. 408–409; Pauliukonis P. Penktieji metai atsiminimų šviesoje // *Aidai*, 1963, Nr. 1; Ivinskis Z. Atbundančios tautos žygiai ir veikėjai. Prof. Mykolo Biržiškos „Lietuvių tautos kelias“ // *Aidai*, 1955, Nr. 1. P. 29–38; Alaušius [Girnius J.]. VI. Poželos jaunystės atsiminimai // *Aidai*, 1976, Nr. 10. P. 477–478.

624. Žr.: Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m.

istoriko straipsnius⁶²⁵, kurie, anot LSDP istoriografiją apžvelgusio istoriko A. Tytmono, „fundamentaliai pakėlė LSDP gimimo realiją į mokslinės problemos sprendimo lygmenį“⁶²⁶. Tiek minėta disertacija, kaip rodo jau pats jos pavadinimas, tiek ir daugelis minėtų straipsnių, kaip vėlgi aiškiai rodo ir dviejų iš jų pavadinimai, skirti LSDP idėjinei-politinei raidai XIX a. pabaigoje. Tas pats pasakytina ir apie su lietuvių socialdemokratijos istorijos problematika susijusį A. Vyšniausko straipsnį „Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais“⁶²⁷. Iš esmės iš A. Vyšniausko tekstų tik straipsnis „RSDDP ir imperijos „kultūringesniųjų“ sričių socialdemokratai“, kuriame glaustai apibūdinami RSDDP ir Lietuvos socialdemokratų santykiai Pirmojo pasaulinio karo metais, šiek tiek aptaria kai kuriuos pagrindinės šios monografijos problematikos fragmentus⁶²⁸.

LSDP istorijos pradinio laikotarpio – XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kai kuriems LSDP istorijos klausimams (LSDP santykiams su lenkų socialistais) yra skirtas Ž. Kriauciūnienės straipsnis⁶²⁹. Pradiniam LSDP egzistavimo laikotarpiui, taip pat 1896 m. LSDP programai aptarti yra skirti ir du daugiau mokslo populiarinimo pobūdžio šios monografijos autoriaus straipsniai⁶³⁰. Minėto laikotarpio LSDP istorijos problematikai skirti ir dviejų socialdemokratų – vieno iš LSDP atkūrimo iniciatorių – teisininko J. Šato ir psichologo A. Bagdono dar 1989 m. LSDP atkūrimo metu parašyti, bet tik 1996 m. publikuoti straipsniai, išspausdinti LSDP 100-mečiui skirto mokslinio seminaro „Socialinė demokratija Lietuvoje“ spausdintoje medžiagoje⁶³¹, ir P. Juknevičiaus brošiūra apie vieną iš LSDP kūrėjų A. Moravskį⁶³². Daugiausia LSDP istorijos pradžia buvo skirti ir kitų socialdemokratų – dar vieno iš LSDP atkūrimo iniciatorių D. Kirvelio ir G. Ilgūno parašyti LSDP 100-mečio, 110-mečio bei 115-os metų progomis, taip pat Didžiojo Vilniaus seimo 100-mečio (LSDP santykiui su

625. Žr.: Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 29, 1988. P. 45–57; Vyšniauskas A. LKP pirmtakų problema komunistinėje istoriografijoje // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdienu. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 58–76; Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos „kultūringesniųjų“ sričių socialdemokratai // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 23–40; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais // Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 67–132; Vyšniauskas A. Pirmoji Lietuvos politinė partija tarptautinėje arenoje // Mokslas ir gyvenimas, 1990, Nr. 3. P. 27–28.

626. Tytmonas A. Lietuvos socialdemokratų partijos gimimas. Įvykių chronologija ir bibliografija. – Klaipėda, 1996. P. 7.

627. Vyšniauskas A. Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais // Acta humanitarica universitatis Saulensis. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011. T. 12. P. 29–43.

628. Žr.: Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos „kultūringesniųjų“ sričių socialdemokratai. P. 33–37.

629. Kriauciūnienė Ž. Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais // Lietuanistika, 1991, Nr. 3. P. 23–35.

630. Mitrulevičius G. Pirmoji LSDP programa // Gairės, 2001, Nr. 5. P. 25–30; Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratijos bei pirmosios jos programos atsiradimo istorinės aplinkybės // Gairės, 2001, Nr. 7. P. 43–47.

631. Bagdonas A., Šatas J. LSDP tapsmas: santykiai su lenkų socialdemokratija // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 27–30; Šatas J. Bundas ir Lietuva // Ten pat. P. 30–32.

632. Juknevičius P. Socialdemokratijos pradininkas Alfonsas Moravskis. – Panevėžys, 2002.

Didžiuoju Vilniaus seimu skirti) proga publikuoti proginiai ar mokslo populiarinimo pobūdžio straipsniai⁶³³. Tiesa, D. Kirvelis yra publikavęs ir mokslo populiarinimo straipsnių, skirtų Lietuvos Tarybos kairiųjų, taigi ir socialdemokratų, santykiui su 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Aktu apibūdinti⁶³⁴. Užsiminus apie Didįjį Vilniaus seimą galima paminėti, kad išsamiausia apie LSDP, kaip ir kitų to meto lietuvių politinių jėgų, santykį su juo po 1990 03 11 yra rašęs ir monografiją apie jį išleidęs istorikas E. Motieka⁶³⁵. Kai kurie lietuvių socialdemokratų politinės laikysenos Didžiojo Vilniaus seimo atžvilgiu atvejai yra minimi L. Truskos tekste, esančiame knygoje, skirtoje Lietuvos seimų istorijai⁶³⁶. Apie tai, taip pat apie įvairius kitus Lietuvos socialdemokratų veiklos aspektus XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje užsimenama T. Balkelio studijoje „Modernios Lietuvos kūrimas“⁶³⁷. Kai kurie LSDP veiklos XX a. pradžioje aspektai yra minimi R. Miknio monografijoje apie Lietuvos demokratų partiją⁶³⁸, kai kuriuose kituose jo (R. Miknio) tekstuose⁶³⁹ ir Z. Kiaupos „Lietuvos valstybės istorijoje“⁶⁴⁰. Mokslo populiarinimo pobūdžio straipsnį apie

633. Žr.: Kirvelis D. Socialdemokratai ir Lietuvos nepriklausomybė: 100 metų Lietuvos socialdemokratijai ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėjai // Gairės, 1996, Nr. 5. P. 7–12; Kirvelis D. Lietuviškosios nepriklausomybės kūrimas 1905 metais Užpaliuose // Gairės, 2005, Nr. 11. P. 28–32; Kirvelis D. 1905 metai: socialdemokratija Lietuvoje ir Didysis Vilniaus Seimas // Gairės, 2005, Nr. 10. P. 36–39; Kirvelis D. Lietuvos socialdemokratijai ir Lietuvos valstybingumo idėjai – 110 metų // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 1, 3, 10; Kirvelis D. Lietuvos socialdemokratijai – 115 metų // Socialdemokratas, 2011, Nr. 4. P. 1, 3; Ilgūnas G. Lietuvos socialdemokratijos pradininkai A. Domaševičius ir A. Moravskis // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 2, 4, 10; Ilgūnas G. Visų pirma – savarankiška demokratiška respublika // Gairės, 2005, Nr. 6. P. 8–11; Jurginis J. Lietuvos socialdemokratų partijos atsiradimo istorinės prielaidos // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 8.

634. Kirvelis D. Vasario 16-osios Akto formuluotės istorija // Socialdemokratas, 2011, Nr. 2. P. 1–2; Kirvelis D. Vasario 16-osios Akto formuluotės istorija // Gairės, 2008, Nr. 2. P. 2–5; Kirvelis D. 1918 m. Vasario 16-oji: Kas pasisakė už demokratinę respubliką // Gairės, 2011, Nr. 2. P. 2–3; Kirvelis D. Jonas Vileišis ir Vasario 16-osios Aktas // Mokslas ir gyvenimas, 2001, Nr. 12.

635. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. – Vilnius, 1996; Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. Antroji pataisyta laida. – Vilnius, 2005.

636. Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžioje. – Vilnius, 2009. P. 17–37.

637. Iš pradžių ši studija buvo išleista anglų kalba, o vėliau išleista ir lietuvių kalba. Žr.: Balkelis T. The Making of Modern Lithuania. – London, 2009; Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. – Vilnius, 2012.

638. Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 10. – Vilnius, 1995.

639. Žr.: Miknys R. Tarp istorinės ir etnografinės Lietuvos: ar buvo bandyta ieškoti Lietuvos autonomijos formulės 1905 metais? // Parlamento studijos, 5, 2005. – Vilnius, 2005. P. 48–64; Miknys R. Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje: teorinis ir praktinis aspektai // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. – Vilnius, 2009. P. 117–143. Taip pat žr. R. Miknio parašytus skyrius knygoje: Gudavičius E., Kiaupa Z., Miknys R., Žostautaitė P. Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.). – Šiauliai, 1991. Pastaruosiuose dviejuose tekstuose užsimenama ir apie socialdemokratų nuostatas, politinę laikyseną ar tam tikrus veiklos aspektus ir Pirmojo pasaulinio karo metais ar (antro teksto atveju) ir vėliau. Apie kai kuriuos lietuvių socialdemokratų politinės laikysenos ar LSDP politinės programos aspektus tiek ikikarinio laikotarpio, tiek Pirmojo pasaulinio karo metais užsimenama R. Miknio straipsniuose, skirtuose M. Römeriui ir jo Lietuvos valstybingumo koncepcijoms. Į dalį šių tekstų yra nuorodos 3.1 skyriaus išnašose.

640. Kiaupa Z. Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius, 2004.

LSDP laikraščius nuo partijos įkūrimo iki spaudos atgavimo yra paskelbęs istorikas Evaldas Garliauskas⁶⁴¹.

Apie socialdemokratus – lietuvių atstovus Rusijos Valstybės Dūmose truputį rašoma Lietuvos atstovams Rusijos Valstybės Dūmose skirtoje A. Gaigalaitės monografijoje⁶⁴² ir R. Laukaitytės straipsnyje⁶⁴³. Apie 1906–1907 m. LSDP viduje susiformavusias ir pasireiškusias autonomistų ir federalistų sroves po 1990 m. kovo 11 d. šiek tiek yra rašęs istorikas P. Biveinis⁶⁴⁴. Apie lietuvių socialdemokratų ir žydų socialdemokratų santykius šiek tiek rašęs yra istorikas D. Staliūnas⁶⁴⁵. Kalbant apie LSDP istorijos iki Pirmojo pasaulinio karo istoriografiją paminėtina yra ir istoriko Č. Laurinavičiaus recenzija jau minėtai (pristatant išeivijos istoriografiją) 1990 m. anglų kalba pasirodžiusiai L. Sabaliūno knygai, skirtai Lietuvos socialdemokratijos istorijai 1893–1914 m.⁶⁴⁶.

Taip pat galima paminėti, kad vienas kitas Lietuvos socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų ir politinės laikysenos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, taip pat ir Pirmojo pasaulinio karo metais aspektas yra apibūdintas ir filosofo bei visuomeninės minties istoriko B. Genzelio knygoje „Kelias į Vasario 16-ąją“ bei „Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje“⁶⁴⁷. Beje, antroje iš šių knygų, kaip ir viename socialdemokratijos ištakoms Lietuvoje skirtame mokslo populiarinimo straipsnyje, B. Genzelis aptaria ir kai kuriuos socializmo idėjų raiškos aspektus Lietuvoje (ar tarp lietuvių) laikotarpiu iki socialdemokratinio judėjimo atsiradimo Lietuvoje⁶⁴⁸.

Nors iš pradžių po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo daugiau tyrinėtas yra LSDP istorijos iki Pirmojo pasaulinio karo laikotarpis bei iš dalies ir LSDP istorijos laikotarpis po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo⁶⁴⁹, visgi jau pirmame dešimtmetyje po nepriklausomybės atkūrimo pasirodė ir nedidelių straipsnių – kon-

641. Garliauskas E. LSDP laikraščiai nuo partijos įkūrimo iki spaudos atgavimo // *Socialdemokratas*, 2011, Nr. 5. P. 8; Nr. 6. P. 3, 8.

642. Gaigalaitė A. Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 metais. – Vilnius, 2006.

643. Laukaitytė R. Lietuviai Valstybės Dūmoje // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992. – Vilnius, 1994. P. 31–44.

644. Biveinis P. LSDP: tarp federacijos ir autonomijos // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. P. 33–35.

645. Staliūnas D. Lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo epizodai XX a. pradžioje // *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. – Vilnius, 2012. P. 271–282.

646. Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija // *Akiračiai*, 1992, Nr. 5. P. 6–8. Perspausdinta: Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai „Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893 – 1914 m.“ // *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. – Vilnius, 1993. T. 4. P. 437–448; Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija // *Laurinavičius Č. Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*. – Vilnius, 1997. P. 20–30.

647. Žr.: Genzelis B. Kelias į Vasario 16-ąją. – Vilnius, 2005. P. 52, 54–55, 62, 65–66, 70, 72–73, 75–76; Genzelis B. Socialinės – politinės minties raida Lietuvoje. – Vilnius, 2006. P. 179–180, 185–189.

648. Genzelis B. Socialinės-politinės minties raida Lietuvoje. P. 174–176, 179–180, 184–186; Genzelis B. Socialdemokratijos ištakos ir poreikis // *Gairės*, 2002, Nr. 3. P. 46–48; Nr. 4. P. 39–44.

649. Žr.: Astramskas A., Gaigalaitė A. Lietuvos socialdemokratų partijos opozicija tautininkams // *Lietuvos istorijos metraštis*. 1990. – Vilnius, 1992. P. 61–76; Čepas R. Plečkaitininkai. Vilnius, 2000. Taip pat apie kai kuriuos dalies socialdemokratų veiklos aspektus užsimenama kitos R. Čepo knygos įvade, žr.: Čepas R. Mirties dekretas demokratijos gynėjams. – Vilnius, 2001.

ferencijų pranešimų ar tik jų tezių, skirtų ir LSDP istorijos Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo ir įtvirtinimo laikotarpių problematikai. Tai būtų LSDP 100-mečiui skirtas mokslinio seminario „Socialinė demokratija Lietuvoje“ spausdinta medžiaga, kur pateikiamos istorikų Č. Baužos, D. Blažytės, V. Kašauskienės, taip pat ir šio tyrimo autoriaus skaitytų pranešimų tezės⁶⁵⁰, ir konferencijoje, skirtoje Lietuvos konstitucijų raidai, V. Kašauskienės pranešimo „Socialdemokratų opozicija LKDP konstitucinėms nuostatoms Steigiamajame seime“ pagrindu parengta publikacija⁶⁵¹.

Vis dėlto pirmieji čia ką tik paminėti labai nedidelės apimties tekstai tik labai glaustai ir apibendrintai apibūdina pavadinimuose fiksuotą jų problematiką. Gal tik truputį didesnės (tačiau nedaug) apimties V. Kašauskienės pranešimo pagrindu išspausdintas tekstas apie socialdemokratų konstitucines nuostatas šiek tiek plačiau atskleidžia jo pavadinime nurodytą problematiką.

Užsiminus apie 1920–1922 m. laikotarpio Lietuvos socialdemokratų konstitucines nuostatas, arba, kitaip sakant, jų nuostatas Lietuvos Respublikos nuolatinės konstitucijos priėmimo procese, reikia pastebėti, kad jos šiek tiek yra apibūdinamos M. Maksimaičio knygoje, skirtoje Lietuvos valstybės konstitucijų istorijai⁶⁵², ir knygoje, skirtoje lietuvių konstitucionalizmo istorijai⁶⁵³. Visgi plačiausiai ir išsamiausiai minėtos Lietuvos socialdemokratų konstitucinės nuostatos yra aptariamoms ir nagrinėjamos šios monografijos autoriaus straipsniuose⁶⁵⁴.

Apie Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpio lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos problematiką užsimenama žymiesiems LSDP veikėjams skirtoje biografinio žanro literatūroje. Čia būtų paminėtina G. Ilgūno parašyta ir 2002 m. išleista ilgamečio LSDP lyderio ir ideologo, iškiliausio jos veikėjo ir vieno žymiausių XX a. Lietuvos valstybininkų Stepono Kairio biografija⁶⁵⁵ ir žymaus mokslininko, politi-

650. Bauža Č. Socialdemokratijos ir komunizmo priešprieša Lietuvoje // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. P. 10–16; Blažytė D. Socialdemokratų frakcija Steigiamajame Seime // Ten pat. P. 42–47; Kašauskienė V. Socialdemokratai už Lietuvos valstybės atkūrimą // Ten pat. P. 39–42; Mitrulevičius G. LSDP veiklos Lietuvoje [1914–1918] bruožai // Ten pat. P. 35–38.

651. Kašauskienė V. Socialdemokratų opozicija LKDP konstitucinėms nuostatoms Steigiamajame Seime // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų perspektyvoje. Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1998. P. 89–98.

652. Žr.: Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija. – Vilnius, 2005. P. 97–100, 107.

653. Žr.: Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius, 2003.

654. Žr.: Mitrulevičius G. Radikaliai demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstitucijas // Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai = Societal studies: research papers. – Vilnius, 2014, Nr. 6 (3). P. 706–740; Mitrulevičius G. Socialdemokratai 1922 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo procese (1920–1922 m.) // Gairės, 2007, Nr. 7. P. 32–39; Nr. 8. P. 26–35.

655. Ilgūnas G. Steponas Kairys. – Vilnius, 2002. Po 1990 m. buvo išleista ir dar viena J. Stražnicko parašyta knyga, skirta S. Kairiui, tačiau ši knyga buvo skirta daugiausia ne politinei S. Kairio veiklai, o apie politinę veiklą joje užsimenama labai nedaug. Žr.: Stražnickas J. Žygis: Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. – Kaunas, 1999. Paminėtina, kad G. Ilgūnas įvairiuose leidiniuose publikavo ne vieną S. Kairiui skirtą mokslo populiarinimo pobūdžio straipsnį. Žr.: Literatūra apie Steponą Kairį // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A7331E2A197746164617373&language=lt>.

kos ir visuomenės veikėjo bei vieno Steigiamojo Seimo laikotarpio LSDP ideologo profesoriaus Vinco Čepinskio pažiuroms bei įvairiapusei veiklai skirta Z. Mačionio ir J. Čepinskio knyga⁶⁵⁶. Taip pat čia, be abejo, būtų paminėtina ir 2009 m. išleista V. B. Pšibilskio knyga apie M. Biržišką⁶⁵⁷. Tai išsami monografija, skirta M. Biržiškos, kaip mokslininko, kultūrininko, žurnalisto, publicisto, politiko ir tiesiog patrioto, veiklai. Dėl savo „plačiašakės veiklos“ M. Biržiška yra susilaukęs įvairių mokslo krypčių tyrinėtojų (ne tik istorikų) dėmesio⁶⁵⁸. Neminint daugelio straipsnių, skirtų nepolitinėms M. Biržiškos veiklos kryptims, atskirai galime pažymėti V. B. Pšibilskio įvadinę studiją apie M. Biržišką į jo atsiminimų publikaciją⁶⁵⁹, taip pat V. K. Stasiūno ir B. Genzelio straipsnius, skirtus M. Biržiškos politinei veiklai⁶⁶⁰, bei M. Kvietkausko straipsnį apie M. Biržiškos publicistiką XX a. pradžios spaudoje⁶⁶¹.

Paminėtina, žinoma, yra ir ką tik – 2017 m. išleista Juliaus Jurginio knyga apie A. Domaševičių⁶⁶². Vienas kitas faktas apie LSDP ar, tiksliau, apie atskirų tyrinėjamo laikotarpio socialdemokratų politines nuostatas bei socialdemokratinę veiklą, pateikiamas knygoje, skirtoje žymiam Rusijos lietuvių socialdemokratų veikėjui 1917 m., vėliau žymiam mokslininkui Antanui Purėnui⁶⁶³, leidinyje, skirtame žymiam Steigiamojo Seimo LSDP veikėjui, socialdemokratų frakcijos šiame Seime seniūnui K. Venclauskiui⁶⁶⁴, 1918 m. vasario 16-osios akto signatarams – socialdemokratams skirtuose trumpuose tekstuose (kur šiek tiek rašoma apie S. Kairio ir M. Biržiškos politinę laikyseną jų darbo Lietuvos Taryboje metu⁶⁶⁵), istorikų parašytuose įvadinuose straipsniuose į atskirų tyrinėjamo laikotarpio LSDP veikėjų atsiminimus⁶⁶⁶, taip pat įvairiuose leidiniuose, mokslo populiarinimo žurnaluose ir spaudoje pasirodžiusiuose atskiriems tyrinėjamo laikotarpio LSDP veikėjams skirtuose G. Ilgūno, V. Krištaponio, J. Rudoko, D. Kirvelio, D. Elvaitės, S. Grigaliūnienės, J. Poškaus, V. B. Pšibilskio, A. Lukšo, V. Žeimanto straipsniuose⁶⁶⁷, J. Nekrašiaus knygoje apie šiaulių

656. Mačionis Z., Čepinskis J. Profesorius Vincas Čepinskis. – Vilnius, 1992.

657. Pšibilskis V. B. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. – Vilnius, 2009.

658. Apie M. Biržišką kaip mokslininko ir kultūrininko veiklą ar atskirus šios veiklos aspektus yra publikuota daug įvairiausių straipsnių. Žr. ten pat. P. 8–22.

659. Pšibilskis V. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius // Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas. Veiklos ir atsiminimų studija. – Vilnius, 2005. P. 14–86.

660. Stasiūnas V. K. Politinė Mykolo Biržiškos veikla XX a. pradžioje // Lietuvos aidas, 2005 10 01, Nr. 228. P. 8; 2005 10 05, Nr. 231. P. 9; 2005 10 06, Nr. 232. P. 9; 2005 10 08, Nr. 234. P. 9; Genzelis B. Mykolas Biržiška – politiko veikla // Voruta, 2007 12 08, Nr. 27.

661. Kvietkauskas M. Mykolo Biržiškos publicistika XX a. pradžios Vilniaus spaudoje: intelektualio biografijos bruožai // Knygotyra, 2006. T. 46. P. 216–237.

662. Jurginis J. Gydytojas Andrius Domaševičius. Laikas ir amžininkai. – Vilnius, 2017.

663. Baltrušis R. Profesorius Antanas Purėnas. – Kaunas, 2008.

664. Kazimieras Venclauskis. – Šiauliai, 2000.

665. Žr.: Liekis A. Signatarai vasario 16. – Vilnius, 1996. P. 77–102, 166–186.

666. Sireika J. Jackus Sondeckis // Gyvenimas Lietuvai. Knyga apie Jackų Sondeckį, šiaulių burmistrą, VLIK'o vadovybės narį, Lietuvos patriotą. – Šiauliai, 1993. P. 9–71; Pšibilskis V. B. Pelikšas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“ // Pelikšas Bugailiškis. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994. P. 4–23.

667. Žr.: Ilgūnas G. Augustinas Janulaitis – socialdemokratas ir mokslininkas // Lietuvos archyvai, 1996, Nr. 7. P. 83–90; Ilgūnas G. Augustinas Janulaitis – socialdemokratas ir mokslininkas // Mokslas

krašto advokatus pateiktose K. Venclauskio, P. Bugailišio, A. Janulaičio ir kai kurių kitų socialdemokratų biografijose⁶⁶⁸, taip pat V. Terlecko knygoje, skirtoje Lietuvos bankininkams, kur šiek tiek užsimenama apie dviejų vėliau žymiais bankininkais tapusių ryškių Lietuvos valstybingumo laikotarpio lietuvių socialdemokratijos veikėjų J. Paknio ir S. Digrio socialdemokratinę veiklą⁶⁶⁹. Taip pat čia galima paminėti ir J. Patriubavičiaus bei J. Bielinio – dviejų socialdemokratų iš Lietuvos socialdemokratų sąjungos (LSDS) – straipsnius, skirtus S. Kairiui⁶⁷⁰. Paminėtinas ir S. Kairiui skirtas straipsnis Rimanto bei Nerijaus Vanagų knygoje, skirtoje Anykščių kraštui⁶⁷¹.

Apie kai kuriuos Stasio Matulaičio socialdemokratinės veiklos aspektus, taip pat ir čia tyrinėjamu laikotarpiu, užsimenama pirmame straipsnyje iš šios monografijos autoriaus straipsnių ciklo⁶⁷², skirto šio vieno iš žymiausių XIX a. pabaigos–XX a. pirmos pusės lietuvių kairiųjų inteligentų, turiningai ir kartu itin sudėtingai su svarbiais Lietuvos visuomeninio ir politinio gyvenimo reiškiniiais, etapais, bruožais ir įvykiais susijusiai, jų veikiamai ir juos (-e) veikusiai asmeninei, intelektualinei ir

ir gyvenimas, 1996, Nr. 7/8 (462/463). P. 14–15; Ilgūnas G. Ką byloja archyvai. Panevėžiečių Felikso ir Onos Valiukų nužudymo byla // *Gairės*, 2003, Nr. 1. P. 42–44; Krištaponis V. Mokslininkas ir visuomenininkas iš Malavėnų kaimo // *Gairės*, 2007, Nr. 4. P. 41–44; Krištaponis V. Lietuviškosios socialdemokratijos kūrėjas iš Kairiškų // *Gairės*, 2007, Nr. 5. P. 34–37; Krištaponis V. Socialdemokratijos idealisto kelias // *Gairės*, 2008, Nr. 11. P. 40–42; Krištaponis V. „Nėra laiko – mes turime skubėti“ // *Gairės*, 2008, Nr. 12. P. 41–44; Krištaponis V. Savo puoselėtos sistemos gniuždytas // *Gairės*, 2012, Nr. 4. P. 40–42; Rudokas J. „Buvau veiklus įvykių dalyvis“ // *Gairės*, 2009, Nr. 1. P. 44–47; Kirvelis D. Socialdemokratinės savivaldos kūrėjas // *Gairės*, 2005, Nr. 3–4. P. 15–18; Kirvelis D. Ramybės drumstėjas Jurgis Smolskis-Smalstys ir jo šeima // *Gairės*, 2011, Nr. 10. P. 32–39; Elvaitė D. Kraštiečiai, stebinės įvairiapuse veikla // *Radviliškio kraštas*, 2006, Nr. 2(4). P. 12–15; Grigaliūnienė S. Savų primirštas Profesorius Vincas Čepinskis // *Žemėgala*, 2006, Nr. 1. P. 39–40; Poškus J. Šiaulių krašto socialdemokratai // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. P. 75–79; Pšibilskis V. B. Socialdemokratinės spaudos baruose // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. P. 71–75; Lukšas A. Signataras S. Kairys: „Gyvenome nepaprastą metą“ // *Lietuvos žinios*, 2016 01 08. P. 10–11, Lukšas A. Kovotojas, nemėgęs revoliucijų // *Lietuvos žinios*, 2012 08 24. P. 26–27, Žeimantas V. Kairys ir Ciotka – publicistai, redaktoriai, socialdemokratai // *Gairės*, 2010, Nr. 2. P. 34–38.

668. Nekrašius J. Lietuvos advokatūra: Šiaulių advokatai (XVII a.–XXI a. pradžia) Enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 2013. P. 28–29, 71–79, 83, 143–144, 286–312 ir kt. psl.

669. Žr.: Terleckas V. Lietuvos bankininkai. Gyvenimų ir darbų pėdsakai 1918–1940. – Vilnius, 2001.

670. Patriubavičius J. A. Žmogus su autoritetu ir su aureole // <http://www.lsdsl.lt/lt/pages,id.94>; *Bielinis J.* Steponas Kairys (1879 01 06–1964 12 16) – socialdemokratas pagal pavardę, žmogus su autoritetu ir aureole // <http://www.lsdsl.lt/lt/pages,id.94>. J. Bielinis yra paskelbęs ir daugiau proginių, laikraštinių straipsnių apie S. Kairį. Tokio pobūdžio straipsnių apie Istorinės Lietuvos socialdemokratijos lyderį yra parašę ir kiti autoriai. Žr. Literatūra apie Steponą Kairį // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A73311E2A197746164617373&inlanguage=lt>.

671. „Titnaginis“ socialdemokratas Steponas Kairys // Vanagas R., Vanagas N. Anykščių fenomenas. – Vilnius, 2016. P. 43–53.

672. Žr. Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“ (I dalis): gydytojo, rašytojo, kritiko, visuomenininko, politiko ir istoriko Stasio Matulaičio veiklos bruožai iki 1925 m. // *Suvalkija*, 2012, Nr. 1. P. 34–42; Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“. Stasys Matulaitis ir jo patirtys po 1925 metų – istorikas, politinis emigrantas, tremtinys, aktyvus komunistas ir antikomunistas (II dalis) // *Suvalkija*, 2012, Nr. 2. P. 17–29; Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“ (III dalis): Stasio Matulaičio „Atsiminimų“ rašymo istorija, keletas fragmentiškų ir apibendrintų žvilgsnių į jo gyvenimą // *Suvalkija*, 2013, Nr. 1. P. 31–37.

politinei biografijai. Taip pat šios monografijos autorius paskutiniaisiais metais yra publikavęs du straipsnius, skirtus K. Bielinio politinei bei visuomeninei veiklai iki Antrojo pasaulinio karo pradžios⁶⁷³.

Trumpai kai kurie tokių atskirų žymių LSDP veikėjų, kaip S. Kairio, A. Janulaičio, M. Biržiškos, A. Domaševičiaus, P. Bugailišio, socialdemokratinės veiklos faktai yra minimi 2009 m. pasirodžiusioje N. Kairiūkštytės ir A. Gudonytės knygoje „Lietuvybės kovų verpetuose“, kur, be kitko, pateiktos ir trumpos šių žymių XX a. pirmos pusės lietuvių socialdemokratijos veikėjų biografijos⁶⁷⁴. Taip pat reikėtų paminėti dar vieną nedidelį tekstą, skirtą vienam iš LSDP kūrėjų A. Domaševičiui, – J. V. Čiplytės parašytą brošiūrą⁶⁷⁵, kur fragmentiškai, epizodiškai paminimi kai kurie jo politinės veiklos aspektai. Tačiau nors A. Domaševičius ir buvo aktyvus LSDP veikėjas ir vienas iš jos lyderių ne tik pradinio lietuvių socialdemokratinio judėjimo raiškos laikotarpiu, bet ir 1917–1919 m. pradžioje, tačiau minimoje brošiūroje šiam laikotarpiui faktiškai beveik iš viso neskiriama dėmesio, o kai kurie minėto laikotarpio (ir ne tik jo) LSDP raidos faktai pateikti ne visai tiksliai⁶⁷⁶.

Užsiminus apie tam tikrus netikslumus kai kuriuose pokomunistinio laikotarpio tekstuose, kuriuose kalbama apie lietuvių socialdemokratijos istorijos problematiką (o tokių netikslumų yra ne viename tekste), reikėtų paminėti, kad nemažai jų (gal ne tiek netikslumų, kiek diskutuotinų, kartais savotiškai išvirkščiai sovietinių, atskirų LSDP srovių ar veikėjų politinių nuostatų ar politinės laikysenos interpretacijų) yra iš dalies politinio pobūdžio, su XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžios LSDP vidaus ideologinių ir politinių nesutarimų išraiška susijusioje R. Apanavičiaus brošiūroje apie socialdemokratų santykį su Lietuvos valstybingumu⁶⁷⁷. Tenka pažymėti, kad tam tikrų neadekvačių, taigi kartu ir netikslių, daugiausia nulemtų komunistinio socializmo supratimo stereotipo, tarpukario Lietuvos socialdemokratų programinių nuostatų, apskritai, ideologijos ir politinės laikysenos interpretacijų, taip pat, nors ir nedaug, ir faktinių netikslumų yra ir viename iš istorikų parašytų didesnių tekstų, kur kalbama apie tarpukario Lietuvos socialdemokratų, – nepublikuotoje, tačiau internete paskelbtoje A. Surblio studijoje „Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.) ir jų aktualumas šiandien“⁶⁷⁸.

Šioje studijoje tarpusavyje palyginant aptariamieji tokie socialdemokratų ir liaudininkų veiklos aspektai tarpukariu: „laikotarpio iki Nepriklausomybės paskelbimo

673. Mitrulevičius G. Kipras Bielinis: visuomeninės-politinės veiklos iki Steigiamojo Seimo bruožai // Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas, 2014, Nr. 1 (33). P. 29–34; Mitrulevičius G. Kipro Bielinio politinė ir visuomeninė veikla tarpukariu // Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas, 2014, Nr. 2 (34). P. 31–38.

674. Kairiūkštytė N., Gudonytė A. Lietuvos kovų verpetuose. – Vilnius, 2009.

675. Čiplytė J. V. Daktaras Andrius Domaševičius. – Vilnius, 2006.

676. Ten pat. P. 21.

677. Apanavičius R. Socialdemokratai ir Lietuvos valstybingumas (1896–1992 m.). – Vilnius, 1993.

678. Surblys A. Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.) ir jų aktualumas šiandien // <http://knyga.kvb.lt/uploads/files/studija.doc> failo html kopija.

palikimas“ šių partijų veikloje tarpukariu; partijų „programinių nuostatų ir prioritetų raida kintančiomis istorinėmis sąlygomis“; „partijų spauda ir rinkimų agitacija“; šių partijų asmenybių vaidmuo ir partijų drausmės problematika bei „partijų savirealizacijos aktualijos ir pamokos“. Šios monografijos problematikos kontekste pastebėtina, kad lietuvių socialdemokratijos ideologinei-politinei ir organizacinei raidai Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo proceso laikotarpiu A. Surblio studijoje dėmesio beveik neskirta, išskyrus tam tikrus epizodinius atskirų socialdemokratų sąlyčio momentų su ką tik minėtu procesu, viena vertus, fragmentiškus, o kita vertus, apibendrinančius apibūdinimus.

Toliau tęsiant lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijos pokomunistinėje Lietuvoje aptarimą reikėtų paminėti, kad apie vieną kitą Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpio LSDP raiškos aspektą, jos ar atskirų jos veikėjų politinę laikyseną ar politines nuostatas trumpai ir šiek tiek, kur ne kur, mažiau ar daugiau fragmentiškai užsimenama ir žymies tarpukario Lietuvos politikos ir valstybės veikėjams – ne socialdemokratams skirtose literatūroje, pavyzdžiui, J. Aničo ir S. Vaitiekūno monografijose, skirtose socialdemokratų S. Kairio ir M. Biržiškos bendražygiams Lietuvos Taryboje, Vasario 16-osios akto signatarams Jonui Vileišiui ir Stanislovui Narutavičiui⁶⁷⁹, V. Plečkaičio knygoje, skirtoje Jurgiui Šauliui⁶⁸⁰, V. Bukaitės knygoje, skirtoje P. Klimui⁶⁸¹, Lietuvos Respublikos prezidentams A. Smetonai, K. Griniui ir A. Stulginskiui skirtose knygose⁶⁸², taip pat E. Gimžausko straipsnyje, skirtame vilniečių nuostatomis ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimui 1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesį⁶⁸³. Apie tai taip pat fragmentiškai užsimenama ir darbuose, skirtuose tarpukario Lietuvos Respublikos vyriausybių ir ministrų pirmininkų veiklai pristatyti⁶⁸⁴, kitiems žymies politiniams veikėjams ne socialdemokratams skirtuose straipsniuose⁶⁸⁵, tekstuose, skirtuose Lietuvos moderniojo valstybingumo kūrimo (valstybingumo atkūrimo) problematikai⁶⁸⁶, Lietuvos visuomenei 1918 m.

679. Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. – Vilnius, 1995; Vaitiekūnas S. Stanislovas Narutavičius. Signataras ir jo laikai. – Vilnius, 2012.

680. Plečkaitis V. Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys. – Vilnius, 2015.

681. Bukaitė V. Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas. – Vilnius, 2016.

682. Eidintas A. Antanas Smetona. – Vilnius, 1990; Eidintas A. Lietuvos Respublikos prezidentai. – Kaunas, 1991; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. – Vilnius, 1995; Lietuvos Respublikos prezidentai. – Vilnius, 1995; Eidintas A. Antanas Smetona ir jo aplinka. – Vilnius, 2012; Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. – Vilnius, 1996; Ilgūnas G. Kazys Grinius. – Vilnius, 2000.

683. Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. // Lietuvos istorijos metraštis, 2012, Nr. 2. P. 83–108.

684. Lietuvos Respublikos vyriausybės [1918 XI 11–1940 VI 15]. – Kaunas, 1993; Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai. – Vilnius, 1997.

685. Subačius L. Felicija Bortkevičienė – politikė // Parlamento studijos, 7, 2007. P. 73–90.

686. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 253–270; Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais // Lietuvos istorijos metraštis 1992. – Vilnius, 1994. P. 67–90; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 9. – Vilnius, 1996; Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius, 2002.

Vasario 16-osios akto išvakarėse apibūdinti⁶⁸⁷, straipsniuose ir kitokiuose tekstuose, skirtuose Lietuvos laikinųjų vyriausybių formavimo 1918 m. pabaigoje–1919 m. problematikai⁶⁸⁸, Lietuvos savivaldos raidai 1918–1920 m.⁶⁸⁹, kovų už Lietuvos nepriklausomybę⁶⁹⁰, Lietuvos Tarybos⁶⁹¹ ir Vasario 16-osios akto atsiradimo⁶⁹², Steigiamojo Seimo rinkimų⁶⁹³ problematikai, A. Grigaravičiaus straipsnyje, skirtame Rusijos lietuvių politinei veiklai 1917 m.⁶⁹⁴, Lietuvos istorijai skirtuose istoriko A. Liekio darbuose⁶⁹⁵, naujausioje tarpukario Lietuvos istorijai skirtoje knygoje – daugiatomės akademinės Lietuvos istorijos X tomo pirmoje dalyje⁶⁹⁶, taip pat ir nepublikuotoje Lietuvos valstiečių liaudininkų ideologinę-politinę raidą 1918–1926 m. nagrinėjusioje istorijos mokslų daktaro laipsniui gauti skirtoje D. Stakeliūnaitės disertacijoje⁶⁹⁷.

Reikia pastebėti, kad beveik visi šioje paskutinėje pastraipoje išvardinti darbai, vieni vienais, kiti kitais aspektais, yra naudingi norint geriau suvokti lietuvių socialdemokratijos istorijos politinio konteksto raidos ypatybes ir raišką Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpiu. Kai kuriuose iš priešpaskutinėje pastraipoje paminėtų tekstų užsimenama ir apie tam tikrus lietuvių socialdemokratijos raiškos aspektus ar epizodus iki Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo proceso pradžios, taip pat ir tarpukario Lietuvos istorijos laikotarpiu ar vienu ar kitu jo tarpsniu.

687. Tyla A. Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio. – Vilnius, 2004.

688. Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koalicioniuose žaidimuose. 1918. gruodis–1919 m. spalio // Darbai ir dienos, 7 (16), 1998. P. 121–139.

689. Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija Lietuvoje ir vietinės savivaldos kūrimasis // Moderniosios savivaldos susikūrimas ir raida Baltijos šalyse. – Šiauliai, 1999; Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. – Šiauliai, 1998; Sireika J. Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskritis vadovai 1919–1940 m. // Šiaulių apskrities istorijos raida: mokslinių straipsnių rinkinys. Sud. J. Sireika. – Šiauliai, 2004; Sireika J. Šiaulių kraštas moderniosios vietos savivaldos kūrimo(si) procese 1918 m. pabaigoje // Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 14 (2012). P. 261–274; Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. – Kaunas, 2004 // LNMMS RS. F. 132–2901; Morkūnaitė-Lazauskienė A. Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m. – Šiauliai, 2007.

690. Gudas K. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu. 1918–1920 m. – Panevėžys, 1997.

691. Maksimaitis M. Mažoji Konstituanta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. – Vilnius, 2011.

692. Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. – Vilnius, 2003; Klimavičius R. Vasario 16-osios aktas: teksto formavimo šaltiniai ir autorystės problema // Istorija LIX–LX, Vilnius, 2004. P. 57–66; Grigaravičius A. Lietuvos Nepriklausomybės akto istorija // Voruta, 2011 06 18, Nr. 12 (726). P. 14.

693. Jakubčionis A. Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose // 1920–1922 metų parlamentinė partijos: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. – Vilnius, 2000.

694. Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais // Darbai ir dienos, 60. – Kaunas, 2013. P. 23–72.

695. Liekis A. Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 3. Lietuvis Amerikoje. – Vilnius, 2005; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. – Vilnius, 2007; Liekis A. Teisė ir teisingumas Lietuvoje (1940) I. – Vilnius, 2008; Liekis A. Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai. – Vilnius, 2011; Liekis A. Prezidentinė Lietuva (1919–1920, 1926–1940). – Vilnius, 2013.

696. Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). – Vilnius, 2013.

697. Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. Daktaro disertacija. – Kaunas, 2000.

Apie atskirus LSDP ar atskirų socialdemokratų veiklos aspektus pastaruoju – tarpukario laikotarpiu (kartais ir veiklos ankstesniais laikotarpiais, taigi ir Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo laikotarpiu) užsimenama ir darbuose, skirtuose Steigiamojo Seimo darbo⁶⁹⁸ bei žymiausių jo oratorių problematikai⁶⁹⁹, I–III Seimų darbo problematikai⁷⁰⁰, tarpukario Lietuvos partijų ir partinės sistemos raidos problematikai⁷⁰¹, politinės sistemos, apskritai, raidai, vidaus politinio gyvenimo, valdžios ir opozicijos santykiams⁷⁰², politinės kultūros⁷⁰³, inteligentijos santykiui su masonerija⁷⁰⁴ ir Lietuvos užsienio politikos⁷⁰⁵ problemoms, specialiųjų tarnybų⁷⁰⁶, Šaulių sąjungos istorijai⁷⁰⁷ ir Lietuvos politinei raidai europinės politikos kontekste apibūdinti skirtoje istorinėje literatūroje⁷⁰⁸.

698. Truska L. Steigiamasis Seimas ir jo vieta naujųjų laikų Lietuvos istorijoje // Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. – Vilnius, 2006. P. 11–55; Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžioje. – Vilnius, 2009. P. 39–95.
699. Kasparavičius A. Steigiamasis Seimas ir jo oratoriai // Lietuvos istorijos studijos, Nr. 12, 2003. – Vilnius. P. 36–46.
700. Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. – Vilnius, 2007. P. 17–184; Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžioje. – Vilnius, 2009. P. 95–179; Blažytė-Baužienė D. Visuomenės pasirinkimas: kodėl (pra)laimėjo III Seimas // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 9–29; Žemaitytė-Veilentienė A. Prezidentų rinkimų problemos ir jų konfliktų aplinkybės I ir III Seimuose // Parlamento studijos, 4, 2005. P. 43–58; Žemaitytė-Veilentienė A. Lyderio problema parlamentinėje valstybėje. Seimo frakcijų vadovai parlamentinės krizės laikotarpiu 1926 m. // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 30–51.
701. Bložė M. Politinių partijų susikūrimas ir jų veikla Nepriklausomoje Lietuvoje // Lietuvos partijos bei partinė sistema. T. 1. – Kaunas, 1997. P. 50–59; Krupavičius A. Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos // Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla. – Kaunas, 1996.
702. Tamošaitis M., Svarauskas A. Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais. – Vilnius, 2014.
703. Kasparavičius A. 1922 m. Konstitucijos įvaizdis politinėje retorikoje ir parlamentarizmo likimas Lietuvoje // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų perspektyvoje. Konferencijos medžiaga. P. 99–109; Kasparavičius A. 1926-ųjų gruodžio 17-osios prielaidų eskizai. Valstybės vidaus ir užsienio politinių problemų sanglauda // Naujasis židinys / Aidai, Vilnius, 1994. P. 26–37; Kasparavičius A. Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais // Parlamento studijos, 6, 2006. P. 43–70; Kasparavičius A. Achilo kulnas: parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais // Kultūros barai, 2007, Nr. 1. P. 65–70; Nr. 2. P. 70–74; Nr. 3. P. 69–75; Nr. 4. P. 62–65; Kasparavičius A. Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais // Lietuvos istorijos metraštis, 1993. – Vilnius, 1994. P. 58–69.
704. Kastanauskaitė L. Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940). – Vilnius, 2008.
705. Kasparavičius A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. – Vilnius, 1996; Kasparavičius A. Trečiojo Seimo užsienio politika: tarp iliuzijų ir pragmatizmo // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 52–72; Grodis A. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920–1926 metais: nuo modus vivendis paieškų iki nuolatinės konfrontacijos // Lietuvos istorijos studijos, 2008, Nr. 21. P. 37–57; Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją // Lietuvos istorijos studijos, 2011, Nr. 28. P. 60–76.
706. Anušauskas A. Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940. – Vilnius, 1993.
707. Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–1924. – Kaunas, 2005.
708. Eidintas A., Žalys V., Senn A. E. Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940. – New York, 1997.

Socialdemokratijos kaip tam tikro politinio judėjimo tam tikriems raidos aspektams tarpukario Lietuvoje pažinti naudinga yra ir V. Punelio brošiūra, skirta socialdemokratinėms jaunimo organizacijoms Lietuvoje⁷⁰⁹. Tiesa, kaip rodo pats šios brošiūros pavadinimas, ji skirta ne pačiai pagrindinei socialdemokratinio judėjimo daliai – LSDP, bet su ja susijusių socialdemokratinėms jaunimo organizacijų susikūrimo aplinkybėms, nuostatoms, tikslams ir raidai nušviesti. Užsiminus apie socialdemokratinį jaunimą, galima paminėti ir tai, kad socialdemokratinės moksleivijos rėmimo fondo veiklai apibūdinti yra skirtas nedidelis V. B. Pšibilskio straipsnis⁷¹⁰.

Atskiri LSDP veiklos XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje (taigi ir tuo LSDP istorijos laikotarpiu, kuris yra šios monografijos objektas) aspektai yra labai trumpai minimi ir 2008 m. išleistos enciklopedijos „Lietuva“ I tome, Lietuvos istorijai skirtame skyriuje⁷¹¹. Istorinės LSDP, kaip ir kitų istorinių Lietuvos partijų, istorijos iki 1940 m. istoriografija labai glaustai yra apibūdinama M. Tamošaičio straipsnyje⁷¹². Istorinės LSDP istorijos šaltiniams, esantiems įvairiuose archyvuose, glaustai apibūdinti yra skirti nedideli, konferencijoje darytų pranešimų tezių pavidalo J. Bagušausko, G. Sluckaitės ir L. Tautvaišaitės straipsniai⁷¹³.

Atkreipus dėmesį į šiuos LSDP šimtmečiui skirtame leidinyje publikuotus straipsnius dar turėtume paminėti iki šiol neminėtus šiame leidinyje publikuotus atskiriems istorinės LSDP istorijos aspektams skirtus J. Poškaus straipsnį, skirtą socialdemokratijos raidai Šiaulių apskrityje, bei trumpus Lietuvos socialdemokratinio judėjimo vėterano A. Jakubėno straipsnius, skirtus LSDP santykiui su tarptautiniu socialistiniu darbininkų judėjimu bei lietuvių socialdemokratų veiklai užsienyje po 1926 m. apibūdinti⁷¹⁴.

Tenka pažymėti, kad neturint mintyje per paskutinius 10–15 metų publikuotą čia netrukus vėliau būsiančių paminėtų šios monografijos autoriaus tekstų, bene plačiausiai apie LSDP ideologinę ir politinę raidą XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje yra rašęs ne istorikas, o ekonomistas V. Lukoševičius, kuris vieną ir gana nemažą – apie 62 puslapių – savo knygos „Liberalizmo raida Lietuvoje“ skyrių paskyrė Lietuvos socialdemokratams⁷¹⁵. Jame apžvelgiamas LSDP susikūrimas, jos santykiai su varpininkais, vėliau – demokratais (LDP), šiek tiek plačiau apibūdinta 1896 m.

709. Punelis V. Socialdemokratinės jaunimo organizacijos tarpukario Lietuvoje. – Vilnius, 1999.

710. Pšibilskis V. B. Parama socialdemokratiniam jaunimui // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. P. 47–51.

711. Žr.: Lietuva, T. I. – Vilnius, 2008. P. 276–277, 446–447, 449–450, 452, 460.

712. Tamošaitis M. Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija // Istorija, 2011, 4. P. 49–65.

713. Bagušauskas J. Lietuvos visuomenės organizacijų archyvo dokumentai socialdemokratijos istorijai tirti // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. P. 16–20; Sluckaitė G. LSDP dokumentų Lietuvos centriniame valstybės archyve apžvalga // Ten pat. P. 20–22; Tautvaišaitė L. Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondų LSDP istorijos šaltiniai // Ten pat. P. 23–26.

714. Poškus J. Socialdemokratijos raida Šiaulių apskrityje // Ten pat. P. 64–70; Jakubėnas A. Lietuvos socialdemokratų partija ir tarptautinis darbininkų judėjimas // Ten pat. P. 79–82; Jakubėnas A. Politinių emigrantų veikla užsienyje // Ten pat. P. 82–83.

715. Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. – Vilnius, 1995. P. 225–287.

LSDP programa ir tolesnė LSDP programinių nuostatų raida – kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir 1905–1907 m. revoliucinių įvykių metu, taip pat fragmentiškai apžvelgta LSDP raida „reakcijos“ metais (1908–1914 m.) ir Pirmojo pasaulinio karo metais, taip pat ir LSDP veikla, orientuota į Lietuvos valstybingumo sukūrimą, bei kai kurie LSDP ideologinės ir politinės raidos epizodai 1918–1919 m. LSDP raida nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, taip pat ir Steigiamojo Seimo laikotarpiu, aptarta gerokai mažiau ir dar fragmentiškiau, praktiškai apsiribojant tik LSDP ideologinių ir programinių nuostatų raidos pristatymu apibūdinant 1921 m. LSDP „Veikimo programą“, 1931 m. programos projektą ir LSDP nuostatas žemės klausimu.

V. Lukoševičiaus tekste apžvelgiant LSDP raidą Pirmojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais faktiškai visiškai nebuvo skirta dėmesio šio laikotarpio LSDP idėjinei ir politinei bei organizacinei diferenciacijai, nedaug teskirta dėmesio 1918 m. antros pusės LSDP ideologinėms nuostatoms ir tik labai fragmentiškai apibūdinta LSDP ideologinė, politinė ir organizacinė raida bei politinė laikysena 1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais, taip pat ir visais 1919 m. V. Lukoševičiaus tekste taip pat nėra aptariama daugelis LSDP ideologinės-politinės raidos aspektų tarpukario laikotarpiu.

Artėjant prie pokomunistinės Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istoriografijos aptarimo pabaigos reikia atkreipti dėmesį į tai, kad per paskutinius keliolika metų šios monografijos autorius publikavo daugiau nei 10 straipsnių, skirtų Lietuvos socialdemokratijos istorijos problematikai, daugiausia įvairiems LSDP raidos ir raiškos aspektams Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu. Tai straipsniai, skirti LSDP politinėms nuostatoms ir politinei laikysenai Vokietijai okupavus Lietuvą 1915 m. rudenį–1917 m. pavasarį⁷¹⁶; lietuvių socialdemokratų santykiui su Lietuvos Tarybos sukūrimo procesu⁷¹⁷, socialdemokratų (apskritai kairiųjų) veiklai Lietuvos Taryboje ir jų santykiui su Vasario 16-osios akto priėmimu⁷¹⁸, taip pat socialdemokratų santykiui su Lietuvos Taryba laikotarpiu nuo Vasario 16-osios akto priėmimo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos⁷¹⁹ ir apskritai socialdemokratų santykiui su Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo idėjos atgimimo procesu XIX a. pabaigoje–1918 m.⁷²⁰

716. Mitrulevičius G. Socialdemokratų politinės nuostatos bei veikla Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu: 1915 m. ruduo–1917 m. pirmoji pusė // Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai. 2. – Vilnius, 2004. P. 121–146.

717. Mitrulevičius G. Socialdemokratai ir Lietuvos Tarybos sukūrimo procesas // Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai. 1. – Vilnius, 2005. P. 103–126.

718. Mitrulevičius G. Socialdemokratai Steponas Kairys ir Mykolas Biržiška Lietuvos Tarybos darbe: santykis su Vasario 16-osios Akto priėmimu // Parlamento studijos, 11, 2011. P. 62–104; Mitrulevičius G. Bekompromisiniai istorinio dokumento autoriai. Stepono Kairio ir kitų Lietuvos Tarybos kairiųjų vaidmuo priimant Vasario 16-osios Aktą // Gairės, 2012, Nr. 2. P. 37–43; Mitrulevičius G. Stepono Kairio ir kitų Lietuvos Tarybos kairiųjų vaidmuo priimant Vasario 16-osios Aktą // www.lsd.lt.

719. Mitrulevičius G. Socialdemokratų santykis su Lietuvos (Valstybės) Taryba 1918 m.: nuo Vasario 16-osios Akto priėmimo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos // Parlamento studijos, 14, 2013. P. 91–135.

720. Mitrulevičius G. Socialdemokratų vaidmuo Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo idėjos atgimimo procese (XIX a. pabaiga–1918 m.) // Gairės, 2008, Nr. 2. P. 35–44.

Taip pat čia galima atkreipti dėmesį į jau minėtus straipsnius, skirtus apibūdinti Lietuvos socialdemokratų konstitucines-politines nuostatas 1920 m. laikinosios ir 1922 m. nuolatinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo procesuose, straipsnį, skirtą Lietuvos socialdemokratų santykiui su demokratijos įtvirtinimo Lietuvos Respublikoje 1920–1922 m. procesu, ir straipsnį, skirtą aptarti socialdemokratų būvimą valdžioje 1926 m.⁷²¹ Taip pat čia dar būtų paminėtini straipsnis, skirtas lietuvių socialdemokratijos santykiams su Rusijos socialdemokratija XIX a. pabaigoje–XX a. pirmame ketvirtyje⁷²², straipsnis, skirtas aptarti Lietuvos socialdemokratų poziciją rusiškojo komunizmo atžvilgiu 1920–1922 m.⁷²³, ir straipsnis, skirtas aptarti, kaip S. Kairys ir tarpukario laikotarpio LSDP atsakydavo į klausimą „kas yra socialdemokratų partija?“⁷²⁴, taip pat straipsniai, skirti pristatyti S. Kairio tekstuose dėstytoms socializmo ir komunizmo sampratoms bei jų tarpusavio santykiui⁷²⁵.

Paminėtini yra ir knygoje „Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose“ išspausdinti šios monografijos autoriaus straipsniai, skirti LSDP istorinės raidos iki Steigiamojo Seimo, LSDP raidos parlamentinės demokratijos laikotarpiu (kur daugiausia dėmesio skiriama LSDP frakcijų nuostatų, politinės laikysenos ir veiklos Steigiamajame Seime bei I–III Seimuose apibūdinimui) bei LSDP raidos nuo III Seimo paleidimo iki 1940 m. apžvalgai⁷²⁶. Ką tik paminėtoje knygoje taip pat yra pateiktos

721. Mitrulevičius G. Socialdemokratų (LSDP) santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920–1922 m. // Parlamento studijos, 9, 2010. P. 79–124; Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų politika III Seimo metais // Gairės, 2006, Nr. 12. P. 28–34.

722. Митрулявичюс Г. Социал-демократия Литвы и России: некоторые аспекты взаимоотношений в конце XIX в. – первой четверти XX в. // Социал-демократия в российской и мировой истории. Обобщение опыта и новые подходы. – Москва, 2009. С. 159–172.

723. Žr. Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919–1922 metais // Gairės, 2006, Nr. 5. P. 31–36; Nr. 6. P. 25–31. Apie Lietuvos socialdemokratų požiūrį į rusiškąjį komunizmą taip pat yra rašoma nemažos apimties tekste, skirtame pasiaiškinimui socialdemokratų (apskritai) ir kitų kairiųjų požiūrio į SSRS santykį su socializmu, bei nedideliame tekste, skirtame Lietuvos socialdemokratų pozicijai bolševikinės Rusijos 1921 m. įvykdytam socialdemokratų valdomos Gruzijos užpuolimui. Žr.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2007, Nr. 9. P. 30–38; Nr. 10. P. 35–43; 2008, Nr. 1. P. 39–46; Nr. 5. P. 18–24; Nr. 9. P. 24–31 (apie Lietuvos socialdemokratų poziciją kalbamu klausimu žr. Nr. 10. P. 41–43); Mitrulevičius G. Apie socialdemokratinę Gruzijos Respubliką, bolševikinės Rusijos įvykdytą jos užpuolimą ir užgrobimą 1921 m. bei istorinių Lietuvos socialdemokratų požiūrį į visa tai // www.lsdsl.lt.

724. Žr. Mitrulevičius G. Kas yra socialdemokratų partija: Stepono Kairio ir jo vadovaujamos tarpukario LSDP atsakymai // www.seti.lt.

725. Mitrulevičius G. Steponas Kairys apie socializmo ir bolševizmo santykį // Gairės, 2012, Nr. 9. P. 36–39; Mitrulevičius G. Steponas Kairys apie socializmo ir bolševizmo santykį (II) // Gairės, 2012, Nr. 10. P. 40–44; Митрулявичюс Г. Об отношении социализма и большевизма: взгляд лидера и идеолога исторической литовской социал-демократии Стяпонаса Кайриса // Судьбы демократического социализма в России. Сборник материалов конференции. – Москва, 2014. С. 166–178.

726. Žr.: Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratai iki Steigiamojo Seimo // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. – Vilnius, 2006. P. 17–61; Mitrulevičius G. Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose 1920–1927 // Ten pat. P. 63–102; Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 // Ten pat. P. 201–222.

visų parlamentinės demokratijos laikotarpio Lietuvos Respublikos seimų LSDP frakcijų narių biogramos⁷²⁷. Dauguma šių biogramų yra parašytos šio tyrimo autoriaus⁷²⁸.

Kalbant apie prozopografiniu metodu parašytas socialdemokratų tarpukario Lietuvos Respublikos seimų narių biogramas, taip pat reikia paminėti ir leidiniuose „Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 m.) narių biografinis žodynas“ bei „Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas“⁷²⁹ išspausdintas šių Seimų LSDP frakcijų narių biogramas, iš kurių pirmame leidinyje vienuolika, o antrame leidinyje dvylika biogramų parašė šio tyrimo autorius⁷³⁰.

Baigiant aptarti lietuvių socialdemokratijos istorijos tyrimų būklę (istoriografiją) po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo tenka pažymėti, kad, nors apie įvairius šios istorijos aspektus fragmentiškai ar labai apibendrintai yra užsimenama, kaip matėme, daugelyje tekstų, tačiau šio laikotarpio istorija nėra, ypač savo visuma, pakankamai visapusiškai ir sistemiškai ištyrinėta. Galime tik dar kartą pažymėti, kad kaip ir laikotarpio iki Antrojo pasaulinio karo istoriografijoje, kaip ir išeivijos lietuvių istoriografijoje, kaip ir sovietinėje komunistinėje istoriografijoje, geriausiai ištyrinėtas (minėti istoriko A. Vyšniausko tekstai) yra pradinis lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpis (1893–1899 m.).

Apibendrinami visą istorinės lietuvių socialdemokratijos istoriografiją ir atsižvelgdami į tai, kad pradinis lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpis yra palyginti plačiai ir rimtai tyrinėtas istoriko A. Vyšniausko, bei turėdami mintyje tai, kad laikotarpis nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo yra susilaukęs L. Sabaliūno monografijos, galime teigti, kad kalbant apie atskirus LSDP istorijos laikotarpių ištyrimo būklės periodus ir atsižvelgiant į itin ideologizuotos ir dėl to tendencingos bei neobjektyvios sovietinės istoriografijos ypatybes ir jų pasekmes lietuvių socialdemokratijos istoriografijai, būtina pirmiausia dėl ką tik minėtų aplinkybių (taip pat ir įvade temos aktualumą pagrindžiančių motyvų), naujai sistemiškai ir visapusiškai ištirti Pirmojo pasaulinio karo metų bei pirmųjų pokario metų lietuvių socialdemokratijos istoriją. Būtent tam ir yra skirtas šis tyrimas. Tai padarius bus galima pereiti prie visapusiškų ir sisteminių vėlesnių Lietuvos socialdemokratijos istorijos laikotarpių tyrinėjimo.

727. Socialdemokratų frakcijos narių biogramos Lietuvos Respublikos 1920–1927 m. seimuose // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. P. 103–200.

728. Žr. ten pat. P. 105–109, 114–124, 131–134, 141–142, 145–150, 153–159, 167–174, 183–190, 195–197.

729. Žr.: Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 m.) narių biografinis žodynas; Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas.

730. Žr.: Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. P. 89–92, 117–118, 122–125, 127–128, 131–134, 179–182, 215–216, 261–262, 267–270, 274–280, 284–286, 331–333, 374–375, 388–389, 425–428; Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. P. 210–212, 228, 237–238, 285–288, 320–321, 364–367, 382–383, 396–398, 411, 459–460, 551–553.

2. Socialdemokratijos raidos bruožai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

2.1. Europinės socialdemokratijos raidos bruožai XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais

Lietuvos socialdemokratijos istorinė raida nuo pat pradžių buvo ne tik susijusi su Lietuvos visuomeninio-politinio gyvenimo realijomis, bet ir stipriai veikiama tarptautinio socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės raidos. Tad šis pirmasis antrosios monografijos dalies skyrius, kaip jau buvo minėta įvade, ir yra skiriamas Europos socialdemokratinio judėjimo tapimo, ideologinės ir politinės raidos XIX a. pabaigoje–XX a. I ketvirtyje bruožams, ypatybėms, tendencijoms apibūdinti. Šis koncentruotas žvilgsnis į tarptautinio socialdemokratinio judėjimo kontekstą turėtų padėti geriau suvokti Lietuvos istorinės socialdemokratijos ideologiją, programines nuostatas, strategijos bei taktikos prigimtį, ypatybes ir prioritetus, socialdemokratų frazeologijoje, retorikoje vartojamų sąvokų turinio specifiką.

Ir nors socialdemokratijos idėjinės ištakas galima sieti su Didžiosios Prancūzijos revoliucijos bei socialistų–utopistų idėjomis, o pirmąsias ryškesnes ideologines-organizacines socialdemokratijos apraiškas ir paties šio politinio termino vartojimo apraiškas galime pastebėti 1848 m. revoliuciniuose įvykiuose¹, visgi socialdemokratija, kaip realus tęstinis reiškiny, kaip intelektualinė-politinė tradicija ir socialinis-politinis judėjimas, darantys įtaką Europos politiniam procesui, į istorijos areną iš-eina tik XIX a. II pusėje, o dar tiksliau, XIX a. II trečdalyje pabaigoje–III trečdalyje. Ideologiškai ir organizaciškai tęstinio politinio-partinio socialdemokratijos veikimo pradžia siejama su žinomo socialisto Ferdinando Lassalle'io 1863 m. įkurtu Visuo-tiniu vokiečių darbininkų susivienijimu – VVDS. Šios partijos susikūrimas įvairių autorių – socialdemokratijos istorijos tyrinėtojų, taip pat ir pačių vokiečių social-demokratų dažnai laikomas Vokietijos socialdemokratijos bei, apskritai, Vokietijos darbininkų judėjimo savarankiško politinio veikimo pradžia².

1. Apie pirmas terminų „socialdemokratija“, „socialdemokratai“, „socialistai demokratai“ vartojimo apraiškas žr., pvz., Lademacher H. *Social Democracy // Marxism, communism and Western Society*. – Vol. VII. – New York, 1973. P. 405; Schieder W. *Sozialismus // Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* Bd. 5. – Stuttgart, 1984. S. 970–974; Reschke M.; Krell Ch.; Dahm J. u. a. *Geschichte der Sozialen Demokratie*. – Bonn, 2012. S. 27. Taip pat žr. Rosenberg A. *Demokratie und Sozialismus. Zur politischen Geschichte der letzten 150 Jahre*. – Frankfurt am Main, 1962. S. 40, 62, 66, 72, 77–81, 89, 109–110, 116, 121–122, 138.
2. Kaip rašo H. Potthoffas ir S. Miller, 1863 m. gegužės 23 d. „laikoma vokiečių socialdemokratijos gimimo diena“. Žr.: Поттхофф Г., Миллер С. *Краткая история СДПГ 1848–2002*. – Москва. 2003.

Netrukus – 1869 m. – Vokietijoje susikūrė antroji socialistinė darbininkų partija – Vokietijos socialdemokratų darbininkų partija – VSDDP, vadovaujama Augusto Bebelio ir Vilhelmo Liebknechto – darbininkų judėjimo veikėjų ir socialistų, kurie buvo veikiami K. Marxo ir F. Engelso idėjų. 1875 m. VSDDP susijungus su VVDS susikūrė Vokietijos socialistų darbininkų partija, kuri 1891 m. pasivadino Vokietijos socialdemokratų partija (VSDP)³, tapusi, kaip gerai yra žinoma, tikru Europos socialistinio judėjimo XIX a. pab.–XX a. pr. flagmanu⁴. Organizavimosi pastangos tuo metu pradėjo reikštis ir kitų Europos šalių iki tol į įvairias grupuotes susiskaldžiusiuose ir neįtakinguose socialistiniuose judėjimuose bei tose šalyse besiformuojančiuose ir organizuotesnes formas mėginančiuose įgyti darbininkų judėjimuose⁵.

Šiame organizavimosi procese svarbų vaidmenį suvaidino 1864–1876 m. veikusi Tarptautinė darbininkų draugija – I Internacionalas. Nors iš pradžių ši organizacija labiau akcentavo socialistinio bei darbininkų judėjimo vienijimąsi ne nacionaliniu, o tarptautiniu mastu, tačiau vėliau I Internacionalo konferencijoje Londone 1871 m. bei 1872 m. Hagos kongrese buvo pabrėžtas socialistinių darbininkų partijų kūrimosi įvairiose šalyse būtinumas⁶. XIX a. pab.–XX a. pr. socialistinės socialdemokratinės partijos susikuria faktiškai visose Europos, taip pat kai kuriose kitose pasaulio šalyse⁷. Kai kuriose šalyse veikė po keletą socialistinių partijų. Organizacinio susiskaidymo priežastys buvo skirtingi požiūriai į socialistinės politikos

C. 25. Taip pat žr. C. 19, 37–38. Tai, kad VVDS įkūrimas yra laikomas Vokietijos socialdemokratijos politinio veikimo pradžia, nurodoma daugelyje VSDP istorijai skirtų veikalų. Žr., pvz.: Reschke M.; Krell Ch.; Dahm J. u. a. *Geschichte der Sozialen Demokratie*. S. 4, 7–8, 15, 29–31; Grzęda M. *Socjaldemokratyczna Partia Niemiec 1848–1988. Od partii robotniczej do narodowej*. – Szczecin, 1991. S. 7, 12–13; Freyberg J. von, Füllberth G. von, Harrer J., et al. *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975*. – Köln, 1975. S. 11 (taip pat žr. S. 12–28). Plačiau apie socialdemokratinio judėjimo Vokietijoje pradžią žr., pvz.: Rosenberg A. *Demokratie und Sozialismus*. S. 125–149, Abendroht W. *Aufstieg und Krise der deutschen Sozialdemokratie*. – Köln, 1978.

3. Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ. С. 44–48, 60; Reschke M.; Krell Ch.; Dahm J. u. a. *Geschichte der Sozialen Demokratie*. S. 32–35.
4. Tai, kad Vokietijos socialdemokratija tikrai buvo Europos socialdemokratinio judėjimo flagmanas XIX a. pab.–XX a. pr., galima pagrįsti kad ir šiais faktais: pagal II Internacionalo sekretoriato duomenis, 1878 m. situacijoje per rinkimus į įvairių šalių parlamentus socialdemokratų (socialistų) partijos gavo 438 231 balsą, iš jų VSDP – 437 158 balsus, 1890 m. už VSDP balsavo 1 427 298 rinkėjai iš 1 794 060, balsavusių už įvairių šalių socialistus, o 1908 m. už VSDP buvo balsavę 3 010 372 rinkėjai iš » 6 866 000 visų balsavusių už socialistų – socialdemokratų partijas įvairių šalių parlamentų rinkimuose. Žr.: Зомбарт В. Социализм и социальное движение. – Санкт-Петербург, 1908. С. 190.
5. Žr. kad ir: ten pat. С. 384–407; Водовозов В. Социалистические партии // Энциклопедический словарь. – Санкт Петербург, 1900. С. 39–62; Beer M. *Algemeine Geschichte des Sozialismus und des Sozialen Kampfe* 5 Teil. Die Neueste Zeit bis 1920. – Berlin, 1923; Bartolini S. *The Political Mobilization of the European Left 1860–1980*. P. 244–256.
6. Карл Маркс. Биография. – Москва, 1989. С. 546–550, 562; Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 337.
7. Žr.: Lademacher H. *Social Democracy*. P. 406–409; Vössing K. *The formation of social democratic parties. Degrees of inclusion as external constraints and the strategic choices of labor elites* // Paper prepared for the Comparative Politics Research Workshop (CPRW), 2008. P. 44, 46. // <http://polisci.osu.edu/intranet/cprw/papers/vossing.pdf>; Lamb P. *Historical Dictionary of Socialism*. Third edition. P. XXXV–XXXVIII.

strategiją (rečiau), taktiką (dažniau). Kai kur, pavyzdžiui, Austrijos–Vengrijos, Rusijos imperijose, be ką tik paminėtų priežasčių, susiskaldymą lėmė tautinis (etnis) faktorius, susijęs su tautinio atgimimo ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo procesais, pasireikšusiais minėtas imperijas sudarančių tautų kraštuose. Daugelį minėtų XIX a. pab.–XX a. pr. susikūrusių socialistinių partijų tarptautiniu mastu vienijo 1889 m. įkurtas II Internacionalas⁸. Socialistinis (socialdemokratinis) judėjimas tapo vienu iš stipriausių to laiko socialinių, politinių ir ideologinių judėjimų (sąjūdžių).

To meto amžininkas, žinomas sociologas, taip pat ir socializmo fenomeno bei socialinių judėjimų tyrinėtojas vokietis W. Sombartas, rašydamas apie savo metą, teigė, kad pasaulio istorija laviruoja tarp dviejų antagonizmų – socialinių bei tautinių ir kad jis gyvena besibaigiančiame didelės tautiškumo jausmo įtampos ir didelių socialinių antagonizmų laikotarpiu, kur įvairiose žmonių grupėse išskylančios pažiūros ir siekiai apibūdintini alternatyva: tautinis arba socialinis⁹. Socialinį judėjimą, apskritai, apibrėždamas kaip tam tikro socialinio sluoksnio siekių visumą, norinčią iš esmės performuoti esamą socialinę santvarką pagal to sluoksnio interesus, minėtas autorius gyvenamos epochos socialinį judėjimą įvardino kaip socialistinį¹⁰. Matyt, kad su ką tik pateiktomis W. Sombarto mintimis reikėtų sutikti – XIX a. pab.–XX a. pr. laikotarpis, be abejo, charakterizuotinas kaip spartaus socialistinio socialinio judėjimo stiprėjimo (plėtros) ar tiesiog ekspansijos laikotarpis, kita vertus, minėtas laikotarpis vadintinas ir nacionalizmo (besireiškusio labai įvairiomis formomis) plėtros laikotarpiu. Matyt, ir vieno, ir antro minėtų judėjimų plėtra susijusi su tuo, kad XIX a., anot žymaus politologo Z. Brzezinskio, „buvo pirmoji stadija masių politinio sąmonėjimo“, kuris yra sietinas su „raštingumo, industrializacijos bei urbanizacijos reiškinių plitimu“¹¹. Pastarieji reiškiniai buvo industrinės bei Didžiosios Prancūzijos revoliucijų nulemtų procesų padariniai.

Taigi socialdemokratijos atsiradimui XIX a. II pusėje turėjo įtakos pasireiškę industrinės revoliucijos nulemti ekonominiai-socialiniai procesai, taip pat Didžiosios Prancūzijos revoliucijos inspiruotos idėjos, socialinės, politinės, ekonominės minties bei jų veikiamos politinių procesų raidos tendencijos¹². Iš esmės socialdemokratijos tapsmą, jos išėjimą į istorijos areną nulėmė ką tik minėtų procesų metu kilusių ir pradėjusių reikštis dviejų fenomenų – socializmo ir darbininkų judėjimo – susijungimas. „Socialdemokratija yra socializmas plius darbininkų judėjimas“, –

8. Apie II Internacionalo įkūrimą ir istorinę raidą žr.: История Второго Интернационала. Т. 1–2. – Москва, 1965–1966; Кривогуз И. Второй Интернационал (1889–1914). – Москва, 1964; Cole G. D. H. The Second International 1889 – 1914 // A History of Socialist Thought. Vol. III. Part. I. – London, 1963. P. 1–103.

9. Зомбарт В. Социализм и социальное движение в XIX столетии. – Ростов на Дону, 1905. С. 4.

10. Ten pat. С. 4–6.

11. Brzezinski Z. Nebevaldomas pasaulis. – Kaunas, 1998. P. 22.

12. Ван ден Бумен Б. Я. Что такое социал-демократия. – Москва, 2008. С. 5; Reschke M.; Krell Ch.; Dahm J. u. a. Geschichte der Sozialen Demokratie. S. 15–16.

rašė XIX a. pab.–XX a. pr. vokiečių socialdemokratijos bei II Internacionalo ideologas, socializmo teoretikas Karlas Kautsky VSDP Erfurto programos (1891 m.) komentaruose¹³.

Minėdamas socializmą socialdemokratijos tapsmo formuluotėje vienas iš pagrindinių to laikotarpio marksizmo teoretikų, be abejo, turėjo mintyje marksistinio socializmo doktriną. Tačiau, apskritai, socializmas minėtos formuluotės kontekste turėtų būti suvokiamas kaip tam tikros idėjos, teorijos ir doktrinos, siūlančios receptus kapitalizmo raidos sukeltoms negerovėms pašalinti, panaikinti, taip pat šių idėjų, teorijų ir doktrinų autorių ar jų pasekėjų, šalininkų inspiruoti judėjimai (intelektualinės-politinės grupuotės), propagavę minėtas idėjas, teorijas, doktrinas ir kartais net mėginę praktiškai tas idėjas įgyvendinti¹⁴. Apibendrintai galima teigti, kad socializmo idėjoms ir judėjimams buvo būdingas siekis naujos solidarios visuomenės, kurioje nebūtų jokios priespaudos ir būtų įgyvendintas socialinės lygybės idealas¹⁵. Darbininkų judėjimas, kaip žinoma, moderniosios istorijos kontekste suvoktinas bendrąja prasme, kaip įvairiai organizuotų darbininkų pastangų visuma, skirta ekonominėmis, kultūrinėmis ir politinėmis priemonėmis pagerinti darbininkų būvį¹⁶.

Nors įvairūs autoriai socializmo idėjų ištakų ir netgi (ir ne tik idėjų, bet ir judėjimų lygmeniu) pirminių apraiškų ieškojo ankstesniuose istoriniuose laikotarpiuose – kai kurių senovės pasaulio genčių visuomeninio-ekonominio gyvenimo sanklodoje: Antikos autorių idėjose, ankstyvojoje krikščionybėje, viduramžių bei reformacijos laikotarpio socialiniuose-religiniuose judėjimuose, XVI–XVIII a. utopijose, XVII–XVIII a. revoliucijų Anglijoje ir Prancūzijoje metu pasireiškusiose radikaliuose judėjimuose¹⁷ – visgi dauguma socializmo fenomeną tyrinėjusių autorių pažymi, kad jis

13. Каутский К. Эрфуртская программа. Комментарий к принципиальной части. – Москва, 1959. С. 218. Akivaizdus šio teiginio pavyzdys – jau minėto VVDS susikūrimas, kada vokiečių darbininkų draugijos, svarstydamos savo tolesnio dalyvavimo Vokietijos politiniame gyvenime galimybes, politinės kovos už savo teises variantus, kreipėsi į žinomą visuomenės veikėją, publicistą, advokatą, filosofą, reformistinės krypties socializmo atstovą F. Lassalle'į, prašydamos parašyti kuriamai darbininkų organizacijai programą bei įstatus ir sutikti būti šios organizacijos vadovu. F. Lassalle'ui sutikus ir buvo įkurtas VVDS. Žr. Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ 1848–2002. С. 38.
14. Apie įvairius socializmo termino vartojimo ir sąvokos supratimo bei jų interpretavimo istorinės raidos aspektus žr.: Schieder W. Sozialismus. S. 923–996. Taip pat žr.: Fetscher I. Socialism // Marxism, communism and Western Society. – Vol. VII. – New York, 1973. P. 422–431; Bärsch C. U. Sozialismus // Schoeps, Knoll, Bärsch. Konservatismus, Liberalismus, Sozialismus. – München, 1981. S. 170–175 (179); Sozialismus // Historisches Wörterbuch der Philosophie Bd. 9. – Basel, 1995. S. 1166–1210; Wright T. Socialisms. Old and new. – London, New York, 2008 (1996); Meyer T. Sozialismus. – Wiesbaden, 2008. S. 8–16.
15. Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ 1848–2002. С. 22. Palyginimui žr., pvz., kaip socializmo siekių esmę apibūdino istorinės lietuvių socialdemokratijos lyderis S. Kairys: Mitrulevičius G. Steponas Kairys apie socializmo ir bolševizmo santykį // Gairės, 2012, Nr. 9. P. 37–38.
16. Darbininkų judėjimas // Lietuvių enciklopedija. T. IV. – Boston, 1954. P. 312.
17. Įvairiu metu įvairiose šalyse skirtingi autoriai yra išsakę įvairių nuomonių dėl socializmo istorijos pradžios. Buvo nemažai mėginimų socializmą istoriją pradėti senovėje. Taip pat literatūroje pasitaiko (ir palyginti neretai) nuomonių socializmo idėjų istoriją pradėti nuo Tomaso More'o, t. y. nuo XVI a., arba nuo Gerrardo Winstanley (XVII a. vidurys), ar nuo Gracchus Babeufo (XVIII a. pabaiga). Apie mėginimus socializmo istorijos pradžia laikyti ankstesnius istorinius laikotarpius žr. kad ir: Из истории общественных течений. История Социализма. Т. 1–2. – Санкт

yra naujosios istorijos – modernaus pasaulio reiškiny, kaip ir liberalizmas, konservatizmas, nacionalizmas. Tai yra jo atsiradimas datuojamas XIX a. pradžia, kartais XVIII a. pabaiga¹⁸. Vieno iš socializmo istorijos tyrinėtojų britų autoriaus B. Cricko nuomone, „socializmas yra modernaus pasaulio kūrinys, neturintis precedento ankstesniuose istoriniuose laikotarpiuose“ ir tik „aiškiai atskyrus socializmą nuo jo formavimosi prielaidų, galima drąsiai leisti į jo ištakų paiešką senajame bei viduramžių pasaulyse“¹⁹. Šio autoriaus nuomone, socializmo formavimosi prielaidos glūdi graikų egalitarinėje demokratijoje, krikščionybės egalitarizme ir universalizme, iš judaizmo paveldėtoje totalinės visuomenės transformacijos idėjoje, viduramžių krikščioniškų sektų „revoliuciniame mesianizme“. Tačiau tai tik socializmo formavimosi prielaidos.

Sąlygas atsirasti socializmui, įvairių socializmo tyrinėtojų nuomone, suformavo, kaip jau buvo minėta, industrinės bei Prancūzijos revoliucijų padariniai. Šių revoliucijų nulemti miestų, kapitalistinės rinkos, industrializacijos plėtros procesai sudarė palankias sąlygas lygybės (egalitarinių) ir laisvės idėjoms susiformuoti ir suklestėti. Neatsiejama demokratijos sampratos dalimi tapo daugumos valdžios, visuotinės individų teisių ir laisvių sąvokos. Tačiau nei politinė santvarka, nei ekonominės raidos, socialinės stratifikacijos tendencijos nesudarė pagrindo tikėti minėtų idėjų išsipildymu. Prancūzijos revoliucijos bei liberalizmo doktrinos skelbiamos laisvės, lygybės, brolybės idėjos nebuvo įgyvendintos. Anot B. Cricko, Prancūzijos revoliucijai, kuri visur pažadino naujas viltis ir idėjas, nepasisėkė sukurti naujos teisingos socialinės tvarkos²⁰.

XIX a. I pusės (o daugelio šalių atveju ir ne tik I pusės) kapitalizmo (dabar dažnai vadinamo laukiniu kapitalizmu) sąlygomis vyriausybės savo santykius su ekonominiu-ūkiniu procesu sąmoningai arba nesąmoningai grindė klasikinio liberalizmo nuostatomis, faktiškai nevykdydamos jokios socialinės politikos. Dėl to ypač sunkioje padėtyje atsidūrė dėl industrinės revoliucijos sparčiai gausėjantis samdomų

Перебьют, 1906; Adler G. Geschichte der Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart. – Leipzig, 1920; Beer M. Allgemeine Geschichte der Sozialismus und der sozialen Kämpfe. – Berlin, 1931(1971); Святловский В. История Социализма. – Петроград, 1922; Горев Б. И. История социализма в связи с развитием рабочего движения. Т. 1. Социализм на Западе. – Москва, 1925; Шафаревич И. Социализм как явление мировой истории. – Москва, 2003; Laidler H. W. History of Socialism. – New York, 1968. S. 3–49; Володин А. И. О понятии «утопический социализм» // История общественной мысли: современные проблемы. – Москва, 1972. С. 453–474; Waizey J. Social Democracy. – London, 1971. P. 18–19; Stuke H. Socialism, Early // Marxism, communism and Western Society. – Vol. VII. – New York, 1973. P. 431–432; Fetscher I. Socialism // Ten pat. P. 422–424; Bärsch C. U. Sozialismus. С. 178–179; Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 11–30; Smaldone W. European Socialism. A Concise History with Documents. – Plymouth, 2013. P. 2–3.

18. Žr., pvz.: Beyme K. von. Sozialismus. Theorien des Sozialismus, Anarchismus und Kommunismus im Zeitalter der Ideologien 1789–1945. – Wiesbaden, 2013. P. 19–80; Meyer T. Sozialismus. S. 21–29; Bärsch C. U. Sozialismus. С. 178–179; Stuke H. Socialism, Early. P. 432–449; Waizey J. Social Democracy. P. 20–31; Мухачев В. В. Домарковский социализм. Изд. 2-ое, дополн. – Москва, 2013. Плещиу žr. Cole G. D. H. Socialist Thought. The Forerunners 1789–1850 // A History of Socialist Thought. Vol. I. – London, 1953.

19. Crick B. Socialism. – Milton Keynes, 1987. P. 1.

20. Ten pat. P. 26.

darbininkų (proletariato) socialinis sluoksnis (klasė) (pramoninė revoliucija, sukėlusį beprecedentį ekonominį augimą, kartu sukūrė ir neturtingą darbininkų sluoksnį – proletariatą). Socialinės politikos nebuvimas reiškė, kad ne vyriausybė, o darbdavys nustatydavo darbo valandų skaičių, o tai reiškė, kad nebuvo socialinio draudimo ligos ar nelaimingo atsitikimo atvejais, nebuvo senatvės pensijų ir atostogų. Darbininkai buvo priversti parduoti savo darbo jėgą pagal pasiūlos ir pareikalavimo (paklausos) dėsnius. Darbo rankų paklausai sumažėjus, darbininkai buvo priversti dirbti už mažesnę atlyginimą arba dalis iš jų iš viso netekdavo darbo, tai yra tapdavo bedarbiais. Moterys ir vaikai dažnai dirbdavo tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip ir vyrai, bet gaudavo mažesnę darbo užmokestį. Darbininkų gyvenimo ir darbo sąlygos buvo nepatenkinamos sanitariniu-higieniniu požiūriu. Faktiškai nebuvo jokių teisinių normų, aktų (išskyrus vieną kitą nedidelę išimtį), vienaip ar kitaip reguliuojančių kapitalisto darbdavio ir samdomo darbininko santykius, apskritai, kapitalo ir darbo santykius²¹.

Esant tokiai padėčiai, dalis darbininkijos pradėjo imtis priemonių, kad pagerintų savo gyvenimo ir darbo sąlygas. Sėkmingesnei kovai su darbdaviais darbininkai pradėjo jungtis į įvairias organizacijas – darbininkų (liaudies) švietimo draugijas, kooperatines draugijas, profesines sąjungas (vienų ar kitų draugijų dominavimą lėmė nacionalinė specifika)²². Profesinės sąjungos iš pradžių Anglijoje (tredjunionai), o vėliau ir kitose Vakarų Europos šalyse tapo viena iš pagrindinių darbininkų judėjimo formų, įvairiomis ekonominės kovos priemonėmis siekiančių pagerinti darbininkijos padėtį. Taip atsirado darbininkų judėjimas. Tačiau iki susijungimo su socializmu darbininkų judėjimas politinių priemonių, išskyrus vieną kitą išimtį, pvz., čartizmo judėjimą Anglijoje, praktiškai nenaudojo, t. y. kartu jis nebuvo Europos politinio proceso subjektas. Nereikia pamiršti, kad absoliučioje daugumoje Europos šalių, kuriose jau buvo renkamos tautos atstovybės, tebebuvo turto cenzas, neleidęs darbininkijai dalyvauti rinkimuose.

Apibūdinę sparčiai gausėjančios darbininkijos būklę ir socialinio klausimo aštrumą galime tvirtinti, kad būtent XVIII a. pab.–XIX a. I pusėje vykusios socialinės transformacijos ir dėl jų susidariusi socialinė įtampa ir lėmė socializmo atsiradimą. Saint Simono, Fourier, Oweno, Praudhono, Louiso Blanco ir kitų XIX a. I pusės socialistų, kaip ir XIX a. 4–5 dešimtmečiuose pradėjusių reikštis komunistų (daugelyje tekstų taip pat vadinamų ir socialistais²³) E. Cabet, T. Dezamy, W. Weitlingo,

21. Apie visa tai žr. kad ir: Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 16–17; Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ 1848–2002. С. 26–27; Heilbronneris R. Didieji ekonomistai. – Vilnius, 1995. P. 116–117; Karlson I. Lindgren A. M. Kas yra socialdemokratija. – Vilnius, 2002. P. 10–11. Taip pat žr. kad ir istorijos vadovėlius: Visuotinė istorija. – Kaunas, 1992. P. 125–126; Kasperavičius A., Jegelevičius S. Naujųjų amžių istorija. I d. Antra knyga. – Vilnius, 1992. P. 54–56; Pivoras S. Modernaus pasaulio istorija (XIX–XX a.). – Vilnius, 2003. P. 32–34.

22. Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 7–22; 134–199.

23. Nagrinėdami literatūrą, skirtą socializmo istorijos pradžios klausimui (žr. atitinkamas šio skyriaus išnašas), susiduriame su sąvokų „ankstyvasis socializmas“ ir „ankstyvasis komunizmas“ tarpusavio santykio problema. Dalyje literatūros šios sąvokos faktiškai tapatinamos, t. y. suprantamos sinonimiškai. Taip pat gana dažnai galima aptikti interpretaciją, pagal kurią ankstyvasis (utopinis) komunizmas

L. A. Blanqui ir kitų idėjos, kaip ir, pagaliau, XIX a. viduryje pradėjusių reikštis K. Marxo ir F. Engelso idėjos, negali būti suprastos analizuojant jas atsietai, atplėšus nuo XVIII a.–XIX a. sandūroje–XIX a. I pusėje vykusią ekonominių-socialinių ir politinių pokyčių.

Socializmo (kaip ir naujai atgimusio komunizmo) idėjos buvo reakcija į dėl visų tų pokyčių susidariusią socialinę, ekonominę, politinę ir net pasaulėžiūrinę situaciją. Socializmas Europoje, pasak Vokietijos socialdemokratijos idėjinės raidos istoriko H. Weberio, atsirado „kaip protestas prieš to meto „neapriboto kapitalizmo“ padarinius, prieš masių priespaudą, į klases susiskaldžiusioje visuomenėje“²⁴. Anot istorikų, jis buvo „reakcija į vadinamąją visuomenės „atomizaciją“, kuomet, panaikinus visus feodalius reglamentus, išnyko tarpinės grandys tarp individo ir valstybės“ ir „kai formali juridinė žmonių laisvė ir lygybė išryškino nelygybę ir todėl sluoksniams, nesugebėjusiems užsitikrinti ekonominio pragyvenimo garantijų, iškilo poreikis ieškoti socialinių apsaugos sistemų“²⁵. Štai tokioje situacijoje ir atsirado, anot R. Dahrendorfo, „dėmesingi žmonės iš buržuazijos sluoksnių, kuriuos liūdino sunki darbininkų padėtis“ ir kurie „ėmė mąstyti, kaip pataisyti padėtį“²⁶. XIX a. I pusės socialistų ir komunistų darbuose randame svarstant laisvės ir bendros valios temas, laisvės ir moralės problemas, revoliucijos kaip socialinio kismo sampratą, tikėjamą žmogaus sugebėjimu sąmoningai keisti pasaulį, taip pat pusiausvyros tarp individualumo ir socialumo ieškojimus. Randame čia ir naujos visuomenės projektų, dabar vadinamų socialistinėmis ir komunistinėmis utopijomis.

yra laikomas ankstyvojo (utopinio) socializmo atmaina (variantu), kurios istorija (paradoksalu) kartais pradeda gerokai anksčiau nei paties „grynojo“ ankstyvojo (utopinio) socializmo istorija. Dalis autorių išskiria socializmą siaurąja prasme ir socializmą plačiąja prasme, kuris apima ir komunizmą (žr., pvz., Туган-Барановский М. И. Социализм как положительное учение. – Москва, 2003). Savotiškai panašus požiūris, išskiriantis dvi dominuojančias socializmo formas – Vakarų socialdemokratiją ir sovietinį komunizmą, pakankamai populiarus kalbant apie XX a. (žr., pvz., Социализм в перспективе постиндустриализма. Отв. ред. Е. А. Самарская. – Москва, 1999.), nors gana populiarus ir požiūris, kad socializmas ir komunizmas XX a. tampa skirtingomis ideologijomis ir politiniais judėjimais. Iškirtinas ir turintis rimtų argumentų požiūris, kad socializmas ir komunizmas ne tik XX a., bet ir iki XIX a. vidurio buvo kaip dvi skirtingos skirtingų politinių idėjų ir judėjimų tradicijos. Šiam požiūriui, pvz., atstovauja (be kitų) ir vokietis Günteris Bartschas, kuris ikimarksinio komunizmo idėjų bei judėjimų apraiškų istorijos apžvalgą pradeda senajame pasaulyje ir baigia Babeufu, Blanqui ir Weitlingu, o ikimarksistinio (ankstyvojo) socializmo istoriją pradeda Saint Simonu, Fourier, Oweniu (žr. Bartsch G. Kommunismus, Sozialismus und Karl Marx. Totalitärer, marxistischer oder demokratischer, Sozialismus. – Aachen, 1969. S. 9–28). Dar kitaip interpretuojant ankstyvųjų aptariamų sąvokų sampratą tarpusavio santykių galime rasti požiūrių, pagal kuriuos komunizmas gali būti suprantamas ir kaip pozityvi, ir kaip negatyvi socializmo alternatyvos ir kaip socializmo „užbaigimas“ (žr., pvz., Schieder W. Sozialismus. S. 958–968). Apie požiūrių ir vyraujančių tendencijų čia aptariamam klausimui įvairovę žr. ir Mitrulevičius G. Apie socializmo ir komunizmo sąvokų sampratą bei jų tarpusavio santykių // Gairės, 2001, Nr. 3. P. 27–32, Nr. 4. P. 16–23.

24. Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus... S. 15.

25. Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai „Lietuviška Socialdemokratija iš perspektyvos. 1893–1914 m.“ P. 439.

26. Dahrendorf R. Apmąstymai apie revoliuciją Europoje. – Vilnius, 1990. P. 37.

XIX a. ėmė rasti bei populiarėjo įvairios socializmo ir komunizmo idėjos, teorijos, doktrinos, siūliusios panaikinti darbininkijos ir kitų nepasiturinčių sluoksnių išnaudojimą, eksploataciją, žmonių, priklausančių skirtingoms socialinėms grupėms, nelygybę ir pasisakančios už naujos, geresnės, tobulesnės, harmoningesnės visuomenės, beklasės socialinės-ekonominės santvarkos sukūrimą. Kaip rašė T. Meyeris, „pirmapradžių socializmo impulsu buvo siekis sukurti visuomenę, kurioje visi žmonės būdami lygūs galėtų gyventi ir dirbti kartu laisvės ir solidarumo sąlygomis“, ir kur „darbo organizavimas ir teisingas jo rezultatų paskirstymas būtų gyvenimo su lygių galimybių sukūrimu visiems garantas“²⁷.

Įvairios socialistinės ir komunistinės doktrinos nevienodai pagrindė, motyvavo naujosios visuomenės būtinumą, taip pat nurodė skirtingus būdus, metodus ir priemones tai visuomenei sukurti. Tačiau beveik visoms XIX a. pasireiškusioms socializmo ir komunizmo doktrinoms vienas iš esminių buvo nuosavybės klausimas. Anot T. Meyerio, „svarbiu skiriamuoju ankstyvojo periodo socialistinio projekto skirtumu buvo principinė kritika jokiais įsipareigojimais nesusaisytos ir pačiai sau laisvos rinkos sąlygomis paliktos gamybos priemonių privatinės nuosavybės“²⁸.

Socializmo ir komunizmo teorijos teigė, kad visuomenės klestėjimą, krizes, apskritai, raidą galima paaiškinti nuosavybės santykiais ir gamybos priemonių kontrole. Privatinę nuosavybę buvo siūloma apriboti, pavesti naudojimąsi ja visuomenės kontrolei, ją iš dalies suvisuomeninti – socializuoti (daugelio ankstyvojo socializmo doktrinų atveju) arba net apskritai visiškai ją panaikinti, suvalstybinti, nacionalizuoti, visiškai suvisuomeninti (komunizmo ir kai kurių socializmo doktrinų atveju). Visuomenės kontroliuojama ar visuomeninė nuosavybė turėjo tapti objektyviu pagrindu savivaldai gamybos procese. Ta prasme socializmo ir komunizmo siekis XIX a. (ypač I pusėje, viduryje (bent jau kai kurių doktrinų atveju), o ir XIX a. II pusėje) buvo vyraujančiose jų sampratose susijęs su siekiu galutinai įveikti absoliutizmą – XIX a. I pusėje dar būdingą daugeliui Europos šalių, o daugelio šalių atveju visiškai neįveiktą XIX a. viduryje ir tebesireiškusį kad ir ne visa apimtimi (pusiau absoliutizmas) ir antroje šio amžiaus pusėje. Taigi šis siekis reiškė ir visuomenės demokratizavimo siekį. Jis taip pat reiškė pasisakymą prieš to meto demokratijos – vadinamosios buržuazinės demokratijos ribotumą bei nepakankamumą ir buvo (daugelio doktrinų atveju) radikaliai demokratinis²⁹.

27. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 7.

28. Майер Т. Трансформация социал-демократии. Партия на пути в XXI век. – Москва, 2000. С. 26.

29. Be abejo, būtina pastebėti, kad ir XIX a., ir ypač XX a. būta pasireiškusių ir nedemokratiinių socializmo doktrinų, tačiau tai nebuvo socialistiniame judėjime ir visuomenėje apskritai vyraujančios socializmo doktrinos. Iš tokių socializmo doktrinų galima paminėti XX a. pirmame trečdalyje Vokietijoje pasireiškusias įvairias „prūsiškojo“, „vokiškojo“, „nacionalinio“, „kareiviškojo“, „konservatyviojo“ ir „konservatyviosios revoliucijos“ socializmo doktrinas, kurioms buvo būdingas radikalai negatyvus požiūris į parlamentarizmą, anglosaksišką Vakarų civilizaciją ir paradoksaliai reakcinis – revoliucinis santykis su Veimaro Respublikoje egzistuojančia socialine-politine tvarka. Žr. Руткевич А. М. Прусский социализм и консервативная революция // Шпенглер О. Прусачество и социализм. – Москва, 2002. С. 187–228. Įvairių idėjinių atmainų nedemokratinio

Taip, beje, ir atsirado terminai „socialdemokratas“, „socialdemokratija“, kurie, kaip jau užsiminėme, buvo vartoti 1848 m. revoliucinių įvykių Prancūzijoje bei Vokietijoje metu ir kurie, žiūrint retrospektyviai iš XXI a. pradžios situacijos, skirtinguose istoriniuose laikotarpiuose įgydavo daugiau reformistinius arba daugiau revoliucinius politinius judėjimus įvardijančių terminų prasmės³⁰. Šioje vietoje pravartu būtų pastebėti, kad Vokietijoje, kaip ir kai kuriose kitose šalyse, iki pat Pirmojo pasaulinio karo žodis „socialdemokratas“ (ir atitinkamai „socialdemokratija“) reiškė labiau priešišką, revoliucingesnį santykį su esama valstybės politine sistema nei apskritai žodis „socialistas“ (ir atitinkamai „socializmas“)³¹. Juk XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje buvo ir socialistų – monarchistų, „valstybinio socializmo“ propagotojų, vadinamojo „katedrinio“ socializmo šalininkų³², religinių „krikščioniškų“ socialistų, socialistų fabianistų ir įvairių kitokių mažiau revoliucingame santykiyje su esama santvarka esančių socialistų³³.

Apibendrinta prasme socializmo (socialistinės visuomenės) siekis XIX a. socialistams (kaip ir XX a. socialistams – demokratams (socialdemokratams) reiškė visapusiškos visuomenės emancipacijos, išsilaivsinimo siekį, siekį visuomenės, kurios visi nariai turėtų teisę dalyvauti visų su jų gyvenimu susijusių sprendimų priėmime. Pasak jau minėto istoriko H. Weberio, „darbininkų judėjimo tradicijoje socializmas reiškė žmonių emancipaciją, dirbančiųjų apsisprendimo teisę solidarijoje visuomenėje“³⁴. Kaip rašė vienas iš socializmo idėjų bei judėjimų istorijos tyrinėtojų, „socializmo tikslas – visapusiškas esminis (iš pagrindų) ir galutinis žmonijos išsilaivsinimas, visiška emancipacija, kaip viso žmonių kolektyvo, taip ir atskirų į jį įeinančių, jį sudarančių individų, atskirai paėmus“³⁵. Anot T. Meyerio, socializmo „generatyvinė idėja“ buvo „laisvų ir lygių žmonių visuomenės sukūrimo“ siekis³⁶. Tokia faktiškai buvo daugumos socializmo idėjų ir doktrinų esmė, nepaisant to, kad kartais tai buvo

socializmo doktrinų galima aptikti ir kai kuriose kitose tarpukario laikotarpio šalyse bei įvairiose trečiojo pasaulio šalyse po Antrojo pasaulinio karo. Turima mintyje kai kurios vadinamojo nacionalinio tipo socializmo, arabiškojo socializmo, islamiškojo socializmo ir kitos doktrinos ir jomis besiremiantys, besivadovaujantys politiniai judėjimai.

30. Programatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. – Bonn, 1990. S. 11.

31. Проблемы рабочего движения в трактовке западногерманской «Энциклопедия социализма» // Актуальные проблемы социал-демократии. Вып. 2. – Москва, 1988. С. 123. Apie atskirų šalių partijų pavadinimus žr. Из истории партийных названий. – Санкт Петербург, 1906.

32. Apie „katedrinį“ socializmą žr., pvz., Ойзерман Т. Оправдание ревизионизма. – Москва, 2005. С. 113–218.

33. Apie mažiau revoliucingas socializmo doktrinas aptariamu laikotarpiu žr.: Sozialismus // Historisches Wörterbuch der Philosophie. Bd. 9. S. 1177–1181; Schieder W. Sozialismus. S. 968–970, 992–994; Cole G. D. H. Socialist Thought. The Forerunners 1789–1850. P. 290–301; Cole G. D. H. Marxism and Anarchism 1850–1890 // A History of Socialist Thought. Vol. II. – London, 1967. P. 14–31, 254–266; Cole G. D. H. The Second International 1889–1914 // A History of Socialist Thought. Vol. III. Part I. – London, 1963. P. 104–129; Laidler H. W. History of Socialism. P. 719–743; Mehring F. Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. I Teil // Mehring F. Gesammelte Schriften. Bd. I. – Berlin, 1980. S. 235–270.

34. Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Socialismus... S. 10.

35. Святловский В. История Социализма. С. 3.

36. Майер Т. Трансформация социал-демократии. Партия на пути в XXI век. С. 14–15, 21–23.

nusakoma skirtinga frazeologija ar nurodoma nevienodi naujosios visuomenės institucinės sąrangos pavidalai.

Šia prasme turbūt galima sutikti su autoriais, teigiančiais, kad socializmas daugelio jo idėjų ir doktrinų atveju buvo liberalizmo idėjų, taip pat ir Švietimo (Apšvietos) epochos idėjų ipėdinis. Čia jau ne kartą cituoto socialdemokratijos teoretiko T. Meyerio požiūriu, šiuolaikinis socializmas yra nuoseklus liberalizmo kaip judėjimo už laisvę vystymosi padarinys, kuris įveikė buržuazijos turtinių interesų nulemtus laisvės sąvokos pagal liberalizmą iškraipymus bei minėtos sąvokos supratimo ribotumus³⁷.

Anot istoriko, socializmo idėjų istorijos tyrinėtojo A. Šubino, „socializmas kaip ideologija nekvieta nei kurti totalitarizmo, nei atsisakyti nuo liberaliųjų (liberalizmo) skelbiamų laisvės, lygybės ir demokratijos vertybių“, jis tik „parodė, kad liberalizmas yra nenuoseklus, nes jis pajungia minėtas vertybes (principus) privatinės nuosavybės viešpatavimui ir kartu nesugeba jų (savo paties skelbiamų principų) įgyvendinti“³⁸. Laikantis tokio požiūrio, pasak minėto istoriko, galima pritarti K. Mannheimui, anot kurio, „socializmo uždavinys yra dar labiau radikalizuoti liberalinę utopiją“³⁹. Be abejo, kalbant apie „liberalizmo radikalizavimą“, čia turima mintyje ne ekonominio liberalizmo nuostatų (privatinės nuosavybės šventumo ir neliečiamumo, laisvos verslininkystės, kiek galima mažesnio valstybės vaidmens socialinių-ekonominių santykių reguliavime) akcentavimas, o politinio liberalizmo vertybių – laisvės, lygybės ir demokratijos – radikalizavimas.

Turėdami mintyje tokį A. Šubino, besiremiant K. Mannheimu, pateiktą socializmo santykio su politiniu liberalizmu ir ekonominiu liberalizmu apibūdinimą, matyt, galime pritarti ir XX a. II pusės Austrijos socialdemokratijos teoretiko Norberto Lerserio teiginiui, kad istoriškai socializmą reikėtų suvokti ir kaip liberalizmo tęsinį, ir kaip jo įveikimą⁴⁰. Čia galime prisiminti, kad ir garsusis XIX a. pab.–XX a. pr. socializmo teoretikas Eduardas Bernsteinas socializmą yra pavadinęs tam tikra prasme „organizuotu liberalizmu“⁴¹.

Tačiau reikia pažymėti, kad iki socialdemokratijos išėjimo į Europos istorijos areną socializmo idėjų skelbėjai bei pasekėjai jokios reikšmingesnės įtakos to laikotarpio Europos valstybių politikai neturėjo. Kaip, beje, jos neturėjo (gal tik išskyrus Angliją) ir anksčiau minėtos darbininkų judėjimo formos – profsąjunginio, kooperatinio, draugijų, liaudies švietimo judėjimų apraiškos. Absoliuti dauguma XIX a. I pusės, taip pat kai kurios II pusės ir netgi kai kurios XX a. pradžioje pasireiškusios socializmo doktrinos politinės kovos taip pat neakcentavo, o kai kurie socializmo atstovai netgi pasisakė prieš ją. Dėl industrinės revoliucijos padarinių sparčiai gau-

37. Ten pat. S. 22–24; Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 10.

38. Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 11.

39. Ten pat.

40. Что такое демократический Социализм? – Москва, 1978. С. 29.

41. Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. 8 Aufl. – Berlin, Bonn, 1984. S. 161.

sėjanti darbininkų klasė taip pat iki K. Marxo, F. Engelso ir F. Lassalle'o nebuvo laikoma pagrindine jėga kovoje už socializmą.

Socializmo ir darbininkų judėjimo įtakos politiniam procesui situacija iš esmės pasikeitė po to, kai, kaip jau minėta, įvyko darbininkų judėjimo ir socializmo susijungimas, tai yra kai į istorijos areną išėjo socialdemokratija. Nors, be abejo, būtina pažymėti, kad ne visos darbininkų judėjimo apraiškos bei formos pateko socializmo įtakon, taip pat kaip ir šis patekimas įvairiose šalyse pasireiškė skirtingu mastu. Visgi, kaip rodo istoriniai duomenys, dauguma darbininkų judėjimo formų (profsąjungos, kooperatyvai) buvo patekę socialistų partijų įtakon⁴².

Socialdemokratijos atsiradimas, socialdemokratų-socialistų partijų susikūrimas, jų veikla integruojant į pastarąją darbininkiją, nukreipiant ją į politinės kovos lauką turėjo kur kas didesnę poveikį Europos politikai, negu ikisocialdemokratinio laikotarpio socializmas ir darbininkų judėjimas. Kita vertus, ir iš dalies socialdemokratijos veikiamas darbininkų judėjimo augimas ir stiprėjimas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo kaip grįžtamasis, stimuliuojantis impulsas socialdemokratijos įtakos didėjimui.

Darbininkų judėjimo augimas ir stiprėjimas buvo pagrindinis stimulus, lėmęs socialdemokratijos įsitvirtinimą ir institucionalizaciją. Pradžioje visos socialdemokratinės partijos buvo neparlamentinės, siekusios politinėje sferoje atstovauti darbininkų klasei. Netrukus dauguma jų tapo parlamentinėmis su faktiškai po kiekvienų rinkimų didėjančiomis frakcijomis ir sparčiai augančiu elektoratu. Bent iki Pirmojo pasaulinio karo tokia tendencija akivaizdi. Tai galima iliustruoti kad ir toliau čia pateikiama statistika.

1871 m. už socialistus paskutiniuose parlamento rinkimuose 2-ose Europos šalyse (Vokietijoje ir Danijoje, nes kitose šalyse socialistai dar nebuvo dalyvavę rinkimuose) buvo balsavę tik 102 193 rinkėjai (iš jų 101 927 Vokietijoje ir 268 Danijoje), o į parlamentą tebuvo išrinkti vos 2 socialistinių partijų atstovai (abu Vokietijoje)⁴³. 1881 m. už socialistų partijų atstovus paskutiniuose parlamento rinkimuose įvairiose Europos šalyse (trijose šalyse – Vokietijoje, Prancūzijoje ir Danijoje) balsavo apie 373,8 tūkst. rinkėjų, o į parlamentą socialistai buvo vėl išrinkti tik vienoje šalyje (Vokietijoje) – gauta 12 (kitais duomenimis 13) parlamento atstovų mandatų⁴⁴.

42. Pvz., 1893 m. VSDP įtakoje esančioms profsąjungoms Vokietijoje priklausė 238 000 narių, o 1914 m. – per 2 milijonai, o štai krikščioniškomis profsąjungoms atitinkamai priklausė 1893 m. » 15000 narių, o 1914 » 218 000 narių ir t. t. Žr. kad ir: Beer M. Allgemeine Geschichte des Sozialismus und des Sozialen Kampfe 5 Teil. S. 84.

43. Duomenys apie socialdemokratų gautus balsus 1871 m. yra paimti iš: Меринг Ф. История германской социал-демократии. Т. IV. До выборов 1903 года. – Москва, 1921. С. 20; Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. – Санкт Петербург, 1906. С. 24–25. Kaip netrukus matysime pagal kitus duomenis, Vokietijos socialdemokratų gautų balsų skaičius 1871 m. buvo šiek tiek didesnis.

44. Žr.: Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 73; Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 24–25.

Vėliau, II Internacionalo įkūrimo metais – 1889 m. – įvairiose Europos šalyse (7-iose) už socialistus paskutiniuose parlamento rinkimuose buvo balsavęs jau 1 109 891 rinkimų teisę turintis žmogus, socialistinių partijų atstovai buvo išrinkti į keturių valstybių parlamentus, o išrinktų atstovų buvo 23. 1897 m. už socialistus paskutiniuosiuose įvairių Europos šalių parlamento rinkimuose balsavo jau 3 896 602 rinkėjai, o 164 įvairių socialistinių partijų atstovai buvo išrinkti į 9 valstybių parlamentus⁴⁵. Taigi per 9 m. nuo 1889 m. iki 1897 m. balsuojančiųjų už socialistus skaičius padidėjo daugiau nei 3 kartus. Ši tendencija akivaizdžiai reiškėsi ir toliau. 1904 m. paskutiniuose parlamentų rinkimuose balsavusių už socialistus (21-oje šalyje) skaičius buvo jau apie 6 686 000, o socialistų gautų mandatų skaičius pasiekė 261 (15-oje šalių)⁴⁶. 1914 m. už socialistus per paskutinius parlamento rinkimus balsavo beveik 12 mln. rinkėjų, o socialistų – parlamentų narių skaičius siekė net 681⁴⁷. Atskirų Europos šalių pavyzdžiai labai akivaizdžiai patvirtina teiginius tiek dėl augančio socialdemokratų elektorato, tiek ir dėl didėjančių parlamentinių jų frakcijų. Toliau čia pateikiamoje lentelėje⁴⁸ matome, kaip tai vyko Vokietijoje:

[1 lentelė. Vokietijos socialdemokratų dalyvavimo Reichstago rinkimuose 1871–1918 rezultatai]

Reichstago rinkimų metai	VSDP gauti rinkėjų balsai	Rinkėjų balsai procentais	Gautas Reichstago narių mandatų skaičius
1871	124 655 (101 927)	3,2	2
1874	351 952	6,8	9 (10)
1877	493 288	9,3	12 (13)
1878	437 158	7,5	9
1881	311 961	6,1	13
1884	549 990	9,7	24
1887	763 128	10,1	11
1890	1 427 298	19,7	35
1893	1 786 738	23,3	44
1898	2 107 076	27,2	56
1903	3 010 771	31,7	81
1907	3 258 968	28,9	43
1912	4 250 000	34,8	110

45. Ten pat.

46. Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 170.

47. Ten pat. С. 353; Валиани Л. Социалистическое движение в Европе после 1914 года. – Москва, 1970. С. 4; Кривогуз И. М. Современная социал-демократия и ее отношение к вопросам войны и мира. С. 5.

48. Lentelė sudaryta remiantis: Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 24–25; Берлин П. А. Политические партии на Западе. Их доктрины, организация и деятельность. – С. Петербург, 1907. С. 259; Perrin J. W. The German Social Democracy // The North American Review, Vol. 192. Nr. 659 (Oct. 1910). P. 472; <http://www.unz.org/Pub/NorthAmericanRev-1910oct-00464?View=PDF>; Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ 1848–2002. С. 53–56, 63, 490–491.

Iš šios lentelės matyti, kad 1878 m. Vokietijoje įvedus „Ypatinguosius Įstatymus“ prieš socialistus ir valdžiai pradėjus varžyti ir persekioti VSDP veiklą, jos rezultatai (rinkėjų balsų skaičius, jų procentinė išraiška) kurį laiką buvo pablogėję, nors socialdemokratų mandatų skaičiui Reichstage dėl mažoritarinės rinkimų sistemos tai atsiliepė mažiau. Mat iš lentelėje pateiktų skaičių matome, kad ne visada VSDP gautų rinkimuose rinkėjų balsų skaičius lėmė šios frakcijos atstovų Reichstage skaičiaus padidėjimą. Tam įtakos turėjo Vokietijoje buvusi mažoritarinė rinkimų sistema. Jei-gu būtų buvusi ne mažoritarinė, o proporcinė rinkimų sistema, VSDP gautų mandatų skaičius būtų augęs kur kas sparčiau, pvz., 1893 m. būtų gauta 93 Reichstago atstovų mandatai vietoje 44 ir t. t.⁴⁹. Socialistinių partijų rinkėjų ir socialistų parlamento narių skaičius XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje sparčiai augo ir kitose šalyse. Štai Prancūzijoje socialistai 1881 m. rinkimuose į parlamentą buvo gavę tik apie 60 000 rinkėjų balsų. 1889 m. už juos balsavo jau 176 369 rinkėjai ir jie gavo 12 vietų parlamente. 1893 m. rinkimuose į parlamentą jie gavo jau apie 556 000 rinkėjų balsų ir laimėjo 33 mandatus. 1906 m. rinkimuose prancūzų socialistai gavo jau net apie 1 082 000 rinkėjų balsų (apie 877 000 rinkėjų balsų gavo suvienytoji Prancūzijos socialistų partija ir apie 205 000 balsų nepriklausomieji socialistai) ir 72 (atitinkamai 52 ir 20) mandatus. 1910 m. Prancūzijos parlamento rinkimuose abi socialistų partijos gavo (sudėjus jų gautus balsus) apie 1 445 700 rinkėjų balsų ir 107 parlamento atstovų mandatus. O 1914 m. rinkimuose prancūzų socialistai per abi partijas gavo net 1 739 971 balsą ir 126 parlamento atstovų mandatus⁵⁰.

Italijoje, kur per ketverius pirmus rinkimus, kuriuose dalyvavo socialistai, tolygaus jų rinkėjų balsų didėjimo iki 1895 m. nebuvo, nuo pastarųjų rinkimų šis didėjimas jau buvo akivaizdus: 1895 m. gauta 80 000 balsų ir 15 mandatų, 1897 m. – 137 852 balsai ir 16 mandatų, 1900 m. – apie 165 000 rinkėjų balsų ir 33 mandatai, 1904 m. – 326 016 balsų ir 32 mandatai, o 1913 m. už dvi socialistines partijas ir nepriklausomus socialistus balsavo jau beveik 1 147 000 rinkėjų, o mandatų socialistai gavo net 79⁵¹.

Olandijoje socialdemokratai, 1880 m. gavę tik 17 rinkėjų balsų parlamento rinkimuose, 1885 m. rinkimuose jų gavo jau 1 464 (nė vienos vietos parlamente), 1897 m. rinkimuose – apie 13 500 rinkėjų balsų ir 3 mandatus parlamente. 1905 m. jie jau gavo 65 743 balsus ir 7 vietas parlamente. O 1913 m. rinkimuose olandų socialdemokratai gavo net apie 144 000 rinkėjų balsų ir 19 vietų parlamente.

49. Žr. kad ir: Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 10–12; Рассел Б. Германская Социал демократия. – С. Петербург, 1906. С. 124.

50. Žr.: Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 259; Водовозов В. Социалистические партии С. 47; Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 24–25; Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 268, 354; Roi et President // http://www.roi-president.com/elections_legislatives.

51. Žr.: Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 24–25; Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 354. Paminėtina, kad Italijoje tiek socialistų gautų rinkėjų balsų skaičius, tiek jų gautų mandatų parlamente skaičius būtų didesnis, jeigu būtų buvusi demokratiškesnė rinkimų sistema. Apie tai žr.: Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. С. 7–8; Laidler H. W. History of Socialism. P. 548.

Didžiojoje Britanijoje būsimeji leiboristai 1900 m. parlamento rinkimuose gavo 62 698 rinkėjų balsus (1,3 procento) ir 2 mandatus parlamente, o 1910 m. pradžioje per parlamento rinkimus jie gavo jau 435 770 rinkėjų balsų (7,0 procentus) ir 42 parlamento atstovų mandatus.

Šveicarijoje už socialdemokratus 1884 m. balsavo tik 3 591 rinkėjas, 1896 m. – apie 40 000 rinkėjų, o 1902 m. jau apie 100 000 rinkėjų. Švedijoje socialdemokratai 1890 m. rinkimuose į Riksdagą buvo gavę tik 488 rinkėjų balsus, o 1908 m. rinkimuose jau apie 26 000 rinkėjų balsų, tačiau dar tik 4 parlamento narių mandatus. 1911 m. socialdemokratai Švedijoje parlamento rinkimuose gavo jau 172 196 balsus ir 64 parlamento narių mandatus. Gi 1914 m. rugsėjį vykusiuose Švedijos parlamento rinkimuose ŠSDDP gavo 266 133 rinkėjų balsus ir net 87 mandatus. Suomijoje 1913 m. socialdemokratų partija rinkimuose gavo 312 214 rinkėjų balsų ir net 90 mandatų. Politinė socialdemokratų įtaka rinkimų rezultatams sparčiai didėjo ir kitose Europos šalyse. Pavyzdžiui, Austrijoje socialdemokratų partija po 1897 m. rinkimų parlamente turėjo 4 mandatus, po 1901 m. rinkimų – 10 mandatų ir 84 mandatus po 1914 m. rinkimų, kuriuose ji (ASDP) gavo net 1 043 297 rinkėjų balsus⁵².

Įspūdingai atrodo balsuojančių už socialistines partijas rinkėjų skaičiaus didėjimas procentine išraiška. Be čia jau minėtų balsuojančių už socialistus rinkėjų skaičiaus procentinės išraiškos didėjimo pavyzdžių Vokietijoje ir Didžiojoje Britanijoje, galime paminėti ir išraiškingus Švedijos (1902 m. už socialdemokratus balsavo 3,5 procento rinkėjų, o 1914 m. jau 36,4 procento rinkėjų), Norvegijos (1894 m. už socialdemokratus balsavo tik 0,3 procento rinkėjų, o 1915 m. jau 32,1 procento rinkėjų), Belgijos (1896 m. už socialistus balsavo 8,5 procento rinkėjų, o 1914 m. tokių buvo jau 30,3 procento) pavyzdžius⁵³. Taigi galime tik pritarti žymaus istoriko E. Hobsbawmo nuomonei, kad Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse „Europoje socialistinės darbininkų partijos turėjo įspūdingą elektoratą beveik visose šalyse, kur tam buvo įmanomos sąlygos“⁵⁴.

Socialdemokratinų partijų sėkmę parlamentų rinkimuose lėmė Europos šalyse besireiškiančios demokratizacijos tendencijos, turto cenzo naikinimas. Antra vertus, pati socialdemokratija gana nemažai prisidėjo prie minėtos demokratizacijos. Socialdemokratai kėlė visuotinės rinkimų teisės bei kitus radikalios demokratijos reikalavimus. Galima teigti, kad socialistinių darbininkų partijų susikūrimas ir jų stiprėjimas skatino dešiniųjų politinių srovių institucionalizaciją, dešiniųjų partijų susikūrimą, partijų konkurenciją paremtų daugiapartinių politinių sistemų susiformavimą.

Apibūdinant socialdemokratijos politinės įtakos augimą reikia nepamiršti, kad šalia socialdemokratų įtakos didėjimo parlamentuose taip pat sparčiai augo ir social-

52. Duomenys paimti iš: Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 18; Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 379–407; Рассел Б. Германская Социал демократия. С. 124; Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 259; Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 354.

53. Sassoon D. One Hundred Years of Socialism... P. 10.

54. Хобсбаум Е. Век империй 1875–1914. – Ростов на Дону, 1999. С. 171.

demokratų (socialistų) skaičius vietos savivaldos organuose, t. y. socialdemokratus lydėjo sėkmė ir municipaliniuose rinkimuose⁵⁵. Taip pat stiprėjo ir socialdemokratų įtakoje esančių (ir nuolat augančių) profsąjungų vaidmuo ir veiklos efektyvumas. Atskirose šalyse socialdemokratija turėjo didelę įtaką kooperatiniam, liaudies švietimo judėjimui ir kitoms darbininkų judėjimo formoms. Parlamentinės ir profsąjunginės veiklos efektyvumo augimas lėmė vis reikšmingesnę socialdemokratijos vaidmenį, koreguojantį valstybių vyriausybių politinius sprendimus, ypač susijusius su socialine politika. Anot jau minėto E. Hobsbawmo, socialistinės partijos „tapo svarbiu nacionalinės politikos faktu“, o daugelyje Europos šalių smarkiai narių skaičiumi išaugusių socialistinių partijų egzistavimas „tapo gyvenimo norma, o jų nebuvimas sukeldavo nusistebėjimą“⁵⁶.

Be kitų socialdemokratų politinės veiklos formų, svarbų vaidmenį kėlė tik minėta socialdemokratijos idėjų populiarėjimo ir jos įtakos didėjimo procese suvaidino socialistų spauda. Istorinėje literatūroje galima rasti žinių apie tai, kad 1890–ųjų pradžioje visame pasaulyje buvo išleidžiama apie 90–100 socialistinių laikraščių ir žurnalų. 1896–1897 m. jų skaičius pasiekė 150. 1913 m. buvo leidžiami 172 socialistiniai dienraščiai ir 464 kitokie socialistų – socialdemokratų laikraščiai⁵⁷. Įspūdinga socialistinių laikraščių leidimo požiūriu situacija buvo Vokietijoje, kur 1912 m. socialdemokratai, pasak kai kurių istorikų, turėjo 89 dienraščius ir 59 leidyklas⁵⁸. Sparčiai augo ir socialistinių partijų leidžiamos literatūros – knygų, brošiūrų – skaičius⁵⁹.

Nuolat didėjanti socialistinės spaudos ir literatūros leidyba vis didėjančio Europos gyventojų raštingumo kontekste turėjo didelę reikšmę platinant, viešinant socialdemokratų idėjas. Dėl didėjančios socialdemokratijos įtakos žodis „socializmas“ XIX a. pab.–XX a. pr. reiškė ne tik siekiamą geresnę ateities santvarką ar šios santvarkos būtinumą pagrindžiančią ideologiją bei šia ideologija besiremiantį ir minėtos santvarkos siekiantį politinį judėjimą, bet tai buvo, anot to laiko amžininkų ir žymių socializmo fenomeno tyrinėtojų, „ištisa pasaulėžiūra“ ir savotiška „religija“ ar „psichologinė būseną“⁶⁰. Pasak kai kurių autorių, to meto socializmas buvo ne tik politinė ar ekonominė teorija, bet ir savotiška gyvenimo filosofija, kokia buvo Renesansas

55. Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 355–356; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 17.

56. Хобсбаум Е. Век империй 1875–1914. С. 171–172.

57. Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 74, 347; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 18.

58. Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 17. Palyginimui, kita stipri socialistų partija Prancūzijos socialistai turėjo 5 dienraščius. Žr. ten pat.

59. Кривогуз И. Второй Интернационал. С. 74; Андреуччи Ф. Распространение и популяризация марксизма // История марксизма. Т. 2. – Москва, 1981 (Roma, 1979) (Рассылается по специальному списку) [Šios knygos internetinėje versijoje (visuose skyriuose) puslapiai nenumeruoti] // <http://www.situation.ru>]

60. Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 27–28; Ле Бон Г. Психология социализма. – Санкт Петербург, 1908.

ar reformacija, skirta bendruomenės, o per ją ir žmogaus revoliucijai⁶¹. Visa tai ypač tinka marksistiniam socializmui apibūdinti⁶².

Socializmo ir komunizmo koncepcijų, srovių, krypčių XIX a. viduryje–II pusėje–XX a. pradžioje buvo įvairių: prudoniškasis ir bakuniškasis anarchizmas, revoliucinis L. A. Blanqui komunizmas, krikščioniškasis – darbininkiškasis W. Weitlingo komunizmas, „valstybinis socializmas“, agrarinis socializmas, „katedrinis“ socializmas, krikščioniškasis socializmas, etinis socializmas, lasališkasis, fabianistinis, posibilistinis socializmas ir kitos reformistinio socializmo kryptys, taip pat anarchosindikalizmas ir dar išlikusios nuo XIX a. I pusės ankstyvojo utopinio – racionalistinio socializmo apraiškos⁶³. Tačiau būdami tikslūs ir istoriškai preciziški turime konstatuoti, kad XIX a. pab.–XX a. pr. ir apskritai XX a. I pusėje įtakingiausia iš socializmo ir komunizmo doktrinų buvo marksizmas⁶⁴. Be kitko, tai rodo ir tas faktas, kad, istoriko E. Hobsbawmo skaičiavimu, 1890–1905 m. laikotarpiu vien tik anglų ir vokiečių kalbomis buvo išleista atitinkamai 15 ir 20 „Komunistų partijos manifesto“ leidimų⁶⁵.

Kaip žinoma, marksizmo pagrindu buvusią K. Marxo „socialinę filosofiją“ formavo absoliučiai svarbiausi XIX a. socialiniai pokyčiai – pramonės darbininkų klasės politinės savimonės augimas ir galiausiai jos politinės galios didėjimas, ir ji pirmoji

61. Žvirzdys V. [Vardys V.] Socializmas pradžioje // Į Laisvę, 1954, Nr. 3. P. 21. Savotišką magišką žodžio socializmas galią rodo ir tai, kad Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais smarkiai išplito įvairios čia jau minėtos Vokietijoje pasireiškios „prūsiškojo“, „vokiškojo“, „nacionalinio“, „kareiviškojo“, „konservatyviojo“ ir „konservatyviosios revoliucijos“ socializmo doktrinos. Žr.: Руткевич А. М. Прусский социализм и консервативная революция. С. 187–228.
62. Apie atskirų šalių socialistinių partijų narių – darbininkų santykį su marksizmu, kaip su savotišku tikėjimu, žr.: Андреуччи Ф. Распространение и популяризация марксизма // История марксизма. Т. 2 // <http://www.situation.ru>.
63. Apie įvairias nemarksistines socializmo ir komunizmo atmainas XIX a. žr. kad ir: Schieder W. Kommunismus // Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd. 3. – Stuttgart, 1982. S. 455–529; Schieder W. Sozialismus // Ten pat. Bd. 5. S. 923–996. Taip pat žr.: Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории; Cole G. D. H. Marxism and Anarchism 1850–1890; Cole G. D. H. The Second International 1889–1914... Part I.
64. Žr ten pat. Taip pat žr., pvz.: Kolakowski L. Die Hauptströmungen des Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall. Bd. 2. – München, Zürich, 1978. S. 11–42. Žinome, kad, K. Marxas ir F. Engelsas ankstyvuojų savo kūrybos ir veiklos laikotarpiu („Komunistų partijos manifesto“ ir veiklos „Komunistų sąjungoje“ laikotarpiu) savo sukurtą mokymą (teoriją) identifikavo kaip „kritinį komunizmą“, o save vadino komunistais. Komunistais tuo metu save vadino ir jų pasekėjai. Vėliau, I Internacionalo laikotarpiu ir pasibaigus pastarojo veiklai, Marxo ir Engelson pasekėjai marksizmą vadino „moksliniu socializmu“, o save vadino socialistais. Atrodo, kad „mokslinio socializmo“ sąvokos vartojimas savo mokymui pavadinti tuo metu buvo būdingas ir patiems Marxui ir Engelsui. Po jų mirties socialdemokratijoje tol, kol ji vadovavosi marksizmu, šis daugumos socialdemokratų buvo vadinamas moksliniu socializmu. Plačiau apie marksizmą žr. kad ir: Laidler H. W. History of Socialism. P. 121–169; Sabine G., Thorson T. Politinių teorijų istorija. – Vilnius, 1995. P. 746–791; Schumpeter J. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. – Vilnius, 1998. P. 11–71; Волков-Пепоянц Е. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. – Кишинев, 1993. С. 34–189.
65. Штайнберг Г. Партия и формирование марксистской ортодоксии // История марксизма. Т. 2. // <http://www.situation.ru>. Apie marksizmo išpopuliarėjimą ir „paplitimą“ atskirose šalyse ir regionuose žr.: Хобсбаум Е. Европейская культура и марксизм: XIX–XX века // Ten pat; Андреуччи Ф. Распространение и популяризация марксизма // Ten pat.

sutelkė į juos savo dėmesį⁶⁶. Anot G. Sabine ir T. Thorsono, „Marxas buvo įsitikinęs, kad jo filosofija pateikė socialinės revoliucijos, kuri išlaisvins darbininkus nuo skurdo, planą ir motyvą⁶⁷“.

Nelaikydamas iki tol besireiškusių socializmo ir komunizmo teorijų mokslinėmis, marksizmas pretendavo į mokslo statusą ir jo kūrėjų ir šalininkų buvo pradėtas vadinti moksliniu socializmu. Pretenduodamas į tam tikrų žmonių visuomenės raidos dėsnių atradimą marksizmas teigė, kad socialiai teisingos ir harmoningos, postkapitalistinės visuomenės sukūrimas yra ne kieno nors gerų norų, įtikinėjimų, vienokių ar kitokių argumentų ar įkvepiančio pavyzdžio pagrindu racionaliai iš anksto suprojektuoto visuomenės modelio įgyvendinimas, o neišvengiamas rezultatas, nulemtas visuomenės raidos dėsnių. Pagal marksizmą, „socializmas yra istorinė būtinybė, nemažu laipsniu nepriklausantis nuo žmonių valios⁶⁸“. Taigi teigdamas darbininkijos, o per ją ir visos visuomenės išsilaisvinimo viltį, marksizmas taip pat pabrėžtinai apeliavo į tos pačios darbininkų klasės (proletariato) lemiamą istorinį vaidmenį socializmo kaip naujos visuomenės sukūrimo procese, taip suteikdamas pastarajam socialiniam sluoksniui (klasei) savo reikšmingumo suvokimą ir pojūtį.

Besiorganizuojančiam, socializmo idėjų įtakon besipatenkančiam ir mėginančiam politiškai veikti darbininkų judėjimui marksistinė socializmo teorija atrodė tinkama doktrina socialinio klausimo išsprendimo, išnaudojimo panaikinimo, išsivadavimo strategijai ir taktikai pagrįsti. Apskritai, reikia pažymėti, kad marksizmas suteikė stiprų impulsą socialdemokratijos, kaip įtakingo tarptautinio socialinio-politinio judėjimo, tapsmui. Iki marksizmo pasirodymo socializmo idėjos turėjo labai menką įtaką tuo metu dar nedideliame, tačiau turinčiam tendenciją augti ir organizuoties darbininkų judėjimui. Tačiau dar pačių K. Marxo ir F. Engelso dėka marksizmo įtakoje (pirmoji daugiau, antroji mažiau) atsidūrė dvi trumpai egzistavusios, tačiau svarbų vaidmenį socialistinio darbininkų judėjimo tapsme suvaidinusios (ypač antroji) ir todėl plačiai žinomos tarptautinės darbininkų organizacijos: „Komunistų Sąjunga“ ir jau minėta „Tarptautinė Darbininkų Draugija“ (I Internacionalas)⁶⁹.

Kaip jau buvo akcentuota, I Internacionalo nacionalinės sekcijos suvaidino svarbų vaidmenį socialistinių – socialdemokratinų partijų kūrimuisi. Ir toks marksizmo vaidmuo šiame procese yra visiškai suprantamas. Juk K. Marxas darbininkų klasei skyrė socializmo „objektyvaus būtinumo spontaniškos reiškęs ir socialinės pažangos aktyvios veikėjos vaidmenį“, kuris, savo ruožtu, kėlė „poreikį steigti politines partijas, atstovaujančias darbininkų klasei ir vadovaujančias jos kovai dėl

66. Sabine G., Thorson T. Politinių teorijų istorija. P. 747.

67. Ten pat. P. 749.

68. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 36.

69. Žr., pvz.: Mehring F. Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. I Teil. S. 305–350, etc...; Cole G. D. H. Marxism and Anarchism 1850–1890. P. 88–133, 174–212; Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 264–354.

socializmo“⁷⁰. Tad suprantama yra tai, kad, G. Sabine ir T. Thorsono žodžiais tariant, „iš marksizmo kilo svarbiausios XIX a. partinio socializmo formos“⁷¹.

Nors XIX a. pab.–XX a. pradžioje, apskritai, XIX a. II pusėje įvairių Europos šalių socialistiniame darbininkų judėjime reikėsi įvairių reformistinio (nemarksistinio) socializmo srovių atstovai, kaip, kita vertus, kai kuriose šalyse stipriai reikėsi anarchistinės, anarchokomunistinės, o vėliau ir anarchosindikalistinės (revoliucinio sindikalizmo) srovės, visgi absoliučios daugumos šalių atveju nei pirmosios, nei antrosios srovės, išskyrus keletą išimčių, dominuojančio vaidmens socialistinio judėjimo ideologijos, programinės raidos lygmeniu nevaicino.

Žinoma, reikia pastebėti, kad reformistinis socializmas visą laiką, faktiškai nuo pat pradžių dominavo Anglijos socialistiniame judėjime bei kurį laiką nors ir mažesniu laipsniu turėjo stipresnių apraiškų Prancūzijos, Belgijos ir dar kai kurių kitų šalių socialistiniuose judėjimuose. Anarchizmas turėjo daugiau įtakos romanų kalbų grupės šalyse: Italijoje, Ispanijoje, taip pat Olandijoje, o revoliucinis sindikalizmas – XX a. pradžios Prancūzijoje⁷². Tačiau jeigu peržiūrėtume XIX a. pabaigos–XX a. pradžios, o ir XX a. I pusės įvairių Europos kontinento šalių socialistinių partijų programas apskritai, tai drąsiai galėtume tvirtinti, kad absoliučios daugumos Europos šalių socialistinių – socialdemokratinių partijų programos parašytos remiantis marksizmu⁷³. Kaip 1924 m. viename iš savo pranešimų kalbėjo žinomas socialdemokratas E. Bernsteinas, „marksistinis mokymas yra seniai visų šalių socialistų pripažintas ir yra visų socialistų programų pagrindas“⁷⁴. Įvairios Marxo mokymo apie socialinę ir politinę visuomenės evoliuciją variacijos ir formuluotės – toks būtų bendras bruožas, vienijantis įvairių šalių socialistų partijų programas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžios I pusėje⁷⁵.

70. Meškauskas E. Socializmas kaip sociologinė problema // Metmenys 69, 1995. P. 143.

71. Sabine G., Thorson T. Politinių teorijų istorija. P. 746.

72. Vössing K. The formation of Social Democratic parties... P. 40; McLellan D. Marxism after Marx. Fourth Edition. – New York, 2007. P. 21 – 22. Plačiau žr.: Cole G. D. H. The Second International 1889–1914... Part I. P. 104–248, 323–391; Lichtheim G. A Short History of Socialism. – Glasgow, 1975. P. 194–217.

73. Žr., pvz.: Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 200–207; taip pat žr.: Из истории партийных программ. 1905. С. 8–59.

74. Что такое демократический Социализм? С. 28. Garsus filosofas, žinomas ir kaip marksizmo tyrinėtojas, Leszekas Kolakowskis XIX a. pab.–XX a. pr. laikotarpį (II Internacinalo laikotarpį) vadina „marksizmo aukso amžiumi“. Žr. Kolakowski L. Die Hauptströmungen Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall. Bd. 2. S. 11.

75. Žr.: Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 200–207; taip pat žr. Из истории партийных программ. С. 8–59. Savo socialistinių partijų istorinės raidos tyrime (parašytame iš politikos mokslo ir politinės sociologijos pozicijų) S. Bartolinis pristatydamas Europos socialistinių partijų ankstyvojo raidos etapo ideologines orientacijas išskiria „ortodoksinį revoliucinį marksizmą“, būdingą Vokietijos, Austrijos ir Suomijos socialistinėms partijoms, ir „neortodoksinį nuosaikų marksizmą“, būdingą Danijos, Švedijos, Belgijos, Nyderlandų, Norvegijos ir Šveicarijos socialistinėms partijoms. Žr.: Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left 1860–1980. P. 408. Pastebėtina, kad kitas autorius (K. Vössingas), pradinį socialdemokratinių partijų istorijos laikotarpį tyrinėjęs iš politikos mokslo pozicijų, marksizmu besivadovavusias partijas traktavo kaip „kvazirevoliucines“ partijas, skirtingai nuo evoliucinių Jungtinės Karalystės, Australijos ir Naujosios Zelandijos leiboristų partijų. Žr.: Vössing K. The formation of social democratic parties... P. 46.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad būtent įvairių šalių socialistų partijų programose labiausiai pasireiškė šių partijų tarptautinė prigimtis ir internacionalinis socialistinio judėjimo pobūdis. Nes žinomo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Vakarų Europos šalių politinių partijų tyrinėtojo P. Berlino nuomone, atskirų šalių socialistinės partijos, nepaisant jų tarptautinės prigimties (tarptautinio pobūdžio), skyrėsi viena nuo kitos „savo charakteringais nacionalinio tipo bruožais“, išplaukiančiais iš sąlygų, kuriose atsirado ir veikė atskirų šalių socialistinės partijos, taip pat susijusiais su atskirų šalių politinės santvarkos ypatybėmis, ekonominiu šalių išsivystymo laipsniu, „tautos politiniu temperamentu“, žodžiu, su „visu ypatingai sudėtingu socialinių – ekonominių sąlygų persipynimu, kuris uždėdavo savo antspaudą vienos ar kitos šalies socialistinės partijos politinei fizionomijai“⁷⁶.

Grįžtant prie marksistinių socialistų – socialdemokratų partijų programų reikia pažymėti, kad ryškiausias klasikinis tokios programos pavyzdys būtų stipriausias, kaip jau buvo minėta, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje socialdemokratų partijos – VSDP – 1891 m. vadinamoji Erfurto programa. Erfurto programos teorinė dalis – tai glausta, koncentruota marksistinė visuomenės raidos, visuomenėje vykstančių procesų analizė, parašyta remiantis K. Marxo „Kapitalo“ 24 skyriaus 7 poskyryje (paragrafe) išdėstytais pramonės ir kapitalo koncentracijos; visuomenės proletarizacijos; proletariato skurdimo; ekonominių krizių; kapitalizmo, kaip paskutinės išnaudotojiškos santvarkos, klasių kovos, visuomenės socializacijos bei proletariato išvaduojamosios misijos koncepcijomis, kurios (ar bent kai kurios iš jų) buvo išdėstytos dar „Komunistų partijos manifeste“⁷⁷.

Po teorinės (principinės) VSDP Erfurto programos dalies buvo praktinių politinių reikalavimų dalis, kurią sudarė du skyriai, iš kurių pirmame buvo sugrupuoti VSDP keliami radikalūs demokratiniai politiniai reikalavimai, aktualūs visiems šalies gyventojams, o antrame – išdėstyti reikalavimai, kurių tikslas darbininkų klasės interesų gynimas ir apsauga⁷⁸. Kitaip sakant, VSDP programos praktinių politinių reikalavimų dalis apėmė visuomenės demokratizacijos, gerovės valstybės ir rinkos reguliavimo reikalavimus⁷⁹.

VSDP Erfurto programa, kaip politiškai įtakingiausios socialdemokratinės partijos programa, kaip ir, apskritai, VSDP teorija (ideologija), tiek teoriniu-ideologiniu, tiek praktiniu-politiniu aspektais turėjo didelę įtaką Vidurio ir Rytų, Pietryčių, taip

76. Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 199.

77. Žr. Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. S. 185–189. Lietuviškai Erfurto programa yra išversta ir išspausdinta V. Merkio straipsnyje apie pirmųjų LSDP programų kilmę. Žr. Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 140–141. Erfurto programai palyginti su „Komunistų partijos manifestu“ ir „Kapitalu“ žr.: Marksas K. ir Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. – Vilnius, 1988; Marksas K. Kapitalas. T. 1. – Vilnius, 1957. P. 679–681.

78. Žr.: Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. S. 188–189; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 141.

79. Sassoon D. One Hundred Years of Socialism... P. 24.

pat Šiaurės Europos (Skandinavijos kraštų) regionų šalių socialistinių partijų programoms ir šių šalių socialistinio judėjimo ideologijai⁸⁰.

Iš tiesų reikia konstatuoti, kad marksizmo įsitvirtinimą socialdemokratijos ideologijoje tarptautiniu mastu nemažu laipsniu ir nulėmė Vokietijos socialistinio darbininkų judėjimo idėjinės-politinės raidos bruožai. Juk, kaip rašė marksizmo ir Vokietijos socialistinio darbininkų judėjimo tyrinėtojas H. J. Steinbergas, būtent Vokietijoje dėl įvairių socialinės-ekonominės ir politinės raidos ypatybių socialistinė darbininkų partija susiorganizavo ir politinę įtaką igijo pirmiau nei kitose šalyse ir pirmiau nei kitose šalyse marksizmas čia tapo vis didesnę politinę įtaką įgyjančios socialdemokratinės partijos veiklos ideologiniu-programiniu pagrindu⁸¹.

Kaip teisingai pastebėjo Vokietijos socialdemokratijos istorinės raidos tyrinėtojas H. Potthoffas, tuo metu, kada kitos socialistinės partijos dar tik formavosi (anot minėto istoriko, „dar buvo lopšyje“), VSDP jau gaudavo daugiau nei 30 procentų rinkėjų balsų (31,7 procento) ir turėjo savo teoriniams principams ištikimos, organizaciškai stiprios, daugeliu aspektų esančios pavyzdžiu kitoms partijoms bei vaidinančios svarbiausią vaidmenį Socialistų Internacionale partijos reputaciją⁸². Anot vieno iš šiandieninių socialdemokratijos istorijos tyrinėtojų D. Sassoono, VSDP „buvo neginčijamai geriausiai organizuota socialistinė partija Europoje“⁸³. VSDP kartu buvo ne tik pati stipriausia socialistinė partija pasaulyje XIX a. pab.–XX a. pr., bet, jau čia minėto P. Berlio nuomone, pagal savo rinkėjų skaičių ir jų disciplinuosumą buvo toli palikusi visas politines partijas apskritai⁸⁴.

Nors pati tęstinio organizuoto politinio socialistinio darbininkų judėjimo Vokietijoje pradžia, kaip žinoma (ir kas čia taip pat jau buvo minėta), buvo susijusi ne tiek su K. Marxo ir F. Engelso vardais, kiek su F. Lassalle'o ir stipria jo reformistinės socializmo sampratos įtaka pradinio laikotarpio socialdemokratijos ideologijoje (ir ne tik Lassalle'o VVDS atveju, bet ir po 1875 m. įvykusio VVDS ir VSDDP susijungimo sukurtos VSDP atveju), tačiau dėl VSDP draudimo ir persekiojimo „Ypatingųjų įstatymų prieš socialistus“ galiojimo metais (1878–1890) autoritarinės-biurokratinės valstybės sąlygomis VSDP pateko stiprion K. Marxo ir F. Engelso doktrinos įtakon. VSDP veiklos varžymas ir persekiojimas radikalizavo socialdemokratų mąstymą⁸⁵. VVDS (lasalininkų) ir VSDDP (eizenachiečių) susijungimo metu 1875 m. priimta partijos programa – garsiosios K. Marxo „kritikos“ susilaukusi Gotos programa – buvo tarsi kompromisas tarp reformistinių socialistų – lasalininkų ir marksizmo

80. Apie Erfurto programos įtaką žr. kad ir: Кривогуз И. Второй Интернационал... С. 63, 72.

81. Žr.: Штайнберг Г. Партия и формирование марксистской ортодоксии // История марксизма. Т. 2 // <http://www.situation.ru>.

82. Поттхофф Х. Социал-демократия: наследие, принципы, задачи // Вилли Брандт – человек, политик: история и современность. – Волгоград, 2005. С. 268–269.

83. Sassoon D. One Hundred Years of Socialism... P. 11.

84. Берлин П. А. Политические партии на Западе. С. 230.

85. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 36.

šalininkų⁸⁶. O po 12 metų veikusių minėtų „Įstatymų“ 1891 m. Erfurte priimta naujoji VSDP programa (Erfurto programa), kaip jau buvo minėta ir akcentuota, parašyta remiantis marksizmo teorija.

Vienas žymiausių XX a. II pusės VSDP ir Socialistų Internacionalo veikėjų, buvęs VFR kancleris, kartu žinomas ir kaip autorius, daug rašęs ir kalbėjęs socialdemokratijos istorijos ir teorijos klausimais, W. Brandtas tvirtino, kad „akivaizdus faktas – prireikė būtent ypatingosios situacijos, kad Marxas ir jo idėjos įsitvirtintų VSDP⁸⁷. Tiesa, W. Brandto nuomone, reikšmės tam turėjo ir tuo metu pasireiškusios ekonominės krizės, tarsi patvirtinusios Marxo Londono emigracijoje pateiktos analizės teisingumą, taip pat to meto Vokietijos valstybė (ne tik „Ypatingųjų įstatymų“ metu, bet ir apskritai)⁸⁸.

Pusiau autokratinės Vokietijos imperijos politinės sistemos veiksnį marksistinio socializmo sampratos išgalėjime Vokietijos socialdemokratijoje pažymi ir kiti žinomi autoriai. Štai B. Russellas, beje, to meto amžininkas, paskyręs atskirą veikalą XIX a. pabaigos Vokietijos socialdemokratijai, rašė, kad „marksistinio socializmo laimėjimai (sėkmė) Vokietijoje daug kuo paaškindini ta politine aplinka, kurioje jis (marksistinis socializmas – G. M.) reiškėsi“⁸⁹. Žinomo ekonomisto ir socializmo fenomeno tyrinėtojo J. Schumpeterio nuomone, pusiau autokratinės Vokietijos imperijos politinės sistemos kontekste marksizmas buvo, ko gero, strategiškai tinkamiausia doktrina vokiečių socialdemokratijos teorijai pagrįsti⁹⁰. Jau minėto W. Brandto nuomone, „būtent marksizmas davė pusiau pasmaugtai partijai viltį, kuri žadino tuos jos su ateitimi susijusius lūkesčius, be kurių sunku būtų išverti patiriamą spaudimą ir persekiojimus“⁹¹.

Šalia jau minėtų faktorių marksizmo įsitvirtinimui Vokietijos socialdemokratijos ideologijoje įtakos turėjo ir kai kurie subjektyvūs dalykai, kaip F. Engelso įtaka, jo draugiški ryšiai su VSDP vadovais A. Bebeliu ir W. Liebknechtu⁹². „Paruošiant dirvą“ marksizmo įsitvirtinimui VSDP ideologijoje ir įveikiant su marksizmu dėl to konkuravusias socializmo teorijas ir doktrinas (E. Dühringo, A. Schäffle, K. Rodbertus-Jagetzow, F. A. Lange teorijas) didelį vaidmenį suvaidino F. Engelso knyga „Antidiuringas“⁹³. Apskritai, reikia pažymėti F. Engelso (įtakingiausio Marxo teorinio palikimo interpretatoriaus) veiklos įtaką marksizmo po-

86. Žr. pvz. Маркс и Энгельс о программе и тактике социал-демократии. Сост. Дункер Г. – Ленинград, 1930. С. 15–54; Из истории партийных программ. С. 28–33; Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 368–373.

87. Брандт В. О демократическом социализме. Статьи и речи. – Москва, 1992. С. 30.

88. Ten pat.

89. Рассел Б. Германская социал-демократия. С. 124.

90. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм, Демократия. – Москва, 1995. С. 442–451.

91. Брандт В. О демократическом социализме. Статьи и речи. С. 30.

92. Ten pat. С. 54.

93. Ten pat. С. 54, 68, 72; Штайнберг Г. Партия и формирование марксистской ортодоксии // История марксизма. Т. 2. // <http://www.situation.ru>.

puliarejimui ne tik Vokietijos, bet ir kitų šalių socialistiniuose judėjimuose⁹⁴. Anot istoriko A. Šubino, didelį vaidmenį marksizmui įsitvirtinant XIX a. pabaigos europiniame socialistiniame darbininkų judėjime suvaidino „ideologinė marksistų mokykla“, kurios lyderiu iš pradžių (iki mirties) buvo K. Marxo „draugas, rėmėjas ir šešėlis“ F. Engelsas⁹⁵.

Nemažą vaidmenį marksizmui įsitvirtinant VSDP ideologijoje ir programose suvaidino ir po F. Engelso mirties minėtos „ideologinės marksistų mokyklos“ lyderiu tapusio K. Kautsky teorinė veikla. Būtent K. Kautsky ir buvo VSDP 1891 m. Erfurto programos teorinės (principinės) dalies autorius (Erfurto programos praktinės-politinės dalies autorius buvo kitas VSDP ideologas E. Bernsteinas, tuo metu dar nebuvęs revizionistu). Anot marksizmo tyrinėtojo A. Walickio, Erfurto programos teorinė dalis buvo ne tik „pirmoji sąmoningai marksistinė partinė programa“, kurios „svarbą papildomai didino faktas, kad ją perskaitė ir aprobavo F. Engelsas“, bet ir „daugelį metų įtakingiausiu tarptautinio darbininkų judėjimo dokumentu“⁹⁶. Pasak W. Sombarto, „šią programą galima prilyginti tikėjimo simboliui, kokį paliko M. Lutheris savo pasekėjams“⁹⁷.

K. Kautsky buvo ir oficialiai VSDP užsakytos Erfurto programos teorinės dalies paaiškinimui ir išaiškinimui skirtos knygos, kuri iki 1914 m. buvo išversta į 18 Europos šalių kalbų ir tapo savotišku to meto „socializmo katekizmu“, autorius⁹⁸. Anot vienos iš autorių, tyrinėjusių XX a. pr. socializmą Vokietijoje, K. Kautsky brošiūra „Erfurto programa“ „žavėjo argumentų nuoseklumu ir tikslumu, jos skaitytojas galėjo suvokti save kaip būties pagrindų atradėją“⁹⁹. Kaip Erfurto programos teorinės dalies ir jos paaiškinimui skirtos ką tik minėtos knygos autorius, be to, dar ir kaip į 11 kalbų išverstos ir 25 leidimus vien tik iki 1913 m. turėjusios knygos „Ekonominis Karlo Marxo mokymas“ autorius, taip pat kaip daugelio socializmo istorijai, marksizmo teorijai ir populiarinimui skirtų straipsnių, brošiūrų ir knygų, parašytų XIX a. pab.–XX a. pr., autorius, K. Kautsky tapo ne tik žymiausiu VSDP teoretiku, bet ir II Internacionale „milžinišką įtaką turėjusiu“ „visuotinai pripažintu pagrindiniu II Internacionalo teoretiku“, „dominuojančiu II Internacionalo intelektualu“ ir, kaip „pirmasis marksizmo ideologas pirmoje masinėje marksistinėje partijoje“, buvo lai-

94. Žr., pvz.: Berman Sh. The Roots and rationale of social democracy // *Social Philosophy and Policy*, 2003, Nr. 1. P. 115–117; McLellan D. Marxism after Marx. P. 9 (9–16); Пристланд Д. Красный флаг. История коммунизма. – Москва, 2011. С. 103–104.

95. Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. С. 356–357.

96. Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. P. 258.

97. Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 186.

98. Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. P. 258; Андреуччи Ф. Распространение и популяризация марксизма // История марксизма. Т. 2 // <http://www.situation.ru>; Кретинин С. В. Карл Каутский (1854–1938): Опыт переосмысления // Новая и новейшая история, 1995, Nr. 1. С. 148; Пристланд Д. Красный флаг. История коммунизма. С. 104–105.

99. Шпакова Р. П. Социализм: взгляд из Германии начала XX века // Социологические исследования, 1994, Nr. 1. С. 111.

komas žymiausiu marksizmo teoretiku po K. Marxo ir F. Engelso, buvo laikomas jų įpėdiniu ir XX a. pr. netgi vadintas „marksizmo popiežiumi“¹⁰⁰.

Be K. Kautsky, kiti žymūs marksizmo teoretikai, II Internacionalo laikotarpio marksistinės socialdemokratijos ideologai buvo A. Labriola, G. Plechanovas, F. Mehringas, E. Bernsteinas, R. Hilferdingas, O. Baueris, M. Adleris, E. Vandervelde, H. Cunowas, R. Luxemburg, A. Parvus, A. Pannekoekas, V. Leninas, J. Martovas, L. Trockis ir kiti¹⁰¹. Marksistais save laikė tokie žymūs atskirų šalių socialistinių – socialdemokratinų partijų politiniai lyderiai, kaip A. Bebelis (Vokietijoje), J. Guesde (Prancūzijoje), V. Adleris (Austrijoje), F. Turati (Italijoje). Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad čia paminėti socializmo teoretikai, ideologai ir politiniai lyderiai marksizmą (atskiras marksistines koncepcijas) interpretavo ir toliau plėtojo nevienodai, o kai kuriais atvejais net ir labai skirtingai. Tai pradėjo ryškėti jau pačioje XIX a. pab. ir aiškiai išryškėjo XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, ypač Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais, atsirandant XX a. komunistiniam judėjimui. Tad konstatuojant, kad marksistinė socializmo interpretacija buvo dominuojanti tiek Vokietijos socialdemokratijoje, tiek ir daugelio kitų šalių socialistų – socialdemokratų partijose, tiek ir II Internacionale, reikia nepamiršti ir akcentuoti tai, kad marksizmas tiek tuo metu, tiek ir vėliau nebuvo vienareikšmiškai interpretuojamas.

Anot marksizmą tyrinėjusio ir analizavusio žinomo sociologo bei politologo R. Arono, „Karlas Marxas yra nevienareikšmis ir neišsemiamas“ ir „jeigu nebūtų to nevienareikšmiškumo, nebūtų galima paaiškinti ir skirtingų jo interpretacijų“¹⁰². Kitaip sakant, K. Marxas buvo „neišsemiamas“ diskusijoms tarp įvairiai marksizmą suprantančių marksistų. To priežastys buvo iš pačių K. Marxo ir F. Engelso tekstų išplaukiančios galimybės skirtingai aiškinti, interpretuoti atskiras marksizmo pradininkų koncepcijas ir ypač tai, kad Marxas nepaliko nuoseklios išbaigtos politinės teorijos. Pasak kito žymaus sociologo ir ekonomisto, žinomo socializmo (taip pat ir marksizmo) tyrinėtojo, daugelio solidžių tam skirtų darbų autoriaus vokiečio W. Sombarto, „Marxas todėl ir tapo vos ne visuotinai pripažintu socializmo autoritetu“, kad „nepaliko vienos apibrėžtos programos“, o paliko kelias programas, „kuriose

100. Žr.: Сальвадори М. Каутский между ортодоксией и ревизионизмом // История марксизма. Т. 2 // <http://www.situation.ru>; Кретьнин С. В. Карл Каутский (1854–1938): Опыт переосмысления // Новая и новейшая история, 1995, Nr. 1. С. 149–150; Berman Sh. The Roots and Rationale of Social Democracy. P. 117; Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę... P. 251, 258; Twentieth-Century Marxism. A Global Introduction. P. 48. Plačiau apie K. Kautsky kaip marksizmo teoretiką ir socialdemokratijos ideologą ir jo socialdemokratinį marksizmą žr., pvz.: Кретьнин С. В. Карл Каутский 1854–1914 г. г. – Воронеж, 2007; Bronner S. E. Karl Kautsky and the Twilight of Orthodoxy // Political Theory, 1982, Vol. 10, No. 4. P. 580–605 // <http://www.jstor.org/stable/190965>; Melrose J. Das Aufrechterhalten Scheinradikale Alibi: The Golden Age of Social Democratic Marxism Reconsidered // Working USA: The Journal of Labor and Society, 2015, Vol. 18. P. 291–305 // <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/wusa.12176/full>.

101. Žr.: Андерсон П. Размышление о западном марксизме. – Москва, 1991. С. 15–25. Taip pat žr. Kolakowski L. Die Hauptströmungen Marxismus. Entstehung, Entwicklung Bd. 2. Faktiškai visas šio veikalo 2 tomas paskirtas atskiroms čia minėtiems ir kitiems minėto laikotarpio marksizmo teoretikams.

102. Арон Р. Мнимый марксизм. – Москва, 1993. С. 354, 358.

keliamos idėjos kartais prieštarauja viena kitai...¹⁰³. Dėl išbaigtos vientisos K. Marxo politinės teorijos, politinės programos nebuvimo skirtingai buvo suvokiamas, interpretuojamas, aiškinamas ir perėjimo, transformacijos iš kapitalizmo į socializmą būdas, arba, kitaip sakant, skirtingai buvo aiškinama ir interpretuojama Marxo revoliucijos teorija – viena iš pagrindinių problemų, kuri domino socialdemokratijos teoretikus XIX a. pab.–XX a. pr.

Apeliuodami į K. Marxo ir F. Engelso tekstus socialistai galėjo pasisakyti ir už revoliucinį-prievartinį, ir už taikų – evoliucionistinį perėjimą į postkapitalistinę visuomenę¹⁰⁴. Plačiai žinomas, o pokomunistinių kraštų gyventojų daugumai tik toks ir žinomas, yra požiūris, kad K. Marxas ir F. Engelsas pasisakė už kapitalistinės visuomenės sugriovimą ir pakeitimą proletarinės revoliucijos būdu, kur revoliucija reiškia vienu metu ir kapitalizmo sugriovimą, ir valdžios iškovojimą, ir socializmo kūrimą. Tačiau K. Marxas numatė ir kitokią socialistinio visuomenės pertvarkymo galimybę. Jis netikėjo galimybe proletariatui demokratinio būdu iškovoti valdžią Bismarko Vokietijoje ir Napoleono III Prancūzijoje, tačiau savo garsiojoje Amsterdamo kalboje (1872 m.) nedviprasmiškai pasisakė už galimybę demokratinio keliu įgyvendinti socialistinius tikslus tokiose šalyse, kaip Anglija, JAV ir galbūt Olandija¹⁰⁵. Taigi beveik visur, kur tuo metu egzistavo demokratija (buržuazinė demokratija).

Anot K. Kautsky, I Internacionalo laikotarpiu Marxas laikėsi nuomonės, kad demokratinės valstybės sistemos pakanka tam, kad būtų galimas proletariato politinės valdžios iškovojimas be prievartinių priemonių¹⁰⁶. F. Engelsas šiuo požiūriu nuėjo dar toliau už Marxą. Jis VSDP 1891 m. programos projekto kritikoje rašė, jog „galima įsivaizduoti, kad senoji visuomenė taikiu būdu peraus į naują tose šalyse, kuriose visa valdžia sutelkta liaudies atstovybėse, kur konstituciniu būdu galima daryti ką tik nori, turint už savęs liaudies daugumą“ ir kad „tokios šalys yra Prancūzijos ir Amerikos respublikos bei Anglijos monarchija“¹⁰⁷. Vokietijos socialdemokratų pasiekimai iki ir po „Įstatymų prieš socialistus“ padarė F. Engelsui didelį įspūdį ir leido jam teigiamai vertinti „tikslą (socialistinės visuomenės) siekimą legalios masinės demokratinės partijos veiklos būdu“¹⁰⁸. Būtent tai tyrinėtojams leido teigti, kad „vėlyvojo

103. Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 80–81.

104. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 37–42; Социализм в перспективе постиндустриализма. С. 48–58. Pakankamai plačią ir įdomią to analizę žr.: Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. – Москва, 2003. С. 285–367; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 148–170.

105. Žr. ten pat.

106. Каутский К. Марксова теория государства в освещении Кунова. – Москва, 1924. С. 53–54.

107. Žr.: Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. Т. 3. – Москва, 1985. С. 478–479. Reikia pažymėti, kad iš viso kartu sudėjus K. Marxas ir F. Engelsas įvairiu metu yra minėję šešias šalis (Angliją, JAV, Olandiją, Šveicariją, Prancūziją ir Vokietiją), kuriose proletariatas gali ateiti į valdžią taikiu „formaliai demokratinio“ būdu. Žr. Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 157.

108. Tai aiškiai matyti iš F. Engelso įvado K. Markso veikalo „Klasių kova Prancūzijoje 1848–1850 m.“ 1895 m. leidimui. Žr.: Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. Т. 3. С. 202–204, 210.

Engelso“ revoliucijos strategija buvo savo dominuojančioje tendencijoje „revoliucinio parlamentarizmo“ strategija¹⁰⁹.

Ką tik apžvelgtas K. Marxo ir F. Engelso požiūris į kelią į socializmą (t. y. revoliuciją) aiškiai prieštaravo tam požiūriui, kurį K. Marxas dėstė kituose savo darbuose ar atskirose kitų darbų vietose, ypač tuo metu, kurį, anot W. Brandto, galima pavadinti „ultrakairiuoju“ K. Marxo gyvenimo periodu (1847–1852), kuomet jis buvo patekęs kai kurių revoliucinių L. A. Blanqui koncepcijų įtakon¹¹⁰, arba, kitaip sakant, kuomet jis buvo stipriau veikiamas babuvistinio revoliucinio radikalizmo tradicijos. Turimas galvoje tas požiūris į būdą socializmui sukurti ir tos Marxo darbų vietos, kuriomis vėliau mėgino remtis V. Leninas, anot jo paties, „kūrybiškai plėtodamas marksizmą“, ir kas po to, kai visa tai (marksizmą-leninizmą) dogmatizavo ir sakralizavo J. Stalinas, komunistinių šalių gyventojams (o ir dabartiniams pokomunistinių šalių piliečiams) tapo žinoma kaip „vienintelis marksistinis“ revoliucinis (viena iš šiandien vyraujančių šio žodžio prasmų) perėjimo iš kapitalizmo į socializmą būdas. Tačiau XIX a. pab. ir XX a. pr. autoritetingiausio marksizmo interpretatoriaus ir teoretiko socialdemokratiname judėjime K. Kautsky nuomone, kuo ilgiau K. Marxas su F. Engelsu turėjo galimybės stebėti demokratinų politinių sistemų raidą ir jų įtaką, tuo labiau jie tolo nuo savo pirmąsios koncepcijos, susiformavusios jakobiniškosios tradicijos įtakoje, pagal kurią „nežymi mažuma stovinti priešakyje nesąmoningų masių gali paimti valstybinę valdžią ir naudoti ją socialistiniams pertvarkymams įgyvendinti“¹¹¹.

Šiandienio socialdemokratijos teoretiko T. Meyerio požiūriu, I Internacionalo programinėms nuostatomis skirtuose straipsniuose ir kalbose Marxas bendrais bruožais charakterizavo, kaip pamažu visuomenė turėtų transformuotis į socialistinę visuomenę politinės demokratijos pagrindu¹¹². Taigi, anot T. Meyerio, Marxas tvirtino, kad jeigu valstybės organizacija taps demokratiška, o darbininkų klasės organizacija bus stipri ir tikslingai veikianti, tai tuo atveju galimas palaipsnis kapitalizmo transformavimasis į socialistinę visuomenę, visuomenė vis labiau atitiks socializmo ir vis mažiau kapitalizmo principus¹¹³. Demokratinė valstybė tada galės atskirose sferose anuluoti kapitalistinius principus ir pakeisti juos socialistinius kriterijus atitinkančiais santykiais. Socialistinių santykių elementai pamažu pakeis kapitalizmui būdingą aklą ekonominių jėgų dominavimą ir aprėps vis platesnes visuomenės gyvenimo sferas. Darbo įstatymai, darbo dienos apribojimo įstatymai, privalomas darbininkų vaikų mokymas, kooperatyvų vystymasis – visa tai Marxas laikė socialistinio pobūdžio pertvarkymais. Tačiau ir tokio pobūdžio pertvarkymai Marxo ir marksis-

109. Штайнберг Г. Партия и формирование марксистской ортодоксии // История марксизма. Т. 2. // <http://www.situation.ru>.

110. Брандт В. О демократическом социализме. Статьи и речи. С. 52. Plačiau žr. Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. С. 308–332.

111. Каутский К. Марксова теория государства в освещении Кунова. С. 53–54.

112. Майер Т. Демократический Социализм. – Социальная демократия. С. 39.

113. Ten pat. С. 40.

tų buvo taip pat vadinami revoliuciniais. Revoliucija šia prasme reiškia esminius (iš pagrindų) visuomenės pertvarkymus. Tačiau visa tai turi vykti demokratiniu būdu darant gerai apgalvotus konstruktyvius žingsnius¹¹⁴.

Glaustai aptarę tokią pokomunistinę šalyse mažai žinomą arba beveik nežinomą marksistinės revoliucijos sampratos versiją turime pažymėti, kad akivaizdu, jog būtent tokia revoliucijos sampratos versija kuo toliau, tuo labiau įsivyravo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Vokietijos ir galbūt ne tik Vokietijos socialistiniame judėjime. Dauguma vokiečių (ir ne tik jų) marksistų sekdami vėlyvaisiais K. Marxo ir F. Engelso pasisakymais apie revoliucijos sampratą, arba, kitaip sakant, remdamiesi vėlyvuoju (brandžiuoju) marksizmu, revoliuciją suvokė ne blankistine (revoliucija, kaip nedidelės užsikonspiravusios, hierarchiškai organizuotos bei centralizuotos revoliucionierių organizacijos įvykdomas perversmas ir po to pradėta vykdyti nauja socialistinė politika) ir ne bakunistine (liaudies sukilimas, sugriauanantis valstybės valdžios aparatą) prasmėmis, o kaip kokybinį esminį visuomeninės santvarkos pakeitimą – pasikeitimą, išplaukiantį iš gamybinių jėgų vystymosi, pramonės ir kapitalo koncentracijos, visuomenės proletarizacijos, visuomenės socializacijos ir kai kurių kitų marksizmo koncepcijų. Dėl to perėjimas iš kapitalizmo į socializmą (revoliucija) buvo suvokiamas kaip natūralus kapitalizmo raidos, evoliucijos rezultatas. Iš čia ir mums iš pirmo žvilgsnio paradoksali, savotiškai evoliucinė revoliucinio visuomenės pakeitimo samprata (arba evoliucinė revoliucijos samprata) II Internacionalo epochos marksizme (ir dar ryškiau būdinga Socialistų Darbininkų Internacionalo laikotarpio – tarpukario – socialdemokratijos marksizmui¹¹⁵). Natūralu, kad šis evoliucionistinis, kartais „deterministiniu“ vadinamas pirmiausiai K. Kautsky atstovaujamas II Internacionalo vadinamasis ortodoksinis marksizmas vėliau susilaukė, kaip matėme iš 1.2 skyriaus, aršaus V. Lenino ir kitų bolševikų puolimo, taip pat ir vėlesnių laikotarpių prokomunistinių intelektualų kritikos.

Be jokios abejonės, to meto, ypač XX a. pradžios, socialdemokratijoje buvo ir kitokių, čia ką tik minėtai interpretacijai prieštaraujančių revoliucijos sąvokų interpretacijų, taip pat apeliavusių į K. Marxo ir F. Engelso dažniausiai ankstyvuosius tekstus interpretacijų, iš jų kai kurios savo esme kiek priminė G. Babeuf ir L. A. Blanqui revoliucijos sampratą ir gal net ir M. Bakunino revoliucijos sampratą. Apeliuodami į marksizmo pradininkus R. Luxemburg, A. Parvus, A. Pannekoekas, V. Leninas, L. Trockis plėtojo savo radikalesnes kairuoliškesnes revoliucijos koncepcijas¹¹⁶.

Reikia pažymėti, kad su L. A. Blanqui idėjų įtaka K. Marxui ir F. Engelsui minėtu vadinamuoju ultrakairiuoju jų gyvenimo periodu, o ir su vėlesniais jų ne visai

114. Ten pat.

115. Žr.: Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами – Москва, 1984.

116. Валденберг М. Политическая стратегия германской социал-демократии // История марксизма. Т. 2 // <http://www.situation.ru>; Драбкин Й. С. Владимир Ленин, Роза Люксембург и другие революционеры // Левые в Европе XX века: люди и идеи. С. 27–48; McLellan D. Marxism after Marx. P. 44–57, 83–89, 92–118.

nuosekliais pasisakymais visuomenės transformavimosi iš kapitalistinės į socialistinę (t. y. revoliucijos) būdo ir formos klausimu reikėtų siėti ir proletariato diktatūros idėją. Proletariato diktatūra tų marksistų socialdemokratų, kurie šią idėją (konceptiją) laikė priimtina, taip pat buvo gana nevienareikšmiškai ir netgi prieštaringai interpretuojama, tai matome pačių marksizmo pradininkų tekstuose¹¹⁷. Kaip, beje, remdamiesi tais pačiais teksta, kiti socialdemokratai marksistai proletariato diktatūros idėją atmetė. Bet kuriuo atveju, V. Lenino išplėtotą „proletariato diktatūros koncepciją“ gerokai skyrėsi nuo tos epizodiškai ir ne visai aiškiai K. Marxo formuluotos „proletariato diktatūros“ sąvokos sampratos ir tuo labiau nuo tos, kuri buvo būdinga K. Kautsky darbams. Juk, anot A. Walickio, pastaruosiuose dėstoma „proletariato diktatūros“ samprata reiškė „proletariato valdžią demokratijos bazėje“, kur „demokratija yra ne tik daugumos valdžia, bet ir mažumos teisių gynimas“, o tai reiškia, pasak minėto idėjų istorijos tyrinėtojo, „iš esmės antilenininę“ proletariato diktatūros sampratą¹¹⁸.

Kalbant apie marksizmo dominavimą Vakarų Europos šalių socialdemokratiname judėjime, reikia prisiminti tą aplinkybę, kad, anot tyrinėtojų, socialdemokratinis judėjimas siekė dviejų tikslų vienu metu: 1) dirbančiųjų padėties pagerinimo dar esant kapitalizmui ir 2) paties kapitalizmo likvidavimo¹¹⁹. Kitaip sakant, socialdemokratija nuo pat pradžių reikalavo tiek praktinių reformų – palaipsnio politinių, ekonominių, socialinių santykių pagerinimo, tiek revoliucinių permainų – kapitalizmo pakeitimo nauja visuomene – socializmu. Taigi egzistavo (reiškėsi) dvi socialistinio darbininkų judėjimo tendencijos – reformistinė ir revoliucinė. Pirmoji dominavo judėjimo praktikoje (praktinėje politikoje), antroji – judėjimo teorijoje. O tai reiškė, kad nuo pradžios egzistavo įtampa tarp socialdemokratijos teorijos ir praktikos. Tačiau tokia revoliucinės teorijos ir reformistinės praktikos koegzistencija paremta įtampa ilgą laiką buvo įmanoma, matyt, ir dėl čia jau minėto revoliucijos sąvokos interpretavimo, apeliuojant į Markso tekstus, ypatybių.

117. Apie tai, kad V. Lenino „proletariato diktatūros“ koncepcija neatitinka K. Marxo retkarčiais ir epizodiškai pavartotos „proletariato diktatūros“ sampratos, ir ne tik neatitinka, bet ją tiesiog iškreipia, daug rašė K. Kautsky (Žr.: Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats. – Wien, 1918; Каутский К. Марксова теория государства в освещении Кунова. С. 92–94. Plačiau žr.: Каутский К. Пролетарская революция и ее программа. – Берлин, 1922) bei Rusijos ir Gruzijos socialdemokratai, pavyzdžiui: J. Martovs, N. Žordanija (žr.: Мартов Ю. О. Мировой большевизм. – Берлин, 1923; Жордания Н. Большевизм. – Берлин, 1922). Paminėtinas čia būtų ir žymus sovietologas A. Avtorchanovas, kuris savo V. Lenino „proletariato diktatūros“ koncepcijos analizėje parodė, kad V. Lenino koncepcija ne tik prieštarauja epizodiškiems K. Marxo pasisakymams apie proletariato diktatūrą, bet ir esmingai prieštarauja vėlyviesiems K. Marxo ir F. Engelso pasisakymams apie perėjimo iš kapitalizmo į socializmą būdus. Žr.: Авторханов А. Ленин в судьбах России // Вождь. Ленин, которого мы не знали. – Саратов, 1992. С. 196–209. Gana plačią V. Lenino proletariato diktatūros sampratos analizę žr.: Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 313–344. Taip pat žr.: Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. С. 367–407.

118. Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę... P. 268–269.

119. Кагарлицкий Б. Сто лет реформизма // Свободная мысль, 1997, Нр. 7. С. 99.

Kita vertus, socialdemokratijos praktika veikė (modifikavo) pačią socialdemokratijos teoriją. Atsirado abejonių teorijos teisingumu. Pačioje XIX a. pab. vokiečių socialdemokratas E. Bernsteinas savo straipsniuose ir knygoje „Socializmo prielaidos ir socialdemokratijos uždaviniai“ revizavo marksizmą, sukritikuodamas daugelį socialdemokratijos teorijai būdingų postulatų: ekonominio determinizmo suabsoliutinimą, dialektinį materializmą, socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros koncepcijas visuomenės proletarizacijos, kapitalo koncentracijos ir krizių teorijas¹²⁰. Anot E. Bernsteino, visuomenė, jai kuo toliau, tuo labiau industrializuojantis, turi tendenciją ne supaprastėti (visuomenės proletarizacijos, kapitalo ir pramonės koncentracijos teorijos), o tampa vis sudėtingesnė. Pasak E. Bernsteino, visiška visų gamybos priemonių socializacija ir jų valdymas iš vieno centro sudėtingose visuomenėse yra neįgyvendinami. Be to, visiška socializacija, pagal socializmo principus, anot E. Bernsteino, ir nėra būtina, nes socializacija nėra savitiksli, o socialistinės ekonomikos formavimas reiškia lygiateisio apsisprendimo visiems įgyvendinimą bei ekonominio vystymosi valdymą, paremtą atsakomybe prieš visuomenę¹²¹.

E. Bernsteino požiūriu, žaibiškas ir visa apimantis visuomeninių struktūrų pertvarkymas sudėtingose visuomenėse yra netikslingas ir nenaudingas. Jis vienareikšmiškai pasisakė už reformą, kaip pagrindinį instrumentą, priemonę, būdą pereiti iš kapitalizmo į socializmą. Socialdemokratija, anot jo, turi siekti reformų, o ne revoliucijos. E. Bernsteinas siūlė atsisakyti radiklios revoliucinės socialdemokratų frazeologijos. Klasų kovos koncepcijos jis neatmetė, tačiau, pagal jį, demokratijos vystymasis leidžia klasių kovai vykti taikiu būdu¹²². Anot E. Bernsteino, „rinkimų teisė ir ją pagrįsta kova už parlamentą ir parlamente yra mūsų nuolat vykstanti organinė revoliucija, kuri atitinka mūsų kultūrinius poreikius ir yra aukščiausia klasių kovos forma“¹²³. Pažymėtina, kad E. Bernsteinas ypač akcentavo demokratijos (tiek politinės, tiek ekonominės) vaidmenį socializmo įgyvendinimo procese¹²⁴. Pasak E. Bernsteino, „demokratija yra ir priemonė, ir tikslas vienu metu“, „ji yra socializmo įvedimo priemonė ir socializmo egzistavimo forma“¹²⁵.

120. Žr.: Бернштейн Э. Проблемы социализма и задачи социал-демократии. – Москва, 1901. E. Bernsteino marksizmo revizijos analizę žr. kad ir: Laidler H. W. History of Socialism. S. 237–257; Sasson D. One Hundred Years of Socialism... S. 16–18; Фетшер И. Бернштейн и вызов ортодоксии // История марксизма. Т. 2. // <http://www.situation.ru>; Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 44–57; Бровко Л. Н. Дискуссия об общественном переустройстве в конце XIX – начале XX века // Левые в Европе XX века: люди и идеи. С. 49–63; Ойзерман Т. Оправдание ревизионизма. С. 410–431, 485–511; McLellan D. Marxism after Marx. P. 24–38. Plačiau žr., pvz.: Rautio, V-M. Die Bernstein-Debatte: die politisch-ideologischen Strömungen und die Parteiideologie in der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1898–1903. – Helsinki, 1994; Steger M. The quest for evolutionary socialism: Eduard Bernstein and social democracy. – Cambridge, 2006.

121. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 48.

122. Орлов Б. Социал-демократия: история, теория, практика. С. 61.

123. Cituota pagal Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 25.

124. Бровко Л. Н. Дискуссия об общественном переустройстве в конце XIX – начале XX века. С. 59–60.

125. Бернштейн Э. Проблемы социализма и задачи социал-демократии. С. 159.

Akcentuotina ir tai, kad socializmas pagal E. Bernsteiną, anot ne vieno tyrinėtojo, tesąs daugiau „etinio pobūdžio socialinių santykių tobulinimo idealas, telkiantis darbininkus taikingai kovai dėl jų būklės pagerinimo esamoje visuomenėje“, kaip „pastovus socialistų uždavinys įgyvendinti socialistinius politinius ir moralinius reikalavimus naujose nuolat besikeičiančiose aplinkybėse“¹²⁶.

Taip šalia nemarksistinio reformistinio socializmo doktrinų (F. Lassalle'o, fabijanistų, posibilistų, gildijų socialistų, „katedersocialistų“, „valstybinių“ socialistų, krikščioniškųjų socialistų, etinio socializmo ir kt.), kurios dominuojančio vaidmens Europos šalių (išskyrus Angliją, iš dalies Prancūziją) socialdemokratų ideologijoje nevaicino (kai kurios iš jų, apskritai, teturėjo labai mažą įtaką socialistiniam judėjimui), atsirado reformistinio socializmo kryptis ir pačiame marksistinės krypties socialistiniame judėjime, pačiame marksizmo kaip intelektualinės tradicijos viduje, įėjusi į istoriją revizionizmo vardu. Kaip rašė E. Bernsteinas, jis mėgino prisidėti prie kritiško marksizmo teorijos vystymo, kartu pasisakydamas prieš dogmatizmą teorijoje, teorijos atitrūkimą nuo praktikos, visuomenės raidos tendencijų. E. Bernsteinas bandė teoriškai pagrįsti socialdemokratijos, kaip buržuazinėje visuomenėje veikiančios socialinių reformų partijos, vaidmenį.

Nors E. Bernsteinio išdėstytos nuostatos dėl socialdemokratinio judėjimo ideologijos atnaujinimo (vadinamasis revizionizmas) buvo griežčiau ar nuosaikiau sukritikuotos to meto socializmo ideologų – II Internacionalo autoritetų (G. Plechanovo, R. Luxemburg, K. Kautsky ir kitų), buvo atmestos 1903 m. VSDP Drezdeno suvažiavime¹²⁷ ir taip patyrė pralaimėjimą (XX a. pr.) teoriniame-ideologiniame lygmenyje (tai yra E. Bernsteinio idėjos tuo metu netapo socialdemokratijos programinių dokumentų pagrindu), tačiau jos, viena vertus, atspindėjo, o kita vertus, ir lėmė socialdemokratijos praktinės politikos raidos tendencijas. Dar daugiau, anot socialdemokratijos tyrinėtojų, „VSDP toliau teoretizavo pagal Kautsky, o praktiniuose reikaluose vadovavosi Bernsteinu“¹²⁸. Galima teigti, kad tolesnė Europos (ir ne tik) visuomenių socialinė raida ir socialdemokratijos praktinės politikos raidos tendencijos, taip pat ir socialdemokratijos ideologijos evoliucija patvirtino „revizionizmo tėvo“ iškeltas hipotezes ir nuostatas dėl to, kokia turėtų būti socialdemokratijos ideologija, politinė taktika ir praktinė politika. Pasak lietuvių socialdemokrato V. Čepinskio, mėginu-

126. Бровко Л. Н. Дискуссия об общественном переустройстве в конце XIX – начале XX века. С. 63; Meškauskas E. Socializmas kaip sociologinė problema. P. 149; Орлов Б. Социал-демократия: история, теория, практика. С. 61.

127. Radikaliai kritikavo tuometinės E. Bernsteinio pažiūras G. Plechanovas, R. Luxemburg, nuosaikiai – K. Kautsky. Antireformistinė rezoliucija VSDP Drezdeno suvažiavime 1903 m. buvo priimta 288 balsais prieš 11. Tokia rezoliucija II Internacionalo Amsterdamo kongrese 1904 m. buvo priimta 25 balsais „už“, 5 esant „prieš“ ir 12 susilaikius. Apie ginčą dėl revizionizmo žr. kad ir: Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 261, 268; Бровко Л. Н. Дискуссия об общественном переустройстве в конце XIX – начале XX века. С. 49–87; Ойзерман Т. Оправдание ревизионизма. С. 431–484; Кретинин С. В. Карл Каутский 1854–1914 г. г. С. 263–289; Melrose J. Agents of knowledge: Marxist identity politics in the Revisionismstreit // History of European Ideas, 2016, 42:8. P. 1069–1088.

128. Орлов Б. Социал-демократия: история, теория, практика. С. 61.

sio reflektuoti socializmo fenomeną iš liberaliojo socializmo pozicijų, „marksistinės krypties socializmas XIX a. ir XX a. iki didžiojo karo turėjo didelio pasisekimo, visų pirma dėl revizionizmo, kuris pasireiškė tarp Vokios (Vokietijos – G. M.) socialistų XIX a. pab.“. Tas revizionizmas, anot V. Čepinskio, ir davė praktišką politinę programą marksistams, nors ta programa tiek nutolo nuo marksizmo principų, kad kai kam atrodė, jog ji „nieko bendro neturi su marksizmu“ (ypač, jeigu marksizmą suvoksime pagal įvairias proleniniškas jo interpretacijas – G. M.)¹²⁹.

Marksizmas, kaip socialdemokratijos teorijos pagrindas, demokratėjančiose, politinės sistemos evoliucijos tendencijų prasme, Vakarų Europos šalyse vis labiau modifikavosi eliminuojantis labiausia revoliucinėms (leniniškai komunistinės sampratos prasme) idėjoms, arba joms modifikuojantis demokratinio socializmo (XX a. I pusėje vis dar marksistinio) link. E. Bernsteino „išstojimas“ šiame procese suvaidino katalizatoriaus vaidmenį, nors tokia tendencija, kaip jau minėta, dėl politinio marksizmo interpretavimo daugiavariantiškumo reiškėsi ir anksčiau.

Reikėtų pažymėti, kad E. Bernsteino atliktas kritiškas marksistinio socializmo teorijos peržiūrėjimas faktiškai davė pradžią kitų autorių – socialdemokratijos ideologų ir politinių lyderių – plėtojamos dviem naujai formuluojamos socializmo sampratos – demokratinio socializmo – koncepcijos raidos kryptims: ką tik minėtai demokratinio marksistinio socializmo kryptčiai, dominavusiai socialdemokratijos teorijoje tarpukariu, ir liberaliojo (nemarksistinio) demokratinio socializmo kryptčiai, kuri tapo dominuojančia socialdemokratijos teorijoje po Antrojo pasaulinio karo¹³⁰.

Grįžtant prie XX a. pradžios socialdemokratijos reikia pažymėti, kad socialdemokratų politinė praktika, politinė veikla, nepaisant vienokios ar kitokios, radikalesnės ar nuosaikesnės, revoliucinės frazeologijos retorikos, įgijo vis labiau reformistinių pobūdį. Tad XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje nemažai daliai socialdemokratų ėmė atrodyti, kad visuomeninių santykių reformavimas vykdant legalią politinę veiklą tapo vis labiau galimas. Kaip jau buvo minėta, didėjo socialistų parlamentinės frakcijos, stiprėjo partijų įtaka profsąjungoms ir pastarųjų aktyvumas. Visuomeninių santykių reformavimas, visuomenės keitimas vykdant legalią politinę veiklą demokratėjančiose Vakarų Europos valstybėse atrodė vis labiau įmanomas. Be kitų tai lėmusių veiksnių, buvo ir tas, kad socialdemokratija daugeliu atvejų sėkmingai integravosi į nacionalinių valstybių politines sistemas. Socialdemokratija daugelyje šalių joje dominuojančių srovių plėtojimosi tendencijų prasme sugebėjo suderinti savo ideologijoje deklaruojamą internacionalizmą, apskritai, internacionalistinę savo prigimtį su patriotizmu.

Kaip žinome, XIX a. II pusėje ir ypač amžiaus pabaigoje Europoje sustiprėjo tautiniai judėjimai. Tad nenuostabu, kad XIX a. paskutiniame dešimtmetyje–XX a. pradžioje socializmo teoretikai, socialdemokratijos ideologai ir politiniai lyderiai atkreipė dėmesį į nacionalinio klausimo, tautų taikingo sugyvenimo, internacionalizmo santykio su patriotizmu (nacionalizmu pozityviąja prasme) problematiką. Apie tai rašė

129. Čepinskis V. Socializmas, jo krizė ir perspektyvos // Kultūra, 1934 XI, Nr. 3. P. 133.

130. Что такое демократический социализм? С. 29.

ir kalbėjo K. Renneris, O. Baueris, E. Pernerstorferis, A. Bebelis, K. Kautsky, J. Jaurès, E. Ferri ir kiti¹³¹. Minėtų klausimų atžvilgiu tam tikrą poziciją turėjo užimti socialistų, socialdemokratų partijos. Dėl to XIX a. pab.–XX a. pr. socialdemokratija gerokai pakoregavo (modifikavo) K. Marxo pateiktą internacionalizmo sampratą, ypač internacionalizmo santykio su patriotizmu aspektu. Reikėtų pažymėti, kad, ko gero, daugeliui to meto socialdemokratų buvo būdinga nuostata, kurią galima būtų išreikšti vieno iš italų socialistų lyderių, marksisto E. Ferri mintimi, kad „patriotizmas ir internacionalizmas – visiškai sutaikomi ir netgi turintys kartu egzistuoti kiekvieno sąmoningo žmogaus sąmonėje“¹³². Tad siekdami naujos socializmo idėjomis paremtos visuomenės sukūrimo, socialistai – socialdemokratai neatmetė nacionalinio valstybingumo idėjos. Juk, anot žinomo prancūzų socialisto J. Jaurès, „nacionalinė nepriklausomybė ir socialinis išsivadavimas proletariato akyse yra tarpusavyje nepertraukiamai susiję“¹³³.

Kaip žinia, didžioji dalis savo valstybingumo neturėjusių (įėjusių į Rusijos, Austrijos–Vengrijos, Vokietijos imperijas) Vidurio Rytų bei Pietų Europos regionų kraštų socialistų – socialdemokratų aktyviai dalyvavo savo tautų nacionalinio išsivadavimo judėjimuose, nacionalinio valstybingumo sukūrimo (atkūrimo) procese, kai kuriuose šio proceso etapuose netgi atlikdami dominuojantį (generuojantį ir katalizuojantį) vaidmenį¹³⁴. Apibendrintai apibūdinant galima teigti, kad pagal daugelio to meto minėtų kraštų socialistų – socialdemokratų nuomonę (nuostatą), išnaudojimo, eksploatacijos panaikinimas, geresnės socialinės santvarkos – socializmo – sukūrimas, tai yra socialinis išsivadavimas, buvo neįmanomas be nacionalinio išsivadavimo. Kita vertus, turbūt galima sutikti su nacionalizmo ir internacionalizmo XIX a. problematiką tyrinėjusių lenkų socialistu L. Gumplowicziumi, pagal kurį „kiekvienoje tautoje, kurią engia svetima nacija, demokratinė, o tuo labiau socialistinė liaudies masių partija“ galėjo būti (autorius rašė „gali egzistuoti“ – G. M.) „tik tuo atveju, jeigu ji kartu kovoja ir už engiamos tautos kalbą, ir už jos nacionalinį savarankiškumą“¹³⁵.

Visgi, kaip pakankamai gerai žinoma, Vidurio, Pietų, Rytų Europos tautų (tarp jų, kaip matysime iš šios monografijos, ir Lietuvos) socialistiniame judėjime buvo ir kitaip manančių socialdemokratų grupuočių, partijų ar bent pavienių asmenų, besilaikančių nuostatos, kad tikrasis nacionalinis išsivadavimas yra neįmanomas be socialinio išsivadavimo, o pastarasis gali įvykti tik per proletarinę revoliuciją. Pastaroji

131. Žr.: Зомбарт В. Социализм и социальное движение. С. 223–250. Масарик Т. Национализм и интернационализм социал-демократии. – Санкт-Петербург, 190. Žinomo istoriko Eriko Hobsbawmo nuomone, „II Internacionalo marksistų debatai „nacionaliniu klausimu“ yra pakankamai turiningi ir nepakankamai įvertinti“. Pasak E. Hobsbawmo, „geriausi tarptautinio socialistinio judėjimo protai ... rimtai užsiėmė šia problema“. E. Hobsbawmas mini Kautsky, Luxemburg, Bauerį ir Leniną, ypač išskirdamas Kautsky ir Bauerį. Žr. Хобсбаум Е. Нации и национализм после 1780 года. – Санкт-Петербург, 1998. С. 7.

132. Масарик Т. Национализм и интернационализм социал-демократии. С. 21.

133. Ten pat.

134. Apie Lenkijos, Čekoslovakijos, Jugoslavijos, Bulgarijos socialistinių judėjimų santykį su šių šalių nacionalinio išsivadavimo judėjimu santykinai glaustai žr.: Европейское социалистическое движение: Разрубить или развязать узлы? – Москва, 1994. С. 153–258.

135. Cituota pagal Масарик Т. Национализм и интернационализм социал-демократии. С. 9.

buvo interpretuojama panašiai į bakunistinę arba blankistinę revoliucijos sampratą. Dėl skirtingo socialdemokratijos prioritetų traktavimo minėtų regionų tautų socialdemokratinis judėjimas idėjiniu ir organizaciniu aspektais buvo gana susiskaidęs – vienuose kraštuose mažiau, kituose daugiau. Beje, kaip anksčiau buvo minėta, teoriniame, ideologiniame lygmenyje Vidurio, Rytų, Pietų Europos kraštų socialdemokratai, nepriklausomai nuo strategijos ir taktikos prioritetų, rėmėsi marksizmu. Kita vertus, tai, kad minėtų regionų kraštų socialistiniams judėjimams tekdavo susidurti su didesniais valstybinės valdžios varžymais ir net persekiojimais, tai yra dėl to, kad, anot lietuvių istoriko Č. Laurinavičiaus, „regione buvo daug prievartos“¹³⁶, atskirų tų regionų kraštų socialdemokratiname judėjime susidarė palankios aplinkybės katalizuotis ir reikštis radikalesnėms (revoliucingumo šiandienos sampratos prasme) socialdemokratijos ideologijos formoms, taip pat radikalesnėms nesocialdemokratinio socializmo formoms (pavyzdžiui, kai kurioms Rusijoje XIX a. trečiajame trečdalyje–XX a. pradžioje pasireikšusioms ir terorą kaip kovos priemonę pripažinusioms bei naudojusioms vadinamojo liaudinio („narodnikų“, „narodovolcų“) socializmo ir neoliaudinio („neonarodničestvo“) socializmo (socialistų revoliucionierių (eserų), ypač eserų – maksimalistų, kairiųjų eserų) srovėms¹³⁷).

Tačiau kalbant apie Vakarų Europos šalis, tai, kaip jau minėjome, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tarp nemažos dalies socialdemokratų vis labiau plito nuostatos dėl galimo visuomeninių santykių reformavimo legalios veiklos ir taikaus parlamentinio perėjimo iš kapitalizmo į socializmą (kaip santvarką) būdu. Tačiau tai, kiek šios nuostatos buvo paplitusios atskirose šalyse, be abejo, priklausė ir nuo kiekvienos atskiros šalies ekonominės, socialinės, politinės raidos, nacionalinės sudėties ypatybių. Pastarosios veikė atskirų šalių socialistų – socialdemokratų strategiją. Jau buvo minėta, kad įvairių šalių partijose buvo ir radikalesnių – kairuoliškesnių grupuočių, kurios jau nuo pat pradžių, kaip vėliau akivaizdžiai išryškėjo, marksizmą traktavo ir interpretavo kitaip nei K. Kautsky, A. Bebelis, V. Adleris, O. Baueris, R. Hilferdingas, E. Vandervelde ir kiti ryškiausi socializmo politiniai lyderiai bei ideologai. Reikšmingiausia iš tokių grupuočių pasirodė buvusi viena Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP) frakcijų – V. Lenino vadovaujami bolševikai. Kaip žinoma, XIX a. pabaigoje atsiradęs Rusijos socialdemokratinis judėjimas jau XX a. pradžioje suskilo į bolševikus ir menševikus, takoskyra tarp kurių nepaisant tam tikrų mėginių susivienyti ilgainiui tik gilėjo ir užsibaigė atskirų partijų sukūrimu¹³⁸.

136. Žr.: Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai... P. 439.

137. Apie narodnikus ir carinės Rusijos valdžios santykį su revoliuciniu judėjimu žr., pvz.: Lichtheim G. A Short History of Socialism. P. 11–168; Троицкий Н. А. Безумство храбрых. Русские революционеры и карательная политика царизма 1866–1882 г. г. – Москва, 1978. Apie eserų glaustai žr. kad ir: Ерофеев Н. Д. Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в. – октябрь 1917 года) // Политические партии России: история и современность. – Москва, 2000. С. 169–209.

138. Žr. plačiau apie tai kad ir: Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3. – Москва, 2005; Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4. – Москва, 2008.

Bolševikų frakcijos Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP) viduje (egzistavusios nuo 1903 m. vykusio II RSDDP suvažiavimo, vėliau (1912 m.) virtusios atskira partija, 1918 m. pasivadinusios Rusijos komunistų partija (bolševikais) – RKP(b)) kūrėjas, lyderis bei ideologas ir teoretikas buvo V. Leninas¹³⁹. Savo veikaluose „Ką daryti?“ (1902), „Žingsnis pirmyn, du žingsniai atgal“ (1904), „Dvi socialdemokratijos taktikos demokratinėje revoliucijoje“ (1905), „Materializmas ir empirio-kriticizmas“ (1908, išl. 1909), „Imperializmas, kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija“ (1916), „Valstybė ir revoliucija“ (1917), „Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautskis“ (1918), „Vaikiška kairumo liga komunizme“ (1920) ir daugybėje kitų tekstų (brošiūrų, straipsnių ir t. t.), nuolat itin aštriai kritikuodamas menševikus ir visus kitus bolševikų politinius priešininkus Rusijoje bei tarptautiniame socialistiniame judėjime, o vėliau ir komunistiniame judėjime, V. Leninas suformulavo ir išplėtojo bolševizmo filosofines, ideologines, politines ir organizacines nuostatas¹⁴⁰.

Minėtuose veikaluose ir įvairiuose kituose savo straipsniuose bei brošiūrose V. Leninas išplėtojo vadinamojo demokratinio centralizmo principu besivadovaujančios „naujo tipo“, „profesionalių revoliucionierių“ partijos, kaip „proletariato avangardo“, „imperializmo kaip aukščiausios ir paskutinės kapitalizmo stadijos“, „socialistinės revoliucijos“, „proletariato diktatūros“ ir „dialektinio materializmo“ teorijas. Prisidėjus Pirmajam pasauliniam karui V. Leninas ir jo vadovaujami bolševikai pasisakė už „imperialistinio karo pavertimą pilietiniu karu“. Kaip politinė jėga, kurios lyderis aiškiai pasisakė už Rusijos valdžios pralaimėjimą, bolševikai finansiškai nemažomis sumomis buvo paremti Vokietijos valdžios, kuriai padedant V. Leninas 1917 m. pavasarį sugrįžo į Rusiją¹⁴¹. 1917 m. V. Leninas pasisakė už Laikinosios vyriausybės nuvertimą ir toliau plėtojo savo bei L. Trockio dar 1905 m. formuluotas „proletariato hegemonijos buržuazinėje – demokratinėje revoliucijoje“ ir pastarosios peraugimo į „socialistinę – proletarinę revoliuciją“, „permanentinės revoliucijos“ bei „revoliucinės – demokratinės proletariato ir valstietijos diktatūros“ koncepcijas.

V. Leninas buvo pagrindinis 1917 m. rudenį įvykdyto bolševikų perversmo ir komunistinės revoliucijos Rusijoje inspiratorius, ideologas, organizatorius bei vadovas. V. Lenino ir prie jo 1917 m. prisidėjusio lig tol vienos iš „nefrakcinių“ srovių Rusijos

139. Žr.: Mitrulevičius G. Lenin Vladimir // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 11. – Vilnius, 2007. P. 730–731. Plačiau žr., pvz.: Авторханов А. Происхождение партократии. Т. 1. ЦК и Ленин. – Frankfurt/Main, 1973; Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. – Москва, 2004; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 190–348; Сервис Р. Ленин. – Минск, 2002; Поцелуев В. Ленин. – Москва, 2003; Божич А. Большевизм. Шахматная партия с историей. – Москва, 2009; Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę... P. 322–470.

140. Žr. ten pat.

141. Žr. kad ir: Фельштинский Й. Крушение мировой революции. Брестский мир. Октябрь 1917 – Ноябрь 1918. – Москва, 1992; Арутюнов А. Ленин. Т. 1. – Москва, 2002; Хереш Э. Купленная революция. Тайное дело Парвуса. – Москва, 2005; Хавкин Б. Александр Парвус – финансист мировой революции // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры – Русское издание № 1, 2008 – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss9.html>.

socialdemokratijoje lyderių L. Trockio vadovaujami bolševikai paskelbė „proletariato diktatūros“ įvedimą. Tačiau realiai buvo įvesta itin represyvi RKP(b) CK diktatūra su V. Leninu priešakyje, kuriai buvo būdinga masinis represijų ir teroro taikymas prieš visus politinius priešininkus ir vadinamuosius klasinius priešus, taip pat visa tai ideologiškai pagrindusi revoliucinės prievartos taikymo praktikoje teorinė apologija, kurios pagrindinis skelbėjas vėlgi buvo V. Leninas¹⁴².

Bolševizmo ideologija ir politinė praktika, kartu su tam tikromis Rusijos politinės kultūros, valdžios ir visuomenės santykio tradicijomis, taip pat asmeninės bolševikų partijos vadų V. Lenino ir J. Stalino savybės lėmė tai, kad bolševikų valdomoje Rusijoje, vėliau Sovietų Sąjungoje, susidarė visos prielaidos susiformuoti pirmajam XX a. totalitariniam režimui¹⁴³. Dėl įvairaus pobūdžio ir kilmės prielaidų, priežasčių, faktorių ir veiksmų kombinacijos 1917 m. rudenį paėmę, išlaikę ir įtvirtinę savo valdžią bolševikai tvirtino, kad jie Rusijoje įvykdė „socialistinę proletarinę revoliuciją“ ir pradėjo kurti socializmą. Bolševikai (kaip ir jų pasekėjai kitose šalyse) save laikė vieninteliais tikraisiais marksistais, o savo ideologiją ir iš jos išplaukiančius praktinius veiksmus aiškino kaip kūrybinį, nedogmatiską marksizmo vystymą, plėtojimą naujomis sąlygomis, aplinkybėmis („imperializmo epochoje“, „perėjimo iš kapitalizmo į socializmą epochoje“, „socializmo statybos vienoje, atskirai paimtoje šalyje“ ir t. t.).

Tačiau daugelio tiek Rusijos, tiek ir Vakarų socialistų požiūriu, taip pat ir ne vieno iš nesocialistinių autorių požiūriu, žymaus rusų filosofo N. Berdiajevo žodžiais tariant, Lenino „orientalizuotas ir rusifikuotas marksizmas“¹⁴⁴ akivaizdžiai prieštaravo iš vėlyvojo – brandžiojo autentiškojo marksizmo teorijos išplaukusioms proletariato ir revoliucinės partijos santykio, kapitalistinės visuomenės socializacijos, proletarizacijos, jos transformacijos į postkapitalistinę visuomenę (proletarinės revoliucijos) ir kitoms koncepcijoms¹⁴⁵. Ypač toks požiūris buvo būdingas rusų menševizmui.

Rusijos socialdemokratai – menševikai, jų lyderiai ir ideologai G. Plechanovas, J. Martovas, A. Potresovas ir kiti, nepaisant jų nuostatų socialdemokratijos strategijos ir taktikos klausimais išsiskyrimo bei idėjinio ir organizacinio menševizmo susiskaidymo, vadovaudamiesi vėlyvuuoju autentiškuoju marksizmu paremta marksistinio

142. Apie V. Lenino vaidmenį pagrindžiant ir realizuojant bolševikų diktatūrą ir jos vykdomas represijas ir terorą ir jų raišką žr., pvz.: Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę... P. 360–367, 410–419; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 254–277; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. II. С. 88–106; Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. С. 386–407; Арутюнов А. Ленин. Т. 1. С. 349–399; Вождь, которого мы не знали. С. 136–144; Поцелуев В. Ленин. С. 349–365, etc... Plačiau apie bolševikų vykdytą terorą žr.: Литвин А. Красный и белый террор в России 1918–1922 г. – Москва, 2004; Мельгунов С. П. Красный террор в России. 1918–1923. Чекистский олимп. – Москва, 2006.

143. Žr., pvz.: Морен Э. О природе СССР. Тоталитарный комплекс и новая империя. – Москва, 1995.

144. Žr.: Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. – Москва, 1990.

145. Pastebėtina, kad dalyje literatūros leninizmas (bolševizmas) irgi traktuojamas kaip revizionizmas, t. y. šalia E. Bernsteino marksizmo revinjonizmo „iš dešinės“ yra išskiriamas V. Lenino revizionizmas „iš kairės“. Žr., pvz.: Социализм в перспективе постиндустриализма. С. 13–15, 89–94.

socializmo doktrina, tiek XX a. pradžioje, tiek ir 1917 m. laikėsi nuostatos, kad Rusijoje tuo metu galėjo įvykti tik buržuazinė-demokratinė revoliucija, ir nematė galimybės artimiausiu laiku Rusijoje įvykti proletarinei (socialistinei) revoliucijai¹⁴⁶. Anot menševikų, Rusijoje kapitalizmas dar nebuvo išsivystęs, o proletariatas sudarė tik nedidelę Rusijos gyventojų mažumą ir nebuvo pasiekęs atitinkamo kultūros laipsnio. Buržuazinė demokratinė revoliucija, menševikų požiūriu, turėjo atverti kelią buržuazijos vadovaujamam buržuaziniam-kapitalistiniam šalies raidos laikotarpiui, dėl kurio išsivysčius kapitalizmui ir kapitalistiniam gamybos būdai pasiekus savo išsivystymo ribas, o proletariatui tapus šalies gyventojų dauguma bei pasiekus atitinkamą politinės kultūros ir sąmonės lygį turėjo įvykti perėjimas iš kapitalistinės visuomenės į postkapitalistinę-socialistinę visuomenę, tai yra turėjo įvykti socialistinė revoliucija.

Laikydami tokių ideologinių nuostatų menševikai svarbiausiu savo veiklos baru laikė idėjinį-organizacinį darbą proletariato masėse, orientuotą į klasinės darbininkų sąmonės brandimo stimuliavimą, jų politinės kultūros kėlimą, iniciatyvos ir politinio aktyvumo skatinimą bei atstovavimą jų interesams ir jų gynimą. Iš viso to išplaukė nuostata, kad socialdemokratija buržuazinėje demokratinėje epochoje turėjo užimti kairiosios opozicijos valdančiąją buržuazijai poziciją. Tiesa, 1917 m. dalis socialdemokratų menševikų po tam tikrų diskusijų ir nuomonių išsiskyrimo sutiko deleguoti savo atstovus į laikinąją iš buržuazinių ir socialistinių partijų atstovų sudarytą Rusijos vyriausybę. Tuo tarpu kairysis menševikų sparnas – menševikai internacionalistai 1917 m. antroje pusėje pradėjo pasisakyti už vien iš socialistinių partijų sudarytą vyriausybę, tačiau kartu buvo pasisakoma už Steigiamąjį Susirinkimą. Tokios pozicijos kairysis menševizmas laikėsi ir po bolševikų įvykdyto valdžios paėmimo. Pažymėtina, kad ir dešinieji, ir kairieji menševikai itin akcentavo demokratiją kaip valdymo formą ir vienareikšmiškai pasisakė už ją turinčio Rusijoje įtvirtinti Steigiamojo Susirinkimo sušaukimą ir aukščiausios valdžios jam atitekimą¹⁴⁷.

Dėl to, kad bolševikai vis labiau laikėsi narodnikams bei neonarodnikams būdingos nuostatos peršokti kapitalistinę Rusijos raidos stadiją, kad pasisakė už revoliucinę proletariato ir valstietijos diktatūrą įvykus buržuazinei demokratinėi revoliucijai, kas faktiškai reiškė revoliucinio proceso dviejų stadijų koncepcijos atmetimą, social-

146. Žr. kad ir: *Меньшевики // Политическая история России в партиях и лицах.* – Москва, 1993. С. 23; *Волюбуев О., Клоков В. Меньшевики // Политические партии России. Конец XIX века – первая треть XX века.* – Москва, 1996. С. 356; *Тютюкин С. В. Меньшевики // Политические партии России: история и современность.* – Москва, 2000. С. 231–232. Plačiau žr.: *Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3; Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4; Меньшевики. Документы и материалы. 1903–февраль 1917 г. г.* – Москва, 1996; *Аксельрод П. Б., Мартов Ю. О., Потресов А. Н. О революции и социализме / [Сост. А. П. Ненароков, П. Ю. Савельев]* – Москва, 2010. Vieno iš žymiausių XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Rusijos socialdemokratijos ideologų – „rusų marksizmo tėvo“ G. Plechanovo pažiūros šiuo klausimu palyginti neblogai pristatytos A. Walickio knygoje, žr. *Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę...* P. 276–277, 280.

147. Apie įvairių kryptių menševikų ideologines nuostatas ir politinę laikyseną 1917 m. žr.: *Ненароков А. П. Правый меньшевизм. Прозрение российской социал-демократии.* – Москва, 2011.

demokratai menševikai dar iki bolševikų atėjimo į valdžią, laikydamiesi anksčiau minėtų II Internacionalo epochoje dominavusiai marksizmo sampratai būdingų ideologinių nuostatų, kaltino Leniną ir jo vadovaujamus bolševikus atsitraukimu nuo marksizmo. Menševikai kaltino bolševikus ir dėl šių „flirtavimo“ su valstietija, ir dėl jų pasisakymo už terorą, ir dėl voliuntarizmo, ir dėl kai kurių kitų bolševikų ideologinių, politinių ir organizacinių nuostatų aspektų¹⁴⁸.

Nors Rusijos socialdemokratai menševikai ir buvo idėjinių-politinių nuostatų ir organizaciniu požiūriu labai susiskaldę, tačiau visi jie griežtai kritikavo bolševikų strategiją ir taktiką 1917 m. ir bendrai neigiamai įvertino, anot jų, bolševikų įvykdytą „sąmokslą“, „karinį perversmą“, „valdžios uzurpaciją“ ar net, dešiniųjų menševikų požiūriu, bolševikų įvykdytą „kontrrevoliuciją“, dėl ko buvo nuversta socialisto A. Kerenskio vadovaujama iš socialistinių ir buržuazinių partijų atstovų sudaryta Laikinoji Rusijos vyriausybė. Dėl viso to, kaip ir iš to išplaukusios socialdemokratų menševikų ir kitų Rusijos socialistų politinės laikysenos bolševikų diktatūros atžvilgiu, ir dėl iš pačios bolševizmo doktrinos išplaukiančių jos realizavimo praktikoje neišvengiamų pasekmių, jau netrukus po bolševikų atėjimo į valdžią prasidėjo su nedidelėmis išimtimis (dėl taktikos sumetimų) iš esmės tolydžio stiprėjantis visų kitų Rusijos socialistinių partijų veiklos varžymas, jų laikraščių uždarinėjimas, jų narių persekiojimas, po kurio laiko peraugęs į kur kas žiauresnį socialistų persekiojimą, nei reiškėsi carinėje Rusijoje¹⁴⁹. Dėl bolševikų represijų prieš socialistines partijas jos, kurį laiką veikusios pusiau legaliai, pusiau nelegaliai, jau 3-iojo dešimtmečio pirmoje pusėje buvo priverstos veikti iš esmės tik nelegaliai, o vėliau ir visiškai nustojo (SSRS teritorijoje) veikti. Pagrindine jų veiklos ir jų ideologinių-politinių nuostatų raiškos vieta tapo emigracija¹⁵⁰.

Atsižvelgiant į visa tai yra savaime suprantama, kodėl socialdemokratai, kaip ir dauguma kitų socialistinių Rusijos partijų, itin aštriai kritikavo bolševikus dėl diktatūros įvedimo, demokratijos panaikinimo, Steigiamojo Susirinkimo išvaikymo, represijų prieš kitaminčius, teroro ir kitų bolševikų politikos valdžioje aspektų ir ypatybių. Menševikai, kaip ir K. Kautsky bei kiti žinomi Vakarų Europos socialdemokratijos ideologai ir politikai, V. Leniną ir bolševikus vadino blankistais, smulkia-buržuaziniais revoliucionieriais, neigdami pastarųjų teisę apskritai vadintis marksistais. Kaip savo garsiajame 1920 m. laiške J. Martovui rašė vienas pirmųjų Rusijos marksistų ir socialdemokratų, 1917 m. išrinktas RSDDP (susivienijusios (menševikų)) pirmininku, P. Akselrodas, „prievartiniu būdu iš valdžios pašalinę visą socialistinę demokratiją“ ir „uzurpavę diktatūrą“ „save marksistais vaizduojantys“ bolševi-

148. Žr., pvz.: Аксельрод П. Кто изменил социализму? (Большевизм и социальная демократия в России). – Нью Йорк, 1919.

149. Ненароков А. Политическое поражение меньшевиков // Политические партии России: история и современность. С. 323–342; Ненароков А. П. Правый меньшевизм. Прозрение российской социал-демократии; Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов 1917–середина 1950-ых годов. – Москва, 1999.

150. Ten pat.

kai dar „iki revoliucijos kiekviename žingsnyje išduodavę marksizmą“, „principinę marksizmo išdavystę padarę įvykdydami spalio perversmą“ ir „siekdami įgyvendinti komunizmą ekonomiškai atsilikusioje Rusijoje, kai tuo tarpu labiau išsivysčiusiuose kraštuose dar tebeviešpatauja kapitalizmas“¹⁵¹.

Tiek iki valdžios užgrobimo, tiek ir ypač po jo menševikai kaltino bolševikus dėl nesuderinamo su marksizmu žavėjimosi ir vadovavimosi rusiškojo blankizmo lyderio P. Tkačiovo idėjomis, bolševikų nuostatas vadino „maištininkiškomis-sąmokslininkiškomis“, traktavo jas kaip „anarchistinių ir blankistinių tendencijų, dangstomų marksistine arba socialdemokratinė frazeologija, mišinį“¹⁵². Reikia pažymėti, kad ne tik daugelio menševikų bei žymių Vakarų socialistų, bet ir daugelio žymių nekomunistinių bolševizmo tyrinėtojų nuomone, bolševizmo ideologiniu pagrindu buvusių Lenino teorijų ištakų reikėtų ieškoti įvairiuose įvairių kraštų utopiniuose (ikimarksistiniuose arba nemarksistiniuose) socialistiniuose ir komunistiniuose, taip pat anarchistiniuose ir kitokiuose revoliuciniuose judėjimuose¹⁵³. Daugelis autorių bolševizmo ideologijoje ir praktikoje išvelgė Vakarų Europos revoliucinių komunistų F. N. Babeufo bei L. A. Blanqui mokymų įtaką, taip pat XIX a. vidurio–II pusės pirmųjų dešimtmečių rusiškojo socializmo – komunizmo idėjų (ypač N. Černyševskio), rusiškojo anarchizmo (anarchokomunizmo) ir nihilistinės – teroristinės pasipriešinimo cariniam režimui tradicijos, ypač S. Nečiajevo bei narodovolcų idėjų, apraiškas¹⁵⁴. 1918 m. pradžioje išsakytu „rusiškojo marksizmo tėvo“ G. Plechanovo požiūriu, bolševikų taktika buvo „Bakunino taktika, o daugeliu atvejų tiesiog grynų gryniausią Nečiajevo taktiką“¹⁵⁵.

Kaip jau užsiminėme, istoriografijoje ypač pažymima narodnikų – „sąmokslininkų“ srovės ideologijos ir ypač „rusiškojo blankizmo“ ideologo P. Tkačiovo įtaka bolševizmui¹⁵⁶. Kaip rašė žymus britų istorikas N. Davies, „kaip tik P. Tkačiovas buvo tikrasis bolševizmo pirmtakas“¹⁵⁷. O anot žinomo rusų filosofo, krikščioniškojo socializmo atstovo N. Berdiajevo, „Tkačiovas yra didesnis bolševizmo pirmtakas negu kad Marxas ir Engelsas“, ir ne jiems, o Tkačovui „pasirodė artimesni komunistai“¹⁵⁸. Taigi, kaip 1921 m. apie bolševizmą rašė vienas prancūzų žurnalas, „bolševizmas savo

151. Žr.: Тов. П. В. Аксельрод о большевизме и борьбе с ним // Социалистический вестник, 1921 04 20, Nr. 6. С. 3–7; Ten pat, 1921 05 04, Nr. 7. С. 3–5. Visa šio itin reikšmingo P. Akselrodo teksto versija publikuota knygoje Ненароков А. П. История одного письма. Политическое завещание Павла Аксельрода. – Москва, 2008.

152. Žr. kad ir: Сервис П. Ленин. С. 196, 198, 204, 299, 307, 319.

153. Žr., pvz.: Diehl K. Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. – Jena, 1923. S. 359–372.

154. Žr. kad ir Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 249–255.

155. Žr.: Кара-Мурза А. А., Поляков Л. В. Русские о большевизме. – Санкт-Петербург, 1999. С. 90.

156. Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. С. 249–256.

157. Davies N. Europa. Istorija. – Vilnius, 2000. P. 839.

158. Бердяев Н. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. – Москва, 1997. С. 103–104, 215. Suvokti bolševizmo ištakoms ypač vertinga yra N. Berdiajevo knyga apie rusų komunizmo ištakas ir prasmę. Žr.: Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма.

teorijoje ir praktikoje sėmėsi minčių ne tik iš marksizmo, bet taip pat iš „narodni-čestvo“, iš Tkačiovo, „iš aktingosios mažumos teorijos“, iš socialistų revoliucionierių agrarinės programos“, tačiau bolševikai „visas tas mintis iškrepė iki degeneracijos, suplakė krūvon su hipokrizija, su jėzuitišku cinizmu, su teroru ir korupcija, panaudodami jas naujos viešpataujančios klasės reikalui“¹⁵⁹.

Reikia pastebėti, kad kai kurie Rusijos socialdemokratai menševikai, kaip ir K. Kautsky, jau 1919–1920 m., nepaisydami bolševikų deklaracijų apie neklasines vi-suomenės sukūrimą, rašė, kad bolševikinėje Rusijoje pradėjo formuotis ar jau net ir susiformavo nauja viešpataujanti komunistinės valdininkijos klasė, įvedusi „biu-rokratijos patvaldytę“¹⁶⁰. Vėliau šis požiūris tiek tarp Rusijos socialdemokratų, tiek tarp Vakarų socialdemokratų, tiek ir tarp daugumos nesocialdemokratinų socialis-tų tik stiprės ir taps būdingas net ir daugumai sovietiniam komunizmui opozicinių komunistinio judėjimo srovių – visų pirma XX a. 2-ojo ir 3-iojo dešimtmečių sandū-roje atsiradusiam antilenininiam – antibolševikiniam ultrakairiajam „Tarybų“ ko-munizmui ir kai kurioms vėliau atsiradusioms antistalinistinio komunizmo srovėms, teigusioms, kad SSRS buvo sukurtas „valstybinis kapitalizmas“ su nauja viešpatau-jančia klase¹⁶¹. Pažymėtina, kad SSRS kuriamos (sukurtos) santvarkos kaip „valstybi-nio kapitalizmo“ traktavimas tiek tarpukariu, tiek ir po Antrojo pasaulinio karo bus būdingas ir tam tikrai daliai socialdemokratų. Ir, ko gero, vėlgi pirmasis iš jų taip bol-ševikų kuriamą santvarką charakterizavo K. Kautsky, dar 1919 m. pavasarį (taigi dar „karinio komunizmo“ vykdymo metu) konstatavęs, kad valdant bolševikams Rusijoje atgimė kapitalizmas „valstybinio kapitalizmo pavidalu“, kuriam buvo būdingas „dar didesnis proletariato engimas“ nei esant ankstesnėms kapitalizmo formoms, ir tai lėmė „labiausiai kankinančios tironijos per visą Rusijos istoriją susiformavimą“¹⁶².

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad XX a. pradžioje neoficialiai „marksizmo popiežiu-mi“ vadintas K. Kautsky buvo griežtesnis bolševizmo kritikas, nei, ko gero, daugelis bolševikų Rusijoje persekiotų menševikų. Jau savo 1918–1922 m. parašytuose knygose „Proletariato diktatūra“, „Terorizmas ir komunizmas“, „Nuo demokratijos į valstybi-nę vergiją“, kaip ir įvairiuose tuo metu parašytuose savo straipsniuose, taip pat vėliau parašytuose knygose, brošiūrose, pavyzdžiui, „Socialistų Internacionalas ir Sovietų Rusija“, „Bolševizmas akligatvyje“, „Komunizmas ir socializmas“, „Marksizmas ir bolševizmas – demokratija ir diktatūra“, K. Kautsky itin aštriai kritikavo ir griež-tai smerkė bolševizmą už liaudies valdžios principo sulaužymą, už Steigiamojo Su-sirinkimo išvaikymą, už spaudos, žodžio laisvių, iškovotų po Vasario revoliucijos, panaikinimą, apskritai, už demokratijos panaikinimą ir likvidavimą, už raudonąjį terorą, už jų (bolševikų) praktikuojamą „sušaudymų šlovinimą“ ir „visišką žmogaus

159. Gide Ch., Rist Ch. Ekonominių teorijų istorija. – Kaunas, 1932. P. 701–702.

160. Каутский К. Тероризм и коммунизм. – Берлин, 1919. С. 198.

161. Apie vadinamąjį Tarybų komunizmą žr.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemo-kratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2008, Nr. 1. P. 42–46; Nr. 5. P. 18–24.

162. Žr.: Каутский К. Тероризм и коммунизм. С. 198–199.

gyvybės principo šventumo“ paneigimą, „bet kokios pagarbos žmogaus asmenybei bei individo gyvybei bei laisvei“ praradimą, už „panieką žmogaus asmenybei“¹⁶³.

Kaip ir rusų menševikai, taip ir K. Kautsky, ir daugelis kitų europinės socialdemokratijos lyderių ir ideologų bolševikų įvestą diktatūrą atsisakė vadinti „proletariato diktatūra“ ir vadino „diktatūra proletariato (kaip ir valstietijos ir kitų visuomenės sluoksnių) atžvilgiu“¹⁶⁴. 1921 m. knygoje „Nuo demokratijos į valstybinę vergiją“ K. Kautsky bolševikų įvestą režimą prilygino „valstybinei vergovei“ („valstybinė vergovė – toks kulminacinis bolševikinio komunizmo punktas“), kurioje niekinama asmenybė, aukštinamas terorizmas ir prievarta, kurioje proletarai, užuot buvę valdantieji ir laisvai samdomi, sutvirtėję ir sąmoningi, tampa valstybės vergais ir neturinčiais savo nuomonės ir savimonės¹⁶⁵.

Tiek rusų menševikai, tiek K. Kautsky bolševikų diktatūrą traktavo kaip „azijinį despotizmą“ arba tiesiog „despotinį režimą“, „azijietišką režimą“, vadino ją „arakčeviniu-baudžiaviniu režimu“, „tironiška diktatūra“. Nuo pat bolševikų įvykdyto valdžios užgrobimo Rusijoje vienareikšmiškai laikęsis nuostatų, kad Rusijos socialinio ekonominio išsivystymo lygis yra toli gražu nepribrendęs jos perėjimui į socializmą ir kad nesant tam objektyvių sąlygų to negalima padaryti prievarta, ir kad apskritai „socializmas yra nesuprantamas be demokratijos“, kad „nėra socializmo be demokratijos“ ir dar 1919 m. pavasarį pareiškęs, kad „bolševizmas Rusijoje laimėjo, tačiau socializmas pralaimėjo“ ir kad vadinamoji bolševikų „socialistinė revoliucija“ iš tiesų yra vadintina „kontrevoliucija prieš socializmą“, K. Kautsky ir vėliau nepripažino bolševizmui jokio socialistiškumo ir jo atstovavimo nei darbininkų judėjimui, nei marksizmui, nei socializmui apskritai¹⁶⁶.

Panašiai bolševizmą vertino ir Rusijos socialdemokratai menševikai. Jau 1918 m. pradžioje G. Plechanovas pareiškė, kad bolševikų politika yra nesuderinama „nei su socializmu apskritai, nei su marksizmu atskirai paėmus“¹⁶⁷. Ko gero, galime sakyti, kad tikrai nemažos dalies socialdemokratų požiūrį dėl bolševizmo santykio su socializmu charakte-

163. Žr.: Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats; Каутский К. Тероризм и коммунизм: Каутский К. От демократии к государственному рабству. – Берлин, 1922; Каутский К. Большевизм в тупике. – Берлин, 1930; Kautsky K. Marxism and Bolshevism: Democracy and Dictatorship 1934. <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/index.htm>; Kautsky K. Social Democracy versus Communism (Various Dates). 1946 // <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1930s/demvscom/index.htm>; Kautsky K. Socialdemokratija ir komunizmas. Sulietuvino dr. P. Ancevičius. – Stuttgart, 1949.

164. Be minėtų K. Kautsky veikalų žr. kad ir: Мартов Ю. О. Мировой большевизм; Жордания Н. Большевизм; Тов. П. В. Аксельрод о большевизме и борьбе с ним // Социалистический вестник, 1921 04 20, Nr. 6. С. 3–7; Ten pat, 1921 05 04, Nr. 7. С. 3–5.

165. Каутский К. От демократии к государственному рабству. С. 158.

166. Žr.: Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats. S. 5 ir etc.; Kautsky K. Demokratija ar diktatūra // Kautsky K. Seimas ir demokratija. – Kaunas, 1922. P. 100–111; Каутский К. Тероризм и коммунизм. С. 196, etc... Plačiau apie K. Kautsky socialistinę bolševizmo kritiką žr.: Donald M. Marxism and Revolution. Karl Kautsky and the Russian Marxists 1900–1924. – New Haven, London, 1993. P. 231–251; Linden M. van der. Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates since 1917. – Brill, Leiden, Boston, 2007. P. 12–23.

167. Žr.: Кара-Мурза А. А., Поляков Л. В. Русские о большевизме. С. 90.

ringai išreiškė žymi Rusijos socialistė, G. Plechanovo bendražygė V. Zasulič, kuri 1918 m. vasarį rašė, kad „nėra didesnių socializmo priešų kaip ponai iš Smolnio“. Aptariamam aspektui yra charakteringa ir vėliau išsakyta dešiniųjų menševikų lyderio A. Potresovo mintis, kad „pilietiniam karui pasibaigus Rusijoje stabilizavosi tokia politinė santvarka, kuri panoro suderinti nesuderinamus dalykus, būtent, sujungti despotiją ir socializmą, despotiją ir Karlą Marxą, kuris buvo vienas iš didžiausių revoliucionierių ir bet kokios despotijos atkakliausias priešas“¹⁶⁸. Visgi turime pastebėti, kad menševikų partijoje įsivyravęs kairysis sparnas bolševikų atžvilgiu užėmė mažiau nuoseklią ir principingą poziciją, nei dešinieji menševikai bei K. Kautsky ir kiti žymūs Vakarų socialdemokratai¹⁶⁹.

Mat nuostatos, kad bolševizmo metodais kuriama politinė bei socialinė-ekonominė sistema Rusijoje nesuderinama su socializmu, laikėsi ir E. Bernsteinas, O. Welsas, R. Hilferdingas, A. Thomas bei kiti europinės socialdemokratijos lyderiai ir ideologai, kalbėję apie tai, kad „bolševizmas sukelia pavojų socializmui“, kad „bolševizmas įvykdė socializmo ir revoliucijos išdavimą“, kad „bolševizmas yra mirtis revoliucijos iškovojojimams“, kad „socializmas su bolševizmu neturi bendradarbiauti“, kad bolševikų vykdomas „kruvinas kitaminčių persekiojimas, tironiškos diktatūros įvedimas“ yra nesuderinami su socializmu, kad „tarp socializmo ir bolševizmo yra nepereinama ne tik idėjinė, bet ir moralinė praraja“¹⁷⁰.

Bolševizmo ir jo sukurto valdžios režimo pasmerkimo klausimas buvo svarstytas II Internacionalo atkūrimo klausimui skirtoje tarptautinėje socialdemokratų konferencijoje, įvykusioje 1919 m. vasario mėnesį, kurioje nors dalis dalyvių viena-reikšmiškai pasisakė už tai, tačiau kitai daliai prieštaraujant toks sprendimas nebuvo priimtas¹⁷¹. Panaši situacija susiklostė ir 1919 m. rugpjūtį vykusioje tarptautinėje socialdemokratų konferencijoje Liucernoje. Visgi 1920 m. vasarą vykusiame atkuriamajame II Internacionalo kongrese Ženevoje buvo aiškiai pareikšta, kad „kongresas smerkia žiauriuosius prievartos ir teroro metodus“ ir kad „socialistinės valstybės“ ir socialistinės visuomenės „negalima pasiekti per mažumos diktatūrą“¹⁷². Minimame kongrese buvo aiškiai pasisakyta už reformistinį – demokratinį kelią į socializmą kaip santvarką¹⁷³. Dar kritiškiau bolševizmo politika buvo įvertinta II Internacionalo konferencijoje Londone 1922 m. birželį priimtoje rezoliucijoje¹⁷⁴.

168. Kautsky K. Socialdemokratija ir komunizmas. P. 27–28.

169. Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2007, Nr. 9. P. 31–35.

170. Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. С. 45, 59, 61, 63, 65, 66–67; Абрамович Р. Меньшевики и социалистический интернационал (1918–1940 годы) // <http://socialist.memo.ru/books/ruszar.htm>.

171. Žr.: Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. С. 63–69; Международное рабочее движение. Вопросы теории и истории. Т. 4 (1917–1923). С. 254–257; Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 173.

172. Žr.: II-ojo Internacionalo kongresas // Varpas, 1920, Nr. 8–9. P. 227.

173. Ten pat. P. 226–227.

174. Žr.: Socialdemokratas, 1922 07 06. Nr. 27. P. 2.

Nuostata, kad bolševikų įvestas politinis režimas ir sukurta socialinė-ekonominė sistema yra nesuderinama su socializmu, kad tai nėra joks socializmas, ilgainiui aki-vaizdžiai išsivyras tarp daugumos socialdemokratų ir po Antrojo pasaulinio karo bus labai aiškiai užfiksuota Socialistų Internacionalo programiniuose dokumentuose¹⁷⁵. Žodis „ilgainiui“ čia buvo pavartotas neatsitiktinai. Mat pirmaisiais metais (1918–1921 m.) po bolševizmo atėjimo į valdžią Rusijoje tarp Europos socialdemokratų būta tikrai nemažai ir tokių, kurie palankiai ar palyginti palankiai vertino bolševizmą¹⁷⁶. Juk kalbant apie socialdemokratiją po Pirmojo pasaulinio karo negalima pamiršti tų didelių idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesų, kurie vyko tarptautinėje socialdemokratijoje pasibaigus karui.

Kaip žinoma, nors daugelio šalių socialistų (socialdemokratų) partijose nuo pat jų veiklos pradžios vyko diskusijos (kaip ir II Internacionalo kongresuose), skirtingų socializmo koncepcijų šalininkų polemika dėl socialistinio judėjimo strategijos ir ypač taktikos ir net būta skilimų, organizacinio susiskaldymo, tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo socialistinis – socialdemokratinis judėjimas apskritai tiek tarptautiniu mastu (II Internacionalas), tiek ir daugelyje Europos šalių buvo daugiau ar mažiau vieningas. Nepaisant to, kad iki Pirmojo pasaulinio karo II Internacionalo kongresai (ypač vykę 1907 m. Štutgarte, 1910 m. Kopenhagoje ir 1912 m. Bazelyje) nuolat svarstė socialistų veiksmus, nukreiptus prieš karo kilimą, ir net priėmė nutarimus dėl to, kaip turėtų elgtis socialistai prasidėjus karui¹⁷⁷, užkirsti pastarajam kelio nepavyko. Pirmojo pasaulinio karo metais kariaujančių šalių socialistų – socialdemokratų partijų daugumoms daugiau ar mažiau parėmus savo šalių vyriausybes, kartais net į jas įsijungus, II Internacionalas faktiškai iširo, nors atskiros socialistų grupės, dažniausiai neutralių šalių, ir mėgino dar vienaip ar kitaip jį atkurti¹⁷⁸. To padaryti nepavyko, nes, be to, kad didžiųjų Vakarų Europos šalių socialistai buvo atsidūrę skirtingose barikadų pusėse, jie dar dažnai buvo labiau nei prieš karą susiskaldę idėjinio-politiniu, o kartais ir organizaciniu požiūriu.

Karo metais radikaliai išsiskyrus socialistų požiūriams į karą, karo kaltininkus, kariaujančių šalių socialistų – socialdemokratų partijų daugumoms daugiau ar mažiau parėmus savo šalių vyriausybes, kartais net į jas įsijungus, taip pat išsiskyrus socialistų pažiūroms į patriotizmą, patriotizmo ir iki karo deklaruoto internacionalizmo santykį ir laikantis skirtingų nuostatų dėl to, kaip turėtų būti baigtas karas, so-

175. Apie tai plačiau žr.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // *Gairės*, 2007, Nr. 10. P. 40–41.

176. Tai, kad tarp Vakarų socialistų – socialdemokratų 1919–1920 m. buvo daugiau ar mažiau su simpatija žiūrėjusių į bolševizmą, taigi ir siejusių jį su socializmu, jo kūrimu, liudija įvairūs tiek 1919–1920 m., tiek ir vėliau rašyti Rusijos menševizmo veikėjų tekstai. Žr. kad ir: Мартнов Ю. О. Мировой большевизм. С. 9; Абрамович Р. Меншевики и Социалистический Интернационал (1918–1940 годы); Ненаарков А. П. История одного письма. Политическое завещание Павла Аксельрода. С. 45–46, 61, 65–74

177. Žr. kad ir: История Второго Интернационала. Т. 2. С. 198–223, 233–243, 342–350.

178. Plačiau apie II Internacionalo būklę prasidėjus karui žr.: Braunthal J. *Geschichte der Internationale*. Bd. 2. S. 17–77.

cialistinis judėjimas skirtingose šalyse skirtingu laipsniu susiskaidė į radikalesnius ar nuosaikesnius socialistus – patriotus ir radikalesnius ar nuosaikesnius socialistus – internacionalistus, kurie dar susiskaldė į socialistus – pacifistus ir socialistus – revoliucionierius, siekiančius karą panaudoti proletarinei revoliucijai sukelti¹⁷⁹.

Pirmasis pasaulinis karas (vienas iš pagrindinių faktorių, lėmusių bolševizmo atėjimą į valdžią Rusijoje) ne tik suskaldė socialistinį judėjimą tiek tarptautiniu, tiek (daugelio šalių atveju) nacionaliniu mastais, bet ir savo pasekmėmis socialistiniam darbininkų judėjimui suvaidino katalizatoriaus vaidmenį tolesniame – pokariniame socialdemokratijos idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procese. Mat V. Lenino vadovaujamų bolševikų atėjimas į valdžią Rusijoje Vakarų socialistinio judėjimo skaldymąsi dar labiau pagilino¹⁸⁰.

Bolševikų eskaluojama greitos proletarinės „socialistinės“ revoliucijos idėja paskatino radikalesnius revoliucingesnius ligtolinių socialistų – socialdemokratų partijų narius (kurių buvo daugelyje šių partijų ir kuriems nepavyko primesti savo požiūrio narių daugumai) ar atskiras nedideles revoliucinių socialistų grupes sekti bolševikų pavyzdžiu ir atsiribojus bei atsiskyrus nuo socialistų-socialdemokratų partijų kurti komunistų partijas. Taip bolševizmo pergalė Rusijoje lėmė įvairių šalių komunistų partijų susikūrimą ir jas vienijusio Rusijos bolševikų vadovaujamo Komunistų Internacionalo (III Internacionalo), trumpai vadinamo Kominternu, įkūrimą 1919 m. kovo mėnesį. Taip atsirado naujas XX a. tarptautinis komunistinis judėjimas¹⁸¹.

Pažymėtina, kad 1918 m. susikūrė tik kelios komunistų partijos. Bolševikų šalininkų, pasekėjų kristalizavimosi, išsiskyrimo, struktūrizavimosi ir organizavimosi į atskiras partijas procesai kai kuriose šalyse vyko ir 1919 m., ir 1920 m., ir 1921 m. Taigi tuo metu kai kurių šalių socialistų – socialdemokratų partijose dar buvo ir būsimųjų komunistų. Tad nenuostabu, kad jose buvo nemažai, o kartais ir gana daug narių, kurie Rusijoje bolševikų „proletarinę-socialistinę revoliuciją“ ir „darbininkų valdžios“ įvedimą vertino teigiamai ir traktavo kaip „socializmo kūrimo“ pradžią. Taip pat reikia pažymėti, kad tokiose palyginti gausiose socialistinėse partijose, kaip 1917 m. nuo VSDP atsiskyrusioje Nepriklausomųjų Vokietijos socialdemokratų partijoje (NVSDP) ir Prancūzijos socialistų partijoje, 1919 m.–1920 m. pasireiškė daugelio jų narių stiprėjanti prokomunistinė evoliucija ir 1920 m. atitinkamai spalį bei gruodį abiejų šių partijų daugumos nusprendė įstoti į Kominterną ir pasivadinti komunistais¹⁸². Buvo įkurta Prancūzijos komunistų partija ir Suvienytoji Vokietijos komunistų partija (sukurta iš ką tik minėtos 1920 m. NVSDP daugumos ir iš nuo NVSDP

179. Žr. kad ir: Sassoon D. One Hundred Years of Socialism... S. 31.

180. Žr. kad ir: Mayer H. Die Oktoberrevolution und die internationale Sozialdemokratie (1917–1940). Stichpunkte // Utopie kreativ, H. 76 (Februar 1997). S. 58–60. Plačiau žr.: Braunthal J. Geschichte der Internationale Bd. 2. S. 113–163.

181. Plačiau apie tai žr. kad ir Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 180–198; Eley G. Forging Democracy. The history of the Left in Europe, 1850–2000. – New York, 2002. S. 176–184; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 233–284.

182. Žr.: Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 209–216, 230–247.

1918 m. pabaigoje atskilusios Vokietijos komunistų partijos). NVSDP ir Prancūzijos socialistų partijos mažumos, nesutikusios su minėtais sprendimais, pratęsė savo veiklą ankstesniais pavadinimais.

Taip pat reikia paminėti, kad bolševizmui palankios nuostatos 1918–1920 m. įsi-vyravo ir 1919 m. nusprendusioje prisijungti prie Kominterno ir jame iki atitinkamai 1921 m. bei 1923 m. buvusiose Italijos socialistų partijoje, Norvegijos darbo partijoje ir ypač Šveicarijos socialdemokratų partijoje¹⁸³. Kaip rašė vienas Rusijos kairiųjų menševikų vadovybės emigracijoje narių R. Abramovičius, dar 1921 m. pradžioje Šveicarijos socialistinėje spaudoje nebuvo galima rasti nė vieno bolševikų atžvilgiu kritiško straipsnio, o šios šalies socialdemokratų partijoje buvo kreivai žiūrima į kiekvieną, kuris reiškė antibolševikines pažiūras¹⁸⁴.

Reikia pažymėti, kad 1918–1920 m. tarp socialdemokratų, daugiau ar mažiau palankiai vertinusių bolševikų „Spalio revoliuciją“, buvo ir tokių, kurie socialdemokratijos idėjinės politinės diferenciacijos ir būsimųjų komunistų atsiskyrimo nuo socialistinių – socialdemokratinų partijų procesų metu netapo komunistais ir toliau liko socialdemokratais, trumpiau ar ilgiau socialdemokratiname judėjime atstovaudami „revoliucinio socializmo“ kryptį. Pavyzdžiui, iš pradžių palankiai „Spalio revoliuciją“ įvertino dauguma Austrijos socialdemokratų (ASDP), tarp jų ir būsimų žymių Austrijos Respublikos politikos veikėjų, pavyzdžiui, būsimasis Austrijos Respublikos kancleris ir prezidentas K. Renneris, nuo 1918 m. pabaigos kurį laiką Austrijos užsienio reikalų ministru buvęs, ateityje tapęs vienu iš pagrindinių ASDP lyderių ir ideologų O. Baueris ir kiti¹⁸⁵.

Visgi reikia pažymėti, kad dauguma minėtojo „revoliucinio socializmo“ srovės arba, kaip juos vadino komunistinė istoriografija, „centrizmo“ srovės socialdemokratijoje veikėjų (tiksliau reikėtų sakyti „kairiojo centrizmo“ atstovų ir tai tik iki būsimųjų komunistų atsiskyrimo nuo socialdemokratijos – G. M.), tarp jų ir ką tik minėtieji, nepripažino bolševizmo metodų taikymo Vakarų Europos šalims, laikė juos nulemtais Rusijos specifikos ir jokių būdu nenaudotinais Vakarų Europoje. Nors daugelis „revoliucinių socialistų“ vartojo gana radikalią revoliucingą retoriką ir kalbėjo apie vykstančią „socialinę“ ar net „socialistinę“ revoliuciją ir apie proletariato diktatūrą, tačiau iš esmės jie laikėsi nuostatos, kad Vakarų ir Vidurio Europos šalyse į socializmą, skirtingai nei Rusijoje, bus einama demokratiniais keliais¹⁸⁶.

Vadinamieji revoliucinio socializmo šalininkai socialdemokratijoje, kuriems priklausė R. Hilferdingo ir kitų vadovaujama NVSDP, O. Bauerio, F. Adlerio ir kitų vadovaujama ASDP, taip pat tuometinė Prancūzijos SP, Šveicarijos SDP ir kai kurios

183. Ten pat. S. 216–230, 333–334.

184. Абрамович Р. Меншевики и социалистический интернационал (1918–1940 годы).

185. Žr., pvz.: Швейцер В. Я. Социал-демократия Австрии. – Москва, 1987. S. 74–76.

186. Žr.: Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами. С. 141, 143; Международное рабочее движение. Вопросы теории и истории. Т. 4 (1917–1923). С. 281–287. Plačiau žr.: Baueris O. Kelias į socializmą. – Raseiniai, 1920; Bauer O. Bolševizmas ar socialdemokratija. – Klaipėda, 1922.

kitos panašios ideologinės orientacijos partijos, kurios atsisakė dalyvauti tiek atkuriant II Internacionalą, tiek ir prisidėti prie komunistų III Internacionalo, savo tarptautinėje konferencijoje Vienoje 1921 m. vasario 22–27 d. įsteigė „Tarptautinį darbininkų socialistinių partijų susivienijimą“ (TDSPS), dažnai literatūroje vadinamą II ½ Internacionalu¹⁸⁷. Šis „Internacionalas“ atsiribojo tiek nuo „skeptiško netikėjimo“, tiek nuo „naivaus nekantrumo“ socialinės revoliucijos atžvilgiu, būdingų atitinkamai II bei III Internacionalams¹⁸⁸.

Visgi nepaisant savo revoliucingos retorikos ir frazeologijos, nepaisant ryžtingo pasisakymo prieš bet kokią agresiją prieš Sovietų Rusiją, nepaisant ir to, kad TDSPS kūrėjai pasisakė už „vieningo didžiojo revoliucinio Internacionalo“, besivadovaujančio „revoliuciniu socializmu“, sukūrimą remiantis TDSPS ideologinės platformos pagrindais (ir net ėmėsi tam tikrų veiksmų tam įgyvendinti), TDSPS, pasak vieno svarbiausių jo veikėjų F. Adlerio, „pagrindinis priešininkas, su kuriuo ... tenka kovoti, yra ne Ženeva (čia 1920 m. buvo atkurtas II Internacionalas – G. M.), o Maskva“¹⁸⁹.

Neišsipildant viltims dėl galimos bolševikų režimo demokratizacijos ir viltims dėl jų politinės taktikos atskirų šalių bei tarptautiniame darbininkų judėjimuose pakeitimo, taip pat bolševikų diktatūrai ir toliau dar labiau vykdant represijas prieš įvairių socialistinių partijų narius bei visus kitaminčius ir propagandinį karą prieš kitų šalių socialdemokratiją, taip pat ir dėl bolševikinės Rusijos įvykdytos socialdemokratų valdytos Gruzijos okupacijos, „II ½ Internacionalo“ šalininkai (jų pačių saviidentifikacija – „revoliuciniai socialistai“, „revoliuciniai socialdemokratai“), ar bent vis didėjanti jų dalis, vis griežčiau vertino bolševizmą. TDSPS kaip ir II Internacionalui griežtai atsiribojus nuo bolševizmo ir smerkiant bolševikų diktatūrą Rusijoje ir komunistų taktiką darbininkų judėjime bei sumažėjus „revoliucinių socialdemokratų“ ir „reformistinių socialdemokratų“ (anksčiau pirmųjų kaltintų „oportunizmu“, „reformizmu“ ir pan.) tarpusavio nesutarimams, 1922 m.–1923 m. pradžioje įvyko TDSPS ir II Internacionalo suartėjimas, užsibaigęs jų susijungimu 1923 m. gegužę Hamburge į Socialistų darbininkų internacionalą (toliau SDI), kuris veikė iki Antrojo pasaulinio karo¹⁹⁰.

Reikia pažymėti, kad socialdemokratai daugumoje Europos šalių nuo pat būsimųjų komunistų atsiskyrimo nuo jų buvo gerojai įtakingesni už pastaruosius (komunistus ar netrukus tokiais virsiančius stiprią prokomunistinę evoliuciją patiriančius radikalius socialistus). Absoliuti dauguma organizuotų darbininkų buvo socialdemokratų įtakoje. 1919 m. kovo mėnesį įvykusio I steigiamojo Komunistų Internacionalo kongreso metu įvairiose Europos šalyse atsirandantis komunistinis

187. Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 249–254.

188. Žr.: Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала 1919–1923. С. 132–133.

189. Žr.: ten pat; Кривогуз И. М. Социалистический Рабочий Интернационал (1923–1940). С. 20.

190. Plačiau apie TDSPS ir II bei III Internacionalų tarpusavio santykius ir SDI įkūrimą žr.: Ватлин А. Ю. Взаимоотношения трех Интернационалов в 1919–1922 г. г. // Новая и Новейшая история, 1993, Nr. 4. С. 35–56; Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 258–272, 284–291.

judėjimas buvo neįtakingas, kaip ir neįtakingos ir negausios tuo metu buvo jį sudarančios partijos ir grupės¹⁹¹.

Nors bolševikinės Rusijos „Tarybų valdžios“ autoritetas 1919–1920 m. Europos šalių darbininkų judėjime smarkiai išaugo, tačiau daugumoje Europos šalių susikūrusios komunistų partijos arba tokiomis tampančios prie Kominternio prisijungusios radikalių socialistų partijos ar grupės ir toliau buvo negausios ir neįtakingos. Gausiausios iš tokių partijų buvo dar 1919 m. norą prie Kominternio prisijungti pareiškusi ir 1920 m. pabaigoje, kaip jau minėta, tai patvirtinusi bei su 1918 m. pabaigoje įkurta VKP susijungusi Vokietijos NSDP dauguma, taip pat 1920 m. pabaigoje, kaip jau vėlgi minėta, Prancūzijos komunistų partija, pasivadinusi Prancūzijos socialistų partijos dauguma. Daugiau ar mažiau santykinai gausesnė ir įtakingesnė iš prie Kominternio prisijungusių, ir tai tik laikinai – iki 1921 m., buvo tuo metu ne komunistinė, o tik kairiasocialistinė vadintina, tiesa, reikšmingą komunistų frakciją turinti Italijos socialistų partija, taip pat Norvegijos darbo partija, kuriai prisijungus prie Kominternio (buvo jame iki 1923 m.) nuo jos atskilę Kominternio priešininkai įkūrė Norvegijos socialdemokratų partiją¹⁹².

Visgi 1921 m. vasarą Kominternui priklausiusios partijos turėjo apie 2 mln. 230 tūkst. narių, iš kurių 722 tūkst. buvo RKP(b) nariai, o 1,5 mln. priklausė kitų šalių komunistų partijoms, kurių dalis veikė už Europos ribų. 1922 m. lapkričio mėnesį, Kominternio IV kongreso mandatų komisijos duomenimis, Kominternui priklausiusiose komunistų partijose buvo 1 mln. 253 tūkst. narių, iš jų tik 825 tūkst. priklausė kitų šalių (tai yra ne RKP(b)) komunistų partijoms¹⁹³. Tuo metu socialdemokratų jungę Internacionalai kartu paėmus turėjo žymiai daugiau narių ir nepalyginamai daugiau rinkėjų nei ne tik komunistų ir prokomunistinės prie Kominternio prisijungusios partijos, bet ir ikikarinio II Internacionalo partijos. Pavyzdžiui, 1921 m. atkurtasis II Internacionalas vienijo socialistines partijas, turinčias net 7,660 milijono narių ir 20,240 milijono rinkėjų, o vadinamasis II ½ Internacionalas 1921 m. turėjo 20 partijų iš 13 šalių su 1,430 mln. narių ir apie 5,760 mln. rinkėjų¹⁹⁴. Palyginimui galima paminėti, kad 1914 m. II Internacionalui priklausiusios partijos turėjo 3,270 mln. narių ir beveik 12 mln. rinkėjų.

1923 m. įvykus abiejų socialistinių Internacionalų susivienijimui, vietoje jų įkurtam SDI priklausiusi 41 partija iš 30 šalių turėjo apie 6,3 mln. narių ir apie 25,6 mln. rinkėjų¹⁹⁵. Pažymėtina, kad socialdemokratų atotrūkis nuo komunistų politinės įtakos prasme Europoje 3-iajame XX a. dešimtmetyje tik didėjo. Štai 1925 m. vykusio II SDI kongreso Marselyje metu SDI vienijo partijas, turinčias apie 6,285 mln. narių

191. Жг. кад ир: Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. С. 447–449.

192. Apie bolševizmo pergalės poveikį Italijos ir Norvegijos socialistinėms partijoms žr.: Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 216–230, 333–334.

193. История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. С. 128, 133.

194. Валиани Л. Социалистическое движение в Европе после 1914 года. С. 4.

195. Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 284.

(kitais duomenimis apie 7 mln. narių) ir apie 28 mln. rinkėjų. 1928 m. vykusio III SDI kongreso Briuselyje metu SDI priklausiusios 38 partijos turėjo apie 6,638 mln. narių ir apie 25 mln. rinkėjų paramą¹⁹⁶.

Kominterno „sekcijoms“ 1928 m. sausio 1 d „kapitalistinėse šalyse“ priklausė tik 496 815 komunistų partijų narių¹⁹⁷. XX a. 3-iajame dešimtmetyje, laikotarpiu iki didžiosios ekonominės krizės, itin sumažėjo ir gausesnių (3-iojo dešimtmečio pradžioje) Vakarų šalių komunistų partijų narių skaičius. Pastarųjų skaičius vėl išaugo 3-iojo dešimtmečio pabaigos–4-ojo dešimtmečio pradžios ekonominės krizės metu – 1932 m. Kominternui priklausiusios komunistų partijos be VKP(b) turėjo apie 870 tūkst. narių¹⁹⁸. Socialdemokratų politinė įtaka Europos šalyse buvo nepalyginamai didesnė nei komunistų. Žvilgsnis į atskirų Europos šalių socialdemokratų ir komunistų rezultatus (gautų balsų procentais vidurkius) parlamento rinkimuose 1918–1944 m. laikotarpiu (de facto iki 1939 m., o Vokietijoje iki 1933 m.) tai akivaizdžiai paliudija¹⁹⁹:

[2 lentelė. Socialdemokratų ir komunistų dalyvavimo parlamento rinkimuose 1918–1944 m. rezultatai]

Šalis	socialdemokratai	komunistai
Austrija	40,5	0,7
Danija	37,4	0,8
Jungtinė Karalystė	33,5	0,2
Švedija	41,5	5,0
Norvegija	31,7	2,8
Belgija	35,2	3,6
Nyderlandai	21,9	2,3
Vokietija	24,5	11,4
Prancūzija	19,6	11,2
Suomija	33,1	10,4
Čekoslovakija	11,5 (15,5)	11,2

Matome kad Austrijoje, Danijoje, Jungtinėje Karalystėje, Švedijoje, Norvegijoje, Belgijoje, Nyderlanduose socialdemokratų ir komunistų nacionalinių parlamentų rinkimuose gautų balsų procentais vidurkių skirtumai yra dideli ar net labai dideli pirmųjų naudai.

196. Ten pat. S. 341; История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. С. 139, 156.

197. Tokie yra J. Braunthalio pateikti duomenys. Žr.: Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 340–341. Kitoje literatūroje nurodomi šiek tiek kitokie Kominterno partijoms „kapitalistinėse šalyse“ 1928 m. priklausiusių narių skaičiai, pvz., apie 445 tūkst. ar apie 375 tūkst. narių. Žr.: История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. С. 160; Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija 1918–1945. P. 293.

198. История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. С. 318.

199. Čia ir toliau socialdemokratų ir komunistų gautų rinkėjų balsų vidurkiai procentine išraiška paimti iš Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left 1860–1980. S. 119. Apie atskirose čia minimose šalyse socialdemokratų ir komunistų gautus rezultatus atskirais metais vykusiuose parlamentų rinkimuose žr.: Braunthal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 322–323, 329–330, 334–335, 336–337, 339–340; Sasson D. One Hundred Years of Socialism... S. 36–40, 43.

Kaip matome, šiek tiek didesnę įtaką rinkimuose komunistai turėjo Vokietijoje, Prancūzijoje ir Suomijoje, tačiau ir čia socialdemokratų rezultatų parlamentų rinkimuose vidurkiai buvo gerokai geresni. Formaliai žiūrint, politinė įtaka komunistai nedaug atsiliko nuo socialdemokratų Čekoslovakijoje, kur komunistų gautų balsų vidurkis buvo 11,2 proc., o socialdemokratų, žiūrint į balsavusių už juos rinkėjų vidurkį po komunistų atskilimo, buvo 11,5 proc. (žiūrint apskritai į ČSDP vidurkį parlamento rinkimuose tarpukariu, jis būtų 15,5 proc.)²⁰⁰. Tačiau nedidelis komunistų atsilikimas nuo Čekoslovakijos SDP paaiškinamas tuo, kad be ČSDP, šalyje dar veikė tautinių mažumų socialdemokratų partijos ir čekų tautinių socialistų partija, kuri šiandienos požiūriu irgi, matyt, gali būti laikytina nuosaikių socialdemokratų partija.

Apskritai, žvelgiant į socialdemokratų rezultatus ir jų vidurkius įvairių atskirų Europos šalių parlamentų rinkimuose reikia aiškiai konstatuoti, kad daugumos Europos šalių atveju socialdemokratai ne tik išsaugojo, bet ir smarkiai pagerino rinkimų rezultatus – padidino balsuojančiųjų už juos skaičių²⁰¹. Tas pats pasakytina ir apie socialdemokratų atstovavimą vietos savivaldos organuose.

Kur kas didesnę nei komunizmo, socialdemokratijos politinę įtaką XX a. 3-iajame dešimtmetyje, anot istorikų, lėmė daugelis veiksnių²⁰². Pavyzdžiui, po karo įvykdytos įvairios politinės ir socialinės reformos, prie kurių socialdemokratai atskirose šalyse svariai prisidėjo – išplėstos demokratinės teisės, nustatyta 8 valandų darbo diena, pagerintas socialinis aprūpinimas ir t. t. Socialdemokratams aktyviai dalyvaujant buvo įgyvendinta daugelis priemonių darbininkų ir tarnautojų padėčiai pagerinti. Dėl to ir dėl kitų, tarp jų ir objektyvių, priežasčių pagerėjo darbininkijos bei kitų mažiau pasiturinčių socialinių sluoksnių ir grupių socialinė ir ekonominė padėtis.

Socialdemokratų politinę įtaką palaikė ir didino jų siūlymai plėsti pilietines ir politines teises ir laisves, įvairių darbininkų organizacijų funkcijas, parlamentų ir kitų atstovavimo institucijų funkcijas, siūlymai užtikrinti įvairių visuomenės sluoksnių lygiateisiškumą, apskritai jų siūlomos tolesnės politinės, socialinės, ekonominės reformos, orientuotos į politinės, socialinės ir ekonominės demokratijos įgyvendinimą. Taip pat socialdemokratų politinę įtaką didino ir jų atstovaujamos bei ginamos užsienio politikos ir tarptautinės politikos nuostatos – pasisakymas už „liaudies kontrolę užsienio politikai“, pasiūlymas paversti Tautų Sąjungą efektyviu tarptautinių konfliktų taikaus sureguliuavimo organu, siekimas palaikyti nugalėtojų ir nugalėtųjų lygiateisiškumu pagrįstus tarpvalstybinius santykius, pasisakymas už naujai susikūrusių valstybių nepriklausomybės garantijas, pasisakymas už tam tikrų nusiinklavimo priemonių priėmimą ir pan.²⁰³

200. Даудерштадт М., Герритис А., Маркус Г. Г. Трудная трансформация социал-демократии в странах Центральной и Восточной Европы. С. 40; Braunal J. Geschichte der Internationale. Bd. 2. S. 330–332.

201. Žr.: Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left 1860–1980. S. 119.

202. Žr.: Кривогуз И. М. Социалистический Рабочий Интернационал (1923–1940). С. 28–32; Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами. С. 15–18.

203. Ten pat.

Socialdemokratų pergalėms prieš komunistus daugelyje Europos šalių, be ką tik minėtų veiksmų, turėjo įtakos ir darbininkų judėjimo tradicijos, socialdemokratų išlaikytos organizacijos, partinis aparatas, spauda, turėjimas santykinai daug partinių darbuotojų, turinčių didelį legalaus organizacinio-propagandinio darbo patyrimą. Komunistinio judėjimo politikai neigiamos įtakos turėjo ir komunistų pralaimėjimai Suomijoje, Vokietijoje, Vengrijoje, taip pat pranešimai apie pilietinio karo aukas, suirutę ir badą Rusijoje. Socialdemokratai išnaudojo komunistų partijų avantiūrizmą ir sektantiškumą, komunistus kaltino priklausomybe nuo Maskvos, paklusimu įsakymams iš Maskvos, veikimu pagal „Maskvos nurodymus“ ir kartu siekimu pajungti įvairias šalis komunistinės Rusijos imperialistinės politikos interesams²⁰⁴.

Požiūryje į SSRS ir bolševizmą tarptautinėje socialdemokratijoje ir ją organizaciškai jungusiame SDI, anot tai tyrinėjusių istorikų, reiškėsi dvi „linijos“ – „Kautsky linija“ ir „Bauerio linija“²⁰⁵. Kaip matėme, K. Kautsky griežtai atribojo bolševizmą tiek nuo darbininkų judėjimo, tiek nuo marksizmo, tiek ir nuo socializmo apskritai. Savo SDI vykdomajam komitetui įteiktame memorandume „Internacionalas ir Sovietų Rusija“ K. Kautsky pasisakė prieš „bet kokią solidarumą su Sovietų Rusija“, o pačią Sovietų valdžią traktavo kaip „pavojingesnį proletariato priešą nei kad niekšiški Horčio bei Musolinio režimai Vengrijoje ir Italijoje“²⁰⁶. Pažymėtina, kad K. Kautsky priėjo prie nuomonės, kad Rusijoje egzistuojančią diktatūrą galima pašalinti tik jėga, ir „pritarė sukilimo prieš ją idėjai“²⁰⁷.

Tačiau 1925 m. vykusiam SDI kongrese Marselyje didesnio pritarimo susilaukė ne, pasak istorikų, į „ginkluotą kovą“ su bolševizmu orientuota „Kautsky linija“, o į bolševikų diktatūros „demokratinę likvidaciją“ orientuota „Bauerio linija“²⁰⁸. Skirtingai nei K. Kautsky ir jo pozicijos šalininkai, O. Baueris, kaip ir jo pozicijos šalininkai, bolševizmo – sovietinio komunizmo galutinai neatskyrė nei nuo darbininkų judėjimo, nei nuo marksizmo, nei nuo socializmo²⁰⁹. Čia reikėtų pažymėti, kad dar 1919–1920 m. rašytuose savo tekstuose O. Baueris tarsi ir netiesiogiai suformulavo dviejų skirtingų socializmų – „despotinio socializmo“ Rusijoje ir „demokratinio socializmo“ kitose Europos šalyse – koncepciją.

Anot O. Bauerio, bolševikų diktatūra vietoj „plačių proletarų masių valios pildomojo organo“ tapo „viešpatavimo aparatu“ ir „viešpataujančiu sluoksniu“, o „proletariato diktatūra“ virto „diktatūra ne tik buržuazijai, ne tik valstiečiams, bet ir pla-

204. Ten pat. Taip pat žr.: Вапра Е. Е. Социал- демократические партии. С. 58–59 ir t. t.

205. Mayer H. Die Oktoberrevolution und die internationale Sozialdemokratie (1917–1940). S. 61–62.

206. Ten pat.

207. Ten pat. S. 62; Кретьнин С. В. Карл Каутский (1854–1938): Опыт переосмысления // Новая и новейшая история, 1995, Nr. 2. С. 182; Вапра Е. Е. Социал-демократические партии. С. 12.

208. Mayer H. Die Oktoberrevolution und die internationale Sozialdemokratie (1917–1940). S. 62. Taip pat žr.: Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. С. 101–102.

209. Жр.: Кретьнин С. В. Отто Бауэр (1882–1938) и австромарксизм // Новая и новейшая история, 1997, Нр. 3. С. 198–200; Швейцер В. Я. Социал-демократия Австрии. С. 153.

čioms proletarų masėms...“²¹⁰. Ši diktatūra, pasak O. Bauerio, dėl savo „baisiausių jėgos priemonių“, dėl gamybos militarizavimo, dėl „baisaus teroro“ prieš „kiekvieną opoziciją, kiekvieną kritiką“, dėl „individas visais jų gyvenimo žvilgsniais suvaržančios ir individui jokios nepriklausomos nuo valstybės veikimo sferos nepaliekančios“ „visagalės valstybės“ virto „nauju baisiu despotizmu“²¹¹. Visgi, remdamasis tuo, kad bolševikai įvykdė nacionalizaciją ir įvedė centralizuotą planinį vadovavimą gamybos procesui, O. Baueris čia cituojamame veikale, skirtingai nei Rusijos menševikai, K. Kautsky ir kiti minėti Vakarų šalių socialdemokratijos lyderiai, teigė, kad „visuomenė, kuri ten (Rusijoje – G. M.) randasi, yra socialistinė“. Tačiau taip teigdamas O. Baueris pažymėjo, kad „jei ten yra socializmas, tai yra ypatingos rūšies socializmas“, ir kad tai yra „despotinis socializmas“²¹².

Taigi, O. Baueris jau tuomet tarsi pripažino, kad gali egzistuoti ir nedemokratinis socializmas. Tačiau, anot O. Bauerio, „į socializmą vedantis“ darbininkų „veržimasis į laisvę randa patenkinimą ne despotiniame socializme, kuris visagalę centro valdžią, – tebūnie ji ir darbininkų klasės pastatyta centro valdžia, – daro kiekvienos įmonės, kiekvieno darbininko viešpačiu, bet tik visuomenės tvarkoj, kuri kiekvienam individui užtikrina plačią veikimo sferą, kiekvienai darbo bendrovei plačią savivaldą“²¹³. Pasak O. Bauerio, socialdemokratams „nereikalingas biurokratinis socializmas, kuris reikštų nedidelės mažumos viešpatavimą visai liaudžiai“, nes socialdemokratams siekia „demokratinio socializmo, kuris reikš visos liaudies ekonominę savivaldą“²¹⁴.

Matome, kad kairesniojo sparno tiek Austrijos socialdemokratijoje, tiek ir visoje tarptautinėje socialdemokratijoje ideologas ir teoretikas O. Baueris nors ir neatskyrė, kaip K. Kautsky, bolševizmo ir sovietinio komunizmo nuo socializmo ir darbininkų judėjimo, tačiau vertino jį neigiamai. Dviejų socializmo teoretikų K. Kautsky ir O. Bauerio ginčas dėl bolševizmo traktavimo, dėl jų santykio su socializmu, arba, kitaip sakant, šiandienos vokiečių istoriko U. Schölerio žodžiais tariant, ginčas dėl to, kas – „despotinis socializmas“ ar „valstybinė vergija“ („azi-jinis despotizmas“), – buvo bolševikinėje Rusijoje, SSRS tęsėsi tiek 3-iajame, tiek ir 4-ajame XX a. dešimtmėčiuose, jame dalyvaujant ir kitiems socialdemokratijos teoretikams bei ideologams²¹⁵.

Daliai tarpukario socialdemokratų būdingas tam tikro bolševikų socialistiškumo pripažinimas ir komunistų operavimas socialistine frazeologija, apeliavimas į

210. Bauer O. Bolševizmas ar socialdemokratija. P. 71.

211. Ten pat. P. 72.

212. Ten pat.

213. Ten pat. P. 114.

214. Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами. С. 143.

215. Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. С. 101–102. 1990 m. minėtasis U. Schöleris išleido specialią minėtam ginčui skirtą knygą. Žr. Schöler U. „Despotischer Sozialismus“ oder „Staatssklaverei“? Die theoretische Verarbeitung der sowjetrussischen Entwicklung in der Sozialdemokratie Deutschlands und Österreichs (1917 bis 1929). – Munster, 1990.

socializmo kūrimą, jau nuo pat pradžių vis labiau tolstant nuo socializmo tikslų įgyvendinimo grėsė socializmo idėjų diskreditavimu ir lėmė tai, kad dalis Vakarų socialistų norėjo aiškiai atsiriboti nuo bolševizmo ir komunistinio socializmo supratimo ir save apibrėžti kaip demokratinius socialistus²¹⁶. Anksčiau toks patikslinantis savęs apibūdinimas socialistams nebuvo aktualus, jis buvo tarsi savaime suprantamas, nes, anot čia jau minėto socializmo tyrinėtojo J. Schumpeterio, „maždaug iki 1916 m. ryšys tarp socializmo ir demokratijos daugumai žmonių ir ypač oficialiems ortodoksiniui socializmo atstovams atrodė visiškai akivaizdus“²¹⁷.

Pasak J. Schumpeterio, iki anksčiau paminėtų metų „vargu ar kam nors būtų atėjusi į galvą mintis neigti socialisto teisę būti demokratų klubo nariu“. Juk, anot čia jau ne kartą minėto ir cituoto T. Meyerio, „Marxo svyravimai tarp demokratinės valstybės, kaip instrumento socialistiniams visuomenės pertvarkymams pripažinimo bei atmetimo, socialdemokratijoje visada buvo pataisomi demokratijos pripažinimu“²¹⁸. Dar daugiau, anot J. Schumpeterio, „patys socialistai, išskyrus keletą sindikalistinių grupių, visada skelbėsi esą vieninteliai tikrieji demokratai, monopoliniai tikrosios prekės, o ne jos buržuazinio surogato, pardavėjai“²¹⁹.

Po Pirmojo pasaulinio karo socialdemokratai ne tik teoriškai deklaravo pasiskaidymą už demokratiją kaip ir kelią, ir būdą, ir priemonę pereiti į socializmą, kaip santvarką bei kaip kartu ir būtiną, neatsiejamą socializmo kaip santvarkos bruožą, bet ir savo politinėje praktikoje po Pirmojo pasaulinio karo, kaip jau minėjome, pademonstravo ištikimybę demokratijai. Prasidėjus 1918 m. lapkričio revoliucijai Vokietijoje socialdemokratai iš esmės, anot istorikų, veikė pagal vieno iš Vokietijos socialdemokratijos „tėvų“, vieno iš XIX a. reformistinio socializmo ideologų F. Lassalle'o žodžius, skirtus darbininkams: „visuotinė ir tiesioginė rinkimų teisė – tai ne tik jūsų politinis principas, bet tai ir pagrindinis jūsų socialinis principas, pagrindinė bet kokio socialinio pagerėjimo sąlyga“²²⁰.

Socialdemokratai buvo pagrindinė Vokietijos valstybę po 1918 m. lapkričio Vokietijos revoliucijos demokratizavusi politinė jėga. Socialdemokratų buvimas valdžioje Vokietijoje, taip pat ir kitose šalyse po Pirmojo pasaulinio karo, apskritai, tarpukariu ir ypač vėliau po Antrojo pasaulinio karo, parodė, kad, anot žinomo Vakarų sociologo ir politologo R. Dahrendorfo, „socialdemokratija po 1917 m. aiškiai ir nedviprasmiškai virto sudėtine pasaulio demokratijų normaliosios politikos dalimi“ ir kad „įsijungę į normaliosios politikos eigą socialdemokratai tapo ištikimais laisvės konstitucijos gynėjais“²²¹. Todėl, pasak R. Dahrendorfo, „demokratijai, įstatymų valdžiai, atsидūrusioms jų rankose, niekas negrėsėdavo“ ir „būdami naujieji

216. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 59.

217. Schumpeter J. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. – Vilnius, 1998. P. 259.

218. Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 57.

219. Schumpeter J. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. P. 259.

220. Citata pagal Самарская И. Социал-демократия в начале века. – Москва, 1994. С. 115.

221. Dahrendorf R. Apmąstymai apie Revoliuciją Europoje. P. 43–44.

ateiviai į šiuos tyrus“ socialdemokratai, cituojamo autoriaus nuomone, „demonstravo bene didesnę ištikimybę atvirosios visuomenės vertybėms ir institucijoms nei senieji liberalai“²²².

Tačiau reikia pažymėti, kad, kaip jau buvo užsiminta, tarpukariu socialdemokratijos ideologijos pagrindu daugumoje Europos šalių (vėlgį išskyrus Didžiąją Britaniją) ir toliau išliko marksizmas, dėl kurio tradicijos tęsimo ir atstovavimo socialdemokratams teko vesti aštrų ginčą su save vieninteliais tikrais marksistais laikiusiais įvairių atmainų komunistais – V. Lenino bolševikais, J. Stalino „marksizmu-leninizmu“ besivadovavusiais oficialiaisiais komunistais, L. Trockiu sekusiais „bolševikais – leniniečiais“, A. Bordiga sekusiais kairuoliškaisiais komunistais – bordigistais, ultrakairiaisiais antilenininiais – antibolševikiniais olandų ir vokiečių „Tarybų komunistais“ (A. Pannekoeku, H. Gorteriu, O. Rühle ir kitais) ir t. t.

Kalbant apie socialdemokratiškąjį tarpukario marksizmą, jį, kaip jau anksčiau apie tai buvo užsiminta, galime apibūdinti kaip „demokratinį, reformistinį marksizmą“ arba kaip marksistinį demokratinį socializmą. Ryškiausi šios doktrinos įsikūnijimo radikalesniu ar nuosaikesniu pavidalu socialdemokratų programose pavyzdžiai būtų VSDP 1925 m. Heidelbergo programa, 1926 m. ASDP Linco programa²²³.

Revizionizmas partijų teorijoje dar neišsigalėjo. Tiesa, 1921 m. VSDP Giorlico programa buvo parengta E. Bernsteino revizionizmo dvasia, tačiau po keleto metų – 1925 m. ji buvo pakeista minėta marksistine visuomenės procesų analize, Erfurto programos tradicija paremta Heidelbergo programa²²⁴. Tačiau akivaizdu, kad minėtasis „reformistinis, demokratinis marksizmas“ daugeliu aspektų (pvz., klasių kovos aiškinimu, jau nekalbant apie požiūrį į parlamentarizmą) labai suartėjo ne tik su revizionizmu (pastarasis gi irgi išliko ištikimas marksistiniam (kritiškam) socializmui), bet ir su nemarksistiniu reformistiniu socializmu, išlaikydamas tik revoliucingesnę, radikalesnę retoriką, frazeologiją. Čia turėjo reikšmės ir tai, kad praktinėje politikoje socialdemokratai po Pirmojo pasaulinio karo dažnai įsijungdavo į koalicines vyriausybes, kartais jas net formuodavo, joms vadovaudavo (Vokietijoje, Austrijoje, Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kitose šalyse). Taigi, pasak britų istoriko A. J. P. Tayloro, „socialistinės partijos tapo reformistinėmis, jei ne kalbomis, tai dvasia“²²⁵.

Praktinės vyriausybės politikos patirtis vertė socialdemokratus susirūpinti konkrečių socialinių-ekonominių programų formavimu konkretiems socialiniams-ekonominiams uždaviniams spręsti. Taip pat praktinės vyriausybės politikos patirtis, sėkmės ir nesėkmės vertė socialdemokratus iš naujo apmąstyti, reflektuoti daugelį teorinių, programinių teiginių, naujai vertinti besikeičiančios visuomenės raidos tendencijas, naujus socialinius reiškinius. Taip ir atsirado R. Hilferdingo „organizuoto

222. Ten pat.

223. Жг.: Ягов В. Программы и уставы важнейших партий II Интернационала. С. 26–32, 53–74.

224. Жг.: Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. S. 211–220.

225. Taylor A. J. P. Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945. – Vilnius, 1994. P. 14.

kapitalizmo“ teorija, F. Naftali, K. Rennerio ir kitų „ekonominės demokratijos“ teorijos, be kita ko, koregavusios iki tol programose buvusio nuosavybės socializacijos siekio sampratą²²⁶. Paminėtinos būtų ir vokiečių socialdemokratijoje plitusios L. Nelsono etinio socializmo pagrindimo koncepcijos. Pagal jas, socialistiniai pertvarkymai turi būti grindžiami ne tiek ekonominiais-socialiniais visuomenės raidos dėsniais, kiek krikščioniškosios etikos, humanizmo principais ir XIX a. filosofija²²⁷.

Socialdemokratijai tarpukariu teko patirti fašizmo bei nacionalsocializmo iššūkį ir dėl pastarųjų pergalių išgyventi skaudžių pralaimėjimų, represijų, teroro arba, kitaip sakant, tikrų judėjimo katastrofų Italijoje, Vokietijoje, Austrijoje. Daugelyje Pietų, Vidurio Europos šalių (tarp jų ir Lietuvoje) socialdemokratiniam judėjimui teko patirti suvaržymų, apribojimų, persekiojimų po to, kai šiose šalyse nepavykus pirmam demokratizacijos bandymui įsitvirtino autoritariniai režimai. Socialistams teko įsitikinti, kad demokratizacija nebūtinai turi būti negrįžtanti. Beje, minėtos nesėkmės vėl buvo kuriam laikui šiek tiek radikalizavusios kai kurių socialdemokratinų srovių ar net atskirų partijų ideologines-politines nuostatas ir aktualizavusios kai kurias radikalesnes marksistines ir nemarksistines socialistines koncepcijas²²⁸.

Taip pat socialdemokratijai tarpukariu teko patirti tai, kad socialinio, ekonominio, politinio gyvenimo procesai ir tendencijos patvirtino toli gražu ne visas iš jos socialinių, ekonominių, politinių, ideologinių koncepcijų išplaukiančias prognozes. Minimoji patirtis ir įvairūs socialinės tikrovės pokyčiai lėmė tai, kad po Antrojo pasaulinio karo socialdemokratija iš naujo permastė savo veiklos teorinius pagrindus, revizavo kai kuriuos neatitinkančius visuomenės raidos tendencijų marksistinius teiginius, iš esmės naujai performulavo savo teorines-ideologines nuostatas, apskritai, pačią socializmo sampratą. Tačiau žvilgsnis į tai nėra šio skyriaus objektas. Kaip juo nebuvo ir detalesnis žvilgsnis į tarpukario socialdemokratijos raidą. Apibendrintai, bet palyginti informatyviai pažvelgę į tarptautinės socialdemokratijos ideologinės bei politinės raidos bruožus XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais (1–2) dešimtmečiais, į 3-įjį bei 4-ąjį dešimtmečius, čia pažvelgėme tik tiek, kiek reikėjo išsakyti tam tikrus vertinimus ar pateikti tam tikrus apibūdinimus tų socialdemokratijos raidos tendencijų ar bruožų, kuriems pradžių davė procesai, pasireiškę socialdemokratijoje Pirmojo pasaulinio karo metais bei pirmaisiais pokario metais, ir žvilgsnis į kurių plėtojimąsi leidžia geriau suprasti ir jų (šių procesų) pradžią.

226. Žr.: Современная социал-демократия. Словарь – справочник. – Москва, 1990. С. 246–265. S. 272–273; Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 91–92.

227. Žr.: Майер Т. Демократический Социализм – Социальная демократия. С. 83–84. Plačiau apie etinio socializmo idėjas Vokietijos socialdemokratijoje žr. kad ir: Айхлер В. Этический реализм и социальная демократия. Избранные труды. – Москва, 1996.

228. Žr.: Programmatistische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. S. 221–232; Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland 1848–1990. S. 210–211; Швейцер В. Я. Социал-демократия Австрии. С. 146–153.

2.2. Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos ideologinė-politinė raida nuo XIX a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios

Pirmame šios dalies skyriuje aptarę tarptautinio socialdemokratinio judėjimo tapsmo ir ideologinės bei politinės raidos XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais bruožus, šiame skyriuje apžvelgsime lietuvių istorinės socialdemokratijos raidos bruožus nuo jos atsiradimo Lietuvoje XIX a. pabaigoje iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai nebus detalus šio laikotarpio Lietuvos socialdemokratijos istorijos tyrinėjimas. Atskiri minėto laikotarpio Lietuvos socialdemokratijos istorijos tarpsniai ir aspektai, kaip matėme iš istoriografijos aptarimo, yra daugiau ar mažiau istorikų tyrinėti. Šis skyrius bus daugiausia sintezės metodu paremta lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos apžvalga arba apibendrintas šios raidos apibūdinimas, kurį tikslinga turėti mintyje pradedant lietuvių socialdemokratijos ideologinės-politinės raidos tyrimą Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo ir (at)kūrimo procesų kontekstuose Pirmojo pasaulinio karo metu.

Kitaip sakant, norint geriau suvokti lietuvių socialdemokratijos ideologinę, politinę ir organizacinę situaciją prasidedant Pirmajam pasauliniam karui bei Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo ir (at)kūrimo procesų išvakarėse, reikia apibendrintai charakterizuoti, kaip minėta lietuvių socialdemokratijos situacija susiformavo. Vienintelis šio skyriaus fragmentas, kuriame nebus taikomas sintezės metodas, skirtas aptarti 1896 m. LSDP programą bei iš dalies ir tolesnę LSDP programinių nuostatų raidą Lietuvos politinės ateities klausimu. Mat 1896 m. priimta programa, tiksliau, jos didžiąja dalimi – teorine bei politinių ir ekonominių reikalavimų dalimis – LSDP vadovavosi (keletą kartų padarius kai kurių atskirų programinių nuostatų pakeitimus) iki pat savo oficialios legalios veiklos nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje pradžios 1919 m. rudenį ir pirmaisiais minėtos veiklos metais. Kaip matysime, ta programa, su kuria 1919 m. LSDP bus užregistruota oficialiai legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje, bus iš esmės ta pati, tik šiek tiek pakoreguota (vienur sutrumpinta, kitur papildyta) 1896 m. LSDP programa. Kaip pažymėsime atitinkamame šios monografijos skyriuje, 1919 m. LSDP programa buvo tik nauja 1896 m. LSDP programos redakcija, kaip kad prieš tai naujomis 1896 m. programos redakcijomis laikytinos 1897 m., 1905 m. ir 1907 m. LSDP programos, į kurias bus atkreiptas dėmesys ir šiame skyriuje. Taigi faktiškai 1896 m. programa LSDP vadovavosi iki pat 1921 m. vasario mėnesio pabaigoje priimtos naujos partijos programos.

Vadinasi, norėdami pažinti, išsiaiškinti ir suvokti bendrąsias LSDP ideologines-politines programines nuostatas šioje monografijoje analizuojamu lietuvių socialdemokratijos istorijos laikotarpiu, turime detaliau pažvelgti į 1896 m. LSDP teorinę programą, taip pat ir šios programos politinių bei ekonominių reikalavimų skyrius. Akivaizdu, kad šiek tiek detaliau reikia pažvelgti ir į ne kartą kitusios (daugiausia iš politinės programos formuluočių) LSDP politinės programos nuostatos dėl Lietuvos politinės ateities formuluotės raidą.

Pradėdami apibendrintai aptarti lietuvių socialdemokratijos ir ją reprezentavusios LSDP ideologinę-politinę raidą šiame skyriuje apsirėžtu chronologiniu laikotarpiu iš pradžių pamėginsime glaustai apibūdinti LSDP bei lietuvių socialdemokratijos apskritai atsiradimo istorines aplinkybes.

Kaip žinoma, nors apie LSDP įkūrimą paskelbta 1896 m. gegužės 1 d., tačiau lietuvių socialdemokratinis judėjimas atsirado keleriais metais anksčiau. Jo ištakos siekia XIX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje Vilniuje pasireiškusį dėl baltarusio Eugenijaus Spončio socialistinės propagandos tarp krikščionių darbininkų susiformavusį jo vadovaujamą marksistinio socializmo idėjų propagandos ratelį²²⁹. Būtent iš 1893 m. į Maskvą išvykusio E. Spončio ši socialistinį darbininkų ratelį tais pačiais metais pagal visas konspiracijos taisykles perėmęs 1892 m. Vilniuje apsigyvenęs A. Moravskis ir 1893 m. rudenį į Vilnių atvykęs jo senas pažįstamas A. Domaševičius tapo pirmųjų lietuvių socialdemokratinėlių būrelių vadovais²³⁰. Taigi jie ir buvo 1893 m. savo istoriją pradėjusio lietuvių (nors tuo metu savo viduje lenkų kalbą vartojusio) socialdemokratinio judėjimo pradininkai, o vėliau ir LSDP įkūrimo pagrindiniai iniciatoriai ir organizatoriai. Tiek A. Moravskis, tiek A. Domaševičius jau ir iki tol buvo turėję ryšių su revoliuciniu socialistiniu judėjimu, tik daugiausia ne Lietuvoje (nors iki atvykimo į Vilnių turėjo kontaktų ir su čia besirandančio socialdemokratinio judėjimo veikėjais) – pirmasis studijuodamas Charkove bei Kazanėje turėjo ryšių su tų miestų revoliucionierių būreliais (ir net buvo suimtas ir kurį laiką kalintas), o antrasis studijuodamas Kijeve, iš pradžių dalyvavęs „studentų lavinimosi kuopelėje, vadovaujamoje narodovcų“, vėliau vis „aiškiau kryo į socialdemokratiją“, „tapo socialdemokratijos šalininku“, po studijų baigimo išvykęs tobulintis į Peterburgą dalyvavo socialdemokratinėlių būrelių veikloje²³¹.

229. Merkys V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. P. 114–16. E. Spončio vadovaujamas socialistinės propagandos tarp krikščionių darbininkų „ratelis“ tuo metu nebuvo vienintelis toks „ratelis“ Vilniuje. 1892–1894 m. laikotarpiu Vilniuje trumpiau ar ilgiau veikė panašaus pobūdžio Bronislavo Urbonavičiaus ir Leono Michalevskio (Mikalausko) vadovaujamas „ratelis“ bei Mateušo Blaževskio vadovaujamas „ratelis“. Abiejų būrelių vadovai pateko į lenkų socialistų ideologinę įtaką. Apie šiuos „ratelius“ žr.: ten pat. P. 119–123; Gražys J. [J. Biliūnas] *Iš mūsų praeities (1892–1896)*; Angaritis Z. *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija*. T. 1. P. 161, 181–187; Zymantas R. *The Origins of the Lithuanian Social Democratic party*. P. 37–38; Sabaliūnas L. *Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914*. P. 20–22; Vyšniauskas A. *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m.* P. 17, 19.

230. Apie lietuvių socialdemokratinio judėjimo pradžią žr.: [Domaševičius A.] *LSDP pradžia* // *LYA LKP DS*. F. 3377. Ap. 38. B. 53. L. 2–6; Merkys V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. P. 115–135; Vilčinskas J. *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*. P. 24–26; Sabaliūnas L. *Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914*. P. 22–25; Vyšniauskas A. *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m.* P. 19–22. Lietuvis M. [Moravskis A.] *Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu*. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. Plačiau žr.: Moravskis A. *Historia litewskiego ruchu robotniczego (1893–1902)* // *LMAB RS*. F. 64–1.

231. Žr.: Suveizdis V. *Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiniam judėjime (1883–1894)*. P. 5, 11–14; M. B-ka [Biržiška M.]. Domaševičius Jonas Andrius // *Lietuviškoji enciklopedija*, T. VI. – Kaunas, 1937. P. 1206. Plačiau apie A. Moravskį ir A. Domaševičių žr.: [Moravskis A.] *Д-р Андрей Домашевич* // *LMAB RS*. F. 64–117; M. [Moravskis A.] *Dr. A. Domaševičius* // *Darbo*

Anot XX a. pirmos pusės žymaus lietuvių socialdemokratijos veikėjo, vieno iš šio laikotarpio LSDP lyderių, parašiusio įdomią ir informatyvią LSDP pradinio laikotarpio istoriją, K. Bielinio, iš smulkiųjų bajorų kilę panevėžiečiai A. Moravskis ir A. Domaševičius, „visa siela įaugę ir įjęę į Lietuvos gyvenimą ir sielojęsi savo krašto ateitimi“, buvo „tikrieji LSD kūrėjai, kurie slaptuose Vilniaus inteligentų ir darbininkų būreliuose svarstė LSD įkūrimo problemas, surašė jos idėines gaires, buvo jų įkurtos LSD Partijos veiklos skatintojai ir nuolatiniai įkvėpėjai bei organizatoriai“²³². Būtent šie du, anot apie LSDP programas rašiusio išeivijos lietuvio V. Krivicko, „sulenkęsios Lietuvos diduomenės palikuonys“, arba pradinio LSDP istorijos laikotarpio tyrinėtojo istoriko A. Vyšniausko žodžiais tariant, „aplenkėję Lietuvos bajorai, kuriuose prabudo lietuviška sąmonė“, buvo 1895 m. vasarą įvykusios lietuvių socialdemokratų konferencijos iniciatoriai²³³.

Šioje konferencijoje (anot kai kurių ne tik LSDP kūrėju, bet ir pirmuoju jos istoriku laikytino A. Moravskio ir ką tik paminėto istoriko A. Vyšniausko tekstų, vadintinoje I LSDP suvažiavimu (kaip rašoma A. Domaševičiaus atsiminimuose, „preliminariniu“, „prirengiamuoju“ LSDP suvažiavimu“)) buvo įkurta politinė organizacija, pavadinimu „Lietuviška socialdemokratija“ („Socialdemokratija Litewska“), kuri 1896 m. gegužės 1 d., A. Vyšniausko žodžiais tariant, „programiniu ir organizaciniu požiūriu galutinai apsiformino į politinę partiją“²³⁴. Būtent šią dieną Vilniuje A. Domaševičiaus bute įvykusiame greičiausiai trylikos asmenų – dešimties Vilniaus lietuvių socialdemokratų ir trijų prie jų prisijungusių Suvalkijos kairiųjų varpininkų²³⁵

visuomenė, 1935, Nr. 3 (8). P. 85–89; Domaševičius Andrius [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 2360; Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 29–35; Zymantas R. The Origins of the Lithuanian Social Democratic party. P. 63–67; Juknevičius P. Socialdemokratijos pradininkas Alfonsas Moravskis; Jurginis J. Gydytojas Andrius Domaševičius. Laikas ir amžininkai; Ilgūnas G. Lietuvos socialdemokratijos pradininkai A. Domaševičius ir A. Moravskis // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 2, 4, 10.

232. Bielinis K. Mūsų praeitis 1896–1946 (Lietuvos socialdemokratų partijos veiklos duomenys) // Jaunasis socialdemokratas, 1948, Nr. 1 (4). P. 9.

233. Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931. P. 101; Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 40, 148.

234. Žr.: Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 40–42, 148; Domaševičius Andrius apie Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 38. B. 51. L. 3–4.

235. 7 LSDP steigimosi procese dalyvavę Suvalkijos gydytojai varpininkai ne tik bendradarbiavo su Vilniaus lietuvių socialdemokratais, bet ir buvo suorganizavę Suvalkijos socialdemokratų inteligentų gydytojų kuopelę. Tai, atrodo, A. Domaševičiaus iniciatyva padarė S. Matulaitis, kuris buvo šios kuopelės kasininkas ir kuris „iš jos narių kas mėnesį surinkdavo po rublį nario mokesčio ir nusiųsdavo partijai“. Ši kuopelė, anot S. Matulaičio atsiminimų ir kitų jo tekstų, egzistavo vienus metus, nes „pasirodė kad Grinius visiškai nebuvo linkęs prie socializmo ideologijos ir laikėsi pasyviai“, o J. Bagdonas, nors tuo metu ir atrodė esantis „socializmo simpatikas“ ar net „idėjiškai tvirtas socialistas“, į aktyvesnę socialdemokratinę veiklą irgi neišijungė ir vėliau reiškėsi tik kaip varpininkas, o nuo 1902 m. kairiesiems varpininkams įkūrus Lietuvių demokratų partiją tapo pastarosios nariu. Taigi socialdemokratu iš minimos varpininkų trijulės ilgesniam laikui tapo tik S. Matulaitis, kuris, kaip ne kartą vėliau yra pats nurodęs, į LSDP įstojo 1896 m. ir jam šiais metais „pasibaigė socializmo išvakarės“. Žr.: Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. P. 105–106, 136; Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 76–77; Matulaitis S. Dokumentai // VUB RS. F. 1.–F. 1001; [Matulaitis S.] Mano chronologija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 1. L. 1.

susirinkime, tiek istoriografijoje dominuojančios traktuotės aspektu, tiek ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo tradicijoje nusistovėjusio požiūrio aspektu, įėjusiam į istoriją kaip I LSDP suvažiavimas, buvo priimtas nutarimas apie „Lietuviškos socialdemokratiškos partijos“ – LSDP įkūrimą²³⁶.

Lietuvių socialdemokratijos atsiradimui įtakos turėjo tiek bendros įvairių šalių socialdemokratinio judėjimų atsiradimą lėmusios priežastys, tiek ir specifinės su Lietuvos padėtimi susijusios aplinkybės. Kadangi socialdemokratinio judėjimo atsiradimą Europos šalyse XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais lėmusios bendrosios priežastys jau buvo aptartos pirmame šios dalies skyriuje, tai čia iš karto pereisime prie specifinio istorinio konteksto, turėjusio įtakos tiek lietuvių socialdemokratinio judėjimo atsiradimui, tiek ir jo tolesnės raidos ypatybėms, apžvalgos. Pradžioje labai trumpai pažvelkime į socializmo raišką Lietuvoje (arba tarp lietuvių ar iš Lietuvos kilusių asmenų, pasireiškusių už jos ribų) XIX a. II pusėje iki socialdemokratinio judėjimo atsiradimo.

Žvelgiant į visa tai reikia atkreipti dėmesį, kad nors tarp Lietuvoje ar už jos ribų pasireiškusių lietuvių socializmo, kaip ideologijos ir judėjimo, sklaidos apraiškų ir būta, tačiau tai buvo arba (mažesniu mastu) krikščioniškojo socializmo šalininkų idėjų sklaidos apraiškos (anot utopinio socializmo idėjų Lietuvoje tyrinėtojo K. Gudonio ir XIX a. idėjų istorijos Lietuvoje tyrinėtojo B. Genzelio, minėtų idėjų skleidėjais laikytini K. Zabitis, V. Dembskis, Z. Sierakauskas²³⁷), arba (platesniu mastu) daugiau rusiškojo „narodnikinio“, o vėliau iš pastarojo išsirutuliojusio „narodovolciškojo“ socializmo (kaip idėjų ir judėjimo) apraiškos²³⁸. Tiesa, nuo XIX a. 9 dešimtmečio pradžios Lietuvoje jau būta iš dalies „pronarodovolcinės“, iš dalies jau promarksistinės socialistinės orientacijos asmenų bei ratelių, susijusių su Lenkijos revoliucine

236. Žr.: Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 53; Komodaitė J., Šarmaitis R. Nustatyta I LSDP suvažiavimo vieta // Lietuvos komunistų partijos istorijos klausimai. T. 6. – Vilnius, 1967. P. 201–202; Tamošiūnas M. LSDP I suvažiavimas // Komunistas, 1976, Nr. 3. P. 89; Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 27. Visuose šiuose tekstuose, kaip ir kai kuriuose kituose, nurodoma, kad 1896 05 01 A. Domaševičiaus bute vykusiam LSDP suvažiavime dalyvavo 13 asmenų: Vilniaus lietuvių socialdemokratai A. Domaševičius, A. Moravskis, Aleksandras Birinčikas, Andrius Gulbinas (Gulbinowiczius), Franciszekas Kaczmarczyk, Romualdas Maleckis, Jozefas Olechnowiczius, Petras Suknelevičius, Feliksas Dzierzynskis ir Konradas Kasperowiczius bei minėti trys kairieji varpininkai iš Suvalkijos: Juozas Bagdonas, Kazys Grinius ir Stasys Matulaitis.

237. Žr.: Гудонис К. Утопический социализм в Литве в XIX веке. – Vilnius, 1988. С. 13–23; Genzelis B. Socialinės-politinės minties raida Lietuvoje. P. 174–179.

238. Plačiau apie tai žr.: Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 18–76. Trumpai apie tai žr.: Vilčinskis J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 19–21; Lietuvos TSR istorija 1. Nuo seniausiųjų laikų iki 1917 metų. P. 294–295; Zymantas R. The Origins of the Lithuanian social democratic party. P. 31–32, 57–61. Taip pat žr.: Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 1. P. 81–87, 111–113; Kapsukas V. Pirmieji Lietuvos socialistai-narodnikai (1874–1881 m.) // Kibirkštis, 1924, Nr. 5. P. 11–16; Kapsukas V. „Narodnaja Volia“ veikimas Lietuvoj ir Baltarusijoj // Kibirkštis, 1925, Nr. 9. P. 9–12; Freidheimas P., Suveizdis V. Marksistinės srovės atsiradimas Lietuvos revoliuciniame judėjime // LKP istorijos klausimai, 41. – Vilnius, 1988. P. 9, 12.

„Proletariato“ partija²³⁹. Visų pirma paminėtinas vienas iš šios organizacijos vadovų Liudvikas Janavičius²⁴⁰. Šalia kitų su šia organizacija trumpiau ar ilgiau susijusių asmenų ar bent kontaktų su jos vadovaujančiais veikėjais turėjusių asmenų būtų paminėtini ir žymūs lietuvių tautinio judėjimo veikėjai Jonas Šliūpas (vėliau tapęs vienu iš lietuvių socialistinio judėjimo Amerikoje pradininkų ir bent jau kurį laiką gali būti laikytinas žymiu minėto judėjimo veikėju²⁴¹) bei šiaip jau socialistu netapęs, bet už tam tikrus ryšius su šios organizacijos veikėjais nukentėjęs Vincas Kudirka²⁴².

Tačiau, nepaisant to, Lietuvoje iki XIX a. paskutinio dešimtmečio nesusiformavo jokia savarankiška vien tik Lietuvai būdinga socialistinės orientacijos organizacija.

Anot M. Römerio, iki XIX a. paskutinio dešimtmečio vidurio „socialistinis judėjimas Lietuvoje neturėjo tinkamų raiškos formų, nepaisant to, jog netrūko atskirų asmenų, ypač iš jaunimo tarpo, linkstančių į socializmą“²⁴³. „Tokie pavieniai atvejai“, pasak M. Römerio, „pasireiškėdavo jau nuo „XIX a. „8-ojo dešimtmečio“ ir „daugiausia tai buvo bajoriškos kilmės universitetų studentai lenkai“, nors būdavo ir išimčių, pavyzdžiui, „vienas iš nedaugelio lietuvių – valstietiškos kilmės Šliūpas“²⁴⁴. Šis judėjimas, XX a. pradžios M. Römerio požiūriu, „užuot veikęs tarp darbininkų ir užsiėmus socialistine agitacija savam krašte, tampa arba lenkiškų arba rusiškų socialistinių organizacijų („Proletariat“ ir „Narodnaja Volia“) kadrų kalve“, nes „lietuviškojo fi-lialo“ nė viena iš šių organizacijų neturėjo, tad, kitaip sakant, tuo metu Lietuva, čia cituojamo autoriaus įvertinimu, „tebegamino socialistus eksportui“²⁴⁵. Iš Lietuvos kilusių asmenų dalyvavimas tuo metu „rateliškumo“ periodą išgyvenusiame Rusijos socialdemokratiniam judėjime – įvairių imperijos miestuose ilgiau ar trumpiau veikusiųose socialdemokratinuose būreliuose („rateliuose“)²⁴⁶ – ką tik minėtą vaizdin-gą paskutinį čia pacituotą M. Römerio teiginį tik patvirtina.

Kita vertus, nė viena iš čia minėtų ikisocialdemokratinio socializmo apraiškų Lietuvoje netapo tęstiniu reiškiniu. Tokiu reiškiniu socializmas Lietuvoje tapo tik

239. Žr.: Merkys V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. P. 77–103; Freidheimas P., Suveizdis V. *Marksistinės srovės atsiradimas Lietuvos revoliuciniame judėjime*. P. 8, 10–11. Taip pat žr.: Angaritis Z. *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija*. T. 1. P. 87–90, 105–108, 114–118, 166.

240. Plačiau apie tai žr.: Merkys V. *Liudvikas Janavičius*. – Vilnius, 1964.

241. Žr.: Vyšniauskas A. *Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais*. P. 33–37; Jakštas J. Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla. – Chicago, 1979. P. 13, 153–172. Taip pat žr.: Vyšniauskas A. *Jonas Šliūpas – išskirtinė lietuvių tautinio sąjūdžio asmenybė, kurią vertėtų geriau pažinti* // Vyšniauskas A., Gaidis R., Švec L. „Lietuviai ir lenkai“ (1887). Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje. – Vilnius, 2016. P. 42–44.

242. Genzelis B. *Socialinės-politinės minties raida Lietuvoje*. P. 184–185; Zymentas R. *The Origins of the Lithuanian Social Democratic party*. P. 62–63; Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. 1. P. 289. Plačiau apie V. Kudirkos kontaktus su „Proletariato“ veikėjais žr.: Merkelis A. *Didysis varpininkas Vincas Kudirka*. – Chicago, 1989. P. 67–72, 74–78, 351–353.

243. Römeris M. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. P. 157.

244. Ten pat. P. 157–158.

245. Ten pat. P. 158.

246. Suveizdis V. *Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiniam judėjime (1883–1894)*. P. 6–14.

atsiradus socialdemokratiniam judėjimui, kuris didžiąja dalimi tuo metu Europoje reiškė marksistinė socializmo teorija ir doktrina besivadovaujantį socialistinį judėjimą. Tačiau toks judėjimas Lietuvoje atsirado tik susiformavus jam atsirasti reikalingoms socialinio ir ekonominio pobūdžio prielaidoms. Atrodo, kad XIX a. pabaigoje tokios prielaidos sparčiai formavosi.

XIX a. II pusėje carinėje Rusijoje, taigi ir į ją nuo XVIII a. pab. įjungtoje Lietuvoje, panaikinus baudžiavą pradėjo sparčiau formuotis darbdavių ir samdomų darbininkų socialiniai sluoksniai, naujos kapitalistinio pobūdžio socialinės-ekonominės struktūros, taigi ir kapitalistiniai socialiniai-ekonominiai santykiai²⁴⁷. Kartu pradėjo rasti prielaidos darbininkų judėjimui²⁴⁸, taigi susidarė palanki dirva iš Vakarų Europos ateinančioms (neretai per Rusiją ir Lenkiją), tenai smarkiai išpopuliarėjusioms socializmo idėjoms plisti²⁴⁹. Tuo metu Lietuvoje formavosi ir toks socialinis sluoksnis kaip inteligentija²⁵⁰, kurios atstovai, kaip rodė kitų šalių patirtis, dažnai tapdavo socialistinių idėjų platintojais tarp darbininkų.

Suprantama, kad socialdemokratinio judėjimo radimąsi Lietuvoje bei jo raiškos ypatybes XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo, o kai kuriais aspektais net ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu, lėmė ir tam tikros specifinės aplinkybės. Kaip žinoma, Lietuva nuo XVIII a. pabaigos buvo prievarta įjungta į Rusijos imperijos sudėtį ir tarp jos kaip nedidelės periferinės imperijos provincijos, iš vienos pusės, ir pačios Rusijos imperijos, iš kitos pusės, buvo akivaizdžių ekonominės-socialinės bei kultūrinės, apskritai, civilizacinės raidos skirtumų, nulemtų geografinės padėties, teritorijos, istorijos, religinės-kultūrinės tradicijos ir kitų veiksnių. XIX a. kapitalistinių santykių raida tiek Lietuvoje, tiek ir visoje Rusijoje, palyginti su Vakarų Europos šalimis, gerokai vėlavo.

Tačiau po to, kai XIX a. II pusėje, poreforminiu periodu, kapitalizmo plėtros procesai įgijo didesnę pagreitį ir Rusijos imperijoje, Lietuvoje tie procesai bent iki XIX a. paskutinio dešimtmečio reiškėsi lėčiau negu labiau pramoniniuose (tokiais tampančiuose) Rusijos regionuose²⁵¹. Anot savo tekste apie LSDP programas Lietuvos socialinės-ekonominės raidos įtaką lietuvių socialdemokratiniam judėjimui apibūdinusio V. Krivicko, „neturėdama gamtinių išteklių, tokių kaip anglis ar geležis, ir stokodama industrializacijos tradicijos Lietuva perėjo nuo baudžiava grįstos ekonomikos į

247. Žr.: Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). P. 4; Vėbra R. Lietuvių tautos atgimimas (XIX a. antroji pusė). – Vilnius, 1995. P. 26–35, 45–49; Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 5–6.

248. Apie darbininkų judėjimo pradžią Lietuvoje žr.: Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 135–144.

249. Matulaitis S. Lietuvos socialdemokratijos istorija // LYA LKP DS. F. 10507. Ap. 1. B. 11. L. 8–11.

250. Žr.: Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. – Vilnius, 1990. P. 160–188; Vėbra R. Lietuvių tautos atgimimas (XIX a. antroji pusė). P. 35–45; Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. P. 47–73.

251. Žr.: Bielinis K. Mūsų praeitis 1896–1946 (Lietuvos socialdemokratų partijos veiklos duomenys) // Jaunasis socialdemokratas, 1947, Nr. 3. P. 4–7; Lietuvos TSR istorija. T. 2. – Vilnius, 1963. P. 93–119, 153–166; Lietuvos TSR istorija 1. Nuo seniausiųjų laikų iki 1917 metų. P. 281–291; Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. P. 230–231.

kapitalizmą labai lėtai²⁵². Visa tai lėmė Lietuvos išlikimą agrarinio pobūdžio kraštu. Tą rodo, kaip dar vėliau į tai atkreipsime dėmesį, ir Lietuvos teritorijoje gyvenusių gyventojų socialinė struktūra. Pagal 1897 m. Rusijos visuotinio gyventojų surašymo duomenis, valstiečių luomui Lietuvoje priklausė 73,3 % Lietuvos gyventojų, o miestiečiai sudarė 20 %²⁵³.

Lėtai besivystanti pramonė, lėtas darbininkijos socialinio sluoksnio ir apskritai miesto gyventojų skaičiaus augimas – žodžiu, lėta industrializacija ir urbanizacija lėmė tai, kad lietuvių socialdemokratinis judėjimas pradėjo reikštis tik XIX a. paskutiniame dešimtmetyje ir tiek XIX a. pabaigoje, tiek XX a. pirmaisiais dešimtmečiais net ir nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, jos demokratiniu laikotarpiu, neįgijo tokios įtakos kaip labiau industrializuotuose ir urbanizuotuose kraštuose. Pažymėtina ir tai, kad lėtam kapitalistinių santykių formavimosi procesui ir dėl to itin lėtai industrializacijai ir urbanizacijai didelės įtakos turėjo ir Rusijos imperijos vykdoma tautinės sprespaudos politika, kuri po 1863 m. sukilimo uždraudus Lietuvoje (iki 1904 m.) spaudą lotyniškėmis raidėmis buvo dar labiau sugriežtinta²⁵⁴. Beje, iš dalies ir kaip reakcija į tautinės sprespaudos politiką atsiradę ir besireiškiantys, kad ir nuosaikiomis formomis, tautinio atgimimo bei tautinio judėjimo procesai irgi buvo vienas iš tų lietuvių socialdemokratinio judėjimo atsiradimo konteksto bruožų, kurį taip pat reikia turėti mintyje kalbant ir apie pirmąsias lietuvių socialdemokratų programines politines nuostatas, ir apskritai apie LSDP ideologiją ir politiką iki pat Lietuvos valstybingumo atkūrimo XX a. 2-ojo dešimtmečio pabaigoje. Anot Lietuvos socialdemokratijos istorijos apybraižą parašiusio J. Vilčinsko, „ta aplinkybė, kad Lietuvoje darbdaviai dažnai atvejais buvo atėjūnai, o kraštas buvo svetimųjų valdomas pakreipė mūsų darbo sąjūdį ne tik socialistiniu, bet ir tautiniu keliu“, tad „jis kovojo ir prieš darbo žmonių išnaudojimą, ir prieš svetimą autokratinį režimą“²⁵⁵. Pasak lietuvių socialdemokratijos kūrėjo bei pirmojo jos istoriko A. Moravskio, pirmųjų lietuvių socialdemokratų „betarpiškas uždavinys buvo organizuoti darbininkus, pakelti jų klasinį susipratimą, pasiekti galimų ekonominių, kultūrinių ir kt. pagerinimų, iškovoti iš rusų valdžios visokių nusileidimų“²⁵⁶. Tačiau kadangi, anot A. Moravskio, „rusų valdžia negalėjo kiek daugiau nusileisti darbininkų reikalavimams, ypač užkariautoje Lietuvoje, tai lietuvių socialdemokratai tolesniu savo uždaviniu laikė Lietuvos išvadavimą iš rusų priklausomybės ir jos nepriklausomybės atgaivinimą“²⁵⁷.

252. Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931. P. 99.

253. Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. P. 94, 134.

254. Žr.: ten pat. P. 17–70, 86–92; Vėbra R. Lietuvių tautos atgimimas (XIX a. antroji pusė). P. 9–17; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 1. P. 101–127; Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. P. 82–95; Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. P. 32–37. Plačiau žr. Staliūnas D. Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų. – Vilnius, 2009.

255. Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 5.

256. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšį su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis 1892–1902 // Kultūra, 1931, Nr. 5. P. 278–279.

257. Ten pat. P. 279.

Gana svarbi lietuvių socialdemokratinio judėjimo atsiradimo konteksto ypatybė buvo ir Lietuvos gyventojų, ypač miestuose ir Vilniuje, etninė-tautinė sudėtis. Tuo metu, kai susikūrė LSDP, Rusijos imperijos Lietuvos gubernijų lietuviai šiose gubernijose sudarė 58,3 %, žydai – 13,3 %, lenkai – 10,3 %, rytų slavai (rusai, baltarusiai, ukrainiečiai) – 14,6 % visų gyventojų²⁵⁸. Tačiau net 93,3 % visų lietuvių sudarė valstiečiai. Miestiečių tarp lietuvių, pagal 1897 m. visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenis, tebuvo tik 3,9 % visų lietuvių skaičiaus²⁵⁹. Gyventojų gimtosios kalbos požiūriu miesto demografinė struktūra atrodė šitaip: 42,1 % Lietuvos miestų gyventojų savo gimtąja kalba laikė jidiš kalbą, 24 % – lenkų, 21,5 % vieną iš rytų slavų kalbų ir tik 7,8 % – lietuvių kalbą²⁶⁰. Vadinasi, absoliuti dauguma lietuvių vertėsi ūkininkavimu, o miestuose lietuvių kalbą gimtąja kalba laikančių gyventojų buvo akivaizdi mažuma²⁶¹.

Akivaizdu, kad čia ką tik minėtą Lietuvos ir ypač jos miestų etninės sudėties aspektą²⁶², kaip ir prieš tai minėtus socialinės-ekonominės raidos ir socialinės struktūros, taip pat nacionalinės sprespaudos aspektus, būtina prisiminti žvelgiant į Lietuvos miestuose beatsirandančius darbininkų bei socialdemokratinį judėjimus ir jų santykį su nacionalinio išsivadavimo judėjimu, kuris užėmė svarbią vietą lietuvių socialdemokratų politinėse programose. Belieka pritarti L. Sabaliūno ir V. Krivicko – dviejų išeivijos lietuvių autorių, rašiusių LSDP istorinės raidos klausimais, mintims, kad „agrarinis krašto pobūdis, rusų sprespada ir bene svarbiausia, įvairių tautų santalka – tai bruožai tos istorinių aplinkybių visumos, kurioje Lietuvos socialdemokratų partija kūrėsi ir kuri ją įtakojė“ ir kad „tarp pagrindinių faktorių, darančių įtaką partijos (LSDP – G. M.) funkcionavimui, buvo lėtai auganti kapitalistinė sistema, agrarinė ekonomika, etninis įvairumas ir svetimos valdžios istorija“²⁶³. Tad tokiomis Lietuvos socialinės, ekonominės, politinės, kultūrinės raidos ir tautinės sudėties aplinkybėmis Lietuvoje XIX a. pabaigoje pradėjo rasti socialdemokratinis judėjimas.

Turint mintyje minėtas aplinkybes, matyt, galima paaiškinti, kodėl istorikų pirmąją socialdemokratine grupe, pradėjusia veikti Vilniuje (ir apskritai Lietuvoje), laikoma 1887 m. įkurta būsimojo žymaus Lenkijos, vėliau Vokietijos socialdemokratinio judėjimo veikėjo žydų socialisto Leo Jogicheso (J. Tiškos) (1867–1919) vadovaujama socialdemokratinė grupė buvo internacionalinio pobūdžio tiek pagal savo sudėtį, tiek ir pagal ideologinę-politinę orientaciją²⁶⁴ ir kodėl XIX a. paskutiniame

258. Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. P. 142.

259. Ten pat. P. 93–94, 134.

260. Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. P. 232.

261. Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. P. 133–135.

262. Plačiau apie etninę Lietuvos sudėtį, kaip socialdemokratinio judėjimo atsiradimo Lietuvoje konteksto ypatybę, žr.: Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 1–5.

263. Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – II. Žydai ir lenkai SD eilėse // Akiračiai, 1972, Nr. 2. P. 14; Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931. P. 99.

264. Freidheimas P., Suveizdis V. Marksistinės srovės atsiradimas Lietuvos revoliuciniame judėjime. P. 13–14; LKP istorijos apybraiža. D. 1. P. 47–48; Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 109–115; Сувейздис В. Революционные связи социал-демократов Литвы (группы Иогичеса) // LKP istorijos klausimai. T. 31. – Vilnius, 1983. P. 20–31.

dešimtmetyje socialdemokratinis judėjimas Vilniuje (Lietuvoje) susiskaldė, bent jau nemaža dalimi, tautiniu pagrindu. Mat 1890 m. gegužę L. Jogichesui emigravus, Vilniuje susiformavusi L. Jogicheso grupės pradėtą darbą tęsusi nauja socialdemokratinė organizacija²⁶⁵, skirtingai nuo daugiau internacionalinio pobūdžio pagal sudėtį ir orientaciją buvusios savo pirmtakės, literatūroje traktuojama kaip (pagal savo sudėtį ir veiklos „arealą“) Vilniaus „žydų socialdemokratų grupė“²⁶⁶.

Taigi pirmieji iš įvairių tautybių Lietuvos (Vilniaus) gyventojų socialdemokratinų organizacijų kūrimą tautiniu pagrindu pradėjo žydai. Tačiau pažymėtina, kad pirmieji pradėję tam tikrą veiklą žydų socialdemokratai į iš esmės atskira socialdemokratine politine partija virtusią politinę organizaciją – „Visuotinę Rusijos ir Lenkijos žydų darbininkų sąjungą“ (Bundą) susiorganizavo tik 1897 m.²⁶⁷

Be žydų socialdemokratų, nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio pradžios Vilniuje (ir kai kuriose kitose Lietuvos vietose) veikė, kaip jau iš dalies buvome užsiminę, ir lenkų socialistų ideologinėje įtakoje buvusios socialistinės propagandos darbininkų grupelės, o nuo 1893 m. ir Lietuvoje pradėjusios reikštis 1892 m. Paryžiuje susikūrusios Lenkijos socialistų partijos sekcija Lietuvoje²⁶⁸.

Žydų ir lenkų socialistų veikla buvo stimulus lietuvių (nors iš pradžių ir lenkiškai kalbančių) socialdemokratiniam judėjimui atsirasti ir LSDP susikurti 1895–1896 m.²⁶⁹ Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dar prieš „Lietuvos Socialdemokratijai“ pasivadinant LSDP, nuo jos atsiskyrė S. Trusiewicziaus (K. Zalewskio) vadovaujama socialdemokratų grupė, kuri tų pačių 1896 m. pavasarį įkūrė „Lietuvos Darbininkų Sąjungą“ (LDS), keletą metų Vilniuje veikusią socialdemokratinę organizaciją, kurios nariai kartu su likusiais 1893 m. įkurtos Lenkijos Karalystės socialdemokratijos organizacijos (LKSDO) nariais bei kai kuriais išeiviais iš LSDP (pavyzdžiui, F. Dzierzynskiu) 1900–1901 m. įkūrė Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratiją (LKİLSD) –

265. Freidheimas P., Suveizdis V. Marksistinės srovės atsiradimas Lietuvos revoliuciniame judėjime. P. 13.

266. Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 123–124; LKP istorijos apybraiža. D. 1. P. 49; Levin N. Jewish Socialist Movements 1871–1917 While Messiah Tarried. – London and Meanly, 1977. P. 229, 231; Zimmerman J. D. Poles, Jews, and the politics of nationality: the Bund and the Polish Socialist Party in late tsarist Russia, 1892–1914. – Madison, 2004. P. 39; Fishman D. E. Nuo šadlanų iki masinių politinių partijų: žydų politiniai judėjimai Lietuvoje // Lietuvos žydai. Istorinė studija. – Vilnius, 2012. P. 262.

267. Apie žydų socialistinio judėjimo atsiradimą Lietuvoje ir pradinį jo raidos etapą žr.: Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 15–20; Vyšniauskas A. Vilnius – žydų Bundo centras XIX amžiaus pabaigoje // Lietuvos istorijos studijos, Nr. 3. – Vilnius, 1996. P. 51–56; Fishman D. E. Nuo šadlanų iki masinių politinių partijų: žydų politiniai judėjimai Lietuvoje. P. 262–269; Zimmerman J. D. Poles, Jews, and the politics of nationality: the Bund and the Polish Socialist Party in late tsarist Russia, 1892–1914. P. 83–86. Plačiau žr.: Levin N. Jewish Socialist Movements 1871–1917... P. 219–376; Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100. Edited by Jack Jacobs, 2001; Френкель Й. Пророчество и политика. Социализм, национализм и русское еврейство 1862–1917. – Москва, 2008.

268. Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 123; Zimmerman J. D. Poles, Jews, and the politics of nationality: the Bund and the Polish Socialist Party in late tsarist Russia, 1892–1914. P. 17–27.

269. Plačiau apie tai žr.: Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 109–115; Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 15–19.

dar vieną socialdemokratinę partiją, pretendavusią veikti Lietuvoje ir veikusią iki 1906 m.²⁷⁰. Tais metais ji (LKiLSD) įsijungė į 1898 m. pradėtą kurti Rusijos socialdemokratų darbininkų partiją – RSDDP ir toliau jos (LKiLSD) nariai Lietuvoje veikė jau kaip RSDDP nariai. Beje, RSDDP jau iš dalies nuo XIX a. pabaigos (per sudėtinę RSDDP dalimi 1898 m. tapusį ir iki 1903 m., o po to ir nuo 1906 m. tokia buvusį Bundą) ir neabejotinai nuo XX a. pradžios (1901 m.) tiesiogiai buvo viena iš etnografinės Lietuvos teritorijoje (šalia kitų Rusijos imperijos teritorijų ir užsienio) veikusių socialdemokratiinių partijų.

Taigi kurį laiką carinės Rusijos politiniu užkampiu buvusi Lietuva, kaip ir Lenkija, XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, anot istoriko Č. Baužos, virto „socialdemokratinio judėjimo Rusijos imperijoje epicentru“, išsiskiriančiu „marga nelegalių įvairiausių organizacijų mozaika“²⁷¹. Čia galima pridurti, kad XX a. pradžioje Vilniuje, kaip ir apskrityje Lietuvos teritorijoje, veikė dar didesnis socialistinių partijų skaičius nei XIX a. pabaigoje. Be jau tiesiogiai pradėjusios veikti RSDDP, čia dar veikė ar mėgino veikti Baltarusių socialistinė hramada²⁷², Rusijos socialistų revoliucionierių (eserų) partija, Žydų socialistinė darbininkų partija „Poalei Cion“, Socialistinė žydų darbininkų partija, taip pat Sionistinė socialistinė žydų darbininkų partija, nuosakūs socialistai – sionistai iš Ceirei Cion²⁷³.

Savaime suprantama, kad Lietuvos teritorijoje veikusios nelietuviškos socialistinės partijos veikė ne tik joje, bet ir kitose Rusijos imperijos teritorijose. Tad natūralu, kad Lietuvoje veikusios nelietuviškų socialistinių partijų organizacijos palaikė glaudžius ryšius su savo partijų organizacijomis kitose imperijos teritorijose. Čia galime paminėti, kad kai kuriuose sovietinės istoriografijos tekstuose buvo itin perdėtai akcentuojama ir laikoma itin svarbiu įvykiu būsimojo Rusijos bolševikų lyderio V. Lenino trumpas apsilankymas Vilniuje, kur jis 1895 m. rugsėjo 7 d. (19 d. n. st.) buvo trumpam sustojęs grįždamas iš Vakarų į Rusiją ir tarėsi su vietinių socialdemokratiinių grupių atstovais dėl pagalbos siekiant išleisti vieną iš Peterburgo socialdemokratų grupės socialdemokratiinių leidinių²⁷⁴.

270. Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 26–27; Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 52, 61–62, 64. Taip pat žr.: Angaraitis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 91–104, 122–123.

271. Bauža Č. Socialdemokratijos ir komunizmo priešprieša Lietuvoje. P. 10.

272. Žr. kad ir: Котляров И. В. Политические партии Беларуси: теория, история, современность. Ч. 1. – Минск, 2006. С. 267–269.

273. Žr.: Fishman D. E. Nuo šadlanų iki masinių politinių partijų: žydų politiniai judėjimai Lietuvoje. P. 261; Прайсман Л. Еврейское политическое и общественные объединения в конце 19 – начале 20 в. в. // История евреев России. – Москва, 2007. С. 379. Plačiau apie šias partijas žr. kad ir Levin N. Jewish Socialist Movements 1871–1917... P. 377–488.

274. Žr.: Freidheimas P. Leninas ir darbininkų judėjimo Lietuvoje pradžia [1894–1897] // Komunistas, 1980, Nr. 11. P. 32; Leninas ir Lietuva. Sud. B. Vaitkevičius. P. 13, 27; Очерки истории КПЛ. Ч. 1. С. 63. Anot sovietinės istorikės J. Andriušaitytės, „V. Lenino lankymasis Vilniuje, jo pasikalbėjimai su vietiniais socialdemokratais buvo didžiai reikšmingi Lietuvos revoliuciniam judėjimui, socializmo sujungimui su darbininkų judėjimu“. Žr. Andriušaitytė J. Kai kurie Lietuvos revoliucinio judėjimo klausimai V. Lenino raštuose. P. 6.

Jeigu būsimasis bolševikų lyderis Vilniuje tebuvo trumpai sustojęs, tai vienas iš būsimųjų Rusijos socialdemokratų menševikų ideologų bei lyderių L. Martovas (tuo metu žinomas kaip J. Cederbaumas) už revoliucinę veiklą iš Peterburgo buvo ištremtas į Vilnių, čia kurį laiką XIX a. 10-ajame dešimtmetyje (1893–1895 m.) gyveno ir dalyvavo vietinių žydų socialdemokratų veikloje²⁷⁵. L. Martovo kalba, pasakyta Vilniuje minint 1895 m. gegužės 1-ąją, anot vieno iš šiandienų Rusijos socialdemokratijos istorijos tyrinėtojų I. Urilovo, „tapo žydų darbininkų susivienijimo politiniu pagrindimu“²⁷⁶. L. Martovas gyvendamas Vilniuje taip pat prisidėjo prie vieno iš Vilniaus žydų socialdemokratų grupės vadovų, „Bundo tėvu“ ateityje būsiančio vadinamu, A. Krémario garsiosios 1894 m. pasirodžiusios, žymų vaidmenį Rusijos socialdemokratinio judėjimo raidoje suvaidinusios brošiūros „Apie agitaciją“ parašymo²⁷⁷. 1895 m. spalį grįžęs į Peterburgą J. Martovas „parnešė“ čia Vilniaus žydų socialdemokratų patyrimą, Vilniuje praktiškai išreikštas ir teoriškai pagrįstas perėjimo nuo propagandos prie agitacijos idėjas, pasiūlė (ir sėkmingai) jas priimti vietiniams socialdemokratų rateliams, kas nemažai prisidėjo prie Peterburgo „Kovos už darbininkų klasės išvadavimą sąjungos“ įkūrimo²⁷⁸.

Taigi matome, kad Vilnius XIX a. paskutiniame dešimtmetyje tikrai buvo tapęs vienu iš Rusijos imperijos socialdemokratinio judėjimo centrų ir kad LSDP tebuvo viena iš Lietuvoje veikusių socialistinių-socialdemokratinų partijų. Tačiau ji tik viena iš minėtų socialistinių partijų atstovavo lietuvių socialdemokratiniam judėjimui. Tiesa, jeigu žiūrėsime ne tik į XIX a. pabaigą, bet ir į XX a. pradžią, tai čia dar matome 1905 m. labai trumpai veikusią Lietuvių socialdemokratų darbininkų partiją (LSDDP), tais pačiais 1905 m. prisijungusią prie LSDP.

LSDP buvo ne tik vienintelė partija, atstovavusi lietuvių socialdemokratiniam judėjimui, bet ir vienintelė lietuvių partija, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje iki demokratų partijos (LDP) narių vartimo socialistais liaudininkais²⁷⁹ atstovavusi lietuvių socialistiniam judėjimui apskritai, ir, neskaitant minėtos labai trumpai veikusios LSDDP, buvo vienintelė (vėlgį iki demokratų vartimo socialistais liaudininkais) socialistinė partija Lietuvoje ir vienintelė socialistinio judėjimo Lietuvoje dalis, kuri

275. Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 124. Plačiau žr.: Мартов Л. Записки социал-демократа. Кн. 1. – Берлин, 1922. С. 160–212, 222–235, 238–254.

276. Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3. С. 134.

277. Мартов Л. Записки социал-демократа. Кн. 1. С. 28.

278. Сервис Р. Ленин. С. 122; Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. С. 113–114.

279. Nors jau 1905 m. LDP programinėms nuostatomis buvo, anot istorikų, „būdingas krypsnis į „liaudinį socializmą“, tačiau tik 1912 m. vasarą vykusioje LDP konferencijoje buvo pasisakyta už tai, kad „demokratija gali pilnai įsivyrauti tikrai socialistiškame visuomenės sutvarkyme...“, bei buvo nuspręsta, jog „socialio Lietuvos visuomenės surėdymo programa maximum turi remtis liaudies socializmo pamatais“ ir kad demokratai „žengia prie socialistiško Lietuvos surėdymo“. Pasisakymas už liaudinį socializmą atspindėjo ir 1914 m. LDP suvažiavime priimtoje naujoje partijos programoje. 1914 m. LDP suvažiavime buvo siūlyta į partijos pavadinimą įtraukti socialistų vardą, tačiau tuo metu dar buvo pasilikta prie seno pavadinimo. Žr.: Varpas, 1912, Nr. 1. P. 1–17; Nr. 2. P. 33–35, 37, 74–78; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 129, 132–134, 152–153, 170–171, 209.

taip pat buvo ir dalis lietuvių tautinio judėjimo ir lietuvių visuomeninio-politinio judėjimo. LSDP įkūrusi lietuvių socialdemokratija taip pat buvo pirmoji politinė grupuotė (srovė) iš XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje atsiradusių ir besireiškusių lietuvių visuomeninių-politinių (protopolitinių) grupuočių, organizaciniu ir programiniu požiūriais „apsiforminusi“ kaip politinė partija. Istoriografijoje yra jau beveik įsitvirtinęs teiginys, kad LSDP buvo ir pirmoji lietuvių politinė partija, pateikusi pirmąją Lietuvos valstybingumo atkūrimo programą²⁸⁰.

„Lietuvos socialdemokratijos“ organizaciją įkūrusioje 1895 m. lietuvių socialdemokratų konferencijoje, kaip jau minėjome, A. Moravskio 1901–1902 m. rašytame ankstyvosios LSDP istorijos rankraštyje ir šiandien istoriko A. Vyšniausko laikomoje I LSDP suvažiavimu, buvo svarstyta organizacijos programa, priimti „programos eskizas ir taktikos pagrindai“²⁸¹. Kiek galima spręsti iš LSDP kūrėjų A. Moravskio ir A. Domaševičiaus atsiminimų, ši 1895 m., atrodo, A. Domaševičiaus lenkų kalba parašyta ir hektografuota LSDP programa, arba tiksliau – LSDP programos projektas, turėjo būti labai panašus į 1896 m. LSDP programą arba, anot istoriko V. Merkio, tiesiog „buvo pastarosios pagrindas“²⁸².

Atsižvelgiant į tai pažymėtina, kad tiek lietuvių socialdemokratinio judėjimo tradicijoje, tiek jo istoriografijoje yra įsitvirtinusi nuomonė, kad 1896 m. LSDP programa yra laikytina pirmąja partijos programa. Ši programa, priimta ir iš pradžių išleista lenkiškai, o po to 1896 m. LSDP suvažiavimo dalyvio varpininko K. Griniaus išversta ir išleista lietuvių kalba²⁸³, susidėjo iš trumpos įžangos (įvado), pačios programos („Programas Lietuviškosios socialdemokratų partijos“) ir penkių priedų prie programos²⁸⁴. Programos įvade buvo sakoma, kad jaunas, bet sparčiai besivystantis Lietuvos darbininkų judėjimas tiek jau yra paaugęs, kad jam būtina turėti programą – partijos darbas būsias tuomet „miklesnis ir išnašesnis“ ir būsias suderintas su kitų šalių socialistinių organizacijų darbu. Todėl 1896 m. gegužės 1 d. susirinkę Lietuvos „darbininkų luomos reprezentantai“ „apdirbo ir pripažino žemiau paduotąją programą“²⁸⁵. Toliau buvo dėstoma pati LSDP programa, kuri, kaip ir daugelio kitų Europos šalių socialdemokratinų partijų programos, buvo sudaryta iš teorinės (pirmi trys

280. Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai. P. 439.

281. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 42.

282. Žr.: Domaševičius Andrius apie Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 38. B. 51. L. 3; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 134.

283. Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais. P. 49.

284. Žr.: Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. – Tilžė, 1896. Plačiau apie šią programą žr.: Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 160–163; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 138–151; Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social democratic party 1896–1931. P. 101–102; Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 53–55, 58–61; Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. P. 229–232; Mitrulevičius G. Pirmoji LSDP programa. P. 25–30.

285. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. P. 3.

skyreliai) ir praktinės (ketvirtas skyrelis) dalių, nors taip pavadinto atskyrimo pačiame programos tekste ir nėra.

1896 m. LSDP programos I skyrelyje buvo pateikiamas trumpas Lietuvos ūkio evoliucijos apibūdinimas, pradedant nuo baudžiavos Lietuvoje panaikinimo. Čia buvo nurodoma, kad 1863–1864 m. Lietuvoje žlugus feodalinei-baudžiavinei tvarkai atsivėrė plati dirva vystyti samdomu darbu paremtai buržuazinei visuomenei. Nors 1896 m. LSDP programos autorių nuomone, „Lietuvos ekonomišką surėdymą“ savo išsivystyme ir „stovi daug žemiau“ nei Vakarų šalyse, tačiau jis „tikrai nužengė pirmyn perkeisdamas smulkia amatininkystę į sukoncentruotą didesnę“, kuri „išveržia iš rankų smulkaus išdirbėjo darbo įrankius, padarydama iš jo proletariją neturintį nieko apart rankų galinčių darbą dirbti“²⁸⁶.

Dėl to, kaip rašoma toliau LSDP programos I skyrelyje, „proletariją skaitlius kas kart auga žustant mets po metui mažesniesiems amatininkams, mažesniesiems pirkliais, mažesniesiems žemės valdytojams ir ūkininkams“. Ši minėtų socialinių grupių proletarizacijos procesą, kaip toliau rašoma LSDP programoje, „paskubina mašinų įvedimas“, kai dėl darbo našumo išaugimo ir darbininkų poreikio sumažėjimo daugėja bedarbių, arba, kitaip sakant, auga nedarbas. Taip pat čia buvo minimos ir pramonės krizės, dėl kurių kaip ir dėl feodalinės epochos liekanų ir ypatingų šalies sąlygų tampa vis blogesnė darbininkų klasės padėtis, tad „augant kapitalizmui lobsta tik didžturčių saujelė“, o „darbininkams lieka tik nuskriaudimas ir vargas“²⁸⁷. Visa tai, kaip sakoma toliau, lemia proletariato klasinės kovos atsiradimą.

Taigi 1896 m. LSDP programos I skyrelyje matome teigimą, kad Lietuvoje ir žemės ūkyje, ir pramonėje sparčiai plinta kapitalistinis ūkis, kurio plėtotė sukuria Lietuvoje panašią padėtį ir panašius socialinius-ekonominius reiškinius, kaip plėtojantis kapitalizmui įvyko ir Vakaruose. Kitaip sakant, čia matome marksistinę kapitalistinės visuomenės raidos teoriją ir sudėtinę ją sudarančias pramonės koncentracijos, visuomenės proletarizacijos, darbininkų eksploatacijos, kapitalizmo krizių, klasių kovos koncepcijas.

Apie visoms buržuazinėms šalims būdingus kapitalistinės ūkio sistemos reiškinius – nuolat didėjantį bedarbių skaičių, hiperprodukciją, krizes, „skriaudžiamųjų ir skriaudikų“ interesų neatitikimą, klasių kovą – kalbama ir programos II skyrelio pirmoje pusėje²⁸⁸. Čia minima tokia kapitalistinės sistemos yda kaip gamybos sistemoje viešpataujanti anarchija, kuri veda į ekonomines krizes ir didina prieštaravimus tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių. Toliau 1896 m. LSDP programoje kalbama apie tai, kad visiškas gamybinių jėgų „atsakantis sunaudojimas“ ir tolesnis išsivystymas yra neįmanomas esant kapitalistiniams gamybiniais santykiams, paremtiems private gamybos priemonių nuosavybe, ir kad visas anksčiau minėtas ydas gali pašalinti tik socialistiškai susitvarkiusi visuomenė („tiktai perkeitimas dabarnykščio

286. Ten pat. P. 4.

287. Ten pat. P. 4–5. Pastebėtina, kad 1896 m. LSDP programos tekste visur vietoj darbininkų klasės vartojamas pasakymas „darbininkų luoma“.

288. Ten pat. P. 5.

kapitalistiško surėdymo į socialistišką...“), t. y. žemei su jos turtais, produkcijos ir komunikacijos dalykais perėjus visuomenės nuosavybėn, tiktai pačiai visuomenei vadovaujant gamybos procesui pranyks eksploatacija ir darbininkų klasė turės garantijas, kad pramonės koncentracija ir darbo našumą keliančios mašininės gamybos įvedimas užtikrins darbininkams gerovę ir sukurs geresnę ateitį²⁸⁹. Taigi matome, kad kaip ir dauguma dažniausiai marksistine socializmo doktrina besivadovavusių XIX a. pabaigos–XX a. pradžios socialdemokratų partijų, kaip jau minėjome pirmame šios dalies skyriuje, taip ir Lietuvos socialdemokratai socializmo, kaip santvarkos, pasiekimą siejo su gamybos, mainų ir paskirstymo priemonių socializacija.

1896 m. LSDP programos III skyrelyje vėlgi dėstomi daugeliui to meto socialdemokratų programų būdingi teiginiai. Čia kalbama apie tai, kad kapitalistinio ūkio išnaudojamieji – darbininkai – patys tegali išsilaisvinti, kartu išlaisvindami ir visą žmoniją, ir kad proletariatui ši istorinė misija tenka dar ir todėl, kad visos kitos visuomeninės klasės, gindamos privatinę nuosavybę, stengiasi palaikyti dabartinę į klases susiskirsčiusią visuomenę²⁹⁰. Po to buvo dėstomos mintys apie įvairių šalių darbininkų judėjimo internacionalumą. Visų šalių išnaudojamųjų kelias yra tas pats, nes visų jų padėtis yra vienoda ir tas pats yra visų priešas. Iš čia eina visų pasaulio darbininkų vienybė. Toliau akcentuojama tai, kad darbininkų kova už išsilaisvinimą yra ir politinė kova už politinę laisvę, už geresnes sąlygas kovoti ir bręsti, už galimybę patiems darbo žmonėms tvarkyti savo reikalus demokratinėje santvarkoje²⁹¹.

1896 m. LSDP programoje buvo pažymima, kad norint sukurti socialistinę tvarką būtina turėti politinę laisvę ir turi būti įvairių šalių bendradarbiavimas, nes socialistinė tvarka negali būti sukurta kurioje nors vienoje atskirai paimtoje šalyje („Idant gi įvesti socialistišką surėdymą, neatbutinai reikalinga turėti plačią politišką liuosybę ir sandarbystę visų šalių, nes socijalistiškas surėdymas negali būti įvestas skyrium kiekvienoje šalyje“²⁹²). Toliau pateikiama F. Engelso citata iš jo pratarinės lenkiškajam 1892 m. „Komunistų partijos manifesto“ leidimui: „Tikra tarptautiška sandarbystė Europos tautų galima yra tikrai tada, kada kiekviena iš tų tautų yra visišku ponu pas save namie“²⁹³. Po šios citatos nurodomas steigiamasis Lietuviškosios socialdemokratų partijos uždavinys („užduotis lietuviškos socijal-demokratiškos partijos“) – „paskubinti ir suorganizuoti luominę (klasinę – G. M.) kovą Lietuvos proletariato, kaip ekonomiškoje, taip ir politiškoje jos dalyje, nurodyti galutinius siekius tos kovos ir pareizinius josios laipsnius...“.

289. Ten pat. P. 6.

290. Ten pat. P. 6–7.

291. Ten pat. P. 7.

292. Ten pat. P. 7–8. Kaip viename iš lietuvių socialdemokratų laikraščių išspausdintame savo komentare apie LSDP programą ir taktiką rašė A. Moravskis, „garsūs mūsų mokytojai Marx ir Engels sako“, kad „įkūnijimas socialistiško surėdymo gali būti tik vaisiumi susivienijimo proletarų visų šalių ir tautų“. Žr.: Lietuvis A. [A. Moravskis] Lietuvos socialdemokratų partijos programos klausimu // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 978. L. 19.

293. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. P. 8.

Toks būtų 1896 m. LSDP programos pirmųjų trijų skyrelių – teorinės programos dalies – turinys. Kaip rodo istoriko V. Merkio atliktas tyrimas, LSDP 1896 m. programos teorinė dalis buvo parengta remiantis pirmiausia VSDP 1891 m. Erfurto programos teorine dalimi, kuri savo ruožtu, kaip jau minėjome pirmame šios monografijos šios dalies skyriuje, buvo parengta remiantis K. Marxo „Kapitalo“ I tomo vienu iš skyrių²⁹⁴. Remdamasis A. Moravskio rankraščiais V. Merkys rašė, kad jau LSDP pirmtakų – socialdemokratinų ratelių vadovai, susipažindami su įvairiomis socialdemokratinėmis teorijomis ir siekdami įsisavinti mokslinio socializmo teoriją ir paruošti savo programą, studijavo svarbiausius K. Marxo ir F. Engelso (kaip jau vienoje nuorodoje minėjome, A. Moravskio pavadintų „garsiais mūsų mokytojais“) veikalus ir Erfurto programos teorinę dalį „populiarizuojantį“ K. Kautsky veikalą „Erfurto programa“, kas ir lėmė tai, kad LSDP programos pagrindu buvo pasirinkta 1891 m. VSDP Erfurto programa²⁹⁵. Iš to, kas buvo pasakyta apie Erfurto programos vaidmenį pirmame šios dalies skyriuje, žinome, kad LSDP nebuvo vienintelė partija, rengusi savo programą remdamasi minėta VSDP programa.

Akivaizdu, kad, anot ryškiausio XX a. pirmos pusės lietuvių socialdemokratijos veikėjo S. Kairio, 1896 m. LSDP programos teorinis pagrindimas buvo „grynai marksistinis, toks, koks buvo pas vokiečių ar austrų socialdemokratus“, ir kad iš šios programos teorinės dalies „aiškėjo visiškas programos autorių susiorientavimas į vakarus“, kur „buvo ieškoma Lietuvos ūkyje vykusių pasikeitimų išaiškinimo ir veiklai sektingų pavyzdžių“²⁹⁶.

Tiesa, kalbant apie 1896 m. LSDP programos teorinės dalies santykį su VSDP 1891 m. programos teorine dalimi reikia pastebėti, kad LSDP programos III skyrelyje esančios ir čia cituotos F. Engelso frazės VSDP programoje nebuvo. Taip pat pažymėtina, kad žodis „visišku“ minėtoje citatoje yra išretintas ne F. Engelso, o programos sudarytojų²⁹⁷. Galima teigti, kad ši VSDP atveju neaktuali vieno iš marksizmo pradininkų pasakyta mintis įtraukta į LSDP programą tam, kad legitimizuotų, įteisintų LSDP keliamą nacionalinio išsivadavimo siekį, kuris išplaukia iš po teorinės programos dalies ėjusio programoje minimum suformuluoto pagrindinio politinio LSDP siekio.

Minėtas siekis buvo suformuluotas 1896 m. LSDP programos IV skyrelyje ir skambėjo taip: „Idant kuo veikiausiai susiorganizuoti ir prisirengti prie užvedimo socialistiško surėdymo, idant užtikrinti darbininkų luomui kuo didžiausią gerovę ir kuo plačiausią politišką liuosybę šioje pareiginėje gadynėje, lietuviška socialdemokratiška partija, pasiremddama ant augščiaus paduotų pamatų (teorinės programos,

294. Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 138–139.

295. Ten pat. P. 135. Viename pranešime dėl LSDP programos, svarstytime susirinkimuose 1896 m. vasarą Vilniuje, sakoma, kad Lietuvos socialdemokratinis judėjimas vadovavosi K. Marxo ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestu“, kurio teorijos nesenstantį aktualumą parodęs K. Kautsky veikalas „Erfurto programa“. Žr. ten pat.

296. Kairys S. Lietuva budo. P. 275.

297. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. L. 54.

išdėstytos pirmuose trijuose skyreliuose – G. M.) stato sekantį programą minimum: savystovi demokratiška respublika, susidedanti iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių, paremta ant liuosos federacijos.²⁹⁸

Iš pridėto prie programos ketvirto priedo matyti, kad LSDP programos autoriai, sakydami „kitų šalių“, turėjo mintyje Latviją, Baltarusiją ir Ukrainą²⁹⁹. Tokia „liuosos federacijos“ sudėtis, anot istoriko V. Merkio, rodo, kad 1896 m. LSDP programoje „dar ryški senoji bajoriškoji Lietuvos valstybės samprata (federacija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir net Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje)“³⁰⁰. Pasak istoriko R. Miknio, LSDP programos „Lietuvos valstybingumo formulė“ akivaizdžiai rėmėsi buvusios LDK valstybingumo „unijinės“ versijos tradicija“ ir rodė „senąją valstybinę mąstymą, atėjusį per 1830–1831 m. ir 1863 m. sukilimus iki bajoriškos kilmės socialdemokratų“³⁰¹.

Tiesa, A. Moravskis, komentuodamas LSDP 1896 m. programos pagrindinę formulotę, mini Šveicarijos pavyzdį. Anot jo, „dėl didelio Vilniaus miesto ir rajono gyventojų įvairumo, kur gimė lietuvių socialdemokratinis judėjimas, ypač populiarius buvo demokratinės Šveicarijos pavyzdys, kur taikiai sugyveno 3 ir net 4 skirtingos tautos“³⁰². „Pagal tai“, pasak A. Moravskio, „ir būsimą, išvauduotą iš rusų jungo, nepriklausomą Lietuvos respubliką lietuvių socialdemokratų vaizdavosi sau kaip federacinę, demokratinę respubliką, susidedančią iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų kraštų, davus kiekvienam jų visišką autonomiją“³⁰³. Taigi, matyt, ne tik aliuzija į LDK tradiciją lėmė LSDP pirmosios programos formulotę dėl Lietuvos politinės ateities.

Grįžtant prie šios pagrindinės LSDP politinės nuostatos formulavimo 1896 m. LSDP suvažiavime būtina pažymėti ir tai, kad dėl jos vieningos nuomonės nebuvo, nes dalyvių mažuma, tarp kurių buvo ir tuometinis LSDP narys F. Dzierzynskis, netrukus tapsiantis LKiLSD nariu, o ateityje pagarsėjusiu bolševikų veikėju, pasisakė prieš Lietuvos siekį atsiskirti nuo Rusijos imperijos ir tenorėjo autonomijos tokiai Lietuvai, kuri liktų Rusijos imperijos dalis³⁰⁴. Beje, 1896 m. pavasarį (dar iki suvažiavimo) S. Trusevičius su savo šalininkų grupe pasitraukė iš organizacijos „Lietuvos socialdemokratija“, tuo metu dar nesivadinusios LSDP, nes nepritarė A. Moravskio ir A. Domaševičiaus vadovaujamos lietuvių socialdemokratų daugumos nuomonei dėl būtinumo Lietuvai atsiskirti nuo Rusijos³⁰⁵.

298. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. P. 8–9.

299. Ten pat. P. 16–17.

300. Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. P. 321.

301. Miknys R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje: teorinis ir praktinis aspektai. P. 130.

302. Lietuvius A. [Moravskis A.]. Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. P. 30.

303. Ten pat.

304. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 55–57.

305. Ten pat. P. 52, 56, 61.

Grįždami prie 1896 m. LSDP programos minimum politinių reikalavimų dalies įžangoje iškelta Lietuvos atsiskyrimo nuo carinės autokratinės Rusijos imperijos siekio, matyt, galime teigti, kad čia matome „aiškiai nubrėžtą“, istoriko V. Merkio žodžiais tariant, „politinio Lietuvos išsivadavimo iš caro valdžios uždavinį“, „lietuvių tautos suverenumo teisės reikalavimą“ ir, apskritai, anot istoriko Č. Laurinavičiaus, „pirmosios Lietuvos valstybingumo atkūrimo programos iškėlimą“³⁰⁶. Mat iki tol visame to meto lietuvių visuomeniniame-tautiniame judėjime Lietuvos politinės ateities klausimas jeigu ir buvo svarstytas, tai tik kartais ir abstrakčiai³⁰⁷. Tai paminėję galime pažymėti, kad vienas iš pirmųjų apie būsimą „valną Lietuvą“, apie tai, kad „Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma“ arba kad reikia sukurti laisvą Lietuvos-Latvijos valstybę, jau XIX a. 9-ajame dešimtmetyje rašė čia minėtas vienas iš pirmųjų lietuvių socialistų J. Šliūpas³⁰⁸.

Pažymėtina, kad LSDP kūrėjai A. Moravskis ir A. Domaševičius, dar savo 1894 m. gegužės 1-osios paminėjimui parašytose kalbose išdėstydami politinį „credo“, socializmą iškėlę kaip „tolimesnės ateities tikslą“, kaip artimiausią politinį tikslą nurodė Lietuvos valstybingumo reikalavimą³⁰⁹. Vienoje iš LSDP kūrėjų parašytų kalbų buvo aiškinama, kad Europoje yra valstybių, turinčių mažiau gyventojų nei Lietuva, kad lietuvių yra 3 milijonai ir jie galėtų sudaryti atskirą valstybę³¹⁰. O kadangi, pasak A. Moravskio, „vietinės revoliucinės pajėgos nebuvo pakankamos visiškai nepriklausomai ir atskirai Lietuvos valstybei siekti“, tai, kaip rodo 1896 m. programa ir šiuo požiūriu nuo jos beveik nesiskyręs 1895 m. programos projektas, LSDP kūrėjai pasisakė už „liuosą federaciją“³¹¹. Šių dienų supratimu, tokia „federacija“ reikštų arba kažką tarpinio tarp federacijos ir konfederacijos, ar net gal daugiau konfederaciją nei federaciją. Anot istoriko L. Sabaliūno, to meto LSDP vadovams tautinio klausimo išsprendimas atrodė, nors ir neaiškiai, kaip dviejų etapų eiga: nepriklausomybės nuo Rusijos laimėjimas, o po to – federacinės valstybės sukūrimas³¹². Tačiau, matyt, reikėtų sutikti ir su L. Sabaliūno pastebėjimu, kad LSDP „spaudiniai, deja, nieko neturėjo pasakyti nei apie pereinamojo nepriklausomybės laikotarpio ilgumą, nei apie federacijos steigimo procedūrą“.

306. Žr.: Merkys V. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. P. 246; Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai... P. 439.

307. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 1. P. 283; Truska L. Steigiamasis Seimas ir jo vieta naujųjų laikų Lietuvos istorijoje. P. 12. Plačiau žr. Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. P. 237–248.

308. Ten pat. Plačiau žr. Jakštas J. Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla. P. 48, 75–76, 78, 103. Plačiau žr. Vyšniauskas A. Jonas Šliūpas – išskirtinė lietuvių tautinio sąjūdžio asmenybė, kurią vertėtų geriau pažinti. P. 8–9, 17–18, 25–26, 28, 30–34, 47, 49, 59–61, 65–73.

309. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 28.

310. Ten pat.

311. Ten pat. P. 41–42; Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis 1892–1902 // Kultūra, 1931, Nr. 4. P. 199. Čia taip pat žr. ir A. Moravskio duotą tokių lietuvių socialdemokratų politinių nuostatų paaiškinimą.

312. Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – IV. Už tautinį apsisprendimą // Akiračiai, 1972, Nr. 4. P. 15.

Grįžtant prie 1896 m. LSDP programos aptarimo reikia paminėti, kad po „savištosios demokratiškos respublikos“ siekio suformulavimo toliau programos politinių reikalavimų dalyje nurodoma, kokie turi būti šios būsimos respublikos „Konstitucijos pamatai“³¹³. Juose matome radikalių demokratinių siekių-reikalavimų programą: tautos suvereniteto, visuotinių, demokratinių, proporcinių rinkimų sistemos, visų gyventojų lygybės, žodžio, spaudos, susirinkimų, organizacijų laisvių, visuotinio, privalomo ir nemokamo mokslo, bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, nemokamų teismų, teisėjų renkamumo principo, mirties bausmės panaikinimo, armijos pakeitimo milicija, tarptautinių taikos teismų tarptautiniams konfliktams spręsti ir net „valdininkų ir deputatų darbo apmokėjimo sulysinimo su fizinio darbo apmokėjimu“ reikalavimus. LSDP programos politinių reikalavimų pabaigoje buvo suformuluoti ir tokie socialiniai reikalavimai, kaip nemokamos medicininės pagalbos, „neapmokamų vaistų bei laidotuvių“, progresyviųjų mokesčių pelnui ir turtui, visų tiesioginių mokesčių panaikinimo, be to, „iš palengvo siaurinti teises palikti turtus įpėdiniams“.

Po LSDP 1896 m. programos politinių reikalavimų, iš kurių paskutiniuosius pavadintume labiau socialiniais nei politiniais, buvo išdėstyti „apgynimui ekonomiskų reikalų darbininkų luomos“ skirti ekonominiai reikalavimai: darbo dienos sutrumpinimo, „nepertraukiamo poilsio bent 36 valandas per savaitę kiekvienam darbininkui“, darbo užmokesčio minimumo bei jo sulysinimo tiek vyrams, tiek moterims, darbo higieninių sąlygų pagerinimo, socialinės apsaugos, darbo saugos, darbo inspekcijos, darbo biržos, darbininkų sekretoriato įstatymų, streikų laisvės bei darbininkų judėjimo teisės pripažinimo, taip pat valstybinio ekonominių procesų reguliavimo – priežiūros reikalavimai³¹⁴. LSDP programinių ekonominių siekių (minimum) dalis buvo užbaigiama tipišku, nuo to meto dominuojančios socializmo sampratos neatsiejamu socialdemokratų siekiu – „pajėmimo iš palengvo į draugijos (visuomenės – G. M.) valdymą: žemės, produkcijos įrankių ir komunikacijos dalykų“, tai yra laipsniškos gamybos priemonių socializacijos reikalavimu.

Matome, kad pirmojoje LSDP programoje buvo ne tik keliamas atsiskyrimo nuo Rusijos imperijos bei Lietuvos valstybingumo reikalavimas, bet ir pateikta tam tikra valstybingumo socialinio-politinio turinio vizija su aiškia ir net radikalia demokratinės santvarkos įtvirtinimo programa. Žvilgsnis į visą 1896 m. programą leidžia pritarti istorikų jau išsakytai minčiai, kad ją galima pavadinti marksistinės (vėlyvojo arba brandžiojo marksizmo dvasia ir prasme) visuomenės raidos analizės bei kovos už socialinę ir nacionalinę išsivadavimą programa³¹⁵.

Kaip rodo jau minėti istoriko V. Merkio atlikti LSDP pirmosios programos kilmės tyrinėjimai, LSDP sudarydama savo politinę ir ekonominę minimumo programą, kaip kad ir sudarydama teorinę programą, rėmėsi VSDP Erfurto programa, Lenkijos socialistų partijos ir Lenkijos Karalystės socialdemokratijos (LKSD)

313. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. P. 9–12.

314. Ten pat. P. 11–12.

315. Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931. P. 101.

programomis ir II Internacionalo kongreso nutarimais³¹⁶. Atsižvelgiant į tai, kad Lenkijos socialistų partijos ir LKSD minimumo programos taip pat rėmėsi Erfurto programa, galima tvirtinti, kad LSDP politinė ir ekonominė minimumo programa yra parengta remiantis, kaip kad ir teorinės programos dalies atveju, pirmiausia VSDP Erfurto programa. Taigi tai tik patvirtina šios dalies I skyriuje akcentuotą 1891 m. VSDP programos reikšmę to meto Europos socialdemokratijos idėinei-ideologinei-programinei raidai.

Yra akivaizdu, kad LSDP 1896 m. programos minimum turinys, S. Kairio atsiminimų žodžiais tariant, buvo „išdėstytas remiantis išaugusio Vakaruose socialistinio judėjimo patyrimu“³¹⁷. Tad tiek pats LSDP programos tekstas, tiek ką tik pateikti pastebėjimai apie šios programos kilmę tik dar kartą paliudytų lietuvių istorikų išsakytas mintis, kad LSDP buvo „tarptautinės prigimties partija“, „kosmopolitinė savo esmė“, „partija kilusi iš grynai tarptautinio sąjūdžio“ ir „jos sociologinis pagrindas buvo kosmopolitinis“³¹⁸. Visa tai turint mintyje, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip savo tyrime apie lietuvių socialdemokratijos idėjinę-politinę raidą 1893–1899 m. tvirtina ir pakankamai įtikinamai parodo A. Vyšniauskas, tiek „Lietuvos socialdemokratijos“ organizacijos įkūrimas 1895 m., tiek jos pasivadınimas LSDP 1896 m. buvo susiję su lietuvių socialdemokratų noru būti savarankiškai atstovaujamiems II Internacionalo kongrese Londone³¹⁹. Pagal Lietuvos socialdemokratijos vadovų sumanymą atstovauti jai Londone turėjo JAV lietuvių socialistas J. Šliūpas, bet jis į II Internacionalo kongresą nenuvyko³²⁰.

Apibūdinant 1896 m. LSDP programą reikia nepamiršti, kad prie jos, kaip jau minėta, buvo penki priedai. Šie priedai suteikė tam tikrų papildomų štrichų LSDP programinėms nuostatoms, todėl juos glaustai apžvelgsime.

Pirmame iš priedų pavadinimu „Pažymėjimas taktikos“ buvo akcentuojama, kad LSDP, „kaip partinė darbininkų klasės organizacija“, stengiasi „pakelti kuo plačiąsias“ darbininkų judėjimą ir dėl to ji išsikelia siekį naudojantis kiekviena tinkama aplinkybe, vedant agitaciją ir raštu, ir žodžiu, sąmoninti darbininkus, rengti juos aktyviai politinei veiklai, padėti jiems suvokti esminį savo ir valdžios interesų nesutapimą bei artimiausius ir galutinius klasinės kovos siekius ir kelius³²¹. Čia taip pat matome profesinių sąjungų kūrimo ir veiklos bei nelegalios LSDP veiklos sąryšio su darbininkų organizacijų veikla akcentavimą.

Antrame programos priede „Pasielgimas kas link kitų luomų“ išdėstant partijos pažiūrą į smulkiuosius miesto ir kaimo savininkus buvo sakoma, kad vesdama sava-

316. Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 142–148.

317. Kairys S. Lietuva budo. P. 277.

318. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 67; Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai... P. 439; Jakštas J. Nepriklausomos Lietuvos istorija. P. 38; Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. P. 321.

319. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 67–79.

320. Ten pat. P. 73–74, 79.

321. Ten pat. P. 13–14.

rankišką klasinę politiką ir saugodama darbininkus nuo paklydimų ir kompromisų su kitomis klasėmis LSDP mano, kad reikalinga rodyti pereinamosioms klasėms – smulkiesiems miesto ir kaimo savininkams, – kuria kryptimi vyksta ekonominio gyvenimo procesai ir taip išaiškinti jiems jų reikalų vienodumą su darbininkų³²². Taip pat šiame priede pažymima, kad „programos minimum“ dalis yra naudinga ir minėtiems sluoksniams ir kad jie „išėjimą ir savo vargų šiandienykščiam surėdyme atras...“ tikrai socialistinėje visuomenėje. Matyt, galime sutikti su V. Krivicku, teigiančiu, kad pagal 1896 m. LSDP programą „pagrindas narystės vienoje ar kitoje klasėje yra santykio su gamybos priemonėmis kriterijus, tai yra toks pats, koks ir „Komunistų Partijos Manifeste“³²³.

1896 m. LSDP programos trečiame priede „Kas link žydiško proletariato Lietuvoje“ LSDP pažymėjo, kad žydų proletariato socialistinė organizacija turi visą teisę kelti savo politinius ir nacionalinius siekius³²⁴. Tačiau čia kartu buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad žydiškojo proletariato Lietuvoje padėtis reikalauja kuo artimesnio susivienijimo ir solidarumo su „kriščiioniškuoju proletariatu“ ir kad savo ekonominius bei politinius reikalavimus žydų proletariatas gali įgyvendinti tik būsimojoje federacijoje respublikoje.

Ketvirtame 1896 m. LSDP programos priede „Klausymas Lenkijos, Latvijos, Baltgudijos ir Mažgudijos“ buvo konstatuojama, kad čia išvardytų kraštų proletariato politinė padėtis yra vienoda su lietuvių proletariato padėtimi ir kad bendras minėtų šalių darbininkų klasės politinis veikimas užtikrins jų klasinių reikalavimų įgyvendinimą. Todėl LSDP iškelia sau tokius siekius: „1) Susitarti su socialistiškomis organizacijomis proletarijato Lenkijos, Latvijos, Baltrusijos ir Mažgudijos, idant iš viena prisirengti prie kovos su prispaudimu slegiančiu juos visus. 2) Pastatyti prieš tų šalių proletariatą reikalingumą įnešti į jų programą minimum reikalavimą laisvos, federališkos demokratiškos respublikos“³²⁵.

Paskutiniame savo 1896 m. priimtą partijos programos priede „Klausymas rusiškos konstitucijos“ solidarizuodamasi su Rusijos proletariato socialistinėmis organizacijomis LSDP pažymėjo, kad kova už „savystovę, federališką respubliką“ yra lygi „kovai Rusijos proletariato už kuo plačiausią politinę laisvę ir kad vieną kovą tik papildė kitą kovą ir kad suardymo rusiškos viešpatystės reikalauja laisvas lavinimasis darbininkų luomos visų šalių“³²⁶. Čia taip pat LSDP pareiškė, kad jei „rusiška konstitucija“ būtų galima „anksčiau nei išmuš kovos už laisvą respubliką valanda“, tai ji toje kovoje dalyvaus, tačiau ir po konstitucijos priėmimo toliau kovos už savo platesnį siekį.

322. Ten pat. P. 15.

323. Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social Democratic party 1896–1931. P. 102.

324. Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. P. 15–16.

325. Ten pat. P. 16–17.

326. Ten pat. P. 17.

Apžvelgę 1896 m. LSDP programos priedus galime teigti, kad čia buvo išdėstyti tam tikri gana svarbūs paaiškinantys papildymai tiek teorinei programos daliai, tiek ir programai minimum.

Baigiant aptarti 1896 m. LSDP programą ir jos atsiradimo aplinkybes reikėtų dar kartą pažymėti tai, į ką atkreipėme dėmesį šio skyriaus pradžioje, tai yra į tai, kad išskyrus pagrindinio programos minimum politinio reikalavimo ir su tuo susijusių programos priedų formulavimą (ir pačių priedų skaičių), likusioji – didžioji LSDP programos dalis – teorinė bei konkrečių politinių ir ekonominių reikalavimų dalys XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ir Pirmojo pasaulinio karo metais, o iš dalies ir Lietuvos Respublikos pradiniu laikotarpiu beveik nesikeitė³²⁷. Tai, kaip jau minėjome, liudija ir tas LSDP programos tekstas, su kuriuo LSDP buvo 1919 m. spalio 3 d. įregistruota Vidaus reikalų ministerijoje oficialiai legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje³²⁸.

O štai pagrindinio politinio reikalavimo formulavimas po 1896 m. daugiau ar mažiau keitėsi. Jau 1897 m. pradžioje vėl kilus nesutarimams LSDP viduje dėl politinės partijos programos ir atsiradus reikalavimams ją peržiūrėti (vienu iš aktyviausių to šalininkų esant tuo metu Vilniuje atsidūrusiam, kurį laiką čia gyvenusiam ir į LSDP veiklą įsijungusiam serbų socialdemokratui S. Perazičiui³²⁹), 1897 m. vasario 6 d. vykusiam LSDP suvažiavime (kuriame, tarp kitko, buvo, kaip netrukus paaiškėjo, tik trumpam laikui, pakeistas ir partijos pavadinimas: vietoj žodžio „partija“ įrašant žodį „organizacija“, tai yra vietoje LSDP liko LSDO) po aštrių diskusijų buvo priimta nauja partijos programos redakcija³³⁰. Joje iš esmės naujas buvo tik politinės minimumo programos punktas, kuris skelbė: „Laisvanoriška kraštų federacija su liaudies savivalda leidžiant įstatymus ir valdant valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje...“³³¹

Šioje formulėje nebuvo išreikšto Lietuvos valstybingumo reikalavimo. Lietuva, kaip būtina federacijos narė, programinėje federacinės respublikos formulėje nebuvo minima. Taip pat ši programos redakcija tarsi ir neatmetė tikimybės, kad Rusija

327. Pavyzdžiui, 1897 m. LSDP programos redakcijos teorinėje dalyje lyginant su 1896 m. programa tėra tik du nedideli papildymai, iš kurių viename akcentuojama, kad „caro valdžia ne tik trukdo pramonės vystymąsi, bet ir skurdina liaudį“ (naujai pridėtas žodžių junginys „bet ir skurdina liaudį“), o kitas papildymas yra po minties, kad LSDP organizuoja klasiinei kovai Lietuvos proletariatą „be tikėjimo, tautybės ir lyties skirtumo“ (pridėta tai, kas paimta į kabutes). Žr.: Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 149.

328. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 36–32.

329. Zalewski K. [Trusevičius S.] Isz socializmo istorijos Lietuvoj // Socialdemokratas, 1916, gegužė, Nr. 6–7–8. P. 47; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 551; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 135.

330. Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais. P. 50–51; Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 101–104; Skyc program Litewskiej social-demokratycznej organizacji // LMAB RS. F. 64–58.

331. Skyc program Litewskiej social-demokratycznej organizacji. L. 5; Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 101.

gali būti federacijos narė³³². Tačiau, nors istoriografijoje galime rasti vertinimų, kad 1897 m. suvažiavime lietuvių socialdemokratai atsisakė „separatistinių tezių“, tai yra atsiskyrimo nuo Rusijos siekio³³³, tačiau iš tiesų, kaip dar 1921 m. rašė Z. Angarietis, 1897 m. programos formuluotė dėl Lietuvos politinės ateities „buvo neaiški“³³⁴ ir, anot 1917 m. V. Kapsuko teiginio jo „Trumpoje Lietuvos socialdemokratų partijos istorijoje“, „nepriklausomybės klausimas po 1897 m. suvažiavimo liko atviras“³³⁵. Bet anot vėliau pateiktos A. Moravskio interpretacijos, minima „laisva federacija“ turėjo susidėti iš tautų, atsiskyrusių nuo Rusijos³³⁶.

Tuo tarpu istoriografijoje yra išsakyta nuomonė, kad iš tiesų 1897 02 06 priimta programos formuluotė dėl politinės Lietuvos ateities buvo kompromisinė ir kad ji nepretendavo į galutinę politinio siekio suformulavimo redakciją³³⁷ ir „suteikė teisę kiekvienam organizacijos nariui turėti savo nuomonę dėl konkretaus minimumo programos reikalavimo“³³⁸. Ir nors 1897 m. ir 1898 m. I pusėje lietuvių socialdemokratai dėstydami savo politines nuostatas apsiribodavo tik politinės laisvės ir kuo plačiausių teisių darbininkams reikalavimu, tačiau jau 1898 m. II pusėje jie (prieš tai atlaikę į RSDDP įsijungusio Bundo veikėjų spaudimą jungtis į RSDDP) LSDP vardu išleistuose atsišaukimuose iškėlė „Lietuvos autonomijos, paremtos laisvos federacijos ryšiais su tomis kaimynų tautomis, kurios pripažins Lietuvai tą autonomiją“ reikalavimą, kuris po to taip pat buvo suformuluotas ir 1899 m. gegužės mėnesį įvykusiame IV LSDP suvažiavime³³⁹.

Anot A. Vyšniausko, ką tik minėta formuluotė „nepalieka jokios abejonės“, kad čia „reikalaujama lietuvių nacionalinio suvereniteto“, o tai reiškė, kad LSDP „vėl iškėlė Lietuvos valstybingumo reikalavimą“, „modernios Lietuvos suverenumo siekimą“³⁴⁰. Kaip teisingai yra pastebėta istoriografijoje, žodis „autonomija“, kuris tuo metu buvo suprantamas kiek kitaip nei 1906–1907 m., neturėtų klaidinti³⁴¹. Matyt, kad žodis „autonomija“ čia buvo suprantamas taip, kaip jis buvo išaiškintas 1905 m.

332. Ten pat. P. 102; Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais. P. 50; Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė. P. 149; Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija – IV. Už tautinį apsisprendimą // Akiračiai, 1972, Nr. 4. P. 15.

333. Žr., pavyzdžiui: Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. 2. P. 395; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561.

334. Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 136.

335. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 551.

336. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. P. 30.

337. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 102. Platesnė 1897 m. programos analizė žr. ten pat. P. 101–107.

338. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 589.

339. Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais. P. 52–53; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 92, 94–95. Apie Bundo spaudimą LSDP dėl to, kad ši jungtųsi prie RSDDP, žr. ten pat. P. 71–82.

340. Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais. P. 53; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 97.

341. Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. P. 233.

VI LSDP suvažiavimo nutarimuose, kur buvo pažymėta: „Kilus nesusipratimui dėl žodžio „autonomija“ susivažiavimas paaiškina, kad reikalaujamoji dabar ir pirma politiškoji Lietuvos autonomija suprantama buvo taip, kaip yra pasakyta mūsų programoje dabar: demokratiška Lietuvos Respublika, liuosu noru susidedanti su kaimyninėmis tautomis federacijos sąryšiu“³⁴².

Iš tokio autonomijos kaip federacijos sąvokos supratimo paaiškinimo išplaukė išvada – kadangi Lietuva į federaciją turėjo jungtis savo noru, tai ji pirmiausiai turėjo įgyti politinį savarankiškumą, nepriklausomybę ir tik tada, kaip tai numatyta 1898 m. formuluotės redakcijoje, rinktis partnerius, su kuriais galėtų užmegzti federacinius ryšius. Jeigu minėti galimi Lietuvos „partneriai“ „laisvoje federacijoje“ Lietuvos savarankiškumo nepripažintų, tokiu atveju minėtoji formuluotė pagal visą jos prasmės logiką kelia nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos idėją. Kadangi nei Rusijos valdžia, nei RSDDP, nei Lenkijos socialistų partija apie Lietuvos savarankiškumą tuo metu nė girdėti nenorėjo, vadinasi, LSDP politinės programos formuluotė, kad ir netiesiogiai, pasisakė už atskirą nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

1896 m. LSDP politinės programos dvasia, tai yra pasisakymas už savarankišką Lietuvos Respubliką laisvos federacijos (konfederacijos) ryšiais su kaimyninėmis šalimis (tačiau be Rusijos), buvo sustiprinta 1902 m. pradžioje Vilniuje įvykusio V LSDP suvažiavimo rezoliucijoje politiniu klausimu ir 1903 m. sausį vykusios LSDP konferencijos nutarimuose³⁴³. V LSDP suvažiavimo rezoliucijoje politiniu klausimu buvo nurodyta, kad LSDP, pripažindama kiekvienai tautai teisę spręsti savo likimą, „stengsis sutverti demokratišką lietuvių respubliką sufederuotą su kaimyniškoms tautomis, esančioms ant to paties laipsnio visuomeniško ir politiškojo ūgio“³⁴⁴. Tokia nuostata Rusiją, kaip labiau atsilikusį kraštą, eliminavo iš būsimos federacijos.

1903 m. sausį vykusios LSDP konferencijos nutarime „Apie mūsų politiką (taktiką)“ kaip „svarbiausias Lietuvos liaudies reikalas“ buvo nurodyta „pamatinė permaina dabartinio politinio surėdymo pagal reikalavimus mūsų Partijos programos, t. y. Lietuvos liaudis kartu su kitų tautų proletariatu turi nuversti caro valdžios jungą ir sutverti demokratišką Lietuvos respubliką, sujungtą su tokiomis pat kaimyniškų tautų respublikomis“³⁴⁵. Paminėtina yra ir tai, kad šios konferencijos nutarime „tautiškas klausimas mūsų programos“ (kur buvo pažymėta, kad „Lietuva yra po ypatingu svetimos jėgos jungu, kuris trukdo kultūrišką mūsų tautos ūgį“ ir kad „Lietuvos darbininkai ne tik yra skriaudžiami lygiai su visos Maskolijos darbininkais, bet yra spaudžiami kaip lietuviai, kuriems maskoliai nori užmesti savo tautystę, mindami po kojų visas mūsų tautiškas ir žmoniškas tiesas“) buvo pabrėžta, kad LSDP

342. Kairys S. Lietuva budo. P. 342–343, 409.

343. Žr.: V susivažiavimas L.S.D.P. // Darbininkų balsas, 1902, Nr. 3. P. 2; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 43–47.

344. V Susivažiavimas L.S.D.P. // Darbininkų balsas, 1902, Nr. 3. P. 2.

345. Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 43.

„kovodama už abelną liaudies laisvę, kovoja už tautišką lietuvių laisvę, kurią duos mums demokratiška Lietuvos respublika“³⁴⁶. Tas pats formuluojama buvo ir 5-ame minimos 1903 m. konferencijos nutarime „Apie mūsų darbą sodžiuje [kaime]“, kur buvo sakoma, kad LSDP „užduotis“ yra – „sutraukti ir suorganizuoti visas revoliucioniškas Lietuvos spėkas, idant lengviau galėtų nusikratyti maskolių valdžios jungą ir sutverti laisvą demokratišką Lietuvos respubliką“³⁴⁷. Taigi šiame nutarime neminimas joks federavimasis su „kaimyniškų tautų respublikomis“, o tiesiog formuluojamas demokratiškos Lietuvos Respublikos reikalavimas.

1903 m. vienam iš to meto LSDP lyderių A. Janulaičiui suformulavus „neprigulmingos Lietuvos, lietuviškos respublikos“ siekį kaip „greičiausią kelią socialistiškai tvarkai“ įvykdyti, jis netrukus buvo imtas deklaruoti visos LSDP vardu³⁴⁸. Pavyzdžiui, 1903 m. LSDP laikraštyje „Echo“ buvo rašoma, kad socialdemokratai „eina prie pilnos lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės ... prie nepriklausomos Lietuvos ... nes norim būt gaspadoriais savo stuboj...“³⁴⁹

Už nepriklausomą „demokratinę lietuvių respubliką“ aiškiai buvo pasisakyta ir 1903 m. išleistame LSDP atsišaukime „Jauniems kareiviams“³⁵⁰, ir 1904 m. balandžio mėnesį dideliu tiražu išplatintuose dviejuose LSDP atsišaukimuose – „Karė“ ir „Szveskime darbininkų szvente, pirmąją gegužės“, kurių pabaigoje buvo pasisakyta už „žmonių valdžios (demokratinės santvarkos – G. M.), „nepriklausomos Lietuvos respublikos“ ir „socializmo tvarkos“ siekį³⁵¹.

Taigi pirmajam LSDP veiklos dešimtmečiui einant į pabaigą partijos programinėse nuostatose, jų formuluotėse „federacijos“ siekio akcentai silpnėjo, o nepriklausomos demokratiškos Lietuvos Respublikos siekio akcentas stiprėjo³⁵². Tiesa, vėlesniu V. Kapsuko tvirtinimu, „Darbininkų balso“ redakcija (tai yra visų pirma laikraščio redaktorius, tuometinės LSDP ideologas ir vienas iš lyderių A. Janulaitis – G. M.) „ir federacijos reikalavimą suprato kaip nepriklausomybės reikalavimą“, nes juk „be nepriklausomybės negali būti laisvo, be prievartos susidėjimo „liuosu noru“ vieno

346. Ten pat. P. 46.

347. Ten pat. P. 47. Paminėtina ir tai, kad 1903 m. sausio konferencijos nutarime „Apie mūsų prilyginimą prie Maskolijos konstitucijos“ pažymėta, kad nors „Maskolijos konstitucija ir būtų nemažas žingsnis pirmyn“, tačiau ji „negali mūsų užganėdinti“, nes „ji neprašalins svetimos tautos globos, ir jos valdžios, nesuteiks mums tautiškos laisvės“. Dėl to, anot 1903 m. sausio LSDP konferencijos dalyvių, „Maskolijos konstitucija negali būti politišku mūsų šauksmu, žadinančiu prie kovos“, ir kad LSDP reikalauja „daug daugiau, nes žino, kad tik laisva demokratiška respublika gali suteikti darbininkų luomai pilną politišką laisvę ir geriausiai aprūpinti jos gerovę“. Žr. ten pat. P. 46–47.

348. Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). P. 19; Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 185–188.

349. Cituota pagal Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 183.

350. Žr. ten pat. P. 184–185.

351. Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). P. 19; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 453; Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. 2-as leidimas. P. 452, 457.

352. Mitrulevičius G. Socialdemokratų politinės nuostatos bei veikla Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu: 1915 m. ruduo–1917 m. pirmoji pusė. P. 130.

krašto su kitu³⁵³. Visgi nepaisant to reikia pažymėti, kad LSDP politinių nuostatų raida ir diskusijos dėl jų 1905–1907 m. revoliucinių įvykių laikotarpiu parodė, kad atskiros nepriklausomos Lietuvos Respublikos siekimas, bent jau programinių siekių formulavimo forma, dar nebuvo stabilus. Tai liudija jau minėta (čia cituota) 1905 m. VI LSDP suvažiavime, ne tik šio suvažiavimo nutarime, bet ir naujai pakoreguotoje partijos programoje (naujoje partijos programos redakcijoje), fiksuota formuluotė, kaip turi būti suprantama „dabar ir pirma reikalaujamoji politiškoji Lietuvos autonominė“. Kaip matysime, 1907 m. VII LSDP suvažiavime partijos programos formuluotė dėl politinės Lietuvos ateities vėl bus pakoreguota.

Baigiant apžvelgti pirmąjį lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinių programinių nuostatų raidos dešimtmetį reikėtų pažymėti, kad vėliau, kaip jau matėme iš istoriografijos aptarimo, tapę komunistais buvę socialdemokratai – V. Kapsukas ir Z. Angarietis, kaip ir juos sekdamą visa lietuviškoji komunistinė istoriografija, – aštriai kritikavo to meto LSDP dėl jos programinėse nuostatose užfiksuoto Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos ir valstybingumo siekio ir kritikavo šį LSDP „separatizmą“ ir „nacionalizmą“ traktuodami tai kaip „reformizmą“ ir „socialpatriotizmą“, kaip „buržuazinio nacionalizmo LSDP eilėse reiškiamą“, kaip LSDP „ryšių su smulkiąja buržuazija išraišką“, kaip LSDP „oportunizmo“ pasireiškimą „smulkiaburžuazinio nacionalizmo“ forma ar net „buržuazinio LSDP pobūdžio“ pasireiškimą³⁵⁴.

Komunistų ir komunistinės istoriografijos LSDP buvo kaltinama tuo, kad esą jai „rūpėjo nukreipti revoliucinį judėjimą Lietuvoje į grynai tautinę vagą“, kad ji traukė Lietuvos darbo mases nuo bendros kovos su Rusijos darbo masėmis prieš carizmą, kad ji ignoravo „daugianacionalinio Rusijos imperijos proletariato vieningos politinės kovos reikalingumą“, „skaldė revoliucines Rusijos jėgas“, kad ji „1900-ųjų pradžioje... pasidarė da labiau social-patriotine... ištisai nacionalistine organizacija“ ar, anot Z. Angariečio, „išliko stačiai tautiniai buržuazinės inteligentijos ir buožijos dalis“, „tautininkų“, „social-patriotų“ partija, kad joje tuo metu „dar labiau įsigalėjo nacionalizmas“, kad ji vadovavosi „oportunistine ir nacionalistine politinių pažiūrų sistema“ ir vykdė „oportunistinę – nacionalistinę propagandą“³⁵⁵.

Tačiau tai tik komunistinis požiūris. Pačių socialdemokratų požiūriu, arba bent jau nemažos dalies socialdemokratų – marksistų požiūriu, kaip jau matėme iš šios dalies pirmo skyriaus, atskirų tautų nepriklausomybės – savo valstybingumo siekis

353. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 562.

354. Žr. kad ir: ten pat. P. 552, 559–564, 572; Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 133, 135, 177; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 60, 121–122.

355. Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. P. 177, 182, 194–197 ir kiti puslapiai; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. II skyrius (1905–1907 m.) // LYA LKP DS. F. 5402. Ap. 2. B. 87. L. 25; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 66–67; Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai. P. 75; Lietuvos TSR istorija. T. 2. P. 175; Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. 2. P. 395; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561; Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. T. 1. P. 66, 114.

neprieštaravo proletariato siekiams. Išsamiau šis neprieštaravimas pačių lietuvių socialdemokratų buvo argumentuotas gerokai vėliau – 1926 m. LSDP laikraštyje „Socialdemokratas“, LSDP sukūrimo 30-mečio proga išspausdintame straipsnyje, kur buvo duotas retrospektyvus marksistinis LSDP iškeltos atsiskyrimo nuo Rusijos imperijos siekio – taigi Lietuvos valstybingumo siekio pagrindimas³⁵⁶.

Šio straipsnio pradžioje buvo iškeltas klausimas, „kas gi davė drąsumo“ „silpnutei, vos ant kojų atsistojusiai, mažutės Lietuvos darbininkams pasiryžusiai vadovauti, proletarinei organizacijai, grąsyti mirties šešėliu carinei Rusijai prieš kurią drebėjo pusė Europos“ ir „iškelti savarankios demokratinės Lietuvos obalsį ir nešti jį į darbininkų minias, kai jos buvo dar visai laisvės minčių nepaliestos, o gyvenimą laikė suspaudęs nupenėtas caro žandaras?“ Pastebėjęs, kad LSDP kūrėjus ir tuo metu, ir ypač vėliau daug kas įtarė „per dideliu patriotizmu“, Viktoro pseudonimu pasirašęs minimo straipsnio autorius, kuriuo, atrodo, buvo S. Kairys, pažymėjo, kad tuometinė (tai yra LSDP kūrimo laikotarpio) „partijos dauguma statė savo politinę programą tolimesnei atečiai ir pamatavo ją išimtinai kapitalistinės tvarkos išsivystymo pasekmėmis“ ir kad pirmųjų lietuvių socialdemokratų „galvojimas buvo aiškus ir nuosakiai (nuosekliai – G. M.) socialistinis“.

Juk, anot apžvelgiamo straipsnio autoriaus, „kapitalizmo vystymasis nepakenčia baudžiavos liekanų, jam augti reikalinga laisvės ir valdžios naujai visuomenės klasei – buržuazijai“, taip pat „jam reikalinga sugriauti despotinis režimas besiremiantis dvarininkija bei dvasininkija, palaikomas kunigijos, pertekęs priespauda ir atgyvenusiųjų luomų privilegijomis“. Nors „Rusija buvo atsilikusi despotinė valstybė“, tačiau ir į ją taip pat „veržėsi kapitalizmas“ ir joje „kūrėsi buržuazija, kūrėsi ir sparčiai augo darbininkų klasė“. Tad, pasak socialdemokratų, „kapitalas-nugalėtojas, neišvengiamai žadindamas liaudį turėjo stoti mirtinon kovon su Rusijos despotizmu ir jį nugalėti, kaip jau buvo nugalėjęs Europos Vakaruose.“ Kaip tos kovos rezultatas, rašoma toliau pristatomame straipsnyje, „Rusijoje turėjo susikurti nauja politinė santvarka – konstitucinė demokratinė valstybė“. Štai tokiu įsitikinimu, anot straipsnio 1926 m. „Socialdemokrate“ autoriaus, ir rėmėsi pirmieji lietuvių socialdemokratai formuluodami savo partijos programinius politinius siekius. Bet jiems, kaip buvo rašoma toliau, „neužteko vien caro valdžios sugriovimo ir įgyvendinimo Rusijoje demokratinės buržuazinės respublikos“.

LSDP kūrėjai vadovavosi įsitikinimu, kad kiekvienas kraštas „vystosi savo jėgomis ir juo pilniau tos jėgos bus išnaudotos, juo didesnė bus laisvė, tuo sparčiau tarps visuomenė, stiprės darbininkų klasė“ ir tuo greičiau bus „einama prie galutinio tikslo – socializmo“. Kadangi Lietuva, anot pirmųjų socialdemokratų, „jau iš praeities“ buvo „savitas kraštas su skirtingu nuo Rusijos žemės ūkiu ir miestų pramone, su ypatinga geografine padėtimi, su savotiškais kultūriniais įpratimais, turėjo savo politinę praeitį“, tai ji geriau ir greičiau galėjo vystyti savo ūkį, savo kultūrinį gyvenimą, jei ji gautų galimybes sudaryti savą demokratinę valstybę. Todėl politinė

356. Čia ir toliau pristatant šį straipsnį žr. Viktoras [Kairys S. ?] L.S.-D. Partija ir Lietuvos nepriklausomybės balsas // Socialdemokratas, 1926, Nr. 1. P. 2–3; Nr. 2. P. 2–3; Nr. 3. P. 2–3; Nr. 4. P. 2.

nepriklausomybė, Lietuvos socialdemokratų nuomone, pagal 1926 m. jų savo pirmosios programos paaiškinimą, „dar ir dėl to buvo reikalinga, kad jie (socialdemokratai) ne tik iš „despotinės Rusijos“, bet ir „iš Rusijos buržuazijos laukė tautinių persekiojimų, pakraščių rusinimo, tikybinių varžymų, kaip tai darė savo laiku ir kitų kraštų buržuazija, pvz., Vokietijos buržuazija“.

Anot 1926 m. pateikto retrospektyvaus LSDP kūrėjų politinio apsisprendimo paaiškinimo, „didžiulė nacionalistinė Rusija ir demokratinė būdama galėjo lengvai sugromuluoti mažas pakraščių šalis“, o juk „kiekvienas gromuliojimas neapsieina be skaudžių tautinių kovų, trukdo sėkmingą visuomenės vystymąsi, giliai užgauna ir darbininkų reikalus“. Štai dėl to, anot pačių socialdemokratų, pirmoje partijos politinėje programoje ir buvo iškeltas „savistovios demokratiškos respublikos siekimas“. Dėl to, kaip buvo rašoma čia apžvelgiamo straipsnio 1926 m. „Socialdemokrate“ pabaigoje, „siekdama politiškai savarankiškos Lietuvos, LSDP tikėjosi tokiu būdu sudaryti Lietuvos darbininkams patogiausią sąlygą kovai už savo klasės reikalus“.

Tačiau tokį siekį iškeliant reikėjo kartu atsakyti į klausimą, koku būdu jį bus galima įgyvendinti. LSDP kūrėjai manė, kad caro valdžią nuversti tegalima visų Rusijos darbininkų suvienytomis pastangomis. Taip pat jie laikėsi nuomonės, kad sukurti politiškai nepriklausomus demokratiškai valdomus kraštus vietoje despotinės carinės Rusijos imperijos pirmiausia buvo „užinteresuota demokratija tokių šalių, kaip pati Lietuva“ ir kad tokiomis šalimis buvo Lietuvos artimiausi kaimynai. Todėl LSDP iškėlė „federacijos obalsį – Lietuvos demokratinė respublika turi susirišti federacijos ryšiais, bent su artimiausiais kaimynais, kad bendromis jėgomis ne tik iškovotų, bet ir išlaikytų politinę laisvę“. Taigi lietuvių socialdemokratai iš karto pasirodė esą politiniai separatistai, nes Lietuvos politinės ateities jie nesiejo su Rusijos ateitimi ir tik siekė draugiško federacijos ryšiais sutvirtinto sugyvenimo su tais kaimynais, kurie Lietuvai buvo artimiausi ir kurie istorinėje praeityje turėjo su ja daug bendro.

Apibūdinus LSDP programinių nuostatų raidą XIX a. pab.–XX a. pradž. reikėtų bent trumpai pažvelgti ir į kitus šio laikotarpio jos politinės raidos bruožus ir aspektus. Taigi, 1893 m. susiformavusios lietuvių socialdemokratų grupės veikla iš pradžių daugiausia pasireiškė propagandiniu, švietimo darbu darbininkų rateliuose, agitatorių rengimu. Nuo 1894 m. pabaigos lietuvių socialdemokratų grupė pradėjo raginti darbininkus kurti slaptas savitarpio pagalbos kasas. Nuo 1894 m. lietuvių socialdemokratai organizavo tarptautinės darbininkų dienos – gegužės 1-osios paminėjimus, kuriuose darbininkams būdavo skaitomos socialdemokratų inteligentų, visų pirma pačių A. Moravskio ir A. Domaševičiaus, parašytos kalbos, jiems patiems dėl konspiracijos nedalyvaujant³⁵⁷.

Nuo 1895 m. lietuvių socialdemokratai sustiprino ekonominių darbininkų reikalavimų, ekonominės kovos būtinumo akcentavimą, pradėjo vadinamąją ekonominę agitaciją, organizavo peticijų teikimą valdžiai. Dar vėliau jie pasisakė už streikų

357. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 21–26, 30–34.

organizavimą, juose dalyvaudavo ar net jiems vadovaudavo. 1895 m. II pusėje į lietuvių socialdemokratų grupės veiklą įsijungus keletui gimnazistų, nuo tų metų pavaršario grupės vadovams užmezgus ryšius su kairesniais „varpininkais“, grupės veikla intensyvėjo³⁵⁸. Kaip minėta, 1895 m. įvyko „Lietuviškosios socialdemokratijos“ organizaciją įkūrusi lietuvių socialdemokratų konferencija arba, anot A. Moravskio bei A. Vyšniausko, „lietuviškosios“ socialdemokratijos I suvažiavimas, kurio dalyvių dauguma buvo tie patys, kaip ir 1896 m. suvažiavime³⁵⁹. 1896 05 01 lietuvių socialdemokratams galutinai „apsiforminus“ kaip partijai, jos įtakos sferoje buvo apie 100–120 amatų darbininkų, suorganizuotų į kasas ir ratelius, tačiau pačią partinę organizaciją, anot istoriko A. Vyšniausko, sudarė tik palyginti nedidelis skaičius žmonių: inteligentai socialdemokratai ir keli aktyviausi agitatoriai iš darbininkų. 1896 m. vasarą buvo suorganizuota centrinė agitatorių grupė³⁶⁰. Reikia pabrėžti, kad, anot LSDP kūrėjo ir pirmojo jos istoriko A. Moravskio, „Lietuvos socialdemokratų tarpe pirmais to judėjimo atsiradimo metais mokėjo ramiai sugyventi nesuderinamos tuomet kitose socialdemokratų partijose taktinės kryptys: kraštutinis ekonomizmas ir vad. politikavimas“³⁶¹.

1895–1896 m. lietuvių socialdemokratų vadovai plėtojo tarptautinę veiklą ir siekė, kad, kaip jau buvo minėta, lietuvių socialdemokratijai būtų atstovaujama 1896 m. II Internacionalo kongrese Londone. A. Domaševičius 1895 m. pabaigoje–1896 m. pradžioje dėl to buvo išvykęs į užsienį³⁶². Tačiau, kaip jau minėjome, LSDP II Internacionalui kongrese turėjęs atstovauti J. Šliūpas į jį nenuvyko.

LSDP užsienyje leido ir Lietuvoje platino nelegalų laikraštį „Robotnik Litewski“ ir jo vertimą į lietuvių kalbą „Lietuvos darbininkas“, taip pat Lietuvoje 1897–1899 m. leido hektografuotą laikraštį lenkų kalba „Echo Zycia Robotniczego na Litwie“, taip pat iš dalies jo vertimą, iš dalies tęsinį lietuvių kalba „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“. 1897 m. buvo išleistas vienas „Kowienski robotnik“ numeris. Daugiausia į šiuos laikraščius rašė LSDP vadovai A. Moravskis ir A. Domaševičius³⁶³. Taip pat 1895–1897 m. laikotarpiu LSDP išleido keletą brošiūrų³⁶⁴.

358. Ten pat. P. 36–38.

359. Ten pat. P. 40–41.

360. Ten pat. P. 80–82.

361. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis 1892–1902 m. // Kultūra, 1931, Nr. 4. P. 201.

362. Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. P. 68–72, 77–79; Vyšniauskas A. Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais. P. 31–32.

363. „Robotnik Litewski“ ir „Lietuvos darbininko“ buvo išleista po 3 numerius: Nr. 1, 1896 04–05 (Paryžiuje ir Ciuriche); Nr. 2, 1898 05 (Tilžėje); Nr. 3, 1899 m. (Bitėnuose). „Echo Zycia Robotniczego na Litwie“ 1897 m. išleisti 7 numeriai, 1898 m. – 3 numeriai. „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ išėjo Nr. 1 ir vienas jungtinis Nr. 2–3 1899 m. Žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 94–95, 97–99; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 12–22; Vidmantas E. Hektografuoti Lietuvos socialdemokratų partijos leidiniai (1897–1905) – darbininkų judėjimo istorijos šaltinis. P. 22–41; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 28–30.

364. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 96–97.

Svarbų vaidmenį atliko nuo 1897 m. pradėti platinti LSDP atsišaukimai³⁶⁵. A. Moravskio pateiktais duomenimis, LSDP 1897–1899 m. išplatino 20 hektografuotų atsišaukimų³⁶⁶. Didžiausią tokių atsišaukimų dalį minėtu laikotarpiu ir iki 1904 m. sudarė atsišaukimai gegužės 1-osios proga. Buvo ir kitomis progomis išplatintų LSDP atsišaukimų. Ypač paminėtinas atsišaukimas 1898 10 17 (29) dėl paminklo M. Muravjovui atidengimo, pasirodęs ir platintas ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Liepojoje, Rygoje, Daugpilyje³⁶⁷.

Be kituose LSDP atsišaukimuose keliamų politinių ir ekonominių reikalavimų, pastarajame, apibūdinus politinę krašto priespaudą ir atskleidus caro valdžios metodus, naudojamus šiai priespaudai įtvirtinti, protestuojama prieš paminklo M. Muravjovui pastatymą Vilniuje. Po šio atsišaukimo netrukus prasidėjo areštai. Pirmieji LSDP narių areštai įvykdyti 1897 m. Tada 40-iai dienų buvo areštuotas ir A. Domaševičius. Tačiau 1899 m. kovo 12 d. LSDP narių areštai buvo kur kas didesnio masto ir su rimtesnėmis pasekmėmis LSDP raidai. Tą dieną buvo suimti A. Domaševičius, A. Gulbinas, A. Birinčikas, J. Janulevičius, J. Olechnawiczius, S. ir V. Valiukevičiai ir daugelis kitų veiklių socialdemokratų³⁶⁸.

A. Domaševičius kurį laiką buvo kalintas Vilniaus, Peterburgo ir Varšuvos kalėjimuose, o po to buvo ištremtas 4 metams į Vakarų Sibirą³⁶⁹. Antrasis iš LSDP kūrėjų ir lyderių A. Moravskis arešto išvengė, nes dar 1897 m. išvyko į užsienį. Apsigyvenęs Šveicarijoje (Ciuriche), jis įkūrė „Lietuvių socialdemokratų sąjungą užsienyje“ („Užrubežinį susivienijimą Lietuviškos social-demokratiškos partijos“), išleido brošiūrą lenkų kalba LSDP „taktikos ir organizacijos klausimu“, aktyviai rašė apie lietuvių socialdemokratinį darbininkų judėjimą į įvairių šalių socialistinę spaudą bei parašė ir išleido pirmąją dar labai trumpo lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriją³⁷⁰.

Po 1899 m. kovo areštų LSDP veikla 1899–1901 m. labai susilpnėjo. LSDP liko ne tik be vadovaujančių savo veikėjų, bet ir beveik be visų aktyvistų. Netrukus sustojo partijos laikraščių leidyba. Porą metų (1900 ir 1901 m.) LSDP neįstengė išleisti net atsišaukimų gegužės 1-osios proga. Kai kurie LSDP nariai perėjo į LDS (Lietuvos darbininkų sąjungą), kuri tuo metu susijungė su LKSDO. Visgi LSDP neišnyko ir jos

365. Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. P. 322.

366. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 93–94.

367. Merkys V. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. P. 249; Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. P. 322; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 91–93; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 32–34.

368. Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 68; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 34–35.

369. Žr.: Įžymaus Lietuvos darbininkų judėjimo dalyvio sukaktuvės // LKP istorijos klausimai. T. 5. – Vilnius, 1966. P. 195.

370. Žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 93; Kairys S. Lietuva budo. P. 264, 284–285; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 29; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 93–94.

veikla visiškai nesustojo. Mat A. Domaševičius jau būdamas suimtas 1899 m. pavasarį sugebėjo perduoti ryšius su laisvėje likusiais LSDP įtakos žmonėmis 1898 m. LSDP nariu tapusiam, tuo metu 22-ųjų metų Peterburgo technologijos instituto studentui V. Sirutavičiui³⁷¹. Pastarasis vadovauti partijos darbui sudarė Centro komitetą ir pats kuriam laikui tapo vadovaujančiuoju partijos veikėju³⁷². Jam vadovaujant buvo parengtas partijos atsišaukimas 1899 m. gegužės 1-osios proga, organizuotas lietuviško laikraščio „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ jungtinio 2–3 numerio išleidimas 1899 m. birželio 1 d. ir 1899 m. gegužės mėnesį organizuotas partijos veikėjų pasitarimas, pavadintas IV LSDP suvažiavimu³⁷³. V. Sirutavičius taip pat inicijavo LSDP Vilniaus organizacijos atkūrimo procesą, kuriame nuo 1899 m. vasaros atostogų metu pradėjo dalyvauti ir artimiausiu V. Sirutavičiaus bendražygiu tapęs tuomet 20-ies metų Peterburgo technologijos instituto studentas S. Kairys³⁷⁴.

Būtent V. Sirutavičiaus ir S. Kairio, taip pat 21 metų studento iš Maskvos universiteto, nuo 1898 m. dalyvaujančio LSDP veikloje, A. Janulaičio pastangomis buvo atgaivinta LSDP veikla ir jie tapo LSDP lyderiais 1900–1904 m. laikotarpiu. Jie organizavo V LSDP suvažiavimą 1902 m. ir LSDP konferenciją 1903 m. sausį, taip pat suorganizavo užsienyje nelegalaus LSDP laikraščio „Darbininkų balsas“ leidimą³⁷⁵. Taip pat buvo suorganizuotas III serijos laikraščio „Echo Zycia Robotniczego na Litwie“ (1902–1905 m., išėjo 6 numeriai) leidimas bei įvairios socialdemokratinės literatūros vertimas į lietuvių kalbą, jos leidimas ir platinimas tiek mieste, tiek kaime³⁷⁶. Pagaliau nuo 1902 m. sausio vėl buvo atnaujintas LSDP atsišaukimų spausdinimas ir platinimas. Nuo 1902 m. vėl kasmet pasirodydavo daugiausia miestuose platinti LSDP atsišaukimai gegužės 1-osios proga.

Populiariausias kaime ligi spaudos draudimo panaikinimo LSDP atsišaukimas buvo 1903 m. rudenį Bitėnuose dar nematytu 32 tūkstančių tiražu išspausdintas atsišaukimas „Jauniems kareiviams“. Šis atsišaukimas, pasak istoriko V. Merkio, „praskynė kelią“ masiškam LSDP atsišaukimų platinimui³⁷⁷. Nuo 1904 m. „plūste užplūdo“

371. Kairys S. Lietuva budo. P. 322; Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais. P. 83.

372. Kairys S. Lietuva budo. P. 323; Mitrulevičius G. Sirutavičius Vladas // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. P. 184.

373. Lietuvos socialdemokratų partijos IV suvažiavimas 1899 05 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 978. L. 9; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 37; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 21–22.

374. Kairys S. Lietuva budo. P. 323.

375. „Darbininkų balsas“ buvo leistas 1901–1906 m. Buvo išleista 36 numeriai. Daugumą jų redagavo ir daugumą straipsnių juose parašė A. Janulaitis. Keletą numerių vienu ar kitu metu trumpai redagavo J. Bagdonas, V. Kapsukas, A. Domaševičius, L. Vaineikis. Žr.: Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 25–35; Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 98.

376. Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. P. 96, 99; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 39–40.

377. Merkys V. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. P. 250; Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. P. 322–323.

LSDP atsišaukimai, išleisti dėl prasidėjusio Rusijos ir Japonijos karo („Karė“, „Vyrų“ ir kiti)³⁷⁸. Per lietuvių socialdemokratų šie atsišaukimai pasiekdavo ir Liepoją bei Rygą, kur buvo susitelkę daug darbininkų iš Lietuvos ir kur tuo metu (1903 m.) jau buvo susikūrusios ir veikė lietuvių socialdemokratų organizacijos³⁷⁹.

Žvelgiant į šią LSDP rašytinę savo idėjų propagandą ir agitaciją, atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek joje, tiek vidiniame partijos komunikavime šiuo antruoju LSDP istorijos laikotarpiu dominavo lietuvių kalba, kuri pakeitė pirmuoju LSDP istorijos laikotarpiu dominavusią lenkų kalbą, nors pastaroji ir toliau buvo vartojama energingoje LSDP veikloje tarp aplenkėjusių miestų darbininkų. Pažymėtina, kad kaip pirmieji, taip ir naujieji LSDP vadovai priešinosi visokiais būdais bandomam įgyvendinti lenkų socialistų siekiui atitraukti nuo LSDP Vilniaus ir jo apskrities darbininkus. Paminėtina tai, kad ir lig tol esant įtemptiems LSDP ir Lenkijos socialistų partijos (LSP) santykiams, pastaroji pasinaudodama 1899–1901 m. LSDP krize netgi 1900–1901 m. buvo paskelbusi melagingą informaciją apie LSDP pasinaikinimą, esą ji prisijungusi lyg ir prie LKiLSD (pagal pirmą informaciją), lyg ir prie LSP (pagal antrą informaciją)³⁸⁰. Antroji melaginga informacija netgi buvo paskelbta LSDP CK vardu³⁸¹. Lietuvos socialdemokratų dėdė daug pastangų, kad šios melagingos lenkų socialistų skelbtos žinios būtų paneigtos, todėl padarė specialius pareiškimus ir nutarimus 1902 m. įvykusiame V LSDP suvažiavime ir 1903 m. sausį vykusioje LSDP konferencijoje. Taigi ir antrajai LSDP kartai bent jau pradžioje teko vesti aštrią idėjinę politinę kovą su LSP.

Pamažu nuo 1902 m. atsigaunanti naujų lyderių vadovaujama LSDP stengėsi išplėsti savo veiklą už Vilniaus ribų, o po 1903 m. konferencijos gerokai suaktyvino veiklą ir kaime³⁸², kur lig tol praktiškai veikta nebuvo. Buvo aktyviai platinamos įvairios LSDP brošiūros (1904 m. išleista ir išplatinta 12 socialdemokratų knygelių (tarp jų ir A. Janulaičio į lietuvių kalbą išverstas K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas“)), laikraščiai ir atsišaukimai³⁸³. Tai sudarė prielaidas organizaciniam LSDP atsigavimui ir jos sustiprėjimui. Daugėjo į LSDP veiklą įsijungiančių studentų, jaunimo. 1904 m. Kairiškiuose, V. Sirutavičiaus tėviškėje, suorganizuota socialistinio

378. Ten pat. Minėti du atsišaukimai yra išspausdinti K. Bielinio atsiminimų prieduose. Žr.: Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. 2-as leidimas. P. 451–454.

379. Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 43. Paminėtina, kad Rygoje lietuvių socialdemokratų organizacija, vadovaujama studento V. Mišeikos, veikė dar 1896–1898 m. Žr.: Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. 2-as leidimas. P. 335–343.

380. Plačiau apie LSDP ir LSP santykius žr.: Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis 1892–1902 // Kultūra, 1931, Nr. 5. P. 276–280; Janulaitis A. Domaševičius ir Pilsudskis // Mūsų senovė, 1940. T. 3. Nr. 1(10). P. 53–62; Kairys S. Lietuva budo. P. 288–304; Kriauciūnienė Ž. Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais. P. 23–35.

381. Žr.: Kriauciūnienė Ž. Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais. P. 30–31.

382. Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 165–166; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 47–50.

383. Iš Partijos darbų už 1904 m. // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 1. P. 36–38.

lietuvių jaunimo konferencija, joje nuspręsta kurti „socialdemokratų jaunuomenės centrą, kuris turėjo padėti nukreipti socialdemokratų jaunuomenės „spėkas“ LSDP „labui“³⁸⁴. Tačiau realiai kokia nors atskira nuo LSDP veikla minėtas „socialdemokratų jaunuomenės centras“ nepasireiškė – daugelis jaunų socialdemokratų tiesiogiai dalyvavo LSDP veikloje.

1903 m. JAV lietuvių socialistui J. Šliūpui iškėlus iniciatyvą pasiūsti lietuvių socialistų (JAV ir Lietuvos) atstovus į 1904 m. vyksiantį II Internacionalo kongresą Amsterdame 1903–1904 m. iškilo LSDP įstojimo į II Internacionalą klausimas. Tačiau 1904 m. vasario 8 d. Tarptautinio socialistų biuro posėdyje tam paprieštaravus RSDDP atstovui G. Plechanovui ir LKSD atstovei R. Luxemburg LSDP į II Internacionalą priimta nebuvo³⁸⁵.

Į LSDP veiklą įsijungus didesniai akademinio jaunimo skaičiui, 1904 m. iš tremties sugrįžus A. Domaševičiui ir keletui kitų 1899 m. suimtų ir nuteistų socialdemokratų, LSDP sustiprėjo ir, anot to meto vieno iš LSDP lyderių S. Kairio vėlesnio vertinimo, tuo metu „LSDP, neskaitant žydų „Bundo“, buvo Lietuvoje vienintelė politinė organizacija, plačiau ir veržliai pasireiškusi viešajame gyvenime“³⁸⁶. Pasak istoriko T. Balkelio, „iki revoliucijos socialdemokratai turėjo didžiausią palaikymą tarp visų Lietuvos inteligentų srovių“ ir „galėjo didžiulius turį daugiausia narių, stiprius lyderius..., taip pat plačiausią partijos veikėjų ir rėmėjų tinklą mieste ir kaime“³⁸⁷.

Tad natūralu, kad 1905 m. pradžioje Rusijoje kilus revoliucijai ir po to Lietuvoje prasidėjus „tautinei revoliucijai“ LSDP tapo joje, įvairių istorikų vertinimais, „bene didžiausią įtaką lietuvių visuomenėje 1905–1907 m.“ turinčia, aktyviausia, „veikliausia“ ir „labiausiai politinių įvykių tėkmę lemiančia“ politine jėga, „įtakingiausia Lietuvoje organizacija“³⁸⁸.

LSDP aktyviai įsijungė į netrukus po 1905 m. sausio įvykių Sankt Peterburge kilusius darbininkų streikus Lietuvoje. Ji kartu su Bundu vaidino svarbų vaidmenį sausio 11 (24) d. Vilniaus darbininkų streike ir netrukus po to darbininkų streikuose Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje³⁸⁹. Jau 1905 m. sausio 12 (25) d. LSDP išleido ir 500 egzempliorių tiražu išplatino Vilniaus ir Kauno darbininkams skirtą LSDP atsisaukimą-manifestą, kuriame buvo reikalaujama tučtuojau nutraukti karą (su Japonija), panaikinti bet kokią priespaudą, išlaisvinti visus politinius bei tikėjimo kalinius, pripažinti asmens ir būsto neliečiamybės teisę, kalbos, tikėjimo, susirinki-

384. Kairys S. Lietuva budo. P. 338–341, 403–405; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 22–23.

385. Plačiau apie tai žr.: Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 25–27.

386. Kairys S. Lietuva budo. P. 336; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 21, 45.

387. Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. P. 122.

388. Žr.: Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 59; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 49, 61–62; Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. P. 315.

389. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 38, 40; Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai Lietuvoje. P. 22–29; Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 55.

mų, organizacijų ir streikų laisvės³⁹⁰. Be to, čia buvo pasisakoma už tai, kad Lietuvos liaudis kartu su kitomis tautomis turi nuversti caro valdžią, kad eidami išvien su „maskolių“ darbininkais lietuviai darbininkai turi siekti Lietuvos nepriklausomybės su demokratinio būdu išrinktu ir demokratinę tvarką Lietuvoje įvesiančiu Seimu Vilniuje.

Panašios mintys kiek plačiau buvo dėstomos ir „lietuvmečiais“ beprasidedančius įvykius Lietuvoje pavadinusiame 1905 m. „Darbininkų balse“, kuriame buvo ypač akcentuojamas Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos būtinumas, argumentuotai motyvuojama, kodėl LSDP ir lietuviai apskritai turi pasisakyti ne už Rusijos Įsteigiamąjį seimo lozungą, o už Lietuvos seimo lozungą³⁹¹. Be kitko, „Darbininkų balse“ buvo griežtai kritikuojama RSDDP dėl požiūrio į nacionalines socialdemokratinės partijos ir dėl nuostatos Rusijos užkariautų tautų atžvilgiu – nepripažinimo šioms tautoms teisės atsiskirti nuo Rusijos³⁹².

Prasidėjus revoliuciniams įvykiams, LSDP nepaprastai išplėtojo rašytinę propagandą ir agitaciją, ypač atsišaukimus. Po 1905 m. gegužės mėnesį įvykusios masinės partijos atsišaukimų platinimą akcentavusios LSDP konferencijos per birželį ir liepą išleido tokius atsišaukimus: „Šalin caro valdžią“ (20 000 egz.), „Kaimo darbininkai ir darbininkės“ (50 000 egz.), „Ko nori lietuviai socialdemokratai?“ (50 000 egz.), „Į kovą už Vilniaus Seimą“ (20 000 egz.), „Zapasnieji“ (20 000 egz.), „Lietuvos valstiečiai, ūkininkai, darbininkai“ (20 000 egz.) ir kitus³⁹³. Kiek vėliau tais metais išleido ir daug kitų atsišaukimų lietuvių ir lenkų kalbomis. Juose LSDP kvietė Lietuvos žmones sugriovus caro valdžią sukurti „žmonių valdomą Lietuvą“, buvo pasisakoma už tai, kad demokratinio būdu išrinktas Seimas turi pertvarkyti Lietuvos gyvenimą. Pasak K. Bielinio, vieno iš aktyviausių 1905 m. LSDP veikėjų, visi svarbiausi LSDP atsišaukimai buvo parašyti ir suredaguoti S. Kairio, jau tuomet betampančio vienu iš LSDP lyderių³⁹⁴.

Apžvelgiant rašytinę 1905 m. LSDP agitaciją, ypač paminėtinas 1905 m. vasaros pabaigoje Tilžėje 8 puslapių knygelės pavidalu išspausdintas (10 000 egz. tiražu) ir 1905 m. rudenį Lietuvoje platintas garsusis „Lietuvos socialdemokratų partijos mani-

390. [Janulaitis A.] Lietuvmečiai // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 2. P. 43–44; Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 197–198; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 45–47; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 38–39.

391. [Janulaitis A.] Lietuvmečiai // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 2. P. 43; [Janulaitis A.] Įsteigiamasis Rusijos Seimas ir Lietuvos Seimas // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 4. P. 108; Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 198–200.

392. Žr. kad ir: [Janulaitis A.] Lietuvmečiai // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 2. P. 44, 46–47; [Janulaitis A.] Įsteigiamasis Rusijos Seimas ir Lietuvos Seimas // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 4. P. 107; Iš svetimų partijų // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 6. P. 198–199; Митрулявичюс Г. Социал-демократия Литвы и России: некоторые аспекты взаимоотношений в конце XIX в. – первой четверти XX в. С. 162–163.

393. Atsišaukimai ir lapeliai ir kt. // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 11–12. P. 402–403; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 116; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 51.

394. Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 118.

festas³⁹⁵. Šiame manifeste ne tik Seimo Vilniuje šūkis buvo pakeistas į Įsteigiamojo Seimo Vilniuje šūkį, bet ir plačiai, konkrečiai išdėstyta, kokius įstatymus socialinėje, ekonominėje bei politinėje ir Lietuvos valdymo srityse šis Įsteigiamasis Seimas Vilniuje turės priimti. Tai buvo gerokai konkretesnis ir išsamesnis LSDP programinių reikalavimų išdėstymas nei 1896 m. programoje ar kituose partijos programiniuose dokumentuose.

Anot S. Kairio, „toli siekiančiu separatizmu“ pasižymėjusiame LSDP manifeste taip pat kviečiama į ryžtingą kovą su caro valdžia, nurodomos tos kovos priemonės: ne tik atsisaukimų (ir aptariamo manifesto) platinimas, demonstracijų ir mitingų organizavimas, bet ir mokesčių nemokėjimas valdžiai, visiškas valdžios įstaigų ir pareigūnų boikotas, nėjimas į kariuomenę, policijos naikinimas, revoliucinių komitetų iš „susipratusių“ darbininkų organizavimas, pinigų ginklams rinkimas, ginklavimasis, mokymasis naudoti ginklą ir net negėrimas degtinės ir privertimas uždaryti visus monopolius³⁹⁶. Pasak vieno iš to meto, o ir vėlesnių laikotarpių LSDP lyderių S. Kairio, „paskelbdama savo manifestą LSDP taip užsimojo, kaip jokia kita organizacija tuometinėje Lietuvoje“³⁹⁷. Paminėtina, kad LSDP manifestas, nors ir propagavo ginkluotą sukilimą, tačiau savo politiniu ir socialiniu turiniu, anot S. Kairio, buvo „menševikiškas“ – teigęs, kad revoliucijai laimėjus būsias „buržuazinės demokratijos“ laikotarpis³⁹⁸. Savaiame suprantama, kad už tokias „menševikines“ nuostatas 1905 m. LSDP manifestas susilaukė aštrios lietuvių komunistų ir komunistinės istoriografijos kritikos³⁹⁹.

Šalia masiniais tiražais leidžiamų atsisaukimų bei minėto manifesto platinimo LSDP savo idėjas platino ir į revoliucinę kovą prieš caro valdžią kvietė ir masinių valstiečių susibūrimų vietose: turguose, prie bažnyčių, valsčiaus seniūnijų ar kaimo sueigose pradėtuose organizuoti valstiečių mitinguose⁴⁰⁰. Vasaros metu tam tikslui buvo pasinaudojama religinėmis šventėmis, atlaidais, į kuriuos suplaukdavo minios valstiečių. 1905 m. vasarą socialdemokratai suorganizavo daugiau nei 40 mitingų ir demonstracijų Užnemunėje, Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. Ypač aktyvus organizuojant tokius mitingus buvo ne kartą čia minėtas garsaus knygnešio J. Bielinio sūnus, ateityje būsiantis vienu iš LSDP lyderių K. Bielinis⁴⁰¹. Paminėtini ir tokie ką tik minėtus mitingus organizuojant ir „partinius pamokslus“ sakant juose pasižymėję socialdemokratai, kaip P. Grigaitis (vėliau emigravęs į JAV), P. Mažylis, J. Smolskis,

395. LSDP manifestas yra išspausdintas S. Kairio atsiminimų „Tau, Lietuva“ prieduose. Žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 333–338. Taip pat žr. S. Kairio pateiktą šio manifesto apibūdinimą. Žr. ten pat. P. 64–69.

396. Ten pat. P. 39, 333–338.

397. Ten pat. P. 66.

398. Ten pat. P. 66–67.

399. Žr., pvz.: Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. II skyrius (1905–1907 m.). L. 7; Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. 2. P. 395; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561; Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 589.

400. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 46–52; Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 62–64, 66–69.

401. Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 75; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 47.

J. Kačergis ir 1905 m. vasarą dar ne LSDP, o savotiškai su ja konkuruojančiai, 1905 m. atsiradusiai Lietuvių socialdemokratų darbininkų partijai (LSDDP) priklausę, o nuo tų metų rudens į LSDP įsijungę minėtos LSDDP vadovaujantys veikėjai V. Kapsukas, V. Požela, J. Šepetys⁴⁰².

Po minėtos 1905 m. gegužės mėnesio partijos konferencijos, kurioje buvo ypač akcentuota partijos veikla tarp kaimo proletariato, LSDP ėmėsi ir kaimo darbininkų streikų organizavimo⁴⁰³. Tačiau šioje veiklos srityje LSDP, atrodo, nusileido minėtai V. Kapsuko vadovujamai iš „Draugo“ organizacijos susikūrusiai LSDDP, kuri, tiesa, veikė trumpai ir po 1905 m. vasarą vykusio jos suvažiavimo prisijungė prie LSDP⁴⁰⁴. LSDDP prisijungus prie LSDP į pastarosios CK įėjo vienu iš vadovaujančiųjų partijos veikėjų netrukus tapęs V. Kapsukas ir tokiu pat ateityje tapsiantis V. Požela. LSDP laikraščiu, šalia minėtų tuo metu leidžiamų, tapo ir buvęs LSDDP laikraštis „Darbininkas“.

1905 m. birželį vykusiame VI LSDP suvažiavime, be minėto partijos politinės programos patikslinimo (partijos programos naujos redakcijos priėmimo)⁴⁰⁵ ir pritarimo jungimuisi su LSDDP, buvo priimti nutarimai dėl feodalizmo liekanų įveikimo, dėl ekonominio teroro neigiamo įvertinimo, dėl partijos taktikos vedant politinę ir ekonominę kovą, dėl neigiamo LSP bei RSDDP veiklos Lietuvoje įvertinimo⁴⁰⁶. Taip pat čia buvo pareikšta nuomonė dėl žydų proletariato veiklos Lietuvoje, pasveikinta revoliucinį darbą tarp baltarusių darbininkų pradėjusi baltarusių socialistinė „hrameda“. VI LSDP suvažiavime buvo apibrėžta, kas yra laikytina LSDP nariais, ir nuspręsta partijos pavadinimą Lietuvių socialdemokratų partija (taip vadinosi LSDP XX a. pradžioje) pakeisti – Lietuvos socialdemokratų partija. Tuo buvo pabrėžta, kad LSDP veikia visoje Lietuvoje, tarp visų jos darbininkų.

Aktyvi rašytinė agitacija, mitingų, demonstracijų, streikų organizavimas ir kitos LSDP manifeste išvardytos veiklos bei kovos su caro režimu formos revoliucinių įvykių metu lėmė spartų LSDP narių ir organizacijų skaičiaus augimą. Iš visų socialdemokratiinių partijų tik LSDP turėjo organizacijų kaime, tačiau ne visoje Lietuvoje. Provincijoje 1905 m. plačiausias LSDP organizacijų tinklas buvo Ukmergės, Šiaulių,

402. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 47–48; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 122.

403. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 53–60, 331–332; Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 57–59; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 116.

404. Apie LSDDP atsiradimą, veiklą ir susijungimą su LSDP žr.: Lietuvos Socijaldemokratų Partijos su Lietuvių Socijaldemokratų Darbininkų Partija susijungimas // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 11/12. P. 329–330; Lietuvių Socijaldemokratų Darbininkų Partijos suvažiavimas rugpiūčio mėnesį // Ten pat. P. 396–399; Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 215–216; Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 292–309; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 146–147, 160.

405. Žr.: Lietuvos socijaldemokratų partijos programa. – [Tilžė] 1905. Apie naują (1905 m.) LSDP programos redakciją žr.: Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 213–215.

406. Kairys S. Lietuva budo. P. 342–344, 409–411; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 58–61; Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 51–54.

Telšių ir kai kuriuose Užnemunės rajonuose⁴⁰⁷. Be to, LSDP 1905 m. turėjo kuopų ir už Lietuvos ribų – Rygoje, Liepojoje (abi įkurtos 1903 m.), Mintaujoje⁴⁰⁸. Paminėtina, kad 1903 m. buvo įkurta ir LSDP organizacija Škotijoje⁴⁰⁹. Revoliucijos metais ši organizacija pagal išgales finansiškai rėmė LSDP veiklą Lietuvoje. Žymiai daugiau finansiškai LSDP parėmė Amerikos lietuvių socialistai Amerikoje, pasireiškę dar XIX a. pabaigoje, nuo tada leidę lietuvišką socialistinę spaudą, o 1905 m. gegužės 21 d. JAV lietuvių socialistų I suvažiavime įkūrę Amerikos lietuvių socialistų partiją, vėliau – 1907 m. pasivadinusią Amerikos lietuvių socialistų sąjunga (ALSS)⁴¹⁰. Amerikos lietuvių socialistų įsteigti „Centralinis komitetas Revoliucijai remt“ ir „Revoliucijos rėmimo komitetas“ LSDP perdavė atitinkamai daugiau nei 6 000 ir daugiau nei 10 000 dolerių⁴¹¹.

Grįžtant prie LSDP organizacijų Lietuvoje pažymėtina ypač sparčiai augusi, stiprėjusi ir aktyviai veikusi, net savo ginkluotą būrį suorganizavusi LSDP Vilniaus organizacija, kuri 1905 m. rudenį kartu su Bundu suvaidino svarbų vaidmenį 1905 m. spalio mėnesio Vilniaus darbininkų streiko metu, ir šalia kitos veiklos aktyviai dalyvavusi organizuojant įvairių profesijų darbininkų profesines sąjungas⁴¹². Vilniuje aktyviai veikė LSDP CK nariai A. Domaševičius, V. Sirutavičius, S. Kairys. Ypač aktyvus buvo dažnai kasdien net po kelias kalbas Vilniuje vykusiuose mitinguose sakęs davęs populiariausiu LSDP veikėju Vilniuje tuo metu vėl buvęs ir vėl vienu iš partijos lyderių tapęs A. Domaševičius⁴¹³.

Apibūdinant Lietuvos socialdemokratų politinę veiklą 1905 m. paskutiniais mėnesiais reikia glaustai aptarti ir jų santykį su 1905 11 21–22 (12 04–05) Vilniuje vykusiu Lietuvių suvažiavimu, įėjusiu į istoriją Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimu. Tačiau prieš tai reikėtų bent trumpai apibūdinti Lietuvos socialdemokratų santykius su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis. Žinoma, kad iš jų 1905 m. į politinę partiją tebuvo susiorganizavę tik lietuvių demokratai, kurie 1902 m. buvo įkūrę Lietuvių demokratų partiją (LDP)⁴¹⁴. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje socialdemokratų santykiai

407. Kairys S. Lietuva budo. P. 333; Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 59.

408. Žr.: Kairys S. Lietuva budo. P. 337; Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 59.

409. Žr.: Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 375; Šatas J. Lietuviai socialdemokratai JAV ir kitose šalyse // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. P. 63.

410. Žr.: Šatas J. Lietuviai socialdemokratai JAV ir kitose šalyse. P. 60–61; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 371–372. Plačiau apie lietuvių socialistinį judėjimą JAV žr.: Michelsonas S. Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961). – Boston, 1961. P. 73–98 ir kt.; Amerikos lietuvių istorija. Red. A. Kučas. – Boston, 1971. P. 191–205, 292–299 ir kt.

411. Ten pat. Pagal A. Tylos pateikiamus duomenis, rubliais LSDP iš Amerikos 1906 m. gavo 19,3 tūkst. Žr.: Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 60–61.

412. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 75–78; Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 74, 147–151, 156.

413. Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. P. 146–147.

414. Apie tai, kaip diferencijavosi varpininkų judėjimas ir kaip dalis varpininkų įkūrė LDP, žr.: Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 167–181; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 16–32.

su demokratais (ar būsimaisiais demokratais) buvo neblogi ir abi politinės srovės bendradarbiavo⁴¹⁵. Tačiau vėliau socialdemokratų ir demokratų santykiai pablogėjo.

Kalbant apie LSDP santykius su LDP 1905 m. reikia pastebėti, kad tais metais LSDP laikraštyje „Darbininkų balsas“ būta gana aštrios lietuvių demokratų kritikos. Pavyzdžiui, „Darbininkų balso“ redaktorius, vienas iš tuometinės LSDP ideologų A. Janulaitis LDP traktavo ne kaip revoliucinę, į respublikos valdymo formą orientuotą, bet kaip konstitucinės monarchijos trokštančią labai nuosaikiai reformistinę partiją, laikė ją „generolu be armijos“, mažai ką galinčia nuveikti partija, kaltino pro-monarchizmu ir „nepriklausomos Lietuvos išsižadėjimu“⁴¹⁶.

Aštri socialdemokratų kritika demokratų atžvilgiu buvo susijusi ir su šių partijų konkurencija dėl įtakos valstietijai. Mat jau po 1903 m. LSDP konferencijos, kurioje buvo akcentuotas partijos darbo kaime būtinumas, socialdemokratai pradėjo aktyviai plėtoti minėtą darbą ir ypač plačiu mastu jį išplėtojo, kaip netrukus matysime, 1905 m. Savo veikloje kaime LSDP rėmėsi ne tik „savo“ atstovaujama luomu – kaimo proletariatu (žemės ūkio darbininkais), bet ir vidutiniais, net ir stambiaisiais valstiečiais⁴¹⁷.

Užsiminus apie LSDP santykius su demokratais galima paminėti, kad dar nuo anksčiau aštresni nei su demokratais buvo lietuvių socialdemokratų santykiai su vadinamaisiais sargiečiais – aplink „Tėvynės sargą“ besitelkiančiais besiformuojančios lietuvių krikščioniškosios demokratiškosios srovės veikėjais, ypač su tarp pastarųjų svarbų vaidmenį vaidinusia kunigija⁴¹⁸. Paminėtina, kad nuo pat socialdemokratų veiklos pradžios „sargiečiai“ savo laikraštyje, be kita ko, „protestavo“ ne tik prieš socialistų veikimo formas ir metodus, ne tik prieš „socialistiškas svajones“, išmesti kaip supūvusius senus bendrijos pamatus, idant... atsistoti ant naujų...“, bet ir prieš LSDP siekį atskirti Lietuvą nuo Rusijos imperijos. „Tėvynės sarge“ buvo rašoma, kad „sargiečiai“ „politišką Lietuvos neprigulmybę ... išreikštą neva Lietuviškosios Socialdemokratiškos partijos išleidžiamose knygelėse“ „skaito už tuščią svajonę“, „atvirai protestuoja“ ir kad jie („sargiečiai, o su jais visa konservatyviška lyg kaulų smegenų Lietuva“) „Rusijos cėsorių pripažįsta už tikrą savo valdovą“ ir kad „nuo Rusijos nerūpinasi skirtis“⁴¹⁹. Čia galime paminėti, kad ir 1905 m. Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projekte buvo pasakyta, kad „nuo Rosijos skirties neketiname“⁴²⁰.

415. Žr.: Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 216–221.

416. [Janulaitis A.] Tautos suvedžiotojai // Darbininkų balsas, 1905, Nr. 7. P. 62–65; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 64–65, 68–69.

417. Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 59, 61; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 49.

418. Žr.: Mikas [Biržiška M.]. Lietuvos socialdemokratų partija // Kova, 1907, Nr. 18–19. P. 276; Kairys S. Lietuva budo. P. 356–362; Kairys S. Tau, Lietuva. P. 137–148.

419. Kairys S. Lietuva budo. P. 357–358.

420. Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 331.

Savaime suprantama, dėl tokių politinių būsimųjų krikščionių demokratų nuostatų ir požiūrio į socialdemokratų bei ypač dėl dalies kunigų aštraus puolimo prieš socialdemokratų 1905 m. LSDP santykių su „sargiečių“ – būsimųjų krikščionių demokratų politinė srove nebuvo geri. Tad gerai nesutardama nė su viena iš lietuvių politinių jėgų, LSDP iš pradžių neigiamai žiūrėjo į laikraščio „Vilniaus žinios“ aplinkoje kilusį ir įvairių politinių srovių paremtą Lietuvių suvažiavimo („susivažiavimo“) Vilniuje organizavimo sumanymą. Todėl minėto Suvažiavimo organizaciniam komitetui į savo sudėtį įtraukus LSDP lyderius A. Domaševičių ir V. Sirutavičių, pastarieji jo posėdžiuose nedalyvavo⁴²¹. Tačiau pamatęs, kad Lietuvių suvažiavimo idėja patraukė dideles valstiečių ir darbininkų mases, ir atsižvelgdamas į tai, kad daug LSDP vietinių organizacijų narių buvo išrinkta suvažiavimo delegatais, taip pat daliai LSDP apskritai prijauciant šiam būsimam suvažiavimui, LSDP CK, matydamas taip besiklostančią situaciją ir suvokdamas, kad nedalyvavimas šiame suvažiavime gali susilpninti LSDP įtaką visuomenėje, nutarė dalyvauti Lietuvių suvažiavime ir „duoti jo darbams revoliucinę kryptį ir turinį“⁴²². Tad Didžiajame Vilniaus seime dalyvavo tokie žinomi socialdemokratai inteligentai, kaip A. Domaševičius, S. Kairys, K. Venclauskis, V. Sirutavičius, V. Požela, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Purėnas, P. Mažylis, J. Smalstys-Smolksis, J. Šlapelis, G. Liutkevičius, V. Stašinskas ir, anot istoriko E. Motiekos, jame dar galėjo dalyvauti apie 50–100 LSDP šalininkų darbininkų⁴²³. Paminėtina, kad vienas iš LSDP lyderių S. Kairys, kurio „aktyvumas ir įtaka Lietuvių suvažiavime“ buvo, pasak ką tik minėto istoriko, „neabejotini“, buvo išrinktas į iš penkių asmenų sudarytą suvažiavimo prezidiumą ir buvo vienas iš pagrindinių socialdemokratų kalbėtojų suvažiavime⁴²⁴.

Lietuvių suvažiavimo išvakarėse socialdemokratai suorganizavo mitingą ir patraukė į savo pusę dalį į suvažiavimą atvykusių ūkininkų. Pirmajame Lietuvių suvažiavimo posėdyje jie užprotestavo suvažiavimo organizacinio komiteto pateiktą darbotvarkę ir pasiūlė minėtame mitinge sėkmingai propaguotą savo parengtą – žymiai revoliucingesnę ir konstruktyvesnę – suvažiavimo darbotvarkę, kurioje buvo ir Lietuvos valstybingumo įgyvendinimo aptarimo planas⁴²⁵. Tačiau dėl triukšmingų diskusijų darbotvarkės klausimu ji visa nebuvo priimta. Aktyviai dalyvaudami svarstant tiek politinę situaciją Lietuvoje ir Rusijoje, tiek ir Lietuvos politinę autonomiją ir jos įgyvendinimo būdus socialdemokratai tikėjosi paveikti suvažiavimo dalyvių daugumą ir nustatyti griežtą kovos su carizmu taktiką, įskaitant ir ginkluoto

421. Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. P. 222–223; Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. P. 67–68, 75.

422. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. P. 112–113.

423. Ten pat. P. 120. Socialdemokratišką interpretaciją apie socialdemokratų dalyvavimą Didžiojo Vilniaus seimo darbe žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 82–104. Taip pat žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 51–59; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 70–73.

424. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. P. 130.

425. Ten pat. P. 112, 132–136, 288–289.

sukilimo galimybę, vykdant savavališką Lietuvos autonomijos kūrimą tuometine socialdemokratine šios sąvokos prasme.

Nors dėl suvažiavime dalyvavusių besiformuojančios krikščionių demokratų srovės atstovų, kurių daugumą sudarė kunigai, pasipriešinimo griežtai LSDP siūlomai kovos su caro valdžia taktikai suvažiavimo priimtoje, beje, atrodo, kad S. Kairio parengtoje ir perskaitytoje, politinėje rezoliucijoje ir nebuvo nurodyta ginkluoto sukilimo galimybė, tačiau apskritai šioje rezoliucijoje, kaip ir kai kuriose kitose suvažiavime priimtose rezoliucijose, pakankamai aiškiai pastebima socialdemokratams būdingo politinių siekių formulavimo įtaka.

Mat, nors ir visoms Lietuvių suvažiavime dalyvavusioms politinėms jėgoms iš esmės pasisakant už reikalavimą Lietuvai autonomijos, tačiau skirtingai ją suprantant (nuo minėtos socialdemokratų interpretacijos iki krikščionims demokratams ir kai kuriems kitiems būdingo autonomijos Rusijos sudėtyje reikalavimo), Lietuvių suvažiavimo politinėje rezoliucijoje buvo pasisakyta už reikalavimą „autonomijos Lietuvai su Seimu Vilniuje“, „santykius su kaimyninėmis Rusijos šalimis nustatant ant federacijos pamatų“, kur galima įžvelgti jau prosocialdemokratinę, autonomijos kaip federacijos sąvokos interpretaciją.

Kitoje Lietuvių suvažiavimo rezoliucijoje, pavadintoje „Kokiu būdu iškovoti autonomiją“, buvo išvardyta nemažai LSDP anksčiau propagutų ir vartotų kovos su carizmu priemonių: mokesčių nemokėjimas, nėjimas į kariuomenę, teismo ir valdžios įstaigų boikotas, monopolijų uždarinėjimas ir t. t. Tačiau čia nieko nebuvo minima apie ginklavimąsi, mokymą naudotis ginklais ir kitus radikalius kovos su carizmu būdus, LSDP propagutus 1905 m. Tai, matyt, buvo viena iš priežasčių, kodėl pasibaišus Didžiajam Vilniaus seimui 1905 m. lapkričio 23 d. (gruodžio 6 d.) LSDP sušaukė suvažiavime dalyvavusių Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijų kaimo darbininkų ir valstiečių susirinkimą, kuriame dalyvavo apie 150–200 suvažiavimo delegatų ir kurio priimtuose nutarimuose buvo pateikta kur kas radikalesnė, konkretesnė ir išsamesnė kovos su caro valdžia ir naujos Lietuvos valdžios organizavimo „iš apačios“ programa, nei pateikta Lietuvių suvažiavimo nutarimuose⁴²⁶.

Nors po Didžiojo Vilniaus seimo dar labiau suaktyvėjusiuose revoliuciniuose įvykiuose Lietuvoje LSDP agitatorių arsenale buvo ir Lietuvių suvažiavimo nutarimai, tačiau socialdemokratai savo propagandoje, agitacijoje ir veikloje daugiau vadovavosi minėto savo organizuoto susirinkimo nutarimais ir LSDP manifestu⁴²⁷. Socialdemokratai vykdė ir ginkluotas akcijas, nukreiptas prieš vietines caro valdžios įstaigas. Senųjų valsčių valdybų ir mokyklų uždarymas, naujų kūrimas, degtinės monopolijų uždarymas arba daužymas paprastai vykdavo padedant nedideliems ginkluotiems būriams, kuriems dažniausiai vadovaudavo LSDP nariai arba šalininkai⁴²⁸.

426. Ten pat. P. 199–201, 300–305.

427. Ten pat. P. 218.

428. Ten pat. P. 218, 232.

Anot istoriko T. Balkelio, socialdemokratai buvo „vienintelė politinė inteligentų srovė po susivažiavimo galėjusi priimti lyderių vaidmenį“, nes „nė viena iš lietuvių partijų (išskyrus galbūt daug mažesnę LVS) neturėjo tokio visuomenės autoriteto ir plataus rėmėjų tinklo ir miestuose, ir kaime kaip LSDP“⁴²⁹.

Tačiau caro valdžia 1905 m. gruodį–1906 m. sausį, nors ir paskelbusi Rusijos Dūmos rinkimus, ėmėsi griežtų priemonių slopinant revoliuciją. Pasak istoriko E. Motiekos, 1906 m. balandį–gegužę galima laikyti tautinės revoliucijos Lietuvoje pabaiga⁴³⁰. Nors dar būta žemės ūkio darbininkų ir miestų darbininkų streikų, tai buvo pavienės LSDP organizuotos akcijos. 1906 m. gegužės mėnesį visos lietuvių politinės jėgos, išskyrus LSDP, buvo persitvarkiusios naujam evoliuciniam tautinio judėjimo etapui. LSDP liko vienintele lietuvių partija, atsisakiusia eiti į kompromisą su caro valdžia⁴³¹.

Tiesa, 1906 m. rugsėjį vykusioje LSDP konferencijoje priimtame nutarime „dėl ginkluotojo sukilimo“ buvo laikomasi nuostatos, kad dar „ginkluotam sukilimui yra neatėjęs laikas“, tačiau pabrėžta, kad tik tokiu būdu galima nuversti caro valdžią ir „jos vieton įvesti politiškąją tvarką demokratiškais pamatais“⁴³². Tačiau čia pat LSDP, matyt, tikėdama, kad susiklosčius palankiai situacijai tiek imperijos centrą, tiek ir Lietuvą užplūs antra revoliucinė banga, pasisakė už ginkluoto sukilimo idėjos platinimą, organizacinio ir agitacinio darbo tarp kareivių „varymą“, kovos kuopų pagal partijos nurodymus tvėrimą, organizacijų apsirūpinimą ginklais, aukų rinkimą ginklams įsigyti, už „susipratusių draugų“ mokymą naudoti ginklus. Kita vertus, LSDP pasmerkė savavališkai veikiančius, CK nepaklūstančius partijos šalininkų ar atskilusiųjų nuo jos ginkluotų grupių veiksmus ir nuo jų atsiribojo.

Matydama dalies ūkininkų atsitraukimą nuo dalyvavimo revoliucijoje ar jos rėmimo LSDP dar 1906 m. sausį įvykusioje partijos konferencijoje konstatavusi, kad „turtingesniųjų ūkininkų tarpe pasirodė smarkiausia reakcija“, kad „nedaug ką galima laukti dargi nuo vidutinių ūkininkų“, kad „atliktasis revoliucinis darbas parodė“, jog „sąmonė plačiausioje darbininkų minioje, ypač kaime, yra dar neaukštai pakilusi...“, nusprendė, kad „partijos darbas turi būti toliau vedamas pirmų pirmiausia tarp tikrųjų kaimo proletarų“, tarp „fabrikų ir laukų darbininkų ir mažžemių, kurių padėjimas mažai kuo skiriasi nuo darbininkų padėjimo“⁴³³.

Taip pat minėtoje konferencijoje vėl buvo akcentuota politinė ir ekonominė, agitacinė propagandinė ir organizacinė partijos veikla. Visa tai LSDP 1906 m. aktyviai ir darė. Ir toliau skiriamas didelis LSDP dėmesys rašytinės agitacijos formai – atsišau-

429. Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. P. 143.

430. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. P. 232.

431. Ten pat. P. 230.

432. Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 3.

433. Žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 376; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 77.

kimams, brošiūroms, spaudai. 1906 m. jų parengta ir išplatinta gana daug⁴³⁴. Pasinaudodama caro manifesto teiktomis laisvėmis, LSDP vietoj nelegalių savo laikraščių – „Darbininkų balsas“ ir „Darbininkas“ – nuo 1906 m. gegužės pradėjo leisti pirmą legalų laikraštį „Naujoji gadynė“. Laikraščio redaktoriams buvo skiriamos baudos, pas juos ir jo leidėjus buvo daromos kratos, vyko areštai, o 1906 m. pabaigoje, išleidus 32 šio laikraščio numerius, jo leidimas valdžios sprendimu buvo sustabdytas⁴³⁵. Kaip atkreipėme dėmesį ką tik buvusioje nuorodoje, be „Naujosios gadynės“, LSDP leido laikraščius ir lenkų bei jidiš kalbomis.

1906 m. LSDP ir toliau aktyviai dalyvavo streikų Lietuvos miestuose organizavimo ir darbininkų profesinių sąjungų kūrimosi procese. LSDP, kaip ir kitos Lietuvoje veikusios socialistinės partijos, pasisakė už I Rusijos Dūmos rinkimų boikotą ir tų metų vasario–kovo mėn. vykdė agitaciją prieš dalyvavimą Dūmos rinkimuose (dažnai su šūkiais – „Šalin Dūmą!“, „Tegyvuoją Vilniaus Seimas!“)⁴³⁶.

Aktyvi ir gana dažnai su kitomis socialistinėmis partijomis bendra ar suderinta veikla sudarė prielaidas LSDP suartėjimui su šiomis partijomis. Ypač buvo pastebimas suartėjimas su buvusios aršios konkurentės LSP dalimi, veikiančia Lietuvoje, kuri išryškėjus giliai idėijinei diferenciacijai, o po to ir skilus LSP Lenkijoje faktiškai atsiskyrė nuo LSP, pasivadino Socialdemokratų partija Lietuvoje (SDPL) ir nutarė susijungti su LSDP⁴³⁷. 1906 m. rugsėjį LSDP konferencijoje buvo pritarta LSDP „susidėjimo“ su SDPL projektui, o spalio 22 d. susijungus LSDP ir SDPL Centro komitetams, susijungimui pritarus didžiausioms vietinėms abiejų partijų organizacijoms, įvyko faktiškas SDPL susijungimas su LSDP, nors formaliu sprendimu tai buvo patvirtinta 1907 m. vykusiam Jungtiniame LSDP ir SDPL suvažiavime (VII LSDP suvažiavimas)⁴³⁸. Po šio susijungimo nuo buvusios SDPL į jungtinį LSDP CK įėjo XIX a. pabaigoje Rygoje veikęs, vietinei lietuvių socialdemokratų organizacijai priklausęs, vėliau tapęs LSP nariu, o paskutiniu metu buvęs vienu iš SDPL lyderių – P. Eidukevičius⁴³⁹.

434. 1906 m. buvo išplatinta 14 atsišaukimų lietuvių kalba (189 000 egz. tiražu), 5 atsišaukimai lenkų kalba – 20 250 egz. tiražu, 1 atsišaukimas jidiš kalba – 5 000 egz. tiražu ir 1 atsišaukimas kareiviams rusų kalba – 2000 egz. tiražu. 1906 m. LSDP išleido ir išplatino įvairių socialdemokratijos idėjas skleidžiančių brošiūrų: 17 knygelių 96 000 egz. tiražu lietuvių kalba, 3 knygelės 11 000 egz. tiražu lenkų kalba ir 1 knygelė 5 000 egz. tiražu jidiš kalba. Laikraščių LSDP 1906 m. išleido lietuvių kalba – 42 numerius 201 000 egz. tiražu, lenkų kalba – 24 numerius 50 600 egz. tiražu, jidiš kalba – 2 numerius 7 000 egz. tiražu. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto apyskaita // Kova, 1907, Nr. 18–19. P. 284.

435. Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 45–60.

436. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 603.

437. Kriaučiūnienė Ž. Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiniam judėjimui 1893–1906 metais. P. 32.

438. Ten pat. Taip pat žr.: Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 4; L.S.D.P. su S.D.P.L. (buvusiaja Lietuvos P.P.S.) susidėjimo sumanymas // Ten pat. P. 5; Jungtinio ir Septintojo Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavimo nutarimai // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 16. P. 390. Taip pat žr.: Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 53.

439. Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 09 18, Nr. 37. P. 5. Daugiau įvairios informacijos apie P. Eidukevičiaus veiklą tiek iki 1906 m., tiek ir vėliau žr.: Eidukevičius P. [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 2564.

Bendra revoliucinė veikla miestuose suartino LSDP ir su RSDDP. 1906 m. LSDP pradėjo atsirasti vis daugiau pasisakančių už prisijungimą prie RSDDP. Tokios nuostatos atsiradimui turėjo įtakos ir bepralaiminti revoliucija, ir susiformavęs supratimas, kad tik bendras veikimas su Rusijos darbininkų judėjimu gali įveikti carizmą. Įtakos minėtos nuostatos populiarėjimui turėjo ir 1906 m. įvykę Latvijos socialdemokratų darbininkų partijos (LaSDDP) ir LKiSD prisidėjimai prie RSDDP, ir jų vartimas RSDDP teritorinėmis organizacijomis. Paminėtina ir tai, kad tais pačiais 1906 m. įvyko ir antrasis Bundo įsijungimas į RSDDP. Pagaliau dalies LSDP narių pasisakymui už prisijungimą prie RSDDP, be abejo, matyt turėjo įtakos ir mišri Lietuvos miestų darbininkų tautinė sudėtis. Dėl viso to ir dėl to pasireiškusio vadinamosios autonomistų srovės LSDP viduje stiprėjimo 1906 m. rugsėjo 14–19 d. LSDP konferencijoje buvo pateiktas 12-os punktų LSDP susidėjimo su RSDDP projektas, kuriam konferencijos dalyvių dauguma pritarė⁴⁴⁰. Tai paskatino specialų keturių konferencijos dalyvių, vadinamųjų federalistų, tarp kurių buvo ir abu partijos kūrėjai – A. Moravskis ir A. Domaševičius, protesto pareiškimą, kuriame susijungimo su RSDDP projektas buvo įvertintas kaip prieštaraujantis galiojančiai partijos programai ir ją pažeidžiantis⁴⁴¹.

Pagal minėtą partijų susijungimo projektą LSDP turėjo susijungti su RSDDP beveik tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip su ja susijungė Latvijos socialdemokratų partija, tai yra ir po susijungimo išlikti teritorine autonomine organizacija. Be to, LSDP kėlė sąlygą, kad ir susijungusi su RSDDP ji turėtų teisę propaguoti ir agituoti miniose už autonomijos Lietuvai reikalavimą. Tuo klausimu vyko tam tikros derybos su RSDDP atstovais. 1907 m. pavasarį LSDP CK pavedimu CK narys S. Kairys dalyvavo ir V RSDDP suvažiavime Londone – dalyvaudamas svečio teisėmis pasakė sveikinimo kalbą ir išdėstė LSDP poziciją dėl jos susijungimo su RSDDP⁴⁴².

Tačiau visą mėnesį trukusiame (tiek laiko jame dalyvavo ir S. Kairys) RSDDP suvažiavime šis klausimas taip ir liko neapsvarstytas ir RSDDP atsakymo dėl LSDP keliamų susijungimo sąlygų nedavė. Nepaisant to, ir 1907 m. Krokuvoje VII Jungtinis LSDP suvažiavimas pasisakė už susidėjimą su RSDDP ir pavedė LSDP CK pasirūpinti „kiek galima pagreitinti LSDP ir RSDDP susidėjimą suvažiavimo išdirbtomis sąlygomis“⁴⁴³. Tačiau, nors norui susijungti su RSDDP buvo pritarta ir 1909 m. sausį įvykusiame VIII LSDP suvažiavime⁴⁴⁴, LSDP susijungimas su RSDDP neįvyko.

Be kitų šio nesusijungimo priežasčių, paminėtina tai, kad pagal tokias susijungimo sąlygas, kokias iškėlė LSDP, susijungimas galėjo įvykti tik tas sąlygas priėmus RSDDP suvažiavimui. Bet nuo 1907 m. vykusio V RSDDP suvažiavimo 10 metų

440. Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 4; L. S. D. Partijos su R. S. D. D. Partija susidėjimo projektas // Ten pat. P. 5.

441. Protestas prieš kai kuriuos L.S.D.P. konferencijos nutarimus // Ten pat. P. 7.

442. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 213–221, 384–386; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 64–69.

443. Jungtinio ir Septintojo Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavimo nutarimai // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 16. P. 390. Taip pat žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 231–232.

444. Aštuntasis sausio mėnesio 1909 metų L.S.D.P. suvažiavimas // Partijos žinios, 1921, Nr. 1. P. 11.

RSDDP suvažiavimai nevyko, o pati RSDDP po 1907 m. ne tik buvo suskilusi į dvi dideles frakcijas – bolševikus ir menševikus, bet ir pastarosios kurį laiką po 1907 m. (menševikai ir apskritai beveik visą laiką) buvo dar savo viduje susiskaldžiusios į keletą grupių – srovių⁴⁴⁵. Vidiniai RSDDP „vaidai“, „begaliniai“, „nepabaigiami“, „frakciniai ginčai“ ir baimė, kad jais „neužsikrėstų“ ir LSDP, kad jos „nepagautų bergždžių ginčų srautas“, buvo viena iš aplinkybių, kuri, matyt, vertė atsargiai žiūrėti į susijungimą net ir nuosakesnius šio susijungimo šalininkus⁴⁴⁶.

Apžvelgiant LSDP santykius su kitomis socialdemokratinėmis partijomis paminėtina, kad LSDP konferencija 1906 m. rugsėjį leido LSDP organizacijoms, esančioms už Lietuvos ribų (tai yra Peterburgo, Rygos, Liepojos LSDP organizacijoms), prisidėti prie vietinių socialdemokratinų partijų⁴⁴⁷. Dėl to Latvijoje veikusių LSDP organizacijų nariai netiesiogiai tapo RSDDP nariais prisijungę prie Latvijos socialdemokratų, veikusių RSDDP sudėtyje.

Pagrindinė kliūtis LSDP susijungimui su RSDDP buvo valstybingumo Lietuvai laisvoje federacijoje reikalavimas LSDP programoje. Tačiau pastebėtina, kad „pradedant 1906 m., LSDP narių tarpe“, kaip savo atsiminimuose rašo S. Kairys, buvo „susirūpinta politinės partijos programos peržiūrėjimu“⁴⁴⁸. Dėl to ir kitų priežasčių 1906 m. LSDP viduje susiformavo vadinamųjų autonomistų srovė (ryškesni atstovai – V. Sirutavičius, V. Požela, P. Eidukevičius), kuri pasisakė už partijos politinės programos peržiūrėjimą⁴⁴⁹. Autonomistinės, arba, anot Z. Angariečio, prieš Lietuvos „tautinį separatizmą“ nukreiptos nuostatos, ypač pasireiškė ir dominavo LSDP Vilniaus organizacijoje, nuo 1906 m. rudens sudariusioje vadinamąją Vilniaus opoziciją LSDP Centro komitetui⁴⁵⁰.

Autonomistai, laikydamiesi nuostatų, kad „politiškoji ir tautiškoji Lietuvos laisvė tuomet tebus tikra, kuomet visoj Rusijos valstybėj bus įvykusi demokratiška respublika, paremta ant pilnos žmonių valdžios“ ir kad „Lietuvos proletariatas, kuris tėra tik dalis Rusijos darbininkų klasės, surištos bendrais reikalais, pirmiausia turi kovoti už politiškąją laisvę bei demokratinės respublikos įvedimą visoj valstybėj, o paskui turės vesti bendrą kovą už socializmą“; pasisakė už „Demokratų respubliką, paremtą ant tikrosios žmonių valdžios su Lietuvos autonomija“, kuri turėtų savo Seimą, kurio kompetencijai būti pavesta „kultūros reikalai, krašto rėda, mokesčiai ir išleidimai krašto reikalams, teismai, žemės dalykai, darbo reikalų apsaugojimas“⁴⁵¹.

445. Žr., pvz.: Спиридович А. Большевизм: от зарождения до прихода к власти. – Москва, 2005; Урилов И. X. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4. Становление партии. – Москва, 2008.

446. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 220–221.

447. Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 4.

448. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 226.

449. Ten pat. P. 192–193, 226–227. Biveinis P. LSDP: tarp federacijos ir autonomijos // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. P. 34.

450. Žr.: Angarietis Z. „Vilniaus opozicija“ // Kibirkštis, Nr. 13, 1926 07. P. 9–13; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.) // LYA LKP DS. F. 5402. Ap. 2. B. 88. L. 5–15.

451. Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 6–7.

Autonomistams oponavę vadinamieji federalistai (A. Domaševičius, V. Kapsukas, S. Matulaitis, A. Moravskis, P. Suknelevičius ir kiti) gynė federacijos idėją⁴⁵². Tenka pastebėti, kad aptariamų metų LSDP dokumentuose nerandame 1903–1904 m. jau pradėto kelti visiškai nepriklausomos demokratinės respublikos siekio. Taigi atrodo, kad dalis LSDP narių sugrįžo prie „federacijos“ siekio, o kita dalis, veikiami, matyt, revoliucijos pralaimėjimo ir kitų priežasčių, pradėjo kelti autonomijos Rusijos sudėtyje reikalavimą.

1906 m. rugsėjo 14–19 d. vykusioje LSDP konferencijoje dauguma jos dalyvių parėmė autonomistų pasiūlytą politinės partijos programos projektą. Federalistų projektą, tarp kurio rengėjų ir aktyviausių palaikytojų buvo ir abu partijos kūrėjai – A. Domaševičius ir A. Moravskis, parėmė konferencijos dalyvių mažuma⁴⁵³.

Kadangi 1906 m. rugsėjo LSDP konferencijos sprendimai galėjo įsigalioti tik juos patvirtinus partijos suvažiavimui, tai iki VII LSDP suvažiavimo 1906 m. paskutiniaisiais mėnesiais–1907 m. pirmoje pusėje partijos viduje vyko federalistų ir autonomistų diskusijos.

1907 m. Krokuvėje įvykęs VII Jungtinis LSDP suvažiavimas parėmė autonomistų pasiūlytą politinės programos formulę, pagal kurią LSDP „savo politiškuoju programu stato: demokratiškąją respubliką ir politiškąją Lietuvos autonomiją“⁴⁵⁴.

Tai reiškė, kad LSDP pasisakė už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje. Šis 1907 m. LSDP politinės programos pokytis, anot S. Kairio, buvo nulemtas 1905 m. Rusijos revoliucijos „žlugimo“, kuris „pakirto kojas ne tik kovai už laisvę, bet ir politiškai partijos programai: gal ne tiek dėl naujo pamatavimo, kiek dėl nepasitikėjimo demokratijos jėgomis, nematant kitokio kelio laimėti, kaip suvienijus viso Rusijos proletariato pastangas“⁴⁵⁵. Tokiu programiniu reikalavimu dėl politinės Lietuvos ateities lietuvių socialdemokratai vadovavosi iki Pirmojo pasaulinio karo, kada Lietuvą okupavus Vokietijai LSDP vėl pakoreguos savo programines nuostatas dėl Lietuvos ateities.

Reikia pažymėti, kad komunistinei LSDP istorijos historiografijai buvęs būdingas tvirtinimas, kad autonomistai buvo „internacionalistinė“ ir „revoliucinė“ kryptis lietuvių socialdemokratiname judėjime, o federalistai buvę šio judėjimo „oportunistinė“, „separatistinė“, „smulkiaburžuaziniu siaurai nacionaliniu ribotumu“ pasižyminti kryptis⁴⁵⁶, yra akivaizdus LSDP istorijos supaprastinimas ir jos aiškinimo pritempimas prie komunistinės ideologijos schemų. Tai, kad autonomistai nebuvo revoliuciniai socialdemokratai bolševikine prasme, pripažino ir Z. Angarietis, anot kurio, „tarp autonomistų“ buvo daug su „menševistiniais nusistatymais“. Revoliuci-

452. Ten pat. P. 5–6.

453. Ten pat. P. 4–7.

454. Jungtinio ir Septintojo Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavimo nutarimai // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 16. P. 388.

455. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 410.

456. Žr.: Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai. P. 78; Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. 2. P. 396; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561.

niais socialdemokratais bolševikine prasme tuo metu nebuvo ir labiausiai autonomistines ir internacionalistines pozicijas užėmusi įvairiatautė LSDP Vilniaus organizacija, vadinamoji Vilniaus opozicija. Tuo metu žymūs LSDP veikėjai Z. Angarietis ir V. Kapsukas, ateityje tapę komunistais, savo rašiniuose, skirtuose LSDP istorijai, nors ir pripažino, kad šios atstovai, kaip ir apskritai dalis autonomistų, nors ir buvo padarę „žingsnį prie revoliucinės socialdemokratijos“, „žingsnį prie bolševizmo“, tačiau dar „toli gražu nebuvo bolševikais“ daugeliu svarbių klausimų⁴⁵⁷.

Toliau apibūdinant LSDP veiklos ir raidos bruožus 1906–1907 m. reikia atkreipti dėmesį į tai, kad čia jau ne kartą minėta 1906 m. rugsėjo 14–19 d. vykusio LSDP konferencija, be jau minėtų sprendimų, dar pasisakė prieš teroro naudojimą ir prieš žmonių turto atiminėjimą ir taip pat pasisakė už kūrimą nepartinių (kad būtų galima pritraukti kuo daugiau darbininkų), tačiau „ant klasių kovos pamatų stovinčių profesinių sąjungų“ ir už aktyvų dalyvavimą jų veikloje⁴⁵⁸. Be to, 1906 m. rugsėjo konferencijoje buvo pasisakyta dėl kareivių ėjimo į kariuomenę, dėl LSDP darbo kaime, dėl partijos biudžeto ir dėl klausimo, ar gali vietinės partinės organizacijos vykdyti teismus ir bausmes, ir buvo pateiktas partijos agrarinės minimumo programos projektas. Taip pat buvo pasisakyta už socialdemokratų dalyvavimą II Rusijos Valstybės Dūmos rinkimuose.

Tad 1907 m. sausio mėnesį LSDP, kaip ir kitos socialdemokratinės partijos, dalyvavo šiuose Dūmos rinkimuose. Iš Kauno gubernijos į II Dūmą buvo išrinkti 5 LSDP atstovai: P. Gudavičius, A. Povylis, P. Kumelis, V. Stašinskas ir A. Kupstas. 1907 02 20 pirmame II Dūmos posėdyje jie sudarė savo – Lietuvos socialdemokratų kuopą, kuri „bendrais klausimais“ Dūmoje „ėjo kartu“ („buvo susiblokavusi“) su Dūmos socialdemokratų (RSDDP) frakcija ir buvo artimesnė pastarosios menševikų grupei⁴⁵⁹. LSDP CK nutarimu ryšinininku tarp CK ir lietuvių socialdemokratų kuopos Dūmoje ir šios kuopos faktiniu sekretoriumi ir, V. Kapsuko žodžiais tariant, „artimiausiu patarėju“ buvo paskirtas LSDP CK narys S. Kairys⁴⁶⁰. Būtent jis buvo Rusijos Dūmos lietuvių socialdemokratų kuopos parengto ir laikraštyje „Skardas“ paskelbto kuopos atsišaukimo „Į Lietuvos darbininkus ir valstiečius“ autorius. Atsišaukime buvo reikalaujama „spaudos, susirinkimų, draugijų, sąjungų, tikėjimo, streikų laisvių, žmonių lygybės prieš įstatymus, darbo dienos sutrumpinimo, atlyginimų padidinimo, neturtingųjų ir paliegėlių aprūpinimo, visuotinio pradžios mokslo gimtąja kalba bei nemokamo mokslo aukštesnėse bei aukštosiose mokyklose; taip pat pelno mokesčio įvedimo, maitų bei akcizų panaikinimo, kareiviavimo prievolės savo krašte atlikimo, autonomijos suteikimo visoms tautoms ir vietinių seimų pripažinimo,

457. Žr.: Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 15, 17–18; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 69–70.

458. Nutarimai, priimti per L.S.D.P. konferenciją (1906 m. rugsėjo mėnesį) // Partijos žinios, 1906. P. 3–4.

459. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 207; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 63; Gaigalaitė A. Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 metais. P. 60–61, 68–70.

460. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 208; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 63; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 607.

pavedant šiems seimams spręsti žemės, miškų, ežerų nusavinimą ir tolimesnį jų tvarkymą bei plačių savivaldos teisių suteikimo ne tik bet kurios teritorijos centrui, bet ir apskritims ir valsčiams⁴⁶¹.

Vėliau, jau po II Dūmos paleidimo, už šį ką tik apžvelgtą atsišaukimą lietuvių socialdemokratai II Dūmos nariai bus nuteisti vienus metus kalėti⁴⁶². Per savo trumpą darbo II Rusijos Dūmoje laiką lietuvių socialdemokratų kuopa iš Lietuvos gavo 255 registruotus kolektyvinius pareiškimus, daugiausia žemės reikalais. Pasiremdami tuo lietuviai socialdemokratai – Dūmos nariai 1907 05 16 (29) įteikė Dūmos pirmininkui atskirą A. Povyliaus perskaitytą pareiškimą žemės reformos reikalu, siūlydami, kad į žemės fondą Lietuvoje žemė būtų imama be atlyginimo ir kad žemės reforma Lietuvoje būtų vykdoma pagal Lietuvos Seimo įstatymus⁴⁶³. Lietuvių socialdemokratai II Rusijos Dūmoje dirbo neilgai, nes 1907 06 03 II Dūma buvo paleista. LSDP, remdamasi savo VII suvažiavimo sprendimu, dalyvavo ir Rusijos imperijos III Dūmos rinkimuose, tačiau šie nelabai demokratiški rinkimai buvo LSDP mažiau sėkmingi nei rinkimai į II Dūmą: tebuvo išrinktas tik vienas LSDP atstovas – P. Kuzma, kuris Dūmoje įėjo į RSDDP frakciją, veikė išvien su menševikais, bet vėliau iš socialdemokratų frakcijos pasitraukė.

Apžvelgiant LSDP raidą 1907 m., be jos dalyvavimo Dūmos rinkimuose ir jos atstovų darbo II Dūmoje, dar būtina atkreipti dėmesį į čia jau ne kartą minėtą VII jungtinį LSDP suvažiavimą Krokuvoje, kuriame, be visų čia jau minėtų 1906 m. rugsėjo konferencijos sprendimų patvirtinimo ir tuo pagrindu priimtų nutarimų, taip pat kaip ir ką tik minėtoje konferencijoje buvo pasisakyta už legalių, nepartinių profesinių sąjungų steigimą aktyviai dalyvaujant jose LSDP nariams, taip pat pasisakyta prieš terorą, ekspropriaciją ir kovos kuopų laikymą (priešingai nei anksčiau)⁴⁶⁴. VII LSDP suvažiavime, be to, buvo priimti nutarimai dėl darbo kaime (akcentuojant darbą, „visų pirma tarp kaimo proletarų, o paskui tarp bežemių ir mažžemių valstiečių“), dėl „kultūros darbo“ (akcentuojant „rūpinimąsi darbininkų minties ir kultūros reikalais“), dėl „darbo tarp žydų darbininkų“, dėl „darbo tarp kareivių“, dėl „žemės klausimo“, dėl „partijos raštų“ ir dėl partijos biudžeto⁴⁶⁵. Šiame suvažiavime taip pat buvo priimtas LSDP statutas⁴⁶⁶.

461. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 207–208; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 90.

462. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 212; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 91; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 609.

463. Gaigalaitė A. Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 metais. P. 92–94. Lietuvos socialdemokratų kuopos deklaracija žemės klausimu II Rusijos valstybės Dūmoje yra išspausdinta ir čia jau cituotame V. Kapsuko darbe apie LSDP istoriją. Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 608–609.

464. Jungtinio ir Septintojo Lietuvos socialdemokratų partijos suvažiavimo nutarimai // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 16. P. 392–393.

465. Ten pat. P. 389, 393–396.

466. Ten pat. P. 397–401.

Pastebėtina, kad savo VII suvažiavimo metu, nepaisant revoliucijos pralaimėjimo tiek Lietuvoje, tiek Rusijoje, nepaisant to, kad partijos narių skaičius palyginti su 1905–1906 m. buvo dėl įvairių priežasčių sumažėjęs, LSDP kaip organizacija dar buvo stipri ir gausi. VII LSDP suvažiavimo metu 20 suvažiavimo delegatų atstovavo 2 269 partijos nariams (kitais duomenimis, tuo metu LSDP priklausė 2 310 arba 2 308 nariai)⁴⁶⁷. Šio suvažiavimo metu veikė 79 vietinės organizacijos (13 miestuose ir 66 kaimuose). Palyginti su kitų šalių socialdemokratinėmis partijomis, LSDP narių skaičius buvo nedidelis: pavyzdžiui, Latvijos socialdemokratų partija 1905 m. turėjo apie 10 000, 1906 m. – apie 16 000, 1907 m. – apie 15 000 narių⁴⁶⁸.

Po 1907 m. tiek LSDP organizacinė būklė, tiek politinė veikla tolydžio silpnėjo, ypač po tais metais bei vėliau – 1909 m. pirmoje pusėje įvykdytų gausių LSDP narių areštų⁴⁶⁹. Dėl to buvo likviduota absoliuti dauguma LSDP organizacijų arba jų būklė tapo labai sunki. Itin mažėjo LSDP narių skaičius. Dalis LSDP narių buvo suimta ir atsidūrė kalėjimuose (tarp jų ir dalis vadovaujančių partijos veikėjų – LSDP CK nariai V. Kapsukas, V. Požela, Z. Angarietis, taip pat aktyvus LSDP veikėjas K. Bielinis ir kiti). Dalis LSDP narių, tarp jų ir ne vienas pasižymėjęs 1905–1906 m. revoliuciniuose įvykiuose, emigravo į užsienį (daugiausia JAV). Taip pat pastebėtina, kad po revoliucinių įvykių nuslopavimo nuo LSDP, pasak prieš Pirmąjį pasaulinį karą jos CK nariu buvusio M. Biržiškos, „atsitraukė“ revoliucijos metu prie jos prisidėję „nuo revoliucinio įkarščio ataušę“ ir pradėję „vengti bet kokio pavojumi atsiduodančio visuomeninio darbo ūkininkaičiai“ ir nemažai darbininkų ir amatininkų, „po kelerių metų labiau ar mažiau įtempto veikimo nebepakeliančių sunkios susmulkėjusio ir supilkėjusio partinio darbo naštos“⁴⁷⁰. Anot M. Biržiškos vėlesnio tvirtinimo, tuo metu „partijoje beliko tik profesionalūs partiečiai, kuriems partija su jos aparatu, organizacija, posėdžiais, nutarimais buvo viskas, taip pat, pasyvūs eiliniai nariai, pasiduodantieji anų partiečių iš jų reikalaujamai drausmei bei vėliau į partiją įstoję veikėjai, kuriems partinis darbas dar nebuvo nustojęs savo šviežumo ir žavumo“, taip pat ir „tie kurie partijos reikšmę siejo ne su reakcine dabartimi, kiek su jų laukiamu būsimuoju darbininkų sąjūdžio ir revoliucijos atsigavimu...“⁴⁷¹. Paminėtina, kad ir dalis likusių nesuimtų vadovaujančių partijos veikėjų ar dėl nepritarimo „autonomistinei“ partijos programai, ar dėl atsidavimo mokslų baigimui ir profesinei veiklai, arba iš viso iš partijos veiklos pasitraukė (kaip A. Moravskis), arba pasitraukė tik laikinai, tik nuo aktyvios partinės veiklos, bet ne iš partijos (kaip S. Kairys, A. Domaševičius, V. Sirutavičius ir kiti)⁴⁷².

467. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 601; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 3; Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 59–60.

468. Žr.: Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. P. 60.

469. Тамошюнас М. Состояние социал-демократических организаций в Литве 1907–1917 г. г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 746. L. 18–19.

470. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 160.

471. Ten pat. P. 160–161.

472. Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. P. 93–94.

Visgi nepaisant itin ryškaus narių ir organizacijų skaičiaus sumažėjimo ir veiklos sąlygų pablogėjimo, Lietuvos socialdemokratų politinė veikla vyko ir toliau. Kurį laiką dar buvo leidžiama legali partinė spauda. Po „Naujosios gadynės“ uždarymo 1906 m. gruodį ir po jos leisto „Skardo“ uždarymo 1907 m. gegužės pabaigoje 1907–1908 m. (iki pastarųjų vidurio) buvo leidžiamas laikraštis „Žarija“. Be jų, LSDP dar lenkų kalba leido „Echo“ ir „Topor“, ir „Socialistišes Flugblat“ jidiš kalba, bet jie taip pat greitai buvo uždaryti. Buvo mėginta leisti ir nelegalių laikraščių: P. Eidukevičiaus iniciatyva Vilniuje 1908 m. lenkų k. buvo išleisti du numeriai „Głos robotniczy“, o nuo 1908 m. gruodžio iki 1909 m. birželio (iki savo arešto) Z. Angarietis Marijampolėje leido laikraštį „Darbininkų žodis“, kurio išėjo 5 numeriai⁴⁷³.

1908 m. vasarį vykusioje LSDP konferencijoje šalia kitų nutarimų nusprendus „naudotis įvairiomis pažangiomis kultūrinėmis organizacijomis“ dalis aktyviai organizacinėje nelegalioje veikloje nedalyvavusių ir labiau į kultūrinį darbą linkusių LSDP narių (A. Janulaitis, S. Matulaitis, M. Biržiška, A. Purėnas, P. Bugailiškis) bendradarbiavo su demokratais (LDP) pastarųjų laikraščiuose „Vilniaus žinios“, „Lietuvos žinios“ ir sudarė savotišką idėjinę kovą prieš „atžagareiviais“ vadinamus krikščionis demokratų vedančią „pirmėivių koaliciją“⁴⁷⁴. Dėl to vėliau komunistais tapę buvę žymūs LSDP veikėjai V. Kapsukas ir Z. Angarietis, o vėliau ir visa komunistinė istoriografija kaltins socialdemokratų „visišku socialdemokratinio darbo“ ir „revoliucinės kovos“ išsižadėjimu“ bei „mėginimu likviduoti nelegalią socialdemokratų partiją“⁴⁷⁵.

Reikia pažymėti, kad XX a. pirmojo dešimtmečio pabaigoje socialdemokratai kurį laiką savo laikraščio neturėjo. Tik 1909 m. pab. A. Domaševičiaus „sumanymu“ 1910–1911 m. buvo leistas M. Biržiškos ir A. Janulaičio redaguotas mėnesinis politikos ir kultūros žurnalas „Visuomenė“, kuris tiek jau tuo metu kalėjime esančio Z. Angariečio, tiek vėliau jo ir kitų komunistų ir komunistinės istoriografijos buvo kritikuotas kaip „likvidatoriškos krypties“ žurnalas⁴⁷⁶. Negalėdami viešai rodytis kaip socialdemokratai, „Visuomenės“ bendradarbiai tuometinių Varšuvos socialdemokratų pavyzdžiu ėmė vadintis „visuomenės demokratais“, bet po senovei vartojo socialdemokratų argumentaciją⁴⁷⁷. Nustojus eiti „Visuomenei“, socialdemokratai iki

473. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 238–239. Apie šio laikotarpio LSDP spaudą išsamiau žr.: Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. P. 45–69; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 135–139.

474. Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 153; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 32–33; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. D. 2. P. 143, 161.

475. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 626; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 32–41; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 238; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561.

476. Žr.: Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 162–166; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 635–640; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 40–42; Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 590; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 561.

477. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 162.

Pirmojo pasaulinio karo jokio Lietuvoje leidžiamo laikraščio neturėjo. Tiesa, gana dažnai neoficialiu ikikarinio laikotarpio LSDP laikraščiu laikomas Rygoje lietuvių socialdemokratų 1913–1914 m. leistas (1912 m. LSDP CK nariu išrinkto V. Poželos redaguotas) prokairuoliškas, komunistinės istoriografijos „pravdistiniu“ (t. y. Rusijos bolševikų „Pravdos“ ideologinės krypties) laikraščiu vadintas, vietinių (Rygos) lietuvių socialdemokratų laikraštis „Vilnis“⁴⁷⁸. Tačiau Rygos lietuvių socialdemokratai, kaip žinoma, nuo 1906–1907 m. priklausė LaKSD, kuri buvo prisijungusi prie RSDDP ir veikė kaip pastarosios teritorinė organizacija.

Po 1907 m. iki Pirmojo pasaulinio karo buvo tik vienas 4 dienas trukęs VIII LSDP suvažiavimas, kuris įvyko 1909 m. sausį Vilniuje, M. Biržiškos bute. Jame dalyvavo 17 delegatų, buvo išklausyti CK ir vietinių organizacijų atstovų pranešimai, aptartoti „ekonomijos momento ir profesonalinio judėjimo“, „politikos momento bei partijos uždavinių“, „Dūmos ir socialdemokratų frakcijos“, partijos darbo mieste bei „sodžiuje“, žemės, LSDP „susidėjimo su RSDDP, partijos literatūros, lėšų, partijos CK „atmainų“ ir CK rinkimų klausimai“⁴⁷⁹.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame suvažiavime buvo pažymėta, kad LSDP „padarė visa ką gali kad susidėti su RSDDP“ ir kad šiame suvažiavime, nepaisant to, kad ne visi LSDP nariai ir ne visi jo dalyviai tam pritarė, suvažiavimo dalyvių daugumos CK vėl buvo įpareigotas ir toliau tartis dėl susijungimo su RSDDP⁴⁸⁰. Paminėtina, kad į partijos CK biurą, be M. Biržiškos, VIII LSDP suvažiavime buvo išrinkti suvažiavime ir, atrodo, tuo metu ir partijoje apskritai svarbiausią vaidmenį vaidinę Z. Angarietis (į LSDP įstojęs 1906 m. vasarą) ir P. Eidukevičius. Reikia pažymėti, kad dalies LSDP narių nemėgstamas „siauras partietis“, tačiau „nepralenkiamas organizaciniam darbe“, P. Eidukevičius 1907 m. pab.–1909 m. ir po metus laiko trukusios kelionės į JAV 1910–1912 m. „stovėjo“, M. Biržiškos žodžiais tariant, LSDP „organizacinės vadovybės priešakyje“⁴⁸¹.

Anot M. Biržiškos, P. Eidukevičiaus vadovavimas partijos organizaciniam darbui kaip tik tuo metu, kada, išskyrus 1907–1908 m. ir iš dalies 1911 m., LSDP neturėjo savo partinės spaudos, sunkino „elesdiečių reiškimąsi visuomeniniame gyvenime ir darbe“, ir taip nelengvą dėl: 1) valdžios „budrumo“, negalint viešai reikštis kaip LSDP nariams ir „gaunant tik asmeniškai pasisakyti“, kas silpnino šių pasisakymų „argumentaciją“ ir „svorį“; 2) dėl organizacinio partijos nusilpimo neturint galimybės savo pasisakymams ir veiksmams gauti „organizacinio štampos“ (partijos sankcijos)⁴⁸².

478. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 651–652; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 51–52; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 259–262; Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 562.

479. Žr.: Aštuntasis sausio mėnesio 1909 metų L.S.D.P. suvažiavimas // Partijos žinios, 1912, Nr. 1. P. 8–12; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 163; Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 09 20, Nr. 38. P. 5; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 240–242.

480. Aštuntasis sausio mėnesio 1909 metų L.S.D.P. suvažiavimas // Partijos žinios, 1912, Nr. 1. P. 11.

481. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 161, 163.

482. Ten pat. P. 160–161.

Būdamas susijungimo su RSDDP šalininkas P. Eidukevičius, pasak M. Biržiškos, ne tiek partijos pasiūstas, kiek pats „įsipiršęs“, dalyvavo 1912 m. rugpjūtį Vienoje įvykusioje bolševikų boikotuotoje ir, anot komunistinės istoriografijos, kovai prieš bolševikus organizuotoje, tuo metu dar ne bolševiko L. Trockio organizuotoje, įvairių Rusijos imperijos socialdemokratinų grupių ir organizacijų konferencijoje, kurios dauguma dalyvių buvo menševikai⁴⁸³. Anot vėlesnio Z. Angariečio vertinimo, P. Eidukevičius, kuris tuo metu „laikėsi menševikų – partiečių (G. Plechanovo vadovaujama srovė Rusijos socialdemokratijoje – G. M.) pozicijų“, „sugrįžęs iš Amerikos irgi pasidavė likvidatorių įtakai“, todėl ir dalyvavo minėtoje konferencijoje⁴⁸⁴.

Be P. Eidukevičiaus, kaip iškikarinio laikotarpio vadovaujantys partijos veikėjai paminėtini ne kartą cituotas M. Biržiška (atrodo, buvęs svarbiausiu partijos veikėju 1913–1914 m. po P. Eidukevičiaus suėmimo ir ištėmimo 1912 m. rudenį) ir į partijos CK kooptuotas A. Janulaitis, taip pat į Vilnių sugrįžęs ir netrukus vėl vienu iš vadovaujančių partijos veikėjų tapęs S. Kairys⁴⁸⁵. Paminėtina, kad 1912 m. gegužę po ilgos pertraukos vykusioje LSDP konferencijoje į LSDP CK buvo išrinktas ir neseniai iš kalėjimo išėjęs V. Požela, tačiau Lietuvoje tuo metu negyvendamas jis lietuviškai socialdemokratinę veiklą plėtojo redaguodamas Rygoje leidžiamą „Vilnį“⁴⁸⁶.

Minėtoje 1912 m. gegužės LSDP konferencijoje, kurioje dalyvavo tik 9 delegatai, buvo išklausti partijos atstovų iš vietų pranešimai, įvertintas einamasis momentas, nustatyti partijos uždaviniai ir jos organizacinio darbo formos, apsvastyti partijos raštų, lėšų, statuto atmainų ir provokacijų joje klausimai. Be to, LSDP 1912 m. gegužės konferencija nutarė dalyvauti IV Rusijos Dūmos rinkimuose vadovaudamasi šūkiais: 1) „Demokratų respublika su Lietuvos autonomija!“; 2) „8 valandų darbo diena!“; 3) „Šalin dvarininkų – feodalų jungą!“⁴⁸⁷. LSDP konferencija griežtai pasisakė prieš bet kokią LSDP bendradarbiavimą Dūmos rinkimų kampanijos metu ne tik su tautininkais ir krikščionimis demokratais, bet ir su demokratais – būsimaisiais liaudininkais, su kuriais iki tol kultūriniame darbe kai kurie socialdemokratai inteligentai kartais bendradarbiaudavo. Lietuvių socialdemokratai LDP „traktavo kaip smulkiaburžuažinę partiją“ ir „vadino demokratų smulkiosios buržuazijos ideologais“⁴⁸⁸.

Atsisakymas bendradarbiauti su LDP rodė tai, kad LSDP stiprėjo radikali prokairuoliška orientacija. Visa tai, matyt, būtent ir leido vėliau V. Kapsukui, Z. Angariečiui ir komunistinei istoriografijai apskritai teigti, kad Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse nors ir pasižyminti „svyravimais“, nors apskritai būdama „centristinė“,

483. Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 10 18, Nr. 42. P. 5.

484. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 44–46.

485. Ten pat. L. 52; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 648–649.

486. Žr.: Požela V. Jaunystės atsiminimai. P. 260–264. 1912 m. LSDP konferencijoje LSDP CK nariais buvo išrinkti P. Eidukevičius, K. Kernovičius, V. Požela, kandidatais į CK išrinkti M. Biržiška, S. Kairys ir J. Paknys. Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 250.

487. Lietuvos Socialdemokratų partijos konferencija // Partijos žinios, 1912, Nr. 1. P. 1–8.

488. Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 154.

LSDP savo ideologinėmis nuostatomis buvo artimesnė nei Rusijos menševikams, bet bolševikams, kad prieš karą „LSDP eilėse bolševistinis elementas buvo stipresnis nei RSDDP Lietuvos organizacijoje“, kur vadovavo menševikai⁴⁸⁹.

Nepaisant to, kaip jau minėjome, LSDP atstovas, ir ne bet kas, o pats vadovaujantis CK narys, kaip žinoma, ateityje tapęs komunistu ir vienu iš pagrindinių Lietuvos komunistų partijos kūrėjų, P. Eidukevičius 1912 m. dalyvavo ne bolševikų organizuotoje konferencijoje Prahoje, o menševikų konferencijoje Vienoje.

Grįžtant prie 1912 m. gegužės LSDP konferencijos reikia pastebėti, kad joje vėl buvo pasisakyta „susidėjimo su RSDDP klausimu“. Buvo konstatuota, kad LSDP CK yra „viską atlikęs, ką galėdamas, ... LSDP susidėjimui su RSDDP“ ir naudojėsi kiekviena proga dirbti kartu⁴⁹⁰. Tačiau, nepaisant glaudaus LSDP bendradarbiavimo su menševikų dominuojama RSDDP Vilniaus organizacija rinkimų į IV Rusijos valstybės Dumą kampanijoje ir kitoje veikloje, LSDP „susidėjimas“ su RSDDP, tuo metu jau beveik galutinai į dvi partijas skilusia, neįvyko.

Tiesa, 1914 m. vasarą prieš pat karą LSDP nutarė nusiųsti savo atstovą į II Internacionalo vadovaujančiosios institucijos Tarptautinio socialistų biuro (TSB) organizuotą visų Rusijos socialdemokratiinių partijų ir frakcijų konferenciją, organizuotą tam, kad būtų suvienytas susiskaldęs Rusijos socialdemokratinis judėjimas. Tuo LSDP atstovu buvo 1913 m. pabaigoje iš tremties pabėgęs V. Kapsukas. Tačiau yra pažymėtina tai, kad vėliau, karo metu, probolševikine orientacija ir evoliucija pasižymėsiantis V. Kapsukas minimoje konferencijoje dar balsavo ne už bolševikų pateiktą rezoliucijos projektą, o kartu su menševikais ir kitomis socialdemokratų grupėmis balsavo už K. Kautsky pasiūlytą rezoliuciją dėl Rusijos socialdemokratijos vienybės⁴⁹¹. Turėdami tai mintyje, taip pat turėdami mintyje gerokai vėliau vieno iš lietuvių komunistų lyderių Z. Angariečio pateiktą minimos konferencijos apibūdinimą kaip konferencijos, kuria „Vakarų socialdemokratijos oportunistams rūpėjo padėti Rusijos menševikams sumušti Rusijos bolševikus“⁴⁹², galime teigti, kad 1914 m. vasarą V. Kapsuko (nors labiau simpatizuojančio bolševikams nei menševikams) ne tik kad bolševiku, bet ir nuoseklesniu probolševikiniu socialdemokratu dar negalima buvo pavadinti, kaip kartais jis nekomunistinėje istoriografijoje pavadinamas kalbant ir apie šį, ir apie dar ankstesnį laikotarpį.

Turint mintyje ką tik minėtą V. Kapsuko balsavimą kartu su menševikais Briuselio konferencijoje, taip pat minėtą P. Eidukevičiaus, kaip LSDP CK atstovo, dalyvavimą 1912 m. menševikų konferencijoje Vienoje, o ne bolševikų konferencijoje Prahoje, taip pat tai, kad 1912 m. LSDP konferencijoje nebuvo pasmerkti vadinamieji likvi-

489. Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 647, 653–654; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 50–51.

490. Lietuvos Socialdemokratų partijos konferencija // Partijos žinios, 1912, Nr. 1. P. 7.

491. Žr.: Rusijos socialdemokratų partijų konferencija // LMAB RS. F. 237–108; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 654; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 96–97.

492. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 52.

datoriai, taip pat 1914 m. liepos 8 d. V. Kapsuko laiške V. Leninui pateiktą Vilniuje veikusių lietuvių socialdemokratų kaip „plechanovininkų“ apibūdinimą⁴⁹³ ir taip pat, žinoma, LSDP politinę laikyseną Lietuvoje prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui (tai netrukus aptarsime), galima teigti, kad komunistinėje istoriografijoje pasitaikantys teiginiai apie didesnę ikikarinės LSDP artimumą Rusijos bolševikams nei menševikams yra kritikuotini.

Baigiant apibūdinti LSDP veiklos bruožus ir ypatybes Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse dar reikėtų paminėti tai, kad 1913 m. pradžioje Lietuvos socialdemokratai aktyviai dalyvavo ligonių kasų steigimo darbe, aiškino, kad būtina steigti stambias ligonių kasas, kurios įstengtų nepasiduoti kapitalistų valiai, kūrė agitacinius būrelius draudimo kampanijai plėtoti ir skleidė literatūrą draudimo tema⁴⁹⁴.

Apibendrinant LSDP ideologinės-politinės raidos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (laikotarpiu iki 1914 m.) apžvalgą galima teigti, kad teoriniu partijos veiklos pagrindu esant marksistinei visuomenės raidos analizei, LSDP atstovaudama Lietuvos darbininkų klasei siekė jos, o kartu ir visos visuomenės socialinio išsivadavimo ir taip pat radikalesniu ar nuosaikesniu pavidalu siekė Lietuvos nacionalinio išsivadavimo, kaip prielaidos socialiniam išsivadavimui įgyvendinti, ir dėl to nemažą dalį savo veiklos laiko pasisakė už Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos imperijos ir savo valstybingumo, kad ir ne visai aiškiai apibrėžtos „liuosos federacijos“ forma, sukūrimą.

493. Žr.: Kapsukas V. Raštai. T. 5. P. 337.

494. Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 10 11, Nr. 41. P. 5; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 162–164; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 254–255.

3. LSDP politinės nuostatos ir veikimas Lietuvoje prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui: kursas į nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą (nuo karo pradžios iki 1918 m. liepos)

3.1. Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių politinės nuostatos ir veikla nuo Pirmojo pasaulinio karo pradžios iki 1917 m. vasaros

Lietuvos socialdemokratų partija ir Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse veikė sudėtingomis ir nepalankiomis jai sąlygomis. Suprantama, kad 1914 m. vasarą prasidėjęs karas ir Vokietijos okupacija 1915 m. II pusėje LSDP veiklos sąlygų palengvinti negalėjo. Tai tik dar labiau suardė ir taip negausias partijos organizacijas.

Vokietijai okupavus Lietuvą ir įtraukus ją į iš kitų vokiečių okupuotų Rusijos imperijos dalių 1915 m. rugsėjo 4 d. sudarytą karinį administracinį vadinamąjį Oberosto vienetą, o jos teritoriją suskirsčius į nedideles apskritis (kreizus) ir griežtai tarp jų apribojus susisiekimo galimybę¹, arba, kaip rašo vienas iš ryškesnių to meto lietuvių visuomenės veikėjų P. Klimas, „kirste nukirtus“ judėjimą², LSDP Centro komiteto susisiekimas su atskirose srityse likusiais socialdemokratais buvo labai apribotas. Savime suprantama, kad socialdemokratų politinę veiklą sunkino ir 1915 m. liepos 28 d. priimtas specialus vokiečių karinės vadovybės įstatymas, draudžiantis bet kokią politinę veiklą Vokietijos okupuotose teritorijose³.

Kalbant apie LSDP organizacinę būklę karo metais tenka pastebėti, kad beveik nėra informacijos apie LSDP kaip organizacijos raidą ir funkcionavimą nei pirmaisiais, nei vėlesniais karo metais. Tai yra beveik neteko aptikti kokių nors dokumentų ar kitokios informacijos apie LSDP CK posėdžius 1915–1917 m., kaip, beje, ir apie didžiąją dalį 1918 m. Kitaip sakant, beveik nėra informacijos apie tai, kada vyko, ką svarstė, pagaliau, ar net ir iš viso vyko LSDP CK posėdžiai⁴. Taip pat praktiškai nėra informacijos ir apie tai, kiek savo organizacijų LSDP turėjo prasidedant karui ir kiek – Vokietijai okupuojant Lietuvą. Tenka pastebėti, kad istoriniuose šaltiniuose ir

1. Žr., pvz.: Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 17; Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. – Vilnius, 2012. P. 150–151; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 42–44; Gimžauskas E. Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919 m. // Karo archyvas. T. XXV. – Vilnius, 2010. P. 103.
2. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 1.
3. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 17.
4. Istoriniuose šaltiniuose ir literatūroje randama tam tikra miglota („neinformatyvi“) informacija tik apie keletą 1915 m. antroje pusėje–1918 m. įvykusių LSDP CK organizuotų pasitarimų, apie kuriuos bus užsimenama šiame ir kituose šios monografijos skyriuose.

literatūroje terandama informacijos apie LSDP Vilniaus organizacijos egzistavimą⁵. Nors ir apie jos organizacinę raidą prasidėjus karui kokios nors dokumentinės medžiagos praktiškai nėra. Tiesa, galima rasti šaltinių, liudijančių LSDP organizacinį silpnumą pirmaisiais Pirmojo pasaulinio karo metais. Kaip buvo rašoma ne vėliau kaip 1915 m. liepą datuotame Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininko pranešime Policijos departamentui, labiausiai sutelkta ir organizuota revoliucinė partija Vilniuje ir Vilniaus gubernijoje buvo Bundas. O LSDP, kaip ir kitos čia veikusios revoliucinės organizacijos – RSDDP, Poalei Cion, LKiLSD ir Rusijos socialistų revoliucionierių partijos – kaip teigiama minėtame pranešime, viena vertus, dėl mažo narių skaičiaus, kita vertus, dėl neteisingos organizacijos beveik jokios veiklos nevykdė⁶.

Tai, kad LSDP, kaip ir dauguma kitų Lietuvoje veikusių socialistinių partijų, tebuvo nedidelės grupelės, liudija ir kiti istoriniai šaltiniai⁷. Apie tai galima rasti užuominų ir 1915 m. M. Römerio rašytame memoriale „Lietuva karo akivaizdoje“, kur apie „grupelę socialistų“ užsiminęs autorius pažymi, kad „ta grupelė dabartiniu metu labai menka“⁸. Tą patvirtintų ir bendresni to meto lietuvių politinių partijų ir politinių srovių apibūdinimai – anot vieno praėjus keletui dešimtmečių rašyto M. Biržiškos teksto, Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiams okupavus Lietuvą ir didelei daliai inteligentijos atsидūręs „kitoje karo linijos pusėje, Rusijoje“, „partijos Lietuvoje buvo beveik pranykusios, pasilikę tik maži likučiai“⁹.

Taigi atsižvelgiant į visa tai atrodo, kad realiai Lietuvoje likusių LSDP narių veikla buvo panašesnė ne į partijos (kaip tam tikros organizacijos – organizacinės struktūros) veiklą, o labiau į politinės srovės reiškimąsi, kai svarbiausią vaidmenį vaidina ryškiausi jos veikėjai. Taip sutapo, kad tais ryškiausiais socialdemokratų veikėjais karo išvakarėse buvę S. Kairys, M. Biržiška ir A. Janulaitis tuo metu buvo tapę ir formaliais LSDP lyderiais – buvo partijos CK nariais¹⁰.

Kaip žinoma (ir apie ką užsiminėme praeitame skyriuje), 1912 m. LSDP konferencijoje CK nariais buvo išrinkti P. Eidukevičius, K. Kernovičius, V. Požela, kandidatais į CK išrinkti M. Biržiška, S. Kairys ir J. Paknys. Tačiau V. Poželai 1913 m. grįžus tęsti teisės studijas Dorpatu (Tartu) universitete¹¹, o P. Eidukevičiui 1912 m. rudenį

5. Anot tam tikrų kai kuriuose istoriniuose šaltiniuose pateikiamų miglotų žinių nuotrupų, atrodo, kad, be Vilniaus miesto, LSDP vokiečių okupacijos metu aktyviau veikė Šiaurės Rytų Lietuvoje. Žr.: Iš Lietuvos krašto Tarybos // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 92. L. 4.
6. Из донесения начальника Виленского губернского жандармского управления в департамент полиции о деятельности организаций Бунда г. Вильно в годы первой мировой войны // Бунд в Беларуси, 1897–1921: документы и материалы. – Минск, 1997. С. 400.
7. Žr. pvz.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 78. L. 17.
8. Römer M. Lietuva karo akivaizdoje // Baltos lankos, 3. – Vilnius, 1993. P. 217.
9. Biržiška M. Tautos įgaliojimai ir bendras tikslas // Santarvė, 1957, Nr. 3. P. 102–103.
10. Žr., pvz.: Kapsukas V. Trumpa LKP istorija. P. 251; Гришкунайте Е. Подъем революционного движения в Литве накануне первой мировой войны (1912–1914). С. 12; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 96.
11. Žr.: Požela V. Jaunystės atsiminimai. P. 315, 321.

buvus suimtam bei 1913 m. ištrėmimą jam pakeitus išsiuntimu iš šalies ir dėl to jam atsidūrus užsienyje (JAV)¹², įvykus atitinkamai kandidatų į CK narius kooptacijai į CK, svarbiausiu ir veikliausiu pastarojo veikėju karo išvakarėse, anot įvairių šaltinių, kaip jau užsiminėme praeito skyriaus pabaigoje, tapo M. Biržiška, kuris, anot tų pačių šaltinių, į CK pritraukė anksčiau jo nariais buvusius, tačiau prieš tai dėl tam tikrų priežasčių nuo aktyvesnės partinės veiklos atsitraukusius S. Kairį ir A. Janulaitį¹³. Būtent M. Biržiška, S. Kairys bei A. Janulaitis yra įvairiuose šaltiniuose nurodomi kaip asmenys, stovėję LSDP „priešakyje“ pačiose Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir prasidėjus karui¹⁴.

Pačioje šioje trijulėje pirmaisiais karo metais galime stebėti lyderystės kaitą – kaip galima susidaryti išpūdį iš įvairių istorinių šaltinių ir ką taip pat iš dalies bus galima matyti ir iš šio knygos skyriaus, Pirmojo pasaulinio karo metais svarbiausiu LSDP lyderiu (ir, kaip jau žinoma, ne vienam dešimtmečiui) taps S. Kairys. Be jo, iki savo suėmimo ir išvežimo į Vokietiją itin pastebimas to meto lietuvių visuomeniniame ir politiniame gyvenime taps jau iki karo savo įtaką LSDP (toje jos dalyje, kuri reikėsi Lietuvoje), anot kai kurių šaltinių, vėl padidinęs¹⁵ žymus XX a. pradžios partijos veikėjas, vienas iš jos ideologų A. Janulaitis, pasak M. Biržiškos, buvęs „partijoje gal labiausiai apsiskaitęs marksistinėje, kautskinėje ir kitokioje socialdemokratų literatūroje“¹⁶. O paties M. Biržiškos (LDNKŠ CK paskirto vadovauti įsteigta Vilniaus gimnazijai, užsiėmusio vadovėlių rašymu ir apskritai vis labiau linkusio veikti kultūros srityje¹⁷) vaidmuo tiek LSDP viduje, tiek partijos atstovavime lietuvių politiniame gyvenime Pirmojo pasaulinio karo metais mažes, kol 1917 m. gruodžio mėnesį, kaip matysime iš šios knygos 3.4 skyriaus, jis iš partijos išstos.

Kalbant apie svarbiausius LSDP veikėjus Pirmojo pasaulinio karo metais dar pažymėtina, kad karo metais (ypač nuo 1917 m.) į aktyvią politinę, taigi ir socialdemokratinę veiklą sugrįš ir vienu iš partijos lyderių vėl taps vienas iš partijos kūrėjų ir jos lyderis pirmajame jos istorinės raidos etape gydytojas A. Domaševičius¹⁸. 1914 m. iš JAV (kur gyveno ir dalyvavo ALSS veikloje 1913 m. ir dalį 1914 m.) grįždamas į Lietuvą pakeliui Austrijos Galicijoje buvęs 1914 m. rugpjūtį suimtas bei pusketvirto

12. Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius // *Komunistas*, 1969, Nr. 10. P. 54.

13. Rapolas II [Biržiška M.]. L.S.D.P. prieš karę // *Naujoji gadynė*, 1916, Nr. 1. P. 81–82; Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 648.

14. Žr., pvz.: Beržas M. [Angarietis Z.] LSDP etapai ir jos vadai // *Kibirkštis*, 1925, Nr. 6–7. P. 26; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. III skyrius (1908–1913 m.). L. 52; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorija. – Maskva, 1936 // *LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 557. L. 134*; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 96.

15. Rapolas II [Biržiška M.]. L.S.D.P. prieš karę // *Naujoji gadynė*, 1916, Nr. 1. P. 81–82.

16. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 58.

17. Žr. apie tai, pvz.: Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakai. P. 138–144.

18. Turlytė R. Andrius Jonas Domaševičius. Bibliografija. Diplominis darbas. – Vilnius, 1972 // *LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1129. L. 14*.

mėnesio praleidęs Novy Targo kalėjime (kur asmeniškai susipažino su V. Leninu) ir po to per Šveicariją tik 1915 m. prieš pat vokiečių okupaciją į Lietuvą parvykęs P. Eidukevičius¹⁹, nors ir išliko LSDP CK nariu iki 1918 m. ir vaidino svarbų (vadovaujantį) vaidmenį LSDP Vilniaus organizacijoje, tačiau visos partijos ideologinės-politinės pozicijos formavime bei partijos atstovavime to meto lietuvių visuomeniniame ir politiniame gyvenime svarbiausio vaidmens nevaicino. Taip, matyt, buvo dėl to, kad P. Eidukevičius, pasak su juo LSDP CK kartu netrumpai dirbusio M. Biržiškos, pirmaisiai buvo „profesinio darbininkų sąjūdžio praktikas ... tepratęs verstis gyvenamąją valandą ryškėjančiais profesinės darbo praktikos dalykais ir bejėgis ne tik kuriems teoriniams socializmo klausimams diskutuoti, bet ir politinėje praktikoje rimčiau savarankiškai orientuotis“²⁰.

Apibūdinę svarbiausius LSDP veikėjus, partijai vadovaujantį „centrą“ bei partijos organizacinę būklę prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pereikime prie pačios LSDP veiklos apibūdinimo prasidėjus karui. Taigi nepaisant minėtos sudėtingos organizacinės būklės bei taip pat sudėtingų veiklos sąlygų socialdemokratai – Lietuvoje likę ir daugiausia Vilniuje pasireiškę LSDP nariai veikdami partijos vardu vykdė tam tikrą veiklą įvairiomis kryptimis.

Viena iš socialdemokratams tradicinės veiklos krypčių buvo veikimas profsąjungose. LSDP Vilniaus organizacijos nariai ir toliau veikė profsąjungose, kurios, nepaisant to, kad vokiečių okupacijos pradžioje buvo daug kur uždarytos, Vilniuje tebeveikė²¹. Tai buvo prekybos, pramonės įmonių tarnautojų, spaustuvinių, siuvėjų, transporto darbuotojų profesinės sąjungos.

Atrodo, kad LSDP, anot kai kurių istorinių šaltinių, buvo antra po žydų Bundo iš Vilniuje veikusių socialistinių partijų (irgi (išskyrus Bundą) daugiau politinių srovių nei politinių partijų) pagal įtaką miesto darbininkijai²². Tai patvirtina ir tai, kad anksčiau minėtas profesines sąjungas vienijusio ir joms vadovavusio Centro biuro pirmininku buvo išrinktas vienas iš veikliausių LSDP Vilniaus organizacijos atstovų, partijos CK narys P. Eidukevičius²³. Minėtas Centro biuras rūpinosi darbininkų gyvenimo ir buities pagerinimo klausimais²⁴.

19. Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius. P. 54.

20. Biržiška M. Pranas Eidukevičius bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // *Keleivis*, 1950 10 04, Nr. 40. P. 5.

21. Profsąjungos Vilniuje 1915–1918 metais. Pupso Nisono Bundo veikėjo atsiminimai // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 18. B. 290. L. 2; Гиринис С. Профсоюзное движение в Литве до 1920 года // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 550. L. 136.

22. Profsąjungos Vilniuje 1915–1918 metais. Pupso Nisono Bundo veikėjo atsiminimai // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 18. B. 290. L. 4. RSDDP grupė, lenkų ir baltarusių socialistai, rusų eserai kokia nors didesne įtaka (ypač paskutinių dviejų grupių atveju) tarp darbininkų nepasižymėjo.

23. Iš P. Eidukevičiaus atsiminimų 1908–1912 m. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 3377. B. 294. L. 1.

24. Из донесения начальника Виленского губернского жандармского управления в департамент полиции о деятельности организаций Бунда г. Вильно в годы первой мировой войны // Бунд в Беларуси. С. 402.

Nepaisant nepalankių sąlygų, okupacinio režimo suvaržymų, vis dėlto pirmieji dveji karo metai Lietuvos socialdemokratams buvo, anot vieno iš to meto LSDP lyderių S. Kairio, ir „platesnio pobūdžio partijos veiklos pradžia“²⁵.

Viena iš naujos veiklos krypčių buvo nukentėjusiųjų nuo karo šelpimo organizavimas. Vilniaus lietuviai inteligentai jau 1914 m. rugpjūčio 11 d. iš rusų valdžios atstovų išrūpino leidimą steigti „Vilniaus lietuvių komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti“, kurio pirmininku buvo išrinktas buvęs Rusijos II bei III Dūmos narys, LDP veikėjas Andrius Bulota²⁶. Vis dėlto ne šis (iki 1915 m. pradžios veikęs) komitetas, o 1914 m. lapkričio 21 d. (gruodžio 4 d.) įsteigta Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti (toliau – LDNKŠ, arba Lietuvių draugija) tapo pagrindine nukentėjusiųjų nuo karo šelpimu užsiimančia lietuvių organizacija, pamažu, anot kai kurių istorikų, tapusia ir lietuvių tautinės politinės veiklos centru²⁷. Kai kurie palankiau, ypač prasidėjus karui, į bendradarbiavimą su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis žiūrintys LSDP veikėjai, kaip kad A. Janulaitis, M. Biržiška, pradžioje įsijungė į bendrą kartu su kitų srovių atstovais šalpos darbą ir dalyvavo steigiamajame LDNKŠ susirinkime²⁸.

Tačiau jau steigiamajame LDNKŠ susirinkime tarp dešiniųjų ir kairiųjų lietuvių politinių srovių atstovų kilo įtampa dėl šios draugijos valdybos (po to dažniau vadinotos komitetu arba Centro komitetu) rinkimų. Renkant LDKNŠ valdybą A. Janulaitis pasiūlė ją sudaryti iš „susirinkime esančiųjų keturių srovių (katalikų, tautininkų, demokratų arba žiniečių (nuo „Lietuvos žinių“ – G. M.) ir visuomenininkų (socialdemokratų – G. M.))“ šalininkų deleguotų kandidatų²⁹. A. Janulaičio pasiūlymą parėmė LDP atstovas M. Sleževičius bei P. Leonas. Tačiau dešiniųjų srovių atstovai ir iki A. Janulaičio pasiūlymo, ir po jo pasisakė už tai, kad „labdaros darbe kovos dėl srovių ar partijų neprivalą būti“. Be to, iš katalikų pusės buvo pastebėta, kad „būtų neteisinga, kad skaitlingiausioji lietuvių katalikų visuomenė turėtų tenkintis tokiu pat atstovų skaičiumi, kaip ir nelyginamai mažesnės srovės“³⁰. Srovių susitarimo pasiekti nepavyko ir steigiamajame LDNKŠ susirinkime į šios draugijos valdybą, arba komitetą, iš kairiųjų (socialdemokratų ir demokratų) tebuvo išrinktas vienintelis socialdemokratas

25. Žr.: Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 409.

26. Vilniaus lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti // Lietuvos ūkininkas, 1914 10 02, Nr. 40. P. 367.

27. Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 68; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 133.

28. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti susirinkimas // Lietuvos žinios, 1914 11 26, Nr. 184. P. 1.

29. „Naša Kapeika“ ir „Lietuv. Žinios“ prieš Lietuvių Draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti // Viltis, 1914 11 27, Nr. 268. P. 1.

30. Ten pat; L. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti pirmasis susirinkimas // Viltis, 1914 11 23, Nr. 265. P. 1; Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karės šelpti // Vienybė, 1914 11 24 (12 07), Nr. 41. P. 654; Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti susirinkimas // Lietuvos žinios, 1914 11 26, Nr. 184. P. 1; Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti // Šaltinis, 1914 12 14, Nr. 49. P. 654.

A. Janulaitis³¹. Kitas LDNKŠ valdybos rinkimuose dalyvavęs socialdemokratas M. Biržiška nebuvo išrinktas net kandidatu į LDNKŠ revizijos komisijos narius. Į LDNKŠ valdybą nebuvo išrinkta nė vieno LDP atstovo³². Tai sukėlė nemažą kairiųjų, ypač demokratų, nepasitenkinimą ir kaltinimus „katalikų srovės“ atžvilgiu. Buvo reikalaujama papildyti LDNKŠ valdybą (komitetą). Tačiau antrajame visuotiniame LDNKŠ narių susirinkime tai padaryti dauguma atsisakė³³. Tai lėmė, kad 1915 m. pradžioje LDNKŠ nariais buvę žymūs LDP veikėjai (M. Januškevičius, M. Sleževičius, J. Vileišis ir kiti), kaip ir šiai partijai artimi asmenys (Jurgis Šaulys), iš šios draugijos išstojo³⁴.

O A. Janulaitis kritiškai įvertinęs LDNKŠ valdybos (komiteto) rinkimus dar prieš antrąjį visuotinį LDKŠ susirinkimą pranešė pasitraukęs iš LDNKŠ komiteto, tačiau pačios draugijos nariu liko³⁵. Vietoje A. Janulaičio LDNKŠ komiteto nariu tapo J. Basanavičius³⁶.

Taigi kairieji lietuvių politikai, nepatenkinti rinkimų į LDNKŠ Centro komitetą būdu ir rezultatais, nutraukė (demokratai) arba beveik nutraukė (socialdemokratai) bendradarbiavimą su katalikiškos ir tautininkiškos srovių veikėjais net ir šalpos srietyje. Nedalyvavdami arba beveik nedalyvavdami LDNKŠ veikloje kairieji lietuvių veikėjai 1915 m. gegužės 21 d. įsteigė „Lietuvių draugiją agronomijos ir teisių pagalbai teikti“, kurios tikslas buvo nukentėjusių nuo karo ir pabėgėlių šalpa³⁷. Į šios draugijos, kuriai priklausė ne tik lietuviai, valdybą, be ryškių LDP veikėjų M. Sleževičiaus, J. Vileišio, M. Januškevičiaus, F. Bortkevičienės ir keleto kitų asmenų, buvo išrinkti ir socialdemokratai A. Janulaitis, S. Kairys, M. Biržiška, P. Bugailiškis. Kandidatais į „Agronomijos draugijos“ valdybą šalia būsimo santariečio R. Skipičio buvo išrinkti socialdemokratai A. Domaševičius, J. Paknys bei, kaip vėliau šiame skyriuje atkreipsime į tai dėmesį, kurį laiką Pirmojo pasaulinio karo metais LSDP Vilniaus organizacijai, taigi ir apskritai LSDP, priklausęs lenkų socialistas Aleksandras Zasztowtas³⁸.

31. Ten pat.

32. Ten pat.

33. „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti“ nepaprastas visuotinis narių susirinkimas // Lietuvos žinios, 1914 12 17 (12 30); Nr. 193. P. 2; „Pirmeiviai“ griauja Vilniuje naujai susitvėrusią draugiją nukentėjusiems nuo karo šelpti // Vienybė, 1914 12 01, Nr. 42. P. 571.

34. Lietuvos žinios // Lietuvos žinios, 1915 01 04 (01 17), Nr. 1. P. 2; Žinios // Lietuvos ūkininkas, 1915 01 22 (02 04), Nr. 3. P. 28–29.

35. Lietuvos žinios // Lietuvos žinios, 1914 11 30 (12 13), Nr. 186. P. 2; Janulaitis apie „Lietuvių draugiją“ // Lietuvių balsas, 1916 03 17, Nr. 22. P. 2.

36. „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti“ nepaprastas visuotinis narių susirinkimas // Lietuvos žinios, 1914 12 17 (12 30), Nr. 193. P. 2.

37. Žr.: Įsteigiamasis „Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti“ // Lietuvos žinios, 1915 05 24 (06 06), Nr. 58. P. 1; Lietuvių draugijos teisių ir agronomijos pagalbai teikti posėdžių protokolų knyga // LMAB RS. F. 225 – 1–6. Apie šios draugijos veiklos pradžią ir tolesnę veiklą taip pat žr.: Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 72–73; Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. P. 176–178; Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo pradžioje: įvykiai, draugijos, asmenybės // <http://www.mab.lt/Pirmasis-pasaulinis-karas-pradzia/13-draugija-agronomijos.html>.

38. „Sveikatos“ ir „Lietuvių Draugijos agronomijos ir teisių pagalbai teikti nukentėjusiems nuo karo“ įsteigiamieji susirinkimai // Lietuvos ūkininkas, 1915 05 28 (06 10), Nr. 19. P. 172.

„Agronomijos draugijos“ valdybos pirmininku buvo išrinktas demokratas J. Vileišis, jo pavaduotoju socialdemokratas S. Kairys, kasininku P. Bugailiškis, jo pavaduotoju – M. Biržiška³⁹. Taigi matome, kad šioje draugijoje socialdemokratų veikėjai vaidino svarbų vaidmenį.

Kaip galima spręsti iš LSDP Užsienio biuro (įkurto dar 1912 m. Krokuvoje, ten veikusio iki Pirmojo pasaulinio karo, o jam prasidėjus perkelta į Škotiją) leidžiamo laikraščio „Socialdemokratas“ publikuotų pranešimų iš Lietuvos, iki vokiečių okupacijos ne visi LSDP nariai Lietuvoje (pvz., P. Eidukevičius) pritarė bendradarbiavimui su „inteligentų liberalų kompanija“ (taip buvo vadinami demokratai) net ir šalpos darbe⁴⁰. Nepaisant to, LSDP CK sušauktuose pasitarimuose, kuriuose buvo svarstomi dėl karo pradžios iškilę klausimai, buvo nutarta dalyvauti „Agronomijos draugijos“ veikloje. Tokiam nutarimui pritarė ir P. Eidukevičius⁴¹.

Kita specifinė su karo veiksmų pradžia Lietuvoje susijusi socialdemokratų iš LSDP veiklos kryptis buvo, anot S. Kairio, agitacija prieš gyventojų pasitraukimą į Rusiją Lietuvą okupuojant vokiečiams⁴².

Žinoma, kad, vyriausioji rusų kariuomenės vadovybė, visai neatsižvelgdama į Lietuvai daromus ar būsimus nuostolius, reikalavo, kad besitraukianti rusų kariuomenė priešui paliktų visiškai sunaikintą kraštą be jokių gyventojų⁴³. Tik karo operacijoms prieš vokiečius pradėjus nesisiekti ir vokiečių kariuomenei labai greitai žygiuojant per Lietuvą, rusų kariuomenė nesuskubo gyventojų iškeldinimo plano įvykdyti⁴⁴. Tačiau nepaisant minėtos, anot S. Kairio, dalies Lietuvos socialdemokratų vykdytos prieš pasitraukimą iš Lietuvos nukreiptos agitacijos, kuri to meto sąlygomis ir dėl nedidelių LSDP veiklos galimybių negalėjo būti nei plati, nei efektyvi, daug Lietuvos gyventojų dėl įvairių priežasčių pasitraukė iš Lietuvos į Rusiją. Ši dalies lietuvių, ypač inteligentų, pasitraukimą iš Lietuvos čia likę socialdemokratų veikėjai įvertino neigiamai. Taip, pavyzdžiui, 1915 m. pabaigoje rašytame laiške į JAV lietuvių inteligentus-pabėgėlius vertino A. Janulaitis⁴⁵. 1916 m. JAV lietuvių socialistų spaudoje panašiai juos įvertino ir S. Kairys, kuris „lietuvių inteligentų-pabėgėlių pasielgimą“ – „apleidimą krašto“ „sunkioj valandoj“ apibūdino kaip „ne tik netikusį, bet ir niekingą darbą“⁴⁶.

Kalbant apie kitas LSDP, kaip daugiau politinės srovės nei partijos-organizacijos, o aptariamą atvejų, ko gero, tiesiog kaip atskirų jos veikėjų, veiklos kryptis, reikėtų paminėti tai, kad Rusijos kariuomenei ir administracijai traukiantis iš Vilniaus LSDP atstovai dalyvavo kuriant darbininkų profesinių sąjungų iniciatyva organi-

39. Kas girdėti // Lietuvos ūkininkas, 1915 05 28 (06 10), Nr. 19. P. 172.

40. L.S.D.P. balsai // Socialdemokratas, 1915 08, Nr. 4. P. 30–31.

41. Ten pat.

42. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 409.

43. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 20–21; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 30–36.

44. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 20–21.

45. Janulaitis apie „Lietuvių draugiją“ // Lietuvių balsas, 1916 03 17, Nr. 22. P. 2.

46. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 409.

zuotą piliečių miliciją Vilniaus miesto tvarkai ir turtui saugoti. Miestą suskirsčius į keletą nuvadų (arba komisariatų) dviem iš jų vadovavo lietuvių socialdemokratai: I komisariatui – A. Domaševičius, kurio kaip komisaro pavaduotojai buvo taip pat socialdemokratai M. Biržiška ir A. Čechavičius, VIII – S. Kairys⁴⁷.

Piliečių milicija pradėjo savo darbą iš karto rusams pasitraukus 1915 metų rugsėjo 18-osios rytą⁴⁸. S. Kairys savo atsiminimuose rašė, kad vokiečiai užėmę miestą tylo- mis piliečių miliciją aprobavo, nes ji atpalaidavo juos nuo daugybės kasdinių rūpes- čių. Pačiai milicijos vadovybei, pasak S. Kairio, tai buvo savivaldos, kad ir teisiškai neišformintos, pirmoji užuomazga⁴⁹. Istoriko P. Čepėno duomenimis, šis greitomis suorganizuotas viešosios sargybos aparatas veikė kelis mėnesius – beveik be prie- kaištų saugojo gyventojų turtą, gyvybę, viešąją tvarką, kol 1915 m. pabaigoje vokiečių okupacinė valdžia baigė suformuoti savo administracijos aparatą. Tada ir vietinės milicijos darbas buvo baigtas⁵⁰.

Prieš pereinant prie pagrindinio šiame skyriuje nagrinėjamo klausimo – social- demokratų (LSDP) politinių nuostatų ir politinės veiklos prasidėjus Pirmajam pa- sauliniam karui, reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną visuomeninę ir kultūrinę so- cialdemokratų iniciatyvą – į 1915 m. gruodžio pradžioje jų (S. Kairio) pasiūlytą idėją suorganizuoti vadinamąjį Liaudies universitetą lietuviams darbininkams⁵¹. 1915 m. gruodžio 5 d. kairiųjų inteligentų susirinkime tam buvo sudaryta keturių asmenų komisija, į kurią, be J. Vileišio, įėjo socialdemokratai S. Kairys, A. Janulaitis ir J. Pak- nys⁵². 1916 m. sausio 29 d. įvyko vadinamojo Vilniaus liaudies universiteto lietuvių sekcijos susirinkimas, kuriam pirmininkavo A. Domaševičius, jis taip pat kaip ir A. Janulaitis buvo išrinktas į laikinąją šios „sekcijos“ valdybą⁵³. Liaudies universite- tais pavadintus kursus buvo įsteigę Vilniaus lenkai ir žydai, tačiau visi šie „universi- tetai“ Vokietijos karinės valdžios įsakymu 1916 m. vasario mėnesį buvo uždrausti⁵⁴.

Visgi ilgalaikės perspektyvos požiūriu prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui so- cialdemokratams, kaip ir kitoms lietuvių partijoms ir srovėms, svarbiausias tapo poli- tinio Lietuvos likimo klausimo svarstymas. Jau pačioje karo pradžioje tautinio judėji- mo patyrimas, Balkanų karų sukeltų pokyčių Europos politiniame žemėlapyje remi- niscencijos, reikšminga Rusijos ofenzyva Prūsijoje gimdė pirmąsias prognozes ir poli- tines orientacijas. Iš esmės buvo neabejojama, kad karas laužo nusistovėjusią Europoje pusiausvyrą ir gali turėti lemiamos reikšmės pavergtų tautų, tarp jų ir lietuvių tautos,

47. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 235; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 225; Pšibilskis V. B. Septy- niasdešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 30–31.

48. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 28.

49. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 236.

50. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 28–29.

51. Klimas P. Dienoraštis. P. 48, 52.

52. Ten pat. P. 52–53.

53. Ten pat. P. 79.

54. Ten pat. P. 52–53, 89; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 105–106; Pšibilskis V. B. Sep- tyniasdešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 35–36.

likimui. Daug kas priklausė nuo to, kaip sugebės nacionaliniai išsivadavimo judėjimai pasinaudoti tarptautinės padėties pokyčiais, kokią veikimo taktiką jie pasirinktų⁵⁵.

M. Biržiška (kaip jau minėjome, karo išvakarėse, atrodo, buvęs veikliausiu LSDP CK nariu) gerokai vėliau rašė, kad „1914 m. prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui susispietusi apie „Viltį“, „Vairą“ ir „Lietuvos žinias“ Vilniaus lietuvių šviesuomenė pasisakė už Rusijos laimėjimą, Stasio Šilingo surašytame „gintariniame“ pareiški-me (turima mintyje vadinamoji gintarinė deklaracija⁵⁶ – G. M.) reikšdama vilties Mažosios (Prūsų) Lietuvos prijungimo prie Didžiosios“. Anot M. Biržiškos, „tos pat vilties buvo lietuvių atstovai petrapilinėje Valstybės Dūmoje – Yčas, Januškevičius, kun. Laukaitis, kaip kitų Rusijos tautų, kad ir nevienodais žodžiais – įvairių politi-nių srovių vyrai – pareikšdami savo tautos lojalumą įsiliepsnojančiame kare“ ir kad „tikrai Lietuvos Socialdemokratų partija, kad ir dezorganizuota reakcijos metu spėjo pasisakyti prieš carizmo laimėjimą...“⁵⁷.

Dėl tokios, pagal M. Biržiškos interpretaciją, kitų politinių srovių laikysenos jis savo 1914 m. spalio 24 d. laiške broliui Vaclovui „Šilingą, Sleževičių, Malinauskį ir visą tautin.-klerikalę dalį“ apibūdino kaip „vergiškus maskolbernius“⁵⁸. Kaip mato-me, „maskolberniais“ vienas to meto LSDP lyderių pavadino ne tik lietuvių „konser-vatorium“ (krikščionis demokratų ir tautininkus), kaip galima rasti teigiant istorio-grafijoje⁵⁹, bet ir vieną iš „radikalų“ lyderių – LDP lyderį M. Sleževičių. Beje, pastarąjį, kaip ir kitus liaudininkus – demokratų, anot to paties M. Biržiškos, „kaip maskol-bernius“ prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ne kartą kritikavo ir kitas to meto vienas iš Vilniuje likusių svarbiausių LSDP veikėjų A. Janulaitis, kuris anksčiau taip vadindavo ir tuos lietuvių socialdemokratų, kurie savo laiku buvo veikiami rusų so-cialdemokratų (pvz., J. Šepetys) arba, pasak M. Biržiškos, „norėjo LSDP sujungti su RSDDP“ (pvz., P. Eidukevičius)⁶⁰.

Kodėl vienas iš LDP lyderių buvo socialdemokratų lyderių vadinamas „maskol-berniu“, atrodo, gali paaiškinti M. Biržiškos užuomina apie „būdingą kelių vilniečių pasitarimą 1914 m. rudenį“, vykusį M. Römerio bute. Pasitarime buvo „svarstyta, kas bus Lietuvai geriau ir kada ji tikriaus gaus nepriklausomybę: kai rusai ar kai vokie-čiai laimės“⁶¹. Anot M. Biržiškos, „ypačiai karštai kalbėjo prieš carizmo laimėjimą

55. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. P. 231.

56. Ten pat. P. 232; Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo pradžioje: įvykiai, draugijos, asmeny-bės // <http://www.mab.lt/Pirmasis-pasaulinis-karas-pradzia/07-Gintarine.html>.

57. [Biržiška M.] Kai kurių susijusių su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu dalykų ir vardų patiks-linimai [rankraštinis straipsnis] // VUB RS. F. 314–341. L. 1. a. p.; Biržiška M. Prof. Mykolas Römeris (1881–1945) // Tremties metai. – Tübingen, 1947. P. 546.

58. M. Biržiškos laiškas Vc. Biržiškai. 1914 10 24 // LMAB RS. F. 163–246. L. 5.

59. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 45.

60. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 223.

61. [Biržiška M.] Kai kurių susijusių su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu dalykų ir vardų patiks-linimai [rankraštinis straipsnis] // VUB RS. F. 314–341. L. 1. a. p.; Biržiška M. Prof. Mykolas Römeris (1881–1945). P. 546; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 132–133.

Augustinas Janulaitis ir Mykolas Römeris, o prieš vokiečių laimėjimą Mykolas Sleževičius ir gudas Jonas Kraskauskis“. Pasak M. Biržiškos, jis pats „užklaustas“ palaikė Römerį ir Janulaitį, kaip ir, rodos, bemaž visi kiti⁶².

Taigi iš viso to, į ką čia atkreipėme dėmesį, matome, kad karo pradžioje LSDP lyderiams buvo būdinga antirusiška laikysena. Pastebėtina, kad M. Biržiška savo radikalai antirusišką laikyseną prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui patvirtina ir savo atsiminimų pobūdžio darbe „Dėl mūsų sostinės“, kur jis teigia, kad tuo metu – prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui – jis net svarstė, kad galbūt esą reikėtų bėgti į Galiciją ir vadovaujantis lenkų (J. Pilsudskio – G. M.) pavyzdžiu kurti lietuvių legionus⁶³. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad minėtame darbe M. Biržiška prisimindamas pirmuosius karo mėnesius save priskiria prie negausių tuo metu lietuvių visuomenėje vokiškosios orientacijos šalininkų⁶⁴. Kad tarp socialdemokratų būta „germanofiliškų tendencijų“, patvirtina ir savo 1915 m. rašytame memoriale M. Römeris⁶⁵, kuris šiuo laikotarpiu, kaip ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą, nemažai bendravo su lietuvių kariaisiais⁶⁶, tarp jų, kaip jis rašė savo autobiografijoje, turėjo „gana daug draugų“, tarp kurių ir karo išvakarių bei pradžios laikotarpio socialdemokratų lyderiais Lietuvoje buvusius M. Biržišką, A. Janulaitį ir S. Kairį⁶⁷.

Visgi nepaisant aiškos antirusiškos LSDP lyderių laikysenos, galimai buvusios provokiškos kai kurių jų orientacijos ir jų pasisakymų prieš carizmo laimėjimą, pačioje karo pradžioje LSDP dar oficialiai neiškėlė Lietuvos nepriklausomybės siekimo⁶⁸. Nors, kaip prisimindamas šį laikotarpį teigė M. Biržiška, „savo tarpe ėmėme tas svarstyti“⁶⁹. Tai liudija ir jo prisiminta čia jau minėta diskusija 1914 m. rudenį M. Römerio bute. Tačiau kaip partija (kaip politinė srovė), LSDP dar vis tebekėlė politinės autonomijos Lietuvai reikalavimą. Pavyzdžiui, kad socialdemokratai tuo metu kėlė politinės autonomijos Lietuvai reikalavimą „nepriklausomai nuo visokių orientacijų – nė rusų, nė vokiečių“, galima spręsti iš cituoto 1914 m. spalio 24 d. M. Biržiškos laiško broliui Vaclovui⁷⁰.

Tolesnį politinės autonomijos Lietuvai reikalavimo palaikymą pačioje karo pradžioje liudytų ir kai kurių socialdemokratų lyderių (S. Kairio, A. Janulaičio) priklausymas vadinamajai autonomistų grupei, pasipriešinusiai minėtai lojaliai prorusiškai („a la gintarinė deklaracija“) dalies lietuvių inteligentijos politinei laikysenai ir rei-

62. Ten pat.

63. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 2. P. 17.

64. Ten pat. P. 18.

65. Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. P. 216.

66. Biržiška M. Prof. Mykolas Römeris (1881–1945). P. 542.

67. Maksimaitis M. Mykolo Römerio autobiografija // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. T. 13. Mykolas Römeris. – 1996. P. 221; Maksimaitis M. Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus. – Vilnius, 2006. P. 81.

68. [Biržiška M.] Kai kurių susijusių su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu dalykų ir vardų patikslinimai [rankraštinis straipsnis] // VUB RS. F. 314–341. L. 1. a. p.

69. Ten pat.

70. M. Biržiškos laiškas Vc. Biržiškai. 1914 10 24 // LMAB RS. F. 163–246. L. 5; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 133

kalavusiai iškelti bei propaguoti 1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo „Lietuvos autonomijos“ rezoliuciją⁷¹.

Anot M. Römerio, „autonomistų grupė“ „susidarė“ „kaip antitezė maskoliofilų grupei, paskelbusiai [carui] deklaraciją, pompastiškai demonstravusiai tikėjimą Rusijos pergale ir karštą lojalumą“⁷². Pasak istoriko R. Miknio, vadinamoji autonomistų grupė buvo „įsikūrusi Lietuvos demokratų partijos (LDP) iniciatyva, pritraukiant socialdemokratus“⁷³. Priklausė jai ir keletas dešiniųjų politinių srovių atstovų. Kaip teigia R. Miknys, ši grupė siekė Lietuvos politinės autonomijos nepriklausomai nuo politinių aplinkybių. Tačiau pirmiausia ji, anot minėto istoriko, orientavosi į Rusijos demokratinę revoliuciją, kuri iškeltų ne tik socialinius, bet ir pavergtų tautų laisvės siekius⁷⁴.

Turint mintyje pastarąją orientaciją, į vadinamosios autonomistų grupės veiklą reikėtų žiūrėti dar 1913 m. pabaigoje–1914 m. pradžioje Vilniuje tuo metu veikusioms masonų ložėms priklausiusių tų pačių Vilniaus lietuvių demokratų (LDP atstovų ar jai artimų nepartinių inteligentų) bei kitų Vilniuje gyvenusių tautų demokratų (tarp jų ir kai kurių socialistų) veikėjų, visų pirma lenkų demokratų (ir pirmiausia M. Römerio), iniciatyva pasireiškusio tuo metu veiklą atnaujinusios (1905 m. įsteigtos) „Autonomistų – federalistų sąjungos“ Lietuvos skyriaus steigimo proceso kontekste⁷⁵.

Šiam 1914 m. vasario 26 d. įsteigiam skyriui (kurio darbą buvo planuota skirti Lietuvos politinės autonomijos siekiams palankiai Rusijos viešajai nuomonei formuoti) priklausė ir vienas LSDP lyderių A. Janulaitis⁷⁶. Tačiau kilus lietuvių nesutarimams su baltarusių, lenkų ir žydų atstovais, kuria koncepcija reikėtų remtis siekiant autonomijos (istorinės Lietuvos ar etnografinės Lietuvos), o kita vertus, patiems lietuviams, ypač socialdemokratams ir demokratams, ginčijantis tarpusavyje, „Autonomistų – federalistų sąjungos“ Lietuvos skyrius, kaip organizacinė struktūra, 1914 m. pabaigoje praktiškai nebeveikė⁷⁷. Dėl minėtų lietuvių, ypač kairiųjų, nesutarimų, kaip pasiekti Lietuvos autonomiją, „negalėjo ilgai išsilaikyti“, dėl skirtingų jos narių orientacijų siekiant autonomijos (ne visi grupės nariai orientavosi į jos pasiekimą per demokratinę revoliuciją Rusijoje) „greitai iširo“ ir minėtoji lietuvių „autonomistų grupė“⁷⁸.

71. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. P. 236; Plečkaitis V. Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys. P. 65–66.

72. Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. P. 217.

73. Miknys R. Mykolas Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. T. 13. Mykolas Römeris. – 1996. P. 100.

74. Ten pat; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 163; Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 4. P. 204; Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. P. 217–218.

75. Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 163–164; Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo. P. 204; Liekis Š. A State within a State? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925. – Vilnius, 2003. P. 43–44.

76. Ten pat; Sawicki J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemių tautinės problemos. – Vilnius, 1999. P. 31; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 45.

77. Ten pat.

78. Ten pat; Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. P. 217–218.

Kai per 1914 m. rudenį Peterburge vykusį „Rusijos Didžiųjų Rytų“ masonų ložių suvažiavimą paaiškėjo, kad rusų masonai, pirmiausia kadetai (liberalai), yra labai tolimi pavergtų tautų aspiracijoms, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis ir kad „revoliucija Rusijoje, nors ir galima, bet ji negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo“, tai tarp kai kurių lietuvių demokratų ir, pasak R. Miknio, kai kurių socialdemokratų veikėjų „sustiprėjo lig tol brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo problemą, derinant ją su Lenkijos valstybingumo atkūrimu“⁷⁹.

Istoriografijoje jau yra pažymėta, kad 1914 m. rudenį–1915 m. žiemą kai kurie LDP veikėjai, kartu su kai kuriais LSDP veikėjais, tarpininkaujant M. Römeriui (dažniausiai jo bute) turėjo konsultacinių pokalbių arba „susitikimų – pasitarimų“ su demokratinių pažiūrų Vilniaus lenkų veikėjais, taip pat ir baltarusių tautinio judėjimo veikėjais (tikėtina, kad čia jau minėta M. Biržiškos prisiminta diskusija M. Römerio bute buvo vienas iš tokių „pokalbių“ – G. M.), siekiant surasti tinkamą poziciją Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos formulei⁸⁰. Šių diskusijų (kurių preliudija, anot istoriko R. Miknio, reikėtų laikyti minėtų asmenų ir politinių grupių atstovų kontaktus 1911–1913 m., svarbų vaidmenį kuriems pasireiškiant suvaidino tuometinės Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai) metu išsikristalizavo savita vadinamąja krajovcine ideologija ir geopolitinės padėties vertinimu paremta M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija – nepriklausomos istorinės Lietuvos federacijoje su Lenkija – dviejų savarankiškų demokratinių valstybių susivienijimo, savotiškos Jogailaičių Žečpospolitos, ilgainiui galinčios evoliucionuoti iki jos išsiskirstymo į atskiras nepriklausomas valstybes, idėja⁸¹.

1915 m. sausio 14 (27) d. M. Römeris ir dar keletas Vilniaus lenkų demokratų pas jį susirinkusiems lietuvių demokratų bei socialdemokratų veikėjams (iš LSDP veikėjų buvo M. Biržiška ir A. Janulaitis) pateikė jo koncepcija paremtą pasiūlymą suderinus su lenkų nepriklausomybės judėjimu atkurti Lietuvos valstybingumą lygiateisių demokratinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacijos forma, siekiant ją atplėšti Lietuvą nuo Rusijos⁸².

Pasak šį pasiūlymą paaiškinantį M. Römerio tekstą⁸³ interpretavusio istoriko R. Lopatos, šį pasiūlymą pagrindžiantys argumentai „buvo tokie“: „ši valstybių kom-

79. Ten pat. P. 218–222; Miknys R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. P. 101–102; Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo. P. 204–205.

80. Žr.: Miknys R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. P. 94, 97; Miknys R. Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika // Mykolo Römerio mokslas apie valstybę. – Vilnius, 1997. P. 32, 40; Miknys R. Įvadas. Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas // Mykolas Römeris. Dienoraštis, 1918 m. birželio 3-oji–1919 m. birželio 20-oji. – Vilnius, 2007. P. XXVI, XXIX.

81. Ten pat (atitinkamai). P. 90–100; P. 28–41; P. XXVI–XXXII.

82. Ten pat (atitinkamai). P. 102; P. 40; P. XXXIII; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 46.

83. Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. P. 220–222.

binacija buvo paremta giluminiais istorijos dalykais; stipri dėl aktyvaus lenkų judėjimo; ji tampa priemone Lietuvai išsivaduoti iš Rusijos valstybingumo, kuris, net ir būdamas liberalios formos, negarantuoja išsivadavimo; jėgų santykis Lietuvos – Lenkijos kombinacijos atveju lietuviams būtų naudingesnis nei santykis su rusais Rusijos valstybėje⁸⁴. Lietuvių demokratai tokią galimybę svarstyti sutiko. Ir iš tų lietuvių demokratų svarstymų bei pasikalbėjimų su Vilniaus lenkų demokratais-„krajovcais“, taip pat ir su Lenkijos politikais 1915 m. kovo mėnesį išsirutuliojo lenkų ir lietuvių informacinio biuro įkūrimo idėja (su skyriais Varšuvoje bei Vilniuje), į kurio sukūrimo procesą bei veiklą buvo siūloma įsitraukti ir lietuvių socialdemokratams⁸⁵.

Anot kai kurių istorinių šaltinių, S. Kairys tokio lenkų ir lietuvių informacinio biuro organizavimo idėją palaikė⁸⁶. M. Römeris, vienas iš tokio biuro įsteigimo iniciatorių, „buvo giliai įsitikinęs, jog turintį ypatingą „istorinę ir politinę pajautą“ S. Kairį tikrai pavyks įkalbėti“, tačiau socialdemokratų lyderis, nors, atrodo, ir buvo davęs sutikimą dalyvauti minimame biure neformaliai, t. y. neatstovaujant partijai (motyvuojant tuo, kad partijos draugai pritarė A. Janulaičio, įžvelgusio Varšuvos biuro sekcijoje „grynai buržuazinę organizaciją“, kategoriškai „ne“), tačiau į pirmą organizacinį informacinio biuro posėdį neatėjo⁸⁷. Kadangi į minimą posėdį neatėjo bei apskritai oficialiai dalyvauti šio biuro veikloje nesutiko ir LDP veikėjai, tad nesėkmę patyrė ne tik lietuvių socialdemokratų įtraukimo į šį biurą idėja, bet ir apskritai šio biuro įsteigimo idėja⁸⁸. Kaip teigiama istoriografijoje, lietuvių socialdemokratams, kaip ir demokratams, „visiško Lietuvos savarankiškumo perspektyva atrodė patikimesnė, nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe“⁸⁹. Ir atrodo, kad socialdemokratams tokia orientacija buvo labiau būdinga nei į išlaisvinančią Rusijos revoliucijos perspektyvą orientuotai daliai LDP narių. Tokia orientacija natūraliai išplaukė iš čia jau minėtų socialdemokratų lyderių pasisakymų už Rusijos pralaimėjimą kare. Kaip ne viename įvairiu laiku rašytame savo tekste yra teigęs M. Biržiška, jis ir kiti Vilniuje likę žymūs LSDP veikėjai S. Kairys, A. Janulaitis, A. Domaševičius prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui buvo „nepriklausomiečių“ orientacijos ir pradėjo pasisakyti už Rusijos pralaimėjimą kare, kuris „suteiksiąs Lietuvai nepriklausomybę“⁹⁰.

84. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 46.

85. Römer M. Lietuva karo akivaizdoje P. 223–224; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 165; Miknys R. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais P. 102–103; Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo. P. 205; Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 70–72.

86. Ten pat.

87. Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 72.

88. Ten pat. P. 71–72; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 165–166; Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo. P. 205.

89. Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo. P. 206.

90. Žr.: Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 223; Biržiška M. Pranas Eidukevičius bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 10 04, Nr. 40. P. 5. Taip pat žr.: Mykolas Biržiška // Lietuvių enciklopedija. T. 3. – Kaunas, 1935. P. 1204; Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 29.

Reikėtų pažymėti, kad vienas iš karo metu Vilniuje pasireikusių ryškesnių LSDP veikėjų A. Janulaitis, kuris, kaip jau minėjome šios knygos 2.2 skyriuje, dar 1903 m. aiškiai kėlė „nepriugulmingos Lietuvos, lietuviškos respublikos“ siekio idėją, buvo ir vienas iš pačių aktyviausių Lietuvos nepriklausomybės klausimo kėlėjų po to, kai Lietuvą 1915 m. okupavo Vokietija. Pasak bendražygio M. Biržiškos, „Pirmąjį pasaulinį karą pasitikęs griežtu Maskolijos priešu, koks jis visados buvo“, A. Janulaitis buvo „įsitikinęs, jog su jos pralaimėjimu Lietuva sulauksianti nepriklausomybės“⁹¹.

Įvairių politinių srovių lietuvių politikų, suformavusių „Būrį (arba Komitetą) lietuvių reikalams svarstyti“, susirinkimuose A. Janulaitis, istoriko P. Čepėno žodžiais tariant, viename iš minimo komiteto posėdžių 1915 m. gruodžio mėnesį kalbėdamas Lietuvos ateities klausimu „iškėlė ir karštai rėmė Lietuvos nepriklausomybės šūkį“⁹². Kaip savo „Dienoraštyje“ rašo vienas iš „Komiteto lietuvių reikalams svarstyti“ narių P. Klimas, viename iš minėtų susirinkimų 1915 m. gruodžio 26 d. A. Janulaitis „dėstė Lietuvos nepriklausomybės tezė“⁹³. Anot kito P. Klimo teksto, 1915 m. gruodžio 26 d. „Janulaitis kiek netvarkingai, bet karštai paleido ir gryn nepriklausomybės šūkį“⁹⁴.

Pasak istoriko R. Lopatos, 1915 m. gruodžio 26 d. komiteto posėdyje „A. Janulaitis tvirtai pareiškia, kad lietuviai turi visko ko reikia nepriklausomai šaliai su savo tautine kultūra“⁹⁵. O „Komiteto lietuvių reikalams atstovauti“ posėdžiuose dalyvaujantys dešiniųjų srovių atstovai, arba, anot R. Lopatos, – „konservatoriai“, dėl tokių A. Janulaičio formuluotinių Lietuvos siekių „dar abejojo, ar pakaks tam jėgų“⁹⁶. Visgi 1916 m. pradžioje jau ir „konservatoriai“ pradėjo pritarti nepriklausomos Lietuvos valstybės idėjai⁹⁷. Kaip 1916 m. čia netrukus aptarsimame straipsnyje teigė S. Kairys, „nepriklausomos Lietuvos lozungas visų pirma tapo priimtas L.S.D.Partijos, o po jos greitai laiku prie to obalsio prisidėjo visos kitos Lietuvos visuomenės grupos“⁹⁸. Anot istoriko, dviejų tomų „Naujųjų laikų Lietuvos istorijos“ autoriaus P. Čepėno, „vokiečių okupacijos pradžioje socialdemokratai pirmieji pradėjo judinti ir kovoti dėl visiškos nepriklausomybės“⁹⁹. Visa tai tarsi ir patvirtintų vokiečių okupacinės politikos ir okupuotos Lietuvos valdymo ir visuomeninio gyvenimo Pirmojo pasaulinio karo metais tyrinėtojo istoriko A. Stražo teiginį, kad „būtent dešiniųjų socialdemokratų iniciatyva lietuvių nacionalistinis judėjimas pradėjo orientuotis į visiškos nepriklausomybės siekimą“¹⁰⁰.

91. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 59.

92. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 37.

93. Klimas P. Dienoraštis. P. 307.

94. Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? // Varpas, Nr. 14, 1976. P. 22.

95. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 74.

96. Ten pat.

97. Ten pat.

98. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 411.

99. P. Čepėno laiškas J. Vilčinskui, 1978 06 14 // LMAB RS. F. 361–33. L. 57.

100. Žr.: Стражас А. „Земля Oberost“ и ее место в Германской восточной политике в годы Первой мировой войны. С. 322.

Tiesa, 1915 m. gruodžio mėnesį–1916 m. sausio–vasario mėnesiais Vilniaus lietuvių politikai, tiek „konservatoriai“, tiek ir „radikalai“, tarp jų, atrodo, ir kai kurie socialdemokratai, bendrai su kitų Vilniaus regiono tautybių veikėjais svarstė Lietuvos ir Baltarusijos valstybės ar net Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos valstybės sukūrimo idėją¹⁰¹. Visgi, kaip teigia šio laikotarpio tyrinėtojas E. Gimžauskas, tuo pat metu „politinės jėgos pradėjo seperuotis pagal tautinę priklausomybę“¹⁰², dėl ko, kaip jau minėjome, „lietuvių politinės jėgos“ pradėjo orientuotis į nepriklausomos Lietuvos Respublikos siekį (nors, kaip matysime, dar bus sugrįžta ir prie minėtos idėjos). Tokį siekį, kaip matėme, vieni iš pirmųjų kėlė ir žymūs LSDP veikėjai. Jis buvo keliamas ne tik atskirų LSDP veikėjų, bet, kaip jau užsiminėme ir kaip netrukus plačiau tai apžvelgsime, jis bus iškeltas ir visos Lietuvoje veikiančios LSDP vardu. Būtent prie to, kada ir kaip LSDP kaip partija (politinė srovė) Pirmojo pasaulinio karo metais iškėlė nepriklausomos Lietuvos Respublikos sukūrimo siekį ir kaip jį motyvavo ir argumentavo bei propagavo, ir pereisime tolesniame šio skyriaus fragmente.

Pradedant aptarti Lietuvos socialdemokratų partijos poziciją politinės Lietuvos ateities klausimu 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje reikėtų pažymėti, kad daugiausia apie tai galime spręsti iš Amerikos lietuvių laikraštyje „Naujienos“ 1916 m. rugpjūčio 19, 21 ir 22 d. numeriuose publikuoto S. Kairio straipsnio „Lietuva gyvenamuoju momentu“, kuriame be bendros vokiečių okupuotos Lietuvos padėties (okupacinio režimo, žmonių nuotaikų) apibūdinimo trumpai aptariamos ir LSDP veiklos ypatybės.

Šiame straipsnyje rašoma, kad „po to, kai politinio Lietuvos likimo klausimas buvo ilgesnį laiką debatuotas siauresnių organizacijų tarpe, buvo pasistengta, prieš pat rusams pasitraukiant sušaukti Partijos konferenciją, kad joje nustatytų politiškieji Partijos lozungai atsimainiusiomis sąlygomis“¹⁰³. Dėl visuotinos suirutės ir sudėtingesnio susisiekimo, anot S. Kairio, minimoji „konferencija įvyko tik iš dalies ir tik iš dalies davė atsakymą į svarbiausią dienos klausimą“¹⁰⁴. Šioje „konferencijoje“ buvo „patvirtinta“ nuostata, „kad nors negalima iš anksto pamatyti, kaip karo pabaigoje susidarys valstybių santykiai, politiškieji lozungai turi formuluoti partijos siekimą prie kuo plačiausios politiškos laisvės, nežiūrint to, ar Lietuvai lemta pasilikti prie Rusijos, ar su ja persiskirti“¹⁰⁵.

Pasak S. Kairio, praėjus trimis mėnesiams, tai yra pačioje 1915 m. pabaigoje, „tas klausimas iš naujo iškilo aikštėn“, o 1916 metų viduryje „jis atsistojo visų kitų (klausi-
mų – G. M.) priešakyje – tiek mūsų partijos, tiek Lietuvos visuomenės gyvenime“, jis „nustatė partijos veikimą net kitais atvejais“. Dėl vokiečių okupacinio režimo įvestų su-

101. Apie tai žr.: Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 69–71, 74–75; Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 77–79; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 18, 63.

102. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 18.

103. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 410.

104. Ten pat.

105. Ten pat.

varžymų socialdemokratams nebuvo sąlygų sušaukti suvažiavimą ar platesnę konferenciją, galėjusią „duoti formaliai teisėtą atsakymą politiškus lozungus tariant“, todėl LSDP CK padarė „ką galėdamas: sukviatė atstovus vietinių organizacijų, kiek jų buvo galima dar surinkti, ir papildė susirinkimą žymesniais Partijos darbe draugais“¹⁰⁶.

Reikia pažymėti, kad, be ką tik pacituotos skurdžios informacijos apie pirmosios čia S. Kairio minėtos lietuvių socialdemokratų „konferencijos“ Lietuvoje faktą, apie ją užsiminta 1915 m. rugsėjo mėnesį LSDP Užsienio biuro Škotijoje leidžiamame laikraštyje „Socialdemokratas“¹⁰⁷. Apie antrosios S. Kairio minimos jau vokiečių okupacijos metu buvusios lietuvių socialdemokratų konferencijos buvimo faktą pavyko aptikti tik cituotame S. Kairio straipsnyje „Lietuva gyvenamuoju momentu“ ir jo po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje išleistuose atsiminimuose¹⁰⁸. Tiesa, ji minima 1916 m. rugpjūtį ir rugsėjį JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Kova“¹⁰⁹ V. Kapsuko parašytuose straipsniuose. Tačiau čia rašant apie minimą konferenciją remiamasi tuo pačiu S. Kairio (Vieno Vilniečio) straipsniu „Naujienose“. Jokiuose kituose peržiūrėtuose šaltiniuose ir atsiminimuose bei istorinėje literatūroje kokių nors žinių apie šias lietuvių socialdemokratų konferencijas rasti nepavyko, todėl neįmanoma tiksliai nurodyti jų datų.

Remiantis S. Kairio straipsniu galima tik hipotetiškai teigti, kad pirmoji iš jo „minimų konferencijų“ galėjo įvykti 1915 metų liepą–rugsėjo pirmoje pusėje, o antroji (tai yra ta, apie kurią čia bus toliau kalbama) – arba pačioje 1915 metų pabaigoje (kas mažiau tikėtina), arba pačioje 1916 metų pradžioje, arba pirmaisiais 1916 m. mėnesiais. Apskritai, galbūt tiksliau būtų šias, anot S. Kairio, „konferencijas“ vadinti tiesiog LSDP Centro komiteto sušauktais partijos narių pasitarimais.

Grįžtant prie klausimo, kaip pasikeitė LSDP programinės nuostatos dėl politinės Lietuvos ateities prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijos okupacijai, būtina pažymėti, kad antrame iš minėtų pasitarimų, arba, pasak S. Kairio, antroje jo minimoje „konferencijoje“, buvo nutarta „viršiausiu Partijos siekimu pastatyti Nepriklausoma Demokratinė Lietuva“¹¹⁰.

Tai, kad Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje likę socialdemokratai – LSDP nariai savo „viršiausiu siekimu“ iškėlė „nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos“ siekį, liudija ne tik čia jau ne vieną kartą minėtas ir cituotas S. Kairio straipsnis ir jo atsiminimai. Tai liudija ir kiti istoriniai šaltiniai: ir tuo metu (1916–1917 m.) užsienyje atsidūrusių socialdemokratų – LSDP narių vienokie ar kitokie, pa-

106. Ten pat.

107. S. Kairio minima prieš pat rusų pasitraukimą įvykusi LSDP konferencija (pasitarimas), matyt, bus antrasis iš tų dviejų LSDP pasitarimų, apie kuriuos lakoniškai pranešama 1915 metų rugsėjo mėnesį išėjusiame 4-ame LSDP Užsienio biuro laikraščio „Socialdemokratas“ numeryje, žinutėje apie LSDP veikimą Lietuvoje. Žr.: Socialdemokratas, 1915 09, Nr. 4. P. 30–31.

108. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 248.

109. V. K. [Kapsukas V.] Nepriklausomybės reikalavimas // Kova, 1916 08 25, Nr. 34. P. 4; V. K. [Kapsukas V.] Iš vieno vilniečio laiškų // Kova, 1916 09 01, Nr. 35. P. 4.

110. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 411.

lankūs arba nepalankūs – kritiškai pasisakymai ar tiesiog informacija apie Lietuvoje likusių savo bendrapartiečių (ar buvusių bendrapartiečių) veiklą¹¹¹, ir to meto socialdemokratinio judėjimo veikėjų, tiek LSDP narių, tiek ir kitų Lietuvoje veikusių socialistinių partijų narių – tuo metu buvusių tiek Lietuvoje, tiek ir Rusijoje ar kitose šalyse, – atsiminimai ar į istorinio pobūdžio veikalus pretenduojantys darbai¹¹², pagaliau ir netrukus būsiantys aptarti 1916–1917 metų LSDP atsišaukimai.

Taigi, S. Kairio straipsnyje „Lietuva gyvenamuoju momentu“ minima antroji LSDP Centro Komiteto sušaukta socialdemokratų „konferencija“ ar tiesiog partijos narių pasitarimas, vykęs, kaip jau minėjome, greičiausiai 1916 m. pradžioje (pirmaisiais mėnesiais), pakoregavo LSDP politinę programą, priimtą 1907 metais VII (jungtiniam) suvažiavime. Kaip žinia, minėtame suvažiavime partijos politinėje programoje demokratiškos respublikos, federacijos ryšiais susijungusios su kaimynais, reikalavimas buvo pakeistas autonomijos Lietuvai reikalavimu („politiška Lietuvai autonomija su plačiausiomis teisėmis savarankiškai tvarkyti krašto gyvenimą“).

Kaip po Antrojo pasaulinio karo savo atsiminimuose rašė S. Kairys, Vokietijos okupacijos pradžioje įvykusi lietuvių socialdemokratų „konferencija“ koreguodama partijos politinę programą rėmėsi pirmosios LSDP politinės programos „dvasia – partijos pradžioje nustatytu demokratinės respublikos, federacijos ryšiais susijungusios su kaimynų kraštais reikalavimu“¹¹³. Tačiau turime pažymėti, kad lygindami Vokietijos okupacijos pradžioje socialdemokratų konferencijoje iškeltą politinio siekio formulavimą su 1896 m. LSDP programoje buvusio politinio siekio formulavimu pastebėsime, kad pirmajame matome tik nepriklausomos demokratinės respublikos reikalavimą, o antrosios formuluotės dalies – federacijos su kaimyninėmis šalimis momento nematome iš viso.

Taigi nepriklausomos valstybės – demokratinės respublikos siekio momentas LSDP politinio „viršiausio partijos siekimo“ formuluotėje, palyginti su 1896 m. programos formuluote (taip pat ir su 1905 m. partijos programos redakcijos formuluote), ne tik sustiprinamas, bet tiesiog užima visą partijos politinio siekio formulavimo erdvę, arba, kitaip sakant, politinio siekio formulavimo sakinyje federacijos su kitomis kaimyninėmis šalimis idėjai tiesiog iš viso nelieta vietos. Čia aptariamoje so-

111. Žr. kad ir: V. K. [Kapsukas V.] Nepriklausomybės reikalavimas // Kova, 1916 08 25, Nr. 34. P. 4; V. K. [Kapsukas V.] Iš vieno vilniečio laiškų // Kova, 1916 09 01, Nr. 35. P. 4; Kapsukas V. Nauji diplomatai // Naujoji gaidynė, 1916, Nr. 3. P. 172–175; Dėlei Lietuvos nepriklausomybės // Ten pat. P. 176–177; V. Kapsukas. Lietuvos nepriklausomybės klausimu // Naujoji gaidynė, 1916, Nr. 6. P. 342–347; V. K. [Kapsukas V.] Trumpa lietuvių gyvenimo apžvalga Lietuvoj // Naujoji gaidynė, 1917, Nr. 1. P. 342–347.

112. Žr. kad ir: Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы // Пролетарская революция, 1929, Nr. 1. С. 170; Клейст Шлёма. Рабочее движение во время немецкой оккупации в 1915–1918 г. г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 21.1.10; Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 18; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). // LYA LKP DS. F. 5402. Ap. 2. B. 89; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 135. Taip pat tai liudija ir daugelis kitų LYA esančių dokumentų.

113. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 248.

cialdemokratų konferencijoje „santykių klausimas su kitomis šalimis, kaip Latvija ir Lenkija“ buvo paliktas atviras, nors ir buvo „siekiama to, kad susipratus su šių demokratija bendrai kovai laisvei įgyti ir įgytąją laisvę garantuoti“¹¹⁴.

Kuo gi Lietuvoje likę LSDP nariai motyvavo savo politinių programinių nuostatų pakoregavimą Vokietijos okupacijos pradžioje?

Taigi nepriklausomos demokratinės Lietuvos siekimas buvo motyvuojamas įvairiai. Anot čia jau ne kartą cituoto S. Kairio straipsnio, tai buvo ir atsižvelgimas į tai, kad prasidėjęs „karas iš pamatų išgriovė senuosius Lietuvos santykius ir sutvėrė visai naują padėjimą“, ir į tai, kad „mažai kas tiki, kad rusai įveiktų vokiečius ir ginklu juos išvartų iš Lietuvos“¹¹⁵. Taip pat buvo manoma, kad „pati ekonomiškai suvargusi Vokietija karo pabaigoje turėtų, apveikta, išsižadėti užimtų plotų ir atiduoti tarp ko kita ir Lietuvą“.

„Nepriklausomos demokratinės Lietuvos“ siekis socialdemokratų buvo motyvuojamas ir tuo, kad dėl ilgametės carų imperijos spaudos „niekur nesimato Lietuvoje kokio gyvesnio noro sumegzti nutrauktieji su Rusija ryšiai“, tai yra kad „rusų orientacijos žmonių yra nedaug tiek liaudies, tiek inteligentijos tarpe“. Socialdemokratai prognozavo, kad „karo bėgis, ypač jeigu jis dar ilgiau patvėrė, duoda vilties susilaukti tokio susikovusių susilpimo ir tokios konjunktūros visoj Europoj, kurie Lietuvos demokratijai leistų gal ir pilnai realizuoti politinius mūsų uždavinius“. To meto „istorinis momentas“ buvo apibūdintas kaip „gal vienintelis ilgam laikui, kuomet galima tikėtis ir reikia siekti kuo giliausių permainų politiniame ir visuomeniniame mūsų krašto surėdyme“¹¹⁶.

Žinoma, Lietuvos socialdemokratai, pasak vieno iš jų lyderių, suvokė, kad įgyvendinti „viršiausią partijos siekimą“ galima tik tuo atveju, jeigu (kaip jie ir tikėjosi) Vokietija nelaimės karo, nes priešingu atveju „niekieno neabejojama, kad laimėjusi Vokietija, be atodairos mėgintų prijungti Lietuvą ir išnaudoti ją saviems reikalams“¹¹⁷. Tada „be kultūrinio pavergimo reikėtų laukti Lietuvos kolonizacijos, pasiryžimo paveikti konkurencijoje Lietuvos valstiečius, eksproprijuoti juos, varžyti vietinę pramonę Vokietijos naudai, varyti ekonominio užkariavimo politiką, kuri rišis su kultūrine kova ir sudarys tokias sąlygas politiškam ir ekonominiam Lietuvos gyvenimui, kurios vers Lietuvos darbininkus ir ūkininkus įsitraukti sunkiausio kovon, kurioje gaištų demokratinės jėgos, o padėjimas menkai tegerėtų“. O „pasiekus savarankišką politišką buvimą, tuo pačiu būtų išgaautos tinkamos sąlygos normaliai plėtotis ekonominiam visuomenės kultūriniam gyvenimui, prie kurio Lietuva“, S. Kairio ir jo minimos kitų konferencijos [LSDP pasitarimo] dalyvių nuomone, „yra jau pribrendusi ir prisirengusi“¹¹⁸.

114. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 411.

115. Ten pat. P. 410.

116. Ten pat. P. 411.

117. Ten pat. P. 410–411.

118. Ten pat.

Taigi, apibendrindami LSDP politinių-programinių nuostatų pokyčius prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijai okupavus Lietuvą galime pasakyti, kad XIX a. pabaigoje pirmieji iš visų lietuvių politinių srovių iškėlė pirmąją Lietuvos atsisakymo nuo Rusijos imperijos programą, o kartu ir pirmąją Lietuvos valstybingumo atkūrimo (modernaus valstybingumo sukūrimo) programą socialdemokratams. Pirmojo pasaulinio karo metais (atrodo, kad pirmieji iš Lietuvoje likusių politinių partijų-srovių) sugrįžo prie nepriklausomos Lietuvos lozungo, kuris, kaip čia iš dalies jau atkreipėme dėmesį, buvo paremtas ir kitų politinių grupių politikų, susivienijusių tuo metu į čia jau minėtą ir dar būsimą paminėtą vadinamąjį Politikos būrį. Tai įvyko pirmaisiais 1916 m. mėnesiais.

Iškėlę savo pagrindiniu politiniu siekiu nepriklausomos demokratinės Lietuvos sukūrimą Lietuvos socialdemokratams norėdami šį savo tikslą populiarinti visuomenėje pirmiausia turėjo kokių nors būdų jį padaryti jai žinomą. Tai, turint galvoje vokiečių okupacinį režimą, buvo nelengva. Turėti legalią spaudą vokiečių valdžia nė vienai politinei srovei, nei atskirai paėmus, nei bendrai su kitomis politinėmis srovėmis, iki 1917 m. rudens, nepaisant lietuvių prašymų, neleido. Esant tokiai situacijai socialdemokratams, kaip jiems jau buvo įprasta ankstesniuose savo veiklos etapuose, teko veikti nelegaliai. Ši veikla daugiausia pasireiškė slaptų atsisakymų leidimu.

Pirmasis vokiečių okupacijos metu pasirodęs socialdemokratams priskiriamas atsisakymas, pasirašytas Savarankės Demokratinės Lietuvos sąjungos vardu, buvo išplatintas 1916 m. pavasarį¹¹⁹. Reikia pastebėti kad istoriografijoje yra pasirodę tvirtinimų, kad šis atsisakymas „yra išėjęs iš Lietuvių demokratų partijos žmonių tarpo“¹²⁰ ir kad pagrindinis šio atsisakymo autorius yra demokratas J. Vileišis¹²¹, tačiau atrodo, kad tokie tvirtinimai remiasi tik prielaida¹²² ir, matyt, diskutuotina prielaida, nes ne tik S. Kairys savo atsiminimuose tvirtina, kad tai buvo socialdemokratų atsisakymas, bet ir P. Klimas savo 1916 m. balandžio 15 d. įrašė „Dienoraštyje“ užsimindamas apie minėtą atsisakimą jį nurodo kaip socialdemokratų atsisakimą¹²³. Kaip socialdemokratų atsisakimą jį traktuoja ir istorikas P. Čepėnas¹²⁴.

119. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 243–244. Atsisakymas yra išspausdintas ir knygoje Žadeikis P. Didžiojo karo užrašai. – Vilnius, 2013. P. 141–144. Tiesa, šioje knygoje 144 puslapyje esančioje išnašoje neteisingai nurodyti šio atsisakymo autoriai.

120. Kvieska V. Lietuvių seimo Petrograde 10 metų sukaktuvės // Lietuvos žinios, 1927 06 13, Nr. 131. P. 2.

121. Kučys A. Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai. P. 422.

122. Ten pat. A. Kučys čia prielaidą, kad pagrindinis atsisakymo autorius buvo J. Vileišis, grindžia tuo, kad, anot jo, atsisakyme nėra radikalių marksistinių to meto socialdemokratijos ideologijos elementų. Tačiau šių elementų, kaip matėme, nebuvo ir čia jau apžvelgtame S. Kairio straipsnyje, pateiktame motyvuojant nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos siekį, kaip LSDP politinį tikslą artimiausiame etape. Kaip matysime vėliau šiame skyriuje iš A. Janulaičio laiško JAV lietuviams pristatymo, taip pat iš kitų šio skyriaus ir kitų šios dalies skyrių fragmentų, minėtų socialdemokratijos ideologijos elementų A. Kučio interpretacijoje nedaug tebuvo ir įvairiuose kituose Lietuvoje likusių nuosaikesnių lietuvių socialdemokratijos lyderių ir ideologų tekstuose, pasisakymuose ar kokiuose nors kitokiuose savo ideologinių-politinių nuostatų išdėstymuose.

123. Klimas P. Dienoraštis. P. 110.

124. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 38.

Kaip socialdemokratų atsišaukimas šis atsišaukimas figūruoja ir vieno iš žymiausių to meto socialdemokratų veikėjų A. Janulaičio archyvinių dokumentų fonde¹²⁵. Tačiau ne tik pastaroji aplinkybė ir ne tik tokių principingų ir sąžiningų politikų, kaip S. Kairys, P. Klimas ir, atrodo, jais besiremiančio P. Čepėno, tvirtinimai leistų teigti, kad minimas atsišaukimas, matyt, visų pirma traktuotinas kaip socialdemokratų atsišaukimas. Taip teigti leistų ir tai, kad smarkiai dėl nemažos dalies žymių savo veikėjų pasitraukimo į Rusiją nukentėję demokratai nei prieš minėtą atsišaukimą, nei po jo 1916 m. darant daugiau ar mažiau savarankiškas atskiras politines manifestacijas, tarp jų ir atsišaukimus savo vardu, atrodo, nepasižymėjo. Kai tuo tarpu socialdemokratai, kaip matėme, keliant nepriklausomos demokratinės respublikos siekio klausimą jau buvo aiškiai pasižymėję ir, kaip netrukus čia matysime, 1916–1917 m. išleis daug nelegalių atsišaukimų, parašytų panašia dvasia, kaip čia minėtas atsišaukimas.

Visgi remiantis tuo, kad minimas atsišaukimas buvo pasirašytas ne Lietuvos socialdemokratų partijos vardu, o Savarankės Demokratinės Lietuvos sąjungos vardu, taip pat remiantis tuo, kad ir J. Vileišis savo atsiminimuose lyg tarp kitko rašo, kad jam „su kitais draugais teko išleisti aštresnį atsišaukimą prieš vokiečių okupacijos valdžią“ ir kad „už tai“ esant įtariamam dėl šio atsišaukimo išleidimo „teko atsėdėti beveik pusmetį ir pagyventi vokiečių koncentracijos stovykloje Čerske“¹²⁶, ir, pagaliau, remiantis čia jau netiesiogiai minėto Vileišių biografo A. Kučio tvirtinimu, kad minimą atsišaukimą kartu su socialdemokratais parengė ir išleido ir J. Vileišis, matyt, kad iš tiesų galima daryti labai tikėtiną prielaidą, kad išleidžiant šį atsišaukimą dalyvavo ir būsimas 1917–1918 m. laikotarpiu socialdemokratų leisto laikraščio „Darbo balsas“ bendradarbis, būsimas socialdemokratų bendražygis Lietuvos Tarybos darbe, taip pat bene svarbiausias Vilniuje likusių demokratų veikėjas, būsimųjų socialistų liaudininkų demokratų partijos (LSLDP) vienas iš lyderių J. Vileišis.

Aptarę peripetijas, susijusias su Savarankės Demokratinės Lietuvos sąjungos vardu pasirašyto nelegalaus atsišaukimo autorystės klausimu, pereikime prie paties šio atsišaukimo turinio pristatymo. Taigi šio atsišaukimo pradžioje apibūdinus tai, kokia sunki Lietuvos padėtis susiklostė dėl vokiečių okupacinio režimo, ir „nusakius“ grobikiškus vokiečių tikslus, buvo teigiama, kad „mums reikalinga Lietuva savo reikalų šeiminkė, Lietuva kuo labiau savarankė, tuo mažiausiai priklausanti nuo kaimynų ar tai rusai, ar vokiečiai būtų“¹²⁷. Toliau aptariamame atsišaukime buvo tarsi sukonkretinamas čia minėtos LSDP konferencijos (pasitarimo) nutarimas dėl svarbiausio partijos tikslo. Čia sakoma, kad:

„Būsimoji Lietuva turi būti demokratingai sutvarkyta nuo aukščiausių lig žemiausių savo įstaigų, Lietuvos reikalai turi būti valdomi Lietuvos seimo Vilniuje, renkamo

125. Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai // LMAB RS. F. 267–3513. L. 22–23.

126. Žr.: Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. P. 182–183.

127. Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai // LMAB RS. F. 267–3513. L. 22–23. Šis atsišaukimas yra ir publikuotas. Žr.: Lietuvos piliečiai! // Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 343–346; Lietuvos piliečiai! // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 13. P. 403–405.

visų krašto gyventojų be tautos, tikybos ir lyties skirtumo – visuotiniu, slaptu ir lygiu balsavimu. Lietuvos provincijų, apygardų ir valsčių reikalai turi būti rankose vietinių seimelių renkamų vietinių gyventojų tais pačiais, kaip ir vyriausias Vilniaus Seimas pamatais.“

Taip pat čia buvo atkreiptas dėmesys ir į tautinių mažumų problemos sprendimą būsimojoje Lietuvos valstybėje. Atsišaukime buvo sakoma, kad „svetimtaučiams, kurių būtų Lietuvoje mažuma turi būti įstatymų leidžiama liuosai ir sulyg savo noro rūpintis savo švietimo ir kultūros reikalais su tinkama iš bendro išdo pašalpa“.

Apžvelgiamame atsišaukime ypač buvo akcentuotas demokratiškos santvarkos būsimojoje Lietuvos Respublikoje būtinumas. Buvo pažymima, kad „visi Lietuvos piliečiai turi būti lygūs prieš Lietuvos įstatymus, turi naudotis lygiomis teisėmis ir lygiai vesti priedermes“, taip pat, kad „būsimojoje Lietuvoje turi būti žodžio, susirinkimų, bendrovių, streikų, tikybos laisvė“.

Savarankės Demokratinės Lietuvos sąjungos vardu pasirašytame atsišaukime buvo nurodyta ir būsimos Lietuvos valstybės teritorija: „Lietuva turėtų susidėti iš visų Lietuvos dalių, bent lig šiol buvusių Rusų valstybės ribose, o, be to, ir gudų krašto dalių, apimtų dabar vokiečių kariuomenės“. Vadinasi, Lietuvos ribos, pagal socialdemokratų (ir, tikėtina, J. Vileišio) atsišaukimą, turėtų apimti dalį Suvalkų gubernijos, lietuviškąją Kuršo dalį, Kauno ir Vilniaus gubernijas, dalį Gardino gubernijos ir galbūt net dalį Minsko gubernijos, „kuri pati panorėtų su mumis kartu dėtis“¹²⁸. Kitaip sakant, nepriklausomos Lietuvos teritorija turėjo apimti ir Vakarų Baltarusijos žemes, ir jeigu įtrauktume ir tą teritoriją, kuri paminėta po žodžio „galbūt“, tai jau turėjo būti didesnė teritorija, negu ta, už kurią, anot istoriko R. Lopatos, pasisakė lietuvių „radikalai“, bet mažesnė už tą, už kurią pasisakė istorinės Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcijos šalininkai¹²⁹.

Jau vien iš cituotų atsišaukimo pastraipų matyti, kad jo autoriai skelbė Lietuvai aiškią politinę programą. Palyginę čia ką tik aptartą socialdemokratų ir, kaip jau ne kartą minėjome, galbūt ir demokrato J. Vileišio parengtą ir išplatintą atsišaukimą su 1916 m. balandžio 9 d. „Politikos būrelio“ išleistu P. Klimo parašytu ir Laisvosios Lietuvos kovotojų vardu pasirašytu atsišaukimu „Lietuviai“, matysime, kad nors antrajame ir skelbiama, kad „tik laisvi palikę, svetimų tautų nevaržinėjami, negrumiami, tik laisvi valdovai laisvoje savarankiškoje Lietuvoje tegalime savo gyvenimą tinkamai sutvarkyti ir, kaip kitos nepriklausomos pasaulio tautos sau gražią ateitį nukloti“¹³⁰, tačiau, pasak S. Kairio, tik „bendrais žodžiais kalbama apie mūsų teisę būti laisvais, nėra raginimo, kad laisvę reikia iškovoti, nieko nepasakyta kokios Lietuvos siekiama“¹³¹. Taigi socialdemokratų atsišaukimas buvo radikalesnis, konkretesnis, su žymiai aiškesne būsimos Lietuvos valstybės sutvarkymo programa.

128. Ten pat.

129. Žr.: Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 45.

130. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 82–84.

131. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 244.

1916 m. pasirodė ir daugiau LSDP atsišaukimų. Štai gegužės 1-osios proga buvo išplatinti atsišaukimai lenkų ir lietuvių kalbomis¹³². Šiuose atsišaukimuose priminus, kad Lietuvos socialdemokratai jau 20 metų ragina Lietuvos darbininkus švęsti gegužės 1-ąją, ir tradiciškai pasmerkus Lietuvos buržuaziją ir dvarininkus buvo ypač griežtai pasmerktas karas, „kurio metu mūsų kraštas virto didžiausios pragaišties vieta“. Atsišaukimuose prisiminti ir tradiciniai socialdemokratų ekonominiai reikalavimai, kaip 8 valandų darbo dienos įvedimo siekimas. Atsišaukimai tiek lietuvių, tiek lenkų kalba buvo užbaigiami lozungais: „Tegyvuoja nepriklausoma žmonių valdoma Lietuva!; Tegyvuoja pirmoji gegužės diena!; Tegyvuoja socializmas!“¹³³.

1916 m. birželio 3 d. pasirodė LSDP atsišaukimas „Kurkime ir saugokime mūsų mokyklas“, kuriame buvo griežtai pasisakoma prieš vokiečių okupacinės valdžios vykdomą politiką lietuviškų mokyklų atžvilgiu¹³⁴. Čia taip pat buvo protestuojama prieš varžymus steigti lietuviams naujas mokyklas, dalies veikusių mokyklų ir švietimo draugijų uždarymą, likusių veikti mokyklų vokietinimą lietuvius mokytojus keičiant vokiečiais ir raginama kurti naujas mokyklas¹³⁵.

1916 m. lapkričio mėnesį LSDP Vilniaus organizacija kartu su Bundo Vilniaus organizacija išleido atsišaukimą lietuvių, lenkų ir jidiš kalbomis „Draugai ir Lietuvos piliečiai!“, kuriame Vilniaus gyventojai agituojami neklausyti okupacinės valdžios mobilizacinio įsakymo gyventojams nuo 17 iki 60 metų stoti į privalomus darbo batalionus ir raginama nestoti į sveikatos patikrinimo komisijas ir nemokėti vokiečių pareigūnams atsipirkimo mokesčių nuo ėmimo į priverstinius darbus, taip pat, apskritai, protestuojama prieš gyventojų pavergimą ir visokeriopą išnaudojimą¹³⁶.

Vokiečiams ypač daug nerimo sukėlė 1916 m. gruodžio 3 d. išlipintos ir išbarstytos Lietuvos socialdemokratų proklamacijos lietuvių ir lenkų kalba – „Į darbo žmones!“ ir „Ludu roboczy Litwy!“¹³⁷. Jose pažymėjus, kad senąją rusų priespaudą pakeitė nauja vokiškoji, toliau buvo sakoma, kad „į veidmainės valdžios pažadus aiškiai ir stačiai atsakysime – tarp mūsų ir jūsų nėra taikos, tik kova, kolei Lietuvai nepripažinsite nepriklausomybės, kolei tuojau neįteiksime valdžios mūsų šalies gyventojų atstovams, kurie bus išrinkti lygiu, slaptu ir betarpiu balsavimu...“.

Šiuose atsišaukimuose vėl aiškiai buvo akcentuojamas ir populiarinamas siekimas „laisvos demokratinės Lietuvos“, nes tik jis leis darbininkams ir šiaip darbo žmonėms tvirtai apginti savo dabartinius reikalus ir sustiprinti jų kovą už geresnę

132. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai // LMAB RS. F. 267–3513. L. 14–15; Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimas // LYA LKP DS. F. 1170. Ap. 19. B. 32. L. 1. Čia yra tik lietuviška atsišaukimo versija. Tiek lietuviškas, tiek lenkiškas šio atsišaukimo variantas yra publikuotas P. Klimo „Dienoraščio“ prieduose. Žr.: Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 347–354.

133. Ten pat.

134. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimai // LMAB RS. F. 267–3513. L. 16–17; Kurkime ir saugokime Lietuvos mokyklas // Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 355–358.

135. Ten pat.

136. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 2. P. 568–570.

137. Lietuvos socialdemokratų partijos atsišaukimas // LYA LKP DS. F. 1170. Ap. 19. B. 33. L. 1. Taip pat žr.: „Į darbo žmones“, „Ludu roboczy Litwy“ // Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 396–397, 398–399.

ateitį – socializmo tvarką. Anot socialdemokratų, tik laisva demokratiška Lietuva leis ūkį, pramonę, prekybą laisvai plėtoti ir kelti, tad ir darbininkams lengviau įgyti geresnį uždarbį, geresnes darbo ir gyvenimo sąlygas. Tik toks siekis „suteiks darbo žmonėms valstybės žemę, kuri šiuo metu nėra jų“ ir „leis kiekvienam šviestis, laisvai išpažinti kokią jis nori tikybą, kalbėti, mokytis savo kalba, suteikti laisvę mokslo, žodžio, spaudos, susirinkimų, draugijų, streikų“.

Minimose proklamacijose socialdemokratai vėl pažymėjo, kad „laisva demokratinė Lietuva bus tvarkoma savo žmonių, visų ... išrinktojo Vilniaus seimo ir jo valdomos valdžios“. Taip pat buvo pasisakyta prieš lenkų ketinimus sujungti Lietuvą su Lenkija. Mat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad atsišaukimai pasirodė netrukus po 1916 m. lapkričio 5 d., kada Vokietijai ir Austrijai-Vengrijai paskelbus apie Lenkijos valstybės, glaudžia sąjunga susietos su Centrinų valstybių sąjunga, savarankiškumą, tačiau jos sienas palikus neapibrėžtas, lenkų politiniai veikėjai tiek Varšuvoje, tiek Vilniuje tuoj pat parodė savo aneksinius (įvairiomis formomis) ketinimus Lietuvos atžvilgiu.

Tad minimuose LSDP atsišaukimuose buvo sakoma, kad „kiekviena tauta pati turi spręsti savo likimą“ ir kad Lietuva „visoms jos tautoms (tautinėms mažumoms – G. M.) bus motina, ar pamotė, jei tos tautos bus jos ištikimos pilietės ir netarnaus svetimų kraštų – valstybių reikalams“. Atsišaukimų ir lenkų, ir lietuvių kalba pabaigoje buvo „į kovą šaukiami visi Lietuvos darbo žmonės“, tiek lietuviai, tiek gudai, žydai, lenkai, ir buvo manifestuojamas „nepriklausomos demokratinės Lietuvos“ ir socializmo siekis¹³⁸.

1917 m. jau po Vasario revoliucijos Rusijoje LSDP CK išleido atsišaukimą, iš kurio buvo matyti, kad nors Lietuvoje likę LSDP nariai ir „dėjo viltis į Rusijos demokratiją“, tačiau kreipdamiesi į darbininkus ir valstiečius jie ragino „nė valandėlei neužmiršti, kad Lietuvos šeimininkai“ yra jie patys (darbininkai ir valstiečiai) ir kad jos (Lietuvos) likimas „turi būti sprendžiamas ne Peterburge, bet Vilniuje sušauktame Seime“, kurio išrinkimas demokratinio būdu šiame ir kituose socialdemokratų atsišaukimuose buvo pabrėžtinai akcentuojamas¹³⁹.

1917 m. pasirodė ir daugiau LSDP atsišaukimų¹⁴⁰. Tikslių žinių, kas konkrečiai rašė ar dalyvavo rašant lietuvių socialdemokratų atsišaukimus, aptikti nepavyko. Galima tik paminėti, kad kai kurių socialdemokratų atsiminimai liudija, jog didžiąją dalį 1916–1917 m. pasirodžiusių LSDP atsišaukimų rašė S. Kairys¹⁴¹.

Tiek socialdemokratų (pastarieji šioje nelegalios veiklos kryptyje buvo aktyviausi ir pasižymėjo radikaliausiais reikalavimais), tiek kitų lietuvių politinių grupių bendri slapti atsišaukimai nušviesdami sunkią lietuvių padėtį vokiečių okupacijos metu rodė krašto žmonėms, kad yra savų veikėjų, kurie kovoja dėl lietuvių tautos išlikimo ir kelia viltį, kad bus atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė.

138. Ten pat.

139. Ruoškimės karo galui besiantinan // Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 394–395.

140. LSDP Vilniaus komiteto atsišaukimas // Ten pat. P. 400; „Towarzycze i Obywatele!“ // Ten pat. P. 381–382.

141. Purėnienė L. Inžinierius St. Kairys // Kultūra, 1938, Nr. 12. P. 769.

Atsišaukimai prieš vyriausybę ir jos valdymo būdą paprastai kiekvienai valdžiai sudaro rūpesčių, tuo labiau okupacinei valdžiai, kuri stengiasi surasti tų atsišaukimų kaltininkus. Už atsišaukimų platintojų nurodymą okupacinės valdžios pareigūnai skyrė dideles premijas – iki 1000 markių¹⁴². Įtartas atsišaukimų spausdinimu 1916 m. liepos 22 d. buvo suimtas vienas iš LSDP lyderių A. Janulaitis¹⁴³. Vėliau jis buvo išvežtas į Čersko koncentracijos stovyklą ir į Vilnių grąžintas, anot M. Biržiškos, „lietuvių konferencijos išreikalaus“ iš vokiečių valdžios tik 1917 metų rudenį¹⁴⁴.

Kaip jau minėjome, įtartas dėl pirmojo čia aptarto socialdemokratų ir galbūt (tikėtina) J. Vileišio parengto ir išplatinto atsišaukimo buvo suimtas, kalintas ir į minėtą koncentracijos stovyklą išvežtas ir šis ryškiausias Lietuvoje likusių demokratų (LDP) veikėjas. Apskritai, dėl slaptų atsišaukimų, tarp jų ir socialdemokratų išleistų, buvo tardomi tiek socialdemokratų veikėjai (pvz., M. Biržiška), tiek kitų srovių, Lietuvių draugijos veikėjai (pvz., A. Smetona, kunigas P. Dogelis)¹⁴⁵. Apie socialdemokratų atsišaukimus buvo apklausiamas („kamantinėjamas“) ir J. Basanavičius, kuriam šalia kitko buvo užduotas ir klausimas apie tai, „ar stipri ir skaitlinga esanti socialistų partija Lietuvoje?“¹⁴⁶ JAV lietuvių atstovas Lietuvoje kunigas V. Bartuška už vieną socialdemokratų atsišaukimą, rastą vokiečiams padarius kratą jo kambaryje Kauno viešbutyje, buvo areštuotas ir kuriam laikui uždarytas į kalėjimą¹⁴⁷. 1917 m. gegužės mėnesį trumpam areštuotas buvo ir S. Kairys¹⁴⁸.

Be atsišaukimų, socialdemokratai bandė leisti nelegalų laikraštį „Garsas“, tačiau dėl „labai apsunkinto ir beveik negalimo platinimo“ teisėjo vienas numeris 1916 m. liepos mėnesį¹⁴⁹. Jame griežtai pasisakius prieš karą ir demaskavus vokiečių kolonizatorišką politiką LSDP nariai ir jiems prijauciantys buvo paraginti aktyviau įsitraukti į visuomeninę veiklą, neleisti, kad joje išgalėtų tautininkai ir klerikalai¹⁵⁰. Laikraštyje taip pat buvo aiškiai išreikštas nepriklausomos demokratinės Lietuvos reikalavimas¹⁵¹.

Taip pat kalbant apie nelegalius LSDP spaudinius reikėtų paminėti, kad socialdemokratai, be jau minėto „Garso“, dar, anot S. Kairio, „vienoj kitoj vietoj“ mėgino nelegaliai leisti „mažus laikraštėlius“¹⁵². Pavyzdžiui, Suvalkijoje LSDP nariai bandė leisti nelegalų savaitraštį „Partizanas“, kurio taip pat pasirodė tik vienas numeris,

142. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 97.

143. Klimas P. Dienoraštis. P. 124.

144. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. D. 2. P. 58.

145. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 39.

146. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. – Vilnius, 1936. P. 143.

147. Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. – Klaipėda, 1937. P. 56.

148. Klimas P. Dienoraštis. P. 156.

149. Ten pat. P. 123.

150. Garsas, 1916 07 05. Nr. 1 // LMAB RS. F. 267–3475. „Garsas“ yra publikuotas P. Klimo „Dienoraščio“ prieduose. Žr.: Klimas P. Dienoraštis. Priedai. P. 359–366.

151. Ten pat.

152. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 412.

nes leidėjai buvo suimti¹⁵³. Be to, 1917 m. socialdemokratai išleido tris laikraščio lenkų kalba „Echo życia robotniczego Litwy“ („Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“) numerius, kur taip pat buvo pasisakoma už nepriklausomą demokratinę Lietuvą¹⁵⁴.

Apskritai, pasak S. Kairio, „spausdinto žodžio reikalas tuo metu buvo labai didelis“¹⁵⁵. Susiklosčiusiomis sąlygomis socialdemokratams tai buvo vienintelis būdas susisiekti su platesne Lietuvos visuomene ruošiant ją kovai už laisvą demokratinę Lietuvą, tai yra už politinių LSDP lozungų įgyvendinimą. Ypač tai aktualu pasidarė, kai socialdemokratai, anot jų pačių, „atstovaudami ir gindami visų pirma darbininkijos interesus“, pasitraukus į Rusiją daugumai demokratų – liaudininkų, anksčiau aktyviau veikusių tarp valstiečių, „buvo priversti ... stoti priešakyje visos demokratinės visuomenės, visų pirma valstiečių, pašaukus juos kovon už socialdemokratų statomus obalsius, tiek politiškus, tiek visuomeninius ir kultūrinius“.

Anot čia plačiai cituoto S. Kairio straipsnio, LSDP nuolat vedama agitaciją už politinius savo lozungus ir organizuodama darbininkus ir iš dalies radikalesniąją kaimo jaunuoменę kasdienės veiklos uždaviniais sau iškėlė: 1) dalyvauti demokratiškai sutvarkytame pradinio liaudies mokymo organizavime ir vesti kovą prieš vokiečių pasikėsinimus imti mokyklą į savo rankas; 2) vesti platesnę agitaciją siekiant iškovoti valstiečiams savivaldą („demokratiška mokykla ir demokratiškas valsčius – tai du artimiausiu kovos etapu“); 3) dalyvauti ekonominio gyvenimo tvarkyme – „dabartino išgriovimo metu, kada reikalinga rengtis prie naujos tvarkos visose gyvenimo srityse, socialdemokratai privalo išnaudoti organizacijos tikslams kiekvieną progą, dalyvaudami taip pat ir kultūriniame darbe, steigdami kooperatyvus prekybai, smulkaus verslo reikalams ir t. t.“¹⁵⁶

Tenka pastebėti, kad dėl okupacinio režimo ypatybių ir partijos organizacinio ir politinio silpnumo LSDP neturėjo realių galimybių įgyvendinti šiuos išsikeltus uždavinius. Tačiau nepaisant to, ji stengėsi pagal galimybes veikti jų įgyvendinimo linkme – legalią veiklą minėtomis kryptimis organizuodama per Draugiją agronomijos ir teisių pagalbai teikti.

Po LSDP politinės veiklos, orientuotos į išsikeltų politinių siekių įgyvendinimą, apibūdinimo reikėtų atkreipti dėmesį į jos (LSDP) arba, tiksliau, į jos Lietuvoje likusios dalies santykius su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis, susijusius su savo politinių siekių įgyvendinimo kelių ir galimybių paieškomis.

Anksčiau jau buvo minėta, jog karo pradžioje socialdemokratai nepritarė kitų lietuvių politinių srovių stipresnei ar silpnesnei prorusiškai orientacijai ir toliau laikėsi jiems iki karo būdingos nebendradarbiavimo su kitomis politinėmis grupėmis (išskyrus socialistines) ir jų veikėjais taktikos, nors, kaip jau užsiminėme, būta tam

153. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 278.

154. Echo życia robotniczego Litwy // LMAB RS. F. 267–3475.

155. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 412.

156. Ten pat.

tikro atskirų ryškių LSDP veikėjų bendradarbiavimo su lietuvių demokratais. Socialdemokratai atsisakė dalyvauti karo pradžioje Vilniuje būsimąjo santarpiečio S. Šilingo iniciatyva susiformavusiame vadinamajame Lietuvių politikos centre, arba kitaip kartais vadinamame pirmajame lietuvių „Politikų būrelyje“¹⁵⁷.

Kaip savo atsiminimuose mini P. Leonas, 1914 m. rugpjūčio 25 d. (rugsėjo 7 d. n. st.) „Vilniuje gyvenanti inteligentija tam tikrame susirinkime svarstė deklaracijos išleidimą ir abelnai momento padėjimą“¹⁵⁸. Šiame susirinkime, kuris „rado reikalingu išrinkti tam tikrą komitetą“ („kuris rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, ją atstovautų, jos reikalus aiškintų pasauliui, o reikale ir gintų“), į kurį „krašutiniai kairieji“ (o tokiais to meto ideologiniame-politiniame lietuvių politinių srovių spektre buvo socialdemokratai – G. M.) neįėjo, kaip ir iš „darbiečių“ neįėjo A. Bulota, kuris „ant rytojaus“, 1914 m. rugpjūčio 26 d., anot P. Leono, sukvietė kitą įvairių srovių susirinkimą, kurio dauguma dalyvių buvo kairieji ir kuriame, cituojamo autoriaus požiūriu, „nieko realaus nutarta nebuvo“ ir „buvo tik išreikštas nepasitikėjimas“ išvakarėse sukurto komitetu¹⁵⁹. Duodamas nuorodą į ką tik P. Leono pateiktą informaciją, istorikas R. Lopata teigia, kad 1914 m. rugpjūčio 26 d. „dalis demokratų ir socialdemokratai, atskirai susirinkę pareiškė nepasitikėjimą centru („Lietuvių politikos centru“ – taip, kaip jau užsiminėme, šaltiniuose ir istoriografijoje dažnai vadinamas 1914 m. rugpjūčio 25 d. įsteigtas komitetas – G. M.) ir įsteigė savo komitetą“¹⁶⁰.

Tiesa, paties P. Leono atsiminimuose taip tiesiai nepasakyta. Čia po minėtos informacijos apie 1914 m. rugpjūčio 26 d. susirinkimą (informacijos, kurioje tiesiogiai neminima, kad buvo sukurtas kitas komitetas) toliau P. Leonas (kuris buvo „visuomenės jėgų koncentracijos reikalingumo“ šalininkas) rašo, kad jam „paskiaus teko kelis kartus dalyvauti kairesnės kuopelės pasitarimuose“, kuriuose, kaip galima suprasti iš P. Leono atsiminimų, dalyvavo ir kai kas iš 1914 m. rugpjūčio 25 d. įsteigtojo Lietuvių politikos centro („komiteto“)¹⁶¹. Toliau P. Leonas užsimena apie tai (kas minima ir istoriografijoje), kad „laikui bėgant“ buvo gautas „maskviečių“ (lietuvių kolonijos Maskvoje) pasiūlymas sudaryti „buvusių ir dabartinių“ Rusijos Dūmos atstovų lietuvių komitetą, kuris turėtų „rūpintis bendrais tautos reikalais“¹⁶².

Toks komitetas 1914 m. spalio 20–21 d. buvo sudarytas, jo pirmininku tapo P. Leonas, „konservatorių“ ir „radikalų“ skaičius jame buvo apylygis. Nepaisant P. Leono prieštara, šiame komitete buvo priimtas socialdemokrato A. Povyliaus pasiūlytas bei kito buvusio socialdemokratų atstovo Rusijos Dūmoje V. Stašinsko paremtas

157. Žr.: Lietuvių „centro“ žingsniai // Jaunoji Lietuva, 1914, Nr. 8. P. 506; Lietuvos klerikalų politika // Ten pat. P. 508; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 35; Liulevičius V. Išeivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe. – Chicago, 1981. P. 101.

158. Leonas P. Mano atsiminimai ir pergyvenimai VI d. (1914–1916) // LMAB RS. F. 117–1079. L. 29.

159. Ten pat. L. 29–30.

160. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 39. Taip pat žr.: Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. P. 236.

161. Leonas P. Mano atsiminimai ir pergyvenimai VI d. (1914–1916) // LMAB RS. F. 117–1079. L. 30.

162. Ten pat. L. 30; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 39.

„liberum veto“ principas, pagal kurį sprendimai šiame komitete turėjo būti priimti vienbalsiai¹⁶³. Šio komiteto „vienybė“ ir apskritai bendras įvairių lietuvių politinių srovių veikimas žlugo „tveriant“ LDNKŠ 1914 m. lapkričio 21 d., apie ką jau užsiminėme šio skyriaus pradžioje. Kairiesiems ir dešiniems lietuvių tautinio judėjimo veikėjams nesugebėjus rasti kompromiso dėl LDNKŠ, 1915 m. sausio 23 d. iš įvairių politinių srovių (taigi ir iš socialdemokratų) atstovų sudarytas buvusių ir tuometinių Rusijos dūmos atstovų komitetas iširo¹⁶⁴.

Taigi matome, kad Pirmojo pasaulinio karo pradžioje laikotarpiu iki Vokietijos okupacijos įvairių politinių srovių atstovų bendradarbiavimas, taip pat, žinoma, ir socialdemokratų bendradarbiavimas su kitomis, ypač dešiniosiomis, politinėmis srovėmis klostėsi sunkiai. Pažymėtina, kad jeigu nukentėjusiųjų nuo karo šalpos darbe, nepaisant anksčiau minėto karo pradžioje buvusio tam tikro nuomonių skirtumo partijos viduje, LSDP atstovai surado („Agronomijos draugijoje“) bendro darbo su demokratais galimybę, tai politiniame darbe pirmajame karo etape nemaža dalis jų buvo nusistatę prieš bendradarbiavimą ne tik su tautininkais ir krikščionimis demokratais, bet ir su demokratais, nors, kaip matėme, svarstant Lietuvos politinės autonomijos, o po to ir valstybingumo iškovojo būdus ir kelius, kai kurie iš jų lyderių dalyvavo bendruose pasitarimuose su lietuvių demokratų (LDP) lyderiais bei Vilniaus lenkų kairiaisiais demokratais.

Vienintelis iš žymesnių socialdemokratų veikėjų, karo pradžioje įžvelgęs bendro visų lietuvių politinių srovių darbo galimybę vardan bendrą Lietuvos reikalų, buvo čia jau ne kartą minėtas žymus LSDP veikėjas A. Janulaitis. Savo laiške Amerikos lietuviams socialistams, paskelbtame JAV, o vėliau ir Rusijos lietuvių spaudoje, jis, turėdamas mintyje Lietuvoje pasireiškusius svarstymus apie tai, ar galima „bent kokiame darbe veikti išvien klerikalui, demokratui, tautininkui ir socialistui“, į šį klausimą atsakė teigiamai¹⁶⁵.

Anot minimo A. Janulaičio laiško, prasidėjus karui kyla „Lietuvos buvimo“ klausimas, nes jei ji (Lietuva) „pražus tai negalės veikti nei joks lietuvis, ar tai bus klerikalas, ar tai bus tautininkas, ar tai bus socialistas“ ir karo metu „neturėtų būti keltinas klausimas kieno bus viršus“, bet turėtų būti keliamas klausimas, „ar išliks žmonės sveiki, gyvi ir pilni noro gyventi“. Pasak A. Janulaičio, „skęstant laivui visi jį ima gelbėti nebežiūrint žmogaus pažiūrų“¹⁶⁶. Savo plataus rezonanso ir kritikos (ypač tarp JAV, Jungtinėje Karalystėje ir Rusijoje atsidūrusių lietuvių socialistų) sulaukusiame laiške A. Janulaitis, matyt, turėdamas mintyje lietuvių apskritai, tvirtino, kad „dabar turime rūpintis ir stengtis išlikti“, nes „nuo to priguli mūsų ateitis“.

Tačiau nepaisant to, kad A. Janulaitis, kaip ir nemaža dalis Europos socialdemokratų, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui tarsi pasisakė už vidinių politinių –

163. Ten pat; Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. P. 166.

164. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. P. 241; Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 188–191.

165. Janulaitis apie „Lietuvių draugiją“ // Lietuvių balsas, 1916 03 17, Nr. 22. P. 2.

166. Ten pat.

partinių kovų pristabdymą karo metu, ir nepaisant to, kad jis susilaukė kritikos iš suradikalėjusių, vadinamaisiais tarptautiniais revoliuciniais socialdemokratais betampančių kai kurių lietuvių socialdemokratų dėl pasisakymo už „bendradarbiavimą su klerikalais“, iš tiesų jis čia minimame laiške kritikavo ir lietuvių „klerikalus“, ir ypač demokratų (LDP narius).

„Klerikalus“ A. Janulaitis kritikavo už tai, kad dėl jų dominavimo LDNKŠ šioje draugijoje „nebuvo galima veikti kitų pažiūrų žmonėms“. Iš šios A. Janulaičio laiško minties tarsi išplaukia tai, kodėl jis pasitraukė iš minimos šalpos draugijos valdybos. Kita šio A. Janulaičio žingsnio priežastis, kaip susidaro išpūdis skaitant čia aptariamą jo laišką, atrodo, buvo kai kurių demokratų, kaip kad „Bulotos ir jo draugų uostinėjimas lietuvių, rusų ir žydų laikraščiuose“ „kas“ yra „kokių politikos pažiūrų...“.

Atrodo, kad demokratų LDP narius A. Janulaitis kaltino dėl intrigų neįsileisti pas save „visuomenininkus“, kuriais, kaip žinome, buvo vadinami socialdemokratų inteligentai, ir siekiu, kad LDKNŠ „negalėtų plačiai ir gerai veikti“. Demokratus A. Janulaitis kritikavo ir už daugumos jų veikėjų pasitraukimą į Rusiją Vokietijai okupuojant Lietuvą, ir dėl jų atstovų (J. Vileišio ir J. Šaulio) įėjimo (pasak cituojamo lietuvių socialdemokrato) į „lenkų dvarininkų“ ir „jiems atsidavusių inteligentų sukurtą“ vadinamąjį Piliečių komitetą, kuris norėtų būti „visos Lietuvos atstovybė“, bet „iš tikrųjų yra tik suvadžiojimas“¹⁶⁷.

A. Janulaičio kritika demokratų atžvilgiu sukėlė aršią kritiką paties A. Janulaičio atžvilgiu Rusijoje leistame neoficialiame LDP laikraštyje „Naujoji Lietuva“¹⁶⁸. Šiame laikraštyje 1916 m. kovo 13 d. išspausdintame straipsnyje, kurio autorius, atrodo, buvo M. Januškevičius, A. Janulaitis buvo apkaltintas „šmeižtais“ ir „melais“, tačiau kas konkrečiai buvo „šmeižtai“ ir „melai“, nurodyta nebuvo. Kita vertus, A. Janulaitis čia buvo apkaltintas ir „didžiausiu klerikalų išgyrimu“, kas, kaip matėme paminėdami A. Janulaičio kritiką „klerikalų“ atžvilgiu, tikrai toli buvo nuo tiesos¹⁶⁹.

Užsiminus apie Piliečių komitetą reikėtų pastebėti, kad, matyt, ne visų lietuvių socialdemokratų nuomonės dėl jo vertinimo sutapo, nes jo veikloje, kaip minima literatūroje, dalyvavo žinomas LSDP veikėjas, prieš karą tam tikrais laikotarpiais buvęs, kaip jau minėta anksčiau, net ir LSDP lyderiu, P. Eidukevičius¹⁷⁰. Matyt, kad tokiai P. Eidukevičiaus pozicijai galėjo turėti įtakos ir tai, kad Piliečių komiteto veikloje dalyvavo ir nemažai kitų Vilniuje gyvenusių tautybių socialistų – gudų, lenkų,

167. Ten pat. Piliečių komitetas buvo įkurtas vadinamųjų krajojcų iniciatyva. Jame, be pastarųjų, dalyvavo lenkų, gudų, žydų socialistai, lietuvių demokratai. Kai kurie lenkų politikai puoselėjo viltį, kad Piliečių komitetas galės būti būsimojo Lietuvos valdymo užuomazga. Plačiau apie šio komiteto veiklą žr.: Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 73–75; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 29–31.

168. M. Jnk. [Januškevičius M.] Dėl Augustino Janulaičio laiško // Naujoji Lietuva, 1916 03 13, Nr. 12. P. 1.

169. Ten pat.

170. Žr.: Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 75; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 63.

žydų socialistai¹⁷¹. Be to, P. Eidukevičius Piliečių komitete dalyvavo greičiausiai kaip darbininkų atstovas, mat formuojant šį komitetą, be tam tikrų kvotų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovams, dvi vietos buvo numatytos darbininkų atstovavimui¹⁷². Taip pat čia reikėtų paminėti, kad kai kurie lenkų ir lietuvių istorikai nurodo Piliečių komiteto veikloje dalyvavus ir S. Kairį, tačiau, istoriko R. Lopatos tvirtinimu, taip teigdami istorikai klysta, nes S. Kairys šio komiteto veikloje nedalyvavo¹⁷³.

Grįžtant prie A. Janulaičio laiško į JAV lietuvių spaudą ir apibendrinant jo apibūdinimą galima teigti, kad nors A. Janulaitis ir pasisakė už visų lietuvių politinių srovių bendradarbiavimą tiek šalpos, tiek ir politinėje veikloje, tačiau ir jis negailėjo aštrios kritikos, atrodo, artimiausiems lietuvių politinių jėgų spektre turintiems būti lietuvių demokratams, su kuriais, kaip jau minėjome, vieninteliais iš lietuvių politinių jėgų socialdemokratai bendradarbiavo nukentėjusiųjų nuo karo šelpimo darbe bei „kultūros darbe“ laikotarpiu iki Vokietijos okupacijos pradžios, taip pat ir čia jau glaustai apžvelgtuose „autonomistų grupės“ veikimo bei „Federalistų – autonomistų sąjungos“ Lietuvos skyriaus steigimo bei pasitarimų su kai kuriomis Vilniaus lenkų politinėmis grupėmis (ar jų atstovais) procesuose.

Kadangi iki Vokietijos okupacijos pradžios socialdemokratai kaip atskira politinė jėga politinėje veikloje nebendradarbiavo su dešiniosiomis srovėmis, taip pat, galima sakyti, ribotai bendradarbiavo ir su demokratais, tuo remdamiesi galime teigti, kad A. Janulaičio pozicija dėl visų lietuvių politinių srovių bendradarbiavimo būtinumo tiek šalpos, tiek politikos baruose pritarimo tarp daugumos Vilniuje veikusių LSDP narių nesurado.

Tačiau vokiečių okupacijos pradžios nulemta nauja veiklos situacija, kasdienių uždavinių pobūdis ir svarbiausiu partijos tikslu iškeltas nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimo siekis pakoregavo socialdemokratų poziciją bendradarbiavimo su kitomis politinėmis srovėmis klausimu. Pastarųjų srovių veikėjams, nemažai daliai jų grupių atstovų pasitraukus į Rusiją ir Lietuvoje likus tik nedideliam inteligentų skaičiui, iškilo reikalas tartis dėl bendros lietuvių visuomenės veikėjų laikysenos okupacinės valdžios atžvilgiu¹⁷⁴.

Jau 1915 m. rugsėjo mėnesį tik įžengus Vokietijos kariuomenei į Vilnių po trumpų įvairių politinių srovių atstovų derybų buvo sutarta šelpimo darbo koordinavimui iš „Agronomijos draugijos“ į LDNKŠ Centro Komitetą kooptuoti socialdemokratus A. Janulaitį, S. Kairį, P. Bugailiškį, M. Biržišką¹⁷⁵. Netrukus socialdemokratų atstovai įėjo į savotišką lietuvių politinių srovių slaptą „atstovybę“ – vokiečių okupacijos pradžioje, šių įvykių dalyvio P. Klimo teigimu, „1915 m. pabaigoje“ susidariusį iš „visų partijų ir srovių lietuvių atstovų susispietusį“ „Būrį“ politikos klausimams

171. Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 75.

172. Ten pat. P. 74.

173. Ten pat. P. 88; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 30.

174. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 37; Klimas P. Dienoraštis. P. 20.

175. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. P. 247.

svarstyti¹⁷⁶. Kaip teigiama P. Klimo tekstuose, šis „būrys“ „išrinko iš savo tarpo „vykdomąjį komitetą“, į kurią, be A. Smetonos, J. Šaulio, kun. J. Stankevičiaus ir P. Klimo, įėjo ir socialdemokratas S. Kairys¹⁷⁷. Pastebėtina, kad istoriografijoje (pavyzdžiui, P. Čepėno, V. B. Pšibilskio knygose) minėtasis „būrys politikos klausimams svarstyti“ yra vadinamas ir Lietuvių komitetu politikos klausimams svarstyti bei nurodoma (bent kai kurių istorikų), kad sudarytas jis buvo 1915 m. rugsėjo 23 d.¹⁷⁸ Tuo tarpu P. Klimo minimas iš 5 asmenų sudarytas „vykdomasis komitetas“ P. Čepėno yra vadinamas Politiniu lietuvių biuru¹⁷⁹.

Minėtasis „Būrys“, arba „Komitetas lietuvių reikalams svarstyti“, istoriografijoje dar pavadinamas ir „Antruoju politiniu lietuvių centru“ ir „inteligentų klubu“¹⁸⁰, P. Čepėno vertinimu (remiantis P. Klimu), iš pradžių buvęs daugiau akademinio pobūdžio susibūrimas, orientuotas į kaimyninių valstybių sumanymų kolonizuoti Lietuvą, etnografinės Lietuvos sienų klausimo ir kitų panašaus pobūdžio reikalų svarstymą, netrukus (kaip jau matėme atkreipdami dėmesį į A. Janulaičio pasisakymus už Lietuvos nepriklausomybę) perėjo prie Lietuvos politinės ateities klausimo svarstymo, o 1915 m. pabaigoje, be to, dar įpareigojo savo „Vykdomąjį biurą“ ginti Lietuvos gyventojų reikalus vokiečių valdžios įstaigose¹⁸¹.

Užsiminus apie Lietuvos gyventojų reikalus vokiečių valdžios įstaigose reikėtų paminėti ir tai, kad 1915 m. gruodžio pabaigoje Vilniuje prie vokiečių civilinės valdžios viršininko buvo įkurta visuomeninių organizacijų atstovų taryba, į kurią, be trijų lenkų, trijų žydų ir vieno gudo, įėjo ir trys (vėliau keturi) lietuvių atstovai, iš kurių vienas (šalia A. Smetonos, J. Šaulio ir vėliau prisidėjusio J. Vileišio) buvo ir čia daug kartų minėtas socialdemokratas A. Janulaitis¹⁸².

Grįžtant prie socialdemokratų santykio su „Būriu“ arba „Komitetu lietuvių reikalams atstovauti“ reikia pažymėti, kad 1916 m. pradžioje šiam persiorganizavus į „siauresnį“ ketvirtadieniais besirinkdavusį „Inteligentų būrį“, vadinamąjį antrąjį „Politikos būrelį“, su tuo pačiu anksčiau minėtu „vykdomuoju biuru“ priešakyje, be S. Kairio ir A. Janulaičio, jo veikloje dalyvavo ir tokie žinomi socialdemokratai – LSDP nariai, kaip A. Domaševičius, J. Paknys, M. Biržiška¹⁸³. 1916 m. balandžio 24 d. šiam „Inteligentų būriui“ („Politikos būreliui“) dar kartą persiformavus į siauresnę slaptą „Lietuvos diplomatijos grupę“ (arba tiesiog „Politinę grupę“), pastarajai vėlgi

176. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 3; Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 44.

177. Ten pat.

178. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 37; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 143–144.

179. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 176.

180. Žr., pvz.: Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. P. 74.

181. Žr.: Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? P. 22; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 37, 176.

182. Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais. P. 76.

183. Klimas P. Dienoraštis. P. 80–84, 88, 90, 94, 100, 102–107, 109–111, 308–309; Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? P. 22–23; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 37.

priklausė S. Kairys, M. Biržiška, A. Janulaitis¹⁸⁴. 1916 m. vasarą, kaip rašoma P. Klimo „Dienoraštyje“, „Lietuvos diplomatijos grupė“ persiformavo į dar mažesnę „Biurą – politinę valdybą“, sudarytą iš penkių asmenų – išskyrus kun. J. Stankevičių, kurį pakeitė kun. J. Bakšys, jį sudarė tie patys keturi asmenys (taigi ir S. Kairys), kurie įėjo į 1915 m. pabaigoje, anot P. Klimo, susidariusį „Vykdomąjį biurą“¹⁸⁵.

Socialdemokratų atstovai dalyvavo ne tik keletą kartų performuotos ir pavadinimus keitusios lietuvių politinės atstovybės diskusijose, bet ir bendruose įvairių srovių atstovų veiksmuose siekiant pagerinti Lietuvos būklę. Štai 1916 m. birželio 10 d. grupė lietuvių visuomenės veikėjų, tarp kurių buvo socialdemokratai A. Janulaitis, S. Kairys, M. Biržiška, parengė ir įteikė vokiečių vyriausiajam karo vadui rytuose P. von Hindenburgui memorandumą, kuriame plačiai nušvietę Lietuvos praeitį ir tautinio atgimimo raidą atkreipė dėmesį į vargingą kultūrinę ir ūkinę krašto būklę ir iškėlė nepriklausomybės siekimo klausimą¹⁸⁶.

1916 m. liepos 3 d. lietuvių visuomenės atstovai A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys vėl kreipėsi į P. von Hindenburgą pasiūsdami jam memorandumą, kuriame išdėstė Oberosto nevienodą ir netinkamą okupuotos teritorijos administravimą, netikusią okupacinės valdžios švietimo politiką, skundėsi dėl organizacijų veiklos sustabdymo, lietuvių kalbos teisių siaurinimo, draudimo lietuviams leisti laikraštį, karinės valdžios pareigūnų žiauraus elgesio su gyventojais ir nepakeliamų rekvizicijų. Memorandumo autoriai reikalavo visus suvaržymus panaikinti, leisti lietuviškai susirašinėti ir naudotis susisiekimui priemonėmis¹⁸⁷. Dar prieš tai, 1916 m. kovo 19 d. grupė lietuvių veikėjų, tarp kurių buvo ir socialdemokratai M. Biržiška ir A. Janulaitis, vokiečių paskirtam Vilniaus miesto burmistrui įteikė pareiškimą, kuriame buvo protestuojama prieš neobjektyvų 1916 m. kovo mėnesį vokiečių pravestą gyventojų surašymą, neatitinkančius tikrovės jo duomenis¹⁸⁸.

Socialdemokratai dalyvavo ir kituose Vilniaus politikų „Būrio“ žygiuose. Štai norėdami, kad lietuvių siekimai būtų žinomi pasauliui, Vilniaus lietuvių visuomenės veikėjai atsiradus progai prisidėjo prie „Rusijos pavergtų tautų lygos“ ir prie jos rašto (1916 m. gegužės mėnesį) JAV prezidentui W. Wilsonui pridėjo savo atskirą pareiškimą, kuriame trumpai aptarė lietuvių tautos „savarankiškos valstybinės būties vaizdą ligi aneksijos“ ir apibūdino lietuvių tautos padėtį esant Rusijos sudėtyje (rusifikacija,

184. Klimas P. Dienoraštis. P. 111–114, 309; Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? P. 23; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 93.

185. Ten pat (atitinkamai) P. 125; P. 23; P. 93.

186. Klimas P. Dienoraštis. P. 116–117, 309; Klimas P. Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. S. 31–32; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 97–98.

187. Klimas P. Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. S. 33–38; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 103–107.

188. Žr. ten pat (atitinkamai) S. 20–22 ir P. 64–65.

kolonizacija, spaudos draudimas, persekiojimai ir taip toliau)¹⁸⁹. Šio pareiškimo „surašyme“ šalia kitų politinių srovių atstovų dalyvavo ir M. Biržiška. Parengusieji šį dokumentą įgaliojo S. Kairį, J. Šaulį ir A. Žmuidzinavičių jį pasirašyti ir „jį įteikti per „Rusijos pavergtų tautų lygą“ Šveicarijoje“¹⁹⁰.

1916 m. birželio 27–29 d. S. Kairys kartu su A. Smetona ir J. Šauliu lietuvių politikų būrelį įgaliojo dalyvavo „Rusijos pavergtų tautų lygos“ konferencijoje Lozanoje¹⁹¹. Šioje konferencijoje įvairių lietuvių tautos politinių srovių atstovų vardu pirmą kartą oficialiai buvo iškeltas „visiškos neapibrėžtos Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas“¹⁹². Pasibaigus „Rusijos pavergtų tautų lygos“ konferencijai S. Kairys, A. Smetona ir J. Šaulys dalyvavo 1916 m. birželio 30–liepos 4 d. vykusioje antrojoje slaptoje lietuvių konferencijoje Lozanoje, kur nepriklausomos Lietuvos siekimas buvo dar labiau išryškintas¹⁹³. Tęsiant bendrą socialdemokratų kartu su kitų politinių srovių atstovais politinių „žygių“ sąrašą reikėtų paminėti 1917 m. vasario 17 d. visų lietuvių politinių srovių (nuo kairiųjų iki dešiniųjų) veikėjų laišką vokiečių valdžiai, kuriame buvo protestuojama prieš laikinosios Lenkijos Valstybės Tarybos viešai pareikštas aspiracijas ir tendencijas išplėsti savo valdžią į Lietuvą ar jos dalį. Tai, pasak laiško autorių, prieštarauja tautų apsisprendimo teisės principui ir lietuvių tautos interesams. Tarp pasirašiusių laišką, be J. Basanavičiaus, A. Smetonos, J. Šaulio, matome socialdemokratus S. Kairį ir A. Domaševičių¹⁹⁴.

Tikėtina, kad būtent Lenkijos veiksnys turėjo įtakos tam, kad 1916 m. gruodį dar kartą atgimė LDK atkūrimo idėja: gruodžio viduryje lietuvių „Būrio – politinės valdybos“ narių A. Smetonos, J. Šaulio, S. Kairio ir A. Domaševičiaus pasitarimuose su Baltarusių tautinio komiteto Vilniuje veikėjais, baltarusių socialdemokratais Antonu ir Ivanu Luckievičiais buvo sutarta dėl platformos, kurios pagrindiniai teiginiai buvo tokie: „1) LDK žemių, atskirtų nuo Rusijos ir Kuršo, nepriklausomybė, 2) pasisakoma prieš asociaciją su Lenkija, 3) LDK padalijama į tris savivaldes nacionalines dalis (lietuvių, gudų, latvių), 4) sostinė – Vilnius, kuris priklauso lietuvių nacionalinei daliai, bet vartojamos dvi oficialios kalbos – lietuvių ir gudų“.

Ši politinė platforma (kuri taip ir liko kiekvienos pusės (tiek lietuvių, tiek ir baltarusių) neratifikuota ir buvo paskutinis bendros LDK konfederacijos projektas) buvo

189. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 85; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 67–69; Lietuviai kitados galinga tauta. Raštas apie Rusijos caro skriaudas Lietuvai // LMAB RS. F. 255–983. L. 3.

190. Ten pat; Klimas P. Dienoraštis. P. 112–114, 117.

191. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 102.

192. Ten pat. P. 100–102; Klimas P. Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. S. 29–32.

193. Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje didžiojo karo metu. P. 50–51; Liulevičius V. Išeivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe. P. 124, 325–326; Lopata R. Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais. P. 263.

194. Klimas P. Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. S. 43–44; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 118–119.

įteikta į Vilnių atvykusiam Berlyno emisarui baronui Friedrichui Roppui¹⁹⁵. Pastarasis trims lietuvių atstovams, tarp kurių, be A. Smetonos ir J. Šaulio, buvo ir S. Kairys, taip pat Vilniaus baltarusių vienam iš lyderių A. Luckievičiui 1917 m. pavasarį suorganizavo kelionę į Berlyną „pradėti derybas su imperine vokiečių valdžia“, o po to vykti į Stokholme turėjusią įvykti (tačiau dėl Rusijos Vasario revoliucijos neįvykusią) „Rusijos tautų“ konferenciją¹⁹⁶.

Taip galima būtų apibūdinti bendrą lietuvių socialdemokratų politinę veiklą su kitų politinių srovių veikėjais laikotarpiu iki 1917 m. vasaros. Iš šio apibūdinimo matome, kad vienas iš socialdemokratų lyderių S. Kairys buvo tapęs ir vienu iš svarbiausių lietuvių politikų lyderių ir bendroje įvairių politinių srovių lietuvių politinėje veikloje.

Žinoma, socialdemokratų dalyvavimas bendruose įvairių pakraipų inteligentijos žygiuose ir bendradarbiavimas su tautininkais ir krikščionimis demokratais šalpos ir politikos darbe nereiškė, kad dingo jų tarpusavio nesutarimai. Kaip 1916 m. rašė S. Kairys, socialdemokratų santykiai su tautininkais liovėsi būti tokie aštrūs dėl to, kad „nėra spaudos ir viešojo gyvenimo“, nors „pamatiniai skirtumai“ tiek darbo turinyje, tiek taktikoje visur aiškūs, nes nors „visų sutinkama siekti nepriklausomos demokratinės Lietuvos“, bet, jeigu susidarytų tokia situacija, „kad demokratinės (Lietuvos – G. M.) nebūtų, dešinysis sparnas lengva širdim pasitenkintų tik nepriklausoma“¹⁹⁷.

Informuodamas Amerikos lietuvių apie padėtį Lietuvoje 1916 m. pirmoje pusėje S. Kairys pažymėjo, kad socialdemokratų demokratinė agitacija vietose sutinka nepalankią kunigų reakciją, „kurie demokratizme randa tradicionalią bedievybę“. Vienas iš to meto LSDP lyderių atkreipė dėmesį į tai, kad siekdami sustiprinti savo „pozicijas kaime ir miestuose ... kunigai stengiasi, kad mokymas būtų išimtinai jų rankose sutvarkytas konfesionalėj dvasioj“ ir kad „labdarybė daroma kur tik galima jų vardu“¹⁹⁸.

Atsižvelgdami į visa tai socialdemokratai, anot S. Kairio, daugiau savo poziciją derindavo su dešiniaisiais, daugiau su jais kontaktų palaikė „akcijoje „na zewnatrz“, tai yra veikloje, nukreiptoje į Lietuvos reikalų kėlimą, „svarbiausių politinių jos siekių populiarinimą užsienyje siekiant paramos Europos ir pasaulio demokratiškųjų jėgų“¹⁹⁹. Tokio pobūdžio veiklą iliustruoja ir anksčiau minėti bendri S. Kairio su kitais lietuvių politikų „Būrio“ veikėjais „diplomatiniai žygiai“.

195. Gimžauskas E. Dėl lietuvių ir gudų politinių siekių išsiskyrimo genezės I Pasaulinio karo metais // *Lituanistica*, 1998, Nr. 4. P. 41–43; Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. – Vilnius, 2003. P. 55.

196. Ten pat (atitinkamai) P. 43–46 ir P. 56–57.

197. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 413.

198. Ten pat.

199. Ten pat.

Veikloje, nukreiptoje grynai į Lietuvos vidaus reikalus, socialdemokratai kultūros ir šalpos darbe bendradarbiavo praktiškai tik su demokratais (būsimaisiais liaudininkais). Nors pačioje vokiečių okupacijos pradžioje į LDNKŠ buvo kooptuoti keturi LSDP atstovai iš „Teisės ir agronomijos draugijos“, tačiau ši draugija veikė toliau, o minėti keturi socialdemokratai daugiau dirbo joje negu LDNKŠ. Pasiūlymai šioms draugijoms susijungti pritarimo nesulaukė pirmiausia iš socialdemokratų A. Domaševičiaus ir S. Kairio, tai yra iš asmenų, kurie vadovavo „Agronomijos draugijos“ veiklai vokiečių okupacijos metu. Pasak P. Klimo, minėtų socialdemokratų nepritarimas buvo motyvuojamas „klerikalų dominavimu Lietuvių draugijoje (LDNKŠ – G. M.)“²⁰⁰.

Kultūros ir šalpos srityje dažnai dirbdami kartu su demokratais socialdemokratai, nors politikos srityje su pastaraisiais ir bendradarbiavo, tačiau, pasak S. Kairio, „patį darbą vedė atskirai“, taigi veikė savarankiškai²⁰¹. Tiesa, anksčiau buvo pažymėta, kad kai kurie socialdemokratai dalyvavo savo pavadinimą ne kartą keitusio lietuvių politikų „Būrio“ veikloje. Tačiau čia jie daugiau veikė kaip atskiri asmenys inteligentai, o ne kaip partijos atstovai.

Kalbant apie socialdemokratų darbą „Politikos būrelio“ (1917 m. pasivadinusio „Consortiumu (arba „konsortiumu“)²⁰² veikloje taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 1917 m. balandžio 7 d. trys LSDP nariai – S. Kairys, A. Domaševičius ir J. Paknys – iškėlė klausimą dėl „Consortiumo“ (kuris, kaip matėme, tuo metu buvo savotiška lietuvių visuomenės interesams atstovaujanti bei tartum ir vadovaujanti įstaiga) pertvarkymo pagal partinio atstovavimo principą, tai yra kad jame dalyvautų tam tikras kiekvienos partijos atstovų skaičius²⁰³.

Kai „Consortiumo“ dauguma to daryti nesutiko, savo poziciją motyvuodama tuo, kad: 1) dar nėra tikrų srovių ir partijų ir 2) dar ne laikas plėsti partijų veiklą, socialdemokratai pareikalavo galimybės dalyvauti „konsortiumo“ darbe taip, kad jo nutarimai būtų pripažinti tik tada, kada jie (socialdemokratai – G. M.) juos pripažins. „Konsortiumui“ atmetus ir šį socialdemokratų reikalavimą, LSDP nariai iš jo išstoję²⁰⁴. Tiesa, ne visi, pasiliko M. Biržiška, kuris šiuo atveju nesisolidarizavo su savo partijos draugais ir, apskritai, anot P. Klimo, „atsisakė save grynai partiniu žmogumi vesti“. Pasitraukus iš „konsortiumo“ vykdomojo biuro S. Kairiui, būtent M. Biržiška buvo kooptuotas į jo vietą²⁰⁵. Tačiau apskritai santykiai tarp daugumos socialdemokratų ir į lietuvių politikų „konsortiumą“ susitelkusių kitų srovių veikėjų, ypač dešiniųjų, 1917 m. balandžio – gegužės mėnesiais pablogėjo.

200. Klimas P. Dienoraštis. P. 73–74.

201. Vienas Vilnietis [Kairys S.]. Lietuva gyvenamuoju momentu // Kairys S. Tau, Lietuva. Priedas Nr. 18. P. 413.

202. Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? P. 23; Klimas P. Dienoraštis. P. 147.

203. Klimas P. Dienoraštis. P. 147.

204. Ten pat.

205. Ten pat.

Tai liudija, pavyzdžiui, tai, kad 1917 m. gegužės 22 d. J. Vileišiui savo laiške „Consortiumui“ pareikalavus, kad jis peržiūrėtų savo sprendimą dėl socialdemokratų „liberum veto“ reikalavimo, „Consortiumo“ vykdomasis biuras šį klausimą naujai apsvaistęs priėjo prie, P. Klimo „Dienoraščio“ žodžiais tariant, tokios „galutinės rezoliucijos“:

mes čia susibūrę bendram visos Lietuvos politinio „įstatymo“ priruošiamajam darbui ir jokių partijų nežiūrime, nors esam įvairių srovių nuo socialistų ligi klerikalų. Partijos gyvenimo esamose sąlygose nėra ir negali būti, o antra – mes darom jėgų konsolidaciją pirmajai idėjai: pačios Lietuvos gimimo suruošimui. Kada turėsime gyvą Lietuvą, tada joje dirbsime sulig partijomis. Šiandien ji dar reikia atstoti [atstatyti], iškovoti. Ta „siaura“ idėja yra visa consortiumo α ir ω (alfa ir omega – G. M.). Toliau jis neina ir neis. Todėl vienybė tose ribose yra realinga, svarbi, patriotiška, būtina, protinga, moraliniai vieninteliai teisinga ir takto žvilgsniu vaisingai stipri. Viskas. Domaševičiaus gi su Eidukevičiumi kompanija mums čia su savo „seperatizmu“ yra nepribrendęs lietuvių radikalų strakuoliavimas ir asmeniško skandalizmo padaras...²⁰⁶.

Jau iš čia pacituoto P. Klimo „Dienoraščio“ fragmento matome, kad jis, kaip ir dešiniųjų srovių atstovai, tokius LSDP veikėjus, kaip A. Domaševičius ir P. Eidukevičius, laikė nepribrendusiais, t. y. netinkamais bendram lietuvių darbui. Pastebėtina, kad čia cituotas kritiškas požiūris į šiuos du socialdemokratų veikėjus ne vienintelis jų kritiško vertinimo P. Klimo „Dienoraščio“ įrašuose atvejis – 1917 m. gegužės 9 d. įrašė panašius į minėtus du veikėjus socialdemokratus P. Klimas vadino „kietasprandžiais“, „nutrūktgalviais“, „apkiautėjusiais diletantais“, „skandalistais“, „tuščiais“, „doktrinieriais“ ir „dogmatikais“, kokių „pasaulyje turbūt tik katalikų ir marksistų ortodoksų eilėse tesama“²⁰⁷. Ir tai nuomonė centrismo P. Klimo, kuris čia pat, tame pačiame savo „Dienoraščio“ puslapyje rašė, jog jis „jaučiasi derąs į socialistus ir tik toje socialinėje pakraipoje manąs darbuotis“²⁰⁸.

Dešiniųjų srovių atstovai buvo nepatenkinti socialdemokratais ne tik už jų tariamą „liberum veto“ reikalavimą konsortiume, bet ir už bendrus jų (socialdemokratų) žygius su kitų Vilniaus tautybių atstovais, pavyzdžiui, už 1917 m. gegužės 12 d. visų Vilniaus tautybių atstovų surašytą kreipimąsi į Vokietijos kanclerį. Minėtame kreipimesi buvo išdėstyta sunki padėtis su aprūpinimu maisto produktais Vilniuje ir pažymėtas okupacinės valdžios savivaliavimas. Šį kreipimąsi lietuvių „Agronomijos draugijos“ vardu pasirašė A. Domaševičius ir darbininkų profesinių sąjungų vardu

206. Ten pat. P. 158–159. Po cituoto teksto P. Klimas savo „Dienoraštyje“ išreiškia nusistebėjimą, jog yra „keista, kad Kairys, nežiūrint į jo charakterį, virto Domaševičiaus vergu“ ir kad, „anot Smetonos, Kairys = Vileišis, Dom. = Vileišienė, skyrium geras, bet prie „bobos“ – bežadis įrankis“. Įdomi ir, be abejo, diskutuotina politinių oponentų interpretacija, vienaip ar kitaip liudijanti vieno iš LSDP kūrėjų įtakos padidėjimą partijoje 1917 m.

207. Ten pat. P. 155.

208. Ten pat.

P. Eidukevičius²⁰⁹. Kadangi tuo metu lietuvių ir lenkų santykiai buvo ne per geriausi, tai lietuvių „konsortiumo“ veikėjai nepritarė tokiai bendrai lietuvių socialdemokratų akcijai su lenkais, kaltindami juos „vaikščiojimu lenkų ir žydų uodegoje“²¹⁰.

Įtempti santykiai buvo ir tarp „Agronomijos draugijos“ ir LDNKŠ. Iš „Agronomijos draugijos“ nusprendė pasitraukti P. Klimas, kiti centristinių pažiūrų veikėjai, nusprendę ją palikti, anot P. Klimo, „Domaševičiaus kromeliu“²¹¹.

Taigi 1917 m. pavasarį santykiai tarp Vilniaus socialdemokratų ir kitų lietuvių politinių srovių veikėjų pablogėjo. Tam įtakos, matyt, turėjo ne tik kai kurių socialdemokratų veikėjų savybės, tačiau ir (tokia būtų darytina prielaida) 1917 m. Vasario revoliucija Rusijoje, jos „obalsiai“, smarkiai padidėjusi socialistų įtaka šioje šalyje, taip pat Rusijoje veikusių lietuvių politinių partijų tuo metu pasireiškusių tarpusavio santykių plėtojimosi tendencijos bei lietuvių socialdemokratijos Rusijoje idėjinės ir politinės raidos tendencijos – tai bus nagrinėjama šios knygos ketvirtoje dalyje. Matyt, visa tai vertė ir Lietuvoje veikusius lietuvių socialdemokratų savo politinėje veikloje labiau išryškinti savo atskirą, skirtingą nuo kitų politinių srovių politinę laikyseną. Kaip savotišką tai iliustruojantį ir pagrindžiantį argumentą galime nurodyti kad ir tai, jog 1917 m. gegužės 20 d., anot P. Klimo „Dienoraščio“, jo autoriui S. Kairys socialdemokratų „išstojimą iš konsortiumo“ „aiškino reikalu varyti visuomenę, pvz., per laikraštį, savo atskirą akciją“ ir kad „bendrai visoms srovėms čia sutilpti į vieną organizaciją negalima esą net šiame politikos momente par excellance, nes į politikos turinį kiekvienas žiūri kitaip“²¹².

Visgi nepaisant to, 1917 m. gegužės mėnesį kontaktai tarp socialdemokratų ir „lietuvių konsortiumo“ galutinai nenutrūko, ir ne tik dėl to, kad „konsortiumo“ darbe dalyvavo M. Biržiška. Ryšius su vykdomuoju biuru per P. Klimą ir J. Šaulį palaikė ir S. Kairys²¹³. Jis garantavo, kad socialdemokratai neužsiims priešingų „konsortiumui“ akcijų ruošimu ir kad derins bendrą veiklą, tačiau pats be partijos sutikimo prie „konsortiumo“ koku nors konkrečiu žygiu neprisidės.

Taigi, taip galima būtų apibūdinti socialdemokratų bendrą veiklą ir jų nesutarimus su kitų lietuvių politinių srovių atstovais laikotarpiu nuo Vokietijos įvykdytos Lietuvos okupacijos pradžios iki Lietuvos Tarybos sukūrimo idėjos atsiradimo 1917 m. vasaros pradžioje.

Baigiant aptarti Lietuvoje likusios LSDP dalies politines nuostatas šio skyriaus pavadinime nurodytu laikotarpiu, dar reiktų atkreipti dėmesį į lietuvių socialdemokratų santykius su kitų tautų socialdemokratų organizacijomis, veikusiomis Vilniuje (Lietuvoje). Minėjome, kad lietuvių socialdemokratai laikėsi nuostatos bendradarbiauti su kitų tautybių socialistais. Tačiau pastebėtina, kad pastarieji, kaip ir XIX a. pabaigoje, skyrėsi nuo LSDP savo nuostatomis dėl Lietuvos politinės ateities.

209. Ten pat.

210. Ten pat. P. 176.

211. Ten pat. P. 159, 165.

212. Ten pat. P. 157.

213. Ten pat. P. 157, 163–164, 167, 171–172.

Savaime suprantama, kad Vilniuje veikusi nedidelė rusų socialdemokratų (RSD- DP) menševikų grupė (nuo 1916 m. vadovaujama Raulo Ginsburgo (nuo 1919 m. tapusio Sergejumi Giriniu)²¹⁴ Lietuvos ateitį siejo su Rusija (šios grupės pozicija šiek tiek keisis, kaip matysime iš šios knygos 5.1 skyriaus, 1918 m. vasarą)²¹⁵.

Nors istoriografijoje ir pažymėta, kad „prorusiška orientacija geopolitine prasme dominavo“ ir tarp Vilniaus žydų socialdemokratų (Bundo), kaip ir iš dalies apskritai „žydų gatvėje“²¹⁶, kam patvirtinti duomenų galima rasti ir istoriniuose šaltiniuose²¹⁷, tačiau, kaip savo atsiminimuose rašė minėtas R. Ginsburgas (S. Girinis), Bundas (Lietuvoje veikusi jo dalis – G. M.), nors ir „dažnai užimdavo opozicines nuostatas lietuvių ir lenkų siekimų atžvilgiu“, apskritai neturėjo tvirtos politinės orientacijos“ (Lietuvos politinės ateities klausimu? – G. M.)²¹⁸. Kaip matysime iš kito šios knygos skyriaus, 1917 m. rugsėjį Bundas pasirašys Vilniuje veikusių socialistinių partijų ir srovių mitinge priimtą pareiškimą, kuriame bus pasisakoma už tai, kad apie Lietuvos vidaus santvarką ir santykius su kitomis valstybėmis tegali spręsti tik Lietuvos Steigiamasis Seimas, laisvai išrinktas Lietuvos ir Gudijos gyventojų visuotiniu balsavimu. Šį pareiškimą, anot turimų istorinių šaltinių, pasirašys ir žydų socialistai iš Poalei Cion, ir Vilniuje veikę rusų socialistai revoliucionieriai²¹⁹.

Be paminėtų socialistinių partijų ar grupių, Vilniuje vokiečių okupacijos metu Pirmojo pasaulinio karo metais veikė dar ir baltarusių socialistai – 1915 m. pabaigoje veiklą atnaujinusios Baltarusių socialistinės hramados Vilniaus komitetas bei 1916 m. sausio pradžioje (kitais duomenimis, dar 1915 m.) įsteigta Baltarusių socialdemokratų darbininkų grupė (jai trumpai (iki mirties 1916 m. vasario mėnesį) priklausė ir žinoma baltarusių rašytoja, socialdemokratė, S. Kairio pirmoji žmona Aloiza Paškevič-Ciotka)²²⁰.

Pagrindiniai baltarusių socialistų lyderiai Vilniuje buvo pirmiausia Baltarusių socialdemokratų darbininkų grupei, tačiau ir, anot ne vieno istorinio šaltinio, ir abiem šioms organizacijoms atstovavę broliai A. ir I. Luckievičiai, kurie buvo vieni

214. Apie Vilniaus RSDDP grupės lyderį R. Ginsburgą (S. Girinį) žr.: Šarmaitis R. Girinis Sergejus // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. – Vilnius, 1985. P. 626; Girinis S. [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 3224.

215. Apie Vilniaus RSDDP grupę Pirmojo pasaulinio karo metais žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 20; Сведения о партийных организациях и группах РСДРП действовавших на территории Литвы в 1905–1917 г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 806. L. 5.

216. Staliūnas D. Lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo epizodai XX a. pradžioje. P. 277, 279.

217. Žr. pvz.: Бунд при нем. Окп. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 38. L. 3.

218. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 19–20.

219. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 187; Atamukas S. Lietuvos žydų kelias. – Vilnius, 2007. P. 128.

220. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 19; Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. P. 48–49; Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крыніц // Arche, 2006, Nr. 4. С. 158; Щавлинский Н. Б. Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914–1918). – Минск, 2009. С. 36.

svarbiausių baltarusių tautinio judėjimo veikėjų (A. Luckievičius vadovavo ir Baltarusių draugijai nukentėjusiems nuo karo šelpti, ir Baltarusių tautiniam komitetui). A. Luckievičiaus vadovaujami Lietuvoje veikę baltarusių socialistai, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje buvę vadinamaisiais krajovcais ir pasisakę už „istorinės Lietuvos“ autonomiją, vėliau siekė bendros Lietuvos ir Baltarusijos valstybės atkūrimo²²¹.

Taigi šiuo požiūriu jie (iš Vilniuje veikusių įvairių tautybių socialistų) buvo artimiausi lietuvių socialdemokratams, nors pastarieji, kaip matėme iš jų pozicijos Lietuvos ateities klausimu pristatymo ir pagrindimo, pasisakė tik už (at)kūrimą Lietuvos valstybės, į jos teritoriją, tiesa, įtraukiant ir dalį vakarinių baltarusių žemių. O Vilniuje pasireiškę baltarusių socialdemokratai buvo už atkūrimą istorinės Lietuvos, kaip Lietuvos ir Baltarusijos valstybės, į kurios teritoriją įeitų ne tik vakarinės, bet ir kitos baltarusių žemės, su kuo lietuviai nesutiko.

Pastebėtina, kad Vilniuje veikusių baltarusių socialistų nuostatos Baltarusijos politinės ateities klausimu skyrėsi nuo 1917 m. po Vasario revoliucijos Rusijoje Baltarusių socialistinės hramados veiklą atgaivinusių socialistų nuostatų – pastarieji tuo metu pasisakė už Baltarusijos nacionalinę ir teritorinę autonomiją demokratinės ir federacinės Rusijos sudėtyje²²². Tik 1918 m. pirmais mėnesiais baltarusių socialistai, veikę lig tol Vokietijos neužimtoje Rusijos imperijos teritorijoje, pradėjo kelti Baltarusijos Liaudies Respublikos sukūrimo idėją²²³.

Be minėtų tautybių socialistų, Vilniuje, žinoma, veikė dar ir lenkų socialistai. Kaip savo atsiminimuose mini LSDP narys A. Birinčikas, 1915 m. rudenį „inžinierius Zaštovtas organizavo nedidelę darbininkų grupę, kurią pavadino „Lenkų socialdemokratija Lietuvoje“²²⁴.

Tačiau iš kai kurių autorių tam tikrų užuominų galima spręsti, kad lenkų socialdemokratai buvo įsijungę į LSDP Vilniaus organizaciją ir kad šios organizacijos vienas iš lyderių LSDP CK narys P. Eidukevičius buvo į šios organizacijos vadovybę – organizacijos komitetą įtraukęs Vilniaus lenkų socialistų lyderius A. Zasztowtą ir Jozefą Godwoodą²²⁵. Kiti šaltiniai liudija, kad Vilniaus organizacijai priklausė nemažai

221. Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. P. 55, 60; Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крыніца // Arche, 2006, Nr. 4. С. 158, 173–174; Сідаревич А. Антон Луцкевіч: ад краевасцы да незалежнасці (1916–1918) // Arche, 2006, Nr. 1–2; Щавлінский Н. Б. Государственно политическое и национально – культурное самоопределение Беларуси. С. 37, 125, 143; Гісторыя Беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У дзвюх кнігах. Кніга 1. – Мінск, 2011. С. 306–309.

222. Žr. pvz.: Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крыніца // Arche, 2006, Nr. 4. С. 161, 169; Гісторыя Беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. С. 319, 321–322; Котляров И. В. Политические партии Беларуси: теория, история, современность. Часть первая. – Минск, 2006. С. 297.

223. Щавлінский Н. Б. Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси. С. 122, 125–126.

224. Биринчик А. Социал-демократическая партия Литвы в 1895–1920 г. // LVA LKP DS. F. 3377. Ap. 68. B. 110. L. 74.

225. Biržiška M. Pranas Eidukevičius bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 10 18, Nr. 42. P. 5; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 154.

darbininkų lenkų²²⁶, kurie, arba kurių didelė dalis, kaip matysime iš 3.4 ir 5.1 skyrių, 1918 m. kovo mėnesį, vadovaujami minėtų dviejų veikėjų, pasitrauks iš LSDP Vilniaus organizacijos (kartu ir iš partijos) protestuodami prieš S. Kairio ir M. Biržiškos darbą Lietuvos Taryboje ir jų politinę orientaciją²²⁷.

Iki to laiko, anot ne vieno autoriaus teksto, LSDP Vilniaus organizacijoje egzistavo opozicija į Lietuvos nepriklausomybės siekimą orientuotai S. Kairio, A. Janulaičio ir M. Biržiškos atstovaujamai LSDP centro politinei linijai²²⁸. Tokia į LSDP Vilniaus organizaciją įėjusių lenkų socialistų pozicija neturėtų stebinti – Vilniaus lenkų socialistai, kaip ir beveik visos kitos čionykštės lenkų politinės jėgos, išskyrus nebent vadinamuosius krajovcus, apie kuriuos jau buvo šiek tiek užsiminta, siekė Lietuvos sujungimo su Lenkija ir kartu su kitomis vietinėmis lenkų jėgomis įėjo į visas lenkų politines sroves telkti siekiantį Vilniaus lenkų komitetą ir derino savo veiklą su Lenkijos politikais²²⁹.

Iš to, kas čia buvo pasakyta, matome tam tikrą prieštaraimą: lenkų socialdemokratai Vilniuje (ar bent dalis jų) kurį laiką priklausė LSDP Vilniaus organizacijai, tačiau jų ir LSDP orientacijos dėl Lietuvos politinės ateities skyrėsi. Turint tai mintyje galima teigti, kad lietuvių socialdemokratų ir lenkų socialistų santykiai Vilniuje keletą Pirmojo pasaulinio karo metų buvo ne visai nuoseklūs ir prieštaringi. Galbūt ši prieštaringumą lėmė tai, kad, anot čia minėto R. Ginsburgo-Girinio atsiminimų, lenkų socialistai, nepamiršdami savo siekio Lietuvos federacijos su Lenkija, darė tam tikrus diplomatinis veiksmus siekdami sutarimo bendriems veiksams su kitomis darbininkų organizacijomis²³⁰.

Sugrįždami prie lietuvių socialdemokratų santykių su Vilniuje pasireiškusiais kitų tautų socialistais ir apibendrinami šiuos santykius čia nagrinėjamu laikotarpiu galime konstatuoti, kad pasisakydami už bendradarbiavimą su kitomis Lietuvoje veikusiomis socialistinėmis partijomis lietuvių socialdemokratai atsидūrė savotiškoje, iš dalies ir paradoksaliaje, kartais prieštaringoje (ypač santykių su lenkų socialistais atveju) padėtyje – politinės orientacijos – nuostatos – dėl Lietuvos politinės ateities tarp lietuvių socialdemokratų ir kitų Lietuvoje (Vilniuje) socialistinių partijų ar grupių arba iš dalies, arba visiškai nesutapo.

Nuo ekskurso apie LSDP santykius su kitų tautų socialistais grįždami prie Lietuvoje likusių lietuvių socialdemokratų politinių nuostatų, politinės laikysenos ir veiklos

226. Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos užgimimas // Komunaras, 1922, Nr. 2. P. 41.

227. Ten pat.

228. Ten pat; P. 40–41; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius 1914–1918 m. L. 19–20; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 106; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. P. 154.

229. Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 78–79; Puksztos A. Między społeczeństwami a partykularyzmem. Wielonarodowościowe Wilno w latach 1915–1920. – Toruń, 2006. S. 38.

230. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 19.

šiam skyriuje aptariamam laikotarpiui ir pereidami prie viso to apibendrinimo galime teigti, kad principinių ideologinių-politinių skirtumų tarp Lietuvoje likusių LSDP narių nebuvo (neturint mintyje prolenkiškų nuostatų dėl Lietuvos politinės ateities besilaikiusių ir dėl to prieštaringame santykiyje su LSDP politinėmis nuostatomis buvusių, tačiau kurį laiką LSDP priklausiusių lenkų socialistų atvejo), ar bent apie jų buvimą (išskyrus minėtą atvejį) nėra jokios informacijos.

Net ir komunistų ir vienu iš Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos kūrėjų ir lyderių ateityje tapęs P. Eidukevičius aptariamam laikotarpiui, kaip ir prieš tai, buvęs vienu iš žymesnių Lietuvoje likusių LSDP veikėjų, buvęs jos CK nariu, kokiomis nors nuostatomis nuo kitų Vilniuje veikusių lietuvių socialdemokratų beveik neišsiskyrė, nepaisant to, kad jam, kaip buvo mėgstama pažymėti įvairiuose jam skirtuose komunistinės istoriografijos tekstuose, didelį poveikį padarė (padėjo „išsiaiškinti bolševikų požiūrį...“) susitikimai su V. Leninu 1914 m. Novy Targo kalėjime bei 1915 m. Šveicarijoje²³¹. Tai vėliau lietuvių komunistų ideologui Z. Angariečiui leido teigti, kad P. Eidukevičius, kaip ir kiti LSDP lyderiai: S. Kairys, A. Janulaitis, M. Biržiška, „nuo pirmų karo dienų ... užėmė grynai social-patriotinę poziciją“, kad jis „užėmė taikstytojišką poziciją likvidatorių atžvilgiu, buvo socialpatriotu“, „atvirai ėjo išvien su socialpatriotais“ ir „faktinai padėjo jų veikime“ ir nuėjo ieškoti bendro darbo su buržuazija ir gyvenimą vykdyti pilietinę taiką²³². Kaip vėliau rašė V. Kapsukas, P. Eidukevičius tokią poziciją tuo metu užėmė todėl, kad tada buvo „silpnai pasikaustęs ideologiškai“²³³.

Savaime suprantama, kad Z. Angarietis, kaip ir V. Kapsukas, itin aršiai (kaip jau matėme iš istoriografijos aptarimo (1,3 skyriaus) ir kaip dar matysime iš 4.1 bei 5.1 skyrių) savo tekstuose, vadovaudamasis bolševizmo ideologijai būdingu požiūriu į socialdemokratiją, puolė minėtus Pirmojo pasaulinio karo meto LSDP lyderius Lietuvoje, demagogiškai kaltindamas juos „partinio darbo apleidimu“, „perėjimu į buržuazijos pusę“, „savo buržuazijos rėmimu“, „ištikimu tarnavimu buržuazijai“, „vieningo fronto su lietuvių buržuazija sudarymu“, „rėmimu kaizerio okupacinės politikos“, „virtimu kaizeriniais socialdemokratais“, „social-išdavikais“, „orientacija ant kaizerio“ ir t. t.²³⁴

Jeigu tokius ir panašius lietuvių komunistų lyderių ir jais sekusios komunistinės istoriografijos kaltinimus galima laikyti akivaizdžiai demagoginiais, tai dėl P. Eidukevičiaus vadinamosios socialpatriotinės politinės laikysenos šiame skyriuje aptartu laikotarpiu jie, matyt, tam tikra prasme nemaža dalimi yra savotiškai teisingi. Tad tai, kaip ir apskritai viskas, kas šiame skyriuje buvo išdėstyta, leidžia tvirtinti, kad

231. Žr.: Eidukevičius P. [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 2564. L. 122; Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius. P. 54.

232. Žr., pvz.: Eidukevičius P. [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 2564. L. 1; Angarietis Z. Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 19; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 140.

233. Žr.: Капсукас В. История компартии Литвы. Стенограммы лекций, прочитанных студентам КУНМЗ в Москве в 1932–1933 г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 132. L. 26.

234. Žr., pvz.: ten pat. L. 17–19, 26; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). L. 3–4, 10, 19–20, 35; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 134, 136.

tarp Lietuvoje veikusių LSDP narių šiame skyriuje nagrinėtu istoriniu laikotarpiu nebuvo tokios idėjinės-politinės diferenciacijos, kokia pasireiškė ar pradėjo reikštis tuo metu kitų šalių socialistinėse partijose, taip pat ir tarp lietuvių socialdemokratų, atsidūrusių už Lietuvos ribų. Tai savo ruožtu leidžia teigti ir tai, kad vadinamųjų tarptautinių, t. y. Rusijos bolševikų idėjinėje įtakoje esančių, socialdemokratų tarp 1915 m. pabaigoje–1917 m. pirmoje pusėje Lietuvoje likusių LSDP narių ir, visų pirma, tarp žymesnių jos veikėjų tuo metu nebuvo.

3.2. Socialdemokratai, Lietuvių konferencija ir Lietuvos Tarybos sukūrimas

1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusioje Lietuvių konferencijoje išrinkta Lietuvos Taryba (nuo 1918 m. liepos – Lietuvos Valstybės Taryba) buvo pirmoji kraštui savotiškai atstovavusi institucija, kurios kūrimosi ir veiklos procese plėtojosi lietuvių valstybinė-politinė mintis, padariusi pradžią Lietuvos valstybės atkūrimui²³⁵. Tačiau, anot žymaus teisininko Konstantino Račkausko, „Lietuvos Tarybos titulas atstovauti lietuvių tautą“ buvo „ne pirminis, o pavestinis“, nes „pirminis lietuvių tautos reprezentantas buvo Lietuvių konferencija“, kuri išrinko Lietuvos Tarybą, „pavedė jai rūpintis Lietuvos valstybės atstatymu“ ir ją „igaliojo kaip vienintelę lietuvių tautos atstovybę“²³⁶. Atsižvelgiant į visa tai, akivaizdu, kad rekonstruojant ir analizuojant lietuvių socialdemokratijos ideologinę-politinę raidą Lietuvos valstybingumo idėjos atgimimo ir valstybingumo atkūrimo procesų metu, yra būtina aptarti jos santykį su Lietuvos Tarybos sukūrimo procesu, taip pat ir su minėta Lietuvos Tarybą įkūrusia Lietuvių konferencija²³⁷.

Taigi Vokietijos nesėkmės Pirmojo pasaulinio karo frontuose, Rusijos 1917 m. Vasario revoliucijos skelbiamos idėjos, pavyzdžiui, tautų apsisprendimo teisės deklaravimas, JAV įstojimas į karą Antantės pusėje, atsikuriančios Lenkijos valstybės pretenzijos į Lietuvos teritoriją, popiežiaus iškelta taikos iniciatyva, politiniai procesai ir tam tikros pacifistinės tendencijos Vokietijos politinėje erdvėje (Reichstago liepos 19 d. taikos rezoliucija) vertė Vokietijos valdžią 1917 m. ieškoti naujų būdų okupuotiems kraštams aneksuoti, parodyti tariamą tų kraštų gyventojų norą prisijungti prie Vokietijos²³⁸. Todėl vokiečių okupacinė valdžia Lietuvoje pradėjo ieškoti gali-

235. Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai // LVT prot. P. 3.

236. Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. – New York, 1967. P. 13.

237. Šio monografijos skyriaus pagrindu buvo publikuotas straipsnis „Lietuvos istorijos metraštyje“. Žr.: Mitrulevičius G. Socialdemokratai ir Lietuvos Tarybos sukūrimo procesas. P. 103–126.

238. Plačiau apie tai žr.: Ivinskis Z. Lietuvos padėtis 1917 metais ir vasario 16 d. akto genezė. Istorinis žvilgsnis į politinius Pabaltijo santykius. P. 611–634; 1917 m. Vilniaus konferencija // Mažasis židinys, 1946, Nr. 8. P. 27–30; Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 39–40; Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas 1918–1919. P. 18–20; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 128–131, 183–184; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 122–127; Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. P. 58–59; Gimžauskas E. Vokiečių demokratijos šauklis M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste. P. 100–105; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 22–24; Maksimaitis M. Mažoji

mybių sudaryti savotišką patariamąją, kraštą reprezentuojančios institucijos įvaizdį turinčią sukurti „pasitikėjimo tarybą“ – „Vertrauensrat“²³⁹. Dėl to vokiečiai kreipėsi į lietuvių visuomenėje žinomus asmenis J. Basanavičių ir vyskupą P. Karevičių, kad jie pasiūlytų kandidatus į šią tarybą. Vokiečiams buvo atsakyta, kad tokia taryba gali būti sudaryta tik iš išrinktų žmonių, sušaukus Vilniuje lietuvių tautos atstovų konferenciją²⁴⁰.

Okupacinė valdžia, matyt, veikiamą Vokietijos vidinių politinių jėgų, sutiko leisti sušaukti tokią konferenciją, jeigu tik ji pasisakys už glaudžius Lietuvos santykius ir ryšius su Vokietija. Konferencijai sušaukti buvo sudarytas Organizacinis komitetas, į kurį įėjo šeši Vilniaus lietuvių veikėjai ir šešiolika lietuvių atstovų iš provincijos. Jie buvo parinkti iš įvairių luomų ir politinių srovių²⁴¹. Be tautininkų, krikščionių demokratų, demokratų ir nepartinių, į šį komitetą buvo pakviesti socialdemokratai S. Kairys, A. Povylius²⁴². Organizacinis komitetas posėdžiavo Vilniuje 1917 m. rugpjūčio 1–4 d. Čia buvo svarstomi Lietuvos politinės padėties, politinės ateities, būsimos Lietuvos valstybės teritorijos klausimai ir, žinoma, kraštui atstovaujančios tarybos sukūrimo problemos²⁴³.

Kokio nusistatymo šių svarstomų klausimų ir ypač paskutinio jų atžvilgiu laikėsi lietuvių socialdemokratai? Tai, matyt, galėtų paaiškėti iš S. Kairio ir A. Povyliaus pasisakymų Organizacinio komiteto posėdžių metu.

Pirmiausia reikėtų aptarti S. Kairio dalyvavimą Organizacinio komiteto posėdžiuose. Jau buvo minėta, kad jis buvo pakviestas į šį komitetą, matyt, ir kaip žinomas visuomenės veikėjas, ir kaip socialdemokratų atstovas, ir net buvo numatytas įtraukti į komiteto prezidiumą²⁴⁴. Tačiau pirmą Organizacinio komiteto posėdžiavimo dieną S. Kairiui į posėdį neatvykus, į jo vietą prezidiume buvo išrinktas artimas demokratams J. Šaulys²⁴⁵. Tą pačią dieną po pagrindinių pranešimų vienas iš komiteto narių B. Dirmantas perskaitė jam įteiktą posėdyje nedalyvavusių kairiųjų grupės pareiškimą – LSDP narių P. Eidukevičiaus, J. Paknio ir S. Kairio pasirašytą, – kuriame sakoma, kad šis susirinkimas, „aplenkdamas demokratiškos ir socialdemokratiškos srovių žmonių grupes (...) sudaro netinkamą lietuvių visuomenės atstova-

Konstituanta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. – Vilnius, 2011. P. 21–24; Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 162–163. Plačiau žr.: Stražas A. 1917 m. popiežiaus „taikos“ nota ir lietuvių buržuazinių nacionalistų paslaugos Vokietijos imperializmui // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija III. – Vilnius, 1962. P. 93–118; Strazhas A. Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: Der Fall Ober Ost, 1915–1917. Wiesbaden, 1993. S. 146–220; Colliander B. Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915–1918. – Turhu, 1935. S. 99–120.

239. Ten pat.

240. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 5.

241. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 31.

242. Ten pat. P. 32.

243. Ten pat. P. 31–66. Svarstant Lietuvos Tarybos sukūrimo problemą daugiausia buvo svarstoma, kaip sušaukti Tarybą turinčią išrinkti Lietuvių konferenciją.

244. Klimas P. Dienoraštis. P. 180.

245. Ten pat. P. 181.

vimą“, ir reikalaujama, kad Organizacinis komitetas „turėtų būti papildytas minėtų srovių atstovais gavus jiems tinkamą vietų skaičių“²⁴⁶.

Į tai J. Šaulys atsakė, kad į Organizacinį komitetą „įeina įvairių srovių žmonės, nors jie ir nėra partijų atstovai“, kad „Kairys buvo kviestas“ ir kad „jam (Kairiui – G. M.) buvo duotas kviestinųjų sąrašas, kurį jis papildė Okuličium ir Povylium“²⁴⁷. Su socialdemokratų reikalavimu nesutiko ir Organizacinio komiteto sekretorius P. Klimas, kuris tvirtino, kad papildžius komitetą kairiaisiais „reikėtų ir kitų grupių ir šiaip žmonių inteligentų pakviesti, o tai jau būtų mitingas“²⁴⁸. Organizacinio komiteto prezidiumas laikėsi nuostatos, kad partinio atstovavimo „būdas dar nepribrendęs“²⁴⁹. Antrą Organizacinio komiteto posėdžiavimo dieną pasirodęs S. Kairys, paaiškinęs, kad „vakar neatėjęs gal per nesusipratimą“, pasisakė už tai, kad „kooptavimo principas“ yra netinkamas ir „turi būti mainomas kada darbas išeina į platesnę vagą“ atstovavimo principu.

Nepaisant to, S. Kairys, matydamas „darbo svarbumą Lietuvai“, pareiškė, kad Organizacinio komiteto darbe dalyvaus²⁵⁰. Tuo šis nedidelis incidentas dėl per mažo kairiųjų srovių atstovavimo Organizacinio komiteto posėdžiuose baigėsi. S. Kairys aktyviai dalyvavo diskusijose svarstant Lietuvos politinės ateities klausimą. Diskutuoju apie lietuvių politinę orientaciją strateginiu požiūriu jis pasisakė prieš orientaciją ir į Rusiją, ir į Vokietiją. Orientacija, socialdemokratų atstovo nuomone, tegali būti viena – „Nepriklausoma demokratinė Lietuva“²⁵¹. Pasisakydamas dėl taktikos siekiant įgyvendinti šį tikslą S. Kairys kalbėjo:

„Kadangi Vokietija negali likti nugalėtoja ir taikos sąlygų nediktuos, reikia statyti tas lozungas be apkarpymo. Pasisekusi ofenzyva Galicijoje tik pakėlė jų apetitus ir jie dabar daro ant lietuvių „nažim“. Baimės nėra, nes nieko blogiau nepatirsime. Betgi ir nereikia kiršinti savo priešininkų, todėl reikia pažymėti nepriklausomos Lietuvos santykius ateityje su Vakariais“²⁵².

Susipažinus su Organizacinio komiteto posėdžių protokoluose užfiksuotomis posėdžių dalyvių kalbomis galima teigti, kad S. Kairio pozicija buvo kur kas labiau nepriklausomybinė nei provokiškos orientacijos besilaikiusio A. Smetonos²⁵³. Kaip savo atsiminimuose rašė Organizacinio komiteto posėdžių dalyvis K. Jokantas, „S. Kairys dėjo viltį, kad lietuvių tautos reikalui padės iškilti tarptautinėje arenoje Rusijos ir pasaulio demokratija“, kad „ieškoti susitarimo su okupacine valdžia, jo nuomone, nesą

246. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 39.

247. Ten pat. P. 40.

248. Ten pat.

249. Ten pat. P. 41. Kaip priežastys, dėl kurių negalimas partinio atstovavimo principas, Organizacinio komiteto prezidiumo nurodyta tai, kad „ne visos grupės yra susiorganizavusios“, kad „partijos yra išsikrikusios ir kad organizuoti nėra galima tiesiog dėl komunikacijos priežasčių“.

250. Ten pat.

251. Ten pat. P. 48.

252. Ten pat. P. 48–49. Ši S. Kairio kalba yra pateikta ir knygoje: Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 455–456.

253. Plačiau apie A. Smetonos poziciją žr.: Eidintas A. Antanas Smetona. P. 41–44.

būtinio reikalo“, kad „reikia lietuvių tautos atstovams tik deklaruoti atsipalaidavimą nuo bet kokių ryšių su Rusija ir kitomis kaimyninėmis valstybėmis, o jau kitų kraštų demokratijos laisvo apsisprendimo principu padėsiančios Lietuvai atgauti nepriklausomybę“²⁵⁴. Žinomas to meto lietuvių visuomeninio gyvenimo veikėjas socialdemokratas P. Bugailiškis savo atsiminimuose rašė, kad S. Kairys Organizacinio komiteto posėdžiuose Lietuvai reikalavo visiškos nepriklausomybės nepasitikėdamas nei vokiečių imperialistais, nei rusais, kurių revoliucijos laimėjimai nepastovūs, o atgavus valdžią kadetams sunku būsia su jais susikalbėti²⁵⁵.

Prieš provokišką ir už nepriklausomybinę orientaciją ir rezoliuciją savo kalbose pasisakė ir kitas Organizacinio komiteto posėdžiuose dalyvavęs socialdemokratas A. Povylus, tvirtinęs, kad „jokiu būdu prielankios vokiečiams rezoliucijos negalima parsiųžti“²⁵⁶. Kalbėdamas apie vokiečių reikalaujamą rezoliuciją A. Povylus pažymėjo, kad „vokiečiai nori tik popierio, kad išrodytų, jog mes patys norime aneksijos“. Tačiau, anot šio socialdemokrato, „tą popierių pasirašius mes galėtume susikompromituoti“²⁵⁷.

Kalbant apie socialdemokratų santykį su Organizacinio komiteto politinės rezoliucijos priėmimu reikia pažymėti, kad S. Kairys nemažai prisidėjo prie šios rezoliucijos suredagavimo. Organizacinis komitetas sutiko P. Klimo siūlomame bendros politinės rezoliucijos projekte sakinį „... Lietuva savo ūkio ir kultūros reikalais svirsta ne tiek į Rusiją ir ne į Lenkiją, o į vakarus ir visų pirma į Vokietiją, ...“ pakeisti S. Kairio siūloma sakinio pataisa – „Lietuva savo ūkio ir kultūros reikalais svirsta ne tiek į Rytus ir ne tiek į Pietus, o į Vakarus ...“²⁵⁸.

Toks diplomatiškesnis šios rezoliucijos pastraipos suredagavimas paliko didesnę pasirinkimo laisvę, mažesnio išpareigojimo galimybę, nepaisant net to, kad Organizacinis komitetas, vokiečių valdžios spaudžiamas, turėjo būtinai pažymėti būsimus politinius Lietuvos ryšius su Vokietija²⁵⁹. Vis dėlto lietuvių dešiniams politikams, anot istoriko R. Lopatos, „konservatoriams“, pasiūlius Organizacinio komiteto pareiškime pabrėžti vokiečių valdžios reikalaujamą konvenciją su Vokietija galimybę ir

254. Jokantas K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918 // Karo archyvas, 1937. T. VIII. P. 176.

255. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 210.

256. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 47, 51, 58.

257. Ten pat. P. 58.

258. Ten pat. P. 51–52. S. Kairys taip pat pasisakė už tai, kad pirmame rezoliucijos sakinyje („Lietuvių tauta sudaro nepriklausomą savarankišką valstybę etnografinėmis ribomis“) žodžių junginys „Lietuvių tauta“ būtų pakeistas žodžiu „Lietuva“, o iš žodžių junginio „tautinės politikos motyvų“ būtų išmestas būdvardis „tautinės“.

259. Taigi šis minimos rezoliucijos sakiny po žodžio „į Vakarus“ turėjo baigtis formuluote, pagal kurią Organizacinis komitetas turėjo pažymėti, kad „... jau šių dienų politikos konjunktūroje numatome reikalą būtinai savarankiškos Lietuvos valstybei dėl jos ūkio, kultūros ir tautinės politikos motyvų sueiti į tam tikrus nustatytinus santykius su Vokietijos valstybe, nepakenkiant Lietuvos savitam plėtojimos“. Žr. ten pat. P. 52. Beje, reikia pažymėti, kad S. Kairys paskutinę šio sakinio dalį siūlė formuluoti taip: „...nepakenkiant Lietuvos kaip nepriklausomo krašto savitam plėtojimos“. Taigi ir ši socialdemokratų atstovo siūlomos rezoliucijos formuluotės sakinio dalis radikaliau akcentavo nepriklausomybinę orientaciją negu Klimo pasiūlytos rezoliucijos atitinkama formuluotė. Žr. ten pat. P. 51–52.

daugumai posėdžio dalyvių su tuo sutikus, socialdemokratai, kaip ir kiti posėdyje dalyvavę lietuvių radikalai, balsavo prieš, sutikdami tik su pirmąja rezoliucijos dalimi²⁶⁰.

Organizaciniam komitetui svarstant klausimą dėl būsimos konferencijos, kuri turėtų išrinkti tam tikrą lietuvių atstovybę, S. Kairys nesutiko su jo prezidiumo siūlymu kooptacijos principu, tačiau atsižvelgdamas į tai, kad vokiečiai rinkimų neįsirengti, jis pasiūlė „platesnę kooptaciją (pusiau kooptaciją – pusiau rinkimus)“²⁶¹. Lietuvių socialdemokratų lyderis pasisakė už tai, kad renkant delegatus į konferenciją reikia imtis „patiems daugiau iniciatyvos“, kad „reikia apvažinėti visas apskritis“²⁶². Anot S. Kairio, reikia, kad „žmonės ant vietos galėtų dalyvauti ir tarti savo žodį“, kad kandidatus į konferenciją parinktų „ne Vilnius, bet patys žmonės vietoje“.

Pasak Organizacinio komiteto posėdžiuose dalyvavusio K. Jokanto, „S. Kairys ilgai įrodinėjo, kad būsimoji konferencija turinti būti renkama demokratiniais pagrindais“, kad „reikia reikalauti iš okupacinės valdžios, kad leistų daryti „plačiosios visuomenės“ susirinkimus, laisvai duotų reikšti savo nuomonę ir rinkti į konferenciją atstovus“, kad, kitaip sakant, „į valstybės kūrimo darbą reikia įtraukti visus krašto gyventojus“²⁶³. Tokia S. Kairio pozicija Organizacinio komiteto posėdyje buvo kritikuota kaip nerealistinė²⁶⁴. Reikia pažymėti, kad po keleto dešimtmečių, jau po Antrojo pasaulinio karo rašytuose savo atsiminimuose S. Kairys pripažino, kad 1917 m. Lietuvių konferencija „galėjo būti šaukiama tik kvietimo būdu“²⁶⁵.

Priešingai Organizacinio komiteto prezidiumo atstovų A. Smetonos ir J. Šaulio nuomonei, į konferenciją S. Kairys ragino kviesti ne tik lietuvius, bet ir kitų tautybių žmones, „kurie Lietuvą užjaučia“²⁶⁶. Anot jo, „nereikia laikytis principo, kad tik vien lietuviai gali dalyvauti konferencijoje“. Socialdemokratų lyderis reikalavo, kad „konferencijoje būtų atstovaujami visi krašto gyventojai“, taigi ir tie „nelietuviški gaivalai, kurie yra šio krašto piliečiai“²⁶⁷. S. Kairys čia turėjo galvoje ir savo partiją – Vilniuje veikusius socialdemokratus, „susidėjusius iš įvairių tautų, bet visais savo politikos siekimais prisipažįstančius esą lietuviais“. Taip pat, pasak socialdemokrato, „Lietuvos rytuose yra žmonių, kurie nėra pasisakę kieno jie yra pusėje“, ir būsimoji konferencija „duotų jiems progos išdirbti savo nuomonę“²⁶⁸. Taigi, S. Kairio nuomone, „principas kviesti (į būsimą konferenciją – G. M.) tik lietuviai – yra nenaudingas ir kenksmingas“²⁶⁹.

260. Ten pat. P. 59–60. Taip pat žr.: Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 127.

261. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 54–55.

262. Ten pat. P. 54–55, 60.

263. Jokantas K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918. P. 174–175.

264. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 54–55, 61.

265. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 249.

266. Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 62.

267. Ten pat. P. 54.

268. Ten pat. P. 62.

269. Ten pat. Galbūt galime daryti prielaidą, kad toks socialdemokratų lyderio dėstomas požiūris išplaukė iš to, anot istorikų, bendro radikaliosioms lietuvių politinėms srovėms būdingo požiūrio, kad kuriant valstybę reikia atsiklausti „visų piliečių“, kai dešiniosios lietuvių srovės laikėsi nuomonės,

Vilniuje keturias dienas posėdžiavęs Organizacinis komitetas nutarė, kad tam tikrą lietuvių tarybą išrinkti yra būtina ir kad ją išrinkti turės rugsėjo mėnesį įvyksianti konferencija²⁷⁰. Kadangi okupuotame krašte rinkimai negalėjo įvykti, ją galima buvo sušaukti tik „kvietimo“, tai yra kooptacijos, būdu²⁷¹. „Kviesti“ turėjo iš 5 žmonių sudarytas Organizacinio komiteto vykdomasis (pildomasis) biuras, į kurį, be A. Smetonos, J. Šaulio, kunigo Stankevičiaus, P. Klimo, buvo įtrauktas ir komiteto posėdžiuose negalėjęs dalyvauti socialdemokratas M. Biržiška²⁷².

Taigi tokios pozicijos tiek Lietuvių konferencijos, tiek Lietuvos Tarybos sukūrimo atžvilgiu laikėsi lietuvių socialdemokratai Organizacinio komiteto posėdžių metu. Tačiau ar visi Vilniuje veikę LSDP nariai pritarė tokiai pozicijai?

Atrodo, kad tarp Vilniuje veikusių socialdemokratų – LSDP narių būta tam tikros nuomonių įvairovės dėl to, kas turėtų organizuoti Lietuvių konferenciją. Tai paliudytų įrašas Organizacinio komiteto vykdomojo komiteto nario P. Klimo „Dienoraštyje“, kur rašoma, kad 1917 m. rugsėjo mėnesio pradžioje, likus ne tiek jau daug laiko iki numatytos konferencijos pradžios, Organizacinio komiteto vykdomasis biuras gavo vieno iš aktyviausių socialdemokratų veikėjų A. Domaševičiaus „rezoliuciją“, kurioje „biuras demokratinių srovių vardu buvo išvadintas nacional-klerikalų įstaiga“, todėl „demokratiškasis elementas“ sudarė savo „pildomąją komisiją“, kuri „patvirtinta vokiečių daro agitaciją, renka žmones į konferenciją ir į ją įeina biuras (Vykdomasis biuras – G. M.) nori tai palaikyti tegul kreipiasi į Domaševičių“²⁷³. Taip pat tiek tame pačiame P. Klimo „Dienoraštyje“, tiek kituose istoriniuose šaltiniuose randame informaciją, kad 1917 m. rugsėjo 9 d. Vilniuje „Darbininkų klube“ A. Domaševičius suorganizavo „kairiųjų jėgų susirinkimą“, kuriame dalyvavo apie 100 žmonių, daugiausia darbininkų, taip pat keletas kairiosios pakraipos lietuvių inteligentų, keli žydai ir lenkai²⁷⁴. Apie tai, kad šiame mitinge būtų dalyvavę kiti žymesni socialdemokratų veikėjai, žinių nėra²⁷⁵.

kad sprendžiant tautinės valstybės atsiradimo klausimą „svetimos mažumos apskritai negali būti traukiamos balsuoti, nes jos tam klausimui arba visuomet priešingos, arba indifferencijos“. Dešiniųjų požiūriu, „tik tada demokratijos principai įgaus visą reikšmę, kada susidarys valstybė“. Žr.: Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 124.

270. Organizacinio komiteto prezidiumas pasiūlė ir 24 kandidatų į Tarybą sąrašą, kuriame buvo ir 4 socialdemokratai – M. Biržiška, P. Bugailiškis, A. Janulaitis ir S. Kairys. Žr.: Organizacijos komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti posėdžio protokolas // LVT prot. P. 63.

271. Ten pat. P. 60–62.

272. Ten pat. P. 66. Pšibilskis V. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 32. Taigi Organizacinio komiteto vykdomąjį biurą sudarė tie patys asmenys, kurie prieš tai priklausė ankstesniame skyriuje minėtam lietuvių politikų būreliui („konsortiumo“) vykdomajam biurui.

273. Klimas P. Dienoraštis. P. 185.

274. Ten pat. P. 185–186. Apie šį susirinkimą savo atsiminimuose rašęs to meto RSDDP (menševikų) grupės, veikusios Vilniuje, lyderis R. Ginsburgas (S. Girinis) nurodė, kad tai buvo „lietuvių susirinkimas“. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 27.

275. Bent tarp P. Klimo išvardytų šiame susirinkime dalyvavusių inteligentų žymesnių socialdemokratų veikėjų nepaminėta. Žr.: Klimas P. Dienoraštis. P. 186.

Anot turimų skurdžių istorinių žinių, šiame „kairiųjų jėgų susirinkime“ buvo svarstyta „tuometinė Lietuvos padėtis ir tautos ateities uždaviniai“, o pagrindinį pranešimą apie tai padarė pats susirinkimo organizatorius A. Domaševičius²⁷⁶. Pa-lyginęs Lietuvą su tokiomis valstybėmis, kaip Belgija, Portugalija, Rumunija, Serbija, jis tvirtino, kad „Lietuva didumo ir ūkio stovio požiūriu gali sudaryti savarankišką valstybę“²⁷⁷. Tam uždaviniui vykdyti Lietuvoje, pasak A. Domaševičiaus, susidarė trys srovės: „lietuviai matą savo tautos reikalus krypstant į vakarus, lenkai linkstą į pietus ir žydai – į rytus“. A. Domaševičius pristatė („svarstė“) ir organizacinės komisijos nutarimą, kuris, anot jo, būsiąs pateiktas lietuvių šaukiamai konferencijai ir kuriame buvo sakoma, kad „Lietuva turėtų būti savarankiška valstybė, susirišusi su Vokietija“ ir kad „pastaroji galėsianti turėti karo konvencijų, strateginių geležinkelių ir kitų teisių“. A. Domaševičiaus nuomone, „Lietuvai būsią geriau dėtis su aiškiais vakarais negu su abejotinais rytais“²⁷⁸. Pastebėtina, kad P. Klimas savo „Dienoraštyje“ pažymėjo, kad A. Domaševičius savo pranešime „išrodinėjo, jog reikia dėtis su vokiečiais ekonominiu ir politiniu žvilgsniu“²⁷⁹.

Anot P. Klimo, savo pranešime „kairiųjų jėgų susirinkimo“ organizatorius taip pat iškritikavo Organizacinį komitetą „už jo nedemokratiškumą, už tai, kad (jis) nesiremia esamomis organizacijomis, o tik savo pažįstamus kviečia“²⁸⁰. Toliau A. Domaševičius, anot P. Klimo (jeigu tikėsime pastaruoju), „kaip visada pripasakojęs visokių klerikalų – nacionalistų šunybių“, visgi pripažino, kad „nors komitetas ir negeras, bet rezoliucija visai gera“ (turima mintyje Organizacinio komiteto priimta rezoliucija – G. M.)²⁸¹.

P. Klimas, rašydamas apie į vykdomąją biurą atsiųstą A. Domaševičiaus raštą ir rugsėjo 9 d. jo organizuotą susirinkimą, darė prielaidą, kad vokiečiai naudojosi „be avantiūrų neapsieinančiu A. Domaševičium vykdydami savo politiką „skaldyk ir valdyk“²⁸². Apskritai, verta pažymėti, kad rugsėjo 9-osios dienos mitingo organizatoriaus kalboje ryšiai su Vokietija, kaip matėme, buvo, ko gero, stipriau akcentuoti negu Organizacinio komiteto priimtoje politinėje rezoliucijoje, o tai labai skiriasi nuo šio komiteto posėdžiuose dalyvavusių socialdemokratų pozicijos minėtu klausimu.

Šis momentas, taip pat P. Klimo „Dienoraštyje“ minimas faktas, kad 1917 m. rugsėjo 15 d. į Organizacinio komiteto vykdomąją biurą atėję socialdemokratai P. Eidukevičius ir J. Paknys pareiškė, kad „jie ne visur solidarizuojausi su Domaševičiumi ir neatsako už jo žingsnius“ ir kad jų organizacija „visai nedariusi tokio nutarimo“, koks

276. Ten pat.

277. Žinios // Lietuvos aidas, 1917 09 18, Nr. 4. P. 4; Basanavičius J. Dėliai vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. – London, 1978. P. 9.

278. Ten pat. Taip pat žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 27.

279. Klimas P. Dienoraštis. P. 186.

280. Ten pat.

281. Ten pat.

282. Ten pat. P. 185.

buvo gautas iš Domaševičiaus²⁸³, rodo, kad Vilniuje veikusių LSDP narių nuomonės Lietuvių konferencijos sušaukimo klausimu, taip pat iš dalies ir Lietuvos orientacijos klausimu skyrėsi, nors vargu ar tą skirtumą galima pavadinti esminiu, nes, atrodo, visi tuo metu Lietuvoje (Vilniuje) pasireiškę ryškesni lietuvių socialdemokratų veikėjai pasisakė už nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimą.

Grįžtant prie LSDP priklausiusių lietuvių socialdemokratų pozicijos Lietuvių konferencijos sušaukimo klausimu reikia pažymėti, kad tam tikrą jų rezervuotumą ne rinkimų, o kooptacijos būdu šaukiamai Lietuvių konferencijai, kuri turės priimti nutarimus dėl Lietuvos ateities, liudija ir jų dalyvavimas likus dviem dienoms iki šios konferencijos darbo pradžios – 1917 m. rugsėjo 16 d. įvykusiame beveik visų Vilniaus miesto tautybių socialistinių ir demokratinių grupių mitinge, kuriame, pagal vienus istorinius šaltinius, dalyvavo daugiau kaip 1000 žmonių²⁸⁴, o pagal kitus – 2000 žmonių²⁸⁵. Mitinge dalyvavo Lietuvos socialdemokratai, žydų Bundas, Baltarusių socialistinės hramados bei baltarusių socialdemokratų grupės atstovai, socialistai revoliucionieriai, lenkų demokratai, žydų Poalei Cion ir žydų demokratinė sąjunga.

Minimame mitinge buvo priimtas jame dalyvavusių partijų ir politinių srovių atstovų pasirašytas pareiškimas, kuriame buvo sakoma, kad susirinkusių grupių atstovai sutinka su Vakarų Europoje skelbiamais demokratijos šūkiais, kad šis karas turįs patenkinti visoms tautoms ir kraštams apsisprendimo teisę, todėl ir apie Lietuvos vidaus santvarką ir santykius su kitomis valstybėmis tegali spręsti tik Lietuvos Steigiamasis Seimas, laisvai išrinktas Lietuvos ir Gudijos gyventojų visuotiniu balsavimu²⁸⁶. Kaip rašo vienas to meto Lietuvos socialistinio judėjimo veikėjų, minėto mitingo dalyviai „kategoriškai protestavo prieš „uzurpaciją aukščiausių šalies atstovavimo teisių, nesvarbu iš kur toks pasireiškimas išeitų“²⁸⁷. Anot taip pat šio mitingo rezoliuciją apibūdinusio P. Klimo, minėtą „uzurpaciją“, mitingo dalyvių nuomone, mėgino daryti šaukiama Lietuvių konferencija²⁸⁸.

Taigi Vilniuje veikusių socialistinių partijų ir srovių mitinge 1917 m. rugsėjo 16 d. priimtame pareiškime buvo tarsi išreikštas protestas prieš nedemokratinį būdą

283. Ten pat. P. 186.

284. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29.

285. Tokį dalyvavusiųjų skaičių nurodė S. Kairys lietuvių konferencijos metu 1917 09 19. Žr.: Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 98.

286. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29. Taip pat žr.: LMAB RS. F. 12–634. L. 2. Informuodamas apie minimą mitingą 1917 09 19 S. Kairys šią rezoliuciją perskaitė ir Lietuvių konferencijos dalyviams. Žr.: Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 70. Kalbėdamas konferencijoje apie šį mitingą S. Kairys atkreipė dėmesį į tai, kad jame vykusioje diskusijoje „liečiant Lietuvos klausimą“ kiekvienos tautos atstovų buvo pasisakyta „savotiškai atskirai“ bendroje tendencijoje „lietuviams paliekant teisę apsispręsti patiems“. Žr. ten pat. P. 98.

287. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29. Tą patį savo „Dienoraštyje“ tvirtino ir P. Klimas, rašydamas, kad šio mitingo dalyviai „suejo ant vienos formulės – reikalaujant Lietuvai teisių, bet protestuoti prieš uzurpacijas, kas jas tik mėgintų daryti“. Žr.: Klimas P. Dienoraštis. P. 187.

288. Klimas P. Dienoraštis. P. 187.

išrinktos Lietuvių konferencijos sušaukimą. Mitingo, kuris, pasak P. Klimo, buvo organizuotas ir tam, kad „pataisius“ rugsėjo 9 d. A. Domaševičiaus „streichą“ (išdai-gą)²⁸⁹, pareiškimas rodo, viena vertus, nuosekliai LSDP poziciją Lietuvos nepriklausomybės, būsimos Lietuvos valstybės demokratinio sutvarkymo siekimo atžvilgiu, taip pat lietuvių socialdemokratų įtaką minėtoms kitų tautybių Vilniaus gyventojų socialistinėms ir demokratinėms organizacijoms.

Tačiau, kita vertus, tai, kad mitingo rezoliucijoje buvo pažymėta, kad Lietuvos Steigiamąjį Seimą turi išrinkti visuotiniu balsavimu Lietuvos ir Baltarusijos (Gudijos) žemių gyventojai, leidžia daryti prielaidą, kad tokiam minėtosios rezoliucijos suformulavimui nemažą įtaką galėjo turėti ir Lietuvoje veikę baltarusių socialdemokratų, kurie tuo metu vyraudami baltarusių tautiniame komitete reikalavo nedalomos Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sukūrimo²⁹⁰. Ir iš tiesų, kaip teigia baltarusių istorikas A. Sidarevičius, tik baltarusių veikėjų pastangomis 1917 m. rugsėjo 16 d. mitingo rezoliucijoje atsirado žodžiai apie tai, kad Lietuvos Steigiamąjį Seimą turi išrinkti ne tik Lietuvos žemių (anot A. Luckievičiumi besiremiančio cituojamo autoriaus, taip Oberosto teritoriją traktavo mitinge dalyvavę lietuviai, žydai ir lenkai), bet ir baltarusių žemių gyventojai²⁹¹. Kitame savo tekste A. Sidarevičius rašo, kad ir pats 1917 m. rugsėjo 16 d. socialistinių organizacijų mitingas įvyko baltarusių socialistų iniciatyva ir kad mitingo rezoliucijos apmatai buvo rašyti A. Luckievičiaus²⁹². Tiesa, patį šį mitingą, kaip tekste apie A. Luckievičių teigia A. Sidarevičius, „atidarė“ ir pirmininkavo jam vienas iš LSDP lyderių P. Eidukevičius²⁹³.

Užbaigiant epizodą apie 1917 m. rugsėjo 16 d. mitingą ir prieš pradėdant aptarti socialdemokratų dalyvavimą Lietuvių konferencijoje reikėtų dar atkreipti dėmesį į tai, kad vieno iš to meto Lietuvos socialistinio judėjimo veikėjų, vieno iš RSDDP (menševikų) Vilniaus grupės lyderių, vėliau tapusio komunistu, R. Ginsburgo (S. Girinio) atsiminimuose tvirtinama, kad esą 1917 m. rugsėjo pirmoje pusėje LSDP lyderių buvo nuspręsta Lietuvių konferencijoje dalyvauti tik „taktinio ir agitacinio pobūdžio sumetimais“ ir kad tik norint „paskelbti darbininkų delegatams darbininkų reikalavimus, o po to demonstratyviai išeiti iš konferencijos“²⁹⁴. Minėtuose atsiminimuose

289. Ten pat.

290. Ten pat. P. 184; Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крынінцай // Arche, 2006, Nr. 4. С. 158. Plačiau žr.: Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. – Vilnius, 2003.

291. Сідаревич А. Антон Луцкевіч: ад краевасьці да незалежнасці (1916–1918) // Arche, 2006, Nr. 1–2.

292. Žr.: Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крынінцай // Arche, 2006, Nr. 4. С. 159. Šiame tekste yra pateikiama ir aptariamo mitingo rezoliucija baltarusių kalba. Žr. ten pat. С. 173–174.

293. Сідаревич А. Антон Луцкевіч: ад краевасьці да незалежнасці (1916–1918) // Arche, 2006, Nr. 1–2.

294. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 27. R. Ginsburgas (S. Girinis) rašo, kad 1917 m. rugsėjo pirmoje pusėje vyko kažkokia LSDP lyderių sušaukta „darbininkų konferencija“, kurioje ir buvo priimtas minėtas sprendimas. Tokį patį tvirtinimą galima aptikti ir kitame šio autoriaus pusiau atsiminimų pobūdžio tekste. Žr.: LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 27. B. 36. L. 41. Jokiuose kituose istoriniuose šaltiniuose, kaip ir istorinėje literatūroje, žinių apie R. Ginsburgo-Girinio minimą „darbininkų konferenciją“ aptikti nepavyko.

rašoma, kad socialdemokratams to nepadarius, tai yra nepasitraukus iš Lietuvių konferencijos ir dalyvavus Lietuvos Tarybos rinkimuose, jie, ar, tiksliau sakant, jų „vada“ „apgavo darbininkus“²⁹⁵. Todėl, kaip rašoma R. Ginsburgo (S. Girinio) atsiminimuose, LSDP Vilniaus organizacija po to, kai Kairys ir Biržiška buvo išrinkti į Lietuvos Tarybą, prieš tai kategoriškai protestavo ir pareikalavo, kad jie iš jos išeitų²⁹⁶.

Tačiau, atrodo, 1917 m. rugsėjo mėnesį prieš Lietuvos socialdemokratų – LSDP narių dalyvavimą Lietuvių konferencijoje ir prieš jų atstovų darbą Lietuvos Taryboje pasisakė tik LSDP Vilniaus organizacijai priklausę lenkų socialistai, apie kurių oponavimą LSDP politinėms nuostatomis dėl Lietuvos ateities užsiminėme jau praeito skyriaus pabaigoje²⁹⁷.

Susipažinus su įvairiais lietuvių socialdemokratų laikyseną Lietuvių konferencijos sušaukimo ir Lietuvos Tarybos rinkimo atžvilgiu liudijančiais istoriniais šaltiniais galima teigti, kad absoliuti dauguma lietuvių socialdemokratų – LSDP narių pasisakė už dalyvavimą tiek Lietuvių konferencijoje, tiek ir Lietuvos Tarybos darbe. Tai savo laiškuose į Rusiją lietuvių komunistams 1918 m. paliudijo ir 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmais mėnesiais dar buvęs socialdemokratu – LSDP nariu, o 1918 m. vasarą tapęs vienu iš Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos kūrėjų P. Eidukevičius²⁹⁸. Šis aktyvus to meto LSDP veikėjas rašė, kad kartu su kitais socialdemokratais jis „įėjo į lietuvių konferencijos „rinkiminę komisiją“ su tikslu išnaudoti socialdemokratinei agitacijai keliones ir susirinkimus lietuvių konferencijos dalyviams rinkti“²⁹⁹.

Iš cituojamo P. Eidukevičiaus laiško taip pat susidaro įspūdis, kad toks sprendimas buvo priimtas daugumos LSDP Vilniaus organizacijos atstovų ir partijos Centro komiteto³⁰⁰. P. Eidukevičiaus laiške minima ir tai, kad į Lietuvių konferenciją Vilniuje susirinkę Lietuvos socialdemokratų partijos nariai savo atskirame susirinkime nusprendė dalyvauti tiek konferencijos darbe, tiek Lietuvos Tarybos rinkimuose³⁰¹. Tokią poziciją užimti socialdemokratai apsisprendė nepaisydami tam tikro savo rezervuotumo konferencijos dalyvių išrinkimo (parinkimo) tvarkai. Tai, kad didžiosios daugumos LSDP narių pozicija Lietuvių konferencijos ir Lietuvos Tarybos sukūrimo atžvilgiu buvo tokia, rodo ir itin aštri Rusijoje veikusių lietuvių bolševikų lyderių V. Kapsuko ir Z. Angariečio kritika 1917 m. rudenį lietuvių socialdemokratų

295. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 28.

296. Ten pat. L. 29. Iš tiesų LSDP Vilniaus organizacijos vardu toks „reikalavimas“ socialdemokratams – Lietuvos Tarybos nariams buvo P. Eidukevičiaus pateiktas tik 1917 m. gruodžio mėnesį. Žr. ten pat. Taip pat žr. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 292–293.

297. Kapsukas V. Lietuvos social-patriotai // Kapsukas V. Raštai. T. 7. – Vilnius, 1964. P. 298. Taip pat žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 293; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 187.

298. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 19. Taip pat žr. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). L. 21.

299. Ten pat.

300. Ten pat.

301. Ten pat.

užimtos pozicijos atžvilgiu³⁰². Pagaliau tai liudija (ir yra pats svarbiausias socialdemokratų užimtos pozicijos Lietuvių konferencijos ir Tarybos sukūrimo atžvilgiu įrodymas) LSDP narių pasisakymai Lietuvių konferencijoje 1917 09 18–22.

Kaip žinoma, Lietuvių konferencija, kurioje buvo išrinkta Lietuvos Taryba, vyko Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis. Kadangi vokiečiai neleido įvykdyti rinkimų, tai Organizacinio komiteto konferencijai rengti nariai pasiskirstę apskritymis, po siauresnių ar platesnių pasitarimų vietose, pristatė kandidatus išrinktam Vykdomajam biurui, kuris sudarė konferencijos narių sąrašą po 3–5 žmones iš visų 33 apskričių. Buvo atsižvelgta į tai, kad konferencijoje galėtų dalyvauti „visų luomų“, įvairių socialinių ir profesinių grupių ir įvairių srovių bei partijų atstovai³⁰³. Nors konferencijoje visai nebuvo moterų³⁰⁴, tačiau ji, pasak jos dalyvio P. Klimo, „...nors ir nebuvo demokratiškai išrinkta bet darė labai proporcingos atstovybės išpūdzio“³⁰⁵. Iš viso iš pakviestų 264 žmonių atvykę užsiregistravo 213, o vėliau buvo kooptuota iki 222 konferencijos dalyvių³⁰⁶. Iš socialdemokratų – LSDP narių konferencijoje dalyvavo S. Kairys, A. Domaševičius, P. Eidukevičius, J. Paknys, M. Biržiška, P. Bugailiškis, A. Povylius, P. Mažylis ir dar keletas jiems artimų žmonių. S. Kairys buvo išrinktas į konferencijos prezidiumą, o P. Bugailiškis ir J. Paknys – į jos sekretoriatą³⁰⁷. Antroje Lietuvių konferencijos protokolų versijoje, rašytoje P. Dogelio, yra nurodoma, kad S. Kairys buvo išrinktas Lietuvių konferencijos prezidiumo pirmininku (J. Basanavičius išrinktas garbės pirmininku)³⁰⁸.

Kaip nurodoma Lietuvių konferencijos protokoluose, svarbiausi jos darbotvarkės klausimai buvo šie: „Lietuvos politikos klausimas; lietuvių Tarybos klausimas“ ir „sumanymai šių dienų Lietuvos stoviuui pagerinti“³⁰⁹. Karščiausias diskusijas sukėlė bendrosios politinės rezoliucijos priėmimas.

Svarstant ir priimant bendrąją politinę rezoliuciją dėl Lietuvos politinės orientacijos ir ateities, socialdemokratai reiškėsi aktyviai. Anot konferencijos dalyvio ir

302. Žr. kad ir: Kapsukas V. Raštai. T. 7. P. 151–158, 296–301, 357–359, 383–385, 413–418, 426, 429–430, 456–458. Čia galime rasti įvairius tuo metu (1917 m.) „Tiesoje“ ir kitoje spaudoje išspausdintus V. Kapsuko straipsnius, kuriuose be kita ko, aštriai kritikuojami Lietuvoje likę lietuvių socialdemokratai, taip pat ir dėl jų laikysenos Lietuvos Tarybos sukūrimo proceso metu.

303. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 6; Tyla A. Lietuva ant Vasario 16-osios slenkščio. – Vilnius, 2004. P. 19–21.

304. Dėl to konferencijos dalyvis socialdemokratas A. Povylius vieno iš posėdžių metu perskaitė Šiaulių apylinkės ir Vilniaus moterų „atsiliepimą dėliai moterų aplenkimo, kviečiant konferenciją“. Žr.: Lietuvių konferencijos protokolai. P. 81.

305. Klimas P. Dienoraštis. P. 189. Apie tai rašydamas P. Klimas nepamiršta pažymėti, kad dėl konferencijos dalyvių sudėties „nepadarė priekaišto“ ir jo nelabai mėgstamas A. Domaševičius. Visgi, istoriko A. Eidinto tvirtinimu, A. Smetona „padėjo nemaža pastangų atmesdamas (jo požiūriu) „nenaudingus“ susirinkimuose išrinktus, bet jam nepatinkančius asmenis“. Žr.: Eidintas A. Antanas Smetona. P. 45 ir Eidintas A. Lietuvos Respublikos prezidentai. P. 24.

306. Ten pat. P. 67–68; Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai... P. 7; Tyla A. Lietuva ant Vasario 16-osios slenkščio. P. 50–59.

307. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 67.

308. Ten pat. P. 83.

309. Ten pat. P. 67.

jos prezidiumo nario krikščionių demokratų veikėjo Justino Staugaičio atsiminimų: „kaip ir Organizacinio komiteto posėdžiuose, ir čia pirmiausia kilo klausimas ar okupacijai esant daryti kokių politikos žygių, ar nedaryti? Ir čia vėl, lyg kokio gausybės rago pasipylė socialistų kalbos: jie mums išdėstė visą Markso „evangeliją“. Vėl buvo iškelti demokratizmo principai, liaudies teisės ir t. t. Savo kalbomis, ypač mums įgri-so Eidukevičius (paprastas darbininkas laikęs save dideliu oratoriumi) ir gydytojas Domaševičius“³¹⁰. Toks J. Staugaičio pateiktas retrospektyvus socialistų dalyvavimo Lietuvių konferencijos diskusijose vertinimas išplaukė tiek iš to meto, tiek iš vėlesnių metų krikščionių demokratų ir kairiųjų politinių santykių ypatybių. Pastebėtina, kad J. Staugaičio atsiminimuose nėra priekaištų kairiesiems dėl jų santykio su Lietuvos nepriklausomybe. Ir tai suprantama. Lietuvių konferencijoje dalyvavę socialdemokratai, kaip ir kiti kairieji (kaip ir absoliuti dauguma konferencijos dalyvių), aiškiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę.

Žvilgsnis į atskirų socialdemokratų pasisakymus tai tik akivaizdžiai paliudija. Štai P. Eidukevičius savo kalboje atmetęs orientaciją ir į Vokietiją, ir į Rusiją, ir į Lenkiją, pareiškė, kad „reikia proklamuoti Lietuvos neprigulmybę“ ir „atsirubežinėti nuo didelių valstybių“. Taip pat jis pabrėžė, kad „galutinis orientacijos nustatymas priklauso Steigiamajam Seimui“³¹¹.

Kad „pamatinis Lietuvos siekimas“ yra „pilna nepriklausomybė“ ir „nepriklausoma demokratiška respublika ir pilnas apsisprendimas konstituantų“, savo pasisakyme Lietuvių konferencijoje pabrėžė ir kitas čia jau ne kartą minėtas vienas iš ryškiausių to meto LSDP veikėjų – A. Domaševičius³¹². Už „neprigulmingą Lietuvą“ savo kalboje pasisakė ir A. Povylius³¹³. Anot dar vieno iš aktyvesnių karo metu Lietuvoje (Vilniuje) likusių LSDP narių J. Paknio, „kitokio obalsio, kaip nepriklausoma Lietuva būti negali“³¹⁴. Pagaliau dar vienas Lietuvių konferencijoje dalyvavęs LSDP narys B. Cirtautas, savo kalboje pažymėjęs, kad „Lietuvos nepriklausomybė ne visų vienodai suprantama“ ir kad kai kas ją supranta „su vokiškąja orientacija“, teigė, kad sutikti su pastarąja ir su tam tikromis konvencijomis su Vokietija „negalima“³¹⁵.

Apskritai, reikia pažymėti, kad Lietuvių konferencijoje dalyvavę LSDP nariai buvo ypač budrūs esminiu klausimu dėl būsimų Lietuvos ir Vokietijos santykių³¹⁶. Konferencijos protokoluose užfiksuoti jos dalyvių pasisakymai rodo, kad socialdemokratai, kaip ir Organizacinio komiteto posėdžiuose, taip ir konferencijos posėdžiuose, buvo griežtai nusiteikę prieš kokių nors santykių su Vokietija fiksavimą. Savo atsiminimuose apie Lietuvių konferenciją jos sekretorius F. Bugailiškis rašo,

310. Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. P. 328.

311. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 70, 100.

312. Ten pat. P. 71.

313. Ten pat. P. 103.

314. Ten pat. P. 107.

315. Ten pat. P. 72.

316. Ten pat. P. 71, 100, 102–103, 105.

kad „kairiųjų kalbėtojai“, tarp kurių jis mini ir socialdemokratus A. Domaševičių, P. Eidukevičių, B. Cirtautą, S. Kairį ir J. Paknį, konferencijoje „gynė visiškos nepriklausomybės idėją“³¹⁷.

Tiesa, A. Domaševičius, savo kalboje akcentuodamas, kad reikia reikalauti „kuo daugiau nepriklausomybės“, pažymėjo, jog „už tai užmokėti reikia ... kuo mažiau“ ir kad „daugiausiai užmokėti galima traktatais (sutartimis – G. M.): prekybos ir kas link apsigynimo“³¹⁸. Nors dviejuose skirtingų asmenų rašytuose Lietuvių konferencijos protokoluose tai suformuluota šiek tiek skirtingai, tačiau iš abiejų protokolų matyti, kad A. Domaševičius akcentavo ir Vokietijos vaidmenį gimstant Lietuvos valstybei. Anot „trumpojo“ konferencijos protokolo, Lietuvos valstybės gimimui „reikalingas akušerius – tai Vokietija“³¹⁹. Anot išsamesniojo P. Dogelio rašyto protokolo, A. Domaševičius čia cituojamame jo pasisakyme konferencijoje kėlė klausimą, ar Lietuvos valstybė „gims pati, ar reikės akušerės“, ir kad jis toliau teigė, kad „reikia ne akušerės, bet daktaro“. Kad tas „daktaras“ būtų Vokietija, čia iš karto po to tiesiogiai nurodyta nebuvo, nors iš tolesnės kalbos stenogramos tokią prielaidą daryti galima³²⁰. Toks Vokietijos veiksnio pažymėjimas gimstant Lietuvos valstybei, kaip ir „preybos ir apsigynimo“ sutarčių su Vokietija paminėjimas, cituojamoje A. Domaševičiaus kalboje gali suponuoti prielaidą, kad ši vieno iš pagrindinių LSDP kūrėjų kalba iš kitų socialdemokratų pasisakymų Lietuvių konferencijoje išsiskyrė tam tikru, nors ir labai nedideliu ir santykinu, provokiškumu, nors pastarasis (jeigu apie tokį ir galima kalbėti) turbūt buvo tikrai mažesnis už tą santykinį provokiškumą, kuris, anot kai kurių šaltinių, buvo būdingas čia jau cituotai A. Domaševičiaus kalbai anksčiau minėtame 1917 m. rugsėjo 9 d. mitinge.

Kita vertus, galbūt čia cituotai A. Domaševičiaus kalbai buvo būdingas ne tiek tam tikras santykinis provokiškumas, kiek didesnis realistiškumas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo galimybių to meto situacijoje nei idealistiškiau dėl demokratijos įtakos didėjimo pasaulyje nusiteikusių kitų konferencijoje dalyvavusių socialdemokratų kalboms. Mat, kaip pažymi konferencijos dalyvis K. Jokantas, „socialdemokratų grupės žmonės daug tikėjosi iš kitų šalių demokratinių šūkių“, esą „demokratijos laimėjimas“ kitose šalyse „nešąs laisvę pavergtoms tautoms“, taigi ir Lietuvai³²¹. Akivaizdžiai tai paliudija J. Paknio pasisakymas kuriame pastebėjus, kad nors „sąlygos nepriklausomybės obalsiui iškilti sunkios ir nepalankios“, siūloma „tikėti demokratijos įtakos didėjimu pasaulyje“, kaip palankia prielaida valstybingumui atkurti³²².

Apskritai galime teigti, kad galimybę sukurti nepriklausomą Lietuvos valstybę Lietuvių konferencijoje dalyvavę socialdemokratai išvedė iš demokratijos idėjos išpo-

317. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 211.

318. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 105. Taip pat žr. ten pat. P. 71.

319. Ten pat. P. 71.

320. Ten pat. P. 105.

321. Jokantas K. Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918. P. 181.

322. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 72.

puliarejimo pasaulyje Pirmojo pasaulinio karo metais. Savaiame suprantama, kad ir pati Lietuvos valstybė, anot socialdemokratų, turi būti kuriama demokratiniu būdu, ir politinė santvarka joje turi būti demokratinė. Čia jau minėjome, kad LSDP atstovai konferencijoje savo pasisakymuose (kaip ir prieš konferenciją, ir kaip ir iki tol 1916–1917 m.) akcentavo Steigiamojo Seimo reikšmę, kuris, išrinktas demokratinių rinkimų būdu, gali nustatyti tiek Lietuvos vidaus politinę santvarką, tiek ir santykius su kaimynais.

Taip pat aptariant Lietuvių konferencijoje socialdemokratų išsakytas nuostatas dėl Lietuvos politinės ateities reikėtų pažymėti ir tai, kad jie savo kalbose (kaip ir prieš tai 1916–1917 m. savo atsišaukimuose ir kitokiuose savo politinių nuostatų išdėstymuose) akcentavo, kad politinėje rezoliucijoje minētu klausimu turėtų atsispindėti ir požiūris į tautines mažumas, kurioms turėtų būti suteikta kultūrinė autonomija³²³.

Susipažinę su socialdemokratų pasisakymais Lietuvių konferencijoje galime tvirtinti, kad jie nemažai prisidėjo prie bendros politinės konferencijos rezoliucijos priėmimo. Rezoliucijoje buvo sakoma, kad laisvam Lietuvos plėtojimuisi turi būti sukurta nepriklausoma demokratiniais pagrindais sutvarkyta, tautinėms mažumoms kultūrinės teises garantuojanti valstybė, laikantis etnografinių sienų su ekonominio gyvenimo reikalaujamomis korektyvomis, ir kad jos pagrindus bei santykius su kaimyninėmis valstybėmis privalės nustatyti Vilniuje sušauktas Lietuvos Steigiamasis Seimas, visų jos gyventojų demokratiniu būdu išrinktas³²⁴.

Tiesa, kaip privalomą nuolaidą okupacinei vokiečių valdžiai prie šio teksto reikėjo pridėti antrą punktą, kuriame buvo numatyta ryšių su Vokietija galimybė – antrame rezoliucijos punkte buvo teigiama, kad „jeigu Vokietija sutiktų dar prieš Taikos konferenciją proklamuoti Lietuvos valstybę ir pačioje konferencijoje paremti Lietuvos reikalus, tai Lietuvių konferencija, turėdama omenyje, jog Lietuvos interesai yra normalinėse taikos sąlygose pasvirę ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimajai Lietuvos valstybei, nepakenkiant savitam jos plėtojimos, į tam tikrus dar nustatytinus santykius su Vokietija“³²⁵.

Lietuvių konferencijos nutarimas rodė lietuvių siekimą sukurti nepriklausomą valstybę, sušaukti Steigiamąjį Seimą, tačiau, žinoma, buvo paisyta ir Vokietijos interesų³²⁶. Tam tikrų ryšių su Vokietija pabrėžimas buvo būtina vokiečių leidimo sušaukti Lietuvių konferenciją sąlyga³²⁷.

Reikia pastebėti, kad rezoliucijoje šiuos ryšius fiksuojanti formuluotė buvo daug atsargesnė ir santūresnė, nei vokiečių reikalauja³²⁸. Tam, kad būtų priimta būtent tokia formuluotė, svarbų vaidmenį suvaidino konferencijai pirmininkavęs vienas iš

323. Ten pat. P. 74.

324. Ten pat P. 75–76.

325. Ten pat. P. 76

326. Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 8.

327. Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). – Šiauliai, 2010. P. 90.

328. Bukaitė V. Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas. P. 94.

to meto LSDP lyderių S. Kairys. Kaip savo „Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje“ rašo istorikas P. Čepėnas, S. Kairys „parodė daug atsargumo ir principiškumo redaguojant šią rezoliuciją“³²⁹. Pats S. Kairys savo atsiminimuose irgi pažymi, kad jam „gal daugiausiai teko prisidėti prie šios rezoliucijos suredagavimo“³³⁰. Tad nieko keisto, kad istoriografijoje galima rasti tvirtinimų, kad 1917 m. rugsėjo 21 d. Lietuvių konferencijos rezoliucija buvo parengta S. Kairio³³¹. Pastebėtina, kad konferencijos sekretorius P. Bugailiškis savo atsiminimuose, apskritai, tvirtina, kad „nepriklausomybės rezoliuciją su jos demokratiniiais pagrindais pavyko prastumti tik kairiųjų karštų argumentų ir pirmininkavusio S. Kairio taktikos ir ištvermės dėka“³³². Žinoma, čia galbūt galima išvelgti ir cituotų atsiminimų autoriaus socialdemokratinį šališkumą. Juk už nepriklausomybę buvo absoliuti dauguma konferencijos dalyvių. Tačiau socialdemokratai, kaip matėme, ypač akcentavo būsimos nepriklausomos Lietuvos „demokratinį pagrindus“.

Antras iš svarbiausių Lietuvių konferencijos svarstomų klausimų buvo Lietuvos Tarybos išrinkimo klausimas. Į ją buvo nuspręsta išrinkti 20 žmonių. Organizacinio komiteto pildomasis biuras turėjo sudaręs savo koalicinį sąrašą, į kurį buvo įtraukti ir socialdemokratai S. Kairys, M. Biržiška bei P. Bugailiškis³³³. Tačiau, anot P. Klimo, A. Smetona, išgirdęs, kad yra sudarytas atskiras dešiniųjų sąrašas, pasiūlė biuro sąrašo balsavimui nesiūlyti. Taip, P. Klimo nuomone, „buvo padaryta didžiausia klaida“³³⁴, nes buvo iškeltas atskiras dešiniųjų (krikščionių demokratų pasiūlytas) sąrašas, kuriame tarp 20-ies žmonių tebuvo tik vienas kitas kairysis, ir atskiras kairiųjų (vadinamasis „demokratijos“) sąrašas, kuriame visi 15 pasiūlytųjų buvo kairieji, daugiausia socialdemokratai³³⁵. Ir nors vėliau buvo pasiūlytas balsavimui ir pildomojo biuro sąrašas, kompromiso pasiekti nepavyko. Konferencijos kuluaruose vykusios politinių grupių derybos baigėsi be rezultatų.

Mat nors ir buvo nutarta, kad Taryboje turėtų būti 6 kairieji, 6 dešinieji ir 8 centro atstovai, bet nepavyko sutarti, kas yra kairieji. Krikščionys demokratai ir būsimoji tautininkai prie kairiųjų priskyrė ir J. Šaulį bei P. Klimą, kurį jie laikė socialistu³³⁶. Socialdemokratai P. Klimo ne tik kad socialistu, bet ir apskritai kairiuoju, kaip, beje, ir J. Šaulio, nelaikė ir reikalavo šešių vietų Taryboje be jų. Krikščionys demokratai sakė, kad tokiu atveju Taryboje bus 8 kairieji (6 socialdemokratai bei Klimas ir

329. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 189.

330. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 250.

331. Bukaitė V. Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas. P. 94.

332. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 212.

333. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot.

334. Klimas P. Dienoraštis. P. 188. P. Klimas prasidėjus rinkimams buvo kuriam laikui išėjęs į „Lietuvos aidą“ redakciją, todėl neturėjo galimybės A. Smetonos pasiūlymui paprieštarauti.

335. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 77.

336. Klimas P. Dienoraštis. P. 188. P. Klimas ir pats save priskyrė prie „derančių į socialistus“. Žr. ten pat. P. 155. Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. P. 329.

Šaulys) ir kad jie sutikti su tuo negali³³⁷. Balsavimui pasiūlius atskirus dešiniųjų ir kairiųjų sąrašus, daugiausia balsų rinkimuose į Tarybą gavo krikščionių demokratų sąraše pasiūlyti konferencijos dalyviai³³⁸. Taip į Tarybą buvo išrinkti tik du kairieji – socialdemokratai M. Biržiška ir S. Kairys³³⁹.

Paaikšėjus rinkimų rezultatams, žodžio paprašęs P. Eidukevičius pareiškė, kad „lietuvių konferencija svarbioje tautos valandoje parodė neatsisakiusi savo klasinių ir partijų reikalų, todėl socialdemokratų ir demokratų vardu“ paskelbė, kad „demokratinų sluoksnių reikalų apgynėjais skaito tik S. Kairį ir M. Biržišką“ ir kad „nuo to kaip jiems pavyks ginti demokratijos reikalai pareina jų pasilikimas Taryboje“³⁴⁰. Pasak S. Kairio, kalbėjusio po P. Eidukevičiaus, „iš kairiųjų pusės buvo pasiryžimas derinti visas spėkas, tikėtasi istoriniu momentu klasiniam užsispyrimui vietos nebūsiant...“, tačiau, anot kalbėjusiojo, teko patirti, „kad visuomenės grupės negalėjo pakilti privalomon aukštumon“³⁴¹.

S. Kairys pritarė P. Eidukevičiaus pareiškimui ir pažymėjo, kad kai matys, kad „negalys užstoti demokratijos sluoksnių reikalų, pirmu partijos pareikalavimu iš Tarybos pasitrauks“. Antras į Lietuvos Tarybą išrinktas socialdemokratas M. Biržiška taip pat solidarizavosi su P. Eidukevičiaus ir S. Kairio pareiškimais³⁴². Buvęs vienas iš aktyviausių LSDP veikėjų 1905–1914 metais, tada 1917 m. antroje pusėje jau tolęs nuo partinės politinės veiklos, vis daugiau užsiimdamas akademinio ir kultūrinio darbu, M. Biržiška vėliau rašė, kad tuo metu pareikšdamas, kad derinsias savo darbą Taryboje su LSDP nusistatymu, jis „norėjo sustiprinti S. Kairio svorį šioje atstovybėje“³⁴³.

Kitą dieną po Tarybos išrinkimo vykusiam Lietuvių konferencijos posėdyje S. Kairys dar kartą kritiškai atsiliepė apie Tarybos rinkimų rezultatus³⁴⁴. Jis protestavo prieš kairiesiems metamą kaltinimą „partyviškumu“ ir tvirtino, kad jie buvo pasiruošę „kompromisui“, kad jie (kairieji) oponentų „net klerikalais nevadino“, ir „tik paaikšėjus, kad to (kompromiso – G. M.) nesiekia dešinieji buvo išstatytas kairiųjų rinkiminis sąrašas“³⁴⁵. Vertindamas išrinktos Tarybos sudėtį S. Kairys teigė, kad ji nepasiruošusi būsimam darbui ir kad joje „trūksta žmonių su specialiu išsilavinimu, krašto sąlygų žinovų ir praktikos veikėjų, taip pat pamato ryšiams su valstiečiais“. Į S. Kairio kalbą bandė reaguoti keli kunigai, bet, anot konferencijos prezidiumo nario krikščionių demokratų atstovo kunigo J. Staugaičio, „reagavo nevykusiai“, todėl „Kairio hipnozės pasiekė savo tikslą“, nes buvo „jaučiama bloga konferencijos nuotai-

337. Klimas P. Dienoraštis. P. 188.

338. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 77.

339. Ten pat. P. 78. M. Biržiška gavo 163 balsus, S. Kairys – 154 balsus. Kiti iš žymesnių konferencijoje dalyvavusių socialdemokratų balsų gavo tiek: P. Bugailiškis – 82, A. Povylis – 57, J. Paknys – 54, A. Domaševičius – 47, P. Eidukevičius – 54.

340. Ten pat.

341. Ten pat.

342. Ten pat.

343. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 27.

344. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 79, 121–122.

345. Ten pat.

ka, buvo pavojus, kad konferencija gali iširti savo darbų nebaigusi³⁴⁶. Už „pusiausvyros neišlaikymą“ ir „sugadintą Burgfrieden (partinių kovų paliaubas)“ krikščionis demokratų kritikavo ir vienas iš ryškesnių to meto lietuvių politikų P. Klimas³⁴⁷.

Visgi dėl to, kad tuo metu buvo svarbu parodyti ne tik vokiečiams, bet ir visam pasauliui lietuvių tautos vieningumą ir tvirtą ryžtą siekiant Lietuvos nepriklausomybės, krikščionių demokratų atstovai padarė tam tikrą kompromisą. Po neilgų politinių grupių derybų du kunigai J. Stankevičius ir P. Urbanavičius atsisakė būti Tarybos nariais ir vietoj jų į Tarybą buvo pakviestas žinomas kairiųjų (Lietuvos demokratų partijos) veikėjas, būsimas žymus liaudininkas J. Vileišis ir artimas socialdemokratams dvarininkas iš Žemaitijos S. Narutavičius³⁴⁸. Šį dešiniųjų kompromisą teigiamai įvertino socialdemokratai S. Kairys, P. Eidukevičius ir A. Domaševičius³⁴⁹. Ypač įsidėmėtini P. Eidukevičiaus žodžiai, po minėtos žinios pasakyti pranešimo konferencijos dalyviams apie tai, kad „istorijos momente reikia užmiršti vaidus“ ir kad „mes prieš akys būsime kaip uola, kurios niekas nesuskaldys“³⁵⁰.

Išrinkus Tautos Tarybą buvo svarstomas jai keliamų uždavinių klausimas. Šiame svarstyme aktyviai dalyvavo ir LSDP atstovai. Šalia kitų kalbėjusiųjų šiuo klausimu pasisakęs P. Eidukevičius pažymėjo, kad Tautos Tarybos uždaviniai yra „gerinti dabartinis suirusis gyvenimas ... atstovauti viso krašto reikalus, dėl to reikia susirūpinti su juo, šalinti svetimąsias organizacijas iš lengvo savosiomis pakeičiant, organizuoti savo ūkio reikalus; belaisvių stovio palengvinimas, mokyklų sutvarkymas, pašalinimas priverstinio gyventojų darbo, krašto ir ūkio reikalų sutvarkymas; politikos klausime – statyti valstybės rūmus, pradedant iš apačios nuo valsčiaus organizacijų ligi Steigiamojo Seimo“³⁵¹. Apie Tarybos uždavinius iš socialdemokratų taip pat kalbėjęs A. Domaševičius atkreipė dėmesį į tai, kad be savivaldos, švietimo reikalų, reikėtų rūpintis ekonominiais reikalais – žemdirbyste, pramone, prekyba, kooperacija, žmonių sveikata, labdarybe³⁵².

Baigiant aptarti socialdemokratų dalyvavimą Lietuvių konferencijoje reikėtų pažymėti, kad jeigu anksčiau – 1917 m. pirmoje pusėje – LSDP Vilniaus organizacijos lyderiams P. Eidukevičiui ir A. Domaševičiui P. Klimas savo „Dienoraštyje“, kaip matėme iš ankstesnio skyriaus, negailėjo aštrių, kritiškų žodžių, tai rašydamas apie Lietuvių konferenciją jis palyginti palankiai atsiliepė ir apie šiuos du socialdemokratus. P. Klimas rašė, kad „nors P. Eidukevičius ir A. Domaševičius karščiuodamiesi ir

346. Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra. P. 329.

347. Klimas P. Dienoraštis. P. 188.

348. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 80, 123. Konferencijos dalyvis kunigas J. Staugaitis savo atsiminimuose pažymi, kad tam (papildomų dviejų kairiųjų įvedimui į Tarybą) didelę reikšmę turėjo S. Kairio kalba – „hipnozės“, pasakyta kitą dieną po Tarybos rinkimų. Žr.: Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra. P. 329.

349. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 123.

350. Ten pat.

351. Ten pat. P. 79.

352. Ten pat. P. 79–80, 123.

darkė mūsų kalbą, bet ir tie pasirodė patriotai“ ir, apskritai, „kairysis sparnas išlaikė discipliną ir nedarė jokių skandalų“³⁵³. Jeigu minėtiems dviem socialdemokratams šiokių tokių priekaištų P. Klimas turėjo, tai apie konferencijos posėdžiams dažniausiai pirmininkavusį S. Kairį jis atsiliepė labai palankiai.

Anot P. Klimo, „S. Kairys suvaidino žymią pirmininko rolę“, nes „iš tikrųjųėjo viskas taip bešališkai, taip disciplinuotai, taip sklandžiai, kad tik Kairio sugebėjimams čia reikia atsidėkoti, nes kai tik pradėdavo pirmininkauti kiti prezidiumo nariai, tvarka greitai irdavo“³⁵⁴.

Ir iš tiesų Lietuvių konferencijos protokolai rodo, kad S. Kairys pirmininkavo net 8-iems iš 10-ies Lietuvių konferencijos posėdžių. Buvęs aktyvus 1905 metų revoliucinių įvykių dalyvis ir II Rusijos imperijos Dūmos narys, o tarpukario Lietuvoje kurį laiką buvęs Seimo nariu socialdemokratas A. Povylius apie S. Kairio pirmininkavimą 1917 m. Lietuvių konferencijoje vėliau praėjus nemažai metų po šios konferencijos rašė, kad „daug teko matyti pirmininkaujančių įvairiuose susirinkimuose“, tačiau „taip gražiai, taip sklandžiai su tokiu griežtumu ir taktu, kaip pirmininkavo S. Kairys tame karingame atgimstančios Lietuvos seime niekur nemačiau nei prieš tai, nei po to“³⁵⁵.

Turint mintyje tokį S. Kairio vaidmenį, suprantama ir tai, kodėl konferencijos uždarymo kalbą teko pasakyti būtent jam. Savo, kaip konferencijos pirmininko, baigiamojoje kalboje S. Kairys „išreiškė savo ir susirinkusiųjų jausmą ir gilų įsitikinimą, kad konferencijos darbas atsistojo ant tikro ir tvirto pamato ir išreiškė linkėjimą, kad tas vidaus stamantrumo jausmas lydėtų mūsų visus tolimesnius darbus“³⁵⁶. Mat, anot S. Kairio, „pats darbas lieka ateityje“ ir jame („pačiame darbe“) „lydės mus įsitikinimas, kad tas darbas yra jau nusistatęs“. S. Kairys pabrėžė, „kad konferencija parodė, jog mes esame daugiau subrendę, negu prieš 10 metų“, ir „tas subrendimas telydi mus ir toliau“. S. Kairio kalbą užbaigė triukšmingi konferencijos dalyvių „dėlnų plojimai“ ir šūkšmai iš vietų („valio“, „tegyvuoja“), palydėti šūkiu „Lai gyvuoja nepriklausoma demokratiška Lietuva“³⁵⁷.

Taigi taip galima būtų apibūdinti socialdemokratų dalyvavimą, jų politines nuostatas ir politinę laikyseną Lietuvių konferencijoje Vilniuje. Reikia pažymėti, kad nepaisant tam tikro lietuvių socialdemokratų rezervuotumo šios konferencijos dalyvių parinkimo formos atžvilgiu, pačios konferencijos nutarimus ir reikšmę jie vertins pozityviai. Tokio vertinimo pavyzdys būtų straipsnis apie ją (Lietuvių konferenciją), parašytas jos dalyvio, žinomo socialdemokratų veikėjo (1912 m. LSDP konferencijoje išrinkto kandidatu į šios partijos CK narius) J. Paknio ir išspausdintas beveik po

353. Klimas P. Dienoraštis. P. 187–188. Tiesa, P. Klimas pažymi, kad A. Domaševičius „berods ne kartą mėgino obstrukcijas varinėti, bet publika juokais jas leido“.

354. Ten pat. P. 189.

355. Povylius A. Atsiminimai apie inž. St. Kairį // Kultūra, 1938, Nr. 12. P. 783. S. Kairio kaip konferencijos pirmininko vaidmenį savo atsiminimuose akcentavo ir P. Bugailiškis. Žr.: Bugailiškis P. Visuomenininko St. Kairio 60 m. amžiaus sukaktuvių proga // Ten pat. P. 773.

356. Lietuvių konferencijos protokolai // LVT prot. P. 82, 124–125.

357. Ten pat.

dvių mėnesių po jos darbo pabaigos pradėjusiame eiti legaliame neoficialiame socialdemokratų laikraštyje „Darbo balsas“³⁵⁸.

Šiame straipsnyje J. Paknys pažymėjo, kad Lietuvių konferencija atliko savo uždavinį „suvienodinti bei suformuoti politiškuosius mūsų krašto siekimus ir pareikšti juos plačiam pasauliui“. Taip pat čia minimo straipsnio autorius ne tik išreiškė viltį, kad „konferencijos nutarimų garsas, nežiūrint varžančių karo stovio aplinkybių ... pasklis plačiai“, bet ir pabrėžė, kad „privaloma rūpintis, jog apie Lietuvos troškimus“ sužinotų ir būsimas „taikos kongresas“. Būtent šiuo žvilgsniu, anot lietuvių socialdemokrato, minėtos konferencijos nutarimai „bus be abejo vienas pamatinių dalykų, kuriais kongresas turės remtis ir vadovautis Lietuvos klausimu“. Tačiau, J. Paknio nuomone, „visiems aišku, kad sprendžiant Lietuvos likimą, be grynai tarptautinės politikos motyvų, daugiausiai nusvers pačios mūsų krašto visuomenės susipratimas“, nes „energingas ir vienodas plačių visuomenės sluoksnių veikimas už aiškiai nustatytą politikos obalsį yra pamatinis dalykas ir vienintelis būdas mums, Lietuvos gyventojams padaryti įtekmės į kongreso nutarimus“. Taigi, pasak J. Paknio, ir šiuo žvilgsniu, – „žvilgsniu visuomenės santykių išsiaiškinimo Lietuvoje dabarties metu, jos politiško nusistatymo bei veiklumo, – konferencijos reikšmė yra labai didelė“.

Anot J. Paknio, prieš Lietuvių konferenciją būta abejonių, ar galės joje „susikalbėti žmonės, įvairiausių luomų, požiūrių, partijų“. Tačiau tai, „kad visi susirinkusieji“ į Lietuvių konferenciją, straipsnio autoriaus nuomone, „be jokios išimties parodė turį vieną vienintelę formulą Lietuvos politikos siekimams išreikšti“, tai „jau savaime įgyja gilios visuomeninės reikšmės ir lygus yra garsiems istorijos momentams“. J. Paknys savo straipsnyje Lietuvių konferenciją sulygino su Didžiuoju Vilniaus seimu ir pažymėjo, kad „konferencijos pakeltas obalsis yra visos susipratusios lietuvių visuomenės troškimas, nes jos tarpe sunku būtų rasti ir pavienius asmenis, kurie kitaip apie Lietuvos ateitį manytų“. Nes kaip toliau savo straipsnyje pabrėžė jo autorius, „obalsis laisvos Lietuvos“ yra „ne ūpo padaras, ne kokios agitacijos pasekmė“ ir kad „už jį stovi ne siaura kokia srovė ar partija, bet visa Lietuvos visuomenė, kuri to obalsio įvykiuose mato savo gyvybės reikalą“.

Straipsnio apie Lietuvių konferenciją autoriaus nuomone, „pamatinis Lietuvos politikos reikalavimas, tiek visiems susirinkusiems buvo aiškus, kad dėlai jo jokių ginčų nereikėjo“ ir „skirtumai buvo tik dėl kelių, kuriais reikėtų eiti, kad tą tikslą atsiektų“. J. Paknys buvo įsitikinęs, kad „toks aiškus ir griežtas lietuvių visuomenės nusistatymas be abejo neliks nepadaręs įtakos ir į tas mažesniąsias visuomenės dalis, kurios šiandien kitaip Lietuvos klausimą norėtų risti“. „Mes, – rašė toliau J. Paknys, matyt, turėdamas mintyje šiuo atveju pirmiausia savo bendraminčius socialdemokratus, – rišdami Lietuvos politikos klausimą, išeiname ne tik iš tautybės pamato, bet iš demokratijos principo ir esame giliausiai įsitikinę, kad Lietuvos krašto demokratijos klausimas gali būti tinkamai išrištas tik drauge su lietuvių tautiniu klau-

358. Asirys [J. Paknys]. Lietuvių konferencija // Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 3–5.

mu.“ Todėl straipsnio autorius yra įsitikinęs, kad „demokratiniai Lietuvos mažumų sluoksniai ... parems lietuvių demokratijos politikos obalsį“.

Savo straipsnyje J. Paknys atkreipė dėmesį ir į Lietuvių konferencijoje išrinktos „Tarybos sąstatą“, kuriuo „konferencijai pavyko vargais-negalais patenkinti visas beveik apsisireiškusias mūsų sroves“ ir jos „visos jaučiasi turį savo atstovų, kad ir ne visai tinkamame skaičiuje Tarybos tarpe ir yra pasiryžę remti jos žingsnius“, žinoma, „ne aklai remti, bet tiek, kiek tie žingsniai neves į šalį nuo tikrųjų šalies reikalų“. Taigi taip praėjus beveik dviem mėnesiams po Lietuvių konferencijos neoficialiame socialdemokratų laikraštyje ją apibūdino vienas iš konferencijos dalyvių, vienas iš LSDP veikėjų.

Baigdami socialdemokratų – LSDP narių politinių nuostatų ir politinės laikysenos aptarimą iškilus Lietuvos Tarybos idėjai ir ją sukuriant 1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusioje Lietuvių konferencijoje galime pasakyti, kad apskritai lietuvių socialdemokratai pritarė Lietuvos Tarybos sukūrimo idėjai, tik pasisakė už tai, kad ji būtų išrinkta demokratinuose rinkimuose išrinktoje Lietuvos konferencijoje, todėl rezervuotai žiūrėjo į kooptacijos ar pusiau kooptacijos būdu šaukiamą Lietuvių konferenciją. Tačiau, nepaisant to, socialdemokratai dalyvavo šioje konferencijoje ir aktyviai reikėsi tiek svarstant bendrą politinę rezoliuciją dėl Lietuvos ateities, tiek, sutikę su nuomone, kad reikia išrinkti tam tikrą atstovybę – Tarybą, svarstant jos būsimus uždavinius. Kartu socialdemokratai pasisakė už tai, kad nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės pamatus tegali galutinai nustatyti tik Steigiamasis Seimas. Tokią nuostatą palaikė visi žymesni LSDP lyderiai (atstovai), dalyvavę konferencijoje. Visa tai rodo, kad principinių skirtumų tuo metu – 1917 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais – tarp jų nebuvo ir kad vėlgi idėjinė diferenciacija, tokia kaip kitų valstybių ir kraštų socialistinėse partijose tuo metu, tarp Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais likusių LSDP narių nebuvo pasireiškusi ir vadinamųjų tarptautinių – revoliucinių socialdemokratų (t. y. esančių Rusijos socialdemokratų – bolševikų idėjinėje įtakoje) tarp žymesniųjų LSDP veikėjų, likusių Lietuvoje, tuo metu (kaip ir 1915 m. pabaigoje–1917 m. pirmoje pusėje) taip pat nebuvo.

3.3. Socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų atspindėjimas

„Darbo balso“ puslapiuose 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje

Aptarę tai, kas buvo būdinga Lietuvoje likusių socialdemokratų LSDP narių politinėms nuostatomis ir politinei laikysenai nuo Pirmojo pasaulinio karo ir Vokietijos okupacijos pradžios iki Lietuvos Tarybos (toliau – LT) sukūrimo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Lietuvių konferencijoje Vilniuje, šiame skyriuje nagrinėsime, kokios buvo Lietuvoje likusių LSDP narių idėjinės-politinės nuostatos 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje. Pagrindinis istorinis šaltinis, iš kurio apie tai galima spręsti, yra 1917 m. lapkričio 15 d. pradėtas leisti laikraštis „Darbo balsas“.

Kaip savo atsiminimuose rašė S. Kairys, „karo eigoje besikristalizuojant lietuvių politinei minčiai, vieningai siekiant nepriklausomybės ir daugėjant simptomų, kad tas siekimas gali virsti realybe, reikėjo konkrečiai galvoti, koks turinys teks duoti tam nepriklausomam Lietuvos gyvenimui“, arba kitaip sakant, „reikėjo aiškintis eilę klausimų, viešai dėl jų pasisakyti ir ruošti savąją visuomenę teisingam ir vieningam jų sprendimui“³⁵⁹. Dėl to, anot S. Kairio, tuo metu „dienos būtinybe tapo savos spaudos“ reikalingumo klausimas³⁶⁰. Tad nenuostabu, kad lietuvių visuomenės veikėjai nuolat prašė vokiečių valdžios leidimų leisti lietuviškus laikraščius³⁶¹. Socialdemokratai taip pat nuo 1916 m. pavasario planavo leisti savo atskirą laikraštį ir siekė gauti tam vokiečių valdžios leidimą³⁶².

Nors okupacinė valdžia iki 1917 m. rudens ir nedavė leidimo lietuviams patiems leisti laikraščius, tiek socialdemokratai, tiek į „konsorciumą“ susitelkę kitų lietuvių politinių srovių veikėjai savo sumanymo leisti legalius lietuviškus laikraščius neatsisakė. Tad lietuviams „nenustojus“, pasak S. Kairio, „kaulijus ir panaudojant galimas protekcijas“³⁶³, 1917 m. lapkričio mėnesį pagaliau buvo gauti leidimai dienraščiui „Lietuvos aidas“ ir savaitraščiams „Tėvynės sargas“ ir „Darbo balsas“. Pastarasis laikraštis gali būti drąsiai laikomas neformaliu Lietuvos socialdemokratų laikraščiu. Jo vyriausiuoju redaktoriumi buvo ir „įžengiamuosius“, t. y. vedamuosius, straipsnius rašė S. Kairys, finansais ir administravimu rūpinosi J. Paknys, o „artimiausiųjų“ jo bendradarbių būreliui priklausė žinomi socialdemokratai M. Biržiška, P. Bugailiškis, A. Domaševičius, P. Eidukevičius, A. Janulaitis³⁶⁴. Taigi nors vokiečių okupuota Lietuva karo metu ir buvo netekusi daugelio inteligentų, ypač iš kairiųjų srovių, vis dėlto „Darbo balsas“ sutelkė veiklų bendradarbių būrelį.

„Darbo balso“ laikraščio vedamieji, jo straipsniai ir publikacijos suteikia tam tikros medžiagos, ar bent šiek tiek medžiagos, leidžiančios susidaryti nuomonę apie to meto (laikraščio leidimo laikotarpį) Lietuvos socialdemokratų politinę laikyseną ir idėjines-politines nuostatas (ir jų evoliuciją), jų santykį su Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesu.

Pasakymas, kad „Darbo balsas“ suteikia tik „šiek tiek medžiagos“, nėra atsitiktinis. Mat „Darbo balso“ leidimo sąlygos 1917–1918 m. buvo sudėtingos. Kaip žinoma, pagal 1916 m. liepos 1 d. priimtą Spaudos įstatymą, galiojusį iki pat vokiečių okupaci-

359. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 259.

360. Ten pat.

361. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 108.

362. Klimas P. Dienoraštis. P. 108–109, 126, 157, 164; Darbo balsas. Prof. inž. Stepo Kairio 70 metų suakutinių proga // Naujienos, 1948 12 13 // VUB RS. F. 257–320.

363. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 259.

364. Be minėtų socialdemokratų, tarp artimiausių „Darbo balso“ bendradarbių buvo nurodyti ir kiti visuomenėje daugiau ar mažiau žinomi kairiosios pakraipos veikėjai, tarp jų ir ryškiausias iš Lietuvoje likusių demokratų partijos (būsimųjų socialistų liaudininkų demokratų partijos) veikėjų J. Vileišis. Žr. Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 1. Redaktorius ir artimiausi laikraščio bendradarbiai buvo nurodomi ir kituose laikraščio numeriuose iš karto po laikraščio antrašte ir paantrašte. Taip pat žr.: Bugailiškis P. Medžiaga LSDP spaudos istorijai // LNMMB RS. F. 5–251. L. 3.

jos pabaigos, karinė ir politinė cenzūra turėjo iš anksto, prieš atiduodant spausdinti, peržiūrėti visus laikraščius ir kitus periodinius leidinius³⁶⁵. Dėl to, kaip prisimena vienas iš „Darbo balso“ leidėjų, „vokiečių okupacinė cenzūra nieko neleido rašyti iš Lietuvos gyvenimo, o ypač iš lietuvių tautos visuomeninio ir politinio gyvenimo. Taip pat buvo draudžiama vienu ar kitu būdu liesti Vokietijos vidaus veikimo, o iš karo fronto buvo galima dėti be jokių komentavimų tik vokiečių oficialius pranešimus“³⁶⁶. Visas „Darbo balso“ turinys buvo verčiamas į vokiečių kalbą ir tas vertimas buvo siunčiamas į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją ir vietos vokiečių štabui...“³⁶⁷.

Kaip savo atsiminimuose rašo S. Kairys, „Darbo balso“ leidėjai „turėjo rašyti ir atsilaikyti žiauriose Ob-Osto režimo sąlygose, žiauriai pešiojami okupanto cenzūros, kai korektūros lapuose pusė medžiagos, ir tai pačios sultingiausios, būdavo išbraukiama“³⁶⁸. Tad natūralu yra tai, kaip toliau rašo S. Kairys, kad per laikotarpį iki 1918 m. kovo 28 d. „Darbo balse“ „be oficialių pranešimų apie Tarybos delegacijas į Berlyną nieko nebuvo rašyta apie Tarybos žygius, jos veiklą, joje vykusias diskusijas“ ir kad „nebuvo nei vienu žodžiu paminėta ir Vasario 16-os dienos akto paskelbimas – nes žinių nepraleido Ob-Osto cenzūra“³⁶⁹.

Dėl minėtų priežasčių „Darbo balse“, kaip rašoma S. Kairio atsiminimuose, nebuvo „pilniau pavaizduoti keli itin ryškūs to meto momentai“, pavyzdžiui, „jame beveik nieko nėra apie 1917 m. gruodžio mėn. 11 d. Tarybos skaudžią rezoliuciją...“ ir nieko iki 1918 m. spalio mėnesio pabaigos nerašyta apie „aiškų konfliktą pačioje Taryboje dėl tos pačios gruodžio 11 d. rezoliucijos, kuomet buvo sprendžiamas kardinalus klausimas, kokio turinio turi būti Lietuvos nepriklausomybės skelbimas“³⁷⁰. „Darbo balse“ (vėlgi iki 1918 m. spalio mėnesio pabaigos) nebuvo rašoma apie tai, kad keturi Tarybos nariai buvo iš jos pasitraukę, nebuvo rašoma ir apie, anot S. Kairio, „Tarybos prasižengimą prieš Vilniaus konferencijos nutarimą, 1918 m. liepos mėn. 11 d. išsirenkant hercogą Urachą Lietuvos karalium“³⁷¹.

Nepaisant visų čia paminėtų dalykų, „Darbo balse“ spausdinti tekstai visgi ir iki 1918 m. spalio mėnesio pabaigos pateikia tam tikros istorinės medžiagos apie Lietuvoje likusių socialdemokratų politines nuostatas. Tad, kaip minėjome šio skyriaus pradžioje, remdamiesi „Darbo balsu“ pamėginsime rekonstruoti Lietuvoje veikusių LSDP narių idėines-politines nuostatas 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje.

365. Žr.: Urbšienė M. Vokiečių karo metų spauda ir Lietuva. – Kaunas, 1939. P. 6–7, 44; Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 74; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 49.

366. J. VLKS [Vilkaitis J.]. Steponas Kairys „Darbo balso“ redaktorius // Keleivis, 1961 01 11 // VUB RS. F. 257–320; Vis tas pats. Darbo balsas. Prof. inž. Stepo Kairio 70 metų sukaktuvių proga // Naujienos, 1948 12 13 // VUB RS. F. 257–320. Plačiau tai cituojama G. Ilgūno knygoje. Žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 359.

367. Ten pat.

368. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 265–266.

369. Ten pat. P. 264.

370. Ten pat.

371. Ten pat. P. 266.

Taigi, jau pirmojo „Darbo balso“ numerio pirmame įvadiniam straipsnyje – laikraščio vedamajame „Žodis į skaitytojus“ jo autorius, laikraščio atsakingasis redaktorius S. Kairys akcentavo būsimos nepriklausomos laisvos Lietuvos valstybės idėją³⁷². Šiame straipsnyje buvo sakoma, kad „ašarota ir kruvina auka, kurią žmonės deda baisiam karui kovos laukuose ir gyvenimo skurdume – varge, žada virsti aukso sėja naujam gražiam gyvenimui padiegti“ ir kad „pasaulis ir visų pirma darbo žmonės taikos išsiilgę, ne tik ryžtasi, kad karas kuo greičiausiai pasibaigtų, bet ir kad užtvėrus jam visi keliai kada nors pasaulin grįžti“ ir „ta mintimi vedami darbo žmonės Rusijoje, o kartu su jais ir vakarų Europos demokratija iškėlė reikalavimą, kad šį karą baigiant nedaryti naujų neteisybų ir pirmučiausiai kiekvienai šaliai ir tautai leisti taip susitvarkyti, kaip jos pačios panorės...“³⁷³

Anot S. Kairio, Lietuvai šis reikalavimas reiškia, kad ji „karo atsitikimų paliuosuota iš caro prispaudimo, taip pat, turi gauti teisės liuosai ir savo supratimu susikurti būsimąjį savo gyvenimą“ ir kad „laisvės viltis ūmu laiku žada mums virsti tikrenybe ir todėl reikia mums su visu uolumu ne tiktai galvoti ir tartis, kaip geriau mūsų kraštas sudorotų, bet jau ruošti dėti pamatai laisvai Lietuvos valstybei, savo reikalų šeimininkei“³⁷⁴.

Jau iš S. Kairio parašyto pirmojo „Darbo balso“ numerio vedamojo minčių kristalizuojasi išvada, kad jis Lietuvos nepriklausomybės atgavimą sieja su demokratijos įtakos didėjimu pasaulyje. Tai, kad socialdemokratai Lietuvos valstybingumo atkūrimo galimybę siejo su šiuo reiškiniu, rodo ir tame pačiame „Darbo balso“ numeryje išspausdintas kito socialdemokrato J. Paknio straipsnis apie 1917 09 18–22 vykusią Vilniaus lietuvių konferenciją³⁷⁵.

Šiame straipsnyje J. Paknys rašė, kad „dabartinis karas ... būdamas ligšiolinių tarptautinių santykių pasekme, aiškiausiai rodo, kad tie santykiai nebepakenčiami, kad jie turi pasikeisti ir užleisti vietą kitiems“, „tas naujosios pasaulio tvarkos troškimas, kuris šiandieną žymi jau nebe vien demokratinių srovių siekimus, bet tampa galingų valstybių politikos programa, vėl šviečia vilties spinduliais Lietuvos istorijos likimui“ ir kad „laisvės ir teisės obalsiai žada virsti tarptautinės politikos dėsniais“, o „mažųjų tautų teisės žada susilaukti sau pripažinimo“ kas ir „yra pamatas vilčiai laisvos Lietuvos“³⁷⁶.

Tačiau grįžkime prie pirmojo „Darbo balso“ numerio vedamojo, kuriame jo autorius, laikraščio redaktorius S. Kairys, Lietuvos valstybės atkūrimo galimybę siedamas su „demokratijos įtakos didėjimu pasaulyje“, toliau rašo, kad „imantis Lietuvos nepriklausomybės atgavimo reikia aiškiai suprasti kaip tai padaryti“³⁷⁷. Nes, anot

372. [Kairys S.] Žodis į skaitytojus // Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 1.

373. Ten pat. P. 1.

374. Ten pat.

375. Asirys [Paknys J.]. Lietuvių konferencija // Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 3.

376. Ten pat.

377. [Kairys S.] Žodis į skaitytojus // Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 1.

„Darbo balso“ redaktoriaus, tai, „kad mūsų kraštas turi būti laisvas, tą šiandien vienan balsan tvirtina visa Lietuva“, bet „kaip ji turėtų būti sudaryta vidujiniame savo gyvenime, apie tai įvairios mūsų visuomenės grupės įvairiai taria, kiekviena ryždamos užimti būsimajoje valstybėje sau patogiausią vietą“. Tad, S. Kairio nuomone, nors „turime visi iš vieno petys petin eiti, kad išgavus Lietuvai liuosą politišką buvimą, bet kartu privalome nepamiršti, kad niekas nenuniektų mūsų teisių, nenustumtų mūsų prie gyvenimo stalo paskučiausio vieton“.

„Darbo balso“ atsakingasis redaktorius savo pirmame įvadiniame straipsnyje – vedamajame į pirmąjį šio laikraščio numerį – rašo, kad „Darbo balsas“ yra pasiryžęs kelti ir aiškinti laisvos Lietuvos obalsį kaip svarbiausį mūsų dienų uždavinį“ ir kad laikraštis „aiškins, svarstys ir stengsis rišti visus klausimus vidujinio Lietuvos gyvenimo taip, kaip tai atitinka jo skaitytojų reikalams“. Kartu čia pat nurodoma, kad „laikraštis rūpinsis ne tik padėti jo skaitytojams susiprasti, bet ir susirišti vienumon, kad bendrai, ir vienybėje gynus savo reikalus“.

Pažymėjęs, kad nors „laisvos Lietuvos sudarymas tinkamai mūsų reikalams yra didžiausias mūsų uždavinys ir pamatinis mūsų darbas“, „Darbo balso“ pirmojo numerio vedamojo autorius atkreipė dėmesį ir į tai, kad ir „be jo turima dar svarbesnių dienos rūpesčių, kuriuos tvarkinti gal teks ryt poryt“. Tais „svarbesniaisiais dienos rūpesčiais“ buvo nurodyti krašto ūkio, valsčių ir krašto administravimo, teismų sutvarkymo, švietimo, žmonių pragyvenimo, nedarbo, saugumo klausimai³⁷⁸. Straipsnio autorius pastebi, kad visi šie klausimai žinomi okupacinei valdžiai ir kad ji „žada leisti Lietuvos visuomenei pačiai imtis to darbo dar šio karo metu“. „Darbo balso“ atsakingojo redaktoriaus nuomone, pasiryžimo atlikti tą darbą Lietuvos visuomenėje esama, bet prieš pradedant tai daryti pirmiausiai reikia „tinkamai nusistatyti, kad nauja tvarka nevirstų nauju jungu“. O „Darbo balsas“ jo atsakingojo redaktoriaus vardu pasižada „neprasilenkti nė su vienu svarbesniųjų gyvenimo reikalų ir tinkamai kiekvieną jų nušviesti“.

Nors „Darbo balso“ redaktorius ir tvirtino, kad „savo siekimus ir būsimos Lietuvos tvarką patys turime nustatyti“, kad „sprendžiant Lietuvos likimą, ... patys turime daugiausiai jame nusverti“, jis, žinoma, suprato, kad tai „nepareis vien nuo mūsų pačių“, kad įgyvendinant savo siekimus „pakeliui bus sutikta ir draugų ir priešų“ ir reikės „derinti savo pastangas su pasaulio atsitikimais“, reikės „ieškoti paramos pas tuos, kurie mus užjauš“. Todėl S. Kairys pažadėjo, kad jo redaguojamas laikraštis „nuolat dalinsis savo žiniomis su savo skaitytojais pranešdamas jiems kas dedasi visame pasaulyje ir labiausiai kas daroma labiausiai mums artimų visuomenės sluoksnių – Europos darbo žmonių“.

Pirmojo „Darbo balso“ vedamajame taip pat buvo pažymėta, kad „įveikti didelį Lietuvos atstatymo darbą ir sudaryti iš jos laisvą valstybę tepajėgs plati Lietuvos visuomenė, stodama prie jo suderintomis eilėmis“. Tačiau čia pat buvo pažymima, kad Lietuvos

378. Ten pat. P. 2.

visuomenė nėra vienaluomė, kad ją sudaro įvairios socialinės grupės, kurios kiekviena turi be „bendrųjų ir savo ypatingus reikalus ir siekimus“. Todėl, kaip toliau buvo rašoma straipsnyje, kada atsiras galimybė laisvesniam visuomeniniam gyvenimui, tada išryškės, „vaizdžiai iškils“ pažiūrų skirtumai ir prasidės „subendrintos varžytinės tarp visuomenės grupių“, kai kiekviena iš tų grupių sieks įgyvendinti savo tikslus.

Šioje būsimoje politinėje kovoje „Darbo balsas“ pasižadėjo būti darbo žmonių, „kaimo ir miesto darbininkų, bežemių ir mažžemių ūkininkų interesų reiškėju ir gynėju“. Tai buvo nurodoma kaip „pamatinis ir svarbiausias laikraščio uždavinys“. Tačiau „Darbo balsas“, pasak jo atsakingojo redaktoriaus, nežadėjo pasitenkinti vien tik tuo. Kadangi „darbo žmonėms“, o ir „visiems ... ūkininkams, mažesnio turto miestelėnams, tautinėms mažumoms, pagalios visiems kas dedasi tikru demokratu“ turi „rūpėti kad vidujinis Lietuvos susitvarkymas būtų juo demokratiškiausias“, t. y. kad jis „juo labiausiai priderėtų nuo pačių krašto gyventojų noro ir valios“, tai „Darbo balsas“ pasižada, kad paminėtosios visuomenės grupės ras jame „tinkamą savo pažiūrų ir siekimų išdėstymą“. Taip pirmojo „Darbo balso“ numerio vedamajame buvo apibrėžta šio laikraščio misija.

Iš pirmajame „Darbo balso“ numeryje spausdintų tekstų taip pat dar reikėtų atkreipti dėmesį į praeitame skyriuje jau pristatytą ir šiame skyriuje jau minėtą J. Paknio straipsnį apie Lietuvių konferenciją, kuriame taip pat buvo rašoma ir apie šioje konferencijoje išrinktos LT uždavinius³⁷⁹. Minėto socialdemokrato nuomone, LT uždavinys yra „ne vien tik atstovauti lietuvių visuomenę politikos reikaluose ir veikti jos vardu, vadovaujantis konferencijos nutarimais“. Šie uždaviniai, J. Paknio požiūriu, yra „platesni“, nes LT kaip „savita valstybinio kūno organų užuomazga“ turi prisidėti „ir prie vidujinio Lietuvos gyvenimo tvarkymo ir nustatymo pamatų, kuriais jis ateityje turės būti tvarkomas“. Tiesa, J. Paknys pažymėjo, kad visa tai kol kas tik planai ir dar ne visai aišku, kaip tuos planus pasiseks įgyvendinti, ir neaišku, kokios bus aplinkybės, „kurių sudarymas daug kame ir ne nuo mūsų pareina“.

J. Paknys tvirtino, kad laikytis nuostatos, kad „visuomenė privalanti remti Tarybą“, reikia tuo atveju, jeigu iš LT pavyks „padaryti sūkurį, į kurį tiesis visas mūsų gyvenimas visais savo reikalais“; jeigu į LT „subėgs visi mūsų norai ir troškimai, ir pageidavimai ... pasiskundimai ir reikalavimai...“³⁸⁰. Štai tokiu atveju, anot socialdemokrato, straipsnio „Darbo balse“ autoriaus, „visuomenė privalo“ LT „balso klausyti“ ir tik palaikant su LT „tokį gyvą ryšį“ bus galima ją padaryti įtakingą.

Tačiau LT „patapti tokia“ ir „įgauti galios“ gali tik tuomet, „jeigu turės pasitikėjimo mūsų plačioje visuomenėje“. J. Paknys, matyt, nebūtų socialdemokratas, jeigu nepažymėtų, kad tam, kad „neprasižengus su mūsų visuomenės troškimais, kad nepametus iš akių tikrųjų jos reikalų“, LT turėtų ir „pati ieškoti būti gyviausiame susisiekiame su visuomene“ ir siekti, kad visi jos darbai būtų vieši, kad „visuomenė galėtų juos sekti ir kritikuoti“.

379. Asirys [Paknys J.] Lietuvių konferencija // Darbo balsas, 1917 11 15, Nr. 1. P. 3–5.

380. Ten pat. P. 5.

LT, J. Paknio požiūriu, „privalo saugotis, kad nepavirstų į kokią tai užsidariusią biurokratinę įstaigą“ ir „neprivalėtų ji perdėti srityje taip vadinamosios slaptosios diplomatinės politikos, nes toksai politikavimas jau pradeda „iš mados eiti“. Socialdemokrato nuomone, „atsižvelgiant į demokratinį lietuvių visuomenės sąstatą, jos atstovams labiau derėtų ne tiek „Statsmannų“, kiek „Volksmannų politikos taktika“. Savo straipsnį J. Paknys baigė pastebėjimu, kad LT pradeda savo veikimą „laimingoje aplinkybėje tuo žvilgsniu, kad ji jaučiasi turinti už savęs visą lietuvių visuomenę“. Tačiau tuo didesnė, straipsnio autoriaus nuomone, jai (LT) tenka ir atsakomybė „ne užvilti to visuotinio pasitikėjimo“³⁸¹.

LT buvo skirtas ir 1917 m. gruodžio 15 d. išėjusio antrojo „Darbo balso“ numerio vedamasis³⁸². Jis pradėtas pastebėjimu, kad 1917 09 18–22 konferencija „nustatė kelią laisvosios Lietuvos ateitin, iškėlė, kas yra taisytina dabartiniame mūsų gyvenime ir išsiskirstė pavesdama vykinti savo siekimus ir nurodymus pačios išrinktai Lietuvos Tarybai“. Straipsnio pradžioje taip pat buvo atkreiptas dėmesys į Lietuvių konferencijos ir LT sukūrimo sužadintas viltis ir lūkesčius visuomenėje pastebint, kad „visas kraštas krustelėjo, sužadintas savarankiškos Lietuvos obalsiu ir visu veidu atsigrėžė prie L. Tarybos, laukdamas jos darbų pradžios“. Tokioje situacijoje, straipsnio autoriaus S. Kairio nuomone, „atsirado nekantrios dvasios žmonių, kurie jau nebepajėgia laukti: pasižadėjote, girdi dirbti, tai ir valio!“³⁸³

„Darbo balso“ atsakingojo redaktoriaus ir tuo metu LT pirmojo vicepirmininko S. Kairio požiūriu, dabar yra „kaip tik metas pasiaiškinti, ko privalome iš Lietuvos Tarybos reikalauti ir ko galime iš jos laukti“. S. Kairys pažymėjo, kad „retai visuomenės įstaigai tenka pradėti savo darbas tiek sunkiose sąlygose“, kaip kad yra tekę LT. Anot S. Kairio, iš vienos pusės, iš LT, kaip jau minėta, laukiama milžiniškų darbų, iš kitos pusės, dar nežinoma, ką LT leis daryti okupacinė valdžia. Todėl kol „nepaaiškės tas pamatinis klausimas“, anot pirmojo LT vicepirmininko, „sunku iš Tarybos darbų reikalauti“. Tačiau, pasak „Darbo balso“ atsakingojo redaktoriaus, iš LT „galima reikalauti tinkamo nusistatymo“ tiek Lietuvos visuomenės, tiek okupacinės valdžios atžvilgiu, „nes toks nusistatymas pareis vien nuo Tarybos ir jis guls pamatan viso tolimesnio jos darbo“.

381. Ten pat.

382. S. K. [Kairys S.] Tarybos darbų belaukiant // Darbo balsas, 1917 12 15, Nr. 2. P. 1. Tai, kad inicialais S. K., kaip ir slapyvardžiais Kr-is Vic. bei K., „Darbo balse“ pasirašinėjo S. Kairys, žr.: Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 1. Autoriai. – Vilnius, 2004. P. 119; Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 2. Slapyvardžiai. – Vilnius, 2004. P. 509, 812, 1014; Mačiulis J. Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas. – Vilnius, 2011. P. 239; Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. – Kaunas, 2001. P. 73, 75, 79, 85, 87, 102.

383. Čia galbūt galima įžvelgti S. Kairio polemiką ir su kai kuriais LSDP nariais, kurie, kaip matysime kitame skyriuje, išreiškė didelį nepasitenkinimą 1917 12 11 LT ruošiamu priimti nutarimu ir pareikalavo iš LT dirbusių socialdemokratų arba pasitraukti iš LT, arba pasitraukti iš LSDP. Plačiau apie tai kitame skyriuje.

Koks gi tas LT nusistatymas, „Darbo balso“ redaktoriaus nuomone, turėtų būti? Anot S. Kairio, LT „visų pirma privalo niekuomet nepamiršti, kad ji yra Lietuvos visuomenės sudaryta ir pastatyta ginti ir rūpintis jos reikalais, taip kaip pati visuomenė to norėtų“. Iš tokio „pamatinio nusistatymo“, rašoma „Darbo balso“ vedamajame, turi kilti ir „tolimesnis“ nusistatymas, kad LT „privalu pildyti tai, kas visuomenei reikalinga“, kad ji (LT) „turi būti gyvai su gyventojais susirišusi, ... sekti visuomenės gyvenimą, klausytis jo balso ir rišant kiekvieną klausimą, derinti savo supratimą su pačios visuomenės nusistatymu“. Pasak „Darbo balso“ redaktoriaus, „dėl pamatinio mūsų politikos siekimo visi esame tos pačios minties – visi turime eiti nepailsdami, į šalį neiškrypdami prie laisvos žmonių valdomos Lietuvos sudarymo“. Tai yra, anot S. Kairio, „pirmasis prisakymas ir Tarybai, ir visai Lietuvai“.

„Darbo balso“ 2-ojo numerio vedamajame toliau rašoma, kad „pradėjus gyvą Lietuvos atstatymo darbą“ reikės spręsti įvairius naujai iškilusius klausimus, kuriuos tinkamai „išrišti tepajėgs suderintas viso krašto pasiryžimas“. Kaip „pamatinė vaisingo (LT – G. M.) darbo sąlyga“ yra minėtas LT „susirišimas“ su visuomene. Tačiau, „Darbo balso“ vedamojo autoriaus nuomone, LT „neužtenka liuosai su visa Lietuva susisieksiai būti ir daboti kas joje dedasi“. Jai, kaip laikinai krašto atstovybei, „reikalinga pačiai kelti kiekvieną mūsų reikalą, liuosai jį išnagrinėti, savarankiškai jame nusistatyti ir jau tuomet, susitarus su okupacijos valdžia ir prisitaikius prie karo reikalavimų, vesti jį gyveniman“.

Nors LT patvirtinant vokiečių valdžia „pareiškė leisianti Lietuvos atstatymą dirbti“ ir net ateisianti „talkon, palengvindama ... pirmuosius žingsnius“, tačiau cituojamo „Darbo balso“ vedamojo autoriaus S. Kairio nuomone, kad ir „yra labai svarbus“ tas „pasižadėjimas“, bet reikia neužmiršti, kad „mūsų vargai ir mūsų ateitis, tai visų pirma mūsų pačių bėda ir reikalas“ ir tik „patys Lietuvos gyventojai tegali būti jos reikalų šeimininkais ir todėl taryba, dabar mus atstodama privali yra laisvės ir savarankiškumo pačiame savo tvėrimo darbe“ ir jeigu ji „negaus to savarankumo“, tai ir „nepajėgs atlikti sau pavesto uždavinio“.

Cituojamo straipsnio autoriui aišku, kad „Taryba pati sau darbo sąlygų“ dėl okupacinės valdžios „susidaryti negali“, nes „ne tik Tarybos veikime, bet ir viso krašto gyvenime paskutinį žodį sako... okupacijos valdžia“, kuri ir „nustatys ribas ir Tarybos darbams“. S. Kairys išreiškė viltį, kad Lietuvos ir Vokietijos valdžios santykiai tvarkysis tinkamais pagrindais, nes „negi tik dėl gražių žodžių atstovų dauguma Vokietijos reichstage aiškiai pasisakė, norą padėti Lietuvai atsistoti ant savo kojų“.

Toliau aptariamame straipsnyje pažymima, kad „Lietuvos demokratija, iš vieno eidama su viso krašto gyventojais, siekdama politinio mūsų idealo – laisvos žmonių valdomos Lietuvos – turi be viso to visą eilę reikalų, kurie ypatingai rūpi darbo žmonėms“ ir kurių LT „visų pirma privalo neužmiršti, nes darbininkai daugiausiai yra šiame kare vargo išvargę“. Pasak S. Kairio, „Tarybos užuojauta bėdnuomenės reikams nulems tai, kiek ji pati susilauks užuojautos ir paramos savo darbams plačiose Lietuvos miniose“.

Visgi „Darbo balso“ atsakingasis redaktorius suvokė realią padėtį ir LT galimybes vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Čia cituotas straipsnis buvo užbaigtas savotišku perspėjimu, kad „visi mes turime apsisaugoti nuo vieno pragaištingo daikto – laukti iš Lietuvos Tarybos stebuklų, kad ji viena pati išdilintų mūsų vargus ir nuvestų Lietuvą laimės šalin“. LT, straipsnio autoriaus nuomone, „geriausiose sąlygose tepajėgs pakelti žinomą bendro mūsų darbo dalį“ ir „pilnai bus savo uždavinį atlikus, jei mokės laiku nuspėti opiausius ir svarbiausius mūsų gyvenimo reikalus, juos iškelti viešumon, juos bendrai su visuomene nustatyti ir parūpins Lietuvos gyventojams tinkamų sąlygų patiems stoti prie darbo suderintomis pastangomis“³⁸⁴. Taigi „Darbo balso“ 2-ojo numerio vedamajame matome pakankamai realistinį, blavių LT veiklos galimybių vertinimą.

Trečiojo „Darbo balso“ numerio, išėjusio 1917 m. gruodžio 20 d., vedamajame Rusijos bolševikų valdžios paskelbtas šūkis („gana karo, reikia visiems taikintis, kiekvienas kraštas turi liuosai savo ateitį nusistatyti“) ir Vokietijos kanclerio Hertlingo kalba Reichstage, vedamojo autoriaus nuomone, buvo įvertinti kaip galimybės ir teisės „Vokietijos užimtiems kraštams – Lietuvai, Latvijai ir Lenkijai pačioms savo likimą spręsti“ pripažinimas³⁸⁵. Čia buvo pažymima, kad minėti rusų ir vokiečių valdžios pareiškimai „turi dėl mūsų krašto ateities didžiausio svarbumo“, nes „dvi galingos valstybės, Vokietija ir Rusija nuo kurių daugiausia pareis Lietuvos likimas, jau sutiko, kad mes patys tartume savo žodį, kaip turime ateityje susitvarkyti“.

Trečiojo „Darbo balso“ numerio vedamajame buvo paminėta, kad dar prieš 20 metų LSDP savo programoje įrašė nepriklausomos Lietuvos reikalavimą, kad „iš Lietuvos turi būti sudaryta laisva, pačių žmonių valdoma valstybė“. Ir tai, vedamojo autoriaus S. Kairio nuomone, buvo ne vien tik protestas prieš Rusijos pavergėjus, bet ir partijos kūrėjų nusistatymas, kad „be politikinės laisvės mūsų kraštas negalės savo gyvenimo plėtoti, kad darbininkų klasė laisvoje Lietuvoje temokės apginti savo teises ir įvykinti savo galutinius siekimus“.

Minėtas LSDP programinis siekis, anot „Darbo balso“ atsakingojo redaktoriaus, rodė ir LSDP kūrėjų „tikėjimą demokratijos laimėjimu“, nepaisant to, kad jiems tuo metu teko susidurti ir su Sibiro tremtimi, ir su kalėjimais³⁸⁶. S. Kairys turbūt nebūtų buvęs socialdemokratas, jeigu nebūtų tvirtinęs, kad „visų pirma“ socialdemokratų „nepailstamas darbas padarė, kad jau 1905 revoliucijos metais Lietuvos liaudis gana buvo pasiruošusi, kad plačioms minioms iškeltų reikalavimus politiškai savarankiškos Lietuvos“. Straipsnyje buvo pažymima, kad „Didysis lietuvių Seimas Vilniuje (1905 m.) susipratusios demokratijos vedamas ir derindamasis Rusijos revoliucijai pareikalavo Lietuvai politiškiosios autonomijos“, kas buvo „tam laikui aukščiausios dienos siekimas ir kartu tarpinis laiptas prie galutinio politiško mūsų idealo“.

384. S. K. [Kairys S.] Tarybos darbų belaukiant // Darbo balsas, 1917 12 15, Nr. 2. P. 2.

385. S. K. [Kairys S.] Dėl mūsų apsisprendimo // Darbo balsas, 1917 12 20, Nr. 3. P. 1.

386. Ten pat. P. 2.

Po to (po 1905 m. revoliucijos) padidėjusi priespauda „sugniuždino politikinį Lietuvos gyvenimą, bet nenuslopino politikinės mūsų minties ir siekimų“. Anot straipsnio autoriaus, buvo laukiama „didesnių pasaulio atsitikimų“, kad „vėl aikštėn išėjus“ su savo reikalavimais. Tad ir „dabartinis karas Lietuvos darbo žmonių buvo sutiktas“ nors ir „bijant jo baisenybių“, bet su viltimi, „ar nebus prisiartinusi pasiliuosavimo diena“. Pasak „Darbo balso“ redaktoriaus, „cariškoji Rusija“ traukėsi iš Lietuvos „tarytum žinodama“, kad atgal „nebegrįšianti“, o Lietuvos žmonės ją išlydėjo „siela nujausdami“, kad išlydi „savo vergiją“. „Dveji okupacijos metai dėl to palyginus lengvai buvo ištverti, – rašoma toliau trečiojo „Darbo balso“ numerio vedamajame, – kad vis skaisčiau mums žibėjo laisvės žvaigždė, kad kas kartas mumyse stiprėjo įsitikinimas, kad karo galas bus pradžia Lietuvos savarankiško gyvenimo.“

Toliau aptariamame straipsnyje buvo nurodoma, kad „lietuvių Konferencija Vilniuje vienu balsu pareiškė tą mūsų varguose augintą (ir) už tai tvirtą pasiryžimą sudaryti laisvą žmonių valdomą Lietuvą“. Šį „pasiryžimą“, S. Kairio nuomone, „belieka pakartoti“ po to, kai „demokratinė Rusija ir Vokietijos valdžia ir vokiečių tautos dauguma viešai pripažino mums teisės apsispręsti“. Taigi, pasak S. Kairio, „norime ir esame pasiryžę sudaryti laisvą, žmonių valdomą Lietuvos valstybę, esame pasiruošę visomis savo jėgomis stovėti už tokį jos vidujinį susitvarkymą, kad Lietuvos darbo žmonių reikalai susilauktų juo pilniausio aprūpinimo, kad jie patys įeitų naujan gyveniman, kaip pilni savo krašto šeiminkai“.

S. Kairys taip pat pažymėjo, kad „laisva Lietuva“ turi būti „laisvės šalis ir mylimas gimtasis kraštas ne tik mums, bet ir visiems krašto gyventojams, neskiriant tikėjimo, kalbos ar luomo“. „Darbo balso“ trečiojo numerio vedamojo pabaigoje dar kartą buvo išreikšta viltis, kad „pradėtosios taikos derybos“³⁸⁷ ves prie karo galo...“ ir kad dėl to „skubotesniu darosi reikalas ne tik apsispręsti, bet ir pasiskelbti Lietuvai, kaip savarankiškai valstybei“.

Jau pirmųjų trijų „Darbo balso“ numerių vedamieji ir minėtas J. Paknio straipsnis apie lietuvių konferenciją akivaizdžiai ir vienareikšmiškai leidžia pritarti šiek tiek apie „Darbo balso“ publikacijas rašiusio V. Lukoševičiaus minčiai, kad „principas – nepriklausoma Lietuva ir demokratinė jos santvarka buvo svarbiausias „Darbo balso“ leitmotyvas“³⁸⁸. Apie tai kalbama ir toliau beveik kiekviename „Darbo balso“ numeryje. Štai ketvirtojo numerio vedamajame randame tvirtinimą, kad „vien nepriklausomoje, žmonių valdomoje Lietuvoje rasime geriausį savo reikalų aprūpinimą“³⁸⁹.

Tokia pati nuostata akcentuojama ir penktojo „Darbo balso“ numerio vedamajame³⁹⁰. Čia, beje, atsižvelgiant į tai, kad numeris išleistas Naujųjų metų pradžioje, linkima, kad būtent šiais metais Lietuva taptų „nepriklausomu kraštu, liuosai nustačiusiu savo santykius su kaimynais“ ir „laisvės ir demokratijos pamatais susidorojusiu

387. Turima mintyje bolševikų vyriausybės derybos su Vokietija.

388. Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. P. 251.

389. S. K. [Kairys S.] Reikia organizuotis // Darbo balsas, 1917 12 30, Nr. 4. P. 1.

390. S. K. [Kairys S.] Ant Naujų metų slenksčio // Darbo balsas, 1918 01 12, Nr. 5. P. 2.

viduje“. Taip pat šiame straipsnyje nepamiršta pabrėžti, kad ilgus metus socialdemokratai „nešė vėliavą nepriklausomos, žmonių valdomos Lietuvos vėliavą“ ir kad dėl to jie susilaukdavo represijų iš caro valdžios³⁹¹.

Apie būsimą nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę kalbama ir šeštojo „Darbo balso“ numerio straipsniuose³⁹². „Darbo balso“ dešimtajame numeryje buvo išspausdintas A. Domaševičiaus straipsnis „Ar Lietuva gali būti nepriklausoma valstybė“, kur, remiantis įvairiais statistiniais duomenimis ir Lietuvos palyginimu su įvairiomis kitomis Europos šalimis, įrodinėjama, kad Lietuva nėra nei per maža, nei per menka, kad „sudarius atskirą valstybę“³⁹³. Čia taip pat buvo tvirtinama, kad Lietuvos valstybė būtų „ir didesnė, ir daugiau būtų joje gyventojų, kaip kai kuriose kitose valstybėse“³⁹⁴.

A. Domaševičiaus nuomone, „jeigu net reikėtų pasilikti Lietuvos valstybei tik etnografinėse ribose, t. y. tuo plotu, kur gyvena žmonės kalbantieji lietuviškai, tai ir tuomet Lietuva turėtų apie 70 000 kv. km, o jos gyventojai sudarytų 3 milijonus žmonių su viršum“. Nors pats A. Domaševičius priskaičiuoja, kad, remiantis 1909–1910 m. statistiniais duomenimis, Lietuvos valstybė, susidedanti iš Kauno, Vilniaus, dalies Gardino, Suvalkų gubernijų, dalies Naugarduko apskrities ir Kuršo pajūrio juostelės, būtų 106 832 kv. km ploto ir turėtų 4 884 754 žmones³⁹⁵. Tautybės požiūriu „kuone pusė“ būtų lietuviai, daugiau kaip 20 % gudai, o lenkai ir žydai, pasiskirstę po visą kraštą, sudarytų po 12 %³⁹⁶.

Palyginęs Lietuvą pagal gyventojų skaičių ir plotą su tokiomis valstybėmis, kaip Olandija, Danija, Šveicarija, Serbija, Portugalija, Rumunija, Bulgarija, Norvegija, ir besikuriančiomis valstybėmis Lenkija ir Suomija, A. Domaševičius, turėdamas mintyje šią tik minėtą didesnės teritorijos Lietuvos valstybės variantą, tvirtina, kad Lietuva ploto didumu tarp šių mažų valstybių užimtų 5 vietą (iš 11-os), o gyventojų skaičiumi 6 vietą³⁹⁷.

Pirmaisiais 1918 m. mėnesiais „Darbo balse“ pasirodė nemažai „D.“ inicialu pasirašytų A. Janulaičio³⁹⁸ straipsnių, kuriuose buvo teoriškai analizuojama valstybių politinių santvarkų, jų pagrindų atsiradimo klausimai³⁹⁹, naujai atsiradusių valstybių

391. Ten pat.

392. S. K. [Kairys S.] Švietimo reikalais // Darbo balsas, 1918 01 26, Nr. 6. P. 1–3; Valstybės pagrindai // Ten pat. P. 3–4.

393. A. D. [Domaševičius A.] Ar Lietuva gali būti nepriklausoma valstybė // Darbo balsas, 1918 02 27, Nr. 10. P. 5–6. Kad tai A. Domaševičiaus straipsnis, nurodo ir Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. P. 92.

394. A. D. [Domaševičius A.] Ar Lietuva gali būti nepriklausoma valstybė // Darbo balsas, 1918 02 27, Nr. 10. P. 6.

395. Ten pat. P. 5.

396. Ten pat.

397. Ten pat. P. 5–6.

398. Tai, kad „D“ inicialu parašyti straipsniai yra A. Janulaičio, žr.: Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. – Kaunas, 2001. P. 141.

399. Žr.: Valstybė ir jos uždaviniai // Darbo balsas, 1918 01 12, Nr. 5. P. 4–6; D. [Janulaitis A.] Valstybės pagrindai // Darbo balsas, 1918 01 26, Nr. 6. P. 3–4; D. [Janulaitis A.] Monarchija ir jos rūšys // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7–8. P. 7–8; D. [Janulaitis A.] Kas yra respublika? // Darbo balsas, 1918 02 18, Nr. 9. P. 3–5; D. [Janulaitis A.] Valstybių unija // Darbo balsas, 1918 02 27, Nr. 10. P. 4–5; D. [Janulaitis A.] Valstybės atsiradimas ir jos pripažinimas // Darbo balsas, 1918 04 04, Nr. 15. P. 3–4.

santykių su senomis valstybėmis klausimai⁴⁰⁰, taip pat demokratinės politinės santvarkos elementų funkcionavimo aspektai⁴⁰¹. Šie straipsniai rodo gana gerą šio socialdemokrato teorinį arba, kaip sakytume šiandien, politologinį „pasikaustymą“, išsilavinimą, politinį išprusimą ir platų istorinį akiratį. Tačiau žinant, kad vėliau A. Janulaitis tapo žinomas mokslininkas – istorikas ir teisininkas, tai neturėtų stebinti.

Kaip matėme iš pirmųjų „Darbo balso“ vedamųjų pristatymo, šiuo laikotarpiu buvo ypač akcentuojama tai, kad būsimosios Lietuvos valstybėje turi būti demokratinė santvarka. Tai ir toliau buvo pabrėžiama „Darbo balso“ numeriuose. Štai septintojo šio laikraščio numerio vedamajame akcentuojama, kad „dedant būsimosios Lietuvos pamatus, Lietuvos darbo žmonėms rūpės, kad krašto valdymas nuo apačios lyg viršaus būtų žmonių renkamų atstovų rankose“ ir „kad patys rinkimai būtų daromi visuotiniu, tiesiu, slaptu ir proporciniu balsavimu“⁴⁰². Tas pats stipriai akcentuojama ir devynioliktojo „Darbo balso“ numerio vedamajame⁴⁰³.

Jau 1918 m. pradžios „Darbo balso“ numeriuose pasirodė ir tam tikri priekaištai dešiniosioms lietuvių politinėms jėgoms dėl jų, anot aptariamo laikraščio straipsnių autorių, abejotino santykio su demokratija. Štai septintojo numerio, išspausdinto 1918 02 05, vedamajame rašoma, kad „jau šiandien galima ne be pamato paabejoti“ tuo, kad prieš tai šio straipsnio tekste išdėstyti demokratijos „obalsiai rūpėtų dešiniosioms mūsų grupėms ir centrui“⁴⁰⁴.

Čia buvo nurodoma, kad „kalbant apie Lietuvos valdymo formas centras ir dešinieji jau sakosi, nors esą širdies gilumoje respublikos šalininkai, bet dėl praktiškų priežasčių stovį šiandien už konstitucinę monarchiją“⁴⁰⁵. Kaip matysime kitame skyriuje, kuriame bus aptariama socialdemokratų nuostatos ir politinė laikysena jų darbo LT metu, jie griežtai ir argumentuotai pasisakys prieš planus paversti Lietuvą monarchija. O kalbant apie ką tik minėtus priekaištus dešiniams dėl jų nepakankamo, anot socialdemokratų, demokratiškumo, tai tokių priekaištų arba tokios kritikos dešiniųjų srovių atstovų atžvilgiu 1918 m. pirmos pusės „Darbo balse“ randame palyginti dažnai.

Štai devynioliktojo „Darbo balso“ numerio (1918 05 02) vedamajame buvo rašoma, kad „šiandien Lietuvoje iš visų lūpų girdėti vien šnekos apie nepriklausomą Lietuvą, bet kartojant tuos pačius žodžius, kiekviena Lietuvos visuomenės grupė ir luomas savaip nori tą nepriklausomą Lietuvą sutvarkyti“⁴⁰⁶.

400. D. [Janulaitis A.] Naujai atsiradusios valstybės santykis su senąja // Darbo balsas, 1918 04 18, Nr. 17. P. 3–4.

401. Žr.: D. [Janulaitis A.] Rinkimai į Seimą // Darbo balsas, 1918 01 12, Nr. 5. P. 6–8; D. [Janulaitis A.] Plebiscitas ir referendumas // Darbo balsas, 1918 03 10, Nr. 11. P. 5–6; Kaip norvegai tvarkosi vietinius reikalus // Darbo balsas, 1918 01 12, Nr. 5. P. 8–9.

402. S. K. [Kairys S.] Dėl tautinės vienybės // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7. P. 1.

403. Kr-is. [Kairys S.] Mes, darbininkai, ir Lietuvos nepriklausomybė // Darbo balsas, 1918 05 02, Nr. 19. P. 2.

404. S. K. [Kairys S.] Dėl tautinės vienybės // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7. P. 1.

405. Ten pat.

406. Kr-is. [Kairys S.] Mes, darbininkai, ir Lietuvos nepriklausomybė // Darbo balsas, 1918 05 02, Nr. 19. P. 2.

„Kuomet, – anot straipsnio autoriaus, – plačiosios Lietuvos minios griežtai stovi už tai, kad Lietuva būtų pačių žmonių valdoma, kad ji visų pirma liaudies reikalais rūpintųsi, ... turtingieji mūsų luomai stovi už Lietuvą, kad ir nelabai demokratinę, už tai kietai valdomą.“ Liaudis, anot jų, pagal straipsnio „Darbo balse“ autorių, „nesupranta politikos reikalų ir net savo naudos“, ji „nesubrendusi“ ir „dar privalanti“ turėti vadovus, todėl tie „turtingieji luomai“ turi „pabūti tos liaudies „vadovais“⁴⁰⁷. Tas noras „pavadovauti“, pasak cituojamo straipsnio autoriaus, „yra iš pasiturinčiųjų pusės toks didelis ir sukelia jų tarpe tiek veiklumo“, kad „tamsesnioji Lietuvos minia, ūkininkai ir bežemiai, pradeda net nerimauti“, jie „bijo“ ir „abejodami vienas kito klausia, bene nori ponai vėl įvesti baudžiavą Lietuvoje ar pačią Lietuvą kam nors parduoti“.

Tačiau „Kr-io“ inicialais pasirašęs straipsnio autorius (greičiausiai S. Kairys) į minėtus būgštavimus atsako, kad nors „senoji baudžiava“ negrįš, tačiau net nepriklausomoje Lietuvoje „gali atsirasti nauja darbo žmonėms baudžiava tik pritaikinta prie dabartinio gyvenimo“⁴⁰⁸. Nors, kaip rašoma toliau, tai nebebūtų tokia baudžiava, kokia buvo anksčiau, „bet vis tik darbininkų minios būtų pavergtos“ ir „ant jų gali būti sukrauta visa valstybinių reikalų našta“, „uždarbis ir pragyvenimas gali būti labai vargingas“, o jie patys „gali būti visai, ar bent iš dalies atstumti nuo krašto valdymo tuo būdu netekdami galimybės įstatymų keliu ginti savo reikalus“. Tai būtų, anot cituojamo straipsnio autoriaus, „baudžiava, pasirėdžiusi 20-tojo amžiaus mada, bet pasilaikiusi pamatinę savo ypatybę – žmonių suskirstymo į valdančius ir valdomus, į naudojančius ir naudojamus“.

Toliau čia aptariamame straipsnyje rašoma, kad nuo šios „baudžiavos“ Lietuvos „darbo žmonės turi apsaugoti, kaip tik dabar prasidedant tveriamajam darbui“, ir kaip svarbiausias tokio „apsisaugojimo“ būdas nurodomas „visomis miniomis kietas stovėjimas už tai, kad nepriklausoma Lietuva būtų ir sutvarkyta ir paskui valdoma žmonių atstovų nutarimu, kad patys tie atstovai būtų visur renkami visų suaugusių Lietuvos gyventojų be skirtumo kalbos, tikėjimo ir lyties, kad rinkimuose visų gyventojų balsas būtų lygus“. Jeigu norima, kad Lietuva „būtų demokratinga valstybė“, tai už visa tai, anot „Darbo balso“, reikia „kiečiausiai stovėti“. Tačiau norint tai daryti, kaip toliau pažymima aptariamame straipsnyje, „reikia gerai suprasti savo reikalai, gerai mokėti jie ginti“ ir „turėti savo pusėje žmonių, kad atsispyrus prieš turtingųjų pastangas“. Dėl to straipsnyje „Mes, darbininkai ir Lietuvos nepriklausomybė“ akcentuojamas darbininkų švietimosi ir telkimosi į darbininkų draugijas būtinumas ir būtinumas „eiti prie sudarymo iš Lietuvos darbo žmonių plačios darbininkų partijos“⁴⁰⁹.

1918 m. birželio 13 d. išėjusiame 25-ajame „Darbo balso“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Mūsų ateities klausimu“ vėl buvo išsakyta priekaištų dešiniajam lietuvių politikos sparnui dėl jo abejotino santykio su demokratija⁴¹⁰. Šio straipsnio pradžioje

407. Ten pat.

408. Ten pat.

409. Ten pat.

410. Š-pa. Mūsų ateities reikalu // Darbo balsas, 1918 06 13, Nr. 25. P. 3–4.

buvo pastebėta, kad tuo metu, „kada Lietuvos laisvė bei jos nepriklausomybė buvo tolimesnė ateities svajonė, buvo nemažai kalbėta ir rašyta apie lietuvių visuomenės demokratiškumą“ ir kad „įvairių politinių bei visuomeninių pažiūrų žmonės beveik vienodai tvirtino, kad Lietuva privalo būti demokratiniai sudaryta šalis“⁴¹¹. Čia taip pat buvo paminėta, kad prieš pirmąją Rusijos revoliuciją, anot čia cituojamo straipsnio autoriaus, „didžioji lietuvių studentų dalis dėjos ne tik demokratais, bet ir socialistais, darbo žmonių reikalo rėmėjais“⁴¹². Tačiau po 1905 m. jų dauguma „pasitraukė iš visuomenės ir politikos gyvenimo aikštės, pasišventė „grynam“ mokslui ir kultūringom pramogom“. Jiems, anot čia minimo straipsnio autoriaus, „atgriso visa ta demokratija ir pavojinga, nerami kova dėl jos siekimų“. Dėl viso to daugeliui buvusių demokratų, kaip rašoma toliau straipsnyje, „dažnai beliko demokrato vardas, paviršutinis, sukietėjęs kevalas, po kurio darėsi visai naujas turinys“.

Toliau aptariamame straipsnyje rašoma, kad „dabartinė Rusijos revoliucija padarė antrus lietuvių inteligentijos kvotimus, kad ištyrus, kiek joje yra demokratizmo ir dabar mums tenka matyti, kaip tie kvotimai pasibaigė“. Ir, pasak straipsnio autoriaus, „iš grįžtančių Lietuvos inteligentų pabėgėlių“ matyti, kad daugelis tų „inteligentų-pabėgėlių“ Rusijos suirutės „privargintų“, o dar labiau jos įbaugintų ... jau nenoromis beištaria žodį „liaudis“, su neišsitikėjimu (nepasitikėjimu – G. M.) ir slepiama baimė žiūrėdami jos pusėn“. Tą nepasitikėjimą ir baimę, anot straipsnio „Darbo balse“ autoriaus, sukelia mintis, – „ar tik nesislepia ir mūsų (t. y. Lietuvos – G. M.) darbo žmonės to nesuvaldomo noro griauti ir naikinti, kuris tiek plačiai vietomis yra iškilęs Rusijoje“.

Cituojamame straipsnyje konstatuojama, kad dėl šventos ramybės ne vienas iš tų įsibauginusių iš Rusijos sugrįžusių besivadinančių demokratais tremtinių yra „pasiūžęs ieškoti „tvirtos“ valdžios tvarkai pas mus laikyti ir prie tveriamojo mūsų ateities darbo eiti ne gatve, bet pakluoniais, kad žmonės nematytų“. Taigi, anot straipsnio „Darbo balse“, „atsiranda demokratai, kurie beveik bijo demokratijos“. Šie „demokratai“, rašoma toliau straipsnyje, „mūsų ateities reikalu ... buriasi su giminingais gaivalais Lietuvoje (t. y. su Vokietijos okupacijos Lietuvoje likusiomis atitinkamomis politinėmis srovėmis – G. M.) ir niekieno nepašaukti imasi daryti „nepriklausomos demokratiškos“ Lietuvos politiką“.

Tačiau „Steigiamojo Seimo obalsis daro į juos tokio įspūdžio, kaip priminimas skolininkui apie jo skolą, – neišsižada, bet nenori kalbėti“. Pas šituos „demokratus“, anot „Š-pos“ pseudonimu pasirašiusio straipsnio autoriaus, „pirmon vieton net išlenda gili pagarba dėl diplomatijos žygių ir atsiranda noro tuos žygius daryti“. Kadangi, straipsnio autoriaus nuomone, Lietuvoje „tokiems gaivalams veikti sąlygos palankios“, tai matyti, kaip „iš po seno, tariamai demokratiško kevalo išlenda aikštėn jau visai nedemokratiškų požiūrių žmonės“.

411. Ten pat. P. 3.

412. Ten pat. P. 4.

Tad „Darbo balso“ skaitytojai apžvelgiamame straipsnyje buvo perspėjami, kad „ne kiekvienas yra demokratas, kuris demokratas vadinasi...“⁴¹³. Turint visa tai mintyje ir atsižvelgiant į tai, kad „Lietuvos darbo žmonės, gyvai reikalingi, kad būsimoji Lietuva būtų tikrai nepriklausoma ir tikrai demokratingai sutvarkyta“, straipsnio „Darbo balse“ autoriaus nuomone, „laukia sunkus darbas ir garbinga kova dėl tinkamos mums ateities“ ir „tą vargingą kelią išbristi laisvan gyveniman pajėgs vien plačioji mūsų demokratija“ ir visgi būtent „jai priklausys ir sprendžiamas balsas pamatiniuose mūsų ateities klausimuose“.

Dešiniojo lietuvių visuomenės sparno inteligentų, anot socialdemokratinio „Darbo balso“, abejotinas demokratiškumas socialdemokratų laikraštyje buvo siejamas su marksistine skirtingų visuomenės klasių interesų teorija. Apie tai, kad visuomenė yra sudaryta iš tam tikrų socialinių klasių, turinčių skirtingus interesus, rašoma ne viename 1918 m. pirmos pusės „Darbo balso“ numeryje⁴¹⁴. Savotiškai, tačiau gana akivaizdžiai toks požiūris buvo išdėstytas ką tik cituotame 1918 06 13 „Darbo balso“ straipsnyje „Mūsų ateities reikalu“⁴¹⁵. Čia buvo pažymima, kad „besiplėtojanti visuomenė gamina ir paskui sudaro aiškiai susitelkusias visuomenės luomus, ar bent grupes“, kad „lietuvių visuomenė ... vis aiškiau skirstosi luomais“, kad visi šie „luomai“ ar „grupės“ turi „skirtingus reikalus“, kad dvasininkai, „kunigija“ ir ūkininkai visuomenės gyvenime dalyvauja gindami savo reikalus“, kuriems „ginti kiekviena visuomenės grupių pasikviečia jai tinkamų darbininkų, moka jiems už jų darbą, bet ir reikalauja ir jų atsidavimo kūnu ir siela...“⁴¹⁶.

Anot minimo straipsnio autoriaus, kuri „visuomenės pusė daugiau moka“, ta „daugiau ir darbininkų gauna“. Tiems atskiriems visuomenės „luomams“ ar „grupėms“ tarnaujantys darbininkai yra „mūsų inteligentija“, kuri „skirstosi tarp pamintų grupių, ieškodama tinkamo sau šeimnininko“⁴¹⁷. Aptariamame straipsnyje buvo atkreiptas dėmesys ir į tai, kad „žymi dalis „šeimininkų“, kaip kunigija, stambieji ūkininkai, nekalbant jau apie dvarininkus, jau po 1905 metų revoliucijos greitai atlyžo nuo demokratijos „tvirtos“ valdžios pusėn“ ir kartu „aiškiai susivertė pati lietuvių inteligentija“ ir visų pirma „ryškiausiai tai pasirodė universitetuose besimokančios jaunuomenės tarpe“⁴¹⁸.

Siejant atskirų visuomeninių politinių jėgų politines nuostatas, tarp jų ir demokratijos atžvilgiu, su tų politinių jėgų atstovaujamų „luomų“ ir „visuomenės grupių“ (klasių) interesų atstovavimu „Darbo balse“, dar viename iš pirmųjų jo numerių buvo pažymėta, kad tik ypač istoriniais atvejais („griežtos kovos metu, kuomet kovon pasiruošęs kraštas puola ant savo priešo, kad atsikračius prispaudimo ar netin-

413. Ten pat.

414. Žr., pvz.: S. K. [Kairys S.] Dėl tautinės vienybės // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7. P. 1.

415. Š-pa. Mūsų ateities reikalu // Ten pat. 1918 06 13, Nr. 25. P. 3–4.

416. Ten pat. P. 3.

417. Ten pat. P. 4.

418. Ten pat.

kamos tvarkos“) daugumos visuomenės grupių (klasių) ir joms atstovaujančių politinių grupių interesai „kaip ir užsimiršta, nustumiama antron ar net trečion vieton, o priešakin stumiami bendrieji siekimai, kuriais stengiamasi pripildyti visas viešojo gyvenimo turinys“⁴¹⁹.

Tuo metu, kaip rašė jau nemažai cituoto 1918 02 05 „Darbo balso“ numerio vedamojo „Dėl tautinės vienybės“ autorius S. Kairys, skirtingų visuomenės socialinių grupių bendrumas „sudaro laikiną gyvą ryšį tarp atskirų visuomenės grupių (sluoksnių), pagamina sutartinį veikimą, „vienybę“, kuriai mūsų laikais dažniausiai duodama tautinės vienybės vardas“⁴²⁰. Taigi tokiu metu (o toks, anot straipsnio autoriaus, yra „šiandien“ Lietuvoje – G. M.) „bendri siekimai sudaro ... bendrą kovotojų frontą...“. Tačiau šis „sutartinis politikos veikimas“, rašoma toliau cituojamame S. Kairio straipsnyje, „be abejo turės nutrūkti kaip tik Lietuva gaus savo nepriklausomybės patvirtinimą bent iš kaimyniškųjų valstybių“. Taigi, kai tik „prasidės vidujinio atstatymo darbas, bendras frontas, kaip mat, subyrės“⁴²¹.

Cituojamame straipsnyje nurodomi ir atskiri dalykai, dėl ko tautinė vienybė turi subyrėti. Tai valstybės politinės santvarkos klausimas (apie ką jau minėta), taip pat žemės klausimas, darbininkų ir mažžemių valstiečių reikalai ir t. t.⁴²² Taigi atkūrus valstybingumą, anot „Darbo balso“ vedamojo autoriaus, „iškilis griežti skirtumai tarp darbo žmonių ir pasiturinčių luomų“. Ir tie „aikštėn išėję pamatiniai skirtumai tarp darbo žmonių ir turtingųjų sudarys jų santykius ne vienybės bet „užkietėjusios“ kovos pamatais“. Tai, anot socialdemokratų laikraščio, „užmiršti būtų nedovanotina“. „Darbo balse“ buvo teigiama, kad „sąmoningai stodami bendron kovon už bendrą šią valandą nepriklausomos demokratinės Lietuvos siekimą, turime jon dėtis, kaip atskiras kovotojų legijonas, kaip atskira darbo žmonių partija“. Apžvelgiamo straipsnio pabaigoje buvo pažymima, kad kuomet bus sulaukta „laimėjimo dienos, tuomet teks iš karto pamainyti frontus stojant prieš naujus priešininkus“. Dėl to Lietuvos darbo žmonėms „kyla uždavinys „patapti“ susipratusiais, organizuotais ir disciplinuotais (drausmės privalomais) savo reikalų gynėjais“⁴²³. To reikalavo ir lietuvių politinio gyvenimo aktyvėjimas, apie kurį nemažai buvo rašoma „Darbo balse“ 1918 m. pavasarį.

Štai 1918 05 02 laikraščio vedamasis buvo pradedamas pastebėjimu, kad „visas kraštas paskutiniu laiku bunda iš sunkaus susnūdimo“ ir „susirūpinusiomis akim pradeda sekti atsitikimus ir ima net į grupes skirstytis, rinkdamies, kam su kuo pakeliui“⁴²⁴. Čia buvo atkreipiamas dėmesys ir į kunigijos bei dvarininkijos suakty-

419. S. K. [Kairys S.] Dėl tautinės vienybės // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7. P. 1.

420. Ten pat.

421. Ten pat.

422. Ten pat. P. 1–2.

423. Ten pat.

424. Kr-is. [Kairys S.] Mes, darbininkai ir Lietuvos nepriklausomybė // Darbo balsas, 1918 05 02, Nr. 19. P. 1.

vėjimą Lietuvoje. Buvo pažymima, kad kai tik atsiras galimybės patiems Lietuvos žmonėms tvarkyti savo gyvenimą, šalyje užvirs aštri politinė kova⁴²⁵.

1918 m. gegužės 25 d. „Darbo balso“ vedamajame jau galima aiškiai matyti tos beprasidedančios ir ateityje būsimos itin aštrios politinės kovos viešajame gyvenime savotiškus pirmuosius akordus⁴²⁶. Straipsnyje, pavadintame „Mūsų draugams ir skaitytojams“, buvo polemizuojama su kitų lietuvių visuomenės politinių srovių priekaištais „Darbo balsui“ ir socialdemokratams. Straipsnyje reaguojama į kaltinimą „Darbo balsui“ dėl „bedievybės“ platinimo. Laikraščio skaitytojams siūloma skaityti šį laikraštį ir įsitikinti, teisingas šis kaltinimas, ar ne⁴²⁷. „Darbo balso“ vedamojo autorius, be to, papildomai pažymėjo, kad „tikybos reikalai, mūsų (socialdemokratų? – G. M.) supratimu, turi būti kiekvieno žmogaus asmens dalykas ir visiems turi būti pripažinta ir patikrinta tikėjimo laisvė“.

Toliau buvo rašoma, kad „tegul bus atlapai atdaros visų bažnyčių durys, tegul prie tų durų nestovi joks policistas, ir kiekvienas tegul žmogus liuosai pasirenka ir liuosai išpažįsta savo tikėjimą“. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į tai, kad „tarp žmogaus sąžinės ir jo Dievo neprivalo stovėti joks pašalinis daiktas...“, kad „kiekvienam žmogui“ reikia „pripažinti teisę turėti savo šventų-švenčiausiąją, po kurią įsilaužus nevaikšiotų svetimos ne visuomet švarios rankos“.

Visa tai pažymėjus, toliau aptariamame straipsnyje buvo pabrėžiama, kad „Darbo balsas“ „tikybos dalykų nekels ir rūpinsis žemės reikalais“ ir kad tuo klausimu jam „rūpi eiti ir kitus kvieisti prie tokio gyvenimo, kur kuo mažiausiai būtų vargo, skriaudos, neteisybės, kur žmonės galėtų geresni tapti, išaugti ir sudaryti naują skaisių žmonių buvimą“.

Aptariamame straipsnyje akcentuojama, kad „visokie gyvenimo pagerinimai tuomet tebūna tvirti ir žmonėms naudingi, jei patys žmonės savo supratimu jau tiek būna priaugę, kad tuos pagerinimus ne tik supratus, bet ir įvesdinus“. O tam, „kad suprasti savo reikalus“, reikia „lavintis, šviestis, auginti ir mitrinti savo protas“.

„Darbo balso“ vedamajame pažymima, kad „lavintis mūsų laikais, – tai reiškia mokytis mokykloje, skaityti knygas, laikraščius, tartis ir kalbėti“. Todėl vedamojo autorius skaitytojams siūlo kuo daugiausiai skaityti, „skaityti viską: ir „Vienybę“, ir „Tėvynės sargą“, ir „Lietuvos aidą“, ir, žinoma, „Darbo balsą“. Taigi, priešingai nei „mūsų priešai“, kurie „šaukia neimkite į rankas „Darbo balso“, čia siūloma skaityti įvairių ideologinių-politinių pakraipų laikraščius. Skaitytojai, anot cituojamojo 22-ojo „Darbo balso“ numerio vedamojo autoriaus, „patys remdamiesi savo protu turi įvertinti kiekvieną raštą ir pasirinkti tai, kas jam yra gera ir tinkama“.

Straipsnio „Mūsų draugams ir skaitytojams“ pabaigoje buvo pažymima, kad „viršiausias mūsų obalsis“, kuriuo „vadovaujamės savo darbe“, yra „dėl liaudies ir per liaudį“, o „Darbo balsas“ savo skaitytojų „neprašo ir nereikalauja nieko daugiau,

425. Ten pat.

426. Vic. [Kairys S.] Mūsų draugams ir skaitytojams // Darbo balsas, 1918 05 25, Nr. 22. P. 1–3.

427. Ten pat. P. 3.

kaip tik kad visuomet taip jį suprasti kaip jame yra rašoma“. Toliau kalbant daugiskaitos pirmuoju asmeniu buvo pažymima, kad „dėl mūsų visų turėtų būti privalomas vienas gyvenimo dėsni: į visų mūsų priešų priekaištus ir plūdimą pasistenkime atsakyti, ne tiek žodžiais, kiek doru, svarių, teisingu mūsų elgimusi („elgesiu“ – G. M.)“⁴²⁸.

Tame pačiame čia ką tik cituoto 22-ojo „Darbo balso“ numerio vedamajame trumpai atsakoma ir į kitų politinių srovių laikraščiuose „Darbo balsui“ daromus priekaištus dėl to, kad šis ne tik „bedievybę platina“, bet „platina dar ir socialistų mokslą“⁴²⁹. O kas yra tie socialistai, „Darbo balso“ oponentų nuomone, tai „tereikia pasižiūrėti į Rusiją ir viską suprasi“. Kitaip sakant, „Darbo balso“ vedamojo autoriaus požiūriu, socialdemokratų oponentai iš dešinės į klausimą, kas yra socialistai, atsako, kad tai yra bolševikai, ir kad pastarųjų Rusijoje įvesta tvarka ir yra socialistinė tvarka, ir dėl to lietuvių socialdemokratus kaltina tuo, kad jie Lietuvoje žada padaryti taip, kaip Rusijoje⁴³⁰.

Atsižvelgdamas į šiuos klausimus, „Darbo balso“ vedamojo autorius pateikė tam tikrą komentarą apie situaciją Rusijoje. Čia buvo pabrėžta, kad nuskurdinta ekonominiu aspektu Rusija „turėjo pakelti politišką ir visuomeninę revoliuciją, pakelti po to, kai šimtus metų žiauriai verginta neturėjo galimybės kaip reikiant pasiruošti, kaip reikiant pravesti valstybės ir visuomenės atstatymo darbo naujais pamatais“. „Tuo neprisiruošimu, – straipsnio autoriaus nuomone, – serga ir dabartiniai Rusijos tvarkytojai, bolševikai“, kurie paėmę valdžią į savo rankas, bet, neturėdami kiek reikiant savo žmonių, ar bent tokių, kurie sąžiningai vykintų jų „nurodymus“, ... nesugebėjo apsiginti, kad prie jų neprisiplaktų įvairios visuomeninės pasturlakos ir revoliucijos nepaverstų kaip kur net banditizmu.“

Toliau 1918 05 25 „Darbo balso“ vedamajame rašoma, kad lietuvių „socializmo prokurorai dėl tos rusų netvarkos tik rankas iš džiaugsmo trina“ matydami ten „kas bolševikų daroma vienus blogumus“ ir dėl ko „visa Rusijos tvarka piešiama juodu angliu“. Tačiau tuo, kaip rašo „Darbo balso“ vedamojo autorius, „socializmo priešininkų džiaugsmas dar nesibaigia“. Juk bolševikai, anot jų (socializmo priešininkų) yra socialistai, o tai reiškia, kad ir Lietuvoje socialistai, taigi ir „Darbo balsas“, nori padaryti taip, kaip yra padaryta Rusijoje. Tačiau, kaip rašoma „Darbo balso“ vedamajame, socializmo priešininkai ne tik turėtų žinoti, bet ir žino, kad „yra socialistai ir socialistai“, jie žino, kad, pavyzdžiui, Vokietijos socialistai, netgi ta jų dalis, kuri idėjiškai „artimiausiai stovėjo rusų bolševikų atžvilgiu, iš anksto supeikė jų (bolševikų – G. M.) sumanytas visuomenės gyvenimo permainas, nurodydami, kad negalima permainų daryti, kol pats gyvenimas nebesą jų paruošęs“, o Rusija, jų nuomone, „nėra dar toms permainoms pribrendus“⁴³¹.

428. Ten pat. P. 3.

429. Ten pat. P. 2.

430. Ten pat.

431. Ten pat.

Cituojamo „Darbo balso“ straipsnio autoriaus požiūriu, socializmo priešininkai „žino“, kad ir „Lietuvos socialistų tarpe nėra srovės, kuri būtų pasiruošusi eiti bolševikų pėdoms“, nes visi Lietuvos socialistai stovi „už tai, kad vidujinę Lietuvos tvarką ir jos santykius su kaimynais nustatytų Steigiamasis Lietuvos Seimas, išrinktas visuotiniu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu“. Taigi čia aptariamame straipsnyje pasisakant apie bolševizmą, kartu buvo nusakoma ir kuo nuo jo skiriasi socialdemokratai. Kaip po keleto dešimtmečių savo atsiminimuose apie čia pristatomą straipsnį rašė S. Kairys, jame „Darbo balsas“ „dar nemokėdamas pakankamai įvertinti bolševizmo ir neturėdamas tam konkrečios medžiagos, todėl jo aštriai nepuldamas, kaip socialdemokratų organas, atsiribojo nuo bolševikų“⁴³².

Grįžtant prie paties straipsnio ir paskutinės čia pacituotos minties, kad visi Lietuvos socialistai „stovi už tai, kad vidujinę Lietuvos tvarką ir jos santykius su kaimynais nustatytų Steigiamasis Lietuvos Seimas, išrinktas visuotiniu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu“, reikėtų pastebėti, kad straipsnio „Darbo balse“ autorius, čia, matyt, turėjo mintyje tik tuo metu Vokietijos okupuotos Lietuvos teritorijoje veikiančius lietuvių socialistus, nes jeigu pažiūrėsime į Rusijoje 1917–1918 m. pasireiškusias lietuvių socialistų grupes, tai čia galime rasti ir radikaliau, revoliucingiau ir palankiau bolševikams nusiteikusių lietuvių socialistinių grupių, nekalbant jau apie lietuvių socialdemokratus-bolševikus, buvusius RSDDP(b) gretose ir 1918 m. kovo mėnesį kartu su Rusijos bolševikais (kaip sudėtinė jų dalis) atsakiusius, jų požiūriu, diskredituoto socialistų (socialdemokratų) pavadinimo ir pasivadinusius komunistais. Tačiau apie visa tai bus kalbama šios knygos ketvirtos dalies skyriuose, o čia vėlgi grįžkime prie „Darbo balso“ straipsnio, kuriame toliau rašoma, kad „Darbo balso“ (socialistų) oponentai „įtaria“ Lietuvos socialistus ir „nedemokratizmu“, nepaisant to, kad, kaip toliau rašoma cituojamame straipsnyje, „mes ant kiekvieno žingsnio kartojame, kad būsimos Lietuvos reikalai turi būti pačių žmonių rankose, kad juos vesti privalo žmonių renkami atstovai, kad pačius atstovus turi rinkti lygiai visi suaugę Lietuvos gyventojai, kad netikusius atstovus jie visada galėtų atšaukti ir net teisman už netikusius darbus patraukti“⁴³³.

Toliau cituojamame tekste pabrėžiama, kad socialdemokratai ne tik nuolat kalba apie tai, kokie turėtų būti demokratinės santvarkos pagrindai, bet ir „ragina Lietuvos darbo žmones ruoštis sąmoningai dalyvauti būsimajame gyvenime ir pratintis patiems ginti savo reikalus“. Tačiau, kaip toliau rašoma 22-ojo „Darbo balso“ numerio vedamajame, socialdemokratų oponentai liepia žmonėms neklausyti to, ką socialdemokratai kalba, nes iš tiesų, anot minėtų oponentų, socialdemokratai tik ir laukia „progos apynasrį uždėti“. „Darbo balso“ vedamojo autoriaus požiūriu, taip sako žmonės, kitus matuojantys pagal save.

Aptariamame straipsnyje, greičiausiai vėlgi S. Kairio parašytame, ne tik pristatomi ir atremiami oponentų priekaištai socialdemokratams, bet ir keliamas klausimas

432. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 265.

433. Vic. [Kairys S.] Mūsų draugams ir skaitytojams // Darbo balsas, 1918 05 25, Nr. 22. P. 2.

mas, „ką reiškia tie visi „drąsūs“ užsipuolimai ... kaskart vis smarkesni ir griežtesni, kuomet dažnai nebesivaržoma užsipuolimo įrankiais, ir einama visokiais takais, bet tik sava pasiekus“. O tai, straipsnio autoriaus nuomone, „reiškia, kad mūsų gyvenime tarp atskirų visuomenės luomų prasideda kova, tai reiškia, kad žmonės tų grupių, kurios lig šiol jautėsi pas mus viešpatuojančios ir toliau norėtų mūsų krašto reikalus valdyti ir toliau, pajutę savo viešpatavimui pavojų ir kol dar nevėlu, nori susitvirtinti...“.

„Darbo balsas“ sveikino prasidedančią kovą, kaip „geistinę gyvenimo apsisireikimą“, nes kur nebėra kovos, ten, matyt, pati visuomenė yra „liguista, nusilpusi, ruošiasi mirti, ne gyventi“ ir „priešingai, juo daugiau mūsų tarpe budraus veiklumo, atsparumo, noro ir sugebėjimo savo reikalus ginti, tuo geriau, – vadinasi, mes esame ateities tauta“⁴³⁴. Tačiau „pasitikdami kovą, kaip gyvenimo būtinybę“, socialdemokratai, kaip rašoma toliau cituojamame straipsnyje, „neužmiršta, kad kovos būdai gali būti leistini ir neleistini, dori ir nepakenčiami“, todėl jie atmeta purvinus kovos „ginklus“ ir būdus. „Kovos ginklą pasirenkant, kiekvienas tokį pasiima, koks jam patinka, ar kokiį jis gali pakelti, bet iš to pasirinktojo ginklo geriausiai galima pažinti paties žmogaus vertę“, – rašoma „Darbo balso“ 22-ojo numerio vedamajame. Ir pažymima, kad būtent taip nusistatę socialdemokratai ir vertins savo priešus. Čia buvo pareikšta, kad nebus atsakinėjama į jų (priešų) priekaištus, užsipuolimus, kartais net šmeižtą, nes „su jais kovoti, tektų atsistoti ant vienodo su jais pagrindo ir ieškoti kovai vienodų su jais ginklų“⁴³⁵.

„Darbo balse“ buvo kritikuojama ne tik lietuvių dešiniųjų politinių srovių atstovų atskiros politinės nuostatos ir politinė laikysena, bet ir dėl tautinio klausimo suaktyvėjimo, be kitko, 1918 m. pirmoje pusėje pasireiškusio ir Lietuvos lenkų suaktyvėjimu Lietuvos valstybingumo atkūrimo proceso plėtotės kontekste, buvo aštriai kritikuojama ir Lietuvos dvarininkų lenkų politinės orientacijos, ir politinė laikysena. Socialdemokratų laikraštyje buvo kritikuojama Lietuvos dvarininkų ir lenkų dvasininkijos orientacija į Lietuvos prijungimą prie beatsikuriančios Lenkijos valstybės⁴³⁶.

1918 06 06 „Darbo balso“ vedamajame „Dėl tautinio klausimo Lietuvoje“ buvo rašoma, kad „tris paskutinius metus Vilniuje ir aplenkintoje Lietuvos dalyje ėjo agitacija dėl unijos su Lenkija“ ir „kaip buvo stengiamasi greituoju lenkinti lietuvių ar gudų liaudis, kelti ... tautinis kerštas“ ir „kaip norima tuo kerštu apsvaigintus paimti savo vadovybėn ir jais atsirėmus žūtbūt pravesti prisidėjimą prie Lenkijos mūsų krašto, ar bent jo dalies“⁴³⁷. Tai padaryti, pasak straipsnio „Darbo balse“ autoriaus, norima karšta, nes tik poniškoji Lenkija, kaip ji šiandien tvarkosi, gali stipria ranka paremti pasvirusį lenkų buržuazijos padėjimą Lietuvoje ir padėti jai pas mus įsigalėti, užimti pirmąsias pelningiausias ir šilčiausias vietas“.

434. Ten pat. P. 3.

435. Ten pat.

436. Vic. [Kairys S.] Dėl tautinio klausimo Lietuvoje // Darbo balsas, 1918 06 06, Nr. 24. P. 2.

437. Ten pat.

Minėtame straipsnyje rašoma, kad nepaisant to, jog „šiandien jau pradėjęs aiškėti ateities klausimas aklam rodo, kad Lietuvos unija su Lenkija yra visai negalimas daiktas ... vis tik lenkų nacionalistai užsispyrę, akis užmerkę kartoja pas mus sau ir kitiems tą patį žodį „unija“. Tačiau „gyvenimas betgi laužo kiečiausią užsispyrimą ir, – kaip toliau rašoma ką tik cituotame straipsnyje, – Lietuvoje“, todėl kaip tik paskutinėmis dienomis, matyti, po ilgų svarstymų Lietuvos dvarininkai ir, berods, kunigija yra nutarę „dalyvauti Lietuvos valstybinio tvėrimo darbe“ ir yra „sustatę net to darbo programą-deklaraciją“. 1918 06 06 „Darbo balso“ vedamojo autoriaus nuomone, valstybės „tveriamajame darbe“ lenkų dvarininkai ir kunigija labai greitai susisieks ir su lietuvių dešiniaisiais ir tautininkais, „nors šiandien jie dar vienas į kitą šnairuoja“. Taigi čia matome marksistinę nuostatą apie tam tikrą atskirų tautų visuomenėse viešpatuojančių socialinių klasių interesams atstovaujančių politinių grupių interesų bendrumą.

„Darbo balso“ 25-ojo numerio, išėjusio 1918 m. birželio 13 d., vedamajame „Lietuvos dvarininkai irgi ruošiasi Lietuvą statyti“ buvo dar kartą apibūdinta ir aiškiai sukritikuota Lietuvos dvarininkų socialinė-politinė laikysena, gyvenimo būdas carinės Rusijos laikais ir jos politinės orientacijos Pirmojo pasaulinio karo metais⁴³⁸. Kalbant apie Lietuvos dvarininkų veiklą karo metais, visų pirma minimame straipsnyje buvo aiškiai sukritikuotas „jų obalsis – prijungti Lietuvą prie Lenkijos“. „Tuo obalsiu jie rengė Lietuvai priklausomą nuo Lenkijos ateitį, statė mūsų kraštą provincijos padėjiman“ ir „tuo būdu ruošėsi išplėsti mums politišką laisvę“, bet tik gavus Lietuvoje užimti „pirmojo kultūringo ir valstybinio tvėrimo gaivalo vietą“, – taip buvo apibūdintas Lietuvos dvarininkų veikimas karo metu⁴³⁹. Visas jų (dvarininkų) veikimas cituojamame straipsnyje įvertinamas kaip siekimas politiškai pavergti Lietuvą prieš jos pačios norą. Tačiau šiandien, „po trijų metų įtemptos kovos patys dvarininkai jau prisipažįsta bus kovą pralaimėję“, nes pareiškimų apie Lietuvos ir Lenkijos uniją rašytojai, didieji Lietuvos dvarininkai, „šiandien viešai savo deklaracijoje pasisako“, kad „irgi matą griežto reikalo dalyvauti Lietuvos valstybinio statymo darbe“⁴⁴⁰.

„Darbo balsas“ pažymėjo, kad Lietuvos dvarininkai „ruošdamiesi minėtam darbui rekomenduoja save pirmučiausia ne kaip dvarininkai, bet kaip lenkai“⁴⁴¹. Nurodoma, kad pačioje pareiškimo pradžioje pasakoma priežastis, kodėl „matoma reikalo dalyvauti valstybės kuriamajame darbe“, t. y. „kad gynus subendrintomis visų Lietuvos lenkų jėgomis lenkų tautos ir kultūros reikalus“⁴⁴². Čia cituojamame „Darbo balso“ vedamojo straipsnyje toliau buvo aiškinama, kodėl dvarininkai nusprendė kalbėti visų Lietuvos lenkų vardu. Žinoma, kad ši Lietuvos dvarininkų nuostata čia buvo griežtai sukritikuota.

438. Adel. Lietuvos dvarininkai irgi ruošiasi Lietuvą statyti // Darbo balsas, 1918 06 13, Nr. 25. P. 1–3.

439. Ten pat. P. 2.

440. Ten pat.

441. Ten pat. P. 3.

442. Ten pat. P. 2.

Socialdemokratų leidžiamo laikraščio vedamajame nepamirštama pažymėti, kad visų Lietuvos tautybių darbo žmonės turi eiti išvien, nes savo taktika „visų tautų turtingieji luomai yra vienodi“, nes „visur eidami viešumon, taisosi skaisčiais tautiniais rūbais, visur visus šaukia prie tautinės vienybės, subendrintomis jėgomis arti ir sėti tėvynės dirvonus“⁴⁴³. Tačiau, kaip rašoma „Darbo balso“ vedamajame, „jeigu laiku neapsižiūrėti, dažniausiai atsitinka, kad suvežus grūdus klėtin, mes darbo žmonės, jau randame prie aruodo stovint tuos tautos „vadus“ savo nuožiūra bedalijančius surinktą vaisių“. Visa tai „Darbo balso“ vedamojo autoriui „duoda ... progos dar kartą prisiminti tą pamatinį klasių kovos apsiereiškimą dabartinėj visuomenėj“⁴⁴⁴. Taigi vėl matome marksizmu paremtos visuomenėje vykstančių reiškinių analizės apraiškas „Darbo balsą“ leidusių socialdemokratų ideologinėse-politinėse nuostatose.

„Darbo balse“ buvo apibūdinta ir Lietuvos „žydų buržuazijos“ pozicija Lietuvos politinės ateities klausimu⁴⁴⁵. Paminėjus, kad prasidėjus karui ji orientavosi į Rusiją ir „siekę jos kaip pažadėtos šalies“, bet vėliau, „kai Rusijoje įsigalėjo bolševikai“, joje (t. y. žydų buržuazijoje) jau „randasi nepriklausomos Lietuvos šalininkų ir turi būti nebeilgai laukti, kad jie net viešai pasisakytų nepriklausomybės „kovotojais“ ir panorėtų imtis tveriamojo darbo Lietuvos valstybei statyti“.

Po tokio Lietuvos žydų buržuazijos politinių orientacijų evoliucijos apibūdinimo „Darbo balse“ buvo teigiama, kad po to, kai „mūsų politinių siekimų pusėn pradėjo virsti lenkų ir žydų buržuazija“, ir „Lietuvoje jau nebėra platesnių visuomenės grupių, kurios iš pamatų, bent atvirai būtų Lietuvos nepriklausomybei priešingos“, nes „Lietuvos darbo žmonės, vis tiek, kaip jie kalbėtų – lietuviškai, gudiškai ar lenkiškai, tiek kiek spėjo politiškai susiprasti, visados buvo Lietuvos laisvės gynėjai ir kovotojai“, ir „paskutiniaisiais laikais Lietuvos liaudis skaitlingomis miniomis susibūrė apie nepriklausomos Lietuvos vėliavą“⁴⁴⁶.

Atsižvelgdamas į tai straipsnio „Dėl tautinio klausimo Lietuvoje“ autorius, vėlgi greičiausiai laikraščio redaktorius S. Kairys, atkreipia dėmesį į tai, kad kiekviena iš tautinių grupių, deklaruojančių, kad jos dedasi „prie valstybinio Lietuvos darbo“, kelia tokius klausimus: „o ką mums duos ta nepriklausoma Lietuva?, kiek joje mes turėsime priedermių ir kokias gausim teises? Ar krašto valdyje gausime tiek vietos, kiek mums išeina sulig mūsų skaičiaus? Ar nebus persekiojama mūsų kalba? Ar galima bus ja naudotis viešame valstybės gyvenime? Ar galėsime liuosai ir kaip tinkami mokyti savo vaikus?“⁴⁴⁷.

Šiuos klausimus ir „abejojimus“, kaip toliau rašoma minimame straipsnyje, kelia ne tik turtingųjų luomų atstovai, bet ir Lietuvos darbininkai, gudai, žydai, lenkai“. Ir kelia šiuos klausimus „jau nebe bergždžiam svarstymui, bet praktiškam išaiškinimui išrišimui, nes gyvenimas stumte pristumia mus visus prie tų klausimų ir reikalauja, kad atsakytume“. Dėl to „Darbo balso“ vedamajame ir iškeliamas klausimas, „Kaip

443. Ten pat. P. 3.

444. Ten pat.

445. Vic. [Kairys S.] Dėl tautinio klausimo Lietuvoje // Darbo balsas, 1918 06 06, Nr. 24. P. 2.

446. Ten pat.

447. Ten pat.

gi turi būti sudarytas Lietuvoj gyvenančių tautų sugyvenimas būsimojoje demokratiškoje Lietuvoje?“ Į šį klausimą socialdemokratų laikraščio vedamojo autorius atsako, kad nepaisant to, kokia kalba žmogus kalba, jam turi būti leidžiama užimti Lietuvoje kiekvieną vietą „lygiai su kitais dalyvauti valstybės ir visuomenės gyvenime“, „krašto įstatymai turi vienodai apsieiti su visais krašto gyventojais“, o kiekviena būsimojoje Lietuvos valstybėje gyvensianti tauta (taigi ir tautinės mažumos) turi turėti savo mokyklas, spaudą, kultūros įstaigas⁴⁴⁸.

Toliau aptariamame 1918 06 06 „Darbo balso“ straipsnyje buvo pasisakoma ir už tai, kad būtų „kiekvienai Lietuvos gyventojų kalbai duota tinkamai vietos viešajame gyvenime“, kad „viešose valstybės ir vietinės savivaldos įstaigose“ dirbantys valdininkai „turi būti žmonės moką vietinių gyventojų kalbų ir privalą jiems taip atsakinėti, kaip kuris prakalbina“⁴⁴⁹. Čia taip pat buvo pasisakoma ir už teisę būsima jame Lietuvos Seime „kiekvienam lietuviui, gudui, lenkui ar žydai liuosai vartoti savo kalbą“, už tai, kad neturi būti varžymų tautinėms mažumoms leisti savo kalba laikraščius ir knygas, ir už tai, kad tautinių mažumų atstovų vaikai pradinėse mokyklose mokytųsi gimtąja kalba, o vidurinėse mokyklose mokslas galėtų būti „išguldoma arba lietuviškai, ar gudiškai ar lenkiškai“, su sąlyga, kad „kiekvienoj mokyklos mokiniai turi pramokti ir kitų krašto kalbų tiek, kad liuosai galėtų jomis kalbėti“.

Mokslas ir švietimas, „Darbo balso“ vedamojo autoriaus nuomone, „turi būti atiduota vesti savarankiškai kiekvienai tautinei grupei“. Taigi socialdemokratai pasisakė už susidarymą „švietimo darbui tinkamų įstaigų atskirai tarp lietuvių, gudų, lenkų ir žydų“, kurios turi rūpintis jaunimo mokymu „bendrai nustatytų, visiems privalomų programų pagrindu“. Valstybės valdžiai tokiu atveju „tik reikėtų prižiūrėti, kad mokyklose nebūtų nieko daroma prieš valstybės įstatymus ar nustatymus“.

Apžvelgiamame „Darbo balso“ vedamajame buvo pažymima, kad „leidus susidaryti tautinėms švietimo įstaigoms, ... valstybė turėtų jų kiekvienai duoti švietimo reikalams, tiek pinigų ir valstybės išdo, kiek kiekvienai tautai sulig jos skaitlingumu priderėtų“. Pasisakoma čia ir už tai, kad kiekvienas suaugęs žmogus turėtų teisę pats „liuosai nustatyti savo tautybę“. Anot „Darbo balso“ vedamojo autoriaus, tik tinkamai išsprendus tautinį klausimą Lietuvoje bus „pakirstos tautinio keršto šaknys“.

Žinoma, čia nebuvo tikimasi, kad „tautinės varžytinės“ bus iš karto pašalintos sudarius minėtas švietimo, kultūros, spaudos sąlygas Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms. Mat „kiekvienos grupės tautininkai ir ypačiai lenkų nacionalistai gaudys žmones ir stengsis juos įstumti savo gardan“, todėl „bus ir kovos, bus tebevartojami netikę kovos įrankiai, bet jau nebebus svarbiausio demagogiškai kovai pamato – tautinio prispaudimo“. O kada to nebus, – rašoma toliau čia aptariamame straipsnyje, – tai „kovos karštis turės išaušti, sugyvenimas įeis ramesnėn vagon, ilgainiui aptils ir pati kova ir tiek nebeeikvos žmonėms jėgų tokiame pikto ir kenksmingame apsireiškimui, kaip kad yra šovinizmas“. Taigi matome, kad pasisakydami

448. Ten pat.

449. Ten pat.

už demokratinę santvarką būsimojoje Lietuvos valstybėje „Darbo balsą“ leidę socialdemokratai ypač akcentavo tai, kad „demokratingoje Lietuvoje turi būti panaikinti visi tautiniai suvaržymai ir visos tautinės pirmenybės“⁴⁵⁰.

Apžvelgus, kaip tautinis klausimas turėtų būti išspręstas būsimojoje Lietuvos valstybėje, toliau 1918 06 06 „Darbo balso“ vedamajame buvo rašoma apie tai, kaip jį reikėtų spręsti artimiausioje ateityje. Tam reikia, kad LT „pasipildytų ir įtrauktų savo tarpan kitų tautų (Lietuvoje gyvenančių – G. M.) atstovus – gudus, lenkus ir žydus“. Tačiau, kaip pažymima čia analizuojamame straipsnyje, ligi šiol (t. y. iki 1918 06 06) LT „nemokėjo ar negalėjo to (Lietuvių – G. M.) konferencijos nurodymo įvykinti“. Straipsnio autoriaus nuomone, nesiaiškinant, „kieno tame kaltė“, svarbiausia yra pažymėti, kad „lygi šiol laikina krašto atstovybė, net tokia, kaip ji gali būti šiandien sutvarkyta, dar nėra ... susidariusi“, nes „lyg šiol dar nėra įję atskirų visuomenės grupių atstovai ir tuo pat jėgų bendrinimo darbas yra suklupęs, galima sakyti pirmame žingsnyje“, todėl „Lietuvos darbo žmonės be tautų skirtumo turi pasinaudoti pirma proga, kad tą ydą pašalinus ir iš karto paskatins pradedamąjį darbą tinkamon vagon“⁴⁵¹.

Aptarę tai, kas buvo rašoma „Darbo balse“ 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje, matome, kad Lietuvoje likusių, Vilniuje besireiškusių socialdemokratų – LSDP narių grupė, kuri tuo metu Lietuvoje atstovavo visai LSDP, aiškiai ir nuosekliai pasisakė už nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą, ypač akcentavo demokratinės santvarkos būtinumą, pabrėžė tautinių mažumų teisių užtikrinimo būsimoje Lietuvos valstybėje būtinumą, protestavo prieš nedemokratiškumo apraiškas, socialdemokratų požiūriu, dešiniųjų politinių srovių ideologinėse nuostatose ir veiksmuose bei prieš lenkų dvarininkų siekius Lietuvą prijungti prie Lenkijos. „Darbo balse“ taip pat buvo išreikštas, kad ir nuosaikus, bet aiškiai negatyvus Rusijos bolševikų ideologinių nuostatų ir politikos vertinimas.

Aptarus aplink „Darbo balsą“ susitelkusios ir LSDP vardu kalbėjusios socialdemokratų grupės šiame laikraštyje išdėstytas idėjinės-politinės nuostatos 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje natūraliai iškyla klausimai, kaip sekėsi socialdemokratams LSDP nariams, išrinktiems į LT atstovauti šioms ką tik aptartoms, „Darbo balso“ puslapiuose išdėstytoms idėjinėms-politinėms nuostatomis ir jas ginti, kokia buvo į LT išrinktų socialdemokratų politinė laikysena ir vaidmuo LT vykdytame Lietuvos valstybingumo atkūrimo procese, pagaliau, ar visi to meto socialdemokratai LSDP nariai pritarė tiek čia aptartoms „Darbo balse“ skleidžiamoms ideologinėms-politinėms nuostatomis, tiek kol kas neaptartai socialdemokratų politinei laikysenai LT darbe, arba, kitaip sakant, ar pasireiškė kokia nors idėjinė-politinė ir organizacinė diferenciacija LSDP atstovaujamo lietuvių socialdemokratinio judėjimo viduje, o dar kitaip sakant, ar LSDP paveikė bolševikų atėjimas į valdžią Rusijoje ir jų skleidžiamos idėjos, ir jeigu paveikė, tai kaip. Į visus šiuos klausimus ir bus mėginama atsakyti kituose šios knygos skyriuose.

450. Ten pat. P. 3.

451. Ten pat.

3.4. Socialdemokratai Lietuvos Tarybos darbe: nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos siekimas

Galimybę atkurti (sukurti modernų) Lietuvos valstybingumą 1918–1919 m. lėmė nemažai išorinių veiksnių: Pirmasis pasaulinis karas, suardęs senąją Europos politinę sistemą; karo metu įvykusios revoliucijos Rusijoje ir Vokietijoje bei šių imperijų žlugimas; Vokietijos pralaimėjimas kare; bolševikų atėjimas į valdžią ir pilietinis karas Rusijoje; tautų apsisprendimo teisės idėjos populiarėjimas. Tačiau, anot šioje knygoje ne kartą minėto ir cituoto žymaus visuomenės veikėjo ir mokslininko M. Rōmerio, tam, „kad nacionalinio Lietuvos valstybingumo idėja dinamiškai glūdinti tautinia-me Lietuvos atgimime galėtų išeiti viešumon ir įsikūnyti“, be objektyvių sąlygų ir galimybių, buvo reikalinga ir „kad atsirastų veikėjų, kurie ją savo darbu realizuotų pasinaudodami šiomis sąlygomis“⁴⁵². Lietuva nebūtų tapusi nepriklausoma valstybe, jei Pirmojo pasaulinio karo metu susiklosčiusia situacija ir atsiveriančiomis naujomis galimybėmis nebūtų pasinaudoję patys lietuviai, aktyviai veikę savo valstybingumo atkūrimo linkme⁴⁵³. Į šį darbą įsijungė skirtingų pasaulėžiūrų, įvairių politinių įsitikinimų žmonės – tiek tie, kurie karo metu gyveno ir veikė Lietuvoje, tiek ir tie, kurie dar iki karo ar jo pradžioje buvo pasitraukę iš Lietuvos ir apsistoję kitose šalyse⁴⁵⁴.

Orientuodamiesi į Lietuvos valstybingumo (at)kūrimą, minėti lietuvių veikėjai buvo ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse įkūrę įvairias visuomenines-politines institucijas, kurios turėjo kelti Lietuvos ateities klausimą ir jam atstovauti. Svarbiausia iš tokių visuomeninių-politinių institucijų, kaip parodė laikas, buvo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusioje Lietuvių konferencijoje išrinkta Lietuvos Taryba. Nors pirmaisiais savo veiklos metais ji nebuvo tokia institucija, kuri būtų galėjusi vykdyti valdymo ar visuomeninio gyvenimo tvarkymo funkcijas – okupacinė vokiečių valdžia jai „tepripažino patariamąsios institucijos vaidmenį“, – tačiau, užsitikrinusi užsienyje gyvenusių lietuvių pripažinimą tautos atstovybe, ji virto „politiniu Lietuvos valstybės atkūrimo centru“⁴⁵⁵.

Taigi, nepaisant to, kad „okupacinė vokiečių administracija Tarybą laikė jų pačių sankcionuota pagalbine patariamąja okupacinės valdžios institucija“, kurią buvo tikimasi „panaudoti savo interesams“⁴⁵⁶, Lietuvos Taryba Lietuvių konferencijos pavedimu turėjo „rūpintis Lietuvos valstybės atstatymu“ ir „parengti sąlygas valstybei atkurti“⁴⁵⁷. Nors formaliai Lietuvos Taryba „konstitucine parlamentine“ Lietuvos

452. Rēmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 35.

453. Ten pat.

454. Žr.: Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. – Kaunas, 1989. P. 1–62.

455. Maksimaitis M. Lietuvos valstybės taryba kaip konstitucinis institutas (1918 m. lapkritis–1920 m. gegužė) // Jurisprudencija: mokslo darbai. T. 21 (13). – Vilnius, 2001. P. 23; Maksimaitis M. Mažoji Konstituantas. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 23–24.

456. Maksimaitis M. Lietuvos tarybos institucionalizavimasis paskelbus nepriklausomybę // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2008, Nr. 9 (111). – Vilnius, 2008. P. 37.

457. Ten pat; Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. – New York, 1967. P. 13.

atstovybe laikoma tik nuo 1918 m. rudens⁴⁵⁸ (nuo lapkričio 2 d., kada Lietuvos Valstybės Taryba priėmė Laikinąją Konstituciją, pagal kurią ji tapo vienintele įstatymų leidžiamąja institucija⁴⁵⁹), tačiau iš tiesų ji, anot teisininko K. Račkausko, jau Lietuvių konferencijos buvo „įgaliota kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė“⁴⁶⁰.

Anot istoriko Alfonso Eidinto, „Lietuvos Taryba buvo pirmoji kraštui savotiškai atstovavusi institucija, kurios kūrimosi ir veiklos procese formavosi lietuvių valstybinė-politinė mintis, padariusi pradžią Lietuvos valstybės atkūrimui“⁴⁶¹. Ir iš tiesų, Lietuvos Taryba į Lietuvos istoriją įėjo pirmiausia tuo, kad priėmė Lietuvos valstybės atkūrimą XX a. simbolizuojantį 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. Tad natūralu, kad mokslinėje literatūroje jau yra nemažai rašyta apie Lietuvos Tarybos veiklos aspektus, visų pirma apie tai, kaip ir kokiame kontekste buvo priimtas Vasario 16-osios aktas. Visgi galime teigti, kad yra tam tikrų Lietuvos Tarybos veiklos aspektų, kuriuos dar galima išnagrinėti išsamiau ir sistemiškiau. Vienas iš tokių aspektų būtų atskirų politinių partijų ar srovių atstovų, išrinktų į Lietuvos Tarybą, dalyvavimas jos darbe ir santykis su Vasario 16-osios akto priėmimu, vaidmuo priimant šį istorinį aktą bei, apskritai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu, taip pat ir po istorinio Nepriklausomybės Akto priėmimo.

Šiame knygos skyriuje⁴⁶² išsamiau pažvelgsime į tai, kokios politinės nuostatos ir kokia politinė laikysena bei veikla buvo būdinga Lietuvių konferencijoje į Lietuvos Tarybą (toliau, jeigu tai bus ne citata, bus vartojamas trumpinimas LT – G. M.) išrinktiems socialdemokratams S. Kairiui ir M. Biržiškai. Be abejo, kaip ką tik minėjome, vienas iš svarbiausių čia nagrinėjamų klausimų bus klausimas, koks buvo LT socialdemokratų santykis su labiausiai LT išgarsinusių jos politiniu sprendimu – 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Aktu ir, apskritai, su visu LT darbo metu vykusiu Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo procesu.

Iš pradžių aptarkime S. Kairio ir M. Biržiškos dalyvavimą LT darbe pirmaisiais jos veikimo mėnesiais – 1917 m. rugsėjį–gruodį ir S. Kairio, kaip LT vadovybės nario, politinę veiklą ir politinę laikyseną už darbo pačioje LT ribų. Žinoma, norint parodyti, kaip minėti socialdemokratai dirbo LT, dalyvavo jos veikloje, orientuotoje į Lietuvos valstybingumo atkūrimą, reikia bent trumpai apibūdinti pačios LT veiklą

458. Maksimaitis M. Parlamentarizmo teisinis reguliavimas Lietuvoje 1918–1940 metais // *Parlamentas ir valstybinės valdžios institucijų sąranga. Liber Amicorum Česlovui Juršėnui*. – Vilnius, 2008. P. 35.

459. Maksimaitis M. Lietuvos valstybės taryba kaip konstitucinis institutas (1918 m. lapkritis–1920 m. gegužė). P. 23.

460. Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. P. 13.

461. Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 3.

462. Šio skyriaus pirmų truputį daugiau nei 20 puslapių pagrindu buvo publikuotas straipsnis moksliniame žurnale „Parlamento studijos“. Žr.: Mitrulevičius G. Socialdemokratai Steponas Kairys ir Mykolas Biržiška Lietuvos Tarybos darbe: santykis su Vasario 16-osios Akto priėmimu // *Parlamento studijos*, 2011, 11. P. 62–104. Likusių šio skyriaus puslapių pagrindu buvo parengtas vienas iš kito minėtame žurnale publikuoto straipsnio skyrelių. Žr.: Mitrulevičius G. Socialdemokratų santykis su Lietuvos (Valstybės) Taryba 1918 m.: nuo Vasario 16-osios Akto priėmimo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos // *Parlamento studijos*, Nr. 14, 2013. P. 91–135.

minėtais 1917 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais. Plačiai tai aptariama ir analizuojama nebus, nes istoriografijoje yra apie tai nemažai rašyta.

Taigi iš karto po to, kai tik gavo leidimą iš vyriausiojo Rytų fronto karo vado feldmaršalo Bavarijos princo Leopoldo, LT 1917 m. rugsėjo 24 d. susirinko į savo pirmąjį posėdį, patvirtino savo pavadinimą⁴⁶³ ir išsirinko prezidiumą, susidėjusį iš pirmininko, dviejų vicepirmininkų, dviejų sekretorių ir vieno kandidato⁴⁶⁴.

Kadangi čia aptariamas pirmiausia socialdemokratų darbas LT, tai pastebėtina, kad S. Kairys, gavęs tiek pat – 19 balsų, kiek ir LT pirmininku išrinktas tautininkas A. Smetona, buvo išrinktas pirmuoju LT vicepirmininku⁴⁶⁵. Čia taip pat galime pažymėti, kad 1917 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais S. Kairys, kaip LT pirmasis vicepirmininkas, pirmininkavo 15-kai iš 29-ių vykusių LT posėdžių, o iš viso savo buvimo LT pirmuoju vicepirmininku laikotarpiu jis pirmininkavo 20-iai iš 62-ų iki 1918 m. vasario 16-osios akto priėmimo (imtinai) vykusių LT posėdžių⁴⁶⁶.

Pradedant antruoju LT posėdžiu, vėlesniuose posėdžiuose, be LT statuto ir LT darbo sąlygų klausimų, daugiausia buvo svarstyti Lietuvos padėties pagerinimo klausimai. LT nariai iš vokiečių valdžios reikalavo Lietuvos ūkį žlugdžiusių ir artinusių kraštą prie bado rekvizicijų sušvelninimo, taip pat griežtesnių priemonių naudojimo kovoje su banditizmu, darbo batalionų panaikinimo ir pasisakė prieš germanizacijos tendencijas mokyklose (atskiras LT posėdis buvo skirtas „mokyklų padėjimo“ klausimui), už pajamų ir mokesčių sistemos pertvarkymą, siūlė Lietuvos miestus geriau aprūpinti maistu, prašė amnestuoti besislapstančius dėl vengimo stoti į darbo batalionus vietos gyventojus⁴⁶⁷.

LT nusprendė apie sunkią okupuotos Lietuvos ekonominę ir politinę būklę skubiai informuoti Vokietijos kanclerį ir vyriausiąjį Rytų fronto karo vadą, pasiūsdama jiems tam tikrą memorialą⁴⁶⁸. Jame buvo reikalaujama krašto padėties pagerinimo ir permainų visose vokiečių valdymo srityse⁴⁶⁹. Aktyviai visų anksčiau minėtų klausimų svarstyme LT posėdžiuose dalyvavusiam S. Kairiui buvo pavesta parašyti memorialo dalį apie privalomuosius darbus ir banditizmą, o dalį dėl mokyklų būklės – M. Biržiškai kartu su K. Bizausku ir P. Dovydaičiu⁴⁷⁰. S. Kairys taip pat parengė minėto memorialo dalies dėl rekvizicijų sušvelninimo ir LT rezoliucijos dėl „rekvizicijų pristabdymo“ projektus⁴⁷¹. Mat gyvulių ir žmonių mantos rekvizicijos, kaip „ir

463. LT posėdžio 1917 IX 24 prot. Nr. 1 // LVT protokolai. P. 131. Lietuviškai LT vadinosi Lietuvos Taryba, vokiškai – Litauischer Landesrat, lenkiškai – Rada Litewska.

464. Ten pat.

465. Ten pat.

466. Žr.: LVT prot. P. 131–211.

467. LT posėdžių 1917 IX 24–X 8 prot. Nr. 2–12 // Ten pat. P. 132–142.

468. LT posėdžio 1917 X 8 prot. Nr. 11 // Ten pat. P. 141.

469. Žr.: Klimas P. Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung in November 1918. S. 70–92; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 170–190.

470. LT posėdžio 1917 X 6 prot. Nr. 8 // LVT prot. P. 139; LT posėdžio 1917 X 8 prot. Nr. 11 // Ten pat. P. 141.

471. Ten pat. LT posėdžio 1917 X 7 prot. Nr. 9 // Ten pat. P. 139.

visokie prasižengimai prieš asmens neliečiamybę“, LT posėdžiuose „buvo pripažintos opiausiomis karo sunkenybėmis“ Lietuvoje⁴⁷².

Atsižvelgiant į tai, kad prasidėjus karui daug lietuvių atsidūrė už Lietuvos ribų ir svetur gyvendami jie taip pat veikė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo labui, LT savo darbo pradžioje buvo ypač svarbu užmegzti santykius su užsienyje gyvenančiais lietuviais ir gauti jų pritarimą, nes kitaip iš jų „būtų galima laukti priekaišto, kad Lietuvos Taryba ir pačios Vilniaus konferencijos nutarimai esą vokiečių politinės intrigos padariniai“⁴⁷³. Tuo tikslu LT atstovai, gavę okupacinės valdžios leidimą, dalyvavo Stokholme 1917 m. spalio 18–20 d. vykusioje Rusijos lietuvių atstovų konferencijoje ir Berne bei Lozanoje 1917 m. lapkričio 2–10 d. vykusioje kitų kraštų lietuvių atstovų konferencijoje⁴⁷⁴. Abi šios konferencijos pritarė 1917 m. rugsėjo 18–22 d. konferencijos Vilniuje nutarimui atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir nusprendė remti LT, kaip atstovaujamą lietuvių tautos organizaciją krašte⁴⁷⁵. Į LT delegaciją, vykusią į Berno ir Loanos konferenciją, be A. Smetonos, J. Šaulio ir J. Staugaičio, įėjo ir S. Kairys⁴⁷⁶.

Berno ir Loanos konferencijoje, kurios darbotvarkėje buvo klausimai, susiję su politine Lietuvos ateitimi, – Lietuvos valstybės atkūrimas, valstybės sienos, santykiai su tautinėmis mažumomis, kovos būdai ir taktika nepriklausomybei siekti, būsimoji valstybės santvarka ir ekonominio gyvenimo atstatymas – S. Kairys dirbo komisijoje, sudarytoje Lietuvos sienų nustatymo klausimui svarstyti, ir aktyviai dalyvavo svarstant kitus klausimus⁴⁷⁷. Lietuvoje veikusių socialdemokratų – LSDP narių lyderis būsimosios Lietuvos valstybės sienų klausimu minimoje konferencijoje laikėsi nuostatos, kad šiuo klausimu negalima nutolti nuo Vilniaus Lietuvių konferencijos rezoliucijos ir kad galima čia padaryti tik tam tikras „ekonominės korektyvas“⁴⁷⁸.

Aktyviai dalyvaudamas svarstant kitus Berno ir Loanos konferencijos klausimus S. Kairys pasisakė prieš A. Smetonos ir trijų kunigų – J. Staugaičio, J. Purickio ir A. Petrulio pasiūlymą, kad būsimosios Lietuvos valstybės valdymo forma būtų konstitucinė monarchija; už tai, kad LT savo „pirmiausia užduotimi“ laikytų „ruošti prie

472. LT posėdžio 1917 IX 24 prot. Nr. 2 // Ten pat. P. 132.

473. Rémeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 47.

474. Žr.: Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje didžiojo karo metu. P. 53–58; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 193–196, 213–215. Istorinėje literatūroje antroji konferencija dažnai minima tik kaip Berno konferencija arba kaip Loanos konferencija, tačiau iš tiesų ji vyko ir Berne, ir Lozanoje. Žr.: Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas // Lietuvos istorijos metraštis, 1992. – Vilnius, 1994. P. 179–181. Čia taip pat atkreiptinas dėmesys į klaidą šios konferencijos protokole – konferencija vyko ne spalio 2–10 d., o lapkričio 2–10 d. Žr. ten pat.

475. Ten pat.

476. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 252; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 97–99.

477. Ten pat. Tai pat žr.: Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas. P. 181; Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. P. 158–168.

478. Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas. P. 186.

būsimą Lietuvos valstybinio gyvenimo sutvarkymo“ ir nebūti „šydu vokiečių darbams“ pridengti; už tai, kad LT „koncentruotų visą Lietuvos šelpimą“, kurį „reikėtų organizuoti pagal vieną bendrą planą“ (kiti konferencijos dalyviai tam nepritarė); už tai, kad būsimajame Lietuvos valstybėje tautinėms mažumoms būtų duota teisė „liuosam jų kultūros plėtojimuisi“; už tai, kad užsienio lietuviai „turi susiburti ant nepriklausomos Lietuvos lozungo“ ir remti LT, kiek ji tą lozungą „saugos ir įvykins“; už tai, kad užsienyje į Lietuvos nepriklausomybę orientuotame darbe dalyvautų visų lietuvių partijų atstovai, ypač iš Amerikos ir Rusijos⁴⁷⁹.

Gavę įvairių kraštų lietuvių pritarimą LT veiklai LT delegacijos nariai A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys nuvyko į Berlyną ir, atsižvelgdami į tam tikrą trintį tarp Vokietijos vyriausybės ir vyriausiosios karinės vadovybės, kreipėsi į vyriausybę ieškodami „paspirties prieš karo valdžios valdymo sistemą Lietuvoje“⁴⁸⁰. Mat padėtis Lietuvoje tuo metu, nepaisant LT memorandumo kancleriui, nebuvo pasikeitusi. Vokiečių karo valdžia, kaip ir buvo anksčiau numčiusi, LT laikė tik patariamuoju organu su siaura krašto reikalų tvarkymo kompetencija. Vokiečiai netgi neleido vartoti žodžių „Lietuvos valstybė“, „nepriklausomybė“, jie tekalbėjo apie Lietuvos atkūrimą, apie jos pavertimą kultūringa, pažangia šalimi⁴⁸¹. Buvo aišku, kad kol karo rezultatai dar nėra galutinai paaiškėję, vokiečiai nenorėjo priimti Lietuvos klausimu jokio sprendimo, kuris juos varžytų⁴⁸².

Esant tokiai situacijai, LT nariai ilgesniam laikui apsistoję Berlyne stengėsi susitikti su vokiečių politikais, kurie buvo palankesni lietuvių tautos aspiracijoms negu Vokietijos karinė vadovybė ir imperijos valdžia. A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys susitiko su Vokietijos Reichstago daugumos partijomis, kurios, anot P. Klimo, sutiko su Lietuvos, kaip savarankiškos valstybės, atkūrimu, bet tik tokiu atveju tą idėją žadėjo remti, jei būsimosios sudarytos Vokietijos interesus apdraudžiančios konvencijos⁴⁸³.

479. Ten pat. P. 182, 187, 189, 190, 196. Berno ir Loanos lietuvių konferencijoje S. Kairys kartu su kitais LT vadovais A. Smetona ir J. Šauliu buvo išrinktas į komisiją Šveicarijoje veikusios Lietuvių tautos tarybos revizijai atlikti. Žr. ten pat. P. 191. Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad S. Kairys aptariamose konferencijose pažymėjo, kad Lietuvoje veikę socialdemokratai darė viską, kad pasiųstų savo atstovus į Stokholme turėjusią vykti tarptautinę socialistų konferenciją, tačiau „nieko iš to neišėjo“. Žr. ten pat. P. 194.

480. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 8–9. Iš pradžių (1917 11 26) A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys kreipėsi į Vokietijos armijos generalinio štabo viršininką generolą Ludendorffą, iš kurio suprato jo „ultrapatriotinį“ ir imperialistinį nusistatymą Lietuvos ateities atžvilgiu. Tačiau po to šioji tokia viltį LT prezidiumo delegacijai suteikė naujojo Vokietijos kanclerio G. von Hertlingo 1917 11 29 pareiškimas, kuriame buvo pripažinta apsisprendimo teisė Lietuvai, Kuršui ir Lenkijai. Ta proga minėtoji LT vadovybės trijulė kreipėsi į naująjį kanclerį dėl audiencijos ir buvo 1917 12 01 priimti, dalyvaujant Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovams, po to su pastaraisiais ir sudarė čia netrukus būsimąją paminėtą sutartį. Žr.: P. Klimas. Iš mano atsiminimų. P. 111–112; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 101; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 217–218, 220–224; Maksimaitis M. Mažoji Konstituta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 76; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 81.

481. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 105.

482. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 10.

483. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 110.

Kadangi mus pirmiausia domina socialdemokrato S. Kairio veikla, tai reikia paminėti, kad jis buvo susitikęs su Vokietijos socialdemokratų partijos veikėjais⁴⁸⁴. Tačiau, kaip savo atsiminimuose rašė P. Klimas, „kai S. Kairys dėstė kariškių siautėjimą Lietuvoje ir atsišaukė į bendruosius socializmo šventuosius“, žinomas įtakingas to meto VSDP narys, vadinamosios socialimperialistų srovės atstovas G. Noske S. Kairiui atsakė, kad jie (t. y., pagal G. Noskę, Vokietijos socialdemokratai) „yra socialdemokratai tik iki Eitkūnų“ („Wir sind Sozialdemokraten nur bis Eydkuhnen“)⁴⁸⁵.

LT prezidiumo nariai bandė ir kitokiais būdais paveikti viešąją Vokietijos nuomonę Lietuvos interesams palankesne kryptimi. Pavyzdžiui, 1917 m. gruodžio 2 d. įtakingas Berlyno dienraštis „Berliner Tageblatt“ išspausdino S. Kairio straipsnį, kuriame vokiečių visuomenė buvo informuojama apie tai, kad Lietuva norinti būti nepriklausoma valstybe parlamentiškai ir demokratiškai „besivaldančia“, ir kad tik laisva valia ji galės sudaryti su Vakarų kaimynais susitarimą dėl sąjunginių ryšių⁴⁸⁶.

Po pasikalbėjimų Berlyne Lietuvos politikams buvo aišku, kad jeigu jie nesutiks su vokiečių reikalaujamomis konvencijomis, tai Vokietija, sudarydama taikos sutartį su Rusija, gali Lietuvą padaryti mainų objektu, kaip žadėjo generolas Ludendorffas. Tokioje situacijoje LT delegacija (A. Smetona, J. Šaulys ir S. Kairys) 1917 m. gruodžio 1 d. protokolo forma sudarė preliminarą sutartį su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos atstovais⁴⁸⁷. Pagal šią sutartį LT, remdamasi Vilniaus konferencijos nutarimais ir tautų apsisprendimo teise, skelbė „atkurianti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir atskirianti Lietuvą nuo visų ankstesnių valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis“. Toliau buvo sakoma, kad LT, „remdamasi jai duotais nurodymais, nedelsdama ims tvarkyti Lietuvos santykius su kitomis pasaulio tautomis“⁴⁸⁸.

Nors minimoje sutartyje ir buvo pažymėta, kad „galutinai nepriklausomos Lietuvos pagrindus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo nustatyti Vilniuje sušauktas Lietuvos Steigiamasis Seimas demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“, tačiau jau LT įsipareigojo (jeigu Vokietija pripažins Lietuvos nepriklausomybę) sudaryti „amžiną tvirtą sąjungą su Vokietija“, pagrįstą „visų pirma“ keturiomis konvencijomis: militarine, susisiekimo, bendros valiutos ir muitų, pirmosios dvi iš kurių būtų panašios į tas konvencijas, kurias buvo sudariusios Pietų Vokietijos federacinės valstybės⁴⁸⁹. Vokietijos vyriausybė savo ruožtu įsipareigojo „kiek galėdama

484. Ten pat.

485. Ten pat; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 100. Apie vokiečių socialdemokratų požiūrį į Vokietijos politiką jos okupuotos Lietuvos atžvilgiu straipsnį yra parašęs A. Stražas. Žr. Stražas A. Kaip vokiškieji socialdemokratai rėmė Vokietijos imperializmo planus pavergti Lietuvą (1915–1918 m.) // Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai, T. IV. – Vilnius, 1958. P. 145–179. Deja, straipsnis yra smarkiai komunistiškai ideologizuotas, todėl susidaryti objektyvų vaizdą nagrinėjamu klausimu iš šio straipsnio nėra įmanoma.

486. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 417–419; Kairys S. Die Zukunft Litauens // LMAB RS. F. 250–247. L. 5.

487. LT posėdžio 1917 XII 5 prot. Nr. 14 // LVT prot. P. 143.

488. Priedas prie prot. Nr. 14 // Ten pat. P. 144–147; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 223–224.

489. Ten pat.

stengtis, kad vyriausioji kariuomenės vadovybė įgyvendintų [lietuvių] pareikštus pageidavimus“, į kuriuos, anot šią sutartį pasirašiusių LT atstovų, įėjo pageidavimai pakeisti ligšiolinę karinės administracijos sistemą, pakeisti požiūrį į LT, perleisti jai krašto tvarkymą, užtikrinti, kad Lietuvos sienos būtų tokios, kokias numatė Berne vykusio Lietuvių konferencija, ir po to, kai LT patvirtins šią sutartį, pripažinti Lietuvos nepriklausomybę⁴⁹⁰.

Tuo pačiu metu, kai LT, sugrįžus jos prezidiumo nariams, 1917 m. gruodžio 5–7 d. svarstė Berlyne pasirašytą sutarties protokolą, prieš kurį griežčiausiai pasisakė LT narys J. Vileišis⁴⁹¹, Vokietijos imperijos sostinėje vykusiame Vokietijos vyriausybės ir vyriausiosios karinės vadovybės pasitarime šis protokolas buvo gerokai pakeistas⁴⁹². Vokietijos vyriausybė šiek tiek nusileido vyriausiajai karinei vadovybei (Hindenburgui, Ludendorffui, Hoffmanui), kuri protestavo prieš Vokietijos užsienio reikalų ministerijos su LT sudarytą protokolą, apskritai, prieš Lietuvos valstybės steigimą, ir tenorėjo Lietuvą matyti personalinėje unijoje su Prūsija⁴⁹³.

Vokietijos karinei vadovybei nepatiko, kad LT prezidiumo vadovybės pasirašytame LT pareiškimo projekte buvo suminėtos konvencijos, kurios tartum nustatė limitą tiems „sąjunginiams ryšiams“ tarp Lietuvos ir reicho. Karinė vadovybė reikalavo, kad LT pareiškime būtų palikta nuoga formulė, „kad tarp Lietuvos ir Vokietijos reicho viešpatautų amžini, tvirti sąjunginiai santykiai“. Ji (Vokietijos vyriausioji karinė vadovybė) norėjo pasilikti vien sau teisę, kuo tokie santykiai turėtų pasireikšti⁴⁹⁴.

Tad naujame LT sutarties protokolo projekte apie Steigiamąją Seimą jau nebuvo kalbama, o numatyta, kad santykius su kitomis valstybėmis reguliuos pati LT, susitarusi su vokiečių administracija⁴⁹⁵. Priėmus šį protokolą būtų faktiškai įteisintas kelias Lietuvą sujungti su Vokietija⁴⁹⁶. Vietiniams vokiečių valdžios atstovams Lietuvoje buvo pavesta perduoti šią naują formulotą LT ir pasiekti, kad ji būtų priimta. Tai ir buvo padaryta 1917 m. gruodžio 8 d. LT posėdyje, kuriame už Vokietijos karinės vadovybės pakoreguotą LT pareiškimo projektą balsavo 16 LT narių, o keturi LT nariai (tarp jų ir S. Kairys) balsuojant susilaikė⁴⁹⁷.

Visgi Vokietijos politinės vadovybės požiūriu, karinės vadovybės parengtame LT pareiškimo variante, anot istoriko A. Stražo, vokiečių „grobikiška politika buvo per silpnai užmaskuota, ir jis netiko Brest–Litovsko deryboms ir Vokietijos dvideidiškai pripažintam tautų apsisprendimo principui“⁴⁹⁸. Todėl, reichskanclerio ir užsienio

490. Ten pat.

491. LT posėdžio 1917 XII 5–7 prot. Nr. 14–18 // LVT prot. P. 143–151.

492. Žr.: Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 231–245.

493. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 198–199.

494. Stražas A. Kaizerinės Vokietijos pozicija „Oberosto žemės“ atžvilgiu po Brest-Litovsko taikos // Istorija IX. – Vilnius, 1967. P. 46–47; Stražas A. Prūsijos valdančiųjų sluoksnių nusistatymas Lietuvos ir Kuršo atžvilgiu 1915–1918 m. // Istorija XIII. – Vilnius, 1972. P. 16.

495. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 253.

496. Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. P. 29.

497. LT posėdžio 1917 XII 8 prot. Nr. 20 // LVT prot. P. 154.

498. Stražas A. Kaizerinės Vokietijos pozicija „Oberosto žemės“ atžvilgiu po Brest-Litovsko taikos. P. 47.

reikalų žinybos atstovui baronui Kurtui von Lersneriui pareikalavus, LT vėl turėjo „persvarstyti“ savo nutarimą⁴⁹⁹. Tad 1917 m. gruodžio 10 d. LT prezidiumui buvo pateiktas vokiečių parengtas naujas LT nutarimo projektas, kuriame minimos keturios anksčiau minėtos konvencijos (tačiau neminimas Steigiamasis Seimas) ir kurį ji turėjo priimti ir įteikti vokiečių administracijai kaip savo pareiškimą⁵⁰⁰. 1917 m. gruodžio 11 d. vykusiam LT posėdyje svarstant šio pareiškimo projektą nuomonės labai išsiskyrė⁵⁰¹. J. Šaulys, P. Klimas, K. Bizauskas, A. Smetona, V. Mironas, kunigas K. Šaulys siūlė surašytą dokumentą patvirtinti ir įteikti vokiečių valdžiai. O S. Narutavičius ir J. Vileišis siūlė Kaune surašyto dokumento nepatvirtinti. J. Vileišis laikėsi nuomonės, kad „reikėtų sušaukti nauja konferencija, tame dokumente klausimų apsvaistymui paliesti“⁵⁰².

Kokią poziciją šių diskusijų metu užėmė socialdemokratų atstovai? LT posėdžio protokole neminima, kad minėtose diskusijose būtų dalyvavęs M. Biržiška. O štai S. Kairys du kartus siūlė pareiškimo formuluotėje įrašyti pataisą, kad būsimus Lietuvos ir Vokietijos santykius galutinai nustatyti gali tik Konstituanta, t. y. Steigiamasis Seimas⁵⁰³. LT dauguma šios pataisos nepriėmė. Apskritai, atrodo, kad ji bijojo, jog atmetus vokiečių pasiūlytą pareiškimo projektą Vokietija nesutiks skelbti Lietuvos nepriklausomybės, todėl ir pirmą, ir antrą kartą balsuojant dėl iš vokiečių gauto dokumento priėmimo už balsavo 15 LT narių. Beje, tarp jų šį kartą buvo ir M. Biržiška. S. Kairys kartu su S. Narutavičiumi ir A. Stulginskiu pirmą kartą balsuojant susilaikė (prieš balsavo tik vienas J. Vileišis), o antrą kartą balsuojant S. Kairys kartu su J. Vileišiu ir S. Narutavičiumi balsavo prieš (susilaikė A. Stulginskis)⁵⁰⁴.

Taigi vokiečių pageidaujamas LT pareiškimas buvo jos patvirtintas ir gruodžio 12 d. įteiktas vokiečių administracijai⁵⁰⁵. Šiame 1917 m. gruodžio 11 d. LT pareiškime užfiksuoti pažadai susieti Lietuvą konvencijomis su Vokietija buvo labai rizikingas žingsnis. Vokiečiai reikalavo, kad LT pateiktą notifikuotą pirmąją akto dalį Rusijai, o apie antrąją jo dalį jai nė neužsimintų ir įteiktų tik Vokietijai⁵⁰⁶. „Pagunda“ įvykdyti šį vokiečių reikalavimą buvo didelė – už gruodžio 11 d. pareiškimo notifikaciją vokiečiai žadėjo paskelbti Lietuvos pripažinimą. LT net svarstė savo atstovybės Berlyne

499. Ten pat.

500. Žr.: Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 99–100; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 101–102; LT posėdžio 1917 XII 10 prot. Nr. 22 // LVT prot. P. 155–156.

501. LT posėdžio 1917 XII 10 prot. Nr. 22 // LVT prot. P. 155–156. Nors protokole nurodoma gruodžio 10 d., tačiau, anot R. Klimavičiaus, tai klaida. Pasak šio istoriko, šis posėdis vyko gruodžio 11 d. Žr.: Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 100–101.

502. LT posėdžio 1917 XII 10 prot. Nr. 22 // LVT prot. P. 155–156.

503. Ten pat.

504. Ten pat.

505. Ten pat. P. 156–157; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 254; Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 100–101.

506. Eidintas A. Antanas Smetona. P. 52–53.

įsteigimo klausimą ir paskyrė savo atstovu J. Šaulį, o vienu iš dviejų jo padėjėjų – socialdemokratą A. Janulaitį⁵⁰⁷.

Tačiau Vokietijos valdžia savo pažadų nevykdė. Valdymo sistema Lietuvoje nepasikeitė. 1917 m. gruodžio 11 d. LT nutarimą vokiečių aneksionistai aiškino ir interpretavo sau tinkama prasme, netgi taip, kad ši deklaracija esą priimta pačių lietuvių noru būti įjungtiems į Vokietiją⁵⁰⁸. Šis nutarimas davė progą Lietuvos nepriklausomybės ir valstybingumo priešams kaltinti visą LT „akciją“ tarnavimu vokiečiams.

Dėl viso to 1917 m. pabaigoje susiklostė situacija, kada, pasak amerikiečių istoriko A. E. Senno, „nepriklausomybė nuo Rusijos neabejotinai reiškė subordinaciją Vokietijai“⁵⁰⁹. Atrodo, kad visa tai turėjo tam tikrą poveikį ir daliai Lietuvoje (Vilniuje) veikusių socialdemokratų – LSDP narių ir sukėlė tarp pastarųjų tam tikrą įtampą.

Anot M. Biržiškos, S. Kairio ir kitų autorių prisiminimų pobūdžio tekstų bei jais besiremiančios istorinės literatūros, tą pačią 1917 m. gruodžio 11 d. vienas iš LSDP Vilniaus organizacijos lyderių P. Eidukevičius atėjęs pas M. Biržišką minėtos organizacijos vardu pareikalavo, kad pastarasis kartu su S. Kairiu pasitrauktų iš LT, nes kitaip („priešingu atveju“) bus pašalintas iš LSDP⁵¹⁰. Anot vieno po daugelio metų rašyto M. Biržiškos straipsnio, P. Eidukevičius pas jį atėjęs pareiškė, kad „esi pasižadėjęs partijos klausyti ir ištotti iš Tarybos jei partija pareikalaus“, tad jis (P. Eidukevičius) „partijos vadovybės vardu ir pareiškia: arba ištok, arba būsi pašalintas iš partijos“⁵¹¹.

P. Eidukevičius čia turėjo mintyje tą ankstesniame skyriuje aptartą Lietuvių konferencijos epizodą, kuomet po to, kai į Lietuvos Tarybą iš pradžių buvo išrinkti tik du kairieji, socialdemokratai (P. Eidukevičius) pareiškė, kad jie „demokratinį sluoksnių reikalų apgynėjais (Taryboje – G. M.) skaito tik S. Kairį ir M. Biržišką“ ir kad „nuo to kaip jiems pavyks ginti demokratijos reikalai pareina jų pasilikimas Taryboje“. Kaip matėme, minėtame Lietuvių konferencijos posėdyje po P. Eidukevičiaus kalbėjęs S. Kairys taip pat tuo metu buvo pritaręs P. Eidukevičiui ir pareiškęs, kad

507. LT posėdžio 1917 XII 13 prot. Nr. 26 // LVT prot. P. 159. Čia galima paminėti, kad Lietuvos atstovų Berlyne klausimas buvo svarstytas 1917 m. lapkričio pradžioje Berne ir Lozanoje vykusioje lietuvių konferencijoje. Ir kaip vienas iš galimų atstovų čia S. Kairio buvo pasiūlytas A. Janulaitis. Žr.: Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolas. P. 191.

508. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 12.

509. Sennas A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas... P. 27.

510. Žr.: Kairys S. Tau, Lietuva. P. 292; Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950 09 18, Nr. 42. P. 5; Biržiška M. Tautos įgaliojimai ir bendras tikslas // Santarvė, 1957, Nr. 3. P. 104; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 154; Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29. S. Girinio atsiminimuose tvirtinama, kad po to, kai Kairys ir Biržiška buvo išrinkti į LT, LSDP Vilniaus organizacija prieš tai kategoriškai protestavo ir pareikalavo, kad jie iš LT išeitų, ir kad šie reikalavimai, pasak S. Girinio, vėliau dar labiau sustiprėjo. Tačiau turimos istorinės žinios nesuteikia patikimos informacijos apie tai, kad reikalavimas pasitraukti arba iš LT, arba iš LSDP S. Kairiui ir M. Biržiškai būtų buvęs iškeltas iki 1917 m. gruodžio pradžios.

511. Biržiška M. Tautos įgaliojimai ir bendras tikslas. P. 104.

kai matys, jog „negalys užstoti demokratijos sluoksnių reikalų, pirmu partijos pareikalavimu iš Tarybos pasitrauksias“. M. Biržiška taip pat tada solidarizavosi su ką tik minėtais P. Eidukevičiaus ir S. Kairio pareiškimais. Tačiau po 1917 m. gruodžio 11 d. P. Eidukevičiaus „ultimatumo“ M. Biržiška nusprendė pasitraukti iš LSDP⁵¹². Kaip savo atsiminimuose rašė S. Kairys, M. Biržiška, „nepareikalavęs motyvų bei pasiūlymų nei nesusabejojęs LSDP Vilniaus organizacijos autoritetu bei jos nutarimo teisėtumu parašė pareiškimą, kad iš partijos pasitrauks ir tą pačią gruodžio 11 d. jį nusiuntė Pr. Eidukevičiui“⁵¹³. Pažymėtina, kad gavęs M. Biržiškos pareiškimą apie išstojimą iš LSDP, P. Eidukevičius apgailestavo dėl tokio M. Biržiškos apsisprendimo ir išreiškė viltį, kad M. Biržiška grįšias į partiją⁵¹⁴. Anot P. Eidukevičiaus „raštelio“, kurį gavo M. Biržiška, jis dar galės „suprasti savo klaidą, sutvarkyti reikalą (pasitraukti iš Tarybos), o partija mielai priimsianti seną savo draugą“⁵¹⁵.

Tačiau M. Biržiška savo sprendimo nepakeitė ir į LSDP negrįžo. Praėjus daugeliui metų apie minėtą P. Eidukevičiaus „ultimatumą“ ir savo išstojimą iš LSDP jis rašė, kad tokiu būdu jis „neišlaikė savo žodžio duoto partijai“ Lietuvių konferencijoje, bet kartu jis „juto gryną sąžinę, kad laužo savo žodį didesniai, svarbesniai dalykui pasiekti ne savo asmeniniam“⁵¹⁶.

Taigi taip į čia ne kartą minėtą P. Eidukevičiaus „ultimatumą“ reagavo M. Biržiška. O kaip į jį reagavo S. Kairys? Pasak M. Biržiškos, S. Kairys „nenusileisdamas „partijos nutarimui“ (anot M. Biržiškos) iš organizacijos buvo pašalintas“⁵¹⁷. Tai, kad S. Kairys „buvo pašalintas“ iš LSDP, savo 1918 m. vasarą iš Lietuvos į Rusiją lietuvių bolševikų Centro biurui rašytuose laiškuose tvirtino ir P. Eidukevičius, ir į Lietuvą iš Rusijos komunistinio judėjimo organizuoti atvykusi komunistė A. Drabavičiūtė⁵¹⁸.

Viename iš minėtų P. Eidukevičiaus pranešimų minima, kad ir S. Kairio „šalininkai“ A. Janulaitis ir J. Paknys taip pat buvo pašalinti iš LSDP⁵¹⁹. Apie S. Kairio, A. Janulaičio ir J. Paknio „pašalinimą“ mini savo atsiminimuose ir tuometinis Vilniaus rusų socialdemokratų menševikų lyderis R. Ginsburgas (S. Girinis)⁵²⁰. Apie tai

512. Ten pat. Taip pat žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 26–27; Biržiška M. Ne visuomet dauguma teisinga // Lietuvių dienos, 1959, Nr. 2. P. 5; Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 32–33; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 154.

513. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 292–293.

514. Ten pat. P. 293; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 154.

515. Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 154.

516. Ten pat; Biržiška M. Tautos įgaliojimai ir bendras tikslas. P. 104.

517. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 27.

518. Žr.: Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 7; A. Drabavičiūtės laiškas į Lietuvių sekijos Centro biurą prie RKP(b) CK // Ten pat. L. 46.

519. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 7.

520. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29–30.

minima ir dar viename kitame istoriniame šaltinyje⁵²¹. Tokią nuomonę tiek 1918 m., tiek vėliau savo spaudoje ir į istorinio pobūdžio darbus pretenduojančiuose tekstuose nuolat dėstė lietuvių komunistai⁵²². Teiginys, kad 1917 m. gruodžio mėnesį S. Kairys buvo pašalintas, o M. Biržiška pats išstojo iš LSDP, buvo dėstomas ir sovietinėje komunistinėje istoriografijoje⁵²³.

Taigi akivaizdu, kad prieš aptariant tolesnį S. Kairio ir M. Biržiškos darbą į Lietuvos valstybingumo atkūrimą orientuotoje LT veikloje ir jų santykį su Vasario 16-osios akto priėmimu bei apskritai santykį su valstybingumo atkūrimo procesu 1918 m. pirmoje pusėje reikia padaryti tam tikrą ekskursą ir remiantis istoriniais šaltiniais ir istorine literatūra išsiaiškinti, koks buvo S. Kairio ir M. Biržiškos santykis su LSDP ir socialdemokratija apskritai po 1917 m. gruodžio 11-os dienos. Kitaip sakant, reikia išsiaiškinti, ar šiuos 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Lietuvių konferencijoje Vilniuje į LT išrinktus socialdemokratus galime toliau vadinti socialdemokratais. Į šį klausimą reikia atsakyti todėl, kad, kaip žinoma, nekomunistinėje istoriografijoje rimtesnio dėmesio jis nesusilaukė.

Taigi ką tik minėtą aiškinimąsi pradėkime iškeldami klausimą, ar visi socialdemokratai – LSDP nariai pritarė tam, kad jų atstovai įeity į LT ir joje dirbtų. Kaip matėme iš ankstesnio skyriaus, Organizacinio komiteto lietuvių konferencijai šaukti posėdžių metu ir pačioje Lietuvių konferencijoje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. bei laikotarpiu tarp šių dviejų renginių lietuvių socialdemokratai, pasisakydami už nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimą, rėmė LT sukūrimo idėją, ir nors ir ne visai pritarė Lietuvių konferencijos, turėjusios išrinkti būsimąją LT, dalyvių parinkimo būdai, tačiau aktyviai dalyvavo šios konferencijos veikloje ir LT rinkimuose. Nors ir ne visai patenkinti LT rinkimų rezultatais, socialdemokratai neatsisakė dalyvauti išrinktos LT veikloje ir, kaip matėme iš jų veiklos LT 1917 m. rudenį apibūdinimo, aktyviai dalyvavo svarstant aktualius Lietuvai klausimus, o pirmuoju LT vicepirminku tapęs S. Kairys kaip LT prezidiumo narys aktyviai dalyvavo LT neoficialiojoje diplomatijoje.

Socialdemokratų poziciją LT atžvilgiu taip pat matėme ir iš jų laikysenos prieš Lietuvių konferenciją nušvietimo P. Eidukevičiaus laiškuose, 1918 m. vasarą rašytuose į Rusiją ten veikusiems lietuvių bolševikams. Taigi remdamiesi šiais bei kitais istoriniais šaltiniais galime teigti, kad 1917 m. rudenį Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių gretose dominavo prieš tai buvusiame skyriuje aprašytas pirmuosiuose „Darbo balso“ numeriuose S. Kairio ir J. Paknio išdėstytas požiūris į LT.

521. LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 92. L. 19; LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 42. B. 37. L. 43.

522. Bevardis M. [Angarietis Z.] Povaliau, bet visgi žengia pirmyn // *Komunistas*, 1918 08 08, Nr. 20. P. 171; Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos užgimimas // *Komunaras*, 1921, Nr. 1. P. 41; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 171.

523. Žr. kad ir: Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 36; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 358; Lopajevs S. LKP požiūris į buržuazines partijas Lietuvoje. P. 112. Beje, S. Lopajevs knygoje nurodoma, kad LSDP Vilniaus organizacija iš partijos gretų pašalino ir S. Kairį, ir M. Biržišką.

Tiesa, kai kuriuose istoriniuose šaltiniuose šis LSDP dominuojantis požiūris į LT formuluojamas šiek tiek atsargesne socialdemokratų santykio su LT vertinimo forma, t. y. maždaug taip: „Lietuvos Taryba – vienintelė organizacija, kurią pripažįsta okupacinė valdžia, todėl reikia dalyvauti jos darbe stengiantis ją kontroliuoti, trukdyti jos slaptai diplomatijai ir siekti, kad Lietuvos Taryba atsižvelgtų į demokratijos reikalavimą sukurti teisėtą liaudies atstovybę“⁵²⁴.

Tačiau tie patys istoriniai šaltiniai, atrodo, leistų teigti, kad dar nuo 1917 m. rudens Lietuvos socialdemokratų partijoje kartais pasireiškėdavo ir kitas požiūris dėl LSDP santykių su LT, kurį, matyt, anot ką tik cituoto istorinio šaltinio, galima būtų suformuluoti taip: „Lietuvos Taryba žaisliukas vokiečių rankose, ji uzurpuoja liaudies atstovybę, todėl dalyvavimas jos darbe dezorganizuoja darbininkus ir sunkina demokratijos darbą“⁵²⁵.

Tai, kad paskutiniaisiais 1917 m. mėnesiais, ar bent jau paskutinio mėnesio – gruodžio – pradžioje, tarp dalies Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių egzistavo (galėjo egzistuoti) ir toks požiūris, rodo ir minėtas 1917 m. gruodžio pradžioje M. Biržiškai ir S. Kairiui LSDP Vilniaus organizacijos vardu P. Eidukevičiaus išsakytas ultimatyvus reikalavimas pasitraukti arba iš LT, arba iš LSDP. Matėme, kad dėl šio ultimatyvaus reikalavimo M. Biržiška išstojo iš LSDP, o S. Kairys neva buvo iš jos „pašalintas“. Tačiau, kalbant apie vadinamąjį S. Kairio „pašalinimą“ iš LSDP, reikia pažymėti, kad pats S. Kairys savo atsiminimuose rašydamas apie tai tvirtino, kad jis pašalintas ar pasitraukęs iš LSDP niekada nebuvo⁵²⁶.

Prisimindamas 1917 m. gruodžio ultimatyvų P. Eidukevičiaus reikalavimą (pasitraukti iš LT, nes kitaip būsiąs pašalintas iš partijos) S. Kairys rašė, kad jis į jį „nereagavo“ ir kad tai padarė „sąmoningai ir pagrįstai“⁵²⁷. Anot S. Kairio, „sprendimą pašalinti ką nors iš partijos galėjo daryti tik partijos centras turėdamas Centro Komiteto motyvuotą raštą“⁵²⁸. Be to, pasak S. Kairio, socialdemokratams – LT nariams turėjo būti duota galimybė pasiaiškinti, ko nebuvo padaryta. Kad S. Kairys nepakluso jo pašalinimui iš LSDP, rašė 1918 m. vasarą ir P. Eidukevičius⁵²⁹. Įdomu, kad, kaip savo

524. Iš Lietuvos krašto Tarybos // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 92. L. 5.

525. Ten pat. Tai, kad toks požiūris paskutiniaisiais 1917 m. mėnesiais, ar bent jau paskutinio – gruodžio mėnesio – pradžioje, tarp dalies Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių egzistavo, liudytų ir R. Ginsburgo-Girinio tvirtinimai apie tai, kad Lietuvos socialdemokratai planavo Lietuvių konferencijoje dalyvauti tik „taktinio ir agitacinio pobūdžio sumetimais“ ir kad esą jų buvo nuspręsta tik „paskelbti darbininkų delegatams darbininkų reikalavimus, o po to demonstratyviai išeiti iš konferencijos“. Ir kadangi socialdemokratai to nepadarė, tai yra nepasitraukė iš Lietuvių konferencijos bei dalyvavo LT rinkimuose, tai jie ar, tiksliau sakant, jų „vadai“, anot R. Ginsburgo-Girinio, „argavo darbininkus“. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 27, 29.

526. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 293.

527. Ten pat.

528. Ten pat. Kad S. Kairys nepripažino pašalinimo iš partijos, nurodo ir R. Ginsburgas-Girinis. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 29.

529. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 20.

atsiminimuose rašė S. Kairys, pats P. Eidukevičius daugiau niekada nebuvo jam apie „pašalinimą“ iš LSDP minėjęs⁵³⁰.

Pastebėtina, kad ir M. Biržiška savo atsiminimuose apibūdindamas savo tolesnį santykį su LSDP po pasitraukimo iš jos 1917 m. gruodžio mėnesį rašė, kad jis „ir nuo 1917 gruodžio“ iš LSDP „pasitraukęs, žinodamas visuomeninę jos reikšmę ir tokių jos vadų kaip Steponas Kairys idėjingumą, kur galėdamas laisvai palaikęs tų ar kitų jos veikėjų taktiką“⁵³¹.

Taigi iš tokios M. Biržiškos politinės laikysenos (kurią jis vėliau apibūdins kaip „nepartinio socialdemokrato“ laikyseną), jam motyvavus savo pasitraukimą iš LSDP, išplaukia mintis, kad S. Kairys ir po 1917 m. gruodžio buvo ne tik vienas iš LSDP narių, bet ir vienas iš LSDP „vadų“. Ir iš tiesų, S. Kairys ir toliau buvo neoficialaus LSDP spaudos organo „Darbo balsas“ redaktorius, kurio vienu iš bendradarbių ir toliau buvo ir P. Eidukevičius.

Kad S. Kairys jo vadinamojo pašalinimo iš LSDP nepripažino, teko pripažinti ir vienam iš lietuvių komunizmo lyderių, o kartu ir vienam iš komunistinės LSDP istorijos istoriografijos pradininkų V. Kapsukui⁵³². Kai kuriuose savo tekstuose, kuriuose vienaip ar kitaip užsimenama apie čia minimą S. Kairio „pašalinimą“ iš LSDP, V. Kapsukas rašė, kad „Kairys tvirtino, kad tik partijos konferencija ar suvažiavimas gali jį išmesti iš partijos“, ir kad remdamasis tuo jis, V. Kapsuko vertinimu, „po senovei veikė LSDP vardu ir da labiau purvino ir be to supurvintą jos vardą“⁵³³.

Pagaliau (ir šiuo atveju tai yra svarbiausia), kad S. Kairys ir toliau veikė ne tik kaip socialdemokratas – LSDP atstovas, bet ir kaip vienas iš šios partijos lyderių, rodo ir LSDP Vilniaus organizacijos dalies konferencijoje, vykusioje 1918 m. kovo 22 d., priimti nutarimai⁵³⁴. Čia dalies Vilniaus LSDP organizacijos buvo nuspręsta išstoti iš LSDP ir sudaryti naują partiją, pavadintą Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija (LBSDP).

Tokio sprendimo motyvu buvo nurodytas nepasitenkinimas „draugų Lietuvių“, t. y. tų Lietuvos socialdemokratų, kurie įėjo į Lietuvos Tarybą, politika. S. Kairys ir M. Biržiška buvo kaltinami „partijos daugumos“ ir jos požiūrio ignoravimu, minėtos daugumos teisių uzurpavimu, bendradarbiavimu su buržuazinėmis partijomis⁵³⁵. Taigi, jeigu LSDP Vilniaus organizacijos grupė, nepatenkinta socialdemokratų – LT narių politika, pareiškia išstojanti iš LSDP, tai reiškia, kad ir S. Kairys, ir net M. Bir-

530. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 293–294.

531. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 25.

532. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 36.

533. Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos užgimimas // Komunarai, 1921, Nr. 1. P. 41. Taip pat žr.: Мицкявичюс-Капсукас В. Основание коммунистической партии Литвы и Белоруссии // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 24. L. 3.

534. Šios konferencijos rezoliucija yra LMAB RS. F. 25–260. L. 1–2; taip pat LMAB RS. F. 267–3514. L. 12. Be to, ji yra LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 53. B. 417. L. 9. Taip pat plačiai ši rezoliucija cituojama Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 171–172.

535. Ten pat.

žiška, nepaisant net to, kad pastarasis parašė pareiškimą išeinąs iš partijos, buvo laikomi ne tik LSDP nariais, bet, matyt, ir vienais iš šios partijos lyderių.

Reikia pažymėti, kad lietuvių komunistai ir Rusijoje, ir Lietuvoje tiek 1918 m., tiek ir vėliau įvairiuose savo tekstuose užsimindami apie to meto lietuvių socialdemokratų (LSDP) kaip vieną iš jų lyderių nurodydavo S. Kairį, o kartais prie tokių priskirdavo ir M. Biržišką⁵³⁶. Beje, ir vėlesnių laikotarpių komunistinė istoriografija prieštaraudama savo teiginiams apie S. Kairio ir kitų jo bendražygių „pašalinimą“ iš LSDP, t. y. lyg visiškai juos pamiršdama, toliau pristatydama LSDP raidą 1918 m. dažnai mini ir S. Kairį, ir A. Janulaitį, ir J. Paknį, t. y. visus tuos, kurie neva, pagal tą pačią komunistinę istoriografiją, buvo pašalinti iš LSDP⁵³⁷. O S. Kairys šioje istoriografijoje dažnai būdavo pristatomas kaip LSDP lyderis.

Atsižvelgiant į visa tai, kas buvo pasakyta dėl vadinamojo S. Kairio „pašalinimo“ iš LSDP, galima teigti, kad S. Kairys ir toliau, t. y. po minėto 1917 m. gruodžio mėnesio pradžioje P. Eidukevičiaus LSDP Vilniaus organizacijos vardu išsakyto ultimatyvaus reikalavimo, išliko ne tik socialdemokratu, kaip tam tikros politinės srovės – socialdemokratijos atstovu, bet ir LSDP nariu ir net vienu iš jos lyderių, ir bent jau iki 1918 m. pabaigos, matyt, pačiu pagrindiniu (ryškiausiu) lyderiu.

M. Biržiška, kuris, nors savo darbo LT metu 1917 m. gruodžio mėnesį iš LSDP kaip organizacijos išstojo (taigi LSDP nariu po to jau nebuvo), visgi, anot jo paties, tiek LT, tiek visuomenėje reiškėsi kaip nepartinis socialdemokratas, kaip „savarankiškai besiorientuojantis laisvas socialdemokratų srovės veikėjas“, o jo oponentų tuo metu tiek iš kairės, tiek ir dešinės buvo neretai vadinamas tiesiog socialdemokratu⁵³⁸.

Apskritai, reikia pažymėti, kad, anot vieno po 40 metų (1957 m.) parašyto proginio straipsnio, „1917 m. gruodžio 11 d. formaliai pasitraukęs iš LSDP Mykolas Biržiška nenutraukė su ja organizacinių ir asmeninių saitų ir iki pat gyvenimo pabaigos save laikė nepartiniu socialdemokratu“⁵³⁹. Atsižvelgiant į tai, M. Biržiška, nepaisant jo pasitraukimo iš LSDP, ir toliau gali būti vadintinas socialdemokratu bent jau socialdemokratijos ideologinio šalininko prasme. Beje, ir pats M. Biržiška 1918 m. liepos mėnesį viename iš pasisakymų LT posėdyje save pavadins socialdemokratu.

Baigiant aptarti S. Kairio ir M. Biržiškos kaip LT narių santykį su socialdemokratija ir LSDP reikia paminėti, kad istoriografijoje galime rasti socialdemokratu pavadintą ir LT narį S. Narutavičių⁵⁴⁰, o socialdemokratais ar „socialdemokratų frakcija“

536. Pavyzdžiui, vieno iš to meto komunistinių veikėjų atsiminimų viename lape nurodoma, kad „Kairys, Paknys ir Janulaitis pašalinti iš partijos“, o kitame lape rašoma, kad „A. Drabavičiūtė vedė sėkmingą darbą atitraukiant dalį Vilniaus LSDP nuo socialšovinistinių vadovų“. Vadinasi, lig tol ta dalis darbininkų priklausė organizacijai, kuriai vadovavo „socialšovinistiniai vadovai“. O kadangi čia buvo minima tik dalis darbininkų, tai reiškia, kad kita dalis darbininkų ir toliau buvo vadovaujama „socialšovinistinių vadovų“. Žr.: LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 42. B. 37. L. 43, 46.

537. Pavyzdžiui, žr. kad ir: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 525.

538. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 25, 28.

539. Žr.: Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 33.

540. Žr., pvz: Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. P. 70.

pavadintą net visą LT kairiųjų ketveriukę, taigi taip į socialdemokratų įtraukiamas ir J. Vileišis⁵⁴¹. Visgi nors S. Narutavičius ir demokratas, būsimasis Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (LSLDP) vienas iš lyderių J. Vileišis savo ideologinėmis nuostatomis ir buvo daugiau ar mažiau artimi socialdemokratams, tačiau vadinti juos socialdemokratais būtų neteisinga (ar bent ne visai teisinga)⁵⁴².

Išsiaiškinę LT narių, išrinktų kaip socialdemokratų, S. Kairio ir M. Biržiškos santykį su LSDP ir socialdemokratija po 1917 m. gruodžio pradžios, grįžkime prie jų veiklos LT darbe ir prie jų santykio su Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesu 1918 m.

Kaip matėme, 1917 m. pabaigoje Lietuvoje didėjo nepasitikėjimas vokiečių politika. Dar labiau jis padidėjo po to, kai LT narių prašymai leisti pasiųsti savo delegaciją į Breste vykstančias Vokietijos ir Rusijos taikos derybas atstovauti Lietuvos interesams buvo palikti be atsako⁵⁴³. Susiklosčiusioje situacijoje LT IV savo posėdžių sesijoje priėjo prie išvados, kad neprivalo toliau laikytis gruodžio 11 d. akto tokia forma, kokia jis buvo „sustatytas“. Vokiečiams pareikalavus notifikuoti gruodžio 11 d. nutarimą, 1918 m. sausio 8 d. posėdyje S. Kairys, pažymėdamas, kad vien tik „pirmosios gruodžio 11 d. rezoliucijos dalies atkartojimas būtų nepakankamas ir pragaištingas“, pasiūlė šią rezoliuciją skelbti tik prie jos pridėjus, kad artimiausias uždavinys – Steigiamojo Seimo sušaukimas, taip pat, kad LT reikėtų papildyti mažumų atstovais ir kad LT būtų perduota valdžia⁵⁴⁴.

S. Kairiui pritarė LT nariai J. Vileišis, J. Staugaitis, A. Petrulis, P. Klimas, K. Bizauskas ir buvo nutarta Steigiamojo Seimo reikalavimą įtraukti į žadamos rezoliucijos projektą⁵⁴⁵. Šį reikalavimą, pasak S. Kairio, reikėjo suformuluoti taip: „Taryba pareiškia, kad nustatymui vidurinės Lietuvos valstybės tvarkos ir jos santykių su kaimynais yra reikalinga kiek galima greičiau sušaukti Steigiamasis Lietuvos Seimas išrinktas visuotiniu, lygiu, tiesiu, slaptu ir proporcionaliu balsavimu laisvos agitacijos sąlygose“⁵⁴⁶. LT dauguma šią redakciją atmetė, o priėmė truputį nuosaikesnę, nors ir labai panašią, P. Klimo suformuluotą pataisą⁵⁴⁷. Tad balsavimui dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo buvo pateikti du rezoliucijos projektai: vienas, kurio pa-

541. Žr., pavyzdžiui: Gaigalaitė A. Vasario 16 d. aktas ir jo atsiradimo aplinkybės. P. 51–53; Zundė P. Kazys Bizauskas. Pirmoji knyga. P. 124.

542. Remdamiesi šių dienų socialdemokratijos supratimu, matyt, galėtume teigti, kad 1917 m. Rusijoje įkurta LSLDP gali būti laikytina viena iš socialdemokratijos atmainų. Tačiau aptariamam laikotarpiui Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, socialdemokratais buvo vadinami marksistinė socializmo doktrina (įvairiomis jos interpretacijomis – versijomis) besivadovaujantys socialistai. „Liaudinio socializmo“ doktrinos (įvairių jos versijų) šalininkai socialdemokratais tuo metu nebuvo laikomi.

543. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 12.

544. LT posėdžio 1918 I 8 prot. Nr. 31 // LVT prot. P. 167.

545. Ten pat. P. 168.

546. Ten pat.

547. Ten pat. Taip pat žr.: Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 274. Šio nutarimo projekto palyginimą su 1917 12 11 LT nutarimu žr.: Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 108–109.

grindą sudarė gruodžio 11 d. nutarimo pirmoji dalis, papildyta P. Klimo suformuluota pataisa dėl Steigiamojo Seimo, ir antras, palyginti su gruodžio 11 d. nutarimu, naujas rezoliucijos projektas, pasiūlytas S. Kairio. Priimtas buvo pirmasis projektas⁵⁴⁸.

Tačiau jau tą pačią dieną paaiškėjo, kad vokiečių valdžios atstovai nesutinka, kad kas nors 1917 12 11 Lietuvos Tarybos pareiškime būtų pakeista⁵⁴⁹. Tada LT, atsižvelgdama į labai svarbų ir skubų momentą (tuo metu Breste tarp Tarybų Rusijos ir Vokietijos vyko derybos dėl okupuotų kraštų), nutarė „sutikti skelbti gruodžio 11 d. rezoliuciją be permainų, jei vokiečių valdžios bus duota tam tikrų sąlygų išpildymo garantijos“⁵⁵⁰. Tos sąlygos buvo tokios: 1) Kada ir kokiomis sąlygomis bus perduotas Lietuvai krašto valdymas?; 2) Kada Vokietija atitrauks iš Lietuvos savo kariuomenę ir leis steigti lietuvių miliciją?; 3) Ar bus ir kada bus Vokietijos valstybės pripažinta Lietuvos valstybės nepriklausomybė?⁵⁵¹.

Atrodo, kad tuo metu LT tikėjosi, kad Vokietija duos teigiamus atsakymus į šiuos klausimus-sąlygas. Tai liudija, kad 1918 m. sausio 14–15 d. LT posėdyje buvo svarstomi „nepriklausomos Lietuvos pripažinimo iš vokiečių valstybės“ ir „valdžios atidavimo į Lietuvos Tarybos rankas“ klausimai, o sausio 15 d. net buvo priimtas valdžios atidavimo iš okupacinės vokiečių administracijos į LT rankas projektas, parengtas suderinus du prieš tai pateiktus – A. Smetonos ir S. Kairio – analogiškus projektus⁵⁵². Taip pat 1918 01 15 LT svarstė ir nepriklausomos Lietuvos pripažinimo klausimą ir priėmė šiuo klausimu tam tikrą nutarimo projektą⁵⁵³. Vakariniam minėtos dienos posėdyje LT sudarė savo narių delegaciją, kuri turėjo vykti į Berlyną derybų su Vokietijos valdžia dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo⁵⁵⁴.

Minimame LT posėdyje į ką tik minėtą delegaciją išrinktas S. Kairys pasiūlė LT specialiu nutarimu-instrukcija įpareigoti šią delegaciją derybose su Vokietijos valdžia reikalauti Lietuvos Steigiamojo Seimo sušaukimo ir reikalauti sustabdyti rekvizicijas, girių kirtimą ir, apskritai, šalies turto naikinimą. Šiems S. Kairio pasiūlymams buvo pritarta.

Tikėdamasi palankių atsakymų į anksčiau vokiečiams iškeltus klausimus-sąlygas, taigi ir tikėdamasi, kad jai bus perduotas krašto valdymas, LT 1918 01 12 posėdyje, taip pat minėtame 1918 01 15 posėdyje ir 1918 01 16 posėdyje svarstė ir LT „atskirų darbo skyrių“ ar, tiksliau ir šiuolaikiškiau pasakius, atskirų darbo grupių ar komisijų sudarymo ir LT narių pasiskirstymo į jas klausimus⁵⁵⁵.

548. Ten pat.

549. LT posėdžio 1918 I 8 prot. Nr. 32 // LVT prot. P. 171. Taip pat žr.: Eidintas A. Antanas Smetona. P. 54; Ivinskis Z. Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas. P. 197.

550. LT posėdžio 1918 I 8 prot. Nr. 32 // LVT prot. P. 171.

551. LT posėdžio 1918 I 9 prot. Nr. 33 // LVT prot. P. 172; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 275.

552. LT posėdžių 1918 I 14–15 prot. Nr. 38–39 // LVT prot. P. 179–180.

553. LT posėdžio 1918 I 15 prot. Nr. 39 // Ten pat. P. 180.

554. LT posėdžio 1918 I 15 prot. Nr. 40 // Ten pat. P. 181.

555. LT posėdžių 1918 I 12, 15–17 prot. Nr. 37, 40–43 // Ten pat. P. 178, 181–183.

S. Kairys įėjo į darbo grupę svarstyti „milicijos klausimui“ ir į darbo grupę „valstybės finansų ir kredito klausimams“ svarstyti, o M. Biržiška buvo deleguotas į „švietimo reikalus“ svarstysiančią LT darbo grupę ir buvo įpareigotas kuruoti vidurinių bei aukštesniųjų mokyklų klausimą, taip pat įėjo į LT narių grupę, kuri turėjo svarstyti laikraščio lenkiškai kalbantiems lietuviams leidimo klausimą⁵⁵⁶. Paminėtina, kad vėliau M. Biržiška įėjo ir į LT sudarytas Archyvų komisiją bei Komisiją universiteto atkūrimo klausimui nagrinėti⁵⁵⁷.

Užsiminus apie socialdemokratų darbą LT komisijose reikėtų paminėti, kad 1918 m. balandžio 26 d. S. Kairys LT posėdyje padarė pranešimus apie Milicijos komisijos, Valstybės finansų komisijos veiklą, o M. Biržiška padarė pranešimą apie Švietimo komisijos veiklą⁵⁵⁸.

Kalbant apie socialdemokratų darbą LT komisijose dar galima atkreipti dėmesį į tai, kad 1918 m. kovo 21 d. LT posėdyje S. Kairys buvo išrinktas į LT komisiją pasitarimams su Lietuvos tautinių mažumų atstovais, o 1918 m. balandžio 27 d. LT posėdyje jis informavo LT apie šių derybų-pasitarimų rezultatus⁵⁵⁹.

Mat, kaip žinoma, dar antrame LT posėdyje 1917 m. rugsėjo 24 d. buvo nuspręsta, kad LT prezidiumas turi užmegzti ryšį su Lietuvos tautinių mažumų atstovais, kad būtų išspręstas klausimas dėl jų atstovų kooptavimo į LT⁵⁶⁰. Šis klausimas po to buvo svarstomas dar ne viename LT posėdyje (1917 m. spalio 8, gruodžio 12 ir 15 d. posėdžiuose). Tautinių mažumų atstovų įtraukimo į LT klausimas buvo svarstytas ir LT IV sesijos metu (1918 01 08–17), LT laukiant Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos valdžios pusės 1917 12 11 LT pareiškimo sąlygomis ir viliantis, kad netrukus ji (LT) galės perimti Lietuvos valdymą.

Paminėtina, kad socialdemokratas S. Kairys 1918 01 08 svarstant Lietuvos nepriklausomybės skelbimo formuluotę pasisakė už tai, kad „į Lietuvos Nepriklausomybės formuluotę reikia įnešti pareiškimą apie reikalingumą papildyti Tarybą (tautinių – G. M.) mažumų atstovais“⁵⁶¹. LT dauguma nusprendė, kad to įrašyti į LT rezoliuciją nereikia. Tačiau S. Kairys ir toliau pasisakė už tai, kad „mažumos turi drauge dalyvauti atstatant nepriklausomą Lietuvos valstybę“ ir už tai, kad mažumoms būtų duota galimybė sušaukti savo konferencijas, kuriose būtų išrinkti jų atstovai į LT⁵⁶². Nepaisant tokios tiek S. Kairio, tiek kitų LT kairiųjų pozicijos ir tam tikrų pasitarimų su tautinių mažumų atstovais, pastarųjų atstovai dėl įvairių priežasčių iki vėlyvo 1918 m. rudens į LT neįėjo.

556. LT posėdžių 1918 I 15–16 prot. Nr. 40–41 // Ten pat. P. 182.

557. Žr.: LT posėdžio 1918 IV 27 prot. Nr. 74 // Ten pat. P. 242; LT 1918 VII 09 prot. Nr. 76 // Ten pat. P. 253.

558. LT posėdžio 1918 IV 26 prot. Nr. 73 // Ten pat. P. 240–241.

559. LT posėdžio 1918 III 21 prot. Nr. 69 // Ten pat. P. 226; LT posėdžio 1918 IV 27 prot. Nr. 74 // Ten pat. P. 243.

560. LT posėdžio 1917 IX 24 prot. Nr. 2 // Ten pat. P. 132–133.

561. LT posėdžio 1918 I 8 prot. Nr. 31 // Ten pat. P. 167.

562. LT posėdžio 1918 I 9 prot. Nr. 34 // Ten pat. P. 174.

Grįžtant prie LT vilčių 1918 m. sausio mėnesį sulaukti teigiamų atsakymų į anksčiau minėtus tris LT klausimus – 1917 12 11 pareiškimo pakartojimo sąlygas, reikia pažymėti, kad Vokietijos valdžia delsė į juos atsakyti. Po kurio laiko vokiečiai iš šių trijų klausimų atsakė tik į vieną – trečią, ir tai tik žodžiu, be to, nenurodydami datos, kada jie Lietuvą pripažins⁵⁶³.

Esant tokiai situacijai 1918 01 26 prasidėjusioje LT V sesijoje vėl iškilo LT nutarimo dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo notifikacijos klausimas⁵⁶⁴. 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo anuliavimas to laiko konjunktūroje Tarybos daugumai atrodė pavojingas žygis. Ypač tokia pozicija buvo būdinga LT pirmininkui A. Smetonai, jis pareiškė, kad jeigu LT nebetenkina vokiečių atsakymas, tai jis atsistatydins⁵⁶⁵. A. Smetona kartu su J. Šauliu įspėjo oponentus, kad anuliavus gruodžio 11 d. nutarimą bus anuluota ir išvaikyta ir pati Taryba⁵⁶⁶. O štai LT pirmasis vicepirmininkas socialdemokratas S. Kairys pareiškė, kad „atkartoti antrą kartą konvencijas būtų nusidėjimas“, ir pasiūlė „pasiliuosuoti nuo kilpos“ grįžtant prie sausio 8 d. priimtose, bet vėliau dėl vokiečių spaudimo atsisakytos notifikacijos formuluotės ir „pasiskelbti tik taip, kad būtų anuliuoti gruodžio 11 d. nutarimai“⁵⁶⁷.

Po ilgų ir karštų diskusijų, kuriose S. Kairio nuomonę palaikė S. Narutavičius ir J. Vileišis (M. Biržiška diskusijose nedalyvavo), įvyko balsavimas. Balsuojama buvo už alternatyvius nutarimo projektus: A. Smetonos ir J. Šaulio siūlomą truputį pataisytą 1917 12 11 ir S. Kairio formuluotę. Už A. Smetonos ir J. Šaulio projektą balsavo 12 LT narių, susilaikė 3 ir 5 balsavo prieš (S. Kairys, M. Biržiška, S. Narutavičius, A. Stulginskis ir J. Vileišis). Už S. Kairio projektą balsavo 3 (S. Kairys, S. Narutavičius, J. Vileišis), prieš jį – 6, susilaikė – 11⁵⁶⁸. Po tokių balsavimo rezultatų S. Kairys, J. Vileišis ir S. Narutavičius pranešė, kad „apleidžia Tarybą“⁵⁶⁹. Sausio 27 d. apie išėjimą iš LT pranešė ir M. Biržiška⁵⁷⁰. Pasitraukusieji iš LT įteikė jai savo pareiškimus, kuriuose išdėstomi pasitraukimo iš LT motyvai. Gana nemažos (santykinai) apimties S. Kairio pareiškime, be kitko, buvo sakoma:

„... Lietuvos konferencija Vilniuje, sudaryta nedemokratinio būdu galėjo pareikšti Lietuvos politikos ateities klausimu vien tokius siekimus, kurie neabejotinai yra bendri visai lietuvių tautai palikus tarti visus kitus klausimus Steigiamajam Lietuvos Seimui, kas jos ir buvo padaryta konferencijos rezoliucijoj, pareiškusiais (turėtų būti „pareiškusioje“ – G. M.) reikalą sudaryti nepriklausomą, demokratiškais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę. Lietuvių konferencija Vilniuje, parinkdama Lietuvos

563. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 277.

564. LT posėdžio 1918 I 26 prot. Nr. 45 // LVT prot. P. 185–189.

565. Ten pat. P. 186.

566. Klimas P. Dienoraštis. P. 220–221. Anot P. Klimo, A. Smetona „visam priešinosi, tiesiog demonas jį apėmė, išrodė visiškai vokiečių sugrauztas, kaip žmonės sako „parsidavęs“. Žr. ten pat.

567. LT posėdžio 1918 I 26 prot. Nr. 45 // LVT prot. P. 185–186.

568. Ten pat. P. 188.

569. Ten pat.

570. LT posėdžio 1918 I 27 prot. Nr. 46 // Ten pat. P. 189, 191.

Tarybą, įgaliojo ją dirbti vien prirengiamąjį darbą rezoliucijos nustatytais ribomis, nedarant nieko tokio, kas paveržtų Steigiamojo Seimo kompetenciją, nekeliant net iniciatyvos formoje nė vieno klausimo, kuris savo turiniu būtų priešingas pamatiniam mūsų krašto siekimui sudaryti nepriklausomą, demokratišką Lietuvą ir galėtų pakenkti savitam jos plėtojimui. Savo rezoliucija 26-ąją sausio Taryba padariusi žingsnį, kuris ne tik uzurpuoja Lietuvos gyventojų teisę Steigiamajame savo Seime liuosu noru nuspręsti Lietuvos ateities klausimą ir nustatyti jos santykius su kaimynų valstybėmis, bet viršija konferencijos duotus įgaliojimus ir didžiausian pavojun stato nepriklausomos Lietuvos siekimą...⁵⁷¹.

Biržiška savo pasitraukimą iš Tarybos motyvavo tuo, kad 1) 1918 01 26 d. nutarimas „kenkia Lietuvos reikalams ir užgauna visuomenės jausmus; 2) kairiajai atstovų daliai išstojus iš Lietuvos Tarybos ir tuo Lietuvos Tarybai nustojus ... visuomenės laisvųjų sluoksnių paramos; 3) Tarybai nepanorėjus susitarti su kairiaisiais ir tuo apreiškus savo vidaus politikos krypsnį; 4) įtrauktas į sunkų, varginantį kultūros darbą, negalėdamas tinkamai sekti politikos gyvenimą ... manau, kad figūrant rolių atlikimas tik kenktų kairiųjų nusistatymui ir klaidintų visuomenę“⁵⁷².

Panašius motyvus savo pareiškimuose išsakė ir J. Vileišis bei S. Narutavičius⁵⁷³.

1917 m. gruodžio 11 d. nutarimo notifikavimu buvo nepatenkinti ne tik pasitraukę kairiųjų atstovai, bet ir kai kurie dešinieji. Kaip rašoma vieno iš LT narių dienoraštyje, galimybę išstoti iš LT svarstė A. Stulginskis ir J. Vailokaitis⁵⁷⁴. 1918 m. sausio 27 d. LT posėdyje kunigas J. Staugaitis kairiųjų pasitraukimą traktavo kaip rimtą įvykį ir siūlė ieškoti kompromiso su pasitraukusiais LT nariais. J. Staugaitis teigė, kad „tokiu momentu kairiojo sparno išėjimas iš Tarybos reiškia visišką jos iširimą, nes jeigu prieš Tarybą prasidės smarki agitacija ne tik svetimtaucių bet ir mūsų kairiųjų gaivalų ir dėl nesimpatingų konvencijų, tai Taryba neteks visuomenės pasitikėjimo ir kaip tokia neturės ką veikti“⁵⁷⁵.

J. Staugaičio nuomonei pritarus dar porai LT narių, o S. Banaičiui pareiškus, kad jis atsiimęs savo balsą, paduotą už A. Smetonos ir J. Šaulio rezoliuciją, ir susilaikęs nuo balsavimo, P. Klimui ir J. Vailokaičiui pasiūlius, LT pavedė savo nariams J. Šauliui, P. Klimui ir J. Vailokaičiui „pasišnekėti su išstojusiais nariais dėl išsiaiškinimo ar negalima būtų išrasti sąlygų, kuriomis išstojusieji galėtų grįžti į Tarybą“⁵⁷⁶. Mat, nors A. Smetona, P. Klimo liudijimu, ir džiaugėsi, kad „obstrukcionistų amputacija atsitiko“⁵⁷⁷, LT daugumai, M. Römerio žodžiais tariant, „rūpėjo grąžinti į savo sudėtį keturis išstojusius kairiojo sparno narius, juo labiau, kad anuo revoliuciniu metu kairiųjų

571. Priedas prie prot. Nr. 49 // Ten pat. P. 198–199. Visą šio S. Kairio pareiškimą tekstą taip pat galima perskaityti G. Ilgūno knygoje apie S. Kairį. Žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 107–108.

572. Priedas prie prot. Nr. 46 // LVT prot. P. 191.

573. Priedai prie prot. Nr. 48–49 // Ten pat. P. 194–197.

574. Grigaravičius A. Lietuvos Nepriklausomybės akto istorija // Voruta, 2011 bir. 18, Nr. 12 (726). P. 14.

575. LT posėdžio 1918 I 27 prot. Nr. 46 // LVT prot. P. 189–190.

576. Ten pat. P. 190.

577. Klimas P. Dienoraštis. P. 220–221.

dalyvavimas buvo labai svarbus Tarybos autoritetui lietuvių emigrantų tarpe revoliucinėje Rusijoje, todėl kairiųjų secesija sudavė skaudų smūgį Tarybos ir jos veikimo darbo prestižui⁵⁷⁸. Kaip savo „Dienoraštyje“ tuo metu rašė P. Klimas, Lietuvos visuomenėje taip pat kilo nepasitenkinimas. Anot P. Klimo, „išstojusieji“ iš Tarybos pradėjo „įgyti aureoles“, o likusieji Tarybos nariai „keikiami ir juodinami“⁵⁷⁹.

Apie LT krizę tuojuo specialiai buvo informuota Vokietijos užsienio reikalų ministerija ir buvo patirta, kad LT opozicijos žingsnis, anot P. Klimo atsiminimų, „priešbloškė vokiečius triumfatorius“⁵⁸⁰. M. Römerio nuomone, „kairiųjų secesija iš Tarybos mažino Tarybos pareiškimo (1918 01 26 – G. M.) įspūdį, kuris kaip tik vokiečiams rūpėjo“ ir todėl „vokiečiai paliko Lietuvos klausimą be tolimesnio judėjimo“⁵⁸¹. Vokietijos vyriausybė nebuvo patenkinta tuo, kad LT 1917 m. gruodžio 11 d. priimti nutarimai iš naujo buvo persvarstyti ir priimti tik 12 balsų „už“, todėl Bresto taikos derybose su Tarybų Rusija vokiečiai rėmėsi visų LT narių nutarimu, bet neįteikdami jo teksto rusų delegacijai. Kad įteiktų, Vokietijai buvo labai reikalingas visų LT narių pasirašytas nutarimas, kuris būtų ir informavęs pasaulį, kad Lietuvos teritorija nėra aneksuojama, bet kad laisva valia visų tautos atstovų nutarimu Lietuva pasitraukia iš Rusijos valstybės sudėties⁵⁸².

Tokiomis aplinkybėmis pačiai LT, anot P. Klimo, „keturių maištininkų (S. Kairio, M. Biržiškos, J. Vileišio ir S. Narutavičiaus) gestas buvo, be abejonės, gaivus dialektiniame įvykių raidos procese“⁵⁸³. Jau 1918 m. sausio 27 d. likusios sudėties LT konfidencialiai nusistatė, kad jeigu vokiečių vyriausybė nepripažins Lietuvos nepriklausomybės, skelbiamos kompromisine sausio 26 d. formule, tai LT anuliuos visus vokiečių vyriausybei padarytų pažadų dokumentus, tai yra gruodžio 11 d. nutarimą, kurio antroji pastraipa „sukėlė tiek nerimo ir suskaldė pačią Tarybą“⁵⁸⁴.

Tačiau Vokietijos valdžia į Lietuvos klausimą žiūrėjo išimtinai savo imperialistinių interesų požiūriu ir nė negalvojo minėtų lietuvių atstovybės keliamų reikalavimų vykdyti. Tuo metu LT didėjo nepasitikėjimas A. Smetonos provokiška orientacija. P. Klimas irgi grasino išstosias iš LT, jeigu ji „nepriims išstojusiųjų ... pritariant jų Lietuvos nepriklausomybės skelbimo formuluotei“⁵⁸⁵.

1918 m. vasario 11 d. prasidėjusioje šeštojoje LT sesijoje J. Šaulys pareiškė, kad LT „skaldyti negalima“, ir patarė peržiūrėti sausio 26 d. nutarimą bei pasistengti surasti su išstojusiaisiais bendrą formuluotę⁵⁸⁶. Antrame tos dienos posėdyje J. Šaulys prane-

578. Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 51.

579. Klimas P. Dienoraštis. P. 222.

580. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 117.

581. Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 51.

582. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 203.

583. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 117.

584. Ten pat.

585. Klimas P. Dienoraštis. P. 222.

586. LT posėdžio 1918 II 11 prot. Nr. 55 // LVT prot. P. 203.

šė, kad su išėjusiaisiais kalbėta, tačiau kol kas jokių rezultatų nepasiekta⁵⁸⁷. Krizė LT buvo pavojinga, todėl likę jos nariai nutarė grįžti prie Vilniaus konferencijos nutarimų ir siekti vienybės. LT paprašė dėl kompromiso tarpininkauti P. Klimą, kuris buvo artimiausias „maištininkams“⁵⁸⁸.

P. Klimo pokalbis su kairiaisiais įvyko „Lietuvos aid“ redakcijoje (P. Klimas buvo faktinis laikraščio redaktorius). „Maištininkai“ pareikalavo iš LT pirmininko posto pašalinti A. Smetoną, kuris, jų nuomone, „savo oportunizmu ar net pataikaviu vokiečiams praradęs principinį pasitikėjimą“⁵⁸⁹. P. Klimas apsiėmė tai padaryti. 1918 m. vasario 15 d. J. Vileišis, S. Kairys, M. Biržiška ir S. Narutavičius įteikė LT komisijai (P. Klimui, J. Šauliui ir J. Vailokaičiui), vedusiai su jais derybas, nutarimo projektą, kurį LT priėmus būtų pasiektas kompromisas tarp kairiųjų ir dešiniųjų. Nutarimo projekte buvo sakoma:

„Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 15 dieną 1918 m. vienbalsiai nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu: Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąją tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo 18–23 dien. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos Valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas. Lietuvos Taryba pranešdama apie tai Rusijos, Vokietijos vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę“. 15 02 1918. J. Vileišis, S. Kairys, M. Biržiška, Narutowicz. Vilnius.“⁵⁹⁰.

1918 m. vasario 15 d. posėdyje LT svarstant, ar galima šį kairiųjų suformuluotą nutarimo projektą priimti, jos dauguma – 11 narių pasisakė už priėmimą, trys nariai (Smetona, Mironas, Petrulis) susilaikė⁵⁹¹. Po to LT vienbalsiai nusprendė kviesti išstojusius narius sugrįžti į LT. A. Smetona, kaip buvo prižadėjęs P. Klimui, atsistatydino iš LT pirmininko pareigų. LT pirmininku išrinktas J. Basanavičius⁵⁹². 1917 m. vasario 16 d. VI sesijos 8-ajame posėdyje LT, dalyvaujant visiems jos nariams, priėmė kairiųjų pasiūlytą nutarimo projektą, kuris į istoriją įėjo kaip Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas⁵⁹³, kaip Aktas, žymiausio tarpukario Lietuvos konstitucinės teisės specialisto M. Rōmerio žodžiais tariant, „politiškai proklamavęs Lietuvos valstybę“ ir išreiškęs „lietuvių tautos, kaip žymiausiojo šalies socialinio veiksnio, valią

587. LT posėdžio 1918 II 11 prot. Nr. 56 // Ten pat. P. 203.

588. Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 117.

589. Ten pat. P. 118.

590. LT posėdžio 1918 II 15 prot. Nr. 61 // LVT prot. P. 206–208.

591. Ten pat. P. 207.

592. Ten pat.

593. LT posėdžio 1918 II 16 prot. Nr. 62 // Ten pat. P. 208–210.

ir tvirtą valstybinį nusistatymą⁵⁹⁴, kaip Aktas, kuris, anot teisininko D. Krivicko, yra laikytinas „svarbiausiu, pagrindiniu ir pirminiu XX a. antrajame dešimtmetyje atkurtos Lietuvos valstybės teisės šaltiniu“ ir „dokumentu, kuriuo iš esmės remiasi pats moderniosios Lietuvos valstybės buvimo faktas“⁵⁹⁵ ir kuris yra ne tik „konstitucinės reikšmės aktas“ savo nuostatomis „saistantis“ po to ėjusio laikotarpio „Lietuvos valstybės konstitucinę santvarką“, bet ir kai kuriais „demokratijos sąvoką liečiančiais aspektais“, dar vieno čia paminėtino teisininko – Lietuvos valstybės ir teisės istorijos tyrinėtojo M. Maksimaičio požiūriu, esantis „virškonstituciniu dokumentu, kuriam jokia konstitucija ar įstatymas negali prieštarauti“⁵⁹⁶.

Visgi grįžtant prie paties Vasario 16-osios akto priėmimo proceso reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad už viso šio istorinio nutarimo priėmimą balsavo visi, tačiau vienas balsai LT nariai balsavo tik už tą nutarimo dalį, kuri baigėsi žodžiu „tautomis“. Balsojant už antrą jo dalį, prasidedančią žodžiu „drauge“, už balsavo 16, o prieš buvo keturi kairieji opozicionieriai. Kairieji LT nariai buvo nusistatę prieš žodį „galutinai“, kuris buvo įrašytas į deklaraciją LT daugumos. Mat toje Lietuvos nepriklausomybės skelbimo formuluotėje, kurią 1918 01 26 LT posėdyje pateikė S. Kairys bei už kurią pasisakė ir balsavo, be jo, ir J. Vileišis bei S. Narutavičius, žodžio „galutinai“ nebuvo⁵⁹⁷.

Balsavimo prieš žodžio „galutinai“ įrašymą į nepriklausomybės skelbimo akto tekstą motyvai buvo išdėstyti tą pačią 1918 m. vasario 16 d. M. Biržiškos, S. Kairio, S. Narutavičiaus ir J. Vileišio LT įteiktame pareiškime. Tais motyvais buvo: „baimė, kad 1) vokiečių valdžia savotiškai išnaudodama susidariusį po 1917 m. gruodžio 11 d. padėjimą, vėl nemėgintų tuo žodžiu versti Lietuvos Tarybą savintis viršiausias Steigiamojo Lietuvos seimo teises; 2) kad vokiečių valdžia neturėtų progos versti Lietuvos Tarybos svarstant santykių klausimų tarp Lietuvos ir Vokietijos jau dabar fiksuoti tuos santykius, kad tuo būdu pastačius Lietuvos seimą prieš įvykusį faktą; 3) kad vokiečių valdžiai nebūtų duota progos trukdyti kiek galima greitesnio Steigiamojo Seimo sušaukimas...“⁵⁹⁸

Matyt, galime pritarti istoriko R. Lopatos vertinimui, kad LT opozicionieriai priešinosi žodžio „galutinai“ įrašymui „motyvuodami, kad ne tik galutinai, bet ir bendrai tų pamatų niekas kitas neturi nustatyti, tik Steigiamasis Seimas“⁵⁹⁹. Taigi galime tvirtinti, kad ką tik paminėtas keturių LT kairiųjų prieštaravimas žodžio „galutinai“ įtraukimui į Nepriklausomybės akto formulavimą ir šio prieštaravimo ką tik pateikta motyvacija tik paryškina LT kairiųjų radikalią nepriklausomybinę ir demokratinę orientaciją.

594. Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 53.

595. Cituota pagal Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 10.

596. Ten pat; Maksimaitis M. Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais. – Vilnius, 2001. P. 26.

597. LT posėdžio 1918 I 26 prot. Nr. 45 // LVT prot. P. 188–189.

598. LT posėdžio 1918 II 16 prot. Nr. 62 // Ten pat. P. 208–211.

599. Lopata R. Nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas. – Trakai–Vilnius, 1997. P. 67.

Kaip matome, keturių kairiųjų LT narių indėlis priimant tokį 1918 m. vasario 16-osios akto – Lietuvos nepriklausomybės skelbimo akto – tekstą, koks jis buvo priimtas, buvo gana didelis. Juk, anot M. Römerio, „kairiųjų recesija“ ir jos sukelti čia jau minėti padariniai „buvo labai sveika tiek pačiai Tarybai, tiek Lietuvos Nepriklausomybės reikalui, nes kaip tik iš šios padėties turėjo gimti ir gimė svarbus ir švarus, neapsunkintas ir nesuterštas jokiais vokiečiams politiniais servitutais ir jokiais jiems ypatingais pasižadėjimais grynos ir aiškos Nepriklausomos Lietuvos Valstybės įkūrimo aktas“⁶⁰⁰. Tad, M. Römerio žodžiais tariant, „keturi kairiojo (LT – G. M.) bloko nariai pačia savo recesija patarnavo (Nepriklausomybės – G. M.) reikalui“⁶⁰¹.

Atsižvelgiant į visa tai, visiškai neturėtų stebinti istoriografijoje išsakyta nuomonė, kad būtent keturi LT kairieji apskritai laikytini pagrindiniais Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto autoriais, kad daugiausia būtent dėl jų atkaklumo šis istorinis nutarimas buvo priimtas⁶⁰². Ir nors istorikas R. Klimavičius, specialiai tyrinėjęs 1918 m. vasario 16-osios akto teksto formuluočių genealogiją, tvirtina, kad Vasario 16-osios akto autorystė priklauso visiems LT nariams, tačiau ir jis rašo, kad „beprasmiška būtų neigti Tarybos kairiosios politinės pakraipos narių nuopelnus priimant nepriklausomybės aktą...“⁶⁰³.

Paminėtina, kad pats LT kairiųjų ketveriukės lyderis S. Kairys gerokai vėliau – keletas dešimtmečių po Vasario 16-osios akto priėmimo, minėto R. Klimavičiaus pasakymu, „labai atsargiai ir netiesiogiai yra pareiškęs, kad jis galėtų pretenduoti į Akto teksto autorius“⁶⁰⁴. Praėjus daugiau nei 40 metų po Vasario 16-osios akto priėmimo, viename iš savo straipsnių 1958 m. „Keleivio“ laikraštyje S. Kairys, remdamasis istoriko Z. Ivinskio 1938 m. rašytu straipsniu apie Vasario 16-osios akto genezę, rašė, kad nors jis „gali pretenduoti būti nepriklausomybės akto teksto autoriumi“, tačiau „negali to „nuopelno“ savintis pats vienas, nes Tarybai pateiktas akto tekstas buvo visos „opozicijos“ patvirtintas“⁶⁰⁵. Tačiau, anot S. Kairio (kaip jis toliau rašo ką tik cituotame straipsnyje), „ne tiek jau buvo sunku surašyti akto tekstas kiek paveikti Tarybos daugumą, kad ryžtųsi skelbti „švarią“ nepriklausomybę“, o būtent „dėl to“, pasak ilgamečio LSDP lyderio, jam – „S. Kairiui teko gal daugiau ginčytis, kaip kam kitam“⁶⁰⁶.

Savo 1964 m. išleistuose atsiminimuose apžvelgdamas Lietuvos valstybės atkūrimo akto priėmimą S. Kairys rašo, kad „beveik nuo pat pradžios kai tik Taryba pradėjo veikti“ jam „teko stoti negausios opozicijos priešakyje ir jai vadovauti, teko

600. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 51.

601. Ten pat. P. 52.

602. Eidintas A. A. Smetona. P. 60. Taip pat žr.: Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. Gyvenimo ir veiklos bruožai. P. 224.

603. Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 118. Plačiau apie Vasario 16-osios akto teksto formuluočių genezę žr. ten pat. P. 97–120; taip pat žr.: Klimavičius R. Vasario 16-osios aktas: teksto formavimo šaltiniai ir autorystės problema // Istorija LIX–LX. – Vilnius, 2004. P. 57–66.

604. Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 117.

605. Kairys S. Kas Vasario 16-osios autorius // Keleivis, 1958 12 17, Nr. 51. P. 4. // VUB RS. F. 257–320.

606. Ten pat.

stoti opozicijon prieš Tarybos daugumos per greitą polinkį kompromisams, prieš jos nuolaidumą vokiečių agresyvumui, kai tie norėjo Tarybą išprievartauti „amžino“ Lietuvos susirišimo su Vokietija reikalavimu“⁶⁰⁷. Anot S. Kairio, „dėl to reikalavimo vyko aštriausia kova ir toje kovoje kai kurie Tarybos nariai rodė daugiausia palinkimo į kompromisą“.

Pasak knygos apie Vileišius, taigi ir apie LT narį J. Vileišį, autoriaus A. Kučio, S. Kairys kartu su J. Vileišiu buvo „ryškiausiais atstovais Taryboje pažiūros“, kad LT „nuolankumo ir maldavimo kelią“ turi „pakeisti reikalavimu ir kova, kad ir neginkluota“⁶⁰⁸. Visa tai turint mintyje, „lengva dėl to suprasti, kad „švaraus“ Nepriklausomybės Akto paskelbimas, „reiškęs“ principinės mažumos laimėjimą prieš realistinę daugumą“, XX a. pirmos pusės lietuvių socialdemokratijos lyderio S. Kairio atsiminimų žodžiais tariant, LT „opozicijai buvo moralinis atlygis už jos nenuolaidumą“⁶⁰⁹. Po Vasario 16-osios akto priėmimo S. Kairys, pasak istoriko Z. Ivinskio, galėjo su dideliu moraliniu pasitenkinimu konstatuoti, kad „dauguma pasidavė mažumai“⁶¹⁰, ir jaustis „nekerštingu nugalėtoju“⁶¹¹.

Pažymėdami to meto Lietuvoje veikusių lietuvių socialdemokratų lyderio S. Kairio vaidmenį Vasario 16-osios akto priėmimo procese galime prisiminti ir tai, ką po keleto dešimtmečių po Nepriklausomybės Akto priėmimo apie jį (minėtą S. Kairio vaidmenį) kalbėjo žymus tarpukario Lietuvos diplomatas V. Sidzikauskas. Taigi, pabrėžęs S. Kairio politinį išvalgumą, tai, kad jis „toliau numatė už kitus“ („įvykusi Vokietijoje revoliucija nušlavė kaizerį, su juo kartu nušlavė jo vyriausybės ketinimus Nepriklausomą Lietuvą sukaustyti tam tikrais saitais su Vokietijos imperija“), V. Sidzikauskas pažymėjo, kad būtent S. Kairys „turi daugiausiai nuopelnų“ dėl to, „kad Nepriklausomybės aktas yra toks, kokį mes turime“⁶¹².

Reikia pažymėti, kad susipažinimas su LT protokolais ir kitais istoriniais šaltiniais leidžia nesutikti su J. Aničo tvirtinimu, kad „neabejotinai“ kairiųjų grupės LT „lyderiu“ buvo J. Vileišis⁶¹³. Ir tai rodo ne tik ką tik iš S. Kairio atsiminimų pacituotas pastebėjimas, kad „jam teko stoti negausios opozicijos priešakyje ir jai vadovauti“, ir ne tik pripažinimas savo laiku (1946 m.) pačių liaudininkų žurnale „Varpas“, kad LT

607. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 275.

608. Kučys A. Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai. P. 448.

609. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 275.

610. Ivinskis Z. Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas. P. 198.

611. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 275.

612. Cituojant minėtą V. Sidzikausko pasisakymą (padarytą Stepono Kairio 75-mečio pagerbime 1954 m. balandžio 10 d.), visas fragmentas, kuriame buvo išsakyta cituota mintis, skambėjo taip: „Dėl Vasario 16 d. akto turinio taip pat nemažai ginčų būta, bet jis išėjo tokiu, kokį mes turime, ir visi didžiųjų ir čia daugiausiai turi nuopelnų J. Kaminskas (S. Kairys – G. M.)“. Cituota pagal: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 109. Čia reikia pažymėti, kad baigiantis Antrajam pasauliniam karui pasitraukdamas iš Lietuvos S. Kairys pasivadino Juozu Kaminsku, šia pavarde gavo vokišką pasą ir emigracijoje, vengdamas pakenkti SSRS okupuotoje Lietuvoje likusiai žmonai, kurį laiką taip prisistatydavo ir prašė kitus jį taip vadinti. Žr. ten pat. P. 259–260, 263.

613. Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. Gyvenimo ir veiklos bruožai. P. 198–199.

kairieji Vasario 16-osios akto atsiradimo procese buvo „vadovaujami inž. Stepono Kairio“⁶¹⁴, bet ir kiti istoriniai šaltiniai, visų pirma, patys LT protokolai, liudijantys, kad kairiųjų opozicijos LT viduje lyderiu, bent jau iki Vasario 16-osios akto priėmimo, buvo S. Kairys⁶¹⁵. Savo čia aptariamam istoriniam laikotarpiui rašytame „Dienoraštyje“ M. Römeris S. Kairį apibūdino kaip „stipriausią Tarybos opozicijos atstovą“ ir „nuosekliausią ir šauniausią kairės opozicionierių, populiarių lietuvių masėse“⁶¹⁶. Taip pat galime paminėti, kad ir LT narys P. Klimas savo atsiminimuose S. Kairį apibūdino „kaip pastoviausią iš kairiųjų“, kuriam „vokiečių imperializmas buvo šleikštus kaip ir kiekvienas kitas“, kurio „formulė – absoliuti nepriklausomybė jam buvo panacėja“ ir kurią jis „kalbėjo kaip geras katalikas savo maldą“. Anot P. Klimo, S. Kairys „buvo nenugalimas rigoristas, politinis asketas“⁶¹⁷.

Išryškinant LT kairiųjų lyderio, LSDP lyderio (buvusio, kaip matėme anksčiau, vienintelio „partiniu socialdemokratu“ tarp LT narių 1918 m. pradžioje) S. Kairio vaidmenį Lietuvos Nepriklausomybės Akto priėmimo procese reikia nepamiršti pažymėti ir kitų LT kairiųjų ketveriukės narių – būsimo vieno iš socialistų liaudininkų demokratų lyderių J. Vileišio, artimo socialdemokratams S. Narutavičiaus, tuo metu jau „nepartiniu socialdemokratu“ tapusio M. Biržiškos, – politinės laikysenos minėtame procese ir jų paramos S. Kairiui čia neseniai minėtoje jo vestoje „kovoje“ ir tiesiog dalyvavimo toje „kovoje“.

Atsižvelgdami į tai, kad šiame tyrime aiškinamasi Lietuvos socialdemokratų idėjinė-politinė raida Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo proceso laikotarpiu, toliau trumpai atkreipsime dėmesį tik į 1917 m. rugsėjo mėnesio Lietuvių konferencijoje į LT išrinkto tuo metu dar „partiniu socialdemokratu“ buvusio, o vėliau, kaip jau čia ne kartą minėjome, „nepartiniu socialdemokratu“ tapusio M. Biržiškos politinę laikyseną Vasario 16-osios akto priėmimo procese⁶¹⁸.

Reikia pažymėti, kad M. Biržiška jau tuo metu, P. Klimo žodžiais tariant, buvo „paskendęs akademiniam darbe“ (ką rodo ir jo pasitraukimo iš LT čia cituotos motyvacijos 4-as punktą – G. M.) ir „politikoje pasirodydavo tik kaip oportunistas iš patriotizmo“⁶¹⁹. Tačiau kadangi, P. Klimo nuomone, M. Biržiškai „padorumas visa-

614. A. V. Istorinė diena // Varpas, 1946, Nr. 1. P. 4.

615. Tai, kad S. Kairys apskritai turėjo ryškų politinį lyderio savybių, liudytų ir tai, kad buvo vienas iš vadovaujančių (pirmininkaujančių) asmenų tokiuose lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo judėjimo forumuose, kaip Didysis Vilniaus seimas 1905 m., Vilniaus lietuvių konferencija 1917 m. rugsėjį, taip pat tai, kad buvo išrinktas LT vicepirmininku ir buvimo juo metu pirmininkavo daugeliui LT posėdžių, pagaliau net ir tai, kad jau gerokai vėliau, Antrojo pasaulinio karo metais – 1943 m. jis buvo išrinktas pirmuoju VLIK'o pirmininku. O kur dar ilgalaikė ir nuolatinė lyderystė Lietuvos socialdemokratų partijoje. O kalbant apie J. Vileišio vaidmenį LT kairiųjų grupėje reikėtų pažymėti, kad jo vaidmuo ginant kairiosios opozicijos nuostatas LT viduje padidėjo priėmus Vasario 16-osios aktą.

616. Römeris M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji. P. 366–367.

617. Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. P. 6.

618. Apie S. Narutavičiaus ir J. Vileišio dalyvavimą tiek Vasario 16-osios akto priėmimo procese, tiek LT darbe apskritai žr.: Vaitiekūnas S. Stanislovas Narutavičius. Signataras ir jo laikai. P. 255–319; Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. P. 196–248.

619. Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. P. 7.

da ... buvo didžiausias devizas, kaip bajoriška garbė (M. Biržiška buvo kilęs iš bajorų – G. M.)“, tai „jis kartais demonstratyviai protestuodavo prieš visokį sukčiavimą“, nes „taikytis prie nenugalimų sąlygų atvirai“ jam „negalėjo būti negarbė“⁶²⁰.

Tai akivaizdžiai iliustruoja jo pozicija gruodžio 11 d. nutarimo atžvilgiu ir politinė laikysena 1918 m. sausio mėnesį bei vasario mėnesį iki pat Vasario 16-osios akto priėmimo. Visgi reikia pažymėti, kad nors būdamas LT nariu, anot apie jo gyvenimą rašiusio V. Pšibilskio, M. Biržiška „stropiai lankė posėdžius, dalyvavo diskusijose, komisijų darbe, ypač tų, kurios rūpinosi kultūros, švietimo reikalais“⁶²¹, tačiau jis nebuvo iš aktyviųjų LT kalbėtojų, taip pat ir LT diskusijose, dėl to, koks turėtų būti Lietuvos nepriklausomybės aktas. Tad priklausydamas LT kairiųjų ketveriukei jis (kaip jau minėjome aptardami jo santykį su LSDP po išstojimo iš jos) „kur galėdamas“ (kaip rašoma jau čia cituotuose jo atsiminimuose) „palaikė idėjingumu“ pasižymėjusio vieno iš LSDP „vadų“ S. Kairio taktiką ir kaip vienas iš Vasario 16-osios akto projektą parengusių S. Kairio vadovaujamos LT kairiosios opozicijos narių jis gali būti laikytinas, kaip tvirtina apie jo politinę veiklą rašęs K. V. Stasiūnas, vienu iš Lietuvos Nepriklausomybės Akto formuluotės autorių⁶²².

Socialdemokratų ir apskritai kairiųjų vaidmens priimant Vasario 16-osios aktą aptarimą galima apibendrinti istoriko Č. Laurinavičiaus žodžiais, kad „Pirmojo pasaulinio karo metais dešinieji (tautininkai) nebūtų pasiryžę skelbti nepriklausomybę, jeigu juos tam nebūtų skatinę kairieji (socialistai)“ ir kad „perfrazuodami Antaną Maceiną pasakytumėme, kad socialdemokratiškasis prometėjiškasis polėkis objektyvizavosi dėka tautinės utilitariškosios tradicijos“⁶²³.

Aptarę socialdemokratų ir apskritai LT kairiųjų vaidmenį priimant istorinį 1918 m. vasario 16-osios aktą, apžvelkime jų dalyvavimą tolesniame LT darbe iki pasitraukimo iš LT darbo 1918 m. liepos mėnesį.

Taigi sugrįžę į LT keturi kairieji jos nariai – S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis ir S. Narutavičius – 1918 m. vasario 16 d. po Lietuvos valstybės atkūrimo akto priėmimo perskaitytame pareiškimе, be motyvų, paaiškinančių, kodėl jie balsuodami už Akto atskiras dalis balsavo prieš antrąją jo dalį, išdėstė uždavinius, kurie, jų nuomone, turėtų būti svarbiausi tolesniame LT darbe, po paties svarbiausio uždavinio tuo metu – Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ir „jos pripažinimo išgavimo“⁶²⁴.

Tie uždaviniai, anot keturių LT kairiųjų, būtų tokie: „1) kiek galima greitesnis viso krašto konferencijos sušaukimas, kad su jos pagalba galutinai sutvarkius laikiną Lietuvos atstovybę ir tinkamai visuomenės reikalams nustačius visą prirengiamąją Lietuvos Tarybos darbą, lig sušaukus Steigiamąją Seimą; 2) reikalas padaryti

620. Ten pat.

621. Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 37.

622. Stasiūnas K. V. Politinė Mykolo Biržiškos veikla XX a. pradžioje // Lietuvos aidas, 2005 10 06, Nr. 232. P. 9.

623. Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija. P. 8.

624. LT posėdžio 1918 II 16 prot. Nr. 62 // LVT prot. P. 209.

griežčiausios pastangos kad gelbėjus mūsų kraštą nuo nebepakenčiamųjų rekvizicijų ir bausmių, kurios ypač pastaruoju laiku ima virsti paprastu ir sistemingu krašto plėsimu; 3) reikalas gauti pagalios mūsų kraštui sąlygos laisvesniam visuomenės ir politikos gyvenimui tiek spaudoje, tiek susirinkimuose, tiek susisiekiame krašto gyventojų...“⁶²⁵.

Objektyviai analizuojant ir vertinant situaciją šių reikalavimų patenkinimas to meto sąlygomis, kada vokiečių valdžia Lietuvos atžvilgiu toliau vedė jai būdingą įprastą politiką, buvo faktiškai neįmanomas. Nes nors Vasario 16-osios aktą pavyko nuvežti į Berlyną ir ten išspausdinti keliuose laikraščiuose, Lietuvoje okupacinės valdžios cenzūra jo paskelbti neleido – „Lietuvos aidą“ numeris, kuriame šis istorinis LT nutarimas turėjo būti išspausdintas, dar prieš jo išplatirimą į redakciją įsiveržusio vokiečių kareivių būrio buvo konfiskuotas, o spaustuvė, padarius kruopščių kratą ir išbarsčius teksto raidžių rinkinį, buvo uždaryta⁶²⁶.

Dėl vasario 16 d. nutarimo priėmimo LT gavo griežtą papeikimą iš Vokietijos vyriausiosios kariuomenės vadovybės įgalioto valdžios viršininko, o vokiečių armijos štabo viršininkas pulkininkas Hahnke buvo pasiryžęs LT narius net areštuoti ir tik karinės valdžios viršininkas Theodoras von Heppe įkalbėjo jį tokio skandalo nedaryti⁶²⁷. Oberosto karinės valdžios atstovai buvo ypač pasipiktinę, kad Vasario 16-osios aktas buvo paskelbtas be jų žinios ir ne jų nustatyta tvarka. Iš Vokietijos valdžios pusės buvo pasiūlymų pareikalauti iš LT atšaukti šį nutarimą arba, apskritai, pačią LT paleisti. Generolas E. Ludendorffas siūlė panaudoti prieš LT represijas, kad būtų garantuotas Lietuvos įjungimas į Vokietiją⁶²⁸.

Vokietijos kancleris G. von Hertlingas reagavo diplomatiškiau. 1918 m. vasario 21 d. jis pranešė LT, kad jos priimtas Vasario 16 d. aktas prieštarauja gruodžio 11 d. nutarimui, o tik šio nutarimo pagrindu galimas Lietuvos pripažinimas⁶²⁹. LT prezidiumas (kuriame kairiųjų atstovų nebuvo, nes jie į jį įeiti atsisakė 1918 m. vasario 16 d. daugumai LT pirmininku vėl išrinkus A. Smetoną⁶³⁰) tuomet išsiuntė raštą, kuriame aiškina, kad Vasario 16 d. aktas nenaikinas gruodžio 11 d. pareiškimo ir jam neprieštaraujas ir kad pastarasis yra pagrindas santykiams tarp Lietuvos ir Vokietijos nustatyti⁶³¹.

625. Ten pat. P. 209–211.

626. Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos dokumentai. P. 13; Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 119. Tik „Lietuvos aidą“ tikrajam redaktoriui P. Klimui dar prieš visa tai įžvelgus tokias galimas pasekmes ir apdairiai paslėpus keletą laikraščio egzempliorių, o vėliau juos padauginus, Lietuvos valstybės atkūrimo akto tekstas buvo lapelių pavidalu išplatintas visoje Lietuvoje. Žr. ten pat. P. 119. Plačiau apie Vasario 16-osios akto viešo publikavimo peripetijas žr.: Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. P. 74–87.

627. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 206.

628. Ten pat. P. 210;

629. LT posėdžio 1918 III 19 prot. Nr. 64 // LVT prot. P. 213–214; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 286.

630. LT posėdžio 1918 II 16 prot. Nr. 62 // LVT prot. P. 209.

631. LT posėdžio 1918 II 19 prot. Nr. 64 // LVT prot. P. 214; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 287.

Toks prezidiumo laiškas sukėlė didelį LT opozicijos nepasitenkinimą. 1918 03 19 prasidėjusioje VII LT sesijoje J. Vileišis pareiškė, kad „jei Taryba pridės savo antspaudą prie siūlomos prezidiumo formulos, tai bus Lietuvos nepriklausomybės palaidojimas“ ir opozicija savo protestą panorės pabrėžti išstojimu iš Tarybos⁶³². S. Kairys kaltino prezidiumą biurokratizmu, nesugebėjimu ar nenoru prieš atsakant kancleriui pasitarti su Vilniuje gyvenančiais LT nariais⁶³³. Socialdemokratas griežtai pasisakė už „švarių Lietuvos nepriklausomybės lozungų išlaikymą“. Anot jo, „atsistoję ant pamato 11-tos gruodžio nutarimo, mes nustosime garbės...“. S. Kairys siūlė stengtis „susisiekti su savo visuomene ir dėl to galvoti apie sušaukimą seimo ar bent konferencijos“ ir apeliavo į 1917 m. rugsėjo mėnesio Lietuvių konferencijos nutarimus, teigdamas, kad „konferencija nutarė, kad jei bus duota nepriklausomybė, tai tada sueiti į sutartis, bet dabar reikalaujama pirma sueiti į sutartis, o paskui žadama nepriklausomybė...“⁶³⁴. Kitame LT posėdyje (1918 03 20) S. Kairys dar kartą pasisakydamas prieš prezidiumo laiške esančią formuluotę apie tai, kad gruodžio 11 d. nutarimas yra pagrindas Lietuvos santykiams su Vokietija nustatyti, kalbėjo:

„Po 11 gruodžio tarp visuomenės ir Tarybos pasidarė tvora: reikia mėginti susirišti su visuomene. Nepriėmę siūlomos formulos, mes turėsime kraštą už savą...“⁶³⁵.

Kiti LT kairieji taip pat griežtai prieštaravo tam, kad LT dar kartą „pakartotų gruodžio 11 d. nutarimą“⁶³⁶.

LT svarstant, kokį nutarimą turėtų vežtis į Berlyną LT delegacija, J. Vileišis kairiųjų LT narių vardu pateikė savo nutarimo projektą, kuris visas skambėjo taip:

„Lietuvos Taryba remdamos savo nutarimo iš 16 II 1918, įgalioja p. p. ... (turėtų būti įrašytos į Berlyną vykstančios delegacijos narių pavardės – G. M.) notifikuoti vokiečių valdžiai nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimą ir prašyti Lietuvos nepriklausomybę pripažinti. Kartu Lietuvos Taryba įgalioja savo delegaciją pareikšti: Lietuvos Taryba stovi už sudarymą tarp Lietuvos ir Vokietijos gerų kaimynių santykių, kurie betgi nepakenktų nepriklausomos Lietuvos plėtojimui. Kadangi Lietuvos gyvenimo sąlygos dar lig šiol neleido Tarybai sudaryti pilnos nuo viso krašto gyventojų atstovybės, Lietuvos Taryba, nebūdama įgaliota santykių klausimo galutinai nustatyti ir rišti pati, randa būtinu reikalu kiek galima greičiau eiti prie Steigiamojo

632. LT posėdžio 1918 III 19 prot. Nr. 65 // LVT prot. P. 218–219.

633. Ten pat. P. 219.

634. Ten pat. P. 220.

635. LT posėdžio 1918 III 19 prot. Nr. 66 // Ten pat. P. 221. Visuomenės interesų gynimas ryškus ir kitame S. Kairio pasisakyme LT posėdyje VIII LT sesijos metu: 1918 m. kovo 21 d. LT posėdyje S. Kairys pasiūlė LT reikalauti iš vokiečių teisės „liuosai važinėti po kraštą ne vien tik Tarybos nariams, bet reikalauti palengvinimų važinėti po kraštą ir visiems krašto žmonėms“. Žr.: LT posėdžio 1918 III 21 prot. Nr. 69 // Ten pat. P. 226.

636. LT posėdžio 1918 III 19 prot. Nr. 66 // Ten pat. P. 221. Radikaliausiai pasisakė J. Vileišis: „Prezidiumas nestovėjo ant pamato nutarimo 16 vasario, dėl to pagamino tokius dokumentus. Reikia imti viską o ne kaip elgeta ką duoda. Reik, kad mus užjaustų minia, ir tada nėra ko bijotis. Taryba neturi teisės nustatyti santykius.“

Lietuvos Seimo sušaukimo ir prašo vokiečių valdžios pateikti jai ir visam kraštui tinkamų tam sušaukimui sąlygų.⁶³⁷

Be kairiųjų LT narių parengto LT nutarimo projekto, kurį LT delegacija, anot kairiųjų, turėjo vežtis į Berlyną ir reikalauti Lietuvos valstybės pripažinimo, LT balsavimui buvo pateikti dar du projektai: 1) LT prezidiumo – kuriame Lietuvos ir Vokietijos santykių pagrindu turėtų būti 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimas ir nieko neminima apie 1918 m. vasario 16 d. aktą, ir 2) krikščionio demokrato A. Stulginskio kompromisinis variantas – santykiams nustatyti siūloma remtis vasario 16 d. ir gruodžio 11 d. nutarimais⁶³⁸. Balsuojant LT buvo patvirtinta LT prezidiumo formuluotė (12 – už, 5 – prieš (kairieji ir A. Stulginskis), 3 – susilaikė). Už kairiųjų formuluotę balsavo tik S. Kairys, M. Biržiška, S. Narutavičius ir J. Vileišis, o visi likusieji (12) susilaikė⁶³⁹.

Po balsavimo P. Klimui pasiūlius padaryti pataisą ir lanksčiau suformuluoti pasakutinį prezidiumo formuluotės sakinį, S. Kairys kairiųjų vardu pareiškė, kad jie už tą pataisą nebalsuos, nes yra iš viso prieš ją, bet jeigu P. Klimo pataisa bus atmesta, tai jie (kairieji) bus „priversti“ vėl „daryti griežtą žingsnį“ (greičiausiai turimas mintyje J. Vileišio LT posėdyje vėl paminėtas galimas kairiųjų pasitraukimas iš LT – G. M.), nes „redakcija prezidiumo eina toliau negu nutarimas 11 gruodžio“⁶⁴⁰. LT daugumai priėmus P. Klimo siūlomą pataisą, kairiųjų pasitraukimo iš jos buvo išvengta. Taigi LT sutiko suteikti savo delegacijai įgaliojimą, kad ji „notifikuodama vasario 16 d. nepriklausomybės paskelbimą pareiškštų jog santykiuose su Vokietija ji laikosi gruodžio 11 d. nutarimo pamato“⁶⁴¹.

Nors okupacinė valdžia ir visaip trukdė, bet Vokietijos Reichstago daugumai pareikalavus LT delegacija (iš kairiųjų į ją įėjo J. Vileišis) šiaip taip nuvyko į Berlyną, kur kovo 23 d. jai perdavus LT 1918 03 21 priimto nutarimo tekstą, jai buvo įteiktas kaizerio pasirašytas pripažinimo aktas, kuriame „brėžte pabrėžiamas gruodžio 11 d. dokumentas, ypatingos konvencijos ir bendras artimas susirišimas su Vokietija“⁶⁴². Siekdama pasitarti dėl tolesnio Lietuvos valdymo planų LT delegacija Berlyne siekė pasimatyti su kancleriu Hertlingu, bet to padaryti nepavyko, nes okupacinės valdžios buvo „parkviesta“ į Lietuvą, „neva į iškilmes, kurios ruošiamos Vilniuje Lietuvos nepriklausomybei paskelbti“⁶⁴³. Čia reikėtų paminėti, kad šis klausimas – „iškilmų Lietuvos nepriklausomybei paskelbti“ – buvo LT svarstomas 1918 m. balandžio 25 d.⁶⁴⁴. Pažymėtina, kad S. Kairys buvo išrinktas į LT komisiją, turėjusią organizuoti nepriklausomybės paskelbimo iškilmes, ir buvo paskirtas šios komisijos pirminin-

637. LT posėdžio 1918 III 20 prot. Nr. 66 // Ten pat. P. 221–222.

638. Ten pat. P. 222.

639. Ten pat.

640. Ten pat. P. 222–223.

641. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 16; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 301.

642. Ten pat [atitinkamai] P. 16 ir P. 302–303.

643. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 17.

644. LT posėdžio 1918 IV 25 prot. Nr. 70–71 // LVT prot. P. 230, 235–236.

ku⁶⁴⁵. Tačiau minimų iškilnių organizuoti vokiečių okupacinės valdžios LT nebuvo leista, kaip ir jos delegacijai dar sykį nuvažiuoti į Berlyną⁶⁴⁶.

Nors 1918 m. gegužės 4 d. oficialiai buvo įteikti 1918 m. kovo 23 d. kaizerio pasirašyti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo dokumentai, LT vaidmuo ir po to nepasikeitė – ji liko reprezentacine atstovybe, ypač kai Vokietijos politikai reikėjo panaudoti jos autoritetą. Pasižadėjusi „amžinus ryšius“ LT negavo iš vokiečių karinės okupacinės valdžios jokių teisių ar galimybių bent kurioje nors srityje administruoti kraštą. Pati valdymo sistema Lietuvoje tapo netgi griežtesnė. Vokietijos politiniuose sluoksniuose ryškėjo tendencija sujungti Lietuvą personaline unija su Prūsija arba su Saksonija⁶⁴⁷. Buvo vykdoma atitinkama agitacija, kurioje gana aktyvūs buvo okupacinio aparato valdininkai. Nesurasdami didesnio pritarimo krašte, jie ėmė diskredituoti LT vykdydami rekvizicijas, kiršindami tautines mažumas ir pataikaudami bolševikinei agitacijai. Prisidengdama epidemijų pavojumi, vokiečių okupacinė administracija LT izoliavo nuo krašto⁶⁴⁸. Visuomenėje sklido gandai, kad LT delegacija, A. Smetonos vadovaujama, amžiams pardavė Lietuvą Vokietijai. Antantės šalių laikraščiai atvirai vadino LT provokiška, o Lietuvą laikė susijungusia su Vokietija. Taigi okupacija tęsėsi, ir gruodžio 11 d. pareiškimas nieko nepakeitė⁶⁴⁹.

Štai tokiomis aplinkybėmis 1918 m. liepos 9 d. LT susirinko į savo IX sesiją. Jau pačioje šios sesijos darbo pradžioje griežtos kritikos iš kairiųjų pusės susilaukė LT prezidiumo veikla per paskutinius 2,5 mėnesio (tiek laiko buvo praėję nuo balandžio pabaigoje vykusios VIII LT sesijos). Opozicija kaltino prezidiumą izoliavimusi nuo Vilniuje gyvenančių LT narių⁶⁵⁰, nesiskubinimu, nesistengimu ilgą laiką sušaukti LT sesijos „bėgamųjų ir bendrosios reikšmės klausimų apsvartymui ir nustatymui“ (LT sesija buvo sušaukta, kaip jau minėta, po 2,5 mėnesio pertraukos ir tai tik trečdaliui LT narių to pareikalavus)⁶⁵¹. Opozicijos atstovai LT posėdyje kalbėjo, kad toks LT ir prezidiumo darbas nuteiks prieš LT ne tik lenkus, žydus ir gudus, bet ir lietuvius⁶⁵². S. Kairys savo 1918 m. liepos 9 d. kalboje LT posėdyje pažymėjęs blogėjančią Lietuvos ir LT padėtį smarkiai kritikavo LT prezidiumą už tai, kad jis, kaip ir pati LT, nededa pastangų sušaukti antrąją Lietuvių konferenciją (prisiminkime kairiųjų suformuluotus artimiausius Tarybos darbo uždavinius, išdėstytus jų pareiškimе 1918 m. vasario 16 d.)⁶⁵³.

645. Ten pat. P. 236.

646. LT posėdžio 1918 VII 9 prot. Nr. 76 // LVT prot. P. 248; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 309–310.

647. LT posėdžio 1918 VII 9 prot. Nr. 77 // LVT prot. P. 256; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 314–315.

648. Ten pat.; Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 17.

649. Eidintas A. Antanas Smetona. P. 67.

650. LT posėdžio 1918 VII 9 prot. Nr. 77 // Ten pat. P. 258–259. M. Biržiška kalbėjo, kad „LT prezidiumas taip maža tekreipia dėmesio į narių traukimą į bendrą darbą“. S. Kairys: „...prezidiumas eina ne tuo keliu. Taryba – kolektyvas, reikia tartis, nei vienas kitokis žingsnis nepakenčiamas...“.

651. LT posėdžio 1918 VIII 10 prot. Nr. 78 // Ten pat. P. 261.

652. LT posėdžio 1918 VII 9 prot. Nr. 77 // Ten pat. P. 257.

653. Ten pat. P. 259.

Realiai suvokdamas, kad dėl sunkios Lietuvos būklės nėra kalta nei LT, nei jos prezidiumas, „nes visa priklauso nuo karo konjunktūros“, S. Kairys visgi pabrėžė, kad pavojus, kurių yra tiek daug, Lietuvai „pašalinti galima tik ne su šiuo Tarybos sąstatu“⁶⁵⁴. LT nariai, anot kairiųjų lyderio, „yra kalti dėl Tarybos autoriteto kritimo“: „žmonės iš visų Rusijos kampų skubėjo į nepriklausomą Lietuvą ir jau karantinoje nustojo vilties supratę Tarybą esant tik pastumdėle, o ne žmonių atstove“⁶⁵⁵. S. Kairys atsakydamas dešiniams, kurie tvirtino, kad reikalauti sušaukti konferenciją yra beprasmiška, nes vokiečiai vis tiek to padaryti neeis, kalbėjo, kad tegul vokiečiai ir neeis sušaukti konferencijos, bet užtat LT visuomenei „turės pasiteisinimo“⁶⁵⁶.

Baigiant diskusijas dėl prezidiumo ataskaitos S. Kairys pasiūlė priimti jo parengtą rezoliucijos projektą, kuriame buvo aštriai kritikuojamas ir savo kompetencijos viršijimu kaltinamas LT prezidiumas, o daugybė prezidiumo „politinių žingsnių ir pasielgimų pripažįstami neteisėtais“⁶⁵⁷. Tačiau LT dauguma, kaip ir reikėjo tikėtis, S. Kairio rezoliucijos nepalaikė. Už balsavo tik keturi kairieji LT nariai⁶⁵⁸.

Diskusijomis dėl prezidiumo veiklos aštri polemika tarp kairiosios mažumos ir dešinėsios daugumos šioje LT sesijoje nepasibaigė. Štai prezidiumui pasiūlius pakeisti LT titulą (pavadinimą) vietoj „Lietuvos Taryba“ – „Lietuvos Valstybės Taryba“, kairieji tam paprieštaravo. Anot S. Kairio, „turinys viską reiškia, ne vardas, o tas mūsų turinys, kaip tik kuo silpniausias. Mainyti nėra prasmės, lyg kokį kaklaraištį. Viskas pareis nuo teisių dirbti. Taigi nepatogu pirma išsipūsti, kol nebus platesnio susibendravimo per platesnę konferenciją, nebus iš tiesų įeita į Tarybos vagą, o ne vien tik žodžiu. Klausimas nelaiku iškilęs ir be tikslo“⁶⁵⁹.

S. Kairiui pritarė S. Narutavičius, sakydamas, kad pavadinimo keitimui yra netinkamas momentas, taip pat J. Vileišis ir P. Klimas, kuris tvirtino, kad „Lietuvos sąvokoje yra ir „valstybė“⁶⁶⁰. Visgi nepaisant kairiųjų ir P. Klimo prieštaraus LT dauguma prezidiumo pasiūlymą pasivadinti Lietuvos Valstybės Taryba (LVT) priėmė (12 balsų už, 5 – prieš, 2 – susilaikė)⁶⁶¹. Tačiau tiek centrinė, tiek okupacinė vokiečių valdžia Lietuvoje atsakė tai pripažinti ir iki pat 1918 m. spalio pabaigos nepriėmė iš LT jokių dokumentų, pasirašytų šiuo titulu⁶⁶².

Pats didžiausias kairiųjų ir dešiniųjų LT narių nuomonių susidūrimas IX LT sesijoje pasireiškė 1918 m. liepos 11 d. popietiniame posėdyje pradėjus svarstyti valdžios sudarymo Lietuvoje klausimą, kada prezidiumas, atstovaujamas pirmininko A. Smetonos, pasiūlė Lietuvoje įvesti konstitucinės monarchijos valdymo formą ir išrinkti

654. Ten pat.

655. Ten pat. P. 260.

656. LT posėdžio 1918 VIII 10 prot. Nr. 78 // Ten pat. P. 263.

657. Ten pat. P. 261.

658. Ten pat. P. 263.

659. LT posėdžio 1918 VII 11 prot. Nr. 79 // LVT prot. P. 264.

660. Ten pat. P. 265.

661. Ten pat. P. 266.

662. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 18.

Lietuvos karaliumi Mindaugu II Viurtembergo hercogą Wilhelmą von Urachą⁶⁶³. Tai, kad konstitucinė monarchija buvo priimtina daliai LT narių, ir iki to laiko buvo ne paslaptis. Tokia idėja, kaip jau buvo minėta, buvo iškelta 1917 m. lapkričio 2–10 dienomis Šveicarijoje (Berne ir Lozanoje) vykusioje užsienio kraštų lietuvių ir okupuotos Lietuvos atstovų konferencijoje, kur LT delegacija (A. Smetona, J. Šaulys, J. Staugaitis ir S. Kairys) siekė gauti užsienio lietuvių pritarimą 1917 m. rugsėjo Lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimams⁶⁶⁴.

Berno konferencijoje LT pirmininkas A. Smetona ir LT nariai J. Staugaitis ir A. Petrulis, kalbėdami apie būsimos Lietuvos valstybės valdymo formą, pasisakė už konstitucinę monarchiją. S. Kairiui tada toks jų pasisakymas buvo staigmena, nes (kaip jis vėliau rašė savo atsiminimuose) iki to laiko „bet kurios formos monarchija išsilaisvinusiai Lietuvai, kaip jos valdymo forma buvo svetima bet kuriai lietuvių politinės minties srovei“⁶⁶⁵. Anot S. Kairio, nuo 1905 metų socialdemokratų ypač energingai propaguotas demokratinės respublikos Lietuvai lozungas susilaukdavo „pritrimo ne tik tarp socialdemokratų“. Berne iškilus konstitucinės monarchijos klausimui, S. Kairys siūlė valstybės valdymo formos klausimą spręsti palikti nepriklausomos Lietuvos Steigiamajam Seimui⁶⁶⁶. S. Kairio požiūrį palaikė ir tuometinis LT generalinis sekretorius J. Šaulys.

Analogiškos pozicijos kaip Berne ir Loanos konferencijoje S. Kairys, o kartu su juo ir kiti kairieji, laikėsi ir 1917 m. gruodžio 8 d., kada monarchijos, kaip Lietuvos valstybės valdymo formos, klausimas buvo pirmą kartą iškeltas LT posėdyje. Tada kalbėdamas S. Kairys ne tik tvirtino, kad visuomenė yra nusistačiusi prieš monarchiją, kad „būtų pavojinga užsitraukti sau monarchiją, nes su ją ateitų visa sistema, kuri priešinga demokratijai“, ir kad vienintelė tinkama valdymo forma yra respublika, bet ir pabrėžė, kad LT apskritai neturi teisės spręsti šio klausimo, kad ji (LT) turi „laikytis konferencijos nurodytos linijos“ ir kad klausimų, „kurių nesprendė konferencija negali spręsti ir Taryba, nes ji negavo tam įgaliojimų“⁶⁶⁷.

Visgi nepaisant to LT dauguma tada nubalsavo, kad LT turi teisę spręsti Lietuvos valdymo formos klausimą ir 14 balsų „už“ nusprendė, kad tinkamiausia tokia forma būtų „konstitucinė monarchija ... karalystė valdoma demokratingai parlamentariu būdu su katalikų dinastu“. Prieš tokį sprendimą balsavo tik keturi kairieji LT nariai, kurie po to vėl tik keturiose balsavo už tai, kad „Lietuvai yra reikalinga respublika“⁶⁶⁸. Vis dėlto tuometiniam LT pirmajam vicepirmininkui S. Kairiui pavyko įtikinti LT daugumą, kad priimtos rezoliucijos dėl valstybės valdymo formos pradžioje būtų įra-

663. LT posėdžio 1918 VII 11 prot. Nr. 80 // LVT prot. P. 267–269.

664. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 252. Lopata R. Lietuvių Berne konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalių 1917 m. protokolas. P. 182–183.

665. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 252.

666. Ten pat.

667. LT posėdžio 1917 XII 08 prot. Nr. 19 // LVT prot. P. 152–153.

668. LT posėdžio 1917 XII 08 prot. Nr. 20 // LVT prot. P. 153.

šyta pataisa, teigianti, kad galutinis valstybės valdymo formos klausimo sprendimas turėtų būti paliktas Steigiamajam Seimui⁶⁶⁹.

Ir štai 1918 07 11 monarchijos klausimas antrą kartą buvo iškeltas LT posėdžių metu, šį kartą siūlyta ne tik pasisakyti už monarchiją, bet ir konkretų asmenį išsirinkti karaliumi. Mat reakcinėms Vokietijos jėgoms reiškiant pretenzijas į Lietuvą, dešinieji LT nariai, anot istoriko A. Eidinto, „manydami, kad Reichstago Centro partijos remia monarchinę Lietuvą, ieškojo kitų galimybių gauti savarankiškumą ir atsikratyti aneksijos grėsmės“⁶⁷⁰. Pasak A. Eidinto, idėjos dėl Lietuvos karaliaus tikslas buvo užkirsti kelią Vokietijos aneksionistų planams sujungti Lietuvą unija su Prūsija ar Saksonija⁶⁷¹.

Vokietijos vyriausioji karinė vadovybė siekė, kad Lietuva ir Kuršas būtų sujungti personaline unija su Prūsija⁶⁷². Kadangi to nenorėjo kitos Vokietijos imperiją sudarancios valstybės, 1918 m. balandžio 16 d. Vokietijos kaizeris Vilhelmas II ir kancleris G. von Hertlingas nusprendė Lietuvą atiduoti Saksonijos karaliui, o Kuršą ir Livoniją palikti personalinėje unijoje su Prūsija⁶⁷³. Tačiau Pietų Vokietijos valstybės, tiksliau, tų šalių katalikams atstovaujantys politikai, iš kurių veikliausias buvo vienas Vokietijos Centro partijos lyderių Matthiasas Erzbergeris⁶⁷⁴, nenorėjo nei Prūsijos, nei Saksonijos įsigalėjimo Lietuvoje⁶⁷⁵. Kita vertus, Lietuvą jie matė ateityje valdomą monarcho kataliko⁶⁷⁶. Būtent su šiais politikais, visų pirma su M. Erzbergeriu, užmezgė ryšius Šveicarijoje veikę lietuvių politiniai veikėjai, artimi LT monarchijos šalininkams, ir dėl šių ryšių M. Erzbergeris kandidatu į Lietuvos sostą pasiūlė Viurtembergo hercogą Vilhelmą von Urachą⁶⁷⁷. Vėliau paaiškėjo, kad šis kandidatas iš Lietuvos konservatorių svarstytų kandidatūrų į Lietuvos sostą yra labiausiai priimtinas LT nariams ir jiems artimiems monarchijos šalininkams⁶⁷⁸.

A. Smetona ir dauguma kitų dešiniųjų LT narių laikėsi nuomonės, kad karaliaus rinkimai nebūtinai galimi tik Steigiamajame Seime – tai gali daryti ir LT. Pasak jų, dabar reikia būtent tokiu būdu išgauti nepriklausomybę ir ją apsaugoti. Monarchijos

669. Ten pat. P. 154.

670. Eidintas A. Lietuvos valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 15–16.

671. Ten pat. P. 16.

672. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 36. Plačiau žr.: Стражас А. Противоречия в Германском союзе и вопрос о престолах Литвы и Курляндии в годы первой мировой войны // Историја XI. – Vilnius, 1970. P. 99–119.

673. Ten pat; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 155.

674. Gimžauskas E. Vokiečių demokratijos šauklis M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste. P. 93–114.

675. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918... P. 38. Plačiau žr.: Стражас А. Противоречия в Германском союзе и вопрос о престолах Литвы и Курляндии в годы первой мировой войны. P. 99–119.

676. Ten pat.

677. Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. P. 42; Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 140; Lopata R. Karalių turnyras // Kultūros barai, 1992, Nr. 11. P. 69; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 153; Gimžauskas E. Vokiečių demokratijos šauklis M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste. P. 104.

678. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 156; Maksimaitis M. Mažoji Konstituta: Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 121.

paskelbimą skatino keli motyvai: dalis LT narių, ieškodami tvirtesnės valstybinės organizacijos, tikėjo, kad Vokietiją valdant monarchui Lietuva, irgi būdama monarchija, turėtų daugiau galimybių gauti paramą⁶⁷⁹. Be to, tikėtasi su kataliko karaliaus pagalba gauti paramą iš Vokietijos katalikų centro partijos frakcijos Reichstage. Kaip minėta, vienas iš šios partijos lyderių ir pasiūlė lietuvių veikėjams Lietuvos karaliumi rinkti W. von Urachą.

Taip susiklosčius aplinkybėms 1918 m. balandžio 25 d. buvo nutarta kviesti Viurtembergo hercogą užimti Lietuvos karaliaus sostą⁶⁸⁰. 1918 m. gegužės 24–26 dienomis Štutgarte pretendentą aplankė J. Purickis, anot vieno teksto autoriaus, „ypač didelis“ šios kandidatūros į Lietuvos karalius „rėmėjas“⁶⁸¹. Susitikimo metu W. von Urachas davė žodinį sutikimą tapti Lietuvos karaliumi⁶⁸². Grįžęs į Vilnių J. Purickis kartu su M. Yču parengė dvylikos punktų *pacta conventa* – monarchinės konstitucijos pagrindų projektą, kurį birželio 4 d. patvirtino LT prezidiumas⁶⁸³. Tik pasirašęs šiuos „Laikinosios Konstitucijos pagrindus“ W. von Urachas galėjo tapti Lietuvos karaliumi. 1918 m. liepos 1 d. LT prezidiumo delegacija susitiko su hercogu ir šis, sutikęs su visomis iškeltomis sąlygomis, netrukus ėmėsi mokytis lietuvių kalbos ir rengtis kraustyti į Vilnių⁶⁸⁴.

Taigi, 1918 m. pavasarį–vasarą iškilus realiai grėsmei, kad Lietuva, prisidengiant jos personaline unija su Saksonijos karalyste, bus paversta Vokietijos provincija, LT prezidiumas, anot S. Kairio, slapta nuo kairiųjų LT narių⁶⁸⁵ ir apskritai nuo platesnės visuomenės, parengė „Lietuvos monarchinės konstitucijos“ projektą, remdamasis juo vedė derybas dėl sosto užėmimo sąlygų su W. von Urachu ir 1918 m. liepos 1 d. gavo jo sutikimą. Beliko šį sprendimą formaliai įteisinti priimant atitinkamą visos LT nutarimą. Į LT darbotvarkę šis klausimas buvo įtrauktas 1918 m. liepos 11 d.

Savaime suprantama, kad LT prezidiumo pasiūlymas pasisakyti už monarchiją ir tuoj pat išrinkti karalių sukėlė audringą LT kairiųjų reakciją. Anot LT nario A. Stulginskio, „dėl valstybės santvarkos ir karaliaus rinkimų Taryboje kilo tikra audra“⁶⁸⁶. Pasak kito LT nario V. Mirono, „kad nenustotų savo socialdemokratiškos čystatos...“, Lietuvos karaliaus rinkimo pasiūlymą „visu smarkumu puolė socialdemokratai...“⁶⁸⁷.

679. Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 16.

680. Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). P. 112.

681. Lietuvos karalius Mindaugas II-asis // Mažasis židinys, Nr. 12, 1947. P. 40; Gaigalaitė A., Žeimantienė. J. Juozas Purickis-Vygandas. – Vilnius, 2004. P. 32–33.

682. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 158.

683. Ten pat; Gaigalaitė A., Žeimantienė. J. Juozas Purickis-Vygandas. P. 33–35. Monarchinės konstitucijos pagrindų projektą galima rasti: Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. 1915–1918... P. 317–318. Apie šį projektą žr.: Maksimaitis M. Mažoji Konstituenta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 124–126.

684. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 160.

685. [(Kairys S.). Kas Urachą kvietė karalium? // Keleivis, 1959 sausio 21 // VUB RS. F. 257–320; Aničas J. Jonas Vileišis, 1872–1942. P. 228.

686. Stulginskis A. Atsiminimai. – Chicago, 1980. P. 275.

687. Iš Mirono atsiminimų // LMAB RS. F. 205–229. L. 26.

Ir iš tiesų, kalbėdamas dėl minėto LT prezidiumo pasiūlymo S. Kairys pareiškė, kad toks LT žingsnis (tai yra karaliaus išrinkimas) būtų nepateisinamas ir daromas jis visai ne dėl pavojaus iš vokiečių aneksionistų pusės⁶⁸⁸. Kairių lyderis, pabrėžęs, kad jam, kaip demokratui, „valdymo klausimas ne formos o turinio klausimas“, dar kartą kartojo, kad tokius klausimus gali spręsti tik Steigiamasis Seimas, kad „konferencija ar šiaip sušaukta ar taip“ visgi „yra tarusi savo žodį ir jo reikia laikytis, kol įsteigiamasis susirinkimas nesudarys valstybės...“. S. Kairys pažymėjo, kad reikia, jog „Taryba neidama pirmyn, bent nesusikompromituotų“. Jis taip pat dar kartą priekaištavo LT daugumai, kad „nieko nedaroma antros konferencijos sušaukimui“.

Ypač karštai prieš karaliaus rinkimus kalbėjo šiaip jau retai LT posėdžiuose pasisakdavęs M. Biržiška⁶⁸⁹. Jo nuomone, forsuoti valstybės valdymo formos klausimo išsprendimą monarchijos naudai ir karaliaus rinkimus dešiniuosius monarchistus paskatino tai, kad iš Rusijos į Lietuvą grįžta „respublikiniai elementai, kuriems pritaria ir dalis krikščionių demokratų“, dėl ko tarp monarchistų, tarp kurių daugiausia yra kunigų, atsiranda baimė, kad „dar mėnuo ar kitas ir apie monarchizmą nebus kalbos“.

M. Biržiška pasisakė už pačių žmonių apsisprendimo teisę ir LT daugumą, „uzurpuojančią Steigiamojo Susirinkimo teises“, vadino „bolševikais“, o „ne demokratams, kurie didžiūmai duoda sprendžiamąjį balsą...“. Atkreipdamas dėmesį į tai, kad „dabar visur kalbama apie „bolševikus“⁶⁹⁰, M. Biržiška pareiškė, kad jis bolševikais laiko tuos, „kurie eina tais keliais, kuriais eina Rusija, kurie neklausia ar kraštas nori ar nenori, užmeta jam monarchizmą“, kurie neleidžia socialdemokratams (M. Biržiška sakėsi juo esąs) „ramiu būdu išvesti kraštą į laimingesnę ateitį, kurie eina ne paprastu keliu“⁶⁹¹. M. Biržiška savo pasisakyme taip pat pažymėjo, kad su savo politika LT dauguma pati „ruošia kelią“ ir tikriesiems bolševikams⁶⁹².

Prieš monarchiją ir karaliaus rinkimus griežtai pasisakė ir S. Narutavičius su J. Vileišiu⁶⁹³.

Visgi nepaisant kairių protesto, po ilgų ir triukšmingų diskusijų LT dauguma 1918 07 11 naktį (A. Smetonai pareikalavus ir daugumai jį palaikius, LT posėdis buvo užtęstas, norint svarstomą klausimą būtinai tą pačią dieną išspręsti) nusprendė balsuoti dėl karaliaus išrinkimo. Prieš balsavimą S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis ir S. Narutavičius paliko LT posėdžių salę. LT dauguma (13 balsų – už, 1 (P. Klimas) –

688. LT posėdžio 1918 m. liepos 11 d. protokolas Nr. 80 // LVT prot. P. 273–274.

689. Ten pat. P. 274–275.

690. Tuo metu dešiniųjų dažnai net ir spaudoje socialdemokratai buvo pavadinami bolševikais, sakant, kad jie nori įvesti tokią pat tvarką kaip Rusijoje.

691. Ten pat. P. 276.

692. M. Biržiška kalbėjo: „dabar už bolševikus neatsakome: jūs patys jiems ruošiate kelią...“. Žr. ten pat. Pasak V. Mirono, M. Biržiška „išeidamas iš principo, kad Taryba neturi tautos įgaliojimo tokiam žygiui“ (kaip karaliaus išrinkimas – G. M.), „vaizdavo liūdniausias jo pasėkas – tautos kerštą, barikadas, revoliucijas, žodžiu, ne tik kirs to karaliaus galvą, bet ir visiems kas už jį balsuos...“. Žr.: Iš Mirono atsiminimų // MAB RS. F. 205–229. L. 6.

693. LT posėdžio 1918 VII 11 prot. Nr. 80 // LVT prot. P. 269–270. J. Vileišis savo pasisakyme kvietė LT daugumą apsidairyti aplink Lietuvą ir pasižiūrėti „kaip sostai visur braškėte braška...“.

prieš ir 2 (A. Stulginskis ir J. Vailokaitis) susilaikė) išrinko Lietuvos karaliumi Viurtembergo hercogą Wilhelmą von Urachą⁶⁹⁴. Dėl to keturi kairieji LT nariai padarė pareiškimą, kuriame buvo sakoma, kad jie iš LT neišstoja, tačiau tuos 13 Tarybos narių, kurie balsavo už karaliaus pakvietimą, laiko „nustojusiais Lietuvos konferencijos Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis duotų įgaliojimų“⁶⁹⁵.

Savo ruožtu LT savo liepos 12 d. vykusiam posėdyje 13 balsų nusprendė kairiuosius laikyti išstojusiais iš LT⁶⁹⁶. Apie tai jiems liepos 13 d. buvo pranešta specialiais raštais ir paprašyta iki liepos 20 d. baigti tvarkyti visus su LT susijusius reikalus⁶⁹⁷. S. Kairys į tai atsakė laišku J. Šauliui ir J. Šernui (šie, kaip pirmasis Lietuvos Tarybos vicepirmininkas ir generalinis sekretorius, liepos 13 d. pasiuntė anksčiau minėtus raštus), kuriame pareiškė, kad atimti iš jo LT nario įgaliojimus tegali konferencija „arba jai lygus ar viršesnis krašto atstovų susirinkimas“⁶⁹⁸. S. Kairys dar kartą apkaltino trylika LT narių Lietuvių konferencijos duotų įgaliojimų LT sulaužymu ir „tuo pačiu netekus Tarybos narių teisių“. Savo laišką socialdemokratas baigė taip:

„Ką tamstos penki ir vienuolika tamstų bendrų esate nutarę, po to kai patys netekote Tarybos nario teisių, kas man, kaip Lietuvos Valstybės Tarybos nariui visai nesvarbu žinoti.“⁶⁹⁹.

Kitas į LT Lietuvių konferencijoje išrinktas socialdemokratas (tuo metu, kaip jau ne kartą čia buvo minėta, buvęs savotišku „nepriklausomu socialdemokratu“) M. Biržiška atsakydamas į J. Šaulio ir J. Šerno liepos 13 d. jam atsiųstą raštą pasiuntė laišką P. Klimui, prašydamas jį perskaityti artimiausiam LT posėdyje. Jame be argumentų, panašių į S. Kairio argumentus, M. Biržiška pažymėjo, kad LVT nutarimas laikyti jį išstojusiu iš jos (LVT), jam pačiam aiškiai pasisakant, kad jis neišstoja, laikytinas „turbūt negirdėtu pasaulyje, nekultūringu politikos kovos būdu, neturinčiu po savim jokio teisinio pamato“ ir kad „pašalinti jį gali tik nauja konferencija, Steigiamasis Seimas ar žandarai“⁷⁰⁰. Savo laiško gale M. Biržiška pareiškė, kad ir toliau laikydamas save LVT nariu, jis „remdamasis konferencijos jam duotais įgaliojimais gins, kaip mokės Lietuvos nepriklausomybės ir jos demokratinio plėtojimos reikalus, ne tik prieš vokiečių aneksionistų pastangas, bet ir prieš pačios Lietuvos valstybės Tarybos „13-os ir jų draugų“ nusistatymo įvykinimą“⁷⁰¹. J. Vileišis savo laišku LVT pranešė, kad jis savęs taip pat nelaiko išstojusiu, tačiau, skirtingai nuo socialdemokratų ir S. Narutavičiaus, jis žadėjo toliau dirbti LVT, nors ir nepritardamas jos daugumos pažiūroms sprendžiant daugelį klausimų⁷⁰². Ir iš tikrųjų J. Vileišis netrukus grįžo į LVT

694. Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje. P. 18.

695. LT posėdžio 1918 VII 11 prot. Nr. 80 // LVT prot. P. 279.

696. LT posėdžio 1918 VII 12 prot. Nr. 81 // LVT prot. P. 281.

697. Raštas Steponui Kairiui 1918 07 13 // LNMMB RS. F. 29–1554. L. 1.

698. Kairys S. Laiškas Jurgiui Šauliui ir Jokūbui Šernui 1918 07 18 // LNMMB RS. F. 29–1552. L. 1.

699. Ten pat.

700. LT posėdžio 1918 VII 29 prot. Nr. 92 // LVT prot. P. 321.

701. Ten pat.

702. Ten pat. P. 321.

darbą⁷⁰³. M. Biržiška į Lietuvos Valstybės Tarybą sugrįžo tik 1918 m. pabaigoje jai panaikinus savo liepos 11 d. nutarimą dėl monarchijos ir karaliaus rinkimų, bet grįžo ne kaip LSDP atstovas, o kaip privatus asmuo. S. Kairys, kaip ir S. Narutavičius, Lietuvos Tarybos darbe daugiau nedalyvavo.

Baigiant aptarti socialdemokratų pasitraukimą iš LT darbo ir dar kartą akcentuojant, kad svarbiausia to priežastis buvo LT sprendimas dėl būsimos Lietuvos valstybės monarchinės valdymo formos, turime tik atkreipti dėmesį į tai, kad istorikai nevienareikšmiškai vertina šį, anot jų, „nepopuliariausią“ ir „kontroversiškiausią“ LT sprendimą⁷⁰⁴. Viena vertus, galima tik pritarti istoriko Česlovo Baužos vertinimui, kad nepaisant to, kad „retrospektyviai žvelgiant valstybinė monarchinė valdymo forma nėra nei savaiminis blogis, nei pranašumas“, visgi minimasis LT sprendimas „nebuvo teisėtas“, nes ankstesniuose LT aktuose, visų pirma Vasario 16-osios akte, taip pat ir LT išrinkusios Lietuvių konferencijos politinėje rezoliucijoje, buvo pažymėta, kad Lietuvos valstybės valdymo formą gali nustatyti tik Steigiamasis Seimas⁷⁰⁵. Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į istoriko A. Eidinto vertinimą, anot kurio, „monarchijos projektas buvo ne kas kita, kaip lietuvių politikų mokymasis ir bandymai planuoti ir praveisti politines kombinacijas, turint nedaug jėgos, bet kai kuriais projektais stabdant okupacinių jėgų siekius primesti Lietuvai savo globą tik jiems norima forma“⁷⁰⁶. Paminėtinas ir istoriko A. Kasparavičiaus duotas vertinimas, pasak kurio „Viurtembergo kunigaikščio W. von Uracho – Lietuvos karaliaus Mindaugo II idėja 1918 m. viduryje jokių būdu nebuvo avantiūra, ar juo labiau kažkokia įsivaizduojama juodašimtiška reakcija, kaip dažnai šiandien, deja, linkstama linksniuoti. Tai galima pavadinti gana subtiliu ir profesionaliu Lietuvos Tarybos žaidimu arba taktika. Žaidimu, po kurio laimėta ne taip jau ir mažai“, nes net „ir Vokietijai laimėjus karą“ šis sprendimas „būtų tapęs labiau palankiu Lietuvai nei tas sprendimas, kurį buvo numatęs pats Berlynas...“⁷⁰⁷.

Apibendrinami į LT išrinktų socialdemokratų veiklą šioje institucijoje akivaizdžiai galime konstatuoti (pritardami istoriografijoje jau išsakytiems ir čia cituotiems vertinimams), kad jie, veikdami dažniausiai kartu su kitais dviem LT kairiaisiais J. Vileišiu ir S. Narutavičiumi, kritiškiausiai buvo nusiteikę prieš 1917 12 11 LT nutarimą, buvo griežčiausi LT viduje vokiečių aneksionistinių planų priešininkai ir, kas svarbiausia, suvaidino, kaip čia jau akcentavome, tikrai svarbų vaidmenį istorinio 1918 m. vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto, būtent tokio, koks jis buvo paskelbtas, priėmimo procese. Tas LT kairiųjų grupės vaidmuo Vasario 16-osios akto priėmimo procese toks svarbus, kad, kaip matome, ne vienas autorius, rašydamas

703. LT posėdžio 1918 VII 25 prot. Nr. 86 // LVT prot. P. 300.

704. Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 224.

705. Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius, 2002. P. 36.

706. Eidintas A. Antanas Smetona ir jo aplinka. P. 99.

707. Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 225–226.

apie jo priėmimą, gana dažnai nurodo LT kairiuosius kaip pagrindinius šio istorinio akto autorius. Socialdemokratų ir, apskritai, kairiųjų veiklos LT darbe aptarimas taip pat akivaizdžiai parodo, kad LT viduje tuo metu būtent kairiųjų ketveriukė griežčiausiai pasisakė už tai, kad Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesas vyktų demokratiškai, kad būsimoji Lietuvos valstybė būtų demokratiška ir kad sprendimas, kokia turi būti būsimosios Lietuvos valstybės santvarka, taip pat gali būti priimtas tik demokratiškai, t. y. tai nuspręsti tegali, anot LT kairiųjų, tik demokratiniu būdu išrinktas Lietuvos Steigiamasis Seimas, o ne LT. Todėl kai LT to nepaisydama nusprendė būsimoja Lietuvos valstybės valdymo forma paskelbti monarchiją, socialdemokratai griežtai prieš tai protestavo ir iš LT veiklos pasitraukė, tačiau, kaip tvirtino tuo metu LSDP LT atstovavęs S. Kairys, ne jie pasitraukė iš LT, o pati LT, pažeisdama jai Lietuvių konferencijos suteiktus įgaliojimus, neteko teisės veikti kaipo tokia.

4. Lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinė-politinė bei organizacinė raida ir diferenciacija už Lietuvos ribų 1915–1918 m.

4.1. Lietuvių socialdemokratų raiška Škotijoje ir JAV 1915–1917 m. – vadinamosios tarptautinių (internacionalistinių) socialdemokratų srovės tapsmas

Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių socialdemokratai – LSDP nariai veikė ir visuomeniškai bei politiškai reiškėsi ne tik Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje, bet ir už Lietuvos ribų – Rusijoje, Didžiojoje Britanijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose. Šiame skyriuje pažvelgsime į jų veiklą Didžiojoje Britanijoje (Škotijoje) ir JAV. Reikia pažymėti, kad šiose dviejose valstybėse, nepaisant to, kad pirmoje iš jų buvo veikiamas LSDP Užsienio biuro vardu, o antroje (iš dalies) – LSDP atstovybės Amerikoje vardu, faktiškai reiškėsi tik atskiri LSDP nariai¹. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad jie kalbėjo ir veikė LSDP ir lietuvių socialdemokratijos vardu, aptariant pastarosios ideologinę-politinę raidą Lietuvos valstybingumo atkūrimo – modernaus valstybingumo sukūrimo proceso metu reikėtų bent trumpai pažvelgti ir į minėtą jų „kalbėjimą“ ir „veikimą“. To reikia ir dėl to, kad, kaip žinoma ir kaip toliau čia matysime, šis veikimas turėjo nemažą įtaką lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėijinei-politinei ir organizacinei raidai iš pradžių (1916–1918 m.) Rusijoje, o vėliau (1918 m.) ir Lietuvos teritorijoje.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui vienu iš tų centrų, kur netrukus buvo pradėta viešai kalbėti LSDP vardu, buvo minėtas Didžiojoje Britanijoje, Škotijoje pradėjęs veikti vadinamasis LSDP Užsienio biuras (toliau – UB)². Įkurtas dar 1912 m. ir iš pradžių veikęs Krokuvoje (Lenkija)³, o nuo 1914 m. pabaigos Škotijoje, jis 1914 m. antroje pusėje–1916 m. buvo vadovaujamas žinomo ikikarinio laikotarpio LSDP veikėjo V. Kapsuko, redagavusio 1915–1916 m. LSDP UB leistą laikraštį „Socialdemokratas“.

Kaip žinoma, V. Kapsukas, kuris buvo žymus LSDP veikėjas ir LSDP CK narys (1905 m. antroje pusėje–1907 m. pirmaisiais mėnesiais), 1907 m. gegužę buvo suimtas ir 1908 m. vasarą nuteistas kalėti 3 metus, tačiau paaiškėjus, kad jis 1906 m. buvo pabėgęs iš kalėjimo, 1909 m. lapkritį buvo nuteistas dar 8 metams kalėjimo⁴. 6,5 metų

1. Pasakymas „iš dalies“ pavartotas neatsitiktinai, nes LSDP atstovybės Amerikoje vardu veikęs V. Kapsukas buvo įsijungęs į Lietuvių socialistų sąjungos Amerikoje veiklą, redagavo šios politinės organizacijos laikraščius, taigi bent jau iš dalies veikė ir kaip šios organizacijos narys.
2. Kaip rašoma LSDP UB laikraščio „Socialdemokratas“ pirmajame numeryje, LSDP UB tuo metu sudarė 5 asmenys. Žr.: L.S.D.P. Užsienio biuras // Socialdemokratas, 1915, Nr. 1. P. 16.
3. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 243. Be V. Kapsuko, LSDP UB 1914 m. jam dar veikiant Krokuvoje priklausė A. Didžiulis, R. Rasikas, P. Mažylis ir P. Bliūdžius.
4. V. Kapsuko biografiją nuo 1907 m. iki 1916 m. žr.: Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 17–28; Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1988. P. 16–25, Trumpa V.

kalėjęs Vilniaus, Suvalkų, Varšuvos ir Vladimiro kalėjimuose jis po dalinės amnestijos 1913 m. iš Vladimiro kalėjimo buvo ištremtas į Sibirą, iš kur 1913 m. pabaigoje pabėgo. Po trumpo apsistojimo Rygoje ir kelias savaites trukusio slapto gyvenimo V. Zubovo Medemrodės dvare (šiandien Akmenės rajonas), kur jis turėjo pasitarimus su LSDP CK nariais V. Požela ir M. Biržiška, V. Kapsukas 1914 m. ankstyvą pavasarį išvyko į Tilžę, o dar po to į Austrijai tuo metu priklausiusią Krokuvą, kur ir pradėjo vadovauti čia veikusiam LSDP UB (buvo jo sekretorius). Čia jis užmezgė ryšius su RSDDP veikėjais, tarp jų su Rusijos bolševikų lyderiu V. Leninu, jau ir iki V. Kapsuko atvykimo turėjusiu ryšių su LSDP UB nariais⁵. Prasidėjus karui V. Kapsukas išvyko į Šveicariją, o 1914 m. gruodį į Škotiją, kur gyveno iki 1916 m. vasaros. Į Škotiją persikėlus V. Kapsukui čia buvo perkeltas ir LSDP UB.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje 1914 m. lapkritį V. Kapsukas LSDP UB vardu parašė ir paskelbė pareiškimą „LSDP ir karas“, kuriame visos LSDP vardu buvo griežtai pasmerktas imperialistinis karas ir buvo išsakyta požiūris į prasidėjus karui lietuvių visuomenėje vėl aktualų tapusį Lietuvos politinės ateities klausimą⁶. LSDP UB pareiškimė buvo protestuojama prieš įvairius „patriotus“, kurie visų lietuvių vardu be partijų skirtumo stengėsi įtikinti caro valdžią, kad tikrai esą jai atsidavę, žiūrį į karą „su besočiu visus ryjančiu germanizmu“ kaip „į šventą ir laukią nuo Rusijos laimėjimo sau išganymo“⁷. Čia taip pat buvo pareikšta, kad „LSDP nelaukia išganymo Lietuvos proletariui ir nuo grobuoniškosios Vokietijos, kaip ir Rusijos imperikalizmo politikos“, kad ji „neša į darbininkijos eiles nepermaldausimą protestą prieš dabartinį karą ir šaukia kovoti, kad jis greičiau būtų pabaigtas“. LSDP UB pareiškimė buvo atmestas bendradarbiavimas su buržuazija ir akcentuota „proletariato kova su caro valdžia ir už galutinį socializmo įvykdymą“⁸.

Turėdami mintyje, kad V. Kapsukas Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu taps bolševiku ir vienu iš lietuvių komunistų lyderių, turime pastebėti, kad tuo metu, tiek

Iš V. Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos 1903–1911 m. P. 259–268. Plačiau apie V. Kapsuko gyvenimą ir veiklą tiek šiuo, tiek kitais jo gyvenimo laikotarpiais žr.: Mickevičius-Kapsukas Vincas [Asmens byla] I–IV dalys // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 7280–7283.

5. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 263; Maliukevičius R. V. Kapsukas – Lenino mokinys ir bendražygis. P. 40–41. Būdamas Krokuvoje V. Kapsukas buvo suorganizavęs lietuvių emigrantų pasitarimą, į kurį buvo pakviestas V. Leninas, kuris, pasitarimo dalyvio A. Didžiulio liudijimu, išklauses lietuvių socialdemokratų pasisakymus atkreipė dėmesį į tai, kad LSDP pažiūrose į nacionalinį klausimą esama smulkiaburžuazinių polinkių, ir pasisakė už tai, kad Rusijoje turi būti viena socialdemokratų partija, kad socialdemokratų uždavinys – vienyti įvairių tautybių darbininkus, o ne skaldyti jų jėgas kuriant atskiras nacionalines organizacijas. Žr.: Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 20.
6. Žr.: LSDP Užsienio biuro pranešimas // Kapsukas V. Raštai. T. 6. – Vilnius, 1963. P. 19. LSDP UB pranešimas buvo išspausdintas 1914 12 05 Paryžiuje leistame J. Martovo redaguotame Rusijos socialdemokratų internacionalistų laikraštyje „Golos“, o po to JAV lietuvių socialistų laikraščiuose „Laisvė“ (1915 01 01, Nr. 1), „Kova“ (1915 01 08, Nr. 2) ir minėtame LSDP UB laikraštyje „Socialdemokratas“ (1915, Nr. 1).
7. LSDP Užsienio biuro pranešimas // Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 19.
8. Ten pat.

paties V. Kapsuko vėlesniu tvirtinimu⁹, tiek ir kito būsimojo lietuvių bolševikų lyderio Z. Angariečio, tiek ir vėlesnės komunistinės istoriografijos tvirtinimu, minėtas LSDP UB pareiškimas buvo parašytas „socialdemokratų internacionalistų“, bet „dar ne bolševikų dvasia“ ir jame dar „nebuvo keliama bolševikiniai lozungai“¹⁰.

Vėliau komunistinėje istoriografijoje V. Kapsukas buvo kritikuojamas už tai, kad 1914 m. pabaigoje–1915 m. „ne iš karto suvokė bolševikinės taktikos esmę“, kad „kėlė pacifistinių šūkį – nutraukti karą“, kad „nematė bolševikų ir menševikų skirtumų požiūryje į karą“, taip pat už tai, kad laikėsi nuostatos, jog tiek Rusijos bolševikai, tiek menševikai, išskyrus „dvi inteligentų grupes“ („slavenofilų“ – Plechanovo, Maslovo, Potresovo, Aleksinskio ir kitų ir „germanofilų“ – Parvuso, Larino ir kitų), liko ištikimi tarptautinės socialdemokratijos principams, taip pat ir už tai, kad šalia pagrįsto vadinimo „partijomis likusiomis ištikimomis proletarinio internacionalizmo principams“ Lenkijos karalystės ir Lietuvos socialdemokratijos (LKSD), ir Latvijos krašto socialdemokratijos, jis tokio mis „nepagrįstai“ vadino ir Bundą bei Britanijos nepriklausomą darbininkų partiją¹¹.

Ir iš tiesų, nors LSDP UB, kaip vėliau buvo rašoma komunistinėje istoriografijoje, atstovavo kairiajai, ar, tiksliau, kairuoliškajai ar prokairuoliškajai Lietuvos socialdemokratijos (LSDP) srovei, tačiau ši srovė, anot jai atstovavusio V. Kapsuko apibūdinimo, paremta vėlesnėmis komunistinėmis Pirmojo pasaulinio karo pradžios socialdemokratų srovių klasifikacijomis, užėmė „iš esmės centristinę poziciją, artimesnę Trockio pozicijai, negu bolševikų“, ir pradžioje buvo „gerokai arčiau trockistų nei bolševikų“¹².

Ir tik 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje ši lietuvių socialdemokratų srovė, kaip vėliau apibūdins V. Kapsukas, po tam tikrą laiką karo pradžioje pasireiškusio svyravimo „tarp L. Trockio tipo internacionalistų ir bolševikų“, „užima artimą bolševikams poziciją“ ar net „...atvirai paremia bolševikus“, t. y. užima probolševikines pozicijas, nors, paties V. Kapsuko žodžiais tariant, padarydama tai (paremdama bolševikus) tuo metu dar „su didelėmis išlygomis“¹³. Šios išlygos visų pirma buvo susijusios su požiūriu į tai, kas turi sudaryti būsimąjį naująjį III Internacionalą. Kol kas

9. Kapsukas V. Trumpa LKP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 9. P. 253.

10. Žr.: Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 23.

11. Žr.: Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalnis laikotarpis). P. 21.

12. Žr.: Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 162; Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 71–72; Капсукас В. История компартии Литвы. Стенограммы лекций, прочитанных студентам КУМНЗ в Москве в 1932–1933 г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 132. L. 27, 31. Kaip žinoma, Pirmojo pasaulinio karo metais savo idėinių-politinių nuostatų evoliucijos požiūriu su V. Leninu ir bolševikais suartėjęs L. Trockis su savo šalininkais prie bolševikų prisijungė tik 1917 m. vasarą. Apie L. Trockio ideologinių-politinių nuostatų evoliuciją Pirmojo pasaulinio karo metais, taigi ir jo suartėjimą ir susijungimą su bolševikais, žr.: Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921. С. 221–297; Ямельянов И. Троцкий. Мифы и личность. – Москва, 2003. С. 231–269; Чернявский Г. Лев Троцкий. – Москва, 2010. С. 158–181; Чернявский Г. И., Фельштинский Ю. Г. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917. С. 161–197.

13. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 162; Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. P. 11–13.

nekomentuodami, kokias „išlygas“ turėjo mintyje V. Kapsukas, atkreipkime dėmesį į tai, kad daugiausiai apie LSDP UB atstovavusių asmenų, ir visų pirma V. Kapsuko, idėjines-politines pažiūras ir jų evoliuciją galime spręsti iš 1915–1916 m. V. Kapsuko leisto laikraščio „Socialdemokratas“¹⁴.

Jau 1-ojo šio laikraščio numerio įžanginiame straipsnyje „Mūsų uždaviniai“ sau (t. y. laikraščiui) buvo iškeltas uždavinys „nutraukti kaukę nuo įvairių lietuvių patriotų veidų“ ir buvo žadama nešti į darbininkų eiles marksizmo mokslą ir rūpintis padėti darbininkams „apsivalyti nuo tautinės ideologijos“¹⁵. Ir iš tiesų, Škotijoje leisto „Socialdemokrato“ numeriuose nemažai dėmesio buvo skiriama įvairių lietuvių politinių srovių ir ypač buvusių demokratų partijos (LDP) narių, šio laikraščio vadinamų liberalais, kritikai¹⁶. Šiame V. Kapsuko redaguojamame laikraštyje ir daugiausia jo rašytuose įvairiuose straipsniuose buvo aiškiai pasisakoma už klasių kovą ir prieš jų vienybę¹⁷ ir griežtai kritikuojuama Europos šalių socialistinių partijų daugumų pozicija paremti savo šalių vyriausybes prasidėjus karui¹⁸. Štai 2-ojo „Socialdemokrato“ numerio vedamajame „Karas ir s.-d.“ buvo rašoma, kad „labai prasižengė prieš darbininkų klasę tie s. d., kurie, buržuazijos dvasia užsikrėtę, pradėjo garbinti savo krašto ginklus, balsuoti už kreditą karo reikalams, paturėti valdžią ir skelbti visos tautos vienybę...“¹⁹.

LSDP UB leidžiamo laikraščio 3-iojo numerio (išėjusio 1915 m. rugsėjo mėnesį) vedamajame apie socialdemokratijos krizę prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui buvo teigiama, kad tarp socialdemokratų „atsiranda atvirų imperialistinės politikos ir aneksijų šalininkų“, „Prancūzijos ir Belgijos s.-d. didžiama nebenori nė girdėti apie Tarptautinę kovą dėl santaikos ir skelbia karą „iki galo“ ... ir prie jų prisideda ir Britanijos socialistų partijos vadovų „didžiama“²⁰. Toliau minimame straipsnyje buvo iškritikuota ir Vokietijos bei Austrijos socialdemokratų partijų „didžiumos“ ir pažymėta, kad „s.-d. didžiama mindžioja visą dešimčių metų veikimą, savo ir tarptautinių kongresų nutarimus“ ir dėl to karo meto socialdemokratijoje „aiškiai apsi-reiškė dvi srovės: social-imperialistų, nacionalistų ir tarptautinių socialistų“, o skirtumai tarp šių srovių yra daug didesni, nei kad skirtumai iki karo buvusių socialdemokratų srovių – „dešiniųjų – reformistų arba revizionistų ir kairiųjų – radikalų“.

14. Iš viso 1915 m. LSDP UB išleido 5 „Socialdemokrato“ numerius, o 1916 m. gegužės mėnesį buvo išleistas jungtinis 6–7–8 numeris.

15. [Kapsukas V.] Mūsų uždaviniai // Socialdemokratas, 1915, Nr. 1. P. 1.

16. Lietuvių buržuazija ir karas // Socialdemokratas, 1915, Nr. 1; Nr. 2. P. 10–12; [Kapsukas V.] Klesu kova, o ne vienybe // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 3. P. 17–19; Lietuvos szelpimo klausimu // Ten pat. P. 19–21; Amerikos liberalai // Socialdemokratas, 1915 09, Nr. 4. P. 27–29; Lietuvos atbalsiai // Ten pat. P. 29–30; Jie gali džiaugtis // Ten pat. P. 31–32; Amerikos liberalai ir karas // Socialdemokratas, 1915 12, Nr. 4. P. 36–38; Lietuvos atbalsiai // Ten pat. P. 38–39; Lietuvos liberalai // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 17–18.

17. [Kapsukas V.] Klesu kova, o ne vienybe // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 3. P. 17–19.

18. [Kapsukas V.] Karas ir s.-d. // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 2. P. 9–10; [Kapsukas V.] S.-d. krizis ir mūsų uždaviniai // Socialdemokratas, 1915 09, Nr. 4. P. 25–27.

19. [Kapsukas V.] Karas ir s.-d. // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 2. P. 10.

20. [Kapsukas V.] S.-d. krizis ir mūsų uždaviniai // Socialdemokratas, 1915 09, Nr. 4. P. 25–27.

Apžvelgiamame straipsnyje taip pat buvo teisingai pastebėta, kad karo metu pasireiškęs socialdemokratų pasidalijimas į sroves neviseškai sutampa su buvusiu ikikarinio pasidalijimu, nes tarp „social-imperialistų“ yra ir daugelis buvusių „socialdemokratų vidurio“ šalininkų ir „dargi kairiųjų radikalų“.

Apžvelgęs tarptautinės socialdemokratijos krizę, minimo straipsnio „Socialdemokrate“ autorius V. Kapsukas atkreipė dėmesį į Lietuvos socialdemokratų uždavinius. Anot V. Kapsuko, Lietuvos socialdemokratai iki šiol buvo per mažai subrendę, dėl to jiems buvo tolima socialdemokratų srovių kova. Tačiau „dabar“ jie „anaiptol negali nuošaliai nuo tos kovos stovėti“, nes „griežtai prieš juos, kaip ir viso pasaulio s.-d., stovi klausimas – žūt ar būt tarptautinei s.-d., žūt ar būt savarankei darbininkų klesios politikai, tiek santaikos, tiek karo metu, žūt ar būt dargi pačiam socializmui“²¹. Todėl Lietuvoje veikiantiems socialdemokratams „reikia atsikratyti nuo liberalų intakos ir pradėt varyt aiški klesinė darbininkų politika“, „vesti revoliucinį darbą tarp darbininkų“, o ne „rūpintis labdarybe ir bendradarbiavimu su liberalais“²².

Reikia paminėti, kad jau 2-ame 1915 m. balandį išėjusiame „Socialdemokrato“ numeryje randame tam tikrą išsąskaitą kritiką Vilniuje veikusių lietuvių socialdemokratų inteligentų atžvilgiu, kad „jų didžiuma težino tik liberalų draugijų veikimą, lietuvių bankus, ryšių su Prūsų lietuviais belaisviais mezgimą, kooperacijų kūrimą išvien su liberalais, darbo biurų steigimą, kuriuose visai nėra vietos darbininkų sąjungų atstovams...“ ir kad „tam jiems užtenka noro ir laiko dirbt, bet ne tikram s.-d. darbui“, kurio „visur pakankamai yra tik veltui darbininkai „vadovų“ laukia“²³.

Taigi V. Kapsukas Lietuvoje likusius socialdemokratus – LSDP narius savo redaguojamame LSDP UB laikraštyje „Socialdemokratas“ kritikavo dar iki tol, kol minėti Lietuvoje veikę socialdemokratai vėl, ir formuluočių požiūriu gerokai aiškiau negu kada nors anksčiau, kaip savo artimiausią politinį siekį suformulavo nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos reikalavimą.

Beveik tuo pat metu, kada Lietuvoje veikę LSDP nariai pradėjo kelti ką tik minėtą reikalavimą, V. Kapsuko „Socialdemokrato“ 5-ajame numeryje, išėjusiame 1915 m. gruodyje, galimas Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas buvo smarkiai sukritikuotas²⁴. Čia informuojant apie neoficialų Rusijos, Latvijos, Lenkijos ir Lietuvos „tarptautinės revoliucinės s.-d. veikėjų“²⁵ pasitarimą buvo pranešama, kad svarstant klausimą, kaip žiūrėti į tautų apsisprendimo teisės reikalavimą, iš minėto pasitarimo dalyvių prieš jį pasisakė Lenkijos ir Lietuvos (V. Kapsukas) socialdemokratų atstovai, o rusų socialdemokratų bolševikų atstovai pasisakė už tai, kad socialdemokratams minėtą tautų apsisprendimo reikalavimą keltų.

21. Ten pat.

22. Ten pat.

23. Lietuvos S.-D // Socialdemokratas, 1915, Nr. 3. P. 24.

24. S.-d. uždaviniai vokiecziu užimtose vietose // Socialdemokratas, 1915 12, Nr. 5. P. 40.

25. Būdamas Anglijoje V. Kapsukas užmezgė ryšius su čia esančiais rusų bolševikais ir, pastarųjų idėjų veikiamais, su prie RSDDP prisijungusiais Lenkijos ir Latvijos socialdemokratais. Žr.: Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 24.

R. Luxemburg pažiūromis nacionaliniu klausimu besivadovavę minimame pasitarime dalyvavę Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratai „mažiukių valstybių“ reikalavimą laikė „kenksminga utopija“, su „kuria reikia kovoti“. Straipsnyje apie minimą pasitarimą buvo rašoma, kad „jei ir būtų sukurta kokia mažiukė valstybė, tai ji ekonominiai ir politiniai nuo didžiųjų priklausytų, būtų jų buferas“ ir „būtų labai varžomas jos plėtojimasis“ ir ji „da labiau turėtų savo militarizmą ugdyti“, tačiau vis tiek karui prasidėjus „jos lauktų Belgijos likimas“. Taip pat buvo pažymėta ir tai, kad „darbininkam taip pat kova lengviau vesti kada jie kiekvienu žingsniu nesutinka valstybės sienų“.

Čia reiktų paminėti, kad dar 1915 m. balandžio mėnesį išleistame antrame LSDP UB „Socialdemokrato“ numeryje V. Kapsukas kritikavo JAV lietuvių socialistus, kad „jų daugelis pradėję dargi svajoti, kad šitas karas Lietuvai laisvę atnešias“, kad vienas iš JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Kova“ pradėjęs „tiesiog apie nepriklausomą Lietuvą rašyti“, nors, anot V. Kapsuko, „jau seniai nė vienas Lietuvos s.-d. apie tai nesvajoja“²⁶. V. Kapsukas taip pat kritikavo JAV lietuvių socialistus už tai, kad pastarieji dalyvavo Antrajame visuotiniame lietuvių Seime²⁷, kad jų laikraštis „Kova“ stoja už bendrą „tautos tarybą“, o jų „balsuose nerasi klesinės s.-d. pozicijos“²⁸. Be to, V. Kapsukas čia cituojamame 1915 m. balandžio mėnesį išspausdintame straipsnyje kritikavo JAV lietuvių socialistus ir už tai, kad jie karo pradžioje gynė Vokietijos socialdemokratų laikyseną.

Grįžtant prie V. Kapsuko vadovaujamo LSDP UB pozicijos Lietuvoje likusių ir veikusių socialdemokratų – LSDP narių politinių nuostatų atžvilgiu, reikia pažymėti, kad 1915 m. išleistuose savo redaguoto „Socialdemokrato“ numeriuose V. Kapsukas dar gana atsargiai ir neaštriai kritikavo Lietuvoje veikusius socialdemokratų – LSDP narius, o jau 1916 m. pradžioje ši jo kritika sustiprėjo ir paaštrėjo. 1916 m. sausio mėnesį JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Kova“ išspausdintame straipsnyje „Lietuvos social-patrioto balsas“ V. Kapsukas aštriai iškritikavo čia viename iš ankstesnių skyrių (trečios dalies pirmame skyriuje) minėtą ir aptartą vieno iš Lietuvoje likusių ir besireiškusių socialdemokratų A. Janulaičio laišką Amerikos lietuviams socialistams ir ragino pastaruosius „ne paturėti tokius social-patriotus (kaip A. Janulaitis – G. M.) bet su jais kovoti“²⁹.

1916 m. gegužės mėnesį išėjusiame jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Dvi srovi LSDP eilėse“ vėl aršiai iškritikavęs A. Janulaičio pažiūras, apie Lietuvoje veikiančius lietuvių socialdemokratų V. Kapsukas rašė jau kur kas aštriau nei 1915 m. išleistuose savo redaguoto „Socialdemokrato“

26. Isz socialistų Tarptautinės gyvenimo // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 2. P. 14.

27. Turima mintyje 1914 m. spalio 1–3 d. vykęs Amerikos lietuvių seimas, kuriame dalyvavo Amerikos lietuvių tautininkų ir socialistų srovių atstovai. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 433–434.

28. Isz socialistų Tarptautinės gyvenimo // Socialdemokratas, 1915 04, Nr. 2. P. 14.

29. Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. P. 26.

numeriuose³⁰. Straipsnyje, turėdamas mintyje minėtus socialdemokratus, V. Kapsukas rašė, kad ir lietuvių socialdemokratiname judėjime reiškiasi „gryno vandens social-patriotai, kurie mina po kojų darbininkų klasės reikalus ir pradeda kalbėti vien apie Lietuvos ir lietuvių tautos reikalus, skelbia tautos vienybę ir klesų santaiką, masina minias krašto laisve, kurią jie įgysią begelbėdami šventoj vienybėj su klerikalais skęstantį tautos laivą“.

Minimame straipsnyje V. Kapsukas konstatuoja, kad ir lietuvių socialdemokratų „eilėse yra dvi srovės“: „oportunistai – social patriotai“ ir „tarptautiniai revoliuciniai socialdemokratai“ ir kad pirmieji „atėjus karui pakėlė galvą“ ir kalbėdami LSDP vardu, tačiau „nevesdami jokio s.-d. darbo“ ir „neturėdami jokių ryšių su darbininkų miniomis“ „teršia s.-d. vardą“, nepaisant kitų, kaip reikėtų suprasti iš apžvelgiamo straipsnio teksto, „tarptautinių“ ir „revoliucinių“ socialdemokratų protestų, išreikštų „laiškuose į Vilnių“³¹. Kaip protestavusieji prieš Vilniuje veikiančių socialdemokratų taktiką nurodomi „Rimvydas, Z. A., Baranauskas“ ir „mes“, tai yra, V. Požela, Z. Angarietis, P. Eidukevičius ir pats V. Kapsukas³².

Apžvelgiamame straipsnyje akcentuojama, kad „visi, kuriems yra brangi tarptautinės revoliucinės socialdemokratijos vėliava, turi spiestis į krūvą, paduoti vieni kitiems ranką, susijungt su kitų tautų revoliuciniais socialdemokratais ir apskelbt kovą ne tik atviriems darbininkų neprieteliams bet ir visiems jų talkininkams“, kurie „skelbia s.-d. bendradarbiavimą su buržuazija“, „migdo“ darbininkų „klesinę sąmonę“, „skiepija darbininkų klesai tautinių jausmų“, „kliudo tarptautinei jos vienybei“³³. Anot V. Kapsuko, su „social-patriotais“, tai yra su „buvusiųjų s.-d. inteligentų saujele“, besistengiančia „palaidoti klesinį Lietuvos s.-d. judėjimą“ ir „dargi lipančia į klerikalų vežimą“, reikalinga „kuo griežčiausiai kovoti“, o „tarp jų ir mūsų“ reikalinga „pastatyti sieną“ ir „vidurio čia negali būti“ – „arba su tarptautine revoliucine s.-d., arba su tautine buržuazija“, o „trečio kelio“ čia „nėra“³⁴.

Savo straipsnyje „Dvi srovi LSDP eilėse“ V. Kapsukas atkreipia dėmesį, kad ta socialdemokratų inteligentų srovė, „kuri dabar Vilniuje pakėlė galvą“, „gyvuoja seniai“ ir „leidžia šaknis į 1907 m.“ ir net „į pačius pirmuosius Lietuvos s.-d. gyvavimo metus...“. V. Kapsukas tai labai aiškiai formuluoja vedamajame jungtinio 6–7–8 „Socialdemokrato“ numerio straipsnyje „20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms“, kur rašo, kad „atydžiau pasižiūrėjus į LSDP praeitį ... į akis metasi jos oportunizmas, sujungtas su buržuaziniu nacionalizmu“, kurių „pragaištingumas darbininkų klesai šiandien dar aiškiau matomas“ ir nuo kurio, deja, „kai kurie pavieniai partijos nariai da iki šiol nėra pasiliuosavę“³⁵.

30. [Kapsukas V.] Dvi srovi L.S.D.P. eilėse // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 58–59.

31. Ten pat. P. 60.

32. Ten pat. Tekste V. Kapsukas rašo taip: „Savo laiškuose į Vilnių mes protestavome prieš tai. Protestavo ir draugai: Rimvydas, Z. A., Baranauskas, bet jokių rezultatų nesulaukė“.

33. Ten pat.

34. Ten pat. P. 59.

35. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

Apžvelgiamame LSDP UB leidžiamo „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas ir specialus LSDP istorijai skirtas straipsnis „Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d.“, kuriame glaustai apibūdinamas LSDP ideologinę politinę raidą V. Kapsukas rašė apie ankstesnį LSDP „nacionalizmą“, apie tai, kad iki 1906 m. LSDP buvo būdingas „oportunizmas sujungtas su buržuaziniu nacionalizmu“³⁶. To meto LSDP 1916 m. V. Kapsukas kaltino „bendradarbiavimu su atvirais buržuazijos demokratais, varpininkais“.

Nuo 1899–1901 m. pradėjusi veikti „naujoji s.-d. karta“ buvo kaltinama tuo, kad ji nebuvo „atsistojusi aiškiais darbininkų klesos pamatais“, kad kaime ji „dirbo tarp ūkininkų, o ne tarp lauko darbininkų“, kad ji, anot cituojamo straipsnio autoriaus, nepripažino „tarptautinės darbininkų klasės kultūros“, buvo „persisunkusi „buržuazijos kultūra“, „pirmon vieton kėlė tautos reikalus“, kad „jai per daug rūpėjo lietuvių tauta“, jos laikraštis „Darbininkų balsas“ „tankiai ir dažnai šaukė apie rusų ir lenkų s.-d. lindimą į Lietuvą, apie jų lietuvių ir Lietuvos vardą užmiršimą, rusinimą ir lenkinimą“, už tai, kad šis laikraštis Rusijos socialdemokratų kitaip kaip socialdemokratais „šovinistais – patriotėliais“, „nuo kurių lietuvių tauta nieko gera negali laukti“, nevadino³⁷.

Visa tai 1916 metais V. Kapsukui leido teigti apie XX a. pradžios LSDP „buržuazinį pobūdį“³⁸. Lietuvos politinės ateities vizija, būdinga to meto LSDP, buvo, anot V. Kapsuko, „smulkiosios buržuazijos svajonės“. Būsimojo lietuvių komunistų lyderio požiūriu, „buržuazinis nacionalizmas“ LSDP „viešpatavo“ iki pat 1905 m. V. Kapsukas čia pažymėjo, kad nuo šio „buržuazinio nacionalizmo“ jis ir pats tuo metu „nebuvo laisvas“.

„Buržuazinio nacionalizmo“ viešpatavimą LSDP viduje V. Kapsukas 1916 metais aiškino: 1) „ta smulkiosios buržuazijos dvasia, kuri buvo sujungta su lietuvių tautos atgijimu ir nuo kurios anaipol nebuvo atsikračiusi LSDP“ ir 2) „menkai teišsiplėtojusia Lietuvos pramonija, aštrios klesų kovos stoka, ypatingai lietuvių visuomenėj, menku darbininkų dalyvavimu LSDP sprendimuose“. Tačiau, anot V. Kapsuko, kai tik Lietuvoje prasidėjo platesnis darbininkų judėjimas, kuomet jis perėjo iš miesto į

36. [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 42–44. Tame pačiame jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas ir K. Zalewskio (S. Trusevičiaus) straipsnis apie socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje pradžią, kuriame buvo kritikuojamas LSDP kūrėjų patriotizmas ir iš „internacionalistinių“ pozicijų pateikiama socialdemokratinio judėjimo istorijos Lietuvoje pradžia. Žr.: K. Zalewski (Adam) Isz socializmo istorijos Lietuvoj // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 45–48. Čia taip pat galima paminėti, kad „Socialdemokrate“ buvo išspausdinta ir daugiau socialistinio judėjimo istorijai skirtų straipsnių. Žr., pvz.: Kapsukas V. Pirmieji Lietuvos socialistai // Socialdemokratas, 1915, Nr. 2. P. 12–14; Ten pat, Nr. 3. P. 22–23.

37. [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 42–44. Galima paminėti, kad šiame jungtiniame „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas ir V. Poželos straipsnis „1905 metų balsas“, kur buvo kritikuojamos „Darbininkų balsą“ leidusių socialdemokratų ideologinės-politinės nuostatos. Žr.: Rimvydas L. [Požela V.] 1905 metų balsas // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 49–50.

38. [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 44.

sodžių, kuomet patys darbininkai pradėjo daugiau dalyvauti politikos gyvenime ir kuomet dėl viso to Lietuvoje pradėjo reikštis ir „aštresnė klesų kova“, tai tada „pradėjo mainytis ir LSDP dvasia“³⁹.

Pirmaisiais „tikrų tarptautinių“ socialdemokratų idėjų skelbėjais, pasak V. Kapsuko, buvo Vilniaus, Rygos ir Liepojos darbininkai ir vienas antras jaunas moksleivis, išauklėtas „Iskros“ literatūros. Ir šie „tikri tarptautiniai socialdemokratai“ suprato, kad kapitalizmo plėtojimasis „veda ne prie atskirų mažiukių savarankių valstybių ir valstybių kūrimo, o jų nykimo“ ir kad „ta nepriklausoma Lietuva“ yra „tuščios svajonės, nes jei ji ir būtų galima, tai atneštų ne rojų darbininkams, kokį „D. Balsas“ piešė, o tik atžagareivės klerikalės buržuazijos viešpatavimą“.

Atvira kova tarp senosios ir naujosios srovių – tarp federalistų ir autonomistų – LSDP viduje, anot V. Kapsuko, prasidėjo 1906 m. ir pasibaigė 1907 m. per Krokuvos suvažiavimą „pilnu autonomistų laimėjimu“, po ko, LSDP UB vadovo ir jo leidžiamo „Socialdemokrato“ redaktoriaus požiūriu, ir susijungimas su RSDDP „pasidarė tik laiko klausimas“. Anot kito čia jau minėto ir cituoto V. Kapsuko straipsnio jungtiniame 6–7–8 LSDP UB leidžiamo „Socialdemokrato“ numeryje, „veiklieji“ LSDP nariai jau prieš karą buvo įję į „platų tarptautinės socialdemokratijos vieškelį“, kas lėmė tai, kad LSDP delegatas Tarptautinio socialistų biuro sušauktoje Rusijos socialdemokratijos srovių konferencijoje „jau galėjo konstatuoti, kad LSDP nuo siauro buržuazinio nacionalizmo perėjo evoliucijos keliu ligi tarptautinės“ socialdemokratijos⁴⁰.

Čia turima mintyje šios knygos 2.2 skyriaus pabaigoje jau minėtas 1914 m. liepos 16–18 d. vykęs visų Rusijos socialdemokratų organizacijų ir frakcijų pasitarimas, inicijuotas II Internacionalo Tarptautinio socialistų biuro vykdomojo komiteto, kuriame iš LSDP dalyvavo V. Kapsukas⁴¹. Kaip jau pažymėjome ką tik minėtame skyriuje, nepaisant sovietinėje istoriografijoje esančios informacijos, kad V. Kapsukas tuo metu pritarė Rusijos bolševikų pažiūroms, vis dėlto jis balsavo už tą šio pasitarimo rezoliuciją dėl Rusijos socialdemokratijos vienybės, kurią pasiūlė K. Kautsky ir prieš kurią balsavo bolševikai ir pastariesiems artimos ir su jais susijusios Lenkijos karaltės ir Latvijos socialdemokratų organizacijos⁴².

Iš tiesų ne tik Vilniuje veikęs LSDP centras, kurio priešakyje, kaip rašoma V. Kapsuko 1914 m. liepos 8 d. laiške V. Leninui, buvo „plechanovininkai“⁴³, arba, kitaip sakant, vadinamajai menševikų-partiečių srovei Rusijos socialdemokratijoje buvę artimi socialdemokratai, bet ir pats V. Kapsukas tuo metu dar tikrai „tarptautinis“, „revoliucinis“ socialdemokratas nebuvo, jeigu šį pasakymą traktuosime vadovaudamiesi bolševikine-komunistine jo samprata.

39. Ten pat.

40. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

41. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 654; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 264.

42. Ten pat.

43. Žr.: Kapsukas V. Raštai. T. 5. P. 337.

Grįžtant prie V. Kapsuko 1916 m. „Socialdemokrate“ pateiktų lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorijos vertinimų reikia pažymėti, kad nepaisant to, jog savo straipsniuose jungtiniame 6–7–8 LSDP UB leidžiamo „Socialdemokrato“ numeryje V. Kapsukas įrodinėjo, kad 1907 m. LSDP viduje laimėjo ir po 1907 m. partijoje dominavo, jo žodžiais tariant, į „platų tarptautinės socialdemokratijos vieškelį“ „išėjusi“ tarptautinių socialdemokratų srovė, tačiau straipsnyje „Dvi srovi LSDP eilėse“ jis turėjo pripažinti, kad jo itin kritiškai vertinama „socialpatriotų kryptis“ „da nėra visai išnykus“ ir reiškiasi lietuvių socialdemokratiniam judėjimui ir toliau⁴⁴. Tiesa, V. Kapsuko nuomone, jai – „senajai social-patriotų srovei“ – teatstovavo tik „nedidelė“ inteligentų saujelė, visiškai atsiskyrusi nuo gyvo darbininkų judėjimo⁴⁵.

Akivaizdu, kad objektyviai vertinant lietuvių socialdemokratinio judėjimo būklę tiek prieš Pirmąjį pasaulinį karą, tiek pirmaisiais karo metais, galima teigti, kad su ką tik minėtu teiginiu sutikti didžiąja dalimi negalima. Taip pat, matyt, galima teigti, kad čia apžvelgtuose ir cituotuose 1916 m. Škotijoje leistame „Socialdemokrate“ išspausdintuose straipsniuose V. Kapsukas pernelyg probolševikiškai supaprastina ir suschematina lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriją po 1907 m. iki 1914 m. imtinai, kaip, beje, ir LSDP istoriją iki 1907 m.

Kita vertus, apžvelgti ir cituoti V. Kapsuko straipsniai 1915–1916 m. Škotijoje leistame „Socialdemokrate“ ir ką tik minėtos juose dėstytos „dviejų srovių“ raiškos, tiek Pirmojo pasaulinio karo metu, tiek ir apskritai LSDP istorijoje, koncepcijos (duosiančios pradžią vėliau susiformavusiai komunistinei lietuvių socialdemokratinio judėjimo istoriografijai) formulavimas, kaip ir kiti lietuvių „social-patriotų“, tiek Lietuvoje, tiek Amerikoje, kritikai skirti straipsniai jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numeryje 1916 m. gegužės mėnesį⁴⁶, taip pat ir vieno iš Rusijos bolševikų ideologų G. Zinovjevo straipsnio publikavimas šiame laikraštyje⁴⁷, tiek ir 1916 m. pirmąjį pusmetį kituose laikraščiuose publikuoti V. Kapsuko straipsniai ir jo šiuo laikotarpiu rašyti laišškai⁴⁸, jo pasisakymas už LSDP „susiartinimą“ ir „susijungimą“ su RSDDP bolševikais⁴⁹, rodo, kad 1915–1916 m. laikotarpiu, ypač 1916 m. pirmame pusmetyje, lietuvių socialdemokratinio judėjimo politinėje mintyje, V. Kapsuko asmenyje ir greičiausiai kitų LSDP UB narių asmenyse reiškiasi vadinamoji tarptautinės, revoliucinės socialdemokratijos srovė su tolydžio stiprėjančia probolševikine orientacija ir evoliucija.

Tai rodė ir V. Kapsuko pažiūrų į tarptautinio socialistinio judėjimo raidą, jo perspektyvas evoliucija. Kai atskirų šalių socialistų partijos ėmėsi nesėkmingų mėginių atkurti internacionalinius ryšius, jis manė, kad tai dar galima pasiekti. Tą patvirtina jo parašyti LSDP UB sveikinimai neutralių šalių socialistų partijų konferencijai

44. [Kapsukas V.] Dvi srovi L.S.D.P. eilėse // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 59–60.

45. [Kapsukas V.] Nuo nacionalizmo ligi tarptautinės revoliucinės s.-d. // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 44.

46. Mūsų kritikai // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 61–62.

47. Zinoviev G. Da apie piliečių karą // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 53–56.

48. Žr.: Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 24–28.

49. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

Kopenhagoje (1915 m. sausis) ir Antantės šalių socialistų konferencijai Londone, įvykusiai 1915 m. vasario 14 d.⁵⁰ Tačiau šiuose sveikinimuose V. Kapsukas LSDP UB vardu kritiškai įvertino „social-oportunistus“, kurie „atsisakė klasių kovos, parėmė buržuazines partijas bei jų sudarytas vyriausybes“ ir išreiškė nepasitenkinimą dėl to, kad į Londono konferenciją nebuvo pakviesta RSDDP (bolševikai), ir už tai, kad į ją atvykus bolševikų CK atstovui ir jam pradėjus kritikuoti konferencijos rengėjus ir „social-patriotų pozicijas“, „šie užkimšo jam burną“ ir „atėmė žodį“⁵¹.

V. Kapsukas teigiamai vertino 1915 m. rugsėjo 5–8 d. vykusios Cimervaldo konferencijos priimto manifesto pagrindinius teiginius, laikė šį manifestą žymiu žingsniu atkuriant Internacionalą ir LSDP UB vardu išsiųstame laiške Cimervaldo konferencijos sukurtai Tarptautinei socialistų komisijai Berne prašė padėti „ir mūsų parašą prie pasirašiusių po manifestu“, o vėliau rūpinosi, kad „Cimervaldo kairiosios“ nutarimai būtų paskelbti lietuvių socialistinėje spaudoje⁵².

Kaip žinoma, minėtas Cimervaldo konferencijoje priimtas manifestas buvo kompromisinis. Tai nebuvo toks manifestas, kokio reikalavo ir projektą siūlė konferencijoje susidariusi ir tik 8 konferencijos dalyvius (iš 38 joje dalyvavusių) vienijusi vadinamoji Cimervaldo kairioji su V. Leninu priešakyje⁵³. Tiesa, pats minimas manifestas buvo parašytas būsimo bolševiko, netgi nuo 1917 m. rudens kurį laiką būsimo vieno iš dviejų žymiausių bolševikų vadų, L. Trockio, kuris Cimervaldo konferencijos metu atstovavo vienai iš kairesniųjų, ar galbūt galima būtų pasakyti – kairiacentristinei, socialdemokratinio judėjimo internacionalistinės krypties srovei, o pačioje Cimervaldo konferencijoje su keletu savo šalininkų užėmė savotišką centro poziciją tarp kairiosios konferencijos dalyvių mažumos ir daugumą konferencijoje sudariusių, konferencijoje vyrovusių vadinamosios tarptautinio socialistinio judėjimo centro srovės atstovų⁵⁴.

Tai, kad V. Lenino vadovaujami bolševikai buvo ne visai patenkinti Cimervaldo konferencijos manifestu ir kad V. Kapsukas jį įvertino teigiamai,⁵⁵ tik parodo, kad tuo metu V. Kapsuko ir jo vadovaujamo LSDP UB atstovaujama lietuvių socialdemokratų internacionalistų srovė pagal artimumą įvairioms Rusijos socialdemokratinio

50. LSDP Užsienio biuro laiškas Antantės šalių socialistų partijų konferencijai // Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 53–54; Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalnis laikotarpis). P. 21.

51. Ten pat.

52. Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 140; Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalnis laikotarpis). P. 22. Minimi nutarimai buvo paskelbti 1916 m. JAV lietuvių socialistų „Kovoje“, „Naujojoje gadynėje“, „Darbininkų kalendoriuje“.

53. Žr.: Сервис Р. Ленин. С. 280–282; Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921. С. 235–237; Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. С. 280–281. Apie sovietinėje istoriografijoje pateiktą Cimervaldo konferencijos ir joje priimtų sprendimų ir jų poveikio interpretaciją žr.: Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917. С. 137–369; Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение 1914–1918. С. 155–168; Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. С. 110–163.

54. Žr.: Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921. С. 235–237; Ямельянов Ю. Троцкий. Мифы и личность. С. 241.

55. Žr.: Angarietis Z. Pirmieji lietuvių bolševikai. P. 21–22.

judėjimo srovėms buvo iš tiesų, ko gero, artimesnė ne bolševikams, o L. Trockio atstovaujamai vienai iš Rusijos socialdemokratų internacionalistų srovių.

Tačiau antrosios „Cimervaldo judėjimo“ organizuotos tarptautinės socialistinės konferencijos Kintalyje išvakarėse V. Kapsukas jau solidarizavosi su „Cimervaldo kairiosios“ parengtu rezoliucijos projektu, kurį į Londoną vietiniams bolševikams atsiuntė bolševikų CK ir kurį turėjo priimti minėtoji konferencija⁵⁶. Šis rezoliucijos projektas (pirminis variantas) buvo paskelbtas Didžiosios Britanijos lietuvių socialistų leidžiamame „Rankpelnio“ laikraštyje⁵⁷. Čia pat šalia išspausdintame straipsnyje „Mūsų keliai“ buvo ginama „Cimervaldo kairiosios“ pozicija. 1916 m. balandžio mėnesį pats negalėdamas nuvykti į 1916 m. Kintalio konferenciją V. Kapsukas įpareigojo prie bolševikų prisijungusių latvių socialdemokratų atstovą J. Berzinį-Ziemelį pridėti ir jo (t. y. V. Kapsuko, kaip LSDP UB atstovo) parašą po konferencijoje dalyvavusių „kairiųjų“ grupės rezoliucijos projektu⁵⁸. Taigi tai rodo tam tikrą LSDP UB (V. Kapsuko) atstovaujamos vadinamosios tarptautinių socialdemokratų srovės lietuvių socialdemokratiniam judėjimui artėjimą prie V. Lenino vadovaujamų bolševikų idėjinių-politinių nuostatų, pasireikšusį 1915 m. rudenį–1916 m. pirmaisiais mėnesiais. Visgi nepaisant tolydžio stiprėjančios probolševikinės orientacijos ir evoliucijos V. Kapsuko ir jo šalininkų grupelės atstovaujamo LSDP UB ideologinės nuostatos ir politinė laikysena, kaip jau minėjome, tuo metu dar nevisiškai sutapo su V. Lenino vadovaujamų bolševikų ideologinėmis politinėmis nuostatomis. Tai, beje, rodo ir LSDP UB „Socialdemokrate“ spausdinti jau beveik visiškai su Rusijos bolševikais savo ideologinėmis politinėmis nuostatomis sutapusio tuo metu tremtyje buvusio lietuvių socialdemokrato, anksčiau buvusio LSDP CK nariu Z. Angariečio spausdinti straipsniai ir V. Kapsuko polemika su juose Z. Angariečio dėstomomis mintimis.

Kaip žinoma, Z. Angarietis nuo 1909 m. birželio, kuomet buvo suimtas, iki 1911 m. spalio kalėjo Suvalkų kalėjime, o nuo 1911 m. spalio iki 1915 m. birželio kalėjo Pskovo kalėjime. Atlikęs bausmę jis buvo ištremtas į Sibirą, į Jarkų kaimą Jenisiejaus gubernijoje prie Angaros upės (nuo tada ir pradėjo pasirašinėti Angariečio pseudonimu, nuo 1917 m. tapusiu lyg antra ir net labiau už tikrąją naudojama pavarde), po to į Kazačinską prie Jenisiejaus upės, o nuo 1916 m. pabaigos persikėlė į Minusinską⁵⁹. Būdamas tremtyje Z. Angarietis „susirišo“ su čia ištremtais bolševikais, pradėjo gauti bolševikų literatūros, įsijungė į vietinės bolševikų organizacijos veiklą. Būdamas tremtyje jis taip pat aktyviai rašė į Škotijoje ir JAV leistus lietuvių emigrantų socialistų ir Rusijos bolševikų laikraščius. Du Z. Angariečio straipsniai, itin charakteringai

56. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 165.

57. Ten pat.

58. Ten pat; Kapsukas V. Trumpa LKP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 9. P. 255.

59. Žr.: Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // Komunistas, 1956, Nr. 7. P. 28–30; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 281; Kriščiūnas E. Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai. P. 35–36; Komodaitė J. ir kt. Partijos istorijos instituto bendradarbių parengta A. Sniečkui medžiaga apie Z. Angarietį. Vilnius, 1962 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1263. L. 9. Plačiau apie Z. Angarietį žr.: Angarietis Zigmas, Jono [Asmens byla] I–IV dalys // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 250–253.

atspindintys to meto jo ideologines-politines nuostatas, buvo išspausdinti LSDP UB Škotijoje leistame „Socialdemokrate“⁶⁰.

1915 m. gruodį išėjusiame 5-ame minėto „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas 1915 m. rugsėjo 23–24 d. parašytas Z. Angariečio straipsnis „Antrasis Internacionalas miręs“, kuriame buvo teigiama, kad II Internacionalas „yra miręs“, kad jis ir „turėjo suirti, nes per daug įvairi buvo jo sąstata“, kad jo „neverta gaivinti“ ir kad vietoje „mirusio II-ojo Internacionalo“, susidėjusio iš įvairių elementų, turi būti sukurtas naujas vienalytis internacionalas, į kurį negalima priimti „jokių revizionistų, nacionalistų ir kitokių oportunistų“⁶¹.

III Internacionalas, anot cituojamo Z. Angariečio straipsnio, turi būti viena „bendra visų kraštų proletarijos partija, o ne įvairių partijų ir partijėlių sąjunga, blokas“. III Internacionale neturėjo būti vietos jokiems pasidalijimams į nacionalinius ar teritorinius padalinius, į atskiras partijas ir jis turėjo būti „viena visą proletariją apimanti partija, turinti vieną internacionalą, bendrą programą, taktiką ir centrą“. III Internacionalą turėjo sudaryti tik „vien revoliucinio marksizmo šalininkai“, „vien kairieji socialdemokratai“. Anot vieno iš būsimųjų lietuvių bolševikų lyderių, į III Internacionalą „turi būti uždarytos durys visokiems Antrajame Internacionale buvusiems revizionistams, nacionalistams“ ir kitiems „panašiams elementams“, o jeigu kas nors „iš tokių“ į naująjį Internacionalą „išsiskverbtų, tai tokie „be jokių ceremonijų“ turi būti metami laukan“. Kadangi „paskutiniai atsitikimai parodė“, kad, anot Z. Angariečio, „ne milionuose yra spēka“, todėl „neturi būti bijomasi, kad tokiu būdu kuriamas naujasis Internacionalas bus silpnas“.

III Internacionalą kuriantys elementai, pagal Z. Angarietį, turi pasisakyti už „su-sipratusios proletarijos vedamą nepertraukiamą jokiuose atsitikimuose ir aplinkybėse klesų kovą, kad greičiau įkūnijus proletarijos idealą – socializmą“, už tai, kad ši „klesų kova“ turi būti „nesudarkyta nacionalizmu, nè neiškreipta revizionizmu“, už tai, kad ji būtų „visur ir visuomet vienijanti visų kraštų proletariją“, už tai, kad ji „visuomet eitų po internacionalizmo vėliava“.

Apžvelgiamame straipsnyje Z. Angarietis taip pat pažymėjo, kad karo metu „geriausiai laikėsi“ Rusijos socialdemokratijos „didžiumos srovė“, kuri yra „viena iš plytų naujam (Internacionalo – G. M.) namui statyti“. Taip pat Z. Angarietis atkreipė dėmesį ir į tai, kad „panašių tikrų socialdemokratų“, kurie laikosi kairiųjų socialdemokratų, neatsisakė nuo klasių kovos ir „neliko socializmo išgamos“, yra ir Vokietijoje (minimi K. Liebknechtas, R. Luxemburg, C. Zetkin ir kiti), Anglijoje, Italijoje, Serbijoje ir kitose šalyse. Visi šie, pagal Z. Angarietį, „tikri, kairieji socialdemokratai“ ir turi nelaukdami karo pabaigos sukurti Trečiąjį Internacionalą. Cituojamame Z. Angariečio straipsnyje dėstomos mintys leido sovietiniams istorikams teigti, kad

60. Žr.: Angarietis Z. Antrasis Internacionalas miręs... // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 35–36; Angarietis Z. Atviras laiškas partijos draugams. Partijos ar partija // Socialdemokratas, 1916, Nr. 6–7–8. P. 51–52.

61. Angarietis Z. Antrasis Internacionalas miręs... // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 35–36.

„Z. Angarietis pirmasis iš Lietuvos revoliucinių socialdemokratų įsisavino bolševikų požiūrį į organizuoto atsiribojimo nuo oportunistų būtinumą“⁶².

1916 m. gegužės mėnesį išleistame jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numeryje buvo išspausdintas kitas 1915 12 19 Z. Angariečio parašytas straipsnis „Atviras laiškas partijos draugams. Partijos ar partija“, kur panašiai kaip ir anksčiau cituotame šio autoriaus straipsnyje įvertintas II Internacionalas ir vėl panašiais argumentais pasisakyta už naujo III Internacionalo sukūrimą, ypač akcentuojant tai, kad šis Internacionalas turi būti ne partijų sąjunga, o tiesiog viena partija, turinti „bendrą programą, taktiką ir centrą“⁶³. Z. Angarietis čia taip pat vėl griežtai pasisakė prieš, anot jo, daugumai II Internacionalo socialdemokratų būdingą „nacionalizmą“.

Taip pat nuo 1917 m. būsimas vienas iš dviejų lietuvių bolševikų lyderių, remdamasis tuo, kad, anot jo, „kapitalizmo augimas vis labiau ardo atskirų valstybių rybas“, kad „proletarai vis tankiau keliai iš vieno žemės paviršiaus į kitą ir visi kraštai vis labiau lieka proletarijos tėvynė“, minimame straipsnyje teigė, kad „buržuazinė valstybė ne proletarijos tėvynė“ ir kad „proletarija tik tuomet turės tikrą tėvynę kada įvyks socializmas“. Galime sakyti, kad taip teigdamas Z. Angarietis netiesiogiai pasisakė prieš Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekį, o kartu, savaime suprantama, ir prieš tai, kad Lietuvos socialdemokratai siektų Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Čia ką tik cituotame straipsnyje Z. Angarietis taip pat griežtai pasisakė už kuo greitesnį LSDP susijungimą su RSDDP(b) ir išreiškė nepasitenkinimą tuo, kad tai nebuvo padaryta prieš karą⁶⁴.

Reikia pažymėti, kad Z. Angarietis iki šiol šiame skyriuje apžvelgiamu 1915 m. pabaigos–1916 m. pirmos pusės laikotarpiu savo straipsnius spausdino ne tik Škotijoje leistame V. Kapsuko redaguojamame „Socialdemokrate“, bet ir JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Kova“, taip pat bolševikinės RSDDP dalies laikraštyje „Socialdemokrat“.

Z. Angarietis savo straipsniuose „Darbininkai ir kariniai pramoniniai komitetai“ (parašytas 1915 m. spalio–lapkričio mėnesiais, nusiųstas į RSDDP laikraštį „Socialdemokrat“ (iš probolševikinių pozicijų nagrinėtas karo klausimas); „Maža metamorfoza“ (išspausdintas 1916 03 03 „Kovoje“); „Dvi pažiūros“ (išspausdintas 1916 03 31 „Kovoje“); „Karė ir darbininkų klasės uždaviniai“ (parašytas 1915 09 03, išspausdintas 1916 04 07 „Kovoje“); „Gal veidmainiauja“ (parašytas 1915 12 15, išspausdintas 1916 05 05 „Kovoje“); „Iš tikrųjų veidmainiauja“ (parašytas 1915 12 19); „Ar iš tikrųjų taip“ (išspausdintas 1916 06 23 „Kovoje“); „Marksistai ir social-patriotai“ (parašytas 1916 07 26, išspausdintas RSDDP laikraštyje „Socialdemokrat“); „Mano patėmijimas“ („Kova“, 1916 05 19 ir 1916 05 26); „Ką sako rusų social-patriotai“ („Kova“, 1916 09 08) ir kituose aršiai kritikavo „savo vyriausybės parėmusius socialistus“, ypač Vokietijos

62. Komodaitė J. ir kt. Partijos istorijos instituto bendradarbių parengta A. Sniečkui medžiaga apie Z. Angarietį. Vilnius, 1962 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1263. L. 12.

63. Angarietis Z. Atviras laiškas partijos draugams. Partijos ar partija // Socialdemokratas, 1916, Nr. 6–7–8. P. 51–52.

64. Ten pat.

socialdemokratus ir Rusijos socialdemokratus (tarp jų ypač Rusijos socialdemokratijos pradininkus G. Plechanovą ir P. Akselrodą), anot jo, „oportunistus“, „social-patriotus“ ir „social-imperialistus“, vadino juos „proletariato išdavikais“, „socializmo išdavikais“, į „darbininkų judėjimą įsiskverbusiems nacionalistais, karo metu nusiėmusiais ilgai slėptas savo kaukes“, jų veikimą vadino „paniekos vertu veikimu“ ir pasisakė už ryšių su jais nutraukimą ir griežtą kovą su jais. Savo straipsniuose jis palaikė Rusijos socialdemokratus bolševikus ir toliau itin aktyviai pasisakė už naujo Trečiojo Internacionalo kūrimą.

Z. Angarietis kai kuriuose iš čia išvardytų straipsnių ir ypač dar neminėtam 1916 m. gegužę keliuose „Kovos“ numeriuose išspausdintame nemažos apimties straipsnyje „Lietuvos likvidatoriaus verksmas“ aštriai kritikavo, anot jo, „likvidatorium“ Lietuvos socialdemokratijoje tiek už jų veikimą iki Pirmojo pasaulinio karo, tiek už jų nuostatas karo metais⁶⁵. Ypač aršiai Z. Angarietis puolė A. Janulaitį už jo šios knygos 3.1 skyriuje minėtą ir aptartą laišką JAV lietuviams socialistams. Anot Z. Angariečio, tokie socialdemokratai kaip A. Janulaitis „yra visai ne socialistai“, o „yra renegatai“, „kunigų makleriai“, „darbininkų priešai“. Taip pat Z. Angarietis smarkiai kritikavo ir JAV lietuvių socialistus, jų „social-patriotinius“ laikraščius („Laisvė“, „Naujienos“) ir ragino visus „susipratusius darbininkus“ su jais kovoti⁶⁶.

Susipažinus su Z. Angariečio 1915–1916 m. parašytais ir spausdintais straipsniais galima pritarti komunistinėje istoriografijoje išsakytai nuomonei, kad Z. Angarietis pirmasis iš (žinomų) lietuvių socialdemokratų savo pažiūromis 1915 m.–1916 m. pirmoje pusėje jau buvo „beveik pilnai sutapęs“ su Rusijos bolševikais⁶⁷.

O V. Kapsukas 1915 m.–1916 m. pirmoje pusėje, nors ir pasižymėjo, kaip jau matėme, gana ryškia savo pažiūrų probolševikine evoliucija, tačiau visiškai savo pažiūromis „sutapęs“ su bolševikais tuo metu dar nebuvo, ką pirmiausia parodo jo polemika su Z. Angariečiu. Pradedant apibūdinti šią polemiką pirmiausiai reikėtų paminėti, kad tame pačiame 1915 m. gruodį išleistame 5-ame LSDP UB „Socialdemokrato“ numeryje, kur buvo paskelbtas čia jau minėtas ir apžvelgtas Z. Angariečio straipsnis „Antrasis Internacionalas miręs“, kaip vedamasis buvo išspausdintas V. Kapsuko straipsnis „Trecioji Tarptautinė“, kur buvo rašoma, kad „apskritai imant“ „Socialdemokrato“ redakcija, LSDP UB (straipsnyje sakoma „mes“) „sutinka“ su Z. Angariečio požiūriu, kad II Internacionalas „mirė“ kai kuriems jo „nariams sumindžiojus savo kongresų nutarimus“, o pačiam „jo biuro pirmininkui“ E. Vandervelde „tapus Belgijos karaliaus adjutantu“, tačiau kartu čia buvo pažymima, kad „kai kuriais klausimais sutikti su d. A. Z. (Z. Angariečiu – G. M.) negalima“⁶⁸.

65. Žr.: Z. A. [Z. Angarietis] Lietuvos patrioto verksmas // Kova, 1916 05 05, Nr. 18. P. 4; 1916 05 12, Nr. 19. P. 3; 1916 05 19, Nr. 20. P. 2.

66. Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. P. 24–25.

67. Žr. kad ir: Мицкевич-Кансукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 162; Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalnis laikotarpis). P. 23.

68. Kapsukas V. Trecioji Tarptautinė // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 33–34.

Tvirtindamas, kad „nieks iš tarptautinių s.-d. neabejoja, kad po karo apsieis da didesnis klesų priešingumas“ ir „prasidės aštri klesų kova da aštresnė negu prieš karą buvo“, kuri „galės atnešti vaisių tik tuomet, jei visų kraštų darbininkai vieni kitus paturės“, ir kad pagaliau į Vakarų Europos dienotvarkę „stoja socializmo revoliucijos klausimas“, ir sutikdamas su tuo, kad reikalinga „Trečioji Tarptautinė“, tai yra III Internacionalas, kuriame „turi viešpatauti“ „tarptautinių – revoliucinių“ socialdemokratų srovė, kuri turės vesti „kuo atkakliausią kovą“ su „buržuazija bendradarbiaujančiais“, „tautine buržuazijos dvasia persiėmusiais“, „ištikimiausiais buržuazijos bendradarbiais ir karo šalininkais“ pasidariusiais visokiais „oportunistais“ – „social-patriotais“, V. Kapsukas, kalbėdamas LSDP UB ir jo leidžiamo „Socialdemokrato“ redakcijos vardu, „abejojo“, ar būsimasis III Internacionalas „bus tokio vienodo sąsąta“ arba, kitaip sakant, bus toks „vienalytis“, kaip apie tai rašė Z. Angarietis⁶⁹. Taip teigdamas V. Kapsukas rėmėsi tuo, kad Cimervaldo konferencijos dalyvių sudėtis yra nevienalytė.

Plačiau V. Kapsuko, jo vadovaujamo LSDP UB ir pastarojo leidžiamo „Socialdemokrato“ redakcijos pozicijos dėl minėto „abejojimo“ būsimo III Internacionalo vienalytiškumu iš dalies buvo paaiškintos ir polemikai su Z. Angariečiu skirtame 1916 m. gegužę išleisto jungtinio (Nr. 6–7–8) LSDP UB „Socialdemokrato“ vedamajame, čia jau minėtame ir cituotame straipsnyje „20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms“⁷⁰. Čia, be anksčiau jau apibūdinto žvilgsnio į LSDP istoriją ir kitų dar būsiančių paminėtų teiginių, buvo rašoma, kad „mes giliai įsitikinę“, kad „tarptautinė revoliucinė socialdemokratija negali sugyventi vienoje organizacijoje su tautiniais social-patriotais ar imperialistais, nes tarp jų yra per daug didelio skirtumo“, dėl ko tarp jų jau vyksta skilimas, ir kuo šis atsiskyrimas įvyks greičiau, tuo bus „geriau“. Tačiau, nepaisant to, V. Kapsukas cituojamame straipsnyje pasisakė prieš „perdaug, mechaniską“ „didžiojo“ socialdemokratijos „krizio“ „išrišimą“, kurį siūlo Rusijos bolševikai ir jais sekantis Z. Angarietis. Šį pasisakymą lėmė skirtingas pastarųjų (Rusijos bolševikų ir Z. Angariečio) ir LSDP UB, kartu ir jo leidžiamo „Socialdemokrato“ redakcijos, taigi pirmiausia V. Kapsuko, požiūris į vadinamąją Vokietijos ir tarptautinės socialdemokratijos centro srovę ir šios srovės idėjinį lyderį K. Kautsky.

Sutikdamas su tuo, kad „centrą (Kautskį), kuris dar nesilaiko aiškos revoliucinės pozicijos“, reikia kritikuoti, V. Kapsukas, tuo metu laikydamasis nuostatos, kad ši srovė yra „besiartinanti prie mūsų pozicijų“, nesutiko „centrą“ paskelbti „socialimperialistais“ ir „visam“ (visai) nuo jo atsiriboti, kaip kad reikalavo bolševikai ir jais sekęs Z. Angarietis⁷¹. V. Kapsukas, taigi ir jo vadovaujamas LSDP UB, tuo metu laikėsi nuostatos, kad Vokietijos ir tarptautinės socialdemokratijos „centro“ srovę reikia „stumti ... kairėn“. Taigi 1915–1916 m. pirmoje pusėje tarp LSDP UB leidžiamo „Socialdemokrato“ ir bolševikų bei prie pastarųjų daugeliu klausimų beveik visiškai

69. Ten pat.

70. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

71. Ten pat.

priartėjusio Z. Angariečio pasireiškė aiškūs pažiūrų į tarptautinės socialdemokratijos „centrą“, jo lyderį Kautsky ir kautskininkus skirtumai.

Kaip vėliau 1934 m. rašydamas apie savo 1915 m. pabaigos–1916 m. pirmos pusės polemiką su Z. Angariečiu tvirtino V. Kapsukas, tarp lietuvių „Socialdemokrato“ (turimas mintyje LSDP UB laikraštis) ir Rusijos bolševikų 1916 m. pirmoje pusėje dar buvo „svarbus skirtumas“, „nes kaip tik „santykių su „centru“ (Kautskiu) klausimas tuomet buvo vienas pamatinių klausimų iš kurio rišimo galima buvo matyti, kas tikras, kas da netikras bolševikas“⁷². Anot minimo retrospektyvaus V. Kapsuko žvilgsnio, „Socialdemokrato“ redakcija tuo metu „nesmerkė Kautskio ir apskritai centristų, kaipo social-imperialistų“ ir „žiūrėjo į juos kaip į besiantinančius prie revoliucinių socialdemokratų, kai tuo tarpu Leninas gi pripažino, kad griežta kova prieš social-imperialistinį, tik pasislėpusį už „kairių“ frazių centrą su Kautskiu priešaky – tai yra pamatinis visų socialdemokratų uždavinys...“.

Kaip savo knygoje „Pirmoji proletarinė revoliucija ir sovietų valdžia Lietuvoje“ 1934 m. rašė V. Kapsukas, 1915–1916 m. LSDP UB leisto „Socialdemokrato“ redakcija „klydo nepakainuodama pavojaus iš Kautskio ir jo šalininkų pusės ir nevedama prieš juos griežtos kovos“⁷³. Anot komunistinės istoriografijos, tada V. Kapsukas „dar nebuvo supratęs V. Lenino, bolševikų partijos padarytų išvadų, kad būtina juos (Kautsky ir jo šalininkus – G. M.) ne tik kritikuoti, bet ir nutraukti su jais ryšius, neįsileisti jų į naują, III Internacionalą“⁷⁴.

Lygindami V. Kapsuko atstovaujamo ir vadovaujamo LSDP UB, kaip besiformuojančios vadinamosios tarptautinės revoliucinės probolševikine orientacija ir evoliucija pasižyminčios lietuvių socialdemokratinio judėjimo srovės, ideologines nuostatas su Rusijos bolševikų ideologinėmis nuostatomis, turime pažymėti, kad tarp jų buvo ir kitų skirtumų, ne tik požiūrio į Kautsky ir tarptautinės socialdemokratijos „centro“ srovę apskritai. Pavyzdžiui, čia jau ne kartą minėtame ir cituotame jungtinio 1916 m. 6–7–8 numerio „Socialdemokrato“ vedamajame buvo pažymėta, kad, be minėto skirtumo, egzistuoja ir kitų skirtumų tarp jo (šio laikraščio) pozicijos ir Rusijos bolševikų⁷⁵. Nors šie skirtumai minimame straipsnyje ir nenurodyti, tačiau remiantis kitais istoriniais šaltiniais, tarp jų ir vėlesniais paties V. Kapsuko tekstais, galima teigti, kad pirmiausia mintyje buvo turima skirtingos nuostatos nacionalinio klausimo sprendimo atžvilgiu⁷⁶.

Kaip žinoma, Rusijos bolševikai tuo metu formaliai pasisakė už tautų apsisprendimo teisę, o V. Kapsuko atstovaujama lietuvių socialdemokratų srovė, kaip matėme iš anksčiau čia pateikto „Socialdemokrato“ 5-ojo numerio tekste išspausdinto „tarptautinės revoliucinės socialdemokratijos veikėjų neoficialaus pasitarimo“ pristatymo, pasisakė prieš tautų apsisprendimo teisės reikalavimą ir „mažiukių valstybių“

72. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 73.

73. Ten pat. P. 73–74.

74. Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 11.

75. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

76. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 163.

reikalavimą laikė „kenksminga utopija“, „su kuria reikia kovoti“. Akivaizdu, kad šiuo klausimu V. Kapsuko atstovaujama vadinamųjų tarptautinių – revoliucinių lietuvių socialdemokratų srovė buvo veikiamą vadinamojo liuksemburgizmo – buvusios Lenkijos karalystės ir Lietuvos socialdemokratijos (LLKSD) ideologės ir lyderės R. Luxemburg pažiūrų nacionaliniu klausimu⁷⁷.

Reikia pažymėti, kad analogiškų kaip ir V. Kapsukas pažiūrų šiuo klausimu laikėsi ir visais ideologiniais-politiniais klausimais su Rusijos bolševikais beveik visišškai supanašėjęs Z. Angarietis⁷⁸. Tačiau lyginant pastarojo pažiūras su V. Kapsuko ir jo atstovaujamos srovės pažiūromis, be požiūrio į „centrą“ Vokietijos ir tarptautinėje socialdemokratijoje, jos skyrėsi dar ir požiūriu į II Internacionalo vaidmens vertinimą (V. Kapsukas „Socialdemokrate“ pažymėjo, kad jis (II Internacionalas) suvaidino svarbų vaidmenį⁷⁹, kai tuo metu Z. Angariečio požiūris į jį (II Internacionalą) buvo beveik perdėm neigiamas⁸⁰), ir į parlamento vaidmenį.

V. Kapsukas rašė, kad negalima sutikti su Z. Angariečiu, kai jis rašo apie „parlamento atstovų „plepėjimą“, ir kad „parlamento tribūna“ „mūsų (tai yra „Socialdemokrato“ redakcijos, kitaip sakant, LSDP UB – G. M.) nuomone gali būti ne tik „plepėjimo“ vieta, taip pat revoliucinės klesų kovos įrankis“⁸¹. V. Kapsukas pritarė „kairiosios Cimervaldo konferencijos dalies rezoliucijai“, kur kalbama apie tai, kad „revoliuciniai“ socialdemokratai turi „neatsisakyti nė nuo vienos priemonės proletarijai organizuoti ir mobilizuoti“ ir kad jie turi „išnaudoti kiekvieną kovą, kiekvieną programoje minimum reikalaujamą reformą tam, kad paaštrinus kiekvieną socialią ir politinę kapitalizmo krizį, taip ir karo iššauktą krizį ir paversti šią kovą į pamatinių kapitalizmo stulpų ataką“⁸².

Baigdami apžvelgti V. Kapsuko polemiką „Socialdemokrate“ su Z. Angariečiu, o per tai ir apibūdinti V. Kapsuko atstovaujamos lietuvių socialdemokratų srovės santykį su Rusijos bolševikais, turime atkreipti dėmesį, kad pirmajame minėtai polemikai skirtame savo straipsnyje V. Kapsukas, nesutikdamas su dalimi Z. Angariečio nuostatų, išdėstytų pirmajame Z. Angariečio „Socialdemokrate“ išspausdintame straipsnyje, jų atsiradimą aiškino tuo, kad Z. Angarietis savo straipsnį rašė „ypatingose sąlygose ir ant greitųjų, visiškai negalėdamas susipažinti su naujausia literatūra“ polemizuotiniais klausimais⁸³. Tačiau čia pat V. Kapsukas pažymėjo, kad nepaisant

77. Apie Rozos Luxemburg pažiūras nacionaliniu klausimu žr. kad ir: Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija. P. 313–321.

78. Žr.: Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 557. L. 155–157, 159.

79. Kapsukas V. Trecioji Tarptautinė // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 33; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 163.

80. Žr.: Angarietis Z. Antrasis Internacionalas miręs... // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 35–36; Angarietis Z. Atviras laiškas partijos draugams. Partijos ar partija // Socialdemokratas, 1916, Nr. 6–7–8. P. 51–52.

81. Kapsukas V. Trecioji Tarptautinė // Socialdemokratas, 1915, Nr. 5. P. 34.

82. Ten pat.

83. Ten pat. P. 33.

viso to jis sugebėjo tapti artimas tarptautiniams revoliuciniams socialdemokratams ir „teisingai apčiuopti“ būsimąjį dar tik besiformuojančio III Internacionalo turinį. Anot V. Kapsuko, matyt, tokios išvados yra neišvengiamos visiems tiems, kas „nenu-slydo nuo tikrųjų“ socialdemokratijos „pamatų“.

Reikia pažymėti, kad vėliau V. Kapsukas pripažins, kad jo 1915 m. pabaigos–1916 m. pirmos pusės polemikoje su Z. Angariečiu teisingas buvo pastarasis⁸⁴. O Z. Angarietis, atrodo, beveik niekada nepamirš pažymėti, kad V. Kapsukas šiuo laikotarpiu per ma-žai griežtai kovojo su „social-patriotais“, kad jis tarp Lietuvoje likusių ir veikusių socialdemokratų ieškojo „revoliucinių“ ir „tarptautinių“ socialdemokratų, kad jis dar nebuvo III Internacionalo sukūrimo šalininkas, kad dar nebuvo tapęs bolševiku, kad kritikavo bolševikus, nors ir artinosi prie jų, ir apskritai dėl to, kad jis tuo metu dar buvo „centristas“⁸⁵. Z. Angarietis kritikavo V. Kapsuko „Socialdemokratą“ dėl to, kad jis pradžioje laikėsi „labiau centristinių nusistatymų“, kad jame dar buvo „daug oport-unizmo“, kad jis buvo „labiau centristinio pobūdžio“, kad „faktiškai užėmė vidurį tarp centristų ir tų bolševikų partijos narių, kurie nėjo petis į petį su Leninu, nevedė nuosaikios kovos su centristais ir ieškojo progos susijungti su oportunistais“⁸⁶.

1936 m. išspausdintoje „Medžiagoje Lietuvos komunistų partijos istorijai“ Z. An-garietis prie tokių „taip svyruojančių ir menševikų pusę bolševikų partijos narių“ pri-skyrė Zinovjevą ir Kamenevą, iš kurių būtent Zinovjevas, Z. Angariečio požiūriu, „ir turėjo įtaką į Škotijos „Socialdemokratą“, nurodinėjo, kokius jo raštus reikia dėti į šį laikraštį, ir „taip kliudė „Socialdemokratui“ toliau vystytis į bolševikų pusę“⁸⁷. Anot Z. Angariečio, Zinovjevui rūpėjo „Socialdemokrate“ turėti savo šalininkus ko-vai prieš Leniną“, o „V. Kapsukas nesuprato Zinovjevo planų ir pasidavė jo įtakai“. Akivaizdu, kad toks 1936 m. Z. Angariečio požiūris į G. Zinovjevą buvo nulemtas tuometinės stalinistinės bolševikų partijos istorijos interpretacijos ir 1936 m. teismo proceso prieš Zinovjevą ir Kamenevą.

Baigiant trumpai apibūdinti vėlesnę Z. Angariečio kritiką 1915–1916 m. V. Kapsu-ko požiūrį atžvilgiu reikia paminėti, kad Z. Angarietis kritikavo minimo laikotarpio V. Kapsuko politines nuostatas ir dėl to, kad šis viename iš savo straipsnių „Socialde-mokrate“ į lietuvių „internacionalistinių“, „revoliucinių“, artimų bolševikams social-demokratų gretas įtraukė ir V. Poželą, ir kad jis (V. Kapsukas – G. M.) jį sulygino su vokiečių socialdemokratu K. Liebknechtu⁸⁸.

Grįžtant prie už Vokietijos okupuotos Lietuvos ir Rusijos imperijos ribų 1915–1916 m. pasireiškusio lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės raidos, visgi galima vienareikšmiškai teigti, kad V. Kapsuko atstovaujama lietuvių socialde-

84. Žr. kad ir: Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 73–74.

85. Žr.: Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. P. 6–7, 11–13, 22; Beržas M. [Angarietis Z.] Antroji Lie-tuvos Socialdemokratų partija ir jos mokslas. P. 19–20; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 150.

86. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 147, 150.

87. Ten pat. P. 151.

88. Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. P. 9–10.

mokratų srovė, viename iš vėliau rašytų V. Kapsuko tekstų pavadinta kairiąja LSDP dalimi, nors ir nebuvo daugeliu klausimų „sutapusi“ su Rusijos bolševikais ir turėjo kai kurių pakankamai rimtų skirtumų, visgi 1916 m. pirmoje pusėje prie pastarųjų idėjiškai „labai priartėja“⁸⁹, nes, kaip rašė V. Kapsukas jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numerio vedamajame, visus skirtumus su Rusijos bolševikais „nustelbia ta griežta kova su oportunistais, social-patriotais“ ir „revoliucinis veikimas darbininkų miniose, kurių Rusijos s.-d. didžiuma (bolševikai – G. M.) ir kiti kairieji ne tik žodžiais, o ir darbais veda“⁹⁰.

LSDP UB idėjinis suartėjimas su Rusijos bolševikais pastebimas ir iš griežtesnio nei 1915 m. išėjusiuose „Socialdemokrato“ numeriuose kitų Rusijos socialdemokratų srovių vertinimo ką tik cituotame jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numerio vedamajame, kur buvo konstatuojama, kad tarp bolševikų ir, anot pastarųjų bei V. Kapsuko, „menševikų likvidatorių“ prasidėjus karui prieš tai buvusi „prapultis“ arba „praraja“ tapo dar didesnė⁹¹. Mat, anot LSDP UB laikraščio redaktoriaus, dauguma menševikų atvirai perėjo į socialpatriotų pusę, skelbė „tėvynės gynimą“, „dalyvavo karo pramonijos komitetuose“ bei „atkakliai kovojo“ su „tarptautiniais“ – „revoliuciniais“ socialdemokratais⁹². Anot cituojamo „Socialdemokrato“ vedamojo straipsnio autoriaus, taigi ir anot LSDP UB, „Socialdemokratui“ „negalima artintis“, arba, kaip vėliau rašė V. Kapsukas, yra „nepakeliui“ ir su Rusijos menševikų mažuma (Martovu ir kitais)⁹³.

Idėjinį-politinį LSDP UB suartėjimą su Rusijos bolševikais akivaizdžiai liudija ir 1916 m. kovo 17 d. rašytas V. Kapsuko laiškas žinomam latvių bolševikui J. Berziniui, kuriame LSDP UB vadovas ir „Socialdemokrato“ redaktorius rašė:

„Kaip matote, mes ryžtingai pradedame laikytis tam tikros pažiūros. Tai nereiškia, kad visa LSDP laikosi šios pažiūros; tačiau patys veikliausi ir įtakingiausi draugai su mumis. Kitiems mes paskelbėme griežtą kovą... Mes stojame (nenoriu dar pasakyti „stovime“, nes tik dabar galutinai atsistojome) į visiškai aiškias internacionalistines kairiosios socialdemokratijos pozicijas. Besiskirdami kai kuriomis detalėmis nuo Rusijos bolševikų, apskritai imant, su jais mes visiškai solidarūs.“⁹⁴

V. Kapsuko atstovaujama lietuvių socialdemokratų srovė, vėliau jo rašytuose tekstuose vadinama kairiąja LSDP dalimi, kairiąja LSDP srove ar net, apskritai, kairiąja LSDP, prie Rusijos bolševikų „priartėja“ ne tik „idėjiškai“, bet ir netgi „daro tam tikrus žingsnius, nukreiptus į organizacinį suartėjimą“⁹⁵. Čia ne kartą jau minėtame

89. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 165; Кapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 75.

90. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

91. Ten pat; taip pat žr.: Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 164.

92. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

93. Ten pat.

94. Cituota pagal: Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 10–11.

95. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 75; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 165.

ir cituotame jungtinio 6–7–8 „Socialdemokrato“ numerio vedamajame V. Kapsukas, dėl to, kad, anot jo, „skyrium eidami vienos ar kitos tautos darbininkai nieko negali atsiekti“, akcentavo, kad „vienas svarbiausių LSDP uždavinių yra susijungti su broliškėmis partijomis“, tokiomis nurodant Rusijos (turint mintyje Rusijos bolševikus), „o gal ir Vokietijos“ kairiuosius socialdemokratus⁹⁶.

Čia minimame straipsnyje V. Kapsukas rašė, kad „mes (tai yra V. Kapsuko atstovaujama lietuvių socialdemokratų srovė – G. M.) nenorime būti atsiskyrėliais ir artinamės prie tų, kurie artimiausi“. Tiesa, V. Kapsukas čia pat pažymėjo, kad „kol karas tęsiasi to įvykinti“, tai yra susijungti su minėtomis „broliškėmis“ partijomis, yra neįmanoma ir galima „tik susiartinti su viena ar kita partija“⁹⁷.

LSDP UB atstovaujamai ir V. Kapsuko vadovaujamai lietuvių socialdemokratų srovei idėjiškai-politiškai priartėjant ir organizaciškai siekiant suartėti su RSDDP(b), tačiau, vėlesniu V. Kapsuko tvirtinimu, „anaiptol dar neišsilyjejančią į bolševizmą“⁹⁸, RSDDP CK, pasak V. Kapsuko, irgi žengė žingsnį link suartėjimo su jo atstovaujama lietuvių socialdemokratų srove⁹⁹. LSDP 20-mečio proga G. Zinovjevas RSDDP(b) CK vardu pasiuntė sveikinimą „Socialdemokrato“ redakcijai ir pasiūlė jai išspausdinti savo straipsnį apie pilietinį karą ir V. Lenino straipsnį „Apie nacionalinį didžiariusių pasididžiavimą“¹⁰⁰. Minimas prieš K. Kautsky ir „centrizmą“ tarptautinėje socialdemokratijoje nukreiptas G. Zinovjevo straipsnis buvo išspausdintas jungtiniame 6–7–8 „Socialdemokrato“ numeryje ir tai, beje, irgi rodė tam tikrą LSDP UB ir jo laikraščio idėjinę-politinę orientaciją ir evoliuciją¹⁰¹.

Tiesa, minėtas V. Lenino straipsnis „Socialdemokrate“ išspausdintas nebuvo, motyvuojant tuo, kad „revoliuciniams Lietuvos socialdemokratams reikia pirmiausiai kovoti prieš lietuviškąjį nacionalizmą, o ne prieš didžiariusių nacionalizmą“¹⁰². Matyt, kad šį V. Kapsuko atsisakymą publikuoti Lenino straipsnį galima traktuoti kaip čia jau anksčiau minėto V. Kapsuko atstovaujamos „tarptautinių“ socialdemokratų srovės lietuvių socialdemokratiname judėjime ir Rusijos bolševikų požiūrio į nacionalinio klausimo sprendimą ir tautų apsisprendimo teisę skirtumą.

Vėl užsiminus apie V. Kapsuko ir jo atstovaujamos LSDP UB vardu veikusios srovės požiūrį į nacionalinio klausimo sprendimą reikia pažymėti, kad 1916 m. vasarą V. Kapsukas net keliuose savo straipsniuose griežtai kritiškai vertino Lietuvoje likusių ir labiau negu kur nors kitur pagrįstai LSDP atstovavusių ir LSDP vardu veikusių socialdemokratų veiklos ypatybes ir ypač jų kursą į nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą.

96. [Kapsukas V.] 20-metinėms L.S.D.P. sukaktuvėms // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 41.

97. Ten pat.

98. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 75.

99. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 165.

100. Ten pat.

101. Žr.: Zinoviev G. Da apie piliečių karą // Socialdemokratas, 1916 05, Nr. 6–7–8. P. 53–56.

102. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 165–166.

Štai 1916 m. birželio 9 d. JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Laisvė“ išspausdintame straipsnyje „Dėl pavergtųjų tautų balso“ V. Kapsukas rašė, kad jį „stebina“ S. Kairio parašas po „Rusijos tautų pavergtų tautų atsišaukimu į pasaulį“, kuris buvęs atsiųstas ir JAV prezidentui W. Wilsonui¹⁰³. Anot V. Kapsuko, nepaisant to, kad S. Kairys „kaip ir daugelis inteligentų jau seniai yra pasitraukęs nuo aktyvaus dalyvavimo darbininkų judėjime, vienok keista rasti jo parašą po tokiu atsišaukimu“ (kitoje straipsnio vietoje šį atsišaukimą V. Kapsukas vadina „nacionalistų atsišaukimu – G. M.), kuris „ieško tautų išganymo pas „prakilniausį žmoniškumo ir teisybės gynėją“ Amerikos prezidentą, skundžia caro valdžią „civilizuotam pasauliui“ ir laukia iš to sau išganymo“, kuris „tik Rusijoje mato pikta ir visą atsakomybę stengiasi suversti vien ant caro valdžios“.

Toliau straipsnyje „Dėl pavergtųjų tautų balso“ pacitavęs atskiras kitame JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Keleivis“ minimo perspausdinto „Rusijos tautų pavergtų tautų atsišaukimo į pasaulį“ vietas ir tarsi suabejojęs, ar išspausdintame atsišaukimo tekste nėra vertėjo „paklaidų“, V. Kapsukas šias abejones atmetė teigdamas, kad „kas ... likvidavo klasių kovą“, „kas nuėjo „tautos vienybės“, „burgfriedeno“ keliais, nuo tų visko galima laukti“ ir „tam vien panašūs atsišaukimai“ ir „diplomatų keliai“. Cituojamame straipsnyje išreiškęs protestą dėl to, kad niekas tiek minimo atsišaukimo, tiek ir kitų Lietuvoje įvairių lietuvių visuomenės veikėjų rašytų memuarų autorių „neįgaliojo kalbėti tautos vardu“, ir vėl prisimindamas (nors ir neminėdamas pavardės), kad vienas iš čia jo kritiškai vertinamą atsišaukimą pasirašiusiųjų buvo socialdemokratas, V. Kapsukas pažymėjo, kad „p. Janulaitis pas mus ne vienas“ ir kad „Janulaičių yra pas mus visa srovė, su kuria negali būti kitokios kalbos, kaip tik kovos kalba“, kad „darbininkų judėjimas turi apsivalyti nuo jų, nes jie tik kenkia jam ir nieko nepadeda...“¹⁰⁴. Taigi čia matome netiesioginę Lietuvoje veikusių lietuvių socialdemokratų lyderio S. Kairio kritiką.

1916 m. rugpjūčio 11 d. LSSA laikraštyje „Kova“ išspausdintame straipsnyje „Šalto vandens“ V. Kapsukas vėl, jau tiesiogiai, kritikavo „partijoje seniai nieko neveikiantį“ ir „seniai ją likvidavusį“ S. Kairį ir kitus Lietuvoje veikusius socialdemokratus už tai, kad jie vėl iškėlė seniai iš LSDP programos išmestą Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą, nedalyvavo („nerado sau vietos“) tarptautinėse kairiųjų socialdemokratų konferencijose Cimervalde ir Kintalyje, o tik dalyvauja „nacionalistų buržujų, klerikalų „demokratų“ konferencijose ir visi vienu balsu reikalauja nepriklausomybės“¹⁰⁵.

1916 m. rugpjūčio 25 d. „Kovoje“ išspausdintame straipsnyje „Nepriklausomybės reikalavimas“ V. Kapsukas vėl užsipuolė Lietuvoje veikusius LSDP narius dėl to, kad jie iškėlė Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą¹⁰⁶. V. Kapsukas tvirtino, kad S. Kairio laiše-straipsnyje „Naujienuoms“ (turima mintyje Vieno vilniečio pseudonimu pasirašytas

103. [Kapsukas V.] Dėl pavergtųjų tautų balso // Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 250.

104. Ten pat.

105. [Kapsukas V.] Šalto vandens // Kova, 1916 08 11, Nr. 32. P. 2.

106. [Kapsukas V.] Nepriklausomybės reikalavimas // Kova, 1916 08 25, Nr. 34. P. 4.

straipsnis „Lietuva gyvenamuoju momentu“, aptartas šios knygos trečios dalies pirmame skyriuje) minimos antrosios partijos CK sušauktos „konferencijos“ nutarimas siekti nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos yra „neteisėtas“ ir kad „dėl to mes turime griežtai protestuoti“¹⁰⁷. S. Kairio straipsnyje minimos antrosios LSDP „konferencijos“ nutarimas, anot V. Kapsuko, „neteisėtas“ buvo dėl to, kad šioje „konferencijoje“ dalyvavo ne LSDP organizacijų atstovai ir kad joje „tegalėjo dalyvauti tik didžiama inteligentijos, kuri jau seniai prieš karą buvo pasitraukus nuo partijos darbo“.

Tvirtindamas, kad S. Kairio minimos antrosios LSDP „konferencijos“ nutarimas buvo „neteisėtas“, V. Kapsukas remiasi ir trečios dalies pirmame skyriuje apžvelgtame S. Kairio straipsnyje išsakyta mintimi, kad „dėl vokiečių okupacinio režimo suvaržymo socialdemokratams nebuvo sąlygų sušaukti suvažiavimą ar platesnę konferenciją, kurie būtų galėję „duoti formaliai teisėtą atsakymą politiškus lozungus tariant“. Anot V. Kapsuko, ir pats S. Kairys pripažįsta, kad minima konferencija „negalėjo duoti teisėto nutarimo“. Tačiau turint mintyje, kad tuo metu Lietuvoje LSDP, atrodo, tik Vilniuje turėjo vietinę partijos organizaciją, tai, nepaisant anksčiau minėto S. Kairio pasakymo, V. Kapsuko argumentas, kad nutarimas siekti nepriklausomos Lietuvos yra neteisėtas, vargu ar gali būti laikytinas pakankamai pagrįstu.

Minėtame S. Kairio straipsnyje „Lietuva gyvenamuoju momentu“ motyvuotą LSDP siekį siekti nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimo V. Kapsukas kritikavo ir 1916 m. rugsėjo 1 d. „Kovoje“ išspausdintame straipsnyje „Iš vieno vilniečio laiško“¹⁰⁸, ir 1916 m. rugpjūčio mėnesį teoriniame LSSA žurnale „Naujoji gadynė“ išspausdintame straipsnyje „Nauji diplomatai“¹⁰⁹. Pastarajame straipsnyje V. Kapsukas kritikavo Lietuvoje veikusius socialdemokratus, anot jo, „socialpatriotus“, už tai, kad jie reikalauja „nepriklausomos Lietuvos“ ir „tuo pačiu gaivina nacionalistinę smulkiosios buržuazijos dvasią“. Šį „obalsį“, anot V. Kapsuko, LSDP buvo „visiškai atmetus ir atsistojusi tarptautinės revoliucinės socialdemokratijos pamatais“¹¹⁰. V. Kapsukas Lietuvoje veikusius socialdemokratus kritikavo ir už tai, kad jie „pradėjo eiti „diplomatijos“ keliais“. Tai, pasak V. Kapsuko, rodė „tų socialdemokratų pilną bankrotą“.

Turėdamas mintyje S. Kairio straipsnyje „Lietuva gyvenamuoju momentu“ dėstomą Lietuvoje veikusių lietuvių socialdemokratų argumentaciją, kad Lietuvos nepriklausomybę pasiekti turėtų padėti pati karo eiga, V. Kapsukas teigė, kad „imperialistiniais karais“ negalima „rišti tautų liuosavimo“, nes „jie jas labiau pavergia nei liuosuoja“.

Kaip ir 1915 m. gruodį išėjusiame 4-ajame LSDP UB „Socialdemokrato“ numeryje pristatydamas neoficialiame Rusijos, Latvijos, Lenkijos ir Lietuvos „tarptautinės revoliucinės socialdemokratijos“ veikėjų pasitarime išreikštą jame dalyvavusių lietuvių socialdemokratų, tai yra savo paties, poziciją dėl to, ar reikia siekti tautų apsisprendi-

107. Ten pat.

108. [Kapsukas V.] Iš vieno vilniečio laiško // Kova, 1916 09 01, Nr. 35. P. 4.

109. Kapsukas V. Nauji diplomatai // Naujoji gadynė, 1916, Nr. 3. P. 172–175.

110. Ten pat. Čia turima mintyje 1907 m. VII LSDP suvažiavimo nutarimas programos klausimu ir po to iki karo LSDP užimta pozicija šiuo klausimu.

mo teisės reikalavimo, taip ir straipsnyje „Nauji diplomatai“ V. Kapsukas tvirtino, kad „naivūs išrodo tie „socialdemokratai“, kurie dabar didžiojo kapitalo, didžiųjų valstybių ir imperialistinės politikos gadynėje ieško išganymo mažųjų tautų valstybių kūrimė“.

Šie, anot V. Kapsuko, socialdemokratai „nesupranta, kad tos išsvajotos valstybėlės, kad ir jos ir įvyktų, anaip tol neišrištų tautų klausimą, nes kiekvienoj tokioj valstybėlėj atsirastų ne vienos tautos žmonių ir nevisus tos pačios tautos žmones ji apimtų bei taip pat neapsaugotų nei nuo didžiųjų valstybių išnaudojimo ir dargi šeimininkavimo“. Tokių „valstybielių“ likimas, pasak V. Kapsuko, būtų toks pat kaip Belgijos arba Graikijos. Anot būsimojų lietuvių komunistų lyderio, jei Lietuva „nepriklausoma paliktų“, ji „negalėtų ekonominiu sparčiai plėtotis, o da labiau liktų suvaržyta“.

Nepriklausomoje Lietuvoje, V. Kapsuko nuomone, suklestėtų nacionalizmas ir „juodoji reakcija ilgai viešpatautų“, o „darbininkų klasės judėjimas ne pagerėtų, o tik pablogėtų“. V. Kapsuko požiūriu, „mažiukės, ypatingai tokios atsilikusios valstybėlės kaip Lietuva ir taip varžomos kaimynų, gali tik naujų retežių nukalti darbininkų klasei, o ne išliuosuoti ją“¹¹¹. Tačiau, pasak V. Kapsuko, „socialpatriotai“, tai yra Lietuvoje veikiantys socialdemokratai, „persisunkę smulkiosios buržuazijos dvasia viso to nepaiso, nemato ir negali matyti, kokią nelaisvę neša darbininkų klasei ta menamoji Lietuvos laisvė, kokį išnaudojimą ir reakciją ji neša“.

Taigi matome, kad 1916 m. vasarą V. Kapsukas aiškiai pasisako prieš Lietuvoje veikusios LSDP dalies iškeltą nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos reikalavimą. Nors tokia iškikarinei tarptautinei europinei kairiaradikaliai socialdemokratinei srovei, ryškiausiai atstovaujamai R. Luxemburg, būdinga V. Kapsuko atstovaujamos lietuvių socialdemokratų srovės nuostata prieš mažų tautų apsisprendimo teisę siekti savo valstybingumo ir prieštaravo formaliai Rusijos bolševikų pozicijai šiuo klausimu, tačiau ji (ši nuostata) jau buvo tokia pati, kaip ir 1917 m. Rusijoje atsiradusių lietuvių bolševikų ir 1918 m. rudenį baigusios susikurti Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos nuostata tautų apsisprendimo teisės siekimo, taigi ir Lietuvos nepriklausomybės siekimo, atžvilgiu.

Reikia pažymėti, kad čia minėtus ir cituotus keturis iš penkių (išskyrus pirmąjį) savo straipsnius V. Kapsukas parašė ir išspausdino išvykęs iš Didžiosios Britanijos į JAV. Mat 1916 m. vasarą V. Kapsukas, sovietinių istorikų duomenimis, iš dalies priverstinai (grėisė suėmimas) išvyko iš Jungtinės Karalystės į JAV, ten apsigyvenęs Filadelfijoje energingai įsijungė į Lietuvių socialistų sąjungos Amerikoje LSSA veiklą¹¹². 1916 m. rugsėjo mėnesį jis net tapo LSSA leidžiamų spaudos leidinių – žurnalo „Naujoji gadynė“ ir laikraščio „Kova“ – redaktoriumi¹¹³. Kaip jau ką tik matėme, V. Kapsukas į šiuos leidinius rašė dar ir prieš tapdamas jų redaktoriumi.

111. Ten pat. P. 175.

112. Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Vincas Kapsukas. Raštai. T. 1. P. 28; Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 12; Maliukevičius R. Vincas Kapsukas Amerikoje // Gimtasis kraštas, 1968 12 26, Nr. 52.

113. Ten pat. Aktyviai į LSSA veiklą įsijungusio V. Kapsuko šalininkams pavyko gauti daugumą ir LSSA „Pildkome“. Žr.: Kapsukas V. Trumpa LKP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 9. P. 256.

V. Kapsuko straipsniai „Kovoje“ ir „Naujojoje gadynėje“ tiek iki jam tampant šių leidinių redaktoriumi, tiek ir po to leidžia pasekti šio buvusio žymaus LSDP veikėjo idėjinę-politinę evoliuciją, ypač lyginant jo „Kovoje“ ir „Naujojoje gadynėje“ publikuotus straipsnius su 1915–1916 m. publikuotais „Socialdemokrate“. Kita vertus, iš publikacijų šiuose spaudos leidiniuose galime stebėti akivaizdžią ir pačių šių leidinių, ir nemažos dalies JAV lietuvių socialistų idėjinę-politinę evoliuciją nuo to laiko, kada juos pradėjo redaguoti V. Kapsukas.

Štai, pavyzdžiui, po čia ką tik pristatyto 1916 m. rugpjūčio „Naujojoje gadynėje“ išspausdinto V. Kapsuko straipsnio „Nauji diplomatai“ šio žurnalo redakcija, tuo metu dar vadovaujama P. Grigaičio, tame pačiame 1916 m. trečiame numeryje išspausdino straipsnį „Dėlei Lietuvos nepriklausomybės“, kuriame ji („Naujosios gadynės“ redakcija) „nesutiko“ su V. Kapsuko „išvadžiojimais“¹¹⁴, o V. Kapsukui tapus šio žurnalo redaktoriumi žurnalo idėjinė kryptis pasikeitė ir ją jau lėmė V. Kapsuko ideologinės nuostatos. Pavyzdžiui, 1916 m. lapkritį „Naujojoje gadynėje“ išspausdintame straipsnyje „Lietuvos nepriklausomybės klausimu“ V. Kapsukas jau kaip šio žurnalo redaktorius vėl plačiai cituodamas S. Kairio straipsnį „Naujienose“ „Lietuva gyvenamuoju momentu“ aštriai kritikavo Lietuvoje veikusių socialdemokratų pasakymą už Lietuvos nepriklausomybę¹¹⁵.

V. Kapsukas čia minimame straipsnyje Vilniaus socialdemokratus „inteligentus“ vėl kaltino tuo, kad jie „dirba su pirmeiviais ir net klerikalais, o apie bendrą darbą su kitų tautų socialdemokratais nė nesvajoja“, kad jie „kreipiasi ne į kitų kraštų darbininkus“ ir „socialdemokratų partijas“, o į „įvairius darbininkų klesos priešininkus“, kad jie „stengiasi pakliūti ne į tarptautines socialistų konferencijas, o į nacionalistų konferencijas“, kad jiems yra „svetima tarptautinės revoliucinės socialdemokratijos vėliava“, kad jiems „daug artimesnė“ yra „savoji buržuazija negu kitų tautų darbininkai, dėl to su ja jie ir bendradarbiauja“, dėl to „reiškiasi“ jų „buržuazinis pobūdis“ ir dėl to remdamiesi „buržuazine dvasia“ jie siekia atgaivinti „palaidotąjį nepriklausomybės obalsį“, kuris tegali būti tik „buržuazijos“, bet ne „darbininkų klesos“ „obalsis“¹¹⁶.

Lietuvoje likę LSDP nariai ir visų pirma partijos vadovai buvo aštriai kritikuojami ir pirmame 1917 m. „Naujosios gadynės“ numeryje išspausdintame V. Kapsuko straipsnyje „Trumpa lietuvių gyvenimo apžvalga Lietuvoje“¹¹⁷. Čia vėl rašoma, kad „lietuvių vadinamieji socialistai „vadovai“ nuėjo su savo tautos buržuazija bendradarbiauti ir tuo stiprinti pirmiausiai savo tautos (t. y. buržuazijos) poziciją, o ne darbininkų klesos“ poziciją. Tiesa, šiame straipsnyje V. Kapsukas pastebėjo, kad ir „patys lietuvių socialistai (turima mintyje Vilniaus socialdemokratai – G. M.) pripažino, kad iš to bendradarbiavimo nelabai kas išėjo ir kad jis pirmiausiai pasireiškė užsienio veikimu“. Taip rašydamas V. Kapsukas vėl rėmėsi S. Kairio straipsniu „Lietuva gyvenamuoju momentu“.

114. N. G. Redakcija. Dėlei Lietuvos nepriklausomybės // Naujoji gadynė, 1916, Nr. 3. P. 176–177.

115. Kapsukas V. Lietuvos nepriklausomybės klausimu // Naujoji gadynė, 1916, Nr. 6. P. 342–347.

116. Ten pat.

117. V. K. [V. Kapsukas] Trumpa Lietuvių gyvenimo apžvalga // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 1. P. 34–36.

Gyvendamas ir veikdamas JAV V. Kapsukas vedė idėjinę-politinę kovą ne tik prieš, anot jo, „social-patriotus“ Lietuvoje, tačiau ir prieš „oportunistus“ LSSA viduje, prieš kitokios idėjinės-politinės krypties negu jis besilaikančius kitų Amerikos lietuvių socialistinių laikraščių redaktorius – P. Grigaitį, S. Michelsoną, J. Smelstorių¹¹⁸. Polemizuodamas su pastaraisiais dėl įvairių socialdemokratijos teorijos klausimų V. Kapsukas kaip ir Škotijoje leistame „Socialdemokrate“ reiškė Rusijos bolševikams artimos vadinamųjų tarptautinių – revoliucinių socialdemokratų srovės nuostatas. Tarptautinės socialdemokratijos teorijai ir revoliucinio judėjimo istorijai skirti V. Kapsuko straipsniai išspausdinti „Naujojoje gadynėje“ ir „Kovoje“ 1916 m. antroje pusėje–1917 m. pirmais mėnesiais rodė tolesnę probolševikinę jo pažiūrų evoliuciją ir vis stipresnę probolševikinę orientaciją¹¹⁹.

Perėjimą į praktiškai jau bolševikines pozicijas rodo kad ir V. Kapsuko „pamokymai“ JAV lietuviams darbininkams, anot kurių, „susipratusieji darbininkai ir jų partijos teturi tik vieną kelią – griežtą atmetimą visokių vienybių su buržuazijos partijomis ir jų valdžia, kaip taikos, taip ir karo metu; griežtą atmetimą kapitalo tėvynės“ gynimo; „paskelbimą ... visai dabartinei kapitalizmo tvarkai mirtinos kovos dėl socializmo“ ir „imperialistinių karų pavertimą ... piliečių karu dėl socializmo“¹²⁰.

Stiprėjančią probolševikinę V. Kapsuko redaguojamos „Naujosios gadynės“ evoliuciją rodė ir joje išspausdintas, aiškiai remiantis bolševizmo ideologinėmis nuostatomis parašytas Z. Angariečio straipsnis „Ar tai socialistinė agitacija?“, kuriame buvo griežtai pasisakyta prieš socializmo kūrimą reformų būdu ir buvo akcentuojama, kad už tai pasisakantys socialistai „nėra socialistai“, o tik „liberalūs ar radikalūs reformistai“¹²¹. Bolševizmo įtaką V. Kapsuko redaguojamai „Naujai gadynei“ rodė ir joje, kaip ir V. Kapsuko 1915–1916 m. redaguojamame „Socialdemokrate“, publikuojami žymaus bolševikų veikėjo G. Zinovjevo straipsniai¹²².

Reikia pažymėti, kad būdamas Amerikoje V. Kapsukas ir jo šalininkai bendradarbiavo su čia emigracijoje buvusiu bolševikų grupe (N. Bucharinas, A. Kolontaj, Volodarskis ir kiti), leidusia žurnalą „Novyj mir“, prie kurio leidimo ir redagavimo

118. Žr.: Kapsukas V. Raštai. T. 6. P. 13; Kapsukas V. Trumpa LKP istorija. P. 256.

119. V. K. [V. Kapsukas] Da dėl „tėvynės gynimo“ // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 2. P. 69–70; [Kapsukas V.] Kova dėl socializmo // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 3. P. 116–117; V. K. [V. Kapsukas] Iš socialistų tarptautinės // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 3. P. 133–134; Kapsukas V. Antrasis Internacionalas apie Tėvynės gynimą // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 6. P. 244–251; [Kapsukas V.] Tėvynės gynimas imperializmo gadynėje // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 6. P. 252–259; V. K. [V. Kapsukas] 1905 metų revoliucija // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 4. P. 148–150; Kapsukas V. Straipsniai iš 1917 m. „Kovos“ laikraščio, ėjusio JAV, Filadelfijoje // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1417.

120. V. K. [V. Kapsukas] Da dėl „tėvynės gynimo“ // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 2. P. 69–70.

121. Angarietis Z. Ar tai socialistinė agitacija // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 1. P. 4–7. Dar prieš V. Kapsukui pradedant redaguoti „Naująją gadynę“, joje buvo išspausdinta bolševikinėms ideologinėms nuostatomis atstovaujančių Z. Angariečio straipsnių. Žr.: Angarietis Z. Mažuma prieš didžiumą // Naujoji gadynė, 1916, Nr. 1. P. 17–25.

122. Žr.: G. Zinoviev 2-asis Internacionalas 48 valandos prieš karą // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 2. P. 54–55; G. Zinoviev 2-asis Internacionalas Balkanų karo metu // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 3. P. 101–103; G. Zinoviev Darbininkų biurokratija ir dabartinis krizis // Naujoji gadynė, 1917, Nr. 5. P. 199–207.

1917 m. sausį atvykęs į JAV prisidėjo ir vis stipresne probolševikine evoliucija, vis didesniu suartėjimu su bolševikais tuo metu pasižymėjęs L. Trockis, kuriam laikui, kol buvo JAV, tapęs vienu iš minėto žurnalo redaktorių¹²³.

Atrodo, kad JAV pasireiškusi V. Kapsuko atstovaujama tarptautinių revoliucinių lietuvių socialdemokratų srovė turėjo ryšių ir su RSDDP (bolševikų) CK. Po to, kai pastarojo atstovas A. Šliapnikovas iš kelionės į JAV važiavo atgal į Rusiją, jam buvo perduotas LSDP atstovybės Amerikoje prašymas Petrogrado lietuvių socialdemokratams įeiti į RSDDP(b)¹²⁴, kas, kaip matysime kitame skyriuje, 1916 m. lapkričio pabaigoje ir įvyko.

V. Kapsuko ir jo šalininkų politinė ir publicistinė veikla turėjo nemažai įtakos LSSA radikalizacijos procesams ir tam, kad vėliau dauguma LSSA narių, V. Kapsuko žodžiais, „pasekė“ LSSA „kairiuosius“, kurie įkūrė 1919 m. Lietuvių komunistų sąjungą Amerikoje (LKSA), tapusią sudėtine JAV komunistų partijos dalimi, o ligtolinei LSSA socialistinei tradicijai ištikimi, V. Kapsuko tvirtinimu, liko tik 100–200 žmonių, kurie toliau tarpukariu veikė LSSA vardu¹²⁵. Čia galima paminėti, kad ir Didžiojoje Britanijoje, kur V. Kapsukas tarp vietinių lietuvių socialistų veikė 1915–1916 m., dauguma jų 1917–1918 m. pavirto komunistais, tai yra Didžiosios Britanijos lietuvių socialistų sąjunga pavirto komunistų sąjunga¹²⁶.

Reikia pažymėti, kad šiame skyriuje apžvelgta Škotijoje ir JAV leista ir V. Kapsuko redaguota spauda pasiekdavo ir Rusijos teritoriją ir veikė Rusijos lietuvių socialdemokratinį judėjimą, turėjo įtakos tam, kad jame įsivyratų vadinamoji internacionalistinė idėjinė orientacija, ir tam, kad nemaža jo dalis 1917 m. patyrė, kaip matysime iš kitų šios knygos dalies skyrių, didesnę ar mažesnę probolševikinę idėjinę-politinę evoliuciją.

Pats V. Kapsukas 1917 m. vasarą (birželio mėnesį) atvykęs į Rusiją įstojo į RSDDP(b) ir formaliai tapo Rusijos bolševikų partijos nariu¹²⁷. Taigi taip baigėsi emigracijoje Didžiojoje Britanijoje ir JAV – už Lietuvos ir Rusijos imperijos ribų – intensyviai pasireiškusi vieno iš būsimųjų lietuvių bolševikų – komunistų vadų, žymaus LSDP veikėjo, vienu metu buvusio LSDP CK nariu ir vienu iš partijos lyderių, V. Kapsuko probolševikinė idėjinė-politinė evoliucija. Tuo tarpu V. Kapsuko ir ne tik jo redaguotuose laikraščiuose ir žurnaluose, leistuose Didžiojoje Britanijoje ir JAV, savo iš tremties Rusijoje atsiųstus straipsnius publikavęs kitas lietuvių tarptautinių revoliucinių socialdemokratų srovės atstovas ir ideologas bei antrasis iš dviejų, šalia V. Kapsuko, būsimų pagrindinių lietuvių komunistų lyderių ir ideologų Z. Angarietis, anot jo paties 1921 m. tvirtinimo, „simpatizuoti bolševikams pradėjęs nuo 1905 m.“, o „nuo 1907 m. vasaros save laikęs jau bolševiku, nors dar nebuvo gerai susipažinęs su visa

123. Žg.: Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 166–167; Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921. С. 252; Чернявский Г. Лев Троцкий. – Москва, 2010. С. 169.

124. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 166–167.

125. Ten pat. S. 166; Kapsukas V. Trumpa LKP istorija. P. 257.

126. Ten pat.

127. Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. P. 33.

bolševikų programa¹²⁸, formaliai bolševikų partijos – RSDDP(b) nariu tapo 1916 m. būdamas tremtyje Minusinske (Sibire)¹²⁹.

Apibendrinami šį skyrių galime teigti, kad 1915–1916 m. Škotijoje LSDP UB leistame „Socialdemokrate“ ir 1916–1917 m. JAV leistuose lietuvių socialistų leidiniuose „Kova“ ir „Naujoji gadynė“ publikuotuose V. Kapsuko straipsniuose ir ypač minėtuose leidiniuose publikuotuose iš tremties Rusijoje atsiųstuose Z. Angariečio straipsniuose reiškiamos ideologinės-politinės nuostatos liudija tarptautinių revoliucinių socialdemokratų srovės, tiesa, iš pradžių daugiau politinės minties, nei politinio judėjimo lygmeniu, susiformavimą ir aiškią šios srovės probolševikinę orientaciją ir evoliuciją, užsibaigusią abiejų pagrindinių šios srovės ideologinių nuostatų reiškėjų, kaip ir jų šalininkų, organizaciniu įsijungimu į Rusijos bolševikų partijos, 1918 m. pradžioje atsisakiusios socialdemokratų pavadinimo, gretas.

Kadangi, kaip yra žinoma ir kaip ką tik minėjome, tiek Z. Angarietis, tiek ir V. Kapsukas 1917 m. ir 1918 m. pradžioje suvaidins svarbų vaidmenį daugelyje Rusijoje pasireiškusių lietuvių socialdemokratinio judėjimo probolševikinės evoliucijos ir bolševizacijos procesų, tai kituose šios knygos skyriuose ir pereisime prie lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje idėjinės-politinės ir organizacinės raidos Pirmojo pasaulinio karo metais aptarimo.

4.2. Lietuvių socialdemokratija Rusijoje 1916 m.–1917 m. pavasarį: organizacinė būklė, ideologinės nuostatos, politinė laikysena

Kaip minėta, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui po permainingų karo veiksmų pirmaisiais karo metais, 1915 m. vasaros pabaigoje–rudenį visą Lietuvą okupavus Vokietijos kariuomenei, kartu su besitraukiančia carinės Rusijos armija į Rusijos gilumą buvo evakuota arba pasitraukė, anot įvairių autorių pateikiamų skirtingų duomenų, nuo 300 tūkstančių net iki 700 tūkstančių Lietuvos gyventojų¹³⁰, kurie atsidūrė Petrograde (taip prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui buvo pervadintas Peterburgas),

128. Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 2. P. 402.

129. Šarmaitis R. Zigmąs Angarietis. P. 29; Kriščiūnas E. Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai. P. 36.

130. Anot geografo S. Vaitiekūno, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir jam prasidėjus iš Lietuvos į Rusiją valdžios verčiami arba savo noru pasitraukė apie 700 000 Lietuvos gyventojų, iš jų apie 300 000 lietuvių, taip pat daug valdininkų, kariškių su šeimomis, taip pat galėjo būti apie 300 000 žydų. Žr.: Vaitiekūnas S. Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius. – Vilnius, 2006. P. 120; Vaitiekūnas S. Gyventojai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XII. Lietuva. – Vilnius, 2007. P. 108; Vaitiekūnas S. Gyventojai // Lietuva, T. I. – Vilnius, 2008. P. 158. Istorikas P. Čepėnas, remdamasis vokiečių istoriku W. Conze, rašo, kad „lietuvių pabėgėlių ir tremtinių Rusijoje galėjo būti daugiau kaip 200 000–250 000, neskaitant Lietuvos žydų bei rusų...“. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 48. Kitų istorikų tekstuose ar pasisakymuose nurodoma, kad lietuvių, Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukusių į Rusiją, galėjo būti nuo 200 000 iki 300 000. Žr.: Lietuvos istorija. – Vilnius, 2007. P. 55; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 38; Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 154.

Maskvoje, Voroneže ir įvairiuose kituose Rusijos miestuose ir gubernijose¹³¹. Tarp pasitraukusiųjų į Rusiją būta įvairiems socialiniams sluoksniams priklausančių žmonių, tarp jų ir gausus būrys inteligentijos¹³². Tarp pastarosios, šalia įvairių kitų lietuvių politinių srovių ir partijų atstovų ar simpatikų, buvo nemaža ir socialdemokratų ar socialdemokratinės pakraipos inteligentų. Socialdemokratų ar socialdemokratinės politinės orientacijos žmonių buvo ir tarp daugelio į Rusiją pasitraukusių darbininkų¹³³.

Tačiau reikia pažymėti, kad nepaisant to, jog tarp daugelio kai kuriuose Rusijos miestuose – imperijos sostinėse Petrograde, Maskvoje, taip pat Voroneže karo metu atsidūrusių lietuvių ir būta pastebimų tam tikrų lietuvių socialdemokratų organizacinės-politinės veiklos požymių, visgi realiai iki 1917 m. Vasario revoliucijos į Rusiją pasitraukę lietuvių socialdemokratai kokia nors aktyvesne ir ryškesne organizacinė-politine veikla faktiškai nepasižymėjo. Štai nors Maskvoje 1916 m. ir buvo suorganizuota nedidelė lietuvių socialdemokratų kuopelė, tačiau kokio nors didesnio organizacinio-politinio veikimo ji neparodė¹³⁴. Šioje grupelėje tuo metu sustiprėjo Rusijos bolševikų ideologinių nuostatų įtaka. Buvo nutarta stoti į RSDDP, bet iki Vasario revoliucijos to padaryti nespėta¹³⁵. Maskvoje taip pat atskirai nuo minėtos grupelės dar veikė socialdemokratų – „visuomenininkų“¹³⁶ inteligentų būrelis (P. Avižonis, S. Matulaitis ir kiti), kurio nariai šiek tiek reiškėsi svarstant ir sprendžiant įvairius bendrus Rusijoje atsidūrusių lietuvių reikalus¹³⁷. Taip pat Maskvoje dar veikė ir prosocialdemokratinio jaunimo – moksleivių – „visuomenininkų“ būrelis.

Analogiškas Maskvos prosocialdemokratinio jaunimo būreliui, tik, ko gero, gausesnis, socialdemokratų moksleivių („visuomenininkų“) būrelis-kuopa veikė ir Voro-

131. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 48; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 38; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 115–116. Pagal B. Vaitkevičiaus pateikiamus duomenis, Petrograde susitelkė apie 150 000, Maskvoje – daugiau kaip 12 000, Ukrainoje, Dono, Kubanės, Krymo srityse – apie 50 000, Kaukazo srityje – apie 15 000, Sibire – apie 20 000 pabėgėlių iš Lietuvos. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 115–116.

132. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 116–117.

133. Ten pat. P. 119. Čia reikia paminėti, kad nemažai lietuvių tautybės socialdemokratų ir iki karo veikė ne Lietuvos, o kitose Rusijos imperijos vietose, pavyzdžiui, Rygoje, kur prie Latvijos socialdemokratų darbininkų partijos, priklausiusios RSDDP, buvo įsikūręs Lietuvių kultūros centras. Rygoje prasidėjus karui veikė 8 lietuvių socialdemokratų darbininkų kuopelės. Tačiau 1915 m. vasarą prasidėjus pramonės įmonių evakuacijai iš Rygos, pasiėmę Lietuvių kultūros centro turtą pasitraukė ir lietuvių socialdemokratai, kurie išvykdami nusprendė neišsiskirstyti, o „susispiesti dideliuose pramonės centruose“ ir ten „visur socialdemokratinį darbą varyti“. Žr. ten pat.

134. Ši grupelė buvo įkurta keturių iš Rygos atvykusių socialdemokratų. Jos veikla šiek tiek suaktyvėjo 1917 m. pradžioje įsijungus V. Rekašiui. Žr.: Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 281.

135. Ten pat.

136. „Visuomenininkų“ pavadinimas buvo kilęs nuo socialdemokratų 1910–1911 m. leisto žurnalo „Visuomenė“. Tarp inteligentų „visuomenininkų“ vardas buvo žinomas kaip socialdemokratų priedanga. Žr. kad ir: Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 177–178.

137. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 281. Kapsukas tvirtino, kad darbininkų organizavimo darbe šis būrelis nedalyvavo.

neže¹³⁸. V. Kapsukas savo straipsnyje apie Julijų Janonį rašė, kad iš pradžių Voroneže buvo tik du moksleiviai „visuomenininkai“ (vienas iš jų – J. Janonis), kurie „įėjo į aušrininkų kuopas, kad jų viduje s. d. darbą varyti“, o tai lėmė, kad „prasidėjo aštri idėjinė kova, kuri privedė prie 15–20 žmonių atsiskyrimo nuo aušrininkų“, kurie „sutvėrė visuomenininkų kuopą“ ir tai buvo padaryta „kuone vieno Janonio pastangomis“¹³⁹. J. Janonio vaidmenį susikuriant Voronežo „visuomenininkų“ būreliui, kuriam iš pradžių priklausė 18 buvusių „aušrininkų“, yra pažymėję ir kiti autoriai¹⁴⁰. Ši Voronežo „visuomenininkų kuopelė pradėjo leisti rankraštinių laikraštį „Atžala“, kurio „išėjo 2 numeriai“, kuriuose buvo perspausdinti keletas straipsnių iš Škotijoje LSDP UB leidžiamo „Socialdemokrato“¹⁴¹.

Istorinėje literatūroje galime taip pat rasti žinių (užuominų) apie lietuvių socialdemokratų veikimo apraiškas 1916 m. dar ir Rygoje, Tartu, Rostove prie Dono, Jekaterinoslave ir Nižnij Novgorode¹⁴². Visgi, matyt, ryškiausiai į Rusiją pasitraukusių lietuvių socialdemokratų veikimas ir iki 1917 m. Vasario revoliucijos pasireiškė Petrograde. Tai yra natūralu, turint mintyje, kad čia buvo apsistoję daugiausia į Rusiją pasitraukusių lietuvių. Nemažai čia buvo ir lietuvių darbininkų, ir (atsižvelgiant į bendras įvairių skirtingų pasitraukusių lietuvių socialinių grupių proporcijas) inteligentijos. Palyginti nemažai čia atsidūrė ir lietuvių socialdemokratų ar jiems prijauniančių žmonių. Dalis lietuvių socialdemokratų darbininkų čia atsidūrė ne tiesiai iš Lietuvos, o iš Rygos, kur jie dirbo Rygos fabrikuose ir priklausė (remiantis 1906 m. rugsėjo LSDP konferencijos nutarimu) Latvijos socialdemokratų partijai, savo ruožtu priklausiusiai RSDDP(b). Atvykę į Petrogradą lietuviai socialdemokratai rygiečiai čia dar 1915 m. įkūrė dvi kuopeles ir kadangi, anot V. Kapsuko, „jie jau Rygoje buvo nusistatę kaip bolševikai“, tai ir Petrograde „susirišo su vietine Rusijos bolševikų organizacija“¹⁴³. Pastaroji jau tada patarė lietuviams socialdemokratams sukurti Lietuvos rajoną prie Petrogrado RSDDP organizacijos. Tačiau to iki 1916 m. pabaigos padaryti nepavyko, nes minėtoms lietuvių socialdemokratų kuopelėms plačiau išplėtoti savo veiklą 1915 m. rudenį ir žiemą, o ir beveik visais 1916 metais dėl įvairių priežasčių nepavyko.

138. Šioje moksleivių – „visuomenininkų“ kuopoje iki išvykimo į Petrogradą dalyvavo ir žinomas poetas J. Janonis. Žr. ten pat. P. 279. Taip pat žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 285 ir Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 120–121; Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 175–180, 189; Būtėnas J. Julius Janonis. Gyvenimo ir kūrybos apybraiža. – Kaunas, 1973. P. 53–55; Jašinskas J. Julius Janonis. Poetas ir revoliucionierius. – Chicago, 1975. P. 70–71, 187–189.

139. Kapsukas V. Julius Janonis – Vaidilos Ainis // Priekalas, 1937, Nr. 5–6. P. 326–327.

140. Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 174, 188–189; Jašinskas J. Julius Janonis. Poetas ir revoliucionierius. P. 187–189; Kubilius V. Julius Janonis. Antras pataisytas leidimas. P. 136; Būtėnas J. Julius Janonis. Gyvenimas ir kūryba. 2-asis ir papildytas leidimas. – Kaunas, 1986. P. 54–56.

141. Kapsukas V. Julius Janonis – Vaidilos Ainis. P. 327–328.

142. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 285, 288; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 135.

143. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 260.

Be minėtų iš Rygos atvykusių lietuvių socialdemokratų darbininkų įkurtų nedidelių kuopelių, Petrograde dar šiek tiek reikėsi ir socialdemokratinė inteligentų „visuomenininkų“ kuopa. Kurį laiką apsistojęs Maskvoje Pirmojo pasaulinio karo metais į Petrogradą persikėlė ir vienu iš ryškiausių lietuvių socialdemokratų veikėjų Petrograde tapęs žinomas LSDP veikėjas, prieš karą 1912 m. LSDP CK nariu buvęs išrinktas V. Požela. Kaip žinoma, jau prieš karą Lietuvoje negyvenęs – studijavęs Tartu universitete ir redagavęs Rygoje čia ką tik minėtos Latvijos SDDP, o per ją ir RSDDP priklausiusios lietuvių socialdemokratų grupės leidžiamą prokairuoliškos orientacijos „Vilnį“ – V. Požela buvo žinomas kaip kairesnio LSDP sparno veikėjas, pasak V. Kapsuko, „jau prieš karą skaitęsis bolševiku“¹⁴⁴.

1916 m. Petrograde atsirado ir dar viena lietuvių socialdemokratų grupė (iš pradžių viena kuopa, o vėliau kelios kuopos), „išsiplėtojusi“ iš dar prieš karą čia veikusių lietuvių „Socialistų jaunimo kuopos“, kuri buvo susidariusi iš į demokratų, būsimuosius socialistus liaudininkus ir socialdemokratų linkusio jaunimo, daugiausia moksleivių. Pasak V. Kapsuko ir kitų apie tai rašiusių autorių, ši kuopa į socialdemokratų ir liaudininkų skilo į jos veiklą įsijungus iš Voronežo 1916 m. pradžioje atvažiavusiam J. Janoniui¹⁴⁵. Į šią socialdemokratinio jaunimo kuopą 1916 m. pavasarį įsitraukė ir keli darbininkai¹⁴⁶. Be to, ji inicijavo dar keturių socialdemokratinė lietuvių darbininkų kuopelių sukūrimą 1916 m. vasarą¹⁴⁷.

Užsiminus apie lietuvių socialdemokratinės orientacijos jaunimo veikimą Rusijoje reikėtų pažymėti tai, kad būtent iš prosocialdemokratinė moksleivių „visuomenininkų“ 1916 m. kilo iniciatyva sukurti visus Rusijoje atsidūrusius ir pasireiškusius lietuvių socialdemokratų vienijantį centrą. Už tai buvo pasisakyta 1916 m. gegužės mėnesį Maskvoje vykusioje „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferencijoje“¹⁴⁸. Šioje konferencijoje, kurioje tedalyvavo tik 7 „moksleivių visuomenininkų“ atstovai, tarp jų ir minėtos Petrogrado socialdemokratinio jaunimo kuopos atstovai J. Janonis ir Raudonikis, buvo išrinkta organizacinė komisija, kuriai buvo pavesta kuo greičiau „sukviesti esančių Rusijoje visuomenininkų ir LSDP narių suvažiavimą, kad sutvėrus Lietuvos socialdemokratų Rusuose centrą ir aptarus jų darbą“¹⁴⁹. Tačiau to padaryti

144. Ten pat. P. 262. Apie V. Poželą žr.: Mitrulevičius G. Požela Vladas // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. P. 170–174.

145. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 264; Kapsukas V. Julius Janonis – Vaidilos Ainis. P. 329; Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 174, 188–189, 291–292; Jašinskas J. Julius Janonis. Poetas ir revoliucionierius. P. 187–189; Kubilius V. Julius Janonis. Antras pataisytas leidimas. P. 136; Būtėnas J. Julius Janonis. Gyvenimas ir kūryba. P. 54–56.

146. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 268. Apie šios kuopos veiklą žr. taip pat: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 121–122.

147. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 268.

148. Ten pat. P. 264, 267. Taip pat žr.: V. A. [J. Janonis] Moksleivių visuomenininkų konferencija // Naujoji gadynė, 1916, spalio, Nr. 5. P. 298–299; Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 183–184. Apie šią konferenciją minima ir lietuvių socialdemokratų Petrogrado kuopų 1916 m. lapkričio 21 d. konferencijos protokole, žr.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 2. P. 575.

149. Ten pat. Be Janonio ir Raudonikio, „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferencijoje“ dalyvavo Rimša iš Dorpat, Bartkus, Blūdžius ir Papečys iš Maskvos ir Norkus iš Voronežo.

nei 1916 m., nei, kaip matysime, 1917 m. nepavyko. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad minėtos „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferencijos“ rezoliucijos yra, ko gero, vienintelis to meto lietuvių socialdemokratų dokumentas, leidžiantis būtent tokiu – rezoliucijų turinio – aspektu spręsti apie to laiko dalies lietuvių socialdemokratų (dalies socialdemokratinio ir prosocialdemokratinio jaunimo) Rusijoje idėjinės-politinės orientacijas ir nuostatas¹⁵⁰. Dėl to reikėtų bent trumpai pažvelgti į tai, kas gi buvo sakoma šios konferencijos rezoliucijose.

Taigi, čia buvo „pasmerkta visa viešpataujančių kapitalistinių klasių politika ir su pasibjaurėjimu atmetamas lietuvių buržuazijos politinis kvaitulys“¹⁵¹. Buvo pažymima, kad tik „viso krašto revoliucinė proletarija ir demokratija tesuteiks šaliai geresnę ateitį“ ir kad „siekdami juo greičiausio socializmo tvarkos įvykdinimo ... visuomeniečiai (t. y. socialdemokratinis jaunimas – G. M.) taip visam pasauliui, taip ir Lietuvai reikalauja demokratinės politinės tvarkos, nes tik tokia tvarka leidžia proletariatui juo greičiausiai siekti prie socialistinio surėdymo“. Atsižvelgdami į visa tai „visuomenininkai“ iškėlė sau uždavinį „agitacijos ir propagandos keliu“ aiškinti proletariniams ir demokratiniams visuomenės sluoksniams „karo prasmę ir vertę, klasinių reikalų priešingumus, esmę buržuazijos skelbiamos vienybės su valdžia, buržuazijos tautinius imperialistinius siekimus, lietuvių buržuazijos veidmainiavimą“ ir „tautos vienybės iliuzijas“, „orientacijų“ ir „memorandumų“ bergždumą ir viso pasaulio „proletarijos reikalų vienodumą“. Turint mintyje aptariamą konferencijos rezoliucijoje išdėstytą nuostatą, kad „tik demokratinė politinė tvarka leidžia proletariatui juo greičiausiai siekti socialistinio surėdymo“, matyt, galima pritarti minčiai, kad „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferencijoje“ priimtos rezoliucijos parašytos ne bolševikų, o „socialdemokratų internacionalistų dvasia“ (t. y. panašia dvasia, kokia buvo „vedami“ Škotijoje LSDP Užsienio biuro leidžiamo V. Kapsuko redaguojamo „Socialdemokrato“ pirmieji numeriai, pasiekę ir Rusiją)¹⁵².

Po trumpo ekskurso apie „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferenciją“ Maskvoje vėl grįžkime prie lietuvių socialdemokratinio judėjimo situacijos Petrograde 1916 m. Taigi, tarp minėtų trijų čia veikusių lietuvių socialdemokratų grupių – iš Rygos atvykusių darbininkų socialdemokratų, inteligentų „visuomenininkų“ ir socialdemokratinio jaunimo grupės 1916 m. užsimezgę kontaktai ir 1916 m. lapkričio 21 d. įvyko jų susivienijimas. Tą dieną vykusioje Petrogrado lietuvių socialdemokratų konferencijoje, atstovaujančioje 68 lietuvių socialdemokratams ir 9-ioms jų kuopoms, buvo nuspręsta jungtis su RSDDP (bolševikais) ir sudaryti Lietuvių rajono (toliau LR – G. M.) organizaciją prie šios partijos miesto organizacijos¹⁵³. Buvo suformuotas

150. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 264–267. Čia išspausdinti ir nemaži šių rezoliucijų fragmentai.

151. Ten pat. P. 265.

152. Ten pat.

153. Žr.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai T. 2. P. 575–576. LKP istorijos apybraižoje nurodoma, kad 1916 m. rudenį Petrograde veikė 8 „revoliucinių socialdemokratų darbininkų“ būreliai, 1 moksleivių (socialdemokratų) būrelis ir 1 inteligentų būrelis („Skardo“ grupė). Kadangi konferencijos protokolas mini,

RSDDP(b) LR komitetas, į kurį išrinkti V. Požela, J. Janonis, P. Raudonikis, J. Dumša ir Švereika¹⁵⁴. V. Požela, kaip LR atstovas, įėjo ir į RSDDP(b) Petrogrado organizacijos komitetą¹⁵⁵. Galima teigti, kad V. Požela tapo ir formaliu, ir faktiniu RSDDP(b) LR lyderiu. Pastebėtina, kad sovietinėje istoriografijoje rašant apie RSDDP(b) LR įkūrimą ir veiklą buvo itin akcentuojamas revoliuciniu socialdemokratu laikyto poeto ir publicisto J. Janonio vaidmuo¹⁵⁶ ir kritiškai vertinami tie šios organizacijos kūrime ir veikloje dalyvavę socialdemokratų inteligentai, kurie ateityje netaps bolševikais.

Kaip vėliau rašė V. Kapsukas, susivieniję Petrogrado lietuviai socialdemokratų prisidėjo prie RSDDP(b) todėl, kad to griežtai reikalavo iš Rygos atvykusių lietuvių socialdemokratų darbininkų Petrograde įkurtų kuopų, jau anksčiau prisišliejusių prie RSDDP(b), atstovai, nepaisant to, kad tam „iš karto prieštaravo inteligentų kuopos dauguma“¹⁵⁷. Tačiau kalbant apie Petrograde veikusių ir į vieną organizaciją susivienijusių lietuvių socialdemokratų prisijungimą prie RSDDP reikėtų pažymėti, kad minimame 1916 11 21 Lietuvių socialdemokratų konferencijos nutarime buvo įrašyta, kad ką tik įsteigtas RSDDP LR „turi teisės žinotis su LSDP“¹⁵⁸. Vėliau lietuvių bolševikai, kaip ir komunistinė istoriografija, šią aptariamą konferencijos nutarimo pastabą įvertins griežtai neigiamai¹⁵⁹. Kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, taip „buvo padaryta nuolaida oportunistams, kurie nenorėjo visiškai nutraukti ryšių su LSDP“¹⁶⁰. Z. Angarietis ir V. Kapsukas, kaip ir jais sekusi visa komunistinė istoriografija, kaip 1916 11 21 Petrogrado lietuvių socialdemokratų konferencijos „trūkumą“ nurodys ir tai, kad ji (konferencija), sprendama daugiausia organizacinius klausimus¹⁶¹, „nekėlė ir nesvarstė principinių taktikos klausimų ypač aktualiais lietuvių reikalais“ ir, kaip rašė komunistinis istorikas B. Vaitkevičius, „apėjo lietuvių bolševikų pažiuos į buržuazines ir smulkiaburžuazines partijas klausimą“¹⁶². Tai, anot minėto istoriko, „buvo konferencijos trūkumas“, iš kurio išplaukė ir kitas „trūkumas – nenuosekli pozicija LSDP atžvilgiu – vietoje to, kad darbininkai būtų kviečiami

kad joje dalyvavo 9 kuopų atstovai, greičiausiai vienos darbininkų kuopos atstovai minimoje konferencijoje nedalyvavo. Beje, ir pačiame konferencijos protokole buvo minima, kad neatvyko keletas delegatų. Žr. ten pat. P. 575.

154. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 269.

155. Ten pat. P. 270.

156. Žr., pvz.: Kubilius V. Julius Janonis. Antras pataisytas leidimas. P. 147–149, 205, etc.

157. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 269.

158. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai T. 2. P. 576. Pažymėtina, kad ši pastaba minimos konferencijos dalyvių buvo priimta vienbalsiai.

159. Žr. kad ir: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 5; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 287; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 127.

160. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 287.

161. Be prisidėjimo prie RSDDP, lietuvių socialdemokratų konferencija vykdė LR organu pripažinto LR komitetą, o svarbiausiems klausimams apsvarstyti buvo numatyta šaukti LR konferenciją arba visuotinį LR susirinkimą. Taip pat buvo nuspręsta, kad LR komitetas savo veikloje turėtų remtis pagalbinėmis įstaigomis – legalios spaudos, knygynų, Raudonojo Kryžiaus komisijomis, kurios prižiūrims LR turėjo veikti autonomijos teisėmis. Žr.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 2. P. 576.

162. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 127.

nutraukti ryšius su LSDP ir stoti į bolševikų partiją, konferencija faktinai pasisakė už bendradarbiavimą su LSDP¹⁶³.

Klaida komunistinės istoriografijos požiūriu buvo ir tai, kad į lietuvių bolševikų, o kartu ir į RSDDP(b) gretas buvo priimta „oportunistinė inteligentų „Skardo“ grupė“, kuri į RSDDP(b) LR įstojo „norėdama palaikyti ryšius su darbininkais ir veikti juos susitaikėliška kryptimi“¹⁶⁴. Pasak vėliau apie Petrogrado lietuvių socialdemokratų prisidėjimą prie bolševikinės RSDDP(b) rašiusio V. Kapsuko, „kalbant apie lietuvių s. d. kuopelių jungimąsi ir dėjimąsi prie bolševikų organizacijos, labai mažai domės buvo kreipiama į principų klausimus, į skirtumus tarp menševikų ir bolševikų, į karo ir tautos vienybės klausimus ir t. t.“. Pasak V. Kapsuko, „jei būtų aiškiai pastatyti šie klausimai, inteligentai socialpardavikai iš „Skardo“ kuopos nebūtų galėję rast sau vietos, ir tai veikiausiai būtų apsaugoję petrapiliškius nuo bendradarbiavimo vėliau su tautine buržuazija“¹⁶⁵. Ypač aršiai kritiškai „Skardo“ grupės inteligentus socialdemokratus ir V. Poželą už to meto veiklą vertino Z. Angarietis, anot kurio, tuo metu „kai kuriems menševikams, kaip ana Požela, pasisakė įsiskverbti į lietuvių bolševikų organizacijų eiles“ ir kad tai jie „darė kaip tikri dviveidžiai“ – „bendrais klausimais jie nuduodavo bolševikus, kad lengviau būtų įlįst į lietuvių bolševikų organizacijas ir paėmus vadovavimą į savo rankas lietuviškais klausimais traukt lietuvius socialdemokratus darbininkus į menševistines pelkes“¹⁶⁶.

Lietuvių komunistinė socialdemokratinio judėjimo istoriografija „Skardo“ grupės socialdemokratų inteligentų priėmimo į RSDDP(b) LR bei V. Poželos vertinime, kaip ir kitais klausimais, iš esmės vadovavosi ką tik cituotų pirmųjų lietuvių bolševikų lyderių, buvusių, kaip matėme iš šios monografijos 1.3 skyriaus, ir pirmaisiais komunistiniais lietuvių socialdemokratinio judėjimo istorikais, vertinimais¹⁶⁷. Pavyzdžiui, kaip buvo rašoma viename komunistinės istoriografijos tekste, „tuo metu į Lietuvių rajono komitetą buvo prilindę oportunistiniai menševikiniai elementai, kurie atvirai pasisakė už bendradarbiavimą su lietuviškaisiais buržuaziniais nacionalistais“. O „šie oportunistiniai, menševikiniai elementai“, kaip toliau rašoma cituojamame tekste, „sugebėjo patraukti savo įtakon lietuvių darbininkus, aiškindami, kad

163. Ten pat. Pasak istoriko R. Šarmaičio, Požela, Raudonikis ir kiti inteligentai buvo „faktinai menševikinės dvasios ir siekė lietuvių bolševikų rajoną paversti buvusios LSDP organizacija“. Žr.: Šarmaitis R. Zigmas Angarietis (74-ųjų metinių proga) // *Komunistas*, 1956, Nr. 7. P. 30.

164. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 128.

165. Kapsukas V. Julius Janonis – Vaidilos Ainis. P. 330.

166. Z. A. [Angarietis Z.] Iš lietuvių bolševikų veikimo Rusijoje 1917 metais (Pusiaus atsiminimai) // *Priekalas*, 1937, Nr. 3. P. 148.

167. Anot sovietinio istoriko B. Vaitkevičiaus, tam, kad buvo padarytos tokios „klaidos“, „įtakos turėjo socialdemokratų darbininkų politinis ir teorinis nesubrendimas“ ir V. Poželos „dviveidiška pozicija“, pastarasis, V. Kapsuko žodžiais, „stovėjo viena koja darbininkų bolševikų tarpe, kita tautinės buržuazijos stovykloje“. Anot B. Vaitkevičiaus, V. Požela iki karo 1913–1914 m. laikė save bolševiku, Rygoje redagavo laikraštį „Vilnis“, pirmaisiais karo metais nevengė pasisakyti prieš tautos vienybę, kritikavo LDNKŠ, tačiau faktiškai „laikėsi menševikinio bendradarbiavimo su tautine buržuazija politikos ir dangstydamasis LR (RSDDP(b) LR) vardu ją įgyvendino“. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 128.

jie veikia su bolševikų partijos Petrogrado komiteto žinia¹⁶⁸. Tokių ar labai panašių vertinimų galima rasti ne viename komunistinės istoriografijos tekste. Be abejo, tai bolševikiškai – sovietišškai komunistiškai ideologizuoti ir neobjektyvūs 1916 m. pabaigos–1917 m. pradžios Petrogrado lietuvių socialdemokratų vertinimai. Šiuos vertinimus paminėjome tam, kad būtų aiškiau, kokie „bolševikai“ buvo prie bolševikų partijos prisidėję Petrogrado lietuvių socialdemokratai.

Po 1916 m. lapkričio 21 d. konferencijos lietuvių socialdemokratų veikla Petrograde šiek tiek suaktyvėjo¹⁶⁹. Buvo sukurta dar keletas lietuvių socialdemokratų kuopų. Prisidengus vakaronių organizavimu buvo sušaukti keli visuotiniai lietuvių socialdemokratų susirinkimai. Buvo planuojama leisti legalų laikraštį „Tiesa“, tačiau to padaryti iki Vasario revoliucijos Rusijoje nepavyko. „Tiesa“ kaip „Lietuvių Rajono RSDDP organas“ pradėjo eiti tik nuo 1917 m. kovo 30 d. (senu stiliumi). Galbūt „Tiesos“ iki Vasario revoliucijos Rusijoje nepavyko pradėti leisti ir dėl to, kad 1916 m. pabaigoje–1917 m. pradžioje LR patyrė rimtų nuostolių – tuo metu buvo areštuota keletas aktyvių Petrogrado lietuvių socialdemokratų – J. Janonis, J. Pakalnis ir P. Raudonikis¹⁷⁰.

Grįžtant prie Petrogrado lietuvių socialdemokratų prisijungimo prie RSDDP fakto reikia pabrėžti, kad, kaip parodė tolesni įvykiai, Petrogrado lietuvių socialdemokratai prisidėję prie RSDDP (bolševikų) nebuvo kokia nors išimtis tarp į Rusiją pasitraukusių lietuvių socialdemokratų. Jau minėjome, kad Maskvoje ir kai kuriuose Rusijos imperijos miestuose dar iki Vasario revoliucijos buvo lietuvių socialdemokratų grupelių, besiorientavusių į prisidėjimą prie RSDDP. Be to, atskiruose miestuose, atrodo, buvo lietuvių socialdemokratų, pavieniui tiesiogiai įstojusių į RSDDP¹⁷¹. Pažymėtina ir tai, kad po 1917 m. Vasario revoliucijos Rusijoje legalizavus politinių partijų veiklą ir susidarius galimybėms įvairiems politiniams judėjimams, tarp jų ir lietuvių socialdemokratiniam judėjimui, gerokai suaktyvinti savo politinę veiklą, keletas įvairiuose imperijos miestuose įsisteigusių lietuvių socialdemokratų kuopų prisidėjo prie RSDDP(b). Pavyzdžiui, 1917 04 06 (19) įsikūrusi Jekaterinoslavo lietuvių socialdemokratų kuopa (į kurią, atrodo, buvo įsirašęs 51 narys), nors kurį laiką ir orientavosi į bendros Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų organizacijos sukūrimą, tačiau jau 1917 05 07 (20) nutarė prisijungti prie RSDDP(b) ir prie vietinės šios partijos organizacijos sudaryti Lietuvių rajoną¹⁷². Prie RSDDP(b) 1917 m. pavasarį–vasarą prisidėjo ir lietuvių socialdemokratų organizacijos Nižnij Novgorode,

168. Komodaitė J. ir kt. Partijos istorijos instituto bendradarbių parengta A. Sniečkui medžiaga apie Z. Angarietį. Vilnius, 1962 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1263. L. 13–14.

169. 1917 m. kovo 6 (19) d. RSDDP(b) Petrogrado komiteto susirinkime svarstant klausimą apie darbo organizavimą rajonuose paaiškėjo, kad LR yra vienas geriausiai organizuotų Petrogrado bolševikų organizacijos rajonų. Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 294.

170. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 269, Kapsukas V. Julius Janonis – Vaidilos Ainis. P. 330; Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. P. 293, 322, 326–327, etc.

171. LKP istorijos apybraiža. P. 288. Visgi, LKP istorijos apybraižos autorių duomenimis, tuo metu, kada RSDDP(b) išėjo iš pogrindžio, iš joje buvusių apie 150 lietuvių apie 100 priklausė RSDDP(b) Petrogrado LR. Žr. ten pat. P. 294. Taip pat žr.: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 43.

172. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 280; LKP istorijos apybraiža. P. 297.

Voroneže, Charkove, Odesoje, Rygoje¹⁷³. Prie RSDDP 1917 m. pavasarį prisijungė ir Maskvos lietuvių socialdemokratai¹⁷⁴.

Tai, kad Petrograde karo metu atsidūrę lietuvių socialdemokratai 1916 m. pabaigoje nusprendė prisijungti prie RSDDP, neturėtų stebinti. Mat, kaip jau minėjome šios monografijos antros dalies antrame skyriuje, 1906 m. rugsėjo LSDP konferencijoje buvo nuspręsta, kad Rusijos imperijoje, ne Lietuvos teritorijoje veikiančios LSDP organizacijos ar grupės pačios turėjo nuspręsti, ar jos „pasilieka prie LSDP, ar prisidedama prie RSDDP organizacijos“, taigi LSDP organizacijos Latvijoje ir tuometiniame Peterburge prisidėjo prie vietinių socialdemokratų partijų: Peterburge – tiesiogiai prie RSDDP(b), o Latvijoje – prie Latvijos socialdemokratų darbininkų partijos, kuri savo ruožtu, kaip jau minėjome, autonominės-teritorinės organizacijos teisėmis nuo 1906 m. įėjo į RSDDP. Taip pat reiktų prisiminti ir 1906 m. LSDP rugsėjo konferencijoje svarstytą, 1907 m. VII LSDP suvažiavime priimtą, o po to VIII suvažiavime 1909 m. ir 1912 m. konferencijoje pakartotą, bet taip ir neįgyvendintą LSDP sprendimą jungtis su RSDDP. Taigi Rusijoje atsidūrusių lietuvių socialdemokratų įsijungimas buvo logiškas šių ankstesnių LSDP sprendimų tęsinys.

Tačiau Pirmojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukę lietuvių pabėgėliai – socialdemokratai, laikinai atsidūrę Rusijos gilumoje, ne iš karto ir ne visiškai įsiliejo į RSDDP gretas. Jie nebuvo pakankamai integravęsi į vietos gyvenimą, juos siejo bendri lietuvių pabėgėlių reikalai, be to, dažnai jie netgi dar gerai nemokėjo rusų kalbos. Netgi ir tie lietuviai, kurie prijautė bolševikams, dažnai negalėjo iš karto tiesiogiai įsiliesti į RSDDP (bolševikų) gretas savo darbovietės socialdemokratų partinėje organizacijoje. Tad 1916 m. pabaigoje–1917 m. dažniausiai prie vietinių RSDDP organizacijų kūrėsi lietuvių socialdemokratų organizacijos, kurios vadinosi įvairiai, pavyzdžiui, jau minėti Petrogrado lietuvių rajonas, Jekaterinoslavo lietuvių rajonas, taip pat Voronežo lietuvių organizacija, Charkovo lietuvių kultūros centras, Odesos lietuvių komitetas ir t. t.¹⁷⁵

Taigi lietuvių socialdemokratų, prisiliejęs prie RSDDP, organizacijos kūrėsi pagal nacionalinį principą¹⁷⁶. RSDDP istorijoje tai nebuvo naujas dalykas. Tereikia prisiminti žydų Bundo, kuris 1906 m. antrą kartą prisijungęs prie RSDDP išlaikė savo organizacinę struktūrą, pavyzdį. Nors 1912 m. Prahos konferencijoje bolševikai

173. Ten pat. Taip pat žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 153–154. Probolševikišką to meto Rygos lietuvių socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų evoliuciją akivaizdžiai liudija nuo 1917 04 30 iki 1917 06 11 leistas jų laikraštis „Liuosybė“.

174. LKP istorijos apybraiža. P. 298. 1917 04 23 (05 06) įvykęs bendras Maskvos lietuvių socialdemokratų susirinkimas priėmė nutarimą stoti į RSDDP(b) gretas. RSDDP(b) Maskvos komitetas 1917 04 23 (05 06) nutarė lietuvių socialdemokratus priimti į partiją ir vieną jų atstovą įtraukti į partijos Maskvos komitetą su patariamojo balso teise, o 1917 05 02 (05 15) nutarė prašyti RSDDP(b) Maskvos miesto konferencijos išrinkti į partijos miesto komitetą lietuvių socialdemokratų atstovą ir su sprendžiamąjo balso teise.

175. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai // Mintys apie LKP kelią. P. 33. Čia išvardyti prie RSDDP prisijungusių lietuvių socialdemokratų organizaciniai dariniai, atsiradę 1917 m. po Vasario revoliucijos.

176. Ten pat.

atsisakė organizacijų kūrimo pagal nacionalinį požymį, tačiau Pirmojo pasaulinio karo metais bolševikai buvo priversti atsižvelgti į realią situaciją. Teko iš dalies sugrįžti prie 1906 m., o ne 1912 m. partijos organizavimo modelio¹⁷⁷. Pirmojo pasaulinio karo metais įvyko bolševikų ir vadinamųjų nacionalų organizacijų suartėjimas. Pavyzdžiui, lenkų socialdemokratai (LKirLSD) 1917 m. vėl įėjo į RSDDP(b) sudėtį, tačiau kaip savarankiška organizacija jie nesusinaikino, išlaikė autonominių statusą¹⁷⁸.

Kalbant apie lietuvių socialdemokratų grupių prisijungimą prie RSDDP reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kokia buvo tos pačios RSDDP būklė. Žinoma, kad RSDDP, II partijos suvažiavime suskilusi į bolševikų ir menševikų frakcijas, nepavykus vėlesniems mėginimams suvienyti partiją, dar labiau susiskaldė ir tiek prieš karą, tiek ir karo metais, taigi ir 1916–1917 m., buvo susiskaldžiusi į daugybę viena su kita nesutariančių frakcinių grupuočių, kurios nepaisant viso to veikė vienu RSDDP pavadinimu¹⁷⁹. Tad ir įvairiuose Rusijos imperijos miestuose susikūrusios lietuvių socialdemokratų organizacijos savo politinėmis orientacijomis nebuvo vienodos. Vienose vietose buvo labiau simpatizuojama bolševikams, kitose – menševikams, o dar kitose pasireiškė lietuvių socialdemokratų svyravimai tarp simpatijų bolševikams ir simpatijų menševikams, arba tos simpatijos iš viso buvo neaiškios¹⁸⁰.

Vis dėlto pats pagrindinis klausimas, kėlęs trintį tarp lietuvių socialdemokratų Rusijoje, buvo Lietuvos ateities klausimas, kuris tapo ypač aktualus po 1917 m. Vasario revoliucijos, kuomet prasidėjo „viešasis lietuvių politinis darbas Rusijoje“¹⁸¹. Lietuvos politinės ateities klausimas buvo glaudžiai susijęs ir su santykių su kitomis lietuvių politinėmis partijomis ir grupėmis klausimu. Būtent nuo lietuvių socialdemokratų santykio su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis (partijomis) klausimo ir pradėsime aptarti lietuvių socialdemokratų politines nuostatas šiuo (Lietuvos politinės ateities) klausimu. Galima pastebėti, kad iki 1917 m. pavasario–vasaros charakteringiausiai lietuvių socialdemokratų santykį su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis išreiškė ir reprezentavo Petrograde besireiškę lietuvių socialdemokratai, kurie, kaip minėjome, nuo 1916 11 21 tapo RSDDP (bolševikų) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajonu. Pažymėtina, kad 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje dalis Petrogrado lietuvių socialdemokratų – inteligentų „visuomenininkų“ dalyvavo bendroje nukentėjusių nuo karo lietuvių pabėgėlių šelpimo veikloje

177. Ten pat.

178. Ten pat.

179. Žr. kad ir: Волобуев О. Меншевики в поисках новой партийной модели. Июнь 1907–июль 1914 // Меншевики и меньшевизм. Сборник статей. – Москва, 1998. С. 24–43; Волобуев О., Клоков В. Меншевики С. 356–357; Розенталь И. С. Большевики // Политические партии России. Конец XIX века–первая треть XX века. – Москва, 1996. С. 80; Тютюкин С. В. Меншевики и война // Политические партии и общество России 1914–1917 г. г. – Москва, 1999; Розенталь И. С. Большевики и российское общество // Ten pat; Работяжев Н. В., Яшлавский А. Е. Полвека исканий: очерк эволюции идейных воззрений меньшевистской социал-демократии. С. 6–7; Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4. – Москва, 2008.

180. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 34.

181. Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. – Vilnius, 1989. P. 535.

Rusijoje¹⁸². Aktyviai šioje bendroje įvairių politinių srovių lietuvių veikloje dalyvavo ir viena iš ryškesnių Petrogrado lietuvių socialdemokratų „visuomenininkų“ figūrų A. Purėnas. 1916 m. vasario 23 d. Petrograde vykusiame vadinamajame Lietuvių suvažiavime, skirtame šelpimo darbui aptarti, A. Purėnas buvo išrinktas į šio „suvažiavimo“ prezidiumą¹⁸³. Į jį buvo išrinktas ir jo vienu iš sekretorių buvo ir Petrogrado lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komitete aktyviai dalyvavęs tuo metu formaliai socialdemokratams nepriklausęs, tačiau 1917 m. aktyviu Rusijos lietuvių socialdemokratų veikėju tapęs Č. Petraškevičius¹⁸⁴. Minimo suvažiavimo darbe dalyvavo ir aktyvus Petrogrado lietuvių socialdemokratų veikėjas G. Liutkevičius¹⁸⁵. Pastarasis prieš tai 1915 m. kurį laiką (iki 1915 11 05) buvo Petrogrado lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto vicepirmininku¹⁸⁶.

1916 m. aktyviu LDNKŠ CK darbuotoju – ypatingu įgaliotiniu buvo socialdemokratas advokatas F. Valiukas, kuris, anot LDNKŠ CK Rusijoje veikusios dalies pirmininko M. Yčo atsiminimų, „plačiai organizavo pabėgėliams pagalbą jų kelionėje į Rusiją ir buvo vienas energingiausių C. Komiteto darbuotųjų: kur tik jis pasisukdavo, visur taip greitai sutvarkydavo reikalus, kad C. Komitetui tekdavo tik aprobuoti jo sudarytas organizacijas“¹⁸⁷.

Taigi keletas Petrograde atsidūrusių lietuvių „visuomenininkų“ socialdemokratų aktyviai dalyvavo šalpos (arba nukentėjusiųjų nuo karo šelpimo) organizavimo darbe, kuris buvo pirmas ir pagrindinis (bent pradžioje) Rusijoje atsidūrusių lietuvių inteligentų ir kitų socialinių sluoksnių atstovų, užsiimančių vienokia ar kitokia visuomenine veikla, uždavinys. Tačiau dirbdami šalpos darbą socialdemokratai 1916 m. pradžioje prieštaravo tam, kad šelpimo darbui organizuoti skirtas 1916 02 23 „Lietuvių suvažiavimas“ būtų kreipiamas „į politikos pusę“¹⁸⁸.

Tuo metu viena ryškiausių Petrograde atsidūrusių lietuvių socialdemokratų figūrų V. Požela 1916 m. pirmaisiais mėnesiais buvo kritiškai nusiteikęs dėl bendradarbiavimo su dešiniųjų ir centristinių srovių lietuvių visuomenės veikėjais ne tik svarstant ir sprendžiant vienokius ar kitokius politinius klausimus, bet ir dėl socialdemokratų dalyvavimo bendrame lietuvių, atsidūrusių Rusijoje, šalpos darbe¹⁸⁹. Jis nedalyvavo čia jau minėtame 1916 m. vasario 23–25 d. vykusiame vadinamajame Lietuvių suvažiavime, o jame dalyvavusius savo „draugus“ (matyt, buvo turimi mintyje minėtame „suvažiavime“ dalyvavę socialdemokratai) savo atvirame laiške LDNKŠ CK kritikavo dėl to, kad

182. Yčas M. Atsiminimai. II t. – Kaunas, 1935. P. 142.

183. Lietuvių suvažiavimas // Lietuvių balsas, 1916 02 25, Nr. 16. P. 1; Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. – Kaunas, 2002. P. 221; Yčas M. Atsiminimai. III t. – Kaunas, 1936. P. 107–108.

184. Ten pat.

185. Yčas M. Atsiminimai. III t. P. 113–114.

186. Ten pat. P. 173; Petrapilio Lietuvių Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti visuotinis susirinkimas // Lietuvių balsas, 1916 02 11, Nr. 12. P. 2; Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais. P. 33.

187. Yčas M. Atsiminimai. II t. P. 120. Taip pat žr. ten pat. P. 127–128, 137.

188. Žr.: Lietuvių suvažiavimas // Lietuvių balsas, 1916 03 03, Nr. 18. P. 2. Yčas M. Atsiminimai. III t. P. 113.

189. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 262–263.

šie, anot jo, „užmiršo savo principus – ir klasių kovą, ir klasinį tautų solidarumą“. Tokia V. Poželos pozicija susilaukė smarkios kritikos kitų lietuvių politinių srovių spaudoje¹⁹⁰.

Dėl V. Poželos įtakos 1916 m. pavasarį Petrogrado socialdemokratų „visuomenininkų“ grupė priėmė rezoliuciją, kurioje buvo sakoma, kad dalyvavimas LDNKS įstaigų veikloje „bus paprasta klerikalinės ir liberalinės buržuazijos politika“, „prieš tą politiką visuomenininkai turi statyti savitą demokratijos politiką“ ir „tam tikslui neužtenka kritikuoti buržuazijos šelpimo darbą, bet reikia steigti atskirą, demokratiniais pamatais nustatytą draugiją, kuri galėtų būti ir židiniu politinių demokratijos uždavinių“¹⁹¹.

Dėl šios Petrogrado lietuvių socialdemokratų „visuomenininkų“ laikyseną tiek nukentėjusiųjų nuo karo šelpimo darbe, tiek politinėje veikloje nubrėžusios rezoliucijos minėta grupė nuo 1916 m. pavasario daugiausia bendradarbiavo su kita kairiąja socialistine lietuvių politine srove – į Rusiją pasitraukusiais demokratais – LDP nariais, 1917 m. tapusiais socialistais liaudininkais (Lietuvos socialistų liaudininkų partija – LSLP). Kartu su jais 1916 m. buvo sukurta šalpos draugija „Grūdas“, į kurios valdybą, be M. Januškevičiaus, P. Keinio ir V. Zubovo, buvo išrinkti ir socialdemokratai V. Požela ir G. Liutkevičius (pastarasis išrinktas valdybos sekretoriumi) bei taip pat dalyvauta ir jų (t. y. socialistų liaudininkų) įkurtos „Prūsų lietuvių globos“ veikloje¹⁹².

Priėmus minėtą Petrogrado socialdemokratų „visuomenininkų“ grupės rezoliuciją ir nustačius grupės politinę laikyseną socialdemokratai „visuomenininkai“ su buvusiais LDP nariais – būsimais socialistais liaudininkais bendradarbiavo ir pastarųjų laikraštyje „Naujoji Lietuva“¹⁹³. Vienas iš artimesnių V. Poželai kairesniųjų „visuomenininkų“ G. Liutkevičius priklausė šio laikraščio redakcijai, kurią materialiai rėmė prosocialdemokratinį pažiūrų grafas V. Zubovas¹⁹⁴.

Nors buvęs LSDP CK narys ir ryškiausia tuo metu lietuvių socialdemokratinio judėjimo Petrograde figūra V. Požela iš pradžių ir pasisakė prieš bendrą socialdemokratų veiklą su centristinių ir dešiniųjų srovių veikėjais ir pripažino tik tam tikrą bendradarbiavimą su socialistais liaudininkais, tačiau jau 1916 m. pavasarį jis pats pradėjo dalyvauti įvairių Petrograde buvusių lietuvių politinių srovių veikėjų pasitarimuose, vadinamuosiuose lietuvių pasikalbėjimuose¹⁹⁵.

190. Žr.: ten pat. P. 262; Lietuvių balsas, 1916 03 06, Nr. 19. P. 1; P. B. Dėl p. L. Poželos laiško // Lietuvių balsas, 1916 03 10, Nr. 20. P. 2.

191. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 262.

192. Žr.: „Grūdas“ jau įkurtas // Keleivis, 1917 01 31, Nr. 5. P. 4; Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais. P. 35. „Grūdo“ draugija daugiausia dirbo su iš Amerikos lietuvių atsiųstomis aukomis. Įvairiose vietose ji išlaikė 4 prieglaudas vaikams, 7 pradžios mokyklas, kuriose mokėsi 483 vaikai, ir 7 kursus suaugusiesiems. Plačiau apie „Prūsų lietuvių globos“ ir „Grūdo“ draugijų veiklą žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 49–53. Taip pat žr.: Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1795–1918. P. 207.

193. Jašinskas J. Julius Janonis. Poetas ir revoliucionierius. P. 199–200.

194. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 263.

195. Ten pat. P. 270. Anot komunistinio istoriko B. Vaitkevičiaus, V. Požela pradėjo dalyvauti „derybose su kontrrevoliucinės buržuazijos atstovais“. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 133.

Matyt, galima teigti, kad tokia V. Poželos laikysena atspindėjo ir daugumos to meto lietuvių socialdemokratų Petrograde nuostatas, nes, kaip vėliau rašė V. Kapsukas, tuo metu tiek Petrogrado lietuvių socialdemokratiniam jaunimui, tarp jų ir J. Janoniui, tiek ir lietuvių socialdemokratams darbininkams „rygiečiams“ didelės įtakos turėjo V. Požela¹⁹⁶. Tai liudytų ir faktas, kad V. Požela, ir iki 1916 11 21 konferencijos buvęs neformaliu tuomet dar nesusivienijusio lietuvių socialdemokratinio judėjimo Petrograde lyderiu, po minėtos 1916 11 21 konferencijos, kaip matėme, tapo ne tik neformaliu, bet ir formalizuotu (oficialiu) RSDDP(b) LR lyderiu. Tokią jo, kaip lietuvių socialdemokratinio judėjimo Petrograde neformalaus lyderio, padėtį 1916 m.–1917 m. pradžioje liudytų ir tai, kad, anot V. Kapsuko, jo (V. Poželos) įtaka „matėsi“ ir anksčiau minėtose jaunųjų socialdemokratų – „visuomeniečių“ Maskvos konferencijos rezoliucijose¹⁹⁷.

Jau po 1916 11 21 lietuvių socialdemokratų konferencijos, t. y. po visų Petrograde veikusių lietuvių socialdemokratų grupių susivienijimo ir susijungimo su RSDDP(b) ir Lietuvių rajono prie šios partijos Petrogrado organizacijos sukūrimo, V. Požela kartu su J. Dumša ir J. Janoniu (anot komunistinio istoriko B. Vaitkevičiaus, V. Poželos „suvedžiotais lietuvių bolševikų aktyvistais“¹⁹⁸) ir kartu su kitais Petrogrado lietuvių socialdemokratais, pavyzdžiui, A. Purėnu ir G. Liutkevičiumi, dalyvavo 1916 m. lapkričio 20–27 d. vykusiame „plačiame pasikalbėjime“ įvairių lietuvių politinių srovių atstovų, kuriame buvo nuspręsta organizuoti „Lietuvių tautos mezliavą“ ir jos organizavimui „srovių lygybės principu“ sudaryti „Laikiną organizacinę komisiją“ iš aštuonių žmonių, po du iš kiekvienos tuo metu Petrograde apsireiškusios lietuvių politinės srovės¹⁹⁹. Petrogrado lietuviai socialdemokratai–„bolševikai“ dalyvavo ir šios 1916 m. gruodžio 16 d.–1917 m. sausio 30 d. posėdžiavusios komisijos veikloje – jiems čia atstovavo V. Požela ir G. Liutkevičius²⁰⁰.

196. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 266, 270. Anot V. Kapsuko, „darbininkai juo (V. Požela – G. M.) tuomet pilnai tikėjo ir dėl to pasisėkė jam juos biauariai suvedžioti“.

197. Ten pat. P. 266. Be anksčiau aptartos rezoliucijos, nebolševikinė savo dvasia buvo ir kita „Lietuvių moksleivių visuomenininkų konferencijoje“ priimta rezoliucija – rezoliucija dėl tremtinių šelpimo. Šioje rezoliucijoje nebuvo atmesta galimybė „visuomeniečiams“ dirbti bendrose lietuviškose šelpimo įstaigose. Tiesa, trys minimos konferencijos nariai (anot V. Kapsuko, Janonis, Raudonikis ir Rimša) šiuo klausimu prie rezoliucijos dėl šelpimo išdėstė savo atskirąją nuomonę, pagal kurią „atskirų kairiojo visuomenės sparno atstovų įėjimas į esamąsias nukentėjusiems nuo karo šelpti įstaigas, tveria tik tautinės vienybės iliuzijas“, todėl „visuomenininkai“ turi organizuoti „kairiąją visuomenės dalį“ ir remdamiesi „organizuota jėga eiti į minėtas įstaigas“ ir „užimdami savo išlygomis pozicijas, daryti savo liniją“.

198. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 133.

199. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 270–271; M. M. [Markauskas M.] Apžvalga // Aušrinė, 1917, Nr. 1. P. 8. Plačiau apie tai žr.: Laikinosios Organizacinės komisijos Lietuvių Tautos Mezliavos tikslui ir organizacijai nustatyti protokolai ir organizacinio komiteto Mezliavos komisijos posėdžių protokolai // LMAB RS. F. 237–68.

200. Ten pat. Taip pat žr.: Parausvinis V. [Natkevičius V.] Lietuviai svetur // Lietuvos aidas, 1918 05 18, Nr. 58. P. 4.

V. Požela buvo vienas iš pačių aktyviausių šios komisijos posėdžių dalyvių²⁰¹. G. Liutkevičius buvo išrinktas šios komisijos sekretoriumi²⁰².

Maskvos lietuviams pasiūlius steigti nuolatinę politinę instituciją, galinčią nuolat reikšti lietuvių politinę valią, „Laikinosios organizacinės komisijos“ posėdyje 1917 m. sausio 30 d. „Lietuvių tautos mezliavos“ sukūrimo idėja transformavosi į Lietuvių tautos tarybos (toliau – LTT) sukūrimo idėją²⁰³. Iškilus šiai idėjai V. Požela, kaip jau minėta istoriografijoje, laikydamasis požiūrio, kad socialdemokratams „savaranki Lietuva“ yra „tik priemonė kitiems tikslams“ ir kad jie „laikosi ne legalistinės, o revoliucinės taktikos“, nuolatinės bendros tarybos idėją atmetė, tačiau pripažindamas, kad „bendrų reikalų gali būti“, jis pasiūlė „įkurti tik informacinį biurą“²⁰⁴. Tam tikro bendro su kitomis srovėmis biuro sumanymui įgyvendinti V. Požela gavo ir RSDDP Petrogrado LR pritarimą²⁰⁵.

Pastebėtina, kad už įvairių politinių srovių atstovus telkiančios tam tikros organizacijos sukūrimą pasisakė ir Maskvos lietuvių socialdemokratai – „visuomenininkai“, kurie taip pat dalyvavo įvairiuose skirtingų lietuvių politinių srovių atstovų pasitarimuose²⁰⁶. Atsižvelgiant į visa tai, natūralu, kad lietuvių socialdemokratai dalyvavo 1917 m. vasario 11 (24) d. įvykusiame slaptame Rusijos lietuvių politinių srovių atstovų (po dešimt kiekvienos srovės atstovų, taip pat dešimt „laisvųjų – palaidųjų“ dalyvių ir tiek pat svečių) „platesniame pasikalbėjime“ – suvažiavime, vėliau pavadintame „Rusijos lietuvių Mažuoju seimu“, kuriame ir buvo sukurta Lietuvių tautos taryba²⁰⁷.

Nuo lietuvių socialdemokratų – RSDDP(b) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono į LTT įėjo V. Požela, S. Digrys ir G. Liutkevičius²⁰⁸. Pastarasis įėjo ir į pirmajame

201. Žr.: Laikinosios Organizacinės komisijos Lietuvių Tautos Mezliavos tikslui ir organizacijai nustatyti protokolai ir organizacinio komiteto Mezliavos komisijos posėdžių protokolai // LMAB RS. F. 237–68. L. 9–10, 15, 18–19, 21, 24–26, 28–230, 32–35, 39–43.

202. Ten pat. L. 1.

203. Ten pat. L. 23, 26.

204. Ten pat. L. 28–29; Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais. P. 37.

205. 1917 m. sausio 30 d. RSDDP(b) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono posėdyje V. Požela, „prikalbėjęs, – anot V. Kapsuko, – visą kirbynę apie nesutaikomus ir bendrus tikslus, apie dešiniųjų prisiartinimą prie kairiųjų“ (pasak V. Kapsuko, „iš tikrųjų kairieji prisiartinino prie dešiniųjų“), pritarė Lietuvių tautos tarybos sukūrimui, pareikšdamas, kad „socialdemokratai, sakydami prieš nuolatinę, pastovią įstaigą, tinka (sutinka – G. M.) sudaryti biurą atskiriems klausimams rišti ir jėgoms koordinuoti“. Žr.: Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 271. Sovietinė istoriografija V. Poželą dėl to labai kritikavo. Anot sovietinio istoriko B. Vaitkevičiaus, „tuo būdu iš principo buvo pripažinta, kad išnaudotojai ir išnaudojamieji gali turėti bendrų interesų ir veikti kartu su buržuazija“. Žr. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 133.

206. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 271.

207. Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 235; Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais. P. 40

208. LTT buvo sudaryta iš 18 žmonių – po tris žmones iš šešių besireikšusių lietuvių politinių partijų (politinių srovių) – socialdemokratų, socialistų liaudininkų, santariečių, pažangiečių, krikščionių demokratų ir katalikų sąjungos. Žr.: Tautos Taryba // Naujoji Lietuva, 1917, Nr. 2 (10). P. 2; Pirmas steigiamasai Lietuvių Tautos Tarybos posėdis 1917 m. kovo 13 d. // Santara, 1917 03 19, Nr. 2. P. 1; St. Lietuvių Politikos gyvenimas Rusijoje // Darbo balsas, 1917 12 15, Nr. 2. P. 8.

LTT posėdyje 1917 m. kovo 13 (26) d. suformuotą LTT prezidiumą, kurį sudarė šeši nariai – po vieną šešių lietuvių politinių srovių atstovų. Socialdemokratui LTT prezidiume atiteko išdininko (kasininko) pareigos²⁰⁹. 1917 m. kovo 14 (27) d. vykusiame antrajame LTT posėdyje LTT paskiriant konkrečius asmenis į LTT pirmajame posėdyje sudarytą „Laikinąjį Lietuvos valdymo komitetą“ (toliau – LLVK) socialdemokratų į jį buvo deleguoti V. Požela ir G. Liutkevičius²¹⁰.

Tiesa, ką tik išrinktos LTT viduje buvo kilusi nemaža įtampa ir kartu iškilęs klausimas dėl socialdemokratų dalyvavimo LTT darbe siekiant pripažinti lietuvių katalikų tautos sąjungą (LKTS) kaip atskirą politinę partiją. Socialdemokratai ir socialistai liaudininkai LKTS nelaikė atskira nuo krikščionių demokratų (LKDP) partija ir buvo griežtai nusistatę LKTS neįsileisti į LTT, bet santariečių (Demokratinė lietuvių tautos laisvės santaros – DLTLS), lietuvių tautos pažangos partijos (LTPP) atstovų ir krikščionių demokratų balsais LKTS buvo pripažinta teisė dalyvauti LTT veikloje, kaip partijai, turinčiai reikalaujamas objektyvias partijos žymes. Socialdemokratai ir socialistai liaudininkai pareiškė, jog jie pasitraukia iš LLVK, visų LTT išrinktųjų komisijų ir „nuima savųjų kandidatūras į Lietuvos administraciją“ bei pagrasino pasitrauksiantys apskritai iš LTT, jeigu LKTS bus pripažinta atskira politine partija ir jai bus leista dalyvauti LTT veikloje²¹¹. Tada, nors ir protestuodama „prieš taip žiaurų 3 partijų pasielgimą“ (be socialdemokratų ir socialistų liaudininkų, buvo turimi mintyje ir santariečiai), nuolaidų padarė pati LKTS, atsisakiusi dalyvauti LTT darbe²¹². Tačiau LKTS atsisakius dalyvauti LTT veikloje, tą daryti atsisakė ir prieš LKTS pašalinimą protestavusi LKDP²¹³. Tad nuo to laiko iki 1917 m. birželio LTT veikloje dalyvavo LTPP, DLTLS, LSLP ir socialdemokratų atstovai.

Socialdemokratų dalyvavimas „Rusijos lietuvių Mažosio seimo“, LTT ir LLVK darbe rodo, kad tuo metu Rusijoje veikę lietuvių socialdemokratai, net ir tie iš jų, kurie (kaip Petrogrado lietuvių socialdemokratai) buvo prisijungę prie RSDDP bolševikų, dalyvavo į Lietuvos valstybingumo, su demokratine valdymo forma, atkūrimą

209. LTT prezidiumą sudarė jo pirmininkas S. Šilingas (DLTLS), pirmasis vicepirmininkas V. Bielskis (LSLP), antrasis vicepirmininkas kunigas K. M. Rėklaitis (LKTS), sekretorius L. Noreika (LTPP), antrasis sekretorius A. Tumėnas (LKDP) ir išdininkas G. Liutkevičius. Taip pat visateisiais nariais į LTT buvo pakviesti Rusijos Dūmos atstovai M. Yčas, M. Januškevičius, P. Keinys ir kunigas J. Laukaitis. Žr.: Pirmas Steigiamasis lietuvių tautos tarybos posėdis // Santara, 1917 03 19, Nr. 2. P. 1; Paurausvinis V. [Natkevičius V.] Lietuviai svetur // Lietuvos aidas, 1918 06 04, Nr. 65. P. 4; Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 236.

210. Antras lietuvių Tautos Tarybos posėdis // Santara, 1917 03 19, Nr. 2. P. 1; Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 238. Į LLVK iš kiekvienos lietuvių politinės grupės įėjo po du atstovus. Taip pat į šį komitetą buvo pasiūlyta įeiti ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovams pagal proporcijas: baltarusiams – 6 atstovai, žydams – 3, lenkams – 2 ir rusams – 1 atstovas.

211. Socialdemokratai ir socialistai liaudininkai to pareikalavo 1917 04 07 LTT posėdyje. Žr.: L. Tautos Taryba // lietuvių balsas, 1917 04 02, Nr. 24. P. 1; L. Tautos Taryba // lietuvių balsas, 1917 04 16, Nr. 27. P. 1; Liūnas [Leonas P.]. lietuvių Tautos Tarybos darbų apžvalga // Santara, 1917 05 27, Nr. 18. P. 1–2; lietuvių tautos taryba Rusijoje // lietuvių enciklopedija, T. XVI. – Boston, 1958. P. 86–87.

212. Tautos tarybos ardymas // Vadas, 1917 04 08 (04 21), Nr. 2. P. 1.

213. Žr.: Vadas, 1917 04 16 (04 29), Nr. 3. P. 1–2.

orientuotame įvairių lietuvių visuomenės srovių atstovų darbe. Tai liudija programiniai „Rusijos lietuvių Mažojo Seimo“, LTT ir LLVK pareiškimai. Kaip žinoma, vadinamajame Rusijos lietuvių Mažajame seime priimtoje rezoliucijoje kaip LTT tikslas buvo pažymėtas – „įgyti laisvę savo tautos likimui spręsti“, o kaip „kelias prie lietuvių tautos laisvės“ buvo nurodytas „nuolatinis organizuotas politikos darbas, kuriuo būtų nuosekliai viso pasaulio tautoms reiškiamą lietuvių tautos valia“²¹⁴.

Pirmajame (steigiamajame) savo posėdyje, įvykusiame tik 1917 m. kovo 13 d. (vasario 27 d.), t. y. jau prasidėjus Vasario revoliucijai Rusijoje, LTT paskelbtoje deklaracijoje taip pat buvo teigiama, kad Lietuva „yra atskira etnografinė, kultūrinė ir ekonominė vienata, kad lietuvių tauta yra čia pamatinis gaivalas ir kad Lietuva privalo būti išskirta į atskirą administratyvinę vienatę“²¹⁵. LTT pasisakė už tai, kad „Lietuvos valdymo pagrindan turi būti padėtos piliečio laisvės garantijos: visų piliečių lygybė prieš įstatymus, tautų, tikybos, sąžinės ir politinių pažiūrų laisvę, spaudos, draugijų, sąjungų, susirinkimų laisvę, asmens buto, korespondencijos neliečiamybė bei bausmių skyrimas tik teismo keliu“²¹⁶. LTT nusprendė, kad LLVK turi „paimti savo žinion visas evakuotas, laikinai sustabdytas ir naujai įsteigtas Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų teismo, administracijos, kultūros, ūkio, pramonės ir labdarybės įstaigas po Rusiją išblaškytas“, taip pat reorganizavimą ir administravimą tų Vilniaus ir Kauno gubernijų vietų, kurios nėra Vokietijos užimtos, ir taip pat Lietuvos tremtinių – pabėgėlių grąžinimą į tėvynę, Lietuvos ūkio ir pramonės atgaivinimą, pastatų atstatymą bei karo nuostolių atlyginimą²¹⁷. LTT taip pat nutarė pavesti LLVK paimti savo žinion ir ruošimą sušaukti Lietuvos Steigiamąjį Susirinkimą, kuris nustatytų Lietuvos vidaus tvarką ir jos santykius su kaimynais.

Apie visus šiuos savo nutarimus LTT pranešė Laikinajai Rusijos vyriausybei bei Darbininkų ir kareivių atstovų tarybai²¹⁸. Mat, kaip vėliau pažymėjo 1917 m. ir LTT ir LLVK nariu buvęs, vienas iš aktyviausių to meto Rusijoje pasireiškusių lietuvių veikėjas Martynas Yčas, visiems LTT sprendimams įvykdyti buvo „būtinai reikalingas vienas mažmožis: Laikinosios Rusijos Vyriausybės sutikimas“²¹⁹. Tačiau, kaip rašė M. Yčas, Rusijos laikinoji vyriausybė „vilkino išspręsti paduotus jai lietuvių reikavimus“, tad „buvo sumanyta sušaukti Rusijos Lietuvių Seimas Petrapių“, „kad Tautos

214. St. Lietuvių Politikos gyvenimas Rusijoje // Darbo balsas, 1917 12 15, Nr. 2. P. 8.

215. Pirmas Steigiamasis Lietuvių tautos tarybos posėdis // Santara, 1917 03 19, Nr. 2. P. 1; Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 236–237; Urbonas V. Stasys Šilingas. Gyvenimas tautai ir valstybei. – Vilnius, 2010. P. 116–117.

216. Ten pat.

217. Ten pat. LTT sudarė keletą komisijų. Aktyviai veikė LTT švietimo komisija, kurioje vienas iš aktyvių jos narių buvo socialdemokratas A. Purėnas.

218. Ten pat. Taip pat žr.: Lietuvių tautos tarybos delegacija pas ministerių pirmininką kunigaikštį Lvovą // Santara, 1917 03 23, Nr. 3. P. 1; Lietuvių tautos tarybos delegacija pas Darbininkų ir kareivių Tarybos pirmininką // Ten pat.

219. Yčas M. Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos Nepriklausomybę // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. – Kaunas, 1990. P. 29.

Tarybos reikalavimai būtų tvirtesni, paremti vietos atstovų²²⁰. Taigi vienas iš pirmųjų ir pagrindinių LTT darbų buvo Rusijos lietuvių seimo sušaukimas, kuris turėjo ap-svarstyti LTT ir LLVK darbus, nusistatyti Lietuvos politikos ateities kryptis ir apsva-rstyti klausimus, susijusius su karo tremtinių materialiniais ir kultūriniais reikalais, rinkliavomis ir panašiai²²¹. 1917 04 19 vykusiame LTT posėdyje buvo nuspręsta Rusijos lietuvių seimą sušaukti 1917 m. gegužės 27 d. Petrograde²²². Ta proga išleistame atsišau-kime į visus Rusijos lietuvius, kuriame buvo nurodyta rinkimų į Rusijos lietuvių seimą tvarka, nusakomi sunkumai, su kuriais LTT susiduria organizuodama šiuos rinkimus, ir apeliuojama į tai, kad kiekvienas Rusijoje atsidūręs lietuvis aktyviai dalyvautų atsto-vų į Rusijos lietuvių seimą rinkimuose²²³. LTT iš savo narių sudarė specialią komisiją, kuri turėjo rūpintis minimo Seimo sušaukimu. Į šią komisiją buvo įtrauktas ir social-demokratų atstovas, RSDDP(b) Petrogrado organizacijos LR lyderis V. Požela²²⁴.

Taigi nuo 1916 m. antros pusės pamažu mezgęsis Petrogrado lietuvių socialde-mokratų bendradarbiavimas su kitomis, tarp jų ir nesocialistinėmis, lietuvių politi-nėmis srovėmis 1917 m. pradžioje pradėjo intensyvėti (nepaisant to, kad nuo 1916 m. pabaigos susivieniję Petrogrado lietuvių socialdemokratai prisidėjo prie bolševikinės RSDDP dalies). Ypač tai pasakytina apie laikotarpį po Vasario revoliucijos Rusijoje, kada įvairių krypčių lietuvių politinės srovės ėmė konsoliduotis Lietuvos ateities var-dan. Tačiau 1917 m. balandžio mėnesį Petrogrado lietuvių socialdemokratų – RSD-DP(b) Petrogrado LR organizacijos narių pozicija dėl bendradarbiavimo su kitomis politinėmis srovėmis LTT ir LLVK veikloje ir programinių nuostatų Lietuvos ateities klausimu pradėjo greitai keistis. Tai susiję su seniai susitapatinusio su rusiškuoju bolševizmu ir lietuvių bolševikų ideologu tapusio Z. Angariečio (Aleksos) atvykimu iš tremties Minusinske į Petrogradą 1917 m. kovo pabaigoje²²⁵.

Atvykęs į Petrogradą Z. Angarietis iš karto pradėjo radikaliai kritikuoti Lietu-vių rajono komiteto veiklą. Lietuvių bolševikų ideologas rašė, kad pirmą kartą da-lyvaujant RSDDP(b) LR komiteto posėdyje jam susidarė įspūdis, kad jis dalyvavo „paprastame patriotų susirinkime“²²⁶. Aišku, kad idėjiškasis lietuvių bolševikas, bolševikas-ideologas taikytis su tokia padėtimi negalėjo ir, matyt, ne be jo pastangų po jo atvykimo į Petrogradą RSDDP(b) Lietuvių rajone pradėjo didėti nepasiten-kinimas vadovaujančiųjų rajono komiteto veikėjų politika. Anot sovietinių istori-kų, „būdamas principingas komunistas Z. Angarietis tuoj išvystė ryžtingą kovą prieš

220. Ten pat.

221. St. Lietuvių Politikos gyvenimas Rusijoje // Darbo balsas, 1917 12 15, Nr. 2. P. 8; Visiems Rusijos lietu-viams // Naujoji Lietuva, 1917 04 28, Nr. 29 (158). P. 1.

222. Visiems Rusijos lietuviams // Naujoji Lietuva, 1917 04 28, Nr. 29 (158). P. 1.

223. Ten pat.

224. Lietuvių tautos tarybos 22 d. nutarimas // Vadas, 1917 04 28, Nr. 5. P. 2–3.

225. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 294. Kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, tik atvykus Z. An-gariečiui jam vadovaujant prasidėjo principinė kova prieš oportunistą ir susitaikėliškumą Lietuvių rajone. Žr. ten pat. P. 296.

226. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 7.

oportunizmą ir buržuazinį nacionalizmą, griežtai kritikavo Lietuvių rajono komitetą už nukrypimą nuo bendros bolševikų partijos linijos²²⁷.

1917 m. balandžio 3 (16) d. buvo sušauktas RSDDP(b) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono visuotinis susirinkimas, kuriame, anot V. Kapsuko, „pirmą kartą viešai buvo pastatyti principiniai klausimai, nuo kurių išsprendimo priklausė, ar (cituojamo autoriaus nuomone) Lietuvių rajonas liks bolševikų partijos organizacija, ar nieko bendra su bolševikais neturinčia lietuvių socialpatriotų partija“²²⁸. Aštriai ligtolinį Lietuvių rajono komitetą užsipuolęs Z. Angarietis tvirtino, kad komitetas per mažai rūpinasi partijos darbu, kad jis „per daug susirišęs su Tautos Taryba ir beveik nesusirišęs su RSDDP“, dėl ko, anot būsimo lietuvių bolševikų ideologo, „išrodė, būk Petrapilio Lietuvių rajonas atskira partija, o ne RSDDP dalis“²²⁹. Tvirtindamas, kad LR nariai įėjo į LTT ir LLVK be viso LR pritarimo, Z. Angarietis ypač kritiškai vertino LR narių dalyvavimą minėtų institucijų darbe ir nė vieno iš tame darbe dalyvaujančių lietuvių socialdemokratų (V. Poželos, S. Digrio ir G. Liutkevičiaus) nelaike bolševikais ir kaltino juos „socialpatriotiniu raudu“²³⁰.

Ankstesnis LR komitetas ką tik atvykus į Petrogradą Z. Angariečiui pirmame savo posėdyje pastarajam dalyvaujant patvirtino, kad V. Poželos ir jo bendraminčių taktiką teisinga, todėl, matyt, ne be Z. Angariečio pastangų visuotiniame LR susirinkime 1917 04 03 (16) šis komitetas buvo perrinktas, ir nors į naująjį komitetą pateko ir trys ankstesniojo komiteto nariai – V. Požela, G. Liutkevičius ir J. Dumša, tačiau į jį buvo išrinktas ir Z. Angarietis, kuris dar buvo ir vietoj V. Poželos išrinktas į Petrogrado RSDDP(b) organizacijos komitetą²³¹. Tai rodo, kad vadovavimas RSDDP(b) LR pradėjo pereiti į Z. Angariečio rankas. Tą liudytų ir jo išrinkimas į RSDDP(b) LR laikraščio „Tiesa“ redakciją²³².

227. Komodaitė J. ir kt. Partijos istorijos instituto bendradarbių parengta A. Sniečkui medžiaga apie Z. Angarietį. – Vilnius, 1962. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. 1263. L. 14. Ši „ryžtinga“ Z. Angariečio kova su „oportunistais“ ir „menševikais“ RSDDP(b) LR buvo akcentuojama daugelyje įvairių straipsnių apie Z. Angarietį. Žr., pvz., įvairius laikraštinius straipsnius apie jį jo asmens byloje, esančioje LYA: Angarietis Zigmas, Jono [Asmens byla] III // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252.

228. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 42–43; Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 275.

229. Ten pat. Cituojamame tekste V. Kapsukas rašė, kad daugumai Lietuvių rajono narių Z. Angariečio 1917 04 16 visuotiniame susirinkime iškelti klausimai „buvo visai nauji klausimai“ ir jiems „nepatiko tokie griežti drg. Angariečio užsipuldinėjimai“, kurie jiems (Lietuvių rajono nariams – G. M.) „rodėsi, kad tai daugiau esą asmeniniai užsipuldinėjimai“. Ir faktas, kad į rajono komitetą vėl buvo išrinktas V. Požela, anot V. Kapsuko, rodė, kad Lietuvių rajono nariai „dar nebuvo išgyvenę savo eilės smulkiaburžuazinių patriotinių jausmų ... ir griežtai nusistatę prieš socialpatriotus neįstengę“.

230. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 6–7.

231. Ten pat. P. 42–43; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 296; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 149. Į Lietuvių rajono komitetą taip pat buvo išrinkti J. Janonis, Nariukas ir Jukna. Z. Angarietis minimame susirinkime iškėlė ne tik Lietuvių rajono komiteto perrinkimo klausimą, bet ir klausimą apie Lietuvių rajono reorganizavimą į Lietuvių sekciją prie Petrogrado RSDDP(b) organizacijos. Tačiau tai tuo metu dar nebuvo padaryta.

232. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais) P. 25–26; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 152. Ankstesnei „Tiesos“ redakcijai priklausė V. Požela,

1917 04 16 RSDDP(b) visuotiname susirinkime taip pat „kilo daug triukšmo dėl Č. Petraškevičiaus ir J. Glemžos priėmimo į partijos narius“, kuriuos kitas (šalia Z. Angariečio) būsimas lietuvių komunistų lyderis V. Kapsukas vėliau apibūdino kaip „atvirus socialpardavikus yčinius socialistus, kurie iki revoliucijos ėjo vien su klerikalais“²³³. Č. Petraškevičius ir J. Glemža prieš tai buvo priimti į socialdemokratų inteligentų kuopą „Skardas“. Šį priėmimą turėjo patvirtinti LR visuotinis susirinkimas. Tačiau vėl ne be Z. Angariečio pastangų LR susirinkimo dauguma pasisakė už tai, kad Petraškevičiaus ir Glemžos priėmimas į partiją laikytinas neteisėtu²³⁴. Po šito sprendimo priėmimo iš RSDDP(b) Petrogrado LR išstojo ir kiti socialdemokratų inteligentų (anot bolševikų, „socialpatriotų“) kuopos „Skardas“ nariai: A. Purėnas, S. Digrys, L. Vienožinskaitė, Liutkevičaitė²³⁵. V. Kapsuko nuomone, taip prasidėjo „valymasis nuo socialpatriotų“ ir apskritai „persilaužimas“ RSDDP(b) Petrogrado Lietuvių rajone, kuris vėlesniu lietuvišku bolševikiniu požiūriu „iš bespalvio, dalinai socialpatriotinio kratinio virto bolševikų organizacija“²³⁶. Be to, naujo LR komiteto (kuriame jau buvo ir Z. Angarietis) posėdyje 1917 04 23 buvo iškeltas klausimas ir dėl dalyvavimo LTT bei LLVK veikloje. Juk bolševikiniu požiūriu „dalyvauti Valdymo komitete – tai vis tiek, ką ir dalyvauti buržuazinėje valdžioje“, nors LLVK ir tebutų tik „karikatūrinė valdžia“²³⁷.

Nors LR komiteto mažuma su V. Požela priešakyje ir tvirtino, kad LLVK tik „informacinė įstaiga ir daugiau nieko“, LR komiteto dauguma priėmė nutarimą atšaukti savo (LR) atstovus iš LLVK²³⁸. 1917 05 05 vykusiame kitame naujojo LR komiteto posėdyje buvo priimtas nutarimas (4 balsai „už“ ir 1 (V. Požela) „susilaikė“) atšaukti savo atstovus iš LTT²³⁹. Po šio nutarimo (kuris po to buvo paskelbtas „Tiesoje“ Nr. 4) V. Požela pareikalavo, kad LR komitetas leistų jam su G. Liutkevičiumi LTT dalyvauti ne kaip partijos nariams, bet kaip pavieniams asmenims. LR komitetas tokio leidimo jiems nedavė²⁴⁰. Tuomet, anot Z. Angariečio, V. Požela pareikalavo, kad LR įteiktų

G. Liutkevičius ir redakcijos darbe faktiškai nedalyvavusi J. Netupskaitė. Į naująją „Tiesos“ redakciją, be Z. Angariečio, buvo išrinkti A. Bernotas ir V. Požela.

233. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 276.

234. Dėl kvorumo nebuvimo balsavimas dėl už tai pasisakančios rezoliucijos buvo atidėtas iki kito visuotinio LR susirinkimo, kuriame 1917 04 22 akivaizdžia balsų dauguma ji buvo patvirtinta.

235. 1917 04 16 LR susirinkime buvo „pakeltas klausimas“ ir dėl A. Purėno, kuris dalyvavo LDNKŠ (Centro) komiteto veikloje. A. Purėnas pasisakė „senai esąs partijos narys“. Tačiau 1917 04 22 LR susirinkime, anot V. Kapsuko, esą „pamatęs Petraškevičiaus ir Glemžos likimą“, A. Purėnas „padavė pareiškimą“, kad „negalėdamas pasivadinti nei didžiumos, nei mažumos šalininku“ jis laikinai išstoja iš organizacijos. Ten pat. Taip pat žr.: Z. Aleksa. Prie d. J. Baltrušaičio patėmijimų, tilpusių „Naujojo Gdynė“ // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 14. P. 2. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 1917 m. liepą iš RSDDP(b) LR pasitraukė Pakalnis, Baltrūnas, Martinėnas ir dar keletas kitų šios organizacijos narių. Žr.: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 43.

236. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 276–277.

237. Ten pat. P. 277; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 7.

238. Ten pat.

239. Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 277.

240. Ten pat. P. 277; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 7, 10.

LTT savo atsisakymą dalyvauti LTT veikloje raštu, tačiau LR komitetas tam nepritarė ir pavedė Z. Angariečiui parengti rezoliuciją dėl LR atstovų atšaukimo iš LTT²⁴¹.

Iš tokio RSDDP(b) Petrogrado LR priklausančių lietuvių socialdemokratų daugumos požiūrio į LTT ir LLVK natūraliai išplaukia ir jų požiūris į Rusijos lietuvių seimą. Petrogrado lietuviai socialdemokratai bolševikai nusprendė nedalyvauti ne tik Lietuvių seimo darbe, bet ir jo rinkimuose²⁴². Tiesa, LR buvo įvairių nuomonių: dalis inteligentų (anot bolševikų – „socialpatriotų saujelė“) buvo už dalyvavimą Lietuvių seime, dauguma gi iš pradžių buvo prieš dalyvavimą Seimo darbe, tačiau už dalyvavimą Seimo rinkimuose ir už deklaratyvų vėlesnį išėjimą iš Seimo, pasisakius, kodėl socialdemokratai negali dirbti išvien su tautininkais²⁴³. Tokios nuomonės laikėsi ir RSDDP(b) CK, kurio LR užklausė, kaip reikėtų elgtis lietuvių bolševikams. Į šį užklausimą RSDDP(b) CK vardu duotame J. Stalino pasirašytame atsakyme buvo pareikšta, kad rinkimuose į Lietuvių seimą, jeigu tie rinkimai bus demokratiniai, dalyvauti reikia, tačiau negalima dalyvauti Seimo darbe²⁴⁴.

Tačiau tarp Petrogrado lietuvių bolševikų laimėjo požiūris, kad nereikia dalyvauti nei Lietuvių seimo darbe, nei rinkimuose. Šį RSDDP LR neįsiklausymą į ką tik minėtą RSDDP(b) CK rekomendaciją, matyt, būtų galima paaiškinti tuo, kad LR pradėjęs vadovauti Z. Angarietis buvo artimesnis ekstremistiniam V. Lenino vadovaujamam bolševikų partijos sparnui, kai tuo tarpu RSDDP(b) CK vardu minėtą rekomendaciją LR dėl dalyvavimo Rusijos lietuvių seimo rinkimuose davęs J. Stalinas 1917 m. kovą–balandį (iki RSDDP(b) balandžio konferencijos) priklausė nuosaikesniam L. Kamenevo vadovaujamam bolševikų partijos sparnui²⁴⁵.

Grįžtant prie LR sprendimo nedalyvauti nei Lietuvių seimo darbe, nei rinkimuose, reikia pažymėti, kad šį nutarimą turėjo vykdyti kiekvienas RSDDP(b) Petrogrado LR narys. Dėl to su tuo nesutikęs ir pasisakęs už tai, kad RSDDP(b) LR atstovai dalyvautų Rusijos lietuvių seime „visų klausimų svarstyme“, V. Požela po kelių dienų po šio nutarimo priėmimo iš partijos galutinai išstojo²⁴⁶. Galima teigti, kad taip įvyko galutinė

241. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 7–8. Angariečio parengtos rezoliucijos projektas spausdinamas čia cituojamame jo veikalė. P. 8–9. Šiame projekte buvo rašoma, kad socialdemokratų prisidėjimas prie LTT „vien migdo lietuvių darbininkų sąmonę ir nukreipia dėmesį nuo proletariato kovos prie tautininkų biznio, nuo revoliucinės kovos prie diplomatų popiergalių rašymo“.

242. Ten pat. P. 14–17; Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai. P. 278.

243. Ten pat.

244. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 15.

245. RSDDP(b) 1917 m. pavasaryje pagal ideologines politines nuostatas ir politinę taktiką bolševikų partijoje faktiškai išsiskiria du sparnai: nuosaikūs su L. Kamenevu, Zinovjevu priešakyje ir ekstremistinis su V. Leninu priešakyje. Žr. kad ir: Арутюнов А. Ленин. Т. 1. С. 111–112, 193; Сахнин А. В. Борьба за лидерство в руководстве РСДРП(б) в 1917 году: резервы и пределы внутрипартийной демократии // Отечественная история, 2005, № 5. С. 103.

246. Angarietis. Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 14, 24. Kaip jau minėta, V. Požela dirbo LTT komisijoje, kuri turėjo organizuoti Lietuvių seimo sušaukimą. Nutarimas dėl šios komisijos sudarymo pasirodė jau po LR sprendimo dėl jo atstovų atšaukimo iš LTT. 1917 m. gegužę V. Požela taip pat išėjo ir iš „Tiesos“ redakcijos. Kaip žinoma, tiek Z. Angarietis, tiek V. Kapsukas, tiek vėliau ir komunistinė istoriografija kaltino V. Poželą ir tuo, kad pastarasis nesilaikė griežtų bolševizmo

prie RSDDP(b) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono socialdemokratų idėjinę-politinę ir organizacinę bolševizaciją²⁴⁷. Ir galima teigti, kad ši bolševizacija įvyko pagal ekstremistinio bolševikų partijos sparno, kurio priešakyje buvo partijos lyderis V. Leninas, bolševizacijos modelį. Dėl šios LR bolševizacijos dauguma lietuvių socialdemokratų, buvusių Petrograde ir lig tol buvusių bolševikais organizacinės priklausomybės RSDDP(b) prasme, tapo bolševikais ir ideologinių-politinių nuostatų prasme.

Vis dėlto Petrograde nuo 1917 m. pavasario reiškėsi ir lietuvių socialdemokratų nebolševikų, t. y. socialdemokratų, likusių ištikimų LSDP idėjoms, veikla. Iš RSDDP(b) išstoję A. Purėnas, S. Digrys, L. Vienožinskaitė bei į ją nepriimti Č. Petraškevičius, J. Glemža, F. Valiukas kartu su kitais socialdemokratinėmis nuostatų asmenimis, nepriklausiusiais nė vienai iš šių grupelių (t. y. nei „išstojusiems“, nei „nepriimtiems“), 1917 m. balandžio 30 d. įsteigė LSDP Petrogrado organizaciją²⁴⁸. Po šios organizacijos steigiamojo susirinkimo buvo išleistas jos vardu pasirašytas atsisaukimas, kuriame buvo išdėstytos šios organizacijos ideologinės-politinės nuostatos ir organizacijos įsteigimo (atsiradimo) priežastys ir aplinkybės²⁴⁹. Tam, kad geriau galima būtų išvaizduoti minėtas nuostatas, priežastis ir aplinkybes, reikėtų plačiau pažvelgti, kas gi minėtame atsisaukime yra dėstoma.

Taigi LSDP Petrogrado organizacijos atsisaukimo pradžioje buvo apibūdinta po Vasario revoliucijos Rusijoje susiklosčiusi situacija ir darbininkijos padėtis. Atsisaukime buvo sakoma, kad „Lietuvos darbininkai“ kartu su „Rusijos darbininkais kovojo su caro valdžia“ ir „bendrai šventė didžiąją revoliucijos laimėjimo šventę“²⁵⁰. Čia taip pat buvo apibūdinti ir „darbininkų klasės uždaviniai po caro valdžios nuvertimo“. Tai būtų „kova su kapitalistais, darbininkų išnaudotojais deliai būvio pagerinimo ir už socializmo tvarkos įvedimą ateityje“. Anot LSDP Petrogrado organizacijos, kad toji kova būtų efektyvesnė („našesnė“), „darbininkams reikalinga stipresniems tapti“, o tokiais jie tapti gali „eidami kartu iš vieno, susispietę į darbininkų amato sąjungas, dėdamiesi į darbininkų reikalais steigiamas politines partijas“. Atsižvelgiant į tai, toliau aptariamame atsisaukime buvo pažymėtas reikalingumas Lietuvos darbininkams „dėtis į vietines, rusų darbininkų tveriamas, amato sąjungas“ ir „eiti iš vieno su RSDDP vietinėmis organizacijomis“.

Iš to, kas kol kas yra pasakyta apie LSDP Petrogrado organizacijos atsisaukimo turinį, turėtų darytis neaišku, kodėl šiai organizacijai reikėjo susikurti, kodėl į ją įėjusiems nariams, prieš tai buvusiems RSDDP(b) Peterburgo organizacijos Lietuvių

principų redaguodamas „Tiesą“ ir kad šį laikraštį jis mėgino paversti „socialdemokratų mišinio organu“, ir net tuo, kad nepaskelbė „Tiesoje“ viso Z. Angariečio straipsnio. Žr. ten pat. P. 25–29; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 299.

247. Tai akivaizdžiai paliudija ir straipsniai, spausdinti to meto „Tiesoje“. Žr. Z. Angariečio knygoje perspausdintą jų variantą: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 38–39; 44–45.

248. Draugės ir draugai (LSDP Petrogrado organizacijos atsisaukimas) // Lietuvos social-patriotai... P. 22.

249. Ten pat. P. 20–23.

250. Ten pat. P. 20.

rajono nariais, reikėjo pasitraukti iš šios organizacijos (partijos). Juk čia taip pat matome bendrą Lietuvos ir Rusijos darbininkų reikalų akcentavimą. Atsakymas į iškeltą klausimą išplaukia iš tolesnio pristatomo atsišaukimo teksto. Čia sakoma, kad „jei šios revoliucijos (Vasario revoliucijos – G. M.) metu būtų galima pakeisti dabartinis visuomenės surėdymas paremtasis darbininkų išnaudojimu, socializmo tvarka“, tai „tuomet visų tautų darbininkų reikalai būtų visiškai tolygūs“²⁵¹.

Tačiau, anot LSDP Petrogrado organizaciją įsteigusią lietuvių socialdemokratų, „dabar per anksti apie tai svajoti, kad fabrikai, dirbtuvės ir šiaip visos kitos darbo priemonės šios revoliucijos metu būtų galima iš kapitalistų turtuolių atimti ir padaryti juos visuomenės nuosavybe“²⁵². Mat, pasak čia cituojamo atsišaukimo autorių, „darbininkų klasė prie to dar neprisiruošusi, dar ji nesudaro viso krašto gyventojų daugumos ir tam reikalui atlikti dar per maža pajėgų teturi“. Taigi čia matome tipišką marksistinei socializmo doktrinai būdingą nuostatą, kad kapitalizmas negali žlugti, kol darbininkų klasė nesudaro šalies gyventojų daugumos.

Kaip jau akcentavome šios knygos 2.1 skyriuje, būtent už šios ir kitų su ja susijusių nuostatų nesilaikymą Vakarų socialistai marksistai su K. Kautsky priešakyje ir Rusijos socialistai marksistai menševikai su G. Plechanovu priešakyje kaltins V. Leniną ir bolševikus atsitraukimu nuo marksizmo. Taigi, minėta paskutinė čia cituota mintis iš LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukimo, kaip, beje, ir prieš tai pacituota mintis apie tai, kaip suprantama socializmo tvarka, rodo, kad čia aptariamą organizaciją įkūrę Petrogrado lietuviai socialdemokratai buvo palyginti nuoseklūs marksistai, nuoseklūs brandžiojo („Politikos Ekonomijos kritikos“ ir „Kapitalo“ laikotarpio) autentiškojo marksizmo šalininkai. Ir todėl natūralu, kad radikali kairuoliška blankistine-tkačiovine dvasia bolševikų padaryta marksizmo revizija (pačių bolševikų apibūdinta kaip kūrybiškas nedogmatiškas marksizmo plėtojimas naujomis imperikalizmo epochos sąlygomis) jiems buvo nepriimtina. Todėl, LSDP Petrogrado organizacijos nuomone, Rusijoje prasidėjusi Vasario revoliucija „reikalinga darbininkams išnaudoti tuo tikslu, kad sudarius tokią visuomenės tvarką, kad iškovojus toks politinis šalies surėdymas, kad darbo žmonių klasei lengviausiai būtų kovoti už savo reikalus ir eiti prie galutinio tikslo – socializmo tvarkos įvedimo“²⁵³.

Taigi ir čia matome dėsant marksistinę buržuazinės demokratinės revoliucijos laikotarpio sampratą. Būtent tai, koks bus politinis šalies (Rusijos) „surėdymas“ iki „socializmo tvarkos įvedimo“ (t. y. „kovos už socializmo tvarkos įvedimą“ laikotarpiu), turi, anot analizuojamo atsišaukimo autorių, rūpėti Rusijos darbininkams. Tačiau dėl to, kad „Lietuva šio karo metu atsidūrė ypatingame padėjime“, taip pat dėl to, kad „Lietuvos ateitis pridera“ ne tik nuo to, „kokia bus politinė tvarka visoje Rusijoje“, bet „virsta tarptautiniu klausimu“, dėl to, Petrogrado lietuvių socialdemokratų

251. Ten pat. P. 20–21.

252. Ten pat. P. 21.

253. Ten pat.

nebolševikų nuomone, „Lietuvos darbininkams gyvai turi rūpėti būsimoji politinė ir socialinė savojo krašto tvarka“.

Kadangi Lietuvos „darbo žmonių klasė“ kitaip nei Lietuvos „buržuazija ir klierikalai“ įsivaizduoja krašto ateitį, tai ir ji turi „tarti savąjį žodį dėl būsimojo politinio ir socialinio Lietuvos surėdymo“. Dėl to, kad, anot LSDP Petrogrado organizacijos, „ligi karo Lietuvos darbininkų klasės reikalais rūpinosi Lietuvos social-demokratų darbininkų partija“, tai ir „karo metu, ypač naudojantis iškovota liuositybe, Lietuvos darbininkams reikalinga organizuotis po jos vėliava“, tuo labiau kad „didžiuma Lietuvos darbininkų pabėgėlių grįš į savo kraštą“. Petrogrado lietuviai socialdemokratai sutverdami LSDP Petrogrado organizaciją, pasak čia analizuojamojo šios organizacijos atsišaukimo, ir „davė pradžią tam Lietuvos darbininkų organizavimuisi po LSDP vėliava“.

Tiesa, atsišaukime buvo pažymima, kad Petrograde ir iki LSDP Petrogrado organizacijos įkūrimo veikė „lietuvių darbininkų organizacija vardu rusų social-demokratų darbininkų partijos Lietuvių Rajonas“, tačiau į šį „rajoną“ negalėjo įeiti tie lietuvių socialdemokratai, kurie laikėsi „kitos taktikos“ negu minėta partija. Dėl tos pačios priežasties („kitos taktikos“), sakoma toliau LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukime, kai kurie RSDDP(b) LR nariai iš šios partijos išstojo²⁵⁴. Taigi atsižvelgdama į tai ir „turėdama omenyje: 1) kad LSDP nesusiskaldė į frakcijas; 2) kad RSDDP Lietuvių rajonas, prisidėjęs prie bolševikų frakcijos, griežtai laikosi jų taktikos; 3) kad ne visi LSDP nariai pritaria bolševikų taktikai; 4) kad Lietuvių rajono nutarimu prie rajono negali priderėti socialdemokratai, neįsitikinusieji bolševikai; 5) kad Lietuvos socialdemokratams rūpi taipogi bendrieji Lietuvos reikalai“ ir, pagaliau, „6) kad šiais pastaraisiais reikalais, taip pat, Lietuvos darbininkų organizacijos klausimais reikalinga užmegzti ryšiai visoms LSDP organizacijoms Rusijoje“, LSDP Petrogrado kuopa nutarė įsteigti Petrograde LSDP organizaciją²⁵⁵. Taip pat buvo nuspręsta leisti neperiodinį laikraštį „Socialdemokratas“²⁵⁶.

LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukime Rusijoje atsidūrę susiorganizavusieji lietuvių socialdemokratai buvo kviečiami „užmegzti ... artimiausius ryšius“ su šia ką tik įsikūrusia organizacija, o jai pritariantys, bet dar nesusiorganizavę lietuvių socialdemokratai Rusijoje buvo raginami organizuoti, „tvirti vietines LSDP organizacijas“ ir „lygiai, taip pat, užmegzti ryšius“. Atsišaukimo pabaigoje buvo akcentuojama, kad labai gerai, jeigu vietose susidariusių LSDP vietinių organizacijų atstovai sugebėtų būti išrinkti į Rusijos lietuvių seimą. Taigi šio Seimo darbo metu „būtų gera proga suorganizuoti atskirų vietinių LSDP organizacijų atstovų „pasikalbėjimą“. Pačioje LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukimo pabaigoje buvo nurodyta, kad įvairiais LSDP organizacijos klausimais, kaip ir minėto būsimo (planuojamo) laikraščio

254. Ten pat. P. 22.

255. Ten pat.

256. Ten pat.

klausimais, reikia kreiptis į A. Purėną²⁵⁷. Tokios tad buvo ką tik susikūrusios LSDP Petrogrado organizacijos ideologinės-politinės nuostatos.

Prieš Rusijos lietuvių seimo rinkimus pasirodė dar vienas aiškiai su šiais rinkimais susijęs LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukimas²⁵⁸. Čia darbininkai buvo raginami „gerai įsidėmėti, kad darbininkų reikalai griežtai priešingi darbdavių, kapitalistų reikalams“ ir kad jie (tie reikalai) „ir toliau bus priešingi tol, kol visi žmonės nepasidarys lygūs“, kol „neišnyks išnaudotojai ir išnaudojamieji“, kai „nebus ponų ir muzikų, o visi bus lygūs darbininkai bendroje žmonių šeimynoje“²⁵⁹. Tas laikas, anot atsišaukimą pasirašiusios LSDP Petrogrado organizacijos, „jau artimai“, nes „visų šalių darbininkai suprato savo padėjimą ir eina išvien“, darbininkai buvo raginami „nepasiduoti turtingiesiems – kapitalistams, nesiduoti savęs suvedžioti jokiems jų šalininkams ar sėbrams“. Minimame atsišaukime buvo pažymima, kad darbininkai „gindami Lietuvos laisvę neužmirštų, kad visi trokšta laisvės, bet supranta savaip ją“: „turtingieji kapitalistai trokšta vienos laisvės, o darbininkai kitos“, nes „turtingųjų kapitalistų laisvė gali virsti mums pančiais“²⁶⁰.

LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukime lietuviams darbininkams buvo primenama, kad „dabartinė laisvė įgyta einant išvien su visos Rusijos darbininkais ir kareiviais“, kad „pagerinti savo būvį“ jie (darbininkai) tegalės tik „eidami ir toliau iš vien su visų šalių proletarais“. Atsižvelgiant į visa tai buvo akcentuojama, kad Rusijos lietuvių seime (kuriame dalyvausiantys „įvairaus padėjimo žmonės ... savaip riš svarstomuosius klausimus“) būtinai reikalinga, kad „rišamuose klausimuose būtų aiškiai išdėstyta lietuvių darbininkų nuomonė, kurios reiškėja visuomet buvo Lietuvos socialdemokratų partija“. Todėl cituojamo atsišaukimo pabaigoje Rusijos lietuviai darbininkai buvo raginami „paduoti savo balsus už Lietuvos socialdemokratų partijos statomuosius kandidatus“²⁶¹. Antrasis LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukimas buvo užbaigiamas šūkiais: „Tegyvuoja visų šalių darbininkų vienybė!, Tegyvuoja socializmas!“²⁶². Taigi antrame LSDP Petrogrado organizacijos atsišaukime matome remiantis prieš tai pirmame atsišaukime ir antro atsišaukimo pradžioje išdėstytą bendresnių ideologinių politinių nuostatų pagrindą suformuluotą šios organizacijos požiūriu į organizuojamą Rusijos lietuvių seimą.

Aptarę LSDP Petrogrado organizacijos susikūrimą ir jos išplatintuose atsišaukimuose išdėstytas jos atsiradimo priežastis ir ideologines-politines nuostatas turime pažymėti, kad ši organizacija tiek savo atsiradimo metu, tiek ir vėliau savo egzistavimo laikotarpiu kokios nors didesnės politinės įtakos neįgijo. Ji neturėjo pasisiekimo

257. Ten pat. P. 23.

258. Lietuvos Social-demokratų partija (Lietuvos Social-demokratų partijos Petrogrado organizacijos atsišaukimas) // Lietuvos social-patriotai... P. 23–24.

259. Ten pat. P. 23.

260. Ten pat.

261. Ten pat. P. 23–24.

262. Ten pat. P. 24.

tarp Petrogrado lietuvių darbininkų. Tačiau inteligentų skaičiumi pati būdama sudaryta daugiausia iš inteligentų, ji lenkė bolševikiškąją RSDDP(b) Lietuvių rajoną²⁶³.

Apskritai, tai buvo negausi organizacija, ir, kaip jau taip pat iš dalies minėjome ir dar atkreipsime dėmesį, žymiai padidinti jos narių skaičių nepavyks. Kaip ir nepavyks suburti apie save po LSDP pavadinimu veikiančios partijos vėliava įvairiuose Rusijos imperijos miestuose pasireiškusių lietuvių, daugiausia darbininkijai priklausančių socialdemokratų ir jiems prijuočančių darbininkų. Tačiau tai paaiškės vėliau. Čia tik turime paminėti, kad nors LSDP Petrogrado organizacijai ir nepavyko inspiruoti kokio nors masinio LSDP organizacijų kūrimosi įvairiuose Rusijos miestuose, kaip kad nepavyko sukurti ir kokios nors rimtesnės Rusijoje veikiančios, įvairiuose miestuose turinčios savo organizacijų ar kuopų LSDP organizacijos, tačiau visgi dar dviejuose Rusijos miestuose – Smolenske ir Tuloje – LSDP organizacijos, nepriklausančios RSDDP(b), susikūrė²⁶⁴. Paminėtina būtų LSDP Smolensko organizacija, turėjusi žymiai daugiau narių nei LSDP Petrogrado organizacija ir, beje, už pastarąją anksčiau ir įkurta²⁶⁵.

Baigiant aptarti LSDP Petrogrado organizacijos susikūrimo faktą, šios organizacijos ideologines nuostatas ir jos politinę įtaką, reikia pažymėti, kad ji, jos ideologinės-politinės nuostatos ir politinės laikysenos motyvai susilaukė aštrios lietuvių bolševikų kritikos²⁶⁶. Pavyzdžiui, Z. Angarietis tuo metu LSDP Petrogrado organizacijai priklausiusius socialdemokratų apibūdino kaip „netikrus socialdemokratų“, „social patriotus“, „menševikus – oboroncus“, „yčinius socialistus“, „socialpardavikus“ ir kaip „svyruojantį elementą...“²⁶⁷.

1917 m. birželį į Rusiją sugrįžęs, į lietuvių bolševikų veiklą aktyviai įsijungęs ir faktiškai jų lyderiu tapęs V. Kapsukas 1917 m. vasarą „Tiesoje“ rašė, kad tie lietuvių socialdemokratai, kurie sudarė LSDP Petrogrado organizaciją, „jau seniai“, dar „prieš karą“ nieko „bendra su LSDP neturėjo“, o karo metu jie „dirbo su didžiausiais darbininkų klasės neprieteliais klerikalais“²⁶⁸. Anot V. Kapsuko, šioms „socialdemokratams“ (lie-

263. RSDDP(b) Lietuvių rajono laiškas LSDP Užsienio biurui Anglijoje apie lietuvių socialdemokratų organizacijų padėtį Rusijoje // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 3. P. 18–19.

264. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 64; RSDDP(b) Lietuvių rajono laiškas LSDP Užsienio biurui Anglijoje apie lietuvių socialdemokratų organizacijų padėtį Rusijoje // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 3. P. 18–19; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 298.

265. Naujoji Lietuva, 1917, Nr. 24. P. 3. Pagal čia pateikiamus duomenis, LSDP Smolensko organizacijai tuo metu priklausė 82 „užsimokėję nariai“ ir „20 su viršum neužsimokėjusių narių“. Užsiminus apie LSDP Smolensko organizaciją reikia paminėti ir tai, kad ji ką tik susikūrusi 1917 04 18 dalyvavo darbininkų šventėje, kur jos atstovai ėjo su šukiais „Tegyvuoja laisva demokratinė Lietuva“. Žr.: Kas mums rašoma // Naujoji Lietuva, 1917, Nr. 10. P. 3.

266. V. K. [V. Kapsukas] Saugokitės tokių socialistų // Tiesa, 1917 07 26, Nr. 14. P. 2; M. B. [Z. Angarietis] Lietuviškieji social-demokratai // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 17. P. 2; Prie d. J. Baltrušaičio patėmijimų, tilpusių Naujojo Gadynė // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 17. P. 2.; V. K. [V. Kapsukas] Lietuvių socialdemokratų vienybės klausimu // Tiesa, 1917 09 05 (08 23), Nr. 20. P. 2; 1917 09 29 (16), Nr. 21. P. 1–2; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai 1917 m. P. 65–67.

267. Prie d. J. Baltrušaičio patėmijimų, tilpusių Naujojo Gadynė // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 17. P. 2; RSDDP(b) Lietuvių rajono laiškas LSDP Užsienio biurui Anglijoje // Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 63–64.

268. V. K. [Kapsukas V.] Saugokitės tokių socialistų // Tiesa, 1917 07 26, Nr. 14. P. 2.

tuvių bolševikų lyderis LSDP Petrogrado organizaciją sudariusius lietuvių socialdemokratus vadino socialdemokratais kabutėse) „rūpi ne darbininkų klesos reikalai, o lietuvių politika“, dėl to „revoliuciniai socialdemokratai“ (tai yra į RSDDP(b) įeinantys) „nieko bendro su „LSDP kuopomis“ turėti negali“²⁶⁹. Taigi Rusijos lietuvių seimo rinkimų ir darbo išvakarėse tarp Petrograde veikusių lietuvių socialdemokratų įvyko idėjinis-politinis ir organizacinis atsiribojimas. Rusijos socialdemokratų bolševikų gretose likę Petrogrado lietuvių socialdemokratai, vadovaujami Z. Angariečio, o nuo 1917 m. birželio pabaigos ir iš užsienio į Rusiją atvykusio V. Kapsuko, toliau bolševizavosi ir reiškėsi ne kaip lietuvių politinė partija (srovė), o kaip RSDDP(b) dalis. Nesutikę su tokia lietuvių socialdemokratų bolševikų pozicija Petrogrado lietuvių socialdemokratai, kaip matėme, įkūrė lietuvių politinės partijos – LSDP – organizaciją.

Tokia lietuvių socialdemokratinio judėjimo situacija buvo Petrograde. Kituose Rusijos miestuose ar, tiksliau sakant, kituose Vokietijos neokupuotuose Rusijos imperijos miestuose (Nižnij Novgorode, Voroneže, Charkove, Odesoje, Rygoje, Maskvoje), išskyrus čia jau minėtus Smolensko ir Tulos miestus, anksčiau veikusios ar po Vasario revoliucijos Rusijoje susiformavusios lietuvių socialdemokratų organizacijos 1917 m. pavasarį–vasarą prisidėjo prie RSDDP(b). Šiose organizacijose, kaip vėliau matysime, vienur greičiau, kitur lėčiau vyks jų bolševizacijos procesai ta pačia linkme, kuria jie vyko Petrograde. Tiesa, kai kurios iš šių lietuvių socialdemokratų organizacijų 1917 m. pavasarį kurį laiką dar svyravo (tam tikrų idėjinių-politinių pozicijų užėmimo požiūriu) ir ne iš karto prisidėjo prie RSDDP(b) ar ir prisidėjusios prie RSDDP(b) ne iš karto užėmė leniniškai-angarietiškai bolševikines pozicijas.

Tai akivaizdžiai paliudija ir įvairių lietuvių socialdemokratų organizacijų užimta pozicija Rusijos lietuvių seimo (toliau – RLS) atžvilgiu. Pavyzdžiui, jeigu Voroneže veikę lietuvių socialdemokratai atsisakė dalyvauti, anot jų, „buržuazinio“ RLS rinkimuose, tai Jekaterinoslavo lietuvių socialdemokratų kuopa iš pradžių buvo nutarusi dalyvauti RLS rinkimuose, tačiau susisiepusi su Petrogrado LR ir išsiaiškinusi jo nuostatas nutarė nedalyvauti RLS darbe²⁷⁰. Nižnij Novgorodo lietuvių socialdemokratai nutarė dalyvauti ir RLS rinkimuose, ir darbe, tačiau vienas iš dviejų Nižnij Novgorode išrinktų lietuvių socialdemokratų (S. Krasauskas) kartu su V. Rekašiumi iš Maskvos Bogorodsko rajono atvykę į Petrogradą dar prieš RLS darbo pradžią užėjo į „Tiesos“ redakciją, o po to vieną iš pirmųjų RLS darbo dienų perskaitė savo deklaraciją ir iš RLS darbo pasitraukė²⁷¹. Mat dar prieš RLS darbo pradžią „Tiesoje“ buvo paskelbtas RSDDP(b) Petrogrado LR kvietimas visiems į Lietuvį seimą atvykusiems lietuvių socialdemokratams, priklausiusiems RSDDP(b), atvykus į Petrogradą užėti į LR komitetą „pasikalbėti“. Tačiau čia užėjo tik minėtieji V. Rekašius ir S. Krasauskas²⁷². Visi kiti lietuvių socialdemokratai, anot Z. Angariečio, „nerado

269. Ten pat.

270. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 15.

271. Ten pat.

272. Ten pat.

reikalo susitikti su Petrogrado lietuvių bolševikais“ ir, anot šio lietuvių bolševizmo ideologo, „pasirodė esą ne bolševikais, o „bolševikais“ ir „nuklampojo social-patriotų klampynėmis“²⁷³.

Atskiros žvilgsnio reikalauja Maskvos lietuvių socialdemokratų pozicija. Jau esame minėję, kad dar iki Vasario revoliucijos Maskvoje Bogorodsko priemiestyje buvo susiorganizavusi probolševikiška lietuvių socialdemokratų kuopelė „Gaisras“. Ši kuopelė po Vasario revoliucijos įstojo į RSDDP(b) ir laikėsi aiškiai probolševikinių pozicijų²⁷⁴. Tuomet ši V. Rekašiaus vadovaujama kuopelė nutarė laikinai atstovauti visiems Maskvos lietuviams socialdemokratams²⁷⁵. Tačiau, kaip taip pat anksčiau minėjome, į RSDDP(b) 1917 m. pavasarį po Vasario revoliucijos įstojo ir Maskvos lietuvių socialdemokratų inteligentų „visuomeninkų“ S. Matulaičio, P. Avižonio vadovaujama lietuvių socialdemokratų grupė.

Reikia pastebėti, kad nors Maskvos lietuvių socialdemokratai ir prisijungė prie RSDDP(b), tačiau jų tuo metu vadovaujančių veikėjų, buvusių Maskvos „visuomeniečių“ („visuomenininkų“) inteligentų grupės atstovų, P. Avižonio, S. Matulaičio, kitų šios grupės narių, taip pat netrukus šios grupės vienu iš lyderių tapusio revoliucijos iškalėjimo išlaisvinto J. Smolskio politinės nuostatos „lietuviškais klausimais“ nuo RSDDP(b) ir nuo aiškiai bolševikiškai nusistačiusio (po visų anksčiau aptartų įvykių ir procesų) šios partijos Petrogrado Lietuvių rajono skyrėsi. P. Avižonis, S. Matulaitis, J. Smolskis ir kiti Maskvos lietuvių socialdemokratai inteligentai siekė išlaikyti lietuvių organizacijų autonomiškumą RSDDP gretose, be to, turėjo savo poziciją Lietuvos ateities ir santykių su kitomis lietuvių politinėmis jėgomis klausimais²⁷⁶. Todėl Maskvos lietuvių socialdemokratai, kad ir įstoję į RSDDP(b), nutarė dalyvauti ir RLS rinkimuose, ir jo darbe. Reikia pažymėti, kad Maskvos LSDP organizacija, kaip rašoma S. Matulaičio atsiminimuose, iš RSDDP(b) CK atstovo Maskvoje A. Rykovo gavo sutikimą savo atstovus siųsti į RLS²⁷⁷. O Maskvos Bogorodsko rajono lietuvių socialdemokratai bolševikai, vadovaujami V. Rekašiaus, nutarė tik nusiųsti savo atstovą į RLS, bet nedalyvauti jo darbe²⁷⁸.

Matome, kad RLS rinkimuose ir darbe nusprendė dalyvauti ne tik RSDDP(b) nepriklausę ir LSDP organizacijas įsteigę lietuvių socialdemokratai (pavyzdžiui, Petrogrado, Smolensko lietuvių socialdemokratai nebolševikai), bet ir į RSDDP(b) įstoję Maskvos lietuvių socialdemokratai. Taigi aptardami lietuvių socialdemokratų idėjinę-politinę raidą Rusijoje 1916–1917 m. priėjome iki jų dalyvavimo Rusijos lietuvių seime 1917 m. pavasario pabaigoje. Tai, kokią poziciją lietuvių socialdemokratai užims RLS darbe, kokias nuostatas jie čia gins ir kokioms atstovaus, pasiaiškinsime kitame šios knygos skyriuje.

273. Ten pat.

274. Plačiau žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 154–156.

275. Ten pat. P. 155.

276. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 34.

277. Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 224 (135).

278. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 15; Kapsukas V. Lietuviai komunistai Rusijoje. P. 282.

4.3. Lietuvių socialdemokratai Rusijos lietuvių seime: socialistų bloko pozicija dėl Lietuvos politinės ateities

Aptariant lietuvių socialdemokratų dalyvavimą RLS darbe, pradžioje reikėtų paminėti, kad tarp daugiau kaip 300 į RLS išrinktų Rusijos lietuvių atstovų²⁷⁹ buvo išrinktas 41 lietuvių socialdemokratas. Turima mintyje tiek tie lietuvių socialdemokratai, kurie priklausė RSDDP(b), tiek tie, kurie nepriklausė. Kaip jau minėjome ir dar matysime iš šio skyriaus, du iš jų – socialdemokratai-bolševikai Z. Rekašius ir S. Krasauskas – iš RLS darbo pasitraukė (nors ir ne iš karto, o tik trečią RLS darbo dieną). Tad 1917 m. gegužės 27 d.²⁸⁰ savo darbą pradėjusiame RLS į jį išrinkti ir jame dalyvauti sutikę lietuvių socialdemokratai sudarė jungtinę socialdemokratų frakciją, kuriai 1917 06 03 priklausė 39 nariai²⁸¹. Tai buvo trečia pagal gausumą RLS darbe dalyvavusi politinė frakcija²⁸². Kokios buvo šios jungtinės lietuvių socialdemokratų frakcijos nuostatos ir kas buvo būdinga jos politinei laikysenai RLS darbe?

Taigi jau pirmame RLS posėdyje DLTLS atstovui pasiūlius rinkti koalicinį RLS prezidiumą, vienintelė socialdemokratų frakcija su tuo nesutiko ir pasiūlė (J. Smolskis frakcijos vardu) išrinkti Seimo prezidiumą tik iš socialdemokratų ir LSLP atstovų²⁸³. Tačiau šį pasiūlymą palaikius tik socialistams liaudininkams, jis buvo RLS daugumos atmestas. Už DLTLS siūlymą balsavo 150 RLS dalyvių (prieš – 31 (socialdemokratai), susilaikė 82), o už socialdemokratų siūlymą balsavo 110 RLS dalyvių (socialdemokratai ir socialistai liaudininkai) (prieš šį siūlymą balsavo 140, dar 6 RLS dalyviai susilaikė)²⁸⁴. Taip buvo priimta DLTLS pasiūlyta rezoliucija sudaryti RLS prezidiumą iš partijų „ir kuopų“ tarp RLS dalyvių „apsireiškusių“.

279. Pagal P. Čepėną (juo remiasi ir kai kurie kiti autoriai), „į Petrapilio lietuvių seimą suvažiavo 334 atstovai, bet mandatai buvo pripažinti tik 320 atstovų“. Kitoje literatūroje galima rasti, kad į RLS buvo išrinkti ar net ir jo darbe dalyvavo 336 asmenys. 1917 06 03 paskutiniame bendrame (iki skilimo) RLS posėdyje dalyvavo 303 asmenys. Toks (303) RLS dalyvių skaičius susidaro ir sudėjęs įvairioje literatūroje pateikiamus įvairių RLS dalyvavusių frakcijų narių ir nepartinių dalyvių skaičius. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 66; Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1795–1918. P. 218; Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. P. 220; Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 39; Lasinskas P. Rusijos lietuvių seimas Petrograde // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XX. – Vilnius, 2011. P. 543–544.

280. Pagal 1918 m. Rusijoje įvestą Grigaliaus kalendorių, Rusijos lietuvių seimas vyko 1917 06 09–16, tačiau kadangi RLS įvyko Rusijoje dar tebegaliojant Julijaus kalendoriui ir kadangi visuose šaltiniuose ir daugumoje literatūros nurodoma RLS darbo datos pagal tuo metu galiojusį kalendorių, tai šios tradicijos bus laikomasi ir šiame šios knygos skyriuje.

281. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 66; Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1795–1918. P. 218; Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 39.

282. Daugiausiai atstovų Rusijos lietuvių seime turėjo Lietuvos socialistų liaudininkų partija – 90; krikščionys demokratai turėjo 41 atstovą, katalikai tautininkai – 32, „Santara“ – 30, Tautos Pažanga – 20 ir 51 atstovas buvo nepartinis. Žr. ten pat.

283. Kelmuts A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 05 31, Nr. 19. P. 1–2; L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 01, Nr. 38. P. 1; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13. P. 1; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 1.

284. Žr.: ten pat; Sondeckas J. Rusijos lietuvių seimas // Keleivis, 1917 08 15, Nr. 33. P. 7.

Po RLS pirmam posėdžiui pirmininkavusio LTT pirmininko santariečio S. Šilingo pasiūlytos RLS posėdžio 30 minučių pertraukos socialdemokratų atstovas J. Glemža pareiškė, kad socialdemokratai dalyvaus prezidiumo darbe tik tada, jeigu jis bus sudarytas tik iš atstovų tų partijų, kurios „paskutiniu metu“ dalyvavo LTT veikloje, t. y. TPP, DLTL, LSLP ir socialdemokratų²⁸⁵. Taigi socialdemokratai pasisakė prieš tai, kad į RLS prezidiumą būtų renkami LKDP ir LKTS atstovai, ir siūlė rinkti į RLS prezidiumą po 3 kiekvienos iš minėtų keturių partijų atstovus. Po J. Glemžos kalbėjęs kitas socialdemokratas P. Avižonis, pakartojęs tą, ką jau buvo pranešęs jo frakcijos kolega, anot „Vado“ informacijos, pareiškė, kad apie krikščionis demokratų ir LKTS „grupuojasi mūsų reakcinis elementas“ ir kad „revoliucijos metu jiems neturi būti vietos“, ir kad „mes kaip tikri demokratai reikalaujam kad jie neitų į prezidiumą, nes mes už vieno stalo negalim bendrai sėdėti“²⁸⁶.

Po to kilusiose ilgose diskusijose dėl to, iš kokių partijų turi būti sudarytas RLS prezidiumas, kiti šiose diskusijose dalyvavę socialdemokratai karštai gynė savo frakcijos pasiūlymą ir užsiėmė, anot jų, „klerikalų“, kurių jie nenorėjo įleisti į RLS prezidiumą, kritika. Pavyzdžiui, vienu iš socialdemokratų frakcijos lyderių tapęs J. Smolskis kalbėdamas prezidiumo formavimo klausimu „pasakojo“, anot „Santaros“, „apie klerikalų darbus“²⁸⁷. Kitas Maskvos lietuvių socialdemokratų atstovas S. Matulaitis pareiškė, „jog su tokiais kalbėti kurie šmeižė, ėjo su reakcija, visa slopino, nenorime“²⁸⁸. LKDP ir LKTS atstovai, taip pat „bepartyviai“ gynė visų partijų ir grupių teisę būti atstovaujamoms RLS prezidiume. Socialdemokratų pozicijai vėlgi pritarė tik socialistai liaudininkai.

RLS dalyvavusių socialdemokratų ir socialistų liaudininkų poziciją dėl RLS prezidiumo „Naujosios Lietuvos“ laikraštyje, o po to JAV lietuvių socialistų laikraštyje „Keleivis“ vaizdingai apibūdino ateityje žymiu LSDP veikėju tapsiantis, tačiau tuo metu socialistams liaudininkams priklausęs²⁸⁹ J. Sondeckis, anot kurio (kalba netaisyta):

„Soc.-liaud. (Sugintas, Marma, Žičkus, P. Daugėla ir kt.) ir soc.-dem. (d-ras Avižonis, d-ras Matulaitis, R. Rasikas, J. Smolskis ir kt.) nurodinėjo, dėlko dešiniajam sparnui nėra vietos prezidiume. Jie sakė: dabar visur plevėsuoja raudona vėluva. Ta vėluva mums laisvę davė. Po ta vėluva dabar glaudžiasi ir tie, kurie anksčiau ją skarmalu vadino. Mus, revoliucionierius dabar sveikina ir tie, kurie anksčiau išdavinėjo rusų valdžiai. Jei jūs sakotės nesate revoliucijos priešininkai, tai dėlko jūs nesveikinate mūs tada kai mes kovojome, kai dar neaišku buvo, kur laimė kryps. Gi dabar kai mes savo krauju visiems laisvę iškovojome, jūs lendate ir sakote: mes jūsų draugai, mes taip pat kovojome. Ne, mes netikime. Jūs ėjote drauge su senąja valdžia, todėl

285. Ten pat.

286. Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 1.

287. Kelmūtis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 05 31, Nr. 19. P. 2.

288. Ten pat.

289. Sondeckis J. Mano gyvenimo stotys // Gyvenimas Lietuvai. Knyga apie Jackų Sondeckį, Šiaulių burmistrą, VLIK'o vadovybės narį, Lietuvos patriotą. – Šiauliai, 1993. P. 110.

nesame ir dabar garantuoti, jei reakcija kiltų, jūs remtumėte su senaisiais savo draugais. Prezidijumas yra galva, vadas, todėl revoliucijos metu ten negali būti kramolos malšintojų. Be to, buvo nurodyta, kad jų ir pretenzijos neatitinka tikrenybės. Juk kas rinko šituos kunigus – mažiausia susipratusieji. Labiausia susipratusieji fronte. Iš ten tik vienas-antras tegalėjo atvažiuoti. Taigi jei dešiniųjų čia yra tai tik dėl blogų aplinkybių. Jei tų aplinkybių nebūtų, tai gal nė vieno kunigo nebūtų rinkę. Nebūtų tada reikalo su jais ir dėl rinkimo prezidijuman tarties...“²⁹⁰

Taigi matome, kad RLS dalyvavę socialdemokratai ir socialistai liaudininkai buvo pakankamai radikaliai ir revoliucingai nusiteikę, kas, atsižvelgiant į to meto politinę atmosferą Rusijoje, taip pat į tai, kaip šiais revoliucingais 1917 m. evoliucionuos dauguma šioms abiem frakcijoms priklausiusių socialistų, neturėtų stebinti. Šiame ir kituose dviejuose šios monografijos skyriuose aptariama daugumos Rusijos lietuvių socialistų (socialdemokratų ir socialistų liaudininkų) evoliucija į radikaliai internacionalistinio socializmo pozicijas leidžia paaiškinti tą prieštaraimą, tą paradoksalų ideologinį ir tiesiog loginį nenuoseklumą daugumos šių lietuvių socialistų laikysenoje renkant RLS prezidiumą, tai yra tai, kad besąlygiškai tapatindami save su demokratija, jie prieštaravo kitų politinių jėgų, jų požiūriu, demokratijai nepriskiriamų, atstovavimui RLS prezidiume.

Į šį, iš pirmo žvilgsnio, ideologinį ir loginį prieštaraimą daugumos RLS socialistų laikysenoje atkreipė dėmesį ir jų oponentai – čia pradėtose aptarti gegužės 27 d. vėl prasidėjusiose diskusijose dėl RLS prezidiumo formavimo krikščionių demokratų atstovas, anot „Naujosios Lietuvos“, krikščionių demokratų „vadas“ kunigas J. Vailokaitis, pasak kurio, pagal „Vado“ informaciją, krikščionys demokratai yra „ne mažesni demokratai negu socialistai“ ar, pagal „Lietuvių balso“ informaciją, „daugiau demokratingi, negu tie kurie šaukia prieš krik. demokratų, nes jie laisvę pripažįsta tik sau, o ne kitiems“, todėl anot cituojamo pasisakiusiojo, „ir Seime gal reikėtų apsisiekti vietomis – socialistams atsisėsti dešinėje, o krik. demokratams kairėje“²⁹¹.

Pastaroji kunigo J. Vailokaičio mintis tik netiesiogiai paliudija, kiek tuo metu buvo populiarius aptariamam laikmečiui būdingas, ypač to meto socialistams, požiūris, kad būtent socialistai, apskritai, kairieji atstovauja demokratijai.

Grįžtant prie RLS prezidiumo rinkimų klausimo reikia pažymėti, kad socialistinių partijų pasiūlymas dėl prezidiumo sudėties ir vėl (už 92, prieš 125, susilaikė 11) buvo atmestas, kaip buvo atmestas ir „Santaros“ pasiūlymas (už 42, prieš daugumą) rinkti RLS prezidiumą iš visų partijų ir nepartinių, išskyrus LTKS, atstovų²⁹². Buvo priimtas (už 118, prieš 108, susilaikė 6) LKDP pasiūlymas rinkti prezidiumą iš visų

290. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 1; Sondeckas J. Rusijos lietuvių seimas // Keleivis, 1917 08 15, Nr. 33. P. 7.

291. L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 01, Nr. 38. P. 1; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 1.

292. Ten pat. Kelmūtis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 05 31, Nr. 19. P. 2; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 1.

partijų ir grupių atstovų²⁹³. Po tokio sprendimo kairiosios socialistinės partijos, o vėliau ir DLTS pareiškusios, kad balsavime dėl prezidiumo nedalyvaus ir išeis iš RLS posėdžių salės, taip ir padarė. Socialdemokratų, socialistų liaudininkų ir santariečių frakcijoms išėjus iš RLS posėdžių salės joje liko 111 RLS atstovų, o kvorumui reikėjo 115, dėl to RLS prezidiumo rinkimai tapo neįmanomi ir gegužės 27 d. RLS posėdis buvo baigtas²⁹⁴. Antrąją RLS darbo dieną (1917 05 28) RLS posėdžio pradžioje kunigas B. Čėsnyš perskaitė „protestą prieš kairiųjų užsispyrimą, neleisti Kat. Sąjungos į prezidiumą ir prieš jų varžymą kitų laisvės, o pripažinimą jos tikrai sau“, tačiau kartu „proteste buvo nurodyta“, kad LKTS „nenorinti dėl kairiųjų užsispyrimo Seimo darbų ardyti ir todėl nestatysianti savo kandidatų į prezidiumą, bet iš salės nebėgiosianti, kaip kairieji su Santara, ir Seimo darbo neardysianti“²⁹⁵.

Po šio LKTS atstovo pareiškimo pasikeitė situacija dėl RLS prezidiumo rinkimų ir tai lėmė naujų ginčų dėl jo formavimo tarp skirtingų partijų atstovų pradžią²⁹⁶. Diskusijose pasisakę socialdemokratai P. Avižonis, J. Smolskis ir R. Rasikas ir toliau buvo nusistatę „neleisti į prezidiumą jokios katalikų grupės“, taigi buvo nusistatę ne tik prieš LKTS, bet ir prieš krikščionių demokratų partijos atstovų į ją išrinkimą ir kartu toliau aktyviai gynė poziciją, kad RLS prezidiumą turi sudaryti tik LTT sudariusių keturių partijų atstovai²⁹⁷.

Atkreiptinas dėmesys į spaudoje plačiau pristatytą P. Avižonio pasisakymą, kuriame jis „pataisė vakarykščius kalbėtojus iš socialistų pusės, kurie kaltino visą kunigiją kaip reakcinį elementą“ ir pabrėžė, kad ir „dvasiškijos tarpe buvo kunigų, kurie drąsiai ėjo prieš kiekvieną priespaudą iš kur [ji – G. M.] nepasirodytų, gynė darbininkų reikalus ir nemažai žuvo jų Sibire ar šaltam kalėjime“²⁹⁸. Tačiau nepaisant to, ir nepaisant, kad jis pažymėjo, jog „socialdemokratai neina prieš tikybą“, vienas iš svarbiausių Maskvos LSDP organizacijos veikėjų pabrėžė, kad „apskritai kultūriniame gyvenime socialdemokratai negali eiti išvien su kunigija“ ir toliau išvardino „ištįsą eilę argumentų“, anot „Vado“, „liesdamas tik atskirus žmones“ ir „versdamas atskirų žmonių kaltę ant visos dvasiškijos, apkaltino ją kaip reakcinį elementą, su kuriuo socijal-demokratai negali eiti“ (arba, anot šio pasisakymo referavimo „Santaroje“, „socialdemokratai negali eiti kartu su buvusiais ir būsimais kramolos malšintojais“)²⁹⁹. Pastebėdami tam tikrą prieštaraimą „Vade“ pateiktame P. Avižonio kalbos pristatyme – iš kalbos pristatymo pradžios atrodytų, kad visa „dvasiškija“ nėra „reakcijinis elementas“, o iš pabaigos atrodo, kad yra

293. Ten pat.

294. Ten pat.

295. L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 14, Nr. 42. P. 1.

296. Ten pat; Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 2(106).

297. Ten pat; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 1; Sužiedėlis S. Petrapilio lietuvių seimas // Lietuvių enciklopedija T. XXII. – Boston, 1960. P. 370.

298. Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 2.

299. Ten pat; Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1.

priešingai, – dar atkreipkime dėmesį į tai, kad Avižonis savo pasisakymo pabaigoje sureagavo „dėl užmetimo, būk socialistai ne patriotai“, į tai atsakydamas, „kad iš dalies tai ir teisinga, nes social-demokratui artimesni kitų šalių darbo žmonės, negu savo krašto buržuazija“³⁰⁰.

1917 05 28 RLS posėdyje laimėjo (už 152, prieš 110, susilaikė 9) DLTLS atstovaujama pozicija RLS prezidiumą rinkti iš visų partijų atstovų, išskyrus LKTS ir nepartinius. Socialdemokratų pasiūlymui ir vėl (už 112, prieš 128, susilaikė 12) negavus daugumos, jie, kaip ir juos palaikę socialistai liaudininkai, vėl pareiškė nedalyvausią nei tokio prezidiumo rinkimuose, nei jo darbe ir vėl išėjo iš salės³⁰¹. Tad RLS prezidiumas (pirmininkas „bepartyvis“ M. Čepas) buvo išrinktas be šių dviejų socialistinių partijų atstovų. Po prezidiumo rinkimų RLS posėdyje buvo padaryta pertrauka, po kurios į RLS posėdį sugrįžę socialistai liaudininkai ir socialdemokratai pareiškė, kad Seimui esant „daugiau buržuaziniu ir klerikalinio“ jie negali dalyvauti prezidiume ir „už Seimo darbus neatsako“³⁰². Abiejų frakcijų atstovai perskaitė (atitinkamai P. Balys ir J. Smolskis) ir po to raštu įteikė RLS prezidiumui specialius pareiškimus, kuriuose išdėstė savo poziciją pagrindžiančius argumentus.

Socialdemokratų pareiškinge pabrėžus, kad RLS įvyko tik „visoms Rusijos tautoms laisvę atnešusios“ „Rusijos revoliucijos dėka“, bei pažymėjus, kad šios „revoliucijos priešakyje eina ir vadovauja plačioji demokratija ir ypačiai jos susipratusi proletarija“, ir akcentavus, kad ir „lietuvių politiniame gyvenime demokratija turi užimti jai prideramą vietą“ ir dėl to ir RLS „priešakyje turi stovėti jei ne socialistinė tai bent demokratinė jo dalis“, toliau buvo teigiama, kad RLS „prasilenkdamas su tąja demokratine pozicija pritarė klerikaliniais ir tautiniai reakciniais elementams ir tuo pačiu atidavė jiems į rankas Seimo atstovavimą ir visą organizacinį jo darbą“³⁰³. Remdamasi tuo, kad tokiu būdu susidaręs RLS prezidiumas „neatitinka mūsų visuomenės klasėms, suinteresuotoms revoliucijos pasisėkimu“, socialdemokratų frakcija pareiškė, kad ji „nesiima atsakomybės už Seimo darbus ir nenori klaidinti plačiųjų demokratijos sluoksnių tariamomis vienybės iliuzijomis ir todėl nutarė nesiųsti savo atstovų į prezidiumą ir nedalyvauti jo rinkimuose“. Panašūs argumentai buvo išdėstyti ir LSLP frakcijos pareiškinge³⁰⁴.

Nors 1917 m. gegužės 28 d. atrodė, kad pagaliau išspręstas RLS prezidiumo suformavimo klausimas, tačiau 3-iąją RLS posėdžiavimo dieną – 1917 05 29 – RLS prezidiumo (perrinkimo) klausimas vėl iškilo. Tai buvo susiję su tuo, kad šią dieną RLS pasveikinti atėjo socialistiškai nusiteikusios į tuo pat metu vykstantį savo I suvažiavimą susirinkusios Lietuvių karininkų sąjungos (LKS) delegacija, kurios atstovas kalbėda-

300. Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 2.

301. Ten pat; Kelmūtis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1; L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 14, Nr. 42. P. 1.

302. Ten pat; L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 01, Nr. 38. P. 1; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2.

303. L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 14, Nr. 42. P. 2.

304. Ten pat.

mas RLS posėdyje šalia kitko pabrėžė, kad „Seimo rezoliucijos turės tik tada svarbą pasaulio socialistų darbininkų ir kareivių organizacijose, suvažiavimuose, kada po jo nusprendimais bus socialistų parašai“³⁰⁵.

Toliau LKS atstovas lietuvių karininkų vardu pareiškė, kad „būdami pasiryžę už Lietuvos laisvę lieti savo kraują ir guldyti galvas, jie „reikalauja šią svarbią valandą dalyvavimo Seimo prezidijume socialistų atstovų“ bei kad tik tuomet jie „ramiai grįš apkasų ir aktyviai organizuota jėga remis Seimo nutarimus, jei jo prezidijume dalyvaus socialistų atstovai ir po nutarimų bus jų parašai“. Pareikalavęs dar kartą, kad RLS prezidiumas būtų sudarytas „iš grynai politinių partijų, būtent: soc.-liaudininkų, soc.-demokratų, Santaros ir Tautos Pažangos, nes tuomet tik bus išreikšta demokratijos nuomonė“, pabaigoje savo pareiškimo LKS kalbėtojas išreiškęs „kaip ir pasigailėjimą“, kad RLS išrinktame prezidijume „nesimato tikrųjų demokratijos reiškių, socialistų atstovų ir kad tokiu būdu nėra kam įduoti brangioji raudonoji vėliava“, pastarąją įteikė į prezidiumą neįeinančių socialdemokratų ir socialistų liaudininkų frakcijų atstovams³⁰⁶. Tada LKS atstovai kartu su minėtų socialistinių frakcijų atstovais užgiedojo „Marselietę“, o po to Lietuvos himną³⁰⁷.

Visa tai RLS posėdžių salėje sukėlė tam tikrą sumaištį, kurią dar labiau sustiprino po LKS atstovo ir po jam padėkojusio RLS posėdžio pirmininko kalbėjęs vienas iš socialistų liaudininkų lyderių M. Januškevičius, kuris savo patoso kupiname pasisakyme padėkojęs LKS delegacijai išreiškė viltį, kad raudona vėliava „netrukus plevėsuos visam pasauly“, kad „Internacionalas jau gimsta“, kad „ton viso pasaulio tautų šeimynon lygiomis teisėmis įeis ir laisva demokratinė Lietuva“ ir kad reikia pasveikinti „tą Rusijos revoliuciją, kuri davė mums teisės čia susirinkti“. Savo pasisakymą M. Januškevičius užbaigė šūkiais: „Tegyvuoją revoliucija! Tegyvuoją Internacionalas! Tegyvuoją visų tautų federacija! Tegyvuoją Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas!“³⁰⁸.

Socialdemokratų frakcijos vardu pasisakęs S. Digrys sveikino LKS atstovus, kaip ir M. Januškevičius pritardamas „jų padarytam žygiui“³⁰⁹.

RLS posėdžių salėje atsiradusią sumaištį dar labiau padidino bolševikas V. Rekašius, būtent tuo metu savo ir kito socialdemokrato bolševiko S. Krasausko vardu perskaitęs deklaracijos pobūdžio pareiškimą apie pasitraukimą iš RLS darbo³¹⁰. V. Rekašius RLS išvadino „buržuazijos suvažiavimu“, kuriame taip pat dalyvauja ir „smulkiosios buržuazijos ideologai socialistai liaudininkai, ir tokie pat abejotini

305. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 12, Nr. 12. P. 2 (110); L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 18, Nr. 43. P. 1.

306. Ten pat; Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1; Sužiedėlis S. Petrapičio lietuvių seimas // Lietuvių enciklopedija. T. XXII. P. 371.

307. Ten pat.

308. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2.

309. Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 12, Nr. 12. P. 2 (110); L. N. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 18, Nr. 43. P. 1.

310. Ten pat; Rgn. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 22, Nr. 44. P. 1–2; Del Rusijos lietuvių „Seimo“ // Tiesa, 1917 06 21 (08), Nr. 9. P. 3–4.

darbininkų klasės reikalų reiškėjai – lietuviai socialdemokratai“. Jis pareiškė, kad „plačiosios revoliucinės minios ... nepripažins Seimo“, kuris yra „išnaudotojų klasių bei buržuazinių ir smulkiaburžuazinių partijų Seimas“ ir kuriame, anot pareiškimą pasirašiusių dviejų lietuvių bolševikų, lig tol dalyvavusių RLS darbe, nėra „plačiųjų minių balso“. V. Rekašius savo ir S. Krasausko pasitraukimo iš RLS pareiškimą, paremtą RSDDP(b) CK ir RSDDP(b) LR nusistatymu RLS atžvilgiu, užbaigė šūkiais „Tegyvuoja III Internacionalas! Tegyvuoja revoliucinė RSDDP ir jos revoliucinė taktika! Tegyvuoja tikras revoliucinis Lietuvos gyventojų Seimas!“³¹¹.

V. Rekašiaus kalba RLS posėdyje sukėlė pasipiktinimo šūksmus iš vietų ir naują triukšmą RLS posėdžių salėje, kuris peraugo į Lietuvos himno, o po vėl „Marselietės“ sugiedojimą³¹². Triukšmui apimus, anot „Lietuvių balso“ informacijos apie aptariamą posėdį, socialdemokratas J. Smolskis pranešė, kad V. Rekašius nuo 1917 05 28 nebesąs lietuvių socialdemokratų frakcijos narys³¹³. Tiesa, pagal šiek tiek išsamiau RLS posėdžius aprašiusį „Santaros“ laikraštį, J. Smolskis šį pranešimą padarė po nedidelės pertraukos, padarytos RLS posėdyje po čia ką tik kilusios sumaišties RLS posėdžių salėje³¹⁴. Be to, pagal tą pačią informaciją „Santaroje“, iš pradžių po minėtos pertraukos, tai yra dar prieš J. Smolskio pasisakymą, LKS vardu kalbėjo karininkas socialdemokratas R. Rasikas, jis pareiškė, kad LKS nieko bendro su tokiais bolševikais kaip V. Rekašius neturi. Apie pastarąjį pasisakymą nei „Lietuvių balse“, nei „Vade“ nieko neminima. Gi „Naujojoje Lietuvoje“ apie tai, kad pasisakė R. Rasikas, taip pat neužsimenama, tačiau minima, kad po V. Rekašiaus kalbos kilusio triukšmo dar prieš himno ir „Marselietės“ giedojimą (tokia įvykių eiga išplauktų iš RLS darbo aprašymo minėtame laikraštyje) buvo LKS atstovų atsiribojimas nuo V. Rekašiaus kalbos, pareiškiant, kad ne tokiems žmonėms jie įteikė vėliavą³¹⁵. Taigi tikėtina, kad čia buvo minimas R. Rasiko, kaip LKS atstovo, pasisakymas nenurodant jo pavardės, tik, matyt, kažkuris iš RLS darbą aprašiusių autorių (labiau tikėtina, kad „Naujosios Lietuvos“) nevisiškai tiksliai nurodė šio pasisakymo laiką.

LKS delegacijos atstovo perskaitytas pareiškimas, faktiškai pareikalavęs, kad RLS prezidiume būtinai būtų socialistų atstovai, po to kilusi sumaištis, naujos revoliucingos kalbos, V. Rekašiaus pareiškimas, vėl kilęs triukšmas sukėlė naują RLS darbo krizę. Tačiau į tai, kaip buvo išeita iš naujos RLS darbo krizės, atkreipsime dėmesį truputį vėliau. Mat prieš tai reikėtų stabtelėti ties keletu aspektų, susijusių su V. Rekašiaus pareiškimu ir jo bei S. Krasausko pasitraukimu iš RLS darbo, taip pat su J. Smolskio pranešimu apie tai, kad V. Rekašius nuo 1917 05 28 nebesąs RLS lietuvių socialdemokratų frakcijos narys.

311. Ten pat.

312. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2; Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1;

313. Rgn. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 22, Nr. 44. P. 2.

314. Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 2.

315. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2.

Iš tiesų 1917 05 28 V. Rekašius RLS socialdemokratų frakcijai įteikė pranešimą, kad „būdamas nuosaikiu (nuosekliu – G. M.) RSDDP (bolševikų) organizacijos nariu“ ir „pildydamas jos visų suvažiavimų, konferencijų, visų įstaigų nutarimus ir taisykdamas juos į lietuvių gyvenimą“ ir „nesidangstydamas tik bolševizmo vardu, kaip juo dengiasi kai kurie frakcijos nariai“, jis „niekur negalėdamas sutikti su frakcija ir negalėdamas klausytis ne mūsų organizacijos nutarimų“ ir „negalėdamas ir neturėdamas teisės, kaip bolševikas dalyvauti vienoj frakcijoje su visokiais menševikais ir abejotinais socialdemokratais“, pareiškė „neturįs nieko bendro su socialdemokratų frakcija Seime ir pakvietė visus RSDDP narius išeiti iš jos“³¹⁶. Savo pranešime V. Rekašius taip pat pareiškė, kad „visų RSDDP narių dalyvaujančių frakcijoje žingsnius teis vietiniai ir centro komitetai“.

Čia taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 1917 05 29 RLS darbe dalyvaujančiams lietuviams bolševikams buvo pasiūstas RSDDP(b) CK nario P. Smilgos ir CK sekretorės J. Stasovos laiškas (RSDDP(b) CK vardu), kuriame sakoma, kad pagal Petrogrado organizacijos LR suteiktas žinias RLS yra įsisteigusi „Jungtinė socialdemokratų frakcija“, į kurią, anot minėto laiško autorių, yra įėję ir „oboroncai“³¹⁷. Atsižvelgiant į tai, minimame RSDDP(b) CK laiške lietuvių socialdemokratai bolševikai paraginti „tučiuojau nutraukti partijai gėdą darantį bloką“³¹⁸. Tačiau nepaisant šio RSDDP(b) CK vardu gauto nurodymo daugiau nė vienas RSDDP(b) priklausantis lietuvių socialdemokratas iš RLS darbo nepasitraukė. Taigi minėtas RSDDP(b) CK nurodymas bolševikų partijai priklausiusių lietuvių socialdemokratų nepaveikė. Jie ir toliau aktyviai dalyvavo RLS darbe.

Aptarę „Jungtinės socialdemokratų frakcijos“ reakciją į V. Rekašiaus kalbą, jo ir S. Krasausko pasitraukimą iš RLS darbo ir RSDDP(b) CK laišką frakcijai, grįžkime prie tolesnio RLS darbo ir socialdemokratų dalyvavimo jame apžvalgos ir pirmiausia pažvelkime, kuo pasireiškė minėtoji nauja RLS darbo krizė ir kaip iš jos buvo išeita. Taigi nauja RLS darbo krizė pasireiškė tuo, kad 1917 05 29, po ką tik aptartų RLS šios dienos rytinio posėdžio įvykių, RLS prezidiumas, sudarytas tik iš dešiniųjų partijų ir DLTLS atstovų, atsistatydino, todėl vėl iškilo Seimo prezidiumo sudarymo klausimas³¹⁹.

Susiklosčiusioje situacijoje DLTLS lyderis P. Leonas pasiūlė, o LKDP ir TPP atstovai pritarė, kad naujasis Seimo prezidiumas būtų sudarytas tik iš LSLP ir socialdemokratų atstovų³²⁰. Tačiau socialdemokratai ir LSLP pasitarę savo frakcijose atsisakė savo pradinio reikalavimo, išsakyto pirmą RLS darbo dieną, sudaryti prezidiumą tik iš jų partijų frakcijų atstovų (anot J. Smolskio, „socialistinis prezidiumas“ negali vadovauti „dalimi reakciniam ir klerikaliniam Seimui“ ir „nešti atsakomybę už

316. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 23; RSDDP Partija // Tiesa, 1917, Nr. 8. P. 4.

317. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 24.

318. Ten pat.

319. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2; Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 2; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 12, Nr. 12. P. 2 (110); Rgn. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 22, Nr. 44. P. 2.

320. Ten pat.

jo nutarimus“) ir pasiūlė sudaryti prezidiumą iš keturių partijų – socialdemokratų, LSLP, LTPP ir DLTLS – atstovų³²¹. Visų partijų atstovams išsakyti savo pozicijas buvo išrinktas naujas RLS prezidiumas, susidėjęs iš minėtų keturių lietuvių partijų atstovų. Iš socialdemokratų partijos į RLS prezidiumą buvo išrinktas J. Smolskis, o į sekretoriatą R. Rasikas ir E. Čiurlys³²². Taip po tris dienas trukusių batalijų dėl RLS prezidiumo sudėties RLS pagaliau perėjo prie kitų savo darbotvarkės klausimų.

Tiesa, jau gegužės 28 d. RLS, po to, kai buvo išrinktas prezidiumas be socialdemokratų ir socialistų liaudininkų, buvo pradėjęs svarstyti kitus klausimus ir tai tęsė ir gegužės 29 d. iki LKS delegacijos atėjimo³²³. Gegužės 28 d. po sveikinimų Seimui buvo svarstomas klausimas, ar suteikti LTT nariams sprendžiamąjį balsą RLS darbe. Socialdemokratai buvo vienintelė frakcija, pasisakiusi prieš tokio balso suteikimą LTT nariams. Jie taip pat pasisakė prieš socialistų liaudininkų pasiūlymą suteikti balso teisę visų keturių Rusijos valstybės dūmų atstovams lietuviams³²⁴.

1917 m. gegužės 29–30 d. RLS buvo svarstomas iki RLS dirbusios LTT klausimas. Kalbant apie socialdemokratų santykį su šio klausimo svarstymu reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo klausimu pasisakęs LSDP Petrogrado organizacijos atstovas Č. Petraškevičius išsakė priekaištą LTT atžvilgiu, kad jai nepavyko susitarti su gudais ir lenkais ir kad tai įvyko dėl to, kad buvo tariamasi ne su tų tautų „demokratija, o su buržuazija“³²⁵. Taip pat kalbant apie LTT klausimo svarstymą RLS reikėtų paminėti vieno iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių A. Purėno pasisakymą RLS 1917 05 30 posėdyje, kur jis padarė trumpą pranešimą apie LTT švietimo sekciją, kuri turėjo paimiti į savo rankas visas krašto mokyklas – kaip pradžios, taip ir vidurines, ir mokytojų seminarijas. Tačiau sekcija veikė dar visai neseniai, todėl iki 1917 05 30, anot A. Purėno, buvo padaryta šia kryptimi nedaug kas³²⁶.

Pats svarbiausias RLS darbotvarkės klausimas buvo 1917 05 31 pradėtas ir birželio 1–3 dienomis tęsiamas svarstyti Lietuvos politinės ateities klausimas. Pirmąjį pranešimą šiuo klausimu padarė ir iš esmės ne tik socialistų liaudininkų, bet ir viso RLS kairiojo sparno poziciją šiuo klausimu išdėstė vienas socialistų liaudininkų lyderių M. Januškevičius, kuris apžvelgęs karo situaciją ir atkreipęs dėmesį į tai, kaip karas iškėlė „tautų paliuosavimo obalsį“, teigė, jog „Lietuvos klausimo išrišimas prigulės nuo demokratijos laimėjimo“. Pasak vieno iš LSLP lyderių, „karas ir Rusų demokratijos laimėjimai užžiebė gaisrą visoje Europoje“ ir „kol tas gaisras nesupleškins seno

321. Ten pat. Tiesa, socialdemokratas Č. Petraškevičius „pasiliko prie nuomonės, jog socialistinės partijos atsisakyti nuo grynai socialistinio prezidiumo neprivalo“.

322. Ten pat.

323. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 02, Nr. 13 (21). P. 2; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 1–2; Kelmūtis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 03, Nr. 20. P. 1; Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 03, Nr. 11. P. 2 (106); Rusijos Liet. Seimas // Vadas, 1917 06 12, Nr. 12. P. 2 (110); Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 01, Nr. 38. P. 1; Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 18, Nr. 43. P. 1.

324. Ten pat.

325. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 2.

326. Ten pat. P. 1.

militarizmo organizmo, tol Lietuvos darbo žmonės negalės išgauti prigulinių jiems teisių“, tad „kol nebus sugriautas militarizmas nepriklausomos Lietuvos gyvenimas negalės normaliai plėtotis“³²⁷.

Kaip buvo rašoma „Santaroje“ pristatant M. Januškevičiaus pranešimą, anot šio vieno iš LSLP lyderių, Lietuvos ateities klausimas „pareina nuo to kaip eis visos Europos demokratija“ ir „Lietuvos likimas ankštai yra surištas su demokratijos laimėjimu“, su „despotų ir buržujų lizdų išgriovimu“, tad jeigu „valstybės, kurios apsupa ją iš visų pusių sudemokratės, tai Lietuva gali tikėtis laisvės pilna šio žodžio prasme“³²⁸.

Pasak M. Januškevičiaus, Lietuvos politinės ateities klausimu RLS turi pasisakyti už apsisprendimo teisę Lietuvai jos Steigiamajame susirinkime³²⁹. Pastebėtina, kad savo pranešime šis vienas ryškiausių ir svarbiausių Rusijos lietuvių kairiųjų veikėjų 1917 m. teigė, jog „tautų apsisprendimą įvairios klasės įvairiai supranta“, kad „vyriausybės atstovai jį supranta tik savo valstybės ribose“, o „socialistai jį stato kur kas plačiau, jie sako, kad pavergta tauta neprivalo paisyti į buvusios valstybės sienas“ ir kad „tikrai taip turi suprasti apsisprendimą kiekviena tauta“. M. Januškevičius priminė, kad LTT „buvo svarstytas Lietuvos laisvės klausimas“ ir kad „vienai reikalavo nepriklausomybės, kiti – apsisprendimo“ ir „pastarasis obalsis buvo visiems bendras todėl ties juo apsisistoję visos partijos“³³⁰. Anot M. Januškevičiaus, „jei mes, lietuviai, statytume nepriklausomybės obalsį, mes apsisprendimą susiaurintume, nes mes šiandien nežinome, kokiose sąlygose atsidurs Lietuva, karui pasibaigus. Be to kol kas mes nežinome tuo klausimu Lietuvos žmonių nuomonės“³³¹. Taigi kaip buvo rašoma krikščionių demokratų pakraipos laikraštyje „Vadas“, M. Januškevičius „savo išvadžiojimai“ priėjo „prie to kad girdi, Lietuva dabar negali reikalauti nepriklausomybės, bet tik apsisprendimo teisės“³³².

Netrukus po M. Januškevičiaus kalbėjęs TPP atstovas kunigas J. Tumas savo kalboje labai aiškiai pasisakė už tai, kad RLS turi „griežtai reikalauti Lietuvai nepriklausomybės“³³³. Už tai, kad RLS iškeltų tokį reikalavimą, pasisakė ir kiti dešiniųjų politinių srovių – TPP, LKDP, LKTS atstovai – A. Voldemaras, M. Yčas, L. Noreika, kunigas J. Vailokaitis, P. Karvelis, kunigas M. Krupavičius, kunigas B. Čėsnyš, taip pat ir LSLP atstovas M. Sleževičius³³⁴. Dauguma socialistų liaudininkų frakcijos atstovų, kaip ir M. Januškevičius, taip pat ir santariečių atstovai pasisakė už tai, kad RLS savo rezoliucijoje pasisakytų už apsisprendimo teisę Lietuvai³³⁵.

327. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 2.

328. Kelmutis A. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 3.

329. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 2.

330. Ten pat. Taip pat žr.: P. St. Dėl Lietuvių Tautos Tarybos // Naujoji Lietuva, 1917 04 16, Nr. 6 (14). P. 2.

331. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 2.

332. Rusijos liet. Seimas // Vadas, 1917 06 12, Nr. 12. P. 2 (110).

333. Ten pat. Taip pat žr.: Pirmoji kun. Tumo kalba // Vadas, 1917 06 23, Nr. 14. P. 2 (118)–3 (119).

334. Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 2; Pr. T. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 04, Nr. 39. P. 1; Sužiedėlis S. Petrapičio lietuvių seimas // Lietuvių enciklopedija. T. XXII. P. 371–372.

335. Ten pat.

Kaip jau minėjome, M. Januškevičius savo čia jau apibūdinto įvadinio į diskusijas dėl Lietuvos politinės ateities klausimo svarstymą pranešimo pradžioje teigė kalbėsiąs ne visos LTT, o tik socialistinio sparno vardu, tad, matyt, galima teigti, kad jis savo pasisakymu išreiškė ne tik socialistų liaudininkų, bet ir socialdemokratų poziciją. Visgi aiškinantis RLS dalyvavusių socialdemokratų poziciją Lietuvos ateities klausimu verta pažvelgti ir į jų pačių pasisakymus šiuo klausimu RLS posėdžiuose.

Pradedant apžvalgą yra pažymėtina, kad socialdemokratų frakcijos atstovai palyginti aktyviai dalyvavo svarstant šį svarbiausią RLS darbotvarkės klausimą. Diskusijose pasisakė tiek atskirų nuo RSDDP(b) LSDP organizacijų – LSDP Petrogrado organizacijos – atstovai A. Purėnas, S. Digrys, Č. Petraškevičius, tiek ir į RSDDP(b) įeinančios Maskvos LSDP organizacijos atstovai J. Smolskis, P. Avižonis. Visi diskusijoje dalyvavę lietuvių socialdemokratai pasisakė už tautų apsisprendimo teisę, taigi ir už lietuvių tautos teisę laisvai apsispręsti. Tačiau skirtingai nei dešiniųjų politinių srovių atstovai, kurie reikalavo, kad RLS pasisakytų už Lietuvos nepriklausomybę, socialdemokratų atstovai, kaip ir dauguma RLS darbe dalyvavusių socialistų liaudininkų, pasisakė už tai (kas netiesiogiai buvo akcentuota ir M. Januškevičiaus pranešime), kad RLS be Lietuvos gyventojų nuomonės atsiklausimo skelbti Lietuvos nepriklausomybės negali ir kad RLS gali pasisakyti tik už apsisprendimo teisę Lietuvai³³⁶. Anot socialdemokratų ir socialistų liaudininkų daugumos, Lietuvos nepriklausomybės deklaravimas turi išplaukti iš pačios tautos, tai yra „demokratijos būdu pareikšto tautos apsisprendimo“.

Charakteringas šia prasme buvo vieno iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių A. Purėno pasisakymas, anot kurio, sprendžiant Lietuvos ateities klausimą neužtenka suukti „tegyvuoja laisva Lietuva“ ir paploti, nes yra svarbu, „kokia moralės pajėga remis šį reikalavimą“³³⁷. Atsakydamas į balsus iš salės, kad ta „pajėga“ yra „Seimas“, A. Purėnas kalbėjo, kad Seimas ta „pajėga“ galėtų būti tik tuomet, „jeigu tas Seimas būtų suauktas Lietuvos širdyje, o ne svetimuose Nevos pakraščiuose“³³⁸. Aiškiai ši mintis buvo išreikšta ir kito LSDP Petrogrado organizacijos atstovo S. Digrio kalboje, kurioje buvo sakoma, kad „mums reikia eiti prie laisvės tautoms apsispręsti“ ir kad „nepriklausomybės klausimą“ reikia „palikti Lietuvos piliečiams išrišti“³³⁹. Tai savo pasisakyme akcentavo ir dar vienas LSDP Petrogrado organizacijos atstovas Č. Petraškevičius, kuris kalbėjo, kad tik „pasiremđami mūsų liaudies, Lietuvoje likusių piliečių nuomone... tegalima tarti žodį dėl Lietuvos likimo“³⁴⁰.

Vadovaudamiesi radikalia demokratijos samprata socialdemokratai pasisakė už tai, kad tautos sprendimas išplauktų „iš demokratijos“, o ne „iš diplomatijos“. Pasak S. Digrio, „dešinysis sparnas eina išmindžiotais diplomatijos keliais“, tačiau, „jeigu

336. Žr.: Sondeckas J. Rusijos lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 1.

337. Birželio 1 d. vakaro posėdis // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

338. Ten pat.

339. Rusijos lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 1.

340. Birželio 1 d. vakaro posėdis // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

atiduoti šį klausimą į diplomatijos rankas, tai ne mūsų naudai jis bus išrištas³⁴¹. Panašią mintį akcentavo ir Č. Petraškevičius, savo pasisakyme tvirtinęs, kad iš „diplomatijos nėra ko tikėtis“ ir todėl reikia „vengti su jąja ryšių bei pertraktacijų“, ir A. Purėnas, taip pat išreiškęs nepasitikėjimą „diplomacija“ ir pabrėžęs, kad tik „demokratija spręs tautų likimą“³⁴². Anot Č. Petraškevičiaus, „demokratija turi geresnių kelių į nepriklausomybę“³⁴³.

Tačiau atrodo, kad, kaip iš dalies čia buvo jau užsiminta, tuo metu čia aptariami lietuvių socialdemokratai ar bent kai kurie iš jų demokratija laikė ne tiek valstybės valdymo formą ar būdą ir ne tik politinių sprendimų priėmimo formą ir būdą (nors pastarasis demokratijos supratimo lygmuo ir buvo socialdemokratų labai akcentuojamas), bet, atrodo, jie demokratiją traktavo ir kaip tam tikrą politinę jėgą, kurią, kaip rodo jų išsakomos mintys, jie ir sutapatino su savimi ar šiek tiek plačiau su socialistais apskritai. Galima teigti, kad tokios mintys iš esmės išplaukia iš Č. Petraškevičiaus teiginių, kuriuose žodžiai „socialdemokratai“ ir „demokratija“ tarsi vartojami sinonimiškai.

Anot jo, „socialdemokratai kovoja už viso pasaulio išlaisvinimą nuo kapitalistų jungo ir per atskirų tautų išliuosavimą“ ir „demokratija pripažįsta kiekvienam kraštui teisę laisvai apsispręsti“³⁴⁴. Tačiau ar iš tos „apsisprendimo teisės“ išplaukia nepriklausomybės idėja, iš Č. Petraškevičiaus kalbos ne visai aišku. Mat savo pasisakymą jis baigė tvirtinimu, kad „socialdemokratų kelias statydamas sau galutinį socializmo tikslą stengsis įvesti tokį surėdymą, kad galima būtų pasekmingiau jungtis su kitų šalių kovotojais dėl laisvės“³⁴⁵. Tad Č. Petraškevičius savo kalboje diskusijoje dėl Lietuvos politinės ateities pabrėžė lietuvių demokratijos „ėjimą išvien su kitų šalių demokratijomis“ ir akcentavo solidarumą su Rusijos „demokratija“. Anot šio LSDP Petrogrado organizacijos atstovo, „tikslai rusų nugalėjusios demokratijos dėka gauta progos ... laisvai susirinkti ir laisvai išreikšti savo nuomonę“³⁴⁶.

Čia reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad būdami prieš RLS pasisakymą už Lietuvos nepriklausomybę, socialdemokratai (bent jau kai kurie iš kalbėjusių svarstomu klausimu socialdemokratų), kaip ir socialistų liaudininkų kalbėtojai (pastarųjų dauguma), kaip argumentą savo pozicijai paremti naudojo ir mintį, kad Rusijos lietuvių, susirinkusių į RLS, pasisakymas už Lietuvos nepriklausomybę RLS posėdžiavimo metu gali pakenkti Rusijos demokratijai. Galima teigti, kad tokia mintis buvo būdinga S. Digrio kalbai, kurioje buvo pažymėta, kad „nereikia kišti kojos revoliucijai nuo kurios priklauso mūsų laisvė“³⁴⁷.

341. Rusijos lietuvių seimas // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 1.

342. Birželio 1 d. vakaro posėdis // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

343. Rusijos lietuvių seimas // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 1.

344. Ten pat.

345. Ten pat.

346. Birželio 1 d. vakaro posėdis // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

347. Rusijos lietuvių seimas // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 1.

Tokį tuomet buvusį „Petrapilio lietuvių seime“ dalyvavusių socialdemokratų požiūrį liudija ir S. Matulaičio atsiminimai, anot kurio, tuo metu nutarimas atsiskirti nuo Rusijos būtų buvęs „nepataisomas smūgis Rusijos revoliucijai, nes tai sustiprintų kontrevoliuciją“³⁴⁸.

Dar vienas argumentas, kodėl, RLS darbe dalyvavusių socialdemokratų požiūriu, RLS savo rezoliucijoje turėtų pasisakyti už tautų apsisprendimo teisės formuluotę, o ne už nepriklausomybės formuluotę, buvo tai, kad, pasak A. Purėno, negalima užmiršti fakto, kad RLS rinktas tik lietuvių tremtinių, o Lietuvoje juk gyvena „be lietuvių dar ir kitų tautų žmonių“, su kuriais reikalinga „skaitytis“³⁴⁹.

Taigi matome, kad atskiri socialdemokratų kalbėtojai RLS pasisakydami už tai, kad pastarojo rezoliucijoje dėl Lietuvos politinės ateities būtų formuluotas tautų apsisprendimo teisės, o ne nepriklausomybės reikalavimas, pagrįsdami tai išsakė ir panašius, ir šiek tiek skirtingus argumentus. Galima net įžvelgti ir tam tikras prieštaravimų apraiškas, jeigu mėgintume palyginti tas iš vienu ir kitų socialdemokratų kalbų logiškai išplaukiančias išvadas.

Mat jeigu iš vienu kalbų, kuriose buvo pasisakoma už tautų apsisprendimo teisę, išplaukė išvada, kad tik Rusijos lietuviams atstovaudamas RLS paprasčiausiai neturi kompetencijos skelbti nepriklausomybės rezoliucijos arba kad dar ne laikas dėl taktikos sumetimų („kad nepakenkus Rusijos demokratijai“ ir „revoliucijai“) tai daryti, tačiau iš esmės Lietuvos nepriklausomybei neprieštaraujama ir tai netgi logiškai nuosekliai išplaukia iš tautų apsisprendimo teisės idėjos įgyvendinimo „demokratijos“ būdu, tai iš kitų kalbų, pavyzdžiui, iš dalies iš Č. Petraškevičiaus ir ypač iš dar necituotų J. Smolskio pasisakymų formuluočių ir dvasios, galėjo išplaukti ir išvada dėl Lietuvos nepriklausomybės nuo demokratinės revoliucinės Rusijos nenaudingumo. Tą patį galima pasakyti ir analizuojant socialistų liaudininkų pasisakymus.

Tenka pažymėti, kad Maskvos LSDP organizacijos, įeinančios į RSDDP(b), lyderio J. Smolskio kalba diskusijoje dėl Lietuvos politinės ateities iš kitų socialdemokratų pasisakymų išsiskyrė probolševikiniu radikalumu. J. Smolskis kalbėjo, kad „mes (taigi logiška, kad tie „mes“ yra socialdemokratai – G. M.) rišam klausimą (Lietuvos politinės ateities klausimą – G. M.) taip kaip mūsų klesai jis bus naudingas“, o „tai kas darbininkams yra naudinga, tas buržuazijai yra nuodai“, todėl „šiuo klausimu viena ir kita pusė negalės susitarti“³⁵⁰. Iš to, pasak J. Smolskio, išplaukia ir kita mintis, kad „daryti tokį žingsnį, kaip apsiskelbti nepriklausomybę, mums patiems gali daug pakenkti“³⁵¹.

1917 m. birželio 2 d. pasibaigus diskusijoms dėl Lietuvos politinės ateities RLS reikėjo priimti rezoliuciją šiuo klausimu. Jungtinė socialdemokratų frakcija pasiūlė savo rezoliucijos dėl Lietuvos politinės ateities projektą, kuriame buvo išdėstyta

348. Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 224 (135).

349. Birželio 1 d. vakaro posėdis // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

350. Rusijos lietuvių seimas // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 2.

351. Ten pat.

bendra šios RLS darbe dalyvaujančios frakcijos pozicija. Šiame projekte buvo sakoma, kad atsižvelgiant į tai: „1) kad Lietuva savo etnografinėse ribose turi skirtingas ekonomines socialias ir kultūros sąlygas; 2) kad kiekvienas kraštas gali kuo geriausiai plėtotis tik turėdamas savo plėtojimosi laisvę; 3) kad Petrapilio Darbininkų ir kareivių Atstovų taryba, Didžiosios Rusijos revoliucijos reiškėja iškėlė Tautų apsisprendimo teisę, kaip revoliucijos ir būsimosios taikos obalsį; 4) kad tautų apsisprendimo teisė sutinka su tikruoju demokratijos keliu ir pripažįstama visų šalių demokratijos; 5) kad didžioji Lietuvos dalis karo metais yra atsidūrusi už Rusijos sienų ir tokiu būdu Lietuvos klausimas virto tarptautiniu“, taigi atsižvelgiant į visa tai, kaip sakoma tolesniame socialdemokratų rezoliucijos projekto punkte, „Lietuvos politinio likimo klausimą gali spręsti tik visi Lietuvos gyventojai“, o RLS, „atstovaujamas po Rusiją išblaškytai tautos daliai, apsvarstęs Lietuvos politinę ateitį ir nesiimdamas Lietuvos vardu nustatyti būsimąją Lietuvos politinį surėdymą taria: Lietuvai turi būti pripažinta teisė spręsti savo likimą“ per „gyventojų valios išreiškimą visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesiu balsavimu, be lyties, tikybės ir tikėjimo skirtumo, išrinktame Steigiamajame Lietuvos Susirinkime“³⁵². Toks buvo socialdemokratų frakcijos RLS pateiktos rezoliucijos dėl Lietuvos politinės ateities turinys.

Tačiau ne tik socialdemokratai pateikė rezoliucijos svarstomą klausimą projektą. Iš viso (įskaitant ir socialdemokratų projektą) buvo pasiūlyti net aštuoni rezoliucijos projektai³⁵³. Tiesa, kaip buvo rašoma išsamiausiai iš Rusijos lietuvių laikraščių RLS darbą nušvietusioje „Santaroje“, iš visų aštuonių rezoliucijų dėl Lietuvos politinės ateities projektų tik trys iš tiesų turėjo rezoliucijos formą³⁵⁴. Tai buvo TPP, DLTLS ir socialdemokratų rezoliucijų projektai.

Susiklosčius tokiai situacijai buvo nuspręsta sušaukti partijų ir grupių atstovų pasitarimus dėl galimybės susitarti dėl vieno kompromisinio rezoliucijos projekto ar bent dviejų balsavimui pasiūlytinių rezoliucijos projektų. Mat reikia pažymėti, kad įvairių politinių partijų grupių pasiūlytuose projektuose teikiamas rezoliucijų dėl Lietuvos politinės ateities formuluotes, visus pasiūlytus rezoliucijų projektus buvo galima suskirstyti į dvi grupes: vienose RLS buvo siūloma reikalauti Lietuvai nepriklausomybės, kitose, prie kurių, kaip matėme, priklausė ir socialdemokratų rezoliucija (kaip ir socialistų-liaudininkų ir santariečių rezoliucijos), RLS buvo siūloma reikalauti Lietuvai apsisprendimo teisės. Nepavykus susitarti dėl vieno kompromisinio RLS rezoliucijos projekto varianto, buvo mėginama susitarti, kad RLS balsavimui būtų pasiūlyti du alternatyvūs rezoliucijos projektai. Dėl vieno iš alternatyvių rezoliucijos projekto variantų tarėsi dešiniųjų partijų bei nepartinių ir karininkų grupių

352. Ten pat.

353. Buvo pasiūlyti TPP, LKDP, LKTS, DLTLS, LSLP, karininkų grupės, socialdemokratų ir nepartinių grupės rezoliucijos Lietuvos ateities klausimu projektai. Žr.: L. N. Rusijos Lietuvių Seimo rezoliucija dėl Lietuvos ateities // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.

354. Trumpa apžvalga Demokratinės Tautos Laisvės Santaros pažiūros į politinę Lietuvos ateitį ir josios taktiką šį klausimą Seime svarstant // Santara, 1917 06 14, Nr. 23. P. 1.

atstovai, dėl kito – socialistinių partijų atstovai³⁵⁵. Tačiau jeigu dešinieji bei nepartiniai ir karininkai dėl vieno rezoliucijos projekto sutarė – jo pagrindu iš esmės tapo TPP rezoliucijos projekto variantas, tai socialistinėms partijoms susitarti dėl vieno rezoliucijos projekto nepavyko³⁵⁶.

Mat socialdemokratai ir socialistai liaudininkai, reikalaudami apsisprendimo teisės Lietuvai, kaip jau matėme ir iš pasisakymų diskusijoje, nesutiko su tuo, kad RLS gali pasisakyti už Lietuvos nepriklausomybę. Tarp socialdemokratų, kaip ir tarp daugumos socialistų liaudininkų, dominavo nuomonė, kad netgi žodžių „nepriklausoma Lietuva“ rezoliucijos projekte neturi būti, ir buvo siūloma žodį „nepriklausoma“ keisti žodžiu „savaranki“³⁵⁷. Kaip buvo rašoma „Santaroje“, „socialdemokratai savo atstovo J. Smolskio ir iš dalies A. Purėno (tai yra Maskvos ir Petrogrado LSDP organizacijų lyderių – G. M.) lūpomis griežtai pasisakė prieš savo atstovų siuntimą į tarptautinį kongresą, traktuodami tokį žingsnį kaip „diplomatijos žygį“, o patį tokį galimą būsimąjį kongresą kaip „buržuazinę įstaigą“, ir laikėsi nuomonės, kad pokarinius „tautų santykius nustatys socialistų konferencija“³⁵⁸. Su tokia vadinamuoju internacionalistiniu socializmu besivadovavusių socialdemokratų ir socialistų liaudininkų „daugumų“ pozicija nesutiko nuosaikūs socialistai iš „Santaros“ partijos³⁵⁹, kurie radikaliųjų socialistinių partijų vadus kaltino „politiniu alfabetizmu“³⁶⁰.

Tačiau grįžkime prie RLS ir jo politinės rezoliucijos priėmimo. Nepavykus susitarti ne tik dėl vieno, bet ir dėl dviejų rezoliucijos projektų, RLS balsavimui buvo pasiūlyti trys rezoliucijų projektai – bendras TPP, LKDP, LKTS, nepartinių ir karininkų grupių rezoliucijos projektas, reikalaujantis Lietuvai nepriklausomybės, DLTLS rezoliucijos projektas, socialistų-liaudininkų ir socialdemokratų rezoliucijos projektas, kuris iš esmės buvo tas pats čia jau aptartas Jungtinės socialdemokratų frakcijos rezoliucijos projektas, nes socialistai liaudininkai, kurių siūlytas rezoliucijos projektas neturėjo rezoliucijos formos, nusprendė balsuoti už socialdemokratų teiktą rezoliucijos projektą³⁶¹. Balsuojant buvo priimtas dešiniųjų partijų siūlytas TPP parengtas rezoliucijos projektas, už kurį balsavo 140 RLS narių, prieš buvo 128 ir susilaikė 4 RLS nariai³⁶².

355. L. N. Rusijos Lietuvių Seimo rezoliucija dėl Lietuvos ateities // Lietuvių balsas, 1917 06 08, Nr. 40. P. 1.
356. Ten pat.

357. Trumpa apžvalga Demokratinės Tautos Laisvės Santaros pažiūros į politinę Lietuvos ateitį ir josios taktiką šį klausimą Seime svarstant // Santara, 1917 06 14, Nr. 23. P. 1.

358. Ten pat.

359. Kadangi dėl P. Leono ir santariečių apskritai laikymo socialistais nėra bendros nuomonės, tai čia galima būtų pacituoti paties P. Leono kalbą RLS 1917 06 01, kurioje jis, be kita ko, teigė: „nuo savo socialistinių pažiūrų, seniaus spaudoje paskelbtų, aš niekuomet neatsisakiau ir jos yra dabartinėmis mano pažiūromis. Bet aš socializmo nelaikau už tikybą“. Žr.: Iš pirmos P. Leono kalbos birželio d. vakaro posėdyje dėl politinės Lietuvos laisvės // Santara, 1917 06 10, Nr. 22. P. 2.

360. Trumpa apžvalga Demokratinės Tautos Laisvės Santaros pažiūros į politinę Lietuvos ateitį ir josios taktiką šį klausimą Seime svarstant // Santara, 1917 06 14, Nr. 23. P. 2.

361. Ten pat.

362. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 11, Nr. 41. P. 1.

Už socialistų liaudininkų palaikomą socialdemokratų teiktą rezoliucijos projektą balsavo 113, prieš balsavo 149, o susilaikė 8 RLS nariai. Už „Santaros“ pasiūlytą rezoliucijos dėl politinės Lietuvos ateities projektą balsavo 111, prieš jį – 132, susilaikė 28 RLS nariai (socialdemokratai)³⁶³.

Pastebėtina, kad kai kurie socialistų liaudininkų atstovai, pavyzdžiui, karininkai Zaskevičius ir Bukevičius, po rezoliucijų balsavimo pranešė, kad jie balsavo už dešiniųjų rezoliuciją, „nes taip jiems rinkikų buvo įsakyta“³⁶⁴. Prisimindamas tuos įvykius RLS dalyvis karininkas V. Nagevičius savo laiške „Lietuvos žinių“ redakcijai 1927 m., paskaičiavęs, kad kairiosios frakcijos RLS turėjo daugiau balsų (159 balsai) negu dešinieji su jiems prijauciančiais nepartiniais (144 balsai), darė prielaidą, kad ne tik minėti du socialistams liaudininkams priklausę karininkai, bet ir daugiau kairiųjų balsavo už TPP rezoliuciją³⁶⁵. Prisimenant dar ir tai, kad vienas ryškiausių LSLP veikėjų M. Sleževičius diskusijoje dėl Lietuvos politinės ateities 1917 05 31, kalbėdamas ne savo frakcijos, bet tik savo vardu, skirtingai negu dauguma jo frakcijos narių taip pat pasisakė už tai, kad „šiuo metu visuomenė turi reikalauti nepriklausomybės“ ir kad „nepriklausomybė ir apsisprendimo teisė vienas kitam neprieštarauja“³⁶⁶, galima teigti, kad socialistų liaudininkų frakcija, kaip ir apskritai visas RLS socialistinis sparnas, nebuvo vieninga. Tai parodys ir tolesnė socialistų liaudininkų partijos raida – jos ideologinė, politinė bei organizacinė diferenciacija 1917 m.

Kaip jau atkreipėme dėmesį, RLS socialdemokratų frakcijos narių pasisakymuose taip pat buvo galima išžvelgti prieštaravimų apraiškų, ypač jei tuose pasisakymuose dėstomos nuostatos būtų nuosekliai ir logiškai plėtojamos. Ir tai nieko keisto – kaip jau minėta, šiai frakcijai priklausantys socialdemokratai vieni priklausė bolševikinei RSDDP, kiti nepriklausė. Kaip matysime, tarp vėliau 1917 m. Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų ideologinė-politinė diferenciacija irgi tik stiprės. Visa tai reikės turėti mintyje, kai čia truputį vėliau pristatysime dešiniosioms partijoms ar joms prijauciantiems autoriams būdingą RLS socialistų kritiką. Atkreipę į tai dėmesį grįžkime į tą RLS situaciją, kuri susiklostė RLS daugumai priėmus TPP pasiūlytą rezoliuciją. Taigi, RLS priėmus dešiniųjų bloko pasiūlytą rezoliuciją, socialdemokratai (frakcijos vardu pasisakė Č. Petraškevičius), kaip ir prieš juos analogišką pareiškimą padarę socialistai liaudininkai (P. Balys), o po jų (socialdemokratų) ir santariečiai (P. Leonas), pareiškė, kad toliau nedalyvaus nei paties RLS, nei jo komisijų darbe ir

363. Rusijos Lietuvių Seimas. Birželio 3 d. // Santara, 1917 06 14, Nr. 23. P. 2.

364. Nagevičius V. Laiškas redakcijai // Lietuvos žinios, 1927 05 04, Nr. 99. P. 4; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 3; Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 11, Nr. 41. P. 1.

365. Nagevičius V. Laiškas redakcijai // Lietuvos žinios, 1927 05 04, Nr. 99. P. 4.

366. Ten pat. Taip pat žr.: Pr. T. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 04, Nr. 39. P. 1. Tiesa, M. Sleževičius, anot kitų V. Nagevičiaus atsiminimų apie RLS, „labai sujaudintas ir dideliu balsu pranešė, kad, visa savo širdimi ir visu protu esąs už Nepriklausomą Lietuvą, tik, deja, pats partijos disciplinos verčiamas už Nepriklausomybės šūkį balsuoti negalės, o balsuosiąs prieš“. Žr.: Nagius-Nagevičius V. Atsiminimai apie Lietuvių seimą Petrapilyje // Karys, 1953, Nr. 5. P. 101.

kad jie atšaukia savo atstovus iš RLS prezidiumo³⁶⁷. Po to socialdemokratai, socialistai liaudininkai ir santariečiai demonstratyviai, „dainuodami marsiljetę“ išėjo iš RLS posėdžių salės, perėjo į kitą to paties pastato, kuriame vyko RLS darbas, salę ir motyvuodami tuo, kad čia susirinko daugiau nei vienas trečdalis RLS atstovų, paskelbė, kad būtent čia yra toliau tęsiamas Rusijos lietuvių seimo darbas³⁶⁸.

Dešiniosios partijos apkaltino socialistus RLS suskaldymu bei neteisėtu jo pavadinimo disponavimu savo kairiajame RLS tęsinyje³⁶⁹. Į šį socialistinių partijų ir „Santaros“ įvykdytą RLS darbo „tęsinį“, kartais vadinamą revoliuciniu arba kairiuoju RLS, o dešiniųjų spaudoje vadinamą pseudoseimu, buvo pakviesti ir įsijungę lietuvių karininkų suvažiavimo Petrograde atstovai. Taip pat buvo nuspręsta visateisiais šio „revoliucinio lietuvių Rusijoje Seimo“ nariais pakviesti ką tik iš Amerikos grįžusį žinomą socialistą liaudininką A. Bulotą ir „nemažai pasidarbavusį“ LTT veikloje „buvusį socialdemokratą“, nepartinį V. Poželą³⁷⁰. Toliau šiame „kairiajame RLS“ tęsinyje buvo nutarta iš visų trijų jame dalyvaujančių partijų atstovų sudaryti komisiją bendrajai rezoliucijai parengti. Tokia rezoliucija buvo parengta ir 1917 06 04 priimta³⁷¹.

Socialdemokratų, socialistų-liaudininkų ir santariečių bei lietuvių karininkų suvažiavimo dalyvių priimtoje rezoliucijoje buvo sakoma, kad „Lietuvių Seimas Petrapilyje atstovaujās išblaškytajai po Rusiją demokratinės tautos daliai, apsvarstęs politinę Lietuvos ateitį posėdžiuose birželio mėn. 1–4 d. d. rado“, kad: „1. Lietuva yra atskira etnografinė, kultūrinė, ekonominė ir politinė vienata; 2. Lietuvių tauta savo politinio likimo klausimu yra savarankumo idėjos vedama; 3. Kiekviena tauta gali vaisingai vystyti ir plėtoti savo kultūros ir ekonomijos pajėgas tik turėdama pilną politinę savo šalies laisvę; 4. Šitoji laisvė manoma kaip teisė pilnai savo politinį likimą spręsti; 5. Politinio tautų apsisprendimo teisė Rusijos darbininkų bei Kareivių Atstovų Tarybos yra iškelta kaip būsimosios taikos pamatinė sąlyga. Toji pamatinė teisė paskelbta pamatiniu taikos principu atskirų Europos ir Amerikos valstybių; 6. Susiklojusiomis karo aplinkybėmis politinis Lietuvos likimas tapo tarptautinis, ir tokiu būdu, tarptautiniam taikos kongrese svarstytinas; 7. Tarptautinis taikos kongresas turės sankcionuoti teisę, kad pavergtosios tautos galėtų išsiskirti, jeigu to norės, iš valstybių jas pavergusių, o išsiskyrusioms tautoms turės duoti tarptautinę garantiją laisvo savarankaus politinio gyvenimo“³⁷². Remiantis tuo, „revoliucinio RLS“ buvo nuspręsta: „I. Kreiptis į Laikinąją Rusijos Vyriausybę, taip pat, į visas valstybes-sąjungininkes bei neutrales – ir reikalauti pripažinti: 1. kad Lietuvių Tautai priklaus-

367. Rusijos Lietuvių Seimas // Lietuvių balsas, 1917 06 11, Nr. 41. P. 1; Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 1; Sondeckas J. Rusijos Lietuvių Seimas // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 3.

368. Ten pat; Sondeckas J. Lietuvių Seimas Petrapily // Naujoji Lietuva, 1917 06 16, Nr. 15 (23). P. 1.

369. Seimui pasibaigus // Vadas, 1917 06 14, Nr. 12. P. 1.

370. Rusijos Lietuvių Seimas // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 1; Sondeckas J. Lietuvių Seimas Petrapily // Naujoji Lietuva, 1917 06 16, Nr. 15 (23). P. 1.

371. Lietuvių Seimo Petrapilyje rezoliucija dėl Lietuvos politinės ateities // Santara, 1917 06 07, Nr. 21. P. 1.

372. Iš Lietuvių Seimo Petrapily nutarimų birželio 4 ir 5 d. // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 3.

so politinė apsisprendimo teisė; 2. kad savo politinį likimą Lietuvių tauta turi teisę spręsti laisvai išrinktame Lietuvos Steigiamajam Susirinkime visuotinio, be lyties, tautybės ir tikybos skirtumo, tiesaus, lygaus ir slapto balsavimo pamatais, proporci-analios sistemos prisilaikant; 3. kad Lietuvių Tauta, kaip užinteresuotoji tauta turi teisę turėti savo atstovus tarptautiniam taikos kongrese“ ir „II. Apie visa tai, kas yra čia išdėstyta, pranešti viso pasaulio demokratijoms.“³⁷³

Taigi už tokią rezoliuciją nubalsavo vadinamasis kairysis RLS. Šią rezoliuciją galima laikyti kompromisu tarp socialdemokratų ir santariečių siūlytų rezoliucijų projektų – 2-ame punkte vietoje „nepriklausomybės“ įrašytas žodis „savarankumo“ (tai santariečių nusileidimas socialdemokratams), o 6–7 punktuose minimas tarptautinis taikos kongresas (tai jau būtų socialdemokratų (kaip minėjome, prieštaravusių jo įrašymui) nusileidimas santariečiams).

Aptarus socialdemokratų poziciją priimant RLS rezoliuciją dėl Lietuvos politinės ateities platesniame kairiųjų RLS partijų nuostatų kontekste bei šių partijų įvykdyto „kairiojo RLS“ tęsinio rezoliuciją būtų pats laikas pažymėti, kad dešinėsios partijos ar joms artimi autoriai dėl kairiųjų laikysenos RLS tiek tuo metu, tiek vėliau kaltino socialdemokratus bei apskritai Rusijos lietuvių socialistus revoliuciniu radikalizmu, kosmopolitizmu, pasisakymu prieš Lietuvos nepriklausomybę bei siekimu palikti Lietuvą sujungtą su Rusija.

Štai tautininkų laikraštyje „Lietuvių balsas“ 1917 m. birželio pabaigoje buvo rašoma, kad „kairieji, priešindamiesi Tautos Pažangos pasiūlytajai rezoliucijai, aiškino, jog nepriklausomybės Seimas negalės reikalauti, nes tai girdi, būtų ėjimas prieš demokratiją; prieš revoliuciją; buržuazijai, girdi tai būtų ginklas į rankas kelti reakcijai. Soc. liaudininkai ir Liet. Soc. demokratai visą laiką išrodinėjo, jog Lietuvos laisvės laimėjimas esąs neatskiriamas nuo demokratijos laimėjimo, jog Lietuva galėsianti tapti tikrai laisva tik tai tada, kada revoliucinė demokratija nuversianti pasaulyje kapitalizmą, kad sugriūsiiančios valstybių sienos ir įsigalėsiančios internacionalas“³⁷⁴.

Katalikiškame laikraštyje „Vadas“ 1917 m. liepos mėnesį buvo rašoma, kad RLS socialdemokratai su liaudininkais „Lietuvos reikalus svėrė ir mūsų tėvynės Lietuvos likimą rišo žiūrėdami socialistų akimis. Tautos reikalų jie nestato pirmoje eilėje. Jiems terūpi bendri viso pasaulio darbininkų reikalai. Lietuvos likimą jie jungė su bendru darbininkų klesų laimėjimu visame pasaulyje. Kuomet darbininkai visame pasaulyje arba bent Europoje sukels revoliuciją, kuomet sugriaus valstybių sienas, kuomet visi Europos gyventojai nebus pasiskirstę į valstybes, bet sudarys vieną bendrą socialistinę šeimyną, tuomet ir Lietuviai galės apsispręsti, tvarkytis viduje pagal savo norą“. Gi „dabar, – anot cituojamo „Vado“ numerio, – Lietuvos demokratija turinti eiti išvien su Rusijos demokratija“ ir „kiekvienas noras atsiskirti esąs kontrrevoliucinis aktas. Už tai ir Lietuvos nepriklausomybės žodžio jie nei girdėti nenorėjo“³⁷⁵.

373. Ten pat.

374. Dėl Lietuvių Seimo // Lietuvos žinios, 1917 06 29, Nr. 46. P. 1.

375. Seimui pasibaigus // Vadas, 1917 06 14, Nr. 12. P. 1.

Pasak cituojamo „Vado“ straipsnio, „Lietuvos neprigulmybė – tai tikra baidyklė mūsų socialistams, ne tik susijungusiems su Rusijos socialistais, bet pilnai jiems tarnaujantiems ir jų nurodymų klausantiems“³⁷⁶. Cituojamo „Vado“ straipsnio vertinimu, „kadangi lietuviai socialistai žiūri į Lietuvos neprigulmybės klausimą ne lietuvių, bet rusų akimis, tai žinoma, jie negali nei minėti neprigulmybės žodžio, nes Rusijos demokratija „supykta“³⁷⁷. Tame pat „Vado“ straipsnyje Rusijos lietuvių socialistai buvo tiesiog kaltinami RLS ir LTT suardymu, visuomenės suskaldymu ir sutrukdydymu tapti Lietuvai „neprigulminga šalimi“ ir „pilnu vergavimu rusams“³⁷⁸.

Panašūs RLS kairiųjų pozicijos vertinimai to meto lietuvių dešiniųjų spaudoje bus tuo metu išsakyti ne kartą. Jie kartosis ir dešiniųjų spaudoje Lietuvoje 1918–1919 m. Pavyzdžiui, praėjus truputį daugiau nei metams nuo RLS darbo pabaigos, viename iš 1918 m. katalikiško laikraščio „Vienybė“ numerių apibūdinant minėtą poziciją apie santariečius, socialistus liaudininkus ir socialdemokratų buvo rašoma, kad „jei tos partijos taip labai stojo prieš Lietuvos nepriklausomybės nutarimą, tai turbūt dėl to, kad norėjo, kad Lietuva po senovei po Rusija liktų“³⁷⁹. Anot cituojamo autoriaus, to ypač norėjo socialistai, kurie „rekaudavo“, kad „visas išganymas prideri nuo Rusijos revoliucijos“, kad „Rusija yra naujas viso pasaulio išganytojas, kuris išganyt ir Lietuvą“, nes jie manė, „kad neužilgo bus revoliucijos ir visose kitose valstijose“³⁸⁰.

Vienas LKDP lyderių M. Krupavičius 1919 m. pavasarį krikščionių demokratų laikraštyje „Laisvė“, o vėliau atskira brošiūra išleistame tekste „Lietuvių politikos partijos“ lietuvių socialdemokratų Rusijoje 1917 m. kaltino tuo, kad jie „iškarto nusistatė, kad Lietuvai nereikia nepriklausomybės, kad ji federacijos ryšiais turi būti sujungta su Rusija“ ir kad to jie „reikalavo Lietuvių Petrogrado Seime“ ir kitur³⁸¹. Už savo pasisakymą dėl to, kad „Lietuva susijungtų su kita demokratine kaimynine valstybe federacijos ryšiais“ ir kad „Lietuva galinti būti tik su Rusija sujungta“, M. Krupavičiaus kritikos susilaukė ir 1917 m. lietuvių socialistai liaudininkai³⁸².

Tokie ar panašūs, dažnai dar aštriau formuluojami RLS kairiųjų pozicijos dėl Lietuvos politinės ateities vertinimai lietuvių dešiniųjų partijų spaudoje kartosis ir vėliau. Pavyzdžiui, 1952 m. S. Senkonis „Tėvynės sarge“ rašė, kad Rusijos lietuvių socialdemokratų radikalizmas juos „nuteikė vaizduotis nepriklausomą Lietuvą tik griežtai marksistinę ir neišskirtą iš kitų būsimų darbo žmonių respublikų“ ir kad jie buvo nusistatę už tai, kad „Lietuva tegali gyvuoti tik federalinėje jungtyje su kitomis

376. Mačulis. Mūsų gyvenimo suirimas // Vadas, 1917 07 14, Nr. 17. P. 1.

377. Ten pat.

378. Ten pat.

379. Pabėgėlis. Lietuviai socialistai Rusijoje ir Lietuvoje // Vienybė, 1918 06 19, Nr. 22. P. 330–331.

380. Ten pat. P. 331.

381. Žr.: [Krupavičius M.] Lietuvių politikos partijos // Laisvė, 1919 05 10, Nr. 38. P. 1; Keršys M. [Krupavičius M.] Lietuvių politikos partijos. – Kaunas, 1920. P. 37.

382. Žr.: [Krupavičius M.] Lietuvių politikos partijos // Laisvė, 1919 05 15, Nr. 41. P. 1; Keršys M. [Krupavičius M.] Lietuvių politikos partijos. P. 41–42.

socialistinėmis respublikomis, kurios susikurs iš Rusijos imperijos griuvėsių³⁸³. RLS socialistams liaudininkams, anot S. Senkonio, taip pat buvo būdingas pasisakymas už Lietuvos „sąjungą su Rusija“³⁸⁴.

Viename iš savo straipsnių rašydamas apie RLS istorikas Z. Ivinskis teigė, kad „visos kairiosios grupės tada norėjo būtinai lietuvių likimą surišti su Rusijos revoliucijos raida. Per rusų demokratinę revoliuciją buvo tikimasi (vienoje bendroje federacinėje valstybėje?) sulaukti socializmo ir Lietuvai, nes kitaip laimėtų Lietuvoje „reakcinis klerikalizmas“. Todėl lietuvių socialistai samprotavo, kad jų reikalavimai negali nutolti nuo pačių rusų revoliucionierių reikalavimų, ir bet koks separatizmas nuo revoliucinės Rusijos buvo laikomas reakciniu „peilio smūgiu į nugarą“ revoliucijai³⁸⁵.

Šitai minčiai, anot ką tik cituoto istoriko, pritarė „net toks galvotas ir šviesus žmogus, kaip santarietis Petras Leonas“, kuris „įvairiais juridiniais ir politiniais samprotavimais įrodinėjo, kad dešiniųjų ... keliamas reikalas skelbti nepriklausomybę esąs šiam momentui netinkamas ir nerimtas“. Z. Ivinskis pacitavo vieną iš P. Leono išsakytų minčių, anot kurios, „kažin ar Lietuva panorės būti nepriklausoma, kaip Persija svetimųjų batais mindžiojama, ar kaip autonominė Australija, svetimų batų nemindžiojama“³⁸⁶. Z. Ivinskio požiūriu, šios minties išvada yra, jog „geriau būti demokratinės Rusijos dalimi, nekaip skelbti neaiškią nepriklausomybę“. Z. Ivinskio vertinimu, „Petrapilio seime ginčas nebuvo grynai procedūrinis“, nes „čia, atrodo, vyko principinis apsisprendimas dėl lietuvių tautos orientacijos: pasilikti su demokratiniais rytais, ar pasukti į vakarus?“³⁸⁷. Anot cituojamo istoriko, „socialistinės grupės buvo perdėm įsitikinusios, kad, carizmui griuvus, lietuvių tautos uždavinys yra revoliuciją gilinti“ ir kad „Lietuvai būsiančios patikrintos visos laisvės, jeigu būsią jungiamasi po ta pačia revoliucine vėliava, kurią nešė rusų demokratija“. Pasak Z. Ivinskio, „socialistinės grupės tarėsi nujaučiančios būsimo demokratinio Lietuvos Steigiamojo Seimo mintį, būtent dėtis su rusų revoliucija“³⁸⁸.

Su „Rusijos revoliucija“, kuri „buvo, bent taip buvo tikima, socialistų nuopelnas“, „sykiu ... ir jų laimėjimas“, ir kuri „skelbė laisvę visiems: žmogui ir tautoms“, kitas dešinėsios pakraipos išeivijos autorius V. Vaitiekūnas siejo socializmo, „kuris tuo metu mūsų socialistinėms grupėms buvo tapęs demokratijos sinonimu“, tapimą „masine psichoze“³⁸⁹. „Tik socializmo psichoze, – cituojamo autoriaus vertinimu, –

383. Senkonis S. Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai // Tėvynės sargas, 1952. T. 3. Nr. 2 (9). P. 233.

384. Ten pat. P. 227.

385. Ivinskis Z. Kelias į laisvę ir Vasario 16-oji. Žvilgsnis 30-ties metų perspektyvos // Aidai, 1948 02, Nr. 11. P. 50.

386. Ten pat.

387. Ten pat. Taip pat žr. nepasirašytą, tačiau greičiausiai Z. Ivinskio parašytą tekstą Lietuvos nepriklausomybės klausimas Petrapilio seime 1917 m. // Mažasis židinys, Nr. 7, 1946. P. 12.

388. Ten pat.

389. Vaitiekūnas V. Lietuvos nepriklausomybė revoliucijos paunksmėje. Rusijos lietuvių seimo 40 m. suaktį minint // Į laisvę, 1957, Nr. 13. P. 56.

galima paaiškinti lietuvių karių suvažiavimo delegacijos“ atvykimą į RLS „su raudona vėliava“ ir jos reikalavimą įtraukti į RLS prezidiumą socialistus, taip pat ir tai, kad TPP atstovas kunigas J. Tumas kalbėdamas RLS pareiškė, kad jis „greičiau kairysis, ne vidurinis; gal į socialistus linkęs, gal į komunistus“ ir kad socializmui jis „nepriešingas“³⁹⁰. Pasak V. Vaitiekūno, po Vasario revoliucijos Rusijoje „socializmo idealai staiga tapo tikrove“ ir „aišku, kas šią socialistinę tikrovę kėsintusi griauti, tas išduotų patį socializmą“, todėl „Lietuvos nepriklausomybės reikalauti kaip tikrai ir reiškė ne ką kita, kaip reikalavimą išsijungti iš revoliucijos sukurtos socialistinės tikrovės“³⁹¹. Natūralu tad, kaip aiškino toliau V. Vaitiekūnas, kad „socialistams visi reikalavimai Lietuvos atžvilgiu turi šiai tikrovei subordinuotis“, todėl ir „Lietuvos nepriklausomybės reikalavimo „šovinistiniams norams“ socialistinės psichozės vairuojamos mūsų socialistinės grupės negalėjo nesipriešinti“ ir „jos tam priešinosi iki kraštutinumo, iki seimo suskaldymo“³⁹².

Su tokiais ir panašiais įvairiu laiku spaudoje išdėstytais vertinimais, pagal kuriuos, RLS kairieji buvo prieš Lietuvos nepriklausomybę, nesutiko istorikas P. Čepėnas, anot kurio, RLS dešiniųjų ir kairiųjų rezoliucijos skyrėsi „ne esme, bet tik forma ir žodine struktūra“³⁹³. Anot P. Čepėno, „kairiųjų srovių atstovai jau ir prieš Didįjį Vilniaus seimą, to seimo metu ir vėliau nuolat Lietuvos nepriklausomybės idėją kėlė“. P. Čepėnas pabrėžė, kad „Rusijos dūmoje kairieji lietuvių atstovai Lietuvos reikalais visada griežčiau pasisakydavo ir jų reikalavimai dėl Lietuvos ateities buvo žymiai radikalesni negu dešiniųjų lietuvių dūmos atstovų. Pvz., Ketvirtosios dūmos atstovas kun. J. Laukaitis vienintelis iš dūmos tribūnos skelbė lietuvių ištikimybę carui ir lietuvių nenorą nuo Rusijos atsiskirti.“

Nesutikdamas su vertinimais, jog kairieji RLS savo rezoliucija buvo priešingi Lietuvos nepriklausomybės idėjai, P. Čepėnas teigė, kad tokie priekaištai yra nepagrįsti, nes reikalauti teisės dalyvauti būsimajame taikos kongrese autonomijos šalininkai negalėjo, o to galėjo reikalauti tik nepriklausomos valstybės šalininkai, nes paprastai taikos kongresuose autonominių sričių atstovai net nepraso teisės bet kokiose valstybių konferencijose dalyvauti“³⁹⁴. Pasak P. Čepėno, žinant ankstyvesnius socialdemokratų ir liaudininkų demokratų pasisakymus dėl Lietuvos nepriklausomybės, sunku būtų tikėti, kad jie savąja rezoliucija Petrapilio seime būtų pasisakę prieš nepriklausomos Lietuvos idėją. Tačiau nepriklausomybei siekti, ypač karo ir revoliucinių neramumų sąlygomis, jie naudojo atsargią politinę taktiką. P. Čepėnas remiasi ir suomių istoriku B. Collianderiu, kuris dėl skirtingų RLS rezoliucijų „sprendžiant Lietuvos ateitį“ buvo tos nuomonės, „kad socialistai ir santariečiai norėjo Lietuvos ateities

390. Ten pat. Taip pat žr.: Iš antrosios kun. J. Tumo kalbos // Lietuvių balsas, 1917 06 18, Nr. 43. P. 1.

391. Vaitiekūnas V. Lietuvos nepriklausomybė revoliucijos paunksmėje. Rusijos lietuvių seimo 40 m. sukaktį minint. P. 57.

392. Ten pat.

393. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 70.

394. Ten pat. P. 71.

sutvarkymą palikti Lietuvos Steigiamajam seimui, bet nebuvo priešiški Lietuvos nepriklausomybei³⁹⁵.

P. Čepėnas ir B. Collianderis, be abejo, buvo ne vieninteliai autoriai, kurie vienu ar kitu metu vienokio ar kitokio pobūdžio tekstuose rašydami apie RLS teigė, kad kairieji RLS nebuvo nusistatę prieš Lietuvos nepriklausomybę apskritai. Pirmiausia paminėtini, žinoma, patys buvę RLS dalyviai. Pavyzdžiui, buvusi RL socialistų liaudininkų frakcijos narė Birutė Grigaitytė-Novickienė 1953 m. Kanados lietuvių laikraštyje „Nepriklausoma Lietuva“ publikuotame straipsnyje „Ar kairieji balsavo prieš Lietuvos nepriklausomybę?“ rašė, jog „vieną kartą visam laikui reikia nustoti skleidus kalbas, kad kairieji balsavo prieš nepriklausomybę“, nes „ne prieš nepriklausomybę buvo balsuota, bet prieš jos paskelbimą vienos tautos dalies, tai yra Rusijoje atsidūrusių tremtinių“. „Kairysis blokas, – anot B. Grigaitytės-Novickienės, – balsavo už tai, kad nepriklausomybė būtų paskelbta visos lietuvių tautos, Lietuvos steigiamajame susirinkime, nes tik pati lietuvių tauta gali spręsti savo politinį likimą“³⁹⁶.

Tai dar 1924 m. savo straipsnyje „Istorijos lapą atskleidus“ įrodinėjo ir vienas iš buvusių pagrindinių RLS dalyvavusių socialistų lyderių M. Januškevičius. Iškėlęs retorinius klausimus dėl to, „kieno daugiau kryžių“ – „kunigų, klerikalų ar tariamųjų „bedievių“, „pirmievių“, „cicilikų“ „stovi Lietuvos laisvės erškėtkely“ ir „kas daugiau savo kančiomis apmokėjęs būsimąją Lietuvos suverenumą: ar klebonai su gospadinėmis ir davatkomis, ar darbo žmonės ir kairioji inteligentija?“ M. Januškevičius savo straipsnyje perėjo prie RLS rezoliucijų ir politinių jėgų pozicijų apibūdinimo³⁹⁷.

Anot M. Januškevičiaus, „dešiniųjų nepriklausomybės reikalavimas tai buvo noras kuo greičiau sutraukti paskutinius ryšius su laisvosios Rusijos sąlygomis, kuriose Lietuva galėjo tikrai laisvai apsispręsti ir tapti nepriklausoma“. Pasak M. Januškevičiaus, dešinieji „gerai žinojo, kad jų reikalavimas nukreiptas į vieną pusę, būtent Rusijos pusėn, kuri jau buvo faktinai nustojusi Lietuvos krašto“, tai „Lietuva jau buvo faktinai nepriklausoma nuo Rusijos“, ir kad tokioje situacijoje reikalavimas nutraukti juridinius ryšius su Rusija buvo kaip tik reikalingas Vokietijos valdžiai, okupavusiai Lietuvą ir nutarusiai ją aneksuoti“. O dešinieji, buvusio LSLP lyderio nuomone, „buvo tokiais pat geraisiais kaizerio „įnamiais“, kaip ir kad buvo caro“ ir „istorija su Uracho kvietimu ir konvencijų su vokiečių valdžia darymu aiškiai tatau rodo“.

M. Januškevičiaus vertinimu, „dešiniams norėjosi apspręsti okupuotos Lietuvos gyventojų valią ir jų vardu spekuliuoti savo kastos – klasės naudai“ ir tai buvo „tikroji priežastis, dėl kurios kairieji nevartojo žodžio „nepriklausomybė“, kurio pageidavo Lietuvos priešrinkai Vokiečiai, kad panaikinti šalies nepriklausomybės esmę ir prasmę, t. y. teisę patiems gyventojams, pasišalinus visiems okupantams, sukūrus

395. Ten pat. Taip pat žr.: Colliander B. Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland 1915–18. – Turhu, 1935. S. 111,

396. Grigaitytė-Novickienė B. Ar kairieji balsavo prieš Lietuvos nepriklausomybę? // Nepriklausoma Lietuva, 1953 09 16, Nr. 36. P. 3. Taip pat žr.: Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 248–250.

397. Dixi [Januškevičius M.]. Istorijos lapą atskleidus // Lietuvos žinios, 1924 01 01, Nr. 248. P. 5.

vietos savo laikinuosius valdymo organus, spręsti šalies likimą“. Šiuo požiūriu, pasak M. Januškevičiaus, kairiojo RLS rezoliucija „yra daug platesnio turinio, daug aiškiau pabrėžia nepriklausomybės idėjos turinį, statydama Lietuvos klausimą į tarptautinę plotmę“ ir „tokiu būdu visi užmetimai kairiesiems, buk jie ėję prieš nepriklausomybę yra grynas politikos spekuliantų prasimanymas“, „nes ir socialistai liaudininkai ir socialdemokratai norėjo matyti laisvą ir nepriklausomą Lietuvą, kurioje liaudis būtų pilnateisė šeimininkė, o ne vokiečių šucmanų pavergtą Lietuvą“³⁹⁸.

Įdomų RLS kairiųjų pozicijos paaiškinimą, iš kurio irgi išplaukia išvada, kad pastarieji nebuvo prieš Lietuvos nepriklausomybę, retrospektyviai 1930 m. pateikė vienu svarbiausiu LSLP veikėjų 1917 m. buvęs, o vėliau tapęs socialdemokratu V. Bielskis³⁹⁹. Atsakydamas į tautininkų priekaištus socialdemokratams ir liaudininkams „būk tai jie buvo nusistatę prieš Lietuvos nepriklausomybę ir visokiais būdais veikė prieš ją, kas ypač apsiereiškę Petrogrado seime...“, V. Bielskis minėtų metų gegužės 3 d. „Lietuvos žinių“ numeryje rašė, jog kiekvienas iš senesnių tautininkų, kurie domisi politika, žino, kad dar prieš 1905 m. revoliuciją „ir demokratai, paskui virtę liaudininkais, ir socialdemokratai savo programose buvo nusistatę tikslą – siekti nepriklausomos demokratinės Lietuvos respublikos“. V. Bielskis pažymėjo, kad karo metais demokratai Rusijoje, pasivadinę socialistais liaudininkais, parengė naują programą, kurioje „aiškiai buvo parašyta, kad Lietuva turi būti nepriklausoma demokratinė respublika, susidarius tokioms pat kaimyninėms respublikoms, jinais turi siekti susijungimo su jomis konfederacijos ryšiais“. Anot V. Bielskio, „pas socialdemokratus buvo toks pat nusistatymas“.

Tačiau žymus lietuvių socialistų veikėjas pabrėžė, kad „į krašto nepriklausomybę mes nežiūrim kaip į kokią tai fetišą, kaip į galutiną aukščiausią tikslą“, „krašto nepriklausomybė – ne tikslas bet priemonė geresniam liaudies gyvenimui pasiekti“ ir netgi „kai kada ji nustoja savo tikslo ir būna atmetama arba jos vertė diskutuojama“. Pateikęs keletą to pavyzdžių (Hanoverio, Bretanės, Burgundijos ir net Austrijos atvejais) ir dar kartą akcentavęs, kad „gali būti tokie tautos vystymosi etapai, kada nepriklausomybė nereikalinga liaudies gerovei ir tokie, kada jinais būtina“, V. Bielskis pabrėžė, kad „socialdemokratai ir liaudininkai kovodami už geresnį liaudies būvį ir būdami įsitikinę, kad to galima lengviau pasiekti, sudarius nepriklausomą valstybę, iškėlė Lietuvos nepriklausomybės obalsį tada, kada dauguma dabartinių „smarkiųjų patriotų“ bijojo net „pamislėti“ apie tokį dalyką. Tikslai išeidami iš demokratinio principo, kad liaudies gerovė pasiekama per liaudį, jie tą obalsį skiepijo plačioms minioms, nes tikroji ir liaudies branginamoji nepriklausomybė gali būti tik tada, jei jinais yra iškovota pačios liaudies, o ne primesta arba dovanota kokių tai geradarių ar didvyrių“. Dėl to, anot V. Bielskio, „socialistai-liaudininkai ir socialdemokratai negalėjo sutikti, kad bile kas nustatytą arba paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę;

398. Ten pat.

399. Bielskis V. Kairiųjų vaidmuo siekiant Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvos žinios, 1930 05 03, Nr. 99. P. 3.

jie kovojo už tai, kad ją paskelbtų ir nustatytų jos formas pati liaudis per steigiamąjį seimą, išrinktą visuotiniu slaptu balsavimu ir tokiose sąlygose, kad tie rinkimai ir seimo veikimas būtų kuo mažiausia varžomi“. Kad tokias sąlygas galima būtų pasiekti, Lietuvos socialistai, pasak V. Bielskio, „su kitų kraštų socialistais iškėlė obalsį, kad kiekviena tauta turi apsisprendimo teisės iki atsiskyrimo nuo valstybės, į kurią jina įeina, ir sudarymo nepriklausomos valstybės“. Šitą „obalsį“, anot cituojamo autoriaus, perėmė „ir kai kurie ne socialistai, bet demokratai“, kai kurių „valstybių valdžios“ ir tas „labai daug padėjo mažoms tautoms apsispręsti ir sudaryti savo valstybes“. Turėdamas mintyje visa tai, į ką čia atkreipėme dėmesį, V. Bielskis teigė, kad „dabar aišku, kodėl socialistai, ir bendrai demokratai buvo prieš tai, kad koksai tai „lietuvių seimas“, išrinktas karo tremtinių, gyvenančių karo metu nenormaliose sąlygose ir neturinčių ryšių su savo kraštu, spręstų krašto likimą ir nustatytų jo valdymosi formą“.

Buvęs kairiojo RLS tęsinio pirmininkas savo straipsnyje taip pat priminė, kad kairieji RLS darbo metu turėjo žinių apie tai, jog „vokiečiai – okupantai dėl savo politinių ir strateginių sumetimų taip pat ruošėsi paskelbti neva Lietuvos nepriklausomybę“ ir kad tai šalia anksčiau paminėtų principinių priežasčių lėmė, kodėl „demokratinės lietuvių – tremtinių grupės“, tai yra Rusijos lietuvių kairieji, nebuvo linkusios „prisidėti prie vokiečių kaizerio politinių ir strateginių machinacijų“. Aptariamame savo straipsnyje V. Bielskis taip pat teigė, kad „Lietuvos nepriklausomybės klausime“ socialistams labiausiai „rūpėjo, kad ta nepriklausoma Lietuva būtų pačios liaudies padaru ir kad joje liaudies reikalai būtų kuo geriausiai aprūpinami, o visokio plauko tautininkai pačiai liaudžiai mažai pasitikėjo ir laukė malonių iš pasaulio galiūnų“ ir kad „jų vadai to ir neslėpė“⁴⁰⁰. Taigi galime teigti, kad iš tokio kairiųjų nuostatų motyvavimo išplaukia pozicija, kurią galima pavadinti „valstybės kūrimu nuo apačios“ ir kuri buvo priešinga dešiniųjų pozicijai, istoriografijoje pavadintai „valstybės kūrimu nuo viršaus“⁴⁰¹.

Čia pateikti M. Januškevičiaus ir V. Bielskio paaiškinimai apie RLS kairiųjų poziciją yra svarbūs ir verti dėmesio, padedantys geriau suprasti jų ideologines-politines nuostatas. Tačiau jie yra retrospektyvūs ir, ko gero (matyt, tikrai galima taip teigti), sustiprinantys kairiųjų pasisakymą už Lietuvos nepriklausomybę žvelgiant į 1917 m. pavasario pabaigos–vasaros situaciją. Iš tiesų, tuo metu tiek socialistų-liaudininkų dauguma, tiek Rusijoje besireiškusių lietuvių socialdemokratų dauguma, pasisakydamos už apsisprendimo teisę Lietuvos Steigiamajame Seime, nekėlė atsiskyrimo nuo demokratinės Rusijos, tai yra Lietuvos nepriklausomybės, reikalavimo. Tokia šių (pabrėžkime – ir tuo metu daugiau ar mažiau ne visai vieningų ideologinių-politinių nuostatų požiūriu) politinių jėgų daugumos pozicija išplaukė ne tik iš dažnai ne visai aiškių šiuo klausimu šių jėgų atstovų pasisakymų RLS, bet ir iš jų pasisakymų spaudoje bei vienokių ar kitokių jų organizacijų poziciją atspindinčių pareiškimų. Kalbant

400. Ten pat. P. 2.

401. Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais. P. 23–24.

apie socialdemokratus, kaip vieną tokių pavyzdžių galima nurodyti Maskvos lietuvių socialdemokratų, priklausiusių RSDDP(b), 1917 05 21 įvykusio visuotinio organizacijos susirinkimo pasisakymą už „laisvės Lietuvai reikalingumą“, pažymint, kad „į tą laisvę žiūrima ne kaip į tikslą, bet kaip į priemonę socializmui vykinti“ ir kad tam Lietuvai reikalinga „demokratinio sutvarkymo plačios autonomijos pamatais“⁴⁰².

Tiesa, LSDP Petrogrado organizacija kokių nors aiškių pareiškimų svarstomu klausimu savo organizacijos vardu 1917 m. pavasario pabaigoje–vasaros pradžioje – apskritai šių metų vasarą nepadarė. Jau matėme, kad jos atstovų pasisakymus RLS darbo metu galima interpretuoti skirtingai. Kaip matysime, šios organizacijos viduje 1917 m. antroje pusėje vyks idėjinė-politinė diferenciacija, kurios metu išsiskirs ir organizacijos narių požiūriai į Lietuvos ateitį. Tačiau 1917 m. vasarą, kaip matysime toliau, organizacijoje vyraujantys asmenys bus veikiami organizaciškai ir politiškai stipresnės LSLP.

Kalbant apie vis labiau ideologiškai bei politiškai 1917 m. radikalėjančios ir kraštutinio internacionalizmo link evoliucionuojančios LSLP daugumos poziciją Lietuvos politinės ateities klausimu pažymėtina, kad 1917 m. šiai pozicijai būdingas taps vis labiau ryškesnis pasisakymas už federacinį Lietuvos jungimąsi su revoliucine ir demokratine Rusija. Pavyzdžiui, 1917 m. rugsėjo mėnesį įvykusioje 2-ojoje LSLP konferencijoje buvo pakoreguotas partijos programos punktas, kur buvo kalbama apie demokratinės Lietuvos respublikos reikalavimą ir kuris buvo pataisytas nurodant, kad LSLP „stovės už tai, kad Lietuva susijungtų su kitomis demokratinėmis valstybėmis federacijos ryšiais“⁴⁰³. Nors tiesiogiai pasisakymo už federacinį jungimąsi su Rusija čia nėra, tačiau iš minimos konferencijos rezoliucijos dėl Lietuvos politinės ateities ir santykių su kitomis lietuvių politinėmis partijomis teksto (beje, atskirų jo tarpusavio fragmentų tarpusavio sąryšio požiūriu, kartais ir galimo skirtingai interpretuoti) kai kurių vietų matyti, kad ką tik minėtoje formuluotėje turima mintyje jungimasis „federacijos ryšiais“ su Rusija. Atmetimas kovos už nepriklausomą Lietuvos respubliką buvo viena iš pagrindinių priežasčių atsiskirti nuo LSLP grupei socialistų liaudininkų su M. Sleževičiumi priešakyje, jie 1917 m. rugsėjo mėnesį įkūrė LSLDP – Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partiją, aiškiai pasisakančią už Lietuvos nepriklausomybę⁴⁰⁴.

LSLP daugumos pozicija (kartais ir dalies lietuvių socialdemokratų Rusijoje pozicija) už Lietuvos neatsiskyrimą nuo revoliucinės demokratinės Rusijos ne kartą 1917 m. atsispindėjo ir LSLP laikraščio „Naujoji Lietuva“ puslapiuose. Analizuojant Rusijos lietuvių socialistų nuostatas Lietuvos politinės ateities klausimu 1917 m. pastebėtina ir prisimintina, kad dar prieš vasario revoliuciją šio laikraščio 1917 m. sausio 8 d. numeryje buvo rašoma, kad „mums, lietuvių marksininkams ir socialistams-liaudininkams, visai ne tiek svarbi politinė Lietuvos nepriklausomybė, kiek jos savarankumas demokratiniai apsispręsti. Ne išoriniame kevale svarba, bet rūšyje

402. Ką rašo // Tiesa, 1917 06 21, Nr. 9. P. 4.

403. L.S.-L.P. 2-sios Konferencijos priimtosi rezoliucijos // Naujoji Lietuva, 1917 09 30, Nr. 28 (36). P. 3.

404. Žr.: Varpas, 1918, Nr. 1.

ir paties branduolio gajume. Jei ... neprigulmingoj Lietuvoj ekonominiai sluoksniai ir visuomenės jėgos grupuotųsi taip, kad demokratinės tautos ūkio formos pasirodytų mažiau įvykinamos, negu autonomiją turint, mes, žinoma, geistumėm pastarosios⁴⁰⁵. Toliau cituojamame straipsnyje buvo akcentuojama, kad „svarbiausiuoju mūsų būsimos tėvynėje tvėrybos obalsiu yra politinė ir pilietinė laisvė plačiausioje savavaldybėje, kame būtų galima įvesti galias socialines tautos ūkio reformas, tinkamas plačiųjų, be tautos skirtumo, darbo žmonių masių reikalams“⁴⁰⁶.

Panašiai lietuvių socialistų pozicija „Naujojoje Lietuvoje“ buvo aiškinama ir netrukus po RLS, kai rašant apie debatus jame dėl Lietuvos politinės ateities buvo teigiama, jog „socialistai prirodinėjo, kad neprigulmybė dar nereiškia, koks bus šalies sutvarkymas, vadinasi labai gali būti ir monarchija, kuri darbo žmonėms vargu ar bus naudinga, taip pat, esant neprigulmybei medžiaginis šalies padėjimas gali būti ir pavergtas“ ir kad net ir davus „Lietuvai neprigulmybę“, ji gali būti naudingiausia tik „tiems, kurie ją suteiks“⁴⁰⁷.

Dar radikaliau toks požiūris 1917 m. pabaigoje buvo išdėstytas vienu pagrindinių LSLP lyderių ir ideologų minimais metais tapusio Petro Balio straipsnyje, kuriame buvo rašoma, kad „nepriklausomybės mes nieku būdu neskaitome išganingiausia Lietuvos laisvės forma“ ir kad „jei tuojaus Lietuvoje neįvyktų revoliucijos laimėjimai“, tai „artimiausiu metu joje klerikalai ir buržuai įsivyratų...“ ir „...nežmoniškai išnaudotų Lietuvos liaudį“⁴⁰⁸. Anot kairiojo LSLP sparno ideologo, „mūsų klerikalizmas ir buržuizmas atsivėręs Lietuvą nuo kitų šalių demokratijų nepriklausomybės siena, naudodamosi savo įtaka tamsioje liaudy, stengtųsi paversti mūsų šalį teokratybės lizdu, kiek sveikas persekiodamas ir gniauždamas dar jauną Lietuvos socialistinę eigą“. Be to, pasak P. Balio, „maža, savo gyventojais negausi, ekonominiai silpna „neprigulminga“ Lietuva neišvengiamai taptų ... stiprių kaimynų varžymosi arena, nauja „Europos Persija“, kur „neprigulmybę“ taip begėdingai Anglijos ir Rosijos kariuomenės mindžioja“. Tad, pasak LSLP ideologo, „kuomet tokių dalykų tenka numatyti liaudies gerove besivaduojant, nėra jokio išrokavimo Lietuvos neprigulmybės reikalauti ir dėl jos kovoti“⁴⁰⁹.

Galima teigti, kad čia pacituoti 1917 m. Rusijos lietuvių socialistų (tiek socialdemokratų, tiek socialistų liaudininkų daugumos) pozicijos paaiškinimai, beje, kaip matome, akivaizdžiai daugiau ar mažiau susisiejęntys tiek su socialistų dėstytomis mintimis RLS darbe, tiek (bent jau iš dalies) su retrospektyviais tos pozicijos paaiškinimais čia cituotuose M. Januškevičiaus ir (ypač) V. Bielskio straipsniuose, leidžia kur kas geriau suprasti tiek daugumos socialistų liaudininkų, tiek Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų (be abejo, čia neturimi mintyje socialdemokratai bolševi-

405. Momento uždaviniai // Naujoji Lietuva, 1917 01 08, Nr. 1. P. 1.

406. Ten pat.

407. Seimui pasibaigus // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 1.

408. Jūraitis M. [Balys P.] Kodėl tas atsitiko? // 1917 12 03, Nr. 32 (40). P. 1.

409. Ten pat.

kai, priklausę Petrogrado RSDDP LR ar jų ideologine platforma besivadovavę kitų miestų lietuviai bolševikai) nuostatas Lietuvos politinės ateities klausimu.

Žvilgsnis į visa tai leidžia teigti, kad čia minėti P. Čepėno (ir ne tik jo) argumentai, įrodinėjatys, kad ir RLS kairieji pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę (kaip už atskirą nuo kitų valstybių atsiskyrusią nepriklausomą Lietuvos valstybę), neatrodo pakankamai įtikinami. Pastebėtina, kad P. Čepėnas nesureagavo⁴¹⁰ į čia jau cituoto V. Vaitiekūno lietuvių išeivijos spaudoje kaip savotiškus argumentus (anot ką tik minėto autoriaus, įrodančius, kad RLS socialistai buvo prieš Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos, taigi ir prieš Lietuvos nepriklausomybę) pateiktus Rusijos tautinių socialistinių partijų susivienijimo tarybos 1917 05 29 (taigi RLS darbo metu) nutarimus nacionaliniu klausimu⁴¹¹.

Trečiame šio pareiškimo punkte buvo teigiama, kad minėtasis susivienijimas „siekia sukurti tokias (Rusijos) tautų sugyvenimo formas, kurios išjungtų bet kurios pavidalo tautinę priespaudą, vistiek, ar ji eitų iš valdžios ar iš atskirų visuomeninių grupių“ ir kad „šiuo atžvilgiu tautinės socialistinės partijos privalo kovoti su nacionalistiniais siekimais tų partijų, kurios, tariamomis istorinėmis teisėmis ir kitais sumetimais dangsto nedemokratinis tautinio šovinizmo arba tautinės priespaudos ir tautinių skirtumų šūkius kliudydamos tarpvalstybiniam ir tarptautiniam proletariato ir kitų darbo masių solidarumui“.

Ketvirtame cituojamo pareiškimo punkte buvo sakoma, kad „tautinės socialistinės partijos gins kiekvienos tautos teisę į bet kurią politinį apsisprendimą pasireiškiantį: a) tautine teritorine autonomija, b) tautine personaline (eksteritorine) autonomija, c) tautinės teritorijos federacine sąranga Rusijos valstybėje, – bet tik tiek, kiek vienokia ar kitokia valstybinio gyvenimo forma bus teisingai ir demokratiškai išreikšta atitinkamos teritorijos gyventojų arba visos atitinkamos tautybės valia, o ne tik atskirų partijų...“.

Penktame Rusijos tautinių socialistinių partijų tarybos pareiškimo punkte buvo teigiama, jog „pripažindama kiekvienai tautai teisę į absoliutų apsisprendimą iki nepriklausomybės imtinai, taryba sykiu randa, kad esamomis sąlygomis bet kurios Rusijos dalies pareiškimas nepriklausomybės reikalavimo prieštarauja Rusijos revoliucinio proletariato interesams“. Toliau šiame punkte buvo sakoma, kad „jei bet kuri tauta ar teritorija panorėtų nepriklausomybės nuo Rusijos, tai Steigiamasis susirinkimas, arba vienas iš vėlesnių Rusijos įstatymų leidimo susirinkimų turi teisę be bendrų tautos valios teisingam išreiškimui patikrinti garantijų nustatyti dar ir kai kurias specialias garantijas, pvz. referendumo privalomumą, arba kvalifikuotą balsų daugumą, arba balsavimą dvejose sesijose ir t. t.“.

410. Apie čia ką tik būsiantį paminėtą Rusijos tautinių socialistinių partijų kongresą Kijeve 1917 05 29 bei nutarimus P. Čepėnas labai apibendrintai užsimena, tačiau kaip šie nutarimai derinasi su nepriklausomybės reikalavimu – nepakomentuoja. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 64.

411. Vaitiekūnas V. Lietuvos nepriklausomybė revoliucijos paunksmėje. Rusijos lietuvių seimo 40 m. sukaktį minint. P. 57–58.

Šeštame cituojamo pareiškimo punkte buvo pažymėta, kad „tautinės socialistinės partijos pripažįsta, kad kiekviena Rusijos tauta savo naujai politinei sąrangai privalo ne tik pačios tautos valios pareiškimo, bet ir Rusijos Steigiamojo Susirinkimo sankcijos“⁴¹².

Pacitavęs visus šiuos Rusijos tautinių socialistinių partijų tarybos 1917 05 29 pareiškimo punktus V. Vaitiekūnas juos pateikė kaip papildomus argumentus pagrįsti, anot jo, šiai tarybai priklausiusių lietuvių socialdemokratų ir socialistų liaudininkų pasisakymą prieš nepriklausomybės Lietuvai reikalavimo fiksavimą RLS rezoliucijoje⁴¹³.

Iš tiesų, vieni iš LSLP lyderių P. Balys ir M. Januškevičius dalyvavo Rusijos tautinių socialistinių partijų tarybos veikloje, tačiau lietuvių socialdemokratai (iš Petrogrado organizacijos) šios tarybos veikloje dalyvavo tik „patariamuoju balsu“⁴¹⁴. Šios tarybos veikloje dalyvavo įvairių Rusijos imperijos tautų – ukrainiečių, baltarusių, taip pat kai kurių žydų, latvių, estų, lenkų, gruzinų, totorių, armėnų socialistinių partijų atstovai⁴¹⁵. Į šios organizacijos veiklą taip pat įsijungė Rusijos socialistai revoliucionieriai (eserai) bei rusų „darbiečiai“⁴¹⁶. Pastebėtina, kad Rusijos tautinių socialistinių partijų tarybos veikloje dalyvavo labiau ne marksistinės, o vadinamosios neonarodnikinės pakraipos, t. y. artimesnės Rusijos socialistams revoliucionieriams tautinės socialistinės partijos⁴¹⁷.

Literatūroje, kurioje rašoma apie Rusijos imperijos tautų nacionalines socialistines partijas, yra pažymėta, kad dauguma Ukrainos, Baltarusijos, Užkaukazės ir Baltijos tautų socialdemokratinėms ir neonarodnikinėms socialistinėms partijoms ir organizacijoms, veikusioms Vokietijos neokupuotose Rusijos imperijos teritorijose, po Vasario revoliucijos orientavosi į savo nacionalinių teritorijų likimą demokratinėje Rusijos valstybėje federacijos arba autonomijos sąlygomis⁴¹⁸. Tiesa, kai kurios iš šių partijų, kaip kad Ukrainos socialdemokratų ir socialistų revoliucionierių partijos, vaidinusios svarbiausią vaidmenį Ukrainos Centrinėje Radoje, gana greitai pareikalavo tokio statuso savo tautos teritorijai suteikimo, nelaukdamos visos Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimo, ir dėl to atsirado tam tikra įtampa tarp jų ir Rusijos laikinosios vyriausybės⁴¹⁹.

412. Ten pat.

413. Ten pat.

414. Kas girdėti // Naujoji Lietuva, 1917 09 17, Nr. 23 (31). P. 3; L.S.-L.P. 2-osios Konferencijos priimtose rezoliucijos // Ten pat, 1917 09 30, Nr. 28 (36). P. 2.

415. Žr., pvz.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. P. 64; Козляков В. Е. Национально-персональная автономия: истоки, сущность, практика // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Редкол.: В. Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. – Минск, 2004. С. 69.

416. Ten pat.

417. Спирин Л. М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. – Москва, 1987. С. 204.

418. Кривенький В. В., Постников Н. Д., Смирнова М. И. Национальные партии России // Политические партии России: история и современность. – Москва, 2000. С. 296.

419. Žr., pvz.: Волин С. Меньшевики на Украине (1917–1921). – Benson, Vermont, 1990. С. 6 ir etc.

Taip pat reikia pažymėti, kad dauguma tautinių socialistinių partijų ir organizacijų, veikusių Vokietijos neokupuotose Rusijos imperijos teritorijose, griežtai neišsiskyrė nuo sovietinės Rusijos bei nepriklausomų valstybių sukūrimą⁴²⁰. Visų pirma tai vėlgi Ukrainos socialdemokratų darbininkų partija, Ukrainos socialistų revoliucionierių partija, taip pat Baltarusių socialistinė hramada bei Užkaukazės tautų socialistinės partijos. Tiesa, kai kurios iš išvardytų partijų patyrė radikaliau internacionalistiškai nusiteikusių, nemaža dalimi probolševikiškai evoliucionavusių savo dalių atskilimus (atsiskyrimus), o šios sukūrė naujas partijas ir toliau buvo prieš savo tautų atsiskyrimą nuo Rusijos⁴²¹. Tokią poziciją toliau palaikė ir tos nacionalinės socialistinės partijos, kuriose ir prieš bolševikų atėjimą į valdžią vyravo radikalūs internacionalistai. Tokia partija buvo ir lietuvių socialistai liaudininkai. Kaip matysime iš dviejų tolesnių skyrių, minimu laikotarpiu internacionalistai dominuos ir Rusijos lietuvių socialdemokratų organizacijose. Tačiau apie tai vėliau.

Sugrįždami į 1917 m. pavasario pabaigos–vasaros pradžios situacijos kontekstą galime konstatuoti, kad dauguma to meto Rusijos teritorijoje veikusių lietuvių socialistų, tiek socialistų liaudininkų, tiek socialdemokratų, aiškiau ar mažiau aiškiai pasisakydami už „lietuvių demokratijos“ buvimą su „Rusijos demokratija“ ir kartu aiškiau ar migločiau pasisakydami prieš Lietuvos atsiskyrimą nuo būsimos demokratinės federacinės Rusijos, tuo metu nebuvo kokia nors išimtis tarp buvusių Rusijos imperijos nacionalinių socialistinių partijų. Čia pateiktas žvilgsnis į pacituotus Rusijos imperijos nacionalinių socialistinių partijų tarybos nutarimus padeda geriau suprasti Rusijos lietuvių socialistų nuostatas Lietuvos politinės ateities klausimu. Tik kalbant apie šias nuostatas dar kartą reikia akcentuoti, kad Rusijoje pasireiškę tiek lietuvių socialdemokratai, tiek socialistai liaudininkai buvo nevienalyčiai (pastarieji tokiais liko ir po socialistų liaudininkų demokratų atsiskyrimo⁴²²) ir kad formuluotė už tautų apsisprendimo teisę Steigiamajame susirinkime kaip tik ir buvo savotiškas bendras vardiklis su galimomis įvairiomis jos tolesnėmis interpretacijomis. Baigiant RLS dalyvavusių socialdemokratų bei apskritai socialistų nuostatų dėl Lietuvos politinės ateities aptarimą galima tik konstatuoti, kad tarp jų vyravusios nuostatos aiškiai skyrėsi nuo tuo metu Lietuvoje likusių ir viešai besireiškusių lietuvių socialdemokratų politinių nuostatų.

Padarę ilgoką ekskursą į RLS kairiųjų, taigi ir socialdemokratų, nuostatų dėl politinės Lietuvos ateities aiškinimus grįžkime prie kairiojo RLS darbo po rezoliucijos dėl politinės Lietuvos ateities priėmimo. Taigi priėmęs šią rezoliuciją ir sugiedojęs „Marselietę“ ir Lietuvos himną „kairiųjų Lietuvių partijų Seimas“ perėjo prie kitų

420. Кривенький В. В., Постников Н. Д., Смирнова М. И. Национальные партии России. С. 296.

421. Ten pat. С. 297; Рафес М. Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда»). – Москва, 1920. С. 11–12.

422. Žr., pvz.: Zinkus J. Lietuvos socialistų liaudininkų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1986. P. 591.

klausimų svarstymo: lietuvių pabėgėlių ir tremtinių Rusijoje šelpimo, LTT tolesnės veiklos, vietinių LTT kūrimo ir Lietuvių Tautos fondo⁴²³.

Svarstant pirmąją iš šių „kitų klausimų“ socialdemokratai (kalbėjo J. Smolskis ir A. Purėnas), kaip ir apskritai „kairysis RLS tęsinys“, pasisakė už LDNKŠ CK reorganizavimą, jo sudemokratinimą ir suformavimą iš atstovų tų partijų, kurios sudaro LTT⁴²⁴. Buvo priimtos dvi rezoliucijos „Del pagalbos nukentėjusiems dėl karo“⁴²⁵. Svarstant paskutinį iš čia ką tik minėtų „kitų klausimų“ – „tautos mezliavos“ klausimą buvo nuspręsta, kad tokia reikalinga ir kad ją „vykinti“ turi LTT⁴²⁶.

Dėl LTT, tai „kairysis RLS tęsinys“ 1917 06 05 svarstė ir priėmė rezoliuciją dėl jos sudėties ir jos veikimo platformos⁴²⁷. Šioje rezoliucijoje buvo pritarta Mažojo lietuvių seimo (1917 02 11) nutarimui dėl LTT sudarymo „pamatų“ ir buvo pažymėta, kad iš-klausius LTT pranešimus „dėl formalios ir faktinės“ LTT „sąstatos“ iki 1917 05 27 yra nutariama „skaityti šiuo metu apsireiškusiomis politinėmis partijomis penkias lietuvių visuomenės partijas“: LSDP, LSLP, DLTLS, TPP ir LKDP. Būtent šios penkios partijos minimoje rezoliucijoje buvo „kviečiamos“ ir toliau dalyvauti LTT veikloje, deleguojant į ją po tris savo atstovus ir po tris pavaduotojus. Taip pat kairiųjų Seimo rezoliucijoje dėl LTT į pastarąją buvo pakviesti visi keturi lietuvių atstovai Rusijos valstybės dūmoje. Aptariamoje rezoliucijoje buvo pažymėta, kad LTT reikia „skaityti veikiančią“, jeigu joje dalyvauja ne mažiau negu trys iš jai priklausančių partijų. Rezoliucijos pabaigoje akcentuojama, kad LTT turi veikti „ant platformos rezoliucijos vienbalsiai Seimo priimtos birželio 4 d. ir pasiūlytos social-demokratų, social-liaudininkų ir Demokratinės Tautos laisvės Santaros frakcijų“⁴²⁸. Taip pat buvo nuspręsta organizuoti vietines Tarybas, kurios turėjo būti LTT „atspindys vietose“, t. y. turėjo būti sudarytos iš tų partijų atstovų, kurios sudaro LTT. Šios vietinės tarybos turėjo būti vykdomosiomis LTT įstaigomis ir „tvarkyti vietos lietuvių gyvenimą“⁴²⁹.

Priėmus čia ką tik apžvelgtas rezoliucijas, taip pat patvirtinus pasveikinimus J. Basanavičiui bei Rusijos kareivių ir darbininkų tarybų I suvažiavimui bei po pavedimo LTT pasveikinti būsimąją vokiečių okupuotosios Lietuvos tautos tarybą kairysis RLS jam pirmininkavusio socialisto liaudininko, būsimąjo socialdemokrato V. Bielskio baigiamąją kalbą (užbaigta šūkiais: „Lai gyvuoja laisva Lietuva! Lai gyvuoja Steigiamasai Lietuvos Susirinkimas!“) bei „marselijietės“ sugiedojimu užbaigė savo darbą⁴³⁰.

423. Ten pat. Taip pat žr.: Iš Lietuvių Seimo Petrapily nutarimo birželio 5 d. // Santara, 1917 06 07, Nr. 21.

P. 1; Iš Lietuvių Seimo Petrapily nutarimo birželio 5 d. // Santara, 1917 06 14, Nr. 23. P. 3.

424. Sondeckas J. Lietuvių Seimas Petrapily // Naujoji Lietuva, 1917 06 16, Nr. 15 (23). P. 1–2.

425. Iš Lietuvių Seimo Petrapily nutarimų birželio 4 ir 5 d. // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 3–4.

426. Sondeckas J. Lietuvių Seimas Petrapily // Naujoji Lietuva, 1917 06 16, Nr. 15 (23). P. 2.

427. Iš Lietuvių Seimo Petrapily nutarimų birželio 4 ir 5 d. // Naujoji Lietuva, 1917 06 08, Nr. 14 (22). P. 3.

428. Ten pat.

429. Sondeckas J. Lietuvių Seimas Petrapily // Naujoji Lietuva, 1917 06 16, Nr. 15 (23). P. 2.

430. Ten pat.

4.4. Rusijos lietuvių socialdemokratų ideologinė-politinė raida nuo Lietuvių seimo Petrograde darbo pabaigos iki bolševikų atėjimo į valdžią

Šiame skyriuje nagrinėsime Rusijos lietuvių socialdemokratų ideologinių politinių nuostatų raidą nuo RLS darbo pabaigos iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje. Ir pradėti tai daryti reikėtų nuo to, kad kairiojo RLS tęsinio priimta rezoliucija dėl tolesnės LTT veiklos 1917 m. birželio mėnesį buvo nusiųsta TPP ir LKDP kaip „pamatas atnaujinti LTT darbą“⁴³¹. Tačiau nei TPP, nei LKDP atstovai nesutiko, kad LTT savo veikloje remtųsi kairiosios Seimo dalies priimtos rezoliucijos platforma. Visgi ieškant kompromiso bendram darbui TPP ir LKDP atstovai pasiūlė, kad LTT toliau veiktų remdamasi tuo pačiu pagrindu, kaip veikė iki RLS, t. y. buvo siūloma veikti Mažojo Lietuvių seimo 1917 02 11 nustatytais pagrindais. DLTLS su tuo iš dalies sutiko, o socialdemokratai, kaip ir socialistai liaudininkai, su tuo nesutiko⁴³². Pastarieji, kaip 1917 07 21 buvo rašoma „Naujojoje Lietuvoje“, „statė“ LTT „veikimo pamatus tik revol. Seimo nutarimus, nes dešiniojo sparno nutarimai jiems ... nepriimtini, juk todėl ir pats (RLS – G. M.) skilo“⁴³³. Tad, nepaisant po RLS iširimo vykusių penkių lietuvių politinių partijų atstovų kelių pasitarimų, sutarti dėl tolesnio bendro darbo LTT nepavyko. Dėl to socialdemokratai, LSLP ir DLTLS atstovai nusprendė atgaivinti LTT veiklą be dešiniųjų partijų atstovų dalyvavimo joje⁴³⁴. Tačiau ši „antroji“ ar „revoliucinė“ LTT, susidėjusi tik iš socialistinių partijų, posėdžiavo neilgai.

Pirma tam tikra įtampa tarp naująją kairiąją LTT sudarančių partijų atstovų kilo dėl Darbininkų ir kareivių tarybų atstovų suvažiavimo pasveikinimo⁴³⁵. Šio pasveikinimo tekstas buvo kairiojo RLS tęsinio „bendrais bruožais apmestas“, M. Januškevičiaus parašytas ir 1917 06 15 kairiojoje LTT svarstytas. Tačiau DLTLS atstovas S. Šilingas kartu su V. Bielskiu (nuo LSLP) ir A. Purėnu (nuo socialdemokratų) įėjęs į minimą suvažiavimą sveikinti turinčią delegaciją, labiau įsiskaitęs į sveikinimo tekstą rado „paklaidų“, kurias reikėjo pataisyti (svarbiausi pataisymai turėjo būti vietoj „visų tautų socialistų kongreso“ – „taikos kongreso“ ir vietoje šiame kongrese turinčio būti „lietuvių demokratijos atstovo“ turėjo būti lietuvių „tautos“ atstovas)⁴³⁶. S. Šilingas dėl šių pataisų pasitarė su socialdemokratų atstovu minimoje delegacijoje A. Purėnu, kuris su santariečio pataisomis sutiko. Tada S. Šilingas dėl šių pataisų aptariamo sveikinimo tekste kreipėsi į V. Bielskį, kad jis dėl jų pasitartų su sveikinimo teksto pagrindiniu autoriumi M. Januškevičiumi. Tačiau nutiko taip, kad, pasak V. Bielskio, pastarasis buvo tik už senąją sveikinimo redakciją ir tik su

431. Rgn. Derybos dėl Tautos Tarybos // Lietuvių balsas, 1917 07 23, Nr. 53. P. 1.

432. Ten pat.

433. Nuo Tautos prie Darbo žmonių Tarybos // Naujoji Lietuva, 1917 07 21, Nr. 20 (28). P. 1.

434. P. St. Ir vėl tautos taryba // Naujoji Lietuva, 1917 06 23, Nr. 16 (24). P. 1.

435. Rusijos Darbininkų ir Kareivių Atstovų Suvažiavimo pasveikinimas // Santara, 1917 06 24, Nr. 26. P. 2.

436. Iš laikraščių // Vadas, 1917 07 07 (20), Nr. 16. P. 126

tokia redakcija sutiko J. Smolskis (LSDP Maskvos organizacijos lyderis (taigi matome Petrogrado ir Maskvos LSDP organizacijų lyderių nuomonių išsiskyrimą)), todėl į Rusijos darbininkų ir kareivių tarybų atstovų suvažiavimo posėdį, kuriame buvo skaitytas pasveikinimas, S. Šilingui pavėlavus, V. Bielskis perskaitė senąją pasveikinimo redakciją, tai paskatino viešą S. Šilingo atsiribojimą nuo šio sveikinimo⁴³⁷. Pastebėtina, kad nors šiame sveikinime buvo iš Tarybų atstovų suvažiavimo reikalaujama, kad jis pareikalautų iš Laikinosios vyriausybės „išleisti aktą, kad Lietuva turi teisę apsispręsti“, tačiau šis suvažiavimas, nors ir nutarė, kad tautos turi teisę apsispręsti, tačiau iki Rusijos Steigiamojo susirinkimo to daryti nebuvo galima⁴³⁸.

Kitas naująją – kairiąją LTT sudarančių partijų nesutarimas kilo pradėjus jai svarstyti Rusijos lietuvių dalyvavimo įvairiuose kraštuose atsidūrusių lietuvių atstovų konferencijoje Stokholme klausimą. Socialistai liaudininkai, socialdemokratai ir „Santara“ LTT posėdžiuose susiginčijo, kam gi šaukiama ši konferencija – „ar nutarimams, ar tik pasiinformuoti“⁴³⁹. „Santaros“ atstovai laikėsi nuostatos, kad minėtoje konferencijoje turi būti priimti nutarimai, o socialdemokratai ir socialistai-liaudininkai pasisakė už tai, kad Stokholmo konferencijos paskirtis turėtų būti tik pasikeitimas informacija. Natūralu, kad daugumą kairiojoje LTT tuomet turint LSLP atstovams ir socialdemokratams laimėjo šių dviejų partijų pozicija.

Tačiau dar didesni ir lemtingi tolesniam kairiosios LTT darbui nesutarimai kilo dėl to, kokias lietuvių politines partijas Rusijoje ir kaip į minėtą konferenciją reikia kviešti. Santariečiai siūlė kviešti dešiniąsias partijas per „dešiniojo Seimo“ Vykdomąją komisiją. Tačiau LSLP ir socialdemokratų atstovai tam griežtai pasipriešino. Anot jų, LTT, būdama „savarankus rev. Seimo organas ir vykdydamas jojo nutarimus, negali pripažinti dar kažkokios Vykdomosios Komisijos ir tokiu būdu skaitytis su dešiniuoju Seimo sparnu“⁴⁴⁰. DLTLS atstovai dar labiau sugriežtino savo poziciją ir pareikalavo, kad dėl dalyvavimo Stokholmo konferencijoje reikia susitarti su minėta dešiniąja Vykdomąja komisija. LSLP ir socialdemokratai DLTLS pasiūlymą atmetė. Dėl viso to 1917 06 29 DLTLS atstovai iš antrosios, arba „kairiosios“, LTT išstojo. Todėl „Santaros“ partija buvo labai aštriai iškritikuota socialistų liaudininkų „Naujojoje Lietuvoje“, kur ji buvo apkaltinta „veidmainingumu“, „artimiausia giminyste su įvairiaspalviais klerikalais“, „netikru demokratizmu“, „nesilaikymu jokių principų“, „išdavimu revoliucinio seimo klerikalams“⁴⁴¹.

Po DLTLS atstovų pasitraukimo iš kairiosios LTT pastarojoje likę socialistai liaudininkai ir socialdemokratai nutarė, kad LTT nustojo egzistavusi, ir nusprendė vietoj LTT sukurti naują lietuvių politikos centrą Rusijoje – Darbo žmonių tarybą (DŽT)⁴⁴².

437. Ten pat.

438. Ten pat; Rusijos Darbininkų ir Kareivių Atstovų Suvažiavimo pasveikinimas // Santara, 1917 06 24, Nr. 26. P. 2.

439. P. St. Ir vėl tautos taryba // Naujoji Lietuva, 1917 06 23, Nr. 16 (24). P. 2.

440. Ten pat.

441. A. R. Iš Tautos Tarybos paskutiniųjų dienų // Naujoji Lietuva, 1917 07 07, Nr. 18 (26). P. 2.

442. Ten pat. Taip pat žr.: Iš mūsų gyvenimo // Laisvas žodis, 1917 07 23, Nr. 3. P. 4.

Tuo tikslu įvyko keletas LSLP ir LSDP Petrogrado organizacijos pasikalbėjimų⁴⁴³. Pagal juose išsikristalizavusią nuomonę, DŽT turėjo būti „Lietuvos revoliucinės demokratijos organas, kuris svarstys ir spręs darbo žmonių reikalus“⁴⁴⁴. Kaip buvo rašoma LSLP laikraštyje „Naujoji Lietuva“, DŽT „nustatydama bendrus revoliucinės demokratijos obalsius“ turėjo „būti organu, kuris sprendžia, reiškia ir vykina demokratinės Lietuvos visuomenės reikalavimus“⁴⁴⁵. Taigi dėl DŽT steigimo buvo pirmiausia susitarta tarp LSLP ir LSDP Petrogrado organizacijos⁴⁴⁶. Mat joks Rusijoje veikiančių LSDP organizacijų suvienijimas tuo metu dar nebuvo įvykęs ir dėl to LSDP Petrogrado organizacija buvo kaip lietuvių socialdemokratų, neprisidėjusių prie RSDDP(b), taigi ir atstovaujančių LSDP Rusijoje, reprezentavimo centras.

DŽT „sumanymui smulkiau išdiskutuoti“ buvo sudaryta komisija, į kurią nuo LSLP įėjo M. Januškevičius ir A. Bulota, o nuo LSDP Petrogrado organizacijos S. Digrys. Nuo socialistinės (prosocialdemokratinės) orientacijos „nepartinių grupės“ į šią komisiją įėjo V. Požela⁴⁴⁷. Iš pradžių buvo nuspręsta, kad DŽT bus sudaryta iš LSLP ir LSDP bei „darbo žmonių organizacijų atstovų“⁴⁴⁸. Vėliau tai, kaip turėtų būti sudaryta DŽT, buvo detalizuota. Pagal LSLP ir LSDP Petrogrado organizacijos susitarimą DŽT turėjo susidėti iš „1) lygaus atstovų skaičiaus nuo Lietuvos revoliucinių socialistinių partijų, po 3 nuo kiekvienos; 2) nuo jų kuopų po 1 nuo 50 narių; 3) iš kitų Lietuvos demokratinėse organizacijų, einančių revoliucinės demokratijos keliais“⁴⁴⁹. Tačiau DŽT kūrimo procesas 1917 m. vasarą, atrodo, menkai tepajudėjo iš vietos.

Steigiamasis DŽT susirinkimas įvyko Petrograde 1917 m. rugsėjo 10 d.⁴⁵⁰ Pažymėtina, kad pagrindinį pranešimą steigiamajame DŽT susirinkime padarė nepartinis socialdemokratas V. Požela⁴⁵¹. LSDP Petrogrado organizacijai šiame susirinkime atstovavo Č. Petraškevičius ir F. Valiukas⁴⁵². Į pačią DŽT iš LSDP Petrogrado organizacijos buvo išrinkti A. Purėnas, S. Digrys ir Č. Petraškevičius. Tuo atveju, jei kuris iš jų negalės dalyvauti DŽT posėdžiuose, juos pavaduojančiu LSDP Petrogrado organizacijos atstovu DŽT buvo išrinktas F. Valiukas. DŽT steigiamajam susirinkimui pirmininkavusiam A. Bulotai (LSLP) pasiūlius, į DŽT narius buvo kooptuotas ir nepartinis socialdemokratas V. Požela. Jis, kaip ir LSDP Petrogrado organizacijai atstovaujantis Č. Petraškevičius, buvo išrinktas ir į iš penkių narių sudarytą DŽT Pildomąjį komitetą. Likusiais šio komiteto nariais buvo išrinkti trys LSLP atstovai A. Bulota, M. Januškevičius ir P. Balys. Paminėtina, kad V. Požela buvo išrinktas DŽT

443. Kas girdėti // Naujoji Lietuva, 1917 07 14, Nr. 19 (27). P. 3.

444. Ten pat.

445. Lietuvos Darbo Žmonių Taryba // Naujoji Lietuva, 1917 09 14, Nr. 27 (35). P. 1.

446. Ten pat.

447. Kas girdėti // Naujoji Lietuva, 1917 07 14, Nr. 19 (27). P. 3.

448. Ten pat.

449. Lietuvos Darbo Žmonių Taryba // Naujoji Lietuva, 1917 09 14, Nr. 27 (35). P. 1.

450. Darbo žmonių Tarybos Steigiamojo ir kitų posėdžių protokolai // LMAB RS. F. 237–74. L. 1.

451. Ten pat.

452. Ten pat. L. 2.

Pildomojo komiteto vicepirmininku, o Č. Petraškevičius – šio komiteto sekretoriumi (pirmininku buvo išrinktas A. Bulota)⁴⁵³.

Taigi 1917 m. rugsėjo pirmoje pusėje pagaliau pradėjo reikštis Rusijoje veikusių dalies lietuvių socialistinių partijų inicijuota DŽT. Visgi DŽT posėdžiai 1917 m. rudenį vyko ne taip jau dažnai. Iš viso, be čia minėto ir apžvelgto steigiamojo DŽT susirinkimo, minėtu laikotarpiu, kaip rodo DŽT posėdžių protokolai, įvyko penki DŽT posėdžiai – 1917 09 12, 1917 10 03, 1917 10 11, 1917 10 27 ir 1917 11 26⁴⁵⁴. Tiesa, DŽT posėdžių protokoluose 1917 10 11 DŽT posėdis nurodomas ne kaip DŽT posėdis, o kaip DŽT narių susirinkimas, skirtas delegato siuntimo į Berne vyksiančią lietuvių konferenciją klausimui aptarti. Tad jeigu šio DŽT narių susirinkimo netraktuoti kaip posėdžio, tai iš viso 1917 m. rudenį įvyko tik keturi DŽT posėdžiai. Tarp DŽT posėdžių vyko (turėjo vykti) DŽT Pildomojo komiteto posėdžiai. Tačiau DŽT ir jos Pildomojo komiteto posėdžių protokolų archyvinėje medžiagoje, esančioje LMAB Rankraščių skyriuje, buvusio DŽT ir jos Pildomojo komiteto nario V. Poželos archyvinių dokumentų fonde, terandama informacijos tik apie du 1917 09 28 ir 1917 10 14 vykusius DŽT Pildomojo komiteto posėdžius⁴⁵⁵.

DŽT ir jos Pildomojo komiteto posėdžiuose iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje buvo svarstomi DŽT pavadinimo, jos darbo organizavimo, pritraukimo į ją „kuo didesnių jėgų“, „kuo daugiau darbo žmonių organizacijų“ ir „veiklių žmonių“, DŽT regioninių skyrių provincijoje organizavimo klausimai, taip pat dalyvavimo lietuvių konferencijose Stokholme ir Berne ir dalyvavimo vadinamojo Visos Rusijos demokratinio pasitarimo ir vadinamojo Priešparlamento – Laikinosios Rusijos Respublikos Tarybos darbe klausimai⁴⁵⁶. Beje, į pastarąją DŽT atstovu buvo išrinktas jos Pildomojo komiteto vicepirmininkas, vienas iš svarbiausių DŽT veikėjų, pirmininkavęs daugumai DŽT posėdžių, „nepartinis socialdemokratas“ V. Požela⁴⁵⁷. Jį pavaduojančiu DŽT kandidatu į „Priešparlamentą“ buvo išrinktas vienas aktyviausių LSDP Petrogrado organizacijos veikėjų Č. Petraškevičius. Pastarasis kartu su socialistu liaudininku P. Baliu buvo išrinkti ir DŽT atstovais į „Visos Rusijos demokratinį pasitarimą“⁴⁵⁸.

DŽT svarstė ir „rašto“ kreipimosi į Laikinąją Rusijos vyriausybę Lietuvos reikalu klausimą, tačiau iki bolševikų atėjimo į valdžią minėtas kreipimasis taip ir nebuvo įteiktas. Paminėtina, kad minimo „rašto“ projektą parengė vėlgi čia ne kartą minėtas Č. Petraškevičius⁴⁵⁹.

DŽT taip pat buvo svarstomi ir kairiosios RLS dalies priimtų anksčiau apžvelgtų nutarimų „pildymo“ klausimai⁴⁶⁰. DŽT nariai pasisakė už tai, kad tuos minėtus

453. Ten pat. L. 5.

454. Ten pat. L. 6–9, 13–15, 18, 26–27, 29–31.

455. Ten pat. L. 11, 23.

456. Ten pat. L. 7–9, 11, 14–16.

457. Ten pat. L. 16.

458. Ten pat. L. 2.

459. Ten pat. L. 27.

460. Ten pat. L. 7.

nutarimus, kurie dar „nepaseno, reikėtų išpildyti“. Anot socialdemokrato Č. Petraškevičiaus, „demokratinio Seimo atstovų nutarimai turi didelę svarbą, kadangi jie buvo priimti didesnio atstovų skaičiaus“, ir DŽT „jeigu tiems nutarimams pritaria turėtų juos pildyt“ ir kad tai darydama, tai yra „pildydama demokratinio Seimo nutarimus“, DŽT „iš dalies paveldi ir demokratinio Seimo ir Tautos Tarybos (LTT – G. M.) teises“⁴⁶¹.

DŽT taip pat išklausė V. Bielskio pranešimą apie „tautų suvažiavimą“ Kijeve⁴⁶². Pats V. Bielskis 1917 10 03 DŽT posėdyje buvo kooptuotas į DŽT narius⁴⁶³.

Kaip tam tikrus viešus DŽT pareiškimus galima būtų nurodyti DŽT vardu išplatintą pareiškimą dėl lietuvių Stokholmo konferencijos „darbų“ ir 1917 09 20 „Visos Rusijos demokratinio pasitarime“ DŽT Pildomojo komiteto nario, vieno iš LSLP lyderių M. Januškevičiaus DŽT vardu perskaitytą deklaraciją⁴⁶⁴.

Visgi tenka pažymėti, kad iki bolševikų atėjimo į valdžią DŽT kokios nors platesnės, didesnės apimties veiklos neišvystė. Be to, tie ką tik minėti DŽT veiklos požymiai praktiškai buvo pastebimi daugiausia tik Petrograde. Taip pat atrodo, kad, nepaisant palyginti aktyvaus socialdemokrato iš LSDP Petrogrado organizacijos Č. Petraškevičiaus dalyvavimo DŽT veikloje, joje „pirmu smuiku grojo“ kur kas gausesnės ir įtakingesnės LSLP atstovai. DLTLS laikraštyje „Santara“ netgi buvo rašoma, kad Petrogrado LSDP organizacijos atstovai „aklai sekė socialistais liaudininkais“⁴⁶⁵. Visgi, matyt, „Santara“ LSLP atstovų dominavimą DŽT šiek tiek padidino. Kaip rodo DŽT posėdžių protokolai, didesnei daliai jos posėdžių pirmininkavo ir praktiškai didesnę vaidmenį jos darbe vaidino ne DŽT Pildomojo komiteto pirmininkas LSLP atstovas A. Bulota, o DŽT Pildomojo komiteto vicepirmininkas tuo metu nepartinis socialdemokratas V. Požela. Nors praeityje buvęs žymus lietuvių socialdemokratinio judėjimo ir LSDP veikėjas, LSDP CK narys ir toks pat būsiantis ir ateityje V. Požela tuo metu formaliai ir nepriklausė LSDP Petrogrado organizacijai, tačiau tuometės jo ideologinės-politinės nuostatos rodo, kad jis buvo artimas šioje organizacijoje vyraujančiai ideologinei-politinei srovei.

Grįžtant prie „Santaroje“ išsakyto LSDP Petrogrado organizacijos santykio su LSLP reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad šis vertinimas nevisiškai teisingas dar ir dėl to, kad, kaip netrukus šiame monografijos skyriuje matysime, ši organizacija jos narių ideologinių-politinių orientacijų požiūriu buvo nevienalytė, todėl galima teigti, kad LSLP įtakoje buvo tik LSDP Petrogrado organizacijoje dominuojanti Č. Petraškevičiaus ir A. Purėno atstovaujama ir vadovaujama jos srovė.

Taigi taip galima būtų glaustai apibūdinti lietuvių socialdemokratų – Petrogrado LSDP organizacijos narių – santykius su kitomis lietuvių politinėmis srovėmis-partijomis ir bendrą su jomis jų politinę veikimą viename iš pagrindinių lietuvių politinio

461. Ten pat.

462. Ten pat. L. 15.

463. Ten pat. L. 14.

464. Kas girdėti // Naujoji Lietuva, 1917, Nr. 29 (37). P. 2; Lietuvos Darbo žmonių Tarybos deklaracija // Naujoji Lietuva, 1917 09 30, Nr. 28 (36). P. 2–3.

465. Lietuvos Darbo žmonių tarybos // Santara, 1917 11 19, Nr. 44. P. 2.

gyvenimo Rusijoje aptariamam laikotarpiu centrų Petrograde iš karto po RLS darbo pabaigos – 1917 m. vasarą ir pirmaisiais rudens mėnesiais.

Tačiau Smolenske veikusi LSDP organizacija, atrodo, 1917 m. vasarą dar laikėsi bendradarbiavimo su kitomis politinėmis lietuvių jėgomis taktikos. Tai liudytų, kad 1917 07 22 vienas iš šios organizacijos lyderių R. Rasikas buvo išrinktas į įvairių vietos lietuvių politinių jėgų sukurta vietinę LTT, kuri deklaravo „laisvos demokratinės Lietuvos Respublikos iškovojamą per Steigiamąjį Susirinkimą“ programinę nuostatą⁴⁶⁶. Apie trečiosios 1917 m. Rusijoje pasireiškusių LSDP organizacijos – Tulos organizacijos – politines nuostatas ir politinę laikyseną 1917 m. vasarą (iki rugsėjo mėnesio, kada ši organizacija, patekusi RSDDP(b) LR įtakon, prisidėjo prie bolševikų) kokios nors informacijos aptikti nepavyko.

Maskvoje veikę į prie RSDDP(b) prisidėjusią LSDP organizaciją susibūrę lietuvių socialdemokratai po kairiosios LTT iširimo, taip pat, kaip ir Petrogrado LSDP organizacija, kaip netrukus matysime, pristatydami jų organizuotą Rusijos lietuvių socialdemokratų konferenciją Maskvoje, taip pat pasisakys už DŽT sukūrimą. Tačiau prieš pristatydami šią konferenciją sugrįžkime prie paties lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje idėjinės-politinės ir organizacinės raidos 1917 m. vasarą ir pirmiausia pažvelkime į tai, kaip Petrogrado lietuvių socialdemokratai bolševikai ir juos sekantys kitų Rusijos miestų lietuviai bolševikai vertino RLS darbe dalyvavusius lietuvių socialdemokratus.

Taigi turbūt savaime suprantama, kad lietuvių socialdemokratai bolševikai, priklausę RSDDP(b) Petrogrado organizacijos LR ir jį sekusioms organizacijoms, griežtai neigiamai vertino RLS darbe dalyvavusius socialdemokratus, ypač RSDDP(b) priklausančius Maskvos lietuvių socialdemokratus. Pastarieji „Tiesoje“ buvo apkaltinti RSDDP(b) nutarimų „laužymu“, „susidėjimu su visokiaisiais social-patriotais ir oboroncais“, slapto bloko su liaudininkais ieškojimu⁴⁶⁷. „Tiesoje“ išspausdintuose Z. Angariečio ir V. Rekašiaus straipsniuose buvo aršiai sukritikuota, anot komunistinės istoriografijos, „demaskuota smulkiaburžuazinių, susitaikėlišių lietuvių politinių partijų (pagal bolševikus, tai RLS darbe dalyvavę socialdemokratai ir socialistai liaudininkai – G. M.) taktika“ ir jų „siekimas“ „blokuotis su priešišku klasių elementais“⁴⁶⁸.

LR komitetas savo posėdžiuose 1917 06 04, 1917 06 06 ir LR visuotinis susirinkimas 1917 06 15 priėmė nutarimus, smerkiančius RLS darbe dalyvavusius RSDDP(b) priklausius lietuvių socialdemokratus⁴⁶⁹. LR bolševikai piktinosi socialdemokratų, įeinančių į RSDDP(b) gretas, bet „faktiškai nesančių bolševikais“, o tik „prisidengusiais bolševikų vardu“, veikla⁴⁷⁰. Tai buvo apibūdinta kaip „politinės demora-

466. Lietuvių visuomenės politinis judėjimas // Santara, 1917 08 18, Nr. 35. P. 1.

467. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 18–23. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 309.

468. Ten pat.

469. RS.-D. D. Partija // Tiesa, 1917 06 27, Nr. 9. P. 3; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 22–23.

470. Ten pat.

lizacijos į partijos eiles įnešimas“. 1917 06 15 LR susirinkimo priimtoje rezoliucijoje buvo pabrėžta, kad tie RSSDP(b) nariai, kurie „balsavo už nacionalistinę liberalinės buržuazijos rezoliuciją savo antipartiniu elgesiu viešai išsižada partijos principų, kad jie turi atsakyti prieš partiją ir kad partijos narių kuriems tie delegatai atstovavo uždaviny – padaryti galą panašiams poelgiams“⁴⁷¹. LR susirinkime buvo reikalaujama, kad RLS darbe dalyvavę socialdemokratai bolševikai pasmerktų savo veiksmus ir kad jų veiksmus taip pat pasmerktų ir tos socialdemokratų organizacijos, kurioms jie priklausė⁴⁷². Savaimė suprantama, kad komunistinė lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidos Rusijoje istoriografija, kurios pradininkais galime laikyti tuos pačius Z. Angarietį ir V. Kapsuką, negailėjo kritikos ir aštriai neigiamų vertinimų RLS dalyvavusių Maskvos LSDP organizacijos narių atžvilgiu⁴⁷³.

Anot LR bolševikų, tai, kad Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacija, priklausiui RSSDP(b), nevykdė šios partijos nutarimų ir kad egzistavo atskiros nuo RSSDP(b) jai nepriklausiusios organizacijos, reiškė „pilną suirutę lietuvių socialdemokratų gretose“, todėl siekdamas įveikti šią „suirutę“ ir „geriau susirišus tarpusavyje“, norėdamas visiškai suderinti savo taktiką su RSSDP(b) taktika ir išplėtoti lietuvių bolševikų politinę organizaciją ir agitacinį darbą RSSDP(b) LR komitetas pasiūlė 1917 m. liepos 8 d. sukviesti Rusijos lietuvių socialdemokratų bolševikų „pasikalbėjimą“⁴⁷⁴.

Šis „pasikalbėjimas“, kuris vėliau kartais vadinamas pirmąja Rusijos lietuvių bolševikų partijos konferencija, įvyko, tačiau ne liepos 8 d., o liepos 18–19 dienomis⁴⁷⁵. Visos Rusijos lietuvių bolševikų organizacijų pasitarime, kaip jis oficialiai vadinosi, buvo nutarta sustiprinti Petrogrado RSSDP(b) organizacijos LR įtaką tuo metu prie RSSDP(b) prisijungusioms lietuvių socialdemokratų grupėms⁴⁷⁶. Taip pat buvo nutarta LR organizaciją reorganizuoti į lietuvių sekcijas prie RSSDP(b) (toliau RSDDP(b) LS), kurių paskirtis būtų dirbti agitacinį ir organizacinį darbą tarp lietuvių pabėgėlių⁴⁷⁷. Jų veiklą turėjo koordinuoti RSSDP(b) LS Centro biuras (toliau – CB). Taip ir buvo padaryta. Tačiau ne iš karto po čia aptariamo pasitarimo, o 1917 m. rudenį⁴⁷⁸.

471. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 309. Taip pat žr.: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 16–22.

472. Ten pat.

473. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 15–16.

474. R.S.-D. D. Partija // Tiesa, 1917 06 27, Nr. 9. P. 3; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 22–23.

475. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 312–313. Dėl tuo metu pasireiškusio bolševikų veiklos varžymo, blogų ryšių šioje konferencijoje dalyvavo tik Petrogrado, Jekaterinoslavo ir Nižnij Novgorodo lietuvių bolševikų atstovai, kai kurių kitų miestų (Voronežo, Charkovo) lietuvių bolševikų organizacijos davė tik „pranešimus raštu“, o Maskvos Bogorodsko rajonas atsiuntė tik pasveikinimą. Žr.: R.S.-D. D. Partija // Tiesa, 1917 07 27 (08 09), Nr. 16. P. 3; Статъя воспоминаний З. Ангаретиса о первых большевистских газетах и конференциях в 1917–1918 г. г. // LYA. F. 5420. Ap. 17. B. 17. L. 39.

476. Ten pat.

477. Paminėtina, kad RSSDP(b) LR 1917 m. liepą priklausė 345 nariai (plg. 1916 11 21 ką tik susikūrusiam LR priklausė 68 nariai). Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 312–313.

478. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 45–47.

Grįžtant prie 1917 07 18–19 vykusio „Visos Rusijos lietuvių bolševikų organizacijų pasitarimo“ ir baigiant jį aptarti reikėtų pažymėti, kad jame dar kartą buvo pasmerkta „antipartinė Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacijos atstovų pozicija dėl dalyvavimo RLS rinkimuose ir darbe“ ir taip pat buvo griežtai pasisakyta prieš tai, kad lietuvių socialdemokratai bolševikai dalyvautų Maskvos lietuvių socialdemokratų šaukiamoje lietuvių socialdemokratų konferencijoje Rusijoje, kurios tikslai, kaip tuo metu buvo rašoma „Tiesoje“, yra „seperatistiniai“, orientuoti į tai, kad, anot Petrogrado LR bolševikų, „po RSDDP(b) vėliava klaidinti lietuvius darbininkus“⁴⁷⁹.

Čia reikėtų paminėti tai, kad Maskvos lietuviai socialdemokratai „bolševikai“ šiame ką tik trumpai aptartame „Visos Rusijos lietuvių bolševikų organizacijų pasitarime“ nedalyvavo, anot Z. Angariečio, – jį „boikotavo“ ir siekdami „surišti į vieną organizaciją“ ėmėsi organizuoti visų Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų „internacionalistų“ kuopų ir organizacijų konferenciją⁴⁸⁰. Ši konferencija įvyko 1917 m. rugpjūčio 12–14 (25–27) d. Maskvoje⁴⁸¹. Petrogrado LR ir juo sekę kitų Rusijos miestų lietuviai socialdemokratai bolševikai, kaip ir žadėjo, šioje konferencijoje nedalyvavo. Tiesa, reikia pažymėti, kad į šią konferenciją „ne tai kontrolės, ne tai informacijos tikslu nuo Maskvos RSDDP(b) Maskvos komiteto“ buvo atėjęs V. Kapsukas, tačiau, anot jo paties, „jam buvo uždarytos durys“⁴⁸². Tiesa, V. Kapsukas, rašydamas apie tai, nemini, kad tai buvo jis pats. Jis rašo, kad tai buvo RSDDP(b) atstovas. Tačiau apie jo paties dalyvavimą galima spręsti iš kitų istorinių šaltinių.

Anot pradedamos aptarti konferencijos dalyvio K. Bielinio, V. Kapsukas buvo „niekieno nekviestas“ svečias ir dėl to konferencija turėjo nutraukti savo posėdį, dėl ko ir V. Kapsukas turėjo „pasišalinti“⁴⁸³. Tačiau kitą dieną V. Kapsukas vėl pasirodė konferencijoje lydimas RSDDP(b) atstovų (vienas iš jų – Maskvos darbininkų atstovų tarybos Vykdomojo komiteto veikėjas Opokovas-Lomovas, kitas, pasak S. Matulaičio, buvo A. Rykovas⁴⁸⁴) ir norėjo, anot Z. Angariečio 1918 m. teksto, „išvaikyti konferenciją, kuri sulig Kapsuko žodžių slėpusis nuo mūsų partijos“⁴⁸⁵. Tačiau RSDDP(b) atstovai, pasak Z. Angariečio, pasikalbėję su konferencijos prezidiumo atstovais „pamatė Kapsuko skundo tuštumą ir ranka numoję išėjo“. Šitas nesusipratimas su V. Kapsuku, kuris irgi turėjo išeiti iš konferencijos, anot Z. Angariečio, gali paaiškinti tulžies pilną V. Kapsuko „Tiesoje“ išspausdintą straipsnį „Lietuvos s.-d. vienybės klausimu“⁴⁸⁶.

479. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 313.

480. Visoms lietuvių social-demokratų kuopoms ir organizacijoms // V. Kapsukas, Z. Angarietis. Lietuvos social-patriotai. P. 24–25.

481. Lietuvos social-demokratų internacionalistų kuopų ir organizacijų veikiančių Rusijoje Maskvos konferencija // Social-demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 4.

482. Kapsukas V. Lietuvos s.-d. vienybės klausimu // Lietuvos socialpatriotai. P. 29–30.

483. Bielinis K. Gana to jungo. P. 162

484. Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956. // VUB RS. F. 1–995. L. 220 (131).

485. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 162–163; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 74.

486. Žr.: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 74.

Panašiai apie V. Kapsuko mėginimą patekti į aptariamą konferenciją savo atsiminimuose rašo ir šios konferencijos dalyvis, vienas iš to meto Maskvos LSDP organizacijos lyderių S. Matulaitis. Anot jo atsiminimų, V. Kapsukas į konferenciją atvyko „neprašytas“, tačiau kadangi jis su J. Smolskiu „žinojo, kad Kapsuko atsilankymo tikslas yra tik vienas, būtent sužinoti kiek yra mūsų organizacijos (Maskvos LSDP organizacijos – G. M.) narių, kad nusiųsti savo agentus šmeižti mus ir ardyti mūsų organizacijos kuopas“⁴⁸⁷. „Dėl to, – rašo toliau savo atsiminimuose S. Matulaitis, – jis su J. Smolskiu pasiūlė V. Kapsukui neateiti į suvažiavimą (aptariamą konferenciją – G. M.), kuomet bus pranešimai iš vietų“, po ko „Kapsukas nuėjo į Maskvos bolševikų CK ir apskundė“ Maskvos LSDP organizaciją, kad ji daro „suvažiavimą su menševikais“⁴⁸⁸. Tai lėmė, kad į lietuvių socialdemokratų konferenciją, pasak S. Matulaičio, „atėjo Rykovas ir Maskvos CK narys“⁴⁸⁹ Kapsuko lydimi“, tačiau, kaip teigia cituojamų atsiminimų autorius, „mes išaiškinom jiems (RSDDP(b) atstovams – G. M.), ko iš tikrųjų nori V. Kapsukas“, ir „Rykovas išklausęs numojo ranka ir nieko nepasakęs išėjo“⁴⁹⁰.

Taigi matome, kad V. Kapsukas mėgino sutrukdyti Maskvos lietuvių socialdemokratų organizuotos Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų „internacionalistų“ kuopų ir organizacijų konferencijos darbą, tačiau tai jam nepavyko.

Istoriniai šaltiniai, teikiantys vienokių ar kitokių žinių apie šią konferenciją, leidžia susidaryti nuomonę, kad joje dalyvavo daugiausia Maskvos LSDP organizacijos (prisidėjusios prie RSDDP(b)) nariai, nors būta ir lietuvių socialdemokratų atstovų iš įvairių kitų vietų⁴⁹¹. Informacijoje apie lietuvių socialdemokratų konferenciją Maskvoje, paskelbtoje „Socialdemokrate“, minima, kad konferencijoje buvo išklaustyti pranešimai „iš vietų“ apie „Lietuvos darbininkų organizacijas Petrograde, Maskvoje, Tuloje, Smolenske, Minske, Vitebske, Mogiliove, Charkove, Jekaterinburge ir Jurjevkoje (Dono baseinas)“⁴⁹². Toks konferencijos dalyvių atstovaujамų vietų išvardijimas leistų daryti prielaidą, kad pastaruosiuose miestuose būta labai nedidelių, organizaciškai LSDP kuopų nesukūrusių lietuvių socialdemokratų grupelių.

Aptariamoje konferencijoje, anot istorinių šaltinių, LSDP Petrogrado organizacijai atstovavo Č. Petraškevičius, S. Digrys ir A. Purėnas⁴⁹³. S. Matulaičio atsiminimai liudija, kad konferencijoje vyko idėjinė kova tarp pastarųjų (t. y. prie bolševikų neprisidėjusių lietuvių socialdemokratų) ir prie RSDDP(b) prisidėjusios Maskvos LSDP organizacijos atstovų⁴⁹⁴. Jeigu taip buvo, tada, kaip matysime iš šios

487. Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 220 (131).

488. Ten pat.

489. Matyt, turimas mintyje Opokovas-Lomovas.

490. Ten pat.

491. Lietuvos social-demokratų internacionalistų kuopų ir organizacijų, veikiančių Rusijoje, Maskvos konferencija // Social-demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 4.

492. Ten pat; Bielinis K. Gana to jungo. P. 161. K. Bielinis mini, kad jis pats buvo konferencijos delegatas nuo Juzovkos LSDP kuopelės ir kad V. Sirutavičius buvo konferencijos delegatas nuo Liubercų.

493. LSDP Smolensko organizacijos evoliucija 1917–1918 m. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 516. L. 6.

494. S. Matulaitis savo atsiminimuose apie tai rašė taip (kalba netaisyta): „keistas buvo tas suvažiavimas. Mudu su Smolskiu kiek galėdami stengėmės paveikti kairesnę bolševikų liniją. O jie stengėsi

konferencijos rezoliucijų, minėtoje kovoje tam tikrą persvarą priimant šias rezolucijas turėjo „maskviečiai“.

Aptariant Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų „internacionalistų“ kuopų ir organizacijų konferenciją reikia pažymėti, kad ji, apsvarsčiusi organizacinės komisijos ir atstovų iš vietų pranešimus, priėmė keletą svarbių rezoliucijų ir nutarimų principiniais politiniais ir organizaciniais klausimais⁴⁹⁵. Konferencijos dalyvių ar bent konferencijos daugumos bendrąsias ideologines-politines to meto nuostatas ir einamosios politinės situacijos vertinimą atspindėjo konferencijoje priimta rezolucija „dėl einamojo momento“⁴⁹⁶.

Šios rezolucijos pirmame punkte buvo sakoma, kad „galutinis revoliucijos laimėjimas priguli nuo proletarijos ir demokratijos susiorganizavimo, kuris gali įvykti gilinant ir platinant darbininkų klasės sąmonę“. Demokratijos centru lietuvių socialdemokratų konferencija Maskvoje pripažino „darbininkų, kareivių ir ūkininkų atstovų tarybas, kuriose proletarijos uždavinys yra didinti internacionalizmo įtaką“. Antrame ir trečiame pristatomos rezolucijos punktuose buvo pasmerktas tebevyksiantis karas ir pasisakyta už „kuo griežčiausią jo pabaigimą visų šalių revoliucinės demokratijos suvienytomis pastangomis be aneksijų, kontribucijų, tautų apsisprendimo pamatais“⁴⁹⁷.

Ketvirtame apžvelgiamos rezolucijos punkte buvo kritikuojama „Laikinoji valdžia“, kuri, anot rezolucijos autorių, „patekusi kontrrevoliucinių spėkų įtakon, griebėsi tokių priemonių, kurias proletarija griežtai smerkia, kaip antai mirties bausmės atgaivinimas, kairiųjų partijų persekiojimas, politinių laisvių ir tautų teisių varžymas“⁴⁹⁸. Laikinoji Rusijos Vyriausybė taip pat buvo kritikuojama už „svyravimą“, „nenorą vykdyti demokratijos reikalavimus“ ir „nesugebėjimą išvesti kraštą iš sunkaus padėjimo“. Todėl aptariamoms rezolucijos autoriai lietuvių socialdemokratai pasisakė už tai, kad „demokratija privalo ruoštis paimti krašto valdymą į savo rankas“. Penktame rezolucijos „dėl einamojo momento“ punkte Maskvos konferencijoje susirinkę lietuvių socialdemokratai pasisakė už tai, kad „kovodama už karo pabaigimą ir taikos įvykimą, revoliucinė demokratija privalo užmegzti artimiausius ryšius su viso pasaulio socialistinėmis demokratijomis, kad įsteigus naują socialistinį internacionalą“.

patraukti mus dešinën. Mudu stengëmës įdėti bolševistinį turinį, betgi kairiais mes neįstengëm jų padaryti. Jie gi nepajëgë mūsų dešinën palenksti. Aiškiai buvo matyti, kad mūsų keliai skiriasi. Betgi mes buvom surišti su jais. Laikraštį mes leidom jų lëšomis“. Žr.: Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 220 (131). Ko gero, galime teigti, kad retrospektyviai vertindamas aptariamoje konferencijoje pasireiškusius Petrogrado ir Maskvos LSDP organizacijų atstovų nesutarimus S. Matulaitis juos šiek tiek sustiprina. Taip leistų teigti toliau būsianti aptarta A. Purëno ir Č Petraškevičiaus vadovaujamos LSDP Petrogrado organizacijos evoliucija. S. Matulaičio citatoje yra ir netikslumas: minimas laikraštis konferencijos metu dar nebuvo leidžiamas.

495. Lietuvos social-demokratų internacionalistų kuopų ir organizacijų veikiančių Rusijoje Maskvos konferencija // Social-demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 4.

496. Ten pat.

497. Ten pat.

498. Ten pat.

Taigi, kaip matome iš to, kas buvo dėstoma rezoliucijoje „dėl einamojo momento“, LSDP organizacijų konferencijoje Maskvoje susirinkę lietuvių socialdemokratai buvo, matyt, daugiausia kairiosios internacionalistinės orientacijos socialdemokratai, o nemaža jų dalis tuo metu buvo ir tam tikru laipsniu probolševikinės orientacijos socialdemokratai. Tai ir neturėtų stebinti. Juk šią konferenciją organizavę ir joje dominavę Maskvos lietuvių socialdemokratai, kaip žinoma, buvo prisijungę, taigi įstoję į RSDDP(b). Kaip netrukus pamatysime, tam tikros internacionalistinės ir santykinai probolševikinės nuostatos atsispindės ir kitose aptariamos konferencijos priimtose rezoliucijose. Tačiau iš pradžių apžvelkime šias rezoliucijas.

Antra svarbi rezoliucija, priimta lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje, buvo rezoliucija „Dėl Lietuvos politinės ateities“⁴⁹⁹. Šioje rezoliucijoje buvo sakoma, kad „apsvarsčius Lietuvos politinės ateities klausimą konferencija pripažįsta, kad:

1. Lietuvos kraštas gali įgyti politikos laisvę ir demokratybės surėdymą tik pilnai įsikūnijus Rusijos revoliucijos iškeltiems obalsiams;
2. Dėl to Lietuvos darbininkai privalo bendrai eiti su Rusijos darbininkais ir uoliai kovoti už revoliucijos laimėjimą;
3. Lietuvai etnografinėse sienose būtų pripažinta teisė laisvai apsispręsti savo politikos likimą Steigiamajame Lietuvos susirinkime, išrinktame visuotiniu, lygiu, tiesiu, slaptu be skirtumo lyties, tautybės ir tikėjimo balsavimu proporcionale rinkimų sistema;
4. Būsimąją Lietuvos surėdymą konferencija vaizdina sau, kaippo Lietuvos gyventojų plačiąją politinę autonomiją su Seimu Vilniuje“⁵⁰⁰.

Matome, kad į Maskvos konferenciją susirinkusių lietuvių socialdemokratų dauguma nors ir pasisakė už apsisprendimo teisę Lietuvai, kuri turėjo būti įgyvendinta per demokratinius pagrindais išrinktą Lietuvos Steigiamąjį susirinkimą, tačiau pati ji Lietuvai reikalavo ne nepriklausomybės, o tik „plačios politinės autonomijos“⁵⁰¹. Atsižvelgiant į tai, kad čia, kaip jau minėjome, daugiausia buvo susirinkę tie lietuvių socialdemokratai, kurie buvo prisijungę prie RSDDP(b), dėl tokios aptariamos konferencijos dalyvių nuostatos Lietuvos politinės ateities atžvilgiu stebėtis nereikėtų. Akivaizdu, kad šioje konferencijoje vyravusios nuostatos dėl Lietuvos politinės ateities aiškiai skyrėsi nuo tuo metu Lietuvoje likusių ir viešai besireiškusių lietuvių socialdemokratų politinių nuostatų. Kaip matėme, Lietuvoje veikę socialdemokratai LSDP nariai dar 1915 m. pabaigoje–1916 m. pradžioje iškėlė nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimo siekį kaip savo programinį politinį reikalavimą, taigi aiškiai ir vienareikšmiškai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę, ir tai padarė, atrodo, netgi anksčiau, negu kitos Lietuvoje veikusios lietuvių politinės srovės.

499. Ten pat.

500. Ten pat.

501. Matyt, kad konferencijoje dominavo aiškiai „internacionalistinės“ Maskvos LSDP organizacijos pozicija, nes, pavyzdžiui, Smolensko LSDP organizacijoje renkant atstovus į aptariamą lietuvių socialdemokratų konferenciją Maskvoje vienas iš priesakų į konferenciją vykstantiems delegatams buvo reikalavimas „Laisvos demokratinės Lietuvos respublikos“. Žr.: LSDP Smolensko organizacijos evoliucija 1917–1918 m. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 516. L. 8.

Kita vertus, į Maskvos konferenciją susirinkusių lietuvių socialdemokratų nuostatos skyrėsi ir nuo visiškai subolševikėjusių Petrogrado LR ir jais sekusių lietuvių socialdemokratų bolševikų nuostatų dėl Lietuvos politinės ateities. Pasisakymas už tai, kad Lietuvos likimą spręstų patys Lietuvos žmonės per savo demokratiškai išrinktą Steigiamąjį susirinkimą, rodo, kad lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje priimtos rezoliucijos autoriai savo siūlomo ateities projekto nesiruošė įgyvendinti prievartos būdu⁵⁰².

Tai, kad lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje dalyvių ideologinės-politinės nuostatos „lietuviškuoju klausimu“ skyrėsi nuo Petrogrado RSDDP(b) LR lietuvių socialdemokratų bolševikų nuostatų, rodo ir trečioji konferencijos rezoliucija „Dėl lietuvių Tarybų“, kurioje buvo pažymėta, kad „išklausius pranešimą apie buvusios Lietuvių Tautos Tarybos veikimą bei apie manomąją Lietuvos Darbo Žmonių Tarybą ir apie socialdemokratų dalyvavimą lietuvių šelpimo ir kultūros įstaigose“ konferencija pripažino, kad „Lietuvos darbo žmonės, gyvenantieji Rusijoje turi bendrų reikalų“ ir „kad tiems reikalams aprūpinti reikalinga bendra tųjų darbo žmonių įstaiga“⁵⁰³. Atsižvelgdama į tai lietuvių socialdemokratų Maskvos konferencija nutarė „tverti visur kur tik gyvena didesnis Lietuvos darbo žmonių skaičius, vietines Lietuvos darbo žmonių Tarybas, kurių atstovai, išrinktų centralinę Rusijoje gyvenančių Lietuvos Darbo žmonių Tarybą“⁵⁰⁴. Taigi matome, kad ir Maskvos lietuvių socialdemokratai, kaip ir Petrogrado lietuvių socialdemokratai, pasisakė už DŽT sukūrimą, kas, kaip žinoma ir kaip čia jau apžvelgėme, LSDP Petrogrado organizacijos kartu su LSLP buvo padaryta 1917 m. rugsėjo mėnesį.

Kita vertus, iš šios ką tik pristatytos rezoliucijos teksto aiškėja, kad lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje dalyviai pasisakė už kitokią Rusijos lietuvių DŽT formavimo tvarką, nei kad pirmoje 1917 m. vasaros pusėje buvo sutarę Petrogrado LSDP organizacijos atstovai ir socialistai liaudininkai ir nei kad 1917 m. rugsėjį jie padarė. Petrogrado LSDP organizacijos ir socialistų liaudininkų susitarime dėl DŽT įkūrimo, kaip žinoma, iš pradžių tebuvo numatyta vien centrinė DŽT, turinti pakeisti ankstesnę (ankstesnes) LTT. Steigti vietines Darbo žmonių tarybas socialistų liaudininkų ir socialdemokratų susitarime 1917 m. vasaros pirmoje pusėje dėl Darbo žmonių tarybos įsteigimo nebuvo numatyta. Tačiau vėliau, kaip matėme iš DŽT posėdžiuose svarstytų klausimų apžvalgos, buvo planuojama steigti ir regionines DŽT.

Toliau apibūdinant lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje trečiąją rezoliuciją taip pat matyti, kad šios konferencijos dalyviai pripažino tik tai, kad tik „darbo žmonės“ atsidūrę Rusijoje turi bendrų reikalų. Vadinas, iš to išplaukia, kad „darbo žmonės“ bendrų reikalų su lietuvių „ne darbo žmonėmis“ (to meto čia aptariamų lietuvių socialdemokratų samprata) neturi.

502. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 35.

503. Lietuvos social-demokratų internacionalistų kuopų ir organizacijų veikiančių Rusijoje Maskvos konferencija // Social-demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 4.

504. Ten pat.

Pasisakymas ne už LTT, atstovaujančios visoms lietuvių politinėms partijoms, pasireikšusioms Rusijoje, veiklos atnaujinimą, o už centrinę ir vietines lietuvių darbo žmonių tarybas Rusijoje, į kurias įeitų tik socialistinių partijų atstovai, rodo, kad lietuvių socialdemokratai Maskvos konferencijos dalyviai pasisakė už „darbo žmonių tarybų“ valdžią ir potencialiai už „tarybų valdžios“ organų kūrimą Lietuvoje. Tik, kaip taikliai yra paminėta istoriografijoje, lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje buvo pasisakyta už tarybų valdžios organų kūrimą ne pagal teritorinį principą, o iš esmės pagal būsimosios Lietuvos piliečių principą⁵⁰⁵.

Su tuo, kaip žinoma, griežtai nesutiko Z. Angariečio ir V. Kapsuko vadovaujami Petrogrado lietuvių bolševikai. Tačiau pasisakymas prieš bendradarbiavimą su ne-socialistinėmis partijomis ir už tik iš socialistinių partijų sudarytas darbo žmonių tarybas rodo, kad ir iš šio lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje nutarimo išplaukia išvada, kad tarp čia susirinkusių socialdemokratų dominavo kairuoliškosios, vadinamosios internacionalistinės, socialdemokratijos srovės atstovai ir tarp jų galima buvo įžvelgti pasireiškiančias, kad ir santykinai, bet visgi probolševikines ideologinių-politinių nuostatų raiškos tendencijas.

Vadinamosios internacionalistinės, o iš dalies ir probolševikinės orientacijos socialdemokratų vyravimą aptariamose konferencijose liudija ir ketvirtasis, tuo metu galbūt net svarbiausias šios konferencijos nutarimas – nutarimas organizaciniu klausimu, – kuriame buvo numatyta sukurti Rusijoje veikiančių LSDP grupių suvienytąją organizaciją⁵⁰⁶. Šiame nutarime buvo pažymėta, kad prie konferencijoje sukurtos „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos gali prigulėti“ tik: „1) Lietuvos socialdemokratai internacionalistai“ ir „2) jų kuopos ir organizacijos privalo dėtis su R.S.-D.P.“⁵⁰⁷.

Iš nutarimo organizaciniu klausimu formuluotės atrodytų, kad lietuvių socialdemokratai, nesantys „internacionalistais“, o jų kuopos ir organizacijos, neprisidėjusios prie RSDDP, priklausyti „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytajai organizacijai“ negali. Betgi negausi ir politiškai neįtakinga LSDP Petrogrado organizacija, kaip ir žymiai gausesnė, tačiau nė viename iš Rusijos lietuvių politinio veikimo centrų neveikianti LSDP Smolensko organizacija, taip pat LSDP Tulos organizacija, prisidėjo prie „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos“ kūrimo, nepaisant to, kad šios trys organizacijos nebuvo prisijungusios prie RSDDP(b).

Iš aptariamų konferencijos rezoliucijos „organizaciniu klausimu“ taip pat matome, kad lietuvių socialdemokratų konferencija Maskvoje nutarė sukurti „laikiną Lietuvos Social-Demokratų organizacinį centrą“ – „organizacijos valdybą“. Pradžioje buvo išrinkta laikinoji, iš septynių narių sudaryta, kooptacijos teisę turinti „organizacijos valdyba“, į kurią įėjo Maskvos, Petrogrado ir Smolensko LSDP organizacijų

505. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 35.

506. Lietuvos social-demokratų internacionalistų kuopų ir organizacijų veikiančių Rusijoje Maskvos konferencija // Social-demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 4.

507. Ten pat.

atstovai. Tiesa, pačioje konferencijoje į minimą valdybą buvo išrinkti tik Maskvos lietuvių socialdemokratų atstovai (P. Avižonis, J. Smolskis, I. Žebrauskas ir P. Žeronas), o Petrogrado ir Smolensko LSDP organizacijoms buvo pavesta vėliau, t. y. jau po konferencijos, pačioms deleguoti į ją savo atstovus⁵⁰⁸.

Tai, kad dar 1917 m. pavasarį pasisakę už įvairiose Rusijos vietose atsiradusių lietuvių socialdemokratų organizacijų tarpusavio ryšių užmezgimą ir laikraščio „Socialdemokratas“ leidimą (kaip matėme iš jų pirmojo atsišaukimo į visuomenę pristatymo) Petrogrado lietuvių socialdemokratai nebolševikai prisijungė prie „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos“, leistų teigti ir tai, kad, kaip buvo po to 1917 m. lapkričio mėnesį rašoma pirmajame „Socialdemokrato“ numeryje, Petrogrado lietuviai socialdemokratai S. Digrys ir Č. Petraškevičius, kaip ir Smolensko lietuvių socialdemokratų nebolševikų lyderis R. Rasikas, paaukojo tam tikras pinigų sumas šios organizacijos reikalams⁵⁰⁹. Tačiau ar šie prie RSDDP(b) neprisijungusių LSDP organizacijų atstovai sutiko pagal reikalaujamąjį konferencijos nutarimą prisidėti prie RSDDP(b), žinių nėra. Aišku viena, kad, kaip netrukus matysime, ir toliau po lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje kurį laiką veiks atskiros Tulos ir Smolensko LSDP organizacijos, nekalbant jau apie Petrogrado LSDP organizaciją. Taip pat čia reiktų paminėti, kad LSDP Petrogrado organizacijai, net jei ji ir būtų norėjusi prisidėti prie RSDDP(b), vargu ar būtų pavykę tai padaryti dėl RSDDP(b) Petrogrado LR griežtai neigiamos pozicijos jos atžvilgiu. Be to, pabrėžtina ir tai, kad, kaip dar paaiškės vėliau iš šio skyriaus, LSDP Petrogrado organizacijai (kaip, beje, ir Smolensko ir Tulos organizacijoms (tik čia šiek tiek kitokiu aspektu)), priklausė skirtingų idėjinių orientacijų socialdemokratai, arba, tiksliau sakant, skirtingomis idėjinėmis kryptimis evoliucionuojantys socialdemokratai.

Taigi susiklostė gana paradoksali situacija, kada prie RSDDP(b) neprisijungusios LSDP Petrogrado ir Smolensko organizacijos įsijungė į „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytąją organizaciją“, kuriai pagal steigiamosios ką tik aptartos konferencijos nutarimus priklausyti galėjo tik prie RSDDP(b) prisijungusios lietuvių socialdemokratų organizacijos.

Kita vertus, lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje rezoliucijų turinys, jų „dvasia“ ir po to Maskvos lietuvių socialdemokratų „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos“ vardu pradėto leisti laikraščio „Socialdemokratas“ publikacijos leistų tvirtinti, kad kuriamoje Rusijoje veikiančių LSDP organizacijų suvienytoje organizacijoje įsivyravo, nors ir santykinai, visgi probolševikinės, RSDDP bolševikams priklausančių Maskvos lietuvių socialdemokratų ideologinės nuostatos ir politinė linija, o ne Petrogrado ir Smolensko lietuvių socialdemokratų, nepriklausiusių Rusijos bolševikų partijai, ideologinės nuostatos ir politinė linija. Vėliau pažvelgę tiek į lietuvių socialdemokratų Maskvoje pradėto leisti „Socialdemokrato“ laikraščio tekstus, tiek į kitų lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje

508. Ten pat.

509. Ten pat.

dalyvavusių socialdemokratų organizacijų idėjinę evoliuciją ir politinę laikyseną matysime, kad minėtos probolševikinės ideologinių-politinių nuostatų ir politinės laikysenos evoliucijos tendencijos tik stiprės.

Tačiau jeigu žiūrėsime į situaciją po aptartos Maskvos konferencijos, tai joje sukurtos „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos“ politines nuostatas ir politinę laikyseną, visų pirma organizaciniu ir Lietuvos politinės ateities klausimais, galima vadinti tik labai santykinai probolševikinėmis. Mat iš ką tik aptartos lietuvių socialdemokratų konferencijos rezoliucijos organizaciniu klausimu matyti, kad čia nors ir pasisakyta už tai, kad „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytajai organizacijai“ priklausyti gali tik lietuvių socialdemokratų internacionalistų organizacijos, prisidėjusios prie RSDDP(b), tačiau, kita vertus, matome Maskvos lietuvių socialdemokratų lyderių P. Avižonio, J. Smolskio ir jų šalininkų atsispindinčią poziciją, faktiškai pasisakančią už savarankiškas LSDP struktūras, kurios organizaciškai būtų susijusios su RSDDP⁵¹⁰.

Organizaciniu požiūriu toks siūlomas modelis priminė LKLSD susijungimą su RSDDP 1917 m. Nors Petrogrado LR priklausę lietuvių bolševikai buvo už besąlygišką įsiliejimą į RSDDP(b) ir pritarė tik tam, kad būtų sudarytos lietuvių sekcijos propagandos ir agitacijos reikalams prie vietinių RSDDP organizacijų. Akivaizdu, kad iš šių dviejų lietuvių socialdemokratų prie RSDDP(b) prisijungusių kryptių, kaip yra rašęs istorikas A. Vyšniauskas, rusų bolševikų norus tiek organizaciniu, tiek ir Lietuvos politinės ateities klausimu atitiko „tiesiečių“, tai yra Petrogrado LR lietuvių bolševikų, nuostatos⁵¹¹. Tad savaime suprantama, kad tarp RSDDP(b) Petrogrado organizacijos LR ir prie RSDDP(b) prisijungusios, tačiau LSDP vardo neatsisakiusios Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacijos vykstančioje konkurencinėje kovoje dėl Rusijos lietuvių socialdemokratų organizacinio sutelkimo RSDDP(b) palaikė Petrogrado LR.

1917 m. rugpjūčio mėnesį vykusiam RSDDP VI suvažiavime už RSDDP(b) nacionalinių rajonų pertvarkymą į sekcijas prie teritorinių organizacijų dar kartą pasisakę suvažiavime dalyvavę V. Kapsukas ir Z. Angarietis⁵¹² gavo palaiminimą iš aukščiau ir 1917 09 10 Petrogrado LR susirinkime buvo nutarta panaikinti LR ir įeiti į bendras RSDDP(b) partines organizacijas, prie jų įsteigiant lietuvių sekcijas (toliau – LS). Tame pačiame susirinkime buvo sudarytas vadovaujantysis lietuvių bolševikų centras – Laikinis RSDDP(b) LS Centro biuras (toliau – CB)⁵¹³. 1917 10 27 (14) „Tiesa“ išėjo jau kaip „RSDDP Lietuvių sekcijų Centro biuro Petrapilio lietuvių sekcijos prie PK (Petrogrado komiteto – G. M.) organas“. Joje tiek 1917 m. vasarą, tiek ir 1917 m.

510. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 36.

511. Ten pat.

512. Apie V. Kapsuko ir Z. Angarietis dalyvavimą VI RSDDP(b) suvažiavime žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 315. V. Kapsuko kalba šiame suvažiavime yra išspausdinta V. Kapsuko raštuose. Žr.: Kapsukas V. Raštai. T. 7. P. 72–73.

513. Į RSDDP(b) LS CB įėjo 3 nariai – V. Kapsukas, Z. Angarietis ir J. Dumša. Žr.: Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 46.

rudenį buvo aršiai puolami pagrindiniai Maskvos lietuvių socialdemokratų veikėjai ir jų, kartu su Petrogrado ir Smolensko LSDP organizacijomis, nepriklausančiomis RSDDP(b), lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje pradėta kurti „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytoji organizacija“ ir 1917 m. lapkričio mėnesį pradėjęs eiti šios organizacijos laikraštis „Socialdemokratas“⁵¹⁴.

„Tiesiečių“, t. y. RSDDP(b) LS CB, liniją, kaip žinoma, palaikė ir Maskvos Bogorodsko parajonio lietuvių socialdemokratai bolševikai, kurie kvietė visus lietuvių socialdemokratus „organizuotis ne apie vadinamąsias RSDDP-LSDP organizacijas, bet apie lietuvių sekcijas su vietiniais biurais didesniuose miestuose ir lietuvių Biuro prie RSDDP Centro Komiteto“⁵¹⁵. Taigi kaip ir 1917 m. pavasarį, taip ir vasarą bei rudenį tarp Maskvoje pasireiškusių ir prie RSDDP(b) prisidėjusių lietuvių socialdemokratų politinių nuostatų bendrumo nebuvo.

Lietuvių socialdemokratų konferencijoje Maskvoje iki bolševikų atėjimo į valdžią numatyto pradėti leisti „Socialdemokrato“ išleisti nepavyko, o po to šalyje smarkiai keitėsi politinė situacija, ji tapo kur kas nepalankesnė Maskvos lietuvių socialdemokratams jų konkuravimo su Petrogrado lietuvių bolševikais požiūriu.

Dėl aršios Petrogrado lietuvių bolševikų propagandos, RSDDP(b) įtakos Rusijos visuomenėje didėjimo kontekste, į vis didesnę RSDDP(b) LS CB įtaką pateko ne tik dauguma įvairiuose miestuose buvusių lietuvių socialdemokratų organizacijų, įsijungusių į RSDDP(b), bet ir prie pastarosios iki tol neprisijungusios Tulos ir Smolensko LSDP organizacijos. 1917 m. vasaros pabaigoje–rudens pradžioje bolševizavosi ir rugsėjo 24 d. prie RSDDP(b) pagal LS CB politinę liniją prisijungė A. Brazdžionio vadovaujama LSDP Tulos organizacija⁵¹⁶. Bolševizavimosi procesas vyko ir LSDP Smolensko organizacijoje, ypač po to, kai iš Smolensko į Petrogradą persikėlė buvęs šios organizacijos lyderis R. Rasikas⁵¹⁷. Po bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje susidarius dar palankesnėms galimybėms bolševizuotis pagal LS CB bolševizacijos modelį, Smolensko LSDP organizacija taip pat prisidėjo prie RSDDP(b), tačiau ne pagal Maskvos LSDP organizacijos atstovaujamą LSDP organizacijų prisidėjimo prie RSDDP(b) modelį, o pagal RSDDP(b) LS CB modelį.

Taigi pažvelgę į lietuvių socialdemokratinį judėjimą Rusijoje po 1917 m. rugpjūčio mėnesio lietuvių socialdemokratų konferencijos Maskvoje matome, kad konkurencinėje kovoje dėl politinio-organizacinio Rusijos lietuvių socialdemokratinio judėjimo sutelkimo iniciatyva aiškiai priklausė Petrogrado lietuviams bolševikams, kad

514. M. B. [Z. Angarietis] „Lietuviškieji socialdemokratai“ // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 17. P. 2; Kapsukas V. Lietuvos s.-d. vienybės klausimu. // Lietuvos socialpatriotai. P. 29–30; Iš lietuvių s.-d. veikimo // Tiesa, 1917 08 09; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 71.

515. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 36.

516. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 322. Iš 42-ų šios organizacijos narių prieš prisijungimą prie RSDDP(b) balsavo tik 3 LSDP Tulos organizacijos nariai, o susilaikė 1.

517. Ten pat. Tai paliudytų, pavyzdžiui, ir tai, kad 1917 10 01 LSDP Smolensko organizacijos dauguma nusprendė St. Susirinkimo rinkimuose „eiti kartu su didžiumiečiais“. Už šį sprendimą buvo 7, prieš – 2, susilaikė – 1. Žr.: LSDP Smolensko organizacijos evoliucija // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 516. L. 8.

į jų įtaką pateko netgi dalis tų lietuvių socialdemokratų organizacijų, kurios lig tol RSDDP(b) nepriklausė ir kurios prie pastarosios turėjo prisidėti pagal lietuvių socialdemokratų konferencijos rezoliuciją, priimtą vadovaujantis šioje konferencijoje pateiktu Maskvos LSDP grupės atstovaujamu modeliu.

Kartu galime konstatuoti, kad realiai „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytoji organizacija“ sukurta nebuvo, ir po Tulos LSDP organizacijos prisijungimo prie RSDDP(b) pagal LS CB modelį, o vėliau ir Smolensko LSDP suartėjimo su RSDDP(b) ir susijungimo su pastarąja iš organizacijų, kuriančių Maskvos konferencijoje numatytą sukurti „suvienytąją organizaciją“, teliko nedidelė Petrogrado LSDP organizacija ir Maskvos LSDP organizacija. Nepaisant to, kad viena iš jų buvo prisidėjusi prie RSDDP(b), o kita nebuvo, abiejose dominavo vadinamosios internacionalistinės socialdemokratijos ideologinės nuostatos ir orientacijos (tą matėme ir iš Maskvos konferencijos rezoliucijų pristatymo), pasižymėjusios dar ir tolydžio stiprėjančia tendencija, ypač (kurį laiką) po bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje.

Tiesa, Petrogrado LSDP organizacija jai priklausančių lietuvių socialdemokratų ideologinių nuostatų požiūriu nebuvo vienalytė. Nors labai aiškiai tai išryškės ir organizacinio atsiribojimo išraišką įgis, kaip netrukus matysime, tik po bolševikų atėjimo į valdžią, tačiau tai buvo akivaizdu ir keli mėnesiai iki valdžios pasikeitimo Rusijoje.

Pavyzdžiui, kad šiai organizacijai priklausęs karininkas Jurgis Byla kartu priklausė ir Lietuvių karininkų sąjungos (toliau – LKS) Centro komitetui ir šios sąjungos leidiamo laikraščio „Laisvas žodis“ redakcijai⁵¹⁸. Tuo metu pastarojo laikraščio redakcijoje, kaip ir LKS CK, vyravo socialistinės pakraipos veikėjai. Tačiau dauguma jų buvo arba iki 1917 m. rugsėjo priklausę nuosaikiamam (dešiniajam) LSLP sparnui (kuris Lietuvos ateities požiūriu laikėsi nepriklausomybinės orientacijos ir 1917 m. rugsėjį atsiskyrė nuo LSLP ir įkūrė M. Sleževičiaus vadovaujamą Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partiją (LSLDP)), arba jam (jai) artimi, arba tai buvo tokie socialistai kaip minėtasis socialdemokratas J. Byla, kuris, kaip dar netrukus spėsime įsitikinti, savo ideologinėmis nuostatomis buvo artimas tuo metu Lietuvoje likusiems ir besireiškusiems ir, kaip matėme iš ankstesnių skyrių, aiškią nepriklausomybinę orientaciją deklaravusiems ir nuosekliai bei kryptingai ta kryptimi veikusiems socialdemokratams.

Tokias ideologines nuostatas akivaizdžiai liudija ir tai, kaip „Laisvo žodžio“ redakcija apibūdino savo laikraštį, kviesdama potencialius skaitytojus užsiprenumeruoti jį 1918 m. Čia šis laikraštis buvo apibūdintas kaip „jokiems svetimiems dievams netarnaujantis, griežtai už Lietuvos nepriklausomybę ir nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką stovintis“, „norintis kad Lietuvos nepriklausomybės idėja kles-

518. J. Byla ne tik priklausė LKS CK ir „Laisvo žodžio“ redakcijai, bet ir prieš tai buvo vienas aktyviausių šios sąjungos kūrėjų. Žr.: Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. – Vilnius, 1991. P. 20, 22–24, 28. Čia galima būtų paminėti ir tai, kad vienas iš aktyvių LKS veikėjų, jo CK narys buvo ir LSDP Smolensko organizacijos lyderis R. Rasikas. Žr.: ten pat. P. 24, 26, 28.

tėtų ir kad visi lietuviai ją remtų“, laikraštis, kaip „laisvos socialistinės minties išreiškėjas“⁵¹⁹. Natūralu, kad tokią poziciją užimančių socialistų iš LKS ir „Laisvo žodžio“ pozicija dėl įvairių lietuvių politinių srovių ir partijų, veikiančių Rusijoje, bendradarbiavimo buvo kitokia nei kad daugumos LSLP ir „internacionalistinei“ socialdemokratijos kryptčiai vis labiau atstovaujančių Petrogrado LSDP organizacijos narių, taip pat kaip ir dar didesnių „internacionalistų“ iš prie RSDDP(b) prisidėjusios Maskvos LSDP organizacijos narių, nekalbant jau apie visiškai besibolševizavusius lietuvių socialdemokratus iš RSDDP(b) LR (LS).

Tokią būsimųjų socialistų liaudininkų demokratų ir socialdemokratų iš LKS CK ir „Laisvo žodžio“ redakcijos poziciją paliudytų ir tai, kad LKS CK ir LKS Petrogrado pildomasis komitetas dar 1917 m. liepos 11 d. kreipėsi į visas Rusijoje veikiančias lietuvių politines partijas, kad jos sukurtų visas jas vienijantį lietuvių politikos centrą Rusijoje⁵²⁰.

Kaip žinoma, dėl šio kreipimosi buvo sukurta Vyriausioji lietuvių taryba Rusijoje (VLTR). Tačiau Petrogrado LSDP organizacija, kuri, nepaisant jos negausumo ir politinio neįtakingumo, buvusi kaip ir centrinė prie RSDDP(b) neprisijungusių lietuvių socialdemokratų organizacija Rusijoje, kaip ir prie RSDDP(b) prisijungusi LSDP Maskvos organizacija, kaip ir, žinoma, RSDDP(b) Petrogrado LR ir juo sekusios kitos vietinės lietuvių bolševikų organizacijos, dalyvauti steigiant VLTR atsisakė⁵²¹. LSDP organizacijos, kaip ir LSLP, pasisakė už DŽT sukūrimą, o RSDDP(b) LR (vėliau LS) apskritai pasisakė prieš bet kokią bendrą įvairių politinių jėgų lietuvių veiklą ir (tuometu) prieš bet kokią atskirą lietuviškų klausimų iškėlimą ir svarstymą bei bet kokią atskirą nuo Rusijos bolševikų lietuvių bolševikų politinę veiklą.

Taigi, kaip matome iš šiame skyriuje aptartos lietuvių socialdemokratų, Pirmojo pasaulinio karo metais atsidūrusių Rusijoje, idėjinės-politinės ir organizacinės raidkos nuo Rusijos lietuvių seimo darbo pabaigos iki 1917 m. rudenį vykusio bolševikų įvykdyto valdžios paėmimo Rusijoje, lietuvių socialdemokratinis judėjimas šiuo laikotarpiu toliau diferencijavosi tiek idėjiniu-politiniu, tiek organizaciniu požiūriu. Tai, kaip Rusijoje pasireiškusio lietuvių socialdemokratinio judėjimo politinę raidką ir raidą paveiks bolševikų atėjimas į valdžią, aiškinsimės kitame šios monografijos skyriuje.

519. Žr. kad ir: *Laisvas žodis*, 1917 12 10 (12 23), Nr. 14. P. 1; 1917 12 17 (30), Nr. 15. P. 4; 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 4.

520. Lietuvių visuomenės judėjimas // *Santara*, 1917 07 29, Nr. 32. P. 1. Kaip LKS CK narys, J. Byla dalyvavo ir 1917 09 08–16 Kijeve vykusioje Rusijoje gyvenusių tautų atstovų konferencijoje. Oficialiai LSDP Petrogrado organizacijai, kaip ir jokiai kitai lietuvių socialdemokratų organizacijai, čia atstovauta nebuvo. LSLP atstovavo du ateityje būsimi žinomi LSDP veikėjai V. Bielskis ir M. Markauskis. Žr.: *Kijevo suvažiavimas* // *Santara*, 1917 09 23, Nr. 27. P. 2.

521. Nors Petrogrado organizacija (dauguma) pasisakė prieš bendro visoms lietuvių politinėms jėgoms politinio centro sukūrimą ir, apskritai, atskirų LSDP organizacijų atstovų nebuvo steigiant VLRT, tačiau, kaip matėme, dar prieš tai 1917 m. vasarą LSDP Smolensko organizacija dalyvavo steigiant vietinę Smolensko LTT.

4.5. Lietuvių socialdemokratai Rusijoje 1917 m. paskutiniais mėnesiais–1918 m. pradžioje: idėjinė-politinė ir organizacinė raida

Bolševikų atėjimas į valdžią sustiprino probolševikines orientacijas ir probolševikinę politinę laikyseną tiek ir tarp prie RSDDP(b) prisidėjusios Maskvos LSDP organizacijos narių (tai aptarsime truputį vėliau), tiek ir prie RSDDP(b) neprisidėjusios neįtakingos ir negausios, daugiausia iš inteligentų susidėjusios Petrogrado LSDP organizacijos narių. Pastarosios atveju tai pasireiškė tuo, kad šios organizacijos 1917 m. lapkričio 25 d. susirinkime buvo priimta rezoliucija, kurioje susirinkime dalyvavusių daugumos buvo nuspręsta, anot laikraščio „Laisvas žodis“ pranešimo, „aktyviai palaikyti Liaudies Komisarų Tarybos valdžią“⁵²².

Matyt, kad tokį LSDP Petrogrado organizacijoje dominuojančios srovės sprendimą šiek tiek paaikšina jos lyderių pasisakymai 1917 m. lapkričio 26 d. vykusiame DŽT posėdyje⁵²³. Šiame posėdyje vienas iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių A. Purėnas savo pasisakyme tvirtino, kad nors dabartinė Rusijos valdžia „ir nesiremia gyventojų dauguma“, tačiau „turi labai platų pritarimą“, nes „vykina darbo minių reikalavimus“ ir „dėl to socialistams negalima tos valdžios boikotuoti, nepripažinti, arba trukdyti jos darbams“⁵²⁴. Anot A. Purėno, bolševikų valdžia „stato sau tikslą ruošti pamatus socialistinei revoliucijai“ ir todėl „mes (tai yra socialdemokratai – G. M.), kad ir netikime, kad socialistinė revoliucija dabar būtų galima ... visgi negalime atsisakyti prie to eiti ir padėti vykinti valdžios sumanymus, nes kitaip prisieitų stoti kiton pusėn, – į kontrevoliucijos eiles“. Be to, A. Purėnas išreiškė viltį, kad Rusijoje turės susirinkti Steigiamasis susirinkimas ir kad „be jo didžiumiečiai (tai yra bolševikai – G. M.) apsieiti negalės“.

Bolševikų valdžios palaikymą A. Purėnas motyvavo ir tuo, kad Rusijoje atsidūrę lietuviai turi ir „savo ypatingų reikalų („Lietuvos politikos klausimų kėlimas ir rišimas“, pagėgėlių šelpimas, jų grąžinimas tėviškėn, kultūros reikalai), kuriuos tinkamiau spręsti būtų „kontakte su dabar vadovaujančia partija – didžiumiečiais“.

Kitas iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių Č. Petraškevičius minėtame DŽT posėdyje kalbėjo, kad „negalima abejoti, kad dabartinė valdžia remiasi demokratijos

522. Pranešimai // Laisvas žodis, 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 4.

523. Darbo žmonių tarybos steigiamojo ir kitų posėdžių protokolai // LMAB RS. F. 237–74. L. 30–31. Reikia pažymėti, kad pirmas DŽT posėdis po bolševikų atėjimo į valdžią įvyko dar 1917 10 27, tačiau šiame posėdyje svarstant DŽT santykį su naująja Rusijos valdžia nė vienas iš LSDP Petrogrado organizacijai atstovaujančių DŽT narių nekalbėjo. Tiesa, kalbėjo du minimame posėdyje dalyvavę šios organizacijos nariai – R. Rasikas ir J. Byla. R. Rasikas savo trumpame pasisakyme pareiškė, kad „se-
noji valdžia nesugebėjo išrišti tautų klausimo“, ir išreiškė viltį, kad minimą klausimą „tinkamai išriš tik revoliucinės demokratijos valdžia“. Taigi R. Rasikas iš esmės tokiu pasisakymu išreiškė pasitikėjimą bolševikų valdžia ir kartu tarsi ją palaikė. Kitokį požiūrį į bolševikų valdžią išsakė J. Byla, tačiau į šį pasisakymą dėmesį atkreipsime vėliau. Čia galime tik pastebėti, kad 1917 10 27 vykusiame DŽT posėdyje kalbėjusių LSDP Petrogrado organizaciją narių vertinimai bolševikų vyriausybės atžvilgiu išsiskyrė. Tas pats, tik dar ryškiau, buvo būdinga ir LSLP atstovų pasisakymams. Žr. ten pat. L. 27–28.

524. Ten pat. L. 30–31.

dauguma“ ir kad tai „rodo ir rinkimai“, ir „minių ūpas“, ir kad „demokratijos dalys, kurios tos valdžios nepalaiko“, yra „labai neskaitlingos ir jokių atmainų bendrojo sąstatoj padaryti negali“⁵²⁵. Kadangi, anot Č. Petraškevičiaus, bolševikų „valdžia vykina darbo minių reikalavimus“ ir dėl to „turi tiek daug šalininkų“, todėl, pasak minėto socialdemokrato, „smerkdami kai kuriuos valdžios žingsnius, turėtume vis tik ją palaikyti“.

Apibūdinant prie RSDDP(b) neprisijungusių Petrogrado lietuvių socialdemokratų poziciją bolševikų valdžios atžvilgiu reikėtų atkreipti dėmesį ir į V. Poželos, tuo metu, kaip čia jau ne kartą minėjome, savotiško „nepartinio socialdemokrato“, o praeityje ir vėliau žymaus LSDP ir lietuvių socialdemokratinio judėjimo veikėjo, poziciją minėtu klausimu 1917 m. spalio pabaigoje–lapkričio mėnesį. Apie šią poziciją, matyt, kažkiek galime spręsti iš jo pasisakymų šiuo klausimu 1917 10 27 ir 1917 11 26 DŽT posėdžiuose.

Taigi 1917 10 27 DŽT posėdyje V. Požela tvirtino, kad „bolševikai ... nelaukdami Tarybų atstovų suvažiavimo“ ir „imdami valdžią ... per prievartą“ „negražiais peiktiniais būdais ... pasielgė kaip kokie mušeikos“⁵²⁶. Tačiau, kadangi „greitu laiku gal visiems prisieis rinktis kurioje barikadų pusėje būti: ar su Kornilovu, ar su Leninu“, tai „atsakymas, žinoma, tegali būti vienas: mes privalome dėtis prie dabartinės valdžios ne bolševikų, bet revoliucijos vardan“. Taip pat, pasak V. Poželos, „reikia rūpintis, kad naujoji valdžia įgytų platesnius pamatus, kad ją paremtų visa demokratija (tai yra visos socialistinės jėgos – G. M.) nuo dešiniojo iki kairiojo sparno“.

1917 11 26 DŽT posėdyje pagrindinį pranešimą „einamojo momento“ klausimu daręs V. Požela pažymėjo, kad „spalių pabaigos pervarta buvo tiek neišvengiama, kiek buvusioji laikinoji koalicinė valdžia nesugebėjo sutvarkyti šalies reikalų ir patenkinti plačiųjų minių reikalavimų“⁵²⁷. Savo kalboje V. Požela abejojo teiginiu, kad iš minėtos „pervartos“, tai yra iš bolševikų perversmo, kilo „proletarijos diktatūra“, kas, anot bolševikų, buvo „neišvengiama tos pervartos pasekmė“. V. Požela taip pat abejojo ir dėl buvimo sąlygų, „kuriomis galėjo susidaryti proletarijos diktatūra“. Jis teigė, kad „valdžią paėmė į savo rankas labai nedidelė visuomenės dalis, dagi ne visa proletarija, o tik viena bolševikų partija“.

Abejodamas bolševikų teiginiais, kad jų valdžia remiasi „proletarija ir vargingesne valstiečių dalimi“, DŽT vicepirmininkas tvirtino, kad „vienos bolševikų partijos diktatūra gali privesti tik prie revoliucijos žlugimo“ ir kad „reikia ieškoti platesnių pamatų ir organizuoti visą demokratiją, kad išgelbėjus revoliuciją“, o „vietoj bolševikų diktatūros reikia sudaryti demokratijos diktatūrą“. Tam, pasak V. Poželos, „daug galėtų pagelbėti Steigiamasis Susirinkimas, jeigu jis nebus bolševikų išvaikytas“. Toks tad V. Poželos pateiktas bolševikų valdžios vertinimas po pirmojo jos egzistavimo mėnesio. Žvelgiant vien į pasisakymus DŽT posėdžiuose galima tvirtinti, kad tuometis nepartinis socialdemokratas V. Požela bolševikų valdžios atžvilgiu buvo šiek tiek

525. Ten pat. L. 31.

526. Ten pat. L. 28.

527. Ten pat. L. 30.

kritiškesnis negu LSDP Petrogrado organizacijos lyderiai A. Purėnas ir Č. Petraškevičius. Tačiau, kaip netrukus matysime, kaip ir pastarieji, taip ir jis greitai pradės darbuotis bolševikų sukurtose organizacinėse struktūrose.

1917 m. lapkričio 28 ir 30 d. LSDP Petrogrado organizacijos atstovai kartu su LSLP ir RSDDP(b) LS atstovais (pastariesiems faktiškai vadovaujant) dalyvavo sukuriant Lietuvių likvidacinę ir organizacinę komisiją, turėjusią likviduoti karo metu Rusijoje veikusias įvairias tremtinių organizacijas ir laikinai užsiimti šelpimo, kultūros ir švietimo darbu⁵²⁸. Nuo Petrogrado LSDP organizacijos į šią komisiją įėjo Č. Petraškevičius, R. Rasikas ir L. Vienožinskaitė. Č. Petraškevičius su L. Vienožinskaite įėjo ir į šios komisijos biurą⁵²⁹. LSDP Petrogrado organizacijos atstovas Č. Petraškevičius kartu su V. Kapsuku ir į šios komisijos darbą įtrauktu V. Požela buvo išsiųsti į Voronežą likviduoti ten veikusių lietuvių tremtinių organizacijų, R. Rasikas kartu su bolševiku G. Liutkevičiumi tą patį turėjo padaryti Petrograde⁵³⁰. Savaime suprantama, kad LSDP Petrogrado organizacijos atstovų veikla Likvidacinėje ir organizacinėje komisijoje negalėjo susilaukti teigiamo nebolševikinės ir neprobolševikinės orientacijų lietuvių visuomenės dalių Rusijoje vertinimo. Tai, kaip ir šios komisijos veikla ir bolševikų valdžios politika apskritai, buvo vertinama neigiamai⁵³¹.

Nors iki tol LSDP Petrogrado organizacijos nariai lietuvių bolševikų buvo vadinami „socialpatriotais“, „socialdemokratais“ (socialdemokratais kabutėse), „oboroncais“, „menševikais-oboroncais“, „visokiais oportunistais“, buvo kaltinami „oportunizmu“, „smulkiaburžuazinės“, „smulkiosios buržuazijos dvasia“ pasižyminčios DŽT kūrimu⁵³² ir įvairiais kitokiais, bolševikų požiūriu, negatyviais epitetais, tačiau po to, kai ši organizacija pripažino bolševikinę „tarybų valdžią“, ji buvo pakviesta dalyvauti ir Lietuvos reikalų komisariato (toliau – LRK) veikloje⁵³³.

528. Į šią komisiją įėjo po tris Petrogrado LSDP organizacijos ir LSLP atstovus ir šeši bolševikai – trys tiesiogiai iš RSDDP(b) (Z. Angarietis, A. Bernotas ir J. Opanskis) ir trys iš Rusijos tremtinių sąjungos Centro valdybos (V. Kapsukas, G. Liutkevičius ir S. Ignatavičius). Žr.: Lietuvių Socialistinių Partijų Susitarimas // Naujoji Lietuva, 1917 12 10, Nr. 33. P. 2.

529. Ten pat.

530. Ten pat.

531. Pavyzdžiui, „Lietuvių balse“ apie Likvidacinę ir organizacinę komisiją buvo rašoma, kad ji „ima į savo rankas lietuvių draugijas, jų turtą, varu, nekviesdama visuotinių susirinkimų ir visai nesiklausdama nei draugijų narių, nei pačių tremtinių, ar jie norėtų savo įstaigas ir organizacijas užleisti kitiems“. Žr.: Korespondencijos // Lietuvių balsas, 1918 01 05, Nr. 2. P. 2.

532. Žr. kad ir: Ką rašo // Tiesa, 1917, Nr. 8. P. 3; R. S.-D. D. Partija // Ten pat. P. 4; R. S.-D. D. Partija // Tiesa, 1917, Nr. 9. P. 3; V. K. [Kapsukas V.] Saugokitės tokių socialistų // Tiesa, 1917, Nr. 14. P. 2; M. B. [Angarietis Z.] „Lietuviškieji socialdemokratai“ // Tiesa, 1917 08 16, Nr. 17. P. 2; Aleksa Z. Prie d. J. Baltrušaičio patėmijimų, tilpusių „Naujoji Gadynė“ // Tiesa, 1917 08 16 (03), Nr. 17. P. 2; V. K. [Kapsukas V.] Vis da tos „Lietuvos Tarybos“! // Tiesa, 1917 10 06 (09 23), Nr. 22. P. 1.

533. Lietuvos reikalų komisariatas, vadovaujamas V. Kapsuko (pirmininkas) ir Z. Angariečio (pavaduotojas), buvo įkurtas prie Liaudies komisarų tarybos Tautybių reikalų komisariato, vadovaujamo J. Stalino. Lietuvių bolševikai LRK kvietė veikloje dalyvauti ir kitas lietuvių organizacijas, kurios „pripažįsta ir remia tarybų valdžią“, „smerkia nacionalinės „vienybės“ skelbėjus ir skelbia kovą socialpatriotams“. Žr.: Aničas J., Noreikienė S. Lietuvos Reikalų komisariato veikla 1917–1918 metais. P. 12–13.

Kaip paaiškėjo iš LRK Tarybos posėdžio 1917 12 17 (30 d.), LSDP Petrogrado organizacija kaip partija sutiko dalyvauti LRK veikloje tik tuo atveju, jeigu į LRK bus pakviesta ir LSLP ir jei visų LRK veikloje dalyvaujančių socialistinių partijų dalyvavimas bus pariteto, t. y. „lygios atstovybės“, pagrindu⁵³⁴. Kadangi bolševikai atsisakė įvykdyti A. Purėno išsakytus LSDP Petrogrado organizacijos reikalavimus, tai šios atstovai išėjo iš LRK Tarybos ir oficialiai, kaip partijos (LSDP Petrogrado organizacijos) atstovai, LRK veikloje nedalyvavo⁵³⁵. Tačiau LSDP Petrogrado organizacija nedraudė atskiriems savo nariams dirbti „komisariate“. Todėl vienas iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių A. Purėnas iki 1918 metų kovo mėnesio ėjo LRK Kultūros ir švietimo skyriaus vedėjo pareigas⁵³⁶. Taigi, nors LSDP Petrogrado organizacija kaip partija LRK veikloje ir nedalyvavo, tačiau atskiri jos nariai, ne kaip partijos atstovai, o kaip atskiri, privatūs asmenys, LRK veikloje dalyvavo.

Tačiau aptariant LSDP Petrogrado organizacijos santykį su bolševikų valdžia reikia pažymėti, kad po to, kai 1917 11 25 LSDP Petrogrado organizacijos dauguma nusprendė „aktyviai palaikyti Liaudies Komisarų Tarybos valdžią“, iš šios organizacijos 1917 m. lapkričio 30 d. nesutikdami su tokia jos daugumos pozicija bolševikų valdžios atžvilgiu išstojo keturi šios organizacijos nariai J. Byla, S. Digrys, J. Ukelis, M. Kazėnas⁵³⁷. Savo pareiškime LSDP Petrogrado organizacijos prezidiumui jie rašė, kad bolševikų įvykdytas „valdžios užgrobimas“ ir tolesnės jo pasekmės: „vedimas politinio teroro, iškovotų žodžio, spaudos susirinkimų laisvės varžymas, liuosu, visuotinu, lygiu, slaptu balsavimu rinktų miestų dūmų išvaikymas, prievartos darymas Rusijos Steigiamajam Susirinkimui veda Rusijos revoliuciją ir šalį prie žlugimo“, o „darbininkų klasę prie izoliacijos, kruvinų aukų ir pralaimėjimų“. Atsižvelgdami į visa tai, minėti keturi lietuvių socialdemokratai LSDP Petrogrado organizacijos užimtą poziciją bolševikų valdžios atžvilgiu laikė „kenksminga Rusijos revoliucijai ir darbininkų klasei“⁵³⁸.

Reikia pažymėti, kad J. Byla buvo vienintelis iš visai netrukus po bolševikų atėjimo į valdžią 1917 10 27 įvykusiame DŽT posėdyje dalyvavusių ir kalbėjusių socialdemokratų, vienareikšmiškai pasisakęs prieš bolševikų vyriausybės palaikymą. Anot jo pasisakymo, bolševikų valdžia „atsirado per prievartą, per konfliktą su visa kita demokratija“ ir „suėmė ir laiko kalėjime mūsų draugus“, todėl „tokios valdžios palaikyti negalima“⁵³⁹.

Po 1917 11 25 LSDP Petrogrado organizacijos sprendimo palaikyti bolševikų valdžią iš šios organizacijos išstoję lietuvių socialdemokratai ir toliau aštriai kritikavo

534. Ten pat. P. 13. Minėtame LRK Tarybos posėdyje iš LSDP Petrogrado organizacijos dalyvavo A. Purėnas, L. Vienožinskaitė ir V. Marma. Taip pat žr.: Lietuvos reikalų Komisariato Tarybos posėdis gruodžio 30 (17) d. // Tiesa, 1917 12 30, Nr. 1 (38). P. 3.

535. Ten pat.

536. Aničas J., Noreikienė S. Lietuvos Reikalų komisariato veikla 1917–1918 metais. P. 15.

537. Pranešimai // Laisvas žodis, 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 4.

538. Ten pat.

539. Darbo žmonių tarybos Steigiamojo ir kitų posėdžių protokolai // LMAB RS. F. 237–74. L. 27.

jų poziciją bolševikų valdžios atžvilgiu, taip pat, savaime suprantama, ir kitų lietuvių socialdemokratų srovių (grupių) – bolševikų iš LS ir prie RSDDP(b) prisidėjusių internacionalistų iš Maskvos – politines nuostatas ir politinę laikyseną.

Štai minėtos iš Petrogrado LSDP organizacijos išstojusios lietuvių socialdemokratų ketveriukės lyderiu, atrodo, buvęs J. Byla 1918 m. sausio mėnesį artėjant II Lietuvos karininkų suvažiavimui „Laisvame žodyje“ aštriai iškritikavo ne tik tuos lietuvių socialdemokratus bolševikus, kurie tapo RSDDP(b) lietuvių sekcijomis, bet ir tiek prie RSDDP(b) prisidėjusius, tiek ir neprisidėjusius lietuvių socialdemokratus internacionalistus (t. y. atitinkamai Maskvos ir Petrogrado LSDP organizacijas)⁵⁴⁰. Savo straipsnyje J. Byla Petrogrado lietuvių bolševikų sekciją apibūdino kaip „pasižymėjusią žodžio, spaudos, susirinkimų laisvės varžymu, tautų apsisprendimo teisės nepripažinimu, ypatingų Lietuvos darbininkų ir šalies reikalų ignoravimu, negalėjimu ir nemokėjimu ginti darbininkų klesos reikalų bei pragaištinga darbo žmonėms durtuvų taktika“⁵⁴¹.

Vienas iš LKS organizatorių ir jos CK vadovaujančių narių J. Byla tame pačiame „Laisvo žodžio“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Lietuvių karininkų sąjungos kritikams“ aštriai iškritikavo lietuvių bolševikų mėginimus perimti LKS savo kontrolėn ir įvairiausius jų vykdomus užsipuolimus LKS CK atžvilgiu⁵⁴². Jis atmetė absurdiškus, anot jo, bolševikų kaltinimus, esą LKS CK yra „kontrevoliucinė jėga“.

Straipsnyje „Antrajam Lietuvių karininkų suvažiavimui prisiartinus“ J. Byla taip pat kritiškai įvertino ir Rusijos lietuvių socialdemokratų, vadinamųjų internacionalistų, ideologines nuostatas ir politinę laikyseną. Apie pastarųjų Petrogrado LSDP organizaciją, kuriai dar visai neseniai pats priklausė, J. Byla rašė kaip apie „negalėjusią ir nemokėjusią nustatyti savo darbavimosi kelio“ ir „ilgą laiką svyravusią“ ir nesugebėjusią patraukti paskui save „jokių masių“ organizaciją⁵⁴³. Po to, kai 1917 m. pabaigoje, anot J. Bylos, LSDP Petrogrado organizacijos nariai, t. y. socialdemokratai internacionalistai, „atrado bendrą darbą su bolševikais“ Lietuvių komisariate ir „tautinio šelpimo organizavime“, tai tarp bolševikų ir internacionalistų jau nematyti skirtumo⁵⁴⁴.

J. Byla kritikavo ir Maskvos lietuvių socialdemokratų bolševikų bei Petrogrado lietuvių socialdemokratų internacionalistų leidžiamą laikraštį „Social-demokratas“, kuris, pasak J. Bylos, nepateikia kokių nors „pamatinių skirtumų pažiūrose į dienos ir ateities klausimus“ lyginant jį su Petrogrado lietuvių bolševikų leidžiama „Tiesa“⁵⁴⁵.

540. Byla J. Antram Lietuvių Karininkų Suvažiavimui prisiartinus // Laisvas žodis, 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 2.

541. Ten pat.

542. Byla J. Lietuvių Karininkų Sąjungos kritikams // Laisvas žodis, 1918 01 14, Nr. 1 (17). P. 2.

543. Byla J. Antram Lietuvių Karininkų Suvažiavimui prisiartinus // Laisvas žodis, 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 2.

544. Ten pat. Paminėtina, kad straipsnyje „Lietuvių Karininkų Sąjungos kritikams“ J. Byla gana kritiškai atsiliepė apie vieną iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių Č. Petraškevičių, kuris buvo paskirtas Lietuvių komisariato įgaliotiniu LDNKŠ Centro komitetui Voroneže likviduoti. Anot J. Bylos, tai „kiekvienai valdžiai tinkas politikas...“. Žr.: J. Byla. Lietuvių Karininkų Sąjungos kritikams // Laisvas žodis, 1918 01 14, Nr. 1 (17). P. 2.

545. Byla J. Antram Lietuvių Karininkų Suvažiavimui prisiartinus // Laisvasis žodis, 1918 01 14 (27), Nr. 1 (17). P. 2.

Anot J. Bylos, lietuvių socialdemokratų, turinčių savo organizacijas Rusijoje, susiskirstymą į bolševikus ir internacionalistus tegalima laikyti „formaliu“. Savo straipsnyje jis taip pat pabrėžė, kad Rusijos lietuvių bolševikai neturi nieko bendra su Lietuvoje veikiančios Lietuvos socialdemokratų partijos taktika. J. Byla akcentavo lietuvių socialdemokratų, kurie laikosi Lietuvoje likusių socialdemokratų taktikos, vienijimosi būtinumą ir būtinumą LKS suvažiavime sukurti tokių Lietuvos socialdemokratų frakciją, taip pat pažymėjo ryšių su Lietuvoje likusiais socialdemokratais užmezgimą.

Pabrėždamas Lietuvos socialdemokratų (ne bolševikų ir ne internacionalistų) organizavimąsi Rusijoje J. Byla pažymėjo, kad Lietuvoje likę draugai laukia „mūs (Rusijos lietuvių socialdemokratų) grįžtant į Lietuvą „blaiviais ir organizuotais“, idant padėti jiems jų darbe“. Jis taip pat akcentavo, kad jo atstovaujami lietuviai socialdemokratai Rusijoje (socialdemokratai ne bolševikai ir ne internacionalistai), kaip ir „Lietuvoje likę“ veikiantys LSDP nariai, pasisako už „pilno Lietuvos apsisprendimo laisvę“, už tai, kad ne „vokiečių pulkai“ ar „raudonoji gvardija savo durtuvais diktuočių Lietuvos piliečiams savo valią“, o kad Lietuvos Steigiamasis susirinkimas tegali „nustatyti galutinę šalies tvarką“.

Baigdamas savo straipsnį „Laisvame žodyje“ J. Byla agitavo lietuvių karius Rusijoje renkant savo atstovus į II LKS suvažiavimą rinkti tik tokius atstovus, kurie gintų Steigiamojo suvažiavimo Vilniuje idėją, darbininkų reikalus ir visas politines piliečių teises Rusijoje. Tuos visus darbus, anot J. Bylos, geriausia sugebės atlikti tik Lietuvos socialdemokratų partija.

Taigi iš čia ką tik gana plačiai pristatyto J. Bylos straipsnio matome, kad jis su savo bendraminčiais II LKS suvažiavime planavo įsteigti LSDP frakciją. Tačiau ne lietuvių socialdemokratų internacionalistų (pvz., LSDP Petrogrado organizacijos) ar tuo labiau lietuvių socialdemokratų bolševikų frakciją, o tokios LSDP, kokia veikė Lietuvoje. Matyt (galime daryti tokią prielaidą), kad po to turėjo būti ir įsteigta tokių lietuvių socialdemokratų LSDP organizacija (Rusijoje).

Reikia pastebėti, kad Rusijos lietuvių spaudoje jau pats J. Bylos vadovaujamų socialdemokratų atsiskyrimas nuo LSDP Petrogrado organizacijos buvo traktuojamas kaip atskiros LSDP frakcijos sukūrimas⁵⁴⁶. Štai 1918 m. sausio 5 d. tautininkų „Lietuvių balsas“ rašė, kad LSDP Petrogrado organizacija dėl požiūrio į bolševikų valdžią skilo į dvi dalis, iš kurių viena „pritarė bolševikams“, prisidėjo prie Likvidacinės komisijos ir padėjo „grobti privatinės draugijas ir naikinti lietuvių organizacijas“, o kita dalis, „nenorinti tokio nešvaraus darbo dirbti“, atskilo ir „sudarė naują LSDP frakciją“⁵⁴⁷.

Tačiau iš tiesų J. Bylos planai II LKS suvažiavime sukurti atskirą LSDP frakciją, o apskritai Rusijoje sukurti atskirą LSDP organizaciją (besilaikančias tokių pat ideologinių-politinių nuostatų, kokiomis vadovavosi Lietuvoje veikiantys LSDP nariai) nebuvo įgyvendinti.

546. Korespondencijos // Lietuvių balsas, 1918 01 05, Nr. 2. P. 2.

547. Ten pat.

Mat lietuviai bolševikai dėjo pastangas perimti LKS į savo rankas ir jos II suvažiavimo parengiamuoju laikotarpiu suaktyvino propagandinį-organizacinį darbą tarp lietuvių karių. Bolševikai ragino rinkti į LKS suvažiavimą ne „činauninkus ir oficierius, o tik susipratusius kareivius“, II LKS suvažiavimas, pasak bolševikų, turėjo būti „lietuvių revoliucinių kareivių socialistų suvažiavimu“ ir t. t.⁵⁴⁸ Bolševikų propaganda ir bendra to meto politinė atmosfera vis labiau veikė ir probolševikine evoliucija pasižyminčius kai kuriuos LKS veikėjus, tarp jų ir iki tol priklausiusius LSDP Petrogrado organizacijai. 1917 m. gruodžio 11 d. (lapkričio 28 d.) „Tiesoje“ buvo paskelbtas dviejų vis stipresne probolševikine orientacija ir evoliucija pasižyminčių LKS CK „mažumą“ sudariusių narių, taip pat ir LSDP Petrogrado organizacijos narių, R. Rasiko ir M. Sarpaliaus atsišaukimas į lietuvių karininkus, kur buvo pasmerкта LKS CK daugumos „neutraliteto“ taktika Rusijos revoliucinio judėjimo atžvilgiu, t. y. tai, kad LKS CK buvo kaltinamas, kad jis nori lietuvių karininkus ir kareivius „atskirti nuo revoliucinių Rusijos kareivių ir darbininkų“ ir „numesti į savo reakcinės politikos bedugnę“⁵⁴⁹.

Pastebėtina, kad R. Rasikas prieš tai – 1917 m. gruodžio 8 d. (lapkričio 25 d.) išėjusiame „Tiesos“ numeryje paskelbė straipsnį „Kodėl aš išstojau iš „Laisvo žodžio“ redakcijos“, kur LKS laikraščio redakcijos dauguma buvo kaltinama tuo, kad „stovi toli nuo socializmo“, „šalinasi revoliucinio masių judėjimo“, „skaldo revoliucines šalies pajėgas“, kad jai būdinga „nieko bendra su socializmu neturinti tautinio liberalizmo dvasia“ ir pan.⁵⁵⁰

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad R. Rasikas ir M. Sarpalius dar būdami neišstoję iš Petrogrado LSDP internacionalistų organizacijos, kaip ir dar du šios organizacijos nariai V. Marma bei P. Federavičius, 1917 m. gruodžio 13 d. bolševikų sušauktame Petrogrado įgulos lietuvių kareivių susirinkime buvo išrinkti į 7 asmenų Lietuvių kareivių revoliucinį komitetą, kurio pirmininku išrinktas bolševikas J. Šepetys⁵⁵¹. Šis komitetas 1917 m. sausio 12 (s. st. gruodžio 30) d. atsišaukime į lietuvių karius kvietė juos „vyti reakcionierius iš kareivių komitetų“ ir į 1918 m. sausio viduryje šaukiamą lietuvių karių suvažiavimą „siųsti revoliucionierius, Tarybų valdžios šalininkus“⁵⁵².

1918 m. sausio 12 d. Lietuvių kareivių revoliucinis komitetas paskelbė, jog jis rengiąs ir tvarkysiąs lietuvių karių suvažiavimą, nepaisant to, kad tai jau pradėjęs daryti LKS CK⁵⁵³. Bolševikų diktatūros sąlygomis LKS CK laimėti buvo itin sudėtinga, II LKS suvažiavimo delegatų rinkimuose daugiausia delegatų mandatų gavo bolševikai ir jų šalininkai ir 1918 m. sausio 29 (s. st. 15) d. prasidėjusio II LKS suvažiavimo dauguma – bolševikai ir revoliuciniai socialistai-liaudininkai – pasmerkė LKS CK „veikimą kaip priešingą revoliucinės demokratijos reikalams“ ir jo „siaurai tautinę atžagareivių

548. Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. – Vilnius, 1992. P. 34.

549. Ten pat. P. 33; Lietuvos karininkai! // Tiesa, 1917 12 11 (11 28), Nr. 32. P. 4.

550. Rasikas R. Kodėl aš išstojau iš „Laisvo žodžio“ redakcijos // Tiesa, 1917 12 08 (11 25), Nr. 31. P. 3–4.

551. Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 34.

552. Ten pat. P. 34–35; Lietuviai kareiviai! // Tiesa, 1918 01 12 (1917 12 30), Nr. 3 (40). P. 2.

553. Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 35.

politiką sustiprinti lietuvių atžagareivių pozicijas“ bei atėmė iš jo narių visas teises ir perdavė jas suvažiavimo prezidiumui⁵⁵⁴. Taigi II LKS suvažiavimą atidariusio J. Bylos, kaip ir apskritai LKS CK, politinė linija šiame suvažiavime patyrė pralaimėjimą. Kaip jau minėjome, J. Bylai (beje, šūksniais „iš vietos“, matyt, bolševikų ar jiems prijaunčiančiųjų pavadintam „lietuvišku Kerenskiu“⁵⁵⁵) LKS II suvažiavime nepavyko sukurti socialdemokratų (besilaikančių Lietuvoje veikusios LSDP dalies ideologinių nuostatų) frakcijos. II LKS suvažiavime tokių lietuvių socialdemokratų, kurie laikėsi J. Bylos atstovaujamų pažiūrų, buvo būta tik dviejų (įskaitant ir patį J. Bylą (nors istorikas V. Lesčius savo knygoje apie lietuvių karių sąjūdį Rusijoje mini, kad jų buvo „keli“), todėl jiems teko prisijungti prie socialistų liaudininkų demokratų (LSLDP) frakcijos⁵⁵⁶.

II LKS suvažiavimo darbo aptarimas nėra šios monografijos objektas⁵⁵⁷, todėl čia tik pastebėsime, kad šio suvažiavimo daugumai balsavus už LSLP rezoliuciją dėl Lietuvos ateities, kur buvo reikalaujama Lietuvai apsisprendimo teisės per demokratiškai išrinktą Steigiamąjį Lietuvos Seimą, bolševikai paskelbė kairiuosius liaudininkus smerkiančią rezoliuciją išėjo iš suvažiavimo. Jais pasekė ir anarchistai, ir keletas socialdemokratų internacionalistų iš LSDP Petrogrado organizacijos. LSLP frakcija, likusi su nepartinių kuopa ir LSLDP frakcija, nenorėjo su pastaraisiais kartu posėdžiauti (neturėjo daugumos) ir taip pat apleido suvažiavimą. II LKS suvažiavimas suiro. Atskirai susirinkę bolševikai ir jų šalininkai konstitavosi kaip suvažiavimas, išrinko savo Centro tarybą ir jos prezidiumą (buvo išrinkti tuo metu ir čia dar LSDP internacionalistų Petrogrado organizacijai priklausę, tačiau bolševizmo smarkiai veikiami R. Rasikas ir V. Marma), sudarė Lietuvos revoliucinės kariuomenės organizavimo komisiją, išrinko atstovus į Lietuvos reikalų komisariatą (čia vėlgi buvo išrinkti LSDP Petrogrado organizacijai dar iki 1918 m. vasario vidurio priklausę ir stipria evoliucija bolševizmo link pasižymėję R. Rasikas, V. Marma, P. Federavičius), likvidavo LKS, užgrobė jos CK patalpas, konfiskavo jos turtą, likvidavo „Laisvą žodį“ ir vietoj jo pradėjo leisti „Kareivis – socialistas“, į kurio redakciją, be kitų, įėjo ir R. Rasikas, ir V. Marma⁵⁵⁸.

Grįžtant prie J. Bylos reikia pasakyti, kad jam nepavykus sukurti nei jo ideologinės orientacijos socialdemokratų frakcijos II LKS suvažiavime, nei, kaip jau taip pat minėjome, nepavykus įkurti ir tokios ideologinės orientacijos atskiros LSDP organizacijos Petrograde ir Rusijoje apskritai, jis ir keletas jo šalininkų dažnai to meto lietu-

554. Suvažiavimas smerkia Centro komitetą // Kareivis – socialistas, 1918 02 23, Nr. 2. P. 3.

555. Antras lietuvių karininkų Rusijoje suvažiavimas // Laisvas žodis, 1918 01 21 (02 03), Nr. 2. P. 1.

556. Parausvinis V. [Natkevičius V.] Lietuvių politikos partijos Rusijoje // Lietuvos aidas, 1918 07 11, Nr. 77. P. 2; Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 35. Minimame suvažiavime apskritai, be LSLDP frakcijos, pasireiškė dar tokios frakcijos: „nepartinių kuopa“ (kurioje dalyvavo ir nedaug DLTLS, LTPP ir LKDP atstovų) – 29 asmenys, LSLP frakcija – 24 asmenys ir bolševikų ir jiems prijaunčiančiųjų frakcija – 43 asmenys. Taip pat suvažiavime dalyvavo 5 anarchistų atstovai. Žr.: Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 35.

557. Apie šio suvažiavimo eigą žr.: Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 35–37.

558. Ten pat.

viškoje spaudoje buvo pavadinami „nepartiniais socialdemokratais“, besilaikančiais tokios pačios politinės laikysenos ir nuostatų kaip ir Lietuvoje veikę LSDP nariai⁵⁵⁹.

Visgi tam tikra tokių socialdemokratų grupelė Petrograde egzistavo, o pavienių ar po keletą tokių socialdemokratų buvo ir kituose Rusijos miestuose⁵⁶⁰. Minėtoji Petrograde pasireiškusi tokių „nepartinių socialdemokratų“ grupelė, komunistinėje ir kartais nekomunistinėje istoriografijoje vadinta „dešiniaisiais socialdemokratais“⁵⁶¹, delegavo J. Bylą į „Vykdomąjį Lietuvių karių komitetą“, kurio vienas iš steigėjų ir iniciatorių tas pats J. Byla ir buvo⁵⁶². Deja, bolševikų diktatūros sąlygomis šis komitetas viešai ir normaliai veikti negalėjo, kaip, savaime suprantama, kokios nors veiklos iki pat savo narių sugrįžimo į Lietuvą išvystyti negalėjo ir minima „nepartinių socialdemokratų grupelė“⁵⁶³.

Aptarę nuo LSDP Petrogrado organizacijos atskilusių, ryškiausiai J. Bylos reprezentuotų lietuvių socialdemokratų politines nuostatas ir jų nepavykusios organizacinės-politinės raiškos planus, grįžkime prie lietuvių socialdemokratų internacionalistų LSDP Petrogrado organizacijos tolesnės idėjinės-politinės raidos. Kaip jau iš dalies matėme iš atskirų šios organizacijos pavienių narių politinės laikysenos kuriant LRK bei LKS II suvažiavimo rengimo laikotarpiu ir pačiame suvažiavime, ši negausi daugiausia inteligentų grupelė net ir po minėtos ketveriukės su J. Byla priešakyje išstojimo tebebuvo idėjinio požiūriu nevienalytė. Nepaisant to, kad šios „organizacijos“ dauguma pripažino bolševikų valdžią, visgi, matyt, požiūriai šios valdžios politikos atžvilgiu pirmaisiais jos (bolševikų valdžios) egzistavimo mėnesiais diferencijavosi daliai jos narių patiriant didesnę probolševikinę idėjinę-politinę evoliuciją.

Dėl šio diferencijavimosi 1918 m. vasario 14 d. LSDP Petrogrado organizacijos susirinkime po einamojo momento „sąryšyje su bolševikų konferencijos (netrukus būsiančios aptartos lietuvių bolševikų konferencijos, vykusios 1918 01 05–07 (18–20) – G. M.) nutarimais“ svarstymo, „paaiškėjus, kad susirinkimo dauguma nepritaria“: „1) didžiumiečių konferencijos priimtosioms rezoliucijoms ir nemano su jais (bolševikais) vienyti; 2) darbininkų ir valstiečių diktatūrai; 3) Lietuvos reikalų komisariato varomajai politikai; 4) Steigiamojo susirinkimo paleidimui“, keturi šios organizacijos nariai, jau ir iki tol, ypač II LKS suvažiavimo metu, aiškiai pasireiškę kaip tikri bolše-

559. Parausvinis V. [Natkevičius V.] Lietuvių Politikos partijos Rusijoje // Lietuvos aidas, 1918 07 11, Nr. 77. P. 2.

560. Jau minėjome, kad ne visi tiek Tuloje, tiek Smolenske veikusių LSDP organizacijų nariai pritarė šių organizacijų prisijungimui prie RSDDP(b) pagal pastarosios LS CB modelį.

561. Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 m. P. 39.

562. Ten pat.

563. Savaime suprantama, kad antibolševikiškai nusiteikusių lietuvių socialdemokratų veiklos sąlygos buvo sudėtingos. V. Natkevičius mini, kad vienas iš jų (pavardė nenurodoma) dalyvavo demonstracijoje už Rusijos Steigiamąjį susirinkimą ir „liko gan gerai raudonosios (bolševikų) gvardijos apkultas“. Žinoma, kad vienas iš šių socialdemokratų, būsimas Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos narys S. Digrys 1918 m. buvo bolševikų suimtas ir kurį laiką kalintas Petrogrado kalėjime. Žr.: Parausvinis V. [Natkevičius V.] Lietuvių Politikos partijos Rusijoje // Lietuvos aidas, 1918 07 11, Nr. 77. P. 2; Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija. P. 76.

vikų simpatikai, R. Rasikas, P. Federavičius, V. Marma ir M. Sarpalius išėjo iš minėto susirinkimo pareiškę, kad tarp susirinkime likusiųjų ir išėjusiųjų, kurie, anot jų pačių, sudaro „pusę organizacijos“, „nebėra bendros kalbos ir bendro darbo tose pat eilėse“⁵⁶⁴.

Iš šio „Tiesoje“ išspausdinto pranešimo matome, kad, viena vertus, lietuvių socialdemokratų internacionalistų LSDP Petrogrado organizacijoje 1918 m. pradžioje diferencijavosi jai priklausančių asmenų požiūriai į bolševikų režimą, todėl keletas labiausiai probolševikiškos orientacijos organizacijos narių iš jos pasitraukė nesutikdami su likusiųjų organizacijoje labiau rezervuota pozicija bolševikų atžvilgiu. Kita vertus, minėto pranešimo tekstas dar kartą netiesiogiai paliudija tai, kad LSDP internacionalistų Petrogrado organizacija dar labiau sumažėjo ir kad ji, kaip ir prieš tai aptarta vadinamųjų nepartinių socialdemokratų srovė, pasiliko tik keleto žmonių grupele.

Aptarę prie RSDDP(b) neprisidėjusių Rusijos lietuvių socialdemokratų idėjinę-politinę raidą 1917 m. rudenį–1918 m. pavasarį, pereikime prie Maskvos lietuvių socialdemokratų LSDP organizacijos, prisidėjusios prie RSDDP(b), idėjinės-politinės ir organizacinės raidos aptarimo. Prieš tai turime paminėti, kad jeigu 1917 m. rudens politinė atmosfera Rusijoje ir ypač bolševikų atėjimas į valdžią smarkiai (daugiau ar mažiau) paveikė probolševikinės orientacijos ir evoliucijos sustiprėjimo kryptimi daugelį prie RSDDP(b) neprisijungusių LSDP organizacijų narių, tai, ko gero, būtų keista, jeigu tokie procesai nebūtų pasireiškę ir prie RSDDP(b), t. y. prie Rusijos bolševikų partijos, prisidėjusioje Maskvos LSDP organizacijoje. Tokių procesų raiška akivaizdžiai matyti ir šios organizacijos nuo 1917 m. lapkričio mėnesio pradėtame leisti laikraštyje „Socialdemokratas“. Nors oficialiai šis laikraštis vadinosi lietuvių socialdemokratų rugpjūčio konferencijoje Maskvoje pradėtos kurti „Lietuvos Socialdemokratų partijos Rusijoje veikiančių grupių suvienytosios organizacijos spaudos organas“, tačiau realiai jis buvo leidžiamas Maskvos LSDP organizacijai priklausiusių žmonių ir jame pirmiausia ir daugiausia atsispindėjo šios prie RSDDP(b) prisidėjusios lietuvių socialdemokratų organizacijos ideologinės nuostatos ir politinė laikysena. Šio laikraščio redaktoriumi ir daugumos straipsnių autoriumi buvo S. Matulaitis⁵⁶⁵.

Nors svarbiausiais „savo uždaviniais kovą už darbininkų judėjimo reikalus ir socializmo platinimą“ laikiusiame maskviečių lietuvių „Social-Demokrate“ ir buvo polemizuojama su Petrogrado lietuvių bolševikais „tiesiečiais“, jau pirmojo numerio pirmajame straipsnyje buvo pasisakyta prieš „frakcinius ginčus, asmeniškų užsipuolimus ir pravardžiavimus“ („tankiausia niekuo nepamatuotus“), kurie „tiksliai klaidina mažiau susipratusių ir atbaido juos nuo socializmo ir socialdemokratijos“, ir, laikantis nuomonės, kad „smulkūs nesutarimai ir nesvarbūs nuomonių įvairumai tarp artimų grupių ir frakcijų neišvengiami gyvenime“, buvo pasisakyta prieš „vaidų kėlimą ir neapykantos sėjimą tarp susipratusiųjų darbininkų ir veiklių partijos vei-

564. L.S-D.P-čiams // Tiesa, 1918 02 23, Nr. 13. P. 4.

565. Matulaitis S. Atsiminimai. D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 217 (128); Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. P. 166.

kėjų⁵⁶⁶. Nepaisant to, šiame laikraštyje spausdinti straipsniai rodo probolševikinės orientacijos ir evoliucijos procesų stiprėjimą jį (šį laikraštį) realiai leidusioje Maskvos LSDP organizacijoje.

Tai liudija, kad maskviečių „Social-Demokrato“ (kurio pirmo puslapio viršuje virš pavadinimo šalia epigrafo „visų šalių proletarai vienykitės“ figūravo užrašas „Rusijos Social-demokratų darbininkų partija“) straipsniuose iš visų Rusijos politinių partijų labiausiai palaikomi buvo bolševikai ir kritikuojami socialdemokratai-menševikai ir socialistai revoliucionieriai⁵⁶⁷. Bolševikų atėjimas į valdžią maskviečių lietuvių „Social-Demokrate“ buvo vadinamas „valdžios perėjimu į demokratijos rankas“, „vargo žmonių rankas“, „darbininkų ir vargingųjų valstiečių diktatūros susiformavimu“, „susipratusių darbininkų, kareivių ir valstiečių pergale“⁵⁶⁸.

Tokia Maskvos LSDP organizacijos pozicija, žinoma, neturėtų stebinti. Ji juk buvo prisijungusi prie RSDDP(b). Tad natūralu, kaip savo atsiminimuose rašo „Social-Demokrato“ redaktorius S. Matulaitis, kad laikraštyje „buvo stengiamasi vesti tokią pat politinę liniją“ ir „platinti tokius pat obalsius“, kokie „buvo priimti (RSDDP(b)) Maskvos bolševikų organe „Social-demokrat“⁵⁶⁹.

Maskvos LSDP organizacijos leidžiamo „Social-Demokrato“ probolševikinė orientacija pasireiškė ir jo straipsniuose svarstant Lietuvos reikalų problematiką, kur buvo tvirtinama, kad „klerikalių ir buržuazinių partijų iškeltas nepriklausomos Lietuvos reikalavimas yra tik pasiturinčių sluoksnių obalsis, o ne Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių“, ir kad „Lietuvos revoliucinė demokratija riša savo krašto politinę ateitį su Rusijos ir kitų kraštų demokratijomis“⁵⁷⁰. Maskviečių lietuvių socialdemokratų „Social-Demokrate“ buvo stebimasi tuo, kad už fronto linijos Lietuvoje likę socialdemokratai S. Kairys, M. Biržiška ir kiti bendradarbiauja su buržuazinėmis partijomis, kad jie dalyvavo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. konferencijos darbe ir kad, apskritai, „ir išveizi tarytum mūsų draugai socialdemokratai davėsi apipainioti dešiniųjų „vienybės“ pinklėmis“⁵⁷¹.

Kalbant apie lietuvių politinį gyvenimą Rusijoje, tai maskviečių „Social-Demokrate“ toliau buvo pasisakoma už DŽT sukūrimą, kurioje turėtų „koncentruotis Rusijos lietuvių darbininkų ir vargingesniųjų valstiečių valia“⁵⁷². Paminėjus, kad „Petrapilyje jau veikia“ DŽT⁵⁷³, buvo pasisakoma už tai, kad būtų sukurtos ir vietinės DŽT (kurios turi „būti įkurtos kiekvienoj kalionioj ir apimti vietines lietuvių socialistines

566. Mūsų uždavinys // Social-Demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 1.

567. Žr. kad ir: Antroji revoliucija // Social-Demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 1–2.

568. Tautų laisvė // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 1; Šatekšnis J. Ukrainos Rada // Social-Demokratas, 1918 01 06 (1917 12 23), Nr. 4. P. 1.

569. Matulaitis S. Atsiminimai, D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 217 (128); Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūrinių. P. 166.

570. Šatekšnis J. Kam reikalinga Lietuvos nepriklausomybė // Social-Demokratas, 1917 11 15 (28), Nr. 1. P. 3.

571. Iš anapus apkasų // Ten pat.

572. Šatekšnis J. Darbo žmonių Taryba // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 3; Steikime darbo žmonių tarybą // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 4.

573. Steikime darbo žmonių tarybą // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 4.

partijas, profesines, kultūrinės ir kitas organizacijas stovinčias ant revoliucinės demokratijos pamatų“), ir po vietinių DŽT suvažiavimo centrinė DŽT – „Centralinis Valdomasis Organas“, kuris „vienytų visą lietuvių demokratiją“ ir turėtų „veikti visos Rusijos lietuvių revoliucinės demokratijos vardu“ ir „galėtų tvirčiau ir pasekmingiau kovoti prieš savo klerikalus ir buržuazinius rėksnius, iškėlusius Lietuvos nepriklausomybės obalsius, taip pat ir prieš Vokietijos imperialistus-aneksionistus“⁵⁷⁴. Centrinė DŽT, anot „Social-Demokrato“ publikacijų, turėjo paimti „savo rankosna“ ir „įvairiausias iš Lietuvos iškeltas įstaigas: gimnazijas, mokyklas, medicinos įstaigas ir daugelį kitų, kurias reikės grąžinti Lietuvon“⁵⁷⁵. DŽT taip pat turėjo organizuoti „šimtų tūkstančių lietuvių tremtinių grąžinimo namon“ darbą⁵⁷⁶.

Kaip matėme iš cituotų „Social-Demokrato“ tekstų, maskviečiai lietuvių socialdemokratai DŽT laikė revoliucinės demokratijos organu, todėl, pasak jų, nei save evoliuciniais socialistais laikę santariečiai, nei krikščionys demokratai, nesantys „revoliucine demokratija“ ir negalintys apie ją kalbėti, DŽT veikloje dalyvauti negalėjo. Įdomiai „Social-Demokrato“ buvo išdėstyta jo leidėjų pozicija dėl Petrogrado lietuvių bolševikų, anot aptariamo laikraščio, „tiesiečių“, santykio su DŽT. Kaip buvo rašoma antrajame „Social-Demokrato“ numeryje, „tiesiečiams niekas negina vienytis su lietuvių revoliucine demokratija, o kad jie nenori, tai tiesiečių dalykas“⁵⁷⁷. „Tiesiečių“ požiūrį į DŽT maskviečių „Social-Demokratas“ siejo su jų pozicija Lietuvos ateities klausimu. Apibūdindamas ją „Social-Demokratas“ rašė:

„Tiesiečiai“ žiūri į šiandien Rusijoj gyvenančius lietuvius kaip į emigrantus, kurie jau niekuomet nebegrįš Lietuvon. Taip žiūrint į lietuvius tremtinius, pozicija „tiesiečių“ aiški – Lietuvos politinio klausimo jiems nėra, jiems tai tik akademinis, o ne kasdieninės kovos dalykas.“⁵⁷⁸

Iš tikrųjų „tiesiečiai“ tam tikrą laikotarpį Lietuvos ateities klausimui skyrė nepakankamai dėmesio. Jų poziciją geriausiai išreiškė jų šalininkai Maskvoje (Bogorodsko rajono lietuvių socialdemokratai bolševikai), anot kurių, įstoję „į RSDDP, mes turime išsižadėti nuo visos partijos nepriklausomos politikos ir kaip piliečiai, ir kaip lietuviai“. Tokia radikali Petrogrado lietuvių bolševikų su Z. Angariečiu ir V. Kap-suku pozicija iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje, matyt, ir buvo to susiskaldymo prie RSDDP(b) prisidėjusių lietuvių socialdemokratų gretose 1917 m. viena iš pagrindinių priežasčių. Tačiau, anot aptariamojo Maskvos LSDP organizacijos faktiškai leidžiamo „Social-Demokrato“, taip pat kaip „tiesiečiai“ Lietuvos politinės ateities klausimą vertina tik „visai maža dalelė, o ne plačiosios tremtinių minios“⁵⁷⁹. Pasak „Social-Demokrato“, „kam rūpi Lietuvos plačiųjų minių reikalai, kam rūpi plačiųjų

574. Ten pat.

575. Steikime darbo žmonių tarybą // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 4.

576. Ten pat.

577. Šatekšnis J. Darbo žmonių Taryba // Social-Demokratas, 1917 11 30, Nr. 2. P. 3.

578. Ten pat.

579. Ten pat.

minių vargų sumažinimas ir pagreitinimas socializmo įvykinimo tevienija savo jėgas“. Matyt, tai ir lėmė 1917 m. rugpjūtį Maskvoje vykusios čia jau aptartos lietuvių socialdemokratų organizacijų Rusijoje konferencijos sušaukimą ir maskviečių siekimą suvienyti lietuvių socialdemokratus Rusijoje savais principais.

Taigi kalbėdami apie laikotarpį iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje, galime pritarti istoriko A. Vyšniausko konstatavimui, kad 1917 m. tarp probolševikinių Rusijos lietuvių socialdemokratų reiškėsi skirtingi požiūriai į Lietuvos ateitį, į suartėjimo su RSDDP formą ir kad tai nebuvo unikalūs reiškinys kitų Rusijos imperijos tautybių socialdemokratų politinių nuostatų kontekste⁵⁸⁰.

Tačiau kalbant apie skirtingus požiūrius į Lietuvos ateitį ir veikimą Lietuvoje, kaip vieną esminių skirtumų tarp Petrogrado lietuvių bolševikų ir Maskvos lietuvių socialdemokratų, prisijungusių prie RSDDP(b), tenka pastebėti, kad čia pristatyta Petrogrado lietuvių bolševikų „tiesiečių“ pozicija Lietuvos ateities ir darbo Lietuvoje atžvilgiu buvo tarp jų dominuojanti tik iki bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje. Po šio įvykio, bolševikų laikomo tiesiogine pasaulinės revoliucijos pradžia, Lietuvos ateities ir darbo Lietuvoje klausimas tapo lietuvių bolševikams anaip tol ne akademiniu. Ir 1917 m. gruodžio 11 (lapkričio 28) d. „Tiesa“ jau rašo apie tai, kad lietuvių bolševikų uždavinys bus „Lietuvoje gyveniman vykdyti visus Rusijos revoliucijos užkariavimus“ ir kad turi būti pasirengta „prie naujo darbo Lietuvoje“ iš anksto „suglaudus savo jėgas“ nustatant „būsimo savo darbo pagrindus“⁵⁸¹.

Matyt, kad šis „tiesiečių“ politinių nuostatų dėl požiūrio į Lietuvos ateitį ir darbą Lietuvoje pokytis, šalia, žinoma, probolševikinės orientacijos Maskvos lietuvių socialdemokratų atveju labai reikšmingo paties bolševikų atėjimo į valdžią fakto, ir aiškus maskviečių lietuvių socialdemokratų „kvietimas“ palaikyti bolševikų valdžią⁵⁸² lėmė poslinkį link čia minimų probolševikinių maskviečių lietuvių ir RSDDP(b) LS CB vadovaujamų lietuvių socialdemokratų bolševikų suartėjimo, nepaisant to, kad pastarųjų „Tiesoje“ toliau buvo aštriai kritikuojami maskviečiai, o šiųjų „Social-Demokrate“ buvo kritikuojami „tiesiečiai“⁵⁸³.

580. Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos kultūringesniųjų sričių socialdemokratai. P. 37.

581. Ten pat.

582. Kaip rašoma „Santaroje“, 1917 12 10 vykusiam Maskvoje buvusių lietuvių karininkų susirinkime vienas iš Maskvos LSDP – RSDDP(b) organizacijos lyderių, „Social-Demokrato“ redaktorius S. Matulaitis „kvietė karštai paturėti bolševikų valdžią ir atkakliai kovoti su kontrrevoliucionieriais“. Žr.: Maskvos lietuvių karininkų susirinkimas. // Santara, 1917 12 17, Nr. 48. P. 3. Kaip matėme, aiškiai Rusijos bolševikai buvo palaikomi „Social-Demokrate“ kalbant apie politinę raidą pačioje Rusijoje. Aiškiai probolševikinė pozicija buvo išdėstyta požiūryje į lietuvių batalionų kūrimą. Žr.: S. M. [S. Matulaitis] Lietuvių batalionai // Social-Demokratas, 1918 01 06 (1917 12 23), Nr. 4. P. 1.

583. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 71–78. „Social-Demokrato“ kritiką „tiesiečių“ atžvilgiu žr.: S. Matulaitis. „Tiesos“ skaitytojams. Atviras laiškas // Social-Demokratas, 1917 12 16, Nr. 3. P. 4; Iš lietuvių socialdemokratų gyvenimo Rusijoje // Ten pat. P. 2; Ten pat, 1918 01 06 (1917 12 23), Nr. 4. P. 3; Iš lietuvių laikraščių // Ten pat. P. 4; Šatekšnis J. Dar apie Darbo Žmonių Tarybą // Ten pat, 1918 01 23 (01 10), Nr. 5. P. 2.

Akivaizdžiai ši suartėjimą paliudija tai, kad Maskvos lietuvių socialdemokratai internacionalistai dalyvavo 1918 m. sausio 5–7 d. (18–20 d.) Petrograde vykusioje prie RSDDP(b) prisidėjusių lietuvių socialdemokratų organizacijų atstovų konferencijoje, organizuotoje RSDDP(b) LS CB. Šioje konferencijoje, kurioje dalyvavo 36 delegatai, atstovavę, anot komunistinės istoriografijos, apytiksliai 2400 lietuvių socialdemokratų bolševikų, buvo apsvarstyti lietuvių socialdemokratų, prisidėjusių prie bolševikų organizacinės raidos, „darbo Rusijoje“ ir „darbo Lietuvoje“, ir įvairūs kiti klausimai⁵⁸⁴.

Tiesa, šios konferencijos protokolai rodo, kad jos pradžioje būta tam tikro „maskviečių“ ir „petrapiliečių“ santykių aiškinimosi dėl ligtolinio vienų požiūrio į kitus. Štai Petrogrado lietuvių bolševikai, kaip jau buvo tapę įprasta, kaltino Maskvos lietuvių socialdemokratus „atsisakymu nuo tikrojo bolševizmo“⁵⁸⁵, už tai, kad pastarieji priklausydami RSDDP(b), anot RSDDP(b) LS CB poziciją palaikančių bolševikų, „varė skaldomąją politiką tarp Rusijoje gyvenančių lietuvių bolševikų“, „mėgino atgaivinti politiškai subankrutavusią LSDP, kuri Lietuvą liečiančiais klausimais laikėsi bendradarbiavimo su buržuazija pozicijų“⁵⁸⁶. Kaip rašoma minimoje konferencijoje dalyvavusio LSDP Maskvos organizacijos atstovo S. Matulaičio atsiminimuose, „petrburgiečių vykdomas puolimas Maskvos LSDP organizacijos lyderio J. Smolskio neturėjo jokių ribų padorumo“⁵⁸⁷. O Maskvos lietuvių socialdemokratai kaltino „petrapiliečius“ jų („maskviečių“) „minčių kraipymu“ ir demokratizmo laužymu⁵⁸⁸ ir tuo, kad jie („petrapiliečiai“) ir jų „Tiesa“ nesirūpino lietuvių politika ir Lietuvos ateities klausimu⁵⁸⁹. Ir nors kai kurie iš maskviečių lietuvių socialdemokratų pripažino, kad Maskvos LSDP organizacijos atstovų dalyvavimas RLS „buvo klaida“⁵⁹⁰, tačiau kiti iš jų, pavyzdžiui, Žebrauskas, ir šioje konferencijoje, ir vėliau pasisakė už visų lietuvių socialdemokratų vienybę⁵⁹¹. Matyt, kad šiuo atveju galima sutikti su aptariamoje konferencijoje išsakyta Z. Angariečio mintimi, kad joje (konferencijoje) „reiškėsi dvi srovės – „petrapiliečių“ ir „maskviečių“⁵⁹².

Anot Z. Angariečio, nepaisant minėtų dviejų srovių pasireiškimo, konferencijoje priimtose rezoliucijos rodė aiškią „petrapiliečių“ srovės pergalę. Prie RSDDP(b) prisidėjusių lietuvių socialdemokratų konferencija pareikalavo Maskvos lietuvių so-

584. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 330; Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 118–128.

585. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 122–123.

586. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 330.

587. Matulaitis S. Atsiminimai, D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1–995. L. 225 (136).

588. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 123. Tokį kaltinimą išsakė maskviečių lietuvių socialdemokratų lyderis J. Smolskis.

589. Ten pat. P. 122–123.

590. Ten pat. P. 121–122.

591. Ten pat. P. 122.

592. Ten pat. P. 123. Anot Z. Angariečio, šių srovių pasireiškimas aptariamoje konferencijoje paaiškintinas tuo, kad „Petrapilyje labiau proletarinės minios, o Maskvoje – tamsios tremtinių minios“, ir tuo, kad „Petrapilyje darbininkai linksta prie internacionalizmo“, o Maskvoje „tremtiniai ir inteligentai linksta prie oportunizmo“.

cialdemokratų „atsisakyti savo oportunistinės taktikos ir griežtai laikytis partijos nutarimų“⁵⁹³. Konferencijos rezoliucijoje, skirtoje lietuvių socialdemokratų organizacijoms, prisidėjusioms prie RSDDP(b) veikimo, įvertinti, buvo griežtai kritikuota įvairiose buvusios Rusijos vietose besireiškusių lietuvių socialdemokratų veikla, kuria buvo nesilaikoma RSDDP(b) taktikos ir nutarimų, pavyzdžiui, lietuvių socialdemokratų dalyvavimas LTT, LLVK, RLS veikloje, „Steigiamojo Susirinkimo obalsio palaikymas“, blokavimasis ir netgi mėginimas organizaciškai „susirišti“ (atskirose vietose) su socialpatriotais“ bei su socialistais liaudininkais ir netgi „santariečiais“ ir „bendros kalbos ieškojimas su klerikalais“⁵⁹⁴. Cituojamoje rezoliucijoje taip pat griežtai buvo pasisakyta prieš „paralelių lietuvių bolševikų vietos organizacijų kūrimą“ ir pasisakyta už tai, kad konferencijos išrinktas „Pildomasis biuras“ „surištų tarp savęs visus revoliucinius lietuvių socialdemokratus, apibendrytų jų taktiką ir priderintų ją prie bendros partijos (RSDDP(b)) taktikos“⁵⁹⁵.

Kad to meto Maskvos lietuvių socialdemokratai internacionalistai buvo labai veikiami bolševizmo, rodo ir tai, kad jie, kaip ir visi kiti aptariamose konferencijos dalyviai, vienbalsiai balsavo už šios konferencijos priimtas rezoliucijas „Darbas Rusijoje“ ir „Organizacijos klausimas“⁵⁹⁶. Pirmojoje rezoliucijoje buvo visiškai pritarta RSDDP(b) taktikai, pasveikinta Liaudies komisarų taryba, o bolševikų įvykdytas valdžios paėmimas – „spalio revoliucija“ – interpretuota kaip „darbininkų ir varginųjų valstiečių revoliucija“⁵⁹⁷.

Akcentuojant „spalio revoliucijos“ įtaką „į paskubinimą revoliucijos judėjimo Europoje“, „einamasis momentas“ šioje rezoliucijoje buvo apibūdintas kaip „pradžia socialistinės revoliucijos“, kurios galutinis laimėjimas priklausys nuo „revoliucijos perkėlimo į kitas šalis“. Apžvelgiamoje rezoliucijoje taip pat buvo pabrėžta „Lietuvos darbininkų priedermė remti Rusijos revoliuciją, aktyviai joje dalyvauti, dėtis prie revoliucinių Rusijos organizacijų, remti Liaudies Komisarų Tarybos valdžią“.

Čia taip pat buvo griežtai pasisakyta prieš atskirų lietuvių socialdemokratinėse organizacijų kūrimą ir už visų lietuvių socialdemokratų organizacijų „dėjimąsi“ prie RSDDP(b), „paliekant teisę, jei bus reikalas, turėt savo sekcijas agitacijos ir propagandos reikalam“. Čia buvo akcentuotas ir būtinumas „lietuvių darbininkams ir kareiviams“ rengtis „prie būsimos kovos Lietuvoj, prie perkėlimo darbininkų revoliucijos į Lietuvą“. Šios revoliucijos pabaigoje lietuvių bolševikai dar kartą pabrėžė būtinumą „nenuilstamai kovoti su buržuazinėmis ir smulkiaburžuazinėmis partijomis“ ir su „visais socialistų vardu prisidengusiais darbininkų viliotojais“⁵⁹⁸.

593. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 330.

594. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 125.

595. Ten pat.

596. Ten pat. P. 126.

597. Ten pat. P. 127.

598. Ten pat.

Visų lietuvių socialdemokratų bolševikų „sekcijų, rajonų ir organizacijų“ privalomas įėjimas į RSDDP(b), „reikalui esant sudarant agitacijos – propagandos reikalams sekcijas“, dar kartą buvo pabrėžtas aptariamoms lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos rezoliucijoje „Organizacijos klausimas“⁵⁹⁹. RSDDP(b) LS galėjo naudotis „teise rišti klausimus surištus su lietuvių gyvenimu“ ir turėjo vadovauti „lietuvių darbininkų kovai su lietuvių buržuazijos ir smulkiosios buržuazijos veikimu“⁶⁰⁰.

Kitoje rezoliucijoje pavadinimu „L.S.-D.P. organizacijos“ buvo nurodyta, kad „LSDP buvo teritorinė organizacija, kad jos eilėse jau nuo 1905–1906 metų revoliucijos brendo skilimas, kuris aiškiai apsidėiškė 1909–1911 metais, kada vieni (LSDP nariai – G. M.) ėjo prie nelegalių laikraščių, o kiti gi spietėsi apie likvidatorių „Visuomenę“, ir kad tas „skilimas karo metu dar ryškiau apsidėiškė“ vieniems, pavyzdžiui, A. Janulaičio šalininkams, metantis į klerikalų glėbį, kitiems dedantis prie revoliucinių socialdemokratų, o visa tai ir ypač „šios revoliucijos metas (kada, anot šios rezoliucijos autorių, vieni buvę LSDP nariai yra „bolševikų eilėse, kiti pepesiečių, treči – Bundo, o dar kiti tarnauja Vokietijos imperialistams“) parodė, kad nėra ir negali būti ir kalbos apie LSDP vienybę“⁶⁰¹. Remdamasi tokia nuostata prie RSDDP(b) prisidėjusių Rusijos lietuvių socialdemokratų konferencija konstatavo, kad „1) negali būti jokios vienybės organizaciniame darbe tarp įvairių LSDP srovių; 2) senas LSDP veikimas negalėjo išeiti už Lietuvos ribų; 3) LSDP organizacijos, atsiduriančios Rusijoje, turėjo savyje įvairių srovių (pradedant dešiniaisiais social-patriotais ir baigiant artimais social-demokratams bolševikams)“ ir, pagaliau, 4) „kad dabartinis gyvenimas gilina skirtumus LSDP eilėse“⁶⁰².

Atsižvelgiant į visa tai, aptariamoji lietuvių bolševikų konferencija toliau čia cituojamoje priimtoje rezoliucijoje „patarė visoms LSDP organizacijoms, kurios jau prisidėjo ar linksta prie bolševikų, stačiai įeiti į RSDDP eiles išsižadant L.S.D.P vardo“. Rezoliucijos pabaigoje buvo pažymėta, kad „būsimas Lietuvos socialdemokratų veikimas Lietuvoje bus derinamas ne prie senų LSDP formų, bet prie naujų karo ir revoliucijos atneštų formų“, „kada nuosaikių (nuoseklių – G. M.) internacionalistų obalsiu turi būti Trečiasis Internacionalas be oportunistų ir prieš oportunistus“⁶⁰³.

Pristačius šią prie RSDDP(b) prisijungusių lietuvių socialdemokratų konferencijos rezoliuciją reikėtų paminėti, kad Maskvos lietuvių socialdemokratai visgi bandė prieštarauti LSDP vardo išsižadėjimui. Štai J. Smolskis pasisakė prieš tai, kad „reikia išsižadėti LSDP vardo“ kalbant apie tą rezoliucijos dalį, kuri „paliečia organizacinį darbą Lietuvoje“⁶⁰⁴. Tokią savo poziciją J. Smolskis motyvavo ir tuo, kad ir Lenkijos Karalystė, ir Lietuvos socialdemokratija „nematanti reikalo savo pavadinimo išsižadėti“. Kitas Maskvos lietuvių socialdemokratas, laikraščio „Social-Demokratas“

599. Ten pat. P. 127–128.

600. Ten pat.

601. Ten pat. P. 128; R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 01 30 (01 17), Nr. 6. P. 3.

602. Ten pat.

603. Ten pat.

604. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 125.

redaktorius S. Matulaitis, diskutuodamas aptariamu klausimu, pareiškė, kad lietuvių socialdemokratų atstovų iš Maskvos jų „rinkikai nevaliojo kalbėti konferencijoje apie LSDP vardo pakeitimą“⁶⁰⁵.

Z. Angariečiui ir kitiems aptariamose konferencijose dalyviams (ne iš Maskvos) pasisakius prieš J. Smolskio ir S. Matulaičio siūlymą „neišsižadėti LSDP vardo“, dauguma konferencijos dalyvių nubalsavo už LSDP vardo panaikinimą. Už tai balsavo 20 lietuvių bolševikų konferencijos dalyvių, o susilaikė 11 dalyvių⁶⁰⁶. O už visą rezoliuciją „LSDP organizacijos“ konferencijos dalyviai balsavo vienbalsiai. Taigi tai rodo, kad apskritai Maskvos LSDP organizacijai atstovavę asmenys ir toliau buvo veikiami bolševizmo ideologijos. Tai liudija ir kitos čia toliau aptarsiamos lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos priimtose rezoliucijos, kurios buvo priimtose tokios, kokias jas siūlė Petrogrado lietuvių bolševikai⁶⁰⁷.

Rezoliucijoje „Dėl Lietuvos nepriklausomybės iš imperialistų malonės“ lietuvių bolševikų konferencijos dalyviai „smerkė visus lietuvių patriotų diplomatinis žygius, jų derybas su Vokietijos valdžia“ dėl, anot rezoliucijos autorių, „Lietuvos pardavimo“, taip pat „smerkė tuos Lietuvos social-patriotus, kurie prisidengdami Lietuvos nepriklausomybės reikalavimu, parduoda Lietuvos darbininkų reikalus Vokietijos imperialistams“⁶⁰⁸. Šioje rezoliucijoje taip pat buvo pareikšta, jog „Lietuvos landratas (turima mintyje Lietuvos taryba – G. M.) neturi jokios teisės kalbėti Lietuvos darbininkų ir vargesniųjų valstiečių vardu“ ir kad jis „yra įstaiga saujelės tautininkų, kurie neturi nieko bendra su Lietuvos demokratija“. Kalbėdami „Lietuvos darbininkų ir vargesniųjų valstiečių“ vardu lietuvių bolševikai pareiškė niekad „nesutiksiantys pasiduoti Lietuvos ir Vokietijos imperialistų vyliojimams (neva „nepriklausomybės“ Lietuvos siūlymas)“ ir kad „jie patys nustatys tas šalies surėdymo formas, kurios tinkamesnės Lietuvos proletarų ir pusiau-proletarų reikalams“. Lietuvių bolševikų konferencija pažymėjo, jog „Lietuvos surėdymo formos nustatymas bus galimas atlikti tik išvedus iš Lietuvos kaimyninių imperialistinių valstybių armijas ir Lietuvos darbininkams ir vargesniesiems valstiečiams užtikrinus laisvę revoliucijinės kovos dėl jų klasės reikalų“⁶⁰⁹.

1918 01 05–07 (18–20) d. lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos rezoliucijoje „Revoliucinių social-demokratų veikimas Lietuvoje“ buvo nurodoma, kad revoliucinių socialdemokratų veikimas Lietuvoje turi būti „tas pats“, kaip ir Rusijoje: kurti darbininkų ir „vargėniųjų valstiečių“ tarybas; „kovoti“ už tai, kad visa valdžia Lietuvoje pereitų į darbininkų ir „vargėniųjų valstiečių“ „rankas“; „kovoti su visokiomis Lietuvos nepriklausomybėmis, ar tai būtų tik lietuvių buržuazijos naudai, ar jos sėbrų – Vokietijos ir kitų šalių imperialistų [naudai]“; „aikštėn kelti lietuvių tautininkų (nuo Olšauskio iki Kairio) darbus, jų žygius parduoti Lietuvos darbinin-

605. Ten pat. P. 126.

606. Ten pat.

607. Ten pat. P. 128.

608. R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 01 30 (01 17), Nr. 6. P. 3.

609. Ten pat.

kų reikalus Vokietijos ir kitų šalių imperialistams“; „rūpintis revoliucijos keliu imti žemes į Lietuvos darbininkų ir vargesniųjų valstiečių rankas (žemės nacionalizacija), įvesti darbininkų kontrolę fabrikuose, dirbtuvėse, transporte, žemės ūkyje, prekyboje ir t. t., monopolizuoti į valstybės rankas svarbiausias išdirbimo įstaigas, prekybą su būsimais tavorais, monopolizuoti maisto dalykus ir t. t., nacionalizuoti bankus, apsaugoti darbininkus nuo nedarbo, senatvės ligos ir t. t., ir t. t.“⁶¹⁰.

Aptariamoms lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos trumpoje rezoliucijoje pavadinimu „Revoliucija“ buvo pasisakoma už „revoliucijos kovos tęsimą“ Lietuvoje, jeigu ji ir toliau būtų okupuota Vokietijos. „Revoliucijos kova“ turėtų būti vykdoma tomis pačiomis priemonėmis, kaip ir Rusijoje⁶¹¹.

O iš rezoliucijos „Grįžimas į Lietuvą“ netiesiogiai paaiškėja, kad tą „revoliucijos kovą“ turės vykdyti iš Rusijos į Lietuvą grįžę revoliuciniai lietuvių socialdemokratai, kuriems „turi rūpėti“, kad bolševikų „grįžimas į Lietuvą būtų ne gaivalinis, bet organizuotas“, koordinuojamas RSDDP(b) LS CB, kuris taip pat turi rūpintis ir bolševikinių raštų, skirtų darbui Lietuvoje, leidimu, ir revoliucinių socialdemokratų konferencijos Lietuvoje sušaukimu⁶¹².

1918 01 05–07 (18–20) d. vykusio lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencija priėmė ir specialią rezoliuciją apie „Darbo pastatymą Lietuvoje“, kurioje dar kartą buvo pasisakyta prieš LSDP atgaivinimą arba jos „paturėjimą“, nes ji, kaip buvo pažymėta jau vienoje ankstesnių rezoliucijų, karo metu suskilo į įvairias sroves, kurių „suvienijimas nereikalingas, bergždžias darbas ir klaidingas“, kad „naujas revoliucinių socialdemokratų darbas turės taikytis ne prie senovės tradicijų, bet prie šių dienų reikalavimų, prie diferenciacijos social-demokratų eilėse“ ir kad „lietuvių bolševikai, sugrįžę į Lietuvą, turės eiti išvien ne su lietuvių social-patriotais, bet su kitų tautų bolševikais, ... išvien su visų šalių revoliuciniais socialdemokratais internacionalistais“⁶¹³. Cituojamoje rezoliucijoje buvo pabrėžiama, kad sugrįžę į Lietuvą lietuvių socialdemokratai bolševikai neturi sudaryti atskiros partijos, „bet kartu su vietos revoliuciniais socialdemokratais, o taipogi su kitų tautų bolševikais: turi „sustatyti“ RSDDP Lietuvos organizaciją, kuri „naudojasi autonomijos teisėmis“. Ši RSDDP Lietuvos organizacija turi vadovautis visais partijos nutarimais ir naudotis lygiomis teisėmis su kitomis vietinėmis organizacijomis. Taip pasisakyta prieš atskiros lietuvių bolševikų partijos kūrimą ir Lietuvos teritorijoje.

Toks pasisakymas neturėtų stebinti – aptariamoje lietuvių bolševikų konferencijoje buvo priimta ir rezoliucija „Politinis Lietuvos surėdimas“, kur buvo pasakyta, kad „Lietuva įeina į Rusijos Tarybų respubliką, kaipo jos autonominė dalis, kurioj visa vietos valdžia priklauso Lietuvos Taryboms“⁶¹⁴. Šioje rezoliucijoje buvo pasisaky-

610. Ten pat.

611. Ten pat.

612. Ten pat.

613. R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 02 02 (01 20), Nr. 7. P. 3.

614. Ten pat.

ta prieš „Steigiamojo Lietuvos Susirinkimo sušaukimą“, kurio tikslas, kaip sakoma rezoliucijoje, „tarnauti pasiturinčių Lietuvos sluogsnių reikalams“. Visgi šioje rezoliucijoje buvo sakoma, kad jeigu Lietuvos Steigiamasis Susirinkimas bus sušauktas, tai revoliuciniai socialdemokratai jame dalyvaus „neužmiršdami ant pirmos vietos statyti Tarybas“. Apžvelgiamoje rezoliucijoje taip pat buvo pažymėta, kad jeigu „taikos sąlygos Lietuvos likimo klausimu iškeltų referendumo reikalingumą“, tai šis „negali būti atliktas anksčiau, kaip po metų nuo išvedimo iš Lietuvos Vokietijos kariuomenės“. Per tą laiką, kaip pabrėžiama apžvelgiamoje rezoliucijoje, „Lietuvos darbininkai rupinasi imti visą vietos valdžią į savo rankas“.

Aptariamoje rezoliucijoje buvo ypač akcentuojamas įvairaus lygmens tarybų Lietuvoje kūrimas, kuriuo turės rūpintis į Lietuvą sugrįžę revoliuciniai socialdemokratai. Sukurtos tarybos turėjo imti valdžią į savo rankas. „Lietuvos „darbininkų ir vargesniųjų valstiečių suvažiavimas“ ir jo renkamas „Lietuvos Pildomasis Komitetas turi būti aukščiausia valdžios įstaiga Lietuvoje“. Tačiau rezoliucijos pabaigoje nebuvo paminėta pažymėti, kad Lietuvoje turi būti vykdomi visi „visos Rusijos C.P.K. arba Tarybų suvažiavimo nutarimai“.

1918 01 05–07 (18–20) d. lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijoje taip pat buvo priimtose rezoliucijos „Lietuvių karininkų sąjunga“, „Buržuazinės ir smulkiai – buržuazinės lietuvių partijos“ bei „Lietuvos reikalų komisariatas“⁶¹⁵. Pirmoje čia ką tik paminėtoje rezoliucijoje buvo neigiamai įvertinta Lietuvių karininkų sąjunga, „nuo pat savo užgimimo variusi kontr-revoliucijos darbą“, „siekusi lietuvius kareivius atitraukti nuo kitų tautų kareivių“, dėl to „visų revoliucinių kareivių priedermė arba išmesti iš sąjungos visus palaikytojus kontr-revoliucinių žinksnių arba patiems išeiti“, nes lietuviai socialdemokratai bolševikai „negali bendrose eilėse dirbti su kontr-revoliucionieriais“⁶¹⁶.

Antroje iš čia ką tik paminėtų rezoliucijų buvo duotas neigiamas Rusijoje veikiančių lietuvių partijų, socialdemokratų bolševikų (kalbant apie nagrinėjamą laikotarpį – ne tik bolševikų) bei sovietinio komunizmo ideologijos ir sovietinės istoriografijos terminologijoje vadinamų „buržuazinėmis“ ir „smulkiaburžuazinėmis“, vertinimas⁶¹⁷. Šios rezoliucijos pabaigoje buvo pabrėžiama, kad „revoliuciniai socialdemokratai jokių būdu negali išsižadėti kuo aštriausios kovos ne tik su klerikalinėmis ir buržuazinėmis lietuvių partijomis“, bet ir su „smulkiaburžuazinėmis“ partijomis, tai yra „su vadinamais liaudininkais“, kaip su atvirais ar „prisidengusiais“ „dabartinės valdžios priešais“, su kuriais „revoliuciniai socialdemokratai negali turėti jokio bendro darbo politikos srityje“⁶¹⁸.

615. Ten pat; R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 02 06 (01 24), Nr. 8. P. 2–3.

616. R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 02 02 (01 20), Nr. 7. P. 3.

617. R.S.-D.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 02 06 (01 24), Nr. 8. P. 2–3.

618. Ten pat. P. 3.

Rezoliucijoje „Lietuvos reikalų komisariatas“ lietuvių bolševikų konferencija iš pradžių atkreipė dėmesį į tai, kad „visokios tautinės įstaigos, o tuo labiau valstybinės tautinės įstaigos lengvai veda draugus nuo tikro kovos kelio ir dažnai veda juos net prie manomo bendro tautos darbo“, kad „tautos reikalų komisariatai nėra reikalingi proletarų revoliucijos užkariavimui vykinimui gyveniman“ ir kad „jų priedermes pilnai gali atlikti teritorijų tarybos“. Tačiau turint mintyje, kad yra „paskirtas tam tikras Tautos reikalų Liaudies komisariatas“ ir kad prie jo darbo „Liaudies komisarai rupinasi pritraukti nerevoliucines organizacijas“, kad „tremtiniai iš Lietuvos dar negali aktyviai dalyvauti kūrime Lietuvos Darb. ir Varg. Valst. Tarybų“, buvo pripažinta, kad RSDDP(b) LS CB „priedermė buvo paimti“ LRK įsteigimą į „savo rankas“, tačiau kartu buvo nurodoma, kad LRK „turi būti ne tiek lietuvių reikalų Komisariatas, kiek Lietuvos reikalų“ ir kad jis „turi būti įstaiga padedančia Rusijos revoliucijos valdžiai įtraukti platesnes tremtinių iš Lietuvos eiles į revoliucinių kovotojų eiles“, turi „rūpintis ne tik ėmimu įstaigų į savo rankas, kiek mobilizacija revoliucinių jėgų“ ir ruošimusi „prie būsimos kovos Lietuvoje“⁶¹⁹.

Iš čia pristatytų ir apibūdintų 1918 01 05–07 (18–20) d. lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos rezoliucijų matome, kad jų tekstai yra paremti Petrogrado lietuvių bolševikų, t. y. „tiesiečių“, ideologinėmis nuostatomis ir kad prie RSDDP(b) prisidėjusi Maskvos LSDP organizacija, susijungdama su į RSDDP(b) LS susibūrusiais Petrogrado ir kitų miestų lietuvių socialdemokratais bolševikais, buvo priversta atsisakyti savo politinių nuostatų, prieštaraujančių „tiesiečių“ politinėms nuostatomis. Pastebėtina, kad jeigu maskviečiai lietuvių socialdemokratai būtų prieštaravę čia ką tik pristatytoms rezoliucijoms, tai tie prieštaravimai, be abejo, būtų susilaukę Z. Angariečio ir kitų „tiesiečių“ ideologinėmis nuostatomis besivadovaujančių lietuvių bolševikų dėmesio. Tačiau apie tai, be to, kas buvo minėta apibūdinant rezoliucijos „L.S.-D.P. organizacijos“ priėmimą, informacijos nepavyko rasti.

Taigi maskviečiai lietuvių socialdemokratai įsijungę į RSDDP(b) LS, jų atstovai J. Smolskis ir S. Matulaitis įėjo į aptariamą konferencijos sudarytą naują RSDDP(b) LC CB⁶²⁰. S. Matulaitis buvo kooptuotas į „Tiesos“ redakciją ir tapo vienu iš dviejų „Tiesos“ redaktorių (kitas – V. Kapsukas)⁶²¹. Nenuostabu, kad susiklosčiusioje situacijoje 1918 m. pradžioje (pirmaisiais mėnesiais) ir Maskvos LSDP organizacijos nariai, kaip ir kai kurie LSDP Petrogrado internacionalistai, dirbo Lietuvos reikalų komisariate (LRK), jo 1918 01 28 įsteigtame Maskvos srities komitete, o organizacijos lyderis J. Smolskis buvo šio komiteto pirmininkas⁶²². Kaip rašoma S. Matulaičio atsimini-

619. Ten pat.

620. Kiti į LS CB išrinkti asmenys buvo Z. Aleksa-Angarietis, V. Kapsukas, J. Dumša, B. Mickevičius ir J. Lenkaitis. Žr.: RSDDP lietuvių sekcijų konferencija // Tiesa, 1918 01 30 (01 17), Nr. 6. P. 3.

621. Z. Angarietis netrukus tapo naujai įsteigto „Komunisto“ redaktoriumi. Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 333.

622. Čia dirbo ir K. Bielinis, F. Valiukas, V. Sirutavičius, ir, matyt, dar vienas kitas buvusios LSDP Maskvos organizacijos narys. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 219–228; L. R. Komisariato skyrius // Tiesa, 1918 05 15, Nr. 27. P. 2; Aničas J., Noreikienė S. Lietuvos reikalų komisariato veikla. P. 17.

muose, šis LRK Maskvos komitetas „beveik išimtinai užsiėmė išvežtų iš Lietuvos į Rusiją fabrių, dirbtuvių, mašinų, bibliotekų, archyvų, valdžios įstaigų ir kitokio turto surašinėjimu, kad savo laiku atgal Lietuvai visi turtai grąžinti“⁶²³.

Grįžtant prie minėtos lietuvių bolševikų konferencijos reikia atkreipti dėmesį, kad Maskvos lietuvių socialdemokratų dalyvavimas aptartoje konferencijoje, jų balsavimas už šios konferencijos rezoliucijas, jų atstovų įėjimas į RSDDP(b) LS CB ir į „Tiesos“ redakciją leido komunistinei istoriografijai teigti, kad 1918 m. pradžioje Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacija perėjo į bolševizmo pozicijas⁶²⁴. Visa tai 1918 01 30 (01 17) „Tiesai“ leido konstatuoti, kad prie RSDDP(b) LS CB vadovaujamų lietuvių bolševikų organizacijų prisidėjus Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacijai ir buvusiai LSDP Smolensko organizacijai „nebeliko nei vienos socialdemokratų darbininkų organizacijos neprisijungusios prie bolševikų“ ir kad „jei dar ir yra“ lietuvių socialdemokratų, „neprisidėjusių prie bolševikų tai tik atskiri asmenys, beveik vien iš inteligentų tarpo“⁶²⁵.

Ir iš tiesų organizaciniu požiūriu prie RSDDP(b) neprisijungusieji lietuvių socialdemokratai Rusijoje tuo metu buvo labai silpni, o narių skaičiumi labai negausūs. Jau matėme, kad J. Bylai taip praktiškai ir nepavyko sukurti antibolševikiškai nusistačiusių lietuvių socialdemokratų LSDP organizacijos, kad ši lietuvių socialdemokratų srovė 1918 m. pradžioje reikšėsi kaip vadinamieji nepartiniai socialdemokratai. Taip pat jau minėjome, kad po dar vieno atskilimo 1918 m. vasario mėnesį beveik tokį patį „organizacinio pajėgumo“ (nepajėgumo) laipsnį pasiekė ir Petrogrado LSDP internacionalistų organizacija.

Atrodo, kad cituotai 1918 01 30 „Tiesoje“ išsakyta minčiai apie tai, kad iš nepriusidėjusių prie RSDDP(b) lietuvių socialdemokratų liko „tik atskiri asmenys beveik vien iš inteligentų tarpo“, galima pritarti. Taigi, būtų galima teigti, kad visiškai su Rusijos bolševikų partijoje dominavusia „generaline linija“ siekią sutapti ir visiškai ja vadovavęsi Petrogrado lietuviai bolševikai („tiesiečiai“) pasiekė pergalę prieš kitų ideologinių orientacijų lietuviai socialdemokratus Rusijoje besireiškusiame lietuvių socialdemokratiname judėjime.

Tačiau netrukus taip atsitiko, kad patys Petrogrado lietuvių bolševikų vadai atsidūrė opozicijoje Rusijos bolševikų partijos politiką formuojančiai partijos vado V. Lenino „generalinei linijai“. Turima mintyje lietuvių bolševikų vadų, ypač Z. Angariečio, opozicija prieš bolševikų partijos vadovybės daugumos su V. Leninu priešakyje sprendimą pasirašyti su Vokietija Bresto taikos sutartį⁶²⁶. Iki tol besąlygiško lietuvių socialdemokratų bolševikų ideologinių-politinių nuostatų sutapimo su Rusijos bolševikais nenuilstamai reikalavęs Z. Angarietis „Tiesoje“ rašė, kad „bolševikų partijos vadai

623. Matulaitis S. Atsiminimai, D. 1–2. Ketvirtoji redakcija, 1956 // VUB RS. F. 1.–995. L. 226 (137).

624. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 333.

625. Ten pat.

626. Žr.: Z. A. [Angarietis Z.] Taikos sąlygos // Tiesa, 1918 02 27, Nr. 14. P. 1; Aleksa-Angarietis Z. Darbininkų partija ir taika // Ten pat. P. 1–2.

nepasiklausdami platesnių partijos minių ir Tarybų Centralinis Pildomasis Komitetas nutarė priimti Vokietijos taikos sąlygas“, kurios „taip sunkios, taip nužeminančios Rusijos Tarybų Respubliką, kad tik visai dvasiškai nupuolusieji, kad tik žmonės, nu stojusieji vilties laimėti revoliucinę kovą, arba tokie kurie apgavinėja save iliuzijomis ... galėjo tas sutikti priimti tas sąlygas“⁶²⁷. Parodęs, kaip, anot jo, taikos sąlygos „laidoja Tarybų valdžią Rusijoje“ ir jos iškovojo perspektyvas Vokietijos užimtose buvusios Rusijos imperijos teritorijose, tarp jų ir Lietuvoje, Z. Angarietis rašė, kad „atėjo valanda kada bolševikų partijai prisieina padaryti nuodugnią peržvalgą savo eilėse“ ir „atsikratyti nuo tų kurie proletariato partijos taktiką rupinasi pritaikyti prie valstiečių ir jiems artimų sluoksnių upo puolimo“ ir „jei jau ant tiek suterštas social-demokratų (bolševikų) vardas, kad mes negalime nuvalyti jo, mes turim išsižadėti ir seno vardo“⁶²⁸.

Anot Z. Angariečio, „mes negalim dirbti bendrose eilėse su taja srove, kuri pasinaudodama savo vadu intaka, suteikė mums vasario 24 d. aktą, kuri atnešė sutikimą priimti Vokietijos taikos sąlygas, kuri stumia darbininkų partiją in pražūtį“ ir kad „mūsų uždavinys suglausti visas tikrai revoliucines jėgas ir pasirūpinti būsime partijos suvažiavime nuvalyti partiją nuo tos gėdos, nuo to prasiradimo kuris atsitiko vasario 24 d.“. Pasak Z. Angariečio, „jei suvažiavime bus mūsų dauguma, mes turim panaikinti vasario 24 d. nutarimą“, tačiau „jei mūsų bus mažuma, jei viršų paims tie, kurie savo taktika, nors ir prieš savo norą, bet visgi atiduoda Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Ukrainos, Estijos, Suomijos darbininkus in Vokietijos vanagų nagus, tai mūsų priedermė bus apleisti tos partijos eiles, – mūsų priedermė bus susiglausti komunistų partijos eilėse ir be jokių svyravimų, be jokių kompromisų kovoti dėl galutinio darbininkų klesos laimėjimo“, nes, kaip teigiama cituojamo straipsnio pabaigoje, „darbininkų revoliucijos judėjimas mums brangesnis už partijos vienybę“⁶²⁹.

Taigi matome, kad Z. Angarietis straipsnio rašymo ir publikavimo metu buvo pasiruošęs eiti iki bolševikų partijos skilimo ir atskiros komunistų partijos sukūrimo ir ypač buvo prieš Bresto taikos sutartį su Vokietija dėl to, kad ji draustų vesti bolševikišką revoliucinę agitaciją Vokietijos užimtose buvusiose Rusijos imperijos teritorijose, tarp jų ir Lietuvoje. Z. Angarietis rašė, kad „jei taikos sąlygos draus tverti“ Raudonąją armiją, „tai mūsų priedermė bus slaptai tverti Raudonosios armijos būrius ir perkelti į Lietuvą, kad tenai padėjus Lietuvos darbininkams jų kovoje su jų priešais“⁶³⁰. Kitaip sakant, Z. Angarietis niekaip negalėjo prisileisti minties, kad bolševikinė revoliucija neįvyktų Lietuvoje ir kad čia nebūtų įvesta bolševikų valdžia. Z. Angariečio pozicija Bresto taikos atžvilgiu buvo būdinga ir kitiems lietuvių bolševikų vadovaujantiems veikėjams⁶³¹. Ši pozicija buvo artima tuo metu bolševikų

627. Z. A. [Angarietis Z.] Taikos sąlygos // Tiesa, 1918 02 27, Nr. 14. P. 1.

628. Aleksa-Angarietis Z. Darbininkų partija ir taika // Tiesa, 1918 02 27, Nr. 14. P. 2.

629. Ten pat.

630. M. B. [Angarietis Z.] Raudonoji armija // Tiesa, 1918 02 27, Nr. 14. P. 2.

631. Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] II // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 251. L. 83; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais. P. 245–247; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 340–341.

partijoje atsiradusiai savotiškai ultrarevoliucinei vadinamajai kairiųjų komunistų frakcijai, nors organizaciškai lietuvių bolševikų lyderiai jai nepriklausė⁶³².

Nors Z. Angarietis (kaip ir kiti lietuvių bolševikai) jau tais pačiais 1918 m. greitai pripažino savo klaidas Bresto taikos pasirašymo klausimu, tačiau vėliau tai jam turės tragiškų pasekmių. Beveik po 20 metų, 1936 m. lapkričio 17 d. vieno buvusio bendražygio ir oponento jis bus apskūstas J. Stalinui ir apkaltintas (be kitko) tuo, kad sprendimo dėl Bresto taikos priėmimo metu „išstojo su aršia ataka prieš Leniną“, „pasituisia ataka prieš Leniną“, „pačiu niekšiskiausiu būdu išstojo prieš Lenino asmenybę ir visus leniniečius“, „reikalavo išvyti iš partijos leniniečius ir jeigu tai nepavyks – suskaldyti partiją“, „kvietė lietuvių darbininkus ir kareivių mases nepaklusti vyriausybės nutarimams“, „išstojo kaip siaurakaktis, ribotas, savotiškas lietuvių social-patriotas, kuriam Lietuva labiau už viską pasaulyje brangesnė“ ir t. t.⁶³³ Dėl šio skundo ir kaltinimų 1938 m. kovo 27 d. suimtas, pašalintas iš VKP(b), tardytas, kalintas ir 1940 m. gegužės 22 d. sušaudytas⁶³⁴.

Bolševiko Z. Angariečio biografija, kaip ir apskritai lietuvių bolševikų, nuo 1918 m. kovo vietoje socialdemokratų besivadinsiusių komunistais, tolesnė istorija Rusijoje, neįeina į šios monografijos objektą. Į Z. Angariečio opoziciją Rusijos bolševikų partijos vadovybės daugumai, vadovaujamai V. Lenino, sprendimo dėl Bresto taikos priėmimo metu, o per jo atvejį ir apskritai to meto lietuvių bolševikų poziciją šiuo klausimu atkreipėme dėmesį dėl to, kad patys lietuviai bolševikai, su Petrogrado organizacijos nariais, vedamais fanatiškojo Z. Angariečio, iki tol besąlygiškai sekę Rusijos bolševikų vadovybės su Leninu priešakyje ideologinėmis-politinėmis nuostatomis, minimu laikotarpiu patys atsidūrė aršioje opozicijoje V. Leninui ir bolševikų partijos vadovybės daugumai. Tačiau, kaip minėjome, tokio tipo lietuvių bolševikų vadovybės „paklydimas“ buvo laikinas.

Baigdami nagrinėti lietuvių socialdemokratino judėjimo raidą Rusijoje po bolševikų atėjimo į valdžią ir remdamiesi tuo, kas čia iki pastarojo ekskurso buvo išdėstyta, turėtume konstatuoti, atrodo, galutinę bolševizmo pergalę minėtame 1917–1918 m. I pusėje pasireiškusiame judėjime. Tačiau visgi reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacija, nepaisydama šiame skyriuje aptartos lietuvių socialdemokratų bolševikų konferencijos Petrograde nutarimų, neatsisakė LSDP pavadinimo ir po minėtos konferencijos vadinosi LSDP organizacija ir tuo kėlė lietuvių bolševikų lyderių pasipiktinimą⁶³⁵.

632. Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] III // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252. L. 3. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 339–341. Apie pastarąją kairiųjų komunistų frakciją yra šiek tiek rašęs ir šios monografijos autorius. Žr.: Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2008, Nr. 9. P. 24–25.

633. Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] II // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 251. L. 49–51, 71–72.

634. Angarietis Zigmas, Jono. [Asmens byla] III // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252. L. 4, 75 ir kt.

635. Z. Angarietis savo redaguojamame „Komunisto“ laikraštyje ir 1918 05 26–27 vykusioje RKP(b) LS konferencijoje piktinosi, kad „Maskvos organizacija po senovės nešioja LSDP vardą“. Žr.: Bevardis M. [Angarietis Z.] Social-demokratų ar komunistai // Komunistas, 1918 05 01, Nr. 6. P. 38; Lietuvių Komunistų Sekcijų konferencija // Tiesa, 1918 06 08, Nr. 29. P. 3.

Po to, kai RSDDP(b) 1918 m. kovo mėnesį VII savo suvažiavime pakeitė pavadinimą į Rusijos komunistų partiją (bolševikų) – RKP(b) (lietuvių bolševikų lyderiai V. Kapsukas ir Z. Angarietis tai, be abejo, įvertino teigiamai⁶³⁶), kai kurie Maskvos lietuvių socialdemokratai išstojo iš partijos, nes, kaip rašė 1918 m. Z. Angarietis, jie „neskaitė save bolševikais, bet tik elesdėpiečiais“⁶³⁷. Nors Z. Angarietis rašo, kad tai padarė tik „ne kurie“ Maskvos lietuvių socialdemokratai, tačiau, matyt, ar bent tikėtina, kad jų būta nemažai. Mat 1918 05 26–27 vykusioje RKP(b) LS II konferencijoje buvo pažymėta, kad Maskvos lietuvių socialdemokratų organizacijoje, kurioje anksčiau buvo „keletas šimtų narių“, 1918 m. pavasarį „labai sumažėjo“ jos narių skaičius⁶³⁸. Ir tai minėtoje konferencijoje kalbėjo ne kas kitas, o Maskvos lietuvių bolševikų organizacijos lyderis J. Smolskis⁶³⁹. Visa tai leistų teigti, kad anaipol ne visi Maskvos lietuvių socialdemokratai pritarė LSDP ir socialdemokratų pavadinimų atsisakymui ir pasivaditimui komunistais, taip pat galutinei savo organizacijos bolševizacijai ir, matyt, Rusijos bolševikų valdžios vykdomai politikai.

Kad pritarimas bolševikų politikai mažėjo arba, kitaip sakant, didėjo nepritarimas šiai politikai tarp buvusių Maskvos LSDP organizacijos narių, rodo ir tai, kad 1918 05 12 J. Smolskis, F. Valiukas ir V. Sirutavičius atsisakė „vedimo atskirų skyrių“ Lietuvos reikalų komisariate⁶⁴⁰. Tai jie padarė dėl Vyriausiosios lietuvių tarybos Rusijoje (VLTR) narių kratos ir dėl „siaurai frakcinės komisariato veikimo dvasios“, tai yra „bolševikų-komunistų dvasios“⁶⁴¹.

Tai, kad čia matome J. Smolskį, rodo, kad nepritarimas bent jau kai kuriems bolševikų politikos aspektams didėjo ir tarp tų buvusių Maskvos lietuvių socialdemokratų-bolševikų, kurie bolševikams atsisakius socialdemokratų pavadinimo ir pasivadinus komunistais ir toliau liko bolševikų partijoje. Kad tiek tarp šių, tiek tarp kitų asmenų, per Maskvos LSDP organizacijos prisidėjimą prie RSDDP(b) tapusių bolševikų partijos nariais ir po jos atėjimo į valdžią dirbusių valdžios įstaigose, reiškęsi vis kritiškesnis požiūris į bolševizmą, rodo ir tai, kad ne tik tokie Maskvos lietuvių socialdemokratai, pavyzdžiui, K. Bielinis ar V. Sirutavičius, kaip ir daugelis kitų, kurie nebuvo vadovaujantys Maskvos LSDP organizacijos veikėjai, bet ir pats šios organizacijos lyderis J. Smolskis, kuris, kaip matėme, 1918 01 18–20 (5–7) lietuvių bolševikų konferencijoje buvo išrinktas į RSDDP(b) LS CB, sugrįžęs į Lietuvą 1918 m.

636. Žr., pvz.: V. G. [Kapsukas V.] Naujas mūsų partijos vardas // Tiesa, 1918 03 02, Nr. 18. P. 1–2; [Angarietis Z. ?] Ne socialdemokratai, ne anarchistai, bet komunistai // Komunistas, 1918 04 06, Nr. 1–2. P. 1–2; Z. A. [Angarietis Z.] Komunistų partija // Ten pat. P. 2.

637. Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). P. 16.

638. Lietuvių komunistų sekcijų konferencija // Tiesa, 1918 06 08, Nr. 29. P. 3.

639. Ten pat. Lietuvių bolševikų skaičiaus sumažėjimas 1918 m. pavasarį akivaizdžiai liudytų ir tai, kad 1918 01 18–20 konferencijoje buvo atstovaujama apytiksliai apie 2400 lietuvių socialdemokratų, priklausių prie RSDDP(b) prisidėjusioms lietuvių socialdemokratų organizacijoms, o 1918 05 26–27 RKP(b) LS konferencijoje tebuvo atstovaujama tik apie daugiau nei 570 RKP(b) LS priklausiusių narių. Žr. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 346.

640. L. R. Komisariato skyrius // Tiesa, 1918 05 15, Nr. 27. P. 2.

641. Ten pat.

vasarą neprisidėjo prie čia kuriamos komunistų partijos, o veikė kaip socialdemokratas, LSDP narys, t. y. iš komunistų partijos pasitraukė, dėl ko buvo nuolat smerkiamas sovietinės komunistinės istoriografijos⁶⁴².

Tai, kad nemažai lietuvių socialdemokratų Rusijoje, patyrusių didesnę ar mažesnę probolševikinę savo ideologinių-politinių nuostatų evoliuciją, neprisidėjo prie komunistinio judėjimo Lietuvoje (po sugrįžimo į ją), nekeičia bendros lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje 1917–1918 m. pasireiškusių, vyrausių ir tolydžio stiprėjusių lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės raidos tendencijos. Tendencijos, pagal kurią didžioji šio judėjimo dalis, dauguma jo srovių patyrė didesnę ar mažesnę 1917 m. Rusijoje išpopuliarėjusio ir tų metų rudenį į valdžią atėjusio Rusijos socialdemokratijos mutanto bolševizmo poveikį. Kaip matėme, net ir iš tos mažytės lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje dalies, kuri nebuvo prisidėjusi prie RSDDP(b), 1917 m. kai kurie pabaigoje–1918 m. pradžioje laikėsi probolševikinės orientacijos. Ir vėlgi, kaip matėme, tik mažytė lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje dalis, būrelis asmenų – vadinamieji nepartiniai socialdemokratai – užėmė griežtai antibolševikinę poziciją, o Lietuvos ateities klausimu laikėsi panašių pažiūrų kaip ir Vokietijos okupuotoje Lietuvoje likusi LSDP dalis 1916 m.–1918 m. I pusėje.

Taigi matome, kad už Lietuvos ribų pasireiškusi lietuviškosios socialdemokratinės minties ir socialdemokratinio judėjimo evoliucija pagal vyraujančią tendenciją rutuliojosi visai kitaip nei tuo metu Lietuvoje veikusioje LSDP dalyje. Matyt, neturint mintyje negausios, neįtakingos ir jokios organizacinės struktūros nesugebėjusios sukurti 1917 m. rudenį–1918 m. pradžioje pasireiškusių ir ryškiausiai Rusijos lietuvių politiniame gyvenime J. Bylos reprezentuojamos vadinamosios nepartinių socialdemokratų srovės, ko gero, galima teigti, kad Lietuvoje veikusi ir marksistinė socializmo ideologijos samprata besivadovavusi LSDP (jos dalis) kai kuriomis savo ideologinėmis-politinėmis nuostatomis ar bent kai kuriais 1917–1918 m. laikotarpiu ypač svarbiais jų aspektais, pavyzdžiui, savo nuostatomis dėl Lietuvos politinės ateities, buvo artimesnė nei taip pat save marksistinėmis laikiusioms daugumai Rusijoje veikusių lietuvių socialdemokratų srovių (tokių kaip LSDP Petrogrado internacionalistų organizacija, Maskvos lietuvių socialdemokratų internacionalistų, prisidėjusių prie RSDDP(b) LSDP organizacija, nekalbant jau, žinoma, apie lietuvių socialdemokratus bolševikus iš RSDDP(b) LR (LS)), o nemarksistiniams socialistams – 1917 m. rudenį po atskilimo nuo LSLP susikūrusiai Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijai (LSLDP)⁶⁴³ ar ir net save evoliuciniais socialistais laikiusiems, tačiau kitų lietuvių socialistinių partijų socialistais nelaikomiems, santariečiams – Demokratinei lietuvių tautos laisvės santarai (DLTLS)⁶⁴⁴.

642. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 331. Iš komunistų sugrįžęs į Lietuvą pasitraukė ir kitas iš buvusios Maskvos LSDP organizacijos lyderių P. Avižonis.

643. Apie šios partijos ideologiją 1917 m. pabaigoje–1918 m. pradžioje žr.: Varpas, 1918, Nr. 1.

644. Tai, kad DLTLS galima pavadinti evoliucinių socialistų partija, matyti tiek iš DLTLS 1917 03 14 „Santaraje“ išspausdintos šios partijos programinės deklaracijos, tiek iš programinio P. Leono straipsnio,

Beje, šių Rusijoje veikusių lietuvių socialistinių partijų paminėjimas rodo ir dar vieną Lietuvoje ir Rusijoje pasireikusių lietuvių socialdemokratinio judėjimo dalių politinės raiškos konteksto skirtumą: Lietuvoje veikusi LSDP dalis iki 1918 m. antros pusės buvo savotiška socializmo atstovavimo monopolistė lietuviškoje visuomenės dalyje, tai yra čia faktiškai nebuvo kitų lietuviškų socialistinių partijų, o Rusijoje iki galutinio socialdemokratų bolševikų atsiribojimo nuo socialdemokratijos termino, taigi atsiskyrimo nuo socialdemokratinio judėjimo, be įvairių šioje knygos dalyje aptartų 1916–1918 m. išryškėjusių ir išsidiferencijavusių pakraipų ir srovių lietuvių socialistų-socialdemokratų judėjime, matome keletą savęs marksistinėmis nelaikiusių socialistinių partijų: LSLP, nuo 1918 m. gegužės pasivadinusią LRSLP (Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija), nuo LSLP 1917 m. rudenį atskilusią LSLDP ir DLTLS.

Ir, kaip minėjome, Lietuvos politinės ateities klausimo aspektu, o iš dalies ir daugeliu kitų politinių nuostatų, politinės laikysenos ir taktikos aspektų, Lietuvoje likusi LSDP dalis buvo artimesnė ne daugumai lietuviškųjų socialdemokratinė srovių Rusijoje, išskyrus J. Bylos atstovaujamą srovę, o už nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką pasisakančioms 1917 m.–1918 m. pirmoje pusėje tik Rusijoje veikusioms LSLDP ir DLTLS. Ne veltui pastarosios spaudoje buvo nuolat griežtai ir iš socialistinių pozicijų kritikuojami Rusijoje veikiantys lietuvių socialdemokratai, ir ne tik socialdemokratai bolševikai, bet ir socialdemokratai internacionalistai, tiek prisijungę prie RSSDP(b) (kaip Maskvoje), tiek neprisijungę prie jos (kaip Petrograde), nors apie Lietuvoje veikiančiąją LSDP ir jos veikėjus minimoje DLTLS spaudoje buvo atsiliepiama gana palankiai⁶⁴⁵. Nuosaikiųjų socialistų iš DLTLS leidžiamąjoje „Santaroje“ Rusijoje veikiantys socialdemokratai internacionalistai ir, žinoma, bolše-

tiek iš įvairių kitų „Santaroje“ publikuotų straipsnių. Žr.: Demokratinės tautos laisvės Santaros programiniai pradai // Santara, 1917 03 14, Nr. 1. P. 1–2; Leonas P. Kas ta Demokratinė Tautos Laisvės Santara // Santara, 1917 08 12, Nr. 34. P. 1. (šiam straipsnyje P. Leonas tiesiog pareiškia, kad yra „evoliucinio socializmo šalininkas“, kad „Santara“ yra „socializmo šalininkė“, kad DLTLS yra „socialistinė, nes stovi už socializmo vykinimą gyvenime“); Žagrelė T. „Tiesos“ patriotizmas // Santara, 1917 12 24, Nr. 49. P. 1–2. (šiam straipsnyje jo autorius dar kartą prisistatė esąs socialistas-tautininkas, pasisakantis už Lietuvos nepriklausomybę.) Taip pat žr.: Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. P. 224, 232; Urbonas V. Stasys Šilingas. Gyvenimas tautai ir valstybei. P. 119.

645. Pavyzdžiui, 1917 07 08 „Santaroje“ išspausdintame I. Šeinaus-Jurkūno straipsnyje lietuvių socialdemokratų ir socialistų liaudininkų „vadai Rusijoje“ buvo apkaltinti surusėjimu ir supriešinti su ligi karo Lietuvoje veikusiais ir aptariamu laikotarpiu veikiančiais socialdemokratais. Anot I. Jurkūno, „tikros kultūros žmonių“ S. Kairio, A. Janulaičio ir M. Biržiškos vadovaujama LSDP „prie daugelio klaidų ir burtų jauno socializmo, buvo partija ne kokia nors rajoninė, o tikra lietuviška“ ir buvo „pati simpatingiausia ir sumaniausia mūsų kairiosios visuomenės dalis ... su kuria būdavo galima ne tik nesibarant šnekėtis, bet drauge ir visuomeninis darbas dirbti“. Straipsnio autorius taip pat paminėjęs, kad šie socialdemokratai „karo metu sugebėjo dirbti netgi kartu su kunigais“ ir „bendrai dabar varo Lietuvos gelbėjimo darbą Lietuvoje“. Gi Rusijoje veikiantys lietuvių socialdemokratai, kaip ir LSLP vadovaujantys veikėjai, buvo apibūdinti kaip „šių dienų rusų beždžioniavimo homunkulai“. Žr.: Jurkūnas I. Lietuvių inteligentijos rusėjimas // Santara, 1917 07 08, Nr. 29. P. 1. Taip pat žr.: V. S. Šiapus ir anapus // Santara, 1917 07 22, Nr. 31. P. 1; Žagrelė T. Išsiaiškinkime // Santara, 1917 12 03, Nr. 46. P. 1; Leonas P. Lietuvos Laisvės klausimas // Santara, 1918 01 21, Nr. 3 (52). P. 1.

vikai iš LS, kaip ir socialistai liaudininkai iš LSLP, buvo kritikuojami už „pasisakymus prieš nepriklausomybės reikalavimus“ Lietuvai⁶⁴⁶, už „nenorėjimą savo tautai laisvės“⁶⁴⁷, už „išgyvendinimą“, nors ir „nevienodu laipsniu“, „visų demokratizmo ir socializmo principų“⁶⁴⁸.

Minimos lietuvių socialistų srovės Rusijoje buvo pirmiausia santariečių kritikuojamos už jų požiūrius į Lietuvos nepriklausomybės klausimą, todėl „Santaros“ autoriai joms (tai yra Rusijos lietuvių socialdemokratams internacionalistams, LSLP ir, žinoma, bolševikams) priešino ne tik Lietuvoje veikusią už Lietuvos nepriklausomybę aiškiai pasisakančią LSDP, kaip jau minėjome, ją vertindami teigiamai⁶⁴⁹, bet ir kitų tautų (Suomijos, Airijos, Ukrainos) socialistus, keliančius savo šalių nepriklausomybės reikalavimą⁶⁵⁰, ir netgi rėmėsi žymiausio marksistinio socializmo teoretiko ir socialdemokratijos ideologo K. Kautsky mintimi, kad „tautinė valstybė gali būti vieninteliu demokratiniu išrišimu mažųjų tautų klausime“⁶⁵¹.

Tuo būtų galima ir užbaigti lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje ideologinės-politinės ir organizacinės raidos nagrinėjimą 1915 m.–1918 m. I pusėje (tai yra iki to laikotarpio, kol jis apskritai čia (Rusijoje) reiškėsi). Dabar galima sugrįžti į Lietuvą ir pažvelgti kaip iš Rusijos į Lietuvą grįžtantys buvę socialdemokratai, tapę komunistais, ir tokiais netapę įvairių idėjinių pakraipų lietuvių socialdemokratai paveikė Lietuvoje besireiškusį lietuvių socialdemokratinį judėjimą, atstovaujamą čia likusių ir veikusių LSDP narių. Tačiau tai bus kito šios monografijos skyriaus objektas.

646. V. S. Šiapus ir anapus // Santara, 1917 07 22, Nr. 31. P. 1; Žagrelė T. Išsiaiškinkime // Santara, 1917 12 03, Nr. 46. P. 1.

647. Leonas P. Lietuvos Laisvės klausimas // Santara, 1918 01 21, Nr. 3 (52). P. 1.

648. Seniūnas V. Lietuvių politinis judėjimas Rusijoje // Santara, 1918 03 14, Nr. 8 (57). P. 1–2. Šiame aštaria bolševikų kritika pasižymėjusiame straipsnyje jo autorius lietuvių socialistinį judėjimą Rusijoje („visą lietuvių demokratiją“) suskirstė į „tautinius socialistus“ – DLTLS ir LSLDP ir „vadinamąją revoliucinę arba tarybų demokratiją“ – lietuvių bolševikus ir LSLP, kuriems ir buvo pateiktas tekste pacituotas apibūdinimas.

649. V. S. Šiapus ir anapus // Santara, 1917 07 22, Nr. 31. P. 1; Žagrelė T. Išsiaiškinkime // Santara, 1917 12 03, Nr. 46. P. 1. Ypač charakteringas šiuo požiūriu 1918 01 21 „Santaroje“ išspausdintas DLTLS lyderio P. Leono straipsnis „Lietuvos Laisvės klausimas“, kuriame buvo kritikuojamos „savo tautai laisvės nenorinčių lietuvių socialdemokratų bolševikų, socialdemokratų internacionalistų ir kairiųjų socialistų liaudininkų laikraščiuose „Tiesa“, „Socialdemokratas“ ir „Naujoji Lietuva“ dėstomos šių politinių grupių pažiūros, o visoms šioms minėtoms socialistinėms grupėms buvo priešinami Lietuvoje veikiantys socialdemokratai, visų pirma „vienas žymesnių mūsų socialdemokratų S. Kairys“. Žr.: Leonas P. Lietuvos Laisvės klausimas // Santara, 1918 01 21, Nr. 3 (52). P. 1.

650. Ten pat.

651. P. Socializmas ir tautų klausimas // Santara, 1917 12 03, Nr. 46. P. 1–2. Čia taip pat buvo priminta ir K. Kautsky mintis, kad proletariato kelias į socializmą yra tik „per demokratiją“.

5. Lietuvos socialdemokratija 1918 m. antroje pusėje: ideologinė-politinė diferenciacija bei santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu

5.1. Socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesas bei komunistinio judėjimo tapimas Lietuvoje 1918 m. (iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos)

Aptarę lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėjinę-politinę raidą ir diferenciaciją už Lietuvos ribų Pirmojo pasaulinio karo metais, grįžkime į Lietuvą ir iškelkime klausimą, kiek ir kaip minėti už Lietuvos ribų vykę lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėjinės evoliucijos ir diferenciacijos procesai ir bolševikų atėjimas į valdžią Rusijoje paveikė lietuvių socialdemokratinio judėjimo raidą Lietuvoje. Taigi šiame skyriuje rekonstruosime ir parodysime sovietinės istoriografijos itin tendencingai nušviestą Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu likusių socialdemokratų, 1918 m. pradžioje dar buvusių LSDP nariais, o vėliau nuo jos atsiskyrusių, idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesą bei šio proceso metu pasireiškusį vietinio komunistinio judėjimo tapimą 1918 m. I pusėje–1918 m. rudenį, laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.

Viename iš ankstesnių šio tyrimo skyrių aptardami klausimą, ar S. Kairys ir M. Biržiška išliko socialdemokratais po 1917 m. gruodžio mėnesio, pažymėjome, kad 1917 m. pabaigoje–1918 m. pradžioje tarp Vilniuje veikusių socialdemokratų – LSDP narių – pasireiškė tam tikri nesutarimai dėl socialdemokratų santykio su Lietuvos Taryba. Taip pat minėjome ir preliminariai priėjome prie išvados, kad tie nesutarimai tuo metu negali būti (vargu ar gali būti) traktuotini kaip nesutarimai tarp vadinamųjų probolševikinių, „revoliucinių socialdemokratų“, arba, kaip kartais komunistinėje literatūroje nurodoma, – „tarptautinių“ socialdemokratų, ir, nekomunistiniu požiūriu, socialdemokratijos idealams likusių ištikimų socialdemokratų, arba, sovietiniu-komunistiniu požiūriu, juos (t. y. „revoliucinės socialdemokratijos“ idealus) išdavusių socialdemokratų, t. y. „socialpatriotais“, „kaizeriniais“, „smulkia-buržuaziniais“, „nacionalistiniais“, „oportunistiniais“ tapusių socialdemokratų.

Aiškindamiesi klausimą, ar S. Kairys ir M. Biržiška išliko socialdemokratais po pirmojo vadinamojo „pašalinimo“ ir po antrojo savanoriško išstojo iš LSDP, taip pat konstatavome, kad S. Kairys, nepaisant jo vadinamojo pašalinimo iš partijos, LSDP nariu išliko ir po aptarto 1917 m. gruodžio mėnesio „inicident“, o tai ryškiausiai paliudija jau minėtas 1918 m. kovo 22 d. LSDP Vilniaus organizacijos konferencijos nutarimas. Taip pat atkreipėme dėmesį ir į tai, kad minėta 1918 m. kovo 22 d. LSDP Vilniaus organizacijos konferencija buvo ne revoliucinių-probolševikinių socialdemokratų

konferencija, kaip tvirtinama kai kuriuose komunistinės istoriografijos tekstuose¹, ir ne jų (revoliucinių socialdemokratų) atsiskyrimas nuo lietuviškųjų, anot ką tik minėtos istoriografijos, „socialpatriotų“, o, pasak V. Kapsuko, tai buvo konferencija, paruošta ir pravesta aktyviai dalyvaujant lenkų socialistams inteligentams, arba lenkų „socialpatriotams“ Stanislawui Baginskiui, J. Godwoodui ir A. Zasztowtui, ir nukreipta (konferencija – G. M.) prieš „lietuvių socialpatriotus“, siekiant Vilniaus darbininkus socialdemokratus, ypač ne lietuvių tautybės darbininkus socialdemokratus, priklausiusius lig tol LSDP, nukreipti, anot komunistinės terminologijos, į „lenkiškojo socialpatriotizmo ir susitaikėliškumo kelią“².

Taigi nėra tikslu ir teisinga tvirtinti, kad 1918 03 22 įkurta, ar tiksliau, tik pradėta kurti, Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija (LBSDP) buvo revoliucinių, probolševikinių socialdemokratų partija³. Galbūt net tiksliau būtų šią besikuriančią partiją jos kūrimosi pradžioje vadinti labiau prolenkiškos orientacijos Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija⁴.

Kaip žinoma, nors apie LBSDP įkūrimą buvo paskelbta 1918 03 22, tačiau realiai ši partija tada sukurta nebuvo. Buvo tik deklaruota apie tokios partijos įkūrimą ir sudaryta komisija iš 5 asmenų kuriamos partijos programai ir statutui parengti⁵. Į šią komisiją, be kitų, įėjo ir du iš minėtų lenkų socialistų – S. Baginskas ir A. Zasztowtas⁶. Į kuriamą partiją buvo mėginama įtraukti įvairias Vilniuje (Lietuvoje) veikusias socialdemokratinės partijas, nesusijusias bendradarbiavimu su „kaizerine“, „buržuazine“ Lietuvos Taryba⁷. Todėl bendros LBSDP sukūrimo būtinumą deklaravusieji vedė derybas su kai kuriomis kitomis Vilniuje veikusiomis socialistinė-

1. Pavyzdžiui, „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“ ir „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ rašoma, kad 1918 03 22 LSDP Vilniaus organizacijos konferencijoje „revoliuciniai socialdemokratai nutarė išstoti iš LSDP ir įkūrė Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partiją“. Žr. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1966. P. 590. Taip pat žr. Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 562.
2. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 172.
3. Kaip tokio neteisingo tvirtinimo pavyzdį galime nurodyti „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ išsakytą teiginį, kad Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija buvo „revoliucinė organizacija“, kurią įkūrė revoliucingai nusiteikę LSDP Vilniaus organizacijos nariai, nepatenkinti oportunistinių vadovų (M. Biržiškos, S. Kairio), priklausančių Lietuvos Tarybai, politika. Žr.: Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.
4. Tarpukario Lietuvos laikotarpio pabaigoje išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ 1918 03 22 pradėta kurti LBSDP pavadinta „lenkiškąja Lietuvos ir Gudijos socialdemokratų partija“. Žr.: Biržiška M. Eidukevičius Pranas // Lietuvių enciklopedija. T. 7. – Kaunas, 1939. P. 569.
5. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 38. Taip pat žr.: Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве // Пролетарская революция, 1922, Nr. 8. С. 75.
6. Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве. С. 75.
7. Turint mintyje čia jau minėtus komunistinės istoriografijos teiginius apie tai, kad Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partiją sudarė „revoliuciniai socialdemokratai“, „revoliucingai nusiteikę“ socialdemokratai ar kad ši partija buvo „revoliucinė organizacija“, reikia pastebėti, kad vargu (švelniai pasakius) ar kurią nors iš tuo metu – 1918 m. kovo pabaigoje Vilniuje veikusių socialdemokratinų partijų ar grupių būtų galima pavadinti revoliucine partija ar grupe komunistine šio žodžio prasme.

mis partijomis. Buvo deramasi su Vilniuje veikusia RSDDP (menševikų) grupe⁸ ir žydų Bundu⁹. Kaip mini V. Kapsukas, bet nemini, ko gero, visa likusi komunistinė istoriografija, buvo vedamos derybos ir su LSDP pasilikusiais socialdemokratais¹⁰. Tai, kad derybos su LSDP ar bent kai kuriais jos nariais galėjo būti, paliudytų ir tas faktas, kad po 1918 03 22 konferencijos, kada didžioji dalis LSDP Vilniaus organizacijos narių pasitraukė iš LSDP, joje dar liko vienas iš šios organizacijos lyderių P. Eidukevičius, kuris, kaip matysime vėliau, aktyviai įsijungs į LBSDP kūrimo procesą¹¹.

Kaipgi sekėsi LBSDP kūrimo procesas jo iniciatoriams? Turime iš karto pažymėti, kad mėginimas sukurti Lietuvoje visus su bendradarbiavimu su Lietuvos Taryba nesusijusius šalies socialdemokratus vienijančią partiją nepavyko. Bundas derybose iškėlė sąlygą, kad būsimoji partija būtų organizuota federacijos principu, nacionaliniu pagrindu¹². Žydų socialdemokratai laikėsi savo senos pozicijos, kad būsimai bendrai organizacijai turėtų būti būdingas federacinis (nacionalinis) principas¹³. Tačiau LBSDP kūrimo iniciatoriams tokia pozicija buvo nepriimtina. Kadangi dėl to susitarta nebuvo, Bundas dalyvauti kuriant bendrą Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratinę partiją atsisakė¹⁴. Atsisakė tai daryti ir, anot V. Kapsuko, pradžioje derybose dalyvavę LSDP atstovai, kurie (LSDP „inteligentinės dalies atstovai“), pasak

8. Izoliuotos nuo Rusijos, atskirtos nuo vadovaujančių centrų, veikiančios okupuotame krašte, iš kurio pasitraukė daug rusakalbių gyventojų, taigi netekusios ir nacionalinės bazės, menševikų vadovaujamos Vilniaus RSDDP grupės padėtis tuo metu Vilniuje buvo savotiškai ypatinga. Taip to meto RSDDP grupės būklę Vilniuje apibūdinęs tuometinis jos lyderis R. Ginsburgas (S. Girinis) tvirtino, kad 1917 m. pabaigoje–1918 m. pradžioje turėjo keletą dešimčių organizuotų narių. Tačiau tai yra abejotina. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 19–20.
9. Ten pat. L. 39; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 171; RKP(b) Lietuvių sekijų Centro biuro protokolai. P. 23.
10. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 171.
11. Kaip rašoma tarpukario „Lietuvių enciklopedijoje“, P. Eidukevičius „nepasekė Zaštovtu ir Godvudu ir iš partijos nepasitraukė“. Žr.: Biržiška M. Eidukevičius Pranas // Lietuvių enciklopedija. T. 7. P. 569. Kad P. Eidukevičius buvo likęs LSDP, nurodo ir R. Ginsburgas (S. Girinis), kuris savo atsiminimuose pateikia niekur kitur neaptinkamą, taigi ir iki galo nepatvirtintą, faktą, kad LSDP Vilniaus organizacijoje po 1918 m. kovo 22 d. didžiosios Vilniaus organizacijos dalies išstojimo iš partijos teliko tik septyni inteligentai – Kairys, Biržiška, Domaševičius, Eidukevičius ir dar keletas kitų. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 38. Taip pat žr.: Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве. С. 75. Kaip matome, R. Ginsburgas (Girinis) LSDP nariu laiko ir M. Biržišką, kuris iš LSDP kaip organizacijos jau buvo (1917 m. gruodžio mėnesį) pasitraukęs (tai kitur savo atsiminimuose mini ir R. Ginsburgas (Girinis)). Tai, taip pat kai kurios kitos aplinkybės leidžia atsargiai vertinti ir patį R. Ginsburgą (Girinio) tvirtinimą, kad LSDP Vilniaus organizacijoje tebuvo likę tik septyni asmenys. Kokiam nors kitame istoriniame šaltinyje aptikti duomenų, kiek tuo metu LSDP Vilniaus organizacijoje buvo likusių narių, neteko.
12. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 39.
13. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 172; Кapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia Lietuvoje. P. 86.
14. Ten pat.

lietuvių komunistų lyderio, laikėsi tokios pat pozicijos, kaip ir Bundas¹⁵. Be abejo, čia mintyje reikia turėti tuos LSDP atstovus, kurie tuo (atsisakymo) metu dar buvo likę šios partijos nariais¹⁶.

Susitarimas kurti naują partiją – minėtąją LBSDP – buvo pasiektas tik tarp nuo LSDP 1918 03 22 atsiskyrusios LSDP Vilniaus organizacijos dalies (jau pasiskelbusios LBSDP) ir menševikinės RSDDP grupės. Tačiau derybų dėl LBSDP sukūrimo proceso metu 1918 m. pavasarį pasitraukusi iš LSDP socialdemokratų grupė, ideologinių-politinių orientacijų požiūriu iš pat pradžių nebuvusi vieninga, kuomet toliau, tuo labiau diferencijavosi. Mat 1918 03 22 nuo LSDP atsiskyrusią ir pasiskelbusią LBSDP LSDP Vilniaus organizacijos dalį sudarė, viena vertus, vadinamųjų lenkų socialpatriotų įtakoje buvę darbininkai bei, kita vertus, tie buvę LSDP nariai darbininkai, kuriems buvo būdingesnės radikalesnės, prorevoliucingesnės orientacijos ir tarp kurių 1918 m. pavasarį pradėjo reikštis probolševikinės nuotaikos, o pavasario antroje pusėje bei vasarą prasidėjo ir vyko bolševizacijos procesai.

Kaip yra žinoma, skirtingai nuo karo metais Rusijoje ir kitose šalyse atsidūrusių lietuvių socialdemokratų – LSDP narių (kur, kaip matėme iš ankstesnės šios monografijos dalies, dar 1916–1917 m. tarp ten atsidūrusių lietuvių socialdemokratų ir nesocialdemokratų atsirado bolševizmo sekėjų ir šalininkų), Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje, tarp Lietuvos socialdemokratų – LSDP narių, karo metais, taip pat ir 1917 m. ir netgi 1918 m. pradžioje, Rusijos bolševikų sekėjų nebuvo. Atrodo, kad nebuvo jų, bent jau Vilniuje, ir 1918 m. kovą bei balandžio pradžioje¹⁷. Tačiau, matyt, tam tikrų radikalesnių nuotaikų, artimų probolševikinėms nuotaikoms, tarp socialdemokratų, dalies buvusių LSDP narių, visgi 1918 m. pavasario pirmoje pusėje būta. Tai savo informaciniame pranešime į Rusiją lietuvių bolševikų Centro biurui patvirtino 1918 m. balandžio mėnesį į Lietuvą komunistinį judėjimą organizuoti atvykusi RKP(b) LS CB pasiuntinė Aleksandra Drabavičiūtė¹⁸. Anot jos, jai atvykus į Lietuvą, bolševikų čia nebuvo. Bolševizmas čia tesireiškė tik kaip tam tikra dalies darbininkų „nuotaika“¹⁹. Remiantis tuo, kad atvykusi į Vilnių A. Drabavičiūtė susisiektė su iš LSDP 1918 03 22 išstojusiais ir į LBSDP kūrimą įsitraukusiais socialdemokratais darbininkais²⁰, matyt, galima teigti, kad minėtos santykinai probolševikinės nuotaikos tarp darbininkų, apie kurias rašė Rusijos lietuvių bolševikų pasiuntinė, 1918 m. balandžio mėnesį pasireiškė būtent tarp dalies iš LSDP išstojusių darbininkų.

15. Ten pat.

16. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad P. Eidukevičius, kuris tuo metu (1918 m. gegužę) jau buvo pasitraukęs iš LSDP, aptariamose derybose toliau dalyvavo.

17. Lietuvos provincijoje, anot komunistinių istorikų, pirmosios komunistinės kuopelės pradėjo kurtis, atrodo, jau kovo mėnesį. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 283.

18. A. Drabavičiūtės laiškas į lietuvių sekcijos Centro biurą prie RKP(b) CK // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 44.

19. Ten pat.

20. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 39; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia Lietuvoje. P. 86.

Atvykusi į Vilnių A. Drabavičiūtė stengėsi inspiruoti ir katalizuoti šių darbininkų bolševizacijos procesą. Būtent A. Drabavičiūtė²¹ inspiravo ir pirmosios komunistinės kuopelės, arba „iniciatyvinės grupės“, sukūrimą 1918 m. balandžio–gegužės mėnesiais²². A. Drabavičiūtės įkurtai pirmajai komunistinei kuopelei Vilniuje priklausė K. Kernovičius (tas pats, kuris 1912 m. LSDP konferencijoje buvo išrinktas LSDP CK nariu), J. Lickevičius, B. Verbickas, Z. Masiukevičius ir pati A. Drabavičiūtė²³. Jos įkurta komunistinė kuopelė įsijungė į LBSDP kūrimo procesą siekdama patraukti savo pusėn ir kitus LBSDP sukurti mėginusių partijų ir grupių eilinius narius, visų pirma bolševizmo idėjų propagandai paveikesnius darbininkus.

Taip A. Drabavičiūtė ir jos įkurta komunistinė kuopelė vykdė RKP(b) LS CB instrukcijas ir nurodymus. Pastarieji dar labiau buvo išplėtoti 1918 m. gegužės 26–27 d. vykusioje RKP(b) LS konferencijoje, kur buvo nuspręsta, kad RKP(b) LS nariai, kartu su kitais RKP(b) nariais persikėlę į Lietuvą, turi kartu su vietiniais revoliuciniais socialdemokratais sukurti Lietuvos komunistų organizaciją, vadovausiančią vietiniam revoliuciniam darbininkų judėjimui²⁴. Minimoje konferencijoje priimtoje rezoliucijoje taip pat buvo pabrėžta, kad būsimosios Lietuvos komunistinės organizacijos kūrėjai neturi vienytis su „smulkiaburžuazine“, „socialpatriotine“ LSDP, turi stengtis nuo pastarosios atitraukti „revoliucinius elementus“, jeigu tokių dar, apskritai, LSDP yra likę²⁵. Pagal 1918 m. gegužės 26–27 d. RKP(b) LS konferencijos rezoliuciją, Lietuvos komunistinė organizacija turėjo vadovautis RKP(b) programa ir taktika ir susikūrusi turėjo užmegzti ryšius su „revoliucinių socialdemokratų“ komunistinėmis organizacijomis kitose, visų pirma – kaimyninėse, šalyse²⁶.

Tačiau dėl to, kaip Lietuvoje pačiame pradiniam etape turėtų būti kuriama komunistinė organizacija, nuomonės tiek tarp lietuvių bolševikų Rusijoje, tiek, atrodo, ir tarp Lietuvoje pradėjusių veikti komunistų ir prieš minėtą 1918 m. gegužės 26–27 d. konferenciją, ir po jos skyrėsi. Z. Angarietis pasisakė už tai, kad sugrįžę lietuvių bolševikai kartu su tais vietiniais „revoliuciniais“ socialdemokratais, kurie iš karto pateks į bolševikų įtaką, organizuotų grynai komunistinę organizaciją ir vestų principinę kovą su kitomis nekomunistinėmis darbininkų partijomis, nevedant su jomis

21. Ten pat. R. Ginsburgas-Girinis čia A. Drabavičiūtę vadina „pirmąja komuniste“, matyt, turėdamas mintyje tai, kad ji buvo pirmoji Lietuvos komunistė Lietuvos teritorijoje.

22. Ten pat; Angarietis Zigmas [Asmens byla] IV // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 253. L. 6.

23. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173–174; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 359; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia Lietuvoje. P. 86.

24. Žr.: Lietuvių komunistų sekcijų konferencija // Tiesa, 1918 06 01, Nr. 28. P. 1–2; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 3. P. 40–43.

25. Ten pat. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 42.

26. Ten pat.

jokių derybų dėl susivienijimo ir vykdant tiek agitacinį, tiek organizacinį darbą, siekiant atitraukti darbininkus iš tų partijų ir juos įtraukti į komunistinę organizaciją²⁷.

Antras siūlomas komunistinės partijos kūrimo kelias Lietuvoje, už kurį pasisakė kitas lietuvių bolševizmo Rusijoje ideologas V. Kapsukas, kreipė į tai, kad lietuviai bolševikai grįžę į Lietuvą iš pradžių turėjo laikinai įsijungti į čia veikusių socialdemokratinį partijų, į visų organizuotų darbininkų gretas ir mėginti patraukti paskui save tų partijų eilinius narius darbininkus, kitaip sakant, komunistai, vykdydami agitacinį ir organizacinį darbą iš apačios, turėjo išsiaiškinti ir perimti organizacinius ryšius ir taip veikdami turėjo iš apačios atitraukti nuo „social-patriotinių“, „oportunistinių“ partijų organizuotus darbininkus ir tik po to eiti prie skilimo ir įkurti atskirą „internacionalistinę“ komunistinę partiją²⁸.

Reikia pažymėti, kad Vilniuje pradėję veikti ir komunistų partiją siekiantys įkurti komunistai ir į jų įtaką bepatenkantys vadinamieji revoliuciniai socialdemokratai, atrodo, bent jau iš pradžių, buvo nusprendę eiti šiuo antruoju komunistų partijos kūrimo keliu²⁹, nors jis ir susilaukė griežtos Z. Angariečio kritikos³⁰.

Taigi iš Rusijos į Lietuvą grįžę ir į vietinį socialdemokratinį judėjimą įsijungę lietuvių bolševikai turėjo atitraukti nuo bolševizmui nepritariančių vietinių socialdemokratinį partijų vadovų, dažniausiai – inteligentų, socialinių ir masinių tų partijų (judėjimų) pagrindu turinčius būti darbininkus. Remiantis tuo, kad pirmoji komunistų kuopelė buvo sudaryta iš buvusių LSDP narių ir kad atvykus A. Drabavičiūtei netrukus iš LSDP pasitraukė ir su komunistų kuopele suartėjo P. Eidukevičius³¹, manyt, galime teigti, kad A. Drabavičiūtė dalies darbininkų atitraukimo nuo, anot komunistų, „socialšovinistinių vadovų“ darbą vedė palyginti (santykinai) sėkmingai³².

Ir šiuo aspektu labai svarbus buvo ką tik paminėtas vieno žinomesnių ir veiklesnių paskutinio dešimtmečio LSDP veikėjų P. Eidukevičiaus suartėjimas su komunistine kuopele. Kaip viename iš savo laiškų RKP(b) LS CB rašė A. Drabavičiūtė, „draugas

27. Angarietis Z. Apie Lietuvos socialdemokratus // Komunistas, 1918 07 18, Nr. 17. P. 131–132; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 169–170, 173; Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 82–83; A. Drabavičiūtės laiškas į Lietuvių sekcijos Centro biurą prie RKP(b) CK // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1 B. 29. L. 44.

28. Ten pat; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 286.

29. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173; A. Drabavičiūtės laiškas į Lietuvių sekcijos Centro biurą prie RKP(b) CK // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 44.

30. Žr., pvz, Angarietis Z. Apie Lietuvos socialdemokratus // Komunistas, 1918 07 18, Nr. 17. P. 131–132.

31. Šis būsimas žymus besiformuojančio Lietuvos komunistinio judėjimo veikėjas 1918 m. antroje pusėje iš LSDP pasitraukė ir į didesnę bolševizmo idėjų įtaką ėmė patekti, arba, anot R. Ginsburgo-Girnio, „radikalai sukairėjo“, tik A. Drabavičiūtei atvykus į Vilnių. Žr.: Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве. С. 75. Pats P. Eidukevičius apie tai savo atsiminimuose rašė, kad „tuo metu jam pavyko šiek tiek surinkti žinių apie revoliuciją Rusijoje ir bolševikų liniją joje“ ir atsižvelgdamas į tai jis „nutraukė ryšius su visokiais LSDP susitaikėliais ir vėl pradėjo partijos narius darbininkus organizuoti revoliucijos ir proletariato diktatūros linija“. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 285.

32. Žr.: LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 42. B. 37. L. 46.

Edmundas (toks buvo vienas iš partinių P. Eidukevičiaus slapyvardžių – G. M.) buvo vienintelis iš Jūsų nurodytų asmenų, su kuriuo galima buvo bendradarbiauti“ ir kuris „nuo pat pirmo asmeninio pokalbio ... laikėsi klasinės, tarybinės platformos“ ir „toks buvo“ ir „visuose vėlesniuose savo pasisakymuose“³³. Pasak A. Drabavičiūtės, P. Eidukevičius „dirbo labai intensyviai“ ir kad „be intensyvaus organizacinio drg. Edmundo darbo“ ji „tiesiog neįsivaizdavo savo darbo“ Vilniuje³⁴.

Tačiau pastebėtina, kad, kaip rodo RKP(b) LS CB posėdžių protokolai, 1918 m. birželio 21 d. RKP(b) LS CB posėdyje, dar, matyt, Rusijos bolševikams negavus ką tik cituoto A. Drabavičiūtės laiško, kalbėdamas apie Vilniaus revoliucinių socialdemokratų organizaciją V. Kapsukas teigė, kad „daug gali pakenkti „Edmundas“, kuris turi daug ryšių su vietos darbininkais“ ir kad „reikia visa ką daryti, kad jis neturėtų įtekmės darbininkų masėse“³⁵.

Taigi, jeigu RKP(b) LS CB posėdžių protokoluose neišsivėlusi klaida, tai matome, kad 1918 m. birželio antroje pusėje tarp Rusijos lietuvių bolševikų dar nebuvo pasitikėjimo P. Eidukevičiumi, greičiausiai dėl jo dalyvavimo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. lietuvių konferencijoje, dėl neišėjimo iš LSDP 1918 m. kovo 22 d. LSDP Vilniaus organizacijos konferencijoje, dėl bendradarbiavimo, bolševikinių požiūriu, „socialpatriotų“ „Darbo balso“ laikraštyje ir pan. Visgi, kaip matėme iš cituoto A. Drabavičiūtės laiško, P. Eidukevičius aktyviai įsijungė į komunistų įtakon patenkančių „revoliucinių socialdemokratų“ organizacijos kūrimo procesą ir, kaip matysime toliau šiame skyriuje, taps vienu iš pagrindinių komunistinio judėjimo Lietuvoje organizatorių ir vadovų. Tačiau tai bus vėliau. Aptariamam momentu P. Eidukevičius, suartėjęs su komunistų kuopele, įsijungė į LBSDP kūrimo procesą, kuri komunistai ir į ją įtaką patenkantys socialdemokratai siekė panaudoti komunistų partijai ar bent artimai savo ideologija komunistams revoliucinių socialdemokratų partijai sukurti.

Tačiau toli gražu ne visi dalyvavusieji LBSDP kūrimo procese su tuo sutiko. Tad dėl tokios iš Rusijos grįžusių lietuvių bolševikų ir Vilniuje jų paveiktų ir komunistais tapusių ar tampančių vietinių socialdemokratų veiklos LBSDP organizavimo proceso metu vyko, anot to meto rusų menševikų Lietuvoje lyderio R. Ginsburgo (Girinio), „energinga bolševikų ir menševikų kova, pirmiausia diskusiniuose susirinkimuose, į kuriuos buvo kviečiami visų socialdemokratinų partijų nariai“³⁶. Kaip savo laiške lietuvių sekcijų Centro biurui prie RKP(b) 1918 m. vasarą rašė P. Eidukevičius, šioje kovoje „menševikams atstovavo socialdemokratai – inteligentai, o bolševikams – darbininkai“³⁷.

33. A. Drabavičiūtės laiškas į Lietuvių sekcijos Centro biurą prie RKP(b) CK // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 44; Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius // Komunistas, 1969, Nr. 10. P. 55.

34. Ten pat.

35. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 10.

36. Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 39.

37. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 10.

Dėl to, kad tuo metu komunistai ir jų įtakon patenkančios socialdemokratai dalyvavo derybose dėl LBSDP sukūrimo su tikrai nekomunistinės orientacijos RSDDP grupe ir lenkų socialistų vadovaujama grupe, o dar anksčiau su Bundu ir kai kuriais LSDP veikėjais, jie sulaukė aršios to meto Rusijos lietuvių bolševikų, ypač Z. Angariečio, kritikos³⁸, taip pat, vėlesnių laikų komunistinės istoriografijos priekaištų. Pavyzdžiui, anot vėlesnio V. Kapsuko tvirtinimo, „aiškus daiktas, kad komunistai čia padarė klaidą, net į kalbas leisdamiesi su visokiais oportunistais ir nacionalistais apie kokios tai neaiškios partijos tvėrimą“³⁹. Pasak jo, „kalba galėjo būti tik apie komunistų partijos tvėrimą, bet ne su oportunistais, kalbos su kuriais ne aštrino, bet švelnino kovą su jais“⁴⁰.

Pagrindiniame komunistinės istoriografijos veikalo, skirto LKP istorijai, fragmente apie LKP ištakas ir susiformavimą 1918 m. pavasario pabaigos–vasaros pradžios „revoliuciniai Lietuvos socialdemokratai“ taip pat buvo kritikuojami už tai, kad jie nors ir buvo tuo metu „organizaciškai atsiriboję nuo Lietuvos SDP oportunistų“, tačiau dar „nebuvo visiškai nusikratę senosios socialdemokratinės ideologijos liekanomis, dar nebuvo atsisakę „susivienijimo“ tendencijų, kurios darė didelį poveikį jų sąmonei ir taktikai“⁴¹. Visa tai, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „iš pradžių trukdė revoliuciniams Vilniaus socialdemokratams užimti aiškią nuoseklią poziciją Lietuvos komunistų partijos susikūrimo klausimu“⁴² ir todėl jie dalyvavo vienos bendros LBSDP kūrime, nepaisant to, kad LBSDP komitetas ne tik atmetė A. Drabavičiūtės pasiūlymą kuriamą partiją pavadinti komunistų partija, bet ir po to, kai po pirmos ideologiniu požiūriu ne visai aiškos kuriamos partijos programinės deklaracijos projekto, nusprendus jį patikslinti, LBSDP kūrime dalyvaujančiųjų dauguma atmetė ir komunistų kuopelės siūlytą kuriamos partijos ideologinę platformą⁴³.

Kaip savo atsiminimuose tvirtino LBSDP kūrime dalyvavęs Vilniuje veikusios RSDDP grupės lyderis R. Ginsburgas (S. Girinis), dauguma LBSDP kūrime dalyvavusiųjų nusprendė kuriamos partijos ideologinės platformos pagrindu priimti jo parengtą LBSDP programinės deklaracijos projektą⁴⁴. Šiame projekte buvo pasisakyta už visos žemės perėjimą į visaliaudinę nuosavybę, atiduodant ją (žemę) naudoti visiems dirbantiems per demokratiškai organizuotus valdymo organus⁴⁵. Taip

38. Žr.: Angarietis Z. Apie Lietuvos socialdemokratus // *Komunistas*, 1918 07 18, Nr. 17. P. 131–132; M. Bevardis [Z. Angarietis] Lietuvos komunistams // *Komunistas*, 1918 07 25, Nr. 18. P. 155.

39. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 86.

40. Ten pat. P. 87.

41. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 358.

42. Ten pat.

43. Vaitkevičius B. Socialinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 287. Kaip gerokai vėliau jau tapęs komunistu rašė to meto (1918 m.) menševikinės RSDDP grupės lyderis R. Ginsburgas-Girinis, „komunistų klaida buvo ta, kad pradėjo derybas su oportunistais ir norėjo sukurti kažkokią neaiškią, neapibrėžtą partiją“. Žr.: Гиринис С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 43.

44. Žr.: Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве. С. 75.

45. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F77. Ap. 1. B. 29. L. 22–23.

pat čia buvo pasisakoma už visų Lietuvos ir Baltarusijos krašte gyvenančių tautų apsisprendimo teisę, kalbų lygiateisiškumą, tautinių mažumų teisių gynimą ir kultūrinę autonomiją ir buvo laikomasi nuostatos, kad „Lietuvos ir Baltarusijos kraštas, apimantis Suvalkų, Kauno, Gardino, Vilniaus, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas, sudaro vientisą organizmą ir socialiniu-politiniu ir kultūriniu-etnografiniu aspektais“. Atsižvelgiant į tai ir remiantis tuo, kad „stambių valstybių parceliacija prieštarauja kapitalistinio gamybos būdo ir šiuolaikinės buržuazinės valstybės istorinės raidos tendencijoms“, kaip rašoma minimame LBSDP programinės deklaracijos projekte, LBSDP sieks Lietuvos ir Baltarusijos krašto vientisumo, o šio krašto galutinės sienos nustatytinos laisvo referendumo keliu. Anot Vilniaus RSDDP grupės lyderio pasiūlyto kuriamos LBSDP programinės deklaracijos projekto, „pilnas, nuoseklus ir tvirtas krašto gamybinių jėgų vystymasis ir aktyvus dirbančiųjų masių klasinių interesų gynimas įmanomas tik pakeitus politinę santvarką ir sušaukus Lietuvos ir Baltarusijos Steigiamąjį susirinkimą, laisvai viso krašto gyventojų išrinktą“⁴⁶.

Taigi, aptariamame projekte, vėliau rašytais V. Kapsuko žodžiais tariant, buvo pasisakoma už bendros nepriklausomos „buržuazinės – demokratinės“ Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sukūrimą ir kitus „buržuazinius demokratinius reikalavimus“⁴⁷. O „socialistinei revoliucijai“, Vilniaus socialdemokratų menševikų lyderio požiūriu, Lietuva ir Baltarusija nėra pribrendusios, nes kraštas yra atsilikęs, jame nepakankamai išsivysčiusi pramonė, proletariatas negausus ir tam nepasiruošęs⁴⁸.

Anot komunistinės istoriografijos, kaip ir apskritai visos bolševizmo (rusiškojo komunizmo) ideologijos, Vilniaus menševikų lyderio parengtas LBSDP deklaracijos projektas buvo „smulkiaburžuazinė, reformistinė platforma, kuria buvo norima nutolinti bręstančią socialistinę revoliuciją Lietuvoje“, ir rodė, kad „Vilniaus menševikai atkakliai laikėsi oportunistinių dogmų“⁴⁹. Iš tiesų gi Vilniaus menševikai, kaip ir dauguma Rusijos menševikų ir dauguma to meto Vakarų marksistinių socialdemokratų, pagaliau kaip ir LSDP veikėjai, nedalyvavę kuriant LBSDP, laikėsi klasikinio (autentiško) marksizmo teikiamos visuomenės raidos teorijos, pagal kurią kapitalizmas negali žlugti nepasiekęs savo plėtotės maksimumo, o pereiti į postkapitalistinę visuomenę (įvykti socialistinei revoliucijai) neįmanoma nepasiekus atitinkamo pramonės ir kapitalo koncentracijos, visuomenės socializacijos ir proletarizacijos laipsnio.

46. Ten pat.

47. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 172–173; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 359; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 287.

48. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173; Кapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 87.

49. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 287; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 359.

Žinoma, kad tokia pozicija negalėjo būti priimtina Rusijos bolševikų idėjų įtakon patenkantiems vadinamiesiems revoliuciniams tarptautiniams socialdemokratams, nekalbant jau apie tuos iš Rusijos grįžusius lietuvius, kurie buvo tapę bolševikais ir siekė Lietuvoje įkurti Rusijos bolševizmo ideologija besivadovaujančią Lietuvos komunistų partiją⁵⁰.

Tad 1918 m. vasaros pradžioje Vilniuje įvykusiame komunistinės kuopelės sušauktame prijauniančių komunistams socialdemokratų darbininkų susirinkime minėta komunistinė kuopelė paskelbė savo deklaraciją, nukreiptą prieš Vilniaus RS-DDP grupės lyderio pateiktą deklaraciją⁵¹. Komunistų kuopelės deklaracijoje, pagal komunistinį jos apibūdinimą, „karinei okupantų diktatūrai ir buržuazijos viešpatavimui buvo supriešintas proletariato diktatūros reikalavimas“. Taip pat buvo atmetas Steigiamojo susirinkimo reikalavimas, vietoje „buržuazinės“ revoliucijos iškeltas „socialistinės“ revoliucijos reikalavimas ir vietoje nepriklausomos Lietuvos ir Baltarusijos valstybės reikalavimo iškeltas vienybės su Tarybų Rusija lozungas⁵². Ši Vilniaus komunistų kuopelės deklaracija iš esmės nesiskyrė nuo RKP(b) LS CB pažiūrų ir, pasak V. Kapsuko, atspindėdama „pagrindinius RKP[b] reikalavimus“ ir būdama „aiškiai komunistinė“, anot komunistinės tarybinės istoriografijos, „suvaidino svarbų vaidmenį demaskuojant susitaikėlius, telkiant sąmoningiausius darbininkus komunistiniais šūkiais, mobilizuojant revoliucines darbininkų jėgas į kovą už proletarinę revoliuciją, už Tarybų valdžios pergalę Lietuvoje“⁵³. Tačiau reikia paminėti, kad komunistų kuopelės programinė deklaracija dar nebuvo paskelbta komunistų vardu. Ji, kaip ir R. Ginsburgo (S. Girinio) parengta kuriamos LBSDP programinė deklaracija, buvo paskelbta LBSDP vardu (tai yra abi šios deklaracijos buvo paskelbtos LBSDP vardu)⁵⁴.

Po komunistinės deklaracijos paskelbimo nesutarimai (idėjinė-politinė kova) tarp Vilniuje veikusių ir LBSDP kūrime dalyvavusių socialdemokratų paaštrėjo ir kartu tarp jų sustiprėjo idėjinio-politinio ir organizacinio atsiribojimo procesai. Anot V. Kapsuko, iš derybų proceso dėl naujos partijos sukūrimo pasitraukė LSDP narys A. Domaševičius⁵⁵. Tad išeitų, kad iki tol minėtame procese dalyvavo ir šis vienas iš LSDP Vilniaus organizacijos dalies, likusios LSDP, lyderių, kuris 1918 03 22 iš LSDP nepasitraukė. Pastebėtina, kad kaip rodo RKP(b) LS CB posėdžių protokolai, 1918 m. birželio 21 d. RKP(b) LS CB posėdyje, tai yra tame pačiame posėdyje, kuriame buvo

50. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 23.

51. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173–174; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 359.

52. Ten pat.

53. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 360; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 287.

54. Гиринис С. Канун и сумерки Советской власти в Литве. С. 76.

55. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173; Карсукас V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 87.

kritiškai pasisakyta dėl P. Eidukevičiaus, V. Kapsukas aiškiai pasisakė prieš tai, kad naujos partijos kūrime dalyvautų A. Domaševičius. Anot V. Kapsuko, „nepakenčiamas dalykas jeigu organizacijoje yra Domaševičius“, „jis negali būti mūsų draugu“⁵⁶.

Atkreipę dėmesį į šią įdomią detalę ir grįždami prie LBSDP kūrimo proceso turime pažymėti, kad po minėtos komunistinės deklaracijos paskelbimo nuo komunistų ir prokomunistinių socialdemokratų griežtai atsiribojo Vilniaus menševikų (RSDDP) lyderis R. Ginsburgas (S. Girinis), anksčiau atėdavęs į komunistų rengiamus diskusinius susirinkimus⁵⁷. Taip pat po komunistų kuopelės deklaracijos paskelbimo visiškai išsiskyrė komunistų kuopelės įtakon patekusių Vilniaus socialdemokratų, buvusių LSDP narių, 1918 m. kovo 22 d. atsiskyrusių nuo minėtos partijos ir tuo pat metu kartu su ką tik minėta grupe nuo LSDP atsiskyrusios lenkų socialistų Godwoodo ir Zasztowto vadovaujamos buvusios LSDP Vilniaus organizacijos narių grupės⁵⁸. Ši minėtų lenkų socialistų vadovaujama lenkų inteligentų ir lenkų darbininkų grupė 1918 m. vasarą susijungė su R. Ginsburgo (S. Girinio) vadovaujama RSDDP grupe ir toliau kurį laiką veikė 1918 03 22 deklaruotos Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partijos (LBSDP) pavadinimu⁵⁹.

Likusi dalis buvusios LSDP Vilniaus organizacijos, 1918 03 22 išstojusios iš LSDP, kuri, kaip matėme, irgi dalyvavo kuriant LBSDP, pateko iš Rusijos grįžusių bolševikų įtakon ir kurios kai kurie iš veikėjų dar 1918 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėnesiais) tapo Vilniaus komunistų kuopelės nariais, 1918 m. liepos 19 d. sušaukė organizacinį susirinkimą, kuriame paskelbė įkurianti Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partiją (LBSDDP)⁶⁰ ir išrinko šios partijos organizacinį komitetą, jis netrukus buvo reorganizuotas į LBSDDP Centro komitetą⁶¹.

1918 07 19 steigiamajame LBSDDP susirinkime vadovaujantis komunistų kuopelės deklaracija buvo dar kartą konstatuota, kad Vilniaus menševikų deklaracija susirinkimo dalyviams nėra priimtina kaip susivienijimo pagrindas⁶². Jau tapusių komunistais ir tokiais tampančių ar jiems prijauniančių socialdemokratų susirinkimas dar kartą atmetė menševikų iškeltą Lietuvos ir Baltarusijos Steigiamojo susirinkimo šūkį. RSDDP Vilniaus grupės pasiūlyta deklaracija, anot šio susirinkimo narių priimtos

56. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 10.

57. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173; Кapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 87.

58. Ten pat.

59. Ten pat.

60. Tad „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ išsakyta teiginys, kad būtent 1918 03 22 įkurta LBSDP 1918 m. liepos 19 d. „persitvarkė“ į LBSDDP, nėra visiškai teisingas. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. P. 562.

61. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 173–174; Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.

62. Резолюция революционных социал-демократов из СДПЛ о невозможности объединения с меньшевиками из Вильнюсской группы РСДРП, принятая 19 июля 1918 г. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 19. L. 13.

rezoliucijos, „numato, kad proletariatas turi bendradarbiauti su buržuazija“, o tai „iš viso yra atsisakymas nuo politinės (klasinės) kovos“⁶³. Pasak minėtosios rezoliucijos, „diktatūrai iš viršaus-buržuazijos ir dvarininkų diktatūrai reikia supriešinti organizuotą jėgą iš apačios – darbo žmonių masių – darbininkų ir mažžemių valstiečių diktatūrą“. Atmetę menševikų deklaraciją 1918 07 19 susirinkimo dalyviai „savo rezoliucijoje pareiškė, kad jie laikosi savo šūkių kovoti už socialistinę revoliuciją, už Tarybų valdžią Lietuvoje – ir mano, jog nėra galima toliau dirbti išvien su menševikais“.

Tačiau 1918 07 19 susirinkimas, kaip ir 1918 m. vasaros pradžioje Vilniuje įvykęs komunistinės kuopelės sušauktas prijauciančių komunistams socialdemokratų darbininkų susirinkimas, atmetė pasiūlymą pasivadinti komunistų partija, motyvuodamas tuo, kad toks pavadinimas gali atstumti darbininkus iš kitų partijų⁶⁴. LBSDDP steigėjai savo nutarimą dėl kuriamos partijos pavadinimo motyvavo tuo, kad „partijos pavadinimas turi būti sutelkiantis, kad patrauktų į jos gretas visa kas yra revoliucinga buvusiojoje LSDP ir RSDDP“⁶⁵. Su tokia pozicija dėl pavadinimo nesutiko RKP(b) LS CB⁶⁶.

Kaip žinoma, V. Leninas dar savo 1917 m. balandžio tezėse pasiūlė pakeisti oficialųjį bolševikų partijos pavadinimą – atsisakyti socialdemokratų pavadinimo ir pasivadinti komunistais⁶⁷, ir tai buvo padaryta 1918 m. kovo mėnesį vykusiame VII bolševikų partijos, iki tol besivadinusios RSDDP(b), suvažiavime.

LBSDDP kūrėjų pozicija prieštaravo ir RKP(b) LS II konferencijos, vykusios 1918 m. gegužės 26–27 d. Maskvoje, nutarimams, ir RKP(b) CK nurodymams, kad reikia sukurti Lietuvoje komunistinę organizaciją. Tad 1918 07 25 vykusiame RKP(b) LS CB posėdyje V. Kapsukui pranešus apie Vilniaus revoliucinių socialdemokratų organizaciją ir pažymėjus, kad ji „dar neatsikračiusi negeistino gaivalo ir galutinai dar nepaaiškėjusi“, buvo akcentuota, kad RKP(b) LS CB „gali paturėti tik komunistinės organizacijos“⁶⁸. Minėtame RKP(b) LS CB posėdyje buvo nutarta, „kad kuo greičiausiai reikalinga paversti Vilniaus organizaciją komunistų organizacija“, o „provincijoje gi steigti grynai komunistines organizacijas“⁶⁹. Atsižvelgiant į visa tai yra nenuostabu, kad LBSDDP kūrėjų pozicija nepavadinti steigiamos partijos komunistų partija susilaukė ir kritiško tiek to meto lietuvių komunistų Rusijoje, tiek vėliau ir

63. Ten pat.

64. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 174; Кapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 75. Plačiau apie šią deklaraciją žr. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 288.

65. A. Drabavičiūtės laiškas į Lietuvių sekcijos Centro biurą prie RKP(b) CK // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1 B. 29. L. 41.

66. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 16; Šarmaitis R. V. Kapsuko veikla 1918–1919 m. // LKP istorijos klausimai. T. II. – Vilnius, 1962. P. 11.

67. Tai buvo pasiūlyta 1917 m. balandžio konferencijoje, tačiau tada šis pasiūlymas pritarimo nesulaukė. Žr. kad ir: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 289; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 361.

68. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 16.

69. Ten pat; Šarmaitis R. V. Kapsuko veikla 1918–1919 m. P. 11.

visos komunistinės istoriografijos vertinimo ir buvo vadinama „neteisinga“ ir „klaidinga“⁷⁰. Anot V. Kapsuko, klaidingas atsisakymas pasivadinti komunistų partija ir pasivadinimas LBSDP buvo „ne kas kitas, kaip smulkiaburžuazinių įtakų ir senųjų socialdemokratių liekanų spaudimas“⁷¹.

Tačiau nepaisant LBSDDP kūrėjų pozicijos kuriamos partijos pavadinimo klausimu, kitais klausimais jų nuostatos buvo artimos arba net tapačios Rusijos bolševikų partijos, kaip (savaime suprantama) ir šiai partijai priklausiusių Rusijoje esančių lietuvių komunistų, nuostatomis. LBSDDP kūrėjų skelbiami šūkiai „šalin okupantus“, „šalin kaizerinę Tarybą“, „tegyvuoja proletariato ir kaimo varguomenės valdžia Lietuvoje“ išreiškė komunistų reikalavimus ir, anot komunistinės ideologijos bei ją aptarnavusios komunistinės istoriografijos, rodė, kad „revoliuciniai Vilniaus socialdemokratai ideologinių partijos pagrindų klausimu laikėsi teisingų pažiūrų“⁷².

Kad komunistiniu požiūriu LBSDDP laikėsi „teisingų pažiūrų“, liudija ir P. Eidukevičiaus (kuris buvo tapęs 1918 07 19 įkurtosios LBSDDP vadovu (ar bent jau vienu iš vadovų)) laiškas RKP(b) LS CB, kuriame buvo rašoma, kad svarbiausias Lietuvos „darbo masių uždavinys yra nuversti buržuazijos diktatūrą ir iškovoti valdžią“⁷³. Svarbiausias „organizacinis uždavinys“ turėjo būti orientuotas į tai, kad į organizaciją būtų įtraukti visi sutinkantieji su „mūsų nuomone, kurią Rusijoje išreiškia (bolševikų) komunistų partija“⁷⁴.

Taigi matome, kad tarp dalies buvusių LSDP narių, kaip iš dalies ir tarp buvusių kitų Vilniuje veikusių socialistinių partijų narių, prisidėjusių prie LBSDDP kūrimo, 1918 m. vasarą vyko palyginti spartus šių buvusių socialdemokratų bolševizacijos procesas. RKP(b) LS CB 1918 m. rugpjūčio 3 d. posėdyje priėmė nutarimą, kuriame buvo konstatuojama, „kad Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų (darbininkų) partijos Vilniaus organizacija yra pastačiusi bolševikų obalsius“ ir kad nors ji (kaip buvo toliau sakoma minėtame nutarime) ir yra „ne visai atsikračiusi menševikų įtakos“, tačiau kadangi „visgi yra nepalyginamai artimesnė bolševikams“, tai reikia „rūpintis kad ji kuo greičiausiai virstų komunistine“⁷⁵. Minėtame nutarime RKP(b) LS CB akcentavo, kad reikia kreiptis į RKP(b) CK „bendrai aptarti“ LBSDDP „reikalus“⁷⁶.

Žinoma, kad RKP(b) CK skyrė daug dėmesio komunistinių idėjų propagandai ir komunistinių organizacijų sukūrimui Vokietijos okupuotose buvusiose Rusijos imperijos

70. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Red. R. Šarmaitis. P. 187; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 289; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 361.

71. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 88.

72. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 361.

73. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 2–3; Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 187.

74. Ten pat.

75. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 361.

76. Ten pat.

teritorijose⁷⁷. Jis per RKP(b) LS CB visokeriopai rėmė lietuvių komunistų pastangas sukurti Lietuvos komunistų partiją⁷⁸. Apskritai galima teigti, kad pati RKP(b) šį procesą ir inicijavo⁷⁹. Apie tai kalbama ir komunistinėje istoriografijoje. Pavyzdžiui, anot R. Šarmaičio, „vienas svarbiausių Rusijos SDDP (b) Lietuvių sekcijų Centro Biurui iškeltų uždavinių buvo uždavinys sukurti komunistines organizacijas Lietuvoje“⁸⁰. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip jau matėme iš ankstesnių skyrių, patys lietuviai RKP(b) nariai, gyvenantys Rusijoje, Č. Laurinavičiaus žodžiais tariant, „atskiros Lietuvos komunistų partijos kurti neplanavo“ ir „netgi priešingai – jų lyderiai V. Mickevičius-Kapsukas ir Z. Aleksa-Angarietis siekė, kad lietuviai bolševikai kaip galima glaudžiau susitelktų apie RKP(b) CK“⁸¹. Kaip jau pažymėta istoriografijoje, daugeliui lietuvių RKP(b) narių buvo būdingas vadinamasis R. Luxemburg „kairysis nukrypimas“, kai „nacionalinis klausimas traktuojamas, kaip klasinės konsolidacijos trukdis, todėl tautai (pvz., lietuvių) pripažįstamas tik kultūrinis, bet ne politinis statusas“⁸².

Tai akivaizdžiai liudija ankstesniame skyriuje apibūdinta 1918 m. sausio 5–7 (18–20) d. vykusios RSDDP(b) LS konferencijos rezoliucija „Darbo pastatymas Lietuvoje“, kur Rusijos lietuviai bolševikai buvo pareiškę, kad „lietuviai socialdemokratai bolševikai, sugrįžę į Lietuvą, nesudaro atskiros partijos, bet kartu su vietos revoliuciniais socialdemokratais, o taipogi su kitų tautų bolševikais sustato R.S.D.P. Lietuvos Organizaciją, kuri naudojasi autonomijos teisėmis“ (bolševikai, kaip žinoma, tuo metu dar nesivadino komunistais – G. M.)⁸³.

Minėtoje lietuvių bolševikų konferencijoje buvo aiškiai pasisakyta prieš „Steigiamojo Lietuvos susirinkimo sušaukimą“, prieš Lietuvos nepriklausomybę ir pasisakyta už tai, kad „Lietuva įeitų į Rusijos Tarybų respubliką, kaipo jos autonominė dalis, kurioje visa valdžia priklauso Lietuvos Taryboms“⁸⁴. Ir šia prasme Rusijos lietuvių bolševikai, bent jau vadinamieji bolševikai – „tiesiečiai“ arba „petrapiliečiai“ (prisiimkime jų politinę laikyseną ir nuostatas 1917 m.), buvo nuoseklūs savo ankstesnių politinių nuostatų tęstinumo požiūriu.

Tačiau po Bresto taikos pasirašymo bolševikams įgyvendinti Lietuvos prijungimo prie Sovietų Rusijos siekį tapo tam tikrais aspektais kebliau. Anot Č. Laurinavičiaus, nors pagal Bresto taikos sutartį suverenios teisės į Lietuvą (kaip ir į Latviją ir Estiją, Ukrainą, Užkaukazę) iš Rusijos buvo atimtos, „bolševikų vyriausybė neprarado vilčių netolimoje ateityje tas teises atgauti“, tačiau, kadangi pagal 1918 m. vasarą priimtą

77. Ten pat. P. 353–358, 362–364; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 169.

78. Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 169; Карсукас В. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 82.

79. Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė // Laurinavičius Č. Politika ir diplomatija. – Vilnius, 1997. P. 47–48.

80. Ten pat.

81. Ten pat. P. 48; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 118.

82. Ten pat.

83. R.S.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 02 02 (01 20), Nr. 7. P. 3.

84. Ten pat; R.S.D.P. lietuvių bolševikų konferencijos rezoliucijos // Tiesa, 1918 01 30 (01 17), Nr. 6. P. 3.

Sovietų Rusijos Konstitucijos pirmą straipsnį, „į Sovietų Rusijos sudėtį galėjo įeiti tik tos teritorijos, kuriose veikė vadinamoji sovietinė valdžia“, tai bolševikų vyriausybei norint susigrąžinti Vokietijos atplėštą Lietuvą geriausias būdas buvo organizuoti ten revoliucinį judėjimą, kad būtų galima įvesti ten sovietų valdžią⁸⁵.

Revoliucinio judėjimo organizavimas buvo pačios bolševikų partijos uždavinys. Tačiau RKP(b) CK tiesiogiai to daryti negalėjo, nes Bresto taika (jos 3 straipsnis) draudė Sovietų Rusijai kištis į Lietuvos ir kitų Vokietijos okupuotų kraštų reikalus⁸⁶. Be to, Lietuva jau buvo paskelbta nepriklausoma valstybe (1918 02 16), kurią Vokietija nors ir sąlygiškai pripažino (1918 03 23). Todėl, pasak Č. Laurinavičiaus, „RKP(b) lyderiai nusprendė sudaryti atskirą organizaciją, pavadintą partija, kuri galėtų Lietuvoje betarpiškai kurstyti revoliucinį judėjimą“, ir „taip buvo siekiama sudaryti iliuziją, neva komunistinis judėjimas esąs lietuvių tautos natūralaus apsisprendimo išraiška“, kad „komunizmas yra pačių krašto gyventojų pasirinkimas“⁸⁷.

Šioje vietoje pravartu būtų pažymėti, kad (kaip yra atkreiptas dėmesys ir kai kuriuose sovietinės istoriografijos tekstuose) Lietuvos komunistai, kaip ir Ukrainos, Baltarusijos ir Latvijos komunistai, net ir kurdami savo nacionalines komunistų partijas, „neleido ir minties, kad šios partijos veiks nepriklausomai nuo RKP(b)“⁸⁸. Atvirkščiai, jie nuo pat pradžių laikė jas (nacionalines kompartijas) sudėtine ir neatšiejama vieningos RKP(b) dalimi⁸⁹. Tačiau dėl kų tik minėtų priežasčių – dėl to, kad nebūtų duota dingstis Vokietijai apkaltinti Sovietų Rusiją, kur RKP(b) buvo valdančioji partija, Bresto taikos sutarties pažeidimu ir dėl sukūrimo iliuzijos, kad „komunistinis judėjimas esąs lietuvių tautos natūralaus apsisprendimo išraiška“, Vokietijos okupuotuose kraštuose kuriamos nacionalinės komunistų partijos turėjo sukurti tam tikro savarankiškumo įspūdį⁹⁰.

Tačiau šis dėl tarptautinės politikos sumetimų atsiradęs šių kuriamų nacionalinių komunistų partijų, taigi ir Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje kuriamos komunistų partijos, tam tikro savarankiškumo iliuzijos įspūdis ar poreikis neturėtų keisti bendro vertinimo – į būsimą Lietuvos komunistų partiją RKP(b) LS CB žiūrėjo kaip į sudėtinę RKP(b) dalį ir šia linkme kreipė visą savo veiklą. Vadovaudamasis Rusijos bolševizmo ideologijai būdingu principu, kad visų tautybių proletarai turi laikytis kuo glaudžiausios ideologinės ir organizacinės vienybės vienoje partijoje, RKP(b) LS CB kėlė grįžtantiems iš evakuacijos į Lietuvą lietuviams – karo pabėgėliams, tapusiems Rusijoje komunistais, uždavinį sukurti čia internacionalinę komunistinę organizaciją⁹¹.

85. Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė. P. 47; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 118.

86. Ten pat.

87. Ten pat.

88. Куличенко М. И. Борьба коммунистической партии за решения национального вопроса в 1918–1920 годах. – Харьков, 1963. С. 23.

89. Ten pat.

90. Ten pat.

91. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 356.

Matyt, kad nemažą vaidmenį pastarosios kūrimo procese, kaip ir apskritai komunistinių idėjų propagandos procese Lietuvoje, suvaidino lietuvių komunistų Rusijoje leidžiama komunistinė spauda – „Tiesos“ laikraštis ir nuo 1918 m. balandžio 6 d. Voroneže leidžiamas Z. Angariečio redaguojamas „Komunisto“ žurnalas (iš viso 1918 m. Voroneže išleisti 32 jo numeriai), taip pat komunistinė literatūra, kurią nedidelėmis knygutėmis rengė ir leido RKP(b) LS CB ir Lietuvos reikalų komisariatas⁹². Pastarasis iš bolševikų vyriausybės „gaudavo pakankamai lėšų kultūros švietimo reikalams, tame tarpe ir leidybiniam darbui“⁹³. Jau 1918 m. pavasarį šios dvi Rusijoje veikusios lietuvių bolševikų įstaigos grįžtančių į Lietuvą karo pabėgėlių padedamos suorganizavo komunistinės literatūros lietuvių, rusų ir kitomis kalbomis gabenimą į okupuotąją Lietuvą, partinių darbuotojų siuntimą dirbti ten partinio darbo, taip pat svarstė ir sprendė konkrečius komunistų partijos kūrimo Lietuvoje būdus⁹⁴. 1918 m. liepos 30 d. RKP(b) LS CB kreipėsi į RKP(b) CK dėl to, kad pastarasis leistų vykti į Lietuvą dirbti partinio darbo žymiams Rusijos lietuvių komunistų veikėjams R. Rasikui ir J. Netupskaitėi⁹⁵, tačiau į Lietuvą tuo metu jie nebuvo pasiųsti.

1918 m. vasarą Maskvoje prie Lietuvos reikalų liaudies komisariato buvo suorganizuoti kursai lietuviams komunistams, RKP(b) LS CB siunčiamiems į įvairias Lietuvos vietas dirbti pagrindinio darbo. Reevakuojami komunistų partijos nariai lietuviai ir jai prijaučiantieji buvo aprūpinami komunistine literatūra – periodiniais leidiniais, brošiūromis ir knygomis. Buvo suorganizuotas komunistinės literatūros gabenimas į Lietuvą per demarkacinę liniją. Kaip 1934 m. rašė V. Kapsukas, 1918 m. „kaip tik atsirado šiokia tokia galimybė“, RKP(b) LS CB „pradėjo siuntinėti į Lietuvą komunistinę literatūrą ir draugus komunistus partijos organizavimui“⁹⁶.

Vien tiktai Petrogrado lietuviai komunistai 1918 m. birželio–rugpjūčio mėnesiais tarp grįžtančiųjų į Lietuvą išplatino daugiau kaip 8000 laikraščio „Tiesa“ egzempliorių ir apie 4000 žurnalo „Komunistas“ egzempliorių, taip pat apie 100 pilnų jų komplektų. Be to, buvo išplatinti 146 vadinamieji darbininko knygynėliai, kuriuos sudarė iš viso 2312 brošiūrų. Tarp jų buvo V. Kapsuko, Z. Angariečio ir kitų komunistų rašiniai⁹⁷. Visgi kai kurių 1918 m. rudens RKP(b) LS CB posėdžių protokolai rodo, kad ne visa iki tol iš Rusijos į Lietuvą siunčiama komunistinė literatūra ten patekdavo⁹⁸.

92. Ten pat. P. 356–357, 366–367; Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы. С. 169; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 257–264, 279; Stonienė V. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro ir Lietuvos Reikalų komisariato leidybinė veikla 1917–1918 m. P. 54–73.

93. Stonienė V. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro ir Lietuvos Reikalų komisariato leidybinė veikla 1917–1918 m. P. 64.

94. Ten pat. P. 72–73.

95. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 17–18.

96. Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 82.

97. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 367.

98. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 39, 48. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai rodo ir tai, kad ir kai kurie iš Sovietų Rusijos į Lietuvą pasiųsti tam tikrą darbą dirbti

Nepaisant to, 1918 m. vasarą su Lietuva buvo užmegzti nuolatiniai ryšiai, literatūrą ir žmones buvo stengiamasi siųsti sistemingai⁹⁹.

Apskritai, 1918 m. pavasarį po Bresto taikos sutarties pasirašymo į Lietuvą pradėjus grįžti karo pabėgėliams, lietuviai bolševikai per juos skleidė savo propagandą, skatino kurti komunistines kuopeles, finansavo komunistų veiklą Lietuvoje¹⁰⁰. Anot vieno iš finansinio pobūdžio RKP(b) LS CB dokumentų, vien 1918 m. gegužės–rugėsio mėnesiais tam buvo skirta daugiau kaip 46 tūkstančiai rublių¹⁰¹. Kita vertus, 1918 m. rugsėjo 6 d. RKP(b) LS CB posėdžio protokole minima apie 53 tūkstančius rublių, gautus „drg. Edmundo“¹⁰², o tai, kaip jau minėjome, buvo vienas iš slapyvardžių, kuriais naudojosi P. Eidukevičius¹⁰³.

Kaip rašė 1917 m.–1918 m. pirmoje pusėje prie RSDDP(b) (nuo 1918 03 – RKP(b)) prisidėjusiai Maskvos LSDP organizacijai priklausęs, tačiau socialdemokratijai ir LSDP likęs ištikimas ir po savo sugrįžimo iš Rusijos į Lietuvą 1918 m. vasarą į LSDP įsijungęs žinomas lietuvių socialdemokratas K. Bielinis, „nuo 1918 m. balandžio mėn. į Lietuvą skverbėsi paskiri agentai su labai aiškiomis ir įsisavintomis instrukcijomis: užmegzti ryšius su socialdemokratinėmis organizacijų veiklesniais nariais, patraukiant juos bolševikų pusėn, kurti savo komunistines organizacijas“¹⁰⁴.

Svarbiausia sąlyga Lietuvos komunistų partijai sukurti buvo, anot pačių komunistų, „kova už ideologinį jos gretų švarumą, būtinumas revoliuciniams elementams atsiriboti nuo oportunistų iš Lietuvos socialdemokratų partijos, nuo menševikų iš

asmenys nepateisino RKP(b) LS CB lūkesčių. Ir čia pirmiausiai reikėtų paminėti aptariamo reiškinio kontekste itin specifinį atvejį – dviejų Sovietų Rusijoje su „Tarybų valdžia“ tam tikru laipsniu bendradarbiavusių lietuvių socialdemokratų – iš ankstesnių skyrių gerai žinomo A. Purėno ir V. Čepinskio – pasiuntimą į Vilnių „steigti“ čia, anot cituojamų „protokolų“, „Liaudies universitetą“. 1918 m. spalio 22 d. RKP(b) LS CB posėdyje V. Kapsukas kalbėjo, jog „Purėnas buvo pasiųstas į Lietuvą ištirti leidybinio darbo būklės, bet jis anaipol tuo neužsiima“. Z. Angarietis minimame posėdyje pasisakė griežčiau. Anot jo, „buvo padarytos klaidos dėl Purėno ir Čepinskio“, kad „čia (t. y. Sovietų Rusijoje – G. M.) mes galime į mūsų darbą įtraukti ir ne savus žmones, o tenai su pavedimais siųsti mūsų klasinius priešus negalime“. 1918 m. spalio 24 d. RKP(b) LS CB posėdyje buvo nutarta A. Purėnui ir V. Čepinskiui pranešti, kad jų misija pasibaigė“. Deja, nei cituojamieji „protokolai“, nei kiti peržiūrėti šaltiniai nepateikia daugiau informacijos nei apie šią „misiją“, nei kiek ji buvo įgyvendinta. Žinoma tik viena – nė vienas iš šių socialdemokratų į Sovietų Rusiją negrįžo, o Lietuvoje prisidėjo ne prie LBKP, o prie LSDP ir, kaip matysime iš 5.3 skyriaus, abu jie dalyvaus 1918 m. lapkričio mėnesį vyksiančioje LSDP konferencijoje. Žr. ten pat. P. 20, 41, 43, 48. Apie tai, kad A. Purėnas „susitakė su Kairio kompanija“, minima ir Elenos Tautkaitės pranešime apie LKP darbą Vilniuje 1918 m. rudenį. Žr.: LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 7004. L. 101.

99. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 21; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 358.

100. Žr.: Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-rusijos-invazija-m4x6.html.

101. Ten pat; Rusijos komunistų partijos (bolševikų) (RKP(b)) LS CB išlaidų, skirtų LBKP centro komiteo veiklai ir ginkluoto sukilimo parengimui, ataskaitos dalis. Asmenų, 1918 m. gegužės 13 d.–1919 m. vasario 13 d. gavusių pinigų iš RKP(b) LS CB, LBKP sąskaitos, sąrašas. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 39. L. 7–9.

102. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 27.

103. Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius. P. 55; Šarmaitis R. Pranas Eidukevičius // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Red. R. Šarmaitis. P. 708.

104. Bielinis K. Gana to jungo. P. 278–279.

RSDDP organizacijos ir iš kitų smulkiaburžuazinių organizacijų, kad į kurią organizaciją įsijungtų tikrai revoliuciniai proletariniai miesto ir kaimo elementai¹⁰⁵. „Kovodamas“ dėl būsimos Lietuvos komunistų partijos gretų „švarumo“ Z. Angarietis rašė, kad „revoliuciniai Lietuvos socialdemokratai turi nusikratyti visokiais oportunistais“ ir turi drauge su atvykusiais iš Rusijos komunistais kurti stiprią nuoseklią komunistinę organizaciją¹⁰⁶. „Nereikia bijotis, – pabrėžė Z. Angarietis, – kad iš pradžių ji (komunistinė organizacija – G. M.) gali būti neskaitlinga, mažai pajėgi“, nes „jos narių skaitlius ir jėgos užaugs revoliucinės kovos metu“¹⁰⁷.

RKP(b) LS CB vadovai V. Kapsukas ir Z. Angarietis ragino komunistinių idėjų įtakon patenkančius socialdemokratus visiškai nutraukti organizacinius ryšius su (anot jų) „dešiniaisiais socialdemokratais“ ir jų lyderiais S. Kairiu ir M. Biržiška, kurie, lietuvių komunistų vadovų, o paskui ir visos komunistinės istoriografijos žargonu, „bendradarbiavo su buržuazija kaizerinėje Lietuvos Taryboje“¹⁰⁸.

Reikia pažymėti, kad 1918 m. Rusijoje leidžiamoje ir, kaip jau minėta, aktyviai platinamoje Lietuvoje lietuvių komunistinėje spaudoje buvo gana daug straipsnių, smerkiančių Lietuvoje besireiškiančių socialdemokratų – LSDP narių politines nuostatas ir politinę laikyseną, kuriuose šie socialdemokratai demagogiškai buvo vadinami „social-patriotais“, „social-pardavikais“, „social-klerikalais“, „social-išdavikais“, „klerikalų draugais“, „klerikalų talkininkais“, „buržuazijos talkininkais“, „susigiminiavusiais su aršiausiais darbininkų priešais“, „darbininkų klesos priešais“, „Lietuvos buržuazijos klapčiukais“, „kaizeriniais socialistais“, „kaizerio politikos palaikytojais“, „darbininkų klasės interesų išdavikais“, „darbininkų judošiais“ ir taip pat demagogiškai kaltinami tuo, kad jie „eina ne internacionalistų bet tautininkų keliu“, kad „jiems rūpi ne kova su lietuvių klerikalais ir kitais tautininkais, bet bendras darbas su jais“, kad jie „sąmoningai klaidina Lietuvos darbininkus ir vargesnius valstiečius ir kad vengia judinti su dabartės klasių kova susijusius klausimus“, kad „jiems nepatinka „Rusijos lietuvių socialistų krypsnis link internacionalistų“.

Taip pat Lietuvoje veikę „Darbo balsą“ leidę socialdemokratai – LSDP nariai lietuvių komunistų spaudoje buvo kaltinami „buržuaziniams nacionalistams būdingais samprotavimais“, „nusvyrimu į atžagareivių pusę“, „tarnavimu klerikalams“, „diplomatijos politika buržuazijos priemenėse“, „Lietuvos andelevojomu su Vokietijos imperialistais“, „Rusijos darbininkų reikalų pardavėjų teisinimu“, „visišku atsitolinimu nuo darbininkų klasės kovos“, „ligi kaulų smegenų persigėrimu lietuvių buržuazijos raugu, rūpinimusi jos reikalais“, siekimu „kontrabandos keliu įbrukti Lietuvos darbininkams smulkiaburžuazinę Lietuvos nepriklausomybę“, „diplomatų kelius“ ir

105. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 356.

106. Žr.: Komunistas, 1918 07 11, Nr. 16. P. 126.

107. Ten pat.

108. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 356.

„tautinį socializmą“ ir t. t.¹⁰⁹. Socialdemokratai „Darbo balso“ leidėjai buvo lyginami su dešiniaisiais Rusijos menševikais¹¹⁰.

Komunistinėje istoriografijoje rašoma, kad „Lietuvos komunistų periodiniai leidiniai kėlė reformistinę ir susitaikėlišką dešiniųjų lietuvių socialdemokratų veiklą, kuri darė daug žalos darbininkų klasiniam susipratimui“ ir „ugdė juose „tautinės vienybės“ su aršiausiais reakcionieriais dvasią“¹¹¹. Įvairiuose „Tiesoje“ ir „Komuniste“ išspausdintuose straipsniuose, puolančiuose LSDP likusius lietuvius socialdemokratus, lietuviai komunistai buvo nuolat raginami vesti su jais nesutaikomą idėjinę kovą. Tas pats buvo akcentuota ir čia jau ne kartą minėtoje ir cituotoje 1918 m. gegužės 26–27 d. RKP(b) LS konferencijoje, kurios vienoje iš rezoliucijų buvo pažymėtas ir būtinumas vesti kovą su „visokiais socialpatriotais M. Biržiška, A. Janulaičiu, S. Kairiu“, taip pat su „socialpatriotais“ iš kitų tautybių socialdemokratinų partijų, veikusių Lietuvoje, kaip „darbininkų klasės interesų išdavikais“¹¹².

Turint mintyje tokią RKP LS CB ir, apskritai, lietuvių (ir ne tik lietuvių) komunistams būdingą politinę laikyseną socialdemokratijos ideologinei tradicijai ištikimų likusių socialdemokratų atžvilgiu ir čia anksčiau minėtus jų apibūdinimus ir vertinimus, taip pat turint mintyje ir anksčiau minėtus bolševikų tikslus ir uždavinius ir trumpai apibūdintą jų veiklą, suprantami ir paaiškinami tampa 1918 m. pavasarį ir vasarą pasireiškę čia anksčiau jau aptarti LSDP ir, apskritai, Lietuvoje pasireiškusios socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesai ir tarp dalies buvusio socialdemokratinio judėjimo dalyvių pasireiškęs bolševizacijos procesas, arba, kitaip sakant, dalies Lietuvos socialistinio judėjimo vartimo komunistiniu judėjimu procesas.

109. Apie LSDP likusių socialdemokratų tuometinius lietuviškai bolševikinius vertinimus žr.: Lietuvoj // Tiesa, 1918 01 02 (1917 12 20), Nr. 1. P. 1; Z. A. [Z. Angarietis] Lietuvos pardavimo pareiškimas // Tiesa, 1918 01 05 (1917 12 20), Nr. 2. P. 1; Angarietis Z. Kaip Lietuvos socialistai apgaudinėja Lietuvos darbininkus // Tiesa, 1918 02 13 (01 31), Nr. 10. P. 1; Žinios iš Lietuvos // Tiesa, 1918 02 20, Nr. 12. P. 4; Angarietis Z. Lietuvos socialistai // Tiesa, 1918 02 02 (01 20), Nr. 7. P. 1–2; Mūsų konferencija // Tiesa, 1918 05 25, Nr. 27. P. 1; Kapsukas V. Lietuvos social-patriotai // Tiesa, 1918 05 25, Nr. 27. P. 2–3; ten pat, 1918 06 01, Nr. 28. P. 2–3; Angarietis Z. „Tėvynių liuosotojai“ // Komunistas, 1918 04 06, Nr. 1. P. 7; Angarietis Z. Marksistai ir social-patriotai // Komunistas, 1918 04 25, Nr. 5. P. 30–31; Bevardis M. [Angarietis Z.]. Socialdemokratai ar komunistai // Komunistas, 1918 05 01, Nr. 6. P. 38; Angarietis Z. Lietuvos darbininkų partijos // Komunistas, 1918 07 11, Nr. 16. P. 125–126; Angarietis Z. Apie Lietuvos socialdemokratus // Komunistas, 1918 07 18, Nr. 17. P. 131–132; Bevardis M. [Angarietis Z.]. Lietuvos komunistams // Komunistas, 1918 07 25, Nr. 18. P. 155; Bevardis M. [Angarietis Z.]. Povaliau bet visgi žengia pirmyn // Komunistas, 1918 08 08, Nr. 20. P. 171; Angarietis Z. Taip turėjo atsitikti // Komunistas, 1918 09 05, Nr. 24. P. 217–218; Angarietis Z. „Del tautinės vienybės“ // Ten pat. P. 218–219; Angarietis Z. Susibankrutijo su nepriklausomybe // Komunistas, 1918 10 05, Nr. 28–29. P. 5–8; Iš laikraščių // Ten pat. P. 23; Angarietis Z. „Blogas pavyzdys“ // Komunistas, 1918 10 17, Nr. 30. P. 23–24; Angarietis Z. „Šalin revoliucinė klesų kova“ // Ten pat. P. 35–37; Bevardis M. [Angarietis Z.]. Du momentai Lietuvos inteligentų gyvenime // Komunistas, 1918 10 31, Nr. 31–32. P. 51–53.

110. Mūsų konferencija // Tiesa, 1918 05 25, Nr. 27. P. 1.

111. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 280.

112. Lietuvių komunistų sekcijų konferencija // Tiesa, 1918 06 01, Nr. 28. P. 2.

Kad šis procesas buvo inspiruojamas ir greitinamas iš Sovietų Rusijos pusės, arba, sovietinio istoriko A. Andrejevo žodžiais tariant, kad „RKP(b) CK padėjo lietuvių bolševikams sukurti Lietuvos komunistų partiją“¹¹³, akivaizdžiai liudija ir tai, kad 1918 m. rugpjūčio 8 d. RKP(b) CK nutarimu (B. Vaitkevičiaus tvirtinimu, RKP(b) Šiaurės–Vakarų komiteto iniciatyva) Smolenske buvo sušaukta Vokietijos okupuotų Baltarusijos ir Lietuvos komunistų organizacijų konferencija, kuri, išklausiusi P. Eidukevičiaus pranešimą apie komunistų darbą Lietuvoje, nusprendė „prašyti RKP(b) CK pasiūlyti lietuvių sekcijoms viską, kas reikalinga, kad [Lietuvoje ir Baltarusijoje] įvyktų bolševikų atsiskyrimas nuo menševikų ir kad Rusijos pavyzdžiu būtų sukurta savarankiška komunistų partija“¹¹⁴. Šioje konferencijoje, remiantis vieno iš įtakingiausių to meto bolševikų partijos vadovų RKP(b) sekretoriaus J. Sverdlovo rekomendacija, buvo sudarytas vadinamasis Baltarusijos ir Lietuvos komunistų partijos krašto komitetas, kuris turėjo tapti naujos partijos branduoliu. Iš etnografinėje Lietuvoje veikusių kairiųjų socialdemokratų į šį komitetą buvo įtraukti P. Eidukevičius, K. Kernovičius ir J. Lickevičius¹¹⁵.

Po trijų dienų – 1918 m. rugpjūčio 14 d. pastarieji organizavo Vilniuje įvykusį LBSDDP CK narių, šios partijos Vilniaus komiteto narių ir Žemaitijos „revoliucinių“ socialdemokratų atstovų ir taip pat RKP(b) LS CB atstovų pasitarimą, kuriame buvo nutarta naujai kuriamą partiją (1918 07 19 pavadintą LBSDDP) pavadinti Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija (LBKP)¹¹⁶. Minėtasis pasitarimas vienbalsiai pasiskelbė LBKP Partijos taryba (vėliau pavadinta laikinuoju Centro biuru), kuri iki sušaukiant pirmąją partijos suvažiavimą turėjo atlikti vyriausiojo partijos organo funkcijas¹¹⁷. LBKP Partijos taryba pasveikino „Tarybų Rusijos proletariatą, pasiekusį pergalę“, ir pareiškė, kad „solidarizuojasi su Tarybų Rusijos valdžia kovojančia prieš kontrrevoliuciją“¹¹⁸.

Steigiamasis LBKP pasitarimas apsvarstė ir klausimus dėl santykių su LSDP ir laikraščiu „Darbo balsas“, kuris ėjo Vilniuje, S. Kairio redaguojamas. Buvo nutarta laikyti LSDP nesančia (neegzistuojančia) organizacija, o į „Darbo balsą“ žiūrėti kaip į nepartinį laikraštį. Steigiamasis LBKP pasitarimas pripažino, kad būtų galima panaudoti laikraštį tuo atveju, jeigu jo redakcija bus reorganizuota, t. y. jei laikraštis pereis į komunistų partijos rankas¹¹⁹.

113. Андреев А. М. Борьба литовского народа за Советскую власть в 1918–1919 г. г. – Москва, 1954. С. 28.

114. Ten pat.

115. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 290–293; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 362–363. Nuo RKP (b) LS CB į šį komitetą buvo įtrauktas R. Rasikas. Žr.: RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 19.

116. Протокольные записи совещания ЦК СДРП Литвы и Белоруссии совместного с вильнюсским комитетом состоявшегося в г. Вильнюс 14 августа 1918 г. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 4. L. 12.

117. Ten pat.

118. Ten pat.

119. Ten pat.

Nors minėtame steigiamajame LBKP pasitarime ir buvo nutarta pasivadinti komunistų partija, komunistinė sovietinė istoriografija kritikavo šio pasitarimo dalyvius, kad pasitarime nebuvo apsvarstyti konkretūs partinio darbo uždaviniai, taip pat klausimai, susiję su einamojo momento – „dienos klausimų“ – įvertinimu, kad nebuvo „nieko pasakyta nei apie okupaciją, nei apie kaizerinę Tarybą“, nei apie tai, „kas ir kaip reikia veikti“¹²⁰.

Rusijos lietuvių bolševikų, o vėliau ir komunistinėje istoriografijoje steigiamasis LBKP susirinkimas taip pat buvo kritikuojamas už tai, kad LBKP lyderis P. Eidukevičius nebuvo atšauktas iš „Darbo balso“ leidėjų (kas, anot V. Kapsuko, buvo rezultatas to, kad šiame susirinkime „nepakankamai buvo užaštrinta kova prieš socialdemokratų (LSDP – G. M.) oportunistą ir pardavikiškumą“) ir kad „nebuvo pakankamai pabrėžta“, kad „reikia kovoti prieš dešiniuosius socialdemokratus“ ir, apskritai, pasitarimo dalyviai laikėsi „klaidingos nuomonės, kad Lietuvos SDP nustojo egzistuoti“¹²¹. Iš tiesų LSDP tuo metu nebuvo nustojusi egzistuoti. Tačiau LSDP ir socialdemokratijai apskritai likusių ištikimų socialdemokratų politines nuostatas 1918 m. antroje pusėje aptarsime kitame šios monografijos skyriuje.

Grįžtant prie Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos susikūrimo reikia pastebėti, kad nepriklausomai nuo Vilniuje vykusių procesų, įvairiose Lietuvos vietose 1918 m. pavasarį, vasarą ir rudenį aktyviai kūrėsi vietinės komunistinės kuopelės¹²². 1918 m. rugpjūčio 15 d. Marijampolės apskrities Šunskų valsčiaus Užbalių kaime įvyko dalies Lietuvos komunistinių organizacijų iš Suvalkijos ir Panevėžio regionų konferencija, kurioje dalyvavo 20 atstovų ir kurioje buvo pritarta RKP(b) programai ir taktikai ir nutarta prisidėti prie Vilniaus partinio centro¹²³.

RKP(b) per RKP(b) LS CB dėjo pastangas pagreitinti jos vadovaujamo komunistinio judėjimo plėtojimosi Lietuvoje procesą. Po LBKP įsteigimo jos vadovas P. Eidukevičius netrukus išvyko į Maskvą, kur nuo 1918 m. rugpjūčio 29 d. iki rugsėjo 9 d. (imtinai) dalyvavo šešiuose RKP(b) LS CB posėdžiuose¹²⁴. 1918 m. rugpjūčio 29 d. RKP(b) LS CB posėdyje išklausęs P. Eidukevičiaus pranešimą V. Kapsukas konstatavo, kad „paskutinis taškas ant i pastatytas“ ir kad jeigu anksčiau pas mus (tai yra Rusijos lietuvių bolševikus – G. M.) būta įvairių nuomonių, abejonių ir kalbų dėl Vilniaus organizacijos ir darbo Lietuvoje, tai dabar to nebebus“. Toliau RKP(b) LS CB lyderis pareiškė, kad yra ir bus daroma „visa kas“, kad „paturėjus“ LBKP¹²⁵.

120. Žr.: Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 91–92; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 364.

121. Ten pat; RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 44–45.

122. Štai 1918 m. vasarą A. Drabavičiūtė kartu su kitu komunistu P. Meilumi lankydamosi Žemaitijoje įkūrė penkias komunistines kuopeles (Mažeikiuose, Sedoje, Žemaičių Kalvarijoje). Plačiau apie komunistinių kuopelių kūrimąsi įvairiose Lietuvos vietose žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 364–367; Андреев А. М. Борьба литовского народа за Советскую власть в 1918–1919 г. г. С. 29.

123. Lietuvos komunistų partijos (LKP) 1918 m. rugsėjo 15 d. konferencijos Marijampolės apsk. Užbalių k. dėl Lietuvos komunistų partijos (LKP) steigimo protokolai // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 6. L. 1.

124. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 22–28.

125. Ten pat. P. 23–24.

1918 m. rugsėjo 7 d. RKP(b) LS CB, apsvaistęs klausimą dėl santykių su Vilniaus partiniu centru, nutarė, kad LS CB visą darbą dirbs per LBKP CK, kuris bus atsakingas RKP(b) CK sekretoriui¹²⁶. Taigi LBKP darbui RKP(b) jau vadovavo ir formaliai. Ir RKP(b) LS CB vadovai taip pat jau ir formaliai vaidino svarbesnį vaidmenį nei LBKP vadovai Lietuvoje. Tai iliustruoja ir RKP(b) LS CB lyderio V. Kapsuko slapstas apsilankymas 1918 m. rugsėjo 22–27 d. Vilniuje, kur jis buvo susitikęs su vadovaujančiais LBKP veikėjais¹²⁷.

Komunistinio judėjimo organizavimo Lietuvoje procesas intensyvėjo. 1918 m. rugsėjo mėnesį prasidėjo vietinių komunistinių organizacijų vienijimo procesai. Šio atskirose Lietuvos vietose susikūrusių ir veikusių vietinių komunistinių kuopelių vienijimo proceso kulminacija buvo 1918 m. spalio 1–3 d. įvykęs Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos I suvažiavimas, kuriame, be 6 svečių, dalyvavo 34 delegatai, atstovavę, anot komunistinės istoriografijos, apie 800 minėtos partijos narių iš Vilniaus, Kaišiadorių, Kauno, Panevėžio, Rokiškio, Šiaulių, Ukmergės, Suvalkijos ir Žemaitijos rajonų¹²⁸.

LBKP suvažiavime buvo svarstoma LBKP laikinojo Centro biuro (partijos tarybos) ataskaita, pranešimai iš vietų, partijos programos, pavadinimo, įstatų, taktikos, „einamojo momento“, Lietuvos ekonominės padėties, organizaciniai, CK rinkimų, profesinių sąjungų, kooperatyvų, santykių su kitomis partijomis klausimai¹²⁹. LBKP I suvažiavimas nutarė vadovautis RKP(b) programa, priėmė Lietuvos sąlygoms pritaikytus partijos įstatus. Iš esmės galima kalbėti, kad LBKP pradėjo veikti RKP(b) teritorinės organizacijos teisėmis Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos teritorijoje, kurią Vokietijos kariuomenė užėmė per 1915 m. rudens puolimą („pirmąją okupaciją“)¹³⁰.

LBKP I suvažiavime buvo priimta keletas rezoliucijų: „einamojo momento klausimu“, „taktikos klausimu“, „organizaciniu klausimu“, „santykių su kitomis partijomis klausimu“¹³¹. Reikia pasakyti, kad savo laiku V. Kapsukas ir ypač Z. Angarietis kritiškai vertino šias P. Eidukevičiaus parašytas rezoliucijas¹³², tačiau, anot kur kas

126. Ten pat. P. 29; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 364.

127. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 384–385.

128. Ten pat. P. 368. Tai, kad šis tuo metu buvusių LBKP narių skaičius yra „šiek tiek padidintas“, vėliau pripažino ir V. Kapsukas. Žr.: LYA LKP DS. F. 4182. Ap. 1. B. 26. L. 9.

129. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 370–374; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 94–102.

130. Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LBKP) įstatai, priimti LKP I suvažiavime. 1918 m. spalio 3 d. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 9. L. 8.

131. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 195–196.

132. Anot V. Kapsuko, LBKP I suvažiavimo rezoliucijos buvo „per daug bendro pobūdžio ir nėra aiškios nuostatos dėl proletarinės revoliucijos konkrečiose Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos sąlygose“. Žr.: Капсукас В. История компартии Литвы. Стенограммы лекций, прочитанных студентам КУМНЗ в Москве в 1932–1933 г. // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 132. L. 42. Dar griežčiau LBKP I suvažiavimo nutarimus, kurie, anot jo, „buvo oportunistiniai“ ir „kliudė rengtis proletarinei revoliucijai“, savo „Lietuvos komunistų partijos istorijoje“ įvertino Z. Angarietis. Todėl šioje vietoje rengiant šio Z. Angariečio veikalo V skyriaus (tomo) išleidimą atskira knyga („Lietuvos Komunistų partijos įsikūrimas ir 1918–1919 m. proletarinė revoliucija Lietuvoje“. – Vilnius, 1962), buvo, kaip 1962 06 06 vykusiam Partijos istorijos instituto posėdyje teigė B. Vaitkevičius, padarytos kupiūros. Žr.: Angarietis Zigmas [Asmens byla] IV. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 253. L. 4.

teigiamiau jas vertinusios vėlesnės komunistinės istoriografijos, jų tekstai rodė, kad LBKP jau beveik visiškai perėmė Rusijos bolševikų ideologines nuostatas. Pavyzdžiui, rezoliucijoje dėl „einamojo momento vertinimo“ buvo bolševikiškai „demaskuojami buržuaziniai nacionalistai, padedantys vokiškiems imperialistams pavergti okupuotus kraštus visiems laikams“¹³³. „Šitą pavergimą“, anot minėtosios rezoliucijos, „imperialistai stengiasis paslėpti žmonių atstovybės fikcija – Lietuvos Taryba, Baltarusijos Rada, sudarytomis pačių okupantų nuožiūra iš klerikalinių – tautinių ir buržuazinių – inteligentinių elementų, kurie uzurpuodami krašto atstovybės teises, parduoda krašto gyventojų reikalus ir pirmų pirmiausia – darbininkų reikalus“¹³⁴. Iš-eiti „iš imperialistinio karo, išsivaduoti iš buržuazijos jungo“, pasak cituojamos LBKP suvažiavimo rezoliucijos, „darbo žmonės tegalėjo tik socialistinės revoliucijos keliu“.

Tai, „jog darbininkų klasė visus savo siekimus ir tikslus realizuoja revoliucijos keliu“ ir kad „galutinį savo tikslą“ – „socialistinės tvarkos įvedimą“ ji „pasiekia užkariavus politinę valdžią“, buvo pažymima LBKP I suvažiavimo rezoliucijoje „taktikos klausimu“¹³⁵. Kaip įrankis „kapitalistinei tvarkai panaikinti ir socialistinei tvarkai įvesti“ čia buvo numatyta proletariato diktatūra. Rezoliucijoje buvo pažymėta, kad „revoliucinis perėjimas nuo kapitalizmo prie socializmo yra ilgas procesas kurio veikiančioji jėga yra proletariato klasė kuri laikydama savo rankose visą valstybinį aparatą galės organizuoti ir kreipti visuomenės jėgas ... naujo gyvenimo statymui“¹³⁶. Minimoje rezoliucijoje buvo akcentuojama, kad „keldama revoliucinius proletarų lozungus (proletariato diktatūra, Darbininkų atstovų valdžia, socialistinė pasaulio revoliucija) ir revoliucionizuodama darbininkų klasę, partija telkia ją apie šiuos lozungus plačiai klasių kovai“¹³⁷.

Turint mintyje, kad Lietuvoje jokių sąlygų „socialistinei revoliucijai“ klasikine marksistine jos sampratos prasme nebuvo, yra akivaizdu, kad LBKP suvažiavimo „kursas į revoliuciją“ reiškė „kursą ginkluoto sukilimo keliu paimti valdžią“ ir prijungti Lietuvą prie Sovietų Rusijos¹³⁸. Mat, kaip jau esame į tai atkreipę dėmesį, už kokią nors atskirą, kad ir komunistų valdomą, Lietuvos valstybę lietuvių komunistai nepasisakė.

Rezoliucijoje dėl santykių su kitomis partijomis LBKP suvažiavimas atsiribojo nuo įvairių, anot to meto komunistų leksikos, „smulkiaburžuazinių, nacionalistinių partijų – Lietuvos socialdemokratų, eserų, anarchistų, bundininkų, darbo žmonių apgavimo tikslais besidangstančių socializmo vardu, o iš tikrųjų ardančių internacionalinį solidarumą“ ir „pašaukė komunistus kovoti su tų smulkiaburžuazinių partijų žalinga įtaka darbininkų judėjime“¹³⁹.

133. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 195.

134. Ten pat.

135. Rezoliucija taktikos klausimu, priimta per I-ą Lietuvos ir Baltarusijos I-os okupacijos Komunistų partijos suvažiavimą // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 7. L. 24.

136. Ten pat.

137. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 196.

138. Žr.: Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-rusijos-invazija-m4x6.html.

139. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 196–197.

„Įvertindamas LSDP“, LBKP I suvažiavimas pažymėjo, kad ši partija „idėjiškai ir politiškai subankrutavo“, kad ji „siaurus nacionalistinius tikslus statė aukščiau nei kaip socialistinius“ ir kad LSDP lyderiai stūmė partiją į nacionalizmo ir taikstymosi su buržuazija kelią pirmojo pasaulinio karo metu“, kad „jie visiškai nutraukė paskutinius ryšius su darbininkų klase ir susidėjo su nacionalistine buržuazija ir nužengė vokiečių imperialistų liokajų keliu“¹⁴⁰. Taigi socialdemokratijos ideologinei tradicijai likę ištikimi ir su LSDP vardu toliau veikę lietuvių socialdemokratai LBKP suvažiavime buvo įvertinti tipiškai bolševikiškai.

LBKP I suvažiavimas išrinko partijos centro komitetą – LBKP CK, į kurį buvo išrinkti P. Eidukevičius, R. Pileris, A. Jakševičius, K. Kernovičius, A. Brazdžionis. Po suvažiavimo įvykusiame LBKP CK plenumo buvo išrinktas LBKP CK prezidiumas, kurio pirmininku tapo P. Eidukevičius, sekretoriumi – R. Pileris, išdininku K. Kernovičius¹⁴¹. 1918 m. gruodžio 7 d. į LBKP CK buvo kooptuoti čia pagrindinio revoliucinio darbo dirbti atvykę Rusijos lietuvių bolševikų vadovaujantys veikėjai V. Kapsukas ir Z. Angarietis, kurie nuo to laiko ir formaliai tapo svarbiausiais vadovaujančiais LBKP veikėjais¹⁴².

Pastebėtina, kad minėtasis spalio 3–4 d. vykęs LBKP CK plenumas skyrė nemažai lėšų partijos kadrų išlaikyti: po 550–700 ostmarkių per mėnesį etatiniais ir po 200 ostmarkių kitiems organizatoriams¹⁴³. Tai tik iliustruoja, kad RKP(b) negailėjo pinigų LBKP veiklai finansuoti.

Po I savo suvažiavimo LBKP, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „išplėtojo platų ir intensyvų partinį-organizacinį“ ir „politinį-masinį darbą“, daug jėgų skirdama darbui periferijoje (vietose) ir įvairiose darbininkų organizacijose (profesinėse sąjungose, kooperatyvuose)¹⁴⁴ ir 1918 m. lapkričio mėnesį, anot tos pačios komunistinės istoriografijos, Lietuvoje jau turėjo apie 1400 narių ir kandidatų¹⁴⁵.

1918 m. spalio mėnesio RKP(b) LS CB posėdžių protokolai rodo, kad tuo metu buvo suintensyvintas Rusijos lietuvių komunistų aktyvistų siuntimas į Lietuvą dirbti „partinį darbą“¹⁴⁶. Apskritai, visa tolesnė LBKP veiklos strategija ir taktika buvo nusta-

140. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 372.

141. Ten pat. P. 373. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 330.

142. Angarietis Zigmas, Jono [Asmens byla] I // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 250. L. 60. 120.

143. Ištrauka iš LBKP centro komiteto 1918 m. spalio 3–4 d. posėdžio protokolo apie partijos darbuotojų paskirstymą ir jų atlyginimų nustatymą. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 10. L. 1. Vėliau – 1918 m. gruodžio mėnesį LBKP darbuotojų atlyginimai buvo padidinti: atsakingiems darbuotojams nutarta mokėti po 1000, kitiems – po 500–700 ostmarkių per mėnesį. Žr.: Ištrauka iš Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LBKP) centro komiteto 1918 m. gruodžio 20 d. posėdžio Vilniuje protokolo apie būtinybę paspartinti Raudonosios armijos žygį į Vilnių, padidinti partijos darbuotojų atlyginimus. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 10. L. 49. Taip pat žr.: Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-rusijos-invazija-m4x6.html.

144. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. III. P. 88–90; Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов С. 43–44; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 384, 386–389; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 332–341.

145. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 330–332, 338.

146. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 36–37, 39, 46–48, 57–58.

toma Maskvoje ir iš ten koordinuojama su kitų tautų komunistinių organizacijų veikla. Pavyzdžiui, dar 1918 m. rugpjūčio RKP(b) CK sekretoriате buvo nuspręsta sudaryti ir 1918 m. rugsėjo 15 d. RKP(b) CK buvo sudarytas vokiečių okupuotų kraštų (Lenkijos, Baltarusijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos) komunistinių organizacijų centrinis biuras, kuris turėjo vadovauti minėtų kraštų komunistinių organizacijų darbui ir palaikyti šių organizacijų ryšius su RKP(b) CK. Šio biuro pirmininku buvo paskirtas lenkas S. Pestkovskis, o sekretoriumi lietuvis R. Rasikas¹⁴⁷. Netrukus paskelbtame Vokietijos okupuotųjų kraštų komunistinių organizacijų atsišaukime į visų okupuotų kraštų darbininkus ir valstiečius buvo pasisakoma už pasaulinę komunistinę revoliuciją, už proletariato diktatūrą, už vienybę „su darbininkų ir valstiečių Rusijos federatyvine socialistine respublika“ ir už „pasaulio komunistinę tarybų respubliką“¹⁴⁸.

1918 m. spalio 19–24 d. Maskvoje vykusioje Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų konferencijoje, kurioje dalyvavo Lietuvos, Baltarusijos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Ukrainos komunistinių organizacijų atstovai (ir kurioje lietuvių komunistams atstovavo V. Kapsukas, Z. Angarietis, P. Eidukevičius ir K. Kernovičius bei dalyvavo dar keletas kitų), bolševikai pasisakė prieš nepriklausomų tautinių valstybių steigimą, prieš buržuazinį parlamentarizmą, prieš steigiamųjų susirinkimų sušaukimą, už pasaulinę proletarinę revoliuciją, „kuri jau visur bręsta“, už proletariato diktatūrą „darbininkų deputatų tarybų formoje“¹⁴⁹. Šios konferencijos tezėse „Apie einamąjį momentą, taktiką ir lozungus“ buvo, savaime suprantama, neigiamai įvertintos pastaruosius komunistų tikslus trukdančios įgyvendinti „social-susitaikėliškos“, „smulkiaburžuazinės“ „socialistų“ partijos.

Minėtų konferencijos tezių septintoje – „slaptoje“ tezėje buvo nurodyta, kad „geresnei darbininkų masinės kovos už valdžią organizacijai ir koordinacijai reikalingas paklusimas visų vietinių komunistinių proletarinių organizacijų vienam organizaciniam centrui, kuriuo dabartiniu momentu yra RSFSR“¹⁵⁰. Minėtose tezėse buvo suformuluoti ir nurodyti lozungai, kuriais turi vadovautis Vokietijos okupuotų kraštų komunistai. Tai buvo lozungai: „Šalin okupantus!“, „Šalin Radas, Tarybas ir Landratų!“, „Tegyvuoja pasaulinė komunistinė revoliucija!“, „Tegyvuoja proletariato diktatūra!“, „Tegyvuoja darbininkų deputatų tarybos!“, „Tegyvuoja susijungimas su Tarybine Rusija!“, „Tegyvuoja pasaulinė federatyvinė komunistinė respublika!“¹⁵¹. Kitaip sakant, 1918 m. spalio 19–24 d. vykusioje Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių

147. Ten pat. P. 21; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 316; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 377.

148. Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai T. I. 1918–1923. – Vilnius, 1962. P. 15–20.

149. Okupuotų kraštų komunistinių organizacijų 1918 m. spalio 19–24 d. konferencijos Maskvoje tezės einamojo momento, taktikos ir lozungų klausimais, kuriuose nubrėžta komunizmo ekspansijos ir įsiviešpatavimo pasaulyje strategija. Kopija. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 8. L. 111–113; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 316–319; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 377–379.

150. Ten pat.

151. Ten pat.

organizacijų konferencijoje bolševikai nubrėžė komunizmo plitimo ir įsiviešpatavimo pasaulyje strategiją, nurodė komunistams sukelti „socialistines revoliucijas“ ir suvienyti pasaulį komunistų valdžioje¹⁵².

Taigi matome, kad Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų konferencija ne tik atmetė tautų apsisprendimo teisę ir pasisakė prieš nacionalinių valstybių steigimą, bet pasisakė ir prieš savarankiškų nacionalinių sovietinių respublikų steigimą. Tą turėjo pripažinti ir komunistinė istoriografija, pažymėdama tai, jog čia apžvelgta konferencija buvo „veikiama R. Luxemburg nuostatų nacionaliniu klausimu“¹⁵³. Pastebėtina, kad to meto lietuvių komunistų vadovams V. Kapsukui ir Z. Angariečiui, kaip ir kitų buvusios Rusijos imperijos tautų komunistams, dalyvavusiems aptariamose konferencijose, būdingos „liuksemburginio charakterio klaidos“ nacionaliniu klausimu (kaip ir „valstiečių klausimu“) vėliau bus nuolat pažymimos ir primenamos ne tik sovietinėje istoriografijoje, bet ir įvairiose, įvairiu laiku parengtose VKP(b) bei Kominterno aparatų pažymose apie šiuos komunistų veikėjus¹⁵⁴.

1918 m. spalio 19–24 d. vykusioje Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų konferencijoje buvo priimta ir rezoliucija dėl ginkluotų sukilimų, kurie turėjo būti sukeliami „ne blankistiniu ginkluotų sąmokslų būdu“, o turėjo įgyti „masinės klasinės ginkluotos kovos pobūdį, orientuodamiesi ir eidami koja į koja, iš vienos pusės su Tarybų Rusija, o iš antros [pusės] – su besiplečiančia Vidurinėje Europoje revoliucija“ (matomas akivaizdus komunistų tikėjimas, kad „proletarinė“ „komunistinė“ „revoliucija“ įvyks minėtame regione – G. M.)¹⁵⁵. Visą ginkluotų sukilimų paruošimo prieš jau susiformavusias ar dar tik besiformuojančias, ar dar net tik turinčias susiformuoti „buržuazines“ vyriausybes darbą turėjo atlikti vokiečių okupuotų kraštų vietinės komunistinės organizacijos.

Baigiant aptarti 1918 m. spalio 19–24 d. vykusią Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų konferenciją reikėtų dar paminėti, kad šioje konferencijoje kalbėjęs V. Kapsukas savo pranešime apie politinę padėtį ir partinį darbą Lietuvoje, pristatydamas LBKP I suvažiavimo nutarimus, pažymėjo, jog „šis suvažiavimas konstatavo LSDP mirtį“, ir kartu pasmerkė „kai kurių buržuazinių inteligentų, buvusių LSDP narių, mėginimą sukurti naują socialdemokratų [partiją] vietoj senos subankrutavusios, kad vėl vestų darbininkus susitaikėliškumo keliu“¹⁵⁶.

Grįžtant prie Lietuvos komunistinio judėjimo raidos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos apibūdinimo užbaigimo reikia pastebėti, kad prasidėjus revoliucijai Vokietijoje 1918 m. lapkričio 10 d. RKP(b) LS CB savo posėdyje svarstė „revoliucijos Lie-

152. Ten pat. Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-rusijos-invazija-m4x6.html.

153. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 319; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 379.

154. Žr., pvz.: Angarietis Zigmas [Asmens byla] III // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 252. L. 4–5, 7, 16, 25, etc.

155. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 380. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 32–33.

156. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 32.

tuvoje“ klausimą¹⁵⁷. Šiame posėdyje kalbėjęs R. Rasikas be jokių užuolankų pareiškė, kad „mes stovime prieš nepriklausomybę ir geidžiame kad Lietuva būtų Rusijos Tarybų Respublikos dalis“¹⁵⁸. R. Rasikas pasisakė už tai, kad „kuo greičiausiai sudaryti perversmą“ Lietuvoje, kad reikalinga „tuoj surengti karinę pajėgą ir vykti su ja per Dvinską į Vilnių“.

Tačiau RKP(b) LS CB lyderis V. Kapsukas (kuris, beje, lapkričio 7 d. vėl buvo apsilankęs Vilniuje¹⁵⁹) su R. Rasiku nesutiko, kad „svarbiausias uždavinys siųsti kareivijos dalis į Lietuvą“ ir kad „kolei revoliucija nelaimėjo“, tai „daryti negalima“¹⁶⁰. „Svarbiausias uždavinys“, anot V. Kapsuko, buvo tas, „kad greičiau okupuotųjų kraštų kareiviai pereitų į mūsų pusę. Dėl to reikalinga siųsti į Lietuvą kuo daugiau agitatorių, mokančių vokiečių kalbos“. V. Kapsukas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad Vilnius gali būti paimtas lenkų legionierių ir kad „socialpatriotai irgi greitai paims valdžią į savo rankas“ ir kad „su jais reikės kovoti“, dėl to „vokiečių kareiviai turi būti mūsų rankose“¹⁶¹. Tad atsižvelgiant į visa, ką akcentavo V. Kapsukas, lapkričio 10 d. RKP(b) LS CB buvo nutarta „siųsti žmonių Lietuvon“, „siųsti agitatorių vokiečių kareivių tarpė“ ir „rūpintis ginkluotos spėkos rengimu“¹⁶².

1918 m. lapkričio 11 d., tą pačią dieną, kai Vokietijai sudarius paliaubas su Antantės valstybėmis posėdžiavęs Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų centro biuras „nutarė vokiečių okupuotuose kraštuose organizuoti Raudonąją Gvardiją ir tvirti Tarybų valdžią“, išėvius iš šių kraštų Raudonojoje armijoje prašant „perkelti arčiau sienos“, „kovos reikalams“ iš Rusijos bolševikų valdžios buvo nutarta prašyti skirti 5 mln. rublių¹⁶³. Komunistinei agitacijai – „leisti laikraščiams Vilniuje lenkų, lietuvių ir žydų kalbomis“ buvo pašoma 400 tūkstančių rublių¹⁶⁴.

Tą pačią lapkričio 11 d. Vokietijos okupuotų kraštų komunistinių organizacijų – Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos komunistų partijų – centro biuro vardu buvo išplatintas atsišaukimas „Į paskutinį mūšį!“, kuriame Lietuvos ir kitų Vokietijos okupuotų kraštų darbininkai buvo „šaukiami į paskutinį griežtą mūšį“ – raginami kurti darbininkų atstovų tarybas, „tuoj pradėti organizuoti Raudonąją darbininkų Gvardiją“, „neleisti susiorganizuoti kontrevoliuciniams gaivalams“, neleisti, kad buržuazija ir „išdavikai social-patriotai“, „social-pardavikai“, tai yra socialdemokratai, „pačiuptų valdžią į savo rankas“¹⁶⁵.

157. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 56–57.

158. Ten pat. P. 56.

159. Ten pat. P. 55.

160. Ten pat. P. 56.

161. Ten pat. P. 57.

162. Ten pat.

163. Ten pat. P. 58.

164. Ten pat.

165. Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos komunistų partijų centro biuro 1918 m. lapkričio 11 d. atsišaukimas dėl pasaulinės revoliucijos sukėlimo, kovos su šalių vyriausybėmis už sovietų valdžią ir pasaulinę komunizmo pergalę // LVA LKP DS. F. 1770. Ap. 8. B. 2. L. 75.

Tuo metu Rusijos lietuvių bolševikai aktyviai agitavo Rusijoje gyvenusius lietuvius stoti į dar 1918 m. liepos 2 d. pradėtą formuoti Raudonosios armijos 5-ąją Vilniaus šaulių pulką, besirengiantį žygiuoti į Lietuvą¹⁶⁶. Lietuvoje, Vilniuje, lapkričio 10 d. LBKP sudarė karinį – revoliucinį komitetą, kuriam buvo pavesta ruošti ginkluotą sukilimą¹⁶⁷. Lapkričio 11 d. šio komiteto posėdyje buvo „nuspręsta pagal galimybes apginkluoti visus partinius draugus“, „organizuoti kovines drauges“, „įsigyti ginklus“, „įsirengti ginklų sandėlius“ ir surasti instruktorius¹⁶⁸.

Tačiau lapkričio 15 d. minimo komiteto posėdyje buvo konstatuota, kad „karinių pajėgų turima nedaug, ginklų iš viso beveik nėra ir neturima kariniuose dalykuose nusimanusių draugų“¹⁶⁹. Todėl buvo nutarta kreiptis pagalbos visais šiais klausimais į „draugus užsienyje“, kas galėjo reikšti tik vieną – į „draugus“ Sovietų Rusijoje. Tačiau be abejo, rodė ir LBKP CK laiško adresatas¹⁷⁰. Tad nenuostabu, kad 1918 m. lapkričio 17 d. RKP(b) LS CB paprašė Rusijos bolševikų papildomai pirmiems trimis mėnesiams skirti apie 33,4 mln. rublių sukilimui, kariuomenės organizavimui ir kovai su besiformuojančia nepriklausomos Lietuvos valdžia¹⁷¹. Tuo metu nuo 1918 m. lapkričio antros pusės pradžios prasidėjo intensyvus bolševikų veikėjų (ir ne tik lietuvių) – „partinių, literatūrinių, karinių darbuotojų“ vykimas iš Rusijos į Lietuvą¹⁷².

Visgi nepaisant intensyvios įvairios kitos veiklos (organizacinės, propagandinės, agitacinės, darbininkų atstovų tarybų organizavimo veiklos), Lietuvoje komunistai, nors ir planavo bei siekė organizuoti ginkluotus būrius, bet, anot kai kurių tai tyrusių istorikų, „sukilimui rengėsi vangiai, iš esmės kliojęsi Raudonąja armija ir laukė jos puolimo“¹⁷³. Taigi, nepaisant visų komunistinės istoriografijos teiginių apie palankią socialinę bazę vadinamosios socialistinės revoliucijos pergalei, apie „revoliucinės situacijos susiklostymą“¹⁷⁴, visos Lietuvos komunistų viltys paimti valdžią iš esmės rėmėsi Rusijos bolševikų Raudonosios armijos įsiveržimo į Lietuvą veiksmu.

Kaip žinoma, 1918 m. lapkričio 11 d. Vokietijai sudarius paliaubas su Santarve, Sovietų Rusija netrukus anuliavo Bresto taiką ir, komunistinės istoriografijos žargonu kalbant, „galėjo suteikti tiesioginę politinę ir karinę paramą okupuotų šalių darbo žmonėms jų kovoje už Tarybų valdžią“¹⁷⁵.

166. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 343–344; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 316–317.

167. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 355.

168. Ten pat; Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 35.

169. Ten pat.

170. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 35–36.

171. RKP(b) LS CB 1918 m. lapkričio 17 d. aiškinamasis raštas dėl ginkluoto sukilimo parengimo, Raudonosios armijos dalinio išlaikymo ir ginkluotos kovos su Lietuvos vyriausybe išlaidų sąmatos. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 37. L. 1–3.

172. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 385–386.

173. Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-ru-sijos-invazija-m4x6.html.

174. Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas. P. 179; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 322–325; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 391, 393.

175. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 321–322.

Kadangi paskutinėse pastraipose apžvelgdami Lietuvos komunistų veiklą, orientuotą į valdžios paėmimą Lietuvoje, jau truputį peržengėme šį skyrių chronologiškai apribojančią Pirmojo pasaulinio karo pabaigos datą ir kadangi komunistinio judėjimo raida Lietuvoje 1918 m. paskutiniais mėnesiais, kaip ir apskritai jo tolesnė raida, nėra šios knygos objektas, tai tuo komunistinio judėjimo tapsmo ir pradinės jo raiškos apibūdinimą ir baigsime. Čia, šiame skyriuje, buvo mėginama parodyti, kaip vyko LSDP, kaip ir viso socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje, idėjinė-politinė ir organizacinė diferenciacija Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje 1918 m. ir kaip dalis buvusių socialdemokratų – LSDP narių bolševizavosi, tapo komunistais, įkūrė Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partiją ir taip davė pradžią Sovietų Rusijos bolševikų ne tik stipriai veikiamam, bet ir finansuojamam bei nuo tam tikro momento ir faktiškai jau tiesiogiai vadovaujamam komunistiniam judėjimui. Taip pat čia parodėme, kaip tas ką tik atsiradęs komunistinis judėjimas ruošėsi ir planavo paimti valdžią Lietuvoje.

Baigdami apibūdinti iš dalies dėl socialdemokratinio judėjimo ideologinio, politinio bei organizacinio diferencijavimosi proceso atsiradusio, iš bolševikinės Rusijos inspiruojamo, remiamo, koordinuojamo komunistinio judėjimo tapsmą Lietuvoje dar turėtume atkreipti dėmesį į vieną epizodą, susijusį su šio ką tik atsiradusio judėjimo Lietuvoje vadovų tam tikro santykio su Lietuvos socialdemokratija apraiška, kuri sukėlė įtampą jų santykiuose su Rusijos lietuvių bolševikų lyderiais. Turima mintyje ta įtampa, kuri kilo RKP(b) LS CB posėdžiuose 1918 m. spalio 22–23 d.

Ši įtampa kilo, kai Z. Angarietis 1918 m. spalio 22 d. RKP(b) LS CB posėdyje pareiškė, jog LBKP suvažiavimas nelaikytinas komunistų suvažiavimu, nes šiame suvažiavime „dalyvavo buožės“ ir nebuvo iš jo „pašalintas anarchistas“¹⁷⁶. O 1918 m. spalio 23 d. RKP(b) LS CB posėdyje Z. Angarietis dar pareiškė, kad LBKP vadovai „ne visiškai atsiribojo nuo socialpatriotinių elementų“ ir kad „vienas iš atsakingų partinių darbuotojų iki šiol yra laikomas socialpatriotinio „Darbo balso“ leidėju“ (turimas mintyje P. Eidukevičius – G. M.)¹⁷⁷. Anot Z. Angariečio, Vilniaus darbininkai „turi tuoj pat pareikalauti, kad nebūtų jokių organizacinių ryšių su socialpatriotais“.

Į tai reaguodamas minėtame posėdyje dalyvavęs P. Eidukevičius pareiškė, kad „jeigu drg. Aleksa būtų susipažinęs su suvažiavimo (LBKP I suvažiavimo – G. M.) rezoliucijomis, jis nekalbėtų apie kažkokius organizacinius ryšius su taikstytojais“ ir kad jo dalyvavimas „Darbo balso“ leidyboje „tėra nominalus ir paaiškinamas tuo, kad profesinės sąjungos“ pavedė jam šį laikraštį „ištraukti iš taikstytojų rankų“ ir kad „organizacijoje nematyti jokių svyravimų“ bei kad „ryšių su menševikais nėra“, kad „nuo gegužės mėnesio neturima jokių ryšių su jais“¹⁷⁸.

Nepaisant tokio P. Eidukevičiaus atsakymo Z. Angariečiui, toliau minimame RKP(b) LS CB posėdyje pasisakęs V. Kapsukas, kreipdamasis į du čia dalyvavusius

176. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 43.

177. Ten pat. P. 44

178. Ten pat. P. 44–45.

LBKP vadovybės atstovus (P. Eidukevičių ir K. Kernovičių), reikalavo, kad „sugrįžę jūs turite nutraukti visus ryšius su socialpatriotais be išlygų“¹⁷⁹. Po šių žodžių pertraukdamas V. Kapsuką P. Eidukevičius pareiškė, kad „kalbos apie ryšius su socialisdavikais yra insinuacija ir melas“. Reaguodamas į šį LBKP lyderio Lietuvoje pasakymą, V. Kapsukas pareiškė „negalintis toliau kalbėti“. Kitame RKP(b) LS CB posėdyje buvo konstatuota, jog Z. Angariečio „išreikštoji nuomonė apie drg. Butkevičių (tokiau pseudonimu P. Eidukevičius dalyvavo RKP(b) LS CB posėdžiuose¹⁸⁰) „laikoma privačia kalbėtojo nuomone, už kurią Centro biuras neima atsakomybės“, ir kad, kita vertus, „drg. Butkevičiaus (t. y. P. Eidukevičiaus – G. M.) išsireiškimas drg. Kapsukas laiko savo asmeniniu įžaidimu“ ir kad RKP(b) LS CB „tik tuomet pripažįsta galima dirbti su L ir BKP, jei ji pilnai pertrauks ryšius su socialpatriotais ir visų pirma CK narys (turima, be abejo, mintyje P. Eidukevičius – G. M.) tuoj atsisakys nuo dalyvavimo „Darbo balso“ leidėjų skaitliu“¹⁸¹.

Dar kitame, pagal RKP(b) LS CB protokolus, jau trečiame tą pačią dieną vykusiame jo posėdyje, P. Eidukevičiui posėdžio pradžioje nedalyvaujant, kitas iš LBKP vadovų Lietuvoje K. Kernovičius (posėdyje dalyvavęs Jankovskio pavarde) tvirtino, kad [LBKP] „ryšių su socialpatriotais jau nėra“, kad „darbininkai nelaikė nusikaltimu to, kad drg. Butkevičiaus (P. Eidukevičiaus – G. M.) pavardė yra tarp kitų „Darbo balso“ leidėjų“ ir kad „iki šiol darbininkai negalėjo surasti teisingo kelio dėl to, kad nebuvo vadovų“¹⁸². Z. Angariečiui po to pažymėjus, kad „mums suprantamos“ tos priežastys, „dėl kurių Vilniaus „organizacija klaidžiojo“, ir pabrėžus, kad „Lietuvoje esanti organizacija turi pati jas ištaisyti“, K. Kernovičius pareiškė, kad jeigu Eidukevičius „yra kaltas, tai jo byla svarstys Vilniaus organizacija“, ir kad „svarstant bylą“ būtų pageidautinas „jūsų (RKP(b) LS CB – G. M.) atstovų dalyvavimas“. Iš pradžių minėtame posėdyje nedalyvavęs (buvo pranešta, kad jis „per daug sutrikęs“), tačiau vėliau visgi į jį atėjęs P. Eidukevičius pranešė, kad „kol bus apsvaistytas vietoje jo byla dėl jam iškeltų kaltinimų susitaikėliškumu, jis negali savęs laikyti partijos atstovu“. Aptariamasis RKP(b) LS CB posėdis užsibaigė nutarimu į Vilnių, be kitų siunčiamų „draugų“, vykti vienam iš dviejų pagrindinių lietuvių bolševikų ideologų – V. Kapsukui arba Z. Angariečiui¹⁸³.

Atrodo, kad čia aptartas savotiškas konfliktas tarp vadovaujančio LBKP veikėjo Lietuvoje P. Eidukevičiaus ir ką tik minėtų vadovaujančių RKP(b) LS CB veikėjų tuo ir užsibaigė. P. Eidukevičius liko vienu iš vadovaujančių LBKP veikėjų, nors nuo gruodžio pradžios, kaip jau minėjome, vadovavimą partijai iš esmės perėmė į Vilnių atvykę abu Rusijos lietuvių bolševikų lyderiai.

179. Ten pat. P. 45.

180. Ten pat. P. 44.

181. Ten pat. P. 45.

182. Ten pat. P. 46.

183. Ten pat.

Žvilgsnis į šį konfliktą buvo pravartus ta prasme, jog jis parodo, kad nors RKP(b) LS CB, kuris 1918 m. visai stengėsi remti komunistinio judėjimo atsiradimą Lietuvoje ir nuo tam tikro momento stengėsi tiesiogiai vadovauti šiam judėjimui, net 1918 m. spalio antroje pusėje iki galo nepasitikėjo jo vietiniais vadovais, kurie dar iki tų metų pavasario priklausė LSDP ir dar beveik iki vasaros pabaigos vadinosi socialdemokratais. Apžvelgtas RKP(b) LS CB posėdžiuose 1918 m. spalio 22–23 d. pasireiškęs epizodas parodė, kad net tuo metu Rusijos bolševikų lyderių buvo suabejota LBKP vadovų komunistiškumu ir kad tokio suabejojimo pagrindu buvo esą nepakankamai griežtas jų atsiribojimas nuo „socialpatriotais“ vadinamų socialdemokratų iš LSDP.

Sugrįžtant prie Lietuvos socialdemokratijos idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos proceso 1918 m. ir baigiant jį aptarti reikėtų paminėti, kad netrukus po to, kai LBSDDP pakeitė pavadinimą į LBKP, minėtu pavadinimu LBSDDP pasivadino, anot Angariečio, jį „pasisavino“, „menševikinė“ LBSDP¹⁸⁴. Ši partija, kuri 1918 m. antroje pusėje, atrodo, nebuvo gausi ir kokios nors didesnės įtakos Vilniaus darbininkams neturėjo, 1918 m. pabaigoje suskilo¹⁸⁵. Nuo jos atsiskyrė čia jau ne kartą minėtų lenkų socialistų A. Zasztowto ir J. Godwoodo vadovaujama grupė, pasivadinusi Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialdemokratų partija (LBSLSDP)¹⁸⁶. Vėliau – 1920 m. ši partija pasivadino Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialistų partija, o 1922 05 07, po to, kai Vilnius ir Vilniaus kraštas buvo prijungti prie Lenkijos, susijungė su Lenkijos socialistų partija¹⁸⁷. O R. Ginsburgo-Girinio vadovaujama LBSDDP nustojo egzistuoti 1919 m.¹⁸⁸ Tokie tad būtų paminėtini paskutiniai štrichai kalbant apie socialdemokratinio judėjimo Lietuvoje 1918 m. idėjinės ir politinės bei organizacinės diferenciacijos proceso metu atsiradusių kai kurių partijų tolesnę raišką, nors apie kai kuriuos jų raiškos aspektus bus taip pat užsimenama (į juos bus atkreiptas dėmesys) analizuojant LSDP politinę raišką politiškai audringais 1918 m. lapkričio–gruodžio bei 1919 m. sausio–vasario mėnesiais.

Apibendrinami šį skyrių galime teigti, kad socialistinis-socialdemokratinis judėjimas Lietuvoje (Lietuvos teritorijoje), kaip ir daugelyje šalių, dėl Pirmojo pasaulinio karo sukeltų procesų susidūrė su idėjine-politine ir organizacine diferenciacija, dėl kurios radikalusis kairuoliškasis į Rusijos bolševikus besiorientuojantis šio judėjimo sparnas, tų pačių bolševikų inspiruojamas, katalizuojamas, atsiskyrė nuo socialistinio judėjimo ir davė pradžią komunistiniam judėjimui.

Visgi kalbėdami apie Lietuvoje Pirmojo pasaulinio karo metais likusius Lietuvos socialdemokratų partijos narius galime pasakyti, kad tarp jų iki 1918 m., skirtingai

184. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 163.

185. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.) L. 26; Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 163.

186. Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. IV skyrius (1914–1918 m.). L. 26; Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialistų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.

187. Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialistų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.

188. Angarietis Z. Medžiaga Lietuvos komunistų partijos istorijai. L. 163.

negu lietuvių socialdemokratiniam judėjime už Lietuvos ribų, radikaliai revoliucinės ar artimos Rusijos bolševikų idėjoms nuotaikos faktiškai nepasireiškė. O ir 1918 m. komunistinio judėjimo atsiradimą, LBKP susikūrimą daugiau nulėmė iš Rusijos grįžę bolševikų sėkmės ir greito socialinio išsivadavimo idėjų paveikti pabėgėliai, kurių dalis anksčiau apskritai nebuvo buvę LSDP nariais, ir, žinoma, kryptinga ir nuosekli į tai orientuota lietuvių bolševikų Rusijoje bei pačios RKP(b) vadovybės veikla.

Šiame skyriuje aptartas 1918 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos Lietuvoje pasireiškęs lietuvių socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos procesas ir dalies lietuvių socialdemokratinio judėjimo atsiskyrimas nuo socialdemokratijos ir vartimas komunistiniu judėjimu taip pat gali būti pavadintinas antrąja rusų bolševizmo – komunizmo poveikio lietuvių socialdemokratiniam judėjimui banga. Pirmoji minėto poveikio banga, kaip matėme iš ankstesnių šios monografijos skyrių, pasireiškė Rusijoje 1917 m.–1918 m. pradžioje. Kaip matysime kituose šios knygos skyriuose, vėliau, 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje, lietuvių socialdemokratinis judėjimas susidurs su dar viena – trečiąja bolševizmo poveikio lietuvių socialdemokratijai banga. Tačiau apie tai vėliau. Dabar gi, apžvelgę atsiskyrusių nuo LSDP socialdemokratų prokomunistinę evoliuciją iki pat LBKP susikūrimo, grįžkime prie Lietuvoje veikusių LSDP nariais likusių ir jos vardu viešai besireiškusių lietuvių socialdemokratų ideologinių-politinių nuostatų raidos ir raiškos 1918 m. antroje pusėje.

5.2. Lietuvių socialdemokratų politinės nuostatos 1918 m. antroje pusėje: laikotarpis iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos

Prisiminę ir išnagrinėję Lietuvoje likusių socialdemokratų LSDP narių idėjinės-politines nuostatas ir politinę laikyseną nuo Vokietijos okupacijos pradžios, taip pat jų darbo LT metu ir ištyrę buvusių LSDP narių, pasitraukusių iš Lietuvos į Rusiją ir kitas šalis, idėjinę-politinę ir organizacinę diferenciaciją Pirmojo pasaulinio karo metais, taip pat parodę ir Lietuvoje likusių socialdemokratų LSDP narių ir, apskritai, viso to meto Lietuvos socialdemokratinio politinio judėjimo idėjinę-politinę ir organizacinę diferenciaciją 1918 m. (iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos), taigi kartu ir dvi pirmąsias rusų bolševizmo poveikio lietuvių socialdemokratijai bangas, šiame skyriuje nagrinėsime 1918 m. LSDP likusių socialdemokratų idėjinės-politines nuostatas ir politinę laikyseną 1918 m. liepos antroje pusėje–lapkričio pradžioje. Tai yra čia bus nagrinėjamos LSDP narių idėjinės-politinės nuostatos ir politinė laikysena nuo socialdemokratų pasitraukimo iš LT (LVT) darbo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.

Pagrindinis istorinis šaltinis, iš kurio galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie 1918 m. liepos antros pusės–lapkričio pradžios LSDP narių idėjinės-politines nuostatas ir politinę laikyseną, yra „Darbo balso“ laikraštis. Tačiau, kaip jau esame minėję, iki 1918 m. spalio pabaigos socialdemokratai išsamiai ir atvirai savo nuostatų

„Darbo balso“ puslapiuose išdėstyti negalėjo. Šiuo laikotarpiu socialdemokratų laikraštyje šalia pranešimų iš karo frontų, užsienio „politikos kronikos“ ir žinių iš Lietuvos daugiausia buvo spausdinama medžiaga, dažniausiai nesusijusi su kokių nors LSDP ideologinių-politinių nuostatų išdėstymu.

„Darbo balse“ 1918 m. liepos–spalio mėnesiais buvo spausdinami straipsniai, kuriuose buvo svarstomi darbininkų „padėjimo“, kaimo darbininkų padėties, liaudies mokyklų, suaugusiųjų švietimo, moterų padėties, jaunimo, tautos kultūros savitumo ir jo išlaikymo, tautinio judėjimo, visuomeninio gyvenimo, Lietuvių mokslo draugijos klausimai. Dėmesio susilaukė ir užsienio politikos klausimai – JAV prezidento W. Wilsono „14 punktų“ ir JAV atsakymas Vokietijai į pastarosios pasiūlymą taikintis. Buvo kritikuojama „Santarvės šalių“ kapitalistų kaip karo kurstytojų politika, išspausdinti straipsniai, skirti Suomijos istorijai, Gruzijos nepriklausomybės klausimui. Tačiau iš visos šiose skyriuose išvardytos aptariamo laikotarpio „Darbo balso“ problematikos mažai ką galima spręsti apie LSDP ideologines-politines nuostatas. Vis dėlto ir iki 1918 m. spalio pabaigos „Darbo balse“ buvo išspausdinta straipsnių, leidžiančių susidaryti tam tikrą vaizdą apie to meto Vilniuje veikusios LSDP grupės ideologines-politines nuostatas ir politinę laikyseną bent jau tam tikrais klausimais.

Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo laikotarpiu buvo išspausdinta keletas straipsnių, leidžiančių susidaryti bent šokią tokią nuomonę apie to meto kai kurių Lietuvos socialdemokratų požiūrį į Rusijos bolševikų ideologiją ir politiką. Kaip jau minėjome skyriuje apie socialdemokratų idėjinių-politinių nuostatų atsispindėjimą „Darbo balso“ puslapiuose 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje, šiuo laikotarpiu apie Rusijos bolševikus ir jų politikos vertinimą buvo rašoma nedaug. Ten taip pat minėjome, kad tuos keletą straipsnių, kur buvo rašoma apie bolševikus, pristatysime skyriuje, kuriame bus aptariamos socialdemokratų ideologinės-politinės nuostatos 1918 m. antroje pusėje. Taigi čia, šio skyriaus pirmoje dalyje, apžvelgsime Lietuvos socialdemokratų požiūrį į bolševikus 1918 m. antroje pusėje ir jį pradėsime trumpu žvilgsniu į tuos keletą straipsnių šia tematika 1918 m. pirmos pusės „Darbo balse“.

Dar 1918 m. vasario 5 d. „Darbo balse“ buvo išspausdintas straipsnis „Rusijos kivrčai“, kuriame laikraščio skaitytojai buvo informuojami apie Rusijoje vykstančius politinius procesus ir kur šalia kitų informacinio, bet ne vertinamojo pobūdžio dalykų buvo paminėta, kad bolševikų valdžia nepatenkinti ne tik „įvairūs buržuazijos turtingųjų sluoksniai“, bet kad „bolševikų darbams“ nepritarė ir dalis darbininkų, „ypačiai gi didžiuma socialistų inteligentijos (šviesuomenės) ...“, kuri siūlė bolševikams pasidalyti valdžia ir prileisti prie jos ir kitus demokratinius visuomenės sluoksnius¹⁸⁹. Tuo „pamatu“, kaip toliau rašoma minimame straipsnyje, buvo

189. As. [Paknys J.] Rusijos kivrčai // Darbo balsas, 1918 02 05, Nr. 7. P. 8–9. Apie tai, kad As slapyvardžiu „Darbo balse“ pasirašinėjo J. Paknys, žr.: Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 1. Autoriai. P. 203; Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 2. Slapyvardžiai. P. 86.

„vedama prieš bolševikus plati agitacija“ ir kad ypač plačiai buvo naudojamas „konstituantos – Steigiamojo Seimo obalsis“, kuris buvo vienas iš svarbiausių „obalsių“, kurį kėlė bolševikai „Kerenskio valdžią griaudami“. Tačiau, kaip toliau pažymima straipsnyje, kai paaiškėjo, kad Steigiamojo susirinkimo rinkimus laimėjo bolševikų priešininkai, bolševikai ėmė vilkinti Steigiamojo susirinkimo sušaukimą, kad iki tol dar labiau sustiprintų savo padėtį, o po to, kai jį (Steigiamąjį susirinkimą) sušaukus jis savo pirmajame posėdyje nepritarė bolševikų reikalavimams, tai jie (bolševikai) paleido Steigiamąjį susirinkimą. Tai, straipsnio „Darbo balse“ autoriaus nuomone, „dar labiau sukiršins Rusijos vidaus santykius“¹⁹⁰. Galima teigti, kad nors straipsnis „Rusijos kivirčiai“ buvo labiau informacinio pobūdžio, tačiau iš kai kurių sakinių formuluočių išryškėja kad ir aiškiai nesuformuluotas, bet visgi negatyvus bolševikų politikos įvertinimas.

1918 m. vasario 18 d. 9-ajame „Darbo balso“ numeryje buvo išspausdintas straipsnis pavadinimu „Bolševikai“, kuriame skaitytojai buvo trumpai supažindinti su bolševikų atsiradimo ir V. Lenino pažiūrų raidos istorija bei tuometinėmis jų ideologinėmis nuostatomis¹⁹¹. Šiame straipsnyje buvo rašoma, kad „bolševikai tiki, kad visuomenės ir valstybės sudarymas socializmo pamatais galimas yra net tuomet, jeigu pati visuomenė ir ne visai būtų (prie) tokios tvarkos priaugus“. Tam užtenka tik to, kad „susipratusioji darbininkų dalis mokėtų paimti į savo rankas visą valdžią ir priverstų su jos pagalba ir kitus naujai sudarytai tvarkai pasiduoti“¹⁹².

Anot M. S. inicialais pasirašiusio straipsnio autoriaus, „statydami svarbiausiu savo uždaviniu vyriausį socialistų siekimą – sutvarkyti visuomenę socializmo pamatais“, bolševikai būdą ir kelius tam pasiekti laiko antraeiliu klausimu, kurį „tenka rišti prisitaikinus kiekvienam atsitikime prie susidariusio stovio“. Todėl, pasak straipsnio „Darbo balse“ autoriaus, „demokratizmo dėsniai, kaip visų krašto gyventojų nusistatymas, tautų apsisprendimo teisė, ne visados bolševikams turi privalomos reikšmės“, nes jie (bolševikai) „remia juos (demokratizmo dėsnius – G. M.), jei jame nemato pavojaus vyriausiajam savo siekimui, bet nesivaržo jų pastumti šalin, jeigu jie (demokratizmo dėsniai – G. M.) stoja jiems (bolševikams) skersai kelio“.

Cituojamame straipsnyje atkreipiamas dėmesys į bolševikų nuostatą dėl tautų apsisprendimo teisės, kuri pakomentuojama taip – „jeigu atsiskiriant nuo Rusijos, kuriam kraštui kiltų pavojus, kad jame gali įsivyrėti turtingieji luomai, tuomet nėra reikalo ir varžytis ir dėl tautų apsisprendimo teisės“, nes „galutinis tikslas yra savosios programos įvykinimas“¹⁹³. Anot straipsnio „Bolševikai“ autoriaus, pagal bolševikus, „nereikia varžytis dėl priemonių, reikia elgtis griežtai, reikia naudotis viskuo, kas patikrina revoliucijos laimėjimą“. Straipsnyje buvo primintas ir ankstesnis bolševikų nusistatymas, pagal kurį Rusijos pavergtų tautų siekimas išsilaisvinti

190. Ten pat.

191. M. S. [?] Bolševikai // Darbo balsas, 1918 02 18, Nr. 9. P. 5–6.

192. Ten pat. P. 6.

193. Ten pat.

ir atsiskirti nuo Rusijos „teesas buržuazijos prasimanymas“, ir taip pat priminta, kad bolševikai „kariavo prieš Lietuvos socialdemokratų separatizmą (norą atsiskirti)“¹⁹⁴.

Pasak cituojamo straipsnio autoriaus, Leninas „manė, jog vien rusų socialdemokratai stamantriai susidėję, paliuosuosią ir save ir kitus“, tad, „vadinasi, Rusijos išganymas vien bolševikų nusistatyme ir bolševikų darbe“¹⁹⁵. Čia pristatomo straipsnio pabaigoje buvo pažymėta, kad bolševikai ir socialdemokratai „iš pamatų skiriasi savo nusistatyme prie liaudies minios: socialdemokratų pažiūra: viskas dėl liaudies, viskas per liaudį, bolševikų – viskas dėl liaudies, bet ne visados per liaudį“¹⁹⁶. Straipsnis užbaigtas pastebėjimu, kad „tolimesnis Rusijos gyvenimas reikia tikėtis, turės progos dar ne kartą iškelti minėtąsias „bolševikų“ ypatybes“¹⁹⁷.

1918 m. antroje pusėje, šiame skyriuje aptariamam laikotarpiui, „Darbo balse“ bolševizmui, palyginti su 1918 m. pirma puse, buvo skirta šiek tiek daugiau dėmesio. Ir daugiausia šiuo klausimu rašė 1918 m. pavasarį į Vilnių iš Rusijos sugrįžęs ir palyginti aktyviu „Darbo balso“ bendradarbiu tapęs, J. B-džio pseudonimu pasirašinėdavęs socialdemokratas Jonas Vilkaitis¹⁹⁸. 1918 m. rugpjūčio 7 d. „Darbo balse“ buvo išspausdintas jo straipsnis „Blogas pavyzdys“, kur buvo mėginama apibūdinti bolševikų atėjimo į valdžią priežastis ir jų politiką pirmaisiais buvimo valdžioje mėnesiais¹⁹⁹.

Šiame straipsnyje karas buvo nurodytas kaip pagrindinė revoliuciją Rusijoje – tiek vasario mėnesio, tiek spalio mėnesio – priežastis. Straipsnio autorius pažymėjo, kad laikinoji vyriausybė Rusijoje dėl karo („kaip besotės baidyklės, rijusios ir glemžusios vis daugiau ir daugiau aukų“) reikalavo daugiau dėmesio kreipti į frontą negu į liaudies reikalavimus. Reikėjo, anot straipsnio autoriaus, „įtempti paskutines jėgas,

194. Ten pat. P. 5.

195. Ten pat. P. 5–6.

196. Ten pat. P. 6.

197. Ten pat.

198. V. Lukoševičius savo tekste apie LSDP rašo, kad J. B-džio pseudonimu pasirašinėjo A. Domaševičius. Žr.: Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. P. 255. V. Lukoševičius remiasi tuo, kad 1) „Darbo balso“ 54-ajame numeryje išspausdintame straipsnyje „Darbininkų gyvenimas“ buvo rašoma, kad J. Bajevskio spaustuvės ir „Darbo balso“ darbininkai į Vilniaus darbininkų atstovų tarybą išrinko „Darbo balso“ bendradarbį J. B-dį, ir 2) S. Kairys savo atsiminimuose nurodo, kad į Vilniaus darbininkų atstovų tarybos vykdomąjį komitetą buvo išrinkti A. Domaševičius ir J. Vilkaitis. V. Lukoševičius teigia, kad J. Vilkaitis nebuvo „Darbo balso“ bendradarbis, tad J. B-džio pseudonimu, anot jo (V. Lukoševičiaus), pasirašinėjo A. Domaševičius. Tačiau V. Lukoševičius klysta teigdamas, kad J. Vilkaitis nebuvo „Darbo balso“ bendradarbis. 1918 m. grįžęs į Lietuvą J. Vilkaitis tapo aktyviu „Darbo balso“ bendradarbiu. Žr.: [Vilkaitis J.] Darbo balsas. (Prof. inž. Stepo Kairio 70 metų sukaktuvių proga) // Naujienos, 1948 12 13 // VUB RS. F. 257–320. Kad A. Domaševičius ir J. B-džiu pasirašinęs asmuo ne tas pats, liudija ir informacija apie Vilniaus darbininkų atstovų tarybos atidarymą, kur minima, kad minėtame atidaryme šią tarybą sveikino tiek A. Domaševičius LSDP vardu, tiek aktyvus „Darbo balso“ bendradarbis J. B-dis minėto laikraščio vardu. Žr.: Vilniaus darbininkų atstovų tarybos atidengimas // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1. Kad J. B-džio pseudonimu pasirašinėjo J. Vilkaitis, nurodoma ir šiuose leidiniuose: Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. P. 73, 83, 84, 102; Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 1. Autoriai. P. 621; Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 2. Slapyvardžiai. P. 325; Mačiulis J. Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas. P. 527–528.

199. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Blogas pavyzdys // Darbo balsas, 1918 08 07, Nr. 30. P. 2–3.

daug kantrybės turėti ir aršios drausmės, kad nepakriktų frontas“. Tad po carizmo nuvertimo į valdžią atėjusios socialinės-politinės jėgos (kurias, pasak rašiusiojo straipsnį, sudarė „Rusijos stambioji ir smulkioji buržuazija“ ir „darbininkų ar darbo žmonių partijos: socialdemokratai menševikai ir dešinieji socialistai revoliucionieriai“) „aršiausiai ryžosi tęsti karą toliau“, nenorėdamos „suvedžioti“ savo sąjungininkų Vakaruose („santarvininkų“), kurie vokiečių nenugalėję nenorėjo taikintis²⁰⁰. Toliau tęsiamas karas, straipsnio „Darbo balse“ autoriaus nuomone, „negalėjo greitai ateity liaudžiai gerovės siūlyti“.

„Naujieji tvarkdariai“, rašoma toliau neoficialiame Lietuvos socialdemokratų laikraštyje, „laisvo gyvenimo ruošėjai, nemokėjo ir negalėjo duoti to, ko šalis troško, reikalavo“, nes „perdaug jau buvo nukamuotas, iširęs gyvenimas jiems reikėjo iš naujo tvarkyti“, nes per daug jau „nekokį kraitį caro valdžia paliko“. Taigi, „visi šalies reikalai“, anot straipsnio „Blogas pavyzdys“ autoriaus, „taip buvo susibūrę, kad socialdemokratai menševikai ir dešinieji socialistai revoliucionieriai noromis nenoromis turėjo žengti išvien su Rusijos buržuazija, nes jie tame tikrai ir matė Rusijos išganymą“²⁰¹. O, pasak cituojamo straipsnio autoriaus, kitoje barikadų pusėje buvusios „vien darbininkų ir darbo žmonių partijos“ – socialdemokratai bolševikai, vėliau pasivadinę komunistais, ir kairieji socialistai revoliucionieriai – reikalavo, „nepaisant santarininkų noro, nedelsiant baigti karą ir nedelsiant vykdyti socializmą“. O tam, kad tai būtų padaryta, buvo siūloma „paimti į savo rankas šalies valdžią“ ir „paskelbti darbininkų diktatūrą“.

Socialdemokratai menševikai „ir kitos rūšies socialistai“, anot straipsnio, analizuojančio bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje priežastis, autoriaus, tvirtino, „kad tokioms staigioms atmainoms darbininkai ir darbo žmonės nesą pribrendę, ir kad iš pradžių reikia įgyti politikos laisvę ir išmokti sumaniai tvarkytis ir tik po to bus galima pereiti prie socialinės revoliucijos, ir tik tuomet darbo žmonės išsivaduosią iš kapitalo jungo“²⁰². Tačiau, anot J. Vilkaičio, „menševikai gero išpūdzio į minią nedarė, nes ... šalies reikalai taip buvo susidėję, kad jie ėjo išvien su buržuazija“ ir todėl „liaudies dauguma pasekė bolševikus“, nes jų „obalsis kaip tik tuo metu atsakė žmonių troškimams“.

Toliau cituojamame straipsnyje buvo apibūdinta bolševikų nuostata dėl revoliucijos ir socializmo „įvykinimo“. „Bolševikų išmanymu tik šalyse, kur pramonė ir ūkis neišgalėję, kur buržuazija neturi stiprių organizacijų, tik tose šalyse galimas greitas socializmo vykdymas.“ Straipsnyje „Blogas pavyzdys“ buvo pažymima, kad „žmonių minioms nusivylus buržuazijos ir dalies darbo žmonių valdžia“, bolševikams lengvai pavyko paimti valdžią ir po to jiems sudarius taiką su Vokietija jie „nieko nepaisė“ ir „savo jėgų gerai neišvertinę“ ilgai negalvodami „pradėjo bandyti, neva socializmą į gyvenimą vykdyti“. Tačiau viso to rezultatas – visos Rusijos gyvenimas „grimzde nugrimzdo netvarkos bangose“, nes „menka saujelė idėjinių sumanių bolševikų,

200. Ten pat.

201. Ten pat.

202. Ten pat. P. 3.

keletas energingų vyrų negalėjo sulaikyti įsisiūbavusio gyvenimo“ ir „negalėjo visko iš karto aprėpti, ... įvesti drausmės, suteikti tvarkos“. Prie bolševikų, rašoma toliau pristatomame straipsnyje, prisišlijo įvairūs „nelemtieji gaivalai, visuomenės pasturlakai“. Kaimyninėms valstybėms bolševikų įsigalėjimas taip pat „į sveikatą būtų nęjęs“. Tad Rusija atsidūrė anarchijos būklėje. Dėl viso to „socialistų priešininkai drąsiai kelia galvas“ ir „tirštai semdami iš bolševikų netvarkos pavyzdžius šaukia: „šit žiūrėkit, ką socializmas žmonėms atnešė!“

Bolševikų nepasisekimas, rašoma toliau cituojamame straipsnyje, jiems (socialistų priešininkams) yra geras pavyzdys. Tačiau „neblogas (kaip blogas pavyzdys) jis ir socialistams“. Juk, anot straipsnio autoriaus, „nepasisekimai gerai sunaudoti tai yra bitės, kurios iš pilkų žolių prineša medaus, bet blogai naudojami, tai tik vapsvos, kurios moka skaudžiai gelti ir kraują nuodyti“²⁰³.

Bolševizmo politikos priežasčių, raiškos, vertinimo ir santykio su socialdemokratija problematika buvo svarstoma „Darbo balso“ 31–35 numeriuose išspausdintame tuo pačiu J. B-džio pseudonimu pasirašytame J. Vilkaičio straipsnyje „Tos dienos klausimais“²⁰⁴. Kadangi tai buvo, ko gero, vienintelis platesnis tokios problematikos ir tokio teorinio pobūdžio straipsnis per kelis lig tol buvusius „Darbo balso“ leidimo mėnesius, tad jame dėstomas mintis pristatysime truputį plačiau.

Taigi šio straipsnio pradžioje jo autorius rašė, kad „jei Rusijos bolševikų troškimai, bent nors dalinai“ bus neįgyvendinti ir jei jiems nepavyks išlaikyti šalies valdžią savo rankose, „tai jų žlugimas bus dideliu smūgiu visai Rusijos demokratijai“, ir kartu „laikiniai veiks ir į tarptautinio socializmo plėtojimąsi“²⁰⁵. Mat, nors bolševikai yra „tik viena Rusijos socialistų grupių“, tačiau socialistų priešininkams to pakanka, nes „socialistų žingsniai visuomet“ sekami labai atidžiai ir „kiekviena viešame gyvenime padaryta socialisto klaida“ tampa jų priešininkams „įrankiu“ kritikuoti patį socializmą apskritai ir teršti jo idėjas.

Straipsnio autoriaus nuomone, socialistų priešininkai visuomet linkę kritikuoti socialistus, kaip atskirus asmenis, o ne patį socializmą, nes „žmonėse visuomet daugiau išpūdžio sudarysi atskirą asmenį peikdamas, negu jo teoriją kritikuodamas“. Tad socialistų priešininkai, „keldami į aikštę bolševikų nevykusius darbus“ ir jų „neva socializmo bandymą įgyvendinti“, visą dėl to Rusijoje susidariusią netvarką nušviečia „kaipo socializmo pasekmių baisenybę“. Nes „bolševikų varu skiepijamas neva socializmas gyvenime knibždėte knibžda visokiomis nesąmonėmis ... net kvailumais, kurie tik geros progos suteikia socialistų priešininkams žeminti socializmo idėjas“, tai todėl „reikia tvirtai susipratusio socialistų šalininko, kad tokių raštų prisiskaičius, neliktum išpūdžio pagautas ir neatsitrauktum nuo socialistų“.

203. Ten pat.

204. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais // Darbo balsas, 1918 08 18, Nr. 31. P. 2–3; Ten pat, 1918 08 23, Nr. 32. P. 3–4; Ten pat, 1918 08 30, Nr. 33. P. 1–2; Ten pat, 1918 09 05, Nr. 34. P. 2; Ten pat, 1918 09 12, Nr. 35. P. 3.

205. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais // Darbo balsas, 1918 08 18, Nr. 31. P. 2.

Atsižvelgdamas į tai J. Vilkaitis toliau savo straipsnyje kelia sau uždavinį apsvaryti klausimus, kaip ir kodėl socialdemokratai „pritardami darbininkų diktatūrai“ nepritaria bolševikų diktatūrai ir ar tame socialdemokratų (kurie yra demokratai) pritarime darbininkų diktatūrai nėra tam tikro požiūrių prieštaravimo ir nenuoseklumo. Būtent šie klausimai ir svarstomi tolesniame pristatomo straipsnio tekste. Čia rašoma, kad socialdemokratai, „kaipo marksininkai savo demokratinę programą remia ne įgimtosiomis žmogaus teisėmis, bet tikraisiais istoriniais darbininkų uždaviniais“ ir todėl jie „tvirtina, kad darbininkai kovodami ar tai dėl savo būvio pagerinimo, ar dėl politinių teisių praplatinimo, tuo kovos keliu žengia prie galutinio išsivadavimo iš kapitalo kilpų“. Tos „kovos galutinis siekimas“ yra „ne vien tik darbininkams suteikti laisvę, bet visiems tiems, kurie yra naudojami (išnaudojami – G. M.) ar slegiami“. Taigi matome dėstomas tradicines marksistines tiesas.

Dar ryškesnės jos tolesniame aptariamo straipsnio tekste, kur sakoma, kad darbininkai savo kovoje „neturi ir negali laukti pagalbos iš šalies“ ir kad jų (darbininkų) išsivadavimas – yra jų pačių reikalas. Tačiau „darbininkai, kovodami dėl savo reikalų podraug užtaria ir kitus visuomenės sluoksnius, kurie yra prispausti ir naudojami“. Dėl to šie visuomenės skurdžiai „dažnai darbininkams padeda“ jų kovoje, „ypač kuomet kovojama dėl šalies demokratinės tvarkos“. Straipsnio autorius pažymi tradicinę to meto daugumos socialdemokratų nuostatą, kad darbininkams yra „reikalinga demokratinė valstybės tvarka“, kad jie „pasekmingiau galėtų lavinti savo proto jėgas ir geriau įprastų į organizacinį darbą“. Kadangi „darbininkų kova, kaip ir kiekviena visuomenės sluoksnių kova, yra politinė kova“, o „geriausias tos kovos ginklas“ yra „žmonių minia“, tad norint, kad šis „ginklas būtų pasekmingai vartojamas, reikalingas šalies demokratinis surėdymas“²⁰⁶. Tačiau, anot pristatomo straipsnio autoriaus, net ir demokratinėje valstybėje darbininkai gali daryti per mažą įtaką valstybės gyvenimui. Bet tai, pasak lietuvių socialdemokrato, „dar nereiškia, kad demokratinė valdžia ... būtų nenaudinga darbininkams“. Tai rodo tik tai, kad „darbininkai prie visuomenės gyvenimo dar nepribrendę“.

Gana įdomūs ir toliau straipsnyje dėstomi revoliucinio laikotarpio visuomeninio gyvenimo reiškinių apibūdinimai. Čia rašoma, kad „žmonių minios nėra reikalo kelti į padangę“, nes „ji juk visuomet įspūdžio pagauta, tos dienos reikalo spiriama eina su viena ar kita, visuomenėje veikiančia politine grupe“, ir tik „svaiguliui išgaravus, ir atsipeikėjus minia pradeda jausti, kur jinais žengia ir kas jos priešininkai ir draugai“. Tad „akylas politikas pats turi iš anksto atspėti minios ūpą ir troškimus, kad paties svaigulys neapimtų ir nepasektų paskui minią“, nes „minios troškimus sukurstyti labai greitai galima, bet išpildyti ne taip lengva, dėl to reikia iš anksto gerai apsirokuoti“. Mat „minia, savo vadais nusivylus, ne tik gali juos apleisti, bet ir kovą (jiems) paskelbti“.

Po šių minčių, kuriose galima įžvelgti polemiką su Rusijos bolševikais, jų pačių neminint, straipsnio autorius pereina prie kritiško bolševikų pažūrų apibūdinimo. Čia rašoma, kad bolševikai „nepaiso koks tėra darbininkų tarpe savo reikalų supratimas, jiems nesvarbu ar yra darbininkų daugumas pribrendęs visuomenės gyvenimą patiems tvarkyti“. Jiems, pasak straipsnio autoriaus – lietuvių socialdemokrato, svarbu tik „naudojantis minios ūpu ... nutverti valdžią į savo rankas“, ką jie ir padarė, o po to „paskelbti diktatūrą“. Tam, kad „nesubrendusios minios ūpo nepagautų priešingos jiems politinės partijos“, bolševikai, – rašoma toliau analizuojamame straipsnyje, – uždraudė visus susirinkimus, įvedė aršiausią cenzūrą, išvaikė Steigiamąjį susirinkimą, kurio didžiumas nebuvo prielankus bolševikams“. Gi patys bolševikai „minios ūpui palaikyti naudoja savo spaudą, prakalbas, kitoms partijoms laisvai rašyti ir kalbėti drausdami“.

Aptariamo straipsnio autoriaus nuomone, „bolševikų diktatūra, tai nėra tikrojo gyvenimo reikalo pasekmės“ ir „ne iš liaudies minių troškimo“ ji kilus, bet greičiau yra vienos politinės grupės sąmokslas“ padarinys. Ilgainiui ši bolševikų diktatūra, „susidariusiam liaudies minios svaiguliui auštant“, virs „prievarta liaudies minios daugumai“. Tai, straipsnio „Darbo balse“ autoriaus nuomone, jau „šiandien“ (t. y. 1918 m. rugpjūčio mėnesį) „vaizdžiai Rusijos gyvenime yra matoma“.

Vieno iš lietuvių socialdemokratų J. Vilkaičio 1918 m. rugpjūčio mėnesio požiūriu, bolševikų diktatūros pasekmės „turi būti kuo baisiausios“, ir dėl to Rusijoje „turi paplsti kuo didžiausia netvarka“. Nuo šios netvarkos išgelbėti galėtų nebent geležinė drausmė, tačiau jos nėra nei tarp rusų liaudies, nei tarp pačių bolševikų. Tiesa, kaip toliau rašo J. Vilkaitis, „bolševikai nenusimena, jie sako, jei netvarkos bangos juos nuplasių ir jie imsią jose grimzti, tai liaudis apie juos dainuosianti dainas, pasakas seksianti, kad liaudyje apie juos geri atsiminimai liksiantys“. Tačiau straipsnio „Tos dienos klausimais“ autoriaus nuomone, „koki liaudies atsiminimai susidarys apie bolševikus, nieko tikra šiandieną negalima pasakyti, bet kad šiandien daugumas Rusijos liaudies eina prieš bolševikus, tai aišku“. Bolševikai, lietuvių socialdemokrato nuomone, laikosi valdžioje tik dėl Raudonosios armijos pagalbos ir dėl to, kad kitos politinės partijos beveik visai pakrikusios ir neturi tiek organizuotos fizinės jėgos, kiek turi bolševikai. Taigi matome, kad J. Vilkaitis čia aiškiai išreiškia mintį, kad bolševikų valdžia Rusijoje nėra palaikoma didžiosios dalies „liaudies ir kad ši valdžia laikosi tik dėl jos disponavimo Raudonąja armija bei bolševikų priešininkų neorganizuotumo ir pakrikimo“.

Antroje pristatomo straipsnio dalyje, išspausdintoje 1918 m. rugpjūčio 23 d., J. Vilkaitis aptaria tai, kaip, anot jo, „darbininkų diktatūros dalykai išrodo tiems socialdemokratams, kurie ne visame pritaria Rusijos bolševikams“²⁰⁷. Pagal straipsnio autorių, socialdemokratų „išmanymu, kuomet nujaučiama, kad senoji visuomenės tvarka jau baigia gyventi savo dienas, ir darbo žmonių miniose glūdi daug noro ją pakeis-

207. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais // Darbo balsas, 1918 08 23, Nr. 32. P. 3–4.

ti, tuomet darbininkai pasistengia paimti valdžią į savo rankas ir skelbia diktatūrą, kad priespaudos (matyt, tiksliau būtų čia ir toliau pristatant apžvelgiamą straipsnį žodį „priespauda“ suprasti kaip žodį „prievarta“ – G. M.) pagalba užsitvertų netvarcos bangos“. „Kaip nėščia moteriškė numatydamą gimdymo valandą, kviečiasi sau akušerę, kad ji numalšintų jos sopulius, taip lygiai darbininkai tame perversmės laike, kuomet nuvertus senoji valdžia, tveriamą kitą tvarką, skelbia diktatūrą.“²⁰⁸ Tad „tame laike priespauda lygiai taip reikalinga, kaip ir ta akušerė“. Tačiau ši diktatūra „tai nėra kelerių žmonių sąmokslis prieš šalies gyventojų norus“, bet „yra pačių žmonių iššaukta ... laikina valstybinė jėga, ... skelbiama ginti darbininkų reikalus“ ir kuri yra „organizuota visuomenės priespauda ... vartojama ... ne dėl to, kad demokratinę tvarką panaikintų, o kad tik ją pagilintų“.

Tačiau savo svarstyme (kurio visoms mintims tikrai ne visi to meto socialdemokratai, taip pat ir lietuvių, pritarė) šio straipsnio autorius tvirtina, kad „darbininkų priespauda (prievarta – G. M.) taikoma ne į darbo žmonių minias, o bus tos pačios minios“ taikoma tam, kad iki tol „viešpatavęs luomas vėl nenutvertų valdžios ir vėl nevergtų darbo žmonių“. Todėl, kaip rašoma toliau straipsnyje „Tos dienos klausimais“, tokia „darbininkų diktatūra neprieštaruoja demokratijos pradams“, nes „perversmės metu diktatūra reikalinga ne tam, kad vėl šalį pavergtų, bet kad visus darbo žmones išvaduočiau iš kapitalo jungo ir visiems gyventojams pateiktų socialės tvarkos, ir kad visą gyvenimą rėdytų socializmo mokslu“.

Anot straipsnio autoriaus, matyt, vieno iš kairuoliškesnių lietuvių socialdemokratų, „socialdemokratai pilnai pripažįstą priespaudą (prievartą – G. M.) prieš priespaudą (prievartą – G. M.) revoliucijos metais, kuomet darbininkai tikrai gali laimėti kovą ir įvesti šalį socializmą“²⁰⁹. Pasak J. Vilkaičio, „socialdemokratai sako, kad jie nėra Tolstojaus mokslo pasekėjai, kuris kiekvienai priespaudai moko nusilenkti“, nes „priespauda, kuri reikalinga ginti užkariautai laisvei, tai ne tik demokratijos teisė, bet tai šventa jos priedermė“. Tačiau jeigu „priespauda darbininkų vartojama“ neduoda gerų pasekmių, tai „tokia priespauda yra smerktina“. Tokie atvejai tik „dvigubai stiprina darbininkų priešininkų jėgas“.

Apžvelgę J. Vilkaičio pateiktą proletariato diktatūros sampratos aiškinimą turime konstatuoti, kad jis nevisiškai atitiko tą proletariato diktatūros sampratą, kuri čia nagrinėjamu laikotarpiu buvo būdinga tiems šios idėjos besilaikiusiems socialdemokratams, kurie 1917–1920 m. laikotarpiu nevirs komunistais (t. y. ir toliau išliks socialdemokratais) ir kuri aiškiausiai suformuluota tuo metu buvusio II Internacinalo ideologinio lyderio K. Kautsky traktate „Proletariato diktatūra“ (1918 m.) bei

208. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pristatomo straipsnio autorius J. Vilkaitis, matyt, jau ir tuo metu atstovavo kairesniam radikalesniam Lietuvoje likusių socialdemokratų – LSDP narių sparnui. Tad jo mintis, kad socialdemokratai taip pat pasisako už „proletariato diktatūrą“, su pakankamai kairuoliška jos interpretacija, neturėtų stebinti.

209. Ten pat. P. 3.

kituose jo tekstuose²¹⁰. Pagal šią sampratą (o pagal K. Kautsky būtent tokia proletariato diktatūros samprata išplaukia iš K. Marxo ir F. Engelso tekstų), kaip jau minėjome šios monografijos 2.1 skyriuje, proletariato diktatūra reiškia ne valdymo formą, o proletariato viešpatavimo būseną, kuomet proletariatui tapus visuomenės dauguma ir pasiekus atitinkamą „subrendimo“ (sąmoningumo) lygį, jis (per jo interesus išreiškančią partiją (-as)) demokratiniu būdu ateina į valdžią (tada, kada socializmo šalininkų tampa daugiau negu priešininkų), tačiau ir atėjus į valdžią demokratija nepanaikinama, nes „negali būti socializmo kaip priemonės darbininkams išvaduoti be demokratijos“.

Anot K. Kautsky, „socializmas neatskiriama surištas su demokratija“ ir „nėra socializmo be demokratijos“ todėl, kad socialistų „tikslas yra „panaikinimas visokių rūšių eksploatacijos ir priespaudos, ar tai bus kurios klasės, partijos, lyties ar rasės“²¹¹. Gi prievartos panaudojimas (nenaikinant demokratijos) galimas tik tada, kada proletariatui tapus dauguma, „subrendus“ valdžios paėmimui ir demokratiniu būdu atėjus į valdžią, buvusios „viešpataujančios klasės“ „griebiasi smurto siekdamas susigrąžinti viešpatavimo būseną, taigi griebiasi smurto prieš demokratiniu būdu susiformavusią valdžią, taigi prieš demokratiją, ir prievartos panaudojimas tuo atveju skirtas ne demokratijai panaikinti, o ją apginti“²¹². Taigi prievartos naudojimas galimas tik ginantis (ginant demokratiją), bet ne prevenciškai, kas išplaukė iš J. Vilkaičio pateikto proletariato diktatūros aiškinimo, kuriam, kaip matome, trūksta marksistinio (bent jau pagal kautskistinę interpretaciją) nuoseklumo, kurio čia aptariamo straipsnio autoriui šiek tiek trūksta ir tolesniame straipsnio tekste.

Mat toliau apžvelgiamame straipsnyje jo autorius aptaria galimus atvejus, kada kokioje nors valstybėje „revoliucijos metu susideda tokios aplinkybės“, kai nepaisant to, kad „darbo žmonių daugumoj dar nėra savo reikalų tikro supratimo, darbininkai lengvai paima šalies tvarkymą ir daro tolimesnius žingsnius – skelbia diktatūrą, tverias aršiausių priemonių ir brukte bruka valstijai socialistinę tvarką“. Straipsnio autoriaus nuomone, gal šis tas jiems ir pavyktų paveikti ir laikinai padėtų išsilaikyti valdžioje, bet „darbo žmonių daugumai jų nesuprantant, jų darbų nevertinant, vis viena jie (valdžią paėmę ir diktatūrą paskelbę „darbininkai“ – G. M.) turėtų žūti“, nes „kas jėga, priespaudos pagalba gyvenimui teikiama, vis viena ilgainiui žūva“.

210. Kautsky K. Demokratija ar diktatūra. P. 100–101, 103, 107, 109; Каутский К. Диктатура пролетариата // Каутский К. Большевизм в типике. – Москва, 2002. С. 38–62; Каутский К. От демократии к государственному рабству. С. 44–47; Каутский К. Марксова теория государства в освещении Кунова. С. 92–94; Kautsky K. Socialdemokratija ir komunizmas. P. 12–13; Kautsky K. Marxism and Bolshevism: Democracy and Dictatorship <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/index.htm>.

211. Žr. ten pat. Apie K. Kautsky ir V. Lenino proletariato diktatūros sampratas žr. kad ir: Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija. P. 268–269; Авторханов А. Ленин в судьбах России. С. 196–209; Волков-Пепоянц Е. Г. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. 2. Ч. 1. С. 132–138; Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. С. 367–407.

212. Ten pat.

Mėginimas tokiu būdu greičiau įgyvendinti socializmą jo įgyvendinimą tik atitolina, nes, šių svarstymų autoriaus, lietuvių socialdemokrato požiūriu, gyvenime lieka tik tai, kas yra „tikrojo reikalo pagaminta“, arba kitaip sakant, „lieka tai“, „kam natūraliai yra pribrendęs pats visuomenės gyvenimas“, ir kad, apskritai, „koks yra žmonių supratimas, kokį jie kultūros laipsnį pasiekia, taip jų gyvenimas rėdomas, tokią jie turi ir tvarką“. Aptariamo straipsnio autoriaus požiūriu, socialdemokratai, matydami, kad dauguma šalies žmonių darbininkų valdžios nepalaiko, eitų į derybas su „aktyviausiais visuomenės luomais“, o jeigu tokios derybos būtų nesėkmingos, jie – socialdemokratai – „tuomet užleistų valdžios vietas tiems demokratijos elementams, kurie šalyje didesnio pasisekimo turi“, o patys ieškotų būdų, kaip „darbo žmonių susipratimą į priekį pastūmėti“ ir „užkariautų politinių teisių neprarasti“. Nes „socialdemokratai mano, kad ne laikini pasisekimai turi galutinės reikšmės, bet pastovūs laimėjimai“.

J. Vilkaitis savo straipsnyje ypač pabrėžė, kad „socialdemokratai visuomet kovoja už visuotiną, lygią, slaptą rinkimų sistemą į Seimus ir gina moterų teises“. Nors ir liaudis „į Seimą pirmu laiku siunčia netikrus savo reikalų gynėjus“ ir Seimo sudėtis tokiais atvejais turi „klerikalių palinkimų, visgi visa valdžia turi atsakyti prieš Seimą“. Nepaisant to, kad „liaudis visoj savo visumoj dalyvaudama rinkimuose, gali kartais ir ne savo reikalų gynėjus parinkti atstovais į Seimą, vienok ji (liaudis) sekama Seimo darbus supras kuri politinio Seimo grupių yra tikra jų reikalų užtarytoja“ ir „jau kituose rinkimuose siųs sau tinkamus atstovus“. Dėl to socialdemokratai, straipsnio autoriaus nuomone, „nenusimena pralaimėję rinkimus demokratinėje šalyje“, nes „jie ... šventai tiki, kad ilgai darbo žmonių dauguma juos paseks“²¹³. Tačiau tam „reikalinga tik tokia tvarka, kurios pagalba kuo plačiausiai būtų galima veikti į minias“. O „Seimas, – rašoma toliau analizuojamame straipsnyje, – tai yra geriausia vieta, iš kurios galima veikti į liaudį“. Taigi iš šio pasakymo natūraliai išplaukia mintis, kad minėtoji reikalinga tvarka gali būti tik demokratinė politinė tvarka.

Matome, kad straipsnio „Tos dienos klausimais“ autorius (nors ir nevisiškai nuosekliai) čia dėsto tipiškas klasikinio (vėlyvojo) marksizmo nuostatas, pagal kurias kapitalizmo perėjimas (transformacija) į socializmą, taigi proletarinė revoliucija, neįmanoma nesant pakankamos visuomenės proletarizacijos ir socializacijos.

Trečiojoje savo straipsnio dalyje J. Vilkaitis aptaria revoliucijos sąvokos sampratą ir revoliucijos, kaip tam tikro reiškinių, etapų, išdėsto savo požiūrį į, anot jo, Rusijoje vykstančią revoliuciją²¹⁴. Pasak straipsnio „Tos dienos klausimais“ autoriaus, „antroji Rusijos revoliucija ... neša daug nemalonių apsireiškimų“. Tačiau autorius randa ir tai pateisinančių aplinkybių. Mat bolševikai, J. Vilkaičio požiūriu, „iš šaknų rauna carizmo raugą, taip giliai įsisiurbusį į visą Rusijos gyvenimą“, o „kuomet girioje gerai įsigyvenusį medį iš šaknų kerta, jo skeveldros toli lekia ir toli stovinčius medelius nekaltai sužeidžia“. Tačiau, kaip rašoma toliau apžvelgiamame straipsnyje, „medžio

213. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais // Darbo balsas, 1918 08 23, Nr. 32. P. 4.

214. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais III // Darbo balsas, 1918 08 30, Nr. 33. P. 1–2.

kirtiko tikslas yra ne anie medeliai žeisti, bet senasis nuveikti, dėl to jis negali skevel-drų lėkimą taip tvarkyti, kad kiti medeliai nuo jų nekenėtų“.

Anot A. Vilkaičio, revoliucija vadintina ne tas momentas, kada nuverčiama senoji valdžia „ir jos vieton pripuolamai revoliucionierių tveriamą naują, bet tai yra ilgo laiko darbas“. Naujos valdžios sudarymas nereiškia revoliucijos pabaigos. Pasak lietuvių socialdemokratų, revoliucijos pradžioje nuvertus senąją valdžią vyksta skirtingų grupių revoliucionierių susirėmimai, arba dviejų revoliucinių mažumų susirėmimai, kuriuose laimės ta mažuma, kurią „liaudies dauguma paseks“. Pastaroji „liaudies dauguma“ arba „žmonių minia“ „gyvena ne tiek proto vedama, o tik pagauta ūpo“, kurį sudaro „politinių partijų obalsiai“. Kiek tie „obalsiai“ atsako „minios daugumos tos dienos reikalams“, tiek viena ar kita partija, kelianti minėtus „obalsius“, yra „minios remiama“. Ir tik „ilgainiui, besigrumiant politinėms srovėms liaudis lyg ir atsipeikėja, nusikrato ūpo ir pasilieka prie tos tvarkos, kuri jos supratimui ir subrendimui atsako“.

Remdamasis tokiais samprotavimais apie revoliuciją, J. Vilkaitis apžvelgiamame straipsnyje teigia, kad „tvirtindami, kad Rusijos revoliucija pasibaigė, skaudžiai klystumėme“ ir kad dabar dar „negalima atspėti, kurią nun kovojančių politinių partijų paseks (Rusijos) liaudis ir koks Rusijos valdymo būdas liks“. Anot aptariamo straipsnio autoriaus, „dabar mums kaip ir aišku, kad revoliucinė socialistinė valdžia gali žlugti dėl to, kad liaudis dar nebuvo tiek subrendusi, kad galėtų tos valdžios troškimus suprasti, kad darbo žmonių daugumoj nebuvo pakankamai nuovokos tikro savo reikalų supratimo“.

Taip pat, analizuojamo straipsnio autoriaus nuomone, yra ir daugiau priežasčių, dėl kurių Rusijoje „negali laikytis socialistinė valdžia“. Mat „tokios valdžios užsilaikymas“ priklauso nuo šalies ekonominio išsivystymo. Jeigu ekonominiu-pramoniniu požiūriu atsilikusioje šalyje susidariusi socialistinė valdžia „nepastūmėtų šalies gerovės pirmyn ir tik trukdytų plėtotis pramonei ir keroti šalies ūkiui“, šalyje plisėtų nedarbas, „o su juo drauge ir vargas ir badas“, kuomet, „socializmo uždaviniai“ yra „kaip tik panaikinti žmonių skurdas“, tai „liaudis nužiūrėjus, kad socialistinė valdžia gyveniman gerovės neįneša“, neremtų socialistinės valdžios, o „lydėtų“ ją „keiksmiais ir akmenimis“. Tokioje situacijoje, pasak apžvelgiamų svarstymų autoriaus, lengva būtų „darbo žmonių“ ir socializmo priešininkams.

Straipsnio „Tos dienos klausimais“ autorius mėgino išskirti ir dar vieną priežastį, dėl ko „nudien kokioje nors šalyje negalėtų įsigyvendinti socializmas“, tačiau jis taip ir nesugebėjo jos aiškiai suformuluoti. Iš to, kas rašoma trečiosios aptariamo straipsnio dalies pabaigoje, galima suprasti, kad dėl to, jog „socialistų siekimai“ yra „ne vienoje šalyje pakeisti kapitalistinę tvarką socialistine, bet visame pasaulyje“, tai iš toliau neaiškiai, galima sakyti padrikai, dėstomų minčių išplaukia, kad kol visoje šalyse nebus galima kurti socializmo, tol jo nebus galima sukurti ir kokioje nors atskirai paimtoje šalyje. Atsižvelgdamas į tai straipsnio autorius akcentuoja įvairių šalių darbininkijos vieningumo būtinumą.

Ketvirtojoje savo straipsnio dalyje, beje, taip pat nepasižyminčioje minčių dėstymo nuoseklumu, J. Vilkaitis sukritikuoja „diktatorišką“ darbininkų diktatūros sampratą, kuri buvo būdinga XIX a. Prancūzijos komunistams, visų pirma garsiajam revoliuciniam komunistui L. A. Blanqui²¹⁵. Taip pat čia buvo prisiminta Paryžiaus komuna, kuri straipsnio autoriaus buvo traktuojama kaip dirbtinis iš visuomenės raidos neišplaukęs reiškinys. Straipsnyje buvo pažymėta, kad šiuo požiūriu „bolševikai taip pat daug kame seka Paryžiaus komunistus“, nors ir turi „daugiau prielankumo darbo žmonėms“ nei Paryžiaus komunistai²¹⁶. Straipsnio pabaigoje J. Vilkaitis nors gal kiek ir padrikai, tačiau dar kartą išdėstė marksistinę nuostatą, kad į socializmą negalima pereiti, jeigu tam nėra subrendusios visuomenės ekonominės, socialinės ir kultūrinės raidos sąlygos²¹⁷.

Apie tai, kad bolševikai „diktatūros pagelba ryžosi siekti socialistinės tvarkos“, nekreipdami dėmesio nei į „mokslo tvirtinimus“ (ir „išrodymus, kad tik pasaulio pramonei ir ūkiui išbujojus“ gali susiformuoti prielaidos perėjimui į socializmą); nei į „ilgų užsienių darbininkų kovos metų“ patyrimą; nei į tai, kad Rusijos „minios“ nėra pasiekusios „atitinkamo kultūringumo ir sąmoningumo lygio“, tad nėra „nei pasiruošusios, nei pribrendusios, nei pasiekusios, nei pasiryžusios“ socializmo sukūrimui; nei apskritai į tai, kad Rusijos gyvenime nėra pakankamai „nei ekonominių, nei visuomeninių dėsnių, kurie lemtų ūmiu laiku nudienės tvarkos perėjimą į socialistinę“, buvo rašoma ir 1918 m. spalio 24 d. „Darbo balse“ išspausdintame bolševikų atėjimo į valdžią metinių proga to paties J. Vilkaičio parašytame straipsnyje „Minėtinos sukaktuvės“²¹⁸.

Kaip ir kituose savo straipsniuose apie rusų bolševizmą, taip ir šiame straipsnyje J. Vilkaitis dar kartą rašė apie tą „pasibaisėtinas formas įgavusią netvarką“, kilusią bolševikams atėjus į valdžią Rusijoje²¹⁹. Tačiau, reikia pastebėti, kad kaip ir anksčiau J. Vilkaičio straipsniuose apie bolševizmą, taip ir šiame jo straipsnyje, nepaisant jo marksizmu paremtos bolševikų politikos kritikos, kad Rusijoje nėra jokių objektyvių socialinių-ekonominių sąlygų pereiti iš kapitalizmo į socializmą, jis bolševikus laiko darbininkų interesams atstovaujančia ir revoliucine partija²²⁰, nemini ir

215. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais IV // Darbo balsas, 1918 09 05, Nr. 34. P. 2.

216. Toks apibendrintas, nors ir fragmentiškas J. Vilkaičio pateiktas Paryžiaus komunos ir bolševikų palyginamasis vertinimas irgi vargu ar laikytinas dominuojančiu istorinės socialdemokratijos ideologinėje tradicijoje ir, kaip ir proletariato diktatūros vertinimas, be abejo, susilauktų K. Kausky kritikos. Žr.: Каутский К. Диктатура пролетариата. С. 56–57.

217. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Tos dienos klausimais IV // Darbo balsas, 1918 09 05, Nr. 34. P. 2.

218. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Minėtinos sukaktuvės // Darbo balsas, 1918 10 24, Nr. 41. P. 3–5.

219. Ten pat. P. 4.

220. Palyginimui galime atkreipti dėmesį į tai, kad dešinieji menševikai Rusijoje bolševikų atėjimą į valdžią vadino kontrrevoliucija, o pačius bolševikus vadino kontrrevoliucine jėga. Žr.: А. Н. Потресов // Политическая история России в партиях и лицах. – Москва, 1993. С. 196. Dešiniojo menševikų sparno ideologinis lyderis A. Potresovas iš karto po bolševikų atėjimo į valdžią pastarąjį reiškinį pavadino kontrrevoliucija, kurią atremti galima su bet kokiais demokratinėmis jėgomis ir naudojant bet kokiais kovos priemones. Žr. ten pat. Dešinieji menševikai 1917 m. pabaigoje pasisakė už „pilną bolševikų avantiūros likvidaciją“ ir atmetė bet kokius galimus susitarimus su bolševikų valdžia. Žr.: Волобуев О.,

griežtai nepasmerkia Rusijoje bolševikų vykdomo teroro ir represijų, tarp jų ir prieš įvairias socialistines partijas, o tai Rusijoje bolševikų kontroliuojamose teritorijose ypač pasireiškė 1918 m. vasarą. Negana to, straipsnio pabaigoje jis išsako savotiškai santykinai prokomunistines mintis. Jis rašo, kad „galima laikytis įvairios nuomonės apie komunistų siekimus ir troškimus, tačiau turime pripažinti, kad jie iškėlė naujų obalsių, daug praktikoje sektinų žygių suteikė, kurių darbo žmonės niekada neužmirš“, ir kad „sekdami komunistų darbus kitų kraštų darbininkai mokinas kokiais keliais eiti, kas gyveniman priimtina ir kas atmestina, ateity naują tvarką kuriant“²²¹.

Vis dėlto straipsnio pabaigoje J. Vilkaitis pažymi, kad „komunistų išsilaikymas Rusijoje“ priklausys nuo „tolymesnių pastangų užsienių darbininkų“, kurie „gryname savo reikalų supratime yra pasiekę aukštesnį laipsnį“, yra „galingesni ir turtingesni savo organizacijomis“, dėl ko „ne jie („užsienių darbininkai“) komunistų pėdomis seks“, o „Rusijos darbininkai jų pavyzdžiui gyvenime vaduos“, nes socializmas pirmiausia „įsigyvendins“ ne „pramone atsilikusioje Rusijoje“, o Vakarų Europoje, kur „darbo žmonės sąmoningai siekia“ šios „socializmo tvarkos“²²².

Tam tikri nenuoseklumai ir prieštaravimai, matomi aptartame J. Vilkaičio straipsnyje, liudija tam tikro blaškymosi vertinant bolševikų valdžią Rusijoje požymius, kurie tuo metu, matyt, buvo būdingi ne tik J. Vilkaičiui, bet ir ne vienam kitam lietuvių socialdemokratui ir, be abejo, gana nemažam skaičiui įvairių kitų šalių socialdemokratų.

Juk reikia nepamiršti, kad europinio socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės diferenciacijos procesas, katalizuotas Pirmojo pasaulinio karo sukeltos socializmo kaip judėjimo krizės ir ypač bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje, tuo metu buvo toli gražu dar nesibaigęs. Revoliucine dvasia alsuojanti laikmečio socialinė-politinė atmosfera lėmė tai, kad 1918–1920 m. įvairių šalių socialistiniame judėjime ir bolševikų šalininkų, ir pasekėjų atskilimai nuo socialistinių socialdemokratinų partijų vyks ir 1918 m., ir 1919 m., ir 1920 m.

Kaip matysime vėliau kituose šios monografijos skyriuose, čia plačiai cituotas, daugiausia 1918 m. antroje pusėje „Darbo balse“ apie bolševizmą rašęs ir, kaip matėme, gana nemažai ir palyginti aštriai jį kritikavęs J. Vilkaitis, kaip ir jo šalininkai

Клоков В. Меньшевики. С. 359. Anot menševizmo tyrinėtojų, dešiniems menševikams buvo būdingas „karingas antibolševizmas“ („воинствующий антибольшевизм“). Žr.: Работяжев Н. В., Яшлавский А. Е. Полвека исканий: очерк эволюции идейных воззрений меньшевистской социал-демократии // Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология, 2002, Nr. 1. С. 10–11. Tačiau nepamirština, kad menševikų judėjime, visų pirma RSDDP viduje, po bolševikų atėjimo į valdžią nuo 1917 m. pabaigos įsivyravo taip pat kritišką, tačiau gerokai nuosaikesnę poziciją bolševizmo atžvilgiu užėmusi kairiacentristinė menševizmo srovė. Žr. ten pat. Plačiau apie įvairių menševikų srovių požiūrį į bolševizmą ir paties menševizmo raidą po bolševikų atėjimo į valdžią žr.: Волобуев О., Клоков В. Послеоктябрьский меньшевизм // История СССР, 1991, Nr. 2. С. 32–51; Меньшевики после Октябрьской революции. Сборник статей и воспоминаний Б. Николаевского, С. Волина, Г. Аронсон. Ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – Benson, Vermont, 1990.

221. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Minėtinios sukaktuvės // Darbo balsas, 1918 10 24, Nr. 41. P. 5.

222. Ten pat.

LSDP viduje, 1918 m. pačioje pabaigoje–1919 m. pradžioje savo ideologinėse nuostato- se ir politinėje laikysenoje taip pat pasižymės prokomunistine orientacija ir evoliuci- ja. Tačiau apie tai vėliau. Čia baigiant išsiaiškinti ir pristatyti bolševizmo vertinimus 1918 m. liepos–spalio mėnesiais socialdemokratų leidžiamame „Darbo balse“ reikia paminėti, kad šiame laikraštyje aptariamam laikotarpiui būta ir tiesiog informacinio pobūdžio pranešimų apie bolševikų politiką Rusijoje.

Štai 32-ojo „Darbo balso“ „Politikos kronikoje“ viso puslapio dydžio straipsnyje buvo pranešama apie Rusijos darbininkų tarybų atstovų V suvažiavimo nutarimus²²³. Tačiau šiame pranešime nebuvo jokio kritiško šių nutarimų ir, apskritai, bolševikų politikos vertinimo.

Taigi taip galima būtų apibūdinti Lietuvos socialdemokratų – LSDP narių požiūrį į bolševizmą, tai yra pirmą aptartiną aspektą, aiškinantis LSDP ideologines-politines nuostatas nuo 1918 m. liepos mėnesio, kai 1917 m. rugsėjo mėnesį į LT išrinkti social- demokratų atstovai pasitraukė iš LT, iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos.

Antras šiame skyriuje aptartinas aspektas, aiškinantis minėtą problematiką ką tik nurodytu istoriniu laikotarpiu, būtų LSDP nuostatos Lietuvos valstybingumo at- kūrimo proceso atžvilgiu ir jos santykis su minėtame procese toliau dalyvaujančia LT (nuo 1918 m. liepos 11 d., kaip žinome, pasivadinusia LVT). Pradedant tai daryti pirmiausia reikia prisiminti, ką jau esame minėję viename iš ankstesnių šios mono- grafijos skyrių ir šio skyriaus pradžioje, – kad atvirai ir aiškiai dėstyti savo ideologi- nių-politinių nuostatų „Darbo balsą“ leidę socialdemokratai iki 1918 m. spalio antros pusės negalėjo. Ypač tai pasakytina apie LSDP pozicijos LVT atžvilgiu raišką.

Ir iš tiesų, LVT pirmą kartą „Darbo balse“ atvirai buvo sukritikuota tik 1918 m. spalio 3 d. išėjusiame šio laikraščio vedamajame²²⁴. Čia buvo rašoma, kad Lietuvių konferencija „sunkią karo naštą velkantiems žmonėms“ buvo „sudariusi džiaugsmo ūpą“ ir suteikusi daug vilties, kad įvyks permainingos, kurios buvo ypač siejamos su „daug ką žavėte žavėjusiu“ konferencijos nutarimu „atstatyti Lietuvos nepriklausomybę per Steigiamąją seimą“. Lietuvių konferencijos sukurta LT, kaip toliau buvo ra- šoma cituojamame „Darbo balso“ straipsnyje, turėjo ruošti ir vesti Lietuvą prie Stei- giamojo Seimo, į kurį demokratiniu būdu išrinkti atstovai „privalėjo rišti Lietuvos likimą“ ir nustatyti santykius su kaimynais. Pati LT „neturėjo teisės jokių praktikos žygių daryti klausimuose numatytuose Steigiamojo seimo kompetencijai“. LT „prie- dermė“, cituojamo straipsnio autoriaus nuomone, buvo „tik Steigiamajam Seimui anuos klausimus tinkamai priruošti“.

Tačiau LT, kaip rašoma socialdemokratų laikraščio vedamajame, „pasisavino kraš- to gyventojų teises“ ir darė tai, kas jai nepriklausė. LT „Darbo balse“ buvo kaltinama „tikėjimu senobinio būdo politikos klausimų rišimu“. Pastebėjus, kad paskutiniu metu LT (LVT) siekia rasti paramos platesniuose visuomenės sluoksniuose, socialdemokra- tų laikraščio vedamajame buvo pažymima, kad šios LVT pastangos „turi visai vėjais

223. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 08 23, Nr. 32. P. 9.

224. As. [Paknys J.] Metams praslinkus // Darbo balsas, 1918 10 03, Nr. 38. P. 1.

eiti, nes žmonės ne tokio nepriklausomybės turinio laukė, kokio kad jie (LVT vadovaujantys žmonės – G. M.) mėgino teikti“, todėl ir „didžiosios politikos šalininkų darbai – žygiai dabar žmonių platesniuose sluoksniuose dar mažiau paramos suras“²²⁵. Taigi 1918 m. spalio 3 d. „Darbo balso“ vedamajame jau matome viešai išsakomus tam tikrus kaltinimus LT (LVT) atžvilgiu. Tiesa, kaltinimai gana abstraktūs, nedetalizuoti. To daryti dar neleido esama vidaus ir tarptautinė politinė padėtis.

Tačiau kai dėl karo eigos nulemtų Vokietijos vidaus politikos ir jos tarptautinės padėties pokyčių Vokietijos valdžia prabilo apie tai, kad Lietuva pati galės apsispręsti dėl savo ateities, „Darbo balse“ socialdemokratai iš karto kur kas aiškiau išdėstė savo politines nuostatas, tarp jų ir argumentus, dėl ko jie griežtai kritikavo LVT ir tiesiog nepripažino jai teisės vadovauti Lietuvos valstybingumo atkūrimo procesui.

Tai akivaizdžiai liudija 1918 m. spalio 24 d. „Darbo balso“ vedamasis, kuriame buvo pažymėta, kad aiškinantis, kuriuo keliu ir koku būdu Lietuvai reikia „eiti savo ateitimi“, atsakymas (t. y. ir kelias, ir būdas) tėra vienas – „šaukti kuo greičiausiai Steigiamasis Lietuvos Seimas“, kuris turi būti išrinktas demokratiškai su agitacijos laisve visiems rinkimų dalyviams²²⁶. Kadangi tik Steigiamasis Seimas „tegalį tarti sprendžiamąjį žodį“, tai, kaip rašoma „Darbo balso“ vedamajame, reikia „neatidėliotinai“ ruošti jo rinkimams. Ypač akcentuojamas rengimasis rinkimams darbininkų ir valstiečių, į kuriuos pirmiausia ir kreipėsi „Darbo balso“ vedamojo autorius (greičiausiai S. Kairys). Remdamasis tuo, kad „vokiečių valdžia yra pasakiusi, kad Lietuvoje reikalinga vietoj kariškosios sudaryti civilinę valdžią iš vietos žmonių, kuri perimtų visus krašto reikalus ir tvarkytų juos lig bus sušauktas Seimas, jis (straipsnio „Darbo balse“ autorius) polemizavo su „lietuvių dešiniaisiais gaivalais“, neabejojančiais, kad „Laikinąją valdžią sudaryti ir Seimą išrinkti“ turi LVT.

Straipsnio „Dienos reikalu“ autoriaus nuomone, „Lietuvos Taryba, kaip ji šiandien yra, negali turėti mažiausio darbo žmonių pasitikėjimo“ ir to negali būti todėl, kad LVT „iš konferencijos (1917 09 18–22 Lietuvių konferencijos – G. M.) nutarimų, gana demokratiškų, iš karto padarė slidų padą, bei slidinėdama ant jo, ji iš pirmo žingsnio, sąmoningai ir kaskart vis greičiau slinko dešinės pusės, kol liepos 11 d. visai nuo konferencijos pagrindo nugriuvo“. Toliau aptariamame straipsnyje LVT buvo kaltinama „įsivarymu slapton diplomatijon, užsidarymu nuo visuomenės, nutolimu nuo savosios visuomenės“, nenoru šaukti naują konferenciją. LVT taip pat buvo kaltinama nesugebėjimu užmegzti kontaktų su kitų Lietuvoje gyvenančių tautinių grupių atstovais ir savo veikimu „temokėjimu atbaidyti nuo kokio nors bendro veikimo, net tuos kitataučius, su kuriais susipratimas bendru mūsų krašto reikalu buvo visai galimas“.

Tokia LT (LVT) politika, „Darbo balso“ vedamojo požiūriu, „mūsų politinių siekimų priešininkams nuolatai duodavo gausios medžiagos griauti ar bent gadinti tai, kas reikalinga buvo statyti“. Todėl čia apžvelgiamame „Darbo balso“ vedamajame buvo pasisakoma už tai, kad reikia „tuojau, neatidedant šaukti visos Lietuvos

225. Ten pat.

226. Vk. [Kairys S.] Dienos reikalu // Darbo balsas, 1918 10 24, Nr. 41. P. 1.

konferenciją, kurioje dalyvautų visos tautinės ir visuomeninės jėgos, kuri būtų parinkta demokratiniu būdu visų suaugusių krašto gyventojų“. Ši konferencija turėtų išrinkti naują Lietuvos tarybą ir taip pat duotų šiai Tarybai „bendrų nurodymų, kuriu būdu sutaisyti laikina krašto valdžia ir sušaukti pats Steigiamasis Seimas“²²⁷.

1918 m. spalio 24 d. „Darbo balse“ laikraščio skaitytojai buvo informuojami, kad LVT paskutiniu metu mėgino „užmegzti platesnių ryšių su įvairiomis politikos partijomis ir kad buvo kviečiami į LVT ir LSDP atstovai“²²⁸. Tačiau čia pat buvo pranešta, kad „jie (LSDP atstovai) reikalauja antros Lietuvos konferencijos sušaukimo, kuri privalo sudaryti naująją Tarybą“, kuri „turėtų greitai laiku sušaukti demokratiniu būdu Lietuvos kuriamąjį seimą“, kuris „turėtų rišti Lietuvos likimą ir tvirti valdžią“. „Darbo balse“ buvo pranešta, kad LVT su tokiu socialdemokratų reikalavimu nesutiko.

Ką tik pristatytoje „Darbo balso“ informacijoje, matyt, buvo turėtas mintyje 1918 m. spalio 8 d. LVT vykęs jos atstovų pasitarimas su įvairių partijų atstovais, kuriame dalyvavęs S. Kairys „radikaliai pareiškė, jog su dabartine dauguma Taryboje jo partija nebendradarbiaus, dėl valdžios sudarymo ir kuriamojo valstybės darbo nesitars“ ir kad „Taryba savo vaidmenį jau atliko“ ir „tuoj pat turi būti sušaukta valsčių atstovų konferencija, kuri išrinks naują Tarybą“²²⁹. Į P. Klimo klausimą, kokie bus šiuo metu LSDP santykiai su LVT, S. Kairys atsakė, kad jie bus negatyvūs²³⁰.

Nepaisant to, 1918 m. spalio 28 d. įvykusiame LVT posėdyje vėl, šį kartą visos LVT vardu, buvo nuspręsta siūlyti S. Kairiui, M. Biržiškai ir S. Narutavičiui sugrįžti į LVT darbą²³¹. Buvo išrinkta trijų LVT asmenų (J. Vileišio, J. Aleknos ir E. Draugelio) komisija, kuriai buvo pavesta kalbėtis su trimis LVT darbe nedalyvaujančiais kairiaisiais²³². 1918 m. spalio 29 d. įvyko bendras minėtų trijų LVT narių ir trijų LVT darbe nedalyvaujančių kairiųjų pasitarimas („pasikalbėjimas“), kuriame paaiškėjo, kad trys kairieji „prie dabartinių sąlygų skaito negalima grįžti Tarybon“²³³. Kaip spalio 29 d. popietę vykusiame LVT posėdyje sakė J. Vileišis, „rezultatai pasitarimų su išėjusiais (iš LVT – G. M.) aiškiai negatyvūs“²³⁴. Tiesa, M. Biržiška spalio 29 d. pasitarime pasakė sutinkąs grįžti į LVT, jeigu ji panaikins sprendimus skelbti Lietuvą monarchija ir išrinkti W. von Urachą Lietuvos karaliumi ir nutars tuojau šaukti konferenciją²³⁵. S. Kairys ir S. Narutavičius pareiškė galį „eiti“ tik „naujos konferencijos išrinkton“ tarybon²³⁶.

227. Ten pat.

228. Mūsų žinios // Ten pat. P. 3.

229. Eidintas A. Aleksandras Stulginskis ir jo epocha. P. 68.

230. Ten pat.

231. LVT posėdžio 1918 10 28 prot. Nr. 95. P. 331–332; Priedai prie LVT posėdžio 1918 10 31 prot. Nr. 98. P. 350.

232. Ten pat.

233. Ten pat.

234. LVT posėdžio 1918 10 29 prot. Nr. 96. P. 340.

235. Ten pat. Taip pat žr.: Priedai prie 1918 10 31 posėdžio prot. Nr. 98. P. 352.

236. Ten pat. P. 340, 350–354.

Kiekvienas iš trijų 1918 10 29 nesutikusių į LVT darbą grįžti kairiųjų pateikė savo raštiškus atsakymus²³⁷. Savaiame suprantama, kad mus čia pirmiausia domina LSDP atstovavusio S. Kairio atsakymas J. Aleknai, E. Draugeliui ir J. Vileišiui.

Taigi, savo atsakyme S. Kairys rašė, kad „po ilgokų pasikalbėjimų“ su minėtais trimis asmenimis paaiškėjo, kad LVT dar nėra panaikinusi nei nutarimo dėl Lietuvos paskelbimo monarchija, nei nutarimo dėl Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi²³⁸. Anot S. Kairio, visi trys LVT veikloje nedalyvaujantys kairieji LVT nariai – jis, M. Biržiška ir S. Narutavičius – vienodai atsakė į pamatinį klausimą, „kad dabartinė“ LVT grįžti negalima, tačiau priežastys, dėl ko taip atsakyta, buvo nurodytos skirtingos, todėl toliau jis (S. Kairys) išdėstys tik savo motyvus, dėl kurių jis negalys priimti LVT pasiūlymo sugrįžti į jos darbą. Pažymėjęs, kad suprantąs „gyvenamojo laiko reikšmę krašto ateitį demokratiškai sutvarkyti“ ir „didelį reikalą derinti tam darbui visuomenės ir ypač Lietuvos demokratijos jėgas“, S. Kairys atsakyme J. Aleksai, E. Draugeliui ir J. Vileišiui pabrėžė, kad „dabartinei Tarybai tas darbas nepritinka vesti“²³⁹. „Nepritinka“ todėl, kad LVT „savo veikime yra padariusi keletą neleistinių prasižengimų, kurių jai negali dovanoti Lietuvos darbo žmonės“ ir „kurie jai sudarė pamatuotą nepasitikėjimą plačioje visuomenėje“. Toliau buvo išvardinti tie tradiciniai – Lietuvos socialdemokratų požiūriu – LVT padaryti prasižengimai: LVT „pasižadėjimas stovėti už sudarymą tarp Lietuvos ir Vokietijos amžino, tvirto ryšio, Lietuvos valdymo formos nutarimas, parinkimas karaliaus, sudarymas Lietuvai priešdemokratinės konstitucijos“ ir nuolatinis „Tarybos šalinimasis nuo savo visuomenės“.

Pasak S. Kairio, nors „demokratijos laimėjimas Vokietijoje ir visoje Europoje savaiame išdildė tų nevykusių Tarybos žygių pasekmes“ Lietuvai, tačiau pati LVT „ligi šiol dar nieko nėra padariusi savo klaidoms atitaisyti“. Kartu, anot vieno iš to meto Lietuvoje likusių socialdemokratų (LSDP) lyderių, LVT „yra netekusi bet kokios moralės teisės kalbėti krašto vardu, skaityti save krašto atstove, tvarkyti kuriamąjį darbą“. To daryti, S. Kairio nuomone, LVT negali ne tik dėl moralinės teisės neturėjimo, bet ir dėl „formalios teisės tam daryti neturėjimo“. S. Kairys dar kartą akcentavo socialdemokratų nuostatą, kad LVT buvo „parinkta pripuolamai ir vienaspusiai sukviestos konferencijos, kurios žmonės nerinko“. Dabartinė LVT, anot buvusio jos (tuo metu dar LT) pirmojo vicepirmininko, „galėjo tik laikinai savintis lietuvių atstovybės vardą“, tik lig tol, „kol pasivadavęs iš priespaudos kraštas gaus progos laisvai ir pats paimti savo reikalus į savo rankas“. S. Kairio nuomone, toks laikas jau atėjo ir LVT turėtų užleisti vietą naujai „viso krašto atstovybei demokratinio keliu sudarytai“.

Toliau savo atsakyme LVT nariams J. Aleknai, E. Draugeliui ir J. Vileišiui S. Kairys pažymėjo, kad LVT „veikimas buvo sąmoningai priešingas darbo žmonių reikalams“, kad jis „ėjo prieš demokratinį krašto susitvarkymą“ ir privertė prieš ją (LVT – G. M.) „griežtai nusistatyti Lietuvos demokratiją“ ir „tautines Lietuvos grupes“.

237. Priedai prie LVT posėdžio 1918 10 31 prot. Nr. 98 // LVT prot. P. 350–354.

238. Ten pat. P. 350; arba: Taryba kviečia „kairiuosius“ atgal grįžti // Darbo balsas, 1918 11 06, Nr. 43. P. 2–3.

239. Ten pat.

Todėl esant tokiai situacijai, vieno iš LSDP lyderių požiūriu, „krašto jėgų derinimas būtų visai bergždžias darbas, jei jo imsis dabartinė Taryba“. S. Kairio nuomone, LVT „užsispyrimas ir pastangos toliau vaidinti krašto atstovybės rolę tik dar labiau keltų kerštą prieš ją pačią“.

S. Kairys taip pat atkreipė dėmesį ir į tai, kad LVT karo metu užsirekomendavo kaip provokiška institucija ir kad po karo tarptautiniu lygmeniu sprendžiant Lietuvos klausimą, kada Vokietija „sprendžiamųjų balsų eilėje užims matomai toli gražu nebe pirmąją vietą“, toks LVT provokiškumas ir galimas jos laikymas „senosios vokiečių valdžios padaru ar bent sėbru ar „parsidavusiu advokatu“, tik „trukdys Lietuvos ateitį nustatant ir žlugdys krašto reikalus nepataisomai“. Todėl S. Kairys savo atsakyme minėtiems trims LVT nariams dar kartą išdėstė socialdemokratų nuostatą, kad reikia kuo greičiau šaukti viso krašto konferenciją, kuri sudarytų naują LVT, savo ruožtu sukursiančią laikinąją Lietuvai valdžią, kuri kartu su naująja LVT pakeičiant tvarkydamos skubiausius krašto darbus turėtų kuo greičiau sušaukti „Kuriamąją Lietuvos Seimą“. Savo rašto pabaigoje vienas iš to meto LSDP lyderių pažymėjo, kad jeigu LVT atsižadėtų savo veikimo būdo ir „griežtai ir padoriai pati stotų už konferencijos kuo greičiausią sušaukimą“, tai ji „tuo pačiu pasuktų ton bendron vagon, kuria aiškiai eina Lietuvos gyventojų dauguma“. Tuomet, anot S. Kairio, „būtų pašalinta bereikalinga aštri tarpusavė kova pirmus žingsnius statant ir tuo Taryba padarytų savo geriausią žygį sukurti demokratingai laisvai Lietuvai“²⁴⁰.

Taigi S. Kairys atsisakė grįžti į LVT darbą. Galima teigti, kad jo raštiškas atsakymas LVT nariams išreiškė ne tik jo, bet ir LSDP poziciją LVT atžvilgiu. Socialdemokratai ir toliau savo laikraščio „Darbo balsas“ puslapiuose aiškiai kritikavo LVT. Štai 1918 m. spalio 30 d. „Darbo balso“ vedamajame vėl buvo pasisakoma už kuo greitesnį konferencijos sušaukimą, kurioje būtų išrinkta nauja Lietuvos taryba, kuri turinti „kuo greičiausiai“ sušaukti Steigiamąją Seimą²⁴¹. Anot straipsnio „Tuoju šaukime konferenciją“ autoriaus (vėlgį greičiausiai S. Kairio), už naujos laikinos krašto atstovybės, visos Lietuvos Tarybos, kaip laikinos Lietuvos valdžios sukūrimą sušauktoje viso krašto konferencijoje „stovi ne tik dauguma darbininkų ir demokratiškųjų krašto organizacijų, bet ją (naują konferenciją, jos sušaukimą – G. M.) remia visi, kas Lietuvą skaito gimtuoju kraštu ir stovi už demokratinę jos sutvarkymą“²⁴².

Šiame straipsnyje vėl kritikuojama LVT, kuri, anot straipsnio autoriaus, „atsistojo skersai demokratijos tiesiamame kelyje“ ir tvirtina, kad tik ji yra „vienintelė krašto atstovybė“, kad ji „kurs Lietuvai laikiną valdžią, tvarkys gyvenimą, šauks Steigiamąją Seimą“. LVT čia vėl buvo priekaištauojama už „prisižadėjimą senajai Vokietijos valdžiai stengtis suvesti Lietuvą tvirton, amžinon sąjungon su Vokietija“, už sprendimą padaryti Lietuvą monarchija ir „išrinkti jai karalių“ ir, žinoma, „už nesirūpinimą, nė Steigiamojo Seimo, nė naujos konferencijos sušaukimu“. Pasak cituojamo straipsnio

240. Ten pat.

241. K. [Kairys S.] Tuoju šaukime konferenciją // Darbo balsas, 1918 10 30, Nr. 42. P. 1.

242. Ten pat. P. 1.

autorius, „dabartinė Taryba, išrinkta pripuolamai sukviestos lietuvių konferencijos, kurios dauguma mūsų visuomenės žinot nežinojo, gavusi „įsakymą dirbti tik priruošiamąjį darbą“ turėjo „kuo artimiau surišti su visuomene“, „dažniau šaukti naujas platesnes konferencijas“ ir „pasipildyti kitų tautų atstovais“. Tačiau, kaip rašoma „Darbo balso“ vedamajame, LVT „greitai užmiršo, kieno ji pastatyta ir pagaliau sulaužė net duotus jai įgaliojimus konferencijos, kurią, juk, buvo sudarę klerikalai ir tautininkai, vadinasi savi jai (LVT – G. M.) žmonės“.

Toliau apžvelgiamame straipsnyje rašoma, kad LVT vietoj to, kad pasipildytų kitų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovais, savo antidemokratinio veikimu „privertė iš jos pasitraukti kairiuosius ir virto tuo būdu vien tautininkų, klerikalų ir liberalų atstovybe“. Todėl straipsnio autorius, o, matyt, ir visos to meto LSDP nuomone, „Lietuvos darbo žmonės pripažinti ją krašto atstovybe, leisti jai kalbėti krašto vardu, dirbti krašto kuriamąjį darbą“ leisti negali.

Panašūs kaltinimai LVT atžvilgiu ir pasisakymas už naujos visos Lietuvos konferencijos sušaukimą ir už naujos Lietuvos tarybos, kaip laikinos krašto atstovybės ir laikinos krašto valdžios, išrinkimą buvo išdėstyti ir tame pačiame 1918 m. spalio 30 d. „Darbo balso“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Savieji grobikai“²⁴³. Taip pat šiame 42-ajame „Darbo balso“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Dėl ko „kairieji“ pasišalino iš Tarybos“ pirmą kartą „Darbo balse“ buvo išdėstyta LT (LVT) dirbusių kairiųjų M. Biržiškos, S. Kairio, S. Narutavičiaus ir J. Vileišio nesutarimų su LVT dauguma istorija²⁴⁴.

Cia buvo trumpai prisimintas LT kairiųjų grupės santykis su 1917 12 11 LT nutarimu ir jų vaidmuo priimant 1918 02 16 LT nutarimą. Buvo pažymėta, kad LT kairiųjų politinei pozicijai visada labiausiai prieštaravo LT pirmininkas A. Smetona²⁴⁵. Straipsnyje buvo pabrėžta, kad keturis kairiuosius „vienon grupėn rišo ir tautinių Lietuvos mažumų klausimas“²⁴⁶. Buvo pažymėta, kad LT kairieji „naudojosi kiekviena proga priminti Tarybai, kad ji norėdama vadintis krašto atstovybe, būtinai turi įvesti Tarybon gudų, lenkų ir žydų atstovus“, kaip kad buvo nutarta 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Lietuvių konferencijoje.

Anot aptariamo straipsnio autoriaus, kairieji, labai daug svarbos skirdami tam, kad „susitrauktų kiek galima krašto jėgos kovai už nepriklausomumą, demokratingą Lietuvą, ne kartą „gundino“ Tarybos daugumą atsistoti mažumų klausime ant tikrai demokratinio pagrindo“. Nustatant tautinių mažumų atstovų skaičių LT, S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis ir S. Narutavičius siūlė priimti gudų ir žydų pasiūlymą: „sudaryti Taryboje tautinę atstovybę atitinkamai lietuvių, gudų, lenkų ir žydų skaičiumi

243. K. [Kairys S.] Savieji grobikai // Ten pat. P. 3–4. Šiame straipsnyje taip pat buvo pasisakyta ir prieš vietinių lenkų veikėjų nusistatymą sujungti Lietuvą su Lenkija.

244. [Biržiška M. ?] Dėl ko „kairieji“ pasišalino iš Tarybos // Ten pat. P. 4–7. Tai, kad šio straipsnio autorius buvo M. Biržiška, žr.: Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. P. 96.

245. [Biržiška M. ?] Dėl ko „kairieji“ pasišalino iš Tarybos // Darbo balsas, 1918 10 30, Nr. 42. P. 5.

246. Ten pat.

Lietuvoje“. Tačiau, kaip toliau rašoma apžvelgiamame straipsnyje, „Tarybos dauguma, kaip mūras laikėsi formalio konferencijos nutarimo, – priimti tik 6 kitataučių atstovus, po du nuo lenkų, gudų ir žydų“²⁴⁷. LT daugumos „kietumo“, anot straipsnio „Darbo balse“ autoriaus, nesuminkštino ir tas dalykas, kad „lietuvių konferencija, skirdama kitataučiams Taryboj 6 vietas, Lietuvos plotą į pietus lig Nemuno tevedė, o Taryba pati dikčiai ją padidino, primindama prie Lietuvos didžiąją Gardino gubernijos dalį“. Taigi LT „plotą padidindama nesibijojo konferencijos, bet atstovų skaičiaus klausimu – labai bijojosi“.

Anot apžvelgiamo straipsnio autoriaus, LT dauguma panašiai su konferencijos nutarimais „apsieidavo gana dažnai be didelės ceremonijos aiškindama juos taip, kaip jai reikėjo“. Žinoma, straipsnio „Dėl ko „kairieji“ pasitraukė iš Tarybos“ autorius suvokė, kad susitarimui su Lietuvos tautinėmis mažumomis dėl jų atstovavimo LT trukdė buvusi (ypač pradžioje) „žydų orientacija į Rusiją ir lenkų orientacija į Lenkiją“. Vis dėlto, kaip toliau pažymima, bent su žydais ir gudais susitarti buvo galima. Tačiau trukdė LT daugumos požiūris, kad „mes (lietuviai) esame krašto šeimininkai, mes ją sutvarkysim ir patys vieni ir tik paskui visus pakviesim dalyvauti krašto gyvenime – „ant gatavo“. Toks LT daugumos nusistatymas, anot pristatomo straipsnio autoriaus, „vis labiau sunkino kairiųjų padėjimą pačioj Taryboj, didindamas skilimo plyšį“.

Kaip toliau rašoma aptariamame straipsnyje, konfliktas LT viduje brendė ir dėl naujo 1918 02 16 išrinkto LT prezidiumo „žygių“. LT prezidiumas kairiųjų buvo kaltinamas jų „slėpimu ne tik nuo visuomenės, bet ir nuo Tarybos narių dalies“, „pasikvietimu sau talkon“ be LT nutarimo „pašalinių žmonių, kurie faktinai pradėjo „daryti“ Tarybos politiką užsieniuose, ypač Berlyne“. Šie gi „nepašauktieji ir prieš visuomenę neatsakantieji žmonės ir paruošė visą istoriją su karaliaus rinkimu“. Pristatomame straipsnyje buvo pažymima, kad apie LT daugumos nutarimą Lietuvą paskelbti monarchija ir išrinkti karalių kairieji LT nariai sužinojo tik 1918 m. liepos 11 d. posėdyje. Ligi tol niekam iš kairiosios opozicijos apie tai nebuvo „paminėta nė žodžio“.

Pasak analizuojamo straipsnio autoriaus, sprendimo dėl monarchijos ir karaliaus išrinkimo sumanytojai žinojo, kad kairieji kiek galėdami kels triukšmą prieš panašias LT daugumos pastangas, todėl kairiųjų apie minėtus savo planus neinformavo ir taip juos izoliavo nuo galimo planų sutrukdyimo. Ir iš tiesų, kaip jau matėme iš šio tyrimo trečios dalies ketvirto skyriaus, LT kairieji „pakėlė griežtą protestą“ prieš tai, kad LT prezidiumas, siūlydamas LT priimti sprendimą dėl monarchijos, kuris tik „Steigiamojo Seimo tegali būti tariamasis“, „kviečia laužyti Lietuvos konferencijos duotus LT įpareigojimus“. Dėl viso to 1918 07 11 LT posėdyje kairieji „kiek greitomis prirodinėjo“, kad LT sprendimai Lietuvą paskelbti monarchija ir išrinkti karalių „būtų sąmoningas žlugdymas nepriklausomos demokratiškos Lietuvos“ ir „darbo žmonių reikalų pardavimas“²⁴⁸. Tačiau LT dauguma „iš anksto nutarusi kaip balsuoti žiūrėjo į opozicijos kalbas kaipo į bergždžią laiko gaišinimą“ ir po tris valandas truku-

247. Ten pat. P. 6.

248. Ten pat.

sių diskusijų priėmė savo norimą sprendimą. Štai dėl ko LT kairieji, konstatuodami tai, kad LT dauguma „uzurpavusi Steigiamojo Seimo teises“ ir kartu „netekusi savo įgaliojimų“, kuriuos LT nariams suteikė 1917 09 18–22 Lietuvių konferencija, nutarė nedalyvauti LT darbe²⁴⁹.

Arši LVT kritika buvo išdėstyta ir 1918 m. lapkričio pradžioje pasirodžiusiame LSDP Pildomosios komisijos vardu pasirašytame atsišaukime²⁵⁰. Čia dėl socialdemokratų atėjimo į valdžią Vokietijoje ir kitų tarptautinės bei atskirų šalių politikos pokyčių buvo išreikštas „džiugesys“, kad „visų šalių demokratija su darbininkais prielaidą ima viršų“ ir kad „darbo žmonėms yra lemta ne tik kad baigti baisusis karas“, bet ir „atsidūrus už taikos stalo“ pagal savo nurodymus „tvarkyti pasaulį naujam gyvenimui“²⁵¹.

Remiantis tuo, kad „Rusijos proletariatas jau bando „kurti socialistinę tvarką“ ir kad „prie to eina Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos ir kitų šalių darbininkai“, LSDP atsišaukime buvo išreikštas tikėjimas „Europos darbo žmonių laimėjimu“, „naujo gyvenimo sukūrimu sekant socializmo nurodymais“ ir viltis, kad „Lietuvos darbo žmonės kiek pajėgdami, kiek bus pasiruošę seks kitų šalių „proletariatu“ ir Lietuva „tikrosios demokratijos pamatais turės susikurti“²⁵².

Tačiau, anot LSDP Pildomosios komisijos, „kuomet Rusijos proletariatas bebrods amžinai mus paliuosavo iš caro jungo“ ir „kuomet prasidėjusi demokratizuotis Vokietija žada paliuosuoti mus iš vokiečių junkerių vergijos“, tuomet „mūsų pačių buržuazija ir atžagareiviai uoliai ima mums sukurti naujas nelaisvės kilpas“²⁵³. Ši buržuazija ir „atžagareiviai“ LSDP atsišaukime suskirstomi į dvi dalis – „iš vienos pusės – Lietuvos dvarininkai, lenkai kunigai ir Vilniaus buržuazija ... norintys mūsų kraštą ar bent dalį jo prie Lenkijos prijungti“ ir „iš kitos pusės – lietuvių klerikalai ir nacionalistai su Taryba priešakyje nori mus savo naudai savu apynasriu pažaboti ... be mūsų žinios, užginčydami darbininkų klasei pribrendimo nori tverti mums ... kunigų ir tautininkų valdžią“.

Po šio vaizdingo ir charakteringo pretendentų į to meto Lietuvos valdžią apibūdinimo buvo, kaip jau minėta pradedant pristatyti šį atsišaukimą, aštriai sukritikuota LVT, dėstant tuos pačius čia jau ne kartą minėtus kaltinimus, tai yra LVT buvo kaltinama pasižadėjimu Vokietijos valdžiai sujungti Lietuvą su Vokietija, „nuslopiniu ir paneigimu savo tarpe darbininkų klasės atstovybės“, vengimu „tinkamai“ save papildyti tautinių mažumų atstovais, „savinimusi teisės atstovauti visam kraštui“, „bijojimu net mąstyti apie naujos konferencijos sušaukimą ir užsiminti apie Steigiamąjį Seimą“ ir, žinoma, dėl sprendimo Lietuvą padaryti monarchija ir išsirinkti karalių, kas cituojamame atsišaukime buvo vadinama tiesiog „darbo žmonių reikalų pardavimu“.

249. Ten pat. P. 7.

250. Lietuvos socialdemokratų partija [atsišaukimas] // LYA LKP DS. F. 1770. Ap19. B. 33. L. 2–3.

251. Ten pat. L. 2.

252. Ten pat. L. 2–3.

253. Ten pat. L. 2.

Atsižvelgiant į visa tai, Lietuvos darbininkai LSDP buvo raginami tiek LVT, tiek „Lietuvos buržuazijai“, apskritai, kaip ir „lenkų buržuazijai“, sakyti – „šalin iš kelio“ ir vadovaujantis „artimiausiu mūsų siekimu – sudaryti Lietuvos nepriklausomą demokratinę respubliką“, tuojau šaukti Vilniuje visos Lietuvos, visų krašto gyventojų demokratinio būdu išrinktą konferenciją, kuri išrinktų naują LVT su savo paskirtąja laikinąja vykdomąja krašto valdžia, turinčia kuo greičiausiai įgyvendinti „artimiausią praktikos uždavinį – kuo greičiausiai šaukti Kuriamąją Lietuvos seimą“²⁵⁴.

LSDP Pildomosios komisijos atsišaukime buvo pažymėta ir tai, kad darbininkų (socialdemokratų) atstovai turės Steigiamajame Seime išreikalauti: „1) žemės tiems kas ją dirba, norės dirbti ir darbui jos reikalingas; 2) įstatymais ir visa naujo gyvenimo tvarka darbininkų darbą nuo išnaudojimo, jų sveikatą nuo naikinimo, jų senatvę nuo skurdo ir paniekinimo apdrausti; 3) paliuosuoti darbo žmones nuo mokesnių valstybės ir visuomenės reikalams ir perkelti mokesnių našta ant turtingųjų; 4) ... išgauti darbo žmonėms krašto ir vietos reikaluose kuo daugiausiai valdžios ir tą valdžią išnaudoti mūsų gerovei pakelti ir tiek pilnai aprūpinti mūsų (darbininkų – G. M.) reikalus, kiek tik mūsų krašto ūkis neš“.

Tam, kad darbininkų atstovų balsas Seime turėtų svorio ir kad jis būtų „su pagarba priešų klausomas“, reikalinga, kaip rašoma toliau LSDP atsišaukime, kad „už Seimo sienų stovėtų darbo žmonių armija, susirišusi vienumon savo reikalų supratimu, galinga savo drausme ir vienybe ir griežtai pasiryžusi reikale net ginklu užstoti savo atstovą seime ir savo reikalus pačiame gyvenime“. Ši minėta „Lietuvos darbininkų armija“ turi, anot cituojamo LSDP atsišaukimo, būti „kuo greičiausiai“ sukurta ir susidėti ji turi iš „kiekviename Lietuvos mieste, miestelyje, dvare ir kaime“ sudarytų organizacijų, komitetų, „miestų ir apskričių tarybų“ ir „vienos visai Lietuvai darbininkų partijos – Lietuvos socialdemokratų partijos“. Aptariamasis Lietuvos socialdemokratų atsišaukimas buvo užbaigtas šūkiais: „Šalin vokiečių okupacijos valdžia ir dabartinė Lietuvos Taryba“, „Lai gyvuoja Kuriamasai Lietuvos Seimas“, „Lai gyvuoja demokratinė Lietuvos respublika“, „Lai gyvuoja tarptautinė darbininkų vienybė“, „Lai gyvuoja Socializmas“²⁵⁵.

Kaip matome, čia pristatytas LSDP atsišaukimas buvo savotiška gyvenamo laiko įvykių vertinimais ir to laiko „dvasia“ ir šių vertinimų ir „dvasios“ paveiktomis socialdemokratijos ideologinėmis nuostatomis paremta partijos veiklos programa. Nepaisant aštrokos, gana radikalios retorikos ir atsišaukimo pradžioje faktiškai postuluojamo šūkio apie, atrodo, turinčią greitai pradėti formuotis „socialistinę tvarką“, iš antros atsišaukimo dalies, tarsi ir prieštaraujančios pirmajai, aiškėja, kad, pagal LSDP Pildomosios komisijos vardu pasirašiusius šio atsišaukimo autorius, iki minėtos socialistinės tvarkos dar turėtų būti netrumpas, nors taip pačiame atsišaukime ir nėra suformuluota, pereinamasis laikotarpis, kuriame socialdemokratams Steigiamajame Lietuvos Seime reikės kovoti už įvairių darbininkų interesų – pagal

254. Ten pat. L. 3.

255. Ten pat.

marksistiškai socialdemokratinę jų sampratą – įgyvendinimą, o pats Steigiamojo Seimo sušaukimas, kaip matėme, nurodytas kaip „artimiausis praktinis uždavinys“.

Iš tiesų 1918 m. spalio pabaigoje–lapkričio pradžioje socialdemokratai (LSDP) labai akcentavo kiek galima greičiau sušauktino Steigiamojo Seimo idėją. Tai aki-vaizdžiai liudija ir 1918 10 30 išėjusiam „Darbo balso“ numerįje išspausdintas, kaip įprasta J. B-džio pseudonimu pasirašytas, J. Vilkaičio straipsnis „Seimo reikalu“²⁵⁶.

Šiame straipsnyje buvo pasisakyta už Steigiamojo „Kuriamojo“ Seimo reikalingumą. J. Vilkaitis rašė, kad „kuriamojo seimo reikalingumą visuomet garbingesni, sąmoningesni darbo žmonės palaikė“ ir „už Seimų, Parlamentų būtinumą jie galvas guldė“. Anot straipsnio autoriaus, Lietuvos darbininkai taip pat „daug kraujo praliejė, daug galvų paguldė, daug jų Sibiro kankynių urvuose mirė už Kuriamojo Seimo reikalingumą kovodami“²⁵⁷. Straipsnyje buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad „buržuazija ir jos talkininkai dėdami pastangas savo tvarkai išlaikyti, visuomet Seimų nepripažindavo ir atmesdavo“, nes jie „bijoję viešumos“.

Pasak J. Vilkaičio, jie („buržuazija ir jos talkininkai“) žinojo, kad „Seimas – tai geriausias darbo žmonių įrankis klasių susipratimui platinti ir minioms organizuoti“. Anot straipsnio autoriaus, „buržuazija ir jos talkininkai“ „spiriami darbininkų ir vargingųjų sodiečių“ turėdavo „nusileisti“ ir leisti rinkti Seimus, tačiau „sudarydavo rinkimų sistemą taip, kad į Seimą galėdavo patekti tik didikų luomų reiškėjai ir rinkimų metu agitaciją drausdavo“, o kas jų nustatytai tvarkai prieštaravo, tuos į kalėjimus „grūdavo“. Kaip to pavyzdys buvo nurodyta Rusijos Dūmų rinkimų istorijos. Todėl straipsnio „Seimo reikalu“ autorius akcentavo, kad „rinkimai į Lietuvos Seimą privalo būti lygūs, slapti, tiesūs ir proporcinga sistema nustatyti“. Juose turėtų dalyvauti visi pilnamečiai šalies gyventojai.

J. Vilkaitis savo straipsnyje dar kartą polemizavo ir su Steigiamojo Seimo sušaukimo reikalavimą atmetančiais („Nūn darbo žmonių tarpe atsiranda vienas kitas, kurie Seimo mintį atmeta“) komunistais, kurie tvirtino „esą“ gyvenama tokiam „amžiuje, kuomet Seimai nustojo savo vertės“. J. Vilkaitis su tokiais mintimis nesutinka ir teigia, kad „nuostabu“, kad toks „darbo žmonių kovos įrankis“ atmetamas jo dar net „neišmėginus“. „Darbo žmonės“, anot aptariamo straipsnio autoriaus, „besigrumdami dėl geresnio gyvenimo privalo visus kovos įrankius išnaudoti“, o „Seimas kaip įrankis skleisti žmonėse savo reikalų supratimą yra tikriausias ir patogiausias ir jo darbai neįkainojami“.

Apžvelgiamame straipsnyje polemizuojama ir dėl argumento, kad esą „Rusijos nutikimai vaizdžiai parodė seimų nenaudingumą“. Į šį komunistų argumentą lietuvių socialdemokratas atsakė, kad ir Rusijos komunistai visą laiką (matyt, turima mintyje tam tikras laikotarpis iki jų atėjimo į valdžią – G. M.) varė aršiausią agitaciją už kuriamojo Seimo sušaukimą. Tvirtindamas, kad visuomenė „stovi socialistinės tvarkos prieangyje“ ir „kad viso pasaulio darbo žmonės beldžiasi į to prieangio duris,

256. J. B-dis. [Vilkaitis J.] Seimo reikalu // Darbo balsas, 1918 10 30, Nr. 42. P. 2–3.

257. Ten pat. P. 2.

kad į kitą gyvenimą įeitų“, ir pažymėdamas, kad „ne visi“ į tą naują gyvenimą „vienodais keliais eina“, J. Vilkaitis aiškiai pasisako „už ėjimą Vakarų Europos tarptautinio darbininkų judėjimo keliais ir pramintais takais“. Todėl ir „visi vargingieji sodiečiai, darbininkai, urvų, landynių gyventojai, gatvių driskiai“ buvo paraginti „stovėti už kuo greičiausią Seimo sušaukimą“.

Mat, kaip toliau rašoma pristatomame J. Vilkaičio straipsnyje, „Lietuvos buržuazija ir įvairaus plauko liberalai stengsis atidėlioti Seimo sušaukimą“, nes jie „jau dabar“ siekia „sučiupti krašto valdžią, kad tuo būdu sustiprėtų jų pozicija ir susidarytų tokia tvarka, kuri neleis mums (socialdemokratams – G. M.) savo atstovų išsirinkti“. Dėl to pažymima, kad „nuo kuriamojo Seimo derės mūsų krašto ir mūsų pačių tikslas“ ir Lietuvos „vargo žmonių socialdemokratų partija pasiryžo dėtis paskutines pastangas, kad ir dabar nebūtų leista buržuazijai sučiupti krašto vairą“. Todėl, rašoma toliau J. Vilkaičio straipsnyje, LSDP pasiryžusi dėtis su kitomis „darbo žmonių partijomis, kad susidarytų bendras socialistinis frontas“ ir kad „bendromis jėgomis susibūrus kovai su didikų pastangomis primesti kraštui tvarką, kuri netenkins darbo žmonių reikalų“²⁵⁸.

Aptarę S. Kairio atsisakymą grįžti į LVT darbą, jo ir visos LSDP nuostatas LVT, naujos konferencijos ir Steigiamojo Seimo sušaukimo atžvilgiu, turėtume atkreipti dėmesį į tai, kad tokia socialdemokratų pozicija susilaukė aršios kritikos dešiniųjų politinių partijų spaudoje²⁵⁹. Kaip buvo rašoma 1918 m. lapkričio 6 d. „Darbo balse“, LVT gynėjai, ypač iš tautininkų ir krikščionių demokratų, „tvėrėsi karštos agitacijos už Tarybą ir prieš socialdemokratus“²⁶⁰. Socialdemokratai ir kairieji, apskritai, buvo kaltinami tuo, kad „griauną Tarybą, kad patys vieni nori nutverti valdžią į savo rankas ir sekdami Rusijos bolševikų pavyzdį, sukurstyti Lietuvoje tokią pat netvarką, vargą ir badą, tokį pat raudoną terorą kaip Rusijoje“. Taip pat socialistai buvo kaltinami tuo, kad „esą jie yra „Rusijos bolševikų pinigais papirkti“ ir kad jie (socialistai) „dar pinigus moką tiems, kas jų susirinkimus lanko“²⁶¹.

Anot „Darbo balso“, dešinieji socialdemokratus vadino „išgamomis, tėvynės pardavikais ir statė ant vienos lentos su lenkais nacionalistais ir dvarininkais“. Pasak Lietuvos socialdemokratų laikraščio, kai kurie dešiniųjų agitatoriai, „važinėdami po žemaičius ir kitus skleidžia paskalas, kad išstojusieji iš Tarybos „kairieji“, girdi, gailisi savo žingsnių ir labai norėtų atgal grįžti“²⁶². 1918 m. lapkričio 6 d. „Darbo balse“ buvo rašoma, kad tautininkai ir „klerikalai“ gina LVT todėl, kad joje patys sudaro „didžiulę daugumą“. Dešinieji sako, kad „jei bus pašalinta Taryba, žus nepriklausoma Lietuva“ ir kad ant jos „suvirs visos nelaimės ir kad net gal būt „ant galvų“ patys dangaus skliautai nuvirs“.

258. Ten pat.

259. Žr.: Nr. [Noreika L.] Lietuvos ardytojai // Lietuvos aidas, 1918 10 29, Nr. 118. P. 2; Kas nepalaiko ir kas palaiko Tarybą // Tėvynės sargas, 1918 11 01, Nr. 37. P. 1–2; Kad ir netinka, bet tiesa // Lietuvos aidas, 1918 11 10, Nr. 128. P. 2. Tumas J. Bolševizmo kopijavimas // Lietuvos aidas, 1918 11 21, Nr. 137. P. 1.

260. Taryba kviečia „kairiuosius“ atgal grįžti // Darbo balsas, 1918 11 06, Nr. 43. P. 2.

261. Ten pat.

262. Ten pat.

Kaip rašoma „Darbo balse“, tautininkų ir krikščionių demokratų ir jų spaudos kaltinimai socialdemokratams „prasilenkia su teisybe“ ir tai yra „tvėrimasis neleis-tino, padoriems laikraščiams kovos būdo kovai su savo priešininkais“. Cituojamo straipsnio autoriaus nuomone, „tie laikai, kuomet vien tautininkams ir klerikalams buvo leidžiama daryti susirinkimus ir pranešimus, kurti draugijas, naudotis bažny-čios sakykla ir išpažinties langeliu varyti demagoginę agitaciją prieš savo priešinin-kus už savo tikslus jau baigėsi“.

Kaip toliau rašoma čia cituojamame straipsnyje, socialdemokratai „irgi gauna progos atvirai kalbėti į visuomenę“ ir jie „nepamirš išvesti į dienos šviesą tuos žmones ir tas visuomenės grupes, kurie ir caro laikais, ir šiuo karo metu paprato būti mūsų gyvenimo šikšnosparniais ir apuokais“. Anksčiau išvardytus dešiniųjų kaltinimus so-cialdemokratų atžvilgiu straipsnio „Darbo balse“ autorius pavadino „demagoginiu šmeižtu“. Plačiai nesileisdamas į jo („demagoginio šmeižo“) paneigimą, jis tik pažy-mėjo, kad „kiekvienam, kuris turi šviesiai padoraus žmogaus akis“, yra aišku, kad so-cialdemokratai „kviesdami Lietuvos darbo žmones ginti savo teises“ ir „kurti krašto gyvenimą demokratiniais pamatais“, „eiti prie tikrai demokratinio Lietuvos sutvar-kymo“, kartu juos „perspėja“ ir „nuo to bloga kas yra dabarties Rusijos gyvenime“²⁶³.

Tame pačiame čia ką tik cituotame 1918 11 06 „Darbo balso“ numeryje kaip laik-raščio vedamasis buvo išspausdintas J. Margelio straipsnis „Demagogai“²⁶⁴. Čia vėl buvo aštriai iš Lietuvos socialdemokratų pozicijų iškritikuota LVT politika ir ją pa-teisinantys ir giriantys „Lietuvos aid“ straipsniai. Atsakydamas straipsnio „Lietuvos aide“ autoriui, kuris „Darbo balsą“ ir Lietuvos socialdemokratus pavadino „Valstybės kuriamojo darbo nuožmiais ardytojais, kurstančiais visuomenę prieš Lietuvos Vals-tybės Tarybą ir raginančiais griauti visa ką ji esanti padariusi ir daranti“, J. Margelis pažymėjo, kad tokius LVT „popierinius“ darbus, kaip „karaliaus išrinkimas“, mo-narchinės konstitucijos paruošimas, derėjimasis su vokiečių valdžia dėl konvencijų ir „nepriklausomybės su keturiomis virvėmis ant kaklo gavimas“, „papūtus revoliucijos vėjui griaua pats gyvenimas“²⁶⁵. O juk tai, anot J. Margelio, ir buvo „įžymieji LVT darbai“. Tiesa, pasak šio socialdemokrato, dar buvo „gana tankūs“ LVT prezidiumo ir atskirų jos narių „važinėjimai Berlinan tėvynės reikalais“. J. Margelis nesutiko su socialdemokratų ir „Darbo balso“ oponentu „Lietuvos aide“, tvirtinusi, kad LVT buvo „vienintelė organizacija, kuri išvedė Lietuvą nepriklausomybės ir laisvės keliu“. Anot straipsnio „Demagogai“ autoriaus, „prie kokios nepriklausomybės Taryba vedė ir veda Lietuvą, jau buvo „aišku iš pirmųjų jos veikimo žingsnių, kai ji buvo pasižadė-jusi Lietuvą sujungti su Vokietija tokiomis sutartimis, kuriomis remdamiesi vokiečių kapitalistai būtų pavertę kraštą savo melžiamąja karve“²⁶⁶.

263. Ten pat.

264. Margelis J. Demagogai // Darbo balsas, 1918 11 06, Nr. 43. P. 1–2.

265. Ten pat. P. 1.

266. Ten pat.

Savo straipsnyje J. Margelis nepamiršo pažymėti ir tai, kad „pačią Lietuvos nepriklausomybės idėją ne Lietuvos Taryba yra iškovojo“, nes ji, pasak straipsnio autoriaus, „ne kovoti“, o „tiksliai maldauti temoka, lankydama per savo atstovus pasaulio valdytojų kanceliarijose“. J. Margelio nuomone, „Lietuvos kraštui kelią į laisvę parodė ne tie, kurie Berlyno didžiūnų prieangiuose dulkes trina, bet tie, kurie guldo galvas, grumdami už laisvę ir geresnę ateitį su pasaulio galiūnais ir darbo žmonių naudotojais“. Straipsnio autorius pažymi, kad „viso pasaulio proletarija tarp kitų obalsių yra iškėlus ir mažųjų tautų apsisprendimo teisės obalsį“ ir kad „pasaulinės demokratijos laimėjimas kovoje už paskelbtuosius obalsius yra ir mūsų krašto laimėjimas“.

Atmetė J. Margelis savo straipsnyje ir „Lietuvos aidą“ kaltinimus, kad „girdi Lietuvos socialdemokratai, nori padaryti Lietuvą taip, kaip Rusijos bolševikai“. Pasak J. Margelio, Lietuvos socialdemokratai „komentarų nereikalingi“, nes ir „patys moka pasisakyti ko nori ir prie ko eina“²⁶⁷. Čia pat J. Margelis išdėstė socialdemokratų nuostatą, kad „krašto likimą teturi teisę spręsti tik krašto gyventojai, kurie reiškia savo valią per demokratiniu būdu išrinktą Kuriamąjį Seimą“. Anot „Darbo balso“ vedamojo autoriaus, „kuomet niekieno neįgaliota Lietuvos Taryba kalba viso krašto vardu, kuomet ji nustato būsimojo krašto valdymosi formą“, tai socialdemokratai tuomet sako: „Šalin Tarybą! Šalin Kuriamojo Lietuvos Seimo teisių uzurpatoriai“. Tuo ir jau tapusiu būdingu socialdemokratams reikalavimu sušaukti krašto konferenciją ir išrinkti naują LT, kuri sušauktų kuriamąjį Seimą, ir buvo užbaigtas socialdemokrato J. Margelio atsakymas, anot jo, „demagogams iš „Lietuvos Aido““²⁶⁸.

Straipsniai „Darbo balse“ 1918 m. lapkričio mėnesio pradžioje liudija, kad socialdemokratai ir toliau nuolat pasisakė už demokratiniu būdu išrinktos visos Lietuvos gyventojų konferencijos sušaukimą, kuri išrinktų naują LT, kaip Lietuvos atstovybę, ir suformuotą laikinąją vykdomąją valdžią.

Štai 1918 m. lapkričio 13 d. „Darbo balse“ buvo pranešta, kad LSDP „centrinė organizacija parengė ir „pamatinius“ naujos konferencijos sušaukimo ir jos darbotvarkės „dėsnius““²⁶⁹. Šiuose „dėsnuose“ kaip „konferencijos uždavinys“ buvo nurodytas „dabartinio Lietuvos padėjimo aptarimas ir sudarymas laikinosios krašto atstovybės, Lietuvos Tarybos“, pavedimas pastarajai sutvarkyti laikinąją valdžią ir kartu su ta valdžia „vesti iki bus sušauktas kuriamasis Lietuvos Seimas visus krašto reikalus“²⁷⁰. Kaip naujos Lietuvos Tarybos ir laikinosios valdžios (vyriausybės) uždaviniai buvo nurodyti: valsčių ir miestų savivaldos „sutvarkymas“, krašto apsaugojimui skirtos milicijos „sutvarkymas“, „einamųjų krašto reikalų namie ir užsieniuose vedimas“ ir „ruošimas kiek galima greičiau sušaukti kuriamąjį Seimą“²⁷¹.

267. Ten pat. P. 2.

268. Ten pat.

269. Konferencijos šaukimo klausimu // Darbo balsas, 1918 11 13, Nr. 44. P. 4.

270. Ten pat.

271. Ten pat.

Pagal LSDP „centralinę organizaciją“, konferencija turėjo būti sušaukta iš „visos Lietuvos, Kauno, Suvalkų, Vilniaus ir Gardino gubernijų dalių, kurios sudaro vadinamojo Ober Ost plotą“. Atstovai į konferenciją turėjo būti renkami tuometinėmis žandarmerijomis po vieną nuo penkių tūkstančių gyventojų. Mažesni gyventojų skaičių turinčios žandarmerijos turėjo vis tiek siųsti vieną atstovą į konferenciją, o daugiau nei 5000 gyventojų turinčios žandarmerijos siųsti „sulig gyventojų skaičiumi, skaitant didesnę normos (5000) pusę už visą“²⁷².

LSDP vadovaujančiosios grupės požiūriu, techniškai atstovų į konferenciją rinkimus organizuoti ir pravesti turėjo vietose iš visų vietoj esamų partijų atstovų žmonių sudarytos rinkimų komisijos. Ten, kur partinis pasiskirstymas dar būtų nepaiškėjęs, komisijos turėjo būti sudaromos iš vietose esančių politinių srovių atstovų. Konferencijos „pamatus nustatyti“, ją „kviesti“, pagal LSDP „centralinę organizaciją“, turėjo „Vilniuje susidaręs Vyriausias krašto komitetas sutvertas iš socialistinių, socialdemokratinų ir demokratinų partijų atstovų“. Konferencija turėjo būti sušaukta Vilniuje. Joje, anot LSDP, turėjo dalyvauti apie 600 atstovų²⁷³.

Tad matome, kad nors pagal LSDP paruoštą planą organizuojant rinkimus į naują viso krašto konferenciją vietose galėjo dalyvauti įvairios, taigi ir nesocialistinės, dešiniosios partijos, tačiau Vilniuje atliekant bendrąją konferencijos rengimo vadovaujamą darbą, pagal minėtą LSDP planą, nesocialistinių dešiniųjų partijų galimybės dalyvauti organizuojant socialdemokratų planuojamą Lietuvos konferenciją buvo apribotos.

Tačiau nepaisant tokios šiame skyriuje aptartos LSDP pozicijos nesocialistinių partijų atžvilgiu, nepaisant to, kad LSDP 1918 m. lapkričio mėnesio pradžioje buvo griežtai nusiteikusi prieš LVT, atrodo, kad kai kurios netgi nesocialistinės LVT partijos, galbūt dėl revoliucinių nuotaikų plitimo tiek Europoje, tiek ir Lietuvoje, buvo linkusios derėtis su socialdemokratais, ir netgi formuojant pirmąjį laikinąjį ministrų kabinetą būta siūlymų S. Kairį skirti darbo ar viešųjų darbų ir socialinės apsaugos ministru²⁷⁴. Pastarasis postas socialdemokratui buvo siūlomas politinės grupės, pasivadinusios „Nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sudarymo kuopos“ vardu, o darbo ministro postas S. Kairiui buvo, kaip bebūtų keista, pasiūlytas Tautos pažangos partijos²⁷⁵. Tačiau šie pasiūlymai, kurių, savaime suprantama, turint mintyje čia aptartą tuometinę LSDP politinę laikyseną, buvo atsisakyta, nepakeitė to meto LSDP nuostatų LVT ir dešiniųjų lietuvių politinių partijų politikos atžvilgiu. Tai akivaizdžiai paliudijo 1918 m. lapkričio 10–17 dienomis įvykusioje LSDP konferencijoje vykusios diskusijos, priimti nutarimai ir LSDP politinė laikysena po šios konferencijos.

272. Ten pat. P. 5.

273. Ten pat.

274. Nauji Lietuvos ministrai // Lietuvos aidas, 1918 11 09, Nr. 127. P. 2; Laikinajai vyriausybei besidarant // Ten pat, 1918 11 12, Nr. 129. P. 4.

275. Ten pat. Taip pat reikėtų pažymėti, kad laikinuoju premjeru paskirtas tautininkas A. Voldemaras formuodamas laikinąją vyriausybę į jos sudėtį siūlė įeiti ir socialdemokratui P. Bugailiškui. Žr.: Pšibilskis V. B. Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“ // Peliksas Bugailiškis. Gyvenimo vieškeliais. P. 12.

Kadangi čia paminėtos LSDP konferencijos darbo pradžia beveik sutapo su Pirmojo pasaulinio karo pabaiga ir kadangi tiek pats konferencijos faktas, tiek joje svarstytų klausimų problematika, tiek visas konferencijos vyksmo tarptautinis ir vidaus (Lietuvos) politinis kontekstas lėmė tai, kad su šia LSDP konferencija faktiškai prasidėjo naujas LSDP ideologinės-politinės ir organizacinės raidos nagrinėjamu istoriniu laikotarpiu etapas, tai visa tai (konferencijoje svarstomus klausimus, jos nutarimus, partijos ideologines-politines nuostatas, jos politinę laikyseną konferencijos metu ir po konferencijos 1918 m. lapkričio mėnesį) aptarsime ir analizuosime kitame šios monografijos skyriuje.

5.3. LSDP 1918 m. lapkričio mėnesį: ideologinės-politinės nuostatos ir politinė laikysena

Prieš pradėdant aptarti praeito skyriaus pabaigoje minėtą 1918 m. lapkričio 10–17 d. vykusią LSDP konferenciją ir jos nutarimus, reikėtų bent glaustai apibūdinti politinę situaciją Lietuvoje bei Europoje šios konferencijos išvakarėse ir jos vyksmo metu. Ir reikėtų pradėti nuo to, kad, M. Römerio vertinimu, „1918 m. rudenį Vokietijos sąjungininkams Pirmajame pasauliniame kare (Austrijai–Vengrijai, Turkijai, Bulgarijai) nebepajėgiant tęsti karo ir vienam po kito kapituliuojant, Vokietija pajutusi kad karo nelaimės ėmė ruošis taikai iš karto dar tikėdamasi užbaigti karą kompromisiniu nusileidimu ir prisitaikymu prie JAV prezidento W. Wilsono paskelbtų tarptautinio teisingumo ir teisėtumo principų“²⁷⁶.

1918 m. spalio 3 d. Vokietijoje buvo sudaryta nauja liberalia vadinama koalicinė iš Reichstago atstovų daugumos sudaryta vyriausybė, kurią sudaręs ir naujuoju kancleriu tapęs kunigaikštis Maxas von Badenai (kai kuriuose ankstesniuose lietuviškuose tekstuose minimas kaip Maksas Badenietis) savo spalio 4 d. telegramoje W. Wilsonui pranešė, kad Vokietija sutinka pradėti taikos derybas Wilsono 14 punktų programos pagrindu, o savo pranešime Reichstagui 1918 m. spalio 5 d., patikslindamas savo vyriausybės poziciją į W. Wilsono programos 6-ąjį punktą (jame buvo reikalaujama vokiečių kariuomenę evakuoti iš Rusijos), deklaravo, kad Vokietija pasirošusi išeiti iš Rytų kraštų, jeigu tiems kraštams bus duotos garantijos spręsti savo likimą per laisvai ir plačiu pagrindu išrinktus atstovus²⁷⁷. Kitaip sakant, šiuo pareiškimu naujoji Vokietijos vyriausybė pripažino tautų apsisprendimo teisę ir galimybę joms laisvai kurti savo valstybes ir steigti savo vyriausybes²⁷⁸.

276. Rémoris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 63–64.

277. Stražas A. Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu. Atgailavimas ar veidmainystė? // Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija XII. – Vilnius, 1971. P. 58; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 168; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 46–47.

278. Maksimaitis M. Mažoji Konstituta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 169.

Nors dar tik sudarius naują Vokietijos vyriausybę spalio 4 d., o paskui ir po minėto naujojo kanclerio pareiškiimo spalio 9 d., LVT pirmininkas A. Smetona įteikė Vokietijos Vyriausybei notas, kuriose buvo reikalaujama leisti LVT sudaryti Lietuvos vyriausybę, tačiau dėl įvairių veiksnių, tarp jų ir dėl konkuruojančių su LVT lietuvių politinių jėgų siekiu formuoti Lietuvos vyriausybę, Maxas von Badeną tik spalio 20 d. Berlyne priėmė LVT prezidiumo delegaciją, kuri iš naujojo kanclerio gavo teigiamą atsakymą dėl Lietuvos vyriausybės sudarymo²⁷⁹. Lietuvių tautai buvo pagaliau pripažinta viršenybė Lietuvoje nusistatyti Konstituciją ir santykius su kaimyninėmis tautomis. Kancleris pranešė, kad įstatymų leidžiamąją valdžią planuojama perduoti Lietuvos vyriausybei, kurią turi sudaryti LVT, pritraukdama visus gyventojų sluoksnius ir tautas. Tačiau kol bus sukurtos valdžios institucijos, vykdomoji valdžia turėjo priklausyti vokiečių civilinei administracijai. Mat Maxo von Badeno vyriausybė nutarė pakeisti vokiečių karinę okupacinę valdžią į civilinę administraciją ir 1918 11 03 buvo pasirašytas atitinkamas kaizerio įsakymas bei buvo paskirtas Vokietijos imperinės valdžios generalinis įgaliotinis Lietuvoje E. Zimmerle, kuris į Lietuvą atvyko lapkričio 7 d.²⁸⁰

Visa tai, į ką čia atkreipėme dėmesį, lėmė, kad 1918 m. spalio 28 d. susirinkusi LVT lapkričio 2 d. sustabdė dar net ir spalio pabaigoje konservatyviojo savo sparno gintą, savo liepos 11 d. priimtą nutarimą dėl Lietuvos paskelbimo konstitucine monarchija ir W. fon Uracho išrinkimą Lietuvos karaliumi Mindaugu II bei tą pačią dieną priėmė laikinąją Konstituciją – „Lietuvos valstybės konstitucijos pamatinius dėsnius“²⁸¹. Lapkričio 5 d. LVT prezidiumas pavedė A. Voldemarui suformuoti laikinąją Lietuvos vyriausybę, kuri lapkričio 11 d. buvo patvirtinta LVT prezidiumo²⁸².

Tuo metu Vokietijoje lapkričio 9 d. prasidėjus revoliucijai buvo nuversta Hohencolernų dinastija (kaizeris Vilhelmas II pabėgo į Olandiją), viena po kitos ėmė žlugti visos Vokietijos monarchijos, buvo paskelbta Vokietijos Respublika ir į valdžią atėjo F. Eberto vadovaujama socialdemokratų vyriausybė, kuri ankstesnei valdžiai pralaimėjus karą lapkričio 11 d. sudarydama Kompjeno paliaubas turėjo pasirašyti Vokietijos kapituliacijos aktą²⁸³.

Nors Pirmasis pasaulinis karas baigėsi, tačiau kariniai veiksmai, ypač rytinėje Europos dalyje, nesibaigė. Mat 1918 m. lapkričio 13 d. Sovietų Rusija anuliavo kovo 3 d. sudarytą Bresto taikos sutartį su Vokietija – Rusijos bolševikai pasijuto nevaržomi

279. Ten pat. P. 170–171; Stražas A. Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu. Atgailavimas ar veidmainystė? P. 58–60; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 223–224, 288; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 167–170; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 46–49.

280. Stražas A. Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu. Atgailavimas ar veidmainystė? P. 61, 63; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 223, 288.

281. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 173–175; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 51; Maksimaitis M. Mažoji Konstituantas. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. P. 174–181.

282. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 175–176; Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 51–52.

283. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 51.

įsipareigojimų Vokietijai, – tad visu mastu iškilo jų grėsmė vadinamųjų buvusios Rusijos imperijos pakraščių tautoms²⁸⁴. Apie tai, kaip Lietuvos komunistai ruošėsi „proletarinei revoliucijai“, arba, tiksliau, apie tai, kaip Rusijos bolševikai ruošėsi vadinamosios socialistinės revoliucijos eksportui, jau minėjome 5.1 skyriaus pabaigoje. Taigi politinė situacija regione sparčiai keitėsi.

Tą pačią ką tik minėtą lapkričio 13 d. Didžiosios Britanijos kariuomenės generalinis štabas pasibaigus kariniams veiksams Vakarų fronte svarstė tolesnės intervencijos Rusijoje tikslus ir uždavinius. Dėl Baltijos valstybių buvo pasakyta, kad viskas, ką gali padaryti valstybės sąjungininkės, tai tiekti ginklus toms tautinėms vyriausybėms, kurios, atsitraukus vokiečiams, sugebės naudotis valdžia *de facto*, ir suteikti joms tokią moralinę pagalbą nuo Baltijos jūros pakrantės, kokią gali leisti karinio jūrų laivyno būklė²⁸⁵. Nors britų valdžios sluoksniuose ir buvo iškeltas pasiūlymas pradėti Baltijos jūros rytiniuose pakraščiuose besikuriančių valstybių pripažinimo politiką, Jungtinės Karalystės Vyriausybė neskubėjo to daryti. Galutinis Baltijos šalių klausimo sureguliacijavimas buvo paliekamas Taikos konferencijai²⁸⁶.

Štai tokiomis tarptautinėmis ir regioninėmis aplinkybėmis toliau vyko Lietuvos valstybės kuriamasis darbas. Šiam darbui situacija Lietuvoje, ko gero, buvo sudėtingesnė nei minėtos tarptautinės ir regioninės aplinkybės. Nors Vokietijoje įvyko revoliucija, pasikeitė valdžia ir buvo pralaimėtas karas, Lietuvoje, nepaisant to, kad lapkričio 11 d. buvo patvirtinta Laikinoji A. Voldemaro vadovaujama vyriausybė, Vyriausybės sudarymas dar nereiškė, kad ji pradėjo Lietuvoje vykdyti valstybinės valdžios funkcijas. Nors Vokietijos valdžia po revoliucijos visiškai pasikeitė, tačiau reikėjo atsižvelgti į tai, jog naujai persiorganizavusi okupacinė kariuomenė tebebuvo įsitvirtinusi krašte. Tad toliau teko vadovautis nuostatomis, sutartomis su ankstesne Vokietijos vyriausybe, bent jau siekiant užkirsti kelią anarchijai ir vokiečių savivalei²⁸⁷. 1918 m. lapkričio 15 d. valstybinės valdžios funkcijų vykdymas perėjo iš vietinės karinės vokiečių valdžios civilinei vokiečių administracijai, kuriai vadovavo Vokietijos generalinis įgaliotinis, jau minėtasis E. Zimmerle, kuris buvo pavaldus Vokietijos užsienio reikalų žinybai ir kurio uždavinys buvo „padėti Lietuvos vyriausybei tvarkyti valstybės reikalus“²⁸⁸.

Nepaisant to, dirbti besiformuojančiai Lietuvos valdžiai darėsi vis sudėtingiau. Ir ne tik dėl to, kad čia savo pretenzijas pradėjo reikšti tuo metu susidariusi vokiečių kareivių taryba (Soldatenrat). Vienu iš pavojingesnių veiksmų kuriamai Lietuvos valstybei tapo tuo metu Vilniuje vis labiau besiorganizuojantys lenkai, kurie, kaip pažymėta istoriografijoje, tuo metu „leidosi į pašėlusią kampaniją dėl Lietuvos sujungimo su Lenkija“²⁸⁹.

284. Ten pat.

285. Ten pat. P. 51, 539–544.

286. Ten pat. P. 51.

287. Ten pat.

288. Ten pat.

289. Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. P. 176

Dar 1918 m. spalio 17 d. Vilniaus lenkų komitetas dėl Regentų tarybos Lenkijoje sušaukimo ir artėjančios karo pabaigos išleido atsišaukimą, kuriame deklaravo norą jungtis su Lenkija, kas, Lenkų komiteto manymu, turėtų plačiausiai užtikrinti ne tik lenkų, bet ir visų gyventojų interesus ir laisves²⁹⁰. Po to, kai 1918 m. gegužės mėnesį vokiečiai nuginklavo Baltarusijoje besidislokovusį generolo Jozefo Dowbor-Musnickio vadovaujamą lenkų korpusą, Vilniuje atsidūrė nemažai iš lietuviškų ir baltarusiškų žemių kilusių lenkų karių ir karininkų, kurie dar rugsėjo mėnesį pradėjo burtis į kuriamą Vilniaus miesto lenkų karių sąjungą, ir ji spalio pabaigoje jau telkė 130 karininkų ir daugiau kaip 500 kareivių, nors ginklų tuo metu dar neturėjo²⁹¹. Lapkričio 1 d. dėl sparčiai besikeičiančios politinės padėties ir galimo vokiečių pasitraukimo Lenkų komitetas sudarė Viešojo saugumo komitetą, į kurio sudėtį įėjo ir minėtos karių sąjungos atstovai²⁹². Šiam komitetui buvo kelta užduotis palaikyti ryšius su kitų tautybių atstovais bei vokiečių valdžia dėl galimų grėsmių neutralizavimo prasidedančios sumaišties sąlygomis.

Susipažinus su šio klausimo istoriografija galima teigti, kad „lenkų institucijos Vilniuje iš karto pretendavo į lietuvių valdžiai alternatyvaus politinio konsolidacinio centro vaidmenį“²⁹³. Anot M. Römerio, „lenkai nenorėjo išsižadėti vilties, jog jiems pavyksią jei ne visiškai įjungti Lietuvą į Lenkijos valstybę, tai bent atnaujinti senąją Lietuvos „Uniją“ su Lenkija, o jei ir tatai nepavyktų, tai jau bent įjungti į Lenkiją Lietuvos sostinę Vilnių, kuriame (bent pačiame mieste) lenkiškasis vietos elementas – senosios lenkiškosios Lietuvos evoliucijos palikimas yra susikonscentravęs ir sudaro stipriausią lenkišką tvirtovę šaly“²⁹⁴.

Tačiau ne mažesnis už lenkiškąjį pavojų LVT vykdomam Lietuvos valstybės kūrimo darbui, kaip ir apskritai Lietuvos valstybingumo klausimui, tuo metu buvo ir bolševikų pavojaus veiksnys. Aptariamuoju metu – 1918 m. lapkričio mėnesį iš Rytų į Vilnių plaukė nerimastingos žinios „apie demoralizuotos vokiečių kariuomenės įkandin slenkančius bolševikus“²⁹⁵, kurių, kaip matėme iš 5.1 skyriaus pabaigos, laukė ir „proletarinei revoliucijai“ ruošėsi organizuodami ginkluotus būrius vietiniai komunistai. Pasak M. Römerio, „komunistų ginkluoti agitatoriai nevaržomi ir netrukdomi užplūdo Lietuvą ir pasinaudodami karo ir okupacijos nuvargintos liaudies ūpu stengėsi griauti pasitikėjimą buržuazinės Lietuvos valstybės kūrimo darbu“²⁹⁶.

LVT vykdomam Lietuvos valdžios kūrimo darbui 1918 m. lapkričio mėnesį grėsė ne tik lenkų ir bolševikų pavojaus veiksniai – iššūkį tam Lietuvoje metė, kaip matėme iš praeito skyriaus ir kaip matysime toliau šiame skyriuje, ir lietuvių socialdemo-

290. Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. // Lietuvos istorijos metraštis, 2012, Nr. 2. P. 88.

291. Ten pat. P. 85, 88.

292. Ten pat. P. 89.

293. Ten pat.

294. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 71.

295. Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. P. 52.

296. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 70.

kratai bei dauguma kitų Lietuvoje tuo metu veikusių socialistinių partijų. Kadangi ši monografija skirta Lietuvos socialdemokratams, tai aptarę 1918 m. lapkričio mėnesio sparčiai ir dinamiškai besiplėtojančių ir besikeičiančių tarptautinių politinių bei Lietuvos vidaus įvykių kontekstą, pereikime prie praeito skyriaus pabaigoje ir šio skyriaus pradžioje paminėtos nuo 1918 m. lapkričio 10 d. prasidėjusios ir iki 17 d. (imtinai) vykusios LSDP konferencijos, kurios darbo pradžia beveik sutapo su Pirmojo pasaulinio karo pabaiga. Tiek pats konferencijos faktas, tiek joje svarstytų klausimų problematika, tiek visas čia iki šiol aptartas tarptautinis ir vidaus (Lietuvos) politinis kontekstas lėmė tai, kad su šia konferencija faktiškai prasidėjo naujas LSDP istorijos etapas. Tad šiame skyriuje aptarsime šio etapo pradžią apibūdindami tai, kaip visų čia minėtų įvykių kontekste vykusioje partijos konferencijoje buvo pakoreguotos LSDP ideologinės ir politinės programinės nuostatos, kokia buvo užimta ir kaip pakoreguota LSDP pozicija Lietuvos valstybingumo atkūrimo proceso atžvilgiu ir kas buvo būdinga lietuvių socialdemokratijos idėijinei-politinei raidai 1918 m. lapkričio mėnesį po partijos konferencijos.

Pradžioje reikėtų trumpai pažvelgti į LSDP organizacinę-politinę būklę minėtos konferencijos išvakarėse. Kaip žinoma, nuo pat karo ir ypač nuo Vokietijos okupacijos pradžios LSDP buvo apėmusi didelė organizacinė-politinė krizė. 1918 m. pirmoje pusėje įvykęs 5.1 skyriuje aptartas dalies LSDP lig tol priklausiusių socialdemokratų atsiskyrimas šią politinę-organizacinę krizę tik pagilino. Matyt, kad esant tokiai partijos būklei LSDP jokios organizacinės-politinės veiklos nevykdė. Tačiau 1918 m. vasarą į Lietuvą iš Rusijos pradėjo grįžti ir į LSDP veiklą įsijungti tie lietuvių socialdemokratai, kurie po lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje bolševizacijos proceso netapo bolševikais ir liko ištikimi socialdemokratinio judėjimo tradicijai. Į LSDP veiklą įsijungė ir dalis tų socialdemokratų, kurie būdami Rusijoje kurį laiką priklausė RSDP(b), o nuo 1918 m. kovo – RKP(b), t. y. kurie tam tikrą laiką buvo prisijungę prie bolševikų. Taip į LSDP įsijungė 1918 m. I pusėje į Lietuvą sugrįžę tokie žinomi socialdemokratų veikėjai, kaip K. Bielinis, V. Sirutavičius, K. Venclauskis, V. Čepinskis, A. Purėnas, J. Smolskis, F. ir O. Valiukai ir kiti²⁹⁷. Iš Rusijos sugrįžusiems lietuvių socialdemokratams užmezgus ryšius su čia pasilikusiais veikti LSDP nariais, kilo iniciatyva sušaukti partijos konferenciją.

Taigi lapkričio 10 d. Vilniuje, „Darbo balso“ redakcijos patalpose²⁹⁸ prasidėjusioje LSDP konferencijoje, kuri 1925 m. bus pavadinta VIII LSDP suvažiavimu²⁹⁹, dalyvavo S. Kairys, A. Domaševičius, A. Purėnas, V. Čepinskis, K. Venclauskis, K. Bielinis, vilnietis darbininkas spaustuvininkas J. Puodžiūnas bei dar keli asmenys³⁰⁰. Kas dar

297. Bielinis K. Gana to jungo. P. 238.

298. Ten pat. P. 266.

299. LSDP nutarimas pavadinti 1918 11 10–17 d. vykusią savo konferenciją VIII LSDP suvažiavimu buvo priimtas 1925 04 17 XII LSDP suvažiavime. Žr.: Budrys D. L. S. D. Partijos XII–asis suvažiavimas. – Kaunas, 1925. P. 8.

300. Bielinis K. Gana to jungo. P. 267, 271. Taip pat žr.: Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 114.

dalyvavo LSDP konferencijoje, be nurodytų asmenų, kiek tiksliai dalyvavo žmonių, nėra žinoma. Konferencijos dalyvio K. Bielinio atsiminimuose, kaip ir J. Vilčinsko LSDP istorinėje apybraižoje, nurodoma, kad konferencijoje dalyvavo apie 15 asmenų³⁰¹. Tikslių žinių apie šios konferencijos darbotvarkę taip pat nėra, nes kokių nors išlikusių jos protokolų (jeigu tokie ir buvo) aptikti neteko. Tad kokie joje buvo svarstomi klausimai, tegalime spręsti iš K. Bielinio atsiminimų³⁰² ir „Darbo balse“ skelbtos informacijos apie šią konferenciją ir išspausdintų jos nutarimų³⁰³.

Kaip buvo rašoma „Darbo balse“, šios LSDP „konferencijos uždavinys buvo labai sunkus“³⁰⁴. Laikraščio pranešime apie šią konferenciją buvo pažymėta, kad „karas jau pačioj savo pradžioj skaudžiai palietęs“ LSDP veikimą, „nes caro valdžia ne tik iškėlė iš Lietuvos Rusijon visus žinomiausius krašto fabrikus ir dirbtuves, bet tuo pačiu išblaškė pačius darbininkus“, kurių nemažai buvo „pašaukta kariuomenėn ir išblaškyta karo laukuosna“.

Informaciniame pranešime apie LSDP konferenciją buvo pažymima, kad visa tai bei Lietuvoje prasidėjęs „sunkus vokiečių okupacinės valdžios periodas“ skaudžiai palietė ir LSDP organizacijas, nes vieni partijos nariai atsidūrė Rusijoje, kiti buvo pasilikę Lietuvoje ir todėl „veikė paskutiniaisiais metais nepanašiose gyvenimo sąlygose“ ir, „suprantama, kad gyvenimo aplinkybės Lietuvoje ir Rusijoje darė ypatingos įtakos ir LSDP narių pažiūroms“. Tad kada lietuvių socialdemokratai sugrįžo iš Rusijos į Lietuvą ir vėl įsijungė į Lietuvoje veikusios LSDP veiklą, anot „Darbo balse“ informacinio pranešimo, „vėl krūvon sueiti teko ityn nepaprastu momentu, didžiausios pasaulio revoliucijos metu“. Būtent taip, kaip toliau matysime, lietuvių socialdemokratai apibūdino „einamąjį momentą“ 1918 m. lapkričio pirmoje pusėje.

Minėtoji revoliucija apibūdinta kaip „iš pamatų griauianti Europoj senąją politinę ir visuomeninę tvarką“ ir kuri „iš pamatų pamainė ir demokratijos uždavinius, ir jos rolę naujai kuriamam gyvenimui“, nes „kas prieš karą buvo dar tolimu idealu, šiandien taip labai prisiartino, kad jau rodos ranka pasiekiamo“. Taip buvo rašoma „Darbo balse“ pristatant LSDP 1918 m. lapkričio 10 d. konferencijoje svarstytą „einamojo momento“ klausimą. Suprantama, kad socialdemokratams dėl minėtų priežasčių „partijos programa ir jos taktika“, kuriomis iki tol „rėmėsi visas partijos veikimas, vienu metu paliko savo didžiumoje ar pasenusiu ir visai nebetinkamu daiktu, ar reikalingas yra pamatinio pataisymo“.

Tad LSDP konferencijai ir teko „peržiūrėti tą idėjinį Partijos turtą, pašalinti iš jo kas paseno ir atgyveno savo laiką, suderinti paaiškėję pažiūrų skirtumai, išaiškinti Partijos nusistatymą pamatiniuose dalykuose bent artimiausiam laikui“³⁰⁵. Visa tai, kaip buvo rašoma „Darbo balse“, teko atlikti skubotai, „kuomet vienas po kito

301. Ten pat.

302. Bielinis K. Gana to jungo. P. 266–273.

303. Dėliai Lietuvos socialdemokratų partijos konferencijos // Darbo balsas, 1918 11 19, Nr. 46. P. 1.

304. Ten pat.

305. Ten pat.

bėgantieji atsitikimai ragina greičiau ir visomis pajėgomis stvertis gyvojo darbo, eiti kovon už Lietuvos darbininkų ir kairiosios demokratijos siekimus³⁰⁶.

Kaip toliau buvo rašoma „Darbo balse“, „konferencija, kiek pajėgdama, atliko savo uždavinį, savo nutarimais atsakydama į svarbiausius momento klausimus“. Taip pat socialdemokratų laikraštyje buvo pažymėta, kad partijos programą, jos taktiką „teks galutinai sutvarkyti artimiausiam partijos suvažiavimui“³⁰⁷. Iš to, kas buvo rašoma „Darbo balse“, atrodo, kad socialdemokratai tikėjosi, kad tai, kas partijos konferencijoje buvo nutarta, padės „ir tam, kad partijos veikimas eitų idėjiniai suderintu, takto žvilgsniu suvienodintu keliu, ir tam, kad Partija galėtų augti ir plėtotis organizacijos žvilgsniu taip kaip to reikalauja gyvenamojo laiko svarbumas“³⁰⁸.

Tai, kas buvo būdinga LSDP konferencijos dalyvių ideologinėms-politinėms nuostatoms, galima matyti ir iš šios konferencijos nutarimų. Pirmasis konferencijos nutarimas vadinosi „Einamojo momento apibūdinimas ir Lietuvos darbininkų artimiausi uždaviniai“. „Einamasis“, „gyvenamasis momentas“, kaip jau minėta cituojant informacinį pranešimą apie konferenciją, čia buvo įvertintas „kaip ... metas ... visuotinos revoliucijos, kuri prasidėjo Rusijoje dar laike karo, po to kilo vakarų Europoje ir plėtosis karą užbaigiant, o labiausiai karui pasibaigus“³⁰⁹.

Minėtoji revoliucija, kaip rašoma LSDP konferencijos nutarime, buvo „paruošta kapitalistinės tvarkos priešingumų, darbininkų luomo ir iš viso darbo žmonių išnaudojimo, žiauraus, klasiniai egoistinio savymeilių turtingųjų viešpatavimo ... pribrandinta ir paaštrinta lig aukščiausiam laipsniui šio karo baisiomis aukomis“. Anot 1918 metų lapkričio pirmos pusės lietuvių socialdemokratų, ši revoliucija, „Europos socialistinio proletariato vedama, turės iš pamatų išgriauti senąją politikinę ūkio ir visuomenės tvarką, pašalinti iš gyvenimo turtingųjų luomo viešpatavimą visose jo srityse ir patikrinti darbo žmonėms sprendžiamąją valią naujas gyvenimo formas kuriant“. LSDP nutarime buvo pažymima, kad minėtame „kuriamajame darbe ... vedančiąją vietą turės užimti Europos Vakarų proletariatas, kaip labiausiai susipratęs, pasiruošęs ir turįs lengviausias sąlygas vykinti gyvenime naująją tvarką socializmo pamatais“.

Kitos trys aptariamo LSDP konferencijos nutarimo „Einamojo momento apibūdinimas ir Lietuvos darbininkų artimiausi uždaviniai“ pastraipos parodo, ir kuo dar, be to, kad „vykstančiai pasaulyje revoliucijai“ vadovauti turėjo ne Rusijos bolševikai, o Vakarų Europos proletariatas, lietuvių socialdemokratų pateiktas „einamojo momento kaip revoliucijos meto“ vertinimas skiriasi nuo komunistams taip pat tuo pat metu būdingo „einamojo momento, kaip revoliucijos meto“ vertinimo.

306. Ten pat.

307. Ten pat.

308. Ten pat. Kaip bus matoma, tolesnė įvykių raida 1918 m. pab.–1919 m. pirmoje pusėje parodė, kad nebuvo nei „idėjiniai suderinto, takto žvilgsniu suvienodinto ... partijos veikimo“, nei „partijos augimo ir plėtojimosi ... organizacijos žvilgsniu“.

309. L. S. D. Partija (1893–1918). Partijos konferencijos (10/XI–17/XI) nutarimai // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 1.

Lietuvos socialdemokratų konferencijos nutarime buvo sakoma, kad „dėl galutinių prasidėjusios revoliucijos įvyksnių (įvykių – G. M.) K. (konferencija – G. M.) mano, kad ji (revoliucija – G. M.), dar nepajėgdama tuojau įvesdinti Europoje socialistinės tvarkos, pradės viešpatavimo gadinę darbininkų luomo ir iš viso plačiosios revoliucinės demokratijos tiek politikos, tiek ūkio ir visuomenės gyvenime“. Artimiausiu laikotarpiu turės vykti „organiškas visuomenės socialistinio darbas visais atvejais pakeliui vedant socialistinio ūkio tvarką visur, kur tik tas pasirodys galima“. Toliau sakoma, kad „Lietuva turės pasekti visuotinąją Europos revoliuciją“, o „Lietuvos darbininkai remiami mažžemių ūkininkų ir padedami idėjiniai jiems artimų gaivalų turės atlikti mūsų krašte visuomenės socialistinio kuriamąjį darbą, sekdami socialistinių Europos Vakarų avangardą“.

Teiginys, kad revoliuciniame „kuriamajame darbe“ vadovauti turės „Vakarų Europos proletariatas“ ir kad būtent juo turės „sekti“ Lietuvos darbininkų judėjimas, aiškiai rodo, kad LSDP konferencijoje vyravusi „pasaulyje vykstančios revoliucijos“ samprata akivaizdžiai skyrėsi nuo Rusijos bolševikų ir jų sekėjų įvairiose šalyse, taigi ir nuo neseniai atsiradusių to meto Lietuvos komunistų, revoliucijos sampratos, pagal kurią socialinės ir politinės revoliucijos avangardu turėjo būti ne Vakarų Europos, o Rusijos proletariatas, vadovaujamas Rusijos bolševikų partijos.

Reikia pastebėti, kad apžvelgiamoji LSDP konferencijos rezoliucija „dėl einamojo momento“ greičiausiai daugiausia suformuluota S. Kairio. Tai leistų teigti 1918 m. lapkričio 19 d. „Darbo balse“ išspausdintas, S. K. inicialais pasirašytas, S. Kairio straipsnis „Kurion pusėn eina Europos revoliucija“, kurį galima traktuoti kaip platų ir išsamų LSDP konferencijos rezoliucijos „dėl einamojo momento“ pagrindimą ir komentarą³¹⁰.

Šis straipsnis, analogiškai kaip ir ką tik aptarta LSDP konferencijos rezoliucija, buvo pradėtas apibūdiniu „einamojo momento“, kaip meto, „kuomet iš pamatų griūva Europoj senoji valstybių ir visuomenės tvarka“ ir kada „visa Europa įsitraukia protarpin giliausios revoliucijos, kuri dar karo metu prasidėjusi Rusijoje, Bulgarijoje ir Austrijoje ... jau liepsnoja visu Vokietijos platumu, o karą pabaigus be abejo pastvers Pranciją, Italiją, Angliją ir kitus Europos kraštus“³¹¹. Po to, pažymėjus, kad Lietuvą „ratu juosia raudonas revoliucijos gaisras“, buvo akcentuojama, kad kiekvienas „susipratęs“ Lietuvos darbininkas turi „kiek galima aiškiau nusimanyti, kas pasauly dedasi, kurion pusėn atsitikimai bėga“. Būtent minėtiems klausimams išsiaiškinti, arba, tiksliau sakant, išaiškinti, ir skiriamas S. Kairio straipsnis. Išsiaiškinti šiuos klausimus, anot straipsnio autoriaus, reikia „jau šiandien“, nes „jau ryt revoliucijos potvynis gali užlieti ir mūsų kraštą“.

Pradedant minimą aiškinimąsi straipsnyje „Kurion pusėn eina Europos revoliucija“ buvo rašoma, kad Lietuvos socialdemokratams „revoliucijos priežastys yra aiškios“. Jos, pasak vieno iš to meto LSDP lyderių ir ideologų ir, matyt, paties ryškiausio,

310. S. K. [Kairys S.] Kurion pusėn eina Europos revoliucija // Darbo balsas, 1918 11 19, Nr. 46. P. 2–3.

311. Ten pat. P. 2.

išplaukia iš to, kad „senoji visuomenės tvarka, paremta darbo žmonių išnaudojimu, suskirstė žmoniją į dvi dalis“, iš kurių „vienoje pusėje esanti ... kapitalistų saujelė rieškučiomis semianti aukso krūvas“ ir „be pasigailėjimo skaudžianti darbininką“, o kitoje darbininkai.

Anot straipsnio autoriaus, „karas visu ryškumu iškėlė senosios tvarkos neteisybes“ ir „pritvinkino suvargintas minias kovai už savo teises“, tad ir „karo galas virto išnaudojamųjų atsiteisimo su išnaudotojais pradžia“. Dėl to ir „valstybės subiro“, ir „sostai nuvirto“, ir „jų senosios valdžios, piniguočių valdžios nušluota vienu metu“. Ir visa tai, pasak aptariamo straipsnio autoriaus, kiekviename krašte daro „darbininkų luomas savo krašto liaudies padedamas“. Tačiau „dabartinė revoliucija“, anot S. Kairio, yra ne tik „atsiteisimas už skriaudas“ ir „senosios tvarkos griovimas“, bet ir „gyvenimo naujais pamatais kūrimas“. Toliau cituojamame straipsnyje jo autorius svarsto klausimus: „kaip toli sieks gyvenimo permainos?; kur veda dabartinė revoliucija“ ir ar ji „nuves į socialistinį surėdymą, ar ji turės laikinai pakeliui sustoti, tuo tarpu dar nepriėjus galutinio socialistų tikslo“.

Pasak S. Kairio, gyvenamasis laikas turi būti suprantamas remiantis socializmo mokslu, o pagal jį „gyvenimo persikeitimai“ yra ne tik galimi, bet ir būtini, o jeigu tiems būtiniesiems pasikeitimams „kas nors stoja skersai kelio“, tuomet „visuomenėje kyla revoliucija“. „Dabartinė revoliucija“, vieno iš LSDP lyderių ir ideologų nuomone, „tai tarptautinio proletariato revoliucija: prispaustųjų ir naudojamųjų kova prieš naudotojus“. Vienoje pusėje yra „plačioji demokratija, pasiryžusi virsti vienintele gyvenimo šeimininke, kitoje – senieji pasaulio išnaudotojai ir visi tie, kas prie šilto jų šono šliejosi“. Šitoje kovoje „daugiausiai pajėgs padaryti naują gyvenimą kuriant darbininkai ir visa demokratija tų šalių“, kuriose „tobuliausiai išsiplėtojęs ūkis, visuomenė ir kultūra“, ir nors „Rusijos revoliucija iškilo pirmučiausiai“, nors „ji ten kiauri metai eina, pasiryžusi vesdinti gyvenimą socialistinę tvarką, betgi ateities kelius rodyt žmonijai ne Rusijos proletariatas, o Vakarų Europos ir, galbūt, Vokietijos susipratę darbininkai“, nes „jie yra labiausiai subrendę naujam gyvenimui kurti“.

Galima teigti, kad čia S. Kairys dėsto klasikiniame vėlyvajam marksizmui būdingą nuostatą, kad kapitalizmo perėjimas į postkapitalistinę-socialistinę visuomenę gali pirmiausia įvykti tose šalyse, kur kapitalizmas yra pasiekęs aukščiausią išsivystymo lygį, o ne tose, pavyzdžiui, tuometinėje Rusijoje, kuriose jis dar nėra išsivystęs, kur „ūkis, visuomenė ir kultūra“ nėra pribrendę socialistinės santvarkos kūrimui. Turint tai mintyje, natūralu, kad Lietuvos darbininkams ir jiems pagal marksizmą atstovaujantiems socialdemokratams, anot S. Kairio, reikia sekti ne paskui Rusijos revoliuciją, ne paskui Rusijos bolševikus, o paskui Vokietijos revoliuciją ir paskui Vokietijos socialdemokratų.

Toliau savo straipsnyje LSDP ideologas aptaria Vokietijos ekonominę išsivystymo lygį ir pažymi, kad nors industrinis Vokietijos išsivystymas ir yra „labai toli nuėjęs“, kad nors ir „pati senoji Vokietijos valdžia, karo sunkumų verčiama ėmė socialistinti valstybės ūkį maisto dalykuose ir kame kitame“, tačiau „gretimai didžiosios pramo-

nės dar tebėra skaitlingi smulkiųjų savininkų luomai prisirišę prie mažo savo varstotėlio, dar persisunkę privatinės nuosavybės palinkimais“, todėl ir „rauti iš karto privatinės nuosavybės teisę iš gyvenimo nieko neatsižiūrint – tai reikėtų sukelti priešais save dar labai dideles visuomenės grupes, sunkinti tveriamąjį darbą socializmo pamatais, ten kur jis jau šiandien yra lengvai galimas“³¹².

Atsižvelgdamas į tai S. Kairys teigė, kad Vokietijos socialistai vengs sekti rusų komunistų pėdomis, kurie mėgina „vesti socializmo tvarką griežtais, bet popieriniais dekretais ar ginklo pajėga, neatsižvelgiant į gyvenimo galimybes“. Vokietijos socialdemokratai, anot S. Kairio, „sieks kuo toliausiai, bet ne toliau, kiek šiandien galima“. Tai akcentuodamas S. Kairys 1918 11 19 išspausdintame savo straipsnyje tvirtina, kad „artimiausios ateities laikas tenka įvertinti kaip pereinamasis metas nuo dabartinės kapitalistinės tvarkos prie socialistinio surėdymo“ ir kad tai bus laikotarpis, „kuomet prasidės visuomenės ūkio ir pačios visuomenės socialistinimas“, kuris, kaip rašoma toliau, turės vykti palaipsniui. Čia pat buvo sakoma, kad tam, kad galėtų „gyvenimą vesti sau tinkamu būdu“, proletariatas „turės kartu su artimais jam darbo žmonių sluoksniais paimti į savo rankas kuo pilniausią politinę valdžią. Artimiausios ateities Vokietija, – rašoma toliau S. Kairio straipsnyje, – tai darbo žmonių respublika.“

Anot S. Kairio, „po revoliucijos užeis pagreitinotos evoliucijos (ramaus plėtojimos) laikas, savaime vedąs žmonių į naują gyvenimą“. Pasak straipsnio autoriaus, ne tik Vokietija, bet ir kitos šalys – „Vakarų Europos didžiuma“ – yra pasirengusios prieš tai aprašytiems revoliuciniams pokyčiams ir jos „vers savo pavyzdžiu“ ir „subendrintomis tarptautinio proletariato pastangomis“ paskui save sekti ir kitus kraštus ir „patikrins socializmo laimėjimą plačiame pasauly“. Iš to išplaukia ir tai, kad ir Lietuva, „kad ir labai atsilikus ūkio žvilgsniu Vakarų užpakaly, vis tik seks jų pėdomis“ ir kad ir „Lietuvoje darbininkų ir abelnai darbo žmonių reikalas bus perkelti mūsų gyveniman ir sunaudoti savo padėjimui gerinti tuos pavyzdžius, kuriuos tvers pas save pažangiųjų šalių proletariją“.

Tačiau, anot straipsnio autoriaus, „gilus gyvenimo sudemokratinimas Lietuvoje ir politikinės valdžios paėmimas į darbo žmonių rankas neapsieis be griežtos kovos, kad ir padedant kitų šalių darbininkams“. Tam, kad ši kova būtų laimėta, pasak straipsnio autoriaus, reikia organizuoti „Lietuvos darbininkų ir mažąžemių ūkininkų jėgos“. Remdamasis tuo S. Kairys savo teorinio straipsnio pabaigoje akcentavo „neatidėliotinų dienos uždavinių“ – visų „susipratusių darbininkų“ organizavimąsi į LSDP kuopas ir visų „plačiųjų darbo žmonių minių organizavimąsi į „darbininkų ir mažąžemių ūkininkų tarybas“ – įgyvendinimo būtinumą³¹³. Grįžtant nuo čia aptarto S. Kairio straipsnio prie 1918 m. lapkričio 10–17 d. LSDP konferencijos nutarimo dėl „einamojo momento“ vertinimo reikia pastebėti, kad panašus „einamojo momento“ kaip „revoliucijos“ laikotarpio traktavimas tuo metu, be abejo, buvo aptinkamas ir „Darbo balso“ vedamuosiuose bei kituose straipsniuose.

312. Ten pat. P. 3.

313. Ten pat.

Štai LSDP konferencijos darbo metu, 1918 m. lapkričio 13 d., „Darbo balso“ vedamajame buvo rašoma, kad „mūsų akyse darosi stebuklai valstybių ir šalių vidujiniame gyvenime“, kad „kas miela diena neša naujus netikėtus giliausios reikšmės nutikimus“, kad „Bulgarijoje ir Austrijoje iš pamatų subyrėjo senoji politinė sistema“, kad ten „išgriuvo sostai“, kad „ir Vokietijoje“, kur „senoji dvarininkų ir kapitalistų valdžia godi svetimų kraštų „svetimo gero“ ir kuri „sukausčiusi geležiniu jungu Vokietijos darbo žmonės jau baigia savo viešpatavimo dienas ir užleidžia demokratijos atstovams valstybės bei visuomenės vietas“, kad „nyksta turtingųjų viešpatavimas“, kad „pryšakyje atsistojo darbo žmonių sustiprėjusi armija“, kuri „veda savo šalis prie naujų giliai demokratingų gyvenimo formų“³¹⁴. 1918 11 15 „Darbo balse“ buvo rašoma, kad „seniai laukiama ir akylesnių reiškėjų pranašaujama Vokietijos revoliucija įvyko“ ir kad „Vokietijos dvarininkų junkerių tvarka ilgus metus slėgusi liaudį subyrėjo“³¹⁵. Kitaip sakant, kaip rašoma „Darbo balse“, žlugo „nuožmiausia ir galingiausia priespaudos valdžia“, kurios – nuožmiojo Viliaus (Imperatoriaus Vilhelmo II – G. M.) valdžios pavyzdžiu sekė ir „Rusijos, Austrijos, Bulgarijos ir kitų šalių carai ar karaliai“.

Cituojamame straipsnyje buvo rašoma, kad „carų valdžia kaipo mėgdžiojimas, nebuvo tokia stipri“ kaip Vokietijos valdžia, todėl Rusijos darbininkai „greičiau jų (carų – G. M.) nusikratė“. Tačiau, kaip rašoma toliau, „Vokietijos darbininkai ir vargingieji sodiečiai karo privesti prie paskutiniosios dabar irgi nutraukė vergijos pančius ir ieško naujo išėjimo kitais pamatais tvarkyti“. Anot „Darbo balso“ straipsnio autoriaus, Vokietijoje darbininkai „be ilgų varžytinių, mažne be kraujo praliejimo paėmė gyvenimo vairą ir suka jį socializmo pagrindais tiekiamos tvarkos“³¹⁶.

To meto politinė atmosfera ir lietuviški bei ne tik lietuviški socialdemokratiniai jos vertinimai gerai atsispindėjo ir 1918 m. lapkričio 19 d. „Darbo balso“ numeryje išspausdintame straipsnyje „Iš vokiečių revoliucinės kūrybos“, kur buvo rašoma, kad Vokietijoje „monarchijos vieton kuriasi socialistinė respublika“ ir kad „visa krašto valdžia yra darbininkų ir kareivių tarybų rankose“³¹⁷. Šiame straipsnyje ne vieną kartą buvo akcentuojama, kad Vokietijos valdžia „dabar gali būti tik socialistiniais pagrindais besiremianti“, kad „valdžia Vokietijoje vien socialistinė turinti būti“³¹⁸. Čia pat informuojama, kad Vokietijoje buvo suformuota „vien socialistinė, iš dviejų socialdemokratių partijų – VSDP ir NVSDP – atstovų sudaryta valdžia, pasivadinus „Liaudies įgaliotinių Taryba“, ir kad į ją, be kitų, įėjo „vieni didžiausių socializmo gvildytojų, teoretikų Karlis Kautskis – užsienių žinybon ir Eduardas Bernsteinas – valstybės turtų žinybon“³¹⁹.

314. Metams sukakus // Darbo balsas, 1918 11 13, Nr. 44. P. 1.

315. J. Spieskimės į kuopas // Darbo balsas, 1918 11 15, Nr. 45. P. 2.

316. Ten pat.

317. Iš vokiečių revoliucinės kūrybos // Darbo balsas, 1918 11 19, Nr. 46. P. 1.

318. Ten pat. P. 1–2.

319. Ten pat. P. 2.

Taigi matome, kad 1918 m. antro dešimtadienio Lietuvos socialdemokratams buvo būdingas „einamojo momento“, kaip Europoje vykstančios revoliucijos meto, supratimas, kuris akivaizdžiai atsispindėjo jų (Lietuvos socialdemokratų) spaudoje ir, kaip matėme prieš tai, buvo aiškiai išdėstytas atitinkamame LSDP konferencijos nutarime.

Remdamiesi „Darbo balso“ straipsniais bei pirmuoju LSDP konferencijos nutarimu, aptarę tokį lietuviškai ir ne tik lietuviškai socialdemokratinį „einamojo momento“ supratimą, grįžkime prie minėto LSDP konferencijos nutarimo ir pažiūrėkime, ką gi, atsižvelgiant į aptartą „einamojo momento“ apibūdinimą, LSDP laiko „artimiausiais savo uždaviniais“.

Pirmuoju uždaviniu buvo nurodyta „platinti ir gilinti darbininkų klasės sąmonę Lietuvos darbininkų ir mažžemių ūkininkų tarpe, organizuojant juos į L. S. D. Partiją ir spiečiant visas revoliucinės demokratijos pajėgas į darbininkų ir mažžemių ūkininkų tarybas, kaipo į revoliucinės demokratijos centrus“³²⁰. Taigi matome, kad šio „pirmojo uždavinio“ formuluotė beveik sutampa su S. Kairio straipsnyje „Kurion pusėn eina Europos revoliucija?“ suformuluotais „neatidėliotinais dienos uždaviniais“.

Antruoju artimiausiu LSDP uždaviniu buvo nurodytas siekis „arčiau susirišti su pasaulio revoliucinėmis demokratijomis, kad įsteigus naują socialistinį internacionalą“. Trečiuoju artimiausiu LSDP uždaviniu buvo nurodyta „rengtis prie socialistinės revoliucijos“. Kaip ta „socialistinė revoliucija“ turėjo įvykti Lietuvoje, nurodoma čia nebuvo. Iš to, kas čia anksčiau ir LSDP konferencijos nutarimuose bei cituotuose „Darbo balso“ straipsniuose, ypač S. Kairio straipsnyje, buvo pasakyta, galima tik teigti, kad ta lietuviškai socialdemokratinė socialistinės revoliucijos samprata savo esme tikrai nebuvo panaši į Rusijos bolševikų ir jų sekėjų Lietuvoje revoliucijos sampratą.

LSDP konferencijos nutarime dėl „einamojo momento“ vertinimo buvo išdėstyta ir LSDP konferencijos samprata apie tai, kaip turėtų būti užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas. Čia buvo sakoma, kad „ką dėl dabartinio karo užbaigimo ir skaudžių jo pasekmių išdildinimo, konferencija mano, kad ir tą neapsakomai sunkų darbą tepažėgs atlikti, tinkamai darbininkų ir mažžemių ūkininkų reikalams, suvienytos visų šalių revoliucinės demokratijos pastangos“.

Užsiminus apie LSDP konferencijos sampratą, kaip turėtų būti užbaigtas karas, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad truputį vėliau – 1918 m. gruodžio 3 d. – „Darbo balse“ buvo išspausdintas straipsnis „Internacionalas ir karas“, kuriame kritiškai, negatyviai iš „internacionalistinio socializmo“ pozicijų įvertinta Europos šalių socialistinių partijų „daugumą“ laikysena karo atžvilgiu, nes jos „kariaujančiose šalyse ne tik kad nekliudė karui“, bet net ir „padėjo savo vyriausybėms“, nes „skelbė“, kad karo „priežastys yra viena ar kita valstybė, vienas ar kitas karalius, ir (kad) reikia girdi toji valstybė ar tas karalius sumušti ir niekuomet nebūsią karo“³²¹.

320. L. S. D. Partija (1893–1918). Partijos konferencijos (10/XI-17/XI) nutarimai // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 1.

321. Internacionalas ir karas // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 2–3.

Antras LSDP konferencijos nutarimas vadinosi „L. S. D. Partijos politikos uždaviniai“³²². Čia buvo išdėstyti artimiausi LSDP politikos uždaviniai „artimiausiam, pereinančiajam laikui“. Nutarime buvo sakoma, kad „vykstant Europoje socialistinei revoliucijai L. S. D. Partija, telkdama savo eilėse susipratusius Lietuvos darbininkus kovai už galutiną jų tikslą – socialistinės tvarkos įvedimą – artimiausiam pereinamajam laikui stato šiuos politikos uždavinius: kadangi Lietuva ūkio, visuomenės išsivystymo, kultūros ir etnografijos atveju sudaro ypatingą vienetą“ bei „kadangi Lietuvos darbininkams teks savo artimesnius ir tolimesnius siekimus vykinti tose ypatingose mūsų krašto sąlygose“, tai „L. S. D. Partija stovi už sudarymą iš Lietuvos atskiros valstybinės vienatos, Lietuvos demokratinės darbo žmonių respublikos“.

Šiame LSDP konferencijos nutarime taip pat buvo pažymima, kad „iš antros pusės remdamos pamatiniu socialdemokratijos dėsniu, kad tarptautinio proletariato galutinis tikslas yra vienodas“, taigi ir „kova dabartinėse sąlygose už jo įvykinimą visose šalyse yra bendras visų proletarų reikalas“, ir „kad toje kovoje atskirų šalių darbininkai privalo viens kitą remti“. Matyt, dėl to LSDP 1918 m. lapkričio konferencijos dalyviai savo nutarime toliau formuluoja, kad „L. S. D. Partija Lietuvos santykius su kitomis šalimis remia federacijos pamatais“. Apie tai, „su kuo bus reikalinga Lietuvos sueiti federacijos ryšiu, paliekama tarti vėlesniam laikui, kai paaiškės naujas Europos susitvarkymas“³²³.

Anot čia pristatomo antro 1918 m. lapkričio LSDP konferencijos nutarimo, kaip „artimiausias žingsnis“ LSDP konferencijos iškeltam „politikos uždaviniui“ – „Lietuvos demokratinės darbo žmonių respublikos“ sudarymui – yra „įvykinti sušaukimas Lietuvos Steigiamojo Seimo, išrinkto visuotiniu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu, prisilaikant proporcingos rinkimų sistemos“. Taip pat šiame Lietuvos socialdemokratų konferencijos nutarime nurodyta (kas buvo labai svarbu besikuriančiai (beatsikuriančiai) valstybei), kad „Lietuvos plotą sudaro dabartinės vokiečių okupacijos sritys, vadinamos Šiaurės ir Pietų Lietuva“, taip pat „tariamoji Mažoji Lietuva su galimais mažais vienon ar kiton pusėn pataisymais“.

Taigi matome, kad nors LSDP konferencijos nutarime, skirtame „einamajam momentui“ įvertinti, ir kalbama apie „darbininkų ir mažąžemių ūkininkų tarybas, kaip apie revoliucinės demokratijos centrus“, tačiau konferencijos nutarime, skirtame LSDP „politikos uždaviniams“, pasisakoma už Steigiamąjį Seimą, kaip „artimiausią žingsnį“ partijos konferencijos iškeltam „politikos uždaviniui“ – „Lietuvos demokratinės darbo žmonių respublikos“ sudarymui. Tad LSDP konferencijos nutarimuose pasisakymas už „darbininkų ir mažąžemių ūkininkų tarybų“ kūrimą neprieštarauja pasisakymui už Steigiamojo Seimo sušaukimą. Tokia pozicija, kaip žinoma, tuo metu buvo būdinga ne tik Lietuvos, bet ir kai kurių kitų šalių, visų pirma Vokietijos bei Rusijos, socialdemokratams.

322. L. S. D. Partija (1893–1918). Partijos konferencijos (10/XI-17/XI) nutarimai // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 1.

323. Matyt, kad šiame LSDP konferencijos nutarime, kaip ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios programinėse nuostatose, federacija suprantama kaip savanoriška valstybių sąjunga.

Trečias LSDP konferencijos nutarimas vadinosi „Žemės klausimu“³²⁴. Čia buvo teigiama, kad „eidama prie įvykinimo socialistinės tvarkos visose ūkio srityse, siekdama teisingo darbo išdavinių padalinimo visuomenės tarpe ir turėdama omeny pakėlimą žemdirbystės našumo kaip pamatinės krašto pramonės ligi aukščiausio laipsnio“, LSDP „mano, kad tai bus galima atsiekti, remiant žemės santykius mūsų krašte nacionalizacijos pamatais“.

Visiškas „krašto žemės nacionalizavimas“ LSDP konferencijos nutarime nurodytas kaip „galutinis tikslas“. O artimiausioje ateityje, LSDP konferencijos nuomone, turi būti sudarytas krašto žemės fondas. Jis turi būti sudarytas iš be užmokesčio konfiskuotų „buvusių Rusų valstybės, caro, šeimynos, majoratų, cerkvių, bažnyčių ir vienuolynų ir šiaip stambių žemės savininkų žemės“. Iš to krašto žemės fondo turi būti aprūpinti kiek galima visi žemės reikalingi ir norį ją patys dirbti asmenys. LSDP laikėsi nuostatos, kad „nacionalizuotos žemės naudojimas būtų vedamas valstybinės nuomos pavidale, o pati žemės ūkio produkcija būtų tvarkoma, kur tik galima kooperacijos pamatais“. LSDP konferencijos nutarimo „žemės klausimu“ pabaigoje pažymėta: „kadangi apie nacionalizuotos žemės naudojimo sąlygas jau artimiausiu laiku tars vyriausioji krašto atstovybė, tad ityn didelis reikalas Lietuvos proletarams ir iš viso revoliucinei demokratijai veikliausia dalyvauti tos atstovybės sudaryme, kad gavus joje savo daugumą“.

Ketvirtas LSDP konferencijos nutarimas vadinosi „Laikinosios vietos savivaldybės sudarymo reikalu“³²⁵, tačiau šį LSDP konferencijos nutarimą pristatysime truputį vėliau. Taip pat aptariamoje LSDP konferencijoje buvo priimtas naujas partijos statusas, kuris buvo išspausdintas 1918 m. lapkričio 29 d. „Darbo balse“³²⁶. Čia kol kas dėl vėliau paaiškėsiančių priežasčių neaptardami šio statuto³²⁷ galime tik paminėti, kad LSDP konferencijoje buvo, be abejo, skirta dėmesio ir LSDP, kaip organizacijos, kaip organizacinės struktūros, veiklos atgaivinimui.

Dar konferencijos darbo metu 1918 11 15 „Darbo balse“ buvo išspausdintas straipsnis, kuriame Lietuvos „darbo žmonės raginami steigti savo klasės partiją ir spiestis į Lietuvos socialdemokratų partijos kuopas“³²⁸. Čia, pažymėjus, kad LSDP yra „seniausia Lietuvoje darbininkų organizacija“ ir kad „po jos raudona vėliava visi sąmoningesni Lietuvos darbininkai jau iš seno eina“, darbininkai buvo raginami „neišsižadėti“ LSDP, burtis į kuopas ir „stengtis praeiti į visas valdžios įstaigas“. Taip pat buvo

324. Ten pat.

325. Ten pat.

326. LSD Partija // Darbo balsas, 1918 11 29, Nr. 49. P. 1–2.

327. Nors po LSDP konferencijos įvairiose Lietuvos vietose bus pradėtos kurti [atkurti] LSDP organizacijos, tačiau dėl 1918 m. gruodžio–1919 m. pirmos pusės įvykių, kaip matyti iš 5.4, 6.1 ir 6.3 skyrių, LSDP, kaip partija-organizacija, kaip organizacinė struktūra, praktiškai visiškai sužlugęs ir jos organizacinio atsikūrimo procesas iš pradžių prasidės tik 1919 m. antroje pusėje–pabaigoje. Tuo metu Vidaus reikalų ministerijoje bus užregistruotas ir partijos statusas – nežymiai pakoreguotas 1918 m. lapkričio mėnesio LSDP konferencijoje priimtas statusas. Būtent tada aptariant partijos užregistravimo procesą ir bus plačiau pristatytas šis 1918–1919 m. LSDP statusas.

328. J. Spieskimės į kuopas // Darbo balsas, 1918 11 15, Nr. 45. P. 2.

atkreiptas dėmesys ir į tai, kad „Vokietijos revoliucija“ yra „vedama socialdemokratų partijos“, kad ten (Vokietijoje) visą valdžią sudaro socialdemokratai ir kad „tais kečiais turi eiti Lietuvos vargo žmonės“³²⁹.

Atrodo, kad LSDP konferencija padarė tam tikrą poveikį laikinam (dėl netrukus išstiksiančių tiek partijos krizės, tiek ir politinės krizės šalyje apskritai) šio laikui tokiam partijos organizaciniam atkūrimui. 1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesių „Darbo balse“ buvo pranešta apie LSDP kuopų įsikūrimą (ar veikimą) Jurbarko, Pivašiūnuose³³⁰, Kamajuose, Salose, Dusetose³³¹, Didvydžiuose³³², Veiveriuose, Ukmergėje³³³. 1918 m. lapkričio 22 d. „Darbo balse“ numeryje buvo pranešta, kad „galutinai susitvarkė“ LSDP Vilniaus organizacija³³⁴. Visgi ir po lapkričio konferencijos lapkričio pabaigoje–gruodžio pradžioje organizaciniu-politiniu aspektu, t. y. vietinių organizacijų skaičiumi ir tų organizacijų narių skaičiumi, LSDP nebuvo stipri partija ar, tiksliau pasakius, šiuo aspektu ji tebebuvo silpna partija.

Akivaizdžiai tai matyti palyginus LSDP su to meto LBKP, kuriai 1918 m. lapkričio pabaigoje, anot komunistinės istoriografijos, priklausė 1400 partijos narių ir kandidatų, iš kurių Vilniuje buvo daugiau kaip 250, Kaune apie 160, Panevėžyje – 180, Vilkaviškio rajone – 300, o Šiauliuose – net 480³³⁵. Akivaizdu, kad aktyviai ir įvairiausiai Rusijos bolševikų remiama LBKP vykdė kur kas intensyvesnę partinį-organizacinį darbą nei LSDP³³⁶.

Beje, atsižvelgiant į ką tik minėtą pranešimą apie LSDP Vilniaus organizaciją išsakytą mintį, kad minėtoji organizacija „galutinai susitvarkė“, galima manyti, kad iki tol ši organizacija „galutinai susitvarkiusi“ nebuvo. Tad tai turint mintyje galima tik dar kartą teigti (ką jau minėjome 3.1 skyriuje), kad iki 1918 m. lapkričio vidurio (iki 1918 m. lapkričio 10–17 d. LSDP konferencijos) LSDP tiek Vilniuje, tiek Lietuvoje veikė ne tiek kaip partija-organizacija, o kaip tam tikra politinė srovė – politinė grupuotė, kur politiniai sprendimai dažniau buvo priimami ne per partijos, kaip organizacijos, numatytas taisykles, procedūras bei atitinkamus mechanizmus ir struktūras, o tiesiog, matyt, pasitarimų, apsiskeitimų nuomonėmis būdu.

Apskritai, aptariant Lietuvoje likusių LSDP narių veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais tenka dar kartą pažymėti tai, ką akcentavome šios monografijos 3.1 skyriuje, – kad istoriniuose šaltiniuose, kuriuose galima rasti žinių apie vienokias ar kitokias LSDP narių politines nuostatas bei politinę laikyseną, ar kokią nors jų politinę veiklą, teko aptikti labai mažai informacijos, kurioje būtų užsimenama apie LSDP

329. Ten pat. P. 2–3.

330. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 11 19, Nr. 46. P. 2.

331. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 10, Nr. 52. P. 3.

332. Darbininkų gyvenimas // Ten pat. P. 4.

333. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 2.

334. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 11 22, Nr. 47. P. 3.

335. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. III. P. 88–89; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 338–340.

336. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 330–342.

Centro komitetą. Iš tų itin retų atvejų, kai apie jį istoriniuose šaltiniuose užsimenama, galime paminėti, pavyzdžiui, 1918 m. vasarą rašytą P. Eidukevičiaus laišką RKP(b) LS CB, kur minima, kad dėl socialdemokratų dalyvavimo 1917 m. rugsėjo mėnesio Lietuvių konferencijoje sprendimą priėmė „dauguma Vilniaus organizacijos atstovų ir partijos CK“³³⁷. Taip pat apie LSDP CK užsimenama Bundo padėty vokiečių okupacijos metais apibūdinančiame dokumente, kur, be kita ko, rašoma, jog S. Kairio ir M. Biržiškos dalyvavimas LVT veikloje atvedė prie LSDP skilimo, pasireiškusio tiek jo Centriniam (Centro), tiek vietiniam komitetui³³⁸. Tačiau, apskritai paėmus, tenka pastebėti, kad lietuvių socialdemokratų veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais liudijančiuose istoriniuose šaltiniuose beveik neregime toks pasakymas kaip LSDP Centro komitetas. Ir iš tiesų, jeigu LSDP veikla Vokietijos okupuotoje Lietuvoje daugiau pasireiškė kaip politinės srovės, politinės grupuotės, o ne kaip politinės partijos, organizacijos (organizacinės struktūros) veikla, tai turbūt natūralu, kad įvairiuose pranešimuose apie šią veiklą beveik neregime ir tokia partijos organizacinė struktūra kaip LSDP Centro komitetas.

Grįžtant nuo pastabų apie ligtinę LSDP daugiau kaip politinės srovės, o ne kaip partijos-organizacijos veiklą prie 1918 m. lapkričio LSDP konferencijos svarstytų klausimų problematikos, turėdami mintyje ką tik minėtą partijos Centro komiteto funkcionavimo problematikos klausimą, turime pastebėti, kad apie aptariamą konferenciją išlikusiuose istoriniuose šaltiniuose šis (Centro komiteto) klausimas nėra minimas. Kitaip sakant, neteko rasti jokių žinių apie tai, ar šioje konferencijoje buvo išrinktas ar perrinktas LSDP Centro komitetas (CK), kaip ir apie tai (tuo atveju, jeigu CK buvo suformuotas), kas gi iš viso tuo metu priklausė LSDP Centro komitetui. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad 1918 m. gruodžio pabaigoje „Darbo balse“ bus pranešta apie 1918 12 28 šaukiamą LSDP CK posėdį (tačiau nebus pranešta, ar jis įvyko, ir apie tai, kas jame turėjo dalyvauti³³⁹), visgi, matyt, būtų galima daryti prielaidą, kad 1918 m. lapkritį partijos konferencijoje LSDP CK vienokiu ar kitokiu būdu, laikinas ar nuolatinis, bet visgi buvo atnaujintas ar naujai suformuotas. Akivaizdu, kad į jį turėjo įeiti aktyviausi ir svarbiausi to laikotarpio LSDP veikėjai. Taigi LSDP CK tikrai turėjo būti S. Kairys, A. Domaševičius. Tačiau kas dar, be jų, galėjo būti CK nariais, jeigu CK būtų tikrai buvęs (kas, kaip ką tik matėme, labai tikėtina) atnaujintas ar naujai suformuotas, sunku būtų tiksliai pasakyti.

Apžvelgus LSDP 1918 m. lapkričio mėnesio konferencijos poveikį to meto partijos organizacinei raidai reikia grįžti prie kitų šioje konferencijoje svarstytų klausimų problematikos. Ir čia, be abejo, turime atkreipti dėmesį į tai, kad 1918 m. lapkričio LSDP konferencijai teko svarstyti ir klausimą dėl santykių su LVT. Anot LSDP konferencijos dalyvio K. Bielinio, partijos konferencijoje, suplanuotoje dar iki revoliucinių

337. Письмо Пранаса Ейдукевичюса из Вильнюса в Центральное бюро литовских секций при РКП(б) ЦК в Москве // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 29. L. 19–20.

338. Бунд при нем. Окуп. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 38. L. 2.

339. Apie šį pranešimą žiūrėkite kitame šios knygos skyriuje.

1918 m. lapkričio pradžios įvykių Vokietijoje, buvo numatyta pirmiau svarstyti Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu likusių partijos narių pranešimus apie buvimą okupacijoje bei apie socialdemokratų atstovų veiklą LT (LVT)³⁴⁰.

Atrodo, kad konferencijoje buvo pritarta ligtolinei Vilniaus lietuvių socialdemokratų laikysenai ir LVT teisė organizuoti kuriamąjį valstybės gyvenimą pripažinta nebuvo³⁴¹. Kaip rašoma K. Bielinio atsiminimuose, konferencijos dalyviai laikinosios vyriausybės sudarymo klausimą norėjo išspręsti remdamiesi „Lietuvoje gyvenančių tautybių demokratinį ir socialistinių sambūrių koalicijos pagrindu“. Pasak K. Bielinio, „sustojus prie šitokios koncepcijos, reikėjo susiprasti su žydų darbininkų Bundo organizacija, kalbėtis su lenkų ir gudų socialistų grupėmis“³⁴².

Čia cituojamo socialdemokrato atsiminimuose minima, kad LSDP konferencijoje buvo svarstytas ir laikinosios Lietuvos vyriausybės sudarymo klausimas. Anot K. Bielinio, aptarus, kokios sudėties laikinoji Lietuvos vyriausybė sudarytina, buvo nutarta, kad vyriausybės pirmininko (ministro pirmininko) ir užsienio reikalų ministro postai turėtų besąlygiškai atitekti LSDP kandidatams, o dėl kitų ministrų postų turėjo būti tariamasi su kitomis „demokratinėmis ir socialistinėmis“ partijomis. Pagal K. Bielinį, LSDP konferencija į ministrus pirmininkus „numatė“ K. Venclauskį, o į užsienio reikalų ministro postą V. Čepinskį³⁴³.

Taip pat reikia paminėti ir tai, kad, kaip savo atsiminimuose rašė K. Bielinis, o vėliau Lietuvos socialdemokratijos istorijos apybraižoje pakartojo ir J. Vilčinskas, antrąją LSDP konferencijos dieną (t. y. tą pačią dieną, kada Vokietija kapituliavo Vakarų fronte ir baigėsi Pirmasis pasaulinis karas bei kai buvęs kaizeris Vilhelmas išvyko iš Vokietijos) LSDP konferencijai lietuvių karininkų grupė su V. Nagevičiumi priešakyje per savo pasiuntinį pasiūlė „imti Valstybės Taryboje, jos būsimos sudėties pusę vietų“, o jeigu „tai socialdemokratų netenkina“, tai jiems esą minėtos lietuvių karininkų grupės buvo siūloma „sudaryti būsimoje Valstybės Tarybos sudėtyje daugumą“³⁴⁴.

Deja, daugiau kokių nors žinių apie šį lietuvių karininkų pasiūlymą, jo kontekstą ir LSDP konferencijos dalyvių reakciją į tai rasti nepavyko. Čia tik reikėtų pastebėti, kad, anot K. Bielinio, dėl to, kad LSDP konferencija vyko iš karto po revoliucijos Vokietijoje pradžios ir kad jos (LSDP konferencijos) pradžia sutapo su Vokietijos kapituliacija Pirmajame pasauliniame kare, tai sukėlė „nemažo susijaudinimo (politiniuose) Vilniaus sambūriuose“ ir kėlė įvairias „perdėtas kalbas ir spėliojimus apie LSDP konferenciją, ypač nežinantiems, kad konferencija buvo numatyta tuo metu praveisti dar prieš revoliucinius įvykius Vokietijoje“³⁴⁵.

340. Bielinis K. Gana to jungo. P. 267.

341. Ten pat. P. 269.

342. Ten pat.

343. Ten pat.

344. Ten pat; Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. P. 115.

345. Bielinis K. Gana to jungo. P. 268.

Pasak K. Bielinio, Vilniuje tuo metu buvo šnekama, „kad LSDP organizacija esanti tokia tobula, kad iš karto po įvykių Vokietijoje suorganizavo konferenciją“³⁴⁶. Tokios kalbos, čia cituojamo socialdemokrato nuomone, „kai kam kėlė iliuzijų“, o „politiniais priešams įvarė baimės, kad socialdemokratai ruošiasi paimti į savo rankas bręstančių įvykių Lietuvoje vairavimą“³⁴⁷. Iš tiesų savo konferencijoje Lietuvos socialdemokratai pasiūlė planą, kaip organizuoti vietos valdžios organus valsčiuose, ir nepripažindami LVT teisės vadovauti kraštui siekė, kaip jau iš dalies buvo minėta ir dar bus plačiau aptarta, tai daryti patys kartu su kitomis socialistinėmis partijomis.

Anot K. Bielinio, LSDP konferencijos dalyvių „iš vietų“ jau pačioje konferencijos pradžioje buvo iškeltas „einamųjų reikalų“ arba „dienos klausimų“, arba, kitaip sakant, politinių aktualijų svarstymo klausimas³⁴⁸. Kadangi tuo metu jau buvo aišku, kad vokiečiai iš Lietuvos turės pasitraukti, tai iš vietų atvykę socialdemokratai kėlė klausimą, kaip ir ką jiems daryti. LSDP buvo nepriimtinas LVT planas vietinę savivaldą kurti parapijų pagrindu „iš viršaus“³⁴⁹. Nepriimtinas socialdemokratams minėtas planas buvo ne tik todėl, kad jiems iš principo buvo nepriimtinas LVT vadovavimas valstybingumo kūrimui, bet ir dėl to, kad LVT vietinės savivaldos kūrimo planas, jų požiūriu, buvo nedemokratinis, nes nenumatė visuotinių laisvų rinkimų ir sudarė galimybę bažnyčiai kištis į politikos reikalus³⁵⁰.

Kaip žinoma, LVT 1918 11 12 nusprendė kreiptis į Lietuvos piliečius su atsišaukimu, kuriame apibūdinti šalyje susiklosčiusią padėtį ir paaiškinusi savo politinę programą akcentavo, kad kuriant savąją valdžią vietose, pirmiausia reikia sutvarkyti savivaldos reikalus³⁵¹. LVT ir A. Voldemaro Laikinoji vyriausybė paragino visos šalies žmones nedelsiant kurti savivaldybes renkant parapijų ir apskričių komitetus³⁵². Norėdama išvengti stichiškumo ir siekdama, kad savivaldybės būtų kuriamos kuo organizuočiau, LVT pažadėjo rūpintis parapijų komitetais ir įsipareigojo siųsti Vyriausybės įgaliotinius, „kurie aiškins ir patars, kaip tat geriau padaryti“³⁵³.

Taigi, LSDP konferencija ignoravo lapkričio 11–12 d. LVT vykusius svarstymus dėl vietos savivaldos kūrimo bei tuo klausimu išleistą LVT atsišaukimą į visuomenę ir pati svarstė alternatyvų vietos savivaldos institucijų kūrimo planą. LSDP konferencijoje buvo pasisakyta už valstybės valdymo sistemos kūrimą „iš apačios“ ir priimtas jau minėtas konferencijos nutarimas „Laikinosios veiklos savivaldybės sudarymo reikalu“³⁵⁴.

346. Ten pat.

347. Ten pat.

348. Ten pat. P. 267. Šiuos klausimus, anot K. Bielinio, iškėlė konferencijos delegatai iš Trakų apskrities Aukštadvario valsčiaus.

349. Ten pat. P. 267–268. Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija Lietuvoje ir vietinės savivaldos kūrimasis. P. 19.

350. Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija Lietuvoje ir vietinės savivaldos kūrimasis. P. 19.

351. Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. P. 14–15.

352. Ten pat. P. 15.

353. Ten pat.

354. Laikinosios vietos savivaldybės sudarymo reikalu // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 1.

Šį vieną iš svarbesnių, žiūrint į to meto istorinę situaciją, LSDP konferencijos nutarimų sudarė įvadas ir 2 dalys. Įvade buvo pažymėta, kad „telkdama susipratusių Lietuvos darbininkus į Lietuvos socialdemokratų partiją“, o „iš viso darbininkus ir mažžemius ūkininkus į darbininkų ir mažžemių valstiečių Tarybas, kad Lietuvos proletariatas subendrintomis pajėgomis gintų savo klasės reikalus visose gyvenimo srityse, konferencija skaito reikalingu, kad Partija dalyvautų tuo tikslu ir vietos savivaldybės sudaryme“.

Toliau LSDP konferencijos nutarime buvo pažymėta, kad „vokiečiams ūmai iš Lietuvos pasitraukiant, iškilo skubotas reikalas ant greitųjų tvarkyti vietos savivaldybės įstaigas“ ir kad LSDP konferencija, „kviesdama draugus veikliai dalyvauti tame tvarkymo darbe, patiekia savo laikiną savivaldybės sudarymo būdą“. Šis „laikinas savivaldybės sudarymo būdas“, tiksliau – planas, buvo sudarytas iš dviejų dalių, kurių viena vadinosi „Valsčiaus sutvarkymas“, o kita „Apskričio sutvarkymas“.

Pereinant prie šio savivaldybių kūrimo iš apačios būdo – plano, kuris „Darbo balse“ buvo paskelbtas tik 1918 m. lapkričio 26 d., aptarimo, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 1918 m. lapkričio 15 d., t. y. dar LSDP konferencijos darbo metu, „Darbo balse“ buvo išspausdintas vedamasis „Naujos tvarkos kūrybos“, kuris buvo skirtas savivaldybių kūrimui ir kuriame buvo paskelbtas savotiškas preliminarus savivaldybių kūrimo planas³⁵⁵. Šiame straipsnyje paminėjus, kad LSDP nariai suvažiavę į Vilnių „jau kelinta diena tariasi apie tai, kaip tinkamiau šalis reikia organizuoti“, buvo pažymėta, kad čia (LSDP konferencijoje) buvo „išdirbta visai Lietuvai tam tikras susitvarkymo būdas“. Net neužsiminus apie LVT ir A. Voldemaro Vyriausybės atsišaukimą dėl savivaldybių kūrimo, Lietuvos žmonės buvo kviečiami kurti savivaldybes pagal čia toliau nurodytą tvarką.

Minimame straipsnyje buvo akcentuojama, kad „tvarkant šalį visokiuose rinkimuose privalo dalyvauti visi žmonės, vyrai ir moterys, turintieji 20 metų amžiaus,“ ir kad rinkimai „turi eiti visuotiniu, lygiu, slaptu ir betarpiu balsavimu“. Žmonės buvo raginami organizuoti seniūnijų gyventojų susirinkimus, kuriuose turėjo būti išrenkama po vieną atstovą į valsčių („becirko“) susirinkimus. Į valsčiaus susirinkimą susirinkę seniūnijų atstovai turėjo išrinkti valsčiaus („becirko“) tarybą, kuri iš savo tarpo turėjo išrinkti 12 žmonių valsčiaus tarybos pildomąjį komitetą bei 10 atstovų į apskrities tarybą. Apskrities taryba iš į ją išrinktų valsčių atstovų turėjo išrinkti 12 žmonių apskrities tarybos pildomąjį komitetą. Valsčiaus komitetas turėjo rūpintis visais valsčių gyventojų reikalais ir sudaryti tam tikrus organus, kurie rūpintųsi atskirais dalykais, pavyzdžiui, švietimo ir kultūros, susisiekimu, maitinimo, apsaugos ir t. t. Apskrities pildomasis komitetas turėjo rūpintis visos apskrities reikalais, atitinkamai taip, kaip valsčiaus komitetas valsčiaus reikalais.

Pagal socialdemokratų siūlomą savivaldos organizavimo planą, miesteliai, kur gyventojų yra mažiau nei 2000, „yra priskaitomi prie valsčiaus, ir jie yra valsčiaus

355. Naujos tvarkos kūrybos // Darbo balsas, 1918 11 15, Nr. 45. P. 1.

tvarkomi“. Tie miestai ir miesteliai, kur gyvena daugiau nei 2000 žmonių, buvo prilyginami apskritims. Vilnius, Kaunas, Gardinas ir kiti didieji miestai turėjo tvarkytis savarankiškai ir turėti savo tarybas³⁵⁶. Taigi toks tad buvo, LSDP konferencijos požiūriu, preliminarus savivaldybių organizavimo planas. Anot to meto Lietuvos savivaldybių kūrimosi istorijos tyrinėtojos A. Lazauskienės, 1918 11 15 „Darbo balse“ paskelbti socialdemokratų „nurodymai“, kaip organizuoti savivaldybes, buvo „žymiai detalesni nei Vyriausybės paskelbtieji“ „nurodymai“ ir, apskritai, patys konkrečiausi „nurodymai“ iš visų tuo metu skelbtų „nurodymų“, kaip organizuoti savivaldybes³⁵⁷.

Apžvelgus 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamajame išdėstytą preliminarų socialdemokratų (LSDP) pasiūlytą savivaldybių kūrimo planą, reikėtų grįžti prie pradėto aptarti LSDP konferencijos nutarimo, kuris buvo paremtas minėtu planu, tačiau buvo patobulintas specialiai tam sudarytos LSDP konferencijos komisijos, o po to konferencijos priimtas ir 1918 11 26 paskelbtas „Darbo balse“. Čia, jau minėtos istorikės A. Lazauskienės požiūriu, socialdemokratai pateikė „dar detalesnę“ savivaldybių organizavimo „schemą“ nei 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamajame³⁵⁸. Kokie gi buvo socialdemokratiškojo savivaldybių kūrimo plano patobulinimai, palyginti su 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamuoju.

Taigi, LSDP konferencijos nutarime „Laikinosios vietos savivaldybės sudarymo reikalu“ Vilnius, Kaunas, Gardinas ir Balstogė buvo prilyginti apskritims, o miesteliai ir miestai, turintys 2000 ir daugiau gyventojų, buvo prilyginti valsčiams³⁵⁹. Čia taip pat buvo pastebėta, kad „laikinas valsčius“ tveriamas tuometinio „amtsbecirko“ („amtsforštejerio“) pagrindu ir kad valsčiaus taryba sudaro sprendžiamąją valsčiaus įstaigą, o valsčiaus komitetas – „pildomąją“ valsčiaus valdžios įstaigą. Atitinkamai valdžios įstaigų kompetencijos tarp apskrities tarybos ir pildomojo komiteto buvo padalijamos ir apskrities lygmeniu.

Aptariamame LSDP konferencijos nutarime, lyginant su 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamuoju, buvo patikslinta, kas dalyvauja seniūnijų rinkimuose. Juose turėjo dalyvauti kaimo ir dvarų darbininkai, ūkininkai ir kiti seniūnijos gyventojai, vyrai ir moterys nuo 18 metų amžiaus.

LSDP konferencijos nutarime taip pat nurodyta, kad valsčiaus taryboje turėtų būti 30–50 narių, o valsčiaus komitete 7–12 narių. Taip pat čia buvo nurodyti ir detalizuoti (ko nebuvo 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamajame) artimiausi sprendžiami valsčių valdžios įstaigų klausimai: perėmimas valdžios iš vokiečių okupantų, valsčiaus maitinimo ir pavargėlių šelpimo, tvarkos palaikymo, apsaugojimo nuo banditizmo ir plėšikavimų, viešojo turto apsaugojimo ir priežiūros, mokyklų sutvarkymo, „užlaikymo“ ir priežiūros, karo nuostolių „apskaitymo“, kelių priežiūros, karo sugriauto

356. Ten pat.

357. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. L. 50.

358. Ten pat.

359. Laikinosios vietos savivaldybės sudarymo reikalu // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 1.

ūkio atstatymo, darbininkų ir mažesnių ūkininkų įdarbinimo, valsčiaus pajamų ir išlaidų sudarymo, laikinojo teismo sudarymo – reikalai³⁶⁰.

LSDP konferencijos nutarime „Laikinosios vietos savivaldybės sudarymo reikalu“ buvo pažymėta ir tai, kad „valsčiaus tarybos delegatai gali būti kiekvienu laiku atšaukti jų rinkėjų ir kitais paminėti“ ir kad valsčiaus komiteto nariai atsako už savo darbus prieš tarybą ir gali būti visuomet jos paminėti ir „už prasižengimus gali būti traukiami“ teisman³⁶¹. Patikslintas čia buvo ir apskričių valdymo įstaigų narių skaičius. Apskrities tarybai turėjo priklausyti 40–60 narių, apskrities komitetui 7–12 narių. Taip pat čia buvo pažymėta, kad valsčių tarybos turi teisę atšaukti savo delegatus iš apskričių tarybų ir juos pakeisti kitais delegatais. Pabrėžta apskrities komiteto atsakomybė apskrities tarybai, kuri turėjo būti „vyriausioji apskričio įstaiga“. LSDP konferencijos nutarime buvo pažymėta (ko irgi nebuvo 1918 11 15 „Darbo balso“ vedamajame), kad apskričių tarybos deleguoja po 2 atstovus į „centrinę krašto atstovybę Vilniuje“³⁶². Pastarosios nei funkcijos, nei kompetencijos, nei darbo tvarka charakterizuota nebuvo, kaip ir nebuvo nurodyta, koks turėtų būti šios atstovybės santykis su Steigiamuoju Seimu, apie kurį čia apskritai nebuvo užsiminta.

Susipažinus su LSDP konferencijos paskelbta vietos savivaldos įstaigų organizavimo tvarka galima teigti, kad tai buvo rimta, demokratinė savivaldybių kūrimo programa, besiremianti savivaldos institucijų kūrimo iš „apačios“ principu. Taigi, socialdemokratai pateikė LVT ir A. Voldemaro Vyriausybės savivaldybių kūrimo planui alternatyvų savivaldybių kūrimo projektą. Reikia pastebėti, kad šis projektas neliko vien tik popieriuje. Socialdemokratai pagal galimybes mėgino jį įgyvendinti praktiškai. Kaip rašo savivaldos institucijų kūrimosi procesą 1918 m. pab.–1919 m. tyrinęs istorikas J. Sireika, tuose „Lietuvos kaimuose ir miesteliuose, kur buvo įtakingesni dešinieji, savivaldybės buvo kuriamos pagal LVT rekomendacijas, t. y. ten kūrėsi parapijų komitetai. Ten, kur buvo įtakingesni kairieji politikai, kūrėsi valsčių komitetai“³⁶³.

Anot K. Bielinio, pagal LSDP konferencijos parengtus savivaldybių kūrimo nuostatus buvo sukurtos Šiaulių, Utenos, Rokiškio apskričių savivaldybės³⁶⁴. Visų pirma yra paminėtinas Šiaulių savivaldybės sukūrimas. Pasak J. Sireikos, „iš Lietuvos gyventojų pirmieji tikrą savivaldą susikūrė šiauliečiai, kuriems vadovavo sumanūs, energingi, demokratiškai nusiteikę visuomenininkai, priklausę daugiausiai Lietuvos socialdemokratų partijai“³⁶⁵. Ypač pažymėtina socialdemokrato K. Venclauskio veikla kuriant Šiaulių savivaldybę. K. Venclauskis buvo išrinktas į laikinąją Šiaulių miesto Tarybos rinkimų komisiją, o 1918 m. lapkričio 24 d. įvykusiuose Šiaulių

360. Ten pat.

361. Ten pat.

362. Ten pat.

363. Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija ir vietinės savivaldos kūrimasis. P. 19.

364. Bielinis K. Gana to jungo. P. 268.

365. Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai. 1918–1931. P. 21.

miesto Tarybos rinkimuose jis gavo daugiausiai balsų iš visų kandidatų ir lapkričio 26 d. buvo išrinktas iš 10 narių sudarytos Laikinosios miesto valdybos pirmininku (burmistru)³⁶⁶. K. Venclauskis aktyviai dalyvavo ir Šiaulių apskrities savivaldybės kūrime³⁶⁷.

Pasak taip pat tuo metu Šiauliuose gyvenusio socialdemokrato P. Bugailišio, „K. Venclauskis mokėjo panaudoti visas kuriamąsias jėgas ir savo autoritetu ir įtaka sugebėjo suorganizuoti visuomenę ir sudrausminti gaivalingus elementus“³⁶⁸. Anot P. Bugailišio, K. Venclauskis pasižymėjęs „didele energija, plačiais užmojais, po-grindžio metų visuomenininko patirtimi“ ir „plačia karo metu ūkinio darbo praktika Rusijoje“, „palaipsniui ir greitai padėjo įsikurti ir sutvarkyti“ Šiauliuose „savi-valdybės, buities, maitinimosi, apsaugos, švietimo, sveikatos ir kitomis įstaigomis“ ir „sprendžiant opiausią ir sunkiausią finansinių resursų klausimą“, ypač „kada trūko lėšų ne tik vietos, bet ir bendriems valstybinio pobūdžio reikalams“³⁶⁹.

Reikia pastebėti, kad, be K. Venclauskio, į Laikinąją Šiaulių miesto valdybą buvo išrinkti dar du socialdemokratai³⁷⁰. Tiesa, Šiaulių savivaldybės rinkimuose 1918 m. lapkričio mėnesį socialdemokratai dalyvavo ne partiniu sąrašu, o vadinamajame nepartinių sąraše, kurį sudarė kairieji bei centro kairės politikai – socialdemokratai bei santariečiai [DLTLS atstovai]³⁷¹. Atrodo, kad tuo metu Šiauliuose vietinė LSDP organizacija dar nebuvo atkurta, o čia veikę socialdemokratai daugiau veikė ne kaip politinė partija (organizacijos prasme), o kaip politinė srovė. Be to, atrodo, kad Šiauliuose išsiskyrė socialdemokratų inteligentų ir revoliucinės to meto atmosferos bei, matyt, ir komunistų propagandos veikiamų socialdemokratų darbininkų nuostatos. Intelligentai formuojant Šiaulių savivaldybę pasisakė už savivaldybę, sudarytą iš visų partijų atstovų, o socialdemokratai darbininkai – už savivaldybę, sudarytą vien iš socialistinių partijų atstovų³⁷².

Laimėjo socialdemokratų inteligentų pozicija ir savivaldybė Šiauliuose buvo išrinkta praktiškai pagal LSDP konferencijos priimtas ir „Darbo balse“ paskelbtas savivaldybių kūrimo nuostatas, skirtingai, beje, nuo daugumoje Lietuvos vietų suformuotų savivaldybių. Kaip jau minėta, pagal tokias nuostatas buvo suformuotos ir savivaldybės Utenoje bei Rokiškyje. Užsiminus apie tai reikėtų pasakyti, kad 1918 m. gruodį organizuoti savivaldybių į Utenos apskritį iš Vilniaus išvyko ir vienas iš LSDP

366. Ten pat. P. 21–22; Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija ir vietinės savivaldos kūrimasis. P. 20; Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas // Kazimieras Venclauskis. – Šiauliai, 2000. P. 45–46. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 226–227; Nekrašius J. Lietuvos advokatūra: Šiaulių advokatai (XVII a.–XXI a. pradžia). P. 292–293.

367. Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas. P. 46.

368. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 224.

369. Ten pat.

370. Ten pat. P. 227. Be trijų socialdemokratų, į Šiaulių miesto laikinąją valdybą buvo išrinkta dar po 1 socialistų-liaudininką ir santarietį ir trys nepartiniai. Taigi, Šiaulių miesto valdyboje aiškiai dominavo kairieji. Žr. ten pat.

371. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. L. 73.

372. Ten pat.

lyderių S. Kairys³⁷³. Utenos apskrities Leliūnų valsčiuje jis buvo išrinktas valsčiaus įgaliotiniu į Utenos apskrities Tarybą, o pastarojoje buvo išrinktas ir į jos valdybą, po to – ir šios pirmininku³⁷⁴. Rokiškyje savivaldybės kūrimui vadovavo socialdemokratas J. Smolskis, kuris buvo išrinktas ir Rokiškio apskrities tarybos pirmininku³⁷⁵.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad socialdemokratai – LSDP nariai – formuojant savivaldybes praktiškai niekur nedalyvavo rinkimuose atskirais partiniais sąrašais³⁷⁶. Matyt, lėmė tai, kad LSDP vietinės organizacijos daugelyje Lietuvos vietų nebuvo susikūrusios ar atsikūrusios, taip pat tai, kad ne visur, kur ir buvo būta socialdemokratų ar ir besiformuojančių partijos vietinių organizacijų, jie apskritai dalyvavo savivaldos rinkimuose visų pirma tose vietose, kur minėti rinkimai vykdavo pagal LVT ir Laikinosios vyriausybės nustatytas savivaldybių organizavimo taisykles. Be to, reikėtų turėti mintyje, kad jau nuo 1918 m. lapkričio vidurio ne tik Vilniuje, bet ir kitose Lietuvos vietose tarp socialdemokratų – LSDP narių pasireiškė blaškymasis tarp pozicijos, kad vietos valdžia turi priklausyti vietos savivaldybei, ir tarp pozicijos, kad vietos valdžia turi priklausyti darbininkų ir „vargingųjų sodiečių“ taryboms. Šis blaškymasis 1918 m. lapkritį pasireiškė ir Vilniuje.

Reikia pažymėti, kad yra tam tikrų žinių, tiesa, labai fragmentiškų, ar tiesiog tik žinių nuotrupų apie tai, kad Vilniuje LSDP dar nuo 1918 m. spalio pabaigos turėjo pasitarimus su Bundu, LBSDDP ir Vilniuje veikusiais dešiniųjų Rusijos socialistų revoliucionierių partijos (RSRP) atstovais dėl demokratinės Vilniaus savivaldybės, sudarytos „lygiomis dalimis“ iš visų čia gyvenančių tautybių visų politinių srovių atstovų, įkūrimo³⁷⁷. Tokia demokratinė Vilniaus savivaldybė, kurios sukūrimo iniciatyva, anot turimų istorinių žinių, kilo iš Bundo, turėjo sušaukti Steigiamąjį susirinkimą³⁷⁸.

1918 m. lapkričio antroje pusėje–1918 11 22 (taigi jau po LSDP konferencijos) buvo išplatinta proklamacija Vilniaus miesto gyventojams, kuri buvo pasirašyta LSDP, LBSDDP, RSRP bei Bundo Vilniaus komitetų³⁷⁹. Atsižvelgiant į tai, kad šį atsišaukimą išplatino ir pasirašė partijos, kurios nepripažino LVT ir jos sudarytos Laikinosios vyriausybės laikinąją aukščiausiąją krašto valdžią, ir į tai, kad minėtas atsišaukimas

373. Bielinis K. Gana to jungo. P. 277; S. Kairio laiškas J. Vilkaičiui 1903 VI 20 // VUB RS. P. 257–6; taip pat žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 123–124.

374. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 283–284; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 123.

375. Žr.: Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir sovietų valdžia Lietuvoje. P. 195; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 409; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 434.

376. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. P. 72–73. Apie tai, kaip vyko rinkimai į įvairiose vietose esančias savivaldybes, kas juose dalyvavo ir kokia buvo rinkimų sistema, žr. ten pat. P. 55–85.

377. Капсукас В. История компартии Литвы. Стенограммы лекций, прочитанных студентам КУМНЗ в Москве в 1932–1933 г. // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 132. L. 39; Капсукас В. Компартия Литвы в революции 1918–1919 г. г. Стенограмма лекции, прочитанной в Москве 5 июня 1933 г. // LYA LKP DS. F. 48. Ap. 48. B. 1505. L. 7; Гиринос С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 54–55.

378. Ten pat; Iš Lietuvos // Vienybė, 1918 11 13, Nr. 43. P. 673; Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. P. 91.

379. Гиринос С. Борьба за экономическое, политическое и национальное освобождение Литвы в 1915–1918 г. г. L. 55.

buvo užbaigiamas ne tik šūkais „tegyvuoja tikrai demokratinė savivaldybė“ ir „tegyvuoja liaudies valdžia“, bet ir „šalin apsišaukėlių valdymas“, natūralu, kad dešiniosios lietuvių partijos tam pritarti negalėjo ir iš Bundo inicijuoto sumanymo sukurti tokią iš visų tautybių visų partijų atstovų sudarytą savivaldybę, savaime suprantama, nieko neišėjo.

Kita vertus, jau aptardami LSDP lapkričio konferencijoje svarstytą aukščiausios krašto valdžios sudarymo klausimą, kaip ir dar prieš tai pristatydami LSDP parengto naujos krašto konferencijos naujai Lietuvos Tarybai išrinkti planą, matėme, kad LSDP jau 1918 m. lapkričio pirmoje pusėje linko sudaryti laikinąją krašto valdžią tik iš socialistinių partijų atstovų.

Kaip jau minėta, LSDP konferencijoje buvo svarstytas klausimas apie laikinosios šalies vyriausybės (alternatyvios A. Voldemaro Vyriausybei, kurios socialdemokratui nepripažino), kuriai vadovautų LSDP atstovai ir į kurią įeitų kitų Lietuvoje veikiančių socialistinių partijų atstovai, suformavimą. Minėta ir tai, kad dėl laikinosios Lietuvos valdžios formavimo LSDP konferencijoje buvo nuspręsta tartis su kitomis Lietuvoje veikusiomis socialistinėmis partijomis.

Ir iš tiesų, vos ne lygiagrečiai su LSDP lapkričio konferencija vyko ir LSDP atstovų pasitarimai su kitomis Vilniuje veikusiomis socialistinėmis partijomis, kurie ypač ryškiai paliudija minėtą LSDP įsivyrąjančią nuostatą laikinąją Lietuvos valdžią sudaryti tik iš socialistinių partijų atstovų³⁸⁰. Šiuose pasitarimuose, be LSDP atstovų, dalyvavo Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partijos (LBSDDP), Lietuvos Revoliucinių socialistų liaudininkų partijos (LRSLP), Rusijos socialistų-revoliucionierių partijos (RSRP), žydų Bundo, Suvienytos žydų socialistinės partijos, Žydų socialistų sionistų Poalei Cion partijos, baltarusių socialistų, Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialdemokratų partijos (LBSLSDP) bei Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LBKP) atstovai³⁸¹. Išskyrus LBKP atstovus, atrodo, kad visų čia išvardytų socialistinių partijų atstovų pasitarime, prasidėjusiame 1918 11 10, dalyvavo po 5 atstovus. Komunistų atstovai įeiti į „socialistinių partijų bloką“ atsisakė ir minimuose pasitarimuose dalyvavo tik „dėl informacijos“³⁸². Pirmuosiuose pasitarimuose dalyvavo ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (LSLDP) atstovai³⁸³. Apie šiuos pasitarimus-derybas yra išlikę labai maža istorinių žinių. Remiantis pranešimais spaudoje bei tam tikromis užuominomis apie tai įvairių to meto socialistų –

380. Ten pat. Taip pat žr.: Škirpa [K.]. Socialistų konferencija ir Liet. Soc. Liaud. Dem. Partijos // Lietuvos ūkininkas, 1918 11 23, Nr. 1. P. 8–9; Vilniaus socialistinių partijų susirinkimas (mitingas) // Lietuvos aidas, 1918 11 13, Nr. 130. P. 3; Laisvoji Lietuva, 1918 12 14, Nr. 8. P. 1; Капсукас В. История компартии Литвы... L. 39–40; Капсукас В. Компартия Литвы в революции 1918–1919 г. г... L. 7; Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41; Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. – Vilnius, 1989. P. 5.

381. Ten pat.

382. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41.

383. Škirpa [K.]. Socialistų konferencija ir Liet. Soc. Liaud. Dem. Partijos // Lietuvos ūkininkas, 1918 11 23, Nr. 1. P. 8–9.

aptariamų įvykių dalyvių ar liudininkų – atsiminimuose galima teigti, kad pasitarimai dėl Laikinosios vyriausybės sudarymo virto pasitarimais dėl Revoliucinės Lietuvos Tarybos – aukščiausio laikinojo krašto valdžios organo, kuri turėtų sudaryti tik socialistinių partijų atstovai, – sudarymo³⁸⁴.

Ši Revoliucinė Lietuvos Taryba (toliau – RLT) turėjo organizuoti krašto gyvenimą ir tvarkyti revoliucinį judėjimą. Dėl to ji turėjo kuo greičiau paimti į savo rankas krašto valdžią ir sudaryti miliciją. LVT pagal minėtų socialistinių partijų atstovų pasitarimą turėjo „prasišalinti“. Kaip 1918 11 23 „Lietuvos ūkininke“ rašė socialistų liaudininkų demokratų partijos veikėjas K. Škirpa, LSLDP iš pasitarimų dėl Revoliucinės Lietuvos Tarybos sudarymo pasitraukė, nes ji pasisakė už tai, kad Revoliucinė Lietuvos Taryba būtų sudaryta ne tik iš socialistinių partijų, bet iš visų Lietuvos partijų, kurios pasisako už demokratinę Lietuvos valstybės „surėdymą“ ir kurios turi įtakos Lietuvos visuomenės gyvenime³⁸⁵. Iš to paaiškinimo, kodėl LSLDP pasitraukė iš derybų dėl RLT sudarymo, matyt, kažkiek galima spręsti apie derybų dėl RLT sudarymo procesą, taigi ir apie LSDP politinę laikyseną.

Socialistai liaudininkai demokratai iš derybų dėl RLT sudarymo pasitraukė ir dėl to, kad jie pasisakė už tai, kad steigiamoji krašto atstovybė „tikrai būtų krašto atstovybė ir vaizduotų, jei ne visas visuomenėje apsidariusias sroves, tai bent jų didžiumą, o ne kuopą žmonių, pasisavinusių visuomenės atstovavimo teisę“. LSLDP taip pat išvelgė dalies derybose dėl RLT sudarymo dalyvaujančių socialistinių „internacionalistinės ir maksimalistinės pakraipos“ partijų abejotiną santykį su „teisėtais lietuvių tautos reikalavimais“. Jai (LSLDP) nepatiko ir tai, kad socialistinių partijų konferencijoje vyko karšti ginčai dėl to, kaip pavadinti revoliucinę tarybą – Revoliucine Lietuvos Taryba ar Revoliucine Lietuvos ir Baltarusijos Taryba.

Anot LSLDP veikėjo K. Škirpos, „žymi konferencijos dalis stovi“ už tai, kad kuriamoji Revoliucinė Taryba būtų pavadinta Lietuvos ir Baltarusijos Taryba. Tai LSLDP traktavo kaip norą, kad Lietuvos „kaipo atskiros valstybės ir šešėlio nebūtų“. LSLDP taip pat nepatiko ir tai, kad Revoliucinėje Lietuvos Taryboje socialistinių partijų pasitarimuose planuojama „žymus vietų skaičius „bolševikuojančioms“ socialistinėms grupėms, kurios žiūri į klesinę kovą kraujuotomis Rusų Revoliucijos akimis, kaip, pavyzdžiui, Revoliucinė Lietuvos socialistų liaudininkų partija“. Ši partija, anot LSLDP, „nieko nemąstydamą pagautus Rusų Revoliucijos gatvės lozungus skleidžia tamsiose miniose, keldama vieno visuomenės sluoksnio neapykantą prieš kitą ir mano kumščio pagalba įvesti gyveniman socialistinę tvarką“, atmesdama piliečių lygybę, laisvę kartu su demokratizmo principu ir Steigiamojo Lietuvos Seimo reikalavimu. Anot cituojamo straipsnio autoriaus, „su tokiais žmonėmis mums (tai yra LSLDP – G. M.) yra nepakeliui, nes mes stovime už visų piliečių liuosybę ir laisvę, už Steigiamąjį Seimą ir demokratinę bei parlamentarinę valstybės tvarką“³⁸⁶.

384. Ten pat.

385. Ten pat.

386. Ten pat.

Toks būtų tad K. Škirpos paaiškinimas, kodėl socialistai liaudininkai demokratai (LSLDP) iš derybų dėl RLT pasitraukė. Tiesa, čia turime atkreipti dėmesį į tai, kad LBKP sekretoriaus „Romualdo“ (Romano Pilerio) ataskaitoje apie LBKP veiklą nurodoma, jog LSLDP, kaip ir baltarusių hramados, atstovai jau pasitarimų pradžioje buvo „paprasyti pasišalinti“ iš socialistinių partijų pasitarimų dėl šių politinių jėgų bendradarbiavimo su LVT³⁸⁷. Taigi šiuo klausimu išlieka tam tikras neaiškumas: ar LSLDP atstovai pasitraukė iš socialistinių partijų pasitarimų patys, ar jie buvo „paprasyti pasišalinti“? Dėl išsamesnės informacijos apie šiuos pasitarimus-derybas dėl RLT stokos sunku tiksliai pasakyti, kaip buvo iš tikrųjų. Tačiau aišku viena, kad LSLDP ir daugumos kitų Lietuvoje (Vilniuje) veikusių socialistinių partijų nuomonės dėl valdžios Lietuvoje formavimo gana smarkiai skyrėsi, todėl nėra labai svarbu, ar LSLDP atstovai patys pasitraukė, ar buvo „paprasyti pasišalinti“. Tačiau dėl anksčiau išdėstytų argumentų yra kur kas labiau tikėtina, kad LSLDP atstovai iš Vilniaus socialistinių partijų pasitarimo pasitraukė patys.

Baigiant aptarti epizodą apie LSLDP santykį su kitų socialistinių partijų pasitarimais-derybomis dėl RLT sukūrimo, reikėtų pastebėti, jog, atrodo, galima teigti, kad 1918 m. pabaigoje Lietuvoje pradėjusi veikti (grįžtant iš Rusijos į Lietuvą šios partijos veikėjams) LSLDP kairiojo Lietuvos politinio spektro pusėje perėmė politinę iniciatyvą iš LSDP ir veikdama kartu su ja (LSLDP) glaudžiai susijusia Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS) tapo įtakingiausia minėtos politinio spektro dalies Lietuvoje jėga, žinoma, jeigu čia neįtrauksime visiškai kitaip su Lietuvos valstybingumo atkūrimo (sukūrimo) procesu susijusios LBKP.

Prieš grįžtant prie tolesnio Vilniuje veikusių socialistinių partijų pasitarimų-derybų dėl RLT sukūrimo aptarimo ir LSDP politinės pozicijos dėl aukščiausiosios valdžios Lietuvoje sudarymo klausimo reikėtų dar atkreipti dėmesį į Lietuvoje veikusių baltarusių socialistų santykį su minimomis derybomis. Kaip matėme, anot čia pacituoto komunistinio šaltinio apie šias derybas, baltarusių hramados atstovai taip pat buvo „paprasyti pasišalinti“ iš šių derybų. Tačiau tuo metu spaudoje („Lietuvos ūkininke“) buvo pranešta, kad „atsisakius“ LSLDP „dalyvauti tokioje vienpusėj (vienų socialistų) atstovybės, atsisakė, paskui ir gudų socialistai, kurie įėjo L. Valstybės Tarybon“³⁸⁸.

Apie baltarusių socialistų įėjimą į LVT užsiminsime truputį vėliau. Čia tik pažymėkime, kad atsižvelgiant į to meto baltarusių socialistų ideologines-politines orientacijas bei politinę laikyseną – jų ne tik bendrą darbą su kitų ideologinių srovių baltarusių veikėjais Baltarusijos Liaudies Respublikos (BLR) Radoje, Vilniaus baltarusių Radoje ir BLR vyriausybėje, bet ir itin svarbų (galima sakyti, vadovaujantį) vaidmenį baltarusių nacionaliniame judėjime (pvz., BLR premjeru tuo metu buvo socialdemokratas A. Luckievičius) bei taip pat jau paminėtą baltarusių susitarimą su LVT 1918 m. lapkričio mėnesį dėl keleto jų kooptavimo į LVT, sunku patikėti, kad

387. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41.

388. Kas girdėti valstybėje // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 05, Nr. 2. P. 27.

baltarusių socialistai iš derybų dėl RLT sudarymo būtų pasitraukę ne patys, o dėl to, kad būtų priversti – „paprašyti“ – „pasišalinti“³⁸⁹.

Be to, čia reiktų atkreipti dėmesį į dar vieną netikslumą – tiek minėtame komunistiniame šaltinyje, tiek Škirpos straipsnyje minima, kad socialistų pasitarimuose dalyvavo baltarusių hramados atstovai. Tačiau Baltarusių socialistinė hramada tuo metu jau nebeegzistavo. Ji suiro dar iki 1918 m. vasaros. Vietoje jos 1918 m. birželio–liepos mėnesiais susikūrė trys socialistinės baltarusių partijos – Baltarusijos socialdemokratinė partija, Baltarusijos socialistų-federalistų partija (anot kai kurių istorikų, taip pat vadintina socialdemokratinės krypties partija) bei Baltarusijos socialistų-revoliucionierių partija³⁹⁰. Taigi, keltinas klausimas, kurios iš baltarusių socialistinių partijų atstovai, o gal jų visų, dalyvavo Vilniuje tuo metu vykusiuose socialistinių partijų pasitarimuose dėl RLT sudarymo? Minėtame komunistiniame šaltinyje vardinant socialistines partijas, dalyvavusias aptarimuose-pasitarimuose, ir pateikiant partijų „abreviatūras“ nurodoma, kad dalyvavo „S-R. „Hramada“³⁹¹. Tad galima daryti prielaidą, kad čia dalyvavo baltarusių socialistų-revoliucionierių partijos atstovai. Tačiau tai tik prielaida. Deja, tie iš šaltinių, kuriuose rasta tam tikros informacijos apie šiuos 1918 m. lapkričio mėnesio Vilniaus socialistų pasitarimus, nepateikia atsakymų į klausimą, kurie iš baltarusių socialistų dalyvavo Vilniaus socialistų derybose dėl valdžios sudarymo.

Grįžtant prie derybų dėl RLT sukūrimo galima atkreipti dėmesį į tai, kad šiose derybose dalyvavo ir kairuolišku radikalizmu ir nemaža dalimi panašiomis į Rusijos bolševikų ideologinėmis bei politinėmis-taktinėmis nuostatomis pasižyminti Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija (LRSLP), ir Rusijos bolševikais nesekantių Vakarų socialistų judėjimą besiorientuojančių, tačiau revoliucingos to meto atmosferos taip pat veikiamos LSDP ir LBSDDP, taip pat irgi tikrai ne probolševikinės orientacijos, kaip jau atkreipėme dėmesį, gudų socialistai bei lenkų socialistai. Dalyvavo čia ir mažos rusų socialistų-revoliucionierių „Zemlia i Volia“ organizacijos atstovai, vienas iš kurių minėtoje socialistinių partijų atstovų konferencijoje kalbėdamas „prašė dievų atgimstantį Lietuvos kraštą sergėti nuo to, kas dedasi Rusijoje“³⁹². Kaip matėme, „informacijos tikslu“ dalyvavo ir aštrią idėjinę politinę kovą socialdemokratijai paskelbusi LBKP – tiesioginė rusiškojo komunizmo ideologijos sekėja ir reiškėja Lietuvoje.

389. Žr. apie tai: Gimžauskas E. Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917–1918 m.) // *Lituanistica*, 1999, Nr. 4 (40). P. 3–31.

390. Žr., pvz.: Коршук У. К. Беларуская сацыялістычная грамада і праблемы нацыянальнай дзяржаўнасці // Працы гістарычнага факультета: навук. Зб. – Мінск, 2006. С. 37; Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII–пачатку XXI ст. Удзвюх кнігах. Кніга 1. – Мінск, 2011. С. 364; Котляров И. В. Политические партии Беларуси: теория, история, современность. Часть первая. – Минск, 2006. С. 309–315.

391. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41.

392. Vilniaus socialistinių partijų susirinkimas (mitingas) // *Lietuvos aidas*, 1918 11 13, Nr. 130. P. 3.

Tad nors kokios išsamesnės informacijos apie socialistinių partijų pasitarimus dėl RLT sudarymo rasti nepavyko, tačiau sprendžiant tiek iš tų vienur ar kitur pateiktų informacijos apie šiuos pasitarimus nuotrupų, tiek iš to, ką čia ką tik minėjome apie skirtingas dalyvavusių socialistinių partijų ideologines-politines orientacijas, susitarti pasitarimuose dalyvavusioms partijoms buvo nelengva³⁹³. Reikia pastebėti, kad dėl išlikusių labai menkų istorinių žinių negalime nieko daugiau pasakyti apie LSDP ar jos atstovų politines nuostatas ir politinę laikyseną derybų dėl RLT sukūrimo metu. Atsižvelgiant į tai, kad, kaip netrukus matysime, LSDP viduje 1918 m. lapkričio mėnesį pasireiškė skirtingi požiūriai dėl laikinosios aukščiausios valdžios Lietuvoje sudarymo, yra labai tikėtina, kad tie skirtingi požiūriai tarp LSDP atstovų jau reiškesi ir socialistinių partijų pasitarimų dėl RLT sudarymo metu.

Kuo gi baigėsi čia apžvelgiamos Vilniuje veikusių socialistinių partijų atstovų derybos? Nors spaudoje ir buvo pasirodžiusi informacija, kad Revoliucinė Lietuvos Taryba buvo sukurta, ir net paminėta, kad ją sudarė 53 asmenys, iš kurių tik 21 buvo lietuvis³⁹⁴, tačiau arba ši informacija buvo neteisinga, arba tokia neva sudaryta RLT veikti nepradėjo, nes socialistinių partijų ir grupių derybos dėl RLT sukūrimo, iš jų, be LSLDP atstovų, pasitraukus ir gudų bei, atrodo, ir lenkų socialistams³⁹⁵, komunistams esant opozicijoje RLT sudarymo idėjai³⁹⁶, o vokiečių valdžiai Vilniuje taip ir neperduodant realios valdžios nė vienai iš Vilniuje kuriamų valdžių (t. y. nei LVT ir jos suformuotai A. Voldemaro Laikinajai Lietuvos vyriausybei, nei socialistinių partijų kuriamai valdžiai, nei besiorganizuojantiems Vilniaus lenkų valdžios organams), transformavosi į Vilniaus darbininkų atstovų tarybos sudarymo klausimą. Anot LBKP sekretoriaus Romualdo (R. Pilerio), tai pasiūlė LBKP atstovai ir kitų partijų, taigi išeitų, kad ir LSDP, atstovai tam pritarė³⁹⁷. Mat, atrodo, kad aptariamam laikotarpiui ir ypač, kaip matysime kitame šios knygos skyriuje, 1918 m. gruodžio mėnesį LSDP, arba, tiksliau sakant, Vilniuje veikusios ir visos partijos vardu kalbėjusios LSDP dalies dauguma, kuo toliau, tuo labiau linko, kad aukščiausia krašto valdžia atitektų „darbininkų ir vargingųjų sodiečių atstovų taryboms“.

Anot kai kurių istorinių šaltinių, Vilniaus socialdemokratai – LSDP nariai dar 1918 m. rugsėjo mėnesį buvo pasiūlę Bundui, Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partijai (LBSDDP) bei dešiniams socialistams revoliucionieriams „pradėti Vilniuje kurti darbininkų atstovų tarybas“, tačiau tuo metu tos partijos, į kurias kreipėsi LSDP, „nerado galimu tai padaryti“³⁹⁸. Tą savo atsiminimuose

393. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41; Kovos vėliava, 1918 12 19, Nr. 1. P. 3.

394. Škirpa. Socialistų konferencija ir Liet. Soc. Liaud. Dem. Partijos // Lietuvos ūkininkas, 1918 11 23, Nr. 1. P. 9.

395. Kas girdėti valstybėje // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 05, Nr. 2. P. 27.

396. Пупс М. Борьба за советскую власть в Вильнюсе в 1918–1919 г. (10 ноября 1918 г.–19 апреля 1919 г.) // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1196. L. 5.

397. Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 г. г. Сборник документов. С. 41.

398. Darbininkų gyvenimas // Darbo balsas, 1918 12 20, Nr. 55. P. 3.

patvirtino ir to meto „nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška, kuris rašė, kad „ne atsitiktinai ne tik tos pat Lietuvos socialdemokratų partijos, bet iš dalies net tie patys veikėjai, kurie 1917 m. rudenį dalyvavo bendroje lietuvių konferencijoje ir davė Lietuvos Tarybai savo žmonių, 1918 m. rudenį pirmieji iškėlė darbininkų Tarybos kūrimo reikalą, kreipdamiesi atitinkamu pasiūlymu į kitas socialistines organizacijas“³⁹⁹.

Vis dėlto 1918 m. rugsėjo mėnesį kitų Vilniaus socialistinių partijų atstovai dar nepritarė darbininkų tarybų kūrimui Lietuvoje, bet 1918 m. lapkričio mėnesį jų (ar bent jau kai kurių iš jų) pozicija, atrodo, jau pasikeitė ir 1918 m. lapkričio antroje pusėje–gruodžio mėnesį dalis jų pasisakė už darbininkų atstovų tarybų kūrimą, taigi ir Vilniaus darbininkų atstovų tarybos kūrimą⁴⁰⁰.

Kaip rašoma M. Biržiškos atsiminimuose, tuo metu „socialistinės vilniečių grupės galima sakyti visos pritarė Vilniaus darbininkų tarybos ir valstiečių – darbininkų tarybų visoje Lietuvoje kūrimui“⁴⁰¹. Tą pripažino ir komunistinės „LKP istorijos apybraižos“ autoriai, kurie rašė, kad „atsižvelgdami į revoliucines darbo žmonių masių nuotaikas“ socialistinių partijų Vilniuje vadovai „pasisakydavo prieš Lietuvos Tarybą, kuri smarkiai susikompromitavo bendradarbiaudama su vokiečių okupantais, prieš Lenkų komitetą ir netgi pareikšdavo, kad reikia visur išrinkti tarybas, kurių idėja buvo labai populiari liaudyje“⁴⁰². Tačiau tarybų, anot „LKP istorijos apybraižos“ autorių, socialistinių partijų vadovai „nelaikė sukilimo ir revoliucinės valdžios organu, kaip ir Rusijos menševikai, vertindami jas tik kaip įrankį organizuoti tiems darbininkų klasės elementams, kurie iki šiol dar neorganizuoti“⁴⁰³.

Tą paliudija ir M. Biržiška, kuris rašė, kad čia aptariamu laikotarpiu „vieni socialistai iš pradžių tikėjosi, kad darbininkų tarybos privesiančios prie Steigiamojo Lietuvos Seimo, kuris autoritetingai nustatysias jos ateitį, vidaus tvarką ir santykius su kaimynais (toks požiūris išplaukia iš čia pristatytų LSDP lapkričio mėnesio konferencijos nutarimų), kiti (socialistai – G. M.) galbūt tenkinęsi ir pačių tarybų valdžia, bet ir vieni, ir kiti tarybų kilimą ir veikimą suprato tik savaimingą, jas vietos pajėgų sudaromas ir demokratinėmis priemonėmis visuomenę teveikiančiomis“⁴⁰⁴. Atrodo, kad ši M. Biržiškos mintis tinka pailustruoti ne tik tarp tuo metu Vilniuje veikusių socialistinių partijų, bet ir tarp atskirų socialistinių partijų narių, kaip vėliau matysime, visų pirma tarp Vilniuje veikusių LSDP narių, egzistavusius skirtumus dėl požiūrio į darbininkų tarybų funkcijas.

Taigi, esant tokiam tiek LSDP, tiek kitų socialistinių partijų požiūriui į tarybas, LSDP kartu su LBSDDP, Bundo, SRP, Suvienytąja žydų socialistų partija bei LBKP sudarė komisiją, kuri parengė „Laikinuosius Vilniaus Darbininkų Atstovų Tarybos

399. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 92.

400. Vaitkevičius B. Lietuvos komunistų partijos susikūrimas ir Tarybų valdžios paskelbimas // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 66.

401. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. T. 1. P. 91.

402. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 393.

403. Ten pat. Taip pat žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje. P. 372.

404. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 92.

įstatus“, paskelbtus ir „Darbo balse“⁴⁰⁵. Pastebėtina, kad į šią komisiją atsisakė įeiti LRSLP, kuri tai padarė laikydamasi požiūrio, kad ši socialistinių partijų sudaryta komisija atsisako „imti valdžią, žemę ir kitus turtus į Lietuvos darbo žmonių rankas“, kad ji „stelbia ir atmeta“ „rūpinimasi“ „Lietuvos bežemių ir mažžemių ūkininkų reikalais“, taip pat, kad komisijoje yra „ir prisitaikėlių partijų atstovai, kurie net buvo „Lietuvos Valstybės Taryboje“ (be abejo, mintyje turima LSDP – G. M.)“, ir kad su „negrįžtomis“, „socialpatriotų“, „prisitaikėlių“ partijomis LRSLP „eina kovos, o ne taikstymosi ir sandarbiavimo keliu“⁴⁰⁶. Tokia LRSLP pozicija būtų dar vienas štrichas tiek socialistinių partijų pasitarimams dėl laikinosios aukščiausios valdžios Lietuvoje sudarymo, tiek ir to laikotarpio „politinei atmosferai“ apibūdinti. Tačiau grįžkime prie minėtų įvairių socialistinių partijų komisijos parengtų „Laikiniųjų Vilniaus Darbininkų Atstovų Tarybos įstatų“.

Taigi šių įstatų įvade buvo pažymėta, kad „revoliucija Vakaruose ir Rytuose kursto revoliucijos gaisrą ir mūsų krašte“ ir kad „kaip ir visur“, taip ir Lietuvoje „pirmaeilės rūšies reikalu virto Darbininkų Atstovų Tarybų kūrimas“⁴⁰⁷. Todėl visos Vilniaus darbininkų atstovų tarybos įstatus ruošusios partijos paragino darbininkus visame krašte surengti rinkimus į Darbininkų atstovų tarybas.

Toliau pateiktuose pačiuose „Laikiniuosiuose Vilniaus Darbininkų Atstovų Tarybos įstatuose“ buvo nurodoma, kad Vilniaus darbininkų atstovų tarybos (toliau DAT) „tikslu yra jungti ir organizuoti darbininkų mases revoliucijos užkariavimams sustiprinti, apginti ir pagilinti“. Rinkimų į Vilniaus DAT teise pagal minimus įstatus galėjo „naudotis iš samdomojo darbo negyvenantys ir svetimo neeksploatuojantys žmonės“. Toliau buvo nurodyta, kad vietos DAT sudaromos iš profesinių sąjungų, fabričių, pramonės įstaigų ir dirbtuvių atstovų bei socialistinių partijų atstovų. Atstovavimo norma turėjo būti vienas atstovas iš 10–50 narių turinčių organizacijų, o iš kiekvienų kitų 50 narių vėl po vieną atstovą. Vilniaus DAT atstovybės teise galėjo naudotis tik tos socialistinės partijos ir profesinės sąjungos, kurios vadovavosi „klausinio matymo požiūriu“.

Vadovaujantys Vilniaus DAT organai turėjo būti Vykdomasis komitetas ir kontrolės komisija. Tarybos prezidiumas turėjo būti ir Vykdomojo komiteto prezidiumas. Tarybos nariai turėjo būti renkami 3 mėnesiams, kuriems praėjus, jie turėjo būti renkami iš naujo.

Kiekvienas DAT narys galėjo būti atšauktas ir pakeistas kitu. Kontrolės komisijos nariai ne tik kad galėjo dalyvauti visuose Vykdomojo komiteto ir jo padalinių posėdžiuose sprendžiamojo balso teise, bet ir kaip Kontrolės komisija privalėjo prižiūrėti DAT Vykdomojo komiteto ir jo padalinių veiklą. Vyriausioju DAT organu pagal aptariamus laikinuosius Vilniaus DAT organizavimo įstatus turėjo būti ne rečiau kaip kartą per dvi savaites besirenkantis Visuotinis DAT susirinkimas. Paskutinia-

405. Lietuvos Socialdemokratų partija // Darbo balsas, 1918 11 29, Nr. 49. P. 1.

406. Kovos vėliava, 1918 12 19, Nr. 1. P. 3.

407. Lietuvos Socialdemokratų partija // Darbo balsas, 1918 11 29, Nr. 49. P. 1.

me aptariamų įstatų punkte buvo pažymėta, kad iki „būtinai reikalingo organizuoti gubernijų, apygardų, valsčių, apskritai visų krašto tarybų suvažiavimo“ Vilniaus DAT pasiskelbė imanti „centralinio Organo funkcijas“.

Aptarus šiuos Vilniaus DAT rinkimų ir darbo įstatų galima tvirtinti, kad bent jau juos rengiant dalyvavę ir LSDP vardu kalbėję partijos nariai pasisakė už tai, kad aukščiausia valdžia Lietuvoje bent laikinai atitektų būsimajai, netrukus turinčiai būti išrinktai Vilniaus DAT.

Reikia pastebėti, kad nors Vilniaus DAT įstatai „Darbo balse“ buvo paskelbti tik 1918 11 29, tačiau jau 1918 11 22 šio laikraščio numeryje buvo informuota, kad tarp Vilniaus darbininkų jau prasidėjo rinkimai į Vilniaus DAT⁴⁰⁸. Kadangi Vilniaus DAT rinkimai tęsėsi dar ir gruodžio pradžioje, o pati Vilniaus DAT savo darbą pradėjo tik 1918 12 15, tad tai, kaip LSDP pasirodė šiuose rinkimuose, kokią poziciją, politinę laikyseną ji užėmė DAT darbe, kokios apskritai buvo jos politinės nuostatos gruodžio mėnesį ir taip pat tai, kokie pažiūrų skirtumai pasireiškė tarp LSDP narių gruodžio mėnesį, aptarsime kitame šios knygos skyriuje.

Baigiant LSDP santykio su darbininkų atstovų tarybų kūrimo procesu temą reikia pasakyti, kad šios tarybos tuo metu, t. y. 1918 m. lapkričio pabaigoje–gruodžio mėnesį, buvo pradėtos kurti ne tik Vilniuje, bet ir įvairiose kitose Lietuvos vietose, ir kai kuriose iš šių vietų socialdemokratai – LSDP nariai į šį procesą įsijungė, tačiau, kaip vėliau dar į tai atkreipsime dėmesį, LSDP narių sėkmė šiame procese nelydėjo, arba, tiksliau sakant, šiuose rinkimuose pasirodyta labai silpnai, tai yra buvo triuškinamai pralaimėta komunistams⁴⁰⁹.

Kita vertus, ne visur, o tiksliau – daug kur, socialdemokratai (LSDP) apskritai nedalyvavo darbininkų ir „vargingųjų sodiečių“ tarybų rinkimuose. Kaip jau anksčiau matėme, kai kuriose Lietuvos vietose LSDP nariai aktyviai dalyvavo kuriant vietos savivaldybes, kaip vietinius valdžios organus. Apskritai, kaip matysime vėliau, 1918 m. gruodžio mėnesį kuo toliau tuo labiau išsiskirs LSDP narių nuomonės ne tik dėl vietinių valdžios organų organizavimo formų, bet ir dėl visos Lietuvos aukščiausiosios valdžios organizavimo formų ir būdų. Tačiau apie tai kalbėsime vėliau.

Čia toliau pamėginkime pasiaiškinti, kas lėmė 1918 m. lapkričio antroje pusėje–trečią dešimtadienį pasireiškusių LSDP (ar bent Vilniuje veikusių ir visos partijos vardu kalbėjusių LSDP dalies) ideologinių nuostatų bei politinės laikysenos suradikalėjimą, taigi ir posūkį nuo reikalavimo sušaukti naują krašto konferenciją naujai LT išrinkti prie dalyvavimo kuriant RLT ir, pagaliau, posūkį prie pasisakymo už Vilniaus DAT, kaip laikinąją aukščiausią krašto valdžią, bei darbininkų tarybų kitose Lietuvos vietose, kaip vietinių valdžios organų, sukūrimą.

Matyt, kad tai iš dalies galima paaiškinti to meto istoriniu kontekstu. Matėme, kad Lietuvos socialdemokratai jau antrą 1918 m. lapkričio dešimtadienį „einamąjį momentą“ įvertino kaip „Europoje vykstančią revoliuciją“, tiesa, tuo metu, anot Lie-

408. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 11 22, Nr. 47. P. 3.

409. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 447.

tuvos socialdemokratų, dar nepalietusių Lietuvos. Tačiau jau 1918 m. lapkričio 22 d. „Darbo balso“ vedamajame buvo rašoma, kad „Europoje besiplėtojanti revoliucija jau palietė mūsų kraštą“ ir kad Lietuvoje taip pat „prasidėjo revoliucija“⁴¹⁰. Ši „revoliucija“, kaip toliau rašoma „Darbo balse“, Lietuvoje „prasidėjo ypatingose sąlygose“ ir „užtikro kraštą neorganizuotą“.

Kaip rašoma LSDP laikraštyje, minėtasis „neorganizuotumas ir kuo didžiausias suirimas labiausiai žymus skriaudžiamųjų, smarkiausiai išnaudojamųjų amatininkų, mažžemių ir bežemių tarpe“. Šis „darbo žmonių iškrikimas“, anot 1918 11 22 „Darbo balso“ vedamojo autoriaus, laikinai „davė progos reakcinei, atžagareivei“ LVT „kalbėti viso krašto vardu ir daryti pastangas tvarkyti valstybinį gyvenimą“. Minimame straipsnyje buvo pažymima, kad visa tai LVT gali daryti tik „laikiniai“, nes, kaip toliau rašoma Lietuvos socialdemokratų „visuomenės, politikos ir literatūros laikraštyje“, „esame įsitikinę, jog jau prasidėjusi Lietuvoj revoliucija nušluos visus reakcijos lizdus, tame skaičių ir tariamąją Lietuvos valstybės Tarybą“⁴¹¹.

Vis dėlto, atrodo, kad LSDP narių nuomonės dėl minėtos revoliucijos vystymosi greičio ir iš dalies dėl formos skyrėsi. Nuomonių skirtumo buvimą ir iš dalies vidinę LSDP narių polemiką atspindi 1918 12 03 „Darbo balse“ išdėstyta laikraščio redakcijos pozicija dėl Europoje ir Lietuvoje vykstančios revoliucijos ir jos perspektyvų⁴¹².

Čia buvo rašoma, kad „Darbo balso“ redakcija į einamąją revoliuciją žiūri kaip į socialistinę ir stovi už tai, kad politinė krašto valdžia patektų į darbininkų ir varginųjų sodiečių rankas“. Tačiau čia pat buvo pažymėta, kad „redakcija turi pastebėti, jog visų pirma reikalinga minėtąsias tarybas sukurti, o jau paskui imti valdžią į savo rankas“. Taip pat čia buvo atkreiptas dėmesys ir į tai, kad „nepaisant mūsų norų ir pastangų – kas yra visai kitas dalykas, dabar vykstančią revoliuciją vadinti pasauline (revoliucija – G. M.) per anksti, nes ji anaip tol ne visą Europą yra apėmusi“.

Taip pat minėtame „Darbo balso“ „redakcijos prieraše“ buvo pažymėta, kad „mes-ti šalin Steigiamojo Seimo obalsį – tai reiškia apleisti Berlyną, kur St. Seimo obalsis dar neskaitomas nudėvėtu, nors ten darbininkų tarybos yra pilnai susiorganizavusios ir darbininkų susipratimas aukštesnis nei Lietuvoje“⁴¹³. Čia, matyt, turima mintyje tai (apie ką ne kartą tuo metu buvo rašyta „Darbo balse“), kad Vokietijos socialdemokratų partija pasisakė už Steigiamojo susirinkimo – konstituantos sušaukimą⁴¹⁴.

Iš minėtos „Darbo balso“ redakcijos pozicijos matome tam tikrą prieštara-vimą, nes, viena vertus, kalbama apie tai, kad valdžia turi atitekti „darbininkų ir varginųjų sodiečių rinktoms taryboms“, kita vertus, pasisakoma už Steigiamojo Seimo

410. Lietuvos Valstybės Taryba „veikia“ // Darbo balsas, 1918 11 22, Nr. 47. P. 1.

411. Ten pat.

412. Redakcijos prierašas // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 4.

413. Ten pat. Matyt, galima daryti prielaidą, kad šią „Darbo balso“ redakcijos poziciją dar išdėstė laikraščio leidėjas ir atsakingasis redaktorius S. Kairys, kuris vėliau, kaip jau minėta, 1918 m. gruodžio mėnesį išvyko į Utenos apskritį kurti savivaldybių.

414. Žr.: Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 11 26, Nr. 48. P. 2; Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 1.

„obalsį“⁴¹⁵. Žinoma, jeigu prisiminsime LSDP lapkričio konferencijos nutarimus, tai matysime, kad ten buvo suderintas ir darbininkų tarybų kaip „revoliucijos centrų“ sukūrimo reikalavimas, ir Steigiamojo Seimo reikalavimas. Tad turint mintyje tai bei prisiminus anksčiau taip pat minėtas skirtingus požiūrius į darbininkų tarybų vaidmenį ir funkcijas, čia ką tik minėtas „Darbo balso“ redakcijos pasisakymas ir už darbininkų tarybas, ir už Steigiamąjį Seimą neturėtų stebinti.

Tačiau jeigu prisiminsime ką tik aptartą LSDP atstovų (visos LSDP vardu) dalyvavimą renkant Vilniaus DAT ir rengiant darbo įstatus bei šių įstatų turinį ir čia išdėstytą nuostatą, kad aukščiausioji valdžia iki viso „krašto tarybų suvažiavimo“ atitenka Vilniaus DAT, tai matysime, kad socialdemokratų reiškiamų pozicijų prieštarašas viena kitai yra akivaizdus. Tai reiškia, jog buvo skirtingi LSDP narių požiūriai aukščiausiosios Lietuvos valdžios sudarymo klausimu. Ir ne tik tai. Matyt, jau tuo metu galima kalbėti apie naują partijos idėjinės-politinės diferenciacijos bangą. Nes atrodo, kad tuo metu Lietuvos socialdemokratų požiūriai išsiskyrė ir bendradarbiavimo su komunistais galimybės klausimu. Pastebėtina, kad 1918 m. lapkričio 7 d. Vilniuje apsilankęs V. Kapsukas po dviejų dienų sugrįžęs į Sovietų Rusiją RKP(b) LS CB posėdyje kalbėjo, kad LSDP yra „dvi frakcijos: viena stovi už susidėjimą su komunistais, kita – prieš“ ir kad „Domaševičius ir Janulaitis už susidėjimą“⁴¹⁶. Reikia paminėti, kad dėl A. Janulaičio pavardės greičiausiai yra klaida – sunkiai tikėtina, kad, viena vertus, lietuvių bolševikų itin aršiai kritikuojamas, o, kita vertus, ir pats netrukus gana griežtai Lietuvos komunistus ir Rusijos bolševikus vertinančius straipsnius publikuosiantis A. Janulaitis galėjo pasisakyti už „susidėjimą su komunistais“. Labai tikėtina, kad čia (turint mintyje jo politinę laikyseną 1918 m. gruodžio–1919 m. sausio–vasario mėnesiais) turėjo būti ne A. Janulaičio, o J. Vilkaičio pavardė.

Grįžtant prie minėto V. Kapsuko pasakymo apie „dvi LSDP frakcijas“, tai trūkstant šaltinių sunku vertinti, kiek tiksliai šis pasakymas atspindėjo realią situaciją pačioje socialdemokratų partijoje. Tačiau, matyt, nuomonių išsiskyrimo stiprėjimo tendencija LSDP viduje lapkričio mėnesį vis labiau reiškėsi. Kitame skyriuje matysime, kad šie socialdemokratų išsakomų nuostatų dėl aukščiausios valdžios Lietuvoje sudarymo prieštaringumai, taip pat ir iš to išplaukiantys praktiniai politiniai veiksmai tolydžio vis stipriau reikšis ir 1918 m. gruodžio mėnesį, kol galiausiai tai atves prie akivaizdžios LSDP narių idėjinės-politinės bei organizacinės diferenciacijos ir iš esmės partijos suirimo 1919 m. pradžioje dėl iš esmės skirtingo santykio su vadinamojo komunistinio valstybingumo kūrimu Lietuvoje – tai, nagrinėsime jau 6.1 skyriuje.

Baigiant aptarti LSDP ideologines-politines nuostatas bei politinę laikyseną 1918 m. lapkričio mėnesį reikėtų atkreipti dėmesį į vieną netipišką to meto kontekste Lietuvos socialdemokratų vardo paminėjimą bei jų ideologinių politinių nuostatų trumpą pristatymą lietuviškoje spaudoje. Čia turimas mintyje 1918 m. lapkričio 20 d.

415. Redakcijos prierašas // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 4.

416. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai. P. 55.

„Lietuvos aid“ pranešimas apie socialdemokratų dalyvavimą LVT veikloje⁴¹⁷. Šiame, anot M. Biržiškos, LVT nario ir „Lietuvos aid“ faktinio redaktoriaus P. Klimo parašytame pranešime⁴¹⁸ buvo informuojama, kad M. Biržiška „išranda galimu ir reikalingu dalyku dalyvauti bendram LV Tarybos valstybės kuriamajame darbe“ ir kad jis jau vykstančios LVT sesijos posėdžiuose dalyvaus „kaipo nepartinis socialdemokratų srovės veikėjas“⁴¹⁹.

„Lietuvos aide“ buvo rašoma, kad M. Biržiška „išranda, jog būdamas socialdemokratas, kuris savo socialinę ideologiją aukštai riša su tautine ideologija, jis daug rimčiau ir vaisingiau gali eiti prie savo siekimų, dirbdamas ne greta ar prieš Tarybą, bet Lietuvos Valstybės Taryboje, kuri turi sudaryti vieną bendro valstybės darbo aparatą su normaliomis socialinės kovos laisvės ir tvarkingo plėtojimosi garantijomis“. Kaip toliau buvo rašoma minėtame „Lietuvos aid“ numeryje, M. Biržiška „manė, jog jo dalyvavimas LV Tarybos darbe gali taip pat kiek nusverti reikalui nusistatymo socialdemokratų ir apskritai tų kairiųjų srovių, kurios dar neprisideda prie LV Tarybos, bet kurios, jo nuomone, privalo V. tarybos ir jos įsteigtosios vyriausybės darbe ne tik dalyvauti, bet ir turėti jame reikiamos įtakos“⁴²⁰. Anot M. Biržiškos, tos įtakos „kairieji gali turėti, tiek dėl žinomos žymios kairiųjų srovių intelektualinės pajėgos, tiek ir dėl bręstančio šių dienų politikos aplinkybėse Lietuvos visuomenės nusistatymo“⁴²¹.

Reikia pažymėti, kad M. Biržiška sutiko grįžti į LVT darbą tik tada, kada LVT panaikino sprendimus dėl Lietuvos paskelbimo monarchija ir Vilhelmo fon Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi, bei po to, kai LVT viduje buvo pradėtos svarstyti naujos krašto konferencijos sušaukimo klausimas⁴²². Tai yra M. Biržiška grįžo į LVT darbą tada, kai, anot jo pirmosios kalbos LVT posėdyje, buvo „išpildytos“ jo „sugrįžimo į Tarybą sąlygos“, nors, kaip jis toliau dėstė minėtoje kalboje 1918 11 26 LVT posėdyje, pati jo pažiūra į LVT ir nėra „atsimainiusi“⁴²³. Anot M. Biržiškos, LVT „negalėjo suskubti paskui visuomenę ir net išrodė, kad ji tyčia nenorėjo palaikyti ryšių su visuomene“. M. Biržiška savo kalboje LVT pažymėjo, kad jo uždavinys „Taryboj yra labai sunkus“, nes jis „neturįs už savo pečių rėmėjų“ ir „nesąs kurios nors partijos reiškėjas“.

Nepaisant to, kad 1918 m. lapkričio 20 d. „Lietuvos aide“ M. Biržiška buvo pristatytas „kaip nepartinis socialdemokratas“, pirmame LVT posėdyje, kuriame dalyvavo po savo sugrįžimo į LVT, jis paprašė, kad jo vardas „nebūtų išnaudojamas kaip vardas socialisto“, nes jis jokiai partijai nepriklausąs⁴²⁴. Savo uždaviniu M. Biržiška laikė

417. Dėl socialdemokratų dalyvavimo Valstybės Taryboje // Lietuvos aidas, 1918 11 20, Nr. 136. P. 1.

418. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 37.

419. Dėl socialdemokratų dalyvavimo Valstybės Taryboje // Lietuvos aidas, 1918 11 20, Nr. 136. P. 1.

420. Ten pat. P. 1–2.

421. Ten pat. P. 2.

422. LVT posėdžio 1918 11 26 prot. Nr. 113 // LVT prot. P. 397. Taip pat žr.: Dėl socialdemokratų dalyvavimo Valstybės Taryboje // Lietuvos aidas, 1918 11 20, Nr. 136. P. 1–2.

423. LVT posėdžio 1918 11 26 prot. Nr. 113 // LVT prot. P. 397.

424. Ten pat.

„suvienyti atsiskyrusius vieną nuo kito mūsų visuomenės sparnus“, nes „jau gresia pavojus, kad krašte bus dvi konferencijos, dvi valdžios ir t. t.“⁴²⁵.

Nors M. Biržiška, kaip jis rašo savo atsiminimuose, sugrįžęs į LVT „galutinai atsiribojo nuo organizuotųjų socialdemokratų taktikos“⁴²⁶ ir 1918 m. lapkritį–gruodį priklausė vadinamajam nepriklausomiečių klubui⁴²⁷, tačiau to meto lietuviškoje spaudoje bei visuomenėje jis ir toliau kartkartėmis pavadinamas socialdemokratu ir netgi kartais spaudoje jo dalyvavimas LVT darbe buvo traktuojamas kaip pavyzdys to, kad šiame [LVT] darbe dalyvauja ir socialdemokratai⁴²⁸. Matyt, tai nulėmė, kad M. Biržiška, nors ir nepriklausydamas LSDP bei, kaip jau minėjome, jo paties pasakymu, „atsiribojęs nuo organizuotųjų socialdemokratų taktikos“, ir toliau save laikė socialdemokratu ideologinių-politinių pažiūrų prasme, o kalbant jo paties terminologija, „neorganizuotu socialdemokratu“, arba, kaip jis pats vėliau rašė atsiminimuose, „savarankiškai besiorientuojančiu laisvu socialdemokratų srovės veikėju“⁴²⁹.

Aptarę M. Biržiškos santykį su LSDP ir socialdemokratija po jo sugrįžimo į LVT trumpai pažvelkime į šio „nepartinio socialdemokrato“ darbą LVT bei su ja susijusiose institucijose 1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais, iki to laiko, kada jis įėjo į antrąją Laikinąją M. Sleževičiaus vadovaujamą vyriausybę. Taigi grįžęs į darbą LVT M. Biržiška jos posėdžiuose pasisakė už kiek galima greitesnį krašto konferencijos sušaukimą, kritikavo LVT dešiniuosius už „norą nustumti“ konferencijos sušaukimą „kuo toliausiai“⁴³⁰ bei pasisakė už tai, kad susirinkianti krašto konferencija perrinktų LVT (t. y. už tai, kad būtų išrinkta nauja LVT)⁴³¹. Kartu su LSDP atstovu LVT J. Vileišiu jie buvo patys aktyviausi ir tvirčiausi tokios pozicijos gynėjai. Tačiau dešinioji LVT dauguma su A. Smetona priešakyje tokiai pozicijai nepritarė. LVT prezidiumo pirmininkui A. Smetonai ir laikinajam premjerui A. Voldemarui bei kitiems LVT daugumos atstovams pasisakius prieš LVT perrinkimą buvo nuspręsta, kad naujoji krašto konferencija LVT gali tik papildyti⁴³².

Teisininko išsilavinimą turintis M. Biržiška aktyviai dalyvavo svarstant teismų organizavimo Lietuvoje klausimą⁴³³. Dar 1918 10 04 buvęs išrinktas į prie LVT veikusią aukštųjų mokslo kursų komisiją⁴³⁴ M. Biržiška aktyviai dalyvavo tuose LVT

425. Ten pat.

426. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 28.

427. Ten pat. P. 37.

428. Žr. Apžvalga // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 05, Nr. 2. P. 25. Čia rasime tokį pasakymą: „ir kaip dėl dalyvavimo V. Taryboj socialdemokrato M. Biržiškos negalime sakyti, kad visi Lietuvos socialdemokratai kitaip nusistatę prie V. Tarybos, negu „Darbo balsas“ (matyt, čia reikėtų suprasti, kad ne visi Lietuvos socialdemokratai „nusistatę“ taip pat, kaip „Darbo balsas“ – G. M.).

429. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 28.

430. LVT posėdžio 1918 11 26 prot. Nr. 113 // LVT prot. P. 424.

431. Ten pat; LVT posėdžio 1918 12 06 prot. Nr. 120 // LVT prot. P. 444.

432. LVT posėdžio 1918 12 07–09 prot. Nr. 122–123 // LVT prot. P. 447–455.

433. LVT posėdžio 1918 11 28 prot. Nr. 115 // LVT prot. P. 406–409; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 163.

434. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 39.

posėdžiuose, kuriuose buvo svarstomas Vilniaus universiteto atkūrimo klausimas⁴³⁵. Jis buvo išrinktas į komisiją universiteto statuto projektui parengti ir buvo vienas iš pagrindinių parengtą projektą LVT posėdžiuose pristatančių LVT narių.

Reikia pastebėti, kad M. Biržiška dar prieš sugrįžimą į LVT darbą, formuojant pirmąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę vadinamojo nepriklausomiečių klubo, arba, kaip oficialiai jis vadinosi – Nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sudarymo kuopos, buvo pasiūlytas į švietimo ministrus⁴³⁶, o tokiu, dėl savaime suprantamų priežasčių, netapus 1918 m. lapkričio 13 d. jis, anot jo paties – jam nežinant – buvo švietimo ministro J. Yčo paskirtas Švietimo ministerijos patarėju ir mokyklų vizitatoriumi⁴³⁷. Po to, kai M. Biržiška sugrįžo į LVT, jam 1918 12 02 Švietimo ministerijoje buvo pavesta vadovauti „Aukštųjų mokyklų reikalams“, o 1918 12 21 J. Yčui išvykus į užsienį – ir eiti Švietimo ministerijos valdytojo pareigas⁴³⁸. Taigi sugrįžęs į LVT darbą „nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška aktyviai įsitraukė į pastarosios veiklą, orientuotą į valstybingumo (atkūrimą, visų pirma, į nepriklausomos Lietuvos valstybės švietimo bei mokslo sistemos sukūrimą.

Aptarus M. Biržiškos kaip „nepartinio socialdemokrato“ politinę laikyseną ir darbą LVT bei jos suformuotos Vyriausybės Švietimo ministerijoje, reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad LVT darbe aptariamam laikotarpiu dalyvavo dar vienas LVT narys, save laikantis „nepartiniu socialdemokratu“. Mat tame pačiame 1918 11 21 „Lietuvos aid“ numeryje, kuriame buvo pranešta apie M. Biržiškos kaip „nepartinio socialdemokrato“ grįžimą į LVT, taip pat buvo rašoma ir apie tai, kad su M. Biržiška „solidarizuojasi“ LVT narys P. Klimas, kuris „nėra prisidėjęs prie jokios partijos“, tačiau „savo ideologija“ yra „socialdemokratų srovės“ ir taip pat kaip „nepartinis socialdemokratas“ dalyvavo ir dalyvaus LVT bei jos sukuriosios vyriausybės darbe⁴³⁹.

Be anksčiau išdėstytų M. Biržiškos motyvų, P. Klimas savo kaip „nepartinio socialdemokrato“ dalyvavimą LVT darbe „rėmė paprastąja visuomenine pareiga“, kurią LVT nariams „yra uždėjusi lietuvių atstovybė per Vilniaus konferenciją ir kuri yra bendra visiems lietuviams pareiga – savo išgalėjimu ir sąžine, kad ir sunkiausiose kovos sąlygose neapleisti darbo laisvai ir nepriklausomai lietuvių tautos valstybinei būčiai kurti ligi pat Steigiamąjį Seimą surenkant“. Toks darbas, P. Klimo įsitikinimu, „niekuomet negali būti nei priešingas, nei svetimas rimto ir šviesaus socialdemokrato

435. LVT posėdžio 1918 11 29 prot. Nr. 116 // LVT prot. P. 415–416; LVT posėdžio 1918 12 02 prot. Nr. 118 // Ten pat. P. 425–428, 431; LVT posėdžio 1918 12 03 prot. Nr. 119 // Ten pat. P. 433–434, 436; LVT posėdžio 1918 12 05 prot. Nr. 120 // Ten pat. P. 439–440; Pšibilskis V. B. Septyniasdešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 39–40; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 163–165.

436. Laikinajai Lietuvos vyriausybei besidarant // Lietuvos aidas, 1918 11 12, Nr. 129. P. 2; Pšibilskis V. B. Septyniasdešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 38; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 161.

437. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 35.

438. Ten pat. P. 35, 42; Pšibilskis V. B. Septyniasdešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 41; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 166–167.

439. Dėl socialdemokratų dalyvavimo Valstybės Taryboje // Lietuvos aidas, 1918 11 20, Nr. 136. P. 2.

ideologijai net aplinkybėse, kur visuomenės pajėgų santykiai dar visaip karpytų ir trukdytų sklandų socialinės demokratijos uždavinių realizavimą⁴⁴⁰.

Taigi matome, kad P. Klimas, kuris, kaip jau minėjome, pasak M. Biržiškos, ir buvo čia pristatyto pranešimo „Lietuvos aide“ autorius, jau ir anksčiau, kaip matėme iš 3.1 skyriaus, anot jo paties įrašų savo „Dienoraštyje“, save laikęs „derančiu į socialistus“, viešai save identifikavo kaip „nepartinį socialdemokratą“. Paminėtina, kad 1921 m. Kaune išleistame „Lietuvos albume“ glaustai pristaciaus P. Klimo biografiją buvo pažymėta, kad „P. Klimas per visą savo darbą nebuvo prisidėjęs prie jokios politikos partijos, tačiau visas savo simpatijas turi socialdemokratų ideologijai, kiek ji liečia ne dvasios, bet socialinių ekonominių gyvenimą“⁴⁴¹. P. Klimo biografijos autoriaus A. Geručio nuomone, galima daryti prielaidą, kad tokio pobūdžio leidiniui, kaip „Lietuvos albumas“, „duomenis apie savo asmenį pateikė pats biografijos autorius“⁴⁴².

Grįžtant prie P. Klimo savęs identifikavimo kaip „nepartinio socialdemokrato“ 1918 m. lapkritį, galime čia tik pastebėti, kad 1917 m. pabaigoje–1918 m. pirmoje pusėje tuometinėje LT veikloje dalyvaujant visai LT kairiųjų ketveriukei (S. Kairys, M. Biržiška, S. Narutavičius ir J. Vileišis), jis iš likusiųjų šešiolikos LT narių gana dažnai užimdavo artimiausias minėtai ketveriukei pozicijas.

Taigi, nuo 1918 m. lapkričio pabaigos LVT dirbo 2 LVT nariai, kurie save traktavo kaip „nepartinius socialdemokratus“ ir kurie kartais taip pavadinami buvo to meto nesocialdemokratinėje spaudoje. Taip pat reiktų pažymėti, kad į LVT po jos jau minėto 1918 m. lapkričio 27 d. politinio susitarimo su Vilniaus baltarusių rada į LVT kooptavus šešis baltarusių atstovus⁴⁴³, vienas iš jų – Ivanas Luckievičius – buvo Baltarusijos socialdemokratų partijos, susikūrusios 1918 m. birželį po Baltarusių socialistinės hramados suirimo, atstovas, šios partijos centro komiteto narys⁴⁴⁴. Be to, Vaclovas Lastauskis – dar vienas iš šešių kooptuotų baltarusių atstovų, – anksčiau taip pat buvęs ką tik minėtos Baltarusių socialistinės hramados nariu, nors 1917–1918 m. ir vadovavo socialistine nelaikomai „Baltarusijos nepriklausomybės ir vientisumo sąjungai“, tačiau 1919 m. įstojo į Baltarusijos socialistų revoliucionierių partiją – vieną iš trijų socialistinių partijų, susiformavusių iš buvusių Baltarusių socialistinės

440. Ten pat.

441. Lietuvos albumas. – Kaunas, 1921. P. 341. Taip pat žr.: Gerutis A. Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys. – Cleveland, 1978. P. 13.

442. Gerutis A. Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys. P. 13.

443. LVT posėdžio 1918 11 27 prot. Nr. 114// LVT prot. P. 402–403. Reikia pastebėti, kad M. Biržiška buvo vienintelis LVT narys, balsavęs prieš tokios sudėtis gudų atstovų, kokie buvo priimti, priėmimą į LVT. Tai jis motyvavo tuo, „kad jų tarpe yra tokių žmonių prieš kuriuos jis visuomet balsuos“. Žr. ten pat. P. 406. Atrodo, kad tarp tokių buvo ir gudų socialdemokratas I. Luckievičius. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 38. Plačiau apie LVT susitarimą su baltarusiais žr.: Gimžauskas E. Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917–1918 m.). P. 3–31; Blaszk T. Baltarusiai Lietuvos valstybės taryboje 1918–1920 metais // Parlamento studijos, Nr. 15, 2013. – Vilnius, 2014. P. 98–118.

444. Кривенький В. Белорусская социал-демократическая партия // Политические партии России. Конец XIX века – первая треть XX века. – Москва, 1996. С. 60.

hramados narių po pastarosios partijos suirimo⁴⁴⁵. Tad be dviejų „nepartinių socialdemokratų“, nepriklausiusių tuo metu kokioms nors politinėms partijoms, lietuvių LVT veikloje dalyvavo ir vienas „partinis“ baltarusių socialdemokratas, ir vienas tuo metu jau „nepartinis“, tačiau netrukus vėl „partiniu“ tapsiantis socialistas nesocialdemokratas.

Kadangi V. Lastauskio atveju kalbama apie nesocialdemokratinę „beveik socialistą“, tai taip pat nereikėtų pamiršti ir to, kad LVT veikloje 1918 m. pabaigoje dalyvavo ir lietuvių socialistinės (bet ne socialdemokratinės) partijos atstovai – savo veiklą Lietuvoje tuo metu pradėjusios Lietuvos demokratų partijos įpėdinės čia jau minėtos LSLDP atstovai – buvęs socialdemokratų bendražygis jų dalyvavimo LT veikloje J. Vileišis bei į LVT aptariamam laikotarpiui kooptuotas pastarojo partinis bendražygis D. Alseika⁴⁴⁶.

Be to, reikėtų nepamiršti, kad į LVT 1918 m. liepos 13 d. buvo kooptuoti du DLTLS (Santaros) nariai – S. Šilingas ir J. Alekna, o kadangi DLTLS (Santara), kaip jau minėta viename iš ankstesnių šios knygos skyrių, 1917 m. savo programinėje deklaracijoje bei kituose programinio pobūdžio tekstuose buvo pareiškusi esanti „socializmo šalininkė“ ir kad ji yra „socialistinė, nes stovi už socializmo vykinimą gyvenime“⁴⁴⁷, tai, matyt, galima būtų teigti, kad LVT dirbo dar du evoliuciniai-reformistiniai socialistai, nesvarbu, kad istoriografijoje iki šiol nepriimta juos taip vadinti.

Tačiau nepaisant to, kad LVT veikloje dalyvavo socialistinės LSLDP ir nuosaikiai-evoliuciškai socialistinės DLTLS atstovai, bei nepaisant to, kad nuo 1918 m. lapkričio antros pusės LVT atsirado žmonių, kurie save laikė „nepartiniais socialdemokratais“ ar „nepartiniais socialdemokratų srovės veikėjais“, taip pat nepaisant to, kad LVT darbe pradėjo dalyvauti baltarusių socialdemokratų atstovas, politiškai organizuoti Lietuvos socialdemokratai (LSDP) savo pozicijos LVT atžvilgiu nepakeitė.

Pastebėtina, kad M. Biržiškai sugrįžus į LVT, LSDP laikraštyje buvo pažymėta, kad jis „jau virš metų kaip nebesąs socialdemokratų partijos narys“ ir kad „už savo nugaros neturįs rėmėjų“, t. y. „Darbo balse“ leidžiama suprasti, kad jis (M. Biržiška) neatstovaująs jokiai organizuotai politinei jėgai⁴⁴⁸. Kita vertus, čia pat buvo pažymima, kad, apskritai, visi LVT nariai „neturi už nugaros rėmėjų, o jei (jų – G. M.) yra tai labai mažai“⁴⁴⁹. Taigi matome, kad socialdemokratinis „Darbo balsas“, rašydamas apie M. Biržiškos sugrįžimą į LVT, nepamiršo sukritikuoti ir visos LVT. Pastarosios kritika socialdemokratų laikraštyje dar labiau sustiprės 1918 m. gruodžio pradžioje.

445. Gimžauskas E. Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917–1918 m.). P. 5, 24.

446. Alseika į LVT buvo kooptuotas tik 1918 12 05. Žr.: LVT posėdžio 1918 12 05 prot. Nr. 120 // LVT prot. P. 438.

447. Žr. Demokratinės tautos laisvės Santaros pagrindimai pradai // Santara, 1917 03 14, Nr. 1. P. 1–2; Leonas P. Kas ta Demokratinė Tautos Laisvės Santara // Santara, 1917 08 12, Nr. 34. P. 1; Žagrelė T. „Tiesos“ patriotizmas // Santara, 1917 12 24, Nr. 49. P. 1–2.

448. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 2.

449. Ten pat.

5.4. LSDP ideologinės-politinės nuostatos, politinė laikysena ir diferenciacija 1918 m. gruodžio mėnesį

Kaip jau minėjome praeito skyriaus pabaigoje, 1918 m. gruodžio pradžioje dar labiau sustiprėjo socialdemokratų kritika LVT atžvilgiu. Tai akivaizdžiai parodo straipsniai LSDP laikraštyje „Darbo balsas“.

Štai pirmajame 1918 m. gruodžio mėnesio „Darbo balso“ numeryje LVT buvo kritikuojama ir už nedemokratiškumą, ir už neefektyvumą bei neveiklumą valstybės kuriamajame darbe⁴⁵⁰. Kaip žinome, tuo metu intensyviai vyko savivaldybių kūrimo procesas. Ir, kaip jau minėjome praeitame skyriuje, vienur savivaldybės buvo kuriamos pagal LVT ir jos Vyriausybės nurodymus, kitur pagal LSDP konferencijos priimtas savivaldybių organizavimo taisykles.

LSDP požiūriu, savivaldybių organizavimas pagal LVT taisykles nebuvo demokratiškas ir neatitiko liaudies nuotaikų. Tad, anot LSDP laikraščio, „vietomis Lietuvos tarybos ministerių įgaliotiniai ... nenorėdami eiti prieš žmonių ūpą, patys „Darbo balso“ nurodymais tvarkos kūryboje vadovaujasi“⁴⁵¹. Apskritai, pasak 1918 12 03 „Darbo balso“ numerio straipsnio „Tvarkykimės patys“ autoriaus, „gyvenimas pleška savais keliais“ ir LVT „įtakos jame bemaž nesimato“, nepaisant to, kad ji su savo „ministeriais ... dedasi mūsų krašto valdžia ir atstovybė“. Ir tai, kaip rašoma toliau minimame straipsnyje, nepaisant to, kad šios institucijos „jau kiek laiko veikia ir kalba, bet smulkesnių planų, nurodymų, kokiais pamatais privalo kurtis nauja tvarka ir kokie valsčių komitetų uždaviniai ... nesuteikia“.

Pasak minėto straipsnio autoriaus, LVT ir jos „ministeriai“ „žino tik skirti mums viršininkus, įgaliotinius“, tačiau, kaip toliau rašoma, „mes jau turėjome daug visokių viršininkų ir įvairaus plauko“ ir „gerai žinome, kaip jie mus valdė“, tik „žiūrėdami, ką jiems vyriausybė įsakys, nes jie ne žmonėms, o vyriausybei tarnavo“. Cituojamame straipsnyje buvo atkreipiamas dėmesys į tai, kad „daug ponaičių dabar dilina Lietuvos tarybos slenksčius, kad tik vietas gautų“, kai „kaimuose inteligentų, sumanių vyrų trūksta“. Ir čia pat klausimo forma padaroma išvada, kad „ar ne geriau būtų“, kad minėti „ponaičiai“ iš žmonių rankų darbo gautų“. Tačiau, kaip pastebima toliau, dauguma jų („ponaičių“ – G. M.) „įpratę prie senosios tvarkos, t. y. būti skiriamais, o ne žmonių parinktais“ viršininkais. Bet tokie viršininkai, cituojamo straipsnio autoriaus požiūriu, yra „nereikalingi“, nes „mes privalome patys sau tvarkos kūrėjus rinkti, o ne skirtus į savo tarpą įsileisti“⁴⁵². Taigi čia vėl matome, kad to meto lietuvių socialdemokratų nuostatomis buvo būdingas radikalus demokratizmas. Tokio pat radikalaus demokratizmo socialdemokratams netrūko ir kitais aspektais kritikuojant LVT kituose „Darbo balso“ straipsniuose 1918 m. gruodžio mėnesį.

450. Tvarkykimės patys // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 1.

451. Ten pat.

452. Ten pat.

Štai 1918 12 06, 1918 12 13 ir 1918 12 17 „Darbo balso“ numeriuose LVT buvo aštriai kritikuojama už tai, kad jos numatomoje sušaukti krašto konferencijoje ją (LVT) planuojama ne perrinkti, bet tik papildyti, taip pat už tai, kad LVT nariai būsimoje konferencijoje dalyvaus be rinkimų (be jų išrinkimo į konferenciją) ir kad šaukiamos konferencijos dalyviai bus renkami ne rinkimų būdu, o parapijų ir apskričių komitetų atstovų ir įgaliotinių kvietimo būdu⁴⁵³. Anot Lietuvos socialdemokratų laikraščio, per tokią LVT planuojamą konferenciją „kraštas savo tikros valios išreikšti negalės, o platus sluoksnių vėl (bus) nustumiami ir neįsileidžiami valstybės kūrybon“, o „darbininkų ir vargo žmonių balsų“ LVT planuojamoje konferencijoje „nebus girdėti“⁴⁵⁴. Tokiais savo darbais LVT, pasak socialdemokratų, „dar didesnę bedugnę kasa ir nuo žmonių atsirubežiuoja“ ir „rūpinasi ne krašto jėgų bendrinimu ir gyvų krašto jėgų darban įtraukimu, o tik savo padėjimu“⁴⁵⁵. Pasak 1918 12 13 „Darbo balso“, LVT „ne tiek rūpi bendri krašto reikalai ir žmonių gerovė, kiek tam tikros žmonių grupės rankose valdžia išlaikyti“. Čia taip pat buvo pažymima, kad „tarybininkai šventai įtikėję laikina svetima pajėga (kuri juos dabar remia) atkakliai prie krašto valdžios užgrobimo eina“.

Anot 1918 12 13 „Darbo balso“, kai „Vokiečiuose ištiko revoliucija“, tai LVT „pripažino konferencijos reikalą, nes suprato, kad žmonės vis tiek sieks kitos krašto atstovybės“⁴⁵⁶. Tačiau vėliau, kaip rašoma LSDP laikraštyje, LVT „nusistatymas konferencijos atžvilgiu keitėsi priklausomai nuo politinės konjunktūros“⁴⁵⁷. LVT buvo kritikuojama ir dėl to, kad ji, pasak „Darbo balso“, siekė, kad vokiečiai Lietuvoje pasilikytų iki „santarvininkų kariuomenei ateisiant arba ligi krašto kariuomenei susiorganizuojant“⁴⁵⁸. LVT 1918 12 17 „Darbo balse“ taip pat buvo įtariama tuo, kad ji kooptavusi į savo sudėtį „gudų ir žydų buržuazijos atstovus“, kooptuos ir „Lenkų buržuazijos atstovus“ ir, apskritai, atšauks sprendimą šaukti konferenciją savo papildymui⁴⁵⁹.

Socialdemokratiškojo „Darbo balso“ požiūriu, darbininkai, kurie neturi savo atstovų LVT, „negali jai pasitikėjimo reikšti“, nes tarp darbininkų tik „demokratišku būdu sudaryta atstovybė gali rasti tinkamos paramos ir pasitikėjimo“⁴⁶⁰. Pasak cituojamo „Darbo balso“ straipsnio, „karas paliko daug vargo, skurdo mūsų šalyje“, „didėja bedarbė“, kaip ir „neturinčių duonos žmonių skaičius“, „nelygybė visur ir visame kame kyšote kyšo“, „Lietuvos turtai maišais plaukia svetur“ ir „spekulantai

453. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 06, Nr. 51. P. 2; Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 2; Lietuvos Valstybės Taryba ir konferencija // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1–2.

454. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 2.

455. Ten pat.

456. Ten pat.

457. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 2. Taip pat žr.: Lietuvos Valstybės Taryba ir konferencija // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1–2.

458. Lietuvos Valstybės Taryba ir konferencija // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 2.

459. Ten pat. P. 1–2. „Darbo balso“ straipsnio autoriai ne visai teisūs teigdami, kad į LVT buvo kooptuoti tik buržuazijos atstovai. Kaip jau minėjome prieš tai buvusiame skyriuje, gudai į LVT kooptavo socialdemokratą I. Luckievičių ir netrukus į Baltarusijos socialistų revoliucionierių partiją įsijungiantį V. Lastauskį.

460. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 2.

nesnaudžia“. Tačiau LVT, anot socialdemokratų laikraščio, „vieton to kad daugiau dėmesio į tuos apsipareiškimus dėjus“ tik „rūpinasi vien save prie krašto vairo išlaikyti“, tai dėl to „savaime bujoja keršto noras“. LVT, kaip toliau rašoma cituojamame „Darbo balso“ straipsnyje, „varo pragaištingą darbą“ ir „savo nedovanotiniais žygiais tik teikia anarchistiniams gaivalams įrankį ir duoda progos kerštą dar labiau ugdyti“. Tie „gaivalai naudojami ta proga ir stumia kraštą į dar didesnes netvarkos bangas“. Juk „ta laikina svetima pajėga“, kuria LVT „naudojasi savaime išnyks“, o kadangi ne tik „krašto autoritetingos atstovybės neturime, bet ir jokios kitos organizuotos pajėgos ir dėl to suirutės turėtų paplisti kuo didžiausios ir svetima galybė ateis mūs valdyti“⁴⁶¹. Ir, pasak cituojamo straipsnio autoriaus, „pirmiausiai gali ateiti Rusijos komunistai“. Tačiau jų įvesta tvarka bus ne krašto valios nustatyta, bet svetimųjų įvesta⁴⁶².

Taigi matome, kad iš to, kas buvo rašoma „Darbo balse“, galima daryti prielaidą, kad socialdemokratai kaltino LVT tuo, kad jos politika, sukeldama visuomenės nepasitenkinimą ir netvarką, sudaro palankią terpę įgyti didesnę įtaką komunistams ir kartu sudaryti palankesnes prielaidas galimam Rusijos bolševikų įsiveržimui į Lietuvą.

Apie tai, kad pastarieji (Rusijos bolševikai) ruošiasi veržtis į Lietuvą, buvo rašoma tame pačiame ką tik cituotame 1918 m. gruodžio 13 d. „Darbo balso“ numeryje, kur rašant apie politinius įvykius Rusijoje buvo užsiminta apie tai, kad iš to, jog „Rusijos komunistų valdžios nutarimu“ Lietuva ir „Gudijos plotai sudarysį vadinamąją Vakarų komuną“, matyti, kad „Rusijos komunistai aiškiai nusistatę prieš Lietuvos nepriklausomybę ir vėl nori Lietuvą sau grąžinti ir ne kaip atskirą vienetą, bet prikerdami prie Rusijos vakarų“ ir kad „net centraliniu komunos miestu nužiūrėta ne Vilnius, bet Minskas“⁴⁶³. Čia taip pat buvo rašoma, „kad kaip tik bus galimybės, tai komunistai žygiuosią Lietuvon“ ir kad „Lietuvos komunistų pirmas pulkas jau Dvinske“, ir kad „šiomis dienomis į Lietuvą atvykę daugiau nei 30 komunistų, kurių uždavinys paruošti dirvos būsimai komunistų valdžiai“.

1918 m. gruodžio 17 d. „Darbo balse“ vėl buvo rašoma apie tai, kad „Rusijos komunistų valdžia nori Lietuvą prie Rusijos prikergti“⁴⁶⁴. Anot šio „Darbo balso“ numerio, „Rusijos valdžios laikraščių supratimu Rusija, nuo jūrų nustumta, atsidūrė prekybos žvilgsniu labai keblame padėjime“, tačiau Vokietijoje „iškilus“ revoliucijai yra galimybės vėl atsiimti atgal Ukrainą, Latviją, Lietuvą ir Gudiją, tuo labiau kad „įvedus tuose kraštuose darbininkų atstovų tarybų valdžią būtų pasekmingesnė kova su vakarų imperialistų pastangomis“. Remdamasi tuo, „Darbo balso“ redakcija pažymėjo, kad iš tiesų „bendra kova prieš imperialistų pastangas užgniaužti darbininkų judėjimą reikalinga, bet jokių būdu negalima sutikti, kad Lietuva liktų tik Rusijos provincija ir svetima pajėga būtų mums tvarka brukama“⁴⁶⁵.

461. Ten pat.

462. Ten pat.

463. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 1.

464. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 2.

465. Ten pat.

Pasak „Darbo balso“, „Lietuvos darbininkai ir šiaip vargo žmonės patys sugebės sau priderančios tvarkos siekti“ ir „jokios svetimos pagalbos“, „nereikalingi“, nes jie patys „tiki savo jėgomis“ ir „mokės savo klasės reikalų priešininkus nugalėti ir savo valdžią įvesti“. „Darbo balsas“ pažymėjo, kad socialdemokratai yra „Lietuvos darbo žmonių respublikos šalininkai“ ir jie kovos už tai, „kad Lietuva, kaip lygi vienata, federacijos ryšiais susijungtų su Europos tokiomis pat respublikomis“. Toliau 1918 12 17 „Darbo balso“ „Politikos kronikoje“ buvo rašoma, kad jei „Rusijos komunistai mus pradės tvarkyti“, tai „visviena mes žiūrėsime kaip į svetimą antmestą (primestą – G. M.) pajėgą“. Taip pat čia buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad bolševikai Bresto taikos derybose buvo „Trockio lūpomis viešai pareikalavę Lenkijos, Lietuvos, Kurliandijos, Armėnijos tautoms apsisprendimo teisės“, tačiau „to obalsio dabar, matyti, išsižada“.

Kad „visas Baltijos kraštas“ greitai bus Rusijos Raudonosios armijos rankose, buvo rašoma ir 1918 12 24 „Darbo balse“. Čia buvo minima, kad bolševikų jau yra „Lietuvai ir komisarai paskirti“. Tačiau ir čia Lietuvos socialdemokratų laikraštyje buvo pabrėžta, kad „mūsų supratimu ne atėjusi raudonoji armija privalo savo tvarką atnešti, bet krašto vargo žmonės patys privalo apsispręsti ir savo tinkamos tvarkos siekti“⁴⁶⁶. Pasak „Darbo balso“ (t. y. pasak lietuvių socialdemokratų), „ne svetimiesiems atėjus į Lietuvą“ reikia „apspręsti“, o patiems Lietuvos darbininkams, „visuose kampuose“ kuriantiems „darbininkų ir mažąžemių tarybas“, o Vilniuje jau „ir savo valdžią turintiems“, privalu „krašto reikalais rūpintis“. Taigi Lietuvos socialdemokratų pozicija buvo aiški – „Lietuvos darbo žmonės privalo niekieno nevaržomi savo valią apreikšti ir tuo būdu patys savo valdžią sudaryti“⁴⁶⁷.

Iš to, kas čia buvo pacituota, matome, kad 1918 m. gruodžio mėnesį pradėjus aiškėti, kad Raudonoji armija veržiasi į Lietuvą ir kad čia ruošiamasi įkurti komunistinę Rusijos bolševikams subordinuotą valdžią, Lietuvos socialdemokratai siekdami nepriklausomos „Lietuvos darbo žmonių respublikos“ aiškiai prieš tai pasisakė. Ypač tokia pozicija 1918 m. gruodžio mėnesį buvo būdinga žinomam socialdemokratui, žymiam XX a. pradžios LSDP veikėjui A. Janulaičiui.

1918 m. gruodžio 13 d. „Darbo balse“ buvo išspausdintas A. Janulaičio straipsnis, kuriame jis aiškiai pareiškė „stovįs už Lietuvos nepriklausomą demokratinę respubliką, kuri ypač reikalinga Lietuvos darbo žmonėms“⁴⁶⁸. A. Janulaitis savo straipsnyje pažymėjo, kad LSDP visada buvo už Lietuvos nepriklausomybę. Jis taip pat polemizavo su komunistų tvirtinimu, kad „Lietuvos nepriklausomybės nori tik vokiečių imperializmo liokajai“⁴⁶⁹. Pasak A. Janulaičio, jam yra „keista“, kad jis dėl šio (Lietuvos nepriklausomybės) reikalavimo „turėjo keliauti iš Lietuvos į Vokietiją į belaisvę, o Lietuvos nepriklausomybės priešininkai (rusai ir nerusai) su kaizerio žinia važiuvo iš Šveicarijos per Vokietiją ir kitais keliais namo į Rusiją“, o „paskui su kaizerio

466. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

467. Ten pat.

468. Janulaitis A. Savo reikalu // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 4.

469. Ten pat.

valdžia Brastoje derėjosi, jam viską reikalaujamą savo ir svetimą atiduodami“⁴⁷⁰. Po viso šito A. Janulaitis tik retoriškai klausė, kas gi iš tikrųjų yra „vokiečių imperializmo liokajai...“.

Čia ką tik cituotas A. Janulaičio straipsnis 1918 m. gruodžio mėnesį nebuvo viešintelis jo išspausdintas straipsnis, kuriame jis aštriai kritikavo Rusijos bolševikus. 1918 m. gruodžio 25 d. LSLDP artimos Lietuvos valstiečių sąjungos (LVS) laikraštyje „Lietuvos ūkininkas“ buvo išspausdintas nemažos apimties A. Janulaičio straipsnis „Kaizeriniai socialistai arba komunistai“⁴⁷¹. A. Janulaitis ir šiame straipsnyje apkaltino bolševikus atėjimu į valdžią padedant Vokietijos valdžiai. Jis rašė, kad V. Leninas ir „didelis būrys jo šalininkų“ po susitarimo su „kaizerio valdžia“ buvo atvežti „iš Šveicarijos per Vokietiją į Rusiją socialės revoliucijos daryti ir karo baigti“ ir tam jiems (bolševikams) „pradžioje ir pinigai iš Vokietijos atėjo“⁴⁷².

Anot A. Janulaičio, „kaizerio valdžia“ tai darydama „turėjo savo tikslą“, nes „ji pamatė“, kad ką tik įvykusi Rusijoje Vasario revoliucija „gali būti kaizeriui piktesnė, negu caras“, todėl reikėjo „toji revoliucija išardyti, sunaikinti rusų frontas“, kad „kaizerio imperializmui negrėstų joks pavojus“, kad jam „drąsiai atitektų Lietuva, Latvija, Lenkija“ ir kad po to (po fronto rytuose likvidavimo) jis („kaizerio imperializmas“) „galėsias atsispirti vakaruose“. Ir „kaizerio valdžia“, A. Janulaičio nuomone, suprato, kad „Leninas minėtiems tikslams (Vasario „revoliucijos išardymui“ ir „rusų fronto sunaikinimui“) įgyvendinti gali būti jai naudingas“, ir taip manydama ir darydama jį („kaizerio valdžia“), žymaus lietuvių socialdemokrato požiūriu, neapsiriko – „rusų frontą bolševikai išardė“, sudarė Bresto taiką ir atidavė „kaizerio valdžios“ reikalaujamas teritorijas. Taip, pasak A. Janulaičio, bolševikai sustiprino kaizerį ir su savo politika metams nutolino kaizerio žlugimą.

Čia pristatomame straipsnyje lietuvių socialdemokratas atkreipė dėmesį ir į tai, kad sudarę „santaiką su kaizeriu“ bolševikai veda „aštrią, kruviną, žiaurią kovą“ su įvairiais Rusijos socialistais, kurie „bando sukilti“ ir „numesti naują bolševikų despotizmą“⁴⁷³. Nepamiršo A. Janulaitis pažymėti ir Rusijoje kairiųjų eserų įvykdyto teroro akto prieš Vokietijos pasiuntinį Mirbachą pasekmių. Už šio, anot A. Janulai-

470. Ten pat. A. Janulaitis čia, matyt, turi mintyje savo išvežimą į Vokietiją, į Čerską ir tai, kad V. Leninas ir grupelė kitų bolševikų buvo vokiečių atvežti į Rusiją iš Šveicarijos.

471. D. [Janulaitis A.] Kaizeriniai socialistai arba komunistai // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 25, Nr. 4. P. 47–48. Nors šis straipsnis pasirašytas ne A. Janulaičio pavarde, o tiesiog inicialu „D.“, tačiau, kaip buvo rašoma prie straipsnio išspausdintame „Lietuvos ūkininko“ redakcijos priede, jis buvo parašytas „nuolatinio „Darbo balso“ bendradarbio, kuris „Darbo balse“ su šiuo straipsniu „negavo vietos“. Jau vien atsižvelgiant į šią „Lietuvos ūkininko“ redakcijos pastabą galima daryti prielaidą, kad šis straipsnis yra parašytas socialdemokrato – LSDP nario. Prisimenant, kad „D.“ inicialu lig tol „Darbo balse“ pasirašinėdavo A. Janulaitis, taip pat remiantis šio straipsnio tiek turinio, tiek stiliaus analize, galima daryti išvadą, kad būtent jis ir buvo šio straipsnio autorius. Tai patvirtinama ir to meto Lietuvos spaudos straipsnių bibliografiją pristatančiame leidinyje. Žr.: Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. P. 141.

472. D. [Janulaitis A.] Kaizeriniai socialistai arba komunistai // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 25, Nr. 4. P. 47.

473. Ten pat. P. 48.

čio, „bolševikų sąjungininko, kaizerio atstovo nužudymą, bolševikai žudo kelis šimtus žmonių“. Tai A. Janulaitis traktavo kaip bolševikų „šliaužiojimą“ prieš vokiečius, analogišką prieš karą buvusiam „prancūzų buržuazijos šliaužiojimui prieš Rusijos carą“.

Rašydamas apie Bresto taiką straipsnio „Kaizeriniai socialistai arba komunistai“ autorius pažymi, kad sudarę šią taiką bolševikai „mus“, t. y. Lietuvą, „atidavė kaizerio valiai“, tačiau, anot bolševikų, kaip toliau rašo A. Janulaitis, lietuviai jiems (bolševikams) pretenzijų turėti negali, nepaisant to, kad Lietuva tiek laiko buvusi po „caro jungu“ galėjo tikėtis, kad naujoji Rusijos valdžia, taigi bolševikai, kurie kovojo prieš carą, „paliuosuos“ ir Lietuvą⁴⁷⁴. Tačiau to bolševikai nepadarė ir atidavė pagal Bresto taiką Lietuvą Vokietijai.

Anot A. Janulaičio, į Lietuvą 1918 m. atvykę iš Rusijos komunistai taip pat kovojo ne prieš kaizerinę valdžią, o prieš jos priešus ir taip „silpnino revoliucinį darbą, gamino tik blogesnę stovį Lietuvos darbininkams ir mažžemiams“⁴⁷⁵. Matyt, dėl visų čia cituojamame straipsnyje aptartų bolševikų santykio su „kaizerine valdžia“ aspektų A. Janulaitis ir vadino Rusijos bolševikus „kaizeriniais socialistais“ arba „kaizeriniais komunistais“, kas tiesiogiai atsispindėjo ir jo čia aptariamo straipsnio pavadinime.

Toliau savo straipsnyje lietuvių socialdemokratas rašė, kad po to, kai kaizerio valdžia žlugo, bolševikai patys „nori užimti Lietuvą“ ir čia padaryti savo tvarką ir iš Lietuvos „išvežti duoną į Rusiją, palikus badu mirti Lietuvos darbininkus“. Anot lietuvių socialdemokrato, „vokiečiai Lietuvą apiplėšė, o bolševikai nori ją pribaugti“. Žymus XX a. pradžios LSDP veikėjas tokius bolševikų planus ir čia pristatomame straipsnyje įvertino griežtai neigiamai. Jis pažymėjo, kad Lietuvoje „grįžti prie Rusijos nori tik vieni rusų valdininkai ir dalis (ir tai tik iš dalies) pirklių klasės, kuri ieško sau plačios rinkos“ ir kad daugumai Lietuvos gyventojų yra „baisi dabartinė Rusijos tvarka“. LSDP narys A. Janulaitis taip pat priminė, kad LSDP pirmoji iškėlė „nepriklausomybės obalsį“, kuris „rado atbalsio plačiausiose miniose“ ir kurį „perėmė ir mūsų buržuazija įdėjus žinoma savo turinį, taip pat, demokratinį“.

A. Janulaitis savo straipsnyje V. Leniną ir bolševikus, kaip ir daugumą kitų Rusijos politinių srovių, išskyrus „gal socialistus revoliucionierius“, kaltino didžiarusišku nacionalizmu ir tuo, kad jie „Rusijoje tik rusus temato“, kad „jų akyse visa ko vidurkis buvo ir yra tik rusų interesai“ ir kad jos (t. y. Rusijos) „politikos srovės“, taigi ir bolševikai, negali įsivaizduoti, kad „Rusija skiltų, kad įvairios tautos įgytų nepriklausomybę, kad ne rusų darbininkai turėtų savo partijų ir savais reikalais rūpintųsi“⁴⁷⁶. V. Leninas, pasak A. Janulaičio, taip pat „į viską žiūrėjo tik akimis rusų darbininkų“, pagal kuriuos „skaldyti Rusiją yra nuodėmė“, todėl „atsiskyrimas nuo Rusijos esąs neleistinas ir reakcinis buržujų darbas“.

474. Ten pat. P. 47.

475. Ten pat. P. 48.

476. Ten pat. P. 47.

Todėl, kaip rašoma toliau A. Janulaičio straipsnyje, Leninas „fanatiškai“ kovojo prieš tautų atsiskyrimą nuo Rusijos, nepaisant to, kad į bolševikų programą ir buvo įdėtas tautų apsisprendimo teisės reikalavimas. A. Janulaitis savo straipsnyje atkreipė dėmesį ir į tai, kad kai 1905 m. Rusijoje „ištiko revoliucija“ ir „gyvenimas iškėlė tautų apsisprendimą“, tai „ir Leninas noromis nenoromis turėjo tai pripažinti“, tačiau tai (tautų apsisprendimo teisę) jis pripažino tik „galingesnėms tautoms“. Po 1905 m. revoliucijos V. Lenino požiūris į tautų apsisprendimo teisę, anot A. Janulaičio, priklausydavo nuo to, „ar tai sustiprindavo jo poziciją, ar ne“.

Didžiarusiškai nacionalistinę, prieš tautų apsisprendimo teisę nukreiptą politiką bolševikai, pasak A. Janulaičio, vykdė ir atėję į valdžią, nes, nors paskelbė pasisaką už tautų apsisprendimo teisę, jie Ukrainos, Suomijos, Kaukazo, taip pat Lietuvos atžvilgiu elgėsi kaip rusų „socialpatriotai“, kaip „imperialistai“, mėgindami „ginklais“ po „nauju rusų jungu“, pačių bolševikų „socializmu vadinamu“, išlaikyti atsiskirti siekiančias tautas.

A. Janulaitis pažymi, kad bolševikų imperializmas iš dalies jų darbininkams ir ypač gi jų valdininkams yra naudingas. Tačiau ar naudingas jis yra tų tautų ir šalių, kurias bolševikai nori sugrąžinti po rusų jungu, darbininkams, bolševikai nežiūri, nors minėtų tautų darbininkai „velija įvykinti socializmą be rusų talkos“. A. Janulaitis pateikia Ukrainos pavyzdį, kuri nori atsiskirti nuo Rusijos ir vadovaujama socialistinės valdžios nori „ponų ir išdo žemes savo žmonėms išdalinti“⁴⁷⁷. Tačiau kaip toliau čia pristatomame straipsnyje rašo lietuvių socialdemokratas, Rusijos bolševikai puola Ukrainą, naikina socialistus ir kartu „prigamins ten rusų juodašimčių ir prirengė dirvą besiantinančiai reakcijai“. Suomija, pasak A. Janulaičio, „bėgdama nuo komunistų talkos“ taip pat „atsidūrė kaizerio globoje“.

Pasak A. Janulaičio, imperialistinę bolševikų politiką lemia ir tai, kad jie „padarė suirutę“ Rusijoje, kur „turėdami daug žemės, bet nemokėdami per savo neišmanymą jos išdirbti ir užtektinai duonos gauti“ veržiasi į kitas šalis, kur yra „biškelis duonos“⁴⁷⁸. A. Janulaičio nuomone, Leninas Rusijoje „įsivyravo, nes žadėjo visiems santaiką, ramybę, alkaniems duonos, valstiečiams žemės ir pavergtoms tautoms teisę apsispręsti ir net nuo Rusijos atsiskirti. Tačiau po jo atėjimo į valdžią „gavosi“ suirutė, badas, pilietinis karas ir tautų apsisprendimo teisės varžymas“⁴⁷⁹.

A. Janulaičio straipsnyje „Kaizeriniai socialistai arba komunistai“ buvo apibūdintas ir pats Rusijos bolševikų vadas V. Leninas. Jis buvo charakterizuotas kaip „pilnas energijos, atkakliai, fanatiškai, neatsižiūrėdamas į priemones einąs prie tikslo žmogus“. Tas Lenino tikslas, anot A. Janulaičio, buvo „ruošti Rusijoj revoliuciją, kad pagreitinus socializmo įvedimą“, kuri „dabar (po atėjimo į valdžią – G. M.) jis nori įvykinti“.

477. Apie Ukrainos socialistų vadovaujantį vaidmenį Ukrainos liaudies respublikoje žr.: Jekelčyk S. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. – Vilnius, 2009. P. 108–133.

478. D. [Janulaitis A.] Kaizeriniai socialistai arba komunistai // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 25, Nr. 4. P. 48.

479. Ten pat. P. 47.

A. Janulaitis V. Leniną ir bolševizmą kritikavo ir už antidemokratizmą, už demokratijos atmetimą. Anot lietuvių socialdemokrato, „bolševikai visuomet atmesdavo demokratiją“, nebent kartais „norėdami įgyti minių pasitikėjimą įsileisdavo į demagogiją“, t. y. apsimesdavo demokratijos šalininkais. A. Janulaitis pažymi, kad su visais tais, kas nesutiko su V. Lenino pažiūromis, bolševikai „kovojo ne mažiau nei su caro valdžia“. Leninas, pasak A. Janulaičio, nepasitikėjo liaudies masėmis („žmonių miniomis“) ir manė, kad revoliuciją paruošti ir įvykdyti gali tik „parinktieji revoliucionieriai, kurie numano ir numato minios reikalus“, o „minios“, pasak A. Janulaičio, bolševizmo kūrėjui tėra tik „tešla iš kurios galima padaryti socializmui tinkamas kepalas“.

Taigi čia matome, kad A. Janulaitis, anot M. Biržiškos, geriausiai iš lietuvių socialdemokratų su K. Marxo ir K. Kautsky darbais susipažinęs socialdemokratas⁴⁸⁰, aptariamame savo straipsnyje V. Leniną ir bolševikus kritikuoja iš marksizmo pozicijų. Tai aiškiai paliudija ir šiame straipsnyje išsakyta A. Janulaičio mintis, kad bolševikų siekis „įvykdyti socializmą Rusijoje“ yra „tuščia svajonė“, nes „žmonės tamsūs, nepratę gyventi visuomenės gyvenimu, atsilikę ant ištiso amžiaus nuo vakarų Europos savo ūkio išsiplėtojimu“. Tad čia akivaizdžiai atsispindi marksistinė nuostata, kad kapitalizmo žlugimas ir perėjimas į socializmą negali įvykti, kol tam nėra susidariusių objektyvių prielaidų, tai yra kol nėra pakankamai išsivystęs kapitalizmas, kol neįvykusi pakankama kapitalistinės visuomenės socializacija, kol darbininkų klasė nėra pasiekusi atitinkamo savo visuomeninės sąmonės lygio.

Baigiant pristatyti A. Janulaičio straipsnyje „Kaizeriniai socialistai arba komunistai“ dėstomas mintis, apibendrintai galima teigti, kad A. Janulaitis kritikavo ne tik Rusijos bolševikų siekimą užimti Lietuvą, bet ir jų imperialistinę politiką kitų tautų atžvilgiu ir tautų apsisprendimo teisės nepaisymą, jų atėjimo į valdžią metodus ir politiką valdžioje. Kaip matėme iš prieš A. Janulaičio straipsnio pristatymą cituotų 1918 m. gruodžio mėnesį tuo metu jau, atrodo, A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio redaguojamame „Darbo balse“ spausdintų tekstų, kuriuose buvo kritikuojamas rusų bolševizmas, jis buvo kritikuojamas daugiausia dėl bolševikų Raudonosios armijos žygiavimo į Lietuvą ir tautų apsisprendimo teisės nepaisymo. Kokios nors platesnės bolševikų kritikos dėl jų politikos Rusijoje, dėl teroro, represijų, dėl jų atėjimo į valdžią su Vokietijos valdžios pagalba tuometiniame – 1918 m. gruodžio mėnesio „Darbo balse“, išskyrus 1918 12 13 numeryje išspausdintą jau cituotą trumpą A. Janulaičio straipsnį, faktiškai nebuvo.

Galbūt ir galima daryti prielaidą, kad tiek LSDP Vilniaus organizacijai, tiek „Darbo balso“ redagavimui vadovavusiam ir po S. Kairio išvykimo, matyt, ir (labai tikėtina) LSDP lyderiu besijautusiam ir į bendradarbiavimą su vietiniais komunistais kuriant tarybų valdžią Lietuvoje pasukusiam A. Domaševičiui tokia radikali rusų bolševizmo kritika, kokią dėstė straipsnyje „Kaizeriniai socialistai arba komunistai“ A. Janulaitis, buvo per aštri. Gali būti, kad tokia prielaida laikytina viena iš prie-

480. Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. P. 58.

žasčių, kodėl minėtasis ir plačiai cituotas A. Janulaičio straipsnis nebuvo priimtas spausdinti į „Darbo balsą“.

Žinoma, minėta hipotetinė prielaida laikytina, matyt, tik viena ir galbūt ne pačia svarbiausia iš A. Janulaičio straipsnio nepriėmimo spausdinti į „Darbo balsą“ priežasčių. Mat tuo metu – 1918 m. gruodžio trečio dešimtadienio pradžioje, kaip matysime šiame skyriuje, A. Domaševičiaus vadovaujamos ir visos LSDP vardu kalbėjusios jos Vilniaus organizacijos daugumos ir A. Janulaičio bei kai kurių kitų Vilniuje buvusių socialdemokratų politinės nuostatos ir politinė laikysena smarkiai skyrėsi. Ir šių politinių nuostatų išsiskyrimas, bent jau tarp A. Janulaičio ir LSDP Vilniaus organizacijos daugumos, išryškėjo jau 1918 m. lapkričio mėnesio antroje pusėje. Tai pasireiškė skirtingais požiūriais į tuo metu vykstančius politinius procesus ir LSDP laikyseną juose.

Atrodo, kad jau 1918 m. lapkričio pabaigoje–gruodžio pradžioje A. Janulaitis ir A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP Vilniaus organizacijos dauguma turėjo skirtingas nuomones dėl LSDP bendradarbiavimo su nesocialistinėmis lietuvių politinėmis jėgomis galimybės ir dėl to, kam vokiečių okupacinė valdžia turėtų perduoti Vilniaus ir visos Lietuvos valdymą. Mat 1918 m. lapkričio pabaigoje–gruodžio pradžioje socialdemokratai (LSDP) laikėsi nuomonės, kad Lietuvoje reali valdžia priklauso vokiečių okupacinei valdžiai⁴⁸¹. Tačiau jie taip pat laikėsi nuomonės, kad pastarosios (vokiečių okupacinės valdžios) „dienos yra šiaip ar taip suskaitytos“⁴⁸². Tad minėtu laikotarpiu „Darbo balso“ puslapiuose atsirado svarstymų apie tai, kas užims okupacinės vokiečių valdžios vietą. Iš to, kas buvo rašyta ankstesniuose dviejuose skyriuose ir šio skyriaus pradžioje, akivaizdu, kad absoliuti dauguma Vilniuje veikusių LSDP narių LVT teisės perimti valdžią iš vokiečių nepripažino. Tačiau 1918 11 29 „Darbo balse“ buvo išspausdintas A. Janulaičio straipsnis, kuriame šiuo klausimu buvo išsakyta kitokia nuomonė⁴⁸³.

A. Janulaitis čia tvirtino, kad kraštui būtų lengviau ir geriau, jei vokiečių valdžia „tuojau, nieko nelaukiant, atiduotų (perduotų) savo valdžią, kad ir L. Tarybai, kol nėra kitos geresnės, demokratiniiais pamatais sudarytos krašto atstovybės, o vietos reikalus (perduotų – G. M.) – tik įsikūrusiems savivaldybės organams“. Toliau A. Janulaitis rašė, kad „šiandien tikra viena, kad paėmus iš pasitraukiančiųjų valdžią, kad ir tokiai L. Tarybai, daug daugiau Lietuvoj liktų jos turto ir gyvų žmonių neatsiklius (neatsidurs – G. M.) nei Varšuvoj, nei Maskvoje, nei Berlyne“. Taigi A. Janulaičio nuomonė nesutapo su ligtoline daugumos Vilniuje veikusių socialdemokratų nuomone dėl galimybės tuometinei LVT tapti aukščiausiąja krašto valdžia. Matyt, A. Janulaičio požiūriu, LVT tuo metu buvo vienintelė šokia tokia susiorganizavusi valdžios institucija... Tai matyti ir iš to, kad cituojamame straipsnyje šis socialdemokratas atkreipė dėmesį ir į pasireiškusį vokiečių valdžios Lietuvoje nenuoseklumą, akcen-

481. Krašto valdžios sudarymo reikalu // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 1.

482. Ten pat.

483. Janulaitis A. Dėl d-ro Zimmerlės atsakymo // Darbo balsas, 1918 11 29, Nr. 49. P. 4.

tuodamas, kad tada, kada vokiečių valdžiai buvo naudinga, ji pripažindavo LT (LVT) kaip krašto atstovybę, tačiau paskutiniu metu ji (vokiečių valdžia) užmegzdama tam tikrus kontaktus su vietos lenkų komitetu jau reikalauja „pilnos krašto atstovybės“ sudarymo.

Dėl to A. Janulaitis savo straipsnyje pažymėjo, kad „kaip mes sudarysime savo atstovybę“, yra „mūsų Lietuvos piliečių dalykas“ ir kad „niekas iš mūsų tarpo (bent darbininkų ir apskritai darbo žmonių) nemanė kreiptis su prašymu į Vokietijos įgaliotinį, kad sudarytų mums tinkamą valdžią ir atstovybę“. A. Janulaitis akcentavo būtinumą „kraštui pačiam savo reikalais rūpintis“ ir sakė, kad sudarius tam tinkamas sąlygas Lietuvos žmonės „mokės be svetimos pagalbos, atskirti, kas mums tinka – kas ne“ ir „pašalinę netikrą krašto atstovybę ir valdžią“, jų „vieton pastatant tinkamesniais“⁴⁸⁴.

Visgi atrodo, kad čia cituotame A. Janulaičio straipsnyje išdėstytos mintys daugumos tuo metu Vilniuje veikusių LSDP narių nuomonės dėl galimybės LVT, kad ir laikinai, tapti aukščiausiaja krašto valdžia nepakeitė. 1918 m. gruodžio 3 d. pasirodžiusio „Darbo balso“ 50-ojo numerio vedamajame „Krašto valdžios sudarymo reikalu“ buvo polemizuojama su minėtomis A. Janulaičio mintimis⁴⁸⁵. Čia buvo rašoma, kad pagal A. Janulaitį „valdžia pateks rankosna, tam kam teiksisi ją perduoti vokiečių valdžiai“, ir „jeigu Zimmerle su militarverwaltungu teiksisi ją (valdžią – G. M.) įduoti Lietuvos tarybai, tai ji bus krašto valdžios nešiotija, jeigu jų malonė aplenks Lietuvos Tarybą ir apsisistos ant Lenkų komiteto, ar ko kito, tuomet jis pagriebs į savo rankas krašto valdžios vadžias“⁴⁸⁶. Tačiau, pasak cituojamo straipsnio autoriaus, „iš tikrųjų gi visuomenės gyvenime kitaip dalykai eina“. „Eina kitaip“ todėl, kad „dėliai valdžios visuomet eina kova tarp stipriausių visuomenės grupių“ ir „politinė krašto valdžia patenka į rankas stipriausios grupės apgalėtojos“, o „gera valia niekas niekuomet valdžios iš savo rankų neišleidžia ir kitam neperduoda dovanai“. Kaipio tokio argumento iliustracija buvo pateiktas okupacinės vokiečių valdžios „pasišalinimo iš Lietuvos spiriant sąjungininkams apgalėtojams“ pavyzdys. „Darbo balso“ vedamojo autoriaus nuomone, okupacinės vokiečių valdžios vietą „užims ne tas, ką savo vietoj buvusi okupacijos valdžia norėtų pasodinti, bet toji visuomenės dalis, kuri įstengs pati savo jėgomis ją paimti kaip tat sakysim, atsitiko Lenkuose, kur valdžia Pilsudskio ir dešiniųjų socialistų rankosna pakliuvo“.

Toliau cituojamame „Darbo balso“ straipsnyje buvo teigiama, kad iš to, kas iki tol jame buvo pasakyta, išplaukia išvada, kad LSDP pasisako už „krašto tvarkymąsi iš apačios“ ir kad, socialdemokratų požiūriu, „krašto ūkio suirimo metu, pastovi ir stipri bus valdžia tikrai ta, kuri turės krašto daugumos, plačiausių visuomenės sluoksnių, visų pirma darbininkų ir, apskritai, Lietuvos vargo žmonių, įsigijus kuo didžiausios paramos ir pasitikėjimo“ ir kad „kuo ta parama bus įgyta anksčiau, tuo krašto gerovei išeis tik sveikiau“.

484. Ten pat.

485. Krašto valdžios sudarymo reikalu // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 1.

486. Ten pat.

Tačiau koku būdu „kraštui tvarkantis iš apačios“ turėtų būti sukurta aukščiausioji laikinoji Lietuvos valdžia, čia cituojamo „Darbo balso“ vedamojo straipsnio autorius vienareikšmiško atsakymo nepateikia. O juk Vilniuje tuo metu LSDP kartu su kitomis socialistinėmis Lietuvos partijomis buvo paruošusi Vilniaus DAT rinkimo nuostatus ir jau įsijungusi į jos rinkimų procesą, deklaravusi, kad iki Lietuvos darbininkų ir „vargingųjų sodiečių“ tarybų atstovų suvažiavimo minėtajai Vilniaus DAT atiteks laikina aukščiausioji krašto valdžia.

Nepaisant viso to, aptariamame straipsnyje iš pradžių buvo pasisakoma už tai, kad būtų sudaryta savo „išimtinon globon“ visus vietos reikalus imantys „ant greitųjų sudaryti vietos savivaldybės organai, pradedant valsčiaus Tarybomis baigiant kreiso tarybomis“. Tačiau kadangi be „vietos reikalų yra dar bendri viso krašto reikalai“, kuriais turėtų rūpintis laikinoji krašto valdžia, ir „kadangi gyvenimas nelaukia“, o „eina sparčiais žingsniais pirmyn, tai vietos savivaldybei susitvarkius, tučtuojau reikalinga sudaryti laikinoji krašto valdžia“. Šią valdžią sudaryti turėtų suvažiuoti iš visų apskričių tarybų delegatai ir įkurti viso krašto Tarybą, „kuri ir sudarytų tam tikrą vykdomąjį organą – laikiną krašto valdžią okupacijos valdžiai paminėti“⁴⁸⁷.

Tiesa, čia pat, tame pačiame „Darbo balso“ straipsnyje buvo pažymėta, kad socialdemokratai mato ir kitų būdų laikinajai krašto valdžiai sudaryti. Čia buvo rašoma, kad tai „gali padaryti sušaukta viso krašto konferencija“ arba valdžia gali atitekti „darbininkų ir ūkininkų taryboms, kaip tai yra revoliucinėje Vokietijoje atsitikę“. Toliau buvo pažymima, kad kuri „šių galimybių pajėgs sudaryti valdžią, tai parodys gal ir netolimoji ateitis, bet šiandien gyvenimas stato bendrą visokių valdžių rūšims vieną reikalavimą: valdžia turi būti plačiųjų minių rinktine, jų reikalų reiškėja. Kol to nebus, apie bet koki žmonių remiamą kūriamąjį valstybės darbą negali būt nė kalbos“.

Matome, kad tame pačiame viename, galimas dalykas, dar S. Kairio parašytame (yra tam tikrų prielaidų taip manyti), Lietuvos socialdemokratų laikraščio straipsnyje išdėstyti trys aukščiausios Lietuvos valdžios suformavimo variantai. Nepaisant to, kad, kaip minėjome, tuo metu Vilniuje socialdemokratai dalyvavo DAT kūrimo procese. Visa tai tarsi rodo, kad Vilniuje veikę socialdemokratai bendros nuomonės, kaip turėtų būti suformuota laikinoji šalies valdžia, neturėjo.

Tas pats iš dalies atspindi ir kitame tame pačiame „Darbo balso“ 1918 12 03 numeryje ir tame pačiame puslapyje išspausdintame straipsnyje, kuriame buvo kalbama apie krašto valdymo institucijų ir struktūrų formavimą iš apačios ir džiaugiamasi tuo, kad „vietose savivaldybės šiokiu ar tokiu būdu betgi susidarė“⁴⁸⁸.

Tai, kad socialdemokratai neturėjo vienos pozicijos, kaip ir kur turėjo būti sudaryta aukščiausia laikinoji Lietuvos valdžia (naujoje demokratiškai organizuotoje krašto konferencijoje, savivaldybių tarybų atstovų suvažiavime ar darbininkų ir „vargingųjų sodiečių“ tarybų atstovų suvažiavime (lig tol vadovaujant Vilniaus DAT)), matyti

487. Ten pat.

488. Tvarkymės patys // Darbo balsas, 1918 12 03, Nr. 50. P. 1.

ir iš 1918 12 17 „Darbo balso“. Antrame šio laikraščio minėtos dienos numerio straipsnyje, akcentuojant, kad „visuomeninis ir politinis Lietuvos gyvenimas turi tvarkytis iš apačios“ ir kad „prie naujojo gyvenimo kūrimo privalo gyvai prisidėti plačiosios darbininkų minios“, buvo pažymima, kad Lietuvoje jau „sparčiai kuriamos valsčių ir apskričių tarybos vietos reikalams tvarkytis“ ir tai rodo, kad „krašto gyvenimas kaip tik eina tuo keliu“⁴⁸⁹. Čia pat buvo pažymėta, kad „laikinąją centralę krašto valdžią tegalėtų įkurti demokratiniu būdu sušauktoji krašto konferencija“⁴⁹⁰.

Kita vertus, tiek ką tik cituotame, tiek to paties 1918 12 17 „Darbo balso“ pirmajame – vedamajame straipsnyje buvo pabrėžiamas „darbininkų ir vargingųjų sodiečių tarybų kūrimas“⁴⁹¹. Ypač minėtame vedamajame buvo akcentuojamos darbininkų atstovų tarybos, kurios „pasekmingiausiai“ įtraukia darbininkus į „revoliucijos kūrybos darbą“, kur jos buvo pavadintos „visų vargo žmonių Seimu“⁴⁹².

Čia taip pat rašoma, kad kadangi „miestų darbininkai visuomet savo reikalų supratime kilnesni“, negu kad „sodžiaus bežemiai, mažažemiai, amatininkai ir visi kiti vargo žmonės“, tai dėl to į Tarybas pirma susiorganizuoja miestuose ir „paprastai krašto centralio miesto darbininkų tarybos, kol dar kaimuose ir kituose miestuose jos nesusitvarkė, ima į savo viso krašto darbininkų ir sodiečių organizaciją į savo rankas“ ir „tik jau vietose ganėtinai susitvarkius, šaukiama visų tarybų atstovų suvažiavimas, kuris ir parenka viso krašto bendrą darbininkų ir vargingųjų sodiečių atstovų tarybą“. Būtent taip, pasak cituojamo „Darbo balso“ vedamojo, įvyko ir Lietuvoje, kai „Vilniaus darbininkai paėmė tas pareigas pildyti ir vietų draugams nurodymus duoti, kaip tas darbas privalu atlikti“.

Čia apžvelgiamame straipsnyje buvo ne tik pasisakoma už tai, kad vietose valdžią paimtų „darbininkų ir vargingųjų sodiečių tarybos“, „visos Lietuvos mąstu“ tai padarytų šių tarybų atstovų suvažiavimas, o iki pastarojo Vilniaus DAT, bet ir informuojama, kad Lietuvoje taip jau ir atsitiko. Be abejo, čia buvo turima mintyje prieš porą dienų – gruodžio 15 d. susirinkusi į savo pirmąjį posėdį Vilniaus DAT. Anot pristatomo Lietuvos socialdemokratų laikraščio vedamojo, „visi Lietuvos vargo žmonės visame privalo remti“ Vilniaus DAT, ją „palaikyti ir reikalauti, kad ji ūmiu laiku išdirbtų bendras taisykles, kurių prisilaikant reikėtų kurti vietos tarybas, o jau visoj Lietuvoj susidarius taryboms, tuoj sušauktų bendrą visos Lietuvos darbininkų, vargingųjų ūkininkų tarybų suvažiavimą“⁴⁹³.

Taigi, atrodo, kad ne tik 1918 m. gruodžio pirmoje, bet ir antroje pusėje tarp Vilniuje veikusių ir visos LSDP vardu kalbėjusių socialdemokratų – LSDP narių nebuvo vienareikšmiškai aiškaus nusistatymo, kam Lietuvoje turi priklausyti aukščiausia

489. Lietuvos Valstybės Taryba ir konferencija // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1.

490. Ten pat.

491. Ten pat; Lietuvos darbininkų ir vargingųjų ūkininkų atstovų tarybų reikmenė // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1.

492. Lietuvos darbininkų ir vargingųjų ūkininkų atstovų tarybų reikmenė // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1.

493. Ten pat.

valdžia ir koku būdu ji turėtų būti suformuota. Nors šito straipsnio publikavimo metu jau, kaip minėjome, 1918 12 15 buvo įvykęs pirmasis posėdis Vilniaus DAT, kuriame, kaip netrukus matysime, A. Domaševičius LSDP CK vardu bus pareiškęs, kad krašto valdžią „pasiimti organizuoti turi darbininkų ir vargingųjų sodiečių tarybos“.

Kaip žinoma, ir pati Vilniaus DAT savo pirmajame posėdyje pasiskelbė ne tik esanti aukščiausia miesto valdžia, bet ir ligi Lietuvos darbininkų atstovų suvažiavimo pretendavo į visos Lietuvos valdymą⁴⁹⁴. Tą patvirtino 1918 m. gruodžio 18 d. Vilniaus DAT prezidiumas, paskelbęs, kad Vilniaus DAT nutarimu visa valdžia pereina DAT⁴⁹⁵. Taip pat tą pačią dieną buvo pranešta apie cenzūros panaikinimą ir kitus DAT prezidiumo nutarimus („įsakymus“)⁴⁹⁶.

Socialdemokratai, kaip matėme iš LSDP politinės laikysenos 1918 m. lapkričio mėnesį pristatymo, dalyvavo ne tik Vilniaus DAT rinkimuose, bet ir rengiant šiuos rinkimus ir DAT veiklos įstatus. Tačiau Vilniaus DAT rinkimuose (iki pirmojo pastarosios posėdžio, nes rinkimai tęsėsi dar ir po jo) LSDP gavo tik 15 vietų iš bendro 202-ų atstovų skaičiaus⁴⁹⁷. Daugiausia vietų Vilniaus DAT rinkimuose gavo komunistai (LBKP), kurie kartu su jiems prijaunčiančiaisiais gavo 96 vietas. Antroje vietoje pagal Vilniaus DAT rinkimų rezultatus buvo Bundas, gavęs 60 vietų. LBSDDP gavo 22 vietas, o kitos smulkios socialistinės partijos ir grupės gavo tik 9 vietas⁴⁹⁸.

Taigi, nepaisant to, kad, atrodo, dauguma Vilniuje veikusių LSDP narių pasisakė už Vilniaus DAT sukūrimą kaip ir, apskritai, darbininkų ir „vargingųjų sodiečių“ tarybų kūrimą, LSDP Vilniuje DAT rinkimus akivaizdžiai pralaimėjo. O daugiausia DAT rinkimuose laimėjo, kaip ką tik minėjome ir kaip kad yra gerai žinoma, komunistai. „Darbo balse“ buvo rašoma, kad „išrinktieji komunistai buvo daugiausia geležinkelio tarnautojai, tik prijaunčią komunistams“⁴⁹⁹. Nors komunistai, kaip matyti iš pateiktų skaičių, DAT rinkimuose negavo absoliučios daugumos (anot sovietinio istoriko V. Kondrato, „pirmoje Vilniaus darbininkų deputatų taryboje daugumą gavo socialtaikstytojų partijos“⁵⁰⁰), tačiau jie (komunistai) sugebėjo pasiekti, kad būtent jie sudarytų daugumą DAT prezidiume ir kad jų atstovas, kol kas dar vietinių komunistų lyderiu tebesantis

494. Vilniaus Darbininkų Atstovų atidengimas // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1; Darbininkų gyvenimas // Darbo balsas, 1918 12 20, Nr. 55. P. 3.

495. Darbininkų gyvenimas // Darbo balsas, 1918 12 20, Nr. 55. P. 3.

496. Ten pat.

497. Ten pat.

498. Ten pat.

499. Ten pat. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip rašė šių įvykių liudinininkas M. Biržiška, „daugelio komunistų frakcijos narių komunistiškumas buvo paviršutinis ir laikinas“, jau nekalbant „apie jų rinkėjus“, ir kad tai, jog „tie patys geležinkelininkai, kurie 1918 XII į darbininkų atstovų tarybą rinko vien komunistus, 1919 IV jau palaikė lenkų legioną“, anot M. Biržiškos, vėliau rašė ir pats Z. Angarietis. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 92. Nepaisant viso to, Vilniaus DAT rinkimų rezultatai rodė išaugusią tuo metu LBKP įtaką Vilniaus darbininkų sluoksniuose. Taip pat tai rodė ir tam tikrą idėjinę-politinę to meto atmosferą.

500. Kondratas V. Kova dėl Tarybų valdžios Vilniuje 1918–1919 metais // Tiesa, 1948 12 // LYA LK. DS. F. 10507. B. 20. Ap. 1. L. 27.

P. Eidukevičius, būtų išrinktas DAT pirmininku⁵⁰¹. Pažymėtina, kad į DAT prezidiumą Antanavičiaus pavarde buvo išrinktas lietuvių bolševikų ideologas Z. Angarietis⁵⁰².

Tai, kad komunistai gavo daugumą prezidiume, lėmė tai, kad jie to tiesiog „pareikalavo“ per partijų derybas⁵⁰³. 1918 12 17 išėjusiame LBSDDP laikraštyje „Новая эра“ buvo rašoma, kad LBKP frakcija Vilniaus DAT kitoms DAT frakcijoms iškėlė ultimatyvų reikalavimą, kad ji turi turėti daugumą prezidiume ir vadovauti DAT darbui, ir jokios derybos su LBKP frakcijos atstovais šios frakcijos pozicijos nepakeitė⁵⁰⁴. Taigi, kaip toliau buvo rašoma minimame laikraštyje, „nors Lietuva buvo išvaduota Vokietijos revoliucijos“, bet DAT „salėje sklandė Rusijos revoliucijos dvasia“ ir „čia atgijo Rusijos proletariato revoliucinės kovos tradicijos ir susidariusioje situacijoje vadovaujantį vaidmenį užėmė bolševikai“⁵⁰⁵.

Tačiau, nepaisant nei akivaizdaus LSDP pralaimėjimo DAT rinkimuose, nei komunistų dominavimo DAT, Vilniaus LSDP organizacijoje dominuojanti grupė su A. Domaševičiumi ir J. Vilkaičiu priešakyje ir toliau pasisakė už tai, kad aukščiausia valdžia atitektų Vilniaus DAT. Tai liudija socialdemokratų LSDP narių laikysena pirmajame DAT posėdyje, kurį, beje, pradėjo LSDP Vilniaus organizacijos lyderis ir, atrodo, apskritai tuo metu vėl ir visos partijos lyderiu tampantis A. Domaševičius⁵⁰⁶.

Savo kalboje vienas iš LSDP kūrėjų pažymėjo, kad Lietuvos darbininkų judėjimas jau „suvirš 20 metų eina“ LSDP įtakoje ir kad po to, kai Vokietijoje „ištiko revoliucija“, „LSDP sumanymu buvo pastangų sudaryti socialistinę krašto atstovybę“, tačiau tai „negalėjo įvykti, kadangi pašalinė ginkluota pajėga tam kliudė, o darbininkai dar tuomet nebuvo ganėtinai susiorganizavę“⁵⁰⁷. Toliau savo kalboje LSDP Vilniaus organizacijos lyderis džiaugėsi, kad „atidarant“ Vilniaus DAT „darbininkų valia išsipldė“, kad „jau turime darbininkų atstovų tarybą kuriai privalu viso krašto reikalais rūpintis“ ir kad jis gali ją (Vilniaus DAT) „iškilmingai atidengti“⁵⁰⁸.

A. Domaševičius ne tik „atidarė“ Vilniaus DAT darbą, bet ir vėliau pirmame jos posėdyje LSDP Centro komiteto vardu perskaitė jo (LSDP Centro komiteto) pareiškimą Vilniaus DAT veiklos pradžios proga⁵⁰⁹. Jame buvo pažymėta, kad LSDP jau 25 metus dalyvauja tarptautiniame darbininkų klasės judėjime „ir kovoja su vystančia kapitalininkų tvarka“⁵¹⁰. Europoje „tebesiplėtojanti revoliucija“ LSDP CK pareiškimе buvo

501. Vilniaus DAT prezidiumą sudarė 9 asmenys, iš kurių 5 buvo LBKP atstovai, 3 Bundo atstovai ir 1 LBSDDP(i) atstovas. Žr.: Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 130–134; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 389.

502. Angarietis Zigmas [Asmens byla] I // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 250. L. 59, 123 a. p.

503. Циховский К. Виленский совет рабочих депутатов // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 69. L. 18.

504. Открытие Совета рабочих депутатов // Новая эра, 1918 12 17. Экстренный выпуск. С. 1.

505. Ten pat.

506. Iš Vilniaus Darbininkų Atstovų atidengimas // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 1.

507. Ten pat.

508. Ten pat.

509. Ten pat.

510. Lietuvos Socialdemokratų Partijos Centro Komiteto pareiškimas // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

įvertinta kaip „darbininkų klasės idealų vykinimas“, t. y. kaip „gaminimo ir susisiekimo įrankių socializavimas ir visuomenės tvarkos kūrimas socialistiniais pamatais“.

Kaip sakoma A. Domaševičiaus LSDP CK vardu perskaitytame pareiškingame, „darbininkų klasė privalanti stoti į revoliucinės Europos kovojančios proletarijos eiles ir siekti bendrų tikslų, nes nuo tos kovos laimėjimo dera ir Lietuvos proletarijos likimas“. Tam, pasak LSDP CK pareiškingo, „reikalingos kurti darbininkų, bežemių ir mažžemių atstovų tarybos“, kurios čia traktuojamos kaip minėtos „kovos įrankis“, kaipo „revoliucijos centrai, kurių pagalba Lietuvos darbininkų miniose bręs ir augs klasinis susipratimas ir sąmoningumas“. „Toku būdu, – sakoma toliau cituojamame pareiškingame, – Lietuvos proletarija jungsis su kitų šalių darbininkais ir kurs socialistinę internacionalą – rengti savo krašto minias prie socialistinės revoliucijos.“⁵¹¹

Kaip „artimiausios ateities“ reikalavimai 1918 12 15 LSDP CK pareiškingame buvo nurodyta darbo dienos sutrumpinimas bent iki 8 valandų, „suteikimas pagalbos bedarbiams“, darbo užmokesčio minimumo nustatymas ir atsižvelgiant į darbo apmokėjimą nustatymas „maitinimo produktų ir kitų reikalingų dalykų kainų“. LSDP CK vardu A. Domaševičiaus perskaityto pareiškingo pabaigoje buvo akcentuojama tai, kad „darbininkų ir vargingųjų sodiečių atstovų tarybos turi apsiimti organizuoti krašto valdžią“⁵¹². Taigi šiame LSDP Centro komiteto pareiškingame faktiškai viena-reikšmiškai buvo pasisakoma už tai, kad „krašto valdžią turi pasiimti organizuoti darbininkų ir vargingųjų sodiečių atstovų tarybos“.

Ir iš tiesų pirmajame Vilniaus DAT posėdyje LSDP, kaip ir visos socialistinės partijos, išskyrus Vilniuje veikusius Rusijos dešiniųjų socialistų revoliucionierių partijos narius, kurių į Vilniaus DAT buvo išrinkta iš viso tik trys atstovai, pasisakė už tai, kad visa valdžia turi pereiti „į darbininkų ir vargingųjų sodiečių rankas“⁵¹³. Anot socialistinių partijų, „dabar esą daugiausia galimybių tai atlikti, nes buržuazija dar nespėjo susiorganizuoti, o okupacijos valdžia jau krinka ir nežino kam pritarti“. Tiesa, kai kuriose frakcijose, pavyzdžiui, Bundo, šiuo klausimu dar pasireiškė didelės nuomonės nevienodumas⁵¹⁴.

Kalbant apie LSDP, atrodo, kad jos A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamos Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijose akivaizdžiai, bet ne absoliučiai ar visuotinai, dominavo čia anksčiau pristatyta ir A. Domaševičiaus LSDP CK vardu perskaitytame pareiškingame – sveikinime Vilniaus DAT išdėstyta nuostata. Akivaizdžiai ji atsispindėjo tuo metu jau ne S. Kairio, o J. Vilkaičio (A. Domaševičiui vadovaujant) redaguojamame „Darbo balse“, kurio 1918 12 17 numerį Vilniaus DAT

511. Ten pat.

512. Ten pat.

513. Darbininkų gyvenimas // Darbo balsas, 1918 12 20, Nr. 55. P. 3. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirmajame DAT posėdyje nė vienos iš socialistinių partijų atstovai, išskyrus vėlgį dešiniuosius socialistus revoliucionierius, nepasisakė už Steigiamojo susirinkimo (St. Seimo) sušaukimą. Žr.: Открытие Совета рабочих депутатов // Новая зра, 1918 12 17. Экстренный выпуск. С. 1. Taip pat žr.: Kovos vėliava, 1918 12 25, Nr. 3. P. 3.

514. Ten pat.

įkūrimas ir jos darbo pradžia buvo charakterizuota kaip „naujos gadynės Lietuvos gyvenime“ pradžia⁵¹⁵. Vilniaus DAT čia buvo pristatoma kaip „Lietuvos revoliucinis organas“, tapsiantis „artimiausios ateities revoliucinėje kūryboje bendru revoliuciniu socialistiniu frontu kovoje su grėsiančiu imperializmu“. Tad nenuostabu, kad LSDP kartu su kitomis Vilniaus socialistinėmis partijomis 1918 m. gruodžio 16 d. dalyvavo „vargo žmonių demonstracijoje“ Vilniaus DAT darbo pradžios proga⁵¹⁶.

Užsiminus apie tai, kad pagal A. Domaševičiaus vadovaujamos visos partijos vardu kalbėjusios tuo metu vyraujančios grupės nuostatą Vilniaus DAT turėjo tapti „bendru revoliuciniu socialistiniu frontu“, reikėtų paminėti ir tai, kad LSDP, kaip ir kitos DAT atstovaujamos socialistinės partijos, išskyrus „griežtai prieš tai stojusius dešiniuosius eserų“, neprieštaravo, kad Vilniaus DAT pradėdama savo darbą nusiųstų sveikinimą Sovietų Rusijos valdžiai (Visos Rusijos Centro vykdomajam komitetui (VRCVK) ir Liaudies komisarų tarybai), tačiau kaip ir kitos socialistinės partijos, taip ir LSDP atstovai DAT buvo už tai, kad minimame sveikinime būtų įrašytas ir „bendro revoliucinio fronto“ Rusijoje sudarymo reikalavimas, kas, anot šio reikalavimo į minimą sveikinimą įrašymui griežtai prieštaravusių komunistų, kaip vėliau rašė V. Kapsukas, reiškė „bendro fronto bloko sudarymą ir su kontrrevoliuciniais menševikais ir eserais“⁵¹⁷.

Socialistinėms DAT frakcijoms pavyko pasiekti, kad minėtasis jų reikalavimas 106 balsais „už“, 96 (LBKP atstovų ir jiems prijauniančių) balsams esant „prieš“, į sveikinimą Sovietų Rusijos valdžiai būtų įtrauktas, todėl LBKP frakcija Sovietų valdžiai nusiuntė atskirą vien savo frakcijos sveikinimą. Taip pat paminėtina, kad LSDP, kaip ir kitos socialistinės – socialdemokratinės DAT partijos, pasisakė prieš komunistų siūlomą sveikinimo sovietinei Raudonajai armijai nusiuntimą, kas, kaip ir anksčiau minėto reikalavimo į sveikinimą Sovietų valdžiai įtraukimas, anot vėlesnio V. Kapsuko vertinimo, rodė, kad „social-taikstytojų partijos“ tuo metu buvo „priešingos proletariato diktatūrai ir jos jėgos reiškėjai raudonajai armijai“, nors „pasakyti tai atvirai išskyrus dešiniuosius eserų to ir nedrįso“⁵¹⁸.

Kaip jau užsiminėme, griežčiausiai prieš sveikinimą Rusijos bolševikinei vyriausybei Vilniaus DAT pasisakė dešinieji socialistai revoliucionieriai, kurie tvirtino, kad „tiems, kurie šimtais šaudo darbininkus, kurie tūkstančiais nekaltų sodina į kalėjimus, kaip tai daro Rusijos komisarai ir Centro Vykdomasis komitetas, Lietuvos darbininkai neprivalo pasiųsti jokio pasveikinimo“⁵¹⁹.

515. Darbininkų gyvenimas // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 3.

516. Ten pat. Plačiau apie šią demonstraciją žr.: Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 137–141; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 391–392. Pastebėtina, kad šioje demonstracijoje, anot P. Klimo, „spiritus movens“ šalia P. Eidukevičiaus buvo ir A. Domaševičius. Žr.: Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 171.

517. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 134.

518. Ten pat. P. 135.

519. Žr.: Pirmas Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos posėdis Gruodžio 15 d. // Kovos vėliava, 1918 12 25, Nr. 3. P. 3.

Nuo griežčiausią ir nuosekliausią antibolševikišką poziciją iš Vilniaus DAT atstovaujamų socialistinių partijų užėmusių dešiniųjų eserų grįždami prie LSDP frakcijos Vilniaus DAT pozicijos galime konstatuoti, kad ji, kaip ir dauguma kitų savo atstovų Vilniaus DAT turėjusių socialistinių partijų, išskyrus ką tik minėtus dešiniuosius eserų, nors ir buvo už „Tarybų valdžią“, tačiau ją daugeliu aspektų suprato kitaip nei Rusijos bolševikai ir lietuvių komunistai ir prieštaravo tam, kad „tarybų valdžią“, kaip jau minėjome šio skyriaus pradžioje, į Lietuvą „atneštų“ Rusijos bolševikų Raudonoji armija. Kaip vėliau savo atsiminimuose, sovietinio komunizmo ideologijai ir ją aptarnaujančiai istoriografijai būdingu žargonu rašė tuometinis LBKP Vilniaus komiteto pirmininkas Kazys Rimša, „smulkiaburžuazinės partijos, besidangstančios socializmo vėliava, dalyvavo rinkimuose ir stengėsi sukurti tokią tarybą, kurioje jų būtų dauguma ir kurią jos galėtų panaudoti prieš proletarinę revoliuciją Lietuvoje“⁵²⁰.

Visgi kalbant apie pirmajame Vilniaus DAT posėdyje LSDP išreikštą pasisakymą už tarybų valdžią ir už tai, kad aukščiausioji valdžia Lietuvoje iki darbininkų tarybų atstovų suvažiavimo priklausytų Vilniaus DAT, reikia pažymėti, kad nepaisant to, 1918 m. gruodžio 17 d. „Darbo balse“ (kaip jau minėjome), tai yra jau po pirmojo Vilniaus DAT posėdžio, atskirų socialdemokratų dar buvo dėstomi įvairūs Lietuvos aukščiausios laikinosios valdžios organizavimo variantai.

Kita vertus, kaip rodo pirmajame Vilniaus DAT posėdyje A. Domaševičiaus LSDP CK vardu perskaitytas pranešimas, akivaizdu, kad dauguma Vilniuje veikusių socialdemokratų – LSDP narių, arba, tiksliau sakant, Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų dauguma su A. Domaševičiumi priešakyje, 1918 m. gruodžio viduryje–antroje pusėje aiškiai pasisakė už tai, kad aukščiausia laikinoji Lietuvos valdžia priklausytų laikinai Vilniaus DAT, o po to, kai įvyks Lietuvos darbininkų ir „varginųjų sodiečių“ suvažiavimas, – pastarojo išrinktai aukščiausiai Lietuvos darbininkų ir valstiečių tarybai.

Kartu ši A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP dauguma atsisakė lig tol vos ne visą laiką LSDP programiniuose dokumentuose buvusio ir paskutinį kartą LSDP 1918 m. lapkričio pradžios konferencijos nutarime pakartoto visuotiniu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu išrinkto Lietuvos Steigiamojo Seimo sušaukimo, kaip „artimiausio žingsnio“ (kaip buvo sakoma minėtos konferencijos nutarime) LSDP iškeltam „politikos uždaviniui“ – „Lietuvos demokratinės darbo žmonių respublikos sudarymui“, reikalavimo. Tai galima traktuoti kaip atsitraukimą nuo vos ne visą laiką iki tol buvusių LSDP būdingų ideologinių-politinių programinių nuostatų, kurios (turima mintyje tikrai demokratinio būdu išrinkto parlamento reikalavimas) akivaizdžiai iki to laiko buvo būdingos ir europiniam socialdemokratiniam judėjimui, t. y. absoliučiai daugumai įvairių Europos šalių socialistinių – socialdemokratinų partijų.

Ši A. Domaševičiaus vadovaujamos visos partijos vardu kalbėjusios LSDP srovės atsitraukimą nuo ligtolinės lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinių-

520. Rimša K. Revoliuciniame Vilniuje // Proletarinė revoliucija Lietuvoje. 1918–1919 metų revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai. – Vilnius, 1960. P. 109.

programinių nuostatų tradicijos, be abejo, galima traktuoti ir kaip vietinę – lietuvišką apraišką Pirmojo pasaulinio karo sukeltos ir Rusijos bolševikų atėjimo į valdžią katalizuotos ir sustiprintos bendros europinio socialistinio judėjimo ideologinės-politinės ir organizacinės krizės, kuri, kaip žinoma, lėmė idėjinę-politinę ir organizacinę tiek atskirų šalių, tiek europinio ir pasaulinio socialistinio judėjimo susiskaldymą.

Taip pat A. Domaševičiaus vadovaujamo LSDP sparno idėjinių-politinių orientacijų ir politinės laikysenos 1918 m. pabaigoje evoliuciją galima traktuoti ir kaip tarptautinės socializmo krizės Pirmojo pasaulinio karo metais ir bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje nulemtą trečiojo lietuvių socialdemokratijos idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos etapo pradžią. Taip pat akivaizdu, kad tokią dalies Vilniuje veikusių LSDP narių evoliuciją lėmė ir to meto revoliuciniai įvykiai Vokietijoje bei bendra revoliucinė to laikmečio dvasia.

Tokiai A. Domaševičiaus vadovaujamo LSDP sparno evoliucijai, matyt, įtakos turėjo ir paties jo kaip (partijos sparno) lyderio charakterio ir temperamento bruožai. Kaip savo pusiau atsiminimų pobūdžio veikale rašė gerai A. Domaševičių pažinojęs M. Biržiška, jis (A. Domaševičius) buvo „lengvai pagaunamas masinių judėjimų ir efektingų žygių įspūdžių“, taigi buvo nesunkiai paveikiamas revoliucinės laikotarpio dvasios⁵²¹.

O minėta „dvasia“ laikotarpis tikrai pasižymėjo. Ji atsispindėjo ir „Darbo balse“, kuriame tuo metu, kaip kad ir lapkričio mėnesį, buvo nemažai rašoma apie revoliucinius įvykius Vokietijoje, kur, anot 1918 m. gruodžio 13 d. LSDP laikraščio numerio, „revoliucija galingu mostelėjimu nušlavė senas gyvenimo formas“ ir „gyvenimo pulsui smarkiai pradėjo plakti kiekviena gyvenimo diena naujus klausimus kėlė ir reikalavo greito skuboto, būtino išrišimo“⁵²².

„Darbo balse“ ir toliau „einamasis momentas“ buvo vertinamas kaip „pereinamasis laikas prie aukštesnės visuomenės sutvarkymo formos – socialistinės visuomenės tvarkos“, kaip „naujosios visuomenės gyvenimo gadinės“ pradžia, kaip laikotarpis, kada „pasaulis žengia į darbininkų klasės ir visos revoliucinės demokratijos viešpatavimo gadinę visose gyvenimo srityse: politikoje, ūkio ir visuomenės gyvenimo sutvarkyme“. Žinoma, LSDP laikraštyje buvo pažymima, kad „naująją tvarką įvedant reiks įdėti daug kuriamojo socialistinio darbo“ ir kad svarbiausias naujosios tvarkos uždavinys yra gamybos įrankių ir pačios gamybos suvisuomeninimas⁵²³.

Kaip ir 1918 m. lapkričio, taip ir gruodžio „Darbo balse“ buvo tvirtinama, kad ką tik pasibaigęs karas parodė, kad „suvisuomeninti, suvalstybinti kai kurias gyvenimo sritys galima dar šiandien piniguočių kapitalistinei santvarkai viešpataujant“. Tačiau, kadangi „karas ypač nualintose šalyse paliko socialistinėms valdžioms baisų paveldėjimą: pilną suirutę ir piniginių prasiskolinimą“, tai dėl to „dabar ūkį socialistinti visur dar negalima“, nes „reikia surasti tam patogias sąlygas“.

521. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 74.

522. Mūsų skaitytojams // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 1.

523. Ten pat.

Mat „socialistinis turi būti ne dėl skambaus žodžio įvestas, bet bendrai žmonių gerovei ir geresniam krašto turtų padalinimui“. Nes jeigu „visa įvesdinti be nustatytos tvarkos, tai visų pirma pramonės įstaigos ir dirbtuvės reiktų sustabdyti, o darbininkai be duonos liktų“⁵²⁴. Tad, pasak cituojamo 1919 12 13 „Darbo balso“ straipsnio, „šiuo metu turi būti įtemptos visos kuriamosios socialistinės jėgos, turi būti atliktas didelis revoliucijos kuriamasai darbas“. Beje, šiame straipsnyje akcentuojamas ir LSDP laikraščio „Darbo balsas“, kuris turi tapti Lietuvoje šio „kuriamojo revoliucijos darbo balsu“, vaidmuo.

Apie tai, kokios „socialistinės tvarkos“ ir socializacijos sampratos vyravo tuo metu tarp Lietuvos socialdemokratų ir socialdemokratijoje apskritai, galima matyti iš 1918 12 17 „Darbo balse“ išspausdinto straipsnio „Vokiečių socializavimo programa“⁵²⁵. Čia atpasakojant vieną iš VSDP laikraščio „Vorwärts“ straipsnių buvo rašoma, kad „mainant kapitalistinę visuomenės tvarką naująja socialistine, ūkio srityje visų pirma tenka svarbiosios gamtinio įstaigos, kaip pavienio žmogaus naudojimo įrankiai, paversti visuotinio naudojimo įrankiais, reikia suvisuomeninti, susocializuoti, suvalstybinti“.

Kaip toliau buvo rašoma 1918 12 17 „Darbo balse“, tai buvo padaryta „Rusijos socialistinio praktikoje“, o „dabar bandoma Vokietijoje įvesdinti“. Tačiau jeigu Rusijoje, anot „Darbo balso“, „tai buvo atlikta skubotai ir griežtai“, tai „vokiečiai daug ko mokindamiesi iš rusų kūrybos pavyzdžio eina palengvėle, vesdami socialistinio darbą visur, kur tik šių dienų sąlygomis padaryti tatau galima“.

Čia cituojamame straipsnyje buvo rašoma apie tai, kad Vokietijoje yra sudaryta speciali socializavimo komisija, į kurią įeina „žymus socializmo mokslininkas Karlas Kautskis“ ir kiti „ūkio srities mokslo žinovai“. Ši socializavimo komisija, kaip buvo rašoma toliau „Darbo balse“, „skaito savo uždaviniu prirengti tuos pavidalus, kurie pajėgtų gaminimą paversti visuomeniniu tvarkymo būdu“. Minėtoji komisija „supranta, kad gamtinio produktų suvisuomeninimo galima pasiekti tik ilgą laiką organingai kuriant“⁵²⁶.

Aptariamoji revoliucinė laikmečio dvasia atspindėjo ir informacijoje apie tai, kad Vokietijos nepriklausomieji socialdemokratai (VNSDP), pasak Lietuvos socialdemokratų laikraščio, „kuriamojo Seimo reikalingumą pripažįsta tik laikinai“, kad kol yra „toks daugumos ūpas“, tol Seimas „palaikytinas ir išnaudotinas“, tačiau „kai darbininkuose tvirtai subręs mintis Seimo obalsio išsižadėti ir eiti prie tarybų valdžios tuomet jie darbininkų diktatūrai pritaris“⁵²⁷.

Neatmestina, kad LSDP, ar bent jau jos centro Vilniuje posūkį link aiškesnio pasisakymo už tarybų valdžią 1918 m. gruodžio mėnesį veikė ir tam tikri tuo metu – 1918 m. lapkritį–gruodį Rusijoje įvykę valdančiųjų bolševikų ir opozicinių jiems socialdemokratų menševikų ir dalies kitų socialistinių partijų santykių pokyčiai.

524. Ten pat.

525. Vokiečių socializavimo programa // Darbo balsas, 1918 12 17, Nr. 54. P. 2.

526. Ten pat.

527. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

Kaip žinoma, atėję į valdžią Rusijoje bolševikai jau 1917 m. pabaigoje pradėjo socialistinių partijų, neigiamai vertinusių bolševikų įvykdytą valdžios užgrobimą, veiklos varžymą⁵²⁸. Buvo uždarinėjami socialistinių partijų laikraščiai ir žurnalai, vyko šių partijų veikėjų areštai. 1918 m. vasarą menševikai ir eserai buvo jėga išstumti iš tarybų. Nuo 1918 m. liepos mėnesio bolševikai pradėjo represijas ir prieš ligi to laiko jų sąjungininkais ir jaunesniaisiais valdančiosios koalicijos partneriais buvusius kairiuosius eserų. 1918 m. rudens pradžioje komunistinėje spaudoje buvo vykdomas socialistinių partijų pjudymas.

Tačiau 1918 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais bolševikai dėl įvairių priežasčių (dėl grėsmės iš Kolčiako pusės sustiprėjimo, dėl griežtai bolševikų vykdomų represijų prieš socialistus atžvilgiu pasisakančių Vokietijos socialdemokratų (VSDP ir NVSDP) atėjimo į valdžią Vokietijoje ir dėl kai kurių Rusijos socialistinių partijų laikysenos bolševikiškosios „tarybų valdžios“ atžvilgiu pokyčių) sušvelnino savo politiką socialistinių partijų atžvilgiu ir panaikino 1918 06 14 VRCVK priimtą nutarimą dėl menševikų ir dešiniųjų eserų pašalinimo iš darbininkų atstovų tarybų⁵²⁹. Tiesa, kaip vėliau paaiškės, tai buvo padaryta tik laikinai ir tik iš dalies ir daugiausia tik sostinėse⁵³⁰.

Visgi minėtais mėnesiais galėjo susidaryti įspūdis, kad bolševikai keičia savo politiką socialistinių partijų atžvilgiu. Nemaža dalis socialistinių partijų, pasisakydamos, anot jų, už tikrą darbininkų tarybų valdžią, tuo metu pavojaingesniu jai laikė prieš bet kokią tarybų valdžią pasisakančią Kolčiaką nei iškreiptą netikrą tarybų valdžios formą deklaruojančius bolševikus. Dalis socialistinių partijų tuo metu vis dar tikėjosi, kad bolševikus Kolčiako pavojaus akivaizdoje bus galima priversti atsisakyti teroro, represijų, apskritai, antidemokratinės politikos. Todėl dalis Rusijos dešiniųjų socialistų revoliucionierių ir socialdemokratų menševikų tuo metu pasuko link „darbininkų atstovų Tarybų valdžios pripažinimo“ ir šis jų posūkis atsispindėjo ir LSDP „Darbo balse“⁵³¹.

Štai, pavyzdžiui, 1918 12 24 „Darbo balso“ numeryje buvo pranešta, kad ir pats dešinysis socialdemokratų partijos sparnas, kaip ir dešinieji socialistai revoliucionieriai, pagaliau pripažino darbininkų atstovų tarybų valdžią ir kad šis minėtas sparnas savo laiku savo užimtą poziciją „darbininkų atstovų valdžios nepripažinti“ dabar traktuoja kaip „klaidą“⁵³². Tačiau toks „Darbo balso“ pranešimas apie dešiniojo Rusijos socialdemokratų sparno užimtą poziciją tikrovės neatitiko, nes RSDDP mažumoje buvę dešinieji menševikai ir toliau laikėsi griežtai antibolševikinės pozicijos ir

528. Павлов Д. Б. Большеви́стская диктатура против социалистов и анархистов 1917–середина 1950-ых годов. С. 21–36.

529. Ten pat. С. 38–41.

530. Ten pat. С. 41.

531. Žr. ten pat. Taip pat žr. kad ir: Работяжев Н. В., Яшлавский А. Е. Полвека исканий: очерк эволюции идейных воззрений меньшевистской социал-демократии. С. 10–11; Волобуев О., Клоков В. Меньшевики. С. 359. Apie menševikų pozicijos bolševikų valdžios atžvilgiu pokyčius žr.: Политикос kronika // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

532. Политикос kronika // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

menševikus – Martovo šalininkus dėl anksčiau minėtos jų pozicijos pokyčių bolševikų atžvilgiu apkaltino „kapituliacija prieš prievartautojų valdžią“⁵³³.

Grįžtant prie čia paminėtų bolševikų ir menševikų santykių pokyčių 1918 m. pabaigoje atsispindėjimo „Darbo balse“ reikia pastebėti, kad 1918 12 13 išėjusiame šio laikraščio numeryje informuojant apie bolševikų politikos pokyčius menševikų atžvilgiu, nors ir buvo pažymėta, kad „žinoma komunistai tai daro aplinkybių verčiami“, tačiau atsižvelgiant į tai, kad „tariamasi ne tik su socialdemokratais bet ir kitomis socialistinėmis organizacijomis“, Lietuvos socialdemokratų laikraštyje buvo išreikšta viltis, kad „Rusijos valdžia iš tikro gali virsti ne vienos partijos pastangomis palaikoma, bet visų darbininkų ir vargingųjų sodiečių remiama, dėl to ir daug nemažonių žymių savaime išnyktų“⁵³⁴.

Akivaizdu, kad visi šie ką tik minėti „Darbo balse“ pristatyti idėjiniai-politiniai pokyčiai atskirose Vokietijos ir Rusijos socialdemokratinio judėjimo srovėse veikė po 1918 m. pirmos pusės–1918 m. vidurio dėl Lietuvos socialdemokratinio judėjimo idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos proceso įvykusio būsimųjų komunistų atskilimo tik pradedančią politiškai ir organizaciškai atsigauti LSDP, jos idėjinės-politines nuostatas ir politinę laikyseną. Neatmestina, kad dominuojančios Vilniuje LSDP srovės ideologines nuostatas veikė ir 1918 m. lapkritį–gruodžio pradžioje ta laviravimo ir laikinų kompromisų ir susitarimų taktika, kurią, anot sovietinio istoriko B. Vaitkevičiaus, tuo metu Vilniuje veikusių socialdemokratinų partijų, taigi ir LSDP, atžvilgiu naudojo LBKP, siekdama pasinaudoti šių partijų idėjiniais svyravimais ir patraukti šių partijų eilinius narius į savo pusę⁵³⁵.

Taip pat, matyt, galima teigti, kad 1918 m. gruodžio trečio dešimtadienio politinė situacija Vilniuje ir visoje Lietuvoje buvo palanki radikalių nuostatų sklaidai ir tam tikru požiūriu, tam tikrais aspektais tarsi ir patvirtino A. Domaševičiaus vadovaujamos lietuvių socialdemokratinio judėjimo krypties politinės linijos (kurso) teisingumą. Mat, kaip žinoma, 1918 m. gruodžio trečią dešimtadienį Vilniuje ir visoje Lietuvoje politinė situacija darėsi vis sudėtingesnė ir faktiškai formavosi tikros politinės krizės situacija, ar netgi, atsižvelgiant į tai, kad ir prieš tai buvusią situaciją buvo galima pavadinti politinės krizės situacija, paskutinio 1918 m. dešimtadienio situaciją galima pavadinti politinės krizės kulminacijos situacija. Tad pamėginkime trumpai prisiminti šią istoriografijoje palyginti nemažai aptartą ir analizuotą⁵³⁶ 1918 m. gruodžio pabaigos politinę situaciją Vilniuje ir pažvelkime, kokios pozicijos šioje situacijoje laikėsi LSDP.

533. Работяжев Н. В., Яшлавский А. Е. Полвека исканий: очерк эволюции идейных воззрений меньшевистской социал-демократии. С. 11; Аронсон Г. К истории правого течения среди меньшевиков // Большевики после Октябрьской революции. Сборник статей и воспоминаний Б. Николаевского, С. Волина, Г. Аронсон. Ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – Benson, Vermont, 1990. С. 220–222 ir kt.

534. Politikos kronika // Darbo balsas, 1918 12 13, Nr. 53. P. 1.

535. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 372–373.

536. Žr. kad ir: Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 52–59; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 299–307, 319–324; Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 58–66;

Kaip jau minėjome, 1918 m. gruodžio antroje pusėje politinė situacija Vilniuje ir visoje Lietuvoje darėsi vis sudėtingesnė, nes Vilnių ir visą Lietuvą lig tol valdžiusios vokiečių okupacinės valdžios institucijos ruošėsi pačiu artimiausiu metu pasitraukti iš Vilniaus. Į Lietuvą veržėsi Rusijos bolševikų Raudonoji armija. Buvo paskelbta, kad gruodžio 8 d. Vilniuje buvo slapta sudaryta komunistinė V. Kapsuko vadovaujama „Lietuvos laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė“, kurią formuojant ir kurios (1918 12 19 Maskvos „Izvestijose“, o 1918 12 24 LBKP „Komuniste“ 1918 12 16 data paskelbto) manifesto turinį formuluojant svarbų vaidmenį suvaidino Sovietų Rusijos tautybių reikalų komisaras J. Stalinas⁵³⁷. Minėtame manifeste buvo skelbiama, kad Lietuvoje panaikinama vokiečių valdžia, panaikinama LVT ir jos sudaryta vyriausybė ir kad „visa valdžia pereina į Lietuvos darbininkų, bežemių ir mažžemių atstovų tarybų rankas“, deklaruojama „paliuosuota Lietuvos darbininkų ir Vargingųjų Valstiečių Tarybų Respublika“ ir pabrėžiama, kad „naujas gyvenimas“ Lietuvoje bus statomas „tais pačiais pamatais, kurie padėti RSFSR“⁵³⁸. V. Kapsuko vyriausybę, kuri tuo metu Lietuvoje jokios valdžios neturėjo, bet tikėjosi ją įgyti su 1918 12 07 „pasaulinės revoliucijos“ žygį pradėjusios Rusijos bolševikų Raudonosios armijos pagalba, 1918 12 22 V. Lenino dekretu „Dėl Lietuvos Tarybų Respublikos pripažinimo“ pripažino Rusijos bolševikų vyriausybę⁵³⁹. LBKP CK dėjo pastangas, kad Sovietų Rusijos Raudonoji armija paspartintų savo žygį į Vilnių⁵⁴⁰.

Šadžius H. Vasario 16-oji // XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos. – Kaunas, 1990. P. 23–29; Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 17–19; Eidintas A. Antanas Smetona. P. 66–75; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys. P. 97–113; Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. P. 92–100; Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. 1918 m. gruodis–1919 m. spalį // Darbai ir dienos, 1998; Nr. 7 (16), P. 122–124; Maksimaitis M. Mažoji konstituenta. Lietuvos Taryba atkuriant Lietuvos valstybingumą. P. 237–253; Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 234–245; Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. P. 83–108; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 108–115, 123.

537. Žr. ištrauką iš LBKP centro komiteto 1918 m. gruodžio 8 d. posėdžio Vilniuje protokolo apie Laikinosios revoliucinės vyriausybės sudarymą. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 10. L. 23; Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų vyriausybės manifesto projekto tekstas, pataisytas atsižvelgus į Sovietų Rusijos tautybių reikalų liaudies komisaro Josifo Stalino pastabas. [1918 m. gruodžio 16 d.] Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 31, L. 13; Manifestas Laikinosios revoliucinės Lietuvos darbininkų valstiečių valdžios // Komunistas, 1918 12 24, Nr. 3. P. 1–2; Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė. P. 51–53; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 121–122.

538. Žr.: ten pat; Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 123–126; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. 3. – Vilnius, 1968. –P. 104–107; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 379–381; Eidintas A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. P. 17; Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). P. 131; Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. P. 236.

539. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 396; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 122–123.

540. Ištrauka iš LBKP centro komiteto 1918 m. gruodžio 20 d. posėdžio Vilniuje protokolo apie būtinybę paspartinti Raudonosios armijos žygį į Vilnių, padidinti partijos darbuotojų atlyginimus. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 10. L. 49.

Taigi iš Vilniaus (ir Lietuvos) besitraukiančių vokiečių realią valdžią perimti pretendavo ne tik LVT ir jos suformuota Laikinoji Lietuvos vyriausybė, bet ir Vilniaus lenkų komitetas, ir karinė organizacija, Vilniaus DAT ir jau minėtoji komunistinė V. Kapsuko vyriausybė⁵⁴¹. Nors LSDP Vilniaus organizacijos dauguma, kaip jau ne vieną kartą čia buvo minėta, pasisakė už tai, kad aukščiausia valdžia Lietuvoje laikinai, iki Lietuvos darbininkų tarybų atstovų suvažiavimo, priklausytų Vilniaus DAT, nepaisant to, kad joje didžiausią frakciją, o jos prezidiume netgi ir daugumą sudarė komunistai, tačiau kada buvo paskelbta apie vadinamosios V. Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamos „Lietuvos Revoliucinės darbininkų ir valstiečių valdžios“ suformavimą, LSDP, kuri, kaip matėme iš cituotų „Darbo balso“ tekstų, pasisakė prieš Raudonosios armijos žygiavimą į Lietuvą, vietinių komunistų mėginimui paimti valdžią Lietuvoje su Rusijos bolševikų pagalba tuo metu aiškiai nepritarė.

1918 12 22 vykusiame antrame Vilniaus DAT posėdyje V. Kapsuko „revoliucinės valdžios“ manifestas, anot vėlesnio paties šios valdžios lyderio tvirtinimo, „iššaukė didžiausią pasipiktinimo audrą tarp visų socialdemokratų partijų, kadangi jis pasirodė visiškai be jų žinios ir galutinai sugriovė jų viltis, kad Lietuvoj ir Vakarų Baltarusijoje būtų galima visai kitais keliais pakreipti revoliuciją negu tai buvo Rusijoje, t. y. menševikų keliais“⁵⁴². Pasak V. Kapsuko, DAT socialdemokratai kaltino komunistus dėl „revoliucinės vyriausybės“ sudarymo be DAT žinios, kas, šios valdžios lyderio nuomone, reiškė kalbėjimą „aiškia menševikų kalba“⁵⁴³. Anot komunistinės vadinamosios revoliucinės valdžios lyderio, visas „smulkiai buržuazinį socialistų-oportunistų bloką“ sudariusias „menševikų ir eserų partijas vienijo griežtas proletariato diktatūros atmetimas, bolševikų partijos smerkimas dėl jos nesukalbamumo ir „teroro“, taip pat revoliucinės kovos baimė“⁵⁴⁴.

Ir iš tiesų 1918 12 22 Vilniaus DAT posėdyje LSDP, kaip ir įvairių kitų socialistinių partijų frakcijų atstovai, „darė paklausimų, ką tai reikštų niekieno neįgaliotas darbininkų laikinos valdžios paskelbimas“, ir protestavo prieš tokį komunistinį „Lietuvos darbo žmonių apsisprendimo supratimą“, t. y. prieš LBKP „apsisprendimą“ už „visus Lietuvos darbo žmones“ prieš darbininkų apsisprendimo teisės ir laisvės pamynimą ir savo komunistinės valdžios „brukimą“⁵⁴⁵.

LSDP frakcijos atstovų nuomone, V. Kapsuko komunistinės vyriausybės sudarymas ir pasiskelbimas aukščiausia krašto valdžia „tai ne krašto darbininkų ir vargin-

541. Patys vokiečiai planuodami trauktis iš Vilniaus buvo sumanę atiduoti valdžią mieste buvusios vokiešiosios miesto administracijos patarėjų tarybai, kuri 1918 12 16 buvo nusprendusi šį pasiūlymą priimti ir inicijavo laikinosios vykdomosios komisijos sudarymą, tačiau dėl į ją deleguotų skirtingų tautų atstovų nesutarimų bei dėl to, kad šią komisiją ignoravo DAT, ši komisija dezorganizavosi ir iš minėto vokiečių sumanymo nieko neišėjo. Plačiau žr.: Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. P. 94–95.

542. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 141.

543. Ten pat. P. 142.

544. Ten pat. P. 123.

545. Vilniaus Darbininkų Atstovų Tarybos posėdis // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

gųjų sodiečių apsisprendimas, o tik komunistų partijos apsisprendimas⁵⁴⁶. Socialdemokratų nuomone, „Lietuvos šeimininkais yra visi darbo žmonės“ ir tik „jie privalo krašto valdžia susirūpinti“, o tai „galima atlikti, tik visų darbininkų ir vargingųjų sodiečių suvažiavimą sušaukus, kuris ir paims valdžią į savo rankas“. Lig tol, kol įvyks suvažiavimas, „visais reikalais turi rūpintis Vilniaus darbininkų taryba“⁵⁴⁷.

Kaip buvo rašoma 1918 12 24 „Darbo balse“, minėtame 1918 12 22 Vilniaus DAT posėdyje komunistai, atsakydami į LSDP ir kitų socialistinių DAT frakcijų paklausimus ir protestus, mėgino aiškintis, bet „aiškinosi ... nevykusiai, ir normalių atsakymų į tai nedavė“, todėl iš jų – komunistų – laikysenos susidarė išpūdis, „kad nesvarbu, ką jūs čia bekalbėtumėte ir nutartumėte“, tačiau vis vien „atėjusi raudonoji armija jus visus apspręs ir nutarimų jūsų neklausys“. Dėl to socialdemokratų laikraštyje buvo išreikšta viltis, kad „Lietuvos darbininkai šitai įvertins ir mokės duoti tinkamų į tai atsakymų“.

Grįžtant prie 1918 12 22 Vilniaus DAT posėdžio reikia pažymėti, kad visos jos frakcijos, išskyrus komunistus, parengė rezoliuciją, „protestuojančią prieš komunistų tokius žygius ir antmetamą (primetamą – G. M.) tvarką“ ir „drauge pažyminčią, kad krašto valdžią sudaro darbo žmonių suvažiavimas“⁵⁴⁸. Iki tol, kol įvyks šis suvažiavimas, krašto valdžia pagal minimą socialistinių partijų frakcijų parengtą ir priimtą rezoliuciją laikinai atitenka Vilniaus DAT vykdomajam komitetui. Ši ateityje likusi neįgyvendinta rezoliucija buvo „veik vienu balsu priimta“, balsavime nedalyvaujant tik komunistams, tai motyvavusiems tuo, kad „esą jų draugų daug areštuota, dėl to ir balsavime jie dalyvauti negalį“⁵⁴⁹. Tokia komunistų laikysena „Darbo balse“ buvo įvertinta kaip „nenuoseklumas“, nes visuose kituose minimo DAT posėdžio balsavimuose jie dalyvavo.

Tačiau, matyt, galime iškelti tam tikrą klausimą dėl to, ar tam tikro nuoseklumo netrūko ir A. Domaševičiaus vadovaujamam kairiajam LSDP sparnui, atstovaujančiam partijai Vilniaus DAT, taip pat ir daugumai kitų DAT atstovaujamų socialistinių partijų? Juk pasisakydamos už tai, kad aukščiausia valdžia Lietuvoje iki krašto darbininkų tarybų atstovų suvažiavimo priklausytų Vilniaus DAT vykdomajam komitetui – vadinamajam pildkomui, bei prieš komunistų primetamą valdžią socialdemokratinės partijos, kartu paėmus turėdamos daugiau atstovų DAT nei komunistai, atrodo, nesiėmė jokių ryžtingų veiksmų inicijuojant DAT prezidiumo pakeitimą, kuriam vadovavo ir kuriame daugumą turėjo komunistai, kurių partijos CK ir paskelbė V. Kapsuko vadovaujamos „revoliucinės valdžios“ sudarymą.

Kita vertus, V. Kapsukas vėliau tvirtino, kad socialdemokratai tuo metu turėdami daugumą Vilniaus DAT tikėjosi įgyti daugumą ir DAT „pildkome“ ir buvo

546. Ten pat. Itin griežtai toks „komunistų apsisprendimas“ buvo įvertintas neoficialiame LBSDDP(i) laikraštyje „Новая эра“, kur buvo rašoma, kad „komunistai jau stato klausimą nebe apie sovietų valdžią, o apie komunistų partijos diktatūrą virš sovietų“. Žr.: Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 142.

547. Vilniaus Darbininkų Atstovų Tarybos posėdis // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 3.

548. Ten pat.

549. Ten pat; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 404.

parengę „išnešti“ rezoliuciją prieš DAT prezidiumą, „kuriam didžiama priklausė komunistams“, tačiau, pasak jo, „tas socialdemokratams padaryti nepavyko, nes socialdemokratų darbininkai kad ir nepasiliuosavę dar galutinai nuo pardavikiškų savo vadų įtakos, palaikė griežtą revoliucinę komunistų didžiumos prezidiumo taktiką“⁵⁵⁰.

Visgi nepaisant viso to, matyt, galima tvirtinti, kad iš LSDP frakcijos Vilniaus DAT laikysenos 1918 12 22 posėdyje ir iš jos pozicijos pristatymo 1918 12 24 „Darbo balse“, kaip ir iš ankstesniuose šio laikraščio numeriuose pateikto bolševikų veržimosi į Lietuvą pristatymo, matyti, kad LSDP, kaip ir kitos tuo metu Vilniuje veikusios ir savo atstovų DAT turėjusios socialistinės partijos, Raudonosios armijos žygį į Lietuvą ir komunistinės V. Kapsuko vyriausybės sudarymą vertino aiškiai neigiamai ir laikė tai ne darbininkų tarybų valdžios sukūrimu iš apačios, o iš išorės ir iš viršaus primestu dalyku.

Kaip rašė Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo procesų ir laikotarpių tyrinėtojas P. Čepėnas, visos Vilniaus DAT esančios socialistinės partijos protestavo ne tik dėl Maskvos primetamos valdžios Lietuvai, bet ir dėl Raudonosios armijos žygiavimo į Lietuvą ir reikalavo, kad bolševikų partija atsisakytų Sovietų Rusijos kariuomenės invazijos⁵⁵¹. Tad, anot Lietuvos valstybės atkūrimo procesą 1918–1920 m. tyrinęjusio JAV istoriko A. E. Senno, 1918 m. gruodžio 22 d. Vilniaus DAT buvo prieš „komunistų partijos diktatūrą sovietams, atsisakė pripažinti komunistų vyriausybę, reikalavo sau aukščiausiosios valdžios iki sovietų suvažiavimo“⁵⁵². Pasak šio istoriko, „nors komunistinę Lietuvos vyriausybę pripažino daugelis kaimo sovietų, ji susidūrė su Vilniaus sovieto opozicija“⁵⁵³.

Dėl to, kad komunistai Vilniaus DAT neturėjo absoliučios daugumos ir joje „vyravo visai ne tokia orientacija, kurios reikėjo komunistams“⁵⁵⁴, tai ji, anot istoriko Č. Laurinavičiaus, „priešingai V. Kapsuko ir jo pasekėjų orientacijai, nebuvo linkusi Lietuvos krašto jungti prie Sovietų Rusijos“⁵⁵⁵. Tad, matyt, iš esmės (didžiąja dalimi) galima tik pritarti tiems istorikams, kurie nepaisydami atkaklių sovietinių istorikų tvirtinimų teigia, kad V. Kapsuko vadovaujama vadinamoji Laikinoji revoliucinė Lietuvos valdžia „nebuvo Lietuvos revoliucinio judėjimo natūrali išdava“ ir „nieko bendro neturėjo ne tik su Lietuvoje vienur kitur įsikūrusiomis tarybomis, bet ir su Vilniaus darbininkų Taryba“ ir buvo „tik Maskvoje Sovietų Rusijos vyriausybės sudaryta priedanga vadovauti komunistų sudaromiems revoliuciniams komitetams, kurie kartu su Raudono-

550. Kapsukas V. Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia. P. 142–143. Tai, kad socialistinių partijų „eiliniai nariai buvo pagauti revoliucinės bangos ir palaikė komunistų pasiūlymus“, savo atsiminimuose tvirtino ir tuometinis LBKP Vilniaus komiteto pirmininkas K. Rimša. Žr.: Rimša K. Revoliuciniame Vilniuje. P. 111.

551. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 326.

552. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 54.

553. Ten pat.

554. Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 122.

555. Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė. P. 55.

sios armijos pagalba galėtų vykdyti valdžios funkcijas⁵⁵⁶. Akivaizdu, kad turint mintyje šiuos vertinimus bei tai, kas prieš tai aptarta, niekaip negalima sutikti su istoriografijoje aptinkamais teiginiais, kad Vilniaus DAT buvo „komunistinė institucija“⁵⁵⁷.

Tad natūralu, kad po Vilniaus DAT darbo pradžios ir ypač po 1918 12 22 DAT posėdžio komunistai (LBKP) per gruodžio antroje pusėje pradėtą Vilniuje leisti „Komunisto“ laikraštį vėl sustiprino puolimą prieš jų politikai DAT darbo procese besipriešinančias įvairias socialistines partijas, tarp jų ir LSDP bei kitas, kaltindami jas „spalių revoliucijos šmeižimu“ ir „kovojimu su darbininkų diktatūra“⁵⁵⁸. O Vilniaus DAT atstovaujančių socialistinių partijų atstovai vieni aštriau (dešinieji eserai), kiti nuosaikiau kritiškai vertino DAT prezidiumo veiklą.

Grįžtant prie aukščiausiąją Lietuvos valdžia pretenduojančios būti DAT ir tokia pat valdžia taip pat pasiskelbusios V. Kapsuko komunistinės vyriausybės santykio, tenka konstatuoti, kad tuo metu susiklostė gana įdomi situacija, kada nepaisant to, kad Vilniaus DAT didžiausia frakcija buvo LBKP frakcija, o DAT prezidiume komunistai netgi turėjo daugumą, tačiau pati DAT atsisakė pripažinti komunistinę V. Kapsuko vyriausybę. Kita vertus, ir pati DAT, nepaisant to, kad buvo pasiskelbusi aukščiausiąją Vilniaus ir šalies valdžia, realiai tokia nebuvo, nes vokiečių valdžia Vilniuje ją atsisakė pripažinti, kaip atsisakė, savaime suprantama, pripažinti ir V. Kapsuko komunistų vyriausybę⁵⁵⁹. Po to, kai to nepaisydama DAT žengė toliau ir pradėjo organizuoti savo administraciją, vokiečiai suėmė keliasdešimt geležinkelio darbininkų, tarp kurių buvo DAT komunistų frakcijos narių⁵⁶⁰.

DAT 1918 m. gruodžio 24 d. atsakydama į tai ir reikalaudama paleisti suimtuosius ir kitus kalinius, pripažinti DAT valdžią mieste ir leisti organizuoti miliciją, organizavo streiką⁵⁶¹. Kitą dieną – gruodžio 25 d. – vokiečių valdžios organai paleido kalinius, bet atsisakė patenkinti kitus reikalavimus⁵⁶². Vilniaus DAT pavyko iš kalėjimo išlaisvinti apie 200 politinių kalinių, nusikaltusių vokiečių okupacinei valdžiai dėl įsakymų „nepildymo“, nustatytų rekvizicijų neatidavimo ir t. t.⁵⁶³. Šie DAT pasiekimai rodė realios DAT galios augimą, taigi ir DAT viduje didžiausią frakciją ir DAT prezidiume daugumą turinčių komunistų galios augimą, nepaisant to, kad dėl kitų socialistinių DAT frakcijų užimtos pozicijos DAT nepripažino komunistų suformuotos ir kol kas nieko realiai nevaldančios V. Kapsuko vadovaujamos vyriausybės.

556. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 325–326. Tvirtindamas, kad „tarp V. Kapsuko vyriausybės ir tarybų bei konkrečiai Vilniaus tarybos buvo nedaug kas bendra“, su P. Čepėno ir A. E. Senno pozicija sutinka ir istorikas Č. Laurinavičius. Žr.: Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė. P. 54.

557. Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). P. 131.

558. Žr. LSDP puolančius straipsnius „Komuniste“: Angarietis Z. Visa valdžia darbininkams // Komunistas, 1918 12 20, Nr. 1. P. 1; Nepatriotas. Nauji revoliucionieriai // Komunistas, 1918 12 24, Nr. 3. P. 3; Social-makleriai // Komunistas, 1918 12 29, Nr. 5. P. 3–4; Pavojų pajuto // Komunistas, 1918 12 31, Nr. 6. P. 1.

559. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 54.

560. Ten pat.

561. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 405–407.

562. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 54.

563. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 407.

Tiek, viena vertus, DAT galios augimas, jos griežtai negatyvus požiūris į LVT ir pasisakymas už nekomunistinę (nebolševikinę) tarybų valdžią, tiek, kita vertus, komunistų galios augimas ir Raudonosios armijos artėjimas prie Lietuvos siekiant įvesti bolševikinei Maskvai pavaldžią komunistinę (pseudo-) tarybų valdžią, tiek vokiečių aukštosios karinės vadovybės nutarimas atitraukti savo kariuomenę iš okupuotų teritorijų, tiek, pagaliau, čia dar neminėtos lenkų karinio revoliucinio komiteto pastangos vokiečiams traukiantis paimti aukščiausią valdžią Vilniuje komplikavo LVT ir jos paskirtos Laikinosios Lietuvos vyriausybės padėtį ir rodė realų jos (Vyriausybės) silpnumą.

Dėl to 1918 m. gruodžio antroje pusėje Vilniuje sklido gandai, kad LVT ir jos suformuotos Laikinosios A. Voldemaro vadovaujamos vyriausybės vadovybė rengėsi bėgti į Vakarus. Ir nors gruodžio 20 d. LVT pirmininkas A. Smetona pokalbyje su iš Rusijos sugrįžusiu ir ką tik atvykusiu į Vilnių vienu iš socialistų liaudininkų demokratų lyderių M. Sleževičiumi paneigė šiuos gandus, tačiau gruodžio 21 d. jis išvyko iš Lietuvos į Berlyną (kaip ir laikinasis premjeras A. Voldemaras, ir finansų ministras M. Yčas, kurie iš Lietuvos į Berlyną išvyko gruodžio 20 d.).⁵⁶⁴

1918 12 20 laikinojo ministrų kabineto posėdyje buvo svarstomas evakavimosi į Kauną klausimas. Buvo nutarta 1918 12 22–23 į Kauną iš Vilniaus evakuoti visas ministerijas. Tačiau to padaryti, kaip yra žinoma ir į ką čia dar taip pat atkreipsime dėmesį, šiuo planuotu laiku nepavyko. Taigi galima tik dar kartą pakartoti istoriografijoje jau ne kartą dėstytą ir pagrįstą teiginį, kad 1918 m. gruodžio antroje pusėje pačioje trečio dešimtadienio pradžioje LVT ir jos suformuotos Laikinosios Lietuvos vyriausybės veiklą ištiko tikra politinė krizė, kurią galima vadinti sudėtine bendros tuo metu pasireiškusių politinės krizės Vilniuje dalimi, viso Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo judėjimo (proceso) krizės dalimi.

Kas gi buvo būdinga LSDP politinei laikysenai LVT ir jos sukurtos Vyriausybės politinės krizės atžvilgiu? Ar įvyko kokių nors pokyčių Lietuvos socialdemokratų politinėse nuostatose? Ar pasireiškė tarp jų kokių nors nuomonių skirtumų? Būtent tai toliau ir pasiaiškinsime šiame skyriuje. Ir pradėkime tai nuo tam tikro pasvarstymo prasidėjusios LVT ir jos suformuotos Vyriausybės krizės klausimu, pateikto 1918 m. gruodžio 24 d. „Darbo balse“, kur buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad „vokiečių okupacijos valdžiai traukiantis iš Vilniaus“ iš čia traukiasi ir LVT „žymesnės galvos“ ir jos „veiklesni ministeriai“⁵⁶⁵. Socialdemokratų laikraštyje buvo klausiama, „kam gi tarybininkams, taip sunkioje valandoje nešintis iš Vilniaus ir net ruoštis Lietuvą apleisti“, jeigu jie „ne kartą ... skųsdavosi, kad jiems vokiečių okupacijos valdžia trukdanti darbą“. Pasak „Darbo balso“, regis, LVT „laikinoji valdžia“ privalo užimti vokiečių vietą, nes juk ji visą laiką skelbdavosi laikinąja „krašto atstovybe, kurią būk visa šalis rėmė“.

564. Žr.: Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 55; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 302; Eidintas A. Antanas Smetona. P. 74; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys. P. 100–101; Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. P. 93–94; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 578; Eidintas A. Antanas Smetona ir jo aplinka. P. 113; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 108.

565. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 5.

LSDP laikraštis pats į savo iškeltą klausimą ir atsakė. Anot jo, LVT laikėsi tik tol, kol „okupantų durtuvai ją rėmė“, o kada pastarųjų neliko, tai nėra kam ir jos (LVT – G. M.) palaikyti, nes „visa liaudis griežtai nusistačiusi prieš Tarybos darbus“. LSDP laikraščio požiūriu, LVT „paskutiniu laiku vaidino kraštui pragaištingą rolę“, nes „vieton kad žmonėms stačiai sakytų: imkit viską ką tik galite ir neduokit krašto plėsti, ji tik migdė žmonių pirmose Vokiečių revoliucijos dienose pakilusį ūpą ir tramdė veikimą savo nevykusiais įsakymais ir valdininkų skirstymais“.

1918 12 24 „Darbo balse“ LVT vėl buvo kritikuojama ir už tai, kad jos šaukiamoje apskričių ir parapijų komitetų atstovų konferencijoje gali dalyvauti tik tų vietos komitetų įgaliotiniai, kurie LVT užsiregistravo. Vadinasi, pasak „Darbo balso“, konferencijon bus „tik ištikimų komitetų atstovai kviečiami ministerių veikimo išklaudyti“. Todėl, LSDP laikraščio nuomone, „Lietuvos darbininkai ir šiaip vargo žmonės, mažiausio pasitikėjimo nereikšdami L. Tarybai, jos konferencijoje irgi nedalyvaus“. Kraštui „valdžią sudarys“ ir „Lietuvos likimą į teisingas vėžes įstatys“, anot „Darbo balso“, „tik darbo žmonių tarybos“ ir tik į Vilnių suvažiavę jų atstovai „įkurs nepriklausomos Lietuvos darbo žmonių respubliką“⁵⁶⁶.

Taigi tarp Vilniuje veikusių socialdemokratų – LSDP narių vyraujanti politinė kryptis ir požiūris į LVT nesikeitė. Pastaroji ir toliau buvo aštriai kritikuojama „Darbo balso“ puslapiuose. Jai ir jos sudarytai Vyriausybei ir toliau buvo nepripažįstama teisė būti aukščiausia laikinąja krašto valdžia. Kaip matėme iš LSDP santykio su komunistine V. Kapsuko vyriausybe aptarimo, Vilniuje veikusių LSDP narių dauguma ir toliau pasisakė už tai, kad aukščiausia valdžia Vilniuje, o iki visos Lietuvos darbininkų ir vargingųjų sodiečių suvažiavimo – ir visoje Lietuvoje, priklausytų Vilniaus DAT. Kita vertus, reikėtų pažymėti, kad tokia pozicija dominavo visos LSDP vardu kalbėjusioje Vilniaus organizacijoje. O ar tokia pozicija dominavo kitose, kaip minėjome ankstesniame skyriuje, 1918 m. lapkričio antroje pusėje–gruodžio mėnesį pradėjusiose atsikurti LSDP vietos organizacijose, sunku pasakyti. Tą patvirtinti ar paneigti trūksta istorinių šaltinių.

Remiantis fragmentiškais istorinėmis žiniomis, matyt, galima teigti, kad įvairiose Lietuvos vietose veikusiose LSDP grupelėse požiūriai į tai, kam turėtų priklausyti aukščiausioji laikinoji krašto valdžia, galėjo skirtis. Kaip matėme, dar ir 1918 12 17 „Darbo balse“ buvo toliau dėstomi trys požiūriai, kam turėtų priklausyti laikinoji aukščiausia šalies valdžia. Matyt, kad ir 1918 m. gruodžio 20–25 d. tarp įvairiose vietose visuomeniškai ir politiškai besireiškusių socialdemokratų – LSDP narių ir atskirų LSDP narių tose pačiose vietovėse galėjo reikštis čia jau ne kartą minėti trys skirtingi požiūriai.

Tai liudija ir 1918 12 24 „Darbo balse“ išspausdinta Utenos apskrities tarybos (savivaldybės, kurios vienu svarbiausių veikėjų ir pirmininku buvo 1918 m. gruodžio pradžioje iš Vilniaus į Uteną išvykęs, lig tol keletą metų faktiniu LSDP lyderiu buvęs

S. Kairys⁵⁶⁷) priimta rezoliucija, „kurioje buvo išreikštas nepasitikėjimas LVT“ už tai, kad ši „savo veikime yra pasisavinusi Steigiamojo Lietuvos Seimo teises ir skaudė demokratijos reikalus ir rinkimus“ ir todėl „negali atstovauti Lietuvai“⁵⁶⁸. Minimoje rezoliucijoje toliau buvo pažymėta, kad Utenos apskrities taryba nutarė, jog reikalinga dar prieš Naujuosius metus Vilniuje sušaukti „pilnai demokratingu būdu išrinktą Lietuvos gyventojų konferenciją“, kuri turi išrinkti naują LVT, o pastaroji turi sudaryti naują laikinąją krašto valdžią. Naujoji LVT ir naujoji laikinoji krašto valdžia „pakeliui“ besirūpindamos einamaisiais krašto reikalais „turi iš karto pradėti ruošti Steigiamojo Lietuvos Seimo sušaukimą ir šaukti jį kiek tik galima greičiausiai“⁵⁶⁹.

Matyt, kad tokia Utenos apskrities savivaldybės pozicija galėjo (turėjo) atspindėti ir jos valdybos pirmininko S. Kairio poziciją. Galima daryti prielaidą, kad 1918 m. lapkričio–gruodžio pirmos pusės vedamuosiuose ir kituose straipsniuose naujos tikrai demokratiškos konferencijos išrinkimo, o joje naujos LVT išrinkimo idėją gynė būtent S. Kairys⁵⁷⁰. Taip pat yra tikėtina, kad tokios pozicijos tuo metu laikėsi ir kai kurie kiti žinomi socialdemokratai, pavyzdžiui, J. Paknys ir, galbūt, iš dalies A. Janulaitis. Ko gero, taip pat galima daryti prielaidą, kad tokios pozicijos juos ir toliau laikyti skatino ir Lietuvai, jos kuriamam valstybingumui (nepriklausomybei) 1918 m. gruodžio mėnesį kilę nauji pavojai – prijungimo prie komunistinės Rusijos, už ką pasisakė vietiniai komunistai ir ką realiu darė Raudonosios armijos veržimasis Lietuvos link, ir tam tikrų lenkų politinių jėgų Lenkijoje ir Lietuvoje siekis prijungti Lietuvą prie Lenkijos (1918 12 21 Varšuvoje buvo sudaryta Laikinoji komisija Šiaurės Lietuvos sričiai su centru Vilniuje)⁵⁷¹. Užsiminus apie vietinių lenkų politinių jėgų bandymus paimti aukščiausiąją valdžią Vilniuje (Lietuvoje) reiktų pažymėti, kad, matyt, visi Lietuvos socialdemokratai – LSDP nariai neigiamai vertino ir, anot jų, „lenkų buržuazijos“ mėginimus paimti valdžią tiek Vilniuje, tiek ir visoje Lietuvoje⁵⁷².

567. 1918 m. gruodžio pradžioje, anot K. Bielinio, „paaiškėjus, kad Vilniuje nieko nelaimės kovoje dėl Lietuvos atstatymo, S. Kairys išvyko Utenos apskrities savivaldybės organizuoti“. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 277. Pats Kairys (vėliau) rašė, kad Utenos savivaldybės organizuoti išvyko su vidaus reikalų viceministro J. Alekno žinia. Jeigu tikrai taip buvo, vadinasi, S. Kairys išvykdamas į Uteną kontaktavo su LVT suformuota Laikinoja Lietuvos vyriausybe ... 1918 m. gruodžio antroje pusėje S. Kairys Utenos apskrities tarybos valdybos nutarimu buvo išvykęs į Vilnių, į Vidaus reikalų ministeriją, rūpintis gauti lėšų savivaldybės veiklai. Tai vėlgi paliudytų, kad socialdemokratas S. Kairys, kaip Utenos savivaldybės valdybos pirmininkas, palaikė ryšius su LVT paskirta Laikinoja Lietuvos vyriausybe. S. Kairys gavo iš vidaus reikalų viceministro J. Alekno pinigų Utenos apskrities savivaldybės veiklai ir vėl išvyko į Uteną. Tačiau tuo metu prie Utenos jau artėjo Raudonoji armija ir S. Kairys pasitraukė iš Utenos į Kauną. Žr. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 283–284. Taip pat žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 125–127.

568. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 6.

569. Ten pat.

570. Akivaizdu, kad pasiūlymas pačiu artimiausiu metu Vilniuje sušaukti viso krašto konferenciją dėl tuo metu Vilniuje besiklostančios politinės situacijos buvo neįgyvendinamas.

571. Mačiulis D., Staliūnas D. Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga–1940 m.). – Vilnius, 2015. P. 102. Plačiau žr.: Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. P. 88–89, 93, 100–101.

572. Lietuvos lenkų buržuazijos pastangos // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 1.

Tai atsispindėjo ir „Darbo balse“. 1918 12 24 išėjusiame 56-ame „Darbo balso“ numeryje pasirodžiusiame straipsnyje „Lietuvos lenkų buržuazijos pastangos“ buvo analizuota ir negatyviai įvertinta Lietuvos „lenkų buržuazijos“ pozicija Lietuvos atžvilgiu, taip pat „lenkų buržuazijos“ pastangos organizuoti Lietuvos lenkų konferenciją, kuri išrinktų turėsiančią vadovauti „naują valstybės Tarybą“⁵⁷³. Čia buvo rašoma, kad lietuvių socialdemokratai vienodai neigiamai žiūri „tiek į lietuvių, tiek į lenkų buržuazijos pastangas kovoje deliai krašto valdžios“ ir kad „tiek lietuvių, tiek lenkų buržuazija, paėmusi politikinę krašto valdžią, engs ir išnaudos darbininkų klasę nemažiau už tvėrusią kelis metus atėjūnų valdžią“. Anot minėto straipsnio autoriaus, „Lietuvos darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių nusistatymas aiškus: be skirtumo tautybės ir tikėjimo kovoti su Lietuvos buržuazija, vis tiek kaip ji kalbėtų, ir visiems iš vieno eiti prie tokios politikinės krašto valdžios sudarymo, kuri gins darbininkų bežemių ir mažažemių ūkininkų reikalus, o ne dabos buržuazijos kišenę“⁵⁷⁴.

Matome, kad 1918 m. gruodžio trečiame dešimtadienyje politinei įtampai šalyje pasiekiant apogėjų Vilniuje veikusios vadovaujančios ir visos partijos vardu kalbančios LSDP grupės dauguma ir toliau laikėsi griežtai neigiamos pozicijos LVT atžvilgiu ir taip pat, kaip matėme, griežtai pasisakydama ir prieš vietos lenkų komiteto ir karinės organizacijos bei komunistinės V. Kapsuko vyriausybės pretenzijas į aukščiausią valdžią Vilniuje ir Lietuvoje, ir prieš bolševikų Raudonosios armijos invaziją į Lietuvą, ir toliau pasisakė (bent jau minėtoji LSDP Vilniaus organizacijos dauguma), kad iki darbininkų ir vargingųjų sodiečių tarybų atstovų suvažiavimo aukščiausioji valdžia laikinai priklausytų Vilniaus DAT, kuri tokia, kaip matėme, jau ir buvo pasiskelbusi.

Aptarę LSDP poziciją Raudonosios armijos veržimosi į Lietuvą, V. Kapsuko vyriausybės, lenkų komiteto ir LVT krizės atžvilgiu pirmosiomis 1918 m. gruodžio trečio dešimtadienio dienomis, toliau aptarkime LSDP laikyseną, nuostatas ir jų išsiskyrimą tuo metu pradėtos formuoti naujos Laikiniosios Lietuvos vyriausybės atžvilgiu. Ir iš pradžių čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad be LSDP, LRSLP (Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partijos), kitų ne lietuvių tautybių socialistinių partijų ir, savaime suprantama, LBKP, LVT atžvilgiu negatyviai (tik gerokai nuosaikiau) tuo metu buvo nusiteikusi ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija (LSLDP) – čia jau ne kartą minėtą 1918 m. gruodžio 20 d. LSLDP Centro Komitetas savo posėdyje pareikalavo paleisti LVT⁵⁷⁵.

Tačiau tuo metu ką tik (kaip minėjome) atvykęs į Vilnių žymus LSLDP veikėjas M. Sleževičius tam nepritarė, nors ir laikėsi nuostatos, kad „reikia skubintis sušaukti krašto atstovybę, kad ir netobulą, bet naują, o Tarybą (LVT – G. M.) iki tam laikui suspenduoti“⁵⁷⁶. Žinoma, marksizmu nesivadovavusi (skirtingai nuo LSDP) LSLDP

573. Ten pat.

574. Ten pat.

575. Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. P. 123.

576. Ten pat. M. Sleževičius tuo metu laikėsi nuostatos, kad „toku momentu“, koks tuo metu buvo susiklostęs Vilniuje, „visai paleist Tarybą būtų nepolitiška ir netaktiška“ ir kad tuo metu daryti tokie „revoliuciniai žingsniai kaip tarybos paleidimas, neleistini“.

pasisakydama prieš LVT užėmė (kaip ir anksčiau, iš esmės, nuo pat susikūrimo 1917 m. rugsėjį Rusijoje) lankstesnę bendradarbiavimo su nesocialistinėmis lietuvių partijomis poziciją. Atrodo, kad M. Sleževičius ir apskritai socialistai liaudininkai demokratai buvo vieni iš naujos laikinosios vyriausybės sudarymo iniciatorių. Šis klausimas tapo aktualus po to, kai iš Vilniaus išvyko ir premjeras A. Voldemaras, ir finansų ministras M. Yčas, ir, pagaliau, pats LVT pirmininkas A. Smetona. Tą pačią 1918 m. gruodžio 20 d. įvykusiame Vilniuje likusių ministrų, kai kurių viceministrų ir LVT vadovybės narių S. Šilingo ir J. Šerno bei LSLDP lyderių LVT nario J. Vileišio ir M. Sleževičiaus pasitarime buvo svarstomas naujos vyriausybės sudarymo klausimas⁵⁷⁷.

LSLDP istorijos tyrinėtoja istorikė D. Stakeliūnaitė tvirtina, kad dėl gruodžio antroje pusėje–antro dešimtadienio pabaigoje susiklosčiusios padėties LSLDP „pirmausiai kreipėsi į socialdemokratus“⁵⁷⁸. Mat ieškodami išeities iš susidariusios kritiškos padėties ir imdamiesi iniciatyvos formuoti naują valdžią LSLDP lyderiai, norėdami sužinoti, ką apie tai mano socialdemokratai, tą pačią 1918 m. gruodžio 20 d. inicijavo „Lietuvos ūkininko“ redakcijoje įvykusį pasitarimą su kai kuriais pastarųjų veikėjais. Šiame pasitarime dalyvavo M. Sleževičius, J. Vileišis, F. Bortkevičienė, D. Alseika, B. Grigaitytė ir socialdemokratai S. Kairys, A. Janulaitis ir M. Biržiška⁵⁷⁹. Nors, anot kai kurių istorinių šaltinių, „pasakius liaudininkams savo nusistatymą, socialdemokratai pareiškė kad jie negalį sutikti, nes reikia žinoti žmonių valią“⁵⁸⁰, tačiau, kaip rodo 1918 m. gruodžio 25 d. su LSLDP glaudžiai susijusios Lietuvos valstiečių sąjungos (LVS) laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ vedamasis „Pavojaus valandą“, tos krypties socialdemokratai, su kuriais tarėsi LSLDP lyderiai, su pastarųjų pateiktu „išėjimo“ iš susiklosčiusios krizinės situacijos „matymu“ sutiko⁵⁸¹.

Mat minėtame „Lietuvos ūkininko“ vedamajame buvo rašoma, kad „Lietuva yra pavojuje, kad LVT ir jos vyriausybė, yra bejėgės“, kad „Vokiečių okupacijos valdžia šeimininkauja po senovei“ ir „veža iš Lietuvos visa, ką tik išvežti gali“ ir „besitraukdama leidžia paskui save bolševikų raudonuosius“ ir „jeigu tam ūmai nebus padarytas galas – Lietuva gali likti be duonos, be maisto ir virsti kraštu, kur viešpataus bolševikai, grobs nuo žmonių tai kas dar nuo vokiečių paliko, ir gabens į Rusiją“⁵⁸². „Išėjimas“ iš šios padėties, anot „Lietuvos ūkininko“ vedamojo, „vienas dar yra – tai visą krašto valdžią ir jo apsaugą pavesti vienam ar keliems išmintingiems ir drąsiems žmonėms, o visiems kitiems, kurie tik stovi už demokratinę nepriklausomą Lietuvą prisiekti

577. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 76; Maksimaitis M. Mažoji konstituanta. Lietuvos Taryba atkuriant Lietuvos valstybingumą. P. 244–245.

578. Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. P. 61–62.

579. Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 167; Kaip kūrėsi Lietuva. Pasikalbėjimas su p. Felicija Bortkevičiene / Parengė V. B. Pšibilskis // Lietuvos istorijos studijos. T. 1. – Vilnius, 1992. P. 107.

580. Ten pat.

581. Pavojaus valandą // Lietuvos ūkininkas, 1918 12 25, Nr. 4. P. 1.

582. Ten pat.

visame kame jų klausyti ir visame jiems padėti“. Cituojamame laikraštyje buvo pranešama, kad tokia, ką tik minėta, prasme LVT prezidentui ir Laikinajai vyriausybei LSLDP ir LKDP jau pateikė pasiūlymus ir su jais „sutinka ir socialdemokratai“⁵⁸³.

Tačiau iš to, kas buvo rašoma 1918 m. gruodžio 24 d. „Darbo balso“ numeryje, galima spręsti, kad su LSLDP pasiūlytu „išėjimu“ iš susiklosčius politinės krizės sutiko toli gražu ne visi lietuvių socialdemokratai, t. y. ne visa LSDP (kas yra savaime suprantama prisiminus šiame skyriuje aptartą į Vilniaus DAT išrinktų LSDP atstovų su A. Domaševičiumi priešakyje poziciją), ir kad siūlydami minėtąjį „išėjimą“ iš susiklosčiusios situacijos socialistai liaudininkai demokratai kreipėsi ne į LSDP kaip partiją, o į atskirus socialdemokratus. Mat, ką tik minėtame LSDP laikraščio numeryje trumpai pranešus apie čia ką tik cituotą „Lietuvos ūkininke“ išsakytą mintį, „kad krašto valdžia pavestina vienam ar keliems išmintingiems ir drąsiems žmonėms“ ir kad tam pritaria „L. soc. Liaud, demokratai“, krikščionys demokratai ir sutinka socialdemokratai, buvo pažymėta, kad tame pasikalbėjime Lietuvos socialdemokratų partijos atstovai nedalyvavo ir jei čia kalbama apie „socialdemokratus“, tai turbūt tarybininkus „socialdemokratus“, kurie su partija nieko bendro neturi“⁵⁸⁴. Iš tokio „Darbo balso“ pranešimo galima spręsti, kad LSLDP atstovai pasitarime dėl naujos laikinosios valdžios sudarymo kalbėjosi ne su socialdemokratais, kaip LSDP atstovais, o su atskirais socialdemokratais (LSDP nariais), kaip atskirais asmenimis, LSDP neatstovaujančiais. Tačiau tuometinis A. Domaševičiaus vadovaujamas „Darbo balsas“ vargu ar teisingai tvirtindamas, kad tie socialdemokratai, su kuriais kalbėjosi LSLDP atstovai dėl naujos laikinosios valdžios sudarymo, „nieko bendro su partija neturi“. Tai galima pasakyti apie iš LSDP išstojusį „nepartinį socialdemokratą“ M. Biržišką, tačiau negalima to pasakyti apie LSDP narius buvusius, t. y. iš jos neišstojusius, S. Kairį, J. Paknį ir A. Janulaitį, iš kurių du pastarieji, kaip netrukus matysime, įeis į naująją Laikinąją Lietuvos vyriausybę.

Sudaryti šią vyriausybę buvo nuspręsta 1918 12 25. Vadovauti jai buvo pavesta vienam iš LSLDP lyderių M. Sleževičiui. Kaip savo vadovaujamos koalicinės vyriausybės darbo sąlygą M. Sleževičius iškėlė „griežtą reikalavimą, kad dirbant jo vadovaujamam ministrų kabinetui, LVT nesikištų į jo darbą iki krašto konferencijos sušaukimo“⁵⁸⁵. Taigi sudarant antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę buvo tarsi neoficialiai susitarta, kad LVT iki krašto konferencijos neposėdžiaus (ar suspenduos savo veiklą). Gerokai vėliau – jau po Antrojo pasaulinio karo S. Kairys rašė, kad socialdemokratai sutiko įeiti į M. Sleževičiaus ministrų kabinetą dėl to, kad prieš šios Vyriausybės veiklos pradžią M. Sleževičiaus buvo „pastatyta sąlyga“, kad LVT į Vyriausybės veiklą nesikištų ir kad dėl to LVT „buvo „užmigdyta“, nors „formaliai ir nelikviduota“⁵⁸⁶.

583. Ten pat.

584. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 6.

585. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinė politinė partija 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 76.

586. S. Kairio laiškas J. Vilkaičiui 1963 XI 30 // VUB RS. F. 257–6.

Iš tiesų, matyt, kad LSDP narių A. Janulaičio ir J. Paknio įėjimui į M. Sleževičiaus vadovaujamą Laikinąją vyriausybę įtakos turėjo tai, kad formuojant šią Vyriausybę ji-egu ir nebuvo susitarta dėl LVT veiklos „suspendavimo“, tai bent apie tai buvo kalbama⁵⁸⁷.

Taip pat A. Janulaičio ir J. Paknio įėjimą į antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę lėmė, matyt, ir tai, kad šiai Vyriausybei buvo pavesta vadovauti asmeniui, „kuris nebuvo susijęs nei su ligtoliniais Tarybos (LVT – G. M.) politiniais sprendimais, nei su praktine Tarybos veikla“⁵⁸⁸. Taip pat, matyt, akivaizdu, kad minimų socialdemokratų aptariamam apsisprendimui įtakos turėjo ir tai, kad M. Sleževičius buvo socialistas ir vienas iš LSLDP lyderių, ir kad būtent jis ir kitas LSLDP lyderis, buvęs socialdemokratų bendražygiu jų atstovų veiklos LT metu, J. Vileišis, anot istorikės D. Stakeliūnaitės, „lėmė toną tiek vyriausybės formavimo, tiek ir jos darbo metu“⁵⁸⁹.

1918 12 26 pirmosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės vidaus reikalų ministrui ir ministro pirmininko pavaduotojui V. Stašinskui pranešus apie Vyriausybės atsistatydinimą, tą pačią dieną LVT prezidiumo pirmininko pareigas einąs S. Šilingas LVT prezidiumo vardu patvirtino antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę, sudarytą iš įvairių partijų narių⁵⁹⁰. Tai buvo koalicinė vyriausybė, sudaryta iš tautininkų, krikščionių demokratų, LSLDP atstovų, socialdemokratų ir nepartinių⁵⁹¹. Iš socialdemokratų į šią Vyriausybę įėjo, kaip jau minėjome, ir LSDP nariai J. Paknys ir A. Janulaitis bei „nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška. Pastarasis M. Sleževičiaus vyriausybėje gavo švietimo ministro postą, o J. Paknys ir A. Janulaitis atitinkamai buvo paskirti Maitinimo ir viešųjų darbų ministerijos bei Užsienio reikalų ministerijos valdytojais⁵⁹².

Pastebėtina, kad 1918 m. gruodžio 27 d. LBSSDP laikraštyje „Новая эра“ buvo išspausdinta žinutė apie tai, kad sudarant antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę S. Kai-rys buvo minimas kaip galimas kandidatas į maitinimo ar susisiekimo ministrus⁵⁹³.

587. Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. P. 123. Nors, kaip matėme, A. Janulaitis ir anksčiau, kaip liudija čia jau cituotas jo 1918 11 29 „Darbo balse“ išspausdintas straipsnis, užėmė nuosaikesnę poziciją LVT atžvilgiu negu kiti socialdemokratai. Paminėtina, kad jis 1918 12 10 buvo LVT prezidiumo paskirtas Vilniaus apygardos teismo pirmininku. Žr.: Maksimaitis M. Mažoji konstituanta. Lietuvos Taryba atkuriant Lietuvos valstybingumą. P. 249.

588. Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. P. 123.

589. Ten pat. P. 124.

590. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 76; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 579; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 109.

591. Ten pat. Be socialdemokratų, šioje Vyriausybėje buvo 2 LSLDP atstovai, 2 LKDP atstovai, 1 – DLTLS atstovas, 3 tautininkai, 3 arba 4, priklausomai nuo to, kaip traktuosime M. Biržišką, nepartiniai ministrai ir po vieną žydų ir gudų atstovą.

592. Atrodo, kad Užsienio reikalų ministerijos valdytojo pareigas A. Janulaitis pradėjo eiti anksčiau, nei buvo sudaryta antroji Laikinoji Lietuvos vyriausybė. Tai liudytų tai, kad jau 1918 12 24 Ministrų Kabineto posėdyje A. Janulaitis buvo minimas kaip Užsienio reikalų ministerijos valdytojas. Žr.: Ministerių kabineto posėdis 24 12 1918 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 47. Taip pat atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad, kaip jau minėjome praeitame skyriuje, M. Biržiška dar prieš jam tampant švietimo ministru 1918 12 21 buvo paskirtas Švietimo ministerijos valdytoju, po to, kai švietimo minis-tras J. Yčas išvyko į užsienį. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 42.

593. В Вильнюсе // Новая эра, 1918 12 27, Nr. 17. С. 3.

Tai leistų daryti prielaidą, kad šis žymus socialdemokratų veikėjas, iki 1918 m. rudens faktiškai buvęs Lietuvoje (Vilniuje) veikusios LSDP dalies lyderiu, 1918 m. gruodžio pabaigoje laikėsi panašių pažiūrų (užėmė panašią politinę laikyseną) kaip ir į M. Sleževičiaus vadovaujamą Vyriausybę įėję J. Paknys ir A. Janulaitis.

Taip pat yra prielaidų manyti, kad ir Vilniuje dar buvo keletas socialdemokratų – LSDP narių, susidariusioje situacijoje besilaikiusių panašių kaip ir J. Paknys ar A. Janulaitis politinių pažiūrų. Tai, pavyzdžiui, liudytų ir faktas, kad 1918 12 31 vykusiame antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės posėdyje socialdemokratas V. Čepinskis buvo paskirtas Lietuvos atstovu Latvijoje⁵⁹⁴. Tačiau, matyt, tarybinė istoriografija visgi yra teisi tvirtindama, kad panašių pažiūrų, kokių tuo metu laikėsi J. Paknys, A. Janulaitis ir kiti čia paminėti LSDP nariai, laikėsi daugiausia socialdemokratai inteligentai, o ne LSDP nariai darbininkai, kurie, matyt, ir sudarė daugumą A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamų Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijų narių 1918 m. gruodžio mėnesį–1919 m. pradžioje⁵⁹⁵.

Grįžtant prie socialdemokratų įėjimo į antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę klausimo reikia pastebėti, kad nors 1918 12 24 „Darbo balse“ informuojant apie partijų derybas dėl naujos laikinosios vyriausybės sudarymo minėtose derybose dalyvavę neįvardyti socialdemokratai buvo pavadinti nieko bendra su partija neturį, tačiau antrojo laikinojo ministrų kabineto deklaracijoje buvo nurodyta, kad į Vvyriausybę, be kitų partijų atstovų, įeina socialdemokratai⁵⁹⁶. Spaudoje netrukus taip pat buvo pažymėta, kad M. Sleževičiaus vyriausybėje dalyvauja ir socialdemokratai⁵⁹⁷.

Vėliau istorinėje literatūroje, tiek komunistinėje, tiek nekomunistinėje, rašant apie antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės susidarymą ir darbą dažniausiai bus nurodoma, kad į šią Vyriausybę įėjo ir 3 socialdemokratai – A. Janulaitis, J. Paknys ir M. Biržiška⁵⁹⁸. Taigi 1917 m. pabaigoje iš LSDP pasitraukęs, tačiau ir toliau save

594. Ministrų kabineto posėdis 31 12 1918 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 63. Čia dar galima būtų paminėti, kad žinomas socialdemokratas iš Šiaulių P. Bugailiškis dar 1918 12 15 buvo paskirtas pirmuoju nepriklausomos Lietuvos teisėju, taigi įsijungė dar į A. Voldemaro Laikinosios vyriausybės vykdomą Lietuvos valstybės valdžios struktūrų kūrimo darbą. Žr.: Pšibilskis V. B. Pelikšas Bugailiškis. Gyvenimo vieškeliais. P. 12.

595. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 488.

596. Laikinosios vyriausybės deklaracija // Laikinosios vyriausybės žinios, 1918 12 29, Nr. 1. P. 12.

597. Žr.: Kas daryti toliau // Lietuvos ūkininkas, 1919 01 06, Nr. 1. P. 2; Laisvoji Lietuva, 1918 12 28, P. 1.

598. Žr., pvz.: Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų. Vyr. red. J. Žiugžda. P. 303; Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 76; Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 52–59; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 303; Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 65; Šadzius H. Vasario 16-oji. P. 25; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys. P. 108; Būtėnas J., Mackevičius M. Mykolas Sleževičius advokatas ir politikas. – Vilnius, 1999. P. 79; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 580; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 167; Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). P. 122; Maksimaitis M. Mažoji konstituantas. Lietuvos Taryba atkuriant Lietuvos valstybingumą. P. 249; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 110. P. Klimas savo atsiminimuose rašydamas apie M. Sleževičiaus vyriausybės susidarymą 1918 m. pab. taip pat nurodo, kad į šią Vyriausybę įėjo 3 socialdemokratai. Žr.: Klimas P. Iš mano atsiminimų. P. 175, 215.

„nepartiniu socialdemokratu“ laikęs M. Biržiška istoriografijoje kalbant apie 1918 m. pabaigą ir toliau buvo laikomas socialdemokratu. Tačiau LSDP nariais iš antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės narių buvo tik A. Janulaitis ir J. Paknys. Bet, kaip jau buvo atkreiptas dėmesys, juos vargu ar galima pavadinti LSDP atstovais.

Tai liudija ir 1919 12 31 „Darbo balsas“, kuriame buvo rašoma, kad „J. Paknys, kuris be partijos žinios sutiko ministeriauti, tuomi su partija ryšius, žinoma nutraukė“, kaip „lygiai taip pasielgė ir A. Janulaitis“⁵⁹⁹. 1918 12 31 „Darbo balso“ pranešime apie antrosios laikinosios Lietuvos vyriausybės sudarymą socialdemokratais Vyriausybės deklaracijoje ir spaudoje pristatomi Vyriausybės nariai buvo pavadinti „buvusiais socialdemokratais“⁶⁰⁰. Ir taip buvo pavadintas ne tik M. Biržiška, bet ir J. Paknys, ir A. Janulaitis.

„Darbo balse“ buvo įvertintas ir ką tik darbą pradėjęs M. Sleževičiaus kabinetas, kuris buvo pavadintas „krikščionių-demokratų-socialistiniu ministerių kabinetu“. Ryšium su tuo, kad „užsienyje (Anglijoje) Lietuvos reikalams atstovauja kunigas Olšauskis“, „kurio santykiai su buvusio caro žandais yra labai įtartini“, ir kad toliau lieka tas pats LVT „sąstatas“, kuriame, anot cituojamo laikraščio, dauguma yra „monarchistai“, tai „ministerių kabinetas“, LSDP laikraščio nuomone, yra „gražus sutartinis žiedas, prasidedantis monarchistais ir užsibaigiantis buvusiais socialdemokratais“⁶⁰¹.

Taigi „Darbo balse“ dar kartą buvo pažymima, kad socialdemokratai, įėję į M. Sleževičiaus vyriausybę, yra „buvę socialdemokratai“, nes, socialdemokratų laikraščio redakcijos požiūriu, „socialdemokratams ne vieta L. Taryboje darbuotis“, nes jie turi pasisakyti „už vargo žmonių pastangomis iš apačios ... kuriamą Lietuvos valdžią“. Pasak „Darbo balso“, LVT ir jos Vyriausybėje nėra „atsimainymų“, išskyrus tai, kad atsimainė „tik vienas kitas žmogus“. Nors naujos Vyriausybės deklaracijoje, anot „Darbo balso“, ir žadama „duoti bežemiams, bedarbiams žemės ir darbo ir 8 valandų darbo dieną“, tačiau šie „obalsiai jau pačios liaudies gyvenime ūgdomi ir be L. Tarybos ministerių žadėjimų, vykdoma“⁶⁰².

Turint mintyje visa tai, kas čia išdėstyta apie 1918 12 31 „Darbo balsą“, kyla klausimas: ar galima įėjusius į M. Sleževičiaus vyriausybę A. Janulaitį ir J. Paknį vadinti socialdemokratais? Kaip matėme iš „Darbo balso“, Vilniuje veikusių LSDP narių dominavusios grupuotės požiūriu, į M. Sleževičiaus vyriausybę įėję socialdemokratai „tokiais būti nustojo“. Tačiau patys minėti asmenys tokiais save ir toliau laikė ir tokiais (socialdemokratais) buvo laikomi kitų (dešiniųjų, centristų ir socialistų iš LSLDP) to meto lietuvių politinių jėgų. Taip juos vadinti, be abejo, galime ir dėl to, kad tuometinis LSDP reprezentuojamas lietuvių socialdemokratinis judėjimas buvo aiškiai susiskaldęs, arba, tiksliau sakant, jis buvo idėjinio-politinio ir organizacinio skaldymosi būsenoje, tad A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP grupės pozicija traktuotina tik kaip vienos dėl idėjinio-politinio ir organizacinio skaidymosi susiformavusios, tegul tuo metu ir Vilniuje dominuojančios LSDP grupės pozicija.

599. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1918 12 31, Nr. 57. P. 2.

600. Ten pat.

601. Ten pat.

602. Ten pat.

J. Paknio, A. Janulaičio ir kitų jiems pritarusių ir panašių pažiūrų besilaikiusių (panašią to meto situacijoje politinę laikyseną užėmusių) LSDP narių poziciją galima traktuoti tiesiog kaip kitos partijos grupės (srovės) poziciją, kuri Vilniuje tarp LSDP narių nebuvo dominuojanti. Šią grupę vadinti tiek socialdemokratais, tiek ir viena iš LSDP grupių galima dar ir dėl to, kad, kaip matysime vėliau, 1919 m. viduryje ir antroje pusėje būtent šie socialdemokratai ir jų bendraminčiai toliau reprezentuos LSDP Lietuvos politiniame gyvenime, kai Vilniuje 1918 m. gruodžio mėnesį LSDP dominavusi A. Domaševičiaus vadovaujama grupė bus iš jo dingusi, o pats A. Domaševičius nuo 1919 m. antros pusės LSDP daugiau nebepriklausys.

Pagaliau tai, kad J. Paknys ir A. Janulaitis laikytini socialdemokratais ir LSDP nariais, vėliau pripažino, kaip jau truputį anksčiau minėjome, ir komunistinė sovietinė istoriografija. Be to, ir apie jų pašalinimą iš LSDP 1918 m. gruodžio gale niekur nebuvo pranešta. Ir tai yra natūralu, nes tai tuo metu ir nebuvo padaryta. Beje, tikrai yra neatmestina, kad A. Janulaičio ir J. Paknio dalyvavimo M. Sleževičiaus vyriausybėje klausimas galėjo būti svarstomas 1918 m. gruodžio 28 d. turėjusiame įvykti LSDP CK posėdyje. Kad šią dieną buvo šaukiamas LSDP CK posėdis, „Darbo balsas“ informavo 1918 12 20 ir 1918 12 24 išėjusiuose 55-ajame ir 56-ajame numeriuose išspausdintame skelbime-informacijoje apie tai, kad visi LSDP CK nariai „privalo gruodžio 28 dieną būtinai atvažiuoti į Vilnių“⁶⁰³. Tačiau ar įvyko šis numatytas LSDP CK posėdis, žinių aptikti nepavyko. Atsižvelgiant į 1918 m. gruodžio pačioje pabaigoje Vilniuje, o ir visoje Lietuvoje susiklosčiusią situaciją galima logiškai formuluoti prielaidą, kad planuotas LSDP CK pasitarimas neįvyko.

Konstatavę, kad A. Janulaitį ir J. Paknį, o politinių pažiūrų, bet ne organizacinio santykio su partija prasme ir M. Biržišką, ir toliau galime vadinti socialdemokratais (paskutinįjį – „nepartiniu socialdemokratu“), pažvelkime į jų darbą M. Sleževičiaus vyriausybėje 1918 m. gruodžio pabaigoje. Reikia pastebėti, kad LSDP narys A. Janulaitis ir „nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška Laikinosios Lietuvos vyriausybės darbe ir dalyvavo tik paskutiniosiomis 1918 m. gruodžio dienomis, nes, kaip žinoma, kai 1919 m. sausio 2 d. M. Sleževičiaus vyriausybė persikraustė iš Vilniaus į Kauną, iš į ją įėjusių socialdemokratų į Kauną persikėlė tik J. Paknys, o A. Janulaitis ir M. Biržiška liko Vilniuje⁶⁰⁴.

Tad po to antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės darbe iš socialdemokratų tedalyvavo tik J. Paknys, o A. Janulaitis ir M. Biržiška nuo to laiko faktiškai baigė eiti savo pareigas vyriausybėje, nors M. Biržiška ir buvo paskirtas Laikinosios vyriausybės įgaliotiniu Vilniuje. Tačiau visa tai bus 1919 m. sausio pradžioje, o kol kas grįžkime į 1918 m. gruodžio pabaigą ir pažvelkime į socialdemokratų dalyvavimą laikinojoje vyriausybėje paskutinėmis gruodžio dienomis.

603. Žr.: Darbo balsas, 1918 12 20, Nr. 55. P. 1; Darbo balsas, 1918 12 24, Nr. 56. P. 1.

604. Kalbant apie A. Janulaičio likimą Vilniuje reikia paminėti, kad, kaip netrukus pažymėsime, jis pačiomis pirmomis 1919 m. sausio dienomis buvo Vyriausybės išsiųstas į Berlyną, iš kurio į Vilnių sugrįžo jau laikinajai vyriausybei persikėlus į Kauną. M. Biržiška 1918 12 31 Vyriausybės posėdyje pareiškė, kad jis negalėdamas dėl įvairių aplinkybių išvažiuoti iš Vilniaus yra priverstas išeiti iš ministrų kabineto. Žr.: Ministrų kabineto posėdis 1918 12 31 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 63.

Nagrinėdami socialdemokratų pasisakymus jau pirmuosiuose naujosios Lietuvos Vyriausybės posėdžiuose pastebime, kad jie akcentavo socialdemokratų ideologijai būdingus dalykus. Štai A. Janulaitis pirmajame Vyriausybės posėdyje pabrėžė tai, kad Vyriausybė turi „padėti bežemiams ir mažažemiams“⁶⁰⁵. M. Biržiška 1918 m. gruodžio 27 d. vykusiam antrajame Vyriausybės posėdyje akcentavo, kad „darbo žmonių reikalai turi stovėti pirmoj eilėj“⁶⁰⁶. Pirmajame Vyriausybės posėdyje M. Biržiška pareiškė, kad vyriausybė „savo darbais, o ne ginklu turi užkirsti kelią komunistams“⁶⁰⁷. Antrajame M. Sleževičiaus vyriausybės posėdyje jis taip pat pasisakė už tai, kad Vyriausybės deklaracijoje bolševizmo nereikėtų minėti ir kad reikia pabrėžti, kad Vyriausybė kovoja su anarchija ir „stengsis palaikyti tokią tvarką, kuri bus paremta darbo žmonių reikalais“⁶⁰⁸. O J. Paknys šiame posėdyje pasisakydamas dėl Vyriausybės deklaracijos savo kalboje nurodė, kad „bolševikus reikėtų charakterizuoti tik kaip okupantus“⁶⁰⁹.

Nors užsienio reikalų pareigas eiti buvo paliktas jo ir premjero pareigas lig tol ėjęs A. Voldemaras, tačiau jam ilgesniam laikui išvykus iš Lietuvos A. Janulaitis faktiškai kaip ministerijos valdytojas 1918 m. gruodžio pabaigoje, iki Vyriausybės persikėlimo į Kauną 1919 01 02, vadovavo besikuriančios Užsienio reikalų ministerijos darbui⁶¹⁰. Svarbiausias A. Janulaičio trumpo vadovavimo Užsienio reikalų ministerijai rezultatas buvo viena nota Sovietų Rusijos vadovybei dėl Raudonosios armijos veržimosi į Lietuvą⁶¹¹. Šioje notoje buvo protestuojama prieš Lietuvos bendrijos ir tautos suverenių teisių pažeidimą. Raudonosios armijos veržimasis į Lietuvą buvo traktuojamas kaip Lietuvos nepriklausomybės pažeidimas ir buvo reikalaujama nedelsiant atšaukti ginkluotus Sovietų Rusijos būrius iš Lietuvos teritorijos⁶¹². Kalbant apie A. Janulaičio darbą Užsienio reikalų ministerijos valdytojo poste dar reikėtų pastebėti, kad jis pačioje 1919 m. sausio pradžioje buvo išsiųstas į Berlyną, kur Lietuvos vyriausybės vardu reikalavo, kad vokiečių kariuomenė vėl užimtų kai kurias teritorijas, iš kurių ji jau buvo pasitraukusi⁶¹³.

605. Ministrų kabineto posėdis 1918 12 26 // LYA LKP DS. P. 3377. Ap. 48. B. 202. P. 19.

606. Ministrų kabineto posėdis 1918 12 27 // Ten pat. L. 21.

607. Ministrų kabineto posėdis 1918 12 26 // Ten pat. L. 19.

608. Ministrų kabineto posėdis 1918 12 27 // Ten pat. L. 21.

609. Ten pat.

610. A. Janulaičiui likus Vilniuje, Kaune vadovavimą Užsienio reikalų ministerijai perėmė pats premjeras M. Sleževičius. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 307.

611. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. – Kaunas, 1999. P. 8; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 584.

612. A. Janulaičio nota Rusijos Tarybų Respublikos vadovybei // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 01 13, Nr. 2–3. P. 5; Pirmųjų Lietuvos nepriklausomybės metų dokumentai 1918–1920. – Kaunas, 1920. P. 11; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 584–585.

613. Žr.: Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. P. 111. Išsiųsti A. Janulaitį į Vokietiją (išdėstyti Vokietijos valdžiai „ultimatyvų“ reikalavimą, kad vokiečių kariuomenė vėl užimtų Baranovičių, Molodečno, Dvinsko liniją, ir reikalauti, kad tuojau būtų išduoti ginklai Lietuvos kariuomenei apginkluoti, bei reikalauti 100 tūkstančių, iš kurių 25 tūkstančiai turėjo būti išskirti tuoj pat kariuomenės organizavimo reikalui) buvo nuspręsta jau 1918 12 24 ministrų kabineto posėdyje, kuriame, kaip jau minėjome, A. Janulaitis dar esant nesudarytai antrajai Laikinajai Lietuvos vyriausybei buvo minimas kaip Užsienio reikalų ministerijos valdytojas. Žr.: Ministrų kabineto posėdis 24 12 1918 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 47.

Apibendrinant LSDP ideologines-politines nuostatas ir politinę laikyseną 1918 m. gruodžio mėnesį reikia pažymėti, kad akivaizdu, jog tarp Vilniuje buvusių ir veikusių (besireiškusių) socialdemokratų – LSDP narių vienybės dėl partijos idėjinių-politinių nuostatų nebuvo. Dauguma Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijų narių su A. Domaševičiumi ir J. Vilkaičiu, kurie tapo vadovaujančiais asmenimis tiek tarp Vilniuje likusių LSDP narių, tiek redaguojant „Darbo balsą“, pasisakė už tai, kad aukščiausioji valdžia Lietuvoje laikinai priklausytų Vilniaus DAT ligi tol, kol bus sušauktas Lietuvos darbininkų ir „vargingųjų sodiečių suvažiavimas“. Tačiau kai kurie Vilniuje likę ir visuomeninėje-politinėje veikloje besireiškę žinomi LSDP nariai, kaip J. Paknys, A. Janulaitis ir dar keletas kitų, kaip ir gruodžio pirmoje pusėje į Uteną kurti savivaldybės išvykęs ir ten pirmininku tapęs S. Kairys, atrodo, ir toliau pasisakė už naujos krašto konferencijos, turinčios išrinkti naują LVT, kuri privestų šalį iki Steigiamojo Lietuvos Seimo rinkimų, sušaukimą.

1918 m. gruodžio pabaigos politinės krizės situacijoje socialdemokratai J. Paknys ir A. Janulaitis sutiko, kad laikinai Lietuvą valdytų Laikinoji koalinė vyriausybė su socialistu liaudininku demokratu M. Sleževičiumi priešakyje ir sutiko ir įeiti į šią Vyriausybę, t. y. tapti jos nariais. Kai kurie kiti LSDP nariai įsijungė į įvairių kitų LVT ir jos sudarytai Laikinajai Lietuvos vyriausybei subordinuotų valdžios struktūrų darbą. Nuo tokios šių socialdemokratų pozicijos ir jų pačių (pavadinant juos „buvusiais socialdemokratais“) atsiribojo viešai kalbėjusi visos LSDP vardu A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP Vilniaus organizacijos dauguma.

Kita vertus, atrodo, kad tuo metu visi ar bent jau aiški dauguma Vilniuje veikusių LSDP narių buvo aiškiai negatyviai nusiteikę bolševikinės Raudonosios armijos žygiavimo į Lietuvą ir save aukščiausia Lietuvos valdžia paskelbusios komunistinės V. Kapsuko vyriausybės, kurios LSDP, kaip ir kitos socialistinės partijos, nepripažino, atžvilgiu. Galime pažymėti, kad ypač griežtai Rusijos komunistų ekspansijos atžvilgiu buvo nusiteikę ir Rusijos bolševikus vadino tiesiog okupantais į M. Sleževičiaus vyriausybę įėję ir, matyt (tikėtina), ir juos palaikę socialdemokratai.

Taigi taip atrodė Lietuvos socialdemokratų idėjinių-politinių nuostatų ir politinės laikysenos situacija Vilniuje, kur, kaip žinoma, buvo partijos centras. O apie tai, kokios buvo nuostatos ir politinė laikysena tarp tų socialdemokratų ir jų organizacijų (kuopų) kitose Lietuvos vietose, istorinių žinių trūksta. Žinome, 1918 m. lapkričio antroje pusėje–1918 m. gruodžio mėnesį įvairiose Lietuvos vietose kūrėsi LSDP kuopos. Turimos istorinės žinios leidžia teigti, kad vienose vietose socialdemokratai (pavieniai ar susiorganizavę (pradėję organizuotis)) dalyvavo, o dažnai ir inicijavo vietos savivaldybių kūrimą pagal LSDP konferencijoje (1918 m. lapkričio mėnesį) priimtas savivaldybių organizavimo taisykles, o kitur gi 1918 m. gruodžio antroje pusėje jie kartu su komunistais ir dar kai kurių socialistinių partijų nariais dalyvavo kuriant darbininkų ir „vargingųjų sodiečių tarybas“. Atrodo, kad jokio įvairiose vietose veikusių socialdemokratų – LSDP narių politinės laikysenos derinimo nebuvo, nes, kaip jau minėjome, 1918 12 28 šauktas LSDP CK posėdis dėl 1918 m. gruodžio pabaigoje susiklosčiusios politinės situacijos veikiausiai neįvyko.

6. LSDP politinė raida 1919 m.: idėjinė-politinė ir organizacinė krizė, politinė laikysena valdžioje ir opozicijoje, organizacinis atsikūrimas ir ideologija

6.1. LSDP idėjinė-politinė ir organizacinė diferenciacija 1919 m. pradžioje

Šiame skyriuje aiškinsimės, kas buvo būdinga Lietuvos socialdemokratų – LSDP narių – ideologinėms politinėms nuostatoms ir politinei laikysenai 1919 m. pradžioje – sausio–kovo mėnesiais, kada Vilnių ir nemažą dalį Lietuvos užėmė bolševikinės Rusijos Raudonoji armija ir joje kuriam laikui įsitvirtino komunistinė V. Kapsuko vadovaujama vyriausybė bei buvo mėginamas kurti bolševikinei Rusijai subordinuotas komunistinis Lietuvos valstybingumas.

Kaip žinoma, vokiečiai galutinai iš Vilniaus evakavosi 1919 m. sausio 4 d., tačiau jau sausio 1 d. jie perdavė valdžią mieste lenkų legionininkams, kurie kol kas nelietė lietuvių valdžios įstaigų, tik užėmė po kai kurių jos narių atkaklaus ginkluoto pasipriešinimo Vilniaus DAT pastatą¹. Lietuvių valdžios institucijos: LVT, jos sudaryta Lietuvos laikinoji vyriausybė, ministerijos ir dauguma jų narių, iš Vilniaus į Kauną, kaip buvo planavusios, pasitraukė 1919 m. sausio 2-ąją.

Lenkai Vilnių valdė 1919 01 01–05, tai yra iki tol, kol jį 1919 m. sausio 6 d. užėmė Rusijos bolševikų Raudonoji armija². Dar prieš užimant Vilnių bolševikai 1918 m. gruodžio pabaigoje užėmė Švenčionis, Uteną, Rokiškį. Po Vilniaus užėmimo bolševikai netrukus užėmė Panevėžį, Ukmergę, Šiaulius bei veržėsi į kitas Lietuvos teritorijas, vasario pradžioje užimdami Skuodą, Mažeikius, Sedą, Telšius³. Taigi su bolševikinės Rusijos Raudonosios armijos pagalba komunistinė valdžia buvo įvesta didelėje Šiaurės ir Rytų Lietuvos dalyje.

Aukščiausia valdžia Vilniuje ir kitose Raudonosios armijos užimtose teritorijose buvo paskelbta 1918 m. gruodžio mėnesį sudaryta ir aukščiausia valdžia Lietuvoje pasiskelbusi, tačiau realiai dar nieko tuo metu nevaldžiusi V. Kapsuko vadovaujama „Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė“. Vilniui valdyti ji 1919 01 06 sudarė karinį revoliucinį komitetą, kuriam netrukus, 1919 01 10, LBKP CK pavedė vykdyti politines revoliucinės valdžios funkcijas – „tardymo, teismo, milicijos, kovos su kontrrevoliucija, spekuliacija plėšimais ir pan.“⁴.

1. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 307; Gimžauskas E. Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1919 m. sausį // Lietuvos istorijos metraštis, 2013, Nr. 2. P. 153–154.
2. Apie lenkų valdymą Vilniuje tomis dienomis žr.: Gimžauskas E. Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1919 m. sausį. P. 153–162.
3. Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009). P. 132–133.
4. Žinios // Komunistas, 1919 01 08, Nr. 8. P. 4; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 467. Būdinga tai, kad karinis revoliucinis komitetas pirmiausia įsteigė specialų revoliucinį tribunolą „kovai su kontrrevoliucija“.

Vilniaus karinis revoliucinis komitetas taip pat rūpinosi, kad bolševikų užimtose teritorijose būtų steigiami karo revoliuciniai komitetai, kuriuos sudarytų tik komunistai ir jiems prijauciantieji. Jeigu kur nors tokius komitetus sudarydavo ne komunistai, tai jie būdavo paleidžiami ir pakeičiami komunistų komitetais. Laikinoji „revoliucinė Lietuvos valdžia“ savo kontroliuojamose teritorijose visiškai pasitikėjo tik savo skirtais revoliuciniais komitetais, bet ne pačių žmonių (darbininkų) rinktomis Tarybomis, ir į revoliucinius komitetus paskirdavo tik ištikimus bolševikus⁵. Paminėtina, kad instrukcija, numatanti tokį revoliucinių komitetų vaidmenį ir formavimo tvarką, buvo priimta dar 1918 m. gruodžio 26 d. Dvinske įvykusiame vadinamosios Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės atstovų pasitarime su Lietuvos reikalų komisariato prie RSFSR Tautybių reikalų komisariato atstovais⁶.

Taigi užėmusi Vilnių Raudonoji armija nei miesto, nei šalies (tų teritorijų, kurias ji buvo užėmusi) valdymo neperdavė Vilniaus DAT, nors pastaroji aukščiausia laikinąja šalies valdžia buvo pasiskelbusi dar 1918 12 15. Vilniaus DAT tebuvo numatyta atlikti Vilniaus miesto ūkinių reikalų tvarkymo funkcijas – miesto ūkio tvarkymą, gyventojų aprūpinimą maisto produktais ir panašiai⁷. Kaip 1919 m. sausio 8 d. „Komuniste“ rašė Z. Angarietis, Vilniaus DAT „dabartinėj svarbioj valandoj nebuvo galima pavesti taip svarbių funkcijų, kaip karo reikalus ir administracijos dalykus“, nes „dėl netikusiai pastatytos rinkimų tvarkos, Vilniaus Darbininkų Taryboj nėra tikros darbininkų atstovystės“ ir kad dėl to „joje viršų ima tautinių socialistų ir social-pardavikų atstovai“⁸. Pasak Z. Angariečio, „tik tuomet Vilniaus Darbininkų Taryba suims į savo rankas visas Karo Revoliucinio Komiteto funkcijas“, kada ji „iš naujo bus perrinkta“ ir „kada jos dauguma bus iš nesvyruojančių revoliucionierių“⁹. Iki tol, anot cituojamo LBKP ideologo, „visą atsakomybę ir darbo sunkenybę turi nešti vien komunistų partija“. Akivaizdu, kad, jo požiūriu, ir tais „nesvyruojančiais revoliucionieriais“, kurie turėtų turėti daugumą naujoje Vilniaus DAT, buvo tik komunistai iš LBKP.

Kaipgi į visus šiuos pokyčius reagavo LSDP, kuri, kaip matėme praeitame skyriuje, 1918 m. gruodžio mėnesį nepripažino (kaip ir kitos socialistinės partijos) aukščiausiaja šalies valdžia pasiskelbusios V. Kapsuko vyriausybės ir neigiamai vertino Raudonosios armijos žygiavimą į Lietuvą bei LSDP, kurios dauguma Vilniuje veikusių narių pasisakė už tai, kad Vilniaus DAT laikinai iki Lietuvos darbininkų ir „vargin-

5. Tverkim karo – revoliucinius komitetus // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 2; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 327.

6. Ištrauka iš Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės 1918 m. gruodžio 26 d. pasitarimo Daugpilyje (Dvinske) protokolo apie revoliucinių komitetų steigimą Lietuvoje. Dok. rusų k. // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 1. B. 34. L. 5, 6; Lietuvos Tarybų valdžios dekretai 1918–1919. Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1977. P. 33–37.

7. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 467.

8. M. B-is [Angarietis Z.] Darbininkų Tarybos ir Karo revoliuciniai komitetai // Komunistas, 1919 01 08, Nr. 8. P. 2.

9. Ten pat.

gųjų sodiečių“ atstovų tarybų suvažiavimo, priklausytų aukščiausioji valdžia ne tik Vilniuje, bet ir visoje šalyje.

Pirmiausia atkreipkime dėmesį į tuos socialdemokratus, kurių nuomonė 1918 m. gruodžio antroje pusėje nebuvo dominuojanti tarp tuo metu Vilniuje veikusių LSDP narių. Tai yra pažvelkime į politinę laikyseną tų LSDP narių, kurie arba įėjo į antrąją Laikinąją M. Sleževičiaus vyriausybę, arba ją palaikė.

Taigi į M. Sleževičiaus vyriausybę įjęs LSDP narys J. Paknys, kaip ir keletas kitų panašiai to meto politinę Lietuvos situaciją vertinančių žinomų socialdemokratų,¹⁰ pasitraukė iš Vilniaus į Kauną kartu su kitais antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės bei LVT nariais ir kitais šias institucijas daugiau ar mažiau palaikančiais politikos ir visuomenės veikėjais. Kitas M. Sleževičiaus vyriausybėje dirbęs socialdemokratas A. Janulaitis pirmosiomis 1919 m. sausio dienomis kaip Lietuvos vyriausybės atstovas buvo išvykęs į Vokietiją ir į Vilnių sugrįžo jau jį užėmus bolševikams¹¹. „Nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška, kaip, beje, ir dar vienas kitas LVT narys (J. Basanavičius, J. Vygodskis), liko Vilniuje¹². Jam atsisakius keltis į Kauną, M. Sleževičiaus vyriausybei traukiantis iš Vilniaus jis buvo paskirtas vyriausybės įgaliotiniu Vilniuje.

Lenkams paėmus valdžią Vilniuje 1919 01 02 M. Biržiška, kaip Lietuvos laikinosios vyriausybės įgaliotinis Vilniuje, trimis kalbomis – lietuvių, gudų ir lenkų – išplatino atsišaukimą, kurį 1919 01 03 įteikė Lenkų kariuomenės Vilniuje vadui generolui W. Wejtko bei kitiems aukštiesiems Vilnių užvaldžiusių lenkų jėgų atstovams. Jame buvo protestuojama prieš šį lenkų įvykdytą aktą prieš Lietuvos valstybę¹³. Šis M. Biržiškos protestas buvo paskelbtas ir kai kuriuose tuo metu Vilniuje ėjusiuose laikraščiuose¹⁴. Tokia M. Biržiškos laikysena buvo Vilnių trumpam užėmus lenkams. O Vilnių užėmus bolševikams M. Biržiška, kaip ir ką tik iš Vokietijos sugrįžęs A. Janulaitis ir LVT narys J. Vygodskis, 1919 m. sausio 9 d. buvo suimti¹⁵. Jie buvo areštuoti Vilniaus revoliucinio-karinio komiteto nutarimu, „kaip nariai tos valdžios, kuri su

10. Visų pirma reikėtų paminėti S. Kairį, S. Digrį, V. Čepinskį.

11. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. P. 72.

12. Kai kurie istorikai tvirtina, kad ne tik M. Biržiška, bet ir A. Janulaitis nesutiko keltis iš Vilniaus į Kauną. Žr.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 307.

13. LMAB RS. F. 267–3514. L. 23; В Вильне // Новая эра, 1919 01 04. S. 2; Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 60–63; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 170.

14. M. Biržiškos protestas buvo išspausdintas „Laisvosios Lietuvos“ ir „Новая эра“ laikraščiuose bei „Laikinosios vyriausybės žiniuose“. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 63; Lenkų kariuomenės vadui Vilniuje // Laisvoji Lietuva, 1919 01 05, Nr. 1 (14). P. 1.

15. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 76–77; Biržiška M. Vilniaus Golgota. – Vilnius, 1992. P. 4; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 173. Taip pat žr.: Buvusių Tarybos ministerių parodymai // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3. Reikia pastebėti, kad Vilnių užėmus bolševikams M. Biržiška, anot jo paties, pasirinko kitokią taktiką negu kad Vilnių užėmus lenkams. Kaip vėliau jis rašė, „griežti protestai prieš bolševikus būtų susilpninę Vilniaus lietuvių pozicijas ir būtų pasitarnavę lenkams“. Todėl M. Biržiška netgi kreipėsi į A. Domaševičių, kad pastarasis praneštų Raudonosios armijos komendantūrai ar revoliuciniam komitetui, kad jis (M. Biržiška) nesislepiąs ir kad naujajai Vilniaus valdžiai nusprendus jį suimti, tegul jis būna suimamas ne gatvėje, o namuose. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 73, 75.

ginklais rankose šaukė ir tebešaukia (Kaune) kovoti prieš revoliucinę Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžią ir kuri gatava buvo net su lenkų legionieriais susidėti, jei tik jie būtų sutikę pripažinti Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniuje¹⁶. Taigi suimtieji buvo apkaltinti kontrrevoliucine veikla ir buvo tardomi revoliucinio tribunolo¹⁷.

Paminėtina, kad dieną prieš A. Janulaičio ir M. Biržiškos suėmimą „Komuniste“ buvo duotas neigiamas A. Janulaičio „politinės karjeros“ įvertinimas¹⁸. „Kliuvo“ A. Janulaičiui ir Z. Angariečio parašytame 1919 m. sausio 10 d. „Komunisto“ vedamajame, kur buvo rašoma, jog „lietuvių buržuazija ir lietuvių socialpardavikai su Sleževičiais – Janulaičiais priešaky džiaugėsi“, kad „bolševikams (komunistams) nepavyks paimti viršų Lietuvoj“¹⁹. Tame pačiame „Komunisto“ numeryje išspausdintame irgi, atrodo, to paties Z. Angariečio straipsnyje „Dvi srovės lietuvių socialistų tarpe“ buvo demagogiškai iš bolševikiškos propagandos pozicijų įvertinta lietuvių socialdemokratų srovė, kuri, anot straipsnio autoriaus, „išsižadėjo revoliucinio darbo“, „bėgo nuo darbininkų“, „dirbo išvien su Lietuvos juodašimtčiais“, „kliudė susidėti su RSD-DP“ ir kurios „pravadyriai ... Kairys, Biržiška, Janulaitis ... ėjo giminiuotis su kaizerio agentais“²⁰. Taigi matome, kad A. Janulaičio ir M. Biržiškos suėmimas sutapo su stipria propagandine ataka prieš jų atstovautą LSDP srovę komunistinėje spaudoje.

1919 m. sausio 14 d. „Komuniste“ buvo išspausdinti sutrumpinti A. Janulaičio ir M. Biržiškos parodymai juos per suėmimą tardžiusiam tardytojui²¹. Čia buvo rašoma, kad A. Janulaitis per savo „parodymus“ sakė ir dabar esąs LSDP narys²² ir kad į M. Sleževičiaus vyriausybę jis įėjęs „sekdamas kai kurių draugų iš provincijos patarimus be jokio partijos nutarimo“, tačiau, anot jo, „nebuvę ir priešingo nutarimo“, t. y. LSDP nutarimo, neleidusio jam kaip LSDP nariui įeiti į Vyriausybę²³.

Anot „Komunisto“, A. Janulaitis savo „parodymuose“ tvirtino sausio 4 d. pranešęs Lietuvos vyriausybės nariams, kad „ieškotųsi kito jo vieton, nes jis liekās Vilniuje“, kad jis likęs Vilniuje „visai nesislapstė“ ir „dabar ministeriu nebeesąs“²⁴. Toliau A. Janulaitis savo „parodymuose“ kalbėjo (jeigu tikėsime tuo (kaip vėliau matysime, labai abejotina), kad „Komunistas“ teisingai, neiškraipydamas pateikė buvusio antrosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės Užsienio reikalų ministerijos valdytojo

16. Buvusių Tarybos ministerių parodymai // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3.

17. Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 173.

18. Smulkmenos // Komunistas, 1919 01 08, Nr. 8. P. 4.

19. Angarietis Z. Proletarų revoliucijos gaisras // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 1.

20. M. M. [Angarietis Z.] Dvi srovės lietuvių socialistų tarpe // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 1–2.

21. Buvusių Tarybos ministerių parodymai // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3.

22. Tai rodo, kad įėjęs į M. Sleževičiaus vadovaujamą Laikinąją Lietuvos vyriausybę A. Janulaitis nebuvo pašalintas iš LSDP.

23. Buvusių Tarybos ministerių parodymai // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3. Tikėtina, kad vienu iš tų „draugų iš provincijos“, kurie davė patarimų įeiti A. Janulaičiui į Lietuvos laikinąją vyriausybę, galėjo būti S. Kairys, kuris kaip tik M. Sleževičiaus vyriausybės formavimosi laikotarpiu buvo atvykęs iš Utenos į Vilnių.

24. Ten pat.

mintis), kad jis neatsimenąs, ar buvo Vyriausybės, į kurią jis įėjo, deklaracijoje „šaukiama kovoti su ginklu rankose prieš bolševikus“, ir kad, apskritai, „dabar su ginklais rankose eiti prieš bolševikus ir negalima, neverta, nes tai galėtų patarnauti da didesnei reakcijai“, kad „valdžia yra ta, kuri turi spėką, o ne tik tai popieriuką“ ir kad kol „jūs (bolševikai – G. M.) neatėjot čionai, buvot tik ant popieros“, o „kai ... atėjot ir paėmėt Vilnių, parodėt spėką, su kuria reikia skaitytis ... tapot valdžia“²⁵.

Toliau A. Janulaitis savo apklausoje, kaip rašoma „Komuniste“, kalbėjo, kad „su kauniške valdžia bendradarbiaut negalima, nes jos čia nėra ir ji nežinia ką veikia“. Taip pat žinomas socialdemokratas savo „parodymuose“ tardytojui, pagal LBKP CK laikraštį, tvirtino, kad „dabar dirbsiās ten, kur bus pakviestas“ ir kad „geriau dirbti dargi nesutinkant kame nors politiniu žvilgsniu, negu šalintis ir būti pasyviu“. Buvęs antrosios Laikiniosios Lietuvos vyriausybės Užsienio reikalų ministerijos valdytojas, pagal „Komuniste“ išspausdintus jo „parodymus“, tvirtino pranešęs į Vilnių iš Maskvos sugrįžusiam buvusiam socialdemokratui (tuo metu bolševikui) S. Matulaičiui, kad jis „sutinkąs dirbti kad ir su bolševikais, pavyzdžiui, teisme, švietimo dirvoj...“ ir kad „kiekvienas žmogus turi padėt, savo kultūrinę pajėgą turi įnešti, nes antraip tik didesnis chaosas darosi“.

Kaip rašė čia cituojamas 1919 m. sausio 14 d. „Komunistas“, M. Biržiška savo „parodymuose“ per apklausą tvirtino, kad „į raudonąją armiją iš pradžių jis žiūrėjo dėl savo nežinojimo, kaipo į okupantų armiją“, tačiau „dabar“ (t. y. apklausos metu – 1919 01 12 – G. M.) jis „negalįs duoti tikslaus atsakymo į šį klausimą, dėl tos pačios priežasties, bet jis mano“, kad „Rusijos Tarybų raudonoji armija tik eina į talką Lietuvos raudonajai armijai“ ir kad jis „likęs Vilniuje, kad likviduoti Tarybos reikalus ir atiduoti kultūros darbą, kurį vedė laikinoji valdžia, revoliucinei Lietuvos valdžiai, taip pat protestuoti prieš lenkų okupaciją“.

M. Biržiška per jo apklausą taip pat kalbėjo, kad į Vilnių atėjus „revoliucinei Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžiai su raudonąja armija“ jis „nelaikąs save Tarybos (LVT – G. M.) nariu, ministriu ir įgaliotiniu“ ir kad „laikąs save privatininiu asmeniu“. M. Biržiška taip pat savo apklausoje patvirtino, kad anksčiau yra buvęs LSDP nariu ir kad yra iš jos išstojęs, ir kad „išleistas iš kalėjimo neliks komunistu, bet dirbs socialistinio judėjimo naudai...“²⁶.

Taip „Komuniste“ buvo pateikti partinio ir nepartinio socialdemokratų „pasiaiškinimai“ jų tardymo metu. Ši „Komunisto“ informacija apie A. Janulaičio ir M. Biržiškos tardymą buvo perspausdinta ir kai kuriuose to meto tiek Vilniuje, tiek Kauneėjusiuose laikraščiuose²⁷.

Jeigu šiuos A. Janulaičio ir M. Biržiškos „parodymus“ laikytume teisingai pateiktais, o ne iškraipytais, tai tokie lig tol nuosekliu komunistų priešininku buvusio (ką rodo „Darbo balse“ bei „Lietuvos ūkininke“ 1918 m. gruodį išspausdinti ir prieš tai

25. Ten pat.

26. Ten pat.

27. Žr.: Tiesos kardas, 1919 01 28, Nr. 18. P. 1; Finita la Komedia // Новая эра, 1919 01 16, Nr. 32. S. 1–2.

buvusiame skyriuje aptarti jo straipsniai) ir vėliau tokiu taip pat būsiančio A. Janulaičio, kaip ir taip pat lig tol bei vėliau niekada simpatijomis komunistams nepasižymėjusio M. Biržiškos, „parodymai“ rodytų ir to meto „revoliucinės atmosferos“ tiek Vilniuje, tiek ir Europoje (pavyzdžiui, Vokietijoje) poveikį jiems, ir jų savotišką, trumpalaikį (kaip vėliau matysime) sutrikimą toje revoliucinėje komunistinės revoliucijos ekspansijos atmosferoje, galbūt pasireiškusį ir dėl jų buvusios partijos Vilniuje veikusios organizacijos užimtos pozicijos (kurią netrukus aptarsime) bolševikams užėmus Vilnių, ir, pagaliau, jų natūralų savaizgos instinktą galimų bolševikų represijų (kaip rodė bolševikų politikos Rusijoje patirtis) akivaizdoje.

Tačiau kalbant apie minėtus socialdemokratų „parodymus“, atpasakotus „Komuniste“, matyt, reikėtų rimtai suabejoti jų tikslumu. Taip manyti leistų tiek M. Biržiškos gana išsamus pasakojimas apie savo tvirtą laikyseną suėmimo ir tardymo metu, tiek ir jo, anot jo paties, įteiktas protestas „Komunisto“ redakcijai dėl iškraipyto jo tardymo atpasakojimo šiame laikraštyje²⁸. Pasak M. Biržiškos, „Komunisto“ redakcijos darbuotojas J. Šepetys jam buvo pažadėjęs „Komuniste“ atitaisyti jo tardymo ir parodymų iškraipymus, tačiau to nepadarė²⁹. Matyt, kad vargu ar viskas buvo neiškreiptai pateikta ir A. Janulaičio „parodymų“ tardymo metu atpasakojime minima LBKP laikraštyje³⁰.

Aptariant A. Janulaičio ir M. Biržiškos suėmimo ir tardymo faktą reikėtų pažymėti, kad areštuoti jie buvo trumpai. 1919 01 14 „Komuniste“ buvo rašoma, kad „pasirem-damas“ šiame laikraštyje pristatytais A. Janulaičio ir M. Biržiškos parodymais ir laikydamas šiuos asmenis nepavojingais „Vilniaus karo revoliucinis komitetas M. Biržišką bei A. Janulaitį, kaip ir LVT narį J. Vygorskį, nutarė sausio 12 d. vakare paleist“³¹.

Kituose istoriniuose šaltiniuose tvirtinama, kad A. Janulaitis ir M. Biržiška buvo paleisti iš kalėjimo to pareikalavus Vilniaus lietuvių delegacijai³². Matyt, kalbant apie čia aptariamų buvusių žymių LSDP veikėjų paleidimą iš kalėjimo, reikėtų nepamiršti ir tos aplinkybės, kad M. Biržiškos suėmimo dienomis iš Rusijos sugrįžęs M. Biržiškos brolis, taip pat anksčiau buvęs socialdemokratu, o 1919 m. pradžioje jau buvęs komunistu, Vaclovas Biržiška buvo gavęs pasiūlymą V. Kapsuko „revoliucinėje vyriausybėje“ užimti švietimo liaudies komisaro postą, t. y. tapti komunistinės vyriausybės nariu. Ir, kaip rašoma M. Biržiškos atsiminimuose, jis (V. Biržiška) sutiko tapti liaudies komisaru tik tuo atveju, jeigu jo brolis (M. Biržiška) bus paleistas iš kalėjimo³³.

28. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1 P. 76–89; Biržiška M. Iš 1919–1920 m. Vilniaus darbo atsiminimų // Vilniaus klausimas 1918–1922 Liudininkų akimis. P. 302–306.

29. Ten pat [atitinkamai] P. 89 ir P. 306.

30. Apie tai, kad ne tik M. Biržiška, bet ir A. Janulaitis tvirtai laikėsi tardomas, buvo pranešta „Laisvojoje Lietuvoje“. Žr.: Žinios // Laisvoji Lietuva, 1919 01 14, Nr. 4. P. 2.

31. Buvusių Tarybos ministerių parodymai // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3.

32. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 80; Biržiška M. Vilniaus Golgota. P. 44; Cicėnas J. Vilnius tarp audrų. – Vilnius, 1993. P. 25–26.

33. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 87–88; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 174.

Paleistas iš arešto ir gavęs leidimą vadovauti 1-ajai berniukų gimnazijai M. Biržiška pasinėrė į kasdienius pedagoginius ir visuomeninius darbus – dalyvavo steigiant profesinę lietuvių mokytojų sąjungą, buvo išrinktas delegatu į steigiamą inteligentų sąjungą, dalyvavo Lietuvių mokslo draugijos veikloje, o lenkų kariuomenei užėmus Vilnių 1919 m. balandžio 22 d. visuotiniame Vilniaus lietuvių susirinkime buvo išrinktas Laikinojo lietuvių komiteto pirmininku ir iki 1922 m. vadovavo Vilniaus lietuvių tautiniam ir politiniam veikimui³⁴.

Kalbant apie A. Janulaitį, tai jis po paleidimo iš arešto iki pat komunistinės valdžios egzistavimo Vilniuje pabaigos gyveno Vilniuje ir nuo 1919 m. kovo pradžios mėnesį dirbo mokytoju Vilniaus 1-ojoje vyrų gimnazijoje³⁵, o nuo 1919 03 24 dėstė Lietuvių mokslo draugijos organizuotuose kursuose³⁶. 1919 m. gegužės mėnesį jis iš lenkų užimto Vilniaus išvyko į Kauną³⁷, kur netrukus įsijungė į darbą Vyriausiąjame tribunole³⁸.

Kadangi A. Janulaičio veikla čia aptariama dėl to, kad jis buvo socialdemokratas, reikia pastebėti, kad 1919 m. sausio 10 d. „Komuniste“ buvo stebimasi, kodėl jo (tuo metu jau suimto) ir kito į „kaizerinės Tarybos ministeriją“ įėjusio socialdemokrato J. Paknio LSDP „ligšiol neišmetė iš partijos“³⁹. Kartu pasinaudota proga dar kartą komunistiškai užsipulti LSDP, kurios „atstovai eina į Darbininkų tarybą ir kartu dalyvauja kaizerinės tarybos ministerijoje“ ir kad „darbininkai turi padėti galą šiai bauriai politikai...“⁴⁰. Sunku pasakyti, kiek ši informacija „Komuniste“ turėjo įtakos, tačiau netrukus, anot to meto spaudoje pasirodžiusių pranešimų, 1919 m. sausio mėnesį Vilniuje veikusi ir visos partijos vardu kalbėjusi A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP grupė, kurios politines nuostatas ir politinę laikyseną aptariamam laikotarpiui netrukus apžvelgsime, A. Janulaitį, kaip ir į Kauną pasitraukusį kitą į M. Sleževičiaus vyriausybę įėjusį LSDP narį J. Paknį, pašalino iš partijos⁴¹.

Tačiau, kaip žinia, tiek J. Paknys Kaune pirmaisiais 1919 m. mėnesiais, tiek ir A. Janulaitis po to, kai 1919 m. gegužę atvyko į Kauną, reiškėsi kaip socialdemokratai, kaip (J. Paknio atveju) vienos iš LSDP krypčių (srovių ar grupuočių), o nuo 1919 m. pavasario ar bent jau nuo bolševikų pasitraukimo iš Vilniaus – ir kaip vienintelės politinės grupuotės, nuo to laiko Lietuvos politiniame gyvenime atstovaujančios LSDP, atstovai.

Kaip buvo akcentuota ankstesniame skyriuje, jau 1918 m. gruodžio mėnesį, ypač jo pabaigoje, LSDP idėjinė-politinė bei organizacinė diferenciacija buvo pasiekusi tikros partijos krizės būklę, todėl į čia ką tik minėtą aptariamo meto spaudoje pasiro-

34. Žr.: Biržiška Mykolas // Lietuvių enciklopedija, T. III. – Boston, 1954. P. 24–25. Plačiau žr.: Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 44–52; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakai. P. 174–194.

35. LMAB RS. F. 267–14. L. 1.

36. Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 112–113.

37. LMAB RS. F. 267–53. L. 1.

38. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. P. 8.

39. Smulkmenos // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 3.

40. Ten pat. P. 4.

41. N. N. Iš laikraščių // Lietuva, 1919 01 16, Nr. 5. P. 1.

džiusią informaciją apie A. Janulaičio ir J. Paknio pašalinimą iš LSDP reikėtų žiūrėti būtent minėtos krizės kontekste, arba, kitaip sakant, situacijos, kada LSDP veikėjų politinės nuostatos ir politinė laikysena audringų to meto politinių įvykių kontekste radikaliai išsiskyrė ir skirtingos negausios LSDP narių grupelės užėmė gana skirtingas pozicijas.

Baigiant aptarti buvusių Lietuvos antrosios laikinosios vyriausybės narių partinio ir nepartinio socialdemokratų A. Janulaičio ir M. Biržiškos politinę laikyseną 1919 m. pirmaisiais mėnesiais bolševikų užimtame Vilniuje, reikėtų pastebėti, kad čia minėti jų „parodymai“ buvo iš „Komunisto“ perspausdinti Kaune ėjusiame krikščionių demokratų pakraipos „Tiesos karde“ ir suteikė progą šios pakraipos politikams aštriai kritikuoti ne tik minėtus į Vyriausybę įėjusius partinius ir „nepartinius“ socialdemokratus, bet ir socialdemokratus – LSDP narius apskritai, esančius, kaip rašoma šiame laikraštyje, priešiška santykių su Lietuvos nepriklausomybės siekiu ir, A. Janulaičio atveju, pripažįstančius bolševikų valdžią⁴².

Akivaizdu, kad pagrindo dešiniams taip kaltinti socialdemokratus davė ir Vilniuje, ir Naujojoje Vilnioje veikusių LSDP organizacijų, kalbėjusių, beje, visos partijos vardu, politinė laikysena ir idėjinė-politinė evoliucija pirmaisiais 1919 m. mėnesiais. Tiek ši netrukus būsianti aptarta Vilniuje veikusių LSDP narių daugumos politinė laikysena ir jos idėjinė politinė-evoliucija, tiek čia pristatyti A. Janulaičio ir M. Biržiškos „parodymai“ leido „Tiesos kardui“ kaltinti tokiomis pat pažiūromis ir tuos socialdemokratus, kurie pasitraukė į Kauną⁴³. Taip pat minimame laikraštyje buvo priekaištaujama ir laikinajam premjerui socialistui liaudininkui demokratui M. Sleževičiui, kad jis įtraukė į antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę socialdemokratus ir kad, kaip rašoma apžvelgiamame laikraštyje, „tokių faktų (A. Janulaičio ir M. Biržiškos „parodymų“, interpretuotų „Tiesos kardo“, šviesoje – G. M.) akivaizdoje“ siekė Vilniuje pasilikusius socialdemokratus pakeisti kitais „to paties plauko žmonėmis“, taigi kitais socialdemokratais⁴⁴.

Žinoma, „Tiesos kargas“, užsipuldamas į Kauną pasitraukusius socialdemokratus, nebuvo teisingas, kaip vargu ar teisinga ar bent adekvačia galima laikyti jo pateiktą „Komuniste“ išspausdintų ir, anot M. Biržiškos, iškraipyta atpasakotų A. Janulaičio ir M. Biržiškos „parodymų“ interpretaciją. Visų pirma, turima mintyje „Tiesos kardo“ pateikiama čia minimų dviejų antrosios Laikiniosios vyriausybės narių socialdemokratų santykio su Lietuvos valstybingumu ir bolševikais interpretacija. Kalbant apie Kaune buvusius socialdemokratus, tai, kaip jau minėjome, J. Paknys dirbo antroje Laikinojoje su bolševikais kovojusioje Lietuvos vyriausybėje iki pat jos, tiesa, labai trumpo, darbo pabaigos. 1919 m. pirmaisiais mėnesiai Lietuvos laikinosios valdžios institucijose

42. Tiesos kargas, 1919 01 28, Nr. 18. P. 1.

43. Ten pat.

44. Ten pat. Jeigu tiesa, kad M. Sleževičius vietoje Vilniuje likusių socialdemokratų planavo į Vyriausybę įtraukti kitus socialdemokratus, tai galima daryti prielaidą, kad tarp jų galėjo būti ir į Kauną pasitraukęs S. Kairys. Tam pagrindo suteikia jau minėti spaudoje pasirodę pranešimai, kad S. Kairys yra vienas iš galimų kandidatų vadovauti Maitinimo ar Susisiekimo ministerijoms. Žr.: В Вильнюсе // Новая эра, 1918 12 27, Nr. 17. S. 3.

dirbo ar tuo metu įsidarbino ir dar vienas kitas Kaune buvęs socialdemokratas – LSDP narys. Tačiau prie Kaune veikusių socialdemokratų grupelės sugrįšime vėliau. Dabar prisiminkime Vilniuje veikusią ir visos partijos vardu kalbėjusią LSDP dalį – LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijas, ir pamėginkime aptarti, kokia politinė laikysena ir nuostatos buvo būdingos šioms organizacijoms Vilnių užėmus bolševikams.

Taigi 1919 m. sausio 6 d. įvykusiame Vilniaus DAT posėdyje A. Domaševičius LSDP frakcijos vardu perskaitė deklaraciją, kurioje oficialiai išreiškė pasitikėjimą, t. y. pripažino V. Kapsuko vadovaujamą „Laikinąją revoliucinę darbininkų ir valstiečių vyriausybę“, „kuri savo kariuomenės padedama, išplėšė Vilnių iš Lenkijos imperializmo rankų ir kartu išgelbėjo darbininkų mases nuo Lietuvos Tarybos mėginimų jas pavergti“⁴⁵. Taip pat A. Domaševičiaus perskaitytoje LSDP frakcijos deklaracijoje buvo išreikštas pasitikėjimas ir pripažinimas bolševikų sudarytam kariniam revoliuciniam komitetui⁴⁶.

Matome, kad 1919 m. pradžioje LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijoje vyravusios A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamos šių organizacijų narių daugumos nuomonė dėl požiūrio į V. Kapsuko vyriausybę ir bolševikinės Rusijos Raudonosios armijos įsiveržimą į Lietuvą, palyginti su 1918 m. gruodžio mėnesiu, galima sakyti, iš esmės pasikeitė.

Kas gi lėmė tokį vilniečių LSDP narių politinio nusistatymo pasikeitimą Raudonosios armijos įsiveržimo ir komunistinės vyriausybės atžvilgiu? Matyt, galima hipotetiškai teigti, kad tam tikrą vaidmenį čia suvaidino ir lenkų karinio komiteto įvykdytas Vilniaus užėmimas, ir tai, kad Vilnių nuo lenkų, minėtų LSDP narių požiūriu, išvadavo būtent Raudonoji armija. Galbūt LSDP frakcijos Vilniaus DAT pozicijai įtakos turėjo ir Raudonosios armijos komisarų sveikinimo kalbose Vilniaus DAT išsakyti pažadai, kad „Raudonoji armija susilieję su vietos darbininkais kurs nepriklausomą Lietuvos socialistinę respubliką“ ir kad visa valdžia Vilniuje į V. Kapsuko „revoliucinės valdžios“ sudaryto Vilniaus karinio-revoliucinio komiteto rankas perėjo tik laikinai, kad vėliau ji (aukščiausia valdžia) bus atiduota į Vilniaus DAT „rankas“⁴⁷.

A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamų Vilniaus socialdemokratų – LSDP narių – pozicija buvo pristatyta ir savotiškai paaiškinta ir 1919 01 08 „Darbo balse“ – paskutiniame išėjusiame šio laikraščio numeryje⁴⁸. Laikraščio vedamajame buvo rašoma, kad LSDP frakcija Vilniaus DAT posėdyje pareiškė pasitikėjimą „Laikinąją Revoliucine Lietuvos valdžia ir pritarė jos sudarytam Vilniaus „karo revoliuciniam komitetui“, nepaisant to, kad „tiedvi įstaigi susideda tik iš komunistų partijos narių“, todėl kad Lietuvos „vargo žmonių tarybos, ūmiu laiku dar negali įkurti savo valdžią, nes visa Lietuva dar neliuosa nuo vokiečių okupacijos valdžios“, o Vilniaus DAT „irgi tik tvarkosi“, o ir jos „ne visose partijose matyti pastovumo“.

45. As. Dienos reikalu // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 1. Taip pat žr.: Echo robotnicze, 1919, Nr. 3. P. 1. Taip pat žr.: LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 3–4.

46. Ten pat.

47. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 2.

48. As. Dienos reikalu // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 1.

Kaip buvo rašoma toliau čia cituojamame „Darbo balso“ vedamajame, „dabar kaip tik reikalinga stipri, galinga valdžia, kuri iš šaknų rautų baltosios armijos norus nuglemžti darbininkų judėjimą“ ir kad „pasekmingai tą darbą gali atlikti tik organizuota pajėga“, kokia kol kas tematoma „L. (Lietuvos ? – G. M.) raudonosios armijos asmenyje, kuri Lietuvon žygiuoja“ ir kuri „pripažino Laikiną revoliucinę Lietuvos valdžią ir ją visame remia“⁴⁹. Pasak cituojamo „Darbo balso“ vedamojo, „Lietuvos darbininkai privalo įtempti paskutines savo jėgas, visur ir visame remti savąją Raudonąją armiją ir budriai stovėti savo reikalų sargyboje“⁵⁰.

Anot LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų lyderių, „dabar reikia pamiršti pradinius nesutikimus, mesti ginčus į šoną ir kurti vieną socialistinį revoliucinį frontą“, nes „mums svarbu stiprinti savo pozicijas ir laisvę“. 1919 01 08 „Darbo balso“ vedamojo autoriaus požiūriu, „dabar ytin svarbioje valandoje, skaldinti jėgas ir įnešti nesutikimą į darbininkų tarpą, tai eiti naudon tik reakcijos gaivalam“⁵¹. Mat „kilusiais darbininkų (socialistinių partijų – G. M.) tarpe nesutikimais jie gali („reakcijos gaivalai“ – G. M.) tik pasinaudoti ir savo pajėgas sustiprinti“.

Kaip toliau rašoma čia cituotame tuo metu J. Vilkaičio redaguojamo⁵² „Darbo balso“ vedamajame, tik tuomet, kada „tikrai vargo žmonės įgis valdžią“, tik „tuomet“ socialdemokratai „savo pradus gins ir savo liniją ties“. Tačiau vedamojo pabaigoje visgi buvo pažymėta, kad socialdemokratai (tie, kurie tuo metu redagavo „Darbo balsą“ ir vadovavo Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijoms ir kalbėjo visos LSDP vardu – G. M.) „reikšdami patikėjimą komunistų valdžiai neužmerks akių ir nemano ją akiai remti“ ir ten, kur jai („komunistų valdžiai“) „labiau rūpės partijos reikalai, o ne vargo žmonių troškimai“, socialdemokratai su ja („komunistų valdžia“) kovos, kaip ir lygiai vieni kitus jos trūkumus kels aikštėn“⁵³.

LSDP frakcija Vilniaus DAT buvo vienintelė DAT frakcija, išskyrus, savaime suprantama, komunistų (LBKP) frakciją, kuri ne tik sveikino Raudonąją armiją, bet ir pripažino V. Kapsuko vyriausybę ir jos sudarytą Vilniaus karinį revoliucinį komitetą⁵⁴. Kitos socialistinės partijos, turėjusios savo frakcijas Vilniaus DAT, nors ir sveikino Raudonosios armijos įvykdytą Vilniaus išvadavimą iš lenkų, tačiau V. Kapsuko vyriausybės ir jos sudaryto karinio revoliucinio komiteto aukščiausios valdžios Vilniuje nepripažino, laikydamosi nuostatos, kad aukščiausia valdžia iki darbininkų tarybų atstovų suvažiavimo Vilniuje ir Lietuvoje turi priklausyti Vilniaus DAT⁵⁵.

49. Informacija apie tokią „Darbo balse“ išdėstytą A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP dalies poziciją žodis žodinė buvo pakartota ir 1919 m. sausio 12 d. „Komuniste“. Žr.: Iš laikraščių // Komunistas, 1919 01 12, Nr. 10. P. 3.

50. As. Dienos reikalai // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 1.

51. Ten pat.

52. M. Kanapinis [Klimas A. ?]. Kai kurių mūsų politinių grupių veidmainiavimas // Lietuva, 1919 05 17, Nr. 104. P. 1.

53. As. Dienos reikalai // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 1.

54. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 3.

55. Ten pat.

1919 m. sausio 6 d. LBSDDP(i) ir Bundo atstovai Vilniaus DAT posėdyje protestavo prieš karinio revoliucinio komiteto sudarymą vien iš komunistų ir buvo už tai, kad šis komitetas būtų sudaromas Vilniaus DAT sprendimu⁵⁶.

Toks kitų socialistinių partijų nusistatymas „Darbo balse“ buvo kritikuojamas kaip „keistas“⁵⁷. Taip jis buvo traktuojamas todėl, kad tokiam „pereinamame momente“ kaip „dabar“, kada „virte verda kova, kuomet iš visų pusių gresia pavojus ne tik Vilniaus darbininkams, bet ir visiems Lietuvos darbo žmonėms“, valdžia turi pereiti tik į kelių vienių pažiūrų žmonių rankas, kad „visame būtų daugiau bendro sutikimo, nes tuomet ir darbas pasekmingiau klostysis“⁵⁸. Tačiau „Darbo balse“ buvo pažymėta ir tai, kad „komunistai imdami valdžią, žinoma už ją ir atsako“.

Kaip rašoma 1919 01 08 „Darbo balse“, „revoliucijos metu, kuomet reakcija neapgalėta, kitaip ir būti negali“ ir „ta partija, kuri jaučiasi galingiausiai, tik panašiai ir turi elgtis“, o „kitom partijom belieka ją remti, o ne (jos) darbas kliudyti“. Kitas dalykas, rašoma 1919 m. pirmame ir paskutiniame „Darbo balso“ numeryje, yra „partijų pradų skirtumas ir kova už juos“, tačiau tai „galima atlikti einant į plačias vargo žmonių minias ir aiškinant joms savo pažiūras ir traukiant prie savęs“. Pasak Vilniuje likusių Lietuvos socialdemokratų vadovaujančių veikėjų, „tiek kiek partija paėmusi valdžią nenusidės prieš bendrus darbininkų dėsnius, kiek ji netrukdyt kitoms darbininkų organizacijoms laisvai darbuotis, tiek jos valdžia ir remtina“⁵⁹. Cituojamame „Darbo balso“ numeryje taip pat buvo išreikšta viltis, kad komunistai Lietuvoje „vengs visų tų klaidų, kokias yra padarę Rusijoje“, nes „patsai gyvenimas jau daug kame juos pamokė“⁶⁰. Iš pacituotų 1919 01 08 „Darbo balso“ straipsnių matyti, viena vertus, aiškų atsitraukimas nuo lig tol karo metais Lietuvoje likusiems socialdemokratams bei socialdemokratijai apskritai būdingos politinės ideologijos ir, kita vertus, savotiškas politinis naivumas Rusijos bolševikų ir nuo pastarųjų visiškai priklausomų jų sekėjų Lietuvoje vietinių komunistų politikos ir galimų jos perspektyvų atžvilgiu⁶¹.

Nors LBKP laikraštyje „Komunistas“ 1919 m. sausio mėnesį būta griežtai neigiamų bolševikine ideologija paremtų – tiek socialdemokratijos apskritai, tiek LSDP atskirai paėmus – vertinimų⁶², visgi prokomunistinė Vilniuje ir Naujojoje Vilnioje veikusių LSDP organizacijų idėjinė-politinė evoliucija 1919 m. sausio mėnesį tik stiprėjo.

56. Vilniaus Darbininkų Tarybos posėdis (pabaiga) // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 3.

57. Mūsų žinios // Darbo balsas, 1919 01 08, Nr. 1 (58). P. 3.

58. Ten pat.

59. Ten pat.

60. Ten pat.

61. Kalbant apie minimumus įvykius ir LSDP laikyseną juose nereikėtų pamiršti, kad, kaip jau minėjome 5.3 skyriuje, A. Domaševičius dar 1918 m. rudenį pasisakė už bendradarbiavimą su komunistais.

62. Be anksčiau nurodytų straipsnių, žr.: Kalvelis J. Darbo ar kapitalo diktatūra // Komunistas, 1919 01 14, Nr. 11. P. 3–4; Simplex [Šepetys J.] Du demokratizmu arba kas rinkti Tarybon? // Komunistas, 1919 01 28, Nr. 17. P. 2. Kalbant apie socialdemokratijos kritiką to meto lietuvių komunistų spaudoje reikia atkreipti dėmesį tai, kad 1919 m. sausio mėnesį „Komuniste“ buvo išspausdintas V. Lenino straipsnio „Apie „demokratiją“ ir diktatūrą“ vertimas į lietuvių kalbą. Žr.: Lenin N. Apie „demokratiją“ ir diktatūrą // Komunistas, 1919 01 22, Nr. 14. P. 2–3.

Kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamose minėtose visos partijos vardu kalbėjusiose LSDP organizacijose tuo metu vyko „spartus kairėjimo procesas“⁶³. Šios LSDP organizacijos ne tik sveikino Raudonosios armijos įvykdytą Vilniaus ir kitų Lietuvos teritorijų užėmimą, ne tik LSDP vardu išreiškė (kaip matėme, vienintelė iš visų Vilniuje veikusių socialistinių partijų) pasitikėjimą komunistine V. Kapsuko vyriausybe ir jos sudarytu Vilnių realiai valdyti pradėjusiu komunistiniu kariniu-revoliuciniu komitetu, t. y. kartu ir pripažino šiuos aukščiausius komunistinius Vilniaus ir visos Lietuvos valdžios organus, bet ir aktyviai įsijungė į komunistinės „tarybų valdžios“ kūrimo procesą⁶⁴.

Nuo 1919 m. sausio 12 d. vietoje lietuviško „Darbo balso“ A. Domaševičiaus LSDP vardu pradėtame leisti lenkiškame laikraštyje „Echo robotnicze“ („Darbininkų aidas“)⁶⁵ buvo rašoma, kad septyni LSDP nariai įstojo į Raudonąją armiją, o 20 LSDP narių pradėjo tarnauti „tarybinėje“ milicijoje⁶⁶. Pats A. Domaševičius, kuris tuo metu jau buvo išrinktas Naujosios Vilnios DAT pirmininku, palaikė glaudžius ryšius su komunistine vyriausybe ir, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, buvo jos remiamas⁶⁷.

A. Domaševičius įsijungė ir į pačios komunistinės vyriausybės veiklą ir, iki buvo sudarytas Sveikatos apsaugos liaudies komisariatas, vadovavo Vidaus reikalų komisariato Sveikatos apsaugos skyriui⁶⁸, o vėliau įsteigus (jau Litbelo) Liaudies komisarų tarybos Sveikatos apsaugos liaudies komisariatą buvo paskirtas liaudies komisaro pavaduotoju, o dar vėliau ėjo ir liaudies komisaro pareigas⁶⁹. Taigi, anot istoriko B. Vaitkevičiaus, LSDP nariai „ėmė aktyviai kurti Tarybų valdžią ir dirbti jos įstai-gose“⁷⁰.

63. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 525, 532. Minimų LSDP organizacijų kairėjimo proceso vieną pirmųjų komunistinių paaikškinimų pateikęs V. Kapsuko nuomone, Vilnių užėmus Raudonajai armijai „likučiai LSDP darbininkų pradėjo eiti prie komunistų“, tad „kiti LSDP veikėjai nenorėjo likti generolais be armijos“ irgi „pradėjo linkti į bolševikų pusę“, nors „vienok tiesios aiškiai nustatytos linijos nebuvo“. Tačiau darbininkai, anot V. Kapsuko, juos (minėtus LSDP veikėjus) „spyrė tai padaryti“ ir dėl to „LSDP pripažino darbininkų Tarybų valdžią ir Laikinąją Revoliucinę Lietuvos darbininkų ir vargingųjų sodiečių valdžią“. Žr.: Kapsukas V. Trumpa LSDP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. VII. P. 656.

64. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 525–526.

65. Šis laikraštis, A. Domaševičiaus bibliografijos tyrinėtojos R. Turlytės žiniomis, buvo leidžiamas A. Domaševičiaus lėšomis. Daugumą straipsnių, anot autorės, taip pat parašė pats A. Domaševičius. Žr.: Turlytė R. Andrius Jonas Domaševičius. Bibliografija. Diplominis darbas // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1129. L. 5.

66. Z Partiji // Echo robotnicze, 1919 01 25, Nr. 12. P. 1.

67. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 526. Kaip to rėmimo pavyzdį galima nurodyti kad ir 1919 01 22 įvykusį Naujosios Vilnios DAT delegacijos susitikimą su V. Kapsuku, kurio metu komunistinės vyriausybės buvo nuspręsta minėtajai A. Domaševičiaus vadovaujamai DAT skirti 50 pūdų duonos. 1919 01 25 įvyko minėtosios DAT atstovų susitikimas su Z. Angariečiu, kuris užtikrino paramą finansinių sunkumų atveju. Žr.: Echo robotnicze, 1919 01 23 ir 1919 01 28.

68. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 525–526.

69. Turlytė R. Andrius Jonas Domaševičius... L. 15–16; Micelmacheris V. Daktaras J. A. Domaševičius – pirmasis LTSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras. P. 7–8.

70. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 526.

Grįžtant prie Vilniuje ir Naujojoje Vilnioje veikusių LSDP organizacijų pozicijos komunistinės valdžios ir jos politikos atžvilgiu, reikia pažymėti, kad ši ką tik aptarta sausio pradžioje susiformavusi pozicija ne tik kad nesikeitė, bet, atvirkščiai, toliau evoliucionavo suartėjimo su LBKP kryptimi.

Ir tai vyko nepaisant to, kad V. Kapsuko vyriausybė, dėl to, kad Vilniaus DAT komunistai neturėjo absoliučios daugumos, ir dėl to, kad čia pat nuo DAT veiklos pradžios 1918 m. gruodžio mėnesį reiškėsi socialistinė opozicija komunistams (1919 01 06 Vilniaus DAT posėdyje socialistinių frakcijų atstovų balsais nedalyvaujant komunistų frakcijai priėmė dvi rezoliucijas, kurių viena reikalavo, kad visi valdžios „organai būtų tveriami tikrai Tarybos“, o kitoje (pasiūlytoje Bundo) buvo reikalaujama „garantijos politinių laisvių (žodžio, spaudos ir t. t.)“⁷¹), nutarė paleisti šią DAT ir organizuoti naujus DAT rinkimus, kurių „pamatu“ turėjo būti „Rusijos Tarybų Respublikos konstitucija“⁷². Šiuose naujos DAT rinkimuose turėjo būti leidžiama dalyvauti Raudonosios armijos kariams ir Maskvos atsiųstiems biurokratams, vadovavusiems šioms rinkimams, kuriuose buvo visaip ribojamos komunistinei valdžiai nepageidaujamų politinių jėgų ir kandidatų išrinkimo galimybės ir reikalaujama naująją DAT rinkti atviru balsavimu⁷³.

Tokiomis aplinkybėmis jau 1919 m. sausio 30, 31 ir vasario 1 dienomis įvyko naujosios Vilniaus DAT rinkimai, nulėmę užtikrintą komunistų (LBKP) pergalę. Naujojoje, dar ne visai išrinktoje, 1919 m. vasario 7 d. į pirmąjį posėdį susirinkusioje DAT LBKP tuo metu jau turėjo išrinktų 130 atstovų mandatų vietoje 96 turėtų senojoje DAT ir tokiu būdu dėl minėtų rinkimų į DAT organizavimo ir rinkimų kampanijos ypatybių buvo gavusi joje absoliučią daugumą vietų⁷⁴. Įvairių socialistinių partijų atstovavimas naujoje DAT smarkiai sumažėjo. Pavyzdžiui: Bundas vietoje turėtų 60 atstovų naujojoje DAT gavo 45 vietas, LBSDDP(i) vietoje 22 atstovų teturėjo tik 9 atstovus, lenkų socialistai gavo 5 atstovų vietas, LRSLP – 2 vietas⁷⁵. Į naujosios DAT iš 20 narių sudarytą vykdomąją („pildomąją“) komitetą buvo išrinkta 16 LBKP atstovų, 3 Bundo atstovai bei 1 LSDDP(i) atstovas⁷⁶.

A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP grupė naujosios DAT rinkimų kampanijoje, palyginti su kitomis Vilniuje veikusiomis socialistinėmis partijomis, pasižymėjo prokomunistiškiausia politine laikysena. A. Domaševičiaus redaguojamame „Echo robotnicze“ spausdintuose rinkiminiuose atsišaukimuose ir naujos DAT rinkimams skirtuose šio laikraščio vedamuosiuose LSDP vardu buvo kritikuojamos kitos so-

71. Bl. Mt. [Matusevičius B.] Vilniaus Darbininkų Tarybos posėdis // Komunistas, 1919 01 10, Nr. 9. P. 3.

72. Ten pat; Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos (LBKP) centro komiteto atsišaukimas apie sovietus ir jų rinkimų instrukcijos projektą. 1919 m. sausis // LYA LKP DS. F. 1770. Ap. 8, B. 2, L. 27.

73. Ten pat; Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 94; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 327.

74. Chronika // Komunistas, 1919 02 07, Nr. 21. P. 3; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 467.

75. Ten pat.

76. Iškilmingas Vilniaus Darbininkų Tarybos atidengimas // Komunistas, 1919 02 12, Nr. 23. P. 3.

cialistinės partijos ir agituojama ten, kur nėra LSDP kandidatų, balsuoti už LBKP kandidatus⁷⁷.

Pažymėtina, kad rinkimų į naująją Vilniaus DAT metu visos A. Domaševičiaus vadovaujamos partijos vardu kalbėjusios LSDP grupės prokomunistinė politinė laikysena ir idėjinė politinė orientacija ypač sustiprėjo. Nesumažėjo ji ir po akivaizdžiai šiai grupei triuškinančiai pralaimėtų DAT rinkimų. Atvirkščiai, šios grupės idėjinė-politinė raida 1919 m. sausio pabaigoje–vasario mėnesio pirmoje pusėje vis labiau evoliucionavo link suartėjimo su LBKP ideologinėmis politinėmis nuostatomis. Galbūt turėjo įtakos tai, kad, anot komunistinės istoriografijos, „LSDP nariai darbininkai (o tokių tarp LSDP narių Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijose buvo dauguma – G. M.), dalyvaudami Tarybų valdžios kūrimo darbe siekė susivienyti su komunistais ir partine linija“ ir kad „aktyvesnieji iš jų ėmė pereiti į Komunistų partiją“⁷⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad nepavyko rasti konkretesnių skaičių, kiek 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje galėjo būti LSDP narių Vilniaus, Naujosios Vilnios organizacijose ir LSDP apskrityse, sunku pasakyti, kiek buvo tokių perėjusiųjų iš LSDP į LBKP, tačiau akivaizdu, kad visa to meto politinė atmosfera tiek Vilniuje, tiek ir tarptautiniu mastu sudarė palankias prielaidas plisti radikalioms probolševikinėms idėjoms tarp 1918 m. pabaigos–1919 m. pradžios revoliucinių įvykių į politinį procesą įtrauktų, savo sunkios socialinės patirties, padėties ir (ypač) Pirmojo pasaulinio karo negandų išvargintų darbininkų. Ir akivaizdu, kad tai veikė ne tik partiškai neorganizuotus, bet ir politiškai ir partiškai organizuotus, ne vienų metų partinės socialdemokratinės veiklos stažą turinčius darbininkus.

Tad nenuostabu, kad tarp Vilniuje veikusių LSDP narių nelikus nuoseklių, vėlyvuju brandžiuju marksizmu besivadovavusių ir didesnį autoritetą tarp politiškai ir partiškai organizuotų darbininkų turinčių, ankstesnėje politinėje veikloje pasižymėjusių politinių socialdemokratų lyderių inteligentų⁷⁹, Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijose to meto revoliucinės atmosferos (savotiškos revoliucinės euforijos) sąlygomis susidarė palankios aplinkybės šių organizacijų prokomunistinei idėjinei ir politinei evoliucijai.

Šios evoliucijos rezultatas – 1919 m. sausio 30 d. įvykęs bendras, kaip buvo skelbta laikraštyje „Echo robotnicze“, LSDP CK bei Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų susirinkimas, kuriame priimtas nutarimas LSDP pavadinti „Lietuvos komunistų

77. Wybory do Rady delegatow robotniczych // Echo robotnicze, 1919 01 24, Nr. 11. P. 1; Kogo wybierac do Rady Delegatow Robotniczych // Ten pat, 1919 01 30, Nr. 16. P. 2.

78. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 432.

79. Reikia pažymėti, kad tarp Vilniaus darbininkų komunistai kaip 1918 m., taip ir 1919 m. pradžioje vykdė aršią tokių LSDP veikėjų, kaip S. Kairys, A. Janulaitis, J. Paknys ir nepartinis socialdemokratas M. Biržiška, diskreditavimo kampaniją. Žr. kad ir: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 75. Tad visiškai tikėtina, kad net LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos vadovams A. Domaševičiui ir J. Vilkaičiui 1918 m. pabaigoje linkstant į bendradarbiavimą su komunistais, o 1919 m. pradžioje jiems iš viso pradėjus evoliucionuoti link suartėjimo su komunistų ideologinėmis ir politinėmis programinėmis nuostatomis, paprasti LSDP nariai darbininkai aptariamo laikmečio revoliucinėje atmosferoje dar lengviau galėjo pasiduoti revoliucinių komunizmo idėjų įtakai.

partija“ ir pradėti tartis su LBKP Centro komitetu dėl susivienijimo⁸⁰. Nors šį nutarimą dar turėjo patvirtinti visos partijos konferencija, tačiau jau nuo 1919 01 31 laikraštis „Echo robotnicze“, lig tol savo paantraštėje vadinęsis „Pismo Socjaldemokratycznej Partji Litwy“, pradėjo vadintis „Pismo Komunistycznej Partji Litwy (bylej Socjaldemokratycznej Partji Litwy)“⁸¹.

Vis dėlto ne visi ir Vilniuje bei Naujojoje Vilnioje veikę (likę) socialdemokratai – LSDP nariai – sutiko su tokiu susirinkimo sprendimu. 1919 m. spaudoje buvo rašyta, kad minėtam susirinkimui LSDP nusprendus pavadinti Lietuvos komunistų partija dalis socialdemokratų vis dėlto nepanoro vadintis komunistais ir todėl „nutraukė ryšius su šia A. Domaševičiaus vadovaujama komunistų partija“⁸². Atrodo, kad tarp Vilniuje (galbūt ir Naujojoje Vilnioje) likusių LSDP narių po minėto 1919 01 30 nutarimo būta ir išstojusių iš šios ne tik ideologines-politines nuostatas, bet ir pavadinimą pakeitusios partijos ar, tiksliau, visos partijos vardu kalbėjusios A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP narių grupės, sudarytos iš Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų narių daugumos⁸³.

Kad tokių su A. Domaševičiaus vadovaujama visos LSDP vardu kalbėjusia socialdemokratų grupe, pasivadinusia LKP, nutraukusiųjų ryšius ar iš jos išstojusiųjų LSDP narių būta ne tik kitose Lietuvos vietose, bet ir Vilniuje, liudytų ir 1919 m. vasario 1 d., tai yra praėjus porai dienų po minėto susirinkimo, „Echo robotnicze“ išspausdintas greičiausiai A. Domaševičiaus parašytas straipsnis, pavadintas „Oportunistams iš buvusios Lietuvos socialdemokratų partijos“, kuriame, remiantis LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų ir LSDP CK 1919 01 30 nutarimu ir atsižvelgiant į tai, kad „kai kuriems mūsų draugams iš buvusios Lietuvos socialdemokratų partijos netelpa galvoje, kodėl mūsų partija permainė savo vardą“, buvo pareikšta, kad LSDP frakcija Vilniaus DAT buvo vienintelė socialistinė (socialdemokratinė) frakcija, 1919 m. sausio 6 d. Vilniaus DAT posėdyje rėmusi „revoliucinę vyriausybę“, ir kad „ji (LSDP – G. M.) priėmė komunistų programą ir taktiką“ ir nuo komunistų iš LBKP skyrėsi tik pavadinimu⁸⁴. Straipsnyje kreipiantis į buvusius LSDP narius –

80. Echo robotnicze, 1919 02 01, Nr. 18. P. 2; Iš laikraščių // Komunistas, 1919 02 02, Nr. 19. P. 2. Anot M. Biržiškos, Raudonajai armijai užėmus Vilnių ir čia įvedus „revoliucinę“ valdžią, Vilniuje likę socialdemokratai – LSDP nariai – „vienai stojo dirbti revoliucinėse valdžios įstaigose, kiti pačion revoliucinę vyriausybę, o dr. And. Domaševičiaus grupė, savo organe „Echo robotnicze“ kalbėjusi partijos vardu ir iš pradžių kiek šiaušiusis prieš tuos ar kitus revoliucinės valdžios nevykusius žygius, greit pasiskelbė komunistų partija ir susiliejo su Kapsuko-Angariečio organizacija“. Žr.: Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. P. 122. Dėl A. Domaševičiaus grupės „susiliejo“ su LBKP M. Biržiška neteisis. 1919 01 30 A. Domaševičiaus grupė tik nusprendė to siekti ir, kaip toliau tekste matysime, dėl to vyks savotiškos šios grupės ir LBKP derybos, tačiau formaliai „susiliejo“ taip ir neįvyks.

81. Žr.: Echo robotnicze iki 1919 01 31 ir nuo 1919 01 31.

82. M. Kanapinis [Klimas A. ?]. Kai kurių mūsų politinių grupių veidmainiavimas // Lietuva, 1919 05 17, Nr. 104. P. 1.

83. Kad būta išstojusių iš LSDP po 1919 01 30, rašo Ž. Kriaučiūnienė. Žr.: Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 17.

84. Echo robotnicze, 1919 02 01, Nr. 18. P. 1.

„oportunistus“, iš partijos pasitraukusius ar su ja nutraukusius ryšius po to, kai ji pakaitė pavadinimą, buvo sakoma:

„Draugai oportunistai, esame jums labai dėkingi, kad parodėte kas esate. Su jumis mums nepakeliui. Jūs į dešinę, o mes į kairę su tais su kuriais darbininkų masė. Jūs vieniši, o su mumis darbininkų ir valstiečių liaudis. Išstojote jūs vienetai. Į jūsų vietą ateina dešimtys sąmoningų savo tikslą žinančių žmonių.“⁸⁵

Kaip rašoma „LKP istorijos apybraižoje“, 1919 01 30 LSDP CK, Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų nutarimas reiškė tai, kad LSDP CK, Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos „atsiribojo nuo oportunistinių LSDP veikėjų, kurie, bendradarbiaudami su buržuazija, suteršė socializmo vėliavą“⁸⁶. Pasak sovietinių istorikų, tai rodė, kad „A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP priėmė Komunistų partijos šūkius ir taktiką, pripažino proletariato diktatūrą Tarybų valdžios forma, pasisakė už Tarybų Lietuvos susijungimą su kitomis tarybinėmis respublikomis“⁸⁷. Sovietinio istoriko B. Vaitkevičiaus vertinimu, A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP (kurioje, anot minėto istoriko, „buvo daugiausiai susitelkę Tarybų valdžią be išlygų palaikę“ ir „visais klausimais ėję drauge su komunistais Vilniaus ir Naujosios Vilnios darbininkai“⁸⁸) minėtu nutarimu „atsiribojo nuo senosios LSDP, kurios dešinieji lyderiai ėmė bendradarbiauti su kontrrevoliucine buržuazija“⁸⁹. Toks buvo retrospektyvus LSDP CK, Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų 1919 01 30 susirinkimo nutarimų vertinimas komunistinėje istoriografijoje. Tačiau kaipgi į A. Domaševičiaus vadovaujamos Lietuvos socialdemokratų grupės evoliuciją, ką tik minėtus jos 1919 01 30 susirinkimo nutarimus, taip pat į jos pasivadinimą komunistais ir pasiūlymą susijungti į vieną partiją reagavo tuometinė Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija?

Taigi LBKP CK, gavęs A. Domaševičiaus vadovaujamos LKP pasivadinusios LSDP grupės pasiūlymą dėl susijungimo, jį svarstė trijuose posėdžiuose⁹⁰. Iš pradžių, anot V. Kapsuko, LBKP CK „į tas greitas permainas“ dalies LSDP narių žiūrėjo „su dideliu nepasitikėjimu“, mat „jis puikiai žinojo LSDP vadovų nepastovumą ir oportunistizmą bei tautiškumą; žinojo taip pat jos silpnumą ir negalėjo su ja jungtis, kaip lygi su lygia“⁹¹.

Ypač kritiškai A. Domaševičiaus vadovaujamos grupės atžvilgiu buvo nusiteikęs Z. Angarietis, kuris griežtai pasisakė prieš susijungimą su A. Domaševičiaus LKP ir tvirtino, kad A. Domaševičiaus grupei priklausę darbininkai ir taip netrukus prisidės prie LBKP⁹². Tad 1919 02 01 vykusiame LBKP CK posėdyje buvo nuspręsta „nesueiti su LSDP į bloką“, į savo gretas kviesti tik eilinius LSDP narius, o į straips-

85. Ten pat.

86. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 432.

87. Ten pat.

88. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 488.

89. Ten pat. P. 527.

90. Ten pat.

91. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 7. P. 657.

92. Apie santykius su LSDP // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 1–2.

nį, pasirodžiusį „Echo robotnicze“ laikraštyje, duoti principinį atsakymą⁹³. 1919 m. vasario 2–4 d. vykusioje LBKP II konferencijoje buvo pasisakyta už „ryžtingą kovą su smulkiaburžuazinėmis partijomis“, prie kurių, be kitų socialistinių partijų, buvo priskiriama ir LSDP (nepaisant pastarosios pavadinimo pakeitimo į LKP, LBKP ją ir toliau vadino senu LSDP pavadinimu)⁹⁴.

1919 m. vasario 7 d. Z. Angarietis „Komuniste“ paskelbtame savo straipsnyje „Kaip suprasti?“ išsamiau paaiškino savo ir galimai dalies kitų LBKP narių nusistatymą prieš „Domaševičiaus LKP“ susijungimą su LBKP⁹⁵. Straipsnio autorius, atkreipęs dėmesį į tai, kad „Lietuvos socialdemokratų partija priėmė naują krikštą“, pažymėjo, kad „tai partija, kuri dar neseniai taip arti buvo susirišusi su kaizerine Taryba“, ir kad „dar neseniai jos atstovai oficialiai dirbo su juodąja Lietuva“, nors, „tiesa, toji juodoji Lietuva atstūmė tuos pagelbininkus“ ir dėl to LSDP „virto opozicijos partija“. Vėliau, anot Z. Angariečio, „ne kurie LSDP vadai vėl sugrįžo prie juodosios armijos“, nes „Lietuvos kontr-revoliucionieriams parūpo turėti koaliciniai ministeriai“ ir kad neužmiršo jie ir „apie LSDP narius“. Tačiau, pasak lietuvių bolševikų ideologo, A. Janulaičiui ir J. Pakniui įėjus į „kaizerinės tarybos ministeriją“, kiti LSDP nariai pradėjo aiškinti, kad tai įvyko „be jų partijos žinios“.

Čia cituojamame straipsnyje Z. Angarietis tvirtino, kad „mums“ (t. y. komunistams iš LBKP) „ne taip svarbu“, kaip minėti socialdemokratai įėjo į minėtąją Vyriausybę, ir kad „mums gana to, kad „komunistai“ iš Lietuvos social-demokratų partijos, paklaustieji apie kaizerinės politikos ministerius Janulaitį ir Paknį tik atsakė: mes užklausim jų kodėl jie taip padarė“. Anot vieno iš lietuvių bolševikų lyderių, „iš tų [lietuvių socialdemokratų – G. M.] žingsnių buvo matyti, kad LSDP vadai kryo dešinien, ieškojo bendro darbo net su aršiausiais darbininkų priešais“.

Toliau Z. Angarietis aiškino, kad „aštrios darbininkų kovos metu, kada proletariatas susirėmė su buržuazija dėl valdžios“, „darbininkai negali ilgai tylėti“ ir kad „jie pradeda sakyti savo žodį“, ir kad „taip daro ... net seniau nesusipratę darbininkai ... iš Lietuvos socialdemokratų partijos“, ir kad „ši darbininkų kryptimą kairyn turi patėmyti ir L. S. D. Partijos vadai“, kurie, kad „nepasilikti generolais be armijos pradėjo kalbėti gana kairius žodžius ir net pripažino Laikinąją Revoliucinę Darbininkų – Valstiečių valdžią“ ir „rūpinosi sueiti į bloką su komunistais“.

Tačiau, pasak lietuvių bolševikų ideologo, LBKP „griežtai atsisakė daryti blokus“ su „LSDP Komunistų partija“, kad ji [LBKP] pripažįsta „tik vieną tikrai revoliucinę darbininkų partiją Lietuvoje“ ir kad ta partija yra LBKP, ir kad „visi darbininkai kuriems tikrai rūpės proletariato partija patys įstos į tos partijos eiles“, ir kad tai padaryti gali ir darbininkai iš LSDP.

93. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 17.

94. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos Konferencija (Tąsa) // Komunistas, 1919 02 12, Nr. 23. P. 2; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 417.

95. M. Bevardis [Angarietis Z.]. Kaip suprasti? // Komunistas, 1919 02 07, Nr. 21. P. 1.

Čia pristatomame straipsnyje Z. Angarietis taip pat pareiškė, kad „komunistų partija jokių būdu negali sutikti su tuo, kad jai svetimos partijos savintūsi jos vardą“, ypač tuo metu, kai „eina rinkimai į Vilniaus darbininkų Tarybą“ – „juk ne vienas darbininkas gal pamanyti kad Lietuvos Komunistų Partija tai toji pati Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija“. Toliau Z. Angarietis LBKP vardu pareikalavo, kad LSDP „nedrįstų daugiau vadintis Lietuvos komunistų partija“, nes „Lietuvoj yra tik viena komunistų partija“ – LBKP ir kad jų „daugiau nėra ir negali būti“, o „visoms kitoms partijoms, kurios vagia komunistų vardą“, komunistai (LBKP) sako: „šalin nagus“⁹⁶.

Šiek tiek apie „A. Domaševičiaus komunistų partiją“ rašiusi istorikė Ž. Kriaučiūnienė mini, kad LBKP buvo nutarta patraukti „Echo robotnicze“ į partinį teismą už svetimo vardo pasisavinimą ir taip pat už politinį šantažą⁹⁷. Tačiau netrukus LBKP CK narių daugumos nuomonė ėmė keistis ir 1919 02 13 vykusiame LBKP CK posėdyje dauguma pripažino, kad vadinamąją Lietuvos komunistų partiją priimti į LBKP sudėtį yra galima su sąlyga, jeigu ji „besąlygiškai pripažins Komunistų partijos programą ir taktiką“⁹⁸. Kaip vėliau rašė V. Kapsukas, LBKP nusprendė, kad „jei iš tikrųjų pamatinių skirtumų nebėra, jei tą pačią programą ir taktiką pripažįsta abi partijos, tai nėra prasmės skyrium gyvuoti silpnutei buvusiai LSDP“⁹⁹. Tad LBKP CK A. Domaševičiaus vadovaujamai LKP vardu pasivadinusiai, visos LSDP vardu kalbėjusiai buvusių socialdemokratų grupei (kurią LBKP vis dar vadino LSDP) buvo pasiūlyta įeiti į LBKP, „paliekant sau (LBKP – G. M.) teisę išskirti pavienius asmenis“¹⁰⁰.

Pagal LBKP CK pasiūlymą, LSDP pasivadinusios LKP CK ir pavienės organizacijos turėjo padaryti oficialius pareiškimus, kuriuose turėjo būti teigiama, kad „LSDP suprato, jog vien tik komunistų partijos taktika atitinka dabartiniam momentui ir atstovauja Lietuvos ir Baltarusijos revoliucinį proletariatą, smerkia visus bendradarbiavimo su proletariato priešais bandymus“ ir kad ji – LKP (buvusi LSDP) „atsiskiria nuo svyruojančių elementų ir išmeta juos iš savo tarpo“¹⁰¹. Už tokį pasiūlymą 1919 02 13 LBKP CK posėdyje balsavo dauguma CK narių (V. Kapsukas, P. Eidukevičius, K. Cichovskis, S. Dimanšteinas). Prieš buvo tik vienas Z. Angarietis¹⁰².

Anot V. Kapsuko, tam, kad įvyktų buvusios LSDP prisijungimas prie LBKP, jos (buvusios LSDP) CK „turėjo padaryti tam tikrą pranešimą ... apie jos (LSDP) evoliuciją, turėjo būti griežtai pasmerktas laikotarpis, kuomet LSDP varė socialpatriotų darbą“ ir turėjo būti „pravesta aiški linija tarp jos ir įvairių socialdemokratų, kurie šiandien su viena, ryt su kita“¹⁰³.

96. Ten pat. P. 1–2.

97. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 17.

98. Apie santykius su LSDP // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 1.

99. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 7. P. 657.

100. Apie santykius su LSDP // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 1.

101. Ten pat.

102. Ten pat.

103. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 657.

Taigi komunistams iš LBKP reikėjo, kad A. Domaševičiaus vadovaujama grupė dar kartą atsiribotų nuo ankstesnių savo ir visos LSDP ideologinių-politinių nuostatų ir politinės taktikos. Tą pačią 1919 m. vasario 13 d. įvykusiame LKP pasivadinusios LSDP Vilniaus organizacijos susirinkime, kuriame, anot „Echo robotnicze“, dalyvaavo ir LKP (LSDP) CK nariai, dar kartą buvo svarstytas susijungimo su LBKP klausimas ir dar kartą buvo pritarta vienijimuisi su LBKP¹⁰⁴. 1919 m. vasario 14 d. „Echo robotnicze“ numeryje, kuriame buvo pranešama apie 1919 02 13 susirinkimą, buvo konstatuota, kad LKP ir LBKP „vadovaujasi viena programa ir viena taktika“ ir buvo pasisakyta (vedamajame) už „vieningą revoliucinį frontą prieš buržuaziją“¹⁰⁵.

Nepaisant viso to ir to, kad, atrodo, A. Domaševičiaus LKP buvo linkusi pildyti LBKP susijungimui keliamas sąlygas, pastaroji (LBKP) delsė susijungti su LKP, ar, tiksliau, pastarąją prisijungti, ir šį procesą (galbūt dėl Z. Angariečio priešinosi aptariamam susijungimui / prisijungimui) vilkino. Matyt, galima pritarti šiek tiek apie A. Domaševičiaus Lietuvos komunistų partiją rašiusiai istorikei Ž. Kriaučiūnienei, kad tuo metu dar buvo likęs tam tikras LBKP CK narių „nepasitikėjimas A. Domaševičiumi ir jo vadovaujama partija“¹⁰⁶.

Neatmestina, kad tam tikros įtakos tam turėjo ir kai kurie A. Domaševičiaus straipsniai laikraštyje „Echo robotnicze“, kuriuose jis kritikavo „Tarybų valdžią“ už tai, kad ji „nesugebėjo įveikti kainų kilimo, spekuliacijos ir panašiai“¹⁰⁷. Galbūt A. Domaševičiaus LKP susijungimą su LBKP (LKP prisijungimą prie LBKP) pastaroji vilkino ir dėl, anot kai kurių istorinių šaltinių, pasireiškusio A. Domaševičiaus prieštaravimo „Tarybų Lietuvos“ ir „Tarybų Baltarusijos“ susijungimui ir vadinamojo Litbelo sukūrimui¹⁰⁸.

Čia galima būtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad 1919 02 17 įvykusiame posėdyje, kuriame, be kitų, buvo svarstomi ir klausimai, susiję su kitą dieną prasidėsiančiu Pirmuoju Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimu, LBKP CK nutarė neleisti, kad suvažiavimą sveikintų ir Lietuvos socialdemokratų partija, o „A. Domaševičių draugiškai įtikinti, kad jis nepasisakytų“¹⁰⁹. Tačiau A. Domaševičių „įtikinti“, matyt, nepavyko ir jis, kaip rašoma

104. Kronika Miejszcowa // Echo robotnicze, 1919 02 14, Nr. 29. P. 2; Chronika // Komunistas, 1919 02 16, Nr. 25. P. 4.

105. Jėdyny front // Echo robotnicze, 1919 02 14, Nr. 29. P. 1–2.

106. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 18.

107. Ten pat.

108. Kad A. Domaševičius prieštaravo Litbelo sukūrimui, savo atsiminimuose tvirtina tuo metu (1919 02 18–19) Vilniuje buvęs ir Pirmajame Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavime dalyvavęs K. Bielinis. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 328. Tačiau jokiuose kituose šaltiniuose šią K. Bielinio informaciją patvirtinančių duomenų nėra. Tam tikrų abejonių K. Bielinio atsiminimuose teikiamos informacijos tikrumu kelia ir kai kurie pateikiami faktai, pavyzdžiui, kad A. Domaševičius nedalyvavo Pirmajame Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavime, kai yra žinoma, kad jis minėtame suvažiavime dalyvavo. Žr. ten pat.

109. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 18.

1919 02 23 „Komuniste“, minėtąjį suvažiavimą sveikino „buvusios LSDP, neseniai tapusios Lietuvos komunistų partija, vardu“¹¹⁰. Tačiau kol kas toliau nekalbėkime apie A. Domaševičių ir jo LKP santykių su čia minimu suvažiavimu ir baikime LKP jungimosi su LBKP istorijos pristatymą.

Taigi, nepaisant tam tikrų galbūt buvusių 1919 m. vasario mėnesį LBKP ir A. Domaševičiaus LKP santykių nesklandumų, 1919 m. vasario 22–23 d. Vilniuje įvykusioje Lietuvos komunistų partija pasivadinusios A. Domaševičiaus vadovaujamos buvusios LSDP grupės konferencijoje¹¹¹ konstatavus, kad, anot šios konferencijos dalyvių, LSDP pavadinimas neatitiko partijos taktikos ir veiklos „socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros metu“, buvo nutarta patvirtinti LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų bei CK 1919 01 30 nutarimą pakeisti partijos pavadinimą iš LSDP į LKP ir taip pat buvo patvirtintas nutarimas susijungti su LBKP¹¹².

Tiesa, A. Domaševičiaus LKP iškėlė ir tam tikras susijungimo su LBKP sąlygas, pagal kurias tas susijungimas turi įvykti¹¹³. Anot šių LKP konferencijos iškeltų sąlygų, susijungiant LKP ir LBKP turi būti „sulieti abiejų partijų ir centro komitetai ir vietinės organizacijos“, taip pat turi būti „sujungtos partijų lėšos“ ir turi būti palikti laikraščiai „Echo robotnicze“ bei „Darbo balsas“ (kaip žinia, tuo metu jau neleidžiamas – G. M.), kuriuos „du kartus per savaitę leis tie patys bendradarbiai“¹¹⁴.

Anot jau minėtos istorikės Ž. Kriauciūnienės, tokios A. Domaševičiaus LKP iškeltos susivienijimo sąlygos LBKP CK buvo nepriimtinos¹¹⁵. Matyt, jos turėjo įtakos tam, kad A. Domaševičiaus LKP prisijungimo prie LBKP procesas iš pastarosios pusės ir toliau buvo vilkinamas¹¹⁶.

Taip teigti, atrodo, leistų faktas, kad tik praėjus beveik pusantro mėnesio nuo 1919 02 22–23 LKP konferencijos, LBKP CK 1919 03 30 dar kartą svarstė „LSDP priėmimo“ arba, kaip sakoma kitoje LBKP CK nutarimo protokolo vietoje, LSDP „įėjimo“ į LBKP klausimą¹¹⁷. Visgi 1919 03 30 LBKP CK posėdyje prieš balsavus tik Z. Angariečiui, o už visiems kitiems CK nariams, LBKP CK nutarė „LSDP priėmimą į LBKP pripažinti galimu su sąlyga jei be jokių sąlygų jie (t. y. LKP – buvusioji LSDP): a) „pripažins mūsų programą ir taktiką“ ir jei b) jų „CK sutinka sumokėti jų skolas“¹¹⁸. Taigi LBKP CK vis dėlto nusprendė, kad „yra galima“ priimti A. Domaševičiaus grupę į

110. Ten pat; Lietuvos Darbininkų, Bežemių, Mažažemių ir Raudonarmiečių Atstovų Tarybų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 23, Nr. 28. P. 3.

111. Iš pradžių „Echo robotnicze“ buvo pranešta, kad ši konferencija įvyks 1919 02 20, tačiau vėliau konferencija buvo perkelta į 1919 02 22. Žr.: Echo robotnicze, 1919, Nr. 32. P. 4; Nr. 36. P. 1.

112. Konferencija S.D.P.L. // Echo robotnicze, 1919 02 25, Nr. 38. S. 1.

113. Ten pat.

114. Ten pat.

115. Kriauciūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 19.

116. Žinoma, galėjo būti ir taip, kad šis procesas buvo vilkinamas ir dėl 1919 m. kovo pradžioje vykusio LBKP ir Vakarų Baltarusijos komunistų partijos susijungimo proceso. Kaip žinoma, 1919 m. kovo pradžioje įvyko šių komunistų partijų jungiamasis suvažiavimas.

117. Apie santykius su LSDP // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 1.

118. Ten pat.

LBKP. Tikėtina yra ir tai, kad ir prieš tai, ir po to A. Domaševičiaus LKP kaip visada sutiko su LBKP sąlygomis¹¹⁹.

Matyt, tam įtakos galėjo turėti tai, kad tuo metu, kaip rašoma istoriografijoje, A. Domaševičiaus vadovaujamos partijos Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų eiliniai nariai darbininkai, „nesulaukdami kada bus išspręstas susivienijimo klausimas partijų centro komitetų lygyje, patys stojo į LBKP „individualia tvarka“¹²⁰. Komunistinėje istoriografijoje rašoma, kad iš A. Domaševičiaus LKP (buvusios LSDP) pasitraukė ir perėjo į LBKP daug jos narių darbininkų¹²¹. Tai paliudija ir tuo metu Vilniuje gyvenęs buvęs LSDP narys, o tada nepartinis socialdemokratas M. Biržiška, anot kurio vieno iš vėliau rašytų tekstų, „darbininkai perbėgino į valdančiąją partiją palikdami A. Domaševičių vieną“¹²².

Dėl istorinių žinių trūkumo neaišku, kiek iš viso narių turėjo A. Domaševičiaus vadovaujama buvusi LSDP grupė, tiek tada, kada ji nusprendė pasivadinti LKP, tiek čia aptariamu metu, todėl sunku pasakyti kiek jų perėjo į LBKP „individualia tvarka“ ir kiek jų liko. Matyt, galima pasakyti tik tiek, kad tikėtina, jog A. Domaševičiaus LKP priklausiusių narių buvo nedaug jau dalies LSDP pasivadavimo LKP metu ir tas skaičius mažėjo, o aptariamu metu pas A. Domaševičių galėjo būti likusi tik labai nedidelė grupelė žmonių. Akivaizdu, kad jo vadovaujamos organizacijos „nubyrėjimas“, narių perėjimas į LBKP, esant ir taip didžiuliams tiek narių ir organizacijų skaičiaus, tiek politinio „svorio“ ir įtakos skirtumams LBKP naudai¹²³, vertė A. Domaševičių sutikti su tomis jo vadovaujamos LKP prisijungimo prie LBKP sąlygomis, kurias pastaroji kėlė.

Kaip rašoma komunistinėje-tarybinėje istoriografijoje, „LSDP atsisakius nuo Steigiamojo Seimo lozungo, pripažinus komunistų partijos programą, proletariato diktatūrą Tarybų valdžios forma“ ir „pasisakius už Tarybų Lietuvos susijungimą su kitomis tarybinėmis respublikomis ... nebuvo principinių kliūčių susijungti LSDP ir LBKP“¹²⁴, tad ir A. Domaševičiaus vadovaujamų buvusių kairiųjų socialdemokratų iš LSDP politinio ir idėjinio suartėjimo su komunistais procesas turėjo baigtis organizaciniu jų susivienijimu¹²⁵.

Nepaisant to, iki pat komunistinės valdžios Vilniuje egzistavimo pabaigos, tai yra iki tol, kol 1919 04 19 Vilnių užėmė ir bolševikus iš čia išvijo lenkų kariuomenė, A. Domaševičiaus vadovaujamos buvusios LSDP grupės, pasivadinusios LKP, susijungimas su LBKP, o tiksliau – pirmosios prisijungimas prie antrosios, taip ir neįvy-

119. Anot V. Kapsuko, „buvusios LSDP“, t. y. A. Domaševičiaus LKP CK, padarė tuo klausimu tarp savų jų pasikalbėjimą ir „po tūlo svyravimo“ sutiko su LBKP CK sąlygomis.

120. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 19.

121. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 432; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 527.

122. M. B-ka [Biržiška M.]. Andrius Domaševičius // Lietuvių enciklopedija. T. 6. – Kaunas, 1937. P. 1211.

123. Tai paliudytų, pavyzdžiui, tokie skaičiai: LBKP Vilniaus organizacija, 1918 m. spalį turėjusi apytiksliai 200 narių, 1919 m. sausį turėjo jau 350 narių, o LBKP Panevėžio organizacija atitinkamai turėjo apie 300 ir 500 narių. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 454.

124. Ten pat. P. 526.

125. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 433.

ko. Po bolševikų, taigi ir LBKP vadovybės, pasitraukimo iš Vilniaus A. Domaševičiaus LKP pakriko ir nustojo egzistavusi.

Pats Vilniuje pasilikęs A. Domaševičius buvo persekiojamas lenkų valdžios. Jo bute buvo 7 kartus darytos kratos. 1919 05 02 buvo suimtas ir uždarytas į Lukiškių kalėjimą, tačiau Laikinojo lietuvių komiteto rūpesčiu ir laidavimu 1919 06 21 buvo paleistas. Po kelių savaičių jis vėl buvo suimtas, vėl kalinamas Lukiškių kalėjime, o paskui lenkų valdžiai traukiantis iš Vilniaus, 1919 m. liepos mėnesį išvežtas į Lenkiją, kur buvo kalinamas Varšuvoje, po to Vronkuose bei Dombių koncentracijos stovykloje prie Krokuvos. 1920 m. paleistas iš kalėjimo, buvo nuvykęs į SSRS, iš kur nelegaliai sugrįžo į Lietuvą bei apsigyvenęs Panevėžyje dirbo gydytojo darbą ir šiek tiek dalyvavo visuomeniniame gyvenime, profesinių sąjungų judėjime, nors komunistų partijai (1920 m. pavadinimą į LKP pakeitusiai LBKP) ir nepriklausė, tačiau, anot komunistinės istoriografijos, „palaike ryšius su veikiančiais pagrindyje komunistais“, „ėjo kartu su komunistais, atlikdavo LKP pavedimus“, materialiai rėmė LKP, komunistinę spaudą, Raudonąją pagalbą, „rėmė LKP suorganizuotus darbininkų kuopų, kairiųjų darbininkų ir valstiečių sąrašus“ I, II ir III Seimų rinkimuose, buvo ne vieną kartą suimtas ir kalintas, teisiamas, tačiau išteisintas kuopininkų byloje¹²⁶.

Grįžtant prie čia aptarimų 1919 m. pirmo ketvirčio įvykių reikia pastebėti, kad komunistinėje istoriografijoje, pradedant jau V. Kapsuku, buvo rašoma, kad A. Domaševičiaus LKP prisijungimas prie LBKP neįvyko tik dėl to, kad Vilnių užėmė lenkai¹²⁷. Pavyzdžiui, „LKP istorijos apybraižoje“ taip ir rašoma, kad įgyvendinti aptariamąjį neįvykusį susivienijimą „sutrukdė buržuazinės dvarininkinės Lenkijos kariuomenė, kuri okupavo Vilnių“¹²⁸.

Dėl istorinių duomenų trūkumo sunku pasakyti, ar tik dėl to neįvyko A. Domaševičiaus vadovaujamos LKP (komunistų iš LBKP, o vėliau ir visos komunistinės istoriografijos ir toliau vadinamos LSDP) prisijungimas prie LBKP. Juk komunistinė valdžia Vilniuje po 1919 03 30 LBKP CK posėdžio egzistavo dar apie 20 dienų. Galbūt reikėtų tik pritarti Ž. Kriaučiūnienės iškeltam klausimui – „ar iš tikro iki balandžio 19 d. Lenkijos kariuomenės įsiveržimo į Vilnių buvo per maža laiko partijoms susijungti“¹²⁹ ir dar papildomai paklausti, ar tikrai LBKP norėjo prisijungti prie savęs mažytę, labai negausią ir toliau mažėjančią A. Domaševičiaus LKP? Gal aštriu charakteriu ir savo nuomonės turėjimu pasižymintio ir, bolševikiniu-komunistiniu požiūriu „oportunistinę“ praeitį turėjusio A. Domaševičiaus LBKP ir nenorėjo priimti į savo gretas?

126. Apie A. Domaševičiaus gyvenimą ir veiklą po 1919 04 19 žr.: M. B-ka [Biržiška M.] Domaševičius Jonas Andrius. P. 1211–1212; Micelmacheris V. Daktaras J. A. Domaševičius – pirmasis LTSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras. P. 8–11; Komodaitė J. Komunistų bendražygis. Pažymint A. Domaševičiaus gimimo 100-ąsias metines. P. 63–64; Vaitkevičius B. Įžymus darbininkų judėjimo veikėjas. Andriaus Domaševičiaus 100-ųjų gimimo metinių proga. P. 12–13; Jurginis J. Gydytojas Andrius Domaševičius. Laikas ir amžininkai. P. 112–145.

127. Žr.: Kapsukas V. Trumpa LSDP istorija. P. 657.

128. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 433.

129. Kriaučiūnienė Ž. A. Domaševičiaus komunistų partija. P. 19.

Nepaisant to, kad ir nespėjusi susijungti su LBKP, A. Domaševičiaus grupė praktiškai komunistinės valdžios viešpatavimo Vilniuje metu jau buvo iš socialdemokratinės politinės jėgos virtusi ar bebaigianti virsti komunistine politine jėga, t. y. jai priklausę žmonės iš socialdemokratų virto ar buvo bebaigia virsti komunistais. Nors kai kurių šios grupės narių, pavyzdžiui, vieno iš šios grupės lyderių J. Vilkaičio, virtimas komunistais tebuvo trumpalaikis. A. Domaševičiaus vadovaujamos grupės virsmą komunistine politine grupe liudija ir jos politinė laikysena 1919 m. vasario mėnesį, ir tos politinės laikysenos palyginimas su kitų tuo metu Vilniuje veikusių socialistinių partijų politine laikysena.

Visų pirma tai liudija A. Domaševičiaus sveikinimo kalba 1919 02 18–20 vykusiam LBKP organizuotame ir vadovaujamame „Pirmajame Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavime“ (toliau – I tarybų atstovų suvažiavimas – G. M.) ir kelių (vienais duomenimis 5, kitais – 6)¹³⁰ jo (A. Domaševičiaus) vadovaujamos grupės atstovų dalyvavimas ir užimta pozicija šiame suvažiavime¹³¹ bei dviejų (tarp jų ir A. Domaševičiaus) LKP (buvusios LSDP) narių, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, dviejų „kairesnių iš LSDP“, išrinkimas į suvažiavime sudarytą „Tarybų Lietuvos“ Centro vykdomąjį komitetą (CVK), o po to ir į jungtinį Lietuvos ir Baltarusijos CVK¹³². Mat I tarybų atstovų suvažiavimas priėmė „pamatan“ RTFSR Konstituciją ir RKP(b) CK inicijuotą rezoliuciją dėl „Tarybų Lietuvos“ susijungimo su „Tarybų Baltarusija“, taip pat dėl šių „tarybinių respublikų“ CVK sujungimo ir vienos bendros vyriausybės sudarymo, ir rezoliuciją žemės klausimu, kur buvo pasisakyta už dvarų žemės nacionalizaciją¹³³.

Kalbant apie A. Domaševičiaus LKP, tai yra buvusių LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų daugumos atstovų, politinę laikyseną minimame suvažiavime, tenka pastebėti, kad apie ją beveik nėra informacijos. Būtent tai, taip pat ir minėti netrukus po I tarybų atstovų suvažiavimo vasario 22–23 d. vykusios A. Domaševičiaus LKP

130. Palyginimui: LBKP atstovų šiame suvažiavime buvo 166, nepartinių – 35, LRSLP ir Li BKSRLP – 10 (kitais duomenimis – 9), Bundo – 4, LBSDDP – 1 atstovas. Žr.: Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 21, Nr. 27. P. 2; 1919 02 23, Nr. 28. P. 3; 1919 02 28, Nr. 30. P. 2; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 485; Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje. – Vilnius, 1962. P. 100.

131. To meto A. Domaševičiaus pažiūrų iliustravimo požiūriu charakteringas yra trečią suvažiavimo dieną, svarstant „tarptautinį Lietuvos Tarybų respublikos padėjimą“ ir „šalies gynimą“, jo šūktelėjimas iš vietos „Mes visi kviečiame į Raudonąją Armiją – mūsų laimėjimų gynėją“. Žr. Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 28, Nr. 30. P. 2.

132. Ten pat; Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 23, Nr. 28. P. 3; Pirmas iškilmingas Lietuvos ir Baltarusijos Centro Pildomųjų komitetų posėdis // Komunistas, 1919 03 02, Nr. 31. P. 2; Echo robotnicze, 1919 02 22, Nr. 36. P. 2; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 498–499. Iš viso Litbello CVK buvo išrinktas 91 komunistas iš LBKP, 4 Bundo atstovai, 2 LKP (LSDP), 2 Poalei Cion, 1 LBSDDP(i) atstovas.

133. Komunistas, 1919 03 04, Nr. 32. P. 2; Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918–1919 m.). P. 100; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 491, 493.

konferencijos priimti nutarimai liudyty, kad A. Domaševičiaus LKP atstovai, arba buvusieji, o anot to meto komunistų ir komunistinės istoriografijos, ir tuo metu tebesantys socialdemokratai, iš esmės neprieštaravo I tarybų atstovų suvažiavimo nutarimams.

Mat jeigu būtų buvę tokių prieštaravimų, tai jie vienaip ar kitaip turėjo atsispindėti to meto spaudoje, o vėliau ir istoriografijoje. Nes, pavyzdžiui, apie tai, kokią politinę laikyseną tuo metu, taip pat ir po I tarybų atstovų suvažiavimo, užėmė kitos Vilniuje ir kitose bolševikų kontroliuojamose Lietuvos teritorijose pasireiškusios socialistinės partijos, informacijos galima rasti tiek to meto spaudoje, tiek ir istoriografijoje. Jos, matyt, galima rasti ir dėl to, kad šioms socialistinėms partijoms, tiek minimame suvažiavime, tiek ir to meto politiniame procese apskritai, buvo būdingas didesnis ar mažesnis kritiškumas komunistinės valdžios atžvilgiu.

Kaip jau minėjome, po to, kai Raudonoji armija užėmė Vilnių, nors beveik visų socialistinių partijų frakcijos Vilniaus DAT ir sveikino ją už išvadavimą nuo lenkų, tačiau tuomet tik A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP frakcija, išskyrus, savaime suprantama, LBKP frakciją, pripažino V. Kapsuko komunistinę vyriausybę ir jos sudarytą Vilniaus karinį-revoliucinį komitetą. Nors ir ne tik Vilniaus LSDP organizacijoje, bet ir kai kuriose kitose iš Vilniuje veikusių socialistinių partijų vyko prokomunistinė evoliucija, arba, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „kairėjimo procesai“¹³⁴ (ypač Bunde¹³⁵), ką, beje, liudija ir kai kurių iš šių partijų atstovų pasisakymai I tarybų atstovų suvažiavime¹³⁶, tačiau šių partijų spaudoje ir jų atstovų minimuose pasisakymuose buvo daugiau ar mažiau kritinių minčių komunistinės valdžios politikos atžvilgiu.

Nekalbant apie I tarybų atstovų suvažiavime atstovų, atrodo, neturėjusią ir kritiškai padedant Raudonajai armijai įvestos komunistinės valdžios atžvilgiu nusistačiusią nedidelę ir praktiškai jokios politinės įtakos neturėjusią dešiniųjų socialistų revoliucionierių grupelę, pasisakiusią už Steigiamąjį susirinkimą ir, atrodo, nepritarusią jokiai Tarybų valdžiai bet kokiaje jos interpretacijoje, ir Vilniuje veikusius lenkų socialdemokratus (LBSDP), užėmusius prolenkišką politinę orientaciją, komunistinę valdžią kritikavo ir didesne ar mažesne (tačiau mažesne, negu LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos) prokomunistine evoliucija pasižymėjusios LBSDDP(i), Bundo, Poalei Cion partijos.

134. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 489.

135. Kaip matėme, Bundo frakcija jau pirmosios Vilniaus DAT atidarymo metu, kaip ir kitų socialistinių partijų frakcijos, išskyrus dešiniuosius socialistus revoliucionierius, pasisakė, kad valdžia turi priklaustyti taryboms. 1919 01 11 vykusio visuotinio Vilniaus Bundo organizacijos susirinkimo rezolucijoje taip pat buvo atmesti Steigiamojo susirinkimo, demokratinių miesto savivaldybių ir žydų bendruomenių lozungai ir pasisakyta už tarybas. Komunistinėje istoriografijoje rašoma, kad Vilniaus Bundo organizacija, kuri buvo didžiausia Lietuvoje minėtame susirinkime, pirmą kartą oficialiai atmetė „buržuazinius demokratinius lozungus ir pripažino Tarybų valdžią“. Žr. ten pat. P. 524–525.

136. LBSDDP(i), Bundo, Žydų socialdemokratų darbininkų partija Poalei Cion savo sveikinimuose suvažiavimui pareiškė, kad jos laikosi Tarybų valdžios pozicijų ir „rems proletariato diktatūrą ir kovos dėl Tarybų valdžios“ (Bundas) ar kad „kovoje iki galo laikysis kartu su kitų tautų proletariatu“ (Poalei Cion). Ten pat. P. 488–489; Lietuvos Darbininkų, Bežemių, Mažžemių ir Raudonarmiečių Atstovų Tarybų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 23, Nr. 28. P. 3.

Jų atstovai kritikavo komunistinę valdžią ne tik dėl socialinės ir ekonominės jos politikos (dėl to, kaip matėme, V. Kapsuko valdžią šiek tiek kritikavo ir A. Domaševičius), bet ir dėl jų galimybių rinkimų į naująją Vilniaus DAT metu varžymų, šių rinkimų demokratiškumo stokos ir, žinoma, žvelgiant konceptualiau, bolševikinė „Tarybų valdžia“ buvo kritikuojama už tai, kad ji nesiremia kitomis už tarybų valdžią pasisakančiomis partijomis¹³⁷. Būtent reikalavimas remtis ne tik LBKP, o ir kitomis už Tarybų valdžią pasisakančiomis partijomis buvo išsakyta LBSDDP(i) ir Bundo atstovų pasisakymuose I tarybų atstovų suvažiavime¹³⁸. Taip pat šiame suvažiavime dalyvavusių socialistinių partijų atstovai kritikavo Vilnių valdantį karinį-revoliucinį komitetą dėl vasario pradžioje įvykdyto spaudos laisvės suvaržymo, dėl to, kad jis ir komunistinė valdžia yra atėmę iš visų kitų partijų spaudos, žodžio laisvę¹³⁹.

Nors LBSDDP(i) ir Bundo atstovų pareiškimuose I tarybų atstovų suvažiavime ir atsispindėjo jų tolesnio prokomunistinio radikalėjimo procesas, pirmiausia pasireiškęs tarp eilinių šių partijų narių, tačiau, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „dar ir tuo metu šios partijos nebuvo atsisakę savo idėjinių smulkiaburžuazinių pažiūrų, nesuprato Tarybų valdžios revoliucinių priemonių, svyravo sprendžiant gyvybinius respublikos gyvenimo klausimus“¹⁴⁰. Todėl LBKP „darbininkų susirinkimuose, tarybose, spaudoje idėjiškai kovojo“ prieš šias, anot jos, „vadinamąsias tarybines partijas“¹⁴¹.

Aiškiausias antikomunistines, arba, pasak komunistinės istoriografijos autorių, „antitarybines“, pozicijas užėmė ir griežčiausiai I tarybų atstovų suvažiavime atstovaujamų socialistinių partijų komunistų vykdomos politikos atžvilgiu buvo nusista-

137. 1919 01 11 Bundo Vilniaus organizacijos visuotiniame susirinkime priimtoje rezoliucijoje, jos baigiamojoje dalyje buvo pabrėžta, kad „Tarybos turi išreikšti tikrąją darbininkų masių valią, o ne tapti atskirų partijų įrankiu“. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 524–525.

138. Lietuvos Darbininkų, Bežemių, Mažažemių ir Raudonarmiečių Atstovų Tarybų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 26, Nr. 29. P. 2. Anot Z. Angariečio, Bundas ir menševikai (LBSDDP(i)) suvažiavime ne vieną kartą reikalavo, kad Tarybų valdžia remtųsi ir kitomis partijomis, nors tos partijos, pasak Z. Angariečio, buvo „antitarybinėmis“. Žr.: Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918–1919 m.). P. 100. Kitame savo veikalė Z. Angarietis rašė, kad šių „antisovietinių partijų uždavinys sabotuoti suvažiavimą“. Žr.: Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. V skyrius (1918–1920) // LYA LKP DS. F. 5420. Ap. 2. B. 90. L. 126.

139. Lietuvos Darbininkų, Bežemių, Mažažemių ir Raudonarmiečių Atstovų Tarybų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 26, Nr. 29. P. 2; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 489. Kaip žinoma, iki 1919 m. vasario 8 d., t. y. daugiau kaip mėnesį po komunistinės valdžios atsiradimo, Vilniuje karinis revoliucinis komitetas, nuo kurio priklausė ir spaudos bei susirinkimų laisvė, socialistinėms ir buržuazinėms partijoms netrukė veikti ir leisti savo spaudą. Tačiau po 1919 m. vasario 8 d. Vilniuje visi nekomunistiniai laikraščiai – lietuvių, žydų, lenkų ir rusų kalbomis buvo uždrausti. Pastebėtina, kad Lietuvos komunistų partija pasivadinusios A. Domaševičiaus vadovaujamos grupės leidžiamas „Echo robotnicze“ uždraustas nebuvo. Dėl gausių minimame suvažiavime išsakytų priekaištų Kariniam revoliuciniam komitetui būsimasis Litbelo komunistų partijos pirmininkas K. Cichowski pasakė, kad spausdinti laikraščius draudžiama tik kontrrevoliucionieriams, nes darbininkams (komunistams) spauda nėra suvaržyta. Iš to išeitų, kad visas nekomunistines socialistines partijas komunistai laikė kontrrevoliucinėmis.

140. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 489, 524.

141. Ten pat. P. 523–524.

čiusi Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija (LRSLP) ir su ja bloke veikusi Lietuvos ir Baltarusijos kairiųjų socialistų revoliucionierių partija (LBKSRP)¹⁴².

Reikia pažymėti, kad LRSLP save, kaip minėta, kartu su bloke veikusia LBKSRP, laikė „revoliucinio socializmo partija“, vienintele revoliucinio socializmo atstove ir reiškė tarp lietuviškųjų politinių partijų ir aršiai kritikavo tiek lietuvių, tiek kitų tautų „social-patriotizmą“. Laikydama save „darbininkų, bežemių ir mažžemių ūkininkų reikalų reiškėja ir gynėja pasiryžusia vesti kuo griežčiausią kovą su visais darbo žmonių priešininkais, vis vien kaip jie save bevardintų“, LRSLP 1918 m. pabaigoje pasisakė už „kuo greičiausią darbininkų ir darbo ūkininkų tarybų kūrimą“, „už valdžios paėmimą į darbo žmonių rankas“, „į darbo žmonių organų – Tarybų rankas“, „už tikrą Tarybų valdžią“, „už tai, kad „darbo žmonių išrinktos Tarybos“ „nevaržomai Lietuvoje įvestų socialistinę tvarką“, o aukščiausioji valdžia Lietuvoje priklausytų „darbininkų, bežemių ir mažžemių – darbo ūkininkų Tarybų suvažiavimui ir jo išrinktam Centro Vykdomajam komitetui“¹⁴³.

Pasisakydama „už tikrą Tarybų valdžią“ ir „už laisvą darbo žmonių apsisprendimą“ LRSLP kartu su LBKSRP 1918 m. gruodžio pabaigoje–1919 m. sausio pradžioje Rusijos „bolševikus – komisarų“, „Maskvos–Petrapilio bolševikų diktatorius“ kaltino, kad jie „aukštais obalsiais prisidengę neša Lietuvos darbo žmonėms ... kardą ir ugnį“, kad jie „pamiršo ir po kojų pamynė Didžiosios Spalio Revoliucijos paskelbtąją tautų teisių deklaraciją“, kad jie „žodžiais stovėdami už darbo žmonių tarybas“ siekia Lietuvai valdyti „paskirti Petrapilio ir Maskvos gubernatorius – komisarų“, kad jie „Lietuvos darbo žmonėms neša komisarų priespaudą“, „Lietuvos valdyti eina su Raudonąja armija“, „nori „vietoje darbo žmonių Tarybų valdžios Lietuvoje įvesti komisarų patvaldišką biurokratinę tvarką“, kad jie Rusijoje „vietoje darbo žmonių diktatūros įvedė komisarų savavalybę“, kad jie vadinantys „save „socialistine“ valdžia daėjo iki šovinizmo“¹⁴⁴.

Griežtai Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų buvo kritikuojami ir Lietuvos komunistai – LBKP. Apie juos LRSLP laikraštyje „Kovos vėliava“ 1918 m. gruodžio pabaigoje–1919 m. sausio pradžioje buvo rašoma, kad jiems (komunistams) niekas nedavė „teisės šventvagiškai kalbėti Lietuvos darbo minių vardu“, kad jų suformuotos „Lietuvos darbininkų ir darbo ūkininkų valdžios“ „niekas nerinko“ ir „niekas nedavė teisės kalbėti darbininkų ir darbo ūkininkų valdžios“ vardu, kad jie „tyčiojasi iš Lietuvos darbo žmonių valios“ ir pan.¹⁴⁵

Kartu su LBKSRP bloke veikusi LRSLP laikėsi griežtesnės pozicijos komunistinės valdžios atžvilgiu negu beveik visos kitos (išskyrus, žinoma, negausią dešiniųjų socialistų revoliucionierių grupelę) Vilniuje veikusios socialistinės partijos, kurios, kaip matėme, 1919 m. sausio–vasario mėnesiais patyrė didesnę ar mažesnę prokomu-

142. Ten pat. P. 490.

143. Kovos vėliava, 1918 12 21, Nr. 2. P. 1; Kieno vardu // Kovos vėliava, 1919 01 01, Nr. 4. P. 1.

144. Ten pat.

145. Ten pat.

nistinę evoliuciją. Lietuvių revoliuciniai socialistai liaudininkai kartu su kairiaisiais socialistais revoliucionieriais kaltino komunistus už „pačių plačiausių machinacijų“ naudojimą renkant naująją Vilniaus DAT, už „plačiųjų darbo masių idėjinio absenteizmo“ sukūrimą, už savo skelbiamo lozungo „visa valdžia taryboms“ nesilaikymą¹⁴⁶. Pažymėtina tai, kad I tarybų atstovų suvažiavime dalyvavę ir kritikos komunistinės valdžios atžvilgiu pažėrę LRSLP ir LBKSRP atstovai pareiškė, kad jie nepripažįsta šio suvažiavimo¹⁴⁷. Todėl komunistinė šio „suvažiavimo“ dauguma nusprendė LRSLP ir LBKSRP atstovų neįsileisti į „suvažiavimo“ išrinktą CVK¹⁴⁸.

Komunistai (LBKP) LBKSRP ir LRSLP vadino „avantiūristų partijomis, tarnaujančiomis atviros kontrrevoliucijos interesams“, „politiniais avantiūristais“, „lietuviškaisiais Rusijos kairiųjų eserų sėbrais besirengiančiais avantiūristiniams išpuoliams prieš Tarybų valdžią“, „socialistinės revoliucijos priešais“, „kairiaisiais kontrrevoliucionieriais“, kaltino jas „revoliuciniu avantiūrizmu“, „avantiūristine politika dezorganizuojančia ir silpninančia darbininkų klasės jėgas“, „buožių interesų reiškimu“¹⁴⁹.

Taigi, palyginus A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP grupės, 1919 m. sausio pabaigoje pasivadinusios Lietuvos komunistų partija, politines nuostatas ir politinę laikyseną 1919 m. sausio–kovo mėnesiais Raudonosios armijos užimtame ir Rusijos bolševikų – RKP(b) padalinio statusu veikiančių komunistų iš LBKP valdomame Vilniuje su kitų čia veikusių socialistinių partijų politinėmis nuostatomis ir politine laikysena, matyti, kad iš socialdemokratų į komunistus evoliucionavusi A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP grupė (LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų narių dauguma) užėmė labiausiai prokomunistinę rusiškai bolševikinio komunizmo supratimo prasme, arba tiesiog labiausiai probolševikinę ar probolševikiškai prosovietinę poziciją iš visų Vilniuje veikusių socialistinių partijų.

Tokia dalies buvusių LSDP narių prokomunistinė idėjinė-politinė evoliucija įvyko tuo metu, kada net tarp pačių Vilniuje buvusių RKP(b) narių atsirado save komunistais laikiusių savotiškų komunizmo disidentų, oponavusių oficialiai Rusijos bolševikų pozicijai, visų pirma manančių, kad rusų bolševizmas turi atsisakyti imperializmo politikos, kurią, anot minėtų komunistų disidentų, jis vykdo¹⁵⁰.

Tačiau po tokio Vilniuje ir Naujojoje Vilnioje veikusių LSDP narių idėjinių-politinių nuostatų ir jos evoliucijos 1919 m. sausį aptarimo natūraliai turėtų iškilti klausimas, kokios pozicijos komunistinės V. Kapsuko vyriausybės ir jos su Raudonosios armijos pagalba kuriamos komunistinės „tarybų valdžios“ atžvilgiu laikėsi kitose Lietuvos vietose veikusios LSDP organizacijos ir žinomesni LSDP veikėjai.

146. К выбору совет // Наш путь, 1919 01 27, Nr. 3. P. 1; Наш путь, 1919 01 20, Nr. 2. P. 2.

147. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 490.

148. Ten pat. P. 449; Lietuvos Darbininkų, Bežemių, Mažažemių ir Raudonarmiečių Atstovų Tarybų suvažiavimas // Komunistas, 1919 02 23, Nr. 28. P. 3.

149. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 472–473, 490, 521, 523.

150. Tokias idėjas skleidė Vilniuje veikusi ir laikraštį „Красноармейская Правда“ leidusi vadinamoji „Nepriklausomų komunistų sąjunga“.

Kaip jau buvo minėta, 1918 m. lapkričio mėnesio antroje pusėje bei gruodžio pradžioje įvairiose Lietuvos vietose buvo pradėjusios kurtis ar atsikurti LSDP organizacijos. Tačiau tenka pastebėti, kad daugumoje istorinių šaltinių ir istorinės literatūros nurodoma, kad 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje LSDP realiai teturėjo tik dvi vietines organizacijas, t. y. čia jau aptartas visos LSDP vardu kalbėjusias A. Domaševičiaus vadovaujamas Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijas¹⁵¹.

Kitose Lietuvos vietose, pasak minimų istorinių šaltinių ir literatūros autorių, būta tik pavienių socialdemokratų. Vis dėlto, matyt, galima daryti prielaidą, kad dažnas akcentavimas komunistinėje istorinėje literatūroje ir tokiuose pačiuose istoriniuose šaltiniuose, kad aptariamam laikotarpiui buvo tik dvi LSDP organizacijos, gali būti susijęs su poreikiu akivaizdžiau įrodyti ir, kita vertus, pabrėžti visos LSDP vardu kalbėjusių LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų prokomunistinę evoliuciją ir senosios LSDP žlugimą. Tad tikėtina, kad nedidelių dar, matyt, organizacinio „apsiforminimo“ požiūriu nebaigusių susiformuoti LSDP organizacijų ar tiesiog grupelių būta, nors žinių apie jų veiklą ir politinę laikyseną beveik nėra arba tėra labai nedaug. Matyt, įvairiose Lietuvos vietose būta ir toliau save socialdemokratais – LSDP nariais laikančių pavienių asmenų, ir jų organizaciniu požiūriu neapsiforminusių grupelių.

1918 m. lapkričio mėnesį, tuo metu, kada Vilniuje veikusių LSDP narių dauguma apsisprendė kartu su kai kuriomis kitomis čia veikiančiomis socialistinėmis partijomis rinkti Vilniaus DAT, kai kuriuose kituose Lietuvos miestuose, visų pirma Šiauliuose, Rokiškyje, Utenoje, LSDP nariai dalyvavo kuriant iš įvairių partijų, tarp jų ir „buržuazinių“, atstovų sudarytas vietos savivaldybes.

Kaip taip pat jau minėta, kai kuriose kitose Lietuvos vietose socialdemokratai dalyvavo kuriant vietines tik socialistinių partijų atstovų renkamų darbininkų ir mažžemių bei bežemių valstiečių atstovų tarybas, tačiau absoliučia dauguma atvejų socialdemokratai (LSDP) šių tarybų rinkimuose pasirodydavo labai nesėkmingai. Iš didesnių Lietuvos miestų LSDP atstovai pateko tik į Vilniaus ir Panevėžio darbininkų atstovų tarybas¹⁵². Nė vieno LSDP atstovo nebuvo išrinkta į Kauno, Šiaulių DAT¹⁵³. Kaip žinoma, didžiojoje dalyje Lietuvos vietovių daugumą vietų tokių tarybų rinkimuose vienokiu ar kitokiu būdu gaudavo LBKP atstovai. Ir tik kai kur daugumą darbininkų tarybose, ir tai tik trumpam – iki Raudonosios armijos atėjimo į tas vietas – turėjo LRSLP atstovai¹⁵⁴.

151. Žr. kad ir: Apie santykius su LSDP // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 2. B. 22. L. 1; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 525; LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 432; Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai. P. 84.

152. Į Panevėžio darbininkų atstovų tarybą buvo išrinkti 3 LSDP atstovai iš visų 22 išrinktų atstovų. LBKP gavo 14 vietų. LSDP atstovas F. Valiukas Panevėžyje buvo išrinktas ir į DAT prezidiumą. Žr.: Politikos žinios // Laisvoji Lietuva, 1919 01 05, Nr. 1. P. 2; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia Lietuvoje. P. 190; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 432, 447.

153. Žr.: Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 416–419.

154. Ten pat. P. 431.

Kokią politinę laikyseną užėmė LSDP nariai tose vietose, į kurias 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje įsiveržė Raudonoji bolševikų armija ir kur buvo įvesta komunistinė valdžia?

Raudonajai armijai artėjant prie Utenos, pastarosios apskrities tarybos valdybos pirmininkas S. Kairys pasitraukė į Kauną, kur tuo metu traukėsi ir M. Sleževičiaus vadovaujama koalicinė antroji Laikinoji Lietuvos vyriausybė ir kur pasitraukė šios Vyriausybės narys socialdemokratas J. Paknys ir keletas kitų socialdemokratų. Kaip čia buvo užsiminta, S. Kairys buvo minimas tarp kandidatų eiti ministro pareigas šioje ką tik minėtoje M. Sleževičiaus vadovaujamoje Vyriausybėje.

Tuo tarpu Šiauliuose akivaizdžiai komunistų dominuojamai (35 vietos iš 45) vietinei DAT nusprendus visą valdžią paimiti į savo rankas, 1919 01 01, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „buržuazinė miesto taryba, kuriai (šios istoriografijos išsireiškimu – G. M.) vadovavo dešinieji socialdemokratai, savanoriškai sutiko perduoti valdžią“ DAT, nors vokiečių kariuomenė iš Šiaulių pasitraukė 1919 01 15¹⁵⁵.

Valdžia mieste perėjo komunistinei DAT, arba, kaip savo atsiminimuose rašė K. Bielinis, vietinių komunistų ir DAT lyderiui J. Dumšai, kuris nors „pakalbėti ir mokėdavo“, tačiau „administravimo reikaluose buvo beraštis“, todėl pasikvietė savo seną pažįstamą iš socialdemokratinės veiklos Rygoje laikų K. Venclauskį „teisių patarėju“¹⁵⁶. Netrukus, pasak K. Bielinio, K. Venclauskiui „buvo pavestos visų suimtųjų, daugiausiai spekuliantų bylos ir kaltinamųjų tardymai“¹⁵⁷.

K. Venclauskiui tekdavo apklausinėti milicijos suimtuosius ir jų bylas referuoti J. Dumšai. Kadangi, anot K. Bielinio, J. Dumšos siūlymai taikyti mirties bausmę „be teismo“ ir „be galimybės kaltinamajam apsiginti“ K. Venclauskiui „kaip teisininkui sukeldavo pasišlykštėjimą“, tai jam apsiginklavus kantrybe reikėdavo įtikinti J. Dumšą netaikyti mirties bausmės, ir todėl „dėl kietos K. Venclauskio laikysenos“ „Šiauliuose niekas nebuvo šaudomas“¹⁵⁸. Kad „komunistų viešpatavimas“ Šiauliuose „apsiėjo be ypatingų ekscesų“ ir kad „nebuvo nei mirties bausmių“, patvirtina ir kiti šaltiniai¹⁵⁹. Vėliau pats K. Venclauskis tvirtino sutikęs dirbti komunistų kontroliuojamos valdžios įstaigoje norėdamas pristabdyti bolševikų savivalę¹⁶⁰.

Matyt, lygindamas bolševikų valdymą Šiauliuose su jų valdžios apraiškomis kitose Lietuvos vietose K. Bielinis savo atsiminimuose tvirtino, kad „bolševikų valdžiai Šiauliuose ne ką teprikiši“¹⁶¹. Taip teigdamas K. Bielinis, ko gero, turėjo mintyje ir savo bendražygio, socialdemokrato, būsimo žymaus socialdemokratų veikėjo

155. Ten pat. P. 419.

156. Bielinis K. Gana to jungo. P. 305. Kad K. Venclauskis sutiko dirbti Šiaulių DAT, minima ir istoriografijoje. Žr., pvz.: Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. P. 37.

157. Bielinis K. Gana to jungo. P. 305.

158. Ten pat. P. 306

159. Šiaulių metraštis 1918–1938, Nr. 5. Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrity apžvalga 1918–1938. – Šiauliai, 1938. P. 76.

160. Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. P. 38.

161. Bielinis K. Gana to jungo. P. 319.

K. Venclauskio jau minėtą įtaką bolševikų valdžiai Šiauliuose. Matyt, kad K. Venclauskis, nepaisant jo bendradarbiavimo su bolševikų valdžia Šiauliuose, iš tiesų nediskreditavo savęs lietuvių nekomunistinės visuomenės akyse, nes, kaip matysime netrukus, jis po bolševikų pasitraukimo iš Šiaulių vėl (kaip ir 1918 m. lapkritį) bus išrinktas vadovauti Šiaulių savivaldybei.

Komunistinės „tarybų valdžios“ įstaigose trumpai dirbo ir kitas, tiek iki 1919 m., tiek dar labiau vėliau žinomas socialdemokratas, čia ką tik cituotas K. Bielinis. 1919 m. sausio pabaigoje vykusiame vadinamajame Šiaulių miesto apskrities tarybų suvažiavime į apskrities vykdomąjį komitetą, be 7 komunistų bei 1 jiems prijauniančiojo ir 3 revoliucinių socialistų liaudininkų, buvo išrinkti ir „2 kairesnieji socialdemokratai“, iš kurių vienas ir buvo taip pat senas J. Dumšos pažįstamas nuo socialdemokratinės veiklos Latvijoje laikų K. Bielinis¹⁶². Nors atsiminimuose jis ir tvirtina, kad renkant jį į vykdomąjį komitetą jis būti renkamas iš pradžių atsisakė, tačiau vėliau sutiko ir buvo paskirtas minimo vykdomojo komiteto kasininku¹⁶³.

K. Bielinio tvirtinimu, jis į vykdomąjį komitetą buvo išrinktas ne kaip socialdemokratų atstovas, nes, anot jo, „socialdemokratų tokių nebuvo iš viso“, – o tai reikėtų suprasti, kad tuo metu Šiauliuose nebuvo socialdemokratų organizacijos ir kad jis jokiai organizacijai neatstovavo, ir dėl tos pačios priežasties jo ir „kairesniuolu socialdemokratu“ negalima vadinti¹⁶⁴. Taip pat, pasak šio socialdemokrato, ką tik minėtas Šiaulių vykdomasis komitetas per trumpą komunistinės valdžios egzistavimo laikotarpį nė karto nebuvo susirinkęs į posėdį ir jis nežinąs, kas gi buvo tas kitas į šį komitetą išrinktas, kaip rašoma komunistinėje istoriografijoje, „kairysis socialdemokratas“¹⁶⁵. K. Bielinis dalyvavo (anot jo paties, ne kaip atstovas, tačiau iš tiesų sunku pasakyti, ar tikrai taip) ir I tarybų atstovų suvažiavime¹⁶⁶.

Atrodo, kad įvairiose „tarybų valdžios“ įstaigose aptariamu metu dirbo ir dar vienas kitas Šiauliuose gyvenęs socialdemokratas. Anot K. Bielinio, kadangi komunistinei Kapsuko vyriausybei trūko savų žmonių, bolševikų, sugėbančių dirbti valstybinį darbą, ir tokių žmonių „ant vienos rankos pirštų buvo galima suskaičiuoti“, tai „Kapsukas traukė į valdžios aparatą visus nepaisydamas jų įsitikinimų ir padėties“¹⁶⁷. Žinoma, kad nemaža dalis jų buvo tuometiniai LSDP nariai ar anksčiau tokiais buvę.

Štai Rokiškyje komunistai į savo valdžios įstaigas (apskrities Švietimo skyrių) pakvietė dirbti praeityje buvusį žinomą LSDP veikėją, 1917 m.–1918 m. pradžioje Rusijo-

162. Žr. ten pat. P. 308, 310. Taip pat žr. Jakševičius A. Proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 102.

163. Bielinis K. Gana to jungo. P. 310–312.

164. Ten pat. P. 310.

165. Ten pat.

166. Ten pat. P. 320–330. Kartu su K. Bieliniumi iš Šiaulių į Vilnių važiojo ir žinomas socialdemokratas – XX a. pradžioje vienas iš LSDP lyderių, ateityje Steigiamojo Seimo LSDP frakcijos narys V. Sirutavičius. Žr. ten pat. P. 320, 322. Tik nei K. Bielinio atsiminimuose, nei kur nors kitur neteko aptikti informacijos, ar V. Sirutavičius irgi vyko į „Pirmąjį Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažžemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimą“, ar į Vilnių jis vyko kitu tikslu. Tad savaime suprantama, kad jeigu jis ir vyko į minimą suvažiavimą, lieka neaišku, ar jis vyko kaip svečias, ar kaip delegatas.

167. Ten pat. P. 327.

je, Maskvoje vadovavusį prie RSDDP(b) prisidėjusiai, tačiau savitą poziciją turėjusiai (anot to meto lietuvių bolševizmo lyderių ir vėlesnės komunistinės istoriografijos, tikros bolševikinės politikos nevykdžiusiai) Maskvos LSDP organizacijai, bet 1918 m. pirmoje pusėje Rusijoje tapusį komunistu ir kurį laiką dirbusį Lietuvos reikalų komisariate, tačiau į Lietuvą sugrįžus nuo komunistų atsimetęs ir į LSDP sugrįžęs, 1918 m. pabaigoje tapusį demokratinės Rokiškio savivaldybės vadovu, tačiau užėjus čia bolševikams nesipriešinusį ir sutikusį bendradarbiauti J. Smolskį (Smalstį)¹⁶⁸.

Kalbant apie Rokiškį galima paminėti ir tai, kad čia komunistinės valdžios organuose dirbo ir žinomas socialdemokratas, 1917 m.–1918 m. pradžioje buvęs internacionalistinės LSDP Petrogrado organizacijos lyderis, 1918 m. po sugrįžimo į Lietuvą įsijungęs į LSDP veiklą A. Purėnas, kurį V. Kapsuko vyriausybė 1919 01 15 paskyrė Rokiškio miesto ir apskrities revoliucinio komiteto švietimo skyriaus vedėju¹⁶⁹. J. Smolskis buvo paskirtas jo pavaduotoju¹⁷⁰. Socialdemokratė, būsima žymi LSDP veikėja, A. Purėno žmona L. Purėnienė dirbo Rokiškio apskrities revoliucinio teismo sekretore¹⁷¹.

Beje, ir pačiame Vilniuje, anot istoriko A. E. Senno, „kadangi trūko sugebančių dirbti partinių darbuotojų, į vyriausybės aparatą komunistai, sau, aišku, rezervuodami aukščiausius postus, turėjo pakviesti ir nekomunistus“¹⁷². Dėl to komunistinės valdžios įstaigose Vilniuje įsidarbino ne tik A. Domaševičius ir daugelis kitų jo vadovaujamų LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų, 1919 m. sausio pabaigoje–vasario mėnesį, kaip matėme, pasivadinusį Lietuvos komunistų partija, narių, bet ir keletas kitų praeityje žinomų socialdemokratų.

Tarp jų minėtinas praeityje buvęs žymiu LSDP veikėju bei tokiu pat būsiantis ateityje, senas V. Kapsuko pažįstamas, anksčiau buvęs jo draugu V. Požela, kuris buvo paskirtas komunistinės V. Kapsuko vyriausybės reikalų vedėju. Švietimo liaudies komisaru buvo paskirtas, kaip jau buvo minėta šio skyriaus pradžioje, taip pat praeityje buvęs žinomas socialdemokratas, o tuo metu kuriam laikui komunistu – LBKP nariu tapęs M. Biržiškos brolis Vaclovas Biržiška. Žemės ūkio liaudies komisaro pareigas ėjo socialistas liaudininkas, būsimas žymus LSDP veikėjas V. Bielskis¹⁷³.

168.: Žr. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. L. 151; Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija Lietuvoje. P. 160; Smalstytė J. Mano tėvas. P. 273.

169. Smalstytė J. Mano tėvas. P. 274, 279; Tamošaitis M. Purėnas Antanas // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. P. 175.

170. Smalstytė J. Mano tėvas. P. 274.

171. Purėnienė–Vienožinskaitė Liuda [Asmens byla] // LYA LKP DS. F. 77. Ap. 28. B. 8956. L. 6; Tamošaitis M. Purėnienė Liuda // Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. P. 411.

172. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 61.

173. Valdžios organizacija ir maisto klausimas // Komunistas, 1919 01 26, Nr. 16. P. 4; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 499. A. E. Sennas savo „Lietuvos valstybės atkūrimas“ V. Bielskį, V. Biržišką ir V. Poželą vadina „trimis socialdemokratais, patekusiais į Liaudies komisarų tarybą“. Žr.: Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 61. Tačiau V. Biržiška, kaip jau minėta, buvo įstojęs į LBKP ir netgi buvo išrinktas į „Tarybų Lietuvos“, o po to ir Litbelo CVK nuo LBKP. V. Požela, Z. Angariečio ir V. Kapsuko teigimu, taip pat buvo įstojęs, anot Z. Angariečio, „įlindęs“ į komunistų partiją (LBKP). V. Bielskis į LBKP nebuvo įstojęs, tačiau kaip socialistas liaudininkas, savaime suprantama, tuo metu socialdemokratu nelaikytinas.

Po Litbello sukūrimo sveikatos liaudies komisaru buvo paskirtas, tačiau, atrodo, šių pareigų taip ir nepradėjo eiti buvęs socialdemokratas P. Avižonis¹⁷⁴.

Rašydamas apie V. Poželos, V. Bielskio ir V. Biržiškos darbą „Tarybų Lietuvos“ Liaudies komisarų taryboje A. E. Sennas tvirtina, kad jie įvedė į vyriausybę kitus lietuvių inteligentus ir dėl to komunistinis režimas po to pradėjo teikti tam tikrą paramą lietuvių patriotams¹⁷⁵.

Anot A. E. Senno, iš pradžių bolševikai buvo patenkinti inteligentų nutarimu bendradarbiauti, juos bandė panaudoti netgi kaip tarpininkus deryboms su Kauno vyriausybe, tačiau baigiantis sausui, paaiškėjus, kad „nutiesti tilto tarp dviejų pusių su skirtingais interesais nepavyks, nes „buržuaziniai elementai“ vyriausybėje stroptai dirbo savo tautos labui“, ir komunistams „pamačius, kad beveik neįmanoma įgyvendinti savo pačių įsakų“, 1919 m. vasario pradžioje LBKP organas „Komunistas“ pasmerkė „klastingą oportunistinę“ inteligentų politiką vyriausybėje ir daugelis nekomunistų netrukus buvo iš jos pašalinti¹⁷⁶.

Visgi V. Požela, V. Bielskis ir V. Biržiška ir toliau liko dirbti komunistinėje vyriausybėje. Tačiau tuo metu, kada komunistinė valdžia iš Vilniaus dėl Lenkijos kariuomenės puolimo 1919 m. balandžio 19 d. turėjo pasitraukti, visi trys minimi asmenys su bolševikais nepasitraukė. V. Požela su V. Bielskiu tuo metu pasitraukė į Kauną¹⁷⁷. Vėliau komunistai ir komunistinė istoriografija neigiamai vertins V. Poželos ir V. Bielskio darbą V. Kapsuko vyriausybėje. Teigdamas, kad V. Požela ir V. Bielskis savo darbą Liaudies komisarų taryboje panaudojo „sabotavimo darbui“ ir „buržuazijos agentų rolės pildymui sovietų įstaigose“, o V. Požela dėl to net „įlindo į komunistų partiją“, ypač aštrių epitetų negailės Z. Angarietis, pasak kurio, „kada 1919 m. balandžio mėnesį lenkai legionieriai pagrobė Vilnių, V. Bielskis ir V. Požela liko išdavikais ir perėjo į baltųjų pusę“ ir „toliau dirbo kaip vadai LSDP, kuri rėmė kontrrevoliucines Lietuvos jėgas ir dalyvavo kontrrevoliucinėje Lietuvos valdžioje“¹⁷⁸.

Rašydamas apie V. Poželos darbą Liaudies komisarų taryboje su pastarojo vertinimais nuo savo idėjinio bendražygio neatsiliks ir „Laikinosios revoliucinės Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžios“ pirmininkas, vėliau Litbello liaudies komisarų tarybos pirmininkas, ankstesniais bendros socialdemokratinės veiklos laikais V. Poželos bičiuliu buvęs V. Kapsukas. Anot jo, V. Požela buvo „tik dėl vardo įstojęs į

174. Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 499. Bielinis K. Gana to jungo. P. 362.

175. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 61.

176. Ten pat. P. 61–62.

177. K. Bielinis savo atsiminimuose rašo, kad jam kartu su V. Sirutavičiumi atvykus į Vilniuje vykstantį „Pirmąjį Lietuvos darbininkų, bežemių bei mažžemių valstiečių ir raudonarmiečių tarybų atstovų suvažiavimą“ jie buvo susitikę su V. Požela ir V. Bielskiu. K. Bielinui ir V. Sirutavičiui V. Požela pasirodė „esantis be nuotaikos“. Jis, pasak K. Bielinio, „galvojo, kad viskas tvarkoma ne taip, kaip numatyta“ ir kad „Maskvos žmonės stabdė darbą, nerealiai sprendė klausimus, kategoriškai nesiskaitydami su esamomis Lietuvoje sąlygomis“. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 332–333.

178. Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918–1919 m.). P. 96; Angarietis Z. Lietuvos komunistų partijos istorija. V skyrius 1918–1920. L. 126; Angarietis Z. Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 27.

komunistų partiją, o iš tikrųjų ranka rankon ėjo su įvairaus plauko lietuvių nacionalistais“ ir „tik jų patariamas, jis iš Tarybų valdžios anksčiau neišėjo ir liko Lietuvoje tuo tikslu, kad rūpintųs buržuazinės Lietuvos labu“¹⁷⁹. 1922 m. leistame lietuvių komunistų žurnale „Komunaras“ V. Kapsukas teigė, jog „kuomet renegatas V. Požela veidmainingai įstojęs tuomet į partiją norėjo iš jos išeiti, Vilniaus lietuvių nacionalistai, vaduodamiesi „tėvynės labu“ rado reikalingą, kad jis liktų savo vietoj, – ir Požela liko“¹⁸⁰.

Plačiau V. Poželos (kaip ir V. Biržiškos bei V. Bielskio) atsiradimą bei darbą savo vadovaujamoje vyriausybėje V. Kapsukas paaiškino 1933 m.¹⁸¹ Šį paaiškinimą lietuvių komunistų lyderis pradėjo iškeldamas klausimą, „kaip galėjo atsitikti, kad mes juo (V. Požela – G. M.) pasitikėjome?“ V. Kapsukas teigė, jog tai buvo „rimta klaida“ ir kad dėl jos padarymo jis pats „labiausiai kaltas“. Matyt, po to pateiktas ilgokas šios klaidos paaiškinimas, kurį čia netrukus pristatysime, ir yra savotiškas V. Kapsuko pasiteisinimas dėl tos jo klaidos.

Taigi savo paskaitoje, skirtoje Lietuvos komunistų partijos 1918–1919 m. „revoliucijai Lietuvoje“, V. Kapsukas teigė, kad prieš atvykstant į Vilnių, su V. Požela ir su kai kuriais kitais socialdemokratais buvo rimtas pokalbis apie jų darbą. Pasak lietuvių komunistų lyderio, „jiems buvo iškeltas klausimas dėl to, ar jie palaiko tarybų valdžią ir ar pasiruošę iš tikrųjų nuoširdžiai dirbti šios valdžios naudai Lietuvoje?“. V. Požela ir tie V. Kapsuko neįvardijami kai kurie kiti socialdemokratai paprašė laiko pagalvoti ir po kurio laiko pranešė, kad „jie pasiruošę nuoširdžiai dirbti“. Prieš pradėdant dirbti komunistinės vyriausybės reikalų vedėju V. Kapsukas V. Poželai iškėlė jo įstojimo į LBKP klausimą, į kurį buvo gautas teigiamas atsakymas. V. Kapsukas teigia, kad jis pats ir Z. Angarietis davė V. Poželai rekomendacijas dėl stojimo į LBKP ir jis į partiją buvo priimtas, tačiau iki pat paskutinės tarybų valdžios Vilniuje egzistavimo dienos jis nenuėjo į LBKP Vilniaus komitetą pasiimti partinio bilieta.

Anot V. Kapsuko, kada lenkai užėmė Vilnių, V. Požela liko jame, o paskui pasitraukė į Kauną ir „atvirai perėjo į mūsų priešų – socialdemokratų stovyklą“. Pagal cituojamą V. Kapsuko duotą V. Poželos veiklos vertinimą, „neabejotina jog jis savo turimą padėtį Vilniuje išnaudojo mūsų priešų pozicijų sutvirtinimui“. V. Kapsuko vertinimu, „tada mums dar nebuvo visai aišku“, tačiau „dabar (t. y. 1933 m. – G. M.) tai mums visiškai aišku“ ir to „įrodymui netgi turimi dokumentai“. V. Kapsukas taip pat teigė, kad tarybų valdžios egzistavimo Vilniuje pabaigoje jis pradėjo „pastebėti kad su Požela dedasi kažkas ne taip“ ir kad „tarp jų susiklostė ypatingai įtempti santykiai“. Toliau čia cituojamame savo 1933 m. tekste V. Kapsukas tvirtino, jog „mes buvom pasiruošę su juo atsisveikinti“ ir kad „netgi iškeltas klausimas, kad jis gali išeiti“, tačiau kaip vėliau paaiškėjo iš „baltosios spaudos, lietuvių nacionalistai nusprendė jį palikti pas mus vyriausybėje ir jis lietuvių buržuazijos direktyva liko pas

179. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 658.

180. Kapsukas V. Piliečių karas Lietuvoj 1919 m. pradžioj // Komunaras, 1922, Nr. 2. P. 45.

181. Капсукас В. Компартия Литвы в революции 1918–1919 г. г. Стенограмма лекции, прочитанной в Москве 5 июня 1933 г. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1505. L. 35–36.

mus ir, žinoma, tęsė, kad ir labiau atsargiai, savo kontrrevoliucinį darbą¹⁸². Toks tad būtų savaip tendencingas V. Kapsuko pasiaiškinimas dėl V. Poželos darbo jo vadovaujamoje vyriausybėje.

Prie to, kaip V. Poželos ir V. Bielskio darbas V. Kapsuko vyriausybėje bus vertinamas „Kauno Lietuvoje“ ir kokių kontroversiškų požiūrių jis čia susilauks, grįšime kitame šios knygos skyriuje. Čia kol kas tik galima pasakyti, kad juos 1919 m. pradžioje, t. y. jų darbo Liaudies komisarų taryboje metu, vargu ar galima traktuoti kaip socialdemokratų. O Šiauliuose ar kitose vietose su komunistine „tarybų valdžia“ bendradarbiavusius socialdemokratų ir į komunistų partiją neįstojusius LSDP narius, matyt, kad tokiais (t. y. socialdemokratais) pavadinti galime ir jų darbo komunistinėse valdžios įstaigose metu.

Tiesa, čia iškyla klausimas: koks buvo Šiauliuose ir kai kuriose kitose Lietuvos vietose komunistų kontroliuojamos valdžios įstaigose dirbusių socialdemokratų – LSDP narių santykis su visos LSDP vardu Vilniuje kalbėjusių A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamų LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų prokomunistine evoliucija, jų pasivadiniu Lietuvos komunistų partija ir šios siekiu susijungti su LBKP?

Deja, tenka konstatuoti, kad nepavyko aptikti kokių nors žinių apie tai, kaip Šiaulių, Rokiškio, Panevėžio ar kitų vietovių socialdemokratai vertino 1919 01 30 Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos LSDP organizacijų bei LSDP CK (?) pasitarimo ir 1919 02 22–23 LSDP – LKP konferencijos nutarimus. Kaip, beje, beveik neteko aptikti ir kokios nors informacijos apie tai, ar 1919 02 22–23 buvusios LSDP, virtusios LKP, konferencijoje dalyvavo socialdemokratai – buvę LSDP nariai iš kitų Lietuvos vietovių, ne tik iš Vilniaus ir Naujosios Vilnios.

Tiesa, kaip rašoma viename 1923 m. V. Kapsuko straipsnyje, K. Bielinis kaip LSDP CK narys dalyvavo „priimant naują LSDP krikštą“, tai yra pasivadinant Lietuvos komunistų partija ir priimant nutarimą dėl šios partijos jungimosi su LBKP¹⁸³. Nors K. Bielinis savo atsiminimuose to ir nenurodo, tačiau yra labai tikėtina, kad jis galėjo dalyvauti 1919 02 22–23 LSDP – LKP konferencijoje. Juk jis buvo atvykęs į Vilnių, į čia 1919 02 18–20 vykusį I tarybų atstovų suvažiavimą. Kadangi K. Bielinui vykstant į šį suvažiavimą su juo kartu iš Šiaulių į Vilnių vyko ir V. Sirutavičius, neatmestina ir netgi tikėtina, kad pastarasis irgi galėjo dalyvauti 1919 02 22–23 buvusios LSDP, virtusios LKP, konferencijoje.

Kalbant apie kitose Lietuvos vietose komunistų kontroliuojamos valdžios įstaigose dirbusių socialdemokratų – LSDP narių – santykį su visos LSDP vardu Vilniuje kalbėjusių A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamų LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų prokomunistine evoliucija ir politine laikysena, taip pat lieka neaišku ir tai, ar visi penki I tarybų atstovų suvažiavime dalyvavę buvusios LSDP (komunistų iš LBKP ir toliau taip vadinamos, o „Echo robotnicze“ vadinamos LKP) nariai buvo iš pastarosios Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų. O gal čia priskaičiuotas ir

182. Ten pat.

183. Kapsukas V. Šis tas iš pono Bielinio praeities // Kapsukas V. Raštai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 506.

suvažiavime dalyvavęs, tačiau, anot jo paties, ne atstovo, o svečio teisėmis, K. Bielinis ir kartu su juo iš Šiaulių į Vilnių vykęs ir galbūt suvažiavime dalyvavęs V. Sirutavičius?

Akivaizdu, kad atsakyti į šiuos klausimus trūksta istorinių žinių. Kita vertus, jeigu Šiaulių ir kitų vietų socialdemokratai – LSDP nariai – būtų pritarę A. Domaševičiaus vadovaujamos visos LSDP vardu kalbėjusios grupės sprendimui, tai, ko gero, to komunistinė istoriografija nebūtų pamiršusi paminėti. Atsižvelgiant į visa tai, matyt, galima daryti prielaidą, kad nors ir neatmestina ar net ir tikėtina yra tai, jog nutarimus LSDP pavadinti LKP ir susijungti su LBKP priėmusiame 1919 01 30 Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijų ir LSDP CK (?) pasitarime ir 1919 02 22–23 LSDP (LKP) konferencijoje galėjo dalyvauti ir LSDP nariai iš kai kurių komunistų valdžios kontroliuojamų Lietuvos vietovių (pavyzdžiui, iš Šiaulių), tačiau akivaizdu, kad pagrindinį vaidmenį priimant minėtus nutarimus suvaidino A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos.

Apžvelgę tai, koks galėjo būti įvairiose bolševikų valdomos Lietuvos teritorijos vietose besireikšusių socialdemokratų – LSDP narių – santykis su LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijų 1919 01 30 ir 1919 02 22–23 konferencijų nutarimais, grįžkime prie tolesnės politinės laikysenos raidos tų socialdemokratų, kurie dirbo komunistinės valdžios įstaigose pastarosios valdžios egzistavimo metu. Taigi, atrodo, kad tiek Šiauliuose, tiek ir kai kuriose kitose Lietuvos vietose lietuvių socialdemokratų darbas valdžios įstaigose bolševikų valdymo šiose vietose metu buvo dar trumpesnis nei neseniai minėtų būsimų dviejų žymių LSDP veikėjų darbas V. Kapsuko vadovaujamoje vyriausybėje Vilniuje.

Pirmiausia, žinoma, čia minėtinas Šiaulių socialdemokratų atvejis. Mat po to, kai 1919 m. kovo 11 d. sugrįžusi vokiečių kariuomenė išstūmė bolševikus iš Šiaulių, bene žymiausi vietos socialdemokratai K. Venclauskis ir K. Bielinis buvo tarp pagrindinių iniciatorių atnaujinti Šiaulių savivaldybės veiklą. Pirmasis iš jų vėl trumpam tapo miesto burmistru¹⁸⁴, taip pat kartu su socialdemokratais P. Bugailiškiu ir A. Povyliumi ir keletu kitų asmenų įėjo į kovo 13 d. savo veiklą atnaujinusią Šiaulių apskrities valdybą¹⁸⁵. 1919 m. kovo 28 d. prasidėjusiame Šiaulių apskrities valsčių atstovų suvažiavime visi šie trys socialdemokratai bei dar vienas socialdemokratas – V. Sirutavičius buvo vėl išrinkti į Šiaulių apskrities valdybą, o K. Venclauskis, anot savivaldybių istorijos tyrinėtojo J. Sireikos, „kaip kompetentingas ir autoritetą turintis darbuotojas“, išrinktas jos pirmininku ir tas pareigas ėjo iki 1920 m. pavasario, kai buvo išrinktas Steigiamojo Seimo nariu¹⁸⁶. 1919 m. pavasarį, kad ir trumpai būdamas miesto burmistru, K. Venclauskis, anot apie šią jo veiklą rašiusių autorių, „sumaniai

184. Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas. P. 46; Bielinis K. Gana to jungo. P. 352–353. K. Bielinis šiuose savo atsiminimuose (p. 345) teigia, kad K. Venclauskį į miesto burmistrus grąžino bolševikus iš Šiaulių išviję vokiečiai.

185. Sireika J. Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskrities vadovai 1919–1940 m. P. 31.

186. Ten pat. P. 32; Šiaulių metraštis 1918–1938, Nr. 5; Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrity apžvalga 1918–1938. P. 108; Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas. P. 46.

ir pasiaukojančiai rūpinosi Šiaulių miesto reikalais“, gynė vietinius gyventojus nuo vokiečių kareivių ir nusikaltėlių savivaliavimo¹⁸⁷. Pasak istoriko J. Sireikos, K. Venclauskis, padedamas savo bendražygių ir bendraminčių, mieste ir apskrityje kovojo su anarchija, chaosu ir įvedė čia elementarią tvarką¹⁸⁸. Galima teigti, kad jau 1919 m. K. Venclauskis tapo žinomu Lietuvos savivaldybininku, anot J. Sireikos, – ne vietinio masto savivaldybių kūrėju ir savivaldybininku¹⁸⁹.

Be K. Venclauskio ir kitų čia minėtų socialdemokratų, aktyviai į Šiaulių miesto ir apskrities savivaldos atkūrimo (kūrimo) procesą įsijungė ir K. Bielinis, kuris 1919 m. kurį laiką buvo Šiaulių apskrities tarybos pirmininku, o vėliau tapo apskrities valdybos nariu, atsakingu už finansus¹⁹⁰.

Aukštos K. Venclauskio ir kai kurių kitų socialdemokratų pareigos Šiaulių miesto ir apskrities valdybose leistų teigti, kad Šiaulių socialdemokratai, nepaisant jų darbo komunistinės „tarybų valdžios“ organuose, tarp Šiaulių apskrities gyventojų išlaikė tam tikrą autoritetą¹⁹¹. Tai kartu ir savotiškai paremia jau minėtus K. Bielinio atsiminimų teiginius apie tai, kad bolševikų valdomuose Šiauliuose „niekas nebuvo šaudomas“ ir kad „bolševikų valdžiai Šiauliuose ne daug ką tegalima prikišti“.

Aptariant Šiaulių socialdemokratų politinę raišką po bolševikų pasitraukimo, matyt, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad K. Venclauskis, K. Bielinis ir, tikėtina, keltas kitų Šiaulių socialdemokratų reikšėsi ne kaip socialdemokratai, politinės organizacijos – partijos – LSDP atstovai, o labiau kaip atskiri asmenys, nors ir suprantami kaip tam tikros politinės srovės atstovai. Tą rodytų ir tai, kad 1919 m. balandžio mėnesį vykusiuose Šiaulių savivaldybės rinkimuose visų politinių pažiūrų lietuviai buvo susijungę į vieną „bepartinių“ sąrašą ir rinkimuose konkuravo tik su dviem žydų sąrašais¹⁹², taip pat ir tai, kad ir 1920 m. pavasarį (kovo 28 d.) vykusiuose Šiaulių miesto tarybos rinkimuose atskiro socialdemokratų sąrašo nebuvo, o atskiri socialdemokratai, pavyzdžiui, K. Venclauskis, buvo „miesto atstatymo grupės“ sąraše¹⁹³.

Kalbant apie kitose bolševikų kontroliuotose Lietuvos vietose „tarybų valdžios“ įstaigose dirbusių socialdemokratų – LSDP narių – likimą po bolševikų pasitraukimo reikia pažymėti, kad toli gražu ne visur jiems taip sėkmingai klostėsi, kaip

187. Sondeckis J. Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai. P. 172–173; Nekrašius J. Lietuvos advokatai: Šiaulių advokatai (XVII a.–XXI a. pradžia). Enciklopedinis žinynas. P. 293–294.

188. Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas. P. 46.

189. Ten pat.

190. Šiaulių metraštis 1918–1938, Nr. 5; Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrityje pažvalga 1918–1938. P. 107–108.

191. Čia reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad, kaip rašo K. Bielinis, dėl to, kad 1919 m. Šiauliai dar buvo okupuoti bermontininkų, čia beveik visiškai arba labai silpnai reikšėsi Lietuvos centrinės vyriausybės valdžia. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 359.

192. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. P. 74.

193. Ten pat. P. 74, 205. Šiai grupei minimume (1920 m.) rinkimuose nelabai pasisekė. Ji gavo tik du mandatus. Tarp jų buvo ir K. Venclauskis. Kad aptariamam laikotarpiu jie reikšėsi daugiau kaip atskiri tam tikros politinės srovės asmenys, o ne kaip organizuotos politinės struktūros partijos atstovai, liudytų ir tai, kad vietinė LSDP Šiaulių miesto organizacija buvo įkurta tik 1921 m. Žr.: Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. P. 245.

Šiauliuose. Kai kuriose iš bolševikų išvaduose vietovėse karo komendantų ar atskirų karininkų nurodymu vyko asmenų, dirbusių komunistinės valdžios organuose, areštai ir netgi buvo vykdomos mirties bausmės¹⁹⁴.

Tad kai kuriose Lietuvos vietovėse buvo kuriam laikui suimti ir kai kurie „tarybų valdžios“ įstaigose dirbę lietuvių socialdemokratai (pavyzdžiui, Panevėžyje P. Mažylis). Atskirų savivaliaujančių karininkų veiksmų rezultatas buvo ir fizinio susidorojimo su komunistų kontroliuojamuose valdžios organuose dirbusiais socialdemokratais atvejai. Neatlikus jokio objektyvesnio teisinio tyrimo buvo nubauti mirties bausme (sušaudyti) J. Smolskis ir F. Valiukas, tai 1919 m. vasarą į to meto Lietuvos vyriausybę įeinančių socialistinių partijų atstovai traktavo tiesiog kaip minėtų asmenų nužudymą¹⁹⁵.

Beje, Panevėžio socialdemokratų grupės lyderis F. Valiukas buvo savivaliaujančių karininkų nužudytas (kartu su žmona) nepaisant to, kad jo vadovaujami socialdemokratai (iš viso 3 asmenų frakcija) Panevėžyje, vietinėje DAT kartu su LRSLP ir Bundo frakcijomis komunistinės valdžios egzistavimo Panevėžyje metu buvo opozicijoje LBKP valdžiai¹⁹⁶. Pastebėtina, kad dar 1918 12 24, iš karto po Panevėžio DAT rinkimų (1918 12 23), dar prieš Panevėžį užimant Raudonajai armijai būsimasis bolševikų Panevėžio karo komisaras J. Vitkauskas savo bendraminčiams Vilniuje nusiuntė tokio turinio pranešimą:

„Gydytojas Pr. Mažylis ir advokatas F. Valiukas mus kritikuoja daugiau ir geriau nei krikščionys demokratai. Kol dar neatvyko armija iš Rusijos, dirbsime su jais kartu. Vėliau atsiskaitysimė.“¹⁹⁷

Čia praverstų paminėti ir tai, ką apie F. Valiuką rašė V. Kapsukas, anot kurio, F. Valiukas 1918 m. gruodžio 23 d. vykusiuose rinkimuose į Panevėžio DAT, kaip neseniai sugrįžęs iš Rusijos, kalbėjo, kad bolševikai ten „vietoj laisvės suteikė didžiausią nelaisvę, žudymus, šaudymus“, o vietoj „taikos davę naują karą, vietoj socializmo visos pramonės sustojimą“¹⁹⁸. V. Kapsukas tvirtino, kad F. Valiuko, kaip ir kito į Panevėžio DAT išrinkto socialdemokrato P. Mažylio, kalbos DAT rinkimuose „buvo vien bolševikų purvais drabstymas“¹⁹⁹. Vėliau (1958 m. gruodžio 19 d. „Tiesos“ numeryje) komunistinės valdžios 1919 m. pradžioje Panevėžyje vadovas I. Olševskis rašė, kad komunistams tuo metu teko dirbti sudėtingomis sąlygomis, „nuolat kovojant su antitarybinėmis partijomis, iš kurių Panevėžyje tada veikė socialdemokratų grupė, vadovaujama advokato F. Valiuko“, kuri „visur pasisakydavo prieš komunistus ir komunistų valdžią“ ir su kuria (socialdemokratų grupe) „koja kojon žengė bundininkai ir kairieji liaudininkai“²⁰⁰. Ir iš tiesų bolševikų valdymo (kuris čia buvo kur

194. Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. P. 154.

195. Apie J. Smolskio ir Valiukų nužudymą plačiau galima paskaityti K. Bielinio atsiminimuose. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 382–397. Apie J. Smolskio suėmimą, tardymą ir nužudymą taip pat žr.: Smalstytė J. Mano tėvas. P. 300–312, 321–326.

196. Bielinis K. Gana to jungo. P. 319.

197. Gudas K. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu. 1918–1920 m. P. 31–32.

198. Kapsukas V. Pirmoji proletarinė revoliucija ir Sovietų valdžia Lietuvoje. P. 189–190.

199. Ten pat. P. 189.

200. Žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 383.

kas represyvesnis nei Šiauliuose²⁰¹) Panevėžyje metu į šio miesto DAT išrinkti socialdemokratai F. Valiukas, P. Mažylis, V. Kuzma, kartu su ten pat išrinktu liaudininku V. Augustinavičiumi bei kai kuriais Bundo frakcijos nariais, apie tai rašiusio istoriko K. Gudo žodžiais tariant, „ši negausi išsilavinusių ir patyrusių revoliucionierių grupelė priešinosi plėšikavimų ir bet kokios prievartos politikai, mėgino palaikyti su gyventojais korektiškus santykius“²⁰².

Grįžtant prie O. ir F. Valiukų ir J. Smolskio nužudymo 1919 m. vasarą faktų reikia pastebėti, kad tai vos nesukėlė tuo metu dirbusios iš įvairių partijų atstovų sudarytos M. Sleževičiaus vyriausybės rimtos krizės. Tačiau apie tai ir apie šioje Vyriausybėje dirbusių ministrų socialdemokratų reakciją į šiuos įvykius kalbėsime kitame skyriuje.

Aptarę visos LSDP vardu kalbėjusių Vilniaus ir Naujosios Vilnios LSDP organizacijų idėjinę-politinę ir organizacinę evoliuciją ir jų virtimą „kita“ A. Domaševičiaus vadovaujama Lietuvos komunistų partija ir apžvelgę politinę laikyseną atskirų LSDP narių (atskirų asmenų ar nedidelių jų grupelių) bolševikų užimtoje Lietuvos teritorijose, taip pat ir iki 1919 m. pradžios ir vėliau buvusių žymių LSDP veikėjų politinę laikyseną, toliau čia trumpai pažvelkime į socialdemokratų – LSDP narių politinę laikyseną bolševikų neužimtoje Lietuvos teritorijoje. Tai yra trumpai apžvelkime į socialisto liaudininko demokrato M. Sleževičiaus vadovaujamą Laikinąją Lietuvos vyriausybę įėjusių ir ją rėmusių lietuvių socialdemokratų politinę laikyseną.

Kaip jau minėjome šio skyriaus pradžioje, į Kauną iš Vilniaus traukiantis M. Sleževičiaus vyriausybei pasitraukė tik vienas iš įėjusių į Vyriausybę ministrų socialdemokratų – J. Paknys. Į Kauną pasitraukė ir 1918 m. pabaigoje iki bolševikų atėjimo buvęs demokratinės Utenos apskrities savivaldybės pirmininkas, vienas Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio (kaip, beje, iš dalies ir ikikarinio laikotarpio) LSDP lyderių S. Kairys. 1919 m. pavasarį jis buvo paskirtas Vyriausiosios tiekimo valdybos viršininko pavaduotoju, o nuo 1919 04 01 ėjo šios valdybos viršininko pareigas, taigi dirbo tikrai svarbiame tuo metu – kovų už nepriklausomybę laikotarpiu – veiklos bare²⁰³. Matyt, kad 1919 m. pradžioje Kaune buvo atsidūręs ir dar vienas kitas žinomas (pavyzdžiui, S. Digrys²⁰⁴) ir galbūt mažiau žinomas ar nežinomas socialdemokratas – LSDP narys.

1918 12 31 Lietuvos laikinosios vyriausybės atstovu Latvijoje buvo paskirtas būsimas žymus LSDP veikėjas Steigiamojo Seimo laikotarpiu V. Čepinskis. 1919 m. vasario pradžioje (11 d.) jis buvo paskirtas nepaprastosios delegacijos, siunčiamos į Angliją tartis dėl oficialaus Lietuvos valstybės pripažinimo de facto ir de jure ir dėl paramos

201. Žr.: Panevėžys. Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą. Red. A. Masilionis. – Chicago, 1963. P. 186–190; Gudas K. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu. 1918–1920 m. P. 31–53.

202. Gudas K. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu. 1918–1920 m. P. 41.

203. Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 130. Prieš tai 1919 m. žiemą S. Kairys dirbo Vyriausiosios tiekimo valdybos technikos skyriaus vedėju. Žr. ten pat. P. 129.

204. S. Digrys 1919 m. buvo paskirtas pirmuoju taupomųjų valstybės kasų valdytoju. Todėl jam teko būti nacionalinių taupomųjų kasų steigimo pradininku. Žr.: Terleckas V. Lietuvos bankininkai. Gyvenimų ir darbų pėdsakai 1918–1940. – Vilnius, 2001. P. 368.

kovoje su Lietuvos priešais, pirmininku²⁰⁵. V. Čepinskis kaip delegacijos pirmininkas gavo labai plačius įgaliojimus vesti derybas ir ekonominiais klausimais – tartis dėl paskolų, geležinkelio ir kariuomenės užsakymų ir kt.²⁰⁶ Taigi pastarasis socialdemokratas, kuris, kaip prisimename, LSDP 1918 11 10–17 konferencijoje buvo numatytas kaip LSDP kandidatas į Lietuvos vyriausybės užsienio reikalų ministrus, 1919 m. pradžioje dirbo tuo metu taip pat labai svarbiame besikuriančios Lietuvos valstybės užsienio politikos bare.

Savaime suprantama, labai svarbiame veiklos bare dirbo ir 1919 m. pradžioje iš į Kauną pasitraukusių LSDP narių aukščiausias – ministro – pareigas užėmęs J. Paknys. Tiesa, ministru jis buvo neilgai – tik iki 1919 m. kovo 12 d., tai yra iki tol, kol dirbo antroji Laikinoji Lietuvos vyriausybė. Tačiau, kaip žinoma, J. Paknys ir S. Kairys dar bolševikų buvimo Vilniuje metu įeis ir į ketvirtąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę, vėlgi vadovaujamą socialisto, vieno iš LSLDP lyderių M. Sleževičiaus.

Socialdemokratų įėjimo į šią vyriausybę aplinkybes ir darbą joje aptarsime kitame skyriuje. Čia tik paminėsime, kad 1919 m. kovo mėnesio pabaigoje–balandžio pradžioje vykusiuose politinių partijų atstovų pasitarimuose dėl šios vyriausybės sudarymo buvo atstovaujama ir Lietuvos socialdemokratų grupei, ir tai, ko gero, galima traktuoti kaip vieną aiškesnių ankstesniosioms LSDP ideologinėms nuostatoms ištikimos likusios (skirtingai nuo Vilniuje besireiškusių A. Domaševičiaus vadovaujamos socialdemokratų grupės) LSDP grupės-srovės pasireiškimų.

Būtina pabrėžti, kad būtent ši kauniškė socialdemokratų grupė faktiškai vienintelė atstovaus lietuvių socialdemokratijai ir LSDP Lietuvos politiniame gyvenime nuo 1919 m. pavasario, o iš dalies ir nuo 1919 m. vasario mėnesio, atsižvelgiant į tai, kad A. Domaševičiaus vadovaujama Vilniaus grupė 1919 m. sausio pabaigoje–vasario mėnesį pasivadino komunistais, taigi, nustojo vadintis socialdemokratais (nors, kaip matėme, komunistų iš LBKP ir toliau vadinama tokiais).

Tačiau pirmaisiais 1919 m. mėnesiais, ne tik sausį ir vasarį, bet ir didžiąją dalį pavasario, šiai kauniškei LSDP grupei-srovei, matyt, atstovavo tik nedidelis būrelis (o iš pradžių gal apskritai tik keletas) inteligentų ir vienas kitas darbininkas, kurie net nebuvo sukūrę kokios nors organizacinės struktūros²⁰⁷. Žinoma, įtemptų kovų už

205. Mačionis Z., Čepinskis J. Profesorius Vincas Čepinskis. P. 19–20. V. Čepinskis dėl įvairių priežasčių į Didžiąją Britaniją išvyko tik 1919 m. kovo 21 d. Žr.: Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. P. 68.

206. Mačionis Z., Čepinskis J. Profesorius Vincas Čepinskis. P. 20. 1919 02 07 V. Čepinskis buvo paskirtas ir į užsienio reikalų ministro A. Voldemaro vadovaujamą delegaciją, vykstančią į Paryžiaus taikos konferenciją, tačiau į ją nevažiavo, nes su delegacijos vadovu nesutarė dėl pozicijos „tarybų valdžios“ ir kolčiakininkų atžvilgiu. Žr. ten pat.

207. Tenka konstatuoti, kad apie tai, jog Kaune Pirmojo pasaulinio karo metais būtų veikusi LSDP vietinė organizacija, jokių žinių nėra. Turimos žinios apie LSDP organizacinę būklę Pirmojo pasaulinio karo metais leistų teigti, kad tokios organizacijos šiuo laikotarpiu ir nebuvo. Apie Kauno LSDP organizacijos sukūrimą ar veikimą nebuvo pranešta ir 1918 m. lapkričio–gruodžio „Darbo balso“ informaciniuose pranešimuose apie LSDP vietinių organizacijų steigimosi ir veiklos apraiškas tuo metu. Tvirtinti, kad 1919 m. pradžioje Kaune nebuvo vietinės LSDP, leistų ir ta aplinkybė, kad istorinėje

nepriklausomybę metu einant įvairias atsakingas valstybines pareigas realiai vykdyti kokį nors atkuriamąjį (ar kuriamąjį) organizacinį partinį darbą nebuvo ir galimybės.

Taigi tuo metu, kada Vilniuje visos LSDP vardu kalbėjusi A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP grupės narių dauguma parėmė Rusijos bolševikų Raudonosios armijos „atneštą“ komunistinę „tarybų valdžią“, dirbo šios „tarybų valdžios“ struktūrose ir užėmusi prokomunistinę orientaciją labai greitai patyrė prokomunistinę idėjinę ir politinę evoliuciją (kaip matėme, atsisakydama socialdemokratų (LSDP) vardo, pasivadindama Lietuvos komunistų partija ir siekdama susijungti su faktiškai RKP(b) padalinio statusu veikusia LBKP), į Kauną pasitraukę socialdemokratai LSDP nariai dirbo su Rusijos bolševikų Raudonosios armijos „atneštąją“ „tarybų valdžią“ kovojusioje besikuriančios Lietuvos Respublikos vyriausybėje ir kitose jos valdžios struktūrose. Turėdami mintyje dar ir komunistinės „tarybų valdžios“ įstaigose dirbusius, taigi ir su ja bendradarbiavusius socialdemokratus Rokiškyje, Šiauliuose ir dar vienoje kitoje Lietuvos vietoje, matyt, galime pritarti LBKP ideologui Z. Angariečiui, rašiusiam, kad 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje „apibendryto socialdemokratų veikimo nematom“²⁰⁸.

Tenka konstatuoti, kad, ko gero, 1919 m. pačioje pradžioje viešo kalbėjimo LSDP vardu centras buvo Vilniuje, kur, kaip matėme, A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio vadovaujamos Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos kalbėjo visos LSDP vardu. Pastarųjų organizacijų, arba, kitaip sakant, Vilniuje pasireiškusio kairesniojo LSDP sparno, prokomunistinė orientacija, evoliucija ir pagaliau pasivadininimas Lietuvos komunistų partija, senosioms LSDP ideologinėms-politinėms nuostatoms liekant ištikimai tik nedidelei grupei, o tiksliau pasakius, atskiriems, kad ir žymiesiems buvusios LSDP veikėjams, leido tiek to meto, tiek vėlesnių laikų lietuvių komunistams ir komunistinei istoriografijai kalbėti apie visišką senosios LSDP „idėjinį ir organizacinį bankrotą“, apie jos „gyvavimo“ pabaigą 1919 m. pradžioje²⁰⁹. Anot V. Kapsuko, liko tik „atsimetėlių nuo darbininkų judėjimo saujelė, kuri jokiai partijai nepriklausė, tik kartais, kad lengviau būtų prie darbininkų prieiti ir juos suvilioti, puošėsi socialdemokratų vardu“²¹⁰. Pasak LKP istorijos apybraižos autorių, „propaguodami klasių santaiką“ ir „grynosios demokratijos“ šūkius, proletarinės revoliucijos laikotarpiu nusiritę į kontrrevoliucijos stovyklą, dešinieji Lietuvos socialdemokratų lyderiai liko

literatūroje galima rasti žinią, jog LSDP Kauno organizacija (pirmoji LSDP organizacija po LSDP idėjinės-politinės ir organizacinės krizės 1919 m. pradžioje) bus sukurta 1919 m. ir kad ją įkurs S. Kairys, J. Paknys, A. Janulaitis ir S. Digrys. Kadangi A. Janulaitis iš Vilniaus į Kauną persikėlė tik 1919 m. gegužės antroje pusėje, tai akivaizdžiai paliudija, kad iki tol LSDP Kauno organizacija įkurta nebuvo.

208. Angarietis Z. Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. P. 25. Z. Angarietis toliau po šio sakinio čia cituojamame tekste rašė, kad minimu laikotarpiu „pavieniai žymesni Lietuvos socialdemokratai blaškosi į visas puses kaip žmonės be galvos“. Kaip tokio „blaškymosi“ pavyzdžiai nurodoma A. Janulaičio ir J. Paknio įėjimas į „buržuazinę valdžią“ bei A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio įėjimas į Vilniaus DAT.

209. Žr.: LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 433; Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. P. 19, 527.

210. Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 657–658.

generolais be armijos²¹¹. O „geriausios LSDP jėgos, daugiausiai darbininkai, – kaip rašoma šiame komunistinės istoriografijos veikale, – nusigręžė nuo savo oportunistinių lyderių ir perėjo į komunistų partijos pozicijas“²¹².

Tokia 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje susiklosčiusi Lietuvos socialdemokratų partijos būklė pagrįstai pavadintina LSDP idėjine-politine ir organizacine krize, ar tiesiog šios partijos idėjinės-politinės ir organizacinės krizės kulminacija (apogėjumi). Kaip jau minėjome ankstesnėse šios knygos dalyse, su idėjine-politine ir organizacine krize Pirmojo pasaulinio karo paskutiniais metais ir pirmaisiais pokario metais susidūrė daugelio šalių socialistinės-socialdemokratinės partijos.

Galima teigti, kad čia aptarta idėjinė-politinė ir organizacinė LSDP krizė buvo kuriam laikui praktiškai likvidavusi ją kaip politinę organizaciją, kaip politinę partiją. Jeigu kalbėsime apie tuos socialdemokratų, kurie griežtai stjo prieš bolševizmą, tai matysime, kad 1919 m. pirmais mėnesiais, o ko gero, ir pirmoje pusėje, tokių Lietuvoje liko labai nedaug, galbūt tik keletas žmonių, jeigu turėsime mintyje tik tuos, kurie nė kiek – nei trumpiau, nei ilgiau, nei aktyviau, nei pasyviau nebendradarbiavo su komunistine valdžia.

Net jeigu prie šių socialdemokratų priskaičiuosime ir tuos socialdemokratų, kurie kad ir visai trumpai ar truputį ilgiau vienaip ar kitaip, dėl vienokių ar kitokių priežasčių ir aplinkybių dirbo komunistinės valdžios kontroliuojamose valdžios įstaigose, tačiau po to tais pačiais 1919 m. ir net jų pirmoje pusėje įsijungę į nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės kūrimo procesą, tai matysime, kad apie lietuvių socialdemokratiją tuo metu – 1919 m. pirmoje pusėje, o iš dalies ir pirmais 1919 m. antros pusės mėnesiais, tegalime kalbėti labiau ne kaip apie politinę partiją, o kaip apie politinę srovę, kaip apie tą vienintelę lietuviškosios (ir europinės) socialdemokratijos ideologinėms-politinėms tradicijoms likusią ištikimą srovę iš ligtolinės LSDP, kuri, galima sakyti, subyrėjo (žlugo) 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje dėl komunizmo ideologijos ir judėjimo bei laikmečio dvasios spaudimo.

Matyt, iš tiesų yra nemaža dalis (šiuo aspektu) tiesos tiek tuometiniuose, tiek vėlesniuose lietuvių komunistų V. Kapsuko ir Z. Angariečio, o vėliau ir visos komunistinės istoriografijos tvirtinimuose, kad Lietuvos valstybingumo kūrimo idėjai ir (nekomunistiniu požiūriu) lietuvių (ir europinės) socialdemokratijos idėjoms likę ištikimi ir bolševizmo atžvilgiu priešišškai nusiteikę socialdemokratai liko „generolais be armijų“ ir kad LSDP kaip partijos tuo metu buvo nebelikę.

Šiuo aspektu panašios nuomonės tuo metu, 1919 m. pavasarį, laikėsi ir socialdemokratų oponentai iš dešinės. Štai 1919 m. gegužės 10 d. krikščionių demokratų laikraštyje „Laisvė“ išspausdintame straipsnyje „Lietuvių politikos partijos“ rašant apie Lietuvos socialdemokratų buvo pažymėta, kad po to, kai J. Vilkaičio ir A. Domaševičiaus vadovaujama grupė, kalbėjusi visos LSDP vardu, 1919 m. pradžioje „priėmė bolševikų vardą“, „socialdemokratų menševikų (taip „Laisvėje“ buvo vadinami lietu-

211. LKP istorijos apybraiža. T. 1. P. 433.

212. Ten pat.

vių socialdemokratai – G. M.) Lietuvoje jau nėra“ ir kad „yra tik vienas kitas žmogus, kuris dėl kokių nors priežasčių nėra pasekęs savo partijos“²¹³. Kaip matysime kitame skyriuje, 1919 m. pavasarį formuojant ketvirtąjį laikinąjį ministrų kabinetą derybose dėl jo sudėties dalyvavę socialdemokratai minėjo krikščionių demokratų „Laisvėje“ taip pat bus pavadinti „keliais žmonėmis – liūdno atminties Lietuvos socialdemokratų partijos likučiais...“²¹⁴. Tačiau būtent šie „keli žmonės“, kaip jau minėta, nuo 1919 m. pavasario vieninteliai Lietuvos gyvenime kalbės lietuvių socialdemokratų ir LSDP vardu ir, kaip matysime kitame skyriuje, pastebimai reikšis tolesnėje 1919 m. Lietuvos politikoje ir tų metų antroje pusėje imsis organizaciškai atkurti LSDP, kuri bus viena iš pagrindinių parlamentinių Lietuvos Respublikos partijų demokratinio tarpukario Lietuvos Respublikos raidos laikotarpiu 1920–1926 metais.

6.2. Lietuvos socialdemokratai 1919 m.: politinė laikysena vykdomojoje valdžioje ir opozicijoje

Kaip matėme iš ankstesnių skyrių, dėl revoliucinės šio laikotarpio dvasios ir rusiškojo bolševizmo – komunizmo poveikio lietuvių socialdemokratijai ir dėl to įvykusių LSDP idėjinės-politinės ir organizacinės diferenciacijos ir krizės procesų 1919 m. pirmoje pusėje Lietuvoje teliko tik nedidelis būrelis Lietuvos valstybingumo idėjai ir lietuvių ir europinės socialdemokratijos idėjoms ištikimų socialdemokratų, kurie iki 1919 m. rudens, o ir vėliau, funkcionavo labiau ne kaip politinė partija-organizacija, o tik kaip politinė srovė.

Šiame skyriuje nagrinėsime šios lietuvių socialdemokratų srovės politinę laikyseną ir vaidmenį savo valstybingumą kuriančios (atkuriančios) Lietuvos politinia-

213. Lietuvių politikos partijos // *Laisvė*, 1919 05 10, Nr. 38. P. 1. Minimame straipsnyje, matyt, turint mintyje A. Domaševičiaus grupės pažiūras 1919 m. pradžioje, buvo tvirtinama, kad lietuvių „bolševikų“ ir „menševikų“ programos nesiskiria, o jeigu ir skiriasi, tai tik nedaug ir tik „taktika“. Straipsnio „Laisvėje“ autorius M. Krupavičius teigė, kad ir bolševikų, ir menševikų pažiūros „į Lietuvos ateitį, tikyba ir bažnyčią, žemės klausimą“ praktiškai nesiskiria. Akivaizdu, kad „Laisvėje“ išspausdintas Lietuvos socialdemokratų pristatymas buvo politiškai tendencingas. Pavyzdžiui, čia buvo teigiama, kad Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvoje likę socialdemokratai (Vokietijos okupacijos metu) „neiškart nusistatė Lietuvos klausimu“. Nors, kaip matėme (žr. šios knygos 3.1 skyrių – G. M.), Lietuvoje likę socialdemokratai iš Lietuvoje likusių politinių srovių, atrodo, pirmieji iškėlė nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos siekį ir aktyviai jį populiarino savo atsišaukimuose į Lietuvos visuomenę 1916–1917 m. Toliau straipsnyje buvo sakoma, kad nors socialdemokratų atstovai ir „buvo įję į Valstybės Tarybą“, bet po to „kuomet pradėjo grįžti socialistai iš Rusijos, kuomet pradėjo skleisti savo mintis savo bendraminčių tarpe – Lietuvoj likę socialdemokratai visiškai pasidavė savo grįžusių iš Rusijos draugų įtakai“, dėl to ir jų „nusistatymas reikalauti Lietuvai nepriklausomybės ėmė blankti, dilti, kol visai neišdilo“. Tačiau vėlgi, kaip matėme ankstesniuose skyriuose, tie Lietuvos socialdemokratai, kurie veikė Lietuvos socialdemokratų partijos vardu iki pat 1918 m. gruodžio–1919 m. sausio krizės, reikalavo Lietuvai nepriklausomos demokratinės respublikos sukūrimo. O ir minėtos krizės metu šio siekio nebuvo atsisakyta, tik jis skirtingai atskirų lietuvių socialdemokratų – LSDP narių – grupių buvo pradėtas traktuoti.

214. Mūsų socialistams // *Laisvė*, 1919 04 09, Nr. 16. P. 1.

me gyvenime 1919 m. jos santykio su valstybingumo kūrimo procesui vadovavusia Lietuvos valstybės vykdomąja valdžia aspektu. Kitaip sakant, čia bus mėginama išsiaiškinti ir apibūdinti Lietuvos (lietuvių) socialdemokratų politines nuostatas ir politinę laikyseną jų darbo ketvirtojoje Laikinoje Lietuvos vyriausybėje metu ir būnant opozicijoje penktajai Laikinajai Lietuvos vyriausybei, pastarajai dirbant paskutiniaisiais 1919 m. mėnesiais. Visa tai turėtų padėti geriau išsiaiškinti socialdemokratų vaidmenį moderniojo Lietuvos valstybingumo kūrimo procese 1919 m.

Matyt, galima teigti, kad čia aptariama LSDP srovė su A. Domaševičiaus vadovaujama, vėliau – 1919 m. pradžioje – prokomunistinę evoliuciją patyrusia LSDP srove išsiskyrė 1918 m. gruodžio mėnesio antroje pusėje politinės krizės Vilniuje metu, todėl pradėdami jos politinės raiškos nuo 1919 m. pavasario, o tiksliau, nuo jos dalyvavimo lietuvių politinių partijų atstovų derybose dėl ketvirtosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės suformavimo, aptarimą trumpai prisiminkime jos santykių su ligtolinėmis laikinomis Lietuvos vyriausybėmis pradedant minėtu 1918 m. gruodžiu, o po to trumpai pažvelkime į kai kuriuos nuo to laiko (1918 m. gruodžio pabaigos) iki minėtų derybų dirbusių pačių antrosios ir trečiosios laikinųjų Lietuvos vyriausybių darbo ypatumus.

Kaip jau minėjome ankstesniuose šios knygos skyriuose, į antrąją Laikinąją M. Sleževičiaus vadovaujamą Lietuvos vyriausybę, pradėjusią dirbti 1918 m. gruodžio 26 d., įėjo ir socialdemokratai J. Paknys, A. Janulaitis, ir taip pat kitų politinių partijų narių dažnai socialdemokratu nuo anksčiau laikomas „nepartinis socialdemokratų srovės veikėjas“ M. Biržiška. Praeituose skyriuose taip pat minėjome, kad šioje vyriausybėje A. Janulaitis, kaip ir „nepartinis socialdemokratas“ M. Biržiška, dirbo labai trumpai – tik iki jos persikėlimo į Kauną. Tad po pasitraukimo į Kauną realiai M. Sleževičiaus vadovaujamoje antrojoje Laikinojoje Lietuvos vyriausybėje iš socialdemokratų tedirbo tik J. Paknys.

M. Sleževičiaus vadovaujamas antrasis laikinasis Lietuvos ministrų kabinetas, svarbiausiu savo uždaviniu laikęs suorganizuoti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas ir apginti kraštą nuo bolševikinės Rusijos invazijos, jau pirmosiomis savo darbo dienomis parengė, išspausdino ir 1918 12 29 išplatino atsišaukimą į Lietuvos piliečius, raginantį juos stoti savanoriais į Lietuvos kariuomenę ir ginti Lietuvą nuo minėtos bolševikų invazijos, išdėstydamas čia pat ir savanorių priėmimo ir aprūpinimo sąlygas²¹⁵. Kadangi kritiškiausiu besikuriančiai Lietuvos valstybei metu kariuomenės organizavimas buvo gyvybinis reikalas, tai šiuo aspektu M. Sleževičiaus vadovaujama koalicinė antroji Laikinoji Lietuvos vyriausybė suvaidino svarbų vaidmenį²¹⁶.

215. Žr.: Pašaukimas savanorių į krašto apsaugą // Laikinosios vyriausybės žinios, 1918, Nr. 1. P. 2–3; Sąlygos stojimo į Lietuvos krašto apsaugą // Ten pat. P. 3–4; Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920. T. I. – Chicago, 1972. P. 64–66; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 304–305; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 585.

216. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 65; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 305–306; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 587–588; Truska L. Tautinis atgimimas ir istorija. P. 45; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 143. Taip pat žr.: Lietuvos Respublikos Ministrų Pirmininkai. P. 80–84.

Gynimosi nuo bolševikų aspektu itin svarbų vaidmenį suvaidino ir sėkmingos M. Sleževičiaus pastangos 1919 m. sausio mėnesį sustabdyti vokiečių kariuomenės traukimąsi iš Lietuvos bei gauta pagalba iš vokiečių kovoje su bolševikų Raudonąja armija²¹⁷. Norint užtikrinti Lietuvos apgynimą nuo bolševikų paminėtinos ir M. Sleževičiaus laikinojo ministrų kabineto diplomatinės pastangos gauti Jungtinės Karalystės paramą – per 1919 m. sausio mėnesį ministrų kabinete netgi keletą kartų buvo keltas klausimas dėl Didžiosios Britanijos protektorato²¹⁸.

Nepaisant tam tikrų įtampų M. Sleževičiaus vadovaujamos antrosios koalicinės Laikinosios vyriausybės santykiuose su LVT bei patirto pasitikėjimo ja stokos vadinamojoje 1919 m. sausio 16–23 d. Kaune vykusioje II Lietuvos valstybės konferencijoje (kurioje socialdemokratai nedalyvavo)²¹⁹, visgi šios Vyriausybės darbo metu „valstybinis organizacinis darbas“ Lietuvoje, M. Römerio žodžiais tariant, „žengė milžinišką žingsnį pirmyn“²²⁰. Be pirmąsias ir svarbiausias tapusios krašto gynybos organizavimo veiklos bei diplomatinės veiklos, M. Sleževičiaus laikinoji vyriausybė, gavusi gana didelę pagalbą iš Vokietijos, o vėliau priėmusi mokesčių įstatymą ir taip įgijusi tam tikrus finansinius resursus, formavo centrinių valstybinių įstaigų steigimą ir itin sudėtingomis sąlygomis vykdė valstybės aparato organizavimo darbą²²¹.

Tačiau įgyvendinti kito po apsigynimo nuo bolševikų invazijos deklaruoto svarbiausio savo tikslo – sušaukti Steigiamąjį Seimą, kaip ir įvykdyti savo deklaracijoje²²² žadėtų vykdyti žemės ir kitų socialinių reformų, M. Sleževičiaus laikinoji vyriausybė negalėjo, nes dirbo labai neilgai ir dar toli gražu nesibaigus gynimuisi nuo bolševikų 1919 m. kovo 5 d. pareiškė atsistatydinanti, nors galutinai darbą tebaigė 1919 03 12²²³. Tai įvyko dėl praktiškai nuo 1919 m. sausio pirmos pusės paastrėjusių Vyriausybės ir

217. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 60–61, 65; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 346–349, 370; Jakaitienė J. Mykolo Sleževičiaus vyriausybė. II kabinetas (1918. XII.26–1919.III.5) // Lietuvos respublikos vyriausybės (1918.IX.11–1940.VI.15). – Kaunas, 1993. P. 11–12; Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1918–1926. – Kaunas, 2000. P. 114–115, 124; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 140.

218. Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 139; Kasparavičius A. Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje (1919 04 12–10 06 ir 1926 06 15–12 16) // Lietuvos užsienio reikalų ministrai. P. 199.

219. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 64; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 365–370; Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1918–1926. P. 118–119; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 138–139. Plačiau žr.: Antroji Lietuvos valstybės konferencija. – Kaunas, 1919; Maksimaitis M. Mažoji konstituantė... P. 256–269; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 600–621. Čia būtina atkreipti dėmesį, kad A. Liekio knygos 600-ajame puslapyje yra klaida. Čia nurodoma, kad konferencijoje dalyvavo 38 socialdemokratai. Tai buvo socialistai liaudininkai demokratai, o ne socialdemokratai, kurie konferencijoje nedalyvavo. Ta pati klaida aptinkama ir kai kuriose kitose knygose, žr., pvz.: Eidintas A. Aleksandras Stulginskis ir jo epocha. P. 92.

220. Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. P. 75.

221. Ten pat; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 372–373; Maksimaitis M. Mažoji konstituantė... P. 255, 272–273; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis ir jo epocha. P. 94.

222. Laikinosios vyriausybės deklaracija // Laikinosios vyriausybės žinios, 1918, Nr. 1. P. 1–2; Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. P. 581.

223. Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. 1918 m. gruodis–1919 m. spalio. P. 124–128; Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m.

LVT prezidiumo ir, apskritai, LVT santykių²²⁴. Dėl šių nesutarimų po savaitę trukusių sunkių derybų dėl naujo ministrų kabineto sudarymo 1919 m. kovo 13 d. pradėjo dirbti trečioji Laikinoji krikščionio demokrato P. Dovydaičio vadovaujama Lietuvos vyriausybė, sudaryta iš dešiniųjų partijų – krikščionių demokratų ir tautininkų atstovų – ir dešiniams artimesnių nepartinių²²⁵. Socialdemokratų grupės, kaip ir LSLDP bei centrstinės DLTLS atstovai, sudarant šią Vyriausybę dalyvauti atsisakė²²⁶.

Tačiau trečiosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės laikinumas buvo perdėm aki-vaizdas²²⁷. Anot istorikų, trečiasis laikinasis ministrų kabinetas pasirodė esąs „visiškai nedarbingas“²²⁸. Pasak J. Švobos, jis „daug posėdžiavo, daug kalbėjo bet mažai veikė ir už tai buvo pavadintas „gyvojo rožančiaus kabinetu“²²⁹. Kraštas, pasak A. Smetonos biografo A. Merkelio, pasijuto esąs „be vyriausybės“²³⁰. Tad po savaitės P. Dovydaitis nutarė atsistatydinti ir 1919 03 19 LVT prezidiumui įteikė atsistatydinimo raštą. Vietoje jo vyriausybės vadovo pareigas laikinai ėjo vienas iš krikščionių demokratų lyderių A. Stulginskis²³¹.

Trečiajai Laikinajai Lietuvos vyriausybei nepavykstant susidoroti su sunkia vidaus ir tarptautine padėtimi kilo reikalas sudaryti bent kiek pastovesnį ministrų kabinetą, kuris sugebėtų sėkmingai tęsti Lietuvos teritorijos gynimą nuo bolševikų ir lenkų bei tvarkyti vidaus reikalus²³². Kaip rašė istorikas P. Čepėnas, „visos politinės partijos tada pamatė, kad tokiu svarbiu jaunos valstybės kūrimosi metu reikia ir sutartinės politinės veiklos ir visų gyventojų pritarimo, pagaliau ir didesnio ryžtingumo nepriklausomybės pripažinimo siekiant“²³³. Todėl įvairios politinės partijos pradėjo tartis dėl naujos koalicinės vyriausybės sudarymo.

Dar 1919 m. kovo 26 d. prasidėjo krikščionių demokratų, socialistų liaudininkų demokratų, socialdemokratų, tautininkų ir jokiai partijai nepriklausančių žinomų

gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 81; Maksimaitis M. Mažoji konstituenta... P. 274–281; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 144.

224. Ten pat. Taip pat žr.: Jakaitienė J. Mykolo Sleževičiaus vyriausybė. II kabinetas (1918.XII.26–1919. III.5). P. 12; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. P. 117–123.

225. Girnius J. Pranas Dovydaitis. – Chicago, 1975. P. 161–162; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 385; Maksimaitis M. Mažoji konstituenta... P. 282–283.

226. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1977. T. 2. P. 81; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 385.

227. Girnius J. Pranas Dovydaitis. P. 163, 167; Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. 1918 m. gruodis–1919 m. spalio. P. 128; Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 385.

228. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 82.

229. Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 70. Taip pat žr.: Girnius J. Pranas Dovydaitis. P. 169; Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 145.

230. Merkelis A. Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. – New York, 1964. P. 220.

231. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 386; Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. 1918 m. gruodis–1919 m. spalio. P. 128; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis ir jo epocha. P. 94.

232. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 387.

233. Ten pat.

visuomenėje veikėjų pasitarimai dėl būsimo ministrų kabineto sudėties. Buvo sudaryta minėtų partijų ir grupių atstovų komisija, kuri posėdžiavo nuo 1919 03 26 iki 1919 04 11²³⁴. Socialdemokratams atstovavo J. Paknys, kuris, kaip matysime, šiuose pasitarimuose veikė savotiškame neoficialiame bloke su LSLDP atstovu, šios partijos lyderiu M. Sleževičiumi²³⁵. Trumpai pažvelkime į šiuos pasitarimus, daugiausia dėmesio kreipdami į socialdemokratų atstovo užimtą poziciją.

Tenka pastebėti, kad minėtų lietuvių politinių partijų ir grupių atstovams susitarti dėl naujo ketvirtojo laikinojo ministrų kabineto sudėties nebuvo lengva. Socialistų liaudininkų demokratų ir socialdemokratų atstovai reikalavo, kad ministru pirmininku naujoje vyriausybėje būtų socialistas (numatyta M. Sleževičiaus kandidatūra)²³⁶. LKDP ir TPP atstovai iš pradžių su tokia kandidatūra nesutiko. Bet LSLDP ir socialdemokratai savo nusistatymo dėl to, kad ministru pirmininku turi būti socialistas, nekeitė. Be to, jie reikalavo, kad, be ministro pirmininko posto, socialistams atitektų dar 4-ių ministrų postai, o dar vienas 5-as ministro postas būtų atiduotas nepartiniam socialistui (buvo turimas mintyje M. Biržiška)²³⁷. LSLDP ir socialdemokratų atstovai taip pat nesutiko atiduoti kitoms (nesocialistinėms) partijoms vidaus reikalų ministro posto²³⁸.

Visgi antrame tarppartinės komisijos posėdyje LKDP ir TPP atstovai jau sutiko su tuo, kad ministru pirmininku gali būti socialistas ir kad 4 ministrų postai vyriausybėje atitektų socialistams, tačiau Vidaus reikalų ministerija, jų nuomone, turėjo atitekti LKDP atstovui²³⁹. LSLDP ir socialdemokratams atstovaujantys M. Sleževičius ir J. Paknys reikalavo, kad, be ministro pirmininko posto jiems būtų atiduotos ir Vidaus reikalų, Darbo ir socialinės apsaugos bei Švietimo ministerijos²⁴⁰. Socialdemokratas J. Paknys ypač griežtai pasisakė prieš tai, kad Švietimo ministerija atitektų LKDP²⁴¹. Jam pritarė ir M. Sleževičius. Matyt, galima pritarti istorikės D. Stakeliūnaitės nuomonei, kad „diskusijos dėl ministerijų skaičiaus bei jų vadovų kandidatūrų rodo, kad LSLDP ir LSDP 1919 m. kovo pabaigoje–balandžio pradžioje jautėsi stipriai, matė, kad dešinieji be jų neištvers“²⁴².

Tarppartinės komisijos posėdžiai ir po jų sudarytos vyriausybės sudėtis rodo, kad derybose dėl naujos vyriausybės sudėties socialistams liaudininkams demokratams

234. Žr. prot. Nr. 1–6. // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 51. L. 1–9.

235. Protokolas Nr. 1. // Ten pat. L. 6.

236. Ten pat. L. 5.

237. Ten pat. LKDP ir TPP atstovai dėl „nepartinio socialisto“ siūlymo į tai atsakė, kad pats „M. Biržiška yra nepartinis asmuo, taigi socialistai neprivalėtų jo kandidatūros kelti“ ir kad ją „kelti galėtų tik nepartiniai“.

238. Ten pat. Tiesa, M. Sleževičius, kalbėjęs šiuo atveju tik „nuo savęs“, sutiko su galimybe VRM atiduoti DLTLS atstovui P. Leonui.

239. Prot. Nr. 2. // Ten pat. L. 5.

240. Ten pat.

241. Prot. Nr. 4. // Ten pat. L. 8.

242. Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. P. 83.

ir socialdemokratams pavyko pasiekti, kad būtų atsižvelgta į jų reikalavimus. Tačiau jiems ir santariečiams nepavyko pasiekti, kad būtų atsižvelgta į visus jų reikalavimus dėl kompetencijų pasidalijimo tarp ministrų kabineto ir naujai įsteigtos prezidento institucijos.

Mat dar prieš tarppartinės komisijos posėdžius partijų buvo sutarta dėl prezidento institucijos įsteigimo, perdavimo jai dalies LVT ir jos prezidiumo funkcijų ir dėl to, kad prezidentu bus išrinktas LVT prezidiumo pirmininkas A. Smetona. Įsteigiant prezidento instituciją buvo tikimasi, kad prezidentas mažiau konfliktuos su LVT ir jos prezidiumu²⁴³. Tačiau LSLDP, socialdemokratai ir santariečiai buvo už tai, kad kariuomenė būtų ministrų kabineto, o ne prezidento žinioje. Iš tarppartinės komisijos posėdžių protokolų atrodo, kad su socialistinėmis partijomis dėl prezidento kompetencijų nebuvo pakankamai tartasi. 1919 m. balandžio 4 d. vykusiam penktame tarppartinės komisijos pasitarime J. Paknys iškėlė klausimą dėl to, kad antroje Laikinojoje Konstitucijoje „kariuomenė yra palikta prezidento žinioje“, ir netgi pareiškė, kad nesitarimas su socialistinėmis partijomis dėl „konstitucijos pakeitimo būdo padarė įspūdį, kad norima suardyti pradėtąsias derybas“ dėl koalicinio ministrų kabineto suformavimo²⁴⁴.

Visgi derybos dėl naujos vyriausybės sudarymo nesuiro, nes dar iki penkto tarppartinės komisijos posėdžio buvo susitarta dėl būsimo ministrų kabineto sudėties, kuri šiame posėdyje ir buvo pristatyta²⁴⁵. Socialdemokratams naujajame M. Sleževičiaus vadovaujame ministrų kabinate atiteko du ministrų portfeliai: J. Pakniui buvo numatytas darbo ir socialinės apsaugos ministro postas, o tiekimo ir maitinimo ministro postas buvo siūlomas 1919 m. kovo pradžioje Vyriausiosios tiekimo valdybos viršininko pavaduotoju, o nuo 1919 04 01 – ir šios valdybos viršininku paskirtam ir aktyviai šiame svarbiame tuo metu veiklos bare veikusiam²⁴⁶ vienam iš buvusių LSDP lyderių ir ideologų S. Kairiui²⁴⁷.

Netrukus po naujojo ministrų kabineto sudėties pristatymo tarppartinės komisijos posėdyje, dar prieš jo patvirtinimą (tai prezidentas A. Smetona padarė 1919 04 12), krikščionių demokratų laikraštyje „Laisvė“ 1919 04 09 išspausdintame straipsnyje „Mūsų socialistams“ Lietuvos socialdemokratai buvo pavadinti „žmonėmis, kurie dar nėra nusiplovę praeities purvų, kurie padėjo priešininkams bolševikams sukti lizdą mūsų tėvynėje, tiesė į ją kelius rusų raudonarmiečiams, kurie surengė mūsų nepriklausomybei labai didelių pavojų“, kurie „visur kišo koją ir lyg šios dienos dar nėra pasisakę ko jie siekia“ ir „kur jų širdys linksta: ar prie Lenino su Trockiu, ar prie tikrai nepriklausomos Lietuvos“²⁴⁸.

243. Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. P. 128.

244. Prot. Nr. 5. // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 51. L. 3.

245. Prot. Nr. 4. // Ten pat. L. 8. Tačiau dėl kariuomenės ir jos vado pavaldumo prezidentui, o ne ministrų kabinetui, vyriausybės darbo metu jos viduje ne kartą kils įtampa.

246. Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 130.

247. Prot. Nr. 4. // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 51. L. 8.

248. Mikaila. Mūsų socialistams // Laisvė, 1919 04 09, Nr. 16. P. 1.

Taip pat čia buvo pareikšta, kad socialdemokratų laikraštis „Darbo balsas“, „Kai-rio vedamas nuo pirmųjų savo gyvenimo dienų dangstydamas nekaltybės skydu varė bolševikų darbą“ ir tai „pilnai atatiko socialdemokratų partijos dvasiai“. Čia cituo-jamame „Laisvės“ straipsnyje buvo minima ir tai, kad socialdemokratai „atėjus bol-ševikams“ taip pat pasivadino „bolševikais-komunistais, pareikšdami, kad jie seniai siekia bolševikų tikslų“ ir „niekuo nuo jų nesiskiria“. Akivaizdu, kad čia buvo turima mintyje A. Domaševičiaus ir J. Vilkaičio LSDP grupės pasivadınimas Lietuvos ko-munistų partija ir jos 1919 m. sausio pabaigoje Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijai pateiktas pasiūlymas susijungti.

Straipsnyje „Laisvėje“ dar buvo paminėta, kad Vilnių užėmus bolševikams čia „sugužėjo visi žymūs LSDP vyrai Lietuvą bolševikinti“ ir tik „vienas kitas“ jų pasi-liko Lietuvoje. Kaip vienas iš tokių buvo nurodytas ir „jų (Lietuvos socialdemokra-tų – G. M.) tėvas Lietuvos bolševizmo minties skiepintojas ir platintojas inž. Kairys“. Straipsnio autorius piktinosi, kaip, „kokia teise ir koku tikslu tie keli žmonės – liū-dnos atminties L. Social-demokratų partijos likučiai“ drįso „reikalauti sau vietos Lietuvos ministerių tarpe“. Straipsnio „Mūsų socialistams“ autoriaus nuomone, Lie-tuvos ministrų kabinete socialdemokratams „ne vieta“²⁴⁹.

Dėl šio straipsnio publikacijos „Laisvėje“ 1919 m. balandžio 11 d. vykusio šešto tarppartinės komisijos posėdžio pačioje pradžioje M. Sleževičius ir J. Paknys pasiūlė pirmu klausimu apsvastyti minėtą publikaciją²⁵⁰. Anot J. Paknio, „nuo šio klausi-mo išrišimo pareis ir kitų klausimų rišimas“, tarp jų ir ministrų kabineto sudarymo klausimas. LKDP ir LTPP atstovai siūlė šio klausimo tarppartinės komisijos posėdyje iš viso nesvarstyti. LKDP atstovas J. Vailokaitis pareiškė, kad LKDP CK su „Laisvės“ laikraščiu nieko bendro neturi, kad „Laisvė“ nėra LKDP organas ir kad LKDP CK už tai, kas minėtame laikraštyje rašoma, neatsako.

Tačiau LSLDP atstovas, būsimasis premjeras M. Sleževičius reikalavo šį klausimą svarstyti, nes, anot jo, tam tikrai grupei, kuri leidžia „Laisvę“, „pavadinus socialdemo-kratų bolševikais, o Kairį – bolševikų tėvu“, patiems socialdemokratams, įeinantiems į sudaromą ministrų kabinetą, svarbu žinoti, „ar kitos grupės iš tikrųjų juos laiko bol-ševikais ar ne“²⁵¹. M. Sleževičius pareiškė, kad LSLDP apie „šitą socialdemokratų grupę“ yra „priešingos nuomonės negu kad straipsnio „Laisvėje“ autorius ir kad su minimu straipsniu nesolidarizuoja“si“. DLTLS atstovas V. Sidzikauskas taip pat pareiškė, kad „toji socialdemokratų grupė, kuri yra čia ir kuri aktyviai dedasi prie valstybės kūrimo darbo, yra Santaros gerbiami“, o „Santara esanti visai kitokios nuomonės apie tuos žmones ir su straipsnyje išreikštomis mintimis, taip pat, nesolidarizuoja“si“²⁵².

LSLDP ir DLTLS atstovams užėmus tokią poziciją krikščionis demokratas J. Vai-lokaitis dar kartą atsiribojo nuo „Laisvės“ ir pareiškė, kad suinteresuoti asmenys ar

249. Ten pat.

250. 6 prot. // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 51. L. 8; ten pat. L. 1.

251. Ten pat.

252. Ten pat.

grupės dėl neteisingų kaltinimų visuomet gali „patraukti laikraščio redaktorių teisman“. Tačiau atsižvelgdamas į tai, kad kitų pasitarimo dalyvių buvo griežtai keltas „Laisvės“ „redagavimo ir prigulėjimo klausimas“, J. Vailokaitis paprašė J. Paknio atsakyti į klausimą, ar „Darbo balsas“ buvo socialdemokratų laikraštis. Taip pat čia reikėtų paminėti, kad krikščionys demokratai A. Stulginskis ir V. Čarneckis, sužinoję, kad į vyriausybę kviečiamas S. Kairys, dar anksčiau buvo parašę M. Sleževičiui laišką, kuriame teigė, kad S. Kairio redaguojamas „Darbo balsas“ prisidėjo prie bolševizmo platinimo²⁵³. J. Paknys į tai atsakė, kad „Darbo balsas“ buvo socialdemokratų laikraščiu „iki 1918 m. gruodžio I-ojo trečdalis“ ir kad „už paskesnius „Darbo balso“ numerius jie (socialdemokratai – G. M.) neatsako“²⁵⁴. Tuo šis klausimas buvo išspręstas. 1919 04 12 naujo laikinojo ministrų kabineto sudėtį patvirtino Lietuvos Prezidentas A. Smetona, tada naujasis ministrų kabinetas pradėjo savo darbą²⁵⁵. Taigi socialdemokratai, kaip jau buvo minėta, IV Laikinojoje Lietuvos vyriausybėje gavo 2 ministrų postus.

1919 04 16 naujoji Vyriausybė paskelbė deklaraciją, kurioje buvo sakoma, kad „nors ir mainosi Ministerių kabinetai, bet visų jų tikslas – Nepriklausoma Lietuva, kuri turi rūpėti visiems Lietuvos piliečiams, neskiriant tautos (ar lietuvis, ar gudas, ar žydas, ar lenkas)“²⁵⁶. Svarbiausia Laikinosios vyriausybės užduotimi deklaracijoje buvo nurodytas Steigiamojo Seimo, kuris nustatys Lietuvos Konstituciją, sušaukimas. Tačiau iki tol bus laikomasi Laikinosios Konstitucijos pamatinių dėsnių. Vyriausybės deklaracijoje buvo nurodyta, kad siekiant minėto tikslo pirmiausia „reikia apginti savo kraštą nuo visų svetimųjų valstybių pasikėsinimų, išvaikyti iš jo visus tuos, kurie su ginklais prieš mūsų valią ir norą į jį (mūsų kraštą – G. M.) įsiveržė“²⁵⁷. Galime pritarti istoriografijoje išsakytam požiūriui, kad iš antrojo koalicinio M. Sleževičiaus laikinojo kabineto paskelbtųjų deklaracijos punktų svarbiausieji buvo: „1) išvaryti iš Lietuvos svetimųjų valstybių – Sovietų Rusijos ir Lenkijos kariuomenę, 2) įvykdyti būtinas socialines reformas, 3) rūpintis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimu ir 4) sušaukti Steigiamąjį Seimą – teisėtą Lietuvos šeiminingą“²⁵⁸. Naujosios Vyriausybės deklaracijoje daug dėmesio buvo skiriama S. Kairio vadovaujamos ministerijos veiklai²⁵⁹. Čia buvo nurodyta, kad vienas svarbiausių Vyriausybės uždavinių – pamaitinti kraštą²⁶⁰. Maitinimas ir tiekimas okupacijos nualintam ir nepriklausomą gyvenimą kuriančiam kraštui buvo ypač svarbus ir reikalingas darbas.

253. Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 131.

254. 6 prot. // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 51. L. 8.

255. Noreikienė S. Lietuvos Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. P. 83.

256. Ministrų kabineto deklaracija // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 52. L. 145; Valstybės Taryba // Lietuva, 1919 04 18. P. 1.

257. Ten pat.

258. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 388.

259. Ministrų kabineto deklaracija // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 52. L. 145.

260. Ten pat. Plačiau apie S. Kairio vadovaujamai ministerijai keliamus uždavinius žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 133.

Vėliau – 1922 m. kalbėdamas Steigiamajame Seime S. Kairys pažymėjo, kad 1919 m. jo vadovaujama ministerija „tuo laiku organizavosi ir turėjo uždavinį patenkinti pirmon eilės kariuomenės reikalavimus, patenkinti tokiomis be galo sunkiomis sąlygomis“²⁶¹. Po Antrojo pasaulinio karo savo atsiminimuose S. Kairys rašė, kad jis tapęs ministru „visa galva pasinėrė į jam pavestą sritį“, kad jo „uždavinys buvo organizuoti naujai kuriamos mūsų savanorių kariuomenės aprūpinimą visu ku, kas jai buvo reikalinga, jei ministerija pasirodytų pajėgi tiekti maisto dėl karo išbadėjusiems mūsų miestams“²⁶².

Reikėtų pritarti S. Kairio biografo G. Ilgūno nuomonei, kad S. Kairys, kaip tiekimo ir maitinimo ministras, ypač aktyviai rūpinosi savo srities reikalais²⁶³. Galima būtų paminėti, kad vienas pagrindinių jo politinių oponentų seimų laikotarpiu krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius po Antrojo pasaulinio karo rašė, kad S. Kairys sutiko vadovauti ministerijai nepaisydamas to, kad „tokis darbas“ dėl to meto sąlygų „negalėjo teigiamai atsilipti į ministerio partijos reikalus“, nes Tiekimo ir maitinimo ministerija dėl to meto aplinkybių turėjo vykdyti rekvizicijas, „kurios nebuvo populiarios žmonėse“²⁶⁴.

Svarbus veiklos baras M. Sleževičiaus koalicinėje vyriausybėje atiteko ir darbo ir socialinės apsaugos ministru paskirtam socialdemokratui J. Pakniui. Jam vadovaujant minėtai ministerijai 1919 m. gegužės mėnesį buvo priimtos darbo biržų steigimo taisyklės ir Darbo biržų įstatymas, Darbo inspekcijos ir Socialės apsaugos departamento įsteigimo įstatymai, priimtas sprendimas švęsti Tarptautinę darbininkų solidarumo dieną – gegužės 1-ąją²⁶⁵. Taigi matome, kad J. Paknio, kaip ministro, darbas atitiko jo atstovaujamos socialdemokratų ideologijos dvasią. Šią dvasią atitiko, tai yra darbininkų interesus gynė, ir 1919 07 15 priimtas Įstatymas apie ordinarininkų iš dvarų dėlei darbų sumažėjimo pašalinimą²⁶⁶. Matyt, kad socialistų, taigi tarp jų ir socialdemokratų, darbas šioje Vyriausybėje lėmė ir 1919 m. rugsėjo mėnesį Kaune kilusio streiko dėl atlyginimų nemokėjimo valstybinėse įmonėse Vyriausybės priimtą sprendimą įpareigoti organizacijų vadovus darbininkams reguliariai mokėti atlyginimą ir nepersekioti minėto streiko organizatorių²⁶⁷.

Be S. Kairio ir J. Paknio, svarbiuose besikuriančios Lietuvos valstybės baruose ir svarbiuose valstybiniuose postuose ketvirtojo laikinojo ministrų kabineto darbo metu dirbo ir keletas kitų socialdemokratų. Apie tai, kad 1919 m. Lietuvos atstovu Jungtinėje Karalystėje buvo socialdemokratas V. Čepinskis, o nacionalinių taupo-

261. SSD 1922 06 30 posėdis. Kaunas, 1922. P. 82.

262. Kairys S. Tau, Lietuva. P. 317. Plačiau apie S. Kairio, kaip ministro, veiklą žr.: G. Ilgūnas. Steponas Kairys. P. 133–136, 140.

263. G. Ilgūnas. Steponas Kairys. P. 140.

264. Ten pat. P. 131.

265. Darbo biržos taisyklės // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 05 22, Nr. 7. P. 6; Darbo biržų įstatymas // Ten pat. P. 7; Darbo inspekcijos įsteigimo įstatymas // Ten pat. 1919 07 01, Nr. 8. P. 3; Socialės apsaugos departamento įsteigimo įstatymas // Ten pat. P. 4; Dėl gegužės 1-osios šventimo // Priedėlis prie Laikinosios vyriausybės žinių Nr. 6.

266. Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 145.

267. Ten pat. P. 145–146.

mųjų kasų steigimo pradininku 1919 m. tapo socialdemokratas S. Digrys, minėjome praeitame skyriuje. Dar reikėtų paminėti, kad žinomas socialdemokratas A. Janulaitis, kuris 1919 05 05 persikėlė iš Vilniaus į Kauną, nuo 1919 05 17 buvo paskirtas Vyriausiojo Lietuvos tribunolo nariu ir jam buvo pavesta eiti šio tribunolo pirmininko pareigas²⁶⁸. Nuo 1919 05 27 A. Janulaitis, be to, dar paskirtas į darbo ir socialinės apsaugos ministro patarėjo pareigas²⁶⁹, o nuo 1919 m. birželio pabaigos dirbo ir „Komisijoje Steigiamojo Seimo sušaukimo įstatymo projektui paruošti“²⁷⁰.

Kalbant apie Lietuvos socialdemokratų dalyvavimą Lietuvos politiniame gyvenime ketvirtosios Laikinosios vyriausybės darbo metu reikėtų atkreipti dėmesį, kad tuo – nepriklausomybės kovų – metu Lietuvos politiniame gyvenime dalyvavo ne tik tie socialdemokratai, kurie nuo pat 1918 m. pabaigos Lietuvos socialdemokratijos organizacinės politinės ir ideologinės krizės pradžios laikėsi nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sukūrimo pozicijos, bet ir tie, kurie bolševikų kontroliuotose teritorijose dėl įvairių priežasčių ir aplinkybių laikinai buvo įsijungę į tose teritorijose esančių vietinių valdžios organų ir net į pačios centrinės komunistinės V. Kapsuko vyriausybės darbą. Praeitame skyriuje jau atkreipėme dėmesį į visuomeniškai politiškai besireiškusių, trumpą laiką komunistų kontroliuotose valdžios įstaigose dirbusių K. Venclauskio ir K. Bielinio vaidmenį savivaldos kūrimosi procese bolševikams pasitraukus iš Šiaulių.

Atskiro dėmesio reikalauja buvusio žymaus ikikarinio laikotarpio LSDP veikėjo V. Poželos ir buvusio socialisto liaudininko V. Bielskio įsitraukimo į LSDP veiklą ir lietuvių politinį gyvenimą apskritai aplinkybės. Kaip žinoma, 1919 m. balandžio mėnesį lenkams užėmus Vilnių ir Vilniaus kraštą, t. y. išvijus iš čia bolševikus, su jais lig tol bendradarbiavę V. Požela ir V. Bielskis ne pasitraukė kartu, o atvyko į Kauną, prisistatė „pas Teismo prokurorą“ ir „prisižadėję nevesti jokios priešvalstybinės agitacijos“ buvo paleisti „be leidimo išvažiuoti“²⁷¹. Po to, kai nuėję pas Kauno komendantą prašyti leidimo apsigyventi jiems Kaune, V. Požela ir V. Bielskis ėjo iš komendantūros, juos beeinančius pamatęs krikščionių demokratų pakraipos laikraščio „Laisvės“ redaktorius V. Bičiūnas pasiūkė policiją ir jie buvo trumpam areštuoti²⁷². „Laisvė“ piktinosi tuo, kad „buvusieji Kapsuko valdžios komisarai“ buvo užėję „į butą pas Ministerį Pirmininką M. Sleževičių“ ir jis „jų neareštavęs“²⁷³, o minėtas V. Bičiūno (šio laikraščio redaktoriaus) poelgis buvo įvertintas kaip „pilietinės pareigos pildymas liepiant suimti piktadarius“²⁷⁴.

Vėliau – 1919 06 21 „Laisvėje“ V. Bičiūnas smerkė V. Poželą ir V. Bielskį „už dalyvavimą bolševistinėje Kapsuko valdžioje“, vadino tai „gana įtariamų ir smerktinu pasielgimu, už kurį tik teismas ir bausmė galėtų dalinai atlyginti“²⁷⁵. V. Bičiūnas prisiminė ir neigiamai

268. Žr.: LMAB RS. F. 267–16. L. 1.

269. Ten pat. L. 3.

270. Ten pat. F. 267–1543; LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 42. L. 2.

271. Lietuvos žinios // Lietuvos ūkininkas, 1919 06 02, Nr. 17. P. 4.

272. Ten pat.

273. Iš laikraščių // Ten pat. P. 8.

274. Titnagas [Bičiūnas V. ?]. Mūsų socialistams // Laisvė, 1919 06 17, Nr. 67. P. 1.

275. Bičiūnas V. Apie redaktorių, žandarus, piktadarius ir šuntakiais vaikščiojančius // Laisvė, 1919 06 21. P. 1.

įvertino V. Poželos ir V. Bielskio veiklą Rusijoje 1917 m. Lietuvių tautos taryboje (LTT), Rusijos lietuvių seime, Darbo žmonių taryboje, Lietuvių komisariate ir Likvidacinėje organizacinėje komisijoje. Visas V. Bielskio ir V. Poželos „veikimas“ minėtose institucijose V. Bičiūno buvo apibūdintas kaip „nepalaujamas Lietuvos nepriklausomybės darbų ardymo ir skaudinimo apogėjus“. Pareiškdamas, kad dėl V. Poželos ir V. Bielskio nuopelnų Vilniuje „nieko negali pasakyti“, jis tvirtino, kad „Rusijoje: Petrapilyje, Voroneže ir Maskvoje“ jie „veikė prieš Lietuvos nepriklausomybę, padėdami bolševikams kartu su rusais įstumti visus lietuvius pavargėlius – tremtinius dar į baisesnį vargą, badą ir skurdą“²⁷⁶.

Minėti V. Bičiūno veiksmai ir rašiniai sulaukė aštrios reakcijos to meto kairiojoje spaudoje. 1919 06 07 „Lietuvos ūkininke“ buvo išspausdintas M. Biržiškos „Atviras laiškas Lietuvos visuomenei“, kuriame buvo rašoma, „jog vyrai, apie kuriuos net Vilniaus vaikai, net lenkai žinojo, jog jie nėra komunistai, kaip Vl. Požela ir Vac. Bielskis, kurie pasižymėjo savo atvira kova už Lietuvos nepriklausomybę ... Kaune yra pjudomi ir persekiojami“²⁷⁷.

1919 m. birželio 18 d. LSLDP laikraštyje „Saulėtekis“ buvo išspausdintas redakcijai atsiųstas panašia dvasia parašytas Igno Jonyno laiškas, kuriame buvo palankiai vertinama V. Poželos ir V. Bielskio veikla lietuvių labui Vilniuje, Kapsuko valdymo metu²⁷⁸. 1919 m. liepos 6 d. „Saulėtekio“ buvo išspausdintas kunigo ir rašytojo J. Tumo straipsnis, kuriame jis gynė V. Poželą ir V. Bielskį nuo „Laisvės“ užpildinėjimo jų atžvilgiu ir neigiamai įvertino V. Bičiūno elgesį²⁷⁹. J. Tumas rašė, kad tai, jog „Požela ir Bielskis yra socialistai tai dar neduoda „krikščioniškai“ ir „demokratiškai“ „Laisvei“ šaukti, kad juos kalintų, nes tuo keliu eidama ji pati tampa bolševiku“²⁸⁰.

Ryšium su spaudoje pasirodžiusiais J. Jonyno ir M. Biržiškos laiškais, 1919 m. birželio 22 d. „Laisvėje“ buvo išspausdintas dar vienas V. Poželai ir V. Bielskiui skirtas straipsnis, kuriame vėl buvo priminta jų veikla Rusijoje 1917 m. ir Lietuvoje 1919 m. pradžioje, o jie patys straipsnio autoriaus faktiškai buvo statomi į vieną gretą su V. Kapsuku ir Z. Angariečiu²⁸¹. 1919 m. liepos 7 d. „Laisvėje“ buvo išspausdintas dar vienas „vilniečio“ pseudonimu pasirašytas straipsnis, kur V. Požela ir V. Bielskis buvo vadinami ne tik „buvusiais“, bet ir toliau „tebeesančiais bolševikų valdžios šalininkais“, o jų „užėmimas didelių vietų bolševikų valdžioj“ buvo įvertintas kaip „visais žvilgsniais pragaištingas Lietuvos valstybei“²⁸².

V. Poželos ir V. Bielskio veikla, neminint jų pavardžių, kritiškai, nors, be abejo, ne taip aštriai kaip „Laisvėje“, buvo įvertinta ir oficioze „Lietuva“, kur 1919 06 18 buvo rašoma, kad tarp „dirbusių bolševikų valdžios įstaigose žmonių randasi ir tokių, kurie kai kuriose visuomenės darbo srityse labai daug gali mums padėti ir daug ką gali pasiūlyti“, tačiau „negalime girti arba negalima nekritikuoti kai kurių jų darbų, būtent

276. Ten pat.

277. Biržiška M. Atviras laiškas Lietuvos visuomenei // Lietuvos ūkininkas, 1919 06 07, Nr. 18. P. 7–8.

278. Ten pat.

279. Tumas J. Publicistika apie priešus // Saulėtekis, 1919 07 06, Nr. 9. P. 2.

280. Ten pat.

281. „Kovotojai“ už Lietuvos Nepriklausomybę // Laisvė, 1919 06 22, Nr. 71. P. 1.

282. Vilnietis. Laiškas iš Vilniaus // Laisvė, 1919 07 01, Nr. 78. P. 1.

tų darbų, kuriuos jie buvo dirbę bolševikų valdžioje²⁸³. Toliau minėtame laikraštyje buvo rašoma, kad kai kurie asmenys, apie kuriuos yra kalbama be pavardžių, „yra buvę bolševikų vyriausybės įstaigų reikalų vedėjai ir ėję atsakomingas pareigas bolševikų valdžioje“, o užimant tokias „aukštas vietas“ būtinai reikėjo būti „tarybų respublikos šalininku“, nes kitaip bolševikai „nė vienos dienos jų būtų nelaikę“. Straipsnio „Lietuvoje“ autorius neminėdamas pavardžių rašydamas apie aukštas pareigas bolševikų valdžioje ėjusius asmenis tvirtino, kad tegul jie „dabar ir yra bolševizmo priešininkai“ (cituojamo straipsnio autorius pažymi, kad jis „tuo neabejoja“ – G. M.), kad „gal jie jau kitaip žiūri į Lenino mokslą, bet sakyti kaip kai kurie sako, kad jie bolševikybės platinimui netarnavo, negalima jau vien dėl to, kad jie eidami aukštųjų bolševikų valdžios valdininkų pareigas kart-kartėm pasirašydavo dokumentus turinčius reikšmės Lietuvos politikos atžvilgiu ir stiprinančius politines bolševikų pozicijas“²⁸⁴. Aptariamasis straipsnis buvo užbaigtas konstatavimu, kad „šiandien, rodos turėtų būt visiems aiškų, kad jei kas nors nori dirbti nepriklausomos Lietuvos reikalams, tas negali tą darbą varyti bolševikų įstaigose, kur komanduoja rusų bolševikai, nes Lietuvos nepriklausomybės reikalams tegalima dirbti Lietuvos valdžios įstaigose“²⁸⁵.

Aptarus tokius kontroversiškus vertinimus Lietuvių politiniuose sluoksniuose sukėlusį V. Poželos ir V. Bielskio sugrįžimą į Kauną ir tuo metu jau praktiškai beprasidedantį jų įsijungimą į socialdemokratų grupės veiklą ir, apskritai, į to meto politinį procesą, reikia pastebėti, kad „nusistatymo dėl buvusių komunistų partijos narių ir rusų-sovietų valdžios Lietuvoje veikėjų“ klausimas buvo svarstomas 1919 m. liepos 15 d. Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdyje²⁸⁶. Šiame posėdyje pasisakęs S. Kairys pažymėjo, „kad daug bolševikų šalininkų pergyvenę Lietuvoje 3–4 mėnesius bolševikų okupacijoje žymiai atsimainė“ ir kad „bendras asmenų darbų įvertinimas turi būti laikomas svarbesniu nei kaip formalus pasiskirstymas į komisarų ir tarnautojų“²⁸⁷. S. Kairys tvirtino, kad „reikia vertinti žmogų ne pagal užimamą vietą, bet pagal įsitikinimus, jo darbų esmę, kitaip manant, reikėtų patraukti tieson (teisman – G. M.) ir tuos žmones, kurie pasirašė konvencijas su vokiečiais (buvo turima mintyje 1917 12 11 LT susitarime su Vokietijos valdžia numatytos Lietuvą su Vokietija sujungiančios konvencijos – G. M.)“.

Tokiai S. Kairio analogijai paprieštaravo ne tik tautininkas teisingumo ministras L. Noreika, bet ir ministras pirmininkas socialistas liaudininkas demokratas M. Sleževičius²⁸⁸. Tačiau M. Sleževičius minimame Vyriausybės posėdyje paprašė

283. Kanapisinis M. [Klimas A.]. Ar gali būti tinkamai ginami lietuvių ir Lietuvos nepriklausomybės reikalai bolševikų įstaigose // *Lietuva*, 1919 06 18, Nr. 129. P. 1.

284. Ten pat.

285. Ten pat.

286. Ministrų Kabineto posėdžių protokolai, 1919 VII 15 posėdis // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 21.

287. Ten pat. L. 22–23.

288. Ten pat. M. Sleževičius teigė, kad „komunistai vedė rusus okupuoti Lietuvą“, kai „konvencijos buvo pasirašytos tik vokiečiams verčiant ir tiems žmonėms kito išėjimo nebuvo“. L. Noreikos nuomone, „analogijos tarp okupavusių Lietuvą komunistų ir pasirašiusių konvencijas išvesti negalima“, „nes vieni atėjo į Lietuvą su griežtai priešingais Lietuvos nepriklausomybei obalsiais, kiti gi visas pastangas dėjo Lietuvos nepriklausomybei apginti ir tik vokiečių letenos spaudžiami sutiko pasirašyti konvencijas“.

teisingumo ministro „šiokių ar tokių būdų“ greičiau pabaigti V. Poželos ir V. Bielskio bylą, paėmus jų pasižadėjimą, kad jie „neves agitacijos prieš Lietuvos valstybę ir nevarys priešingų Lietuvos valstybei darbų“²⁸⁹. M. Slezevičiaus nuomone, jų (t. y. V. Poželos ir V. Bielskio – G. M.) „pasižadėjimai turi būti arba valstybės gynėjų, arba jų pačių paskelbti spaudoje“. Teisingumo ministras L. Noreika į tai atsakė tuo, kad nė prieš vieną iš minimų asmenų „bylos neužvestos“ ir „valstybės gynėjas tuo tarpu neturi medžiagos juos kaltinti“.

Matyt, kad tiek politinės diskusijos dėl V. Poželos ir V. Bielskio, tiek čia vėliau būsiančio aptariamo O. ir F. Valiukų ir J. Smolskio bylų klausimas lėmė tai, kad jau minėtame 1919 m. liepos 15 d. vykusiam Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdyje socialdemokrato J. Paknio pateikto Vyriausybės nutarimo projekto pagrindu priimtame Vyriausybės nutarime „Ministerių kabineto nusistatymas dėl buvusių komunistų partijos narių ir Rusų Sovietų valdžios veikėjų“ atsirado penktas punktas, kuriame buvo sakoma:

„Asmenys, kurie nebūdami komunistų partijos nariais rusų okupacijos metu dalyvavo Lietuvos Tarybų valdžios įstaigų ir organų darbuose tik kaip tarnautojai, o ne komisariai, arba kad ir ėję komisaro pareigas, bet neturėję politinės reikšmės, ir savo siekimuose nebuvo priešingi Lietuvos nepriklausomybei, gi savo darbais stengėsi kuo galėdami švelninti okupacijos valdžios režimą, – tokie asmenys paliekami laisvi“²⁹⁰.

Atrodo, kad V. Poželos ir V. Bielskio klausimo svarstymas tuo ir baigėsi. Abu jie 1919 m. vasarą įsijungė į Lietuvos socialdemokratų (beatsikuriančios) partijos veiklą. V. Požela netgi buvo siūlomas socialdemokratų atstovu į Steigiamojo Seimo sušaukimo įstatymo projekto rengimo komisiją²⁹¹.

Matyt, tiek politinės diskusijos dėl V. Poželos ir V. Bielskio, tiek, kaip jau minėjome, čia vėliau būsiantis aptariamas O. ir F. Valiukų ir J. Smolskio nužudymo bylų klausimas, tiek ir socialistų siejimas su bolševikais įvairiuose dešiniųjų partijų

289. Ten pat. L. 24.

290. Žr.: Ministerių kabineto nusistatymas dėl buvusių komunistų partijos narių ir Rusų Sovietų valdžios veikėjų. // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 126; Ministerių kabineto nusistatymas š. m. liepos 15 d. dėl nusikalstamų darbų prieš Lietuvos valstybę // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 08 28, Nr. 11. P. 5. Prieš tai buvusiuose keturiuose minimo nutarimo punktuose buvo išvardyta, kokios kategorijos asmenys, susiję su Rusijos bolševikais ir jiems pavaldžia komunistine valdžia Lietuvoje, yra trauktini vienokiu ar kitokiu atsakomybės ir yra baustini.

291. Žr.: Vidaus reikalų ministro P. Leono kreipimasis į Ministrą pirmininką 1919 06 02 // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 42. L. 5. Beje, pastarasis pasiūlymas buvo pateiktas dar iki minėto Vyriausybės posėdžio, kuriame buvo svarstomas V. Poželos ir V. Bielskio klausimas. Prokrikdemiškoje „Laisvėje“ 1919 06 17 tai buvo vadinama „pasityčiojimu iš mūsų nepriklausomybės ir laisvės, kurią mūsų tauta atperka krauju ir kančiomis“. V. Požela ir V. Bielskis čia netiesiogiai, t. y. neminint pavardžių, buvo pavadinti „tautos žmogžudžiais, kurie tautos sūnų krauju sutepė savo rankas tarnaudami Kapsukui ir Maskvai“. Straipsnio „Laisvėje“ autorius kaltino „valdžią“, t. y. koalicinį ministrų kabinetą, visų pirma jo socialistus su ministru pirmininku socialistu liaudininku demokratu M. Slezevičiumi priešakyje, kad minėti „žmogžudžiai“ nenustojo „pas mūsų valdžią gero vardo ir vaikščioja liuosi Kaune davę garbės (kokios garbės?) žodį neisą prieš ją“, kai „koks nors nykštukas-socialistėlis pusbernis“ sėdi tamsiam kalėjime už ištikimybę savo vadovams“. Žr.: Titnagas. Mūsų socialistams // Laisvė, 1919 06 17, Nr. 67. P. 1.

atstovų ir šalininkų pasisakymuose lėmė tai, kad jau minėtame ir cituotame 1919 m. liepos 15 d. vykusiame Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdyje priimtame nutarime atsirado ir 6-as punktas, kuriame buvo sakoma:

„Kadangi rusų raudonarmiečių Lietuvos okupavimas įvyktas buvo komunistų (bolševikų) partijos ir jai vadovaujant ir todėl ištikusios mūsų kraštą nelaimės kaltė mėginama kartais bendrai versti iš viso ant socialistų, ir dažnai net valdžios organai nevisuomet tinkamai orientuojasi veikiančiųjų Lietuvoje partijų nusistatyme tat Ministerių kabinetas šiuomi paaiškina, kad socialistinės ir demokratinės partijos Lietuvoje, kurios neveda priešingos Lietuvos nepriklausomybei ir Steigiamojo Seimo sušaukimui akcijos, taip pat, ir pavieniai šių partijų ir organizacijų nariai ir veikėjai neprivalo būti identifikuojami su komunistais (bolševikais)“²⁹².

Matyt, galima teigti, kad šis Laikinosios Lietuvos vyriausybės nutarimas atsirado ir dėl to, kad Vyriausybės sudėtyje buvo du ministrai socialdemokratai. Taip pat, matyt, minimo nutarimo atsiradimui įtakos, be abejo, turėjo ir socialdemokratų O. ir F. Valiukų ir J. Smolskio bylų klausimas, kurį galima vadinti kitu su Lietuvos socialdemokratais susijusiu klausimu, sukėlusiu daug politinių ginčų ir aistrų 1919 m. vasarą ir vos netapusiu socialdemokratų S. Kairio ir J. Paknio patraukimo iš koalicionės M. Sleževičiaus vyriausybės priežastimi. Šis klausimas irgi gali būti traktuotinas kaip 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje (I pusėje) pasireiškusių Lietuvos socialdemokratijos idėjinės-politinės ir organizacinės krizės ir, apskritai, visos to meto Lietuvos politinės krizės pasekmė tolesnės Lietuvos socialdemokratijos raidai 1919 m.

Minėtų bylų klausimas buvo susijęs su tuo, kad 1919 m. birželio 17 d. Rokiškyje keletas karininkų kaltindami bendradarbiavimu su bolševikais suėmė aktyvų socialdemokratą F. Valiuką ir jo žmoną O. Valiukienę ir už poros dienų juos sušaukė. Sužinoję apie tai ministrai socialdemokratai S. Kairys ir J. Paknys pareikalavo ši įvyki apsvastyti ir įvertinti Vyriausybės posėdyje²⁹³. Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos valdytojas J. Sondeckis (anksčiau buvęs socialistu liaudininku, 1919 m. tapęs socialdemokratu, vėliau aktyviu Šiaulių socialdemokratų veikėju, Šiaulių miesto burmistru²⁹⁴) 1919 m. birželio 20 d. laiške ministrui pirmininkui M. Sleževičiui išreikšdamas didelį susirūpinimą dėl minėtų įvykių pažymėjo, kad „jei mūsų draugai esantieji kabinete, nieko negali padaryti, jei jų balso neklauso – tai tuščia jums (ten – t. y. ministrų kabinte – G. M.) sėdėti“²⁹⁵. Anot J. Sondeckio, „darbo žmonių akys atkreiptos ne į Smetoną, bet į Sleževičių ir Kairį, todėl ir „visus juodųjų darbus, valdžios vardu daromus Tamstos turės atsakyti“²⁹⁶.

292. Ministerių kabineto nusistatymas š. m. liepos 15 d. dėl nusikalstamų darbų prieš Lietuvos valstybę // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 08 28, Nr. 11. P. 5; Ministerių kabineto nusistatymas dėl buvusių komunistų partijos narių ir Rusų Sovietų valdžios veikėjų // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 58. B. 182. L. 126.

293. Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 136.

294. Sireika J. Jackus Sondeckis // Gyvenimas Lietuvai. – Šiauliai, 1993. P. 9–38.

295. J. Sondeckio 1919 06 20 laiškas M. Sleževičiui // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. 1958. T. 3. P. 268; Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 136.

296. Ten pat.

Tad 1919 m. liepos 1 d. Vyriausybei svarstant „neteisėtumo apsireiškimus kariuomenėje“ S. Kairys pasiūlė sudaryti mišrią tyrimo komisiją tirti Valiukų nužudymo aplinkybėms²⁹⁷. Nors teisingumo ministras tautininkas L. Noreika siūlė sudaryti komisiją tik iš kariškių, tačiau S. Kairio pasiūlymą palaikius ir vidaus reikalų ministrui santariečiui P. Leonui Vyriausybė pritarė ministro socialdemokrato pasiūlymui ir buvo sudaryta mišri civilių ir kariškių komisija Valiukų nužudymui tirti²⁹⁸.

Nepaisant Vyriausybės rezoliucijų, 1919 m. liepos 6 d. Rokiškio apskrityje kariškiai, kaip jau minėjome praeitame skyriuje, sušaudė socialdemokratą J. Smolskį (Smalskį), bolševikams užėmus Rokiškį dirbusį apskrities Švietimo skyriuje. Kaip matėme iš ankstesnių šios knygos skyrių, šis žinomas ikikarinio laikotarpio LSDP veikėjas, Rusijoje 1917 m. buvęs vienas iš lyderių lietuvių socialdemokratų internacionalistų grupės, prisijungusios prie RSDDP(b), pastarajai pasivadinus RKP(b), kurį laiką buvęs komunistu, po sugrįžimo į Lietuvą prisijungė ne prie LBKP, o prie čia veikusių lietuvių socialdemokratų (LSDP) ir 1918 m. pabaigoje kuriantis Lietuvos savivaldos organams buvo išrinktas į Rokiškio apskrities tarybą ir išrinktas jos pirmininku. Rokiškį užėmus bolševikams, pastarieji dėl to, kad jiems trūko žmonių, J. Smolskiui pasiūlė pasilikti dirbti vietiniuose komunistų kontroliuojamuose valdžios organuose. Kaip savo atsiminimuose rašo K. Bielinis, „neįvertinęs tikros padėties“ J. Smolskis su minėtu pasiūlymu sutiko, tai yra jis sutiko bendradarbiauti su bolševikų valdžia²⁹⁹.

J. Smolskio nužudymas sukėlė naują socialdemokratų ir kitų socialistų pasipiktinimo bangą. Šis įvykis buvo svarstomas 1919 m. liepos 21 d. Vyriausybės posėdyje³⁰⁰. Šiame posėdyje ministras pirmininkas M. Sleževičius pranešė, „kad nežiūrint Krašto apsaugos ministerijos reikalavimo, kad Smolskio bylos raštai būtų atsiųsti į Kauną, o pilietis Smolskis būtų laikomas Rokiškio kalėjime iki bus gauta tolimesnių nurodymų, jis buvo teisiamas vietoje ir sušaudytas“³⁰¹. Po šio ministro pirmininko pranešimo socialdemokratas, darbo ir socialinės apsaugos ministras J. Paknys paprašė ministrą pirmininką „surasti priemonių, kad ministrų kabineto nutarimai būtų vykdomi, įgyvendinami, nes taip susiklojus aplinkybėms tam tikrų pažiūrų žmonių darbas darosi negalimas“. Po to vėl kalbėjęs M. Sleževičius atkreipė krašto apsaugos ministro A. Merkio dėmesį į tai, kad Valiukų užmušimo kaltininkai iki šiol neareštuoti ir kad kai kurie iš jų toliau užima pareigas valdžios įstaigose. Čia buvo paminėtas ir Sedos komendantas P. Plechavičius, kuris buvo paskirtas mobilizacijos komisijos pirmininku.

Krašto apsaugos ministras A. Merkys ministrui pirmininkui paaiškino, kad „valdžia kariuomenėje priklauso Vyriausiajam karo vadui“ ir kad jis (krašto apsaugos ministras) „už nurodytus atsitikimus atsakomybės neneša“. Dėl to M. Sleževičius

297. Ministrų kabineto posėdžių protokolai // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 1–2.

298. Ten pat. Į mišrią komisiją buvo išrinktas pirmininku ministras be portfelio J. Šernas, karininkai J. Landsbergis ir J. Šveikauskas ir socialdemokratas, taikos teisėjas P. Bugailiškis.

299. Bielinis K. Gana to jungo. P. 278. Anot K. Bielinio, „jeigu kunigui Tumui ir kitiems dirbusiems bolševikų valdžios įstaigose Vilniuje niekas priekaištų nedarė, tai Smolskis už tai sumokėjo gyvybę“. Žr. ten pat.

300. Ministrų kabineto posėdžių protokolai // LCVA. F. 923. Ap. 1 B. 57. L. 33.

301. Ten pat.

pareiškė, kad „jeigu dviejų dienų laiku asmenys kaltinami Valiukų ir Smolskio sušaudymu nebus areštuoti ir pristatyti Kaunan, tuomet bus aišku, kad mes (t. y. ministrų kabinetas – G. M.) nieko negalime padaryti ir liks tik vienas išėjimas – atsistatydinti“. Po to minimame ministrų kabineto posėdyje kalbėjęs tiekimo ir maitinimo ministras socialdemokratas S. Kairys pareiškė, kad „prie taip susidėjusių sąlygų, kuomet ministrų kabineto nusistatymas ir įsakymas gyvenime nėra vykdomi“, jis „neranda galimu imti sau atsakomybės už kabineto darbus“ ir kartu su ministru J. Pakniu „nedalyvaus kabineto darbe iki to laiko, kol bus surastos priemonės įvykdyti ministrų kabineto nutarimus“³⁰².

Toliau S. Kairys kalbėjo, kad „dabar išrodo taip lyg be Ministrų kabineto mūsų šalyje būtų kita valdžia, priešinga kabinetui, kuri visai nereaguoja į tai, kas yra Ministrų kabineto daroma“. Tokia padėtis, pasak S. Kairio, yra ne „kūrimas“, o „ardymas“ ir visa tai „tvirkina visuomenę“. Anot S. Kairio, jis su J. Pakniu nuo „atsakomybės neatsisako“ ir jei „bus svarstomas kalbamasis reikalas“, jei „bus ieškoma priemonių, kad ateityje panašūs atsitikimai nepasikartotų“, jie (Kairys ir Paknys) ateis į kabineto posėdžius. Tačiau „kol nebus užkirstas kelias tokiems atsitikimams“, S. Kairys ir J. Paknys atsisakė dalyvauti ministrų kabineto posėdžiuose. Tai jie darė, tai yra, nedalyvavo Vyriausybės posėdžiuose, iki 1919 m. rugpjūčio 7 d., kada Vyriausybės posėdyje ministrų kabineto nariai buvo supažindinti su Valiukų ir J. Smolskio nužudymo bylų tyrimu³⁰³ ir F. ir O. Valiukus ir J. Smolskį nužudę asmenys buvo pripažinti kaltais dėl sąmoningo nužudymo be teismo sprendimo³⁰⁴. Vyriausybės tardymo komisija dėl F. ir O. Valiukų ir J. Smolskio nužudymo atsakingus asmenis nutarė areštuoti ir jų bylas perduoti armijos teismo prokuratūrai³⁰⁵.

Vėliau socialdemokratai ne kartą prisimins ir kels viešumon F. ir O. Valiukų bei J. Smolskio nužudymo bylų klausimą ir piktinsis tuo, kad už šiuos nusikaltimus atsakingi asmenys liks iki galo nenubausti. 1920 m. pavasario pabaigoje, viename iš pirmųjų Steigiamojo Seimo posėdžių S. Kairys kalbėjo, kad dėl Valiukų ir Smolskio nužudymo M. Sleževičiaus ministrų kabinete kilo krizė ir kad socialdemokratui tuo metu reikalavo ištirti šiuos nusikaltimus, arba, to nedarant, jie pasitrauks iš Vyriausybės³⁰⁶. Kaip sakė S. Kairys, socialdemokratai pasiekė, kad minėta byla būtų ištirta³⁰⁷. LSDP spaudoje taip pat ne kartą bus griežtai smerkiamas 1919 m. vasarą įvykdytas susidorojimas su F. ir O. Valiukais ir J. Smolskiu³⁰⁸. Štai 1921 02 10 „Socialdemokrato“ numeryje išspausdintame S. Kairio straipsnyje „Ant Valiukų kapo“ buvo

302. Ten pat.

303. Ten pat. L. 61–62.

304. Ten pat. Plačiau apie tai žr.: Ilgūnas G. Steponas Kairys. P. 139.

305. Ten pat. Kaip jau minėjome praeitame skyriuje, plačiau apie F. ir O. Valiukų nužudymą ir nužudymų bylų tyrimą žr.: Bielinis K. Gana to jungo. P. 382–387.

306. Steigiamojo seimo darbai, 7 posėdis. 1920 05 26. P. 54.

307. Ten pat.

308. Žr., pvz.: Kairys S. Ant Valiukų kapo // Socialdemokratas, 1921 02 10, Nr. 6. P. 2; Markauskas M. Skaudus atminimas // Socialdemokratas, 1921 02 24, Nr. 8. P. 1–2.

smerkiamą 1919 m. valdžios vykdyta kova („represijos“, „žudynės“) prieš tariamus „bolševikus“³⁰⁹. S. Kairys čia rašė, kad „vilkai prisidengę skaisčiausių tam laikui idėjų skarmalais dėjosi karščiausiais patriotais ir tėvynės gynėjais“ ir tokiu „patriotiniu triukšmu prisidengę jie patylomis ir pasalomis dirbo savąjį darbą, – naudojosi proga ir naikino idėjinius savo priešus“. Anot Kairio, „kur reikėjo ir buvo galima“, „bolševiko vardas buvo žmogui segamas viešai ir balsiai“, o „kur buvo negalima ar nepatogu „bolševiką“ nurodydavo iš ilgos rankovės nežymiai kyšantis pirštas ar pakuždom tartas žodis“. Štai dėl to, anot S. Kairio, „ir prasidėjo vidinių priešų žudymas“³¹⁰.

Nuo F. ir O. Valiukų ir J. Smolskio nužudymo klausimo grįžtant prie socialdemokratų S. Kairio ir J. Paknio griežto pasisakymo už šalies demokratizaciją jų darbo ketvirtojoje Laikinojoje Lietuvos vyriausybėje metu reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ministrų kabineto posėdžiuose ir vėliau – iki savo darbo Vyriausybėje pabaigos jie ne kartą „kėlė aikštėn“, anot jų, neteisėtumo ir nedemokratiškumo valstybėje apraiškas.

1919 m. rugpjūčio 12 d. posėdyje J. Paknys pranešė, kad yra „gaunama daug skundų dėl vartojimo kūno bausmių kalėjimuose“ ir patarė „per kalėjimų reviziją atkreipti į tai dėmesį“³¹¹. S. Kairys tame pačiame Vyriausybės posėdyje atkreipė dėmesį į tai, kad krašto apsaugos ministras A. Merkys „nesiskaito su Ministro kabineto nutarimais“. 1919 08 22 vyriausybės posėdyje S. Kairys pareiškė, kad kariuomenė turi būti ministrų kabineto žinioje, nes kitaip ministrų kabinetui nepavaldus karo vadas tampa diktatoriumi kariuomenėje³¹². Vėliau S. Kairys pareikalavo atstatyti kariuomenės vadą generolą S. Žukauską³¹³. Jį S. Kairys kritikavo ir vėlesniuose ministrų kabineto posėdžiuose³¹⁴, kuriuose jis taip pat aštriai kritikavo ir šalyje egzistuojančią cenzūrą ir tvirtino, kad tokia padėtis yra „nepakenčiama“³¹⁵.

Dirbdami Lietuvos laikinojoje vyriausybėje socialdemokratų atstovai pasisakė už kiek galima greitesnius Steigiamojo Seimo rinkimus. 1919 m. rugsėjo 10 d. Vyriausybės posėdyje J. Paknys reikalavo skubiai apsvarstyti Steigiamojo Seimo ir savivaldybių rinkimo įstatymų projektus³¹⁶. S. Kairys šių įstatymų projektų svarstyme pasigedo viešumo ir pasisakė už tai, kad su Steigiamojo Seimo įstatymo projektu būtų supažindinti būsimieji Steigiamojo Seimo rinkėjai³¹⁷.

309. Kairys S. Ant Valiukų kapo // Socialdemokratas, 1921 02 10, Nr. 6. P. 2.

310. Ten pat.

311. Ministrų kabineto posėdžių protokolai // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 67.

312. Ten pat. L. 85.

313. Ten pat. L. 87.

314. Ten pat. L. 110.

315. Ten pat. L. 108. Užsiminus apie griežtą S. Kairio pasisakymą prieš cenzūrą reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad tokiai ministro socialdemokrato pozicijai įtakos galėjo turėti ir tai, kad 1919 m. vasarą buvo uždarytas savotiškas neoficialus prosocialdemokratinės pakraipos laikraštis „Darbo žodis“, anot 1919 m. rudens komunistinės spaudos, buvęs socialdemokratų laikraščiu. Tarp šio laikraščio, kurio paantraštė buvo „Savaitinis visuomenės ir politikos laikraštis“, autorių buvo ir L. Rimvydo pseudonimu pasirašinęs autorius. Žr.: Darbo žodis, 1919 07 10, Nr. 1. Kaip žinoma, pseudonimu L. Rimvydas anksčiau pasirašinėdavo V. Požela.

316. Ministrų kabineto posėdžių protokolai // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 108.

317. Ten pat.

Socialdemokratai dalyvavo 1919 m. rugpjūčio mėnesį vykusiuose kairiųjų ir centro partijų ir grupių pasitarimuose, kuriuose išklausius pranešimus apie vidaus ir užsienio politikos padėtį buvo prieita prie nuomonės, kad „esamoji padėtis reikalinga reformų“³¹⁸. Pasitarime, kuriame, be socialdemokratų, dalyvavo LSLDP, LVS, Santaros ir nepartinių grupės atstovai, buvo pasisakyta už tai, kad reikia „artimiausiu laiku (ne vėliau kaip po trijų mėnesių) sušaukti Steigiamąjį Seimą, užtikrinant tikrą rinkimų laisvę“. Taip pat jame buvo pasisakyta ir už tai, kad „artimiausiu laiku turi būti sutvarkytos savivaldybės, padarant naujus rinkimus, sulig naujuoju rinkimų įstatymu“³¹⁹.

1919 m. rugpjūčio 25 d. LSDP atstovas V. Požela kartu su kitų partijų ir politinių grupių – LSLDP, DLTLS, LKDP, TPP, LŽS (Lietuvos žemdirbių sąjungos) ir nepriklausomų (nepartinių) kuopos (klubo) atstovais pasirašė pareiškimą Lietuvos vyriausybės ministrui pirmininkui, kuriame buvo nurodyta vienuolika neatidėliotinų Vyriausybei padaryti reikalingų darbų³²⁰. Šalia reikalavimų aktyviai kovoti ne tik prieš bolševikus, bet ir lenkus bei bermontininkus, ne tik šalinti iš žvalgybos ir štabo, ir visų kitų valstybės įstaigų visus valstybei neištikimus lenkų ir rusų žmones, bet ir kiek galima neatidėliotinai „eiti prie Steigiamojo Seimo“, steigti „demokratinės visam kraštui vienodais pagrindais nustatytas savivaldybės įstaigas“, mažinti valdininkų skaičių, varžyti savivaliavimą ir budriau prižiūrėti, kaip jie atlieka savo pareigas, įstatymais apdrausti darbininkus nuo dvarininkų išnaudojimo, veikiau priimti įstatymą, pagal kurį būtų konfiskuojami turtai nusidėjusių Lietuvos nepriklausomybei, taip pat buvo reikalaujama „kur galima“ panaikinti karo padėtį ir „duoti spaudos, žodžio ir susirinkimo laisvę tiems piliečiams, kurie stovi ant Lietuvos nepriklausomybės pagrindo ir dirba valstybės kūrimo darbą“³²¹.

Reikia pažymėti, kad šį bendrą įvairių tiek kairės, tiek dešinės politinių partijų, pradedant socialdemokratais ir baigiant Tautos pažangą, pareiškimą lėmė to meto politinių įvykių raidos kontekstas, visų pirma, susekto ir dėl to likviduoto POW organizuoto sąmokslų – planuoto perversmo veiksnys. Anot A. E. Senno, „lenkų sąmokslų išaiškinimas pagyvino Kabineto veiklą, nes visos politinės partijos susivienijo prieš bendrą priešą“³²². Čia galima prisiminti, kad ir 1919 m. liepą, kada Lietuvai padidėjo pavojus iš Lenkijos pusės ir grėsė bermontininkų puolimas, valdančiąją koaliciją sudariusios partijos pademonstravo vienybę ir 1919 m. liepos 17 d. surengė bendrą visų partijų mitingą prieš Lenkijos imperialistų ir bermontininkų grobikiškus siekimus³²³.

318. Apžvalga // Darbas, 1919 08 17, Nr. 2. P. 2; Demokratinų srovių veikėjų nutarimas // Ten pat, 1919 08 21, Nr. 3. P. 1.

319. Ten pat.

320. Mūsų Partijų pareiškimas Laikinos Lietuvos vyriausybės Ministrų Pirmininkui // Darbas, 1919 09 11, Nr. 6. P. 1; Lietuvos ūkininkas, 1919 09 07, Nr. 27. P. 2–3.

321. Ten pat.

322. Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920. P. 114.

323. Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 3. Buržuazinės valstybės įsitvirtinimo laikotarpis, nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią. P. 62.

Užsiminus apie to meto Lietuvos partijų, taigi ir socialdemokratų, poziciją to meto Lenkijos politikos atžvilgiu dar galime paminėti, kad 1919 m. balandžio mėnesį socialdemokratų lyderis S. Kairys, kaip ir LSLDP atstovas J. Vileišis, atmetė (kas natūraliai išplaukė iš anksčiau aptartos lietuvių socialdemokratijos ideologinių politinių nuostatų raidos) Lietuvos įėjimo į J. Pilsudskio konstruotos „Lenkų dominijų imperijos“ idėją, dėl kurios tartis su minėtais politikais tuo metu (balandžio 15–20 d.) į Kauną buvo atvykęs žymus ikikarinio laikotarpio Lietuvos lenkų „krajovcų“ veikėjas M. Römeris³²⁴.

Atkreipus dėmesį į tai, kad lietuvių socialdemokratų lyderis S. Kairys nepriėmė M. Römerio atvežto lenkų pasiūlymo, taip pat reikėtų paminėti dar vieną su to meto Lietuvos politine, geopolitine ir tarptautine padėtimi ir iš jos išplaukiančių galimų išeičių paieška Lietuvos laikinosios vyriausybės užsienio politikoje susijusį vieno šio laikotarpio lietuvių socialdemokratų grupės atstovo pasiūlymą, kuris buvo tikrai gana netipiškas to meto socialdemokratų ideologinei-politinei laikysenai.

Turima mintyje Lietuvos atstovu Jungtinėje Karalystėje, Londone, 1919 m. dirbusio V. Čepinskio 1919 m. birželio 18 d. pranešime Lietuvos laikinajam ministrui pirmininkui M. Sleževičiui išsakyta idėja „pasiūlyti Anglijai protektoratą ar mandatą ant mūsų ir apvilkti tai slaptosios sutarties forma, kad įgavus didelį „kozerį“ prieš Kolčaką, lenkus ir vokiečius“³²⁵.

Pastarąjį V. Čepinskio (atrodo, kartu su Lietuvos atstovybėje Didžiojoje Britanijoje dirbusiu K. Bizausku) pasiūlymą lėmė atsikuriančiai Lietuvos valstybei nepalankiai besiklostanti tarptautinė politinė konjunktūra. Mat sąjungininkų (Antantės) Aukščiausioji Taryba nusprendė suteikti faktinį pripažinimą admirolo A. Kolčiaiko vadovaujamai antibolševikinių rusų pajėgų vyriausybei. O savo 1919 m. birželio 4 d. notoje sąjungininkų Aukščiausiajai Tarybai A. Kolčiaikas, neatmesdamas Antantės reikalavimo pripažinti buvusios Rusijos imperijos „pakraščiuose“ susikūrusių valstybių autonomiją, apdairiai pažymėjo, kad šių klausimų galutinis sprendimas yra Rusijos Steigiamojo susirinkimo kompetencija³²⁶.

Atrodo, kad analizuodamas to meto tarptautinę politinę situaciją, prognozuodamas Kolčiaiko pergalę Rusijos pilietiniame kare (V. Čepinskio pranešime M. Sleževičiui

324. Įgyvendinant šią idėją dar prieš Lenkijos kariuomenei įžengiant į Vilnių turėjo būti sudaryta laikinoji vyriausybė iš įvairių buvusioje LDK teritorijoje gyvenančių tautų veikėjų, tarp kurių buvo ir J. Pilsudskio plane numatyti visi keturi buvę Lietuvos Tarybos opozicionieriai, taigi ir S. Kairys bei M. Biržiška. Apie tai žr.: Römeris M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji. P. 366–367, 370–372. Taip pat apie tai žr.: Laurinavičius Č. Dėl lietuvių ir lenkų susitarimo galimybių 1919 m. balandžio–birželio mėnesiais // *Lituanistica*, 1993, Nr. 3. P. 18; Miknys R. Įvadas Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas. P. XLVI–XLVII; Miknys R. Mykolas Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. P. 110–112; Miknys R. Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika. P. 56–58; Pšibilskis V. B. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius. P. 45; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko veiklos pėdsakais. P. 176.

325. Žr.: LCVA. F. 648. Ap. 1. B. 1. L. 56–57.

326. Ten pat; Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. P. 70.

taip tiesiogiai nepasakyta, tačiau tokia šio karo perspektyva – jo baigties prognozė tarsi išplaukia iš laiško teksto) ir atsižvelgdamas į tai, kad Kolčiakas nemato Pabaltijo, Kaukazo ir Transkaspijos tautų atsiskyrimo nuo Rusijos galimybės, ir dėl to konstatuodamas, „kad mums visų didžiausias pavojus ne tik Lietuvos nepriklausomybei, bet ir tautos gyvenimui grėsia kaip tik iš Kolčako pusės“, V. Čepinskis Lietuvos tarptautinę politinę situaciją laikė „neaiškia“, o „šansus įgyti pilną nepriklausomybę“ – „labai silpnais“³²⁷. V. Čepinskio ir K. Bizausko nuomone, A. Kolčiaiko ir jo aplinkos nuostatos kėlė akivaizdžią grėsmę Lietuvos valstybingumui.

Taigi, matyt, taip įvertinus Lietuvos tarptautinę politinę situaciją ir jos perspektyvas ir kilo minėtas pasiūlymas, koreliavęs su to meto geopolitinių realijų nulemta nemažos dalies to istorinio laikotarpio Lietuvos politinio elito orientacija į Angliją, kuri, anot Lietuvos atstovo Jungtinėje Karalystėje, „ar tik ne vienatinė iš alijantų kuri mus palaiko“³²⁸.

Reikia pažymėti, kad, kaip jau minėjome šio skyriaus pradžioje, Didžiosios Britanijos protektorato Lietuvai klausimas buvo keltas dar itin sudėtingą besikuriančiai Lietuvos valstybei 1919 m. sausio mėnesį. Tuo metu netgi buvo parengtas sutarties projektas, pagal kurią Lietuva būtų prisiėmusi dalį Britanijos jūrinių išlaidų ir užleidusi britams „savo uostus“³²⁹. Čia taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, kad, istoriko Č. Laurinavičiaus tvirtinimu, 1919 m. sausio mėnesį „prie Britanijos protektorato idėjos labiau linko kairiajam flangui priskirtini kabineto nariai (J. Šimkus, P. Leonas, J. Paknys, J. Šimoliūnas ir pats M. Sleževičius), o dešinieji (A. Stulginskis, V. Čarneckis, J. Tūbelis) į ją žiūrėjo skeptiškai“³³⁰. Č. Laurinavičiaus vertinimu, tokia situacija suteikia „pagrindo spėti, jog bent vienas iš to sumanymo tikslų buvo kairiųjų siekis perimti iniciatyvą iš dešiniųjų, savo politinį kapitalą susikrovusių Vokietijos dominavimo laikais“³³¹. Turint visa tai mintyje, suprantamesnė tampa ir minėtame 1919 06 18 V. Čepinskio pranešime, vėlgi sudėtingai Lietuvai besiklostančiame tarptautinės politikos kontekste, vėl iškelta „Anglijos protektorato“ idėja.

Šis V. Čepinskio naujai iškeltas Didžiosios Britanijos protektorato Lietuvai klausimas buvo Lietuvos vyriausybės svarstomas 1919 m. rugpjūčio mėnesį, kuomet V. Čepinskis buvo atvykęs iš Londono į Kauną³³². Kadangi tuo metu britų globos siekti lietuvių partinius lyderius vertė ir komplikuota to meto Lietuvos finansinė padėtis, tai protektorato klausimas buvo svarstomas kartu su klausimu dėl geležinkelių, telegrafo ir kitų koncesijų suteikimo Didžiajai Britanijai. 1919 m. rugpjūčio 15 d. vykusiam laikinojo ministrų kabineto posėdyje V. Čepinskio iniciatyvai siekti Britanijos

327. LCVA. F. 648. Ap. 1. B. 1. L. 56.

328. Ten pat. L. 57; Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. P. 71.

329. Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). P. 139.

330. Ten pat.

331. Ten pat.

332. Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją. P. 71.

protektorato buvo pritarta: iš ministrų kabineto narių „už“ balsavo septyni (tarp jų abu socialdemokratai S. Kairys ir J. Paknys) ir keturi „susilaikė“ („prieš“ balsavusio nebuvo nė vieno). Už koncesijų suteikimą britams balsavo devyni vyriausybės nariai (tarp jų ir abu socialdemokratai), o prieš buvo du³³³.

Tačiau ar bandė V. Čepinskis vykdyti ministrų kabineto nutarimą ir ar kreipėsi į Didžiosios Britanijos valdžios institucijas, nėra žinoma. Istorikas A. Grodis, tyrinėjęs šį klausimą, kelia dvi prielaidas: arba V. Čepinskis, sužinojęs, kad artimiausiu laiku britai nesirengia Lietuvai suteikti nė paskolos, nematė prasmės prašyti protektorato, arba apie tai jis užsiminė neoficialiai ir gavo neigiamą atsakymą³³⁴. A. Grodžio nuomone, pirmoji prielaida yra realesnė, nes jeigu būtų buvęs neigiamas atsakymas, apie jį būtų diplomatinuose dokumentuose užsiminta³³⁵.

Tiek būtų apie šį V. Čepinskio „pasiūlymą“ Lietuvos vyriausybei, kuris mus čia domino tik todėl, kad jį išklė socialdemokratas ir kad toks jo pasiūlymas, kaip netrukus matysime, akivaizdžiai nekoreliavo su bendrosiomis atsikuriančios LSDP ideologinėmis nuostatomis, ir akivaizdu, kad į jį reikia žvelgti kaip į V. Čepinskio, pirmiausia ne kaip socialdemokrato, o kaip diplomato ir valstybininko, pasiūlymą, pateiktą ieškant išeities iš Lietuvai gresiančių geopolitinių grėsmių. Tokiu aspektu, matyt, reikėtų žvelgti ir į ministrų socialdemokratų balsavimą už šį pasiūlymą. Kaip žinoma ir kaip jau čia minėjome, ši iniciatyva iš esmės užsibaigė balsavimu už ją Vyriausybėje. Na, o šią iniciatyvą sukėlusį galima A. Kolčiaiko pergalės Rusijos pilietiniame kare prielaida nepasitvirtino – A. Kolčiakas, kaip ir kiti baltieji bolševikams pralaimėjo. O Didžioji Britanija 1919 m. rugsėjo 24 d. oficialiai pripažino Lietuvos vyriausybę *de facto*.

Nuo vieno iš lietuvių socialdemokratų diplomatinį iniciatyvų grįžtant prie Lietuvos partijų tarpusavio santykių 1919 m. vasaros antroje pusėje ir socialdemokratų laikysenos šių santykių kontekste reikia pastebėti, kad nepaisant anksčiau minėtų tam tikrų bendrų veiksmų ir bendrų pareiškimų tarp Vyriausybę sudarančių politinių jėgų, įtampa 1919 m. vasarą išliko, o rugpjūčio mėnesio antroje pusėje ji dar padidėjo. Visų pirma tai pasakytina apie kairiųjų partijų santykius su „pažangiečiais“, ypač po to, kai į Kauną iš Paryžiaus taikos konferencijos sugrįžę įtakingi Tautos pažangos partijos veikėjai A. Voldemaras ir M. Yčas pradėjo puolimą prieš M. Sleževičiaus kabinetą, nors pats A. Voldemaras ir buvo šio kabineto užsienio reikalų ministras³³⁶. POW sąmokslas atskleidimas ir minėtas bendras 1919 08 25 visų partijų pareiškimas politinę įtampą laikinai sumažino.

Tačiau 1919 m. rugsėjį ji vėl išaugo ir krikščionims demokratams svyruojant TPP griebėsi drastiškos priemonės ir rugsėjo pabaigoje 4 jos ministrai – A. Voldemaras,

333. Ten pat.

334. Ten pat. P. 71–72.

335. Ten pat. P. 72.

336. Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. 3. Buržuazinės valstybės įsitvirtinimo laikotarpis, nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią. P. 62–63.

L. Noreika, J. Tūbelis ir J. Šernas atsistatydino išprovokuodami Vyriausybės krizę³³⁷. Savo atsistatydinimo rašte jie apkaltino ministrų kabinetą kryptant ne į Santarvę, o į vokiečių pusę, taip pat dėl sunkios krašto finansinės padėties ir nesiskubinimo sušaukti Steigiamąjį Seimą³³⁸.

TPP lyderiams pareikalavus atnaujinti LVT veiklą, suspenduotą 1919 m. pavasarį, kam griežtai priešinosi ministras pirmininkas M. Sleževičius ir kairiosios politinės partijos, įeinančios į koalicinės Vyriausybės sudėtį, ir atsistatydinus keturiems ministrams pažangiečiams, kilo Vyriausybės krizė. 1919 m. rugsėjo mėnesį toliau vyko pasitarimai tarp partijų ir vos ne kasdien posėdžiavo politinių partijų centro komitetai, tačiau tą mėnesį įveikti Vyriausybės krizės nepavyko³³⁹. Taip atsitiko nepaisant to, kad 1919 m. rugsėjo 27 d. politinių partijų (be „Pažangos“) pasitarime buvo vienbalsiai nutarta kreiptis į M. Sleževičių, kad „nedarant krizio būtų reorganizuotas ministerių kabinetas nustatyta darbo programa“, kurios svarbiausi punktai buvo išspausdinti LSLDP laikraštyje „Darbas“³⁴⁰. M. Sleževičius su siūloma reorganizuoto ministrų kabineto programa visiškai sutiko, kaip sutiko su ja, anot „Darbo“, ir prezidentas. Tačiau, pasak šio laikraščio, ministrų kabineto reorganizacija užtruko, nes „išsyk dar statė ypatingas sąlygas krikščionys demokratai, o kai su jais buvo susitarta, naujas sąlygas pastatė socialdemokratai“. Kokias sąlygas jie „pastatė“, „Darbe“ nebuvo nurodyta. Čia buvo tik pranešta, kad partijų derybos „jau ėjo prie galo ir kabinetas būtų sudarytas nors ir be socialdemokratų“, tačiau spalio 2 d., anot LSLDP laikraščio, prezidentas A. Smetona pasiūlė M. Sleževičiui išeiti iš LSLDP ir organizuoti „darbo kabinetą“ be partijų³⁴¹. Tai, anot kai kurių istorikų, rodė, jog prezidentui A. Smetonai buvo nelengva skirtis su M. Sleževičiumi³⁴². Bet M. Sleževičius buvo ne tik kompromisų, bet ir principų žmogus ir su minėtu pasiūlymu nesutiko. Tad čia aptariama ketvirtosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės krizė baigėsi tuo, kad spalio 2 d. ministrų kabinetas atsistatydino. Taip baigė darbą ketvirtasis laikinasis Lietuvos ministrų kabinetas ir joje dirbę du ministrai socialdemokratai.

Tai buvo ministrų kabinetas, kurio darbo metu iš Lietuvos pasitraukė vokiečių reguliarioji kariuomenė (1919 07 11), buvo išvyta Rusijos bolševikų Raudonoji armija ir Lietuvai pradėjus grasinti bermontininkams ir esant įtemptiems santykiams su Lenkija užkirstas kelias lenkų karinės organizacijos Lietuvoje (POW) rengtam sukiliimui. Kaip savo „Seiminėje ir prezidentinėje Lietuvoje“ rašė J. Švoba, „M. Sleževičiaus

337. Ten pat. P. 64–65; Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. P. 112; Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koaliciniuose žaidimuose. 1918 m. gruodis–1919 m. spalio. P. 133.

338. Ten pat.

339. Ten pat. Taip pat žr.: Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. P. 91.

340. Valdžios krizis ir soc. liaud. partija // Darbas, 1919 10 08, Nr. 11. P. 2.

341. Ten pat. Taip pat žr.: Naują valdžią „daro“ // Lietuvos ūkininkas, 1919 10 10, Nr. 32. P. 2.

342. Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. gegužės mėn. Buržuazinės valstybės įsitvirtinimo laikotarpis, nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią. P. 65–66.

ministerių kabinetas išgyveno nykiausius Lietuvai laikus: karas su bolševikais, lenkais, bermontininkais, kova ėjo karo laukuose ir diplomatijoje ... reikėjo iš nieko iškilti silpnai ir nežinomai Lietuvai, turinčiai daug grobuoniškų ir klastingų priešų, bet neturinčiai draugų ir užtarėjų. Priešų buvo ir krašto viduje, todėl koalicinė krašto vyriausybė nors šiek tiek švelnino tarpusavio santykius ir jungė visų pastangas į bendrą darbą³⁴³.

Savaime suprantama, kad esant tokiai įtemptai kovos už Lietuvos nepriklausomybę būklei vidaus politikoje ketvirtoji Laikinoji Lietuvos vyriausybė daug ko nuveikti negalėjo. Visgi ši koalicinė Vyriausybė paskyrė komisiją Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymui parengti (sušaukti šį Seimą dėl minėtos politinės Lietuvos būklės ir trumpo Vyriausybės darbo laiko galimybių nebuvo), rūpinosi žemės reformos įstatymo parengimu, fabrikų ir žemės ūkio darbininkų reikalais, priėmė, kaip matėme, vieną kitą socialinės pakraipos įstatymą.

Apibendrinę ketvirtosios Laikinosios Lietuvos vyriausybės veiklą pažiūrėkime, kaipgi toliau rutuliojosi besikuriančios Lietuvos valstybės vidaus politiniai procesai ir koks buvo socialdemokratų santykis su jais. Taigi atsistatydinus ketvirtajai koalicinei Laikinajai Lietuvos vyriausybei prezidentas A. Smetona tą pačią spalio 2 d. pasiūlė, kaip buvo rašoma laikraščiuose „Darbas“ ir „Lietuvos ūkininkas“, sudaryti vyriausybę „taip pat soc. liaud. demokratų žmogui“ iš Paryžiaus sugrįžusiam Lietuvos delegacijos nariui Paryžiaus taikos konferencijoje E. Galvanauskui, kuris, pasak čia ką tik cituotų laikraščių, A. Smetonos „pasiūlymą priėmė ir ėmė rūpintis kabineta organizuoti be sutikimo ir net be žinios S.L.D.P. centro komiteto“³⁴⁴.

Tai lėmė, kad spalio 3 d. vakare įvyko bendras LSLDP ir Lietuvos valstiečių sąjungos (LVS) centro komitetų posėdis, kuriame dalyvavo ir E. Galvanauskas, kuris, anot LSLDP laikraščio „Darbas“, „davė pareiškimų dėl pastarųjų savo žygių“ ir paaiškino, jog naują vyriausybę apsiėmęs sudaryti „kaipo privatinis asmuo, norėdamas greičiau privesti prie galo užsitęsusį krizį“³⁴⁵. Cituojamame „Darbo“ straipsnyje buvo pranešta, kad minėtame jungtiniame LSLDP ir LVS centro komitetų posėdyje buvo nuspręsta, kad jeigu kam nors iš LSLDP bus siūloma sudaryti naują vyriausybę, tai tokiu asmeniu gali būti tik M. Sleževičius. O jeigu vyriausybę formuotų E. Galvanauskas, tai jis tai „galėtų daryti jau ne kaip partijos žmogus, o kaip privatinis asmuo“. Pagal cituojamą straipsnį, E. Galvanauskas su šiais jungtinio LSLDP ir LVS centro komitetų posėdžio nutarimais sutiko ir žadėjo atsakyti A. Smetonos pasiūlymo formuoti naują vyriausybę.

Tačiau spalio 4 d. paaiškėjo, kad A. Smetona, pasitaręs su LVT pirmininku S. Šilingu, griežtai atsisakė vėl į ministrus pirmininkus „kviesti“ M. Sleževičių ir vėl pasiūlė sudaryti vyriausybę E. Galvanauskui, grasindamas pastarojo nesutikimo atveju

343. Švoba. J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. P. 71.

344. Valdžios krizis ir soc. liaud. Partija // Darbas, 1919 10 08, Nr. 11. P. 2; Naują valdžią „daro“ // Lietuvos ūkininkas, 1919 10 10, Nr. 32. P. 2.

345. Valdžios krizis ir soc. liaud. Partija // Darbas, 1919 10 08, Nr. 11. P. 2.

išvykti į užsienį ir pavesti eiti prezidento pareigas S. Šilingui, tada E. Galvanauskas sutiko sudaryti naują vyriausybę. Tą pačią spalio 4 d. vėl įvykusiame jungtiniame LSLDP ir LVS centro komitetų posėdyje buvo nutarta E. Galvanausko formuojamame kabinete nedalyvauti bei nutarta E. Galvanausko nuo spalio 4 d. nelaikyti LSLDP nariu³⁴⁶. Taigi nors istorinėje literatūroje dažnai nurodoma, kad E. Galvanauskui formuojant kabinetą buvo pasiūlyta pasitraukti iš LVS ir kad jis tai padarė³⁴⁷, tačiau iš čia ką tik cituoto LSLDP laikraščio „Darbas“ straipsnio aiškiai išplaukia mintis, kad E. Galvanauskas iki tol priklausė LSLDP, ar bent tai, kad ši partija jį laikė savo nariu. Tai, matyt, lėmė, kad jis atstovavo LSLDP 1919 m. rugpjūčio 1–10 d. vykusioje tarptautinėje socialistų konferencijoje Liucernoje, kur buvo svarstomas II Internacionalo atkūrimo klausimas³⁴⁸. Tačiau, anot E. Galvanausko brolio G. Galvos parašytų jo paties „atsiminimų“, tuo metu jis (E. Galvanauskas) jokiai partijai nepriklausęs³⁴⁹, tą taip pat, matyt, pirmiausiai remdamasis šiais „atsiminimais“, teigė ir apie jį rašęs istorikas S. Jегелеvičius³⁵⁰.

Tad taip 1919 m. spalio 7 d. buvo sudarytas naujas, jau penktasis besikuriančios moderniosios Lietuvos valstybės laikinasis ministrų kabinetas, kuriame dominavo Tautos pažangos partijos žmonės. Kokios pozicijos naujos vyriausybės sudarymo klausimu ir E. Galvanausko vyriausybės atžvilgiu laikėsi socialdemokratai?

Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip apskritai socialdemokratai vertino ketvirtosios Laikinosios vyriausybės krizę bei bendrai to meto Lietuvos vidaus politikos būklę. Taigi, kaip buvo rašoma 1919 m. rugsėjo 11 d. pradėjusio eiti socialdemokratų laikraščio „Socialdemokratas“ 1919 m. spalio 2 d. vedamajame, socialdemokratai tuometinę „Lietuvos tvarką“ laikė tiek panašia „į tikrai demokratinę tvarką, kaip ant greitųjų sukrautas laužas panašus į gerai pastatytą mūro rūmą“³⁵¹. Minimame straipsnyje griežtai iškritikavus to meto demokratijos, savivaldos sutvarkymo, mokesčių politikos, švietimo sistemos, žemės klausimo sprendimo būklę, socialdemokratai pasisakė už to meto „Lietuvos tvarkos“ „kuo greitesnį keitimą“, pirmiausia „neatidėliojant sušaukiant Steigiamąjį Seimą“ ir organizuojant demokratinius valsčių ir apskričių tarybų rinkimus³⁵².

Laikydami nuostatos, kad viso to tuometinė Vyriausybė padaryti nebegali, socialdemokratų atstovai Vyriausybėje dar 1919 m. rugsėjo pradžioje, taigi dar iki anksčiau minėtos Vyriausybės krizės apogėjaus, pasisakė už naujo koalicinio, bet

346. Ten pat.

347. Žr., pvz.: Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. 2. P. 390; Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. P. 78; Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. P. 112.

348. Žr.: Tarptautinė socialistų konferencija (Iš Lietuvių Socialistų Liaudininkų Demokratų Partijos delegatų pranešimų) // Darbas, 1919 09 05, Nr. 5. P. 1–2.

349. Galva G. Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija – Chicago, 1982. P. 124–126.

350. Jегелеvičius S. Ernestas Galvanauskas – Lietuvos kūrėjas // Lietuvos Respublikos Ministrų Pirmininkai. P. 161.

351. Mūsų tvarka // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 1.

352. Ten pat.

„vienodesnio, siauresnio“ ministrų kabineto sudarymą³⁵³, už naujos koalicinės vyriausybės, sudarytos, vieno iš socialdemokratų lyderių S. Kairio žodžiais tariant, iš partijų, „kurios bent takto žvilgsniu būtų artimesnės“, suformavimą³⁵⁴.

Viešai ir plačiau to meto lietuviškai socialdemokratiškas ketvirtosios Laikinosios vyriausybės darbo vertinimas ir socialdemokratų požiūris į šios M. Sleževičiaus vyriausybės krizę ir išeitis iš jos buvo pateikta 1919 m. spalio 9 d. „Socialdemokrato“ vedamajame „Kabineto krizis“³⁵⁵. Čia, iš pradžių apibūdinus šio koalicinio ministrų kabineto susidarymo aplinkybes ir nepamiršus iškritikuoti „krikščionių demokratų demagoginių obalsių“, toliau buvo rašoma, kad ši daug žadėjusi Vyriausybė savo pažadų neištesėjo, kad „tvarkyti kraštą demokratiniiais pamatais ir širdingai rūpintis darbo žmonių reikalais“ Vyriausybė „dėl savo nevienodos sudėties“ negali, nes tai daryti gali tik „grynai demokratinės sudėties kabinetas, vienodai nusistatęs ir vienodais keliais eiti pasiryžęs“.

Tačiau, anot minimo „Socialdemokrato“ vedamojo, „ketvirtasai kabinetas, susidedęs iš visų grupių žmonių, suderintas ir surištas sutartimi, bet ne vienodais siekimais, pasileido savo kelionėn ne tiek pastatytojo tikslo žiūrint kiek neištikimai sekant viens kitą“, dėl ko „ne tik pamatinius klausimus tariant, tekdavo jam begalinių ginčų kelti ir bederinant ieškoti abiems pusėms priimtino vidurio, bet ir kiekvienas naujas siūlymas, kad ir nekalčiausias, keldavo budraus atsargumo priešingoj pusėj ir vertė gaišinti laiką“.

Pasak cituojamo „Socialdemokrato“ vedamojo, „dešinieji kad ir lygiomis dalimis stodami kabinetan, visai nemanė išsižadėti vedamos rolės pačiam gyvenime“ ir „pasistengė įgyti kuo daugiausiai įtakos kariuomenėje“, kuri „ėmė įgyti vis didesnės reikšmės ne tik kraštui ginti nuo priešų, bet ir kraštui tvarkyti viduje“. Dėl to, kad šios dešiniųjų „daromos pastangos davė rezultatų“, Lietuvoje, anot „Socialdemokrato“, „jų remiamas ir laiminamas pradėjo plėstis karo stovis su visomis jo ypatybėmis ir pasekmėmis krašto politiniam gyvenimui“, dėl ko prasidėjo „kova be atodairos su vadinamu „bolševizmu“ Lietuvoje, o tikrai sakant su visa kairiąja demokratija“.

Visa tai, kaip rašoma toliau 1919 10 09 socialdemokratų laikraščio vedamajame, lėmė „griežtas imtynes“ tarp kairiųjų ir dešiniųjų ministrų kabineto narių, kurios „ėjo kiaurai per visus kabineto darbus ... atėmė daugybę laiko ir užpakalin nustūmė pamatinių reikalų vykdymą“. Steigiamojo Seimo sušaukimą, savivaldybių sutvarkymą, žemės klausimo išsprendimą. „Socialdemokrato“ vedamojo autoriaus požiūriu, politinių grupių „varžytinės“ ministrų kabinete tiek „padidėjo, kad darbas ir lėtai slinkdamas pirmyn sustojo virtęs bevaisiu tampymusi ir tūpčiojimu vietoje“. Tačiau tokia susidariusi padėtis, socialdemokratų nuomone, lenkų pavojaus akivaizdoje destabilizuoja padėtį valstybėje ir toliau tęstis negali.

353. Ministrų kabineto posėdžių protokolai // LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 57. L. 131, 136.

354. Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. P. 93.

355. Kabineto krizis // Socialdemokratas, 1919 10 09, Nr. 4. P. 1.

Apžvelgiamame „Socialdemokrato“ straipsnyje buvo rašoma, kad „reikalas sukelti prieš okupantus visas krašto pajėgas, neleidžia nė vienai dienai atidėti Steigiamojo Seimo sušaukimo ir savivaldybių sutvarkymo“ ir kad „sunkus finansinis krašto stovis verčia imtis griežtų suvienodintų priemonių pinigams susirasti“, tačiau, „aišku, kad tampymosi ir tūpčiojimo kabinetas tokiems uždaviniams nebetinka“ ir jis „turi būti permainingas vieno desniu ir tuo pačiu veiksmu, vis tiek katron pusėn jis būtų pasviręs, dešinėn ar kairėn“³⁵⁶.

Iš „Socialdemokrato“ matyti, kad LSDP netgi buvo pasiruošusi imtis atsakomybės už iškilusių Lietuvai uždavinių įgyvendinimą³⁵⁷. Čia apžvelgiamame ir cituojamame straipsnyje buvo rašoma, kad „tebūnie kabinetas kairesnis kaip lig šiol buvęs ir tuomet socialdemokratai imasi kelti sunkią artimiausių uždavinių našą“, tačiau „jeigu dešinieji mano galėsią geriau reikalus vesti, socialdemokratai nekliudo jiems užimti vedamąsias vietas, patys stodami visuomenės darban organizuoti Lietuvos darbininkus kovai už jų klasės reikalus, už demokratinę Lietuvos respubliką“³⁵⁸. Tačiau tai, kad naujas (E. Galvanausko vadovaujamas) ministrų kabinetas buvo mėginamas, anot „Socialdemokrato“, „lipdyti iš įvairaus plauko žmonių tik pasiluosavusių nuo savo partijų“, socialdemokratų buvo įvertinta neigiamai³⁵⁹. „Socialdemokrate“ tai buvo pavadinta „politine nesąmone, kuri da didesnė nelaimėn gali įbradinti kraštą“.

Reikia pastebėti, kad E. Galvanauskui formuojant penktąją laikinąją Lietuvos vyriausybę, pasiūlymą į ją įeiti, atrodo, kad buvo gavęs ir LSDP lyderis S. Kairys, tačiau jis, kaip ir apskritai socialdemokratai, LSLDP, LVS, DLTLS atstovai, įeiti į naująją vyriausybę atsisakė³⁶⁰. Kaip žinoma ir kaip jau minėjome, naujoji Vyriausybė buvo sudaryta be kairiųjų partijų atstovų.

E. Galvanausko vyriausybės atžvilgiu socialdemokratai iš pat pradžių užėmė griežtai kritišką poziciją. Minėtame plačiai apžvelgtame 1919 10 09 „Socialdemokrato“ vedamajame E. Galvanausko kabineto suformavimas buvo netgi pavadintas „Kolčako laimėjimu“³⁶¹.

Specialiai naujam ministrų kabinetui skirtame 1919 m. spalio 23 d. „Socialdemokrate“ išspausdintame straipsnyje, iš pradžių trumpai apibūdinus ankstesnių keturių laikinųjų ministrų kabinetų atsiradimą ir darbo pabaigą ir naujo penktojo laikinojo ministrų kabineto sudėtį, buvo pateiktas jo sudėties ir jo politikos perspektyvų įvertinimas³⁶². Čia buvo pažymėta, kad naujajai Vyriausybei vadovauja „žmonės tų pačių srovių“, kurios „vedė“ ir labai trumpai ir nesėkmingai dirbusius pirmąjį ir trečiąjį laikinuosius ministrų kabinetus. Anot minimo „Socialdemokrato“ straipsnio, „yra čia

356. Ten pat.

357. Ten pat.

358. Ten pat.

359. Ten pat.

360. Žr.: Darbai ir kritika // Tauta, 1920 03 12; P. 2; Valdžios krizis // Darbas, 1919 10 08; Nr. 11. P. 1. Atsisakė įeiti į vyriausybę ir LKDP, tačiau nepaisant to, atskiri jos nariai tapo ministrais, taigi dirbo šioje Vyriausybėje.

361. Kabineto krizis // Socialdemokratas, 1919 10 09; Nr. 4. P. 1.

362. Naujas Ministerių kabinetas // Socialdemokratas, 1919 10 23; Nr. 6. P. 1.

ir p. Voldemaras, greitas pavojaus metu pabėgt, yra ir toks vėjavaikis, kaip p. Galvanauskas, kuriam vis tiek kur dirbt, ar socialistų internacionale ar mūsų tarybininkų tarpe³⁶³. Visi kiti naujojo ministrų kabineto nariai cituojamame „Socialdemokrate“ buvo apibūdinti kaip „lengvai pavaromi bei papučiami žmonės“³⁶⁴.

Visgi „Socialdemokrate“ buvo pažymėta, kad „vienu atveju“ naujasis ministrų kabinetas „yra geresnis už atsistatydinusįjį ketvirtąjį“, nes jis „yra savo sąstatu vienodesnis todėl neaikvos energijos derinimui vidujinių paties kabineto tarpe santykių, kaip tai būdavo koaliciniuose Sleževičiaus kabinetuose“ ir „suvartos visas pajėgas pozityviam darbui“. Tai, anot „Socialdemokrato“, „bus dabartinio kabineto plusas“. Tačiau šis kabinetas, socialdemokratų požiūriu, negalės įnešti į „tąjį pozityvųjį darbą to, ko jis pats neturi, būtent neįneš jis demokratybės nei mūsų vidaus politikon nei užsienio“.

Teigiant, kad „p. Voldemaro užsienio politika – tai skvernų gaudymas pas visokių reakcininkus, kad įtikinus juos ir padarius iš jų Lietuvos nepriklausomybės šalininkais“, ypač kritiškai socialdemokratų buvo vertinamas A. Voldemaro paskyrimas užsienio reikalų ministru³⁶⁵. „Socialdemokrate“ buvo teigiama, kad įtikinti Vakarų „reakcininkų“ nepavyko, o „dabartinės anglų ir prancūzų politikos opozicija, kuri vien ir tegali savuosius reakcininkus „įtikinti“, apie Lietuvos reikalus nieko nežino“, nes, kaip galima suprasti iš šios socialdemokratų laikraštyje išsakytos minties, A. Voldemaras į santykių palaikymą su šia opozicija nesiorientavo.

„Visiškai subankrutavusia“ politika „Socialdemokrate“ buvo pavadintas ir A. Voldemaro bei „pažangiečių“ „nusistatymas dėliai taikos su bolševikais“ ir „dėliai santykių su Pabaltės valstybėmis“. Kritiškai buvo įvertintas ir „dabartinio kabineto branduolį sudarančių pažangiečių“, pavadintų „tipingiausiais politikos tūpčiojimo ant vietos reiškėjais“, nusistatymas vidaus politikos „dalykuose“, visų pirma jų „mažiausias noras skubėti su Seimo sušaukimu“.

Cituojamame „Socialdemokrate“ atkreipus dėmesį į tai, kad naujasis ministrų kabinetas „be abejo matys tame savo užduotį, kad apgynus Lietuvos nepriklausomybę“, ir pažymėjus, kad „mes socialdemokratai tą uždavinį pripažįstam“, buvo teigiama, kad, socialdemokratų įsitikinimu, „Lietuvos nepriklausomybė galės įvykti tik kaipo rezultatas tarptautinių santykių demokratybės ir mūsų vidaus demokratybės“ ir kad „jeigu nebus demokratiškumo tarptautiniuose santykiuose“ ir jei „nebus jo (demokratiškumo) pas mus vidaus santykiuose“, tai „nebus ir nepriklausomos Lietuvos“.

Taip susiejęs Lietuvos nepriklausomybės klausimą su demokratijos tarptautinėje politikoje ir Lietuvos vidaus politikoje įsitvirtinimu apžvelgiamo straipsnio „Socialdemokrate“ autorius pareiškė, kad „naujojo penktojo kabineto valdžia“ yra „ne tokia, kad vykdytų demokratinę politiką“, kad „ji ją slopins ir tokiu būdu kenks ir Lietuvos nepriklausomybei – įvykdymui tojo šių dienų obalsio, kuris yra bendras visoms mūsų

363. Turima mintyje tai, kad E. Galvanauskas buvo vienas iš LSDP atstovų 1919 m. rugpjūčio 1–10 d. vykusioje tarptautinėje socialistų konferencijoje Liucernoje, – tai jau esame minėję anksčiau.

364. Naujas Ministerių kabinetas // Socialdemokratas, 1919 10 23; Nr. 6. P. 1.

365. Ten pat.

visuomenės srovėms“. Naujoji Lietuvos valdžia, „Socialdemokrato“ požiūriu, „nebus tuo centru kuris vienytų šiandieną bent žymesnę dalį mūsų visuomenės pajėgų“ ir koks, nepaisant visų „silpnųjų pusių“, buvo koalicinis Sleževičiaus kabinetas. Pastarasis kabinetas, socialdemokratų vertinimu, visgi buvo „vienintelis toks centras visuomenėje“, į kurį „subėgdavo mintys ir troškimai daugumos svarbesniųjų mūsų partijų“.

Apžvelgiamame „Socialdemokrato“ straipsnyje buvo sukritikuotas ir E. Galvanausko vadovaujamo kabineto traktavimas ne kaip „partijų kabineto“, o kaip „darbo kabineto“. Anot socialdemokratų, E. Galvanauskas, „naujas ir antraeilis soc. liaudininkų partijos žmogus, kuris matyti per nesusipratimą pakeliui į „Pažangą“ pas socialistus užkliuvęs, – iš visa ko matyti, vien savo vardu kabinetą įėjo“³⁶⁶. Tačiau, kaip toliau buvo rašoma „Socialdemokrate“, trys „Pažangos“ ir du krikščionių demokratų „partijų šulai“ „aiškiai turi savo partijų leidimus ir palaiminimą kabinetą įeiti“. Tad, socialdemokratų vertinimu, E. Galvanausko kabinetas yra ne nepartinis „darbo kabinetas“, o „grynas dešiniųjų mūsų partijų kabinetas“ ir „kitaip į jį žiūrėti nėra jokio pamato“, o „pasitikėjimas tokiam kabinetui toliau minėtųjų partijų ribų nesieks“. Taigi, kaip matome iš to, kas buvo rašoma „Socialdemokrate“, jau nuo pat E. Galvanausko vadovaujamos Vyriausybės suformavimo ir darbo pradžios socialdemokratams itin kritiškai vertino jos vidaus ir užsienio politiką.

Pažymėtina, kad 1919 m. rudenį ši kritika valdžios atžvilgiu „Socialdemokrato“ puslapiuose dar padidės ypač po to, kai vyriausybės keitimosi Lietuvoje metu dėl suaktyvėjusio bermontininkų puolimo ir tebesitęsiančio konflikto su Lenkija paastrėjimo 1919 m. spalio 9 d. visoje Lietuvoje bus įvesta karo padėtis ir kai dėl jos ypač sustiprės opozicijos varžymas, ypač po to, kai dėl jos 1919 m. spalio pabaigoje valdžia neleis socialdemokratams praveisti, kaip vėliau matysime, savo partijos konferencijos³⁶⁷.

Po šito įvykio Lietuvos valdžia „Socialdemokrate“ buvo kaltinama tuo, kad joje yra „ne vienas žmogus kuriam kova su darbininkų klasės siekimais yra vienas svarbiausių uždavinių“ ir kad jiems „kiekvienas darbininkų susirinkimas“ yra įtartinas ir „sektinas“, „kiekvienas socialistas, kad ir palšiausias yra pikčiausias priešas, kuriam skubinama prisegti bolševiko vardas, tik dėl to kad jį įmetus kalėjimą“³⁶⁸. Kaip toliau rašoma čia pacituotame, smarkiai išcenzūruotame (su baltomis dėmėmis) 1919 m. spalio 30 d. „Socialdemokrato“ straipsnyje „Kame dalykas?“, tokie valdžios žmonės „į viešą socialdemokratų veikimą dar neišmoko žiūrėti kitaip kaip į juos žiūrėjo caro laikais caro agentai“.

Cituojamame straipsnyje taip pat buvo rašoma, kad „dabartinę valdžią sudaro atstovai tų mūsų visuomenės grupių, kurios savo praeityj visuomet gaudydavo svetimų galiūnų rankovę, nugarą rodydamos savo visuomenei ir neištikimai žvairuodamos į darbininkų klasę“. Anot „Socialdemokrato“, šių grupių žmonės „dabartinėje valdžioje“ būdami išauklėti „caro gadynėje“ yra „iki šiol linkę su savo krašto piliečiais apsieiti,

366. Ten pat.

367. Žr. kad ir: Kame dalykas // Socialdemokratas, 1919 10 30, Nr. 7. P. 1; Budėkim // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1; Rinkimų klausimu? // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 1.

368. Kame dalykas // Socialdemokratas, 1919 10 30, Nr. 7. P. 1.

kaip su savo valdiniais“. O vyriausybės įstaigos ir jos agentai, kaip buvo rašoma kitame „Socialdemokrato“ numeryje, neprivalo turėti kitokio darbo visuomenės gyvenime, kaip tik rūpintis apsaugoti kiekvieno Lietuvos piliečio pilietines teises ir jokių būdu nedrįsdami remti vienus ir gulti ant kitų³⁶⁹. Nelaikydami penktojo laikinojo ministrų kabineto tokiu, kuris vykdytų demokratinę politiką, taigi ir netikėdami, kad šis kabinetas „pajėgtų sukurti tikrai demokratinę respubliką“, socialdemokratai ragino Lietuvos darbininkus būti kuo veiklesnius ir budresnius ir visa ką padaryti, kad „kuo greičiausiai būtų sušauktas Seimas“ ir būtų „iškovotos jo rinkimams reikalingos laisvės“³⁷⁰.

Kuo toliau, tuo labiau kritikuodami tuometinę Lietuvos valdžią, teigdami, kad jai valdant „gyvenimas visais galais irsta, netvarka visame auga, represijos ir suvaržymai stiprėja, viskas militarizuojama, suirutės pavojingiausios žymės iš visų pašalių kyšo“, socialdemokratai tvirtino, kad Lietuvos „politikos šiandieniniai vairininkai baigia liepto galą eiti“ ir kad „iš kurio galo neateitų dabartinei tvarkai galas, – aišku, kad savivaldybių ir seimo rinkimai prie to galo galėtų greičiau privesti“³⁷¹. Socialdemokratai pasisakė prieš minimų rinkimų atidėliojimą, prieš vėl pradėjusios veikti ir, anot vieno iš „Socialdemokrato“ vedamųjų, „nė vieno pakenčiamo demokrato savo tarpe neturinčios“ LVT darbo pratęsimą ir net atsisakė dalyvauti jos atstovų pasitarime³⁷² su opozicinėmis jai kairiosiomis ir centro partijomis dėl jos sudėties papildymo, kas, kaip rašoma socialdemokratų laikraščio vedamajame, reiškė jos (t. y. LVT) siekimą keliais naujais nariais pridengti „figos lapeliu savo nedemokratiškumą prieš demokratinę visuomenę“ ir „demokratinės krašto atstovybės sudarymo vilkinimą“, tai yra Steigiamojo Seimo rinkimų atidėliojimą³⁷³.

Pasisakydami už kuo greitesnį Steigiamojo Seimo išrinkimą socialdemokratai tvirtino, kad kol Lietuvoje išlieka karo padėties nulemta karo komendantų „praktika

369. Budėkim // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1.

370. Ten pat.

371. Rinkimų klausimu? // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 1.

372. Čia kalbama apie 1919 m. spalio 27–28 d. vykusį LVT atstovų bei į LVT įeinančių LKDP, „Pažangos“, „Žemdirbių“ bei „Santaros“ frakcijų atstovų pasitarimą su LSLDP ir LVS atstovais (socialdemokratai, kaip minėjome, dalyvauti šiame pasitarime atsisakė) dėl LVT papildymo. Šiame pasitarime LKDP atstovai siūlė, kad į LVT grįžtų iš jos išstoję LSLDP ir LSDP nariai, be to, nuo visų partijų, pradedant „Pažanga“ ir baigiant LSDP, būtų kooptuota dar po 2 atstovus. „Žemdirbių“ ir „Pažangos“ atstovai siūlė kooptuoti tik po 3 žmones iš „Žemdirbių“, LSLDP ir LSDP ir 2 iš Santaros, tai yra tik iš tų partijų, kurios turėjo negausias frakcijas arba visai nedalyvavo LVT darbe. „Pažangiečių“ nuomone, išstoję LVT nariai gali grįžti be kooptavimo. „Pažanga“, „Žemdirbiai“ ir LKDP nelaikė LVS atskira politinė partija ir nemanė, kad reikia jos atstovus įleisti į LVT. Santara, LSLDP ir LVS buvo už tai, kad visos politinės partijos LVT būtų atstovaujamos lygiais pagrindais – po 10 ar daugiau atstovų, LVS buvo laikoma lygiateise politinė organizacija. Siekdamas kompromiso šios partijos buvo pasiruošusios nusileisti ir sutiko, kad būtų kooptuojama taip, kad kiekviena partija LVT turėtų ne mažiau kaip po 5 atstovus. Naujai sudarytos frakcijos turėjo, anot šių partijų, turėti teisę pareikšti nusistatymą dėl ministrų kabineto deklaracijos ir dėl valstybės kontrolės pranešimo. Santara, LSLDP ir LVS sutiko šiomis sąlygomis įeiti į LVT net ir tuo atveju, jeigu LSDP atsisakys dalyvauti LVT darbe. Nepaisant to, čia apibūdinti pasitarimai baigėsi „be rezultatų“. Žr.: V. Tarybos papildymo byla. Politikos organizacijų atstovų posėdžių protokolai, 1919 m. spalio 28 d. // Darbas, 1919 11 05, Nr. 18. P. 1–2.

373. Budėkim // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1.

tokia kokia yra dabar negalima nė manyti apie rinkimus į Seimą arba savivaldybės įstaigas“. Todėl socialdemokratai pasisakė už karo padėties panaikinimą „kur tik galima, o kur to neleidžia krašto gynimo reikalas“, karo padėtis „turi apimti vien ginkluotos kovos reikalus, neliesdamas politinio gyvenimo laisvės“³⁷⁴. Nes, kaip buvo rašoma 1919 m. spalio 30 d. „Socialdemokrate“, „negalima laisvų demokratiinių įstaigų kurti varžant ir persekiojant vienus krašto piliečius ir glostant kitus“³⁷⁵.

Socialdemokratai pasisakė už tai, kad „politikos ir visuomenės gyvenimas pas mus turi liuosai išsiplėsti“ ir kad „jame turi nevaržomai dalyvauti plačios darbininkų minios, liuosai aiškindamos savo reikalus, nustatydamos savo siekimus, pasirinkdamos savo atstovus saviems reikalams Seime ginti“³⁷⁶. Vadovaujantis tokiomis nuostatomis „Socialdemokrate“ buvo griežtai pasisakyta prieš oficioze „Lietuva“ išsakytus pasiūlymus dėl partinės agitacijos per Steigiamojo Seimo rinkimus suvaržymo³⁷⁷. Socialdemokratai pasisakė už tai, kad valdžia užtikrintų Seimui išrinkti būtinų sąlygų įgyvendinimą – už visiškos „susirinkimų, spaudos, žodžio bei draugijų laisvės“ užtikrinimą³⁷⁸.

Galima pastebėti, kad socialdemokratai tuometinę E. Galvanausko vadovaujamą penktąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę ir tuometinę Lietuvos valdžią kritikavo ne tik dėl antidemokratiinių reiškinių šalies politiniame gyvenime, bet ir apskritai dėl valdžios politikos įvairiose vyriausybės politikos srityse. Koncentruota forma tokia kritika atsispindi E. Galvanausko vyriausybės veiklos vertinime šiai Vyriausybei baigiant savo veiklą 1920 m. pavasarį³⁷⁹. 1920 m. gegužės 13 d. „Socialdemokrato“ numeryje K. M. inicialais pasirašytame straipsnyje rašant apie Galvanausko vyriausybės laimėjimus buvo paminėta, kad „jam pasisakė dalinai atlyginti kariuomenė, išmokėti algas valdininkams Kaune“ ir šiek tiek ir provincijoje bei „įvesti didesnės tvarkos mokesčius renkant“. Ir tai, anot straipsnio autoriaus, „rodos bene viskas“ iš šios Vyriausybės laimėjimų. Tuo tarpu, pasak K. M., „visas mūsų valstybinio ūkio plotas kaip buvo taip ir yra nepaliestas, usnėm užaugęs, kuriose vis drąsiau ima veistis laukiniai šernai, tiksliau sakant, – paprastos mūsų kiaušės“. Straipsnio autorius kėlė klausimus, „ar kas nors padaryta mokyklai ir liaudies švietimui pakelti, parūpinti bedarbiams darbo ir duonos“, „ar bent pamanyta patiekti kai kokios pašalpos dvarų darbininkams, kad kiekiau žemės dirbimo kibti“, „ar kas paruošta išgriautam ūkiui atstatyti, ar pagaminta bent to atstatymo projektas“.

Atsakymas į tai cituojamame „Socialdemokrato“ straipsnyje buvo toks – „nieko“ nepadaryta. „Nieko nepadaryta“, cituojamo straipsnio autoriaus požiūriu, ir „žemės reformai gyvenime vesti“. O taip yra „dėl to, kad nėra iš ko ir nėra kam“, nes „visa kas išdan patenka praryja kariuomenė ir valstybinis aparatas“³⁸⁰. Taigi taip Lietuvos social-

374. Ten pat.

375. Kame dalykas // Socialdemokratas, 1919 10 30, Nr. 7. P. 1.

376. Budėkim // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1.

377. Rinkimų klausimu? // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 1.

378. Budėkim // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1.

379. K. M. Nesugebėjimas ar baustinas pataikavimas // Socialdemokratas, 1920 05 13, Nr. 5 (19). P. 2.

380. Ten pat.

demokratų partijos laikraštyje buvo įvertinta baigianti darbą E. Galvanausko vadovaujama penktoji Laikinoji Lietuvos vyriausybė, kurios opozicijoje buvo socialdemokratai.

Grižtant nuo šio savotiško baigiamojo E. Galvanausko vadovaujamos vyriausybės veiklos įvertinimo prie LSDP veiklos situacijos 1919 m. paskutiniais mėnesiais reikia pažymėti, kad gana aštri socialdemokratų kritika Lietuvos valdžios atžvilgiu 1919 m. rudenį, matyt, lėmė tai, kad netrukus po 1919 m. lapkričio 30 d. Spaudos įstatymo priėmimo 1919 m. gruodžio 18 d. buvo uždraustas jų laikraštis „Socialdemokratas“, išėjus 1919 m. tik keturiolikai jo numerių³⁸¹. „Socialdemokrato“ leidimas buvo atnaujintas tik po Steigiamojo Seimo rinkimų 1920 m. balandžio 17 d. Vienintelio socialdemokratų laikraščio uždraudimas gerokai blogino socialdemokratų galimybes 1920 m. pirmaisiais mėnesiais vykusioje Steigiamojo Seimo rinkimų agitacijoje.

Taip pat būtina pažymėti, kad socialdemokratų veiklą daug kur varžė karo padėtis, kuriai esant galiojo ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, suteikę plačius įgaliojimus karo komendantams ir labai varžę konstitucines piliečių laisves. Karo padėtis tebuvo panaikinta tik 1920 m. kovo 1 d., kai iki kandidatų į atstovus sąrašų sudarymo beliko 1,5 mėnesio. Visa tai smarkiai apsunkino LSDP partinį-organizacinį atsikūrimą, kuris iš esmės prasidėjo tik 1919 m. rudenį. Tačiau minimas LSDP partinis-organizacinis atsikūrimas, kaip ir beatsikuriančios LSDP ideologinės-programinės nuostatos, taip pat ir jos politinės nuostatos svarbiausiais ir aktualiausiais politiniais klausimais, kaip ir jos veiklos aplinkybės ir galimybės paskutiniais 1919 m. mėnesiais, bus nagrinėjama kitame šios knygos skyriuje.

O čia apibendrinami Lietuvos socialdemokratų politinę veiklą ir politinę laikyseną santykio su vykdomąja valdžia aspektu 1919 m. galime teigti, kad LSDP ir socialdemokratijos apskritai istorinei-ideologinei tradicijai likusi ištikima nedidelė grupelė socialdemokratų 1919 m. aktyviai dalyvavo Lietuvos valstybės kūrimo procese, – tai rodo jos atstovų įėjimas į ketvirtąjį laikinąjį ministrų kabinetą, kuris dirbo lemiamų kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu, kuomet iš Lietuvos buvo išvyta Rusijos bolševikų Raudonoji armija, kuomet esant labai sudėtingiems ir įtemptiems santykiams su Lenkija buvo įveiktas toks pavojus besikuriančiai Lietuvos valstybei, kaip POW organizuotas sąmokslas-perversmas.

Vadovaudami Tiekimo ir maitinimo bei Darbo ir socialinės apsaugos ministerijoms socialdemokratai S. Kairys ir J. Paknys dirbo svarbiuose vykdomosios valdžios baruose kovų už nepriklausomybę metu ir dėl to galima teigti, kad jie dirbo svarbiuose Lietuvos valstybingumo (atkūrimo baruose. Pažymėtina jų griežta pozicija dėl to, kad kuriamas Lietuvos valstybingumas iš karto būtų demokratinio pobūdžio, kad kuriamas Lietuvos valstybė iš karto taptų demokratine respublika. Dėl to kilo ir abiejų ministrų socialdemokratų ir, apskritai, jų atstovaujamos lietuvių socialdemokratų srovės (kuri truputį anksčiau negu nuo 1919 m. antros pusės vienintelė Lietuvos politiniame gyvenime viešai reiškėsi socialdemokratijos ir LSDP vardu) protestai prieš įvairius

381. Noreikienė S. Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920–1926). 1. Steigiamojo Seimo rinkimai. P. 96.

antidemokratinis reiškinys šalies politiniame gyvenime ir reikalavimas kiek galima greičiau įvykdyti demokratinis, demokratinę valdymo formą Lietuvoje turėsiančio įvesti Steigiamojo Seimo rinkimus ir taip pat demokratinis savivaldybių rinkimus. Minėti protestai ir ką tik minėti reikalavimai, be kritiško A. Voldemaro užsienio politikos vertinimo, tapo vienais iš pagrindinių beatsikuriančios LSDP viešos raiškos leitmotyvų socialdemokratams tapus griežta opozicija E. Galvanausko vadovaujamai iš dešiniųjų partijų atstovų sudarytai laikinajai Lietuvos vyriausybei.

6.3. LSDP organizacinis atsikūrimas, ideologinės-programinės nuostatos ir politinės veiklos aplinkybės 1919 m. antroje pusėje

Išanalizavę LSDP istorinei tradicijai likusių ištikimų lietuvių socialdemokratų srovės santykį su savo valstybingumą (at)kuriančios Lietuvos vykdomąja valdžia 1919 m., šiame skyriuje nagrinėsime, kaip šie socialdemokratai mėgins atkurti LSDP kaip partiją, kokiomis ideologinėmis ir programinėmis nuostatomis beatsikurianti LSDP vadovausis, taip pat kokios bus jos politinės nuostatos svarbiausiais ir aktualiausiais šalies politikos klausimais 1919 m. rudenį ir, pagaliau, kokios tuo metu bus LSDP veiklos aplinkybės ir galimybės.

1919 m. antroje pusėje ir ypač rudenį Lietuvos socialdemokratai, kurie, kaip jau anksčiau minėjome, reiškėsi daugiau kaip politinė srovė, o ne kaip partija, ėmėsi atkurti LSDP kaip partiją. Pirmiausiai buvo iš naujo įkurta LSDP Kauno kuopa³⁸². Nors komunistai V. Kapsukas ir Z. Angarietis tiek 1919 m. „Komuniste“, tiek vėliau tvirtino, kad LSDP „iš numirusių gaivinti“ ėmėsi V. Požėla³⁸³, tačiau, Steigiamojo Seimo LSDP frakcijos nario J. Pakalkos duomenimis, LSDP Kauno kuopą įkūrė (atkūrė) S. Digrys, J. Paknys, A. Janulaitis ir S. Kairys³⁸⁴. Taigi pažymėtina, kad tarp Kauno LSDP kuopą įkūrusių socialdemokratų nebuvo nė vieno 1919 m. pradžioje vienaip ar kitaip su komunistine V. Kapsuko valdžia bendradarbiavusio socialdemokrato³⁸⁵.

382. Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija. P. 78.

383. Žr.: Kaip pereikinas Požėla registravo bolševikus // Komunistas, 1919 10 25, Nr. 75. P. 5; Social-išdavikų balsas // Ten pat, 1919 10 30, Nr. 76. P. 5; V. K. [Kapsukas V. ?] Buožių agentai darbininkų eilėse // Ten pat, 1919 11 15, Nr. 79. P. 3; Beržas M. [Angarietis Z.] Antroji Lietuvos Socialdemokratų partija ir jos mokslas. P. 27, 29.

384. Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija. P. 78.

385. Kaip matome, trys iš LSDP Kauno kuopą įkūrusių (atkūrusių) socialdemokratų Pirmojo pasaulinio karo metais buvo likę ir politiškai reiškėsi Lietuvoje. Ketvirtasis – S. Digrys – karo metu buvo Rusijoje, Peterburge, kur, matyt, nuo 1916 m. lapkričio pabaigos iki 1917 m. balandžio mėnesio priklausė RSDDP(b) Peterburgo organizacijos Lietuvių rajonui, iš kurio, taigi ir iš RSDDP(b), pasitraukė Z. Angariečiui atvykus į Petrogradą ir prasidėjus LR faktinei bolševizacijai. Vėliau S. Digrys priklausė LSDP internacionalistų Petrogrado organizacijai, iš kurios jis kartu su J. Byla ir dar dviem socialdemokratais pasitraukė, nes siekė įkurti Rusijoje tokią LSDP organizaciją, kuri laikytųsi analogiškų Lietuvoje likusiems socialdemokratams ideologinių-politinių nuostatų.

1919 m. rugsėjo 29 d. grupė socialdemokratų veikėjų kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją prašydami įregistruoti tą pačią dieną pateiktą Lietuvos socialdemokratų partijos programą ir statutą³⁸⁶. Pasivadinę LSDP valdybos nariais dokumentus pasirašė šie asmenys: inžinierius S. Kairys, advokatas K. Venclauskis, inžinierius V. Sirutavičius ir savo profesijų nenurodę J. Puodžiūnas ir K. Bielinis³⁸⁷. Taigi į LSDP valdybą, kuri pačių socialdemokratų buvo vadinama Centro komitetu (LSDP CK), įėjo, išskyrus J. Puodžiūną, žymūs lietuvių socialdemokratijos veikėjai.

1919 m. spalio 3 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas pranešė apie LSDP įstatų (statuto) įregistravimą³⁸⁸. Tai reiškė, kad LSDP kaip politinė partija buvo įregistruota³⁸⁹. Įregistruotas LSDP statutas buvo tas pats 1918 m. lapkričio mėnesį vykusios LSDP konferencijos priimtas partijos statutas. Netrukus po įregistravimo 1919 m. spalio 16 d. jis buvo išspausdintas „Socialdemokrato“ laikraštyje³⁹⁰, kuris, kaip jau minėjome, pradėjo eiti dar prieš partijos įregistravimą, t. y. nuo 1919 m. rugsėjo 11 d. Taip Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) pradėjo savo oficialią, legalią veiklą Lietuvos Respublikoje.

Užsiminę apie tai, kad 1919 09 29 LSDP valdybos vardu prisistačiusi socialdemokratų grupė pateikė Vidaus reikalų ministerijai partijos programą, turime atkreipti dėmesį, kad tai buvo naujai pataisyta ir pagal 1919 m. lietuvių kalbos normas suredaguota 1896 m. LSDP programos nauja redakcija³⁹¹, kaip kad prieš tai buvo priimtos 1896 m. LSDP programos naujos 1897 m., 1905 m. bei 1907 m. redakcijos. Tiesa, skirtingai negu minimosios LSDP programos redakcijos, 1919 m. redakcija nebuvo oficialiai kokioje nors partijos institucijoje priimta.

Kadangi partijos programa parodo partijos ideologiją, atskleidžia jos bendrąsias ideologines-politines nuostatas, todėl toliau čia ir stabtelėsime ties šia ką tik paminėta 1919 m. LSDP programa, tiksliau sakant, LSDP programos 1919 m. redakcija, ir pamėginsime ją išsamiau apibūdinti.

Taigi 1919 m. programą (1896 m. LSDP programos 1919 m. redakciją) sudarė penki, arba, jeigu įskaiciuosime formaliai į programą kaip VI skyrelį įtrauktą LSDP statutą, – šeši romėniškai sunumeruoti skyreliai. Iš jų trys pirmieji ir didžiąja dalimi penktas skyrelis – savotiškas priedas prie pačios programos, jeigu žvelgtume į ją 1896 m. LSDP programos struktūros vertinimo požiūriu, – sudarė teorinę programos dalį, o ketvirtas, apimtimi gerokai didesnis nei prieš tai buvusieji, buvo LSDP „programa minimum“, sudaryta iš 3 vėlgį romėniškai sunumeruotų skyrelių³⁹².

386. Žinios apie Lietuvos socialdemokratų partiją // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 40, 25.

387. Ten pat. L. 25.

388. Ten pat. LSDP įregistravimo dokumente buvo nurodyta, kad jos tikslas yra „jungti darbininkus ir kovoti už jų teises ir pagerinimą jų gyvenimo kaip socialiai, taip ir ekonomiškai“. Žr. ten pat.

389. Skelbimas // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 12 17, Nr. 17. P. 6–7.

390. LSDP statutas // Socialdemokratas, 1919 10 16, Nr. 5. P. 1.

391. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 36–32. Palyginimui žr.: Programas Lietuviškos Social-demokratiškos partijos. – Tilžė, 1896.

392. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 36–32.

Lyginant 1919 m. LSDP programos versiją su 1896 m. programa paminėtina, kad pastarojoje (kaip ir jos 1905 m. redakcijoje) dar buvo preambulė, arba įvadas, ko 1919 m. LSDP programoje nebuvo. Taip pat 1896 m. LSDP programoje, be trijų teorinę partijos programos dalį sudariusių skyrelių ir IV skyrelį sudariusios „programos minimum“, buvo dar penki priedai: „Pažymėjimas taktikos“; „Pasielgimas kas link kitų luomų“; „Kas link žydiško proletariato Lietuvoje“; „Klausymas Lenkijos, Latvijos, Baltgudijos ir Mažgudijos“; „Klausymas rusiškos konstitucijos“. Tačiau, kaip žinoma, jau LSDP programos 1897 m. redakcijoje paskutiniųjų trijų 1896 m. programos priedų neliko. Liko tik pirmi du priedai šiek tiek pakoreguotais pavadinimais³⁹³. LSDP programos 1905 m. redakcijoje kaip priedas buvo pridėta „VI Partijos suvažiavimo nutarimai apie pereinamąsias klisas ir taktiką“. Šitas priedas susidėjo iš dviejų lotyniškai sunumeruotų skyrelių – „Atsinešimas prie pereinamųjų klisų“ ir „Taktikos pamatai“³⁹⁴. LSDP programos 1919 m. redakcijoje šis priedas liko, nurodytas kaip šios programos V skyrelis, šiek tiek pakoreguotu pavadinimu („Partijos suvažiavimo nutarimai apie pereinamąsias klases ir taktiką“)³⁹⁵.

1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies I skyrelis savo turiniu ir teiginių dėstymo struktūra beveik nesiskyrė nuo 1896 m. programos (kaip ir šios programos vėlesnių redakcijų) I skyrelio teorinės dalies. Nuo pirminės 1896 m. LSDP programos redakcijos šis skyrėsi tik lietuvių kalba, kuri 1919 m. jau buvo panašesnė į dabartinę lietuvių kalbą. Tiesa, jau 1905 m. LSDP programos redakcija savo kalba buvo panašesnė į 1919 m. programos redakciją nei į 1896 m. pirminę programos redakciją.

Taigi 1919 m. LSDP programos redakcijos I skyrelyje, kaip ir 1896 m. programoje bei vėlesnėse jos redakcijose, buvo pateikiamas labai glaustas Lietuvos ūkio evoliucijos apibūdinimas, pradedant nuo baudžiavos Lietuvoje panaikinimo 1863–1864 m., kuomet čia „žuvo feodališkai – vergiškoji tvarka ir atsidarė plati dirva plėtotis buržuazų visuomenei su jos kapitalistiškąja produkcija, kurie remiasi samdomojo darbo“³⁹⁶. Toliau čia sakoma, kad toks „Lietuvos ekonominis stovis, kad ir savo išsiplėtojime daug žemesnis yra negu vakarų šalyse“, sukuria Lietuvoje panašią padėtį kaip ir Vakaruose: vyksta gamybos priemonių koncentracija, proletarizuojasi dalis ūkininkų ir amatininkų, iškyla kapitalistinė buržuazija, susidaro tokie patys kaip ir Vakaruose (programos autorių nuomone) išnaudotojų ir išnaudojamųjų santykiai, pasireiškiantys klasių kovos pavidalu. Pastarasis momentas charakteringai formuluojamas 1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies I skyrelio paskutiniu sakiniu, kur sakoma, kad „kapitalizmo ūgis stumte stumia ne tik miestų, bet ir kaimų proletarus atkaklion klasių kovon“³⁹⁷.

393. Žr.: Skyc program Litewskiej social-demokratycznej organizacji // LMAB RS. F. 64–58.

394. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos programa. – [Tilžė] 1905. P. 12–14.

395. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 31–30.

396. Ten pat. L. 36.

397. Ten pat. L. 35.

Vis dėlto lyginant su 1896 m. programa, 1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies I skyrelyje buvo ir viena nauja pastraipa, kuri jau buvo įdėta ir į 1905 m. programos redakciją. Turima mintyje trečioji nuo skyrelio ir nuo visos programos pradžios pastraipa, kur buvo kalbama apie kapitalistinių santykių plėtojimąsi Lietuvos kaime. Čia buvo sakoma, kad ir „žemės valdyje, kad ir kaimo ūkis Lietuvoj visuomet varžomas išimtiniais įstatymais, nuolatos dėl to darėsi permainų“ ir kad „maža ūkininkų dalis vis kyla aukšty, virsdama mažesniais ar didesniais buržuazais“, o tuo metu „jų didžioji dalis arba visai žemės nustoja, arba tampa mažžemiais, kuriems savo lauko nepakanka pragyventi ir prisieina ieškotis darbo dvare ir miestuose“³⁹⁸. Galima teigti, kad šis teiginys savotiškai sustiprina po šios pastraipos esančioje pastraipoje dėstomą teiginį apie visuomenės proletarizacijos procesą („proletarų skaitlius kas kartas auga, žūstant metai po metais mažiesiems amatininkams, pirkliams, nedidelės žemės valdytojams ir ūkininkams“).

1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies II skyrelyje dėstomi programiniai teiginiai iš esmės nesiskiria nuo 1896 m. programos (bei vėlesnių jos redakcijų) teorinės dalies II skyrelio. Čia pažymima, kad visuomenės proletarizacija ir tokios kapitalistinio ūkio ydos, kaip bedarbių skaičiaus augimas, nedarbo didėjimas, „hiperprodukcija ir kriziai“, „skriaudžiamųjų ir skriaudėjų reikalų skirtumas ir klasių kova“, yra „pirmutini ženklai visų buržuazijos šalių“, rodantys, kad kapitalistinio gamybos būdo sistemoje „viešpatauja anarchija“ ir kad „mūsų visuomenė, kaip ir visuomenė kitų šalių, nestengia suvaldyti produktyvinių jėgų, kurios yra joje užaugusios“, ir „kad geras ir tikslingas tų jėgų sunaudojimas ir pilnas jų išplėtojimas yra negalimas esant privatinei produkcijos įrankių nuosavybei“³⁹⁹.

Toliau aptariamame 1919 m. LSDP programos redakcijos skyrelyje teigiama, kad privatinė nuosavybė „atiduoda“ darbininkus („išdirbėjus“) „eksploatacijai tų pramoninkų ir samdančių darbininkus žemės valdytojų, kurių rankose koncentruojasi produkcijos pajėgos“ ir kurių „naudai“ „atimama“ iš darbininkų jų „darbo vaisiai“.

Aptariamoms LSDP programos skyrelio pabaigoje, kaip ir 1896 m. programos bei vėlesnių jos redakcijų atitinkamuose skyreliuose, pažymima, kad „tiktai dabartinei kapitalizmo tvarkai patapus socializmo tvarka, t. y. žemei su jos turtais, produkcijos ir komunikacijos dalykais perėjus visuomenės nuosavybėn, tiktai pačiai visuomenei vedant produkciją, pranyks eksploatacija“, o „darbininkų klasė galės turėti laido, kad produkcijos koncentravimasis ir pramonės mašinų įvedimas, keldamas darbo našumą, užtikrins jiems gerovę ir leis visiems ramiai plėtotis“.

Matome, kad kaip XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, taip ir 1919 m. Lietuvos socialdemokratai, kaip ir daugelis to meto įvairių šalių socialdemokratų-marksistų, apskritai, socialistų (tačiau ne visi), socializmo kaip santvarkos pasiekimą siejo su gamybos, mainų ir paskirstymo priemonių socializacija.

398. Ten pat. L. 36.

399. Ten pat. L. 35.

1919 m. LSDP programos redakcijos III skyrelyje (kaip ir 1896 m. programoje bei vėlesnėse jos redakcijose) buvo kalbama apie tai, kad kapitalistinio ūkio išnaudojami darbininkai patys tegali išsilaisvinti („nes kitos visuomenės klasės, gindamos privatinę nuosavybę, stengiasi sulaukyti dabartinę klasėmis suskirstytąją visuomenę“), kartu išlaisvindami ir visą žmoniją („proletarų išsiliuosavimas yra išsiliuosavimas visos žmonijos, nes įgyjant proletarams laisvę išnyksta klasės, klasinės valstybės su jų vyriausybėmis, o įvedamos ne naujos privilegijos ir išimtinieji įstatymai, bet lygios teisės ir pridermės, be skirtumo tautos, kulties, lyties ir tikybos“)⁴⁰⁰. Čia taip pat dėstomos mintys apie įvairių šalių darbininkų judėjimo internacionalumą – „darbininkų klasės išsiliuosavimas lygiai yra svarbus visų šalių darbininkams“, nes įvairių šalių „proletarų reikalai yra vienodi“.

Toliau 1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies III skyrelyje, kaip ir ankstesnėse partijos programos redakcijose, buvo pažymima, kad dėl „skriaudžiamųjų ir skriaudėjų reikalų nesutikimo kylanti klasių kova turi būti ne tik ekonomine, bet ir politine, nes net svarbiųjų palengvinimų išgavimas ir jų išlaikymas negali nepasiekti be politinės kovos“. Taip pat čia buvo akcentuojama, kad „socializmo tvarkai įvesti būtinai reikalinga plati politinė laisvė, įgyti proletarams politinę valdžią, t. y. diktatūrą...“. Akivaizdu, kad pastarojo žodžio, iš pirmo žvilgsnio prieštaraujančio ką tik prieš tai pabrėžtai „plačiai politinei laisvei“ ir, beje, nebuvusio 1896 m. LSDP programoje, tačiau jau buvusio 1905 m. programos redakcijoje, buvimą (išlikimą) 1919 m. LSDP programos redakcijoje galima paaiškinti specifine dalies socialdemokratų marksistų vartota ir kitaip nei komunistų ir net ne vienu variantu socialdemokratiškai interpretuota proletariato diktatūros sąvokos samprata (į ką jau atkreipėme dėmesį 2.1 ir 5.2 skyriuose), kuri, kaip žinoma, bus labiau išplėtotą 1921 m. vasario mėnesį priimtoje LSDP „Veikimo programoje“⁴⁰¹.

1919 m. LSDP programos redakcijos teorinės dalies III skyrelyje taip pat buvo pabrėžtas ir „visų šalių darbininkų bendradarbiavimas“ (tam, kad būtų „įvesta socializmo tvarka“), ir, kaip ir 1896 m. programoje ir vėlesnėse jos redakcijose, cituojant F. Engelsą pažymėta, kad „tikras tarptautinis bendradarbiavimas Europos tautų darbininkų yra galimas tik tai tada, kada kiekviena tų tautų yra pilnas ponas pas save namie“⁴⁰². Kitaip sakant, čia buvo pabrėžtas atskirų tautų nepriklausomybės arba suvereniteto būtinumas.

Kaip ir LSDP 1896 m. programoje bei vėlesnėse (1897 m., 1905 m. ir 1907 m.) jos redakcijose, taip ir 1919 m. programos redakcijos teorinės dalies III skyrelis, o kartu ir teorinė dalis apskritai, užbaigiama LSDP uždavinio formulavimu – „organizuoti ir greitinti klasių kovą Lietuvos proletarų, tiek ekonomijos, tiek ir politikos žvilgsniu, rodyti galutinąją tos kovos tikslą ir pereinamuosius jos laipsnius – yra Lietuvos socialdemokratų partijos uždavinys“.

400. Ten pat. L. 34.

401. Žr.: Lietuvos S.-D. Partijos Konferencijos nutarimai (Vasario 26–28 d. 1921 m.). P. 8, 10.

402. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 34.

Toks yra LSDP 1919 m. programos pirmųjų trijų skyrelių turinys. Po šios ką tik aptartos teorinės programos dalies ėjo romėnišku ketvirtu punktu (IV) pažymėta LSDP „programa minimum“, kuri prasidėjo beveik tokiu pat, kaip ir 1896 m. programoje bei vėlesnėse partijos programos redakcijose, „programoje minimum“ suformuluotu įvadu:

„Idant kuo veikiausiai susiorganizuotų ir prisirengtų prie socializmo tvarkos įkūrimo, idant užtikrintų darbininkų klasei kuo didžiausią gerovę ir kuo plačiausią politikos laisvę šiuo pereinamuoju laiku, Lietuvos socialdemokratų partija, remdamasi aukščiau paduotųjų pamatų stato šį programą minimum: ...“⁴⁰³.

Kaip žinoma, 1896 m. LSDP programoje po šio, tik truputį kitokia lietuvių kalba suformuluoto, sakinio buvo išsakytas svarbiausias politinis programinis tuometinės LSDP siekis dėl Lietuvos ateities – „savystovios demokratiškos respublikos, susidedančios iš Lietuvos, Lenkijos ir kitų šalių, paremtos ant liuosos federacijos“ siekis. Vėlesnėse partijos programos redakcijose (1897 m., 1905 m., 1907 m.), kaip matėme iš 2.2 skyriaus, LSDP programinės formuluotės dėl Lietuvos politinės ateities keitėsi. Kaip matėme iš 3.1 skyriaus, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijai okupavus Lietuvą, LSDP dar kartą pakoregavo programinę formuluotę dėl politinės Lietuvos ateities. Tad kadangi 1919 m. Lietuvos Respublika jau egzistavo, tai pastarąją programinę formuluotę reikėjo dar kartą koreguoti ir dėl to po čia ką tik cituotos 1919 m. LSDP programos redakcijos IV skyrelio įvadinės dalies, užbaigtos, kaip matėme, dvitaškiu, šis skyrelis buvo skaidomas dar smulkiau – į tris lotyniškai sunumeruotus poskyrius.

Pirmojo iš jų pradžioje (iš karto po anksčiau cituoto fragmento pabaigoje buvusio žodžių junginio „stato šį programą minimum“) buvo suformuluotas pagrindinis šios „programos minimum“ teiginys – „Demokratinė Lietuvos Respublika. Lietuvos valstybės santykius su kitomis šalimis L. S. D. P. nustato federacijos pamatais“⁴⁰⁴. Taigi matome, kad LSDP neatsisakė federacijos idėjos, tačiau kaip ji turėtų atrodyti, čia detalizuota nebuvo. Galbūt remiantis ką tik cituotos formuluotės pirmos ir antros dalies santykio loginiu siejimu – interpretacija – galima daryti prielaidą, kad, matyt, dar labiau nei 1896 m. programos pagrindinio „programos minimum“ teiginio formuluotės atveju LSDP vartojamas, tačiau čia neaiškinamas žodis „federacija“ yra artimesnis šiandienei žodžio „konfederacija“ nei žodžio „federacija“ prasmei.

Po minėto IV skyrelio I poskyrio įvadinio ir pagrindinio „programos minimum“ teiginio buvo dėstoma „Pamatiniai respublikos įstatymai“, tai yra LSDP politinės programinės nuostatos dėl to, kas turėtų būti būdinga demokratinės respublikos politinei santvarkai⁴⁰⁵: „Pirmiausiai čia buvo pasisakyta už „visuotinę, lygų, tiesų (tiesioginę – G. M.) ir slaptą balsavimą“.

Toliau ėjo 1896 m. LSDP programoje nebuvusi, bet jau 1905 m. programos redakcijoje atsiradusi nuostata, pagal kurią „atstovai Steigiamąjį Seimą“ turėjo

403. Ten pat.

404. Ten pat.

405. Ten pat. L. 34–33.

būti „renkami 2 metams visų Lietuvos gyventojų sulaukusių 20 metų“. Toliau, kaip ir 1896 m. programoje bei visose vėlesnėse jos redakcijose, taip ir 1919 m. programos redakcijoje buvo pažymėta, kad rinkimų sistema turi būti proporcinė, kad deputatų darbo apmokėjimas turi būti sulygintas su fizinio darbo apmokėjimu ir kad deputatai turi būti atsakingi rinkėjams ir gali būti pastarųjų „ir atstatomi, kad ir pirm laiko“.

Kiti „pamatiniai respublikos įstatymai“ pagal 1919 m. LSDP programos redakcijos „programą minimum“ (kaip ir pagal ankstesnes programos redakcijas, pasikeitus tik leksikai) turėjo būti: „žmonių savivaldybė įstatymo leidimo ir valstybės, provincijos ir valsčiaus valdyme“ (kitaip sakant, fiksuojamas tautos suvereniteto principas); referendumo iniciatyvos teisė žmonėms; „žmonių renkami ir prieš juos atsakomi valdininkai“; „kasmetinis mokesčių ir išlaidų sprendimas“; „visų šalies gyventojų lygybė neskiriant kilties, lyties, tautos ir tikybos“; „proporcinis kultūros biudžetas“; „pilna žodžio, spaudos, sąžinės, susirinkimų ir draugijų laisvė“; „gyvenimo ir asmens neliečiamybė be teismo sprendimo“ (šios nuostatos nebuvo 1896 m. programoje, bet ji jau buvo 1905 m. programos redakcijoje); „visuotinis žmonių apginklavimas vietoj nuolatinės armijos“; trečiųjų teismas tarptautiniams ginčams spręsti; karo ir taikos klausimų sprendimas „žmonių referendumu“; „nemokamas teismas“; „renkami teisėjai“; „valdininkų atsakomybė prieš teismą“; mirties bausmės panaikinimas; tikėjimo pripažinimas „privatišku dalyku“; „šelpimo valstybės pinigais bažnyčios ir tikybos reikalų“ panaikinimas; bažnyčios ir religinių bendrijų laikymas privačiomis bendrijomis; nemokamas („dovanas“, „atliekamas visuomenės lėšom“), privalomas, visuotinis mokslas; „nemokama gydymo pagelba“ ir „nemokami vaistai ir pakasynos“; visų netiesioginių mokesčių panaikinimas; progresyviniai mokesčiai pelnui, turtui ir „palaikams“ (palikimams) ir „siaurinimas iš lengvo teisių palikti turtus įpėdiniams“.

Po čia apžvelgtų 11-oje punktų išdėstytų „Pamatinų respublikos įstatymų“, už kurių įgyvendinimą „programoje minimum“ pasisakė LSDP ir kurių dalį, matyt, galėtume pavadinti ne politinėmis, o socialinėmis ar net ekonominėmis programinėmis nuostatomis,ėjo IV programos skyrelio II poskyris, neturėjęs kokio nors trumpo pavadinimo ir prasidėjęs palyginti ilgu šiame poskyryje pavadinimu, apibūdinančiu LSDP reikalaujamus įstatymus ir skambėjęs taip:

„Visų be lyties skirtumo darbininkų (fabriko, amato, kaimo ir Vaizbos, taip pat tarnų ir vadinamų inteligentų proletarų) ginamieji įstatymai“⁴⁰⁶.

Čia dėstomos tokios LSDP programinės nuostatos, kurių įgyvendinimas buvo būtinas „programai minimum“ įgyvendinti: darbo dienos sumažinimas iki 8 val.; draudimas dirbti („uždarbiauti ir samdytis“) vaikams iki 14 m., darbo dienos sutrumpinimas iki 6 val. „paaugliams“ (14–18 metų amžiaus); draudimas dirbti naktį, išskyrus tas darbo šakas, kurios „dėl savo esmės, dėl ypatybių arba visuomenės labo“ reikalauja darbo naktį; nepertraukiamas poilsis bent 36 valandas per savaitę kiekvie-

nam darbininkui; darbo užmokesčio minimumo nustatymas ir jo sulyginimas tiek vyrams, tiek moterims; darbo užmokesčio „ne pinigais“ ir „mokesčio nuo dalyko“ draudimas; fabrių ir amatininkų darboviečių ir, apskritai, gyvenimo higieninių sąlygų užtikrinimas; įstatymų nėsčiosioms apginti priėmimas; valstybinis darbininkų „ir jų šeimynų“ aprūpinimas susirgus, senatvėje ir netekus darbo; darbininkų renkamo „apginančio inspektoriato“ įsteigimas; streikų laisvės, „amato draugijų“ laisvės ir darbininkų judėjimo laisvės pripažinimas, darbo biržos ir darbininkų sekretoriato įsteigimas⁴⁰⁷.

Visos šios ką tik išvardytos LSDP socialinės politikos programinės nuostatos buvo 1896 m. LSDP programoje ir vėlesnėse jos redakcijose. Tiesa, 1896 m. programoje, jos „programos minimum“ dalyje, skirtoje „apgynimui ekonomišku reikalu darbininku luomos“, buvo įrašytos dar dvi nuostatos, kurių 1919 m. programos redakcijos IV skyrelio II poskyryje nebeliko (pirmos iš čia būsiančių paminėtų nuostatų nebuvo jau programos 1905 m. redakcijoje). Turima mintyje 1896 m. programoje fiksuotas valstybinis ūkinių-ekonominių procesų tyrinėjimas, kontrolė ir reguliavimas („priežiūra visos pramoniškos produkcijos, tyrinėjimas ir reguliavimas darbo sąlygų miestuose ir kaimuose“) ir palaipsnės socializacijos reikalavimas („pajėmimas iš palengvo į draugijos valdymą: žemės, produkcijos įrankių ir komunikacijos dalykų“)⁴⁰⁸. Tačiau šių dviejų nuostatų nebuvimas minimame IV skyrelio poskyryje nereiškia, kad LSDP jų atsisakė. Juk akivaizdu, kad pasisakymas už tam tikrą valstybinį darbo sąlygų, apskritai, socialinių-ekonominių santykių reguliavimą išplaukė iš daugumos 1919 m. LSDP programos redakcijos IV skyrelio II poskyryje dėstomų, taip pat ir iš kai kurių I poskyryje dėstytų programinių nuostatų.

1896 m. programoje buvusi nuostata, kurioje pasisakoma už žemės, gamybos, mainų ir paskirstymo priemonių socializaciją, ir kuri, be to, kad išplaukė (kaip matėme ir akcentavome) ir iš teorinės 1919 m. LSDP programos dalies, šiek tiek paredaguota lietuvių kalbos požiūriu buvo išdėstyta ir šios programos IV skyrelio III poskyrio pradžioje, kur buvo pasisakoma už „nuosakų paėmimą visuomenės valdyman: žemės, produkcijos įrankių ir komunikacijos dalykų“⁴⁰⁹. Pasisakymas už žemės nacionalizaciją buvo akcentuojamas ir tolesniame III poskyrio tekste, kur buvo pateiktas šios knygos 5.3 skyriuje aptartos 1918 m. lapkričio 10–17 d. vykusios LSDP konferencijos metu priimtos rezoliucijos žemės klausimu tekstas⁴¹⁰.

Toliau 1919 m. LSDP programos redakcijoje ėjo V skyrelis, pavadintas „Partijos suvažiavimo nutarimai apie pereinamąsias klases ir taktiką“⁴¹¹. Iš esmės čia buvo su trumpinta forma pateikta tai, kas buvo išdėstyta 1896 m. LSDP programos prieduose „Pažymėjimas taktikos“ ir „Pasielgimas kas link kitų luomų“, ir kas kaip priedas buvo

407. Ten pat. L. 33–32.

408. Programas Lietuviškos Social-demokratiškos partijos. P. 12.

409. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 32.

410. Ten pat. L. 32–31.

411. Ten pat. L. 31–30.

įdėta jau į 1905 m. partijos programos redakciją. Iš pradžių čia buvo išdėstytas LSDP požiūris į, anot jos, „pereinamąsias klases“ – smulkiuosius miesto ir kaimo savininkus. Buvo išreikšta nuostata, kad šioms „klasėms“ reikalinga rodyti „kurion pusėn slinksta ekonomijos gyvenimo bėgis, kad tokiu būdu jiems išaiškinti vienodumą jų reikalų su reikalais proletarų“.

Toliau apžvelgiamame 1919 m. LSDP programos redakcijos V skyrelyje buvo sakoma, kad LSDP „visų pirma varydama agitacijos ir organizacijos darbą tarp grynųjų proletarų, stengiasi kaip išgalėdami laiku ir spėkomis patraukti ir pereinamąsias klases aktyvion kovon su darbininkų klasės priešais...“. Tokią programinę nuostatą LSDP 1919 m., kaip ir 1896 m., motyvavo tuo, kad pirmoji LSDP „programos minimum“ dalis, „kaipo abelnai demokratinė“, yra „naudinga ir pereinamosioms klasėms“; taip pat tuo, kad daugumos šių „pereinamųjų klasių“ žmonių tolesnis likimas „bus virsti proletarais“ ir todėl „geriausias aprūpinimas jų reikalų galės būti pasiektas tik įvedus socialistinį visuomenės surėdymą“.

Taigi 1919 m. LSDP programos redakcijos V skyrelio pirmoje dalyje, kaip ir atitinkamuose ankstesnių partijos programos redakcijų prieduose, matome marksistinei kapitalistinės visuomenės raidos teorijai būdingą visuomenės proletarizacijos koncepciją ir tarsi savotišką programos teorinės dalies I–III skyrelių papildymą. O antroje 1919 m. LSDP programos redakcijos V skyrelio dalyje matome LSDP politinės taktikos principų, arba, kaip čia pasakyta, „pamatų“, programinių formulavimą.

Šioje dalyje teigiama, kad LSDP kaip „partinė darbininkų klasės organizacija“ stengiasi „kuo plačiausia sujudinti“ darbininkų „minią“ ir todėl ji „varo“ „ekonominių ir politinių proletariato reikalų“ atstovavimu paremtą agitaciją, „išnaudodama tam visus svarbesnius visuomenės gyvenimo atsitikimus“ ir norėdama parodyti, kad „darbininkų gerovei yra du svarbiausiu priešu – kapitalistai ir jų vyriausybė“⁴¹².

Taigi LSDP, kaip sakoma toliau cituojamame jos 1919 m. programos skyrelyje, „varo agitaciją raštu ir gyvu žodžiu, jau dabar organizuodama darbininkų minias ir keldama kovą su darbininkų eksploatatoriais – kapitalistais ir jų vyriausybę“. „Keldama“ šią „kovą“ LSDP, kaip teigiama toliau apžvelgiamoje jos programoje, „mano, kad vien tik suvienytos darbininkų pajėgos tegalės paimti viršų kovoje proletariato su jo išnaudotojais“ ir kad „tik darbininkai, supratę klasinės kovos – ekonominės ir politinės – svarbumą, tegali būti reguliari proletarų armija“. Būtent šia programine nuostata faktiškai, nors ir su viena diskutuotina išlyga (apie kurią – truputį vėliau), užbaigiama 1919 m. LSDP programa (1919 m. LSDP programos redakcija).

Akivaizdu, kad šios programos teorinę dalį – pirmus tris jos skyrelius, taip pat, ko gero, labiau prie teorinės dalies priskirtiną V skyrelį, kaip kad ir beveik nuo jų nesiskiriančią 1896 m. LSDP programos teorinę dalį (su pirmaisiais dviem šios programos priedais) bei vėlesnių programos redakcijų atitinkamas dalis ir priedus – galime vadinti marksistine visuomenės raidos analizės programa, aiškiai parodančia, kad

412. Ten pat. L. 30.

tuometinė LSDP, kaip ir XIX a. pabaigos LSDP, aiškiai vadovavosi marksistine socializmo doktrina bei iš šios išplaukusia (ja paremta) pačios socialdemokratijos samprata⁴¹³. Kitaip sakant, tuo metu LSDP, kaip ir absoliuti dauguma to meto Europos ir pasaulio socialistinių-socialdemokratinų partijų, kaip jau pažymėjome 2.1 skyriuje, vadovavosi marksizmu.

O 1919 m. LSDP programos IV skyrelyje išdėstyta „programa minimum“ laikytina gana radikaliai demokratinės valdymo formos reikalaujančia politine programa. Be to, čia išdėstytos programinės nuostatos orientuotos ne tik į politinės, bet ir į socialinės demokratijos įgyvendinimą.

Tai, kad 1919 m. LSDP programa beveik nesiskiria nuo 1896 m. programos ir vėlesnių jos redakcijų, tik dar kartą parodo, kad būtent tie socialdemokratai, kurie 1919 m. ėmėsi atkurti partiją po jos idėjinės-politinės ir organizacinės krizės 1919 m. pradžioje, atstovavo lietuvių socialdemokratinio judėjimo ir jį reprezentavusios LSDP istorinei ideologinei-politinei tradicijai (nuo kurios 1916–1919 m. veikiami rusų bolševizmo poveikio bangų atsitraukė ir ilgesniam ar trumpesniam laikui virto komunistais nemaža dalis lietuvių socialdemokratų – buvusių LSDP narių) ir toliau ją tęsė.

Baigiant kalbėti apie 1919 m. LSDP programą, reikėtų atkreipti dėmesį, kad joje, kaip jau esame užsiminę, buvo ir šeštas skyrelis – struktūriškai į šią programą įkomponuotas „L.S.D.P. statutas“⁴¹⁴. Tačiau, kaip žinome, partijų statutai arba įstatai yra laikomi atskirais nuo programų ir antrais po pastarųjų svarbiausiais partijų dokumentais. Beje, ir LSDP atveju tiek iki 1919 m., tiek ir vėliau statutas buvo atskiras nuo LSDP programos dokumentas. Tad yra keista, kodėl 1919 m. rudenį registruojant partiją oficialiai ir legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje LSDP statutas buvo pateiktas kaip partijos programos dalis.

Būtent LSDP statutas turėjo parodyti ir nustatyti, kokia turėjo būti partijos organizacinė struktūra, kaip ji turėjo funkcionuoti, kaip organizacijos viduje turėjo būti priimami sprendimai, todėl apžvelgiant Lietuvos socialdemokratijos politinį-organizacinį atsikūrimą 1919 m. reikėtų pažvelgti į tai, kaip LSDP organizacinė struktūra turėjo atrodyti teoriškai, t. y. pagal minėtąjį 1919 m. LSDP kaip savo programos dalį pateiktą ir po to užregistruotą partijos statutą.

Kaip jau minėjome viename iš šios knygos skyrių, pirmas LSDP statutas buvo priimtas 1907 m. Krokuvoje vykusiam VII jungtiniame LSDP suvažiavime. Atrodo, kad šiuo statutu LSDP vadovavosi iki 1918 m. lapkričio mėnesio, kada vykusioje partijos konferencijoje buvo priimtas naujas LSDP statutas⁴¹⁵. Tačiau, kaip matėme iš ankstesnių skyrių, praėjus maždaug pusantro mėnesio po šios partijos konferencijos ir taip

413. Žr., pvz.: Kautsky K. Socijaldemokratų mokslo pamatai. Iš vok. k. vertė P. Kovas. – Philadelphia, 1910; Mitrulevičius G. Kas yra socialdemokratų partija: Stepono Kairio ir jo vadovaujamos tarpukario LSDP atsakymai // www.lsd.lt.

414. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 30–27. Šis LSDP statutas buvo išspausdintas ir „Socialdemokrato“ laikraštyje. Žr.: L.S.D.P. statutas // Socialdemokratas, 1919 10 16, Nr. 5. P. 1–2.

415. L. S. D. Partija. Partijos konferencijos nutarimai // Darbo balsas, 1918 11 29, Nr. 49. P. 1–2.

jau kuris laikas nuolatinės organizacinės krizės veikiamą LSDP ištiko ne tik visiška organizacinė, bet ir tikra idėjinė-politinė krizė, dėl kurios 1918 m. priimtas LSDP statusas praktiškai neveikė, nes LSDP kaip organizacija (kaip organizacinė struktūra) nu-stojo egzistuoti. Tad, kadangi čia minėtas 1919 m. rudenį LSDP Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijai įteiktas ir užregistruotas LSDP statusas yra praktiškai tas pats 1918 m. lapkričio mėnesį LSDP konferencijoje priimtas ir labai nedaug pakeistas partijos statusas, dėl tokios įvykių nulemtos savotiškos šio LSDP statuto priėmimo si-tuacijos toliau jį vadinsime 1918–1919 m. LSDP statutu. Pagal šį LSDP statutą partijos nariais galėjo būti asmenys, pripažįstantys partijos programą ir jos taktiką, vykdan-tys partijos suvažiavimo nutarimus, priklausantys bet kuriai partijos organizacijai ir mokantys paskirtąjį partijos nariui mokėti⁴¹⁶. Partijos veiklą „nustatė ir vedė“ par-tijos suvažiavimas; partijos konferencija; partijos Centro komitetas; partijos miestų ir apskričių komitetai ir partijos spaudinių redakcija. LSDP statute buvo pažymima, kad partijos suvažiavimas yra „aukščiausioji partijos įstaiga“ ir kad tarp dviejų su-važiavimų „partijos darbą ir reikalus tvarko ir veda Centro Komitetas“, o vietose partijos darbą „veda“ miestų ir apskričių komitetai.

Toliau 1918–1919 m. LSDP statute buvo aptariama „partijos suvažiavimo šaukimo tvarka bei jo kompetencija“. Čia pirmame punkte nurodyta, kad partijos suvažiavimą šaukia Centro komitetas. Tokiu atveju, jeigu du trečdaliai miestų ir apskričių komite-tų pareikalautų, turėtų būti sušauktas nepaprastasis partijos suvažiavimas. Antrame punkte pažymima, kad partijos suvažiavimas yra teisėtas, jei jame dalyvauja bent du trečdaliai visų partijos atstovų, „kurie gali būti partijos organizacijų suvažiaviman pasiūsti“. Trečiame punkte teigiama, kad „Centro Komitetas dalyvauja Partijos su-važiavime visas“. Toliau nurodoma, kad „visoms vietos organizacijoms apie partijos suvažiavimą ir jo dienotvarkę pranešama iš anksto“. Pažymima, kad „partijos suva-žiavimas riša visus svarbiausius Partijos veikimo klausimus ir renka aukščiausią vyk-domąją partijos įstaigą – Centro Komitetą“. Penktame LSDP statuto skyrelio „Par-tijos gyvenimas“ punkte buvo įrašyta, kad „suvažiavimo atstovų rinkimo normas nustato Centro Komitetas susižinojęs su miestų ir apskričių komitetais“.

Tolesnis 1918–1919 m. LSDP statuto skyrelis „Centro Komitetas ir Partijos konfe-rencija“ buvo sudarytas iš 6 punktų. Nurodžius, kad LSDP Centro komitetą (toliau – CK) sudaro mažiausiai 5 nariai ir 3 pavaduotojai, čia buvo pažymima, kad CK vyk-do partijos politikos, agitacijos ir organizacijos darbą, atstovauja partijai išoriniuose santykiuose, prižiūri partijos leidžiamuosius raštus, kontroliuoja visų partijos įstaigų darbą, tvarko partijos kasą, „riša įvairius partijos organizacijų ir įstaigų nesusiprati-mus“. LSDP statute buvo akcentuojama, kad CK įsakymus tegali pakeisti tik partijos suvažiavimas ar konferencija. Pastaroji (partijos konferencija) šaukiama CK „taktikos klausimams rišti, nustatyti organizacijos ir agitacijos darbu“. Konferencijos delegatus turėjo rinkti vietos organizacijos. Konferencijos turėjo būti šaukiamos ir tuomet, kai

416. Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 30–27; L. S. D. P. statu-tas // Socialdemokratas, 1919 10 16, Nr. 5. P. 1–2.

jų reikalauja partijos organizacijų dauguma. Taip pat čia buvo pažymėta, kad apie šaukiamą konferenciją vietos organizacijoms pranešama ne vėliau kaip prieš dvi savaites.

Kitas apžvelgiamo LSDP statuto skyrelis, sudarytas iš 14 punktų, buvo pavadinimas „Miesto organizacija“. Čia buvo nurodoma, kad „miesto partinės organizacijos pamatą sudaro fabrikos ir ar dirbtuvės kuopa“, kurios „darbą tvarko ir veda centras, renkamas kuopos susirinkime“. Kuopos turėjo siųsti savo atstovus į rajonų konferencijas. Atstovai turėjo būti renkami demokratiniu būdu. Minėtą rajono konferenciją turėjo sudaryti kuopų atstovai ir rajono komitetas. Ją šaukti turėjo rajono komitetas arba pati rajono organizacija, jeigu to reikalauja pusė jos narių.

Rajono konferencijose, pagal 1918–1919 m. Lietuvos socialdemokratų partijos statutą, buvo sprendžiami to rajono taktikos ir organizacijos klausimai. Pažymima, kad rajono konferencijos nariai renkami pusei metų ir kad rajono konferencija renka rajono komitetą, kuriame dalyvauja miesto komiteto atstovas. Rajono komitetas turėjo vykdyti partijos darbą rajone. Vietos reikaluose rajono komitetas turėjo veikti savarankiškai, o kitus klausimus turėjo susiderinti su miesto komitetu. Miesto konferenciją sudarė miesto partinės organizacijos renkami atstovai ir miesto komitetas. Atstovų rinkimo normas turėjo nustatyti miesto komitetas, susižinojęs su rajonų komitetais. Miesto konferencija turėjo rinkti miesto komitetą, svarstyti ir spręsti agitacijos, taktikos ir organizacijos klausimus miesto teritorijoje. Miesto komitetas turėjo vykdyti partijos darbą mieste ir vietos klausimais turėjo veikti savarankiškai. Paskutiniame apžvelgiamo statuto skyrelio punkte (14-ame) buvo pažymėta, kad „Miesto komitetas“ turėjo atiduoti LSDP CK 25 % savo pajamų.

Paskutinis iš 7-ių punktų sudarytas 1918–1919 m. LSDP statuto skyrelis vadinosi „Kaimo organizacija“. Čia buvo nurodoma, kad „kaimo organizacijos pamatą sudaro dvaro ar kaimo kuopa“ ir kad jai įsteigti reikia ne mažiau kaip trijų žmonių. Kelios apylinkės kuopos susijungdamos sudaro apylinkės organizaciją. Apylinkės darbą vykdo apylinkės komitetas, renkamas kuopų atstovų. Apylinkės komitetai siunčia savo atstovus į apskrities konferenciją, kuri renka apskrities komitetą. Apylinkės, apskrities komitetų ir apskrities konferencijos teisės ir pareigos („priedermės“) yra tokios pat kaip atitinkamų rajonų ir miestų organizacijų.

Šiuo statutu LSDP vadovavosi iki 1921 m. vasario pabaigoje vykusios partijos konferencijos, kurioje jis buvo šiek tiek pakeistas ir papildytas⁴¹⁷.

Po ekskurso į LSDP 1919 m. programos ir statuto aptarimą vėl grįžkime prie šios partijos organizacinio atsikūrimo 1919 m. rudenį apibūdinimo. Sugrįždami turime aiškiai pažymėti, kad LSDP užregistravimas oficialiai, legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje 1919 m. spalio 3 d. akivaizdžiai suteikė LSDP organizaciniam-politiniam atsikūrimui tam tikrą šį atsikūrimą pagreitinantį impulsą. Jau kitą dieną po LSDP užregistravimo įvyko steigiamasis LSDP Kauno organizacijos susirinkimas⁴¹⁸.

417. L. S. D. Partijos statutas // Lietuvos S.-D. Partijos Konferencijos nutarimai (Vasario 26–28 d. 1921 m.). P. 16–21.

418. Iš partijos gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 10 09, Nr. 4. P. 1.

Tiesa, kaip minėjome, jau ir iki tol buvo įkurta ir veikė LSDP Kauno kuopa, tačiau, kaip buvo rašoma 1919 m. spalio 9 d. „Socialdemokrate“, minėtoji kuopa, kuri iki partijos oficialaus užregistravimo veikė ir „vedė partijos reikalus“ neoficialiai, dėl paskutiniu metu laiku „išaugusio“ partijos darbo „nebegalėjo jų (matyt, turima mintyje „partijos reikalai“ – G. M.) aprėpti“, „dėl to ir įvyko steigiamasis vietos organizacijos susirinkimas“, kuriame dalyvavo „27 draugai“ ir kuris svarstė „vietos organizacijos“ ir partijos konferencijos klausimus⁴¹⁹. Mat oficialią, legalią veiklą Lietuvos Respublikoje pradėjusi ir politiškai-organizaciškai pradedanti atsikurti LSDP 1919 m. rudenį mėgino organizuoti ir partijos konferenciją.

Reikia pabrėžti, kad dar prieš LSDP užregistravimą, 1919 m. spalio 2 d. „Socialdemokrate“ buvo pranešta, kad už trijų savičių Kaune įvyks LSDP konferencija⁴²⁰. Čia buvo nurodyta ir būsimos konferencijos programa, pagal kurią LSDP konferencija, išklausiusi „pranešimus iš vietų“, turėjo svarstyti tiek partijos organizacijos reikalus: „suvažiavimo konstituavimosi“, buvusių partijos konferencijų, partijos laikraščio, finansų klausimus, tiek ir programinius ir politinius klausimus: partijos programos, partijos požiūrio į vidaus ir užsienio politiką, Internacionalo klausimus, tiek ir „einauosius klausimus“. Pranešime apie būsimąją LSDP konferenciją buvo informuojama ir apie tai, kokių būdu turi būti renkami konferencijos delegatai: „nuo kiekvieno 50 narių siunčiama 1 delegatas, organizacijos virš 50 narių siunčia po 1 nuo kiekvienų 50 narių“ (mažiau nei 10 narių turinčios organizacijos turėjo siųsti 1 delegatą patariamąjo balso statusu)⁴²¹.

Po savaitės, 1919 m. spalio 9 d., „Socialdemokrate“ ką tik minėta informacija apie 1919 m. spalio pabaigoje turinčią įvykti partijos konferenciją buvo patikslinta⁴²². Buvo nurodyta, kad LSDP konferencija įvyks Kaune spalio 25–27 d. Taip pat patikslintos ir vietinių organizacijų atstovavimo partijos konferencijoje normos. Buvo nurodyta, kad organizacijos, turinčios: 1) nuo 10 iki 25 narių siunčia į konferenciją 1 atstovą; 2) nuo 26 iki 50 – siunčia 2 atstovus; 3) nuo 51 iki 75 narių – 3 atstovus; 4) nuo 76 iki 100 – 4 atstovus.

Realiai ir objektyviai žvelgiant į tuometinę LSDP organizacinę būklę yra akivaizdu, kad čia ką tik aptartus pranešimus apie būsimąją partijos konferenciją padarę socialdemokratai, nustatydami tokias vietinių organizacijų atstovavimo normas, išties pernelyg nerealiai ir optimistiškai įsivaizdavo to meto LSDP organizacinio atkūrimo greitį ir organizacinę būklę apskritai⁴²³.

Mat nors „Socialdemokrate“ 1919 m. rudenį ir buvo labai akcentuojamas stiprios Lietuvos socialdemokratų partijos, kaip „klasinės darbininkų organizacijos“, kaip

419. Ten pat.

420. Draugams // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 2.

421. Ten pat.

422. Iš partijos gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 10 09, Nr. 4. P. 1.

423. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nepavyko rasti kokios nors informacijos, kad 1919 m. rudenį kurioje nors kitoje Lietuvos vietoje, išskyrus Kauną, būtų įkurta vietinė LSDP organizacija.

„politinės proletariato organizacijos“, kaip „politinės darbininkų klasės partijos“, sukūrimas⁴²⁴, tačiau realiai LSDP, nepaisant jos oficialaus kaip politinės partijos veiklos įteisinimo, tuo metu – 1919 m. paskutiniais mėnesiais – tebebuvo „neskaitlingas būrelis draugų, pasilikusių ištikimų LSDP idėjoms ir nusistatymui“ ir „pasiryžusių atgaivinti socialdemokratinį Lietuvos darbininkų judėjimą“⁴²⁵.

Būtent taip 1925 m. vykusiame XII LSDP suvažiavime darydamas pranešimą apie partijos raidą nuo 1919 m. iki 1925 m. LSDP organizacinę būklę 1919 m. rudenį apibūdino vienas iš 1920–1926 m. laikotarpio partijos lyderių K. Bielinis, be to, dar pažymėdamas, kad nors 1919 m. rudenį ir buvo pradėtas leisti laikraštis „Socialdemokratas“, tačiau jis „nesivadino partijos organu, nes L. S. D. Partijos“ tuo metu „nėra“⁴²⁶.

Matyt, hipotetiškai galima teigti, kad K. Bielinis, 1925 m. sakydamas, kad „partijos tuo metu (1919 m. – G. M.)“ nebuvo, turėjo mintyje partiją, kaip tam tikrą organizacinę struktūrą, vietinių organizacijų tinklą. Tik taip turbūt galima suprasti minėtus K. Bielinio žodžius, nes pats K. Bielinis 1919 09 29 LSDP prašyme VRM oficialiai užregistruoti jos (LSDP) veiklą buvo paminėtas kaip partijos valdybos (CK) narys, o pati LSDP, kaip partinė grupė, pagal pavadinimą ir kaip partija egzistavo, skleidė savo idėjas ir dėstė savo nuostatas neoficialiame partijos spaudos organe „Socialdemokrate“ ir turėjo vietinę Kauno organizaciją.

Taigi tai, kad LSDP 1919 m. antroje pusėje tebuvo „neskaitlingas būrelis draugų“ ir faktiškai beveik neturėjo (išskyrus minėtąją Kauno organizaciją) organizacinės struktūros, tai yra neveikė kaip partija-organizacija, pripažino ir vienas 1920–1926 m. laikotarpio LSDP lyderių. Kaip rašoma minimame K. Bielinio pranešime apie LSDP politinę ir organizacinę raidą 1919–1925 m., nors 1919 m. ir „pradeda atgyti partijos darbuotė Nepriklausomoj Lietuvoj“, tačiau „tas darbas buvo sunkus“⁴²⁷, nes LSDP 1919 m. rudenį teko susidurti su nepalankiomis veiklai aplinkybėmis, su iš valdžios pusės daromomis kliūtimis „to darbo“ atžvilgiu. Vienas iš ryškiausių to pavyzdžių buvo valdžios sutrukdymas įvykti LSDP konferencijai 1919 m. spalio pabaigoje.

Mat minėta socialdemokratų organizuojama 1919 m. spalio 25–27 d. turėjusi įvykti LSDP konferencija neįvyko. 1919 m. spalio 30 d. „Socialdemokrate“ buvo pranešta, kad „šaukta spalio 25 d. mūsų partijos konferencija neįvyko“ dėl „ūmai susidariusio fronto su Kolčiakais“ (taip socialdemokratai kartais vadindavo bermontininkus – G. M.), kuris (frontas – G. M.) „atskyrė nuo Kauno visus žemaičius ir Šiaurės Lietuvą ir nedavė organizacijoms prieigos delegatus Kaunan nusiųsti“⁴²⁸.

424. Tverkime Lietuvos darbininkų partiją // Socialdemokratas, 1919 10 23, Nr. 6. P. 1.

425. Žr.: Budrys D. L. S. D. Partijos XII-asis Suvažiavimas. P. 10. Čia yra pateiktas sutrumpintas K. Bielinio pranešimas „Partijos organizacinės darbuotės apžvalga 1924–1925 m.“, padarytas 1925 m. vykusiame XII LSDP suvažiavime, kuriame glaustai apibūdinama LSDP organizacinė raida nuo pat 1919 m. Visas šio pranešimo tekstas yra LCVA. Žr.: Partijos organizacinės darbuotės apžvalga 1924–1925 metais // LCVA. F. 937. Ap. 1. B. 34. L. 29–47.

426. Ten pat.

427. Ten pat.

428. Kame dalykas // Socialdemokratas, 1919 10 30, Nr. 7. P. 1.

Visgi pagrindinė priežastis, dėl kurios neįvyko minėta LSDP konferencija, buvo ne suaktyvėjusios kovos su bermontininkais, bet tai, kad jai įvykti neleista Kauno karo komendanto potvarkiu, nepaisant to, kad prieš tai leidimas LSDP konferencijai buvo gautas⁴²⁹. Taigi, nors iš pradžių ir buvo gautas komendanto leidimas LSDP sušaukti savo konferenciją Kaune spalio 25 d., bet prieš pat konferenciją komendantas pranešė, kad duotą leidimą laikas neteisėtu ir jį atšaukiąs⁴³⁰. Tad, kaip matome, iš tiesų socialdemokratams sušaukti savo konferencijos neleido valdžia. Motyvuodama išoriniu pavojumi valdžia tam tikru laipsniu varžė kritiškai jos atžvilgiu nusiteikusių partijų, ypač LSDP, veiklą.

Valdžiai neleidus sušaukti oficialios, legalios LSDP konferencijos vietoje jos įvyko savotiška slapta partijos konferencija⁴³¹. Tiksliau, tai buvo ne konferencija, o į minėtą oficialiai planuotą, bet neįvykusią konferenciją suvažiavusių socialdemokratų pasitarimas „svarbiausiais gyvenamojo momento klausimais“, įvykęs S. Digrio bute⁴³².

Šiame slaptame pasitarime buvo svarstyta daugelis tų klausimų, kurie turėjo būti apsvarstyti oficialiojoje partijos konferencijoje. Svarstant partijos programos klausimą socialdemokratų pasitarime buvo konstatuota, kad dėl to, kad „kai kame yra atsinaujinusios ekonominės ir politinės kovos sąlygos darbininkų klasei“, tai „reikia atitinkamai su tuo peržiūrėti ir partijos programą“, kurią „galutinai priimti ir patvirtinti galėtų tik Partijos suvažiavimas“, o jeigu „sąlygos neleistų įvykti suvažiavimui“, tai laikiną partijos programą „galėtų nustatyti Partijos konferencija“⁴³³. LSDP pasitarime buvo laikomasi nuomonės, kad partijos programos peržiūrėjimo procesą „tikslinga“ būtų pradėti iškėlus šį klausimą partijos spaudoje⁴³⁴. Tokia pozicija dėl partijos programos peržiūrėjimo atsispindėjo ir pasitarimo rezoliucijoje partijos programos klausimu⁴³⁵.

LSDP narių pasitarime buvo priimta ir keletas kitų po to „Socialdemokrato“ laikraštyje paskelbtų rezoliucijų šalies vidaus ir užsienio politikos, Internacionalo, partijos organizacijos, profesinių sąjungų ir krašto gynimo klausimais.

Rezoliucijoje „Vidaus politika“ pabrėžus, kad LSDP pasitarimas gyvenamąjį momentą vertina taip pat, kaip ir praėjusių metų partijos konferencija (turima mintyje 1918 m. lapkričio 10–17 d. vykusio LSDP konferencija – G. M.), partijos organizacijos buvo raginamos „kuo veikliausiai dalyvauti visuomenės ir politikos gyvenimo tvarkyme, rūpinantis pasiekti, kuo giliausio jo sudemokratinimo“⁴³⁶. Tuo tikslu buvo raginama kuo aktyviausiai ruošti rinkimams į įvairius vietinius valdžios organus, taip pat rinkimams į Steigiamąjį Seimą, plėsti įtaką ne tik tarp darbininkų, bet ir

429. Iš partijų gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1; Bielinis K. Gana to jungo. P. 417.

430. Ten pat.

431. Ten pat.

432. Ten pat.

433. Dėl Partijos programos // Socialdemokratas, 1920 10 28, Nr. 26. P. 3.

434. Ten pat.

435. Iš partijų gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 1–2.

436. Ten pat.

tokiuose socialiniuose gyventojų sluoksniuose, kaip amatininkai, bežemiai ir mažąžemiai ūkininkai. Čia pat kaip „neatidedamas partijos narių uždavinys“ buvo nurodytas „partijos organizacijų sudarymas kiekvienam apskrity ir kiekvienam valsčiui“.

Tai buvo akcentuojama ir savo organizacinę struktūrą pradedančiai atkurti LSDP itin svarbioje jos pasitarime priimtoje rezoliucijoje „Partijos organizacija“, kurioje buvo pažymėta, kad LSDP tik „tuomet tepajėgs tinkamai ginti Lietuvos darbininkų klasės reikalus šiuo momentu, kuomet jos organizacijos bus nutiesusios visą kraštą“ ir „remiamos visų pirma kaimo ir miesto darbininkais“⁴³⁷. LSDP pasitarimas akcentavo, kad partijos nariai vietose neatidėliodami ir uoliai turi kurti partijos vietines organizacijas, jas legalizuoti ir „eiti į platų visuomenės darbą“. Minimoje rezoliucijoje buvo pažymėta ir tai, kad vietinės partijos organizacijos turi „vesti griežtą kovą su dabartinės valdžios agentų sauvale, ten kur jų bus statomos kliūtys mūsų darbui arba persekiojami partijos nariai“. Taip pat buvo nurodyta partijos centrui „parūpinti atskiriems rajonams partijos organizatorių organizacijos darbui pagreitinti ir tinkama tvarka vesti“.

Slaptame 1919 m. spalio pabaigoje vykusiam LSDP pasitarime buvo svarstomas ir darbininkų profesinių sąjungų kūrimo Lietuvoje klausimas. Specialioje minimo pasitarimo rezoliucijoje profesinių sąjungų klausimu buvo pabrėžta, kad „ekonominių organizacijų steigimas yra giliai pribrendęs darbininkų gyvenimo reikalas“ ir kad „sutvirtėjus profesinėms organizacijoms, sustiprės ir ekonominis Lietuvos demokratijos pamatas“⁴³⁸. Taip pat čia buvo išreikštas griežtas protestas prieš Vyriausybės vykdomus „darbininkų ir socialistų persekiojimus“ ir buvo pasisakyta už tai, kad kiekvienas partijos narys ir kiekviena partijos organizacija dėtusi prie profesinio judėjimo, kad „įneštų“ į jį „kuo daugiausiai klasinio susipratimo“ ir kad partija duotų „esamoms ir naujai steigiamoms profesinėms sąjungoms tinkamų instruktorių lektorius ir kultūros darbininkų“.

Beatsikuriančios LSDP ideologinės orientacijos identifikavimo požiūriu, ypač tarptautinio socialistinio-socialdemokratinio judėjimo pokarinio idėjinio-organizacinio skaidymosi proceso kontekste, buvo svarbi aptariamo slapto LSDP pasitarimo rezoliucija, skirta „Internacionalo“ klausimui⁴³⁹. Šioje rezoliucijoje buvo pabrėžta, kad LSDP yra nepriimtinas „Rusijos revoliucijos padaras“ III (komunistų) Internacionalas, nes „Rusijos revoliucija“ „neprivedė prie socializmo“ ir, apskritai, „politinė prievarta negali atstoti trūkstamų ekonominių vystymosi sąlygų“, o taip „trukdomas rusų socializmas nustojo vystėtis“ ir „atsirėmęs į smulkia agrarinę nuosavybę davė pirmųjų kapitalizmo formų“. Čia taip pat buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad III Internacionalas didesnę pasisekimą turi agrarinuose Rytų kraštuose ir „negali rasti platesnės atramos proletariate“, todėl „ne jam dėl to teks spręsti, kaip jau karas parodė ir griežtąją kovą su imperializmu“, ir kad to „reikia laukti iš vakarų industrinių

437. Ten pat. P. 2.

438. Ten pat.

439. Ten pat.

valstybių, kur jau esama ekonominių sąlygų socialistinei revoliucijai ir kur gali įvykti galutinoji kova už socializmą“.

Tam, LSDP pasitarimo dalyvių požiūriu, yra reikalingas „naujas Internacionalas“, kuris „sutraukęs į savo eiles visų tų kraštų (matyt, turima mintyje minėtos „vakarų industrinės valstybės“ – G. M.) socialistinį ir revoliucinį proletariatą vienintelis tepajėgs pakelti galutinąją kovą tarp darbo ir kapitalo“. Šiam uždaviniui, anot LSDP pasitarimo dalyvių, priimtose rezoliucijos Internacionalo klausimu, „neatsako II Internacionalas“, nes jį sudaro dalis „oportunistinių organizacijų“. Tačiau čia pat apžvelgiamoje LSDP pasitarimo rezoliucijoje buvo pažymėta, kad beatsikuriantis II Internacionalas yra dar „nenusistojęs“ (matyt, turima mintyje nenusistovėjęs – G. M.) ir jo viduje dar tebevyksta kova, todėl „būtų klaida vengti tos kovos ir nepalaikyti revoliucinių jo dalių, kovoje už aktyvų revoliucinį ir pajėgų Internacionalą didiems tarptautinio proletariato norams įvykdyti“. Visa tai minėdamas LSDP pasitarimas siūlė partijai nurodytais tikslais įeiti į II Internacionalą ir dalyvauti būsimoje jo Ženevos konferencijoje.

Čia reikėtų pasakyti, kad ir iki Pirmojo pasaulinio karo nebuvo II Internacionalo nare 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje idėjinę-politinę ir organizacinę krizę patyrusi LSDP nedalyvavo II Internacionalo atkūrimo procesą pradėjusiose 1919 m. vasario ir rugpjūčio mėnesiais vykusiose tarptautinėse socialistų konferencijose Berne ir Liucernoje. Kaip jau esame užsiminę, antroje iš šių konferencijų (1919 m. rugpjūčio 1–10 d. vykusioje Liucernos konferencijoje) Lietuvos socialistiniam judėjimui atstovavo Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų (LSLDP) atstovai. Kalbant apie beatsikuriančios LSDP santykį su beatsikuriančiu II Internacionalu taip pat reikėtų pasakyti, kad, nepaisant ką tik minėto slapto 1919 m. spalio pabaigos partijos pasitarimo nutarimo „Internacionalo klausimu“, kur buvo pasisakyta už partijos „įėjimą“ į II Internacionalą ir dalyvavimą jo būsimos konferencijoje Ženevoje, LSDP savo atstovų į minimą 1920 m. liepos 31 d.–rugspjūčio 4 d. vykusią Ženevos konferenciją, tapusią pirmuoju atkurtojo II Internacionalo kongresu, nepasiuntė.

Kaip žinoma, nuo 1919 m. pabaigos sustiprėjo socialdemokratinio judėjimo diferenciacijos procesai tiek tarptautiniu, tiek ir, ne vienos šalies atveju, nacionaliniu mastu, dėl kurių dalis socialistinių-socialdemokratinų partijų, kaip jau minėjome antroje šios knygos dalyje, nedalyvavo II Internacionalo atkūrimo procese arba pasitraukė iš jo ir 1920–1921 m. inicijavo vadinamojo II su puse Internacionalo įkūrimą. Būtent šioms partijoms savo ideologinėmis orientacijomis ir buvo artima LSDP, 1921 m. vasario mėnesio savo konferencijoje nusprendusi „remti“ būtent minėtąjį „revoliucinius socialistus“ vienijantį „II-ąją su puse“ Internacionalą⁴⁴⁰.

Nuo beatsikuriančios LSDP santykio su beatsikuriančiu tarptautiniu socialistų Internacionalu 1919 m. spalio pabaigos slaptame pasitarime ir, apskritai, 1919–1921 m. pradžios laikotarpiu aptarimo grįžtant prie kitų minėto pasitarimo nutarimų reikia

440. Žr.: Lietuvos S.-D.Partijos Konferencijos nutarimai (Vasario 26–28 d. 1921 m.). P. 27.

paminėti, kad šiame pasitarime buvo priimtos dar dvi svarbios, ypač turint galvoje to meto Lietuvos politinę situaciją ir jos tarptautinius aspektus, rezoliucijos, skirtos užsienio politikos ir krašto gynybos klausimams.

LSDP slapto pasitarimo rezoliucijoje „Užsienio politika“ buvo pateiktas pasitarime dalyvavusių socialdemokratų susidariusios tarptautinės padėties vertinimas. Rezoliucijos pradžioje (1–4 punktuose) labai trumpai apibūdinus Pirmojo pasaulinio karo eigą ir padarinius, o 5-ame punkte pažymėjus, kad „visose šalyse revoliucinė demokratija, ypač darbininkų klasė, kurios svarba įvairuoja, kovojo ir tebekovoja su savo šalies imperialistais“, 6-ame punkte buvo pažymėta, kad „Lietuvos Nepriklausomos demokratinės respublikos reikalavimas yra LSDP pakeltas“ ir „palengva, berods, nenoromis perėmė jį ir kitos partijos“, o jis „kilo iš plačių minių reikalo ir tėra nuosaikiosios (matyt, turima mintyje „nuosekliosios“ – G. M.) demokratijos išvada“⁴⁴¹. Taigi matome, kad čia socialdemokratai akcentavo tai, kad būtent jie pirmieji iš lietuvių politinių jėgų iškėlė nepriklausomos demokratinės respublikos idėją.

7-ame LSDP slapto pasitarimo rezoliucijos „Užsienio politika“ punkte buvo kalbama apie „imperialistinių valstybių (Rusija, Vokietija, Anglija, Lenkija) pastangas išnaudoti Lietuvą“, o 8-ame punkte buvo sakoma, kad „negalint nė vienai valstybei patenkinti visų savo reikalų reikia joms dėtis į sąjungą“ ir „Lietuvai dėl politikos ir ūkio priežasčių reikėtų susidėti su latviais, estais, ukrainiečiais ir lenkais, remiantis demokratijos pamatais“. Paskutiniame, 9-ame apžvelgiamos rezoliucijos punkte socialdemokratai pasisakė už tai, kad „sėkmingesnei kovai su imperialistinėmis tendencijomis pas vokiečius, anglus, prancūzus, lenkus reikia susieiti su tų šalių revoliuciniu proletariatu“. Taigi 1919 m. spalio pabaigos LSDP slapto pasitarimo rezoliucijos „Užsienio politikos“ klausimu 8-ame ir 9-ame punktuose matome savotišką tuometinės LSDP politinių nuostatų koreliaciją su 1896 m. LSDP programoje formuluotu savotiškos išplėstinės „laisvos“ federacijos, šiandieniu požiūriu – konfederacijos, siekiu.

Apibūdinus slapto socialdemokratų pasitarimo rezoliucijoje, skirtoje užsienio politikai, išdėstytas nuostatas, taip pat galima atkreipti dėmesį į tai, kad apie beatsikuriančios LSDP užsienio politikos nuostatas, be ką tik minėtos slapto LSDP pasitarimo rezoliucijos ir ankstesniame skyriuje apibūdinto „Socialdemokrate“ pateikto A. Vol-demaro užsienio politikos įvertinimo, galima spręsti dar ir iš 1919 m. rugsėjo 15–18 d. Rygoje vykusios Baltijos šalių socialdemokratinėse partijų konferencijos rezoliucijos „Taikos klausimu“ ir rezoliucijos „Apsaugos klausimu“⁴⁴². Mat 1919 m. antroje pusėje beatsikurianti LSDP mėgino palaikyti ir socialdemokratinėms partijoms tiesiog įprastus tarptautinius ryšius, todėl du Lietuvos socialdemokratų atstovai K. Bielinis ir V. Požela dalyvavo minėtoje konferencijoje, kurioje dar dalyvavo Suomijos, Estijos ir Latvijos socialdemokratų partijų atstovai ir buvo svarstomi šių šalių apsigynimo, vidaus ir užsienio politikos klausimai⁴⁴³.

441. Iš Partijos gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 2.

442. Žr.: Pabaltės valstybių socialdemokratų partijų konferencija // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 1.

443. Ten pat; Bielinis K. Gana to jungo. P. 404–407.

Reikia pažymėti, kad šios konferencijos rezoliucijos „Apsaugos klausimu“ pradžioje buvo pabrėžta, kad „kovodama su militarizmu, kaip agresyvine valstybės pajėga, konferencija pripažįsta, jog tautų apsisprendimo principas leidžia joms savo teises ginti“ ir „dėl to tais atsitikimais, kuomet valstybėms kurių liaudis išsikovojo sau apsisprendimą, yra pavojus“, tai „kiekvieno piliečio teisė ir pareiga yra aktyviai gintis nuo jo“⁴⁴⁴. Toliau neapžvelgdami minimos rezoliucijos (tą dar padarysime vėliau), tačiau turėdami mintyje ką tik pacituotą jos dalį, pereikime prie kitos Baltijos šalių socialdemokratių partijų konferencijos rezoliucijos „Taikos klausimu“.

Šioje rezoliucijoje buvo pabrėžta, kad „karas prieš Sovietų Rusiją iš Estijos, Lietuvos ir Latvijos pusės buvo apsaugos (gynimosi) karas, kurio priežastimi buvo Sovietų Rusija“ ir kad minimas karas, kaip ir pilietinis karas Suomijoje, „silpnino šių kraštų tautas ekonomiškai ir fiziškai“⁴⁴⁵. Tačiau čia taip pat buvo pabrėžta, kad šių valstybių liaudis ir „ypač jų darbininkija“ yra prieš „karo intervenciją Rusijon“, nes tai būtų „tik imperialistų ir kraštutinės reakcijos interesų vykdymas“ (arba „tarnavimas imperialistų ir nacionalistų reakcijos tikslams“) ir tai reikštų „komunistų diktatūros“ Rusijoje pakeitimą kita – „militaristų reakcijos diktatūra“, kuri „nesugebės užlaikyti nė vidaus, nė užsienio taikos“.

Toliau čia apžvelgiamame Baltijos šalių socialdemokratių partijų konferencijos nutarime „Taikos klausimu“ buvo pasisakyta prieš „Pabaltijo valstybių nepriklausomybei ir tų kraštų taikai grąšinančią Lietuvos ir Latvijos teritorijose su Vokietijos valdžios žinia kuriamą Vokietijos ir Kolčiako Rusijos imperialistų reakcinę sąjungą“, prieš kurią, anot aptariamų konferencijos dalyvių, „efektyviausias ginklas“ būtų „ne Kolčiakas, bet demokratinė Rusija, susidariusi vidujinio išsivystymo keliu“. Todėl Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos socialdemokratų konferencija pareikalavo („Socialdemokratė“ išspausdintoje informacijoje apie aptariamą konferenciją parašyta „pasiūle“), kad šių šalių vyriausybės priimtų iš Sovietų Rusijos pastarosios taikos pasiūlymus „ir padarytų visa“ šių „kraštų nepriklausomybei, integritetui ir taikingam išsivystymui patikrinti“⁴⁴⁶.

Aptariama Baltijos kraštų socialdemokratų konferencija taip pat kreipėsi į „visų kraštų socialistų partijas“, o ypač „sąjunginių („Antantos“) valstybių darbininkų [partijas – G. M.]“, prašydama, kad jos „visa savo jėga veiktų“, kad „imperialistai taikos derybų nesutrukdytų“ ir kad būsimos taikos derybos Rytų Europai būtų bendros taikos pradžia. Aptariama konferencija dar papildomai kreipėsi į Vokietijos demokratines partijas, „kviesdama jas stipriai ir aiškiai priešintis Rusijos ir Vokietijos reakcijos Baltijos kraštų teritorijose suorganizavimui“, ir pareiškė, kad „Pabaltijo valstybių proletariatas ir demokratija Rusijos demokratijai jokių keršto jausmų neturi“ ir kad „Baltijos valstybių demokratijos nori gyventi taikoje ir draugystėje su demokratine Rusija abišalio bendradarbiavimo pagrindais“.

Matyt, kad ne vienam skaitančiam čia pateiktą Baltijos kraštų socialdemokratų konferencijos rezoliucijos „Taikos klausimu“ apibūdinimą ir ypač pacituotas šios

444. Pabaltės valstybių socialdemokratų partijų konferencija // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 1.

445. Ten pat; Bielinis K. Gana to jungo. P. 406.

446. Ten pat.

rezoliucijos vietas, tarp jų ypač pasisakymą prieš „karo intervenciją Rusijon“, gali kilti klausimas, ką reiškia šioje rezoliucijoje ne kartą pavartotas pasakymas „Rusijos demokratija“ ir ar kartais ne taip čia vadinama bolševikinė Rusija ar bolševikinės Rusijos politinė sistema.

Visgi, atsižvelgiant į tai, kad minimoje rezoliucijoje minimas ir pasakymas „komunistų diktatūra“, reikėtų manyti, kad į konferenciją susirinkę Suomijos, Latvijos, Estijos ir Lietuvos socialdemokratų partijų atstovai „Rusijos demokratija“ laikė ne tuometinę Rusijos politinę sistemą, bet tolesnio „vidujinio išsivystymo keliu susidariusią“ būsimąją „demokratinę Rusiją“.

Kita vertus, nepaisant to, kaip Baltijos kraštų socialdemokratų konferencijos rezoliucijoje „Taikos klausimu“ buvo konstatuota ir čia pacituota, kad Lietuvos, Latvijos, Estijos karas su Sovietų Rusija buvo pastarosios joms primestas, minimoje rezoliucijoje aiškiai matome pasisakymą ne tik prieš minėto šių šalių karo, iki šiol buvusio „apsigynimo karu“, perkėlimą į Rusiją, bet, atrodo, ir apskritai pasisakymą prieš bet kokią išorinių jėgų intervenciją į bolševikinę Rusiją, nes tai tik pakeistų „komunistų diktatūrą“ į „militaristų reakcijos diktatūrą“. Turint tai mintyje, čia pravartu būtų pacituoti ir minimos konferencijos rezoliucijos „Apsaugos klausimu“ išsakytą mintį: „gindamosios nuo Tarybų Rusijos ginkluoto užpuolimo, Pabaltės valstybių socialdemokratų partijos privalo neužmiršti“, kad „didžiausias pavojus tautų apsisprendimo teisėms tai susivienijusios reakcionierių ir imperialistų pajėgos“⁴⁴⁷.

Tai, kad Baltijos kraštų socialdemokratų konferencijos nuostata netęsti šių šalių karo prieš Sovietų Rusiją po jos kariuomenės išvijimo iš šių valstybių teritorijų visiškai atitiko lietuvių socialdemokratų poziciją, rodo ir 2-ajame 1919 m. rudens „Socialdemokrato“ numeryje išspausdintas „Asirio“ pseudonimu pasirašytas, greičiausiai J. Paknio, taigi vieno iš tuo metu dar M. Sleževičiaus vyriausybėje dirbusių ministrų socialdemokratų, parašytas, straipsnis „Politikos apžvalga“⁴⁴⁸.

Šio straipsnio pradžioje konstatavus, kad „Rusijos ir su Rusija santykių nustatymas“ yra „didžiausias dabarties politikos klausimas“, ir kritiškai įvertinus Anglijos ir jos „talkininkų valstybių“ politiką „remti kiekvieną kontrrevoliucinę Rusijos pajėgą“, o po to apibūdinus kitus požiūrius dėl santykių su Rusija Vakarų Europos šalyse, buvo negatyviai įvertinta Lietuvoje pradedanti pasireikšti nuomonė, kad lietuviams gali tekti kariauti su bolševikais ir už Lietuvos ribų.

Minimo straipsnio pabaigoje buvo rašoma, kad Lietuva „kariavo su rusų bolševikais ne dėl to, kad jie bolševikai, bet dėl to, kad jie veržėsi Lietuvon“ ir kad jeigu „mėgintų Lietuvą grobti Kolčiakas“, tai reikėtų „kariauti ir su juo“. Tačiau „rusų bolševikų armija išvyta iš Lietuvos“ nėra „mūsų priešas“ ir „mes neseksime Rusijos gilumon jos naikinti“. Ir jeigu „ententės vadovaujamoji politika to iš mūsų reikalautų, tektų mums tuomet ... ieškoti paramos tų kraštų opozicijos sluoksniuose“, kurių negatyvi

447. Pabaltės valstybių socialdemokratų partijų konferencija // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 1.

448. Asirys [Paknys J.]. Politikos apžvalga // Socialdemokratas, 1919 09 19, Nr. 2. P. 2.

pozicija karo su Sovietų Rusija atžvilgiu šiame straipsnyje buvo anksčiau apibūdinta ir kuri „įgyja vis daugiau ir daugiau įtakos tų šalių politikoje“⁴⁴⁹.

Susipažinę su vieno iš įtakingesnių tuo metu beatsikuriančios LSDP asmenų parašytame straipsnyje išsakyta pozicija dėl tolesnių santykių su Sovietų Rusija matome, kad jame dėstytos mintys siejasi su Baltijos valstybių socialdemokratų konferencijos rezoliucijoje dėstomomis nuostatomis, tad minėtas nuostatas galima traktuoti kaip atspindinčias beatsikuriančios LSDP užsienio politikos nuostatas.

Po LSDP slapto 1919 m. spalio pabaigos pasitarimo rezoliucijos užsienio politikos klausimu apibūdinimo, padarę ekskursą į minėtas nuostatas pora mėnesių anksčiau taip pat atspindėjusių Baltijos valstybių socialdemokratų konferencijos rezoliucijų apibūdinimą ir 1919 m. rugsėjo antroje pusėje „Socialdemokrate“ išspausdinto J. Paknio straipsnio dėl vienos iš pagrindinių Lietuvos užsienio politikos ir, apskritai, tuometinių tarptautinių santykių aktualijų – santykių su Sovietų Rusija aptarimą, taigi po LSDP užsienio politikos nuostatų 1919 m. rugpjūtį, rugsėjį ir spalį apibūdinimo, grįžkime prie minėto LSDP pasitarimo paskutinės rezoliucijos „Krašto gynimo“ klausimu.

Matome, kad paskutinė 1919 m. spalio pabaigos slapto LSDP narių pasitarimo rezoliucija buvo skirta tuo metu, 1919 m. spalio pabaigoje, Lietuvai dėl bermontininkų puolimo ir įtampos santykiuose su Lenkija itin aktualiam ir itin svarbiam klausimui⁴⁵⁰. Šioje rezoliucijoje buvo pažymėta, kad Lietuvą iš Rytų puolant lenkams, o „iš žiemų – vokiečiams ir kolčakams (taip socialdemokratai čia vadino bermontininkus – G. M.)“ LSDP pasitarimas mato „didžiulį pavojų Lietuvos darbininkų klasės siekimams“. Lenkų dalių puolimas LSDP pasitarimo dalyvių buvo aiškinamas Lenkijos buržuazijos ir dvarininkų, susitarusių su Lietuvos dvarininkais, ėjimu Lietuvon „apsergėti savo dvarų nuo konfiskacijos“, siekimu „sugniužinti Lietuvos liaudies pasiryžimą, įvesdinti savo krašte tikrai demokratinę tvarką“ ir norėjimu užtikrinti „turtingųjų klasių viešpatavimą Lietuvoje ir padaryti iš jos rinką Lenkijos pramonei ir kolonizacijos vietą jos bežemiams“⁴⁵¹.

Bermontininkų puolimas⁴⁵² prieš Lietuvą LSDP pasitarimo rezoliucijoje buvo aiškinamas tuo, kad „vokiečiai ir kolčakai sutraukti Lietuvon ir užlaikomi Vokietijos kapitalistų“ ir „vedami rusų ir vokiečių reakcinių generolų“ ir norėdami „parblokti Rusijos darbininkų klasę, sukurti joje (Rusijoje – G. M.) buržuazijos ir agrarų viešpatybę ir surišti ją su atsigavusia reakcine Vokietija ... pakeliui siekia užgniaužti ir Lietuvą kaip nepriklausomą demokratinę kraštą, išgriauti jo ūkį ir išpustyti turtus“ ir kad nuo to „grėsia pavojus ne tik Lietuvos ir Rusijos, bet ir Vokiečių demokratijai“⁴⁵³.

449. Ten pat.

450. Iš Partijos gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 2.

451. Ten pat. Panašios mintys dar anksčiau dėl Lenkijos siekių sudaryti „uniją“ su Lietuva buvo išsakytos 1919 m. rugsėjo 19 d. „Socialdemokrate“. Žr.: Kam reikalinga Lietuvos unija su Lenkais // Socialdemokratas, 1919 09 19, Nr. 2. P. 1.

452. Apie „bermontiados“ atsiradimą ir bermontininkų invaziją Lietuvoje žr.: Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920. T. I. P. 339–428; Lesčius V. Lietuvos kariuomenės kova prieš bermontininkus // Kavaliauskas V. Lietuvos karžygiai. T. III. – Vilnius, 2011. P. 13–41

453. Iš Partijos gyvenimo // Socialdemokratas, 1919 11 06, Nr. 8. P. 2.

Taigi matome, kad Lietuvai gresiantys pavojai tiek iš Lenkijos, tiek iš bermontininkų pusės to meto Lietuvos socialdemokratų pasitarime buvo aiškinami ir interpretuojami remiantis socialdemokratijos ideologija. Matyt, galime teigti, kad pasitarasis aspektas atsispindi ir LSDP pasitarimo paskutinėje rezoliucijoje išsakytame raginime Lietuvos darbininkams „tinkamai įvertinti jiems grėsiantį pavojų, organizuotis į partizanų būrius, ginkluotis kuo galima ir eiti kovon su reakciniais okupantais liuosuoti kraštui ir ryžtis įvesdinti Lietuvoje darbininkams tinkamą politinę ir socialinę tvarką“.

Taip pat matome, kad čia su tam tikrais ekskursais apžvelgtos 1919 m. spalio pabaigoje vykusio LSDP slapto pasitarimo rezoliucijos parodo, kokius uždavinius tuo metu sau kėlė beatsikurianti LSDP ir kaip ji, remdamasi savo bendrosiomis ideologinėmis-programinėmis nuostatomis, vertino to meto tarptautinio socialistinio judėjimo situaciją, taip pat su Lietuva susijusį tarptautinių santykių kontekstą (rezoliucijos „Užsienio politika“ atveju) ir Lietuvai gresiančių pavojų prigimtį ir esmę.

Dar kartą užsimindami apie tuo metu Lietuvai grėsusius pavojus, visų pirma tuo metu vykusį bermontininkų puolimą, ir turėdami mintyje ką tik pristatytą LSDP pasitarimo rezoliuciją „Krašto gynimo“ klausimu, galime pažymėti, kad Lietuvos socialdemokratai aktyviai įsijungė į kovą su bermontininkais.

Daugelyje „Socialdemokrate“ 1919 m. rudenį spausdintų straipsnių Lietuvos darbininkai, valstiečiai buvo raginami ginti Lietuvą nuo visų okupantų⁴⁵⁴. Socialdemokratų veikėjai aiškino Lietuvos žmonėms reakcinių Bermonto vadovaujamų „rusų-vokiečių gaujų“ nusikaltimus, taip pat ir lenkų dvarininkų puoselėjamus tikslus. LSDP kreipėsi į Vakarų Europos darbininkus nušviesdama jiems sunkią Lietuvos būklę, jai gresiančius pavojus ir ragindama Vakarų proletariatą protestuoti „prieš pasikėsinimus pavergti“ Lietuvą⁴⁵⁵.

Pažymėtina, kad atskiri beatsikuriančios LSDP veikėjai ir patys aktyviai įsijungė į pasipriešinimo kovos prieš bermontininkus procesą. Vieni iš svarbiausių beatsikuriančios LSDP veikėjų V. Požela ir K. Bielinis kartu su santariečiu R. Skipičiu Šiauliuose įkūrė pasipriešinimo bermontininkams centrą – „Laikinąjį partizanų štabą“, kuriam patys vadovavo ir kuris vėliau tapo stichiškai prieš bermontininkus kilusio partizaninio judėjimo koregavimo štabu⁴⁵⁶.

Reikia pažymėti, kad minimą partizaninių kovų prieš bermontininkus patyrimą lietuvių socialdemokratai susiejo su savo programine nuostata, kurioje pasisakė už

454. Laukan barbarus // Socialdemokratas, 1919 10 16, Nr. 5. P. 1; Kolčiakininkams bėgant // Socialdemokratas, 1919 11 27; Nr. 12. P. 1; Kam reikalinga Lietuvos unija su Lenkais // Socialdemokratas, 1919 09 18, Nr. 2. P. 1.

455. Į Vakarų proletariatą // Socialdemokratas, 1919 10 30; Nr. 7. P. 1.

456. Žr.: Šiaulių metraštis 1918–1938, Nr. 5, Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrityje apžvalga 1918–1938. P. 103–104; Matusas J. Šaulių sąjungos istorija. Antrasis leidimas. – Sydney, 1966. P. 26–27, 204; Bielinis K. Gana to jungo. P. 420–429, 438–439; Vladas Požela // Lietuvių enciklopedija. T. XXIII – Boston, 1961. P. 385.

„liaudies miliciją“ – „visuotinę žmonių apginklavimą vietoje nuolatinės armijos“⁴⁵⁷. Pastebėtina, kad už tokį savo krašto gynimo – „apsigynimo“ – principą buvo pasisakyta ir čia anksčiau aptartos Baltijos šalių socialdemokratų partijos konferencijos rezoliucijoje „Apsaugos klausimas“⁴⁵⁸, pabrėžiant, kad „tais atsitikimais, kuomet demokratinėms valstybėms, kurių liaudis išsikovojo sau apsisprendimą, yra pavojus, kiekvieno piliečio teisė ir priedermė yra aktyviai gintis“ ir geriausiai šitas „apsigynimo principas apsisireiškia liaudies milicijoje, kaip visos tautos armijos pavidale“. Šitas krašto „apsigynimo principas“ ir LSDP programinė nuostata buvo aiškinami ir komentuojami 1919 m. gruodžio 11 d. „Socialdemokrate“ išspausdintame straipsnyje „Visuotinio apsiginklavimo klausimu“.

Minimame straipsnyje pasakyta, kad „dar nesuėjo visi metai“ nuo to laiko, kai „mūsų kraštas buvo priverstas sudaryti savo kariuomenę ir pradėti apsigynimo karą“, ir pažymėta, kad dėl viso to „imam suprasti kas yra militarizmas“, ir buvo pereita prie savotiškos nuolatinės kariuomenės institucijos kritikos⁴⁵⁹. Čia buvo sakoma, kad „kariuomenė mums praryja daugybę maisto, galvijų, arklius, ima nuo darbo dešimčius tūkstančių žmonių, kurių daugelio nėra kuo pamainyti ir tveriamas kultūros darbas nustoja vietoj plėtotis“. Toliau buvo sakoma, kad „trys ketvirčiai visų čia paskolintų ir iš krašto surinktų pinigų sulindo krašto apsaugon“ ir kad „juo daugiau kariuomenei skiriama, tuo daugiau reikalaujama be jokios naudos krašto kultūrai ir gerovei pakelti“.

Tačiau, anot apžvelgiamo straipsnio „Socialdemokrate“ autoriaus, „nežiūrint visų krašto dedamų aukų, Lietuva negali tiek kariuomenės pastatyti, kad atremtų, kuomet reikia įsilaužusių priešą“ ir kad to ji negalės padaryti ir „ateity, nes nepakels didelės kariuomenės užlaikymo“. Dėl to „tuomet belieka vienas kelias ginkluotai krašto jėgai padidinti, – pamaži įvesti visuotinę krašto gyventojų apginklavimą“, „kuomet kiekvienas vyras pajėgias ginklą vartoti, privalo išmokti jį vartoti, išmokti kovoti dideliais būriais, būti milicionieriumi savo kraštui nuo pavojaus ginti“.

Pagal straipsnio „Socialdemokrate“ autorių, „kuomet pas mus kaip Šveicaruose, kiekvienas vyras bus perėjęs trumpą karo mokslą, turės šautuvą galugalvėje pasikabinęs arba artimiausiam ginklų sandėly, o paėmęs jį į rankas laikys jį plieno pirštais suspaudęs, tuomet kraštai lengvai nuo bet nuo ko apsigins“. Toks „gynimosi būdas“, anot pristatomo straipsnio autoriaus, „bus ne tik tikresnis, ne tik pigiau kraštui atsieis“, bet ir „duos Lietuvos demokratijai galimybės apginti savo teises nuo vidujinės reakcijos pastangų“, nes „ginkluota liaudis“ labiau nei „vis da tebenorima tvarkyti ir auklėti pagal senąjį kurpalį kariuomenę“ neleis „visokiems svieto padaužoms ir reakcijos rėmėjams eit prieš krašto daugumos norą pavartojant prieš ją ginkluotą pajėgą“.

Tokį tad matome nuo pat 1896 m. LSDP programos lietuvių socialdemokratams būdingos programinės nuostatos krašto gynimo klausimu paaiškinimą jų laikraščio pusla-

457. Žr.: Lietuvos socialdemokratų partijos programa // LCVA. F. 394. Ap. 1. B. 456. L. 34; Visuotinio apsiginklavimo klausimu // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 1–2.

458. Pabaltės valstybių socialdemokratų partijų konferencija // Socialdemokratas, 1919 10 02, Nr. 3. P. 1.

459. Visuotinio apsiginklavimo klausimu // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 1–2.

piuose, įžvelgiant iš šios programinės nuostatos išplaukiančio „krašto apsigynimo“ principo sėkmingą pritaikymą partizanų kovose prieš bermontininkus Šiaulių apskrityje.

Reikia pabrėžti, kad 1919 m. rudenį Lietuvai gresiantys pavojai – bermontininkų puolimas ir labai sudėtingi santykiai su Lenkija – buvo vienas iš LSDP organizacinį atsi-kūrimą ir veikimą, taip pat ir minėto partijos pasitarimo rezoliucijose išsiskeltų uždavi-nių įgyvendinimą sunkinančių veiksmų. Tuo labiau kad tokių veiksmų buvo ir daugiau.

Kaip jau minėta, beatsikuriančios LSDP veiklą varžė ir valdžia, neleidusi įvykti minėtai oficialiai legaliai LSDP konferencijai, o 1919 m. gruodžio mėnesį dar sustab-džiusi „Socialdemokrato“ leidimą. Prieš atskirus socialdemokratų veikėjus vietose 1919 m. rudenį būta iškeltų bylų, kaltinimų jų atžvilgiu užsiimant „priešvalstybine agitacija“. Pavyzdžiui, tuo buvo apkaltintas senas LSDP veikėjas, būsimas Steigia-mojo Seimo ir I–III Seimų narys, vienas iš aktyviausių būsimų LSDP parlamentarų 1920–1926 m. laikotarpiu J. Plečkaitis⁴⁶⁰. Jis buvo areštuotas kaip darbininkų streiko organizatorius ir buvo kaltinamas „priešvalstybine agitacija“, tačiau jam pavyko pa-bėgti į Vokietiją, ten jis apie pusę metų gyveno svetima pavarde ir sugrįžo į Lietuvą tik 1920 m. gegužės mėnesį, kai buvo pagal LSDP sąrašą išrinktas į Steigiamąjį Seimą⁴⁶¹.

Kaip jau esame minėję ir parodę, lietuvių dešinieji 1919 m. socialdemokratams ne kartą siejo su bolševikais ir dėl to jų veikloje įžvelgdavo „priešvalstybinę veiklą“. Kaip jau minėtoje Baltijos valstybių socialdemokratų partijų konferencijoje, vykusioje 1919 m. rugsėjo 15–18 d., savo pranešime kalbėjo LSDP atstovas V. Požela, viena iš pagrindinių priežasčių, trukdanti ne tik socialdemokratų veiklai, bet ir demokratijos įtvirtinimui Lietuvoje, yra „baisi reakcija“, kuri čia „prasidėjo po bolševizmo likvida-cijos“, kada „su obalsiu: mušk bolševikus, naikinama viskas kas tik opozicijoje prieš valdžią“ ir kada „šaudoma ne tik komunistai, bet ir socialdemokratai“⁴⁶².

Reikia pažymėti, kad minimame pranešime V. Požela pripažino šioje knygoje ap-tartų bolševizmo poveikio bangų įtaką nemažai daliai lietuvių socialdemokratijos. Anot V. Poželos, „Lietuvos socialdemokratija irgi buvo pasidavusi bolševizmo ban-gai“, todėl socialdemokratų judėjimas tapo „dalina dezorganizuotas ir darbą prisi-eina pradėti iš naujo“⁴⁶³. Tačiau, pasak V. Poželos, komunistai nuo socialdemokratų

460. Žr.: Jeronimo Plečkaičio, įtariamo priešvalstybinėje agitacijoje darbininkų naudai, byla // LCVA. F. 378. Ap. 7. B. 259.

461. Ten pat; Tamošaitis M. Plečkaitis Jeronimas // Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 m.) narių bio-grafinis žodynas. P. 267.

462. M.- B-is. [Z. Angarietis] Social-pardavikų konferencija // Komunistas, 1919 10 25, Nr. 75. P. 4. Aki-vaizdu, kad čia turima mintyje Valiukų ir J. Smolskio nužudymas.

463. Ten pat. Matyt, galima teigti, kad šiame Z. Angariečio straipsnyje pacituotos, tam tikru aspektu pa-rodančios kai kuriuos to meto Lietuvos socialdemokratų politinės pozicijos ir politinės situacijos Lietuvoje „matymo“ štrichus ir fragmentus, V. Poželos mintys nėra iškreiptos. Šis pastebėjimas čia išsakomas todėl, kad, anot čia cituojamo Z. Angariečio rašinio apie Baltijos šalių socialdemokratų konferenciją, V. Požela šioje konferencijoje, kuri vyko dar koalicinės M. Sleževičiaus vyriausybės darbo metu, taip pat pareiškė, kad į šį kabinetą socialdemokratai „galėjo iesti tik savo atsakomybę“ ir kad partija „pasiliko opozicijoje koalicijos ministerijai“. Jeigu čia Z. Angarietis tiksliai, neiškraipyda-mas rekonstruoja V. Poželos kalbą, kas yra abejotina, tai vargu ar šį teiginį galima laikyti adekvačiu juo mėginant nusakyti socialdemokratų santykio su koalicine M. Sleževičiaus vyriausybe situaciją.

„atsiskyrė ir sudarė komunistų partiją“, kuri, nepaisant to, kad „pats bolševizmas Lietuvoje gilių šaknų neturi“, „smarkiai prisidėjo prie demokratijos jėgų dezorganizacijos“. Turint mintyje, kad to meto socialdemokratai pasakymą „demokratijos jėgos“ siejo pirmiausia su socialdemokratija, su socialistiniu darbininkų judėjimu, akivaizdu, kad čia ką tik minėta V. Poželos išsakyta mintimi buvo akcentuojamas neigiamas bolševizmo poveikis socialdemokratijos ir, apskritai, demokratijos raidai Lietuvoje.

Reikia pažymėti, kad nepaisant visų dešiniųjų kaltinimų socialdemokratų atžvilgiu dėl jų sąsajų su bolševikais, būtent aršus idėjinis-politinis pogrindyje veikusių komunistų puolimas socialdemokratų atžvilgiu buvo viena iš pagrindinių (šalia valdžios varžymų ir trukdymų ir kovų už nepriklausomybę nulemtų objektyvių veiksmų) LSDP organizacinį atsikūrimą ir politinę veiklą trukdžiusių aplinkybių.

Jau vien žvilgsnis į tik beatsikuriančios LSDP ir atskirų jos veikėjų vertinimą to meto komunistinėje spaudoje, jų vadinimą „social-pardavikais“, „social-išdavikais“, „social-parsidavėliais“, „darbininkų priešų tarnais“, „buožių agentais darbininkų eilėse“ ir panašiai⁴⁶⁴ leidžia visiškai pritarti K. Bielinio 1925 m. LSDP XII suvažiavime išsakytai minčiai, kad komunistai 1919 m. antroje pusėje „kiekviename žingsnyje žemino“ LSDP vardą ir „plūdo“ atskirus socialdemokratų veikėjus, „žadino Lietuvos darbininkuose greito ir tikro laimėjimo Maskvos durtuvų pagalba“⁴⁶⁵. LSDP organizacinį atsikūrimą ir veikimą sunkino ir tai, kad tuo metu, anot čia cituoto K. Bielinio pranešimo, ir „susikūrusiose profesinėse sąjungose, jų viršūnėse vyravo ir toji pat (komunistinė – G. M.) demagogija (socialdemokratų atžvilgiu – G. M.) ir darbininkų jėgų skaldymas“⁴⁶⁶. Kaip vėliau savo atsiminimuose rašė tas pats K. Bielinis, „bolševikai pralaimėję Pabaltijo valstybių grąžinimo į Rusiją bylą karo lauke, turimas ir tinkamas jėgas perkėlė į darbininkų profesinį sąjūdį, dėdami daug pastangų paversti šį sąjūdį savo politinių siekimų įrankiu“⁴⁶⁷. Ir tai jiems tuo metu, 1919 m. rudenį, pasak cituojamo žymaus LSDP veikėjo, „sekėsi, nes smarkiai nusilpusi LSDP negalėjo profesiniam darbininkų sąjūdžiui skirti pakankamai žmonių ir lėšų“⁴⁶⁸.

464. M. Bevardis [Z. Angarietis]. Atsikelia iš numirusių // Komunistas, 1919 08 24, Nr. 69. P. 2; Z. Angarietis. Lietuvos social-pardavikų pirmtakūnai // Ten pat. P. 3; Kairys, Paknys, Sleževičius visi tarnauja darbininkų priešams // Ten pat, Nr. 19. P. 4; Kapsukas V. Vėl išlindo... L.S.-D.P. // Ten pat, 1919 09 05, Nr. 73. P. 2–3; M. B-is [Z. Angarietis]. Social-pardavikų konferencija // Ten pat, 1919 10 25, Nr. 75. P. 4; M. B-is [Z. Angarietis]. Išlenda ylos iš maišo // 1919 10 30, Nr. 76. P. 2; Kaip pereikinėkas Požela registravo bolševikus // Ten pat. P. 5; Social-išdavikų balsas // Ten pat, P. 5; Kaunietis. Social-pardavikų jėgos // Ten pat, 1919 11 07, Nr. 77. P. 3–4; Z. Angarietis. Ar galima eiti išvien su social-pardavikais? // Ten pat. P. 3–4; Korespondencijos // Ten pat, 1919 11 17, Nr. 78. P. 7–8; V. K. [Kapsukas V.] Buožių agentai darbininkų eilėse. // Ten pat, 1919 11 15, Nr. 79. P. 3; LSDP – social-parsidavėliai // Ten pat, 1919 11 30, Nr. 80. P. 20; V. G. [Kapsukas V.]. Nebuvėlė LSDP konferencija // Ten pat. P. 22; Z. A. [Z. Angarietis]. Blogos lauko darbininkų padėties kaltininkai // Ten pat, 1919 12 07, Nr. 81. P. 41; Z. A. [Z. Angarietis]. Visų tautų social-pardavikai vienodi // Ten pat, 1919 12 31, Nr. 84 (116). P. 85.

465. Žr.: Budrys D. L. S. D. Partijos XII-asis Suvažiavimas. P. 10–11; Partijos organizacinės darbuotės apžvalga 1924–1925 metais // LCVA. F. 937. Ap. 1. B. 34. L. 30.

466. Ten pat.

467. Bielinis K. Gana to jungo. P. 417.

468. Ten pat. P. 417–418.

Reikia pažymėti, kad socialdemokratai, kai tik gavo galimybę leisti savo laikraštį ir viešai išdėstyti savo ideologines-politines nuostatas, iš karto jau pirmojo „Socialdemokrato“ numerio vedamajame „Į mūsų skaitytojus“ išsakė savo griežtą požiūrį rusų bolševizmo ir jo lietuvių sekėjų atžvilgiu, pasmerkdami bolševikų mėginimą jėga įvesti socializmą Lietuvoje⁴⁶⁹. Čia buvo rašoma, kad „pernai rusų komunistų vedama raudonoji armija įsiveržė Lietuvon“ ir kad „komunistai įėjo mūsų kraštą plevėsuojančiomis vėliavomis ant kurių jie išrašė prakilniausius obalsius“. Kaip rašoma pirmojo „Socialdemokrato“ numerio vedamajame, „vokiečių išvarginti Lietuvos darbininkai daugely vietų patikėjo komunistų žadais tuojau nukelti dangų ant žemės ir pasvyro rusų bolševizman“. Tačiau, kaip rašoma toliau, jie (Lietuvos darbininkai) gavo „skaudžiai nusivilti“.

Kaip rašoma „Socialdemokrate“, tarp „komunizmo vykdyti“ į Lietuvą „atėjusių žmonių“ tik „mažai jų daliai esant savo siekimams pilnai atsidavusiems ir juos aiškiai supratusiems“, daugumą minėtų žmonių sudarė ėjusieji į Lietuvą „duonos“ arba „delto kad juos varė“, o dalis buvo ir tokių, kurie „Raudonojoje armijoje rado progos plėsti, vagiliauti ir lėbauti“. Tačiau, kaip toliau rašoma apžvelgiamame straipsnyje, „rusų komunizmas žlugo Lietuvoje“ ir jis „žlugo ne tik dėl to, kad Raudonoji Armija jį skandino savo žiaurumu ir plėšrumu, bet ir dėl to, kad visas mūsų gyvenimas pasirodė dar nesubrendęs naujai socializmo tvarkai taip vykdyti, kaip komunistai norėjo“, nes „dangun išokti negalima, kad ir labai įsibėgėjus“ ir „dangus galima žemėn nukelti einant patvarios ir nuosaikios visuomenės klasių kovos keliu“. Kadangi komunistai, kaip rašoma minimame straipsnyje, „tą kelią atmetę mėgino socializmą vykdyti durtuvo jėga“, tai „už tuos mėginimus dabar labai brangiai turi atsimokėti Lietuvos darbininkai“.

Toliau pirmojo 1919 m. „Socialdemokrato“ numerio vedamajame buvo parodomos minėto mėginimo bolševikinėmis priemonėmis kurti socializmą pasekmės Lietuvos socialdemokratijai ir darbininkų judėjimui bei visai Lietuvos politikai. Buvo pažymima, kad bolševikai „laikiniai išsklaidė mūsų eiles, apardė organizacijas“ ir kad „visas reakcijos malūnas Lietuvoje sukosi pastaruoju laiku bolševikų varomu vandeniu“. Taip buvo įvertintos Rusijos bolševikų ir Lietuvos komunistų veiklos pasekmės Lietuvos darbininkų judėjimui ir tos veiklos sukelta griežta Lietuvos valdžios pozicija ne tik komunistams prijauniančių, bet ir apskritai visų darbininkų organizacijų Lietuvoje atžvilgiu.

Apžvelgiamame „Socialdemokrato“ vedamajame taip pat buvo aiškiai parodomas Lietuvos socialdemokratų požiūris į bolševikų politiką. Čia buvo pabrėžiama tai, kad nors „ir stovi rusų komunistų eilėse dalis Rusijos darbininkų“, Lietuvos darbininkai turi komunistams „aiškiai pasakyti“, kad jiems „nepakeliui su ta politika, kuri žadina miniose kontrrevoliucijos ūpą“⁴⁷⁰. Šį pirmajame 1919 m. „Socialdemokrato“ numeryje išsakytą teiginį galime traktuoti kaip aiškų socialdemokratų atsiribojimą nuo komunistų ir Lietuvos darbininkų kvietimą, agitavimą žengti tokį žingsnį.

469. Į mūsų skaitytojus // Socialdemokratas, 1919 09 11, Nr. 1. P. 1.

470. Ten pat.

Taigi matome, kad beatsikurianti LSDP gana aiškiai išsakė savo poziciją rusiškojo komunizmo ir jo sekėjų – Lietuvos komunistų – politikos atžvilgiu. Tik, žinoma, tokia griežta socialdemokratų pozicija komunistų atžvilgiu tuo metu negalėjo sustiprinti socialdemokratų pozicijų profesinėse sąjungose, kuriose daugiausia dominavo komunistai.

Nuo beatsikuriančios LSDP santykio su komunistais grįžtant prie socialdemokratų partijos organizacinio kūrimosi – atsikūrimo ir organizacinio-politinio veikimo – būklės tenka pažymėti, kad be 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje pasireiškusio LSDP organizacinio suirimo ir bolševikų okupacijos ir komunistinės valdžios nulemtų pasekmių ir nepalankių partijos organizaciniam atsikūrimui ir plėtotei bei organizaciniam-politiniam veikimui dar nesibaigusią nepriklausomybės kovų aplinkybių, komunistų idėjinio-politinio puolimo, valdžios trukdymo, prisidėjo ir sudėtinga beatsikuriančios partijos finansinė būklė.

Turimos istorinės žinios rodo, kad 1919 m. rudenį tam tikrus finansinius įnašus LSDP tegavo tik kaip atskirų savo narių ar simpatizuojančiųjų aukas partijos laikraščiu⁴⁷¹. Pavyzdžiui, 1919 m. rugsėjo 11 d. išėjusiame pirmajame „Socialdemokrato“ numeryje buvo nurodyta, kad „Socialdemokrato“ fondui 32 Medemrodės darbininkai paaukojo 117 auksinų (paaukotos sumos nuo 1 skatiko iki 20 auksinų) ir kad, be to, dar 10 asmenų, tarp kurių buvo ir žymūs socialdemokratų veikėjai, paaukojo 5 217 auksinų⁴⁷². Iš šių dešimties asmenų po 1 000 auksinų „Socialdemokrato“ fondui paaukojo tuo metu dar ministrais buvę S. Kairys ir J. Paknys, taip pat V. Z. (greičiausiai V. Zubovas) ir F. inicialais nurodyti asmenys. Po 200 auksinų, pagal minėtą informaciją, „Socialdemokrato“ fondui paaukojo aukštas pareigas savivaldos struktūrose užėmę LSDP veikėjai K. Venclauskis ir K. Bielinis, taip pat P. Bugailiškis, Lukošius ir K. Grinius. 100 auksinų „Socialdemokrato“ fondui paaukojo A. Povylius.

Taigi iš šios informacijos matome, kad didesnes sumas „Socialdemokrato“ fondui paaukojo tie asmenys, kurie užėmė aukštesnes pareigas valstybės valdymo ir savivaldos sistemose (tuo metu socialdemokratų atstovai dar įėjo į vyriausybę). O darbininkų arba tiesiog „paprastų žmonių“ aukos „Socialdemokrato“ fondui, kartu ir netiesiogiai pačiai LSDP, kaip matėme, buvo labai nedidelės.

Tą patį apie aukas „Socialdemokrato“ fondui matome ir iš informacijos kituose 1919 m. išėjusiuose „Socialdemokrato“ numeriuose, kur buvo pranešta apie daugelio asmenų aukas „Socialdemokrato“ fondui. Pavyzdžiui, penktame „Socialdemokrato“ numeryje buvo informuojama apie tai, kad trys asmenys „Socialdemokrato“ fondui paaukojo po 2 auksinus⁴⁷³, o paskutiniame – 1919 m. gruodžio 11 d. išėjusiame „Socialdemokrato“ numeryje buvo pateikta informacija, kad penki asmenys „Socialdemokrato“ fondui paaukojo po 2 auksinus, trys asmenys po 5 auksinus, trys po

471. Žr.: Socialdemokrato kasos knyga. 1919 09 09–1921 03 31 // LCVA. F. 938. Ap. 1. B. 2; „Socialdemokrato“ fondui // Socialdemokratas, 1919 09 11, Nr. 1. P. 2.

472. „Socialdemokrato“ fondui // Socialdemokratas, 1919 09 11, Nr. 1. P. 2.

473. „Socialdemokrato“ fondui // Socialdemokratas, 1919 10 16, Nr. 5. P. 2

6 auksinus, vienas – 8 auksinus ir du po 10 auksinų⁴⁷⁴. Kai kurių asmenų buvo nurodytos pavardės, kai kurių tik inicialai, o ties vieno pavarde nurodytas „X“. Čia taip pat paminėtina, kad „Socialdemokrato“ fondui M. Biržiška paaukojo 1 000 auksinų, K. Venclauskis – 500 auksinų, S. Kairys – 300 auksinų ir Sipavičius – 125 auksinus⁴⁷⁵.

Apie sudėtingą beatsikuriančios LSDP finansinę būklę 1919 m. netiesiogiai galime spręsti ir iš tam tikrų vėlesnių žinių apie 1920–1922 m. LSDP finansinę būklę. Pavyzdžiui, iš 1921 m. vasario mėnesį įvykusioje LSDP konferencijoje pateiktos finansinės partijos ataskaitos paaiškėjo, „kad dauguma lėšų partijos reikalui patiekė gausios ir laiku atsiųstos Amerikos lietuvių darbininkų aukos“ ir kad „nuolatinės partijos pajamos bendroje jos apyvartoje sudarė tik nedidelę dalį“⁴⁷⁶.

O štai iš K. Bielinio pranešimo 1925 m. XII LSDP suvažiavime apie LSDP organizacinę-politinę raidą sužinome, kad LSDP CK iki 1922 m. imtinai neturėjo jokių „pajamų iš vietos organizacijų“ ir kad iki to laiko „laikraščio deficitus ir visas kitas CK išlaidas dengė atskirų asmenų mokesčiai, ypač s.-d. frakcijos ir aukos iš Amerikos“⁴⁷⁷. Taigi, jeigu tokia LSDP finansinė būklė buvo 1921 m. ir 1922 m., tai akivaizdu, kad 1919 m. rudenį ji buvo dar blogesnė, nes tuo metu nesant Seimo nebuvo nei LSDP frakcijos Seime, nei neteko aptikti duomenų apie pagrindiniu LSDP pajamų šaltiniu 1920 m. buvusią JAV lietuvių paramą LSDP 1919 m. Taigi, akivaizdu, kad 1919 m. rudenį pradėjusios atsikurti LSDP finansinė būklė paskutiniaisiais 1919 m. mėnesiais buvo gana sudėtinga.

Nepaisant visų įvairių čia apžvelgtų nepalankių aplinkybių LSDP organizaciniam atsikūrimui ir politiniam veikimui, Lietuvos socialdemokratai stengėsi pagal galimybes aktyviai dalyvauti šalies politiniame gyvenime ir (kaip matėme šiame ir prieš tai buvusiam skyriuje) išsakyti ir išviešinti savo poziciją visais aktualiais šalies vidaus ir užsienio politikos klausimais.

Apibendrinami šį skyrį galime konstatuoti, kad dar M. Sleževičiaus vyriausybės darbo metu vadovaudamiesi šiek tiek modifikuota ir pakoreguota 1896 m. priimta bazine LSDP programa, LSDP istorinei tradicijai ir socialdemokratijos ideologinei-politinei tradicijai likę ištikimi lietuvių socialdemokratai, siekdami atkurti LSDP kaip partiją-organizaciją, pasiekė, kad LSDP būtų įregistruota legaliai, oficialiai veiklai Lietuvos Respublikoje. Naujai įkūrę LSDP Kauno kuopą, o vėliau ir platesnę LSDP Kauno organizaciją socialdemokratai siekė įkurti (atkurti) ir vietines partijos organizacijas, bet to dėl itin nepalankių LSDP organizaciniam atsikūrimui aplinkybių: idėjinės-organizacinės partijos krizės 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje padarinių, aršaus komunistų puolimo, kovų su bermontininkais ir valdžios trukdymų 1919 m. padaryti nepavyko, kaip nepavyko dėl paskutinės čia minėtos aplinkybės pravesti

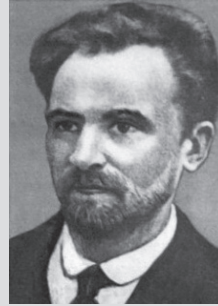
474. „Socialdemokrato“ fondui // Socialdemokratas, 1919 12 11, Nr. 13. P. 2.

475. Ten pat.

476. L. S. D. Partijos statutas // Lietuvos S.-D. Partijos Konferencijos nutarimai (Vasario 26–28 d. 1921 m.). P. 29.

477. Partijos organizacinės darbuotės apžvalga 1924–1925 metais // LCVA. F. 937. Ap. 1. B. 34. L. 10.

ir legalią, oficialią partijos konferenciją, ir todėl tęsė tik slapta į konferenciją atvykusių LSDP narių pasitarimas, kuriame buvo priimtos rezoliucijos svarbiausiais šalies vidaus, užsienio, gynybos ir partijos organizacijos ir ideologinės orientacijos klausimais. Vis dėlto nepaisant valdžios trukdymų socialdemokratų veiklai ir dešiniųjų partijų puolimo, iš vienos pusės, ir nelegaliai veikusių, tačiau darbininkų judėjime, pavyzdžiui, profesinėse sąjungose, įtakingesnių buvusių komunistų puolimo, iš kitos pusės, nepaisant nedidelės įtakos silpnam darbininkų judėjimui, nepaisant jos organizacinės struktūros ne tik silpnumo, bet ir beveik nebuvimo, nepaisant viso to, LSDP, pirmoji lietuvių politinė partija ir pirmoji partija, dar 1896 m. iškėlus Lietuvos valstybingumo atkūrimo programą, sugebės 1920 m. pavasarį kaip atskira partija dalyvauti jos taip seniai, ilgai ir atkakliai reikalauoto Steigiamojo Seimo rinkimuose ir, atsižvelgiant į visas čia išvardytas nepalankias aplinkybes, tą ji – gaudama 12,77 % rinkėjų balsų ir 13 iš 112 Steigiamojo Seimo narių mandatų – padarys palyginti sėkmingai. LSDP taps viena iš pagrindinių tarpukario Lietuvos Respublikos parlamentinio laikotarpio partijų. Tačiau tai jau būtų kito istorinio tyrimo objektas.

Andrius Domaševičius (vienas iš LSDP kūrėjų bei lyderių XIX a. pab. – XX a. pr., taip pat 1917 m.–1919 m. pr. Gydytojas, visuomenės ir kultūros veikėjas)

Alfonsas Moravskis (vienas iš LSDP kūrėjų bei lyderių XIX a. pab., pirmasis LSDP istorikas, ekonomistas)

Vladas Sirutavičius (vienas iš LSDP lyderių XX a. pr., vienas iš lietuvių socialdemokratų veikėjų per Pirmąjį pasaulinį karą bei 1919 metais, vėliau Steigiamojo Seimo narys. Inžinierius, pramonininkas)

Augustinas Janulaitis (vienas iš LSDP lyderių XX a. pr., taip pat Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse bei jo pradžioje. Žymus teisininkas ir istorikas)

Vladas Požela (vienas iš lietuvių socialdemokratų lyderių Rusijoje 1916–1917 m. pradžioje, LSDP CK narys prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo, vėliau Steigiamojo Seimo narys. Žymus teisininkas)

Antanas Purėnas (vienas iš LSDP Petrogrado organizacijos lyderių 1917 m.; vėliau Steigiamojo Seimo narys. Žymus mokslininkas, profesorius, VDU rektorius)

Jurgis Byla (vienas iš LSDP Petrogrado organizacijos veikėjų 1917 m., vienas iš LKS lyderių, teisininkas)

Jurgis Smalstys-Smolkskis (rašytojas, 1905 m. revoliucijos aktyvus dalyvis, 1917–1918 m. prie RSDDP prisijungusios LSDP Maskvos organizacijos lyderis)

Julius Janonis (poetas, vienas iš lietuvių socialdemokratinio judėjimo Rusijoje aktyvistų 1916–1917 m. pradžioje)

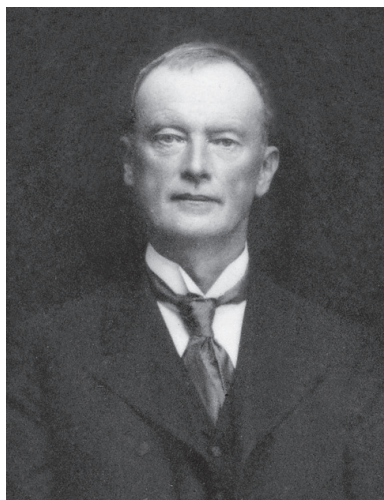
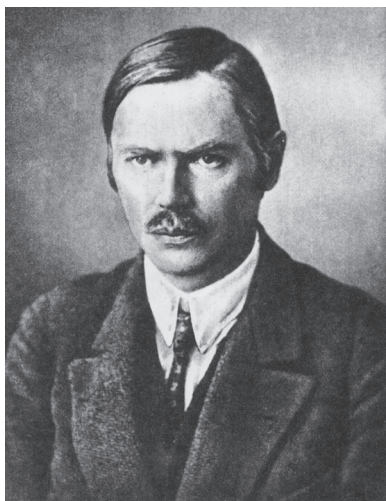
Stasys Digrys (vienas iš LSDP Petrogrado organizacijos veikėjų 1917 m. Vėliau Steigiamojo Seimo narys)

1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos prezidiumas.
Socialdemokratai: pirmas iš kairės P. Bugailiškis, 6-as iš kairės S. Kairys, 10-as iš kairės (tarp sėdinčiųjų) J. Paknys, 3-ias iš dešinės M. Biržiška.

Lietuvos Taryba. Socialdemokratai: 2-as iš dešinės pirmoje eilėje S. Kairys, 5-as iš kairės antroje eilėje M. Biržiška.

Steponas Kairys (Vasario 16-osios Akto signataras, žymus valstybininkas, ilgametis LSDP lyderis ir ideologas; 1919 m. tiekimo ir maitinimo ministras; inžinierius, vėliau VDU profesorius)

Mykolas Biržiška (Vasario 16-osios Akto signataras, žymus politikos, mokslo ir kultūros veikėjas, vienas iš LSDP lyderių prieš Pirmąjį pasaulinį karą bei 1914–1917 m.)

Jonas Vileišis (Vasario 16-osios Akto signataras, vienas iš Lietuvos Tarybos kairiųjų ketveto, vienas iš LSLDP lyderių 1918 m. pab. – 1919 m.)

Stanislovas Narutavičius (Vasario 16-osios Akto signataras, vienas iš Lietuvos Tarybos kairiųjų ketveto)

Lietuvos Tarybos nutarimas
iš 1918 m. gegužės 15 d. dėl Lietuvos nepriklausomybės

Atsižvelgiant į Lietuvos Tarybos
naują ir šventą, ir laimingą
Atkurtą valstybę ir jos laisvę

Pranešimas

Atsižvelgiant į jos pavilną, šioje
nuostatoje, jog dėl Lietuvos nepriklausomybės
pasveikimo mūsų tautos laisvės ir
jos laisvės formos, ir jos Tarybos.

Lietuvos Taryba, kaip geriausia Lietuvos
1918 m. valstybės nuostata ir jos laisvės
Atkurtą ir jos valstybės vyriausybės šioje
nuostatoje.

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė Lietuvos
laisvės atkurti, remiamas propaštant
tautos laisvę ir jos laisvę.

demokratineis pamatais atkurtą Lietu-
vos valstybę su jos laisvę ir jos val-
stybę atkurti. Jos valstybės
nuostata, kurioje yra laisvės ir jos laisvės
nuostata Lietuvos Tarybos pavilnė, kad Lie-
tuvos valstybės pamatai ir jos laisvės
su jos laisvės valstybės pavilnė galėtumė
nuostatai ir jos laisvės nuostatai
slėpiančios laisvės demokratineis būdais
jos laisvės išvaduoti.

Lietuvos Taryba, pranešama apie tai
nuostatai, kaip propaštant
nepriklausomą Lietuvos valstybę.

15. gegužės 1918

Atkurti.

J. V. V. V.
Lietuvos
M. P. V. V.
Atkurti.

Lietuvos Tarybos kairiųjų ketveto 1918 02 15 įteiktas Lietuvos Tarybos nutarimo dėl Lietuvos nepriklausomybės skelbimo tekstas, kurį Lietuvos Tarybos daugumai įsi-
pareigojus priimti kairieji sutiko grįžti į Tarybos darbą.

Prie protokolo Nr. 61
[19]18.II.15 rytą
Lietuvos Tarybos Komisijai
iš p. p. P. Klimo, J. Šaulio
ir Vailokaičio

Išstojusių iš Lietuvos Tarybos
narių M. Biržiškos, St. Kairio,
St. Narutavičiaus ir J. Vileišio

PRANEŠIMAS

Atsakydami į Jūsų pasiūlymą, šiuo pranešame, jog dėlei Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo mes [su]tinkame balsuoti en bloc už sekančią formulą ir grįžti Tarybon.

„Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 15 dieną 1918 m. vienbalsiai nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniuje konferencijos nutarimu rugsėjo 18–23 dien. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos Valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai Rusijos, Vokietijos vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę“.

15. II. 1918. *J. Vileišis, S. Kairys, M. Biržiška, Narutowicz*. Vilnius

N u t a r i m a s.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, ^{taip} vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdama pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti tiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratišku būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai
vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

<i>A. J. Kleckys</i>	<i>D. J. Basanavičius</i>
<i>J. Šernas</i>	<i>J. Bonaitis</i>
<i>A. Domstov</i>	<i>M. Biržiška</i>
<i>S. Č. ... gamin</i>	<i>K. Bonarsky</i>
<i>J. Kanga</i>	<i>A. Davyski</i>
<i>A. Stulginskis</i>	<i>J. Rausis</i>
<i>J. Vailionaitis</i>	<i>J. P. ...</i>
<i>J. Vileišis</i>	<i>Stefanas Kelceuskas</i>
	<i>M. K. ...</i>
	<i>S. Naraitis</i>
	<i>Edmonas Petrus</i>
	<i>K. ...</i>

Vincas Mickevičius-Kapsukas (vienas iš LSDP aktyvistų XX a. 1-ajame dešimtmetyje; vienas iš lietuvių socialdemokratų bolševikų lyderių Pirmojo pasaulinio karo metais)

Zigmąs Aleksa-Angarietis (LSDP CK narys XX a. 1-ojo dešimtmečio antroje pusėje; vienas iš lietuvių socialdemokratų bolševikų lyderių Pirmojo pasaulinio karo metais)

Pranas Eidukevičius (LSDP CK narys 1907–1918 m. Vienas iš LBKP kūrėjų ir lyderių 1918 m.)

Konstantinas Kernovičius (LSDP CK narys Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse bei karo metais. 1918 m. virto komunistu)

Ketvirtasis laikinasis Lietuvos ministrų kabinetas. Socialdemokratai: antras iš kairės sėdi J. Paknys, antras iš dešinės S. Kairys.

Kovai prieš bermontininkus organizuotas partizanų štabas. Antras iš kairės pirmoje eilėje socialdemokratas Kipras Bielinis; pirmas iš dešinės pirmoje eilėje socialdemokratas Vladas Požela.

Juozas Paknys (vienas iš ryškesnių LSDP veikėjų 1917–1919 m.; darbo ir socialinės apsaugos ministras ketvirtojoje Laikinojoje Lietuvos vyriausybėje. Vėliau žymus bankininkas)

Kazimieras Venclauskis (žymus socialdemokratų veikėjas 1918–1919 m. ir vėliau; Steigiamojo Seimo narys, savivaldybininkas, žymus teisininkas)

Vincas Čepinskis (vienas iš LSDP veikėjų 1918–1919 m. ir vėliau. 1919 m. dirbo diplomatinį darbą. Vėliau Steigiamojo Seimo narys, žymus mokslininkas, VDU rektorius)

Petras Klimas (vienas iš Lietuvos Tarybos narių, save laikęs „derančiu į socialistus“ bei apibūdinęs save (1918 m. lapkričio mėnesį) kaip „nepartinį socialdemokratą“; istorikas, diplomatas)

Išvados

1. Sovietiniu laikotarpiu komunistinėje literatūroje Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijai buvo skirta nemažai dėmesio. Tačiau susipažinimas su komunistine tiek lietuvių, tiek apskritai socialdemokratijos istoriografija, ir ypač tyrinėjamo laikotarpio istoriografija, leidžia teigti, kad ji iš esmės nekvestionuodama turėjo remtis V. Lenino suformuota ir kitų rusiškojo bolševizmo – sovietinio komunizmo lyderių ir ideologų plėtotą ir kiek (tačiau ne fundamentaliai) koreguota socialdemokratijos istorinės raidos schema-koncepcija, kuri buvo tapusi sudėtine sovietinio komunizmo ideologijos dalimi. Taigi socialdemokratijos istorija buvo pateikiama per totalitarinės komunistų partijos ideologijos prizmę. Tad savaime suprantama, kad tiek apskritai Lietuvos socialdemokratijos istoriografijai, tiek monografijoje tyrinėjamo Lietuvos socialdemokratijos istorinės raidos laikotarpio istoriografijai buvo būdingas ideologizuotumas, tendencingumas, iškraipymai, nutylėjimai, dirbtinis schematizavimas, supaprastinimai ir pan.

2. Susipažinus su monografijoje tyrinėjamo laikotarpio Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos tyrimų būkle (istoriografija) galima teigti, kad minėta istorija nekomunistinėje (tarpukario, emigracijos bei laikotarpio po 1990 m. kovo 11-osios) istorinėje literatūroje iki šios monografijos nebuvo nuosekliai, visapusiškai ir sistemškai ištyrinėta. Galima taip pat teigti, kad nemaža dalimi tai pasakytina ir apie Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istoriją apskritai, išskyrus gal tik daugiau tyrinėtą (A. Moravskio, L. Sabaliūno, A. Vyšniausko darbai) pradinį šios istorijos laikotarpį XIX a. pabaigoje, iš dalies (tik iš dalies) ir XX a. pradžios laikotarpį (iki 1914 m.). Atsižvelgiant į tai ir į sovietinės komunistinės istoriografijos apžvalgą, kuri aiškiai parodė, kad iš šios istoriografijos susidaryti objektyvaus Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos vaizdo (kaip ir pasaulinės socialdemokratijos istorijos vaizdo) neįmanoma, yra akivaizdu, kad reikia naujų objektyvių Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos tyrimų. Taigi ši monografija ir yra skirta išsamiam Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos istorijos tyrimui istoriškai reikšmingu modernaus XX a. Lietuvos valstybingumo kūrimo laikotarpiu.

3. Atsižvelgiant į tai, kad XIX a. pabaigoje atsiradusi LSDP ideologinių-programinių nuostatų požiūriu buvo tarptautinės kilmės partija bei XIX a. III trečdalyje atsiradusio tarptautinio socialistinio – socialdemokratinio judėjimo dalis, ir į tai, kad, anot istorikų, „naujausiųjų laikų istorikams, norintiems suprasti istorinį reiš-

kinį, ypač svarbu ištirti jo genezę, suprantamą ir kaip pradžią, ir kaip ištakas, ir kaip užuomazgas, ir kaip, galiausiai, chronologinį formavimąsi“, vienas iš šios monografijos skyrių buvo skirtas apibendrintam koncentruotam žvilgsniui į tarptautinės socialdemokratijos ideologinės bei politinės raidos bruožus XIX a. III trečdalyje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tai apžvelgus apibendrintai galima teigti, kad darbininkų judėjimui ir socializmui susijungus atsiradusi ir nuo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ne tik visose Europos šalyse, bet ir daugelyje šalių už Europos ribų pasireiškusi, dominavusios tendencijos požiūriu marksistine socializmo doktrina besivadovavusi socialdemokratija nepaliaujamai didino savo politinę ir visuomeninę įtaką. Nors Pirmojo pasaulinio karo metais socialdemokratiją ištiko idėjinė-politinė bei organizacinė krizė, besitęsusi ir pirmaisiais pokario metais, ir nors jai rimtą iššūkį metė rusiškasis bolševizmas, jo pergalė Rusijoje bei tarptautinio komunistinio judėjimo atsiradimas, tačiau ji (socialdemokratija) daugelyje šalių išlaikė didelę įtaką darbininkų klasei ir kurį laiką toliau didino savo politinę įtaką, nors ilgainiui vienur anksčiau, kitur vėliau daugelyje šalių susidūrusi su fašizmo, nacizmo ir dešiniųjų autoritarinių režimų įsigalėjimu ir patyrė rimtų politinių pralaimėjimų.

4. Lietuvos (lietuvių) socialdemokratijos atsiradimui ir raidai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje įtakos turėjo tiek bendros įvairių šalių socialdemokratinų judėjimų, partijų atsiradimą lėmusios priežastys (kapitalistinių socialinių ekonominių santykių ir struktūrų formavimasis, darbininkų judėjimo radimasis, socialistinių idėjų sklaida), tiek ir specifinės su Lietuvos padėtimi susijusios aplinkybės: agrarinis krašto pobūdis, vėluojantis kapitalistinių santykių formavimasis, Lietuvos gyventojų, ypač miestų ir Vilniaus, tautinė sudėtis (etninis įvairumas), Lietuvos buvimas Rusijos imperijos sudėtyje, pastarosios autokratinė politinė sistema bei vykdoma nacionalinės sprespaudos politika, taip pat iš dalies ir kaip reakcija į pastarąją atsiradę ir besireiškiantys tautinio atgimimo bei tautinio judėjimo procesai. Lietuvių socialdemokratiją reprezentavusios LSDP kaip ir daugelio kitų Europos šalių socialdemokratinų partijų ideologinėms-programinėms nuostatomis XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, buvo būdingas rėmimasis marksistine visuomenės raidos analize ir, bent jau didžiąją minimo laikotarpio dalį, kaip ir nemažai daliai savo valstybingumo neturinčių Vidurio ir Rytų Europos kraštų socialistinių partijų, buvo charakteringas pasisakymas už savo tautų nacionalinį išsivadavimą, kaip jų socialinio išsivadavimo prielaidą. Dėl to lietuvių socialdemokratinis judėjimas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tapo sudedamąja lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalimi, o 1905 m. Lietuvoje prasidėjus „tautinei revoliucijai“ LSDP buvo jos metu, įvairių istorikų vertinimais, „bene didžiausią įtaką lietuvių visuomenėje“ turėjusia, aktyviausia, „veikliausia“ ir „labiausiai politinių įvykių tėkmę lemiančia“ politinė jėga, „įtakingiausia Lietuvoje organizacija“. Tačiau revoliucijos pralaimėjimas sudavė stiprų smūgį tiek LSDP, kaip organizacijai, tiek ir jos veiklos galimybėms ir smarkiai sumažino jos įtaką visuomenėje.

5. Pirmojo pasaulinio karo pradžia bei Vokietijos įvykdyta Lietuvos okupacija lėmė tai, kad čia likusiems dar nuo prieškario laikotarpio sudėtingoje, organizaci-

nės bei politinės veiklos galimybių ir aplinkybių požiūriu, būklėje esantiems lietuvių socialdemokratams ne tik atsirado naujų, specifinių veiklos krypčių, bet ir susidarė prielaidos pakoreguoti savo politines programines nuostatas dėl Lietuvos ateities. Lietuvos teritorijoje veikę socialdemokratai – LSDP nariai, prognozuodami karo nulemtų Europos politinio žemėlapių pokyčių galimybę, atsisakė 1907 m. VII suvažiavime į partijos programą įrašyti Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje reikalavimo ir sugrįždami prie partijos pirmosios programos „dvasios“ labai aiškiai ir, matyt, šiek tiek (nežymiai) anksčiau bei radikaliau už kitas Lietuvoje tuo metu pasireiškusias lietuvių politines jėgas pradėjo pasisakyti už nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimo siekį bei aktyviai, kiek leido galimybės, populiarino šį siekį visuomenėje, taip pat prisidėjo prie į jo įgyvendinimą orientuotų įvairių politinių srovių bendrų veiksmų.

6. 1917 m. iškilus tam tikros Lietuvos atstovybės – Lietuvos Tarybos sukūrimo idėjai Lietuvoje likę socialdemokratai – LSDP nariai pritarė šiai idėjai ir pasisakydami už tai, kad ši Lietuvos Taryba būtų sukurta kiek galima demokratiškesniu būdu, aktyviai dalyvavo šią Tarybą išrinkusioje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Lietuvių konferencijoje Vilniuje, aiškiai akcentuodami, kad ši Lietuvos Taryba turi siekti nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimo.

7. 1917 m. pabaigoje–1918 m. leidžiamame S. Kairio redaguojamame „Darbo balse“ socialdemokratai aiškiai ir nuosekliai pasisakė už nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos Respublikos sukūrimą, akcentavo tautinių mažumų teisių užtikrinimo bei apskritai demokratinės santvarkos būsimojoje Lietuvos valstybėje būtinumą ir nuosaikiai (tuo metu), bet aiškiai negatyviai vertindami Rusijos bolševikų ideologines nuostatas bei politinę praktiką taip pat protestavo ir prieš nedemokratiškumo apraiškas lietuvių dešiniųjų politinių srovių ideologinėse nuostatose ir veiksmuose, ir prieš lenkų dvarininkų siekius Lietuvą prijungti prie Lenkijos.

8. Išrinkti į Lietuvos Tarybą socialdemokratai S. Kairys ir M. Biržiška kartu su dar dviem Lietuvos Tarybos kairiaisiais – demokratu, būsimoju vienu iš žymių socialistų liaudininkų demokratų veikėjų J. Vileišiu bei tuo metu socialdemokratams artimu S. Narutavičiumi Lietuvos Taryboje griežtai pasisakė prieš aneksinius Vokietijos planus, buvo pagrindiniai 1917 12 11 Lietuvos Tarybos nutarimo oponentai bei iš esmės bene pagrindiniai tokio Lietuvos Nepriklausomybės Akto, koks buvo priimtas 1918 m. vasario 16 d., autoriai. Būdami demokratinės Lietuvos Respublikos šalininkais ir griežtai priešindamiesi Lietuvos Tarybos dešinėsios daugumos siekimui Lietuvą paskelbti monarchija bei išrinkti Lietuvos karalių, po tokių sprendimų priėmimo, teigdami, kad Lietuvos Taryba peržengė jai duotus įgaliojimus, 1918 07 11 iš jos darbo pasitraukė.

9. Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių socialdemokratija reiškėsi ne tik Vokietijos okupuotoje Lietuvoje, bet ir už jos ribų – Didžiojoje Britanijoje, JAV, Rusijoje. Prasidėjus karui, LSDP vardu viešai kalbėjo nuo 1914 m. pabaigos Škotijoje veikęs V. Kapsuko vadovaujamas ir laikraštį „Socialdemokratas“ leidęs LSDP Užsienio biu-

ras. Nuo 1916 m. vasaros apsigyvenęs JAV V. Kapsukas įsijungęs į JAV lietuvių socialistų veiklą kartu skelbėsi atstovaujantis vadinamajai LSDP atstovybei Amerikoje. To meto V. Kapsuko straipsniai bei juose pateikti Lietuvos, Rusijos ir tarptautinės socialdemokratijos raidos vertinimai, būtinumo LSDP „suartėti“ su RSDDP bolševikais bei su jais susijungti deklaravimas ir pagaliau pasisakymas prieš Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą rodo, kad jis, kartu su jį palaikiusiais lietuvių socialdemokratais Škotijoje, o vėliau ir JAV, atstovavo lietuvių socialdemokratiniam judėjime vadinamųjų tarptautinių revoliucinių socialdemokratų kryptį, kuriai buvo būdinga tolydžio stiprėjanti orientacija bei evoliucija Rusijos bolševikų ideologinių-politinių nuostatų link. O iš V. Kapsuko (ir ne tik jo) redaguotuose laikraščiuose publikuotų kito ikikarinio laikotarpio LSDP veikėjo Z. Angariečio iš tremties Sibire atsiųstų straipsnių matome, kad pastarasis savo ideologinėmis-politinėmis nuostatomis jau iš esmės 1915–1916 m. laikotarpiu beveik niekuo nesiskyrė nuo V. Lenino vadovaujamų Rusijos bolševikų ir laikytinas pirmuoju ryškiu lietuvių socialdemokratų veikėju, visiškai susitapatinusiu su rusiškuoju bolševizmu.

10. 1916–1917 m., taip pat 1918 m. pradžioje lietuvių socialdemokratinis judėjimas reiškėsi (ypač 1917 m.) ir Vokietijos neokupuotoje Rusijos imperijos teritorijoje (pirmiausia Petrograde, taip pat, ypač po Vasario revoliucijos, ir kituose miestuose). 1916 m. lapkritį įvyko Petrograde veikusių lietuvių socialdemokratų grupių susijungimas bei prisijungimas prie RSDDP (bolševikų) ir įkūrimas pastarosios Petrogrado organizacijos Lietuvių rajono (RSDDP LR), kurio lyderiu tapo V. Požela. Tačiau 1916 m. pabaiga ir 1917 m. pirmi mėnesiai parodė, kad V. Požela ir kiti RSDDP(b) LR veikėjai savo ideologinėmis – politinėmis nuostatomis dar gana smarkiai skyrėsi nuo Rusijos bolševikų. Jie dalyvavo įvairių Rusijoje besireiškusių lietuvių politinių srovių atstovų pasitarimuose, įvairių visuomeninių ir politinių struktūrų (LTT, LLVK ir kt.) formavime ir veikloje. Radikali RSDDP(b) LR bolševizacija prasidėjo tik 1917 m. kovo pabaigoje, kai į Petrogradą iš tremties atvyko Z. Angarietis. Tuo metu buvo nutrauktas bendras darbas su kitomis lietuvių partijomis, o su tuo nesutikdami iš LR išstoję keletas lietuvių socialdemokratų įkūrė su RSDDP(b) nesusijusią LSDP Petrogrado organizaciją, kurią sudarė daugiausia inteligentai ir kuri buvo negausi bei neįtakinga.

11. LSDP Petrogrado organizacijos atstovai, kaip ir prie RSDDP prisijungusios Maskvos LSDP organizacijos atstovai, dalyvavo Petrograde vykusiame Rusijos lietuvių seime (RLS) jame sudarė jungtinę socialdemokratų frakciją, kuri kartu su LSLP frakcija sudarė šiame seime „socialistinių bloką“, besivadovaujantį gana radikaliomis internacionalistinėmis nuostatomis. Šios revoliucinės laikmečio atmosferos susiformavusios nuostatos lėmė tai, kad socialdemokratai, kaip ir apskritai dauguma RLS dalyvavusių socialistų, svarstant pagrindinį RLS darbo klausimą – rezoliucijos dėl Lietuvos ateities priėmimą – pasisakė už apsisprendimo teisę Lietuvai jos Steigiamajame Seime, o ne už tokią rezoliucijos formuluotę, kurioje būtų reikalaujama Lietuvai nepriklausomybės. Be radikaliai demokratinės motyvų – priimti sprendimą dėl Lietuvos ateities gali tik visi Lietuvos gyventojai, o ne tik lietuvių pabėgėliai Rusijoje.

je, – nemaža dalis RLS socialistų, tarp jų ir socialdemokratų, buvo už tai, kad Lietuva neturi atsiskirti nuo revoliucinės demokratinės Rusijos. Socialistų bloko rezoliucijai negavus daugumos RLS balsų, socialdemokratai, socialistai liaudininkai, taip pat prie jų prisijungę santariečiai išėjo iš RLS posėdžių salės ir toliau savo darbą tęsė atskirai vadinamajame kairiajame, revoliuciniame RLS [tęsinyje] bei priėmė kartu su šiomis partijomis savo nuostatas atitinkančią rezoliuciją. Socialdemokratų ir kitų RLS kairiųjų laikysena skatino daug metų vykusią diskusiją dėl to, ar RLS kairieji buvo už, ar prieš Lietuvos nepriklausomybę.

12. Po RLS darbo pabaigos Rusijos lietuvių socialdemokratai kartu su socialistais liaudininkais ir santariečiais kurį laiką dalyvavo vadinamosios antrosios – kairiosios – Lietuvių tautos tarybos (LTT) veikloje. Pastarajai dėl nesutarimų suirus, LSDP Petrogrado organizacija kartu su LSLP bei su tuo metu nepartiniu – nepriklausomu socialdemokratu tapusiu V. Požela sukūrė Rusijos lietuvių Darbo žmonių tarybą (DŽT). Nors LSDP Petrogrado organizacija siekė, kad lietuvių socialdemokratai įvairiuose Rusijos miestuose kurtų tokias pat prie RSDDP neprisidėjusias lietuvių socialdemokratų organizacijas, tačiau tokios susikūrė tik Smolenske ir Tuloje, vėliau šios prisidėjo prie RSDDP(b) ir pasidavė RSDDP(b) LR, tą patį rudenį virtusio RSDDP LS CB, su ir Z. Angariečiu, ir V. Kapsuku priešakyje, vadovavimui. Daugumoje kitų Rusijos miestų lietuvių socialdemokratų organizacijos ar grupės, susikūrusios po 1917 m. vasario revoliucijos ar egzistavusios jau anksčiau, 1917 m. pavasarį–vasarą pateko RSDDP LR įtakon ir prisijungė prie RSDDP(b), kartu atsisakydamos vadintis LSDP organizacijomis.

13. Specifinė situacija susiklostė Maskvoje, kur vietinė lietuvių socialdemokratų organizacija nors 1917 m. pavasarį ir prisijungė prie RSDDP(b), tačiau neatsisakė LSDP organizacijos pavadinimo, dalyvavo Rusijos lietuvių seime Petrograde, pasisakė už DŽT kūrimą ir apskritai laikėsi kitokios pozicijos Rusijos lietuvių bei Lietuvos ateities klausimu nei Petrogrado ar jais sekantys kitų miestų lietuviai bolševikai. Maskvos LSDP organizacija ėmė konkuruoti su Petrogrado LR dėl lietuvių socialdemokratų Rusijoje organizacinio sutelkimo 1917 m. rugpjūčio mėnesį organizuodama Rusijos lietuvių socialdemokratų internacionalistų konferenciją Maskvoje, kur buvo mėginta (kaip paaiškėjo vėliau – nesėkmingai) įkurti „LSDP Rusijoje veikiančių grupių suvienytąją organizaciją“. Po bolševikų atėjimo į valdžią Rusijoje Maskvos lietuvių socialdemokratai įsijungė į RSDDP(b) LS veiklą, dalyvavo jų konferencijose, nors dėl savo politikos 1917 m. ir toliau sulaukdavo aršios Petrogrado lietuvių bolševikų kritikos, o vėliau – griežto komunistinės istoriografijos vertinimo. 1918 m. bolševikams atsisakius socialdemokratų pavadinimo ir pasivadinus komunistais, dalis Maskvos lietuvių socialdemokratų išstojo iš bolševikų partijos, o tų pačių metų vasarą grįžę į Lietuvą ne tik jie, bet ir kai kurie iš 1918 m. pavasarį likusių partijoje bolševikų, pavyzdžiui, buvęs Maskvos LSDP organizacijos lyderis J. Smolskis, prisidėjo ne prie Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos, o prie LSDP.

14. Po bolševikų atėjimo į valdžią probolševikinei orientacijai pasidavė netgi didžioji dalis Petrogrado LSDP organizacijos narių. Kai kurie iš jų (organizacijos lyde-

riai A. Purėnas, Č. Petraškevičius) kurį laiką netgi dirbo V. Kapsuko vadovaujamame Lietuvos reikalų komisariate prie bolševikinės Liaudies komisarų tarybos. O LSDP Petrogrado organizacijos mažuma, su karininku J. Byla ir būsimuoju Lietuvos Steigiamojo Seimo nariu S. Digriu priešakyje, nesutikdami su probolševikine savo organizacijos daugumos orientacija ir griežtai neigiamai vertindami bolševikų diktatūrą, pasitraukė iš organizacijos ir mėgino įkurti organizaciją lietuvių socialdemokratų, besilaikančių tokių pat ideologinių nuostatų, kaip ir Lietuvoje likę LSDP nariai. Tai padaryti šiems „nepartiniais socialdemokratams“, kaip kartais jie būdavo pavadinami, dėl bolševikų vykdyto socialdemokratų veiklos varžymo nepavyko. Grįžę į Lietuvą šie socialdemokratai, kaip ir dalis „internacionalistinės“ probolševikinę laikyseną užėmusių LSDP Petrogrado organizacijos narių su A. Purėnu priešakyje, išitraukė į LSDP veiklą. Tačiau visgi dauguma Rusijoje pasireiškusių lietuvių socialdemokratų, ypač darbininkų, tapo bolševikais.

15. Jeigu neturėsime mintyje LSDP Vilniaus organizacijai, anot ne vieno istorinio šaltinio, priklausiusių prolenkiškų nuostatų dėl Lietuvos politinės ateities besilaikiusių ir dėl to prieštaringame santykiyje su LSDP politinėmis nuostatomis buvusių lenkų socialistų, tai apskritai tarp Vilniuje veikusių lietuvių socialdemokratų 1915–1917 m. didesnių skirtumų dėl ideologinių ir politinių partijos nuostatų nebuvo. Tačiau nuo 1918 m. pradžios, ypač nuo tų metų pavasario, ir Lietuvoje pradėjo reikštis pakankamai ryški idėjinė-politinė diferenciacija tiek tarp čia veikusių LSDP narių, tiek vietiniame socialdemokratiname judėjime apskritai. 1918 03 23 LSDP Vilniaus miesto organizacijos konferencijoje protestuodama prieš S. Kairio ir M. Biržiškos darbą LT iš LSDP išstojo dauguma šios organizacijos narių. Buvo paskelbta apie Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partijos (LBSDP) įkūrimą, į kurios kūrimo procesą įsijungė ir Vilniaus RSDDP menševikų grupė, ir 1918 m. pavasarį Vilniuje iš Rusijos atvykusios komunistės A. Drabavičiūtės įkurta Vilniaus komunistų kuopelė. LBSDP kūrimo procesas baigėsi dviejų partijų sukūrimu – 1918 07 19 Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partijos (LBSDDP), kuri 1918 m. rugpjūčio 14 d. pavadinta Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija (LBKP), ir LBSDP (pavadinta LBSDDP po to, kai šiuo pavadinimu veikusi komunistinė LBSDDP pasivadino LBKP). Aktyviai ir visokeriopai per RKP(b) LS CB remiama Rusijos bolševikų LBKP 1918 m. rudenį plėtojo intensyvią organizacinę ir propagandinę veiklą Lietuvoje. Komunistinėje spaudoje itin aštriai buvo puolami socialdemokratijos ideologinei tradicijai likę ištikimi lietuvių (kaip ir kitų kraštų) socialdemokratai.

16. LSDP ideologinei-politinei tradicijai ištikimi likę Lietuvoje veikę socialdemokratai, papildę iš Rusijos į tėvynę sugrįžusiais ir prie komunistų neprisidėjusiais (ar nuo jų atsimetusiais) lietuvių socialdemokratais, 1918 m. antroje pusėje – laikotarpiu nuo savo atstovų pasitraukimo iš Lietuvos Tarybos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos – reikšdamiesi daugiausia per savo laikraštį „Darbo balsas“ kritikavo, kad ir tuo metu dar palyginti santūriai, tačiau pakankamai nuosekliai ir conceptualiai, bolševizmo teoriją ir praktiką. Lietuvos vidaus politikos kontekste šie socialdemokratai,

nekeisdami savo principinių nuostatų dėl Lietuvos politinės ateities, minimu laikotarpiu nepripažino Lietuvos Tarybos, reikalavo sušaukti naują viso krašto konferenciją, išrinkti naują kraštui atstovaujančią tarybą, kuri savo ruožtu turėtų stengtis kiek galima greičiau organizuoti demokratinius Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimus.

17. 1918 m. lapkričio mėnesį LSDP nepripažino 1918 07 11 Lietuvos Valstybės Taryba (LVT) pasivadinusios Lietuvos Tarybos ir laikė ją demokratijai priešinga institucija. Nepripažindama LVT teisės formuoti kokią nors Lietuvos valdžią, LSDP nepripažino ir A. Voldemaro vadovaujamos Laikinosios Lietuvos vyriausybės sudarymo. „Gyvenamąjį momentą“ įvertinusi „kaip... metą... visuotinos revoliucijos, kuri prasidėjo Rusijoje dar laike karo, po to kilo vakarų Europoje ir plėtosis karą užbaigiant, o labiausiai karui pasibaigus“, po ilgos pertraukos 1918 11 10–17 vykusį LSDP konferenciją, be kitų klausimų (savivaldos formavimo ir t. t.), svarstė galimybę formuoti Lietuvos vyriausybę iš Vilniuje veikiančių socialistinių partijų atstovų ir į svarbiausius vyriausybės postus – ministro pirmininko bei užsienio reikalų ministro – numatė paskirti savo atstovus: K. Venclauskį ir V. Čepinskį. Tačiau greitai LSDP atstovai įsijungė į įvairių Vilniuje veikusių socialistinių partijų derybas dėl Revoliucinės Lietuvos tarybos kaip laikino aukščiausiosios valdžios organo suformavimo. Netrukus šios derybos transformavosi į derybas dėl Vilniaus darbininkų atstovų tarybos (toliau DAT) išrinkimo, kuriai iki Lietuvos darbininkų ir valstiečių tarybų atstovų suvažiavimo turėjo atitekti aukščiausioji valdžia Lietuvoje.

18. Būtent už tokį Lietuvos aukščiausiosios valdžios formavimo variantą – Lietuvos žmonių sukurtą Tarybų valdžią, o ne už Rusijos bolševikų „atneštą“ bolševikinės Rusijos „pavyzdžio“ „Tarybų valdžią“, – 1918 m. gruodžio mėnesį pasisakė dauguma LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos narių su A. Domaševičiumi prišakyje. Už tai, kad iki Lietuvos darbininkų ir valstiečių tarybų atstovų suvažiavimo aukščiausioji valdžia Lietuvoje turėjo priklausyti Vilniaus DAT, A. Domaševičiaus vadovaujama LSDP srovė pasisakė ir po to, kai LSDP nesėkmingai pasirodė Vilniaus DAT rinkimuose, o daugumą, nors ir neabsoliučią, juose gavo LBKP. Tačiau kiti LSDP nariai tiek Vilniuje, tiek kitose Lietuvos vietose (kai kuriose iš jų jie vaidino svarbiausią vaidmenį organizuojant demokratines vietos savivaldybes) 1918 m. gruodžio mėnesį ir toliau pasisakė už tai, kad įvyktų nauja Lietuvių konferencija, turinti išrinkti naują Steigiamojo Seimo rinkimus kuo greičiau organizuosiančią LVT, arba pasisakė už tai, kad naują laikinąją Lietuvos valdžią sukurtų apskričių savivaldybių tarybų delegatų suvažiavimas. 1918 m. lapkritį–gruodžio pirmoje pusėje LSDP viduje išryškėjęs nuomonių skirtumas tapo dar didesnis 1918 m. gruodžio antroje pusėje pasireiškusios politinės krizės Vilniuje metu, kuomet A. Domaševičiui ir nemažai daliai kitų LSDP narių pasisakant už tai, kad aukščiausia valdžia iki tarybų atstovų suvažiavimo priklausytų Vilniaus DAT, kai kurie kiti ryškūs LSDP veikėjai įėjo į LSLDP lyderio M. Sleževičiaus suformuotą antrąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę bei pradėjo dirbti (kai kurie jau ir iki tol dirbo) beatsikuriančios Lietuvos valstybės valdžios struktūrose. Dėl to A. Domaševičiaus vadovaujamas LSDP sparnas nuo jų atsiribojo.

19. LSDP idėjinė-politinė diferenciacija dar labiau sustiprėjo 1919 m. pradžioje. Vieni iš LSDP narių ir lyderių, kaip S. Kairys, J. Paknys ir kiti, tuo metu aktyviai dalyvavo Lietuvos valstybingumo atkūrimo procese. O A. Domaševičiaus vadovaujamos LSDP Vilniaus ir Naujosios Vilnios organizacijos, kalbėdamos visos LSDP vardu, 1919 m. sausio mėn., priešingai savo dar 1918 m. gruodį skelbtam požiūriui, pripažino V. Kapsuko vadovaujamą komunistinę valdžią, bendradarbiavo su ja, ją rėmė ir pagaliau 1919 01 30 bei 1919 02 22–23 savo konferencijose LSDP pavadino LKP (sukurdamos vadinamąją A. Domaševičiaus LKP) ir pasiūlė LBKP pradėti derybas dėl partijų susijungimo, bet tai dėl įvairių priežasčių iki tol, kol bolševikus lenkai išvijo iš Vilniaus, neįvyko, o po to, lenkams suėmus ir įkalinus A. Domaševičių, jau ir taip labai mažai narių turėjusi jo partija pakriko. Po šios dar vienos rusiškojo bolševizmo idėjinio-politinio poveikio lietuvių socialdemokratijai bangos LSDP ir lietuvių socialdemokratinį judėjimą, apskritai, kaip ir ne vienos kitos šalies socialdemokratinį judėjimą, ištikus idėinei-politinei bei organizacinei krizei, lietuvių socialdemokratinio judėjimo ideologinėms-politinėms programinėms tradicijoms 1919 m. atstovavo tik nedidelė grupelė socialdemokratų su į socialisto liaudininko demokratu M. Sleževičiaus vadovaujamą ketvirtąją Laikinąją koalicinę Lietuvos vyriausybę įėjusiais J. Pakniu ir S. Kairiu priešakyje.

20. Pastaroji Lietuvos socialdemokratų grupė savo santykį su bolševizmu ir juo sekusiais bei jo vadovaujamais Lietuvos komunistais išreiškė ne tik šiai grupei priklausiusių socialdemokratų daugiau ar mažiau kritiškais jų atžvilgiu straipsniais spaudoje 1918 m. pabaigoje, bet, savaime suprantama, ir tuo, kad įėjo į su jais kovojusias antrąją bei ketvirtąją Lietuvos laikinąsias vyriausybes, taip pat ir griežtu jų pasmerkimu 1919 m. pradėjusiame eiti „Socialdemokrate“ bei neigiamu jų įvertinimu neoficialiojoje 1919 m. spalio mėnesio LSDP konferencijoje. Laikydamosi lietuvių socialdemokratinio judėjimo tradicijai būdingo ne tik nepriklausomos, bet ir demokratinės Lietuvos Respublikos siekio, minėtoji socialdemokratų grupė ir jai vyriausybėje atstovavę ministrai S. Kairys ir J. Paknys aštriai kritikavo antidemokratinį reiškinių apraišką 1919 m. Lietuvos gyvenime, pavyzdžiui, šalyje egzistuojančią cenzūrą, karo komendantų ir atskirų karininkų po kovos su bolševizmu priedanga naudotus represinius veiksmus, ypač mirties bausmių vykdymą atskiriems epizodiškai su komunistine „tarybų valdžia“ ilgiau ar trumpiau bendradarbiavusiems ar jos įstaigose dirbusiems asmenims. Dėl griežto J. Paknio ir S. Kairio protesto prieš minėtus reiškinius vos neįvyko ketvirtosios Laikinosios koalicinės Lietuvos vyriausybės krizė. S. Kairys ir J. Paknys dirbdami Vyriausybėje taip pat nuolat reikalavo greičiau parengti Steigiamojo Seimo ir savivaldybių rinkimų įstatymo projektus, su jais supažindinti visuomenę ir tada kuo greičiau organizuoti minėtų institucijų demokratinius rinkimus. 1919 m. rudenį žlugus M. Sleževičiaus laikinajai vyriausybei, socialdemokratų atstovai atsisakė įeiti į tuo metu nepartinį tapusio E. Galvanausko vadovaujamą penktąją Laikinąją Lietuvos vyriausybę ir aštriai kritikavo šios Vyriausybės bei LVT politiką.

21. Į Lietuvos valstybingumo kūrimo procesą ir M. Sleževičiaus laikinųjų vyriausybių darbą įsijungusių lietuvių socialdemokratų grupė, iš pradžių 1919 m. daugiau besireiškusi kaip politinė srovė, o ne kaip politinė partija, 1919 m. vasarą–rudenį pradėjo LSDP organizacinio atkūrimo procesą, ir 1919 10 03 Lietuvos socialdemokratų partija buvo užregistruota legaliai veiklai Lietuvos Respublikoje. Užregistruota partijos programa buvo naujai politinei situacijai adaptuota nauja LSDP 1896 m. programos redakcija (kaip ir prieš tai tokiomis buvo 1897 m., 1905 m. ir 1907 m. partijos programos redakcijos). Taigi LSDP, kaip ir dauguma socialdemokratijos ideologinei tradicijai ištikimais likusių (t. y. komunistais netapusių) socialdemokratų, toliau vadovavosi marksistine visuomenės raidos analizės teorija paremta radikalaus šalies politinio, socialinio bei ekonominio gyvenimo demokratizavimo programa. Griežtai kritikuodama antidemokratinis reiškinys šalies politiniame gyvenime bei LVT ir E. Galvanausko vyriausybės politikoje, LSDP susidūrė su savo veiklos varžymais iš valdžios pusės – neleista organizuoti partijos konferencijos, uždraustas LSDP laikraščio „Socialdemokratas“ leidimas. Tačiau nepaisant minėtų ir kitų valdžios trukdymų, dešiniųjų partijų puolimo iš vienos pusės ir nelegaliai veikusių, tačiau darbininkų judėjime, pavyzdžiui, profesinėse sąjungose, įtakingesnių buvusių komunistų itin aršaus puolimo iš kitos pusės, nepaisant nedidelės įtakos silpnam darbininkų judėjimui, nepaisant jos organizacinės struktūros ne tik silpnumo, bet ir beveik nebuvimo, – nepaisant viso to LSDP sugebėjo kaip atskira partija dalyvauti jos taip seniai, ilgai ir atkakliai reikalauto Steigiamojo Seimo rinkimuose ir, kaip parodys šių rinkimų rezultatai, atsižvelgiant į visas ką tik minėtas aplinkybes, pakankamai sėkmingai juose pasirodyti.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

Archyvų ir rankraščių fondai

Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius (LYA LKP DS):

- F. 77 – Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komiteto (CK) dokumentų fondas
- F. 1770 – Socialdemokratinė ir komunistinė organizacijų atsišaukimų fondas
- F. 3377 – Partijos istorijos instituto prie LKP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK filialo fondas
- F. 3744 – RSDDP(b) Lietuvių Sekcijų Centro biuro dokumentų fondas
- F. 4182 – Vinco Mickevičiaus-Kapsuko fondas
- F. 5420 – Zigmo Aleksos-Angariečio fondas
- F. 8697 – Prano Eidukevičiaus fondas
- F. 10507 – Stasio Matulaičio fondas

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):

- F. 923. Ap. 1 – Ministrų kabineto fondas
- F. 937 – Lietuvos socialdemokratų partijos fondas
- F. 938 – „Socialdemokrato“ fondas
- F. 1014 – Lietuvos Valstybės Tarybos fondas

Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAB RS):

- F. 9 – Bendrasis fondas
- F. 49 – „Darbininkų balso“ fondas
- F. 50 – „Echo“ fondas
- F. 64 – Lietuvos socialdemokratų partijos dokumentų fondas
- F. 87 – Pelikso Bugailišio fondas
- F. 117 – Petro Leono fondas
- F. 123 – Alfonso Moravskio fondas
- F. 165 – Mykolo Biržiškos fondas
- F. 191 – Petro Klimo fondas
- F. 225 – Lietuvių draugijos teisių ir agronomijos pagalbai teikti posėdžių protokolų knygos fondas
- F. 231 – Vinco Čepinskio fondas
- F. 237 – Vlodo Poželos fondas
- F. 238 – Česlovo Petraškevičiaus fondas
- F. 267 – Augustino Janulaičio fondas
- F. 359 – Prano Ancevičiaus fondas
- F. 361 – Juozo Vilčinsko fondas

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (LNMMB RS):

F. 5 – Kipro Bielinio fondas

F. 29 – Zenono Ivinskio fondas

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS):

F. 1 – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rinkinys (Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai)

F. 91 – Literatūrinių rankraščių rinkinių fondas

F. 257 – Stepono Kairio fondas

F. 314 – Biržiškų fondas.

Publikuoti šaltiniai

Angarietis Z. Lietuviai bolševikai Rusijoje (1917 metais). – Voronežas, 1918.

Budrys D. L. S. D. Partijos XII-asis suvažiavimas. – Kaunas, 1925.

Demokratinio socializmo tikslai ir uždaviniai. 1951 m. liepos 2 dieną Frankfurte priimtoji Socialistų Internacionalo deklaracija // Lietuvos socialdemokratas, 1989, Nr. 1. P. 5–8.

Dokumentai apie Vasario 16-ąją // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sudarė E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 388–462.

Klimas P. Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung des provisorischen Regierung in November 1918. – Berlin, 1919.

Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. – Vilnius, 2006.

Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas. Parengė Arvydas Gaidys // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 327–340.

Lietuvių social-patriotai. – Voronežas, 1918.

Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai. T. I. 1918–1923. – Vilnius, 1962.

Lietuvos socialdemokratų partijos programa. – [Tilžė], 1905.

Lietuvos Tarybų valdžios dekretai 1918–1919. Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1977.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai T. II (1865–1917). – Vilnius, 1965.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai T. III (1918–1919). – Vilnius, 1968.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. – Vilnius, 1991.

Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo pradžioje: įvykiai, draugijos, asmenybės // <http://www.mab.lt/Pirmasis-pasaulinis-karas-pradzia/>

Lopata R. Lietuvių Berno konferencijos įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio 1917 m. protokolais. // Lietuvos istorijos metraštis. 1992. P. 179–200.

Maksimaitis M. Mykolo Rōmerio autobiografija // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. T. 13. Mykolas Rōmeris. – 1996. P. 180–227.

Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija, 1918–1945. – Vilnius, 1994.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas 1917–1922 m. – Vilnius, 2001.

Pirmųjų Lietuvos Nepriklausomybės metų dokumentai 1918–1920. – Kaunas, 1920.

Priedai // Kairys S. Lietuva budo. – New York, 1957. P. 371–411.

Priedai // Kairys S. Tau, Lietuva. – Boston, 1964. P. 331–452.

Priedai // Klimas P. Dienoraštis 1915–1919. – Chicago, 1988. P. 328–443.

Programas lietuviškos socialdemokratiškos partijos. – Tilžė, 1896.

Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. – Bonn, 1990.

RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro protokolai, 1918 m. gegužės 28 d.–gruodžio 4 d. – Vilnius, 1987.

Römer M. Lietuva karo akivaizdoje. // Baltos lankos, 3. – Vilnius, 1993. P. 205–225.

Sovietų Rusijos invazija į Lietuvą 1918–1919 m. // http://www.archyvai.lt/lt/lya_parodos/sovietu-rusijos-invazija-m4x6.html.

Steigiamojo seimo darbai. – Kaunas, 1920.

Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland 1848–1990. Eine Dokumentation. – Berlin, 1992.

Борьба за Советскую власть в Литве в 1918–1919 гг. Сборник документов. – Вильнюс, 1967.

Бунд в Беларуси, 1897–1921: документы и материалы. Минск, 1997.

Программы политических партий и организаций России конца XIX–начала XX века. – Ростов на Дону, 1992.

Сідаревич А. Да гісторыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады: агляд крыніцаў // Arche, 2006, 4 (44). С. 153–174; 5 (45), С. 221–229; 9 (49), С. 159–171.

Сборник документов по истории рабочего и социалистического движения стран Европы и США. – Москва, 1985.

Ягов В. Программы и уставы важнейших партий II Интернационала. – Москва, 1929.

Periodinė spauda

„Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“, 1899.

„Ateities keliu“, 1946–1949.

„Aušra“, 1914–1915.

„Dabartis“, 1915–1918.

„Darbas“, 1919.

„Darbas“, 1947–1960.

„Darbininkas“, 1905–1906.

„Darbininkų balsas“, 1901–1906.

„Darbininkų balsas“, 1956–1967.

„Darbininkų kalendorius 1917 m.“.

„Darbo balsas“, 1929.

„Darbo balsas“, 1917–1919.

„Darbo frontas“, 1933–1934.

„Darbo visuomenė“, 1934–1936.

„Draugas“, 1904–1905.

„Draugija“, 1914.

„Echo robotnicze“, 1919.

„Echo Życia Robotniczego na Litwie“, 1902–1906.

„Echo Życia Robotniczego“, 1897–1898.

„Jaunoji Lietuva“, 1914–1916.

„Keleivis“, 1917.

„Kibirkštis“, 1924–1926.

„Komunaras“, 1921–1923.

„Komunistas“, 1918–1932.

„Kova“, 1905–1907, 1916–1917.

„Kova“, 1930–1932, 1934–1935.

„Kovos vėliava“, 1918–1919.

„Kultūra“, 1923–1941.

„Laikinosios vyriausybės žinios“, 1918–1919.

„Laisvas žodis“, 1917–1918.

„Laisvė“, 1919.

„Laisvoji Lietuva“, 1918–1919.

„Lietuva“, 1919 m.

„Lietuvių balsas“, 1915–1918.

„Lietuvos aidas“, 1917–1918.

„Lietuvos darbininkas“, 1896–1899.

„Lietuvos darbo balsas“, 1933.

„Lietuvos ūkininkas“, 1914–1915; 1918–1919.

„Lietuvos žinios“, 1914–1915.

„Liuosybė“, 1917.

„Mintis“, 1939–1940.

„Mūsų kelias“, 1933–1934.

„Naujoji gadynė“, 1906.

„Naujoji gadynė“, 1916–1917.

„Naujoji gadynė“, 1926–1927.

„Naujoji Lietuva“, 1915–1918.

„Partijos žinios“, 1906, 1912.

- „Pirmyn“, 1927–1930.
 „Priekalas“, 1931–1938.
 „Robotnik Litewski“, 1896–1899.
 „Santara“, 1917–1919.
 „Saulėtekis“, 1919.
 „Sietynas“, 1919.
 „Skardas“, 1907.
 „Socialdemokratas“, 1915–1916.
 „Socialdemokratas“, 1919–1933.
 „Social-Demokratas“, 1917–1918.
 „Šaltinis“, 1914–1915.
 „Tauta“, 1919.
 „Tiesa“, 1917–1919.
 „Tiesos kardas“, 1919.
 „Vadas“, 1916–1918.
 „Vairas“, 1914–1915.
 „Varpas“, 1913–1914, 1918.
 „Vienybė“, 1914–1915, 1918.
 „Viltis“, 1914–1915.
 „Visuomenė“, 1910–1911.
 „Žaizdras“, 1922–1926.
 „Žarija“, 1907–1908.
 „Žiežirba“, 1928–1930.
 „Знамя труда“, 1918.
 „Наш путь“, 1919.
 „Новая эра“, 1918–1919.
 „Пролетарский Интернационал“, 1918–1919.

Atsiminimai ir dienoraščiai

- Angarietis, Z. Straipsniai ir atsiminimai. – Vilnius, 1982.
 Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. – Klaipėda, 1937.
 Basanavičius J. Dėliai vasario 16 d. 1918 m. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. – London, 1978.
 Bieliauskas. Vilniaus dienoraštis. 1915–1919. – Vilnius, 2009.
 Bielinis K. 1905 metai. Atsiminimai ir dokumentai. – Kaunas, 1931.
 Bielinis K. Dėl ateities (atsiminimai). – Kaunas, 1927–1928.
 Bielinis K. Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai. – New York, 1958 (2-asis leidimas, Vilnius, 1992).
 Bielinis K. Gana to jungo. – New York, 1971.
 Bielinis K. Iš darbininkų judėjimo istorijos (Atsiminimai) // Socialdemokratas, 1927, Nr. 18–25.
 Bielinis K. Katgora ir trėmimas. – Kaunas, 2012.
 Bielinis K. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. – New York, 1959.
 Bielinis K. Žemaičiuose // Socialdemokratas, 1927, Nr. 26–31.
 Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. D. 1. – London, 1960.
 Biržiška M. Iš 1919–1920 m. Vilniaus darbo atsiminimų // Trimitas, 1937, Nr.: 9–12, 15–19, 21–52; 1938, Nr. 3–5.
 Biržiška M. Iš 1919–1920 m. Vilniaus darbo atsiminimų // Vilniaus klausimas 1918–1922 liudininkų akimis. – Trakai, 2013. P. 270–412.
 Biržiška M. Kritiška valanda Lietuvos istorijoje: Politinės Kalėdos 1917 metais. // Lietuvos aidas, 1937 gruod. 23, Nr. 584.
 Biržiška M. Lemiamas žodis pro ūkanas // Mintis, 1949, vas. 14, Nr. 18–19.
 Biržiška M. Ne visuomet dauguma teisinga // Lietuvių dienos, 1959, Nr. 2.
 Biržiška M. Vasario šešioliktoji (Mintys ir atsiminimai) // Amerikos lietuvis, 1947 liep. 12, Nr. 28; liep. 19, Nr. 29; liep. 26, Nr. 30.
 Biržiška M. Vasario Šešioliktosios reikšmė // Mūsų Vytis, 1963, Nr. 4. P. 105–110.
 Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994.
 Cicėnas J. Vilnius tarp audrų. – Vilnius, 1993.

- D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. – Vilnius, 1936.
- Grigaitytė-Novickienė B. Ar kairieji balsavo prieš Lietuvos nepriklausomybę? // *Nepriklausoma Lietuva*, 1953 09 09, Nr. 35. P. 3; 1953 09 16, Nr. 36. P. 3.
- Grinius K. Atsiminimai ir mintys I. – Tiubingen, 1947.
- Grinius K. Atsiminimai ir mintys II. – Chicago, 1962.
- Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. I–III t. – Kaunas, 1935.
- Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. Antroji laida. – Vilnius, 1991.
- Jokantas K. Suv. [alkų] Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu 1914–1918 // *Karo archyvas*, 1937, T. VIII.
- Julius Janonis. Atsiminimai, archyvinė medžiaga, straipsniai. – Vilnius, 1966.
- Kaip kūrėsi Lietuva. Sleževičius prieš Kapsuką. Pasikalbėjimas su p. Felicija Bortkevičiene / Parengė V. B. Pšibilskis // *Lietuvos istorijos studijos*. T. 1. – Vilnius, 1992. P. 107–112.
- Kairys S. Lietuva budo. – New York, 1957.
- Kairys S. Mykolas Biržiška Valstybės Taryboje // *Santarvė*, 1957, Nr. 3. P. 111–112.
- Kairys S. Nepriklausomybės akto išvakarėse // *Kultūra*, 1938, Nr. 2. P. 83–88.
- Kairys S. Tau, Lietuva. – Boston, 1964.
- Klimas P. Dienoraštis 1915–1919. – Chicago, 1988.
- Klimas P. Iš mano atsiminimų. – Boston, 1979 (antras leidimas, Vilnius, 1990).
- Klimas P. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. – Vilnius, 1991.
- Krupavičius M. Atsiminimai. – Chicago, 1972.
- Krupavičius M. Visuomeniniai klausimai. – Chicago, 1983.
- Matulaitis S. Atsiminimai ir kiti kūriniai. – Vilnius, 1957.
- Nagius-Nagevičius V. Atsiminimai apie Lietuvį seimą Petrapilyje // *Karys*, 1953, Nr. 5. P. 98, 101.
- Povylius A. Atsiminimai apie inž. St. Kairį // *Kultūra*, 1938, Nr. 12. P. 780–784.
- Povylius A. Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos. – Šiauliai, 1997.
- Požela V. Jaunystės atsiminimai. – London, 1971.
- Proletarinė revoliucija Lietuvoje. 1918–1919 metų revoliucinių įvykių dalyvių atsiminimai. – Vilnius, 1960.
- Purėnas A. Atsiminimų žiupsnys iš inž. St. Kairio politinės veiklos 1905–1906 metais // *Kultūra*, 1938, Nr. 12. P. 775–779.
- Römeris M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji. – Vilnius, 2007.
- Senn A. E. From Lithuanian Archive. Correspondence and Conversations. I. A correspondence with Steponas Kairys // *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, Volume 21, No. 1. – Spring, 1975.
- Skipitis R. Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. – Chicago, 1961.
- Smalstytė J. Mano tėvas. – Vilnius, 1967.
- Sondeckis J. Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai. – Šiauliai, 1993.
- Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra // *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 9. P. 193–196; Nr. 10. P. 225–226.
- Staugaitis J. Lietuvos nepriklausomybės aušra // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sudarė E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 323–334.
- Stulginskis A. Atsiminimai. – Chicago, 1980.
- Žadeikis P. Didžiojo karo užrašai. – Vilnius, 2013.
- Мартов Л. Записки социал-демократа. Кн. 1. – Берлин, 1922.

Politinių veikėjų tekstai¹

[Angarietis Z.] Kas tie Lietuvos socialdemokratai? – Šiauliai, 1922.

[Leninas V.] Marksistai ir socialdemokratai menševikai. N. Lenino raštai Nr. 5. – Kaunas, 1926.

Angarietis Z. Liaudininkų ir socialdemokratų valdžios darbai. – Tilžė, 1928.

Bauer O. Bolševizmas ar socialdemokratija. – Klaipėda, 1922.

Baueris O. Kelias į socializmą. – Raseiniai, 1920.

Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. 8 Aufl. – Berlin, Bonn, 1984.

Beržas M. [Angarietis Z.] Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas. – (Smolenskas), 1925.

Demokratinio Socializmo Pradai. – Štutgartas, 1949.

Kapsukas V. Buržuazinė Lietuva. – Vilnius, 1961.

Kapsukas V. Raštai. T. 1–12. – Vilnius, 1960–1978.

Kautsky Internet Archive // <http://www.marxists.org/archive/kautsky/index.htm>.

Kautsky K. Marxism and Bolshevism: Democracy and Dictatorship. 1934. // <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/index.htm>.

Kautsky K. Demokratija ar diktatūra // Kautsky K. Seimas ir demokratija. – Kaunas, 1922.

Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats. – Wien, 1918.

Kautsky K. Kas yra socializacija. – Šiauliai, 1920.

Kautsky K. Social Democracy versus Communism (Various Dates). 1946 // <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1930s/demvscom/index.htm>.

Kautsky K. Socialdemokratija ir komunizmas. Sulietuvino dr. P. Ancevičius. – Stutgart, 1949.

Kautsky K. Socijaldemokratų mokslo pamatai. Iš vok. k. vertė P. Kovas. – Philadelphia, 1910.

Leninas V. Prieš revizionizmą. – Vilnius, 1959.

Marksas K. ir Engelsas F. Komunistų partijos manifestas. – Vilnius, 1988.

Marksas K. Kapitalas. T. 1. – Vilnius, 1957.

Morua P. Sieksime teisingesnio pasaulio sukūrimo // Gairės, 2000, Nr. 8. P. 441.

Айхлер В. Этический реализм и социальная демократия. Избранные труды. – Москва, 1996.

Аксельрод П. Б. Кто изменил социализму? (Большевизм и социальная демократия в России). – Нью Йорк, 1919.

Аксельрод П. Б., Мартов Ю. О., Потресов А. Н. О революции и социализме. [Сост. А. П. Ненароков, П. Ю. Савельев] – Москва, 2010.

Бернштейн Э. Проблемы социализма и задачи социал-демократии. – Москва, 1901.

Брандт В. О демократическом социализме. Статьи и речи. – Москва, 1992.

Бухарин Н. Международная буржуазия и Карл Каутский ее апостол. – Москва, 1925.

Жордания Н. Большевизм. – Берлин, 1922.

Зиновьев Г. Е. Война, революция и меньшевизм. – Москва–Ленинград, 1931.

Зиновьев Г. Интернационал умирающий и Интернационал восходящий // Коммунистический Интернационал, 1919, Нр. 7–8.

Каутский К. От демократии к государственному рабству. – Берлин, 1922.

1. Politinių veikėjų tekstai, spausdinti įvairiuose šaltinių sąraše pateikiamuose spaudos leidiniuose, čia nenurodomi. Taip pat čia neįtraukiami istoriografinio bei atsiminimų pobūdžio politinių veikėjų tekstai.

- Каутский К. Большевизм в тупике. – Берлин, 1930.
- Каутский К. Пролетарская революция и ее программа. – Берлин, 1922.
- Каутский К. Терроризм и коммунизм. – Берлин, 1919.
- Каутский К. Эрфуртская программа. Комментарий к принципиальной части. – Москва, 1959.
- Каутский К. Диктатура пролетариата // Каутский К. Большевизм в тупике. – Москва, 2002.
- Каутский К. Марксова теория государства в освещении Кунова. – Москва, 1924.
- Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. Т. 3. – Москва, 1985.
- Маркс и Энгельс о программе и тактике социал – демократии. Сост. Дункер Г. – Ленинград, 1930.
- Мартов Ю. О. Мировой большевизм. – Берлин, 1923.
- Сталин Й. Вопросы ленинизма. Издание одиннадцатое. – Москва, 1951.
- Тов. Р. В. Аксельрод о большевизме и борьбе с ним // Социалистический вестник, 1921 04 20, №. 6. С. 3–7; Ten pat, 1921 05 04, №. 7. С. 3–5.
- Троцкий Л. Война и революция. Крушение Второго Интернационала и подготовка Третьего. Изд. второе. Т. 1–2. – Москва–Петроград, 1923.
- Троцкий Л. Коммунизм и терроризм. Антикаутский. – Москва, 1920.

Literatūra¹

- [Bielinis K.] Socialdemokratai // Lietuvių enciklopedija. T. XXVIII. – Boston, 1963. P. 218–224.
- [Stepono Kairio] Publikacijos <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=Co4692F4A73211E2A-197746164617373&inlanguage=lt>.
- A.V. Istorinė diena // Varpas, 1946, Nr. 1. P. 4–5.
- Abendroth W. Aufstieg und Krise der deutschen Sozial-demokratie. – Köln, 1978.
- Adler G. Geschichte des Sozialismus und kommunismus von Plato bis zur Gegenwart. – Leipzig, 1920.
- Adomonienė O. Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1966–1970. – Vilnius, 1980.
- Adomonienė O., Strazdūnaitė R. Lietuvos istorijos bibliografija 1971–1975. – Vilnius, 1992.
- Alaušius [Girnius J.]. K. Bielinio atsiminimų III tomas // Aidai, 1975, Nr. 7. P. 332–334.
- Alaušius [Girnius, J.]. VI. Poželos jaunystės atsiminimai // Aidai, 1976, Nr. 10. P. 477–478.
- Aleksa Zigmantas E., Kulakauskas A. Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje. – Vilnius, 1996.
- Ališauskas K. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920. T. I. – Chicago, 1972.
- Amerikos lietuvių istorija. Red. A. Kučas. – Boston, 1971.
- Andriūšaitytė J. Kai kurie Lietuvos revoliucinio judėjimo klausimai V. Lenino raštuose // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, T. 2. – Vilnius, 1960. P. 5–23.
- Andriūšaitytė J. Revoliucinių elementų kova Lietuvos socialdemokratijoje už proletarų partiją reakcijos metais (1907–1910). – Vilnius, 1962.
- Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. T. 1–2. – Smolenskas, 1921.
- Angarietis Z. LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918–1919 m.). – Vilnius, 1962.
- Angarietis Z. Pirmieji Lietuvos bolševikai. – Smolenskas, 1921.
- Aničas J. Jonas Vileišis 1872–1942. – Vilnius, 1995.
- Aničas J., Noreikienė S. Lietuvos reikalų komisariato veikla 1917–1918 metais. – Vilnius, 1959.
- Anušauskas A. Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940. – Vilnius, 1993.
- Apanavičius R. Socialdemokratai ir Lietuvos valstybingumas (1896–1992 m.). – Vilnius, 1993.
- Arndt, C. The electoral consequences of third way welfare state reforms: social democracy's transformation and its political costs. – Amsterdam, 2013.
- Astramskas A., Gaigalaitė A. Lietuvos socialdemokratų partijos opozicija tautininkams // Lietuvos istorijos metraštis. 1990. – Vilnius, 1992. P. 61–76.
- Augustino Janulaičio biografija // Andriulis V. Augustinas Janulaitis (1878–1950). – Vilnius, 1972. P. 7–14.
- Aukos, kurių neturėjo būti. Nauji duomenys apie ilgamečio Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriaus Zigmo Angariečio revoliucinę veiklą ir gyvenimą [Danguolės Repšienės pokalbis su Romu Šarmaičiu] // Tiesa, 1988 04 05, Nr. 79. P. 2.
- Bagdonas A. Socialdemokratija nauju aspektu // Politika, 1991, Nr. 6 (30). P. 6–8.
- Bagdonas A., Šatas J. LSDP tapsmas: santykiai su lenkų socialdemokratija // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 27–30.
- Bagušauskas J. Lietuvos visuomenės organizacijų archyvo dokumentai socialdemokratijos istorijai tirti // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 16–20.
- Bahne S. „Sozialfaschismus“ in Deutschland. Zur Geschichte eines Politischen Begriffs // International Review of Social History, Volume 10, Issue 2, 1965. S. 223 // <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/sozialfaschismus-in-deutschland/8754C-DCAF605A8A6329BC9215AE803DF/>
- Bailey, D. J. The Transition to „New“ Social Democracy: the role of capitalism, representation and (hammered) contestation // British Journal of Politics and International Relations, 2009, 11 4. P. 593–612.
- Balevičius Z. Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje. – Vilnius, 1960.
- Balkelis T. Modernios Lietuvos kūrimas. – Vilnius, 2012.
- Balkelis T. The Making of Modern Lithuania. – London, 2009.
- Baltrušis R. Profesorius Antanas Purėnas. – Kaunas, 2008.

1. Istoriografinio pobūdžio straipsniai, išspausdinti šaltinių sąrašė nurodytuose spaudos leidiniuose, šiame literatūros sąrašė nepateikiami.

- Barkauskas A. Kultūra ir visuomenė. – Vilnius, 1975.
- Bärsch C. U. Sozialismus // Schoeps, Knoll, Bärsch. Konservatismus, Liberalismus, Sozialismus. – München, 1981.
- Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left 1860–1980. – Cambridge, 2000.
- Bartsch G. Kommunismus, Sozialismus und Karl Marx. Totalitärer, marxistischer oder demokratischer, Sozialismus. – Aachen, 1969.
- Bauža Č. Kai kurie LKP antifašistinės taktikos klausimai liaudininkų ir socialdemokratų partijų atžvilgiu 1926–1927 metais // LKP istorijos klausimai, 16. – Vilnius, 1974. P. 5–18.
- Bauža Č. LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927–1940 metais // LKP istorijos klausimai, 18. – Vilnius, 1976. P. 21–38.
- Bauža Č. Socialdemokratijos ir komunizmo priešprieša Lietuvoje // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 10–16.
- Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius, 2002.
- Beer M. Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe. – Berlin, 1971 (1931).
- Beer M. Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe. 5 Teil. Die Neueste Zeit bis 1920. – Berlin, 1923.
- Beyme K. von. Sozialismus. Theorien des Sozialismus, Anarchismus und Kommunismus im Zeitalter der Ideologien 1789 – 1945. – Wiesbaden, 2013.
- Beresnevičius P. Legali komunistų partijos veikla Lietuvoje 1920–1940 metais. – Vilnius, 1983.
- Berger S. Communism, Social Democracy and the Democracy Gap // Socialist History: Rethinking Social Democracy, 27 (2005). P. 1–20.
- Berman Sh. The Roots and Rationale of social democracy // Social Philosophy and Policy, 2003, Nr. 1. P. 113–144.
- Bielinis J. Steponas Kairys (1879 01 06–1964 12 16) – socialdemokratas pagal pavardę, žmogus su autoritetu ir aureole // <http://www.lsdsl.lt/lt/pages,id.94>.
- Bielinis K. Karolis Kautskis // Darbas, 1955, Nr. 1. P. 22–25.
- Bielinis K. Mūsų praeitis [1896–1946]. Lietuvos socialdemokratų partijos veiklos duomenys // Jaunasis socialdemokratas, 1947, Nr. 2. P. 10–13; 1948, Nr. 1. P. 6–10; 1948, Nr. 2. P. 4–9; 1948, Nr. 3. P. 6–11; 1948, Nr. 4. P. 11–16; 1948, Nr. 5. P. 13–18. // VUB RS F. 257–273.
- Bielinis Kipras // Lietuviškoji enciklopedija. T. III. – Kaunas, 1935. P. 922–924.
- Bielinis Kipras // Lietuvių enciklopedija. T. II. – Boston, 1954. P. 496–497.
- Bielskis V. Kairiųjų vaidmuo siekiant Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvos žinios, 1930 05 03, Nr. 99. P. 3–4.
- Biržiška M. Eidukevičius Pranas // Lietuviškoji enciklopedija. T. VII. – Kaunas, 1939. P. 567–570.
- Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. T. 2. – Los Angeles, 1953.
- Biržiška M. Pranas Eidukevičius. Bolševikinamoje Lietuvos istorijoje ir tikrovėje // Keleivis, 1950, Nr. 39–42.
- Biržiška M. Prof. Mykolas Römeris (1881–1945) // Tremties metai. – Tübingen, 1947. P. 535–558.
- Biržiška M. Tautos įgaliojimai ir bendras tikslas // Santarvė, 1957, Nr. 3. P. 101–104.
- Biržiška Mykolas // Lietuviškoji enciklopedija. T. III. – Kaunas, 1935. P. 1199–1210.
- Biržiška Mykolas // Lietuvių enciklopedija. T. III. – Boston, 1954. P. 23–25.
- Bytamas D., Boilas K. Demokratija: klausimai ir atsakymai. – Klaipėda, 1997.
- Biveinis P. LSDP: tarp federacijos ir autonomijos // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 33–35.
- Biveinis P. Revoliucinių socialdemokratų kova su oportunizmu ir nacionalizmu Lietuvos socialdemokratiname judėjime pirmosios Rusijos revoliucijos laikotarpiu // LKP istorijos klausimai. T. 41. – Vilnius, 1988. P. 17–29.
- Biveinis P. V. Kapsuko ir Z. Angariečio kova su tarptautiniu oportunizmu (ikispalnis laikotarpis) // LKP istorijos klausimai. T. 45. – Vilnius, 1990. P. 15–29.
- Błaszczak T. Baltarusiai Lietuvos valstybės taryboje 1918–1920 metais // Parlamento studijos, Nr. 15, 2013. – Vilnius, 2014. P. 98–118.
- Blažytė D. Socialdemokratų frakcija Steigiamajame Seime // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida. – Vilnius, 1996. P. 42–47.

- Blažytė-Baužienė D. Visuomenės pasirinkimas: kodėl (pra)laimėjo III Seimas // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 9–29.
- Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžioje. – Vilnius, 2009.
- Bložė M. Politinės partijos ir partinės sistemos // Acta humanitarica universitatis Saulensis 7 (2008). P. 44–54.
- Bložė M. Politinių partijų susikūrimas ir jų veikla Nepriklausomoje Lietuvoje // Lietuvos partijos bei partinė sistema. T. 1. – Kaunas, 1997. P. 50–59.
- Braunthal J. Geschichte der Internationale Bd. 2. 3 Auflage – Berlin-Bonn, 1978.
- Bronner S. E. Karl Kautsky and the Twilight of Orthodoxy // Political Theory, 1982, Vol. 10, No. 4. P. 580–605 // <http://www.jstor.org/stable/190965>.
- Bružas R. Tauta be valstybės. Valstybės kelias. – Vilnius, 2012.
- Brzezinski Z. Nebevaldomas pasaulis. – Kaunas, 1998.
- Bugailiškis Peliksas // Lietuviškoji enciklopedija. T. IV. – Kaunas, 1936. P. 968–971.
- Bukaitė V. Nepriklausomybės Akto signataras Petras Klimas. – Vilnius, 2016.
- Bulavas J. Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje. – Vilnius, 1956.
- Būtėnas J. Julius Janonis. Gyvenimas ir kūryba. 2-asis papildytas leidimas. – Kaunas, 1986.
- Būtėnas J. Julius Janonis. Gyvenimo ir kūrybos apybraiža. – Kaunas, 1973.
- Būtėnas J., Mackevičius M. Mykolas Sleževičius. Advokatas ir politikas. – Vilnius, 1999.
- Būtėnas J., Mackevičius M., Škirpa K. ir kt. Mykolas Sleževičius. – Chicago, 1954.
- Cole G. D. H. Marxism and Anarchism 1850–1890 // A History of Socialist Thought. Vol. II. – London, 1967.
- Cole G. D. H. Socialist Thought. The Forerunners 1789–1850 // A History of Socialist Thought. Vol. I. – London, 1953.
- Cole G. D. H. The Second International 1889–1914 // A History of Socialist Thought. Vol. III. Part I. – London, 1963.
- Colliander B. Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915–1918. – Turhu, 1935.
- Crick B. Socialism. – Milton Keynes, 1987.
- Čepas R. Antifašistinis sukilimas Tauragėje 1927 m. // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai. Vilnius, 1967. P. 97–104.
- Čepas R. Mirties dekretas demokratijos gynėjams – Vilnius, 2001.
- Čepas R. Plečkaitininkai. – Vilnius, 2000.
- Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. I. – Vilnius, 1992 (Chicago, 1977).
- Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. T. II. – Vilnius, 1992 (Chicago, 1986).
- Čepinskis V. Socializmas, jo krizė ir perspektyvos // Kultūra, 1934, Nr. 3. P. 131–136; Nr. 4. P. 198–201.
- Čepinskis Vincas // Lietuvių enciklopedija. T. IV. – Boston, 1954. P. 165–166.
- Čepulienė S. Lietuvos KP kova už miesto ir kaimo proletarų susivienijimą revoliucinėse profsąjungose 1920–1926 m. // Lietuvos TSR MA darbai. A. 2 (13). Vilnius, 1962. P. 119–135.
- Čepulienė S. LKP – profsąjunginio judėjimo organizatorė 1919–1920 m. // LKP istorijos klausimai. T. II. – Vilnius, 1962. P. 79–107.
- Čepulienė S. Profinternas ir Lietuvos profsąjungos (1920–1926) // LKP istorijos klausimai. T. 8. – Vilnius, 1969. P. 5–14.
- Čepulienė S. Profsąjunginis judėjimas Lietuvoje (1919–1926 m.). – Vilnius, 1964.
- Čepulienė S. Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą Lietuvoje (1919 m. antroji pusė–1940 m. antroji pusė). – Vilnius, 1981.
- Česnavičius A. Ekonominės Z. Angariečio pažiūros. – Vilnius, 1976.
- Česnavičius A. Lenininės imperializmo teorijos ir socialistinės revoliucijos teorijos klausimai Z. Angariečio raštuose // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Ekonomika, 1963. T. 4. P. 19–34.
- Čiplytė J. V. Daktaras Andrius Domaševičius. – Vilnius, 2006.
- Dahl R. A. Demokratija ir jos kritikai. – Vilnius, 1994.
- Dahrendorf R. Apmąstymai apie revoliuciją Europoje. – Vilnius, 1990.
- Darbininkų judėjimas // Lietuvių enciklopedija. T. IV. – Boston, 1954. P. 312–314.
- Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos Steigiamasis Seimas. – New York, 1975.

- Davies N. Europa. Istorija. – Vilnius, 2000.
- Demokratija be darbo judėjimo? Sud. A. Bielskis. – Vilnius, 2009.
- Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė. – Vilnius, 2013.
- Die Reformfähigkeit der Sozialdemokratie. Herausforderungen und Bilanz der Regierungspolitik in Westeuropa, hrsg.: Merkel W. Henkes Ch. – Wiesbaden, 2006.
- Diehl K. Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. – Jena, 1923.
- Digrys Stasys // Lietuvių enciklopedija. T. XXVI. Papildymai. – Boston, 1969. P. 184–185.
- Dirvelė E. Klasių kova Lietuvoje 1926 m. – Vilnius, 1961.
- Dixi [Januškevičius M.]. Istorijos lapą atskleidus // Lietuvos žinios, 1924 01 01, Nr. 248. P. 5.
- Domaševičius Andrius // Lietuvių enciklopedija. T. V. – Boston, 1955. P. 104–105.
- Donald M. Marxism and Revolution. Karl Kautsky and the Russian Marxists 1900–1924. – New Haven, London, 1993.
- Draginavičienė A. Marksistinio ateizmo revidavimas lietuviškosios socialdemokratijos ideologų darbuose ir jo kritika Z. Angariečio raštuose // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija. VII. 1966. P. 151–165.
- Draper T. The Ghost of Social-Fascism // Commentary, Feb. 1969, pp. 29–42 // <https://www.commentarymagazine.com/articles/the-ghost-of-social-fascism/>
- Eidintas A. Aleksandras Stulginskis. – Vilnius, 1995.
- Eidintas A. Antanas Smetona ir jo aplinka. – Vilnius, 2012.
- Eidintas A. Antanas Smetona. – Vilnius, 1990.
- Eidintas A. Lietuvos Respublikos prezidentai. – Kaunas, 1991.
- Eidintas A., Žalys V., Senn A. E. Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940. – New York, 1997.
- Eidukevičius Pranas // Lietuvių enciklopedija. T. V. – Boston, 1955. P. 390.
- Einleitung // Programmatische Dokumente der Deutschen Sozialdemokratie. – Bonn, 1990. S. 11–55.
- Eley G. Forging Democracy. The history of the Left in Europe, 1850–2000. – New York, 2002.
- Elvaitė D. Kraštietis, stebinęs įvairiapuse veikla // Radviliškio kraštas, 2006, Nr. 2 (4). P. 12–15.
- Fetscher I. Socialism//Marxism, communism and Western Society. – Vol. VII. – New York, 1973. P. 422–431.
- Fishman D. E. Nuo šadlanų iki masinių politinių partijų: žydų politiniai judėjimai Lietuvoje // Lietuvos žydai. Istorinė studija. – Vilnius, 2012. P. 251–270.
- Fradkina C. Dėl revoliucinės krypties atsiradimo Lietuvos socialdemokratijoje // Komunistas, 1956, Nr. 5. P. 32–45.
- Fradkina C. Lenininė „Iskra“ Lietuvoje 1900–1903 m. – Vilnius, 1951.
- Freyberg J. von, Fülberth G., von, Harrer J., et al. Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975. – Köln, 1975.
- Freidheimas P. Leninas ir darbininkų judėjimo Lietuvoje pradžia [1894 – 1897] // Komunistas, 1980, Nr. 11. P. 30–36.
- Freidheimas P. V. Leninas, Kovos sąjunga ir Lietuvos socialdemokratai // Komunistas, 1985, Nr. 10. P. 53–58.
- Freidheimas P., Suveizdis V. Marksistinės srovės atsiradimas Lietuvos revoliuciniame judėjime // LKP istorijos klausimai, 41. – Vilnius, 1988. P. 5–16.
- Furman E., Šerikova A. Viešosios politikos darbotvarkė: samprata, elementai ir formavimo modeliai // Viešoji politika ir administravimas, 2007, Nr. 21. P. 102–111.
- Gaigalaitė A. Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929–1934 m. – Vilnius, 1957.
- Gaigalaitė A. Lietuvos atstovai Rusijos Valstybės Dūmoje 1906–1917 metais. – Vilnius, 2006.
- Gaigalaitė A. Vasario 16 d. aktas ir jo atsiradimo aplinkybės // Lietuvos istorijos metraštis, 1988. – Vilnius, 1989. P. 41–58.
- Gaigalaitė A. Vasario 16-oji – objektyvus dėsningumas ar atsitiktinumas // Vasario 16-oji – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sud. E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 111–114.
- Gaigalaitė A., Žeimantienė. J. Juozas Purickis-Vygandas. – Vilnius, 2004.
- Galva G. Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija. – Chicago, 1982.
- Gamble A., Wright T. The New Social Democracy. – Oxford, 1999.

- Garliauskas E. LSDP laikraščiai nuo partijos įkūrimo iki spaudos atgavimo // *Socialdemokratas*, 2011, Nr. 5. P. 8; Nr. 6. P. 3, 8.
- Genzelis B. Kelias į Vasario 16-ąją. – Vilnius, 2005.
- Genzelis B. Mykolas Biržiška – politiko veikla // *Voruta*, 2007 12 08, Nr. 27.
- Genzelis B. Socialdemokratijos ištakos ir poreikis // *Gairės*, 2002, Nr. 3. P. 46–48; Nr. 4, P. 39–44.
- Genzelis B. Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje. – Vilnius, 2006.
- Gerutis A. Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys. – Cleveland, 1978.
- Gide Ch., Rist Ch. Ekonominių teorijų istorija. – Kaunas, 1932.
- Gimžauskas E. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. – Vilnius, 2003.
- Gimžauskas E. Dėl lietuvių ir gudų politinių siekių išsiskyrimo genezės I pasaulinio karo metais // *Lituanistica*, 1998, Nr. 4. – Vilnius, 1998. P. 41–51.
- Gimžauskas E. Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917–1918 m.) // *Lituanistica*, 1999, Nr. 4 (40). P. 3–31.
- Gimžauskas E. Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1919 m. sausį // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, Nr. 2. – Vilnius, 2014. P. 143–171.
- Gimžauskas E. Vilniečių nuostatos ir Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012; Nr. 2. – Vilnius, 2013. P. 83–108.
- Gimžauskas E. Vokiečių demokratijos šauklys M. Erzbergeris Vasario 16-osios kontekste // *Lietuvos istorijos metraštis*. 2004 metai. 2. – Vilnius, 2005. P. 93–114.
- Gimžauskas E. Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919 m. // *Karo archyvas*. T. XXV. – Vilnius, 2010. P. 98–123.
- Girdzijauskienė P. 1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje. – Vilnius, 1955.
- Girnius J. Pranas Dovydaitis. – Chicago, 1975.
- Glovackienė J. Lemiamas posūkis. Kominterno vaidmuo Lietuvos komunistų partijos kovoje dėl anti-fašistinio fronto prieš fašizmą ir karą (1933–1937). – Vilnius, 1974.
- Gray J. *After Social Democracy: Politics, Capitalism and the Common Life*. – London, 1996.
- Gray J. Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija. – Vilnius, 2006.
- Gražys J. [J. Biliūnas] Iš mūsų praeities (1892–1896). – Londonas, 1903.
- Grigaliūnienė S. Savų primirštas profesorius Vincas Čepinskis // *Žemgyala*, 2006, Nr. 1. P. 39–40.
- Grigaravičius A. Lietuvos Nepriklausomybės akto istorija // *Voruta*, 2011 06 18, Nr. 12 (726). P. 14.
- Grigaravičius A. Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais // *Darbai ir dienos*, 60. – Kaunas, 2013. P. 23–72.
- Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m. – Vilnius, 1971.
- Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1908–1914. – Vilnius, 1959.
- Griškūnaitė E. Legali darbininkų spauda Lietuvoje 1906–1908 m. („Naujoji gadynė“, „Skardas“, „Žarija“) // Iš Lietuvos kultūros istorijos. T. 7. – Vilnius, 1972. P. 111–141.
- Griškūnaitė E. Leninas ir darbininkų judėjimas Lietuvoje 1894–1914 m. // *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, 1970. T. 1. P. 145–161.
- Griškūnaitė E. Lietuvos revoliuciniai socialdemokratai reakcijos ir naujo revoliucinio pakilimo metais (1908–1914) // *Komunistas*, 1956, Nr. 9. P. 24–31.
- Griškūnaitė E. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų kova dėl darbininkų klasės vienybės 1905 m. // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1975. – Vilnius, 1976. P. 42–50.
- Griškūnaitė E. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų veikla 1905–1907 m. revoliucijoje // *Proletariato kovų avangarde*. – Vilnius, 1981. P. 7–30.
- Grodis A. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920–1926 metais: nuo *modus vivendis* paieškų iki nuolatinės konfrontacijos // *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, Nr. 21. P. 37–57.
- Grodis A. Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1918–1919 metais: orientacija į Didžiąją Britaniją // *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, Nr. 28. P. 60–76.
- Grünwald L. *Legende Weltkommunismus: die Spaltung in der kommunistische Bewegung*. – Graz, 1974.
- Grzęda M. *Socjaldemokratyczna Partia Niemiec 1848–1988. Od partii robotniczej do narodowej*. – Szczecin, 1991.
- Gudas K. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę metu. 1918–1920 m. – Panevėžys, 1997.
- Gudavičius E. 1999 metų vasario 16-osios minėjimo kalba Lietuvos Respublikos Seime // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sud. E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 118–125.

- Gudavičius E., Kiaupa Z., Miknys R., Žostautaitė P. Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.). – Šiauliai, 1991.
- Gumuliauskas A. Lietuvos istorija (1795–2009 m.). Studijų knyga. – Šiauliai, 2010.
- Guogis A. Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai // *Filosofija. Sociologija*, 2014. T. 25. Nr. 2. P. 71–79.
- Guogis A. Švedijos socialdemokratų ideologija 1932–1944 metais. – Vilnius, 2000.
- Heilbroneris R. Didieji ekonomistai. – Vilnius, 1995.
- Yčas M. Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę // *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*. – Kaunas, 1990. P. 21–33.
- Ilgūnas G. Augustinas Janulaitis – socialdemokratas ir mokslininkas // *Lietuvos archyvai*, 1996, Nr. 7. P. 83–90.
- Ilgūnas G. Augustinas Janulaitis – socialdemokratas ir mokslininkas // *Mokslas ir gyvenimas*, 1996, Nr. 7/8 (462/463). P. 14–15.
- Ilgūnas G. Ką byloja archyvai. Panevėžiečių Felikso ir Onos Valiukų nužudymo byla // *Gairės*, 2003, Nr. 1. P. 42–44.
- Ilgūnas G. Kazys Grinius. – Vilnius, 2000.
- Ilgūnas G. Lietuvos socialdemokratijos pradininkai A. Domaševičius ir A. Moravskis // *Mūsų balsas*, 2006 04 28. P. 2, 4, 10.
- Ilgūnas G. Steponas Kairys. – Vilnius, 2002.
- Ilgūnas G. Visų pirma – savarankiška demokratiška respublika // *Gairės*, 2005, Nr. 6. P. 8–11.
- Ivinskis Z. Atbundančios tautos žygiai ir veikėjai. Prof. Mykolo Biržiškos „Lietuvių tautos kelias“ // *Aidai*, 1955, Nr. 1. P. 29–38.
- Ivinskis Z. Kelias į laisvę ir Vasario 16-oji. Žvilgsnis 30-ties metų perspektyvos // *Aidai*, 1948 02, Nr. 11. P. 49–56.
- Ivinskis Z. Lietuvos padėtis 1917 metais ir vasario 16 d. akto genezė. Istorinis žvilgsnis į politinius Pa-baltijo santykius // *Židinys*, 1938. T. 27. Nr. 5–6. P. 611–634.
- Ivinskis Z. Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas // *Židinys*, 1938. T. 29. P. 35–42, 196–211.
- J. V. [Vilčinskas J.] Lietuvos socialdemokratų partijai 80 metų // *Europos lietuvis*, 1976 04 27.
- Jakštas J. Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla. – Chicago, 1979.
- Jakštas J. Nepriklausomos Lietuvos istorija. – Chicago, 1992.
- Jakštas J. S. Kairio „Lietuva budo“ istorinėje perspektyvoje // *Aidai*, 1959, Nr. 2. P. 86–89; Nr. 3. P. 140–141.
- Jakubčionis A. Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose // 1920–1922 metų parlamentinė patir-tis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. – Vilnius, 2000. P. 15–24.
- Jakubėnas A. Lietuvos socialdemokratų partija ir tarptautinis darbininkų judėjimas // *Socialinė de-mokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida* – Vilnius, 1996. P. 79–82.
- Jakubėnas A. Politinių emigrantų veikla užsienyje // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida* – Vilnius, 1996. P. 82–83.
- Janulaitis A. Domaševičius ir Pilsudskis // *Mūsų senovė*, 1940. T. 3. Nr. 1(10). P. 53–62.
- Janulaitis A. Lietuvos nepriklausomybės keliai // *Kultūra*, 1931, Nr. 1. P. 1–9.
- Janulaitis Augustinas // *Lietuviškoji enciklopedija*. T. X. – Kaunas, 1944. P. 427–431.
- Janulaitis Augustinas // *Lietuvių enciklopedija*. T. IX. – Boston, 1956. P. 291–293.
- Jašinskas J. Julius Janonis. Poetas ir revoliucionierius. – Chicago, 1975.
- Jegelevičius S. Ernestas Galvanauskas – Lietuvos kūrėjas // *Lietuvos Respublikos ministrai pirminin-kai*. – Vilnius, 1997. P. 155–214.
- Jekelčyk S. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. – Vilnius, 2009.
- Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100. Edited by Jack Jacobs. – London, 2001.
- Juknevičius P. Socialdemokratijos pradininkas Alfonsas Moravskis. – Panevėžys, 2002.
- Juknienė G. Lenininiai kovos su dešiniuoju oportunizmu principai Lietuvos KP veikloje buržuazijos valdymo metais // *LKP istorijos klausimai*. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 19–30.
- Juknienė G. Lietuvos KP kova prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką (1920–1926). Disertacija is-torijos mokslų kandidato laipsniui gauti. – Vilnius, 1967. // VUB RS. F. 76–856.
- Juknienė G. Lietuvos KP veikla demaskuojant dešiniųjų socialdemokratų pažiūras į proletarinę revo-liuciją ir proletariato diktatūrą // *LKP istorijos klausimai*. T. 24. – Vilnius, 1979. P. 5–17.

- Juknienė G. Lietuvos socialdemokratų pažiūros į religiją ir klerikalizmą // LKP istorijos klausimai. T. 38. – Vilnius, 1986.
- Juknienė G. Lietuvos socialdemokratų pažiūrų agrarinio bei valstiečių klausimu kritika (1920–1926) // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 8. – Vilnius, 1966. P. 56 – 60.
- Juknienė G. LKP taktika kovoje prieš socialdemokratų ideologiją ir politiką 1920–1926 // LKP istorijos klausimai. T. 6. – Vilnius, 1967. P. 56–65.
- Juknienė G. Spalio revoliucija ir dešinieji Lietuvos socialdemokratai // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. – Vilnius, 1967. P. 83–87.
- Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai Lietuvoje. – Vilnius, 1958.
- Jurginis J. Gydytojas Andrius Domaševičius. Laikas ir amžininkai. – Vilnius, 2017.
- Jurginis J. Lietuvos socialdemokratų partijos atsiradimo istorinės prielaidos // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 8.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. – Vilnius, 1968.
- Kairys Steponas // Lietuvių enciklopedija. T. X. – Boston, 1957. P. 252–254.
- Kairiūkštytė N., Gudonytė A. Lietuvių kovų verpetuose. – Vilnius, 2009.
- Kaminskas J. [Kairys S.] Vincas Kapsukas-Mickevičius // Keleivio kalendorius 1961 metams. – Boston, 1961. P. 35–42.
- Kapsukas V. Lietuvos komunistų partijos ištakos ir susikūrimas // Raštai. T. 11. – Vilnius, 1975. P. 382–412.
- Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Sovietų valdžia. – Chicago, 1934.
- Kapsukas V. Pirmoji proletarinė Lietuvos revoliucija ir Tarybų valdžia. – Vilnius, 1958.
- Kapsukas V. Rusijos lietuviai komunistai // Kapsukas V. Raštai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 259–288.
- Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. D. 1. – Petrapilis, 1918.
- Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. D. 2. – [Smolenskas] 1920.
- Kapsukas V. Trumpa LKP istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 9. – Vilnius, 1970. P. 250–258.
- Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Kapsukas V. Raštai. T. 7. – Vilnius, 1964. P. 545–659.
- Karlson I. Lindgren A. M. Kas yra socialdemokratija. – Vilnius, 2002.
- Kasparavičius A. 1922 m. Konstitucijos įvaizdis politinėje retorikoje ir parlamentarizmo likimas Lietuvoje // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų perspektyvoje. Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1998. P. 99–109.
- Kasparavičius A. 1926-ųjų gruodžio 17-osios prielaidų eskizai. Valstybės vidaus ir užsienio politinių problemų sanglauda // Naujasis židinys / Aidai, Vilnius, 1994. P. 26–37.
- Kasparavičius A. Achilo kulnas: parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais // Kultūros barai, 2007, Nr. 1. P. 65–70; Nr. 2. P. 70–74; Nr. 3. P. 69–75; Nr. 4. P. 62–65.
- Kasparavičius A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. – Vilnius, 1996.
- Kasparavičius A. Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais // Lietuvos istorijos metraštis, 1993. – Vilnius, 1994. P. 58–69.
- Kasparavičius A. Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje (1919 04 12–10 06 ir 1926 06 15–12 16) // Lietuvos užsienio reikalų ministrai. – Kaunas, 1999. P. 197–225.
- Kasparavičius A. Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais // Parlamento studijos, 6, 2006. P. 43–70.
- Kasparavičius A. Trečiojo Seimo užsienio politika: tarp iliuzijų ir pragmatizmo // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 52–72.
- Kasparavičius A. Steigiamasis Seimas ir jo oratoriai // Lietuvos istorijos studijos, Nr. 12, 2003. – Vilnius. P. 36–46.
- Kasparavičius A., Jegeravičius S. Naujųjų amžių istorija. I d. Antra knyga. – Vilnius, 1992.
- Kastanauskaitė L. Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940). – Vilnius, 2008.
- Kašauskienė V. Socialdemokratai už Lietuvos valstybės atkūrimą // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 39–42.
- Kašauskienė V. Socialdemokratų opozicija LKDP konstitucinėms nuostatoms Steigiamajame Seime // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų perspektyvoje. Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 1998. P. 89–98.

- Kazimieras Venclauskis. Sud. I. Nekrašienė. – Šiauliai, 2000.
- Kazlauskas V. Lietuvių revoliucinių socialdemokratų požiūris į aktualiausias marksistinės teorijos problemas Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija, 1968. T. 8. P. 161–175.
- Kazlauskas V. Marksistinė filosofijos mintis lietuvių legalioje socialdemokratinėje spaudoje 1906–1908 metais („Naujoji gadynė“, „Skardas“, „Žarija“) // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija, 1966. T. 7. P. 167–176.
- Kazlauskas V. Marksistinės visuomeninės-filosofinės minties raida Lietuvoje 1905–1919 m. Kand. dis. Vilnius, 1968 // VUB RS. F. 76/Ds991.
- Keizikaitė A. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos įtaka revoliuciniam judėjimui Lietuvoje 1918–1919 metais // Mokslo darbai (Vilniaus ped. in-tas). T. 4. (Visuomeniniai mokslai) – Vilnius, 1958. P. 33–58.
- Keršys M. [Krupavičius M.] Lietuvių politikos partijos. – Kaunas, 1920.
- Keršys M. [Krupavičius M.] Lietuvių politinės partijos. – Kaunas, 1919.
- Kiaupa Z. Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius, 2004.
- Kilčiauskas V. Komunistinė periodinė spauda kovoje už marksistinės-lenininės partijos sukūrimą Lietuvoje 1917–1918 metais // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 103–118.
- Kirvelis D. 1905 metai: socialdemokratija Lietuvoje ir Didysis Vilniaus Seimas // Gairės, 2005, Nr. 10. P. 36–39.
- Kirvelis D. 1918 m. Vasario 16-oji: Kas pasisakė už demokratinę respubliką // Gairės, 2011, Nr. 2. P. 2–3.
- Kirvelis D. Jonas Vileišis ir Vasario 16-osios Aktas // Mokslas ir gyvenimas, 2001, Nr. 12.
- Kirvelis D. Lietuviškosios nepriklausomybės kūrimas 1905 metais Užpaliuose // Gairės, 2005, Nr. 11. P. 28–32.
- Kirvelis D. Lietuvos socialdemokratijai – 115 metų // Socialdemokratas, 2011, Nr. 4. P. 1, 3.
- Kirvelis D. Lietuvos socialdemokratijai ir Lietuvos valstybingumo idėjai – 110 metų // Mūsų balsas, 2006 04 28. P. 1, 3, 10.
- Kirvelis D. Ramybės drumstėjas Jurgis Smolskis-Smalstys ir jo šeima // Gairės, 2011, Nr. 10. P. 32–39.
- Kirvelis D. Socialdemokratai ir Lietuvos nepriklausomybė: 100 metų Lietuvos socialdemokratijai ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėjai // Gairės, 1996, Nr. 5. P. 7–12.
- Kirvelis D. Socialdemokratinės savivaldos kūrėjas // Gairės, 2005, Nr. 3–4. P. 15–18.
- Kirvelis D. Vasario 16-osios Akto formuluotės istorija // Gairės, 2008, Nr. 2. P. 2–5.
- Kirvelis D. Vasario 16-osios Akto formuluotės istorija // Socialdemokratas, 2011, Nr. 2. P. 1–2.
- Kitschelt H. The Transformation of European Social Democracy. – Cambridge, 1994.
- Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 m. – Vilnius, 1978.
- Klimas P. Kaip buvo nustatyta mūsų vėliava? // Varpas, Nr. 14, 1976. P. 21–25.
- Klimas P. Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. – Kaunas, 1990. P. 1–20.
- Klimas P. Trumpa vasario 16 dienos istorija // Lietuva, 1920, Nr. 37 (319). P. 1, 2, 7.
- Klimavičius R. Neįminta XX amžiaus Lietuvos istorijos mįslė. Vasario 16-osios akto pėdsakais. – Vilnius, 2003.
- Klimavičius R. Vasario 16-osios aktas: teksto formavimo šaltiniai ir autorystės problema // Istorija LIX–LX. – Vilnius, 2004. P. 57–66.
- Kocka J. Istorijos mokslas ir atvira visuomenė // Istoriografija ir atvira visuomenė. – Vilnius, 1998. P. 23–35.
- Kolakowski L. Die Hauptströmungen Marxismus. Entstehung, Entwicklung, Zerfall. Bd. 2 Miunchen, Zurich, 1978.
- Komodaitė J. ir kiti. Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1986. P. 589–590.
- Komodaitė J. Komunistų bendražygis. Pažymint A. Domaševičiaus gimimo 100-ąsias metines // Komunistas, 1965, Nr. 11. P. 61–64.
- Komodaitė J. Lietuvos komunistų partijos pirmtakai // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 65–88.
- Komodaitė J. Revoliucinės socialdemokratijos atsiradimas Lietuvoje // Komunistas, 1971, Nr. 6. P. 39–43.
- Komodaitė J. RSDDP antrasis suvažiavimas ir socialdemokratų organizacijos Lietuvoje. – Vilnius, 1983.
- Komodaitė J. Socialdemokratų organizacijos Lietuvoje RSDDP II suvažiavimo laikotarpiu // Internacionalizmo keliu. – Vilnius, 1973. P. 5–45.

- Komodaitė J., Šarmaitis R. Nustatyta I LSDP suvažiavimo vieta // Lietuvos komunistų partijos istorijos klausimai, T. 6. – Vilnius, 1967. P. 201–202.
- Kriauciūnienė Z. A. Domaševičiaus komunistų partija // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdie-na. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 15–20.
- Kriauciūnienė Ž. Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais // Litu-anistika, 1991, Nr. 3. P. 23–35.
- Kriščiūnas E. Komunisto revoliucionieriaus Z. Angariečio asmenybės ir veiklos bruožai // Istorija, LXIV. – Vilnius, 2006. P. 33–39.
- Kriščiūnas E. Pagrindiniai socialistinės revoliucijos teorijos raidos bruožai Lietuvos marksistų dar-buose 1917–1940 m. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1985. T. 3. P. 38–49.
- Krištaponis V. „Nėra laiko – mes turime skubėti“ // Gairės, 2008, Nr. 12. P. 41–44.
- Krištaponis V. Lietuviškosios socialdemokratijos kūrėjas iš Kairiškių // Gairės, 2007, Nr. 5. P. 34–37.
- Krištaponis V. Mokslininkas ir visuomenininkas iš Malavėnų kaimo // Gairės, 2007, Nr. 4. P. 41–44.
- Krištaponis V. Savo puoselėtos sistemos gniuždytas // Gairės, 2012, Nr. 4. P. 40–42.
- Krištaponis V. Socialdemokratijos idealisto kelias // Gairės, 2008, Nr. 11. P. 40–42.
- Krivickas V. The programs of the Lithuanian Social democratic party 1896–1931 // Journal of Baltic Studies. 1980. Vol. XI. Nr. P. 99–111.
- Krupavičius A. Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos // Politinės partijos Lietuvoje. Atgi-mimas ir veikla. – Kaunas, 1996. P. 1–92.
- Krupavičius A. Politinės partijos: organizacija, funkcijos, ideologija // Šiuolaikinė valstybė. – Kaunas, 1999. P. 175–202.
- Krupavičius A., Lukošaitis A. Politinės partijos ir partinė sistema // Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Sud. A. Krupavičius ir A. Lukošaitis. – Kaunas, 2004. P. 297–342.
- Kubilius V. Julius Janonis. – Vilnius, 1962.
- Kubilius V. Julius Janonis. Antras pataisytas leidimas. – Vilnius, 1970.
- Kučys A. Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai. – Chicago, 1993.
- Kulvičius V. Lietuvių komunistų veikla Petrograde (1917.X.–1918) // Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto darbai, 1960. T. 12. P. 3–27.
- Kulvičius V. Petrogrado lietuvių bolševikų darbas lietuvių kareivių tarpe Rusijoje (1917–1918.III.) // LKP istorijos klausimai. T. 7. – Vilnius, 1968. P. 7–20.
- Kvieska V. Lietuvių Seimo Petrograde 10 metų sukaktuvės // Lietuvos žinios, 1927 o6 13, Nr. 131. P. 2–3.
- Kvietkauskas M. Mykolo Biržiškos publicistika XX a. pradžios Vilniaus spaudoje: intelektualo biogra-fijos bruožai // Knygotyra, 2006. T. 46. P. 216–237.
- Lademacher H. Social Democracy // Marxism, communism and Western Society. Vol. VII. – New York, 1973. P. 404–421.
- Laidler H. W. History of Socialism. – New York, 1968.
- Lamb P. Historical Dictionary of Socialism. Third edition. – London, 2016.
- LaPalombara J., Weiner M. The origin of political parties // The West European Party System, Edited by Peter Mair. – Oxford, 1990. P. 25–30.
- Lasinskas P. Rusijos lietuvių seimas Petrograde // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XX. – Vilnius, 2011. P. 543–544.
- Laukaitytė R. Lietuviai Valstybės dūmoje // Lietuvos istorijos metraštis, 1992. – Vilnius, 1994. P. 31–44.
- Laurėnas V. Normalios politikos genezės atvejais. Lietuvos politinės sociologijos studija. – Klaipėda, 2001.
- Laurėnas V. Spartėjančios visuomenės politinis režimas. Lietuvos politinės sociologijos studija. – Klai-pėda, 2017.
- Laurinavičius Č. Dėl lietuvių ir lenkų susitarimo galimybių 1919 m. balandžio–birželio mėnesiais // Litu-anistika, 1993, Nr. 3.
- Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija // Akiračiai, 1992, Nr. 5. P. 6–8.
- Laurinavičius Č. Leono Sabaliūno monografijos netradicinė recenzija // Laurinavičius Č. Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai. – Vilnius, 1997. P. 20–30.
- Laurinavičius Č. Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai „Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893–1914 m.“ // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – Vilnius, 1993. T. 4. P. 437–448.

- Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga–1919 m. pirmoji pusė // Laurinavičius Č. Politika ir diplomatija. – Vilnius, 1997. P. 42–65.
- Lavelle A. The Death of Social Democracy. Political Consequences in the 21st Century, 2008.
- Lazauskienė A. Lietuvos savivaldybės 1918–1920 m. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. – Kaunas, 2004 // LNMMS RS. F. 132–2901.
- Lebedys J. A. Janulaitis – marksizmo klasikų vertėjas // Lietuvos istorijos metraštis, 1978. – Vilnius, 1979. P. 19–27.
- Lemke M. Republikanischer Sozialismus. Positionen von Bernstein, Kautsky, Jaures und Blum. – Frankfurt(Main), New York, 2008.
- Lempertas I. Fašistinis režimas Lietuvoje. – Vilnius, 1975.
- Lempertas I. Kai kurie LKP strategijos ir taktikos klausimai kovojant prieš fašistinę diktatūrą 1934–1940 m. laikotarpiu // LKP istorijos klausimai. T. 1. – Vilnius, 1959. P. 139–160.
- Lempertas I. LKP apie svarbiausius darbininkų klasės tikslus kovos prieš fašistinę diktatūrą laikotarpiu (1934–1940 m.) // LKP istorijos klausimai. T. 4. – Vilnius, 1964. P. 37–54.
- Leonavičius J. Petras Leonas – Lietuvos sąžinė. – Kaunas, 2002.
- Lesčius V. Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 metais. – Vilnius, 1992.
- Lesčius V. Lietuvos kariuomenės kova prieš bermontininkus // Kavaliauskas V. Lietuvos karžygiai. T. III. Vilnius, 2011. P. 13–41.
- Levin N. Jewish Socialist Movements 1871–1917 While Messiah Tarried. – London and Meanly, 1977.
- Liaukonis A. F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje. – Vilnius, 1961.
- Lichtheim G. A Short History of Socialism. – Glasgow, 1975.
- Liekis A. Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai. – Vilnius, 2011.
- Liekis A. Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 3. Lietuvis Amerikoje. – Vilnius, 2005.
- Liekis A. Lietuvių tautos prisikėlimas. – Vilnius, 2007.
- Liekis A. Prezidentinė Lietuva (1919–1920, 1926–1940). – Vilnius, 2013.
- Liekis A. Signatarai: vasario 16. – Vilnius, 1996. P. 77–102, 166–186.
- Liekis A. Teisė ir teisingumas Lietuvoje (1940). I. – Vilnius, 2008.
- Liekis Š. A State within a State? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925. – Vilnius, 2003.
- Lietuva, T. I. – Vilnius, 2008.
- Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. I. Įvadas. – Kaunas, 1931 (Vilnius, 2006).
- Lietuvis A. [Moravskis A.] Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. // Kultūra, 1931, Nr. 4–8.
- Lietuvis A. [Moravskis A.], N. N. [Vileišis J.] Augis darbininkų judėjimo Lietuvoje. – Plymutas, 1900.
- Lietuvis A. Die litauische Arbeiterbewegung // Neue Zeit, 1899, Nr. 49. S. 708–716.
- Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 1. Autoriai. – Vilnius, 2004.
- Lietuviškieji slapyvardžiai. Lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 2. Slapyvardžiai. – Vilnius, 2004.
- Lietuvos albumas. – Kaunas, 1921.
- Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918. D. 1. – Kaunas, 2001
- Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialistų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.
- Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 543.
- Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka – Vilnius, 1989.
- Lietuvos istorija. X tomas. I dalis. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). – Vilnius, 2013.
- Lietuvos istorijos bibliografija, 1976–1980. – Vilnius, 2006.
- Lietuvos istorijos bibliografija, 1981–1985. – Vilnius, 2008.
- Lietuvos karalius Mindaugas II-asis // Mažasis židinys, 1947, Nr. 12. P. 39–42.
- Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. T. 1. – Vilnius, 1971.
- Lietuvos nepriklausomybės klausimas Petrapilio lietuvių seime // Mažasis židinys, 1946, Nr. 7. P. 11–13.
- Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai. – Vilnius, 1997.
- Lietuvos Respublikos prezidentai. – Vilnius, 1995.

- Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas. – Vilnius, 2007.
- Lietuvos Respublikos vyriausybės [1918 XI 11–1940 VI 15]. – Kaunas, 1993.
- Lietuvos socialdemokratų partija // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 6. – Vilnius, 1980. P. 561–562.
- Lietuvos socialdemokratų partija // Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija. T. II. – Vilnius, 1968. P. 395–397.
- Lietuvos socialdemokratų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. P. 589–590.
- Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. – Vilnius, 2006.
- Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–1924. – Kaunas, 2005.
- Lietuvos TSR istorija 1. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. – Vilnius, 1985.
- Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1957 metų. – Vilnius, 1958.
- Lietuvos TSR istorija. T. II. Nuo 1861 iki 1917 metų. – Vilnius, 1963.
- Lietuvos TSR istorija. T. III. Nuo 1917 iki 1940 metų. – Vilnius, 1965.
- Lietuvos TSR istorijos bibliografija, 1940–1965. – Vilnius, 1969.
- Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. – Kaunas, 1999.
- Linde G. Die Deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg. – Wiesbaden, 1965.
- Linden M. van der. Western Marxism and the Soviet Union. A Survey of Critical Theories and Debates since 1917. – Brill, Leiden, Boston, 2007.
- Literatūra apie Steponą Kairį // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A73311E2A-197746164617373&inlanguage=lt>
- Liulevičius V. Išeivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe. – Chicago, 1981.
- Lopajevs S. LKP požiūris į buržuazines partijas Lietuvoje. – Vilnius, 1974.
- Lopata R. Karalių turnyras // Kultūros barai, 1992, Nr. 12. P. 68–69.
- Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 253–270.
- Lopata R. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 metais // Lietuvos istorijos metraštis 1992. – Vilnius, 1994. P. 67–90.
- Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 9. – Vilnius, 1996.
- Lopata R. Nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas. – Trakai–Vilnius, 1997.
- Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje. – Vilnius, 1995.
- Lukoševičius V. Prano Eidukevičiaus socialinių-ekonominių pažiūrų formavimasis į nuoseklias marksistines-leninines pažiūras // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika. T. VI. Šąs. 1. – Vilnius, 1965. P. 21–41.
- Lukšas A. Išdavęs šeimą ir tėvynę // Lietuvos žinios, 2015 06 05. P. 10–11.
- Lukšas A. Kovotojas, nemėgęs revoliucijų // Lietuvos žinios, 2012 08 24. P. 26–27.
- Lukšas A. Signataras S. Kairys: „Gyvenome nepaprastą metą“ // Lietuvos žinios, 2016 01 08. P. 10–11.
- M. B-ka [Biržiška M.]. Andrius Domaševičius // Lietuvių enciklopedija. T. VI. – Kaunas, 1937. P. 1206–1212.
- M. B-ka [Biržiška M.]. Eidukevičius Pranas // Lietuviškoji enciklopedija. T. VII. – Kaunas, 1939. P. 567–570.
- Mačionis Z., Čepinskis J. Profesorius Vincas Čepinskis. – Vilnius, 1992.
- Mačiuka A. Moksliskai apie socialdemokratus // Metmenys, 59, 1990. P. 183–186.
- Mačiulis D., Staliūnas D. Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga–1940 m.). – Vilnius, 2015.
- Mačiulis J. Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas. – Vilnius, 2011.
- Mayer H. Die Oktoberrevolution und die internationale Sozialdemokratie (1917–1940). Stichpunkte // Utopie kreativ, H. 76 (Februar 1997). S. 58–67.
- Maiminas J. Teorijos ir tikrovė. Buržuazinių ekonominių teorijų ir programų Lietuvoje (1919–1940 m.) kritika. – Vilnius, 1960.
- Maksimaitis M. Lietuvos Tarybos institucionalizavimasis paskelbus nepriklausomybę // Jurisprudencija: mokslo darbai. T. 9 (111). – Vilnius, 2008. P. 37–45.
- Maksimaitis M. Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais. – Vilnius, 2001.
- Maksimaitis M. Lietuvos valstybės konstitucijų istorija. – Vilnius, 2005.

- Maksimaitis M. Lietuvos valstybės taryba kaip konstitucinis institutas (1918 m. lapkritis–1920 m. gegužė) // *Jurisprudencija: mokslo darbai*. T. 21 (13). – Vilnius, 2001. P. 23–36.
- Maksimaitis M. Mažoji konstituantas. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą. – Vilnius, 2011.
- Maksimaitis M. Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus. – Vilnius, 2006.
- Maksimaitis M. Parlamentarizmo teisinis reguliavimas Lietuvoje 1918–1940 metais // *Parlamentas ir valstybinės valdžios institucijų sąranga*. Liber Amicorum Česlovui Juršėnui. – Vilnius, 2008. P. 35–70.
- Maldeikis P. Mykolas Krupavičius. – Chicago, 1975.
- Maliukevičius R. Lietuvių darbininkų laikraštis „Vilnis“. – Vilnius, 1959.
- Maliukevičius R. V. Kapsukas – Lenino mokinys ir bendražygis // *Komunistas*, 1970, Nr. 4. P. 40–46.
- Maliukevičius R. Vincas Kapsukas Amerikoje // *Gimtas kraštas*, 1968 12 26, Nr. 52.
- Maliukevičius R. Vinco Kapsuko visuomeninė-politinė veikla 1903–1918 m. Istorijos mokslų kandidatė disertacija. – Vilnius, 1964 // *LYA LKP DS*. F. 3377. Ap. 48. B. 812.
- Mančianskas F. Visuomeninės V. Kapsuko pažiūros. – Vilnius, 1987.
- Marcelis A. Lietuvos KP kova už darbininkų klasės ir darbo valstiečių sąjungą 1927–1940 metais // *Leninizmo pergalė Lietuvoje*. – Vilnius, 1970. P. 82–104.
- Maslauskienė N. Kai kurie „Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraižos“ pirmojo tomo rengimo klausimai // *LKP istorijos klausimai*, 44, 1989. – Vilnius, 1989. P. 21–34.
- Matulaitis Stasys // *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 7. – Vilnius, 1981. P. 324.
- Matulaitis Stasys // *Lietuvių enciklopedija*. T. XVII. – Boston, 1959. P. 521–522.
- Matulaitis Stasys // *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 3. – Vilnius, 1987. P. 17.
- Matulaitis Stasys // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XIV. – Vilnius, 2008. P. 452.
- Matusas J. Šaulių sąjungos istorija. Antrasis leidimas. – Sydney, 1966.
- McLellan D. *Marxism after Marx*. Fourth Edition. – New York, 2007.
- Mehring F. *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*. I Teil // *Mehring F. Gesammelte Schriften*. Bd. I. – Berlin, 1980.
- Meyer T. *Die Transformation der Sozialdemokratie. Eine Partei auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*. – Bonn, 1998.
- Meyer T. *Praxis der Sozialen Demokratie*. – Wiesbaden, 2005.
- Meyer T. *Sozialismus*. – Wiesbaden, 2008.
- Melrose J. Das Aufrechterhalten Scheinradikale Alibi: The Golden Age of Social Democratic Marxism Reconsidered // *Working USA: The Journal of Labor and Society*, 2015. Vol. 18. P. 291–305 // <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/wusa.12176/full>.
- Merkel W. Europos socialdemokratija XX a. pab.: trečiojo kelio paieškos // *Politologija*, 2001, Nr. 1. P. 2–44.
- Merkelis A. Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. – New York, 1964.
- Merkelis A. Didysis varpininkas Vincas Kudirka. – Chicago, 1989.
- Merkys V. Atminties akivarai. – Vilnius, 2009.
- Merkys V. Bolševizmui – 80 // *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, Nr. 7. P. 4–6.
- Merkys V. Darbininkų judėjimas Vilniuje 1905–1907 m. revoliucijos išvakarėse. – Vilnius, 1957.
- Merkys V. Knygnešių laikai. 1864–1904. – Vilnius, 1994.
- Merkys V. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas [ligi 1904 m.]. – Vilnius, 1987.
- Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė // *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, 1966. T. 3 (22). P. 138–151.
- Merkys V. Lietuvos socialdemokratai ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.) // *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*. – Vilnius, 1989. P. 4–22.
- Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje. – Vilnius, 1982.
- Merkys V. Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901–1904 metais. – Vilnius, 1959.
- Merkys V. Liudvikas Janavičius. – Vilnius, 1964.
- Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. – Vilnius, 1967.
- Meškauskas E. Socializmas kaip sociologinė problema // *Metmenys* 69, 1995. P. 138–151.
- Micelmacheris V. Daktaras J. A. Domaševičius – pirmasis LTSR sveikatos apsaugos liaudies komisaras // *Sveikatos apsauga*, 1958, Nr. 7. P. 3–12.
- Michelsonas S. Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961). – Boston, 1961.

- Mickevičius-Kapsukas Vincas // Lietuvių enciklopedija. T. XVIII. – Boston, 1959. P. 354–356.
- Miknys R. Įvadas. Mykolas Rōmeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas // Mykolas Rōmeris. Dienoraštis, 1918 m. birželio 3-oji–1919 m. birželio 20-oji. – Vilnius, 2007. P. IX–XLVII.
- Miknys R. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 10. – Vilnius, 1995.
- Miknys R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valstybingumo tradicija lietuvių tautinio judėjimo politinėje programoje (teorinis ir praktinis aspektai) // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. – Vilnius, 2009. P. 117–143.
- Miknys R. Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika // Mykolas Rōmerio mokslas apie valstybę. – Vilnius, 1997. P. 27–81.
- Miknys R. Masonerijos kuluaruose. Ieškant Vilniaus klausimo sprendimo // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 4. P. 201–212.
- Miknys R. Mykolas Rōmeris Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. T. 13. Mykolas Rōmeris. – 1996. P. 88–113.
- Miknys R. Tarp istorinės ir etnografinės Lietuvos: ar buvo bandyta ieškoti Lietuvos autonomijos formulės 1905 metais? // Parlamento studijos, 5, 2005. – Vilnius, 2005. P. 48–64.
- Mykolas Biržiška (1882–1962) // <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=C139FF98F21711E3B008746164617373>
- Milkevičiūtė G. V. Kapsuko žingsnių aidas 3. Gyventa ir dirbta ne veltui // Vakarinės naujienos, 1988 07 07. P. 2.
- Milkevičiūtė G. Vinco Kapsuko žingsnių aidas 1. Didžiųjų įvykių išvakarėse // Vakarinės naujienos, 1988 07 05. P. 2.
- Mironovas A. Revoliucinės socialdemokratijos vystymasis Lietuvoje // Lietuvos valstybinio kūno kultūros instituto moksliniai-metodiniai darbai. Rinkinys 1. – Vilnius–Kaunas, 1956.
- Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“ (I dalis): gydytojo, rašytojo, kritiko, visuomenininko, politiko ir istoriko Stasio Matulaičio veiklos bruožai iki 1925 m. // Suvalkija, 2012, Nr. 1. P. 34–42.
- Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“ (III dalis): Stasio Matulaičio „Atsiminimų“ rašymo istorija, keletas fragmentiškų ir apibendrintų žvilgsnių į jo gyvenimą // Suvalkija, 2013, Nr. 1. P. 31–37.
- Mitrulevičius G. „Pilviškių daktaro“ gyvenimo „zigzagai“: Stasys Matulaitis ir jo patirtys po 1925 metų – istorikas, politinis emigrantas, tremtinys, aktyvus komunistas ir antikomunistas (II dalis) // Suvalkija, 2012, Nr. 2. P. 17–29.
- Mitrulevičius G. Apie socialdemokratinę Gruzijos Respubliką, bolševikinės Rusijos įvykdytą jos užpuolimą ir užgrobimą 1921 m. bei istorinių Lietuvos socialdemokratų požiūrį į visa tai // www.lsdsl.lt.
- Mitrulevičius G. Apie socializmo ir komunizmo sąvokų sampratas bei jų tarpusavio santykį // Gairės, 2001, Nr. 3. P. 27–32; Nr. 4. P. 16–23.
- Mitrulevičius G. Ar buvo SSRS socializmas: socialdemokratų ir kitų kairiųjų požiūriai istoriniu aspektu // Gairės, 2007, Nr. 9. P. 30–38; Nr. 10. P. 35–43; 2008, Nr. 1. P. 39–46; Nr. 5. P. 18–24; Nr. 9. P. 24–31.
- Mitrulevičius G. Ar socialdemokratai siekia įgyvendinti demokratinį socializmą? Apie socialdemokratinės socializmo sampratos aktualizavimo poreikį // Gairės, 2012, Nr. 1. P. 32–37.
- Mitrulevičius G. Bekompromisiniai istorinio dokumento autoriai. Stepono Kairio ir kitų Lietuvos Tarybos kairiųjų vaidmuo priimant Vasario 16-osios Aktą // Gairės, 2012, Nr. 2. P. 37–43.
- Mitrulevičius G. Kas yra socialdemokratų partija: Stepono Kairio ir jo vadovaujamos tarpukario LSDP atsakymai // www.lsdsl.lt.
- Mitrulevičius G. Kas valdo Europą: socialdemokratai ar liberalai. Mintys dėl socialdemokratijos politinės ideologijos pavadinimo // Gairės, 2001, Nr. 10. P. 42–43.
- Mitrulevičius G. Kipras Bielinis: visuomeninės-politinės veiklos iki Steigiamojo Seimo bruožai // Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas, 2014, Nr. 1 (33). P. 29–34.
- Mitrulevičius G. Kipro Bielinio politinė ir visuomeninė veikla tarpukariu // Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas, 2014, Nr. 2 (34). P. 31–38.
- Mitrulevičius G. Lenin Vladimir // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 11. Vilnius, 2007. P. 730–731.

- Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratai iki Steigiamojo Seimo // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. – Vilnius, 2006. P. 17–61.
- Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. – Vilnius, 2006. P. 201–222.
- Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratijos bei pirmosios jos programos atsiradimo istorinės aplinkybės // Gairės, 2001, Nr. 7. P. 43–47.
- Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų politika III Seimo metais // Gairės, 2006, Nr. 12. P. 28–34.
- Mitrulevičius G. Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919–1922 metais // Gairės, 2006, Nr. 5. P. 31–36; Nr. 6. P. 25–31.
- Mitrulevičius G. LSDP veiklos Lietuvoje [1914–1918] bruožai // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 35–38.
- Mitrulevičius G. Pirmoji LSDP programa // Gairės, 2001, Nr. 5. P. 25–30.
- Mitrulevičius G. Radikaliai demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstitucijas // Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai = Societal studies: research papers. – Vilnius, 2014, Nr. 6 (3). P. 706–740.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratai 1922 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo procese (1920–1922 m.) // Gairės, 2007, Nr. 7. P. 32–39; Nr. 8. P. 26–35.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratai ir Lietuvos Tarybos sukūrimo procesas // Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai. 1. – Vilnius, 2005. P. 103–126.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose 1920–1927 // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose. – Vilnius, 2006. P. 63–102.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratai Steponas Kairys ir Mykolas Biržiška Lietuvos Tarybos darbe: santykis su Vasario 16-osios Akto priėmimu // Parlamento studijos, 11, 2011. P. 62–104.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratijos sėkmės bei nesėkmės XX a. // Gairės, 2001, Nr. 12. P. 34–42.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratų (LSDP) santykis su Lietuvos Respublikos demokratizacijos procesu Steigiamojo Seimo darbo metu 1920–1922 m. // Parlamento studijos, 9, 2010. P. 79–124.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratų politinės nuostatos bei veikla Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu: 1915 m. ruduo–1917 m. pirmoji pusė // Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai. 2. – Vilnius, 2004. P. 121–146.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratų santykis su Lietuvos (Valstybės) Taryba 1918 m.: nuo Vasario 16-osios Akto priėmimo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos // Parlamento studijos, 14, 2013. P. 91–135.
- Mitrulevičius G. Socialdemokratų vaidmuo Lietuvos valstybingumo (at)kūrimo idėjos atgimimo procese (XIX a. pabaiga–1918 m.) // Gairės, 2008, Nr. 2. P. 35–44.
- Mitrulevičius G. Steponas Kairys apie socializmo ir bolševizmo santykį // Gairės, 2012, Nr. 9. P. 36–39; Nr. 10. P. 40–44.
- Mokslinis komunizmas. Vadovėlis. – Vilnius, 1985.
- Moravskis Alfonsas // Lietuvių enciklopedija. T. XIX. – Boston, 1959. P. 262–263.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A. Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m. – Šiauliai, 2007.
- Moschonas G. In The Name of Social Democracy. The Great Transformation 1945 to the Present. – London, New York, 2002.
- Moschonas G. The Electoral Crisis of Social Democracy: The great Retreat of the European Social Democratic Parties (1950–2009), International workshop by Transform! Europe, Palma de Majorca, 12th–13th mars 2010. <http://www.transform-network.net/uploads/media/MoschonasElectoralSD_o2.pdf>, 2012 06 12.
- Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. – Vilnius, 1996.
- Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas. Antroji pataisyta laida. – Vilnius, 2005.
- Motulaitė V. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų kova dėl internacionalinės marksistinės darbininkų partijos įkūrimo Lietuvoje 1905–1907 metais // Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės, 1987 m. sausis. Šeštoji knyga. – Vilnius, 1987. P. 140–143.
- Motulaitė V. Lietuvos revoliucinių socialdemokratų veikla siekiant socialdemokratinį organizacijų vienybės (1896–1907) // LKP istorijos klausimai. T. 45. – Vilnius, 1990. P. 5–14.
- Motulaitė V. Vienybė brendo kovoje // Komunistas, 1986, Nr. 6. P. 80–84.
- Mūsų konstitucionalizmo raida. – Vilnius, 2003.

- Naujas požiūris į Lietuvos istoriją. – Vilnius, 1989.
- Nekrašius J. Lietuvos advokatūra: Šiaulių advokatai (XVII a.–XXI a. pradžia). Enciklopedinis žiny-nas. – Vilnius, 2013.
- Noreikienė S. 1926 m. birželio 13 d. darbo žmonių demonstracija Kaune Lietuvos politiniam gyveni-mui // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1985. T. 3 (92). P. 84–95.
- Noreikienė S. 1926 m. lapkričio 21 d. fašistinis išpuolis Kaune ir jo panaudojimas viešai telkiant reakci-jos jėgas // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1987. T. 1 (987). P. 44–57.
- Noreikienė S. Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais [1920–1926] // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A., 1978. T. 1 (62). P. 89–101; T. 4 (65). P. 75–86; 1979. T. 1 (66). P. 79–91; 1980. T. 3 (72). P. 63–81.
- Noreikienė S. Kauno įgulos kareivių 1920 m. sukilimas ir politinės partijos // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1983. T. 4 (85). P. 46–56.
- Noreikienė S. Lietuvos Valstybės Taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje–1920 m. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1976. T. 4. P. 85–94; 1977. T. 1. P. 75–86, T. 2. P. 61–71.
- Noreikienė S. LKP kovos už bendrą darbininkų frontą pradžia (1922–1923 m.) // LKP istorijos klausimai, 6. – Vilnius, 1967. P. 41–53.
- Noreikienė S. Revoliucinis darbininkų judėjimas Lietuvoje 1919–1923 m. // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 165–205.
- Norkus Z. Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. – Vilnius, 2014.
- Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. – Vilnius, 1996.
- Norkus Z. Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija lyginamosios istori-nės sociologijos požiūriu. – Vilnius, 2008.
- Novagrockienė J. Daugiapartinės sistemos formavimasis ir raida Lietuvoje. Disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui gauti. Vilnius, 1996. // VUB RS. F. 76–3578.
- Novagrockienė J. Politikos mokslo pagrindai. – Vilnius, 2001.
- Ochmanski J. Historia Litwy. Wyd. 3. – Wrocław, 1990.
- Pakalka J. Steigiamojo Seimo Lietuvos socialdemokratų (LSDP) frakcija // Mintis. Politikos ir kultūros žurnalas. – London, 1971. P. 68–84.
- Paknys Juozas // Lietuvių enciklopedija. T. XXI. – Boston, 1960. P. 371.
- Paltarokas K. Socialis klausimas. – Kaunas, 1921.
- Panevėžys. Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą. Red. A. Masilionis. – Chicago, 1963.
- Panitch L., Leys C. The End of Parliamentary Socialism: From New Left to New Labour. – London, New York, 2001.
- Partijos istorijos institutas prie LKP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas. – Vil-nius, 1973.
- Patirgas Z. [Ivinskis Z.] Keli bruožai iš Lietuvos socialdemokratų praeities // Žiburiai, 1946 05 11, Nr. 19. P. 3; 1946 05 18, Nr. 20. P. 3.
- Patriubavičius J. A. Žmogus su autoritetu ir su aureole // <http://www.lsd.lt/lt/pages,id.94>.
- Pauliukonis P. Penktieji metai atsiminimų šviesoje // Aidai, 1963, Nr. 1. P. 29–33.
- Pauliukonis P. Revoliucijos išsigimimas: Prof. Stepono Kairio atsiminimų II tomui pasirodžius // Ai-dai, 1964, Nr. 10. P. 471–476.
- Pauliukonis P. Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei. Prof. Stepono Kairio antrasis atsiminimų tomas // Draugas, 1964 08 15. P. 3–4.
- Perrin J. W. The German Social Democracy // The North American Review. Vol. 192. Nr. 659 (Oct. 1910). P. 464–472. <http://www.unz.org/Pub/NorthAmericanRev-1910oct-00464?View=PDF>
- Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. – Kaunas, 1989.
- Pivoras S. Modernaus pasaulio istorija (XIX–XX a.). – Vilnius, 2003.
- Plečkaitis V. Nepriklausomybės Akto signataras Jurgis Šaulys. – Vilnius, 2015.
- Political Ideologies. A Reader and Guide. Edited by Mathew Festenstein and Michael Kenny, Oxford University Press, 2005.
- Ponarski Z. Przyczynek do genezy litewskiej socjaldemokracji // Z pola walki, 1983, Nr. 2 (102). P. 168–176.
- Ponarski Z. Socjaldemokracja Litewska a PPS w koncu XIX w. // Z pola walki, 1985, Nr. 1 (109). P. 105–112.

- Poškus J. Socialdemokratijos raida Šiaulių apskrityje // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 64–70.
- Poškus J. Šiaulių krašto socialdemokratai // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 75–79.
- Potthoff H., Miller S. The Social Democratic Party of Germany 1848–2005. – Bonn, 2006.
- Požela Vladas // Lietuvių enciklopedija. T. XXIII. – Boston, 1961. P. 385–386.
- Prazauskas A., Unikaitė I. Politologijos pagrindai. – Kaunas, 2007.
- Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais. – Vilnius, 2009.
- Pšibilskis V. B. Parama socialdemokratiniam jaunimui // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 47–51.
- Pšibilskis V. B. Peliksas Bugailiškis ir jo „Gyvenimo vieškeliais“ // Peliksas Bugailiškis. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai, 1994. P. 4–23.
- Pšibilskis V. B. Socialdemokratinės spaudos baruose // Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida – Vilnius, 1996. P. 71–75.
- Pšibilskis V. Septyniadešimt šeštasis Vilniaus universiteto rektorius // Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas. Veiklos ir atsiminimų studija. – Vilnius, 2005. P. 14–86.
- Pukszo A. Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe Wilno w latach 1915–1920. – Toruń, 2006.
- Punelis V. Socialdemokratinės jaunimo organizacijos Tarpukario Lietuvoje. – Vilnius, 1999.
- Purėnas Antanas // Lietuvių enciklopedija. T. XXIV. – Boston, 1961. P. 249–250.
- Purėnienė L. Inžinierius Steponas Kairys. Biografijos bruožai // Kultūra, 1938, Nr. 12. P. 16–33.
- Purėnienė Liuda // Lietuvių enciklopedija. T. XXIV. – Boston, 1961. P. 250.
- Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje didžiojo karo metu // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928. – Kaunas, 1990. P. 44–58.
- Puzinas J. Kelias į Lietuvos Nepriklausomybės atstatymą. – b. v. 1968.
- Račkauskas K. Lietuvos konstitucinės teisės klausimai. – New York, 1967.
- Ramonaitė A., Jokubaitis A., Kavaliauskaitė J., Morkevičius V., Vinogradnaitė I., Žiliukaitė R. Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos. – Vilnius, 2009.
- Raudeliūnienė G. Kauno universiteto studentų socialdemokratinės draugijos „Žaizdras“ (1925–1938 m.) veikla // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1977. T. 2 (59). P. 73–81.
- Raudeliūnienė G. Lietuvos darbo žmonių kovai prieš vokiškuosius okupantus 1917–1918 metais // LKP istorijos klausimai. T. 7. – Vilnius, 1968. P. 21–35.
- Raudeliūnienė G. Lietuvos socialdemokratinio jaunimo sąjungos „Žiezirba“ veikla 1922–1936 m. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1977. T. 1 (58). P. 87–96.
- Raudeliūnienė G. Rankraštiniai laikraščiai kovoje prieš vokiečių okupacinį režimą Lietuvoje 1915–1918 m. // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 7. – Vilnius, 1969. P. 21–36.
- Rautio, V-M. Die Bernstein-Debatte: die politisch-ideologischen Strömungen und die Parteiideologie in der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1898–1903. – Helsinki, 1994.
- Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. – Vilnius, 1990.
- Repšys J. Zigmas Angarietis – marksizmo-leninizmo propagandistas Lietuvoje 1917–1918 m. // Istorija. T. 5. – Vilnius, 1958. P. 63–72.
- Reschke M.; Krell Ch.; Dahm J. u.a. Geschichte der Sozialen Demokratie. – Bonn, 2012.
- Revesz L. Die Liquidierung der Sozialdemokratie in Osteuropa. – Bern, 1971.
- Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Red. R. Šarmaitis. – Vilnius, 1957.
- Romer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu Litewskiego. – Lwow, 1908.
- Römeris M. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. – Vilnius, 2005.
- Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. – Kaunas, 1937.
- Rosenberg A. Demokratie und Sozialismus. Zur politischen Geschichte der letzten 150 Jahre. – Frankfurt am Main, 1962.
- Rudokas J. „Buvau veiklus įvykių dalyvis“ // Gairės, 2009, Nr. 1. P. 44–47.
- Rūsen J. Istorika. – Vilnius, 2007.
- Sabaliūnas L. Lietuvos socialdemokratija I–IV. // Akiračiai, 1972, Nr. 1. P. 12; 1972, Nr. 2. P. 14; Nr. 3. P. 13; Nr. 4. P. 15.

- Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in perspective 1893–1914. – Durham and London, 1990.
- Sabaliūnas L. Social Democracy in Tsarist Lithuania, 1893–1904 // *Slavic Review*, 31, 1972. P. 323–342.
- Sabine G., Thorson T. Politinių teorijų istorija. – Vilnius, 1995.
- Samanis A. Steponas Kairys: Lietuva budo // *Aidai*, 1958, Nr. 6. P. 278.
- Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. – Cambridge, 2005 (1976).
- Sassoon D. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. – New York, 1996.
- Sawicki J. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos. – Vilnius, 1999.
- Schieder W. Kommunismus // *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 3. – Stuttgart, 1982. S. 455–529.
- Schieder W. Sozialismus // *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* Bd. 5. – Stuttgart, 1984. S. 923–996.
- Schiller T. Demokratischer Sozialismus / Sozialdemokratie // *Lexikon der Politik*. Band I. Politische Theorien. – München, 1995. S. 49–56.
- Schöler U. „Despotischer Sozialismus“ oder „Staatsklaverei“? Die theoretische Verarbeitung der sowjetrussischen Entwicklung in der Sozialdemokratie Deutschlands und Österreichs (1917 bis 1929). – Munster, 1990.
- Schumpeter J. Kapitalizmas, socializmas ir demokratija. – Vilnius, 1998.
- Senkonis S. Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai // *Tėvynės sargas*, 1952. T. 3. Nr. 2 (9). P. 224–242.
- Senn A. E. Die bolschewistische Politik in Litauen 1917–1918 // *Forschungen zur Osteuropäischen geschichte*, Vol. 5, 1957. P. 93–118.
- Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920 m. – Vilnius, 1992.
- Senn A. E. The Emergence of Modern Lithuania, 1918–1920. – Boston, 1959.
- Sireika J. 1918 m. pab.–1919 m. politinė situacija Lietuvoje ir vietinės savivaldos kūrimasis // *Moderniosios savivaldos susikūrimas ir raida Baltijos šalyse*. – Šiauliai, 1999.
- Sireika J. Jackus Sondeckis // *Gyvenimas Lietuvai*. Knyga apie Jackų Sondeckį, Šiaulių burmistą, VLIK'o vadovybės narį, Lietuvos patriotą. – Šiauliai, 1993. P. 9–71.
- Sireika J. Kazimieras Venclauskis – žymus Lietuvos savivaldybininkas ir politikas // *Kazimieras Venclauskis*. – Šiauliai, 2000. P. 45–46.
- Sireika J. Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931. – Šiauliai, 1998.
- Sireika J. Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskrities vadovai 1919–1940 m. // *Šiaulių apskrities istorijos raida: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. J. Sireika. – Šiauliai, 2004.
- Sireika J. Šiaulių krašto moderniosios vietos savivaldos kūrimo(si) procese 1918 m. pabaigoje // *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 14 (2012). P. 261–274.
- Sirutavičius Vladas // *Lietuvių enciklopedija*. T. XXVII. – Boston, 1962. P. 505–506.
- Sluckaitė G. LSDP dokumentų Lietuvos centriname valstybės archyve apžvalga // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. – Vilnius, 1996. P. 20–22.
- Smaldone W. European Socialism. A Concise History with Documents. – Plymouth, 2013.
- Sniečkus A. Vincas Mickevičius-Kapsukas. – Vilnius, 1957.
- Sniečkus A. Vincas Mickevičius-Kapsukas. Antras leidimas. – Vilnius, 1960.
- Socialdemokratų frakcijos narių biogramos Lietuvos Respublikos 1920–1927 m. Seimuose // *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*. – Vilnius, 2006. P. 103–200.
- Sozialismus // *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Bd. 9. – Basel, 1995. S. 1166–1210.
- Spurga S. Demokratija ir pilietinė visuomenė nacionalinėse valstybėse ir Europos Sąjungoje: Vidurio ir Rytų Europos demokratizacija. – Vilnius, 2012.
- Stakeliūnaitė D. Liaudininkai koalicingiuose žaidimuose. 1918. gruodis–1919 m. spalio // *Darbai ir dienos*, 7 (16), 1998. P. 121–139.
- Stakeliūnaitė D. Valsiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. Daktaro disertacija. – Kaunas, 2000 // LNMMB RS. F 132–1469.
- Staliūnas D. Lietuvių ir žydų politinio bendradarbiavimo epizodai XX a. pradžioje // *Lietuvos žydai. Istorinė studija*. – Vilnius, 2012. P. 271–282.
- Staliūnas D. Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų. – Vilnius, 2009.

- Stasys Matulaitis // Lietuvių enciklopedija. T. XVII. – Boston, 1959. P. 522.
- Stasiūnas V. K. Politinė Mykolo Biržiškos veikla XX a. pradžioje // Lietuvos aidas, 2005 10 01, Nr. 228. P. 8; 2005 10 05, Nr. 231. P. 9; 2005 10 06, Nr. 232. P. 9; 2005 10 08, Nr. 234. P. 9.
- Steger M. The quest for evolutionary socialism: Eduard Bernstein and social democracy. – Cambridge, 2006.
- Stonienė V. RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro biuro ir Lietuvos Reikalų komisariato leidybinė veikla 1917–1918 m. // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. T. 4. – Vilnius, 1965. P. 53–79.
- Stražas A. Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: Der Fall Ober Ost, 1915–1917. – Wiesbaden, 1993.
- Stražas A. 1917 m. popiežiaus „taikos“ nota ir lietuvių buržuazinių nacionalistų paslaugos Vokietijos imperializmui // LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija III. – Vilnius, 1962. P. 93–118.
- Stražas A. Kaip vokiškieji dešinieji socialdemokratai rėmė Vokietijos imperializmo planus pavergti Lietuvą (1915–1918 m.) // Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai. T. IV. – Vilnius, 1958. P. 145–179.
- Stražas A. Kaizerinės Vokietijos pozicija „Oberosto žemės“ atžvilgiu po Brest-Litovsko taikos // Istorija IX. – Vilnius, 1967. P. 35–55.
- Stražas A. Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu. Atgailavimas ar veidmainystė? // Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija XII. – Vilnius, 1971. P. 57–64.
- Stražas A. Prūsijos valdančiųjų sluoksnių nusistatymas Lietuvos ir Kuršo atžvilgiu 1915–1918 m. // Istorija XIII. – Vilnius, 1972. P. 5–18.
- Stražnickas J. Žygis: Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. – Kaunas, 1999.
- Stuke H. Socialism, Early // Marxism, communism and Western Society. Vol. VII. – New York, 1973. P. 431–449.
- Subačius L. Felicija Bortkevičienė – politikė // Parlamento studijos, 7, 2007. P. 73–90.
- Sudavičius B. LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 m.). – Vilnius, 1961.
- Sudavičius B. LKP taktikos 1933–1935 m. keitimo klausimas // LKP istorijos klausimai. T. 3. – Vilnius, 1963. P. 65–76.
- Surblys A. Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.) ir jų aktualumas šiandien // <http://knyga.kvb.lt/uploads/files/studija.doc> failo html kopija.
- Suveizdis V. Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiname judėjime (1883–1894) // LKP istorijos klausimai. T. 32. – Vilnius, 1983. P. 5–17.
- Sužiedėlis S. Petrapičio lietuvių seimas // Lietuvių enciklopedija. T. XXII. – Boston, 1960. P. 370–374.
- Šarmaitis R. F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje // Komunistas, 1951, Nr. 7. P. 24–31.
- Šarmaitis R. Girinis Sergejus // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 1. – Vilnius, 1985. P. 626.
- Šarmaitis R. Leninizmo idėjų kelias į Lietuvą // Leninizmo pergalė Lietuvoje. – Vilnius, 1970. P. 7–22.
- Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas ir jos vadovaujantis vaidmuo 1918–1919 metų revoliucijoje // Už socialistinę Lietuvą. – Vilnius, 1960. P. 5–28.
- Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos pirmasis suvažiavimas // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1957. P. 178–205.
- Šarmaitis R. Lietuvos komunistų partijos Pirmojo suvažiavimo sušaukimo istorijos klausimu. – Vilnius, 1954.
- Šarmaitis R. Marksizmo-leninizmo idėjų plitimas Lietuvoje iki 1918 metų // Su marksizmo vėliava. – Vilnius, 1959. P. 148–165.
- Šarmaitis R. Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje // „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje – Vilnius, 1988. P. 22–43.
- Šarmaitis R. Pranas Eidukevičius // Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1957. P. 708–715.
- Šarmaitis R. V. Kapsuko veikla 1918–1919 metais // LKP istorijos klausimai. T. II. – Vilnius, 1962. P. 7–20.
- Šarmaitis R. Vincas Kapsukas (1880–1935) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1988. P. 8–69.
- Šarmaitis R. Vincas Kapsukas // Kapsukas V. Raštai. T. 1. – Vilnius, 1961. P. 5–80.
- Šarmaitis R. Zigmas Angarietis (1882–1940) // Šarmaitis R. Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1988. P. 70–101.
- Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // Komunistas, 1956, Nr. 7. P. 27–36.

- Šarmaitis R. Zigmas Angarietis // *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Straipsnių rinkinys*. – Vilnius, 1957. P. 682–693.
- Šarmaitis R. Zigmas Angarietis kovoje už Tarybų Lietuvą // *Zigmas Angarietis. Straipsniai ir atsiminimai*. – Vilnius, 1982. P. 27–62.
- Šarmaitis R. Zigmo Angariečio byla // *Komunistas*, 1988, Nr. 5. P. 60–70; Nr. 6. P. 57–67.
- Šatas J. Bundas ir Lietuva // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. – Vilnius, 1996. P. 30–32.
- Šaulauskas M. P. Istorizmas // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. VIII. – Vilnius, 2005. P. 336–337.
- Šenavičius A. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto teisinė prigimtis ir konstitucinė reikšmė // *Istorija*, XL, 1999. P. 23–26.
- Šepetys N. Molotovo-Ribentropo paktas ir Lietuva: teorinės, istoriografinės ir istorinės problemos. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija. – Vilnius, 2002. // VUB RS. F. 76–4165.
- Šiaulių metraštis 1918–1938, Nr. 5. Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrity apžvalga. – Šiauliai, 1938.
- Škliarskaitė F. V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje. – Vilnius, 1962.
- Švedas A. Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985). – Vilnius, 2009.
- Švedas A. Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944–1985). Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. – Vilnius, 2006. // LNMMB. F. 132–3861.
- Švedas A., Jučas M. Išminuotojas klysta tik vieną kartą // *Naujas židinys* – Aidai, 2007, Nr. 5–6.
- Švoba J. Seiminė ir prezidentinė Lietuva. – Cleveland, 1985 (Vilnius, 1990).
- Taylor A. J. P. Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945. – Vilnius, 1994.
- Tamošaitis M. Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija // *Istorija*, 2011, 4. P. 49–65.
- Tamošaitis M., Svarauskas A. Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais. – Vilnius, 2014.
- Tamošiūnas M. Lietuvos komunistų partijos įkūrimas (kai kurie istoriografijos klausimai) // *LKP istorijos klausimai*, 42, 1988. – Vilnius, 1989. P. 11–12.
- Tamošiūnas M. LSDP I suvažiavimas // *Komunistas*, 1976, Nr. 3.
- Tamošiūnas M. LSDP istoriografija: keletas pastabų // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. – Vilnius, 1996. P. 7–10.
- Tamošiūnas M. Pranas Eidukevičius // *Komunistas*, 1969, Nr. 10. P. 49–57.
- Tautvaišaitė L. Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondų LSDP istorijos šaltiniai // *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida* – Vilnius, 1996. P. 23–26.
- Terleckas V. Lietuvos bankininkai. Gyvenimų ir darbų pėdsakai 1918–1940. – Vilnius, 2001.
- The West European Party System. Edited by Peter Mair. – Oxford, 1990.
- Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. – Vilnius, 1968.
- Tyla A. Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio. – Vilnius, 2004.
- Tismanenu V. Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas. – Vilnius, 2003.
- Tytmonas A. Lietuvos socialdemokratų partijos gimimas. Įvykių chronologija ir bibliografija. – Klaipėda, 1996.
- Trumpa V. Iš V. Kapsuko revoliucinės ir kultūrinės veiklos 1903–1911 m. // *Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje*. – Chicago, 1989. P. 235–268.
- Trumpa V. Kipro Bielinio atsiminimų pirmas tomas // *Aidai*, 1959, Nr. 9. P. 408–409.
- Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai. – Vilnius, 1996.
- Truska L. Steigiamasis Seimas ir jo vieta naujųjų laikų Lietuvos istorijoje // *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. – Vilnius, 2006. P. 11–55.
- Turlytė R. Andrius Jonas Domaševičius. Bibliografija. Diplominis darbas. – Vilnius, 1972 // LYA LKP DS. F. 3377. Ap. 48. B. 1129.
- Twentieth-Century Marxism. A Global Introduction. Edited by Daryl Glaser and David M. Walker. – London, New York, 2007.
- Urbonas V. Stasys Šilingas. Gyvenimas tautai ir valstybei. – Vilnius, 2010.
- Urbšienė M. Vokiečių karo metų spauda ir Lietuva. – Kaunas, 1939.
- Vaitiekūnas S. Gyventojai // *Lietuva*. T. I. – Vilnius, 2008. P. 152–166.

- Vaitiekūnas S. Gyventojai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. XII. Lietuva. – Vilnius, 2007. P. 103–115.
- Vaitiekūnas S. Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius. – Vilnius, 2006.
- Vaitiekūnas S. Stanislovas Narutavičius. Signataras ir jo laikai. – Vilnius, 2012.
- Vaitiekūnas V. Lietuvos nepriklausomybės revoliucijos paunksmėje. Rusijos lietuvių seimo 40 m. sukaktį minint // Į laisvę, 1957, Nr. 13. P. 48–61.
- Vaitiekūnas V. Lietuvos suverenumas Steigiamajame Seime // Aidai, 1970, Nr. 10.
- Vaitkevičius B. 1918–1919 metų visuomeniniai-politiniai įvykiai Lietuvoje ir valstybingumo problema. – Vilnius, 1988.
- Vaitkevičius B. Dvi esminės pastabos LKP susikūrimo klausimu // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdiena. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 48–57.
- Vaitkevičius B. Įžymus darbininkų judėjimo veikėjas. Andriaus Domaševičiaus 100-ųjų gimimo metinių proga // Mokslas ir gyvenimas, 1965, Nr. 10. P. 11–13.
- Vaitkevičius B. Lietuvių bolševikų veikla Rusijos Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos paruošimo laikotarpiu (1917 m. kovas–spalis) // Už socializmo sukūrimą Lietuvoje. – Vilnius, 1969. P. 76–86.
- Vaitkevičius B. Lietuvių dalyvavimas Didžiojoje spalio socialistinėje revoliucijoje Rusijoje // Lietuvos istorijos metraštis, 1987. – Vilnius, 1988. P. 5–12.
- Vaitkevičius B. Lietuvos komunistų partijos susikūrimas ir Tarybų valdžios paskelbimas // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 55–74.
- Vaitkevičius B. Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje. – Vilnius, 1988.
- Vaitkevičius B. Pirmoji proletarinė revoliucija ir tarybų valdžios įkūrimas Lietuvoje. – Vilnius, 1978.
- Vaitkevičius B. Socialiniai-ekonominiai pokyčiai Lietuvoje 1918–1919 metais. – Vilnius, 1959.
- Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 m. – Vilnius, 1967.
- Vaitkevičius B. Spalio kovotojų gretose. – Vilnius, 1987.
- Vaitkevičius B. V. Leninas ir Lietuvos revoliucionieriai. – Vilnius, 1970.
- Vaitkevičius B., Vasiliauskas Z. Litauen 1918–1919. Die erste Sowjets. – Vilnius, 1979.
- Vaitkevičius B., Vasiliauskas Z. Lithuania in 1918–1919: the first soviets. – Vilnius, 1979.
- Valstybininkas politikos sūkuriose. Prelatas Mykolas Krupavičius 1885–1970. – Chicago, 1980.
- Vanagas R., Vanagas N. „Titnaginis“ socialdemokratas Steponas Kairys // Vanagas R., Vanagas N. Anykščių fenomenas. – Vilnius, 2016. P. 43–53.
- Vasys D. The Lithuanian social democratic party and the revolution of 1905 // Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences. Vol. 23, No. 3 – Fall 1977. P. 13–34.
- Vėbra R. Lietuvių tautos atgimimas (XIX a. antroji pusė). – Vilnius, 1995.
- Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. – Vilnius, 1990.
- Venclauskis Kazimieras // Lietuvių enciklopedija. T. XXXIII. – Boston, 1965. P. 342–343.
- Vidmantas E. 1905 metų Lietuvos socialdemokratų periodinė spauda // Bibliotekų darbas, 1975, Nr. 11. P. 22–23.
- Vidmantas E. Buržuazinė literatūra apie Lietuvos socialdemokratų spaudos istoriją // Lietuvos buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika. – Vilnius, 1980. P. 55–69.
- Vidmantas E. Hektografuoti Lietuvos socialdemokratų periodiniai leidiniai (1897–1905) – darbininkų judėjimo istorijos šaltinis // Lietuvos istorijos metraštis, 1975. – Vilnius, 1976. P. 22–41.
- Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. – Vilnius, 1979.
- Vidmantas E. Lietuvos socialdemokratų 1895–1907 m. periodinė spauda // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1976. T. 3 (56). P. 105–117; 1977. T. 3 (60). P. 115–132.
- Viktoras S. A. [Kairys S.] LSDP for Lithuanians Freedom. [1955].
- Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. – London, 1985.
- Vilčinskas J. Socializmas Lietuvoje // Mintis. Politikos ir kultūros žurnalas. – London. 1971. P. 36–52.
- Vilčinskas J. Steponas Kairys – inžinierius // Keleivis, 1974 12 17, Nr. 49. P. 23.
- 1917 Vilniaus konferencija // Mažasis židinys, 1946, Nr. 8. P. 27–30.
- Visuotinė istorija. – Kaunas, 1992.
- Vyšniauskas A. Jonas Šliūpas – išskirtinė lietuvių tautinio sąjūdžio asmenybė, kurią vertėtų geriau pažinti // Vyšniauskas A., Gaidis R., Švec L. „Lietuviai ir lenkai“ (1887): Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje. – Vilnius, 2016. P. 7–73.

- Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 29, 1988. P. 45–57.
- Vyšniauskas A. Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais // Acta humanitarica universitatis Saulensis. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011. T. 12. P. 29–43.
- Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratijos idėjinė-politinė raida 1893–1899 m. Disertacija humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti – Vilnius, 1993 // VUB RS. F. 76–3375.
- Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratų partijos 1897 m. politinės programos minimum interpretavimas ir vertinimai XIX a. pab. socialdemokratinėje spaudoje // Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės (1987 m. sausis). Šeštoji knyga. – Vilnius, 1987. P. 135–137.
- Vyšniauskas A. LKP pirmtakų problema komunistinėje istoriografijoje // Lietuvos komunistų partija. Praeitis. Nūdienu. Ateitis. – Vilnius, 1989. P. 58–76.
- Vyšniauskas A. Pirmoji Lietuvos politinė partija tarptautinėje arenoje // Mokslas ir gyvenimas, 1990, Nr. 3. P. 27–28.
- Vyšniauskas A. RSDDP ir imperijos „kultūringesniųjų“ sričių socialdemokratai // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. – Vilnius, 1989. P. 23–40.
- Vyšniauskas A. Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais // Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. T. 3. – Vilnius, 1991. P. 67–132.
- Vyšniauskas A. Vilnius – žydų Bundo centras XIX amžiaus pabaigoje // Lietuvos istorijos studijos, Nr. 3. – Vilnius, 1996. P. 51–56.
- Vyšniauskas A. Zigmas Angarietis apie LKP ištakas // Mokslas ir gyvenimas, 1988, Nr. 12. P. 3–4.
- Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus profesoriaus Mykolo Römerio kalba iškilmingajame 1938 metų vasario 16 dienos posėdyje // Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena. Straipsnių ir dokumentų rinkinys. Sud. E. Manelis ir R. Samavičius. – Vilnius, 2007. P. 51–55.
- Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų Respublikos sukūrimas 1918–1919 m. – Vilnius, 1978.
- Vitkauskas P. Lietuvos Tarybų socialistinė respublika 1918–1919. – Vilnius, 1988.
- Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1795–1918. – Kaunas, 1998.
- Vitkus A. Lietuvos istorijos įvykių chronologija 1918–1926. – Kaunas, 2000.
- Volkens A., Klingeman H.-D. Parties, Ideologies, and Issues. Stability and Change in Fifteen European Party Systems 1945–1998 // Political Parties in the New Europe. Political and Analytical Challenges. – Oxford, 2005. P. 143–167.
- Vössing K. The formation of social democratic parties. Degrees of inclusion as external constraints and the strategic choices of labor elites // Paper prepared for the Comparative Politics Research Workshop (CPRW), 2008. P. 1–47. // <http://polisci.osu.edu/intranet/cprw/papers/vossing.pdf>.
- Vt. Vt. [Vaitiekūnas] Lietuvos Steigiamasis Seimas // Į Laisvę, 1976, 68 (105). P. 63–64.
- Waizey J. Social Democracy. – London, 1971.
- Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija. – Vilnius, 2005.
- Ware A. Political Parties and Party Systems. – Oxford, 1996.
- Weber H. Einleitung // Weber H. Das Prinzip Links. Beiträge zur Diskussion des demokratischen Sozialismus in Deutschland, 1848–1990. Eine Dokumentation. – Berlin, 1992. S. 13–31.
- Wright T. Socialisms. Old and new. – London, New York, 2008 (1996).
- Zeigler H. Politinė bendruomenė. Įvadas į politinių sistemų ir visuomenės lyginamąją analizę. – Kaunas, 1993.
- Zymantas R. The Origins of the Lithuanian social democratic party. New York, 1977 // LMAB RS. F. 361–47.
- Zimmerman J. D. Poles, Jews, and the politics of nationality: the Bund and the Polish Socialist Party in late tsarist Russia, 1892–1914. – Madison, 2004.
- Zinkus J. Lietuvos socialistų liaudininkų partija // Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. – Vilnius, 1986. P. 591.
- Zundė P. Kazys Bizauskas 1893–1941. Pirmoji knyga. – Chicago, 1993.
- Žemaitytė-Veilentienė A. Lyderio problema parlamentinėje valstybėje. Seimo frakcijų vadovai parlamentinės krizės laikotarpiu 1926 m. // Parlamento studijos, 8, 2009. P. 30–51.
- Žemaitytė-Veilentienė A. Prezidentų rinkimų problemos ir jų konfliktų aplinkybės I ir III Seimuose // Parlamento studijos, 4, 2005. P. 43–58.

Žeruolis D. Rytai tampa Vakaraais? // *Politologija*, 1996, Nr. 1. P. 3–49.

Žvirzdys V. [Vardys V.] Socializmas pradžioje // *Į Laisvę*, 1954, Nr. 3. P. 20–30.

А. Н. Потресов // *Политическая история России в партиях и лицах*. – Москва, 1993. С. 185–204.

Абрамович Р. Меньшевики и социалистический интернационал (1918–1940 годы) // <http://socialist.memo.ru/books/ruszar.htm>.

Авторханов А. Ленин в судьбах России // *Вождь. Ленин, которого мы не знали*. – Саратов, 1992. С. 196–230.

Авторханов А. Происхождение партократии. Т. 1. ЦК и Ленин. – Frankfurt na Mainie, 1973.

Актуальная социал-демократия в XXI веке. – Москва, 2009.

Александров В. В. Международное рабочее движение в эпоху империализма. – Москва, 1963.

Александров Г. Ф. „Демократический социализм“ – реакционная идеология современных правых социалистов. – Москва, 1948.

Альтер И. Демократия против революции. Учения Каутского о революции. – Москва, 1930.

Андерсон П. Размышления о западном марксизме. – Москва, 1991.

Андреев А. М. Борьба литовского народа за Советскую власть в 1918–1919 г. г. – Москва, 1954.

Андреуччи Ф. Распространение и популяризация марксизма // *История марксизма*. Т. 2. – Москва, 1981 (Roma 1979).

Андрюшайтите Ю. Борьба революционных элементов социал-демократии Литвы за пролетарскую партию в годы реакции (1907–1910): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Вильнюс, 1962.

Андрюшайтите Ю. Идеологическая борьба в Литве в период реакции (1907–1910) // *LKP istorijos klausimai*. Т. 2. – Vilnius, 1962. P. 21–52.

Андрюшайтите Ю. Положение и борьба рабочего класса Литвы в период реакции (1907–1910). // *LKP istorijos klausimai*. Т. 1. – Vilnius, 1959. P. 17–64.

Аничас Й. Участие литовских коммунистов и трудящихся масс в Великой Октябрьской революции и гражданской войне (1917–1920 г. г.): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Ленинград, 1961.

Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – Москва, 1993.

Арон Р. Мнимый марксизм. – Москва, 1993.

Аронсон Г. К истории правого течения среди меньшевиков // *Меньшевики после Октябрьской революции*. Сборник статей и воспоминаний Б. Николаевского, С. Волина, Г. Аронсон, Ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – Benson, Vermont, 1990. С. 175–289.

Арутюнов А. Ленин. Т. 1. – Москва, 2002.

Астров В., Слепков А. Социал-демократия и революция. Очерки идеологии германской и австрийской социал-демократии. – Москва, 1927.

Афанасьев Ю. Феномен советской историографии // *Советская историография*. – Москва, 1996. С. 7–41.

Бабицас А., Тамошюнас М. Деятельность революционных социалдемократов Литвы в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июль 1907 г. – февраль 1917 г.) // *Вопросы истории Коммунистической партии Литвы*. – Вильнюс, 1961. С. 37–63.

Безансон А. Советское настоящее и русское прошлое. – Москва, 1998.

Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. – Москва, 1990.

Бердяев Н. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. – Москва, 1997.

Берлин П. А. Политические партии на Западе. Их доктрины, организация и деятельность. – С. Петербург, 1907.

Большевизм и реформизм. – Москва, 1973.

Большевизм и реформизм. Издание второе, дополненное. – Москва, 1978.

Большов А. Ф. «Демократический социализм» в плену буржуазной идеологии. – Москва, 1961.

Большов А. Ф., Мидцев В. В., Яковлева Л. А. Кризис реформистских иллюзий «демократического социализма». – Москва, 1961.

Борьба за Советскую власть в Прибалтике. – Москва, 1967.

- Бровко Л. Н. Дискуссия об общественном переустройстве в конце XIX – начале XX века // *Левые в Европе XX века: люди и идеи.* – Москва, 2001. С. 49–63.
- Валденберг М. Политическая стратегия германской социал-демократии // *История марксизма.* Т. 2. – Москва, 1981 (Roma 1979).
- Валентинов Н. В. Наследники Ленина. – Москва, 1991.
- Валиани Л. Социалистическое движение в Европе после 1914 года. – Москва, 1970.
- Ван ден Бумен Б. Я. Что такое социал-демократия. – Москва, 2008.
- Варга Е. Социал-демократические партии. – Москва, 1927.
- Ватлин А. Коминтерн: идеи, решения, судьбы. – Москва, 2009.
- Ватлин А. Ю. Взаимоотношения трех Интернационалов в 1919–1922 г. г. // *Новая и Новейшая история*, 1993, № 4. С. 35–56.
- Водовозов В. Социалистические партии // *Энциклопедический словарь.* – Санкт-Петербург, 1900. С. 39–62.
- Волин С. Меншевики на Украине (1917–1921). – Benson, Vermont, 1990.
- Волин Я. Р. Борьба В. И. Ленина против оппортунизма, за создание и укрепление партии нового типа (1894–1904). – Пермь, 1965.
- Волков-Пепоянц Э. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. II. Ч. 1. – Кишинев, 1995.
- Волков-Пепоянц Э. Метаморфозы и парадоксы демократии. Политическая доктрина большевизма. Кн. I. – Кишинев, 1993.
- Волобуев О. В. Банкротство меньшевистской концепции буржуазной революции в 1917 г. (к постановке проблемы) // *Непролетарские партии России в 1917 году и в годы гражданской войны.* – Москва, 1980.
- Волобуев О. В., Ильяшук Г. И. Послеоктябрьский меньшевизм // *История СССР.* – 1991, № 2. С. 32–51.
- Волобуев О. Меншевики в поисках новой партийной модели. Июнь 1907–июль 1914 // *Меншевики и меньшевизм. Сборник статей.* – Москва, 1998. С. 24–43.
- Волобуев О., Клоков В. Меншевики // *Политические партии России. Конец XIX века – первая треть XX века.* – Москва, 1996. С. 355–361.
- Володин А. И. О понятии «утопический социализм» // *История общественной мысли: современные проблемы.* – Москва, 1972. С. 453–474.
- Волокитина Т. В. „Холодная война“ и социал-демократия в Восточной Европе 1944–1948 г. г. – Москва, 1998
- Гісторыя Беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII–пачатку XXI ст. У дзвюх кнігах. Кніга 1. – Мінск, 2011.
- Галактионов Ю. Г. Роль коммунистической теории социал-фашизма для судеб социал-демократии (20-е–начало 30-х годов XX века) // *Вилли Брандт – человек, политик: история и современность.* – Волгоград, 2005. С. 217–230.
- Галкин И. С. II Интернационал (1889–1918 г. г.) Первая мировая империалистическая война. – Москва, 1949.
- Галкин И. С. II Интернационал. Первая мировая война (1914–1918). – Москва, 1952.
- Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – Москва, 2000.
- Гирдзияускене П. Национально-освободительная борьба литовского народа в период революции 1905–1907 г. г. – Москва, 1950.
- Гиринос С. Канун и сумерки Советской власти в Литве // *Пролетарская революция*, 1922, № 8.
- Глик Б. Подъём революционного движения в Литве осенью 1905 г. // *LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija.* Т. 3. – Vilnius, 1961. Р. 115–146.
- Глик Б. Революционное движение в Литве в 1905 г. – Вильнюс, 1952.
- Глик Б. Социально-экономические и политические предпосылки революции 1905–1907 годов в Литве // *LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija.* Т. 4. – Vilnius, 1963. Р. 35–61.
- Гольденберг Э. Демократия, социализм и ренегат Каутский. – Москва, 1928.
- Горев Б. И. История социализма в связи с развитием рабочего движения. В двух томах. Том I. Социализм на Западе. – Москва, 1925.
- Городецкий Е. Н. Ленин – основоположник советской исторической науки. – Москва, 1970.

- Гришкунайте Э. „Вильнис“ – литовская рабочая газета правдистского направления // Больше-вистская печать и рабочий класс России. – Москва, 1965. С. 212–221.
- Гришкунайте Э. Деятельность революционных социал-демократов Литвы в период избирательной кампании в IV Государственную думу // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, 1958. Т. 2. Р. 99–108.
- Гришкунайте Э. Подъём революционного движения в Литве накануне первой мировой войны (1912–1914 г. г.): автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Москва, 1955.
- Гришкунайте Э. Позиция революционных социал-демократов Литвы в период выборов и деятельности I и II Государственных дум // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A, 1963. Т. 1. Р. 165–182.
- Гришкунайте Э. Революционный подъём в Литве накануне первой мировой войны. – Москва, 1956.
- Гудонис К. Утопический социализм в Литве в XIX веке. – Vilnius, 1988.
- Гуревич П. Парламентские выборы и рост соц.-дем. Партий. – Санкт-Петербург, 1906.
- Гюнтер Г. Международный меньшевизм. Очерк структуры и идеологии современной социал-демократии. – Москва, 1930.
- Гяцявичене Р. Винцас Мицкявичюс-Капсукас – историк революционного движения Литвы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1991.
- Гяцявичене Р. Историографический обзор революционной деятельности и научного творчества В. Мицкявичюса-Капсукаса. – Москва, 1989.
- Гяцявичене Р. Общественно-политические взгляды В. Капсукаса: историографический обзор // Вопросы истории КПСС, 1990. Нр. 2. С. 117–125.
- Даль Р. О. Демократии. – Москва, 2000.
- Даудерштадт М., Герритис А., Маркус Г. Г. Трудная трансформация социал-демократии в странах Центральной и Восточной Европы. – Москва, 2001.
- Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921. – Москва, 2006.
- Драбкин Й. С. Владимир Ленин, Роза Люксембург и другие революционеры // Левые в Европе XX века: люди и идеи. – Москва, 2001. С. 27–48.
- Дюверже М. Политические партии // Методические материалы по политологии. – Riga, 1991.
- Дюверже М. Политические партии. – Москва, 2005.
- Европейская социал-демократия накануне XXI столетия. Отв. ред. Орлов Б. С. – Москва, 1998.
- Европейское социалистическое движение. Разрубить или развязать узлы? – Москва, 1994.
- Емельянов Ю. Троцкий. Мифы и личность. – Москва, 2003.
- Ерофеев Н. Д. Социалисты-революционеры (середина 90-х гг. XIX в.–октябрь 1917 года) // Политические партии России: история и современность. – Москва, 2000. С. 169–209.
- Жирнов О. А., Шереметьев. И. К. „Левый поворот“ в Латинской Америке. – Москва, 2008.
- Западная социал-демократия: поиск обновления в условиях кризиса. Отв. ред. А. Г. Мысливченко. – Москва, 1998.
- Зомбарт В. Социализм и социальное движение в XIX столетии. – Ростов на Дону, 1905.
- Зомбарт В. Социализм и социальное движение. – Санкт-Петербург, 1908.
- Игрицкий Ю. И. Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе // История СССР, 1990, 6. С. 172–189.
- Идеология международной социал-демократии в период между двумя войнами. – Москва, 1984.
- Идеология современного реформизма. – Москва, 1970.
- Идеология современного реформизма. Критика концепций правых социалистов. – Москва, 1977.
- Из истории общественных течений. История Социализма. Т. 1–2. – Санкт-Петербург, 1906.
- Из истории партийных названий. – Санкт-Петербург, 1906.
- Из истории партийных программ. – б. м. 1905.
- История Второго Интернационала. Т. 1–2. – Москва, 1965–1966.
- История коммунистической партии Советского Союза. Издание Седьмое, дополненное. – Москва, 1985.
- История Литовской ССР (с древнейших времён до наших дней). – Вильнюс, 1978.

- История Новейшего времени стран Европы и Америки 1918–1945. – Москва, 1989.
- История Новейшего времени стран Европы и Америки 1945–1990. – Москва, 1993.
- Кагарлицкий Б. Сто лет реформизма // Свободная мысль, 1997, № 7. С. 99–107.
- Кара-Мурза А. А., Поляков Л. В. Русские о большевизме. – Санкт-Петербург, 1999.
- Карл Маркс. Биография. – Москва, 1989.
- Ковчег Н. Учение Отто Бауэра о революции. – Москва, 1930.
- Козляков, В. Е. Национально-персональная автономия: истоки, сущность, практика // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Редкол.: В. Н. Сидорцов. (отв. ред.) и др. – Минск, 2004. С. 69–71.
- Комодайте Ю. Социал-демократические организации в Литве в период I съезда РСДРП // У истоков партии. – Минск, 1969. С. 95–101.
- Королев Н. Е. Ленин и международное рабочее движение. – Москва, 1968.
- Королев Н. Ф., Фирсов Ф. И. В. И. Ленин – основатель Коммунистического Интернационала. – Москва, 1964.
- Коршук У. К. Беларуская сацыялістычная грамада і праблемы нацыянальнай дзяржаўнасці // Працы гістарычнага факультета: навук. зб. – Мінск, 2006. С. 32–39.
- Котляров И. В. Политические партии Беларуси: теория, история, современность. Часть первая. – Минск, 2006.
- Краткий курс истории ВКП(б). – Москва, 1938.
- Кретинин С. В. Карл Каутский (1854–1938): Опыт переосмысления // Новая и новейшая история, 1995. № 1. С. 141–160; № 2. С. 156–191.
- Кретинин С. В. Карл Каутский 1854–1914 г. г. – Воронеж, 2007.
- Кретинин С. В. Отто Бауэр (1882–1938) и австромарксизм // Новая и новейшая история, 1997. № 2. С. 126–147; № 3. С. 187–207.
- Кривенький В. Белорусская социал-демократическая партия // Политические партии России. Конец XIX века – первая треть XX века. – Москва, 1996.
- Кривенький В. В., Постников Н. Д., Смирнова М. И. Национальные партии России // Политические партии России: история и современность. – Москва, 2000. С. 260–298.
- Кривогуз И. Второй Интернационал (1889–1914). – Москва, 1964.
- Кривогуз И. М. Современная социал-демократия и ее отношение к вопросам войны и мира. – Ленинград, 1961.
- Кривогуз И. М. Социалистический рабочий интернационал (1923–1940). – Москва, 1979.
- Критика буржуазно-реформистских и ревизионистских теорий в вопросах государства и права. – Москва, 1960.
- Критика правосоциалистической идеологии. – Москва, 1960.
- Кукушкина И. А. Карл Каутский о влиянии первой мировой войны на рабочее движение (По поводу неопубликованной работы) // Первая мировая война. Пролог XX века. – Москва, 1999. С. 644–657.
- Кульвичюс В. Революционная деятельность литовских большевиков в Петрограде в 1916–1918 г. г. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Ленинград, 1961.
- Ле Бон Г. Психология социализма. – Санкт-Петербург, 1908.
- Левые в Европе XX века: люди и идеи. – Москва, 2001.
- Ленин в борьбе за революционный Интернационал. – Москва, 1970.
- Ленин и международное рабочее движение. – Москва, 1969.
- Леонтьев А. Послевоенная социал-демократия и проблемы государства – Москва, 1926.
- Литвин А. Красный и белый террор в России 1918–1922 г. – Москва, 2004.
- Люкс Л. История России и Советского Союза от Ленина до Ельцина. – Москва, 2009.
- Майер Т. Демократический социализм – социальная демократия. Введение. – Москва, 1993.
- Майер Т. Трансформация социал-демократии. Партия на пути в XXI век. – Москва, 2000.
- Макензи К. Коминтерн и мировая революция. – Москва, 2008.
- Малюквичус Р. Винцас Мицкявичюс- Капсукас // История СССР, 1968, № 2. С. 62–69.
- Мартинов А. Современный II-й Интернационал. – Москва–Ленинград, 1928.

- Марцялис А. Борьба КП Литвы против мелкобуржуазных партий в 1927–1931 г. // LKP istorijos klausimai. Т. 1. – Vilnius, 1959. С. 91–137.
- Масарик Т. Национализм и интернационализм социал-демократии. – Санкт-Петербург, 190-.
- Маслов Н. Н. «Краткий курс истории ВКП(б)» – энциклопедия и идеология сталинизма и постсталинизма: 1938–1988 г. г. // Советская историография. – Москва, 1996. С. 240–273.
- Маслов Н. Н. Ленин как историк партии. – Ленинград, 1969.
- Медведев Р. Как сделан «Краткий курс» // Свободная мысль, 2004, Нр. 2. С. 130–146.
- Международное рабочее движение. Вопросы теории и истории. Т. 4. (1917–1923) – Москва, 1980.
- Мельгунов С. П. Красный террор в России. 1918–1923. Чекистский олимп. – Москва, 2006.
- Меньшевизм на службе русской и международной контрреволюции. – Москва–Ленинград, 1931.
- Меньшевики – интервенты и II Интернационал перед судом пролетарской диктатуры. – Ленинград, 1931.
- Меньшевики // Политическая история России в партиях и лицах. – Москва, 1993. С. 9–25.
- Меньшевики после Октябрьской революции. Сборник статей и воспоминаний Б. Николаевского, С. Волина, Г. Аронсон. Ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – Benson, Vermont, 1990.
- Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX. – Вильнюс, 1969.
- Минц И. Меньшевики и интервенция. – Москва–Ленинград, 1931.
- Миронов А. Развитие революционной социал-демократии в Литве в конце XIX века. – Москва, 1957.
- Миронов В. Современные взгляды Каутского на революцию. – Москва, 1928.
- Митрулявичюс Г. Об отношении социализма и большевизма: взгляд лидера и идеолога исторической литовской социал-демократии Стяпонаса Кайриса // Судьбы демократического социализма в России. Сборник материалов конференции. – Москва, 2014. С. 166–178.
- Митрулявичюс Г. Социал-демократия Литвы и России: некоторые аспекты взаимоотношений в конце XIX в. – первой четверти XX в. // Социал-демократия в российской и мировой истории. Обобщение опыта и новые подходы. – Москва, 2009. С. 159–172.
- Мицкевич-Капсукас В. Истоки и зарождение коммунистической партии Литвы // Пролетарская революция, 1929, Nr. 1. С. 153–178.
- Могилевский С. А. Восстановление II Интернационала, 1919–1923. – Ленинград, 1963.
- Морен Э. О природе СССР. Тоталитарный комплекс и новая империя. – Москва, 1995.
- Мухачев В. В. Домарковский социализм. Издание второе, дополненное. – Москва, 2013.
- Ненароков А. Меньшевики // Политические партии России: история и современность. – Москва, 2000. С. 231–232.
- Ненароков А. П. История одного письма. Политическое завещание Павла Аксельрода. – Москва, 2008.
- Ненароков А. П. Правый меньшевизм. Прозрения российской социал-демократии. – Москва, 2011.
- Никитин В. А. Критика идеологии «Демократического социализма». – Москва, 1978.
- Новая История. Часть вторая. – Москва, 1976.
- Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм. – Москва, 2003.
- Ойзерман Т. Оправдание ревизионизма. – Москва, 2005.
- Орлов Б. Социал-демократия как объект научных исследований в России. – Москва, 2000.
- Орлов Б. Социал-демократия: история, теория, практика. Работы 2000–2005 г. г. – Москва, 2005.
- Очерки истории Коммунистической партии Литвы. Т. 1. – Вильнюс, 1973.
- Павлов Д. Б. Большевицкая диктатура против социалистов и анархистов 1917–середина 1950-ых годов. – Москва, 1999.
- Подболотов П. А. Крах эсэро-меньшевистской контрреволюции. – Ленинград, 1975.
- Подболотов П. А., Спирин Л. М. Крах меньшевизма в Советской России. – Ленинград, 1988.
- Пономарев Б. М. Правые социалисты – агента американских агрессоров. – Москва, 1952.
- Попов С. И. Идеологическое банкротство современного реформизма. – Москва, 1963.
- Попов С. И. Социал-реформизм: теория и политика. – Москва, 1971.
- Поспеловский Д. Тоталитаризм и вероисповедание. – Москва, 2003.
- Поттхофф Г., Миллер С. Краткая история СДПГ. 1848–2002. – Москва. 2003.

- Поттхофф Х. Социал-демократия: наследие, принципы, задачи // Вилли Брандт – человек, политик: история и современность. – Волгоград, 2005. С. 268–280.
- Поцелуев В. Ленин. – Москва, 2003.
- Правые социалисты на службе поджигателей мировой войны. Сборник статей. Под ред. и со вступ. статей Б. М. Пономарева. – Москва, 1950.
- Правые социалисты против социализма. – Москва, 1960.
- Прайсман Л. Еврейское политическое и общественное объединение в конце 19 – начале 20 в. в. // История евреев России. – Москва, 2007.
- Пристланд Д. Красный флаг. История коммунизма. – Москва, 2011.
- Проблемы рабочего движения в трактовке западно-германской «Энциклопедии социализма» // Актуальные проблемы социал-демократии. Вып. 2. – Москва, 1988. С. 116–165.
- Пятницкий В. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. – Минск, 2004.
- Работяжев Н. В., Яшлавский А. Е. Полвека исканий: очерк эволюции идейных воззрений меньшевистской социал-демократии // Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология, 2002, № 1. С. 3–24.
- Радек К. II Интернационал и его историческая роль // Ленц И. История Второго Интернационала. – Москва, 1931. С. 5–50.
- Радек К. Мировой меньшевизм и интервенция против СССР. – Москва–Ленинград, 1931.
- Разумовский И. Государственно-правовая идеология современной социал-демократии. – Москва 1927.
- Рассел Б. Германская социал-демократия. – С. Петербург, 1906.
- Рафес М. Г. Два года революции на Украине (Эволюция и раскол «Бунда»). – Москва, 1920.
- Ровинский Е. Правые социалисты под флагом «третьей силы». – Москва, 1948.
- Роговин В. Была ли альтернатива? «Троцкизм»: взгляд через годы. – Москва, 1992.
- Роговин В. Власть и оппозиции. – Москва, 1993.
- Розенталь И. С. Большевики // Политические партии России. Конец XIX века–первая треть XX века. – Москва, 1996. С. 78–83.
- Розенталь И. С. Большевики и российское общество // Политические партии и общество России 1914–1917 г. г. – Москва, 1999.
- Рубан Н. В. Октябрьская революция и крах меньшевизма (1917–1918). – Москва, 1968.
- Рубинштейн А. Я. Отто Бауэр – теоретик австрийской социал-демократии. – Москва–Ленинград, 1935.
- Рубинштейн М. Социальные корни реформизма. – Москва, 1926.
- Руткевич А. М. Прусский социализм и консервативная революция // Шпенглер О. Прусачество и социализм. – Москва, 2002. С. 187–228.
- Сідаревич А. Антон Луцкевич: ад краєвасьці да незалежництва (1916–1918) // Arche, 2006, № 1–2;
- Сальвадори М. Каутский между ортодоксией и ревизионизмом // История марксизма. Т. 2. Москва, 1981 (Roma 1979).
- Салычев С. С. Социал-демократия. Идеино–политическая эволюция и проблемы борьбы за единство рабочего класса. – Москва, 1974.
- Самарская Е. А. Подъем и упадок индустриального социализма. – Москва, 2007.
- Самарская Й. Социал-демократия в начале века. – Москва, 1994.
- Сахнин А. В. Борьба за лидерство в руководстве РСДРП(б) в 1917 году: резервы и пределы внутрипартийной демократии // Отечественная история, 2005, № 5. С. 102–118.
- Святловский В. История Социализма. – Петроград, 1922.
- Сервис Р. Ленин. – Минск, 2002.
- Сибилёв М. Т. Социалистический Интернационал: История, идеология, политика. – Москва, 1980.
- Современная социал-демократия. Словарь-справочник. – Москва, 1990.
- Социал-демократия в Европе: на пороге XXI века. – Москва, 1998.
- Социал-демократия в современном мире: материалы международной научно-практической конференции „Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления“, отв. редактор В. Я. Швейцер. – Москва, 2010.
- Социал-демократия Европы в начале XXI века: Время перемен. – Москва, 2006.

- Социал-демократия Запада перед вызовами современности. Отв. ред. К. Г. Холодковский. – Москва, 2001.
- Социал-демократия перед лицом глобальных проблем: проблемно-тематический сборник. – Москва, 2000.
- Социал-демократия сегодня: статьи, рефераты, переводы, документы. Вып. 1, Ред. Орлов Б. С. – Москва, 2002.
- Социализм в перспективе постиндустриализма. Отв. ред. Е. А. Самарская. – Москва, 1999.
- Спиридович А. Большевизм: от зарождения до прихода к власти. – Москва, 2005.
- Спирин Л. М. Россия, 1917 год: Из истории борьбы политических партий. – Москва, 1987.
- Стишов М. И. История идейно-политического банкротства и организационного распада мелкобуржуазных партий в СССР (1917–1930-ые годы). – Москва, 1981.
- Стражас А. „Земля Oberost“ и ее место в Германской восточной политике в годы Первой мировой войны. Disertacija daktaro laipsniui gauti, 1970 // VUB RS. F. 76. S. v. 1322.
- Стражас А. Противоречия в Германском союзе и вопрос о престолов Литвы и Курляндии в годы первой мировой войны // Istorija XI. – Vilnius, 1970. P. 99–119.
- Сувейздис В. Революционные связи социал-демократов Литвы (группы Йогихеса) // LKP istorijos klausimai. T. 31. – Vilnius, 1983. P. 20–31.
- Сувейздис В. Революционные связи социал-демократов Литвы и России в 1887–1898 г. г.: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Вильнюс, 1987.
- Суслов А. Меньшевики и социалисты-революционеры после октября 1917 г.: тенденции и динамика современной историографии // Известия Алтайского гос. ун-та, 2008, №. 4. С. 182–189.
- Суслов А. Социалистические партии в Советской России: отечественная историография. – Казань, 2006.
- Темкин Я. Г. Ленин и международная социал-демократия 1914–1917. – Москва, 1968.
- Темкин Я. Г., Туполев Б. М. От Второго к Третьему Интернационалу. – Москва, 1978.
- Теория и практика правых социалистов. – Москва, 1954.
- Троицкий Н. А. Безумство храбрых. Русские революционеры и карательная политика царизма 1866–1882 гг. – Москва, 1978.
- Туган-Барановский М. И. Социализм как положительное учение. – Москва, 2003.
- Тютюкин С. В. Меньшевизм, как идейно-политический феномен // Меньшевики. Документы и материалы. 1903 – февраль 1917 г. г. – Москва, 1996. С. 5–25.
- Тютюкин С. В. Меньшевики и война // Политические партии и общество России 1914–1917 г. г. – Москва, 1999.
- Уваров В. П. Реформистское искажение социализма. – Минск, 1974.
- Улам А. Большевики. Причины и последствия переворота 1917 года. – Москва, 2004.
- Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 3. Происхождение меньшевизма. – Москва, 2005.
- Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 4. Становление партии. – Москва, 2008.
- Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 2. Историография. – Москва, 2001.
- Урилов И. Х. История Российской социал-демократии (меньшевизма). Часть 1. Источниковедение. – Москва, 2000.
- Фельштинский Ю. Крушение мировой революции. Брестский мир. Октябрь 1917–ноябрь 1918. – Москва, 1992.
- Фетшер И. Бернштейн и вызов ортодоксии // История марксизма. Т. 2. – Москва, 1981 (Roma 1979).
- Фирсов Ф. И. Сталин и Коммунистический Интернационал // История и сталинизм. – Москва, 1991. С. 131–199.
- Френкель Й. Пророчество и политика. Социализм, национализм и русское еврейство 1862–1917. – Москва, 2008.
- Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии. – Москва, 1998.

- Хавкин Б. Александр Парвус – финансист мировой революции // Форум новейшей восточно-европейской истории и культуры – Русское издание № 1, 2008 – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhalttruss9.html>.
- Хереш Э. Купленная революция. Тайное дело Парвуса. – Москва, 2005.
- Хобсбаум Е. Век империй 1875–1914. – Ростов на Дону, 1999.
- Хобсбаум Е. Европейская культура и марксизм: XIX –XX века // История марксизма. Т. 2. – Москва, 1981 (Roma 1979) // http://www.situation.ru/app/j_art_841.htm.
- Хобсбаум Е. Нации и национализм после 1780 года. – Санкт-Петербург, 1998.
- Холодковский К. Г. Противостояние левые – правые: анахронизм или смена координат? // Полис, 2006, 6. С. 81–96.
- Хоппе Б. Сталин и КПП в Веймарской республике // Сталин и немцы. Новые исследования. – Москва, 2009. С. 31–62.
- Цебенко М. Д. Реакционная идеология правых социалистов на службе американского империализма. Лекции. – Москва, 1951.
- Цебенко М. Д. Реакционная идеология правых социалистов на службе американского империализма. Стенограмма лекций. – Москва, 1950.
- Чернецовский Ю. М. Борьба В. И. Ленина против каутскианской ревизии марксизма. – Москва, 1965.
- Чернецовский Ю. М. Революционные марксисты против центризма. – Москва, 1983.
- Чернявский Г. И., Фельштинский Ю. Г. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917. – Москва, 2012.
- Чернявский Г. Лев Троцкий. – Москва, 2010.
- Черняев А. С. Современная социал-демократия и проблемы единства рабочего движения. – Москва, 1964.
- Что такое демократический Социализм? – Москва, 1978.
- Шармайтис Р. Образование и большевизация коммунистической партии Литвы (1918–1924). – Вильнюс, 1961.
- Шафаревич И. Социализм как явление мировой истории. – Москва, 2003.
- Шварцмантель Д. Идеология и политика. – Харьков, 2009.
- Швейцер В. Я. Социал-демократия Австрии. – Москва, 1987.
- Шпакова Р. П. Социализм: взгляд из Германии начала XX века // Социологические исследования, 1994, № 1. С. 111–118.
- Штайнберг Г. Партия и формирование марксистской ортодоксии // История марксизма. Т. 2. – Москва, 1981 (Roma 1979).
- Шубин А. Социализм. „Золотой век“ теории. – Москва, 2007.
- Шумпетер Й. Капитализм, Социализм, Демократия. – Москва, 1995.
- Щавлинский Н. Б. Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914–1918). – Минск, 2009.

Asmenvardžių rodyklė

- Abendroth Wolfgang 164
Abramovič R. 205
Adler Georg 167
Adler Victor 185, 194
Adller Friedrich 205–206
Adller Max 185
Adomonienė Ona 121
Akselrod Pavel 198–199
Aleksa Jurgis 565, 613
Aleksandravičius Egidijus 220–222, 246
Ališauskas Kazys 694, 744
Alseika Danielius 613, 644
Ancevičius Pranas 39, 61, 201
Andriulis Vytautas 125
Andriušaitytė J. 119, 224
Andropov Jurij 76–77
Angarietis (Aleksa) Zigmas 7, 35–37, 43, 52–53, 88, 95–105, 109–112, 114–117, 119–120, 124, 126–127, 129, 131, 216, 218–219, 224, 236, 238–239, 248–249, 251, 257–259, 261–265, 269, 283, 305–306, 316, 360, 390, 393–394, 398–406, 413–415, 420–422, 431–435, 439–441, 449, 477–479, 484, 486–487, 492, 501–506, 509–513, 521–522, 524, 530, 532–535, 538, 540–542, 545–547, 626–627, 639, 653, 655, 663, 666–671, 674, 676, 682–684, 691–692, 703, 724, 747–748, 760, 764–765
Aničas Jonas 119, 156, 272, 286, 372–374, 383, 492–493, 509
Anušauskas Arvydas 158
Apanavičius Romualdas 155
Arndt Christoph 20
Aron Raymond 13, 185
Astramskas Arūnas 151
Avižonis Petras 416, 441, 443, 445–446, 452, 485, 486, 514, 683
Avtorchanov Abdurachman 189

Babeuf François-Noël (Babeuf Gracchus) 166, 169, 188, 199
Baden Max von (Badenietis Maksas) 576–577
Bagdonas Albinas 145, 149
Bagdonas Juozas 217–218, 244
Baginski Stanislaw 518
Bagušauskas Juozapas Romualdas 159
Bahne Siegfried 65–66
Bakšys Juozas 297
Bakunin Michail 188, 199
Balys P (Jūraitis M) 446, 457, 467, 469, 474, 475
Balkelis Tomas 150, 220–221, 246, 254, 442

Baltrūnas 433
Baltrušaitis Jurgis 433, 439, 492
Baltrušis Romualdas 153
Barkauskas Antanas 137
Bärsch C. U. 166–167
Bartkus J. 418
Bartolini Stefano 18, 164, 180, 208–209
Bartsch Gunter 169
Bartuška Vincas 290, 353
Basanavičius Jonas 43, 44, 272, 290, 298, 308, 313, 317, 370, 471, 654
Bauer Otto 59, 74, 185, 193, 194, 205, 210, 211
Bauža Česlovas 137, 152, 156, 224, 386
Bebel August 164, 183, 185, 193–194
Beer Max 164, 167, 173
Beetham David 14
Beyme Klaus von. 167
Beresnevičius Paulius 137
Berger Stefan 25
Berlin Pavel 181–182
Berman Sheri 184–185
Bermont (Bermont–Avalov) Pavel 745
Bernotas A. 433, 492
Bernstein Eduard 172, 180, 184–185, 190–192, 196, 202, 213, 586
Berzinis-Ziemelis J. 399
Bičiūnas Vytautas 702–703
Bielinis Jurgis Algirdas 154
Bielinis Kipras 34, 39, 41–42, 51–52, 61, 91, 139–140, 142, 144, 147–148, 155, 217, 220, 238, 245–250, 261, 479–480, 509, 513, 533, 580–581, 591–593, 596, 598, 642, 670, 680–681, 683, 685–688, 702, 707–708, 725, 737–738, 741–742, 745, 748, 750–751, 761
Bielskis Andrius 22
Bielskis Vaclovas 51, 53, 57, 429, 464–465, 467, 471–473, 476, 489, 682–685, 702–705
Byla Jurgis 32, 488–490, 493–494, 754
Biliūnas Jonas 48, 216
Birincikas Aleksandras 218, 243, 304
Biržiška Mykolas 28–29, 38, 40–42, 48–49, 52, 94, 99, 102, 141–143, 147–148, 153, 155–156, 160, 216, 249, 251–252, 255, 261–264, 266, 268–276, 278–280, 290, 295–298, 300, 302, 304–306, 312, 316–317, 321–322, 327, 351–352, 357–364, 366–371, 374–375, 378–379, 384–386, 389, 500, 515, 517–519, 534–535, 564–565, 567, 591, 604, 609–613, 621, 626, 631, 644–650, 654–659, 664–666, 672–673, 682–684, 694, 697, 703, 711, 751, 755–756, 758, 765, 768

- Biržiška Vaclovas 40, 276, 657, 682–684
 Biržiška Viktoras 40
 Bismark Otto von 186
 Biveinis Petras 119, 151, 257, 390, 398, 402
 Bizauskas Kazys 147, 352, 357, 364, 711–712
 Blanc Louis Pierre 168
 Blanqui Louis Auguste 169, 178, 187–188, 199, 560
 Blaszak Tomasz 612
 Blažejevskis Mateušas 216
 Blažytė (Blažytė-Baužienė) Danutė 150, 152, 158
 Bliudžius P. 388, 418
 Bložė Mintautas 14, 158
 Boyle Kevin 14
 Bordiga Amadeo 213
 Bortkevičienė Felicija 156, 272, 644
 Brandt Willy 80, 183, 187
 Braunthal Julius 64, 202–204, 206–209
 Brazdžionis Andrius 487, 540
 Brežnev Leonid 76–77, 79, 81
 Bronner Stephen Eric 185
 Bružaitė A. 88
 Bružas Rimantas 267, 308, 386, 415, 635
 Brzezinski Zbigniew 165
 Bubnov A. 83
 Bucharin Nikolaj 61, 64, 70, 413
 Budrys Dzidas 580, 737, 748
 Bugailiškis Peliksas 38, 42, 52, 91, 153–155, 252, 262,
 272–273, 295, 310, 312, 317–319, 321–322, 324,
 327, 575, 597, 647, 686–687, 707, 750, 755
 Bukaitė Vilma 156, 320–321
 Bukevičius 457
 Bulavas Juozas 134
 Bulota Andrius 271, 292, 294, 458, 474–476
 Bumlauskas Alfredas 150
 Burke Edmund 13
 Būtėnas Julius 147, 417–418, 647

 Cabet Etienne 168
 Chruščiov Nikita 76, 77
 Cicėnas Jeronimas 657
 Cichowski Kazimierz (Cichovskis K.) 669, 676
 Cirtautas Bronius 318
 Cole George Douglas Howard 165, 167, 171, 178–180
 Colliander Börje 308, 462, 463
 Conze Werner 415
 Crick Bernard 167
 Cunow Henrich 185

 Čarneckis Voldemaras 700, 712
 Čechavičius A. 274
 Čepas M. 446
 Čepas Ričardas 116, 137, 151
 Čepėnas Pranas 43, 143, 147, 219, 221, 231,
 273–274, 280, 285–286, 290, 292, 294–296, 303,
 307, 316, 321, 327, 356, 369, 376, 393, 415–416,
 426, 442, 462–463, 468–469, 544, 577, 634,
 638–640, 647, 650, 652–654, 664, 694–696,
 700, 716

 Čepinskis Vincas 39, 147, 153–154, 191–192, 533, 580,
 592, 647, 654, 689–690, 701, 711–713, 762, 769
 Čepulienė Stefanija 136
 Černenko Konstantin 76–77
 Černyševskij Nikolaj 199
 Česnavičius Aleksandras 120
 Česnys Blažiejus 445, 451
 Čiplytė Joana Viga 155
 Čiurlys E. 450

 Dahl Robert 13
 Dahm Jochen 163–165
 Dahrendorf Ralf 19, 169, 212
 Daugėla Feliksas 443
 Daugirdaitė Sruogienė Vanda 147
 Davies Norman 199
 Deborin A. 61
 Dembskis Vladislovas 218
 Dezamy Theodor 168
 Didžiulis A. 388
 Diehl Karl 199
 Digrys Stasys 147, 154, 428, 432–433, 435, 447,
 452–453, 474, 480, 485, 493, 498, 654, 689, 691,
 702, 724, 738, 754, 768
 Dimanšteinas Semionas 669
 Dirmantas 308
 Dirvelė Eugenijus 116, 133
 Dogelis Povilas 290, 317, 319
 Domaševičius Andrius Jonas 37, 51–52, 102, 117–
 119, 124, 147, 150, 153, 155, 216–218, 226, 230–231,
 241–246, 250, 252, 256, 258, 261–262, 269, 272,
 274, 279, 296, 298, 300–302, 312–315, 317–319,
 322–324, 327, 336, 519, 526–527, 551, 580, 591,
 608, 621–622, 626–631, 634, 637, 645, 647, 648,
 649, 651, 654, 658, 660–679, 682, 685–686,
 689–694, 699, 753, 769–770
 Donald Moira 201
 Dovydaitis Pranas 352, 696
 Drabavičiūtė Aleksandra 359, 363, 520–524, 528,
 537, 768
 Draginavičienė A. 131
 Draper Theodore 65
 Draugelis Eliziejus 564–565
 Dühring Eugen Karl 183
 Dumša Juozas 420, 427, 432, 486, 509, 680, 681
 Duverger Maurice 13, 15
 Dzierzynskis (Dzeržinskis) Feliksas 218, 223, 230

 Ebert Friedrich 577
 Eidintas Alfonsas 33, 156, 158, 307, 309, 317, 320, 351,
 357, 363, 365, 372, 376, 379, 382–383, 386, 564,
 635, 640, 647, 650, 695–696, 698, 716
 Eidukevičius Pranas 36–37, 52, 100, 117, 119, 141,
 147, 255, 257, 262–266, 268–270, 273, 275, 279,
 294, 295, 301–302, 304, 306, 308, 313, 315–319,
 322–323, 327, 358–363, 394, 518–520, 522–523,
 527, 529, 533, 536–538, 540–541, 545–546, 591,
 627, 629, 669, 760

- Eley Geoff 204
 Elvaitė Daina 153, 154
 Engels Friedrich 164, 169, 173, 178–179, 181–189, 199, 228–229, 245, 557, 728
 Erzberger Mathias 307, 382
- Federavičius Petras 496–497, 499
 Ferri Enrico 193
 Festenstein Mathew 21
 Fetscher Iring 166–167
 Fishman D. 223–224
 Fourier François Marie Charles 168–169
 Fradkina C. 117, 121
 Freyberg J. von, 164
 Freidheimas Peissachas 116, 119, 218–219, 222–224
 Fülberth G. von 164
 Furet François 55
 Furman Erika 14
- Gaidis Ryšard 219
 Gaigalaitė Aldona 18, 124, 137, 151, 259, 260, 364, 383
 Galvanuskas Ernestas 715–716, 718–720, 722–724, 770, 771
 Gamble Aandrew 20
 Garliauskas Evaldas 151
 Gecevičienė Raminta 124
 Genzelis Bronislavas 151, 153, 218–219
 Gerutis Albertas 612
 Gide Charles 200
 Gimžauskas Edmundas 34, 156, 267, 281, 299, 303–304, 307, 315, 382, 579, 598, 602, 612–613, 635–636, 642, 652
 Ginsburgas Raulas (Girinis Sergejus) 37, 303, 305, 312, 315–316, 359, 361, 519, 521–524, 526–527, 547
 Girdzijauskienė Paulina 119, 121, 123
 Girnius Juozas 139, 148, 696
 Giunter G. 73, 74
 Glaser Daryl 26
 Glemža Jonas 140, 142, 433, 435, 443
 Glikas B. 117–118
 Godwoodas Jozefas 304, 518, 527, 547
 Gorbačov Michail 82
 Gorter Herman 213
 Grabski Andrzej 55
 Gray John 20
 Grigaitis Pijus 248, 413
 Grigaitytė–Novickienė Birutė 463–464
 Grigaliūnienė S. 153–154
 Grigaravičius Algirdas 157, 368, 425–426, 428
 Grinius Kazys 44, 106, 156, 158, 217–218, 226, 750
 Griškūnaitė Emilija 117–118, 121
 Grodis Andrius 10, 158, 690, 711–712
 Grzęda Marian 164
 Gudas Kęstutis 157, 688–689
 Gudavičius Edvardas 18, 150
 Gudavičius Pranas 259
 Gudonis Kazimieras 218
- Gudonytė Alma 155
 Guesde Jules 59, 185
 Gulbinas (Gulbinowiczius) A. 218, 243
 Gumpłowicz Ludwig 193
 Gumuliauskas Arūnas 320, 383, 635, 639, 647, 652
 Guogis Arvydas 10, 22, 81
- Harrer J. 164
 Heilbronner Robert 168
 Henkes Ch. 20
 Hilferding Rudolf 185, 194, 202, 205, 213
 Hindenburg Paul von 297, 356
 Hobsbawm Eric 176–178, 193
 Hume David 13
- Yčas Jonas 611, 646
 Yčas Martynas 43, 275, 425, 429–430, 451, 640, 644, 713
- Ignatavičius S. 492
 Ilgūnas Gediminas 140–142, 149–150, 152–154, 156, 217, 252, 256, 259, 328, 353–355, 357, 368, 373, 598, 642, 689, 698, 700–701, 706, 708
 Ivinskis Zenonas (Patirgas Z.) 17, 39, 50, 138, 148, 307, 365, 372–373, 461
- Jacobs Jack 223
 Jakaitienė Julija 695–696
 Jakševičius Aleksandras 540, 681
 Jakštas Juozas 139, 147–148, 219, 231, 233
 Jakubčionis Algirdas 157
 Jakubėnas Alfonsas 159
 Janavičius Liudvikas 219
 Janonis Julius 43, 120, 416–418, 420–422, 426–427, 432, 754
 Janulaitis Augustinas 38, 51–52, 91, 99, 102, 125, 143–144, 147, 153–155, 238, 244–245, 247, 251, 262, 264, 268–269, 271–280, 285–286, 290, 293–297, 305–306, 312, 327, 336–337, 358–359, 363, 393, 402, 409, 505, 515, 535, 608, 617–623, 642, 644–651, 654–659, 665, 668, 691, 694, 702, 724, 753
 Janulevičius Jonas 243
 Januškevičius Mykolas 272, 275, 294, 426, 429, 447, 450–452, 463–465, 467, 469, 472, 474, 476
 Jaroslavskij J. 83
 Jašinskas Jurgis 417–418, 426
 Jaures Jean 193
 Jegelevičius Sigitas 168, 716
 Jekelčyk Serhy 620
 Jogichesas Leo (Tyška Jan) 222–223
 Jokantas Kazimieras 44, 309–311, 319
 Jokubaitis Alvydas 14
 Jonynas Ignas 703
 Juknevičius Petras 149, 217
 Juknienė Genovaitė 59, 77–79, 127–131, 136, 679
 Jurginis Julius 150, 153, 217, 673
 Jurginis Juozas 120–121, 246
 Jurkūnas Ignas (Šeinius–Jurkūnas Ignas) 515

- Kaczmarczyk Franciszekas 218
 Kačergis Juozas 249
 Kairys Steponas 23, 28, 29, 34, 39–42, 51–52, 91–94, 99, 102–103, 127, 139–144, 147–148, 152–156, 160–161, 166, 229, 233, 237–238, 240, 243–261, 264, 268–269, 271–274, 276, 279–287, 289–291, 295–303, 305–306, 308–312, 314, 316–317, 319, 321–324, 327–330, 332–338, 340–342, 344–345, 347, 351–375, 377–381, 383–387, 409–410, 412, 500, 506, 515–519, 533, 536, 551, 563–567, 572, 575, 580, 583–585, 587, 591, 598, 607, 612, 621, 624, 628, 642, 644–646, 651, 654–655, 659, 665, 680, 689–691, 698–701, 704, 706–709, 711, 713, 717–718, 723–725, 733, 748, 750–751, 755–758, 761, 765, 768, 770
 Kairiūkštytė Nastazija 155
 Kamenev Lev 65, 100, 406, 434
 Kapsukas (Mickevičius-Kapsukas) Vincas 7, 30, 36–37, 48, 52–53, 88–95, 100–101, 105, 108–112, 114–117, 119–120, 124, 126–127, 141, 147, 218, 235–236, 238–239, 244, 249, 255, 258–266, 268–269, 282–283, 305–306, 316–317, 360, 362, 388–399, 401–422, 425–428, 432–434, 439–441, 478–480, 484, 486–487, 492, 501, 509, 513, 518–530, 532–535, 537–538, 540–543, 545–546, 598, 608, 627, 629, 635–639, 641, 643, 651–653, 657, 660–661, 663–664, 666–667, 669, 672–673, 675–676, 678–679, 681–686, 688, 691–692, 702 703, 705, 724, 748, 760, 763–765, 768, 770
 Karlson Ingvar 168
 Karvelis Petras 451
 Kasparavičius Algimantas 158, 386, 695
 Kasperavičius Algis Povilas 10, 158, 168
 Kasperowiczus Konradas 218
 Kastanauskaitė Laima 158
 Kašauskienė Vanda 152
 Kautsky Karl 47, 59–62, 74, 166, 184–189, 191, 193–195, 198, 200–202, 210–211, 229, 265, 396, 403–404, 408, 436, 516, 556–557, 560, 586, 621, 632, 733
 Kavaliauskaitė Jūratė 14
 Kavaliauskas Vilius 744
 Kazėnas M. 493
 Kazlauskas Vytautas 120
 Keinys Pranas 426, 429
 Keizikaitė A. 119
 Kenny Michael 21
 Kerenskij Aleksandr 198, 497, 550
 Kernovičius Konstantinas 264, 268, 521, 536, 540, 541, 546, 760.
 Kiaupa Zigmantas 150
 Kilčiauskas V. 118
 Kitschelt Herbert 20
 Klimas Adolfas 661, 666, 704
 Klimas Petras 34, 38, 43–44, 50, 156, 267, 274, 280, 285–290, 295–298, 300–302, 308–310, 312–315, 317, 320–324, 327, 352, 354–355, 357–358, 364–365, 367–370, 374, 376, 378–380, 382, 384–385, 564, 609, 611–612, 629, 647, 758, 762
 Klimavičius Raimundas 157, 328, 357, 364, 371, 372, 376
 Klingeman Hans-Dieter 14
 Kołakowski Leszek 178, 180, 185
 Kolčiak Aleksandr 633, 711–713, 737, 742–743
 Kolontaj Aleksandra 413
 Komodaitė Judita 115, 117, 121–123, 125–126, 135, 218, 239, 258, 399, 401, 422, 432, 673
 Kondratas V. 117, 626
 Koniuchovas G. 121
 Kornilov L. 491
 Kraskauskis Jonas 276
 Krell Christian 163–165
 Krēmeris A. 225
 Kriauciūnienė Živilė 124, 149, 245, 255, 666, 668–673
 Kriščiūnas Edvardas 95, 120, 399, 415
 Krivickas D. 371
 Krivickas Vladas 146, 217, 220–222, 226, 232, 234
 Krupavičius Algis 13–15, 158
 Krupavičius Mykolas (Keršys) 43, 50, 147, 451, 460, 493, 701
 Ksenofontov F. 61
 Kubilius Vytautas 120, 417–418, 420,
 Kučas Antanas 250
 Kučys Antanas 147, 285–286, 373
 Kudirka Vincas 219
 Kulakauskas Antanas 220–222, 246
 Kulvičius V. 117–118
 Kumelis Povilas 259
 Kupstas Antanas 259
 Kuzma Pranas 260
 Kuzma V. 689
 Kvieska Vincas 285
 Kvietkauskas Mindaugas 153
 La Palombara J. 15
 Labriola Antonio 185
 Lademacher Horst 163–164
 Laidler Harry W. 167, 171, 175, 178, 190
 Lamb Peter 23, 164
 Landsbergis J. 707
 Lange Friedrich Albert 183
 Lasinskas P. 442
 Lassalle Ferdinand 163, 166, 173, 182, 191, 212
 Lastauskis Vaclovas (Lastouskis Vacław) 612–613, 615
 Laukaitis Juozas 275, 429, 462
 Laukaitytė Regina 151
 Laurėnas Vaidutis 14–15, 22
 Laurinavičius Česlovas 145, 151, 169, 194, 226, 231, 233, 375, 530–531, 635, 638–639, 711–712
 Lavelle A. 20
 Ley C. 20
 Lempertas Izraelis 133
 Lenin Vladimir 26, 54–64, 71, 74, 77–78, 82–84, 86–87, 97–98, 100, 105, 108, 114–115, 118–119, 126–127, 185, 187–189, 193–196, 198–199, 204,

- 213, 224, 266, 270, 306, 389–390, 396, 398–399,
404, 406, 408, 434–436, 491, 510, 512, 528, 550–
551, 557, 618–621, 635, 662, 698, 704, 761, 764
- Lenkaitis Jonas 509
- Leonas Petras 38, 271, 292–293, 425, 428–430, 449,
456–457, 461, 463, 514–516, 613, 697, 705, 707, 712
- Leonavičius J. 293, 425, 428–430, 463, 515
- Leopoldas [Bavarijos princas] 352
- Lersner Kurt von 357
- Lesčius Vytautas 488, 496–498, 744
- Leser Norbert 172
- Levin N. 223–224
- Liaukonis Alvydas 116, 119
- Lichtheim George 180, 194
- Lickevičius J. 521, 536
- Liebknecht Karl 62, 400, 406
- Liebknecht Wilhelm 164, 183
- Liekis Algimantas 153, 157, 309, 640, 646–647, 650,
694–695
- Liekis Šarūnas 277
- Linden M. van der 201
- Lindgren Anne-Marie 168
- Lipset Seymour Martin 15
- Liulevičius Vincentas 292, 298
- Liutkevičaitė 433
- Liutkevičius Gabrielius 252, 425–429, 432–433, 492
- Lopajėvas Sofronijus 132, 360
- Lopata Raimundas 33, 44, 156, 271–272, 275, 277–
281, 287, 292–298, 307, 310–312, 353, 358, 371,
381–383, 576–578
- Luckievičius Antonas 298–299, 303–304, 315, 601
- Luckievičius Ivanas 298, 303, 612, 615
- Ludendorf Erik 354–356
- Lukošaitis Alvidas 13
- Lukoševičius Vincentas 119, 159–160, 226, 236, 335,
551
- Lukošius J. 750
- Lukšas Aras 95, 153–154
- Lunačarskij A. 83
- Luxemburg Rosa 62, 185, 188, 191, 193, 246, 393,
400, 405, 411, 530, 542
- Mackevičius Mečys 147, 647
- Mačianskas Feliksas 116, 120
- Mačionis Zenonas 153, 690
- Mačiūka A. 145
- Mačiulis Dangiras 10, 642
- Mačiulis Jonas 332, 551
- Mayer H. 204, 210
- Maiminas Jefremas 134–135
- Mair Peter 13, 15
- Maksimaitis Mindaugas 152, 157, 276, 307, 350–351,
354, 371, 382–383, 576–577, 635, 644, 646–647,
695–696
- Maldeikis Petras 147
- Maleckis Romualdas 218
- Malinauskas Donatas 275, 371
- Maliukevičius Rokas 116, 119, 389, 411
- Manelis Eugenijus 18, 44
- Mannheim Karl 172
- Marcelis A. 137
- Margelis J. 573–574
- Markauskis (Markauskas) Mečys (Mečius) 427,
489, 708
- Marma V. 443, 493, 496–497, 499
- Martinėnas 433
- Martov (Cederbaum) Julij 185, 189, 196, 198, 225,
389, 407, 634
- Marx Karl 164, 169, 173, 178–190, 193, 199, 202, 212,
228–229, 557, 621
- Masiukevičius Z. 521
- Matulaitis Stasys 7, 36, 40, 43, 88, 105–114, 147, 154,
217–218, 220, 258, 262, 416, 441, 443, 454, 479–
481, 499–500, 502–503, 506, 509–510, 656
- Matusas Jonas 745
- Mauroy Piere (Morua Pjeras) 27
- Mažylis Pranas 248, 252, 317, 388, 688–689
- McKenzi K 69
- McLellan David 180, 184, 188, 190
- Mehring Franc 171, 179, 185
- Meyer Thomas 19, 20, 22–23, 166–167, 170–172,
187, 212
- Melrose J. 185, 191
- Merkel Wolfgang 18, 20
- Merkelis Aleksandras 147, 219, 696
- Merkys Antanas 707, 709
- Merkys Vytautas 115–116, 121–124, 137, 147, 181, 216,
218–220, 222–223, 225–226, 229–233, 235–236,
238, 243–244
- Meškauskas Eugenijus 180, 191
- Micelmacheris Viktoras 119, 663, 673
- Michalevskis (Mikalauskas) Leonas 216
- Michels Robert 13
- Michelsonas Stasys 250, 413
- Mickevičius B. 509
- Miknys Rimantas 150, 225, 230, 246, 250–251, 262,
264, 277–279, 293, 711
- Milkevičiūtė Giedrė 88, 115
- Miller Susanne 19, 23, 163
- Mironas Vladas 39, 357, 370, 383–384
- Mironovas A. 119
- Mitrulevičius Gintaras 19–20, 24–25, 71, 105, 113,
127, 149, 152, 154–155, 160–161, 166, 169, 200,
202–203, 226, 238, 244, 307, 351, 418, 512, 733
- Molotov Viačeslav 11, 68
- Moravskis Alfonsas 39, 47, 49, 51–53, 94, 147, 149–
150, 216–218, 221, 226, 228–231, 236, 241–245,
256, 258, 261, 753, 763
- More Thomas 166
- Morkevičius Vaidas 14
- Morkūnaitė-Lazauskienė A. (Lazauskienė A.) 157,
595, 597–598, 682, 687–688
- Moschonas G. 19, 20
- Motieka Egidijus 150, 252, 254
- Motulaitė Violeta 120
- Musolini Benito 71, 210

- Naftali F. 214
 Nagevičius (Nagius-Nagevičius) Vladas 457, 592
 Napoleonas III 186
 Nariukas 432
 Naruševičius P. 130
 Narutavičius Stanislovas (Narutowicz Stanislaw)
 156, 323, 357, 363–364, 367–371, 374–375, 378,
 380, 384–386, 564–565, 567, 612, 756, 758, 765
 Natkevičius Ladas 16, 48–49, 427, 429, 497–498
 Nečijajev Sergej 199
 Nekrašius Jonas 153–154, 597, 687
 Noreika Liudas 429, 451, 572, 704–705, 707, 714
 Noreikienė Sigita 119, 136, 492–493, 509, 644–647,
 695–696, 700, 710, 713–714, 723
 Norkus J. 418
 Norkus Zenonas 22, 29, 54
 Noske Gustav 355
 Novagrockienė Jūratė 13–16
- Ochmanski Jerzy 122
 Olechnowicz Jozefas 218
 Opanskis J. 492
 Opokov-Lomov G. 479–480
 Ostrogorski Moisej 13
 Owen Robert 168–169
- Pakalka Jonas 40, 141–142, 498, 724
 Pakalnis J. 422, 433
 Paknys Juozas 91, 102–103, 141, 143–144, 147, 154,
 264, 268, 272, 274, 296, 300, 308, 313, 317–319,
 322, 324–327, 329, 331–332, 335, 359–360, 363,
 549, 562, 642, 645–651, 654, 658–659, 665, 668,
 680, 689–691, 694, 697–701, 705–709, 712–713,
 723–724, 743–744, 748, 750, 755, 761–762, 770
 Paltarokas K. 50
 Panitch Leo 20
 Pannekoek Antonie 185, 188, 213
 Papečkys 418
 Parvus Alexander 185, 188, 390
 Paškevič-Ciotka Aloiza 303
 Patriubavičius Jonas A. 154
 Pauliukonis Pranas 14
 Perazič S. 235
 Pernerstorfer Engelbert 193
 Perrin J. W. 174
 Petraškevičius Česlovas 38, 425, 433, 435, 450,
 452–454, 457, 474–476, 480–481, 485, 490–492,
 494, 768
 Petrauskas Zenonas 307, 356, 382
 Petrusis Alfonsas 353, 364, 370, 381
 Pileris Romanas 540, 601, 603
 Piłsudski Józef 51, 245, 276, 623, 711
 Pivoras Saulius 168
 Plechanov Georgij 185, 191, 196–197, 199, 201–202,
 246, 264, 390, 402, 436
 Plechavičius Povilas 707
 Plečkaitis Jeronimas 747
 Plečkaitis Vytautas 156, 277
- Ponarski Zenowiusz 125
 Poškus J. 154, 159
 Potašenko Grigorijus 150
 Potresov Aleksandr 196, 202, 390, 560
 Potthoff Heinrich 23, 163, 182
 Povylis Antanas 37, 42, 259–260, 292, 308–310,
 317–318, 322, 324, 686, 750
 Požela Vladas 38, 43, 91, 100–103, 140, 147–148,
 249, 252, 257, 261, 263–264, 268, 389, 394–395,
 406, 418, 420–421, 425–429, 431–434, 458,
 474–476, 491–492, 682–685, 702–705, 709–710,
 724, 741, 745, 747–748, 754, 761, 766–767
 Pranevičius Mykolas 145
 Praudhon Pierre-Joseph 168
 Prazauskas Algimantas 14
 Pšibilskis Vygintas Bronius 153–154, 159, 269, 271,
 274–276, 279, 296, 304–305, 312, 358–359, 363,
 375, 575, 610–611, 644, 647, 654–655, 657–658,
 711
 Punelis Vidmantas 159
 Puodžiūnas J. 580, 725
 Pupsas Nisonas 270
 Purėnas Antanas 52, 147, 153, 252, 262, 425, 427,
 430, 433, 435, 438, 450, 452–454, 456, 471–472,
 474, 476, 480–481, 490, 492–493, 533, 580, 682,
 754, 768
 Purėnienė (Vienožinskaitė) Liuda 52, 147, 289, 682
 Purickis Vygandas 298, 353, 383
 Puzinas Jonas 147
- Račkauskas Konstantinas 307, 350–351
 Ramonaitė Ainė 14, 21–22
 Rasikas Rapolas 388, 443, 445, 448, 450, 477, 485,
 487–488, 490, 492, 496–497, 499, 532, 536,
 541, 543
 Raudeliūnienė G. 135
 Raudonikis P. 418, 420–422, 427
 Rautio V–M. 190
 Razumovskij I. 61
 Rekašius Vladas 416, 440–442, 447–449, 477
 Rėklaitis K. M. 429
 Renner Karl 59, 193, 205, 214
 Repšienė Danguolė 116
 Repšys Jonas 120
 Reschke Michael 163–165
 Revesz Laszlo 26
 Ribentrop Joachim von 11
 Rykov Aleksej 441, 479–480
 Rimša Kazys 418, 427, 630, 638
 Rist Charles 200
 Rodbertus-Jagetzow Karl 183
 Rokkan Stein 15
 Rolnik H. 17
 Römeris (Romeris, Rëmeris) Mykolas 17–18, 44,
 49–50, 150, 219, 226, 245, 247, 249–250, 252,
 268, 275–279, 307, 350, 353, 368–370, 372, 374,
 576, 579, 695, 711
 Ropp Friedrich von der 299

- Rosenberg Arthur 163–164
 Rozanov J. 61
 Rudaš L. 61
 Rudokas Jonas 153–154
 Rühle Otto 213
 Rūsen Jörn 30
 Russell Bertrand 183
- Sabaliūnas Leonas 49, 115, 117, 145, 151, 162, 169, 194, 216, 218, 222–224, 226, 231, 233, 236, 245–246, 249, 255, 261, 375, 763
 Sabine George 178–180
 Saint Simon Claude Henri de Rouvroy 168–169
 Samanis A. 139, 148
 Samavičius Romaldas 18
 Sarpalius M. 496, 499
 Sartori Giovanni 13, 15
 Sassoon Donald 18–20, 176, 181–182, 190, 204
 Sawicki J. 277
 Schäffle A. 183
 Schattschneider E. 14
 Schieder Wolfgang 163, 166
 Schiller T. 20, 23
 Schöler U. 211
 Schumpeter Joseph 178, 183, 212
 Senkonis S. 148, 460–461
 Senn Alfred Erich 41, 147, 158, 358, 634, 638–640, 647, 682–683, 694–695, 710
 Setkauskis Petras 156, 386
 Sidzikauskas Vaclovas 373, 699
 Sierakauskas Zigmantas 218
 Sireika Jonas 153, 157, 593, 596–597, 680, 686–687, 706
 Sirutavičius Vladas 147, 244–245, 250, 252, 257, 261, 480, 509, 513, 580, 681, 683, 685–686, 725, 753
 Skipitis Rapolas 43
 Sleževičius Mykolas 37, 144, 147, 271–272, 275–276, 451, 457, 466, 488, 610, 640, 643–651, 654–655, 658–659, 680, 689–690, 694–702, 704–708, 711–715, 717, 719–720, 743, 747–748, 751, 769–771
 Sluckaitė G. 159
 Smaldone William 167
 Smalstytė Jurgita 682, 688
 Smelstorius I. 413
 Smetona Antanas 102–103, 147, 156, 158, 290, 296–299, 301, 309, 311–312, 317, 321, 352–355, 357, 365, 367–370, 372, 376, 379–382, 384, 386, 567, 577, 610, 635, 640, 644, 696, 698, 700, 706, 714–716
 Smolskis (Smalstys-Smolskis) Jurgis 154, 248, 252, 441–443, 445–446, 448–450, 452, 454, 456, 471, 473, 480, 485–486, 503, 505–506, 509, 513, 580, 598, 682, 688–689, 705–709, 747, 754, 767
 Sniečkus Antanas 116, 399, 401, 422, 432
 Sombart Werner 165, 184–185
 Sondeckas (Sondeckis) J. 153, 442–452, 457–458, 471, 687, 706
 Spontis Eugenijus 216
 Sprindis Adolfas 109, 111
- Spurga Saulius 15
 Stakeliūnaitė Danutė 157, 635, 643–644, 646, 695–697, 714, 717
 Stalin Josif 54, 65–70, 72, 75, 84–86, 104, 106, 112, 187, 196, 213, 434, 492, 512, 635
 Staliūnas Darius 10, 151, 221, 303, 642
 Stankevičius Juozas 296–297, 312, 323
 Stasiūnas V.K. 153, 375
 Stašinskis (Stašinskas) Vladas 252, 259, 292, 646
 Staugaitis Justinas 44, 318, 321–323, 353, 364, 368, 381
 Steckij J. 61
 Steger Manfred 190
 Steinberg Hans-Josef 182
 Stonienė Vanda 120, 532
 Strazdūnaitė R. 121
 Stražas (Strazhas) Abelis 120, 280, 308, 355–356, 576–577
 Stražnickas Juozas 152
 Stuke H. 167
 Stulginskis Aleksandras 43, 156, 357, 363, 367–368, 378, 383, 385, 564, 635, 640, 647, 650, 695–696, 698, 700, 712, 716
 Subačius L. 156
 Sudavičius Bronius 133, 137
 Suknelevičius Petras 218
 Surblys Alvydas 155–156
 Suveizdis Virginijus 120, 216, 218–219, 222–223
 Sužiedėlis Saulius 445, 447, 451
 Svarauskas Artūras 158
- Šadžius Henrikas 647
 Šapoka Adolfas 49, 424
 Šarmaitis Romas 88, 95, 112, 115–117, 121, 123, 218, 303, 388–390, 392, 397, 399, 411, 414–415, 421, 528–530, 533, 538–539, 544
 Šatas Juozas 149, 250
 Šaulauskas Marius Povilas 29
 Šaulys Jurgis 156, 272, 277, 294, 296–299, 302, 308–309, 311–312, 321–322, 353–355, 357, 358, 367–370, 381, 385
 Šenavičius Antanas 16–17
 Šepetys J. 249, 275, 496, 657, 662
 Šepetys Nerijus 11
 Šerikova A. 14
 Šernas Jokūbas 385, 644, 707, 714
 Šilingas Stasys 275, 292, 429–430, 443, 472–473, 515, 613, 644, 646, 715–716
 Šimkus Jonas 712
 Šimoliūnas Jonas 712
 Škirpa Kazys 147, 599–603
 Škliarskaiūtė F. 119
 Šlapelis Jurgis 252
 Šliūpas Jonas 95, 149, 219, 231, 233, 242, 246
 Štaras Povilas 116
 Šubin Aleksandr 172, 184
 Švec L. 219
 Švedas Aurimas 56, 105–107, 114, 122–123

- Šveikauskas J. 707
 Švereika 420
 Švoba Jonas 147, 442, 634, 647, 696, 714–715
- Taylor Arnold Joseph 213
 Tamošaitis Mindaugas 144, 150, 158–159, 682, 747
 Tamošiūnas Mindaugas 46, 52–53, 116–118, 122, 218, 269–270, 306, 523, 533
 Tautvaišaitė Laima 159
 Terleckas Vladas 154, 689
 Thomas A. 202
 Thompson Willy 24–25
 Thorson T. 178–180
 Tyla Antanas 121, 123–124, 157, 246, 248, 250–251, 261, 317
 Tismaneanu Vladimir 54
 Tytmonas Alfredas 149
 Tkačiov Petr 199–200
 Trockij Lev 61, 64, 70, 188, 195–196, 213, 264, 390, 398–399, 414, 617, 698
 Trumpa Vincas 147–148, 388
 Trusiewiczus S. (Zalewskis K) 48, 223
 Truska Liudas 150, 156, 158, 231, 296, 635, 640, 694, 714, 716
 Tūbelis Juozas 712, 714
 Tumas (Vaižgantas) Juozas 451, 462, 572
 Turati Filippo 185
 Turlytė R. 269, 663
- Ukelis J. 493
 Ulam Adam 61
 Unikaitė Ingrida 14
 Urach Wilhelm von 39–40, 328, 381–383, 385–386, 463, 564–565, 577, 609
 Urbanavičius Pranas 323
 Urbonas Juozapas Vytautas 430, 515
 Urbonavičius Bronislavas 216
 Urbšienė Marija 328
 Urilov Ilja 85–87, 225
- Vailokaitis Jonas 368, 370, 385, 699–700
 Vailokaitis Juozas 444, 451
 Vaitiekūnas Stasys 148, 156, 374, 415, 461–462, 468–469
 Vaitiekūnas V. 148, 461–462, 468–469
 Vaitkevičius Bronius 116–118, 121, 124, 224, 363, 416–418, 420–421, 423, 426–428, 432, 441, 511, 520, 522, 524–526, 528–529, 532, 535–536, 538, 540–542, 544, 590, 598, 604, 606, 627, 629, 634, 635, 637, 639, 647, 652–653, 663–664, 667, 672–676, 678–679, 682–683, 691
 Valiukas Feliksas 154, 425, 435, 474, 509, 513, 580, 679, 688–689, 705–709, 747
 Valiukevičius Steponas 243
 Valiukevičius Vladas 243
 Valiukienė Ona 154, 580, 688, 705–709, 747
 Vanagas Nerijus 154
 Vanagas Rimantas 154
- Vandervelde Emil 185, 194, 402
 Vardys (Žvirzdys) Vytautas 178
 Varga Eugen 72
 Vasys D. 146
 Vėbra Rimantas 220–222, 231
 Veilientienė Audronė 158
 Venclauskis Kazimieras 91, 147, 153–154, 252, 580, 592, 596–597, 680–681, 686–687, 702, 725, 750–751, 762, 769
 Verbickas B. 521
 Vidmantas Edvardas 124–125, 242, 244, 255, 262
 Vygodskis Jokūbas 654, 657
 Vilčinskis Juozas 39, 140, 142–145, 216, 218, 221, 237, 242–245, 249–250, 252, 254, 260, 265, 268–269, 280, 305, 580–581, 592
 Vileišis Antanas 147
 Vileišis Jonas 47, 147, 150, 156, 272–274, 285–287, 290, 294, 296, 301, 323, 327, 356–357, 364, 367–375, 377–378, 380, 383–386, 564–565, 567, 610, 612–613, 644, 646, 711, 756, 763, 765
 Vileišis Petras 147
 Vilhelmas II 577
 Vilkaitis Jonas 40, 142, 328, 551, 553–561, 571–572, 598, 608, 621, 627–628, 645, 647, 651, 660–661, 663, 665, 674, 685, 691–692, 699
 Vinogradnaitė Inga 14
 Vyšniauskas Arūnas 48–49, 53, 55, 57, 121, 124, 139, 148–149, 162, 216–219, 223–224, 226, 229–231, 233, 235–236, 241–244, 246, 423–424, 441, 483–484, 486–487, 502, 763
 Vitkauskas J. 688
 Vitkauskas Povilas 119
 Vitkus Aleksandras 426, 442, 695
 Voldemaras Augustinas 451, 575, 577–578, 593–594, 596, 599, 603, 610, 640, 644, 647, 650, 690, 713, 719, 724, 741, 769
 Volkens Andrea 14
 Vösing Konstantin 164, 180
- Waizey John 167
 Walicki Andrzej 54, 184–185, 189, 195–197, 405, 557
 Walker David M. 26
 Ware Alan 13–14
 Weber Herman 24, 35, 169, 171, 214
 Weber Max 13
 Weiner M. 15
 Weitling Wilhelm 168, 169, 178
 Wels Otto 202
 Wilson W. 297, 409, 549, 576
 Winstanley Gerrard 166
 Wright Tony 20, 166
 Zabisis K. 218
 Zaskevičius 457
 Zasulič Vera 202
 Zasztowt Aleksander 272, 304, 518, 527, 547
 Zeigler Harmon 13, 15, 54
 Zeveliov A. 85

- Zimmerle Ludwig 577–578, 622–623
 Zimmerman J. 223
 Zinkus J. 470
 Zinovjev Grigorij 61, 64–67, 69, 100, 104, 397, 406, 408, 413, 434
 Zubovas Vladimiras 389, 426, 750
 Zundė Pranas 147, 364
- Žalys Vytautas 158
 Žebrauskas I. 485, 503
 Žeimantas Vytautas 153, 154
 Žeimantienė Jūratė 383
 Žeronas P. 485
 Žeruolis Darius 15
 Žiliukaitė Rūta 14
 Žymantas Regina 146, 216–219
 Žiugžda Juozas 32, 107, 111, 121, 647
 Žordanija Nojus 189
 Žostautaitė Petronėlė 150
 Žvironas Antanas (Girbinis A.) 52
- Абрамович Р. 202–203, 205
 Авторханов А. 189, 195, 557
 Айхлер В. 214
 Аксельрод П. Б. 197–199, 203
 Александров В. В. 76
 Альтер И. 69, 74
 Андерсон П. 185
 Андреев А. 121, 536, 537
 Андреуччи Ф. 177–178, 184
 Арон Р. 13, 54, 185
 Аронсон Г. 561, 634
 Арутюнов А. 195, 196, 434
 Астров В. 73
 Афанасьев Ю. 55, 75
- Безансон А. 54
 Бердяев Н. 196, 199
 Берлин П. А. 174–176, 180–182
 Бернштейн Э. 190
 Биринчик А. 304
 Божич А. 195
 Большов А. Ф. 76
 Брандт В. 183, 187
 Бровко Л. Н. 190–191
 Бухарин Н. 61
- Валденберг М. 188
 Валиани Л. 174, 207
 Ван ден Бумен Б. Я. 165
 Варга Е. 73, 210
 Водовозов В. 164, 175
 Волин С. 469, 561, 634
 Волин Я. Р. 63, 76
 Волков-Пепоянц Е. Г. 178, 186, 189, 195–196, 199, 557
 Волобуев О. В. 86, 197, 560
 Володин А. И. 167
 Волокитина Т. В. 26
- Галактионов Ю. Г. 64, 66, 68, 70–72, 77
 Галкин И. С. 75
 Геллер М. 78
 Герритис А. 22, 26, 209
 Гиринис С. 268, 270, 283, 303, 305, 312–316, 358–359, 361, 518–524, 526, 598
 Гольденберг Э. 74
 Горев Б. И. 72, 167
 Городецкий Е. Н. 56
 Гуревич П. 173–175
 Гюнтер Г. 73
- Даудерштадт М. 22, 26, 209
 Дойчер И. 390, 398, 414
 Драбкин Й. С. 188
 Дункер Г. 183
 Дюверже М. 13, 15
- Ерофеев Н. Д. 194
- Жирнов О. А. 19
 Жордания Н. 189, 201
- Зевелев А. И. 85
 Зиновьев Г. 64, 84
 Зомбарт В. 164–165, 168, 176–177, 184, 186, 191, 193
- Игрицкий Ю. И. 54, 71
 Ильящук Г. И. 86
- Кагарлицкий Б. 24, 189
 Кара-Мурза А. 199, 201
 Каутский К. 166, 186–187, 189, 557, 560
 Клоков В. 561
 Ковчegov Н. 74
 Козляков В. Е. 469
 Королев Н. Е. 60, 63, 76, 398
 Королев Н. Ф. 62
 Коршук У. К. 602
 Котляров И. 224, 304, 602
 Кретинин С. 184–185, 191, 210
 Кривенький В. В. 469, 470
 Кривогуз И. 63, 72, 76–78, 165, 173–177, 182, 206, 209
 Куличенко М. И. 531
- Ле Бон Г. 177
 Ленин В. 56, 60, 62–63, 68, 76, 86, 188, 189, 195–196, 199, 225, 398, 434, 557
 Ленц И. 71
 Литвин А. 196
 Луцкевич А. 304, 315
 Люкс Л. 68
 Люксембург Р. 188
- Майер Т. 24, 168, 170, 172, 179, 182, 186–187, 190, 214
 Макензи К. 69

- Маркс К. 164, 183, 186, 187, 189, 557
 Маркус Г. 22, 26, 209
 Мартов Ю. 189, 197, 201, 203
 Мартынов А. 73
 Масарик Т. 193
 Маслов Н. Н. 56, 85–86
 Медведев Р. 84, 85
 Мельгунов С. П. 196
 Меринг Ф. 173
 Мидцев В. В. 76
 Миллер С. 163–164, 166, 168, 174
 Миронов В. 74
 Могилевский С. А. 63, 76, 78, 202, 206
 Морен Э. 196
 Мухачев В. В. 167
 Мысливченко А. Г. 21
- Некрич А. 78
 Ненароков А. 197–199, 203
 Никитин В. А. 76, 81, 82
 Николаевский Б. 561, 634
- Ойзерман Т. И. 171, 186, 187, 189–191, 196, 557
 Орлов Б. 19, 21, 67, 79, 80, 82, 190–191, 210–211
- Павлов Д. Б. 26, 62, 83–84, 198, 633
 Подболотов П. А. 86
 Поляков Л. 199, 201
 Пономарев Б. М. 76
 Попов С. И. 76, 80
 Поспеловский Д. 62
 Постников Н. Д. 469, 470
 Поттхофф Г. 163–164, 166, 168, 174
 Поцелуев В. 195
 Прайсман Л. 224
 Пристланд Д. 184
 Пятницкий В. 68–70
 Пятницкий О. 68–70
- Работяжев Н. В. 424, 561, 633, 634
 Радек К. 71, 84
 Разумовский И. 73
 Рассел Б. 175, 176, 183
 Рафес М. Г. 470
 Ровинский Е. 76
 Роговин В. 65–66, 68–69
 Розенталь И. С. 424
 Рубан Н. В. 86
 Руткевич А. 170, 178
- Сідаревич А. 303–304, 315
 Савельев П. Ю. 197
 Сальвадори М. 185
 Салычев С. С. 76
 Самарская Е. 169, 212
 Сахнин А. В. 434
 Святловский В. 167, 171
 Сервис Р. 195, 199, 225, 398
- Сибилёв М. Т. 76
 Сидорцов В. Н. 469
 Слепков А. 73
 Смирнова М. И. 87, 469, 470
 Спиридович А. 57, 257
 Спирин Л. М. 86, 469
 Сталин Й. 66–70, 72
 Стишов М. И. 86
 Сувейздис В. 120, 222
 Суслов А. 82–84, 86–87
- Темкин Я. Г. 60, 62–63, 76, 176, 177, 190, 204, 398,
 Троицкий Н. А. 194
 Троцкий Л. 61, 390, 398, 414
 Туган-Барановский М. И. 169
 Туполев Б. М. 62–63, 76, 176–177, 190, 204, 398
 Тютюкин С. В. 197, 424
- Уваров В. П. 81
 Улам А. 61, 195, 207, 225, 398
 Урилов И. Х. 56–57, 75, 84–87, 194, 197, 225,
 257, 424
- Фельштинский Ю. 195, 561, 634
 Фирсов Ф. И. 62, 66–70, 72
 Френкель Й. 223
 Фюре Ф. 55
- Хавкин Б. 195
 Хереш Э. 195
 Хобсбаум Е. 176–178, 193
 Холодковский К. 21
 Хоппе Б. 66
- Цебенко М. Д. 76
 Циховский К. 627
- Чернецовский Ю. М. 60, 76
 Черняев А. С. 80
- Шафаревич И. 167
 Шварцмантель Д. 21
 Швейцер В. Я. 205, 210
 Шереметьев И. К. 19
 Шпакова Р. П. 184
 Штайнберг Г. 178, 182–183, 187
 Шубин А. 57, 164, 167, 172, 178–179, 183–184
 Шумпетер Й. 183
 Щавлинский Н. Б. 303–304
- Энгельс Ф. 183, 186
- Ягов В. 35, 213
 Яковлева Л. А. 76
 Яшлавский А. Е. 424, 561

Santrumpos

Bibliografinės:

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA LKP DS – Lietuvos Ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius
LMAB RS – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
LNNMB RS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
LTSR MA – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos mokslų akademija
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Vartojamos tekste:

ALSS – Amerikos lietuvių socialistų sąjunga
ASDP – Austrijos socialdemokratų partija
BLR – Baltarusijos liaudies respublika
C. P. K. – Centrinis pildomasis komitetas
CK – Centro komitetas
ČSDP – Čekoslovakijos socialdemokratų partija
DAT – Darbininkų atstovų taryba (-os)
DLTLS – Demokratinė lietuvių tautos laisvės santara [santariečiai]
DŽT – Darbo žmonių taryba
GPU (nuo Glavnoje političieskoje upravlenije) – Vyriausioji politinė valdyba
KIVK – Komunistų Internacionalo Vykdomasis komitetas
LaSDDP – Latvijos socialdemokratų darbininkų partija
LBKP – Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija
LBKSRP – Lietuvos ir Baltarusijos kairiųjų socialistų revoliucionierių partija
LBLSDP – Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialdemokratų partija
LBSDDP – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partija
LBSDDP(i) – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partija (internacionalistai)
LBSDP – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų partija
LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
LDNKŠ – Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti
LDP – Lietuvių demokratų partija
LDS – Lietuvos darbininkų sąjunga
LKDP – Lietuvos krikščionių demokratų partija
LKİLSD – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratija
LKP – Lietuvos komunistų partija
LKS – Lietuvių karininkų sąjunga
LKSA – Lietuvių komunistų sąjunga Amerikoje
LKSDO – Lenkijos Karalystės socialdemokratijos organizacija
LKTS – Lietuvių katalikų tautos sąjunga

LLVK – Lietuvos laikinasis valdymo komitetas
LRK – Lietuvos reikalų komisariatas
LRSLP – Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija
LS CB – [RSDDP(b)] Lietuvių sekcijų Centro biuras
LSD – Lietuvos [lietuvių] socialdemokratija
LSDDP – Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija
LSDO – Lietuvos socialdemokratijos organizacija
LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
LSDP UB – Lietuvos socialdemokratų partijos Užsienio biuras
LSLDP – Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija
LSLP – Lietuvos socialistų liaudininkų partija
LSP – Lenkijos socialistų partija
LT – Lietuvos Taryba
LTT – Lietuvių tautos taryba
LVT – Lietuvos Valstybės Taryba
NSDP (VNSDP) – [Vokietijos] Nepriklausomųjų socialdemokratų partija
OGPU (nuo Obščesojuznoje glavnoje političeskoe upravlenije) – Jungtinė valstybinė politinė valdyba
POW – lenk. k. Polska Organizacja Wojskowa – lenkų karinė organizacija.
RKP(b) – Rusijos komunistų partija (bolševikai)
RLS – Rusijos lietuvių seimas
RLT – Revoliucinė Lietuvos taryba
RSDDP – Rusijos socialdemokratų darbininkų partija
RSDDP(b) – Rusijos socialdemokratų darbininkų partija (bolševikai)
RSDDP(s) – Rusijos socialdemokratų darbininkų partija (susivienijusioji [menševikai])
RSDDP LR – Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) Lietuvių rajonas
RSSFR – Rusijos Sovietų socialistinė federatyvinė respublika
SDI – Socialistų Darbininkų Internacionalas
SDP – Socialdemokratų partija
SDPL – Socialdemokratų partija Lietuvoje
SRP – [Rusijos] Socialistų revoliucionierių partija [eserai]
SSKP (TSKP) – Sovietų (Tarybų) Sąjungos komunistų partija
SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
ŠSDDP – Švedijos socialdemokratų darbininkų partija
TDSPS – Tarptautinis darbininkų socialistinių partijų susivienijimas
TPP – Tautos pažangos partija
TSR – Tarybų socialistinė respublika
VČK (nuo Vserosijskaja črezvyčaiainaja komisija) – Visos Rusijos Ypatingoji komisija
VKP – Vokietijos komunistų partija
VKP(b) – Visasąjunginė komunistų partija (bolševikai)
VRCVK – Visos Rusijos Centro vykdomasis komitetas.
VSDDP – Vokietijos socialdemokratų darbininkų partija
VSDP – Vokietijos socialdemokratų partija
VVDS – Visuotinis vokiečių darbininkų susivienijimas

The Ideological and Political Development of Lithuanian Social Democracy in 1914-1919. Historiography, international and historical contexts, and relation with the creation of Lithuania's statehood

Summary

The subject of this monograph is the ideological and political development of Lithuanian (Lithuanians') social democracy during the First World War and early post-war years (1914-1919), i.e. a period that coincided with the processes of revival of the idea of Lithuania's statehood and creation of modern statehood. However, ideological-political attitudes of the Lithuania's social democracy during the specified period, mainly in context of general ideological attitudes, were not a phenomenon that emerged only at that time, but were a rather continuous phenomenon determined by the historical development of the movement of the previous period. On the other hand, both the recent development and the ideological-political attitudes of Lithuanian social democracy during the historical period chosen as the focus of the monograph were influenced by the ideological-political development of the entire European international social democratic movement.

Therefore, in order to further analyse, reconstruct and better perceive the ideological-political attitudes and the political stand of Lithuanian social democracy during the discussed historical period, it is necessary to take at least a brief look at both the historical development of Lithuanian social democracy since its emergence at the end of the 19th c. till the historical period under analysis (i.e. the onset of the First World War) and the ideological-political development of European social democracy in general in the late 19th and early 20th c. This is what the second part of this monograph focuses on. It should be noted that the ideological-political development of international social democracy during this period is almost not analysed in Lithuanian historical academic literature.

Soviet historical literature paid a lot of attention to the history of the Lithuanian social democratic movement both before and during the First World War. However, based on the scheme of historical development of social democracy characteristic of the Soviet communism ideology, it presented a highly ideologized and highly distorted view of the history of social democracy. So, in order to show how this was accomplished and at the same time to better motivate the need for research of the history of Lithuanian social democracy, especially in the analysed period, the discussion of historiography of Lithuanian social democracy due to its relatively wide scope is presented in a separate part of the monograph – the first part.

With regard to the subject of the monograph, attention should be drawn to the fact that the wording 'Lithuanian Social Democracy' used in the title is further specified by defining the subject of the research as 'Lithuania's (Lithuanians') Social Democracy'. This is because the wording 'Lithuanian Social Democracy', with regard to both the late 19th - early 20th c., and the period of 1914-1919, which is the basis of the present research, is wider in its content (composition, scope, and structure) than the expression 'Lithuanians' Social Democracy'. In fact, the expression 'Lithuanian Social Democracy', in a broader territorial sense, embraces not only Lithuanians' social democracy, but also other social democratic parties, organizations and groups which functioned in the territory of Lithuania (Jewish, Polish, Russian, Byelorussian). Thus, the wording 'Lithuania's Social Democracy' is used in the title in the narrow sense, which is in fact synonymous with the expression 'Lithuanians' Social Democracy'. Although the latter wording is also not entirely accurate, as such expression is likely to invoke perception of social democracy of ethnic

Lithuanians, the main representative of this movement - the Lithuanian Social Democratic Party (LSDP), organized on a territorial basis rather than national, included social democrats of not only Lithuanian nationality.

On the other hand, in the context of the analysed historical period, the wording 'Lithuanians' Social Democracy' becomes a broader concept in a certain sense than the expression 'Lithuanian Social Democratic Party' (LSDP). Apparently, as we see from the fourth part of this monograph, a large part of Lithuanian social democrats who were active in Russia during the First World War did not associate themselves with the LSDP and acted in the Russian Social Democratic Workers' Party.

The motives for the choice and relevance of historical research on this topic are diverse. Important motives for researching the history of Lithuanian social democracy are the role of political parties in the processes of formation and functioning of democratic political regimes of different countries, as well as, in case of countries of Central Europe or Central Eastern Europe, the role of these countries (and thus of Lithuania) in processes of national liberation and creation of modern statehood.

The latter aspect is further enhanced by an exclusive commemorative motive – shortly, 2018 will mark 100 years since the Council of Lithuania announced the Act of restoration of the independent state of Lithuania, which can be considered a symbolic manifestation of the revival of the idea of Lithuania's statehood and creation of modern Lithuania's statehood. Various Lithuanian political parties also participated and played an important role in the development of the Lithuanian state. The LSDP was one of them. In fact, part of the Lithuanian social democracy, as widely analysed in the monograph, during the period under consideration experienced the influence of the victory of Bolshevism in Russia, which resulted in rather unequivocal relationship between Lithuanian social democracy and the process of creation of modern Lithuanian statehood in 1917-1919.

Thus, in this monograph, by reconstructing and analysing the ideological-political development of the historical Lithuanian social democracy, first of all expressed in the form of the LSDP, during the period of the restoration of Lithuania's statehood, as well as by researching its relationship with the development of modern Lithuania's statehood, we also contribute to historical research of the latter issue at large and to research on relation of political parties, in this case socialist, to the processes of restoration of statehood in general.

Another motive for choosing the subject of this research and its relevance would be the role of social democracy as a political movement in the history of Western European countries in the 20th c.. As is known, since the late 19th c., social democratic parties established in many European countries continually increased their political influence in society, whereas in the countries with parliamentary elections the number of electors and members of their factions in various parliaments increased rapidly. In the 20th c., especially in its second half, social democracy played a major role in creating a social welfare state in Western European countries. This fact alone is a sufficient motive for exploring the history of social democratic parties.

However, these parties for a variety of reasons did not play the same role in Lithuania, and in the Central-Eastern European countries in general, as in Western European countries. In the course of the 20th c., (pro)Soviet Communism was imposed on this Eastern and Central-Eastern European region. The relation of social democracy to the latter, their differences, controversies and struggles in the 20th c. constitute another motive for choosing the subject of this research and its relevance. Even more so, the Soviet communist regime deformed the understanding of many fundamental concepts of socialism as ideology, including the concept of social democracy itself. The decades-long intermission in the social democratic movement in Lithuania and

other factors determined by the existence of Soviet communist totalitarianism, in part resulted in extremely serious problems of the ideological identity of post-Communist social democracy, transformation in perception of the concept itself and mutation of the phenomenon of social democracy as such.

One of the reasons behind this intermission in the above-mentioned social democratic movement and consequences of the existence of the communist regime is the poor, fragmented, eclectic, and sometimes simply distorted knowledge, 'deformed' by the so-called Soviet social sciences, about the historical tradition of social democracy and the history of social democracy itself. Obviously, this requires research on the historical traditions of social democracy, individual phases and stages of its development.

The research and reconstruction of the ideological-political development of Lithuanian (Lithuanians') social democracy in a wider setting and context of the development of European social democracy in the historical period chosen in the monograph facilitates better understanding of both Lithuanian and European social democracy at that time, contributes to perception of its historical development and, of course, to its historical research in a particular period and in a specific space.

In addition to the discussed motives for the choice and relevance of the topic of this monograph, it is also necessary to note one more very important motive such as the historiographic state of the research on the subject, discussion and evaluation of which leads to the conclusion that consistent, systematic and comprehensive research on the ideological-political development of Lithuanian social democracy in non-communist historiography has not been conducted prior to this monograph.

Thus, the aim of this monograph is to investigate, reconstruct and analyse the ideological-political development of Lithuanian (Lithuanians') social democracy during the period of restoration of Lithuania's statehood in the second half of 1910s. In order to achieve this aim, the following objectives are set for this historical research:

- 1) To analyse both communist and non-communist historiography of Lithuanian social democracy of the chosen period in a wider context of historiography of the history of Lithuanian social democracy, with the focus on features and circumstances of evolution and development of Soviet historiography which addresses history of social democracy.
- 2) To define the ideological-political development of European social democracy in the late 19th c. and the first quarter of the 20th c. in a brief, concise, however, relatively informative way.
- 3) To briefly reconstruct the ideological-political development of Lithuanian social democracy before the First World War started.
- 4) To examine political attitudes and stance of a part of Lithuanian social democracy that remained in Lithuania and changes thereof after the onset of the First World War and German occupation.
- 5) To analyse the relationship of members of the LSDP, who functioned in Lithuania, with the process of establishing the Council of Lithuania and their political stance in the Lithuanian conference that created this council in Vilnius on 18-22 September 1917.
- 6) To reconstruct the ideological-political attitudes of the LSDP at the end of 1917-1918, based on the newspaper 'Darbo balsas' (The Voice of Labour) published during this period.
- 7) To discuss the political activities of the members of the Council of Lithuania, Social Democrats S. Kairys and M. Biržiška, and to reveal their relation with the Act of Independence of Lithuania of 16 February 1918 and the process of restoration of Lithuanian statehood in general.

8) To describe formation of the so-called international ('internationalist') social democratic trend, which emerged outside Lithuania and the Russian empire, namely in Scotland and the United States within the Lithuanian social democratic movement.

9) To analyse the development of Lithuanian social democracy in Russia in 1916-1918, its ideological-political evolution and differentiation, with a specific focus on the examination of attitudes of Lithuanian social democrats: a) during the period prior to the Seimas of Russian Lithuanians was convened in the late spring of 1917; b) during the work of this Seimas; c) during the period after this Seimas ceased work until the Bolsheviks came to power in Russia; d) after the Bolsheviks came to power in Russia up to the summer of 1918 inclusive.

10) To describe the ideological-political and organizational differentiation of the social democratic movement in Lithuania in the period from 1918 until the end of the First World War, revealing how part of the social democratic movement in Lithuania transformed into a communist movement.

11) To discuss political attitudes of Lithuanian social democrats who remained faithful to the ideological-political tradition of the LSDP and their relationship with the process of restoration of statehood from withdrawal of S. Kairys and M. Biržiška from the Lithuanian Council to the end of the First World War.

12) To reconstruct the ideological attitudes of the LSDP and its relation to the process of restoration of Lithuania's statehood right after the end of the First World War in November 1918.

13) To analyse the ideological-political development of the LSDP in December 1918.

14) To analyse the ideological-political and organizational crisis in the LSDP during the first months of 1919 and causes thereof.

15) To discuss the political stance of the Lithuanian social democrats, who remained faithful to the LSDP and the tradition of European social democracy, in the Lithuanian political life from the spring of 1919 to the end of the next year.

16) To analyse the onset of the organizational revival of the LSDP and its ideological-political attitudes in the second half of 1919.

The monograph consists of an introduction, six parts of similar volume, conclusions, sources and references, and a summary in English. Each of the six parts of the monograph consists of several sections.

The first part of the monograph, as already mentioned, is devoted to discussing the historiography of Lithuanian social democracy during the analysed period in a wider context of such historiography. One of the sections of this part focuses on defining the concept of historical development of communist social democracy, which is characteristic of the Soviet communist ideology and is obligatory for the Soviet historiography, and describing its change. This is necessary in order to better understand features of the communist historiography of Lithuanian social democracy.

The second part is a kind of introductory part into the next four main parts intended to address the major subject of this monograph directly. It consists of two sections, the first of which describes the ideological-political development of European social democracy at the end of the 19th c. and the first quarter of the 20th c., whereas the second one presents the historical development of Lithuanian social democracy since its emergence from the 19th c. to the First World War.

The third part of the monograph deals with the analysis of the political attitudes and political stance of the part of the LSDP that remained in Lithuania from the beginning of the First World War in 1914 up to approximately mid-1918, i.e. until the withdrawal of social democrats from the work of the Council of Lithuania.

The fourth part analyses the ideological-political and organizational development of Lithuanian social democracy outside Lithuania during the First World War.

The fifth part of the book is intended to describe and analyse the ideological-political and organizational development of Lithuanian social democracy in the territory of Lithuania from the spring-summer of 1918 to the end of 1918.

The sixth, i.e. the last, part of this historical research is aimed to discuss the ideological-political and organizational development of Lithuanian social democracy from the beginning of 1919 up to the end of 1919-the beginning of 1920.

The analysis of the historiography of Lithuanian social democracy, the review of the European context of development of social democracy as a political movement and the detailed and systematic examination and analysis of the ideological political development of Lithuania's (Lithuanians') social democracy during the First World War and the first post-war years (1914-1919), lead to the following conclusions of the monograph:

1. During the Soviet period, communist literature paid rather a lot of attention to the history of Lithuanian social democracy. However, the analysis of the communist historiography of both Lithuania and, in general, social democracy, especially historiography of the discussed period, suggests that as such it had to rely unquestionably on the scheme-conception of the historical development of social democracy formulated by V. Lenin, developed and somewhat (but not fundamentally) adjusted by other leaders and ideologues of the Russian Bolsheviks-Soviet communism, which became a constituent part of the ideology of Soviet communism. Therefore, the history of social democracy was presented through the prism of totalitarian ideology of the communist party. Thus, it is clear that both historiography of Lithuanian social democracy in general and historiography of the period of historical development of Lithuanian social democracy analysed in the monograph were characterized by ideologization, tendency, distortion, reticence, artificial schematization, simplifications, etc.

2. Analysis of the state of research conducted on history of Lithuanian social democracy during the period considered in the monograph (historiography) leads to the conclusion that this history has not been consistently, systematically and comprehensively examined in non-communist historical literature (interwar, emigration and the period after 11-th March 1990) prior to this monograph. It can also be argued that largely this also applies to the history of Lithuanian (Lithuanians') social democracy in general, except perhaps the initial period of this history in the end of the 19th c., which was paid more attention to (works of A. Moravskis, L. Sabaliūnas, A. Vyšniauskas), and in part (only in part) the period of the beginning of the 20th c. (prior to 1914). Taking this into consideration, as well as the fact that the review of Soviet communist historiography has clearly shown that this historiography cannot be relied on to be able to develop the objective picture of the history of Lithuanian (Lithuanians') social democracy (as well as the picture of the history of global social democracy), it is evident that the history of Lithuanian social democracy requires new objective research. Thus, this monograph is devoted to a comprehensive study of the history of Lithuania's (Lithuanians') social democracy in the historically significant period of creation of modern Lithuania's statehood in the 20th c.

3. As the LSDP, which was set up in the end of the 19th c., according to its ideological-programmatic attitudes was a party of international origin and a part of the international socialist, social-democratic movement that began in the late 19th c., one of the sections of this monograph is focused on an overview of features of the ideological and political development of the latter movement in the late 19th c. - the first decades of the 20th c. This general overview allows to claim that upon the merger of workers' movement and socialism, which started in the late 19th - early

20th c., not only in all European countries but also in many countries outside Europe, social democracy, which relied on the Marxist socialist doctrine as the dominating trend, continuously increased its political and social influence. Although during the First World War, social democracy was affected by an ideological-political and organizational crisis, which lasted in the first post-war years, and although social democracy was seriously challenged by Russian Bolshevism, its victory in Russia and the rising international communist movement, it (social democracy) in many countries retained significant influence on the class of workers and for some time continued to increase its political impact, though in the long run, sooner or later in many countries it faced the rising fascists/Nazis and the right-wing authoritarian regimes, and suffered serious political defeat.

4. Formation and development of Lithuanian social democracy in the late 19th and early 20th c. was influenced by both general reasons of the rise of social democratic movements and parties in various countries (formation of capitalist socio-economic relations and structures, a new movement of workers, dissemination of socialist ideas), and the specific circumstances related to Lithuania's position. The latter would include the agrarian nature of the country, late formation of capitalist relations, the ethnic and national composition (ethnic diversity) of the Lithuanian population, especially of cities and Vilnius, Lithuania being a constituent part of the Russian Empire, the latter's autocratic political system and the policy of national oppression, as well as to some extent processes of national revival and national movement in response to the policy. The LSDP ideological-programmatic attitudes, which represented Lithuanian social democracy of the late 19th - early 20th c., as well as many other European social democratic parties were characterised by reliance on the analysis of the Marxist social development and, at least for the most part of the discussed period, a large number of socialist parties in states of Central and Eastern Europe without their sovereignty were characterised by support for the national liberation of their nations as a precondition for their social liberation. Therefore, the Lithuanian social democratic movement in the late 19th - early 20th c. became an integral part of the Lithuanian national liberation movement and in the wake of the 'national revolution' in Lithuania in 1905, according to various historians, the LSDP was the most influential political organization in Lithuania, the most active, the most effective political force which had the greatest influence on the Lithuanian society and significantly determined the political course of events. However, the defeat of the revolution severely affected both the LSDP as an organization and its operational capabilities, and greatly reduced its influence in society.

5. The beginning of the First World War and the German occupation of Lithuania led to the fact that Lithuanian social democrats, who remained here from the pre-war period in a difficult state from the point of view of possibilities for organizational and political activities and conditions, not only saw new, specific directions of activity, but also had preconditions for amending their political programmatic attitudes regarding the future of Lithuania. Social democrats, who functioned on the territory of Lithuania – i.e. members of the LSDP, predicting the possibility of changes in the political map of Europe due to the war, withdrew the demand for Lithuanian autonomy within the Russian Empire which was introduced into the party programme during the VII convention in 1907, and aiming to return to the 'spirit' of the first party programme started to support the aspiration to create the independent democratic Republic of Lithuania rather explicitly and apparently somewhat, though slightly, earlier and more radically than other Lithuanian political forces that were present at that time in Lithuania, and to promote this aspiration as actively as possible in the society, as well as contributed to joint actions of different political trends oriented towards its implementation.

6. In 1917, Lithuanian social democrats, who remained in Lithuania, i.e. members of the LSDP, approved of the new idea of establishing a kind of representative body of Lithuania – the Council of Lithuania, and striving for this Council of Lithuania to be created in the most democratic way possible took active participation in the Vilnius Conference on 18–22 September 1917 which elected the Council, clearly emphasizing that this Council of Lithuania must strive for the creation of the independent democratic Republic of Lithuania.

7. In the late 1917–1918, in the newspaper 'Darbo balsas' (The Voice of Labour) edited by S. Kairys, social democrats clearly and consistently advocated the creation of the independent and democratic Republic of Lithuania, emphasized the necessity of ensuring the rights of national minorities and, in general, the democratic system in the future state of Lithuania and, viewing the ideological attitudes and political practice of the Russian Bolsheviks in a moderately (at the time), but clearly negative way, also protested against undemocratic manifestations within the ideological attitudes and actions of the right-wing political forces and against the aspirations of Polish landlords to attach Lithuania to Poland.

8. Social Democrats S. Kairys and M. Biržiška elected to the Council of Lithuania together with two more left-wingers – a democrat, one of the future activists of the prominent Lithuanian Popular Socialist Democratic Party (LSLDP), J. Vileišis and at the time social democratically minded S. Narutavičius, expressed strong opposition in the Council of Lithuania to the plans of German annexation, they were the main opponents to the 11 July 1917 Resolution of the Lithuanian Council, which attached Lithuania to Germany by four conventions, and were essentially the main authors of the reading of the Lithuanian Independence Act as adopted on 16 February 1918. As supporters of the democratic Republic of Lithuania and strong opponents to the aspiration of the right-wing majority of the Council of Lithuania to declare Lithuania a monarchy and elect the king of Lithuania, after the Council made such decision, they resigned from the Council on 7 November 1918 claiming that the Council of Lithuania went beyond powers vested in it.

9. In the years of the First World War, Lithuanian social democracy manifested itself not only in the occupied Lithuania, but also abroad – in Great Britain, the United States, and Russia. As the war began, the LSDP Foreign Office, which functioned in Scotland from the late 1914 under the lead of V. Kapsukas and published the newspaper 'Socialdemokratas' (The Social Democrat), spoke in public on behalf of the LSDP. V. Kapsukas, who from the spring of 1916 settled in the USA and joined the activities of the local Lithuanian socialists, also claimed to be representing the so-called 'representational office' of the LSDP in America. V. Kapsukas' articles and assessments of the development of Lithuanian, Russian and international social democracy presented therein, declarations of the necessity for the LSDP 'to come closer' and to unite with the Bolsheviks RSDLP and, finally, his opposition to the demand of Lithuanian independence reveal that together with Lithuanian social democrats, who supported him in Scotland, and later on in the USA, he represented the current of the so-called international revolutionary social democrats within the Lithuanian social democratic movement. It was characterised by a steadily growing orientation and evolution towards the ideological-political attitudes of the Russian Bolsheviks. Meanwhile, articles by another pre-war LSDP activist Z. Angarietis sent from exile in Siberia and published in newspapers edited by V. Kapsukas (and others) reveal that Z. Angarietis according to his ideological-political attitudes in 1915–1916 was practically no different from the Russian Bolsheviks led by Lenin and is considered to be the first figure among Lithuanian social democrats who fully identified himself with Russian Bolshevism.

10. In 1916–1917, as well as in the early 1918, the Lithuanian social democratic movement also manifested itself (especially in 1917) in the territory of the Russian Empire unoccupied by Ger-

many (primarily Petrograde, and in other cities, especially after the February Revolution). In November of 1916, the Lithuanian social democratic groups, which operated in Petrograd, merged with the RSDLP (Bolsheviks) and founded the Lithuanian Region of the Petrograd Organization (RSDLP(b) LR), which was headed by V. Požela. However, the late 1916 and early 1917 showed that Požela and other RSDLP LR activists still were quite different from the Russian Bolsheviks in their ideological political attitudes. They participated in meetings of representatives of various Lithuanian political currents in Russia, formation and activities of various social and political structures. The radical bolshevisation of the RSDLP(b) LR started only in the late March of 1917 when Z. Angarietis arrived in Petrograd from exile. At that time, the joint work with other Lithuanian parties was discontinued, in disagreement to which several Lithuanian social democrats withdrew from the LR and established the Petrograd organization of the LSDP which was not associated with the RSDLP(b), consisted mostly of intellectuals and was small and non-influential.

11. Representatives of the Petrograd organization of the LSDP, as well as representatives of the Moscow organization of the LSDP which joined the RSDLP, participated in the Seimas of Russian Lithuanians (RLS) in Petrograd, where they formed a joint social democratic fraction, which together with the LSLP fraction formed the 'social block' of this Seimas that as such relied on rather radical attitudes. These attitudes determined by the revolutionary atmosphere of that era led to the fact that social democrats, as well as in general the majority of socialists who participated in the RLS, when considering the main issue of the RLS agenda, i.e. adopting a resolution on Lithuania's future, spoke in favour of the right of Lithuania for self-determination in the Constituent Assembly instead of the wording of the resolution which would demand for independence of Lithuania. In addition to radically democratic motives, i.e. the idea that the decision on the future of Lithuania can be made only by all Lithuanian residents and not by Lithuanians who found refuge in Russia only, a considerable part of the RLS socialists, including social democrats advocated the idea that Lithuania should not be detached from the revolutionary democratic Russia. After the Socialist Block failed to obtain the majority of votes in the RLS to adopt the resolution, Socialist Democrats, Socialist Populists, as well as other members of the 'Santaros' party left the RLS Chamber and continued their work in isolation in the so-called 'left'/'revolutionary' [extension] of the RLS and together with these parties adopted the resolution which was in line with their attitudes. The stance of social democrats and other left-wingers in the RLS determined an enduring discussion on whether the RLS left-wingers were for or against independence of Lithuania.

12. After the end of the RLS work, the Lithuanian Social Democrats of Russia, together with Socialist Populists and members of the 'Santaros' party, for some time participated in activities of the so-called second, left-wing Lithuanian National Council. After the latter collapsed due to disagreements, the Petrograd organization of the LSDP together with the LSLP and a former social democrat V. Požela, who at that time became impartial, established the Workers' Council of Russian Lithuanians. Although the Petrograd organization of the LSDP strived for Lithuanian social democrats to establish the same organizations of Lithuanian social democrats who were detached from the RSDLP in various cities of Russia, such organizations were created in Smolensk and Tula only, which in the long run joined the RSDLP(b) and submitted to the RSDLP(b) LR, and in the autumn were transformed into Lithuanian Sections (LS) of the RSDLP managed by the Central Bureau (CB) headed by Z. Angarietis and V. Kapsukas. In most other cities of Russia organizations and groups of Lithuanian social democrats, which were formed after the February Revolution of 1917 or existed before, in the spring-summer of 1917 got under the influence of RSDLP LR and joined the RSDDP(b), at the same time refusing to be referred to as the LSDP organizations.

13. A peculiar situation arose in Moscow, where a local organization of Lithuanian social democrats, which in the spring of 1917 joined the RSDLP(b), did not refuse the name of the LSDP organization, participated in the Seimas of Russian Lithuanians in Petrograd, spoke in favour of establishing the Workers' Council and in general took a different position on the issue of the future of Russian Lithuanians and Lithuania than other Lithuanian Bolsheviks in Petrograd or other cities following them. The Moscow organization of the LSDP started to compete with the Petrograd LR for organizational mobilization of Lithuanian social democrats in Russia by organizing a conference of social democratic internationalist Russian Lithuanians in August 1917 in Moscow, where they strived to establish the 'Joint Organization of the LSDP Groups Active in Russia' (which was unsuccessful). After the Bolsheviks got into power in Russia, the Lithuanian social democrats of Moscow joined the RSDLP(b) LS activities, participated in their conferences, though in 1917 they were severely criticised for their policy by the Petrograd Lithuanian Bolsheviks, and later were negatively assessed in the communist historiography. After the Bolsheviks refused the name of social democrats in 1918 and referred to themselves as communists, part of the Lithuanian social democrats of Moscow left the Bolshevik Party, whereas in the summer of the same year having returned to Lithuania they, as well as some of those who remained in the Bolshevik Party in the spring of 1918, e.g. the former leader of the Moscow organization of the LSDP J. Smolskis, joined the LSDP instead of the Lithuanian and Byelorussian Communist Party.

14. After the Bolsheviks came into power, the majority of members of the Petrograd organization of the LSDP submitted to the pro-Bolshevik standpoint. Some of them (leaders of the organization A. Purėnas and Č. Petraškevičius) for some time even worked in the Commissariat of Lithuanian Affairs under the Bolsheviks Council of People's Commissars headed by V. Kapsukas. A minor part of this organization, led by a military officer J. Byla and the future member of the Constituent Assembly of Lithuania S. Digrys, who disagreed with the pro-Bolshevik orientation of the majority of their organization and strongly opposed the Bolshevik dictatorship, withdrew from the organization and attempted to set up an organization of Lithuanian social democrats who complied with the same ideological attitudes as members of the LSDP in Lithuania. These 'non-partisan social democrats', as they were sometimes called, failed due to restrictions imposed by the Bolsheviks on the activities of social democrats. After returning to Lithuania, these social democrats, as well as a part of members of the Petrograd organization of the LSDP who took the 'internationalist' pro-Bolshevist stance headed by A. Purėnas, joined the LSDP activities. However, despite this most Lithuanian social democrats in Russia, especially workers, became Bolsheviks.

15. If we do not take into consideration Polish socialists who belonged to the Vilnius organization of the LSDP, as mentioned in a number of historical sources, shared pro-Polish attitudes towards the political future of Lithuania and thus remained in the controversial relationship with political attitudes of the LSDP, in general there were no major differences in the party's ideological and political attitudes among Lithuanian social democrats who operated in Vilnius in 1915–1917. However, since the early 1918, especially since spring, a rather strong ideological political differentiation became apparent in Lithuania both among active members of the LSDP and among the local social democratic movement in general. During the Conference of the Vilnius organization on 23 March 1918, the majority of members of this organization withdrew from the LSDP in protest against S. Kairys and M. Biržiška working in the LT. An announcement about establishment of the Lithuanian and Byelorussian Social Democratic Party (LBSDP) was made, which involved the Vilnius RSDDP Mensheviks group and the Vilnius communist cell, founded in the spring of 1918 in Vilnius by a communist A. Drabavičiūtė who came from Russia, in the

process of its creation. The process of establishment the LBSDP ended in creation of two parties – on 19 July 1918 the Lithuanian and Byelorussian Social Democratic Workers' Party (LBSDDP), which on 14 August 1918 was renamed into the Lithuanian and Byelorussian Communist Party (LBKP), and LBSDP (named LBSDDP after the communist LBSDDP which operated under this name was renamed into LBKP). The LBKP, which was actively and comprehensively supported through the RKP(b) LS CB by the Russian Bolsheviks, in the autumn of 1918 developed intense organizational and propaganda activities in Lithuania. The communist press sharply attacked social democrats of Lithuania (as well as of other countries) who remained loyal to the ideological tradition of social democracy.

16. Social democrats who were active in Lithuania and remained loyal to the ideological political tradition of the LSDP, were joined by Lithuanian social democrats who returned to their homeland from Russia and were not affiliated with communists (or withdrew from them), in the second half of 1918 – the period from withdrawal of their representatives from the Council of Lithuania to the end of the First World War – mostly through their newspaper 'Darbo balsas' (The Voice of Labour) criticized the theory and practice of Bolshevism, though in a relatively reserved, but sufficiently consistent and conceptual manner for the time. In the context of Lithuanian domestic policy, these social democrats, without changing their principal attitudes regarding the political future of the country, did not recognize the Council of Lithuania in the mentioned period, demanded to convene a new national conference and elect a new council representing the country, which in its turn should strive to organize democratic elections of the Constituent Assembly of Lithuania as soon as possible.

17. In November 1918, the LSDP did not recognise the Council of Lithuania renamed into the Council of the Lithuanian State (LVT) on 11 July 1918 and considered it to be an institution opposed to democracy. By refusing to recognize the right of the LVT to form any kind of authority of Lithuania, the LSDP also rejected formation of the provisional government of Lithuania headed by A. Voldemaras. The LSDP conference, which was held after a long break on 10-17 November 1918, evaluated the 'Living moment' as time of a global revolution that began in Russia in the wake of war, then arose in Western Europe, and would develop in the end of the war, but especially after the war, and in addition to other issues (such as formation of self-governance) considered the possibility to form the government of Lithuania from representatives of socialist parties which operated in Vilnius and planned to appoint their representatives K. Venclauskis and V. Čepinskis to the most important government posts, such as the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs. However, the LSDP representatives soon joined negotiations with various socialist parties operating in Vilnius on the establishment of the Revolutionary Council of Lithuania as the provisional supreme authority. Shortly, these negotiations transformed into negotiations for elections to the Vilnius Workers' Council (hereinafter DAT), which was supposed to exercise the highest authority in Lithuania until delegates of the Lithuanian Workers and Peasants' Councils convene.

18. It was precisely this version of formation of the supreme authority of Lithuania, i.e. the rule of the Councils created by the people of Lithuania and not the Soviet rule 'brought' by the Russian Bolsheviks on the example of Bolshevik Russia, that was chosen in December 1918 by majority of the members of the Vilnius and Naujoji Vilnia organization of the LSDP headed by A. Domaševičius. The fact that the supreme authority in Lithuania had to belong to the Vilnius DAT until the Lithuanian Workers and Peasants' Councils convened was supported by the LSDP current headed by A. Domaševičius even after the LSDP failed in elections to the Vilnius DAT, whereas the LBKP won by majority, though not absolute. However, other members of the LSDP, both in Vilnius and other regions of Lithuania (in some of which they played a key role in organizing

democratic local municipalities), in December 1918 either promoted a new Lithuanian conference, that had to elect the LVT which would organize elections to the new Constituent Assembly as soon as possible, or supported the idea that the new provisional authority of Lithuania should be created by the congress of delegates of county municipalities. The difference in opinions within the LSDP which was apparent in November-early December of 1918, became more intensified in late December of 1918 during the political crisis in Vilnius, when after A. Domaševičius and many other LSDP members expressed their support for the idea that the supreme authority should belong to the Vilnius DAT until delegates of the councils convene, some other prominent LSDP figures joined the second provisional government of Lithuania formed by the leader of the LSDP M. Sleževičius and started working (and some already had been working) in re-emerging structures of the Lithuanian state power. Thus, the wing of the LSDP led by A. Domaševičius dissociated from them.

19. The ideological-political differentiation of the LSDP became more intense in the early 1919. Some activists of the LSDP, such as S. Kairys, J. Paknys and others, at the time were actively involved in the process of creation of Lithuania's statehood. The LSDP organizations of Vilnius and Naujoji Vilnia headed by A. Domaševičius, speaking on behalf of the entire LSDP, in January 1919, in contrary to their view declared in December 1918, acknowledged the communist authority headed by V. Kapsukas, cooperated with it, supported it and finally at their conferences on 30 January 1919 and 22-23 February 1919 referred to the LSDP as the LKP (creating the so-called LKP of A. Domaševičius) and offered the LBKP to start negotiations on reuniting the parties, which did not happen due to various reasons before the Polish drove away the Bolsheviks from Vilnius, and after that, when the Polish arrested and imprisoned A. Domaševičius, his party, which by the time had only a few members, collapsed. After one more wave of such ideological-political influence of Russian Bolshevism on the Lithuanian social democracy contributed to the ideological-political and organizational crisis of the LSDP and the Lithuanian social democratic movement in general, ideological-political programmatic traditions of the Lithuanian social democratic movement in 1919 were represented only by a small group of social democrats led by J. Paknys and S. Kairys who were members of the fourth provisional coalition government of Lithuania headed by the socialist populist democrat M. Sleževičius.

20. The latter group of Lithuanian social democrats expressed their relationship with Bolshevism and Lithuanian communists who followed it not only in more or less critical articles in the press in late 1918 published by social democrats who belonged to this group, but also by the fact that they were members of the second and fourth provisional Governments of Lithuania who fought against them, and severely condemned them in 'Socialdemokratas' (The Social Democrat) which began to be published in 1919, and by their negative assessment in the informal LSDP conference in October 1919. Pursuing the aspiration not only of the independent, but also democratic Republic of Lithuania in accordance with the tradition of the Lithuanian social democratic movement the aforementioned social democratic group and ministers S. Kairys and J. Paknys representing it in the government sharply criticized manifestations of anti-democratic phenomena in 1919 in life of Lithuania, such as censorship in the country, the use of repressive measures taken by military commanders and individual officers under disguise of fight against Bolshevism, especially, execution of individuals who episodically cooperated with the communist 'Soviet rule' for a longer or shorter time or those who worked in their institutions. The strong protest of J. Paknys and S. Kairys against these phenomena almost resulted in a crisis of the provisional government of Lithuania. S. Kairys and J. Paknys, who worked in the government, constantly demanded to draw up drafts of laws on elections to the Constituent Assembly and municipalities

as soon as possible, introduce them to the public and then organize democratic elections to these institutions in less time. In the autumn of 1919, after the provisional government of M. Sleževičius collapsed, delegates of social democrats refused to become members of the fifth provisional Government of Lithuania headed by E. Galvanauskas who by that time became non-partisan and severely criticised the policy of this government and the LVT.

21. The group of Lithuanian social democrats, who got involved in the process of creation of Lithuania's statehood and the activity of provisional governments of M. Sleževičius, first in 1919 existing as a political current rather than a political party, in the summer-autumn of 1919 started the process of organizational restoration of the LSDP, and as a result on 3 of November 1919 the Lithuanian Social Democratic Party was registered for legal activity in the Republic of Lithuania. The registered party programme as such was a new version of the LSDP programme of 1896 adapted to the new political situation (as well as versions of the party programme of 1897, 1905, 1907). Thus, the LSDP, like the majority of social democrats who remained faithful to the social democratic ideological tradition (i.e. those who did not become communists), relied on the Marxist theory of analysis of social development based on the programme of radical democratization of the country's political, social and economic life. While sharply criticizing manifestations of anti-democratic phenomena in the country's political life, the LVT and the policy of government of E. Galvanauskas, the LSDP faced with restrictions of its activities by the authorities – they were not allowed to organize the party conference, whereas publishing activity of the newspaper 'Socialdemokratas' (The Social Democrat) was banned. However, despite these and other restrictions imposed by the authorities, attacks of the right-wing parties on the one hand, and extremely violent attacks of former communists, who acted illegally, but were influential in the workers' movement such as trade unions, on the other side, despite insignificant impact on the weak workers' movement, despite of weakness and almost lack of the organizational structure, despite all that the LSDP managed to participate as a distinct party in elections to the Constituent Assembly, which they had long and persistently demanded, and, as the results of these elections reveal, taking into account all the above-mentioned circumstances, they were rather successful.

Mitrulevičius, Gintaras

Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais. Istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai, santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu: monografija / Gintaras Mitrulevičius. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2017. 832 p.

Santr. Angl. – Asmenvardžių r-klė: p. 808–817.

ISBN 978-609-95998-0-9

Pagrindinis monografijos objektas yra Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 m. 1-oje dalyje pateikiamas platus lietuvių socialdemokratijos istoriografijos, tiek nekomunistinės, tiek komunistinės, aptarimas. 2-oji knygos dalis skirta europinės bei lietuviškosios socialdemokratijos istorinei raidai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje apibūdinti. 3-ioje–6-oje dalyse nagrinėjama lietuvių socialdemokratijos ideologinė bei politinė ir organizacinė raida Pirmojo pasaulinio karo bei pačiais pirmaisiais pokario metais, tiek Lietuvos teritorijoje, tiek ir už Lietuvos ribų. Viena iš pagrindinių siužetinių linijų yra socialdemokratijos santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimo procesu. Parodomas S. Kairio ir kitų socialdemokratų vaidmuo šiame procese, jų santykis su 1918 m. vasario 16-osios akto priėmimu. Monografijoje taip pat atskleidžiamas rusiškojo bolševizmo poveikis atskiroms lietuvių socialdemokratijos srovėms bei apibūdinama, kaip dalis lietuvių socialdemokratinio judėjimo transformavosi į lietuvių (Lietuvos) komunistinį judėjimą. Analizuojama socialdemokratų pozicija kuriamos Lietuvos valstybės valdžios formavimo atžvilgiu, jų vidinės politinės diferenciacijos procesai 1918 m. pabaigoje bei 1919 m. pradžioje, santykis su Vilniuje Rusijos bolševikų Raudonosios armijos „atnešta“ V. Kapsuko komunistine valdžia, taip pat LSDP atsikūrimas, ideologinės nuostatos ir politinė laikysena vykdomojoje valdžioje ir opozicijoje 1919 m.

Gintaras Mitrulevičius

**Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida
1914–1919 metais.**

Istoriografija, tarptautinis ir istorinis kontekstai,
santykis su Lietuvos valstybingumo kūrimu

Monografija

Redaktorė *Aušra Šarkienė*

Korektorė *Laima Džiugaitė*

Maketuotojas *Linas Vaškevičius*

Tiražas 400 egz.

Viešoji įstaiga „Gimtasis žodis“
S. Skapo g. 5A-5, LT-01122 Vilnius

Spausdino

Bendra Lietuvos ir Danijos įmonė

UAB „BALTIJOS KOPIJA“

Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius

„Šis monografinis tyrimas – solidus ir labai detalus lietuviškosios socialdemokratijos 1914–1919 m. tyrimas. Autorius surinko labai daug tiek publikuotų, tiek ir neskelbtų šaltinių, kuriuos išanalizavo ir pateikė jų interpretaciją.

Monografijoje nuosekliai parodyta, kaip kito lietuvių socialdemokratų nuostatos politinio Lietuvos sutvarkymo klausimu; kaip evoliucionavo kiti politinės programos elementai; kaip aptariamam laikotarpiu ši politinė srovė patyrė rusiškojo bolševizmo įtakas; kaip klostėsi lietuvių socialdemokratų santykiai su kitomis, pirmiausia – lietuviškomis partijomis <...>.

<...> G. Mitrulevičius teisingai padarė pateikdamas detalią lietuviškosios socialdemokratijos raidos apžvalgą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje <...>.

<...> Ypač daug naujos medžiagos pateikta apie lietuvių socialdemokratų už etninės Lietuvos ribų veiklą bei politines pažiūras karo metu.“

Dr. Darius Staliūnas

„<...> Stebina ir kelia geranorišką pavydo jausmą autoriaus didžiulis kruopštus darbas ieškant dažnai sunkiai surandamų, praktiškai beveik nežinomų šaltinių bei jų gausa. Vargu ar kurios nors kitos monografijos šaltinių bazė galėtų būti pastebimai platesnė <...>.

<...> G. Mitrulevičiaus monografija yra pirmas toks fundamentalus veikalas skirtas lietuviškosios socialdemokratijos istorijai <...>. Ji yra reikšmingas įnašas į Lietuvos istorijos mokslą.“

Dr. Algis Povilas Kasperavičius

